

Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi *Korkut Ata Journal of Studies in Turcology*

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

*Sayı: 9 Tarih: 2022
ISSN: 2687-5675*

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Korkut Ata Journal of Studies in Turcology

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ/ INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL

ISSN: 2687-5675

Sayı 9/ ARALIK 2022

Issue 9/DECEMBER 2022

OSMANİYE

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Korkut Ata Journal of Studies in Turcology

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

ISSN: 2687-5675

Kuruluş Tarihi: 2019

Sayı 9/ ARALIK 2022 Issue 9/ DECEMBER 2022

Editör Kurulu / Editorial Board:

Prof. Dr. Yunus KAPLAN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye/Türkiye)
Arş. Gör. Zahide EFE (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye/Türkiye)

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Prof. Dr. Benedek PÉRI (Budapeşte Eötvös Lorand Üniversitesi, Budapeşte/Macaristan)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Juliboy Eltazarov (Semerkant Devlet Üniversitesi, Semerkant/Özbekistan)
Prof. Dr. Oğuz KARAKARTAL (Lefke Avrupa Üniversitesi, Lefke/KKTC)
Prof. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi, Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Osman ÜNLÜ (Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, Balıkesir/Türkiye)
Doç. Dr. Afag MEMMEDOVA (Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan)
Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye/Türkiye)
Doç. Dr. Yılmaz IRMAK (Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Nurdin USEEV (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/Kırgızistan)
Dr. Gerelmaa NAMSRAI (Moğolistan Devlet Üniversitesi/Moğolistan)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet İÇLİ (Batman Üniversitesi, Batman/Türkiye)
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Prof. Dr. Edith Gülçin Ambros (Viyana Üniversitesi, Viyana/Avusturya)
Prof. Dr. Yakup YILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Elçin İbrahim (Milli İlimler Akademisi, Bakü/Azerbaycan)
Doç. Dr. Firengiz KERİMLİ (Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan)
Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ (Celal Bayar Üniversitesi, Manisa/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Özkan UZ (Munzur Üniversitesi, Tunceli/Türkiye)
Dr. Maral TAGANOVA (Türkmenistan İlimler Akademisi, Aşgabat/Türkmenistan)
Dr. Azzaya BADAM (Moğolistan Devlet Üniversitesi, Ulanbator/Moğolistan)
Dr. Nuri BRİNA (Prizren "Ukshin Hoti" Üniversitesi, Prizren/Kosova)

Alan Editörleri / Field Editors

Eski Türk Edebiyatı / Classical Turkish Literature

Prof. Dr. Yakup POYRAZ (Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş/Türkiye)

Yeni Türk Edebiyatı / New Turkish Literature

Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK (Iğdır Üniversitesi, Iğdır/Türkiye)

Halk Edebiyatı / Folk Literature

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Çukurova Üniversitesi, Adana/Türkiye)

Türk Dili / Turkish Language

Doç. Dr. Salih DEMİRBILEK (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye*)

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları / Contemporary Turkish Dialects and Literatures

Dr. Fatih KURTULMUŞ (*Ardahan Üniversitesi, Ardahan/Türkiye*)

Türk Dili ve Edebiyatı - Türkçe Eğitimi / Turkish Language and Literature - Turkish Education

Doç. Dr. Sami BASKIN (*Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat/Türkiye*)

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Prof. Dr. Bülent KIRMIZI (*Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye/Türkiye*)

ARALIK 2022 SAYININ HAKEMLERİ / Referees of 9th Issues (December, 2022)

Prof. Dr. Ahmet Doğan, Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İçli, Batman Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Yıldırım, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Baş, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Şişman, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Erol Öztürk, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hakkı Aksoyak, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat Öncül, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. M Fatih Kanter, Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali Yolcu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Macit, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Karabulut, Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Nuran Öztürk, Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Oktay Ahmed, Üsküp "Aziz Kiril ve Metodiy" Üniversitesi
Prof. Dr. Salahaddin Bekki, Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Semra Tunç, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Suat Ünlü, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Şevket Öznur, Yakın Doğu Üniversitesi
Doç. Dr. Adem Balkaya, Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Turan Türk, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan Karakaş, Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Direkci, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Doç. Dr. Betül Ozbay, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Beytullah Bekar, Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Bünyamin Taş, Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Can Şen, Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Cemal Bayak, Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru Özgün, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Erdem Sarıkaya, Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Erdem Uçar, Friedrich-Schiller-Universität Jena
Doç. Dr. Funda Öрге Yaşar, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Ölker, Necmettin Erbakan University
Doç. Dr. Gülay Karaman, Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Yalap, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Sercan Koşık, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Kaya, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Coşkun, Yuzuncu Yıl University
Doç. Dr. Hatice Kübra Uygur, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Kadriye Türkan, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal Göz, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla Alptekin Sarıoğlu, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Altunmeral, Bartın Üniversitesi

Doç. Dr. Mevlüt Gülmez, Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Okan Celal Güngör, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Onur Er, Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Aksoy, Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Tuğrul Kara, Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Demren, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Salih Demirbilek, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Salim Durukoğlu, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Servet Tiken, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Sezgin Demir, Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Şahin Şimşek, Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Taner Namlı, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur Başaran, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Günaydın, Gazi University
Doç. Mehmet Fatih Özcan, Ağı Ibrahim Cecen University
Doç. Muhammet Nurullah Cicioğlu, Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adnan Uzun, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selman Yiğit, Edebiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yenikale, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aziz Ayva, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Berker Keskin, İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak Çavuş, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Büşra Sürgit, İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Şahin, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine Gözde Özgürel, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ergün Acar, Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Ege, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Tanrıku, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Albayrak, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fikret Yıldırım, Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İhsan Sabri Çebi, Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Taş, Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kadri Kuram, Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kürşad Kara, Bayburt University
Dr. Öğr. Üyesi Mariia Eren, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Gönen Kamu
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fetih Yanardağ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melike Uluçay, Erzincan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Keklik, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Çelik, Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Polat Aktaş, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Serin, Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurgül Sucu Köroğlu, Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Kemiksiz, Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Saraç, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Çayıldak, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar Şimşek, Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sami Baskın, Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selami Çakmakçı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selvi Demir, Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan Balcı, Ardahan University
Dr. Öğr. Üyesi Şakire Balıkcı, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem Şerife Şahinkaya, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümral Deveci, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Veli Kutay, Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Çürük, Doğu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zehra Kımışoğlu, Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeki Akçam, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Cin Şeker, Atatürk Üniversitesi
Dr. Bilal Güze, Uşak Üniversitesi
Dr. Gülcan Alıcı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Pelin Seçkin, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Serkan Cihan, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Esra Gül Keskin, Uşak Üniversitesi
Dr. Mutlu Melis Özgeriş, Atatürk Üniversitesi
Dr. Türkan Topcu, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Ulanbek Alimov, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Yunus Emre Çekici, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Dr. Ahmet Asar, Millî Eğitim Bakanlığı Düzce Bilim ve Sanat Merkezi
Dr. Aydoğan Kara, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Engin Keflioğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Evrim Ulusan Öztürkmen, Marmara Üniversitesi
Dr. Faruk Gün, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Dr. Fatih Yerdemir, Gazi Üniversitesi
Dr. Fatma Özkan, Kurt İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Kadri Hüsnü Yılmaz, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Mustafa Dere, Ordu Üniversitesi
Dr. Mustafa Sarper Alap, Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Soner Garip, Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Turdi Mettursun Kara, Bağımsız Araştırmacı
Dr. Ümit Yegen, Millî Eğitim Bakanlığı Bursa
Dr. Neslihan Huri Yiğit, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Zahide EFE (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)

YÖNETİM MERKEZİ ve POSTA ADRESİ/ Management Center and Post Address

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Karacaoğlan
Yerleşkesi Osmaniye/Merkez

YAYIN TÜRÜ/ Type of Publication

Uluslararası Hakemli Süreli (yılda 3 sayı) Yayıdır.

İLETİŞİM BİLGİLERİ/ Correspondence Address

E-Posta: korkutataturkiyat@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/korkutataturkiyat>

Telefon: 0 328 827 10 00 / 3023

Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin Tarandığı İndeksler

TR Dizin

Modern Language Association (MLA)

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)

Türk Eğitim İndeksi (TEİ)

Directory of Research Journals Indexing

Index Copernicus

Araştırmacı (Scientific Publication Index)

Root Indexing

CiteFactor

Scientific Indexing Services (SIS)

Research Bib (Academic Resource Index)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS
ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

A Sınıfı Dergilerde İkinci/Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi: Bir Eğilim Araştırması
Teaching Turkish as a Second/Foreign Language in Class-A Journals: A Trend Study

Gölnur AYDIN
Ramazan ÇAVUŞOĞLU
Sedat Burak ÇÖRTEN
1-22

Dinleme Metinlerinde Kip Kullanımı: İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Seti Örneği
The Use of Moods in Listening Scripts: The Sample of "Istanbul Turkish for Foreigners" Book Set

Hüseyin ÖZÇAKMAK
23-40

Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılıklarının Belirlenmesi
Determination of Turkish Teachers' Commitment to Textbooks

Mustafa KÖROĞLU
Ahmet BALCI
41-52

Okul Sözlüklerinde Yer Alan Örnek Cümlelerin Seçiminde Kullanılacak Ölçütler
Principles to be Used in Selecting Examples in School Dictionary

Nilüfer SERİN
53-70

Türkiye'de Akıcı Okuma Becerisine Yönelik Yapılan Lisansüstü Tezler ve Makaleler Üzerine Bir İnceleme
A Study on Postgraduate Theses and Articles on Fluent Reading Skills in Turkey

Hayriye BAKAN
Safa ÇELEBİ
71-87

Friedrich Dieterici'nin İki Dilli Türkçe Öğretim Kitabı
Friedrich Dieterici's Bilingual Turkish Teaching Book

Muhammet KAYA
88-104

Akademik Yazma ve Tartışma Kültürü Bağlamında Editöre Mektup
Letter to the Editor in the Context of Academic Writing and Discussion Culture

Yunus Emre ÇEKİCİ
105-115

Okuma ve/veya Dinleme Alışkanlığının Geliştirilmesinde Yararlanılabilecek Dijital Araçlar: Kitap Okurlarına
ve/veya Dinleyicilerine Yönelik Dijital Uygulamalar

*Digital Tools that can be Used to Develop Reading and/or Listening Habits: Digital Applications for Book Readers
and/or Listeners*

Ahmet DEMİREL
116-131

Okumanın Unsurları ve Gelişim Evreleri
Elements of Reading and Stages of Development

Ayşegül GÖKSEL
132-147

Türkçe Öğretmenlerinin Dilbilim Kavramına Yönelik Metaforik Algıları
Turkish Teachers' Metaphorical Perceptions to the Concept of Linguistics

Alican ŞİMŞEK
Kadir KAPLAN
148-160

Sebeb-i Teliflerin Önemi ve Analizlerine Dair
The importance and analysis of the Sebeb-i Telif

Ahmet İÇLİ
161-192

Bir Şehir İki Kadın: Leylâ Hanım ile Şeref Hanım'ın İstanbul'u
One City and Two Women: Leyla Hanım and Seref Hanım's Istanbul

Aysun ÇELİK
193-206

Süle Fakîh'in *Yûsuf ve Zelihâ* Mesnevisinin Yeni Bir Nüshası
Description of a New Copy of Süle Fakîh's Yusuf ve Zeliha Masnavi

Handan BELLİ
207-220

Bir Meddahın Biyografisi: Tulûî'nin Bilinmeyen Şiirleri
A Meddah's Biography: Tului's Unknown Poems

İbrahim KOLUNSAĞ
221-238

Sâbir'in Manzum Kasîde-i Emâlî Tercümesi: Subha-ı Sıbyân
Sâbir's Verse Translation for Qasida al-Amâlî: Subha-i Sıbyân

Mehmet GÜLER
239-261

Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesinde Yer Alan Bir Şiir Mecmûası Üzerine
On a Poetry Collection in the Sivas Ziya Bey Manuscript Library

Seyit YAVUZ
Mustafa Sefa ÇAKIR
262-298

Klasik Türk Şiirinde Girift Sazına Dâir...
A Review on the Instrument of Girift in Classical Turkish Poetry

Nagehan ÇAĞLAYAN
299-306

Klasik Türk Edebiyatında Metin Şerhi, Metin Tahlili, Metin Tenkidi ve Uygulamalı Bir Örneği
Text Interpretation, Text Analysis, Text Criticism in Classical Turkish Literature and a Pratical Example

Aslıhan ÖZTÜRK DOĞAN
307-324

"Sâye Sultân" na Dair
About "Sâye Sultân"

Hasan Ali GÜNEŞ
Enes İLHAN
325-338

Seyyid Muhammed Ma'rifi'nin Hayatı, Tarikatı ve Eserleri
Seyyid Muhammed Ma'rifi's Life, Tariqa and Works

Aslı SÜRGİT
339-348

Şeyh Ahmed-i Antakî'nin *Se Zebân*'ı ve Yeni Nüshaları Üzerine
On Sheikh Ahmad-i Antaki's Se Zeban and Its New Copies

İdris ÇETİN
349-356

Edebiyat ve Yansı Bağlamında Fuzûlî'nin Su Kasidesi
Fuzuli's Water Ode in the Context of Literature and Reflection

Nur TOPALOĞLU
357-374

Sezai Karakoç Şiirinin Bilgi/Hikmet Yörüngesi
The Trajectory Of Knowledge/Wisdom Of Sezai Karakoc's Poetry
Adem POLAT
375-382

Reşat Nuri Güntekin'in Gezi Yazıları Ekseninde Anadolu'da Yol ve Yolculuk
Road and Journey in Anatolia on the Axis of Reşat Nuri Güntekin's Travel Writings
Büşra SÜRGİT
383-402

Orhan Pamuk'un Romanlarına Ekoeleştirel Bir Bakış
An Eco-critical Overview of Orhan Pamuk's Novels
Taylan ABİÇ
Afet DOĞAN
403-411

Ömer Seyfettin Hikâyelerinde Renkler ve Çağırışım Değerleri
Colors and Connotation Values in Ömer Seyfettin Stories
Yusuf GÖKKAPLAN
412-428

Bilge Karasu'nun Mektuplarında Edebiyata Dair Görüşleri
The Views of Bilge Karasu on Literature in His Letters
Erol GÖKŞEN
429-439

Mesihpaşa İmamı ve Handan Romanlarındaki Tiplerin Kadın Kimliği Bakımından Karşılaştırılması
Comparison of the Types in the Novels of "Mesihpaşa İmamı" and "Handan" in terms of Female Identity
Engin KEFLİOĞLU
440-445

Nezihe Meriç'in Öykülerinde Tema
Theme in Nezihe Meriç's Stories
Yusuf ÇOPUR
446-456

"Aba da Bir Kebe de Bir Giyene" Türküsü Üzerine Kültürel ve Müzikal İnceleme
A Cultural and Musical Examination on the "Aba da Bir Kebe de Bir Giyene" Folk Song
Altuğ ORTAKCI
Ömer Can SATIR
457-475

Derleme Türk Masallarının Çocuk Okurlar için Değiştirilmesi
Text Modification on Turkish Fairy Tales for Children Readers
Funda YEŞİL
Neslihan YÜCELŞEN
476-500

Âşık Ömer Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi
A Bibliography Essay on Âşık Ömer
Yıldıray ÇAVDAR
501-524

Kur'an-ı Kerim Kaynaklı Ashab-ı Kehf Kıssası'nın Türk Şiirine Yansıması: Halk Şairi Ahmet Çıtak'ın Mesnevi
Örneği
The Reflection of the Quran Originated Seven Sleepers Story on the Turkish Poetry: An Example of Minstrel Ahmet Çıtak's Mesnevi
Bedri ÖZÇELİK
525-540

Hemedan Atasözlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm
Birth, Marriage and Death in Hamadan Proverbs

Faruk GÜN
541-553

Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'nde Türk Halk Kültürü
Turkish Folk Culture in Fuzûlî's Masnavi of Leylâ and Mecnûn

Mustafa EREN
554-567

Mitolojiden Destana: Saltuknâme Destanında Halk Anlatıları Arasındaki Etkileşimin İzleri
From Mythology to Epic: Traces of Interaction between Folk Narratives in Saltuknâme Epic

Pamuk Nurdan GÜMÜŞTEPE
568-589

'İkdü'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zamân Kitabında Geçen Arapça Şiirlerde Türk Etnonimi
The Ethnonym Turk in the Book 'İkdü'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zamân

Çetin PEKACAR
Engy EL-SAWAH
590-602

Türkçenin Komşu Dillerinden Makedoncanın Coğrafyası
Geography of Macedonian Language, One of the Neighboring Languages of Turkish

Alpay İĞCİ
Raziye Ayşenur YALÇIN
603-616

Kazak Destanlarında Olumlu Tipler ve İşlevleri
Positive Types and Their Functions in Kazakh Epics

Derya ÖZCAN GÜLER
Mustafa USTA
617-631

Kahramanın Nostaljisi: Maaday Kara ve Odyssea Destanlarının Nostalji Bağlamında Mukayesesi
Nostalgia of the Hero: A Comparison of Maaday Kara and Odyssea Epic in the Context of Nostalgia

Harun AKÇAM
632-639

1960'lı Yıllar Azerbaycan Hikâyelerinin Konusu Üzerine Bir İnceleme
A Study on the Subject of Azerbaijan Stories in the 1960s

Rövşen MEMMEDOV
640-653

Kırgız Destanlarındaki "Kökbörü" Oyununun Halkbilimsel Açıdan İncelenmesi
Folklore Analysis of the Game of "Kökbörü" in Kyrgyz Epics

Zehra BAYIR
Gülten KÜÇÜKBASMACI
654-670

Cinsiyet Rollerini Ekseninde Kazak Kahramanlık Masalları
Kazakh Heroic Tales Within Gender Roles

Muhammet ATASEVER
671-688

Dîvânü Lugâtî't-Türk ve Eşdizimlilik: Türkçenin İlk Eşdizim Sözlüğü

Nuh DOĞAN
689-713

Doğu Balkan Türk Ağzlarında Sıralı, Bağlı Cümleler
Sequential, Connected Sentences in Eastern Balkan Turkic Dialects

Elza ALİŞOVA DEMİRDAĞ

Süleyman AKSU
714-721

Yeni Sömürü Düzeninde Diller: Türkçenin İngilizceyle İmtihanı
Languages in the New Exploitation Order: The Test of Turkish with English

Ali Kemal ŞAŞ
722-738

Türkçede Tutunmuş Sözcükler ve Ekler
Clinging Words and Suffixes in Turkish

Arzu YIKILMAZ
739-755

Türkçenin Sadeleşme Evrelerinde Asker Şahsiyetlerin Rolü
The Role of Military Persons in the Phases of Simplification Turkish Abstract

Bahri KUŞ
756-767

Türkiye’de Sözlükbilimi ile İlgili Araştırmalar -Bibliyografya Denemesi (2016-2021)-
Studies on Lexicography in Turkey -Bibliography Essay- (2016-2021)

Didem AKYILDIZ AY
768-795

Toplum Dilbilimsel Kategoriler Olarak Türkçede Gereklik ve Zorunluluk
Necessity and Obligation in Turkish as Sociolinguistic Categories

Duygu KAMACI GENCER
796-806

Atebetü'l-Hakâyık'ın Ayasofya Nüshasının Eski Uygur Harfli Satırlarının Paleografik İncelenmesi
The Paleographic Study on the Ayasofya Copy of Atebetü'l-Hakâyık Written in Old Uyghur Script

Fikret YILDIRIM
Gizem Nur ÇAPA
807-863

Nûrî'l-İslâm Adlı Eserin Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation on the Vocabulary of the Work Titled Nuri'l-Islam

Ömer GÜVEN
864-883

Yeni Uygurcadaki Alıntı Bağlaçların Tarihsel Gelişimi Üzerine
On the historical development of loan conjunctions in Modern Uyghur

Rebiyanmu MAİMAİTİ (Rabiyem MEMET)
884-892

GE5299 Numaralı Bursa Cöngünün Söz Varlığı ve İmla-Telaffuz İlişkisi Bakımından Değerlendirilmesi
Evaluation of the Cöng of Bursa Numbered with GE5299 in Terms of Vocabulary and Spelling-Pronunciation Relationship

Ebru KUYBU DURMAZ
893-909

Eski Türk Dili ve Kültürü Açısından BUGU Dil ve Eğitim Dergisi'ne Bir Bakış
The View to BUGU Journal of Language and Education in Terms of Old Turkish Language and Culture

Nazmi ŞEN
910-930

Kutadgu Bilig'de Tanıklanan Tek Heceli Fiillerin Yeni Uygur Türkçesindeki Görümü
The Appearance in New Uyghur Turkish of Monosyllabic Verbs in Kutadgu Bilig

Muhsin UYGUN
931-964

The Analysis of the Quotations' Sentence Patterns in Kissa-i Musa
Kissa-i Musa'daki Alıntuların Cümle Kalıplarının İncelenmesi

Kübra MALTA
965-972

Dr. İsmet Emre, Edebiyat ve Psikoloji, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005.
Dr. İsmet Emre, *Literature and Psychology*, Anı Publishing, Ankara, 2005 (ISBN 6376-66-X)
Mehmet Emin GÖNEN
973-977

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 1-22.
Geliş Tarihi-Received: 09.08.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.09.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1159586

A Sınıfı Dergilerde İkinci/Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi: Bir Eğilim Araştırması

Teaching Turkish as a Second/Foreign Language in Class-A Journals: A Trend Study

Gülnur AYDIN*
Ramazan ÇAVUŞOĞLU**
Sedat Burak ÇÖRTEN***

Öz

Bu araştırmanın amacı, A sınıfı olarak adlandırılan SCI-Expanded, SSCI ve A&HCI dizinli dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanına ilişkin makalelerin eğilimlerini tespit etmektir. Bu doğrultuda, ülkemizde A sınıfı dergi olarak kabul edilen *Eğitim ve Bilim*, *Bilgi ve Millî Folklor* dergilerinin tüm sayıları incelenerek araştırma hedefine uygun 34 makale tespit edilmiştir. Araştırma, nitel bir yaklaşımla doküman analizi yöntemine göre tasarlanmıştır. Makaleler, buldukları dergiye, yayın yılına, yazar sayısına ve uyruğuna, yayın diline, araştırma sorusu sayısına, başvuru kaynağına, araştırma yaklaşımına/desenine/yöntemine, örneklem düzeyine/sayısına/seçim yöntemine, kullanılan veri toplama araçlarına/yöntemine ve veri analiz yöntemine, tema ve konularına, amaçlarına ve sonuçlarına göre betimsel içerik analizine tabi tutulmuştur. Analizler sonucunda, makalelerin daha çok *Bilgi* dergisinde ve en çok 2014 yılında yayımlandığı; çoğunlukla Türk yazarlar tarafından, tek yazarlı ve Türkçe yazıldığı; büyük bir kısmında araştırma sorusuna yer verilmediği ve çoğunda başvuru kaynağının 20'nin üstünde olduğu; çoğunun nitel araştırma yaklaşımını benimsediği; büyük bir kısmında örneklem olarak dokümanların kullanıldığı, örneklem büyüklüklerinin çoğunlukla 100'ün üzerinde olduğu ve sıklıkla amaçlı örnekleme yönteminin tercih edildiği; verilerin toplanmasında anketleri, verilerin analizinde ise betimsel istatistiği önceliği belirlenmiştir. Makalelerin tema ve konu olarak Türkçe, Türk kültürü ve Türkiye'ye karşı durum/tutum/tercih odağında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Son olarak araştırma sonuçları tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, A sınıfı dergiler, araştırma eğilimleri, betimsel içerik analizi.

Abstract

The aim of this study is to determine the tendencies of the articles published in SCI-Expanded, SSCI and A&HCI indexed journals called Class-A in the field of teaching Turkish as a

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yabancılar Türkçe Öğretimi Ana Bilim Dalı, Ankara/Türkiye, e-posta: gultnur.aydin@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0490-9580.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yabancılar Türkçe Öğretimi Ana Bilim Dalı, Ankara/Türkiye, e-posta: ramazancavusoglu231@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9973-8122.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yabancılar Türkçe Öğretimi Ana Bilim Dalı, Ankara/Türkiye, e-posta: corten.sedatburak@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3375-2885.

second/foreign language. In this direction, all issues of Education and Science, Bilig and National Folklore journals, which are accepted as Class-A journal in our country, were examined and 34 articles in accordance with the research target were identified. The research is designed according to the document analysis method with a qualitative approach. Articles were subjected to descriptive content analysis according to the journal, publication year, number of authors, nationality of authors, publication language, number of research questions, number of references referenced, research approach/ design/ method, sample level/ number/ selection method, data collection tools/ method used and data analysis method, themes and topics, objectives and results. As a result of the analyzes, the articles were mostly published in Bilig journal and mostly in 2014; mostly by Turkish writers, with a single author and written in Turkish; most of them do not include research questions and the number of references consulted in most of them is over 20; most of them adopt a qualitative research approach; where a large proportion of documents are used as samples, the sample sizes are mostly over 100 and the purposive sampling method is often preferred; it was determined that it prioritized questionnaires in the collection of data and descriptive statistics in the analysis of the data. It was determined that the articles focused on Turkish, Turkish culture and the situation/ attitude/ preference towards Turkey as a theme and topic. Finally, the results of the research were discussed and suggestions were made.

Keywords: Teaching Turkish as a second/foreign language, Class- A journals, research trends, descriptive content analysis.

Giriş

Dilin sosyal yaşam, diplomatik ilişkiler, ekonomik ortaklıklar ve entelektüel uğraşlar gibi pek çok bağlamda başat bileşen olması, ulusal kimliğin dünyadaki inşası açısından merkezî önemini de ortaya koymaktadır. Küreselleşme ve modernleşme ekseninde değerlendirildiğinde 21. yüzyıl, tek bir dilin egemenliğinden fazlasını gerekli kılmaktadır. Bu durum da bir dilin dünyadaki saygınlığı ve varlık gösterme alanlarını yeniden bağlamsallaştırır (Williams, 2010). Teknoloji ve ulaşım olanaklarındaki hızlı gelişimle birlikte etkileşim imkanlarının artması, bu etkileşimin sürdürülebilirliğini ikinci/yabancı bir dil öğrenme merakıyla ilişkili hâle getirmiştir. Bireylerin ana dillerinden başka bir dili öğrenme nedenlerinin temelinde, toplumsal ve uluslararası gelişmelerden etkilenen bireysel tercihleri bulunmakta; bu tercihleri de hedef dilin ana dili olarak konuşulduğu ülkelere yönelik farklı düzeylerdeki ilgi ve ilişkilerin belirlediği ifade edilmektedir (Durmuş, 2013). Dolayısıyla, çok dilli ve çok kültürlü toplum dinamiklerinin benimsenmesi ölçüsünde dil öğrenme süreçleri biçimlendirilir.

Türkçe, öğrenilme nedenleri farklılık göstermekle birlikte, dünyanın birçok noktasında konuşulmakta olan sayılı dillerden biri olarak görülmektedir. Coğrafi yayılım, konuşur sayısının çokluğu ve devlet destekli kurumsal faaliyetler, Türkçenin bilinirliğini/tanınırlığını artırmış, bölgesinde ve dünyada her geçen gün yükselen bir değer olarak görülmesini sağlamış, ikinci/yabancı bir dil olarak öğrenilmesini yaygınlaştırmıştır (Alyılmaz, 2010; Durmuş, 2013; Durukan ve Maden, 2018). 20. yüzyılın sonlarında yaşanan hızlı küreselleşme ve Türkçeye artan ilgi, bu alanın bir gereksinim olarak hissedilmesini sağlamış, bu alanda yapılan teorik ve uygulamaya dayalı bilimsel çalışmalar son 20 yılda ivme kazanmıştır (İşcan, 2014). Bu ivme, bilimsel birikimin oluşması, bu alanın uluslararası nitelik kazanarak küresel bilgi pazarında yer edinmesi için son derece önemli olsa da ivmenin niteliğini bütüncül olarak değerlendirmek gerekmektedir. Böylelikle araştırmacılar alanın genel-güncel durumu hakkında bilgi sahibi olarak farklı bakış açılarıyla yeni araştırmalara yönlendirilebilir, ele alınmamış konular belirgin hâle getirilebilir. Bu noktadan ele alındığında alanyazın incelemesine ilişkin çalışmaların stratejik bir öneme sahip olduğu belirtilmektedir (Biçer, 2017; Cooper ve Hedges, 1994; Erdem, 2011; Erdem, Gün, Şengül ve Özkan, 2015).

Alanyazında ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin çalışmaları bütüncül olarak değerlendiren pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmaların bir

kısmı lisansüstü tezlerin eğilimlerine odaklanırken (Baki, 2019; Bölükbaş-Kaya, Golynskaia ve Dereli, 2019; Büyükikiz, 2014; Çelebi, Ergül, Usta ve Mutlu, 2019; Demir, Peler ve Güler-Yıldız, 2021; Doğan-Kahtalı ve Günata, 2021; Ercan, 2014; Küçük ve Kaya, 2018; Maden, 2020; Maden ve nal, 2021; Şeref ve Karagöz, 2020; Türkben, 2018) bir kısmı da sadece makaleler düzeyinde değerlendirmeler sunmaktadır (Avcı ve Kurudayıoğlu, 2022; Biçer, 2017; Biçer ve Dudak, 2021; Çevirme ve Koçak, 2018; Demir ve zdemir, 2017; Erdem, Gün, Şengül ve zkan, 2015; Günaydın, 2020). Bunun yanında, farklı türde araştırmaları (kitap, tez, makale, bildiri) bir arada ele alan çalışmalar (Çiftçi ve Coşkun, 2017; Kemiksiz, 2021; zer ve Tuna, 2020) ile yapılan araştırmaların tümünü listeleyen kaynakça denemeleri de (Demircan, 1982; Erdem, 2009; Göçer, Tabak ve Coşkun, 2012; Göçer, Çaylı ve Çavuş, 2016; Kahrıman, Dağtaş, Çapoğlu ve Ateşal, 2013) mevcuttur. Bu çalışmalar, genel olarak alanyazındaki araştırmaların konuları, anahtar kelimeleri, atıf durumları, metodolojik yönleri başta olmak üzere farklı perspektiflerde derinliğe ve geniŐliĐe ışık tutan incelemeleri içermektedir.

İkinci/yabancı dil olarak Türkçe Ğretimi ile ilgili bilimsel araştırmalar, çeşitli dizinlerde taranan dergilerde yayımlanmaktadır. Dizinler, bir yandan dergilerin sahip olması gereken nitelikleri belirlerken öte yandan yapılan yayımların tek bir merkezde toplanmasını sağlamaktadır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de Thomson Reuters’a ait SCI-Expanded, SSCI ve A&HCI dizinlerinde taranan dergiler, “en saygın dergiler” ya da başka bir ifadeyle “A sınıfı dergiler” olarak kabul edilmektedir. Yayın kalitesi göz önünde bulundurulduğunda, bu dergilerde yayın yapmanın daha zor olduğu bilinmektedir. Türkiye’de bu dizinlerde taranan ve ikinci/yabancı dil olarak Türkçe Ğretimi alanındaki araştırmaları yayımlayan üç dergi vardır. Gelecekteki araştırmalar ve alanın uluslararasılaŐması için bu dergilerdeki çalışmaların genel eğilimleri/yönelimleri ortaya konmalı, alanyazındaki boŐluklar tespit edilmelidir. Bu doğrultuda çalışmanın ana problemi “Türkiye’deki A sınıfı dergilerde (SCI-Expanded, SSCI ve A&HCI) ikinci/yabancı dil olarak Türkçe Ğretimi alanında yayımlanan çalışmaların genel eğilimi nasıldır?” olarak belirlenmiştir. Bu problem doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır.

1. Demografik özelliklere ilişkin sorular:

Türkiye’deki A sınıfı dergilerde (SCI-Expanded, SSCI ve A&HCI) ikinci/yabancı dil olarak Türkçe Ğretimi alanında yayımlanan makalelerin;

- *Dergilere ve yayın yıllarına göre dağılımı nasıldır?*
- *Yazar sayısına ve yazar uyruğuna göre dağılımı nasıldır?*
- *Yayın diline göre dağılımı nasıldır?*
- *Araştırma sorusu sayısına göre dağılımı nasıldır?*
- *Başvurulan kaynak sayısına göre dağılımı nasıldır?*

2. Metodolojik özelliklere ilişkin sorular:

Türkiye’deki A sınıfı dergilerde (SCI-Expanded, SSCI ve A&HCI) ikinci/yabancı dil olarak Türkçe Ğretimi alanında yayımlanan makalelerin;

- *Araştırma yaklaşım, desen ve yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?*
- *Kullanılan rneklem/çalışma grubu düzeyi, büyüklüğü ve seçim yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?*
- *Kullanılan veri toplama araçlarına/yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?*

- Kullanılan veri analiz yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?

3. İçerik özelliklerine ilişkin sorular:

Türkiye'deki A sınıfı dergilerde (SCI-Expanded, SSCI ve A&HCI) ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yayımlanan makalelerin;

- Temalarına ve konularına göre dağılımı nasıldır?
- Amaçlarına göre dağılımı nasıldır?
- Sonuçlarına göre dağılımı nasıldır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli/ Deseni

Türkiye'deki A sınıfı dergilerde (SCI-Expanded, SSCI ve A&HCI) ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yayımlanan makalelerin eğilimini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımına dayalı doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi ve belge içeren basılı-dijital, yazılı-görsel, sesli-görüntülü materyallerin temin edilmesi, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve çözümlenmesi olarak tanımlanabilir (Özkan, 2021; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Doküman analizleri, araştırmaların geçerliğini artırmada ek bilgi kaynağı olarak kullanılabilirdiği gibi tek başına bir araştırma yöntemi olarak da kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Verilerin Toplanması ve Dâhil Edilme Kriterleri

Türkiye'deki ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yayın kabul eden üç A sınıfı dergi bulunmaktadır. Araştırmanın veri kaynaklarını oluşturan bu üç derginin web sayfaları incelenerek 30 Haziran 2022 tarihine kadar yayımlanmış tüm sayılarında ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili makaleler taranmıştır. Bu taramalar 15 Mayıs ile 30 Haziran 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Taramalarda "ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi" ile alt alanları olan, "iki dillilere Türkçe öğretimi", "Türk soylulara Türkçe öğretimi" ve "yurt dışındaki Türk çocuklarına Türkçe öğretimi"ne ilişkin makaleler araştırmaya dâhil edilmiştir. Dil öğretimine genel açıdan yaklaşan araştırmalar ile uyum sorunu, eğitim sorunu, sosyokültürel değerlendirmeler vb. konuları ele alan ve doğrudan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilişkilendirilmeyen araştırmalar kapsam dışında tutulmuştur. Bu çerçevede, araştırmanın hedefine uygun toplam 34 makaleye ulaşılmıştır. Dergilere ve tespit edilen makalelere ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1. Araştırmanın veri kaynaklarına ilişkin bilgiler

Dergi	Dizin	ISSN	Makale sayısı	%
Eğitim ve Bilim	SSCI	1300-1337	7	20,6
Bilig	SSCI	1301-0549	22	64,7
Milli Folklor	A&HCI	1300-3984	5	14,7
Toplam			34	100

Ulaşılan makalelere ilişkin bilgiler Microsoft Excel programında araştırmacılar tarafından oluşturulan Makale İnceleme Formu'na kaydedilmiştir. Formda 34 makalenin her biri M₁, M₂, M₃... biçiminde kodlanmış; bulunduğu dergiye, yayın yılına, yazar sayısına ve uyuşuna, yayın diline, araştırma sorusu sayısına, başvuru kaynağı sayısına, araştırma yaklaşımına/desenine/yöntemine, örneklem düzeyine/sayısına/seçim yöntemine, kullanılan veri toplama araçlarına/yöntemine ve veri analiz yöntemine, tema ve konularına, amaçlarına ve sonuçlarına göre kaydedilmiştir. Kayıtlar, araştırma

soruları çerçevesinde bulgular bölümünde yoruma yer verilmeksizin tablolara dönüştürülerek sunulmuştur. Kaydetme sürecinde makalelerde yazarlar tarafından verilen bilgiler esas alınmıştır. Ancak bazı makalelerde özellikle metodolojik bilgiler eksik olduğundan ya da açıkça ifade edilmediğinden, formdaki ilgili kısımlar çıkarım yapılabildiği ölçüde doldurulmuş, çıkarımda bulunulamayanlar ise boş bırakılmış ve bulgular bölümündeki tablolarda "belirtilmeyen" şeklinde ifade edilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada içerik analizi yöntemlerinden biri olan "betimsel içerik analizi" kullanılmıştır. "Betimsel içerik analizi; belirli bir konu üzerinde yapılan çalışmaların ele alınıp eğilimlerinin ve araştırma sonuçlarının tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içeren sistematik çalışmalardır" (Çalık ve Sözbilir, 2014 s. 34). Cohen, Manion ve Morrison (2011) da betimsel içerik analizini yazılı verilerin incelenmesi, analiz edilmesi ve özetlenerek raporlanması yoluyla eğilimlerin belirlenmesi olarak ifade eder. Bu bağlamda elde edilen 34 makale araştırma soruları doğrultusunda analiz edilerek uygun kod ve kategorilere yerleştirilmiş, elde edilen veriler sıklık (f) ve yüzde (%) değerleriyle tablolar hâlinde verilmiştir. Araştırma kapsamındaki makalelerin bir kısmı birden fazla inceleme kategorisine hitap ettiğinden, makale kodları (*) imgesi ile gösterilmiş, tablo altlarında bilgilendirme yapılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Geçerlik ve güvenirlik, bir araştırmanın bilimsellik göstergesidir. Bu araştırmada geçerlik ve güvenirliliğini sağlamak için her şeyden önce araştırmanın amacı, araştırma soruları, metodoloji ve süreç ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Araştırma kapsamına alınan 34 makale hem ikinci hem üçüncü yazar tarafından incelenerek ayrı ayrı Makale İnceleme Formu'na kodlanmıştır. Birinci yazar ise bulguların geriye dönük doğrulamasını yapmıştır. Roberts ve Priest (2006), tutarlılığın, verileri analiz ederken başka bir araştırmacının sonuçları doğrulamasıyla olanaklı olduğunu belirtmektedir. Kodlayıcılar arası uyum için Miles ve Huberman'ın (1994) [uzlaşılan temalar/ (uzlaşılan + uzlaşılmayan temalar)] x100 formülü kullanılmış ve uyum değeri %92 olarak tespit edilmiştir. Bu değer kodlamaların yüksek düzeyde uyumlu olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla da araştırmacı yorumu değil verilere dayalı bir analiz gerçekteştirilmiştir. Araştırmanın veri setini oluşturan makaleler, araştırmacılar tarafından başka araştırmacıların denetimine sunulmak üzere kodlarıyla birlikte araştırma ekinde (Ek 1) belirtilmiştir.

Bulgular

Türkiye'deki A sınıfı dergilerde (SCI-Expanded, SSCI ve A&HCI) ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretilimi alanında yayımlanan makalelerin eğilimlerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırmanın araştırma soruları üç ana ekseninde sınıflandırılmıştır. Buna göre, makalelerin demografik özellikleri, metodolojileri ve içerik özellikleri ile ilgili soruları cevaplandırmak üzere bulgular sıralanmıştır.

Demografik Özelliklere İlişkin Eğilimler

Makalelerin dergilere ve yayın yıllarına göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Makalelerin dergilere ve yayın yıllarına göre dağılımı

Dergiler	1999	2001	2003	2009	2010	2013	2014	2015	2018	2019	2020	2021	f	%
Eğitim ve Bilim	-	-	-	1	-	3	1	1	1	1	-	-	7	20,6
Bilig	1	1	1	1	1	-	11	2	2	-	1	1	22	64,7
Millî Folklor	-	-	-	1	-	4	-	-	-	-	-	-	5	14,7
Toplam	1	1	1	3	1	7	12	3	3	1	1	1	34	100

Tablo 2 incelendiğinde A sınıfı dergilerdeki ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi makalelerinin en çok Bilig’de (f:22) yayımlandığı; bunu sırasıyla Eğitim ve Bilim (f:7) ve Millî Folklor’un (f:5) takip ettiği görülmektedir. Ayrıca 1999’da 1, 2001’de 1, 2003’te 1; 2009’da 3, 2010’da 1, 2013’te 7, 2014’te 12, 2015’te 3, 2018’de 3, 2019’da 1, 2020’de 1 ve 2021’de 1 makale yayımlanmıştır. 1999 yılı öncesinde bu dergilerde ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanına ilişkin bir çalışmaya rastlanmadığı, en fazla makalenin 2014 yılında (f:12) ve son çalışmanın 2021 yılında yayımlandığı ulaşılan bulgular arasındadır.

Makalelerin yazar sayısına ve yazar uyruğuna göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Makalelerin yazar sayısına ve yazar uyruğuna göre dağılımı

Yazar Uyruğu	Tek Yazarlı	İki Yazarlı	Üç Yazarlı	Dört Yazarlı	f	%
Türk	23	7	-	-	30	88,2
Yabancı	1	-	-	-	1	2,9
Karma (Türk+Yabancı)	-	1	1	1	3	8,8
Toplam	24	8	1	1	34	100

Tablo 3 incelendiğinde A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makalelerin 30’unun Türk yazarlar tarafından, 1’inin yabancı uyruklu bir yazar tarafından, 3’ünün ise Türk ve yabancı yazarların ortaklığıyla yazıldığı görülmektedir. Yazar sayısı bakımından incelendiğinde ise makalelerin büyük bir bölümünün tek yazarlı (f:24) olduğu ve bu yazarların tamamına yakınının (f:23) Türk olduğu; bunu iki yazarlı makalelerin (f:8) takip ettiği ve bunların da tamamına yakınının (f:7) Türk olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Türk ve yabancı üç yazar tarafından 1, Türk ve yabancı dört yazar tarafından 1 makalenin kaleme alındığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Makalelerin yayın diline göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Makalelerin yayın diline göre dağılımı

Yayın Dili	Makale Kodu	f	%
Türkçe	M ₂ , M ₄ [*] , M ₅ [*] , M ₆ [*] , M ₇ [*] , M ₈ , M ₉ , M ₁₀ , M ₁₁ , M ₁₂ , M ₁₇ , M ₁₈ , M ₂₂ , M ₂₃ , M ₂₅ , M ₂₆ , M ₂₇ , M ₂₈ , M ₂₉ , M ₃₀ , M ₃₁ , M ₃₂ , M ₃₃ , M ₃₄	24	63,2
İngilizce	M ₁ , M ₃ , M ₄ [*] , M ₅ [*] , M ₆ [*] , M ₇ [*] , M ₁₃ , M ₁₄ , M ₁₅ , M ₁₆ , M ₁₉ , M ₂₀ , M ₂₁ , M ₂₄	14	36,8
Toplam		38	100

*Her iki dilde de tam metin olarak yayımlanan makaleler

Tablo 4 incelendiğinde A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makalelerin büyük bölümünün Türkçe (f:24) olduğu, İngilizce makalelerin de sayıca daha az (f:14) olduğu görülmektedir. (*) imgesi ile gösterilen

makaleler, *Eğitim ve Bilim* adlı derginin 39. cilt ve 173. sayısından itibaren makalelerin her iki dilde de tam metin olarak basıldığını ifade etmektedir.

Makalelerin *araştırma sorusu sayısına göre dağılımla* ilgili bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Makalelerin araştırma sorusu sayısına göre dağılımları

Soru Sayısı	Makale Kodu	f	%
Soru yok	M ₃ , M ₄ , M ₈ , M ₉ , M ₁₃ , M ₁₆ , M ₁₉ , M ₂₁ , M ₂₂ , M ₂₃ , M ₂₅ , M ₂₈ , M ₂₉ , M ₃₀ , M ₃₁ , M ₃₂ , M ₃₃ , M ₃₄	18	52,9
1 soru	M ₂ , M ₅ , M ₁₈ , M ₂₆ ,	4	11,8
2 soru	M ₁₂ , M ₁₇ , M ₂₇	3	8,8
3 soru	M ₁ , M ₇ , M ₁₁ , M ₁₄ , M ₁₅ , M ₂₄	6	17,6
4 soru	M ₁₀ , M ₂₀	2	5,9
9 soru	M ₆	1	2,9
Toplam		34	100

Tablo 5 incelendiğinde A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe ğretimi alanındaki makalelerde araştırma sorusu bulunmayan 18, bir araştırma sorusu bulunan 4, iki araştırma sorusu bulunan 3, üç araştırma sorusu bulunan 6, dört araştırma sorusu bulunan 2 ve dokuz araştırma sorusu bulunan 1 makalenin olduğu görülmektedir. Özetle, makalelerin yarısından fazlasında araştırma sorusuna yer verilmediği, araştırma sorusu sayısının fazla olduğu makalelerin ise sınırlı sayıda olduğu tespit edilmiştir.

Makalelerin *başvurulan kaynak sayısına göre dağılımla* ilgili bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Makalelerin başvurulan kaynak sayısına göre dağılımları

Kaynak Sayısı	Makale Kodu	f	%
10 ve altı	M ₂₂ , M ₂₆ , M ₃₃	3	8,8
11-20	M ₃ , M ₁₄ , M ₃₀ , M ₃₁	4	11,8
21-30	M ₁ , M ₄ , M ₅ , M ₇ , M ₁₃ , M ₁₅ , M ₂₅ , M ₂₈ , M ₂₉ , M ₃₂	10	29,4
31-40	M ₈ , M ₁₈ , M ₁₉ , M ₂₇ , M ₃₄	5	14,7
41-50	M ₂ , M ₆ , M ₉ , M ₁₀ , M ₁₆ , M ₁₇ , M ₂₁ , M ₂₃ , M ₂₄	9	26,5
51 ve zeri	M ₁₁ , M ₁₂ , M ₂₀	3	8,8
Toplam		34	100

Tablo 6 incelendiğinde A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe ğretimi alanındaki makalelerden 10 ve altında kaynağa başvuran 3; 11-20 arasında kaynağa başvuran 4; 21-30 arasında kaynağa başvuran 10; 31-40 arasında kaynağa başvuran 5; 41-50 arasında kaynağa başvuran 9; 51 ve üzeri kaynağa başvuran 3 makale bulunmaktadır. Makalelerin büyük bir bölümünde 21-30 ve 41-50 arasında kaynağa, az sayıda makalede 10 ve altı kaynağa başvurulduğu görülmektedir.

Metodolojik zelliklere İlişkin Eğilimler

Makalelerin *araştırma yaklaşım, desen ve yöntemlerine göre dağılımla* ilgili bulgular Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Makalelerin araştırma yaklaşım, desen ve yöntemlerine göre dağılımı

Yaklaşım	Desen	Yöntem	Makale Kodu	f	%
Nitel	Deneysel		-	-	-
		Betimsel tarama	M ₃ , M ₄ , M ₅ , M ₆ , M ₂₂ , M ₂₇	6	17,6
	Deneysel olmayan	İlişkisel tarama	-	-	-
		Karşılaştırmalı	M ₉ , M ₁₄ , M ₁₆ , M ₁₇ , M ₂₄	5	14,7
		Ara toplam		11	32,4
Nitel	Etkileşimli	Durum çalışması	M ₂₁	1	2,9
		Olgubilim	-	-	-
		Eylem araştırması	-	-	-
		Etnografi araştırması	M ₁₉ , M ₂₀	2	5,9
	Etkileşimsiz	Eleştirel çalışma	-	-	-
		Doküman analizi	M ₇ , M ₈ , M ₁₁ , M ₁₂ , M ₂₈ , M ₂₉ , M ₃₂	7	20,6
		Alanyazın/ değerlendirme	M ₁₃ , M ₂₃ , M ₃₀ , M ₃₁ , M ₃₃	5	14,7
Ara toplam		15	44,1		
Karma	Karma	Açıklayıcı	M ₁ , M ₁₈ , M ₃₄	3	8,8
		Keşfedici	M ₁₀ , M ₁₅	2	5,9
		Çeşitleme	M ₂ , M ₂₅ , M ₂₆	3	8,8
		Ara toplam		8	23,5
Toplam			34	100	

Tablo 7'ye göre A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makalelerin 11'i nicel yaklaşım, 15'i nitel yaklaşım, 8'i ise karma yaklaşım ilkeleri doğrultusunda tasarlanmıştır. Nicel araştırmalarda deneysel desende çalışmaya rastlanmazken deneysel olmayan desenlerden betimsel (f:6) ve karşılaştırmalı (f:5) tarama çalışmalarına ulaşılmış, ilişkisel tarama çalışmasıyla karşılaşmamıştır. Nitel araştırmalarda etkileşimli desende tasarlanan makalelerin 1'inin durum çalışması, 2'sinin etnografi araştırması olarak tasarlandığı; olgubilim, eylem araştırması ve eleştirel çalışma yöntemleriyle tasarlanmış herhangi bir makalenin bulunmadığı görülürken etkileşimsiz desende 7 adet doküman analizi makalesine, 5 adet de alanyazın/değerlendirme makalesine rastlanmıştır. Karma araştırmalarda ise açıklayıcı yöntem ve çeşitleme yönteminde 3'er makale, keşfedici yöntemde 2 makale bulunmuştur. Genel olarak bakıldığında nicel yaklaşımda en fazla makalenin betimsel tarama, nitel yaklaşımda doküman analizi ve karma yaklaşımda açıklayıcı yöntem ve çeşitleme yöntemiyle gerçekleştirildiği görülmektedir.

Makalelerin kullanılan örneklem/çalışma grubu düzeylerine/türlerine göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Makalelerin örneklem/çalışma grubu düzeylerine/türlerine göre dağılımı

Örneklem/Çalışma Grubu	Makale Kodu	f	%
TÖMER Öğrencileri	M ₂ *, M ₃ , M ₉ , M ₁₀	4	9,1
İlkokul öğrencileri	M ₁₅ *, M ₂₁ *, M ₂₂ *	3	6,8
Ortaokul öğrencileri	M ₁₅ *, M ₂₀ , M ₂₂ *	3	6,8
Lise öğrencileri	M ₆ , M ₁₈ *, M ₁₉ *, M ₂₂ *	4	9,1
Lisans öğrencileri	M ₁	1	2,3
Öğreticiler	M ₂ *, M ₅ , M ₁₅ *, M ₁₈ *, M ₁₉ *, M ₂₁ *	6	13,6
Dokümanlar	M ₇ , M ₈ , M ₁₁ , M ₁₂ , M ₂₈ , M ₂₉ , M ₃₂	7	15,9

Ebeveynler	M ₁₈ *, M ₂₁ *	2	4,5
Belirtilmeyen	M ₄ , M ₁₄ , M ₁₆ , M ₁₇ , M ₂₄ , M ₂₅ , M ₂₆ , M ₂₇ , M ₃₄	9	20,5
Örneklemsiz araştırma	M ₁₃ , M ₂₃ , M ₃₀ , M ₃₁ , M ₃₃	5	11,4
Toplam		44	100

*Birden fazla örneklem düzeyinin/türünün tercih edildiği makaleler

Tablo 8 incelendiğinde A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makalelerde örneklem/çalışma grubu olarak en fazla dokümanların (f:7) ve öğrencilerin (f:6) tercih edildiği; bunu 4'er makale ile TÖMER öğrencileri ve lise öğrencilerinin, 3'er makale ile ilkökul öğrencileri ve ortaokul öğrencilerinin, 2 makale ile ebeveynlerin ve 1 makale ile lisans öğrencilerinin takip ettiği görülmektedir. Ayrıca örneklem düzeyi/türü belirtilmeyen 9 makalede yurt dışındaki Türk göçmenlerden veri toplanmıştır. Bu örneklemelerin kuşaklarına, yaşlarına, cinsiyetlerine vb. ilişkin bilgiler verilse de bunlar, herhangi bir sınıflamaya dâhil edilemediğinden *belirtilmeyen* biçiminde gösterilmiştir. Son olarak, örneklemsiz 5 makaleye ulaşılmıştır.

Makalelerin kullanılan örneklem/çalışma grubu büyüklüklerine göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Makalelerin örneklem/çalışma grubu büyüklüklerine göre dağılımı

Örneklem/Çalışma Grubu	Makale Kodu	f	%
1-10	M ₈ , M ₁₉ , M ₂₀ , M ₂₈ , M ₂₉ , M ₃₂	6	17,6
11-50	M ₂ , M ₇ , M ₉ , M ₃₄	4	11,8
51-100	M ₅ , M ₁₂ , M ₁₄	3	8,8
101-200	M ₁ , M ₄ , M ₆ , M ₁₀ , M ₁₆ , M ₁₇ , M ₂₆	7	20,6
201-400	M ₃ , M ₁₈ , M ₂₄ , M ₂₇	4	11,8
400 ve üzeri	M ₁₁ , M ₁₅ , M ₂₂ , M ₂₅	4	11,8
Örneklemsiz araştırma	M ₁₃ , M ₂₃ , M ₃₀ , M ₃₁ , M ₃₃	5	14,7
Belirtilmeyen	M ₂₁	1	2,9
Toplam		34	100

Tablo 9 incelendiğinde A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makalelerden örneklem büyüklüğü 1-10 arasında olan 6; 11-50 arasında olan 4; 51-100 arasında olan 3; 101-200 arasında olan 7; 201-400 arasında olan 4; 400 ve üzerinde olan 4 makale olduğu görülmektedir. Bunun yanında örneklemsiz 5, örneklem büyüklüğü belirtilmeyen 1 makaleye rastlanmıştır.

Makalelerin kullanılan örneklem/çalışma grubu seçim yöntemlerine göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Makalelerin örneklem/çalışma grubu seçim yöntemlerine göre dağılımı

Örnekleme Yöntemi	Makale Kodu	f	%
Seçkisiz örnekleme yöntemleri	Basit seçkisiz	M ₃₄	1 2,9
	Tabakalı	M ₆ , M ₁₅	2 5,9
	Belirtilmeyen	M ₉	1 2,9
	Ara toplam		4 11,8
Seçkisiz olmayan örnekleme yöntemleri	Amaçlı	M ₂ , M ₄ , M ₁₀ , M ₁₁ , M ₁₄ , M ₁₉ , M ₂₀ , M ₂₁ , M ₂₅ , M ₃₂	10 29,4
	Uygun	-	- -
	Sistemik	-	- -
	Ara toplam		10 29,4
Örnekleme yöntemi belirtilmeyen	M ₁ , M ₃ , M ₅ , M ₇ , M ₈ , M ₁₂ , M ₁₆ , M ₁₇ , M ₁₈ ,	15	44,1

	M ₂₂ , M ₂₄ , M ₂₆ , M ₂₇ , M ₂₈ , M ₂₉		
Örneklemsiz araştırma	M ₁₃ , M ₂₃ , M ₃₀ , M ₃₁ , M ₃₃	5	14,7
Toplam		34	100

Tablo 10 incelendiğinde A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makalelerin 4'ünde seçkisiz örnekleme yöntemlerinin, 10'unda seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinin kullanıldığı; 15'inde örnekleme yönteminin belirtilmediği, örneklemsiz 5 makalenin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örnekleme yönteminin kullanıldığı 1, tabakalı örnekleme yönteminin kullanıldığı 2, seçkisiz olduğu ifade edildiği hâlde hangi tür seçkisiz olduğu belirtilmeyen 1 makalenin bulunduğu tespit edilmiştir. Seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yönteminin kullanıldığı 10 makale bulunurken uygun ve sistematik örnekleme yöntemlerinin kullanıldığı makalelere rastlanmamıştır.

Makalelerin kullanılan veri toplama araçlarına/yöntemlerine göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Makalelerin veri toplama araçlarına/yöntemlerine göre dağılımı

Veri Toplama Araçları	Makaleler	f	%
Gözlem	M ₂ [*] , M ₁₈ [*] , M ₁₉ [*] , M ₂₀ [*] , M ₂₁ [*] , M ₂₆ [*]	6	11,5
Görüşme (mülakat)	M ₁ [*] , M ₂ [*] , M ₁₀ [*] , M ₁₅ [*] , M ₁₈ [*] , M ₁₉ [*] , M ₂₀ [*] , M ₂₁ [*] , M ₂₅ [*] , M ₂₆ [*] , M ₃₄ [*]	11	21,2
Ölçek/Envanter	M ₆ , M ₁₀ [*] , M ₁₄ [*] , M ₁₅ [*] , M ₁₆ , M ₁₇ , M ₂₄ , M ₂₇ ,	8	15,4
Test	M ₉ , M ₁₅ [*]	2	3,8
Anket	M ₁ [*] , M ₂ [*] , M ₃ , M ₄ , M ₅ , M ₁₄ [*] , M ₁₈ [*] , M ₂₁ [*] , M ₂₂ , M ₂₅ [*] , M ₂₆ [*] , M ₃₄ [*]	12	23,1
Doküman analizi	M ₇ , M ₈ , M ₁₁ , M ₁₂ , M ₂₁ [*] , M ₂₈ , M ₂₉ , M ₃₂	8	15,4
Alanyazın/değerlendirme	M ₁₃ , M ₂₃ , M ₃₀ , M ₃₁ , M ₃₃	5	9,6
Toplam		52	100

*Birden fazla veri toplama aracının tercih edildiği makaleler

Tablo 11 incelendiğinde A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makalelerin 6'sında veri toplama aracı olarak gözlem, 11'inde görüşme, 8'inde ölçek/envanter, 2'sinde test, 12'sinde anket ve 8'inde doküman analizinin kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında en çok anket ve görüşmenin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Son olarak, 5 araştırmada da alanyazın/değerlendirme çalışması olması nedeniyle veri toplama aracı kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Makalelerin kullanılan veri analiz yöntemlerine göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Makalelerin veri analiz yöntemlerine göre dağılımı

Analiz Türü	Makale Kodu	f	%	
Nicel veri analizi	Betimsel istatistik	M ₁ [*] , M ₂ [*] , M ₃ , M ₄ [*] , M ₅ , M ₆ , M ₉ , M ₁₀ [*] , M ₁₄ [*] , M ₁₅ [*] , M ₁₆ [*] , M ₁₇ [*] , M ₁₈ [*] , M ₂₂ , M ₂₄ [*] , M ₂₅ [*] , M ₂₆ [*] , M ₂₇ [*] , M ₃₄ [*]	19	36,5
	Kestirimsel istatistik	M ₄ [*] , M ₁₀ [*] , M ₁₄ [*] , M ₁₅ [*] , M ₁₆ [*] , M ₁₇ [*] , M ₁₈ [*] , M ₂₄ [*] , M ₂₆ [*] , M ₂₇ [*] , M ₃₄ [*]	11	21,2
	Ara toplam		30	57,7
Nitel veri analizi	Betimsel analiz	M ₁ [*] , M ₂ [*] , M ₇ , M ₈ , M ₁₈ [*] , M ₂₀ , M ₂₁ , M ₂₅ [*] , M ₂₆ [*] , M ₂₈ , M ₂₉	11	21,2

İçerik analizi	M ₁₀ *, M ₁₁ , M ₁₂ , M ₁₅ *, M ₁₉ , M ₃₂	6	11,5
Ara toplam		17	32,7
Alanyazın/Değerlendirme	M ₁₃ , M ₂₃ , M ₃₀ , M ₃₁ , M ₃₃	5	9,6
Toplam		52	100

*Birden fazla veri analiz yönteminin tercih edildiği makaleler

Tablo 12'ye göre A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makalelerde veri analiz yöntemi olarak nicel veri analizlerinin kullanıldığı 30, nitel veri analizlerinin kullanıldığı 17 çalışmaya ulaşılmıştır. Nicel veri analizlerinden betimsel istatistiğin 19, kestirimsel istatistiğin 11 makalede; nitel veri analizlerinden betimsel analizin 11, içerik analizinin 6 makalede kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında veri analiz yöntemlerinin kullanılmadığı 5 alanyazın/değerlendirme çalışmasına rastlanmıştır.

İçerik Özelliklerine İlişkin Eğilimler

Makalelerin temalarına ve konularına göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Makalelerin temalarına ve konularına göre dağılımı

Temalar	Konular	Makale Kodu	f	%
Gereksinim/durum analizi	Öğrenici gereksinimleri	M ₂ , M ₃	2	5,9
	Öğretici gereksinimleri	M ₅	1	2,9
Kültürel içeriklerin sunumu ve kullanımı	Ders kitaplarında kültür	M ₁₂	1	2,9
	Kültürün yeri ve işlevi	M ₃₀ , M ₃₁	2	5,9
Materyal incelemesi ve kullanımı	Ders kitabı incelemesi	M ₈ , M ₂₈	2	5,9
	Gazete incelemesi	M ₃₂	1	2,9
	Metin türlerini değerlendirme/kullanma	M ₁₀ , M ₁₃ , M ₂₉	3	8,8
Türkçe, Türk kültürü ve Türkiye'ye karşı durum/tutum/tercih	Öğrenici deneyimleri	M ₁ , M ₁₁	2	5,9
	Yurt dışındaki Türklerin dil kullanımları	M ₆ , M ₁₄ , M ₁₅ , M ₁₆ , M ₁₇ , M ₁₈ , M ₁₉ , M ₂₀ , M ₂₁ , M ₂₂ , M ₂₄ , M ₂₅ , M ₂₆ , M ₂₇ , M ₃₄	15	44,1
	Dil bilgisi	M ₄ , M ₇	2	5,9
	Dil öğretim yöntem ve teknikleri	M ₂₃	1	2,9
Diğer	Karşılaştırmalı söz edimi tercihleri	M ₉	1	2,9
	Çocuk edebiyatı	M ₃₃	1	2,9
Toplam			34	100

Tablo 13'te A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makaleler 5 tema ve 13 konuda sınıflandırılmıştır. *Gereksinim/durum analizi* temasında öğrenici (f: 2) ve öğretici (f: 1) gereksinimlerinden oluşan 3; *kültürel içeriklerin sunumu ve kullanımı* temasında ders kitaplarında kültür (f: 1) ve dil öğretiminde kültürün yeri ve işlevi (f: 2) konularından oluşan 3; *materyal incelemesi ve kullanımı* temasında ders kitabı incelemesi (f: 2), gazete incelemesi (f: 1) ve metin türlerini değerlendirme/kullanma (f: 3) konularından oluşan 6; *Türkçe, Türk kültürü ve Türkiye'ye karşı durum/tutum/tercih* temasında öğrenici deneyimleri (f: 2) ve yurt dışındaki Türklerin dil kullanımları (f: 15) konularından oluşan 17 makale yer almaktadır. Son olarak, belirlenen temalar altında toplanamayacak kadar sınırlı sayıdaki konularda yayımlanan

makalelerin bir arada ele alındığı diğer temasında ise dilbilgisi (f: 2), dil öğretim yöntem ve teknikleri (f: 1), karşılaştırmalı söz edimi tercihleri (f: 1) ve çocuk edebiyatı (f: 1) konularından oluşan 5 makaleye ulaşılmıştır.

Genel olarak bakıldığında araştırmaların yarısının *Türkçe, Türk kültürü ve Türkiye'ye karşı durum/tutum/tercih* temasında, yurt dışındaki Türklerin dil kullanımları konusu ekseninde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Makalelerin amaçlarına göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Makalelerin amaçlarına göre dağılımı

Amaç	Makale Kodu	f	%
Değişim programı (ERASMUS) öğrencilerinin dilsel ve kültürel deneyimlerini incelemek.	M ₁ , M ₁₁	2	5,9
İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğrencilerinin gereksinim ve durum analizini yapmak	M ₂ , M ₃	2	5,9
Türkçenin ikinci/yabancı dil olarak öğreniminde yapısal özelliklerin etkisini belirlemek	M ₄ , M ₇	2	5,9
İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğreticilerinin alan yeterliliklerine ilişkin gereksinimlerini belirlemek	M ₅	1	2,9
Yurt dışındaki Türklerin ana dili kullanım tercih, tutum ve durumları ile kültürel yönelimlerini belirlemek/ değerlendirmek	M ₆ , M ₁₄ , M ₁₅ , M ₁₆ , M ₁₇ , M ₁₈ , M ₁₉ , M ₂₀ , M ₂₁ , M ₂₂ , M ₂₄ , M ₂₅ , M ₂₆ , M ₂₇ , M ₃₄	15	44,1
Yabancılar tarafından hazırlanmış bir Türkçe öğretim kitabını değerlendirmek	M ₈ , M ₂₈	2	5,9
Söz edimsel tercihlerdeki ortaklık ve farklılıkları belirlemek	M ₉	1	2,9
Türk soylu öğrencilerin Türkiye Türkçesi metinlerine yönelik tutumlarını belirlemek	M ₁₀	1	2,9
Ders kitaplarındaki kültürel içerikleri değerlendirmek	M ₁₂	1	2,9
İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin türlerinin kullanımı (şiir/fıkra) ile ilgili önerilerde/ değerlendirmelerde bulunmak	M ₁₃ , M ₂₉	2	5,9
İkinci/yabancı dil öğretim yöntemi (dilbilgisi-çeviri) değerlendirmek	M ₂₃	1	2,9
İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürel içeriklerden faydalanmaya yönelik tespitler yapmak	M ₃₀ , M ₃₁	2	5,9
Yurt dışında yayımlanan Türkçe günlük gazetelerde dil kullanımını değerlendirmek	M ₃₂	1	2,9
Yurt dışındaki Türk çocuklarına ana dili öğretiminde çocuk edebiyatının yerini değerlendirmek	M ₃₃	1	2,9
Toplam		34	100

Tablo 14'e göre A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makalelerden toplam 14 amaç ortaya çıkmıştır. Bu amaçların bazı makalelerde benzerlik gösterdiği görülmektedir. Makalelerin yarıya yakınında (f:15) yurt

dışındaki Türklerin ana dili kullanım tercih, tutum ve durumları ile kültürel yönelimlerini belirlemek/değerlendirmek amaçlanmıştır. Değişim programı (ERASMUS) öğrencilerinin dilsel ve kültürel deneyimlerini incelemek; ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğrencilerinin gereksinim ve durum analizini yapmak; Türkçenin ikinci/yabancı dil olarak öğreniminde yapısal özelliklerin etkisini belirlemek; yabancılar tarafından hazırlanmış bir Türkçe öğretim kitabını değerlendirmek; ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin türlerinin kullanımı (şiiir/fıkra) ile ilgili önerilerde/değerlendirmelerde bulunmak; ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültürel içeriklerden faydalanmaya yönelik tespitler yapmak amaçlarıyla gerçekleştirilen ikişer makaleye rastlanırken, geriye kalan amaçlarla gerçekleştirilen birer makaleye rastlanmıştır. Buradan, amaçların oldukça çeşitlilik gösterdiği söylenebilir.

Makalelerin sonuçlarına göre dağılımıyla ilgili bulgular Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15. Makalelerin sonuçlarına göre dağılımı

Sonuç	Makale Kodu	f	%
Çeşitli nedenlerle değişim programına (ERASMUS) katılan öğrenciler, Türkçenin öğrenme ve diğer amaçlara (hayatta kalma, seyahat hareketliliği, sosyalleşme, kültürlerarası yeterlilik, bakış açısı geliştirme vb.) katkı sağladığını belirtmişlerdir.	M ₁ , M ₁₁	2	5,9
İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğrencilerinin ihtiyaçları çeşitlilik arz etmekte (sosyokültürel ilgi ve ihtiyaçlar, temel dil becerileri, öğretim biçimi ve etkinlikleri, ölçme-değerlendirme vb.) ve program geliştiricilerin bu durumu dikkate alarak program geliştirmesi gerekmektedir.	M ₂ , M ₃	2	5,9
Yapısal özelliklerin bilinmesi Türkçenin ikinci/yabancı dil olarak öğrenilmesini olumlu etkilemektedir.	M ₄ , M ₇	2	5,9
İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretmenleri en çok dil öğretiminde edebi metinlerden yararlanma, öğrenci beklentilerini karşılayacak öğrenci merkezli öğretim gerçekleştirme, Türkçenin doğru kullanımı için gerekli uyarılarda bulunma gereksinimi duymaktadır.	M ₅	1	2,9
Yurt dışındaki Türklerin Türkçe kullanımları ve kültürel aidiyetleri, ülkede geçirilen süre, nesil farkı, dil politikaları ve eğitimden etkilenmekte, bağlamlara göre farklılık göstermektedir.	M ₆ , M ₁₄ , M ₁₅ , M ₁₆ , M ₁₇ , M ₁₈ , M ₁₉ , M ₂₀ , M ₂₁ , M ₂₂ , M ₂₄ , M ₂₅ , M ₂₆ , M ₂₇ , M ₃₄	15	44,1
Yabancılar tarafından hazırlanmış ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kitabının yazıldığı döneme göre gerek yöntem ve içerik, gerekse hedef kitleye uygunluk açısından etkili olduğu düşünülmektedir.	M ₈ , M ₂₈	2	5,9
Kazak ve Türk öğrencilerin söz edimsel tercihlerinde benzerlikler görüldüğü gibi çeşitli farklılıklar da söz konusudur ve bunlar öğretim sürecine taşınırsa dilsel ve kültürel farkındalık düzeyini artıracaktır.	M ₉	1	2,9
Türk soylu öğrencilerin Türkiye Türkçesi	M ₁₀	1	2,9

metinlerine yönelik yüksek düzeyde tutum geliştirdikleri, Türk dünyasının ortak kültürel unsurlarını okuma metinlerinde görmek istedikleri belirlenmiştir.			
Ders kitaplarındaki kültürel içerikler dengesiz/ yüzeysel, Batı merkezli, gençlik ve medya kültürü ağırlıklı dağılmakta; uygulamalar çoğunlukla hedef kültürü yansıtsa da kaynak kültürlerde batılı olmayanların edilginleştirildiği görülmektedir.	M ₁₂	1	2,9
İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin türlerinin (şiir/fıkra) kullanımı ile ilgili önerilerde/değerlendirmelerde bulunulmuştur.	M ₁₃ , M ₂₉	2	5,9
Yetişkin yabancılara Türkçe öğretiminde, yeteri kadar alıştırmayla desteklendiği takdirde, en uygun yöntem dilbilgisi-çeviri yöntemidir.	M ₂₃	1	2,9
İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, ders programı, materyal ve kaynaklarda kültürel içeriklerden faydalanmak gerekmektedir.	M ₃₀ , M ₃₁	2	5,9
Yurt dışındaki Türkçe günlük gazetelerde renklerin kültürel simge olarak kullanıldığı; Almanca sözcük kullanımı, çoğul eki, ortak yabancı kökenli sözcükler, mecazi dil kullanımı ve çeviri kaynaklı anlatım farklılıkları ve hataları olduğu tespit edilmiştir.	M ₃₂	1	2,9
Çocuk eserlerinin yurt dışında okul çağındaki Türk çocukları arasında yayılması için okullarda Türkçe öğretimine gereken önem verilmelidir.	M ₃₃	1	2,9
Toplam		34	100

Tablo 15'e göre A sınıfı dergilerde yayımlanan ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki makalelerden toplam 14 sonuç ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar bazı makalelerde benzerlik göstermektedir. Ayrıca, sonuçların Tablo 14'teki amaçların dağılımıyla örtüşmesi de dikkat çekicidir. Buna göre makalelerin yarıya yakınında (f:15) *yurt dışındaki Türklerin Türkçe kullanımları ve kültürel aidiyetleri, ülkede geçirilen süre, nesil farkı, dil politikaları ve eğitimden etkilenmekte, bağlamlara göre farklılık göstermektedir sonucuna ulaşılmıştır. "Çeşitli nedenlerle değişim programına (ERASMUS) katılan öğrenciler, Türkçenin öğrenme ve diğer amaçlara (hayatta kalma, seyahat hareketliliği, sosyalleşme, kültürlerarası yeterlilik, bakış açısı geliştirme vb.) katkı sağladığını belirtmişlerdir."*; *"İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğrencilerinin ihtiyaçları çeşitlilik arz etmekte (sosyokültürel ilgi ve ihtiyaçlar, temel dil becerileri, öğretim biçimi ve etkinlikleri, ölçme-değerlendirme vb.) ve program geliştiricilerin bu durumu dikkate alarak program geliştirmesi gerekmektedir."*; *"Yapısal özelliklerin bilinmesi Türkçenin ikinci/yabancı dil olarak öğrenilmesini olumlu etkilemektedir."*; *"Yabancılar tarafından hazırlanmış ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kitabının yazıldığı döneme göre gerek yöntem ve içerik, gerekse hedef kitleye uygunluk açısından etkili olduğu düşünülmektedir."*; *"İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde metin türlerinin (şiir/fıkra) kullanımı ile ilgili önerilerde/değerlendirmelerde bulunulmuştur."*; *"İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, ders programı, materyal ve kaynaklarda kültürel içeriklerden faydalanmak gerekmektedir."* sonuçlarına ikiye makalede rastlanırken, diğer sonuçlara ise birer makalede rastlanmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada, A sınıfı dergilerde ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretilimi üzerine yayımlanan makalelerin eğilimleri incelenmiştir. Bu incelemelerin, alanın uluslararası bir değer kazanması için araştırmacılara rehberlik edeceği düşünölmektedir. Bu çerçevede araştırma kapsamına, Eğitim ve Bilim, Bilig ve Millî Folklor dergilerindeki taramalardan elde edilen 34 makale dâhil edilmiştir. Makalelerin çok büyük bir kısmının (f: 22) Bilig dergisinde yayımlandığı görölmüştür. Bilig dergisindeki bu durumun birincil nedeni 2014 yılında yayımlanan 70. sayının “Dış Türkler Özel Sayısı” olarak çıkarılmasıdır. Nitekim dış Türklerle ilgili araştırılmaya değer en temel konulardan biri dil konusudur. İkincil nedeni ise derginin Türk dünyasını ilgilendiren yayınlara yer vermesidir. Eğitim ve Bilim dergisinin yayın kapsamı düşünöldüğünde ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretilimi ile ilgili en fazla makalenin burada yayımlanması beklense de sadece 7 makaleye ulaşılmıştır. Bunun, derginin okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar tüm kademelere ilişkin eğitim çalışmalarına yer veriyor olmasından dolayı yoğun talebi karşılayamamaktan kaynaklandığı düşünölmektedir. Millî Folklor dergisinde sadece 5 makalenin olmasının gerekçesi ise uluslararası kültür araştırmaları odağında yayınlar yapması olabilir. Yayımlanan çalışmaların Türkçe öğretilimi ve kültürü birlikte ele alan çalışmalar olması, bunun kanıtı sayılabilir. Dergilerdeki dağılım, makalelerin yıllara göre dağılımını da önemli ölçüde etkilemiş, tüm dergiler irdelendiğinde en çok makalenin özel sayı dolayısıyla 2014’te yayımlandığı, bunu 2013 yılı verilerinin takip ettiğı sonucuna ulaşılmıştır. Dergilerde 1999 yılından önce çalışmaya rastlanmamış, 2000’li yılların başından itibaren uzun bir süre ciddi bir ivme olmamıştır. Bu sonuç, literatürü son yıllarda hareketlilik kazanan bir alan için doğal karşılanabilecek bir sonuçtur.

Makaleler yazar uyuğu bakımından değerlendirildiğinde hem dergilerin yayın kapsamı hem de alanın kapsamından kaynaklı olarak Türk yazarların baskın bir ağırlığı olduğu (f: 30) görölmüştür. Ancak az da olsa (f: 4) yabancı yazarların da bu alanda çalıştığı tespit edilmiştir. Bunların büyük bir kısmının (f: 3) Türk yazarlarla ortak çalışması dikkat çekicidir. Öte yandan tek yazarlı makaleler sayıca fazla olmakla birlikte (f: 24) biri hariç Türk yazarlar tarafından hazırlanmıştır. İki yazarlı çalışmaların da tamamına yakınının (f: 7) Türk yazarlar tarafından hazırlandığı, üç ve dört yazarlı çalışmalarda yabancı yazarlara da yer verildiğı görölmüştür. Demir ve Özdemir’de (2017) olduğu gibi 1 ve 2 yazarlı makalelerin sayıca yoğunluğu oluşturması, akademik yükselme ve atamalardaki puanlamalarda, puanın bölünmesi kaygısı ile ilişkili olabilir. Makalelerin yayın diline bakıldığında da benzer sonuçlara ulaşılmış, çoğunun (f: 24) Türkçe yayımlandığı bulgulanmıştır. Kapsama alınan dergilerin ağırlıklı olarak Türkçe yayın yapması bunun temel gerekçesi olabilir. Bu bulgu, Bölükbaş-Kaya, Golynskaia ve Dereli’nin (2019) sonuçları ile benzerdir. Sadece Eğitim ve Bilim, 2014 yılında 173. sayısından sonra hem Türkçe hem de İngilizce olarak tam metin yayımlamaya başlamıştır. Bu nedenle, bu dergiden alınan 7 makalenin 4’ü iki dilde de basılmıştır. Yalnızca İngilizce yayımlanan makaleler (f: 10) ise çoğunlukla Türkler tarafından yazılmıştır. A sınıfı dergiler, uluslararası tanınırlığı ve niteliğı yüksek olan dergilerdir. Uluslararasılığın önemli bir boyutunu da yabancı araştırmacıların alana ilgisi ve literatürün yabancı yayın noktasında zenginleşmesi oluşturmaktadır. Yabancı yazar sayısı göz önünde bulundurulduğunda ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretiliminin uluslararası düzeyde dikkat çekmediğı ve yeterli ilgiyi göremediğı düşünölebilir.

İncelenen 34 makale, araştırma sorusu sayısı bakımından ele alındığında yarısından fazlasının (f: 18) herhangi bir araştırma sorusuna yer vermediğı, soru sayısı açısından fazla olan çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Makalelerin bir araştırma sorusuna ya da sorularına cevap bulmak amacıyla tasarlanması, araştırma amacı kadar

sınırlarını da belirginleştirmektedir. Bu dikkatle bakıldığında araştırma sorusu bulunmayan makalelerde bulguların hangi ekseninde biçimleneceği belirsizleşebilir, dağınık bir sunum ortaya çıkabilir. Dolayısıyla bu, anlaşılabilirliği de olumsuz etkileyebilecek bir eksikliklerdir. Makalelerin başvurdukları kaynak sayılarına bakıldığında, büyük bir bölümünde (f:27) 20'nin üzerinde kaynağa başvurulduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum dergilerdeki makalelerin kuramsal yönden fazlaca kaynakla desteklendiğini ortaya koymaktadır. Bu da A sınıfı dergilerdeki yayınların, üzerinde araştırma yapılan konuya dair daha önce yapılmış çalışmalara hakimiyet gerektirdiğinin bir göstergesi sayılabilir.

Araştırmaya dâhil edilen makalelerde nitel yaklaşımın yoğunluğu (f:15) dikkat çekmektedir. Eğitim alanında, nitel araştırmaların derinlikli olması ve daha fazla emek ve zaman alması nedeniyle daha az tercih edildiği (Ekiz, 2009; Doğan ve Tok, 2018); ancak ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki çalışmaların bu araştırmada ve benzer pek çok araştırmada tam tersi bir görünüm sunduğu anlaşılmaktadır (Biçer, 2017; Bölükbaş-Kaya, Golynskaia ve Dereli, 2019; Çevirme ve Koçak, 2018; Ercan, 2014; Günaydın, 2020; Maden ve Önal, 2021; Türkben, 2018). Nicel yaklaşımın, örnekleme ulaşma, verileri toplama ve yorumlamanın daha kolay olmasından dolayı daha çok tercih edildiği ifade edilse de (Selçuk, Palancı, Kandemir ve Dünder, 2014) bu araştırmada daha az sayıda (f:11) makalede tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu sonuç Baki'nin (2019) araştırmasıyla örtüşmemektedir. Ulaşılan bir başka sonuç ise nicel ve nitel araştırmalar kadar ikisinin bir arada kullanıldığı ve araştırmaları bütüncül bir yapıyla ortaya koyan karma araştırmaların en az (f:8) tercih edilen araştırmalar olmasıdır. Alandaki eğilim araştırmaları da bu sonucu desteklemektedir (Baki, 2019; Biçer, 2017; Doğan ve Tok, 2018; Ozan ve Köse, 2014; Selçuk vd, 2014). Veri ve yaklaşım çeşitliliğinin araştırma niteliğini artırdığı gerçeği dikkate alındığında karma araştırmalara daha fazla ağırlık verilmesi gerekir. Nitel araştırmaların büyük çoğunluğu etkileşimsiz desende, doküman analizi ve alanyazın/değerlendirme araştırması yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Bu da etkileşimli çalışmaların daha fazla olduğu tespit edilen bazı araştırmalarla çelişmektedir (Biçer, 2017; Dudak ve Biçer, 2021). Araştırma kapsamındaki nicel araştırmalar, alanyazındaki araştırmaları (Baki, 2019; Demir, Peler ve Güler-Yıldız, 2021; Ozan ve Köse, 2014) destekleyecek biçimde daha çok durumu betimlemeye yönelik deneysel olmayan desenlerde gerçekleştirilmiştir. Deneysel araştırmalara hiç yer verilmemesi ise var olan durumu betimlemek dışında alanın uygulama sahasına yenilik/ler getirememek bakımından büyük bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Araştırma kapsamındaki makalelerin örneklem/çalışma grubu düzeyleri/türleri ile ilgili bulgular değerlendirildiğinde örneklem düzeyi/türü "belirtilmeyen" yurt dışındaki Türk göçmenler en fazla tercih edilen (f: 9) veri kaynakları olmuştur. Bu durum araştırmaların genellikle kuşak ekseninde dil kullanım durumlarına yönelmesiyle ilişkilidir. Düzeyi/türü belirtilen örneklemelerde, en fazla dokümanlardan yararlanıldığı tespit edilmiştir. Dokümanlar alanyazındaki çalışmalarda da en sık tercih edilen veri kaynakları olmuştur (Baki, 2019; Doğan-Kahtalı ve Günata, 2021; Günaydın, 2020; Türkben, 2018). Dokümanların sık kullanılması, erişim olanaklarının ve veri toplama sürecinin daha kolay olmasına bağlanabilir. Aynı zamanda makalelerde birden fazla örneklem düzeyinin/türünün kullanıldığı da göze çarpmaktadır. Bu, araştırmacıların elde ettikleri verileri çeşitlendirmesi ve desteklemesi açısından önemli bir durum olarak ifade edilebilir. Örneklem/çalışma grubu büyüklükleri incelendiğinde makalelerin en fazla 101-200 arası örneklem büyüklüğünü kullandığı, bunu 1-10 arası büyüklüğün takip ettiği tespit edilmiştir. Ancak daha geniş bir perspektiften bakıldığında 100 üzeri örneklem büyüklüğünün daha fazla tercih edildiğini (f: 21) bundan hareketle araştırmaların daha geniş kitlelere ulaşmayı amaçladığı ifade edilebilir. Örneklem/çalışma grubu seçim

yöntemlerine bakıldığında makalelerin yaklaşık yarısında (f: 15) yöntemin belirtilmediği; bunun yanında seçkisiz olmayan örneklem yöntemlerinden amaçlı örneklemenin ağırlıklı olarak tercih edildiği (f: 10) sonucuna ulaşılmıştır. Amaçlı rnekleme, özgün konu ve alanlardaki araştırmalarda sıklıca tercih edilebilmektedir. Bu araştırma kapsamındaki makalelerde de ikinci/yabancı dil olarak Türkçe Ğretimine özgü, özgün olgu ve olayların derinlemesine araŐtırılmasının söz konusu olduğundan bahsedilebilir. Baki (2019) ve Biçer (2017) ise araştırmalarında en çok seçkisiz olmayan örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir (uygun) rneklemenin tercih edildiğini tespit etmişlerdir.

Makalelerde veri toplama araçlarından/yöntemlerinden en çok anket (f: 12) ve görüşmenin (f: 11) kullanıldığı görülmüştür. Bu sonuç, Doğan ve Tok'un (2018) araştırmasıyla örtüşmektedir. Örneklem büyüklüklerinin yukarıda da belirtildiği gibi çoğunlukla 100'n üzerinde olmasından dolayı, beklendik biçimde, daha geniş kitlelerden daha kısa zamanda ve daha az çabayla veri toplamak için anketin tercih edildiği düşünülebilir. Bunun yanında derinlemesine bilgi almak için kullanılabilecek bir yöntem olarak görüŐmeden yararlanılması da nitel araştırmaların çok tercih edilmesinin bir sonucudur. Alanyazındaki benzer çalışmaların bazılarında (Dudak ve Biçer, 2021; evirme ve Koçak, 2018; Maden ve nal, 2021) veri toplama aracı/yöntemi olarak görüŐmeden, bazılarında ise (Baki, 2019; Biçer, 2017; Ercan, 2014; Günaydın, 2020; Türkben, 2018) dokümanlardan daha çok yararlanıldığı tespit edilmiştir. Makaleler veri analiz yöntemlerine göre değerlendirildiğinde, büyük bir bölümünde (f: 30) nicel veri analizine yer verilmiştir. Araştırma yaklaşımlarında nitel araştırmaların baskınlığına rağmen nicel veri analizinin fazla çıkmasının nedenlerinden biri aynı anda birden fazla analiz kategorisine giren araŐtırmalardır. Verilerin çeşitli yollarla toplanması, analiz sürecinde farklı yöntemlerin bir arada kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bir araştırmanın hem betimsel istatistik hem kestirimsel istatistik hem de betimsel analiz kategorisinde olabilmesi olanaklıdır. Diğer neden ise nitel araştırma verilerinin de istatistiksel analize tabi tutulabilmesidir. Örneğin, bir araştırmada görüşme yoluyla elde edilen verilerin kodlanarak sıklık ve yüzdelerinin hesaplanması betimsel istatistik kategorisinde değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu iki neden ilk bakışta yanıtıcı bir görünüm sunsa da gerçekte bir tutarsızlık söz konusu değildir. Genel olarak bakıldığında, nicel veri analizlerinde betimsel istatistiğin, nitel veri analizlerinde ise betimsel analiz daha sıklıkla tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Baki (2019) nicel betimsel istatistiğin, Türkben (2018) nitel betimsel analiz; Biçer (2017), Bölükbaş-Kaya, Golynskaia ve Dereli (2019), Dudak ve Biçer (2021) ve Günaydın (2020) ise nitel içerik analizinin sıklıkla kullanıldığını ortaya koymuŐlardır.

Araştırma kapsamına dhil edilen makaleler tema ve konularına göre incelendiğinde, yarısının (f: 17) *Türkçe, Türk kültürü ve Türkiye'ye karşı durum/tutum/tercih* temasında ve öğrenici deneyimleri (f: 2) ile yurt dışındaki Türklerin dil kullanımları (f: 15) toplandığı tespit edilmiştir. Kendi kültürü ve dilinin bağlamından başka bir kültür ve dilin bağlamına geçen ya da geçmek zorunda kalan bireyler için srecoğu zaman zorludur. Bu zorluklar kendi değerlerinden uzaklaşmak kadar kendi değerlerini yeni bağlamalarda yaşatma kaygısı ile ilişkilidir. Dolayısıyla dil kullanıcısı, kendisini etkileyen psikolojik ve sosyolojik pek çok bileŐenle baş etmek durumundadır. Araştırmaların gerek yetişkin, gerek ocuk olsun özellikle yurt dışındaki Türk göçmenlerin Türkçe kullanımlarını farklı değişkenler açısından ortaya koyma, durumu betimleme odağında biçimlenmesi de bundan kaynaklanıyor olabilir. Alanyazındaki araştırmalar konu dağılımı bakımından çeşitlilik göstermekte, özellikle kitap-eser incelemesi (Doğan-Kahtalı ve Günata, 2021; Çelebi, Ergül, Usta ve Mutlu, 2019; Türkben, 2018), dil bilgisi (Büyükikiz, 2014; ifti ve Coşkun, 2017; Ercan, 2014), dil becerileri (Demir ve zdemir, 2017; evirme ve Koçak, 2018), dillerin karşılaştırılması (Bölükbaş-Kaya, Golynskaia ve Dereli,

2019), materyal hazırlama (Biçer, 2017) ve karşılaşılan sorunlar (Biçer ve Dudak, 2021) üzerine yoğunlaşmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen makalelerin amaçları ve sonuçları da tema ve konulara göre dağılımla tutarlı bir görünüm ortaya koymuştur. Buna göre, yurt dışındaki Türklerin ana dili kullanım tercih, tutum ve durumları ile kültürel yönelimlerini belirlemek/değerlendirmek sıklık değeri en yüksek amaç olurken “Yurt dışındaki Türklerin Türkçe kullanımları ve kültürel aidiyetleri, ülkede geçirilen süre, nesil farkı, dil politikaları ve eğitimden etkilenmekte, bağlamlara göre farklılık göstermektedir.” sıklık değeri en yüksek sonuç olmuştur.

İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin uluslararası bir değere ulaşması için oldukça önemli olan A sınıfı dergilerde yayımlanan makalelerdeki bu eğilimler, bundan sonra yapılacak araştırmalara yol gösterici niteliktedir. Bu doğrultuda; literatürü çok köklü olmayan bu alanda ele alınan sınırlı sayıdaki araştırmaların, yöntem tasarımında eksikliklerin bulunduğu, araştırmacıların bu noktadaki eksikliklerini gidermesi gerektiği açıktır. Diğer yandan tek bir yöntemin kullanıldığı araştırmalardan nitel ve nicel yöntemlerin bütünleşik olarak kullanıldığı karma araştırmalarla, durumu/sorunu betimlemenin ötesine geçen yenilikçi deneysel araştırmalara daha fazla yer verilebilir. Araştırmalarda konu çeşitliliği artırılabilir; farklı strateji ve öğretim uygulamaları, etkinlik geliştirme, öğretim sürecine güncel teknolojileri dâhil etme, öğrenme-öğretme sürecini ölçme-değerlendirme gibi konulara ilişkin uzun süreli boylamsal araştırmalar gerçekleştirilebilir. İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanının İngilizce EFL/ESL araştırmaları gibi dünyaca kabul gören özgün araştırmalarla A sınıfı yabancı dergilerde daha fazla görünür kılınması sağlanabilir. Böylelikle alana akademik ilginin de uluslararası düzeyde artışı desteklenebilir. Bu araştırma, daha kapsamlı karşılaştırmalar yapmak için dünyanın her yerinden tüm A sınıfı dergileri içerecek biçimde genişletilebilir.

Kaynakça

- Alyılmaz, C. (2010). Türkçe Öğretiminin Sorunları. *Turkish Studies*, 5(3), 728-749.
- Avcı, M. ve Kurudayıoğlu, M. (2022). Türkçede İki Dillilik Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(1), 252-265.
- Baki, Y. (2019). Yabancılar Türkçe Öğretimi Alanındaki Araştırma Eğilimleri. *International Journal of Language Academy*, 7(3), 22-41.
- Biçer, N. (2017). Yabancılar Türkçe Öğretimi Alanında Yayımlanan Makaleler Üzerine Bir Analiz Çalışması. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 27, 236-247.
- Biçer, N. ve Dudak, H.Ş. (2021). Çocuklara Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Üzerine Hazırlanan Makalelerin İncelenmesi. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(1), 102-121.
- Bölükbaş-Kaya, F., Golynskaia, A. ve Dereli, K. (2019). Türkçe Eğitimi Üzerine Yabancı Öğrencilerce Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 1052- 1067.
- Büyükikiz, K. (2014). Yabancılar Türkçe Öğretimi Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 203-213.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2011). *Research Methods in Education* (7th ed.). Routledge. (<https://doi.org/10.4324/9780203720967>, [Erişim tarihi: 26.07.2022]).
- Cooper, H. & Hedges, L.V. (1994). *The Handbook of Research Synthesis*. Russell Sage Foundation.

- Çalık, M. ve Sözbilir, M. (2014). İçerik Analizinin Parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.
- Çelebi, C., Ergül, E., Usta, B. ve Mutlu, M. (2019). Türkiye’de Yabancılara Türkçe Őđretimi Alanında Hazırlanmış Lisansüstü Tezler zerine Bir Meta-Analiz Çalışması. *Temel Eğitim Dergisi*, 1(3), 39-52.
- Çevirme, H. ve Koçak, S. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçenin Őđretiminde 2015-2017 Yılları Arasında Yapılan Akademik Makalelerdeki Eğilimler. Ő. Gerçek (Ed.), *Current database in education* içinde (s.163-174). London: IJOPEC Publication Limited.
- Çiftçi, Ő. ve Coşkun, H. (2017). Yabancılara Türkçe Őđretimi Alanında Yapılan Çalışmaların Farklı Değişkenlere Göre Tasnifi. *International Journal of Languages Education and Teaching*, (17), 205 - 214.
- Demir, K. ve Özdemir, A. (2017). Yabancı Dil Olarak Türkçe Őđretimi Alanındaki Bilimsel Makalelere Bakış. *Journal of Turkish Studies*, 12, 105-120.
- Demir, T. T. ve Peler, M. ve Güler-Yıldız, A. (2021). Yabancı Dil Olarak Türkçe Őđretimi Alanında Nicel Araştırma Yöntemleri Kullanılarak Yapılan Lisansüstü Tezlerdeki Eğilimler. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Őđretimi Dergisi* , 4(2) , 185-204.
- Demircan, Ő. (1982). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Őđretimi ve Bir Kaynakça Denemesi: Yabancı Dil Őđretim Sorunları, Gözlemler, Öneriler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Doğan-Kahtalı, B. ve Günata, B. (2021). Türkiye’de Yabancı Dil Olarak Türkçe Őđretiminin Geldiği Son Nokta. *Turkish Studies*, 16(3), 931-959.
- Doğan, H. ve Tok, T.N. (2018). Türkiye’de Eğitim Bilimleri Alanında Yayınlanan Makalelerin İncelenmesi: Eğitim ve Bilim Dergisi Örneği. *Curr Res Educ*. 4(2), 94-109.
- Durmuş, M. (2013). Türkçenin Yabancılara Őđretimi: Sorunlar, Çözüm Önerileri ve Yabancılara Türkçe Őđretiminin Geleceğiyle İlgili Görüşler. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 207-228.
- Durukan, E. ve Maden, S. (2018). Yabancılara Türkçe Őđretimi Programı Geliştirme (Ed. M. Durmuş ve A. Okur). *Yabancılara Türkçe Őđretimi El Kitabı* içinde, (s. 507-522). Ankara: Grafiker.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ercan, A. N. (2014). Yabancılara Türkçe Őđretimi Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezler zerine Bir İnceleme. 7. *Uluslararası Türkçenin Eğitimi Őđretimi Kurultayı*, 19-21 Haziran, Muğla.
- Erdem, İ. (2009). Yabancılara Türkçe Őđretimiyle İlgili Bir Kaynakça Denemesi. *Turkish Studies*, 4(3), 888-937.
- Erdem, M. (2011). Türkiye’de 2005-2006 Yılları Arasında Yayınlanan Eğitim Bilimleri Dergilerindeki Makalelerin Bazı Özellikler Açısından İncelenmesi: Betimsel Bir Analiz. *Eğitimde ve Psikolojide Őlme ve Değerlendirme Dergisi*, 2(1), 140-147.
- Erdem, M. D., Gün, M., Şengül, M. ve Özkan, E. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe Őđretimi Alanında Yazılmış Bilimsel Makalelerde Geçen Anahtar Sözcüklere İlişkin Bir İçerik Analizi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 213-237.

- Göçer, A., Çaylı, C. ve Çavuş, S. (2016). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimiyle İlgili Kaynakça Denemelerine Kesitsel Bir Katkı: 2013-2015 Yılları. *Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Dergisi*, 1(1), 19-85.
- Göçer, A., Tabak, G. ve Coşkun, A. (2012). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Kaynakçası. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (32), 73-126.
- Günaydın, Y. (2020). İki Dillilik ile İlgili Yayınlanan Makalelerin İncelenmesi (2010-2020). *International Journal of Language Academy*, 8(5), 352-365.
- İşcan, A. (2014). Yabancı Dil Öğretimi ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Tarihçesi (Ed. A. Şahin). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi içinde* (s. 3-32). Ankara: Pegem Akademi.
- Kahriman, R., Dağtaş, A., Çapoğlu, E. ve Ateşal, Z. (2013). Yabancılar Türkçe Öğretimi Kaynakçası. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 80-132.
- Kemiksiz, Ö. (2021). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitapları Üzerine Yapılan Araştırmaların Eğilimleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Özel Sayısı*, 34-56
- Küçük, S. ve Kaya, E. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi ile İlgili Hazırlanan Tezlerde Geçen Anahtar Kelimelere Yönelik İçerik Analizi. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(5), 442-456.
- Maden, A. (2020). Yabancı Dil Olarak Türkçe Söz Varlığını Zenginleştirmeye Yönelik Lisansüstü Tezlerin Araştırma Eğilimleri. *The Journal of International Social Research*, 13(71), 795-806.
- Maden, S. ve Önal, A. (2021). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Araştırma Eğilimleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 42-56.
- Miles, B. M. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (Second Edition). London: Sage.
- Ozan, C. ve Köse, E. (2014). Eğitim Programları ve Öğretim Alanındaki Araştırma Eğilimleri. *Sakarya University Journal of Education*, 4(1), 116-136.
- Özer, H. ve Tuna, S. T. (2020). Yabancılar Türkçe Öğretimi Konusunda Yayınlanmış Bilimsel Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 81-98.
- Özkan, U. B. (2021). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Roberts, P. & Priest, H. (2006). Reliability and Validity in Research. *Nursing Standard*, (20), 41-45.
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M. ve DüNDAR, H. (2014). Eğitim ve Bilim Dergisinde Yayınlanan Araştırmaların Eğilimleri: İçerik Analizi. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 430-453.
- Şeref, İ. ve Karagöz, B. (2020). Citation analysis of Graduate Thesis on Teaching of Turkish as a Foreign Language (1988-2019). *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49(2), 1145-1183.

- Türkben, T. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2464-2479.
- Williams, G. (2010). *The Knowledge Economy, Language and Culture*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ek 1: Araştırma Kapsamında İncelenen Makaleler ve Kodları

Kod	Makaleler
M ₁	Mirici, İ. H., İlter, B. G., Saka, Ö., Glover, P. (2009). Eğitim Amaçlı Değişim Programları ve Erasmus Yoğun Dil Kursları: Türkçe Kursları İçin Bir Örneğ Olay. <i>Eğitim ve Bilim</i> , 34(152), 148-159.
M ₂	Koçer, Ö. (2013). Program Geliştirmenin İlk Basamağı: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İhtiyaç ve Durum Analizi. <i>Eğitim ve Bilim</i> , 38(169), 159-174.
M ₃	Karababa, Z. C., Karagöl, S. (2013). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlere Yönelik Gereksinim Çözümlemesi. <i>Eğitim ve Bilim</i> , 38(170), 361- 371.
M ₄	Arslan, M. (2014). Öğrenenler Açısından Türkçenin Yapısal Özelliklerinin Yabancı Dil Olarak Öğrenimine Etkisi: Bosna Hersek Örneği. <i>Eğitim ve Bilim</i> , 39(174), 189-200.
M ₅	Kalfa, M. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğreten Öğretmenlerin Alan Yeterliklerine Dayalı Gereksinim Çözümlemesi. <i>Eğitim ve Bilim</i> , 40(181), 241-253.
M ₆	Bican, G., Demir, N. (2018). Danimarka'da Türkçe-Danca Konuşan Öğrencilerin Dil Baskınlığının İki Dillilik Temelinde İncelenmesi. <i>Eğitim ve Bilim</i> , 43(194), 131-155.
M ₇	Tiryakiol, B., Benzer, A. (2019). Türkçedeki -mA/-mAK Yapılarının İkinici/Yabancı Dil Pedagojisine Göre Betimlenmesi. <i>Eğitim ve Bilim</i> , 44(198), 255-271.
M ₈	Adıgüzel, M. S. (1999). Avusturyalı Türkolog Herbert Jansky'nin "Lehrbuch der Türkischen Sprache" Adlı Eserine Eleştirel Bir Yaklaşım. <i>Bilig</i> , (10), 115-142.
M ₉	Durmuş, M., Kılınç, A. K. (2021). Kazaklara Türkçe Öğretimi ve Söz Edimsel Bir Karşılaştırma. <i>Bilig</i> , (97), 1-28.
M ₁₀	Temizyürek, F., Sallabaş, M. E. (2020). Türk Dünyasından Gelen Öğrencilerin Türkiye Türkçesi Metinlerine Yönelik Tutumları. <i>Bilig</i> , (95), 1-26.
M ₁₁	nal, D. Ç. (2018). Türk İnsanını ve Kültürünü Tanımak: Almanca Erasmus Deneyim Raporlarında Kültürlerarası Etkileşimin İncelenmesi. <i>Bilig</i> , (87), 1-32.
M ₁₂	Şimşek, M. R. (2018). Yabancılar İçin İngilizce ve Türkçe Ders Kitaplarındaki Kültürel İçeriklerin Karşılaştırması. <i>Bilig</i> , (84), 301-327.
M ₁₃	Dilidüzgün, Ő. (2015). Şiirlerle Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi: Sözcüklerden Farklı Dünyalara. <i>Bilig</i> , (75), 249-274.
M ₁₄	Yağmur, K., Bayram Jacobs, D. (2015). Hollanda'da Türkçe Konuşurlarında Dili Koruma ve Değiştirme Kalıpları. <i>Bilig</i> , (74), 259-286.
M ₁₅	Ağırdağ, O., Jordens, K., Houtte, M. V. (2014). Belçika Okullarında Türkçe Konuşmak: Öğretmen Düşünceleri ve Asıl Sonuçları. <i>Bilig</i> , (70), 7-28.
M ₁₆	Altınkamuş, N. F., Ağırdağ, O. (2014). Flaman Bölgesi'ndeki Türkçe Konuşurlarının Dil Kullanımı ve Dil Tutumlarına Yönelik Belirleyiciler: Nesil Farklılıkları Odaklı Bir Çalışma. <i>Bilig</i> , (70), 59-80.
M ₁₇	olak-Bostancı, G. (2014). Amerika'daki Birinci ve İkinici Kuşak Türklerin Dil

	Tercihleri, Sürdürümleri, Tutumları ve Etnik Dilsel Canlılıkları. <i>Bilig</i> , (70), 105-130.
M ₁₈	Elmas, N. (2014). Kosovalı Türkler: Dilleri ve Kültürleri. <i>Bilig</i> , (70), 131-152.
M ₁₉	Erdüyan, İ. (2014). Sınıftaki Rakip Söylemler: Berlin’de Türkçe Öğretimi. <i>Bilig</i> , (70), 153-180.
M ₂₀	Kuyumcu, E. (2014). İkidilli Dil Kullanımı Üzerine Bir Vaka Çalışması: Bir Çocuğun İsveççe ve Türkçe Okuma-Yazma ve Söylev Alışkanlıkları. <i>Bilig</i> , (70), 181-210.
M ₂₁	Otcu-Grillman, B. (2014). Turkish Language Teaching in the US: Challenges, Opportunities, Sense of Belonging and Identities. <i>Bilig</i> , (70), 211-236.
M ₂₂	Yağmur, K. (2010). Batı Avrupa’da Uygulanan Dil Politikaları Kapsamında Türkçe Öğretiminin Değerlendirilmesi. <i>Bilig</i> , (55), 221-242.
M ₂₃	Adıgüzel, M. S. (2001). Yabancılara Türkçe Öğretimi ve Gramer-Tercüme Metodu. <i>Bilig</i> , (16), 25-46.
M ₂₄	Yağmur, K. (2014). Avustralya’daki Türkçe Konuşurlarının Kültürel Yönelimlerinde Nesiller Arası Farklılıklar. <i>Bilig</i> , (70), 237-258.
M ₂₅	Pılancı, H. (2009). Avrupa Ülkelerindeki Türklerin Türkçeyi Kullanma Ortamları, Sürdürebilme İmkânları ve Koruma Bilinçleri. <i>Bilig</i> , (49), 127-160.
M ₂₆	Yalınkılıç, K., Yağmur, K. (2014). Batı Trakya Türklerinin Anadillerine ve Kültürlerine Karşı Tutumları. <i>Bilig</i> , (70), 283-308.
M ₂₇	Yalınkılıç, K. (2014). Kırcalı Örneğinden Hareketle Bulgaristan’da Türkçenin Etnik Dilsel Canlılığı. <i>Bilig</i> , (70), 259-282.
M ₂₈	Ünver Ş. (2013). Alman Askerlerine Türkçeyi Öğretme ve Türkiye’yi Tanıtma Amacıyla Yazılan Bir Kitabın İncelenmesi. <i>Millî Folklor</i> , 25(100), 189-201.
M ₂₉	Akkaya, A. (2013). Yabancılara Türkçe Öğretimi Kapsamında Fıkralar: Nasreddin Hoca Fıkraları. <i>Millî Folklor</i> , 25(100), 171-181.
M ₃₀	Kalfa, M. (2013). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Sözlü Kültür Unsurlarının Kullanımı. <i>Millî Folklor</i> , 25(97), 167-177.
M ₃₁	Özdemir, C. (2013). Dil-Kültür İlişkisi: Folklor Ürünlerinin Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yeri ve İşlevi. <i>Millî Folklor</i> , 25(97), 157-166.
M ₃₂	Baş, N. (2014). Federal Almanya’da Yayımlanan Türkçe Günlük Gazetelerin Dil Kullanımı Üzerine. <i>Bilig</i> , (70), 81-104.
M ₃₃	Süleymanoğlu, H. (2003). Bulgaristan Türk Çocuklarının Ana Dili Öğretiminde Çocuk Edebiyatının Yeri. <i>Bilig</i> , (24), 115-133.
M ₃₄	Pehlivan, A. (2009). Kuzey Kıbrıs’taki Gurbetlerin Türkçe ve Gurbetçeye Yönelik Tutumları ile Dil Kullanımları. <i>Millî Folklor</i> , 21(82), 146-157.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 23-40.

Geliş Tarihi-Received: 14.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1204245

Dinleme Metinlerinde Kip Kullanımı: İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Seti Örneği

The Use of Moods in Listening Scripts: The Sample of "Istanbul Turkish for Foreigners" Book Set

Hüseyin ÖZÇAKMAK*

Öz

Bu çalışmanın amacı, yabancılar için Türkçe öğretimi kitaplarında yer alan dinleme metinlerini kip öğretimi açısından incelemektir. Çalışma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma materyali, İstanbul Yabancılar için Türkçe setinin A1, A2, B1, B2 ve C1 ders kitaplarıdır. Veriler, dinleme metinlerinden doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Veriler üzerinde, Korkmaz'ın (2009) Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi kitabı temel alınarak belirlenen kip kavramları aracılığıyla betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı (2019) ile İstanbul Yabancılar için Türkçe seti arasında öğretim tasarımı açısından uyumsuzluk olduğu saptanmıştır. Dinleme metinlerinde cümle başına düşen kip oranının %94 olduğu belirlenmiştir. Dinleme metinlerinde öğretilmesi amaçlanan konuların, A1 ve A2 seviyesinde tamamının kullanıldığı, B1 seviyesinde gereklilik ve dilek kipinin hikâyesine dair kullanımların verilmemesi, B2 seviyesinde öğretilmesi planlanan herhangi bir kip konusunun olmadığı tespit edilmiştir. C1 seviyesinde öğretilmesi amaçlanan, duyulan geçmiş zaman, gereklilik ve dilek-şart kipinin rivayet birleşik kipleri ile duyulan geçmiş, görülen geçmiş ve gelecek zamanın şart birleşik kiplerine dinleme metinlerinde yer verilmediği belirlenmiştir. Öte yandan öğretilmediği halde dinleme metinlerinde A1 seviyesinde geniş, görülen geçmiş ve gelecek zaman, emir ve istek kipi; A2 seviyesinde dilek-şart ve gereklilik kipinin ile hikâye ve rivayet birleşik kip kullanımları saptanmıştır. B1 ve B2 seviyelerinde hikâye, rivayet ve şart birleşik kipler; C1 seviyesinde ise "-makta" yapısı, dilek-şart kipi ve "-makta"nın yapısının hikâyesine ilişkin öğretilmeyen kullanımlara rastlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Dinleme metinleri, kip kullanımı, yabancılar için Türkçe öğretimi.

Abstract

The purpose of this study was to examine the listening scripts in the textbooks for teaching Turkish to foreigners in terms of mood teaching. The study was carried out with a case study one of the qualitative research designs. Materials of the study were consisted of A1, A2, B1, B2 and C1 textbooks of the Istanbul Turkish for Foreigners Book Set. Data were obtained from listening scripts in the textbooks via document analysis method. Descriptive analysis was realized on the data, by using mood concepts determined based on Korkmaz's book (2009) Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. As a result of the study, in terms of instructional design, an inconsistency between the Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı and

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hatay/Türkiye, e-posta: h.ozcakmak@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8579-5567.

Istanbul Turkish for Foreigners book set, was determined. It was reached that the rate of mood per sentence in listening scripts is 94%. It was found that all of the topics to be taught in the listening scripts are exemplified at A1 and A2 levels, examples of the past forms of necessitative and subjunctive moods are not given at B1 level, and there was no mood topics planned to be taught at B2 level. It was determined that the narrative forms of indefinite past tense, necessitative and subjunctive-conditional moods; the conditional forms of the indefinite past tense, definite past and future tenses which were intended to be taught at the C1 level, were not included in the listening scripts. On the other hand, although not taught, the present simple, definite past and future tenses, imperative and optative moods were seen in A1 level in listening scripts and also the use of past and narrative forms of subjunctive-conditional and necessitative moods were determined at the A2 level. The untaught uses were found in the study, e.g. past, narrative and conditional forms of the moods at B1 and B2 levels and the structure of "-mak", subjunctive-conditional mood and the past form of "-mak" at the C1 level.

Keywords: Listening scripts, use of mood, teaching Turkish language to foreigners.

Giriş

Yabancılar Türkçe öğretimi son yıllarda önemli bir ivme kazanmıştır. Kısa adı TÖMER olup temel amacı Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi olan kurumların açılmasıyla başlayan bu hızlanma özellikle son 10 yılda daha da artmıştır. Türkiye'nin jeopolitik durumu, Türklerin Ortadoğu ve Balkanlardaki kültürel izleri ve nüfuzu gibi birçok potansiyel durumun yanı sıra 2011 yılında çıkan Suriye savaşı da Türkçenin öğretilmesi sürecinin hızlanmasında başat bir rol oynamıştır. Özellikle son yıllarda kurulan TÖMER sayısının ciddi bir biçimde artmasının, Türkçenin öğretim boyutu açısından dünya ölçeğinde çok daha iyi bir konuma gelmesini sağladığı ifade edilebilir. Nitekim Eşki (2021) tarafından gerçekleştirilen güncel bir çalışmada 2011-2020 yılları arasında açılan TÖMER ve emsali kurum sayısının 118 olması bu düşüneyi desteklemektedir.

Türkçe öğretim merkezlerinin yaygınlaşması yabancılar Türkçe öğretimi alanının, Türkçe öğretiminde gerçekleştirilen araştırmalar içinde kendisine daha çok yer bulması ile neticelenmiştir. Öyle ki Özçakmak (2017) tarafından 2011-2015 yılları arasında yazılan lisansüstü tezler temel alınarak yapılan araştırmada, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında 130 lisansüstü tezin yapıldığı belirlenmiştir. Maden ve Önal (2021) tarafından hazırlanan bir araştırmada ise 2015-2020 yılları arasında yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili 64 farklı üniversitede 540 lisansüstü tezin hazırlandığı tespit edilmiştir. 2011-2015 yılları ile 2015-2020 yılları karşılaştırıldığında, bu alanda yazılan lisansüstü tezlerin 4 kattan daha fazla artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Literatür gözden geçirildiğinde, yabancılar Türkçe öğretimi konusunda yazılan tezlerin büyük çoğunluğunu ders kitapları oluşturmaktadır (Türkben, 2018; Maden, 2021). Nitekim Maden (2021) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, 1995-2020 yılları arasında yabancılar Türkçe öğretimi ders kitaplarına yönelik 37 farklı üniversitede 155 lisansüstü tezin hazırlandığı, bunların 126'sının 2015-2020 yılları arasında üretildiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde Kemiksiz (2021), yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yazılan ders kitaplarıyla ilgili araştırmasında, 2010-2020 yılları arasında 142 tez ve 100 makale yayınlandığını saptamıştır. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde, ilerleyen yıllarda yabancılar Türkçe öğretimi alanında çalışan akademisyen sayısının giderek artacağı öngörüsü ağırlık kazanmaktadır.

Bu çalışmada dil bilgisi konuları içerisinde yer alan kip öğretimi, yabancılar Türkçe öğretimi alanında hazırlanan ders kitapları bağlamında incelenmiştir. Doğrudan kip öğretimini ele alan çalışmalara ulaşılamadığı için dil bilgisi öğretimi alanında çalışan konuların dağılımı araştırılmıştır. Yabancılar Türkçe öğretimi alanında hazırlanan tez ve makalelerin değerlendirildiği çalışmalara dil bilgisi öğretimi açısından bakıldığında şu bilgilere ulaşılabilmektedir.

1981-2012 yıllarında yazılan tezlerde %26 oranında (Büyükikiz, 2014),
1989-2013 yıllarında yazılan tezlerde %17 oranında (Ercan, 2014),
2010-2016 yıllarında yazılan makalelerde %12 oranında (Biçer, 2017),
1985-2017 yıllarında yazılan tezlerde %14 oranında (Türkben, 2018),
1995-2020 yıllarında yazılan tezlerde %11 oranında (Maden, 2021),
2015-2020 yıllarında yazılan tezlerde %7 oranında (Maden ve Önal, 2021),
2010-2020 yıllarında yazılan tez ve makalelerde %15 oranında (Kemiksiz, 2021) dil bilgisi konularının ele alındığı belirlenmiştir.

Yukarıda, yabancılara Türkçe öğretimi üzerine yapılmış çalışmalarda dil bilgisi öğretiminin oransal dağılımları ifade edilmiştir. Buna göre makale ve lisansüstü tezlerde dil bilgisi konusunun %7-26 arasında çalışıldığı görülmektedir. Ancak bahsi geçen araştırmalarda dil bilgisinin alt boyutlarına ilişkin detaylar bulunmadığı için, çalışma konumuz olan kip öğretimine ilişkin yayın frekansına ulaşmak mümkün değildir. Literatür taraması sonucunda, çalışmamızın temel konusunu oluşturan kiplerin dinleme metinlerinde kullanılma durumlarına dair doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak yabancılara Türkçe öğretimi bağlamında kip öğretimi ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde; bildirme ve tasarlama kiplerinin öğretimi (Erol, 2008), şimdiki zamanın öğretimi (Şeylan, 2013), geçmiş zaman öğretimi (Tunçel, 2014), geniş zaman öğretimi (Erol, 2015), emir-istek kipi öğretimi (Gümüş, 2016) ve birleşik zamanlı fiillerin öğretimi (Kara ve Korkmaz, 2019) gibi konular ele alınmıştır. Erol (2008) tarafından gerçekleştirilen çalışma, konu açısından çalışmamıza benzerlik gösterebilecek olan bir nitelik taşımaktadır. Bahsi geçen çalışmada, yabancılar için hazırlanmış Türkçe öğretim setlerinden yola çıkarak, basit fiil kiplerinin öğretimi ve sıralaması incelenmiştir.

Bu kısımda, dil bilgisi ve kip öğretimi hakkında derleyici bilgiler verilmesi yerinde olacaktır. Dinleme, konuşma, okuma, yazma becerilerinin içinde bütünleşik bir biçimde öğretilen dil bilgisi; dili iyi kullanma, düşünce ve duyguları tam olarak anlama ve anlatmaya yardım eder (Banguoğlu, 2004, s. 19). Bu nedenle bir dil bilgisi kurallarını iyi derecede bilmek kişiye ana dilini kullanarak iletişim kurmasının yanı sıra etkili ve tam bir öğrenme olanağı da sağlayabilir. Hatta ana dilinin dil bilgisine hâkim olanlar için başka dilleri öğrenme konusunda bu durum bir avantaj olabilir. Onan'a göre (2017) yabancı dil öğretiminde ana dilin bilgisinden yararlanılmalıdır çünkü yabancı dil öğretimi yüzey yapı transferini gerekli kılmaktadır. Barın (1994) yabancı dil öğretimi ve dil bilgisi yetkinliği arasındaki bağlantıyı şu şekilde ortaya koymuştur: "İnsan, anadilini öğrenirken dil bilgisine ihtiyaç duymaz. Uzun bir zaman içinde ezber, tekrar ve benzetme yoluyla dil öğrenilir. Yabancılara Türkçe öğretmek için ise, dil bilgisine ihtiyaç vardır. Çünkü öğrenciler ana dilleri dışında bir dil öğrenmektedirler. Ve öğrendikleri dili kendi anadilleriyle devamlı karşılaştırmaktadırlar". Buradan hareketle, yabancı dil öğrenmek isteyen bir bireyin öncelikle kendi dilini yetkin bir biçimde kullanabilmesi ve kurallarını iyi bilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabılır.

Dilin kurallarını bilme ve kullanabilme, anlama ve anlatma faaliyetleri söz konusu olduğunda daha anlamlı bir hâl almaktadır. Anlama ve anlatma ise cümlelerin doğru ve amacı ifade edici bir biçimde kurulmasını gerektirir. Cümlenin temelinde yüklem, yüklem temelinde ise kiplerin olduğunu bilmek, anlama ve anlatma becerilerinde kiplerin etkisini kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Çünkü Türkçede cümlenin merkezinde bulunan yüklem, fiil veya isim köklerine/gövdesine kiplerin eklenmesi ile oluşmaktadır.

Kip öğretimine geçmeden önce kip kavramının literatürde nasıl açıklandığının ifade edilmesi gerekir. Kip, *Türkçe Sözlük*'te (2011, s. 1444) "Fiillerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulanın, teklik veya çokluk olarak belirtilmiş biçimi, sıyga" şeklinde tanımlanmıştır. Ergin (2001, s. 288-289), fiil kök ve gövdelerinin şekil eklerini alarak girdiği fiil olarak ifade ettikten sonra kipleri bildirme ve tasarlama kipleri olarak ikiye ayırmıştır. Bildirme kipleri hareketin zamanını gösterirken tasarlama kiplerinde zaman anlamı yoktur. Banguoğlu (1974) Türkçede geçmiş, dolaylı geçmiş, şimdiki zaman, gelecek, geniş zaman, dilek-şart, istek, gereklilik ve buyuru olmak üzere 9 kip olduğunu belirtmiştir. Korkmaz, Türkiye Türkçesinde bildirme kipleri ve tasarlama kipleri olarak 9 çekim kalıbının olduğunu, bildirme kiplerinin görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamandan; tasarlama kiplerinin ise istek kipi, emir kipi, dilek-şart kipi ve gereklilik kipinden oluştuğunu ifade etmiştir (2009, s. 583-584).

Kip birleşik çekimleri konusunda kaynaklarda farklı kavramlarla yapılan benzer sınıflamalar dikkati çekmektedir. Ergin (2001) birleşik kipleri hikâye, rivayet ve şart başlıklarında ele almış, hikâye çekimlerini geniş zamanın hikâyesi, şimdiki zamanın hikâyesi, görülen geçmiş zamanın hikâyesi, öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi, gelecek zamanın hikâyesi, şartın hikâyesi, istek şeklinin hikâyesi ve gereklilik şeklinin hikâyesi olmak üzere 8 biçimde ifade etmiştir. Rivayet çekimlerini geniş zamanın rivayeti, şimdiki zamanın rivayeti, öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti, gelecek zamanın rivayeti, şartın rivayeti, istek şeklinin rivayeti ve gereklilik şeklinin rivayeti olmak üzere 7 başlık altında incelemiştir. Şart çekimlerini geniş zamanın şartı, şimdiki zamanın şartı, görülen geçmiş zamanın şartı, öğrenilen geçmiş zamanın şartı, gelecek zamanın şartı, gereklilik şeklinin şartı olmak üzere 6 başlık altında belirtmiştir (2001, s. 321-326). Banguoğlu'nun (1974, s. 451) ise anlatma, söylenti ve şart olarak açıkladığı birleşik kip çekimleri, Ergin (2001) tarafından yapılan sınıflamayla benzerlik göstermektedir. Ancak kip isimlendirmeleri için farklı kavramlar tercih ettiği anlaşılmaktadır. Korkmaz (2009) birleşik kipler konusunda hikâye birleşik kipleri; şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, şart kipi, istek kipi ve gereklilik kiplerinin hikâyesi olarak 8 başlıkta açıklamıştır. Rivayet birleşik kipleri şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman, şart kipi, istek kipi ve gereklilik kiplerinin rivayeti olmak üzere 7 başlık altında vermiştir. Şart birleşik kipleri ise şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman ve gereklilik kiplerinin şartı olmak üzere 6 başlık olarak sınıflandırmıştır. Kiplerin birleşik çekimleri ile ilgili yapılan sınıflamalar birlikte değerlendirildiğinde kavramlar değişse de sayı ve sınıflama açısından tam bir tutarlık olduğu görülmektedir.

Kiplerin sınıflandırılmasının yanı sıra kiplerin öğretilmesi de literatürde birlikteliğin sağlanması açısından önem arz eden bir konudur. Yabancı dil öğrenmeye başlayan birinin hedef dilin dil bilgisi yapılarını, günlük yazılı ve sözlü öğrenme ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde bilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik dilde öncelikle neyin öğretileceği sorusunu gündeme getirmektedir (Erol, 2008, s. 134). Yabancılar Türkçe öğretimi için yazılan ders kitaplarında konu sıralanışı ve dil bilgisi açıklamaları açısından farklılıklar göstermektedir (Ökten ve Sauner-Leroy, 2016). Konu yabancılar Türkçe öğretiminde kiplerin öğretilmesi olduğunda da benzer durumlar yaşanmaktadır. Çeşitli yayınevleri tarafından basılan setlerin ders kitaplarında kiplerin öğretim sırasına dair birbirlerinden farklı izlenceler olabilmektedir. Hâlbuki bir yabancı, Türkçeyi nerede ve hangi seviyede öğrenirse öğrensın kaldığı yerden devam edebilmelidir. Bu yönüyle hazırlanan ders kitaplarının yöntemleri farklı olsa da öğretilen konuların ortak ve sıralamalarının aynı olması beklenir (Erol, 2008, s. 134). Ancak setlerin ders kitaplarında konu ve konuların sıralanışı açısından farklılık olabilmektedir. Sözelimi, Gazi

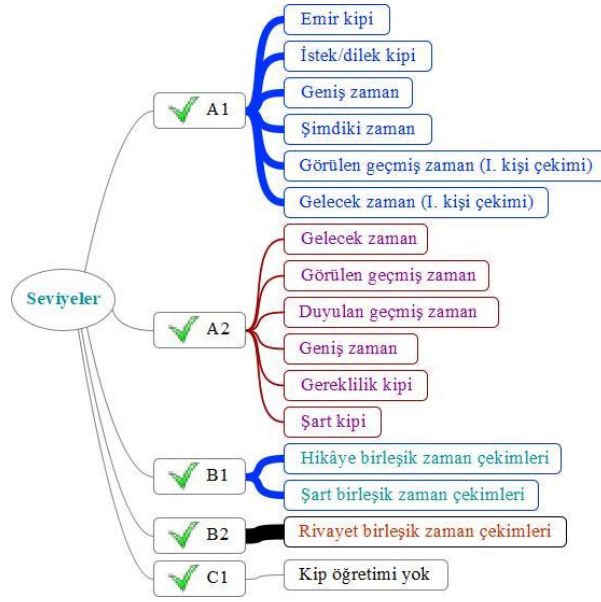
Üniversitesi TÖMER tarafından çıkarılan yabancılara Türkçe öğretim setinde, A1 seviyesinde, şimdiki zaman (-Iyor) ve görülen geçmiş zaman (-DI); A2 seviyesinde öğrenilen geçmiş zaman (-mİş), gelecek zaman (-AcAk), geniş zaman (-r, -Ar) ve sürekli şimdiki zaman (-mAktA) öğretilmektedir. B1 seviyesinde gereklilik kipi, emir-istek kipi, dilek kipi, şart kipi ve B2 seviyesinde birleşik kipler (hikâye-rivayet-şart); C1 seviyesinde fiillerdeki zaman ve anlam kayması konuları işlenir (Ökten ve Sauner-Leroy, 2016).

Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Programı ölçütleri göz önünde bulundurularak yeniden yazılan Yeni Hitit Yabancılar Türkçe setinde, A1 ve A2 seviyelerinde koşaç tümceleri, şimdiki zaman (-Iyor), Belirli geçmiş zaman, şimdiki zamanın hikâyesi, emir kipi, istek kipi, şimdiki zaman (mAktA) konularının öğretimi planlanmıştır. B1 seviyesinde gereklilik, gereklilik kipinin hikâyesi, gereklilik kipinin rivayeti, dilek kipi, dilek kipinin hikâyesi, şart kipi, B2 ve C1 seviyesinde ise hikâye birleşik zamanlar, rivayet birleşik zamanlar, şart birleşik zamanlar, “zaman +ol” birleşik zaman yapısı ve “zaman + gibi ol” birleşik zaman yapısı ele alınmıştır (Ankara TÖMER, 2009, 2010a ve 2010b).

Kiplerin öğretimi konusunda, setlerin temel aldığı ölçütlerin başında Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (DİAOBM) gelmektedir. DİAOBM, dil öğretimini iletişimsel yetiler öncelikli olarak planlamıştır. Bu nedenle dil bilgisi öğretimi dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini destekleyici bir özellik taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle dil bilgisi kurallarının teorik olarak öğretilmesi değil diğer becerilerle eş güdümlü olarak kazandırılması çerçeve metnin esasını oluşturur (Tayşi ve Atalay, 2017). DİAOBM bir çerçeve metni olduğu için dil bilgisi konularına ve bunların öğretim sırasına dair detaylı bilgiler sunmamaktadır. Bu nedenle farklı yayınevleri tarafından hazırlanan setlerde dil bilgisi konuları değişik sıra ve biçimlerde ele alınmıştır.

Literatürde yabancılara Türkçe öğretimi alanında bildirme ve tasarlama kiplerinin hangi sırayla öğretilmesi gerektiği konusunda çok az görüş bulunmaktadır. Erol (2008, s. 144) çalışmasında seviyelere göre ayırım yapmaksızın, kiplerin şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, emir kipi, gelecek zaman, istek kipi, öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, gereklilik kipi ve şart kipi sırasıyla öğretilmesini önermiştir. Tosun (2005) ve Erol (2008) kolay öğretilmesi ve kullanım sıklığı açısından zamanların öğretimine, şimdiki zamanla başlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Barın (2004) ise temel düzey için öğretim sırasını şimdiki zaman, emir/istek kipleri, belirli geçmiş zaman, gelecek zaman, belirsiz geçmiş zaman ve geniş zaman biçiminde belirtmiştir. Ancak yukarıda sıralanan çalışmalarda birleşik kiplerin öğretimi konusunda bir yol haritası sunulmamıştır.

2019 yılında Maarif Vakfı tarafından Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı [TYOÖP] yayımlanmıştır. Yabancı dil öğretim setlerinde hangi yapıların hangi sıra ile öğretileceğine dair belirsizliklerin giderilmesi amacıyla bu programdan yararlanılabilir. DİAOBM temelinde hazırlanan bu program, yurt içinde veya yurt dışında Türkçe öğrenenler, öğreticiler, öğretim materyali hazırlayıcıları ve sınav uygulayıcıları için kılavuz niteliği taşımaktadır (Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı, 2019, s. 5). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nda (2019) kiplerin öğretimi için tavsiye edilen izleniş şu şekildedir:

Şekil 1: Programda Kiplerin Öğretim Planı

(Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı, 2019, s. 112-114)

Şekil 1'e göre, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nda (2019) A1 ve A2 seviyelerinde yoğun ve tekrarlı bir kip öğretimi olmasına karşın, C1 seviyesinde ise herhangi bir öğretim planının olmadığı anlaşılmaktadır.

Yabancı dil öğretiminde metin işleme süreci okuma ve dinleme metinleriyle gerçekleştirilmektedir. Bildirme ve tasarlama kiplerinin öğretimi için de benzer durumlar söz konusudur. Metin içinde kullanılan kip kullanımları etkinlikler vasıtasıyla pekiştirilerek öğretim süreci tamamlanır. Bu nedenle, okuma ve dinleme metinlerinin kip öğretimi açısından tutarlı olması, diğer bir ifadeyle öğretilen kip yapılarının metinlerde az da olsa kullanılması, öğretilmeyen yapıların metinlerde olabildiğinde yer almaması beklenir.

Ana dilin bütün dil bilgisi konularının yabancılar için Türkçe öğretiminde verilmesine gerek olup olmadığı, dahası, hangi seviyede hangi konunun hangi sırayla öğretileceğine dair üzerinde anlaşmış bir sınıflama yoktur. Çalışmamızda dil bilgisi konuları arasında temel bir yere sahip olan kip öğretimi, yabancı dil öğretimi boyutuyla ele alınmıştır. Göz önünde olma niteliği nedeniyle okuma metinlerinde kip kullanımına yönelik tespitler daha kolay yapılabilmekteyken dinleme metinleri, fiziksel olarak takip edilemediği için dikkatten kaçabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, İstanbul Yabancılar için Türkçe setinin A1, A2, B1, B2 ve C1 ders kitaplarını kip öğretimi açısından incelemektir. Çalışmanın alt amaçları;

- İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde kiplerin öğretim planlanmasını belirlemek,
- İstanbul Yabancılar için Türkçe seti dinleme metinlerinde kullanılan cümle ve kiplerin dağılımını tespit etmek ve
- İstanbul Yabancılar için Türkçe setinin dinleme metinlerinde yer alan basit ve birleşik kip kullanımlarını saptamaktır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Yabancılara Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitaplarındaki dinleme metinlerinde kiplerin kullanım durumlarını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Materyali

Yabancılara Türkçe öğretimi kapsamında hazırlanan ders kitaplarında yer alan dinleme metinlerinin kip öğretimi açısından incelenmesini amaçlayan bu çalışmada, İstanbul Yabancılar için Türkçe setinin A1, A2, B1, B2 ve C1 ders kitapları materyal olarak kullanılmıştır. Fatma Bölükbaş, Mehmet Yalçın Yılmaz ve Ferhat Aslan (sadece A2) editörlüğünde hazırlanan ders kitaplarının basım yılları; A1 için 2017 (Gözden geçirilmiş 20. Bs.), A2 için 2015 (8. Bs.), B1 için 2017 (11. Bs.), B2 için 2017 (8. Bs.) ve C1 için 2017 (7. Bs.) şeklindedir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretimi setinin A1, A2, B1, B2 ve C1 ders kitaplarında yer alan dinleme metinlerinden doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Doküman incelemesi, olgular hakkında bilgi içeren yazılı, görsel ve elektronik materyallerin gözden geçirilmesini ve değerlendirilmesini amaçlayan, görüşme ve gözlem aracılığıyla veri toplamanın mümkün olmadığı durumlarda tek başına bir kullanılabilen bir araştırma yöntemidir (Bowen, 2009; Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189; Sönmez ve Alacapınar, 2016, s. 108).

İstanbul Yabancılar için Türkçe Öğretimi setinin bütün seviyeler açısından değerlendirilmesi, detaylı ve bütüncül bir analiz nedeniyle daha uygun görülmüştür. Aynı setin C1'in devamı niteliğinde olan C1+ seviyesi, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (2013) göz önünde bulundurularak, C2 seviyesi yerine geçmediği için kapsam dışında bırakılmıştır. Yapılan inceleme sonrasında, İstanbul Yabancılar için Türkçe setinin 5 ders kitabında 30 dinleme metni saptanmıştır. Kip kullanımının tespit edilmesi amacıyla kitap sonunda ek olarak verilen dinleme metinlerine ait yazılı dökümler kullanılmıştır. Araştırmanın verileri üzerinde betimsel analiz yapılmıştır. Betimsel analizde amaç, elde edilen verilerin daha önceden tespit edilen temalara göre özetlenerek yorumlanmasıdır (Yıldırım, Şimşek, 2016, s. 229). Çalışmanın analizleri, Zeynep Korkmaz tarafından 2009 yılında yazılan ve Türk Dil Kurumu Yayınları arasında çıkan Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi kitabı temel alınarak belirlenen kip kavramları kullanılarak yapılmıştır. Literatür gözden geçirildiğinde, Türkçenin grameri üzerine yazılan onlarca eser bulunmakla birlikte, bu eserlerde aynı kavramlar için birbirinden farklı kavramlar kullanıldığı bilinmektedir. Çalışmada kip kullanımlarının, terim birliğinin sağlanarak değerlendirilmesi amacıyla Korkmaz'ın (2009) Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi adlı kitabı tercih edilmiş, verilerin analizi bu kitap temel alınarak belirlenen kip kavramları üzerinden betimsel analiz aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, kip kullanımlarının kodlanması ve tablolara aktarılmasını sağlamak amacıyla, Korkmaz'ın (2009) kip terimleri esas alınmış, basit ve birleşik kipler için birer şablon hazırlanmıştır.

Tablo 1. Basit Kiplerin Sınıflandırılması

Basit Kipler	f	Kip Ekleri	Örnek Gösterim
Bildirme Kipleri	5	Görülen geçmiş zaman	yap-tı
		Duyulan geçmiş zaman	yap-muş

		Geniş zaman	yap- ar
		Şimdiki zaman	yap- ıyor /yap- makta
		Gelecek zaman	yap- acak
Tasarlama Kipleri	4	Emir kipi	yap- sın
		İstek kipi	yap- a
		Gereklilik kipi	yap- malı
		Dilek-şart kipi	yap- sa
Toplam	9		

Tablo 1’de basit kiplerin dağılımı gösterilmiştir. Buna göre Türkçede 5’i bildirme ve 4’ü tasarlama olmak üzere 9 basit kip kullanımı bulunmaktadır. Tabloda şimdiki zaman ekleri arasına “-makta” yapısının da dâhil edildiği görülmektedir. Tablo 2’de birleşik kiplerin hikâye, rivayet ve şart birleşik kipler sunulmuştur.

Tablo 2. Birleşik Kiplerin Sınıflandırılması

Türler	f	Birleşik Kipler	Örnek Gösterim
Hikâye	8	Şimdiki zamanın hikâyesi	yap- ıyordu /yap- maktaydı
		Geniş zamanın hikâyesi	yap- ardı
		Gelecek zamanın hikâyesi	yap- acaktı
		Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi	yap- muştu
		Görülen geçmiş zamanın hikâyesi	yap- tıydı
		Şart kipinin hikâyesi	yap- saydı
		İstek kipinin hikâyesi	yap- aydı
		Gereklilik kipinin hikâyesi	yap- malıydı
Rivayet	7	Şimdiki zamanın rivayeti	yap- ıyormuş /yap- maktaymış
		Geniş zamanın rivayeti	yap- armış
		Gelecek zamanın rivayeti	yap- acakmış
		Duyulan geçmiş zamanın rivayeti	yap- muşmuş
		Şart kipinin rivayeti	yap- saymış
		İstek kipinin rivayeti	yap- aymış
		Gereklilik kipinin rivayeti	yap- malıymış
Şart	6	Şimdiki zamanın şartı	yap- ıyorsa
		Geniş zamanın şartı	yap- arsa
		Gelecek zamanın şartı	yap- acaksa
		Duyulan geçmiş zamanın şartı	yap- muşsa
		Görülen geçmiş zamanın şartı	yap- tıysa
		Gereklilik kipinin şartı	yap- malıysa
Toplam	21		

Tablo 2’ye göre hikâye çekimlerinde 8, rivayet çekimlerinde 7 ve şart çekimlerinde 6 kullanım bulunmaktadır. Hikâye çekiminde “emir kipi” yapısının; rivayet çekiminde “görülen geçmiş zaman” ve “emir kipi” yapılarının; şart çekimlerinde ise “emir”, “şart”, ve “istek” kipi yapılarının kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, basit tasarlama kipleri arasında dilek-şart olarak yer alan yapının birleşik çekimlerinde sadece “şart” kullanımının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada dinleme metinlerinde kullanılan kip yapılarının tespit edilmesinden önce A1, A2, B1, B2 ve C1 seviyeleri için dinleme metinlerinde yer alan cümle sayıları belirlenmiştir. Cümle sayılarından sonra dinleme metinlerinde kullanılan kiplerin sayıları tespit edilmiştir. Cümle sayıları ve kip sayılarına ilişkin frekanslar Excel dosyasına kodlanmıştır. Böylelikle, öğretilmesi amaçlanan kipler ile dinleme metinlerinde kullanılan kiplerin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Ayrıca öğretilmeyen veya öğretim sırası gelmeyen kiplerin dinleme metinlerinde kullanılmama durumlarına yönelik tespitler yapılmıştır.

Çalışmada dinleme metinlerinde kip kullanımlarına dair veriler, Tablo 1 ve Tablo 2’de ifade edilen kategorik şablona göre sınıflandırılmıştır. Basit kip kullanımları bildirme ve tasarlama kipleri alt boyutlarına göre birleşik kip boyutları ise hikâye, rivayet ve şart alt boyutları göz önüne alınarak Excel dosyasına kodlanmış ve bu verilerden hareketle de tablolara aktarılmıştır. Sözgelimi A1 kitabının dinleme metinlerinde basit kipler, bildirme ve tasarlama olmaları açısından sınıflandırılırken, birleşik kipler hikâye, rivayet ve şart olmaları yönüyle sınıflandırılarak iki ayrı tabloda gösterilmiştir. Bu süreç A2, B1, B2 ve C1 kitapları için tekraren işletilerek analiz süreci tamamlanmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik *inandırıcılık* ve *aktarılabirlik*; güvenirlik ise *tutarlık* ve *teyit edilebilirlik* kavramlarıyla açıklanmaktadır. *İnandırıcılık* için sürecin ayrıntılı bir biçimde tanımlanması ve çalışılan materyalle uzun süreli etkileşim içinde olunması gerekir (Miles ve Huberman, 2015, s. 279). Bu amaç doğrultusunda, araştırma süreci yöntem bölümünde başından sonuna kadar gerekçeleriyle detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Çalışma verilerinin analizi üç aylık geniş bir zamana yayılmış, her hafta bir seviye için olmak üzere, kodlamalar dikkatli bir biçimde yapılmıştır. Böylelikle çalışma materyaliyle uzun süreli bir etkileşim gerçekleştirilmiştir. Miles ve Huberman’a göre (2015, s. 271) *aktarılabirlik* ulaşılan verilerin detaylı bir biçimde betimlenmesini ifade etmektedir. Böylelikle benzer ortamlar sağlandığında araştırmacılar yakın sonuçlara ulaşabilmelidir. Çalışmada kiplerin kodlanmasında kavramsal bir hata oluşmaması için literatürde yer alan kaynaklar gözden geçirilmiş, analiz öncesinde konuya tam bir hâkimiyet sağlanmıştır. Çalışmada tutarlık ve teyit edilebilirlik süreci birtakım işlemlerle denetlenmiştir. Sözgelimi *tutarlık* için A1, A2, B1, B2 ve C1 düzeyi dinleme metinlerine yönelik veriler, aralarında en az iki haftalık boşluk bırakılarak kaydıyla iki kez kodlanmıştır. Çalışmada, araştırmacı tarafından gerçekleştirilen iki kodlama arasındaki tutarlık, Miles ve Huberman (2009) tarafından ortaya konulan “kodlayıcılar arası uyum” açısından karşılaştırılmıştır. A1 için 0.92, A2 için 0.94, B1 için 0.93, B2 için 0.95 ve C1 seviyesi için 0.91 şeklinde bulunan uyum sonuçlarının araştırmanın tutarlığı açısından yeterli olduğu anlaşılmıştır. Yıldırım ve Şimşek’e göre (2016) *teyit edilebilirlik* için araştırmada ulaşılan sonuçların araştırmanın ham verileriyle karşılaştırılması gerekmektedir. Çalışmada bu karşılaştırma yapılmış ve başta elde edilen ham verilerle ulaşılan çalışma sonuçlarının önemli ölçüde örtüştüğü anlaşılmıştır.

Bulgular

Bu kısımda, İstanbul Yabancılar için Türkçe seti A1, A2, B1, B2 ve C1 seviyelerinde öğretilmesi planlanan kiplerin dağılımı, dinleme metinlerinde kullanılan kip ve cümlelerin sayıları ile bu metinlerde yer alan basit ve birleşik zamanlı kipler kiplerin dağılımına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Çalışmanın bu kısmında, İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde öğretilmesi amaçlanan kiplere yer verilmiştir. Dağılım Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Öğretilmesi Planlanan Kiplerin Dağılımı

Seviye	Kipler	Seviye	Kipler
A1	Şimdiki zaman	C1	Şimdiki zamanın hikâyesi
	Emir kipi		Geniş zamanın hikâyesi
A2	İstek kipi		Gelecek zamanın hikâyesi
	Görülen geçmiş zaman		Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi
	Gelecek zaman		Şimdiki zamanın rivayeti
	Duyulan geçmiş zaman		Geniş zamanın rivayeti
	Geniş zaman		Gelecek zamanın rivayeti
	B1		Emir kipi
Gereklilik kipi			Gereklilik kipinin rivayeti
Gereklilik kipinin hikâyesi			Dilek-şart kipinin rivayeti
Dilek kipi			Şimdiki zamanın şartı
Dilek kipinin hikâyesi			Geniş zamanın şartı
Şart kipi			Duyulan geçmiş zamanın şartı
B2	Herhangi bir kip öğretimi planı yoktur.		Görülen geçmiş zamanın şartı
			Gelecek zamanın şartı

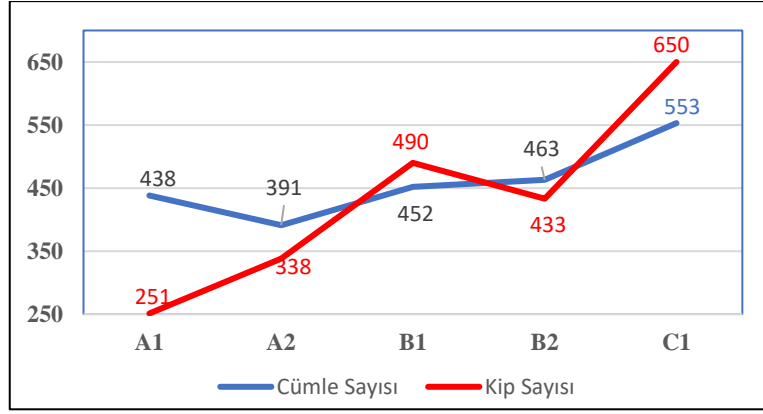
Tablo 3 incelendiğinde, A1 seviyesinde sadece şimdiki zamanın öğretilmesinin hedeflendiği; A2’de sırasıyla emir, istek kiplerinden sonra görülen geçmiş zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman ve geniş zamanın öğretilmesinin amaçlandığı görülmektedir. B1 seviyesinde sadece tasarlama kiplerinin öğretildiği, daha önce ele alınan emir kipinin yeniden işlendiği, ayrıca gereklilik ve dilek kiplerinin hikâye çekimlerinin ele alındığı anlaşılmaktadır. B2 seviyesinde öğretilmesi planlanan herhangi bir kip bulunmadığı, C1 seviyesinde öğretilmesi hedeflenen kiplerin tamamının birleşik yapılı olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 4’te İstanbul Yabancılar için Türkçe setinin A1, A2, B1, B2 ve C1 seviyelerinde kullanılan cümle sayıları verilmiştir.

Tablo 4. Setlerde Yer Alan Dinleme Metinlerinde Kip ve Cümle Sayısı

Seviye	Kip Sayısı		Cümle Sayısı		Oran %
	f	X	f	X	
A1	251	432	438	459	57
A2	338		391		86
B1	490		452		108
B2	433		463		94
C1	650		553		118
Toplam	2162				2297

Tabloya göre, tüm seviyelerde yer alan toplam kip sayısı 2162 iken seviyelere düşen ortalama kip sayısı 432 olarak gerçekleşmiştir. Seviyelerin tamamında 2297 cümle bulunurken ortalama cümle sayısının 459 olduğu görülmektedir. B1 ve C1 seviyelerinde %100’ün üzerinde bir kip kullanım oranı varken, A1 seviyesi açısından oran %57 olarak gerçekleşmiştir. Dağılım Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1. Setlerde Yer Alan Dinleme Metinlerinin Cümle ve Kip Sayısı

Grafik 1 incelendiğinde, kip kullanım sayısının B2 seviyesi dışında giderek arttığı gözlenmektedir. Cümle dağılımları açısından A2 seviyesi dışında verilerin yükseliş eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır. A1, A2 ve B2 seviyelerinde kip kullanım sayılarının cümle sayısından daha düşük olduğu görülmektedir.

İstanbul Yabancılar için Türkçe ders kitaplarının dinleme metinlerinde kip kullanımına dair veriler tablolarda sunulmuştur.

Tablo 5. A1 Dinleme Metinlerinde Basit Kiplerin Dağılımı

Seviye	Kip Türleri	Kipler	f	%
A1	Bildirme	Şimdiki zaman	202	80,5
		Geniş zaman	15	6,0
		Görülen geçmiş zaman	13	5,2
		Gelecek zaman	4	1,6
	Tasarlama	Emir kipi	15	6,0
		İstek kipi	2	0,8
	Toplam		251	100

Tablo 5 incelendiğinde, A1 dinleme metinlerinde en fazla %80,5 oranla şimdiki zamanın yer aldığı, onu %6 ile geniş zamanın takip ettiği görülmektedir. Tasarlama kipleri açısından ise %6 oranla en fazla emir kipinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6. A2 Dinleme Metinlerinde Basit Kiplerin Dağılımı

Seviye	Kip Türleri	Kipler	f	%
A2	Bildirme Kipleri	Geniş zaman	78	23,3
		Görülen geçmiş zaman	71	21,2
		Gelecek zaman	60	17,9
		Şimdiki zaman	55	16,4
		Duyulan geçmiş zaman	34	10,1
	Tasarlama Kipleri	Emir kipi	23	6,9
		İstek kipi	12	3,6
		Dilek-şart kipi	1	0,3
		Gereklilik kipi	1	0,3
	Toplam		335	100

Tablo 6 gözden geçirildiğinde, A2 dinleme metinlerinde en fazla %23,3 ile geniş zaman ve %21,2 ile görülen geçmiş zaman kullanımlarının yer aldığı görülmektedir.

Tasarlama kipleri açısından bakıldığında ise en fazla emir kipinin (%6,9) kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 7.: A2 Dinleme Metinlerinde Birleşik Kiplerin Dağılımı

Seviye	Türler	Birleşik Zamanlar	f
A2	Hikâye	Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi	1
		Şimdiki zamanın hikâyesi	1
	Rivayet	Şimdiki zamanın rivayeti	1
	Toplam		3

Tablo 7’de, A2 ders kitabı dinleme metinlerinde öğretim planı içinde olmayan hikâye ve rivayet birleşik zamanlı kiplerin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 8. B1 Dinleme Metinlerinde Basit Kiplerin Dağılımı

Seviye	Kip Türleri	Kip Ekleri	f	%
B1	Bildirme Kipleri	Görülen geçmiş zaman	143	30,2
		Şimdiki zaman	99	20,9
		Geniş zaman	79	16,7
		Duyulan geçmiş zaman	26	5,5
		Gelecek zaman	25	5,3
	Tasarlama Kipleri	Emir kipi	64	13,5
		Dilek-şart kipi	24	5,1
		Gereklilik kipi	10	2,1
		İstek kipi	3	0,6
	Toplam		473	100

Tablo 8’de en fazla, görülen geçmiş zaman (%30,2) ve şimdiki zaman (%20,9) kullanımları göze çarparken tasarlama kipleri açısından bakıldığında en çok kullanımın emir kipinde (%13,5) olduğu görülmektedir.

Tablo 9. B1 Dinleme Metinlerinde Birleşik Kiplerin Dağılımı

Seviye	Türler	Birleşik Zamanlar	f
B1	Hikâye	Şimdiki zamanın hikâyesi	4
		Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi	1
	Rivayet	Şimdiki zamanın rivayeti	1
	Şart	Geniş zamanın şartı	9
		Şimdiki zamanın şartı	1
		Görülen geçmiş zamanın şartı	1
	Toplam		17

Tablo 9 incelendiğinde, B1 ders kitabı dinleme metinlerinde öğretim planı içinde olmayan hikâye, rivayet ve şart türünde kullanımların olduğu görülmektedir.

Tablo 10. B2 Dinleme Metinlerinde Basit Kiplerin Dağılımı

Seviye	Kip Türleri	Kip Ekleri	f	%
B2	Bildirme Kipleri	Şimdiki zaman	129	31,2
		Görülen geçmiş zaman	123	29,7
		Geniş zaman	50	12,1
		Gelecek zaman	30	7,2

		Duyulan geçmiş zaman	22	5,3
	Tasarlama Kipleri	Emir kipi	27	6,5
		İstek kipi	21	5,1
		Dilek-şart kipi	8	1,9
		Gereklilik kipi	4	1,0
	Toplam		414	100

Tablo 10'a göre en fazla, şimdiki zaman (%31,2) ve görülen geçmiş zaman (%29,7) kullanımları göze çarparken tasarlama kipleri açısından bakıldığında en çok kullanımların emir kipinde (%6,5) olduğu görülmektedir.

Tablo 11. B2 Dinleme Metinlerinde Birleşik Kiplerin Dağılımı

Seviye	Türler	Birleşik Zamanlar	f
B2	Hikâye Birleşik Zamanlar	Şimdiki zamanın hikâyesi	6
		Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi	5
		Dilek-şart kipinin hikâyesi	2
	Şart Birleşik Zamanlar	Görülen geçmiş zamanın şartı	3
		Geniş zamanın şartı	3
	Toplam		19

Tablo 11'e göre, B2 ders kitabı dinleme metinlerinde öğretim planı içinde olmayan hikâye ve şart birleşik zamanlı kipleri yer almaktadır.

Tablo 12. C1 Dinleme Metninde Basit Kiplerin Dağılımı

Seviye	Kip Türleri	Kip Eklere	f	%
C1	Bildirme Kipleri	Görülen geçmiş zaman	230	39,2
		Duyulan geçmiş zaman	111	18,9
		Geniş zaman	100	17,0
		Şimdiki zaman	82	14,0
		Gelecek zaman	16	2,7
		*makta yapısı	6	1,0
	Tasarlama Kipleri	Emir kipi	26	4,4
		İstek kipi	11	1,9
		Gereklilik kipi	3	0,5
		Dilek-şart kipi	2	0,3
		Toplam		587

Tablo 12'de basit kipler açısından en fazla görülen geçmiş zaman (%39,2) ve duyulan geçmiş zaman (%18,9) kullanımları göze çarparken tasarlama kipleri açısından bakıldığında en çok kullanımların emir kipinde (%4,4) olduğu görülmektedir. Basit zaman ve kiplerin öğretimi daha önceki seviyelerde tamamladığı için C1 seviyesinde öğretilmesi planlanan konuların dinleme metinlerindeki dağılımı Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. C1 Dinleme Metinlerinde Birleşik Kiplerin Dağılımı

Seviye	Türler	Birleşik Zamanlar	f
C1	Hikâye	Şimdiki zamanın hikâyesi	14
		Geniş zamanın hikâyesi	14
		Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi	12
		Gelecek zamanın hikâyesi	6
		Dilek-şart kipinin hikâyesi	2

		*makta'nın hikâyesi	1
Rivayet		Şimdiki zamanın rivayeti	3
		Gelecek zamanın rivayeti	1
		Geniş zamanın rivayeti	1
Şart		Geniş zamanın şartı	6
		Şimdiki zamanın şartı	3
Toplam			63

Tablo 13 gözden geçirildiğinde, C1 dinleme metinlerinde en çok şimdiki zamanın hikâyesi (f= 14) ve geniş zamanın hikâyesi (f= 14) kiplerinin kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu kısımda bulgulardan hareketle ulaşılan sonuçlar tartışılmıştır. Öncelikle çalışmada ölçüt olarak Korkmaz'ın (2009) kip sınıflamasının benimsendiği bilgisini vermek yerinde olacaktır. Kip sınıflamasına dair ulaşılan sonuç; İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde öğretilmesi planlanan kip konuları içinde, Korkmaz'da (2009) basit kipler arasında sayılan "-makta" yapısı ile birleşik kiplerden "görülen geçmiş zamanın ve istek kipinin hikâyesi, istek kipinin rivayeti ve gereklilik kipinin şartı" yapılarının bulunmadığı, şeklindedir. Bu durum, anılan kiplerin konuşulan Türkçede kullanılma sıklığı ile açıklanabilir. Nitekim bu yapılar, ana dili Türkçe olan kişiler tarafından da daha az tercih edilmektedir.

Çalışmada İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde öğretilmesi planlanan kip konuları, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı (2019) tarafından önerilen kip konuları ile karşılaştırıldığında aralarında büyük farklılıklar olduğu görülmüştür. Sözelimi A1 seviyesinde TYOÖP'de şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman, emir kipi, istek/dilek kipi planlanırken, İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde sadece şimdiki zaman öğretiminin olduğu belirlenmiştir. A2 seviyesinde gelecek zaman, görülen geçmiş, duyulan geçmiş zaman, geniş zaman açısından iki kaynak ortak iken farklı olarak, TYOÖP'deki gereklilik ve şart kipleri, İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde ise emir ve istek kipleri bulunmaktadır. B1 seviyesinde, TYOÖP'de hikâye ve şart birleşik zamanların öğretimi varken, İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde emir kipi, gereklilik kipi ve hikâyesi, dilek kipi ve hikâyesi ve şart kipleri ele alınmıştır. B2 seviyesinde, TYOÖP'de rivayet birleşik zamanların öğretimi yer alırken İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde herhangi bir öğretim planlaması yoktur. C1 seviyesinde, TYOÖP'de herhangi bir öğretim planlaması bulunmazken, İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde hikâye, rivayet ve şart birleşik zamanların öğretimi hedeflenmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, yol haritası olarak kabul edilebilecek olan Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı ile İstanbul Yabancılar için Türkçe seti arasında öğretim tasarımı açısından tam bir uyum olmadığı görülmüştür.

Literatürde yabancılar için Türkçe öğretim amacıyla yazılmış ders kitapları arasında da tutarlık olmadığını gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, Doyumğaç'ın (2017) Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe, Yedi İklim Türkçe ve Gazi Yabancılar İçin Türkçe Dil Bilgisi kitaplarının tüm seviyelerini dil bilgisi öğretimi açısından karşılaştırdığı çalışmasında, kitaplardaki dil bilgisi konularının sıralanışında farklılık olduğunu tespit etmiştir. Benzer biçimde Erol (2008) yabancı dil olarak Türkçe öğretimi setleri arasında bildirme ve tasarlama kiplerinin öğretimi ve sıralaması bakımından herhangi bir tutarlık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durum hazırlanan setlerde bir bütünlük olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Atay ve Ökten (2022), İstanbul Yabancılar İçin Türkçe, Yedi İklim Türkçe, İzmir Yabancılar İçin Türkçe ve Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe ders kitapları ile Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nı dil bilgisi konu

sıralaması bakımından karşılaştırdığı çalışmada ders kitapları ve program arasında kip kullanımı konusunda tutarsızlıklar olduğunu belirlemiştir.

Araştırmanın bir diğer sonucu İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde kullanılan cümle ve kip sayısı ile ilgilidir. A1, A2, B1, B2 ve C1 seviyelerinde kullanılan toplam cümle sayısı 2297 iken seviye başına düşen ortalama cümle sayısı 459 olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde seviyelerin tamamında kullanılan kip sayısı 2162 iken seviyelere düşen ortalama kip sayısı 432 olarak belirlenmiştir. Bütün seviyeler göz önüne alındığında kip/cümle oranının %94 şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. B1 ve C1 seviyelerinde cümle sayısından daha fazla kip kullanımı varken, A1, A2 ve B2 seviyelerinde kip sayısının cümle sayısından daha düşük olduğu belirlenmiştir. Özellikle A1 seviyesinde cümle sayısı temel alındığında, dinleme metinlerinde kip kullanımının düşük olduğu (%57) gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle A1 seviyesinde kiplerin cümlelerde yeterince kullanılmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Çalışmada, İstanbul Yabancılar için Türkçe seti dinleme metinlerinde kip kullanımına dair sonuçlara ulaşılmıştır. A1 seviyesinde öğretilmesi hedeflenen şimdiki zamanın %80,5 oranla dinleme metinlerinde yer aldığı belirlenmiştir. Ancak geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve gelecek zamanın yanı sıra tasarlama kiplerinden emir ve istek kiplerinin metinlerde plan dışı olarak 49 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan öğretilmeyen birleşik kip yapılarına A1 seviyesi dinleme metinlerinde rastlanmaması bir tutarlık göstergesidir. A2 seviyesinde, şimdiki zamanın A1 seviyesinde öğretildiği ve kip öğretiminin sarmal bir biçimde ilerlediği göz önünde bulundurulduğunda, dinleme metinlerinin büyük çoğunluğunun hedeflenen kipleri ele alan kullanımlar sergilediği anlaşılmıştır. Öğretilmemekle birlikte, A2 ders kitabı dinleme metinlerinde dilek-şart ve gereklilik kipi ve çeşitli birleşik kiplerin kullanıldığı (f=5) tespit edilmiştir. B1 seviyesinde, öğretilmesi amaçlanan basit kiplerin dinleme metinlerinde kullanıldığı; daha önceki seviyelerde anlatımı tamamlanan kiplerinin ise sarmal öğretim gereğince B1 dinleme metinlerinde kendisine yer bulduğu anlaşılmıştır. B1 seviyesinde plan içinde yer almasına rağmen dinleme metinlerinde gereklilik kipinin hikâyesi ve dilek kipinin hikâyesi kullanımına rastlanmamıştır. Diğer taraftan, B1 ders kitabında öğretim planında olmayan birleşik zamanlı kiplerin dinleme metinlerinde yer aldığı (f=17) belirlenmiştir. B2 seviyesinde, öğretilmesi amaçlanan herhangi bir kip bulunmadığı ancak daha önceki seviyelerde anlatımı tamamlanan kiplerin B2 dinleme metinlerinde kullanıldığı saptanmıştır. Öğretim planı olmayan birleşik zamanlı kiplerin B2 ders kitabı dinleme metinlerinde yer aldığı (f=19) tespit edilmiştir. C1 seviyesi dinleme metinlerinde, öğretimi daha önceki seviyelerde yapılan basit kiplerin tamamının kullanıldığı belirlenmiştir. Öğretimi hedeflenen hikâye birleşik zamanların hepsine ilişkin kullanımlar olduğu halde, duyulan geçmiş zamanın, gereklilik kipinin ve dilek-şart kipinin rivayetleri ile duyulan geçmiş zamanın, görülen geçmiş zamanın ve gelecek zamanın şartlarına dair kullanımlara C1 dinleme metinlerinde rastlanmamıştır. Öte taraftan, öğretimi plan dâhilinde olmadığı halde, C1 dinleme metinlerinde Türkçede şimdiki zaman anlamı vermek için kullanılan basit zamanlı "makta" yapısının yer aldığı (f=6), birleşik kiplerden dilek-şart kipinin hikâyesi (f=2) ve "makta"nın hikâyesi kullanımının (f=1) dinleme metinlerinde yer aldığı tespit edilmiştir.

İstanbul Yabancılar için Türkçe setinde ders kitaplarının başında ünitelere göre ders öğretim planının nasıl yapılacağı bilgisine yer verilmiştir. Ancak çalışmamızda A2, B1 ve B2 seviyesi dinleme metinlerinde, öğretilmesi plan dâhilinde olmadığı halde birleşik kip kullanımları bulunduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin henüz öğrenmedikleri kip yapılarının dinleme metinlerinde olması dinleme anlama sorununa dönüşebilmektedir. Anlatılmayan kip yapılarının dinleme metinlerinde yer alması akla

yatkın görünmemekle birlikte, yabancı dil öğretiminde bütün kip kullanımlarını örnekleyen metinler bulmak ne kadar zor ise herhangi bir kip kullanımını dışta bırakan metinleri bulmak da o kadar zor olabilmektedir. Bu sebeple anlatılmayan kipler, dinleme metinlerinde olabildiğince az sayıda kullanılmalıdır.

Çalışmada, İstanbul Yabancılar için Türkçe setinin ders kitaplarında, anlatıldığı halde kullanılmayan yapıların da bulunduğu tespit edilmiştir. Öğretilmiş olan yapıların hem öğretildiği seviyenin hem de sonraki seviyelerin dinleme metinlerinde kullanılması, öğrencilerin bildirme ve tasarlama kiplerinin basit ve birleşik şekillerini pekiştirmeleri için oldukça yararlı olacaktır. Yabancılar Türkçe öğretiminde dil bilgisi öğretimi, uygulaması yapılmayan bilginin çabuk unutulacağı ilkesi, göz önüne alınarak gerçekleştirilmelidir (Barın, 2004). Öğretilen kip yapılarının mümkün olduğunca metinlerde kullanılmasına özen gösterilmelidir. Öğretimin örneklerle kalıcılaştığı olgusu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı'nda (2019, s. 35), dil bilgisi konularının okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerilerini destekleyici biçimde yapılandırılmasına ve konuların aşamalı ve birbirini tamamlayan işlevsel bir öğretim yaklaşımıyla sunulmasına vurgu yapılmıştır. Fakat çalışmamızda incelenen İstanbul Yabancılar için Türkçe setine dair bulgular ve literatürde yapılan çalışmaların bulguları; yabancılar Türkçe öğretimi alanında hazırlanan ders kitaplarının genelde dil bilgisinde özelde ise kiplerin öğretimi konusunda tutarlı olmadığını göstermektedir.

Öneriler

Yabancılar Türkçe öğretimi alanında çıkarılan ders kitaplarında kip konuları ve öğretim sırasının değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durum göz önüne alınarak kip öğretiminin basit kiplerden birleşik kiplere doğru öğretilmesi konusunda birliktelik sağlanmalıdır. Yabancılar Türkçe öğretimi amacıyla hazırlanacak ders kitaplarında Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı (2019) esas alınabilir.

Kullanılan dilin öğretilmesi ilkesi gereği, Türkçede az kullanıma sahip olan kipler yabancılar Türkçe öğretimi ders kitaplarında yer almamalıdır. Öte yandan, ana dilde yaygın olarak kullanılan basit ve birleşik kiplerin öğretimine öncelik verilerek bu kipler dinleme metinlerinde olabildiğince kullanılmalıdır.

Öğretilmeyen kiplerin dinleme metinlerinde mümkün olduğunca az yer alması, öğretimi yapılan kiplerin ise A1, A2, B1, B2 ve C1 seviyeleri gözetilerek olabildiğince çok kullanımla temsil edilmesi gerekir.

Bu çalışmada kip öğretimi ve kullanımı İstanbul Yabancılar için Türkçe setinin ders kitapları ve dinleme metinleri örneğinde gerçekleştirilmiştir. Yabancılar Türkçe öğretimi alanında hazırlanmış başka setlerin ders kitapları kip kullanımı açısından araştırmacılar tarafından incelenebilir.

İncelenen Kitaplar

- Bölükbaş, F. ve Yılmaz, M. Y. (Ed.). (2017). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe A1 Düzeyi Ders Kitabı*. (Gözden geçirilmiş 20. Bs.). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- Bölükbaş, F., Aslan, F. ve Yılmaz, M. Y. (Ed.). (2015). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe A2 Düzeyi Ders Kitabı*. (8. Tıpkı Bs.). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- Bölükbaş, F. ve Yılmaz, M. Y. (Ed.). (2017). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe B1 Düzeyi Ders Kitabı*. (Gözden geçirilmiş 11. Bs.). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- Bölükbaş, F. ve Yılmaz, M. Y. (Ed.). (2017). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe B2 Düzeyi Ders Kitabı*. (8. Tıpkı Bs.). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.

Bölükbaş, F. ve Yılmaz, M. Y. (Ed.). (2017). *İstanbul Yabancılar İçin Türkçe C1/+ Düzeyi Ders Kitabı*. (Gözden geçirilmiş 7. Bs.). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.

Kaynakça

- Ankara TÖMER. (2009). *Yeni Hitit 1 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı (A1-A2)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ankara TÖMER. (2010a). *Yeni Hitit 2 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı (B1)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ankara TÖMER. (2010b). *Yeni Hitit 3 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı (B2-C1)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Atay, A. ve Ökten, C. (2022). Yabancı Dil Olarak Türkçe Dil Bilgisi Ders Planı Önerisi. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 10(1), 24-43.
- Banguoğlu, T., (2004). *Türkçenin Grameri (7. bs.)*. Ankara: TDK Yayınları
- Barın, E. (2004). Yabancılar Türkçe Öğretiminde İlkeler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 1, 19-30.
- Barın, E., (1994). Yabancılar Türkçenin Öğretimi Metodu. *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 17, 53-54.
- Biçer, N. (2017). Yabancılar Türkçe Öğretimi Alanında Yayımlanan Makaleler Üzerine Bir Analiz Çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 236-247.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Büyükkız, K. (2014). Yabancılar Türkçe Öğretimi Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 203-213.
- Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi* (2013). Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü. Frankfurt Main, Almanya: TELC.
- Doyumgaç, İ. (2017). Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitaplarında Dil Bilgisi Öğretimi. Yüksek Lisans Tezi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.
- Ercan, A. N. (2014). Yabancılar Türkçe Öğretimi Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından Analizi. 7. *Uluslararası Türkçenin Eğitimi Öğretimi Kurultayı* (Muğla, 19-21 Haziran, s. 124).
- Ergin, M. (2001). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Erol, H. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde İstisnalar: Geniş Zaman Örneği. *SDU International Journal of Educational Studies*, 2(1), 20-26.
- Erol, H. F. (2008). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Bildirme ve Tasarlama Kiplerinin Öğretimi ve Sıralaması. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Eşki, Y. S. (2021). Türkçe Öğretimi ile İlgili Web Siteleri ve Uygulamaların İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Gümüş, İ. (2016). Türkçede Emir-İstek Kipi ve Yabancılar Türkçe Öğretimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(39), 253-262.

- Kara, M. ve Korkmaz, C. B. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Birleşik Zamanlı Fiillerin Öğretimi. *Electronic Turkish Studies*, 14(3), 1541-1574.
- Kemiksiz, Ö. (2021). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitapları Üzerine Yapılan Araştırmaların Eğilimleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (Özel Sayı), 34-56.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. (3. bs.). Ankara: TDK Yayınları.
- Maden, S. (2021). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitapları ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Analizi. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 90-102.
- Maden, S. ve Önal, A. (2021). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Araştırma Eğilimleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 42-56.
- Miles, B. ve Huberman, A. M. (2015). *Genişletilmiş Bir Kaynak Kitap: Nitel Veri Analizi* (Çev. Ed: S. Akbaba Altun-A. Ersoy). Ankara: Pegem Akademi.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2009). *Qualitative Data Analysis 8th ed.* London: Sage Publication.
- Onan, B. (2017). Dil Öğretiminde Disiplinler Arası Yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 145-159.
- Ökten, C. E. ve Sauner-Leroy, M. H. (2016). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimindeki Kip ve Zaman Anlayışı Değerlendirmeleri ve Önerileri. A. Okur, B. İnce ve İ. Güleç (Ed.). *Yabancılar Türkçe Öğretimi Üzerine Araştırmalar* içinde (ss. 161-167). Sakarya: Sakarya Üniversitesi TÖMER.
- Özçakmak, H. (2017). Türkçe Eğitimi Lisansüstü Araştırmalarında Yeni Yönelimler (2011-2015). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(3), 1607-1618.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2016). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şeylan, A. (2013). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi: Şimdiki Zamanı Öğretme Tekniği. *Beypazarı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 29-47.
- Tayşi, E. K. ve Atalay, T. D. (2017). 8. Bölüm. H. Develi (Ed.). *Uygulamalı Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi El Kitabı* içinde. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tosun, C. (2005). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretilmesi. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 1(1), 22-28.
- Tunçel, H. (2014). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretilmesinde Yöntem Seçimine İlişkin Bir Durum Çalışması: Farklı Yöntemler Üzerinden Geçmiş Zaman Öğretimi. *Electronic Turkish Studies*, 9(6), 1023-1042.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkben, T. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2464-2479.
- Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı*. (2019). İstanbul: Maarif Vakfı.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (10. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 41-52.

Geliş Tarihi-Received: 10.10.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1186790

Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılıklarının Belirlenmesi

Determination of Turkish Teachers' Commitment to Textbooks

Mustafa KÖROĞLU*

Ahmet BALCI**

Öz

Bu araştırmanın amacı Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına bağlılıklarının belirlenmesi ve salgın döneminde sürdürülen Türkçe derslerinde ders kitabı kullanımının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesidir. Araştırmada, araştırma modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Hatay ilinde resmi okullarda görev yapan 194 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada Öztürk ve Çerçi (2019) tarafından geliştirilen "Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılıkları" ölçeği ve araştırmacı tarafından geliştirilen 7 maddeden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın verilerini analiz etmek için betimsel istatistik analizleri, Kruskal Wallis ve Mann Withney U Testi kullanılmıştır. Türkçe öğretmenlerinin ölçekten aldıkları toplam puan ortalamasının 66.48 ± 8.28 olduğu ve çalışmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin yarısından fazlasının Türkçe ders kitaplarına bağlı kaldıkları söylenebilir. Öğretmenlerin ölçek alt boyut ortalamalarının sırasıyla sınırlılıklar (22.74 ± 3.31), etkinlikler (19.27 ± 3.45), zorunluluklar/kolaylıklar (13.18 ± 2.81) ve öğretmen yeterlilikleri (7.58 ± 2.09) şeklinde belirlenmiştir. Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına bağlılıklarına ilişkin toplam puanının yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve hizmet yılına göre anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur. Öğretmenlerin yarısından fazlası ($n=111, \%57.2$) ders kitaplarının uzaktan eğitim sistemine uygun hazırlanmadığı görüşüne sahiptir. Aynı zamanda ders kitaplarının uzaktan eğitim sürecini kolaylaştırma durumuna $\%38.7$ 'si kısmen şeklinde görüş bildirirken, $\%31.4$ 'ü kolaylaştırmadığını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ders kitabına bağlılık, Türkçe öğretmeni, ders kitabı, uzaktan eğitim.

Abstract

The aim of this research is to determine the commitment of Turkish teachers to textbooks and to evaluate the use of textbooks in Turkish lessons during the epidemic period in line with the opinions of teachers. In the research, the relational survey model, one of the research models, was used. The sample of the study consists of 194 Turkish teachers working in public schools in the province of Hatay. In the research, the "Turkish Teachers' Dependence on Textbooks Scale" scale developed by Öztürk and Çerçi (2019) and a semi-structured interview form consisting of 7 items developed by the researcher were used. Descriptive statistical analyses,

* Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Hatay/Türkiye, e-posta: koroglumustafa_z@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4701-8120.

** Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Hatay/Türkiye, e-posta: abalcı@mku.edu.tr, ORCID:0000-0002-7424-592X.

Kruskal Wallis and Mann Withney U Test were used to analyze the data of the research. It can be said that the total mean score of Turkish teachers from the scale is 66.48 ± 8.28 and more than half of the Turkish teachers participating in the study adhere to Turkish textbooks. The scale sub-dimension averages of the teachers were determined as limitations (22.74 ± 3.31), activities (19.27 ± 3.45), obligations/conveniences (13.18 ± 2.81) and teacher competencies (7.58 ± 2.09), respectively. It was found that the total score of Turkish teachers regarding their commitment to textbooks did not differ significantly according to age, gender, education level and years of service. More than half of the teachers ($n=111$, 57.2%) have the opinion that the textbooks are not prepared in accordance with the distance education system. At the same time, 38.7% of them stated that they partially facilitated the distance education process of the textbooks, while 31.4% stated that they did not facilitate it.

Keywords: Dependence on coursebook, Turkish teacher, coursebook, distance education.

Giriş

Ders kitabı, öğretmen ve öğrencinin standart bir bilgi kaynağı, öğrenme-öğretme için bir kullanılan bir araçtır. Öğretmenlerin etkili bir ders işleme ortamı oluştururken yararlanabilecekleri birçok kaynaktan en önemlisidir. Ders kitabı, öğretmenlere rehberlik ve yönlendirme çerçevesi sunar. Ders kitapları, doğası gereği öğrencilerin görebilmeleri, duyabilmeleri, öğrendikleri bilginin hafızalarında kalması ve gelişimlerinin artması için çok önemli bir yere sahiptir. Ders kitabı, bir konunun resmi çalışması için standart bir bilgi kaynağı ve öğretme ve öğrenme için bir araç olarak kullanılan bir kitaptır (Graves, 2000, s. 175). Öğretmenlerin etkili bir ders oluştururken yararlanabilecekleri birçok kaynaktan biri olarak görülmelidir ve bir rehberlik ve yönlendirme çerçevesi sunabilir.

Ders kitabı çoğu ana dil öğretim programının önemli bileşenlerinden biridir (Skowronski, 2000; Hinchman, 2002). Öğretme ve öğrenme sürecindeki ders kitapları, öğrenciler tarafından alınan ana dil girdisi veya öğrencilerin dil pratiği yapmaları için medya işlevi görebilir (Tomlinson, 1998). Tomlinson (1998) ve Cunningsworth (1995) ders kitabının dil öğretimindeki rolünü şu şekilde özetlemektedirler: Ders kitapları, sunum materyali, öğrenenlerin uygulamaları ve iletişimsel etkileşimler için etkinlik kaynakları, dil bilgisi, kelime öğretimi, telaffuz çalışmaları konularında öğrenenler için referans ve sınıf içi etkinlikler konusunda öğretmene fikir veren kaynaklardır.

Uygulamada ders kitabı kullanımının hem öğretmenlere hem de öğrencilere fayda sağladığı bilinmektedir (Hutchinson ve Torres, 1994). Öğretmenler için ders kitabı derslere yön vermede, tartışmalara rehberlik etmede ve ödev vermede kolaylık sağlamaktadır. Öğrenciler açısından ders kitabı, hem sınıf içinde hem de dışında öğrenmelerini organize etmelerine, kendi başlarına çalışmalarına, ödev yapmalarına ve sınava hazırlanmalarına yardımcı olan bir rehberdir.

Bütün öğretmenler, öğrenciler ve öğretim durumu için ideal bir ders kitabı yoktur. Ayrıca öğretmenlerin hazır ders kitaplarını kullanmalarına yönelik tepkileri de çok çeşitlidir. Günümüzde birçok öğretmen ders kitaplarını kullanmak zorunda kalmakta ve ders kitaplarında yer alan metinler ve etkinliklere bağlı ders işlemektedir. Derste öğretilecek bilginin en kolay ve en kısa yoldan öğrenciye kazandırılması, öğrencinin de öğrendiklerini uygulayarak yeni bilgilere ve araştırmalara doğru harekete geçmesini isteyen öğretmen bu konuda en öncelikli yardımı ders kitabından almaktadır (Yalçın, 1994). Özbay'a (2003) göre Türkçe öğretmenlerinin ders işleme sürecinde faydalandıkları en öncelikli kaynak ders kitaplarıdır (%94,44). Ders kitaplarının kullanımında ve değiştirilmesinde önemli etkiye sahip olanlar sadece öğretmenler değildir; öğrencilerin ders kitaplarına tepkileri de dikkate alınmalıdır. Öğrenciler için ders kitabı, dil ile kurdukları en önemli iletişim kaynaklarından biridir. Öğrenimlerini organize etmelerine yardımcı olan bir çerçeve veya kılavuzdur.

Ders Kitaplarını Kullanmanın Avantajları ve Dezavantajları

Ders kitaplarının öğretimde kullanılmasının, nasıl kullanıldığına ve kullanım bağlamlarının ne olduğuna bağlı olarak hem avantajları hem de dezavantajları vardır. Bir öğretmenin ders kitabında avantaj olarak değerlendirdiğini başka bir öğretmen dezavantaj olarak görebilir (Graves, 2000, s. 175).

Aşağıdaki liste, ders kitabı kullanmanın en sık belirtilen avantajlarını içermektedir (Graves 2000, s. 175; Baştürkmen 2010, s. 149):

- *Ders için bir müfredat sağlar çünkü müfredatın yazarları neyin hangi sırayla ve nasıl öğrenileceğine karar vermişlerdir.*
- *Bir dizi görsel, etkinlik, okuma vb. sağlar ve böylece öğretmene bu tür materyalleri bulma veya geliştirme konusunda zaman kazandırır.*
- *Öğretmenlere, öğrencilerin öğrenmelerini değerlendirmek için bir temel sağlar. Bazı ders kitapları testler veya değerlendirme araçları içerir.*
- *Destekleyici materyalleri (öğretmen kılavuzu, cd, çalışma sayfaları ve video) içerebilir.*
- *Tüm öğretmenler aynı ders kitabını kullanıyorsa, belirli bir düzeyde ve bir program içinde tutarlılık sağlar. Öğretmenlerin bir sıra izlemesini ve düzeyler arasında tutarlılıklarını sağlar.*

Ders kitaplarının ayrıca öğretmen ve öğrencilerin dersten memnuniyetsizliğine yol açabilecek sınırlamaları vardır. Aşağıdaki liste, yalnızca hazır ders kitaplarının kullanılmasının en sık belirtilen dezavantajlarını içermektedir (Graves, 2000, s. 175; Baştürkmen 2010, s. 149):

- *İçerik veya örnekler ders işlenen gruba uygun olabilir veya uygun olmayabilir. Ders kitapları genellikle küresel pazarlar için yazıldığından ve öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını yansıtmadığından öğrencilerin ihtiyaçlarını yansıtmayabilir.*
- *Metinler, diyaloglar ve içeriğin diğer yönleri, öğretim noktalarını birleştirmek için özel olarak yazıldığından ve genellikle gerçek dil kullanımını temsil etmediğinden, özgün olmayan bir dil içerebilirler.*
- *İçerik doğru seviyede olmayabilir.*
- *Doğru etkinlikler karışımı olmayabilir (çok fazla X, çok az Y), dilin bir veya daha fazla yönüne çok fazla odaklanılmış olabilir ve diğerlerine yeterince odaklanılmamış olabilir veya öğretmenlerin istediği her şeyi içermeyebilir.*
- *Etkinliklerin sırası, konuyla ilgili gerçek ihtiyaçlara uygun değildir.*
- *Etkinlikler, okumalar, görseller vb. sıkıcı olabilir.*
- *Ders kitabını veya bazı bölümlerini tamamlamak için verilen süre gerçekçi olmayabilir.*
- *Ders kitabı öğrencilerin arka plan bilgilerini dikkate almaz.*

Graves (2000, s. 176), ders kitaplarını seçerken zorlukları en aza indirmek için öğretmenlerin: Ders kitabını öğrenciler için bir kaynak olarak kullanmalarını ancak tek kaynak olarak kullanmamalarını, ders kitaplarında yer alan metinleri değiştirmede, ekleme-çıkarma yapmada, geliştirmede öğretmenlerin özgür olmaları gerektiğini dile getirmiştir.

Türkçe Ders Kitapları ve Öğretmenlerin Ders Kitaplarına Bağlılıkları

Türkçe dersinin beceri temelli bir ders olması dolayısıyla Türkçe öğretimi anlama ve anlatma becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Türkçe öğretim programında ise bu becerilere ait kazanımlar yer almaktadır. Türkçe eğitimi için kullanılan ders kitapları da

öğretim programlarının kitap haline getirilmiş şekli olduğu için programda yer alan kazanımların uygulanmasını sağlar.

Millî Eğitim Bakanlığına göre Türkçe ders kitaplarına alınacak olan metinlerin birtakım özellikleri taşıması gerekmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2018, s. 19). Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- Dersin amaç ve kazanımlarına uygun olmalı
- Öğrencilerin yaş ve sınıf seviyelerine uygun olmalı
- İkincil aktarımlar yerine yazarın eserinden alınmalı
- Öğrencilerin düşünce, duygu ve hayal dünyalarını zenginleştirmeli
- Estetik, beceri ve bilgi düzeylerini desteklemeli
- Temalara uygun olmalı
- Metinlerde yer alan kelimeler öğrencilerin dil yaşantılarına uygun olmalıdır.

Diğer alanlarda olduğu gibi Türkçe öğretimi alanında da günümüzde yapılandırmacı yaklaşıma geçilmiştir. Öğrencilerden derse etkin olarak katılmaları, bilgiyi yapılandırmaları ve yorumlamaları istenmektedir. Bu isteklerden dolayı Türkçe ders kitaplarının da etkinlik temelli olması gerekmektedir.

Günümüzde gelişen teknolojiye rağmen eğitim öğretim sisteminde en çok kullanılan materyal ders kitabıdır. Ders kitapları aynı zamanda öğretmenlere rehberlik etmektedir (Tertemiz, Ercan ve Kayabaşı, 2011, s. 63). Öğretmenlerin ders kitabına bağlı kalarak ders işleme için ders kitaplarının yeterli düzeyde ve nitelikli olması gerekir. Ayrıca nitelikli olmayan ders kitabına öğretmenin bağlı kalması eğitim ve öğretim açısından sorun oluşturabilir. Bu tür olumsuz durumlarının yaşanmaması için ders kitaplarının incelenmesi, geliştirilmesi ve dönemin eğitim öğretime uygun hale getirilmesi gerekir. Ayrıca, Türkçe öğretmenlerinin derslerinde ders kitabına olan bağlılık durumlarının ortaya çıkarılması ders kitaplarının durumunun daha nitelikli hale getirilmesi açısından önemli bulgulara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Uzatan Eğitim ve Ders Kitapları

Covid-19 pandemi döneminde vaka ve ölüm sayılarının artması sonucu hemen hemen bütün dünya ülkelerinde insanlara yönelik kısıtlama ve önlem alma faaliyetleri olmuştur. İnsanlar arasındaki sosyal teması azaltmak ve virüsün yayılmasını engellemek amacıyla toplu olarak yapılan faaliyetlere ara verilmiştir. Toplu olarak yapılan ve ara verilen faaliyetlerden birisi de eğitim olmuştur. Eğitim sistemi içerisinde yer alan öğretmen, öğrenci ve veliler daha önce hiç karşılaşmadıkları ve hiçbir hazırlık yapmadıkları bu durumun etkisini en aza indirmek için birtakım önlemler almış ve uzaktan eğitim sistemine geçilmiştir.

Koronavirüs salgınıyla birlikte uzaktan eğitim, örgün eğitiminin ana unsurlarından biri haline gelmiştir. Günümüzde teknolojinin hızla gelişmiş olması uzaktan eğitim sürecinde öğretmen ve öğrencilere kolaylıklar sağlasa da bu durumun birçok avantaj ve dezavantajı da beraberinde getirdiği görülmektedir. UNESCO (2021) verilerine göre Dünya Sağlık Örgütü'nün koronavirüsü salgın hastalık görmesiyle birlikte 290 milyondan fazla öğrenci okullarına ara vermek zorunda kalmıştır.

Ülkemizde pandemi nedeniyle ilk olarak 16 Mart 2020 tarihinden itibaren eğitime iki hafta ara verilmiştir. Daha sonra bu süre uzatılarak öğrencilerin uzaktan eğitim ve televizyon kanalları aracılığıyla eğitim hayatlarını devam ettirmeleri kararı verilmiştir. Verilen bu karar sonucunda eğitim-öğretimin bütün kademlerinde uzaktan öğretim

faaliyetlerine başlanmıştır. Bu durum eğitim-öğretimin bütün sınıflarını ve derslerini etkilediği gibi Türkçe derslerini de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde Türkçe dersleri de uzaktan eğitim yoluyla yapılmıştır.

Eğitim-öğretim sürecinde materyal kullanılması öğrencilerin derse katılımını, öğretmenin ise kazanımları edindirmesini ve ders işleme sürecini etkili bir şekilde yürütmesini etkilemektedir. Uzaktan eğitim sürecine uygun materyal üretilmesi derslerin etkili şekilde yürütülmesini de katkı sağlamaktadır. Pandemi sürecinde yüz yüze devam eden müfredat takip edilmiş ve bu müfredata uygun üretilen ders kitapları uzaktan eğitim sürecinde de kullanılmıştır (Fidan, Sarıaslan ve Yılmaz, 2022). Bu durum da Türkçe ders kitaplarının uzaktan öğretim açısından değerlendirilmesini gerektirmektedir. Çünkü Türkçe ders kitapları, Türkçe öğretmenlerinin Türkçe derslerini yürütmelerinde en temel kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunlardan hareketle, uzaktan eğitimin Türkçe dersi öğretim sürecini nasıl etkilediğinin araştırılması, bu dönemde yaşanan sorunların belirlenmesi, olumlu ve olumsuz ders işleme sürecinin ortaya çıkarılması ve uzaktan eğitim sürecinde Türkçe öğretmenlerinin ders kitabı kullanımında yaşadıkları durumların belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda aşağıda belirtilen sorulara cevap aranmıştır.

Araştırma Problemi

Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına bağlılık durumlarını belirlemek amacıyla şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına olan bağlılıkları yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve hizmet yılına göre farklılık göstermekte midir?
- 2- Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarının uzaktan eğitim sistemine uygun hazırlanma durumu hakkındaki görüşleri nelerdir?
- 3- Türkçe öğretmenlerinin ders kitabı kullanmanın uzaktan eğitim sürecini kolaylaştırma durumu ile ilgili görüşleri nelerdir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçlarına ve verilerin analizine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına bağlılıklarını belirlemek amacıyla, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Karasar'a (2010, s. 81) göre ilişkisel tarama modeli "İki ya da daha fazla değişken arasında değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir." Bu yöntem çerçevesinde ortaokullarda görev yapan Türkçe öğretmenlerinin araştırmanın alt boyutlarıyla ilgili görüş ve önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın amacı doğrultusunda çalışma grubu amaçlı örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Creswell'e (2019, s. 266-267) göre araştırma yapanlar, ana olay hakkında bilgi sahibi olmak için bireyleri ve araştırma mekânlarını maksatlı şekilde seçerler. Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına bağlılıklarını belirlemek amacıyla seçilen araştırmanın çalışma grubu Hatay ilinde resmi okullarda görev yapan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 194 Türkçe öğretmeninden oluşmuştur. Araştırmaya katılan gönüllü Türkçe öğretmenleri MEB Yayınları Türkçe ders kitaplarını kullanmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından hazırlanan 7 maddeden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu, Öztürk ve Çerçi (2019) tarafından hazırlanan “Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılıkları Ölçeği” ile toplanmıştır. Adı geçen ölçek 21 maddeden ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar “Sınırlılıklar”, “Zorunluluklar/Kolaylıklar”, “Etkinlikler” ve “Öğretim Yeterlilikleri” şeklinde isimlendirilmiştir. Sınırlılıklar boyutu 8 maddeden (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8), zorunluluklar/kolaylıklar boyutu 4 maddeden (9, 10, 11, 12), etkinlikler boyutu 5 maddeden (13, 14, 15, 16, 17) ve öğretim yeterlilikleri 4 maddeden (18, 19, 20, 21) oluşmaktadır. Ölçek beşli likert tipinde geliştirilmiş ve “1 Kesinlikle katılmıyorum, 5 Kesinlikle katılıyorum” olacak şekilde puanlandırılmıştır. Ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin değeri ,959, Bartlett’s Test değeri de %5 anlamlılık düzeyinde ($p<.05$) anlamlı çıkmıştır. Pilot uygulamam yapılmış Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmış ve ölçekte 4 alt boyut belirlenmiştir. Ardından AFA’da ortaya çıkan yapıyı doğrulamak için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır.

DFA’da, yapının uygunluğu için model uygunluk ölçütlerinden RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation), GFI (Goodness of Fit Index), AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index), CFI (Comparative Fit Index), NFI (Normed Fit Index) değerleri dikkate alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre modelin uygunluğu için eşik değerin 0,08’in altında olması gereken RMSEA değerinin 0,065 olduğu görülmektedir. Ayrıca modelin uygunluğu için 0,90 ve üzerinde olması gereken GFI değerinin 0,88, AGFI değerinin 0,845, CFI değerinin 0,953, NFI değerinin 0,913 olduğu görülmüştür. Böylelikle geliştirilen 4 faktörlü ölçüm modelinin yapı geçerliliğinin doğrulandığı söylenebilir.

Araştırmada kullanılan, 7 maddeden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu beş alan uzmanı tarafından kontrol edilmiş, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra forma son hali verilmiştir. Çalışmaya başlamadan önce İl Milli Eğitim Müdürlüğünden (14.04.2021 tarih ve E-32889839-605.01-24182810 sayılı karar) ve Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan (03.05.2021 tarih ve 10 sayılı karar) gerekli izinler alınmıştır. Salgın dolayısıyla veriler elektronik ortamda Google formlar aracılığıyla toplanmıştır.

Verilerin analizinde Türkçe öğretmenlerinin ders kitabına bağlılıklarıyla ilgili görüşleri, değişkenler dikkate alınmadan frekans (f), yüzde (%), aritmetik ortalama ile yorumlanmıştır. Görüşlerin değişkenler dikkate alınarak yorumlanmasında Homojenlik Testi (Levene) uygulanmıştır.

Tablo 1. Levene Testi Sonuçları

Değişkenler	F	Anlamlılık	Kullanılan Test
Yaş	.784	.000	Kruskal Wallis
Cinsiyet	.636	.000	Mann Withney U
Eğitim Düzeyi	.367	.000	Kruskal Wallis
Hizmet Yılı	.825	.000	Kruskal Wallis

Levene testi sonuçları dikkate alınarak, cinsiyet değişkeniyle yapılan Mann Withney U (MWU); yaş, eğitim durumu ve hizmet yılı değişkenleriyle yapılan Kruskal Wallis (KWH) testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Bulgular

Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına bağlılıklarının incelenmesi sonucunda çalışma ilgili şu sonuçlara ulaşmıştır:

Katılımcıların tanıtıcı özelliklerine ilişkin sayısal sonuçlar Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

Özellikler	n	(%)
Yaş		
21-30	71	36.6
31-39	98	50.5
40 ve üzeri	25	12.9
Cinsiyet		
Kadın	100	51.5
Erkek	94	48.5
Eğitim Düzeyi		
Lisans	172	88.7
Yüksek Lisans	22	11.3
Hizmet Yılı		
5 yıl ve daha az	75	38.7
6-10 yıl	55	28.4
11-15 yıl	38	19
16-20 yıl	13	6.7
21-25 yıl	8	4.1
26 yıl ve üzeri	5	2.6

Çalışma grubundaki öğretmenlerin yarısından fazlası (n=98,%50.5) 31-39 yaş aralığında olup, %51.5’i kadınlardan oluşmaktadır. Öğretmenlerin büyük çoğunluğunun lisans düzeyinde eğitim derecesine sahip olduğu (n=172, %51.5) ve %38.7’sinin 5 yıl ve daha az süredir çalıştığı belirlenmiştir (Tablo 1).

Araştırmaya katılan öğretmenlerin ders kitaplarına bağlılıklarına ilişkin aldıkları toplam puan düzeyleri Tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2. Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılıkları Ölçeği Puan Ortalamaları

TÖDKBÖ Alt Boyutlar	Ort±SD (min-max)
Faktör 1 (Sınırlılıklar)	22.74±3.31 (17-36)
Faktör 2 (Zorunluluklar/Kolaylıklar)	13.18±2.81 (7-19)
Faktör 3 (Etkinlikler)	19.27±3.45 (7-25)
Faktör 4 (Öğretmen Yeterlilikleri)	7.58±2.09 (4-13)
Toplam	66.48±8.28 (33-86)

Tablo 2’ye bakıldığında Türkçe öğretmenlerinin ölçekten aldıkları toplam puan ortalamasının 66.48±8.28 olduğu ve çalışmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin yarısından fazlasının Türkçe ders kitaplarına bağlı kaldıkları söylenebilir. Öğretmenlerin ölçek alt boyut ortalamalarının sırasıyla sınırlılıklar (22.74±3.31), etkinlikler (19.27±3.45), zorunluluklar/kolaylıklar (13.18±2.81) ve öğretmen yeterlilikleri (7.58±2.09) şeklinde belirlenmiştir. Ders kitaplarının öğretmenler ve öğrenciler açısından avantajlarını veya dezavantajlarını içeren sınırlılıklar alt boyut puanının en yüksek olduğu ve öğretmenlerin etkinlik veya ders planı hazırlamadaki yeterliliklerini içeren öğretmen yeterlilikleri alt boyut puan ortalamasının en düşük olduğu bulunmuştur. (Tablo 2).

Katılımcıların ders kitaplarına bağlılıklarına ilişkin aldıkları toplam puanlarının tanıtıcı özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini Tablo 3’de gösterilmiştir:

Tablo 3. Katılımcı Bilgilerine Göre Ölçek Puan Ortalamasının Dağılımı (n=194)

Özellikler	Ort±SD	p	U/ X ²
Yaş			
21-30	65.76±9.72		
31-39	66.99±7.07	0.906	0.198
40 ve üzeri	66.52±8.43		
Cinsiyet			
Kadın	67.23±9.72	0.062	1.865
Erkek	65.68±6.37		
Eğitim Düzeyi			
Lisans	66.22±8.31	0.110	1.597
Yüksek Lisans	68.50±7.99		
Hizmet Yılı			
5 yıl ve daha az	66.04±9.74		
6-10 yıl	67.33±8.16		
11-15 yıl	67.33±5.36	0.246	6.680
16-20 yıl	61.15±8.60		
21-25 yıl	66.75±4.97		
26 yıl ve üzeri	68.40±1.94		

Yapılan non-parametrik test (Mann-Whitney U test, Kruskal Wallis H test) analizleri sonucunda Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına bağlılıklarına ilişkin toplam puanının yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve hizmet yılına göre anlamlı bir fark göstermediği belirlenmiştir. Ders kitaplarının kullanılması ya da bağlı kalma durumundaki farklılıkların en aza indirilmesi, öğretim sürecinin daha nitelikli duruma getirilmesi bakımından önemlidir (p>0.05) (Tablo 3).

Türkçe öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde ders kitaplarının kullanımına ilişkin sayısal sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 4. Türkçe Öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecinde ders kitaplarının kullanımına ilişkin görüşleri

Görüşler	n	(%)
Ders kitaplarının uzaktan eğitim sistemine uygun hazırlanma durumu		
Uygun değil	111	57.2
Kısmen uygun	63	32.5
Uygun	20	10.3
Ders kitabı kullanmanın uzaktan eğitim sürecini kolaylaştırma durumu		
Kolaylaştırmadı	61	31.4
Kısmen	75	38.7
Kolaylaştırdı	58	29.9

Öğretmenlerin yarısından fazlası (n=111,%57.2) ders kitaplarının uzaktan eğitim sistemine uygun hazırlanmadığını görüşüne sahiptir. Ders kitaplarının uzaktan eğitim sistemine uygun hazırlanma durumu ile ilgili öğretmen görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

Ö8. "Hayır, uygun değil. Etkinlikler yüz yüze yapılacak türden, bu da bizi uzaktan eğitim siteminde yoruyor."

Ö11. "Bence ders kitaplarımız yüz yüze eğitim sistemine göre hazırlanmış. Eğer uzaktan öğretim yoluyla hazırlansaydı etkileşimli metinler yer alabilirdi ders kitabında."

Ö45. “Uzaktan eğitim için yetersiz olduğunu düşünüyorum. Ek kaynak ve etkinliklerle zenginleştirmeden öğrencilere tam anlamıyla ulaşamıyoruz.”

Ö65. “Etkinlikler sınıfta öğretmen rehberliğinde yapılacak şekilde hazırlanmış. Kitaplarda internette yararlanılacak siteler dipnot olarak belirtilmemiş.”

Ö28. “Genel olarak uzaktan eğitim sistemine uygun diyemeyiz ama bazı etkinlikler uzaktan eğitim sürecinde de kullanılabilir nitelikteydi.”

Aynı zamanda ders kitaplarının uzaktan eğitim sürecini kolaylaştırma durumuna %38,7’si kısmen şeklinde görüş bildirirken, %31,4’ü kolaylaştırmadığını ifade etmiştir (Tablo 4). Ders kitabı kullanmanın uzaktan eğitim sürecini kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı hususunda öğretmenlerin görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

Ö1. “Tek başına olmasa da materyallerle desteklenirse ders kitabındaki etkinlikleri sunum haline getirme, etkinliklerle ilgili videolar izleme vb. evet kolaylaştırıcı etkisi vardır.”

Ö18. “Ders kitabı uzaktan eğitim için yetersiz kaldığından süreci çok da kolaylaştırdığı söylenemez. Bundandır ki daha interaktif yöntemlerle dersi planlamak zorundayız.”

Ö83. “Kısmen kolaylaştırıyor fakat başka kaynaklardan da yararlanmak gerekiyor.”

Ö21. “Uzaktan eğitimde ders kitaplarımızın fonksiyonunun pek de fazla olmadığını, dijital unsurların daha önemli olduğunu düşünüyorum.”

Ö15. “Neredeyse ders kitabını kullanmıyorum çünkü işimi zorlaştırıyor.”

Sonuç ve Tartışma

Ders kitapları, öğretmenlerin ve öğrencilerin öğrenme faaliyetinde yararlanabilecekleri en önemli materyallerden birisidir. Sınıf içi uygulamalarda ders kitabı kullanımının hem öğretmen hem de öğrencilere fayda sağladığı bilinmektedir. Korona virüs salgını sebebiyle tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de uzaktan eğitime geçilmiştir. Günümüz teknoloji çağında uzaktan eğitim sürecinin öğretmen ve öğrencilere avantajı olduğu gibi dezavantajı da olmuştur. Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin ders kitabı kullanmalarında yaşadıkları sorunların belirlenmesi önem arz etmektedir. Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarına bağlılıklarının belirlenmesi amaçlayan bu çalışmanın bulguları güncel literatür doğrultusunda tartışılmıştır.

Araştırmamıza katılan Türkçe öğretmenlerinin ölçekten aldıkları toplam puan ortalamasının 66.48 ± 8.28 olduğu ve çalışmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin yarısından fazlasının Türkçe ders kitaplarına bağlı kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Fidan vd. (2022) uzaktan öğretim süreçlerinde kullanılan Türkçe dersi materyallerine yönelik öğretmen ve öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi başlıklı çalışmalarında Türkçe öğretmenlerinin uzaktan öğretim sürecinde en çok Türkçe ders kitabını kullandıkları sonucunu elde etmişleridir. Benzer şekilde Özbay (2013) araştırmasında Türkçe öğretmenlerinin tamamına yakınının derslerinde öncelikle ders kitabından faydalandıklarını tespit etmiştir. Bilginin en kısa yoldan öğrenciye kazandırılması konusunda öğretmen en büyük desteği ders kitaplarından almaktadır (Yalçın, 1994). Çünkü ders kitapları tüm dünyada en geniş kullanıma sahip olan basılı materyallerdir (Güneş, 20002). Araştırma sonuçları bu açıdan ele alındığında Türkçe ders kitaplarının normal eğitim döneminde olduğu gibi uzaktan eğitim döneminde de en çok kullanılan materyal olduğu görülmektedir. Ayrıca, Türkçe ders kitaplarının PDF (Portable Document Format; Taşınabilir Belge Biçimi)

biçiminin öğretmenler tarafından uzaktan eğitim sürecinde kullanılmasının ders işleme sürecine katkı sağladığı söylenebilir. Ders kitaplarının uzaktan eğitim sürecine uyumlu olması (etkileşimli olması) ders işleme sürecine ve öğretmene kolaylıklar sağlayabilir. Karagöl (2021) yaptığı çalışmada uzaktan eğitim döneminde öğretmenler tarafından kullanılan en temel materyal olan ders kitaplarının etkileşimli olması gerektiğini ifade etmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre Türkçe öğretmenlerinin yarısından fazlası ders kitaplarının uzaktan eğitim sistemine uygun olmadığı görüşüne sahiptir. Alanyazında yapılan çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir. Kolcu ve Balcı (2021), öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde yazma ve dil bilgisi öğretiminde çok zorlandıklarını ve Türkçe ders kitaplarının uzaktan eğitime uygun olmadığını dile getirmiştir. Günaydın'ın (2021) Türkçe öğretmenlerinin uzaktan eğitimde yazma becerisinin geliştirilmesine ilişkin yaptığı çalışma sonuçları da öğretim programının ve ders kitaplarının çevrim içi kullanıma uygun olmadığı şeklindedir. Benzer şekilde Bayburtlu'da (2020) yaptığı çalışmada Türkçe öğretmenlerinin Türkçe ders kitaplarını uzaktan eğitim sistemine göre yeniden düzenlenmesini istediği sonucuna ulaşmıştır. Bu durum uzaktan eğitim sürecinde kullanılan ders kitaplarına yönelik öğretmenlerde olumsuz bir görüş olduğunun göstergesidir. Uzaktan eğitim sürecinin internet yoluyla yapılması bu duruma uygun ders kitabı yazılması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu sonuçlara göre, Türkçe derslerinde uzaktan eğitim sürecinde kullanılacak ders kitaplarının gelişmiş içeriğe sahip olması, teknoloji ile uyumlu olması ve aynı zamanda Türkçe ders kitaplarının uzaktan eğitim sistemine entegre olması ve ders kitaplarındaki etkinliklerin de uzaktan eğitim sisteminde ödev vermeye, yapılan ödevleri kontrol etmeye olanak sağlaması gerektiği söylenebilir.

Aynı zamanda çalışmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarının uzaktan eğitim sürecini kolaylaştırma durumuyla ilgili öğretmenlerin çoğunluğu kısmen kolaylaştırdığını ya da kolaylaştırmadığını ifade etmiştir. Bayburtlu'nun (2020) yaptığı çalışmanın sonuçları da Türkçe ders kitaplarının EBA eğitim ağıyla etkileşimli olmasının ve ders kitabı içeriğinin dijital içerikler bağlamında düzenlenmesinin öğretmenlerin ders kitabını kullanmasını kolaylaştıracağı yönündedir. Fidan vd. (2022) uzaktan eğitim süreçlerinde kullanılan Türkçe dersi materyallerine yönelik öğretmen ve öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi başlıklı çalışmalarında da araştırmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin çoğunun uzaktan eğitim sürecinde kullanılan materyalleri akademik gelişim açısından olumlu niteledikleri sonucuna ulaşmıştır. Sonuç olarak yapılan çalışmada Türkçe ders kitaplarının uzaktan eğitim sistemine uygunluğu açısından eksiklikleri olduğu tespit edilmiştir. Bundan dolayı Türkçe ders kitapları olası bir uzaktan eğitim durumuna karşı yeniden düzenlenmelidir.

Araştırmanın sonuçlarına bütüncül olarak bakıldığında, pandemi nedeniyle uzaktan eğitime geçilmesinin eğitim sürecini olumsuz etkilediği ve bu sürecin Türkçe öğretmenleri tarafından olumsuz ve verimsiz olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan Türkçe öğretmenleri ders kitaplarının uzaktan eğitim sistemine uygun olmaması nedeniyle derslerde verimliliğin düşük olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumlardan da anlaşılacağı üzere öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde derslerini daha verimli hale getirebilmeleri için ders kitapları ve öğretim programı gözden geçirilmeli ve alternatif çözümler üretilmelidir. Öğrenci, öğretmen ve ebeveynler için uzaktan eğitim sürecinde gerçekleştirilecek eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında yardımcı kaynaklar tasarlanmalıdır. Uzaktan eğitim sürecinde Türkçe öğretmenlerinin dört temel dil becerilerini uygun şekilde geliştirmede zorlandıkları

görülmüştür. Bundan dolayı dört temel dil becerisini geliştirmeye yönelik farklı etkinlikler yapılabilir.

Kaynakça

- Basturkmen, H. (2010). *Developing Courses in English for Specific Purposes*. New York: Paglave Macmillan.
- Bayburtlu, Y. S. (2020). Covid-19 Pandemi Dönemi Uzaktan Eğitim Sürecinde Öğretmen Görüşlerine Göre Türkçe Eğitimi. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 131-151.
- Cresswell, W. (2019). *Eğitim Araştırmaları: Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*. İstanbul: Edam Yayınları.
- Cunningworth, A. (1995). *Evaluation and Research Design: Choosing Materials*. London: Heinemann Education Books Ltd.
- Fidan, M., Sariaslan, E. & Yılmaz, A. (2022). Uzaktan Öğretim Süreçlerinde Kullanılan Türkçe Dersi Materyallerine Yönelik Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 350-368.
- Graves, K. (2000). *Designing Language Course, A Guide for Teachers*. Boston. Heinle. Cengage Learning.
- Günaydın, Y. 2021. Türkçe Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitimde Yazma Becerisinin Geliştirilmesine İlişkin Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*, 71, 703- 724.
- Güneş, F. (2002). *Ders Kitaplarının İncelenmesi*. Ankara: Ocak Yay.
- Hinchman, K. A. (2002). How Teachers Use the Textbook: Lessons from Three Secondary School Slassrooms. *English Language Teaching Journal*. 48 (2), 304-315.
- Hutchinson, T. and Torres, E. (1994). The textbook as agent of change. *English Language Teaching Journal*. 48 (2), p. 315-328.
- Karagöl, E. (2021). Uzaktan Eğitim Sürecinde İkinci/Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarına Yönelik Öğretici Görüşleri. *Aydın TÖMER Dil Dergisi*, 6(2), 121-159.
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemi (21. baskı)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kolcu, S. , & Balcı, A. (2021). Salgın Döneminde Uzaktan Türkçe Öğretimi: Öğretmen Görüşleri Kapsamında Bir Değerlendirme. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3 (Özel sayı 1), 55-65.
- MEB. (2018). *Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- Özbay, M. (2003). Türkçe Öğretiminde Hedef-Araç İlişkisinin Ders Kitabı Örneğinde Değerlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (13), 59.
- Öztürk, A. T. ve Çerçi, A. (2019). Türkçe Öğretmenlerinin Ders Kitaplarına Bağlılıkları Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 876-897.
- Skowronski, K. (2000). Textbooks use and Classroom Practices: A Close Look at one Classroom. *English Language Teaching Journal*. 2 (2), p 546-575.

- Tertemiz, N., Ercan, L. ve Kayabaşı, Y. (2011). *Ders Kitabı ve Eğitimdeki Önemi*. L. Küçükahmet, (Ed.), *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu* (3. baskı) içinde (s. 34). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tomlinson, B. (1998). *Materials Development in Language Teaching*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- UNESCO, <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>. [Erişim tarihi: 01.10.2022].
- Yalçın, S. (1994). *Metinden Öğrenme İlkelerine Göre Hazırlanan Ders Kitabının Öğrenci Erişimine Etkisi*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 53-70.
Geliş Tarihi-Received: 23.09.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 10.10.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1179406

Okul Sözlüklerinde Yer Alan Örnek Cümlelerin Seçiminde Kullanılacak Ölçütler

Principles to be Used in Selecting Examples in School Dictionary

Nilüfer SERİN*

Öz

Okul sözlükleri hazırlanırken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri sözlük kullanıcılarına sözcüğün anlamını öğrenmesi açısından kolaylık sağlayacak olan örnek cümlelerin başka bir ifadeyle tanımlamaların seçimidir. Bundan yola çıkılarak bu araştırmada, Türkçe ders kitaplarıyla okul sözlüklerini karşılaştırarak örnek cümle açısından sözlüklerin ihtiyacı karşılama durumunu açığa çıkarmak ve örnek cümle seçiminde dikkat edilmesi gereken ölçütler ışığında sözlükleri incelemek amaçlanmıştır. Okul sözlüklerinin seçiminde ilkökul seviyesine uygun olmasına ve sözlükteki madde başlarının örnek cümlelere yer vermesine dikkat edilmiştir. Temel nitel araştırma deseni ile gerçekleştirilen çalışmada üçü resimli olmak üzere toplam altı okul sözlüğü inceleme nesnesi olarak kullanılmış, veriler doküman incelemesi ile toplanmıştır. Okul sözlüklerindeki örnek cümleler ilkökul Türkçe ders kitaplarındaki sözcüklerle karşılaştırılmış ve örnek cümleler alanyazın taraması sonucu oluşturulan ölçütlere göre değerlendirilmiştir. Sözlüklerde genel olarak gerçekçi, inandırıcı, seviyeye uygun ve anlam ayırıcı nitelikte cümleler olduğu görülmüştür. Ancak sözlüklerdeki sözcüklerin ve örnek cümlelerin sayısı az olduğu için öğrencinin ihtiyacını tam olarak karşılayamamaktadır. Bunun dışında yazım noktalama hatalarına da rastlanmaktadır. Ayrıca "Örnekler özgün metinlere mi dayanmalı yoksa sözlük bilimci tarafından mı geliştirilmeli?" sorusu da tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sözlük, okul sözlükleri, örnek cümle, tanımlama.

Abstract

One of the issues to be considered while preparing school dictionaries is the selection of examples/exemplifications that will facilitate the dictionary user in learning the meaning of the word. In this research, it was aimed to reveal the need of dictionaries in terms of examples by comparing Turkish textbooks and school dictionaries and to examine the dictionaries in the light of the principles that should be considered in the selection of examples. In the selection of school dictionaries, attention was paid to ensure that they were suitable for the primary school level and that the headlines in the dictionary included examples. In the study, basic qualitative research design was used. A total of six school dictionaries, three of which were illustrated, were examined and the data were collected by document analysis technique. The examples in the school dictionaries were compared with the words in the primary school Turkish textbooks and the examples were evaluated according to the principles created as a result of the literature review. It was seen that there are generally realistic, convincing, level-

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Trabzon/Türkiye, e-posta: niluferserin@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3747-0981.

appropriate and semantic distinguisher sentences in the dictionaries. However, since the dictionaries are not comprehensive, they cannot fully meet the needs of the students. Also, spelling and punctuation errors were found. Besides "Should examples be based on authentic material or should they be written by the lexicographer?" question has been discussed.

Keywords: Dictionary, school dictionaries, examples, exemplification.

Giriş

Sözlük, "bir dilin (ya da birden çok dilin) söz varlığını söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir söz varlığı kitabıdır" (Aksan, 2007, s. 75). Sözlüğü, Hartman ve James (1998), "referans çalışmalarının en yaygın türü" olarak tanımlarken, Jackson (2016), "sözcükler hakkında bir başvuru kitabı" demektedir. Günay (2007) ise sözlüğün bir toplumun belleği olduğunu, dildeki kavramların anlamsal değerlerinin ortaya koyulduğu, bir dildeki sözcükler ve sözcüklerin anlamlarıyla ilgili yeterli oranda bilgi ve açıklamanın bulunduğu, dil ile ilgili birçok tartışmalı durumun çözümü için veya metnin anlaşılabilmesi için başvurulan bir kaynak olduğunu ifade eder. Literatürdeki tanımlar incelendiğinde genel olarak sözlüğün; bir dilin söz varlığının tamamını veya bir bölümünü içerdiği, çoğunlukla alfabetik olduğu, ihtiyaca göre tanımlara, örnek cümlelere, söyleniş özelliklerine, köken bilgisine, dil bilgisi ulamlarına vb. yer verdiği, tek dilli, iki dilli veya çok dilli, basılı veya elektronik olabileceği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca sözlüğün tanımını yapmanın zor olduğu ve bir referans çalışması olduğunun da altı çizilmektedir.

Sözlükler çok farklı amaçlarla ve farklı hedef kitlelere yönelik olarak hazırlanabilir. Kullanıcı profili ve sözlüğün amacı, sözlüğün türünü ve sözlüğün nasıl hazırlanacağını da değiştirmektedir. Örneğin "bir dili ana dili olarak kullanan okuryazar yetişkinlerin kullanabilmesi amacıyla hazırlanan genel amaçlı sözlükler, ele aldıkları madde başları ve sözcüklerin tanımları, kullanılan örnek cümleler açısından oldukça kapsamlı başvuru kitabı niteliğindeki eserlerdir" (Serin, 2018). Yine yetişkinler için hazırlanan terim sözlükleri, ağız sözlükleri, tarama sözlükleri, derleme sözlükleri, atasözü sözlükleri, deyim sözlükleri, ters dizim sözlükleri, uyak sözlükleri, sıklık sözlükleri, argo sözlükleri gibi çok farklı amaçlara hizmet eden birçok sözlük mevcuttur. Bu sözlükler öğrencilerin seviyesinin çok üzerinde olduğu için ana dili/yabancı dil öğrencilerinin yararlanabileceği, onların ihtiyacını karşılayacak, seviyelerine uygun olarak hazırlanan pedagojik sözlükler yazılması ihtiyacı hasıl olmaktadır.

Öğrenciler için hazırlanan bu sözlükler için pedagojik sözlükler, öğrenci sözlükleri, okul sözlükleri, ilköğretim sözlükleri, çocuk sözlükleri, çocuklar için hazırlanmış sözlükler, didaktik sözlükler gibi birçok terimin kullanıldığı görülmektedir. "Romenskaya, Dubičinski pedagojik sözlükleri sözlük kategorilerinden biri olarak değerlendirirken, Kocaman genel sözlüklerin karşısı olarak bahsetmektedir." (Popova 2012, Golynskaia 2018'den). Bu çalışmada pedagojik sözlüklerin bir türü olarak, ana dili konuşucuları olan çocuklar için hazırlanan sözlükleri ifade edebilmek adına *okul sözlüğü* terimi kullanılmıştır. Okul sözlükleri "okul çocukları için yazılan, genel özellikleriyle bir tanım sözlüğü olan, sade bir tasarım ve resimlerle desteklenen sözlükler" (Akalm, 2017, s. 871) olarak tanımlanabilir.

Çocukların söz varlığını geliştirebilmeleri, zengin bir kelime hazinesine sahip olabilmeleri için başvurabilecekleri kaynakların başında okul sözlükleri gelmektedir. İlkokuldan üniversiteye kadar tüm eğitim kademelerinde eğitsel amaçlarla sözlükler kullanılabilir. Çocukların ilkokulda tanıştıkları bu sözlükleri tüm eğitim hayatları

süresince kullanacakları düşünüldüğünde okul sözlüklerinin hazırlanmasında ne kadar dikkatli davranılması gerektiği daha net ortaya çıkmaktadır.

Öğrencilere sözlük kullanılarak ulaşılmak istenen hedeflerin gerçekleşebilmesi için ilk başta sözlüklerin söz varlığı, öğrencilerin hedef söz varlığı ile uyumlu hâle getirilmelidir. Bunun için de her sınıf seviyesinde öğretilecek kelime listeleri ve sözlüksel unsurların farklı olduğu gerçeğinden yola çıkılarak mutlaka sınıf sözlüklerinin hazırlanması gerekmektedir (Aksoy, 2018). Çocuklar arasında yaşa bağlı olarak gerek fiziksel gerekse bilişsel gelişim bakımından büyük farklılıklar olduğu için öğrencilerin yaşına uygun olarak eğitim araçlarının seviyelendirilmesi zorunluluğu doğmaktadır. Ancak öğrencilerin her yıl yeni bir sözlük almalarını istemek çok uygulanabilir bir yöntem olmayacaktır. Bunun yerine ilkökul, ortaokul ve lise için ayrı sözlükler hazırlanabilir (Karadağ, 2011; Göçer, 2020).

Okul sözlükleri hazırlanırken biçim ve içerik açısından birçok hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. Biçim özellikleri açısından ele alırsak okul sözlüklerinin öğrencilerin taşıyabileceği ağırlıkta ve büyüklükte olması, dağılmaması için sağlam bir şekilde ciltlenmesi, kapağının sağlam ve ilgi çekici olması, baskı kalitesi, yazı puntosunun ve yazı tipinin öğrencinin seviyesine uygun olması bu özelliklerin başında gelmektedir (Çotuksöken, 1999; Aslan Demirtaş, 2010; Karadağ, 2011). Sözlükleri içerik yönünden değerlendirecek olursak ilk önce hedef kitlenin özelliklerini ve ihtiyaçlarını belirleyip içeriği ona göre dizayn etmek gerekmektedir. Gülseren ve Batur (2009, s. 136), hedef kitlenin beklentilerine cevap verebilecek söz varlığına sahip sözlüklerin başarılı olabileceğinin altını çizmektedir. Karadağ'a (2011) göre okul sözlükleri çoğunlukla genel sözlüklerden küçültme/kısaltma yoluyla hazırlanmakta ve sözlüğü hazırlayan kişi(ler) tamamen kendi öngörüsüyle sözlüğe bazı maddeleri alırken uygun olmadığını düşündüğü bazı maddeleri dışarıda bırakmaktadır. Çoğunlukla sözlüğe alınan maddelerin ilk birkaç anlamı verilmekte, örnek kullanımlara yer verilmemektedir. Oysaki öğrencilerin ders kitaplarında veya okudukları çocuk kitaplarında anlamını bilmediği sözcükler için ilk başvurdukları kaynak olan okul sözlüklerine dâhil edilecek maddelerin kitaplarla uyum içinde olması, onların baktıkları her sözcüğü bu sözlüklerde bulabilmesi gerekmektedir. Sözcük anlamları verilirken de hedef kitlenin seviyesine uygun olmasına, tanımların açık ve net bir şekilde verilmesine, anlaşılabilir olmasına dikkat edilmelidir. Kelime anlamlarının dışında sesletim özelliklerine, vurgu, uzunluk, tonlama, incelik kalınlık gibi prozodiye ait unsurlara, sözcüğün türüne, aldığı eklere, gerekliyse köken özelliklerine de yer verilebilir. Ayrıca yine sözlüğün özelliğine göre sözcüğün eş ve zıt anlamları, sık kullanılan deyim ve atasözleri de bulunabilir. Küçük yaş grupları için hazırlanan sözlüklerde kavramları somutlaştırmak adına görsellerden de yararlanılabilir.

Okul sözlükleri hazırlanırken içerik açısından önemli maddelerden birisi de örnek cümlelerdir. Sinclair (1987) örneklerin önemini vurgularken, "sözlüğün örnekler üzerinde yapılan bir yorumdan başka bir şey olmadığını" ifade etmiştir. Jackson (2016), sözlüğün mikro yapısı içerisinde değerlendirdiği örnekleri "bir cümle ya da öbikle sözcüğün pekiştirilmesi" olarak açıklamaktadır. Bir sözlükbilimi terimi olarak bu örnekler için *tanıklama* ismi tercih edilmektedir. *Tanıklama*, "bir sözlük biriminin anlam ve kullanımına açıklık getirmek için örnek verme" şeklinde tanımlanabilir. Bunun için *örneklendirme* terimini tercih eden araştırmacılar da vardır (Boz, 2011a). Özkan (2013), tanıklamayı "sözlüklerde farklı font karakterleri ile belirginleştirilmiş açıklayıcı birer söz öbeği ya da tümce anlamının açıklanması" olarak ifade etmektedir. Tanıklama, sözcüğün cümle içindeki konumu ve kullanımıyla ilgili bilgilendirme yapar. Sözlük adlarının yanına getirilen "misalli, örnekli, örnekleriyle, tanıklarıyla, tanıklı" sözcükleri, o eserde tanıklama metodunun izlendiğine işaret eder (Uysal, 2018).

Sözlüklerin tanıklama içermesi sözlük kullanıcısının sözcüğün anlamını öğrenmesi açısından kolaylık sağlayacaktır. Okul sözlüklerinde hedef kitle çocuklar olduğu için bu çok daha önem kazanmaktadır. Uygun şekilde seçilen örnek cümleler, sözcüğün bağlam aracılığıyla öğrenilmesine yardımcı olur. “Türkçedeki birçok sözcük, bağlam içinde bilinen anlamlarından sıyrılarak yeni anlamlar kazanmış, anlam dağarcığını genişletmiştir. Sözcüklerin tanığıyla birlikte verilmesi, onların kazandığı yeni anlamların cümle içinde görülmesini sağlayacaktır. Böylece sözlük kullanıcıları, tanık cümleler aracılığıyla çok anlamlı sözcüklerin taşıdığı anlamları birbirinden kolayca ayırt edebileceklerdir” (Uysal, 2018).

Sözlüklere tanık olarak alınacak bu örnek cümlelerin niteliğine çok dikkat edilmesi icap etmektedir. Boz (2011b, s. 133), tanık cümlelerin gerçeklik, inandırıcılık, sorunsallık, etkileycilik yönleri üzerinde durur. Crystal de örneklerin gerçekçi olmasının öneminden bahseder, yapaylıktan uzak durulması gerektiğini belirtir (Kocaman 1998’den). Karadüz (2009, s. 647), verilen örnekte kullanılan kavramların edebî, bağlama uygun ve öğrencilerin duygu ve düşünce dünyalarına yönelik olması gerektiğini vurgular. Örneklerin verilmesinde millî ve kültürel değeri olan özel isimlerin, sözcüklerin, deyimlerin, güncel olayların yer almasının öğrenmeyi desteklediğini savunur.

Baskın (2016) örnek cümlelerin edebî metinlerden seçilmesi hususuna dikkat çekerken Binyazar (1983, s. 63) da insanlık değerlerini kapsayıcı ve ulusallık özellikleri bakımından dil yetkinliğine sahip güzel metinlerden seçilmesi gerektiğini söyler. Okur (2011) da aynı görüşü desteklemekte, örneklerin yerli şair ve yazarların şiir, hikâye, roman türlerindeki eserlerinden, çocuk kitaplarından seçilmesinin iktiza ettiğini belirtmektedir. Bu, öğrencilerin sözlük aracılığıyla edebiyatla, sanatla, tanınmış şair ve yazarlarla, Türk kültürünün önemli örnekleriyle karşılaşmasını sağlayacak, böylece öğrencilerde ana dili bilinci ve edebî zevkin gelişmesine de katkı sağlanmış olunacaktır.

Çotuksöken (1999, s. 64), okul sözlüklerinin büyük bir çoğunluğunda madde başlarının açıklanmasında örnek tümcelere yer verilmediğinden örnek tümcelere yer verilen sözlüklerde ise bazı sorunlar bulunduğu bahsetmektedir. Bu sorunlardan ilki, sözcüklerin tanımlanmasından sonra verilen örnek tümcelerin uyarıcı ve öğretici yönleri istenen düzeyde değildir. Bir diğeri ise yapılan tanımın anlaşılabilirliğini güçlendiren örnek tümcelere yer verilmemektedir. Sıradan ya da neden seçildiği belli olmayan cümleler, anlamaya herhangi bir katkıda bulunmamaktadır.

Atkins ve Rundell (2008, s. 458-461) sözlüklerin niteliğine ve hedef kitlenin ihtiyacına göre değişse de genel olarak sözlüklere alınacak iyi örneklerin 3 temel özelliğe sahip olması gerektiğini belirtir:

1. Doğallık ve tipiklik: Tipiklik, sözcüğün büyük bir derlemden yararlanarak en sık kullanılan eşdizimliklerini, sözdizimsel kalıplarını yani tipik davranışlarını temsil eder. Doğallık daha sezgisel ve daha az nesnel bir ölçüttür. Dilin doğal kullanım şeklini gösterir.
2. Bilgilendiricilik: Örnekler tanımın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak bilgi içerir.
3. Anlaşılabilirlik: Örneklerde karmaşık sözcük ve yapılar kullanılmamalı, cümle anlaşılır olmalıdır.

Görüldüğü gibi öğrenciler için bir okul sözlüğü hazırlarken dikkat edilmesi gereken birçok önemli husus vardır. Bu özelliklerin başında da seçilecek söz varlığı unsurlarına karar verdikten sonra onları açıklayacak tanımları ve tanıklama diye de ifade edilen örnek cümleleri belirlemek gelmektedir. Örnek cümleye yer verilmemesi

öğrencinin sözcüğün anlamını ve bağlamda nasıl kullanılacağını tam olarak kavrayamamasına sebep olurken rastgele seçilen örnek cümleler de benzer şekilde öğrencinin sözcüğün anlamını kavramasına yeterli katkıyı yapamazlar. Alanyazın incelendiğinde okul sözlüklerini genel olarak inceleyen çalışmalar olmakla birlikte, okul sözlüklerinde yer alan örnek cümlelerle ilgili yeterince çalışma olmadığı görülmüştür. Bu sebeple bu çalışmada Türkçe ders kitaplarıyla okul sözlüklerini karşılaştırarak örnek cümle açısından sözlüklerin ihtiyacı karşılama durumunu açığa çıkarmak ve örnek cümle seçiminde dikkat edilmesi gereken ölçütler ışığında sözlükleri incelemek amaçlanmıştır. Böylece okul sözlüklerindeki örnek cümlelerle ilgili genel durum ortaya konulmuş olacaktır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma, temel nitel araştırma deseni ile yapılandırılmıştır. Bu desen, eğitim bilimleriyle ilgili araştırmalarda en sık kullanılan desenlerden biridir çünkü araştırmacılar her zaman olgubilim, kuram oluşturma, söylem analizi ya da etnografik çalışmalar yapmayabilir. Bunun yerine bir araştırmacı yorumlayıcı bir yaklaşımla nitel araştırma yapabilir (Merriam, 2018, s. 22). Bu çalışmada temel nitel araştırma deseni, okul sözlüklerindeki örnek cümlelerle ilgili genel durumu temel düzeyde incelemek ve yorumlamak amacıyla kullanılmıştır.

İncelenen Eserler

Bu çalışmada ilkököl 2, 3, 4. sınıf Türkçe ders kitapları ve 6 adet okul sözlüğü incelenmiştir. Araştırma kapsamına alınan bu eserler, "belli ölçütleri sağlayan durumların seçildiği" (Patton, 2014) ölçüt örneklem stratejisinden faydalanılarak seçilmiştir. İncelenen ders kitaplarını seçerken 2021-2022 eğitim öğretim yılında ilkokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarından biri olmasına dikkat edilmiştir. 1. sınıf ders kitabında yer alan etkinliklerin daha çok ilk okuma yazmaya yönelik olması sebebiyle 2, 3 ve 4. sınıf ders kitapları araştırma kapsamına alınmıştır. İncelenen ders kitapları şunlardır:

- İlkokul Ders Kitabı Türkçe 2. Sınıf - Abdullah Ataşçi, Koza Yayınları.
- İlkokul Türkçe Ders Kitabı 3 - Barış Ekin Karaduman, Erman Özdemir, Onur Yılmaz, MEB.
- İlkokul Türkçe Ders Kitabı 4 - Hayriye Kafta Ayan, Ümit Arslan, Sevim Kul, Nihan Yılmaz, MEB.

İncelenen sözlükleri seçerken ise ölçüt olarak ilkököl seviyesine uygun olmasına ve sözlükteki madde başlarının örnek cümlelere yer vermesine dikkat edilmiştir. Piyasada bulunan sözlüklerin büyük bir çoğunluğu sadece tanımlardan oluştuğu için bu türdeki sözlükler araştırma kapsamına alınmamıştır. Ayrıca ilkököl seviyesindeki öğrencilerin sıklıkla tercih ettiği ve Türkçe ders kitaplarındaki yönergelerde de kullanılmasının tavsiye edildiği resimli sözlüklerden de tercih edilmeye çalışılmıştır. Bu ölçütler nazarında üçü resimli sözlük olmak üzere altı Türkçe okul sözlüğü araştırma kapsamında incelenmiştir. İncelenen eserler şunlardır:

- Türkçe Resimli Sözlük-Karatay Çocuk Yayınları (S1)
- Resimli Türkçe Sözlük-Ata Yayıncılık (S2)
- Resimli Türkçe Sözlüğüm-Ema Kitap (S3)
- Türkçe Sözlük-Bilim ve Kültür Yayınları (S4)

- Türkçe Okul Sözlüğü-Engin Yayınevi (S5)
- İlkokul Türkçe Sözlük-Arkadaş Yayınevi (S6)

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir.” (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 217). Doküman olarak kabul edilen altı sözlükteki örnek cümleler araştırmının tüm veri setini oluşturmaktadır.

Verilerin toplanması aşamasında sırasıyla aşağıdaki basamaklar izlenmiştir:

Şekil 1. Veri toplama süreci

Öncelikle ilkokul seviyesine uygun olan 6 adet okul sözlüğü seçilmiştir. Bu okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleleri sınırlandırabilmek ve sözlüklerin hedef kitlenin ihtiyacını karşılayıp karşılamadığını tespit edebilmek amacıyla 2, 3 ve 4. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki sözcük etkinliklerinde öğrencileri sözlüğe yönlendiren sözcükler belirlenmiştir. Belirlenen bu sözcükler okul sözlüklerinin tümünde taranmış ve sözcüklerin geçtiği örnek cümleler her sözlük için ayrı ayrı listelenmiştir. Örnek cümlelerden oluşan çalışmanın veri setine son hâli verildikten sonra literatür taraması sonucu oluşturulan ölçütlere göre incelemelerde bulunulmuştur.

Verilerin Analizi

Veri analizi aşamasında ilk önce okul sözlüklerinin Türkçe ders kitaplarındaki sözcüklere yer verip vermediğini tespit edebilmek amacıyla frekans tablosu oluşturulmuş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Daha sonra oluşturulan veri setinde yer alan örnek cümleler alanyazın incelemesi sonucu oluşturulan ölçütler ışığında incelenmiştir. Tespit edilen ölçütlere uygun örnekler verilerek bu cümleler betimsel analiz ile yorumlanmıştır. Bu sayede okul sözlüklerindeki örnek cümlelerle ilgili sözlük kullanıcıları ve yazarları için genel bir çerçeveye çizilmek istenmiştir.

Bulgular

✚ Okul sözlükleri öğrencilerin ders kitaplarında yer alan söz varlığıyla uyumlu olmalı, öğrenciler anlamını bilmedikleri sözcükleri ve bu sözcüklerin geçtiği örnek cümleleri sözlükte bulabilmelidir.

Öğrencilere ders kitaplarında veya günlük hayatlarında bilmedikleri bir sözcükle karşılaştıklarında sözlüğe bakmaları tavsiye edilmektedir. Öğrenci bu tarz durumlarda sözlüğe başvurduğunda sözlüğün öğrencinin ihtiyacını karşılaması, en azından öğrencinin aradığı sözcüğü, onun tanımını ve örnek cümlesini sözlükte bulması beklenmektedir. Türkçe ders kitaplarında bulunan sözcük etkinliklerinde genellikle metinde öğrencinin anlamını bilmediği sözcüklerle etkinlikler tasarlanmakta, öğrenciler bu sözcükler için sözlüğe yönlendirilmektedir. Bu etkinliklerde çoğunlukla öğrencilerden sözcüğü bir cümle içerisinde kullanması da beklenmektedir. Sözlüklerde yer alan örnek cümleler sözcüğün nasıl bir bağlam içerisinde kullanıldığını göstererek sözlük kullanıcılarının cümle kurmasına yardımcı olması açısından da önemlidir. Okul sözlüklerinin öğrencinin bu ihtiyacını ne ölçüde karşıladıklarını belirleyebilmek amacıyla bu çalışmada önce ilkokul 2, 3 ve 4. sınıf Türkçe ders kitaplarında öğrenciyi sözlüğe yönlendiren etkinliklerdeki tüm sözcükler tespit edilmiştir. Daha sonra bu sözcüklerin sözlüklerde olup olmadığına, eğer varsa da örnek cümleyle desteklenip desteklenmediğine bakılmıştır. Ders kitaplarındaki bu sözcüklerin, sözlüklerde yer alma durumunu gösteren tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Sözcük öğretimi etkinliklerindeki sözcüklerin sözlükte yer alma durumları

Sözlük Kod	2.Sınıf			3.Sınıf			4.Sınıf		
	Kitaptaki sözcük	Tanımı verilen sözcük	Örnek cümlesi olan sözcük	Kitaptaki sözcük	Tanımı verilen sözcük	Örnek cümlesi olan sözcük	Kitaptaki sözcük	Tanımı verilen sözcük	Örnek cümlesi olan sözcük
S1	123	48	48	137	71	71	125	39	39
S2	123	77	77	137	81	81	125	57	57
S3	123	65	65	137	74	74	125	19	19
S4	123	103	37	137	116	45	125	101	30
S5	123	117	69	137	126	70	125	117	88
S6	123	121	121	137	121	120	125	93	93
Ortalama	123	88,5	69,5	137	98,1	76,8	125	71	54,3

Tablo incelendiğinde resimli sözlüklerin (S1, S2, S3) öğrencilerin ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu görülmektedir. İlkokul çağındaki öğrenciler tarafından sözcükleri görsellerle somutlaştırması bakımından tercih edilen bu sözlüklere sahip olan bir öğrenci, Türkçe ders kitabındaki etkinlikleri yaparken sözlüğe bakmak istediğinde her üç sınıf seviyesinde de aradığı sözcüklerin neredeyse yarısını bulamayacaktır. S1 incelendiğinde 2. sınıf Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde bulunan 123 sözcüğün 48'i, 3. sınıfta 137 sözcüğün 71'i, 4. sınıfta ise 125 sözcüğün 39'u sözlükte yer almaktadır. S2'de 2. sınıfta 123 sözcüğün 77'si, 3. sınıfta 137 sözcüğün 81'i, 4. sınıfta 125 sözcüğün 57'si sözlükte bulunmaktadır. Oransal açıdan bakıldığında resimli sözlükler açısından en çok ihtiyacı karşılayan sözlüğün S2 olduğu söylenebilir. S3'te 2. sınıfta 123 sözcüğün 65'i, 3. sınıfta 137 sözcüğün 74'ü, 4. sınıfta 125 sözcüğün yalnızca 19'u sözlükte bulunmaktadır.

Tüm sözlüklerde 4. sınıfta seviyenin artmasıyla birlikte sözcüklerin sözlükte bulunma oranı düşmektedir. Resimli sözlüklerin tümünde dikkat çeken bir nokta da sözlükte madde başı olarak yer alan tüm sözcükler örnek cümlelerle desteklenmiştir.

Alfabetik sözlükler (S4, S5, S6) öğrencinin aradığı sözcüğü sözlükte bulabilmesi açısından daha başarılı gözükmemektedir ama onlarda da ders kitaplarındaki etkinliklerde geçen bütün sözcükler yer almamaktadır. Bu sözlüklerdeki en önemli eksik ise sözcüğün tanımının bulunma oranı daha yüksek olmasına rağmen her sözcüğün örnek cümleyle desteklenmemesidir. S4'te 2. sınıf Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde bulunan 123 sözcüğün 37'si, 3. sınıfta 137 sözcüğün 45'i, 4. sınıfta 125 sözcüğün 30'unda örnek cümle bulunmaktadır. S5'te 2. sınıfta 123 sözcüğün 69'u, 3. sınıfta 137 sözcüğün 70'i, 4. sınıfta 125 sözcüğün 88'i örneklenmiştir. S6'da 2. sınıf kitabındaki 123 sözcüğün 121'i, 3. sınıfta 137 sözcüğün 120'si, 4. sınıfta 125 sözcüğün 93'üne ait örnek cümle sözlükte bulunmaktadır. Örnek cümle açısından bakıldığında öğrencinin aradığı sözcükleri en çok bulabileceği sözlüğün S6 olduğu söylenebilir.

✚ Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler sözcüğün tanımının anlaşılmasına yardımcı olmalı, anlam ayırıcı nitelikte olmalıdır.

Okul sözlüklerinde bulunan sözcüklerin anlaşılabilmesi için tanım her zaman için yeterli olmamaktadır. Öğrencilerin o sözcüğü tam anlamıyla anlayabilmesi için tanımın anlaşılmasına yardımcı olacak anlam ayırıcı nitelikte örnek cümleler seçilmesi gerekmektedir. Örneğin öğrenci "kalem" sözcüğüne baktığında verilen cümleden kalemin yazma, çizme işlevinde kullanılan bir araç olduğunu veya neden yapıldığını, şeklinin nasıl olduğunu anlayabilmelidir. Bu açıdan sözlükler incelendiğinde genel olarak örneklerin bu kıstas dikkate alınarak hazırlandığı söylenebilir. Bazı sözcüklerde ise yetersiz örneklendirmelerin yapıldığı, verilen örneğin sözcüğün anlaşılmasına katkı sağlamaktan uzak olduğu görülmektedir.

- Çok güzel bir *bahçeleri* vardı. (S6)
- Bahçelerinde çok güzel *çiçekler* var. (S1)
- Çocuklar *masalı* çok sever. (S6)

"... çok güzel, ...yı çok severim" gibi cümleleri neredeyse bütün sözcüklerle kurmak mümkündür. Bu tarz cümleler, sözcükle ilgili hiçbir anlam ayırt edici özelliğe sahip olmadığı için öğrencilere sözcüğün anlamını öğretmek noktasında yetersiz kalmaktadır.

✚ Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler gerçekçi ve inandırıcı olmalıdır.

Okul sözlükleri için seçilen örnek cümlelerde çocuk edebiyatı eserlerinde olduğu gibi hayatın içerisinde rastlanabilecek konuların seçilmesi, örneklerin inandırıcı, gerçekçi ve yapaylıktan uzak olması gerekmektedir. Gerçek hayattan kopuk, tamamen hayal ürünü örnekler çocuğun cümlelerin anlamını sorgulamasına, gerçek hayatla bağdaştıramamasına sebep olabilir. Bunun dışında öğrencinin bilgi seviyesini artırmak amacıyla bilgilendirici cümleler de tercih edilebilir. Okul sözlükleri incelendiğinde genel olarak gerçekçi, inandırıcı, günlük hayattaki olaylara gönderme yapan veya bir konu hakkında bilgi veren cümleler seçildiği görülmektedir.

- Türk *alfabesinde* 29 harf vardır. (S1)
- *Altın* çok eski zamanlardan beri para basımında kullanılmıştır. (S3)
- Ay'a ayak basan ilk insanlar Amerikalı *astronotlardır*. (S6)

- *Cumhuriyet* 1923 yılında kuruldu. (S1)
 - Büyük *Okyanus* dünyanın en büyük *okyanusudur*. (S3)
 - Dün manavdan üç *bağ* maydanoz, iki *bağ* dereotu aldım. (S4)
 - Annesi Ceren'in *beslenme* çantasını hazırladı. (S1)
 - Okuldan gelir gelmez *bilgisayarı* açtı. (S1)
 - Yemeklerden önce *ellerimizi yıkamalıyız*. (S1-S3)
- ✚ **Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler hedef kitlenin seviyesine uygun olmalıdır.**

Okul sözlüklerinde örnek cümlelerin bulunması kadar bu cümlelerin öğrencilerin seviyesine uygun olarak hazırlanması da oldukça önemlidir. Bunun için cümlelerin çocuğun anlayabileceği açıklıkta olması, bildiği sözcüklerden oluşması, somutlaştırılması, günlük yaşama yönelik olması, yaşına, ilgi alanlarına uygun konularda olması gibi birçok kriter bulunmaktadır. Sözlüklerdeki örnek cümleler incelendiğinde genel olarak ilkökul öğrencilerinin seviyesine uygun oldukları söylenebilir.

- Amcalar bugün *müze*ye gidecekler. (S1)
 - *Bahçemizde* her tür sebze yetiştiriyoruz. (S2)
 - Ahmet'le Mehmet, güreşte birbirlerine *rakip* olmuşlardı. (S3)
 - *Yayla* turizmi giderek genişliyor. (S5)
 - Çocuğun *yiüzü* toz içindeydi. (S6)
- ✚ **Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümlelerin çok uzun veya çok kısa olmamasına dikkat edilmelidir.**

Uzun cümleleri özellikle ilkökuldaki öğrencilerin anlamakta zorlanacağını unutmamak gerekir. Cüceloğlu (1991, s. 173) kısa süreli belleğin ortalama yedi birimlik bir kapasitesi olduğunu, bazı kişilerin beş birimden bazılarının dokuz birimden sonra kısa süreli belleklerinde hata yapmaya başladığını belirterek kısa süreli belleğin kapasitesini 7±2 birim şeklinde formülleştirmektedir. Sözlükler hazırlanırken de tanımlarda ve örnek cümlelerde bu uzunluğa dikkat edilmesi öğrencilerin anlayabilmesi ve aklında tutabilmesi açısından önemlidir. Okul sözlükleri incelendiğinde genel olarak örnek cümlelerde bunun dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

- *Deprem* anında ne yapacağımızı öğrenmeliyiz. (S1)
- Çocuk bu *ağır* torbaları taşıyamaz. (S2)
- En sevdiğim meyve *duttur*. (S3)
- Sakın kimsenin yanışına *gülmeyin*. (S5)
- Babasının *altın* bir saati varmış. (S6)

Uzun ve seviyenin üzerinde sayılabilecek örnek cümlelere sadece S5'te rastlanılmıştır.

- İki taşın arasından fişkırın buz gibi *kaynak* suyundan doya doya içtik. (S5)
- O *hafif* biriydi, gelene geçene kaş göz işareti yapıyordu. (S5)

Sözlüklerde 1-2 kelimelelik çok kısa cümlelere yer verilmesi de doğru değildir. Çünkü bu cümleler çoğunlukla sözcüğün anlamını net şekilde ortaya koyabilecek bir bağlama sahip olmamaktadır. Bu tarz cümlelere S4'te rastlanılmıştır.

- *Ata bindik.* (S4)
- *Basit bir yöntem.* (S4)

Kimi sözlüklerde ise örnek cümle yerine sözcüğün içerisinde kullanıldığı söz öbekleri tercih edilmektedir. Sözcüğün sık kullanılan eşdizimliklerini göstermesi açısından bu tarz örneklere yer verilmesi sözlüğü zenginleştirecektir ancak bunun örnek cümlelerin yerini tutmayacağı unutulmamalıdır. Özellikle S4'te bu tarz çok fazla kullanıma rastlanılmıştır.

- *Kitabın dışı* (S4)
- *Eski koltuk* (S4)
- *Gümüş tabak* (S4)
- *Hafif sis, hafif bir iş* (S4)
- *Türk halkı, Anadolu halkı, köy halkı* (S4)
- *İzci kampı, toplama kampı, Kızılay kampı* (S4)
- *Bahçeyi kazmak* (S4)
- *Türkiye Büyük Millet Meclisi* (S4)
- *Bayrağımızın yıldızı* (S4)
- *Popüler roman* (S5)

🚩 **Okul sözlüklerinde eş sesli sözcükler ayrı madde başı olarak verilmeli ve ayrı ayrı örneklendirilmelidir.**

Yazılışları aynı olmakla birlikte anlamı farklı olan eş sesli sözcüklerin sözlükte tek bir madde içerisinde verilmemesi gerekmektedir. İlkokul Türkçe dersinde eş sesli sözcükleri öğrenen öğrenciler bu sözcükleri sözlükte ayrı ayrı göremezse anlamı kavramakta zorlanabilirler. Okul sözlükleri incelendiğinde özellikle isim ve fiil soylu eş sesli sözcüklerin bazı sözlüklerde tek bir madde başı olarak verildiği ve yanlış örneklendirme yapıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin “eski” sözcüğü sözlükte incelendiğinde sözcüğün yalnızca isim ve sıfat olarak örneklenmesi gerekirken bir fiil olan “eskimek” sözcüğünün de bazı sözlüklerde eski sözcüğünün örneği olarak verildiği görülmektedir. “Eskimek” sözcüğü ise sözlüklerde yer almamıştır.

- *Eski yapılardan bazıları depremde yıkılmadı.* (S2)
- *Eski ayakkabılarının yerine yenileri alındı.* (S2)
- *Dedem eski günlerini bıkmadan, usanmadan anlatır.* (S4)
- *Eski evler korumaya alındı.* (S5)
- *Eski Kültür Bakanı konuşmaya başladı.* (S5)
- *Eski günleri andık.* (S6)
- *Dün eski öğretmenimizi gördük.* (S6)
- *Bu ceket çok eskimiş.* (S1)
- *Bu ceket çok eskimiş, yeni bir cekete ihtiyacım var.* (S3)
- *Bu elbise eskimiş.* (S5)
- *Bu işte eskidik, her şeyin kolayını biliriz.* (S5)

- Çocuğun çantası iyice *eskidi*. (S6)

S5'te “ geçmiş zamanlarda, geçmiş çağlarda” anlamına gelen “eskiden” sözcüğünün de “eski” sözcüğünün örneği olarak verildiği görülmektedir.

- *Eskiden* büyüklere saygı, küçüklere sevgi vardı. (S5)

Eş sesli sözcüklerden biri olan “bağ” sözcüğü sözlüklerde arandığında S2 ve S6'da “ip, şerit” anlamı “bağ (I)” ve “üzüm bahçesi” anlamı ise “bağ (II)” olarak verilmiş ve örneklendirilmiştir. Diğer sözlüklerde ise ya tek bir anlamı verilmiş ya da eş seslilik gözetilmeyerek bütün anlamları beraber verilmiştir.

- Üzüm asmada, asma da *bağda* yetişir. (S1)
- Karşı *bağdaki* üzümler çok iri. (S2)
- Ayakkabımın *bağı* çözüldü. (S2)
- Asma *bağda* yetişir. (S3)
- Ayakkabının *bağı* çözüldü. (S3)
- Bakarsan *bağ* olur, bakmazsan dağ. (S4)
- Dört dönüyorum *bağın* çevresinde. T. Apaydın (S5)
- Bu yaz bizim *bağda* güzel günler geçirdik. (S6)
- Ayakkabının *bağı* koptu. (S6)

🚩 **Okul sözlüklerinde çok anlamlı sözcükler için verilen bütün anlamlar örneklendirilmelidir.**

Okul sözlüklerinde çok anlamlı sözcükler için sözcüğün bütün anlamlarını vermek yerine genellikle dilde en sık kullanılan anlamlar tercih edilmektedir. İncelenen resimli sözlükler genelde 1-2 anlamı vermeyi tercih ederken diğerlerinde 7-8 anlama kadar çıkanlar olmuştur. Öğrencilerin sözcüklerin anlam farkını idrak edebilmesi için tanımın yanında mutlaka bağlam içerisinde görmesi gerekmektedir. İncelenen sözlüklerde çok anlamlılığa dikkat edilse de sözcüğün her anlamı için örnek verilmediği görülmüştür.

Örneğin “baş” sözcüğü incelendiğinde S1'de bir, S2 ve S4'te iki, S3'te üç, S5'te dört, S6'da yedi farklı anlamı verilmiştir. “İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun ve ağız gibi organlarını kapsayan vücudun üstündeki bölüm, kafa” anlamı tüm sözlüklerde verilmekle birlikte dört sözlükte örneklendirilmiştir.

- *Başım* çok ağrıyor. (S1)
- Duyu organlarımızdan dört tanesi *başımızda* bulunur. (S2)
- Gözlerimiz, ağızımız, kulaklarımız da *başımızın* üzerindedir. (S3)
- Çocuk şapkasını *başına* geçirdi. (S6)

Baş sözcüğü “bir topluluğu yöneten kimse” anlamına gelecek şekilde dört sözlükte kullanılmıştır.

- Gezi süresince *başımızda* öğretmenimiz vardı. (S2)
- Bu ekibin *başında* Nihat vardı. (S3)
- Şirketin *başına* deneyimi en çok olan kişi getirildi. (S5)
- Buranın *başı* kim? (S6)

Diğer cümlelerde “kasaplık hayvanlarda tane, sıralamada önde bulunan, bir yerin en uç noktası, bir sürenin başlangıcı, bir yerin yakını” gibi farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Cümlelerin genel olarak anlamı karşıladığı söylenebilir.

- Filmin *başı* çok komikti. (S3)
- Yirmi *baş* sığırim var. (S5)
- Şu *baştaki* kitabı verir misin? (S5)
- Masanın iki *başına* birer sandalye koydular. (S6)
- Köyün öte *başından* beri yürüyordu. (S6)
- Ormanda *başı* göklere uzanan ağaçlar vardı. (S6)
- Geçen ayın *başından* beri ortalıkta gözükmediler. (S6)
- Pınarın *başında* buluştular. (S6)

🚩 **Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler nitelikli metinlerden, Türkçeyi güzel kullanan şair ve yazarların eserlerinden, çocuk edebiyatı ürünlerinden veya derlemlerden seçilebilir.**

Okul sözlüklerine seçilecek örnek cümlelerin çocuğun seviyesine uygun, nitelikli edebî metinlerden, Türkçeyi güzel kullanan yerli şair ve yazarların eserlerinden, çocuk edebiyatı eserlerinden seçilmesi sözcüğün kullanıldığı doğal bağlamı göstermesi ve çocuğun edebî zevkini geliştirmesi açısından önemlidir. Bu sayede öğrenciler ana dilini iyi kullanan şair ve yazarları da tanımış olacaktır. Sözlükbilim çalışmalarında da artık örnek cümlelerin rastgele sözlük yazarı tarafından oluşturulmasının tercih edilmediği, bunun yerine doğal dil kullanımını örneklemesi açısından derlemlerden seçilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Derlem kullanımı sözcüğün eşdizimliklerini ve sık kullanılan anlamlarını göstermesi açısından da sözlük yazarları için yol gösterici olmaktadır.

İncelenen okul sözlüklerin çoğunda cümlelerin kim tarafından yazıldığı veya hangi kaynaktan alındığı belirtilmemiştir. Bu yüzden örnek cümlelerin sözlük yazar(lar)ı tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir. Yalnızca S5’te örnek cümlelerin bir kısmı yerli şair ve yazarların eserlerinden seçilmiştir. N. Hikmet, T. Buğra, T. Yücel, B. Uzuner, D. Akçam, M. C. Anday, H. Birand, H. E. Bener, C. S. Tarancı, A. Behramoğlu, N. Cumalı, T. Apaydın, O. Akbal bu yazar ve şairlerden birkaçıdır.

- Siyasetten *popüler* şovlar değil, ciddi çözüm önerileri bekliyorlar. C. Dündar (S5)
- Yeni bir çevre, yeni insanlar, *ufkunuzu* açar. Y. Z. Ortaç (S5)
- Sen bal satıyorsun ama *yüzün* sirke satıyor. Z. Gökalp (S5)
- En iyisi *kuşanıp* gittim. A. Ağaoğlu (S5)
- Bizim *vagon* birinci ve ikinci sınıf yolcularınındı. A. H. Tanpınar (S5)

🚩 **Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler için pedagojik bağlamlar oluşturulabilir.**

Sözcük öğretiminde esas alınan bağlamsal yaklaşım ekseninde iki tür bağlamdan söz edilebilir. Bunlardan ilki *pedagojik bağlam* (öğretimsel bağlam), ikincisi ise *doğal bağlamdır* (Herman ve Dole, 1988; Beck vd., 1983). Pedagojik bağlamlar, öğrenciler bağlamla ilgili ipuçlarını rahatça bulabilsinler, bilinmeyen kelimelerin anlamlarını bu ipuçlarını takip ederek çıkarabilsinler diye özel olarak tasarlanmıştır. Bir eğitim aracı olan

okul sözlüklerine alınacak örnek cümlelerde doğal bağlamdan seçilen cümlelerin öğrencinin seviyesine uygun olmadığı, sözcüğün anlamını tam olarak çıkaramayacağı, yeterli ipucu bulunmadığı vb. düşünülüyorsa pedagojik bağlam oluşturma yoluna da gidilebilir. Bu yapılırken de derlem verilerini inceleyerek sık kullanılan yapıları belirlemek ve buna uygun örnekler yazmak gerekmektedir.

İncelenen sözlüklerde örnek cümlelerin öğretimsel bir amaç güdülerek pedagojik bağlamda üretildiğiyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bağlamsal ipuçları açısından incelendiğinde cümlelerin tamamında buna dikkat edildiğini söylemek mümkün olmasa da kimilerinde sözcüğün anlamını çıkarmaya yarayacak ipuçları olduğu söylenebilir.

- Kafesteki bülbül ne güzel ötüyor. (S1)
- Minik kuş, kafesinde çırpınıyordu. (S2)
- Kuş kafesten uçtu özgür oldu. (S3)
- Bülbül, kafesinde dertli dertli ötüyordu.(S5)
- Güvercini bir kafese koyduk. (S6)

Bağlamsal ipuçları takip edildiğinde yukarıdaki cümlelerin tamamında kafesin işlevine odaklanılarak işlevsel tanımlayıcı ipucu verildiği söylenilebilir. Bu sözcüğün anlamını bilmeden cümleleri okuyan bir öğrenci kafesin içerisine kuş konulan bir eşya olduğunu düşünecektir. Bütün cümlelerde ipucu niteliğinde verilen sözcük kuş veya kuş türleridir.

✚ Okul sözlüklerde yer alan örnek cümlelerde yazım ve noktalama hatalarından kaçınılmalıdır.

Temel başvuru kaynaklarından biri olan, öğrencilere ana dilinin söz varlığını tanıtan, Türkçenin gücünü gösteren okul sözlüklerinin yazım ve noktalama açısından kusursuz olması beklenmektedir. Çünkü küçük yaşta yanlış örneklerle rastlayan çocuk sözlükteki kullanımı doğru kabul edecek ve sonrasında bu yanlışların düzeltilmesi zorlaşacaktır. İncelenen sözlüklerde birçok yazım ve noktalama hatasına rastlanmıştır.

- Uçun kuşlar uçun **burda** vefa yok. R.T. Bölükbaşı (S5)
- Kışlık **erzağı** şimdiden aldılar. (S6)
- Zenne **papuçlarını** ayağına geçirip kırta kırta yürümeye çabalıyor. V. O. Bener (S5)
- Elma, armut, araba, eşya, ağaç, bunların **herbiri** birer *kelimedir*. (S3)
- “Korkma! Sönmez bu **şafaklarda** yüzen **alsancak**.” (S4)
- Dedemin **resmî** ağaç *çerçeve* içindeydi. (S5)
- **Yüksek** tepelerde **hala** kar duruyor. (S1)
- Doktorun yazdığı **ilâç**, beni hemen iyileştirdi. (S5)
- Babam arada **traş makinesiyle traş** olur. (S1)
- Yanakların koştuktan **al, al** olmuş. (S1)

✚ Okul sözlüklerinde yer alan örnek cümleler sözlükte belirgin bir şekilde gösterilmelidir.

Okul sözlüklerinde örnek cümlelerin şekil açısından daha belirgin olması, tanımlardan ayrılması için italik veya farklı renkte yazılması tercih edilmelidir. Sözlüğün bu şekilde tasarlanması öğrencilerin sözlüğü daha rahat kullanmasına, aradığı sözcüğü

kolay bulmasına yardımcı olacaktır. İncelenen resimli sözlüklerden S2 ve S3'te madde başları pembe, tanımlar siyah, örnek cümleler mavi renkte yazılmıştır. İlaveten S3'te hedef sözcük cümle içinde pembe renkte gösterilmiştir. S1'de ise örnek cümleler paragraf başı yapılarak koyu renkte yazılmıştır. S5'te de benzer şekilde hedef sözcükler koyu renkte gösterilmiştir. Alfabetik sözlüklerde farklı renkler tercih edilmemiş, bunun yerine S4, S5 ve S6'da örnek cümleler italik yazılmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Okul sözlükleri öğrencinin söz varlığının gelişmesine, buna paralel olarak da dört temel dil becerisinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Öğrenciler gerek günlük hayatlarında gerekse okuldaki akademik yaşamlarında sık sık bilmedikleri sözcüklerle karşılaşmakta ve sözlüklere ihtiyaç duymaktadır. Yetişkinler için hazırlanan genel sözlükler seviyelerinin üzerinde olduğu için genellikle okul sözlüklerine başvurmaktadırlar. Bir okul sözlüğüne bakan çocuğun sözlükten aslında ilk beklediği şey aradığı tüm sözcükleri bulabilmektir. Araştırma sonucunda incelenen okul sözlüklerinin bir kısmının bu ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu görülmüştür. Resimli iki sözlükte oran %50'nin altında kalmıştır. Diğer sözlüklerde öğrencinin tanımı bulma oranı daha yüksek olmakla birlikte örnek cümle açısından çoğunlukla yetersiz oldukları görülmüştür.

Üç farklı ilkokul Türkçe ders kitabından toplam 385 sözcük, altı okul sözlüğünde aranmış ve sözlüklerde bu sözcüklere yer verilme oranları sırasıyla %41, %55, %41, %83, %93, %87 olurken örnek cümleye yer verilme oranları %41, %55, %41, %29, %58, %86 olmuştur. Görüldüğü gibi ilkokul öğrencilerinin sıklıkla tercih ettiği resimli sözlüklerde oran %41 ile %55 arasında değişmektedir. Bu sözlüklerin olumlu noktasının sözcüğün anlamını görsellerle desteklemek ve her sözcük için örnek cümle vermesi olduğu söylenebilir. Ancak öğrenci ders kitabında bilmediği bir sözcüğe rastlayıp sözlüğe baktığında yaklaşık yarısını bu sözlüklerde bulamayacaktır. Alfabetik sözlüklerde öğrenciler %83 ile %93 arasında aradığı sözcüğün anlamına ulaşabilmektedir. Bu bakımdan daha başarılı oldukları düşünülebilir ama öğrencinin sözcüğün geçtiği örnek cümleyi bulması noktasında oran düşmektedir. Yalnızca S6 hem tanım hem örnek cümle açısından başarılı sayılabilir. Güzel ve Karadağ (2011) da yaptıkları araştırmada ders kitabından öğrencilerin sözlüğe bakmaya ihtiyaç duyacağını düşündükleri 50 kelime ile Baş'ın (2006) çocuk kitaplarından oluşturduğu söz varlığı listesinden 50 kelime ve 10 deyimli sözlükte aramıştır. İncelenen beş sözlükten dördünde sözcüklerin bulunma oranı %50'nin altında kalmış, birinde %72 oranında çıkmıştır. Güzel ve Karadağ'ın araştırmasında örnek cümleler ilaveten incelenmemiştir. Altıntop (2019) ise yaptığı araştırmasında incelediği üç okul sözlüğünün yalnızca birinde örnek cümlelere kısmen yer verildiğini diğerlerinde hiç yer verilmediğini belirtmiştir.

Öğrencilerin sözlükte anlamına baktığı sözcüğü tam olarak öğrenebilmesi için tanımın yanında mutlaka tanımı anlamasına yardımcı olacak, öğrencinin seviyesine uygun, inandırıcı, gerçekçi örnek cümlelerin verilmesi gerekmektedir. Sayan (2005) sözlükte tanımın nasıl yapılması gerektiğini anlatırken sözcüğün her bir anlamı için farklı örnek cümleler vermenin zorunlu olduğunu belirtir. Altıntop (2019) sözlüklerde tanım destekleyecek örnek cümlelerin verilmemesinin hedef kitlenin sözcüğün anlamını kavramasını zorlaştırdığını ifade etmiştir.

Usta (2006) sözlüklerdeki yöntem sorunlarını açıkladığı araştırmasında örneklendirme için ayrı bir başlık açmış ve yetersiz, gereksiz ve yararsız örneklendirmeden kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Örneğin "gafil" sözcüğü için verilen "Ben gafil bir kız değilim." cümlesi anlamı ortaya koymak açısından çok basit

kalmaktadır. S6'da "haylaz" sözcüğü için verilen "O haylazın biridir" cümlesi de benzer şekilde anlamı açıklamakta yetersizdir. Okul sözlükleri hazırlanırken bu tarz örneklerden kaçınılması, sözcüğün anlamını net olarak ortaya koyan, anlam ayırıcı nitelikte örneklerin seçilmesi önemlidir.

Altıntop (2019) okul sözlüklerini incelediği çalışmasında sözlüklerde verilen örneklerin nereden ve nasıl seçildiğine dair herhangi bir bilgi verilmediğini ifade etmiştir. Bu çalışmada da incelenen sözlüklerin beşinde örnek cümlelerin nereden seçildiği belirtilmemiştir. Sadece bir sözlükte bazı cümleler Türk şair ve yazarlarının eserlerinden seçilmiş ama bu sözlükte de hangi eserlerin tarandığı açıklanmamıştır. Örnek cümlelerin Türk edebiyatının nitelikli örnekleri arasından seçilmesi çocuklara dil kullanımı açısından örnek olmakta, onlara ana dillerinin inceliklerini göstermekte ve edebî zevklerinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Baskın (2016) ve Okur (2011) da bu görüşü destekleyerek örnek cümlelerin yerli şair ve yazarların eserlerden, çocuk kitaplarından seçilmesi gerektiğini söylemiştir. Özcan'a (2007) göre de şu anda basılı birçok sözlükte örneklerin Türk edebiyatını temsil eden seçilmiş metinlerden değil de gelişigüzel ve dikkatsizce yazılması, sözcüğün anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

İncelenen sözlüklerde de görüldüğü üzere sözlükbilim alanında hâlen Türkçe için yapılan çalışmaların birçoğu sezgisel olarak ilerlemektedir. Ama sözlükbilim günümüzde artık dilin kullanımına dayalı bir anlayışı benimsemekte ve geçmişte olduğunun aksine derlem dilbilim çalışmaları sözlükbilim çalışmaları için temel oluşturmaktadır (Özkan, 2010). Uygun genişlikteki derlem, verilerin seçimi ve yorumlanması açısından sözlük yazarlarına katkı sağlamaktadır (Sinclair, 2008). Fang ve Chun (2009), öğrenci sözlüklerinin metin temelli bir derleme dayalı hazırlanmasının sözcüklerin anlamsal uyum içerisinde sunulması açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Derlem çalışmaları örnek cümlelerin seçiminde de en önemli veri kaynaklarından biridir. Jackson (2016) sözlükteki örnek cümlelerin nereden geldiklerine yani derlemden mi alınma yoksa uydurma mı olduğuna, sözlüğün örnekler hakkındaki politikasına dikkat etmek gerektiğini söyler. Pedagojik sözlüklerin ilk hazırlandığı dönemlerde örneklerin kurma (sözlükbilimci tarafından yazılmış) mı yoksa özgün (derlemden alınmış, otantik materyale dayanan) mü olması gerektiği konusunda büyük tartışmalar yaşanmıştır (Golynskaia, 2017; Chukwuogor, 2020). Ama günümüzde artık bütün saygın sözlükler içeriklerini derlemlerden yararlanarak oluşturduğu için bu tartışmalar güncelliğini kaybetmiştir (Rundell, 1999).

Doğal bağlamda sözcüğün anlamını açıkça ortaya koyan anlam ayırıcı nitelikte cümleler bulunamadığı durumlarda pedagojik bağlamlar da oluşturulabilir ama bu noktada da dikkatli olunmalı, öğrenciye bağlamsal ipuçları sunmasına, kelimenin anlamını tam olarak yansıtabilmesine dikkat edilmelidir. Toope (1996), sözlükteki örneklerin derlemden alınabileceğini veya gerektiğinde sözlükbilimci tarafından değiştirilebileceğini söyler. Sözlükbilim alanında zaten değişikliğe uğramadan sözlükte yer alan derlem örneklerine nadir rastlanmaktadır. Genelde sözlükbilimciler, büyük miktarda derlem verisini inceleyerek sıkça tekrar eden kalıpları belirlemekte ve bu kalıpları örnek cümleleri yazarken kullanmaktadır. Yani derlem daha çok bir veri kaynağı olarak kullanılmaktadır (Atkins ve Rundell, 2008). Ancak araştırma kapsamına alınan okul sözlüklerinde derlemlerden yararlanıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Doğru yazım için başvuru sözlüklerin kendi içerisinde yazım ve noktalama kurallarına mutlak surette uyması beklenir. Ancak incelenen sözlüklerin tamamında birçok yazım ve noktalama hatasına rastlanmıştır. Bitişik yazılacak sözcükleri ayrı yazma, ayrı yazılacak sözcükleri bitişik yazma, düzeltme işareti kullanımı, ses düşmesi, ünsüz

benzeşmesi, ünsüz yumuşaması, yabancı sözcüklerin yanlış yazılması, gereksiz/yanlış noktalama işareti kullanımı bu hatalardan birkaçıdır.

Okul sözlüklerinin hazırlanmasında içerik olduğu kadar biçimsel özellikler de önemlidir. Sözlüklerin tasarımının albenili olması, yazı tipi, yazı büyüklüğü, renk kalitesi biçimsel özelliklerden birkaçıdır (Karadağ, 2011). Örnek cümlelerin de şekil açısından belirgin ve okunabilir olması öğrenci açısından kolaylık sağlayacaktır. İncelenen sözlüklerden özellikle resimli sözlüklerde örnek cümleleri farklı renklerde verilmiş, böylece sözlüğün renkli ve albenili olması sağlanmıştır. Diğer sözlüklerde de örnek cümleler tanıma karışmaması için italik yazılmıştır. Jackson (2016) örnek cümlelerin genellikle yatay karakterle yazıldığından bahseder.

Sonuç olarak okul sözlüklerinde sözlüğün mikro yapısını oluşturan unsurlardan biri olan örnek cümlelere/tanımlamalara yer verilmesi sözlük kullanıcısı olan öğrencilerin sözcüğün anlamını öğrenmesi açısından kolaylık sağlamaktadır. Örnekler hem tanıma tamamlayarak örneğin daha iyi anlaşılmasını sağlamakta hem de sözcüğün sözdizimsel, eşdizimsel, dilbilgisel özelliklerini göstermektedir. Hedef kitlesi çocuklar olan bu sözlüklerde içerikten, biçime kadar her unsurun seçiminde dikkatli olunması gerektiği gibi örnek cümle seçiminde de titiz davranılmalı ve örnek cümlelerin niteliğine çok dikkat edilmelidir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2017). Okul Öncesi ve Okul Çağı Sözlükleri ile İlgili Terimler ve Sözlük Türleri Üzerine (Ed. E. Boz vd.), *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (s. 864-873). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basımevi.
- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, E. (2018). *5. Sınıf Öğrencilerinin Hedef Söz Varlığı ve Türkçe Sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Altıntop, M. (2019). *Sözlükbirimlerin Tanımlanması Açısından İlköğretim Türkçe Sözlükleri*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Aslan Demirtaş, A. (2010). *Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları*. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Atkins, B. T. ve Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Baskın, S. (2016). Güncel Türkçe Sözlük Kullanıcı Dostu mu?. *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(10), 59-88.
- Baş, B. (2006). *1985-2005 Yılları Arasında Çocuk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Tahkiyeli Metinlerin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Beck, I. L., Mckeown, M. G. ve Mccaslin, E. S. (1983). Vocabulary Development: All Context Are Not Created Equal. *The Elementary School Journal*, 83(3), 177-181.
- Binyazar, A. (1983), Anadili Öğretiminde Yazınsal Alanlara Açılım. *Türk Dili Dil Öğretim Özel Sayısı*, 379-380, 57-76.
- Boz, E. (2011a). Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu. *Sözlük Bilimi Yazıları I* içinde (s. 195-228). Ankara: Gazi Yayınları.

- Boz, E. (2011b). Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları. *Sözlük Bilimi Yazıları I* içinde (s. 121-162). Ankara: Gazi Yayınları.
- Chukwuogor, M. (2020). Examples in Igbo-English Dictionaries. *UJAH*, 21(1), 180-198.
- Cüceloğlu, D. (1991). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çotuksöken, Y. (1999). Okul Sözlükleri Üzerine. *Kebikeç*, 7-8, 61-65.
- Fang, P. Y. ve Chun J. C. (2009). Semantic Prosody: A New Perspective on Lexicography. *US-China Foreign Language*, 7(1), 20-25.
- Golynskaia, A. (2017). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Tek Dilli Öğrenici Sözlüğü: Model, Yöntem ve İlkeler. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Golynskaia, A. (2018). Sözlükbilimin Kullanıcı Odaklı Alanı Olarak Öğrenici Sözlükbilimi. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 65, 189-206.
- Göçer, A. (2020). Okul Sözlüklerinin Biçimsel-İçerik Özellikleri ve Akademik Çalışmalarda Değerlenen Sorunlar Bağlamında Türkçe Okul Sözlüğü Hazırlama Süreci, İlke Ve Ölçütleri Üzerine Bir Öneri: Tematik Okul Sözlükleri. *E- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7, 66-83.
- Gülseren, C. ve Batur, Z. (2009). Sözlüklerin Niteliği ve İşlevsel Özelliği Bağlamında Sözlük Okuma Alışkanlığının Anadili Becerilerine Etkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım. *Turkish Studies*, 4(4), 135-147.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Güzel, A. ve Karadağ, Ö. (2011). Türkçe Eğitimi Açısından Okul Sözlükleri (Ed. İ. Yazar), III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Hartman, R. R. K. ve James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London: Psychology Press.
- Herman, P. A. ve Dole, J. (1988). Theory and Practice in Vocabulary Learning and Instruction. *The Elementary School Journal*, 89(1), 42-54.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (Çev. M. Gürlek ve E. Patat). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karadağ, Ö. (2011). İlköğretim Türkçe Sözlüklerinin Hazırlanmasında Temel Ölçütler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 30, 193-207.
- Karadüz, A. (2009). Sözlük, Sözcük Anlamı ve Öğrenme Üzerine. *Turkish Studies*, 4(4), 636-645.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük. *Kebikeç*, 6, 111-114.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (Çev. S. Turan). Ankara: Nobel Akademi.
- Okur, A. (2011). İlköğretim Türkçe Sözlükleri Üzerine. *Turkish Studies*, 6(1), 1567-1583.
- Özcan, E. (2007). Türkçe Öğrenici Sözlüğü. XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Mersin.
- Özkan, B. (2010). Türkçenin Öğretiminde Sıfatların Eşdizim Sözlüğü -Yöntem ve Uygulama-. *E-International Journal of Educational Research*, 1(2), 51-65.

- Özkan, B. (2013). Yöntem ve Uygulama Açısından “Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Derlem Tabanlı Sözlüğü”. *Bilig*, 66, 149-178.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (Çev. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem Akademi.
- Rundell, M. (1999). Recent Trends in Publishin Monolingual Learners’ Dictionaries. R. R. K Hartmann (Ed.) *Dictionaries in Language Learning. Recommendations, National Reports and Thematic Reports from the TNP Sub-project 9: Dictionaries*. (p. 83-98). Freie Universität Berlin
- Sayan, P. (2005). *11-14 Yaş İçin Hazırlanan Okul Sözlüklerinde Tanımlar Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Serin, N. (2018). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Öğrenici Sözlüklerinin Yeri. *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* içinde (s. 189-199). Varşova, Polonya.
- Sinclair, J. M. (1987). The Dictionary of the Future. *Collins English Dictionary Annual Lecture*. University of Strathclyde.
- Sinclair, J. (2008). The Lexical Item. Hanks, P. (Ed.), *Lexicology*. (p. 51-72). London: Routledge.
- Toope, M. (1996). *Examples in the Bilingual Dictionary*. (Unpublished master’s thesis). School of Translation and Interpretation, University of Ottawa, Ottawa, Canada.
- Usta, H. İ. (2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1, 223-242.
- Uysal, İ. N. (2018). Sözlük Biliminde Tanıklama ve Salâh Birsel’in Türkçe Sözlük’e Tanık Olarak Katkıları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(22), 109-121.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İncelenen Sözlükler

- Geçmen, C. ve Helvacı, K. (2019). *İlkokul-Ortaokul Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Kültür Yayınları.
- Kavcar, C., Hengirmen, M., Koçak, M. ve Tümeçin, A. K. (2006). *Türkçe Okul Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kaya, B. (2021). *Resimli Türkçe Sözlük*. Ankara: Ata Yayıncılık.
- Öztürk, T. (2020). *Resimli Türkçe Sözlüğüm*. İstanbul: Ema Kitap.
- Püsküllüoğlu, A. (2020). *İlkokul Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Selçuk, A. (2019). *Türkçe Resimli Sözlük*. Ankara: Karatay Çocuk Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 71-87.
Geliş Tarihi-Received: 09.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1186555

Türkiye’de Akıcı Okuma Becerisine Yönelik Yapılan Lisansüstü Tezler ve Makaleler Üzerine Bir İnceleme

A Study on Postgraduate Theses and Articles on Fluent Reading Skills in Turkey

Hayriye BAKAN*
Safa ÇELEBİ**

Öz

Dil öğretiminde öğrencilere kazandırılması hedeflenen becerilerden biri de nitelikli okumanın göstergesi olan akıcı okuma becerisidir. Akıcı okuma, okuma eğitiminin temel amacı olarak görülen anlama ile ilişkilendirildiğinden akademik araştırmalarda akıcı okuma becerisinin çok yönlü ele alınması bu becerinin ve bu beceriyle ilişkili diğer becerilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada akıcı okuma becerisi ile ilgili yapılan çalışmaların bir araya getirilerek sentezlenmesi ve bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda tezlerin ve makalelerin incelenmesinde betimsel araştırma yaklaşımlarından doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Tezler yayımlandığı yıl, konu alanı, enstitü, üniversite, yöntem, anahtar sözcükler ve çalışma grubuna göre makaleler ise enstitü dışında aynı kategoriler altında incelenmiş ve her bir bulgu için tablolar oluşturulmuştur. Çalışma 2002-2021 yılları arasında sınırlı olup bu yıllar arasında Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Arama Merkezi, Google Akademik ve Sobiad sitelerinden ulaşılabilen tezler ve makaleler çalışma kapsamına alınmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmada akıcı okuma ile ilgili 2002-2021 yılları arasında toplam 73 tez, 193 makale olmak üzere toplam 266 çalışma tespit edilmiştir. Belirtilen kategoriler doğrultusunda bulgular elde edilmiş ve ulaşılan sonuçlardan hareketle çeşitli öneriler getirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Okuma, akıcı okuma, Ulusal Tez Merkezi, okuduğunu anlama, okuma prozodisi.

Abstract

One of the skills aimed to be acquired by students in language teaching is fluent reading skills. Since fluent reading is associated with comprehension, which is seen as the main purpose of reading education, multidimensional handling of fluent reading skills with academic research will contribute to the development of this skill and other skills related to this skill. In this study, it is aimed to gather and synthesize the studies on fluent reading skills and to evaluate them from a holistic perspective. In line with the purpose of the study, the

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Samsun/Türkiye, e-posta: hayriyebakan97@hotmail.com, ORCID:0000-0002-5133-5957.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Samsun/Türkiye, e-posta: safa.celebi@omu.edu.tr, ORCID:0000-0002-0703-0240.

document analysis method, one of the descriptive research approaches, was used in the examination of theses and articles. According to the year the theses were published, subject area, institute, university, method, keywords and study group, the articles were examined under the same categories outside the institute and tables were created for each finding. The study was limited between 2002-2021, and theses and articles that can be accessed from the Higher Education Institution National Thesis Search Center, Google Scholar and Sobiad sites were included in the study. The obtained data were analyzed by descriptive analysis method. In the research, a total of 266 studies, including 73 theses and 193 articles, were identified between 2002-2021 on fluent reading. Findings were obtained in line with the specified categories and various suggestions were made based on the results obtained.

Keywords: Reading, fluent reading, National Thesis Center, reading comprehension, reading prosody.

Giriş

Okuma, bireyin yazılı ve görsel materyallerden bilgi edindiği, düşünme becerilerinin gelişimine ve sözcük dağarcığının oluşmasına imkân sağlayan dil becerisidir. Bu beceri, gözün çeşitli hareketleri doğrultusunda zihnin yazılı sembolleri algılayıp anlamlandırmasını gerektirir. Okuyucu, metinle karşılaştığında öncelikle kelimeyi tanımaya ve ayırt etmeye; aynı zamanda ön bilgilerini kullanarak metni anlamaya ve anlam doğrultusunda prozodiyi yansıtmaya çalışır. Tüm bu unsurların doğru bir şekilde yansıtıldığı okuma akıcı bir özelliğe kavuşur.

Okuma akıcılığı, Ulusal Okuma Paneli (2000) tarafından sunulan raporda nitelikli okumanın göstergesi olarak nitelendirilmesinin ardından son yıllarda okuma ile ilgilenen araştırmacılar arasında ilgi uyandırmıştır. “Akıcı okuma, noktalama işaretleri, vurgu ve tonlamalara dikkat edilen, geriye dönüş ve kelime tekrarına yer verilmeyen, heceleme ve gereksiz duruşlar yapılmayan, anlam ünitelerine dikkat edilerek, konuşurcasına yapılan okumadır.” (Akyol, 2006: 4). Akıcılığın, kelimeleri doğru bir şekilde telaffuz etme yeteneğini ifade eden doğruluk, kelimeleri ve metni otomatik olarak okuma hızı veya yeteneği olan otomatiklik ve son zamanlarda yetenekli okumanın başka bir bileşeni olarak dahil edilen ve kişinin sesli okurken sergilediği ritim ve tonu ifade eden prozodi olmak üzere üç ortak unsuru bulunmaktadır (Young & Rasinski, 2009). Doğruluk, kelimeleri tam olarak ifade etme yeteneğidir. Her şeyden önce, akıcı okuyucuların doğru okuyabilmeleri için tek tek kelimeleri tanımlamaları gerekir. Bu tanımlama, harfleri ve sesleri içeren alfabeyi öğrenmeyi gerektirir (Rasinski, 2014). Otomatiklik ise kelimeleri zahmetsizce tanımayı ve şifresini çözmeyi ifade eder (Rasinski 2014; Samuels 2007). Okuyucular doğru okuma becerisine ulaştıklarında okuma otomatik hâle gelir. Bu nedenle, otomatiklik ve doğruluk yakından ilişkilidir. Otomatiklik ve doğruluk arttıkça okuyucunun bilişsel yükünün azaldığı kanıtlanmıştır (Samuels, 1979). Akıcılığın son bileşeni ise metnin anlamını ve kavranışını sunan, ifade ve tonlama ile sorunsuz okumayı ifade eden prozodidir (Rasinski, Rikli ve Johnston 2009). Prozodi, perde, ton, hacim ve ritimle okumadır. Aynı zamanda kelimeleri veya cümleleri bir araya getirmeyi ve belirli ifadeleri vurgulamayı da içerir (Padak ve Rasinski 2008). Bu üç bileşen, okuduğunu kavramaya açılan bir kapıdır. Okuyucular, kelimeleri doğru ve zahmetsizce deşifre edebilmeli (otomatiklik) ve daha sonra okuduklarını anlamlandırmak için bunları uygun ifadeyle bir araya getirebilmelidir (Rasinski, 2006).

Akıcı okuma, iyi okuyucuların tanımlayıcı özelliklerinden biridir ve akıcılık eksikliği, zayıf okuyucuların ortak bir özelliğidir. Akıcı okuyucular, metni anlamlı ifadeler hâlinde düzenlemek ve doğru prozodi ile okumak için metinde bulunan biçimbirimsel, sözdizimsel, anlamsal ve pragmatik ipuçlarını kullanırlar (Schreiber, 1980). Bu doğrultuda gerçekleştirdikleri akıcı okumayla okuduklarını doğru yorumlayabilir ve okuma sürecinde herhangi bir olumsuzluk yaşamadıkları için okuduklarından zevk

alırlar (Akyol ve Baştuğ, 2015). Zayıf okuyucular ise okurken aşırı sayıda kod çözme hatası yapar; metindeki kelimeleri doğru okur, ancak anlama için ayırması gereken bilişsel kaynaklarını tüketecek kadar çaba harcarlar. Aynı zamanda sözcükleri doğru ve zahmetsizce deşifre edebilir, ancak bunları sözlü okumalarına uygun ve anlamlı bir ifade ekleyecek şekilde bir araya getiremezler. Bu belirtilerden herhangi birinin sonucunda genellikle anlama güçlüğü, okumaya karşı kararlı bir isteksizlik ve kişisel bir başarısızlık duygusu ortaya çıkar (Rasinski, 2006).

Akıcı okuma eksikliği, okuduğunu anlama problemlerinin de güvenilir bir yordayıcısıdır (Stanovich, 1991). Akıcı okuyamayanlar metnin anlaşılmasını zorlaştıran kelime düzeyinde kod çözmeye odaklandıkları için zahmetli, bağlantısız bir şekilde okumaya eğilimlidirler ve bu durum onların metni anlayamamasına sebep olmaktadır (Hudson, Lane ve Pullen, 2005). Bu sebeple akıcı okuma, öğrenciler için her okuma programının temel bir unsuru olarak kabul görmektedir. Bu sebeple öğretim ortamlarında akıcılığı geliştirmeye yönelik farklı stratejiler, yöntem ve teknikler geliştirilmeli ve bu alanda farklı araştırma yöntemlerinin kullanıldığı araştırmalar yapılmalıdır.

Akıcı okuma becerisine yönelik yurtdışında çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen Türkiye’de bu alanda yapılan araştırmaların sayısı istenilen düzeyde değildir. Akıcı okuma becerisinin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için bu konuda nitelikli akademik çalışmaların da yapılması gerekir. Yapılacak araştırmalar sayesinde ülkemizde ana dili ve yabancı dil öğretiminde öğrencilerin akıcılıkla ilgili durumlarının ortaya çıkarılacak olmasının yanında deneysel çalışmalar sayesinde akıcılığı geliştirmenin yolları da aranmış olacaktır. Aynı zamanda akıcı okumayla ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi, bu alanda yaşanan gelişmelerin veya eksikliklerin belirlenmesinde de oldukça önemlidir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de akıcı okuma ile ilgili hazırlanan tezleri (yüksek lisans, doktora tezlerini), ve makaleleri inceleyip bütüncül bakış açısıyla değerlendirmek, böylece akıcı okumaya yönelik çalışma yapacak araştırmacılara yol göstermektir.

Yöntem

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemiyle yapılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edildiği (Yıldırım ve Şimşek, 2016) nitel araştırma yöntemidir. Doküman analizi yöntemi, araştırılan konular hakkında bilgi içeren yazılı kaynakların analizini kapsayan mevcut belgeler ya da kayıtların, veri kaynağı olarak sistemli bir şekilde incelenmesidir (Çepni, 2010).

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmasında doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Çalışmada 2002-2021 yılları arasında Türkiye’de yapılan doktora ve yüksek lisans tezleri ve makaleler incelenmiştir. Farklı kategorilere yönelik yapılan sınıflandırmada makale ve tez adları, özetleri, kitapların kapak sayfaları ve içindekiler bölümü dikkate alınmıştır. Araştırma kapsamındaki çalışmalara akıcı okuma, okuma akıcılığı, fonoloji gibi anahtar sözcükler kullanılarak, “Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Arama Sistemi, Google Akademik sitelerinin veri tabanlarından ulaşılmıştır. Yapılan taramalar neticesinde 44 yüksek lisans, 29 doktora tezi; 193 makale olmak üzere toplam 266 çalışma tespit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Doküman incelemesiyle elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle göre “elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır” (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada da betimsel analiz kullanılarak tezler yıl, alan, enstitü, üniversite, yöntem, anahtar sözcükler ve çalışma grubuna göre makaleler ise enstitü dışında aynı kategoriler altında incelenmiştir. Araştırmada, alan/konu belirlemede tez ve makale başlıkları ve özetlerden yola çıkılarak yığın toplama işlemi yapılmıştır. Araştırma türüne ilişkin analizde tez yazarlarının beyanları dikkate alınmıştır. Araştırma türüne yönelik bilgi elde etmek amacıyla tezlerin özetleri veya tez erişim izni olanların “Yöntem” bölümü incelenmiştir. Araştırmanın yazarları ilk etapta birbirinden bağımsız olarak tarama, analiz, kodlama, tema ve alt temaları oluşturmuştur. Sonrasında elde edilen tez çalışmaları karşılaştırılarak bir araya getirilmiştir. Analiz sonucunda tema ve alt temalar gözden geçirilerek fikir birliğine varılmıştır.

Bulgular

1. Lisansüstü Tezlerle İlgili Tespitler

Tablo 1. Akıcı Okuma ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Yıllara ve Türlerine Göre Dağılımı

	Tez Türü				Toplam	
	Yüksek Lisans		Doktora			
Yıllar	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
2002-2010	3	%7	2	%7	5	%7
2011-2021	41	%93	27	%93	68	%93
Toplam	44	100	29	100	73	100

YÖK Ulusal Tez Merkezi’nden erişilen akıcı okuma becerisine yönelik 2002’den 2021 yılına kadar yapılan tüm tez çalışmaları ele alındığında, 2002-2010 yılları arasında toplam 5 tez yazıldığı ve bu tezlerin toplam tez sayısının %7’sini, 2011-2021 yılları arasında toplam 68 tez yazıldığı ve bu tezlerin toplam tez sayısının %93’ünü oluşturduğu görülmektedir. Tarama neticesinde elde edilen toplam 73 tezin 2’sinin erişime kapalı olmasından dolayı tezlerin özetlerinden elde edilen veriler araştırmaya dâhil edilmiştir.

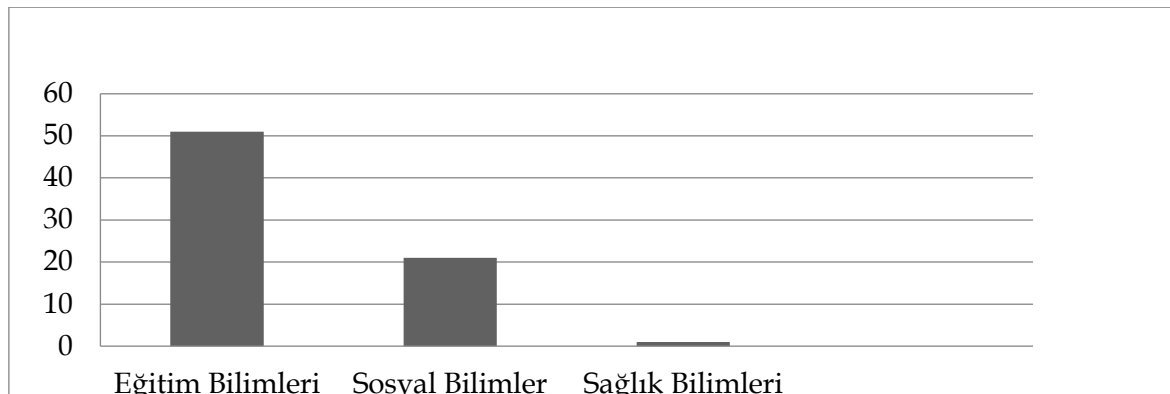
Okuma akıcılığına yönelik hazırlanan lisansüstü tezlerin sayısının ve alanlara göre dağılımının belirlenmesi ileriye dönük yapılacak araştırmalara yön verecek olması bakımından önemlidir. Tablo 1’den hareketle 2002-2010 yılları arasında 3 yüksek lisans, 2 doktora tezi; 2011-2021 yılları arasında ise 41 yüksek lisans, 27 doktora tezi yazılmıştır. Yine Tablo 1’e bakıldığında yıllara göre yüksek lisans ve doktora tezlerinde artış olduğu görülmektedir. Yapılan lisansüstü tezlerin tamamı göz önünde bulundurulduğunda tezlerin büyük bir çoğunluğu yüksek lisans tezlerinden oluşmaktadır. 2002-2010 yılları arasında hem yüksek lisans hem de doktora tezlerinin sayısının yok denecek kadar az olması dikkat çekmektedir. Ayrıca, 2011-2021 yılları arasında okuma akıcılığına yönelik yapılan tezlerin 2002-2010 yılları arasında yapılan tezlerden %86 oranında fazla olduğu görülmektedir. Türkiye’deki üniversitelerin sayısı göz önünde bulundurulduğunda akıcı okumanın bu denli önem arz ettiği günümüzde hazırlanan lisansüstü tezlerin sayısının yeterli olmadığını söylemek mümkündür.

Tablo 2. Akıcı Okuma ile İlgili Tezlerin Alanlara Göre Dağılımı

	Tez Türü				Toplam
	Yüksek Lisans		Doktora		
	2002-2010	2011-2021	2002-2010	2011-2021	
Türkçe Eğitim	-	28	2	17	47
Özel Eğitim	-	7	-	7	14
Eğitim	2	1	-	2	5
İngilizce	1	1	-	-	2
Teknoloji	-	2	-	-	2
İletişim	-	1	-	1	2
Tiyatro	-	1	-	-	1

Bu bölümde akıcı okuma alanında yapılan tezlerde çalışılan alanlara/ konulara ilişkin bulgular yer almaktadır. Tablo 2 incelendiğinde tezlerin en çok 47 tez ile Türkçe Eğitimi alanında yapıldığı görülmektedir. Akıcı okuma becerisine yönelik kazanımların dil öğretimi içinde yer alması sebebiyle Türkçe Eğitimi alanında daha çok çalışmanın olması beklenen bir durumdur. Tezlerin çalışma alanlarına dağılımına baktığımızda ise Türkçe eğitimi alanını toplam 14 tez ile Özel Eğitim takip etmektedir. Özel Eğitim alanında yapılan tez sayısının diğer alanlara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeninin günümüzde önemli sorun haline gelen okuma güçlüğü, öğrenme güçlüğü vb. sorunları bulunan ve özel gereksinime ihtiyaç duyan öğrencilere yönelik özel eğitim alanında yapılan çalışmaların sayısının artmasından kaynaklandığı söylenebilir. Diğer alanlarda ise yapılan çalışma sayısı sınırlı tutulmuştur. İngilizce öğretimi alanında 2002-2021 yılları arasında sadece 2 yüksek lisans tezinin yapıldığı görülmektedir. Her dilde akıcı okuma becerisinin kazandırılmaya çalışıldığı düşünüldüğünde İngilizce öğretimi alanında sadece 2 tezin yapılmış olması dikkat çekmektedir. Ayrıca tiyatral metinler sahnelenmeden önce oyuncu tarafından akıcı bir şekilde okunur ve ezberlenir. Bu sebeple akıcı okumanın tiyatroyla yakın ilişkisi bulunmaktadır. Fakat tiyatro alanında akıcı okuma becerisine yönelik sadece bir tez yapıldığı tespit edilmiştir. Akıcı okuma becerisinin birçok alanla ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda bu beceri üzerine birçok alanda daha fazla tez hazırlanması beklenmektedir.

Tablo incelendiğinde 2002-2010 yılları arasında Eğitim Bilimlerinde 2, İngilizce Eğitiminde ise 1 yüksek lisans tezi, Türkçe Eğitiminde ise yalnızca 2 doktora tezinin hazırlandığı diğer alanlarda yüksek lisans ve doktora tezinin bulunmadığı görülmektedir. 2011-2021 yılları arasında ise yüksek lisans ve doktora tezlerinde önceki yıllara göre artış meydana gelmiştir. Bu da akıcı okuma alanına son on yılda önceki on yıla göre daha çok önem verildiğini göstermektedir.

Grafik 1. Akıcı Okuma ile İlgili Tezlerin Enstitüye Göre Dağılımı

Akıcı okuma ile ilgili hazırlanan tezlerin enstitülere göre dağılımının yer aldığı Grafik 1’de ağırlıklı olarak Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri olmak üzere iki enstitü bünyesinde tezlerin toplandığı görülmektedir. Hazırlanan tezlerin enstitülere göre sayılarına baktığımızda ise en fazla 51 tez ile Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde tezin hazırlandığı, bunu 20 tez ile Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün takip ettiği ve 1 tez ile en az Sağlık Bilimleri Enstitüsü’nde tez hazırlandığı tespit edilmiştir. Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde hazırlanan tezlerin sayısının fazla olmasında son yıllarda Eğitim Bilimleri Enstitüleri’nin sayılarının artmasının etkili olduğu söylenebilir. Akıcı okuma becerisinin diğer disiplinlerle ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda yapılan çalışmaların eğitim fakültelerinin yanında farklı bölüm ve ana bilim dallarının tezlerinde de konu olarak yer alması gerektiği söylenebilir. Ancak Grafik 1’e bakıldığında bu durumun böyle olmadığı enstitülerin dağılımından açıkça görülmektedir.

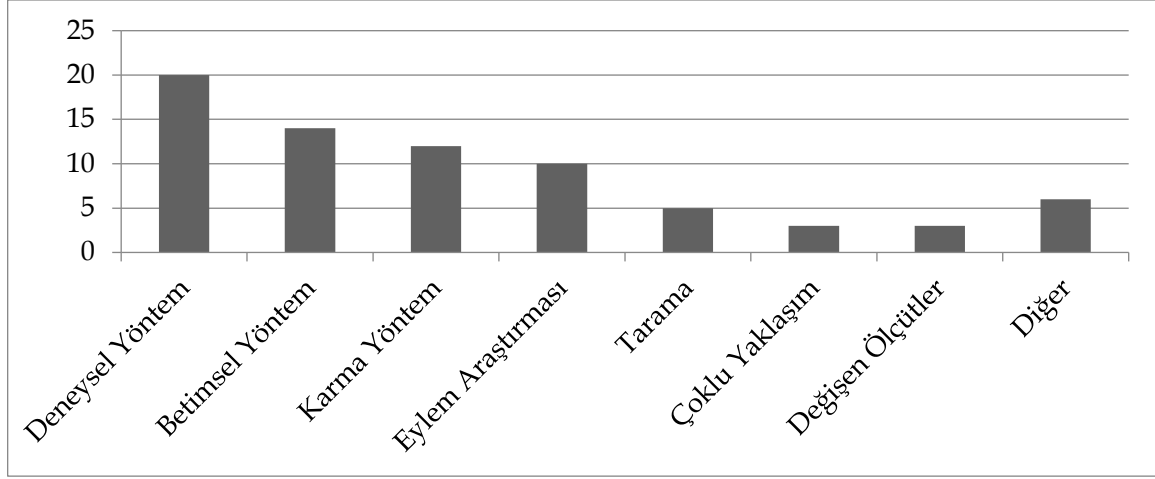
Tablo 3. Akıcı Okuma ile İlgili Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	Frekans	Yüzdelerik (%)
Gazi Üniversitesi	20	27,3
Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi	6	8,2
Ankara Üniversitesi	5	6,8
Necmettin Erbakan Üniversitesi	4	5,4
Hacettepe Üniversitesi	3	4,1
Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi	3	4,1
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	3	4,1
Ahi Evran Üniversitesi	3	4,1
Kırıkkale Üniversitesi	3	4,1
Uşak Üniversitesi	2	2,7
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	2	2,7
Pamukkale Üniversitesi	2	2,7
Anadolu Üniversitesi	2	2,7
Diğer Üniversiteler (15 Üniversite)	15	20,5
Toplam	73	100,0

Yapılan çalışmaların üniversitelere göre dağılımı incelendiğinde ise toplam 73 çalışmanın 28 farklı üniversitede gerçekleştiği Tablo 3’te görülmektedir. Bu üniversitelerden 15’inde yapılan çalışma sayısı 2’den az olduğu için “diğer” kategorisinde ele alınmıştır. Akıcı okuma ile ilgili tezlerin hazırlanmasında öne çıkan üniversitelerin başında 20 teze Gazi Üniversitesi (%27,3) gelmektedir. Bunu sırasıyla 6 teze (%8,2) Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, 5 teze (%6,8) Ankara Üniversitesi, 4 teze (%5,4) Necmettin Erbakan Üniversitesi, 3’er (%4,1) teze Hacettepe Üniversitesi, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Ahi Evran Üniversitesi ve Kırıkkale Üniversitesi takip etmektedir. Uşak Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesinde ise akıcı okuma ile ilgili 2 (%2,7) tez hazırlandığı tespit edilmiştir. Akıcı okumaya yönelik 1 tez hazırlanan toplam 15 üniversite bulunmaktadır.

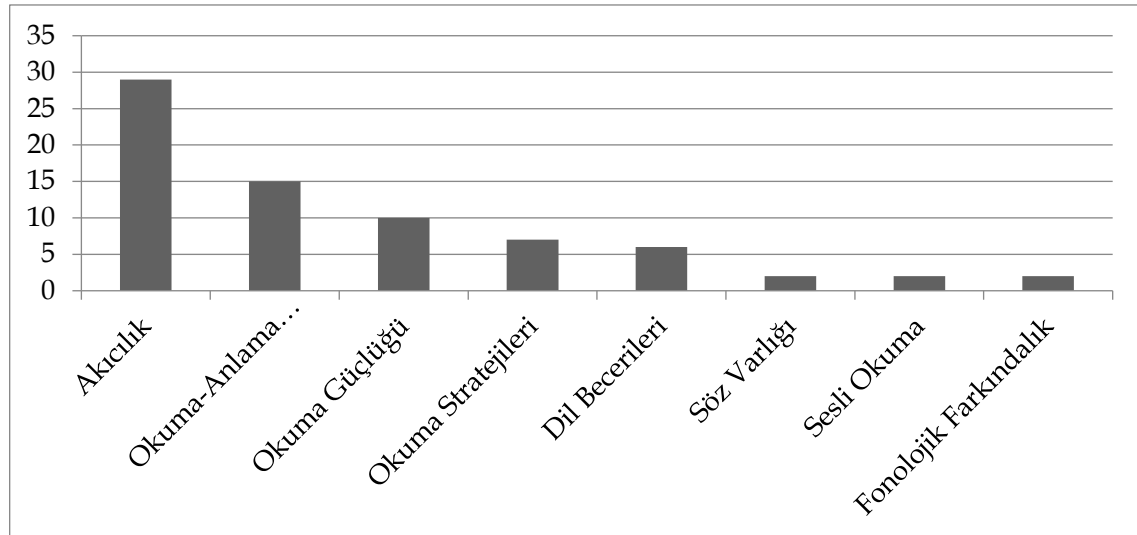
Yine Akıcı okumanın üniversitelere göre dağılımı incelendiğinde Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Ahi Evran Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi, Uşak Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesinde hazırlanan tezlerin yalnızca yüksek lisans, Pamukkale Üniversitesinde hazırlanan 2 tezin de yalnızca doktora tezlerinden oluştuğu tespit edilmiştir. Gazi Üniversitesi’nde hazırlanan 20 tezin 16’sını doktora, 4’ünü de yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır. Yine Ankara

Üniversitesi'nde hazırlanan doktora tez sayısının (3) yüksek lisans tez sayısından (2) fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara baktığımızda ise köklü ve daha büyük üniversitelerde yapılan doktora çalışmalarının yüksek lisans çalışmalarından fazla olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu dağılımın farklılığında üniversitelerin yüksek lisans ve doktora eğitimlerine başladığı tarih ve bölümdeki tez danışmanlığı yapan akademisyenlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Grafik 2. Akıcı Okuma ile İlgili Tezlerin Yönteme Göre Dağılımı

Grafik 2 incelendiğinde akıcı okumaya yönelik tezlerin araştırma yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden deneysel yöntemin (20) daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Bunu deneysel olmayan nicel yöntemlerden betimsel tarama (14) takip etmektedir. Karma yöntem (12) ve nitel araştırmalardan eylem araştırması (10) diğer tercih edilen yöntemlerdendir. En az tercih edilen araştırma desenleri ise Tarama (5), Çoklu Yaklaşım (3), Değişen Ölçütler (3) ve "diğer" kategorisinde yer alan Yapısal Eşitlik (1), Nedensel Karşılaştırma (1), Cros Ower (1) yöntemleridir. Yöntemlerin geniş tutulması hazırlanan çalışmaların niteliğini arttırmaktadır ve akıcı okumanın farklı yöntemlerle incelenmesine olanak tanımaktadır.

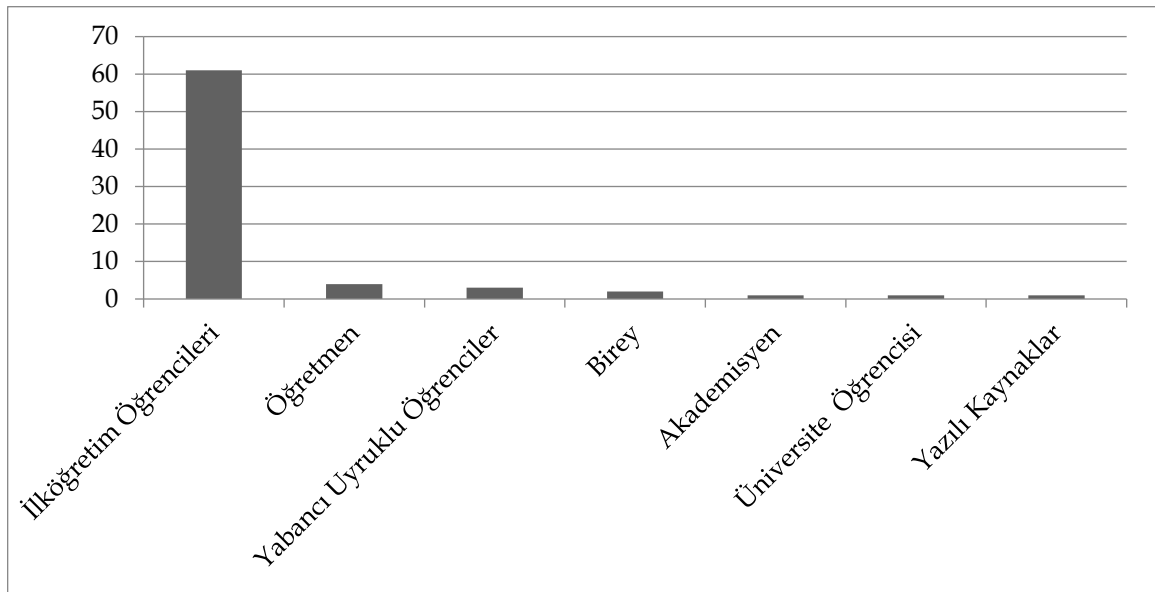
Grafik 3. Akıcı Okuma ile İlgili Tezlerin Anahtar Sözcüklere Göre Dağılımı

Grafik 3'te akıcı okuma ile ilgili tezlerin anahtar sözcüklere göre dağılımına yönelik veriler yer almaktadır. Bir araştırmanın içeriğine dair bilgi veren ve bir konuda araştırma yapmak isteyenlerin kaynakları filtrelemesini sağlayan anahtar sözcükler

oldukça önemlidir. Hazırlanan her araştırma raporunun içeriğini yansıtan ve alanda bulunabilirliğini sağlayan anahtar sözcüklere sahip olması beklenir. Akıcı okuma alanında yapılan tezler incelendiğinde, Ulusal Tez Merkezi’ndeki özetlerin 12’sinde anahtar kelimelere yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu sayı toplam tez sayının %16’sını oluşturmaktadır. Yine incelenen tezlere göre tez özetlerinde en az 1, en fazla 10 anahtar sözcük kullanıldığı belirlenmiştir. Genel olarak araştırmalarda ortalama anahtar sözcük sayısının 3- 6 olduğu düşünüldüğünde (APA 2009) hazırlanan tezlerin birçoğunun ölçüte uygun olduğu söylenebilir.

Grafik 3’e bakıldığında tezlerde en fazla geçen anahtar sözcüğün “akıcılık” olduğu görülmektedir. Akıcı okuma ile okuduğunu anlama ve okuma stratejisi arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda hazırlanan tezlerde “okuma-anlama becerisi, okuma stratejileri” gibi anahtar kavramlara yer verilmesi beklenir. Grafik 3 incelendiğinde akıcılıktan sonra “okuma anlama”, dördüncü sırada ise “okuma stratejileri” anahtar sözcüklerine yer verildiği görülmektedir. Diğer bir unsur olan kelime bilgisi de akıcı okuma için oldukça önemlidir. Yapılan araştırmalarda, kelime bilgisinin bilgi verici metni anlamayı daha fazla anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır (Yıldırım, Yıldız ve Ateş, 2011). Okuyucuların okudukları metni doğru ve eksiksiz anlayabilmeleri için sözcükleri doğru anlamlandırmaları gerekmektedir. Ancak Grafik 3’e bakıldığında “söz varlığı”nın anahtar kelime olarak geçtiği tez sayısı yalnızca 2’dir.

Bunların yanı sıra “sesli okuma, fonolojik farkındalık” gibi kelimelerin anahtar kelime olarak geçtiği tez sayısı 2’dir. Akıcı okumanın en önemli bileşeni olan “prozodi” kelimesinin anahtar kelime olarak kullanıldığı tez bulunmamaktadır. Burada bu önemli kavramın anahtar kelime olarak geçmemesi oldukça dikkat çekicidir. Çünkü konuşmada olduğu gibi sesli okumada da tonlama, odaklama ve duraklama akıcı okumanın en önemli unsurlarıdır. Bütün bu unsurların doğru bir şekilde yansıtıldığı okuma “Prozodik Okuma” olarak nitelendirilmektedir. Prozodik okuma akıcı okuma becerisinin bir bileşeni olarak karşımıza çıkmakta ve nitelikli bir okuma için gerekli olan bir beceridir. Okuma becerisinin etkili bir biçimde kazanılmasında da başat rol üstlenmektedir. Bu nedenle akıcı okuma tezlerinde prozodi ile ilgili konulara da yer verilmesi gerekmektedir.

Grafik 4. Akıcı Okuma ile İlgili Tezlerin Çalışma Grubuna Göre Dağılımı

Akıcı okuma alanında yapılan lisansüstü tezler incelendiğinde çalışmaların en çok ilköğretim öğrencileri üzerinde (%83,6) yapıldığı, %5’ini öğretmenlerin, %4’ünü ise

yabancı uyruklu öğrencilerin oluşturduğu ve dengesiz bir dağılımın olduğu Grafik 4'te görülmektedir. Çalışma grubunun büyük oranda ilköğretim öğrencilerinden seçilme sebebinin okuma alışkanlığı ve akıcı okuma becerisinin genellikle bu dönemde kazandırılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bir öğrencinin akıcı okuma becerisinin gelişmesinde ailenin ve öğretmenlerin etkisi çoktur. Ancak çocuğun bu beceriyi kazanmasında onu yönlendirecek olan kişilerin akıcı okuma konusunda tecrübesi de oldukça önemlidir. Bunu tespit edebilmek için öğretmenleri ve bireyleri konu alan çalışmaların daha fazla yapılması gerekmektedir. Tablodan hareketle akıcı okumanın çalışma gruplarına göre dağılımında öğretmenlere, bireylere, üniversite öğrencilerine gerektiği kadar yer verilmediği görülmektedir. Alana katkı sağlamak adına akademisyenler ve üniversite öğrencilerini konu alan çalışmalara çok daha fazla yer verilmesi gerekmektedir.

2. Makalelerle İlgili Tespitler

Tablo 4. Akıcı Okuma ile İlgili Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Sıklık	Yüzde
2002-2010	21	%10,9
2011-2021	172	%89,1
Toplam	193	100

Yukarıda yer alan Tablo 4'te Google akademik, Sobiad sitelerinin taranması neticesinde 2002-2021 yılları arasında akıcı okuma becerisine yönelik toplam 193 makale tespit edilmiştir. Bu makalelerin 21'i 2002-2010 yılları arasında, 172'si ise 2011-2021 yılları arasında hazırlanmış çalışmalardır. Tablo 4'ten de görüldüğü üzere 2002-2010 yılları arasındaki yazılan makale sayısı toplam makale sayısının %10'unu oluşturmaktadır. Bu oran da oldukça düşük bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. 2011-2021 yılları arasında ise yazılan makale sayısında %78,2 oranında hafife alınmayacak kadar bir artış gerçekleşmiştir. Bu artışın 2010 yılından sonra üniversite, yüksek lisans programı, yüksek lisansa kayıt olan öğrenci sayısının artması, yine ilerleyen zamandan ve teknolojik gelişmelerden hareketle öğrencilerin bu konuda bilinç sahibi olarak yüksek lisans programlarına yönlendirilmiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 5. Akıcı Okuma ile İlgili Makalelerin Alanlara Göre Dağılımı

	2002-2010	2011-2021	Toplam
Türkçe	8	87	95
Özel Eğitim	7	21	28
İngilizce	4	23	27
İletişim	-	9	9
Sosyal	1	8	9
İlk okuma-yazma	-	7	7
Matematik	-	4	4
Eğitim	-	4	4
Sağlık	1	2	3
Teknoloji	-	2	2
Müzik	-	2	2
Fen	-	1	1
Sanat	-	1	1
Tarih	-	1	1
Toplam	21	172	193

Akıcı okuma üzerine yapılan ve 2002-2021 yılları arasında yazılan makalelerin alanlarına dağılımlarına bakılacak olursa en fazla çalışma 95 ile Türkçe Eğitimi alanında yapıldığı Tablo 5’te görülmektedir. Bunun sebebi okumanın dört temel dil becerisinden biri olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu nedenle araştırmacılar akıcı okumayı ve okuma becerisini geliştirmeyi genellikle Türkçe alanı ile özdeşleştirmişlerdir. Bu çalışmaların 8’i 2002-2010 yılları arasında, 87’si ise 2011-2021 yılları arasında yapılmıştır. Buradaki sayı farkı oldukça dikkat çekicidir.

Türkçe alanından sonra en fazla çalışma 28 ile Özel Eğitim alanında yapılmıştır. Özel Eğitim alanındaki çalışma sayısı tezlerde olduğu gibi makalelerde de diğer alanlardan fazladır. Bunun sebebi öğrenme güçlüğü yaşayan öğrencilere akıcı okuma becerisi kazandırılmaya çalışılmasından kaynaklanmış olabilir. İngilizce öğretimi alanında akıcı okumaya yönelik makale sayısının tezlerde olduğu gibi istenen düzeyde olmadığı görülmektedir. Bunların yanı sıra en az çalışma birer çalışma ile fen, sanat ve tarih alanlarında yapılmıştır. Burası da oldukça önemli bir husustur. Akıcı okuma hayatımızın her anında olması gereken bir beceridir. Hele ki sanat ve tarih alanı bu konuda çok önemlidir. Tarih alanındaki metinlerin okunup anlaşılabilmesi için akıcı okuma gereklidir. Ancak elde edilen veriler doğrultusunda bu alanlarda akıcı okumayla ilgili yok denecek kadar az araştırma bulunmaktadır.

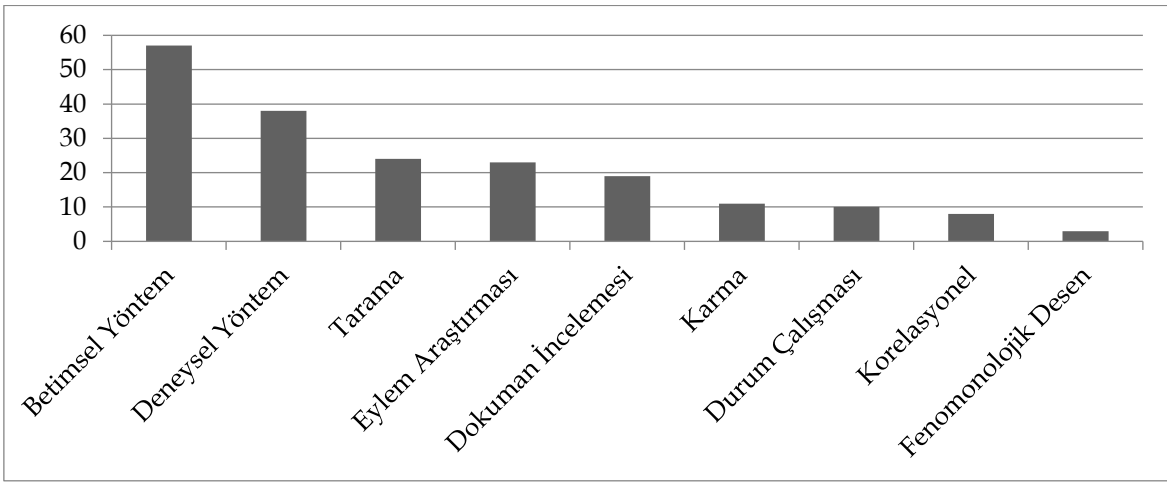
Alanların yıllara göre hazırlanan makalelerin sayılarına baktığımızda ise 2002-2010 yılları arasında yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Hatta çoğu alanla ilgili çalışmalar yapılmamıştır. Ancak 2011-2021 yıllarında bu çalışmaların sayısında yeterli olmasa da geçmişe oranla büyük bir artış gerçekleşmiştir ve farklı alanlarda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Farklı alanlarda çalışmaların ortaya çıkması alan yazına katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir. Ve akıcı okumanın yalnızca Türkçe dersinde kazandırılması gerektiği yalnızca Türkçe derslerinde kullanıldığı ön yargısının da önüne geçilmiş olmaktadır.

Tablo 6. Akıcı Okuma ile İlgili Makalelerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	Frekans	Yüzdeler
Gazi Üniversitesi	23	11,9
Ankara Üniversitesi	18	9,3
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	10	5,1
Pamukkale Üniversitesi	10	5,1
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	9	4,7
Necmettin Erbakan Üniversitesi	6	3,1
Hacettepe Üniversitesi	6	3,1
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	5	2,6
Karadeniz Teknik Üniversitesi	5	2,6
Sakarya Üniversitesi	5	2,6
Ordu Üniversitesi	4	2
Afyon Üniversitesi	4	2
Selçuk Üniversitesi	4	2
Uşak Üniversitesi	4	2
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	4	2
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	4	2
Akdeniz Üniversitesi	3	1
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	3	1,5
Diğer Üniversiteler (47 Üniversite)	66	34,1

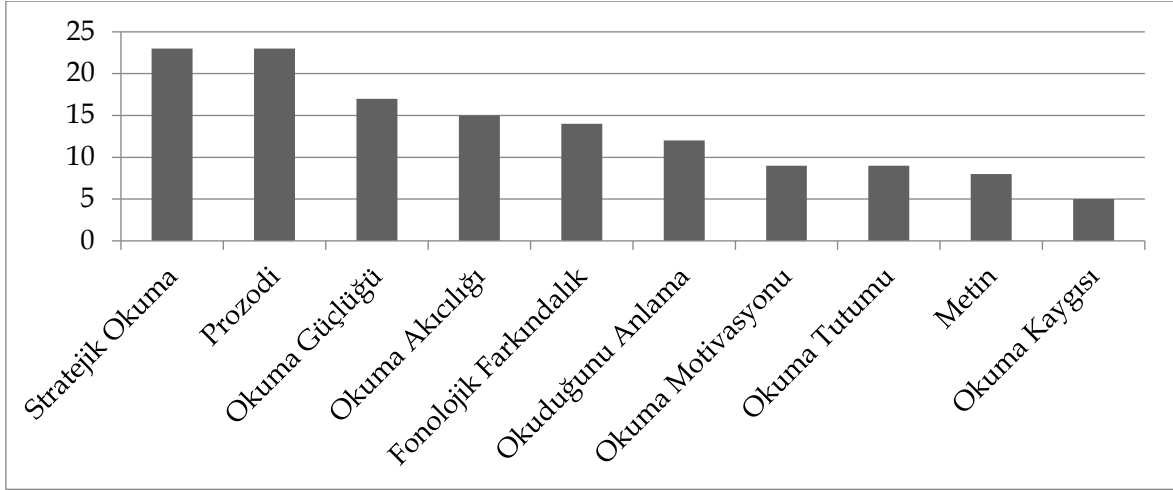
Toplam	193	100,0
---------------	------------	--------------

Yapılan çalışmaların üniversitelere göre dağılımının gösterildiği Tablo 6'da 193 çalışmanın 65 farklı üniversitede gerçekleştiği görülmektedir. Bu üniversitelerden 47'sinde yapılan çalışma sayısı 3'ten az olduğu için "diğer" kategorisinde ele alınmıştır. Akıcı okuma ile ilgili makalelerin hazırlanmasında öne çıkan üniversitelerin başında yapılan tezlerde olduğu gibi Gazi Üniversitesi (%11,9) gelmektedir. Bunu sırasıyla Ankara Üniversitesi (%9,3), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi (%5,1), Pamukkale Üniversitesi (%5,1), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (%4,7), Necmettin Erbakan Üniversitesi (%3,1) ve Hacettepe Üniversitesi (%3,1) takip etmektedir. En az çalışmalar ise diğer kategorisinde yer alan Bartın Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi, Harran Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Bu üniversitelerde hazırlanan çalışmalar nicelik olarak yeterli bir seviyede değil ancak sanılanın aksine birçok üniversitede çalışmanın yapılmış olması sevindiricidir. Özellikle büyükşehirlerin yanı sıra küçük şehirlerde de çalışmaların yapılması dikkat çekicidir.

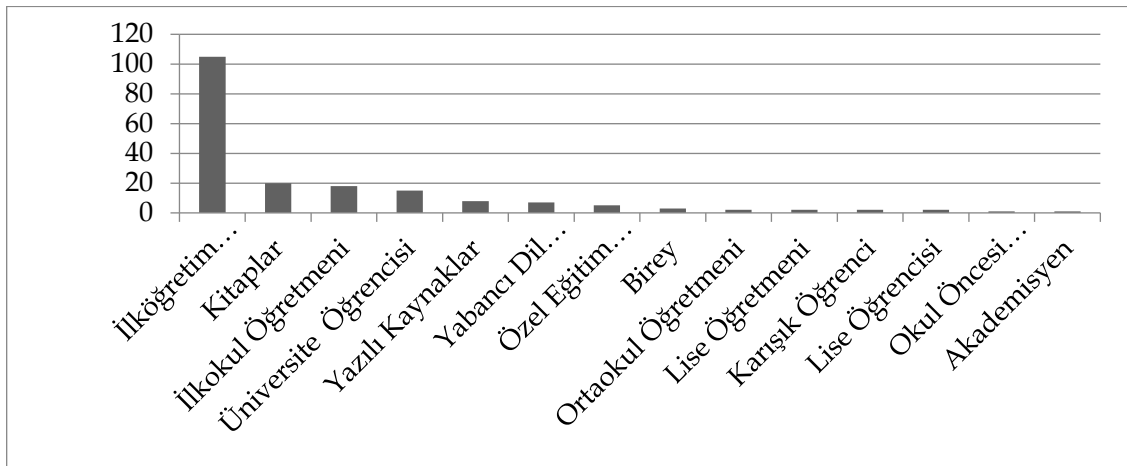
Grafik 5. Akıcı Okuma ile İlgili Makalelerin Yönteme Göre Dağılımı

Grafik 5'te akıcı okuma ile ilgili çalışmaların araştırma desenine göre dağılımı incelendiğinde betimsel yöntemin (f=57) daha çok tercih edildiği görülmektedir. Bunu deneysel, tarama, eylem araştırması, doküman incelemesi, karma ve durum çalışması yöntemleri takip etmektedir. Korelasyonel desen (f=8) ve nitel araştırmalardan fenomonolojik desen (f=3) en az tercih edilen araştırma desenleridir. Tabloya göre incelenen 193 makalede farklı farklı araştırma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu alan yazına katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir. Farklı desenler ve yöntemlerin kullanılmış olması okuyucunun bakış açısının genişlemesi ve akıcı okumayla ilgili derinlemesine araştırmaların yapılması yönünden önemlidir. Çalışmalarda betimsel ve deneysel desenlerin diğer yöntemlere oranla daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu durum akıcı okuma becerisinin geliştirilmesine yönelik farklı yöntemlerin ve materyallerin kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Grafik 6. Akıcı Okuma ile İlgili Makalelerin Anahtar Sözcüklere Göre Dağılımı

Grafik 6’da akıcı okuma ile ilgili makalelerin anahtar sözcüklere göre dağılımına yönelik veriler yer almaktadır. 2002-2021 yılları arasında yazılan 193 makale anahtar kelimeler açısından incelendiğinde toplam anahtar kelime sayısının 800’den fazla olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada bu anahtar kelimelerin hepsi ele alınamayacağı için makalelerin özet kısmında belirtilen anahtar kelimelerden ilk sıradaki anahtar kelime göz önüne alınarak Grafik 6 oluşturulmuştur. Bir makalede birinci sırada ele alınan anahtar kelime diğer bir makalede ikinci veya üçüncü sırada yer aldığı için tabloda belirtilenler haricinde dikkati çekecek düzeyde farklı bir anahtar kelimeye rastlanılmamıştır. Tablodan hareketle incelenen çalışmalarda en fazla stratejik okuma anahtar kelime olarak kullanılmıştır. Stratejik okuma kendi içerisinde eşli okuma (5), tekrarlı okuma (1), sesli okuma (1), eko okuma (1), eleştirel okuma (1) gibi anahtar kelimeleri de bünyesinde barındırmaktadır ve bazı makalelerde bu yöntem ve stratejiler ilk sırada anahtar kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak tek tek hepsini yazmak yerine stratejik okuma başlığı altında birleştirilerek toplu olarak gösterilmiştir. Yine prozodi de en fazla karşımıza çıkan bir diğer anahtar kelimedir. Prozodi de bünyesinde okuma hızı (5) dikkat (1), doğru okuma (6), telaffuz (3) gibi anahtar kelimeleri barındırmaktadır. Tablodan hareketle en az kullanılan anahtar kelime okuma kaygısı gibi görünse de tabloya yazılmayan 58 tane daha çalışma bulunmaktadır ve bu çalışmalarda kullanılan anahtar kelime sayısı oldukça azdır. İncelenen makalelerde en az görülen anahtar kelimeler; akademik başarı, müzik, tiyatro, dil ve anlatım, tekerleme, disleksi ve Türkçe öğretimi gibi kelimelerdir.

Grafik 7. Akıcı Okuma ile İlgili Makalelerin Çalışma Grubuna Göre Dağılımı

Grafik 7’de akıcı okuma becerisinin çalışma grubuna göre dağılımına bakıldığında en fazla çalışma ilköğretim öğrencileri ile yapıldığı görülmektedir. İlköğretim öğrenci grubu kendi içerisinde ilköğretim birinci ve ilköğretim ikinci kademe olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. İlköğretim birinci kademenin çalışma grubu olarak seçildiği toplam çalışma sayısı 71, ilköğretim ikinci kademenin çalışma grubu olarak seçildiği çalışma sayısı 34’tür. Bu verilerden hareketle ilköğretim birinci kademe üzerine daha çok çalışma yapılmıştır. Bunun ilk okuma yazmanın temellerinin ilköğretim birinci kademe de atılıyor olmasından ve okuma alışkanlığının birinci kademe de kazandırılmaya çalışılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Hazırlanan makalelerin çalışma grubuna göre dağılıma baktığımızda 105 makale ile en çok İlköğretim öğrencileri ele alınmış, ilköğretim öğrencilerinden sonra ise en çok çalışma 20 makale ile kitaplar üzerine hazırlanmıştır. Kitaplar üzerine çalışmalar daha çok doküman analizi ve literatür taraması olarak karışımıza çıkmaktadır.

Grafik 7’den hareketle kademe fark etmeksizin öğretmenler üzerinde yapılan çalışmaların sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Bunun nedeni öğretmenlerin bu beceriye sahip olduğu varsayımından kaynaklanıyor olabilir. Ancak incelenen çalışmalarda öğretmenlerin de bu konuda oldukça eksik olduğu vurgulanmaktadır. Akademisyenler ise yalnızca 1 makalede çalışma grubu olarak seçilmiştir. Buradaki sayı azlığı oldukça önemlidir. Akademisyenlerimiz toplumumuzda uzman kişi olarak danışılan kişilerdir. Eğitim öğretimin en başat elemanlarından biridir. Onlar üzerinde yapılacak çalışmaların sayısının artırılması gelecek kuşaklara da yol gösterici olabilir. Tabloda görüldüğü üzere 2 makalede çalışma grubu olarak karışık seviyede öğrenciler seçilmiştir. Bu da bütünsel olarak görmek açısından katkı sağlamıştır.

Sonuç ve Tartışma

Akıcı okuma, Türkçe eğitimi başta olmak üzere bütün disiplinler için büyük önem taşımaktadır. Okuma akıcılığının kazandırılması hayatın her alanında bireye önemli bir imkân sağlayacağı için bu konu üzerinde farklı yöntemlerin kullanıldığı bilimsel çalışmaların yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda araştırmada 2002-2021 yılları arasında akıcı okuma ile ilgili 73 lisansüstü tez ve 193 makale; “yapıldığı yıl”, “program türü” (yüksek lisans/ doktora), “yapılan çalışma grubu” “kullanılan desen” “çalışmanın yürütüldüğü alan”, “anahtar kelimeler”, “çalışmanın yapıldığı enstitü” ve “yapıldığı üniversite” bakımından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Akıcı okumaya yönelik 44 yüksek lisans tezi ve 29 doktora tezi doküman analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Akıcı okuma üzerine toplam 73 lisansüstü tez çalışmasının olmasının bu alanın gelişimi açısından yeterli olmadığı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda doktora düzeyindeki çalışmaların da fazla yapılmadığı ortaya çıkmıştır. 2002-2010 yılları arasında akıcı okuma becerisine yönelik yapılan toplam tez sayısı 5’tir. Bu durum akıcı okumaya yönelik yapılan araştırmaların sayıca yetersiz olduğunu göstermektedir. Elbir ve Bağcı (2013) 1997-2012 tarihleri arasında okuma eğitimi üzerine yapılmış tez çalışmalarını değerlendirdikleri çalışmalarında okuma becerisini konu alan tez sayısının yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Bu sonuç çalışmada ortaya çıkan sonucu desteklemektedir. 2011-2021 yılları arasında yapılan tez sayısı 68’e yükselmiştir. 2011-2021 yılları arasında yapılan tez sayısının artmasında lisansüstü eğitime önem ve ilgilinin artması sebep olarak gösterilebilir. Gürkaner ve Güven (2020) de Türkiye’de akıcı okuma üzerine ilköğretim düzeyinde yapılan lisansüstü tezleri inceledikleri çalışmalarında Türkiye’de ilköğretim düzeyinde akıcı okuma üzerine lisansüstü tezlerinin 2012 yılından bu yana yılda en az bir kez hazırlanmış olduğunu ve son yıllarda Türkiye’de akademik alanda akıcı okuma konusuna ilginin artmış olduğunu ifade etmişlerdir. Ceren, Aydın ve Onarcıoğlu’nun (2018) okuma eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlere dair çalışmasında; ilk tez çalışmasının

2006 yılında, en fazla tez çalışmasının ise 2013 yılında yapıldığı tespit edilmiştir. Bu da okuma eğitimi araştırmalarındaki eğilimlerin arttığını göstermekle birlikte yapmış olduğumuz çalışmayı desteklemektedir.

Makalelerin yıllarına göre oranlarına baktığımızda da farklı bir durum karşımıza çıkmamaktadır. Toplam yazılan 193 makalenin 172’si 2011-2021 yılları arasında, geriye kalan 21 makalenin de 2002-2010 yılları arasında yazıldığı görülmektedir. Sonuç olarak hem tezler hem de makaleler üzerine yapılan çalışmalarda ilk yıllar oldukça az sayıda çalışma ortaya konmuştur. Bu sayı ilerleyen yıllarda artış göstermiş olsa da yeterli değildir.

İncelenen tezlerin alanlarına göre dağılımlarına bakıldığında ise en fazla Türkçe alanında çalışmalar yapılmıştır. Boyacı ve Demirkol’un (2018) “Türkçe Eğitimi Alanında Yapılan Doktora Tezlerinin İncelenmesi” isimli çalışmasında da 1995’ten 2018’e kadar Türkçe Eğitimi alanında 275 doktora tezi yazıldığı tespit edilmiştir. Bu da bizim çalışmamızı destekler nitelikte bir veridir. Bunun sebebi okuma becerisinin Türkçe derslerinde kazandırılması gerektiği düşüncesinden kaynaklanıyor olabilir. Bu oldukça yanlış bir tutumdur. Akıcı okuma becerisi disiplinler arası bir anlayışla öğrencilere kazandırılmalıdır. En az çalışma ise tiyatro alanında yapılmıştır. Tiyatroda okuma ve duyguyu karşıya geçirme çok önemlidir. Akıcı okumanın bileşenlerinden biri olan prozodik unsurlar en çok tiyatro metinlerinde yansıtılmaktadır. Tiyatro alanıyla ilgili yalnızca 1 çalışma yapılması şaşırtıcı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Makalelerin alanlarına göre dağılımına bakıldığında ise tezlerdeki gibi en fazla çalışma Türkçe Eğitimi alanında yapılmıştır. Bunu Özel Eğitim, İngilizce gibi alanlar takip etmektedir. En az çalışma ise birer çalışma ile tarih, sanat ve fen alanlarında yapılmıştır. Hem tezler hem de makaleler 2002-2010 yılları arasında çok daha kısıtlı ve dar bir alan çerçevesine sahipken 2011-2021 yılları arasında bu çerçeve genişlemiştir. Ve sayıları az olsa da farklı farklı alanlar dahil edilmiştir. Bu da akıcı okuma ile ilgili çalışmaların genişletilmeye çalışıldığının önemli bir göstergesidir.

Çalışmada ele alınan tezlerin enstitüye göre dağılımlarına baktığımızda ise en fazla tezin eğitim bilimleri, en az ise sağlık bilimleri enstitüsünde yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık bilimleri enstitüsünde yapılan çalışmalar genellikle okuma bozukluğu ve güçlüğü olan bireylerin tedavisi için yapılan çalışmalarla ilgilidir. Eğitim Bilimleri Enstitüleri’ndeki bu sayı fazlalığının sebebi Türkçe Eğitimi gibi bazı alanlarda yapılan çalışmaların önceden Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yapılırken YÖK’ün aldığı kararla bu alanlarla ilgili birçok çalışmanın Eğitim Bilimleri Enstitüsü bünyesine kaymasından kaynaklanıyor olabilir. Aydın (2020) “Türkiye’de Eleştirel Okuma Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi” isimli çalışmasında hazırlanan tezlerin enstitüye göre dağılımına bakıldığında en fazla tezin eğitim bilimleri ve sosyal bilimler enstitülerinde hazırlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

İncelenen tezlerin ve makalelerin üniversiteye göre dağılımlarına bakıldığında hem tezlerde hem de makalelerde en fazla çalışma Gazi Üniversitesi tarafından yapılmıştır. Ardından en fazla tez Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi ve Ankara Üniversitesinde, en fazla makale ise Ankara Üniversitesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi ve Pamukkale Üniversitesinde yapılmıştır. Sidekli ve Çetin’in (2018) “Okuduğunu Anlama Stratejilerinin Okuduğunu Anlama Etkisi: Bir Meta-analiz Çalışması” isimli araştırmasında araştırmaya dâhil edilen 27 çalışma 12 farklı üniversitede üretilmiştir. Bunun 7’sinin Gazi Üniversitesinde olduğu görülmüştür. Akıcı okuma becerisine yönelik betimsel ve deneysel çalışmaların daha fazla üniversitede gerçekleştirilmesi bu becerinin daha iyi bir duruma gelmesini sağlayabilir.

Akıcı okuma ile ilgili yazılan tezlerde en fazla deneysel yöntem kullanılmıştır. Deneysel yöntemi sırasıyla betimsel, karma, eylem araştırması gibi yöntemler takip etmektedir. En az kullanılan yöntemler ise çalışmanın bulgular kısmında “diğer” başlığı ile ifade edilen yapısal eşitlik, nedensel karşılaştırma, Cros Ower Yöntemi gibi yöntemlerdir. Gürkaner ve Güven (2020) de Türkiye’de akıcı okuma üzerine ilköğretim düzeyinde yapılan lisansüstü tezlerde yarı deneysel, deneysel, deneysel olmayan, eylem araştırması, olgu bilimsel ve karma yöntemler kullanıldığını belirlemişlerdir. Makalelerde ise en fazla betimsel yöntem, en az ise korelasyonel, fenomenolojik desen gibi yöntemler kullanılmıştır. Hem makalelerde hem tezlerde kullanılan desenler oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu da alanla ilgili gelişmelerin takip edildiği ve araştırmacıların bu konuda çaba gösterdiğinin kanıtıdır.

İncelenen tezlerde en fazla kullanılan anahtar kelime; akıcılıktır. Bunun yanı sıra okuma anlama becerisi, okuma güçlüğü gibi kelimeler de sıklıkla kullanılmaktadır. En az kullanılan anahtar kelime ise fonolojik farkındalıktır. Bu durum oldukça şaşırtıcıdır. Akıcı okumada fonoloji çok önemli bir unsurdur ve bu unsurun geri plana itilmesi, çalışmalarda ön plana çıkarılmaması büyük bir eksikliklerdir. Makalelerde ise okuma stratejisi en fazla geçen anahtar kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu prozodi ve okuma güçlüğü kavramları takip etmektedir. En az kullanılan anahtar kelimeler ise; akademik başarı, müzik, tiyatro, dil ve anlatım, tekerleme, disleksi ve Türkçe Eğitimi’dir. Burada da oldukça şaşırtıcı bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. En fazla Türkçe alanında çalışma yapılmış ancak anahtar kelime olarak en az Türkçe Eğitimi kavramı geçmektedir. Burada bir çelişki söz konusu olmuştur. Yine müzik, tiyatro gibi alanlarda okumanın akıcılığı bilhassa prozodi çok önemli unsurlardır ancak çalışmalarda geri planda kalmıştır. Varışoğlu, Şahin ve Göktaş’ın (2013) çalışmasında da 2000-2011 yılları arasında Türkçe eğitimi araştırmalarındaki eğilimin daha çok okuma ile ilgili olduğu, incelenen 558 çalışmadan 119’unun okuma eğitimi üzerine yapıldığı ifade edilmiştir.

Akıcı okuma ile ilgili tezlerin çalışma grubuna göre dağılımına baktığımızda ise en fazla ilköğretim öğrencileri, en az da yazılı kaynaklar yer almaktadır. Makalelerde de durum farklı değildir. En fazla çalışma ilköğretim öğrencileri ile en az çalışma ise akademisyenlerle yapılmıştır. Makalelerde yazılı kaynakların sayısı tezlere orana fazladır. Ancak hem tezlerde hem de makalelerde akademisyenlerle, üniversite öğrencileri ile bilhassa öğretmenler ile yapılan çalışma sayısı oldukça azdır.

Sonuç olarak, Türkiye’de okuma akıcılığı üzerine yapılan araştırmaların sayısı son yıllarda artmış olsa da akıcı okumanın diğer becerilerle ilişkisi düşünüldüğünde bu sayının yetersiz olduğu söylenebilir. Ayrıca akıcı okuma becerisi üzerine yapılan tezlerde konu çeşitliliğinin sağlanması, farklı yöntem ve tekniklerin kullanıldığı deneysel çalışmalara yer verilmesi akıcı okuma becerisinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Öneriler

Araştırmada elde edilen sonuçların akıcı okuma alanında ileride yapılacak araştırmalara yön vereceği düşünülmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak şu öneriler getirilebilir:

- Akıcı okuma becerisi birçok alanı ilgilendirdiği için yapılacak çalışmalar, sadece belirli bir alanla sınırlı tutulmayıp disiplinler arası bir anlayış gözetilerek yelpaze geniş tutulabilir. Bu sayede bütün disiplinlerde akıcı okumanın önemi üzerinde durulabilir.

- Akıcı okuma becerisini kazandırmada öğretmenlerin rolü göz önünde bulundurulduğunda eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarının akıcı okuma becerilerinin değerlendirilmesine ya da bu beceriyi ölçme ve değerlendirebilme becerilerine yönelik çalışmalar yapılabilir.
- Yurtiçinde ve yurtdışında, akıcı okumaya yönelik yapılan tezler karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Bu sayede yapılan çalışmalara daha eleştirel bir gözle bakılarak eksiklikler giderilebilir.
- Öğrencilerin bütünsel gelişimine katkı sağlamak amacıyla akıcı okumanın diğer dil becerileri ile ilişkisi ele alınarak çeşitli çalışmalar hazırlanabilir.
- Yapılan çalışmalara baktığımızda örneklem grubu olarak genellikle ortaokul öğrencilerinin seçildiğini görmekteyiz. Ortaokul öğrencilerinin yanı sıra lise öğrencileri, lisans ve lisansüstü öğrencileri gibi örneklem gruplarına yönelik çalışma sayısı artırılabilir.
- Derinlemesine inceleme olanağı veren eleştirel çalışma, eylem araştırması, durum çalışması gibi nitel çalışmaların sayısı artırılabilir.
- Akıcı okuma bireyin hayatının her alanında gerekli olan bir beceridir. Bu nedenle bu beceri ders programlarına ve sosyal aktivitelere dâhil edilmelidir.
- Bu çalışmaya benzer karşılaştırmalı çalışmaların belli zaman aralıklarıyla tekrar edilmesi, akıcı okuma alanında çalışma yapacak araştırmacıların bu alandaki gelişmeleri somut olarak görmelerini sağlayabilir.

Kaynakça

- Akyol, H. (2006). *Türkçe İlk Okuma Yazma Öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Akyol, M. ve Baştuğ, M. (2015). Yapılandırılmış Akıcı Okuma Yönteminin Üçüncü Sınıf Öğrencilerinin Akıcı Okuma ile Okuduğunu Anlama Becerilerine Etkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 125-141.
- Aydın, B. (2020). Türkiye’de Eleştirel Okuma Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 76-87.
- Boyacı, S. ve Demirkol, S. (2018). Türkçe Eğitimi Alanında Yapılan Doktora Tezlerinin İncelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(2), 512-531.
- Ceran, D., Aydın, M. ve Onarıcıoğlu, A. S. (2018). Okuma Eğitimi Üzerine Yapılan Tezlerde Eğilimler: Bir İçerik Analizi Çalışması. *Ahi Eoran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 2377-2392.
- Çepni, S. (2010). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Elbir, B., ve Bağcı, C. (2013). Birinci ve İkinci Kademe Okuma Eğitimi Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 229-247.
- Gürkaner, M. ve Güven, S. (2020). Türkiye’de İlkokul Düzeyinde Akıcı Okuma Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(1), 347-363.
- Hudson, R. F., Lane, H. B., & Pullen, P. C. (2005). Reading Fluency Assessment and Instruction: What, why, and how?. *The Reading Teacher*, 58(8), 702-714.
- National Reading Panel. (2000). *Teaching Children to Read*. Washington; DC: National Institute of Child Health and Human Development.

- Padak, N., Rasinski, T. V. (2008). Evidence-based Instructions in Reading: A Professional Development Guide to Fluency. Boston, MA, Pearson/ Allyn and Bacon.
- Rasinski, T. (2006). Reading fluency instruction: Moving Beyond Accuracy, Automaticity, and Prosody. *The Reading Teacher*, 59(7), 704-706.
- Rasinski, T. (2014). Fluency matters. *International Electronic Journal of Elementary Education* 7, 3-12.
- Rasinski, T., Rikli, A., ve Johnston, S. (2009). Reading Fluency: More than automaticity? More Than a Concern for the Primary Grades? *Literacy Research & Instruction*, 48(4), 350-361.
- Samuels, S. J. (1979). The method of Repeated Readings. *The Reading Teacher* 41, 756-760.
- Samuels, S. J. (2007). The DIBELS tests: Is Speed of Barking at Print What we Mean by Reading Fluency. *Reading Research Quarterly* 42.4, 563-566.
- Schreiber, P. A. (1980). On the Acquisition of Reading Fluency. *Journal of Reading Behavior*, 12, 177-186.
- Sidekli, S. ve Çetin, E. (2017). Okuduğunu Anlama Stratejilerinin Okuduğunu Anlamaya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 285-303.
- Stanovich, K. E. (1991). Word recognition: Changing Perspectives. In R. Barr, M. L. Kâmil, P. Mosenthal, & P. D. Pearson (Eds.), *Handbook of Reading Research* (Vol. 2, pp. 418-452). New York: Longman.
- Varişoğlu, B., Şahin, A. & Göktaş, Y. (2013). Türkçe Eğitimi Araştırmalarında Eğilimler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1767-1781.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, K., Yıldız, M. ve Ateş, S. (2011). Kelime Bilgisi Okuduğunu Anlamanın Anamlı Bir Yordayıcısı Mıdır Ve Yordama Gücü Metin Türlerine Göre Farklılaşmakta Mıdır?. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(3), 1531-1547.
- Young, C., & Rasinski, T. (2009). Implementing Readers Theatre as an approach to classroom fluency instruction. *The Reading Teacher*, 63(1), 4-13.

İnternet Kaynakları

<https://Tez.Yok.Gov.Tr/Ulusaltezmerkezi/>

<https://Scholar.Google.Com.Tr/>

<https://Atif.Sobiad.Com/>

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 88-104.
Geliş Tarihi-Received: 28.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1210881

Friedrich Dieterici'nin İki Dilli Türkçe Öğretim Kitabı

Friedrich Dieterici's Bilingual Turkish Teaching Book

Muhammet KAYA*

Öz

Doğudan batıya doğru göç eden Türkler, Avrupa'da siyasi, sosyal ve kültürel pek çok değişimi de beraberinde getirmiştir. Türklerin hâkim güç olmalarıyla birlikte, özellikle Doğu Avrupa'da Türkçe hızla yayılmıştır. Bu durumun sonucu olarak bu topraklarda yaşayan insanlar, Türkleri tanımak, Türkçe öğrenmek ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak amacıyla çeşitli eserler kaleme almaya başlamışlardır.

Genellikle iki dilli olarak hazırlanan bu eserlerin üç dilli ve dört dilli olanları da bulunmaktadır. Bu eserlerin içerisinde Türkçenin dil bilgisi kurallarıyla ilgili bilgilere, sözlüklere, farklı konularla ilgili konuşma metinlerine, Türklere ait atasözlerine, Nasreddin Hoca fıkralarına, değişik şairlere ait şiirlere, dua metinlerine ve resmî yazışma örneklerine rastlamak mümkündür.

Çalışmanın konusu olan 1854 yılında Berlin'de bulunan Chez George Reimer tarafından yayımlanan, Friedrich Dieterici tarafından yazılan "Chrestomathie Ottomane Precedee de Tableaux Grammaticaux et Suivie d'un Glossaire Turc-Français" (Dilbilgisi Tabloları ile Başlayan ve Türkçe-Fransızca Sözlük ile Devam Eden Osmanlıca Metinler) eser, "Ön Söz, Dil Bilgisi 'Tableaux Grammaticaux', Metinler 'Textes', Tercüme 'Traduction', Sözlük 'Glossaire', Ekler 'Appendice' ve Düzeltmeler 'Corrections'" olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır.

Bu çalışmada, makale boyutunu aşacağından sadece kitabın dil bilgisi bölümü incelenmiştir. Bu bölümde tespit edilen ünlülerin farklı kullanımları ve değişimleri, ünsüz harflerin farklı kullanımları ve değişimleri, zamirlerle ilgili farklı kullanımlar, fiillerin zaman ve kiplere göre nasıl çekimlendiği, sayılarla ilgili farklılıklar, geniz n'sinin kullanıldığı kelimeler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Friedrich Dieterici, Fransızca-Türkçe, dil bilgisi, Türkçe öğretimi.

Abstract

Turks migrating from east to west brought about many political, social, and cultural changes in Europe. With the Turks becoming the dominant power, Turkish spread rapidly, especially in Eastern Europe. As a result of this situation, people living in these lands started to write various works to get to know Turks, learn Turkish and carry out missionary activities.

These works, which were generally prepared bilingually, also have trilingual and quadrilingual versions. In these works, it is possible to find information about the grammar rules of Turkish, dictionaries, speech texts on different subjects, Turkish proverbs, Nasreddin Hodja jokes, poems by different poets, prayer texts, and samples of official correspondence.

* Arş. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/Türkiye, e-posta: m.kaya@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9933-3424.

The subject of this study is the work named “Chrestomathie Ottomane Precedee de Tableaux Grammaticaux et Suivie d'un Glossaire Turc-Français” (Ottoman Turkish Texts Beginning with Grammar Tables and Continuing with a Turkish-French Dictionary) written by Friedrich Dieterici and published by Chez George Reimer in Berlin in 1854. The book consists of seven sections: “Preface, Grammar, Texts, Translation, Dictionary, Appendices, and Corrections”.

In this study, only the grammar section of the book will be analyzed since it will exceed the size of the article. In this section, different uses and changes of vowels, different uses and changes of consonants, different uses of pronouns, how verbs are conjugated according to tenses and modals, differences related to numbers, and words in which palatal n is used will be given.

Key Words: Friedrich Dieterici, French-Turkish, grammar, Turkish teaching.

Giriş

Türk dili, tarihî süreç içerisinde çok farklı milletlerin dikkatini çekmiş kadim bir dildir. Pek çok millet çeşitli sebeplerle Türkçeyi öğrenmek istemiş ve bunun için bilimsel çalışmalar yapmıştır. Bilim insanları, özellikle yabancı Türkologlar, Türkleri tanımak, tanıtmak ve Türkçeyi öğrenmek, öğretmek amacıyla bazen Türkçe bazen de kendi dillerinde ve kendi alfabeleriyle çeşitli kitaplar hazırlamışlardır. Yapılan bu çalışmalara bakıldığında yabancılara Türkçe öğretimi açısından da oldukça kıymetlidir. Yabancılara Türkçe öğretimi *Divânu Lugâti't-Türk*'le başlamış ve özellikle yabancı Türkologların ve şarkiyatçıların hazırladığı iki, üç ve üç dilli eserlerle devam etmiştir.

Doğudan batıya doğru Türklerin göçü, Avrupa'da siyasi, sosyal ve kültürel pek çok değişimi de beraberinde getirmiştir. Türklerin hâkim güç olmalarıyla birlikte özellikle Doğu Avrupa'da Türkçe hızla yayılmıştır. Bu durumun sonucu olarak bu topraklarda yaşayan insanlar, Türkleri tanımak, Türkçe öğrenmek ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak amacıyla çeşitli eserler kaleme almaya başlamışlardır. 14. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde Cenevizli veya Venedikli tüccarlar ile Alman misyoner rahipleri tarafından yazıldığı düşünülen Codex Cumanicus (Öztürk, 2019, s. 78) ve Avrupa'da 1427 yılında Hans Schiltberger tarafından kaleme alınan Reisebuch (Bekar, 2018, s. 134) bu eserlerin ilklerindedir. Genellikle iki dilli olarak hazırlanan bu eserlerin üç dilli ve dört dilli olanları da bulunmaktadır. Bu eserlerin içerisinde Türkçenin dil bilgisi kurallarıyla ilgili bilgilere, sözlüklere, farklı konularla ilgili konuşma metinlerine, Türklere ait atasözlerine, Nasreddin Hoca fıkralarına, değişik şairlere ait şiirlere, dua metinlerine ve resmî yazışma örneklerine rastlamak mümkündür. 1427 yılında yazılan fakat 1460 yılında basılan Hans Schiltberger'in *Reisebuch* adlı eseri, Meninski'nin 1680'de Viyana'da yayımladığı *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae* [...] ve 1687'de yine Viyana'da yayımladığı *Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum* adlı eserleri, Camilla Ruzicka Otoic'in 1789 yılında Viyana'da yayımladığı *Türkisch-Deutsches Wörterbuch mit Transcription des Türkischen* (Güngör, 2020) adlı eseri ve iki dilli, üç dilli ve dört dilli eserlere verilebilecek en güzel örneklerdendir. Türkler ile Avrupalılar arasındaki ilişkilerin değişmesi ve gelişmesiyle birlikte bu eserlerin özellikleri de değişmeye başlamıştır (Bekar, 2022, s. 243-244).

I. Friedrich Dieterici'nin Hayatı ve Eserleri

Hayatı hakkında, çalışmalarda fazla bilgi bulunmamakla birlikte en geniş bilgi TDV İslam Ansiklopedisindedir. Bu bilgilere göre 6 Temmuz 1821'de Berlin'de doğan Dieterici, Berlin ve Halle Üniversitesi'nde eğitimini tamamlamıştır. Halle Üniversitesi'nde görevliken yaptığı çalışmalar Doğu dilleri üzerineydi. Berlin Üniversitesi'nde 1846 yılında doktorasını tamamlayarak 1847 yılında Doğu'ya yaptığı seyahatlerle Mısır, Suriye, Filistin gibi ülkeleri gezmiş; bu ülkelerde ilmî araştırmalar yapmıştır. Buradaki

çalışmalarından sonra tekrar Berlin'e dönmüştür. 1850'de doçent olarak Berlin Üniversitesi'nde Arap dili bölümünde öğretim üyeliğine atanmış, bir süre sonra Berlin Üniversitesi'nde profesör olmuştur ve 18 Ağustos 1903'te ölümüne kadar yürüttüğü profesörlük görevi esnasında İslâmiyet'le ilgili çok sayıda araştırma yapmıştır (Çağrı, 1994, s. 285-286).

İlk ve önemli şarkiyatçılardan olan Dieterici, Munk, G. L. Flugel ve E. Renan gibi, Arap edebiyatı ve İslâm felsefesi alanlarında metin neşri ve tercüme olarak yazdığı eserleriyle İslâmiyet üzerine sonraki senelerde yapılacak çalışmalara yön vermiştir. Araştırmacılara; inceleme, araştırma ve tartışma ortamı ve zemini hazırlamıştır. F. Dieterici'nin başlıca eserleri şunlardır:

1. Mutanabbi und Seifuddaula (Leiden 1847): Arapların ünlü şairi, Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) Hamdânî Emîri Seyfûddev ile olan ilişkilerini konu edindir. Kitap, özellikle Mütenebbî'nin yazdığı şiirlerin kıymetini, Arap şiiri içindeki yerini saptamak bakımından önemlidir. Mütenebbî'yle ilgili yapılan araştırmalarda dikkate alınması gereken bir çalışmadır. Dieterici bu eserinde, Seâlibî'nin *Yetîmetü'd-dehr*'indeki Mütenebbî'ye dair bölümü "Mütenebbî ve Seyfûddevle" başlığıyla geçmektedir. Bununla birlikte şarkiyatçıların konuya dair bazı görüş ve tespitlerine yer vermiştir.

2. Mutanabbi Carmina Cum Commentario Vahidii (I-II, Berlin 1858-1861): Vâhidî tarafından yapılan şerhle birlikte Mütenebbî Divanı'nın neşri olan bu eser, divanın ilk akademik ve kaliteli neşri olması bakımından büyük önem arz eder. Dieterici, eserin giriş bölümünde, Mütenebbî'yi itaatle bağımsızlık temayüllerini bir arada yaşamaya sevk eden şartları, şairin edebî çevresiyle ilişkilerini ve üslûbunun kaynaklarını incelemeye çalışmıştır. Bunun yanında, onu İslâm öncesi Arap şairlerinin başarısını tekrar eden büyük şairlerin sonuncusu olarak belirtmiştir.

3. Alfiiyah, Carmen Didacticum Grammaticum Et In Alfiiyam Commentarius (Leipzig 1851): Bahâeddin İbn Akîl şerhiyle birlikte İbn Mâlik'in *Elfiiyye*'sinin neşri olan bu eserde Dieterici daha sonra İbn Akîl'in şerhini Almanca'ya da tercüme etmiştir.

Dieterici, akademik hayatının büyük bölümünü ayırdığı ve "Aristo'nun Teolojisi" olarak dile getirdiği ünlü *Es-Ûlûcyâ* ile ilgili şu çalışmaları yapmıştır:

1. Die Theologie des Aristoteles (ZDMG, XXXI [1877], s. 117-126).

2. Sur Les Études Philosophiques Des Arabes au Xsiècle: Dieterici, bu çalışmayı 1878 yılında Floransa'da düzenlenen IV. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'nde tebliğ olarak sunmuş ve *Atti del 4. Congresso internazionale degli orientalisti*'de yayımlanmıştır.

3. Uber Die Sogeannte Theologie Des Aristoteles Bei Den Arabern: Dieterici, bu çalışmayı da 1881 yılında Berlin'de yapılan V. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'nde sunmuş ve *Verhandlungen des 5. Internationalen Orientalisten-Congresses*'de yayımlanmıştır.

4. Die Sogeannte Theologie des Aristoteles (Leipzig 1882): *Es-Ûlûcyâ*'nın üç yazma nüshasından hazırlanan ilk neşirdir. Dieterici, bir yıl sonra yine aynı isimle Almanca'ya tercüme etmiştir.

Dieterici, İhvân-ı Safâ ile İhvân-ı Safâ risâleleri üzerine geniş ve o dönem için orijinal olan önemli çalışmalar yapmıştır. Yaklaşık otuz yıl süren ve bugün de hâlâ değerini koruyan bu çalışmalar metin neşri, tercüme ve giriş konularındaki değerlendirme yazılarından oluşmaktadır:

1. Der Streit zwischen Mensch und Tier (Berlin 1858): Bu çalışmaların ilki, VIII. risâlede yer alan ve insanlarla hayvanlar arasındaki mücadeleyi konu alan bir masalın kısa tercümesidir.

2. *Die Propädeutik der Araber (Leipzig 1865)*: I-VI. risâlelerin tercümesidir.

3. *Logik und Psychologie der Araber (Leipzig 1868)*. VII-XIII. risâlelerin tercümesidir.

4. *Naturwissenschaft der Araber (Leipzig 1875)*: XIV-XXI. risâlelerin tercümesidir.

5. *Anthropologie der Araber (Leipzig 1871)*: XXII-XXX. risâlelerin tercümesidir.

6. *Die Lehre von der Weltseele bei der Araber (Leipzig 1873)*: XXXI-XL. risâlelerin tercümesidir. Dieterici'nin bu çalışmaları genellikle serbest tercüme şeklinde olmakla birlikte orijinal metinlerdeki temel fikirlere uygunluğu bakımından güvenilir kabul edilmiştir.

7. *Die Philosophie der Araber (I-II, Leipzig 1876-1879)*: İhvân-ı Safâ felsefesiyle ilgilidir. I. cildi "Makrokosmos", II. cildi "Mikrokosmos" başlığıyla yayımlanmıştır.

8. *Die Abhandlungen der Ichwan as-Safa in Auswahl (Leipzig 1886)*: Kırk risâlenin orijinal metindeki sıralamaya riayet edilmeksizin kısaltılarak yapılmış ilk metin neşridir.

Dieterici'nin çalışma alanlarının en önemlilerinden biri Fârâbî'nin eserleridir. İlk çalışmaları yaptığı bu alanda büyük ilgi gören birinci çalışması *Alfarabi's Philosophische Abhandlungen* isimli eserdir. İlk defa Dieterici'nin neşri ve arkasından Almancaya yaptığı çevirileriyle bilim âleminde tanınan ve geniş ilgi çeken bu risâlelerden "Fusûsü'l-Hikem" başlıklı olanı, Fârâbî'nin felsefî sistemine uymayan unsurlar içermesi sebebiyle filozofa ait olması konusunda tartışmalara yol açmış ve ilim adamları arasında bu risâlenin otantik olmadığı fikri kabul görmüştür. Dieterici daha sonra, British Museum (nr. 725/3) ve Oxford Kütüphanesi (nr. 120/3) nüshalarına dayanarak Fârâbî'nin *Ârâ'ü ehli'l-medîneti'l-fâzıla* adlı eserini *Alfarabi's Abhandlungen über den Musterstaat* başlığıyla yayımlamış, ardından da *Der Musterstaat von Alfarabi aus dem arabischen* başlığıyla Almancaya çevirmiştir. Dieterici Fârâbî ile ilgili çalışmalarını, filozofun *es-Siyâsetü'l-medeniyye* isimli eserinin Almanca tercümesini hazırlayarak devam ettirmiştir. Ancak bu çalışmayı ölümü sebebiyle tamamlayamamıştır. Vasiyeti üzerine öğrencisi Paul Brönnle çalışmayı tamamlayarak Dieterici'nin hayatı ve ilmî çalışmalarına dair bir girişle *Die Staatsleitung al-Fârâbî's, Eine methaphysisch-ethische Studie* ismiyle yayımlanmıştır.

Chrestomathie Ottomane Precedee de Tableaux Grammaticaux et Suivie d'un Glossaire Turc-Français

Eser Staatsbibliothek zu Berlin'de 36604809230018 numarada kayıtlıdır. Ayrıca Michigan Üniversitesi Kütüphanesi PL125D57 numarada da bir nüshası bulunmaktadır. Kitabın adı *Chrestomathie Ottomane Precedee de Tableaux Grammaticaux et Suivie d'un Glossaire Turc-Français "Dilbilgisi Tabloları ile Başlayan ve Türkçe-Fransızca Sözlük ile Devam Eden Osmanlıca Metinler"* olup 1854 yılında Berlin'de Chez George Reimer tarafından yayımlanmıştır.

Eser, üç bölümden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içerisinde birden itibaren numaralandırılmıştır. Birinci bölüm "Ön Söz [I-IV]; ikinci bölüm Dil Bilgisi '*Tableaux Grammaticaux*' [I-XXXVIII]; üçüncü bölüm ise 1. ve 164. sayfalardan meydana gelmiş olup içerisinde, Metinler '*Textes*', Tercüme '*Traduction*', Sözlük '*Glossaire*', Ekler '*Appendice*' ve Düzeltmeler '*Corrections*' vardır. Yazar, Dil Bilgisi bölümünde sayfa numarası olarak ön sözde olduğu gibi Romen rakamı kullanmış ve ilk sayfayı birden başlatmış. Makalenin konusu olan bu bölüm daha ayrıntılı ele alınmıştır. Dil bilgisi bölümünden sonra metinler (s. 1-60) yer almaktadır. Metinler sırasıyla "*Mahmud Paşa'nın Hayatı, Hikâye Mecmuası, Nasreddin Hoca Hikâyeleri, Risale-yi Birgi'vi'den seçme metinler, dini bir kitaptan alınmış vaaz metni, Cihan-nüma'dan birkaç parça metin, Lehçetü'l-Lügat'tan birkaç madde ve Takvim-i*

Vakâyiden metinler" şeklindedir. Metinler bölümünden sonra 61. ve 84. sayfalar arasında yukarıdaki metinlerin Fransızcaları verilmiştir. Ardından sözlük bölümü gelmektedir. Sözlük bölümü kitabın 85. ve 159. sayfaları arasında yer almaktadır. Makale sınırlarını aşacağı için sözlük bölümü ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınacaktır. Sözlük bölümünden sonra ekler (s. 161-163) ve düzeltmeler (s. 164) bölümü gelmektedir.

Yazar, eserin ön sözünde, kitabı neden yazdığını şu şekilde açıklamıştır:

Elimizdeki Türkçe kitapların sayısının azlığı, zamanımızda büyük önem kazanan Türk dilini öğrenmeye ve çalışmaya yeni başlayanlar için gerekli araçları sağlayacak bir ders kitabının hazırlanmasını uzun zamandır gerekli kılıyordu. Arap ve Fars edebiyatının Türk edebiyatı üzerinde muazzam bir etkisi olduğundan, Türk milletinin karakterini ve aynı zamanda bu dilin karakteristik özelliği olan ifade sadeliğini taşıyan eserlerin eksikliği göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, halka yönelik ve doğrudan onlardan gelen bir dizi eser vardır. Dikkatimi özellikle bu konulara yönelttim (Dieterici, 1854, s. 1).

Ön sözün devamında yazar, örnek metinleri nereden ve neden seçtiğini ve ardından imlâ ile ilgili dikkat ettiği durumları anlatmıştır (Dieterici, 1854: 2-4).

II. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmanın kapsamını, kitabın dil bilgisi "Tableaux Grammaticaux (s. 1-38 (I-XXXVIII))" bölümü oluşturmaktadır. Dil Bilgisi bölümü kısa bir girişle başlamaktadır. Yazar burada Türk dilinin tarihî gelişimi hakkında kısaca bilgi ve devamında ise bir tablo halinde alfabeği vermektedir. Bu tablodan sonra Türk dilinin grameri sırasıyla "ünsüzler, ünlüler, otografik işaretler (cezm, teşdîd, medd, hemze, vasl), isimler (ünsüzle biten isimler, 't ت ve 'kaf ك harfiyle biten isimler, ünlüyle biten isimler), sayı isimleri, zamirler, fiil (emir kipi, emir kipinin hikâyesi, şimdiki zaman, şimdiki zamanın hikâyesi, geniş zaman, geniş zamanın hikâyesi, bilinen geçmiş zaman, bilinen geçmiş zamanın hikâyesi, duyulan geçmiş zaman, duyulan geçmiş zamanın hikâyesi, gelecek zaman, gelecek zamanın hikâyesi, gereklilik kipi, gereklilik kipinin hikâyesi, dilek kipi, dilek kipinin hikâyesi, şart kipi, şart kipinin hikâyesi, mastar, sıfat-fiil, isim-fiil, zarf-fiil, geniş zamanın olumsuz, yeterlilik fiilinin olumsuz), yardımcı fiiller" başlıkları altında incelenmiştir.

Daha anlaşılır olması için dil bilgisiyle ilgili tespit edilen özellikler her bölümün altında değerlendirilmiştir.

1. Ünsüzler:

Kitapta Türkçe kelimelerin yazımında kullanılan harflerin karşılıkları tablo olarak şu şekilde verilmektedir:

İsim	Yalın	Başta	Ortada	Sonda	Harflerin Fransızcadaki Karşılığı	Harflerin Sayısal Karşılığı
Élif	ا			ا	hafif bir boşluk ¹	1
Bé	ب	ب	ب	ب	B	2
Pé	پ	پ	پ	پ	P	
Té	ت	ت	ت	ت	T yumuşak	400
Sé	س	س	س	س	S ve Ç	500

¹ Eserde verilen tabloda Fransızcası yazan bu ifade aslında elif harfinin telaffuzda hafif/biraz uzun olarak söylenmesi gerektiğini göstermektedir. Dieterici bu ifadeyi tabloya eklerken harfin nasıl söylenmesi gerektiğini göstermiştir.

Djîm	ج	چ	چ	ج	Dj	3
Tjîm	چ	چ	چ	چ	Tch	
Ha	ح	ح	ح	ح	H	8
Khy	خ	خ	خ	خ	Kh	600
Dal	د			د	D	4
Zal	ذ			ذ	Z,	700
Ré	ر			ر	R	200
Zé	ز			ز	Z yumuşak	7
Jé	ژ			ژ	J	
Sîn	س	س	س	س	S	60
Chîn	ش	ش	ش	ش	Ch	300
Sad	ص	ص	ص	ص	Ç sert	90
Zad	ض	ض	ض	ض	Z sert	800
Thy	ط	ط	ط	ط	Th sert	9
Zhy	ظ	ظ	ظ	ظ	Z sert	900
Ain	ع	ع	ع	ع	oldukça önemli bir boşluk ²	70
Ghain	غ	غ	غ	غ	Gh	1000
Fé	ف	ف	ف	ف	F	80
Qaf	ق	ق	ق	ق	Q sert	100
Kef ve Guef	ك	ك	ك	ك	K ve Ki, G	20
Saghыр Nun	ك	ك	ك	ك	Geniz N	
Lam	ل	ل	ل	ل	L	30
Mim	م	م	م	م	M	40
Nun	ن	ن	ن	ن	N	50
Vav	و			و	V	6
Hé	ه	ه	ه	ه	H	5
Jé	ي	ي	ي	ي	J	10

2. Ünlüler:

Yazar, tabloda vermediği ünlü harfleri iki gruba ayırmıştır. Türkçedeki “u, ı, ö, o” ünlülerinin bu eserdeki karşılıkları farklılık göstermektedir. F. Dieterici ünlüleri kalınlık-

² Eserde verilen tabloda Fransızcası yazan bu ifade aslında ayın harfinin telaffuzda uzun olarak söylenmesi gerektiğini göstermektedir. Dieterici bu ifadeyi tabloya eklerken harfin nasıl söylenmesi gerektiğini göstermiştir.

incelik, düzlük-yuvarlaklık gibi özelliklere göre değil “güçlü sesli harfler ve güçsüz sesli harfler” başlıklar altında vermiştir. Kitapta verilen ünlüler şu şekildedir:

2.1. Güçlü Sesli Harfler:

/a/ = a	قاش qach
/o/= o	اوق oq
/u/= ou	قورت qourt
/ɣ/= ɣ	بالق balıq

2.2. Güçsüz Sesli Harfler:

/e/= e	ال el
/ö/= eu	دورت deurt
/ü/= u	اوج utch
/i/= i	دل dil

Ardından yazar, bu ünlülerin Arap alfabesinde karşılıklarını vermiştir. Ünlüleri göstermek için “ا, و, ی, ه” harflerinin kullanıldığını, nadiren de عورت *avret* örneğindeki gibi “ع” harfinin kullanıldığını belirtmiştir. Bu bilgilerden sonra ünlüleri göstermek için hareketlerin de kullanıldığını bahsetmiştir.

3. İsimler:

Ünlülerden sonra isimler bahsine geçilmiş, bu bölümde isimler, üç bölümde ele alınmıştır.

3.1. Ünsüzle Biten İsimler:

قاش qach	قاشلر qachlar	ال el	دل dil
قاشك qachyñ ³	قاشلرك qachlaryñ	الك eliñ	دلك diliñ
قاشه qacha	قاشلره qachlara	اله elé	دله dilé
قاشى qachy	قاشلىرى qachlary	الى eli	دلى dili
يا قاش ña qach	يا قاشلر ña qachlar	يا ال ña el	يا dil ña dil
قاشدن qachdan	قاشلردن qachlardan	الدى elden	دلدن dilden

3.2. “t’ ve kaf قى” Harfleriyle Biten İsimler:

قورت qourt	بالق balıq	اوق oq
قوردك qourdouñ	بالغك balyghyñ	اوقك oqouñ
قورده qourda	بالغه balygha	اوقه oqa
قوردى qourdou	بالغى balyghy	اوقى oqou
يا قورت ña qourt	يا بالق ña balıq	يا اوق ña oq
قورتدن qourtdan	بالقدن balyqdan	اوقدن oqdan
قورتلر qourtlar	بالقلر balyqlar	اوقلر oqlar

3.3. Ünlüyle Biten İsimler:

³ F. Dieterici, geniz ñ’si için ı yerinde ñ şeklini kullandığı için bu çalışmada da ñ şekli tercih edilmiştir.

بابا baba	قپو qapɣ	كدى kedi
باباتڭ babanyñ	قپونڭ qapɣnyñ	كدینڭ kediniñ
بابایه babaia	قپویه qapɣia	كدییه kediiie
بابایی babaïy	قپویى qapɣïy	كدیئی kediii
يا بابا ia baba	يا قپو ia qapɣ	يا كدى ia kedi
بابادان babadan	قپودن qapɣdan	كدیدن kediden
بابالر babalar	قپولر qapɣlar	كدیلر kediler

İsimler bölümünde, örnek kelimelerin yalın, ilgi, yönelme, belirtme, ayrılma halleri ve çokluk halleri verilmektedir. Ancak yazar, bu hâl eklerinin yanında Türkçede olmayan hitap “vocatif” halini de “يا بابا” ia baba (ya baba), “يا قپو” ia qapɣ (ya kapı), “يا كدى” ia kedi (ya kedi)” vermektedir.

F. Dieterici, ünsüz uyumu konusunda klasik imlâ özelliğini koruyarak ötümlü şekilleriyle kalıplaşmış olan ekler, kök ve tabanı ötümsüz bir ünsüzle biten kelimelere eklendiğinde her zaman ötümlü olarak kullanmıştır; *oqdan* “oktan”, *balıqdan* “balıktan”, *qurtdan* “kurttan”, *qachdan* “kaştan”.

Bu bölümde dikkat çeken başka bir husus da Türkçenin yabancılara öğretimi açısından örnek teşkil etmesidir. Yazarın bu konudaki dikkat çekmek istediği özellikler şu şekildedir;

a. Birinci grupta seçtiği kelimelerin sonu ötümlü ünsüzle bitmektedir. Burada, Türkçe öğrenmek isteyenlere, hâl eklerinin ötümlü ünsüzle biten kelimelere geldiğinde ünsüz değişiminin olmadığını gösterilmiştir.

b. İkinci grupta seçilen örnek kelimelerin sonu ötümsüz sesler olan “k” ve “t” ile bitmektedir. F. Dieterici, bu bölümde ünsüz uyumu konusunda klasik imlâ özelliğini korumuştur. Bulunma ve ayrılma hal ekinde örnek kelimeler ötümsüz ünsüzle bitse de gelen ekler ötümlü ünsüzle verilmiştir. Bu bölümde farklılık arz eden bir özellik ünlü uyumdur. “قوردى qourdou اوقى oqu” örneklerinde Arap harfleriyle yazıldığında “kurdu, okı” şeklindeyken, Dieterici Latin harfleriyle “qourdou (kurdu), oqu (oku)” şeklinde yazarak kelimelerde ünlü uyumunu sağlamıştır.

c. F. Dieterici, üçüncü bölümde ünlü ile biten kelimeleri örnek olarak vermiştir. Buradaki örneklerden ve hâl ekleriyle çekimlenmiş hallerinden Dieterici’nin ünlü uyumunu sağladığı görülmektedir.

Yazar, isimler bölümünün devamında isimlerle ilgili açıklamalar yapmaktadır. Bu bölümün sonunda iyelik eklerinin isimlere son ek olarak geldiğini belirtmektedir. Benzer örnekler olduğu yerlerde diğer çekimli kelimeler makaleye dahil edilmemiştir.

الم elim	اللرم ellerim	والدهم validem	والدهلرم validelerim
الك eliñ	اللكڭ elleriñ	والدهك valideñ	والدهلكڭ valideleriñ
المز elimiz	اللرمز ellerimiz	والدهمزم validemiz	والدهلرمزم validelerimiz
الكز eliñiz	اللكڭز elleriñiz	والدهكڭز valideñiz	والدهلكڭز valideleriñiz
الى eli	اللى elleri	والدهسى validesi	والدهلى valideleri

F. Dieterici, burada Türkçenin öğretimi açısından, ünlüyle ve ünsüzle biten kelimelerden sonra iyelik eklerinin nasıl getirilmesi gerektiğini de göstermiştir.

Dieterici, isimlerden sonra kısaca sıfatlardan bahsetmiştir. Niteleme sıfatı için “iyi” kelimesini, derecelendirme sıfatı için “dahı, daha, en, çok, pek” kelimelerini vermiştir.

4. Sayılar

Dieterici, sayıları vermiş ve ardından sayılarla ilgili açıklamalar yapmıştır.

bir	اوتوز	otouz
ایکی	قرق	qırq
اوتچ	اللی	elli
دورت	آلتمش	altmıch
بش	یتمش	ïetmich
آلتی	سکسان	seksan
یدی	طقسان	dhoqsan
سکز	یوز	ïouz
طقوز	بیك	biñ
اون	یوز بیك	iouz biñ
یگرمی	مليون	milïoun

Dieterici, yukarıdaki sayıları verdikten sonra sıra sayılarını, üleştirme sayılarını anlatmıştır. Ardından “ikide bir, onda üç” örneklerinde olduğu gibi kesir sayılarını vermiştir.

5. Zamirler:

Zamirler bölümünde; kişi, dönüşlülük ve işaret zamirlerinin hâl ekli şekilleri verilmektedir.

بن	سن	او
ben	sen	o
بنیم	سنک	آنک
benim	seniñ	anyñ
با	سا	آا
baña	saña	aña
بنی	سنی	آنی
beni	seni	any
بندن	سندن	آندن
benden	senden	andan
بز	سز	آنلر
biz	siz	anlar
بزم	=	=
bizim	=	=

کندم / کندو	کندم / کندمز
kendim	kendimiz
کندک	کندکز
kendiñ	kendiñiz
کندوسی	کندولری / کندولر
kendisi	kendileri/kendiler

بو	بونک	بونا
bu	bounouñ	bouña
بونى	بوندن	بونلر
bounou	boundan	bounlar
شو	شونک	شونا
chu	chounouñ	chouña

شونى chounou شوندىن choundan شونلار chounlar

Kişi zamirlerinde birinci teklik ve çokluk kişide ilgi hâli eki Osmanlı Türkçesinde “+um, +üm, +uñ, +üñ” şeklindeyken burada uyuma girmiş ve “benim, seniñ, anyñ” olarak verilmiştir.

Yine dönüşlülük zamiri de Osmanlı Türkçesinde “kendüm, kendüñ, kendüsü” durumundayken Dieterici, “kendim, kendiñ, kendisi” olarak vermiş ve ünlü uyumunu sağlamıştır.

İşaret sıfatlarında da Arap ve Latin harfleriyle yazımlarda farklılıklar olduğu görülmektedir. Dieterici bu bölümde de kelimelerde ünlü uyumunu sağlamıştır.

6. Fiiller:

Zamirler bahsinden sonra fiiller bölümü gelmektedir. Bu bölümde kısaca bilgi ve fiil çekimleri vardır.

6.1. Emir Kipi:

آل / آلك al / alyñ	بل bil
آلسون alsyn	بلسون bilsin
آلام alalyñ	بلاهلم bilelim
آلغز alyñyz	بليغز biliñiz
آلسونلار alsynlar	بلسونلار bilsinler

Burada, birinci tekil kişi “+ayım, +eyim” eki verilmemiştir. Dilek kipinde verilmiştir. Ancak birinci çoğul kişi “+alım, +elim” ekiyle emir kipinde verilmiştir.

F. Dieterici, emir kipi bölümünde çekim yaparken ikinci tekil kişide “geniz ñ’si” yerine “n” kullanmıştır. Ancak bunun yanında ikinci çoğul kişide “geniz ñ’sini” kullanmıştır.

6.2. Şimdiki Zaman:

آليورم alioroum	بليورم bilioroum
آليورسن aliorsoun	بليورسن biliorsoun
آليور alior	بليور bilior
آليورز aliorouz	بليورز biliorouz
آليورسغز aliorsouñouz	بليورسغز biliorsouñouz
آليورلار aliorlar	بليورلار biliorlar

F. Dieterici, şimdiki zaman çekiminde de ikinci tekil kişide “geniz ñ’si” yerine “n” kullanmıştır. Ancak bunun yanında ikinci çoğul kişide “geniz ñ’sini” kullanmıştır.

6.3. Şimdiki Zamanın Hikâyesi:

آليور ايدم alior idim	بليور ايدم bilior idim
آليور ايدىڭ alior idiñ	بليور ايدىڭ bilior idiñ
آليور ايدى alior idi	بليور ايدى bilior idi
آليور ايدىك alior idik	بليور ايدىك bilior idik
آليور ايدىڭز alior idiñiz	بليور ايدىڭز bilior idiñiz

آليور ايديلر alior idiler

بليور ايديلر bilior idiler

F. Dieterici, şimdiki zaman ve şimdiki zamanın hikâyesi çekiminde -(I)yor ekinin başındaki ünlüyü yazmamıştır. Bu bölümde *al-* ve *bil-* fiillerinin her ikisinin çekiminde de durum aynıdır.

6.4. Geniş Zaman:

آلرم / ألرم alırym

بلرم / بلورم bilirim

آلرسن / آلورسن alırsyñ

بلرسنك / بلورسنك bilirsıñ

آلر / آلور alır

بلر / بلور bilir

آلرز / آلورز alıryz

بلرز / بلورز bilimiz

آلرسنڭز / آلورسنڭز alırsyñız

بلرسنڭز / بلورسنڭز bilirsıñız

آلرلر / آلورلر alırlar

بلرلر / بلورلر bilirlar

F. Dieterici, geniş zaman çekiminde de ikinci tekil kişide “geniz ñ’si” yerine “n” kullanmıştır. Ancak bunun yanında ikinci çoğul kişide “geniz ñ’sini” kullanmıştır.

6.5. Geniş Zamanın Hikâyesi:

آلردم alırdym

بلردم bilirdim

آلردنڭ alırdyñ

بلردنڭ bilirdiñ

آلردى alırdı

بلردى bilirdi

آلردق alırdıq

بلردك bilirdik

آلردنڭز alırdyñız

بلردنڭز bilirdiñiz

آلردیلر alırdıylar

بلردیلر bilirdiler

آلور ايدم alır idim

آلور ايدنڭ alır idiñ

آلور ايدى alır idi

آلور ايدك alır idik

آلور ايدنڭز alır idiñiz

آلور ايدیلر alır idiler

Yazar, birleşik zaman çekiminde *i-* fiilinin hem birleşik hem de ayrı olmak üzere iki şeklini de örneklerle göstermiştir.

6.6. Bilinen Geçmiş Zaman:

آلدم aldyım

بلدم bildim

آلدنڭ aldyñ

بلدنڭ bildiñ

آلدى aldy

بلدى bildi

آلدىق aldyq

بلدىك bildik

آلدىنڭز aldyñız

بلدىنڭز bildiñiz

آلدىلر aldylar

بلدىلر bildiler

6.7. Bilinen Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

آلديدم aldydyım

بلديدم bildidim

آلديدنڭ aldydyñ

بلديدنڭ bildidiñ

آلدىدى aldydy	بلدىدى bildidi
آلدىدىق aldydyq	بلدىدىك bildidik
آلدىدىڭز aldydyñyz	بلدىدىڭز bildidiñiz
آلدىدىلر aldydyrlar	بلدىدىلر bildidiler

6.8. Duyulan Geçmiş Zaman:

آلمىشم almychym	بلمىشم bilmichim
آلمىشسڭن almychsyn	بلمىشسڭن bilmichsin
آلمىش / آلمىشدر / آلمىش almych/ almych dyr	بلمىش / بلمىشدر / بلمىش bilmich/ bilmich dir
آلمىشز almychyz	بلمىشز bilmichiz
آلمىشسڭز almychsyzñyz	بلمىشسڭز bilmichsiñiz
آلمىشلر almychlar	بلمىشلر bilmichler

F. Dieterici, duyulan geçmiş zaman çekiminde de ikinci tekil kişide “geniz ñ’si” yerine “n” kullanmıştır. Ancak bunun yanında ikinci çoğul kişide “geniz ñ’sini” kullanmıştır.

6.9. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

آلمىشدم almychdyım	بلمىشدم bilmichdim
آلمىشدىڭ almychdyñ	بلمىشدىڭ bilmichdiñ
آلمىشدى almychdy	بلمىشدى bilmichdi
آلمىشدىق almychdyq	بلمىشدىك bilmichdik
آلمىشدىڭز almychdyñyz	بلمىشدىڭز bilmichdiñiz
آلمىشدىلر almychdyrlar	بلمىشدىلر bilmichdiler

6.10. Gelecek Zaman:

آلەجغىم aladjaghym	بلەجگىم biledjeim
آلەجغىسڭن aladjagasyñ	بلەجگىسڭن biledjeksyn
آلەجغى aladjag	بلەجگى biledjek
آلەجغىز aladjaghyz	بلەجگىز biledjeiz
آلەجغىسڭز aladjagsyñyz	بلەجگىسڭز biledjeksiñiz
آلەجغىلر aladjaglar	بلەجگىلر biledjekler

6.11. Gelecek Zamanın Hikâyesi:

آلەجغى ايدىم aladjag idim	بلەجگى ايدىم biledjek idim
---------------------------	----------------------------

F. Dieterici, tekrara girmemek için gelecek zamanın hikâyesinde sadece iki örnek vermekle yetinmiştir. Ayrıca gelecek zaman çekiminde de ikinci tekil kişide “geniz ñ’si” yerine “n” kullanmıştır. Ancak bunun yanında ikinci çoğul kişide “geniz ñ’sini” kullanmıştır.

6.12. Gereklilik Kipi:

آلمىلۇيىم almaluyim	بىلمىلۇيىم bilmeliim
---------------------	----------------------

ألملوسن almalıysın	بلملوسن bilmelisin
ألملو almalıy	بلملو bilmeli
ألملویز almalıyız	بلملویز bilmeliüz
ألملوسنیز almalıysıñız	بلملوسنیز bilmelisiñiz
ألملولر almalılar	بلملولر bilmeliler

Gereklilik kipinde verilen örnek kelimelerin Arap ve Latin harfleriyle yazımlarında farklılıklar olduğu görülmektedir. Dieterici bu bölümde de kelimelerde ünlü uyumunu sağlamıştır. Ayrıca, gereklilik kipinin çekiminde de ikinci tekil kişide “geniz ñ’si” yerine “n” kullanılmıştır. Ancak bunun yanında ikinci çoğul kişide “geniz ñ’sini” kullanılmıştır.

6.13. Gereklilik Kipinin Hikâyesi:

ألملوايدم almalıy idim	بلملو ايدم bilmeli idim
------------------------	-------------------------

6.14. Dilek Kipi:

ألهيم alaiym	بلهيم bileim
ألهسن alasyın	بلهسن bilesin
أله ala	بله bile
ألهوز/ألهيز alavız/alaiyz	بلهوز/بلهيز bileviz/bileüz
ألهسنیز alasyıñız	بلهسنیز bilesiñiz
ألهلر alalar	بلهلر bileler

6.15. Dilek Kipinin Hikâyesi:

أله ايدم ala idim	بله ايدم/بليدم bile idim/bileidim
أله ايدن ala idiñ	بليدين bileidiñ
أله ايدى ala idi	بليدى bileidi
أله ايدك ala idik	بليديك bileidik
أله ايدنيز ala idiñiz	بليدينيز bileidiñiz
أله ايدلر ala idiler	بليديلر bileidiler

6.16. Şart Kipi:

ألسم alsam	بلسم bilsem
ألسن alsañ	بلسن bilseñ
ألسه alsa	بلسه bilse
ألسق alsaq	بلسك bilsek
ألسنيز alsañız	بلسنيز bilseñiz
ألسلر alsalar	بلسلر bilseler

6.17. Şart Kipini Hikâyesi:

ألسيديم alsaıdım	بلسيديم bilseidim
------------------	-------------------

آلسيدڭ alsaidyñ	بلسيدڭ bilseidiñ
آلسيدى alsaidy	بلسيدى bilseidi
آلسيدىڭ alsaidyq	بلسيدىڭ bilseidik
آلسيدىڭز alsaidyñyz	بلسيدىڭز bilseidiñiz
آلسيدىلر alsaidylar	بلسيدىلر bilseidiler

6.18. Mastar:

آلمق almaq	بلمك bilmek
------------	-------------

6.19. Sıfat-Fiil:

آلان alan	بلن bilen
آلر/آلور alyr	بلر/بلور bilir
آلمش almych	بلمش bilmich
آلدق aldyq	بلدك bildik
آلهجق aladjaq	بلهجك biledjek

6.20. İsim-Fiil:

آلمه alma	بلمه bilme
آلدق aldyq	بلدك bildik
آلهجق aladjaq	بلهجك biledjek

Sıfat-fiil ekleri “-dik, -AcAk” isim-fiil bölümünde de verilmiştir.

6.21. Zarf-Fiil:

آلوب alyp	بلوب bilip
آلارق alaraq	بلهرك bilerek
آلدىڭ/آلدىڭز alydjaq/alyndja	بلدىڭ/بلدىڭز bilidjek/bilindje
آله ala	بله bile
آلمىڭن almaghyn	بلمىڭن bilmeiin
آلهلو alaly	بلهلو bileli

Bu bölümde verilen örnek kelimelerin “آلهلو alaly, بلهلو bileli” Arap ve Latin harfleriyle yazımlarında farklılıklar olduğu görülmektedir. Dieterici bu bölümde de kelimelerde ünlü uyumunu sağlamıştır.

6.22. Geniş Zamanın Olumsuzu:

آلمم/آلمزم almam/almazym	بلمم/بلمزم bilmem/bilmezem
آلمزسن almazsyn	بلمزسن bilmezsin
آلمز almaz	بلمز bilmez
آلمىز/آلمىزڭ almaïyz/almazyz	بلمىز/بلمىزڭ bilmeïiz/bilmeziz
آلمىزىڭز almazsyñyz	بلمىزىڭز bilmezsiñiz
آلمىزلر almazlar	بلمىزلر bilmezler

F. Dieterici, geniş zamanın olumsuz çekiminde de ikinci tekil kişide “geniz n’si” yerine “n” kullanmıştır. Ancak bunun yanında ikinci çoğul kişide “geniz n’sini” kullanmıştır.

6.23. Yeterlilik Fiilinin Olumsuzu:

آلهمم / آلهمزم	alamam/alamazym	بلممم	bilemem/bilemezim
آلهمزسن	alamazsyn	بلممزسن	bilemezsin
آلهمز	alamaz	بلممز	bilemez
آلهمیز / آلهمیزز	alamaiyz/alamazyz	بلممیز / بلممیزز	bilemeiiz/bilemeziz
آلهمزسنز	alamazsynz	بلممزسنز	bilemezsiñiz
آلهمززر	alamazlar	بلممزر	bilemezler

F. Dieterici, yeterlilik fiilinin olumsuz çekiminde de ikinci tekil kişide “geniz n’si” yerine “n” kullanmıştır. Ancak bunun yanında ikinci çoğul kişide “geniz n’sini” kullanmıştır.

Yazar, yukarıda verdiği zaman ve kip çekimlerinden sonra *atchyl-* “açıl-” fiiliyle tekrar örnek çekimler vermektedir. Bu bölümün ardından “*ét, ol-, i-*” yardımcı fiilleriyle ilgili bilgiler vermekte ve yukarıda verilen zaman ve kiplere göre çekimler yapmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, 1854 yılında Berlin’de bulunan Chez George Reimer tarafından yayımlanan Friedrich Dieterici tarafından yazılan Chrestomathie Ottomane Precedee de Tableaux Grammaticaux et Suivie d'un Glossaire Turc-Français’in dil bilgisi bölümü ele alınmış ve incelenmiştir. Elde edilen verilerden şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Ünlülerin ve ünsüzlerin yazılması bakımından Türkiye Türkçesinden farklılık göstermektedir. Bu eserde ünlülerden /u/= ou, /ı/= γ, /ö/= eu, /o/= u şeklinde verilmiştir. Dieterici bu ünlüler yanında “ع” ayın harfinin de ünlü olarak kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca bu harfi tabloda gösterirken uzun olarak telaffuz edildiğini de açıklamıştır.

2. Ünsüzlerin yazımıyla ilgili çeviri yazılı metinlerde kullanılan transkripsiyon harflerinden farklılık gösteren harfler vardır. Örneğin; /c/= dj, /ç/= tch, /h/= kh, /ş/= ch, /t/= th, /ğ/= gh, /k/= Q, /y/= i

3. İsimler bölümünde, örnek kelimelerin yalın, ilgi, yönelme, belirtme, ayrılma halleri ve çokluk halleri verilmektedir. Ancak yazar, bu hâl eklerinin yanında Türkçede olmayan hitap “vocatif” halini de “يا بابا” *ia baba* (ya baba), “يا قاپو” *ia qapy* (ya kapı), “يا كدى” *ia kedi* (ya kedi)” vermektedir. F. Dieterici, ünsüz uyumu konusunda klasik imlâ özelliğini koruyarak ötümlü şekilleriyle kalıplaşmış olan ekler, kök ve tabanı ötümsüz bir ünsüzle biten kelimelere eklendiğinde her zaman ötümlü olarak kullanmıştır; *oqdan* “oktan”, *balıqdan* “balıktan”, *qurtdan* “kurttan”, *qachdan* “kaştan”. Kişi zamirlerinde birinci teklik ve çokluk kişide ilgi hâli eki Osmanlı Türkçesinde “+um, +üm, +uñ, +üñ” şeklindeyken burada uyuma girmiş ve “benim, seniñ, anyñ” olarak verilmiştir. Yine dönüşlülük zamiri de Osmanlı Türkçesinde “kendüm, kendüñ, kendüsü” durumundayken Dieterici, “kendim, kendiñ, kendisi” olarak vermiş ve ünlü uyumunu sağlamıştır. İşaret sıfatlarında da Arap ve Latin harfleriyle yazımlarda farklılıklar olduğu görülmektedir. Dieterici bu bölümde de kelimelerde ünlü uyumunu sağlamıştır. F. Dieterici, fiil bölümünde zaman ve kip çekiminde ikinci tekil kişide “geniz n’si” yerine “n” kullanmıştır. Ancak bunun yanında ikinci çoğul kişide “geniz n’sini” kullanmıştır.

آلسون alsyn	بلسون bilsin
آلڤنڤز alyñyz	بليڤنڤز biliñiz
آليورسن aliorsoun	بليورسن biliorsoun
آليورسۇڤز aliorsouñouz	بليورسۇڤز biliorsouñouz
آلورسن / آلورسن alyrsyñ	بيلورسك / بيلورسك bilirsiñ
آلورسۇڤز / آلورسۇڤز alyrsyñiz	بيلورسۇڤز / بيلورسۇڤز bilirsiñiz

Emir kipinde, birinci tekil kişi “+ayım, +eyim” eki verilmemiştir. Dilek kipinde verilmiştir. Ancak birinci çoğul kişi “+alım, +elim” ekiyle emir kipinde verilmiştir. F. Dieterici, şimdiki zaman ve şimdiki zamanın hikâyesi çekiminde -(I)yor ekinin başındaki ünlüyü yazmamıştır. Bu bölümde *al-* ve *bil-* fiillerinin her ikisinin çekiminde de durum aynıdır.

4. Eserin, yabancılara Türkçe öğretilimi aşıından da değerli bir çalışma olduğu söylenebilir. F. Dieterici tarafından, Türkçe öğretilimi için hazırlanan temel dil bilgisi kitaplarında olduğu gibi bu eserde de alfabe, ünlüler, ünsüzler, isimler, sıfatlar, sayılar, zamirler, iyelik ekleri, fiiller, fiillerin zaman ve kiplere göre çekimi, fiilimsiler, yardımcı fiillerin çekimi şeklinde bir dil bilgisi anlatım tekniği kullanılmıştır. Dieterici, ünlüleri ağızdan çıkış şiddetine göre güçlü ve güçsüz olarak sınıflandırmıştır. Bu da bize ünlülerin telaffuzlarıyla ilgili de bilgi verdiğini göstermektedir. Bu eserde Türkçenin öğretilimiyle ilgili ana dil Fransızca, hedef dil ise Türkçedir. Eser Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınmasına rağmen, ana dil Fransızca için sadece Fransızca alfabe kullanılırken hedef dil Türkçe için hem Latince hem de Arapça alfabe kullanılmıştır. Yabancı dil öğretiliminde metin seçimi oldukça önemli bir konudur. Dieterici de bu konuya dikkat etmiş ve daha anlaşılır, Türkçenin daha kolay öğrenilebileceği metinler seçmiştir. Mahmut Paşa'nın hayatını, çeşitli hikâyeleri seçerken gündelik hayattan kelimelerin yoğun olduğu metinleri düşünmüş olmalıdır. Nasreddin Hoca'nın hikâyelerini seçerken hem gündelik hayatla ilgili kelimeleri hem de insanların daha rahat anlayacağı metinleri seçmeyi düşünmüş olmalıdır. Lehçetü'l-Lügat'tan örnek kelimeler olarak kelimelerin daha iyi ve sağlıklı öğrenilmesini hedeflemiş olmalıdır.

Türklük bilimi aşıından yapılacak yeni çalışmaların çeviri yazılı metinlerle de desteklenmesi kalıplaşmış imlânın gölgesinde kalmış alanların araştırıcılar tarafından aydınlatılmasını mümkün kılacaktır. Bu bağlamda yapılan bu çalışma, Osmanlı Türkçesi dönemine ait yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlaması ve klasik imlânın özelliklerinin ortaya konulması aşıından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Bekar, B. (2018). P. J. Pıfigure'ün Grammatik Der Türkisch Osmanischen Umgangssprache Adlı Eserindeki Türk Atasözleri. *TKHBVD*, 25(86), 133-152.
- Bekar, B. (2022). Reinhold Gräter'in Askerler İçin Hazırlamış Olduğu İki Dilli Türkçe Öğretim Kitabı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 243-285.
- Çağrııcı, M. (1994) Dieterici Friedrich. *TDV İşlâm Ansiklopedisi* (C. 9, s. 285-286). İstanbul: TDV Yayınları.
- Dieterici, F. (1854). *Chrestomathie Ottomane Precedee de Tableaux Grammaticaux et Suivie d'un Glossaire Turc-Français*. Berlin: Chez George Reimer. <http://ia802702.us.archive.org/3/items/chrestomathieot00dietgoog/chrestomathieot00dietgoog.pdf>

- Dilaçar, A. (1970). 1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 18, 197-210.
- Güngör, O. C. (2020). *Türkisch-Deutsches Wörterbuch mit Transcription des Türkischen*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.
- Meninski, F. M. (1680). *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae* [...]. Viennae Austriae.
- Meninski, F. M. (1687). *Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum*. Viennae Austriae.
- Öztürk, A. (2019). Kuman, Ermeni Harfli Kıpçak ve Karay Türkçelerinin Ortak Söz Varlığı Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, XVI(61), 78-92.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 105-115.
Geliş Tarihi-Received: 11.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 06.11.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1187446

Akademik Yazma ve Tartışma Kültürü Bağlamında Editöre Mektup

Letter to the Editor in the Context of Academic Writing and Discussion Culture

Yunus Emre ÇEKİCİ*

Öz

Akademik yazılara özgü genel ilkeler bulunduğu gibi, metin türüne özgü birtakım yapısal ve işlevsel farklılıklar da söz konusudur. Bu nedenle akademik yazma derslerinde, metin türlerine özgü dil ve anlatım özelliklerini göz önünde bulundurmamak çok önemlidir. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken metin türlerinden biri de editöre mektuptur. Genellikle bir makaleyi eleştiren, böyle bir eleştiriye yanıt veren veya alandaki tartışmalı konulara açıklık getiren editöre mektup, diğer metin türlerinden hem içerik hem de üslup bakımından bazı farklılıklar taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı hakemli dergilerde yayımlanan editöre mektupların içerik, dil ve anlatım özelliklerini belirlemektir. Nitel durum modelindeki çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. TR Dizin veri tabanında yer alan ve Türkçe yayımlanmış 100 editöre mektup, araştırmanın inceleme nesnesi olarak seçilmiştir. Veriler, nitel içerik analizi ve söylem analizi teknikleriyle çözümlenmiştir. İncelenen editöre mektuplarda güncel bilimsel gelişmelere değinildiği, tartışmalı konulara açıklık getirildiği ve yeni araştırma konularının önerildiği tespit edilmiştir. Çalışmada editöre mektupların akademik tartışma kültürü ve akademik yazma sosyalleşmesi bağlamında önem taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın tür odaklı akademik yazma eğitimiye katkı sunması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akademik yazma, akademik yazma sosyalleşmesi, yazma eğitimi, akademi tartışma kültürü, editöre mektup.

Abstract

While general principles specific to academic writings exist, there are also some structural and functional differences specific to the genre of text. Therefore, it is very important to consider the language and expression characteristics specific to the text genre in academic writing courses. In this context, one of the text genre that should be emphasized is the letter to the editor. A letter to the editor, which generally criticizes an article, responds to such criticism, or clarifies controversial issues in the field, has some differences from other text types in terms of both content and style. The aim of the current study is to determine the content, language and expression characteristics of letters to the editor published in peer-reviewed journals. In the qualitative case model, the document analysis method was used. 100 letters to the editor included in the TR Index database and published in Turkish were chosen as the research object of the research. The data were analyzed by qualitative content analysis and discourse analysis techniques. It has been determined that current scientific developments are

* Öğr. Gör. Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Adana/Türkiye, e-posta: yunusemreckeci@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0247-3779.

mentioned, controversial issues are clarified and new research topics are suggested in the letters to the editor. In the study, it was concluded that letters to the editor are important in the context of academic discussion culture and academic writing socialization. It is expected that this study will contribute to genre-oriented academic writing education.

Keywords: Academic writing, writing education, academic discussion culture, academic writing socialization, letter to the editor.

Giriş

“Nasıl?” sorusu, yazma sürecinde yanıtlanması gereken temel sorulardan biridir. Öyle ki insan, bir yandan ne yazacağını düşünürken diğer yandan nasıl yazacağı sorusuna yanıt arar. “Ne?” ve “Nasıl?” soruları, eş güdüm içinde ve diyalektik bir biçimde yazma becerisini devindirir. Kişinin ne anlatacağı; psikolojik, felsefi, sosyolojik, politik vb. gereksinimleriyle ilgilidir. Nasıl anlatacağı ise diğer değişkenlerin yanı sıra genellikle metin türünün sınırları içinde belirginleşir. Metin türü seçimi, ne anlatmak istediğine karar veren kişiye bir hareket alanı açar. Yazar, metin türünün ön gördüğü bu hareket alanı içinde anlatmak istediklerini kâğıda döker. Bir metin türünün özelliklerini göz önünde bulundurmamak, insanı bütünüyle ne sınırlandırır ne de özgür bırakır. Bu sınırlılık-özgürlük gerilimi, Chomsky’nin “Dil, sonlu kurallarına karşı sonsuz anlatım olanağı taşır.” (2001, s. 38) savından hareketle şöyle yorumlanabilir: Metin türü, yazarın nasıl anlatacağı konusunda kuralcı ve sınırlandırıcıdır; fakat yazarın belirli sınırlar içinde bile olsa ilkesel anlamda her zaman bir hareket alanı vardır. Çünkü yazmak, yaratıcı bir eylemdir ve esnek bir yazar, metin türünün sınırlarını zorlayabilir. Yazarları tarafından sürekli yeniden inşa edildiği için metin türlerini sınıflandırmak ve metin türlerinin özelliklerini betimlemek görece zordur. Saf bir metin türü sınıflandırmasının olanaklı olmadığını belirten Derrida’ya göre (1992, s. 230), bir metnin belirli bir türe dâhil olması, bu türe ait olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla metin türüne özgü her türlü soyutlama ve genelleme, dilin ve metnin esnek ve geçirgen doğası gereği eksik ve yanıltıcıdır. Bu nedenle metin türlerinin özelliklerine ilişkin ihtiyatlı bir dil kullanmak gerekir.

Metin türlerine ilişkin evrensel ve zamanlar üstü bir sınıflandırma yapmak görece kolay olmasa da istisnalar bir yana bırakılırsa kimi metinlerin bir “tür” olarak sınıflandırılabilir kadar benzer nitelikler taşıdığı da bir gerçektir. Nitekim, tür çözümlemesi araştırmaları, metin türlerinin kendine özgü dilsel özelliklerini açığa çıkarmaya çalışmakta (Biber, 1989; Bhatia, 1993; Swales, 1999; Özyıldırım, 2001) ve belirli ölçütler göz önünde bulundurulduğunda bazı metinlerin bir “tür”e dâhil olabileceği düşünülmektedir. Swales (1999), metnin üretildiği iletişimsel amacın, işlevsel yapıların, hedef alınan söylem topluluğunun metnin türünü belirleyen değişkenler arasında yer aldığını belirtmektedir. Yazıcı (2004, s. 11), metnin iletişimsel amaç ve işlevlerinin metin türü içinde belirginleştiğini ifade etmekte ve metnin iletişimsel amaçlarının metin türünü; metin türünün de o metne özgü dil kullanımlarını belirlediğini ileri sürmektedir. Farklı metin türlerinin farklı iletişimsel işlevler taşıdığını belirten Dilidüzgün (2017, s. 1), metin türlerinin toplumsal-kültürel bağlamlar içinde belirlendiğini vurgulamaktadır. Kısacası metin türü; iletişimsel, yapısal ve kültürel bir arka plan çerçevesinde biçimlenmektedir.

Akademik metinler, toplumsal-kültürel bağlamın ve belirli iletişimsel amaçların dil kullanımına somut bir biçimde yansıdığı metin türleri arasındadır. Kendine özgü dil ve anlatıma sahip olan akademik metinler (Uzun, 2001; Bowker, 2007; Deniz ve Karagöl, 2017a 2017b, 2018; Kan, 2017; Karagöl, 2018, 2020; Demirtaş Tolaman ve Karakaş, 2021) “bilimsel” bilgiyi aktarma amacı taşıırken Swales’in (1999) sözünü ettiği “söylem topluluğu”nun beklentilerini göz önünde bulundurur. Bu doğrultuda Bayat (2014), akademik metinlerin gelenekselleşmiş bir yapısı olduğunu belirtirken Uzun (2001), uzlaşmış söylemsel özellikler barındırdığını belirtmektedir. Akademi dünyasının bir

üyeyi olmayı hedefleyen yazar, bu uzlaşmış ve gelenekselleşmiş beklentilere ayak uydurmaya çalışır. Bu bağlamda bir sosyalleşme süreci olan akademik yazmayı (Seloni, 2012; Anderson, 2017; Cui, 2019), akademik metin türlerinin dil ve anlatım özelliklerinin edinilmesi ve kullanılması şeklinde tanımlamak olanaklıdır. Başka bir deyişle akademik yazma, “akademik söylem” sınırları içinde gerçekleşen ve belirli metin türlerinin gerektirdiği dil ve anlatım özelliklerine “uygun” yazma becerisini içermektedir. Ancak yukarıda değinildiği gibi, yazar sınırlı da olsa bir hareket alanına sahiptir. Üstelik yazar, yine “akademik söylem” içinde kalarak sözcük, sözdizimi, bağdaşıklık ve tutarlılık tercihleriyle kendi “birey dili”ni yaratma olanağına da sahiptir. Zaten akademik yazmanın bir sosyalleşme süreci olması da yazarın birey dilini yaratmasına olanak tanıyan bu hareket alanıyla ilişkilidir. Hareket alanı olmazsa akademik yazma sosyalleşme değil, asimilasyon süreci olur.

Akademik yazılarda bazı genel ilkelerden söz edilebileceği gibi metin türüne (tez, makale, bildiri, kitap tanıtımı vb.) özgü çeşitli farklılıklar da söz konusudur. Karagöl (2018, s. 12), akademik yazmanın nesnel, tutarlı, eleştirel; açıklamayı, bilgiyi aktarmayı ve okuyucuyu ikna etmeyi hedefleyen bir beceri alanı olduğunu ifade ederken; Kan (2017, s. 1038), söylem topluluğunun eğilimleri çerçevesinde akademik yazıların büyük ve küçük ölçekli yapısında türe özgü farklılıklar bulunduğunu belirtmektedir. Uzun (2001, s. 198), bilimsel metin türünün içerdiği alt türlerin özellikle söz bilimsel düzenlemeler açısından kimi farklılıklar sergilediğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda akademik yazma eğitimi kaynağı oluşturmak için alt metin türlerine özgü dilsel farklılıkların belirginleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü metin türü farkındalığı/edinci genel anlamda dil öğrenimini (Dilidüzgün, 2017), özelde de akademik yazma becerisini geliştiren öğelerden biridir (Huber ve Uzun, 2001). Tez, tez önerisi, makale, bildiri, kitap kritiği gibi metin türlerinin dil ve anlatım özelliklerinin belirlenmesi, lisans ve lisans üstü öğrencilerin yazma deneyimine katkı sunabileceği gibi birey dillerini geliştirmeye de zemin hazırlayabilir. Bu kapsamda incelenebilecek metin türlerinden biri de “editöre mektup”tur. Akademik bir metin türü olan ve hakemli dergilerde yayımlanan editöre mektup; makale, tez, bildiri gibi türlerden farklı dil ve anlatım özelliklerine sahiptir. Dilsel özelliklerinin yanı sıra bu metin türü, akademik tartışma ve iletişim kültürü açısından da diğer akademik metinlerden ayrılmaktadır.

Editöre mektup, genellikle yayımlanmış bir makalenin tartışılıp yorumlandığı veya bu tür bir mektuba yanıt verildiği bir metin türüdür (Süer ve Yaman, 2013). Bu türde yeni bilgiler sunulabilir, yazara çeşitli eklemeler, düzeltmeler veya alternatifler önerilebilir veya yazardan çeşitli bilgiler talep edilebilir (Johnson ve Green, 2006). Görüldüğü gibi editöre mektup, editörün aracılık ettiği bir diyalog, iletişim ve tartışma sürecidir. Bu süreçte yorumlar, sorular, değerlendirmeler, eklemeler, destekler, karşı çıkışlar, eleştiriler ve bunlara verilen yanıtlar söz konusudur. Bu yönüyle editöre mektubun bilim iletişiminin vazgeçilmez öğeleri olan tartışma ve eleştiri kültürünü beslediğini söylemek olanaklıdır. Dolayısıyla editöre mektubun dil, anlatım ve içerik özelliklerinin belirlenmesi hem akademik yazma eğitimi hem de akademik tartışma kültürünün gelişmesi bakımından incelemeye değer bir konudur.

Akademik yazma ve tartışma kültürü bağlamında Türkçe editöre mektup metinlerini inceleyen herhangi bir çalışmanın bulunup bulunmadığını belirlemek için TR Dizin, Dergipark ve YÖK Akademik’te “editöre mektup”, “editöre not”, “akademik yazma” ve “tartışma kültürü” anahtar sözcükleri kullanılarak bir alan yazını taraması yapılmıştır. Alan yazınında akademik yazma bağlamında bildiri özetlerini (Karagöl, 2020), bildirilerin söz bilimsel yapısını (İşeri ve Şen, 2017), dergi yazar rehberlerini (Deniz ve Karagöl, 2018), tez yazım kılavuzlarını (Deniz ve Karagöl, 2017a), makale hakem

değerlendirme formlarını (Deniz ve Karagöl, 2017b), lisansüstü tezleri (Karagöl, 2018), makalelerin giriş bölümlerinin söz bilimsel yapısını (Çocuk, 2018; Çocuk ve Arı, 2018; Kan ve Uzun, 2015), makalelerin bulgu, tartışma ve sonuç bölümlerinin söz bilimsel yapısını (Kan ve Uzun, 2014), makalelerin yazım stillerini (Özen ve Batur, 2021), tezlerde yer alan atıf tiplerini (Kan, 2016) inceleyen çeşitli çalışmaların bulunduğu ancak editöre mektup türünü ele alan herhangi bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı hakemli dergilerde Türkçe yayımlanan editöre mektupların yazılma amaçları ile dil ve anlatım özelliklerini belirlemek ve sonuçları akademik yazma ve akademik tartışma kültürü bağlamında değerlendirmektir. Çalışmanın akademik yazma eğitimine ve akademik tartışma kültürüne katkı sunması umulmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Editöre mektup türündeki akademik metinlerin yazılma amaçları ile dil ve anlatım özelliklerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışma nitel modelde, durum desenindedir. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'in (2013) belirttiği gibi doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (s. 217). Yazılı metinler incelendiği için doküman analizinin bu çalışmanın amacına uygun olduğu düşünülmüştür.

İnceleme Nesnesi

Araştırmada incelenecek metinleri belirlemek için 23.09.2022 tarihinde TR Dizin veri tabanında öncelikle boş bir tarama yapılmıştır. Boş (hiçbir sözcük olmadan yapılan) tarama sonucunda TR Dizin veri tabanında 5.312 adet editöre mektup türünde metin olduğu görülmüştür. Daha sonra "Erişim Formatı: Açık", "Yayın Dili: Türkçe" ve "Yayın Türü: Editöre Mektup" ölçütleriyle yeniden tarama yapılmıştır. Bu aşamada TR Dizin'de editöre mektup türünde, Türkçe yayımlanmış ve açık erişim olan 1.383 adet metin olduğu görülmüştür. Bu metinler, yayımlanma tarihine göre yeniden eskiye doğru sıralanmış, aynı dergiden en fazla 1 metne yer vermek koşuluyla en güncel ilk 100 editöre mektup, araştırmanın inceleme nesnesi olarak seçilmiştir. Sonuçta, 2016-2022 yılları arasında TR Dizin'de taranan dergilerde yayımlanan 100 editöre mektup, bu araştırmanın inceleme nesnesini oluşturmuştur.

Verilerin Analizi

TR Dizin'den indirilen editöre mektup türündeki metinler yayın tarihine göre sıralanmış; EM1, EM2, EM3... şeklinde sınıflandırılmış ve analize hazır hâle getirilmiştir.

Veriler içerik analizi ve söylem analizi teknikleriyle çözümlenmiştir. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan içerik analizi ile söylem analizi, birbirinden bazı farklılıklar içermektedir. İçerik analizi daha çok metinlerdeki konu ve iletileri deşifre etmeye çalışırken söylem analizi metnin dil ve anlatım özelliklerini oluşturan bağlamsal öğelere odaklanmaktadır (Sallan Gül ve Kâhya Nizam, 2021). Bu bağlamda, bu çalışmada verilerin nasıl analiz edildiğini açıklayabilmek için içerik analizi ve söylem analizi sürecine değinmek gerekmektedir.

İçerik analizi belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin çeşitli içerik kategorileriyle özetlendiği, sistematik bir tekniktir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016, s. 250). Bu çalışmada "Editöre mektubun yazılma amacı nedir?" sorusunun yanıtı içerik analiziyle çözümlenmiştir. Bu kapsamda mektupların yazılma amaçları, yani içerik özellikleri araştırmacı tarafından belirlenmiş, tema ve kategoriler frekans ve yüzde alınarak tablo aracılığıyla sunulmuştur.

“Editöre mektup nasıl yazılmıştır?” ve “Editöre mektubun dil ve anlatım özellikleri nelerdir?” sorularına yanıt aranırken söylem çözümlemesine başvurulmuştur. Çelik ve Ekşi’nin (2008) belirttiği gibi söylem çözümlemesi, dilsel ifadelerin sözdizimsel ve anlamsal sınırlarının ötesine geçerek söylemin anlamını ve işlevlerini incelemeyi kapsamaktadır (s. 105). Dilbilim alan yazınında çeşitli söylem çözümlemesi yaklaşımları bulunmaktadır. Bu çalışmada editöre mektuplar incelenirken biçimsel ve dilsel kullanımlara odaklanılmıştır. Bu nedenle bu araştırmadaki söylem çözümlemesinin Gee’nin söylem çözümlemesi yaklaşımıyla bağdaştığı söylenebilir. Zira Gee’nin söylem çözümlemesi yaklaşımı bir metnin biçimsel, anlamsal ve dilsel alanlarına yönelik analizini kapsamaktadır (Bkz. Gee, 2005; Gür, 2011 ve 2013, Uslu, 2016).

Metinlerin dil ve anlatım özellikleri oldukça geniş bir inceleme alanı olduğu için söylem çözümlemesi, araştırmacı tarafından belirlenen temalar kapsamında gerçekleştirilmiştir. Söylem çözümlemesi “Başlık Kullanımı”, “Özete Yer Verilme Durumu”, “Anahtar Sözcüklere Yer Verilme Durumu”, “Alt Başlıklara Yer Verilme Durumu”, “Başlangıç İfadesi Kullanımı”, “Kapanış İfadesi Kullanımı”, “Nezaket Stratejisi Kullanımı”, “Birinci Tekil Kişi Zamiri/Eki Kullanımı”, “Birinci Çoğul Kişi Zamiri/Eki Kullanımı”, “Kaynakçaya Yer Verme Durumu” temalarıyla sınırlandırılmıştır.

Bulgu ve Yorumlar

Editöre Mektupların İçerik Özellikleri

Editöre mektup türündeki metinlerin yazılma amacı, yani metinlerin içerik özellikleri, Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Editöre Mektupların İçerik Özellikleri

Tema	Kategori	f
Eleştiri	Bir çalışmadaki sonuçların eksik/yanlış yanlarına dikkat çekmek	3
	Bir çalışmadaki yöntemin eksik/yanlış yanlarına dikkat çekmek	5
	Bir çalışmadaki örneklemin eksik/yanlış yanlarına dikkat çekmek	2
	Bir çalışmadaki yorumların eksik/yanlış yanlarına dikkat çekmek	1
	Bir çalışmada bahsedilmeyen bazı bilgilere değinmek	5
	Alandaki çeviri yanlışlarına ve terim karmaşasına dikkat çekmek	2
	Akademik yükselme kriterleri ve sınavlarının eksik/yanlış yanlarına dikkat çekmek	1
	Çalışmaya getirilen eleştirilere yanıt vermek	5
Açıklama	Bir vaka hakkında bilgi vermek	20
	Bir yöntem hakkında bilgi vermek	3
	Yapılmakta olan bir araştırma hakkında ön bilgi vermek	1
	Bir model hakkında bilgi vermek	1
	Bir kavramı/terimi açıklamak	4
	Belirli ölçütler çerçevesinde üniversiteleri karşılaştırmak	1
	Akademik bir dernek/grup hakkında bilgi vermek	2
	Akademik bir uygulama hakkında bilgi vermek	3
	Alandaki güncel gelişmeler/sorunlar hakkında bilgi vermek	8
	Alandaki tartışmalı konulara açıklık getirmek	6
	Bir olgunun öneminden bahsetmek	5
	Yeni bir araştırma konusu önermek	2
Yeni bir uygulama önermek	5	
Toplumsal yaşama ilişkin çeşitli öneriler sunmak	3	

Öneri	Ölçek önermek	1
	Kontrol formu önermek	1
	Yöntem önermek	4
Övgü	İncelenen çalışmanın önemini vurgulamak	3
	Görevinden ayrılan editöre teşekkür etmek	1
	Vefat etmiş bir akademisyenin yaşamı ve çalışmaları hakkında bilgi vermek	1
	Zorlu şartlar altında çalışan doktorlara teşekkür etmek	1
Toplam		100

Tablo 1’den anlaşılacağı üzere editöre mektuplardan 24’ü eleştiri, 54’ü açıklama, 16’sı öneri ve 6’sı övgü temasıyla ilişkilidir. Eleştiri teması altında genellikle bir çalışmadaki eksik/yanlış bilgilere dikkat çekilmekte veya bu eleştirilere yanıt verilmektedir. Bu bağlamda editöre mektupların akademik eleştiri ve tartışma kültürü açısından önemli bir işlev taşıdığını söylemek olanaklıdır. Açıklama teması altında bir alanla ilgili bazı bilgilerin verildiği veya alandaki güncel gelişmeler veya tartışmalı konular hakkında açıklama yapıldığı görülmektedir. Öneri temasında belli başlı gelişmelerden hareketle yeni araştırma konuları, uygulamalar, yöntemler ve ölçekler önerilmektedir. Bu bağlamda editöre mektubun, bilimsel bilginin tek yönlü değil, çok yönlülüğünü; tek sesli değil, çok sesliliğini güvencelediği söylenebilir. Övgü temasında ise başarılı bir akademik çalışma veya alanında iz bırakmış kişiler övülmektedir. Bu bulgudan yola çıkarak editöre mektupları, akademik yazma sosyalleşmesinin yansıdığı metin türlerinden biri olarak yorumlamak olanaklıdır.

Editöre Mektupların Dil ve Anlatım Özellikleri

Editöre mektup türündeki metinlerin üslup yani dil ve anlatım özellikleri, Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Editöre Mektupların Dil ve Anlatım Özellikleri

Tema	Kategori	f
Başlık Kullanımı	Sadece “Editöre Mektup” ifadesi kullanılmıştır.	3
	Mektubun konusu yazılmıştır.	87
	“Editöre Mektup:” ifadesi ve mektubun konusu yazılmıştır.	2
	“Editöre Mektup:” ifadesi ve “eleştirilen makalenin başlığı” yazılmıştır.	1
	“Editöre Mektuba Yanıt:” ifadesi ve “eleştirilen makalenin başlığı” yazılmıştır.	1
	“Yazarlardan Yanıt:” ifadesi ve “eleştirilen makalenin başlığı” yazılmıştır.	1
	Sadece “Eleştirilen Makalenin Başlığı” yazılmıştır.	4
	Başlık kullanılmamıştır.	1
	Toplam	100
Özete Yer Verilme Durumu	Özete yer verilmiştir.	13
	Özete yer verilmemiştir.	87
	Toplam	100
Anahtar Sözcüklere Yer Verilme Durumu	Anahtar sözcüklere yer verilmiştir.	31
	Anahtar sözcüklere yer verilmemiştir.	69
	Toplam	100
Alt Başlıklara	Alt başlık kullanılmıştır.	19

Yer Verilme Durumu	Alt başlık kullanılmamıştır.	81
	Toplam	100
Başlangıç İfadesi Kullanımı	“Sayın Editör” ifadesi kullanılmıştır.	66
	“Değerli Editör” ifadesi kullanılmıştır.	1
	“Editöre” ifadesi kullanılmıştır.	1
	“Editöre Mektup” ifadesi kullanılmıştır.	1
	Başlangıç ifadesi kullanılmamıştır.	31
	Toplam	100
Kapanış İfadesi Kullanımı	“Selam ve saygılarımla” ifadesi kullanılmıştır.	1
	“Başarı dileklerimizle, saygılar” ifadesi kullanılmıştır.	1
	“Saygılarımızla” ifadesi kullanılmıştır.	4
	“Saygılarımla” ifadesi kullanılmıştır.	4
	Sonuç ifadesi kullanılmamıştır.	90
	Toplam	100
Nezaket Stratejisi Kullanımı	Ele alınan çalışmanın değerli olduğu ifade edilmiş ve eleştiri açıklanmıştır.	14
	Ele alınan çalışmanın değerli olduğunu ifade edilmiş ve söz konusu çalışmayı destekleyen veriler sunulmuştur	3
	Eleştiri için teşekkür edilmiş ve eleştiriye yanıt verilmiştir.	5
	Nezaket stratejisi kullanılmamıştır.	78
	Toplam	100
Birinci Tekil Kişi Zamiri/Eki Kullanımı	Birinci tekil kişi zamirine/ekine yer verilmiştir.	21
	Birinci tekil kişi zamirine/ekine yer verilmemiştir.	79
	Toplam	100
Birinci Çoğul Kişi Zamiri/Eki Kullanımı	Birinci çoğul kişi zamirine/ekine yer verilmiştir.	61
	Birinci çoğul kişi zamirine/ekine yer verilmemiştir.	39
	Toplam	100
Kaynakçaya Yer Verme Durumu	Kaynakçaya yer verilmiştir.	94
	Kaynakçaya yer verilmemiştir.	6
	Toplam	100

Bu çalışmada, editöre mektupların dil ve anlatım özellikleri, farklı temalar altında incelenmiştir. Tablo 2 incelendiğinde başlık kullanımı açısından 87 mektupta, konunun başlık olarak seçildiği görülmektedir. İncelenen mektupların yarısından fazlasında ise özete ve anahtar sözcüklere yer verilmemiştir. 89 mektupta ise alt başlık yer almamaktadır. Özet, anahtar sözcük ve alt başlık kullanılmaması, editöre mektubun makale veya bildiri gibi yaygın akademik metin türlerinden farklı olduğunu göstermektedir. İncelenen mektupların 60’ında başlangıç ifadesi olarak “Sayın Editör” ifadesinin kullanıldığı, 90 mektupta ise kapanış ifadesinin kullanılmadığı görülmektedir. Eleştiri içerikli mektupların 22’sinde nezaket stratejisinin kullanılması da yine bu çalışmanın dikkate değer bulguları arasındadır. Eleştiri içerikli editöre mektuplarda, genellikle bir teşekkür/önem atfetme ifadesinin ardından eleştiriye yer verilmektedir. 21 mektupta “birinci tekil kişi zamirine/ekine, 61 mektupta birinci çoğul kişi zamirine/ekine yer verilmesi, editöre mektup türünde daha öznel bir dil kullanıldığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Diğer akademik metin türlerinden farklı bir dil ve anlatım özelliğini yansıttığı için mektuplardaki birinci tekil/çoğul kişi zamirine/ekine yer verilen belli başlı cümleler aşağıda örnek olarak gösterilmiştir.

“... karşımıza çıkmaktadır” (EM3).

- “Çalışmamız, çocuk ve ergen psikiyatrisinde...” (EM5).
- “... faydalı olabileceğini düşünmekteyiz” (EM6).
- “...bu olgumuzla literatüre katkı sağlamak istedik” (EM7).
- “... önemli işler başardığı görüşüne ben de katılıyorum” (EM9).
- “...bu konuda öncülük yapmaya ve yol açmaya devam etmesini dilerim” (EM9).
- “...ilişkili olduğunu düşünüyoruz” (EM10).
- “Bu amaçla birkaç sıcak konuyu sunmak isterim” (EM21).
- “...bu mektubun ülkemizdeki dergi editörleri, hakemler ve yazarlara çalışmalarında yardımcı olmasını ümit ederim” (EM23).
- “...ile ilgili duygu ve düşüncelerini aktarmaya çalışacağım” (EM27).
- “...ilgili bazı görüşlerimi paylaşmak istiyorum” (EM28).
- “Katkı sağlamak adına çaba sarf ediyorum ve Türkiye’de kentlere yönelik yaşam kalitesi çalışmalarının artarak devam etmesini diliyorum” (EM51).
- “... imkan sağlayacak vaka takdimine benzer ilave bir makale türüne ihtiyaç olduğu Kanaatindeyim” (EM61).
- “... önemini unutmamalı, yaşanan bu olayların bize aktardığı dersleri hatırlamalıyız” (EM90).
- Bu mektupta ... öğrencilerinin eğitim sorunları ile ilgili düşüncelerimi sizinle paylaşmak istiyorum” (EM91).
- “Şahsen bu yorumun yanlış olduğu kanısındayım” (EM94).
- “...ne bilim alanımıza ne de kendini akademik hayata hazırlayan kişilere bir yararının olmadığını, aksine bilimsel ilkelere ve etik değerlere zarar verdiğini düşünüyorum” (EM97).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, TR Dizin veri tabanında yer alan 100 editöre mektup, akademik yazma ve tartışma kültürü bağlamında incelenmiştir. Mektupların içerik, dil ve anlatım özellikleri tablolar aracılığıyla sunulmuş ve yorumlanmıştır. Mektupların akademik tartışma kültürü ile akademik yazma sosyalleşmesi bağlamındaki önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca editöre mektuplarda güncel gelişmelere değinildiği, tartışmalı konulara açıklık getirildiği ve yeni araştırma ve tartışma konularının önerildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda editöre mektupların bilim iletişimi bağlamında da önem taşıdığı yorumuna ulaşılmıştır. Ayrıca nezaket stratejisi kullanımı ile birinci tekil/çoğul kişi zamirine/ekine yer verilme durumunun editöre mektup türünün ayırt edici üslup özellikleri arasında olduğu gösterilmiştir.

Alan yazınında editöre mektupların nasıl yazılacağına ilişkin didaktik çalışmalar bulunmakla birlikte (Bkz. Johnson ve Green, 2006; Süer ve Yaman, 2013), Türkçe yayımlanmış editöre mektupları içerik, dil ve anlatım özellikleri bağlamında inceleyen herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle bu çalışmayı, alan yazınıyla doğrudan karşılaştırmak olanaklı değildir. Ancak diğer akademik metin türlerinin incelendiği çalışmalarla karşılaştırıldığında (Konukman, 2012; Kan ve Uzun, 2014; Çocuk, 2018; Karagöl, 2018 ve 2020; Özen ve Batur, 2021), editöre mektubun hem içerik hem de dil ve anlatım bakımından farklı nitelikler taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç,

akademik yazma eğitimlerinde editöre mektup türünün dil ve anlatım özelliklerinin hesaba katılmasını zorunlu kılmaktadır.

Akademik yazma eğitimleri, öğrenci gereksinimlerine göre farklı metin türlerine odaklanmaktadır. Türkiye’de yüksek lisans ve doktora düzeylerinde verilen akademik yazma derslerinde genellikle tez yazımının üzerinde durulduğu bilinmektedir. Ancak farklı metin türlerinin kendine özgü niteliklerinin de akademik yazma derslerinde öğretilmesi, akademik yazma becerisinin geliştirilmesi bağlamında önem taşımaktadır. Bu kapsamda editöre mektubun yanı sıra kitap kritiği (tanıtımı), olgu sunumu gibi bugüne kadar üzerinde çok durulmayan metin türlerinin de dil ve anlatım özelliklerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Yapılan araştırmada editöre mektup türünün özellikle sağlık bilimleri alanında oldukça yaygın bir tür olduğu görülmüştür. Akademik tartışma kültürü bağlamında sosyal bilimler ve eğitim bilimleri alanlarında da editöre mektup türünün yaygınlaşmasına gereksinim vardır. Bir kamusal tartışma alanı olarak hakemli dergilerde yayımlanan makalelerin eleştirilmesi, tartışılması ve/veya değerlendirilmesi, bilimsel bilginin birikimli ilerleyişine katkı sunacaktır. Her söylenenin söylenmeyene zemin hazırladığı (Humboldt, 1988) düşünüldüğünde, editöre mektubun akademik ortamlarda ihtiyaç duyulan tartışma ve eleştiri kültürünü besleyeceğini söylemek olanaklıdır. Ayrıca bilimsel bir makalenin sadece hakemler tarafından değil, aynı zamanda okurlar tarafından da incelenmesi ve eleştirilmesi, bilimsel bilginin yaygınlaşması açısından da oldukça değerlidir. Bu kapsamda editöre mektupların bilimsel bilginin yaygınlaşmasına ve çok seslileşmesine katkı sunduğunu söylemek olanaklıdır.

İncelenen editöre mektuplar, bilimin bir monolog değil diyalog olduğunu, bilimsel bilginin tartışmayı ve eleştiriye özendirdiğini bir kez daha göstermiştir. Başka bir deyişle editöre mektup, bilim iletişimine katkı sunan, bilimin eleştireliliğini güvenceleyen bir metin türü olarak diğer akademik metin türlerinden ayrılmaktadır. Bu bağlamda akademik yazma eğitimlerinde editöre mektup türüne yer verilmesi kaçınılmazlaşmaktadır.

Kaynakça

- Anderson, T. (2017). The Doctoral Gaze: Foreign PhD Students’ Internal and External Academic Discourse Socialization. *Linguistics and Education*, 37, 1-10.
- Bayat, N. (2014). Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Düzeyleri ile Akademik Yazma Başarıları Arasındaki İlişki. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39 (173), 155-168.
- Bhatia, V. K. (1993). *Analysing Genre*. London: Longman.
- Biber, D. (1989). A typology of English text. *Linguistics*, 27, 3-43.
- Bowker, N. (2007). *Academic Writing: A Guide to Tertiary Level Writing*. Massey University: Palmerston North.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Chomsky, N. (2001). *Dil ve Zihin* (A. Kocaman, Çev.). Ankara: Ayraç.
- Cui, W. (2019). L2 Writers Construct Identity Through Academic Writing Discourse Socialization. *The Journal of English as an International Language*, 14(1), 20-39.
- Çelik, H. ve Ekşi, H. (2008). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.

- Çocuk, H. E. (2018). Hareket ve Adım Bağlamında Eğitim Bilimleri Makalelerinin Giriş Bölümlerinin İncelenmesi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), 127-158.
- Çocuk, H. E. ve Arı, B. (2018). Makale Giriş Bölümlerinin Sözbilimsel Yapılarının İncelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 988-1003.
- Demirtaş Tolaman, T. ve Karakaş, N. (2021). Akademik Yazma Becerisiyle İlgili Makaleler Üzerine Bir İnceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö10), 447-460.
- Deniz, K. ve Karagöl, E. (2017a). Akademik Yazma Açısından Makale Hakem Değerlendirme Formları. *Turkish Studies*, 12(34), 143-162.
- Deniz, K. ve Karagöl, E. (2017b). Akademik Yazma Açısından Tez Yazım Kılavuzları. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(2), 287-312.
- Deniz, K. ve Karagöl, E. (2018). Akademik Yazma Açısından Dergi Yazar Rehberleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(4), 1210-1225.
- Derrida, Jacques (1992). The Law of Genre (Ed. D. Attridge). *Acts of literature* içinde, s. 221-252. New York: Routledge.
- Dilidüzgün, Ş. (2017). *Metindilbilim ve Türkçe Öğretimi Uygulamalı Bir Yaklaşım*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gee, J. P. (2005). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. New York: Routledge.
- Gür, T. (2011). *Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dil Tutumları ve Dil Kullanımlarının Söylem Çözümlemesi Yöntemi İle Betimlenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gür, T. (2013). Post-modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi. *ZFWT*, 5(1), 185-202.
- Huber, E. ve Uzun, L. (2001). Metin Türü Ve Yazma Edimi İlişkisi: Bilimsel Metin Yazma Edimi. *Dilbilim Araştırmaları*, 2001, 9-35.
- Humboldt, W. V. (1988). *On language the diversity of human language-structure and its influence on the mental development of mankind* (P. Heath, Çev.). New York: Cambridge University.
- İşeri, K. ve Şen, E. (2017). Yabancılara Türkçe Öğretimi Alanında Türkçe Yazılan Bilimsel Metinlerin İncelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 5(1), 434-446.
- Johnson, C. ve Green, B. (2006). How to write a letter to the editor: an author's guide. *Journal of Chiropractic Medicine*, 4 (5), 144-147.
- Kan, M. O. (2016). Atıf Çözümlemesi: Türkçe Eğitimi Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Giriş Bölümlerindeki Atıf Kullanımları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1289-1300.
- Kan, M. O. (2017). Türkiye'de Akademik Yazma Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1037-1048.
- Kan, M. O. ve Uzun, G. L. (2014). Türkçe Eğitimi Alanındaki Yüksek Lisans Tezlerinin Bulgular, Tartışma, Sonuç Bölümlerine İlişkin Sözbilimsel Yapı Özellikleri. *Anadili Eğitimi Dergisi*, 2(3), 1-19.

- Kan, M. O. ve Uzun, G. L. (2015). Türkçe Eğitimi Alanındaki Yüksek Lisans Tezlerinin Giriş Bölümlerine İlişkin Sözbilimsel Hareket ve Adımlar. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 7(3), 3-52.
- Karagöl, E. (2018). *Akademik Yazma Açısından Lisansüstü Tezler*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karagöl, E. (2020). Akademik Yazma Açısından Bildiri Özetleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(2), 410-426.
- Konukman, B. (2012). *Almanca ve Türkçe Bilimsel Metinlerde Biçem*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, Ş. ve Batur, Z. (2021). Uluslararası Hakemli Dergiler Üzerinden Akademik Yazma Stilllerini Okumak. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 9(1), 215-229.
- Özyıldırım, I. (2001). Tür Çözümlemesi: Yönelimler, Yöntemler, Sınırlamalar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 67-78.
- Sallan Gül, S. ve Kâhya Nizam, Ö. (2021). Sosyal Bilimlerde İçerik Ve Söylem Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42 (Özel sayı 1), 181-198.
- Seloni, L. (2012). Academic Literacy Socialization of First Year Doctoral Students in US: A Microethnographic Perspective. *English for Specific Purposes*, 31, 47-59.
- Süer, E. ve Yaman, Ö. (2013). Editöre Mektup Nasıl Yazılmalı?. *Turkish Journal of Urology*, 39(1), 41-3.
- Swales, J. M. (1999). *Genre Analysis: English in Academic Research Settings*. Cambridge University Press.
- Uslu, A. (2016). Cahit Zarifoğlu'nun "Savaş Ritimleri" Romanın Söylem Çözümlemesi Metoduyla İnceleme Denemesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 49, 403-417.
- Uzun, L. (2001). Bilimsel Metne Özgü Önbiçimlenişler ve Bilimsel Metin Yazma Edimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12, 197-204.
- Yazıcı, N. (2004). *Anlatı Metinlerinde Ön Ve Arka Planı Belirginleştiren Dilsel Görünümler: Türkçe Üzerine Gözlemler*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, SBE.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 116-131.

Geliş Tarihi-Received: 18.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 26.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1207015

Okuma ve/veya Dinleme Alışkanlığının Geliştirilmesinde Yararlanılabilecek Dijital Araçlar: Kitap Okurlarına ve/veya Dinleyicilerine Yönelik Dijital Uygulamalar

Digital Tools that can be Used to Develop Reading and/or Listening Habits: Digital Applications for Book Readers and/or Listeners

Ahmet DEMİREL*

Öz

Günümüzde kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik tasarlanmış dijital uygulamaların kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu araştırmanın amacı Türkiye’de kullanımı giderek yaygınlaşan bu dijital uygulamaları genel hatları ile tanıtarak bu uygulamaların kullanıcılarına ne gibi fırsat sunduğunu ortaya koymaktır. Böylelikle okuma veya dinleme alışkanlığının geliştirilmesinde bu uygulamalardan nasıl yararlanılabileceğine ilişkin çıkarımlarda bulunmak hedeflenmiştir. Nitel araştırma yaklaşımıyla gerçekleştirilen bu çalışmada doküman analizine başvurulmuştur. Araştırmada öncelikle Türkiye’de yaygın olarak kullanılan okur ve/veya dinleyici odaklı dijital uygulamalar tespit edilmiş daha sonra bu uygulamaların kullanıcılarına sundukları fırsatlar doküman analizinden yararlanılarak incelenmiştir. Araştırma bulguları Wattpad, Biryudumkitap, Storytel, KitUP gibi uygulamaların kullanıcılarına uygulama içinde okuma yapma fırsatı sunduğunu göstermiştir. Ayrıca bulgular 1000Kitap ve Goodreads gibi okur odaklı dijital uygulamaların kullanıcılarına kitaplar hakkında görüş alışverişinde bulunma, kitaplar hakkında bilgi edinme, kitap listeleri oluşturma, okuma hedefleri koyma gibi fırsatlar sunduğunu göstermiştir. Bu durum bu uygulamaların bilinçli kullanılması durumunda okuma motivasyonunu artırmada ve okuma alışkanlığını geliştirmede etkili olabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte bulgular Storytel, KitUP, Biryudumkitap gibi uygulamalarda okuma seçeneğine ek olarak sesli dinleme özelliği bulunduğunu göstermiştir. Bu durum, uygulamaların okurların/dinleyicilerin önündeki engelleri ve sınırları (görme engeli, yer ve zaman sınırı vb.) kaldırabileceğine işaret etmektedir. Bu durum ise söz konusu uygulamaların kullanıcıların neredeyse her zaman ve her yerde okuma/dinleme yapmalarına fırsat sunarak alışkanlık kazanmalarında ve bu becerilerini geliştirmelerinde etkili olabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Okurlara yönelik uygulamalar, sesli kitaplar, dijital okuma, dijital uygulamalar

Abstract

Today, the use of digital applications designed for book readers and/or listeners is becoming more and more common. The aim of this research is to introduce these digital applications, which are becoming increasingly widespread in Turkey, and to reveal what opportunities

* Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Nevşehir/Türkiye, e-posta: ahmetdemirel38@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2249-565X.

these applications offer to their users. Thus, it is aimed to make inferences about how these applications can be used in the development of reading or listening habits. In this research, which was carried out with a qualitative research approach, document analysis was used. In the research, first of all, reader and/or listener-oriented digital applications that are widely used in Turkey were determined then the opportunities offered by these applications to their users were examined by using document analysis. Research findings have shown that applications such as Wattpad, Biryudumkitap, Storytel, KitUP offer their users the opportunity to read within the application. In addition, the findings showed that reader-oriented digital applications such as 1000Kitap and Goodreads offer opportunities for users to exchange opinions about books, obtain information about books, create book lists, and set reading goals. This indicates that if these applications are used consciously, they can be effective in increasing reading motivation and improving reading habits. In addition, the findings showed that in applications such as Storytel, KitUP, Biryudumkitap, there is a voice listening feature in addition to the reading option. This indicates that the applications can remove the obstacles and limits (visual disability, place and time limit, etc.) in front of the readers/listeners. This indicates that these applications can be effective in developing reading and/or listening habits by providing users with the opportunity to read/listen almost anytime and anywhere.

Keywords: Applications for readers, audiobooks, digital reading, digital applications

Giriş

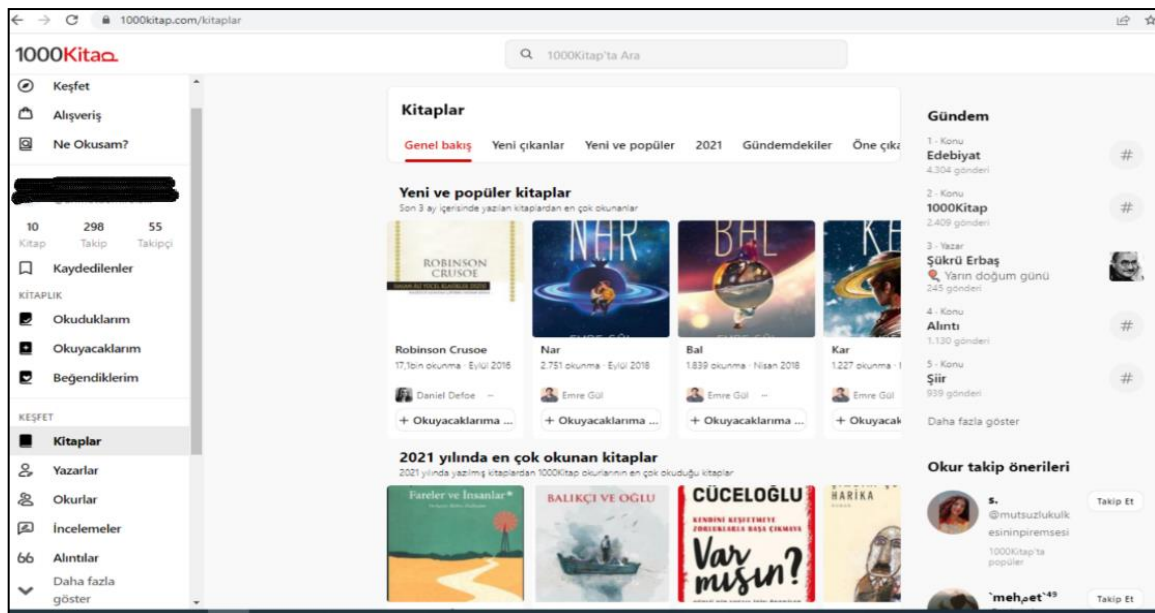
Yaşanan dijital gelişmelerle birlikte geleneksel olarak kâğıt üzerinde gerçekleştirilen okuma eylemi yerini büyük ölçüde dijital ortamlarda gerçekleştirilen okumaya bırakmıştır. Benzer şekilde dijital gelişmelerle birlikte dijital ortamlarda dinleme günlük hayatımızda önemli bir yer almıştır. Yapılan anketler günümüzde dünya nüfusunun yarıdan fazlasının internet erişimine sahip olduğunu ve sosyal medyayı aktif bir biçimde kullandığını göstermektedir (bk. Hootsuite, 2022; Statista, 2022). TÜİK (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre Türkiye’de 2009 yılından 2020’ye kadar internete erişim imkânı olan hane sayısı sürekli artmıştır. 2009’da hanelerin %30’unun internete erişim imkânı bulunmakta iken 2020’de bu oran %90’a ulaşmıştır. İnternet kullanımının artmasıyla birlikte sosyal ağların kullanımı da dünyada olduğu gibi Türkiye’de de artış göstermiştir. Sosyal ağların kullanımının artması ise iletişim biçimlerinde değişimleri beraberinde getirmiştir. İnternet aracılığıyla kurulan iletişim insanların hayatının önemli bir parçası hâline gelmiştir (Subrahmanyam vd., 2008).

Son araştırmalar dijitalleşme ve internete erişimin artması ile birlikte okurların okuma tutumları, süreleri, tercihleri ve alışkanlıklarında ilginç değişimlerin meydana geldiğini göstermektedir (Wang, Chiu, Ho & Lo, 2016). Okuma sosyoekonomik ve teknolojik gelişmelerle sürekli değişmektedir. İnternet sayesinde okuyucular arasındaki etkileşimi kolaylaştırmak amacıyla özel olarak oluşturulmuş platformlar ve programlar geleneksel olarak dar çevrede gerçekleştirilen okuma deneyimini zenginleştirerek, bu dar çevrenin çok ötesinde bir deneyim yaşatabilmektedir (Cordón-García vd., 2013, s. 142). Son yıllarda özellikle genç bireylerin okumak için gelenekselin aksine basılı materyalleri değil, dijital materyalleri tercih ettiği görülebilmektedir (Konuk, 2018). Dijital materyaller aracılığı ile gerçekleştirilen bu okuma, dijital okuma olarak anılmakta ve birçok yönüyle geleneksel okumadan farklılaşmaktadır (Kurata vd., 2017). Öte yandan günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler okumada olduğu gibi dinlemede de değişimleri beraberinde getirmiştir. Farklı dijital cihazların ve dijital uygulamaların ortaya çıkması ile birlikte günlük hayatımızda gerçekleştirdiğimiz dinleme eyleminin önemli bir kısmı bu cihazlar (telefon, tablet, bilgisayar vb.) ve uygulamalar (Spotify, Youtube vb.) aracılığı ile gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Çağımızda okuma ve yazma alışkanlıklarımızın dijital ortama taşınmış olması, birtakım sosyal medya uygulamalarının üretilmesini ve kullanılmasını sağlamıştır (Konuk, 2018). Bununla birlikte dijital ortamlarda dinleme ve konuşma da oldukça

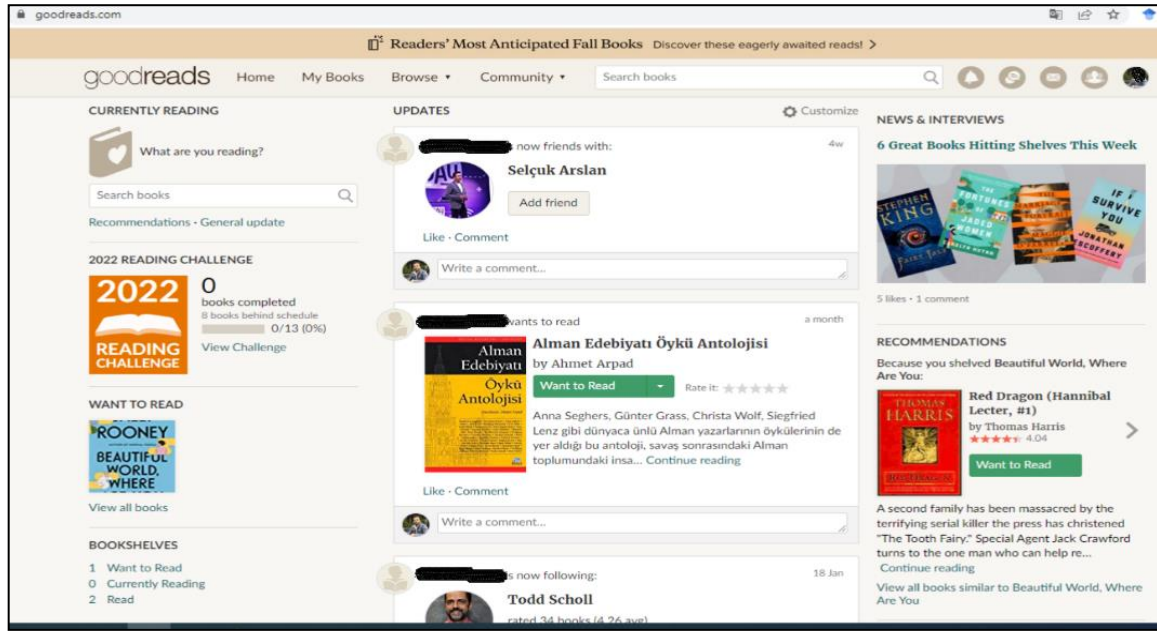
yaygınlaşmıştır. Dijital araçların kullanıcılarının okuma yapabilmesine veya okurların bir araya gelerek sosyalleşmesine olanak tanınması ile birlikte kitap okurlarına yönelik uygulamalar (Goodreads, 1000Kitap vb.) tasarlanmaya başlanmış ve bunların kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşmıştır. Okuyucular bu tür platformlar ile okuma deneyimlerini paylaşmakta, birbirleri ile tanışmakta, düşüncelerini paylaşmaktadır (Vlieghe, Muls & Rutten, 2016). Bu tarz okur odaklı uygulamalar zamanla sesli kitapların yaygınlaşması, okumak için vakti olmayanların ve görme güçlüğü olanların kitaplardan yararlanmalarını sağlamak gibi nedenlerle okuma ile birlikte dinleme seçeneğini de devreye sokmuş ve böylece içeriğinde hem kitap okuma hem de dinleme seçeneği olan uygulamalar (Storytel, Biryudumkitap vb.) geliştirilmiştir. Aşağıda kitap okurlarına ve dinleyicilerine yönelik olarak tasarlanmış bu tarz uygulamaların yapılarının ve işlevlerinin detaylı olarak anlaşılması için bu uygulamalardan örnekler tek tek ele alınarak bunlar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

1000Kitap: Kullanıcılarına Türkçe dil seçeneğini sunan ve Türkiye menşeli bir okur sosyal ağı olan 1000Kitap'ta kullanıcılar okudukları hakkında yorum yapabilmekte/inceleme yazabilmekte, başkaları tarafından yapılan yorumlara ve incelemelere erişebilmekte, farklı kitap listelerine (en çok okunanlar, en çok yorum alanlar vb.) ulaşabilmekte, okuma hedefi koyabilmekte ve başkaları tarafından konulan okuma hedeflerini görebilmektedir. Ayrıca kullanıcılar okuduklarını puanlayabilmekte, başkaları tarafından yapılan puanlamaları görebilmekte, bunlarla birlikte okunan kitaplardan alıntılar paylaşabilmekte ve başkaları tarafından paylaşılanlara erişebilmektedir. Kullanıcılar bu uygulamada kitap listesi (okunanlar, okunulacaklar vb.) oluşturabilmekte ve başkaları tarafından oluşturulan listelere erişebilmektedir. Ancak bu uygulamada kitap okuma ve dinleme seçenekleri yoktur. Bu uygulamada kullanıcılar kitaplar hakkında kullanıcılar veya uygulama tarafından yazılanları okuyabilmektedir. Bu durumla ilgili uygulamada şu şekilde bir bilgi geçmektedir: 1000Kitap'ta okurlar okudukları ve okumak istedikleri kitapları profillerinde işaretleyebilirler. Bunu işaretlerken kitap hakkındaki görüşlerini ekleyebilirler. Bu sayede her okurun, her kitabın ve her yazarın bir profil sayfası oluşur. Okurlar gönderi paylaştıkça kitap ve yazar profilleri daha fazla bilgi ile dolar. Bu sayede de o kitapları ve yazarları incelemek isteyen okurlar için daha fazla bilgi oluşur (1000Kitap, 2022). Şekil 1'de 1000Kitap uygulamasından bir ekran görüntüsü yer almaktadır:

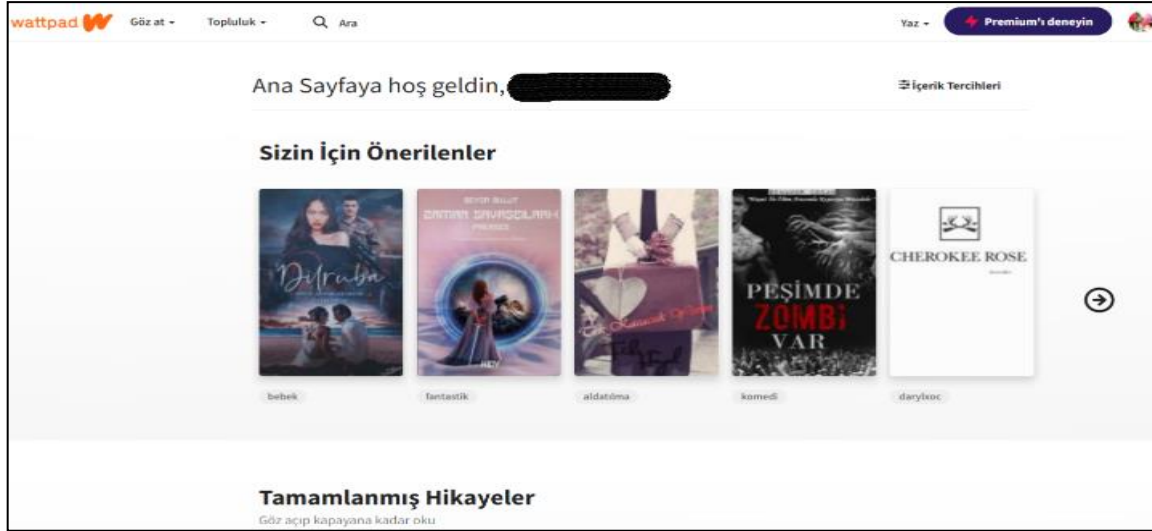
Şekil 1. 1000Kitap uygulamasından bir görünüm

Goodreads: Goodreads 1000Kitap ile birçok açıdan benzerlik gösteren bir uygulamadır. Bu uygulamada kullanıcılar 1000Kitap uygulamasındaki gibi okunanlar hakkında yorum yapabilmekte/inceleme yazabilmekte, başkaları tarafından yapılan yorumlara ve incelemelere erişebilmekte, popüler kitap listelerine (en iyi tarihi kurgu kitaplar gibi) ulaşabilmekte, okuma hedefi koyabilmekte, başkaları tarafından konulan okuma hedeflerini görebilmekte, okunanları puanlayabilmekte, başkaları tarafından yapılan puanlamaları görebilmekte, okunan kitaplardan alıntılar ve notlar paylaşabilmekte, paylaşılan alıntı ve notlara erişebilmekte ayrıca kitap listesi oluşturabilmektedir. 1000Kitap adlı uygulama ile benzer şekilde bu uygulamada kitap okuma veya dinleme seçenekleri bulunmamaktadır. Kullanıcılar, uygulamada kitapları okuyamamakta veya dinleyememekte yalnızca kitaplar hakkında sitelerde yazılanları okuyabilmektedir. Ayrıca bu uygulamanın Türkçe dil seçeneği yoktur. Şekil 2’de Goodreads uygulamasından bir ekran görüntüsü yer almaktadır:

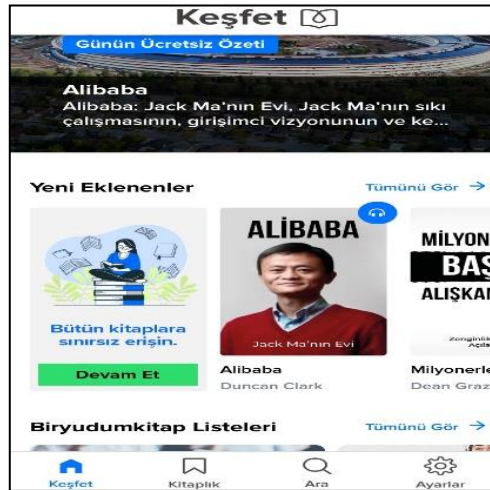
Şekil 2. Goodreads uygulamasından bir görünüm

Wattpad: Bu uygulamada 1000Kitap ve Goodreads adlı uygulamalardan farklı olarak klasik yazarlar ve kitaplar yer almamaktadır. Bu uygulamada kullanıcılar kendi yazdıkları farklı türden kitapları uygulama üzerinden paylaşabilmekte ve diğer kullanıcılar tarafından bunlar okunabilmektedir. Goodreads ve 1000Kitap uygulamalarından farklı olarak bu uygulamada paylaşılan hikâyeleri, uygulama üzerinden doğrudan okuma seçeneği vardır. Ayrıca farklı olarak Wattpad’da kullanıcılar kendi yazdıkları hikâyeleri okunması için paylaşarak diğer kullanıcıların beğenisine sunabilmektedir. Goodreads ve 1000Kitap ile benzer şekilde bu uygulamada kullanıcılar başka okurlarla tanışabilmekte ve iletişim (takip, mesaj gönderme gibi özellikler aracılığı ile) kurabilmekte, ayrıca okuma listeleri oluşturabilmektedir. Ancak diğerlerinden farklı olarak bu uygulamada okuma hedefi oluşturma seçeneği yoktur. Ayrıca farklı olarak okunan kitaplardan alıntılar ve notlar paylaşma ve paylaşılanlara erişebilme imkânı bulunmamaktadır. Bunlara ek olarak okunan materyali basılı olarak satın alma seçeneği de yoktur. Şekil 3’te Wattpad uygulamasından bir ekran görüntüsü yer almaktadır:

Şekil 3. Wattpad uygulamasından bir görünüm

Biryudumkitap: Kullanıcılar Goodreads ve 1000Kitap uygulamasından farklı olarak bu uygulamada okuma ve dinleme yapabilmektedir. Bu uygulamayı diğerlerinden ayıran bir özelliği şudur: Kullanıcılar metnin tamamını değil bunların özetlerini veya bunlardan kısa bölümleri okuyabilmekte veya dinleyebilmektedir. Diğer uygulamalarla benzer şekilde kullanıcılar uygulama sayesinde kitaplar ve yazarlar hakkında ücretsiz bilgi edinebilmekte, farklı kitap listelerine (biyografi, hatıra vb.) erişebilmekte, kitap listesi (favorilerim, indirilenler, başlananlar, bitenler, vurgulananlar vb.) oluşturabilmektedir. Bu uygulamanın bir diğer yanı da deneme sürümü sonrası ücretli olması ve kullanıcılarının diğer kullanıcılarla doğrudan iletişim kurma (mesaj, takip gibi) seçeneğinin olmamasıdır. Şekil 4'te Biryudumkitap uygulamasından alınan bir ekran görüntüsü yer almaktadır:

Şekil 4. Biryudumkitap uygulamasından bir görünüm

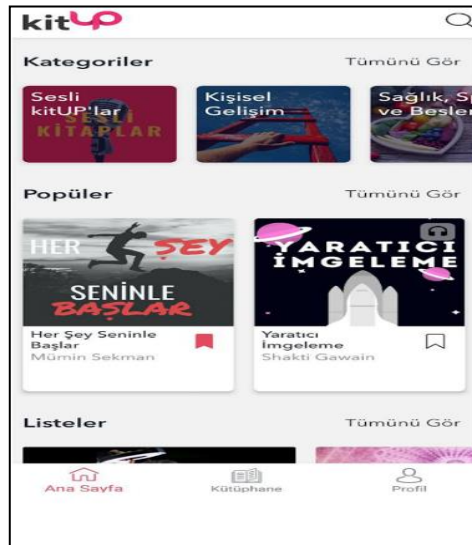
Storytel: Bu uygulamada kullanıcılar okuma yapabildiği gibi dinleme de yapabilmektedir. Ancak bu uygulamayı diğer sesli dinleme seçeneği sunan uygulamalardan ayıran bir özelliği kullanıcılara dinleme hızını ayarlama fırsatı tanınmasıdır. Kullanıcılar isteklerine göre metni normal seslendirilişinden daha hızlı veya daha yavaş bir şekilde dinleyebilmektedir. Ayrıca uygulama, kullanıcılarına çevrimiçi dinlemenin yanında çevrimdışı dinleme seçeneğini de sunmaktadır. Bunun dışında uygulamada diğerlerinden farklı olarak çocuk modu seçeneği bulunmaktadır. Bu mod çocuk kullanıcıların sadece çocuk kitaplarına erişiminin sağlanması amacıyla

oluşturulmuştur. Diğer uygulamalarla benzer şekilde kullanıcılar kitaplık oluşturabilmekte, kitaplar hakkında yorum yazabilmekte ve yazılan yorumları inceleyebilmektedir. Ek olarak kullanıcılar popüler kitap listelerine erişebilmektedir. Şekil 5'te Storytel uygulamasından bir ekran görüntüsü yer almaktadır:

Şekil 5. Storytel uygulamasından bir görünüm

KitUP: Bu uygulama da Storytel gibi kullanıcılarına hem okuma hem de dinleme seçeneği ile birlikte çevrimiçi ve çevrimdışı kullanım seçeneği sunmaktadır. Ancak Storytel'den farklı olarak bu uygulama da Biryudumkitap gibi kullanıcılarına kitapların tamamını dinleme seçeneği yerine özetlerini dinleme imkânı tanımaktadır. Bu uygulamanın bir başka özelliği de içeriğinde daha çok kurgu dışı kitap özetleri bulunmasıdır. Özetler yaklaşık olarak 15 dakikadır. Storytel'de yer alan dinleme hız ayarı bu uygulamada mevcut değildir. Ayrıca bu uygulama ücretlidir. Şekil 6'da bu uygulamadan bir ekran görüntüsü yer almaktadır:

Şekil 6. KitUP uygulamasından bir görünüm

Araştırmanın Amacı

Yukarıda yer alan bilgilerden anlaşılacağı gibi kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik tasarlanan uygulamalar, kullanıcılarına çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Ancak alanyazın tarandığında bu tarz uygulamaları toplu bir şekilde ele alarak bunların kullanıcılarına sunduğu fırsatları ortaya koyan, böylece bu uygulamalardan okuma veya dinleme becerileri bağlamında nasıl yararlanılabileceğine yönelik çıkarımlarda bulunan herhangi bir araştırma olmadığı görülmüştür. Bu nedenle araştırmada bu tarz uygulamalardan Türkiye’de yaygın olarak kullanılanları tespit etmek ve bu uygulamaların kullanıcılarına sunduğu fırsatları ortaya koymak amaçlanmıştır. Böylece okuma ve dinleme alışkanlığının geliştirilmesinde bu uygulamalardan nasıl yararlanılabileceğine ilişkin çıkarımların yapılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda araştırmada cevap aranan sorular şunlardır:

1. Türkiye’de yaygın olarak kullanılan okur ve/veya dinleyici odaklı dijital uygulamalar hangileridir?

2. Türkiye’de yaygın olarak kullanılan okur ve/veya dinleyici odaklı dijital uygulamaların, kullanıcılarına sundukları imkânlar nelerdir?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak tasarlanmıştır. Araştırmada doküman analizi yöntemine başvurulmuştur. Doküman analizi, araştırılması amaçlanan olgu veya olgular hakkında bilgi elde edilebilecek materyallerin analizini içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Doküman analizi yöntemi araştırma verilerinin kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanmasını, gözden geçirilmesini ve sorgulanmasını içeren bilimsel bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem diğer araştırma yöntemlerinin tamamlayıcısı olarak kullanılabilirken aynı zamanda tek başına bir yöntem olarak da kullanılabilir (Sak, vd., 2021). Kırıl (2020) doküman analizinde takip edilebilecek süreçleri şu şekilde ifade etmiştir: Araştırma konusunun seçimi, yöntem ve tekniğin seçimi, doküman seçimi, dokümanlara ulaşma, dokümanları sınırlandırma, dokümanların orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlamaya çalışma, dokümanları detaylı ve derinlemesine okuma, içerik analizi, kategorilerin temaların oluşturulması ve analiz birimlerinin yerleştirilmesi, veriyi raporda kullanma ve yorumlama, araştırmanın yayına dönüştürülmesi. Bu araştırmada kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik dijital uygulamalar, bu uygulamaların kullanımının giderek yaygınlaşması ve kitap okurlarına kitaplar hakkında bilgi edinme gibi çeşitli imkânlar sunması nedeniyle ele alınarak incelenmiştir. Araştırmada bu uygulamaların, kullanıcılarına sunduğu fırsatlar detayları ile ortaya konmak istenmiş ve bu nedenle doküman analizine başvurulmuştur.

Çalışma Grubu/Veri Seti

Araştırmanın veri setini, kitap okurlarına veya dinleyicilerine yönelik yedi dijital uygulama oluşturmaktadır. Söz konusu dijital uygulamalara Apple Store veya Google Play uygulama mağazaları kullanılarak ulaşılmıştır. Apple Store veya Google Play uygulama mağazaları aracılığı ile yapılan taramalarda öncelikle kitaplarla ilgili 29 uygulamaya ulaşılmış ancak bu uygulamalardan kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik olmayanlar veri setine dâhil edilmemiştir. Ayrıca, indirme, yorum ve dereceleme sayılarına bakılarak kullanımları yaygın olmayanlara da veri seti içerisinde yer verilmemiştir. Sonuç olarak yapılan tarama ve ön incelemeler sonucunda kitaplarla ilgili ulaşılan 29 uygulamadan 22’si veri setine dâhil edilmemiş; okur ve dinleyicilere yönelik olarak tasarlanmış olan ve nispeten yaygın olarak kullanılan 7 uygulama veri seti olarak

kullanılmıştır. Apple Store veya Google Play uygulama mağazalarında bulunan bu dijital uygulamalara 2022 yılının eylül ayında ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada elde edilen veri setlerinin analizinde araştırmacı tarafından geliştirilen uygulama analiz formu kullanılmıştır. Bu analiz formunun ilk taslağı araştırmacı tarafından oluşturulmuş daha sonra dijital uygulamalarla ilgili çalışmaları olan bir alan uzmanından fikir alınarak forma son hâli verilmiştir. Bu formda uygulamanın adı, odağı, indirme sayısı, değerlendirme sayısı, yaş sınırı ile ilgili doldurulması gereken alanların dışında uygulamanın kullanıcılarına sunduğu imkânlar (okuma hedefi belirleme, benzer kitaplara ulaşabilme, kitaplarla ilgili yorumları okuyabilme vb.) ile ilgili doldurulması gereken alanlar bulunmaktadır.

Bu araştırmada kullanılan veri toplama aracının kapsam geçerliğinin sağlanması amacı ile uygulama analiz formu, sosyal ağlar ile ilgili çalışmaları olan ve araştırma hakkında bilgilendirilen iki uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan alınan geri bildirim sonucunda form yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca formun güvenilirliğinin kontrol edilmesi amacıyla üç uygulama, farklı iki uzman tarafından form aracılığı ile analiz edilmiştir. Daha sonra bu iki uzmanın analizlerinin tutarlılığı hesaplanmıştır. Yapılan hesaplama sonucunda tutarlık katsayısı .94 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanması sürecinde Google Play ve Apple Store dijital uygulama mağazalarından yararlanılmıştır. Bu mağazaların her ikisinde de “kitap, okuma, okur, dinle, dinleyici” kavramları ile arama yapılmış daha sonra bu kavramlar aracılığı ile erişilen uygulamalardan kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik olanlar seçilmiştir. Seçilen bu uygulamalardan ise “benzer uygulamalar” seçeneği kullanılarak benzer uygulamalara erişilmiş böylelikle taramanın kapsamının geniş tutularak araştırmanın hedefi doğrultusundaki uygulamalara erişilmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde ulaşılan uygulamalar tek tek incelenerek araştırmanın hedefi kapsamında olanların, veri setine dâhil edilmesi amacıyla liste hazırlanmış ve bu listedeki uygulamalar doküman analizi yoluyla tek tek incelenmiştir. Doküman analizinde Yıldırım ve Şimşek (2013) tarafından önerilen dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve kullanma aşamaları takip edilmiştir. Dokümanları anlama aşamasında veri setine dâhil edilen bütün uygulamalar tek tek incelenerek ortak özellikleri ve birbirinden farklı yanları listelenmiştir. Daha sonra verileri analiz etme aşamasına geçilerek “uygulama analiz formu” her uygulama için doldurulmuştur. Bu aşamadan sonra kullanma aşamasına geçilerek elde edilen veriler tablolaştırılmış ve yazılı olarak ifade edilmiştir. Araştırmanın birinci sorusuna yönelik uygulamaların belirlenmesi için öncelikle Apple uygulama mağazasında “kitap, sesli kitap, okur, dinle, okuma, dinleyici” anahtar kelimeleri kullanılarak arama yapılmış ve böylece bu kategorilerde ilk sıralarda yer alan popüler uygulamalara erişilmiştir. Daha sonra Google Play uygulama mağazasında da aynı işlemler gerçekleştirilmiş ve burada da yer alan benzer uygulamalar seçeneği kullanılarak benzer uygulamalar tek tek incelenmiştir. Sonuç olarak araştırmanın kapsamına uygun olduğu belirlenen uygulamaların içinden indirme ve değerlendirme sayısı en yüksek olanlar belirlenerek Türkiye’de yaygın olarak kullanılan okur ve/veya dinleyici odaklı dijital uygulamalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın birinci sorusu “Türkiye’de yaygın olarak kullanılan okur ve/veya dinleyici odaklı dijital uygulamalar hangileridir?” şeklindedir. Yapılan incelemelerle

birlikte tespit edilen dijital uygulamalar ve bu uygulamalara ilişkin elde edilen bilgiler Tablo 1’de özetlenmiştir:

Tablo 1. Türkiye’de yaygın olarak kullanılan kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik dijital uygulamalar

Uygulama	Google Play Uygulama Mağazası			Apple Store Uygulama Mağazası	
	İndirme	Yorum	Değerlendirme	Derecelendirme	Değerlendirme
Wattpad	+100 milyon	4,6 milyon	5 üzerinden 4,2	59,7 bin	5 üzerinden 4,4
Goodreads	+10 milyon	133 bin	5 üzerinden 3,7	430,3 bin	5 üzerinden 4,8
1000Kitap	+1 milyon	18,2 bin	5 üzerinden 4,4	27,5 bin	5 üzerinden 4,7
Storytel:Sesli kitap & e-kitap	+10 milyon	363 bin	5 üzerinden 4,5	34 bin	5 üzerinden 4,6
Biryudumkitap	+100 bin	3,1 bin	5 üzerinden 4,6	5,2 bin	5 üzerinden 4,6
KitUP: Sesli Kitap Özetleri	+100 bin	3,1 bin	5 üzerinden 2,2	8,9 bin	5 üzerinden 4,3
Dinlebi: Sesli Kitap	+500bin	3 bin	5 üzerinden 5	1,47 bin	5 üzerinden 4,7

Tablo 1 incelendiğinde Apple ve Google Play mağazalarında yapılan incelemeler sonucunda Wattpad, Goodreads, 1000Kitap, Storytel, Biryudumkitap, KitUP ve Dinlebi uygulamalarının binlerce kişi tarafından kullanılan okur ve/veya dinleyici odaklı dijital uygulamalar olduğu görülmektedir. Aşağıda bu uygulamalar tek tek ele alınarak uygulamalar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Wattpad: Hem okur hem de yazara yönelik bir uygulama olan Wattpad uygulamasının Google Play uygulama mağazasındaki güncel indirme sayısının +100 milyon olduğu, 4,6 milyon kullanıcı yorumu aldığı ve kullanıcılar tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda 5 üzerinden 4,2 puan aldığı görülmektedir. Öte yandan bu uygulama Apple uygulama mağazasında 59,7 bin kullanıcı tarafından derecelendirilmiş ve ortalama olarak 5 üzerinden 4,4 puan almıştır.

Goodreads: Tablo 1 incelendiğinde okur odaklı bir uygulama olan Goodreads’ın Google Play uygulama mağazasındaki güncel indirme sayısının +10 milyon olduğu, 133 bin kullanıcı yorumu aldığı ve kullanıcılar tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda 5 üzerinden 3,7 puan aldığı görülmektedir. Öte yandan bu uygulama Apple uygulama mağazasında 430,3 bin kullanıcı tarafından derecelendirilmiş ve ortalama olarak 5 üzerinden 4,8 puan almıştır.

1000Kitap: Okur odaklı bir uygulama olan 1000Kitap uygulamasının Google Play uygulama mağazasındaki güncel indirme sayısının +1 milyon olduğu, 18,2 bin kullanıcı yorumu aldığı ve kullanıcılar tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda 5 üzerinden 4,4 puan aldığı görülmektedir. Öte yandan bu uygulama Apple uygulama mağazasında 27,5 bin kullanıcı tarafından derecelendirilmiş ve ortalama olarak 5 üzerinden 4,7 puan almıştır.

Storytel: Sesli kitap & e-kitap: Hem okur hem de dinleyici odaklı bu uygulamanın Google Play uygulama mağazasındaki güncel indirme sayısının +10 milyon olduğu, 363 bin kullanıcı yorumu aldığı ve kullanıcılar tarafından yapılan

değerlendirmeler sonucunda 5 üzerinden 4,5 puan aldığı görülmektedir. Öte yandan bu uygulama Apple Store uygulama mağazasında 34 bin kullanıcı tarafından derecelendirilmiş ve ortalama olarak 5 üzerinden 4,6 puan almıştır.

Biryudumkitap: Hem okur hem de dinleyicilere yönelik bir diğer uygulama Biryudumkitap isimli uygulamadır. Bu uygulamanın Google Play uygulama mağazasında güncel indirme sayısının +100 bin olduğu, 3,1 bin kullanıcı yorumu aldığı ve kullanıcılar tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda 5 üzerinden 4,6 puan aldığı görülmektedir. Öte yandan bu uygulama Apple Store uygulama mağazasında 5,2 bin kullanıcı tarafından derecelendirilmiş ve ortalama olarak 5 üzerinden 4,6 puan almıştır.

KitUP: Sesli Kitap Özetleri: Hem okurlara hem de dinleyicilere yönelik bir diğer uygulama da KitUP isimli uygulamadır. Bu uygulamanın Google Play uygulama mağazasındaki güncel indirme sayısının +100 bin olduğu, 3,1 bin kullanıcı yorumu aldığı ve kullanıcılar tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda 5 üzerinden 2,2 puan aldığı görülmektedir. Öte yandan bu uygulama, Apple Store uygulama mağazasında 8,9 bin kullanıcı tarafından derecelendirilmiş ve ortalama olarak 5 üzerinden 4,3 puan almıştır.

Dinlebi: Sesli Kitap: Dinleyici odaklı bir uygulamadır. Bu uygulamanın Google Play uygulama mağazasındaki güncel indirme sayısının +500 bin olduğu, 3 bin kullanıcı yorumu aldığı ve kullanıcılar tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda 5 üzerinden 5 puan aldığı görülmektedir. Öte yandan bu uygulama Apple Store uygulama mağazasında 1,4 bin kullanıcı tarafından derecelendirilmiş ve ortalama olarak 5 üzerinden 4,7 puan almıştır.

Araştırmanın ikinci sorusu “Türkiye’de yaygın olarak kullanılan okur ve/veya dinleyici odaklı dijital uygulamaların kullanıcılarına sundukları imkânlar nelerdir?” şeklindedir. Bu soruya ilişkin elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Kitap okurlarına ve dinleyicilerine yönelik dijital uygulamaların kullanıcılarına sundukları fırsatlar

Uygulama	Kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik dijital uygulamaların kullanıcılarına sundukları imkânlar													
	Türkçe dil seçeneği	Okuma	Dinleme	Yazma	Yorum yapma ve yorumlara erişim ¹	Farklı kitap listelerine ulaşma ²	Hedef belirleme ³	Okunanları puanlama ve/veya puanlara erişim ⁴	Alıntı paylaşma ve/veya paylaşımlara erişim ⁵	Kitap listesi oluşturma/çetele tutma ⁶	Başka okurlarla tanışma ve etkileşim ⁷	Benzer kitaplara ulaşılma ⁸	Kitap ve/veya yazar hakkında bilgi edinme ⁹	Basılı kitap satın alma ¹⁰
1000Kitap	X	-	-	-	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Goodreads	-	-	-	-	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

Wattpad	X	X	-	X	X	X	-	-	-	X	X	X	-	-
Biryudumkitap	X	X	X	-	-	X	-	-	-	X	-	X	X	-
Storytel: Sesli kitap & e-kitap	X	X	X	-	X	X	X	X	-	X	-	X	X	-
KitUP: Sesli Kitap Özetleri	X	X	X	-	-	X	-	-	X	X	-	X	X	-
Dinlebi: Sesli Kitap	X	-	X	-	-	X	-	-	-	X	-	X	X	-

¹ Kullanıcı bu uygulamalar sayesinde kitaplara inceleme yazabilmekte ve başkaları tarafından yapılan yorumlara ve incelemelere erişebilmektedir.

² Kullanıcı bu uygulamalar sayesinde farklı kitap listelerine (en çok okunanlar, en çok yorum alanlar, ödül alanlar vb.) erişebilmektedir.

³ Kullanıcı bu uygulamalar sayesinde kendisi için okuma hedefi oluşturabilmekte ve başkaları tarafından konulan okuma hedeflerini görebilmektedir.

⁴ Kullanıcı bu uygulamalar sayesinde okuduklarını puanlayabilmekte ve başkaları tarafından verilen puanları görebilmektedir.

⁵ Kullanıcı bu uygulamalar sayesinde okuduklarından alıntılar paylaşabilmekte ve başkaları tarafından paylaşılan alıntıları görebilmektedir.

⁶ Kullanıcı bu uygulamalar sayesinde okuma listeleri oluşturabilmekte (bitirilenler, şu an okunanlar, okunulacaklar vb.) ve başkaları tarafından oluşturulan listelere erişebilmektedir.

⁷ Kullanıcı bu uygulamalarda yer alan takip, mesaj gönderme gibi özellikler aracılığı ile başka okurlarla tanışabilmekte ve etkileşimde bulunabilmektedir.

⁸ Kullanıcı bu uygulamalardaki benzer kitap önerileri sayesinde okunan veya incelenen bir kitabın benzerlerini görebilmektedir.

⁹ Kullanıcı bu uygulamalarda kitabın yazarı ve içeriği hakkında uygulama ve okurlar tarafından yazılanlara bakarak bilgi edinebilmektedir.

¹⁰ Kullanıcı bu uygulamalar aracılığı ile basılı okuma materyali (hikâye, roman gibi) satın alabilmektedir.

Tablo 2 Türkiye’de yaygın olarak kullanılan kitap okurlarına ve dinleyicilerine yönelik dijital uygulamaların kullanıcılarına sundukları fırsatları özetlemektedir. Buna göre söz konusu uygulamaların kullanıcılarına sunduğu başlıca fırsatlar şunlardır:

1. Türkçe dil seçeneği: Bu uygulamalardan Goodreads dışındakiler kullanıcılarına Türkçe dil seçeneği sunmaktadır. Goodreads’ın farklı dil seçenekleri olmasına rağmen Türkçe dil seçeneği yoktur.

2. Okuma: Wattpad, Biryudumkitap, Storytel, KitUP uygulamaları kullanıcılarına uygulama içinde okuma yapma fırsatı sunarken 1000Kitap ve Goodreads uygulamaları kullanıcılarına uygulama içinde kitap okuma fırsatı sunmamaktadır. Ancak bu uygulamalarda kullanıcılar kitaplara yapılan yorumları, kitaplardan paylaşılan alıntıları ve kitaplar hakkında uygulamalar tarafından sunulan bilgileri okuyabilmektedir.

3. Dinleme: Biryudumkitap, Storytel, KitUP ve Dinlebi uygulamaları sesli dinleme özelliği aracılığı ile kullanıcılarına farklı türlerden kitapları dinleme fırsatı sunmaktadır. Bu uygulamalardan Biryudumkitap, Storytel, KitUP dinleme ile birlikte okuma seçeneğini de sunarken, yani kullanıcı bu uygulamalarda isterse okuma isterse dinleme yapabilirken Dinlebi isimli uygulamada dinleme seçeneğinin yanında okuma seçeneği yer almamaktadır.

4. Yazma: Bu uygulamalar içerisinde Wattpad, kullanıcılarının başkaları tarafından yazılan hikâye veya kitapları okumasına fırsat verirken aynı zamanda onların kitap veya hikâye yazarak yazdıklarını başkaları ile paylaşmasına fırsat vermektedir.

5. Yorum yapma ve yorumlara erişim: 1000Kitap, Goodreads, Wattpad ve Storytel isimli uygulamalar kullanıcıların okunanlara veya dinlenenlere yorum yapmasına veya başka kullanıcılar tarafından yapılanlara erişebilmesine fırsat sağlamaktadır.

6. Farklı kitap listelerine ulaşma: Bu uygulamaların hepsi kullanıcıların farklı kitap listelerine (en çok okunanlar, en çok yorum yazılanlar, bilim kurgu romanlar vb.) ulaşmasına imkân tanımaktadır.

7. Hedef belirleme: 1000Kitap, Goodreads ve Storytel uygulamaları, bu uygulamalarda yer alan okuma hedefi veya hedeflerim gibi bölümler aracılığıyla kullanıcılarının okuma hedefi belirlemesine imkân vermektedir.

8. Okunanları puanlama ve/veya puanlara erişim: 1000Kitap, Goodreads ve Storytel uygulamaları kullanıcıların okuduklarını puanlamalarına ve/veya başka kullanıcılar tarafından verilen puanları görebilmelerine fırsat vermektedir.

9. Okunanlardan alıntı yapma ve/veya alıntılara erişim: 1000Kitap, Goodreads ve KitUP uygulamaları kullanıcıların okudukları kitaplardan alıntılar paylaşmalarına ve/veya başka okurların paylaştıklarını görmelerine olanak tanımaktadır.

10. Kitap listesi oluşturma/çetele tutma: 1000Kitap, Goodreads, Wattpad, Storytel, KitUP ve Dinlebi isimli uygulamalar kullanıcıların okuma listesi (okuduklarım, şu an okuduklarım, okuyacaklarım vb.) oluşturmalarına olanak tanımaktadır.

11. Başka okurlarla tanışma ve etkileşim: Kullanıcılar 1000Kitap, Goodreads ve Wattpad uygulamalarında yer alan takip, mesaj gönderme gibi özellikler aracılığı ile başka okurlarla tanışabilmekte, onları takip edebilmekte ve etkileşimde bulunabilmektedir.

12. Benzer kitaplara ulaşabilme: 1000Kitap, Goodreads, Wattpad, Storytel, KitUP ve Dinlebi uygulamaları benzer kitaplar, benzer konular gibi seçenekler sunarak kullanıcılarının herhangi bir kitabın benzerlerini görebilmelerine olanak tanımaktadır.

13. Kitap ve/veya yazar hakkında bilgi edinme: 1000Kitap, Goodreads, Storytel, KitUP ve Dinlebi uygulamaları kullanıcılarının herhangi bir kitabın yazarı, sayfa sayısı, konusu, türü gibi kitapla ilgili genel bilgilere erişmesine olanak sağlamaktadır.

14. Kitap satın alma: 1000Kitap ve Goodreads isimli uygulamalar satın al seçeneği sunarak veya kullanıcıları satın alma seçeneği bulunan sitelere yönlendirerek bir kitabı basılı olarak satın alabilmeleri için onlara imkân sağlamaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Araştırma bulguları günümüzde kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik olarak tasarlanmış birçok uygulamanın Türkiye’de binlerce hatta milyonlarca kişi tarafından kullanıldığına işaret etmektedir. Ayrıca bulgular Wattpad, Goodreads, 1000Kitap, Storytel, Biryudumkitap, KitUP ve Dinlebi gibi uygulamaların Türkiye’de yaygın olarak kullanılan, kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik dijital uygulamalar arasında olduğuna işaret etmektedir. Baştuğ ve Keskin (2017) günümüzde dijital cihazların bireylerin okuma ve yazma sürecinde kullandıkları önemli araçlar hâline geldiğini belirtmiştir. Günümüzde okuma, yazma sürecinde bu araçların kullanımının artması ile birlikte birtakım uygulamalar da üretilip kullanılmaya başlanmıştır (Konuk, 2018). Tüm bunlar düşünüldüğünde binlerce hatta milyonlarca kişi tarafından kullanılan

bu uygulamaları ele alarak bu uygulamaların özelliklerinin, etkilerinin ve eğitim öğretim faaliyetlerinde kullanılabilirliğinin araştırıldığı çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Bulgulara göre kullanıcılar okurlara yönelik olarak tasarlanmış 1000Kitap ve Goodreads gibi dijital uygulamalar sayesinde kitaplara yorum yazabilmekte ve başkaları tarafından yapılan yorumlara erişebilmektedir. Ayrıca bulgular bu uygulamaların kullanıcılarına okunanları puanlama ve başkaları tarafından yapılan puanlamalara erişim, okunanlardan alıntı paylaşma ve/veya başkaları tarafından paylaşılan alıntılara erişim, başka okurlarla tanışma ve etkileşim gibi imkânlar sunduğunu göstermektedir. Bu durumda söz konusu uygulamaların okurlar için okuma sürecini daha sosyal bir süreç hâline getirebileceği söylenebilir. Nitekim Li & Wu, (2017) okumanın, dijital ortamların kullanımı ile birlikte düşüncelerin, görüşlerin, okunanlardan alıntıların paylaşıldığı daha sosyal bir etkinlik hâline geldiğine vurgu yapmıştır. Bu şekilde söz konusu uygulamaları kullanan okurlar kitap seçerken birbirlerine yardımcı olma, kitaplar hakkında birbirleri ile görüş ve bilgi alışverişinde bulunma şansı elde edebilir. Bu durum ise onların okuma motivasyonunu olumlu yönde etkileyebilir. Vlieghe vd. (2016) de bu tür ortamların okumaya teşvik noktasında etkili olabileceğini belirtmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ve okur odaklı dijital uygulamaların bazılarında yer alan sesli okuma özelliği dikkate alındığında okuma ve dinleme ilgi ve alışkanlığının geliştirilmesinde bu tür uygulamalardan yararlanılabileceği söylenebilir. Ancak Merga (2015) sosyal ağların, okuma alışkanlıkları ve tercihleri üzerinde olumlu etkilerinin olabileceği gibi olumsuz etkilerinin de olabileceğine vurgu yapmıştır. Bu tür ortamlara bilgisayar veya telefon gibi araçlarla erişim sağlandıktan sonra farklı sitelere yönelmenin ve amaçtan sapmanın yaşanabildiğini ifade etmiştir. Bu nedenle özellikle ergenlerin bu tür uygulamaları kullandıklarında denetimin sağlanması ve gerekli durumlarda kısıtlamalara başvurulması yararlı olabilir.

Araştırma bulguları Biryudumkitap, Storytell, KitUP gibi uygulamaların, kullanıcılarına okumanın yanı sıra sesli kitaplar aracılığı ile dinleme yapma seçeneği sunduğunu göstermektedir. Sesli kitaplar görme güçlüğü, görme engeli gibi nedenlerle okumakta zorluk çeken okurlar açısından çok önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Bununla birlikte okurların bir kitabı okurken yapamayacağı birçok iş ve işlem dinlerken gerçekleştirilebilir. Nitekim Kaplan ve Ataizi (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın bulguları sesli kitapların; pratik ve keyif verici olması, dinlerken başka işlerin yapılmasına imkân tanınması gibi nedenlerle tercih edildiğini göstermektedir. Örneğin trafikte araç kullanmakta olan bir sürücünün aynı zamanda kitap okuması pek mümkün değildir ancak sesli kitaplar aracılığı ile dinleme yapması mümkündür. Bu açılarından düşünüldüğünde içeriğinde sesli kitaplar bulduran dijital uygulamaların amacına uygun olarak kullanıldığında kitapseverlerin işini kolaylaştırabileceği, onların hemen hemen her zaman ve her yerde kitaplarla buluşmasına yardımcı olabileceği söylenebilir.

Bulgular 1000Kitap, Goodreads ve Storytel gibi dijital uygulamaların kullanıcılarına kitap listesi oluşturma ve/veya okuma hedefi belirleme (okuduklarım, okuyacaklarım vb.) imkânı sunduğunu göstermektedir. Hedef belirleme okuma motivasyonu sağlanmasına yardımcı olarak okuma alışkanlığının geliştirilmesine katkı sunabilir. Bu durum ise okuma başarısını arttıracaktır. Schunk (2003) hedeflerin, motivasyon ve öğrenmenin ayrılmaz bileşenleri olduğunu vurgulamıştır. Fuchs vd. (1985) de hedef belirlemenin başarı açısından önemine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla bu sosyal uygulamaların kullanıcılarına kitap listesi oluşturma, okuma hedefi belirleme gibi fırsatları sunuyor olması onları okumaya motive ederek okuma başarılarını arttırmaları

için yardımcı olabilir. Ayrıca kitap listeleri sayesinde okurlar okudukları ve okuyacakları kitapları karıştırmadan düzenli şekilde okuma süreçlerini yönetebilirler. Tüm bunlar amacına uygun olarak kullanıldığında kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik dijital uygulamalardan bireylerde okuma motivasyonu sağlanması, okuma ilgi ve alışkanlığı kazandırılması amacıyla yararlanılabileceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla özellikle eğitimcilerin bu dijital uygulamalar hakkında bilgi sahibi olarak bunların bilinçli kullanımı noktasında teşvik edici olması toplumumuzda okuma alışkanlığının geliştirilmesine katkı sunabilir.

Bulgular Türkiye’de yaygın olarak kullanılan okur ve/veya dinleyicilere yönelik dijital uygulamaların birçoğunun içeriğinde kitaplar hakkında tanıtıcı kısa bilgiler içermesi nedeniyle kullanıcılarına herhangi bir kitap hakkında bilgi edinme fırsatı sağladığını göstermektedir. Ayrıca bulgular bu uygulamaların çoğunda incelenen kitaplara benzer kitap listelerine ulaşma imkânı sunulduğunu göstermektedir. Bu durum okurların söz konusu uygulamalar aracılığıyla kitaplar hakkında kolay bir şekilde bilgi edinebilmeleri anlamına gelmektedir. Yağcı (2007) anne-babaların, öğretmenlerin, yazarların ve kütüphanecilerin özellikle çocukların ve gençlerin kitap ile buluşmasında sorumlu olan taraflar olduğunu belirterek bu tarafların kitaplar hakkında bilgi sahibi olmasının önemine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla hem bu taraflar hem de okurların kendileri kitaplar hakkında bilgi edinmek amacıyla bu uygulamalardan yararlanabilir. Okurların kitaplar hakkında bilgi sahibi olması ise kendi ilgi ve ihtiyaçlarına uygun kitaplar seçebilmeleri bakımından yararlı olabilir. Bu durum ise onların okuma motivasyonu kazanarak okuma alışkanlığı geliştirmeleri açısından yararlı olacaktır.

Öneriler

Okuma ve dinleme alışkanlığının geliştirilmesinde kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik dijital uygulamalardan yararlanılabilir. Çünkü bu uygulamaların birçoğu kullanıcılarının okuma materyali seçim sürecini kolaylaştırabilecek nitelikte olduğu gibi aynı zamanda kullanıcılarına sesli dinleme özelliği aracılığı ile neredeyse her yerde ve her zaman dinleme yapabileme fırsatı sunmaktadır.

Kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik dijital uygulamalar kullanıcılarına okuma hedefi belirleme, kitaplar hakkında bilgi edinme gibi fırsatlar sunması nedeniyle bilinçli olarak kullanıldığında okuma motivasyonunu artırarak okuma alışkanlığı geliştirilmesine katkı sunabilir. Bu nedenle bu tür uygulamaların tanıtılması ve bilinçli kullanımı konusunda farkındalık çalışmalarının yapılması bireylerde okuma alışkanlığının geliştirmesi açısından yararlı olabilir.

Anne-babalar, öğretmenler, kütüphaneciler ve yazarlar özellikle çocuk ve gençlerin doğru kitaplara ulaşmasını sağlamak amacıyla kitap okurlarına ve/veya dinleyicilerine yönelik dijital uygulamalardan yararlanabilir. Ayrıca okurlar kendileri için uygun kitap seçmek amacıyla bu uygulamalardan yararlanabilirler. Çünkü bu uygulamalarda hem uygulama tarafından hem de diğer okurlar tarafından kitaplar hakkında verilen bilgiler bulunmaktadır.

Genelde dijital araçların özelde ise dijital uygulamaların okuma, dinleme, konuşma, yazma gibi temel dil becerilerini geliştirmek amacıyla nasıl kullanılabileceğine yönelik araştırmaların yapılması alana katkı sunabilir.

Kaynakça

- 1000Kitap (2022, Ağustos 11). *Hakkımızda*. <https://1000kitap.com/hakkinda> [Erişim tarihi: 12.09.2022].
- Baştuğ, M., & Keskin, H. K. (2017). Kâğıttan Dijitale Yazma Tutumu Ölçeği Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 7(2), 58-72.
- Cordón-García, J. A., Alonso-Arévalo, J., Gómez-Díaz, R., & Linder, D. (2013). *Social reading: platforms, applications, clouds and tags* (1nd ed.). Chandos Publishing.
- Fuchs, L. S., Fuchs, D., & Deno, S. L. (1985). Importance of goal ambitiousness and goal mastery to student achievement. *Exceptional Children*, 52(1), 63-71.
- Hootsuite (2022). *Digital 2022: Global overview report*. Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report> [Erişim tarihi: 15.08.2022]
- Kaplan, İ., & Ataizi, M. (2020). Sesli Kitapların Yükselişi: Nitel Bir Araştırma [Conference presentation]. *Proceedings of the 17th International Symposium Communication in the Millennium, Türkiye*, 839-851.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Konuk, S. (2018). Gençlerin Okuma ve Yazma Alışkanlıklarındaki Değişimlerin İncelenmesi. *SDU International Journal of Educational Studies*, 5(2), 13-32.
- Kurata, K., Ishita, E., Miyata, Y., & Minami, Y. (2017). Print or digital? Reading behavior and preferences in Japan. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 68(4), 884-894.
- Li, W., & Wu, Y. (2017). Adolescents' Social Reading: Motivation, Behaviour, and Their Relationship. *The Electronic Library*, 35(2), 246-262.
- Merga, M. K. (2015). Are Avid Adolescent Readers Social Networking About Books?. *New Review of Children's Literature and Librarianship*, 21(1), 1-16.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Schunk, D. H. (2003). Self-efficacy for Reading and Writing: Influence of Modeling, Goal Setting, and Self-evaluation. *Reading & Writing Quarterly*, 19(2), 159-172.
- Statista Research Department. (2022). *Most Popular Social Networks Worldwide as of January 2022, Ranked by Number of Monthly Active Users*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> [Erişim tarihi: 15.08.2022]
- Subrahmanyam, K., Reich, S. M., Waechter, N., & Espinoza, G. (2008). Online and Offline Social Networks: Use of Social Networking Sites by Emerging Adults. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(6), 420-433.
- TÜİK (2020). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*. Retrieved from [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679) [erişim tarihi: 19.08.2022].
- Vlieghe, J., Muls, J., & Rutten, K. (2016). Everybody reads: Reader Engagement with Literature in Social Media Environments. *Poetics*, 54, 25-37.

- Wang, P., Chiu, D. K., Ho, K. K., & Lo, P. (2016). Why read it on your mobile device? Change in Reading Habit of Electronic Magazines for University Students. *The Journal of Academic Librarianship*, 42(6), 664-669.
- Yağcı, Y. (2007). Çocuk Ve Gençlerin Kitaba Ulaşmasındaki Köprüler. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(1), 62-71.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. bs.). Seçkin Yayıncılık.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 132-147.
Geliş Tarihi-Received: 10.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.11.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1187018

Okumanın Unsurları ve Gelişim Evreleri

Elements of Reading and Stages of Development

Ayşegül GÖKSEL*

Öz

Baş döndürücü bir süratle ilerleyen bilimsel ve teknolojik gelişmeler, hızlı iletişim kurabilen, anlam oluşturma sürecinin aktif yapılandırıcısı olabilen, demokratik ve çok yönlü bireylerin yetiştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Küresel bir köye dönüşen dünyada kendini doğru ve etkili ifade edebilmek, geniş yelpazeli bakış açısıyla düşünebilmek, problem çözebilmek, neden-sonuç ilişkisi kurabilmek, örtük anlamları algılayabilmek, eğitim ortamlarında ve toplumsal hayatta başarılı olabilmek için nitelikli okuma eğitimi şarttır.

Bu çalışmada okuma kavramı ve okumayı oluşturan unsurlar ile okuma evrelerinin açıklanması amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi ile yapılandırılan çalışmanın veri toplama sürecinde doküman incelemesi tekniğinden, verilerin analizinde ise içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmada ilk olarak araştırma sorusuna uygun biçimde konunun tüm boyutlarının incelendiği bir literatür taraması yapılarak okuma kavramı, okumanın oluşumu ve evreleriyle ilgili temel başlıklar belirlenmiştir. Ardından okumanın tarihçesine değinilerek okuma ile ilgili kavramların zaman içinde değişip dönüşmesi, okumanın fiziksel, zihinsel ve toplumsal unsurları açıklanmıştır. Daha sonra okuma sırasında aktif olan beyin bölgelerinden bahsedilmiştir. Son olarak ise okumanın evreleri izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okumanın oluşumu, okumanın zihinsel unsurları, okumanın fiziksel unsurları, okumanın toplumsal unsurları, okumanın evreleri.

Abstract

Scientific and technological developments advancing at a dizzying speed necessitate raising democratic and versatile individuals who can communicate quickly and be the active constructors of the meaning-making process. In a world that has turned into a global village, qualified reading education is essential in order to be able to express oneself correctly and effectively, to think from a wide-ranging perspective, to solve problems, to establish cause-effect relationships, to perceive implicit meanings, and to be successful in educational environments and social life.

In this study, it is aimed to explain the concept of reading and the components that make up reading and the stages of reading. The document analysis technique was used in the data collection process of the study, which was structured with the qualitative research method, and the content analysis technique was used in the analysis of the data. In the study, first of all, a literature review was conducted in which all dimensions of the subject were examined in accordance with the research question, and the basic titles related to the concept of reading, the formation and stages of reading were determined. Then, by referring to the history of reading, the change and transformation of the concepts related to reading over time, the

* Dr., Türkçe Eğitimi, e-posta: aysegul.goksel@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0635-956X.

physical, mental and social elements of reading are explained. Then, the brain regions that are active during reading are mentioned. Finally, the stages of reading are explained.

Keywords: Formation of reading, mental elements of reading, physical elements of reading, social elements of reading, stages of reading.

Giriş

İletişim kurmak, geçmişten günümüze değin insanlar için önemli ihtiyaçlardan biri olagelmıştır. Yazının ortaya çıkışından önceki dönemlerde bireyler birbirleriyle haberleşmek, etkileşimde bulunmak ve sosyalleşmek gibi çeşitli sebeplerle mağara resimlerine, mezar taşlarına, damgalara vb. başvurmuştur. Bugün bilinen anlamda okumayı gerçekleştirme aracı olan yazı, M.Ö. 3200 yılında Sümerliler tarafından bulunarak bilginin kalıcı hâle getirilmesi ve sonraki kuşaklara aktarılabilmesi mümkün kılınmıştır. Daha sonra yazının geçirdiği biçimsel ve yapısal süreçte (çivi yazısından alfabeğe geçiş) Fenike harfleri ve ardından Yunan alfabesinin gelişimi okumayı ve yazmayı kolaylaştırmış, kitapların ortaya çıkışı da okumanın gelişimine hizmet etmiştir.

Eskiden yalnızca seçkinlerin ve zenginlerin kitaplara ulaşması söz konusuysen matbaanın icadıyla birlikte kitapların halkla buluşma imkânı yakalanmıştır. Baskı tekniğinin gelişmesi ve karton kapağın ortaya çıkışı, kitapların ucuzlamasını sağlamıştır. Gelişen teknoloji ile bilgisayar, tablet, cep telefonu gibi araçlarda ve e-kitap, z-kitap gibi farklı formatlarda gerçekleşebilen dijital okuryazarlık süreci başlamıştır. Yani bu serüvende insanlar sözlü kültürden yazılı kültüre doğru evrilmiştir.

Dünya tarihinde önceleri okuma kavramı ile yalnızca okuma-yazma becerisine sahip olma durumu, ardından da sesli okuma çalışmaları anlaşılmaktaydı. Binlerce yıl önce Sümerliler tarafından çivi yazısı öğretilirken -günümüzdeki eğitim anlayışına paralel biçimde- ses temelli okuma (parçadan bütüne) sistemi kullanılmış, Orta Çağ boyunca ve yakın tarihe kadar ise çoğunlukla cümle temelli okuma sisteminden (bütünden parçaya) yararlanılmıştır. Ayrıca toplumlar tarafından bireşim (harf, ses, hece tekniği), çözümleme (hikâye, kelime tekniği vb.) ve elektik (hece-kelime-harf tekniği vb.) gibi çeşitli yöntemlere de başvurulmuştur (Parlakıldız, 2019; Şahin, 2019). Sözü'nün kısası okuma-yazma öğretiminde çağlar süren bir zaman ve zemin ekseninde uygarlıklar tarafından birbirinden farklı yöntem ve tekniklere başvurulmuştur.

Antik Yunan'da okuma becerisine sahip olan bir bireyin okuma kavramından anladığı şey, tıpkı konuşma becerisinde olduğu gibi hitabete dayalı bir retorik yeteneği yani okuyucunun sözlü dili kullanma becerisi iken daha sonra bilimsel gelişmeler ışığında okumanın aslında üst düzey düşünme becerilerinin işe koşulduğu döngüsel bir anlam oluşturma süreci olduğu kabul edilmiştir. Zaman içinde sesli okumaya alışkın olan dünya sessiz okuma ile tanışmış ve yabancı literatürde okuma ile ilgili okuma-yazma (reading-writing) ve okuryazarlık (literacy) terimleri oluşmuştur. Burada "okuma-yazma sahip olunabilen bir beceriyi (ability), okuryazarlık geliştirilebilir bir yeteneği (skill)" işaret etmektedir (Kurudayıoğlu ve Tüzel, 2010, s. 285). Günümüzde yaşanan gelişmeler sonucu okumanın meydana gelişinde karmaşık ve çok yönlü bir sürecin yaşandığı tespit edilmiştir. Okumayı oluşturan fiziksel, zihinsel ve toplumsal unsurların bir arada bulunması, okuma ediminin gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu etmenler hakkında bilgiye sahip olunması, okuma becerisinin geliştirilebilmesine ve okuma eğitiminin başarılı olarak sürdürülmesine katkı sağlayabilmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada okuma kavramının, okumanın oluşum süreçlerinin-unsurlarının ve evrelerinin açıklanması amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak literatür taraması

yapılarak okuma ile ilgili konular ve başlıklar belirlenmiş, daha sonra yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılarak ilgili başlıklar açıklanmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Okuma, okumanın oluşum süreçleri ve okuma evreleri ile ilgili temel kavramların belirlenen bir çerçeve dahilinde açıklandığı bu çalışma, nitel araştırma yöntemi ile yapılandırılmıştır. Çalışmanın veri toplama sürecinde doküman incelenmesi tekniğine başvurulmuştur. Doküman incelemesi, anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirir (Corbin ve Strauss, 2008). Verilerin analizi içinse içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. İçerik analizinde verilerdeki örüntü, tema ve anlamların belirlenmesi için sistematik ve detaylı bir inceleme faaliyetlerine girişilir (Lune ve Berg, 2017). Çalışmada öncelikle oluşturulan araştırma sorusuna koşul olarak yerli ve yabancı literatür (tez, makale, kitap vb.) taranmış ve ilgili konuya yönelik bilgilerin yer aldığı başlıklar ile bunların muhteviyatı incelenmiştir. Buradan elde edilen bilgilerden hareketle bir senteze ulaşılmıştır. Daha sonra ortaya çıkan başlıklar çerçevesinde okumanın tanımına yer verilmiş, okuma kavramına yaklaşımın zaman içinde değişip genişlemesine değinilmiş, okumayı meydana getiren fiziksel, zihinsel ve toplumsal unsurlar ile okumanın evreleri açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Okuma

Alıcı dil becerilerinden biri olan ve eğitimle kazanılan okuma; “yazıya geçirilmiş bir metne bakarak bunu sessizce çözümleyip anlamak veya aynı zamanda seslere çevirmek” (TDK, 2011, s. 1793), “sözcük, grafik, resim ve şekillerin duyu organları yoluyla algılanması, önceki bilgilerden hareketle anlamlandırılması ve yorumlanmasına dayanan zihinsel etkinlik” (Karatay, 2018, s. 8), “bir yazıyı, kelimeleri, noktalama işaretleri ve diğer bütün öğeleriyle görme, algılama ve kavrama eylemi” (Ünalın, 2001, s. 86), “ön bilgilerin kullanıldığı, yazar ve okuyucu arasındaki etkili iletişime dayalı, uygun bir yöntem ve amaç doğrultusunda, düzenli bir ortamda gerçekleştirilen anlam kurma süreci” (Akyol, 2020, s. 1) olarak sesli ve sessiz okumaya işaret eden bir bakışla tanımlanabilirse de giderek genişleyen bir kavram alanına sahip olan okuma ediminin sınırları net olarak çizilememektedir. Günay (2007) okumanın okur ile metin arasında bir etkileşim olduğunu, Frierre (1998) ise okumanın toplumu biçimlendirmek veya yönlendirmek için kullanılan bir araç vasfının bulunduğunu belirtir. Gündelik hayatta ise bildiğini okuma, niyet okuma, ciğerini okuma, meydan okuma, canına okuma gibi deyimlere; görsel okuma, yaratıcı okuma, dijital okuma, eleştirel okuma gibi farklı okuma türlerine rastlanmaktadır.

İnsanın yaşamda başvurduğu en temel bilgi edinme yollarından biri okumadır. İnsanoğlu öğrendiklerinin %1’ini tatma, %1,5’ini dokunma, %3,5’ini koklama, %11’ini işitme, %83’ün görme duyusu yoluyla elde etmektedir (Coburn, 1968’den akt. Ergin, 1998, s. 66). Göze ve kulağa hitap eden okumanın öğrenmede %94 gibi büyük bir payı vardır (Aytaş, 2005). Menander de “Okuyabilenler iki misli daha iyi görür” (Menander’den akt. Manguel, 2017, s. 226) ifadesiyle anlamaya hizmet eden bir okuma sürecinin ne denli önemli olduğunu altını çizmiştir. Benzer şekilde yapılan bilimsel çalışmalarda okuma becerisi gelişmiş bireylerin Türkçe dersi haricindeki diğer branş derslerinde de başarılı olduğu ortaya konulmuştur (Yılmaz, 2011; Göztaş ve Gürbütürk, 2012; Yıldız, 2013).

Okuduğunu anlama sürecinin “okur, metin ve okumanın gerçekleştiği koşullar” olmak üzere üç bileşeni bulunur (Bahar, 2020, s. 6). Bu sürecin en temel unsuru şüphesiz ki “okur”dur. Okurun fiziksel, bilişsel ve duyuşsal özellikleri, sahip olduğu kelime hazinesi ile ön bilgileri okuma faaliyetinin gerçekleşmesine etki eden önemli

hususlardandır. Bireyde fiziksel veya zihinsel olarak okumaya engel olan bir güçlüğü (görme bozukluğu, disleksi, afazi, zekâ geriliği vb.) bulunması, okuma davranışına karşı ön yargılı olma, motivasyon ve ilgi eksikliği, olumsuz tutum sahibi olma, okuma becerisinin önemine inanmama gibi duyuşsal sorunlar ve kişinin sınırlı kelime hazinesine sahip olması bu becerinin gelişmesine engel olabilmektedir.

Okuduğunu anlama sürecinin ikinci unsuru “metin” dir. Metin ile okur ve yazar arasında bir iletişim sathı oluşturulur. Burada okurun metinle etkileşiminin sınırlarının belirlenmesinde metin türü, dil ve anlatım özellikleri (kelimeler, sözcükler, üslup, söz sanatları vb.), biçim ve üslup, metindeki fikirlerin düzenleniş ve aktarılış şekli, metnin uzunluğu, metinsellik ölçütleri vb. mühim bir rol üstlenir. Her metin türüne aynı şekilde yaklaşılamaz. Yazarın kullandığı kelimeler, cümleler, söz sanatları vb. okunan metnin anlaşılabilirliğine etki eden unsurlardandır. Yüzeysel anlam ve derin anlam arasındaki mesafenin bilgilendirici bir metin ile kurgusal bir metinde aynı olması mümkün değildir. Benzer şekilde metnin kaleme alındığı dönemin özellikleri, yazarın takındığı tavır, üst yapı unsurları, metinler arası ilişki gibi hususlar da metinle kurulan ilişkiyi etkilemektedir.

Okuma sürecini oluşturan üçüncü unsur ise “okumanın gerçekleştiği koşullar”dır. Burada okumanın ne zaman, nerede, hangi koşullarda ve nasıl bir amaçla gerçekleştiği üzerinde durulmaktadır. Söz gelimi, gürültülü, soğuk, karanlık bir ortamda kişinin okuduğu metni anlaması zorlaşabilir. Bazıları sabah, bazılarıysa akşam saatlerinde okuduğunu daha iyi anlayabilir. Bilgilenmek, kelime hazinesini geliştirmek, bir savı çürütmek, bakış açısı kazanmak gibi nedenlerle okumadan faydalanılabilir. Bu gibi etmenler okumanın niteliğini etkileyen hususlardandır.

Okuma becerisinin geliştirilmesinde bireyin yaş, ilgi, seviye, cinsiyet gibi özelliklerinin dikkate alınması zaruridir. Küçük çocuklar; basit kurgulu, az kelimedenden oluşan kısa cümlelerin bulunduğu bir metni okuyabilirken zaman içinde -gelişimle paralel olarak- giderek daha karmaşık, örtük anlamların yer aldığı uzun metinleri okuyabilecek duruma gelebilir. Genelde kızlar duygusal metinleri, erkekler ise macera yükü fazla olan materyalleri okumaya meyillidir.

Okuma eğitiminin temel amacı, bireyleri okuduğunu tam ve doğru anlar hâle getirmektir (Kavcar vd. 1998, s. 4). Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (2019) okuma öğrenme alanı müstakil bir başlık olarak yer almış ve ilgili beceri akıcı okuma, söz varlığı ile anlama olmak üzere üç alt boyuta ayrılmıştır. 1-8. sınıflar için toplam 245 okuma kazanımı tahsis edilmiştir. Temel dil becerileri arasında en yüksek kazanım miktarı okumaya ayrılmıştır. “Özel Amaçlar” bölümünde okuma ve yazma kazanımlarının “metin içi, metin dışı ve metinler arası anlam oluşturacak” şekilde yapılandırıldığı ifade edilmiştir (MEB, 2019, s. 8). Aynı zamanda “Okuma Kültürü” temasına yer alan alt başlıklarda farklı okuryazarlık türlerine (dijital, görsel, eleştirel okuma vb.) ve araçlarına (e-kitap, z-kütüphane vb.) değinilmiş, ders kitaplarında toplam sekiz tema ve her temada üç okuma metnine yer verilmesi kararlaştırılmıştır.

Türkçe dersi öğretim programlarında okumaya öncelik verilmesine rağmen bu beceriyi ölçen uluslararası sınavlarda öğrencilerin aldığı puanların tatmin edici seviyede olmadığı belirlenmiştir. PISA Türkiye Ön Raporu’na (2019) göre okuduğunu anlama becerisi bağlamında 5. ve 6. düzeyde yer alan öğrenci oranı yalnızca %3,3’tür. Mevcut düzeyler, üstbilişsel düşünme becerilerinin işe koşabilen öğrenci oranına işaret etmektedir. Bu verilerden yola çıkılarak okuma becerisinin gerekli ölçüde geliştirilemediği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Aile-okul-toplum iş birliğiyle bireylerin okuma becerisi geliştirilmelidir. Temizkan'a göre (2007, s. 21) kaliteli bir okuma eğitiminin öğrencilere sağlayacağı yararlar şunlardır:

- ✓ “Ders kitaplarının kolayca okunup anlaşılmasına yardım eder.
- ✓ Kaynak kitaplardan daha iyi yararlanabilmeyi sağlar.
- ✓ Eleştirme ve değerlendirme alışkanlığı kazandırır.
- ✓ Söz dağarcığını zenginleştirir.
- ✓ Yazılı ve sözlü anlatım gücünü geliştirir.
- ✓ Dil bilgisi kurallarını daha iyi kavramaya yardım eder.
- ✓ Yazım ve noktalama kurallarının doğru kullanılmasına yardımcı olur.”

Okuma, yaşamın belirli dönemi ile sıkıştırılmayan, gelişimi ömür boyu devam eden bir beceridir. Bu sürecin ilk adımı ailede atılır. Çocuk, ilk alışkanlıklarını ailede kazanır ve ilk öğretmeni ebeveynidir. Ardından okul türü öğrenmelerde çocuğun okuma sevgisi ve okuma stratejileri farkındalığı edinmesine yardımcı olunarak nitelikli okur hüviyetine sahip bireyler yetiştirilir. Bu iyi yetişmiş bireyler vasıtasıyla ülkenin kalkınmışlığı artırılabilir. Dolayısıyla bu süreçte okumanın doğasının bilinmesi, okuma becerisinin geliştirilmesi için doğru adımların atılmasına yardımcı olabilir.

2. Okumanın Oluşumu

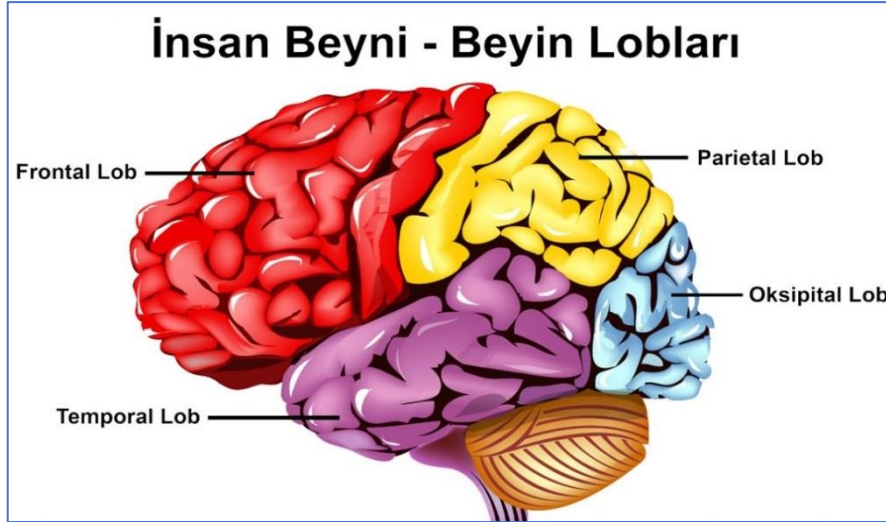
Beyin temelli çalışmalar, okumanın nasıl meydana geldiği ve bu süreçte beynin hangi çalışma prensibiyle hareket ettiğiyle ilgili yeni bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Dünya üzerinde tek bir dil bulunmadığı gibi tek bir yazı sistemi de yer almamaktadır. Alfabe okurları ile resimyazı sistemlerinin beyinde kullandığı bağlantılar, bilginin işlendiği ve örgütlendiği bölgeler farklılık göstermektedir. Alfabe okuru (İngilizce, Türkçe vb.) okuma esnasında sol yarım küreden daha fazla yararlanırken görsel yazı okuru (Çince, Korece vb.) ise beynin iki lobunu da aktif olarak kullanır (Worf, 2017).

Okuma ediminin kazanılabilmesi için biyolojik ve dilsel hazır bulunuşluk ve olgunluğa sahip olunması gerekir. Beyinde okumanın meydana geldiği temel bölge “angular girus” tur. Anlamadan sorumlu Wernicke alanı ile bağlantı kuran bu alan, ancak 5-7 yaş arası miyelinleşir (Wolf, 2017, s. 90).

Bir çocuğun ilk okuma deneyimine erken yaşta başlaması onun ilerleyen akademik dönemlerinde başarılı olacağı anlamına gelmez. Söz gelimi, PISA’da yüksek puan alan birçok ülke (Finlandiya vb.) yedi yaşına kadar resmi okuma eğitimine başlamamaktadır (Nixon, 2015). Çünkü okumanın gerçekleşebilmesi, bir dizi gelişimsel sürecin meydana gelmesine bağlı olduğundan çocuğa 4-5 yaşından önce okumayı öğretme çabaları “biyolojik acelecilik”ten öteye gidemez.

Yetişkinlerin okuma sisteminde üç büyük alan ortaya çıkar:

- ✓ Oksipital-temporal alan (Görme ve görsel çağrışım alanı)
- ✓ Brokanın etrafındaki frontal bölge
- ✓ Üst temporal lobları ve alt bitişik parietal lobları kapsayan bölge (Worf, 2017).

Şekil 1: Okumanın Oluşumunda Etkili Olan Beyin Alanları (www.MegaHafiza.com)

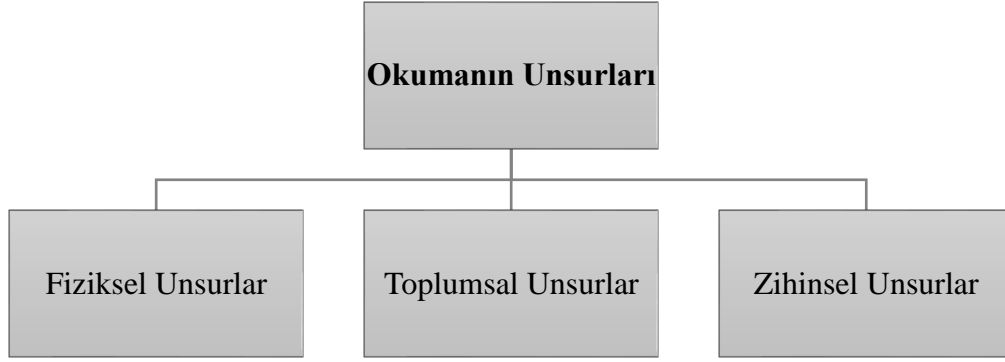
Yetişkinlerle karşılaştırıldığında bir çocuğun beyninde okuma sırasında ortaya çıkan bu üç büyük alandan oksipital lobların ve temporal lobun yanındaki “Fusiform Girus” un daha fazla yer kapladığı görülmektedir. Benzer şekilde “Wernicke” alanı çocuklarda oldukça aktiftir ve “Angular Girus” ve “Supramarjinal Girus” u yetişkinlerden daha fazla kullanır (Wolf, 2017, s. 114-115).

Başlangıçta çocukların beyinlerinin iki yarım küresi eşdeğer işlemektedir. Okuma akıcı hâle geldikçe sol yarım kürenin ağırlıklı olduğu sisteme geçiş başlar. Yani depolanan harf örüntüleri ve iyi öğrenilen kelime temsilleri büyük ölçüde sol yarım küreyi harekete geçirir. Böylece neredeyse bir otomatikleşme meydana gelir. Nihayetinde okur gördüğü kelimeyi yarım saniyede okuyabilir.

Normal zekâya sahip bireylerde okumanın gecikmesi veya hiç meydana gelmemesine disleksi, şaşılık, odaklanamama, alexia, hiperleksif gibi fiziksel ve bilişsel engeller sebep olabilmektedir. Böyle bir durumda doktor teşhisi ve tedavi desteğiyle birlikte -mümkünse- okumayı öğrenmeyi sağlayacak yeni yöntemlere başvurulması (yüksek sesle okuma, tekrarlı okuma vb.), yaşanan sorunların çözüme ulaştırılmasına katkı sağlayacaktır.

3. Okumanın Unsurları

Okuma, içerisinde karmaşık süreçleri barındıran bir etkinliktir. Okunan bir metinde gözün yazıyı görmesi, zihnin anlamı kavraması ve yorumlaması olarak tanımlanan (Grabe ve Stoller 2002; Arıcı, 2018) ve sonradan edinilen okuma becerisinin oluşumunda pek çok etmen birlikte etkileşimli olarak görev alır. Bunlar temelde, okumanın fiziksel, zihinsel ve toplumsal unsurları olarak adlandırılır:

Şekil 2: Okumanın Unsurları

3. 1. Okumanın Fiziksel Unsurları

Okumanın fiziksel unsurları görme becerisi ile doğrudan ilişkilidir. Gözde bir problemin yaşanması, okumanın tam ve doğru olarak oluşmasını engelleyebilmektedir. Benzer şekilde okuma ediniminin kazanılabilmesi için bireyin fiziksel ve zihinsel olgunluğa erişmesi gerekir. Aksi durumda yaş ve seviyesine uygun olmayan zorlayıcı etkilere maruz kalan birey, okumaya karşı olumsuz tutum geliştirebilir.

Kaçalin, Örgen ve Altun (2012) okuma davranışının kazanılmasında okumanın fiziksel ve zihinsel unsurlarının varlığının gerekli olduğunu dile getirmektedir. Okumanın fiziksel unsurları, göz, göz kasları, aktif görme alanı ve okuma mesafesi olarak belirlenmiştir:

3.1.1. Göz: Okumanın meydana gelmesinde göz şüphesiz ki önemli bir işleve sahiptir. İnsanın baş bölgesinde yer alan 7-8 gram ağırlığında, 80 metre uzaklıktaki nesnelerin görülmesini mümkün kılan (Maviş, 2004, s. 93) bir organ olan göz aracılığıyla yazı, sembol, işaret vb. karakterler algılanıp beyne gönderilir (Calp, 2007). Görmenin ön koşulu olarak “ışınların gözde görmeyi sağlayacak şekilde retinaya ulaşması için kornea ve aköz humordan geçmesi gerekir” (Bahar, 2020). Göz tarafından algılanan yazılı semboller sarı noktada netleştirilir, ardından beyne iletilerek anlam kazanır.

3.1.2. Göz kasları: Göz, okuma esnasında sıçramalar yapar ve bu sıçramalar sırasında yaklaşık 225-250 milisaniye duraklayarak bilgiyi algılamaya çalışır (Rayner ve Clifton, 2008). Bu arama ve duraksama faaliyeti (spazmotik hareket) sırasında gözler satır üzerinde sıçrama hareketleri yaptığında değil, durakladığı 15 salisede okur (Türkkan, 2000). Daha sonra elde edilen bu bilgiler beyne iletilir. Birey okuma becerisini geliştirdikçe bu sıçramalar kendiliğinden yapılmaya başlar, ritmikleşir (Karatay, 2018, s. 16). Göz hareketleriyle okuma arasında doğrudan bir ilişki bulunduğundan okuyan kişi aşına olduğu sözcüklerle karşılaştıkça uzun, anlamını bilmediği sözcüklere rastladıkça da kısa sıçramalar yapar (Özbay, 2014, s. 6; Kaya, 2020, s. 29). Göz kaslarında sıçrama olması gerekenden kısa aralıklarla meydana gelirse beyne düzensiz olarak sürekli mesaj gider ve beynin bu bilgileri işleme süresi kısaldığından “kötü okuma” meydana gelir.

3.1.3. Aktif Görme Alanı: Bir metin okunurken gözler 13-19 derecelik bir açıyı içine alan bölümü net olarak görebilir. Buna “netlik alanı”, “görme yelpazesi” veya “aktif görme alanı” adı verilir ve göz, bu alan içerisindeki yazıları net olarak okuyabilir (Kurudayıoğlu, 2011; Güneş, 2015). Aktif görme alanının genişliği her bireyde aynı değildir. Bu durum, okuma hızı, göz kaslarının gelişmişliği, yazı puntosu, dikkat gibi unsurlara bağlıdır (Karatay, 2018). Aktif görme alanı dar olan okuyucular bir göz duruşunda 6 harf görebilirken aktif görme alanı geniş olan okuyucular 15-20 harf

görebilmektedir (Göğüş, 1978, s. 61). Bu açı genişledikçe netlik azalarak bulanık görme meydana gelir. Aynı zamanda bu alan okunan metin türüne göre de değişir (Karatay, 2018, s. 18). İçerisinde çok sayıda teknik terim barındıran bilimsel bir metni okumakla kelime kadrosu sınırlı basit bir öyküyü okumak için odaklanma becerisi aynı oranda işe koşulmaz. Aktif görme alanının koni biçiminde okuma gibi çeşitli egzersizlerle geliştirilmesi okuma hızını artırır.

3.1.4. Okuma Mesafesi: Okunan bir metin ile göz arasında 30-40 cm bir okuma mesafesinin bulunması gerekir (Arıcı, 2018, s. 7). İlgili mesafeye dikkat edilmeyerek yakından okumaya çalışılması öğrencide göz ve duruş bozukluklarının meydana gelmesine sebebiyet verebilir. Bu bakımdan ilk okuma çalışmalarından itibaren aileler ve öğretmenler çocukların okuma mesafesini gözetmelerine yardımcı olmalıdır.

3.1.5. Göz-Ses Genişliği: Gözün bir kelimeyi tanıdığı an ile onun zihinden sesli okunması arasında geçen süre olarak tanımlanan göz-ses genişliği (Güneş, 2015, s. 63) - yani gözün duraklama sayısı- sesli okumada sessiz okumaya oranla daha fazladır. İlgili süre sesli okumada okuyucuya vurgu ve tonlama yapmak, sesi sözcüğün anlamına uyarlamak, eş sesli sözcükleri ayırmak bakımından fayda sağlar (Göğüş, 1978, s. 62). Görme ve seslendirme arasındaki mesafe ile oluşan göz-ses genişliği neticesinde sesli okumada dakikada 240 kelime, sessiz okumada ise dakikada en fazla 600 kelime okunabilmektedir (Güneş, 2015, s. 5). Dolayısıyla sessiz okumada okunan kelimeleri anlamlandırmak sesli okumaya nazaran dört kat daha kısa zaman almaktadır (Karatay, 2018, s. 19).

3.1.6. Yazı Puntosu: Yazı puntosu büyüklüğü de okumada önemli görülen unsurlardan biridir. Yaş ve sınıf seviyesi büyüdükçe ters orantılı olarak punto küçülür. Okumaya yeni başlayan öğrenciler için 20-24 punto ile metinler hazırlanırken 6. sınıflardan itibaren 10 punto tercih edilebilir. Bireyin göz gelişimi 12 yaşa kadar sürdüğünden 10 puntunun kullanımı 12 yaşından sonraya bırakılmalıdır (Binbaşıoğlu, 1993, s. 18).

3. 2. Okumanın Zihinsel Unsurları

Bireyler öğrendikleri bilgileri hafızalarında saklayabilir. Böylece yeniden ve yeniden öğrenme ve tecrübe etme gereği ortadan kalkar. Bu depolama faaliyetinin belirli bir düzen dahilinde olması hatırlamayı kolaylaştırır. Aksi takdirde unutma, yanlış kelimenin transferi yüzünden gaf yapma gibi istenmeyen durumlar meydana gelebilir.

Okumanın zihinsel unsurları ile ilgili farklı sınıflamalar mevcuttur. Yalçın (2002), Temizkan (2009) ve Kurudayıoğlu (2011) temel olarak zihinsel unsurları "görüntü merkezi, tanıma merkezi, görüntü yorum alanı, okuma merkezi, konuşma merkezi" olarak sınıflandırmış, Karatay (2018) ise beynin okumayla ilişkili bölgeleri ile bellek türlerini okuma becerisinin oluşumunda etkili zihinsel elementlerden saymıştır.

3.2.1. Beyin ve Bellek Bağlamında Okumanın Zihinsel Unsurları

3.2.1.1. Beyin: İnsan beyninde aynı anda birden fazla faaliyet meydana gelmektedir. Bu faaliyetlerin gerçekleşmesinde birbirleriyle sinaptik bağlarla bağlanan nöron adı verilen sinir hücreleri önemli bir vazife görür. Görsel, yazı, ses, koku gibi farklı uyaranlardan elde edilen veriler, beynin farklı bölümlerinde işlenir. Beyin sağ ve sol iki yarım küreden oluşan bir organdır. "Sağ yarım küre; görsel, uzamsal, iraksak, sezgisel düşünme becerisi ile, sol yarım küreyse; sözel, sınıflamacı, mantıksal, ayrıntıcı ve yakınsak düşünme yeterliğiyle ilgilidir" (Savaş, 2009, s. 392). Okuma esnasında sol ve sağ küreler aktif olarak çalışsa da sol lob daha aktiftir (Arıcı, 2018).

Beyinde yer alan Wernicke alanı, temelde anlama becerileri ile ilgilidir. Burada meydana gelen bir sorun “kelime sağırlığı” (iştilen kelimeyi anlayamama), “kelime körlüğü” (yazılı kelimeyi görüp okuyamama), “Wernicke afazisi” (dinlediğini ve okuduğunu anlayamama) gibi sorunlara sebebiyet verebilir. “Broca alanı” ise her ne kadar anlatma becerileriyle ve sesli okumayla ilgili bir bölge olarak düşünülse de son çalışmalar bu bölgenin anlama üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir (Onan, 2010). Bu alanda yaşanan bir sorun akıcı okumanın gerçekleşmemesine ve anlama güçlükleri yaşanmasına neden olur (Temizkan, 2009, s. 21).

3.2.1.2. Bellek: Bellek, beyne ulaşan bilgilerin kayıt altına alınarak depolandığı bir bölümdür. Beynin bilgi işleme sürecinde üç tür bellek işe koşulmaktadır:

Şekil 3: Bilginin Beyinde Organize Edilişi ve Bellek Türleri (www.docplayer.com)

3.2.1.2.1. Duyusal Kayıt: Organizmaya çevreden gelen uyarıcılar ilk olarak duyuşsal kayıttan algılanır. Kapasitesi çok geniş olan bu bellek türünde bir bilginin hatırlanması ancak birkaç saniyedir. Bilgi işlenmediği takdirde çabucak kaybolur (Senemoğlu, 2005). Burada yüzlerce uyardandan gelen bilgiler içinden önemli görülenler, daha önce hakkında bilgi sahibi olunanlar vb. dikkat ve algı süreçleri vasıtasıyla ayıklanarak kısa süreli belleğe gönderilir (Engin vd., 2008).

3.2.1.2.2. Kısa Süreli Bellek: Duyusal kayıttan gelen bilgilerin uzun süreli belleğe aktarılmasında bir köprü vazifesi gören kısa süreli bellekte bilgilerin kalış süresi 20-30 saniye kadardır. Kapasitesi dar olan kısa süreli bellekte -yaşa bağlı olarak değişkenlik göstermekle beraber- aynı anda ortalama 5 ila 9 birim tutulabilir. Tekrar etme, gruplandırma (telefon / öğrenci numarası vb.), ilişkilendirme, kodlama (Karatay, 2018) gibi tekniklerden yararlanılarak kısa süreli bellekten uzun süreli belleğe bilgi aktarımı yapılır.

Kısa süreli bellek, duyuşsal kayıt ile uzun süreli bellek arasında çift yönlü bir görev üstlenmektedir. Yani duyuşsal kayıttan gelen bilgilerin kaydedilmesi ile uzun süreli bellekten gelen bilgilerin hatırlanması sürecinde bir nevi kavşak noktasıdır. Yapılandırıcı yaklaşımın benimsediği ön bilgileri harekete geçirme safhasında eski bilgiler ile yeni öğrenilecekler arasında bağ kurulması sürecinde mühim bir vazife gören kısa süreli bellek, okuma anlama faaliyetinin özünü oluşturmaktadır (Özbay ve Barutçu, 2013).

3.2.1.2.3. Uzun Süreli Bellek: Kısa süreli bellekte işlenen veriler kalıcı olarak depolanmak üzere uzun süreli belleğe gelir. Bu alanda yeni bilgiler eski bilgilerle ilişkilendirilerek saklanır. Uzun süreli belleğin kapasitesi sınırsızdır. Ancak bilgilerin belirli bir düzen içinde depolanması gerekir. Bu sayede mevcut bilgi çağrıldığında doğru

ve eksiksiz olarak hatırlanabilir. Hafızanın güçlendirilmesi ve bilginin sistemli biçimde kodlanması hem belleğin gereksiz yüklerle yorulmasını önler hem de okumanın daha hızlı ve kolay bir biçimde gerçekleşmesini sağlar. Uzun süreli bellek, üç alt sistemden oluşmaktadır:

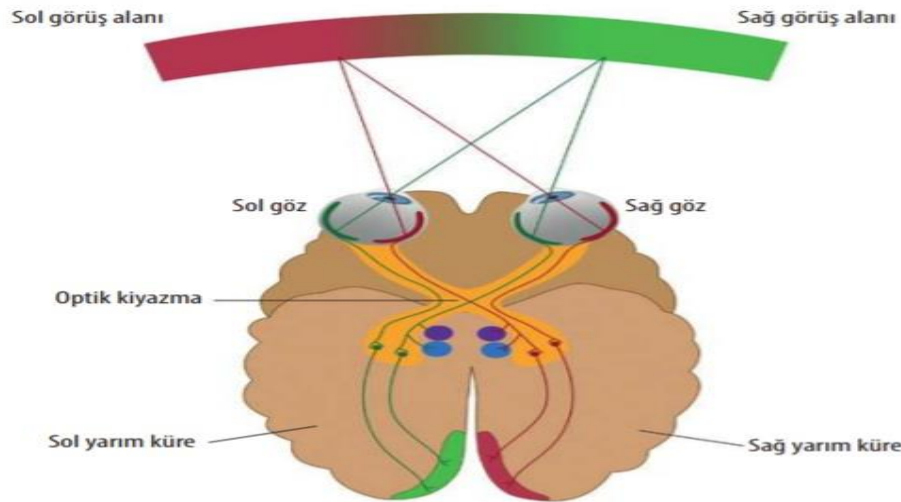
3.2.1.2.3.1. Semantik (Anlamsal) Bellek: Dünya üzerindeki sözcük, kavram, olgu, fikir, simge gibi anlamsal bilgilerin görsel ve sözel olarak kodlanarak saklandığı bellektir. Akıl yürütme, geleceği planlama ya da geçmişini hatırlama gibi etkinlikler anlamsal bellekte depolanan kavramların harekete geçirilmesiyle oluşturulur (Mahon ve Caramazza, 2008). Semantik bellek epizodik bellekten daha önce gelişmeye başlar (Tulving, 1993) ancak burada bilginin olduğu yer ve zamanın hatırlanması mümkün değildir. İnsan zihninde bulunan dünya bilgisi olarak tanımlanan şemalar ve okul türü öğrenmelerin pek çoğu da bu bellekte yer alır.

3.2.1.2.3.2. Epizotik (Anısal) Bellek: Bireylerin geçmiş deneyimlerinin -yapıp ettiklerinin- depolandığı bellektir. Bu belleğin tanımlayıcı özelliği, otonoetik farkındalık (öz bilme) adı verilen özel bir bilinçli iç görüye bağımlı olmasıdır (Wheeler, 2001). Yaşla birlikte gelişen epizodik belleği diğer bellek biçimlerinden ayıran önemli bir bileşen, hatırlanan olayın meydana geldiği uzamsal ve/veya zamansal bağlamla ilgili bilgilerin geri çağrılabilmesidir (Reodiger vd., 2017).

3.2.1.2.3.3. İşlemsel (Prosüdürel) Bellek: İşlemsel bellek, bir görevi yerine getirmek için gerekli olan motor ve yürütme (bisiklete binmek, koşmak, yüzmek, dans etmek vb.) becerilerinin geri çağrılmasında vazife görür (Camina ve Güell, 2017). Kısaca belirli şeylerin nasıl yapılacağına hafızası olan bu bellek türünde bir süre sonra otomatikleşme meydana gelir.

3.2.2. Göz-Beyin Koordinasyonu Bağlamında Okumanın Zihinsel Unsurları

Aktif görme alanı çerçevesinde göz-beyin koordinasyonu ile gerçekleştirilen okuma süreci, sırasıyla görüntü merkezi, tanıma merkezi, görüntü yorum alanı, okuma merkezi ve konuşma merkezinde bilginin işlenmesiyle oluşmaktadır:

Şekil 4: Okumada Göz ve Beyin Etkileşimi (www.fikir.gen.tr)

3.2.2.1. Görüntü Merkezi: Görüntü, göz tarafından algılanarak beynin sağ ve sol merkezlerindeki görüntü alanlarına ters olarak düşer. Bu bölgelere ayrı ayrı giden bilgiler birleştirilerek düz bir şekilde okunur. Görüntü merkezi, hızla kavradığı sembolleri beynin

diğer bölümlerine ulaştırır. Burada bir sorun oluşursa görüntü aktif görme alanına geri döner, ilgili bölümler arasında gidiş gelişler yaşanır (Kurudayıoğlu, 2011, s. 22).

3.2.2.2. Görüntü Tanıma Merkezi: Görme alanından gelen bilgiler beyindeki görüntü tanıma merkezine gönderilir. Burada sembollerin kavranması yani simgesel bir tanıma söz konusudur, ancak anlam henüz oluşmamıştır. Görüntü tanıma işlemi gerçekleştirildikten sonra bir sonraki aşamaya geçilir.

3.2.2.3. Görüntü Yorum Alanı: Bir önceki bölümde işlenen bilgiler, görüntü yorum alanına gönderilerek okunan sözcükle ilgili zihindeki tüm malumatlar yüzeye çıkarılır ve önceki öğrenmelerin de etkisiyle gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki kurulur. Eğer birey anlamını bilmediği veya ilk kez gördüğü bir kelime ile karşılaşır, hafızasında o bilgiye dair herhangi bir veri bulunmadığından görüntünün yorumlanması mümkün olmaz. Aşına olmadığı ama biraz çabayla bağlamdan yararlanarak anlamını tahmin ettiği kelimelerle karşılaştığında ise -kavramanın geç gerçekleştiği durumlarda- göz kaslarının hareketleri kısıtlanır ve okuma hızı düşer (Kurudayıoğlu, 2011). Kişi, okuduklarını tekrar okuma ihtiyacı hisseder. Bilinen kelimelerin yorumlanması daha kolay gerçekleşir. Bu bölgede anlamının hızlı olması, okuma kalitesini ve okumadan alınan hazzı artırır.

3.2.2.4. Okuma merkezi: Sessiz okuma ile daha önce elde edilen bilgilerden kastedilen anlamın seçilerek alımlamanın olduğu merkezdir. Sessiz okuma, sesli okumadan daha hızlı gerçekleşir.

3.2.2.5. Konuşma merkezi: Sesli okumanın söz konusu olduğu durumlarda okuma işlemi konuşma merkezinde gerçekleşir. Dıyafram, ses telleri ve dil gibi pek çok organın sürece dâhil olduğu sesli okuma, sessiz okumanın yaklaşık iki katı bir sürede meydana gelmektedir (Yalçın, 2002).

3.3. Okumanın Toplumsal Unsurları

İnsan, çevresinden bağımsız bir varlık değildir, yaşadığı sosyo-kültürel ortamdan etkilenir. Bu ortamın en önemli etmenlerinden biri ailedir. Sever (2015), okul öncesi dönemin çocuğa okuma becerisini kazandırılmasında kritik rol oynadığını ifade eder. Ottmann (2011) da çocuğa küçük yaşta okuma alışkanlığı kazandırmada en iyi rol modelin anne ve baba olduğunu, okul öncesinde kitap okuma alışkanlığını kazanan çocukların ömür boyu bu alışkanlığı sürdürme oranının %97 seviyesinde olduğunu belirtir. Yılmaz'a (2011) göre okuyan bir aileye (özellikle anne ve babaya) sahip olmak bireylerin okuma alışkanlığını artırmakta ve okuma kavramıyla ilgili onları olumlu etkilemektedir. Çocuğun ilk öğretmeni olan ebeveynlerin, okuma kültürü edinme sürecinde kitap okuma, kitaplar hakkında konuşma, yarım bırakılan metni tamamlama, kitaplardaki olayları canlandırma, çocuğa özel bir kütüphane oluşturma, onları kitap fuarlarına götürme, en önemlisi de iyi bir okur olarak çocuklarına rol model olma noktasında özenli olmaları önemlidir. Anne-babaların eğitim düzeyi, aylık geliri, iki dillilik gibi unsurlar da çocukların okuma davranışını etkilemektedir (Sevim, 2003; Zembat, 2005; Çakmak ve Yılmaz, 2009; Nazlı, 2016; Dilbaz, 2019).

Çocuğun okuma kültürü kazanmasında etkili olan ikinci kurum okuldur. Okula başlayan çocuk, gündelik yaşamının önemli bir kısmını bu kurumda geçirir. Okul türü öğrenmelerde en sık başvurulan beceri okumadır. Nitelikli öğrenme materyallerinin (ders kitabı, metinler, birden fazla duyu organına hitap eden nitelikli etkinlikler vb.) kullanıldığı olumlu bir sınıf atmosferinde öğretmenleri ve arkadaşlarıyla etkileşime giren çocuğun okuma becerisi gittikçe gelişir. "Birey, okurken yeni bilgiler edinme ve kendini geliştirmenin yanı sıra yeni ve özgün bir üslup edinir, farklı dünyalar ve ortamlar tanır" (Ürün Karahan, 2018, s. 40). Aksi durumda ise okuma davranışından kaçınma meydana gelebilir.

Öğrencinin okuma becerisinin geliştirilmesi yalnızca Türkçe öğretmenlerine özgülenmemeli, diğer branş derslerde de aynı hassasiyet gösterilmelidir. Çünkü okuduğunu tam ve doğru anlayan bireylerin akademik başarıları, iletişim yetenekleri vb. gelişir. Bu noktada tekçi bir yaklaşım yerine aile-okul-öğretmen iş birliğinin sağlanması okuma ediminin gelişimini destekler. Çünkü okuma becerisi; resim, müzik, spor gibi çalıştıkça gelişen ve beceriye dönüşen bir etkinliktir (Sert, 2010, s. 34). Erken yaşlarda bu becerinin bireye kazandırılması öğrenmelerindeki verimi artırır (Ercişan, 2013).

Çocuğun içinde bulunduğu toplumun okumaya verdiği değer ve okuma alışkanlıkları da bireyin okuma becerisinin gelişiminde etkilidir. Toplu taşıma araçlarında kitap, gazete, dergi okunan, yazarların saygı ve ilgi gördüğü, insanların okumaya yalnızca bir boş vakit geçirme aracı olarak yaklaşmak yerine okuma gereksinimini hissettiği bir toplumda büyüyen bireylerin de okumaya karşı olumlu duygular beslemesi, okuma becerisini geliştirmesi kaçınılmazdır. Okuma kültürüne sahip bir toplum pek çok yönden yetişmiş bireylerle gelişmiş uygarlıklar arasında yerini alır. Bu bakımdan "Ağaç yaşken eğilir." atasözü uyarınca okumanın erken yaşta beceriye dönüşmesi amaçlanmalıdır.

"Bir milletin gelişmişlik düzeyi halkının okuma oranı, bilgiye ulaşma ve bilgiyi kullanma seviyeleriyle anlaşılır hâle gelir" (Balcı, 2016, s. 19). Okuma deneyiminin çok az veya hiç olmadığı sosyal çevrelerde büyüyen çocuklar kelimeleri işitmeden kavramları anlayamaz (Wolf, 2017). Bu özelliklere sahip bireylerin oluşturduğu duygu ve zihin dünyası güdük kalmış insan güruhunun bilgi çağının ihtiyaç duyduğu nitelikli bireyi yetiştiremeyeceği aşikârdır.

4. Okumanın Evreleri

Chall (1983), bireyde okumanın gelişimini altı basamakta ele almıştır. Bunlardan ilki 0 basamağı olarak görülen "okuma öncesi" evredir. Daha sonra 6-7 yaşlarında okumanın söküldüğü "ilk okuma" devresi gelir. 7-8 yaşlarında ise öğrenilenlerin pekiştirildiği "emin olma, akıcılık ve yazıdan çıkarım yapma" evresi başlar. 9-13 yaşları arası çocukların öğrenmek için okudukları "yeni olanı öğrenmek için okuma" basamağının ardından 14-18 yaş arasında metinlerin farklı bakış açılarıyla ele alındığı "çoklu bakış" evresine adım atılır. Son olarak 18 yaş ve üstü için "yapılandırma ve yeniden yapılandırma-bir dünya görüşü" basamağıyla eleştirel okumanın da dâhil olduğu akademik bir okuma becerisine ulaşılır (Chall 1983'ten aktaran Arıcı, 2018, s. 10-11).

Okuma kültürü, ardışıklık gösteren hiyerarşik bir süreç olup bir safha diğerinin ön koşulu niteliğindedir. Bu süreç "dinleme becerisi, okuma-yazma becerisi, okuma alışkanlığı, eleştirel okuma becerisi ve evrensel okuryazarlık olmak üzere 5 evreden oluşur. İlk olarak dinleme becerisinin geliştirilmesiyle başlayan macerada hikâye, masal vb. okunması veya anlatılması marifetiyle çocuğun ana diline dair fonolojik farkındalık kazanması ile okumaya karşı merak, ilgi ve isteğinin oluşması sağlanır. Bu safhayı okuma-yazma beceri ve alışkanlığının kazanılması takip eder. Burada temel okuma-yazma becerisinin edinilmesi ve okuma becerilerinin geliştirilmesi hedeflenir. Ardından eleştirel okuma becerisi ile bilginin doğruluğunu sına, ülke ve dünya sorunlarına karşı çözümler üretebilme yeteneği geliştirilir. Evrensel okuryazarlık becerisi ile üst düzey düşünme becerisi işe koşularak bireyden uzmanlık alanıyla ilgili çeşitli malumatlara çabucak ulaşabilmesi ve güncel olay ve olgularla ilgili bilgilerini artırması beklenir (Sever, 2015).

Sonuç

Genlerle sonraki kuşaklara aktarılamayan bir dil becerisi olan okuma, yazının bulunmasıyla birlikte gelişebileceği bir mecraya sahip olmuştur. Bilginin çoğalması ve teknolojik yenilikler neticesinde gerçekleştirilen beyin çalışmalarıyla okumanın nasıl meydana geldiğine yönelik yeni bilgilere ulaşma imkânı doğmuştur. Eskiden okuma-yazma edimi ve sesli okuma çalışmaları ile sınırlandırılan okumanın meydana gelişindeki sır perdesi aralanmış, okumanın gelişimi ve evrelerine ilişkin yeni bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre basit bir tanıma faaliyetinden ziyade akıl yürütme, analiz etme, çıkarım yapma, değerlendirme gibi üst düzey düşünme becerilerinin kullanıldığı ve yapılandırmacı yaklaşım gereği ön bilgilerin harekete geçirildiği döngüsel bir anlam kurma süreci olan okumanın yaşam boyu geliştirilebilir bir beceri olduğu anlaşılmıştır.

Okumada başarılı olmak için okumanın fiziksel, zihinsel ve toplumsal unsurlarının uyum ve eşgüdüm içerisinde çalışması gerekir (Özbay, 2014, s. 5). Bu sayede okumanın oluşumu için gerekli şartlar yerine getirilir. Ancak birbirine bağlı olarak ilerleyen okumanın unsurlarından birinde veya birkaçında bir sorun oluşursa okuma süreci sekteye uğrayabilir. Bu bilgiler ışığında, okumanın doğasının anlaşılması ve okuma becerisinin yapılandırılması sürecine yönelik farkındalık artırılarak okuma becerisi öğretiminin geliştirilmesi ve okumada yaşanan sorunlara çözüm üretilmesi için yeni çalışmaların yapılmasına olanak sağlanabilecektir.

İnsanların okuma becerisini edinme ve geliştirme süreçleri aşamalı bir biçimde gelişmektedir. Hiyerarşik bir biçimde yapılandırılan bu evreleri takip ederek en yüksek safha olan bir dünya görüşü olarak okumayı içselleştiren ve evrensel okur olma statüsüne ulaşan, okuma kültürünü edinen bir birey, neyi nasıl okuması gerektiğine kendisi karar verebilir, okuma tür, teknik ve stratejilerini kullanabilir, kitaplara ve okuma faaliyetine bilinçli bir biçimde yaklaşabilir.

Kaynakça

- Akyol, H. (2020) *Türkçe İlk Okuma Yazma Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Arıcı, A. F. (2018). *Okuma Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aytaş, G. (2005). Okuma Eğitimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 461-470.
- Bahar, M. A. (2020). *Okuma Edimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Balcı, A. (2016). *Okuma ve Anlama Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Binbaşoğlu, C. (1993). Okumanın Mekanizması ve Okuma Aracının Bazı Nitelikleri. *Çağdaş Eğitim*, 28(193), 15-20.
- Calp, M. (2007). *Özel Öğretim Alanı Olarak Türkçe Öğretimi*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Camina, E. and Güell, F. (2017). The Neuroanatomical, Neurophysiological and Psychological Basis of Memory: Current Models and Their Origins. *Frontiers in Pharmacology*, 8, 1-16.
- Corbin, J. and Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Çakmak, T ve Yılmaz, B. (2009). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Okuma Alışkanlığına Hazırlık Durumları Üzerine Bir Araştırma: Hacettepe Üniversitesi Beytepe Anaokulu Örneği. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(3), 489-509.

- Dilbaz, G. H. (2019). *Ortaokul Öğrencilerinin Okumaya Yönelik Tutumlarının ve Okur Öz-Algularının Çeşitli Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Erçaçan, C. (2013). Çoklu Zekâ Kuramına Dayalı Öğretim Uygulamalarının Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Becerilerine Etkisi. *Turkish Studies*, 8(1), 1335-1353.
- Engin, A. O., Calapoğlu, M. ve Gürbüzöğlü S.- vd. (2008). Uzun Süreli Bellek ve Öğrenme. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 251-262.
- Ergin, A. (1998). *Öğretim Teknolojisi İletişim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Freire, P. (1998). *Pedagogy of Freedom Ethics, Democracy, and Civic Courage*. (Çev. Patrick Clarke). Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Göğüş, B. (1978). *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Göktaş, Ö. ve Gürbüztürk, O. (2012). Okuduğunu Anlama Becerisinin İlköğretim İkinci Kademe Matematik Dersindeki Akademik Başarıya Etkisi. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 52-66.
- Grabe, W. and Stoller, F. (2002). *Teaching and Researching Reading*. Harlow: Pearson Education.
- Günay, D. (2007). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Güneş, F. (2015). *Etkinliklerle Hızlı Okuma ve Anlamı Yapılandırma*. Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık.
- Kaçalin, M. -vd. (2012). *Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Elhan Kitap.
- Karatay, H. (2018). *Okuma Eğitimi Kuram ve Uygulama*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kavcar, C. - vd. (1998). *Türkçe Öğretimi*. Ankara: Engin Yayıncılık.
- Kaya, M. (2020), Okumanın Unsurları. *Okuma Eğitimi içinde* (Ed. Mustafa Kaya, Mehmet Nuri Kardaş). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık: 27-50.
- Kurudayıoğlu, M. (2011). Zihinsel ve Fiziksel Bir Süreç Olarak Okuma. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(1), 15-29.
- Kurudayıoğlu, M. ve Tüzel, M. S. (2010). 21. Yüzyıl Okuryazarlık Türleri, Değişen Metin Algısı ve Türkçe Eğitimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28), 283-298.
- Lune, H. and Berg, B. L. (2017). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Mahon, B. and Caramazza, A. (2008). A Critical Look at the Embodied Cognition Hypothesis and a New Proposal for Grounding Conceptual Content. *Journal of Physiology – Paris*, 102, 59–70.
- Manguel, A. (2017). *Okumanın Tarihi*. İstanbul: Yapı-Kredi Yayınları.
- Maviş, A. (2004). *Anlayarak Hızlı Okuma ve Öğrenme Teknikleri*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-8. sınıflar)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). “PISA 2018 Türkiye Ön Raporu”, https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/03105347_PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf [Erişim Tarihi: 01.05.2022].

- Nazlı, B. (2016). Çocuklarda Okuma Alışkanlığının Önemi Emniyetçiler İlkokulu Örneği: Anne ve Baba Bilinci, "Researchgate", https://www.researchgate.net/publication/316554709_Cocuklarda_Okuma_Alis_kanliginin_Onemi_Emniyetciler_Ilkokulu_Ornegi_Anne_ve_Baba_Bilinci [Erişim Tarihi: 15.05.2022]
- Nixon, Geoff. (2015). With Early Reading, Go Slow To Go Fast. https://www.gemmllearning.com/blog/education_trends/early-reading-slow-to-go-fast/ [Erişim Tarihi: 06.05.2022]
- Onan, B. (2010). Beynin Bilişsel İşlevleri Üzerine Yapılan Araştırmalar ve Ana Dili Eğitime Yansımaları. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, 17, 521-561.
- Ottmann, P. (2011). Ottmann: Kitap Okuma Alışkanlığı Kazanmada Yegâne Rol Model Anne ve Babadır, mynet. <https://www.mynet.com/ottmann-kitap-okuma-aliskanligi-kazanmada-yegane-rol-model-anne-ve-babadir-180100019494> [Erişim Tarihi: 07.05.2022].
- Özbay, M. (2014). *Anlama Teknikleri I: Okuma Eğitimi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Özbay, M. ve Barutçu, T. (2013). Dil Psikolojisi ve Türkçe Öğretimi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 6(11), 933-973.
- Parlak yıldız, H. (2019). İlkokuma ve Yazma Öğretimi. *Türkçe Öğretimi El Kitabı* içinde (ed. Abdurrahman Güzel, Halit Karatay). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık: 573-613.
- Rayner, K. and Clifton, C. (2008). Language Processing in Reading and Speech Perception is Fast and Incremental: Implications for Event Related Potential Research. *Biological Psychology*, 80(1), 4-9.
- Roediger, H. L. vd. (2017). A Typology of Memory Terms. *Learning and Memory: A Comprehensive Reference*. Oxford: Academic Press: 7-19.
- Savaş, B. (2009). Beyin Temelli Öğrenme. *Eğitim Psikolojisi* içinde (Ed. Alim Kaya). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 389-410.
- Senemoğlu, N. (2005). *Kuramdan Uygulamaya Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sert, A. (2010). *İlköğretim Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Sever, S. (2015). *Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü*. İzmir: TUDEM Yayıncılık.
- Sevim, O. (2003). *Kitap Okuma Alışkanlığı Kazandırma Projesi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Şahin, A. (2019). Geçmişte ve Günümüzde Kullanılan İlkokuma ve Yazma Öğretim Yöntemleri. *İlk Okuma ve Yazma Öğretimi* içinde (Ed. Emre Ünal, Fatma Susar Kırmızı,). Ankara: Anı Yayıncılık, 189-206.
- Temizkan, M. (2009). *Metin Türlerine Göre Okuma Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Temizkan, M. (2007). *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Derslerinde Okuma Stratejilerinin Okuduğunu Anlama Üzerindeki Etkisi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Tulving, E. (1993). What is Episodic Memory. *Current Directions in Psychological Science*, 2 (3), 67-70.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

- Türkkkan, R. O. (2000). *Anlayarak Çok Hızlı Okuma*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- URL 1. *İnsan Beyni-Beynin Lobları*. <https://www.megahafiza.com/makaleler/temporal-lob-nedir-temporal-loblar-nedir-beynimizi-taniyalim> [Erişim Tarihi: 07.07.2022].
- URL 2. *Bilginin Beyinde Organize Edilişi ve Bellek Türleri*. www.docplayer.com [Erişim Tarihi: 09.08.2022].
- URL 3. *Okumada Göz ve Beyin Etkileşimi*. www.fikir.gen.tr [Erişim Tarihi: 12.08.2022].
- Ünalın, Ş. (2001). *Türkçe Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ürün Karahan, B. (2018). *Okuma Eğitimi*. (Ed. Semra Alyılmaz, Berna Ürün Karahan). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Wolf, M. (2017). *Proust ve Mürekkep Balığı: Okuyan Beynin Bilimi ve Hikâyesi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Wheeler, M. (2001). Episodic and Autobiographical Memory: Psychological and Neural Aspects. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 4714-4717.
- Yalçın, A. (2002). *Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldız, C. (2013). Okuma ve Anlama Öğretimi. *Yeni Öğretim Programına Göre Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi* içinde (Ed. Cemal Yıldız). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık: 115-159.
- Yılmaz, M. (2011). İlköğretim 4. Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Seviyeleri İle Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler ve Fen ve Teknoloji Derslerindeki Başarıları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 9-14.
- Zembat, R. (2005). Okul Öncesi Eğitimde Güncel Konular. *Okul Öncesi Eğitimde Nitelik* içinde (Ed. Ayla Oktay). İstanbul: Morpa Yayınları, 25-45.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 148-160.

Geliş Tarihi-Received: 21.10.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 12.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1192798

Türkçe Öğretmenlerinin Dilbilim Kavramına Yönelik Metaforik Algıları

Turkish Teachers' Metaphorical Perceptions to the Concept of Linguistics

Alican ŞİMŞEK*

Kadir KAPLAN**

Öz

Metafor, bir sözcüğün imgeler yardımıyla yeni anlamlar kazanmasıdır. Metaforlar, algıları ortaya çıkarması işleviyle Türkçe eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Dilbilim verilerinin Türkçe eğitiminde kullanılması, dilbilim kavramına yönelik metaforik algıların tespitini önemli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına yönelik metaforik algılarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemine uygun olarak olgubilim deseni kullanılmıştır. Çalışmaya Gaziantep ilinde 2021-2022 eğitim öğretim yılında görev yapan 101 Türkçe öğretmeni katılmıştır. Katılımcılardan toplanan veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda Türkçe öğretmenlerinin metaforik algılarını ortaya çıkaran 5 metafor kategorisine (Temel Alan Olarak Dilbilim, Geniş Sınırları Olması Bakımından Dilbilim, Zor Bir Alan Olarak Dilbilim, Sistemli Bir Alan Olarak Dilbilim, Değişen ve Gelişen Bir Alan Olarak Dilbilim) ulaşılmıştır. Türkçe öğretmenlerinin en fazla "Temel Alan Olarak Dilbilim" kategorisinde metafor oluşturdukları görülmüştür. Toplanan veriler içinde en çok tekrar eden metaforun "Geniş Sınırları Olması Bakımından Dilbilim" kategorisinde bulunan "uzay/evren" metaforu olduğu belirlenmiştir. Çalışmada en az metafor bulunan kategori "Değişen ve Gelişen Bir Alan Olarak Dilbilim" kategorisi olmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgulardan hareketle, Türkçe öğretmenlerinin dilbilimi büyük oranda Türkçe eğitimiyle ilişkilendirdikleri görülmüştür. Çalışmanın, dilbilim kavramının Türkçe öğretmenleri tarafından nasıl algılandığının ortaya konulmasına ve buradan hareketle Türkçe öğretiminin dilbilim ilkeleriyle zenginleştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, dilbilim, metafor, metaforik algı.

Abstract

Metaphor means which a word gaining new meanings with the help of images. Metaphors have an important place in Turkish education with their function of revealing perceptions. The use of linguistics data in Turkish education makes it important to identify metaphorical perceptions about the concept of linguistics. The aim of this study is to determine the metaphorical perceptions of Turkish teachers towards the concept of linguistics. For this

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Gaziantep/Türkiye, e-posta: alican.1989@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7421-1044.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Gaziantep/Türkiye, e-posta: kadirkaplan007@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0010-8252.

purpose, phenomenological design was used in accordance with the qualitative research method. 101 Turkish teachers working in Gaziantep in the 2021-2022 academic year participated in the study. The data collected from the participants were analyzed with the content analysis technique. As a result of the research, 5 metaphor categories (Linguistics as a Basic Field, Linguistics as a Wide Boundaries, Linguistics as a Difficult Field, Linguistics as a Systematic Field, Linguistics as a Changing and Developing Field) that reveal the metaphorical perceptions of Turkish teachers were reached. It was observed that Turkish teachers created metaphors mostly in the category of "Linguistics as a Basic Field". It was determined that the most repeated metaphor among the collected data was the "space/universe" metaphor in the category of "Linguistics with Broad Boundaries". The category with the least metaphors in the study was "Linguistics as a Changing and Developing Field". Based on the findings obtained from the research, it was seen that Turkish teachers mostly associated linguistics with Turkish education. It is thought that the study will contribute to revealing how the concept of linguistics is perceived by Turkish teachers, and from this point of view, to enrich Turkish teaching with linguistic principles.

Keywords: Turkish education, linguistics, metaphor, metaphorical perception.

Giriş

Türkçe eğitimi, öğrencilere dört temel dil becerisini (dinleme, konuşma, okuma ve yazma) kazandırmayı, öğrencilerin bu becerileri farklı iletişim ortamlarında etkili bir biçimde kullanmalarını amaçlayan bir derstir. Ülkemizde öğrencilerin ihtiyaçlarına göre 1. sınıftan itibaren Türkçe Dersi Öğretim Programı uygulanmaya başlanarak 8. sınıfa kadar sürdürülür. Bu süreç sonunda öğrencilerden Türkçeyi, konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmaları; okuduklarını anlayarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmeleri ve sorgulamaları beklenir (MEB, 2019).

Dil öğretimi karmaşık bir süreçtir. Dilin temelde bilişsel ve toplumsal özellikleri bulunmaktadır (Özbay ve Barutçu, 2013). Dolayısıyla dil öğretimi tek bir yöntem veya teknikle yapılamaz. Beceri kazandırmak, bilgi aktarmaktan çok daha zordur. Bu sebeple kazanımlara uygun öğretim yöntem ve teknikleri tercih edilmelidir (Güneş, 2011). Söz konusu yöntem ve tekniklerin kapsamı Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda ele alınmaktadır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı, kök değerlerle birlikte ülkenin uzak ve yakın hedeflerine dikkat edilerek geniş bir çerçevede hazırlanmıştır. Aynı zamanda çağın ihtiyaçları değiştikçe öğretim programlarının da bu ihtiyaçlara göre şekillenmesi beklenmektedir. Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte hazırlanan ilk programdan (1924) bugüne kadar dönemin ihtiyaçları doğrultusunda Türkçe öğretim programları güncellenmiştir. Akınoğlu'na (2005, s. 32) göre "21. yüzyılda, evrensel değerleri olmayan bir eğitim sisteminin ulusal idealler gerçekleştirilmesi oldukça zordur." Bu sebeple Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın da daima güncel olması gerekmektedir. Yakın dönemde program üzerindeki en büyük değişim yapılandırmacı yaklaşım ilkeleri çerçevesinde hazırlanan "2006 Programı" ile gerçekleşmiştir. Bu programla birlikte bilgi aktarımından ziyade beceri kazanımı ön plana çıkmış ve öğrencilerin "öğrenme" sürecine dâhil edildiği ortamlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Son güncel program (2019) da bu çerçevede yenilenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu açıdan bakıldığında Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın, öğrencilere dilin doğasını sezdirmeyi ve bir anlaşma aracı olarak dilin iletişim sürecindeki işlevini kazandırmayı amaçladığı görülmektedir. Dolayısıyla öğretim programının merkezinde dil kavramı olduğundan söz etmek mümkündür.

Dili araştırmak, insanı ve onun doğasını anlama yolunda atılan önemli adımlardan biridir. İnsan sosyal bir varlıktır ve dolayısıyla iletişim kurabildiği ölçüde vardır. Bu sebeple dili tanıma ve anlamlandırma ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç ilk kez 1800'lerde Saussure ile bilim niteliği kazanmıştır. Günümüzde de bu çalışmalar dilbilim çatısı altında devam etmektedir.

Dilbilim, dili sistematik bir şekilde inceler; insanı ve onun kavramsal dünyasını açıklar. Dilbilim çalışmaları dünyada ve ülkemizde henüz yeni olsa da temel kavramlar üzerine inşa edilen anlama-anlamlandırma süreci dile dair yapılacak çalışmaların (edimbilim, anlambilim gibi) önemli adımlarından birini oluşturmaktadır. Bu adımlardan biri de metaforik algıları tespit etmektir.

Metafor kavramı Türkçe Sözlük'te "meczaz" başlığı altında açıklanmış ve "Bir kelimeyi veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanma." olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011, s. 1641). Metaforlar yardımıyla insan doğayı ve çevreyi anlar, anlamsız gibi görünen nesnel gerçekliği yorumlar ve bilmeye olanak sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Marshall (2010)'a göre metafor bir kavramı farklı bir kavramla açıklamaktır. Deant-Reed ve Szokolszky (1993) de metaforun bir kavramı başka bir kavram kullanarak dolaylı yoldan anlatmak, olduğunu belirtmektedir. Metaforlar sayesinde zihin aktiftir. Kişi, kavramları kendi zihin süzgecinden geçirerek onlara yeni anlamlar yükler. Bu açıdan bakıldığında metaforlar yeni bağdaştırmaların yapıldığı bir anlam dönüşümü olarak düşünülebilir. Bu süreçte kişinin imgelere yüklediği anlamlar ve hayal gücü etkili olmaktadır.

Eğitim-öğretim planlı ve programlı bir süreçtir. Programın genel amaçları aynı zamanda program sınırlarının çerçevesini de çizer. Metaforların bir anlam dönüşümü olduğu düşünüldüğünde, kavramların kazandığı bu yeni anlamın var olan programla ne derece örtüştüğünü bilmeye ihtiyaç vardır.

Lakoff ve Jhanson'a (2005) göre metaforlar yaşantımızın olmazsa olmazlarıdır ve bizim için yarattığı gerçeklikler sayesinde eylemlerimize yön verebilir. Metaforik algıların eylemler üzerindeki etkisi, bu algıların tespitini önemli kılmaktadır. Tespit edilen algılar sayesinde eylemlerin sürece katkısı değerlendirilebilir. Bu durumda dilbilime kaynaklık eden metaforların belirlenmesi, bu kavramın Türkçe eğitimindeki yerini de açıklayabilir. Dilbilim kavramına yönelik metaforik algının olumlu ya da olumsuz kurulmuş olması, Türkçe öğretmenlerinin öğretim sürecindeki tutumlarına yansiyabilir.

"Metaforların edebi ve sözel zenginlikten öteye akademik boyutta yapılan çalışmalara da derinlik kazandıran; giderek yaygınlaşmakta olan bir teknik olarak düşünülmesi gerekmektedir" (Koç, 2014, s. 53). Bu durum, Türkçe eğitimine kaynaklık eden bilim dallarından biri olan dilbilim açısından önemlidir. Çünkü dilbilim ile Türkçe eğitimi arasındaki ilişkinin tespiti, birbirinden beslenmesi gereken bu disiplinler arasındaki bağı da güçlendirecektir.

Anlamı farklı boyutlarıyla değerlendirme çalışmaları Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda çeşitli açılardan ele alınmıştır. İlgili programın ortaokullarda yürütücüsü Türkçe öğretmenleridir. Türkçe öğretmenleri ana dili eğitimini vermek ve öğrencilere temel dil becerilerini kazandırmakla yükümlüdür. Ana dili eğitimi veren öğretmenlerin dilbilim kavramlarına hâkim olması gerektiği görüşü yaygındır (Uçar ve Kan, 2020).

Dilbilim kavramları, dilin bilimsel boyutundaki temel yapı taşlarıdır. Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına yüklediği anlam, doğrudan dil öğretimi çalışmaları üzerinde etkili olmaktadır. Dilbilim dersinin "Türkçe Öğretmenliği Lisans Programı"nda müstakil bir ders olarak okutulması da bu alanın önemini artırmaktadır. Dilbilim eğitimi alan Türkçe öğretmenleri bu alanın verilerini Türkçe eğitiminde kullanmaya devam etmektedir. İlgili literatür incelendiğinde (Şahbaz ve Çekici, 2012; Çağlayan Dilber, 2017; Çağlar ve Canbulat, 2021) Türkçe eğitiminde dilbilimin ilkelerinden yararlanıldığı görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle yapılacak çalışmanın amacı Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına yönelik metaforik algılarını belirlemektir. Bu amaç

doğrultusunda “Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına yönelik geliştirdikleri metaforlar nelerdir?” sorusuna cevap aranmıştır.

Araştırmanın Önemi

Türkçe eğitiminde metafor ile ilgili literatür taraması yapıldığında metaforik algıları belirleyen çalışmalara rastlanmıştır (Tiryaki ve Demir, 2016; Ceran, 2015; Eroğlu, 2020; Azizoglu ve Okur, 2018; Gözler, 2018). Temel dil becerileri olan dinleme, konuşma, okuma ve yazmaya yönelik öğrenci ve öğretmenlerin algılarını belirleyen çalışmaların yapıldığı görülmektedir; ancak dilbilim ve metafor kavramlarıyla ilgili literatür taraması yapıldığında Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına yönelik metaforik algılarını belirleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öğretmen adaylarının dil kavramına ilişkin algılarını belirleyen çalışmaların olduğu görülmektedir (Söylemez, 2018). Bununla birlikte lisans eğitimini tamamlayarak Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ortaokullarda görev yapan Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramıyla ilgili algılarını belirleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Türkçe öğretmenleri, Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın sahadaki uygulayıcılarıdır. Türkçe dersi ile dilbilim alanındaki ilişkinin uygulamaya yansımaları tespit edebilmek için Türkçe öğretmenlerinin görüşlerine ihtiyaç bulunmaktadır.

Türkçe öğretmenlerinin dilbilime yönelik kavramlar konusunda yeterli olmaları ve bu kavramlar üzerinde düşünmeleri, öğretim sürecinin niteliği bakımından önemlidir. Dil öğretimi, dilbilimin verileri ve katkılarıyla mümkündür (Enginarlar, 2006). Bu sebeple bu çalışmanın Türkçe öğretmenlerinde, dilbilim kavramını algılama biçiminin eğitim-öğretim faaliyetlerini etkileyeceği yönünde farkındalık oluşturması beklenmektedir.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına yönelik geliştirdikleri metaforik algıları tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemine uygun araştırma desenlerinden olgubilim araştırması kullanılmıştır. “Olgubilim çalışmalarında yüzeysel olarak bilinen ancak ayrıntılı araştırılmak istenen olgulara odaklanılır” (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 66). “Olgubilim araştırmalarında veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek birey ya da gruplardır” (Büyüköztürk vd., 2019, s. 22).

Çalışma Grubu

Bu çalışmada dilbilim kavramına yönelik algıyı ölçecek olan form, Gaziantep ilinde 2021-2022 eğitim-öğretim yılında görev yapan 101 Türkçe öğretmenine uygulanmış ve toplanan verilere göre analiz edilmiştir. Çalışma grubu, merkez ve ilçelerde yer alan okullardan kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. “Bu örnekleme yöntemi araştırmacıya hız ve pratiklik kazandırır. Çünkü bu yöntemde araştırmacı, yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçer.” (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 121).

Bu bağlamda çalışmada farklı sosyoekonomik çevrelerde görev yapan öğretmenler seçkisiz bir şekilde belirlenmiştir. 101 katılımcıdan 34'ü erkek, 67'si kadın olup katılımcıların 89'u merkezde, 12'si ise ilçede görev yapmaktadır. Ayrıca katılımcıların 29'u 10 yıldan uzun süredir görev yapmaktayken 72'si mesleğinde henüz 10 yılı doldurmamıştır. Merkez ve ulaşılabilen ilçelerdeki öğretmenlere uygulanan form için gerekli yasal izinler Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 05.09.2022 tarihli ve 229669 sayılı kararı ile alınmıştır.

Veri Toplama Aracı

Yapılan çalışmada veriler, öğretmenlerin kavramlara yönelik algısını açıkça ifade edebileceği bir form üzerinden toplanmıştır. Oluşturulan form taslak hâlde iken alan uzmanlarından görüş alınmıştır. “Bence dilbilim’ya benzer. Sebebi ise” şeklinde oluşturulan taslak form, alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda değiştirilmiştir. Buna göre “Dilbilim kavramı gibidir, çünkü” şeklinde son şekli verilen formla, Türkçe öğretmenlerinden geliştirdikleri algının sebebini yazmaları istenmiştir. Katılımcıların görüşlerini almak amacıyla tasarlanan bu form, araştırmanın temel veri kaynağını oluşturmaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, belirli kodlamalarla bir metni daha küçük kategoriler hâline getirerek özetlemektir. (Büyüköztürk vd., 2019). Türkçe öğretmenlerinin oluşturdukları metaforlar incelenip özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Veriler Çatalkaya (2019) tarafından ifade edilen 3 aşamada analiz edilmiştir:

1. Kodlama ve Açıklama Aşaması

Katılımcıların geliştirdikleri metaforlar öncelikle alfabetik olarak sıralanmış ve metaforların her birine numara verilmiştir. Türkçe öğretmenlerinin geliştirdiği 101 metafordan 2’si gerekçesi bulunmadığı için, 1’i cümle şeklinde yazıldığı için, 1’i ise gerekçesi yeterince açıklanmadığı için sınıflandırma dışı bırakılmıştır. Bu sebeple toplanan 101 veriden 4’ü değerlendirme dışı bırakılmış olup araştırmaya, kalan 97 veri üzerinden devam edilmiştir.

2. Kategori Geliştirme Aşaması

Kategori geliştirme aşamasında metaforların gerekçeleri dikkate alınmıştır. 97 metafor, gerekçelerindeki benzerliklerine göre gruplandırılmıştır. Metaforun kendisi yerine sebebine odaklanıldığı için aynı isimdeki metaforlar farklı kategorilere girebilmiştir. “Matematik” metaforu bunlardan biri olup zor olması bakımından ayrı kategoride, bir sistem barındırması bakımından ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede, metaforların gerekçelerinin gruplandırılması sonucu 5 kategoriye ulaşılmıştır. Ulaşılan kategoriler Tablo 1’de gösterilmiştir. Her kategoriye en iyi temsil ettiği düşünülen 2 örnek belirlenerek Ö1’den Ö10’a kadar numaralandırılmış olup bulgular bölümünde bu örneklerle yer verilmiştir.

3. Geçerlik ve Güvenirliği Sağlama Aşaması

“Nitel araştırmalarda geçerliği ve güvenirliği sağlama yollarından biri uzman görüşü almaktır.” (Eroğlu, 2020). Bu bağlamda veri toplama aracının oluşturulması aşamasında üç alan uzmanından görüş alınmış ve bu görüşler doğrultusunda veri toplama aracına son şekli verilmiştir. Elde edilen verilerin güvenirliliğinin pekiştirilmesi amacıyla veri toplama aracında belirtilen maddelere ilişkin katılımcıların cevapları teyit ettirilmiştir. Buna göre her bir katılımcıya, verdikleri cevaplar ile bu cevapla ne anlatmak istediklerinin sorulması ve katılımcılardan gelen dönütlere göre verilerin yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu kontrol aşamasında katılımcıların verdikleri cevapların tamamının görüş formuyla uyumlu olduğu görülmüştür.

Bulgular ve Yorum

Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına yönelik metaforik algıları, yapılan inceleme sonucunda 5 kategoride toplanmıştır. Bu bölümde her bir kategorinin özelliklerine ve metaforların gerekçelerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Metaforların kategorilere göre dağılımı

Kategoriler	f	%
Temel Alan Olarak Dilbilim	50	51,54
Geniş Sınırları Olması Bakımından Dilbilim	20	20,61
Zor Bir Alan Olarak Dilbilim	16	16,49
Sistemli Bir Alan Olarak Dilbilim	9	9,27
Değişen ve Gelişen Bir Alan Olarak Dilbilim	2	2,06
Toplam	97	100

Tablo 1'e göre 97 metafor 5 kategoriye ayrılmış olup en çok metafor barındıran kategori 51,54 yüzdellik ve 50 frekans değeri ile "Temel Alan Olarak Dilbilim" kategorisi olmuştur. 2 frekans değeri ve %2,06 değer ile "Değişen ve Gelişen Bir Alan Olarak Dilbilim" kategorisi en az metafora sahip kategoridir.

Tablo 2. "Temel alan olarak dilbilim" kategorisindeki metaforların frekans ve yüzdellik değerleri

Metaforlar	f	%
Anne/ Ana Sütü	4	8
İnşaatın Temeli/Direği/Zemini/Kolonu	4	8
Dilin Kendisi/Çekirdeği/Genetiği	4	8
Ağaç	3	6
Köken/Kök	3	6
Arkeoloji/ Arkeolojik Kazı	2	4
Beyin	2	4
Pınar/Nehir	2	4
Oyun Hamuru	1	2
Çatı	1	2
Atomu Parçalamak	1	2
Matematik Problemi	1	2
Nefes Almak	1	2
Tarih	1	2
Işık	1	2
Yol	1	2
Kapı	1	2
Müzik	1	2
Akvaryum	1	2
Profesör	1	2
Soyut Bir Nesne	1	2
Anahtar	1	2
Çatı	1	2
Harita	1	2
Yüklem	1	2
Boş Bir Alan	1	2
Sigorta	1	2
Güvenlik Görevlisi	1	2
Çivi	1	2

Hazine	1	2
Güneş	1	2
Hamur	1	2
Kumaş	1	2
Deniz Tabanı	1	2
Toplam	50	100

Tablo 2 incelendiğinde 4 frekans ve 8 yüzdellik değerleri ile “Temel Alan Olarak Dilbilim” kategorisinde en fazla metaforun “Anne / Anne Sütü”, “İnşaatın Temeli / Direği / Zemini / Kolonu” ve “Dilin Kendisi / Çekirdeği / Genetiği” olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tablonun sonunda yer alan 26 metaforun birer kez kullanıldığı ve her birinin bu kategorideki %2’lik dilimi oluşturduğu görülmüştür.

Lakoff ve Jhanson (2005), metaforik alguların kültürel alt yapısı olduğunu savunur. Ağaç kavramının Türk kültüründe önemli bir yeri bulunmaktadır (Özarslan, 2003). “Temel Alan Olarak Dilbilim” kategorisinde yer alan “anne”, “ağaç”, “pınar” gibi metaforların Türk kültüründeki yeri düşünüldüğünde, bu metaforların bir kültürel alt yapıdan kaynaklandığı söylenebilir. Bu kavramların bir dayanak noktası olarak algılanması sebebiyle Türkçe öğretmenleri tarafından kullanıldığı düşünülmektedir.

Bu bölümde yer alan metaforlara ilişkin örnek cümleler aşağıdaki gibidir:

“Dilbilim bence hamur gibidir. Çünkü diller o hamurdan pişen ekmeğe benzer. Ana maddesini oluşturur.” (Ö1)

“Dilbilim bence binanın kolonları gibidir. Çünkü bina kolon sayesinde ayakta durur. Dili de omurga gibi ayakta tutan dilbilimin dile sağladığı dayanaktır.” (Ö2)

Tablo 3. “Geniş sınırları olması bakımından dilbilim” kategorisindeki metaforların frekans ve yüzdellik değerleri

Metaforlar	f	%
Uzay/Evren	6	30
Dipsiz Kuyu/Çukur	2	10
Boşluk	1	5
Toprak	1	5
Kalın Bir Kitap	1	5
Sonu Belli Olmayan Yol	1	5
Karanlık	1	5
Yapboz	1	5
Sonsuzluk	1	5
Havuç	1	5
Buz Dağı	1	5
Köprü	1	5
Geometri	1	5
Çarşı	1	5
Toplam	20	100

Tablo 3’te “Geniş Sınırları Olması Bakımından Dilbilim” kategorisindeki metaforların frekans ve yüzdellik değerleri verilmiştir. Bu kategoride en fazla metaforun 6 frekans ve 30 yüzdellik değeri ile “Uzay / Evren” metaforu olduğu görülmektedir. Tablonun sonunda yer alan metaforlar ise birer kez kullanılmıştır ve her biri bu kategorinin %5’ini oluşturmaktadır.

“Geniş Sınırları Olması Bakımından Dilbilim” temasında yer alan metaforlar; Aksan’ın (2008, s. 11) dil tanımında yer alan “Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sınırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır.” ifadelerini çağrıştırmaktadır. Dilin insan hayatının olduğu her yerde var olduğu düşünüldüğünde Türkçe öğretmenlerinin de dilbilimi sonsuz ve sınırsız görmesi olağandır. Ayrıca dilbilimin sesbilim, biçimbilim, edimbilim gibi birçok alt dalının bulunması da Türkçe öğretmenlerinin bu metaforları üretmesine sebep olmuş olabilir.

Bu bölümde yer alan metaforlara ilişkin örnek cümleler aşağıdaki gibidir:

“Dilbilim bence uzay gibidir. Çünkü sınırları belli değildir.” (Ö3)

“Dilbilim bence toprak gibidir. Çünkü Çok geniş konu alanı var ve dili kaplıyor.” (Ö4)

Tablo 4. “Zor bir alan olarak dilbilim” kategorisindeki metaforların frekans ve yüzdelik değerleri

Metaforlar	f	%
Matematik/Problem	2	12,5
Labirent	2	12,5
Rüya	1	6,25
Değerli Madenler	1	6,25
Ağaç	1	6,25
Makine	1	6,25
Boyoz	1	6,25
Talaş Böreği	1	6,25
Karışık Çerez	1	6,25
Karadelik	1	6,25
Çiçek	1	6,25
Mikroskop	1	6,25
Kaos Ortamı	1	6,25
Suya Yazı Yazmak	1	6,25
Toplam	16	100

“Zor Bir Alan Olarak Dilbilim” kategorisinde 16 metafor bulunmaktadır. Metaforların frekans ve yüzdelik değerleri incelendiğinde en fazla metaforun 2 frekans ve 12,5 yüzdelik değeri ile “matematik / problem” ve “labirent” metaforları olduğu görülmüştür. Tablonun son satırında bulunan metaforlar birer kez kullanılmış olup her birinin bu kategorideki yüzdelik değeri %6,25 olarak belirlenmiştir.

Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü’nde 3105 madde başı ve 4000 civarında terim bulunmaktadır (Karaağaç, 2013). Dilbilimin Türkçe öğretmenleri tarafından zor bir alan olarak düşünülmesi, sözlük oluşturabilecek düzeyde terminolojisinin bulunmasıyla ve birçok dala ayrılmasıyla ilgili olabilir.

Bu bölümde yer alan metaforlara ilişkin örnek cümleler aşağıdaki gibidir:

“Bence dilbilim labirent gibidir. Çünkü öyle karmaşık ki kaybolabiliriz.” (Ö5)

“Bence dilbilim suya yazı yazmak gibidir. Çünkü çok soyuttur.” (Ö6)

Tablo 5: “Sistemli Bir Alan Olarak Dilbilim” Kategorisindeki Metaforların Frekans ve Yüzdeler Değerleri

Metaforlar	f	%
Matematik/Formül	3	33,33
İletişim	1	11,11
Matruşka	1	11,11
Müzik	1	11,11
Uçak	1	11,11
Bulmaca	1	11,11
Polis	1	11,11
Toplam	9	100

“Sistemli Bir Alan Olarak Dilbilim” kategorisinde 9 metafor bulunmaktadır. Metaforların frekans ve yüzdeler değerleri incelendiğinde en fazla metaforun 3 frekans ve 33,33 yüzdeler değeri ile “matematik / formül” metaforu olduğu görülmüştür. Tablonun son satırında bulunan metaforlar birer kez kullanılmış olup her birinin bu kategorideki yüzdeler değeri 11,11 olarak belirlenmiştir.

Dilbilim, diğer disiplinler gibi konusunu nesnel ve dizgisel olarak ortaya koymak için kendine özgü kuram ve yöntemler geliştirir (Kumlu, 2020). Dilbilim diğer bilim dallarında olduğu gibi bilimsel yöntem ve teknikleri kullanmaktadır. Türkçe öğretmenlerinin dilbilime dair “matematik”, “formül”, “bulmaca” gibi metaforlar geliştirmesi, öğretmenlerin bu bilim dalına ait teorik bilgilere sahip olduğunu göstermektedir.

Bu bölümde yer alan metaforlara ilişkin örnek cümleler aşağıdaki gibidir:

“Bence dilbilim bulmaca gibidir. Çünkü parçalar yerine oturdukça dil çözülür.” (Ö7)

“Bence dilbilim matematik gibidir. Çünkü dilin aslında mükemmel bir dizge olduğunu gösterir.” (Ö8)

Tablo 6. “Değişen ve gelişen bir alan olarak dilbilim” kategorisindeki metaforların frekans ve yüzdeler değerleri

Metaforlar	f	%
İnsan	1	50
Varlığın Kendisi	1	50
Toplam	2	100

Tablo 6 incelendiğinde “Değişen ve Gelişen Bir Alan Olarak Dilbilim” kategorisinde 2 metaforun bulunduğu görülmektedir. Her bir metaforun bu kategoride 1 frekans ve 50 yüzdeler değeri bulunmaktadır.

Aksan’a (2008) göre dilbilim yaşadığımız çağda çok fazla dala ayrılarak yeni çalışma alanlarıyla birlikte büyük bir aşama geçirmiştir. Her şeyden önce, dilbilim bir bilim dalı olması sebebiyle bilimsel bilginin ışığında birikerek ilerleyen bir bilim dalıdır. Türkçe öğretmenleri “Değişen ve Gelişen Bir Alan Olarak Dilbilim” kategorisinde 2 metafor geliştirmiştir. Bu kategori en az metafor içeren bölümdür. Dolayısıyla Türkçe öğretmenlerinin güncel dilbilim çalışmalarını çok fazla takip etmedikleri ve günümüz dilbilim çalışmalarından çok fazla haberdar olmadıkları söylenebilir.

Bu bölümde yer alan metaforlara ilişkin örnek cümleler aşağıdaki gibidir:

“Bence dilbilim insan gibidir. Çünkü sürekli değişir ve gelişir.” (Ö9)

“Bence dilbilim varlığın kendisi gibidir. Çünkü bireyin var olması iletişime, iletişim de dile bağlıdır.” (Ö10)

Sonuç ve Tartışma

Metafor kavramını Akdeniz ve Ekici (2018, s. 28) “kişilerin yaratıcılıkları, bilgi birikimleri, farklı düşünebilme becerilerini kullanabilmeleri ve güçlü bilişsel yapıları sayesinde çoğu zaman sözlüklerde bile bulamayacağımız açıklamaları içeren kişisel ürünler” şeklinde tanımlamıştır. Metaforik algılar, bireylerin kavramları yeniden anlamlandırması ve bu algıların kavramsal karşılığıdır. Yapılan çalışmada Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına yönelik metaforik algıları belirlenmiştir. Dilbilimin ilkeleri Türkçe eğitimi ve öğretiminde kullanılmakta olup Türkçe Öğretmenliği Lisans Programı’nda da yerini almış durumdadır. Dolayısıyla Türkçe öğretmenleri dilbilim eğitimi aldıkları için onların bu becerilerini eğitim öğretim süreçlerine yansıtılmaları beklenir. Dil eğitimini klasik yöntemler yerine bilimsel verilerle zenginleştirmek dilbilimin verilerinden yararlanmayı gerektirir. Bu da Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına yükledikleri anlamla doğrudan ilişkilidir.

Yapılan çalışmada 101 Türkçe öğretmenine veri toplama aracı ulaştırılmıştır. “Dilbilim kavramı gibidir, çünkü” şeklindeki formda dilbilimi benzettikleri kavramı ve niçin bu kavrama benzettikleri yazmaları istenmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda 4 form “yetersiz gerekçelendirme” sebebiyle sınıflandırma dışı bırakılmış olup çalışmaya 97 form üzerinden devam edilmiştir. Öğretmenlerin oluşturdukları metafor sonucunda 5 kategori belirlenmiş olup en fazla metafor barındıran kategori “Temel Alan Olarak Dilbilim” kategorisi olmuştur. Bu durum, Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına önemli bir anlam yüklediğini göstermektedir. Çalışmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin büyük bir kısmına göre (%51,54) dilbilim, Türkçe eğitiminin tabanında yer alan önemli bir başvuru kaynağı ve temel bir unsurdur. Ulaşılan bulgu, Ergenç’in (1993) dil derslerinde dilbilimin araştırma sonuçlarından dengeli bir şekilde faydalanılması gerektiği görüşünü destekler niteliktedir. 97 metafor arasında en çok tekrar eden metafor 6 frekans değeri ile “uzay/evren” metaforu olmuştur. Türkçe öğretmenleri dilbilim kavramını çok geniş sınırlara sahip bir alan olarak nitelendirmişlerdir. Bu durum Kıran’ın (1990, s. 5) “Söylenen, ya da söylenmiş, yazılan ya da yazılmış her şey, her gösterge dilbilimcinin araştırma alanına girer.” ifadesiyle örtüşmektedir. Anadili eğitiminin sahadaki uygulayıcıları olan Türkçe öğretmenleri, dili ve dolayısıyla onu inceleyen dilbilimi sınırsız bir alan olarak görmüşlerdir. Bu bilimsel bilginin nitelikleriyle de paralellik göstermektedir. Ancak 16 metafor bulunan “Zor Bir Alan Olarak Dilbilim” kategorisi, Türkçe öğretmenlerinin zihninde dilbilim kavramının soyut ve dilin günlük kullanımından kopuk anlamlar çağrıştırdığını göstermiştir. Ulaşılan sonuç Alyaz’ın (2006) çalışmasında da bahsedildiği gibi dilbilim terminolojisinin zor olarak algılanmasıyla ilgili olabilir.

Söylemez’in (2018) öğretmen adaylarının dil kavramına yönelik metaforik algılarını belirlediği çalışmasında, dil kavramı için daha çok doğaya yönelik metaforlar tespit edilmiştir. Bu sonuç Türkçe öğretmenlerinin dilbilime yönelik metaforik algılarıyla benzerlik göstermektedir. Lisans eğitimi alan öğretmen adaylarının dil kavramına yüklediği anlam ile sahada görev yapan Türkçe öğretmenlerinin dilbilim algılarının yine benzer metaforlarla açıklanması kavramlara verilen değerlerle ilişkilidir. İnsan doğanın bir parçasıdır ve doğa insan için yaşam kaynağıdır. Dilbilim kavramına yüklenen bu anlamın, dilin insan hayatını kolaylaştırıcı etkisiyle ilgili olduğu düşünülmektedir.

Uçar ve Kan'ın (2020) çalışmasında Türkçe öğretmeni adaylarının dilbilim terminolojilerinin yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaptığımız çalışmada ise Türkçe öğretmenlerinin bir kısmı dilbilimi sistemli ve zor bir alan olarak görmüştür. Dilbilimin zor ve sistemli bir alan olarak değerlendirilmesi, dilbilim kavramlarına olan hakimiyetin zor olarak algılanışıyla ilgili olabilir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında (Sevim, Veyis ve Kınay 2012; Pilav ve Elkatmış 2013) öğretmen adaylarının Türkçe ile ilgili metaforik algıları ve Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramına yönelik metaforik algıları büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Özellikle ağaç, anne, nehir gibi metaforlar yapılan çalışmalarda en sık tekrar eden metaforlardır. Buradan hareketle Türkçe öğretmenlerinin dilbilim kavramını daha çok Türkçe ile ilişkilendirdikleri söylenebilir.

Çalışmada Türkçe öğretmenleri dilbilim ile ilgili genellikle olumlu metaforlar kullanmıştır. Araştırmalar, Türkçe eğitiminde dilbilim ilkelerinden faydalandığında öğrenci başarısının arttığını göstermiştir (Yılmaz ve Topal, 2010). Bu durum, dilbilimi temel bir alan olarak gören Türkçe öğretmenlerinin geleneksel yöntemler yerine dilbilim ilkelerini kullanmaya daha yatkın olduğunu düşündürülebilir. Türkçe öğretmenlerinin dilbilime yönelik olumlu tutumları ve ilgili araştırmalarda belirtilen dilbilim ile Türkçe öğretimi arasındaki olumlu ilişki sebebiyle, Türkçe derslerinde dilbilimin ilkelerinden daha fazla yararlanması beklenmektedir.

Öneriler

Türkçe öğretmenleri bu çalışmada dilbilim sözcüğünün kendi zihin dünyalarındaki kavramsal karşılığını yansıtmışlardır. Katılımcıların dilbilimi büyük oranda Türkçe eğitiminin temelinde gördükleri tespit edilmiştir. Dil öğretiminin dilbilim verileriyle şekillendiği düşünüldüğünde bu durum oldukça olumludur. Ancak zor bir alan olarak algılanıyor olması, dilbilimden yeterince faydalanmanın önünde bir engel teşkil edebilir. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırabilmek için Türkçe Öğretmenliği Lisans Programlarında dilbilim dersi her sınıf seviyesinde, diğer derslerle ilişkilendirilerek okutulmalıdır. Türkçe dersi öğretim materyalleri dilbilim verileri doğrultusunda yeniden gözden geçirilmeli, Türkçe ders kitapları güncel dilbilim verileriyle ilişkilendirilmelidir. Öğretmenlerin zihnindeki "soyut ve zor dilbilim" algısını değiştirmek için MEB tarafından öğretmenlerin meslekî gelişimleri için kurulan Öğretmen Bilişim Ağı'nda (ÖBA) Türkçe öğretmenlerine güncel dilbilim eğitimleri verilebilir.

Kaynakça

- Aknoğlu, O. (2005). Türkiye'de Uygulanan ve Değişen Eğitim Programlarının Psikolojik Temelleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22 (22), 31-45.
- Aksan, D. (2008). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim. 1. Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyaz, Y. (2006). Dilbilim Dersinin İçerik, Amaç ve Kazanımlarına Yönelik Öğrenci Tutumları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 23-44.
- Azizoğlu, N. İ. ve Okur, A. (2018). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Ekrandan Okumaya Yönelik Metaforik Algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (46), 1-21.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2019). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

- Ceran, D. (2015). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Türkçe Ders Kitaplarına İlişkin Metaforları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 121-140.
- Çağlar, M. Ç ve Canbulat, M. (2021). Türkçe Öğretim Programının ve Türkçe Ders Kitabının Dilbilim Açısından İncelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(1), 210-224.
- Çatalkaya, D. (2019). *Ortaokul Öğrencilerinin Terör Kavramına İlişkin Metaforik Alguları*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, SBE.
- Çağlayan Dilber, N (2017). Dilbilim Kavramları Işığında Türkçe Öğretimi. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 5(4), 777-786.
- Deant-Read, C. H. and Szokolszky, A. (1993). Where do metaphors come from? *Metaphor and Symbolic Activity*, 8(3), 227-242.
- Ekici, G. ve Akdeniz, H. (2018). Öğretmen Adaylarının “Sınıfta Disiplin Sağlamak” Kavramına İlişkin Algularının Belirlenmesi: Bir Metafor Analizi Çalışması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (33), 26-37.
- Enginarlar, H. (2006). *Dilbilim ve Dil Öğretimi*. (haz. Ahmet Kocaman). Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Ergenç, İ. (1993). Yurtdışındaki Türk Çocuklarının Anadili Sorunu. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 4, 61-70.
- Eroğlu, A. (2020). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dijital Hikâyeye Yönelik Metaforik Alguları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 49-60.
- Güneş, F. (2011). Dil Öğretim Yaklaşımları ve Türkçe Öğretimindeki Uygulamalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 123-148.
- Gözler, A. (2018). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Türk Eğitim Sistemi Alguları: Bir Metafor Çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 1341-1356.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kıran, Z. (1990). Büyüleyici Bir Bilim Dalı: Dilbilim. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1, 4-9.
- Kumlu, D. (2020). Karşılaştırmalı Dilbilim ve Çeviribilim Çerçevesinde Retrospektif ve Prospektif Sahneler: Geçmişten Günümüze Eşdeğerlik Kavramının Evrimi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Çeviribilim Özel Sayısı*, 113-129.
- Koç, S. (2014). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmen ve Öğretmenlik Mesleği Kavramlarına İlişkin Metaforik Alguları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 47-72.
- Lakoff, G & Johnson, M. (2005). *Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Marshall, J. (2010). Five ways to Integrate: Using Strategies from Contemporary Art. *Art Education*, 63(3), 13-19.
- MEB. (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı*. Ankara.
- Özarslan, M. (2003). Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü. *Türkbilig*, 5, 84-102.
- Özbay, M., Barutçu, T., (2013). Dil Psikolojisi ve Türkçe Öğretimi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 934-973.
- Pilav, S. ve Elkatmış, M. (2013). Öğretmen Adaylarının Türkçe Kavramına İlişkin Metaforları. *Turkish Studies*, 8(4), 1207-1220.

- Sevim, O.; Veyis, Fatih ve Kınay, Nilay. (2012). Öğretmen Adaylarının Türkçeye İlgili Algılarının Metaforlar Yoluyla Belirlenmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği. *Uluslararası Cumhuriyet Eğitim Dergisi*, (1)1, 38-47.
- Söylemez, Y. (2018). Öğretmen Adaylarının "Dil" Kavramına İlişkin Metaforik Algıları. *EKEV Akademi Dergisi*, 0(75), 159-174.
- Şahbaz, N. K ve Çekici, Y. E (2012). Disiplinler Arası Bir Disiplin Olarak Türkçe Eğitimi. *Turkish Studies (Elektronik)* 7(3b), 2367-2382.
- Tiryaki, E. ve Demir, A. (2016). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yazma Becerisine Yönelik Metaforik Algıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (33), 18-27.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uçar, F. ve Kan O. K. (2020). Dil Eğitimi Öğretmen Adaylarının Dilbilim Terminolojisi ile İlgili Yeterlilikleri. *Dil Dergisi*, 1(171), 51-74.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yılmaz, E. ve Topal, Z. (2010). Türkçe Öğretiminde Metindilbilimsel Çözümleme Yönteminin Uygulanması. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), 775-788.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 161-192.
Geliş Tarihi-Received: 25.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 15.11.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1194367

Sebeb-i Teliflerin Önemi ve Analizlerine Dair

*The Importance and Analysis of the Sebeb-i Telif**

Ahmet İÇLİ**

Öz

Eserlerin hangi amaçlarla üretildiğinin ve/veya neden yazıldığıнын bilinmesi/bildirilmesi, eserin alegorisini sunma-belirleme ve mesajını iletme-alma açısından önem arz eder. Eserlerde bölüm hâlinde bulunan sebep veya amaç, bazı eserlerde temsili istiare/metaforik olarak sezdirilir. Eserlerin açık veya gizli/örtük mesaj(lar)ı vardır. Bu mesaj(lar)a, bir sebep-sonuç veya amaç-sonuç olarak ortaya çıkan eserdeki anlatımla, ifade, üslup tespiti ve metnin çözümlenmesiyle ulaşılabilmektedir. Eserlerde bir bölüm olarak girişte veya eserin sonunda, açık veya saklı/örtük, yazılış nedenleri, amaçları, gerekçeleri ve süreçleri hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Bölüm olarak dibacede/ön sözde veyahut ilerleyen bölümlerinde eserin “yazılma sebebi”ni açıklayan ifadeler, klâsik Türk edebiyatındaki birçok manzum-mensur/düzyazı eserde karşılaşılabilen bir olgudur. Klâsik Türk edebiyatında yazılmış mensur bir eserde “yaz(ıl)ma sebebi”, müstakil bir bölüm olarak yer alabileceği gibi, ön söz olarak adlandırılan dibacenin kendisi olabilir veyahut dibace içinde bulunulabilir. “Sebeb-i telif” adıyla anılan bu bölüm, benzeri isim ve çağrışımlarla görülebilmektedir. Bu bölümde, eserin ne amaçla yazıldığı, yazılış süreci, yazım serüveni, türü, konusu, muhtevası, alegorisi, yazım biçimi, yazım diline dair bilgiler sunulmaktadır. Yazarın/müellifin, eserin bu bölümlerinde poetik tartışmalara girmesi mümkündür. Müellifin şiir, şair ve sanat hakkındaki düşünceleri, dönemin edebiyat zevki, anlayışı, eğilimleri ve algısı; yaşanan çağın sosyal, siyasal ve politik düzlemleri hakkında bilgilerin bulunabildiği bu bölümler, bir tür “şiir poetikası” özelliği taşır. *Sebeb-i telifler*, edebiyat tarihini aydınlatacak önemli verileri kapsayabilir. Müellife veya başkasına ait eserler ile eser yazımında gelinen aşamalar, süreçler ve dönemin edebiyat dünyasının yansımaları, *sebeb-i teliflerde* görülebilen hususlardandır. Bu makale, daha önce birçok metinden ve akademik araştırmalardan hareketle sebep-i telifler için analiz metodu oluşturma çalışmalarına bir ek mahiyetindedir. Çalışmada, sebep-i teliflerin ne şekilde analiz edilebileceğine dair çeşitli sorular sorulmuş, bir anlamda incelenecek olan

* “Sebeb-i telif” is a term/concept used for the part/chapter/section that gives information about the writing reason(s) purpose(s) aim(s), target(s), motive(s) and aim(s) of a work. This section can also be presented in the context of a fiction. This chapter can be characterized as the story of the story, that is, the fiction of fiction. It is also possible that this section will take place in the preface, introduction or conclusion sections. In the Ottoman literary tradition, it is used for the sections in which the authors indicate the *reason for writing a work*, either explicitly or implicitly. This section is seen in many works and contains important information in the evaluation and interpretation of the work. In fact, this section of the work contains the answer to the question “why and for what purpose was the work written”. Rather than an effort for an English equivalent of the related term, this concept has been given its term in Ottoman Literary. However, it was felt necessary to give an English response to this term. The phrase “explanatory of the work/writing” can be used because it gives information about the work. The phrase “script of writing” can be used because it has a fictional feature in itself. The phrases “reason for writing” and “reason for compiling” can be used because they contain the reasons for writing the works. This section focuses on the reasons for writing the work. In the final analysis, “reason for writing” concept/term can be used for “Sebeb-i Telif”.

** Prof. Dr., Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Batman/Türkiye, e-posta: ahmet.icli@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7478-7518.

sebeb-i teliflerin, hangi ana başlıklar altında analiz edilebileceğine dair bir yol haritası ve analiz yöntemi/metodu belirlenmiştir. Eserde sebeb-i telif bölümü yoksa bile araştırmacının bu soruları veya bazılarını tüm esere sorarak bir çıkarım yapması mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Sebeb-i telif, dibace, mukaddime, hatime, müellif, analiz.

Abstract

Knowing/notifying the purpose for which the Works/writings were produced and/or why they were written is important in terms of presenting-determining the allegory of the work and transmitting-receiving its message. The reason or purpose found in sections in the works is implied as a representative metaphor in some works. Works have explicit or secret/implicit message(s). This message(s) can be reached through the expression, expression, style determination and analysis of the text in the work that emerges as a cause-effect or purpose-effect. As a part of the works, at the beginning or at the end, explicit or implicit information about the reasons for writing, purposes, reasons and processes can be accessed. As a part, the expressions explaining the "reason for writing" in the preface or in the following parts of the work are a phenomenon that can be encountered in many verse-prose/prose works in Classical/Old Turkish Literature. In a prose work written in Classical Turkish literature, the "reason for writing" can be as a separate or special section, or it can be the preface itself, or it can be included in the prologue. This section/chapter, which is called "sebeb-i telif: Reasons of Copyright", can be seen with similar names and connotations. In this part, information about the purpose of the work, the writing process, the writing adventure, type, subject, content, allegory, writing style, and writing language are presented. It is possible for the author to engage in poetic discussions in these parts/chapters of the work. Author's thoughts on poetry, poet and art, literary taste, understanding, tendencies and perception of the period/age; These sections, where information about the social and political planes of the period can be found, have a kind of "poetic" shape. Reason for writing may contain important data that will illuminate the history of literature. The stages, processes and reflections of the literary world of the period, with works belonging to the author or someone else, are among the issues that can be seen in reason for writing. This article is a supplement to the work of establishing an analysis method for reason for writing based on many previous texts and academic research. In the study, various questions were asked about how these sections could be analyzed, and in a sense, a road map and analysis method were determined under which main headings the reasons for writing can be analyzed. Even if this section is not present in the work, it is also possible for the researcher to make an inference by asking these questions or some of them to the whole work.

Keywords: quotation, introduction, result, author, analysis, reason for writing/compiling.

Giriş

İnsanlık, yeryüzü macerasında, kendisi ve çevresiyle bir etkileşim ve iletişim içindedir. Bu etkileşim, insanın yaşam mücadelesinde, kendini ve yaşam alanını tanımasıyla birebir bağlantılıdır. İletişim, kendisini var edeni ve yaşam için her şeyi uygun hâle getiren ana unsuru tanıma süreci olarak da değerlendirilebilir. Yaşam alanıyla olan iletişim, bir nevi tanıma, anlama, anlamlandırma ve adlandırma çabasıdır. Böylece insan-çevre arasında uyumlu bir yaşam süreci başlar. Her yeni ögenin tespiti ve anlama gayreti, kişinin kendini kavramasıyla doğru orantılıdır. Bu durumda bireyin tanıdığı her unsur, aslında kendini tanıma ve doğa içinde konumlandırmasına götüren bir araçtır. İnsanın, yaşadığı dünyada kendisini var eden yaratıcı güç ve yaratılan diğer tüm varlıklarla olan münasebeti, onun yaşama verdiği değeridir. Yaşamı tanıma seviyesi, onun anlama kapasitesidir. İnsanoğlunun yeryüzü serüveniyle başlayan tarihi, *kendini bilme*, tanıma ve ifade etmenin bir yansımasıdır. Doğadaki nesnelere, dolayısıyla da hayatın insanoğlu tarafından adlandırılması bir nevi yaşam hakkındaki düşüncelerinin aktarımıdır.

İnsanoğlu, kendini ve çevresini tanımlamak ve tanıtmak için çeşitli araçlardan, nesnelere yararlanmakla esasında bir sanat icra etmektedir. Bundan dolayı da her insanı, kendine has özellikleri ve üslubu olan bir sanatçı olarak değerlendirmek mümkündür. İnsanoğlu/sanatçılar çeşitli görsel, yazılı ve/veya sözlü ifade araçlarını,

kendini ifade etme bağlamında kullanır. Kaleme alınan her eserde insanoğlunun macerası, yaşamdan edindiği tecrübe ve dünyaya bakışı hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür. Kimi zaman bireysel duyguların ifade edildiği gibi belirse de esasında sanatçının dönemine kadar var olan insanlığın bir görünüşü gözlemlenir. Bazı durumlarda gelecek hakkındaki düşüncelerin varlığı ise, döneme dair eksikliklerin tespit edildiği ve bunların aşılması noktasında görüşlerin varlığı anlamına gelebilir. Bu yönüyle eserlerde bazı eleştiri noktalarının varlığını söylemek mümkündür. Hem değerlendirme hem de başkası hakkındaki yanlış ve olumsuz düşünce olarak düşünülen eleştiri, farklı ifade araçlarında kendini gösterir. Bakış açısı noktasında bireysel farklılıklar ve ihtirasların oluşu, verilen bilginin ve değerlendirmenin doğruluğunu veya yanlışlığını beraberinde getirir. Şöyle ki eğer durum analizi yapan kendinden uyduruyorsa dahi kendini veyahut bu durumun varlığını ikrar etmiş olmaktadır. Bu bağlamda her eserin yazıldığı dönem hakkında bilgi sunduğu söylenebilir. Çünkü eser, onu oluşturan; onu oluşturan da çevresinden ve zamanından izler taşır. Bunun, her dönemin okuyucusu için geçerli olduğunu söylemek mümkündür. İster değerlendirmeyi yapan yazarın kendisi olsun isterse de onun adına konuşan başkası olsun, bir durum analizinin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği gerçeğiyle de karşı karşıya kalılabilmektedir.

Yazılan her eserin, belirtilsin veyahut belirtilmesin (açık veya gizli) sebebi vardır. Yazar veya şair (müellif) bazı durumlarda eserin kaleme alma nedenini, motivasyon/isteklendirme kaynağını veya unsurunu, amacını, bu amaca ulaşmak için kullanacağı yazım formunu, yararlanacağı yöntem, teknik ve araçları, nasıl bir tarz ve üslupla yazdığını/yazacağını hatta yazım süreçlerini ve hedeflerini belirtir. Eserini kaleme almadan önceki kurmaca veya itibari sürece de değinebilen müellif, bu sayede eserin, yazım hikâyesini/macerasını aktarabilir. Müellifinden izler taşıyan bu hikâyede ona ait birçok veriye ulaşılabilir. Edibin sanat anlayışı, dünyaya bakışı, içinde bulunduğu sanat veya toplumun görüntüsü, dönemin sanat algısı hatta sosyal, siyasal, ekonomik ve psikolojik birçok verinin bu satırlarda saklı veya aleni bir şekilde bulunması muhtemeldir. Bu bilgiler, eserin ana gövdesini oluşturan metin kısmında veyahut başka bir yerde bulunabilir. Müellifin bu bilgileri vermemiş olması da mümkündür. Bu durumda eserin hikâyesindeki süreçlerinden öte yazım amacına dair izler; metindeki verilerden hareketle, okur tarafından alımlama estetiğine, algı düzeyine ve farklılığına göre, değişiklik arz etse bile, farklı seviyelerde görülebilir.

Klâsik Türk edebiyatında kaleme alınan eserlerin kendine has bölümleri ve uyulması gereken bazı hususları vardır. Bu durum, her yeni eserde bahse konu hususların kullanılmasıyla, sistematik hâle gelmiş ve kendi içinde bir usul oluşturmuştur. Kendi içinde bir gelenek haline gelen bu bölümler ve kısımların varlığı müellifler için de kolaylık sağlamaktadır. Eserlerin sistematığı şöyledir: giriş, asıl konu ve sonuç/bitiş. Asıl konu; anlatılan metnin ana gövdesi olup kendi içinde analiz bağlamında ve tasnif noktasında çeşitli bölümleri ihtiva edebilir. Ancak, eserlerin giriş ve sonuç bölümleri, müellif tarafından konuyla alakalı olmakla birlikte, ana örgüden farklı, fakat örgünün hikâyesi bağlamında bilgiler sunabilir.

Giriş bölümünde genellikle; besmele, hamdele, salvele, tevhit, münacat, naat, miraç, mucizeler, dört halife övgüsü, padişaha övgü, devrin önemli bir büyüğünün övgüsü, telif sebebi gibi ana başlıklar/bölümler (muhteva) bulunur. Bunlardan bazılarının olmadığı ya da ek olarak "fahriye" bağlamında şairin kendi övgüsüne yer verdiği manzum veya mensur metinler vardır. Dört halifeye övgüye ek olarak Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in övgüsünün bulunduğu eserler de söz konusudur. Kimi durumda müellif miraç ve mucizeler bölümünü birleştirip de sunabilmektedir. Klâsik Türk edebiyatında

giriş bölümü için farklı başlıklar kullanılmakla birlikte en yaygın olanları *dibace* ve *mukaddimedir*.

Sonuç bölümünde genellikle Allah'a hamt ve senadan sonra dua bulunur. Müellif eseri hakkında da dualarda bulunabilir. Hatta Allah'tan eseri, eseri vesilesiyle de kendisi için taleplerde bulunur. Bununla birlikte eserin alegorisinin ne olduğu ve yazım süreci ile dönemin sanat, şiir algısı ve kendi sanatı hakkında değerlendirmelerde bulunabilir. Eserin yazım yılı ve yeri, manzumsa beyit sayısı ve kalıbı hakkında bilgiler de bu bölümde karşımıza çıkan muhteviyattandır. Hatime olarak da adlandırılan bu bölüm, giriş bölümünün sonunda da bulunabilir. Bununla birlikte, giriş bölümünde verilebilen hususların/bilgilerin eserin sonunda (hatimede) verilmesi de mümkündür.

Sebeb-i Telif

Telif, anlam itibariyle; yazarının kaleme aldığı eser bağlamında bir isim; telif etmek, kitap yazma fiilinin karşılığı olarak düşünülebilir. Her telif eserin gizli veya açık bir kaleme al(ın)ma süreci ve serüveni vardır. Klâsik Türk edebiyatında bunun için *telif sebebini* belirten bir tabir olan "sebeb-i telif" terimi kullanılmaktadır. Literatürümüzde, yapıtın yazılış nedeni (Dilçin, 2013, s. 169) ve eserin niçin yazıldığı (İpekten, 2014, s. 61) "*sebeb-i nazm-ı kitab*, ibareleriyle de görülmektedir. Birçok eserde "*Sebeb-i tahrir*" adı veya başlığıyla da (Saraç, 2014, s. 81) eserin kaleme alınmasının sebebini anlatıldığı bölüm bulunabilir.

Manzum veya mensur eserlerdeki bu bölümlerde, eserin kaleme alınışına dair bilgiler bulunur. *Sebeb-i telif*, bir eserin yazılış sebebi veya amacını belirtir. Bir eserin yazılış nedeninin var olması, onun telif eser olması ile sınırlı değildir. Bu eser bir çeviri veya derleme de olabilir. Bu türden eserlerin de bir yazılma, çevirme, tercüme veya toplama/cemetme; mecmuayı oluşturma nedeni, amacı, hedefi ve süreci söz konusudur. Bu türden eserlerin ilgili bölümleri için "sebeb-i tertib", "sebeb-i terceme", "sebeb-i tasnif" gibi isimlendirmeler yapılabilmektedir.

Sebeb-i teliflerin içeriğinde, ibaredeki kelimelerin anlamlarından izler vardır. "Bir şeyin olmasına veya belli bir hâlde bulunmasına yol açan şey anlamındaki "sebeb" kelimesi, Arapça bir kelime olup Türkçesi "neden"dir. Neden; bir olayı doğuran başka bir olayı sormak için kullanılan bir söz; "niçin" anlamı ve kullanımıyla "zarf" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca "bir olayı ve durumu gerektiren, doğuran başka olay veya durum, sebep" anlamıyla da isim olarak kullanılabilir. Sebep/neden kelimesi için, bir şeyin gerekli duruma gelmesi, bir diğer deyişle oluşturucu, gerektirici neden anlamlarıyla "gerekçe" kelimesi de kullanılabilir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde sebeb-i telif; gerekçesi olan, bir gerekçeye dayanan özelliğiyle; gerekçeli anlatımdır.

Sebeb-i telif bölümleri yukarıda da değinildiği üzere manzum veya mensur birçok eserde bulunur. Özel bir isimle bulunabileceği gibi, "dibace" adıyla anılan ön sözlerin içinde bir paragraf veya değinme bağlamında da olsa bir yerde geçmesi mümkündür. Bunun yanı sıra eserin sonlarında (hatime bölümünde) veyahut herhangi bir yerinde bir konuşma bağlamında da geçebilir. Bazen bir metnin alegorisini tespit etmek, metaforik düzlemine belirlemek veyahut tam anlamıyla muhtevasına hâkim olmak için bu bölümlerin varlığına özellikle ihtiyaç duyulur. Ancak bunu bir bölüm olarak veyahut başka bir şekilde de olsa belirtmeyen eserler de söz konusudur. Eserlerin baş kısımlarında bulduklarında "ön söz" niteliği de taşırlar. Sebeb-i telifler; eserin kaleme alınma gerekçeleri, önemi, muhtevası, süreçleri, özgün ve yaygın değerleri, amaç, kapsam ve hedefleri, yazarın kimliği, deneyimleri, eserleri gibi konulara dair bilgiler bulduklarından dolayı günümüz için birer bilimsel proje önerisi olarak da

nitelendirilebilirler. Bunun yanı sıra yapılan bilimsel tezler ve bilimsel nitelikli eserlerin ön sözleriyle benzer özellikler taşırlar.

Bir kasidenin sunulduğu kişi ve talep edilen ya da eleştirilen hususun varlığı kendi içinde bir sebep-i telifi barındırmaktadır. Bir tarih manzumesinin içeriği, eserin alegorisin ne olduğunu ve yazım sebebini, belirtilmesi dahi kendi içinde sakladığı bilinmektedir. Ayrıca, etkilenilen bir olay sonrası yazılan bir şiirde, belirtilsin ya da belirtilmesin, şiiri yazma amacı görünebilecek düzeydedir. Bir şiirin, nazire olması da başlı başına bir sebep-i telif olarak değerlendirilebilir. Belki de en önemlisi, başka kaynaklarda, özelde de tezkirelerde, bir eserin yazımına dair bilgiler veyahut ipuçlarına rastlamak mümkündür. Bu türden metinleri de kendi içinde bir sebep-i telif olarak değerlendirmek mümkündür. Yine her metinde, kullanılan kavramlardan ve anlam örüntülerinden hareketle eserin neden kaleme alınmış olabileceği üzerinde yorumlamalar yapmak mümkündür.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, *sebeb-i telif* adıyla klasikleşen bölüm, bir edebî türe özgü değildir. Her sanatçının ürettiği eserde, belirtilsin veyahut belirtilmesin bir anlamda eserin yazılış sebebi, amacı ve sürecine dair bilgiye ulaşılabilir. Türk edebiyatının en önemli eserlerinden olan divanlarda, olay ağırlıklı manzum ve mensur çeşitli eserlerde; hikâyelerde, mesnevilerde, kroniklerde, tezkirelerde, münşeat mecmualarında hatta derleme ve antolojik özellik gösteren şiir mecmuaları gibi eserlerde "*sebeb-i telif*" bölümü veya benzeri bir bölüm ve bilgi bulunabilir. Bu bilgilere, genellikle eserin giriş bölümünde yer verilmektedir. Giriş bölümlerinde müstakil bir başlık olarak *sebeb-i telif* başlığına yer verilebileceği gibi, giriş bölümünün veya eserin herhangi bir yerinde konuya atıf yapılabilir. Kimi zaman da eserlerin hâtime bölümünde eserin yazılış nedenine değinilmektedir. Çoğu zaman eserin mukaddimesi, onun telif amacını ve nedenini belirtir. Birçok eserde, örnek vermek gerekirse bazı şehrengizlerde, doğrudan doğruya *sebeb-i telif* bölümüyle (Levend, 1957, s. 13) bu amacın belirtildiği görülür.

Sanatçı ve Poetikası

Poetika, özelde şairlerin şiir sanatı, genelde de müelliflerin/sanatçıların sanat anlayışları bağlamında kullanılan edebî bir kavramdır. Her ne kadar şiir veya sanat eseri hakkında planlanmış teori veya kuram bağlamındaki eser olarak değerlendirilse bile estetik hususlar barındıran poetikanın, herhangi bir eserde dile getirilebildiği görülmektedir. Bir eser kaleme alan şair veya yazar, benimsediği sanat anlayışına uygun eserler kaleme aldığı için, bir anlamda eserlerinde kendi poetikasını (sanat anlayışını) yansıtır. Bununla birlikte, eserlerinde, şiirde ve sanatta olması gereken özellikler ile bunlardan anlaşılması gereken hususlar ve kendi şiir sanatı hakkında açıklamalar yapabilir. Eleştirel bir yaklaşımla olumlu ve olumsuz değerlendirmeler noktasında bazı mülahazalarda bulunabilir. Sanatçının yazdığı bir şiirde, makalede, risalede, hikâyede, romanda; çizdiği bir resimde veya farklı bir tür ekseninde; görsel yazılı ve sözlü ifade araçlarla ürettiği herhangi bir eserde sanat(ın)a dair izler ve ifadeler olabilir. Bunun yanı sıra salt sanat bağlamında nazarı/teorik çerçevede de poetika hakkında değerlendirmelerde de bulunabilir. Çoğu sanatçı, eserlerinin giriş bölümünde, eserlerinin sanat yönü veya kendi sanat(çılık)ları hakkında bilgi verebilir.

Klâsik Türk edebiyatı ekseninde sanat icra eden şair ve yazarlar (müellifler) kendi poetik duruşlarını, sanat anlayışlarını, sanat ve sanatçı çevrelerini, sanattan ve sanatçıdan beklentilerini; dönemin sanat algısını, edebiyat kültürünü ve sanatsal eğilimleri ile edebiyat tarihinin gelişimi hakkında görüş bildirmişlerdir. Divan şairlerinin hem müstakil bir eser olarak hem de bir mesnevinin/hikâyenin girişinde; eserin yazılış nedenini belirten *sebeb-i telif* bölümünde, kimi zaman bir divanın ön sözü olan dibacesinde, mensur

bir eserin mukaddimesinde poetik duruşlarını sunduğu görülmektedir. Ayrıca (şiir gibi) eserlerin kendisinde de bu görüşlerini dile getirdikleri olmuştur. Örnek vermek gerekirse; gazelerde özellikle de mahlas beyitlerinde, kasidelerde, özellikle de fahriyede bu türden değerlendirmeleri görmek mümkündür. Ek olarak, eserlerin sonlarında “hâtime” bölümlerinde de bu konudaki düşüncelerini ilettikleri söylenebilir.

17. yüzyıl Türk edebiyatının poetikası hakkında değerlendirmelerde bulunan Erkal, “Divan şiirinin poetik metinleri, daha çok dibacelerde ve divanlarda yer alan kasidelerin fahriye ve gazelerin mahlas beyitlerinde yer almaktadır. Bunun dışında tezkireler ve müstakil belagat kitaplarında şiir sanatına ilişkin bilgilere rastlanmaktadır” (2018, s. 11) ifadelerini kullanır. Bu çerçeveden bakıldığında, bir edebî geleneğin poetikası için hem kuram/teori kitaplarına (belagat) hem de verilen edebî ve sanat eserlerine bakmak gerekmektedir. Klâsik Türk edebiyatında, sanat-eser-sanatçı hakkındaki bilgilerin eserlerin ön sözlerinde ve *sebeb-i telif* adı da verilen yazılış sebepleri bölümünde yoğunlaştığı görülür. İsmail Ünver, “şair ve eser hakkında en önemli bilgilerin *sebeb-i telif* başlığı altında toplandığı” (1986, s. 437) düşüncesini örnek metinler vererek (1986, s. 500) vurgular.

Sebeb-i Teliflerin Analizi ve Tarihçesine Dair

Klâsik metinlerimizde eserlerin bu bölümlerinde geçen “sebeb” kelimesine sadece “neden” anlamı yüklenmemiştir. Sebeb-i telif, adında “sebeb” olarak teklik bildiren bir ifadeyle bulunmasına rağmen bir eserin kaleme alınmasına dair sebepler dizgesi üzerinde durur. İbaredeki sebep; başta *neden* olmak üzere, *amaç ve hedefler, gerekçeler, konu ve kapsam, yöntem ve teknikler, eserin özgün ve yaygın değeri, konuyla ilgili literatür özeti* gibi bilgileri ihtiva eder. Sebeb-i teliflerde ister dolaylı ister direkt olsun, divan dibacelerinde de sıklıkla rastlanan sanat ve şairin/müellifin kendisi de dâhil olmak üzere sanatçılar hakkında değerlendirmelere, dönemin edebiyat ve sanat algısına ulaşılabilir. Bunun yanı sıra *sebeb-i telifler*, edebiyat tarihine katkı sunacak birçok veriye ulaşma imkânı sunar. İletişimin öğeleri açısından da bakıldığında; gönderici, alıcı, ileti, bağlam, kod, kanal gibi hususları da barındıran sebep-i telifler üzerinde çeşitli analizlerin yapılabileceği açıktır. Her metinde olduğu gibi, sebep-i telifleri, ana metin dışında, kendi içinde birer metin gibi düşünmek ve itibari/kurgusal düzlemde değerlendirmek mümkündür. Ancak bu yeni metin, ana metnin bir açıklayıcısıdır; onun oluşum süreçlerini, amaçlarını ve hedeflerini açıklar. Bir diğer ifadeyle sebep-i telif, bir hikâyenin/eserin hikâyesi ya da kurgunun kurgusu olarak da değerlendirilebilir. Aynı durum, divan dibaceleri için de geçerlidir. Sebeb-i telif, kurgusal bir metin yani edebî bir metin olarak da nitelendirilebilir.

Son dönem akademik çalışmalarda, sebep-i telifler üzerinde yapılan incelemelerin çoğunda, eserlerin yazılış sebeplerini merkeze alarak bazı motifleri/temaları değerlendirdikleri görülür. Her ne kadar yukarıda saydığımız içerikleri açıklamış olsalar da bir bütün olarak değerlendirmelerin yapılmadığı görülmektedir. Bu konuda yapılan en önemli çalışma Hasan Kavruk’a (2003) aittir. İlgili kitapta, bazı motifler/temalar başlık olarak verilerek uygun metinler üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Eser, bu motiflerin özelden genele doğru birçok eserin didik didik incelenerek zahmetli bir çalışmanın ürünüdür. Belirlenen motiflerin, çalışmamızın oluşumuna katkı sağlayan önemli hususlar olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu değerli incelemeden sonra Önal’ın (2007) ilgili esere, ulaşamadığı varsayılarak, çeşitli sebeplerle Kavruk’un eserine atıf yapmadığı makalesinde neredeyse aynı temaların işlendiği görülmektedir. Haksever’in (1999) kaleme aldığı makale, çeşitli motifler bağlamında, bazı münşeatların değerlendirilmesi yönüyledir ki önemli tespitleri barındırmaktadır. Gönül Ayan’ın (2009) çalışması bir bakıma bir motif irdelemesi olup Yusuf u Züleyha anlatıları eksenslidir.

Çalışma, eserlerin niçin yazıldıklarının kısaca belirtilerek ilgili bölümlerin sunulması şeklindedir. Bir bakıma bu çalışmada bir durum analizi yapılmıştır. Bunlar dışında Abdulkadir Özcan'ın (2020) tarihi metinlerin sebep-i teliflerinin muhtevalarıyla birlikte analizlerini yaptığı bir değerlendirmesi vardır. Bu incelemede eserler başlık olarak seçilmiş, ardından sebep-i telifi üzerinde değerlendirmeler yapılarak açıklama yoluna gidilmiştir. Bu çalışmaların genel özelliği, sebep-i telif başlığı bulunsun ya da bulunmasın, yazarın/müellifin sunduğu bilgiler bağlamında eserlerin yazım nedenlerinin tespitine yer vermeleri ve kısa değerlendirme yapmalarındır.

Sebeb-i teliflerde sanat, sanat eseri, müellifin kendisi başta olmak üzere sanatçı hakkında değerlendirmelere ulaşılabilmektedir. Bu bilgiler müellif tarafından açık ya da örtük bir şekilde sunulabilmektedir. Mesneviler ve diğer kurgusal eserlerde olduğu gibi müelliflerin özellikle divan dibacelerinde bu bağlamda değerlendirmeler yaptığı bilinmektedir. Divan dibaceleri üzerindeki kıymetli çalışmasında Üzgör (1990) hem divanların üç kategoride belirlediği yazım sebeplerini barındıran bilgileri hem de şiir sanatı hakkında değerlendirmeler bağlamında birçok divanı incelemiştir. Bu konuda birçok çalışma yapılmış olup temel hedef, şiir sanatı hakkındaki değerlendirilmelerin analizidir. Bu çalışmanın öncülü Tolasa'nın (1979) makalesidir. Tolasa bu incelemesinde ön sözlerin önemine dikkatleri çekmiş, dikkatli irdelendiğinde Osmanlı dönemi edebiyatındaki birçok konunun aydınlanmasına katkı sunacağını belirtmiştir. Dibacelerin bir diğer önemli özelliği de edebiyatı oluşturanların dibace/ön söz yazmalarındır ki bu da sanat ve dünya hakkındaki düşüncelerinin birer yansımasıdır. Bunlar dışında *Fuzulî'nin Poetikası* adlı çalışmalarında Doğan (1996, s. 2002) divan dibacelerinden hareketle Fuzulî'nin şiir sanatı hakkında tespitlerde ve analizlerde bulunmuştur. Üzgör'ün ansiklopedi maddesi bağlamında dibaceyi tanıtımında kullanmış olduğu "Genellikle manzum bir edebî eserin konusu ve yazılış sebebiyle ilgili ön sözü" (1994) açıklamaları, her türden eserin mukaddimesi ve dibacesinin birer sebep-i telif olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan önemli bir değerlendirmedir.

Sebeb-i teliflerin derinlemesine incelenmesi, farklı yönlerden muhtevalarının analizi, Osmanlı kitap kültürüne, edebiyat tarihi yazımına önemli bir katkı sunacaktır. Kitapların içeriklerini, yazım geleneğini ve yazım süreçlerini açıklayıcı mahiyetteki bu bölümler, sanatçıların birer manifestosu özelliği taşırlar. Bu bağlamda irdelenmeleri ayrıca kayda değerdir. Tasnif bağlamında kıymetli bilgiler sunan Fazile Eren Kaya'nın (2010) yüksek lisans tezi, son ve önemli çalışmalardan biridir. Tezdeki tespitlere bakıldığında dibace, sebep-i telif ve hatime gibi bölümlerin, poetika bağlamında değerlendirilebileceği hatta edebiyat eleştirisine dair hususları barındırabileceği görülmektedir. Çalışma, Üzgör'ün divan dibaceleri için belirttiği hususların mesnevi gibi olay örgüsüne sahip bazı metinlerin sebep-i telif ve hatime kısımlarındaki görüntüleri ve tespitleri bağlamında önemli değerlendirmeleri barındırmaktadır. "Mısır-ı Hünerde Kendüyi Satmak Gerek Kişi": Tezkire Önsözleri, Divan Dibaceleri ve Sebeb-i Teliflerde Sanatçı Kendisini Nasıl Satar" başlıklı makalesinde Durmuş (2011), bir eserin yazım nedeni bölümünde şairlerin kendileri ve sanatları hakkındaki değerlendirmelerini tespit ederek bunları analiz etmiştir. Bu inceleme, tematik bağlamda ilgili bölümleri, şairin kendini tanıtmaya için bir araç olarak kullandığının tespiti yönüyle kıymetlidir. Rıfat Kütük ve Lokman Turan, (2011) birlikte hazırladıkları bir makalede mesnevilerin *sebeb-i telif* ve *hâtime* bölümlerinin, edebiyat tarihine kaynaklık teşkil etmesi bağlamında önemli veriler sunduğuna dair tespitlerde bulunmuşlardır. Tezcan (2010) mesneviler eksenli yaptığı çalışmasında, sebep-i teliflerde sunulan bilgilerin, mesnevi edebiyatının tarihsel dönüşümü ve gelişimini yorumlamak açısından değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Aynı durumun mukaddime ve dibaceler için geçerli olduğunu belirtmekte yarar vardır.

İnsanoğlunun dünya yaşamı, onunla iletişimi seviyesindedir. Onu anlayıp adlandırması ve anlatması hem kendisi hem de iletişimde bulunduğu tüm öğeler özellikle de muhatapları açısından önemlidir. Bu anlatımlar, benzer öğeler taşınması halinde ortaya ortak tema adı ve gelenek bağlamında herkese aynı şeyi hatırlatan ve sunulan mesajın mahiyetini hemencecik çözebilen bir algı özelliğine bürünür. Bazı eserlerde yazarın eserle muhatapları olan hedef kitleye ulaşma düşüncesi örtük bir şekilde sunulurken bazılarında müellif tarafından açıklanır. Eserlerin kaleme alınmalarında önemli süreçler vardır. Bunlardan ilki, yazılacak olan unsurun duyulması, öğrenilmesi ve hayal etme sürecidir. İtibari veya kurgusal eserlerin genellikle edebî eser bağlamında, olay örgüsü olan metinler için kullanılan bir tabir olmasının yanında diğer sanat eserleri için de geçerliliğini koruyan bir tabir olması makuldür. Çünkü onların da üretilmesinin bir hikâyesi vardır. Bir eserin kurgusallığı; var oluş şekli, yapısı ve süreçlerine yönelik aktarımlarıdır. Tüm bunlar, müellifin sanat, alım ve aktarım gücüyle doğru orantılı olup hedef kitleye bir bilinç süzgeci süreci bağlamında sunulur. Bir diğer deyişle, fiktif/kurgusal/kurmaca âlemde gerçekleşen bakış açıları ve aktarılacak hususlar, yine aynı âlemdeki tasarlama sürecini yaşar. Müellif, eseri hakkındaki ister açık ister örtük olarak sunduğu tasarlama sürecini yani onu yazmaya götüren süreci, ister gerçek isterse de hayali bir kurmaca olay etrafında anlatır. Bu durum birçok sanat eserinde olduğu gibi, şiir, tarihsel olayları anlatan metinler, hikâyeler ve mesneviler için de geçerlidir. Bu konuya dikkat çeken çalışmalardan biri Şeyma Büyükkavas Kuran'a (2006) aittir. Makalesinde mesnevilerdeki sebeb-i telif bölümlerinin üst kurmaca bağlamında, yazılacak olan eserin kurmaca ve tasarım süreci olarak değerlendirilebileceği üzerinde durmuş, birkaç metni örnek sunarak son dönem metinlerle karşılaştırmalarda bulunmuştur.

Yukarıda sıralanan ve muhtevaları ile analiz teknikleri verilen bu ve benzeri çalışmalar, sebeb-i teliflerin belirlenen motiflerle birlikte, farklı bakış açılarıyla incelenmesi gerektiğini ve önemini belirtmek adına yapılmış kıymetli çalışmalardır. Çalışmaların tümü, birer tespit olmaktan öte, sebeb-i teliflerin, mukaddimelerin ve dibacelerin incelenmesinde, metot ve teknik geliştirme adına önemlidir. Her birinin tespit ettiği metot(lar), bir bütün olarak ele alındığında sebeb-i telif analiz ve tahlil yöntemlerine dönüşebilmektedir. Çalışmamız, bu değerlendirmeleri de içine alan ve gelenekteki sebeb-i telif yazım geleneğini yansıtan bir ayna ve içeriğini aydınlatan küçük bir ışık bağlamındadır. Bu sayede sebeb-i teliflerin, geleneğe uygunluğu ve içeriklerinden hareketle edebiyat tarihimize, hem sanat hem de şair değerlendirmelerine, yaptıkları katkıları izlenebilecektir. Şunu unutmamak gerekir ki sebeb-i telifler, sadece edebiyat tarihi için değil, başta psikoloji olmak üzere felsefe, sosyoloji, siyaset, tarih, iktisat gibi birçok disipline doğrudan ya da dolaylı olarak kaynaklık edebilmektedir. Tüm bu değerlendirmelerimiz ışığında sebeb-i teliflerin, basit bir tanıtım yazısı olmadığı, bir geleneği ve birçok yaşamı barındıran retorik bir dünya olduğu görülebilecektir.

Yöntem

İncelememizde öncelikle, özeldede sebeb-i telif, genelde ise mukaddime, dibace ve hatime gibi bölümlerin analizine dair bir yöntem geliştirilmiştir. Ancak bilinmelidir ki tüm sebeb-i telif ve türevi olan kısımları kapsayan bir metot geliştirmek zor ve zahmetli bir iştir. Böyle bir iş için, bu türden eserlerin tümünün incelenmesi gerekmektedir. Amacımız belirli bir format geliştirmek, eserlerin bu formatla analiz edilebileceğine dair değerlendirmeler yapmak ve yapılacak yeni çalışmaların da bu formata göre yapılabileceğine dair öncül bir metot belirlemektir. Her yeni eser kendi içinde bu formata bir metot ve teknik kazandırabilecektir. Böylece analiz yöntemi daha da geliştirilebilir olacaktır. Bu çalışma ile sebeb-i telif inceleme yöntemi bağlamında bir

yöntem geliştirilmiş olabilecektir. Ayrıca ilgili anabilim dalına yeni çalışma alanlarının açılmasına katkı sunabilecektir. Ek olarak bu incelemeyle, *sebeb-i telif* çalışmalarında yönlendirme ve bu türden incelemelerden uzak kalınmasında etkili olan yöntem eksikliği başta olmak üzere karşılaşılan zorlukları ve isteksizliği aşmada bir nebze de olsa kolaylık sunmak ve yol gösterici olabilmek hedeflenmiştir.

Araştırma Problemi ve Konusu

Bilimsel çalışmalarda, araştırma probleminin belirlenmesi ve konuların hangi kapsamda olacağına belirtilmesi, atılması gereken önemli adımların başında gelmektedir. İncelememizde, (yapılan planlamaya göre), *sebeb-i telif*lerin önemi ve muhteva analizlerinde kullanılacak bazı yönergelerin tespiti üzerinde durulmuştur. Bu yönergeler, araştırma probleminin alt problemi olarak da bilinen araştırma sorularına istinaden oluşturulan başlıklardır. Bir diğer deyişle, bir *sebeb-i telif* incelenirken hangi sorular sorularak analizinin yapılabileceği konusunda tematik değerlendirmeler yapmak esas çıkış noktamız olmuştur. İncelemeyi kaleme almamızın amacı, bir eserin yazım sürecini, sebep(ler)ini, amaç(lar)ını, hedef(ler)ini, muhtevasını belirtme ve sınırlarını çizme gibi birçok veriyi kendinde barındıran *sebeb-i telif* ve türevi bölümlerinin incelenmesi için bir yol haritası belirlemek ve bir şablon oluşturmaktır. Eserde *sebeb-i telif* bölümü yoksa bile araştırmacının bu soruları veya bazılarını tüm esere sorarak bir çıkarsama yapması da mümkündür. Çünkü birçok eserin *sebeb-i telif* bölümlerinin farklı zamanlardaki kopyalanması sürecinde eserden çıkarılması ihtimal dâhilindedir. Bazı eserlerin farklı nüshalarında bu bölümün olmaması, söylediklerimizi destekler mahiyettedir. İçinde *sebeb-i telif* bölümlerinin olduğu nüshaya da ulaşamadığında söz konusu bölüm hiç yokmuş durumuna da düşülmektedir. Bunun yanı sıra başka eserlerde de bir eserin ya da şiirin yazım sürecine dair bilgilere rastlamak mümkündür. Bunların başında tezkireler gelmektedir. Ayrıca bir şairin divanındaki bir şiir, başka bir şiir ve eserin yazımı hakkında ipuçlarını barındırabilir.

Türk akademisyenlerce bu konuda daha önce yapılmış birbirinden kıymetli çalışmalar vardır. Ancak tarihsel bakış açısı çerçevesinde bakıldığında bunların bir kısmının birbirinden habersiz ve bağımsız çalışmalar olduğu görülür. Bu çalışmaların, eserler özelinde tespit edilen hususlar bağlamında analizler olduğu apaçiktir. Bir yargıya varmak için, özelden genele doğru gitmek de bilimin sunduğu imkânlardandır. İncelememizde bu konuda yapılmış çalışmaların önde gelenleri görülerek yeni tespitler ve önerilerin hangi boyutta olduğu ve olabileceği üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalarda görülen ortak nokta, *sebeb-i telif*lerdeki motiflerin örneklendirilmesi şeklindedir. Bazı çalışmalar, muhtevalarındaki mesajlar ve değerlendirmeler bağlamındadır. Çalışmamızın “Sebeb-i Telifleri Analiz Yöntemi ve Aşamaları” başlığında bu çalışmalara değinilmiştir.

Amacımız *sebeb-i telif*lerdeki verilere ulaşmak kapsam ve sorular dizgesi bağlamında bir şablon oluşturmak, yapılacak olan *sebeb-i telif* analizlerinde bir yol haritası çizmektir. Çalışmamız bir taslak ve tasarı olarak kabul edilip değerlendirmelerimize, başlıklarımıza eleştiri ve katkı bağlamında yeni sorular dizgesi ve başlıklar da eklenebilecektir. Bilimin kümülatif (biriken bilgi) özelliğinden yararlanarak ürettiğimiz çalışmaların, başka çalışmalara kaynaklık, örneklik ve veri sunması en önemli hedefimizdir. Nihayetinde elimizdeki bu makale de daha önceki bilgi birikimi ve incelemelere ait veriler üzerine kurulmuştur.

İncelememizin süreçlerine bakılacak olursa; *sebeb-i telif*in tanımı, muhtevası ve önemi hakkında özlu bilgiler sunularak çalışmamıza konu kavram-terminin analizi yapılmıştır. *Sebeb-i telif*lerin poetik hususlar barındırabileceğinden hareketle, sanatçılar ve poetik kimlikleri üzerinde kısaca durulmuştur. Ardından çalışmamızın araştırma deseni/modeli hakkında kısa değerlendirmeler yapıp belirlenen soruları cevaplamak ve

hipotezleri test etme amacıyla tarafımızdan geliştirilen plan verilmiştir. Daha sonra araştırmanın soruları ve hipotezleri cevaplandırılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. İncelememizde söylem analizinin önemi vurgulanmıştır. Verilerin nitel analiz yöntemiyle araştırma deseni olarak işlenmesi gerektiği üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bir metot belirleme çalışması olan makalemizde, sorulan tüm sorular, karşılaşılan veya karşılaşılmaması mümkün olan hususlardandır. Büyük oranda, eserlerde karşılaşılan durumlar soru olarak sorulmuş olup, örnekleri verilmemiştir. Eğer bahse konu hususun geçtiği eserler ve konuya uygun tespitler de verilmiş olsaydı çalışma daha da uzayacak ve bir kitap çalışmasına dönüşebilecekti. İlerleyen süreçte, çeşitli örnekler bağlamında ve bu metodolojiye (yöntem arayışına) uyarlanarak yapılacak çalışmalar sayesinde, makalenin bir kitap hüviyetine kavuşacağını da ümit etmekteyiz. Hâlihazırda, farklı bazı eserlerin, sebeb-i teliflerinin bu yöntem arayışına uyarlanmış ve makale formatında yayıma hazırlanmış çalışmalarımız da mevcuttur.

Eserlerin, ister sebeb-i telif ve türevi bölümlerinden isterse de açık veya örtük ipuçlarından hareketle, yazım sebebini tespit amaçlı olan çalışmamızda, içerik analizi ve yapısalılık çözümlene yöntemi kullanılmıştır. İncelememizde tarihsel bakış açısıyla bu konuda daha önce yapılan makale, kitap vb. çalışmalardan faydalanılmıştır. Çalışmamız, özelde Osmanlı dönemi metinlerin telif sebepleri üzerinde olduğu için bu dönemde yazılan eserler esas/örnek alınmıştır. Öncelikle eserlerin yazım amaçlarını belirten bölümlerine müracaat edilmiştir. İlgili bölüm yoksa mukaddime, ön söz dibace veya hatimelerine bakılmıştır. Bunun haricinde eserin diğer bölümleri incelenmiş ve yazım nedenini verebilecek herhangi bir ipucu aranmıştır. Ek olarak, başka eserlerde özellikle tezkirelerde eserlerin yazım sebepleri hakkındaki değerlendirmelerin olduğu düşünülerek ilgili eserlere de bakılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmamızda elde edilen veriler sonrasında hipotez bağlamında madde başı altı soruluk bir yöntem geliştirilmeye çalışılmıştır. Bir eserin sebeb-i telif bölümü veya türevi bir bölüm olsun ya da olmasın, açık veya örtük yazım sebeplerine, bu metotta belirlenen sorularla ulaşılabildiği kanısına varılmıştır. Aşağıda, araştırmalarımız sonucunda elde edilen bulgular ve kısa değerlendirmeleri/yorumları yer almaktadır.

Araştırmamızın problemi kısmında belirttiğimiz gibi, bu yöntemi geliştirmek için bazı araştırma sorularına ihtiyacımız olmuştur. Bu soruların her biri bize bu formatın birer üst ve alt başlığını oluşturmamız konusunda katkı sağlamıştır. Bunlar arasında en önemlisi, sebeb-i telifin kurgusal düzlemi olmuştur ki yazarı böyle bir eseri yazmaya götüren bir macerası ve onu anlatmak için kurguladığı bir hikâyenin varlığı sorusudur. Bu soruyu, müellifi böyle bir eser yazmaya yönlendiren görülen veya görülmeyen sebepler, aynı şekilde amaçlar, hedefler bağlamındaki sorular takip etmektedir. Ardından sebeb-i teliflerin edebiyat tarihine, şair(ler)e ve sanata dair bilgilerin ve söylemlerin varlığı problemleri gelmektedir ki edebiyat ve sanat çevresi, şiir ve sanat algıları, poetika ve poetik duruşlar, şairin hayatı ve eserleri gibi bilgilere ulaşmak için sorulabilecek sorular sonrası elde edilebilecek verileri barındırmaktadır. Aşağıda başlıklar ve kısa değerlendirmelerle verdiğimiz hususlar bir derleme sonucu elde ettiğimiz analiz yönteminin süreçlerinin maddeler halinde verilmiş şeklidir. Tekrar belirtmekte yarar vardır ki bu maddelerin alt ve üst başlıkları incelenecek olan eserlere göre farklılık arz edebilir.

1. Eserin Yapısal ve Muhteva Özelliklerini Verme Bağlamında Sebeb-i Telifler

Bir eserin konusu, şekli üzerinde değerlendirmeler yapılabilmesi için, esere veya ilgili bölüme, *yapısal ve içerik özellikleri* hakkında soru sorulması gerektiği anlaşılmaktadır.

Gerek nitel gerekse nicel veri elde etmek için, sebep-i telif ve türevlerine bu bağlamda soruların yöneltilmesi, ilgili bölümlerin inceleme ve veri sunma noktasında ne kadar önemli olduklarını vurgulamak adına kayda değerdir.

1.1. Eserin Kime İthaf Edildiği, Kim İçin Yazıldığı veya Kimin Adına Yazıldığı

Sebeb-i telif veya türevlerinde, eserlerin kime sunulduğu/ithaf edildiği, kimin adına ve kim için yazıldığına değinilebilir. Eserin yazım amaçlarını da içine alan bu açıklamalar, eserin önemini belirtmek adına değerlidir. Eserin sunulduğu kişi, dönemin yönetim kademesinin en üst rütbesinde bulunan padişah ve aşamalı olarak diğer seviyelerdeki kişiler olabilir. Kimi zaman eserin, bir usta şaire veya yönetimdeki kişiye yazılması, sanatçı adına, kendini ispat ve bir koruyucu arayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, bir eserin müellifin oğlu veya kardeşleri ya da yakın akrabaları adına kaleme alması muhtemeldir. Bir tarikat çevresinde yazılan eserin, müritler için yazılması mümkündür. Toplumsal noktada, halk için yazılan, halkın okumasına imkân tanınan eserlerin varlığı da mümkündür. Eserlerin kim için yazıldığı, eserlerin sayısına ve eserlerde bu durumun belirtilmesine göre farklılık arz edebilir.

1.2. Yazım Yılı ve Döneme Ait Hususiyetler

Bu bölümlerde eserin, yazım yılı veya tarihi, hangi dönemleri kapsadığı, hangi süreçte yazıldığına dair bilgiler de bulunabilir. Direkt bilgi verilebileceği gibi dolaylı bir anlatımla eserin yazım yılı ve süreçlerini bu bölümde bulmak mümkündür.

1.3. Eserin Yazım Dili ile İlgili Hususlar

Sebeb-i telifler, mukaddimeler ve hatime bölümlerinde müellif yazdığı eserin yazım diline atıfta bulunabilir. Bunu özellikle vurgulama yolunu tercih ettiğinde belki bir hedef ya da sebep bağlamında değerlendirmek mümkündür. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu konuda bir soru bağlamında değerlendirme yapılmıştır. Ancak önemli olan bu bölümlerde, eserin diline ait bilgilere ulaşmaktır. İster sebep, ister hedef ya da bir gerekçe sunma bağlamında olsun, nihayetinde sebep-i telifte eserin yazım diline ait bilgilerin verilmesi önemlidir. Çoğu eserde bu ifadeler bulunmakla birlikte bir kısmında belirtilmez. Eserin yazım dili, metnin kısa bir incelemesi sonucu görülebilir. Ancak ilgili bölümlerde atıf yapılmışsa bu durum, müellifin hassasiyeti bağlamında değerlendirilebilir.

1.4. Şekil ve Dil-Üslup Özellikleri ile İlgili Hususlar

Bu bölümlerde, yazılacak eserin dil, üslup ve şekil özelliklerine dair bilgiler verilebilir. Müellif çoğu zaman eserin büyüklüğünü, uzunluğunu, hangi nazım şekli veya mensur ise nasıl bir nesir dil özelliğiyle yazıldığına dair bilgileri sunabilir. Ayrıca sunum özelliği olarak, belirlediği tarzı, yöntemi ve teknikleri açıklayabilir. Araştırmacı bu türden bilgileri hazır bulabildiği gibi, ana metin gövdesinde de çıkarabilir. Bizler için önemli olan ise, bu bölümlerde yazarın bu türden bilgi vermiş olmasıdır. Eğer sanatçı, böyle bir bilgiyi vermişse bu onun eserini kaleme alırken bir plân çerçevesinde hareket ettiğinin bir göstergesi olarak nitelendirilir. Müellif kimi zaman yazacağı manzum eserin nazım şeklini, ölçüsünü, nazire olup olmadığını hatta beyit sayısını vermiş olabilir. Bu bilgiler, eserlerin farklı nüshalarının doğruluk derecesi ve karşılaştırması bağlamında önem arz etmektedir. Böylece fazla ya da eksik beyitlerin tespiti, ekleme veya çıkarma noktasında beyitlerin analizinin yapılmasına önemli katkılar sunulmuş olmaktadır.

1.5. Konu (İçerik) ve Kapsam

Sebeb-i teliflerde, hangi konunun işlendiği ve açıklığa kavuşturulmak istendiği sorusunun yanıtı aranabilir. Yazarın amacı ve hedefi sayılabilecek bu açıklamalar,

esasinda eserin konusunu belirleme noktasindadir. Bir müellif kaleme alacağı eserinin kapsamını, konusunu ve sınırlarını bu bölümlerde belirtebilir. Bu konular, daha önce işlenmiş ya da ilk olarak müellif tarafından dile getirilmiş olabildiği gibi, bir eserin tercümesi ya da başka bir dildeki eserin bir benzerinin kaleme alınması şeklinde olabilir.

1.6. Telif-Tercüme-Şerh-Zeyl Hususlarının Gerekçeleri

Bu bölümlerde, eserin tercüme, esinlenme, şerh, ekleme/zeyl veya telif mi olduğu, ne şekilde teşkil edildiğine dair bilgiler bulunabilir. Eserde dikkatlice aranması gereken husus, bu özelliklerin, gerekçeleriyle birlikte eserin yazımına olan katkısı ve katkı oranıdır. Bir eserin telif veya tercüme olduğu, şerh veya zeyl olduğu bir yönüyle müellif ya da mütercim tarafından dile getirilebilir. Önemli olan gerekçelerinin tespitidir.

2. Kurgu Bağlamında Sebeb-i Telifler

Sebeb-i telifler, bir kurmaca eserin/yapıtın kurmacasıdır. Metnin tasarlanıp yazıya geçirilmesi süreçlerinin ister belirgin ister sezdirme yöntemiyle sunulduğu bu bölümde eserin hikâyesine dair bilgiler verilir. Tüm eserler itibari ve kurmaca olarak nitelendirilebilir. Çünkü anlatıcısının muhayyilesinde fiktif (kurmaca) âlemde tasarlanır. Hem tasarım hem anlatımın gerçekleştiği kurgusal dünyanın hedef kitleye sunulması için yazar tarafından bir kurgu plânlanır. Bu da kurgunun aktarımı ve sunumu bağlamında, sebeb-i teliflerin kurgulanmasıyla eşdeğerdir. Bir müellifin kendi eserinin kurgusunu farklı motiflerle bezediği görülebilir. Bu motif, bir bakıma bir sebep olarak nitelendirilen duruma, bir hikâye elbisesi giydirilmesidir. Bir ressamın resimle, şairin şiirle, romancının düz yazı, ses sanatçısının da sesiyle can verdiği kelimelerin bir de sunum şekli vardır. Eserin kaleme alınmasında hikâyeyi aktarma farklı tarzlarda olabildiği gibi kurgusal boyutta farklı üslupları barındırabilir. Her biri tahkiye gibi değerlendirilen bu aktarımın bazılarında, müellifin direkt birinci kişi veya üçüncü kişi ağzıyla sunması tekniği de söz konusu olabilmektedir. Kurguyu bir nevi aktarım yolu ve tekniği olarak değerlendirmek mümkündür. Manzum veya mensur format bir nevi tekniktir. Ancak esas olan bir tür bağlamında ifadeyi aktarım şeklidir. Sebeb-i teliflerin bir kısmının hikâye oluşturularak anlatıldığı bilinmektedir. Bu hikâyede kimi zaman betimlemeler, kimi zaman diyalog kimi zaman da gösterme teknikleri kullanılır. Birçoğunda tevazu/alçakgönüllülük ifadesiyle, kendi duygularını başkalarına söyletme tekniği, hikâye kurgusu içinde verilebilir.

Sebeb-i teliflerde kurgunun oluşturulmasının birçok sebebi vardır. Bunun başında yazarların tevazu göstermesi gelmektedir. Müellif, şahsını ön plana çıkarmak için kendince bir olay kurgular. Ama bunu direkt bir ifadeyle vermez. Bu kurgu vesilesiyle, başkasının takdirine layık ve şayan olduğunu vurgular. Çoğu zaman şair bu eser için biçilmiş bir kaftandır. O bulunmaz bir Hint kumaşdır. Fakat utancından ve saygısından bunları ilk elden söylememektedir. Bir kurgu vesilesiyle gözler önüne sermeye çalışır. Bir müellifin kendini belirgin hale getirme kurgusunun tespiti bu yönüyle önemlidir. Görüldüğü üzere bu kurgu bir neden değil, gizli bir boy gösterisidir. Sebeb-i telifler, bu türden iletileri barındırmaları yönüyle de kıymeti haizdir. İşte tam da burada sanatçı şiir ve sanat hakkındaki düşüncelerini belirttiği bir manifestodan bahsetmek mümkündür. Burada önemli olan ise gizli ya da örtük olarak verilen bu bilgilerin yazarın şahsiyeti ve dönemin şiir algısına, edebi çevreler ve edebiyat tarihine dair süreçlerini takip edebilmektir. Bu, sebeb-i teliflerdeki mesajların gün yüzüne çıkarılması şekliyle oluşur. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu soru/problem, ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Eserin müellifi tarafından hangi hikâye kurgulanarak imgeleştirdiğinin tespit edilmesine yönelik sorunun cevabı "Kurgu Bağlamında Sebeb-i Telif" bölümünde aranır.

Sanatçıya göre değişkenlik arz etmekle birlikte bu kurgular, öncelikle Kavruk'un (2003) kitabında belirlediği başlıkların tanzimiyle, incelenen metinlerden tespit edildiği kadarıyla aşağıda maddeler halinde sunulmuş olup gerekli kısa değerlendirmelerle tanıtılmıştır. Her bir kurgu başlı başına bir sebep-i telifin yazılması için yeterli olsa da bazen birkaç kurgunun içi içe geçtiği de görülür. Bu durum, aşağıda izah edilmeye çalışılmıştır. Bazen de sebep ve kurgunun birbirinin içine geçtiği durumlar söz konusu olabilir. Ancak kısa bir değerlendirmeyle bunların ayrıştığı noktalara değinilmiştir. Bazı durumlarda hem kurgu hem de sebep olan hususların tek bir gerekçe bağlamına dönüştüğü görülecektir.

2.1. Rüya

Kimi zaman müellif eserini bir rüya sonucu yazdığını söyler ve bu rüyayı tahkiye bağlamında kurgular. Bunun kendi içinde anlatım tarzı da vardır ki bazen müellif, rüya motifine bir de karşılıklı konuşma figürü katar. Bu tamamen yazarın muhayyilesiyle ilgili olup onun eserinin kurmaca âlemdaki tasarımıyla alakalıdır. Kimi zaman rüyada gördüğü bir olay veya durumdan etkilenir. Burada önemli olan, eserin oluşumuna katkı sağlama aşamasında görülen rüyadır. Bir rüyanın kendisinin bir esere yansması veya esere konu olması ise ayrı bir çalışmanın konusudur.

2.2. Hayal Dünyası ve Ütopya

Hayal dünyası ve hayalî bir dünyada yaşam, insanoğlunun vaz geçilmez yaşam kaynaklarından biridir. İnsanoğlunun bu hayaller çerçevesinde, düşünce fikir âlemlerinde gezerken bir eser üretmeye karar vermesi pekâlâ mümkündür. Müellif, kurmak istediği dünya, sürmek istediği yaşam için hayal dünyasını bir kurgu olarak eserin yazılış amaçları kısmında sunabilir. Hayal ettiği dünyası, amaç ve hedefler noktasında değerlendirilir. Ancak bunun bir hayal metaforu ile sunulması kurgusaldır. Genellikle, fikir deryasında gezerken, dünyayı hayale dalmışken gibi ifadelerde can bulan bu kurgu, rüya motifinin uyku faktörü olmayan şekli olarak nitelendirilebilir. Rüya motifi de hayal gibi zihinsel bir faaliyet olup; bir beklenti, hayal ve ütopyanın yansmasıdır.

2.3. Şiir Meclisi-Dost Meclisi

Bazen bir dost meclisi tasarlanır ve burada yapılan değerlendirmeler sonucu eserin kaleme alındığı ifade edilir. Eserin yazılma sebebi şiir ve sanat sohbetlerinin sonucudur. Ancak bunun bir şiir meclisinde yapılan konuşma şeklindeki bir formatla sunulması eserin kurgusudur.

2.4. Hatiften Duyulan Bir Ses ve/veya İlham

Sebep ve kurgunun karıştırılmaması gerekmektedir. Eserin yazım sebebi ayrı, bu sebebin sunum şekli ayrıdır. Örnek vermek gerekirse; yazarın hatiften (bilinmeyen bir yerden, gaptten, manevi bir iklimden) duyduğu bir sesle eserini kaleme aldığı söylemidir. Şimdi buradaki sebebi inceleyelim. Birçok sebep olabilir. Hatiften gelen ses, sebep olmaktan öte araçtır. Bu araç da kurgunun kendisidir. Geriye kalan, hatiften gelen sestten, bu eserin kaleme alınmasının nedenlerinin sıralanmasıdır ki o da bir sonraki sorunun cevaplanmasıyla alakalıdır.

2.5. İddia

Yazarın bir iddia sonucu eserini kaleme almış olduğunu ifade etmesi halinde, sebep ve kurguyu aktarım biçimi de değişkenlik arz eder. Esasında, içinde bir tartışma ortamının yaşandığı bir şiir meclisi kurgusu olabilir. Bu iddia nedir? Bunun açıklanması sonucunda eserini kaleme almasının belirtilmesi bir sebeptir. Tartışma ve iddianın tarafları, kimlikleri, iddiaya esas konular ve şairin pozisyonunun aktarımının tümü, kendi

içinde kurguyu oluşturur. Konunun açıklığa kavuşturulması ve şairin seçilmesi ya da şairin kendini o pozisyonda görmesi bir sebeptir. Ama oluşturulan tasarım, mekân ve şahısların her biri kurgunun bir parçasıdır. İddia, münazara bağlamında da değerlendirilebilir. Münazara kurgusuna aşağıda değinilecektir ancak temel mesele, bir eser karşısındaki duruştur. İddiada, bahse konu bir eserin aşılamayacağı ya da benzerinin bile yazılamayacağı konusu gündeme gelebilir. Fakat müellif bunu kendine dert edinir, bir anlamda bu sözler ona dokunur. Kendinde güç bulan, sanatına güvenen ve bu işi başaracağına inanan sanatçı, iddiayı bir tür motivasyon/isteklendirme olarak değerlendirir ve eserini kaleme almaya başlar.

2.6. İsmarlama: İstek ve/veya Teklif

Kimi zaman müellif eserinde, sebebini başka bir sebebe bağlayıp “istek ve ısmarlama motifi” bağlamında bir hikâye kurgular. Şöyle ki bu kurgu; “eser ısmarlama sonucu bana verildi. Yani ben kendi adıma böyle bir niyette değildim” ifadesinin bir açıklamasıdır. Eserin başkası tarafından verilmesi kendi içinde bir sebep barındırır ancak esas olan yazarın bu eseri kaleme alma sürecini bu bağlamda bir hikâye ile sunmasıdır. Eserin kaleme alınma sebepleri farklılık gösterebilir. Belirtildiği gibi, bir padişahın yazarı yanına çağırıp ondan bir eser istemesi hem kurgusal hem de nedensel bir özellik taşır. Ancak kurguya esas konu ve nedenin belirtilmesi, eserin yazımına götüren süreçtir. Burada muhtevanın iyi irdelenmesi ve padişahın/yöneticinin yazardan isteğinin nedeninin tespit edilmesidir. Sorulması gereken bir soru da şudur: Yazar bu kurguda, kendi düşüncelerini padişah ağzından mı dile getirmekte ya da gerçekten mi padişah nedenlerini sıralayıp ondan böyle bir eser yazmasını mı istemektedir. Kimi zaman nokta atışı tespitlerin yapılabildiği bu kurguda kanaatimizce her iki algı da doğru olup esas meselenin şairin/yazarın, bu eseri yazmak için seçilmesidir ki bu da yazarın bize amaçları ve hedeflerine ulaşma yolunda attığı adımlardır. Bu adımların ilki ise oluşturduğu kurgudur. Bazı durumlarda bu istek, söz, nükte ve şiir ehli bir şahıstan, şairin bir dostundan ya da bir arkadaşından gelebilmektedir. Bu istek, bir kurgu bağlamında verilebilirken, istekte ve teklifte bulunan kişi, şairin adının kıyamete kadar anılması, önemli bir ad, san ve eser bırakması, ömrünün boşa geçmemesi gibi ikna edici ifadelerle eser yazması talebinde bulunabilir.

2.7. Münazara/Tartışma Ortamı

Sebeb-i teliflerdeki kurgularda yazar, kimi zaman kendini bir münazaranın ortasında bulur. Öneri, teklif çabasına rağmen yazarın ret düşüncesi, ardından ikna çalışmaları ve yazarın ikna edilmesi bağlamında dört aşamada kurgulanan hikâyede bir münazara tarzının varlığı görülebilir. Ama dikkat edilmesi gereken husus, henüz bir sebebin sunulmadığıdır. Yazarın münazara bağlamındaki tartışma kurgusu sonrasına kaleme aldığı eserin dayandığı olay budur. Bu münazara içinde sebepler, amaçlar ve hedefler ortaya serilir ya da sezdirilir.

2.8. Bir Olay veya Durumdan Etkilenme

Kimi zaman yazar, şahit olduğu bir olay sonrasında eserini yazdığını belirtir. Kurgulanan bir olay vardır. Bu olaya şahit olma ya da ondan etkilenme sonucu da eser kaleme alınmıştır. Olayın içeriği ve yazarı etkileyen nedenin varlığı konuya göre değişebilir. Yazarlar/Şairler, eserlerini kaleme alırken farklı kurgular hayal edebilirler. Bir müellifin/sanatçının kardeşleri ile olan kıskançlık tartışmaları kurgusuyla bir sebeb-i telif oluşturması mümkündür. Yine patronundan gördüğü azarı dramatize ederek edebiyata ilgi duyması ve yazar olması bağlamında hayali ya da gerçek bir kurguyla eserini kaleme aldığını belirten bir yazarın varlığı mümkündür. Bir aşk hikâyesi, pazarda görülen köle ve efendisinin durumu, Müslümanların dini açıdan içine düştüğü çıkmazlar ve buhranlar,

yanlış giden bir yönetim ve yanlış politikalar, bir savaş ve mücadeleye şahit olma kurguları etrafında sebep-i telifler oluşturulabilir.

Sebeb-i teliflerde, yukarıda sayılan benzer kurgusal motiflerin sayısı artırılabilir. Ancak, tespit edildiğinde bir başlık olarak, bu kurgulara ek olarak, yeni bir kurgu verilebilir. Edebî geleneğimizde işlenen bu kurgusal motiflerin büyük çoğunluğu belirlenmiştir. Kendi içinde gelenek oluşturan ve birçok şairin kendine has üslubu ile işlediği bu motiflerin sayısı incelenen her yeni eser sonrasında artabilir. Bu tamamıyla yazarın muhayyilesiyle alakalıdır. Son olarak şunu belirtmekte yarar vardır: Sebeb-i teliflerdeki kurgu(lar), bir eserin yazım nedeni değildir. Bu nedenin oluşumunu sağlamak için tasarlanmış bir kurgu, belki de oyun sahnesidir. İncelememizde, edebî geleneğimizdeki bu kurgulardan tespit edilenlerden bir kısmı için özet değerlendirmeler yapılarak açıklanmaya gayret edilmiştir.

3. Sebep ve Amaçlar Bağlamında Sebep-i Telifler

Çalışmamızın birçok yerinde belirttiğimiz üzere, sebep ve amaç, farklı boyutta sonuca ulaştırır. Sebep-sonuç ve amaç-sonuç denkleminde görüleceği üzere, bir kişinin başına bir olay gelmesi sonrasında olayların gelişimi ve sonuçlanması farklı; bilinçli bir adımla belirlediği hedefine doğru yürümesi, bu süreçte kat ettiği mesafe ve nihai hedefe ulaşması ise farklıdır. Belki de şöyle bir sıralama takip edilebilir: Bir olay, kişinin amacı ve hedefi olabilecek bir amaca sebep olabilir. Örneğin, başkası tarafından eğitim konusunda azarlanan birisinin eğitim yoluna girmesi kendi içinde sebep-sonuç barındırır. Bu kişinin eğitim alarak itibar sahibi olmayı düşünmesi bunun sonucunda da bazı hedefleri belirlemesi mümkündür. Sebebin hedefi, olaya sebep olanla vardır. Müsebbip, bir şeye sebep olan öznedir. Kişi, müsebbip için bir nesnedir. Olaydan etkilenir. Bu etkilenme onu belirlediği yeni nesnelere doğru bir müsebbip haline dönüştürebilir. Bir diğer ifade ile sebep, kendi içinde hedef barındırmaz. Sebep olan kişinin hedefleri vardır. Bunu eser bağlamında şöyle değerlendirebiliriz. Bir eserin kaleme alınması için bir sebep ve vesile olabilir. Ancak yazarın bunu yazarken hedeflediği başka şeyler de söz konusudur. Yazarı böyle bir eser kaleme almasına yönlendiren her ne ise özne konumundadır. Yazarı bir nesne gibi görür, onu olumlu veya olumsuz noktalarda yönlendirir. Yazar kendi amaç ve hedeflerini belirlediği ölçüde nesneden özne konumuna geçer. Bu sürecin yazar tarafından nasıl bir kurguyla verildiği/verilebileceği yukarıda genişçe açıklanmaya çalışılmıştır.

Sebeb-i telif, her ne kadar “neden, sebep” kelimeleri ile kavramlaşmışsa da, içerik bağlamında amaçları ve hedefleri de barındıran çatı bir mefhum/kavram mahiyetine bürünmüştür. Bundan dolayı da hem tek başlık altında Sebepler ve Amaçlar bağlamında Sebep-i Telif maddesi oluşturulup iki alt başlıkla incelenebilir hem de her birisinin ayrı başlıklar altında sunulması değerlendirilmesi yapılabilir ki bizim tercihimiz ana başlık altında iki farklı alt madde başı olarak sunulmasıdır. Ek olarak şunu belirtmekte yarar vardır: Sebep/neden olmak, bir şeyin farklı boyutlarda gerçekleşmesine etki edebilir. Varlıklı bir kişi, bir sorun sonrası, ekonomik güç veya saygınlık kaynaklı bir statü kaybı yaşayabilir. Daha önce ulaştığı bazı şahıs ve mevkilere artık ulaşma imkânı olmayabilir. Böyle bir olay sonrası yeniden eski saygınlığını kazanması için atacağı adımlar, neden olarak değerlendirilir. Eğer böyle bir kayıp yaşamıyorsa, bu türden bir adım atması gerekmezdi. Belki daha ileri seviyede farklı hamleleri olabilirdi. Buna benzer olarak, bir eserin kaleme alınmasında, başka sebeplerin varlığı söz konusu olabilir. Bu durumda hem sebebi hem de amacı farklı boyutlarda görülebilir. Gerekece kavramı için de aynı şekilde yorumlamalarda bulunulabilir. Burada, müellifin okuyucuya sunduğu nedenler ve amaçlar dizgesi öne çıkar.

3.1. Sebepler ve Gerekçeler Bağlamında Sebeb-i Telif

Müellif, eserini farklı sebep ya da sebepler ve gerekçelerle kaleme almış olabilir. Gerekçe, bir eserin yazımını gerekli hale getiren, onun yazılmasına sebep olan şeydir. Bir diğer deyişle gerektirici sebeptir. Sanatçının eserini kaleme almasına götüren elzem neden(ler) veya olay(lar) dizgesidir. Bir müellif, sebeb-i telifte bir anlamda eserin yazımı için bir gerekçeli karar düzenler. Böylece yazıma götüren süreçten herkesi haberdar eder. Dikkat edilmesi gereken husus, gerekçeli yazımın sayısı veya görünür bir şekilde ifade edilmesi değildir. Satır aralarına gizlenmiş birçok gerekçeye rastlamak mümkündür. Şairin bunu gizleme imkânı da bulunmaktadır. Öncelikle, bunu oluşturduğu kurguyla başkasına açıklayabilir. Kendisinin de bu konuda ifadeleri ve terennümleri olabilir. Fakat en önemlisi, yazarın eseri kaleme almasına götüren gizil sebep ya da sebeplerdir. Çoğu zaman şair bunu, ifadeleri arasına saklar. Metin eksenli yapılan analizlerde, bunları tespit etmek için yapısalcılıktan yararlanılabilir. Ayrıca edebî sanat olarak nitelendirilen bir takım (teşbih gibi) ifade şekilleri ve sunumlarla anlam sanatlarıyla süslenen ifadeler, tahlil edilerek bu sebeplere ulaşılabilir.

İnsan ve dünya hayatı sürprizle doludur. İnşili çıkışlı, düşmeli kalkmalı dönemler toplumlar, devletler ve insanlar tarafından tecrübe edilir. Kimi zaman iyi konumda olan birisi siyasi olaylar, toplumsal ve ekonomik şartlardan dolayı tam tersi bir deneyim yaşayabilir. Ayrıca kendi şahsi özelliklerinden ya da başkalarının ona karşı olan tutumlarından dolayı bir itilmişlik, yalnızlık ve ötekileşmiş hissine bürünmüş olabilir. Bu sebeplerin sayısı, bulunma sıklığı ve şiddeti sanatçının ifadelerinde açık ve gizli bir şekilde görünürlük seviyesine göre farklılık arz edebilir. Bunların bir kısmını başlık olarak kısaca şöyle belirtmek mümkündür:

3.1.1. Siyasi Hadiseler

Bir eserin kaleme alınma, ya da yazarın böyle bir konuyu seçme sebeplerinden biri yönetim değişikliği olabilir. Padişah, şehzâde, sadrazam veya herhangi bir yöneticinin ya da bir güç odağının farklılaşması, değişmesi, yükselişi ve inişi/düşüşü gibi olaylar, bir eserin yazımını etkiler. Yeni bir konuya da kaynaklık edebilen bu durum, yazarın yükselişi veya inişi noktasında değerlendirilebilir. Bir fetih, zafer, kazanç ya da savaş kaybı, bir görev değişimi, tebrik gibi hususlar da aynı şekildedir. Yönetimdeki kişinin/güç odağının eğilimleri, hayat tarzı, düşünce yapısı, bir eseri şekillendiren unsurların başında gelir. Bu durum başta edebiyat olmak üzere birçok kültürel unsura da ilham kaynağı olabilir. İster eleştiri ister beklenti isterse de gönülden ve severek olsun, yazılan eser; bir yönüyle siyasi olaylar eksenli manevra içinde olabilir. Bir padişahın ölümünden tahta çıkışına, müellifin kıymetten düşmesi ya da değer kazanma sürecine kadar birçok etken, eserlerin kaleme alınma sürecini başlatabilir. Müellif bunu direkt belirtebilir, ayrıca, kullandığı ifadelerin yorumlanması sonucu, bir diğer deyişle iyi bir araştırma ve analiz sonrasında gün yüzüne çıkarılabilir. İyi bir mevkie olan müellifin olası bir siyasi hadiselerle birlikte bir prestij/değer kaybı gerçekleşebilir. Bundan dolayı da farklı adımlar atabilir. Böylece yeniden bir adım ve sıçrama için eserini bir atlama tahtası olarak düşünebilir. Bir sonbahar veya ilkbahar, şiir meclisi ya da gökyüzü tasviri, siyasi hadiselerin görüntü düzeyini sunmak için kullanılan imgelerdendir. Bu göstergelerden hareketle siyasi olayların çözümlenmesi sağlanabilir. Bunlar dışındaki başka anlam örüntüleri de çözümlenmelere yardımcı olabilir.

3.1.2. Toplumsal ve Bireysel Olaylar, Tercihler ve Yönelimler

Eserlerin kaleme alınmalarında toplumdaki veya bireylerdeki olumlu ya da olumsuz gelişmeler etkili olabilir. Kişilerin toplumdaki değerler, algılar ve yönelimler karşısında bir duruş veya onlara tercüman olması noktasında bazı eserlerin kaleme

alındığı bilinmektedir. Çoğu zaman kokuşmuşluk, bozulmuşluk ve yanlış eğilimlerin bir esere konu olduğu görülebilir.

3.1.3. Ölümler, Düğünler, Bayramlar, Yeni Yıl Tebrikleri ve Merasimler

Siyasi, toplumsal, ailevi veya bireysel olsun, bazı ölümler, bayramlar, merasimler, evlilik ve sünnet düğünleri çeşitli eserlerin kaleme alınmalarına neden olabilir. Aileden biri olabileceği gibi, padişah, şehzade, önde gelen bir dini şahsiyet ve siyasi aktörün ölümü/öldürülüşü/şehit oluşu üzerine yazılan eserler söz konusudur. Birçok önemli kişinin evlilik veya sünneti ile bunlara ait bazı önemli günler için düzenlenen törenler ve merasimler eser yazım sebepleri arasında görülebilir. Çoğu zaman da yeni yıl tebrikleri ve bayram törenleri ve tebrikleri bir eserin yazımına vesile olabilir.

3.1.4. Yapılan Bir Bina ve İnşaat, Tabiat Olayları ve Doğal Afetler

Bahçe, çeşme, saray, medrese ve köprü yapımları gibi faaliyetleri; küçük de olsa eserlerin kaleme alınma sebepleri arasında olabilir. Aynı şekilde doğal olaylar ve afetler hem bir esere konu hem de sebep bağlamında değerlendirilebilir. Deprem, yangın, nehir/su taşkınları nedeniyle eserlerin yazılması da mümkündür.

3.1.5. Görev Değişikliği, Görevden Alınma, Atama, Yeni Bir Göreve Başlangıç ve Görev Tebrikleri

Bir göreve atanma, görevden alınma ve/veya uzaklaştırma, bu görev sebebiyle teşekkür, tebrik ya da eleştiri, eserlerin kaleme alınmasına sebep olabilir. Bu görev müellife ait olabileceği gibi bir yakını, hamisi veya arkadaşına da ait olabilir. Yazılma gerekçesi, kimi zaman amaç bağlamında da değerlendirilebilir. Küçük bir gazelden başlamak üzere, bir kaside, kıta, mesnevi, mektup ve inşa örneklerinin bu bağlamda kaleme alındığı bilinmektedir. Kimi zaman şair, bir şehre göreve giderken öncesinde küçük de olsa bir metin kaleme alabilir. Ya bir şehre göreve gelmesi adına tebrik ve mutluluk mesajları verilebilir.

3.1.6. Hamiden Yoksunluk ve Patronaj Meselesi

Hami(lik) geleneği/Patronaj, Klâsik Türk edebiyatımızın, genel anlamda da edebiyat tarihimizin bir gerçeğidir. Merkezde Padişah, taşralarda ise şehzadeler başta olmak üzere, devrin yöneticilerinin, paşalarının ve/veya diğer önemli ve sanata ilgi duyan şahısların; şiir ve sanat meclisleriyle iletişimleri bulunmaktadır. Kendini daha rahat bir şekilde geniş kitlelere ifade etmek isteyen şairlerin kendilerine sahip çıkacak veyahut referans olacak ünlü birini arayışı, hamilik geleneğinin bir parçasıdır. Bu gelenek bir anlamda, yapılacak olan projeler için destek arayışıdır. Bu olgunun sonucunda tercüme ve telif eser bağlamında birçok eser edebiyat tarihimize kazandırılmıştır. Hamilik, bir tür koruma, kollama destek olmak olarak nitelendirilebilir. Ancak gücü elinde bulunduran kesimin nesnel davranmayıp menfaatler çerçevesinde yönlendirmeler yapabilmesi imkân dâhilindedir. Kimi eserlerde, bu türden şahsiyetlerin varlığı, bunların desteğiyle bir yere gelenler ve edebiyat camiasına hükmettikleri açık veya gizli bir şekilde eleştirel bir dille aktarılabilir.

Sanatçıların elde ettikleri deneyimleri, aldığı eğitimleri, bildiği dilleri, edindiği kültürel tecrübeleri hem devlet hem de dünyaya katkı bağlamında kazandığı birçok deneyimi paylaşma ve kullanma adına bir göreve gelmek ya da talip olmak için birer vesile olabilir. Çoğu zaman öneri, kimi zaman da eleştiri bağlamında yazılan kasidelerde ve gazelerde şairlerin bunu dile getirdikleri görülür. Temel anlamda ilmiye sınıfında veyahut bürokrat ve asker kökenli olanların da şiir ve eserler vasıtasıyla bu duygularını aktardıkları bir vakıadır. Bir dönem iyi bir rütbede ve mevkide olan kişilerin, daha iyisini veyahut kaybettiklerini geri kazanma endişesi de eser/şiir kaleme alma sebepleri arasında

gösterilebilir. Bunun yanı sıra, saltanata yakın olmak ve onun lütuf ve ihsanlarına ulaşmak da bir amaç olarak patronajın gündeme gelmesine neden olmaktadır.

Sebeb-i telifler ile himaye sistemi (patronaj) arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Siyasi hadiseler, hamiden yoksunluğa sebebiyet verebilir. Bir şairin gözden düşmesi, hamisini kaybetmesi, onu koruyan ve kollayan birisi olarak ölmesi ya da haminin gözden düşmesiyle birebir ilişkili olabilir. Eksen kayması da böyle bir duruma sebebiyet verebilir. Belki de haminin şairi desteklemek için bir gerekçesi ve beklentisi kalmamıştır. Ya da hamî, artık müelliften yeteri kadar yararlanamayacağını ve onu kullanamayacağını düşünmektedir. Belki de kendi işini görebileceği başka şair(ler) bulmuştur. Ya da hamî dikkatleri farklı bir yöne çekmek istemektedir. Belki de yaptıkları veya yapacakları için başka şair dostları aramaktadır. Aynı durum, müellif için de geçerlidir. Bir çıkar ilişkisi haricinde, tamamen saf duygularla sanatçıyı koruyan birinin veya şairin aranması da himaye geleneği arasında yer alabilir. Haminin, şiirden anlayan ve siyasi gücü olan bir şair olması da mümkündür. Şiir meclisinde sözü geçen, şairleri bir araya getiren, hatta şairler sınıfına girecekleri tespit ve üst mevkilere sunma noktasında önemli bir görev icra eden bir kişi de şairler tarafından himaye edici unsur olarak telakki edilebilir.

Bir eserde veya eserin sebeb-i telifinde doğrudan bir hamî arayışı ve ona olan övgüler bulunabileceği gibi, hissettirme yöntemine başvurulabilir. Klâsik Türk şiirinde divanlardaki kaside, kıta ve gazellerde nice nice şahıslar ve onların himâyeleri bağlamında işlenen konulara şahit olunmaktadır. Ayrıca mesnevilerdeki methiye, fahriye ve dua bölümlerinde hamiler hakkında ipucuna rastlamak mümkündür. Manzum veya mensur olsun, bir eserde himâyeye geleneğine dair izlere ulaşma söz konusudur. Ancak her eserin bir hamîye sunulması ya da ondan lütuf görmek amacıyla kaleme alındığını söylemek yanlış olur. Çoğu zaman eserlerin, bu sistemi eleştirdiği görülebilir. Ancak o da nihayetinde yeni bir algıyla bir edebiyat muhiti ve çevresi oluşturma gayesini hedef edinir ki bunun sonu yine hamîlik geleneğine varabilir. Son olarak, hamî arayışı bir amaç olarak değerlendirilebilir. Bu başlık, gaye, hedef ve amaç olarak nitelenip, şairin veya yazarın amacının hamî aramak olduğuyla ilişki kurulabilir. Ancak şunu da bilmek gerekir ki, hamî aramak kadar hamisini kaybetmek amaçlar dizgesi için bir sebeptir. Bundan dolayı çalışmamızda, hamiden yoksunluk başlığında tek bir yerde işlenmiştir. Çalışmamızın birçok yerinde belirtildiği üzere, sebeb-i telif, anlam olarak hem sebep hem de amaçlar dizgesini taşıyan çatı bir isimlendirilmez. Araştırmacının hamiden yoksunluk ve hamî arayışını sebep veya amaç çerçevesinde değerlendirmesi mümkündür.

3.1.7. İtibar Kaybına Uğramışlık

Sanatçının yukarıda sayılan hamiden yoksunluk, siyasi olaylar başta olmak üzere, çeşitli faktörlere dayalı olarak bir itibar kaybına uğraması eserini kaleme almasına vesile ya da sebep olabilir. Şahsi meseleler, kişisel olaylar, toplumdaki yer, edebiyat çevresi ile uyumsuzluk gibi nedenler de itibar kaybına sebebiyet vermiş olabilir. Bir sanatçının veya ona ait eserin bilinçli ve kasıtlı bir eleştiriye maruz bırakılması, onun kazanacaklarının (ekonomik getirininin ya da saygınlığın) kendilerinde kalmasını isteyen bir grup tarafından desteklenebilir böylece şairin itibarı zedelenebilir. Bundan dolayı bu şahsın farklı yönelimlere girmesi mümkündür. Müellif bunu açık ya da örtük bir şekilde dile getirebilir. Her eserde olmasa da bir kısmında, sanatçıyı farklı veyahut yeni bir konuya iten sebeplerin başında gelen itibar kaybı; saygınlığını kazanmak için ilk ve öncül sebepler arasında değerlendirilebilir.

3.1.8. İtilmişlik/Dışlanmışlık ve Ötekileştirilme

Başta siyaset ve edebiyat çevreleri olmak üzere gücü olmadığından dolayı, güç odaklarınca eserleri, şiirleri, oluşturdukları anlam dünyaları, haksızca eleştirilenler hatta elinden alınan şairlerin olması pekâlâ mümkündür. Şehirli olmayanların, önemli merkezde özellikle de İstanbul'da yaşamayan şairlerin güç odaklarında itilmeleri, dışlanmaları hatta ötekileştirilmeleri mümkündür. Şairler arasında çeşitli sınıflandırmalar yapılmakla birlikte, asker ve medrese hocası olan şairler, şeyhülislam veya kadı olanlar, mülazım veyahut maliye sınıfında olanlar, sarayda görevli olanların her birinin üst ve alt; eski ve yeni bağlamında görev değişimleri olabilmektedir. Eksen kaymasına bağlı olarak, güç odaklarının değişmesi ve menfaat çevreleri noktasında öncelikli görevlerinden dolayı kazandıklarına göz koymaktan kaynaklı birtakım adımlar atılmaktadır. Bu durum, bu kişiliklerin çeşitli şiirler ve eserler vasıtasıyla düştükleri/düşürüldükleri durumu izahına neden olabilmıştır. Edebiyatımızda dışlanmışlık çerçevesinde yazılmış birçok kaside ve gazele rastlamak mümkündür. Sebepleri ne olursa olsun, şairlerin olgunlaşmasında önemli izler bırakan bu hususlar, birçok şiirin ve eserin kaleme alınmasına neden olmuştur. Sebeb-i teliflerde, açık veya gizli anlatılan bu durumları da görmek mümkündür.

3.1.9. Geçim Sıkıntısı

İnsanoğlunun yeryüzündeki temel ihtiyaçlarından biri de barınma ve gıdadır. Farklı sosyal çevrelerde bulunmak için başta en temel ihtiyacın, ekonomik anlamda yeterli olmak olduğu da söylenebilir. Müellifler de birer insan olmakla, temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadırlar. Kimi şairler, para karşılığında şiir yazmayı ar ve utanma saydığından dolayı bunu dile getirmez. Ancak eserlerinin yazılmasının ardından bazı kazançlar elde ettikleri söylenebilir. Hatta eserlerden dolayı küçük de olsa bir nimet ve lütuf arayışına girmeleri mümkündür. Her şiirin ve eserin bir geçim-maişet sebebiyle yazılması kadar, bu olguyla sınırlandırmak ve değerlendirmek de bir o kadar yanlıştır. Çünkü eserleri yazıma götüren başka sebepler de söz konusudur. Nihayetinde yüksek rütbeli görevlerde bulunanların hatta padişahların bile şiir yazdığı bir vakıdır. Bunları yazıma götüren başka nedenlerden/amaçlardan bahsedilebilir.

3.1.10. Gurbet, Özlem ve Hatırlama

Sebebi ne olursa olsun, bir sanatçının bulunduğu yerden uzaklaş(tırıl)ması, bir eserin kaleme alınmasına neden olabilir. Gurbet, özlem ve hasreti barındıran hislerle çeşitli eserler yazılabilir.

3.1.11. Aynı Konudaki Kötü Örneklerin Varlığı

Bir müellif, yazdığı bir eseri, bir benzeri olan öncülünde ya da farklı bir konuda da olsa, başka bir eserin eksikliğini görmesi neticesinde kaleme almış olabilir. Böyle kötü örnekler karşısında doğrusunu yazma gibi bir amaç, müellifte görünür hale gelebilir.

3.2. Amaç, Hedef, Gaye, Gereç ve Beklentiler Bağlamında Sebeb-i Telifler

Beklenti; ümit edilen şey, gerçekleşmesi beklenen hususlar için kullanılır. Bir eser kaleme alan müellifin hem bireysel hem de edebiyat geleneği açısından birçok beklentisi söz konusu olabilir. Beklentiyi kendi için de bir hedef ve amaç olarak nitelemek mümkündür. Yukarıda verilen kelimelerin tümü anlam itibarıyla birbirine benzemektedir. Dördü de fonksiyon olarak, bir amaç-sonuç açılımını barındırır. Gaye kelimesi, anlam yönüyle hem amaç hem hedefi hem de sonucu aynı anda gösterir. Gaye; erişilmek ve ulaşılmak istenen yer, yön, hedef ve istikamet belirlenmişlik düzeyidir. Ulaşılmak istenilen ve hayal edilen hedefler birer gayedir. Kelimenin erek, maksat ve niyet anlamı ayrıca kayda değerdir. Hedef, bir şeye erişmeyi istemeyi, onu arzulamayı,

onu amaç edinmeyi gerektirmektedir. Bir nesne, erek yol ya da yönü, kendine hedef olarak belirlemek, amaç edinmek de hedefin anlam dünyasında görülür. Bu hedef bir plânlama sürecini kapsar. Bu kelimenin en önemli tarafı, bir şeye doğru yönelmek, dikkatini oraya vermektir. Belki de esas mesele, dikkatleri o tarafa çekmek, okuru ve araştırmacıyı oraya yönlendirmektir. Kısacası, içinde gizli bir sebep barındırır da amaç, hedef ve gayede; bir kişinin eserini yazarken varmak istediği plânlı bir süreç ve yer ile ulaşmak istediği bir erek, maksat ve yön/taraf vardır.

Sebeb-i teliflerde, belirtilsin ya da belirtilmesin, bir eseri kaleme alınma gayelerini görmek mümkündür. Sanatçı, kurmaca dünyasında, olmasını beklediği, değiştirmek istediği, ulaşmayı hedeflediği birçok amaçla eserini kaleme almıştır. Bunların sayısı, esere ve sanatçının gayesine göre değişmekle birlikte çoklukla karşılaşılanları aşağıdaki gibi belirtmek ve kısaca açıklamak yerinde olur:

3.2.1. Türkçe Eser Yazmanın Önemini Belirtmek

Sebeb-i teliflerde işlenen hususlardan biri Türkçe eser yazmanın önemini belirtmektir. Eserini farklı bir dilde yazmak da bu hususlardandır. Her ne kadar sebep gibi görünse de bu, bir amacın ve hedefin görüntüsüdür. Dışsal bir etki olarak, bir sebebe bağlanmaktan öte, müellifin amacının eseri Türkçe ve/veya başka bir dilde yazma olduğu net bir şekilde görülür veya hissettirilir. Bu, bir duruş meselesidir. Az da olsa olaylar ve olgular karşısında bir pozisyon almak gibi görünse de esas plân, sanatçının hedefleridir. O kendi hedefinin, eseri Türkçe yazarak Türkçenin, kendi hedeflediği ve belirlediği yöne doğru evrilmesini sağlamak olduğunu ifade eder. Bu da bir sebepten öte hedefler dizgesi bağlamındadır. Kimi incelemelerde, Türkçe yazmanın bir sebepten kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda, müellifin amaçladığı ve plânladığı hedeflerinin olmadığı sadece etkilendiği bir durumdan dolayı hareket etmek isteğinin açıkça bilinmesi gerekmektedir. Ancak, eğer bir hedef ve plân varsa bunu amaçlar ve hedefler bağlamında değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Bunun yanı sıra, bir eserin yazım dili yazılış sebebi olursa burada önemli olanın, dili vurgulamak olduğu söylenir. Oysa yazmaya iten sebep ayrı, yazının dilinin hangisi olacağına karar vermek ayrıdır. Bu olsa olsa, hedeflerden ve amaçlardan biri olabilir. Yani sebep ve amaç için, asıl çıkış noktası mı, varmak istenen nokta mı olduğu hususu iyi irdelenmelidir. Müellifler, eserleri Türkçe olarak kaleme alma düşüncelerini belirli gerekçelerle sunarlar. Bu algıya göre Türkçe geri plâna itilmiştir. Bunların başında başka bir dili bildiğini göstermek gelir. Müellif Türkçe eser verilmediği, kendisinin de bu algıyı kırmak için yola çıktığını belirtebilir. Bu algı bir sebep-sonuçtur. Türk dilinde başarılı eserler verilebilir, Türkçeye sahip çıkma, Türkçeyi küçük düşürmemek, Türkçenin gücünü göstermek, bugüne kadar var olan olumsuz algıları kırmak gibi hususları vurgulamak ve böyle bir eser yazarak bunun uygulanabilir olduğunu göstermek Türkçe eser vermenin amaçlarından bazılarıdır.

3.2.2. Bir Eksikliği Giderme Gayesi

Sebeb-i telifte kurgu ne şekilde olursa olsun, yazıma esas konuda bir eksiklik olduğunun belirtilmesi mümkündür. Bu eksikliği fark eden müellif, konuyu kendine dert edinir. Alanındaki bu eksikliği gidermek amacıyla kendisini bu konuyu istediği düzeye getirmekle vazifelendirir. Bu bölümde müellifin ifadeleri, kimi zaman bilgisine, aldığı eğitime, getirildiği, aldığı ya da hak ettiği görevlere atıf olabilir. Bu durum, sanatçının kendini ispatlaması bağlamında da değerlendirilebilir.

3.2.3. Daha Önce Değinilmemiş ve Yazılmamış Bir Konuda Eser Verme Gayesi

Bir eserin yazım amaçlarından birinin yeni bir konu ve algıya temas olabilir. Bu amaç, bir eksikliği giderme ile yakından ilişkilidir. Ancak, eksiklik var olan bir olayda görülen olumsuzluklar olarak nitelendirildiğinde, sanatçının henüz kimsenin girmedeği

ve değinmediği bir konuyu ilk olarak kendisinin yazmaya niyetlenmesi farklı bir bakış açısıdır. Konu farklılığı ile birlikte, yeni bir teknik, şahıslar dünyasındaki değişiklikler ve üslup kaygısı, yeni ve/veya farklı bir eser kaleme alma amaçlarından biridir.

3.2.4. Karşılık Beklentisi (Dünya veya Ahiret)

Kimi zaman müellifler, eserlerinde beklentilerine dair ipuçlarını verebilirler. Hem dünya hem de ahiret bağlamındaki bu beklentiler, onu eser yazmaya götüren gayeler arasında sayılabilir. Dünya bağlamında bakıldığında, bir geçim telaşı ve bir görev beklentisi olabilir. Ahiret bağlamında değerlendirildiğinde ise müellifin yazacağı eser vesilesiyle oluşturacağı algı, açacağı çığır ve toplumsal ya da farklı düzeylerdeki başarılarının, insanları hakikate, iyiye yönlendirmenin bir karşılığını beklemesi söz konusudur. Bu beklenti/gaye birçok eserde karşımıza çıkmaktadır. Karşılık beklentisinin mahiyeti, uhrevi ve dünyevi menfaatler çerçevesinde bireysel ve toplumsal olduğu kadar, eserin sunulduğu kişi, okurlar, araştırmacılar ve gönderme yapılan edebî muhitlere göre değişebilmektedir. Araştırmacıya düşen tespitite bulunurken, iyi bir analiz yapması ve amacı gün yüzüne çıkarmasıdır.

3.2.5. Çığır Açma, İz ve Yedigâr Bırakma Gayesi

Sanat, edebiyat, kültür, medeniyet ve yaşam kalitesi noktasında bir müellifin çığır açma ve iz bırakma gayesi pekâlâ mümkündür. Bir eserin yazımına katkıda bulunan bu amaç doğrultusunda sanatçı, kendinden bir eserle, insanlığa ve topluma bir örneklik oluşturma gayesindedir. Bu eser, sanatçısından bir iz ve nişane olarak gelecek nesillere yönlendirici mahiyette bir özelliğe bürünebilir.

3.2.6. Yararlı Bir Eser Bırakma Gayesi

İnsanlara ve topluma yarar sağlayacak, bir eser bırakma da eser yazma amaçları arasında sayılabilir. Bu husus, kendinden bir yedigâr bırakmaktan farklıdır. Birinde kendinden bir eser ve nişan bırakmak varken diğerinde, bu eserin yararlı olması hedeflenmektedir. Her durumda, fayda sağlama amacı taşımakla birlikte, kişinin bireysel hedefleri ile toplum açısından hedefledikleri farklıdır. Birinde kendine ait bir eseri ve çığırını geleceğe taşımakta iken diğerinde bu eserin yararlı olması ümidi taşınmaktadır. Her iki husus, tek başlık altında detaylandırılarak aynı gaye olarak değerlendirilebilir.

3.2.7. Hedef Kitleye (Okurlara) Ulaşma Açısından Sebeb-i Telif

Bir eserin kaleme alınmasında, okurlara bir kitap ulaştırma gayesinin olduğu belirtilebilir. Bu hedef, her okurun alımlama estetiğine bağlı olarak birçok amaca yöneliktir. Kimi zaman eğlenme, iyi vakit geçirme ve sırf meclislerde okunma gayesi söz konusu iken kimi zaman da bir başucu eserini okurlara ulaştırma hedef olarak belirlenebilir. Okur veya dinleyici kitlesinin mahiyeti eserlere göre farklılık arz edebilir.

3.2.8. Olgun ve Eğitilmiş Birey veya Nesil(ler) Yetiştirme

Müellifin yararlı bir eser kaleme alması, çığır açmaya çalışması gibi amaçlarla özdeşleşen bu husus, tamamen kendini eğitici rolde hissetmesiyle alakalıdır. Oğlu, kardeş(ler)i, eşi, ailesi özelinde, bir yöneticinin çocuğu veya temsili bir karakter özelinde, bir gelecek inşası ve eğitimi mahiyetindeki bir gaye, eserlerin yazımına vesile olabilmektedir. Nasihat bağlamında, hikemi tarzda ve eğitim niteliği taşıyan birçok eserde bu amaçları görmek mümkündür. Bu eserler ile olgun ve eğitilmiş nesiller yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Dini tasavvufi, nasihatname türündeki metinler bunlardan bazılarıdır.

3.2.9. İtibar Kazanma Gayesi

Müellifler, eserleri vesilesiyle toplumda ya da devlet kademelerinde önemli bir yere gelmeyi hedefleyebilirler. Bunun sebebinin ekonomik kaygı olabileceği söylenebilir.

Ancak bu, itibar kazanma, bir anlamda birikimlerini sergileyerek saygın bir yere gelmeyi istemesinin bir görüntüsü olabilir. Şairler, eserleri vasıtasıyla, hamisinden ya da onun da önerisiyle başkaları tarafından itibar gören noktaya gelmeyi düşünebilmektedirler. Bu da sebepten çok bir hedefe ve gayeye doğru ilerlemektir. Bunun sebepleri farklı olabilir ancak önemli olan ulaşması planlanan noktaya gitme düşüncesidir.

3.2.10. Kendini Fark Ettirebilme ve Gündemde Tutma

Yazılan eserlerde, müelliflerin çeşitli vesilelerle ve atacakları adımlarla kendini fark ettirmek ve gündemde tutmak için bir dizi plânlarının olduğu gözlemlenebilir. Bunlardan biri de eser(ler)iyile gündeme düşme ve gündemde kalma çabasıdır. Hem bulunması gereken noktayı hayâl hem de emeğinin karşılığını almak için bu adımlar atılabilir. Ayrıca, ego tatmini bağlamında her zaman için kendini gündemde tutma arzusunun yansımaları görülebilir. Ancak bunu her zaman için bir tatminle açıklamak abes olacaktır. Müellif, kendisini başkalarına bir anlamda ispatlamak istemektedir.

3.2.11. Sanata ve Edebiyat Muhitine Yenilik Getirme ve Değiştirme Gayesi

Sanatçıların eser yazma amaçlarından biri de sanata ve edebiyat algısına bir yenilik ve farklılık ya da renk getirmedir. Böylece sanat bağlamında yeni şeyler söylenebilecektir. Çığır açma gayesi ile benzeşen bu husus, farklılaşma bağlamında eserin konusundan öte üslup ve sanat bağlamında bir yenilik hedefi barındırmaktadır. Bunu poetik duruşun bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

3.2.12. Rakiplerine Kendini İspatlama ve Onlar arasında ya da Edebî Muhitte Fark Edilme

Amaç ve hedefler arasında, kendini gündemde tutmanın yolu belki de başkalarına karşı ispatlama ve onlar arasında daha görünür olmaktır. Bir sebebe de bağlanabilecek bu durumda asıl gayenin, şairin kendini görmek istediği noktada, kendisi gibi birçok kişinin de olabileceği ancak yazacağı eserle onların arasından sıyrılarak daha görünür olmayı plânlaması temel hedeftir. Kimi zaman açık, kimi zaman da gizli hedef olarak beliren bu husus, müellifin kendini, meslektaşlarından daha iyi ve kabiliyetli olduğunu gösterme, onlar arasında hatta onlardan daha üstün bir noktada yer edinme amacının bir görüntüsüdür.

3.2.13. Edebiyat Otoritelerine Mesaj Bağlamında sebeb-i telifler

Sanatçıların toplum içinde bir insan olmak gibi, sanat camiasında statü bağlamında bir yeri bulunur. Bir şairin kendini edebiyat otoritesine ulaştırma hedefi, kendini bu noktada iyi bir edebiyatçı olarak ispatlama gayesi olağan bir düşüncedir. Dışlanmış veya ötekileştirilmiş bir şairin eseri vesilesiyle bu otoriteye hem başkaldırı hem de kendini ispatlamak istemesi mümkündür. Eserin beğeni toplayarak hak ettiği yere gelme gayesi bunlardan en önemlisidir. Hem eleştiri hem de ispat noktasında önemli mesajlar barındıran eserler söz konusu olabilir. Sebeb-i teliflerde bu türden ifadelerin, sanatçının hem poetik hususiyetleri aktarmasına hem de sanata katkı bağlamında önemli getiriler sunduğu söylenebilir.

3.2.14. Estetik ve Sanat Endişesi

Eserlerin yazım sürecinin temelinde ve hedefinde, sanat endişesinin olduğu bilinmektedir. Bir eser yazıldığında bir sanat icra edilir. İster toplum ister sanat için olsun, her eser eserde bu sanatı görmek mümkündür ki bunu icra edene sanatçı denir. Çoğu eserin yazım amaçlarından birinin sırf sanat noktasında önemli bir eser verme olduğu söylenebilir. Bir bakıma sanatçı, çevredekilere “sanat nasıl yapılır” sorusunun cevabını vermektedir. Eserin türüne ve şekline göre, estetik hususlara dikkat edilmesi, iyi bir eserin özelliklerinin nasıl olması gerektiği hususlarının aktarılması bir nevi sanat ve estetik

endişesinin müellif ağzıyla yinelenmesidir. Bu hedeflerle birlikte eser ve sanatçının poetik algısı hakkında değerlendirmelerde bulunulabilir.

4. Edebiyat Tarihine Katkı Bağlamında Sebeb-i Telifler

Sebeb-i telifler, doğrudan ya da dolaylı olarak *edebiyat tarihine* katkıda bulunabilirler. Hatta birçoğu bu tarihin seyrini değiştirecek özellik taşıyabilir. Bir sanat eserinin yazılmasının asıl amacı edebiyat tarihi ekseninde bilgi vermek olmayabilir. Belki de öncül görevi bu değildir. Ama bir vesileyle bu türden bilgileri barındırması muhtemeldir. Hem müellif hem de araştırmacı, eser vasıtasıyla sanatçı ve şair(ler) hakkında değerlendirmelerde bulunabilir. Şair, kendi eserleri hakkında ve sanatına dair bilgi vermenin yanı sıra ailevi ve özel konularda da kendisi hakkında detaylar sunabilmektedir. Bu da edebiyat tarihinin şekillenmesinde önemli rol oynar. Sebeb-i telifler, aynı düzlemde yazılan ya da amaçlanan eserler veya başka konularda kaleme alınan eser(ler) hakkında bilgi barındırabilirler. Bu da sebeb-i teliflerin, edebiyat tarihinin oluşmasında önemli bir rol oynadıklarının göstergesidir. Bu bilgiler müellif tarafından bilinçli bir şekilde, ister beğeni ister eleştiri noktasında olsun, yerleştirilmiş olabileceği gibi tesadüfi de olabilir. Bazı durumlarda müellifin bu bilgileri sezdirmeye çalıştığı söylenebilir. Ancak sonuç itibarıyla sebeb-i teliflerin, kişiliklere ait biyografik bilgilerin şekillenmesinde, edebî geleneğe ait bilgilerin tespiti hatta güncellenmesinde, bibliyografik mahiyetteki eserlere ve edebiyat tarihine katkıları azımsanmayacak ölçüde kıymetlidir.

Edebiyat tarihine katkının tespit edilmesi kendi içinde birçok bakış açısının geliştirilmesine bağlıdır. Örnek vermek gerekirse, bir şahsın, şairin ya da eserin zikredilmesi, eserin yazım yılına, dönemine ve geleneğine dair izler taşır. Yazıldığı an pek de önemli görülmeyen bir ayrıntı, hikâye, fıkra vb. bir anlatı, kimi zaman edebiyat tarihine beklenmedik bir katkı sağlar. Sebeb-i teliflerdeki bazı tarihî bilgiler veya tarihî şahsiyetlerin adlarının varlığı aynı derecede yarar sağlayan birer veridir. En önemlisi de eserin başlangıç ve bitirilişinin hikâyesi ve eserin sunulduğu ya da adına yazıldığı kişi vb. yazım süreci hakkındaki bilgiler, doğrudan veri sunar. Bununla birlikte, edebî geleneğin o an ki durumu ve gelişimine dair izlere de rastlanabilmektedir. Hangi eserler önemli, prestijli/saygın ya da önemsiz ve ilgi görmeyen, değerli veya değersizdir yargısına eserlerin ilgili bölümlerinde sunulduğu kadarıyla ulaşılabilmektedir. Eserlere isim verme, etkilenilen kaynak, bahse konu veya diğer eser(ler)in özgün/telif olup olmama durumu sebeb-i teliflerde ulaşılabilen bilgilerden bazılarıdır. Tüm bu sayılanlar dışında da ilgili bölümlerde farklı ve katkı derecesine göre önemli bilgilerin serpiştirilmiş olması muhtemeldir. Bu gibi hususlar, ancak iyi bir analiz ve alımlama sonrası ortaya çıkabilmektedir. Bundan dolayı da sebeb-i telif ve türevlerinin tıpkı eserin muhtevası gibi iyi irdelenmesi gerekmektedir.

4.1. Müellif(ler)e ait bilgiler

Eserlerin varlığı, onları meydana getiren bir müelliflerinin olduğunu gösterir. Bir eser incelemek, bir yönüyle müellifini incelemektir. İlk bakışta yazarını değerlendirme gibi bir amacın olmadığı söylenebilir, ancak eserin, şairin penceresinden ya da aynasından görülenlerin yansıtıldığı unutulmamalıdır. Bir anlamda her eser, kendisini ortaya koyandan bir iz taşır. Bu, dünya görüşü ve/veya edebî özellikler bağlamında birçok hususu kapsayabilir. Sebeb-i teliflerde şair veyahut şair arkadaşlarının adlarına rastlanabilir. Bu kişilerin kim olduğu (kimlikleri), özellikleri ve edebî şahsiyetleri, sebeb-i telifi kaleme alan tarafından dile getirilebilir ya da sezdirilebilir. Kimi zaman iddia sonucu yazılan eserlerde, örnek alınan eserin yazarı ya da kimliğine değinilebilir. Bazen de bir eserin başka bir dilden çevirisi hususunda, çeşitli isimler zikredilebilir. Tüm bu bilgiler ışığında, sebeb-i telif ve türevlerinde müellif(ler) hakkında, edebiyat tarihini ilgilendiren birçok hususa ulaşmak mümkündür. Sebeb-i telifler, şairlerin biyografileri

için de önemli veri tabanı özelliği barındırır. Tezkirelerde ve diğer kaynaklarda çeşitli nedenlerle adına rastlanmayan ya da kendine yer bulamamış birçok şaire ait bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak bu durum ilgili bölümde zikredilmiş yahut araştırmacı tarafından iyi bir analiz sonucu tespit edilebilmiş olmalıdır. Şunu bilmekte yarar vardır ki, her eser kendi içinde şifreler, her sebeb-i telif de eseri ve yazıldığı dönem ile en önemlisi dönemin sanatçılarından izler/şifreler taşır. Araştırmacıya düşen bu dizgeleri iyi okumak, iyi tahlil etmek ve edebiyat tarihi araştırmacılarının istifadesine sunmaktır.

4.2. Eser(ler)e ait bilgiler

Yukarıda da değinildiği üzere, bu bölümlerde, başta yazıma esas eser olmak üzere, benzerleri, öncesinde yazılan eserler hakkında önemli veriler bulunabilmektedir. Çoğu zaman eserin müellifinin diğer eserlerine dair bilgiler de sunulmaktadır. Şair, daha önce yazdığı eser(ler)in adını zikrederek hem kendi sanat gücü ve ürünlerini tanıtmakta hem de kaleme alacağı eserin önemini ve kazanacağı itibara dair imalarda bulunmaktadır. Eserlerin farklı adlarla anılmaları noktasında da bu bölümler önem arz eder. Belirli dönemlerde kaleme alınan aynı adlı eserlerin kime ait oldukları, öncüllerinin hangileri olduğu, bunların farklı adlarla anılıp anılmadıkları hususlarına bu bölümlerde ulaşılabilir. Belki de bilgi kirliliğine sebep olan bir karmaşa, sebeb-i telifler vesilesiyle çözüme kavuşacaktır. Kaleme alınan eser özelinde belirtmek gerekirse müellifin kendi eserini yazdığı tarih/yıla ait bilgileri bu bölümlerde açıklamış olması, ima etmesi ya da başka kavramlardan ve verilerden hareketle araştırmacı tarafından tespitleri mümkün olabilmektedir. Yine kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan ya da yeterli bilgi verilmeyen eserlerin tespiti veya adlarının zikredilmeleri sonucu, kaybolmaya yüz tutmuş eser veya bilgisi, bir sebeb-i telifte yer alabilir. Böylece eser hakkındaki bilgiler sebeb-i telif vesilesiyle güncellenebilecektir.

4.3. Edebî Geleneğe Ait Bilgiler

Sebeb-i telifler ister açık ister örtük olsun, eserin yazıldığı dönemin edebiyatının gelişimi hakkında bilgi verebilirler. Poetik hususları barındırması, eleştiri veya beğeni noktasındaki bilgilerin yanı sıra o güne kadar ilgi konunun işlenmişlik ve değerlendirilmişlik düzeyinin belirlenmesine önemli katkılar sunabilirler. Bir eserin gelenekteki yeri, konuya hâkimiyet ve işlenme düzeyine ait bilgilere bu bölümlerde ulaşılabilir. Şair veya yazar, bu konuda yazılmış eserlerin adlarını vererek yahut böyle bir eserin var olmadığını belirterek dönemin edebî eğilimleri hakkında da bilgi verebilir. Revaçtaki konular, ilgi çeken veyahut artık ilgi gösterilmeyen hususlara ve eserlere ait bilgiler de sebeb-i telif bölümlerinde görülebilmektedir. Son tahlilde, eserin yazım hikâyesini belirten müellif, etkilendiği ya da benimsediği sanat anlayışını, üstatlarını, öğrencilerini, yakın çevresindeki kişilerin eğilimlerini, beğendiği ya da karşı durduğu sanat anlayışını bu bölümlerde açık veya örtük bir dille sunabilmektedir. Bu da bizleri sebeb-i teliflerin poetik hususiyetler barındırdığı gerçeğine iletmektedir. Bu durumda araştırmacıların, ilgili bölümlerin birer poetik metin olarak, şiir sanatı hakkındaki düşüncelerin bir manifestosu olarak incelemeye konu edinmesi önemli adımlardan biridir.

5. Sebeb-i Teliflerde Poetik Hususiyetler ya da Müellifin Manifestosu

Dibaceler, mukaddimeler ve sebeb-i telifler, edebî tenkit ve sanat algısı noktasında önemli veriler sunarlar. Bu durum, müellifin hedeflediği bir amacı gizli/örtük olarak sunma, sezdirme ya da direkt olarak belirtmesi şeklinde görülebilir. Ancak sonuç itibarıyla bir tenkite ulaşma ve sanat algısı ortaya koyma ya da sanat eleştirisi yapma noktasında bilgiler barındırdıkları muhakkaktır. Müellifin, böyle bir edebî tenkiti yapma amacının olduğu söylenebilir. Tam da bu noktada, sebeb-i teliflerin önemi ortaya çıkar.

Eser sayesinde bir poetika belirlenmiş ve birilerini eleştirmek, eser vasıtasıyla birilerine bir mesaj verilmek istenmiş olabilir. Belki de en can alıcı husus, müellifinin bazı konulardaki hassasiyetini dile getirmek istemesidir. Yazarların özel bir hedef mi belirledikleri ya da yan hedefler noktasında edebî tenkit ile ilgisi hususları dile getirmeyi plânladığının araştırmacılarca tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Sebeb-i teliflerde, sanatçıların özelde kendileri (sanatları) hakkındaki değerlendirmelerine, başkaları, birbirleri ve/veya dönem hakkındaki eleştirilere, sanat algıları ve poetik duruşlarına, şair ve şiir hakkındaki düşüncelerine ulaşmak mümkündür. Sebeb-i telif ve türevleri olan bölümler, sanatçının edebî şahsiyeti ve edebî görüşleri, sanatçı kimliği, dünya görüşü hakkında detaylı bilgiye ulaşmak için birer bilgi deposudur. Önemli olan bu bilgileri bulup çıkarmaktır. Sebeb-i telifler bu işlevi barındırmak açısından önemli birer kaynak bölüm mahiyetindedir. Bunları temelde iki ana başlık halinde tasnif ve analiz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, sanatçının; sanat, eser ve sanatçı hakkındaki değerlendirmeleri diğeri de edebî tenkit/eleştiridir.

5.1. Sanat, Sanatçı Algısı ve Manifesto

Bir eserde, müellifin sanat ve sanatçı algısı ile kendi sanatı hakkındaki değerlendirmelerde bulunması mümkündür. Her ne kadar sanat, edebiyat, şiir, söz hakkındaki düşünceleri kendi sanat algısının bir yansıması olsa da şairin eser bağlamında kendi sanatı hakkında farklı değerlendirmeleri ve sanatçılar ile şiir meclislerindeki yerini belirtme noktasında değerlendirmelerde bulunması mümkündür. Bu başlık altında özellikle aşağıdaki iki hususa dikkat edilmelidir.

5.2. Sanat Hakkındaki Düşünceler (Metin, Şiir ve Söz Hakkındaki Düşünceler)

Konu seçimi başta olmak üzere, iyi bir sanatın konusunun ne olduğu, ya da en iyi konunun bir sanat eserine dönüştürülerek anlatılmasında önemli adımların hangileri olduğu poetikanın en önemli işlevlerindedir. Sanatın nasıl olması, ya da nasıl işlenmesi gerektiği konusuna bu bölümde yer verilebilir. Kullanılacak söz sanatları, belagat ve anlamı oluşturan diğer hususlara dair bilgiler bu bölümlerde verilebilecek önemli bilgilerdendir. Sanatın mahiyeti, sanatın işlevi, eserlerin mahiyeti ve işlevinin tartışılabildiği bu bölümler, birer manifesto ya da yönlendirici vasfındadır. İyi bir metin, iyi şiir ve tercih edilen üsluplar hakkındaki değerlendirmeleri bu bölümlerde görmek mümkündür. Söz, sözün sıfatları/vasıfları, taşınması gereken hususiyetler, şiirin/eserin işlevi ve görevleri hakkında bilgilerin verilebildiği bu kısımlar, sanat hakkındaki değerlendirmelerde sanatçının genel düşünceleri ya da kendi sanatı hakkındaki izlenimlerini barındırmaktadır.

5.3. Sanatçı Hakkındaki Düşünceler ve/veya Müellifin Kendisi Hakkındaki Değerlendirmeleri

Müellifin, mensur veya manzum olsun, sebeb-i teliflerde aktardığı vaz geçilmez konulardan biri iyi bir şair ya da yazarın (sanatçının) taşınması gereken özellikleridir. Her ne kadar müellif bunu bir bölüm olarak sunmazsa da eserin herhangi bir yerinde buna değinebilmekte ve bu durumu okuyucu ve araştırmacıya bir şekliyle sezdirmektedir. Eserini kaleme alma yönüyle, kendi övgüsü; başkalarının bu işi yapamayacağı, en iyisinin kendisi olduğunu ifade ya da başkasına söyletme teknikleri gibi durumlar başlı başına eserlerin müellifleri hakkındaki düşüncelere kapı aralamaktadır. Müellif, satır aralarında ima ettiği sözlerle esasında kendi övgüsünü; beğendiği kişilerin özelliklerini, yanlış olanların ve beğenmediği kişilerin de yergisini yapabilmektedir. Bu bölümlerde, iyi bir sanatçının nasıl olması ya da olmaması gerektiğine dair bilgiler bulunabilir. Bunlar yargı, öneri veya eleştiri bağlamında değerlendirmeler içerebilir. İlgili bölümlerde ilim, âlim, cahil üçgeninde öncül bilgilerin yanında, şiir, şair, müteşair kavramlarına

değinilebilmektedir. Söz-sühan hakkında şairin algısı, aynı şekilde anlayıp anlamaması, gelenekteki şair algısı, şaire yüklenen misyon/görev gibi hususlar bu bölümlerde işlenebilecek temalardır. Müelliflerin konu belirlemelerinden edebiyat sanat hakkındaki algılarına da yer verilen bu bölümler, bir nevi sanatçı algısı ve/veya eleştirisidir. Sebeb-i telifler, müelliflerin yanlış algılarının yerildiği ve asıl görevlerini yapmaları hususunun belirtilmesi yönüyle de poetikanın şair tanımları ayağını oluşturmaktadır.

5.4. Edebî Tenkit ve Eleştirmenlik

Sanatçı, eserinde ya da eserin ilgili bölümlerinde sanat ve sanatçı hakkında değerlendirmelerini sunarken bir açıdan bir tenkitçi rolüne bürünebilir. Yukarıda açıklanan ve sanatçının, sanatta veya sanatçıda olması gereken özellikleri sunması kadar, olmaması gereken hususları da vermesi bir o kadar imkân dâhilindedir. İyi şiir ve kötü şiir tartışmasının yapılabildiği bu kısımlarda şairin bir eleştirmenlik görevinde olduğu söylenebilir. Bu hususu kendi içinde en az iki başlık altında değerlendirmek mümkündür.

5.5. Şair, Eser Eleştirisi

Sanatçı, kendi eseriyle en iyi sanatı icra ettiğini vurgulamanın yanında, şairliği ve sanatçılığı hakkında değerlendirmelerde bulunur. Bu açıklamalar, en iyisi ve doğrusunun kendi algısı ve eserleri ile sanat anlayışının olduğu kanaatinin bir tezahürüdür. Bu vurgu kendi içinde başkalarını eleştiri mahiyetindedir. Ancak sanatçının, başkalarını ve eserlerini birinci elden tartışmaya açması, onların eksikliklerini, hatalarını, yanlışlarını ya da niyetlerini sorguladığı hususlar da söz konusu olabilmektedir. Kimi zaman bu tenkit sonrasında yeni eserler kaleme alınmaktadır. Bu husus, iddia ve münazarayı kendi içinde barındıran bir algıdır.

Konu ve işleniş hakkındaki düşünceler, sebeb-i teliflerde, iyi veya kötü eser bağlamında değerlendirilebilir. Konu seçimindeki popülerite hususları, eserlerin yazımında önemli rol oynar. Bu hususların tartışmaya açılabilmesi mümkündür. Şairlerin üsluplarının eleştirisi; eserlerindeki anlatımları ve/veya konuların seçiminde kendini gösterebilir. Sebeb-i teliflerde, iyi konu seçiminden anlamsız konu seçimine kadar ayrıca belagat unsurları başta olmak üzere ifade biçimleri ve anlatım sanatlarının kullanımına kadar birçok unsurun bu bölümlerde tartışmaya açılması mümkündür. Sebeb-i teliflerin bu açıdan incelenmesi, birçok konuda olduğu gibi, edebiyatın işlevlerini göstermesi yönüyle de önem arz etmektedir.

5.6. Sanat, Dönem ve/veya Edebî Muhit Eleştirisi

Sanatçı, sebeb-i telif ve türevlerinde, dönem ve edebi muhit tartışmasına girişebilmektedir. Dönemin sanata ve sanatçıya bakışı, haksız kazanç sağlayanlar, şairden ve şiirden anlamayanlar, şiir ve sanatı kendi şahsi menfaatleri için kullananlar, eserlerindeki monotonluktan, edebiyat dünyasındaki sultalarından ve bu camiayı yönlendirmelerinden yakınan sanatçılar olabilmektedir.

Şiirdeki manasızlık, başkasının oluşturduğu imgeleri çalanlar, uzun tamlamalar kurarak şiir yazdığını düşünenler, sanatı sadece manzume yazmaktan ibaret sayanların eleştirilmeleri de mümkündür. İlgili bölümlerde, şair görünümlü kişilerin şiir meclislerinde önemli yerleri doldurup bundan nemalandıklarına dair bilgi görülebilir. Bu türden kişiler, başkalarına karşı ön yargılıdır. İyi şairleri kabullenme noktasında hiçbir adımları yoktur. Hatta onları görmezden gelmektedirler. Bunun yanı sıra onun eserlerine karşı alaycı bir tavır sergilemekte; eserlerine/şiirlerine laf atmaktadırlar. Çoğu zaman sanatçıyı dışlamakta, onu ötekileştirmektedir. Belki de dönemin sanat çevrelerinde bir tekelleşmenin varlığı ve şairin buna karşı olan tepkisi gözlemlenmektedir. Bu gürûh herkesin eserini eleştirmekte, alay konusu yapmakta olup yeni metinlerin ortaya

çıkmasına bir anlamda ambargo koymaktadır. Bu grup üst yönetimden bir şekilde nemalanmakta ama hakiki bir sanatçı özelliği göstermemektedir.

Sanatçıların, eser yazmaktan çekinmesi, bu şahısların tepkisiyle karşılaşmasına bağlanabilmektedir. Aynı şekilde bu ekibin Türkçe eser yazma konusunda da olumsuz bir duruşları olduğu da aşikârdır. Sebeb-i teliflerde temelde bir eleştiri ve kendini koruma içgüdüsünün varlığı sezilir. Kendini koruması da aslında genel bir edebiyat algısının varlığına işaret eder ki o da müelliflerin böyle bir adım atmalarındaki çekingenliktir. Kendini fasih ve irfan ehli sayanların Türkçe eser yazmayarak bir nevi Türkçeyi kullanmayıp başka dillerle olan ilişkisini ve gönül bağına eleştirmek bu bölümlerde açıklanabilir. Eserin Türkçe verilmesi halinde, Türkçeye karşı olan kişilerin gazabına uğramak, görülebilir en büyük korku ve telaştır. Bu türden kişilerin temsil ettiği kitle ve oluşturdukları sanat algısı, hatta sultanları, eserlerini Türkçe yazmak isteyenlerin önündeki en büyük çekince ve engeldir. Bir bakıma bu çevreler, onların eserlerinin değerlendirilmesi ve yayılmasına karşı bir çaba içine girebilmektedirler. Bu durum kendisine sanat çevresinde yer bulmak için çaba içinde olanların Türkçe eser yazmayıp, onların yönergeleri ve emellerine uygun olarak Türkçeden uzaklaşmalarına sebep olmaktadır.

6. Sebeb-i Teliflerin Güvenirliği

Giriş bölümünde üzerinde ısrarla durulduğu gibi, bir eserin içerdiği bilgiler, sunulma oranı ve tespit edebilme yetisiyle ölçülür. Eğer bir metin bir yalan veya gerçek olmayan bir düşünce üzerine kurulmuşsa, bu durum tespit edilene kadar esere sadık kalmak ve bu konudaki tereddütleri belirtmek gerekir. Nihayetinde çalıntı veya intihal edilen birçok eserin/şiir varlığı hakkında edebiyat kaynaklarında ilginç anlatımlar vardır. Öncelikle kurgu, ardından sebepler, amaçlar ve hedeflerin güvenirliliğinin tartışılması az da olsa mümkündür. Kimi zaman sebeb-i telifteki bilgi ile eser hakkında bilgi veren başka bir kaynağın (tezkire ya da mecmua) çelişmesi mümkündür. Bazen eserin sebeb-i telif bölümü ile hatime ya da başka bir bölümü kendi içinde çelişebilmektedir. Bir esere değişik zamanda yapılan ekleme ve müdahalelerin olumlu ya da olumsuz katkıları da mümkündür. Daha da arttırılabilecek bu endişelerin çeşitli nedenleri vardır. Bunları dört başlık altında değerlendirmek mümkündür.

6.1. Müellifin Güvenirliği

Müellif, eseriyle ülfet kuran onunla hemhal olup her şeyiyle kendini eserine, eserini de kendine benzetendir. Önemli bir görev icra ettiğini her durumda açıklayan sanatçının eserine temelde güvenirlilik noktasında bir hanel getirmemesi beklenir. Oysa başta alçakgönüllülükten kaynaklı olmak üzere, iyi niyetinden, utangaçlığından dolayı farklı anlatım yollarını benimsemesi mümkündür. Her ne olursa olsun, bir şahsın esas niyeti her zaman için kalbindedir. Ameller de niyetlere göredir. Ancak geleceğe eser bırakan bu sanatçının ifadelerindeki sanatlı söyleyiş, aktarımdaki farklı teknikler kimi zaman eserin farklı anlaşılmasına sebep olabilmektedir. Kasıtlı veya istem dışı olabilecek aktarımların yanında çalıntı metinlerin varlığı da mümkündür. Buna dikkat etmek gerekmektedir. Belki de asıl metinlerin ortaya çıkmasıyla netleşecek olan hususlar açısından, yapılacak olan araştırmalarda, metin eksenli yorumlamalarda bulunulduğu ısrarla vurgulanmalıdır. En basitinden, bir eserin başlığındaki bilginin araştırmacıyı yanlış yönlendirmesi mümkündür.

Sanatçının kendi eserini farklı dönemlerde yeniden yazması, ücret karşılığında başkalarına yazıp göndermesi/sunması, eserini beğenmeyip yeniden tertip etmesi, eserine eklemelerde bulunması, eserinden bazı bölümleri çıkarması söz konusu olabilir. Eseri farklı kişilere sunma endişesi bile gündeme gelebilir. Bir eser, bir padişah ya da yüksek rütbeliden gereken ilgiyi göremediği için başka bir dönemde/süreçte bir diğerine

sunulabilir. Bu durum, farklı nüshalardaki bilgilerin çeliştiği bilgisini gündeme getirmektedir.

Müellif, kaleme aldığı eserin tercüme olup olmadığı konusunda bir bölüm planlayıp bilgi vermemiş olabilir. Eserde de aynı şekilde başka bir ipucu yoksa eserin telif olduğu tahmin edilebilir. Birçok eserin ilk örnekleri tespit edilemediğinden, eğer sebeb-i telif kısmında ya da başka bir bölümde bir ipucu da yoksa eserin, ilk örnek olduğu söylenebilir. Ancak araştırmacının, sanatçının metin içindeki aktarımlarını iyi tetkik etmesi beklenir. Bir şekilde bir ipucuna rastlaması mümkündür.

6.2. Farklı Nüshaların Oluşturulmasında Müellif ve Hattatların/Kâtiplerin Güvenirliği

Bir divan, mesnevi ya da mensur bir metin olsun, farklı yazma nüshaları ve matbaada basılan nüshaları arasında farklılıklar taşıyabilir. Bir kısmında sebeb-i telif bölümü olmayabilir. Bu durum, hattatlar/kâtipler (belki de müelliften) ya da eserin basımıyla uğraşan kişilerden kaynaklı bilinçli ya yanlışlıkla sergilenen davranışlardan kaynaklı olabilir. Böylece eserin yazım gerekçeleri hatta içeriklerinde eksik veya yanlış anlaşılmalara sebep olan hususlar gündeme gelebilir. Sebeb-i teliflerin, çoğu zaman da başlıkların, hattatlar/kâtipler tarafından yazılması eserin muhtevası, içeriği ile uyuşmayan hususlara neden olabilmektedir. Çoğu divanda değiş(tiril)en, eklenen, çıkarılan şiirlere de rastlanılmaktadır. Bir araştırmacının tespitlerde bulunurken tüm bu hususları dikkate alması beklenir.

6.3. Müellife Rakip Kişilerin Onlar Adına Eser Yazmış Olma ya da Eserlerine Sebeb-i Telif Yazma İhtimali

Aynı ya da farklı dönemlerde yaşamış birçok sanatçının, başkalarına ait şiir(ler)i ve eser(ler)ini kendilerine mal etmeleri mümkündür. Bir toplulukta o kişiyi rencide etmek için onun adına şiir ve eser yazmak da aynı derecede imkân dâhilindedir. Hatta sevdiği ya da beklenti içinde olduğu birisi adına şiir kaleme alıp, onun taltifini kazanma endişesi ve teşebbüsü de olabilir. Bazen fazla tanınmamış ve kendini gösterememiş ya da böyle bir imkânı/gücü olmayan bir kişiye ait eserin/şiirin başkası tarafından sahiplenilmesi veya kendi adına yeniden yazması da gündeme gelebilir. Bir tür intihal ya da iftira sayılabilecek bu hususlar, daha sonraları çeşitli tespitlerle, iyi analizler sonucu ortaya çıkabilecektir. Bu konuda araştırmacılara büyük görevler düşmektedir.

6.4. Araştırmacının veya Okuyucunun Güvenirliği

Sebeb-i teliflerin kendi içinde bir kurgusallık taşıdığı incelememizde vurgulanmıştır. İster uydurma ister hayal isterse de gerçek olsun, itibari bir dünyada planlanan eserin iyi analiz edilmesi gerekir. Bir eserde, şairin savunduğu ya da karşı durduğu değerler noktasında, anlatım sanatlarını, üslup ve sunum özelliklerini bilmek en önemli adımdır. Kelimelerin anlamları, metinden ne kastedildiğinin bilinmesi, başka bir ifade ile birbiriyle iletişim kuran her kelimenin anlamını ve bağlamını bilmek gerekir. Bir örnek vermek gerekirse, tariz sanatının kullanım amacı, sözü dokundurma, laf çakma veya laf sokmadır. İroni kavramına yaklaşan anlamıyla ironik söylem olarak da nitelendirilebilir. Anlam noktasında sözü kapalı ve veya dolaylı biçimde ifade etmek, dokunaklı söz söylemek, iğnelemek olan tariz, dikkatimizden kaçarsa, anlam tespit edilemeyebilir. Böylece eserin yazım amacı veya sürecini tespit sekteye uğrayabilir. Aynı durum sebeb-i teliflerin okunması ve analizinde de geçerlidir. Bu hususu bir örnek çerçevesinde kısaca detaylandırmak yerinde olur. Şöyle ki;

Türkçe eser yazmak istemeyen bir müellifin gerekçelerini sıraladığı bir metin düşünelim. Müellif, Türk diliyle eser yazılamayacağını, Türkçenin dil olarak problemlili

olduğunu, kimsenin bu dille yazılan eseri anlamayacağını ya da kimsenin bu dille yazılmış esere rağbet etmeyeceğini, bunun gereksiz bir gayret olduğunu aktardığını varsayalım. Bu müellif arkadaşı ya da üst rütbede bulunan kişinin onu ikna etmesi sonucu eserini Türkçe yazar. Değerlendirmelerde bulunurken, eserin Türkçe yazımında yazarın ayak dirediğini, daha sonra ikna olduğunu, esasında Türkçe eser kaleme almaya niyetli olmadığını düşünürsek, yanılabilme ihtimalimiz söz konusu olabilir. Müellifin temelde Türkçe yazmak için niyetli olduğu, ancak dönem itibariyle var olan yanlış algıları sıraladığı aktarımlarda görülmektedir. Burada şöyle bir algı ile karşılaşmak da mümkündür: Eğer müellif, eserin Türkçe yazımından kaynaklı olarak ilerde bir eleştiriyle karşılaşır, daha önceden gardını aldığını söylenebilir. Ancak bunun için, eserin tümünün üslup yönüyle incelenmesi gerekir. Yazarın kendi hünerini bu eserle ortaya koyduğu da unutulmamalıdır. Hiçbir zaman bir kimsenin, eserinin olumsuz bir sonuçla karşılaşacağını tahmin ederek eseri kaleme alamayacağını düşünmekte yarar vardır.

Eserin kendisi gibi, hikâyesi olan sebep-i teliflerde müellifin kurgusu gerçekdışı olabilir. Hatta ters bir algıyla dikkatleri o yöne yoğunlaştırmak isteyebilir. Yine kurguya mizahi bir elbise giydirip farklı anlatım yollarına girebilir. Sembolik bir hikâyeye uyarlayıp dikkatleri başka yöne çekebilir. Tüm bunlar karşılaşılan unsurlar olarak, eserin iyi irdelenmesi gerektiğini belirten hususlardır. Kimi zaman anlatılan kurgu tıpatıp, aynen gerçekleşmemiş olabilir. Özellikle şiir meclislerindeki tartışmalar/istekler sonucu yazıldığı söylenen bir eserin sebep-i telifindeki aktarımlarında karşılaşılan bu olgu, daha sonra müellif tarafından sanatçı kimliğinin etkisiyle farklı ifadelerde tanzim edilebilir. Yine bir rüya etrafından şekillenen bir sebep-i telifin, rüyanın aynısının aktararak sunulmamış olması pekâlâ mümkündür.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sebeb-i teliflerin inceleme aşamalarını ve analiz yöntemini belirlemek adına küçük bir adım olan çalışmamızda öncelikle sebep-i teliflerin bir eser ve edebiyat tarihi için yeri ve önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. İncelememiz yalnızca manzum metinlerdeki sebep-i telif bölümleri üzerinde olmayıp mensur metinler hatta küçük bir manzume veya risalenin telif sebebi üzerinde değerlendirmeler içermektedir. Sunulan bilgilere bakıldığında bir metnin yazım sürecini de kapsayan bu husus, eserlerin değerlendirmesi açısından önem arz etmektedir.

Yazım süreci hakkında bilgiler sunan sebep-i teliflerin, yapılan değerlendirmeler ışığında bir bölüm olarak sunulması kadar sunulmamış olması da muhtemeldir. Kimi zaman eserin sonuç/hatime bölümünde eserin yazım sebebine dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Aynı şekilde, herhangi bir eserin mukaddimesi/ön sözü sayılan bölümünde, bu türden hususlara yer verilebilmektedir. Divan dibacelerinin de bu bağlamda değerlendirilebileceği çalışmamızda sıklıkla vurgulanmış olup bu analiz yönteminin ve inceleme aşamalarının sebep-i telif başlığı dışındaki diğer türler için de kullanılabilmesi üzerinde durulmuştur.

Bir eserin sebep-i telif ya da türevi olan bir bölümünün veya bölüm başlığının bulunmaması mümkündür. Eserin herhangi bir yerinde bu türden bir bilginin verilebileceği söz konusudur. Ayrıca sanat ve poetika bağlamında değerlendirmeler içeren bazı kısımlarda bu hususlara atıfta bulunulabilmektedir. Eserin genel yapısından hareketle de tarafımızdan belirlenen araştırma sorularına birer yanıt bulabilmek böylece eserin yazım sebep ve sürecini izlemek mümkün olabilmektedir. Ayrıca eserin edebiyattaki yeri için, başka eserlerdeki bilgilerin kullanılabilmesi gerçeğinden hareketle, incelenen eserde de başka eserler ve şairler hakkında bilgi ve değerlendirme mahiyetinde ipuçlarına ulaşılması imkân dâhilindedir. Belirlenen sorular tespit edilen eserin ilgili

bölümlerine sorulduğunda, sebeb-i telifi bilinmeyen eser hakkında değerlendirme yapma imkânı da doğmuş olabilmektedir.

İncelememizde, *sebeb-i telif*lerin önemi ve muhtevalarının analizlerinde kullanılacak bazı yönergelerin ve yöntemlerin tespiti üzerinde durulmuştur. Değerlendirmelerimizde bir *sebeb-i telif* incelenirken hangi sorular sorularak tahlillerinin yapılabileceği konusunda tematik değerlendirmeler yapmak, esas çıkış noktamız olmuştur. Bir eserin yazım sürecini, sebebini, amacını, hedefini, muhtevasını belirtme ve sınırlarını çizme gibi birçok veriyi kendinde barındıran *sebeb-i telif* ve türevi bölümlerinin incelenmesi için bir yol haritası belirlemek ve bir şablon oluşturmak temel amacımız olmuştur. Eserde sebeb-i telif bölümü yoksa bile araştırmacının bu soruları veya bazılarını tüm esere sorarak bir çıkarsama yapması imkân dâhilindedir.

Çalışmamızın birçok yerinde vurgulandığı gibi, bu araştırmayı yapma amacımız, sebeb-i telif ve türevlerinin incelemelerinde bir yol haritası belirlemektir. Böylece sunulan bilgilerden hareketle verilere ulaşmak, kapsam ve sorular dizgesi bağlamında oluşturulan şablon vasıtasıyla yapılacak olan *sebeb-i telif* analizlerinde bu yol haritasından yararlanılabilecektir. Yapılan değerlendirmeler ve yöntem çalışmaları ile analiz süreçleri, çalışmamızdan önce başka makale ve kitaplarda da vurgulanmıştır. Çalışmamız tarihsel bakış açısı bağlamında önkemilerin değerlendirilmesi, tümünün bir şablon haline getirilmesi ve yeni araştırma sorularının eklenmesiyle oluşturulmuş bir kılavuz mahiyetindedir. Çalışmamız bu türden eser tetkiklerinde, bir taslak ve tasarı olarak düşünülmüştür. Yaptığımız değerlendirmelerimize ve başlıklarımıza eleştiri ve katkı bağlamında, yeni çalışmalarla, yeni sorular dizgesi ve başlıklar da eklenebilecektir.

Yaptığımız değerlendirmelerde sebeb-i telif teriminin ilintili olabileceği tüm hususlara değinilmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı özellikle, sebeb kelimesinin; karşıladığı anlamlar üzerinde durulmuştur. Bir sebeb-i telif bölümünün bir eserin sadece yazımına dair sebepler hakkında bilgi vermediği, farklı konularda veriler barındırdığı çalışmamızın birçok yerinde vurgulanmıştır. Analiz yöntemlerinde ve süreçlerinde bu hususu belirten başlıklar oluşturulmuştur. Son tahlilde, sebeb-i teliflerin kendi içinde bir kurgusalılık taşıdığı ve bir eserin yazım serüveni hakkında birçok noktada temel bilgiler verdiği görüşü savunulmaya çalışılmıştır. Bunların başında, edebiyat tarihine katkı ve sanatçının poetikası hususları gelmektedir.

Makalemizde, analiz yöntemi tespit etmek ve tahlil süreçlerini belirleyebilmek ve bu yöntemi geliştirmek için bazı araştırma sorularına ihtiyacımız olmuştur. İnceleme kısmında genişçe belirtilen bu soruların her biri, bu formatın birer üst ve alt başlığını oluşturmamız konusunda katkı sağlamıştır. Tekrar belirtmekte yarar vardır ki bu maddelerin alt ve üst başlıkları incelenecek olan esere göre farklılık ve değişim arz edebilir. Derlemeler sonucu elde ettiğimiz ve çalışmamızın inceleme kısmında, değerlendirmeler yapıp belirttiğimiz hususlar altı ana başlıkta sunulmuştur. Belirlenen taslak şablonun ana başlıkları aşağıda maddeler hâlinde verilmiştir:

1. Eserin yapısal ve muhteva özelliklerini verme bağlamında sebeb-i telifler
2. Kurgu bağlamında sebeb-i telifler
3. Sebep ve amaçlar bağlamında sebeb-i telifler
4. Edebiyat tarihine katkı bağlamında sebeb-i telifler
5. Sebeb-i teliflerde poetik hususiyetler ya da müellifin manifestosu
6. Sebeb-i teliflerin güvenilirliği

Araştırmacılar, incelememizde belirtilen tüm sebep ve amaçları bir eserde göremeyebilirler, hatta bunların hiçbirisinin bulunmadığı farklı bir sebep-i telifle karşılaşabilirler. Ama temel sorular olan; yapısal bilgiler, sebep-i telifin kurgusu, sebep ve amaçlar, edebiyat tarihi hakkındaki bilgiler, poetik hususiyetlere bir yönüyle ulaşmak mümkündür. Önemli olan temel sorular ekseninde bir esere bakabilmektir.

Araştırmacılar, tüm sorular dizgesini bir sebep-i telif ya da türevi bir metne sorarak inceleyebileceği gibi, bir eseri sadece bir yönüyle değerlendirmek suretiyle de bu sorulardan yararlanabilirler. Bir sebep-i telif, sadece kurgusu yönüyle bir diğeri sebep veya amaçları yönüyle, bir diğeri de poetik veya tarihi bilgileri içermesi yönüyle inceleme alanına dâhil edilebilir. Bu husus, araştırmacının alımlama estetiği bağlamında olabileceği gibi sebep-i telifte öne çıkan hususun değerlendirilmesi şeklinde sınırlandırılabilir. Hatta bir sebep veya amaç bağlamında bir eserin incelenmesi gerekebilir. Örnek olarak; bir şairin Türkçe eser verme hedefi verilebilir. Birkaç eserin sebep-i telifleri, bu başlıkların tümüne, bir bölümüne veyahut sadece birisine göre karşılaştırmalı olarak da inceleme alanına dâhil edilebilir.

Son olarak; belirlediğimiz bu yöntem ve soruların, herhangi bir eserin kaside, kıta özelde de bir gazelin veyahut bir beytin yazım süreci ve sebebi hakkında birer ipucu özelliği taşıyabileceğini vurgulamakta yarar görmekteyiz. Bir gazelin yazılış süreci ve yazım sebepleri ile amaçlarını belirlemek için, belirtilen sorulardan yararlanılabilir. Böyle bir tahlil, yazım sebebi verilsin ya da verilmesin yazılan şiirlerin nedenselliğinin çözümüne katkı sunabilir. Böylece genel edebiyat tarihi ve süreçleri hakkında değerlendirmelerin yapılabilmesine imkân sağlanmış olur.

Kaynakça

- Ayan, G. (2009). Anadolu Sahasında Yazılan Bazı Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Sebebi-i Telifler. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume, 34(3), 227-272
- Dilçin, C. (2013). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Türk Dil Kurum Yayınları.
- Doğan, M. N. (1996). Fuzuli'nin Poetikası. *İlmi Araştırmalar*, 2, 47-72.
- Doğan, M. N. (2002). *Fuzuli'nin Poetikası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Durmuş, T. I. (2011). Mısır-ı Hünerde Kendüyi Satmak Gerek Kişi: Tezkire Önsözleri, Divan Dibaceleri ve Sebebi-i Teliflerde Sanatçı Kendisini Nasıl Satar. *Bilig*, 52, 65-81.
- Erkal, A. (2018). *Divan Şiiri Poetikası*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Haksever, İ. (1999). Münşeât Mecmualarında Sebebi-i Telif. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 55-64
- İpekten, H. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kavruk, H. (2003). *Türkçe Mesnevilerde Sebebi-i Telif*. Özserhat Yayıncılık.
- Kaya, F. E. (2010). *Mesnevilerin Dibace, Sebebi-i Telif, Hatime Bölümlerinde Edebiyat Eleştirisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kuran Büyükkavas, Ş. (2006). Mesneviden Romana Uzanan Sebebi-i Telif Yolu Üst Kurmacaya Mı Çıkar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1(2), 172- 201.

- Kütük R. ve Turan, L. (2011). Mesnevilerin Sebeb-i Te'lif ve Hâtime Bölümlerini Türk Edebiyatı Tarihi Kaynağı Olarak Okumak. (Ed. Hatice Aynur), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI: Mesnevi: Hikâyenin Şiiri*, Turkuaz Yayınları. 221-240.
- Levend, A. S. (1957). *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*. İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Önal, S. (2007). Sebeb-i Teliflerdeki Ortak ve Farklı Temalar. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 35, 105-124.
- Özcan, A. (2020). Osmanlı Kroniklerinde Sebeb-i Telifler Üzerine. *Tarih Dergisi*, 7, 145-159.
- Saraç, M. A. Y. (2014). *Klâsik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
- Tezcan, N. (2010). Sebeb-i Teliflere Göre Mesnevi Edebiyatının Tarihsel Dönüşümü. *Doğu-Batı*, 52, 49-75.
- Tolasa, H. (1979). Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dibace)leri; Lami'î Divanı Önsözü ve (buna göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü. *Journal of Turkish Studies*, 3, 385-402.
- Ünver, İ. (1986). Mesnevi, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 430-563.
- Üzgör, T. (1990). *Türkçe Divan Dibaceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Üzgör, T. (1994). Dibace. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 9, 277-278). İstanbul: TDV Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 193-206.
Geliş Tarihi-Received: 29.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 12.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1196398

Bir Şehir İki Kadın: Leylâ Hanım ile Şeref Hanım'ın İstanbul'u*

One City and Two Women: Leyla Hanım and Seref Hanım's Istanbul

Aysun ÇELİK*

Öz

XIX. asır klasik Türk edebiyatının kadın şairlerinden İstanbullu Leylâ Hanım ile Şeref Hanım, hayatlarını bu kadim şehirde sürdürmüşlerdir. Tahsilli ve aydın ailelerin kızları olan bu iki şair, devrin sosyal ve kültürel ortamlarında bulunmuş, divan meydana getirecek kadar şiirle meşgul olmuşlardır. Divanlarında İstanbul'un türlü manzaralarına pencereler açan manzumeleri, devrin içtimai hayatından, dinî-tasavvufi mekânlarından, eğlence ve mesire yerlerinden izler taşımaktadır.

İstanbul'un kendisi başta olmak üzere Leylâ Hanım, *Anadolu Hisarı, Beşiktaş, Beykoz, Beylerbeyi, Fıstıklı, Göksu, Hünkâr İskeleyi, İstinye, Kâğıthane Kasrı, Kalender, Kandilli, Küçüksu Kasrı, Laleli, Sultan Ahmed Meydanı* için duygularını ve gözlemlerini dile getirmiş; Şeref Hanım ise *Bebek Kasrı, Beşiktaş, Beykoz, Çamlıca, Çengelköy, Fatih, Feshâne, Galata, Hırka-i Şerif Câmii, Lâlezâr, Süleymaniye, Yakacık ve Yenikapı*'dan söz ederek İstanbul'un mekânlarını mısralarında ebedileştirmiştir. Bu çalışmada, çağdaş iki kadın şairin, divanlarında, aynı devrin İstanbul'una bakışı değerlendirilmiş, adı geçen mekânların hangi vasıf ve vesilelerle şiire konu edildiği ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonucunda iki şairin de Mevlevî ve tasavvufa meyilli olmasına rağmen Leylâ Hanım'ın daha çok gezinti ve eğlence yerlerini, Şeref Hanım'ın ise daha çok dinî mekânları şiirlerinde konu edindiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Leylâ Hanım, Şeref Hanım, İstanbul, mekân.

Abstract

The women poets of the 19th century classical Turkish literature, Leyla Hanım and Seref Hanım from Istanbul continued their lives in this ancient city. These poets, who are the daughters of educated and intellectual families, have been found in social and cultural environments of the period and have been engaged in poetry enough to bring a divan. These women wrote poems about Istanbul's various districts and places, and understood the social life of the age, the religious-mystical places, the places of entertainment and travel.

Leyla Hanım, especially Istanbul itself, stated her feelings and observations for "Anadolu Hisar, Besiktas, Beykoz, Beylerbeyi, Fıstıklı, Göksu, Hünkar, İstinye, Kagithane, Kalender,

* Bu konu, 21-23 Haziran 2019 tarihleri arasında Atatürk Üniversitesi Sürekli Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATASEM) tarafından Erzurum'da gerçekleşen "II Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni"nde, "Bir Şehir İki Kadın: Leylâ Hanım ile Şeref Hanım'ın İstanbul'u" başlığıyla tarafımızdan bildiri niteliğinde sunulmuş olup bu makalede konu detaylandırılarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, e-posta: aysuncelik@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4734-1676.

Kandilli, Kücüksu, Laleli, Sultan Ahmed". Seref Hanım eternalized the spaces of Istanbul in her verses by mentioning places such as "Bebek, Besiktas, Beykoz, Camlica, Cengelkoy, Fatih, Feshane, Galata, Hirka-i Serif Camii, Lalezar, Süleymaniye, Yakacik and Yenikapı". In this study, the view of the same era in Istanbul, in the divans of two contemporary poets, has been evaluated, and it has been emphasized in which qualifications and occasions the subject is mentioned in poetry. As a result of the study, it was determined that although both poets were inclined towards Mevlevi and Sufism, Leyla Hanım mostly focused on sightseeing and entertainment places, while Seref Hanım mostly focused on religious places.

Key Words: Leyla Hanım, Seref Hanım, Istanbul, place.

Giriş

Mekânlar, yazarın ruhaniyetinin ve metnin sosyolojik altyapısının tahliline imkân veren unsurlardır. Edipler; bazen mekâna adarlar sözlerini bazen de mekân, ilham olur sözlerine. Mekân, her hâlükârda fert için de millet için de medeniyet için de anlamlı ve zaruridir. Ancak Türkler için bir miktar daha önemli olduğu anlatılarla sabittir. Mesela klasik edebiyat sahasında kaleme alınan nice sefâret-nâme, seyâhat-nâme, şehir-engîz ve fazilet-nâme gibi türler, mekânların edebî birer tezahürü olmuştur. Yine Türk tarihinin bilinen ilk manzumelerinden birinin Çin kaynaklarında geçen bir mekân/yurt şiiri olması da mekânın Türk milletinin dimağındaki karşılığını ortaya koymasından bakımından kayda değerdir:

*Yençişan dağını yitirdik,
Kadınlarımızın güzelliğini aldılar,
Silanşan yaylalarını yitirdik
Hayvanlarımızın otlağını aldılar. (Banarlı, 1983, s. 45)*

Nitekim tek başına bu dörtlük dahi Türklerin eski zamanlardan beri mekâna, "cânı, cânânı, vatanı" gözüyle baktığının sade bir delilidir.

Klasik Türk edebiyatı sahasında; Anadolu vilayetlerinden Arap yarımadasına, Ortadoğu topraklarından Balkan coğrafyasına kadar birçok yerleşim yeri hakkında, o yerin güzellik ve faziletlerini anlatan pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlar içerisinde, özellikle elde edilmesi dinî bir mefkûre, millî bir ideal olan ve en nihayetinde payitaht kılınan İstanbul, şiir ile şehrin sayısız kere bulunduğu nadide bir mekândır. Hadîs-i şerîfin muhatabı bir şehir olarak muhtelif yönleri dolayısıyla kendisine daima kutsiyet atfedilen İstanbul, hemen her divanda kendisine yer bulmuş, bazı şehir-engîzlerin de kaynağı olmuştur. Zira İstanbul, mekân değil makam olarak telakki edilmiştir.

Byzantion'dan Stinpolis'e, Kostantiniyye'ye, oradan Darüssaadet'e, Stambul'a, İslambol'a ve nihayet İstanbul'a uzanan ad serüveni, onun nice millete yurt, nice medeniyete vatan, türlü inançlara da mabet olmasının hikâyesini özetlemektedir. İstanbul, Osmanlı tarihinin başkenti; Osmanlı edebiyatının da baş şehridir.

İstanbul, fethi müteakip, devlet merkezi olarak kısa sürede ilmin, kültürün, sanatın ve bilhassa da edebiyatın başkenti olmuştur. Klasik edebiyatın mümessilleri, daha ziyade İstanbul'da doğmuş, İstanbul'da doymuş yahut İstanbul'da bulunmuşlardır. Yani bugün pek çok edebî eser İstanbul'un havasını teneffüs eden, güzelliklerine nazar eden ediplerin kaleminden çıkmıştır. 19. asrın iki kadın şairi, şehrin iki şairesi, Leylâ Hanım¹ ve Şeref Hanım² da İstanbul'da doğmuş, hayatlarını bu kadim şehirde sürdürmüş, bu şehirden köşeleri mısralarına nakşetmişlerdir.

¹ Leylâ Hanım (d.??-ö.1264/1848) hayatı ile divanı hakkında daha fazla bilgi ve istifade ettiğimiz kaynak için bk. Arslan 2003.

² Şeref Hanım (d.1224/1809-ö.1277/1861) hayatı ile divanı hakkında daha fazla bilgi ve istifade ettiğimiz kaynak için bk. Arslan 2011.

Hayatlarındaki ortaklıklara dikkat edilecek olursa; iki kadın da İstanbul doğumludur. Leylâ Hanım, şair Keçecizade İzzet Molla'nın yeğeni, Şeref Hanım ise, şair Mehmed Nebil Bey'in kızıdır. Yani birisinin dayısı, birisinin babası şair olup şairlikleri ile ilgili genetik ve çevresel imkânları mevcuttur. İkisi de aydın, okuyan yazan, edebiyata aşına bir aile ortamında yetişmiş, saray çevresine ve devlet adamlarına yakın bulunmuşlardır. Fakat ikisi de aristokrat birer aileden gelmelerine rağmen şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla maddi sıkıntı çekmiş ve her ikisine de zaruretleri dolayısıyla devlet tarafından maaş bağlanmıştır. İkisi de devrin sosyal ve kültürel ortamlarında bulunmuş, divan meydana getirecek kadar şiirle meşgul olmuşlardır. Rivayetlere göre; Leylâ Hanım, evlenmiş pişman olmuş, hemen haftasında boşanmıştır. Tahminlere göre; Şeref Hanım ise hiç evlenmemiştir. İki hanım şair de Mevlevî'dir. Bu nedenle Leylâ Hanım (d.? - ö. 1264/1848) Galata Mevlevihanesi haziresine defnedilmiş, Şeref Hanım ise (d.1224/1809? - ö. 1277/1861) Yenikapı Mevlevihane'sinin Muhibler Kabristanı'na defnedilmiştir. Her ikisi de divanlarından izlediğimiz kadarıyla doğal, sosyal, hassas, olaylara ilgili ve topluma dönük birer şahsiyettir. Bu sebeple divanlarında İstanbul'un türlü mekânlarına yer vermiş, çeşitli vesilelerle semtlerinden söz etmişlerdir.

Bu çalışmada; aynı devrin ve aynı şehrin benzer şartlarda yetişmiş iki kadın şairinin divanlarında; yaşadıkları şehri ne şekilde ve ne kadar anlatabildikleri üzerinde durulmuştur.³

A. Leylâ Hanım'ın İstanbul'u

Leylâ Hanım'ın İstanbul'u; Bâkî'den hatıra gök kubbesi, Nedîm'den yadigâr yeryüzü cennetleriyle 19. asrın İstanbul'udur. Leylâ Hanım da bu İstanbul'un gezinti ve eğlence yerlerini, gözde mekânlarını rindane bir eda ile şiirlerine nakşetmiştir.

Dedeleri Konya'dan olan ve bir süre de Bursa'da bulunduğu düşünülen (Arslan, 2003, s. 24) Leylâ Hanım, ömrünün büyük kısmını İstanbul'da geçirmiştir. Ancak manzumelerinde "İstanbul" ismini yalnızca kardeşinin vefatı için yazdığı mersiyede kullanmış, şehri daha ziyade semtleriyle anmıştır. Aşağıda, Leylâ Hanım'ın divanında geçen İstanbul semtleri ve mekânları, alfabetik olarak verilmiştir.

1. Anadoluhisarı

Göksu Deresi'nin İstanbul Boğazı'na döküldüğü yerde, Anadolu tarafında, 14. asırda Yıldırım Beyazıt tarafından inşa edilen Anadolu Hisarı, tarihî ve tabii bakımdan İstanbul'un önemli yapılarından (Eyice, 1991, s. 147). "Boğaz'a dair ilk edebî ürünlerin Hisar ve çevresinde verildiği" düşünülmektedir (Pala, 1996, s. 21). Leylâ Hanım, Anadolu Hisarı'nı bir bina tarihi manzumesinde anmış, Şubaşı Ömer Ağa tarafından kahvehane olarak yapılan bu binanın Anadolu Hisarı'nı bir sevinç merkezine dönüştürdüğünü söylemiştir:

Hisâr-ı Anatoli'da zihî cây-ı sürûr oldı

Göreydi şübhesiz hayrân olurdu nakşına Bihzâd (Arslan, 2003, s. 227)

2. Beşiktaş

İstanbul'un gözde mekânlarından Beşiktaş, tarihi boyunca kültür, sanat ve eğlence merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Beşiktaş adı, bir rivayete göre; "Barbaros'un burada gemileri bağlamak üzere beş taş direk koydurmasıyla ilgilidir. Bir başka rivayete göre ise burada içi insan şeklinde oyulmuş beşiğe benzer bir taşın bulunmasıyla veya

³ Leylâ Hanım ve Şeref Hanım'ın şiirleri incelenirken Mehmet Arslan tarafından yayımlanan divanlardan istifade edilmiştir. Bk. Kaynakça.

Barbaros'un türbesine konan Diplokionion sütunlarıyla ilgilidir." (Gökbilgin, 1992, s. 252-253). Beşiktaş, Leyla Hanım'ın divanında Hünkâr İskelesi'ne davet anlatılırken zikredilmiştir. Hünkâr İskelesi'ne uzak olan Beşiktaş, takati kalmayan şair için seyir programından çıkarılan bir semt olarak ifade edilmiştir:

*Tâkatım kalmadı ben 'azm-i Beşiktâş idemem
Togrısı haste-i hicrânıyım ammâ gidemem
Hele mâderden efendim acı söz işidemem
Kayığı çekdirelim İskele-i Hünkâra* (Arslan, 2003, s. 325-326)

3. Beykoz

Milattan önce 700'lü yıllara tarihlenen varlığıyla Beykoz, halkın ve daha ziyade padişahların en sevdiği dinlenme ve eğlenme mekânlarından biri olarak bilinmektedir. Bir rivayete göre; adını "bey" kelimesi ile "ceviz" anlamına gelen "koz" kelimesinin birleşmesinden almıştır. Diğer bir rivayete göre de Beykoz adı; "bey" kelimesi ile "köy" anlamındaki "kos"un bir araya gelmesinden hâsıl olmuştur. XVIII. yüzyılda İstanbul'un en gözde gezinti merkezi olarak öne çıkmıştır. Beykoz'un bulunduğu bölge; "Anadoluhisarı, Göksu, Küçüksu, Çubuklu, Akbaba, Yuşa Tepesi, Kanlıca" gibi seyir ve ziyaret yerlerini içine alan önemli bir bölgedir (Gökbilgin, 1992, s. 258-260).

Beykoz, Leylâ Hanım'ın ifadesiyle "sevgili ile gezilecek bir mekân" olarak 19. yüzyılda da seyran yeri olarak karşımıza çıkmaktadır:

*Dil-dâr ile Beykoz'da gezüp hayli yoruldum
Fıstıklı'da bir dâde-i bâdâma uruldum* (Arslan, 2003, s. 285-286)

4. Beylerbeyi ve II. Mahmud Sarayı⁴

Anadolu yakasında, bugünkü Üsküdar ile Çengelköy arasında yol üstünde bulunan Beylerbeyi Sarayı, adını Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın buradaki yalısından almıştır. Osmanlı Devleti döneminde bir süre has bahçe olarak kullanılmış, III. Mustafa zamanında buradaki bütün yapılar yıkılmış ve arazi halka satılmıştır. Ancak 1829 yılında II. Mahmûd, Beylerbeyi'nde ahşap bir saray yaptırmıştır (Sözen, 1992, s. 77). Leylâ Hanım Beylerbeyi'ni II. Mahmûd tarafından "mücedded kılınan" saray dolayısıyla anmıştır. Bu sarayın, II. Mahmûd'un sahilde 1829'da yaptırdığı, ahşap saray yahut "Mermer (Serdâb) Köşk" olarak bilinen yapı olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Leylâ Hanım, II. Mahmûd'un bu sarayı yenilediğini belirtmiş; bu kadar güzel bir sahil sarayının benzerini görmediğini söylemiş, burayı havası ruh açan, suyu hayat veren bir yer olarak nitelemiş ve bu yapının Beylerbeyi'ni cennet bağına çevirdiğini ifade etmiştir:

*Zihî sâhil-sarây-ı saltanat dâr-ı meserret kim
Nazîrin görmedim ben görmedi hem dâde-i dünyâ
...
Binâ-yı devleti yümn ile tezyîn itdi dünyâyı
Münever eyleyüp Beglerbegi'n bâğ-ı behişt-âsâ* (Arslan, 2003, s. 204-205)

5. Fıstıklı

Fıstıklı, Beykoz ile birlikte bir gazelde söz konusu edilmiştir. Beykoz'da gezip yorulan şair, Fıstıklı'da bir badem gözlüye vurulduğunu söylemektedir:

⁴ Saraylar, köşkler ve idari yapılar hakkındaki tanıtım bilgileri için ayrıca <http://www.millisaraylar.gov.tr> uzantılı internet sitesinden faydalanılmıştır.

*Dil-dâr ile Beykoz'da gezüp hayli yorulдум
Fıstıklı'da bir dâde-i bâdâma uruldum (Arslan, 2003, s. 285)*

6. Göksu

Göksu, Beykoz'un sınırları içerisinde; deresi ve çayırılarıyla dikkat çeken bir mesire bölgesidir. Edebiyatta, burada yaptırılan Kasr-ı Hümayun/Küçüksu Kasrı ile birlikte anılmaktadır. Bu kasır, padişahların av için geldikleri Beykoz'da, dinlenme mekânı olmuştur (Akpınar, 2013, s. 27). Leylâ Hanım; bir gazelini tahmis ederken Nedîm'in bir manzumesini tahmis ederken Göksu'yu anmaktadır. Manzumeye göre; Leylâ Hanım, bir gün bütün âşıklarla Kandilli'ye gitmiş, burada bir bade içmiş, biraz Mecnunluk eyleyip Leylâ ile sabaha kadar sohbet etmiştir. Sonra da o meşhur gazelin son beytini ekleyerek, Nedîm ile şuh sevgilinin Göksu'daki seyrini ve işretini hatırlatmıştır. Yani Göksu'yu Nedîm vesilesiyle anmıştır:

*Bir kerre hep 'uşşâk ile Kandilli'ye gitdik
Bir cur'a içüp 'aşk ile mecnûnlığa yetdik
Leylâ ile şeb-tâ-be-seher sohbetiñ itdik
Ey şûh Nedîmâ ile bir seyriñ işitdik
Tenhâca varup Göksu'ya 'işret var içinde (Arslan, 2003, s. 141)*

Göksu, Leylâ Hanım Dîvânı'nda eğlence ve gezinti yeri olarak bir kere daha geçmektedir. Bu şarkıda Göksu, Kandilli ile birlikte anılmıştır:

*Gidelim Göksu'ya Kandilli'de mey nûş idelim
Geçüp İstinye'ye bülbülleri hâmûş idelim
Gam-ı dünyâyı Kalender'de ferâmûş idelim
Kayığı çekdirelim İskele-i Hünkâra (Arslan, 2003, s. 325)*

7. Hünkâr İskelesi

Osmanlı Devleti'nin Ruslarla 1833'te imzaladığı antlaşmaya da ad olan Hünkâr İskelesi, Beykoz'da bulunmaktadır. Sultan I. Abdülmecid için yaptırılan ve bugün Hünkâr (Mecidiye) Kasrı olarak bilinen kasrın güneyinde yer almaktadır. Aşağıda verilen şarkıda Leylâ Hanım, "Kayığı çekdirelim İskele-i Hünkâra" diyerek Hünkâr İskelesi'ne davette bulunmaktadır. Manzumenin son dörtlüğünde de Hünkâr İskelesi'ne giderek burada Sultan'ı görebilmeyi ümit ettiğini söylemektedir:

*Var ise rahmîñ efendim bu dil-i bîmâra
Kayığı çekdirelim İskele-i Hünkâra
Açmadan tîr-i kazâ dilde cigerde yara
Kayığı çekdirelim İskele-i Hünkâra (Arslan, 2003, s. 325)*

Şair, "Efendim!" hitabıyla davet ettiği kişi ile birlikte Hünkâr İskelesi'ne giderken Göksu, Kandilli, İstinye ve Kalender'e de uğramak istemektedir:

*Gidelim Göksu'ya Kandilli'de mey nûş idelim
Geçüp İstinye'ye bülbülleri hâmûş idelim
Gam-ı dünyâyı Kalender'de ferâmûş idelim
Kayığı çekdirelim İskele-i Hünkâra (Arslan, 2003, s. 325)*

Bu semtlerde gezdikten sonra yorulacağı için Leylâ Hanım; Beşiktaş'a uğrayacak takatının kalmadığını ve annesinden de azar işitmek istemediğini belirtmektedir:

*Tâkatım kalmadı ben 'azm-i Beşiktâş idemem
Togrısı haste-i hicrânıyım ammâ gidemem
Hele mâderden efendim acı söz işidemem*

Kayıgı çekdirelim İskele-i Hünkâra (Arslan, 2003, s. 325-326)

Şarkının son dörtlüğünde ise Leylâ Hanım, davetlisi ile Hünkâr İskelesi'ne vardığında Sultan'ı görmeyi umduğunu ifade etmektedir. Şairin Hünkâr İskelesi'nde görmeyi arzuladığı sultan, II. Mahmûd yahut I. Abdülmecid olmalıdır:

*İtme Leylâ'ya cefâ yakma amân cânımızı
İşidüp yâr acısın nâle vü efgânımızı
Görelim belki gelür anda o sultânımızı
Kayıgı çekdirelim İskele-i Hünkâra* (Arslan, 2003, s. 326)

Şiirde, 200 yıl öncesinin İstanbul'unda; Göksu gezilen, Kandilli mey içilen, İstinye bülbülleri dinlenen, Kalender ise dünya gamını unutturan bir mekân olarak tarif edilmiştir.

Şarkı formundaki manzume; Nedîmâne olarak tarif edilen şühâne bir üslupla söylenmiştir. Hatta öyle ki şiirin Nedîm'in şu meşhur şarkısını hatırlattığı aşikârdır:

*Bir safa bahşedelim gel şu dil-i nâ-şâda
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'a
İşte üç çifte kayık iskelede âmâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'a*

...

*İzn alub Cum'a namazına deyû mâderden
Bir gün uğrulayalım çerh-i sitem-perverden
Dolaşub iskeleye doğru nihân yollardan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'a* (Macit, 2012, s. 245-246)

İki şarkıdaki davet dili, gidilecek yerlerin tarifi, bilhassa son dörtlükte yer verilen "anne" figürü; Leylâ Hanım'ın Nedîm'den esinlenmesine önemli bir işarettir.

8. İstinye

İstinye, İstanbul'un sahil şeridinde yer alan, doğal bir limanı bulunan, tabii ve tarihî güzellikleriyle meşhur çok eski bir yerleşim bölgesidir. Burada bulunan yalı ve köşkler, İstinye'nin her devirde zenginlerin gözdesi bir mekân olduğunu göstermektedir. İstinya çayırığı da Boğaziçi'nin meşhur mesire yerlerindedir (Gökbilgin, 1992, s. 255). İstinye; *Leylâ Hanım Dîvânı*'nda bülbüllerin dinlendiği bir huzur ortamı olarak tarif edilmiştir:

*Gidelim Göksu'ya Kandilli'de mey nûş idelim
Geçüp İstinye'ye bülbülleri hâmûş idelim
Gam-ı dünyâyı Kalender'de ferâmûş idelim
Kayıgı çekdirelim İskele-i Hünkâra* (Arslan, 2003, s. 325)

9. Kâğıthane Kasrı

Tarihi, İstanbul tarihi kadar eski olan Kâğıthane, konumu ve tabii güzellikleri dolayısıyla her devirde eğlence ve mesire yeri olarak rağbet görmüş; Osmanlı döneminde bu alanda pek çok köşk ve bahçeler yapılmıştır. II. Mahmud'un emriyle Çağlayan Kasrı yenilenmiş ve diğer bazı kasırlar daha inşa edilmiş, böylece Kâğıthane tekrar eski canlılığına kavuşmaya başlamıştır (Aktepe, 2001, s. 168). Leylâ Hanım, beş dörtlükten oluşan bir şarkısında padişahı ve saray ehlini, bahar mevsimi geldiği için Kâğıthane Kasrı'na davet etmektedir. Bu kasırla kastedilen muhtemelen Çağlayan Kasrı'dır:

*Vaktidir ey pâdişâh-ı meh-likâ
Kasr-ı Kâğıd-hâne'de eyle safâ*

Gül açıl bülbüller itdikçe nevâ
Kasr-ı Kâğıd-hâne'de eyle safâ

Dehre fer virdikçe şânıñ sû-be-sû
 Kalmasun dünyâda gam şimden girü
 Bî-karâr oldukça dil mânend-i cû
Kasr-ı Kâğıd-hâne'de eyle safâ

Sürdügiçün pâyıña rûy-ı niyâz
 Reşk-i me'vâdır bahâriyye bu yaz
 Diñle bülbül çaldırup ney ince sâz
Kasr-ı Kâğıd-hâne'de eyle safâ

Gâh gâh itdikçe seyr-i mâh-tâb
 Mâh ide mihr-i cemâliñden hicâb
 Biñ yaşa ey pâdişâh-ı Cem-cenâb
Kasr-ı Kâğıd-hâne'de eyle safâ

Virdi mihr-i tal'atıñ gülzâra fer
 Hep açıldı gonca-i nevresteler
 Söylesün Leylâ kuluñ da güfteler
Kasr-ı Kâğıd-hâne'de eyle safâ (Arslan, 2003, s. 330)

10. Kalender

Boğazın Rumeli kıyısında yer alan Kalender, yeşil bir semt olarak bilinmektedir. Kalender'de yapılan mehtap safaları ve musiki âlemleri meşhurdur (Gökbilgin, 1992, s. 261). Adını 18. yüzyılda Kalender Çavuş'un buraya yaptırdığı sahil saraydan aldığı sanılmaktadır. Leylâ Hanım, Kalender'i dünya gamından uzaklaşmayı sağlayan bir yer olarak tanıtmıştır:

Gidelim Göksu'ya Kandilli'de mey nûş idelim
 Geçüp İstinye'ye bülbülleri hâmûş idelim
 Gam-ı dünyâyı **Kalender'**de ferâmûş idelim
 Kayığı çekdirelim iskele-i hünkâra (Arslan, 2003, s. 325)

11. Kandilli

Bugün Üsküdar sınırları içerisinde bulunan, Boğaz'ın her iki yakasını da geniş bir açıyla görebildiği için seçkin bir gezinti mekânı olan Kandilli, havası ve suyunun güzelliğiyle meşhurdur (Gökbilgin, 1992, s. 259). *Leylâ Hanım Dîvânı'*nda yukarıda "Göksu" maddesinde ortaya konulduğu gibi, ilk olarak Nedîm'in bir gazelini tahmis dolayısıyla Göksu ile birlikte zikredilmiştir.

Bir kerre hep 'uşşâk ile **Kandilli'**ye gitdik
 Bir cur'a içüp 'aşk ile mecnûnlığa yetdik
 Leylâ ile şeb-tâ-be-seher sohbetiñ itdik
 Ey şûh Nedîmâ ile bir seyriñ işitdik
 Tenhâca varup Göksu'ya 'işret var içinde (Arslan, 2003, s. 141)

Bunun haricinde Kandilli iki manzumede daha yer bulmuştur; bunlardan biri şarkı, diğeri gazeldir. Şarkıda Göksu'ya gidilerek Kandilli'de mey içmeye davet vardır:

Gidelim Göksu'ya **Kandilli'**de mey nûş idelim
 Geçüp İstinye'ye bülbülleri hâmûş idelim

*Gam-ı dünyâyı Kalender'de ferâmûş idelim
Kayığı çekdirelim İskele-i Hünkâra (Arslan, 2003, s. 325)*

Gazelde ise, Kandilli yâr ile eğlenilen bir yer olarak tarif edilmiştir:

*Kanı gök kandil o **Kandilli'**deki cünbişler
Bâde-i 'aşka seniñ 'aşkıñ ile kandım idi (Arslan, 2003, s. 306)*

12. Küçüksu Kasrı

Boğaziçi'nde, Küçüksu ile Göksu derelerinin arasındaki alan üzerinde yükselen Küçüksu Kasrı'nın yapımı 1857'de tamamlanmıştır. Ancak bundan önce Sultan I. Mahmud döneminde deniz kıyısına iki katlı ahşap bir saray yaptırılmış, bu yapı Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmûd dönemlerinde de onarılarak kullanılmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde ise bu ahşap saray yerine bugünkü köşk yaptırılmıştır (Eyice, 2002, s. 530-531). Leylâ Hanım da Sultan Mahmûd ile Sultan I. Abdülmecid dönemini idrak etmiş bir şair olarak Küçüksu Kasrı'ndan bir şarkısında söz etmiştir. Manzumesinde Sultan'ın gelişinin Küçüksu Kasrı'na ışık verdiğini anlatmaktadır:

*Kalmadı gam sâye-i lutfuñda ey zill-i Hudâ
Reşk-i me'vâ oldu dünyâ her mahal cây-ı safâ
Makdem-i pâkiñ virüp **kasr-ı Küçüksu'**ya ziyâ
Bendegânıñla hemân zevk eyle şâhım dâ'imâ (Arslan, 2003, s. 320)*

13. Laleli

Bugün Fatih ilçesine bağlı bir semt olan Laleli, Osmanlı yapısı eserleriyle 18. asırdan itibaren varlığını koruyan önemli mekânlardandır. Leylâ Hanım, Laleli'yi; Laleli kâtibinin kızı Rabia Hanım'ın vefatına tarih düşerken söz konusu etmiştir.

***Lâleli'**niñ kâtibiniñ duhteri
Kıldı gülzâr-ı na'îmi cây-gâh*

*Fevtine menkût ile târîhdir
"Râbi'a Hanım fenâdan gitdi âh" (1242) (Arslan, 2003, s. 219)*

14. Sultan Ahmed Meydanı ve Sultan Ahmed Camii Muvakkithânesi

Muvakkithâne, namaz vakitlerinin belirlenmesinde görevlendirilen ve "muvakkit" adı verilen kişilerin kullandığı mekândır. Leyla Hanım, II. Mahmûd'un Sultan Ahmed Camii civarında, yaptırdığı "Muvakkithane"ye tarih düşerken padişahın restorasyona verdiği önemin de altını çizerek ondan övgü ile söz etmiştir. Bu muvakkithane, türbenin Atmeydanı'na bakan yönünde köşede sebil yerine yapılmıştır (Çobanoğlu, 2009, s. 497). Bu vesileyle şair Sultan Ahmed Meydanı'nu da anarak, bu muvakkithane ile meydanın gülistanları kıskandıran bir güzelliğe kavuştuğunu ifade etmiştir:

*Tecdîd idüp her hâneyi ol şeh nice vîrâneyi
Yapdı **Muvakkit-hâne'**yi bî-şübhe mânend-i cinân*

*Şâd oldu cedd-i emcedi Hak vire 'ömr-i sermedî
Meydân-ı Sultân Ahmed'i itmekde reşk-i gülsitân (Arslan, 2003, s. 205-206)*

B. Şeref Hanım'ın İstanbul'u

Leylâ Hanım'dan on üç yıl sonra vefat eden Şeref Hanım'ın İstanbul'u, 19. asrın daha ziyade manevi mekânlarıdır. İstanbul'da yetişen ve hayatının büyük bölümünü burada geçiren Şeref Hanım'ın doğrudan İstanbul'u methettiği şiirleri mevcuttur.

Şair İstanbul'u; saf âşıklarının hazinesi, vefa irfanının merkezi olarak tanıtmış ancak cefa beldelerinin de başı olabileceğini dile getirmiştir:

Genc-i 'uşşâk-ı safâ İstanbul
Cem'-i 'irfân-ı vefâ İstanbul
Olmasa muztaribü'l-hâl Şeref
Sadr-ı buldân-ı cefâ İstanbul (Arslan, 2011, s. 518)

Bir başka şiirde İstanbul'u "İslambol" olarak ifade etmiş ve buna denk, buna eş bir beldenin olmadığını, taşranın kaba bir tarzının olduğunu söylemiştir:

Olmaz İslâmbol'a bir belde 'adîl
Taşranuñ her biri bir gûne sakîl (Arslan, 2011, s. 205-206)

Bir rubaisinde ise İstanbul'a seslenerek onu; irfan hazinesi, beldelerin mahubesi, dostların yurdu olarak tanımlamıştır. İstanbul'a özlemine anlattığı için bu dörtlüğü İstanbul'dan ayrı düştüğü bir zamanda yazdığı düşünülebilir:

Gencîne-i 'irfân olan İslâmbol
Mahbûbe-i buldân olan İslâmbol
Müş tâk seni görmege gâyetle Şeref
Ey mecma'-ı yârân olan İslâmbol (Arslan, 2011, s. 530)

Bunların haricinde İstanbul şu beytin yanı sıra;

İslambol'a oldı sâye-endâz
Ol bâg-ı 'inâyetiñ nihâli (Arslan, 2011, s. 149)

bir de Taceddin Efendi'nin 1846/1847'de "İstanbul payesi" alması sebebiyle bir tarih manzumesinde karşımıza çıkmaktadır:

Şimdi tekrâren dü-bâlâ şânını
Pâye-i İstanbul itdi bî-riyâ
 ...
"Ser-firâz olsa Sitanbûl pâyesi
Kadr-i Tâcü'd-dîn Efendi'yle revâ" (1263) (Arslan, 2011, s. 173)

Şeref Hanım'ın İstanbul'u bu mısraların haricinde; Bebek Kasrı, Beşiktaş, Beykoz, Çamlıca, Çengelköy, Fatih, Feshâne, Galata, Hırka-i Şerif Camii, Lâlezâr, Süleymaniye, Yakacık ve Yenikapı ile şiire yansımıştır.

1. Bebek Kasrı

Bebek Kasrı, Şeref Hanım'ın divanında mehtap seyrine davet edilen bir mekân olarak tarif edilmiştir. Bu kasrın 19. yüzyılda yapılan ve bugün Bebek sahilinde bulunan Hidiva Kasrı olması muhtemeldir:

İster ise seyr-i meh-tâb eylemek
Muntazır teşrifine kasr-ı Bebek
Ferş-i istignâda yatsın subha dek
Kaldı bu şeb şîve-kârım uykusuz (Arslan, 2011, s. 456)

2. Beşiktaş

Tarihi boyunca tabii güzellikleri ile bilinen ve hareketli hayatı ile İstanbul'un önemli bir ticaret merkezi olan Beşiktaş, Şeref Hanım'ın sünnet düğünü için söylediği bir tarih manzumesinde Kadri Efendi'nin Beşiktaş dergâhına şeyh olmasından bahisle geçmektedir. Şeref Hanım'ın Mevlevi olmasına ve şiirde Mevlevilikten bahsetmesine dayanarak bu dergâhtan kastın Beşiktaş Mevlevihanesi olması kuvvetle muhtemeldir.

Kadrî Efendi dediği kişinin de Mevlevihane postnişini Ermenekşeyhizâde Mehmed Kadrî (ö. 1851) olduğunu düşünmekteyiz:

Şeyh olaldan zâtı dergâh-ı Beşiktaş'ın ider
Sengi dürr ü gevher ü yâkûta 'arz-ı rif'ati (Arslan, 2011, s. 183)

Ancak manzumenin devamındaki;

Zâtına Yahyâ Dede ferzendir evlâd eyleyüp
İtdi ol mahdûmı ihyâ mâye-i terbiyyeti (Arslan, 2011, s. 183)

beytindeki "Yahya Dede" ibaresinden de İstanbulluların şehrin manevi bekçisi olarak kabul ettikleri Yahya Efendi'nin Beşiktaş'taki dergâhı da akla gelmektedir.

Şeref Hanım, "Niyaz" başlıklı manzumesinde de Kadrî Efendi'yi methetmekte ve onun Beşiktaş dergâhında şeyh olduğunu tekrar etmektedir:

Tıfl-ı dil dergâh-i Beşiktaş'ın
Oldı biñ cân ile heves-kârı (Arslan, 2011, s. 497)

3. Beykoz

İstanbul'un tarihî yapılarıyla ünlü, zümrüt mekânlarından biri olan Beykoz, Şeref Hanım *Dîvânı*'nda bir vefat tarihi içinde geçmektedir. Manzume, Zeynelabidin Efendi'nin oğlu Beykoz hâkimi Sünûhî Bey'in 1854/1855'te verem nedeniyle ölümü üzerine söylenmiştir:

Söyledim târîh-i mu'cem irtihâlinde Şeref
İtdi huldi hâkim-i Beykoz Sünûhî Beg mekân (Arslan, 2011, s. 203)

4. Çamlıca

İstanbul, Üsküdar'da bulunan, tepelik büyük bir mesire alanı olan Çamlıca, Şeref Hanım'ın bir gazelinde mutluluk yeri olarak geçmektedir:

İştîyâkıyla baña 'âlemi zindân itdi
Aña kıl Çamlıca'yı cây-ı meserret yâ Rab (Arslan, 2011, s. 321)

5. Çengelköy

Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Beylerbeyi ile Vaniköy arasında tarihî ve doğal güzellikleriyle meşhur Çengelköy, Şeref Hanım'ın bir gazelinde geçmektedir:

Gönlüm asıldı kaldı ser-i zülf-i yârda
Çengelköyü'nde ben yalınız âh u zârda (Arslan, 2011, s. 417)

6. Fatih

Fatih, her asırda İstanbul'un en rağbet edilen yerlerinden biri olmuştur. Osmanlı döneminde önemli imar faaliyetleri ile canlılığı korunarak pek çok saray, cami, kilise, çeşme ve yapı ile bugüne ulaşmıştır. Fatih, Şeref Hanım'ın divanında İzzî Efendi'nin Fatih yakınlarındaki evi vesilesi ile anılmıştır.

Kurb-ı Fâtih'de temellük itdi bir menzil hemân
Dâ'imâ der-bânı yâ Rab sıhhat ü devlet ola (Arslan, 2011, s. 191)

7. Feshâne

19. asırda İstanbul'da fes üretimi için bir fabrika olarak faaliyete geçen Feshâne, Şeref Hanım Dîvânı'nda Feshâne rûznamçesi (defterdar/sayman) Fehîm Beg'in karısı Ümeyye Hanım'ın vefatı dolayısıyla anılmıştır:

*Zevcesi rûz-nâmçe-i Fes-hâne'niñ göçdi dirîg
Eyledi magmûm bu mâtemle Fehîm Beg'i cihân* (Arslan, 2011, s. 212)

8. Galata ve Galata Mevlevîhânesi

15. asırda İstanbul'da kurulan Galata Mevlevîhânesi, dergâhın 19. asırdaki şeyhlerinden Mehmed Atâullah Efendi'nin doğumu hasebiyle söz konusu edilmiştir:

*Galata dergehiniñ şeyhin itmiş Hazret-i Mevlâ
Himemde cûd u ihsân u keremde fâ'ik emsâle* (Arslan, 2011, s. 189)

Galata Dergâhı (Mevlevihanesi), bir diğer tarih manzumesinde de Derebeyi Hüseyin Ağa'nın Galata Dergâhı'nın müdavimi ve bendesi olan kızının vefatı vesilesiyle zikredilmiştir:

*Galata dergehiniñ bende-i efgendesidir
Vâsıl-ı Hazret-i Pîr itdi Hudâvend-i Kerîm* (Arslan, 2011, s. 214)

Tarihi boyunca etnik ve dinî bakımdan sıklıkla değişiklik ve çeşitlilik göstermiş olan Galata, Mevlevihane haricinde bir semt olarak da zikredilmiştir. Şeref Hanım, kıtasında bir şuhu Galata diyarına davet etmektedir:

*Olsun ey şûh misâl-i cennet
Makdemiñ ile diyâr-ı Galata
Gel Şeref-zâr ile öpsün ayagın
Muntazır seng ü gubâr-ı Galata* (Arslan, 2011, s. 525)

9. Hırka-i Şerîf Camii

Hırka-i Şerîf Camii, Fatih'te 19. yüzyılda Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır. Şeref Hanım, Abdülmecid Han'ın bu camii imarı dolayısıyla üç adet tarih manzumesi kaleme almıştır. Bu manzumelerde, yapımı Sultan Abdülmecid'e nasip olan eser, muteber bir hayrat olarak tarif edilmektedir:

*Hatîb-i minbere mu'cemle nâsa söyledi târîh
"Du'â it kil namâz yapırdı Hân 'Abdü'l-mecîd câmi'"* (Arslan, 2011, s. 157)

*Eyledim bünyâdına inşâ bu târîhi Şeref
"Hırka-ı 'âlîye Şâh 'Abdü'l-Mecîd yapıdı makar"* (Arslan, 2011, s. 157)

*Müjde it züvvâra bu târîh-i tâmıñla Şeref
"İtdi şeh tecdîd dâr-ı hurka-i pâki bu yıl"* (Arslan, 2011, s. 158)

10. Lâlezâr ve Vâni Dergâhı

İstanbul'un eski semtlerinden olan Lâlezâr, Şeref Hanım'ın divanında Lâlezâr'da bulunan Vâni Ahmet Efendi Tekkesi'nin 1841/1842'de tamiri için düşünülen bir tarih manzumesi sebebiyle zikredilmiştir:

*İdüp bünyâd Lâle-zâr'da itmiş idi hoşnûd
Bu ma'bed ile Vâni Hâci Ahmed cümle pîrânı
...
Şeref gûş eylesinler Kâdirîler tâm târîhin
"Açıldı gül gibi ta'mîr olundu dergah-i Vâni"* (Arslan, 2011, s. 187-188)

11. Süleymaniye

Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine Eminönü semtinde Mimar Sinan tarafından inşa edilen Süleymaniye Camii'nin bulunduğu alan, Hariciye nazırı Ali Efendi'nin Süleymaniye yakınındaki evi için düşünülen tarihte anılmaktadır:

*Kurb-ı Süleymâniyye'de itdi temellük hânesin
Hakkında her bir vechile mes'ûd ide Rabb-i Mecîd (Arslan, 2011, s. 155)*

12. Yakacık

Bugün İstanbul'da Kartal'ın en yüksek tepesi Aydos'daki kent ormanıya "İstanbul'un Balkonu" olarak anılan Yakacık; Şeref Hanım'ın methini ve sevgisini kazandığına göre 19. asırda da tabii güzelliklerle dolu, huzurlu bir yaşamın merkezidir.

Yakacık, Şeref Hanım'ın vazgeçilmez mekânıdır. İstanbul'un dışına pek çıkmadığı düşünülen şair için Yakacık'ın çok özel bir yeri olup defaten zikretmesine bağlı olarak elli üç yıllık ömrünün önemli bir kısmını burada geçirdiği söylenebilir.

Bir gazelinde, ağıyardan yakasını kurtarıp yâri ile Yakacık'a kadar zevk ve işret içinde gittiğini anlatmaktadır:

*Yakayı kurtarup ağıyardan Yakacığ'a dek
Berây-ı zevk o meh-i pâ-y-dâr ile gitdim (Arslan, 2011, s. 388)*

Bir kıtada ise "Yakacık'ı yakandan atma, Yakacık'a dikkat ve hikmet nazarıyla bak ki dünya yüzünde onun gibisi yoktur" diyerek buraya hayranlığını dile getirmektedir:

Kıt'a Der-Medh-i Yakacık

*Yakacıktır diyüp atma yakadan 'ayn-ı dikkatle
Nazar kıl var mı bak mânend ü misli rû-yı dünyâda
Zemîni hoş hevâsı mu'tedil âbı güzel mutlak
Hudâ her gûşesinde eylemiş bir zevk âmâde (Arslan, 2011, s. 517)*

Diğer bir kıtada ise "Yakanı yırtıp Yakacık'a git, orada Şeref'in halini dostlarına anlat" diyerek Yakacık'ta uzun süre bulunduğunu ve orada hâlâ ahabının var olduğunu ifade etmektedir:

*Yakañı çâk iderek var Yakacık'da söyle
Şeref iñ hâlini ey nâme ahıbbâya biraz*

*Dâne-i hûn-ı sirişkiyle donandı cismi
İtdi bî-çâreyi 'aynıyla felek nahl-i kiraz (Arslan, 2011, s. 517)*

Bir başka kıtada da Yakacık'a olan özlemine kelimelere dökmektedir:

*Yâda geldikçe gönül zevk u safâ-yı Yakacık
Haşre dek eyleyelim medh u senâ-yı Yakacık
Bu letâfet bu gûşâyış birisinde yokdur
Hep seyir yerlerini eyle fedâ-yı Yakacık (Arslan, 2011, s. 527)*

Bir diğer kıtada ise, "Yakacık'ın adını anmak isterim, vasıflarını sözlerime dökmek isterim; ahabına, etrafına, dağlarına selamlarımı götür ey saba rüzgârı!" diyerek hasretini ilan etmektedir:

*Yâd eylemek ismini merâmum Yakacığın
Evsâfına hasr oldu kelâmum Yakacığın
Ahabına etrafına küh-sârına neşr it
Ey bâd-ı sabâ turma selâmum Yakacığın (Arslan, 2011, s. 527)*

Bunların haricinde Yakacık, Rıza Efendi adlı bir zatın yaptığı ev için düşünülen tarih manzumesinde zikredilmiştir. Yakacık burada; suyu leziz, havası latif, benzersiz bir mesire olarak tarif edilmiştir:

*Âbı lezîz hevâsı latîf arzı bî-nazîr
Yok bir mesîre-geh Yakacık gibi hoş-nümâ* (Arslan, 2011, s. 172)

Diğer bir tarihte de Şeyh Sadreddîn Efendi'nin manevi evladının Yakacık'taki vefatı vesilesiyle anılmıştır:

*Yakacık'da Şeyh Sadrî'd-dîn Efendi'niñ meded
Ma'nevî evlâdı oldı vâsıl-ı Rabb-i Gafûr* (Arslan, 2011, s. 200)

13. Yenikapı Dergâhı

Bir Mevlevî dergâhı olan Yenikapı Dergâhı, Şeref Hanım'ın bir izdivaç tarihi manzumesinde zikredilmiştir:

*İtmişdi nesli de kamu Monlâ-yı Rûm'a ser-fürû
Cây eyledi Yeñi Kapu dergâhın ol 'âlî-nijâd* (Arslan, 2011, s. 154)

Sonuç

Her çağda âlemin ve âdemin nazargâhı olan İstanbul, bir tarih ve tabiat şehri olduğu kadar bir şiir ve şair şehridir. Doğal manzaralarıyla, tarihî yapılarıyla, mimarisiyle, peyzajıyla edipler başta olmak üzere bütün sanatkârları tesiri altında bırakan bu sihirli şehri konu ettiğimiz çalışmada; çağdaş iki kadın şairin divanlarında, aynı devrin İstanbul'una bakış incelenmiş, adı geçen mekânların hangi vasıf ve vesilelerle şiire konu olduğu ortaya konulmuştur. Leylâ Hanım'ın divanındaki İstanbul; Anadolu Hisarı, Beşiktaş, Beykoz, Beylerbeyi, Fıstıklı, Göksu, Hünkâr İskeleyi, İstinye, Kâğıthane Kasrı, Kalender, Kandilli, Küçükusu Kasrı, Laleli, Sultan Ahmed Meydanı'ndan oluşmaktadır. Şeref Hanım ise Bebek Kasrı, Beşiktaş, Beykoz, Çamlıca, Çengelköy, Fatih, Feshâne, Galata, Hırka-i Şerif Camii, Lâlezâr, Süleymaniye, Yakacık ve Yenikapı'yı çeşitli nedenlerle anarak İstanbul'un bu mekânlarını mısralarında ebedileştirmişlerdir. Bu mekânların, bugün 19. asırdaki isimleriyle yaşamaya devam etmeleri dikkate değerdir.

Leyla Hanım ile Şeref Hanım, aile cihetinden devlet adamlarına yakın bulduklarından herhangi bir kadına göre İstanbul'da daha çok seyran eylemiş olabilirler. Fakat 19. asrın ilk yarısında doğal ve tarihî güzellikleri ile gün gibi parlayan İstanbul, şair meşrep bu hanımların şiirlerine "tasvir" bakımından yeterince yansıtılmamıştır.

İki şair de Mevlevî ve tasavvufa meyilli olmasına rağmen Leylâ Hanım daha çok gezinti ve eğlence yerlerini, Şeref Hanım ise daha çok dinî mekânları konu edinmiştir. Ayrıca Leyla Hanım'ın rindane üslubuna karşın, Şeref Hanım'ın mutasavvıfane tavrı dikkat çekmektedir. Leyla Hanım'da Nedîm'in etkisi açık olup gezinti yerleri öne çıkmakta iken Şeref Hanım, Yakacık haricinde diğer mekânları ekseriyetle tarih düşürme vesilesi ile söz konusu etmiştir.

Bu iki şairden başka, diğer Osmanlı ediplerinin de eserleri incelenerek İstanbul'un şairdeki tasavvuru, şiirdeki tezahürü ortaya çıkarılmalıdır. Zira İstanbul için yazılan her şiir, söylenen her şarkı, yakılan her türkü, eski İstanbul'un eskimeyen ruhundan izler barındırmaktadır. Ve öyle ki İstanbul'u takdis ettiğimiz bu metinler, İstanbul'un tilsimini geleceğe taşımaktadır.

Kaynakça

- Akpınar, Ş. (2013). Klasik Türk Edebiyatında Beykoz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 18-39.
- Aktepe, M. (2001). Kâğıthane. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, s. 166-169). İstanbul: TDV Yayınları.
- Arslan, M. (2003). *Leylâ Hanım Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, M. (2011). *Şeref Hanım Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi.
- Çelik, A. (2019). Bir Şehir İki Kadın: Leylâ Hanım ile Şeref Hanım'ın İstanbul'u. *II Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni*, 21-23 Haziran 2019, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sürekli Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATASEM), (Basılmamış Bildiri).
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, C. 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Çobanoğlu, A. V. (2009). Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, s. 497-503). İstanbul: TDV Yayınları.
- Eyice, S. (1991). Anadoluhisarı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, s. 147-149). İstanbul: TDV Yayınları.
- Eyice, S. (2002). Küçüksu Kasrı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, s. 530-532). Ankara: TDV Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1992). Boğaziçi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, s. 251-262). İstanbul: TDV Yayınları.
- Macit, M. (2012). *Nedîm Divânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pala, İ. (1996). Divan Şiirinde Boğaziçi. *İstanbul Armağanı-2 (Boğaziçi Medeniyeti)* (19-38). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Sözen, M. (1992). Beylerbeyi Sarayı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, s. 77-78). İstanbul: TDV Yayınları.
- <http://www.millisaraylar.gov.tr> [Erişim Tarihi: 03.06.2022].

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 207-220.

Geliş Tarihi-Received: 04.10.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1184265

Süle Fakîh'in *Yûsuf ve Zelîhâ* Mesnevisinin Yeni Bir Nüshası

Description of a New Copy of Süle Fakîh's Yusuf ve Zeliha Masnavi

Handan BELLİ*

Öz

Bu makalede Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesinde kayıtlı, Yûsuf u Züleyhâ hikâyesini konu alan *Yûsufiyye* başlıklı mesnevi incelenerek yazma eserin tanıtılması amaçlanmaktadır. Yazma eser, Yûsuf'un düş görmesi hadisesiyle başlamaktadır. Eserde besmele, tahmîd, tevhîd, münâcât vb. manzumeler ve sebab-i te'lif gibi mesnevinin giriş bölümünde olması gereken alt başlıklar mevcut değildir. Nüshanın istinsah tarihi Muharrem 11 H 1213/M 1798 olarak belirtilmiştir. Türk edebiyatında yazılmış ve Yûsuf kıssasını konu alan *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevileri ile Sivas Ziya Bey nüshası karşılaştırıldığında nüshanın Süle Fakîh'in (ö. ?) *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisine vezin ve içerik yönünden benzerlik gösterdiği görülmüş ve bu benzerlikler makalede tablolarla gösterilmiştir. Eser üzerine yapılan incelemeler sonucunda bu yazma eserin 17 nüshası tespit edilen ve Süle Fakîh'e ait olduğu belirtilen *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisiyle birçok benzerliğinin olması sebebiyle bu eserin diğer bir nüshası olarak düşünülmüştür. Ancak eser ile ilgili bir diğer husus ise metnin sonunda yer alan "Yarluğusun yazan Hakîrî diyesün" mısrası bu yazma eserin Süle Fakîh'in *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisine nazire olabileceğini de akla getirmektedir. Eserin son iki sayfasında yazı tipinin değişmesi ve hareke kullanılmaması bu sayfaların başka bir müellif tarafından ve farklı bir yüzyılda yazıldığı ihtimalini de doğurur. Bu sayfaların sonradan yazılması ve Süle Fakîh ifadesinin geçmemesi farklı bir ismin kullanılması eserin bu son iki sayfasının zeyl olabileceği ihtimalini de güçlendirir. Yazma eser içerisinde son sayfada geçen isim dışında eserin müellifine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Eser hakkındaki bilinmeyen hususlar bu makale içerisinde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süle Fakîh, Yûsuf ve Zelîhâ, Ziya Bey Kütüphanesi, Yûsufiyye, mesnevi.

Abstract

In this article, it is aimed to introduce the manuscript by examining the masnavi titled *Yûsufiyye*, which is about the story of Yûsuf u Züleyhâ, registered in the Sivas Ziya Bey Manuscript Library. The manuscript begins with the dreaming of Yusuf. In the work, basmala, tahmid, tawhid, munajat etc. There are no subtitles that should be in the introductory part of the masnavi, such as poems and reason. Information about the reason for writing and the author of the work is not included in the copy. The copy date of the copy is stated as Muharrem 11 H 1213/M 1798. When the *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevi, which was written in Turkish literature and was about the story of Yusuf, and the Sivas Ziya Bey copy were compared, it was seen that the copy was similar to Süle Fakîh's (d.). As a result of the

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya/Türkiye, e-posta: handan.belli@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7732-7912.

examinations on the work, 17 copies of this manuscript were identified and it can be considered as another copy of this work, since it has many similarities with the Yûsuf and Zelîhâ mesnevi, which is stated to belong to Süle Fakîh. However, another point about the work is that the line "Yarluğusun writes Hakîrî/Hasîrî" at the end of the work brings to mind the idea that this work is a nazire or an addendum to Süle Fakîh's Yûsuf ve Zelîhâ mathnawi. The change in the font and not using gestures on the last two pages of the work also raises the possibility that these pages were written by another author and in a different century. The fact that these pages are written later and the expression Süle Fakîh is not used strengthens the possibility that these last two pages of the work may be an appendix, using a different name. Apart from the name on the last page of this manuscript, there is no information about the author of the work. These unknown issues about the work are discussed in the article.

Keywords: Süle Fakîh, Yûsuf and Zelîhâ, Ziya Bey Library, Yûsufiyye, masnavi.

Giriş

Türk edebiyatında mesnevi nazım şekli, XIII. yüzyıldan itibaren uzun metinlerin, hikâyelerin yazılmasında kullanılan bir nazım şeklidir. Mesnevi nazım şekli özellikle manzum hikâyecilikte sık kullanılarak ikili aşk hikâyelerin anlatıldığı edebî bir tür olarak da bilinmektedir. İslamiyet sonrası yazılan bu hikâyelerin ilk kaynağı da ekseriyetle Kur'an'daki kıssalar, dervişler arasında yayılmaya başlayan enbiya ve evliya menkıbeleri din ulularının yaşamları ve kahramanlıkları çevresinde beliren anlatılar olmuştur (Levend, 1967, s. 71).

Hız. Yûsuf'un başından geçen olayların anlatıldığı, İslamî literatürde en güzel kıssa olarak bilinen Hız. Yûsuf'un kıssası gerek Batı gerek Doğu literatüründe önemli bir yere sahiptir. "Yalnız Müslüman şarkın değil, klâsik şark edebiyatlarının, en meşhur hikâyelerinden biri, şüphesiz ki 'Yûsuf Hikâyesi'dir. Bu edebiyatların klâsik devrelerinde, mükemmel edebî eserler halinde işlenmiş olan bu hikâye, şark ve garp münekkittleri ile edebiyat tarihçileri tarafından üzerinde en fazla eser yazılmış olan bir hikâyedir" (Dolu, 1952, s. 419). Yûsuf kıssasını konu alan ilk metinler, Yûsuf Sûresi'nin tefsiri şeklinde Arap diliyle mensur olarak yazılmıştır. Kıssanın edebî ilk örneği Arap edebiyatında yazılmış olan Gazalî'nin (ö. 1126) *Bahru'l-Mahabba* adlı eseridir. Bu alanda yazılmış diğer bir eser ise İbnü'l-Cevzî Abdurrahman Ali Muhammed Ebu'l Cemalüddin'in (ö. 1201) *Ez-zehrü'î Enûk Fî Kıssatî Yûsuf u Sıddîk* başlıklı Yûsuf suresi tefsiridir (Muş, 2000, s. 42-43). Ebû Hafs Sirâcü'd-dîn b. Ömer b. İbrahim el-Ensârî el-Avsî el-Mâlikî el- Müzekkir (ö. ?) tarafından yazılan aynı konuyu işleyen *Zehrü'l Kimâm fî Kıssati Yûsuf Aleyhi's-selâtü ve's-Selâm* adlı eser de bilinmektedir (Türkdoğan, 2011, s. 38).

Fars edebiyatında ilk *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevileri X ve XI. yüzyıllarda Ebu'l Müeyyed-i Belhî (ö. ?), Bahtiyârî-i Ahvâzî (ö. ?) ve Firdevsî'nin (ö. 1020) yazdığı çeşitli kaynaklarda belirtilmiş olsa da bu eserler günümüze ulaşmamıştır (Şanlı, 2010, s. 1332). Fars edebiyatında *Yûsuf u Züleyhâ* yazar şairlerin en önemlilerden biri Mollâ Câmî'dir (ö. 1492). Câmî'nin 1483'te yazdığı *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi Türk edebiyatında bu türde yazılmış mesnevileri de etkilemiştir. Türk edebiyatında Hamdullah Hamdî (ö. 1503) ve Abdurrahman Gubârî (ö. 1566) tarafından esere nazire yazılmış ve birçok şair eseri Türkçeye tercüme etmiştir (Karakaya, 2012, s. 131).

Türk edebiyatında Yûsuf ve Zelîhâ arasındaki hikâye, *Leylâ ile Mecnûn* hikâyesinden sonra en çok rağbet edilen mesnevi konularından biri olmuştur. Türk edebiyatında bilinen ilk *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi 1232-1233'te Ali (ö. ?) tarafından hece vezniyle yazılmıştır. Ali'nin eseri Fars edebiyatındaki örneklerine benzememesi açısından orijinallik gösterir. Kronolojik olarak Türk edebiyatında Ali (ö. ?), Kırımlı Mahmûd (ö. ?) ve Haliloğlu Ali (ö. ?), Süle Fakîh (ö. ?), Şeyyâd Hamza (ö. 1348), Erzurumlu Darîr (ö. ?), Garîb (ö. ?), Kırımlı Abdü'l-Mecîd (ö. ?), Ahmedî (ö. ?), Şeyhoğlu Mustafa (ö. 1413), Hamdullâh Hamdî (ö. 1503), Çâkerî Sinan (ö. 1495), Abdülvahhâb (ö. ?), Hatâyî (ö. ?), Dur

Big (ö. ?), Hâmidî (ö. 1516), Bihiştî Ahmed Sinan (ö. 1512), Bekâî (ö. ?), Kemâlpaşa-zâde (ö. 1534), Bursalı Celilî (ö. 1569), Likâî (ö. ?), Nimetullâh (ö. ?), Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), Karamanlı Kâmî Mehmed (ö. 1545), Ziyâî Yûsuf Çelebi (ö. ?), Manastırlı Kadı Sinan (ö. ?), Gubârî Abdurrahmân (ö. 1566), Şikârî (ö. 1584), Şerîfî (ö. ?), Manastırlı Celâl (ö. 1574), Bağdadlı Zihnî Abdülcelil (ö. 1614), Bursalı Hevâî Mustafa (ö. 1608), Halvetî (ö. ?), Rif'atî Abdülhay Çelebi (ö. 1669), Hevâî Abdurrahmân (ö. 1710), Köprülü-zâde Esad Paşa (ö. 1911), Ahmed Mürşidî (ö. 1760), Molla Hasan (ö. 1761), Kerküklü Mehmed Nevrûzî (ö. ?), Nurmuhammed Andelîb (ö. 1770), Bilâl (ö. 1790), Mehmed İzzet Paşa (ö. 1914), Ref'et (ö. ?), Süleyman Tevfik Bey (ö. ?) *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi kaleme alan şairlerdir (Karakaya, 2012, s. 132-133).

Batı edebiyatlarında Yûsuf kıssası üzerine yazılan metinlerde Züleyhâ'nın Yûsuf'a olan aşkı ön plana çıkmaktadır. Batı edebiyatında Tevrat kaynak alınarak oluşturulmuş eserler arasından İspanyolca yazılmış Ticnor'un *Poema de José*'si ve müellifi meçhul olan *Legendas de Jose* eserleri ilk olarak bilinmektedir. Her iki eserde de Yûsuf ve Potifar'ın karısının aşkı esas konu olarak anlatılmaktadır (Dolu, 1952, s. 420).

Doğu edebiyatlarında *Kuran-ı Kerim*'de "Yûsuf" sûresindeki kıssayı konu alan edebî metinlerde Yûsuf'un kardeşlerinin kıskançlığı ve Yûsuf'un babası Yakup peygamberin Yûsuf'a duyduğu sevgi ve çocuklarına karşı merhameti öncelikli olarak işlenir. Edebî metinlerde kıskançlık ve sevgi konularının ardından Züleyhâ'nın aşkı işlenir. *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevileri aşk mesnevileri kategorisinde yer almaktadır (Kartal, 2013, s. 283).

Nüsha Tavsifi

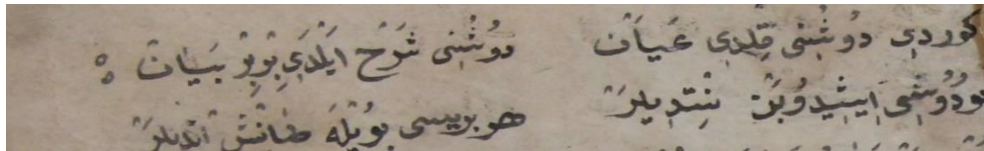
Bahattin Hasbek'in özel kütüphanesinde yer alan onun vefatı üzerine 2016 Sivas Ziya Bey Yazma Eser kataloğuna bağışlanan eser, *Yûsufiyye* adıyla, Türk Edebiyatı alanına, 811.216 numara ile kayıtlanmıştır. Nüshanın başı ve sonu eksik olup eserin içerisinde herhangi bir müellif ismine rastlanmamıştır. Eser, 21.5x15 ve 19x11 sayfa ölçülerinde harekeli nesih olarak yazılmıştır. Eserde der-kenarlar az da olsa mevcuttur. Eserde iki beytin sayfa kenarlarına yazılmış olduğu görülmekte, üç varakta ise mavi renkli kalemle yazılmış bir takım sayılar ve birkaç notla karşılaşılmaktadır.

Eser, mukavva bir kapak ile kaplanmıştır, başında ve sonundaki eksik sayfalar ve sayfa kenarlarındaki bazı yırtıklar sebebiyle yıpranmış bir görüntüye sahiptir. *Yûsufiyye* kütüphane kataloğuna 116+1 varak şeklinde kaydedilmesine rağmen yazma eser incelendiğinde toplamda 123 varak olduğu görülmüştür. 123 varaktan oluşan nüshanın baştan iki veya üç yaprağının eksik olduğu mesnevinin konusuna bakılarak tahmin edilmektedir. Eserin her sayfasında satır sayılarında farklılıklar olmakla birlikte en az 15 en fazla 20 satır yer aldığından nüshada standart bir satır sayısı takip edilmemiştir. Bu sebeple nüsha muhtelif satırlıdır. Her sayfada iki sütun bulunmaktadır. Eser, 4277 beyitten oluşmaktadır.

Fotoğraf 1. Eserin dış kapağı ve ilk sayfası.

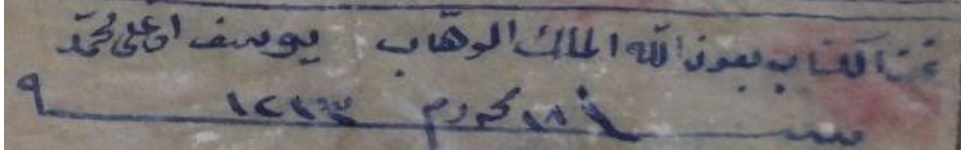
Eser, filigransız, sarı renkte (saman sarısı) kâğıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserin adı, yazma eser kapağına sonradan tükenmez kalem ile “Yûsufiyye” şeklinde ilave edilmiştir.¹ Dış kapaktan sonra vikâye yaprağı yoktur veya yırtılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Eser, doğrudan konuyu anlatan beyitlerle başlamaktadır.

Fotoğraf 2. Eserin giriş bölümü.

¹ Eserle Yûsufiyye adı sonradan eklenmiş olup metnin içinde bu ad tekrardan geçmemiştir.

Eserin sonunda yer alan “Temmetü'l-kitāb bi-‘avnillāhi'l-melikü'l-vehhāb Yūsuf oğlu Muhammed Sene 1213 Muḥarrem 11” ifadesinden ve katalog kaydından eserin müstensihinin Yūsuf oğlu Muhammed adlı kişi olduğu anlaşılmaktadır.

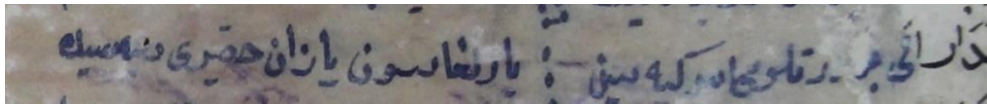
Fotoğraf 3. Eserin müstensihi ve istinsah tarihi ile ilgili not.

Nüshada sayfa numaraları kullanılmamış, sayfaların sıralanışı ayaklarla sağlanmıştır.

Bulgular

Ziya Bey nüshasında² kitap birleştirilirken yazının bir kısmı bu birleşim yerinde kalmıştır. Yazmanın sağda yer alan sayfanın sol sütunlarındaki mısraların sonu, sol sayfanın da sağ sütundaki mısraların başı bu birleşme yerinde kalması sebebiyle kelimelerin son iki harfi, ilk iki harfi veya kelimenin tamamı okunamamaktadır. Bu durum, eserin bulunduğu yerde iyi muhafaza edilmediğini veya kâğıdın tahmin edildiği gibi 18. yüzyıla değil daha eski bir yüzyıla ait olabileceğini düşündürmektedir. Bu sebeple nüsha metin tamiri yapılarak okunabilmekte ancak elimizde başka nüsha olmadığında bazı yerlerde metin tayini yapmak güçleşmektedir. Özellikle nüshanın a sayfalarında kafiye oluşturan kelimelerin eksik olduğu kısımları tayin etmek kolay iken, nüshanın b sayfalarındaki beyitlerin başındaki ilk kelimeleri tayin etmek daha da zorlaşmaktadır. Kütüphanede yer alan bu eserin orta kısmı kütüphane görevlileri tarafından açıldığında kâğıdının kolaylıkla yırtıldığı, bu sebeple eserin mikro filmlerinin eser tam açılmadan çekildiği belirtilmiştir. Eser bir şahsın kütüphanesinde yer aldığı için yazmanın bu derece yıpranmış olması saklanma koşullarına dikkat edilmediğini de akla getirmektedir.

Eserin sonunda yer alan, mesnevinin sonuç bölümünü oluşturan iki sayfanın harekelendirilmediği yazı karakterinin ve mürekkep renginin farklı olduğu görülmektedir. Eserin bu son sayfalarında kısmen yırtıklar mevcuttur, bu bölümlerde müellif isminin zikredilip edilmediği bilinmemekte diğer sayfalarında ise müellifi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Benzer şekilde eserin zahriye yaprağında müellif ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu sebeple kütüphane kataloğuna kaydedilirken eserin müellifinin belli olmadığı belirtilmiştir. Nüshada temellük kaydına rastlanmamıştır. Eserin son sayfasında yer alan “Yarluğusun yazan Ḥakîrî/ Ḥaşîrî diyesün” mısrasında eseri yazan için af ve dua istenir.

Fotoğraf 4. Eserin dua bölümündeki beyit.

Yukarıda geçen beyitte “Ḥakîrî” veya “Ḥaşîrî” şeklinde de okunabilecek bu kelime mahlas olarak düşünülürse bu eserin Yūsuf u Züleyhâ mesnevisi yazan bir şairin eserine nazire olabileceği de akla gelmektedir, ancak eser içerisinde eserin nazire olduğuna dair herhangi bir ifade yer almaz. Ḥakîrî ve Ḥaşîrî nazire yazan şairler bağlamında düşünüldüğünde Türk edebiyatında Ḥaşîrî mahlaslı bir şaire rastlanmazken, Ḥakîrî (ö.

² Makalenin bundan sonraki bölümünde bu nüsha için Ziya Bey Nüshası adı tercih edilecek ve ZB nüshası şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

1585) adından Azeri edebiyatında *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi yazan bir şaire rastlanmakta ancak bu şairin Azeri Türkçesinin dil özellikleriyle eserlerini yazması elimizdeki eserin bu şaire ait olabilme ihtimalini zayıflatmaktadır (bk. Koçak, 2006). Hakîrî mahlasını kullanan bir diğer şairin de “Darîr-i hakîr Mustafâ b. Yûsuf el-Mevlevî” adıyla bilinen Erzurumlu Darîr (ö. ?) olduğu bilinir. Bu şairin de *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi kaleme alması ve eserinde kendisi için “Hakîrî” ifadesini kullanması araştırmamızı bu şaire yöneltmiş ancak onun kaleme almış olduğu mesneviyle ZB nüshasının benzer olmadığı görülmüştür (bk. Karahan, 1985). Tezkirelerde adı zikredilen diğer bir Hakîrî ise divan ve tekke şairi olan Mehmed Hakîrî Efendi (ö. 1772)dir. Ancak bu şairin bilinen eserleri arasında bu mesneviden bahsedilmez (bk. Kesik, 2014). *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisinde* adı geçen fakat mahlası Hakîrî değil Hâkirî olan bu mahlasa benzer bir diğer şair ise Sinan Ümmî'nin oğlu olan Süleyman Hâkirî (ö. 1718)dir. Hayatı ve eserleri hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız bu şairin de bir *Yûsuf u Züleyhâ* yazdığı hakkında bir bilgi mevcut değildir (bk. Aral, 2014). Bu mürada geçen “Hakîrî” kelimesi mahlas olarak düşünülmeyp hakir anlamıyla kullanıldığı da düşünülebilir. Bu bağlamda hakîr olan manasında acizlik bildiren sıfatların da mahlas olarak kullanıldığı bilinmektedir. “Bu tür mahlaslar daha çok dinin ve özellikle tasavvufun kendi nefsinin küçük görme, Allah'ın büyüklüğü karşısında kulun aciziyetini ortaya koyma, ‘karıncayı bile incitmeme’ esprilerine dayanmaktadır.” (Yıldırım, 2000, s. 1106). Hasîrî, kelimesi mahlas olarak düşünüldüğünde tezkireler ve edebiyat tarihlerinde böyle bir şaire rastlanmamıştır. Bu kelime ile ilgili iki okuma şekli ise metin içindeki diğer kelimelere bakılarak tek bir

okumaya indirilebilir. Bu bakımdan mahlas olabileceği düşünülen kelimesinin yazımında yer alan kaf veya sad harfine benzeyen harfi tayin etmek için metindeki diğer kaf ve sad harflerine bakıldığında kelime başında kafın şeklinde ve kelime ortasında ise şeklinde yazıldığı görülmektedir. Metindeki sad harfinin geçtiği kelimelere bakıldığında ise harfin şeklinde yazıldığı görülür. Bu kelime örneklerine bakıldığında ve harflerin yazılışı dikkate alındığında mahlas olabilecek bu kelimenin “Hakîrî” şeklinde okunmasının daha doğru olduğu düşünülmektedir.

Mesnevinin içerisinde çeşitli uzunluklarda 12 adet gazel bulunmaktadır. “Şi‘r-i Yûsuf ve Şi‘r-i Zelîhâ” başlıkları ile yazılan gazeller 5, 6, 7 ve 8 beyitten oluşmaktadır. Mesnevinin içerisindeki başlıklar Farsça yazılmış, ancak Farsça tamlamaların yazımında bazı hatalar yapılmıştır. Eser, fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilün vezniyle yazılmıştır.

Sivas Yazma Eser Kütüphanesinde bulunan *Yusûfiyye* adlı eser Türk edebiyatında yazılmış olan diğer *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevileri ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda ZB nüshasının en çok Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf ve Zelîhâ*'sı ile Süle Fakîh'in *Yûsuf ve Zelîhâ*'sına benzediği görülmüştür.¹ “Süle Fakîh'in *Yûsuf ve Zelîhâ*'sı ile Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf ve Zelîhâ*'sı arasında beyit ve mısra benzerliklerinin olduğu bilinmektedir. Ancak her iki eser hacim ve nazım tekniği, dil ve içerik bakımından birbirinden ayrılmaktadır (Kartal, 2013, s. 283).

¹Çalışma içerisinde yer alan karşılaştırmada Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisi için İbrahim Taş'ın (2017), Süle Fakîh'in *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisi için ise Kazım Köktekin'in (1994) hazırlanmış oldukları metinlere bakılmıştır.

Tablo1. Şeyyad Hamza ve Süle Fakih'in *Yûsuf ve Zelîhâ* Mesnevileri ile ZB Nüshasının (*Yûsufiyye*) Karşılaştırılması.

	Şeyyâd Hamza'nın <i>Yûsuf ve Zelîhâ</i> Mesnevisi	Süle Fakih'in <i>Yûsuf ve Zelîhâ</i> Mesnevisi	ZB Nüshası (<i>Yûsufiyye</i>)
Başlık	Dastân-i Yûsuf 'alayhi's-salâm va hâzâ aḥsanu'l-kaşâşî'l-mubâarak	Hazâ Kitâb-ı kışşa-i Yûsuf Peyğamber 'Aleyhi's-selâm	Başlık bulunmamaktadır.
İlk Beyit	Taḥrî adın aḥuban girem söze Tâ ki ene Taḥrî'dan rahmet bize (1)	Evvel adı Taḥrînuñ Allâh durur Ḳanda-ısañ ol saña hem-râh durur (1)	Eksik sayfalar dolayısıyla yok.
Mahlas Olan Beyit	Şeyyâd-ı Ḥamza kemîne ḳul senüñ Yazuğın bağışlağıl yâ Rab anuñ (1527)	Ola kim bu dertlüyi esirgeye Yarlığadum Süle Faḳî diye (4490) bu dertlüyi esirgeyesin Yarluğasun yazan Ḥaḳîrî diyesün ³ (4268)
Son Beyitler	Eyle rahmet ḳoşana eşidene 'Afvuñ hem şefâ'at et yazana (1528)	Taḥrînuñ rahmeti şol cân için Kim okursa Fâtiḥa yazan için (5004)	Her kim añarsa bu kitâb şâhibin Ḥayra yazsuñ şerrini geritse kâtibin ⁴ (4276)
	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât Biñ günâhı 'afv eder bir şalavât (1529)	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât Cehl zûlmettür 'ilim âb-ı ḥayât (4999)	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât Bin günâhın def' ider bir şalavât (4277)

Süle Fakih'in ve Şeyyad Hamza'nın yazmış olduğu *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevileri ile *Yûsufiyye* arasında aynı konunun anlatıldığı bölümlerdeki beyitler karşılaştırılmış, bu metinlerde aynı konunun benzer kelime ve terkiplerle anlatıldığı görülmüştür. *Yûsufiyye*, Yûsuf'un düş görmesi hadisesiyle başlamaktadır. Mesnevide "âğâz-ı destân" bölümünden önce yer alan besmele, tahmîd, tevhîd vb. giriş bölümüne ait manzumeler ve sebep-i telif başlığı eksik sayfalar nedeniyle bulunmamaktadır.

Tablo 2. Süle Fakih'in ve Şeyyad Hamza'nın yazmış olduğu *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevileri ile ZB Nüshasının (*Yûsufiyye*) Benzer Beyitlerinin Karşılaştırılması

Şeyyad Hamza'nın <i>Yûsuf ve Zelîhâ</i> Mesnevisi	Süle Fakih'in <i>Yûsuf ve Zelîhâ</i> Mesnevisi	ZB Nüshası (<i>Yûsufiyye</i>)
Döndi bunlar söyledi eytdi baba	Bunlar eydür ḳurt ne ola ey baba	Bunlar eydür ḳurt ne olur ey baba
Biz var-iken ḳurd anı ḳaçan	<u>Kamumuzdan</u> gele Yûsuf'ı	<u>Katumuzdan nece</u> Yûsuf'ı ḳapa

³ ZB nüshasında vezne uygunluk için birçok kelimedede imlâ, zihâf yapmak gerektiği görülmüştür. Bu durumlar dipnotta belirtilmezken bazı mısralarda fazla hece olduğu görülmüş, bu vezin kusurları dipnotta belirtilmiştir. Makale içerisinde vezin kusurlarının bir kısmı giderilmiş, ancak beyitlerin yazımında asıl metindeki vezin kusurları görülmesi için mısralar nüshadaki şekliyle yazılmıştır. Metnin tamamının yayınlandığı çalışma içerisinde ise vezin kusurları giderilmeye çalışılacaktır.

⁴ Beyitte vezin çıkmamaktadır.

ķapa (50)	ķapa (252)	(41)
Biz varuruz Yûsuf'ũn bilesine Ķurd mı gelür Yûsuf'ũn yöresine (51)	Ejdehâ gelürise dürtevüz Pâre pare eyleyüben yırtavuz (253)	Ejdehâ gelürise dürtevüz Pâre pare eyleyüben yırtavuz (42)
Ya'ķüb eşitdi anı āh eyledi Ķurdı yerinden eşit kim n'eyledi (52)	Fil ü gergedân böyürür arşlan Gelürise helāk ola ol zamân(254)	Fil ü arşlan olur ise gezen arşlan ⁵ Gelürise helāk olur ol zamân (43)
Yûsuf'ũn başını yur öper ķucar Gözlerini sürmeler mâverd saçar (53)	Revâ mıdur bize gönlüñ yigine Bize yakın gele orada diñe (255)	-
Yûsuf'ũn bağlar ķuşaķ berk beline Verdi ķardaşları elin eline (54)	Yûsıf'ı girü saña getürevüz Bir ķılı gitmeye saña virevüz (256)	Yûsıf'ı girü saña getürevüz Bir ķılı gitmeye anı virevüz (44)

Yapılan karşılaştırmalar neticesinde *Yûsufiyye* ile Süle Fakîh'in *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisi arasında büyük oranda benzerlik olduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki karşılaştırmada da görüleceği üzere metnin baş kısmındaki beyitler hariç diğer bölümlerinde yer alan beyitlerin birbiriyle çok fazla örtüştüğü görülmektedir. Süle Fakîh'e ait olduğu düşünülen *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisinin şimdiye kadar tespit edilebilen 17 nüshası vardır (bk. Dolu, 1952, s. 426-431; Salman, 1990, s. 15-16; Köktekin, 1994, s. 13-17; Tanyıldız, 2020). Kazım Köktekin (1994) tarafından Süle Fakîh'in *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisinin 17 nüshasından üç nüsha seçilerek ve bu nüshalar karşılaştırılarak bir metin elde edilmiştir. Bu çalışma öncesinde de eser üzerine iki bitirme tezi (Sevindik, 1970; Yünüak, 1970) ve bir yüksek lisans tezi (Salman, 1990) hazırlanmıştır. Köktekin (1994), üç nüshayı karşılaştırılarak 4600 beyitlik hacimli bir metin elde etmiştir. Bu nüshalar Türk Dili Kurumu Kütüphanesi No: A 140 (K Nüshası); Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Özege Kitaplığı, Agah Sırrı Yazmaları Bl. No: 318 (Ö Nüshası); Konya Büyükşehir Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehir ve Müze Kütüphanesi, Koyunoğlu Müze Kitaplığı No: 11846 (İK Nüshası)dır.

Tablo 3. Süle Fakîh'in *Yûsuf ve Zelîhâ* Mesnevisi ile ZB Nüshasının Karşılaştırılması.

Kazım Köktekin'in Hazırladığı Süle Fakîh'in <i>Yûsuf ve Zelîhâ</i> Mesnevisi	ZB Nüshası
<u>Nice</u> gördi ise düşün söyledi Şerh <u>ķıldı</u> düşüni hem söyledi (211)	Nice ⁶ gördi düşüni ķıldı 'ayân Düşünü şerh eyledi bir bir beyân (1)
<u>Ķün</u> bu sözi işidüp gör n'itdiler <u>Herbiri</u> böyle tanış itdiler (212)	Bu düşün işidüben n'itdiler <u>Her birisi</u> böyle tanış itdiler (2)
Didiler kim atamuza varalum Dört yañadan ŧuruban yalvaralum (213) hep atamuza varalum Dört yañadan ŧuruban yalvaralum (3)

⁵ Beyitte vezin çıkmamaktadır.

⁶ Mısranın ilk kelimesi katlanan sayfa kenarı sebebiyle görünmemektedir, "nice" kelimesi diğer nüshaya bakılarak eklenmiş ve vezindeki eksiklik giderilmiştir.

Ya ‘küb’a <u>tapu</u> selām eylediler Yūsuf’ı dileyüben söylediler (218)	Ya ‘küb’a selām <u>du’ā</u> eylediler Yūsuf’ı dileyüben söylediler (8)
Didiler <u>kim</u> teferrüce <u>giderüz</u> Yūsuf’ı dağı bile <u>iledevüz</u> (219)	Didiler <u>biz</u> teferrüce <u>gidevüz</u> Yūsuf’ı <u>hem</u> dağı bile <u>ilevüz</u> (9)
Varalum oynyalum hoş gülelüm Yine aluben Yūsuf’ı gelelüm (222)	Varalum oynyalum hoş gülelüm Yine aluben Yūsuf’ı gelelüm (12)
Gözlerinden yaş revān oldu açar Göz ucıyla Yūsuf’a çünkü bakar (224)	-
Ey <u>tamar</u> içre benüm kıanlarum Ey benüm <u>yiğitlerüm</u> arşlanlarum (226)	Ey <u>tamarlar</u> içre benüm kıanlarum Ey benüm <u>yiğitlerüm</u> arşlanlarum (15)
Zinhār işbu dileği siz <u>söylemen</u> Yūsuf için baña nesne söylemen (227)	Zinhār işbu dileği siz <u>eylemeñ</u> Yūsuf için baña nesne söylemen (16)
-	İşbu gice benim bir düşün olur Ol düş içre bir ‘aceb işüm olur (17)
<u>Düşde gördüm on iki kuzı gezer</u> <u>Yazılarda otlayuban çok gezer</u> (228)	<u>On iki kuzı gördüm yazıda</u> ⁷ <u>Bir yazudur kim niceleri azıda</u> ⁸ (18)
<u>Ol arada bir bölük kurtlar gelür</u> Aradan bir körpe <u>kuzuyu</u> alır (229)	<u>Gördüm anda bir nice kurtlar gelür</u> Aradan bir körpe <u>kuzumu</u> alır (19)
<u>Nice kim</u> arduna düşdüm bulamadum Kıancaru vardugını hiç bilmedüm (230)	Ardına düşdüm <u>anı</u> bulamadum Kıancaru vardugını <u>ben</u> bilmedüm (20)
Hem <u>düşümden</u> <u>korqaram</u> <u>hem</u> <u>Tangrıdan</u> <u>Tangrı</u> <u>buyurmadı</u> <u>oynamaq</u> <u>neden</u> (231) (Köktekin, 1994, s. 83-85)	Hem <u>düşimde</u> <u>korqaram</u> <u>ben</u> <u>Teñriden</u> <u>Çünkü</u> <u>emri</u> <u>olmadı</u> <u>oynamaq</u> <u>neden</u> ⁹ (21)

İnceleme sonucunda ZB nüshasının İK nüshasıyla aynı kola ait olduğunu gösteren benzer kullanımlara daha fazla rastlanması bu nüshalarının aynı kola ait olduğunu göstermektedir. Örneğin Köktekin’in hazırlamış olduğu metinde 229-250. beyitler K ve Ö nüshasında yok iken, İK ve ZB nüshasında bu beyitler mevcuttur. Bununla birlikte bazı başlıkların da K nüshasında ve ZB nüshasında olmadığı görülmüştür. Beyitler ve başlıklar arasındaki bu farklılıklar tüm yazma eserlerin arasında görülebilecek bir hususiyettir. Ayrıca ZB nüshasında beyitlerin anlamının daha net olduğu görülmektedir. Örneğin aşağıdaki örnekte Süle Fakih’in *Yūsuf ve Zelîhâ* mesnevisinin 221. beytinde K nüshasında “tobdoludur” şeklinde yazılmışken Ö, İK nüshasında “dürlü dürlü” şeklinde yazılmıştır. Bu kelime K nüshasındaki gibi ZB nüshasında da “tobdoludur” şeklinde yazılmış ve bu kullanım beytin anlamını daha anlaşılır kılmaktadır:

“*Gül ü reyhān sünbül ü benefşeler*
Yaz gündür dürlü dürlü mişeler” (Köktekin, 1994, s. 84)

“*Güli reyhān sünbülü meneşeler*
Yaz gündür tobdoludur mişeler” (ZB Nüshası)

Benzer şekilde K nüshasında ve ZB nüshasında “yavuz” kelimesi kullanılırken, İK ve Ö nüshalarında “melül” kelimesi kullanılmıştır. Beytin anlamına göre her iki sözcüğün de uyduğu görülmektedir.

⁷ Beyitte vezin çıkmamaktadır.

⁸ Beyitte vezin çıkmamaktadır.

⁹ Beyitte vezin çıkmamaktadır.

“Ya ‘kûb anda diñledi bu sözleri
Göñlü melûl oldu doldı gözleri” (Köktekin, 1994, s. 84)

“Anda¹⁰ Ya ‘kûb diñledi bu sözleri
Göñlü yavuz oldu ıoldı gözleri” (ZB Nüshası)

ZB nüshasında diğer nüshalarda olan bazı kelimelerin eski kullanımlarının değil daha yeni kullanımların tercih edilmesi ZB nüshasının muhtemelen diğer nüshalardan sonra istinsah edildiğini göstermektedir. Örneğin K, İK ve Ö nüshasında yer alan “aşurı” (Köktekin, 1994, s. 90) kelimesi yerine ZB nüshasında “üstüne” kelimesi kullanılmış, benzer şekilde İK ve Ö nüshasında “gelevüz diyevüz” şeklindeki kullanımı yerine (Köktekin, 1994, s. 88) K ve ZB nüshasında bu kelimenin “gelelüm diyelüm” şeklindeki günümüz Türkçesine daha yakın olan şekli tercih edilmiştir. Bu örnekler ZB nüshasının diğer nüshalara göre daha yakın bir dönemde yazıldığını doğrular niteliktedir. Ancak bu durum bazı kelimeler için tam tersi şekilde de seyredebilmektedir. ZB nüshanın 18. yüzyılda yazıldığı ancak EAT dil özelliklerini de bazı kelime ve eklerde koruduğu görülmektedir.

Süle Fakîh'e ait olan bu mesnevinin bazı nüshalarındaki gazellerde mahlas kullanımıyla karşılaşılırken ZB nüshasındaki gazellerde de mahlas kullanılmaması dikkat çeker.

Tablo 4. Süle Fakîh'in *Yûsuf ve Zelîhâ* Mesnevisi ile *Yûsufiyye*'deki İki Gazelin Karşılaştırılması:

Kazım Köktekin'in Hazırlamış Olduğu <i>Yûsuf ve Zelîhâ</i> Mesnevisindeki Gazel	ZB Nüshasındaki Aynı Gazel
<p>Şi'r-i Fakî Zihî muṭlaḳ pâdişâh kim ol durur Emrini ol ḳamulara bildirür Deñiz içinde şadefler ḳarnını Dürr-i mercân ile anı doldurur Bir kulın zîr ü zemîne indürür Bir ḳulını ma'sûm iken öldürür Birisini yüz yaşıla öldürür Anuñ işleri ḳamu ḫikmet durur Kimse bilmez bu nice ḫâlet durur Bir ḳulısını düni gün ağladur Birini yıl on iki ay güldürür Söyle Fakî daḫı 'ışḳından anuñ Hiç üşenmez dâ'imâ bu bal durur</p>	<p>Şi'ri Yûsuf 'Aleyhi's-selâm pâdişâh muṭlaḳ oldurur Emrini ḳamulara hem bildürür Deñiz içinde şadefler ḳarnını La'l-i yâḳût dürr-i cevher ṭoldurur Bir ḳulın zemîn yire indürür Bir ḳulın¹¹ tâ 'arşa degin ḳaldurur Bir kulını gice gündüz ağladur Bir ḳulın yıl on iki ay iñledür Anuñ ef'âli ḳamu ḫikmetçündür Kimse bilmez bu nicesi ne ḫâldür Söyle daḫı ḳışşa 'aşḳına anuñ Hiç üşenmez dâ'imâ bülbül durur</p>
<p>Şi'r-i Fakîh Yûsuf u Zelîhâ Sen daḫı şabr it dilege iresin Maḳşüduñ bağında güller diresin Şabrıla müşkillerin âsân ola Şabrıla Firdevse varup giresin Bir ölümsüz dirlige uğrayasın Cum'adan cum'aya didâr göresin Nice yıl lezzet bulup ḫayrân olup Didâra ḳarşu müstenbî ṭurasın Şabr iderseñ sen daḫı söyle Fakî</p>	<p>Şi'r-i Ḳışşa-i Ḫikâyet-i Zelîḫa Sen daḫı şabr it maḳsûda iresin Maḳşüduñ bağında güller diresin Şabrıla müşkil işlerin âsân ola¹² Şabrıla Firdevs bağına giresin Şabrıla cennette biñ ḫûri ḳızı Öpüben yüzüñ yüzine süresin Ol kim bir dirlige uğrayıben Dâ'imâ cum'a gün didâr göresin Nice yıl lezzet görüb ḫayrân ola</p>

¹⁰ Bu mısradaki sayfa kenarında kalan, görünmeyen kelime diğer nüshaya bakılarak metin tamiri yapılmıştır.

¹¹ Bu kelime yazmada “kulını” şeklinde yazılmış ancak vezne uygunluk bakımından “kulin” şeklinde yazılması daha uygun olacaktır.

¹² Beyitte vezin çıkmamaktadır.

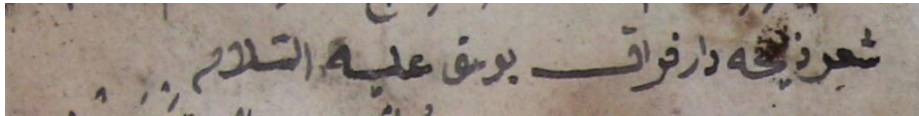
Evliyâlar irdigüne iresin	Dîdâra karşı münevver çurasın Şabr iderseñ sende söyle ey şehâ Evliyâlar irdügine iresin
---------------------------	--

ZB nüshasının son yaprağı farklı bir mürekkeple ve farklı bir el yazısı ile yazılmıştır. Bu sayfalarda olay akışında ve beyit bütünlüğünde herhangi bir kesinti olmadığı görülmekte ancak müstensih değişikliği olduğu düşünülmektedir.

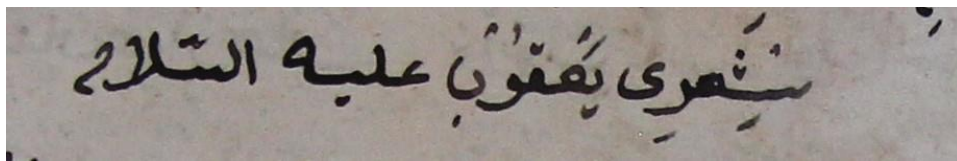

Fotoğraf 5. Eserin son iki sayfası

ZB nüshasındaki başlıklar diğer nüshalarla karşılaştırılmış bu nüshada başlıkların daha az olduğu görülmüştür. Kazım Köktekin'in oluşturduğu tenkitli metinde 53 başlık bulunurken elimizdeki nüshada 20 başlık ile karşılaşılmaktadır. Eserin diğer nüshalarında olduğu gibi başlıklar çoğunlukla Farsça yazılmıştır. Ancak bazı başlıklar da Farsça imlaya uyulmuş bazı başlıklarda ise dikkat edilmemiştir. ZB nüshasında 12 başlıkta ise Şi'r kelimesinden sonraki izafet kesresi "ی" harfi ile gösterilmiştir. Nüshada geçen başlıklardaki izafet kesresinin doğru gösterimi ve yanlış gösterimine birer örnek aşağıda verilmiştir:

Fotoğraf 6: ZB Nüshasındaki izafet kesresinin doğru yazımının olduğu "Şi'r-i Zeliha der- firak-ı Yusuf 'aleyhi's-selam" başlığı.

Fotoğraf 7: ZB Nüshasındaki izafet kesresinin yanlış yazımının olduğu "Şi'r-i Ya'kub 'Aleyhi's-selam" başlığı.

Halk hikâyeciliği geleneğinin etkisiyle ilk dönem mesnevileri sanat kaygısından uzak sade, anlaşılır bir dille yazılmıştır. Bu eserlerin birçoğu köy odalarında okunarak kulaktan kulağa taşınarak yazıya geçirilmiştir. Bu nüshada tamlamaların yazımında uyulması gerekli olan gramer kaidelerine bu sebeple uyulmadığı tahmin edilmektedir.

Yûsuf ve Zelîhâ'nın ZB nüshasında vezin kusurları da oldukça fazladır, bu kusurlar metin tamiri yapılarak giderilmeye çalışılmıştır. Bazı beyitlerde veznin uygun olması için imale ve zihafalara başvurulmuştur. Özellikle beyitlerdeki vezin kusurlarının mesnevinin diğer nüshalarında vezni bozan kelimenin eş anlamlısı kullanılarak çözülmeye çalışıldığı veya müstensih tarafından vezin dikkate alınmadan bazı kelimelerin eş anlamlılarının tercih edildiği düşünülmektedir. Müstensihin vezni bozan kelime tercihleri sebebiyle şiir bilgisinin ve aruza hâkimiyetin zayıf olduğu tahmin edilmektedir:

“*Sen dahı şabr it dilege iresin*
Maşsüduñ bāğında güller diresin” (Köktekin, 1994)

“*Sen dahı şabr it maşsüda iresin*
Maşsüduñ bāğında güller diresin” (Yûsufiyye)

ZB nüshasında “dilek” kelimesi yerine mesnevinin veznine uygun olmayan “maksûd” kelimesi kullanılmıştır. Süle Fakîh’le aynı dönemde yaşadığı bilenen Ahmet Fakîh’in şiirlerinde de birçok vezin kusuruyla karşılaşmıştır. Bu durum aruz vezninin ilk kullanıldığı yıllardaki eserlerin çoğunda görülmektedir (Günşen, 2010, s. 233). Eserin ait olduğu yüzyıldaki şiirlerde vezin kusurlarının olması bilgisinden hareketle fazlaca vezin kusurlarının olduğu bu nüshanın daha eski bir nüsha olabileceğini düşüncesini de akla getirmekte, fakat vezin kusurları nüshanın eski bir nüsha olması konusunda tek bir ölçü değildir. “Eğer metin tenkidinden amaç müellif nüshasına mümkün olduğunca yaklaşmaksa bu tip eserleri çalışırken ‘vezin’ kriterini varyant tercihinde dikkatle kullanmak gerekecektir. Vezin kusurlarıyla dolu bir eserde de varyant farklılıkları arasından vezne uyan varyantı tercih etmek elbette doğru olur. Ancak bu tür durumlarda vezin kriteri öncelikli ve temel bir kriter olarak görülmemelidir” (Köksal, 2012, s. 195). Vezin ile ilgili böyle durumlarda net bir kararın verilmesi mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Türk Edebiyatında yazılmış *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisi ile Ziya Bey Kütüphanesindeki *Yûsufiyye* mesnevisi karşılaştırıldığında nüshanın Süle Fakîh’in *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisine vezin ve içerik yönünden benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu benzerlikler çalışma içerisinde tablolaştırılmıştır. Eserin başında mesnevinin yazılış sebebine ve müellifine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Nüshanın son sayfasında geçen “Hakîri veya Hasîrî” şeklinde okunabilecek olan mahlaslarla Türk edebiyatında *Yûsuf u Züleyhâ* yazan bir şaire rastlanmamıştır. Edebiyat tarihlerinde Hakîrî mahlaslı birkaç şair ile karşılaşmış, ancak bu eserin müellifi olup olmadığı şairler hakkında elde bulunan bilgi azlığı sebebiyle tespit edilememiştir. Ayrıca bu eserin Süle Fakîh’in mesnevisine nazire olma ihtimali de bu inceleme sonucunda ortaya atılan tezlerden biridir. Nazire olarak yazılan bir mesnevide bu durumun mesnevi içerisinde belirtilmesi beklenmektedir, ancak böyle bir ifadeye nüshada rastlanmamıştır. ZB nüshasının içerisinde “Süle Fakîh” adına dair bir ifadenin geçmemesi bu nüshanın Süle Fakîh’in *Yûsuf ve Zelîhâ* mesnevisinin “Fakîh” adı geçmeyen nüshalarına bakılarak istinsah edildiğini akla getirirse de ZB nüshasının son sayfasında bir mahlasa rastlanmış, bu nüshalarda ise mahlasla karşılaşmamıştır. Bu anlamda ZB nüshasının diğer nüshalardan bu mahlas beyti sebebiyle farklı olduğu düşünülmektedir. Bu noktada mahlasın geçtiği son iki sayfada yazı tipi değiştiği için Hakîrî mahlaslı bir şairin bu mesneviye zeyil yazmış

olabileceği ihtimali de düşünülmektedir. Ayrıca mesnevi incelendiğinde eserin, halk hikâyeciliği geleneğinin etkisiyle sanat kaygısından uzak sade, anlaşılır bir dille yazılan ve köy odalarında okunarak kulaktan kulağa taşınarak yazıya geçirilen eserlerden biri olduğu düşünülmektedir. Nüshadaki Farsça tamlamaların yazımında uyulması gerekli olan gramer kaidelerine uyulmadan yazılmasının ve beyitlerde vezin hatalarının olmasının mesnevinin yukarıda belirtilen şekilde yazıya geçirilmesinin etkili olduğu tahmin edilmektedir.

Kaynakça

- Aral, A. E. (2014). Hâkirî, Süleymân, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr>, [Erişim Tarihi: 15. 11. 2022].
- Dolu, H. C. (1952). Yûsuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4, 419-445.
- Günşen, A. (2010). Eski Türkiye Türkçesinin Kurucularından Ahmet Fakîh ve Kitâbu Evsâf-i Mesâcidi'ş-Şerîfe'nin Dili Üzerine. *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, 1-2 Aralık 2010, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 225-265.
- Karahan, L. (1985). *Darîr, Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Karakaya, B. (2012). Garibin Yûsuf u Züleyhâ'sı. *TÜBAR*, XXXI/Bahar, 129-168.
- Kartal, A. (2013). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Kesik, B. (2014). Hakîrî, Mehmed Hakîrî Efendi, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr>, [Erişim Tarihi: 15. 11. 2022].
- Koçak, A. (2006). *Leyla vü Mecnun, Tebrizli Hakiri, Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Köksal, M. F. (2012). Metin Neşrinin Ana Esasları. *TÜBAR*, XXXI/Bahar, 179-209.
- Köktekin, K. (1994). *Süle Fakîh'in Yûsuf ve Zeliha'sı (İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. <https://ia802807.us.archive.org/22/items/Kuran-Kerimzerine-Meal-TefsirTecvidVbKitaplar/Diyanet-Kuran-Yolu-Turkce-meal-veTefsir.pdf>, [Erişim Tarihi: 12.07.2021].
- Levend, A. S. (1967). Divan Edebiyatında Hikâye. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 15, 71-117.
- Muş, Z. (2000). *Arap ve Türk Edebiyatlarında Yûsuf u Züleyhâ Hikâyelerinin Mukayesesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Salman, R. (1990). *Süle Fakîh Yusuf u Zeliha (XIV. Yüzyıl) (Dil Özellikleri-t.metin-seçmeli sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Sevindik, A. (1970). *Sula Fakîh'in Yusuf u Züleyha'sı, Metin ve İndeks*. İstanbul: Bitirme Tezi.
- Şanlı, İ. (2010). Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Bilinmeyen Eski Türkçe Şerhi. *Turkish Studies*, 5(1), 1328-1345.

- Şeyyâd Hamza (2017). *Yûsuf u Zelîhâ*. (Haz. İbrahim Taş). <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56443,seyyad-hamza--yusuf-ve-zelihapdf.pdf?0>, [Erişim Tarihi: 03.02.2022].
- Tanyıldız, A. (2020). Sulı (Süle, Sula, Süli, Suli, Sule) Fakîh. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ahmet Yesevi Üniversitesi, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/suli-sule-sula-suli-suli-sule-fakih>. [Erişim Tarihi: 01.09.2021].
- Türkdoğan, M. (2011). *Klasik Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78432/klasik-turk-edebiyatinda-yusuf-u-zuleyha-mesnevileri.html>. [Erişim Tarihi: 10.01.2022].
- Yıldırım, A. (2000). Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatında Mahlas. *Erdem*, 12(36), 1055-1119.
- Yûsufiyye. Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi. *Cedid Yazma Eser Kataloğu*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 15575.
- Yünüak, A. B. (1970). *Sula Fakîh'in Yusuf ile Züleyha'sı (Metin-İndeks)*. İstanbul: Bitirme Tezi.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 221-238.
Geliş Tarihi-Received: 30.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1212452

Bir Meddahın Biyografisi: Tulûî'nin Bilinmeyen Şiirleri

A Meddah's Biography: Tului's Unknown Poems

İbrahim KOLUNSAĞ*

Öz

Tulûî, tezkire ve diğer biyografik kaynaklarda adı geçmeyen bir 17. yüzyıl divan şairidir. *Paşa-nâme* isimli tarihî mesnevisi, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Fethi'ni işleyen *Pesendide-nâme* adlı kasidesi ve yine aynı sultanın atlarını övmek amacıyla kaleme aldığı rahşiyye türündeki kasidesi şairin literatürde bilinen eserleri ve hayatına dair yapılan çıkarımların dayanaklarıdır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde şairin şiirlerini içeren ve daha önce üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış bir yazma, Tulûî'nin bilinen eserlerine bir yenisini ekleme ve bu eserlerden yapılan biyografik çıkarımlara katkı sağlama imkânıyla bu makaleye konu olmuştur. Makalede, Tulûî'nin hayatı, eserleri ve şairliği hakkında bilgiler aktarılmış, bahsi geçen yazma tanıtılmış, şiirlerin şekil özellikleri belirtilmiş, muhtevaya dair tespitler örnek beyitler eşliğinde sıralanmış ve şairin bilinmeyen şiirleri yayımlanmıştır. Sonuçta, kendisini sultanın meddahu olarak niteleyen Tulûî'nin Sultan IV. Murad'dan sonra Sultan İbrahim'e intisap etme süreci Osmanlı himaye sisteminin şiirlere yansıyan örnekleri olarak vurgulanmış, övgü içerikli şiirlerinden hareketle şair hakkında daha detaylı bir biyografiye ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tulûî, himaye, biyografi, Sultan IV. Murad, Sultan İbrahim.

Abstract

Tului is a 17th-century divan poet who is not mentioned in *tezkire* and other biographical sources. As the works of the poet known in the literature, his historical masnavi named *Paşa-nâme*, Sultan IV. Murad's eulogy named *Pesendide-nâme*, which deals with the conquest of Baghdad, and the same sultan's ode in the type of *rahşiyya*, which he wrote to praise his horses have been the basis for the information obtained about his life. A manuscript containing the poet's poems at the Istanbul University Rare Books Library, which has not been studied before, has been the subject of this article with the opportunity to add a new one to Tului's known works and to contribute to the biographical inferences made from these works. In the article, information about Tului's life, works and poetry was conveyed, the manuscript was introduced, the formal characteristics of the poems were stated, the findings about the content were listed with sample couplets, and the unknown poems of the poet were published. As a result, the process of affiliation of Tului, who described himself as the meddah of the sultan, to Sultan İbrahim after Sultan Murad IV was emphasized as examples of the Ottoman patronage system reflected in the poems. In addition a more detailed biography of the poet was tried to be reached based on his praising poems.

Keywords: Tului, mesen, biography, Sultan Murad IV, Sultan İbrahim.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir/Türkiye, e-posta: i.kolunsağ@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4632-2964.

Giriş

Biyografi yazımı, klasik Türk şiiri sahası araştırmalarında en temel ve zorlu sayılabilecek konulardan biridir. Şüphesiz, araştırmacının bu konuda başvuracağı birincil kaynaklar mevcuttur. Önemli bir geleneğe yaslanan şair tezkireleri ve *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* (tercüme ve zeyilleriyle) gibi biyografik eserler (bk. Levend, 2015) bunlardandır. Çeşitli eserlere yazılan dibaceler/mukaddimeler, modern anlamda otobiyografik metinler olmamakla birlikte, şairlerin kendisi hakkında bilgiler vermesi bakımından dikkat çeker¹. Müellifine göre biyografik ya da otobiyografik bilgiler sunan manzum ve/veya mensur *terceme-i ahvâl* metinleri de yine bu bağlamda anılabilir (Eğri, 2021; Yazıcı, 2006). Ancak biyografik kaynaklarda yer alan bilgilerin çoğu bir şairin hayatını derinlemesine incelemek için tek başına yeterli değildir. Böyle bir çaba için ilave kaynaklara başvurmak gerekir ki bunların başında doğal olarak şairin eseri gelir. İlgili esere, doğru sorularla bakıldığında şairin hayatına dair önemli bilgilere ulaşılabilir (Avşar, 2011). Konu, hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan bir şair olduğundaysa eserden hareket etmenin elzem olduğu aşikârdır.

17. yüzyıl şairi Tulûî hakkında tezkire ve diğer biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şairin hayatı hakkında daha önce yapılmış sınırlı tespitler onun eserlerinden yapılan çıkarımlara dayanmaktadır. Buna göre Tulûî, IV. Murad Dönemi'nde yaşamış ve saraya yakın olmuş bir şairdir. Kendisini *mâdih/meddâh* olarak niteleyen şairin himaye elde etme çabaları eldeki şiirlerinde öne çıkan bir konudur. Bu, Osmanlı himaye sistemi ilgili bir durumdur. Çünkü bir şairin varlık gösterebilmesi ancak bu sistem içinde mümkündür ve onun elde edebileceği tüm imkânlar sultanın beğenisine bağlıdır.² Şairlerin şiirlerini sultana nasıl ve ne şekilde takdim ettiklerini doğrudan ele alan kaynak eserler bulunmadığından (Durmuş, 2021, s. 135) benzerlerinde de görülebileceği gibi Tulûî'nin şiirleri konuyla ilgili bir örnek olarak da okunabilir. Tulûî'nin bilinmeyen şiirlerini yayımlamak ve bunu yaparken ona dair biyografik verilere yenilerini eklemek amacıyla hazırlanan bu makale aynı zamanda onun Sultan Murad'ın ardından Sultan İbrahim'e intisap edişinin şiire yansımalarına odaklanmaktadır.

Yukarıda belirtilen amaca bağlı olarak bu çalışmada öncelikle Tulûî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgiler verilecektir. Ardından çalışma konusu olan yazma eser tanıtılacak, şairin bu eserdeki şiirleri bahsi geçen çerçevede incelenecek ve çeviri yazı alfabesine aktarılacaktır.

1. Tulûî Hakkında

Tezkireler ve diğer biyografik kaynaklarda 17. yüzyıl şairlerinden Tulûî hakkında herhangi bir bilgi yoktur.³ Şairle ilgili mevcut bilgiler onun eserlerinden yapılan çıkarımlardan ibarettir. *Paşâ-nâme* adlı mesnevisinden alıntılanan aşağıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere şair, Sultan IV. Murad'ın methinde şiirler söylemiş ve ondan lütf görmüştür. Beyitlerde şairin, kendisini *mâdih* olarak tanımladığı ve sultanın övgüsünü onun fermanı ile yaptığı da vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, yaşadığı dönem ve saraya yakın oluşu Tulûî hakkında yapılabilecek en temel tespit olmalıdır:

¹ Lâmi'î ve Fuzûlî örnekleri için bk. (Tolasa, 1999; Tarlan, 1999; Doğan, 1999).

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (İnalçık, 2003).

³ Kaynaklarda Tulûî mahlası ile kayıtlı başka bir şair vardır: Adı İbrahim, lakabı Dahhak olan Kalkandelenli Tulûî, III. Murad Dönemi şairlerindedir (bk. Kılıç, 2014). Ayrıca İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü 10689/02 numarada İbrahim Tulûî adıyla kayıtlı bir divan mevcuttur (Tului, 10689/02). Ancak yaptığımız ön incelemeğe göre bu eser, İbrahim Tulûî'ye değil 18. Yüzyılda yaşamış başka bir Tulûî'ye ait olmalıdır.

“Medhinde didim Hazret-i Hünkâr’a kasâid
Tahtında velî gördüm anın nice fevâid”

“İhsân ile lutf eyledi bir hilat-ı fâhîr⁴
Bir şâire olmadı bu ihsân-ı nevâdir”

“Medh-i şeh-i devrânı müdâm eylerdim evrâd
Evsâf-ı cemîlinde olup mâdih-i üstâd”

“Fermân-ı hümâyûn ile kıldım nice inşâ
Gülzâr-ı medîhinde olup bülbül-i gûyâ” (Suliman, 2017, s. 62)

Tulûî'nin bu çalışmaya konu olan şiirlerinin haricinde üç eseri vardır. Bunların en hacimlişi yukarıda bahsi geçen *Paşa-nâme*'dir. Bilinen tek nüshası İngiltere Millî Kütüphanesi'nde (Sloane 3584) bulunan eser, *mefûlü mefâilü mefâilü feûlün* aruz kalıbıyla yazılmış 2179 beyitten oluşan bir mesnevidir. İçerdiği beş adet minyatürle de dikkat çeken eserin konusu, IV. Murad dönemi devlet adamlarından Kenan Paşa'nın Rumeli'de düzen bozan eşkıyalarla mücadelesi ve Karadeniz'de Kazaklar üzerine düzenlediği deniz seferidir.⁵

Tulûî'nin tespit edilebilen bir başka eseri de IV. Murad'ın Bağdat Fethi'ni konu alan *Pesendîde-nâme*'sidir. Fransa Millî Kütüphanesi'nde (Renaudot/Saint-Germain-des-Pres, 61) bulunan eser, aruzun *fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbıyla kaleme alınmış 89 beyitlik bir kasidedir (bk. Şenödeyici & Koşık, 2014).

Şairin bir diğer eseri ise IV. Murad'ın atları övgüsünde kaleme aldığı *rahşiyye* türündeki kasidesidir. Bu kaside, İstanbul Köprülü Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü 362/35 numarada, “Kasâ'id-i Nef'i ve Tuluî ve Alî” adıyla kayıtlı yazmanın 96b-99b sayfaları arasındadır.⁶ “Kasîde-i Tulûî Der-Vasf-ı Esbân-ı Şâh-ı Cihân Sultân Murâd Hân” başlığını taşıyan ve aruzun *feilâtün feilâtün feilâtün feilün* kalıbıyla yazılan eser 138 beyittir (bk. Suliman, 2018).

Eserlerinden hareketle yapılan değerlendirmelere göre Tulûî, divan şiiri geleneğine hâkim, başarılı bir 17. yüzyıl şairidir. Örneğin *Pesendîde-nâme*, “tamamen şahsi ve orijinal hayaller üzerine kurulu, eski savaş kültürünün Sebki-Hindî ile buluştuğu kayda değer bir eser” olarak nitelenmiştir (Şenödeyici & Koşık, 2014, s. 139). *Rahşiyye* ve *Paşa-nâme* ile ilgili tespitlerde de şairin Arapça ve Farsça'ya vâkıf olduğu, süslü ve sanatlı bir dil kullandığı ve yüzyılın da bir özelliği olarak Sebki-Hindî'den etkilendiği belirtilmiştir (Suliman, 2017, s. 12; 2018, s. 124). Tulûî'nin şairliğiyle ilgili değerlendirmeleri bu makalede yayımlanan şiirler de desteklemektedir. Bunda şairin eldeki şiirlerinin övgü içerikli oluşunun da rolü olduğu söylenebilir. Aşağıdaki şiirlerde geleneğin methiye türü için belirlediği dil ve üslubun örneklerini görmek mümkündür. Öte yandan bir sultan övgüsü için hedeflenen “süslü ve sanatlı dil”in bazı beyitlerde ifadesi zorladı da belirtilmelidir.

2. Yazma Tanıtımı

Tulûî'nin şiirlerini içeren eser, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü 5756 numarada “Manzume-i Tevarih” başlığı ile kayıtlıdır

⁴ Şaire padişah fermanıyla hilat hediye edildiği dönemin teşrifat defterinde de kayıtlıdır (bk. Cevrioğlu, 2022, s. 99).

⁵ Eserle ilgili çalışmalar için bk. (Meredith-Owens, 1961; Kaçar, 2011; Değirmenci, 2012; Suliman, 2017; Javanshir, 2021; Cevrioğlu, 2022).

⁶ Rahşiyye türünde ilk akla gelen isim olan Nef'i ve diğer şairlerle ilgili ayrıntı için bk. (Kaya, 2017).

(Tului, 5756). Kahverengi meşin ciltli ve 21 yaprak hacmindeki eserin ilk ve son sayfalar dışında her sayfasında 8 satır bulunur. Talik hatla kaleme alınmış yazmanın ölçüleri 183x112 milimetredir. İstinsaha ya da mülkiyete dair herhangi bir kaydın olmadığı eserde bazı sayfalar boştur (11a ve 13b) ve yapraklar rakabelerle düzenli olarak takip edilememektedir. Dolayısıyla eserde eksik yapraklar olması ihtimal dâhilindedir. Eserde mevcut 5 şiirin toplam beyit sayısı 171'dir. Aşağıda bu şiirlerle ilgili şekli bilgiler tablo hâlinde verilmiştir.

Şiir Nu.	Beyit Sayısı	Nazım Şekli	Vezin
1	75	Kaside	mefâilün feilâtün mefâilün feilün
2	6	Kıta-i Kebîre	fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
3	15	Kıta-i Kebîre ⁷	fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
4	64	Kaside ⁸	fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün
5	11	Kaside	fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

3. Muhteva

Tulûf'nin çalışma konusu şiirleri Sultan İbrahim övgüsü için kaleme alınmıştır. Bu genel tespite ilaveten şiirler içerik olarak iki alt gruba ayrılabilir. Şairin himaye elde etme çabasını gösteren ve bu konuyu işlerken de kendi hayatıyla ilgili bilgiler verdiği şiirler bir grup (1 ve 4 numaralı şiirler); Sultan İbrahim'in şehzadelerinden Mehmed (2. ve 3. Şiirler) ve Selim'in doğumuna düşürülen tarihler de (5. şiir) diğer bir grup olarak değerlendirilebilir. Aşağıda öncelikle tarih şiirlerine dair öz bilgi verilmiş, ardından da makalenin odak noktası olan kasideler ele alınmıştır.

3.1. Tarihler

Şair, "Kıt'a Tārīh-i Şeh-zāde Der-'ıyd" başlıklı ikinci şiire Sultan İbrahim'in cülus tarihini detaylı şekilde vererek başlar (bk. 2/2)⁹ ve gerekli bağlamı oluşturduktan sonra şehzadenin doğumuna tarih düşürür. Bu şiirde şehzadenin ismi anılmasa da

*Selḫ-i şeh-r-i rûze biñ elli bir ü yevmü'l-ḫamīs
Vardı mülād-ı hümāyün şām-ı 'ıyd-ı evvele (2/5)*

şeklinde ayrıntılı olarak verilen tarihten (1051 yılı, Ramazan'ın son günü, Perşembe) Sultan IV. Mehmed için tarih düşürüldüğü anlaşılır.¹⁰ Ayrıca;

*Şaldı tārīh-i Ṭulū'ı mehd-i arzı dāyevār
Geldi bā-şeh-zāde tev'em mäh-ı 'ıyd u zelzele (2/6)*

beytinden de anlaşıldığı üzere şehzadenin doğumuyla birlikte bayram gelmiş ve zelzele olmuştur.¹¹

Yukarıdaki şiirle aynı nazım şekli (kıta-i kebîr) ve vezinde yazılan "Ramazānū'l-mübārek" başlıklı üçüncü şiirde şair, Sultan İbrahim'in bayramını tebrik eder ve onun için

⁷ Vezinleri aynı ancak kafiyeleri farklı olan 2 ve 3 numaralı şiirler (kıtalar) içerik bakımından birbirinin devamı olarak da değerlendirilebilir. Bk. *Muhteva*.

⁸ İlk beyti kafiyeli olmayan bu şiiri şair kaside olarak adlandırmıştır. Yazma eserlerde benzer örnekleri görülebilen bu durum yaprak eksikliğinden de kaynaklanıyor olabilir.

⁹ Parantez içerisindeki ilk rakam aşağıda yer alan şiirlerin, ikincisi de bu şiirlerdeki beyitlerin numarasını gösterir.

¹⁰ IV. Mehmed 30 Ramazan 1051 (2 Ocak 1642) tarihinde İstanbul'da doğmuştur (Özcan, 2003).

¹¹ IV. Mehmed'in dünyaya geldiği perşembe günü Teravih namazını takiben İstanbul'da bir zelzele meydana gelmiştir (bk. Na'imâ, 1280, C. IV, s. 7).

dua beyitlerini sıralar. Kafiyesi farklı olmakla birlikte konu bakımından bu iki şiir birlikte de düşünülebilir.

Şair, yazmadaki son şiirde, "Tārīh-i Mevlid-i Şehzāde Sulţān Selīm" başlığından da anlaşılacağı üzere Şehzade Selim'in doğumuna kaside nazım şekliyle tarih düşürür. Sultan İbrahim ve şehzadesi ile ilgili övgü dolu ifadeleri arasında şair, bu şiirde de ilgili doğum tarihini ayrıntılı olarak verir (bk. 5/4-5).

3.2. Kasideler

Yazmadaki ilk şiir, şairin himaye elde etme sürecine ve biyografisine dair bilgiler içerir. Şair, bu şiire koyduğu başlıkla (Der-Medh-i Diden-i Cemāl-i Pādişāh-ı 'Ālem ve Der-Vaşf-ı Haṭṭ-ı Hümāyūn-ı Eşref-i Ādem) içeriğe dair de fikir verir. Buna göre şiiri iki bölüm hâlinde değerlendirmek mümkündür. İlk bölümde şairin Sultan İbrahim'in huzuruna çıkması ve talebini ona iletip istediği fermanı alması, ikinci bölümde de bu fermanın övgüsü mevcuttur. Sultana yönelen övgü ifadeleriyle şiire başlayan, bu övgü ifadeleri arasında methiyelerde sıkça görüldüğü üzere

*Dilirse kahrı ider tūṭiyi ğurāb-ı siyāh
Dilirse bāzı ider serçeniñ nigeḥ-bānı (1/14)*

şeklinde sultanın iktidarına hayvanlar üzerinden örnekler getiren şair, onun huzuruna davet edildiğini (1/16), ona şiirler sunduğunu ve bu şiirlerin beğenildiğini belirtir. Aşağıdaki beyitlerde de görülebilecek bu ifadeler, bir yönüyle methiye gereği olarak, bir yönüyle de bir şairin şiirlerinin tanınıp yaygınlık kazanmasının ancak sultanın beğenisiyle mümkün olduğunu gösteren birincil veriler olarak okunabilir:

*Virince nazmı o dem dest-i zıll-ı bī-çūna
Oķutdı ser-be-ser itdi tamām-ı iz'ānı*

*Begendi şi'rümi kıldı beşāset ü taḥsîn
Cevāhir-i süḥānum buldı şöhret ü şāmı (1/20-21)*

Şiirlerini tevazu ile karıncanın Süleyman'a hediye ettiği çekirge ayağına benzeten şair, bu küçük hediyesinin kabul olduğunu (1/22-24) kaydettikten sonra

*ķırā'at eyledüm eş'arı diñleyüp oldı
ķıyām-ı nazmuma lāyık kabā-yı zerkānı (1/25)*

diyerek bu kabulün altın işlemeli kabâ şeklinde maddi bir karşılığı olduğunu da belirtir. Şiirin devamında sultan, şaire derdinin ne olduğunu sorunca (1/29) Tulûî, bir zeameti olduğunu fakat her sene bu zeametın mahsulünü bedelcinin aldığını ve kendisine bir şey kalmadığını aktararak sultandan yardım ister:

*Didüm murād-ı fakîri Cenāb-ı Hünkār'a
Faķire olmuş idi bir ze'āmet erzānı*

*Alurdi her sene maḥşūlini bedelci anuñ
ķalurdi baña muḥaşşal firāk u ḥırmānı*

*Didüm 'ināyet-i sulţān u lutf-ı şāhāne
Gerekdür ola müsellim 'aṭā-yı imkānı (1/30-32)*

Sultan da bunun üzerine şairden bedel alınmamasını ona bedel konusunda imtiyaz verdiğini belirten bir buyruk yazar:

*Hemān-dem eyledi fermān kāġıd u ḥāme
Ḥuceste ḥaṭṭ-ı humāyūna virdi 'unvānı*

*Bu tarz-ı hûb-ıla yazmışdı hatt-ı mazmûnı
Ki ben Tulu'î'ye virdüm bedelde rüçhânı*

*Kimesne almasun andan bedel eger alsa
Vebâli boynına anuñ heder olur kanı (1/34-36)*

Şiirin devamında “Ne hattır ol ki...” şeklinde başlayan beyitler vasıtasıyla sultandan aldığı buyruğu öven şair, dua kısmında Sultan Murad'ı rahmetle anarken ondan gördüğü ihsanları da kaydeder. Buradaki ifadeler şair hakkında bilinen biyografik bilgilerin şiirdeki yansımaları gibidir:

*Cenâb-ı Hazret-i Sultânımız o mağfûruñ
Mekâm ola behişt ü nedîmi ğilmânı*

*İderdi baña ri 'âyet ziyâde haddümden
Nuğûd u hil 'at-i fâhîr olurdu ihsânı (1/69-70)*

Tulûî, kasidelerde sıkça görülen bir özellik olduğu üzere, ölen padişahın ardından yeni sultana

*Velîkin eyledi terk-i cihân ü 'azm-i cinân
Cenâb-ı Hağ vire Hünkâr'a 'ömr-i tülânî (1/71)*

şeklinde yönelerek onun için yazdığı dua beyitleriyle kasideyi tamamlar. Özetle, bir sanat metni olduğu göz ardı edilmeden, bu şiirden Tulûî'nin Sultan Murad döneminde olduğu gibi Sultan İbrahim döneminde de saraya yakın bir konumda olup itibar gördüğü sonucu çıkarılabilir. İlaveten, zeamet sahibi olan ve zeameti ile ilgili sorunu çözülen şairin “hikâye”sinden hareketle Osmanlı'daki himaye sürecinin nasıl geliştiğine dair fikir de edinilebilir.

Yazmadaki dördüncü şiirin konusu Sultan İbrahim'in cülusu ve Tulûî'nin padişaha intisap edişidir. Şair bunu yaparken şiirinde kendisi ile ilgili bilgilere de yer verir. Şiirine övgü dolu ifadelerle başladıktan sonra

*Husrev-i dîn ü düvel kılmış cülûs-ı kâm-yâb
Mürtefi ' taht-ı muraşşa ' nûrın itmiş intişâr (4/14)*

beytiyle sultanın tahta çıkışını kaydeden şair bu beytin ardından bir aracı vasıtasıyla padişahın huzuruna kabul edildiğini belirtir. Bu aracı kişi sultanın yakın çevresinde olduğu aşikâr olan Mîr Muhammed'dir.¹² Tulûî, Mîr Muhammed'i överken bir yandan da sultan musahibi olmak için hangi niteliklere sahip olunması gerektiğini sıralar gibidir. Aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere “gönül ehli, huyu güzel, sohbeti güzel, nazik ve rint” olmak bunlardandır:

*Mîr Muhammed mihr-i 'âlem-tâba karşı çün Sühâ
Görinür a 'lâdan a 'lâ şu 'le-i nûr-ı cemâr*

*Ehl-i dil hoş-tab ' ü nâzik rind-i 'âlem bezle-ğû
Yar-ı hoş-şoğbet muşâhib lâyıq-ı bezm-i kibâr*

*Hoş nedîm-i ehl-i dil mu 'ciz-dem-i 'İsâ-nefes
Hem-celîs olsa komaz dilde ğubâr-ı inkisâr*

¹² Bu kişi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Müntesib kıldı beni bir dergeh-i a 'lāya kim
Eylər ol dergāh ile şāhān-ı 'ālem iftiḥār (4/17-20)

Tulûî'nin, Mîr Muhammed aracılığıyla intisap ettiği sultanın Sultan İbrahim olduğu aşağıdaki beyitlerle sabittir.

Muttaşıl elçi gelür her memleketden güyiyā
Dergeh-i 'ālem-penāhu merci '-i her tācdār

Dergeh-i ḥākān-ı a 'zam Pādişāh-ı ins ü cān
Sultān İbrāhīm-i 'ādil sāye-i Perverdigār (4/21-22)

Şiirin devamında, Sultan İbrahim övgüsünde yazdığı beyitlerin ardından Tulûî, Sultan Murad döneminde de saraya yakın olduğunu ifade eder:

Şükr kim ol āsitāna çehre-sāy oldum yine
Bir zamān ol bezm-i ḥāsa yüz sürerdüm ḥāksār

Geçdi ol devrān veli geldi bu devr-i pür-neşāt
Rüz-ı nev-rüz-ı ḥuceste 'ahd-i şāhib-iştihār

Şükr kim bu āsitānu yine kıldum kıblegāh
Deolet ü baht [u] sa 'ādet itdi def '-i intizār (4/28-30)

Tulûî, önceki dönemde Sultan Murad'ın şairi, kendi deyimiyle meddahı olduğunu, şiirlerine sultanın rağbet ettiğini/kendisine lütuflarda bulunduğunu vurgular ve onun ölümünden sonra Sultan İbrahim'e intisap ettiğini belirtir:

Ben ki meddāḥ-ı şeh-i mağfūr-ı rahmet-yāb idüm
Fātiḥ-i mülk-i 'Acem şāhib-ķırān-ı rüzgār

Şi 'rüme rağbet iderdi dāyīmā iḥsān-ıla
Eylemişdi ben ḳulın memnūn-ı luṭf-ı bī-şümār

'Azm-i Firdevs eyledi kıldum yetim-i bī-nevā
Oldı rüzī aña cennet saña taht-ı şehriyār

Ḥaḳ Te 'ālā devolet-i 'ömrün firāvān eylesün
İntisāb itdüüm saña ey pādişāh-ı kāmķār (4/43-46)

Şiirin bu aşamasında kendini sultana tanıtmak amacıyla olan Tulûî, kendisiyle ilgili bilgileri aktarır. Bunlar şair hakkında sorulduğu varsayılabilecek birtakım sorulara verilen cevaplar niteliğindedir. Örneğin aşağıdaki beyitler Tulûî'nin nasıl bir şair olduğunun şiirdeki ifadesidir. Beyitlere göre Tulûî, methetme yönü ön planda, nazik yaratılışlı, ârif, teselli verici şiirler söyleyen çok beliş bir şairdir. Oldukça fazla seyahat etmiş, birçok memlekette sultanların meclisine dâhil olmuştur.

Bir du 'ā-güy-ı senā-ḥānum ferāmüş eyleme
Āsitānuñ bekleyüp medḥ eylerüm leyl ü nehār

Şā 'irüm nāzik-ṭabī 'at 'ārif-i ḥikmet-şinās
Eblağ-ı şī 'r-i faşih inşād-ı nazm-ı ḡam-kūsār

Hem seyāḥat eyledüm iklīm-i heft ü şeş cihet
Pāymāl-i pāy-ı 'azm-i himmetümdür her diyār

*Dâhil-i bezm-i şehenşâhân-ı 'âlî-rütbetüm
Kişver-i Rûm u 'Arab Hindû 'Acem tâ Kândeher (4/47-50)*

Aşağıdaki beyitte Tulûî ayrını vermeden Diyar-ı Rum'da (Anadolu) doğduğunu söylemiştir:

*Seyr-i büldân eyleyüp geldüm diyâr-ı Rûm'a kim
Maşkat-ı re'süm olan milâdı kılmam istitâr (4/51)*

Takip eden beyitte de şair, eğitimi ile ilgili bilgi verir. Şairlerin ilim tahsili için başka memleketlere gidişi tezkirelerde de vurgulanan bir durumdur:

*Rûmiyüm ammâ gezüp seyr [ü] seyâhat eyledüm
Tâ ki taşşil-i 'ulûm itdüm fûnûn-ı şad hezâr (4/52)*

Bir sonraki beyitte ise şair teberdar olduğunu belirtmiş, meslek bilgisini vermiştir:

*Hem teberdâr-ı serây-ı pâdişâhî olduğum
'Arza kıldum oldı mesmû '-ı hümayûn hâl-i zâr (4/53)*

Şairin bu kompozisyonda verdiği son bilgi ise yaşıyla ilgilidir. Aşağıdaki beyitte şair seksen yaşında olduğunu belirtmiştir. Sultan İbrahim, 1049/1640 yılında tahta çıktığına göre şairin doğum tarihi yaklaşık 969/1561-1562 yılına denk gelir:

*Merhamet kıldı cenâb-ı pâdişâhî hâlüme
Didi unutmam seni ey pîr-i heştâdi-şümâr (4/54)*

Şiirin sonlarında Tulûî'nin Sultan İbrahim'in himayesini elde ettiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde Sultan İbrahim, Sultan Murad'ın Tulûî'yi Mustafa Paşa'ya¹³ emanet ettiğini, bunun rahmetli kardeşinin marifet ehline itibar etmesinin sonucu olduğunu söyler. Tulûî'nin kurguladığı bu ifadeler himaye sisteminin geleneksel yönüne de işaret eden veriler olarak not edilebilir:

*Muştafâ Pâşâ'ya aḥvâliñ vaşıyyet eylemiş
İstimâ ' itdüm birâder pâdişâh-ı nâmdâr*

*Şek degül itse sifâriş ger seni Sultân Murâd
Ma 'rifet aşhâbına merhûm iderdi i 'tibâr (4/55-56)*

Dua beyitleriyle sonlanan bu şiir özetle, bir kurgu olduğu akıld tutularak, yeni bir sultana intisap etme çabasında olan şairin yaşadığı süreci anlatan, bir yandan da otobiyografik bilgilere yer veren bir metin olarak okunabilir.

4. Tulûî'nin Şiirleri (İstanbul Üniversitesi NEKTY 5756)

[1]

1b

**DER-MEDḤ-İ DİDEN-İ CEMÂL-İ PÂDİŞÂH-İ 'ÂLEM VE DER-VAŞF-I ḤAṬṬ-I
HÜMÂYÜN-I EŞREF-İ ÂDEM**

mefâ 'ilün fe 'ilâtün mefâ 'ilün fe 'ilün

- 1- Zihî sa'âdet-i didâr-ı zıll-ı sübhâni
Ki oldı pey-meded-i sa'y-ı baht-ı erzâni

¹³ Bu şahsın Kemankeş Mustafa Paşa olması kuvvetle muhtemeldir. Paşa, IV. Murad ve Sultan İbrahim'in veziriazamlığını yapmıştır (Özcan, 2022).

- 2- Zihî neşâ-ı hüceste vişâl-i şürî kim
Virür şafâ-yı serîret kulûba rûhânî
- 3- Zihî sehâvet-i şâhî ki far-ı himmetden
Tekerrüm eyled[i] ahlâk-ı pâdişâhânî
- 2a
- 4- Gedâ-yı lutfunı memnûn [u] şâd-kâm itdi
Naşîb-i ‘abd-ı ba‘îd oldı kırb-ı hâkânî
- 5- Kemâl-i mihr-i kerâmet ki neşr-i nûr itse
İderdi zerre-i nâ-çizi mâh-ı tâbânî
- 6- Hizebr-i kudret-i devlet ki takvîyet virse
Şikeste mûrı ider pençe-tâb-ı şîrânî
- 7- Mehâbet-i gâzabı olsa ger muharrîk bād
Türâb-ı râhı kıllur tâc-ı far-ı Keyvânî
- 2b
- 8- Cihân-ı şân u şükûh âsumân-ı câh u celâl
Semîyy-i cedd-i Muhammed hâlîl-i rahmânî
- 9- Muķîm-i taht-ı Süleymân maķâm-ı İbrâhîm
Ki ced-be-ced halef-i dūdmân-ı Oşmânî
- 10- Hesâb olunsa yek-â-yek cülûs-ı ecdâdı
Çıkardı Âdem’e âbâ-yı pâdişâhânî
- 11- Buķâr-ı ‘anber-i bezmi nevâ-yı kuvvet-i rûh
Nevâl-i süfre-i cūdı ğidâ-yı cismânî
- 3a
- 12- Şafâ-yı kalb-i mükedder şifâ-yı çeşm-i remed
Cilâ-yı kühl-i kadem vech-i pâk-i nûrânî
- 13- Revâdur eylese şâhîni tu‘me-i güncişk
Nefâz-ı hükmi ider ejdehâ soğulcanı
- 14- Dilerse ķahrı ider tütüyi ğurâb-ı siyâh
Dilerse bâzı ider serçenüñ nîgeh-bânı
- 15- ‘Aceb mi uķsa hevâda Hümâ-yı devlet olup
Ki virdi mûra ķanat da‘vet-i Süleymânî
- 3b
- 16- İdince bendeyi da‘vet şeh-i felek-pâye
İrişdi ebre mübâhât-ı far-ı tarķanî
- 17- Rükû‘ [u] secde[de] gördüm cemâlini oldum
Ğubâr-ı maķdem-i âlî-cenâb-ı sulţânî
- 18- Hemân cesâret idüp meclis-i hümâyûna
Getürdi tab‘-ı selîsüm ‘uķûd-ı ‘irfânî
- 19- Tebessüm ile idüp iltifât-ı hâş [u] ‘amîm
Zihî mehâbet-i meclis ki oldı âsânî
- 4a
- 20- Virince nazmı o dem dest-i zıll-ı bî-çûna
Oķutdı ser-be-ser itdi tamâm-ı iz‘ânî
- 21- Begendi şî‘rûmi kıldı beşâset ü taķsîn
Cevâhir-i sühanum buldı şöhret ü şânı
- 22- Şu bir ķarınca ki pây-ı melaķ bulup tuķfe
Getürmiş ola Süleymân’a armağan anı
- 23- Ķarınca kim ola ithâfı kendi miķdârı
Anuñ-çün olmadı zâhir ‘uyüb u noķşânı
- 4b

- 24- Kabûle geçdi hedâyâ olundu setr-i 'uyûb
Metâ'-ı pây-ı melaḥ armağân-ı mürânî
- 25- Kıra'at eyledüm eş'arı diñleyüp oldu
Kıyâm-ı nazmuma lâyıḳ kabâ-yı zerkânî
- 26- Seḫâ mücessem-i zât-ı kerîm-i a'lâsı
'Aṭâ ṭabî'at-i aḥlâḳ-ı feyz-i nürânî
- 27- Zekâ vü ḥads ü ferâset tamâm-ı evşâfı
Raḫîm ü şefḳat-i 'uzmâ besîm ü ḥandânı
- 5a
- 28- Kemâl-i merḫamet ü şefḳat-i şehensâhî
Zuhûra geldi idüp himmet-i firâvânî
- 29- Didi murâduñı 'arz it ne ise eyle recâ
Ṭabîb-i luṭfım ider böyle derde dermânı
- 30- Didüm murâd-ı faḳîri Cenâb-ı Hünkâr'a
Faḳîre olmuş idi bir ze'âmet erzânî
- 31- Alurdu her sene maḫşûlini bedelci anuñ
Ḳalurdu baña muḫaşşal firâḳ u ḫırmânı
- 5b
- 32- Didüm 'inâyet-i sultân u luṭf-ı şâhâne
Gerekdür ola müsellim 'aṭâ-yı imkânı
- 33- Mürüvvet eyledi sultân-ı 'âdil ü ekrem
Bu ḳavli eyledi şâdık sedâd-ı ezhânı
- 34- Hemân-dem eyledi fermân kâğıd u ḫâme
Ḥuceste ḫaṭṭ-ı humâyûna virdi 'unvânı
- 35- Bu ṭarz-ı ḫûb-ıla yazmışdı ḫaṭṭ-ı maẓmûnı
Ki ben Ṭulû'î'ye virdüm bedelde rüçhânı
- 6a
- 36- Kimesne almasun andan bedel eger alsa
Vebâli boynına anuñ heder olur ḳanı
- 37- Yazup bu ḫaṭṭ-ı şerîfi elüme şundi didi
Yüri var eyle du'âmı şeh-i cihânbânî
- 38- Şu deñlü virdi şafâ-yı sürürü ḳalbüme kim
Ferahla oldu mücessem semâḫat-ı cânî
- 39- Zihî şehâvet-i kâmil vücûd-ı maḫz-ı kerem
Ki ḫalk-ı 'âlemi ḳıldı 'abîd-i iḫsânı
- 6b
- 40- Ne ḫaṭṭdur ol ki cevâhir-nişâr-ı ḫâk-i ḳadem
Ne ḫaṭṭdur ol ki muraşşa' devât u rîkdânı
- 41- Ne ḫaṭṭdur ol ki eşi'â rüsûm-ı ḫâlkârî
Ne ḫaṭṭdur ol ki mürekkeb sevâd-ı nürânî
- 42- Ne ḫaṭṭdur ol ki zer-endüde noḳtalar itmiş
Vücûd-ı cirm-i nücümü keşîf ü zulmânî
- 43- Ne ḫaṭṭdur ol ki kelâm-ı ekâbir-i ḫikmet
Ne beñzer aña ḫadıṣ-i şeh-i cihânbânî
- 7a
- 44- Ne ḫaṭṭdur ol ki olur mu 'ciz-i Mesîḫ ü Kelîm
Dem-i imâtet [ü] iḫyâ ḡulâm-ı fermânı
- 45- Ne ḫaṭṭdur ol ki şifâ-yı marîz-i müflis [ü] 'ür
Mücerreb oldu yazar ḫırz-ı derdmendânî
- 46- Ne ḫaṭṭdur ol ki faḳîre virür ḫayât-ı ḡınâ
Leṭâfet-ile olur cism-i mürdenüñ cânı

47- Ne hağdur ol ki ider kũçeki bũzũrg ü sũtürk
Dilerse ¼ahrı keser kelle-i sũtũrgānı

7b

48- Ne hağdur ol ki ider kũçeki bũzũrg ü ¼avī
Helāk ider dilese kũçek ü bũzũrgānı

49- Ne hağdur ol ki ider derdmend-i fa¼ra ‘ilāc

Olur mu ‘āvin-i a¼vāl-i ye’s ü ¼ırmānı

50- Ne hağdur ol ki anuñ sũkker-i ¼alāvetine

Zebān-ı şā‘ir olur tũtũ-i sũ¼handānı

51- Ne hağdur ol ki ider tũtũyi sũ¼han-perdāz

Ne tũtũ tũtũ-i meddā¼-ı ‘adl-i ¼ā¼kānı

8a

52- Ne hağdur ol ki aña gũl-bũn-i gũl-i sũrī

Hezār iderse n’ola bũlbũl-i ¼azel-¼‘ānı

53- Ne hağdur ol ki ider bũlbũlānı āşũfte

¼ũ şũr-ı bũlbũl-i āşũfte mur¼-ı destānı

54- Ne hağdur ol ki virũr bũlbũl-i nevā-sāza

¼emen ¼emen gũl ü berg ü nevā-yı sāmānı

55- Ne hağdur ol ki olur nāsı¼-i ¼a¼-ı ¼a¼tā¼

¼eker o ¼ũsn-i ¼a¼a ¼a¼t-ı kil-k-i bu¼lānı

8b

56- Ne hağdur ol ki anuñ ¼ũsnı ma‘nevī ¼o¼dur

Mı¼ālī olmaya şũrī ¼u¼tũt-ı rey¼hānı

57- Ne hağdur ol ki ¼udā-dāda beñzer imlāsı

Ne kil-k-i Mır ü ne Yā¼kũt olur aña şānı

58- Ne hağdur ol ki anuñla Cenāb-ı Şey¼ ü ‘İmād

İdeydi ba¼ş-i kitābet bilũrdi no¼şānı

59- Ne hağdur ol ki ider ¼ũsn-i ¼a¼t-ı Yā¼kũtı

Şikeste nesh-i ‘acem-desti ¼a¼t-ı pi¼ānı

9a

60- Ne hağdur ol ki olur dest-i ye’ser-māye

Mesı¼-i lu¼fı dirildũr memāt-ı ¼ırmānı

61- Ne hağdur ol ki virũr ehl-i zũlmı cellāda

Kimesne eyleyemez kũşteniye dermānı

62- Ne hağdur ol ki alur ādemi siyāsetden

Dilerse ādeme eyler siyāset-i şānı

63- Ne hağdur ol ki ¼akīmāne ¼ahr u el¼āfı

‘Adālet-ile gũrũr kāfir ü mũselmānı

9b

64- Ne hağdur ol ki şı¼ārı kibar ider feyzı

¼azābla ¼ılsa na¼ar ¼atlı ider kebirānı

65- Ne hağdur ol ki virũr bir vezire Mışrı tamām

‘Adālet itmese andan yine alur anı

66- Ne hağdur ol ki virũr gũlşen-i ¼ayāta şafā

Şafā-yı gũlşeni eyler na‘im-ı Rabbānı

67- Ne hağdur ol ki ider ¼ırs-ı şā‘iri i¼nā

¼ınā-yı şā‘ir-i cerrār olur şenā-¼‘ānı

10a

68- Kemīne bende Tũlũ‘ı ki perr-i bī-tā¼at

¼arīb ü bī-kes ü bī-¼āre kũnc-i nisyānı

- 69- Cenâb-ı Hâzret-i Sultânımız o mağfûruñ
Mekânı ola behişt ü nedîmi ğılmânı
70- İderdi baña ri'âyet ziyâde haddümden
Nuķûd u ħil'at-i fâĥir olurdu iĥsânı
71- Velîkin eyledi terk-i cihân ü 'azm-i cinân
Cenâb-ı Haķ vire Hünkâr'a 'ömr-i tûlânî

10b

- 72- Hemîşe tâ ki ola rû'yet-i cemâl-i şerîf
Hemîşe tâ ki ola vuşlat-ı cihânbanî
73- Hemîşe tâ ki felek devr ide murâd üzre
Hemîşe tâ ki zemînün ħalim ola şânı
74- Du'â-yı devletün itsün Tûlû'î leyl ü nehâr
Hemîşe düşmene olsun mezellet erzânî
75- Zelîl ü ħ'âr u ħaķir ola düşmen-i câhuñ
Cihânda görmesün illa vücûh-ı ħizlânı

11b

[2]

KİT'A TÂRİĤ-İ ŞEH-ZÂDE DER-'İYD

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- Sultân İbrâĥîm-i 'âdil Pâdişâh-ı Cem-şükûh
Saltanat virdi Ĥudâ ola Şehriyâr-ı a'dele
2- On beşi biñ kırk toķuz şevvâlinün şubĥ-ı ĥamîs
Eyledi taĥta cûlûs vü şaldı dehre velvele
3- Ğâlibâ biñ ellide izķâr [ü] istilâd idüp
Nev-'arûs-ı saltanat dâmâdı aldı el ele
4- İtdi ferzend-i nerîne mes'elet iĥlâş ile
Oldı mebzûl-i icâbet ķurb-ı Haķ'da mes'ele
5- Selĥ-i şehri-rûze biñ elli bir ü yevmü'l-ĥamîs
Vardı mîlâd-ı hümâyün şâm-ı 'ıyd-ı evvele
6- Şaldı târiĥ-i Tûlû'î mehd-i arzı dâyevar
Geldi bâ-şeh-zâde tev'em mâh-ı 'ıyd u zelzele (Sene 1051)

[3]

RAMAZÂNÜ'L-MÜBÂREK

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

12a

- 1- Haķ tebarek rûze-i 'ıyduñ mübârek eyleye
Ķutlu bayrâm ile her yıl yetmesün zaĥm-ı naķar
2- Yümn-ile iftâr u imsâkûñ mübârek ide Haķ
Ĝündüzün bayrâm u şamuñ Ķadr ola şubĥuñ meser
3- Ey ki şamuñ Ķadr ü şubĥ-ı 'ıyduñ olsun kâm-ı dil
Haķ ķabûl ide şalât u şavmuñ bî-ĥadd ü mer
4- D[â]verâ taĥt-ı 'adâlet saña lâyıķdır ola
Dört ķava'im üzre ķâyim taĥthâ-yı sîm ü zer
5- Rûze-i 'ıyduñ mübârek rûz-ı nev-rûzuñ sa'id
Rûzĝâr-ı devlet-i câhuñ ola ferruĥ-efer

12b

- 6- Her ĝünüñ biñ ĝün ola her biñ ĝünüñ yüz biñ ola
Her dem ü her sâ'at ü her şehri ü sâlün ĥübter

- 7- Her günün bayrâm u şamuñ Kıadr ola 'aysuñ füzün
Bed-sigälün seg gibi devr ide dehri der-be-der
8- Hâk Te'âlâ devlet ü 'ömrün firāvân eyleye
'İyd u nev-rüz ile eyyâmuñ ide her dem güzer
9- Rüzgâr-ı devlet ü 'ömrün mufaşşal hem tavıl
Mâh u sâl-i düşmen-i câhuñ kalil ü muhtaşar
10- Tâ ki dünyâda gele her sâl-i şehr-i şavm u 'İyd
Tâ bula dünyâda şöhret 'İyd u nev-rüz-ı haşer

13a

- 11- Tâ cihân-ı köhne olsun nev-civân-ı rüz-ı 'İyd
Tâ cihân-ı sâl-ğurde vire rûza zîb ü fer
12- Tâ ki her sâl ola 'İyd-ı rûze envâ'-ı şafâ
Tâ ki zîb-i 'İyd-ı rûze vire envâr-ı nazar
13- Şehriyârâ zîver-i 'adl-ile dâyim viresin
Zâl-i fertüt-ı cihâna çehre-i ğusn-i şıgar
14- Halk-ı 'âlem her sene dâmânuñ öpsün rüz-ı 'İyd
Taht u tâc olsun muħalled saña sensin nâmver
15- 'Ays u nüş it taht-ı zerrin üzre bayrâm eyle kim
Pâdişâhlık ğükmini virdün cihâna ğayr u şer

14a

[4]

fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün

- 1- Encümäsâ şaf-be-şaf devr eylemiş tahtı ğulâm
Kendi ğurşid-i cihân-ârâ kevâkib şad hezâr
2- Pâdişâh-ı heft kişver dâver-i vâlâ-neseb
Sedd-i İskender-şifat altında taht-ı üstüvâr
3- Âfitâb-ı çâr-bâliş çarğ-ı çârüm evc-i taht
Şu 'le-pâş-ı vech-i arz olmuş libâs-ı zer-nigâr
4- Pâdişâh-ı müstaķil kişver-sitân u tâc-bâğş
Ser-firâz-ı nâmver Nüşinrevân-ı tâcdâr

14b

- 5- Dâver-i Dârâ-dirâyet ğusrev-i encüm-ğaşem
Feth-i iķbâl-i Sikender fitne-bend-i ğir ü dâr
6- Yüzünü bir kerre görmek niçe biñ dünyâ deger
Terk-i cennet eyler Âdem terk-i dünyâ ğod çi kâr
7- Meclis-i pür-zîb ü fer ğüyâ behişt-i mu 'teber
Cennet-i a 'lâ diyü ğükm eyler ehl-i i 'tibâr
8- Nür-ı mağz olmuş vücudı mâh-ı bedr-i âsumân
Yâ Süleymân tahta geçmiş râm-ı emri rüzgâr

15a

- 9- Eylemiş fermân-ı 'âlî şahn-ı meydân münbasit
Kulları meydâna çıķmış edhem ü eşeb-süvâr
10- Mu 'cizât-ı emr-i sultân cem'-i ezdâd eylemiş
İmtişâl-i emr-i 'âlî mecma'-ı leyl ü nehâr
11- Gice gündüz karışup mel'abda eylerler şitâb
Rağş-ı çâpük-seyr ile ğüyâ şihâb-ı nizedâr
12- Birbirine kim cirid pertâb iderler muttaşıl
Leyle-i deycürda emşâl-i şimşek şu 'le-bâr

15b

- 13- Şahn-ı meydân u kenârı fevc-i râkib başmada
Birbirin başup gelür mânend-i emvâc-ı bihâr
- 14- Husrev-i dîn ü düvel kılmış cülûs-ı kâm-yâb
Mürtefi' taht-ı muraşsa' nûrın itmiş intişâr
- 15- Edhem ü eşheb-süvâr-ı mel'abı seyr itmede
Pây-mâl itmekde râkib şahn-ı meydân u kenâr
- 16- Pây-ı taht-ı pâdişâhîde muşâhib fi'l-meşel
Burc-ı hürşid-i cihân-ârâ nücûm-ı bî-şümâr
- 16a
- 17- Mîr Muhammed mihr-i 'âlem-tâba karşı çün Sühâ
Görinür a'lâdan a'lâ şu'le-i nûr-ı cemâr
- 18- Ehl-i dil hoş-ţab' ü nâzik rind-i 'âlem bezle-gû
Yar-ı hoş-şoĥbet muşâhib lâyıĥ-ı bezm-i kibâr
- 19- Hoş nedîm-i ehl-i dil mu'ciz-dem-i 'Îsâ- nefes
Hem-celis olsa ĥomaz dilde ĥubâr-ı inkisâr
- 20- Müntesib kıldı beni bir dergeh-i a'lâya kim
Eyler ol dergâh ile şâhân-ı 'âlem iftiĥâr
- 16b
- 21- Muttaşıl elçi gelür her memleketden gûyiyâ
Dergeh-i 'âlem-penâhı merci'-i her tâcdâr
- 22- Dergeh-i ĥâĥân-ı a'zam Pâdişâh-ı ins ü cân
Sultân İbrâhîm-i 'âdil sâye-i Perverdigâr
- 23- Pâk-meclis pâk-şoĥbet şâhib-i ĥilm ü ĥayâ
Pâk-dîn ü pâk-mezheb pey-rev-i yârân-ı çâr
- 24- Pâdişâh-ı muĥteşem ĥâtîr-nevâz-ı ehl-i dil
Ebr-i dest-i zer-feşân ĥilm-i kerân-senc-i vaĥâr
- 17a
- 25- Ĥulĥ-ı hoş-bü 'adl-i cân-perver ĥazûb-ı cân-sitân
Tîĥ-ı ĥışm-ı bî-amân dest [ü] girîbân ĥîr ü dâr
- 26- Ced-be-ced ĥâĥân-ı a'zam saltanat-pîrâ-yı câh
Âb-ı rûy-ı âl-i Oşmân merkez-i devlet-medâr
- 27- Server-i 'âlî-himem ser-defter-i ehl-i kerem
Âsitân-rûb-ı serây-ı câhı her 'âlî-tebâr
- 28- Şükr kim ol âsitâna çehre-sây oldum yine
Bir zamân ol bezm-i ĥâşa yüz sürerdüm ĥâksâr
- 17b
- 29- Geçdi ol devrân velî geldi bu devr-i pür-neşât
Rûz-ı nev-rûz-ı ĥuceste 'ahd-i şâhib-iştihâr
- 30- Şükr kim bu âsitânı yine kıldum ĥibleĥâh
Devlet ü baĥt [u] sa'âdet itdi def'-i intizâr
- 31- Şükr kim ol ĥâk-pâya cebhe vaz' itdüm yine
Baĥt-ı bî-dâr eyledi is'âd u tâli' intişâr
- 32- Şükr-i Mevlâ dâĥil-i bezm-i şehensâhî olup
Düşmeni maĥhûr idüp a'dâyı kıldum ĥâr u zâr
- 18a
- 33- Şükr kim bir devlet-i 'uzmâya itdüm ilticâ
Kim ĥasûd-ı bed-sigâli eyledüm zâr u nizâr
- 34- Şükr-i Mevlâ kim şeh-i Cem-câha kıldum istinâd
Çeşme-i ĥuşk-i ümîd ol sâ'at itdi inficâr
- 35- Şükr-i Mevlâ kim yine ser-sebz ü şâd-âb eyledi
Bâĥ-ı ye's ü mîve-i ümmîdüm oldı âbdâr

- 36- Şükr kim Hünkâr-ı 'âlem eyledi da'vet beni
 Kâtl-i a' dâ eyleyüp hussâdı kıldum şermsâr
- 18b
- 37- Bunca luţfuñ şükrünü kıлмақ ne mümkündür şehâ
 Bu şükür kâfî degil mi düşmen oldı hâksâr
- 38- Kâlb-i vîrân-ı şikesti cebr ü âbâd eyledi
 Dest-i luţf-ı pâdişâh meksûrı kıldı incibâr
- 39- Feyz ü ihsân u kerem mu'tâd-ı ahlâkı olup
 Nühket-i hoş-büy-ı 'adlûñ dehre kıldı intişâr
- 40- Devletidür dest-gîr üftâde-i ehl-i dile
 Kim gınâ-yı dest-i luţfidur fenâ-yı iftikâr
- 19a
- 41- Ketm-i ihsân eylemez hergiz cenâb-ı himmeti
 Kimseye virmez şehâ hengâmı renc-i intizâr
- 42- Dâverâ Dârâverâ Dârâ-yı İskender-ferâ
 Ey şeh-i vâlâ-güher¹⁴ zibâ-yı câh-ı iktidâr
- 43- Ben ki meddâh-ı şeh-i mağfûr-ı rahmet-yâb idüm
 Fâtih-i mülk-i 'Acem şâhib-ķırân-ı rûzgâr
- 44- Şi' rüme rağbet iderdi dâyimâ ihsân-ıla
 Eylemişdi ben kullın memnûn-ı luţf-ı bî-şümâr
- 19b
- 45- 'Azm-i Firdevs eyledi kıldum yetim-i bî-nevâ
 Oldı rûzî aña cennet saña taht-ı şehriyâr
- 46- Hâk Te'âlâ devlet-i 'ömrûñ firâvân eylesün
 İntisâb itdüm saña ey pâdişâh-ı kâmkâr
- 47- Bir du'â-güy-ı senâ-ķ'ânım ferâmüş eyleme
 Âsitânun bekleyüp medh eyleyüm leyl ü nehâr
- 48- Şâ'irüm nazik-ķabî'at 'ârif-i hikmet-şinâs
 Eblağ-ı şî'r-i faşih inşâd-ı nazm-ı gam-küsâr
- 20a
- 49- Hem seyâhat eyledüm iklîm-i heft ü şeş cihet
 Pây-mâl-i pây-ı 'azm-i himmetümdür her diyâr
- 50- Dâhil-i bezm-i şehensâhân-ı 'âlî-rütbetüm
 Kışver-i Rûm u 'Arab Hindü 'Acem tâ Kândeher
- 51- Seyr-i büldân eyleyüp geldüm diyâr-ı Rûm'a kim
 Maskât-ı re'süm olan milâdı kılmam istitâr
- 52- Rûmiyüm ammâ gezüp seyr [ü] seyâhat eyledüm
 Tâ ki taşsil-i 'ulüm itdüm fûnûn-ı şad hezâr
- 20b
- 53- Hem teberdâr-ı serây-ı pâdişâhî olduğum
 'Arza kıldum oldı mesmû'-ı hümâyün hâl-i zâr
- 54- Merhâmet kıldı cenâb-ı pâdişâhî hâlüme
 Didi unutmam seni ey pîr-i heştâdi-şümâr
- 55- Muştafâ Pâşâ'ya ahvâlün vaşıyyet eylemiş
 İstimâ' itdüm birâder pâdişâh-ı nâmdâr
- 56- Şek degül itse sifâriş ger seni Sultân Murâd
 Ma'rifet aşhâbına merhûm iderdi i'tibâr
- 21a

¹⁴ Yazmada "vâlâ-güher" ve "nikû-eser" birleşik sıfatları art arda gelmektedir. Vezne göre bu iki ifadeden biri fazladır.

- 57- Ben seni gelsün vezîrüm aña terğîb eyleyüm
Kim saña rağbet idüp her lahza kılsun ihtizâr
58- İltifât-ı hâş idüp mebzûl-i in'âm eylesün
Rûh-ı ecdâdum için itmem bu 'ahdi inkisâr
59- Saña lutf-ı bî-nihâyet eylemekdür maqşadum
Yürî var eyle du'â-yı 'ömr ü devlet istitâr
60- Emr-i Sultân-ı cihândârâ ile me'mûr olup
Şükr-i rû' yet bir kaşide diyüp itdüm i'tizâr

21b

- 61- Ey Tulû'î söz tamâm oldı uzatma kışsa[yı]
El açup eyle du'â olsun kaşide ihtizâr
62- Tâ ola memdûh-ı şâ'ir pâdişâhân-ı güzîn
Tâ ki medh-i şehriyârî eyleye şâ'ir-şi'âr
63- Tâ ki meddâh-ı şehensâh eyleye şükr-i ni'am
Tâ ki meddâh ile memdûh ide şöhet âşikâr
64- Sen olasıñ salţanat tahtında dâyim kâmurân
Pây-ı tahta eyleye şâ'ir dür-i nazmı nişâr

22a

[5]

TÂRİH-İ MEVLİD-İ ŞEHZÂDE SULTÂN SELİM

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- Merhabâ zıll-ı İlahî bir güzel nâm eyledi
Mevlid-i Sultân Selim'e zînet-i tām eyledi
- 2- Pâdişâh-ı baħr u ber ferzend iderdî mes'elet
Lutf-ı Hağ i'zâz idüp maţlûbı ikrâm eyledi
- 3- Sultân İbrâhîm-i 'âdil pâdişâh-ı şark u garb
Nâ-murâd-ı şark u garbı şâhib-i kâm eyledi
- 4- 'Âşir-i şehri muħarrem evvel-i biñ elli dört
Âhir-i biñ elli üç zî'l-ħicce encâm eyledi
- 5- Rûz-ı milâd-ı humâyûn 'ıyd-ı nev-rûza gelüp
Doğdı mihr-i salţanat nev-rûz-ı eyyâm eyledi
- 6- Her muħarrem 'âm idi mâtem velî fermân ile
Cây-ı mâtem sūr-ı mevlid geldi bayrâm eyledi
- 7- Berr ü baħri zeyn için seyr-i Çırağan emr idüp
Kıldı ta'mîm-i donanma şöhet-i 'âm eyledi
- 8- İtdi taħvîl-i şeref mihr-i burûc-ı memleket
'Ârif-i ħikmet olan tekrîm ü i'zâm eyledi
- 9- Geldi devletle vücûda Ĥazret-i Sultân Selim
Yümn-i ikbâli ġam-ı eyyâmı i'dâm eyledi
- 10- Sūr-ı milâd eyleyüp târiħ-i nev-rûz it bugün
Padişâha fevz-i Hağ şeh-zâde in'âm eyledi
- 11- Ey Tulû'î kıl du'â şeh-zâde olsun kâm-yâb
Hem du'â-yı pâdişâhî nazmum itmâm eyledi (Sene 1054)

Sonuç

Bu makalede; Tulûî'nin hayatı, eserleri ve şairliği hakkında bilgiler verilmiş, çalışma konusu olan yazma eser tanıtılmış, şairin bilinmeyen şiirleri muhteva yönüyle incelenmiştir.

Tulûî'nin şiirlerinde biyografisine dair bilgilerin ve bununla doğrudan ilgili olarak Sultan İbrahim'e intisap etme sürecinin öne çıktığı görülmüştür. Bu bağlamda bir sultanın huzurunda şiir okunması, onun takdirinin kazanılmasıyla şairin şöhret bulması, sultana intisap etme sürecinde belli niteliklere sahip bir aracının olması gerekliliği, sultanın mutlak iktidarının şairin sorunlarını çözmesi gibi konular ve tüm bunların geleneksel bir yönü olduğu Osmanlı himaye sürecinin şiirlere yansıyan örnekleri olarak dikkat çekmiştir.

Tulûî ile ilgili literatürde mevcut sınırlı biyografik bilgi, bu çalışmayla yayımlanan şiirlerden elde edilen verilere göre şu şekilde detaylandırılabilir: Tulûî, yaklaşık 969/1561-1562 yılında doğmuştur ve en az seksen yıl yaşamıştır. Doğum yeri Anadolu'dur. Gerek ilim tahsil etmek gerekse de başka sultanların meclislerinde bulunmak üzere çok seyahat etmiştir. Mesleği, baltacıdır (teberdar). Sultan Murad'ın yakınında, kendi deyimiyle onun meddahı olan şair, Sultan İbrahim'e de intisap etmeyi başarmıştır. Övgü yönü ön planda olan Tulûî, kendi ifadelerine göre nazik yaratılışlı, arif ve etkileyici şiirler söyleyen bir şairdir. Özetle, detayları yukarıdaki şiirlerde bulunabilecek bu bilgilerden hareketle, dönem tezkirelerinde kayıtlı olabilecek bilgiler kapsamında bir biyografi elde edilebilir.

Kaynaklar

- Avşar, Z. (2011). Sınırlı Malzeme ile Bir Biyografi Üretmek: Dürrî Biyografisi. *Klasik Türk Edebiyatında Biyografiler* (s. 69-86). içinde Ankara: AKM Yayınları.
- Cevrioglu, M. H. (2022). Tulûî'nin Paşanâme'si ya da Karadeniz'de Bir Deniz Cenginin Anlatımı (1629). *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 86-100.
- Değirmenci, T. (2012). Sözleri Dinlensin, Tasviri İzlensin: Tulûî'nin Paşanâme'si ve 17. Yüzyıldan Eşkıya Hikâyeleri. *Kebikeç*, 127-147.
- Doğan, M. N. (1999). Fuzûlî Türkçe Divan'ın Mukaddimesi. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler (haz. Mehmet Kalpaklı)* (s. 13-16). içinde İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Durmuş, T. I. (2021). *Şair ve Sultan Osmanlı'da Edebî Himaye*. İstanbul: Muhit Kitap.
- Eğri, S. (2021). Manzum Hâl Tercemelerinin (Terceme-i Ahvâl) Edebiyat Tarihi Bakımından Önemi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 393-420.
- İnalçık, H. (2003). *Şair ve Patron*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Javanshir, L. (2021). *Tulûî*. TEİS <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tului> [erişim tarihi: 10.08.2022]
- Kaçar, M. (2011). IV. Murâd Dönemine Ait Manzum ve Minyatürlü Bir Gazâ-nâme: Tulûî'nin Paşanâme İsimli Eseri. *Türkiyat Mecmuası*, 267-280.
- Kaya, B. (2017). Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşleniş. *Türk Bilim Araştırma Vakfı Dergisi Bilim Dergisi*, 10(3), 86-99.
- Kılıç, F. (2014). *Tulûî, İbrahim Tulûî Efendi*. TEİS <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tului-ibrahim-tului-efendi>, [erişim tarihi: 10.08.2022]
- Levend, A. S. (2015). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Meredith-Owens, G. M. (1961). Ken'ân Pasha's Expedition against the Cossacks. *The British Museum Quarterly*, 24(3-4), 76-82.
- Na'imâ, M. (1280). *Târîh-i Na'imâ*, İstanbul: Tabhâne-i Âmire.

- Özcan, A. (2003). Mehmed IV. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28, 414-418.
- Özcan, A. (2022). Kemankeş Mustafa Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 25, 248-250.
- Suliman, O. (2017). *Tulû'ın Paşa-Nâme'si*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Suliman, O. (2018). 17. Yüzyıl Şairlerinden Tulû'ı ve Rahşiyye'si. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, (2), 119-145.
- Şenödeyici, Ö., & Koşık, H. S. (2014). IV. Murat'ın Bağdat Seferi Hakkında Yazılmış Bir Kaside: Tulû'ın Pesendîde-nâme'si. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 133-150.
- Tarlan, A. N. (1999). Fuzuli Farsça Divan'ın Önsözü. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler (haz. Mehmet Kalpaklı)* (s. 9-12) içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tolasa, H. (1999). Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dibace)leri; Lami'î Divanı Önsözü ve (buna göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler (haz. Mehmet Kalpaklı)* (s. 229-244) içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tului. (5756). *Manzume-i tevarih*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü 5756.
- Tului, İ. (10689/02). *Divan*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü No: 10689/02.
- Yazıcı, N. (2006). Türk Edebiyatında Biyografi. *Türkbilig*, (11), 189-217.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 239-261.

|| Geliş Tarihi-Received: 03.10.2022

|| Kabul Tarihi-Accepted: 17.11.2022

|| Araştırma Makalesi-Research Article

|| ISSN: 2687-5675

|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1183416

Sâbir'in Manzum Kasîde-i Emâlî Tercümesi: Subha-ı Sıbyân

Sâbir's Verse Translation for Qasida al-Amâlî: Subha-i Sıbyân

Mehmet GÜLER*

Öz

Emâlî kasidesi, akaid ve kalam konusunda yazılmış en meşhur eserlerden biri olarak bilinmektedir. Ali b. Osman el-Üşî (d.? - ö. 575/1179) tarafından kaleme alınmış bu eserde, İslamiyetin inanç esasları Mâtürîdî ekolü çizgisine göre anlatılmaktadır. Manzum olması ve konuların ayrıntılara girilmeden veciz bir şekilde ifade edilmesi, eserin çokça rağbet görmesini sağlamıştır. Aslı Arapça olan manzume için çok sayıda şerh yazılmış ve eser çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Eserin Farsça, Urduca tercümelemleri yanında Batı dillerine yapılmış çevirileri de bulunmaktadır. Fakat Türkçe yapılmış tercümelemlerin sayısı diğer dillerle kıyaslanamayacak kadar fazladır. Osmanlı döneminde oldukça rağbet gören eserin manzum ve mensur olmak üzere çok sayıda Türkçe tercümesi yapılmıştır. Eserin Cumhuriyet döneminde yapılan yeni tercümelemleri de bulunmaktadır.

Makalede incelemesini yaptığımız eser de Emâlî kasidesine ait manzum bir Türkçe tercümedir. "Subha-ı Sıbyân" adlı bu manzume, Sâbir adlı/mahlaslı bir kişi tarafından kaleme alınmıştır. Eserle ilgili daha öncesinde yapılmış herhangi bir çalışma mevcut değildir. Emâlî üzerine yapılmış farklı türde ve çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen bu çalışmaların hiçbirinde bu manzumeden bahsedilmemektedir. Bununla birlikte Emâlî literatürü dışında yer alan iki çalışmada, esere ait bazı bilgilere ulaşılmıştır. Fakat bu çalışmalar incelendiğinde de manzumeyle ilgili verilen bilgilerin şüpheli ve oldukça yetersiz olduğu görülmüştür. Bu sebeple ilgili konular araştırılarak şüpheli görülen hususlara dair de açıklamalarda bulunulmuştur. Subha-ı Sıbyân'la ilgili detaylı bir araştırmayı ihtiva eden bu çalışmada; manzumenin tanıtımı ve incelemesi yapılmış ve ayrıca -yeni bulduğumuz nüshalarını da içeren- tenkitli metin neşrine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Subha-ı Sıbyân, Sâbir, Emâlî Kasidesi, Manzum Emâlî Tercümesi, Üşî.

Abstract

Qasida al-Amâlî is known as one of the most famous works written on akaid and kalam. In this work, which was written by Ali b. Uthmân al-Üshî (birth ? - death 575/1179), the belief principles of Islam are explained according to the line of the Maturidi school. The fact that it is a verse and expresses the subjects concisely without going into details has made the work highly popular. Numerous commentaries have been written for the poem originally in Arabic, and the work has been translated into various languages. Besides the Persian and Urdu translations of the work, there are also translations made into Western languages. However, the number of translations made in Turkish is too high to be compared with other languages.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat/Türkiye, e-posta: mehmet.guler@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0498-775X.

There are many Turkish translations as verse and prose of the work, which was very popular during the Ottoman period. There are also new translations of the work made in the Republican period.

The work that we have analyzed in the article is a verse Turkish translation of the Qasida al-Amâlî. This poem named "Subha-ı Sıbyân" has been written by a person named Sâbir. There is no previous study on the work. Although there are numerous and different types of studies have been done on the Amâlî, this poem is not mentioned in any of these studies. However, in two studies outside the Amâlî literature, some information about the work was obtained. Nonetheless, when these studies were examined, it was seen that the information given about the verse was suspicious and quite inadequate. For this reason, related issues were investigated and explanations were made about suspicious issues. In this study, which includes a detailed research on Subha-ı Sıbyân, the introduction and analysis of the verse has been made and also a critical text publication, including the newly found copies, has been included.

Keywords: Subha-ı Sıbyân, Sâbir, Qasida al-Amâlî, Translation of Poetic Emâlî, Ūshî.

Giriş

Emâlî adıyla akaid, tefsir, dil ve edebiyat gibi farklı konularda yazılmış pek çok eserin olduğu bilinmektedir. Eser adı olarak karşılaştığımız bu kelime, imlâ veya ümliye kelimesinin çoğuludur (Kandemir, 1995, s. 70). İmlâ kelimesinin anlamlarına bakıldığında ise sözlüklerin bu kelime için "müddeti uzatmak, ip boyunu uzatmak, doğru yazı yazmak, söyleyip yazdırmak, dikte etmek" gibi anlamlar verdikleri görülmektedir. Fakat kelimenin içerdiği bu farklı anlamların esasında "uzatmak" fiiliyle ilgili olduğu ve bu durumda, bir kitabı imlâ etmenin onu yazacak kişiye "uzun süre okumak"la ilişkilendirildiği dile getirilmektedir (Aydın, 2000, s. 225).

Emâlî kelimesinin ihtiva ettiği bu anlam çerçevesi, aynı zamanda mevcut bir geleneğin varlığına da işaret etmektedir. Bu geleneğe göre fakih, müfessir ve muhaddisler veya dil ve edebiyat gibi konularla ilgilenen âlimler; rivayetiyle meşgul oldukları bilgileri öğrencilerine çoğu zaman ezberlerinden, bazen de kitaplardan okuyarak -kendilerine kadar gelmiş olan senetleriyle birlikte- yazdırmışlardır. Hadis ilminin öğretim metotlarından biri olan bu geleneğin, özellikle muhaddisler tarafından devam ettirildiği bilinmektedir. Hadis hâfızlarının salı ve cuma günleri mescidlerde hadis yazdırmayı âdet edinmeleri, bu meclislere bazen devlet büyüklerinin de katılması ve bazı devlet adamlarının ise bizzat kendilerinin hadis imlâ ettirmeleri, bu meclislerin rağbetini arttırmıştır. Bu sebeple hadis alanında meydana getirilen emâlîlerin sayısı, diğer ilimlerle karşılaştırılamayacak kadar çoğalmıştır (Kandemir, 1995, s. 70).

İmlâ geleneğinin asıl noktası veya çıkış yeri hadis ilmi olsa da diğer birçok ilim sahasında da böyle bir metot uygulanmış ve bu uygulama neticesinde emâlî ismiyle tanınan pek çok eser ortaya çıkmıştır. Hadis âlimlerinden sonra en çok emâlî yazdıran kişilerin, Arap dili ve edebiyatı ve özellikle lugat bilginleri olduğu görülmektedir. Bunların dışında fıkıh ve kalam konularında da emâlîlerin yazılmış olduğu bilinmektedir (Kandemir, 1995, s. 71).

Çalışmamızda incelenen "Subha-ı Sıbyân" adlı tercüme de emâlîler arasında adı geçen önemli bir esere ilgilidir. Ali b. Osman el-Ūşî (ö. 575/1179) tarafından yazılan ve *el-Emâlî* adını taşıyan bu manzume, akaid ve kalam konusunda kaleme alınan en meşhur eserlerden biri olarak bilinmektedir.

Ali b. Osman el-Ūşî ve el-Emâlî Adlı Eseri Hakkında

Ali b. Osman el-Ūşî'nin, günümüzde Kırgızistan topraklarında bulunan Fergana vadisindeki Oş şehrinde doğduğu tahmin edilmektedir. Kaynaklarda Ūş, Uç şeklinde geçen ve günümüz Kırgız Türkçesinde Oş olarak telaffuz edilen bu şehir, Kırgızistan'ın

güney batısında yer almaktadır. Oş şehrinde doğduğu veya yaşadığından dolayı daha çok Üşî adıyla tanınan bu zat; bu bölgenin ismi Fergana olduğu için el-Ferganî, bazı mensupları şehit düşen Teym kabilesine velâ yoluyla müntesib olması sebebiyle et-Teymî ve eş-Şehidî, Hanefî ve Mâtüridî mezhebine mensup olması dolayısıyla da el-Hanefî ve el-Mâtüridî isimleriyle de bilinmektedir (Sebetov, 2018, s. 112). Üşî'nin doğum tarihine ilişkin bir bilgi bulunmamakla birlikte ölüm tarihi için Keşfü'z-zunun'da 569/1173-1174 ve 575/1179-1180 olmak üzere iki tarih bulunduğu görülmekte (Kâtip Çelebi, 2008, s. 960, 1082) fakat bu tarihlerden ilkinin şüpheli bulunması sebebiyle çoğu araştırmacı tarafından 575/1179-1180 yılının -vefat tarihi olarak- esas alındığı anlaşılmaktadır. Meşhur bir âlim olan Üşî'nin; Hanefî fakihî, Maturidî kelamcısı ve muhaddis olmasının yanı sıra şiirle de uğraştığı bilinmekte (Toprak, 2012, s. 230) ve bu sebeple bir edip ve şair olarak da anıldığı görülmektedir (Musahanov, 2001, s. 13).

Eserleri:

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Üşî'nin 1. *el-Emâlî*, 2. *Müsnedü Enes b. Mâlik*, 3. *Cevâhirü'l-ahkâm fi'l-fıkh*, 4. *Nisâbü'l-ahbâr li-tezkireti'l-ahyâr*, 5. *el-Fetâva's-Sirâciyye*, 6. *Gurerü'l-ahbâr ve dürerü'l-eş'âr* ve 7. *Muhtelifü'r-rivâye* adlı eserleri bulunmaktadır (Sebetov, 2015, s. 26). Ayrıca *Sevâkıbü'l-ahbâr* ve *Nûrû's-sirâc* isimli eserlerin de Üşî'ye nispet edildiği dile getirilmektedir (Toprak, 2012, s. 231).

el-Emâlî:

Yukarıda belirtildiği üzere Üşî'nin farklı konularda birçok eseri bulunmaktadır. Fakat onun en fazla bilinen eseri hiç şüphesiz *el-Emâlî/Emâlî* adlı manzumesidir. Eser daha çok *Emâlî* adıyla bilinmesine rağmen ilk mısranın baş ve son ibarelerinden hareketle *Kasidetü Yekülü'l-'abd* veya *Bed'i'l-emâlî*; kafiye olan kelimeleri lam harfiyle bittiği için *Kasidetü'l-lâmiyye*; kafiyesiyle muhtevası birlikte düşünülerek *Lâmiyye-i Kelâmiyye* veya *Kasidetü'l-lâmiyye fi't-tevhîd* ve ayrıca *Kasidetü'l-Hanefiyye* gibi isimlerle de tanınmaktadır.

Akaidle ilgili manzum bir risale olan *Emâlî*'de, Maturidiyye akaidine dair temel konular, klasik şema ile oldukça benzeşen bir şekilde anlatılmıştır (Özervarlı 1995: 73). Kelam eserlerinin yazımında genellikle ilahiyat, nübüvvet ve sem'iyyat şeklinde sıralanan bu klasik planın kısmen farklılaştığı *Emâlî*'de önce ilahiyat sonra nübüvvet ve esma ve'l-ahkam daha sonra da sem'iyyat konularına ağırlık verildiği görülmektedir (Karaağaç, 2018, s. 145). 569/1173-1174 tarihinde yazılan bu eserin, 67 veya 68 beyitlik bazı yazma ve basma nüshaları bulunmakla birlikte genellikle 66 beyit olarak nazmedildiği kabul edilmektedir (Özervarlı, 1995, s. 73).

Emâlî'nin manzum olması, konuları ayrıntılara girmeden özlü bir biçimde ele alması gibi özellikleri, eserin öğrenilmesini ve ezberlenmesini kolaylaştırmış ve bu durum, eserin medreselerde oldukça rağbet görmesine yol açmıştır (Toprak, 2012, s. 230). Ayrıca kütüphanelerde çok sayıda yazma ve basma nüshaları olan manzumenin, farklı dillerde yapılmış pek çok tercüme ve şerhlerinin bulunması da esere olan yoğun ilgiyi göstermektedir.

Sâbir'in "Subha-ı Sıbyân" Adlı Manzumesi Hakkında

Subha-ı Sıbyân adındaki bu manzum tercüme üzerine daha önce herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Eser hakkında bilgi edinmek için öncelikle *Emâlî*'ye ait Türkçe manzum tercüme ve bunlarla ilgili yapılmış çalışmalar incelenmiş fakat bilgi bulunamaması sebebiyle daha sonra şerhleri de içine alan daha kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Ancak *Emâlî* kasidesi üzerine yapılmış akademik veya popüler çok sayıda çalışmaya müracaat edilmiş olmasına rağmen adı geçen bu manzum tercümeyle ilişkin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bunların dışında diğer eserlerini de kapsayacak biçimde Ali b.

Osman el-Ûşî hakkında bilgi içeren ansiklopedi maddesi, makale, tez, kitap, sempozyum bildiri metinleri vb. çeşitli yayınlar üzerinde de incelemeler yapılmış fakat bu araştırmalar neticesinde de Sâbir'in *Subha-ı Sıbyân* adlı manzum tercümesine dair herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

Bununla birlikte *Emâlî* literatürü dışında, konuyla bağlantısı olmayan iki farklı çalışmada Sâbir'in *Subha-ı Sıbyân* adlı eserinden *Subhatü's-Sıbyan* şeklinde bahsedildiği görülmektedir. Bu eserler şunlardır:

Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik, Gülgün Erişen Yazıcı: Gelibolu Mevlevîhanesi hakkında hazırlanmış olan bu kitap çalışmasında, Mevlevîhane'de görev yapmış şeyhlerden bahsedilen bölümde, Gelibolu Mevlevîhanesi'nin ikinci şeyhi olan Sâbir Pârsâ (d.?, ö. 1090/1679-80) ile ilgili bilgiler verilmektedir (Yazıcı, 2009, s. 39-49). Araştırmacı, Sâbir Pârsâ'nın hayat hikâyesinden bahsedip şiirlerinden de örnekler verdikten sonra ona ait dört eserin olduğunu dile getirmekte ve bu eserler arasında *Subhatü's-Sıbyan* adında bir eserin bulunduğunu da söylemektedir. Fakat araştırmacı; Sâbir Pârsâ'ya ait *Divan*, *Şerh-i Tasavvurat* ve *Gül ü Nevruz* adlarındaki ilk üç eseri kaynaklara dayandırarak sıralamasına rağmen *Subhatü's-Sıbyan*'dan söz ederken bu eserden eski veya yeni herhangi bir kaynaktan bahsedilmediğini özellikle belirtmektedir (Yazıcı, 2009, s. 49). Ayrıca eserin tespit edebildiği tek nüshasının da Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlı olduğunu söylemektedir.

Gelibolu Mevlevîhanesi'nde Yetişen Sâbir Pârsâ ve Ahmed Celeleddin Dede'nin Türk Din Mûsikisine Katkıları; Turgay Pişkin, Alper Akdeniz: Gelibolu Mevlevîhanesi'nde yetişmiş iki Mevlevî şeyhi olan Sâbir Pârsâ ve Ahmed Celeleddin Dede'nin (d. 1852 - ö. 1946) mûsikîye yapmış oldukları katkıları konu edinen bu makalede de Sâbir Pârsâ'nın hayatı ve eserleri hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır (Pişkin ve Akdeniz, 2019, s. 460-462). Çalışmada, eserleriyle ilgili olarak verilen bilgilerde önce Sâbir Pârsâ'nın *Divan*, *Gül ü Nevruz* ve *İsağoci Şerhi/Tasavvurat Şerhi* olmak üzere üç eserinin sıralandığı görülürken daha sonrasında -Yazıcı'ya ait yukarıdaki çalışmadan alıntı yapılarak- Sâbir Pârsâ'nın kaynaklarda bahsedilmeyen *Subhatü's-Sıbyan* adında bir eserin daha mevcut olduğu belirtilmekte ve esere ait tek nüshanın tespit edilebildiğinden bahsedilmektedir (Pişkin ve Akdeniz, 2019, s. 462). Ancak makalede, -Yazıcı'nın kitap çalışmasında yer alan bilgilere bir ekleme yapılarak- bu eserin, Sâbir Pârsâ'nın ilmî açıdan büyüklüğünü ve derin bir bilgiye sahip oluşunu gösterdiği de dile getirilmektedir.

Görüldüğü üzere incelemesini yaptığımız *Subha-ı Sıbyân* adlı bu eserden yukarıdaki iki çalışmada, *Subhatü's-Sıbyan* olarak bahsedilmekte ve eserin Sâbir Pârsâ'ya ait olduğu dile getirilerek manzumeye ait bir adet nüshanın mevcut olduğu belirtilmektedir. Adı geçen çalışmalarda bu eserin Sâbir Pârsâ'ya aidiyetinin dile getirilmesi fakat aynı zamanda bu bilginin kaynaklarda bulunmadığı noktasındaki ifadeleri dikkate alındığında manzumeyi Sâbir Pârsâ ile ilişkilendirebildikleri tek kaynağın, bahsi geçen Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'ne kayıtlı nüsha olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda daha ayrıntılı bilgi verebilmek için ilgili nüshanın incelenmesi gerekmektedir. Bu sebeple mezkûr nüshaya dair aşağıda bilgi verilecektir:

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'ne kayıtlı nüsha: Makalenin metin kısmında K kısaltmasıyla adlandırdığımız bu nüsha, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına ait www.yazmalar.gov.tr adlı internet sitesinde 37 Hk 2055/14 demirbaş numarası altında "Subhatü's-Sıbyân" eser adıyla kayıtlıdır. Yazar adı olarak "Sâbir Şeyh Pârsâ Mehmed Dede (d.? - ö. 1090/1679)" şeklinde bir kayıt olup bulunduğu yer olarak da Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nin adı yazılmıştır. İlgili nüshayı tetkik ettiğimizde manzumenin besmele ile başladığı görülürken baş tarafında; başlık olmadığı, manzumeye veya yazara

ilişkin bir bilgi verilmediği ve manzumeye ait bir zahire sayfasının da bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca manzume tamamlandıktan sonra da ferağ kaydı/yazılış tarihi, müstensih adı ve yazılış yeri vb. herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak 89 beyit ihtiva eden bu nüshanın 148b varağındaki son beyitte yazarın mahlasını/adını içeren şu beyit yer almakta ve hemen altında “temmet” ibaresi bulunmaktadır:

*Bu ‘âciz Sâbir’i hayr ile yâd it
‘Uyûbın ‘afv eyle kalbini şâd it*

Nüşhada; bu beyitte yer alan “Sâbir” adından/mahlasından başka bir isim veya kayıt bulunmaması sebebiyle her ne kadar yazarın “Sâbir” adlı veya mahlaslı bir kişi olduğu anlaşılıyorsa da bu Sâbir’in, Sâbir Pârsâ olduğunu gösteren başka bir ibare veya kayıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki çalışmalarda, manzumenin Sâbir Pârsâ’ya ait olduğuna dair verilen bilginin de sadece kütüphane kaydında yazar adı kısmında yer alan “Sâbir Şeyh Pârsâ Mehmed Dede (ö. 1090/1679)” ibaresinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Manzumenin Sâbir Pârsâ’ya Ait Olarak Gösterilmesi Hakkında Değerlendirmeler

Yukarıdaki iki çalışmada, *Subhatü’s-Sıbyan* adlı manzumenin Sâbir Pârsâ’ya ait olduğu dile getirilmiştir. Ancak bu çalışmalarda tereddütsüz ve kesin bir dille ifade edilen bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Böyle düşünmemize yol açan sebeplere aşağıda değinilmiştir:

Görüldüğü üzere yukarıdaki çalışmaların, manzumenin Sâbir Pârsâ’ya ait olduğunu dile getirmelerinin sebebi, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi’ndeki nüshaya ait kayıtlardaki yazar adıyla ilgili bilgidir. Bu kısımda “Sâbir Şeyh Pârsâ Mehmed Dede” isminin bulunması, adı geçen çalışmaların, bu kayıttan hareketle eseri Sâbir Pârsâ’ya ait gösterdiklerini düşündürmektedir. Fakat kanaatimize göre sadece kütüphane kaydında yer alan bu bilgiye dayanılarak eseri, adı geçen kişiye ait göstermek doğru bir yaklaşım değildir. Zira her ne kadar nüshanın son beytinde Sâbir mahlası/adı yer almaktaysa da nüshanın tamamı detaylı olarak incelendiğinde; tercüme sahibinin adı, müstensihinin adı, tercüme edilme tarihi ya da yeri gibi bilgileri içeren zahriye sayfası veya ferağ kayıtlarının bu nüshada bulunmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra sadece kütüphane kayıtlardan hareketle bilgi vermek yazma eserler üzerine çalışanların çok da yabancı olmadıkları bir durumu gözden kaçırmaya sebep olmakta ve hatalı kütüphane kayıtlarından bir tanesi ile daha karşılaşmış olabilme ihtimali üzerinde durmayı engellemektedir. Oysa bu ihtimal, yazma eserlerle uğraşan araştırmacıların sıklıkla karşılaştıkları bir durumdur. Bu sebeple yalnızca kütüphane kaydında yer alan ama nüsha üzerinde kanıtlanamayan bir bilgiye dayanılarak eserin Sâbir Pârsâ’ya ait olduğunu ifade etmek ve buna kesin bir bilgi olarak yaklaşmak yerine bunun bir ihtimal olarak düşünülmesi daha isabetli görünmektedir. Çünkü bir kütüphane görevlisinin manzume sonundaki Sâbir mahlasını görerek -bu mahlası kullanan ve bilinen bir kişi olması sebebiyle- Sâbir Pârsâ’yı eser sahibi olarak kayda geçirmiş olması da pekâlâ mümkündür. Bununla birlikte eserde yer alan Sâbir adının/mahlasının başka bir Sâbir’e ait olma olasılığını da göz ardı etmemek gerekir.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus da bu iki çalışmada, eserden *Subhatü’s-Sıbyan* olarak söz edilmesidir. Oysa kaynak olarak gösterdikleri nüsha incelendiğinde eser adının, bu nüshanın 142a varağının kenarındaki beyitte bulunduğu ve *Subha-ı Sıbyân* biçiminde yazılmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla her iki çalışmada da eser adından nüshada yazıldığı doğru şekliyle değil de kütüphane kaydında yer alan hatalı şekliyle bahsedildiği görülmektedir.

Ayrıca dikkat çeken bir diğer husus da yukarıdaki çalışmalardan birinde, “Bu eseriyle Sâbir Pârsâ'nın ilmî yönden büyüklüğü ve derin bir bilgiye sahip olduğu görülmüştür (Pişkin ve Akdeniz, 2019, s. 462)” ifadesidir. Oysa araştırmacıların Sâbir Pârsâ'ya övgüde bulunmalarına sebep olan bu manzumenin, aslında adı geçen zata aidiyeti dahi şüpheli görünmektedir.

Yukarıdaki çalışmalarda yer alan ve katılmadığımızı belirtmek istediğimiz diğer bir bilgi ise eserin tespit edilebilen tek nüshasının Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmasıyla ilgilidir. Hâlbuki araştırmalarımız sırasında eserin adı geçen nüsha haricinde iki nüshasına daha ulaşılmış ve tarafımızdan tespit edilenlerle birlikte şu an için esere ait en az üç nüsha olduğu görülmüştür. Daha öncesinde herhangi bir kaynaktan zikredilmeyen bu nüshalara dair ayrıntılar aşağıda mevcuttur:

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'ne kayıtlı nüsha 1: Metin kısmında D1 kısaltmasıyla adlandırdığımız bu nüsha, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Nüshaya, kuruma ait <https://yazmaeserler.diyanet.gov.tr/> adlı internet sitesinden 002012-IV demirbaş numarasıyla ulaşılmaktadır. Kayıtlarda eser adı “Tercüme-i Bed'î'l-Emâlî”, yazar adı ise “Sâbirî” şeklinde yer almaktadır. Manzume, çoğunluğunu Arapça eserlerin oluşturduğu bir mecmuanın 48a-50a varakları arasında bulunmaktadır. Son derece tahrip olmuş bu nüshanın dikişleri gevşemiş, su almış, bazı yapraklarında mürekkep dağılmış ve bazılarında ise lekeler oluşmuştur. Kayıtlardaki notlarda istinsah tarihinin 1245 (1829-30), yazı türünün nestalik, satır sayısının değişken olduğu yazılmış ve eserin mensur olduğu belirtilmiştir. Ancak nüshaya bakıldığında eserin manzum olduğu ve yanlışlıkla mensur şeklinde kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bunların dışında nüshanın eserin yazılı olduğu kısmında cetvel bulunmadığı ve manzumeye ait 88 beyit ihtiva ettiği görülmektedir. Ayrıca bu nüshanın sonunda “temmetü't-tercümânu bi-'avnillahi'l-Melikî'l-Mennân sene 1245 (1829-30)” şeklinde bir ibare ve tarih bulunmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'ne kayıtlı nüsha 2: Metin kısmında D2 şeklinde kısaltma yaptığımız bu nüsha da Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Nüshaya, kuruma ait <https://yazmaeserler.diyanet.gov.tr/> adlı internet sitesinden 001703-XXX demirbaş numarasıyla ulaşılmaktadır. Kayıtlarda eser adı “Kasidet-ü Bed'î'l-Emali Tercümesi”, yazar adı ise “Ebû Muhammed (Ebü'l-Hasen) Sirâcüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Ûşî” şeklinde yer almaktadır. Ancak notlar kısmında manzumenin Ûşî (ö. 575/1179)'ye ait *Bed'u'l-Emâlî* adlı kelamla ilgili manzumenin tercümesi olduğu ve müterciminin ise tespit edilemediği ifade edilmiştir. Manzume, çoğunluğunu Arapça eserlerin oluşturduğu bir mecmuanın 183b-186a varakları arasında gösterilse de nüsha incelendiğinde eserin, 181b-184a varakları arasında olduğu görülmektedir. Kayıtlarda eserin bilinen diğer adının *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* tercümesi olduğu belirtilmiş ve yayın bilgisi başlığının karşısına da 1179 (1765-66) tarihi yazılmıştır. Nüshanın fiziksel tanımlama kısmında ise eserin manzum, yazı türünün nestalik, satır sayısının 17 olduğu ve 2 sütun şeklinde tertip edildiği belirtilmiştir. Bunların dışında kayıtlardan, nüshada rakabe kaydı ve ferağ kaydının olduğu ve metnin etrafının da kırmızı cetvelle çerçevesi olduğu bilgilerine ulaşılmaktadır. Manzumenin beyitlerini kontrol ettiğimizde ise bu nüshanın 89 beyit ihtiva ettiği görülmekte, ayrıca nüshanın sonunda “temmet sene 1179 (1765/1766)” şeklinde bitiş ibaresi ve tarih bulunmaktadır.

Nüshalar Hakkında Değerlendirmeler

Manzumenin tarafımızdan tespit edilenlerle birlikte şu an için üç nüshasına ulaşılmış ve yukarıda bunlarla ilgili tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Ancak nüshalarla ilgili verilen bu bilgilerden bazıları üzerinde ayrıca durulması ve bunların değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir.

Nüshalarla ilgili olarak bahsedilmesi gereken ilk husus, D1 nüshasının sonunda yer alan “temmetü't-tercümânu bi-'avnillahi'l-Meliki'l-Mennân sene 1245” ibaresidir. İçeriği itibariyle müstensihthen daha ziyade müellif tarafından yazıldığı intibamı veren bu ibare -günümüz Türkçesine- yaklaşık olarak şöyle çevrilebilir: “Tercüman el-Melikü'l-Mennân olan Allah'ın yardımıyla tamamladı, sene 1245.” Şayet doğru olsaydı; bu ibareden hareketle yazarın, tercümesini hicri 1245 senesinde tamamladığı söylenebilirdi. Ancak D2 nüshasının sonunda “temmet sene 1179” şeklinde yer alan tarih ibaresine bakıldığında D1 nüshasındaki bu bilginin şüpheli hâle geldiği görülmektedir. Şu hâlde eldeki bilgilere göre D2 nüshasının, D1 nüshasından -hicri seneye göre- 66 yıl daha önce yazıldığı fark edilmektedir. Buna göre D1 nüshasının 1245 tarihinde tercüme edilmediği ve o tarihte K, D2 veya şu an için tespit edilemeyen başka bir nüshadan istinsah edildiği ortaya çıkmaktadır.

Bir diğer husus D1 nüshasına ait kayıtlarda yazar adının “Sâbirî” olarak gösterilmesidir. Burada yazar veya müstensihle ilgisi olmayan fakat kütüphane kayıtlarından kaynaklanan bir hata mevcuttur. Çünkü manzumenin son beytinde yer alan bu kelimenin her üç nüshada da aynı şekilde yazıldığı görülmekte ve beyitteki söz dizimi ve anlam dikkate alındığında bu kelimenin “Sâbir'i” şeklinde okunmasının ve yazar adının da “Sâbir” olarak gösterilmesinin gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu husus, yukarıda bahsi geçen K nüshasıyla ilgili durumla da benzerlik göstermektedir. Zira orada da sadece kütüphane kaydında yer alan bir bilgidен hareketle eserin Sâbir Pârsâ'ya ait olarak gösterilmesi sonucunu doğuran bir durumla karşılaşmış ve bu sebeple mevcut bilgiye ihtiyatla yaklaşılması gerektiği belirtilmiştir. Yine bunlarla ilgili bir diğer husus ise D2 nüshasındaki kütüphane kayıtlarında yazar adı olarak künyesiyle birlikte “Ûşî”nin yazılmış olması ve notlar kısmında da tercüme olan bu manzumenin müterciminin bilinmediğinden bahsedilmesidir. Oysa bu nüshanın da son beytinde Sâbir mahlası/adı mevcuttur.

K nüshasında eser adının *Subhatü's-Sıbyan* olarak kaydedilmiş olması da nüshalarla ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğer husustur. Zira sadece bu nüshada yer alan eser adının, nüshanın 142a varağında derkenara yazılmış bir beytin ilk dizesinde bulunduğu görülmekte ve doğru yazılış şeklinin de *Subha-ı Sıbyân* biçiminde olduğu fark edilmektedir. Ancak kütüphane kaydında eserin adı burada yazılı olan asıl şekliyle değil de *Subhatü's-Sıbyan* olarak yer almaktadır.

Görüldüğü üzere manzumeye ait üç nüshanın kütüphane kayıtlarında yazar adı olarak Ûşî, Sâbir Pârsâ ve Sâbirî şeklinde üç farklı isim bulunmakta ve kayıtlar birbiriyle uyuşmamaktadır. Ayrıca kayıtlarda eser adının yazılışında olduğu gibi farklı dikkatsizliklerin mevcut olduğu da görülmektedir. Bu durum; kütüphane kayıtlarında yazan bilgileri destekleyen başka bulgular olmadan bunları kesin doğrular olarak kabul etmek yerine, bunlara ihtiyatla yaklaşmak gerektiği hususunda iyi bir örnek teşkil etmektedir.

“Subha-ı Sıbyân” Kime Ait

Ûç nüshanın karşılaştırılması sonucunda ortaya koyduğumuz metnin son beytinde yer alan “Sâbir” kelimesi, yazarın mahlası olabileceği gibi gerçek ismi de olabilir. Bu kelimenin üç nüshada da “صايرى” şeklinde yazılmış olduğu görülmektedir. Bu yazılış şekline göre kelime, sonuna belirtme/yükleme (akuzatif) hâli eki almış biçimde “Sâbir'i” olarak okunabileceği gibi nispet eki (yâ-yı nisbet) almış biçimde “Sâbirî” olarak da okunabilir. Ancak hem anlam hem de dil bilgisi açısından incelendiğinde ilk ihtimalin doğru olduğu düşünülmüş ve kelimenin belirtme hâli eki almış biçimde “Sâbir'i” olarak okunuşu tercih edilmiştir. Bundan hareketle öncelikle tezkireler ve biyografik eserler başta olmak üzere çeşitli kaynakların taranması yoluyla “Sâbir” adlı/mahlaslı şairler

hakkında ulaştığımız bilgilere yer verilip ardından -zayıf bir ihtimal olsa- da "Sâbirî" mahlasını kullanan şairlerden de bahsedilecektir.

Sâbir mahlaslı/adlı şairler:

Yukarıdaki çalışmalarda manzumenin yazarı olarak Sâbir Pârsâ'dan söz edildiği ve ayrıca yaptığımız incelemelerde de Anadolu-Osmanlı edebiyat sahasında Sâbir mahlasını kullanan ve en çok tanınan kişinin Sâbir Pârsâ olduğu görülmüştür. Bundan dolayı ilk olarak onun hakkında bilgi verilecektir:

- Sâbir Pârsâ (d. ? - ö. 1090/1679-80): Doğum tarihi hakkında bilgi bulunmayan şair, Gelibolu'da doğmuştur. Farklı çalışmalarda adı; -Arap harfleriyle aynı şekilde yazılan- Mehmet (İpekten vd., 1988, s. 399), Mehmed (Açık, 2007, s. 391) ve Muhammed (Yoldaş, 2005, s. XIII) şeklinde gösterilmektedir. Ağazade Mustafa Efendi'nin oğludur (Tuman, 2001, s. 537). Dedesi Hasan Ağa'nın bir yeniçeri ağası olması dolayısıyla Ağazade lakabı ile anılan bir sülaleye mensuptur. Mevlevî kaynaklarında amcası Ağazade Mehmed/Muhammed Dede'nin (d. ? - ö. 1063/1652-1653), maceralı bir hayat hikayesi ve kerametleri olduğu söylenmekte ve çevresinde oldukça sevildiği belirtilmektedir. Bu zatın mesnevi derslerine halkın rağbeti çok artınca onun için -veya onun tarafından- Gelibolu Mevlevihanesinin yaptırıldığı ve buranın ilk şeyhi olduğu ve aynı zamanda -Devrin Kapdan-ı Deryası Ohrili Hüseyin Paşa (d. ? - ö. 20 Mayıs 1622) ile aralarında geçen bir olay sonrasında paşanın sadrazam olmasının ardından bir teşekkür hediyesi olarak- Hüseyin Paşa tarafından İstanbul Beşiktaş'ta yaptırılan Mevlevihane'nin de ilk postnişini olduğu ifade edilmektedir (Yazıcı, 2009, s. 20). Sâbir Pârsâ, Mevlevî tarikatının ileri gelenlerinden biri olan amcasının terbiyesiyle yetişmiş ve H.1063/M.1652-1653 tarihinde onun ölümünden sonra yerine Gelibolu Mevlevihanesi'nin ikinci şeyhi olmuştur. H.1077/M.1666 yılında semâ ayininin yasaklanması sonrasında dostlarından olan Minkarizade Yahya Efendi'nin (d. 1018/1609 - ö. 1088/1678) müderrislik teklifini kabul ederek şeyhliği bırakmış ve çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık görevleri yapmıştır. Daha sonrasında H.1090/M.1679-1680 yılında müderrislik/kadılık görevini bırakarak memleketine dönen Sâbir Pârsâ tekrar Gelibolu Mevlevihanesi'ne şeyh olmuş ve aynı yıl vefat etmiştir. Mevlevilikten mevleviyete geçmesi hem kendisinin hem de Minkarizade'nin, Semahane-i Edeb (Ali Enver, 1309, s. 130) ve Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye (Esrar Dede, 2018, s. 177) gibi çeşitli Mevlevî kaynaklarında tenkit edilmesine sebep olmuştur. Şairin; Sicill-i Osmanî'de Abdülbaki Efendi (d. ? - ö. 1145/1732-33'den sonra) adında müderrislik ve Şam mollalığı yapmış bir oğlu olduğundan bahsedilmekte (Mehmed Süreyya, 1996, s. 102), Osmanlı Müellifleri'nde ise bu zatın faziletli bir kişi olduğu, Kâşânî'nin¹ Bedayi' (telif tarihi bilinmiyor) adlı eserine haşiye yazdığı ve başka bazı risalelerinin de bulunduğu belirtilmektedir (Bursalı, 2009, s. 48 ve Bursalı, 2016, s. 46). İyi bir eğitim almış olan Sâbir Pârsâ'nın âlim, hattat, nesir yazmada kabiliyetli bir kişi ve divan sahibi bir şair olduğu ve ayrıca sesinin güzel olup musikide de -günümüze ulaşmayan- besteleri olduğu söylenmektedir. Kaynaklarda mürettep bir *Divan'ı*, Ahmet Paşa'ya² sunduğu *Tasavvurat/İsagoci Şerhi* ve Molla Celal Şirvanî'nin *Gül ü Nevruz*

¹ Osmanlı Müellifleri'nde geçen bu isim hem Mustafa Tatçı ve Cemal Kurnaz tarafından hazırlanan tıpkı basım yayında (Bursalı, 2009, s. 48) hem de Yekta Saraç tarafından yazı çevirimi yapılarak hazırlanmış yayında (Bursalı, 2016, s. 46) Kâşânî olarak yer almaktadır. Fakat araştırmalarımıza göre Kâşânî adlı şahıslara ait Bedayi' veya Bedai' isimli bir esere raslanılmamıştır. Bununla birlikte tanınmış Hanefî âlimlerinden biri olan ve Kâşânî adıyla bilinen Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâşânî'nin (d. ? - ö. 587/1191) Bedayi'/Bedai' isimli meşhur bir eseri bulunmaktadır. Dolayısıyla Abdülbaki Efendi'ye (d. ? - ö. 1145/1732-33'den sonra) ait olduğu söylenen haşiyenin, tam adı *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* olan ve kısaca *Bedâi'* olarak bilinen bu önemli fıkıh eseriyle ilgili olduğu düşünülebilir.

² Bu kişinin, bazı kaynaklarda Fazıl Ahmed Paşa (d. 1045/1635-36 - ö. 1087/1676), bazılarında ise Melek Ahmed Paşa (d. ? - ö. 1073/1662) olduğu dile getirilmektedir (Yoldaş, 2005, s. XIX).

Mesnevisinin Manzum Tercümesi olmak üzere üç eseri bulunduğu belirtilmekte ayrıca günümüze ulaşmayan 10 civarında bestesinden bahsedilmektedir. Yukarıda adı geçen iki çalışmada ve onların kaynağı konumundaki -hatalı olduğunu düşündüğümüz- kütüphane kaydında, şairin Subhatü's-Sıbyân adlı bir eserinin daha olduğu dile getirilmişse de tezkireler ve biyografik eserler başta olmak üzere pek çok kaynak üzerine yaptığımız araştırmalarda, şairin böyle bir eserinden söz edilmemektedir.

- Sâbir -Urfalı- (d. 1819-ö. 1893): 1819 senesinde Urfa'da dünyaya gelen şairin, medreseyi bitirdikten sonra bazen ticaret bazen de hocalık yaparak geçimini temin ettiği ve 1893 yılında 74 yaşında vefat ettiği bilinmektedir. Şiirleri çoğunlukla kitabeler üzerine yazılmış hâldedir. Mezarlar, yapılar ve çok sayıda hayır eserlerinde şairin adını taşıyan kitabeler mevcuttur. Urfalı Sâbir'in uzun boylu, zayıf bünyeli ve buğday benizli bir kişi olduğu söylenmektedir (Alpay, 1986, s. 183).

- Sâbir Efendi (d. ? - ö.1171/1757-1758): *Sicill-i Osmanî*'de belirtildiğine göre Nakşibendî şeyhlerinden biri olan Sâbir Efendi, 1171/1757-1758 senesinde vefat etmiş ve Müftühamamı civarına defnedilmiştir (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1410). Adı geçen kaynakta, bu kişinin hayatı ve eserlerine dair başka bilgi verilmemiştir.

Mevcut kaynaklar incelendiğinde Anadolu-Osmanlı edebiyat sahasında Sâbir mahlasını kullanan başka bir şaire rastlanmamıştır. Manzumenin mevcut nüshaları kontrol edildiğinde ise en eski tarihli nüshanın 1765/1766 yılına ait olduğu görülmektedir. Bu bilgi dikkate alındığında eserin yukarıda bahsi geçen Sâbir mahlaslı iki şairden biri olan -Urfalı Sâbir'e ait olma ihtimali bulunmamaktadır. Nakşibendî şeyhi Sâbir Efendi'nin şairliği veya eserleri hakkında ise herhangi bir bilgi yoktur. Bu durumda eserin Sâbir Pârsâ'ya ait olabileceği düşünülebilir ancak incelemelerimiz neticesinde Sâbir Pârsâ'nın tanınmış bir kişi olması ve pek çok kaynakta hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi bulunmasına rağmen böyle bir eseri olduğundan hiçbir kaynakta söz edilmediği görülmüştür. Bu sebeple eğer şairin böyle bir eseri olsaydı diğer eserlerinden bahseden kaynakların bundan da bahsetmeleri gerektiği düşünülerek bu eserin şaire ait olmadığı kanaatine varılmıştır. Eserin ona ait gösterilmesiyle ilgili bilgilerin ise yukarıda belirtildiği üzere eserin adını dahi yanlış yazan kütüphane kaydına ve bu kütüphane kaydını tereddüt etmeden referans alan iki çalışmaya dayandığı görülmüştür. Bu durumda *Subhatü Sıbyân*'ın kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan Sâbir adlı/mahlaslı başka bir kişiye ait olması ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Sâbirî mahlaslı/adlı şairler:

Yukarıda değinildiği üzere zayıf bir ihtimal olsa da D1 nüshasının kütüphane kaydında "Sâbirî" adının yazılması sebebiyle akılda kalabilecek şüphelerin giderilmesi adına bu mahlası kullanan şairler hakkında da araştırma yapılmış ve aşağıda bunlarla ilgili bilgi verilmiştir.

- Sâbirî (d. ? - ö. 1591): İstanbul doğumlu olan şairin asıl adı Mustafa olup (İpekten vd., 1988, s. 399) bazı kaynaklarda Ali olarak da gösterilmektedir. Molla Arap diye bilinen Arapzade Mehmed Efendi'nin torunu ve Rüstem Çelebi'nin oğludur. Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı Sözlüğü (İpekten vd., 1988, s. 399), Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi (Cunbur, 2007, s. 392) ve Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (Kaplan, 2014) gibi kimi kaynaklarda; şairin Riyâzî ve Gelibolulu Âlî'ye dayandırılarak Molla Arap'ın oğlu olduğu ihtimalinden bahsedilmiş olsa da bu bilgiler doğru değildir. Zira bahsedilen isimlerden Riyâzî'nin tezkiresine bakıldığında şair için "Rüstem Çelebi'nün ferzendi" -yani oğlu- olduğunun söylendiği (Riyâzî Muhammed Efendi, 2017, s. 200), Âlî'nin eserine bakıldığında da "Monla Arab-nâm vaizün nebiresi" -yani torunu- olduğunun belirtildiği (İsen, 1994, s. 235) görülmektedir. Medresede eğitim görmüş ve dayısı Arapzade'den

mülazım olmuştur. Sonrasında müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. *Divan'ı* olduğu söylenen şair, Zâtî ve Emrî'den sonra devrinin önde gelen şairlerinden biri olarak zikredilmektedir. Ancak şura tezkireleri ve diğer biyografik kaynaklarda başka bir eserinden söz edilmemektedir.

- Sâbirî (d. ? - ö.1591/1592): Halep doğumlu olan Sâbirî Çelebi'nin, takke dikerek geçimini sağlayan bir kişi olduğu belirtilmektedir (Cunbur, 2007, s. 392). Kanaat ehli, takva sahibi ve derviş tabiatlı bu şairin, tasavvufi şiirleri bulunduğu belirtilmiş (İpekten vd., 1988, s. 399) fakat başka bir eserinden bahsedilmemiştir. *Sicill-i Osmanî*'de 1000/1591-1592 senesinde vefat ettiği yazılmıştır (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1410).

- Sâbirî (d. ? - ö. 1016/1607-1608): Akçahisar doğumlu olan şairin asıl adı Eyyüp'tür. Müteferrika olarak görev yapmıştır. Belagat ve fesahat sahibi bir şair olduğundan bahsedilmektedir. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA, 1990, c. 7, s. 386) ve Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi'nde (Cunbur, 2007, s. 392) ölüm tarihi 1704 olarak yazılmış olsa da bu bilginin hatalı olduğu görülmektedir. Zira bu iki eserin kaynak olarak kullandıkları *Rıza Tezkiresi* (Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, 2017, s. 148) ve *Mucib Tezkiresi*'nde (Mucib Efendi, 1997, s. 41) şairin 1016/1607-1608 senesinde İstanbul'da vefat ettiği yazılmıştır. Eserleriyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Eserin Şekil Özellikleri Hakkında Bilgiler

Beyit sayısı: Manzumenin şu an için üç nüshası mevcut olup bunlardan ikisi tarafımızdan tespit edilmiştir. Temin ettiğimiz bu nüshalardaki beyit sayılarına bakıldığında K nüshasının 89, D1 nüshasının 88, D2 nüshasının ise 89 beyit ihtiva ettiği görülmektedir. Bu üç nüshanın karşılaştırılarak okunması sonucunda nüsha farklarıyla beraber manzumenin beyit sayısı toplamda 90'a ulaşmıştır. Metin kısmındaki dipnotlarda, nüsha farkları ve beyit sayılarındaki değişikliklerle ilgili bilgi verilmiştir.

Nazım şekli: Eserde yer alan 90 beytin tamamında kafiye şemasının aa, bb, cc, dd ... şeklinde olduğu ve beyitlerin kendi aralarında kafiyelendikleri görülmektedir. Bu sebeple manzumenin mesnevi nazım şekliyle yazıldığı anlaşılmaktadır.

Vezni: Eserde hezec bahrinin “mefâ‘îlün mefâ‘îlün fe‘ûlün” kalıbı kullanılmıştır. Manzume başından sonuna kadar değiştirilmeden aynı vezin kalıbıyla yazılmıştır. Ayrıca manzume içerisinde de vezin hakkında bilgi verilmiş ve 9. beyitte bahir adı, 8. beyitte ise hem bahir adı hem de aruz kalıbının kendisi açıkça belirtilmiştir.

Çeviri Yazılı Metnin Hazırlanışıyla İlgili Açıklamalar

- Metinde geçen “bismillah (بِسْمِ اللّٰهِ), hamdillah (حَمْدُ اللّٰهِ), Resûlullah (رَسُولُ اللّٰهِ)” gibi lafzatullah ile birlikte yazılan kelimelerde ve Allah (اللّٰهُ) kelimesinin kendisinde, kelimelerin Arap harfleriyle yazılışlarındaki asıl şekillerinde -son hecelerde- ünlü/uzun ünlü yazılmadığı/gösterilmediği için çeviri yazılı metinde de bu kelimeler uzun ünlüyle yazılmamıştır.

- Manzumedeki yer alan “لسان” (lisân), “مبتدى” (mübtedî) ve “روح” (rûḥ) gibi uzun ünlü bulunan kelimelerde ise bu sesleri göstermek için “elif” yerine (Â-â), “ye” yerine (Î-î), “vav” yerine de (Û-û) harfleri kullanılmıştır. Böylece uzun ünlülerin gösterilmesi için metnin tamamında (Â-â, Î-î, Û-û) harfleri tercih edilmiştir. Metinde yer alan diğer transkripsiyonlu harfler için de şunlar kullanılmıştır: ث (S-s), ح (H-h), خ (H-h), ذ (Z-z), ص (S-s), ض (Z-z-D-d), ط (T-t), ظ (Z-z), ع (‘), غ (Ġ-ğ), ق (K-k), ك (K-k-G-g-ñ). Ayrıca hemze “ء” için () işareti, kesme için ise () işareti kullanılmıştır.

- Kelime ve eklerin yazımında da nüshalardaki asıl yazılışlara bağlı kalınmış ve yine nüshalardaki hareketler dikkate alınmıştır. Bu sebeple bildirme ekleri (dur-dür)

nüshalarda “ötre” ile harekelendiği için yuvarlak okunmuştur. Diğer eklerin yazımında da yine nüshalardaki yazılışlar ve harekelere göre hareket edilmiştir. Örneğin “Hudânîñ kudretidür” ifadesinde “nîñ” ilgi eki veya “evliyânîñ”, “enbiyânîñ” kelimelerindeki ilgi ekleri nüshalardaki yazım ve harekelere bağlı olarak düz okunmuştur. Bununla birlikte nüshalarda farklı bir yazım veya hareke ile karşılaşıldığında ise ilgili durum dipnot olarak belirtilmiştir.

- Metindeki Arapça terkipler “Beniyyü’l-Murtazâ” örneğindeki gibi kesme işareti (‘) ve kısa çizgi (-) ile Farsça terkipler ise “Umûr-ı halka” örneğindeki gibi kısa çizgi (-) ile yazılmıştır.

Manzume Metni:

(K: 141b, D1: 48a, D2: 181b) **Bi’smillahi’rraḥmani’rraḥîm**

mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün

1	Bu bi’smillah iledür ibtidâmız ³
Bu ḥamdî’llah iledür hem şenâmız ⁴
2	Şalât ⁵ ile selâm olsun Resûle
Daḥî aşḥâbına hem ḥayr-ı âle
3	Pes andan sonra yazam ⁶ bir risâle
Münâsib ola cümle ‘ilm-i ḥâle
4	‘Aḳâ’idden nice dürlü mesâ’il
İdinsün boynına herkes ḥamâ’il
5	Emâlî nazmınıñdur ⁷ tercümânı
Lisân-ı ⁸ Türkîdür ma‘nâ beyânı
(K:142a) 6	Hem oldur ‘ilm-i ḥâlî mübtedîniñ
Ġidâ-yı rûḥîdur hem ⁹ muntehîniñ
7	‘Aḳâ’id mesleginden ehl-i sünnet
Resûlullah buyurdu ehl-i cennet
8	Mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün
Hezec bahrin bilüp itme tehâvün
9 ¹⁰	Bunıñdur Subḥa-ı Şıbyân nâmı

³ K: ibtidâmuz, D1’de hareke yok

⁴ K: şenâmuz, D1’de hareke yok

⁵ Şalât (صلاة) kelimesinin vavı harekeli olduğu ve önceki harfi de fetha ile geldiği için vav (و) harfi, elife (ة) dönüşmüştür. Kelime Mushaf-ı Osmanî’ye uyumlu olması için vav (و) ile yazılıp elif (ة) ile okunmuştur (Karaalp, 2018, s. 174). Ayrıca kelimenin sonundaki (ة) harfi, Osmanlı Türkçesi metinlerinde genellikle (ة) ile yazılmaktadır.

⁶ D2: yazdım

⁷ K: nazmınıñdır, D1’de hareke yok

⁸ Lisânı K.

⁹ her K.

¹⁰ Bu beyit sadece K nüshasında var ve kenarda yazılı

Hezec bahri oldu bil [hem] maqâmı

Fî Beyâni't-Tevhîd¹¹

mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ulün

- 10 Hudâ birdür¹² şerîki yok Te' âlâ
Nazîri yok hem Oldur Hâkku'l-a' lâ
- 11 Cemî' ü'l-âlemîniñ Tañrısıdur
Qadîmdür cümle halkıñ Rabbisidür
- (K: 142b) 12 Kemâlâtıyla mevşûf oldu Allah
Neqâyişden münezzehdür ol âgâh
- 13 Dağı Haydur hayâtı hayy-ı dâ'im
Umûr-ı halka¹³ tedbîrinde kâ'im
- 14 Müdebbirdür Te' âlâ anda tedbîr
Muqadderdür Anıñdur cümle taqdîr
- (D1: 48b) 15 Hayır şer halk ider Anıñ¹⁴ irâde
Velakin¹⁵ şer degil marzî Hudâda
- (D2: 182a) 16 Şıfât[ı]¹⁶ Zâtınıñ 'aynı degildür
Dağı hem ayrılır ğayrı degildür
- (K: 143a) 17 Qadîmdür hep şıfâtı hoşça diñle
Zevâl-i ihtilâfdan 'ârî añla
- 18 Degil zâtı şıfâtı şey'e beñzer
Velâkin¹⁷ şey' dinürse eyle ezber
- 19¹⁸ Dağı 'aynü'l-müsemma oldu ismi
Olanlar ehl-i sünnetdir¹⁹ bu kâli
- 20 Cihât-ı sitden oldu hem mu'arrâ
Mekândan oldu hem hâlî müberrâ

¹¹ D1: Fî Beyâni Tevhîd

¹² D2: birdir

¹³ D1: halk, D2: halkı

¹⁴ K: Anıñdur

¹⁵ Kelime; K, D1 ve D2 nüshalarının her üçünde de uzun ünlü olmadan "Velakin" şeklinde yazılı.

¹⁶ Kelime üç nüshada da "Şıfât" olarak yazılı, K ve D2'de son kısımda esre ile harekeli.

¹⁷ Kelime K nüshasında "Velâkin" şeklinde uzun ünlüyle yazılı. D1 ve D2 nüshalarında ise uzun ünlü olmadan "Velakin" şeklinde yazılı. Vezne uygunluğu sebebiyle K nüshasındaki yazımı tercih edildi.

¹⁸ Bu beyit K nüshasında yok, D1 nüshasında var, D2 nüshasında ise varağın üst kenarında yazılı

¹⁹ Kelime K nüshasında yok, D1 ve D2 nüshalarında ise bildirme eki "sünnetdir" şeklinde düz ünlüyle yazılı

- 21 Degil cisim²⁰ ü cevher Hâk Te' âlâ
Dağı cüz' kül denilmez Aña aşlâ²¹
- 22 Tecezzî itmeyen cüzden haberdâr
Ol imdi ehl-i sünnet çün didi var
- (K: 143b) 23 Degil Qur'ân maḥlûk bil kadîmdür
Kelâmullah durur mişli 'adîmdür
- 24 Hürûf-ı şavt ile olmadı mesmû'^c
Tevâtür ile nüzûl oldu maḥtû'^c
- 25 Hudânîñ kudretidür 'arşa gâlib
Mekân işbâtına sen olma tâlib
- 26 Zamân geçmez Hudâ üstünden ey cân²²
Hudûş hiç iktizâ itmez kemâ-kân
- 27 Toğurmağdan toğurtmağdan berîdür
Vü toğmağdan nisâdan hem 'arîdür
- 28 Mu' in [ü] nâşır olmaz Aña yârî
Dağı yardımcıdan müstağnî Bârî
- (K: 144a) 29 Mümît [ü] Muḥyî kııl kim i' timâdı
Dirildüp²³ öldüren Allahu²⁴ Hâdî
- 30 Cinân-ı nâr ile viren sezâyı
Virür her kişiye lâyıq cezâyı
- 31 Virür ḥayr ehline cennet ü ni' met
Cehennem kâfire hem dürlü nıḳmet
- 32 Caḥîm ile cinân gitmez fenâya
Muḥalled ehli çün gitdi beḳâyâ
- (D1: 49a) 33 Hudâyı cennet içinde²⁵ görürler
Cemî' -i zevḳ-ı cennet²⁶ unidurlar

²⁰ Cism kelimesinin K ve D2 nüshalarında “cism” şeklinde harekeli olarak yazılı olduğu görülmektedir. Kelime konuşma dilimizdeki ve iki nüshada olduğu gibi “cism” olarak okununca vezne uymakta orijinal hâli olan cism şeklinde okununca ise vezin bozulmaktadır. Bu sebeple metin tesisinde K ve D2 nüshalarındaki harekeli şekil tercih edilmiştir.

²¹ D1: Dağı kül denilmez aña aşlâ

²² ey cân; icâb D1.

²³ Kelime üç nüshada da yuvarlak ünlü ile yazılı.

²⁴ Kelime, K ve D2 nüshalarında “Allahu” şeklinde sonu ötre ile harekeli, D1 nüshasında ise hareke yok.

²⁵ içinde, içinden D2.

²⁶ Cemî' -i zevḳ-ı cennet; Cemî' iyi zevḳi cennet D1.

- (D2: 182b) 34 Bilâ keyfin²⁷ görür mü'minler anı
Yigirmi bir şahâbîniñ beyânı
- (K: 144b) 35 Kâmer gibi görürler ehl-i îmân
Nice bedr oldı ise eyle iz'ân
- 36 Nazar şarf eylemezler mâ-‘ adâya
Ne hâcet ol vaqt gayr-ı ğıdâya
- 37 Degil ıslâh-ı kul Bârîye vâcib
Bu Hâk mezheb durur ol buña zâhib
- 38 Dağı farz enbiyâyı eyle taşdıķ
Melâ'ik varlığın hem eyle taḥķik
- 39 Muḥammed Muştafâ ḥatmü'r-rusüldür
Beniyyü'l-Murtażâ hâdi's-sübüldür
- 40 Beniyy-i Hâşimîdür²⁸ zü'l-celâldür
İmâm-ı enbiyâdur²⁹ zü'l-cemâldür
- (K: 145a) 41 Anıñ şer' i durur³⁰ bâķi şerâyi'
Kamu edyânı³¹ nesh itmişdi vâķi'³²
- 42 Anıñ mi' râcımı sen itme inkâr
Haber virdi anı Ğaffâr u Settâr
- 43 Kebâ'ir ehline eyler şefâ' at
Şaķın münkir olup itme kabâḥat
- 44 Şefâ' at şâhibidür enbiyâlar
Şehîd ü 'âlim ü hem evliyâlar
- 45 Nebîler kaçd itmezler günâhı
Olar ma' şûmdur³³ itme ³⁴
- 46 Nisâdan yok nebî taḥķik haberde

²⁷ keyfin; keyf K, D1.

²⁸ Hâşimîdür; Hâşimîdür K.

²⁹ İmâm-ı enbiyâdur; İmâm-ı enbiyâdur D1, D2.

³⁰ şer' i durur; şer' idür K.

³¹ Kelime üç nüshada da “edyân” şeklinde yazılı. K ve D2 nüshalarında esre ile harekeli, D1’de ise hareke yok.

³² K, D2: itmişdi vâķi'; [i]tmışdür vâķi' D1.

³³ D1: ma' şûm durur

³⁴ Şüphe, kuşku, tereddüd anlamında kullanıldığını düşündüğümüz bu kelimeye, pek çok sözlükte aramamıza rağmen ulaşamadık. Asıl şekli “شبهه” olan şübhe kelimesinin, “شبهه، شبهات، شبهات” (şübe, şübühat) gibi çoğul şekilleri bulunsa da metinde yer alan (şübâh ya da şebâh olarak harekelenmiş) bu yazım şekline, rastlanılmadı. Ayrıca kelimenin K ve D2 nüshalarında “tebâhi” olarak yazılı olduğu görülmekte fakat bunun da anlam olarak beyitle uyumlu olmadığı fark edilmektedir. Bu sebeple kelime, D1 nüshasında mevcut olan bu yazım şekliyle metne kopyalanmıştır.

- Budur tafşîl kitâb-ı mu‘ teberde
- (K: 145b) 47 Ve Zü’l- Kârneyn ile Loqmân bilinmez³⁵
Nebîlerdür deyü hüküm olunmaz
- 48 Kaçan Mehdîyi haşr itdükde Deccâl³⁶
Kuds³⁷ kal‘ asına habs ide ol hâl
- 49 Nüzûl-i hazret-i ‘Îsâ ‘ ayândur
Nice âşâr ile naqli beyândur
- 50 Gelüp Deccâli³⁸ katl itmek gerekdür
Anuñ³⁹ mevti o gün yitmek⁴⁰ gerekdür
- (D2: 183a) 51 Zuhûr-ı harq-ı ‘âde⁴¹ evliyâdan
Kerâmetdür bu haqdur bil Hudâdan⁴²
- 52 Hevâda ehl-i takvâ itse tayrân⁴³
Kerâmet olmasında qalma hayrân
- (D1: 49b) 53 Şu üstinde yürimeklik velîden
Haqîkat naql olunmuşdur ‘ Alîden
- (K: 146a) 54 Günâhlardan tecennüb gerçi lâzım
Menâhîden şaqqınmaq emr-i lâzım
- 55 Nebî rütbesine aşlâ velîler
İrişmez bilmeyenler egri⁴⁴ söyler
- 56 Ebûbeker efđalidür evliyânîñ
Ol efđaldür⁴⁵ soñında⁴⁶ enbiyânîñ
- 57 ‘Ömer Fârûk efđal soñra andan
Naşîhat bil bunı hıfz eyle benden
- 58 Dağı ‘ Osmân Zi’n-nüreyn⁴⁷ efđal

³⁵ D1: ‘Azîz Loqmân Zü’l-Kârneyn bilinmez

³⁶ D1: Kaçan Mehdî hurûc itdükde Deccâl

³⁷ Kudus, Kudsün D1.

³⁸ Deccâli; Deccâl D1, D2.

³⁹ Kelime K ve D2 nüshalarında yuvarlak ünlü ile yazılı, D1 nüshasında ise hareke veya yuvarlak ünlü yok.

⁴⁰ yitmek, itmek D1.

⁴¹ Zuhûr-ı harq-ı ‘âde; zuhûra harq-ı ‘âde K, D2.

⁴² Bu dize K nüshasında kenarda yazılı

⁴³ Bu dize K nüshasında kenarda yazılı

⁴⁴ ekşeri K.

⁴⁵ D2: efđaldir

⁴⁶ K: soñunda

⁴⁷ Zi’n-nüreyn, Zevi’n-nüreyn D1.

- ‘Ömerden sonra bil dersin⁴⁸ mükemmel
- 59 Bulardan⁴⁹ sonra efdal hem ‘Alîdür
Anın⁵⁰ efdallığı dağı celîdür
- (K: 146b) 60 Dağı Şiddîke ba‘ zı haşletinde
Fazîletlü rivâyet kesretinde
- 61 Kızı Zehrâdan aña bu naķilde⁵¹
Müsâvîlikde fehm oldu ‘aķilda⁵²
- 62 Yezîde la‘ net itmediler iķdâm⁵³
Ki mü'mindür didiler nice aķdem⁵⁴
- 63 Velâkin⁵⁵ ba‘ zılar terk itmediler
Anın küfrine ka‘ n itdik didiler⁵⁶
- 64 Muķallid⁵⁷ dağı mü'mindür şer‘ de
Şahîh budur aşlda hem [de] fer‘ de
- 65 Var ise cehliñi eyle izâle
Ķabûl olmaz ‘özür⁵⁸ ol lâ-yezâle
- (K: 147a) 66 Dağı îmân-ı ye'se ihtimâl yoķ
O merdûddur⁵⁹ ki zîrâ imtişâl yoķ
- 67 Ķabûl olur deyü sen itme⁶⁰ şübhe
Aña şübhe idendür Ķavm-i bülhe

⁴⁸ Kelime K ve D2 nüshalarında dersin şeklinde harekeli, D1 nüshasında ise hareke yok.

⁴⁹ Bulardan, Bunlar D1.

⁵⁰ Kelime K ve D2 nüshalarında “Anın” şeklinde harekeli, D1 nüshasında ise hareke yok.

⁵¹ “naķil” kelimesinin, K ve D2 nüshalarında “naķil” şeklinde harekelendirilmiştir. Kelime konuşma dilimizde ve iki nüshada olduğu gibi “naķil” olarak okununca vezne uymakta fakat orijinal hâli olan “naķil” şeklinde okununca vezin bozulmaktadır. Bu sebeple metin tesisinde K ve D2 nüshalarındaki harekeli şekil tercih edilmiştir. D1 nüshasında ise hareke bulunmamaktadır.

⁵² “aķil” kelimesinin, K ve D2 nüshalarında “aķil” şeklinde harekelendirildiği görülmektedir. Kelime konuşma dilimizde ve iki nüshada olduğu gibi “aķil” olarak okununca vezne uymakta fakat orijinal hâli olan “aķil” şeklinde okununca vezin bozulmaktadır. Bu sebeple metin tesisinde K ve D2 nüshalarındaki harekeli şekil tercih edilmiştir. D1 nüshasında ise hareke bulunmamaktadır.

⁵³ Yezîde la‘ nete itmedi iķdâm K, Yezîde la‘ net itmedi iķdâm D2.

⁵⁴ K: Ki Mü'min didiler nice aķvâm, D2: Ki Mü'mindür didiler nice aķvâm

⁵⁵ Kelime K nüshasında “Velâkin” şeklinde uzun ünlüyle yazılı. D1 ve D2 nüshalarında ise uzun ünlü olmadan “Velakin” şeklinde yazılı. Vezne uygunluğu sebebiyle K nüshasındaki uzun ünlüyle yazımı tercih edildi.

⁵⁶ Anın küfr ile la‘ n itdik didiler K, D2.

⁵⁷ Muķallid, Naķildür D1.

⁵⁸ “özr” kelimesinin, K ve D2 nüshalarında “özr” şeklinde harekelendirilmiştir. Kelime konuşma dilimizde ve iki nüshada olduğu gibi “özr” olarak okununca vezne uymakta fakat orijinal hâli olan “özr” şeklinde okununca vezin bozulmaktadır. Bu sebeple metin tesisinde K ve D2 nüshalarındaki harekeli şekil tercih edilmiştir. D1 nüshasında ise hareke bulunmamaktadır.

⁵⁹ merdûddur, mezdür? D1.

⁶⁰ itmem D1

- (D2: 183b) 68 ‘ Amel cüz olmadı îmandan ey cân
Hâkîkat böyledür sen itme tuğyân⁶¹
- 69 Şudûr itseydi mü'minden kebîre
Zinâ vü sirkat ü katl ü şağîre
- 70 Çıkarmaz dîn ü îmânından⁶² anı
Muħalled beklemez dûzaħda⁶³ cânı
- (D1: 50a) 71 İderse niyyeti kim irtidâda
Çıkar dînden o sâ‘ at ihtifâda
- (K: 147b) 72⁶⁴ Küfür⁶⁵ söz tav‘ an u hem i‘ tıķâdsız
Zuhûr eylerse ma‘ nâdan ħabersiz
- 73 Küfürdür⁶⁶ ittifâķen itme reybi
Cehâlet ‘ özr olunmaz bil bu ‘ aybı⁶⁷
- 74 Kişi sekrân iken söylerse küfri
Dime kâfir ki yok ‘ aķlı vü fikri
- 75 Ĥudâya olmadı⁶⁸ ma‘ düm-ı mer‘î
Daħı şey dinmedi ķıl imdi mer‘ î
- 76 Daħı bil kim mükevven ğayr-ı tekvîn
İkisin farķ idüp hem eyle taħsîn
- 77 Ĥelâl gibi rızıkdur bil ħarâmı
Velâkin⁶⁹ farķ idüp ekl it ta‘ âmı
- (K: 148a) 78 Ķabirde Tañrıdan dînden Nebîden
Su‘âl vardur kebîr ü hem şabîden
- 79 Eger fâsık eger kâfir ‘ azâbı
Ķabirde göreler dürlü ‘ iķâbı

⁶¹ tu‘ yân D1

⁶² îmandan K

⁶³ dûzaħda; d[û]zaħda K, dûħanda D1.

⁶⁴ Bu beyit sadece D1 nüshasında yok.

⁶⁵ “Küfir” kelimesi, K ve D2 nüshalarında “Küfür” şeklinde harekelendirilmiştir. Kelime konuşma dilimizde ve iki nüshada olduğu gibi “Küfür” olarak okununca vezne daha uygun düşmektedir.

⁶⁶ “Küfürdür” kelimesi, K ve D2 nüshalarında “Küfürdür” şeklinde harekelendirilmiştir. Kelime konuşma dilimizde ve iki nüshada olduğu gibi “Küfürdür” olarak okununca vezne daha uygun düşmektedir. D1 nüshasında ise hareke bulunmamaktadır.

⁶⁷ bil bu ‘ aybı; bil ‘ aybı K, bil bu seyyi D1.

⁶⁸ olmadı: oldı D1.

⁶⁹ Kelime K nüshasında “Velâkin” şeklinde uzun ünlüyle yazılı. D1 ve D2 nüshalarında ise uzun ünlü olmadan “Velakin” şeklinde yazılı. Vezne uygunluğu sebebiyle K nüshasındaki yazımı tercih edildi.

- 80 Eger fazl-ı Hudâ olursa yârî
Koyar cennetine ol qulı Bârî
- 81 Hesâb vardır⁷⁰ ba^c şden şöra cânım⁷¹
Hazer it kim ^c azâba yok gümânım⁷²
- 82 Virilür defter-i a^c mâl yir yir⁷³
Şağ u şol arqadan her şağşa⁷⁴ bir bir
- 83 ^c Ameller vezn olur mîzân hağdur
Şırât üzre yürimek ittifâğdur
- 84 Küfürden⁷⁵ gayrı ne olsa şekâvet
Kebîre ehline vardır şefâ^c at
- (K: 148b, D2: 184a) 85 Du^c âda olmamağ te'sîr muhâldür
Anı nefy eyleyen ehl-i dâlâldür
- 86 Dağı cennet cehennem şimdi mevcûd
Ferîkine Hudâ bildürdi mev^c ûd
- 87 Cehennemde ebed qalmaz günehkâr⁷⁶
Velakin⁷⁷ Müslim ölmek⁷⁸ şartdur ey yâr
- 88 Heyûlâ⁷⁹ aşl-ı ^c âlem⁸⁰ nev^c -i âdem
Kamu hâdis bu cezmimdür⁸¹ dem-â-dem
- 89 Bunuñla i'tikâdın⁸² eyle tekmîl
Cehil⁸³ ^c özr olmadı sen itme te'vîl
- 90 Bu ^c âciz Şâbiri hayr ile yâd it

⁷⁰ Hesâb vardır: Hesâbı var D1.

⁷¹ Kelime K ve D2 nüshalarında "cânım" şeklinde yazılı ve esre ile harekeli. D1 nüshasında ise hareke yok.

⁷² ^c azâba yok gümânım: Hudâya yok günâhım D1. Kelime K ve D2 nüshalarında "gümânım" şeklinde yazılı ve esre ile harekeli, D1 nüshasında ise hareke yok.

⁷³ "yir yir" kelimeleri D2 nüshasında "yer yer" şeklide harekeli, diğer nüshalarda ise hareke yok. Fakat ikinci mısranın son kelimeleri ile yapılan kafiye dikkate alınarak bu kelimeler "yir yir" şeklinde okundu.

⁷⁴ şağşa: şağş D1.

⁷⁵ "Küfürden" kelimesi, K ve D2 nüshalarında "Küfürden" şeklinde harekelendirilmiştir. Kelime konuşma dilimizde ve iki nüshada olduğu gibi "Küfürden" olarak okununca vezne daha uygun düşmektedir. D1 nüshasında ise hareke bulunmamaktadır.

⁷⁶ günehkâr: günâhkâr D1, D2

⁷⁷ Kelime K, D1 ve D2 nüshalarının her üçünde de uzun ünlü olmadan "Velakin" şeklinde yazılı.

⁷⁸ ölmek: olmağ K, D1.

⁷⁹ Kelime K nüshasında elif-i maksûre ile yazılı. D1 ve D2 nüshalarında ise elifle yazılı.

⁸⁰ aşl-ı ^c âlem: aşl ^c âlem K.

⁸¹ Kelime K ve D2 nüshalarında "cezmimdür" şeklinde yazılı ve esre ile harekeli. D1 nüshasında ise hareke yok.

⁸² Kelime K ve D2 nüshalarında "i'tikâdın" şeklinde yazılı ve esre ile harekeli. D1 nüshasında ise hareke yok.

⁸³ Vezin açısından daha uygun olacağı düşünülerek "Cehl" kelimesi, "Cehil" olarak okunmuştur.

‘Uyûbın ‘afv eyle albini şad it⁸⁴

Sonuç

Sâbir’in *Subha-ı Sıbyân* adlı manzum *Emâlî* kasidesi tercümesi üzerine yaptığımız çalışma neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Sâbir’in *Subha-ı Sıbyân* adlı eserinin tanıtımı, incelemesi ve tenkitli metin neşrini içeren bu makalenin, eserle ilgili yapılan ilk çalışma olduğu anlaşılmaktadır.

2. *Emâlî* kasidesinin tercüme ve şerhleri üzerine hazırlanmış tez, kitap, makale ve bildiri gibi farklı türde yapılmış çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen bunların hiçbirinde Sâbir’in *Subha-ı Sıbyân* adlı manzum tercümesinden bahsedilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışma ile *Emâlî* kasidesinin Türkçe tercümelerine yeni bir katkı sağlanmış ve mevcut manzum Türkçe tercümelemler arasına yeni bir eser daha eklenmiştir.

3. *Emâlî* literatüründe *Subha-ı Sıbyân* adlı tercümeden bahsedilmemiş olsa da -Yazıcı’nın müstakil olarak Pişkin ve Akdeniz’in ise ortaklaşa hazırladıkları- farklı konularda yapılmış iki çalışmada, bu eserden *Subhatü’s-Sıbyan* adıyla söz edildiği tespit edilmiş ve bu çalışmalarda eserin, -Kastamonu İl Halk Kütüphanesi’ndeki nüshasına ait kayıttan hareketle- Sâbir Pârsâ’ya ait olarak gösterildiği fark edilmiştir. Fakat bu durum detaylı olarak incelendiğinde verilen bilgiyi doğrulayabilecek başka bir bilginin bulunmadığı ve Sâbir Pârsâ veya eserleri hakkında bilgi içeren hiçbir kaynakta böyle bir eserden bahsedilmediği görülmüştür. Dolayısıyla eserin adı geçen kişiye ait olarak gösterilmesine şüphyle yaklaşmak gerektiği belirtilmiştir.

4. Yukarıda adı geçen iki çalışmada -*Subhatü’s-Sıbyan* olarak bahsedilen ama gerçekte ismi *Subha-ı Sıbyân* olan- eserin sadece bir nüshasının bulunduğundan söz edilmiştir. Ancak araştırmamız neticesinde, esere ait -daha önce başka bir çalışmada zikredilmeyen- iki nüsha daha tespit edilmiş ve böylece mevcut nüsha sayısı şu an itibariyle üçe yükselmiştir.

5. Eserin daha önceden bilinen (K) nüshasında, tarih gösteren herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen yeni bulunan nüshaların her ikisinde de tarih ibareleri mevcuttur. Bulunan bu nüshalardan birinin -D1 nüshasının- son kısmında, eserin “1245 yılında tercüme edilmesi” anlamına gelen Arapça bir bitiş ibaresinin olduğu görülmüş fakat eserin -daha sonra bulunan D2 adlı- diğer nüshasında “Temmet sene 1179” şeklinde daha erken bir tarih kaydı bulunması, D1 nüshasında yer alan ifadelerin şüpheli bir duruma düşmesine sebep olmuştur.

6. Yazar adı K nüshasında “Sâbir Pârsâ”, D1 nüshasında “Sâbirî”, D2 nüshasında ise “Üşî” olarak yazılmış ve son olarak telaffuz edilen D2 nüshasının açıklama kısmında -manzumede yazar adı bulunmasına rağmen- mütercimmin bilinmediği belirtilmiştir. Dolayısıyla manzumeye ait nüshaların kütüphane kayıtlarında, yazar adlarının her üç nüshada da farklı olduğu ve nüshalar arasında bir birlik bulunmadığı görülmüştür.

7. Yazar adı kısmında Sâbir Pârsâ isminin bulunduğu Kastamonu İl Halk Kütüphanesi’ndeki nüshanın -hatalı olduğunu düşündüğümüz- kayıtlarında ve bu nüshayı esas alarak manzumeyi kesin bir dille Sâbir Pârsâ’ya ait gösteren iki çalışmada, eser adının da yanlış yazılmış olduğu fark edilmiştir. Zira eser adı bu nüshanın, 142a varağında derkenara yazılmış bir beytin ilk dizisinde *Subha-ı Sıbyân* şeklinde yer alıyor

⁸⁴ Manzume sonunda nüshalara göre değişen bitiş ibareleri şu şekildedir:

K : Temmet

D1: Temmetü’t-tercümânu bi-‘avnillahi’l-Meliki’l-Mennân Sene 1245

D2: Temmet sene 1179

olmasına rağmen adı geçen kütüphane kaydı ve iki çalışmada *Subhatü's-Sıbyan* olarak ifade edilmiştir. Bu durum kütüphane kaydında yer alan bilgileri kesin bir doğrulukla kabul etmeden önce tetkik etmenin gerekliliğini bir kez daha ortaya koyarken ilgili çalışmalarda bu hususa dikkat edilmediği görülmüştür.

8. K nüshasında manzumenin "Sâbir" mahlasından dolayı Sâbir Pârsâ'ya ait gösterilmesi ve D1 nüshasında ise yazar adının "Sâbirî" şeklinde kayıtlı olması sebebiyle hem Sâbir hem de Sâbirî isimli/mahlaslı yazarlar/şairler üzerinde inceleme yapılmış ve çalışmada bu kişiler hakkında da bilgi verilmiştir. Fakat başvurulan kaynaklarda bu isme sahip yazarlar/şairlerden herhangi birisinin böyle bir eserinin olduğu bilgisine ulaşılamamıştır. Bu sebeple *Subha-ı Sıbyân*'ın kaynaklarda adı geçmeyen başka bir Sâbir'e ait olma ihtimali ortaya çıkmıştır.

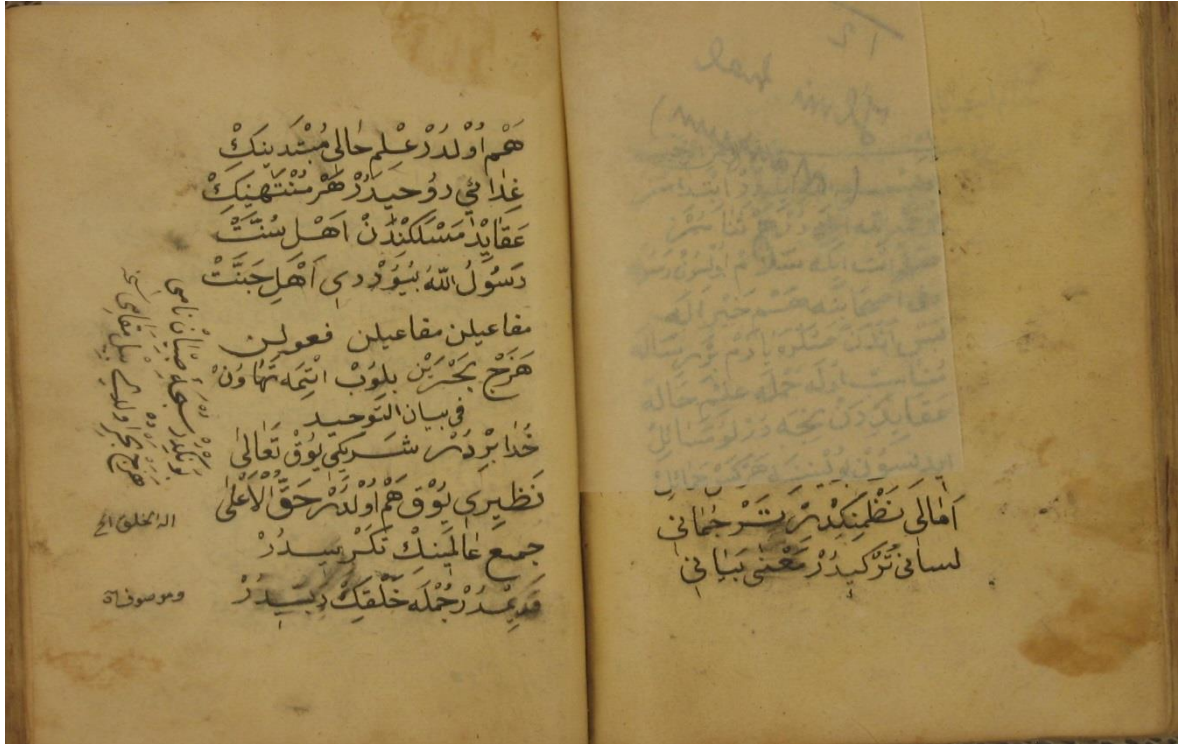
Kaynakça

- Açık, N. (2007). Sâbir. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (C. 7, s. 390-391). Ankara: AKMB Yayınları.
- Ali Enver (1309). *Semâ'hâne-i Edeb*. İstanbul: Âlem Matbaası.
- Alpay, B. (1986). Şanlıurfa Şairleri I. Şanlıurfa: Dal Yayıncılık.
- Aydınlı A. (2000). İmlâ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 22, s. 225-226). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bursalı Mehmet Tahir (2009). *Osmanlı Müellifleri I-II-III* (haz. Mustafa Tatçı ve Cemal Kurnaz). Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Bursalı Mehmet Tahir (2016). *Osmanlı Müellifleri I-II-III* (haz. M. A. Yekta Saraç). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Kâtip Çelebi (2008). *Keşfü'z-Zunûn 3. Cilt*, (tercüme eden: Rüştü Balcı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cunbur, M. (2007). Sâbirî. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (C. 7). Ankara: AKMB Yayınları.
- Esrâr Dede (2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* (haz. İlhan Genç). Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.
- İpekten, H. - vd. (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İsen, M. (1994). *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: AKM Yayınları.
- Kandemir M. Y. (1995). Emâlî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 70-72). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaplan, Y. (2014). Sâbirî, Sâbirî Çelebi. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sabiri-sabiri-celebi>. [Erişim Tarihi: 30.09.2022].
- Karaağaç H. (2018). Ali b. Osman el-Ûşî ve *Emâlî Kasîdesi*. *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu*, 10-11 Mayıs 2018, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oş: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 143-149.
- Karaalp, C. (2018). Salât Kavramının Semantik Analizi. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 173-212.

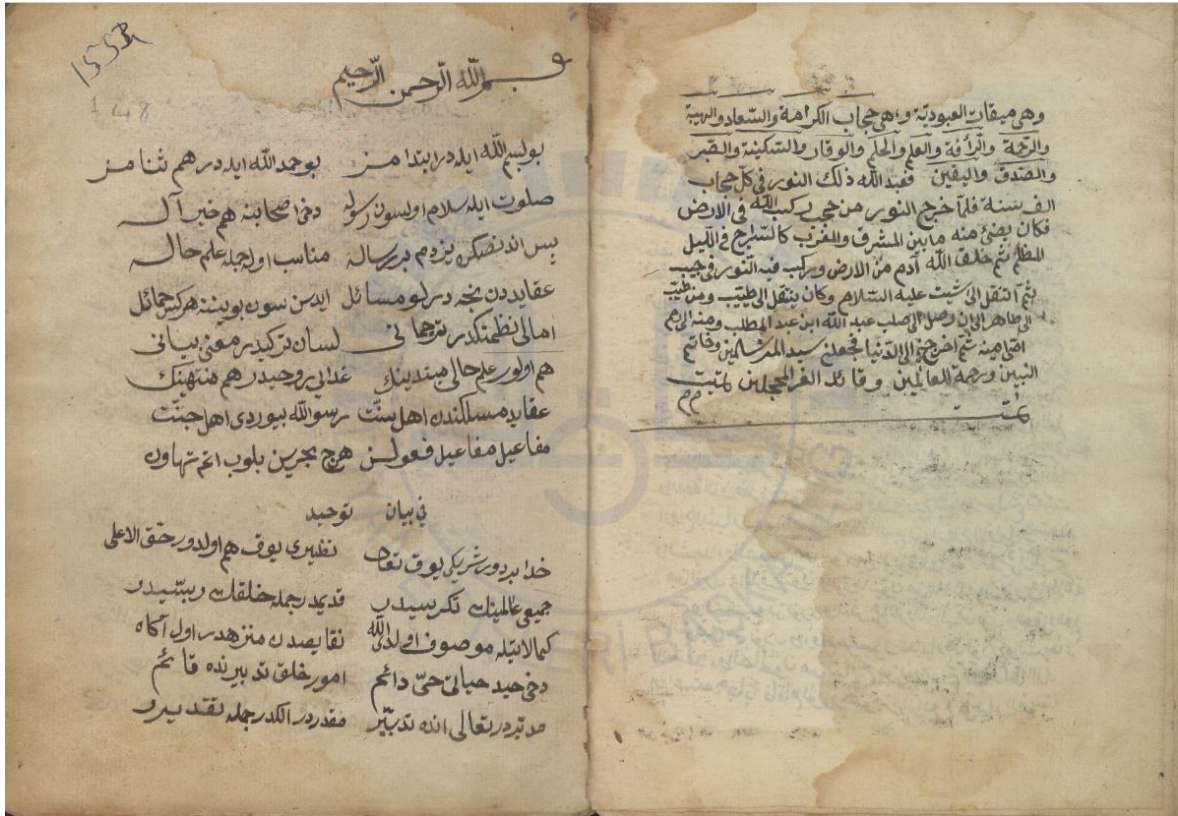
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî* (haz. Nuri Akbayar), (Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Karaman), C. V. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mucib Efendi (1997). *Tezkire-i Mucîb*, (haz. Kudret Altun). Ankara: AKM Yayınları.
- Musahanov Y. (2001). *Oşî ve Emalî Kasidesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özervarlı M. S. (1995). El-Emâlî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 73-75). İstanbul: TDV Yayınları.
- Pişkin, T. - Akdeniz, A. (2019). Gelibolu Mevlevîhanesi'nde Yetişen Sabir Parsa ve Ahmed Celaleddin Dede'nin Türk Din Mûsikîsine Katkıları. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(30), 455-466.
- Riyâzî Muhammed Efendi (2017). *Riyâzî'ş-Şuara* (Tezkiretü'ş-Şuara), (haz. Namık Açıkgöz). Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.
- Sebetov Z. (2015). *El-Fetâva's-Sirâciyye Adlı Eseri Çerçevesinde Ali b. Osman El-Ûşî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Sebetov Z. (2018). Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri. *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu*, 10-11 Mayıs 2018, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oş: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 111-124.
- Toprak M. S. (2012). Ûşî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, s. 230-231). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Nâilî I-II* (haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı). Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1990). Sâbirî, Eyyüp Ağa. (C. 7). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yazıcı, G. E. (2009). *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*. Çanakkale: Çanakkale Kitaplığı Akademi Yayınları.
- Yoldaş, K. (2005). *Sâbir Pârsâ Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ (2017). *Rıza Tezkiresi*, (haz. Gencay Zavotçu). Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap.

Ekler

K nüshasına ait ilk varak

D1 nüshasına ait ilk varak

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 262-298.

Geliş Tarihi-Received: 03.10.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 14.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1183708

Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesinde Yer Alan Bir Şiir Mecmûası Üzerine

On a Poetry Collection in the Sivas Ziya Bey Manuscript Library

Seyit YAVUZ*

Mustafa Sefa ÇAKIR**

Öz

Edebiyat tarihimizin en önemli kaynakları arasında yer alan mecmûalar geçmişten günümüze birçok bilinmeyenin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Bilhassa son yıllarda mecmûalar üzerine yapılan çalışmalardaki artış da bunu kanıtlamaktadır. Arapça bir sözcük olan mecmûa kısaca “cem edilmiş, toplanmış, bir araya getirilmiş” anlamlarına gelmektedir. Klasik Türk edebiyatında mecmûa denince akla ilk gelenler şiir mecmûaları, münşeât mecmûaları, nazire mecmûaları, duâ, ilâhî ve güfte mecmûalarıdır. Mecmûalar üzerine yapılan çalışmalar her geçen gün artmaktaysa da hâlâ kütüphane raflarında yer alan onlarca mecmûa araştırmacılar tarafından çalışılmayı beklemektedir. Fuat Köprülü’nün mecmûaları tavsif ederken kullandığı “meçhûl ve medfûn birer hazine” ifadesi; mecmûaların ne kadar mühim birer kaynak olduğunu anlamak açısından dikkate değerdir. Bu sebeple mecmûalar üzerine yapılacak çalışmaların önemi bir kat daha artmaktadır.

Bu çalışmanın esas konusunu teşkil eden şiir mecmûası Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi’nde 0132 demirbaş numarasıyla kaydedilmiştir. Mecmûa kütüphane kataloğuna “Kâzım Bey” adına kaydedilmiş olmasına rağmen mecmûanın Kâzım Bey’e âidiyeti konusunda herhangi bir karîne görülmemektedir. Bu çalışmada öncelikle mecmûaların Türk edebiyatı tarihindeki yeri hakkında bilgi verilecek, ardından ele alınan mecmûanın nüsha tavsifi yapılacaktır. Daha sonra mecmûada yer alan şiirler ve şairler bir tablo ile gösterilip şiirler çeviriyazıya aktarılacaktır.

Anahtar kelimeler: Mecmûa, şiir mecmûası, Kâzım Bey, 20. yüzyıl.

Abstract

Collections, which are among the most important sources of our literary history, have brought many unknowns from the past to the present. The increase in studies on collections, especially in recent years, proves this. Collection, which is “Mecmûa” in Arabic, means “assembled, united, mustered”. When collection is mentioned in classical Turkish literature, the first ones that come to mind are poetry collections, composed collections, an imitative piece of poetry collections, prayer, divine and lyric collections. Although studies on collections are increasing day by day, dozens of collections still on library shelves are waiting to be studied by

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/Türkiye, e-posta: seyit.yavuz@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5797-5963.

**Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sivas/Türkiye, e-posta: mscakir@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5159-7340.

researchers. The expression "unknown and buried treasure" used by Fuat Köprülü when describing the collections; It is noteworthy in terms of understanding how important sources are the collections. For this reason, the importance of studies on collections increases one more time.

The poetry collection, which constitutes the main subject of this study, has been recorded in the Sivas Ziya Bey Manuscript Library with the fixture number 0132. Although the collection was recorded in the library catalog under the name "Kâzım Bey", there is no evidence that the collection belongs to Kâzım Bey. In this study, firstly, information will be given about the place of collections in the history of Turkish literature; Then, a concise copy of the collection will be described. Later, the poems and poets in the collection will be shown with a table and the transcribed texts of the poems will be transferred.

Keywords: Collection, poetry collection, Kâzım Bey, 20th century.

Giriş

Mecmûa kelimesi, "dağınık şeyleri bir araya getirmek, toplamak" anlamındaki cem' masdarından türeyen mecmû'dan gelmektedir ve bir araya getirilmiş, toplanmış anlamındadır. Edebî ürünler olarak mecmûalar ise bir veya daha fazla yazar yahut şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki dinî, din dışı nesir ya da şiirlerden oluşan derleme kitapları ifade etmektedir (Uzun, 2003, s. 265). Mecmûalar, bazı tarihî ve edebî metinlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu husus hem gün yüzüne çıkmamış yeni şiirlerin bulunması hem de bilinen bazı şiirlerin metin tamirinin yahut tenkidinin yapılmasını sağlaması şeklinde gerçekleşmektedir. Mecmûaların bir seçki olması da çeşitli yönlerden önem taşımaktadır. Bu doğrultuda mecmûaya dâhil edilen şiirler mürettibin beğenisine göre seçilebilir, belli bir konu etrafında yazılmış olabilir. Yahut nazîre mecmûalarında görebileceğimiz gibi birbirine nazîre olarak yazılan şiirler de bir araya getirilebilir.

Yaşar Aydemir, mecmûaların kültür tarihi açısından sağladığı imkânları, konuyla ilgili önemli bir çalışma olan "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü" başlıklı makalesinde uzunca ele almış ve şu başlıklar altında incelemiştir: Okuyucu zevki/yüzyılın popüler şiir zevkinin tesbiti; edebiyat tarihine yansımamış belgeler, türler, şairler, manzumeler; üslûp ve tahlil çalışmalarına katkısı; şairin edebî kişiliğinin tesbitine katkısı (Aydemir, 2001, s. 147-155). Aydemir'in ayrı ayrı başlıklar altında sıraladığı hususların her biri günümüze kadar mecmûa üzerine yapılmış çalışmalarda farklı veçheleriyle görülmektedir.

Günümüze kadar üzerinde çalışma yapılmış/yapılmakta olan mecmûaların sayısı 500 civarındadır. Bu sayı her ne kadar yüksek görülse de devlet kütüphanelerinde veya şahsî kütüphanelerde yer alan mecmûaların sayısı tahminî olarak göz önüne alındığında yetersiz kalmaktadır. Mecmûa üzerine yapılan çalışmaların çoğu ya yüksek lisans tezi olarak farklı üniversitelerde çalışılmış ya da münferit birer makale olarak yayımlanmıştır. Burada bilhassa zikredilmesi gereken hususlardan biri M. Fatih Köksal'ın öncülüğünde kurulan MESTAP (Mecmûaların Sistematik Tasnifi Projesi) isimli projedir. Mecmûa üzerine yapılan çalışmaların bu projeye göre tasnifi birçok konuda araştırmacılara kolaylıklar sağlamıştır.¹ Ele alınan mecmûa ile ilgili temel hususiyetler şu şekildedir:

1. Mecmûanın Nüsha Tavsifi

Cilt: Mukavvâ üzerine mavi bez cilt.

¹ Mecmûaların tasnifi ile ilgili çalışmalar için bk. Atabey Kılıç, "Mecmûa Tasnifine Dair", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları-7 Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Haz. Hatice Aynur vd., (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2012, 75/96; Mehmet Gürbüz, "Şiir Mecmûaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları-7 Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Haz. Hatice Aynur vd., (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2012), 97/113.

Kâğıt: 14,4X20 mm. Âharlı, nohudî cedit kâğıt. 55 varak: 27 varak dolu, 28 varak boş.

Yazı: Rik'a hat.

Baş: *Kâzım Beg'in Tercî-i Bendidir
Bir zamânlar ben dahı düşdüm belâ-yı gayrete
Toğruluqla uğradım biñ dürlü derd ü miñnete...*

Son: *Bâri efrâd-ı ahâlîye yemîn itdirelim*

2. Mecmûanın Mâhiyeti

Yaklaşık olarak yarısı boş olan mecmûanın 27 varağında toplam 12 şiir ve iki kıt'a tebrik-nâme bulunmaktadır. Mecmûada yer alan şairler sırasıyla Ziya Paşa² (1829-1880), Kâzım³ (1821-1890), Râşid, Şûrâ-yı Devlet Muâvini Âyetullah Bey⁴ (1846-1919), Hutût Müfettişi Âgâh Efendi⁵ (1832-1885), Fâ'ik-i Harpûtî⁶ (1807-1887), Müftü Sâdık Efendi⁷ (1788-1860), Bayburtlu Zihni⁸ (1797-1859) ve Âşık Dertli⁹ (1772-1846)'dir. Mecmûanın en uzun şiiri olan müzdeviç muhammeste herhangi bir mahlas veya şair ismi bulunmamaktadır. Fakat şiirin üslûbundan hareket ederek Koniçeli Kâzım Bey tarafından yazıldığı ileri sürülebilir. Zira Koniçeli Kâzım Bey'in kaleme aldığı hiciv içerikli eleştirel şiirlerinden ötürü bazen görevlerinden azledildiği bazen de sürgüne gönderildiği bilinmektedir. Bu sebeple zikredilen müzdeviç muhammesin üslûp ve dil özellikleri göz önüne alındığında Kâzım Bey tarafından yazılmış olabileceği akla gelmektedir.

Mecmûanın hem yazı ve kâğıt özellikleri hem de şiirlerine yer verilen şairlerin yaşadıkları dönem göz önüne alındığında 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebileceği açıktır. Ayrıca Bayburtlu Zihni'ye ait bir şiirin altına Arap harfleriyle yazılan "Tarih/1928" ibaresi de mecmûanın yazıldığı dönem hakkında önemli bir ipucu sağlamaktadır. Mecmûanın mürettibiyle ilgili kesin bilgiler vermek eldeki bilgilerle mümkün görülmemektedir. Fakat mecmûanın Sivas'ta tertip edildiği düşüncesini akla getiren bazı karineler bulunmaktadır. Sivas Ziya Bey Kütüphanesine dönemin Sivas vekillerinden Ziya Bey'in (Başara) vârisleri tarafından bağışlanması, Kâzım Bey'in Sivas'ta Hacı İzzet Paşa'nın valiliği döneminde görev yapan bir asker olması, ayrıca mecmûadaki bir şiirde yer alan "Hûnâbe-i eşkim Kızılırmak gibi çağlar" ifadeleri mecmûanın Sivas'ta tertip edilmiş olabileceği düşüncesini desteklemektedir.

Mecmûa ile ilgili dikkat çeken hususlardan biri Fâ'ik-i Harpûtî'nin bir müseddesinden evvel yazılan mensûr bölümdür. Birkaç satırlık bu bölümün kim tarafından yazıldığı bilinmese de ne amaçla yazıldığı açıktır. Mensûr kaydın ilk cümlesinde "Fâziletli Müftizâde mekremetli Fâ'ik Efendi'niñ matba'amıza ihsân buyurdıkları âşâr-ı edebiyedir." ibaresi yer almaktadır. Bu ibareye göre Fâ'ik-i Harpûtî mütekerrir müseddesini yayımlanması amacıyla dönemin matbaalarından birine göndermiştir. Mensûr bölümün son cümleleri ise şu şekildedir: "Yâr küser ağıyar güler itmek taħammüldür hüner/Âsyâb-ı fâli'im elbet murâd üzre döner beyt-i meşhûr-ı kadimini tazmin

² Mecmûanın ilk şiiri Kâzım Bey adına kayıtlı olmasına rağmen bu şiirin Ziya Paşa'nın meşhûr tercî-i bendi olduğu bilinmektedir.

³ Mecmûada 3 kere zikredilen bu ismin kim olduğu, mecmûanın birinci varağındaki derkenardan anlaşılmaktadır. Burada yer alan kayda göre Kâzım Bey Hacı İzzet Paşa'nın Sivas Valiliği döneminde binbaşısıdır. Bu muhtasar bilgi, adı geçen kişinin Koniçeli Kâzım Paşa olduğunu kanıtlamaktadır. Kâzım Paşa'nın hayatı ile ilgili bilgi için bk. İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal (1969), s. 811-818.

⁴ Biyografisi için bk. İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal (1969), s. 139-144.

⁵ Biyografisi için bk. Nuri Yüce (1988), s. 447-448.

⁶ Biyografisi için bk. Mehmed Süreyâ (1996), s. 507; Enver Demirpolat (2012), s. 213-237.

⁷ Biyografisi için bk. A. Faik Türkmen (1937), *Mufassal Hatay Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, s. 146-148.

⁸ Biyografisi için bk. Abdullah Uçman (1992), s. 229-230.

⁹ Biyografisi için bk. Nuri Yüce (1994), s. 186-187.

yolunda zâde-yi tab‘-ı ‘âcizî olan işbu bend-i müseddesi ğazete-yi ‘aliyyeñiz vâsıtasıyla berâ-yı teşerrüf-i ‘arz-ı enzâr ulu’l-ebşâr-ı ma‘ârif-dişâr buyurulmasını istihâm eylerim.”.

Mecmûa kütüphane kataloğuna “Kâzım Bey Mecmuası” olarak kaydedilmekle birlikte bu konuya şüpheyle yaklaşılmalıdır. Yazma eserlerin kime ait olduğunun tespiti söz konusu olduğunda araştırmacılar için en önemli unsurlar istinsah/müstensih, vakıf, temellük ve ferağ kayıtlarıdır. Bilhassa zahriye bölümlerinde bulunan bu kayıtlardan herhangi biri mecmûada göze çarpmamaktadır. Mecmûanın tamamı incelendiğinde de bu yönde herhangi bir kayıtla karşılaşılmamıştır. Mecmûanın kütüphane kataloğuna “Kâzım Bey Mecmuası” şeklinde kaydedilmesinin sebebi; “Kâzım Bey’in Tercî-i Bendidir.” başlığını taşıyan bir şiirle başlamasıdır. Fakat daha önce de belirtildiği gibi bu şiir Kâzım Bey’e değil Ziya Paşa’ya aittir. Yukarıdan itibaren öne sürülen sebeplerden ötürü mecmûanın mürettibi ile ilgili sıhhatli bir bilgi vermek mevcut kayıtlarla mümkün görülmemektedir.

Mecmûada toplamda 12 şiir ve iki kt’a tebrîk-nâme ile birlikte toplam 945 mısra yer almaktadır. Mecmûanın en çok dikkat çeken şiiri hem uzunluğu, hem üslûp özellikleri hem de ele aldığı konu itibarıyla Kâzım Bey’e ait olduğu düşünölen şiirdir. Bu şiirde adeta II. Abdülhamid devri vükelâsının bir panoraması çizilmiş, II. Abdülhamid devrindeki nâzırlar olumlu veya olumsuz şekilde eleştirilmişlerdir.

Mecmûanın mürettibinin bazı kelimelerin yazımında yanlışlıklar yaptığı ve birçok yerde atıf vavlarını yazmadığı, bazı beyit veya mısraları da farklı şairlerin şiirlerine dâhil ettiği veya atladığı göze çarpmaktadır. Örneğin mecmûanın ilk şiirinde geçen ve birçok kez tekrar edilen “istikâmet mahz-ı cinnettir bu mülk ü millete” mısrası her seferinde dipnottaki şekilde atıf vavı kullanılmadan yazılmıştır.¹⁰ Metin içinde yanlış yazılan ve bir kısmı okunamayan kelimeler arasında ‘arşasında/‘aşra sen de (دعوتشده), ef‘aline/fi‘line (افعاله), fırsat/farz (فرضت), vâli/velî (والى), محبت, مددوف kelimeleri yer almaktadır.

3. Mecmûada Adı Geçen ve Çeşitli Yönleriyle Eleştirilen II. Abdülhamid Dönemi Devlet Adamları

Mecmûanın en uzun şiiri olan müzdeviç muhammeste II. Abdülhamid döneminde görev yapan bazı devlet adamları kimi zaman mizahî kimi zaman da ağır bir şekilde eleştiri oklarının hedefi olmuşlardır. Şiir boyunca eleştirilen devlet adamlarının birçoğu 1890’lı yıllarda görev yapmıştır. Mezkûr şiirin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, farklı yönlerden eleştirilen bu devlet adamlarıyla ilgili bilgi vermek faydalı olacaktır. Şiirde yeri geldikçe zikredilen ve devletin üst kademelerinde görev yapan isimler şunlardır:

3.1. Sadrazam Halil Rıfat Paşa (1827-1901): 1895-1901 tarihleri arasında sadâret makamında bulunmuştur. Devletin alt kademelerinden üst kademelerine kadar mutasarrıflık, beylerbeyliği ve valilik gibi birçok makamda görev yapmış, bilhassa valilik göreviyle bulunduğu bölgelerde yaptırdığı yol ve köprülerle adından sıkça bahsettirmiştir (Yavuz, 2022, s. 170).

3.2. Şeyhülislâm Mehmet Celâlettin Efendi (1848-1919): 1871’de Bâb-ı Fetvâ Mektûbî Kalemî’nde vazifeye başlamıştır. Anadolu kazaskerliği mektupçuluğu, meşihat mektupçuluğu, müderrislik, İstanbul kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve Rumeli kazaskerliği gibi görevlerde bulundu. 1891’de yerleşmiş ilmiye geleneğine aykırı olarak

¹⁰ نفاذت بحله جند - بومك صنة

mektupçuluktan şeyhülislamlığa yükseltildi ve 17 yıl kadar bu görevde bulundu (İpşirli, 1993, s. 309).

3.3. Serasker Mehmet Rıza Paşa (1844-1920): 1866 yılında, üsteğmen rütbesiyle Şumnu'da göreve başlamıştır. 1888 yılında Yıldız Sarayı'nın korunmasından sorumlu olan Arap ve Arnavut askerler arasında yaşanan sorunu çözmesinin ardından II. Abdülhamid'in dikkatini çeker ve Yıldız Sarayı'nın muhafazasından sorumlu olan İkinci Fırka'nın kumandanlığına atanır. 1891 yılında rütbesi Müşirliğe çıkarılarak Seraskerliğe getirilir. 1897 yılında II. Abdülhamid'i ikna eder ve zaferle neticelenecek olan Osmanlı-Yunan Harbini başlatır. II. Meşrutiyet ilan edilmeden iki gün önce, sadrazam Sait Paşa ile arası açık olduğu için oluşturulan kabinenin dışında bırakılır ve ardından Midilli adasına sürgüne gönderilir. Sürgünden sonra Fransa'ya gider ve 1920 yılında burada vefat eder.¹¹

3.4. Küçük Sait Paşa (1838-1914): Babasının ölümü üzerine ailesinin geçimini sağlamak için Erzurum Tahrirat Kaleminde memurluğa başladı. 1856'da Anadolu Ordusu Hümâyun Tahrirat Kalemine nakledildi. 1867'de Matbaa-i Âmire müdürlüğüne getirildi. 1868'de Şûrâ-yı Devlet Adliye Dairesi başmuavinliğine terfi etti. 1876'da II. Abdülhamid tahta çıkınca onu mâbeyin başkâtibi tayin etti ve Hazîne-i Hâssa Nezâreti de kendisine verildi. Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanmasına katkıda bulundu. 1878'de merkezden uzaklaştırılıp Ankara valiliğine gönderildiyse de tayinini Bursa'ya aldırabilirdi. Adliye Nazırı oldu. 24 Aralık 1878'de on yedi maddeden oluşan ve bugün bile geçerli olan Adliye Teşkilâtı Nizamnâmesi'ni hazırlayıp Şûrâ-yı Devlet'e sundu. 18 Ekim 1879'da sadrazamlığa getirildi. Birçok kez gidip geldi. Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın ölümü üzerine 18 Kasım 1901 tarihinde altıncı defa sadârete getirildi. 29 Şubat 1914'te vefat etti (Kurşun, 2008, s. 578).

3.5. Bahriye Nâzırı Hasan Hüsni Paşa (1832-1903): 1853'te yüzbaşı, 1855'te binbaşı, 1862'de kaymakam, 1864'te miralay, 1877'de Donanma kumandanı olup Osmanlı-Rus Harbi sırasında Karadeniz'de filo komutanı olarak görev yaptı. 12 Ocak 1881'de Bahriye müşiri rütbesiyle Bahriye nazırı oldu. Fakat iki seneye varmadan 1 Aralık 1882'de ayrıldı ve iki gün sonra 3 Aralık 1882'de tekrar aynı göreve atandı. Çok uzun müddet yani 23 seneye yakın Bahriye nazırı olduktan sonra 27 Temmuz 1903 tarihinde vefat etti.¹²

3.6. Adliye Nâzırı Abdurrahman Nûrettin Paşa (1836-1912): Babasının valilik görevleri sırasında onun yanında kethüdalık ve divan kâtipliği görevlerinde bulundu. Prizren, Tuna, Ankara, Bağdat, Diyarbakır, Kastamonu, Aydın, Edirne gibi çeşitli yerlerde valilik yaptı. Mayıs-Haziran 1882 tarihinde Sadrazamlık yaptı. 1895 yılında Adliye Nazırlığına tayin edilmiş ve bu görevde 13 yıl kalmıştır. 7 Ağustos 1912'de vefat etmiştir (Abdülkadiroğlu, 2002, s. 16).

3.7. Dâhiliye Nâzırı Mehmet Memdûh Paşa (1839-1925): 1853-1861 yılları arasında Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemî'nde maaşsız stajyer memur olarak çalışmış, rütbe-i sâliseye kadar yükselmiştir. 1861'de Mâbeyin Kitâbeti'ne tayin edildi. 1872'de Maarif Nezâreti mektupçusu oldu. Bürokraside olmasına rağmen dışarıda gelişen muhalefetten de uzak kalmamıştır. 1882'de Şûrâ-yı Devlet üyeliğine tayin edildi. 1887'de Konya valisi oldu. Doğu Anadolu'da Ermeniler'in teşkilatlanmaya başladığı dönemde 9 Nisan 1889'da Sivas valiliğine tayin edildi. 13 Aralık 1893'te Ankara valiliğine nakledildi. 1894'te vezâret rütbesiyle ödüllendirildi. 1895'te Dahiliye nâzırı olarak kabineye girdi. II. Meşrutiyet'in ilânının ardından kurulan ilk hükümette de Dahiliye nâzırı sıfatıyla yer

¹¹ Hakkında yapılan bir tez için bk. Feyzullah Uyanık (2012), *Serasker Mehmet Rıza Paşa*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.

¹² Geniş bilgi için bk. <https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/hasan-husnu-pasa/1220>. (Erişim tarihi: 14.11.2022)

aldı. 1 Ağustos 1908'de kabineden istifa etti. Büyükkada ve sonra Sakız adasına sürüldü. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali üzerine sürgünlerin Sakız'dan ayrılmasına izin verilince İzmir'e yerleşti, ardından çıkan ayla İstanbul'a dönüp ölümüne kadar burada münzevi bir hayat yaşadı. 9 Nisan 1925'te İstanbul'da vefat etti (Kuruşun, 2003, s. 497).

3.8. Nâfia Nâzırı Mahmut Celâlettin Paşa (1838-1899): Memuriyete on beş yaşında iken maaşsız olarak Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nda kâtip muavinliğiyle başladı ve iki yıl sonra Meclis-i Vâlâ Mühimme Dairesi'nde başkâtip oldu. 1868'de kurulan Şûrâ-yı Devlet'in üyeliğine getirildi ve başkâtipliğini yaptı. 1870'te Dahiliye müsteşarlığına tayin edildi. Âlî Paşa'nın 1871'de vefatı üzerine görevden alındı. II. Abdülhamid döneminde 1880 yılında Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi ikinci reisliğine tayin edildi. 1881'de vezirlik rütbesi verildi. 1885'te Umûr-ı Nâfia Komisyonu üyeliğine seçildi. 1891'de birinci defa, 1895'te ikinci defa Ticaret ve Nâfia nâzırı oldu ve vefatına kadar bu görevde kaldı. 18 Ocak 1899 tarihinde İstanbul'da öldü ve Beşiktaş Yahyâ Efendi Mezarlığı'nda toprağa verildi (Özcan, 2003, s. 359-360).

3.9. Tophâne Müşiri Mustafa Zeki Paşa (1849-1914): 1883 yılında Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nazırı, 1891 yılında ise Tophane-i Âmire Müşiri olmuş ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yaklaşık 18 sene bu görevde kalmıştır.

3.10. Maârif Nâzırı Ahmet Zühdi Paşa (1834-1902): 1847 yılında maliye hazinesi kalemlerinden esham muhasebesinde çalıştı. 1868'de Bank-i Osmânî-yi Şâhâne muhasebecisi oldu. 1871'de Dîvân-ı Muhâsebât başkanlığı ile birlikte Maliye Nezâreti müsteşarlığına tayin edildi. Çeşitli görevlerin ardından 1878'de Rûsûmat Emaneti üstünde kalmak şartıyla Maliye nâzırlığına getirildi. Eylül 1885'te Nâfia nâzırı oldu. Ağustos 1901'de Maliye'den ayrılıp yalnızca asaleten Maarif nâzırı oldu. 12 Nisan 1902'de vefat eden Ahmed Zühdi Paşa Kadıköy Kızıltoprak'ta inşa ettirdiği caminin hazîresindeki kabristana defnedildi (Oraloğlu, 2013, s. 538-539).

3.11. Mâliye Nâzırı Hüseyin Tevfik Paşa (1832-1901): 1863 yılında kolağalığına, 1867'de binbaşılığa ve 1869'da kaymakamlığa getirilmiştir. 1872 yılında miralaylığa terfi etti ve Tophâne-i Âmire'deki görevine başladı. 23 Aralık 1880'de Maliye nâzırlığına getirildiyse de 27 Temmuz 1881'de görevden alındı. 15 Ağustos 1882'de Tophâne-i Âmire fabrikaları müfettişliğine ve 1883 yılında ortaelçilikle Washington sefirliğine gönderildi. 1891'de Ticaret ve Nâfia nâzırlığına getirildi. 2 Ekim 1897'de ikinci defa Maliye nâzırı oldu ve ertesi yıl yine Askerî Teftiş Kurulu üyeliğine getirilmiş ve bu görevde iken 16 Haziran 1901'de vefat etmiştir (Çeçen, 1999, s. 14-15).

3.12. Hâriciye Nâzırı Ahmet Tevfik Paşa (1845-1936): Ahmet Tevfik Paşa yaklaşık on dört sene boyunca hâriciye nâzırı olarak görev yapmış; ayrıca dört farklı dönemde sadârete getirilmiştir. Ne yazık ki sadârete getirildiği dönemlerde devletin birçok olağanüstü olayla karşı karşıya kalmıştır. 31 Mart İsyanı, itilâf devletlerinin İstanbul'a girişi ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi gibi istenmeyen ve yıkıcı olaylar paşanın sadârete geldiği dönemlerde cereyan etmiştir (Yavuz, 2022, s. 173).

4. Mecmûadaki Şiirlerin Nazım Şekilleri ve Beyit Sayıları

Mecmûada yer alan şairlerin isimlerini, şiirlerin matla beyitlerini, beyit/bent sayılarını, vezinlerini ve nazım şekillerini şöyle bir tablo ile göstermek mümkündür:

Şairin İsmi	Şiirin matla beyti	Nazım Şekli	Beyit/Bent Sayısı	Vezni
Ziya Paşa	Bir zamânlar ben dağı düşdüm belâ-yı gayrete Toğrulukla uğradım biñ dürlü derd ü miñnete	Tercî'-i bend	14 bent/140 mısra	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Kâzım	İntizâr ‘âşık-ı nâ-kâmîna firçat gibidir Merd-i me’yûsa tesellide şemâtet gibidir	Gazel	9 beyit	Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün
Râşid	Parasız zevk-i cihân âdeme miñnet gibidir Sîm [ü] zer olmayıcağ ‘aql belâhet gibidir	Gazel	10 beyit	Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün
Âyetullâh Bey	Sâkî vir o meyden ki bize kuvvet-i cândır Ârâm-dih-i fikr-i hevl-nâk-i cihândır	Terkîb-i bend	9 bent/162 mısra	Mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ûlün
Âyetullâh Bey	Bizler hele bir liste-i fermân-ı każâyız Rencide-i eşkde yine bir zevk [u] şafâyız	Gazel	10 beyit	Mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ûlün
Âgâh Efendi	Hünâbe-i eşkim Kızılıрмаğ gibi çağlar Hâl-i dil-i miñnet-zedemi her gören ağlar	Gazel	8 beyit	Mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ûlün
Fâ’ik-i Harpütî	Kevkeb-i vârun-ı bahtımdan görünmez hiç eşer Özge bir hâletle devrân eyler aḥkâm-ı kader	Mütekerrir Müseddes ¹³	5 bent/30 mısra	Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün
Sâdık Efendi	Resm-i ‘unvân-ı mekâtib-i cedîdü’t-tahrîr Ġarazı rûtbeye nisbetle olunmuş taşvîr	Mütekerrir Muhammes	14 bent/70 mısra	Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün
Bayburtlu Zihnî	Erzurüm’dan esüp gelen şabâlar Varıñ baķın Bayburd Tağı hardadır	Koşma	3 bent	11’li hece vezni
Bayburtlu Zihnî	Vardım ki yurdundan ayak göçürmüş Yavrulanmış ıḡsız ḡalmıḡ otağı	Koşma	4 bent	11’li hece vezni
Âşık Dertli	İḡbâle zevâl irse ne var elde kemâl var Mağrûr-ı kemâl olma ki ardında zevâl var	Gazel	5 beyit	Mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ûlün
Kâzım (?)	Pâdişâhâne şadâkat sebab-i şân gibidir Anlarıñ ed’iyesi mücib-i ġufrân gibidir	Müzdeviç Muhammes	85 bent/423 mısra	Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün
Bilimmiyor	Şabâh-ı haşre dek eyyâm-ı iḡbâlîñ medîd olsun Hemişe sâye-i luḡfuñda ‘âlem müstefîd olsun	Kıt’a	1 kıt’a	Mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün
Bilinmiyor	Şadâ-yı ṡop-ı ‘adl-i pâdişâhî ‘aks idüp çarḡa Kemâl-i fevz ü nuşret şa’sa’a-baḡş oldı gerdüna	Kıt’a	1 kıt’a	Mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün

¹³ Mecmûaya “Tercî-i bend-i Fâ’ik-i Harpütî” biçiminde kaydedilmiştir.

Mecmûa çeviriyazıya aktarılırken şu hususlara dikkat edilmiştir:

- Arapça, Farsça ön ek ve son eklerin imlâsında bilhassa İsmail Ünver'in "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" başlıkla makalesinde teklif edilen imlâ kullanımları tercih edilmiştir.
- Mürettip tarafından unutulmuş beyit ya da mısralar neşredilen eserlerden veya metin tamiri metotlarından faydalanılarak köşeli parantez "[]" ile metne eklenmiş, imlâ veya vezin kusurlarına dipnotlarda işaret edilmiştir.
- Bazı mısralarda yer alan bağlaç, ek veya atıf vavları vezin gereği okunmamalarına işaret etmek amacıyla dışa dönük köşeli parantez "[" ile belirtilmiştir.
- Mürettipçe şairi yazılmayan şiirlerin kime ait oldukları, mahlas beyitlerinden ve yayımlanmış metin neşri çalışmalarından yararlanılarak yine köşeli parantez "[]" içinde belirtilmiştir.
- Özel isimlere gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmıştır.
- Metinde yanlış imlâ ile yazıldığı anlaşılan ve bağlamdan hareketle de okunamayan kelimelerin fotoğrafları metne eklenmiştir.
- Metin içinde zaman zaman karşılaşılan Arapça âyet ve dua ifadeleri ile eser isimleri *italik* biçimde yazılmış ve Türkçe karşılıkları dipnotlarda verilmiştir.
- Ayrıca âdâba aykırı olduğu düşünülen bazı kelimelerin yazımında yıldız (*) işareti kullanılmıştır.

Metin

[1] Kâzım Beg'in Tercî-i Bendidir¹⁴

(Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

Bir zamânlar ben dahı düşdüm belâ-yı ğayrete
 Toğrulukla uğradım biñ dürlü derd ü miñnete
 Geh vatandaşdan ayrılıp gitdim diyâr-ı ğurbete
 'Âkıbet oldum giriftâr işbu mühlik 'illete
 Vay yazık şarf itdiğim 'ömre zamâna hıdmete
 Fikr için görmek beni kâfidir ehl-i 'ibrete
 Hayli demler bilmedim bâ'ış nedir bu hâlete
 Şimdi oldum dostlarım vâkıf bu sırr-ı hikmete

Derde uğrar kim şadâkat itse elbet devlete
 İstikâmet mağz-ı cinnetdir bu mülk [ü] millete

Kendimi bezl eyleyüp ıslâh-ı devlet uğrına
 Ben neler çekdim neler bu istikâmet uğrına
 Hânümânım târmâr oldu hamiyet uğrına
 Berg [ü] bârım hep perişân oldu ğayret uğrına
 Nefsime zulm eyledim halka 'adâlet uğrına
 Cism [ü] cân itdim fedâ bu mülk [ü] millet uğrına
 Ben hele oldum telef bu sa'y-i fikret uğrına
 Vay ne humk [u] cehl imiş yanmak şadâkat uğrına

Derde uğrar kim şadâkat itse elbet devlete
 İstikâmet mağz-ı cinnetdir bu mülk [ü] millete

¹⁴ Başlığın üzerindeki derkenara Arap harfleriyle şu kayıt düşülmüştür: Hacı 'İzzet Paşa'nın Sivas Vâililiği zamânında Kâzım Beg biñbaşdır."

[2] Bir seniñ sa'yin uşul-i dehri tağyir eylemez
 'Abd-i 'aciz sa'y ile taḥvîl-i taḫdîr eylemez
 'Âlim olsañ 'ilmiñe bir kimse tevķîr eylemez
 Cāhil olsañ cehliñi ta'yîb [ü] tenķid eylemez
 Mülki yıķsañ kimseler tevbiḥ ü tekdîr eylemez
 Cāniñi itseñ fedā bir kimse taḫdîr eylemez
 Her ne yapsañ ḥāşılı bu ḥalka te'sîr eylemez
 Kimseler bu ḥāl için bir re'y [ü] tedbîr eylemez

Derde uğrar kim şadākat itse elbet devlete
 İstikāmet maḥz-ı cinnetdir bu mülk [ü] millete

Feyz ise maḫşad mümāşāt-ı zamāne mā'il ol
 Fırka-yı yağma-gerān-ı 'aşra¹⁵ sen de dāhil ol
 Hisseñe maḫşûlden her ne çıkarsa kâ'il ol
 Her ne dirlerse saña kayd eyleme deryā-dil ol
 Ḥā'in ol ister rezîl ister sefîh [ü] cāhil ol
 Tek şadākat fikrini itme merāma vāşıl ol
 Rāḫat isterseñ bu pendimle ḥülāşa 'āmil ol
 Olma mecnûn-ı mu'ānid ben gibi sen 'āķil ol

Derde uğrar kim şadākat itse elbet devlete
 İstikāmet maḥz-ı cinnetdir bu mülk [ü] millete

[3] Millet-i İslām'da evvelki ğayret ḳalmamış
 Eski 'iffet eski nāmûs eski himmet ḳalmamış
 Cehle düşmüş ḥalk fikr-i istikāmet ḳalmamış
 Za'f gelmiş dîne āşār-ı metānet ḳalmamış
 Eski mecnûnlardaki ğayret ḫamiyyet ḳalmamış
 Şimdi herkes 'āķil olmuşlar o cinnet ḳalmamış
 Kimsede evvelki iḳdām ü şadākat ḳalmamış
 Ḥāşılı aḫlāķ bitmiş mülk [ü] millet ḳalmamış

Derde uğrar kim şadākat itse elbet devlete
 İstikāmet maḥz-ı cinnetdir bu mülk [ü] millete

Sen mi ḳaldıñ hey efendi dehre virmekçün nizām
 Öyle merhemler ile bu yara bulmaz iltiyām
 Ğāze-yi 'aḫḫār ile gelmez 'acūze intizām
 'Aşrımızda şıdķ [u] ğayret ehli bulmaz ihtirām
 Var ise himmet anı şarf itmiş eslāf-ı kirām
 Cān virüp itmişler aḫlāfiñ refāḫın iltizām
 Sen o mecnûnāne fikre virme aşlā ihtimām
 Uy mizāc-ı 'aşra ger rāḫat ise ḳasd [u] merām

Eyżan

İmtizāc ü 'aḫlda olsañ daḫı reşk-i melek
 Çünki şadıķsıñ ya ḫuysuzdur yaḫud dirler eşek
 Mūsta'idlikle çıkar nāmıñ uyarsañ ḫalka pek
 Mūmtezic dirler eger tōhmetde olsañ müşterek
 Toğrılık derdiyle 'aḫlıñ var ise çekme emek

¹⁵ Metinde “arşa (عرصه)” biçiminde kayıtlıdır.

İsteseñ de çünki imkânsızdır icrâ eylemek
Gelmeyince elden ıslâhı varup üzme yürek
Hoş geçürmek isteyen vaqtin bunu bilmek gerek

Eyżan

[4] Her kimle hasbiḥāl itseñ acır gūyā saña
Ḥālden senden ziyāde kendi eyler iştikā
Menfa‘at bahşinde ammā eylemez aşlā ḥayā
Bulsalar fırsat saña eyler ḥuşūmet evvelā
Herkes olmuş iken meşreb bu tezvīr [ü] riyā
Kār-ı ‘āqıl mi bu ḥalḫa nefsini itmek fedā
Çāresiz ḥükm-i zamāne böyle eyler iktizā
Tut bu nuş [u] pendimi bir yādigār olsun saña

Eyżan

Çünki itmezseñ umūruñda ḥıyānet irtikāb
Uğradıḫça derde baht [u] ḫālī‘e etme ‘itāb
Rāḫat ü iḫbāl ile olmaḫ dilerseñ kām-yāb
Çal becer uydur mücāzātından itme ictināb
Ar [u] nāmūsı ḥayāyı eyleme çoḫluḫ ḥisāb
Cümleden evvel faḫaḫ bir bāba eyle intisāb
Toḫrılıḫdan ḫāşılı şorsa bir ehl-i irtiyāb
Tecrübem üzre budur benden saña toḫrı cevāb

Eyżan

Sen düşerseñ kimseler gelmez seniñ imdādıña
Dest-gīr olduklarıñ ḫattā yetişmez dādıña
Ḥandeler eyler uzaḫdan cümlesi feryādıña
Diḫḫat itmez kimse istiḫḫāḫ u isti‘dādıña
Kendiñ itme sa‘y ü himmet kendiniñ berbādıña
Senden evvel sa‘y iden eslāf gelsün yādıña
Yoksa raḫmıñ kendine bārī acı evlādıña
Var ise ‘aḫlıñ eger mecnūn dedirme adıña

Eyżan

[5] Şıyt-ı mecdi maḫv idelden zümre-i *hel min mezīd*¹⁶
‘Aşrımızda farḫ olunmaz oldı esrār u ‘abīd
‘Alemin olmuş uşūli şimdi bir ḫarz-ı cedīd
Çünki ıslāḫātından itmez ‘ākilān ḫaḫ‘-ı ümīd
İstemişler bārī enḫāzından olmaḫ müstefīd
Her işiñ üstünde bir cem‘iyyet-i yaḫmā bedīd
Sen de ḫātırdan ḫayāl-i ‘iffeti eyle ba‘īd
Viridiñ olsun her zamān fırsatda bu beytü’l-ḫaşıd

Derde uğrar kim şadāḫat itse elbet devlete
İstiḫāmet maḫż-ı cinnetdir bu mülk [ü] millete

Ḥālını ecdādının tāriḫden itme su‘āl
Eyleme nāmūs [u] insāniyyeti aşlā ḫayāl

¹⁶ “Daha yok mu?” Kāf/30.

Hâtırından çıkmasun endîşe-yi ehl [ü] ‘ıyâl
 ‘Ömrünü rāhat geçür çingānelerden ‘ibret al
 ‘Akl ü mâliñ cem‘ine ‘ālemde yokdur ihtimāl
 Sen işinde muktezā-yı ‘aqla eyle imtişāl
 Güft [ü] gūsundan hasūduñ eyleme kaç‘ā melāl
 Dā‘imā olsun saña bu beyt-i rengin hasbihāl

Eyżan

Müslümānlık feyz ü āsāyış için gāyet muzır
 Hep huşümet millet-i İslām’a olmuş münhasır
 Devletiñ üss-i esāsın dīn iderken müstaķır
 Kimseler İslām’ı istişhāba olmaz muķtedir
 Bir zamānlardan berü bu hālet oldı müstemir
 Söyleyiñ Allāh için bu milletiñ cürmü nedir
 Bundan aķdemce hıyānet şıdķ ile dirlerdi bir
 Şimdi şādık müttehem ehl-i hıyānet müfteħir

Eyżan

[6] Kandesin kim kandesin ey Mehdi-yi şāhib-zuhūr
 Millet-i İslām’ı pāmāl eyledi ceşş-i fütür
 Kalmadı İslām için bir yerde ārām u huzūr
 Kaptadı mülki ser-ā-pā leşker-i zulm ü sürür
 Geçdi nā-ehl eline hayfā zimām-ı her umūr
 Bir kişi yapsa biri yıķmak için itmekde zūr
 Ehl-i şıdķ [u] istikāmet ‘aşrda görmez sürür
 Ol sebebden söylemiş bu beyti bir şāhib-şu‘ūr

Derde uğrar kim şadāķat itse elbet devlete
 İstikāmet maķz-ı cinnetdir bu mülk [ü] millete

[7] Kāzım

(Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün)

İntizār ‘āşık-ı nā-kāmıña fırķat gibidir
 Merd-i me’yüsa tesellide şemātet gibidir

Mütekebbirlere kibr itme taşadduķ şayılır
 Zālime cevri [ü] ezā kılma ‘ibādet gibidir

Çeşm-i im‘ān ile baksañ işine dünyāniñ
 İstikāmet şu ‘aşrlarda ihānet gibidir

Öyle maķāl-i derūnum oldı]ki[ebnā-yı zamān
 Toğrı söz söylemek izhār-ı kabāħat gibidir

Görinür haddi tecāvüz iden emriñ zıddı
 Farķ-ı tevķir [ü] tek-ā-pūda haķāret gibidir

Halkı te’vile alışdırdı uşul-i taħlif
 Şimdi her vāv-ı ķasem sirķate ālet gibidir

Geçdik ihsānlarından küberā-yı asrın

Bir mazarratları degmezse ‘ināyet gibidir

Kāzım ‘ālemde Fransızca’yı ta‘līm itmek
Nazar-ı qadr-i ekābirde diyānet gibidir

Kāzımā toğrı söze böyle iderseñ iqdām
Saña dā’im Qaratāğ cāy-ı iķāmet gibidir¹⁷

Nazīre-yi Rāşid

(Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün)

Parasız zevk-i cihān ādeme miħnet gibidir
Sīm [ü] zer olmayıcağ ‘aql belāhet gibidir

Ehl olur şanma şaķın cāhil-i bed-tıynet olan
Nākesiñ şervet [ü] sāmānı mezellet gibidir

‘Aşrımızda o kadar oldı şadākat mezmūm
Şimdiki şıdğ u şebāt eski hıyānet gibidir

Mösyö pardon diyerek eyler iseñ fetħ-i kelām
Dinilür her sözine ‘ayn-ı kerāmet gibidir

Bırağ eski gidişi bellüle de bī-‘ār ol
Terk-i nāmūs-ı hayā şimdi zar[ā]fet gibidir

Ne evāmir ne nevāhī ne namāz [u] ne niyāz
‘Aşrımız sāye-yi şāhānede cennet gibidir¹⁸

Ġayret-i millet [ü] dīn haşlet-i ihsān [u] kerem
Nezd-i vālā-yı ekābirde hamākat gibidir

Alt ucı pot gelecek bu gidişiñ bī-şübhe
Kārīñ encāmı bu hāliyle nedāmet gibidir

Nice tanzīr olunur nazm-ı cenāb-ı Kāzım
Ya‘ni her mışra’ı bir genc-i belāgat gibidir

Görse eş‘arını hayretde qalurdı Sā‘ib
Rāşid ol nādire-gū hāşılı Şevket gibidir

[8] Şūrā-yı devlet mu‘āvinlerinden Āyetullāh Beg’iñ terkīb-i bendidir

(Mef’ülü mefâ’lü mefâ’lü fe’ülün)

I
Sāķi vir o meyden ki bize kuvvet-i cāndır
Ārām-dih-i fikr-i hevl-nāk-i cihāndır
Sāķi getür ol cāmı ki taħķik-nümādır
Esrār-ı künūzān-ı Ĥudā anda ‘ayāndır
O bāde-yi şad-sāle ki pīrān-ı hārābāt
Zevki ile hem hālet-i havrā-yı cināndır
Bir bāde var ey sāķi ne var başka cihānda

¹⁷ Bu beyit Kāzım Bey’in farklı bir şiirinin makta beyti olmalıdır.

¹⁸ Beyit Nāilī-i Cedīd’e aittir.

Kim dir ise ki bir başka şafâ var yalandır
 Bu bezm-i pür-âşûba gelüp şanki ne gördün
 Bildiñ bileli hâletini haylî zamandır
 Âzâd kıl efkârımı bu çün [u] çerâdan
 Tâ bilmeyem ‘âlemde zamân kanğı zamandır
 [9] Bir şey’e müşâbih ki vukû‘ât-ı zamâne
 Güyâ has u hâşâk üzerinden güzerândır
 Mey vir bize sâkî yetiş imdâda getür mey
 Zîrâ felegiñ devr-i çep-endâzı yamandır

Ben mest olayım görmeyim isterse yıkılsun
 Bu köhne harâbât ger isterse yapılsun

II

Mechül mi kalur böyle mâhiyyet-i ‘âlem
 Bu devr-i müselsel mi bu hâşiyet-i ‘âlem
 Bir maqşad-ı aşlî yoğ ise ‘âkıbetinde
 Böyle ‘abeş olmaz mı aceb hey’et-i ‘âlem
 Zannı gibi ba‘z-ı hükemânîñ bu devirler
 Yek-dîgeri icâbda mıdır hikmet-i ‘âlem
 Bu hey’etin icâb-ı ‘umûmîsi gerekdir
 Hikmet bu ki hükmiñe ola gâyet-i ‘âlem
 [10] Her mebd’i elbette nihâyet olacaqdır
 Tâ başladığı yerde biter hilkat-i ‘âlem
 Bir gün gelür elbette toğar şems-i haqîkat
 Hiç böyle mü’eyyed mi kalur zulmet-i ‘âlem
 Hep böyle devâm itse eger devri bu çarhıñ
 Ehl-i dile bir düzağ olur hâlet-i ‘âlem
 Her vaz‘ınıñ ahkâmını kullanma ne müşkil
 Bir şahşa mü’ebbed mi kalur devlet-i ‘âlem
 Ma‘zûr idemez ‘âkili hiç neş’e-i iqbâl
 Açgözlüleri toyuramaz ni‘met-i ‘âlem
 Her hâletiniñ zıddı teqâbül ider elbet
 Cârî olalı böyle gelür hâlet-i ‘âlem
 Evşâfına had yok hele bu şun‘-ı ‘acibiñ
 Keşf itmez ‘âkıl sırrını bu emr-i garibiñ

III

[11] Hep kevn [ü] mekân pâdişâhı sensin İlâhî
 İklîminiñ eṭrâfı seniñ nâ-mütenâhî
 Perverde degil zâtına nisbetle bu ‘âlem
 İnsân niye bu cism-i za‘îfiyle mübâhî
 Nisbetle iken birbirine ekber ü aşgar
 Tahkîr ü teke[dd]ür ne dimek cümlesi vâhî
 Madûnuña bakmaqla tefâhür mi idersin
 Mâfevkına bak gör hele bir mihr ile mâhî
 İnsânda bu gaflet ne ‘aceb kırtılacak mı
 Mümkün mi bu efsâneyi idrâk kemâhî
 Bu gaflet olur ‘âlemiñ i‘mârına bâ‘iş
 Bu gaflet ider halkı giriftâr-ı devâhî
 Bu kuvvet ider âdemi perverde-yi iqbâl
 Ol kuvvet ile külhan olur cây u penâhî
 [12] Aldanma şağın devlet ü iqbâline dehrin
 Bâkî degil insâna bunuñ rütbe-yi câhî
 Düşdün hele bir kerre bu şahrâ-yı kazâyâ

Tevfîk idegör kâfileye meslek-i râhı
Sendendir İlähî yine tevfiğ ü hidâyet
Tevfiğ [ü] hidâyet yine sendendir İlähî

Hayretde olur haqq için efkâra kınanlar
Zulmetde kalurlar gice şebtâba uyanlar

IV

Bir kerre bu şahrâya düşen dest-i kazâdan
Rehyâb olamaz pençe-yi hûn-h'vâra belâdan
Reh-yâb olayım dirseñ eger kıлма tehâlûk
Bir gün geçirüp gitmege bağ mülk-i fenâdan
Bir bî-kes ü bî-çâre bilüp zâtını el-ğaq
Hayr umma şağın baş egerek ehl-i riyâdan
Her qahrına bir dürlü tağammül olur ammâ
Minnet çekilür şey' degil aşlâ cühelâdan
[13] Eñ muğtedir 'addeylediğiniñ 'âcizi bilsin
Tefriğ idemezdiñ o zamân bâyı gedâdan
Bir 'âlet idüp herkesi bir qaşdına gerdün
Baş alamaz dağdağa-yı çün u çerâdan
Bu halka sen aħkâm-ı felekden ne şorarsın
Bir toğrı cevâb almayıcak geç bu ezâdan
Bu kubbeye bir güş yok âvâzını tuysun
Ma'nâ alurum şanma şağın 'aks-i şadâdan
Bir melce' ü me'men bulamazsın bu fezâda
Ğaflet idüp ayrılma şağın bâb-ı rızâdan
Allâh'a sığın kimseye râm olma cihânda
Âdemde vefâ umma sen illâ bu zamânda

V

'Ömrün ne tefâvüt ola tül u qaşarında¹⁹
Biñ yıl yaşayan olsa ne şit-i seferinde
[14] Farz eyle ki tâ hilqat-i 'âlemde bulunsun
Bir qaşresi var mı o şağşın nazarında
İm'ân ile bir kerre nazâr kılm ki şu dehrin
Hiç reng-i beğâ var mı 'aceb bir eşerinde
Ğafletdir iden âdemi mecbür-ı hayâta
Bir lağza turulmazdı cihânın üzerinde
Dirler ki cihân pâdişehi²⁰ idi Sikender
Yüz dâne hükümet var anıñ şimdi yerinde
İsterseñ eger sen yine mādūnuña zulm it
Her kim bulur itdiklerini reh-güzerinde
Ğam çekme tağammül idegör derd ü belâya
Kalb ehli tesellî bulur elbet kederinde
Sen şanma ki devletlülerin göñlini râhat
Biñ dürlü belâ her biriniñ var[dır] serinde
Degmez bu cihân devleti bir lağza cefâya
Nâmım kalacağdır deyü dīvâr u derinde

[15] Biz rind-i 'aceb-meşrebiz 'âlemde ğaribiz
Edvârına dehrin hele bir şabr u şekibiz

VI

¹⁹ Metinde "qaşarında" biçiminde yazılmasına rağmen vezin "qaşarında" şekli tercih edilmiştir.

²⁰ Metinde "pâdişahi" şeklinde yazılmasına rağmen "pâdişehi" şeklindeki muhaffefi tercih edilmiştir.

İnsân çeke lâyıķ mı aceb züill ü cehâlet
 Bir hırşla ‘uķbâya kadar dürlü hacâlet
 Hayf olsun o varlık ki anıñ âdeme nef’i
 Ya ta’n ya teşyî’ ola yâhûd ki rezâlet
 İnsân aña dirler ki ola vaķ’-ı cenâbı
 Bir loķma için çekmeye minnetle melâlet
 Râzî olagör kesbine her neyse muķadder
 Her mürtekibin olma şaķın fi’line²¹ âlet
 İtse ne kadar cevri ü sitem çarķı-ı çep-endâz
 Kalbinde yine eyleme ibrâz-ı besâlet
 Haşmıñ sitemin anlamamak haşma sitemdir²²
 Olsa ne kadar sinede âşâr-ı melâlet
 Zann itme ki hem-derd olur ebnâ-yı zamâne
 Âdemde vefâ umma kadar var mı cehâlet
 [16] Ehl-i hasediñ mekr ü fesâdından üzülme
 Dâ’im hased itsün saña aşhâb-ı hazâlet
 ‘Âlî-himem ol virme şaķın sa’yiñe nokşân
 İnsânı yolundan alıķor ye’s ü ‘aķâlet
 ‘Özri itme şaķın kimseye ‘ömründe hazer kıl
 Dünyâda vü ‘uķbâda sa’âdetdir ‘adâlet

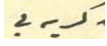
Haķķ’a nazâr it haķ deyü hem bâtıla bâtıll
 Ağrâz için haķķı fedâ eyleme gâfil

VII

Bir haylî zamândan beridür hey’et-i insân
 Olsa bu cihân mülküne bir başlıca sultân
 Geçdi nice biñlerle gelüp kavm ü kabîle
 Râm olmuş idi her biriniñ hükmine devrân
 Kim kaldı o biñlerle geçen kâfilelerden
 İtdi bu felek cümlesini hâk ile yeksân
 Geldi nice zulm ehli virüp ‘âleme dehşet
 Her birini bir derd ile dehr itdi perişân
 [17] Eşhâşa degil hıdmeti bu ‘arz u semânıñ
 İcrâ idecek devr ile aħkâmını devrân
 Bu kubbede bir hoşça şadâdır kalacak şey’
 Bed-nâmlık olur âdeme ‘uķbâda hazelân
 İsterseñ eger sen yine bed-nâmlıģa sa’y it
 Olmazsañ eger fi’lin ile soñra peşimân
 Bir fâ’ide virmez saña ol günde nedâmet
 Kim bây u gedâ hükmi olunur cümlesi seyyân
 Zâlimleriñ ef’âli yanında kalacak mı
 Mazlûmlara lâyıķ mı ya uķrâda da hüsrân

Elbet kırılır bir gün o dîvân-ı ‘adâlet
 Her kimse alur haķķını ne fazla ne nokşân

VIII

Her hâcı olan mesti ‘aceb Cem mi şanursuñ
 Her rind geçinen müdbiri âdem mi sanursuñ
 [18] Fırşatda olur her kişiniñ tıyneti ma’lûm
 Sen ‘âciz olan Edhem mi şanursuñ

²¹ Metinde “efâl” yazmasına rağmen vezin gereği “fi’l” şeklinde düzeltilmiştir.

²² Bu mısra Nefî’ye aittir.

Gel ‘ālemi kıl çeşm-i başiretle temāšā
 Sen ‘ālemi taḥkīk bu ‘ālem mi şanursun
 Minnet mi çeker māl ile aşḥāb-ı ḥaḳīkat
 Sen her kişiye luṭfiñi elzem mi şanursun
 Şādān olurız bir gün olur biz de felekde
 Zılm ehline dünyāyı müselleme mi şanursun
 Bir gün gelecek sen de peşimān olacaḳsın
 Dehriñ saña iḥsānını her dem mi şanursun
 Bir cāmı deḡişmem seniñ iḳbāline billāh
 Hāl ehlini kendiñ gibi sersem mi şanursun
 Bir göz yumup açınca geçer devlet-i dünyā
 Bir laḡza için minneti çekmem mi şanursun
 Dünyā aña denmez ki cefāsın çeke ādem
 Zılmūñle seniñ ben keder itmeme mi şanursun
 Sen bizleri ‘āciz deyü ḡafletde mi şandıñ
 Sen ‘aḳl ile iḳbāli ya tev’em mi şanursun
 Hürriyyete ḳurbān ola biñ ‘izzet ü iḳbāl
 Lāzım deḡil ‘ālemde bize şevket ü iclāl

IX

Seyr eyle ki çarḫıñ gidişi hep dönerekdir
 Her laḡzada bir reng ile biñ devr iderekdir
 Leylinde nehārında müsāvi seḡerinde
 Her tavırda bir şun‘-ı ‘aceb göstererekdir
 Bir nazarda biñ ‘ibret alur ehl-i ḥaḳīkat
 ‘Ālem didiḡiñ özge mecāz-ḡāne dimekdir
 ‘Aşḳ olsun o dīvāne-yi şahrā[ya] vü ‘aşḳa
 Kim menzil-i maḳşūdına serbest gidecekdir
 ‘Aşḳ olsun o peymāne-keş-i bāde-yi dehre
 ḡum-ḡāne-yi hestide hemān zevḳ idecekdir
 [19] Bu ḡāke tenezzül mi iderdi gönül ammā
 Murḡıñ daḡı devāma gelişi bilmerekdir
 Pest-ṡıynet olanlarda olur ḡırşı cihāna
 Bu lāşe için ḡırlaşanıñ hepsi köpekdir
 Ālāyişe erbāb-ı ḥaḳīkat ḳapılır mı
 Dünyāda saña rām olanıñ topı eşekdir
 Eṡrāfiña bak bak da hemān eyle tefāḡur
 Sen gibi kesiñ hem-demi hep böyle gerekdir
 Dil-beste-yi taḳdīr-i ḡudā’dır ne olursa
 Kim aña ḳanā‘at ider az çok ne bulursa

[Āyetullāh Bey]

(Mef’ūlü mefā’ilü mefā’ilü fe’ūlün)

Bizler hele bir liste-yi fermān-ı ḳazāyız
 Rencide-yi isek de yine bir zevḳ [u] şafāyız

Bir şūḡ-ı sitem-kāra esiriz ki felekdir
 Biñ cānımız olsa yine yolunda fedāyız

Cānānımızıñ cevri bize ‘ayn-ı keremdir
 Dehre geleli pā-zede-yi devr ü belāyız

Dil genc-i sitiḡnāyı cihān mülkine virmez
 Biz şāhlarız ma’nide gerçi fuḳarāyız

Sen bizleri ‘âciz deyü kem-māye mi şandıñ
Biz genc-i haķıķatle birer Hâtem-i Tâ’iz

Çekdikse de çok cevri ü sitem çarhıñ elinden
Ammā yine hep muntazır-ı luḫf-ı Hūdāyız

Kūs dınlemişiz hiç bize tavul çalınur mı
Biz rind-i cihān-dîdeleriz ehl-i rızāyız

Dürız veli²³ devletlülerin çapularından
Dergāh-ı Hūdā’dan da bizi şanma cüdāyız

İtdikse de bu tarzıla şekvāya taşaddı
Ammā yine āzāde-yi ser ḫavf [u] recāyız

Āyet saña ğam virmeye evzā⁶-ı zamāne
Dehre geleli bāzıçe-yi dest-i każāyız

Bir varlık içündür bize hep minneti çarhıñ
Görseñ ki nedir ‘ākıbetini bu çarhıñ²⁴

[20] Hıḫūḫ Müfettişi Āgāh Efendi’niñ Eşeridir

(Mef’ûlü mefâ’lü mefâ’lü fe’ûlün)

Hünābe-yi eşkim Kızılıрмаķ gibi çağlar
Hāl-i dil-i miḫnet-zedemi her gören ağlar

Geldi yeñiden başıma bir özge felāket
Nār u eleme āh çeker gāh mı dağlar

Olmışdı hedef tır-i ta’arruzlara sînem
Yokdı baña bir yār ki hiç yāremi bağlar

Bî-çāre gönül kalmışdı evķāt içinde
Her biri baña ḫançer-i ta’rîzini zāğlar

Bir bülbül-i āvāre gibi düşdüm araya
Bir yerden hücüm itmede idiler o zāğlar

Düşürmek için murğ-ı dilim dām-ı belāya
Erbāb-ı ğaraż kurmuş idi bir nice ağlar

Leylā-yı ‘adālet irişüp itmese imdād
Mecnün-şıfat mesken olurdu baña dağlar

[21] Takdîr-i ezel ḫükm-i kâdermiş bu da Āgāh
Şükr eyle Hūdā’ya ne ise geçdi o çağlar

Fazîletlü Müftîzāde mekremetlü Fā’iķ Efendi’niñ matba’amıza iḫsān buyurdıkları āşār-ı edebiyedir. Dāru’s-şınā’a-yı edebiyātda kendi kendine i’māl-i tār u pū[d]-ı sevāniḫ-i ṭabî’atle henüz pîş-i enzār-ı ḫarîdārān-ı kālā-yı vālā-yı hünere ü edebiyāta ‘arz-ı nesāyic-i

²³ Metinde “vālî” yazılmasına rağmen vezin gereği “velî” tercih edilmiştir.

²⁴ Bu beyit farklı bir şiirin matla beyti olmalıdır.

dest-gâh-ı fikr itmemiş ‘âciz bir heves-kâr-ı edebiyâtın tuhfe-yi ‘âcizânesi maqbûl ve mu‘iz-i gazete-yi ‘âliyyeniziñ şahâ’if-i pür-iber ü letâ’ifine kayd u qabûl ve işte bu luţf vesilesiyle taţyib-i hâţır-ı fâtır-ı müstemendânesine gencîne-yi nüvâziş-i ‘âlîleri bî-dirîğ ü mebzûl buyurulursa müteferri‘ olacağ izdiyâd-ı şevđ u hevesi sevkiyle ma‘nen ve mâddeten ibrâz-ı mü‘essir-i şükr ü memnûniyyet ve hıdemât-ı mâ-fi‘l-vus‘-ı istikbâliyyede kuşur itmeyecegimi ‘arz-ı müşâberet ü mezâmîn-i ra‘nâ-yı dil-nişin ile mülte‘im ü münâsib olacağı erbâb-ı tabî‘at ‘indlerinde müsellemler bulunan

[22] Yâr küser ağyâr güler itmek tağammüldür hüner

Âsyâb-ı tîlî‘im elbet murâd üzre döner

beyt-i meşhûr-ı kadîmini tazmîn yolunda zâde-yi tab‘-ı ‘âcizî olan işbu bend-i müseddesi gazete-yi ‘âliyyeñiz vâsıtasıyla berâ-yı teşerrûf-i ‘arz-ı enzâr ulu‘l-ebşâr-ı ma‘ârif-dişâr buyurulmasını istirhâm eylerim.

Tercî‘-i Bend-i Fâ‘îk-i Harpûti

(Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

Kevek-i vârun-ı bahtımdan görünmez hiç eşer
Özge bir hâletle devrân eyler aĥkâm-ı kader
Bûd [u] nâbûd-ı ümidimden alınmaz bir haber
Nâvek-i bî-dâd-ı çarĥa sînemi kıldım siper
Yâr küser ağyâr güler itmek tağammüldür hüner
Âsyâb-ı tîlî‘im elbet murâd üzre döner

Yanmadıkça bağ çıkar mı sîm-i hâliş kândan
Cevher-i maĥsûdı bulmaz geçmeyenler cândan
‘Âşık-ı merdâne şekvâ eylemez cânândan
Ĥâţırın tekdîr kılmaz nekbet-i devrândan

Eyżan

Tîğ-ı cellâd-ı nigâh-ı yâre ĥayrân olmuşuz
Zaĥm-ı şemşîr-i kaçâya sîne ‘uryân olmuşuz
Baş u cân virmiş fedâ-yı ‘aşk-ı ‘uryân olmuşuz
Biz rızâ bismil-gehinde şimdi ĥurbân olmuşuz

Olmadın bu kayd-ı ĥamdı sen de âzâd ey gönül
Tâ-be-key ĥalmađ dilersen böyle nâşâd ey gönül
Geç bu mâtem-ĥânedan ol zevĥe mu‘tâd ey gönül
Devr-i cevr-i tîlî‘inden itme feryâd ey gönül

Ye’s-i âmâlim beni fikrimden itmez der-be-der
Reng rengdir çok dem-â-dem bu şu‘unât-ı kader
Fâ‘îkâ tedbîr ü re‘yiñ şanma ki te’sîr ider
Hep teşârîf-i zamân birden gelür birden gider

[Sâdıĥ Efendi]

(Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

1

[23] Resm-i ‘unvân-ı mekâtib-i cedîdü’t-tahrîr
Ĥarâzı rûtbeye nisbetle olunmuş taşvîr
Yine ĥayşiyet-i zâtına olunmaz tenkîr
Ĥaĥ-ı ĥayşiyetimizden eğer olduñsa ĥabîr

Mekremetlü yazılır mı bize ey kilk-i debîr

2

Öyle biz sâde müderris degiliz nihrîriz
Aķ şakallu hıvâceyiz ‘ilm ü hünerde pîriz
‘Aql u naql[i] biliriz muķtedir-i taķdîriz
Yapmışız ĥazret-i Kır’an’a mufaşsal tefsîr
Mekremetlü yazılır mı bize ey kilk-i debîr

3

Ĥalka teblîĝ eyle fermân-ı şeh-i kevneyni
Vüzerâ-yı şeh-i dünyâya şebîhiz ‘aynı
Emr ü nehy eyleyerek faşl ideriz mâbeyni
Olmuşuz şer‘le fetevâya buyurmaķda vezîr
Mekremetlü yazılır mı bize ey kilk-i debîr

4

İtmişiz nice maķâmât-ı ‘ulûmı taķķık
Şerĥ ü îzâĥ u me‘ânîye ĥavâřî ta‘lîķ
Ĥâřılı vârid olup ĥazret-i Ĥaķ’dan tevfiķ
Olmuşuz devlet-i ‘ilmiyye-yi ‘ulyâda müşîr
Mekremetlü yazılır mı bize ey kilk-i debîr

5

Biz bu devletde cevâhir gibi kıymetlü idik
Nezd-i erbâb-ı fezâ’ilde fażiletlü idik
İmdi bu raĝbet ile neşde himmetlü idik
Ĥâliyâ evc-i fażiletde iken bî-taķsîr
Mekremetlü yazılır mı bize ey kilk-i debîr

6

Bizdeki řıĥĥat-i aşl u neseb ü şîr ü edeb
‘İffet ü řıdķdan girü ĥursunlar hep²⁵
İtmişiz ĝayret-i dîniyye ile ‘ilmi taleb
Kavlimiz tâ-be-kıyâmet ĥuruķ-ı dîne ĝafîr
Mekremetlü yazılır mı bize ey kilk-i debîr

7

[24] Enbiyâ vârişiyiz mürîşimiz faĥr-i rüsül
Reh-nümâyız kılavuzladığımız ĥayr-ı sübül
Şıdķla tezkiyemiz düzgün olup ‘indi’l-ĥâl
Olduķ aĥkâm-ı İlâhî’ye serîrinde ĥarîr
Mekremetlü yazılır mı bize ey kilk-i debîr

8

Açalım baĥřimizi vâli-yi vâlâ-şâna
Ya‘ni ol dâver-i ‘allâme-yi kıymetdâna
Bizi tenzîl idecek mi bu yeñi ‘unvâna
Ĥün eyâletde bizi [fażl] ile itmiř teřĥîr
Mekremetlü yazılır mı bize ey kilk-i debîr

9

²⁵ Bu mısranın vezni 2. tef’ilede aksamaktadır. Bu şiirin yer aldığı Konya Yazma Eserler Kütüphanesindeki farklı bir mecmûada mısra şöyle geçmektedir: İffet ü şıdķ u dirâyet gerü tursunlar hep.

Mekremet cümle benî âdeme virmiş Mevlâ
 Ki buyurmuşdur ezelden *velekad kerremnâ*²⁶
*Ve refe'nâ*²⁷ ile faẓl ehli kılınmış i'lä
 Bizdeki vaşf-ı İlähîce [de] olsun tevfir
 Mekremetlü yazılır mı bize ey kilik-i debîr

10

Qadrimiz görse idiñ nezd-i müşîrânide
 Siyyemâ hâk-i der-i re'fet-i Yezdânî'de
 Biz de âşafıanurız cenb-i Süleymânî'de
 'Arş-ı Belkîs-ı kemâlini biz ittik teşhîr
 Mekremetlü yazılır mı bize ey kilik-i debîr

11

Farq olunmaz mı esâtîz ü tilâmîz-i 'ulûm
 Kâmil âşâr kemâlınden olur mı maħrûm
 Kesb-i esbâb-ı huşûş ittigimiz hep ma'lûm
 Ne revâdır olalım kayd-ı 'umûmîde esîr
 Mekremetlü yazılır mı bize ey kilik-i debîr

12

Müşterek mekremeti istemeyiz 'âr ideriz
 'Arımızdan o gelen kâğıdı inkâr ideriz
 Şâ'iriz hâzım degiliz hemân iş'âr ideriz
 Haqqımız hażret iken lâyıq olur mı tağyîr
 Mekremetlü yazılır mı bize ey kilik-i debîr

13

[25] İndi 'unvân-ı fezâ'ilden aşığı 'ulemâ
 Mekremet kayd-ı nice ismi müderris cühelâ
 Qadr-i resmî ile faħr itmemişiz biz aşlâ
 [Bizdeki vaşf-ı İlähîce olunsa ta'bîr]
 Mekremetlü yazılır mı bize ey kilik-i debîr

14

Hażret-i kâtib-i dîvân-ı veliyyü'n-ni'amı
 Keser elbetde seniñ gibi perver qalemi
 Sen mekâdirce kitâbetde degilsün 'acemî
 Yıkılan gönlümüzi eyle bu def'a ta'mîr
 Mekremetlü yazılır mı bize ey kilik-i debîr

[Bayburtlu Zihnî]

Erzurûm'dan esüp gelen şabâlar
 Variñ bakın Bayburd Tağı hardadır
 O yâr ülkesiniñ bahârı mıdır
 Yahşı mıdır [ki] öz tağı hardadır

Felek bülbülünden cüdâ düşürmüş
 Öz bülbülün özge bâğa düşürmüş
 Mecnûn gibi Leylâsını şaşırmiş
 Gezer ammâ bilmez tağı hardadır

Müjde şabâ o dildâra gidüpsen

²⁶ "Ve and olsun ki Âdemoğlu'nu keremli kıldık." İsrâ/70.

²⁷ "(Senin şanı) yüceltmedik mi?" İnşirâh/4.

Üç goncalı gül'izâra gidüpsen
Zihni hara ne diyâra gidüpsen
Toprak harda vuşlat çağı hardadır

[Bayburtlu Zihni]

Vardım ki yurdundan ayak göçürmüş
Yavrulanmış ışsız kalmış otağı
Câmlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sâkiler meclisten çekmiş ayağı

Sünbülü şebbü'yü güli hâr almış
Süleymân tahtını şimdi mâr almış
Zevk u şevk ehlini âh u zâr almış
Gama tebdîl olmuş ülfetin çağı

Kanğı tağda bulsam ben o maralı
Kanğı ile şorsam çeşm-i gazâlî
Leylâ'sın yitürmüş Mecnûn mişâli
Gezmiş tağdan tağa yokdur turağı

Zihni dehr elinden her zamân ağlar
Vardım ki bâğ ağlar bâğbân ağlar
Sünbüller perişân güller kan ağlar
Şeydâ bülbül terk ideli bu bâğı
Tarih 1928

[Dertli]

(Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün)

[26] İkbâle zevâl irse ne var elde kemâl var
Mağrûr-ı kemâl olma ki ardında zevâl var

Her bir kişiniñ tâlî'î devletde bir olmaz
Bir loğması yokdur ki suna bunca ricâl var

Ahvâl-i perişânımı sormazsın efendim
Billâh begim boynuña bu işde vebâl var

Bir başım için şâha vü şultâna kul olam
Virân olası hânede evlâd u 'ıyâl var

[Dür olmayı ister mi kişi öz vağanından]
Âh Dertli-yi biçâre bu esrârda ne hâl var

(Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün)

Şabâh-ı haşre dek eyyâm-ı ikbâliñ medîd olsun
Hemişe sâye-yi luţfuñda 'âlem müstefid olsun
İdüp tenvir-i dîde tütüyâ-yı hâk-i pâyiñle
Disünler bendegâniñ 'ıydıñ sa'îd olsun²⁸

Şadâ-yı top-ı 'adl-i pâdişâhî 'aks idüp çarha
Kemâl-i fevz ü nuşret şa'sa'a-bağş oldı gerdüna

²⁸ Bu mısranın vezni 3. tef'ilede aksamaktadır.

Şağın gök gürlüyor zann itme Hâk'dan bir beşâretdir
Felek lü'lü-yi taḥsîn şaçdı ordū-yı hümâyūna

(Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

1

[27] Pâdişâhâne şadâkat sebab-i şân gibidir
Anlarıñ ed'iyesi mûcib-i ğufrân gibidir
Cümlesi cism-i siyâsetde hemân cân gibidir
Âl-i 'Osmânî şenâ ni'mete şükrân gibidir
Pâdişâhân-ı cihân sâye-yi yezdân gibidir

2

Kişver-i ma'deletiñ şâh-ı bülend-eyvânı
Hep mebânî-yi ma'âlî-yi zamâna bânî
Mefḥar-ı salṭanat-ı pür-şeref-i 'Osmânî
Sıyyemâ Ḥâzret-i Sulṭân Ḥamîd-i şânî
Ki 'adâletde 'Ömer ḥilmde 'Osmân gibidir

3

Ḳâ'im olsun nice dem göge gün-i raḥtında
Münteşir hep kerem-i bâm-ı felek taḥtında
Dönsün iḳbâl-i şafâ hep felek-i baḥtında
'Adl ü iḥsâm ile biñ yaşasun taḥtında
Sâyesinde fuḳarânîñ yüzi ḥandân gibidir

4

Maḥv-ı def' eyledi mülküden elemle sitemi
Ḳulları şafḥa-yı kırtâsda görmekte ğamı
O gibi şeyler ile eyledi ma'mûr 'ademi
Ṭutdı âfâḳı bütün ebr-i bahâr-ı keremi
Mülküñün her ṭarafı tâze gülistân gibidir

5

O kerem-kârı felekler daḥı eyler tekrîm
'Adline kılmadadır cümle melâ'ik ta'zîm
İşte târiḥ-i selef ḥüccet-i ğarrâ-yı kadîm
Gelmedi 'âleme bir böyle şehensâh-ı kerîm
Kâ'inâta yed-i luṭfi güher-efşân gibidir

6

Pertev-i mihr-i me'âlîsine ğarḳ oldu bu dem
Ser-be-ser rûy-ı zemîn şaḥn-ı vasi'-i 'âlem
İştîyâḳ eyler anîñ nûrna bi'l-cümle ümem
Düvel-i sâ'ireye seb'a-yı seyyâre disem
Ḥâzret-i şâh-ı cihân mihr-i dıraḥşân gibidir

7

'Âleme farṭ-ı zekâsı meşel-i sâ'irdir
Ḥîle-yi düşmene hep ma'rifeti kâsirdir
Yalınız gerçi de zâbt-ı vaṭana kâdirdir
Âh kim şâdiḳ olan bendesi pek nâdirdir
Aşdiḳâdan geçinenler bile merdân gibidir

8

Anlarıñ her biriniñ fikrini tefsîr itsem
 ‘Arşî imlâ iderim sâdece taqrîr itsem
 Sehm-i kilkimle n’olur anları tekdîr itsem
 Yeridir ba’zısının hâlini taşvîr itsem
 Çünkü destimde kalem hâme-yi Hâssân gibidir

9

‘Âkıbetde bilürüm cümlesi de hâsir olur
 Bu gidişlik uzadı hep bize gam bâhir olur
 Bilemem ki ne zamân mülk-i vağan tâhir olur
 Vükelâyı sıraya çeksem eger zâhir olur
 Kimisi hârsız uğursuz kimi nâdân gibidir

10

Her biri manşib-ı ‘âriyeti bilmiş ma‘bûd
 Ser-te-ser cümlesine naqd-i mezâlim mescûd
 Ağlasun bunlar için sırr-ı kader hükm-i vücûd
 Her birinde şeref-i ‘aks-i meziyyet mevcûd
 Cümlesi bir anadan toğma Müselmân gibidir

11

[28] Açdı şadrı vağanıñ şadına biñ dâğ u belâ
 ‘Ömr-i câvîdini nez’ eyleye derbân-ı kazâ
 Şadra ârâyiş olur mı o vücûd hâşâ
 İşte ez-cümle şadâretdeki Rif’at Paşa
 Bir manastırda olan ‘âzim-i ruhbân gibidir

12

Dîn-i İslâm’a ‘adûdur daha bir ekferden
 Hükm-i Qur’ân’ı gidermek diliyor her yerden
 Keyd-i tersâyı şoyar tuysa sesi]ni[mağberden²⁹
 Ne günehler çıkarır manşiba h’âhişlerden
 O hesâbıñ görülen yerleri pinhân gibidir

13

Anıñ âğuş-ı le’iminde redâ’et geçinür
 Qalbi gencîne-yi şer anda şıyânet geçinür
 Şimdi hep kıan yutarağ ehl-i şadâkat geçinür
 Sâyesinde nice erbâb-ı denâ’et geçinür
 Şu’le-perverlik o zâta şeref ü şân gibidir

14

Ehl-i nâmûs olana virmege biñ derd ü belâ
 Kaldı âvâre nice ehl-i zekâ mişl-i gedâ
 Böyle kılmıştır anıñ vaz’ını kitâb-ı kazâ
 Düşmen-i ehl-i hayâ hâmi-yi erbâb-ı şifâ
 Mûcib-i derd ü belâ vâriş-i şeytân gibidir

15

Kalmadı bizde yazık eski şeref]ü[‘ulviyyet
 Esfel-i ‘uzv-ı beşer şadra virirken şıket
 Hayevân nâmına kıan ağlasun insâniyyet

²⁹ Bu mısranın vezni 3. tef’ilede aksamaktadır.

İsmiñ ğayr maħallinde bulunmaz Rif'at
Nice eşhâş-ı edānî ile ihvân gibidir

16

Bir gün evvel götüre bunları re'yim 'ademe
Ol zamân belki irer bu renc ü eleme³⁰
Şimdi bu kayd ile biz şadı bıraktık bu deme
Ba'dehu geldi şıra zât-ı veliyyü'n-ni'ama
Süh'teler âteş-i 'aşkıyla fūrüzân gibidir

17

Şıyt-ı hüsni irişür Çîn'e degil Hind'e bu gün
Hâliyâ hoş görünür bir şuşamış bende bu gün
Eski ma'den dinilür beyn-i me'âdinde bu gün
Bir cemâl 'aşıkı bî-çäreniñ 'indinde bu gün
Şeyhü'l-islâm müzellefçe bir oğlan gibidir

18

Hüsni eylemiş ihsân-ı tabi'at te'yîd
Ni'met-i vaşlını bir bendesi kılmış temdîd
Nişf-ı şebde olıcağ ardına bir kimse bedîd
Zann idersin anı âğûşuna almış hürşid
Selh-i ma'rûfa müşâdif meh-i³¹ tâbân gibidir

19

*Meşnevi'*de buña bilmem ki ne dir Mevlânâ
Ne 'aceb şeyh-i zamânı idecek medh ü şenâ
Gördiler şa'sa'a-yı vuşlatını bâ y u gedâ
Ağz ü kabz eylediler ser-be-zemîn dem-be-hevâ
On yaşımdan beri maħbûb-ı gedâyân gibidir

20

Gerçi bir şey bilemez ma'rifet insâniden
Fikr-i 'uryândır anıñ hikmet-i Qur'âniden
Şoyarak cismini de cümle hirâsâniden
İtdi ta'lîm Kerem-zâde-yi 'uryâniden
Bâb-ı ihsânı anıñ melce'-i 'urbân gibidir

21

[29] Mağşadın şerh-i mekâşid ise her yerden oğur
Vağfe-yi hüküm muvâfık ise rehberden oğur
Vak'a-yı 'Âd ü Şemûd'ı 'acabâ nerden oğur
Kavm-i Lût âyetiniñ hepsini ezberden oğur
O gibi mes'elede hâfız-ı Qur'ân gibidir

22

Beñzemez zümre-yi eslâfına müftî-yi enâm
Gelmez ahlâkda da böylesi tâ yevm-i kıyâm
Cilve-ger şive-nümâ saçları sünbül gülfâm
Bu gibi çeşm-i felek görmedi şeyhü'l-islâm
Koca bah-nâme aña *Sübhâ-yı Sıbyân* gibidir

³⁰ Bu mısranın vezni 3. tef'ilede aksamaktadır.

³¹ Metinde "mâh" biçiminde yazılmasına rağmen vezin gereği tahfif olunmuştur.

23

Añladı başdaki esfelleri erbâb-ı me'âl
 Kıbr açar millet-i merhûmeye bu lertzeli hâl
 Şâhid olun da bu gün bu sözime istikbâl
 İdelim hazret-i ser-'askere tahvîl-i ma'âl
 Bu kaşîdem vükelâya göre dîvân gibidir

24

On biñ altun alarak bir gice zarfında 'atâ
 Ötekinden berikinden para almaz o dehâ
 Bir fotoğrafya ki gâyetle şecâ'at-peymâ
 Añdırır heykele 'aynıyla ser-'asker paşa
 Sa'îh-i dîvâra müressem olan arslan gibidir

25

Yok anıñ hem-demi birkaç budaladan başka
 Yaptığı yokdur anıñ seyr-i semâdan başka
 Ya yıkup mescidi inşâ vü binâdan başka
 Yaramaz bir işe tahşîl-i rızâdan başka
 Dâ'imâ meclis-i ma'şûşada derbân gibidir

26

Kad-i müstakrizine serv-i hırâmân meshûr
 Çeşm-i ma'hmûrı ider dilleri mest ü ma'hmûr
 İnfâz-ı hışmını mecrâ-yı şafâ enver-i nûr³²
 Şöyle baksañ bir ayak kahvecisi zann olunur
 Kafası 'ayn-ı dibek gözleri fincân gibidir

27

Bakınız diğkat ile eyserine eymenine
 Gözleri pek yaraşur lihyeli rûşenine
 Bir âteş şanki yakılmış bir ayı meskenine
 Saçları şöyle kalındır ki münâsib tenine
 'Adetâ lihyesiniñ her teli kaytân gibidir

28

Arkasında kapunıñ bir şopadır bir o'ada
 Ya kirinden aşırılmış dubadır bir o'ada
 Yaz günü fırça-yı kıbta obadır bir a'ada
 Kış günü şanki kurulmuş şobadır bir o'ada
 Teni Bektâşi kesânındaki mercân gibidir

29

Çeşm-i haşmına yüziñ kılları yek-ser oğdur
 Vechine baksa 'adü dehşeti gâyet çoğdur
 Gözleri patlayacak mertebelerde çoğdur
 Meclis-i hâşa ocağ yakmada ma'nâ yoğdur
 Germ ider bir nefesi merkez-i volkân gibidir

30

Eyledik vaşfını da böyle sipihr-ârâniñ
 Şâlişi oldı mu'addem ki iki monlâniñ
 Geçelim râbi'a[ya] gayrı o üç zîbâniñ
 İşte şimdi şırası geldi Sa'id Paşa'niñ

³² Bu mısranın vezni ilk tef'ilede aksamaktadır.

Bāb-1 ‘Ālī’de o da mervaḥa cūnbān gibidir

31

[30] Birisi bir ḳocaman ḳāfile-sālār-ı şifā
Birisi ḥubṣ-ı redā’atde re’īs-i rüzelā
Birisi pīşe-yi ma’mūrede dübb-i ‘uzamā
Beñziyor abdāl olan re’isi şūrā³³
Ḥıfz-ı iḳbāl için laḫzada giryān gibidir

32

Fıkr-i bī-mişlini erbāb-ı zamān görmelidir
Kāye-yi ‘aḳlı o ḫikmetler ile örmelidir
Bunaḡıñ gözlerine göz taşı püskürmelidir
Seyr idiñ diḳḳat ile gözlerini sürmelidir
Ḥırşına gözleriniñ yaşları bürhān gibidir

33

Vaṭanıñ bir işine maḳdereti dād idemez
İşi cehliyle yıḳar ḳaşd ile ifsād idemez
Tekme ursañ ḳalbine ḫavf ile feryād idemez
Fıkrini meclis-i maḫşüşda İrād idemez
Tekyede şarḫ-ı selām geçinen cān gibidir

34

Zāhiri işte bu şüretle ma’mulümdür
Sāde dillik dinilen ḫālī de maḳbūlümdür
Şaḫşı zann eyleme şaḫşıyyeti mes’ulümdür
Ṭuymadım sirḳatini ‘ıffeti mechūlümdür
Şüretā ḫazret-i Ḥaḳ’dan da hirāsān gibidir

35

Cümlesi ḳahrına ma’rūz ola Mevlā’nıñ
Erzel-i nās imişler bu ḳoca dünyāniñ
Ṭotalım hepsi de a’lāsı imiş a’lāniñ
Hele ol nāzır-ı baḫriyye Ḥasan Paşa’nıñ
Devlet ü millet için varlığı ṫufān gibidir

36

Āh Rabbim naşıl itdiñ o vücūdı taḳdīr
Ḳalbi varlıḳdan ider varlığı bile taḡyīr
Sāde bu mülki degil ḫilḳati itdiñ tekdīr
Elde tesbīḫ-i riyā dilde beyān u tezvīr
Meclis-i ḫāşda bāzīçe-yi şeyṫān gibidir

37

Şadr-ı ḫūninin ḫükümetde onulmaz yarası
Vaṭanıñ ḡayrı sa‘ādetle bulunmaz arası
Bunca bī-çāreye itdirdi deñiz ḡarḡarası
Şeyṫanıñ maşḡarası cümlemiziñ yüz ḳarası
Anıñ aḫlāḳına şeyṫān bile ḫayrān gibidir

38

Bunca yıllık vaṭanıñ şānını ifsād itdi

³³ Bu mısranın vezni 3. tef’ilede aksamaktadır.

Milletiñ kan terini ceybine irād itdi
 Düşmene farṭ-ı şadâkatile imdād itdi
 Nice yıldan beri tersāneyi berbād itdi
 her birisi bir ulu kaplan gibidir

39

Kim bulursa alıyor mülkünü mişl-i lağîṭ
 Oldı taḫsîm-i vaṭan Avrupaca emr-i basîṭ
 Anı devletde ṭutan baḫtı ider ḫalṭ-ı ḫalîṭ
 Yedigi nāneyi taḫhîr idemez baḫr-i muḫîṭ
 Seyyi'âtı qarada bir ḳoca 'ummān gibidir

40

Niyyet-i maḫv ile tersāneye ḳanca ṭaḳalı
 Topladı başına kendi gibi ḳurdı ṭaḳalı
 Yok mı nāmūsı bunuñ mülki çok oldı yıḳalı
 Şanki Fir'avn'a bedel tā-be-köpekdir şaḳalı
 Ḥā'iniñ hey'eti u'cūbe-yi devrān gibidir

41

[31] Cevher-i ḡayreti biñ pāre ider gögsünde
 Cāygîr olmuş anıñ ḫays ile şer gögsünde
 Zāt-ı Ḳahhār açā biñ dāḡ-ı keder gögsünde
 Ne ḳadar varsa nişānı o ḳadar gögsünde
 Şîr-pençe çıkarup ölmesi erzān gibidir

42

Şer'i itdirdi bu gün düşmen-i dîne taḫrîf
 Şevket ü salṭanatı eyledi ḳasden tezyîf
 Bulamam söz anı ben itmege ḫaḳḳā tavşîf
 Bu ḳadar sözle müsāvîsi idilmez ta'rîf
 Anıñ ḫaḳḳında kitāb yazması şāyān gibidir

43

Eyledik şer'-i mübîn ḫālini tezbîr-i beyān
 Baḫr ü berr vaşfını da itdik o demde ityān
 Ḥālet-i nāzır-ı şūrāyı da kıldıḳ tıbyān
 Siyyemā nāzır-ı 'adliyye 'adüvvü'r-raḫmān
 Şaldırır her ṭarafa yırtıcı ḫayvān gibidir

44

Ḳāḏınıñ mālı deḡil maḫkeme ammā bu dayı
 Ḥayli oldı mı ki 'adliyyeye aşdı abayı
 Cehli taḫşîlini men' eylediginden ṭolayı
 Şol ḳadar terbiyesizdir ki ayı oḡlı ayı
 Aña nisbetle eşekler bile insān gibidir

45

Bozmadan 'aḳlını ben fazlını iḳrār idemem
 Yaḡsa evşāf aña bir ḳatre [de] işār idemem
 Ḥaml-i rüşvet ile de zātını āzār idemem
 Vāḳı'ā 'iffet ü nāmūsını inkār idemem
 Şu ḳadar var ki ayı mücib-i 'udvān gibidir

46

İtdirir cinnlere biñ sübha-yı efsün her dem
 Bir maħalle qarısı ‘aql ile andan muħkem
 Oquma yazma bilür mi bu da sırr-ı mübhem
 Ulu orta budaladır buñamışdır diyemem
 ‘Adetâ ‘ilmi gibi ‘aqlı da noqşân gibidir

47

Fikr ü ‘aqlı ile bir zerre tolamaz
 Böyle u‘cūbeniñ emşâli cihânda olamaz
 Eñ açık şey bile ħumqundan anıñ kırtılamaz
 Oğlunuñ ismini ba‘zen düşünür de bulamaz
 Cehl ü cinnet qarışık şâhib-i nisyân gibidir

48

Eski ehl-i edebiñ zeyl-i şeref-peymâsı
 Yeñi erbâb-ı zamâniñ dahı eñ zîbâsı
 Vükelâniñ okuyup yazmada [da] yektâsı
 Dâhiliyye işiniñ nâzır-ı müsteşnâsı
 Ya‘ni memdūh-ı zamân şâhib-i ‘irfân gibidir

49

Anıñ aħlâkıni da itdi zamân zîr ü zeber
 Eskiden olmuş idi ħalk-ı kerîme mazhar
 Yine olmaz iyi mâdem iyüye ‘aqlı irer
 Her işiñ ‘arifidir bilmediği varsa eger
 Zevk-ı nâmûsı ħamiyyet ile ihsân gibidir

50

Bundadır işte mahâret ki o bir ‘ilm ü hüner
 Her ne işler ise bir ħilm ile icrâ eyler
 ‘İffet-i zâhire ħâline [de] hiç itme nazâr
 Eli bayraqlıdır ehl-i şifâniñ yekser
 Şanma kim çatlı dili derdlere dermân gibidir

51

[32] Zâhiren gösteriyor ħilmi ile ħulq-ı ħamîd
 Bâṭinen herkesiñ a‘mâline bir sedd-i sedîd
 Ben dimem az çok anıñ lūṭfi baña oldı bedîd
 Didiler nâmına ebnâ-yı zamân cîsr-i cedîd
 Eski köpri kıoca müsta‘mele ‘unvân gibidir

52

O hiç olmazsa nezâket ile mecbûlümdür
 Nisbeten ħayrılara muħsin-i maqbulümdür
 N’eyleyim ki bu med içinde [de] medlülümdür
 Mâdiħim ben o benim şayfa-yı mef’ülümdür
 Nâm-ı memdūh bu gün dillere destân³⁴ gibidir

53

Bî-edeb maşhara-yı bî-‘âr-ı yılan kim³⁵
 ħilqat-i sâfilesi ħalkı ider hep tesmîm
 Necs-i ħinzîr veyâ nuṭfe-yi şeyṭân-ı racîm

³⁴ Metinde “dâstân” yazılmasına rağmen vezin gereği “destân” şeklinde okunmuştur.

³⁵ Bu mısranın vezni son tef’ilede aksamaktadır.

Nâfi‘a nâzır-ı Maḥmūd Celālū‘d-dīn kim
Meslekinde o daḥı Fâ‘iḳ-i akrân gibidir

54

Varlığı milletimiñ cânına bādī-yi şeref
Gitdi birden köpegiñ nāmı ile şān u şeref
Var mı târiḥ-i selefde baḳıñız böyle selef
Olacak nâzır-ı baḥriyyeye bir ḥayr-ı ḥalef
Baḳ bu dem ḳarşı meydān gibidir

55

Nice demdir şoyuyor salṭanat-ı nā-kāmı
Bunca efkār-ı cihāna irişür peygāmı
Şatdı hep yolları yolsuzlara fikr ü nāmı
Bu ne devlet ki nezāretde o zātıñ nāmı
İmtiyāz isteyen ādemlere i‘lān gibidir

56

Baḳıñız çehre-yi mel‘ūnuna pür-levn olmuş
Piyer Loti dinür müzellefe kevn olmuş³⁶
Sū-yı ḥaḳdan mı yine muḳterin-i ‘avn omuş
Vükelā farz idelim cümlesi Fir‘avn olmuş
İçlerinde hele bu fitnede Hāmān gibidir

57

G*ti her şey’i alır dinse sezā ḳabz oṭası
Şanki esmāk-i bahārıñ orası mūm oṭası
Zātınıñ beñzese de g*tüne bi’l-farz oṭası
Kevn-i müsta‘mele lāyık mı dimek ‘arz oṭası
İçine dürlü kereste ḳonılan ḥān gibidir

58

Eyledi her ṭarafı ehl-i şebāba menfā
Nice māderleri ḳan ağladarak bī-pervā
Kesdi o yavrıları ḡadr ile Fir‘avn-āsā
Pek Zekīdir hele Ṭop-ḥāne müşiri Paşa
Şanma icādı anıñ ṭop ile çevgān gibidir

59

Analar yaş dökerek saçlarını hep yoldı
Bezm-i iḳbāline bu giryeler āheng oldu
Bu nümāyişler ile devlet ü cāhı buldı
Gerçi Ṭop-ḥāne silāḥlarla leb-ā-leb ṭoldı
Ermeniler’den alındı çoḡı tālān gibidir

60

Vaṭan evlādına göstermedi bürü-yı necāt
Kıldı bu silk-i ḥıyānetde ‘inād itdi şebāt
Baḳmadı başḳa işe işte bu yüzden heyhāt
Faḥr idilmez mi ki Ṭop-ḥāne’deki mevcūdāt
Çaḳı eczālı ṭabanca ḳama ḳalḳan gibidir

³⁶ Bu mısranın vezni 3. tef’ilede aksamaktadır.

61

[33] Var ise zâtı için bâdi-yi ikbâl ü zafer
Eylemek biñ çocuğın kanını bir günde heder
İtmede her kişi Top-ḥâne'ye hayretle nazar
Seyr iden bunları Çîn eslihası zann eyler
Ba'zısı eski teber ba'zısı tırpân gibidir

62

Âh ḥâ'inlik olur mı bu kadar âdemde
Bu mıdır millete ḥıdmet bu dem-i mübremde
Biz tüfeng atmadayız bu vaḫana her demde
Topcılıktır bu gidişle işimiz 'âlemde
Çünkü her dâ'ire bir vâdi-yi ḥüsrân gibidir

63

Küfri gâyetle kavî dîne [daḫı] kâdirdir
Cehli gâyetle raşin 'ilmi daḫı zâhirdir
Deyr ü dergâhdaki şavma'ada ḥâzırdır
Zühdi Paşa ki ma'ârifde bu gün nâzırdır
Cümle düşvâr olan işler aña âsân gibidir

64

Fi'l-i sirḫat çıkarır 'aql ile her maşdardan
İrtikâbı heceler nüşḫa-yı baḫr ü berden
Yazılı cüz'-i tederrüs aña sîm ü zerden
Bu ne kudret ki elifbâyı okur ezberden
Tütinâme anın 'indinde *Gülistân* gibidir

65

'İlm ü cehliñ hele birleşdi vücüd-ı 'ademi
Vaḫt-i ta'file şebîh itdi bu kıymetli demi
Olarak ḥâzretiniñ yâd-ı selef mültezemi
Dâḫil-i cedvel ider vaḫ'a-yı 'Aşık Keremi
Nazarında o eşer ders-i *Gülistân* gibidir

66

Varsa ḥandân-ı cihân anda tevâlî itmiş
Bir şakî şanki vüzerâtla te'âlî itmiş
Şanki Köroğlı ma'ârifle tecellî itmiş
Feyzi 'Aşık 'Ömer'in anda tecellî itmiş
Kahve kahve tolaşan ba'z-ı gâzel-ḥvân gibidir

67

Deline sînesi 'âlî meşel-i sînâdır
Cehlde kendi yine kendisine hem-tâdır
Küfr ü ilḥâdda küfri **درف** bu ḥınnâdır
Zühd ü taḫvâda işi var ise bir ḥayfâdır
'İlm ü fende hele gör oğluna aḫrân gibidir

68

Bularak şadr-ı hükümetde ricâli maḡbûn
Uymayan cehli ile çaldı vaḫandan milyon
Şimdi çalmazsa bunu şanma şalâḫa maḫrûn
O da mâliyyede vaḫtiyle çevirdi ḫalezon
Para 'indinde anın dîn ile îmân gibidir

69

Başına seng-i melâmet yağıyor şayf u harîf
Sem'ini itmede hep pây-ı gedâyâ[n] teşnîf
Kuru mîzâb fakat çeşmede pek teşne harîf
Hele ol nâzır-ı mâliyye olan zât-ı şerîf
Herkes keşkül açan şâhib-i selmân gibidir

70

Kağ' için haklarını ehl-i ma'âşîñ ibdâ
O kılinc ehline mâliyye olundı ihdâ
Büdçeye virdi nizâm onda biri kesdi daha
Zannider kendisini mazhar-ı tevfiğ-i Hudâ
Bu hesâb ferruh-ı icmâlde noşşân gibidir

71

[34] Bu zarâfetleri hep başka bir ızrâf idemez
Şân-ı mâliyyeyi şol mertebe eşref idemez
Böyle asker gibi erkâmı da şaf şaf idemez
Boş turur elleri îrâd ile maşraf idemez
Ne giren var ne çıkan vezned e mîzân gibidir

72

Bir serâb nazarıdır saña deryâ görinen
Hep çürükdür koca defterde beğâyâ görinen
Yıldızîndır gözine sikke-yi zîbâ görinen
Bir ufuktur [ki] yakîninde hüveydâ görinen
Bizdeki borçlularîñ sağlamı Yunan gibidir

73

Ehl-i hâcâta gehî felsefe hikmet okudur
Gökle yerden dem urur hendese hey'et okudur
Fuğarâyı tağıdır ders-i felâket okudur
Toplayup başına erkânı riyâzet okudur
Ah kim anlayamaz zihni perîşân gibidir

74

Devletiñ vech-i siyâsisi şarardı şoldı
Gâlibâ irdi³⁷ ecel müddet-i hamli taldı
Kıta'ât-ı vağanı Rusya'ya bir bir bölđü
Hâriciyye düzülüp mazhar-ı tevfiğ oldı
Diyen âdemlere 'âkil dime bühtân gibidir

75

Gülleri açdı yine mevsim-i işlâhâtîñ
Demidir eski defâtirde tağarriyyâtîñ
Kesmesün ardını kış günü tağayyülâtîñ
Kalkmış olsa aradan şohbet-i tazmînâtîñ
Bizde de diplomasi 'âlemi Yunan gibidir

76

Keşf-i 'azminde anîñ Rozberi Bismarğ kâhir
Görçağof hayretini hâkden eyler tahir

³⁷ Metinde "îrâdı" yazılmasına rağmen vezin gereği "irdi" şeklinde okunmuştur.

Kongresinde olur cümle melâ'ik hâtır
Öyle diğkâtle 'ahd-nâme yazar kim nâzır
Mavrokor Dato'ya imzâlamak âsân gibidir

77

Konsolos-hâneler açdı bize her bir yaçada
İtdi ihzâr-ı şeref devlete Koşar[ika'da]
İlçi göndermege kalğar şaşırır da Toğad'a
Öyle bilgiç ki Teselya'yı şanır Afrika'da
Zann ider kim Atina merkez-i Afğan gibidir

78

Vükelânın şeref ü şâmı bütün çıkdı ne yūf
Başımızda tutarız bunca kilâbı bize yūf
Beñziyor birbirine ehl-i kalem ehl-i süyūf
Oldıgıçün bu dağı bî-haber ü ehl-i vukūf
Âh bî-çâre vağan külbe-yi aħzân gibidir

79

Zararı varlığdır zât-ı sükûna tâlib
Zannider sikke vücûdunda vücûdı gâ'ib
Öteki kürk-i şitâ dideler içre hâ'ib
Nâzır-ı hâzır-ı evfâk-ı cenâb-ı gâlib
Sofra-yı 'âlem için bir koca mihmân gibidir

80

Gölgedir şanki bu devletde degildir nâzır
Yarasa 'âlem-i zulmetde degildir nâzır
Bir neferdir [ki] o nevbette degildir nâzır
İşcidir şanki 'imâretde degildir nâzır
Tekye-yi meclis-i maşşûşda kurbân gibidir

81

[35] Korkar âdem o yaman çehrede hânde görse
Mağbere taşu şanır hâk-i vağanda görse
Kaçışır fırkâ-yı eñfâl anı kanda görse
Okuyor Fâtiha âyende revende görse
Çünkü cismi müteħarrik kabristân³⁸ gibidir

82

Ser-te-ser taldı zevâ'idle şu mülk-i devlet
'Âlemiñ muşlihi tenkîhine kılsun himmet
Hele bu 'âcize aşlâ bulamam bir hâcet
Yazsa tevcîh cihân eylese dest-i kudret
Tekye-yi âhıreti zâtına çesbân gibidir

83

Bakşañ ikbâline ammâ bu da gâyet azılı
Şayd-ı milletde uşaklarla edânî tazılı
Hacer-i hey'etine resm-i cibâyet kazılı
*Gaferallâhu lehu*³⁹ nâşiyesinde yazılı
Şüret-i zâhiresi maşhar-ı imân gibidir

³⁸ Vezin gereği "kabiristân" şeklinde okunmalıdır.

³⁹ "Allah onu affetsin."

İntihâ

Vükelâdan olup ey [hep] sövişen maşharalar
 Halka karşı birağın böyle çocuk ‘âdetini
 Bir daha böyle sövüp şaymañızı tıydum mı
 ‘Âlimallâh si***im cümleñiziñ ‘avretini

Manşib erbâbı yemininde sebât eylemiyor
 Böyle hâ’inlere bilmem daha ne itdirelim
 Rüşvet i’fâsını men‘ itmege me’mûrine
 Bâri efrâd-ı ahâlîye yemîn itdirelim

Sonuç

Mecmûaların edebiyat ve kültür tarihi için ne kadar büyük bir önemi olduğu daha önce yapılan çalışmalarla ortaya koyulmuş bir gerçektir. Bir nevi şiir defteri vasfında olan şiir mecmûaları belli bir edebî zevkin ürünü olarak okuyucusuna hitap etmektedir. Bu sebeple titiz çalışmalarla ve neşri yapılacak mecmûaların henüz gün yüzüne çıkmamış, ismi duyulmamış edebî, tarihî, ilmî vb. eserlerin ortaya çıkarılmasında her zaman faydası olacaktır.

Bu çalışmada da Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi’nde 0132 demirbaş numarasıyla kayıtlı mecmûa tetkik edilmiştir. Söz konusu mecmûada Ziya Paşa (1829-1880), Kâzım (1821-1890), Râşid, Şûrâ-yı Devlet Muâvini Âyetullâh Bey (1846-1919), Hutût Müfettişi Âgâh Efendi (1832-1885), Fâ’ik-i Harpûtî (1807-1887), Müftü Sâdık Efendi (1788-1860), Bayburtlu Zihnî (1797-1859) ve Âşık Dertli’nin şiirleri olduğu tespit edilmiş; bu şairlerden Kâzım Bey, Râşid, Fâ’ik-i Harpûtî ve Âgâh Efendi’nin şiirleri ilk olarak burada ilim âleminin istifâdesine sunulmuştur. Mecmûada yer alan bütün şiirler ilmî metotlar gözetilerek çeviriyazıya aktarılmıştır. Bu sayede yeni bir mecmûa daha gün yüzüne çıkarılmış ve araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Kaynakça

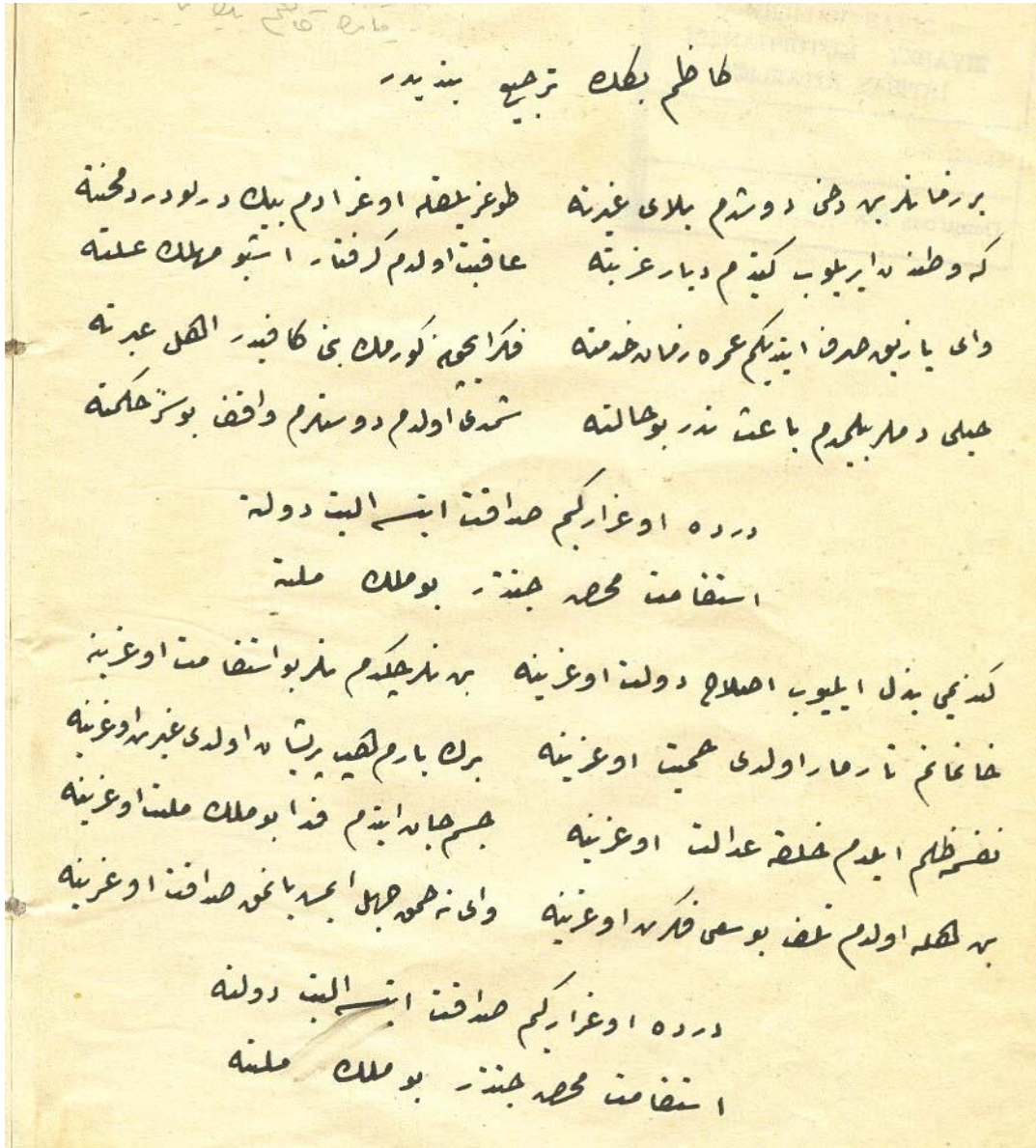
- Abdülkadiroğlu, A. (2002). Abdurrahman Nureddin Paşa. *İlmî Araştırmalar*, 13, 7-16.
- Aydemir, Y. (2001). Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü. *Bilig*, 19, 147-155.
- Çeçen, K. (1999). Hüseyin Tefik Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 19, s. 14-15). İstanbul: TDV Yayınları.
- Dağlar, A. (2010). Necâtî Beg’in Dîvân’ı ile Mecmû’a-yı Kasâyid-i Türkiyye’de Bulunan Kasîdelerine Eleştirel Bakış. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 1-38.
- Demirpolat, E. (2012). Huzur Derslerine Katılan Harputlu Alimler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 213-237.
- <https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/hasan-husnu-pasa/1220> [E.T: 14.11.2022].
- Gıynaş, K. Ali (2011). Şiir Mecmuaları Hakkında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 245-260.
- Göçgün, Ö. (1987). *Ziya Paşa*. İzmir: Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Türk Büyüklere Dizisi-43.

- Gürbüz, M. (2012). Şiir Mecmûaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları-7 Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (Haz. Hatice Aynur vd.) İstanbul: Turkuaz Yayınları, 97-113.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal (1969). *Son Asır Türk Şairleri*, 4 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- İpşirli, M. (1993). Cemâleddin Efendi, Hâlidefendizâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, s. 309-310). Ankara: TDV Yayınları.
- Kâzım Bey Mecmûası*. Sivas: Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi, 0132 Demirbaş Numarası, 55 vr.
- Kılıç, A. (2012). Mecmûa Tasnifine Dair. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları-7 Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (Haz. Hatice Aynur vd.) İstanbul: Turkuaz Yayınları, 75-96.
- Köksal, M. Fatih (2012). Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP). *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları-7 Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* (Haz. Hatice Aynur vd.) İstanbul: Turkuaz Yayınları, 411-431.
- Kurşun, Z. (2003). Mehmed Memduh Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 28, s. 495-497). Ankara: TDV Yayınları.
- Kurşun, Z. (2008). Sait Paşa, Küçük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 35, s. 576-578). İstanbul: TDV Yayınları.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*, 6 Cilt (Haz. Nuri Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurdu Yayınları.
- Oraloğlu, Ali Z. (2013). Zühdü Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 44, s. 538-539). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özcan, A. (2003). Mahmud Celâleddin Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 27, s. 359-360). Ankara: TDV Yayınları.
- Şemseddin Sami (2007). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tanyıldız, A. (2012). Şiir Mecmûalarının Neşri Hakkında. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 5(21), 224-239.
- Tanyıldız, A. (2015). Tahran'da Bulunan Türkçe Bir Şiir Mecmûası ve Neşredilmemiş Bazı Şiirler. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, 2, 39-87.
- Tunç, S. (2005). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1985 Numaralı Şiir Mecmuası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 11-87.
- Türkmen, A. Faik (1937). *Mufassal Hatay Tarihi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 146-148.
- Uçman, A. (1992). Bayburtlu Zihnî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, s. 229-230). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uyanık, F. (2012). *Serasker Mehmet Rıza Paşa*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Uzun, M. (2003). Mecmua. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, s. 265-268). Ankara: TDV Yayınları.
- Ünver, İ. (2008). Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler. *Turkish Studis International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, (3)6, 1-46.

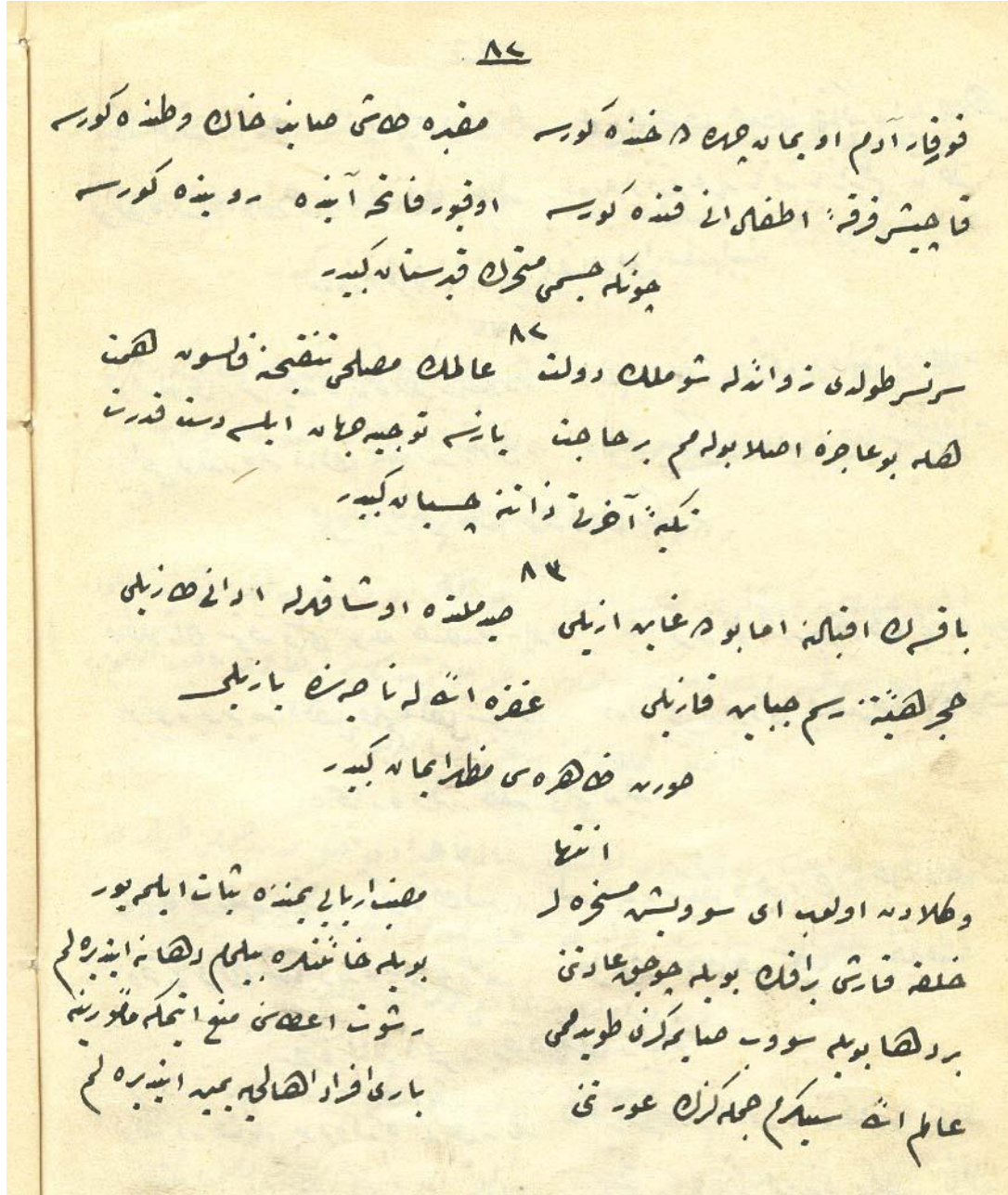
- Yavuz, S. (2022). Nâzımı Meçhûl Bir Kara Mizâh Örneği: II. Abdülhamit Devri Vükelâsının Hâl-i Pür-Melâli. *Klasik Türk Edebiyatında Gülmece ve Mizah*, Ankara: İKSAD Global Yayıncılık, 166-175
- Yüce, N. (1988). Âgâh Efendi-Çapanzade. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, s. 447-448). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yüce, N. (1994). Dertli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, s. 186-187). İstanbul: TDV Yayınları.
- Zararsız, Ş. Nur (2019). *Millî Kütüphane Ankara-Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda 06 Hk 899 Arşiv Numarası İle Kayıtlı "Mecmû'a-yı Eş'âr" (Metin-İnceleme-Sözlük-Tıpkıbasım)*. Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Ekler:

Ek-1: Kâzım Bey Mecmûasının İlk Varağı

Ek-2: Kâzım Bey Mecmûasının Son Varağı

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 299-306.
Geliş Tarihi-Received: 31.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 11.11.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1197220

Klasik Türk Şiirinde Girift Sazına Dâir...

A Review on the Instrument of Girift in Classical Turkish Poetry

Nagehan ÇAĞLAYAN*

Öz

Sanatın her şubesi, ait olduğu medeniyetin vasıflarını taşır. Kültürümüzün önemli bir kolunu teşkil eden klasik Türk şiiri de istifade ettiği kaynaklar itibarıyla mensubu olduğu toplum tarihsel ve kültürel arka planını aksettirir. İlhamını, din-tasavvuf, gündelik hayat, mitoloji vs. gibi içinde yaşadığı toplum hayatına dair pek çok teferruattan alan şair musikiyi de usulleri, makamları, çalgıları ve diğer hususiyetleriyle şiirinde sunar. Musiki unsurlarını, fikir ve hayalden hareketle, şiirinde işleyen şair kelimelerin yan anlamlarından istifade ile geniş bir çağrışım alanı inşa eder. Türk musikisinin kamıştan yapılmış, kimi özellikleri bakımından ney'e benzeyen girift sazı; yine bir musiki terimi olarak bilhassa 15. yy musiki nazariyatı kitaplarında görülen bir icra usulünün adıdır. Çalışmamızda 15-19. asır arasında kaleme alınmış 100'den fazla divan, bunun yanı sıra manzum eserlerin de incelenmesiyle giriftin bir musiki terimi olarak işlendiği beyitler tespit edilmiştir. Bu beyitler ışığında, çoğu aynı zamanda birer musikîşinas olan divan şairlerinin kelimeleri incelikle işleyerek nasıl geniş bir anlam alanı vücuda getirdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk şiiri, musiki, girift.

Abstract

Each branch of art bears the characteristics of the civilization to which it belongs. The classical Turkish poetry, which constitutes an important basis of our culture, also reflects the historical and cultural background of the society in which it is a member of the resources in which it takes advantage of. The poet who is inspired by many social components such as religion and sufism, daily life, and mythology of the society in which he lives, presents musical elements in his poetry with his usuls, maqams, instruments and other characteristics. Based on the ideas and dreams of the music, the poet builds a vast field of association by benefiting from the side meanings of words in his poetry. The instrument of Girift, which is made of reed and similar to Ney in Turkish music in terms of some characteristics, refers to a performance style as a musical term, especially seen in the 15th century musical theory books. The couplets in which included girift as a musical term were determined by examining more than 100 divans written between 15th and 19th centuries as well as verse works in our study. In the light of these couplets, it is aimed to reveal how the divan poets, most of whom were brilliant musicians, worked with subtlety, creating a broad field of meaning by using words and literary devices.

Keywords: Classical Turkish poetry, music, girift.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuvarı, Sivas/Türkiye, e-posta: ezgiyimdir@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2272-3069.

Giriş

Şiir sanatı, evrensel bir niteliğe sahip görünse de temelde onu inşa eden kültürün ipuçlarını taşır. Şair mensup olduğu toplumun izlerini şiirine aksettirir. Edebiyat tarihimizin mühim bir devresini oluşturan klasik Türk şiiri 13-19. yüzyıllar arasında yaklaşık altı asır hüküm sürmüş bir edebî gelenektir. Gerek şekil itibariyle gerekse muhteva bakımından Fars ve Arap şiirinin etkisi altındadır. Buna rağmen klasik şiirimize asıl yön veren geleneğe ait hususlar ve kültürel yapımızdır. Klasik şiir belli sınırları olan ve geleneğe yaslanan bir yapı arz ettiğinden şairler alışılmış olandan farklı, yeni ifade biçimlerine ulaşmak için gayret sarf etmişlerdir. Geçmişten bugüne klasik şiir toplumdan uzak ve yalnızca belli bir topluluğa hitap eden bir edebî gelenek olduğu eleştirisine maruz kalmıştır. Hâlbuki yaşanan hayat tüm canlılığıyla bu şiirin aynasına akseder. Mimari, giyim-kuşam, spor, yeme-içme, mitoloji, tasavvuf vb. gibi musiki de klasik şiirin anlam dünyasını inşa eden hususlardandır. Usulleri, makamları, çalgıları ve diğer ıstılahlarıyla musiki, şairlere zengin bir ifade alanı yaratır. Şairler muhtelif söz sanatlarından istifadeyle kelimeleri işlemekte ne ölçüde mahir olduklarını ortaya koyarlar.

Girift

Alma, yakalama, birbirini içine geçme, tenkit, ay ve güneş tutulması gibi anlamlar ihtiva eden Farsça girift kelimesi (Kanar, 1998, s. 514), Türk müziğinin ney'e benzeyen nefesli sazlarından biridir. Ney sazı kadar geniş bir kullanım alanına sahip olmayan girifte bu adın verilmesine sebep olarak icrasındaki güçlük gösterilir. Sınırlı ses sahasına sahiptir (Erguner, 1996, s. 84). Dem ses tabir edilen pest/kalın sesler bakımından ise neyden daha kuvvetli bir yapı arz eder (Uygun, 2015, s. 112). Tınısı ney'e nazaran dâğî tabir edilir (Pakalın, 2004, s. 672). Ney sazında olduğu gibi fildişi, boynuz, bağa vb. gibi sert malzemededen yapılan baş pare takılarak üflenen girift, sekiz adet perde deliğine sahiptir. Bunlardan yedisi kamyım ön yüzünde, biri arkada, serçe parmağa tekabül eden perdesi ise sağ yahut sola doğru olmak üzere (ön yüzdeki deliklerin simetrisini takip etmeyerek) biraz yana açılmıştır (Sözer, 2005, s. 301). Fizikî özelliği itibariyle ney'den daha küçük olan girift genellikle altı boğumludur; ancak beş, yedi ve dokuz boğumlu olanları da mevcuttur (Erguner, 1996, s. 84). Evliya Çelebi *Seyahatname'sinin* birinci cildinde diğer nefesli sazlarla birlikte girifti de zikreder; ancak hakkında detaylı malumat sunmamıştır. Yalnızca, giriftin miskal sazının iki türünden/akordundan biri olduğu bilgisini verir. Diğer de battal miskaldır: "Esnâf-ı kâr, neyzen-i kadîm: Dükkân 4, nefer 13, Hazret-i Mûsâ çoban iken ibtidâ kaval çaldı derler. Bunlar kamyımdan battâl düheng ve nây ve girift ve mansûrşâh ve bolâheng ve dahi battâl ve Dâvûd ve serheng ve süpürge, hâsıl-ı kelâm on iki gûne ney vardır. Esnâf-ı kâr, mûsikâr: Dükkân 6, nefer 15, Hazret-i Süleymân asrında Fisagores-i Tevhîdî halifesi Mûsâ mûsikâr ya'nî miskâlî te'lif edüp sâz-ı kadîmdir. Bunun dahi envâ'ından battâl ve girift miskâller olur." (Dankoff vd., 2006, s. 363).

Girift üfleyenlere *giriftzen* adı verilir. Türk musikisi tarihinde XVIII. asır itibariyle rağbet bulan girift sazını icra eden sanatkârlardan Musahip Giriftzen Derviş İsmail Ağa, Musahip Giriftzen İbrahim Efendi, Giriftzen Kiları (Uzunçarşılı, 1977, s. 106-109); Giriftzen Musahip Said Efendi (İnal, 2019, s. 282-283); Giriftzen Taşçı Emin Ağa (Arıkan, 1993, s. 74); Giriftzen Reşid Bey (Ergun, 2017, s. 632); Giriftzen Üsküdarlı Rıza Bey (Ergun, 2017, s. 502) anılabilir. Girift sazının son büyük ustası olarak şöhret kazanan Giriftzen Asım Bey hususen zikredilmelidir (İnal, 2019, s. 75-78).

Kaynaklarda 17. asır itibariyle rastlanan girift 19. asrın sonlarına kadar varlık göstermiştir (Soydaş, 2007, s. 108-112). *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki* adlı eserinde Aksoy (2003, s. 72), elçilik papazı göreviyle 17. asır sonunda İstanbul'da bulunan Covel'in günlüklerinde giriftin ney ile beraber tekkelerde çalındığı bilgisinin yer aldığını söyler. Eflak'ta bulunan Sulzer ise 18. yy sonunda girifti; miskal, sinekemanı, ney,

daire, fasıl kemençesi, tanbur ve def gibi Türk oda musikisinin sazları arasında zikreder. İtalyan seyyah Toderini 18. yy fasıl musikisinin icrasında kullanılan sazlar arasında rebap, santur, keman ve daire ile beraber girifti de anar (Aksoy, 2003, s. 176-177). Doğu müziklerini yerinde inceleyen Villoteau'nun tespitiyle 18. yy son çeyreğinde Mısır'da icra edilen Türk musikisi sazları sinekemanı, tanbur, kanun, şah ney ve girifttir. Villoteau burada detaylı olarak giriftin ölçülerini de vermektedir (Aksoy, 2003, s. 226).

Girift, Türk müziğinin üflemeli sazlarından olmakla birlikte yine musikiye ait terimlerden olarak bugün de bilinen ancak tatbik edilmeyen bir çeşit icra metodunun da adıdır. Birkaç lügatte, notaları duyurmak için parmakların çalgıya teması (Redhouse, 2006, s. 1539); parmakları sazın tellerine sürtmek suretiyle telleri hareketlendirerek sazın nağmelerini daha renkli ve dalgalı olarak icra etmeyi sağlayan bir tarz (Mütercim Âsım, 2009, s. 290) olarak tanımlanmaktadır. Eski musiki nazariyatı kitaplarında karşılaşılan girift tabiri ile ifade edilmek istenen, kanun ve çeng gibi sazlarda telleri tırnak yahut parmakla ittirerek sesin daha ince ve keskin olmasını sağlayan bir metot olduğudur.¹ 15. yy'a ait edvarlarda bu tekniğin ekseriyetle çeng sazı üzerinden uygulanmakta olduğu görülür.² Hızır bin Abdullah *Kitâbü'l-Edvâr*'ında, "...ve eger şol kadar kuvvetin varise kim bu didüğümüzleri girift kuvvetile halâs idesin..." (Özçimi, 1989, 94a, s. 177) diyerek giriftin tellere kuvvet uygulanarak gerçekleştirilen ve perdenin tizleştirilmesi açısından maharet gerektiren bir teknik olduğunu ifade eder.

Girift, yalnızca musikide değil, okunması biraz güç, iç içe geçmiş biçimdeki yazılar için hüsn-i hat sanatında kullanılan bir tabirdir. Bununla birlikte tezyinatta da kullanılır ve Avrupalılarca *arabesk* denilen; motifleri, boşluk bırakmayacak şekilde istif edilmiş süsleme biçimidir (Pakalın, 2004, s. 671-672).

Girift Sazının Yer Aldığı Beyitler

Taranılan 100'den fazla divan ve bazı manzum eserlerde giriftin nefesli saz manasıyla yer aldığı beyit sayısı oldukça sınırlıdır. Beyitlerin genelinde girift sazı musiki meclisinde ney sazıyla yan yana ve aşığın inleyen gönlünün benzetilene olarak hemen hemen aynı anlam dairesi içerisinde işlenmektedir.

1. *Hecriyle girift oldu dil ol kaşı kemânî
Feryâdım anî-çün ki gönül sünbüle düşdü*
Şanizade Ataullah-G.73/4 (Çipiloğlu, 2005, s. 157)

"O kaşı keman gibi olan sevgilinin ayrılığıyla gönlüm karmakarışık oldu. Gönül, sümbüle benzeyen zülfe tutuldu. Bu sebeple feryat ediyorum."

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan saç mecaz ve teşbih sanatlarından istifadeyle zincir, kemend, misk, reyhan, gece, küfr gibi pek çok unsurun benzetilene olmaktadır. Renk, koku ve şekil itibarıyla sevgilinin saçına benzetilen bir unsur da sümbüldür. Sevgilinin, deste deste ve dağınık haliyle sünbüle benzeyen saçları aşığın gönlünü avlamıştır. Burada asılıp kalan aşığın gönlü, sevgilinin saçları gibi karmakarışıktır. Âşık, bu ıstırapla gece gündüz feryat etmektedir. Sünbül-girift kelimeleri arasındaki ilgi iç içe geçmiş, karışık manasındaki girift kelimesinin şeklen sünbül çiçeğinin sıfatı olması bakımındandır. Sünbül(e) ve girift aynı zamanda birer musiki terimidir. Böyle olması, bu iki sözcük arasında farklı bir bağ kurulmasına ve beyitte farklı bir anlam alanının açılmasına imkân vermektedir. Sünbüle, Türk musikisinin inici seyir özelliği gösteren mürekkep makamlarındandır (Öztuna, 2006, s. 317). III. Selim'in terkibi

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Çaylı, F. (2017). Hızır bin Abdullah'ın Giriftname'si Üzerine: XV. Yüzyıl Müzik Teorisi Yazmalarından Bir Transpozisyon Rehberi, *Rast Müzikoloji Dergisi*, 5(2), 1587-1600.

² Câmîü'l-elhân, vr.48b, s.219; Kırşehri, vr.32b, s.32; Seydî, vr.36b, s.92.

olan muhayyer-sünbüle makamına yakınlığından dolayı bu isimle de anılmaktadır (Sözer, 2005, s. 667). Kantemiroğlu'na göre sümbüleden daha dik perdelerde gezinen başka bir makam yoktur (Tura, 2001, s. 84). Sevgilinin ayrılığıyla gönlü karmakarışık olan âşık, yine gönlün nalesini girift sazının içli tınısına benzetmekte ve sünbüle makamında gezinip, feryatlar etmektedir.

2. *Sürûr ile nola meclis-girift-i şevk olsam
Terennüm etmede zîrâ elimde nây-ı kalem*

Mirzazâde Sâlim-K.15/16 (Güfta, 1995, s. 191)

“Neşeyle şevk meclisinin coşkunluğuna kapılsam/meclise dâhil olsam buna şaşılmaz. Zira neye benzeyen kalem (bile) elimde terennüm etmede, güzel şiirler yazmadadır.”

Şair, bu beyti, girift kelimesinin hem lügat hem de mecazi manasını düşünmeye imkân verecek şekilde kurmuştur. Şair musiki meclisinin coşkunluğuna kendini kaptırmıştır ve âh u enîniyle sanki meclisin girift sazı gibidir. Beyitte nây/neyin şekil itibariyle kaleme benzerliği ön plana çıkarılmıştır. Ney ve kamış kalem aslında fiziki benzerliğin ötesinde tabi tutuldukları ameliye bakımından da benzerdir. Her ikisi de kamıştan imal edilir. İçi lifle dolu olan kamış önce temizlenir. Belli bir sertliğe ulaşması için bir müddet sıcakta bekletilir. Sonra kalemtıraşla yontulup kullanılmaya başlanır. Ney ise kamışlıktan koparılıp içi kızgın demirle dağlanır, üzerine delikler (perde) açılır. Şairin, ney olarak tasavvur ettiği kalemi kâğıt üzerinde çıkardığı gıcirtıya benzer sesle sanki ney gibi terennüm etmektedir. Kalemin terennüm etmesi, meclisin coşkunluğuyla kendinden geçip aşk ile şiirler yazmasına işaretir. Ney sazından yakıcı nağmeler zuhur ettiği gibi kamış kalemin terennümünden de aynı tesirde şiirler ortaya çıkar.

3. *Neye beñzer giriftim dir ise o Mevlevî-zâde
Müşâbihdir kulak virsün kavalâ inceden ince*

Fatin-G.133/10 (Soldan, 2005, s. 237)

“O Mevlevî soyunun evladı, girift sazım neye benzemektedir (bilmiyorum) derse kavalın usul usul gelen sesine kulak versin. Bu sese benzemektedir.” yahut,

“O Mevlevî evladı, giriftim ney sazına benzer derse yavaş yavaş gelen kavalın sesine kulak kesilsin. Giriftinin tınısı kavalı andırmaktadır.”

Beyitte şair girift sazı ile birlikte ney ve kavalı da zikretmektedir. Ney, girift ve kaval üflemeli sazlar ailesine mensuptur. Diğerlerine göre daha iptidai tabir edilebilecek kaval; kamış, gürgen, şimşir ve ardıç gibi sert ağaçlardan imal edilen Türk halk musikisine özgü çalgılardan biridir. Boyu 30-80 cm arasında değişen kaval 7 delikten oluşur (Sözer, 2005, s. 338). Evliya Çelebi kavalın 9 delikli olduğunu ve mürver ağacından yapıldığını söyler (Dankoff vd., 2006, s. 373). Halk musikisinde çoban sazı olarak bilinen kaval 1,5 oktavlık bir ses genişliğine sahiptir (Sözer, 2005, s. 388). Ney ise Evliya Çelebi'nin tarifleriyle tesirli bir tınıya sahip on iki çeşidi bulunan bir nefesli sazdır (Dankoff vd., 2006, s. 363). Kamıştan yapılıdır. Biri arkada olmak üzere yedi deliği vardır. Dokuz boğumdan oluşur ve üç oktavlık ses genişliğine sahiptir (Sözer, 2005, s. 500). Ney sazına, bilhassa Mevlevilerce kutsiyet atfedilir. Şair beytinde ney, girift ve kavalı zikrederek tını ve yapı itibariyle bu üç sazın birbirlerine benzerliklerini hatırlatmaktadır.

4. *Bülend-âvâze itdüm sâz-ı aşkun perdesin kim tâ
Girift oldı nevâ-yı nâle ey dil nây-ı Mansûra*

Nehcî-G.271/3 (Koç, 2003, s. 301)

“Ey gönül! Aşk sazını öylesine yüksek perdeden icra ettim ki feryadımın nalesi mansur neyinin sadasına karıştı, ona benzedi.”

Ney sazı ses aralıklarının farklılığı sebebiyle bolahenk, müstahsen, süpürde, şah, dâvud vs gibi adlar alır. Ney çeşitlerinden biri de mansur neydir (İsl. Ans., 2007, 68-69). Mansur (dügâh) ney diğer ney türleri ile kıyaslandığında onlardan daha pest denilebilecek bir ses sahasına sahiptir (Sözer, 2005, s. 447). Türk musikisinde perde, makam ve ses anlamının yanında tanbur, bağlama, gitar gibi çalgılarda seslerin birbirinden ayrılması için klavyenin bağlarla bölündüğü kısımların her biri olarak tanımlanmaktadır (Tanrıkorur, 2005, s. 208). Âşık, bu beyitte gönlüyle söyleşmektedir. Aşkın sazı dik/tiz perdelerde seyrederken, pest seslerin hâkim olduğu mansur neye benzeyen gönül derinden derine âh eder. Âşık, sevgiliye olan aşkının, gönlünün iniltilerine galip geldiğini söyler. İlk mısradaki geçen *bülend-âvâze* birleşik sıfatı, *yüksek ses* manasını karşılamaktadır. Kastedilen mana yüksek, tiz perdeden bir icradır. Aşkın sazının bu perdeye yükseltilmesi bize muskide *perde kaldırma* tabirini hatırlatmaktadır. Perde hâkimiyeti ve maharet gerektiren bu uygulama dinî musikiye has bir icra biçimi olarak bilhassa tekkelerde zikre dayalı olarak irticalen gerçekleştirilir. Kelime-i tevhidin okunduğu perde basamak kabul edilip, adım adım perdelerin yükseltilmesi akabinde düşürülmesiyle gerçekleşir. Mevcut perdeden bir üst perdeye her geçişte coşkunun artar, yürüyüş hız kazanır. Tasavvufi bir sembol olarak da nefsin mertebelerinden geçip Hakk'a ulaşmayı ifade eder. Bu tekniğin ses ve saz icrasına taşınması sonraki dönemlere tekabül eder.³ Aşk sazını dik perdeye taşıyıp, öyle icra eden âşık bu şevk ile kendinden geçmektedir.

5. Çemende mutribân nây u girifte idicek âgâz
Çalup ıslıkların minkâr-ı mûsikâr ider bülbül

Muvakkıtzâde Pertev-G.311/4 (Bektaş, 2004, s. 187)

"Saz heyeti çemende ney ve girift çalmaya başlayınca bülbül, ıslıklarını çalup, musikârın gagasına döner, o ahenge katılır."

Şair bu beyitte bir musiki meclisini tasvir etmektedir. Saz heyetinde yer alan tanbur, kanun, kudüm gibi ney ve girift de icra edilmeye başlanınca bülbül adeta şevke gelip musikârın gagasından dökülen nağmeler gibi ıslığı andıran sesler çıkarır. Gagasında birçok delik bulunan ve rüzgârın esişiyle bu deliklerden hoş nağmelerin çıktığına inanılan efsanevi bir kuş olan musikâr aynı zamanda Türk müziğinin kadim nefesli sazlarından (Onay, 2007, s. 284). Mıskal adıyla da bilinen bu çalgı uzunlu kısıklı on beş kadar kamışın yan yana eklenmesinden oluşur (Öztuna, 2006, s 69). Evliya Çelebi girift mıskal ve battal olmak üzere iki çeşidi bulunan musikârın XVII. asır İstanbul'unda 51 icracısının olduğunu bildirir (Dankoff vd., 2006, s. 371). Musiki ilminin bu kuştan zuhur ettiği rivayet olunmaktadır (Mütercim Asım, 2009, s. 533). Ney ve girift mecliste ahenge başlayınca bülbül de onların coşkuna katılıp musikâr gibi gagasından çıkardığı nağmeleriyle bu ahenge eşlik eder.

6. Ceş-i gam neyle girift-i dile âhenk itse
Şâh-ı mansûr ile bir demde muzaffersin sen

Neyli-G.124/2 (Uzun, 1991, s. 131)

"Ey sevgili! Gam askeri ney sazıyla gönlün girift sazı gibi inleyen haline eşlik etse; şah-mansur ney ile bir perde üzere galip olan sensin."

Beyitte iki ayrı tablo resmedilmektedir. İlkinde *şah mansur* ve *muzaffer* kelimeleri üzerinden hükümdar Şah Mansur ve Muzafferiler hanedanına uzak bir telmih vardır. Muzafferiler, İlhanlı Devleti'nin siyasi birliğinin dağılmasıyla hâkimiyetin paylaşıldığı

³Perde kaldırma tekniğine dair ayrıntılı bilgi için bkz.: Levendoğlu, N. O. ve Sezer, E. (2020). Zikre Dayalı Uygulamalardan Saz Müsiki Alanına Bir Transfer: Sadrettin Özçiminin İcrasında Perde Kaldırma, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLVIII(1), 161-178.

yerel hanedanlardan biridir. Şah Mansur ise 1313-1393 yılları arasında İran'da hüküm süren Muzafferîler hanedanının yedinci ve son hükümdarı olarak tanınır (Üstündağ, 2018). Şair, gam gönlün karmaşasına uysa, onunla bir olsa, gönlü ele geçirse de sevgilinin aşkının hepsinin üzerinde ve hükümdar Şah Mansur gibi galip olduğunu dile getirmektedir. İkinci olarak ney sazından yükselen gamlı sada aşığın girift sazına benzetilen ve feryat eden gönlüne eşlik etmektedir. Şah-mansur ney ile bir perde üzere hâkim olan yine sevgilidir. Farsça *dem* kelimesi nefes, koku, efsun, vakit, kan manalarını ifade eder (Mütercim Âsım, 2009, s. 160). Müzikte ise sanatçıya irticali olarak genellikle ney ve yaylı çalgılarla aynı makamın güçlü yahut durak perdesi üzerinden yapılan sürekli eşliktir (Sözer, 2005, s. 212). Neyin geniş nefes gerektiren pest sesleri için sembol olmuştur (Öztuna, 2006, s. 223). Şah ve mansur ney çeşitlerindedir. Şah ney mansura nazaran daha pest perdeden icrayı sağlamaktadır. Bu neyler arasında bir akort daha mevcuttur ki o da şah mansur mabeyni olarak adlandırılmaktadır (Uygun, 2007, s. 68-69). Ney sazının surâhlarından dökülen gamlı nağmeler, sevgilinin aşkına tutulup karmakarışık olan aşığın gönlüne eşlik etse, burada galip olan yine sevgili olacaktır.

7. *Aceb mi nâya girift olsa ey cAtâ nâlem
Hevâ-yı cışka derûnî var anda isti dâd*

Şanizade Ataulлах-G.15/5 (Çipiloğlu, 2005, s. 119)

"Ey Atâ! Ağlayıp inlemelerim ney sesine karışsa, şaşılır mı (şaşılmaz). Onda (bu inleyişte) aşk hevesine kalbi bir yetenek vardır." yahut; "Ey Atâ! Ah u eninim, neye eşlik eden bir girift sazı olsa buna şaşmamalı. Zira onda (Atâ'da) aşk isteğine ruhî bir kabiliyet vardır."

Şair bu beyitte kendine seslenmekte, neyin bir feryadı andıran nağmelerine kendi inleyişlerinin karıştığını ifade etmektedir. Ney sazının karşısında girift sazının tınısına benzettiği kendi âhı dem tutsa buna şaşırılmamak gerekir. Çünkü şairin aşka inisiyaki bir kabiliyeti vardır.

8. *Hevâ-yı ışk-ile neyler gibi feryâd ider gönlüm
Girift-i ülfet olup yâr olalı agyâr ile hem-dem*

Şanizade Ataulлах-G.57/2 (Çipiloğlu, 2005, s. 147)

"Sevgili dostluğa tutulup aşıyar ile arkadaş olduğundan beri gönlüm aşk hevesiyle ney gibi inler."

Beyitte şair, iltifatı daima aşyara olan sevgilinin aşkıyla gece gündüz inlemektedir. Aşığın bu feryadı tıpkı ney'in yakıcı nağmelerine benzer. Ney içi dağlanan dokuz boğumlu kamışın biri arkada olmak üzere ön yüzüne yedi delik/perde açılmasıyla yapılır (Uygun, 2007, s. 68-69). Türk müziğinin en itibarlı sazlarından biri olan ney klasik şiirimizde aşığı temsil eder. Neyin sadası ve sevgilisinden ayrı düşen aşığın feryadı birdir. Kamışlıktan koparılan ney, hakiki yârenden elest bezminde ayrılıp dünyaya indirilen insanı sembolize eder. Sarı rengiyle ney, benzi sararmış aşığı anımsatır. Bu beyitte de girift ve neyin birlikte zikredildiğini görüyoruz. Sevgilinin girift sazına ülfeti aşığa ve onu temsil eden ney sazına itibar etmediğinin delili gibidir.

9. *Feryâd-ı girift olsa da dünyâda müessir
Nây-ı dil-i nâlânıma nisbet ne düdüktür*

Enderunlu Vâsıf-G. 45/4 (Gürel, 2019, s. 307)

"Giriftin figanının cihanda bir tesiri olsa da ney gibi inleyen gönlüme nazaran bir düdüktür hükümündedir."

Divan edebiyatını, bilhassa şarkı nazım biçimiyle kaleme aldığı şiirleriyle temsil eden son dönem şairi Enderunlu Vâsıf aynı zamanda iyi bir musikişinastır (Karahana, 1995,

s. 189-190). Vâsıf bu beyitinde ney ve girift sazını karşılaştırmakta, giriftin neye nisbetle ancak bir düdük kadar itibarının olduğunu söylemekte ve ney sazını yüceltmektedir. Düdük, üflemeli çalgıların atası kabul edilen bir alettir. İlk zamanlar haberleşme vasıtası olarak kullanılmakta iken sonraları üzerine perde delikleri açılarak üflemeli bir çalgıya dönüşmüştür (Sözer, 2005, s. 237). Kamışlıktan koparılarak içi dağlanan ve üzerine delikler açılan ney bu haliyle âşığa benzemektedir. Âşığın da aşk ateşiyle gönlü dağlanmış, sevgilisinin bakış oklarıyla sinesinde göz göz yaralar açılmıştır. Neyden dökülen yakıcı naleler, âşığın yakarışına eş tutulur.

Sonuç

Farsça girift kelimesi lügat manası itibariyle iç içe geçmiş, karışık, yakalama, tutma anlamına gelmektedir. Bununla birlikte girift ney ailesine mensup nefesli sazlardandır. Tınısı neye nazaran daha yerli tabir edilen girift, 17-19. yüzyıllar arasında etkin olarak icra edilmiştir. Girift Türk musikisinin bugün artık unutulmuş olan çalgılarından. Bununla birlikte 15. asra ait edvarlarda karşımıza çıkan ve bilhassa kanun ve çeng gibi sazlarda uygulanan bir icra metodunun adıdır. Çalışmamızda diğer musiki unsurlarıyla bir arada zikredilen giriftin bir icra tekniği olarak kullanılmasından ziyade nefesli bir saz olarak beyitlerde ney ile birlikte kullanıldığı görülmüştür. İncelenen 100'ü aşkın divan yanı sıra manzum eserde girift ile ilgili oldukça sınırlı sayıda beyit tespit edilmiştir. Bu beyitlerde girift genellikle ney sazının yanında, kimi zaman onunla karşılaştırılmak suretiyle ele alınıp işlenmiştir. Bir kez daha görülmüştür ki beytin anlam dünyasına tam manasıyla nüfuz edebilmek her kelimenin üzerinde incelikte durmayı gerektirmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, B. (2003). *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. İstanbul: Pan Yayınları.
- Aras, M. (2010). *Mu'în Divanı İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniv.
- Arıkan, V. S. (1993). *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arısoy, M. (1988). *Seydî'nin El-Matla Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Bektaş, E. (2004). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Hayatı-Sanatı ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Çaylı, F. (2017). Hızır bin Abdullah'ın Giriftname'si Üzerine: XV. Yüzyıl Müzik Teorisi Yazmalarından Bir Transpozisyon Rehberi. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 5(2), 1587-1600.
- Çipiloğlu, A. R. (2005). *Şânîzâde Atâullah ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniv.
- Doğrusöz, N. (2007). *Harîrî bin Muhammed'in Kırşehir Edvârı Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ergun, S. N. (2017). *Türk Musikîsi Antolojisi*, C. I-II. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Erguner, S. (1996). Girift. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 14, s. 84-85). İstanbul: TDV Yayınları.
- Evliyâ Çelebi (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. I. (haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Güfta, H. (1995). *Sâlim (Mirzâ-zâde) Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Gürel, R. (2019). *Enderunlu Osman Vasıf Bey ve Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- İnal, İ. M. K. (2019). *Hoş Sadâ, Son Asır Türk Musikînasları*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kanar, M. (1998). *Farsça-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları.
- Kantemiroğlu (2001). *Kantemiroğlu-Kitâbu İlmi'l-Mûsikî alâ vechi'l-Hurûfât, Mûsikîyi Harflerle Tesbît ve İcrâ İlminin Kitabı, C. I*, (haz. Yalçın Tura). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karahan, A. (1995). Enderunlu Vâsîf. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 189-190). İstanbul: TDV Yayınları.
- Koç, N. İ. (2003). *XVII. yy Dîvân Şâiri Şerif Nehcî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Levendoğlu, N. O. ve Sezer, E. (2020). Zikre Dayalı Uygulamalardan Saz Mûsikîsi Alanına Bir Transfer: Sadrettin Özçiminin İcrâsında Perde Kaldırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XLVIII(1), 161-178.
- Mütercim Âsım Efendi. (2009). *Burhân-ı Katı*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Özçimi, M. S. (1989). *Hızır bin Abdullah ve Kitâbü'l-Edvâr*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Öztuna, Y. (2006). *Türk Mûsikîsi Ansiklopedik Sözlüğü, Cilt I-II*. Ankara: Orient Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Redhouse, S. J. W. (2006). *Turkish and English Lexicon New Edition*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 3. Baskı.
- Sezikli, U. (2007). *Abdülkâdir Merâğî ve Câmiu'l-Elhân'ı*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Soldan, U. (2005). *Fatîn Divanı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Soydaş, M. E. (2007). *Osmanlı Sarayında Çalgılar*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Sözer, V. (2005). *Mûzik Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sunal, A. (2014). *Sâdik Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Tanrıkorur, C. (2005). *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uygun, M. N. (2007). Ney. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, s. 68-69). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uygun, M. N. (2015). Girift Sazı ve Deliklerinin Açısındaki Sayısal Değerler, *İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, 1(2), 111-128.
- Uzun, A. (1991). *Neylî Dîvânı -Tenkidli Metin-*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977). Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı. *Türk Tarih Kurumu, Belleten*, XLI(161), 79-114.
- Üstündağ, M. (2018). *İran'ın Bilinmeyen Hanedanlığı Muzafferiler*. Ankara: İraniyat Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 307-324.
Geliş Tarihi-Received: 13.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 12.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1188500

**Klasik Türk Edebiyatında Metin Şerhi, Metin Tahlili,
Metin Tenkidi ve Uygulamalı Bir Örneği**

*Text Interpretation, Text Analysis, Text Criticism in Classical Turkish Literature
and a Pratical Example*

Aslıhan ÖZTÜRK DOĞAN*

Öz

Edebî metinlerin nasıl incelenmesi gerektiği konusu, öteden beri edebiyat araştırmacılarının üzerine en çok düşündükleri meselelerden biridir. Klasik Türk edebiyatı alanında metin incelemesinin ön şartı metin teşkilidir. Metin teşkilinin akabinde metin şerhi, metin tahlili ve metin tenkidi metin inceleme yöntemleri olarak birbirini izler. Şerh ve tahlil, metni izah eden açıklayıcı yöntemlerdir. Tenkit ise bir metnin estetik değerini yani edebî kıymetini ortaya koymayı amaçlar. Klasik Türk edebiyatı ürünleri ortaya konmaya başlandığından beri bilinen en eski metin inceleme yöntemi metin şerhidir. Şerhte okuyucunun anlayamayacağı düşünülen kelime ve ibareler izah edilir. Metin şerhinde bütünü parçalamaya yönelik bir yöntem izlenirken metin tahlili bir metni bütüncül olarak yorumlama şeklinde gerçekleşir. Tahlilde metni izah edenin yorumu söz konusuyken şerhte yorum yoktur. Metin tenkidi ise edebî bir metni belirli kriterlere göre beğenip beğenmeme durumunu ifade eder. Bu çalışmada öncelikle şerh, tahlil ve tenkit üzerine teorik bilgiler verilmiş, daha sonra uygulama bölümünde Azmî-zâde Hâletî'nin bir gazeli şerh ve tahlil edilmiş, ardından yapısalcı bağlamda incelenerek tenkit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şerh, tahlil, tenkit, metin inceleme, klasik Türk şiiri.

Abstract

The issue of how literary texts should be examined has long been one of the issues that literary researchers have thought about the most. The prerequisite of text analysis in the field of classical Turkish literature is text formation. After the text formation, text commentary, text analysis and text criticism follow each other as text analysis methods. Commentary and analysis are explanatory methods that explain the text. Criticism, on the other hand, aims to reveal the aesthetic value of a text, that is, its literary value. Text commentary is the oldest known text analysis method since classical Turkish literature products began to be revealed. In the commentary, words and phrases that are thought to be incomprehensible to the reader are explained. While a method for breaking up the whole is followed in the text commentary, text analysis takes place in the form of interpreting a text holistically. While there is the interpretation of the person who explains the text in the text analysis, there are no comments in the commentary. Text criticism, on the other hand, expresses the state of liking or disliking a literary text according to certain criteria. In this study, first of all, theoretical information on commentary, analysis and criticism has been given, then, in the application part, a ghazal of

* Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman/Türkiye, e-posta: aslihanozturk@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1155-356X.

Azmî-zâde Hâletî was commented on and analyzed, and then it was analyzed and criticized in a structuralist context.

Keywords: Interpretation, analysis, criticism, text examination, classical Turkish poetry.

Giriş

Edebî metinlerin izahı, her şeyden önce metin inceleme yöntemlerini bilmeyi gerektirir. Klasik Türk edebiyatı metinlerini anlamada öteden beri kullanılan metin şerhi, tahlil ve tenkide göre sınırları daha belirgin bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Tahlil, tenkide göre daha yeni kullanılan bir yöntemdir ve bilhassa yeni Türk edebiyatı metinlerini izahta kullanılagelmiştir. Batıların critique olarak adlandırdıkları metin tenkidi veya metin eleştirisi ise sistematığı henüz ortaya konamamış bir yöntemdir. Burada öncelikle metin şerhi, metin tahlili ve metin tenkidinden neler anlaşıldığı ve bunlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konacak ve uygulama bölümünde bu metin inceleme yöntemleri bir gazel üzerinde tatbik edilmeye çalışılacaktır.

Metin Şerhi

Arapça bir kelime olan *şerh* "açma, ayırma; bir ibareyi veya eseri açıklama, bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap; açık anlatma" (Devellioğlu, 2015, s. 1157), "keşfetmek ve beyan etmek" (Ahterî, 2014, s. 540), "bir kitabın ibaresini yine aynı lisanı veya bir lisan-ı ahirde tafsil ü izah iderek müşkilatını açma" (Şemseddin Sami, 2011, s. 773) anlamlarına gelir.

Kur'an'ı her yönüyle açıklama ve izah etme ihtiyacından doğmuş bir bilim dalı olan tefsir, önceleri her türlü metnin izahı için kullanılan bir terimdi. Bu bilim dalının sınırlarının belirlenmesi şerhin ortaya çıkması için uygun zemini oluşturmuştur. İnce manalar gizleyen ve mecazi kullanımlara imkân verecek şekilde yazılan metinler şerh edilmeye başlanmıştır (Yılmaz, 2007, s. 272). Yani metin şerhinden kasıt, edebî vasıfları olan bir metnin izahıdır. Bununla birlikte özellikle Arapça ve Farsça metinlerin kullanımında ve tasavvufi metinlerin çözümlenmesinde kullanılan şerh, Türk edebiyatında da en fazla dinî-tasavvufi muhtevalı eserler üzerinde uygulanmış bir metin çözümlene yöntemidir. Anlaşılmasında güçlük bulunan eserin ibarelerini bir bir açıklamak şeklinde de tanımlanabilen şerhin dinî-tasavvufi metinlerin izahında daha fazla kullanılması bu metinleri anlamadaki güçlükten kaynaklanır. Edebî metin şerhine bakıldığında ise manzum metin şerhlerinin ön plana çıktığı görülür.

Edebî metinleri açıklama, tanıtmaya ve değerlendirme amacıyla yapılan çalışmaların kökeninin eskilere gittiği bilinmektedir. Eskilerin "şerh-i mütûn" yani metinler şerhi dedikleri edebî metni açıklama ve bu sayede metnin anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmaları klasik Türk edebiyatı döneminde başlayarak günümüze kadar gelmiş, günümüzdeyse geçmişin tanıtılıp yaşatılması ve geçmişle bugün arasında bağ kurulması bakımından büyük önem kazanmıştır (Mengi, 2010, s. 76). Kütüphane kataloglarındaki şerhle ilgili yazma eserlerin çokluğu, Türk edebiyatında köklü bir şerh geleneğinin varlığını kanıtlar niteliktedir.

Klasik Türk edebiyatında şerh geleneğinin el yazması eserlerde örneklerine sıkça rastlanan derkenarlardan, yani asıl metinle birlikte metnin sayfa kenarlarında bulunan açıklayıcı ibareler olan şerhlerden, müstakil bir eserin şerhine kadar oldukça geniş bir yelpazede varlık gösterdiği söylenebilir. Hâşiye, hâmiş, telhis, ta'likat gibi çeşitlerinin de bulunduğu şerhlerin ortak özellikleri açıklama gerektiren kelimeyi, mısraı, beyti, ibareyi ya da cümleyi açıklamayı esas almalarıdır (Mengi, 2010, s. 77). Metin şerhi, bir mısradan müstakil bir eserin şerhine kadar bütün metinler için söz konusu olabilir.

Metin şerhi çalışmalarının eskilere dayandığını belirtmekle birlikte klasik şerh ile

modern şerh kavramlarını da ayrı tutmalıyız. Klasik şârihler, o devrin edebî atmosferini tanıyan, eski kültüre aşina ve belli bir bilgi birikimi olan çevrelere şerh yaparlar. Günümüz şerhlerinde ise yeni nesle kültürel mirasın zenginliklerini Osmanlı Türkçesinin bütün hususiyetleriyle birlikte anlatma zorunluluğu söz konusudur. Yeni bir alfabenin kabulü ve Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine geçiş bunu gerekli kılan nedenlerin başında gelir. Klasik şerhte daha çok edebî kaygı söz konusuysen modern metin şerhlerinde asıl amaç geçmişle günümüz arasında köprü kurmaktır.

Klasik metin şerhinde, konunun bütün olarak ele alınıp; genel plan, kompozisyon vb. yönlerden incelenmesi gelenekten değildir. Klasik şerh, şârihin kelime açıklamasına dayanır, yani klasik metin şerhi daha çok kelime ve ibarelerin açıklanması şeklinde yapılagelmiştir. Özellikle manzum metin şerhlerinde tek tek beyitlere bağlı kalınarak kelime, terkip ya da ibarelerin açıklanması yoluna gidilmiş; kısaca metin parça parça ele alınmıştır. Şerhte açıklama ve ek bilgi verme yoluna gidilerek konu genişletilir, amaç okuyucuyu bilgilendirmek ve metni tanıtmaktır (Yılmaz, 2007, s. 273). Şerhte verilen bilgiler şârihin bilgi ve kültür birikimi doğrultusundadır. Bu bakımdan her şârih metni farklı bir yönüyle izah edebilir.

Metin şerhinin ne olduğu açıklanmakla birlikte nasıl olması gerektiği bir başka mevzudur. Metin şerhi yapılırken konunun niteliğine göre Kur'an, tefsir, hadis, tasavvuf, dinî bilimler, mitoloji, peygamber kıssaları, tarihî ve efsanevi kişiler, din, tarikat ve tasavvuf büyüklerinin menkabeleri, çağın gelenek ve görenekleriyle inançları göz önünde tutulmuş; şerhler bunlara dayandırılarak yapılmıştır. Manzum metinlerde ayrıca vezin, nazım şekli, edebî tür ve özellikle söz sanatlarının gösterilmesi yoluna da gidilmiştir (Mengi, 2010, s. 78).

Yeniterzi, edebî metinleri şerh ederken sırasıyla şu aşamalardan geçilmesi gerektiğini düşünür: Edebî eserlerdeki ilim konularının, terimlerin, özel isimlerin ve mahiyetlerinin tespiti, metinlerdeki mecaz tevriye gibi söz sanatlarının önemi, folklorik malzemenin tespiti, klasik Türk şiirinde yer alan ayet ve hadislerin tespiti, mazmunların tespit edilmesi, eski şerhlerin taranması edebî tahlillerin neticede terkibe ulaştırılması (1999, s. 59-68).

Filolojik yaklaşımların ağır bastığı klasik devir metinleri üzerine yapılan Sa'dî, Hâfız ve Mesnevi şerhleri ayrı tutulursa, modern bilim anlayışına uygun metin şerhi çalışmalarının öncüsü ve en büyük ustası Ali Nihat Tarlan'dır (Macit, 2002, s. 311). Tarlan, klasik Türk edebiyatı metinlerini izah etmenin ilk şartı olarak Osmanlı dilini ve aruz veznini bilmeyi vurgular. Tarlan; gazel, kaside ve kıta gibi nazım şekillerinde önce parçayı sonra bütünü anlamayı önerirken terkip-i bent, terci-i bent, murabba ve muhammes gibi şekillerde şiiri bütüncül bir bakışla kavramak gerektiğini düşünür (2017, s. 228). Görüldüğü gibi Tarlan, edebî eser üzerine yapılacak incelemenin metin merkezli yapılması gerektiği kanaatindedir. O, metin incelemesini iç ve dış tetkik olarak değerlendirir ve metni anlamak için edebî eserlerin dış kabuklarının kaldırılıp şairin zihin ve his dünyasının işleyişini kavramak gerektiğini belirtir.

Metin şerhine yaklaşımları değerlendiren Hakan Yekbaş, konuyu klasik şiirin yaşadığı dönemde yapılan şerhler, Batılılaşma hareketlerinin gerçekleştiği dönemde klasik Türk şiirine yaklaşımlar ve son dönemdeki şerh çalışmaları (Yekbaş, 2008, s. 193) olmak üzere üç başlık altında değerlendirir.

Günümüzde, özellikle 20. asrın başlarından itibaren metin şerhi çok tartışılan bir konu olmuştur. 20. yüzyılın son çeyreğinde ise klasik Türk şiirinin açıklanmasında Batı'dan gelen modern yöntemlerin uygulanmaya başlandığını görüyoruz. Son dönemlerde modernizm, yapısalcı akımlar, gösterge bilimi, anlam bilimi gibi dilbilimsel

yaklaşımlar, ontolojik yöntem, Rus biçimciliği gibi yöntemler diğer sanatlarda olduğu gibi klasik Türk şiiri için de uygulanmaktadır. Klasik Türk şiirinin bu yeni yöntemlerle incelenip incelenmemesi gerektiği hususunda edebiyat araştırmacılarının farklı görüşleri söz konusudur. Güleç, bu yaklaşımları üç grupta değerlendirir: klasik metin şerhi metodunda ısrar edenler, klasik metin şerhi metodunu da ihmal etmeden yeni metotlara sıcak bakanlar ve klasik metinlerin yeni metotlara göre tekrar ele alınması gerektiğini söyleyenler (Güleç, 2011, s. 90). Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, metin şerhinin tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde algılanıp uygulandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte şerhlerde izlenen yöntem genel itibarıyla metin, metin çevirisi, dil özellikleri ve sözlük bilgileri, açıklama (şerh, izah), açıklamayı güçlendirme, örnekleme, metni anlama amacıyla ek bilgi vererek konuyu açma ve genişletme şeklinde özetlenebilir.

Metin Tahlili

Lügat manası “mürekkep bir cismi tetkik etmek için esas unsurlara ayırma, çözümleme” (Devellioğlu, 2015, s. 1190) olan tahlil, tıpkı şerh gibi metin incelemesi yöntemlerinden biridir. Tahlilin şerhe göre edebiyat terminolojisi içinde yer alışı daha yenidir.

Tahlil adı altında yapılan metin incelemesi çalışmalarında; bir metnin şeklinden, ölçüsünden, kafiyesinden, dilinden, edebî sanatlarından, konusundan, sanatçının metin içerisinde oluşturduğu hayal, duygu ve düşünce dünyasından, metnin sanatçının iç dünyası, toplum ve dönemle olan ilişkisinden vb. özelliklerden söz edildiği görülür. Bu kapsamıyla tahlil şerhe göre daha etraflı, daha bütüne yöneliktir (Mengi, 2010, s. 80). Tahlil, kelime bağlamında yani parçada kalan inceleme tekniğinin (şerhin) bütünleyicisi ve devamı niteliğindedir. Hem tahlil hem şerhte esas olan okuyucuyu bilgilendirmedir. Bununla birlikte tahlil çalışmaları şerhe göre daha kapsamlıdır.

Tahlil çalışmalarının klasik Türk edebiyatındaki ilk örneği Ferit Kam'ın *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* (2008) adlı eseridir. Kitap, Kam'ın Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde 1915-1916 döneminde okuttuğu ders notlarından oluşur. Kam, kitabının “Manzum Eserlerin Unsurlarına Ayrılması” bölümünde unsurların tasnifinden söz eder ve bunları ağaçlar, meyveler, çiçekler, hayvanlar, kıymetli taşlar, savaş araçları gibi başlıklar altında ele alır. Kam, kitabında klasik Türk edebiyatının arka planını oluşturan unsurları tanıtmayı amaçlamıştır.

Ferit Kam'ın öğrencisi Ali Nihad Tarlan *Şeyhî Divanını Tedkik* (2004) adlı çalışmasında klasik Türk edebiyatı metinlerinin haricî ve dâhilî yani dış ve iç yönlerden incelenmesi gerektiğini savunur. Adı geçen çalışmada Tarlan, *Şeyhî Divanı'nı* “dinî-fikrî cephe, hayat şahsiyet ve muhite dair izler ile sanat cephesi” olmak üzere üç yönden değerlendirir.

Tarlan'ın öğrencisi Mehmed Çavuşoğlu ise *Necati Bey Divanı* üzerine tezini hazırlarken şairin dış âleme bakışı, psikolojisi, estetiği, kültürü ve kültürünün kaynakları ve tesiri olmak üzere altı mesele ile karşılaştığını, bunların her biri için ayrı ayrı çalışma yapmak gerektiğini, kendisinin ise ilk madde olan dış âleme bakış üzerine yoğunlaştığını bildirir (Çavuşoğlu, 2001, s. 13). Çavuşoğlu, divanı satır satır irdeleyip tespit ettiği unsurları din-tasavvuf, cemiyet, insan, tabiat ve eşya olmak üzere 4 ana başlık altında değerlendirmiştir.

Harun Tolasa'nın *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası* (2001), Nejat Sefercioğlu'nun *Nev'î Divanı'nın Tahlili* (2001) ve Cemal Kurnaz'ın *Hayalî Bey Divanı'nın Tahlili* (2012) isimli çalışmaları Çavuşoğlu'nun çalışmasını benimser. Bu nedenle divan tahlillerini Tarlan'ın çalışması ve Tarlan'dan sonraki çalışmalar olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Tarlan, çalışmasında Şeyhî'nin şiirlerinden hareketle onun sanat simasını ortaya koyarken

Çavuşoğlu'nu takip eden çalışmalar bir divanda bulunan unsurların fişlenmesi ve izahı şeklinde gerçekleşmiştir. Bu tür çalışmalar şairin sanat açısından yerini belirlemekten ve onun diğer şairlerden farkını ortaya koymaktan son derece uzaktır (Saraç, 1999, s. 215).

Klasik Türk edebiyatı alanında yapılan tahlil çalışmalarını irdeleyen Üzeyir Aslan, doktora ve yüksek lisans seviyesinde yapılan çalışmaları tam tahliller ve kısmi tahliller olmak üzere iki ana grupta toplar. Tam tahlilleri de bir metnin tamamının tahlili ve metnin bir bölümünün tahlili olmak üzere ikiye ayırır. Tam tahliller genel olarak, din ve tasavvuf, insan, cemiyet ve tabiat başlıkları ile ayrıntılı başlıklardan oluşur. Kısmi tahlillere gelince bunlar din ve tasavvuf, insan, cemiyet ve tabiat genel başlıklarından biri göz önünde bulundurularak meydana getirilir ya da tahlile alt başlıklardan bir tanesi konu edilir (2007, s. 83). Görüldüğü gibi son dönem tahlil çalışmaları Mehmed Çavuşoğlu'nun çalışmasını takip etmektedir.

Günümüzde tahlil için izlenen yöntemin, metinlerde nesne ve kavramlara ait kelime kadrolarının belirli esaslar dâhilinde sınıflandırılması ve bunların beyitlerle örneklendirilerek verilmesinden ibaret olduğu görülmektedir. Söz konusu tahlil çalışmalarında benzer kalıplaşmış modeller kullanılmakta ve yine benzer tasniflere yer verilmektedir. Buna karşın, eserin nasıl söylendiği, dilin nasıl kullanıldığı üzerinde durulmamakta, metin içinde estetik değerlendirme yoluna gidilmemektedir (Mengi, 2007, s. 413). Mengi'nin bu tespitleri edebî metinleri incelerken tenkit aşamasının eksik kaldığını ortaya koyar. Tarlan'ın *Şeyhî Divanı'nı Tedkik* adlı çalışmasında şair üzerine edebî değerlendirmelerde bulunup şairi edebiyat tarihi içerisinde konumlandığı görülmektedir. Tarlan'dan sonraki tahlil çalışmaları onu değil Mehmed Çavuşoğlu'nun tahlil yöntemini kullanmış ve edebî tenkidin eksik kaldığı çalışmalar yapılmıştır.

Metin Tenkidi

Arapça kökenli tenkit kelimesi "bir konuya ait yazıyı veya eseri değer bakımından gözden geçirme" (Devellioğlu, 2015, s. 1258), "gerçeği ortaya koymak maksadıyla yapılan tartışma veya inceleme, edebiyat ve sanat eserlerini iyi ve kötü yanlarını belirtmek suretiyle değerlendirme" (Ayverdi, 2011, s. 3155) anlamlarına gelir. Bir olgu veya bir olayın incelenmesi anlamına gelen tenkidin neticesinde bir değerlendirme hükmü ortaya konur. Tenkit ile aynı anlamda kullanılan Batı kökenli kritik kelimesinin Türkçedeki karşılığı eleştiridir.

Metin tenkidi Türkçede çok anlamlı bir kavramdır. Kavramın terimsel anlamda üç farklı karşılığı söz konusudur. Kelimenin hadis ilmindeki kullanımı konumuz dışındadır. Klasik Türk edebiyatı alanında ise iki farklı kullanım alanından bahsedilebilir. Birinci kullanımı basılmamış bir eserin yazma nüshalarının birbirleriyle karşılaştırılması suretiyle müellif kaleminden çıkmış olan sağlam metnin ortaya konması, nüsha farklarının dipnotlarda gösterilmesi anlamına gelen "tenkitli metin" çalışmalarıdır. Kavramın diğer kullanımı ise edebiyat eleştirisi, edebî tenkit bağlamındadır. Edebiyat eleştirisi, bir edebî eseri çözümlenme ve değerlendirme faaliyetidir (Polat, 2015, s. 23-24).

Tenkite kavramını Türkçe akademik literatürde 1940'larda ilk kullananlardan biri olan Ahmed Ateş, metin tenkidinde esas amacın okuyucuya mümkün olduğu kadar müellifin kaleminden çıkmış orijinal metni sunmak olduğunu bildirir (1942, s. 55). Bu düşünce son dönem akademik çalışmalarda yerini tüm nüshaları karşılaştırmak suretiyle en doğru, en hatasız metne ulaşmaya bırakmıştır.

Metin tenkidi kavramını "dış tenkit" ve "iç tenkit" olmak üzere iki başlık hâlinde değerlendiren Selami Ece, dış tenkit ile metnin kuruluşunu ifade eden "tenkitli metin" çalışmalarını kasteder. İç tenkitte ise metni anlamlandırma ve yorumlaya yönelik muhteva ve üslupla ilgili konuları ele alır (2014, s. 92-93).

Modern manada eleştiri bir tür olarak 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkmakla birlikte (Tökel, 2003, s. 14-17) klasik edebiyatta tenkidin varlığını inkâr etmek de mümkün değildir. Divan dibaceleri, nazire mecmuaları, belagat kitapları, divan ve mesnevilerdeki poetik ifadeler (Coşkun, 2007) ile tezkireler klasik Türk edebiyatında eleştirinin varlığını kanıtlar niteliktedir.

19. ve 20. yüzyıllardaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler dil ve edebiyat çalışmalarını da derinden etkilemiş ve Saussure'den sonra Batı dünyasının dil ve edebiyata bakışı değişmiştir. Modern çağlarda modernizm, yapısalcı akımlar, postmodernizm, göstergebilim, anlambilim gibi dil ile doğrudan veya dolaylı ilgisi olan bütün bilimsel anlayışlar edebiyat biliminin edebî metinlere bakışına yepyeni boyutlar kazandırmıştır. Bunun neticesinde 20. yüzyılın sonunda klasik Türk şiiri, geleneksel şerh metodunun yanında ontolojik, yapısalcı ve biçimci yaklaşımlarla da ele alınmaya başlamıştır.

"20. yüzyıla kadar divan şiiri çoğunlukla geleneksel şerh yöntemleriyle incelenmiş ve açıklanagelmıştır. Divan şiirine çağcıl yöntemlerle yaklaşmanın gerekliliği gün gibi aşikâr olup bu yöntemlerden de en uygunu yapısalcılıktır." (Açıl, 2007, s. 617). Dilbilimsel temelli bir metin inceleme yöntemi olan yapısalcılık kısaca "bir metni kuran yapının incelenmesi, bir bütün oluşturan alt elemanlar arası ilişkilerin tespit edilmesi, bir cümle sayılan yapının öğelerinin bulunması" demektir (Uçan Eke, 2011, s. 184). Yapısalcılığı klasik Türk şiirine tatbik eden çalışmasıyla bu alanda öncü olan Cem Dilçin, klasik şerh yöntemiyle yapılan incelemelerin yetersiz olduğunu ve şiirlerin biçim ve özünde gizli kalan yönlerinin yapısalcı yöntemle ortaya çıkarılabileceğini savunmuştur (1991, s. 66).

21. yüzyıla gelindiğinde modern şiir inceleme metotlarının klasik Türk şiirine tatbik edildiği örnekler artmakla birlikte bu husus eleştirilerin odak noktası hâline de gelmiştir. Elbette bu edebiyatın temel kaynaklarına inmeden, onlara vâkıf olmadan sadece terminolojik bilgilerle metin incelemeleri yapmaya kalkmak kargaşa ile sonuçlanır. Edebiyat araştırmacısı klasik Türk şiirinin dayandığı kaynakları bildikten sonra terminolojinin sihirli dünyasına dalmalıdır (Tökel, 2007, s. 546). Klasik Türk edebiyatı ürünlerinin verildiği dönem ile bu edebiyatın yaslandığı temellere etraflıca nüfuz etmeden yalnızca modern yöntemlerle incelemenin abesle iştilig olacağı şüphesizdir. Bununla birlikte metinlerin izahında sadece bir yöntemi kullanmak yerine birden fazla yönleme başvurmak kaynak metnin daha iyi açıklanabilmesi için önemlidir. Yöntemlerin her biri kaynak metnin bir yönünü açıklayacağı için kaynak metnin bütün yönleriyle irdelenmesi çok yönlü incelemeyi gerekli kılmaktadır (Gültekin, 2020, s. 142).

Hülâsa metin tenkidinin ön şartı, iyi bir metin teşkili ve izahıdır. Bir metnin edebî değerini ortaya koyabilmek için o metnin anlaşılması zaruridir. Metin şerhi ve metin tahlili, metni açıklayıcı hâle getiren inceleme yöntemleridir. Geleneksel şerh yöntemi ve tahlilin yanında modern metin çözümleme yöntemleri de klasik Türk şiirine yaklaşmanın bir başka yoludur.

Uygulama

1. Azmî-zâde Hâletî'nin Gazelinin Şerhi

mefûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

*Mümkün midür ki karşu koya âyîne sana
Aks-i ruhun meger ola âyîneden yana*

*N'eyler elünde ey şeh-i iklîm-i izz ü nâz
Dîvâr-ı ışka rahne viren tîşe-i cefâ*

Dönse hilâle za'f ile cismüm aceb degül
Devrân beni düşürdi o meh-pâreden cüdâ

Şemşîr-i cevri dilberi her ârzû iden
Su hasretiyle gitdi çü mazlûm-ı Kerbelâ

Miftâh-ı genc-i tâli'-i firûzumun benüm
Gûyâ ki oldı cây-gehi kâm-ı ejdehâ

Mengûş-ı gûş-ı şâhdaki dürr-i şâhvâr
Kulak çekerse Hâletiyâ nazmuna revâ (Kaya, 2003, s. 123)

1. Beyit

Mümkün midür ki karşı koya âyîne sana
Aks-i ruhun meger ola âyîneden yana

Kelimeler

Karşı koymak: Dayanmak, direnmek, boyun eğmemek. Âyîne: Ayna. Aks-i ruh: Yanağın yansıması.

“Yanağının yansıması aynadan yanayken aynanın sana karşı direnmesi mümkün müdür?”

Beyitte sevgilinin yanağı, parlaklık ve nesnelere görüntüsünü yansıtmaya bakımından birbirine benzetilmiştir. Karşı koymak deyimi; bir durum, bir nesne veya bir kişiye karşı direnmek, dayanmak anlamındadır. Şair aynanın sevgilinin yanağının güzelliğini ve parlaklığının kıskandığını tahayyül ederek aynayı kişileştirmiş, teşhis sanatına başvurmuştur. Ayna nesnesinin sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan yanağın güzelliği karşısında acziyeti dile getirilmiştir. Şair “mümkün midür” sözde soru cümlesiyle söz konusu durumun hiçbir şekilde gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir. Sevgilinin yanağının yansıması aynaya vurduğunda aynanın hasetten paramparça olacağı, sevgilinin güzelliği karşısında boyun eğeceği düşünülmektedir. Beyitte “ruh” yani yanak kelimesiyle ima edilen sevgilinin bütünüyle yüzünün güzelliğidir. Dolayısıyla parça-bütün ilişkisinden yola çıkılarak mecaz-ı mürsel yapıldığı görülmektedir.

2. Beyit

N'eyler elünde ey şeh-i iklîm-i izz ü nâz
Dîvâr-ı ışka rahne viren tîşe-i cefâ

Kelimeler

Şeh-i iklîm: Ülkenin padişahı. İzz ü nâz: Ululuk ve naz. Dîvâr-ı ışk: Aşk duvarı. Rahne: Yarık, zarar, ziyan. Tîşe-i cefâ: Eziyet baltası.

“Ey ululuk ve naz ülkesinin padişahı (sevgili)! Aşk duvarına zarar veren eziyet baltasının senin elinde ne işi var?”

Klasik Türk şiirinde sevgilinin hâl ve tavırlarından en belirginini nazdır. Umumiyetle âşığa yüz vermeyen sevgili, naz ülkesinin padişahı olarak düşünülür. Bu beyitte de sevgili, nazlı ve kıymetli bir padişah olarak tahayyül edilmiş ve “ey” edatı ile nida sanatı yapılarak sevgiliye seslenilmiştir. Sevgilinin nazlı hâli âşığın nazarında eziyet şeklini alır. Şiirde sevgilinin âşığa çektiği eziyetler baltaya benzetilerek somutlaştırılmıştır. Belig bir teşbihle “tîşe-i cefâ” olarak adlandırılan bu nesne aşk duvarına zarar veren bir alet olarak değerlendirilmiştir. Şair/âşık sevgilisinin kendisine

eziyet edeceğini iyi bildiği hâlde “n’eyler elünde” soru ifadesi ile bilmezden gelir. Bu noktada da tecâhül-i ârif sanatından söz edilebilir.

3. Beyit

*Dönse hilâle za’f ile cismüm aceb degül
Devrân beni düşürdü o meh-pâreden cüdâ*

Kelimeler

Hilâl: Ayın yeni doğduğu zaman ilk üç günlük yay şeklindeki durumu. Za’f: Zayıflık, düşkünlük. Cism: Beden,vücut. Devrân: Felek, kader, talih. Meh-pâre: Yüzü ay gibi güzel olan kimse. Cüdâ: Ayı, uzak.

“Zayıflıktan bedenim hilale benzerse şaşılmamalıdır. Felek beni o ay yüzlü güzelden ayrı düşürdü.”

Âşığın eziyet ve üzüntüden kambur bir vaziyet alması dolayısıyla klasik Türk şairleri onu ekseriyetle hilal, dal harfi veya yay gibi eğimli nesnelere benzettirler. Burada da zayıflıktan incecik ve kambur bir hâl gelen âşığın bedeni ile hilal arasında benzetme ilgisi kurulduğu görülüyor.

Ay, şiir geleneğinde aynı zamanda parlak, beyaz ve ulaşılmaz hâliyle sevgilinin yüzü için kullanılan bir benzetmeliktir. Şair, “meh-pâre” yani ay yüzlü ifadesinde açık istiare yoluyla sevgiliye işaret ediyor. Şair/âşık zayıflıktan bedeninin hilale benzemesini ay yüzlü sevgiliden ayrı kalma nedenine bağlamaktadır. Şair poetik geleneğe uygun bir şekilde sevgiliden ayrı düşmenin suçlusu olarak feleği göstermekte ve felekten sitem etmektedir.

4. Beyit

*Şemşîr-i cevr-i dilberi her ârzû iden
Su hasretiyle gitti çü mazlûm-ı Kerbelâ*

Kelimeler

Şemşîr-i cevr-i dilber: Sevgilinin eziyet kılıcı. Ârzû etmek: İstemek. Gitmek: Ölmek, hayatını kaybetmek. Çü: Gibi. Mazlûm-ı Kerbelâ: Kerbela’da zulüm görenler.

“Sevgilinin eziyet kılıcını arzu eden herkes Kerbela’da zulüm görenler gibi su hasretiyle gitti.”

Klasik Türk şiiri geleneğinde sevgilinin âşığa cevri malumdur. Beyitte sevgilinin eziyetinin yaralayıcı bir kılıç olarak somutlaştırıldığı görülüyor. Kılıç ve su, klasik Türk şairleri tarafından sık sık bağdaştırılarak çeşitli benzetmelere söz konusu edilir. Tarihsel süreçte kılıçların demirin suya batırılarak çelik hâline getirilmesi suretiyle üretildiği bilinmektedir. Demire verilen su ne kadar iyi olursa kılıcın da o derece keskin olması beklenir. Bu nedenle şairlerin “kılıç suyu” tabiri ile kılıcın keskinlik ve sertliğini kastettikleri düşünülür.

Kerbela, Hz. Peygamber’in torunu Hz. Hüseyin’in susuz bırakılarak şehit edildiği yerdir. Bu trajik olay dolayısıyla edebî gelenekte Kerbela “matem yeri”nin sembolü hâline gelmiştir. Şairler, yazdıkları Kerbela mersiyeleri ile bu elim olayı edebî bir perspektifte ele almışlar veya şiirlerinde Kerbela’ya telmihte bulunmuşlardır.

Azmî-zâde Hâletî, su metaforunu kılıcı keskinleştirmek üzere kullanılması ve Kerbela’da yokluğunun Hz. Hüseyin’in şehadetine neden olması gibi iki farklı bağlamda ortak payda hâline getiriyor. Sevgilinin eziyet kılıcının daha keskin olması için su isteyen âşıklar, Kerbela’da susuz bırakılarak şehit edilen Peygamber torunları ile özdeşleştiriliyor.

Dolayısıyla beyitte aşk şehitlerinin Kerbela şehitlerine teşbih edildiği söylenebilir. Şair, âşıklar zümresinin sevgilinin eziyetine karşı duydukları bitmez tükenmez arzuyu su ile sembolleştirmektedir. Burada soyut duygular somutlaştırılarak teşbih yapılmıştır.

5. Beyit

*Miftâh-ı genc-i tâli'-i firûzumun benüm
Gûyâ ki oldı cây-gehi kâm-ı ejdehâ*

Kelimeler

Miftâh-ı genc: Hazinenin anahtarı. Tâli'-i firûz: Parlak talih. Cây-geh: Mevki, makam, yer. Kâm-ı ejdehâ: Ejderhanın arzusu.

“Benim parlak talih hazinemin anahtarının yeri, sanki ejderhanın arzusu oldu.”

Eski inanışa göre çok varlıklı kişilerin hazinelerini ejderhalar yani büyük yılanlar korurdu. Bu inanışla ilgili olarak şiir geleneğinde ejderha ve hazine hemen hemen her zaman birlikte anılagelmıştır. Klasik şiirde âşığın daima feleğe sitem ettiği konu talihdir. Güzel talih âşığın en büyük arzusu ve en büyük servetidir. Şair, bu beyitte iyi talihi teşbih-i belîğ yoluyla hazineye benzetmiştir. Ejderha tarafından korunan o hazineye ulaşmak imkânsızdır. Şair burada talihinin kötü olmasını, talih hazinesinin anahtarının ejderhanın eline geçmiş olması nedenine bağlıyor. Bu noktada hüsn-i talilden söz edilebilir. Genc, miftâh ve ejdehâ gibi sözcükler hazine ve ejderha inanışı bağlamında tenasüplü şekilde kullanılmıştır.

6. Beyit

*Mengûş-ı gûş-ı şâhdaki dürr-i şâhvâr
Kulak çekerse Hâletiyâ nazmuna revâ*

Kelimeler

Mengûş-ı gûş-ı şâh: Padişahın kulağındaki küpe. Dürr-i şâhvâr: Padişaha layık iri inci. Kulak çekmek: Dinlemek, işitmek. Nazm: Şiir. Revâ: Uygun, layık.

“Ey Hâletî, padişahın kulağındaki küpenin iri incisi (bile) senin şiirini dinlerse yeridir.”

İnci parlaklığı, iriliği ve kıymetli olması yönleriyle şiir geleneğinde sevgilinin dişleri, âşığın gözyaşı ve şairin şiiri için benzetmelik olur. Sedef denen deniz hayvanının nisan yağmuru yutması sonucunda oluştuğu düşünülen incinin en makbulü tek olanıdır. Dürr-i yektâ veya dürr-i şehvâr olarak adlandırılan bu inci, iri taneli ve çok kıymetlidir. Beyitte zikredilen padişahın kulağındaki küpede de bu iri taneli kıymetli inciden bulunmaktadır. Şair, bu kıymetli inciyi şiiri için kıyas malzemesi yapar ve şiirinin bu inciden bile değerli olduğunu düşünür. Azmî-zâde Hâletî, bu şiirinin okunduğu zaman padişahın kulağındaki incinin bile onu dinleyecek derecede değerli olduğunu vurgular.

2. Azmî-zâde Hâletî'nin Gazelinin Tahlili

2.1. Şekil Tahlili

Şiirin nazım şekli gazeldir. Gazel, nazım birimi beyit olan ve klasik Türk şiirinde en çok rağbet gören nazım şekillerindedir. Klasik Türk şiirinde gazellerin beyit sayısı genellikle 5, 7 ve 9 gibi tek sayılardan oluşur. Bu gazelin beyit sayısı ise çift sayı olan 6'dır.

Gazel, aruzun “mefûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Muzari bahrinin en çok kullanılan kalıbı olan bu kalıp her bir tefilesinin farklı olması dolayısıyla dinamizmin ve hareketin ifadesidir. Şairin ruh hâlindeki dalgalanmalar bu kalıp vasıtasıyla şiirin ahengine de yansıtılmıştır. Şiirde kullanılan aruz kalıbı, şairin inişli

çıkışlı ruh hâlinin sembolü niteliğindedir.

Bu aruz kalıbında kapalı ve açık hece sayısının hemen hemen dengeli olduğu görülmektedir. Buna mukabil 11 hecede imale, 4 hecede medd, 3 hecede zihaf ve 1 hecede ulama söz konusu olmuştur. Şiirdeki imaleler ahenge katkı sağlamış, zihaf lar ise şiirin vezin bakımından kusursuz olmasının önüne geçmiştir.

Şiirde redif kullanılmamıştır. Yalnızca tek ses benzerliğinden oluşan (-â) mücerret kafiye bulunmaktadır. Gazelde kafiye tekrarına düşülmediği ve herhangi bir kafiye kusuru bulunmadığı görülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Azmî-zâde Hâletî'nin kelime tercihinin şiirinde imale ve zihaf larla neden olduğu görülmektedir. Şairin vezin tercihi onun ruhunun dinamikliğini yansıtmaya bakımından dikkate değerdir. Şiirde redif bulunmadığı için ahenk noktasında vezin ve kafiyenin öne çıktığı söylenebilir.

2.2. Muhteva Tahlili

Klasik Türk şairlerinin gazellerinde en fazla işlediği konu sevgilinin güzelliğidir. Azmî-zâde Hâletî de beşerî aşkı bütünüyle gözler önüne seren bu gazeline sevgilinin güzelliğini konu ederek başlıyor. Şair gazelin ilk beytini ayna ve sevgilinin yanağı arasında bir rekabet ilişkisi üzerine kurguluyor. Aynanın sevgilinin yanağına karşı koyamadığını belirten şair, bu rekabet ilişkisinde yanağın üstün olduğuna işaret ediyor. Şair parlaklığı, berraklığı ve yansıtıcı yapısı dolayısıyla aynayı sevgilinin yanağı ile birlikte düşünmüştür. Şairin kırık bir ayna tahayyül edip aynanın kırılma nedenini, sevgilinin yanağını kıskanması olarak gösterdiği düşünülebilir. Şairin "mümkün midür" sorusu ile söz konusu durumun imkânsızlığına vurgu yaptığı görülmektedir.

İlk beyitte güzel yanağı itibarıyla ön plana çıkarılan sevgili, şiirin devamında âşığa eziyet ve cefa çektirmesi yönüyle ele alınıyor. Sevgilinin naz ülkesinin padişahı olarak düşünüldüğü şiirde, âşıklar da o padişaha itaat eden reaya olarak konumlandırılabilir. Aşk güçlü yapısı ve yok edilmesi zor tabiatıyla şiirde bir duvar olarak değerlendirilmiştir. Sevgilinin eziyetini balta nesnesi ile somutlaştıran şair, sevgilinin eziyetlerinin aşk duvarına zarar verdiğini ifade etmiştir. Şair/âşik sevgilinin eziyetine alışkın, onun bu yönüne aşına olmasına karşın "n'eyler elünde" soru ifadesi ile durumu bilmezden gelir ve sorgular.

Sevgilinin güzelliği ile şiirine başlayan ve akabinde onun âşığa çektirdiği eziyetlerden bahseden şair, bu eziyetlerinin neticesi olarak âşığın durumunun vehametini ele alır. Âşik, sevgiliden gördüğü eziyet ve çektiği cefa itibarıyla zayıf düşmüştür. Ay parçası gibi güzel olan sevgiliden uzak kalmanın neticesinde âşığın bedeni hilal gibi incecik ve kambur hâle gelmiştir. Azmî-zâde Hâletî, sevgilinin âşığa çektirdiği eziyetler ve âşığın düştüğü durumu neden-sonuç ilişkisi içerisinde kurgulamıştır. Şair, sevgiliden uzak kalma hâlini klasik Türk şiiri geleneği perspektifine uygun bir şekilde felek ile izah etmektedir.

Önceki beyitte "cismüm" diyerek kendini ön plana çıkaran şair, hemen akabinde "her" sıfatı ile bütün âşıkları yani âşıklar zümresini kasteder. Sevgilinin eziyeti bahsinde "ben" in çektiği ızdıraplardan yola çıkan şair rakipler topluluğunu ifade eden "biz" e evrilir. Şiirin geneline bakıldığında sevgilinin eziyetinin balta ve kılıç gibi kesici ve delici nesnelere ifade edildiği görülür. Kılıçların yapımında kullanılan çeliğe verilen su, onu keskinleştirici özelliğindedir. Su ne kadar çok verilirse kılıç o derece keskin olur. Şair, âşıklar zümresinin sevgilinin eziyet kılıcına daha fazla su vermek istediğini dile getirir. Bu noktada âşıkların su isteği Kerbelâ'da şehit olan Peygamber torunlarının susuzluğu ile bağdaştırılır. Şair sevgilinin eziyetine maruz kalan âşıkları, Kerbelâ'da eziyet gören

mazlumlar ile ilişkilendirir.

Sevgilinin çektiği eziyetler nedeniyle karamsar bir ruh hâline bürünen şairin bu durumu gitgide şiddetlenir ve feleğe sitem noktasına varır. Klasik şiir geleneğinde felek, yaşanan bütün olumsuzlukların suçlusu olarak gösterilir. Şair, büyük ve değerli hazinelere ejderhaların gözcülük ettikleri inanışından hareketle iyi talih hazinesinin de bir ejderha tarafından korunduğuna ve talihinin bu nedenle iyiye gitmediğine inanır.

Şiirine sevgilinin güzelliği ile giriş yapan Azmî-zâde, gelişme bölümünde sevgilinin çektiği eziyetler ve âşığın düştüğü talihsiz durum ile devam eder. Sonuç bölümünde şair kendi şiirinden sitayişle bahseder. Hâletî, şiirinin padişahlara lââyık iri incinin bile dikkatini çekecek güzellikte olduğunu savunur. Padişahın kulağındaki küpenin incisinin bile onun şiirini dinlemesi, şairin devrin padişahından ihsan beklentisini ifade eder. Azmî-zâde Hâletî bu beklentiye dile getirerek şiirini sonlandırır.

2.3. Dil ve Üslup Tahlili

Azmî-zâde Hâletî'nin şiirinde kullandığı kelimeler irdelendiğinde Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin dengeli bir kullanım bulduğu görülüyor. Şair edebî dilin gitgide ağıdalı bir hâle geldiği 17. yüzyılın geneli ile kıyaslandığında sade ve akıcı bir üsluba sahiptir.

Bu gazelden yola çıkılarak Azmî-zâde Hâletî'nin konuşma dilinin akıcılığı ve samimiyetini şiir diline aktardığı söylenebilir. Şair "mümkün midür, n'eyler elünde" gibi soru ifadeleriyle meramını adeta karşısındaki kişiyle sohbet eder gibi aktarıyor.

Şair genel itibarıyla soyut kavramları somutlaştırarak ifade etme yoluna gidiyor. "dîvâr-ı ışk", "tîşe-i cefâ", "şemşîr-i cevri dilber" ve "genc-i tâli" gibi tamlamalarda bunun örneklerini görmek mümkündür.

Hâletî'nin üslubuna dair dikkat çekici bir diğer nokta deyimlerden olabildiğince istifade etmesidir. "Karşu koymak" ve "kulak çekmek" gibi ifadelerde şairin deyimleri kullanımını örneklemek mümkündür. Azmî-zâde'nin deyimleri kullanırken kelimelerin Türkçesini tercih etmesi dikkate değerdir. Nitekim klasik Türk şairlerinin deyimli ifadelerde fiil haricindeki kelimeleri genel olarak Farsça ve Arapça asıllarını tercih ettikleri bilinmektedir. Hâletî'nin bu tercihinin onun edebî dil ile günlük konuşma dilini birbirine yaklaştırdığı söylenebilir.

Kelime tercihi, benzetmeler ve diğer edebî sanatlar ile dili kullanım bakımından Hâletî'nin tıpkı 16. yüzyıl şairi Bâkî gibi İstanbul Türkçesi ile beşerî aşkı terennüm ettiği sonucu çıkarılabilir. Farklı üslup hareketlerinin (sebk-i Hindî, hikemi tarz) görüldüğü 17. yüzyılda Hâletî'nin, üstat Bâkî'nin izinden giderek klasik üslup çerçevesinde şiirler yazdığını söylemek mümkündür.

3. Azmî-zâde Hâletî'nin Gazelinin Yapısalılık Açısından İncelenmesi ve Tenkidi

3.1. Nazım Şekli

Nazım terimi olarak **gazel**, **kafiye örgüsü aa ba ca...** şeklinde olan nazım biçiminin adıdır. Türk edebiyatında gazeller 4-15 beyit arasında ve genellikle 5, 7, 9, ve 11 gibi tek sayılı beyitlerle yazılmışlardır. Hâletî'nin gazelleri de genel itibarıyla tek sayıdan oluşur, ancak bu gazel 6 beyitten müteşekkildir.

3.2. Gazelin Ses İncelemesi

3.2.1. Vezin

Bu şiir aruzun muzari bahrinde *mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır.

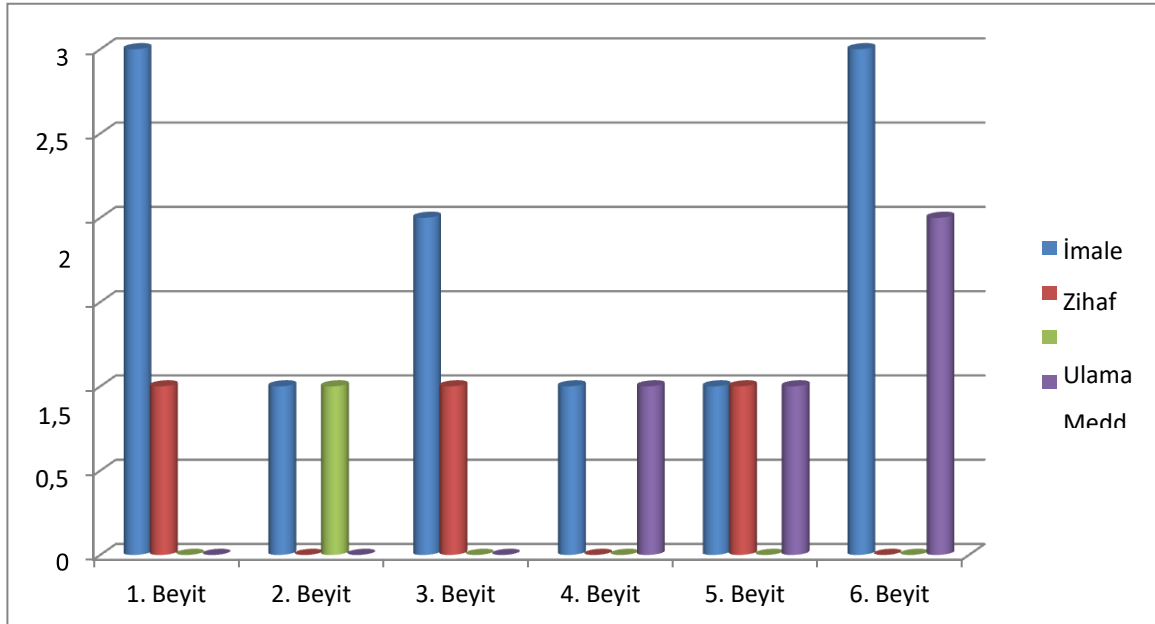
Muzari bahrinin en çok kullanılan kalıbı olan bu kalıp, Türk şiirinde ilk dönemlerden itibaren şairlerin beğendiği ve rağbet ettiği bir aruz kalıbıdır. Bütün nazım şekillerinde kullanılmakla birlikte en fazla gazel ve kasidede görülür.

Beyitler aruz unsurları ve vezin bakımından incelendiğinde gazelin güçlü bir ses sistemi üzerine kurulduğu görülür. Şiirde 4 yerde medli hece vardır. Bunlar 4. beyitte ârzû, 5. beyitte cây-geh, 6. beyitte şâh ve şâh-vâr kelimelerindedir.

Arapçada “çekme, uzatma” anlamına gelen imale, aruz terimi olarak aruz ölçüsüne uydurmak üzere kısa bir hecenin uzatılması anlamına gelir. 16. yüzyıldan sonra ünlü şairler imaleyi oldukça az kullanmış olmakla birlikte imale, şiirde âhengi sağlayan bir araç hâline gelmiştir. Hâletî'nin bu gazelinde 11 hecede imale yapılmıştır. Bu heceler: “koya, âyine, aks-i, tîşe-i, dönse, beni, su, firûzumun, şâhdaki, kulak ve nazmuna” kelimelerinde bulunmaktadır. İmale yapılan kelimelerden 5'i Türkçe, 4'ü Farsça ve 2'si Arapça kökenlidir.

Lügat anlamıyla “birleştirme, ulaştırma” anlamına gelen vasl, aruz terimi olarak iki kelimenin birleştirilmesini ve birlikte okunmasını ifade eder. Ulama aruz uygulamasında çok sık kullanılmış ve şiirde ahenk yaratması bakımından da gerekli sayılmıştır. Bu şiirde Hâletî, yalnız bir yerde 2. beyitte bulunan “şeh-i iklîm” tamlamasında ulama yapmıştır.

Bir aruz kusuru olarak kabul edilen zihaf, uzun heceyi kısaltmak anlamındadır. Uzun ünlülerde zihaf yapılması hoş karşılanabilirken ünsüz harfle biten hecelerde zihaf yapılması hoş görülmemiştir. Bu şiirde âyine, aceb ve tâli kelimelerinde olmak üzere 3 hecede zihaf söz konusudur. Zihafın bulunduğu hecelerin 2'sinin “ayın” harfi ve 1'inin de uzun “î” ünlüsüyle bittiği görülmektedir. Ayın harfi haricinde ünsüzle biten bir hecede zihaf görülmediği için söz konusu zihafın hoş görülebileceği ve bu şiirin vezin bakımından kusursuza yakın olduğu söylenebilir. Gazelde imale ve ulamalar şiirin ahengine katkıda bulunmuş, zihaf ise âhengi bozmamıştır. Aşağıdaki tabloda şiirdeki aruz unsurları açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Grafik 1. Gazeldeki aruz unsurlarının dağılımı

3.2.2. Redif ve Kafiye

Redif mısra sonunda tekrar eden aynı görevdeki ekler, kelimeler veya kelime gruplarıdır. Hâletî'nin bu gazelinde redif bulunmamaktadır.

Kafiye, iki veya daha çok mısra arasındaki mısra sonlarında bulunan ses benzerliğidir. Mısra sonlarındaki bu ses benzerliği, şiirin ahenk bakımından gücünün artmasına, hafızalara daha kolay yerleşmesine ve her mısranın ahenkli bir duygu ile kesilmesine yardım etmektedir. Gazelin kafiyesi sana, yana, cefâ, cüdâ, Kerbelâ, ejdehâ ve revâ kelimelerindeki “â” sesidir. Kafiye çeşidi olarak bu kafiye tam kafiye denilmektedir. Gazelde kafiyeyi oluşturan â hecesi vurguyu üzerinde toplayarak şiirin tamamında bir müzikalite sağlamaktadır. Kafiyeyi oluşturan kelimelerin 4'ü 2 heceli, 2'si de 3 hecelidir. Kafiyeyi oluşturan kelimelerden 1'i özel isim, 1'i Türkçe isim, 1'i Arapça isim, 3'ü Farsça isimdir. Mısra sonlarındaki kafiyeli kelimelerin isim kökenli olması, şiire hareketten ziyade durağanlığın hâkim olmasını ifade eder.

Tablo 1. Gazelin kafiye şeması

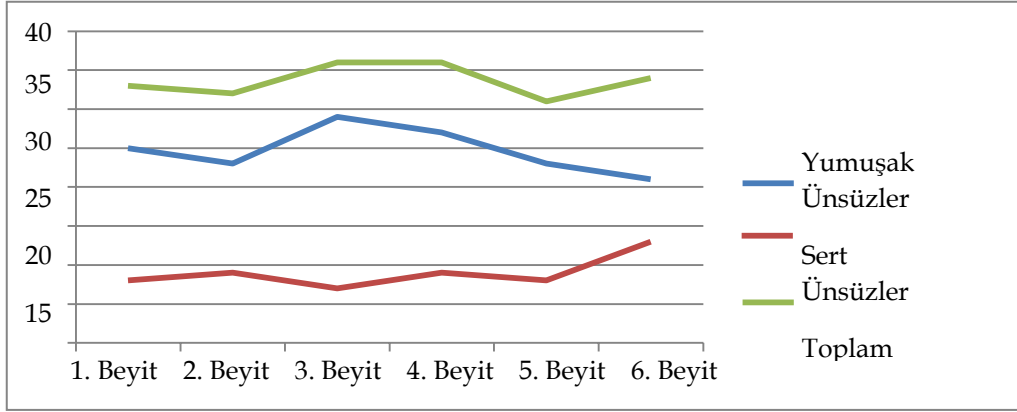
Beyitlerdeki Kafiye	
1. Beyit	saña yaña
2. Beyit	cefâ
3. Beyit	cüdâ
4. Beyit	Kerbelâ
5. Beyit	ejdehâ
6. Beyit	revâ

3.2.3. Ünlü ve Ünsüzler

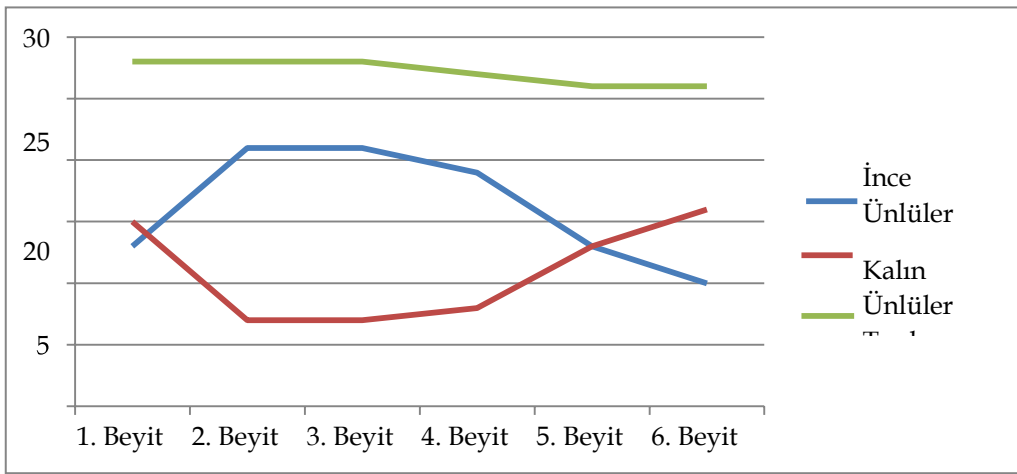
Bir şiirde bulunan ünlü ve ünsüz harflerin dağılımı şiirin yapısal niteliği hakkında fikir verir. Ünsüz harflerin hâkim olduğu şiirler hareketli, akıcı, ünlülerin çoğunlukta olduğu şiirler ise daha durağan bir yapıya sahiptir. Bunların birbirine eşit sayıda olduğu şiirlerde ise bu nitelikler arasında bir denge ve birinden diğerine bir geçiş vardır (Horata, 2002, s. 381). Aşağıdaki grafik göz önünde bulundurularak gazelin ses yapısı incelendiğinde ünsüzlerin ağırlıkta olması dolayısıyla, gazelin dinamik bir görünüm arz ettiği söylenebilir. Gazelde yumuşak ünsüzlerin sert ünsüzlerden iki buçuk kat fazla olması ise şiirde zarif ve naif duyguların ön planda olduğuna işaret eder. Benzer şekilde ince ünlülerin kalın ünlülerden fazla olması şiirde zarafet unsurunun ön planda olduğunu gösterir.

Tablo 2. Gazeldeki ünlü ve ünsüzler

Beyitler	1	2	3	4	5	6	Toplam
Yumuşak Ünsüzler	25	23	29	27	23	21	148
Sert Ünsüzler	8	9	7	9	8	13	54
Kalın Ünlüler	15	7	7	8	13	16	66
İnce Ünlüler	13	21	21	19	13	10	97
Toplam	61	60	64	63	57	60	365

Grafik 2. Beyitlerdeki ünsüz harflerin dağılımı

Grafik 3. Beyitlerdeki ünlü harflerin dağılımı

3.2.4. Ses ve Söz Tekrarları

Şiirde a, e, ve n seslerinin baskın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla gazeldeki asonans sanatı a ve e, aliterasyon sanatı ise n sesi üzerine kurulmuştur.

3.3. Gazelin Söz Dizimi İncelemesi

3.3.1. Kelime Çeşitleri ve Yapıları

Gazel 2'si özel isim olmak üzere toplam 65 kelimedenden müteşekkildir. Tablo 2'de görüldüğü gibi kelimelerden 21'i Türkçe, 24'ü Farsça ve 18'i Arapçadır. Kelimelerin yarısından fazlasının isim türünde olduğu bu şiirde, fiil ve sıfat sayısı birbirine çok yakındır. Fiiller ve diğer kelime türleri ile kıyaslandığında isimlerin baskın olduğu bu gazelde bir olay anlatımından ziyade tasvirlerin ağırlıkta olduğu sonucu çıkarılabilir.

Tablo 3. Kelime çeşitleri ve yapıları

	İsim	Fiil	Sıfat	Edat	Ünlem	Zamir	Bağlaç	Toplam
Türkçe	3	9	1	2	1	3	1	20
Farsça	19	0	4	0	0	0	2	25

Arapça	15	0	3	0	0	0	0	18
Toplam	37	9	8	2	1	3	3	63

3.3.2. Tamlama Çeşitleri ve Yapıları

Şiirde yer alan tamlamaların kuruluş yapısına göre türleri ile tamlamalarda bulunan kelimelerin özellikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 4. Tamlama çeşitleri ve yapıları

Tamlamalar	Tamlamanın Kuruluş Türü	Kelimelerin Özellikleri		
		Kelime	Yabancı Dil	Özellik
aks-i ruh	Farsça isim tamlaması	aks	Arapça	isim
		ruh	Farsça	isim
şeh-i iklim-i izz ü nâz	Farsça isim tamlaması	şeh	Farsça	isim
		iklim	Arapça	isim
		izz	Arapça	isim
		nâz	Farsça	isim
dîvâr-ı ışk	Farsça isim tamlaması	dîvâr	Farsça	isim
		ışk	Arapça	isim
tîşe-i cefâ	Farsça isim tamlaması	tîşe	Farsça	isim
		cefâ	Arapça	isim
o meh-pâre	Türkçe sıfat tamlaması	o	Türkçe	sıfat
		meh-pâre	Farsça	isim
şemşîr-i cevr-i dil-ber	Farsça isim tamlaması	şemşîr	Farsça	isim
		cevr	Arapça	isim
		dil-ber	Farsça	isim
her ârzû iden	Türkçe sıfat tamlaması	her	Farsça	sıfat
		ârzû iden	Farsça-Türkçe	fiilimsi
su hasreti	Türkçe isim tamlaması	su	Türkçe	isim
		hasret	Arapça	isim
mazlûm-ı Kerbelâ	Farsça isim tamlaması	mazlûm	Arapça	sıfat
		Kerbelâ		özel isim
miftâh-ı genc-i tâli' -i firûz	Farsça isim tamlaması	miftâh	Arapça	isim
		genc	Farsça	isim
		tâli'	Arapça	isim

		firûz	Farsça	sıfat
kâm-1 ejdehâ	Farsça isim tamlaması	kâm	Farsça	isim
mengûş-1 gûş-1 şâh	Farsça isim tamlaması	mengûş	Farsça	isim
		gûş	Farsça	isim
		şâh	Farsça	isim
dürr-i şâh-vâr	Farsça sıfat tamlaması	dürr	Farsça	isim
		şâh-vâr	Farsça	sıfat

3.4. Gazelin Anlam İncelemesi

İletişim temelde konuşucu, ileti ve alıcı, temelleri üzerine kuruludur. Hâletî'nin gazelinde yer alan iletişim unsurları beyit beyit tablolastırılmıştır. Klasik Türk şiiri geleneğinde bilhassa sevgili, âşık ve rakip üçgeni üzerine kurulu gazellerde şair aynı zamanda âşık kimliğiyle ortaya çıkar. Dolayısıyla söz konusu gazelin tamamında konuşucu olarak şair yani âşık yer alır. Hâletî'nin şiirinde bulunan iletiler sevgilinin güzelliği, aşk acısının eziyeti ve talihinin kötü olması gibi konulardır.

Beyitler	Konuşucu	İleti	Alıcı
1. Beyit	Şair/Âşık	Sevgilinin güzelliğinin aynada yansımaları, aynanın bile bu güzelliğe karşı koyamaması	Sevgili
2. Beyit	Şair/Âşık	Sevgilinin elindeki eziyet baltasıyla âşığın canını yakması	Sevgili
3. Beyit	Şair/Âşık	Ayrılık acısı çeken âşığın zayıf düşmesi	Okuyucu
4. Beyit	Şair/Âşık	Sevgilinin eziyetini arzulayan âşıkların gözü açık gitmesi	Okuyucu
5. Beyit	Şair/Âşık	Âşığın talih hazinesinin anahtarına ejderhanın göz koyması	Okuyucu
6. Beyit	Şair	Şairin şiirlerini iri taneli incilere benzetmesi ve padişahın ihsan beklentisi	Padişah

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Hâletî'nin bu gazelinin vezin ve kafiye gibi nazım tekniği hususunda başarılı bir şiir olduğu söylenebilir. Şairin kelime tercihi konusunda şiirinde Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelere dengeli bir şekilde yer verdiği görülüyor. Şair, klasik şiir geleneğine bağlı kalarak genel olarak tamlamaları Farsça terkip kaidelerine göre oluşturmuştur. Şiirdeki tamlamalar incelendiğinde *tîşe-i cefâ*, *şemşîr-i cevr-i dilber* örneklerinde olduğu gibi soyut kavramların somulaştırılmasının şairin üslubunun bir parçası olduğu söylenebilir. Şiirde ince ünlüler ile yumuşak ünsüzlerin fazla kullanılmasından yola çıkılarak şairin şiirini ince hayaller ve zarif duygularla ortaya koyduğu sonucu çıkarılabilir.

Sonuç

Üç farklı şiir inceleme yönteminin teorik olarak ele alınıp bir gazele uygulandığı bu çalışmada metin inceleme yöntemlerinin serüveni uygulamalı olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Metinde anlaşılması güç kelime ve ibareleri izah etme anlamına gelen metin şerhi, şiir inceleme yönteminin ilk ve en temel aşamasıdır. Metin şerhinin bir sonraki aşaması metin tahlilidir. Bir edebî metnin bütüncül bir şekilde değerlendirilebilmesi için o metne şekil, muhteva, dil ve üslup olmak üzere üç farklı açıdan yaklaşmak gerekir. Metin şerhinde metnin anlaşılır kılınması esastır ve buna yönelik izahlar yapılır. Metin tahlilinde ise açıklama ve yorumlama söz konusu olur. Metin şerhi ve metin tahlilinden sonraki aşama olan metin tenkidinde metnin edebî değeri ortaya koyulmaya çalışılır.

Uygulama bölümünde Azmî-zâde Hâletî'nin bir gazeli şerh, tahlil ve tenkit edilmiştir. Şerhte metin parçalanarak incelenmiş, tahlilde ise bütüncül bir değerlendirme yapılmıştır. Tenkit bölümünde Hâletî'nin gazeli dilbilimsel bir inceleme yöntemi olan yapısal açıdan ele alınmıştır. Sonuç olarak metin şerhi, metin tahlili ve metin tenkidinin birbirini tamamlayıcı metin inceleme yöntemleri olduğu anlaşılmıştır. Bir metin incelemesini kemal mertebesine ulaştırabilmek için bu inceleme yöntemlerinden hiçbiri gözardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Açıl, B. (2007). Yapısalcılık, Dîvân Şiiri ve Fuzuli Dîvânı Üzerine Notlar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 617-622.
- Ahterî Mustafa Efendi (2014). *Ahterî-i Kebîr Arapça-Türkçe Lûgat*. İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı.
- Aslan, Ü. (2007). Klâsik Türk Edebiyatında Tahlil Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(10), 77-94.
- Ateş, A. (1942). Metin Tenkidi Hakkında. *Türkiyat Mecmuası*, 7, 253-257.
- Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı Lûgatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınevi.
- Coşkun, M. (2007). *Klasik Türk Şiirinde Edebî Tenkit*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (2009). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi. *Türkoloji Dergisi*, 9(1), 43-98.

- Ece, S. (2014). Metin Tamiri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 51, 89-109.
- Güleç, İ. (2011). Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli?. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 42, 83-111.
- Gültekin, H. (2020). Metin Şerhi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 5(1), 137-148.
- Horata, O. (2002). Necâtî Bey'den Bâkî'ye Döne Döne. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- İsen, M. (2000). Tezkireler Sadece Biyografi Kaynakları Değil Aynı Zamanda Eleştiri Tarihimizin de Kaynaklarıdır. *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 10, 157-160.
- Kam, Ö. F. (2008). *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş Âsâr-ı Edebiye Tedkîkâtı* (haz. Halil Çeltik). Ankara: Birleşik Yayınları.
- Kaya, B. A. (2003). *The Dîvân of Azmî-zâde Hâletî*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Kurnaz, C. (2012). *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Macit, M. (2002). Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Mengi, M. (2007). Metin İncelemesi, Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili. *Turkish Studies*, 2(3), 407-417.
- Mengi, M. (2010). Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine. *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Polat, S. (2015). *Metin Tenkidi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Saraç, Y. (1999). Divan Tahlilleri Üzerine. *İlmî Araştırmalar*, 8, 209-219.
- Sefercioğlu, N. (2001). *Nev'î Divanı'nın Tahlili*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şemseddin Sami (2011). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tarlan, A. N. (2004). *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (2017). *Edebiyat Meseleleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tökel, D. A. (2003). Divan Edebiyatında Eleştiri. *Hece Dergisi Eleştiri Özel Sayısı*, 77-78- 79, 14-47.
- Tökel, D. A. (2007). Divan Şiirine Modern Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak. *Turkish Studies Dergisi*, 2(3), 535-555.
- Uçan Eke, N. (2011). Nâilî'nin "Âfitâb" Redifli Gazelinin Şerhi ve Yapısalcılık Açısından İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 179-200.
- Yekbaş, H. (2008). Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 189-217.
- Yeniterzi, E. (1999). Metin Şerhiyle İlgili Görüşler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 59-71.
- Yılmaz, O. (2007). Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 271-304.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 325-338.
Geliş Tarihi-Received: 07.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.10.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1185861

"Sâye Sultânı"na Dair

About "Sâye Sultânı"

Hasan Ali GÜNEŞ*
Enes İLHAN**

Öz

Klasik edebiyat metinlerini anlama noktasında gerçekleştirilen şerh, tahlil ve sözlük çalışmalarının yanı sıra bazı kelime, deyim ve tabirlerin anlamına yönelik makale ve bildiri düzeyinde hazırlanan çalışmalar, klasik şiirin mana alanına yönelik önemli veriler sunmaktadır. Klasik şiir metinlerini çözümleme esnasında başvurulan bu kaynaklar, sözlüklerde manası verilmeyen ve çok fazla bir metin tanığına sahip olmayan kelime ve kelime gruplarının anlaşılmasında yetersiz kalabilmektedir. "Sâye sultânı" da bu çerçevede değerlendirilebilecek bir tabirdir. Zira tabirin Osmanlıca, Farsça ve Arapça muhtelif sözlüklerde karşılığının bulunmadığı, çok az bir metin tanığına sahip olduğu ve 16. yüzyıldan sonra ise kullanımdan düştüğü tespit edilmektedir. "Sâye sultânının" geçtiği beyitlerde bağlamdan hareketle yapılacak mana belirlemeleri ile hem manası bilinmeyen bir tabirin ortaya çıkarılması hem de bu alanda hazırlanan çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak bine yakın divân ve şiir mecmuası taranmış ve "sâye sultânı" tabirinin tanıkları derlenmiştir. Devamında "sâye" kelimesinin sözlük manaları ile bazı araştırmacıların, tabirin anlamına yönelik değerlendirme ve çıkarımları tespit edilmiştir. Son olarak bağlamdan hareketle "sâye sultânı" tabirine dair bazı anlam tekliflerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sâye sultânı, sâye, sultân, güneş, servi.

Abstract

In addition to commentary, analysis and dictionary researchs carried out for the purpose of understanding classical literary texts, studies prepared as an article and a paper about the meaning of some words and phrases provide important data on the meaning of classical poetry. These sources, which are referenced during the analysis of classical poetry, may insufficient to understand expressions that do not have meaning in dictionaries and do not have many text witnesses. "Sâye Sultânı" is also that kind of term. It is determined that the term does not have an equivalent in various dictionaries in Ottoman, Persian and Arabic, it has very few text witnesses, and it fell out of use after the 16th century. It is aimed to both reveal an unknown meaning and contribute to the past studies with the meaning determinations to be made based on the context in the couplets in which the "Sâye Sultânı" is mentioned.

* Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: hagunes@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5240-4731.

** Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Tekirdağ/Türkiye, e-posta: enesilhan@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4452-5717.

In this study, nearly a thousand dîvân and poetry journals were scanned and the witnesses of the phrase were compiled. Afterwards, the dictionary meanings of the word “sâye” and the evaluations of some researchers regarding the term were determined. Finally, some meaning suggestions have been made.

Keywords: Sâye sultânı, sultân, sun, cypress, shadow.

Giriş

Kelimelerin manaları ve metinlerin anlamları üzerine gerçekleştirilecek her türlü çalışmada olduğu gibi Klasik edebiyat metinlerinin anlaşılmasında da sözlükler, başat rollere sahiptir. Metin neşri, tahlili ve şerhi ile ilgili çalışmaların başarısı, yeterli düzeyde bir sözlük alt yapısını gerektirmektedir. Günümüzde Osmanlı Türkçesi, Farsça ve Arapça basılı sözlüklerin yanı sıra TDK kurum sözlükleri, *Lexiqamus* ve *Kubbealtı Lugati* gibi elektronik sözlükler metnin künhüne vakıf olma adına yeterli verilerin temin edilebileceği fonksiyonel platformlar olarak dikkat çekmektedir. Ancak tüm bu imkânların yanı sıra hâlen sözlüklerde manası verilmeyen bazı kelime ve kelime gruplarıyla karşılaşabilmektedir. Bunda kelimelerin klasik edebiyatın dayandığı, sosyal hayat, âdet, gelenek, görenek, yöresel uygulama, inanç ve pratikler ile mitoloji ve tarihî hadiseler olarak tasnif edilebilecek olan kaynak zemininin etkisi büyüktür. Klasik edebiyatın hâkim olduğu uzun süreç içerisinde ve şairlerin estetik endişeleri neticesinde edebî metinlerde yer alan kelimeler bazen anlam değişimine ve genişlemesine uğramış ve bazen de “sâye sultânı” tabirinde görüldüğü üzere dar bir çerçevede birkaç şairle sınırlanabilecek kullanım alanına sahip olmuştur. Sözlüklerin, tez, makale ve bildiri düzeyinde hazırlanan akademik çalışmaların bir noktaya kadar yardımcı olduğu böylesi durumlarda metni metinle çözmek olarak nitelenebilecek olan “bağlam” büyük önem arz etmektedir.

Bağlam tanım itibarıyla “sözcüklere, sözcük öbeklerine ve cümlelere değişik anlamlar kazandıran, bunların birlikte olduğu diğer öğelerle ortaya çıkan bütünlük” anlamına gelmektedir (Hengirmen, 1999, s. 52). Kelimelerin sözlük anlamlarının yanı sıra metin içerisinde yer alan diğer kelimeler ile kurduğu anlamsal ilişkiler çerçevesinde kazandığı asıl, yan veya mecaz anlamları da olabilmektedir. Sadece sözlüklere ve muhtelif çalışmalara bağlı kalınarak metne yaklaşmak, kelimelerin metinsel manalarının göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Günümüzde sayıları gittikçe artan, doktora/yüksek lisans düzeyinde hazırlanan “bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük” çalışmaları ve bu çalışmaların dayanağı konumunda olan *TEBDİZ (Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü)* elektronik sözlüğü, bağlamın öncelenmesi ve kelimelerin metin anlamlarının dikkate alınması endişesini taşımaktadır. Benzer endişelerle hazırlanan kitap, makale ve bildiri düzeyinde çalışmalar da bulunmaktadır¹. Ansiklopedik sözlük mahiyetinde kitabi

¹ Bağlamdan hareketle sözcüklerin mana evreni üzerine gerçekleştirilen bazı örnek çalışmalar şöyle sıralanabilir: Şentürk, A. A. (2016-2021). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu. C 1-5*. İstanbul: DBY Yayınları; Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Meffhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi; Kam, Ö. F. (2008). *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tetkikâtı)*. Birleşik Dağıtım Kitabevi; Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: H Yayınları; Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları; Zülfe, Ö. (2011). *Şiirin İzinde Sözü Gölgesinde, Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat; Karakuş, Y. (2021). *Klasik Türk Şiirinde “Fitne” Kelimesinin “Köpek” Anlamıyla Kullanımına Dair*. *Journal of Turkish Language and Literature*, 7(2), 389-400; Zülfe, Ö. (2021). *Nesimî’ye Yakıştırılan Bir Kalıp Söz: Hâzır Baş*. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 26, 585-594; Ayçiçeği, B. (2019). *Klasik Türk Şiirinde Kuş Kondurmak Deyiminin Anlam Çerçevesi*. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 215-232; Kaya, H. (2018). *Divan Şiirinde Kıl Kondurmamak Deyiminin Anlam Çerçevesi*. Aslan, Üzeyir; Taş, Hakan ve Zülfe, Ömer (Ed.). *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan (495-508)*, Yayınevi Yayınları; Zülfe, Ö. (2019). *Osmanlı Şiirinde Yol Kesmek Deyimi*. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 41, 249-260; Yıldız, A. (2018). *Klasik Türk Şiirinde Taş Yasdanmak Deyiminden Hz. Yakup’un Beytel’ine*. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan Özel Sayısı, 244-263; Kılıç, M. (2018). *Klasik Türk Şiirinde Şütür-ı Çarh İle Avesta’ya Yolculuk*. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi Tebdiz Özel Sayısı*, 2(4), 172-186; Keklik, M. (2019). *Klasik Türk Şiirinde “Yüzü Açılmış” Deyimi*

çalışmalar ile bir deyim, tabir ve kalıp ifade üzerine kurgulanan daha dar kapsamlı çalışmalar, ele alınan kelimelerin metin içerisinde yer alan diğer kelimelerle çeşitli yönlerden kurduğu ilişkileri temel alması nedeniyle dikkat çekicidir. Bazı kıstaslar ile belirlenen kelimelerin mana çerçevesinin ortaya konduğu böylesi çalışmalar, bilindik kelimelere verilen farklı mana teklifleri ve daha önce tespiti yapılmamış kelime ve kelime gruplarının ortaya çıkarılması noktasında bağlamın önemini gözler önüne sermektedir.

Sözlüklerde ve Akademik Çalışmalarda “Sâye Sultânı”na Dair Bazı Çıkarımlar

Anlam belirleme veya mana tekliflerinde bulunma yolunda yeterli verilere sahip olma adına “sâye sultânı” tabiri basılı ve elektronik sözlüklerde taranmış ve kelime grubuna dair herhangi bir açıklama ve anlam teklifi ile karşılaşmamıştır. Osmanlı Türkçesi sözlükleri ile Farsça sözlüklerde “sâye” kelimesi ve bu kelime ile birleşmek suretiyle oluşturulan çeşitli kelime grupları tespit edilmekte ancak bunlar içerisinde “sâye sultânı”nı çağrıştıracak bir kullanıma rastlanmamaktadır. “Sâye” kelimesinin sözlüklerde rastlanan genel bazı manaları ile “sâye sultânı” tabirine dair mana tekliflerinde bulunma adına başvurulabilecek anlamları şöyle sıralanabilir²:

1. Gölge, koruma, yardım, himaye (Devellioğlu, 2008, s. 922; Tietze, 2018, s. 218); gölge, sahip çıkma, koruma gözetleme; esirgeme; destek, yardım (Çağbayır, 2007, s. 4099).
2. Cin; sâye-zede= deli (Şükûn, 1984, s. 1128); hayalet, kötü bir ruh, İblis’in adı (Steingass, 2005, s. 644).
3. Nârven ağacı, karaağaç (sâye-hûş); ağaçlık (sâye-pûş); ağaç gölgesi, gündüz-gece (sâye ü nûr) (Mütercim Asım, 2009, s. 647; Steingass, 2005, s. 644).

Klasik edebiyat metinleri üzerinde gerçekleştirilen akademik çalışmalarda “sâye sultânı” tabirine dair bazı anlamsal çıkarımlar yapıldığı tespit edilmektedir. İlk teklif Mehmet Çavuşoğlu tarafından gerçekleştirilir. Necâti Bey’in Şehzâde Abdullah’ın vefatı için yazdığı terkib-i bendini izah ederken Çavuşoğlu, “sâye sultânı”nı sâye kelimesinin gölge (zıllullah), himâye, yardım ve esirgeme manaları ile ilişkilendirmekte ve tabire “cömert, başışı bol” anlamlarını önermektedir (Çavuşoğlu, t.y. s. 105). Cemal Kurnaz (2012, s. 283) *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlilî*’nde “sâye sultânı”nı güneş-gölge ilişkisinden mütevellit “güneş” olarak yorumlamaktadır. Ömer Zülfe (2011, s. 177) tabirin geçtiği beyitlerde bulunan diğer kelime ve kelime gruplarından hareketle “tek, yalnız, yanında kimse olmadan dolaşan”; “baş başa” anlamlarını teklif etmektedir. “Sâye sultânı” tabirinin geçtiği divânlar üzerinde gerçekleştirilen neşir ve sözlük çalışmalarında da şu manaların verildiği tespit edilmektedir:

1. “Gölgeler sultanı; yalnız, tek başına” (Bozyiğit, 2021, s. 872).
2. “Tek başına dolaşma” (Çelik Vural, 2021, s. 592).
3. “Sultanların kıyafet değiştirerek kendilerini gölge gibi takip eden korumaları. II Himaye edici” (Kılıçarslan, 2016, s. 1438).

Üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 23, 45-61; Keklik, M. (2019). Dokuz Sayısı ve Beyitler Işığında Dokuz Dolanmak. *Türk Edebiyatı Araştırmaları* (s. 31-53). Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları; Taş, H. (2012). Necâti Bey Dîvânı’nda Bir Düzeltme ve Tercemân-Tercümân Üzerine. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 26, 127-136.

² Sâye kelimesinin sözlük manaları üzerinde geniş bir çalışma gerçekleştiren Savaşkan Cem Bahadır, bazı sözlükler ve tanıklar doğrultusunda kelimenin edebî metinlerde “elbise, astar ve nakış” anlamları ile kullanıldığını tespit etmektedir (Bahadır, 2018, s. 924). Sâye kelimesinin sözlüklerde yer alan manaları değerlendirilirken “sâye sultânı” tabirinin izahı noktasında yardımcı olabilecek kelime manaları üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan sâye kelimesinin “elbise, astar ve nakış” anlamları metin içerisinde gösterilmemiştir.

Sâye sultânı tabirine dair verilen bu anlam teklifleri, tabirin çıkış noktasına dair bazı ihtimalleri de beraberinde getirmektedir. Klasik edebiyata mensup şairlerin şiirlerini oluştururken mana, hayal ve mecaz unsurlarının yanı sıra ve bilhassa orijinallığı yakalama adına içinde bulunulan toplum hayatından ve tabiat unsurlarından yararlanmaya azami ölçüde gayret gösterdiği malumdur. Dîvânlar üzerine gerçekleştirilen sözlük, tahlil ve şerh içerikli çalışmalarda sosyal hayattan kültürel öğelere, tarihi olaylardan tabiat hadiselerine değin pek çok referans noktası tespiti yapılması bu durumun göstergesidir. “Sâye sultânı” tabirinin teşkilinde de böylesi kültürel veya tabii bir alt yapının olması elzemdir. Bu husus ile ilgili ilk açıklama Cemal Kurnaz tarafından gerçekleştirilir. Güneşin doğması ile gölgelerin ortaya çıkması ve güneşin batışı ile gölgelerin yok olması tabii hadisesi şairlerin zihninde güneş için “gölgeler sultani” olarak kabaca çevrilebilecek bir hayalin canlanmasına sebep olmuş olabilir (Kurnaz, 2012, s. 283). Diğer taraftan Ömer Zülfe (2011, s. 177), beyitlerde vurgulanan “yalnız dolaşma, tek başına olma” durumundan hareketle tabirin çıkış noktası için sultanların kıyafet değiştirerek yalnız dolaşmaları ve bu esnada sultanı gölge misali takip eden korumalarının varlığını işaret etmektedir. Tabirin çıkış noktası ile ilgili bir başka ihtimal ise dîvân şiirinde rakip tipinin gerçek hayattaki karşılıkları ile ilgili bazı tespitlerdir. Âşık ile sevgili arasında engel teşkil eden ve aşığın her türlü hakaretine maruz kalan rakip, dîvân şiirinin temel taşı hüviyetinde olup sevgili ve âşık tipleri gibi idealize edilmiş bir tip olarak şiirlerde yer almaktadır. Gerçek hayatta sevgili ve âşık tiplerinin mümessillerinin bulunması gibi rakip tipinin de karşılığı olan kimseler bulunmaktadır. Bu hususta Ahmet Atilla Şentürk’ün tespitleri yol göstericidir:

Eski edebiyatın yaşandığı devirlere bakılacak olursa zengin ailelerde çocuk doğunca bir dadiya emanet edilir, dadi çocuğun beslenme, bakım ve terbiyesiyle ilgilendiği gibi sokağa çıkılacağına da kendisine refakat ederdi. Çocuk kız ise büyüdüğünde de yanından ayrılmaz, hatta evlendiğinde dahi onunla birlikte giderdi. Erkek çocukları da –özellikle her cins insanın bulunduğu büyük şehirlerde- sokağa yalnız salınmazlar, yanlarında çoğu zaman siyah kölelerden seçilmiş dadi veya lala yahut aileden bir şahsın gözetiminde gezerlerdi. Bu refakatçılar sokakta rast gelebilecek serseri güruhunun sataşmalarını yahut âşıkların laubali hareketlerini hatta dikkatlice bakmalarını dahi engelleyerek hâliyle onları zor durumda bırakırlardı (Şentürk, 1995, s. 355-356).

Rakibin sevgilinin sürekli çevresinde bulunması ve âşıkları sevgiliye yaklaştırmayarak bir anlamda sevgiliyi yalnızlaştırması durumu ile beyitlerde tenhada dolaşan ve yalnız gezen “sâye sultânı” arasında bir münasebet olduğu açıktır. Öte taraftan Şentürk’ün de belirttiği gibi dadıların genelde siyahilerden seçilmesi ve şiirlerde rakibin genelde siyah yüzlü -rû-siyeh- olarak kötülenmesi ile gölgenin renk itibarıyla siyahlığı çağrıştırması “sâye sultânı” tabirinin toplumsal hayattaki bu uygulamadan esinlenerek geliştirildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

“Sâye Sultânı” Tanıkları ve Tabirin Yüzyıllara Göre Kullanım Süreci

Sözlüklerin yetersiz kaldığı durumlarda bağlama göre yapılacak tahmini anlam belirlemelerinde en önemli dayanak noktası hiç şüphesiz söz grubunun yer aldığı kaynak metinlerdir. Her bir kaynak metin, sözcüklerin teklif üzerine belirlenen anlamları için dayanak noktası; başka bir ifadeyle tanık/ şahit hüviyetindedir. Şu hâlde tanıkların sayıca fazla olması verilecek manaların kuvvetlenmesine olanak tanıyacaktır. Tüm bu hususlar ise iyi bir metin taramasına bağlıdır. Klasik edebiyata dair yüzlerce dîvân metni ve bir o kadar da şiir mecmuasının yayımlandığı günümüz şartlarında tarama işlevi sayıca belli bir kanaate varılabilecek düzeyde yapılabilmektedir. Yaklaşık altı yüz dîvân metni ve dört yüze yakın şiir mecmuasının taranması sonucunda “sâye sultânı” tabirinin yer aldığı metinler belirlenmiş ve aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir.

Tablo 1. Dîvânlarda yer alan “sâye sultânı” tanıkları

Yu hatun nakşını ki bula yüzün Mescid-i hüsn sâye sultânı	Ahmed Paşa (ö. 902/ 1496-97)
Meger ki gün gibi tenhâca sâye sultânı Teferrüc itmege gıtdün riyâz-ı Rıdvân'ı	Necâtî (ö. 914/ 1509)
Şu sultânî söğütler sâyesinde gel benüm servüm Senünle sürelüm zevk u safâlar sâye sultânı	Zâtî (ö. 954/ 1547)
Sâye sultânı anunla haşr olup seyr eylerin Bir kıyâmet sidre-kad serv-i revânım var yine	
Yanınca sâyesi seyr eyler ol şâhuñ hemân tenhâ Salınur sâye sultânı gör ol serv-i revân tenhâ	
Dilâ Sultân Süleymân sâyesinde hâtem-i câmı Ko elden serv-i bâlâlarla seyr it sâye sultânı	Enverî (ö. 957/ 1547)
Yanınca kimse yok üftâdelerden sâyeden gayrı Bugün gün gibi ol şeh seyre çıkmış sâye sultânı	Hecrî (ö. 964/ 1557)
Yürürken gün gibi her gün şehirde sâye sultânı Kamer-ruhlar serîrinde efendüm şehriyâr ancak	Hayâlî (ö. 964/ 1557)
Sâye sultânı çemen seyrini eyler tenhâ Câme-i sebz geyer niteki dil-ber nevrûz	Bursalı Rahmî (ö. 975/ 1567-68)
Çemende sâye-i şimşâd san nat'-ı pelengîdür Güzeller 'Âşıkâ 'ıyş itmek için sâye sultânı	Âşık Çelebi (ö. 979/ 1572)
Görürken gün gibi her gün seherde sâye sultânı Kamer-ruhun serîrinde efendüm şehriyâr ancak	Selîmî (ö. 982/ 1574)
Düşmez agyâr ile gezmek sana ey mâh-ı münîr Gün gibi seyr it cihanı sâye sultânı hemân	Taşlıcalı Yahyâ Bey (ö. 990/ 1582)
Salarsın sâye-veş hâke niçe sultân-ı hûbânı Salınsan naz ile ey serv-kâmet sâye sultânı	Ulvî (ö. 993/ 1585)

Toplam 11 şair tarafından 13 beyitte tercih edilen “sâye sultânı” tabiri hâliyle çok az bir metinsel zemine sahiptir. Bu durum anlam vermeyi güçleştirmekte ve anlam belirleniminde ihtimallere bağlı kalınmasına sebep olmaktadır. Şairlerin yaşadıkları dönemlerden hareketle tabirin 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl içerisinde kullanım alanı bulduğu ve 16. yüzyıldan sonra herhangi bir şair tarafından tercih edilmediği söylenebilir. Tabirin, kullanılmasında veya kullanımdan düşmesinde hangi saiklerin etkili olduğu bilinmemekle beraber özellikle Ahmed Paşa ve Necâtî gibi klasik edebiyatın kurucu şairleri tarafından kullanılması diğer şairlerce de bir tercih sebebi olarak zikredilebilir.

Bağlamdan Hareketle “Sâye Sultânı” Tabirine Dair Bazı Anlam Belirlemeleri

Güneş

Güneş, klasik şiir geleneğinde sevgilinin, memduhun veya onların yüzlerinin en çok benzetildiği kozmik unsurlardan biridir. Güneş'e olan bu ilgi sadece şiirde, şairlerde, belli bir tarihte veya coğrafyada görülmez. Tarihin ilk çağlarından beri insanlar Güneş'i gözlemlemiş ve ona ilahlık da dâhil çeşitli anlamlar yüklemiştir.

Güneş Tanrısı Utu Sümerlerin en önemli tanrılarındandır. Utu göz kamaştırıcı kudretiyle beraber tüm canlılara karşı çok cömert davrandığı ve ilkbaharda topraktan yeni hayatın filizlenmesini sağladığı için insanlar ve hayvanlar ona karşı saygı duyarlardı. Utu daha sonra adalet ve kehanet tanrısı olma özelliklerini de üzerinde toplamıştır (Uncu, 2011, s. 21-23).

Güneş Tanrı kavramının Antik Yunan’da biraz karmaşık olduğu görülmektedir. Titan Hyperion ile oğlu *Helios* Güneş-Tanrı’dır. Helios, “tanrıların ve insanların gözcüsü” unvanını da taşır (Powell, 2018, s. 102, 256-258). Helios mitinin kaynağının Mısır olması muhtemeldir. Helios’un, batı-doğu ufkunu gezmek için kullandığı altın bir sandalı vardır. Mısır’ın *Güneş Tanrısı Ra* da, günlük yolculuğunu güneş kayığında yapar (Powell, 2018, s. 416).

Güneş Tanrısı Helios miti Antik Yunan’da gelişmemiş ve Helios, yerini Aydınlık Tanrısı Apollon’a bırakmıştır (Uncu, 2011, s. 79). Apollon (Roma mitolojisinde Apollo), Zeus ile titan *Leto*’nun oğludur. İkiz kız kardeşi *Ay Tanrıçası Artemis* ile sıklıkla beraber anılırlar (Powell, 2018, s. 184).

Eski astronomi bilgisine göre Dünya evrenin merkezindedir ve dokuz kat felek Dünya’yı iç içe geçmiş soğan halkaları gibi sarmalar. Birinci felek Ay’ın, ikinci felek Merkür’ün, üçüncü felek Venüs’ün, dördüncü felek Güneş’in, beşinci felek Mars’ın, altıncı felek Jüpiter’in, yedinci felek Satürn’ündür. Sekizinci felek sabit yıldızlar/burçlar feleği ve dokuzuncu felek ise Atlas (arş) feleğidir (Kurnaz, 1995, s. 306).

Müneccimler ve astrologlar da Güneş’e büyük önem vermişlerdir. Güneş, Zodyak yani burçlar kuşağı üzerindeki bir turunu 365 günde tamamlar. Güneş’in Koç burcuna girmesi baharın başlangıcıdır. Astrolojide Güneş, gündüzün ışığıdır; asaleti ve ruhu ifade eder. Yönetmek ve zaferle ilişkilendirilir. Güneş, göğün en büyük hâkimidir. Şan ve şöhret göstergesi olan Güneş; cazibeli, başarılı, güçlü, yönetici mizaçlı, eril tavırlarla alakalıdır (Döşer, 2020, s. 83). Güneş’in evi Aslan, şerefi Koç burcudur.

Güneş, eski müneccimler tarafından sultan kabul edilirdi. Gezegenlerin her biri bu sultanın emrindeydiler. Ay vezir, Merkür kâtip, Venüs çalgıcı, Jüpiter kadı ve Satürn hazinedar kabul edilirdi (Levend, 1984, s. 204).

Bir yerde sabit durmaması ve ışıklarının her yere ulaşması sebebiyle Farsça “her yerde bulunan” anlamında *hercâyî* ifadesi Güneş hakkında sıkça kullanılır. *Hercâyî*, deyim olarak “hafif meşrepli” kadın manasına da gelmektedir. Bu sebeple hafif meşrepli, herkese mavi boncuk dağıtan sevgililer için Güneş benzetmesi yapılır. Güneş’in burçtan burca gezmesiyle sevgilinin rakiplerle bir arada olması arasında alaka kurulur (Şentürk, 2021, s. 477).

Düşmez agyâr ile gezmek sana ey mâh-ı münîr

Gün gibi seyir it cihanı sâye sultânı hemân

Taşlıcalı Yahya (G/304: 4)

[*Ey Dolunay (gibi parlak sevgili), ellerle gezmek sana yakışmaz, Dünya’yı Güneş gibi böyle (yalnız) gez ey sâye sultânı!*]

Şair ilk mısradaki sevgiliyi Ay’a benzetmektedir fakat sevgilinin Ay gibi gezmesinden hoşnut değildir. Ay gökyüzünde gece görünür ve bu esnada diğer gezegenler ile milyarlarca yıldız da görünür durumdadır. Ay, Dünya etrafındaki dönüşü sırasında bu yıldızlardan bazılarında uğrar. Menâzil-i Kamer denilen Ay’ın konakları 28 tanedir. Ay her gün bir konakta kalır, bu şekilde 12 burcu gezer ve tüm gezegenlerle irtibat kurar (Yılmaz, 2014, s. 132). Şair sevgilinin yabancılarla gezip dolaşmasını Ay’ın bu hareketine benzetmektedir.

Güneş ise “seb’a-i seyyâre” denen yedi gezegen içindeki tek yıldız olup ısı ve ışık kaynağıdır. Diğer tüm gezegenleri aydınlatan da odur. Güneş’in ortaya çıkmasıyla diğer gezegen ve yıldızlar gözden kaybolur. Bu sebeple Güneş gökyüzündeki seyahatini tek başına yapar.

Sevgilisinin Ay gibi herkesle irtibat kurmasından rahatsız olan şair, Güneş gibi tek başına gezmesini ister. Sâye sultânı ifadesi ile kastedilen Güneş’tir; sevgili de Güneş’e benzetilmektedir.

Güneş, Dünya’da ve diğer gezegenlerdeki ışığın tek sebebidir. Bu yüzden eskiler Güneş için neyyir-i a’zâm (en büyük ışık), Ay için neyyir-i asgar (en küçük ışık) demiştir (And, 2018, s. 357). Varlığının ışığa muhtaç olması sebebiyle gölge, sürekli ışıkla özellikle de güneş ışığı ile birlikte şiirlere konu edilir. Şairler sevgilinin yüzünü Güneş’e benzettikleri durumlarda saçlarını da geceye veya gölgeye benzetirler (Şentürk, 2021, s. 218). Güneş’e sâye sultânı denmesinin başlıca sebebi onun en büyük ve en kuvvetli ışık kaynağı olmasıdır.

*Yürürken gün gibi her gün şehirde sâye sultânı
Kamer-ruhlar serîrinde efendüm şehriyâr ancak³ Hayâlî (G/266: 2)*

[Ey sâye sultânı. Sen Güneş gibi her gün şehirde dolaşırken, kamer yüzlü güzeller sadece kendi tahtlarında padişahlardır]

Güneş’in şiir geleneğinde dikkat çeken özelliklerinden birisi de gece gündüz sürekli yürümesi, hareket etmesidir (Şentürk, 2021, s. 233). Şair, sâye sultânı sevgilinin Güneş gibi şehrin her yerini dolaştığını, Ay yüzlü başka güzellerin ise ancak kendi tahtlarında, muhitlerinde sultan olduklarını ifade eder. Şair sevgiliyi Güneş’e, diğer güzelleri ise Ay’a benzetmekte, böylece sevgilinin üstünlüğünü vurgulamaktadır. Nitekim Ay’ın ışığı kısıtlıdır, sadece bulunduğu noktayı aydınlatır. Ay, Güneş kadar da göz alıcı ve göz kamaştırıcı değildir. Güneş ise ışığını her yere ulaştırır ve her yeri aydınlatır.

*Yu hatuñ nakşını ki bula yüzüñ
Mescid-i hüsn sâye sultânı Ahmed Paşa (G/2761: 3)⁴*

[Ey sevgili. Yüzündeki nakış (gibi olan) ayva tüylerini temizleyip yok et. (Böylece) güzellik mescidi Güneş’ini bulsun.]

Mihr, Farsça Güneş anlamına geldiği gibi aşk, sevgi ve şefkat manasına da gelir. Şiirlerde mihr, mihrâb gibi kelimeler farklı manalarıyla çeşitli sanatlar çerçevesinde kullanılır. *Mihrâb*, *Mihr-âb* şeklinde birleşik bir kelimedir ve göz alıcı, parlak Güneş anlamındadır (Mütercim Asım, 2009, s. 520-521). Arapça mihrâb ise cami ve mescitlerde kible yönünde, imamın namaz kıldıracağı girintili yerdir (Devellioğlu 2008, s. 646). Sevgilinin kaşı ile mihrap arasında da benzerlik ilgisi bulunmaktadır.

Güneş’in yüzünü yıkaması, abdest alması yorumu şairlerce çokça kullanılmıştır (Şentürk, 2021, s. 490). Namazın farzlarından biri abdest almak, biri kibleye yönelmek, biri de her namaz için belli vakitte namazı eda etmektir. Elde pusula gibi bir araç yoksa kible

³ Beyit bazı kelime değişiklikleri ile *Selîmî Dîvânçesi*’nde de tespit edilmektedir:

*Görürken gün gibi her gün seherde sâye sultânı
Kamer-ruhuñ serîrinde efendüm şehriyâr ancak (G/ 18: 2).*

⁴ Beyit Eğirdirli Hacı Kemal’in “*Câmiü’-n-nezâir*” adlı nazire mecmuasından alınmıştır (Ertek Morkoç, 2003, s. 2272). Beyitin *Ahmed Paşa Dîvânı*’ndaki karşılığı ise şudur:

*Yu hatın nakşını k’ola yüzüñüñ
Mescid-i hüsnü sâye sultânı (G/ 296: 3)*

tayini için en basit yol Güneş’i gözlemek ve güney-güneydoğu ufkunu bulmaktır. Yine namaz vakitlerinin tayini Güneş’in gökyüzündeki konumuna bakılarak yapılır.

Şair, namaz mazmunu doğrultusunda beyitte, sevgilinin Güneş gibi yüzündeki nakış misali ayva tüylerini yıkamasını, güzelliğine gölge düşüren şeylerden yüzünü arındırmasını ve güzellik mescidinin mihrabına geçmesini istemektedir. “Sâye sultânı” ifadesi yine Güneş manasında; dolaylı olarak mihrap ve kible anlamlarında kullanılmıştır.

Sâye sultânı çemen seyrini eyler tenhâ

Câme-i sebz geyer niteki dil-ber nevrûz Bursalı Rahmî (K/7: 15)

[Nevruzda sevgilinin yeşil elbiseler giymesi gibi sâye sultânı Güneş, yeşillikler içerisinde yalnız dolaşmaktadır.]

Klasik şiirde genellikle işret ve câm-ı Cem (Cem’in kadehi), câm-ı cihân-nümâ (dünyayı gösteren kadeh) denilen bir kadehle birlikte zikredilen Cem, bir sefer sırasında çok kıymetli mücevherlerle süslü tacını giyip yüksek bir yere kurulan tahtına oturur. Güneş bütün ışıltısıyla taca vurunca yansıyan ışıktan gözleri kamaşan halk Güneş’in âdetâ yere indiğini düşünür. Bunun üzerine Cem’in sonuna ışık anlamına gelen *şîd* kelimesini ekleyerek hükümdarı Cemşîd olarak anmaya; bugünü de Nevruz olarak kutlamaya başlar (Tökel, 2000, s. 104). Bilindiği gibi Nevruz 21 Mart’ta Güneş’in Koç burcuna yani şeref burcuna girmesiyle, baharın başlangıcıdır. Anlaşılacağı üzere Güneş’in şeref burcuna girmesi, Cemşîd’in yüce tahtına oturmasına benzetilmektedir. Şair Güneş’i kırlarda tek başına dolaşan bir sultan yani sâye sultânı olarak takdim etmekte; Nevruz’da yeşil kıyafetler giyip gezen sevgiliyi de Güneş’e benzetmektedir.

Tenha dolaşma, yalnız gezme, tek başına olma

Sâye sultânı tabirinin Güneş ile irtibatlandırıldığı beyitlerde yalnız dolaşma, tenhada bulunma ve tek başına olma temlerinin de beraberinde zikredildiği bir önceki bölümde gözlemlenmiş idi. Güneş’e bağlı olarak verilen bu anlam ilgileri bir yan anlam olarak da değerlendirilmelidir. Zira Güneş kelimesinin yer almadığı bazı beyitlerde de “sâye sultânı” ile “yalnız dolaşma, tenhada olma” eylemi birlikte zikredilmekte ve bu durum tabirin, “Güneş” anlamı ile ilintili olarak “yalnız dolaşma, tenhada olma” anlamlarının da olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Yanınca kimse yok üftâdelerden sâyeden gayrı

Bugün gün gibi ol şeh seyre çıkmış sâye sultânı Hecrî (G/141: 4)

[Yanında gölgesinden başka düşkünlerinden kimse olmayan o sâye sultânı padişah bugün Güneş gibi dolaşmaya çıkmış]

Beyitte sâye sultânı olarak nitelendirilen sevgili veya memduh تنها, tek başına gezmekte, yanında ona meftun olanlardan kimse bulunmamakta ve bu yönden de Güneş’e benzetilmektedir. Ömer Zülfe, sultanların tebdil-i kıyafet hâlinde, kendilerini gölge gibi takip eden muhafızlarla şehri dolaşmalarının bu ifadeye kaynaklık edebileceğini belirtir (Zülfe, 2011, s. 177). Bu çıkarımın yanı sıra önceki bölümlerde izahu yapılan “rakip” ile ilgili bazı tespitler de hayalin menşei olabilir. Nitekim klasik şiirde sıklıkla Güneş’e benzetilen sevgilinin/memduhun etrafında, onu gölge gibi sürekli takip eden ya âşıkları ya da onu koruyan, gözeten bir dadısı/lalası bulunmaktadır. Işık olmadan gölge olmadığı ve gölgenin varlığını ışığa borçlu olduğu gibi rakip de varlığını sevgiliye borçludur. Bu itibarla çeşitli ilgililerle Güneş’e benzetilen sevgili gerek Güneş gölge ilişkisine gerekse kendisini sürekli takip eden, koruyan ve kollayan rakip ile olan münasebetine binaen “sâye sultânı”dır.

Sevgilinin yalnız olması ve tenhada dolaşması rakibin kelime manaları ile de irtibatlıdır. Zira “rakîb” (ra-ka-be) gözlemek, müşahede etmek, seyretmek, kollamak,

korumak, önemsemek gibi manalara gelmektedir (Mutçalı, 2015, s. 371). Pek çok edebiyat araştırmacısı, rakibi “sevgilinin diğer âşıkları” olarak yorumlamaktadır. Bu yorum yanlış olmasa da eksiktir. Çünkü rakibin sevgilinin hizmetkârları, muhafızları, kapıcıları ve sırdaşları manalarına gelecek şekilde kullanımları da mevcuttur (Şentürk 1995, s. 336-340).

*Meğer ki gün gibi tenhâca sâye sultânı
Teferrüc itmege giddüñ riyâz-ı Rıdvân'ı Necâtî (T/1/ VI/8)*

[Ey sâye sultânı! Meğer Güneş gibi tek başına cenneti dolaşmaya gittin.]

Şehzade Abdullah Mersiyesi'nden alınan bu beyitte şair, şehzadenin cennette Güneş gibi tek başına dolaşmasını ve onun ebedî makamının cennet olmasını temenni etmektedir. Burada “sâye sultânı” ifadesi merhum şehzade için kullanılmakta ve “sâye sultânı”nın Güneş gibi tek başına dolaşma yönü vurgulanmaktadır. Çavuşoğlu'na göre buradaki sâye sultânı terkibi şehzadenin çok cömert, herkese huzur ve emniyet veren biri olmasından veya padişahların Allah'ın yeryüzündeki gölgesi oldukları kabulünden kaynaklı olabilir (Çavuşoğlu, t.y., s. 105).

Beyitte vurgulanan “yalnız dolaşma ve tenhada olma” manaları, padişah ve şehzâdelerin devletin zirvesinde olması sebebiyle çevrelerinde pek çok insan bulunması tabii durumuyla da ilgilidir. Padişah ve şehzâdeler hemen her daim maiyetiyle birlikte olurlar. Güneşin etrafında dönen gezegenler gibi gerek resmi işlerde gerek eğlence meclislerinde, padişah veya şehzadenin etrafında daima yardımcıları bulunmaktadır. Ne var ki vefat eden şehzade, yarenlerini ve hizmetkârlarını bu kez yanına alamaz; ebedî yolculuğunu herkes gibi tek başına yapmaktan zorundadır.

Servi Ağacı

Dîvân şiirinde idealize edilmiş sevgili anlayışına paralel olarak tabiat öğeleri ile sevgilinin güzellik unsurları arasında çeşitli benzerlik ilgileri kurulmuş, tabiat, şairin duyuş ve düşünüş penceresinden yansıtılarak şiire dâhil edilmiştir. Birbirlerinden tamamen farklı tabiat varlıkları, çeşitli yönleri ve estetik hususiyetleri ile sevgilide bir araya getirilmiş; böylece kusursuz bir güzellik elde edilmeye çalışılmıştır (Ayvazoğlu, 2013, s. 181). Bu tabiat unsurlarının önde gelenlerinden biri de hiç şüphesiz servidir. Servi, dîvân şiirinde en çok adı geçen ağaç ve sevgilinin boyu/ endamı için en çok kullanılan benzetme unsuru olması yönüyle dikkat çekicidir. Bazen sevgili için benzetilen olmaktan çıkan servi, bizzat sevgilinin kendisini veya endamını ifade etmede kullanılan bir kavram olmuştur (Erdoğan, 2013, s. 422). Uzun ve düzgün boy, rüzgârda iki yana doğru eğimli hareketler, mütemadiyen su kenarlarında bulunma, yeşil renk, “serv-i nâz, serv-i âzâd ve serv-i sehî” isimli türleri servinin sevgili ile ilişkilendirilmesi veya kıyas edilmesi noktasında değinilen yönleridir (Onay, 2009, s. 188; Pala, 2017, s. 36-37). Sâye sultânı tabiri bazı beyitlerde servi ile beraber yer almakta ve bu durum tabirin manalandırılması noktasında sevgili ile servi arasında kurulan tüm bu teşbih hususiyetlerini de gözetmeyi gerekli kılmaktadır.

Ağaç gölgeleri Güneş'ten korunma, huzur, sükûnet, eğlence ve işret mekânı olma vb. fonksiyonları ile şairlerin de dikkatini çekmiştir. Örneğin gölgesinde bulunması insana huzur veren servi, şimşad ve söğüt gibi ağaçlar için türetilen “gölgesi gökçek” tabirinin, yanında bulunulması insana iyi gelen kimseler hakkında kullanıldığı tespit edilmektedir. “Gölgesi gökçek” tabiri ile ilgili diğer mana belirlemeleri şunlardır: “uzun boy ve iri beden; sevgilinin boyu için mukayese unsuru; geçici mutluluk” (Şentürk, 2021, s. 221-222). “Sâye sultânı” tabiri de gölge-servi ilişkisi çerçevesinde düşünülebilir. Sevgilinin düzgün endamını temsil ile diğer ağaçlar içerisinde öne çıkan servi, gölgesi itibarıyla âdetâ bir sultân hüviyetindedir. Ayrıca sâye kelimesinin manalarından biri olan “karaağaç/nârven (sâye-hûş) (Steingass, 2005, s. 644)” sâye sultânı ile servinin kastedilmiş

olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Aşağıda yer alan örnek beyitler “sâye sultânı” tabirinin bu mana yönüne işarette bulunmaktadır.

*Cemende sâye-i şimşâd san nat’-ı pelengîdür
Güzeller ‘Âşıkâ ‘ıyş itmek için sâye sultânı* *Âşık Çelebi (G/17: 5)*

[Bahçede şimşir ağacının gölgesi benekli örtü gibidir. Ey Âşık, güzeller ise işret etmek için (gelen) sâye sultânıdır.]

Beyit, bir bahçe ve bu bahçede düzenlenen eğlence meclisi tasviri üzerine kurgulanmıştır. Şimşir ağacı serviye göre yana açılan dalları ve yapraklı yapısı ile Güneş ışınlarını gölgesine geçirebilmekte ve böylece gölge, âdetâ benekli bir örtüyü andırmaktadır. Bu benekli örtü üzerinde işret ve eğlence için gelen konuklar ise sâye sultânı olan güzellerdir. Sâye sultânı tabiri, şimşâd ile uyumlu olarak kullanılmakta ve servi ağacını ima etmektedir. Beyitteki mecazi anlam halkaları ve teşbih unsurlarının dayanağı olan tabiat ise şöyle tarif edilebilir: Şimşir ağacının gölgesi ile beraber veya yan yana olan uzun ve düzgün servi gölgeleri... Öte taraftan servi ağacının yaprakları arasından sızan güneş ışıkları ile “sâye sultânı” arasında da ilgi kurulabilir. Bu ilgi “sâye sultânı” tabirinin “güneş” anlamı ile de paralellik taşımaktadır. Aşağıdaki beyitte de benzer bir tabiat hadisesi resmedilmekte ve mecazi anlatımlarla “sâye sultânı” servi ile ilişkilendirilmektedir.

*Şu sultânî söğütler sâyesinde gel beniim serviim
Senüñle sürelüm zevk u safâlar sâye sultânı* *Zâtî (G/1526)*

[Ey servi (boylum), sâye sultânı(m). Şu sultânî söğütler gölgesinde gel (de) seninle zevk ü sefalar sürelim.]

Sultânî söğütler dallarının ulaşabildiği geniş alanlarda oluşturduğu serin ve büyük gölgeleri ile bilinmektedir. Yine ağaç gölgesinde tertip edilen bir eğlence meclisi söz konusudur. Şair servi olarak nitelediği düzgün boylu ve endamlı sevgilisine seslenmekle onu düzenlenen bu eğlence ortamına davet etmektedir. Beyitte dikkat çeken husus ilk mısranın sonunda yer alan “benüm servüm” ifadesine karşın ikinci mısradaki “sâye sultânı” tabirinin getirilmesidir. Zâtî’nin edebî şahsiyeti, şiire olan vukufiyeti ve beytin simetrik yapısı bağlamında alt alta gelen bu kelimeler arasında benzerlik ilgisi olduğu düşünülmektedir.

*Sâye sultânı anunla haşır olup seyr eylerin
Bir kıyâmet sidre-kad serv-i revânım var yine* *Zâtî (G/1456)*

[O sâye sultânı, kıyamet (gibi) sidre boylu, salınan servi (olan sevgili) ile bir araya gelip dolaşmaktayım.]

Beyit, sevgilinin boyu ve düzgün endamı noktasında kullanılan teşbih unsurları üzerine kurgulanmıştır. Sidre, Arabistan kirazı nevinden bir ağaç olup şiirlerde “sevgilinin ulaşılması güç boyu” (Kubbealtı, t.y.; Çağbayır, 2007, s. 4229) bağlamında yer almaktadır. “Kalkmak, dirilmek, ayaklanmak” anlamlarına gelen kıyâmet kelimesi eski edebiyatta çeşitli ilgi ve alakalarla sevgilinin boyu için kullanılmaktadır. “Kıyametin kopması nasıl büyük bir bela, fitne hâli ise ve kopmaya yakın zamanlarda birtakım alametler beliriyorsa, sevgilinin boy göstermesi de âşıklar arasında öyle bir tesir icra eder” (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1982, s. 341-342). Servilerin hafif rüzgârda sağa-sola salınışı âdetâ yürüyüş görüntüsü vermekte ve buradan hareketle türetilen serv-i revân ile sevgilinin işveli-cilveli bir biçimde ve salınmak suretiyle yürüyüşü ima edilmektedir (Pala, 2009, s. 400). İkinci mısradaki sevgilinin endamı ve yürüyüşü çerçevesinde yapılan tasvirlerle paralel olarak ilk mısradaki da “sâye sultânı” tabiri yer almaktadır. “Sâye sultânı” tabiri ikinci mısradaki yer alan kelimelerle uyumlu olmak durumundadır. Buradan

hareketle “sâye sultânı” tabiri ile servi boylu/ endamlı güzelin kastedilmesi kuvvetle muhtemeldir.

*Salarsın sâye-veş hâke niçe sultân-ı hûbânı
Salınsan naz ile ey serv-kâmet sâye sultâm Ulvî (G/657: 1)*

[Ey servi boylum, sâye sultanım. (Bahçede) naz ile salınsan nice güzeller sultanımı gölge gibi yere serersin.]

Servi ile “sâye sultânı” tabiri arasındaki münasebet örnek beyitler içerisinde ilk kez bu beyitte sarıh bir biçimde görülmektedir. Beyitte sevgili ile güzellik iddiasında bulunan diğer güzeller kıyas edilmekte ve servi boylu-sâye sultânı olan sevgili diğerlerinden kıyasa mahal bırakmayacak derecede önde gösterilmektedir. İlk mısradaki pek çok güzelin gölge gibi yere serilmesi bir yenilgi alameti olarak sunulurken ikinci mısradaki gölge sultânı olan servi boylu güzel âdetâ zafer kazanmış bir kimse olarak takdim edilmektedir. Ayrıca Zâtî’ye ait bir önceki beyitte iki mısra sonunda verilen “servi boy” ile “sâye sultânı”, bu beyitte art arda verilerek iki kelime grubu arasında mana noktasındaki benzerlikler ihâm edilmektedir. Beyitte “sâye sultânı” tabirinin “servi/servi boylu güzel” anlamlarının yanı sıra Güneş anlamına gelecek şekilde de yer aldığı söylenebilir. Zira Güneş ortaya çıktığında cisimlerde gölgeler oluşacağı gibi Güneş gibi parlak servi boylu sevgili ortaya çıktığında da diğer güzellik iddiasında bulunanlar gölge gibi yere serilecektir.

*Yanınca sâyesi seyr eyler ol şâhuñ hemân tenhâ
Salınur sâye sultânı gör ol serv-i revân tenhâ Zâtî (G/36)*

[O padişahın yanında yalnızca gölgesi dolaşmaktadır. O sâye sultânı servi (boylu güzel) تنها salınmaktadır.]

Şu ana değin Zâtî’den örnek olarak alınan diğer iki beyitte olduğu gibi bu beyitte de “sâye sultânı” ile sevgilinin düzgün endamı ve salınarak yürüyüşü arasında ilgi kurulmaktadır. Sevgili tenhada tek başına dolaşmakta ve yanında gölgesinden başka kimse yer almamaktadır. “Gölge” kelimesi ile hem gerçek anlam kastedilmekte hem de güzelleri takip eden âşıklar ve rakipler akla getirilmektedir. Zâtî gibi cinası, şiir üslubunun temel taşlarından biri hâline getiren bir şair için, kelimelerin çoklu manaları ile şiire dâhil edilmesi tabii bir durumdur⁵. İkinci mısradaki “sâye sultânı” ile “serv-i revân” kelime gruplarının art arda verilmesi iki kelime grubu arasında servi ağacı paydasında oluşan mana ortaklıklarını bildirmektedir.

Cin/ Perî/ Güzeller Sultanı

“Cin taifesinin gayetle güzel olan kısmı (Onay, 2009, s. 373)” anlamına gelen “peri” şiirlerde, sevgili ile ilişkili olarak kullanılmakta olup sevgilinin güzellik unsurlarını ve bazı genel tavırlarını somutlaştırmak amacına matuf bir anlam ve işlev alanına sahiptir. Örneğin sevgilinin çok sık görülmemesi, bir görünüp bir kaybolması, su kenarlarında dolaşması ve eşsiz bir güzelliğe sahip olması ile peri/ cin olarak adlandırılan varlıklar çerçevesinde teşekkül eden inanç ve pratikler arasında güçlü ilgiler kurulmuş ve son tahlilde tıpkı “servi”de olduğu gibi “peri” ile de direkt sevgili kastedilir olmuştur. “Sâye” kelimesinin “hayalet, kötü bir ruh, İblis’in adı (Steingass, 2005, s. 644)” anlamlarına gelmesi ve kelimenin “sâyedâr/ sâyezede: cin tutulmuş, cin çarpmış kimse, deli” (Onay, 2009, s. 408; Şükûn, 1984, s. 1128) vb. bazı ekli formlarının doğrudan “cin” ile irtibatlı olması “sâye sultânı” tabirinin anlam çerçevesinin çizilmesinde bu hususlara da dikkat edilmesini elzem kılmaktadır. Aşağıda yer alan beyit, “sâye sultânı” tabirinin “cin/peri” ile alakalı bir manasının olabileceğini düşündürmektedir.

⁵ Zâtî’de cinas kullanımları ile ilgili bk. (Kaya, 2019).

Dilâ Sultân Süleymân sâyesinde hâtem-i câmi
Ko elden sero-i bâlâlarla seyr it sâye sultâm Enverî (G/260: 2)

[Ey gönül. Sultan Süleyman'ın gölgesinde/himayesinde kadeh mührünü elden bırak, uzun boylu servilerle sâye sultânını seyret.]

Beyitte Kanûnî Sultan Süleyman ile Hz. Süleyman arasında ilgi kurulmakta ve Hz. Süleyman'ın padişahlık alameti olan ve onunla tüm canlılara hükmettiği rivayet edilen üzeri mühürlü yüzüğü ele alınmaktadır. Üzerinde İsm-i Âzam'ın yazılı olduğu rivayet edilen bu yüzük sayesinde bütün yaratılanlara hükmedildiği gibi ateş, su ve rüzgâr dahi kontrol altına alınabilmekteydi (Tökel, 2000, s. 296). “Hâtem-i câm” terkibi ile kadeh ve mühür/ yüzük arasında ilgi kurulmaktadır. Kadeh, klasik Türk edebiyatında mühür çerçevesinde oluşturulan yaygın benzetme unsurlarındandır. Bu hususta benzetme yönü, yüzüğün şeklinden çok mühür işlevini gören taşı ile ilgilidir (Osmanlı, 2021, s. 8). Hz. Süleyman'ın yüzük taşı “kibrit-i ahmer” denilen kırmızı kükürtten imal edilmiştir (Çeçen, 2012, s. 764). Beyitte “hâtem-i câm” terkinde görülen yüzük ve kadeh/ şarap arasında kurulan ilgi de yüzük taşının kırmızı rengi iledir. İkinci mısradaki “elden ko” kelime grubu ile Hz. Süleyman'ın yüzüğünün bir cin/ şeytan tarafından çalınması ile başlayan hadiseler zincirine göndermede bulunmaktadır. *Taberî Tarihi*'nden temin edilen bu rivayete göre Hz. Süleyman bazı özel durumlarda yüzüğünü belli bir müddet çıkarır ve sonra tekrar takar. Bu esnada Hz. Süleyman'ın kılığına giren Sahr adındaki cin/ şeytan yüzüğü ele geçirir ve tahta oturur. Hz. Süleyman kendisinin gerçek olduğuna etrafındakileri inandıramaz ve dışlandığı için deniz kenarına gidip burada bir balıkçının yanında çalışmaya başlar. Tabi tahta oturan şahsın bir cin olduğunun anlaşılması çok uzun sürmez. Kırk gün sonra tahttan ayrılmak zorunda kalan cin, yüzüğü denize atar. Yüzüğü bir balık yutar ve Hz. Süleyman yüzüğü bu balık aracılığıyla tekrar ele geçirip tahtına ve hükümranlığına geri döner (And, 2018, s. 177). “Sâye sultânı” tabirinin yer aldığı beyitte “cin” ile ilgili bu hadisenin akla getirilmesi “sâye” ile “cin” arasında bir ilginin kurulduğu ve “sâye sultânı” ile cinler sultanı veya klasik edebiyattaki formuyla “periler sultanının” kastedilmiş olabileceği söylenebilir. Son tahlilde perinin klasik edebiyattaki anlam alanından hareketle tabirin “güzeller sultanı” anlamına gelebileceği ihtimal dâhilindedir. Ancak bu çıkarıma dair elde tek bir tanık olduğundan diğer manalara kıyasla bu anlamın daha zayıf bir ihtimal olduğunu da belirtmek gerekir.

Sonuç

Sözlüklerde manasına denk gelinmeyen ve bazı çalışmaların ise ancak bir bölümünde anlam tekliflerinde bulunduğu “sâye sultânı” tabirini tanıklamak amacıyla yaklaşık 600 dîvân ve 400 civarında şiir mecmuası taranmış ve tabire 11 şaire ait 13 beyitte rastlanmıştır. “Sâye sultânı” 15. ve 16. asırda, dönemin ve Türk şiirinin önemli şairlerinden Ahmed Paşa, Necâti ve Zâtî gibi şairlerce kullanılsa da sonraki dönem şairleri tarafından rağbet görmemiş ve şiirlerde kendisine yer bulmamıştır. Eldeki kısıtlı sayıda beyitten hareketle “sâye sultânı” tabiri incelenmiş ve bağlamdan hareketle anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Buna göre teklif edilen manalar şöyle sıralanabilir:

- **Güneş:** Sâye sultânı” tabirinin sevgiliyi/ memduhu kastederek “Güneş” manasında kullanıldığı, hercâyî sevgilinin Güneş gibi تنها, yalnız ve sürekli gezmesinin vurgulandığı anlaşılmış; sevgiliyi/memduhu gölge gibi takip eden rakibin de bu hayale kaynaklık ettiği öngörülmüştür.

- **Tenhada dolaşma, yalnız gezme:** Tabirin Güneş anlamının haricinde ve beyitte Güneş kelimesinin geçmediği yerlerde de “yalnız gezme, tenhada dolaşma” temlerinin vurgulandığı ve buradan hareketle tabirin böylesi bir manaya da gelebileceği anlaşılmıştır.

- **Servi:** “Sâye sultânının”, servi boylu sevgili bağlamında ve servi boylu güzellerin sultanı olarak servi ağacıyla birlikte anıldığı tespit edilmiş ve sâye kelimesinin ağaç manasından da hareketle tabir ile servi ağacının kastedilmiş olabileceği düşünülmüştür.

- **Periler sultanı, peri kızı gibi güzellerin sultanı:** Yalnızca bir beyitte “sâye sultânının”, sâye kelimesinin cin anlamına uygun şekilde Hz. Süleyman kıssasına telmih yapılarak kullanıldığı ve bu bağlamda “güzeller sultanı” anlamına da gelebileceği zayıf bir ihtimal olarak belirlenmiştir.

Kaynakça

- And, M. (2018). *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2013). *Aşk Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bahadır, S. C. (2018). “Sâye” Kelimesi Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4(4), 914-926.
- Bozyiğit, E. (2021). *Taşlıcalı Yahya Bey Dîvânı. İnceleme-Tenkitleli Metin-Nesre Çeviri-Sözlük*. Doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Çeçen, M. K. (2012). Eski Kimyada Kibrit-i Ahmer Teriminin Klasik Türk Şiirine Yansımaları. *Turkish Studies*, 7(3), 759-780.
- Çetin, İ. (1993). *Derzi-zade Ulvî: Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Dîvânının Tenkidli Metni*. Yüksek Lisans tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Yılmaz, F. B. (2014). Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risale. *Turkish Studies*, 9(9), 131-143.
- Çavuşoğlu, M. (T.y.). *Necati Bey Dîvânı (Seçmeler)*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Çelik Vural, B. (2021). *Hayâlî Bey Dîvânı. İnceleme-Tenkitleli Metin-Dil İçi Çeviri*. Doktora tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük, C. 4*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.
- Döşer, Ö. (2020). *Astrolojide Temel Kavramlar*. İstanbul: Astroloji Okulu.
- Erdoğan, M. (2013). *Güzellik Unsurlarıyla Dîvân Şiirinde Sevgili*. İstanbul: Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>
- Ertek Morkoç, Y. (2003). *Eğirdirli Hacı Kemal’in Câmiü’n-Nezâir’i*. Doktora tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları.
- Kaya, H. (2019). Zâtî’nin Gazellerinde Cinas Ustalığı. *Osmanlı Edebi Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 105-127.
- Kesik, B. (2012). *Selîmî Dîvânçesi*. Ankara: Vizyon Yayınevi.
- Kılıç, F. (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0>
- Kılıçarslan, O. (2016). *Hayâlî Bey Dîvânı’nın İncelenmesi-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*. Doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi

- Kubbealtı Lugatı (t.y.). *Sidre*, <http://lugatim.com/s/m%C3%BC%C5%9Far>, [Erişim Tarihi: 21. 08. 2022].
- Kurnaz, C. (1995). “Felek”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 306-307). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kurnaz, C. (2012). *Hayâlî Bey Dîvanının Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Levend, A. S. (1984). *Dîvân Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mutçalı, S. (2015). *Arapça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Dağarcık.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı* (haz. Derya Örs Mürsel Öztürk). Ankara: TDK Yayınları.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Dîvan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: H Yayınları.
- Osmanlı, K. (2021). *Klasik Türk Şiir Geleneğinde Hâtem Redifli Kasideler Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Pala, İ. (2009). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2017). *Perî-şan Güzeller*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Powell, Barry B. 2018. *Klasik Mitoloji* (çev. Sinan Okan). İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Steingass, F. (2005). *Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları
- Şentürk, A. A. (1995). *Klâsik Osmanlı Edebiyatında Tipler I*. İstanbul: Enderun Yayınevi.
- Şentürk, A. A. (2021). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 5*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Şükûn, Z. (1984). *Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ, C. 2*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (TEBDİZ)*.
<http://www.tebdiz.com/>
- Tarlan, A. N. (1963). *Necâtî Beg Dîvânı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tarlan, A. N. (1967). *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: I Cild*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: II. Cild*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmed Paşa Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tatçı, M. & Kurnaz, C. (2001). *Ümmî Dîvân Şairleri ve Enverî Dîvânı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Tietze, A. (2018). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, c. 7*. (Ed. Nurettin Demir; Emine Yılmaz). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Tökel, D. A. (2000). *Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1982). *Kıyâmet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uncu, E. (2011). *Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar*. Yüksek Lisans tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi
- Zülfe, Ö. (2010). *Hecrî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10618,hecripdf.pdf?0>
- Zülfe, Ö. (2011). *Şiirin İzinde Sözü'n Gölgesinde*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 339-348.

Geliş Tarihi-Received: 29.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 22.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1212025

Seyyid Muhammed Ma'rifî'nin Hayatı, Tarikatı ve Eserleri*

Seyyid Muhammed Ma'rifî's Life, Tariqa and Works

Aslı SÜRĞİT**

Öz

On sekizinci asırda Osmanlı topraklarında tasavvufi faaliyetler büyük bir gelişme göstermiştir. Bu yüzyılda tasavvuf kültürü ile tekkeler birer çekim merkezi olmaya devam etmiştir. Ayrıca bazı tarikatler kollara ayrılmış ve çalışmalarına bu şekilde devam etmişlerdir. Seyyid Muhammed Ma'rifî (1719-1824) bu asrın önde gelen mutasavvıflardan biridir. Mısır'da dünyaya gelmiş olan Seyyid Muhammed Ma'rifî İstanbul'a gelerek Rifâiyye tarikatının Ma'rifîyye kolunu kurmuştur. Kartal'a yerleşmiş, taştan inşa edilmiş olan evini tekkeye çevirmiş ve burada görüşlerini yaymaya başlamıştır. Seyyid Muhammed Ma'rifî talebelerini irşat ettiği esnada *Vahdetnâme* ve *Risâle-i Âdâb ve Tarikatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif* isimli mensur eserlerini kaleme almıştır. Her iki eser de tasavvufi bir içeriğe sahiptir. Seyyid Muhammed Ma'rifî şiirlerinde ağırlıklı olarak Allah aşkını ve ehl-i beyt sevgisini ele almıştır.

Seyyid Muhammed Ma'rifî'nin vefatından sırasıyla Seyyid Ali Sâbit Efendi, Seyyid Muhammed Ma'rif-i Sâni ve Seyyid Hasan Tâsin Efendi postnişinlik yapmışlardır. İstanbul-Kasımpaşa-Çürüklük'te, İstanbul-Kasımpaşa-Kulaksız-İbadullah Mahallesi'nde, İstanbul-Üsküdar-Toygartepe'de, Manisa-İbrahim Çelebi Mahallesi'nde, Manisa-Demirci'de, Manisa-Akhisar'da, Aydın-Kuşadası'nda ve Bursa'da bulunan tekkeler Kartal'daki asitâneye bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir. Literatür çalışması yapıldığında gerek Seyyid Muhammed Ma'rifî gerekse Ma'rifîyye tarikatı ile alakalı derli toplu bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Buradan hareketle bu konuda bir çalışma yapmanın faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu makale, Seyyid Muhammed Ma'rifî'nin hayatı ve tarikatının Osmanlı tasavvuf kültürü ve edebiyatı içindeki yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Muhammed Ma'rifî, Ma'rifîyye, on sekizinci yüzyıl.

Abstract

In the eighteenth century, sufi activities in the Ottoman lands showed a great development. In this century, sufi culture and lodges continued to be centers of attraction. In addition, some sects branched out and continued their work in this way. Seyyid Muhammed Ma'rifî (1719-1824) is one of the leading sufis of the eighteenth century. Seyyid Muhammed Ma'rifî, who was born in Egypt, came to İstanbul and founded the Ma'rifîyye branch of the Rifâiyye order. He settled in Kartal, turned his stone-built house into a lodge and started to spread his ideas there. Seyyid Muhammed Ma'rifî at the time he was informing his disciples, he wrote

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı'nda sunulmuş olan "Seyyid Muhammed Ma'rifî'nin Risâle-i Âdâb ve Tarikatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif adlı eseri (Metin-inceleme)" başlıklı doktora tezinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

** Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye, e- posta: surgitasli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7618-0971.

Vahdetnâme and Risâle-i Âdâb and Tarikatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif. Both works have a Sufi content. In his poems, Seyyid Muhammed Ma'rifî mainly dealt with the love of Allah and the love of the ehlibeyt.

After the death of Seyyid Muhammed Ma'rifî, respectively, Seyyid Ali Sâbit Efendi, Seyyid Muhammed Ma'rif-i Sâni and Seyyid Hasan Tâsin Efendi served as postmasters. The lodges in İstanbul-Kasımpaşa Çürüklük, in İstanbul-Kasımpaşa-Kulaksız-İbadullah neighborhood, in İstanbul-Üsküdar-Toygartepe, in Manisa-İbrahim Çelebi neighborhood, in Manisa-Demirci, in Manisa-Akhisar, in Aydın-Kuşadası in Bursa operated in connection with the asitâne in Kartal. When the literature review study was done, it was seen that there was no tidy study related to both Seyyid Muhammed Ma'rifî and the Ma'rifîyye sect. From this point of view, it was thought that it would be useful to conduct a study on this subject. This article aims to determine the place of Seyyid Muhammed Ma'rifî and the Ma'rifîyye sect in Ottoman Sufi culture and literature.

Key Words: Seyyid Muhammed Ma'rifî, Ma'rifîyye, eighteenth century.

Giriş: On Sekizinci Asırda Anadolu'da Tasavvuf Kültürü

On sekizinci asırda Anadolu'da tasavvuf faaliyetleri büyük bir gelişme ve zenginleşme göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi içerisinde olmasına rağmen, tasavvuf kültürü ile tekkeler birer cazibe merkezi olmaya devam etmiştir. Bilhassa kendisine kol nispet edilen şeyhler tarikatları yeniden canlandırmıştır. Bu asırda Anadolu'da yetişen mutasavvıfların sayısı artmıştır (Muslu, 2003, s. 667).

Bu dönemde Anadolu'da faaliyet gösteren şeyhlerin, başta padişahlar olmak üzere devlet adamları ve âlimler ile iyi münasebetler içerisinde olduğu; fakat az da olsa bir kısmının çeşitli nedenlerle sürgüne gönderildiği bilinmektedir. Âlimlerin tasavvufa yaklaşımı çoğu zaman olumludur. Hatta şeyhülislâmların önemli bir bölümü tarikat mensubudur. Nakşibendî şeyhlerinden Murad Efendi'ye müntesip olan Damadzâde Ahmet Efendi ve İshak Efendi; tasavvufî eğitimini Yekdest Ahmet Efendi'den tamamlayan Seyyit Mustafa Efendi gibi şeyhülislâmlar bu duruma örnek gösterilebilmektedir. Âlimlerin en çok tevessül ettiği tarikatların başında ise Nakşibendilik gelmektedir. Bunu sırasıyla Mevlevîlik, Celvetîlik ve Halvetîlik takip etmektedir. Ayrıca bu asırda bazı tanınmış şeyhler yeni tarikat kolları kurmuşlardır. Bu şeyhlerden Nûreddin Cerrâhî (Cerrâhilik), Hasan Sezâî (Sezâîlik), Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhilik), Mehmed Cemâleddin Efendi (Cemâlîlik) ve Ahmed Raûfî Efendi (Raûfîlik) "Halvetîliğe" mensuptur. Mustafa Hâşim Baba (Hâşimîlik) ile Fenâî Ali Efendi (Fenâîlik) ise "Celvetîliğe" bağlı şeyhlerdir. Âcizî Süleyman Efendi (Âcizîlik) "Sâdilîğe" bağlıdır. Mustafa Resmî Efendi (Resmîlik) "Kâdirîliğe" mensuptur. Bu şeyhler temsil ettikleri tarikata bir canlılık ve hareketlilik getirmişlerdir. Bu asırda faaliyet göstermiş olan şeyhler çeşitli konularda birçok eser kaleme almışlardır. Şeyhler tasavvufun yanı sıra fıkıh, hadis, kelâm, tefsir, menâkıbnâme, dil ve ıstılâh gibi konulara yoğunlaşmışlardır (Muslu, 2003, s. 666-667).

1.1. Seyyid Muhammed Ma'rifî'nin Hayatı ve Ma'rifîyye Tarikatı

Seyyid Muhammed Ma'rifî on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda yaşamış bir mutasavvıftır. 1719 (h. 1132) yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir. Kendisi Rifâîyye tarikatının Sayyâdî kolunun şeyhlerinden biri olan Ali Sâbit er-Rifâî'nin oğludur. Soyu ve tarikat silsilesi Ahmed er-Rifâî'ye uzanmaktadır. Ayrıca Hz. Fatıma'nın soyundan olması hasebiyle seyyittir (Ceyhan, 2016, s. 196).

Türbesindeki sandukanın üzerinde bulunan levhada "Seyyid Muhammed Fethü'l-Ma'ârif" ibaresiyle karşılaşılmaktadır. O, nesirlerinde ve şiirlerinde kendisinden "Muhammed Ebu Sâbit", "Ma'ârifî", "Fethü'l-Ma'ârifî", "El-Ma'ârifî", "Muhammed Fethü'l-Ma'ârifî", "Muhammed Fethü'l-Ma'ârifî", "Fethü'l-Ma'ârifî Muhammed" ve

“Muhammed Ma‘ârîfî” diye bahsetmektedir (Özkök, 2015, s. 1-49; Ali Sâbit el-Maârîfî, 2015, s. 45-52). Yani çoğu zaman kendisini aynı kökten gelen bir kelimenin farklı şekilleriyle adlandırmayı uygun görmektedir (Tarkan, 1964, s. 8). Bununla birlikte Seyyid Muhammed Ma‘ârîfî’nin kendisini tanımlarken en sık kullandığı ifade “Fethü’l-Ma‘ârîfî”tir. Bu nedenle o daha ziyade “Fethü’l-Ma‘ârîfî” lakabıyla maruftur (Yücer, 2003, s. 413).

Muhammed Ma‘ârîfî’nin tarikat silsilesi Seyyid Ahmed er-Rifâî’ye ulaşmaktadır. Necmi Tarkan *Kartal’da Kurulmuş Bir Tarikat: Ma‘ârîfiye* adlı çalışmasında Muhammed Ma‘ârîfî’nin tarikat silsilesini Ahmed er-Rifâî’den aşağıya doğru şu silsileyle vermektedir: Şeyh Seyyid Ahmed er-Rifâî, Şeyh Seyyid Fethüddin, Şeyh Seyyid Recebü’l-Kebîr, Şeyh Seyyid Yusuf, Şeyh Seyyid Hüseyin, Şeyh Seyyid Hasan, Şeyh Seyyid Abdullah, Şeyh Seyyid Abdurrahman, Şeyh Seyyid Sâlih, Şeyh Seyyid Şabân, Şeyh Seyyid Muhammed Receb, Şeyh Seyyid Ahmed Sayyâd, Şeyh Seyyid Ali el-Varrak, Şeyh Seyyid Muhammed Fethü’l-Ma‘ârîfî (Tarkan, 1964, s. 11).

Muhammed Ma‘ârîfî’nin ilk müşidi babasıdır. O, ilk dinî ve tasavvufî eğitimini babasından almıştır. Muhammed Ma‘ârîfî’nin 1785 (h. 1200) yılında Anadolu’ya gitmek üzere Kahire’den ayrıldığı rivayet edilmektedir.¹ Bununla birlikte oğlu Ali Sâbit Efendi’nin 1796 (h. 1210) yılında Kahire’nin Sûketü’l-İzze mahallesinde, Süleymân Kâşif hânesinde dünyaya geldiği ve babasının yanında terbiye gördüğü bilgisinden hareketle Muhammed Ma‘ârîfî’nin Anadolu’ya yaptığı yolculuğun 1800’lerin başında gerçekleştiğini ifade etmek daha isabetli olacaktır (Alvân, 2013, s. 37; Muhammed Fethü’l-Maârîfî, 2014, s. i; Ceyhan, 2016, s. 196; Caferov, 2010, s. 146). Başka bir ifadeyle İstanbul’daki âsitânenin 1800’den önce kurulduğunu ileri sürmek mümkün görünmemektedir.

Şeyh Ma‘ârîfî’nin Mısır’dan geldikten sonra bir müddet Edirne’de ikamet ettiği, daha sonra İstanbul’a hareket ettiği anlaşılmaktadır (Yücer, 2013, s. 32). O, müritleriyle birlikte İstanbul’a gelerek Rifâîyye tarikatının Ma‘ârîfiyye kolunu kurmuştur. Kartal’a yerleşmiş, taştan inşa edilmiş olan evini tekkeye çevirmiş ve burada fikirlerini yaymaya başlamıştır (Yücer, 2003, s. 413). Daha sonra yapının eksiklerini tamamlamak suretiyle burayı tarikatının âsitânesi konumuna getirmiştir (Yücer, 2003, s. 413). Baha Tanman tevhidhâne binasının mimari niteliklerinin, tekkenin 1818 yılında yaptırıldığına ilişkin kayıtları desteklediği kanaatini taşımaktadır (2003, s. 62). Sayısız ordunun geçiş yolu üzerinde bulunan Kartal, on dokuzuncu asrın başında dinî ve toplumsal bir hareketin kaynağı, bir tarikatın kuruluş yeri olmuştur (Tarkan, 1964, s. 3).

Muhammed Ma‘ârîfî’nin tesis ettiği tarikatın isminin telaffuzu konusunda öteden beri bir karışıklık mevcuttur (Alvân, 2013, s. 36). Ma‘ârîfiyye tarikatı kaynaklarda Ma‘ârîfiyye, Ma‘rûfiyye, Mağrûfiyye, Mârifîyye ve Maârîfiyye gibi farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır.² Tarikatın adı “ledünnî ve vehbî bilgi” anlamına gelen ma‘ârîfîye nisbetle “ma‘ârîfî” (çoğulu ma‘ârîfî) kelimesinden türetilmiştir. Tarikatın kurucusu olan Seyyid Muhammed Ma‘ârîfî’nin *Vahdetnâme* adlı eserinde yolunun mârifet yolu olduğunu, bu yola tâlip olana “ma‘ârîfî” denileceğini, bu yolda sülûk eden dervişe zâhirî ve bâtınî mârifetler (ma‘ârîfî) bahşedileceğini söylemesi, oğlu Seyyid Ali Sâbit Efendi başta olmak

¹ Hür Mahmud Yücer, Necmi Tarkan ve Baha Tanman’dan farklı olarak Muhammed Ma‘ârîfî’nin İstanbul’a geliş tarihini 1785; vefat tarihini ise 1817 olarak beyan etmektedir. Bkz. (Yücer, 2003, s. 413; Yücer, 2013, s. 32).

² Bu tarikatın ismini Hüseyin Vassâf *Sefîne-i Evliyâ*’sında (2006a, s. 246; 2006b, s. 305) “Ma‘rûfilik”; Mahir İz *Tasavvuf* (1990, s. 189-190) adlı eserinde “Mağrûfiyye”, Bandırmalîzâde Ahmed Münîb *Mir‘âtü’l-Turûk* (1306, s. 8)’ta “Marîfiyye”, *Mecmua-yı Tekâyâ* (1307, s. 16)’da “Ma‘rûfiyye”; Mustafa Kara *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (2014, s. 234) adlı eserinde “Marûfiyye”; Hür Mahmud Yücer *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)* (2003, s. 413) adlı eserinde “Mârifîlik”; M. Baha Tanman, “İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri” (1990, s. 182-186) başlıklı doktora çalışmasında “Maârîfiyye” biçiminde yazmaktadır. Necmi Tarkan ise *Kartal’da Kurulmuş Bir Tarikat: Ma‘ârîfiye* (1964, s. 8) adlı çalışmasında “Ma‘ârîfiye” ifadesini kullanmanın daha doğru olduğunu belirtmektedir.

üzere bu yola mensup meşâyihin "Ma'rifi" nisbesiyle anılması, tarikatın adının Ma'rifiye şeklinde zikredilmesinin daha doğru olacağını göstermektedir (Ceyhan, 2016, s. 196).

Muhammed Ma'rifi, Kartal'da Çavuşoğlu mahallesinde, günümüzde ise Kordonboyu Mahallesi Ankara Caddesi üzerinde yer alan Ma'rifi tekkesindeki irşat faaliyetlerini vefatına kadar sürdürmüştür. Onun Sultan II. Mahmud'la görüştüğü ve bu samimiyete binaen tekkesine birtakım yardımların yapıldığı bilinmektedir (Yücer, 2003, s. 413). Padişahlardan, tekkenin zengin mensuplarından ve Evkâf Nezâreti'nden gelen yardımlar sayesinde tekkenin mutfağı bir imâret gibi faaliyet göstermiştir (Tanman, 2003, s. 63).

Seyyid Muhammed Ma'rifi'nin ikisi kız, dokuzu erkek olmak üzere toplam on bir çocuğu vardır. Çocuklarının tamamının hanımı Hâdiye Sultan'dan olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Çocuklarının adları ve doğum tarihleri şu şekilde sıralanabilmektedir: Abdülhalîm (h. 1192), Cemîle (h. 1195), Abdülcelil (h. 1198), Muhammed Hasîb (h. 1200), Ali Sâbit (h. 1210), Tevhid Muttalib (h. 1214), Hâzım (1211), Muhammed (h. 1217), Muhammed (h. 1219), Hasen (h. 1221), Kâfiyye (h. 1229) (Muhammed Fethü'l-Maârif, 2014, s. iii-iv).

Muhammed Ma'rifi, oğlu ve hâlifesi Seyyid Ali Sâbit Efendi'den evvel doğmuş üç oğlu olmasına rağmen "Ebu Sâbit" künyesini kullanmıştır. Ondan "haseben ve neseben oğlum" ifadesiyle bahsetmesi, Sâbit Efendi'nin, babasının nazarındaki itibarını göstermesi bakımından önemlidir (Ali Sâbit el-Maârifî, 2015, s. ii).

Seyyid Muhammed Ma'rifi 1824 (h. 1240) senesinde vefat etmiştir (Tarkan, 1964, s. 9). Türbesi Kartal'daki âsitânenin bahçesinde bulunmaktadır (Ceyhan, 2016, s. 196). Bu esnada yirmi sekiz yaşında olan ve Kasımpaşa Seyyid Ali Çelebi Mahallesi'ndeki Ma'rifi Tekkesi'nde postnişinlik yapmakta olan Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rifi, babasından boşalan Kartal Ma'rifi Âsitânesi postuna geçmiştir (Caferov, 2010, s. 146). Yani Ma'rifiye tarikatı, Seyyid Muhammed Ma'rifi'nin vefatından sonra onun dördüncü oğlu olan Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rifi tarafından devam ettirilmiştir. Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rifi, Kasımpaşa'daki Ma'rifi tekkesindeki yerine oğlu Mehmed Ma'rifi es-Sânî'yi tayin etmiştir (Caferov, 2010, s. 146).

1814 yılında babasından hilâfet almış olan Seyyid Ali Sâbit Efendi, Kartal'daki tekkede kırk altı yıl boyunca irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Yaşar Caferov'un altını çizdiği gibi o, bir yandan âsitâneye bağlı tekkelerin sayısının artması için gayret sarf etmiş, diğer yandan Ma'rifiye'nin müstakil bir kol olarak tesisi konusunda büyük bir gayret göstermiştir (Caferov, 2010, s. 146-147). Gerek İstanbul'da gerekse İstanbul dışında yeni tekkelerin açılması için bazı kişilere hilâfet ve icâzet vermiştir (Alvân, 2013, s. 38).

Seyyid Ali Sâbit Efendi Ma'rifiye kolunun tanınmasına dönük hizmetler kapsamında bazı eserler de telif etmiştir (Caferov, 2010, s. 148). *Risâle-i Kisve-i Ma'rifi* bu eserlerin başında gelmektedir. Müellif bu risâleyi, Ma'rifiye koluna ait alâmet, nişân ve damgaları ortaya koymak maksadıyla kaleme almıştır (Alvân, 2013, s. 39). *Risâle-i Kisve-i Ma'rifi* İstanbul'da doğmuş bir Rifâî kolunun meşrebini söz konusu etmesi açısından mühimdir. *Risâle-i Kisve-i Ma'rifi* üzerine bazı araştırmalar yapılmıştır (Gül, 1999; Caferov, 2010; Ali Sâbit el-Maârifî, 2015).

Seyyid Ali Sâbit Efendi, bu eserin yanı sıra babası Seyyid Muhammed Ma'rifi'nin ve onun silsilesinden gelen altı hâlifenin nutuklarını içeren bir şiir mecmuası telif etmiştir. Bu eser, 2015 yılında *Maârifî Nefesler* adıyla yayımlanmıştır (Özkök, 2015).³

³ Bu mecmuada şiirlerine yer verilen mutasavvıf şairler şunlardır: 1) Şeyh Muhammed Ma'rifi 2) Şeyh Muhammed Ma'rifi'nin hâlifesi ve kendisinden sonra Kartal'daki âsitânedeki postnişinlik yapmış olan Şeyh

Seyyid Ali Sâbit Efendi 6 Mart 1863 (h. 1279) tarihinde vefat etmiş ve pederinin yanına sırlanmıştır (Tarkan, 1964, s. 9). Eşi Enîse Hatun'dan Ahmed-i Sayyad ve Muhammed Ma'rif-i Sâni isimlerinde iki oğlu, Şerife Hâdiye isminde de bir kızı vardır. Ali Sâbit Efendi, Ahmed-i Sayyad'ı 1859 yılında kaybetmiştir. Diğer evlatları ile eşi ise kendisinden sonra vefat etmiştir. Kabirleri Kartal'daki âsitânenin türbe kısmında yer almaktadır. Seyyid Ali Sâbit Efendi'nin hâlifelerinin isimleri şunlardır: Şeyh Seyyid Ahmed-i Sayyad, Şeyh Seyyid Muhammed Ma'rif-i Sâni, Şeyh İsmail Efendi, Şeyh Ahmed Aşki Efendi, Şeyh Abdullah Ferdî Baba Efendi (Ali Sâbit el-Ma'rifî, 2015, s. ii).

Seyyid Ali Sâbit Efendi'nin ardından küçük oğlu Şeyh Seyyid Muhammed Ma'rif-i Sâni pîr makamına geçmiş, vefat ettiği 1892 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.

Kartal'daki tekkenin dördüncü ve son şeyhi ise Muhammed Ma'rif-i Sâni'nin oğlu olan Seyyid Hasan Tâsin Efendi'dir. Tekkeyi otuz üç yıl boyunca yönetmiştir. Tekkelerin kapatılmasından sonra ailesiyle birlikte tekkenin harem bölümünde ikamet etmeye devam etmiştir (Tanman, 1990, s. 182). Seyyid Hasan Tâsin Efendi 5 Nisan 1927 tarihinde vefat etmiştir (Tarkan, 1964, s. 9).

Tablo 1. Kartal'da Bulunan Âsitânenin Postnişinleri

	Meşihatta Kalan Zâtlar	Doğum-Vefat Tarihleri	Meşihat Tarihleri
Kolun kurucusu	Seyyid Muhammed Ma'rifî	1719-1817	1800-1824
İkinci postnişin	Seyyid Ali Sâbit Efendi	1796-1863	1824-1863
Üçüncü postnişin	Seyyid Muhammed Ma'rif-i Sâni	1833-1892	1863-1892
Dördüncü ve son postnişin	Seyyid Hasan Tâsin Efendi	1857-1927	1892-1925

Kartal'daki âsitânenin yanı sıra İstanbul'da başka Ma'rifî tekkeleri de faaliyet göstermiştir. Şeyh Sâbit Efendi'nin Kasımpaşa'nın Kulaksız muhitinde, İbadullah mahallesi sınırlarında bir tekke inşa ettiği, oğlu Şeyh Seyyid Muhammed Efendi'yi kendisine vekil tayin ederek onu burada görevlendirdiği görülmektedir.⁴ "Ma'rif-i Sâni" lakabıyla ünlü Şeyh Muhammed Efendi, babasının vefatının ardından Kartal'daki tekkeye geçmiş ve posta oturmuştur. Yerine ise oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin Tâhâ Efendi'yi vekil tayin etmiştir. Hüseyin Tâhâ Efendi bu tekkenin son şeyhidir (Yücer, 2013, s. 32). Hüseyin Vassaf *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde tekkelerin son durumu ile ilgili bilgi verirken 1924-1925 yıllarında Kulaksız'daki Ma'rifî tekkesinde Hüseyin Tâhâ Efendi'nin şeyhlik yaptığını, âyin gününün pazartesi olduğunu, Kartal âsitânesinde ise Cuma gecesi zikrullah icra edildiğini şöyle anlatmaktadır: "1343 sene-i hicriyyesinde İstanbul ve bilâd-ı selâsede mevcûd tekâyâ ve zevâyâdan tarîkat-ı aliyye-i Rufâiyyeye mensûb Kulaksız'daki Ma'rûfî Tekkesi'nin yevm-i mahsûsu pazartesi gecesi, şeyhi ise Şeyh Tâhâ Efendi'dir. Kartal'daki Ma'rûfî

Seyyid Ali Sâbit er-Rifâi el-Ma'rifî 3) Sâbit Efendi'den sonraki postnişin ve oğlu Şeyh Ma'rif-i Sâni 4) Muhammed Ma'rifî'nin hâlifelerinden ve Manisa Teymurcu Dergâhı'nın bânisi Şeyh Mustafa Lutfi er-Rifâi el-Ma'rifî 5) Hazret-i Sâbit'in hâlifelerinden ve Teymurcu Dergâhı'nın ikinci bânisi Şeyh Ahmed Aşki er-Rifâi el-Ma'rifî 6) Şeyh Ma'rif-i Sâni'nin oğlu ve hâlifesi, âsitânenin son postnişini Şeyh Seyyid Hasan Tâsin er-Rifâi el-Ma'rifî 7) Sâbit Efendi'nin hâlifelerinden ve Kuşadası Ma'rifî Dergâhı postnişini Şeyh Abdullah Ferdî er-Rifâi el-Ma'rifî. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özkök, 2015).

⁴ Baha Tanman Kasımpaşa'daki bu ikinci tekkenin 1851-1852 yıllarında kurulduğunu ve Kartal'daki âsitâneye bağlı bir zâviye mâhiyetinde olduğunu ifade etmektedir (1990, s. 186).

Tekkesi'nin *yevm-i mahsûsu cuma gecesi, şeyhi Şeyh Yâsin Efendi'dir*" (Osmanzâde Hüseyin Vassaf, 2006b, s. 305).⁵

Kasımpaşa'da bulunan diğer Ma'rifî tekkesi ise Çürüklük'te kurulmuştur. Şeyh Muhammed Ma'rifî'nin hâlifelerinden biri olan Edirneli Şeyh Ali Kozi⁶ bu tekkeyi Seyyid Muhammed Ma'rifî'nin emriyle 1805 yılında kurmuştur (Tanman, 2003, s. 62). Şeyh Ali Kozi 1815 yılında vefat etmiştir (Yücer, 2013, s. 32).

Kurulan aile bağları nedeniyle Kartal ve Kasımpaşa tekkeleri arasında sürekli bir hareketlilik söz konusu olmuştur (Yücer, 2013, s. 32). Kasımpaşa dergâhı şeyhi yaz aylarında aile fertleriyle birlikte Kartal âsitânesinin haremine misafir olarak yerleşmiştir. Pazartesileri günleri âyine başkanlık etmek amacıyla kendi dergâhına dönmüştür (Tanman, 1990, s. 186).

Üsküdar Toygartepe'de Himmet Baba Sokak ile Şair Rûhî Sokak arasında bulunan Rifâi Tekkesi'ne Şeyh Ali Sâbit Efendi'nin hâlifesi Saçlı Şeyh Hüseyin el-Hâdî er-Rifâi tarafından 1814 yılında meşihat konulmuştur (Övüç, 2016, s. 82). Saçlı Şeyh 1851 yılında vefat edince hâlifesi Ahmed Cezbî Efendi (ö.1874) ve sonrasında onun hâlifesi Şeyh Hüseyin Hâzim Efendi (ö.1911) posta oturmuştur (Yücer, 2003, s. 415).

Kartal Ma'rifî Âsitânesi'ne bağlı diğer Rifâi-Ma'rifî tekkeleri şunlardır: Manisa, Demirci'de Timürçi Ma'rifî tekkesi; Manisa, İbrahim Çelebi Mahallesi'nde Entekkeliler Ma'rifî tekkesi; Manisa, Akhisar'da Şeyh Mustafa Efendi Ma'rifî tekkesi; Aydın Kuşadası'nda Abdullah Ferdi Baba Ma'rifî tekkesi; Bursa'da Bayburtlu Mahmud Efendi Ma'rifî tekkesi.⁷

Bu tekkelerin Sâbit Efendi'nin meşihatı esnasında tesis edildiği düşünülmektedir. Sâbit Efendi bu tekkelerin şeyhleri ile samimi ilişkiler kurma konusunda itinalı davranmıştır. Ma'rifî tarikatı mensuplarına ait yazma eserler üzerine yapılan çalışmalarda (Kılıç, 2000; Kılıç, 2001a; Kılıç, 2001b; Kılıç, 2008) Ali Sâbit Efendi'nin Kuşadası tekkesi şeyhi Abdullah Ferdi Baba'yı ziyaret ettiği; kendisinin de Kartal'daki âsitâneye geldiği ortaya konulmuştur (Yücer, 2003, s. 416).

Tablo 2. Kartal'daki Âsitâneye Bağlı Olan Diğer Ma'rifî Tekkeleri

Tekkenin Kurulduğu İl-Muhit	Tekkenin Kurucusu
İstanbul-Kasımpaşa-Çürüklük	Şeyh Ali Kozi
İstanbul-Kasımpaşa-Kulaksız-İbadullah Mahallesi	Ma'rif-i Sâni (Ali Sâbit Efendi'ye vekâleten)
İstanbul-Üsküdar-Toygartepe	Saçlı Şeyh Hüseyin Efendi
Manisa-İbrahim Çelebi Mahallesi-Entekkeliler	Ahmed Vehbî Efendi
Manisa-Demirci	Şeyh Mustafa Lutfi Efendi
Manisa-Akhisar	Şeyh Seyyid Mustafa Efendi
Aydın-Kuşadası	Abdullah Ferdi Baba
Bursa	Bayburtlu Mahmud Bahirî Efendi

⁵ Görüldüğü üzere Hüseyin Vassaf, Kartal'daki son şeyhin ismini sehven Yâsin Efendi olarak yazmıştır. Doğrusu Tâsin Efendi'dir.

⁶ Bazı kaynaklarda Kuzu veya Kuzî olarak da geçmektedir.

⁷ Kartal'daki âsitâneye bağlı olan diğer Ma'rifî tekkeleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Okumuş, 2003; Kara, 2012; Kılıç, 2001b, Kılıç, 2011; Muhammed Fethü'l-Maarif, 2014, s. iii-iv).

Tarîkatın zikri “Lâ ilâhe İllâllah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kahhâr” şeklindedir. Bu zikre ancak şeyhin izni ile Hannân ve Mennân esmâ-i hüsnâsı ilave edilebilmektedir. Âyine taalluk eden hususlar, aynen Rifâilikte olduğu gibidir (Tarkan, 1964, s. 11).

Seyyid Ali Sabit Efendi'nin *Risâle-i Kisve-i Ma'rifî* isimli risalesinden Ma'rifîlerin tarîkat kisvesi ile ilgili önemli bilgiler elde edilmektedir. Buna göre Ma'rifîlerin tarîkat kisvesi yedi unsurdan oluşmaktadır. Bunlar tâc-ı şerif, gül, saç, hırka, destegül, tennûre ve şeddü'l-kamerdir (Ali Sâbit el-Maârifî, 2015, s. iii).

Ma'rifîyye tarîkatında ehl-i beyt sevgisi önemli bir yere sahiptir (Yılmaz, 2015, s. 286). On iki imam ile yirmi sekiz masum-ı pâk virdlerin vazgeçilmez öğeleridir. Kartal'daki âsitânenin tevhidhâne tasarımı on iki sayısının bol miktarda kullanılmış olması Ma'rifîyye tarîkatının Bektaşî bir kimlik taşıdığı izlenimini uyandırmıştır (Yücer, 2003, s. 414). Hatta Yeniçeri Ocağı'nın lağvından sonra bazı Bektaşîlerin Rifâî kisvesine büründüğü, Ma'rifî kolunun da bu iki tarîkatın meczinden ortaya çıktığı iddiaları ortaya atılmıştır. Halbuki Şeyh Ma'rifî'nin İstanbul'a yerleşip âsitânesini kurması bu tarihten çok öncedir (Yücer, 2003, s. 414). Hür Mahmud Yücer bu tarîkat üzerindeki Bektaşîye etkisinin, Ali Sâbit Efendi ile başladığı kanısındadır. Yazarı bu şekilde düşünmeye sevk eden başlıca etmen, Seyyid Ali Sâbit Efendi ile ilgili olarak ortaya atılan iddialardır. Seyyid Ali Sâbit Efendi bazı tutum ve davranışlarından ötürü çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Rifâîyye tarîkatından uzaklaşmakla, babasının kurduğu yolun özünü değiştirmekle itham edilmiştir. Onun Ma'rifîyye'yi Bektaşîleştirdiği ileri sürülmüştür (Yücer, 2003, s. 414).

Nitekim on dokuzuncu yüzyılda yaşamış bir Kâdirî şeyhi olan Ahmed Muhyiddin Efendi *Tomâr-ı Tekâyâ* isimli eserinde Ali Sâbit Efendi'den “Pederinden istihlâf etmiştir, bazı bid'at şeyler ihdâs eylemiştir. Meselâ semahâne mihrabı üzerinden Seyyid Ahmed Rifâî Hazretleri'nin ismini kaldırıp yahut hiç koymayıp Fethü'l-Ma'ârifî'nin ismini ta'lik eylemiştir. Başlarına giydikleri on sekiz terekli Ahmed el-Lihâs kolundan gelen taçların tereklerini, tarîk-i Bektaşîye'nin döğmeli şeritli taçlarına teşbîhan iksâ eylemesi vesâire bazı mübâlât-ı kelâmiyeleri” diye bahsetmiştir (Ahmed Muhyiddin Efendi'den aktaran Yücer, 2003, s. 414). Görüldüğü gibi Ahmed Muhyiddin Efendi, Seyyid Ali Sâbit Efendi'nin Seyyid Ahmed er-Rifâî'ye saygı göstermemesinden, Ma'rifîyye'ye birtakım bid'at unsurlar ilave etmesinden yakınmıştır.

Hem Ali Sâbit Efendi'nin hem de onun Kuşadası'nda bulunan hâlifesi Ferdi Baba'nın şiirlerinde Alevî-Bektaşî etkileri görülmektedir (Yücer, 2003, 414). Her iki şeyh tarafından ortaya koyulan şiirlerde ehl-i beyt sevgisinin yoğun olarak işlenmesi yukarıda sözü edilen izlenimin yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir. Ali Sâbit Efendi'nin meşhur bir nutkundan alıntılarımız şu bölüm, bu bakımdan anılmaya değerdir.

“Küntü kenz'in mazharı ol Şâh-ı Merdân'dır Ali
Bu cihânda vech-i âdem cümlede cândır Ali
Sırrı-ı Kur'ân hatmolur hem mahz-ı Kur'ân'dır Ali
Vallâhi men Hasenîyem Hüseyîyem Alevîyem Alevî

Şems-i envâr-ı nübüvvet Ali'den gör kameri
İdüp mürşidi âyine olmaya hiç kederi
Bu Sâbit Ma'ârifî'dir ide mi ol elemi
Vallâhi men Hasenîyem Hüseyîyem Alevîyem Alevî” (Özkök, 2015, s. 54)

Türkan Alvân, bu durumu daha farklı bir bakış açısıyla izah etmektedir. Alvân'ın değerlendirmesine göre Rifâîyye-Ma'rifîyye, silsilesi Hz. Ali'ye dayanan bir tarîkat

olduğundan ötürü Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt-i Mustafa'ya hususi bir muhabbet duymaktadır. Hz. Ali, diğer üç halifeye rağmen değil; diğer hâlifelerin kemâlini de üzerinde toplayan biri olması sebebiyle ziyadesiyle sevilmiştir. Son dönemde kimi araştırmacılar Şeyh Ali Sâbit Efendi'nin şeyhliği döneminde Ma'rifiyye tarikatının Alevî meşrebe daha çok kaydığını belirtmektedir. Oysa Şeyh Ali Sâbit Efendi *Risâle-i Kisve-i Ma'rifi*'de tarikatının ehl-i sünnet itikadı üzerine olduğunu her vesileyle vurgulamıştır (Alvân, 2013, s. 45). *Şeriatle amel eyle tarikat zikr ü ef'âlin /Ma'ârifden haberdâr ol illallâhu bil dede*" (Özkök, 2015, s. 66) beyitlerinde de şeriat ilmiyle kuşanmadan marîfete erişilemeyeceğini vurgulamıştır.

Yine Alvân'ın tespitine göre bir tarikatın meşrebini, itikâdını ve prensiplerini o tarikata mensup olduğunu söyleyenlerin davranışlarına göre değil; tarikatı kuran pîrin koyduğu kaidelere göre değerlendirmek daha doğrudur (Alvân, 2013, s. 47).

1.2. Seyyid Muhammed Mârifi'nin Eserleri

Vahdetnâme

Birçok fasıldan oluşan *Vahdetnâme* dinî ve tasavvufî meseleleri işlemektedir. Eser üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır (Muhammed Fethü'l-Maarif, 2014; Birgören, 2017).

Nutuklar

Seyyid Muhammed Ma'rifi sade ve anlaşılır bir dille dinî ve tasavvufî şiirler kaleme almıştır. Allah aşkını ve ehl-i beyt sevgisini merkeze alan bu şiirlerin bir bölümü Kahraman Özkök tarafından *Maârifî Nefesler* adıyla yayımlanmıştır (Özkök, 2015, s. 1-49). Kalan kısmı ise yine Özkök tarafından *Kisvenâme* adlı eserin ikinci kısmında yayımlanmıştır (Ali Sâbit el-Ma'rifi, 2015, s. 45-52).

Risâle-i Âdâb ve Tarikatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif

Risâle-i Âdâb ve Tarikatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif Seyyid Muhammed Ma'rifi'nin bir diğer eseridir. Müellifin on sekizinci yüzyılda yazdığı bu eser dinî ve tasavvufî bir nitelik taşımaktadır. Bilindiği gibi hemen her şeyh, mensup olduğu tarikatın âdâbına dair risâleler kaleme almıştır. Seyyid Muhammed Ma'rifi de Ma'rifiyye tarikatının kurucusu olarak bu tarikatnâmeyi yazma gereğini duymuştur. Bu eser Allah'ın marîfetine ve esrarına ulaşmayı arzu eden kişileri aydınlatmak maksadıyla yazılmıştır. Marîfet sırlarına erişmek için riayet edilmesi gereken prensipler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Tarikat âdâbı ve erkânı, mürîd ile mürşit arasındaki ilişki, Allah'a kulluk etmenin esasları, insanın bu dünyadaki varlık sebebi ve insanın kâinat ile ilişkisi bu eserin ana meseleleridir.

Müellif kendisini "râsihûn" arasında görmektedir. Yani kendisini ilimde derinleşmiş, ilimde yüksek bir payeye erişmiş, akliselim sahibi bir mürşit olarak nitelendirmektedir. Bu eseri insanların cehalet karanlığından kurtulmaları ve marîfete erişmeleri için yazdığını ifade etmektedir. Seyyid Muhammed Ma'rifi'ye göre bu kitabı okuyan ve gerekli ibreti alan müminler tıpkı kendisi gibi "ârif" olabileceklerdir (Seyyid Muhammed Ma'rifi, vr. 184b).

Müellife göre Allah'ın muhabbetini kazanmak, O'nun hakikatini bilmek isteyen kişinin Allah'a hakkıyla kulluk etmesi önem taşımaktadır. Hakkıyla kulluk etmek ise dinin emir ve yasaklarını ciddiye almayı gerekli kılmaktadır. İslam'ın şartları başta olmak üzere dinin bütün vecibelerini ihсанla yerine getirmek icap etmektedir. Burada esas ölçü samimiyettir. Sûfi ölmeden önce ölme nimetine erişmek için nefisini terbiye etmelidir. Mâsivâ ile bağıni koparmalıdır. Salih bir mürşit, kişiyi Allah'a en kısa yoldan eristirecek mükemmel bir kılavuzdur. Bundan ötürü eserde kâmil bir mürşide bağlanmak gerektiği kaydedilmektedir (Sürgit, 2020, s. 31).

Tıpkı diğerk tarikatnâmelerde olduğu gibi bu tarikatnâmede de Allah'ı bulma çabası içerisinde olan sufinin karşılaşılabileceği güçlüklerle temas edilmektedir. Mürîdin mesul olduğu haller aktarılmaktadır. Yine diğerk tarikatnâmelerdeki gibi mürît-mürşit münasebeti ele alınmaktadır. Tarikata intisâbın ardından seyr u sülûk adı verilen manevî yolculuk sürecinde mürîdin şeyhine nasıl bir tavırla yaklaşması gerektiği ibret verici küçük hikâyeler ışığında izah edilmektedir. Mürîtlerin kendi aralarında uymaları gereken edep kuralları da işlenmektedir. Bu çerçevede birtakım önerilerde bulunmaktadır (Sürgit, 2020, s. 31).

Risâle-i Âdâb ve Tarikatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Müellifin derin İslâmî ve tasavvufî meseleleri halkın anlayabileceği bir dil ve üslupla kaleme almış olması, eserinin yalnız tasavvufî çevrelerde değil, halk tabakaları arasında da rahatlıkla okunmasını ve anlaşılmasını istediğini düşündürmektedir (Sürgit, 2020, s. 31-32).

Sonuç

On sekizinci asırda Osmanlı topraklarında tasavvufî faaliyetler büyük bir gelişme göstermiştir. Bu asırda Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi içerisinde olmasına karşın tasavvuf kültürü ile tekkeler birer cazibe merkezi olmaya devam etmiştir. Ayrıca bazı tarikatler kollara kavuşmuş ve çalışmalarına bu şekilde devam etmişlerdir. Seyyid Muhammed Ma'rifî bu asrın önde gelen mutasavvıflardan birisidir. Mısır'da dünyaya gelmiş olan Seyyid Muhammed Ma'rifî İstanbul'a gelerek Rifâiyye tarikatının Ma'rifîyye kolunu kurmuştur. Kartal'a yerleşmiş, taştan inşa edilmiş olan evini tekkeye çevirmiş ve burada görüşlerini yaymaya başlamıştır. Burayı tarikatının âsitânesi konumuna getirmiştir.

Seyyid Muhammed Ma'rifî'nin vefatının ardından sırasıyla Seyyid Ali Sâbit Efendi, Seyyid Muhammed Ma'rif-i Sâni ve Seyyid Hasan Tâsin Efendi postnişinlik yapmışlardır. Kartal'daki âsitânenin dışında İstanbul-Kasımpaşa-Çürüklük'te, İstanbul-Kasımpaşa-Kulaksız-İbadullah Mahallesi'nde, İstanbul-Üsküdar-Toygartepe'de, Manisa-İbrahim Çelebi Mahallesi'nde, Manisa-Demirci'de, Manisa-Akhisar'da, Aydın-Kuşadası'nda ve Bursa'da bulunan tekkeler de faaliyet göstermiştir.

Seyyid Muhammed Ma'rifî'nin günümüze üç eseri ulaşmıştır. *Vahdetnâme* tasavvufî mahiyette bir eserdir. *Nutuklar* müellifin tasavvufî şiirlerini ihtiva etmektedir. *Risâle-i Âdâb ve Tarikatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif* ise bir tarikatnâmedir. Eser sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Bu özelliğiyle metin, toplumun bütün tabakalarına hitap eden bir nitelik taşımaktadır.

Kaynakça

- Ali Sâbit el-Maârifî (2015). *Kisvenâme* (Haz. Kahraman Özkök). İstanbul: Revak Kitabevi.
- Alvân, T. (2013). *Said Paşa İmamı Hasan Rıza Efendi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Bandırmalizâde Ahmed Münîb (1306). *Mirâtü't-Turûk*. Dersâdet: Cemâl Efendi Matbaası.
- Bandırmalizâde Ahmed Münîb (1307). *Mecmua-yı Tekâyâ*. İstanbul: Âlim Matbaası.
- Birgören, H. (2017). *Muhammed Fethü'l-Maârif'in Mensur Vahdetnâmesi İnceleme-Tenkittli Metin*. Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Caferov, Y. (2010). Seyyid Ali es-Sâbit er-Rifâi ve Kısve-i Ma'rifî Adlı Risalesi. *Tasavvuf-İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi-Prof. Dr. Mustafa Tahralı'ya Armağan*, 25, 145-195.
- Ceyhan, S. (2016). Ma'rifîyye, *D.İ.A.*, (C. Ek-2, s. 196-198). İstanbul: T.D.V. Yayınları.

- Gül, M. (1999). *Kisve-i Ma'rifi-Seyyid Muhammed bin Sâbit Ali*. Lisans Bitirme Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- İz, M. (1990). *Tasavvuf*. (Ertuğrul Düздаğ, Haz). 4. basım, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kara, M. (2012). Bayburtlu Mahmud Efendi ve Ma'rifi Dergâhı. *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler içinde*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Kara, M. (2014). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. 12. basım, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kılıç, A. (2000). Ege Bölgesine Ait Alevî Bektaşî Esaslı Bilinmeyen Bir Tarikat: Marifilik. *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi*, 23-28 Ekim 2000, Nevşehir.
- Kılıç, A. (2001a). *Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi El Yazmaları Alfabetik Kataloğu I (Türkçe-Arapça-Farsça)*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Kılıç, A. (2001b). Ma'rifi Tarikatı Şeyhi Ferdî Baba ve Aruzla Yazılmış Şiirleri, *İlmi Araştırmalar*, 12, 121-134.
- Kılıç, A. (2008). Manisa Demirci'de Görülen Alevî-Bektaşî Meşrepli Bir Tarikat: Ma'rifilik, *Turkish Studies*, 2(4), 2-36.
- Kılıç, A. (2011). Ma'rifilik Üzerine Notlar, Entekkeliler Sempozyumu, Manisa.
- Muhammed Fethü'l-Maârif (2014). *Dem-i Vahdet* (Haz. Kahraman Özkök). İstanbul: Revak Kitabevi.
- Muslu, R. (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları,
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf (2006a). *Sefîne-i Evliyâ*, C.I, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf (2006b). *Sefîne-i Evliyâ*, C.V, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özkök, K. (2015). *Maârifî Nefesler*. İstanbul: Revak Kitabevi.
- Okumuş, N. (2003). *Manisa Rifaî Dergâhı*. Manisa: Emek Matbaacılık.
- Övüç, E. (2016). 1341 Defterine Göre 1925'te Üsküdar Tekkeleri, *Tasavvuf-İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 38, 55-113.
- Özdamar, M. (1994). *Dersaadet Dergâhları*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınları.
- Seyyid Muhammed Ma'rifi (yazma eser), *Risâle-i Âdâb ve Tarikatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi Efendi Koleksiyonu, No: 391.
- Sürgit, A. (2020). *Seyyid Muhammed Ma'rifi'nin Risâle-i Âdâb ve Tarikatnâme-i Fethü'l-Ma'ârif adlı eseri (Metin-inceleme)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Tanman, M. B. (1990). *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Tanman, M. B. (2003). Mârifî Tekkesi, *D.İ.A.*, (C.28, s. 63). İstanbul: T.D.V. Yayınları.
- Tarkan, N. (1964). *Kartal'da Kurulmuş Bir Tarikat: Marifiye*. İstanbul.
- Yılmaz, Ö. (2015). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yücer, H. M. (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Yücer, H. M. (2013). XIX. Asırda Osmanlılarda Rifailer. *Keşkül*, 28, 22-40.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 349-356.
Geliş Tarihi-Received: 09.08.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 11.09.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1159657

Şeyh Ahmed-i Antakî'nin *Se Zebân'ı* ve Yeni Nüshaları Üzerine

On Sheikh Ahmad-i Antaki's Se Zeban and Its New Copies

İdris ÇETİN*

Öz

Türk edebiyatında üç dilli manzum sözlükler 15. yüzyıldan itibaren görülür. Manzum sözlükler nazım gücünden faydalanılarak kelimelerin kolay ezberlenmesi ve akılda tutulmasını sağlamak amacıyla tercih edilmiştir. Bu tür eserlerde hedef kitlesi genellikle eğitim çağındaki çocuklardır. Bugüne kadar tespit edilebilen üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) manzum sözlüklerin sayısı 18'dir. Bunlardan biri de *Se Zebân'*dır.

Se Zebân Şeyh Ahmed-i Antakî tarafından 1135/1722-1723 yılında yazılmış, üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) manzum bir sözlüktür. Eser mukaddime, 30 kıtalık sözlük kısmı ve hatimeden oluşmaktadır. Sözlük kısmının ilk iki kıtası mastarlara, altıncısı çekimli fiillere (emir, görülen geçmiş zaman ve geniş zaman), geri kalanı (27 kıta) ise isimlere ayrılmıştır. Her bir kıtada belli konularla ilgili kelimeler (organ adları, yiyecek adları, meslek adları, akrabalık terimleri, giyim terimleri, yapı terimleri, tarım aletleri, meyve adları, hayvan adları vb.) bir araya toplanmıştır. Eser bu yönüyle tematik bir sözlüktür.

Bu makalede *Se Zebân* ve üzerinde yapılan çalışmalar hakkında kısaca bilgi verilmiş, eserin altı yeni nüshası tanıtılmıştır. Bu çalışmada tanıtıklarımızla birlikte *Se Zebân'*ın nüsha sayısı on sekize ulaşmıştır. Bu nüshalar arasında müellif nüshasına en yakın nüsha 1162/1749 istinsah tarihi ile Dârü'l-Kütübî'l-Kavmiyye (Mısır Millî Kütüphanesi) Lügat-ı Türkî Talat 23 numarada kayıtlı nüshasıdır. Bu nüsha müellif nüshasından 26 sene sonra istinsah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Manzum sözlükler, sözlük bilimi, üç dilli sözlükler, Şeyh Ahmed-i Antakî, *Se Zebân*.

Abstract

Trilingual versified dictionaries in Turkish literature have been written since the 15th century. The versified dictionaries have been preferred in order to make the words easy to memorize and keep in mind by making use of the power of verse. In such works, the target audience is usually children of educational age. The number of trilingual (Arabic-Persian-Turkish) versified dictionaries that have been identified so far is 18. One of them is *Se Zeban* (*Three Languages*).

Se Zeban written by Sheikh Ahmad-i Antaki in 1135/1722-1723, is a versified trilingual (Arabic-Persian-Turkish) dictionary. It consists of the introduction, the glossary part of 30 strophes and the conclusion part. The first two strophes of the glossary part are reserved for infinitives, the sixth stanza is reserved for verbs (imperative, past tense and present tense),

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum/Türkiye, e-posta: cetin_idris@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3975-5801.

and the remaining 27 strophes are reserved for nouns. In each strophe, words related to certain topics (organ names, food names, profession names, kinship names, clothing terms, construction terms, agricultural implements, fruit names, animals names etc.) are gathered together. In this respect, the work is a thematic dictionary.

In this article, brief information about *Se Zeban* and the studies on it is given, and its six new copies are introduced. With the ones we introduced in this study, the number of copies of *Se Zeban* has reached eighteen. Among these copies, the closest copy to the author's copy is the Dar al-Kutub al-Qawmiya (Egyptian National Library) call number Lughat-i Turki Talat 23 copied in 1162/1749. It was copied 26 years after the author's copy.

Keywords: Versified dictionaries, lexicology, trilingual dictionaries, Sheikh Ahmad-i Antaki, *Se Zeban*.

Giriş

Osmanlılarda dil öğretiminde kullanılan eğitim araçlarından biri de manzum sözlüklerdir. Manzum sözlükler nazım gücünden faydalanılarak kelimelerin kolay ezberlenmesi ve akılda tutulmasını sağlamak amacıyla tercih edilmiştir. Bu tür eserlerde hedef kitlesi genellikle eğitim çağındaki çocuklardır. Amaç ezber yoluyla bu çocuklara hedef dilin kelimelerini öğretmektir.

Türk edebiyatında dillerinden biri Türkçe olan iki dilli manzum sözlüklerin yanında üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) manzum sözlükler de hazırlanmıştır. Bugüne kadar 14'ü yazma 3'ü matbu olmak üzere 17 adet üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) manzum sözlük bilinmekteydi (Öz, 2016, s. 55). Bu sayı yeni bulunan yazma *Tuhfe-i Vâfi* (Efe, 2020, s. 107-128) ile 18'e ulaşmıştır. Bu üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) 18 manzum sözlükten biri de Antakyalı Şeyh Ahmed'in *Se Zebân* adlı sözlüğüdür.

Se Zebân

Se Zebân Antakyalı Şeyh Şeyh Ahmed'in üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) manzum sözlüğüdür. Şeyh Ahmed hakkında bildiklerimiz *Se Zebân*'ın manzum mukaddimesinde anlattıklarından ibarettir.

Buna göre Şeyh Ahmed, Antakyalıdır. Eserini Sultan III. Ahmet'in hükümdarlığı (1703-1730) döneminde 1135/1722-1723 senesinde yazmıştır. Gördüğü bir rüya üzerine yazdığını söylediği *Se Zebân*'ını, dostları kıymeti bilinsin diye İstanbul'a götürüp Sadrazam İbrahim Paşa'ya (Sadrazamlığı: 1718-1730) sunmasını tavsiye etmişlerdir. (*Se Zebân* 46.-58. beyitler).

Şeyh Ahmed sözlüğünü hazırlarken kendinden önce yazılmış sözlüklerden *Lügat-ı Şahidî*, *Lügat-ı İbn-i Ferište*, *Tuhfe-i Fedayî*, *Sübha-i Sıbyân* ve *Tuhfe-i Hüsam*'dan faydalanmıştır. (Ölker ve Duyar, 2013, s. 22).

Se Zebân'ın yazılış amacı Türk çocuklarına Arapça ve Farsça, Arap çocuklarına Farsça ve Türkçe, Fars çocuklarına ise Arapça ve Türkçeyi kolayca öğretmektir. (*Se Zebân* 28.-36. beyitler). Yani imparatorluk topraklarında yaşayan ana dili bu üç dilden biri olan çocukların diğer iki dili de öğrenmelerini sağlamaktır.

Muhtevası

Se Zebân manzum bir mukaddime, otuz kıtalık sözlük kısmı ve hatimeden oluşmaktadır. Sözlük kısmı "bahr" olarak adlandırılan genellikle her biri belli bir konu ile ilgili kelimelerin bir araya toplandığı otuz kıtadan oluşmaktadır. Manzum sözlüklerde daha çok isim kökenli kelimelere yer verilir (Kaplan, 2022, s. 71). *Se Zebân*'da da otuz kıtanın ilk ikisi mastarlara, altıncısı çekimli fiillere (emir, görülen geçmiş zaman ve geniş zaman), diğerleri (27 kıta) ise isimlere ayrılmıştır. Her bir kıtadaki kelimelerin ortak özelliği şöyledir:

1. K (ك) harfiyle biten (-mak'lı) mastarlar. 2. K (ك) harfiyle biten (-mek'li) mastarlar. 3. Allah'ın isimleri. 4. İsm-i fâil (etken sıfat-fiil) örnekleri. 5. İsm-i meful (edilgen sıfat-fiil) örnekleri. 6. Emir kipinin olumlu ve olumsuzu (emir ve nehiy), görülen geçmiş zaman (mazi) ve geniş zaman (muzari) örnekleri. 7. İsm-i ve mekân ve ism-i zaman örnekleri. 8. İnsan organları (organ adları). 9. İbadet ve takva ile ilgili kelimeler. 10. Zıt anlamlı kelimeler. 11. İnsanların vasıfları. 12. Ev eşyası. 13. Yiyecek adları. 14. Gökte bulunanlar ve gökten inenler (yağmur, kar gibi). 15. Meslekler ve aletleri ile ilgili kelimeler. 16. Hükümdarın çevresi ile ilgili kelimeler. 17. Savaş ile ilgili kelimeler. 18. Akrabalık terimleri. 19. Kadınların giysileri ve süs eşyaları. 20. Yapı terimleri (inşaat malzemeleri). 21. Tarım aletleri. 22. Meyve ve ağaç adları. 23. Attarda bulunanlar. 24. Zamirler ve edatlar. 25. Kuşlar. 26. Hayvanlar. 27. Yırtıcı hayvanlar. 28. Kusurlar ve hastalıklar. 29. Toplumda hoş karşılanmayan (münker) şeyler. 30. Çeşitli kelimeler.

Görüldüğü gibi her bir bahirde genellikle belli türden veya bir kavram alanıyla ilgili kelimeler bir araya toplanmıştır. *Se Zebân* bu yönüyle tematik (konu tasnifli) manzum bir sözlüktür.

Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Se Zebân hakkında ilk bilgiyi *Tarih Boyunca Farsça Türkçe Sözlükler* adlı doktora tezinde Yusuf Öz vermiştir. Öz, Konya İl Halk Kütüphanesi F. N. Uzluk 6864 nüshasını esas alarak *Se Zebân*'ı ana hatlarıyla tanıtmıştır (Öz, 1996, s. 329-332; Öz, 2016, s. 224-227).

Se Zebân 2000 yılında Murat Duran ve Ülkü Mihriban Melekoğlu tarafından Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde lisans tezi olarak çalışılmıştır (Ölker ve Duyar, 2013, s. 5).

Se Zebân daha sonra üç kez yayımlanmıştır:

1. Baranoğlu, Şahin, *Şeyh Ahmed-i Antaki: Se-Zebân*, (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Kanyılmaz Matbaası, İzmir 2011, 300 s.+Tıpkıbasım.

Baranoğlu eserin "üçü yurt dışında on nüshasını" (Baranoğlu, 2011, s. 11) tespit etmiş bunlardan A kısaltmasıyla gösterdiği Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 676 numaralı nüshayı esas almış, "metin kuruluşunda diğer nüshaları değerlendirip sadece A'da bulunmayanları yahut bariz farklılıkları dipnotta" belirtmiştir. (Baranoğlu, 2011, s. 59). Baranoğlu çalışmasının sonuna esas aldığı nüshanın renkli tıpkıbasımını eklemiştir. Bu tıpkıbasımda Arapça kelimelerin altına ع, Farsça kelimelerin altına ف ve Türkçe kelimelerin altına ت harfi yazılmıştır. Baranoğlu kurduğu çeviri yazılı metne bunu Arapça kelimeleri kırmızı, Farsça kelimeleri mavi ve Türkçe kelimeleri yeşil renkte yazarak yansıtmıştır.

Baranoğlu'nun esas aldığı A nüshası 820 beyitten oluşmaktadır. (Baranoğlu, 2011, s. 11). Baranoğlu bu nüshayı esas almasının sebebini şöyle açıklamaktadır: Bazı "nüshalarda beyit sayısı fazla olduğu hâlde A'yı esas alışımızın sebebi, A'nın bütün nüshalarla daha çok örtüşmesidir ve istinsah tarihi belirtilenler içinde en son yazılmış olmasıdır." (Baranoğlu, 2011, s. 64).

Bu çalışmada *Se Zebân* metni 64 beyitlik manzum bir giriş, 750 beyitlik sözlük kısmı ve 6 beyitlik hatime bölümü ile toplam 820 beyitten oluşmaktadır.

2. Ölker, Gökhan-Hidayet Duyar, *Şeyh Ahmed-i Antakî: Se-Zebân, Üç Dilli "Arapça-Farsça-Türkçe" Manzum Sözlük*, Palet Yayınları, Konya Eylül 2013, 237 s.

Eserin sekiz nüshası tespit edilmiş bunlardan Konya Koyunoğlu Şehir Müze ve Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümünde 12299 numaradaki kayıtlı nüsha çalışmada esas alınmıştır. Hazırlayanlar bu nüshada eksik olan hatime kısmını [altı beyit] Milli

Kütüphane Yazmalar koleksiyonu Yz. A 8273/1 nüshasından tamamladıklarını belirtmişlerdir (Ölker ve Duyar, 2013, s. 19). Çalışmanın sonuna Koyunoğlu Şehir Müze ve Kütüphanesi Yazma Eserler 12299 nüshasının tıpkıbasımını eklenmiştir.

Bu çalışmada *Se Zebân* metni 64 beyitlik manzum giriş, 748 beyitlik sözlük kısmı ve 6 beyitlik hatime bölümü ile toplam 818 beyitten oluşmaktadır (Ölker ve Duyar, 2013, s. 19).

3. Karşlı, İlyas, *Şeyh Ahmed: Se Zebân, (Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*, STS Kitap Kırtasiye Basın yayın Dağıtım, Rize 2013, 116 s.

Bu çalışmada *Se Zebân*'ın biri hazırlayanın şahsi kitaplığında olmak üzere on bir nüshası tespit edilmiştir. (Karşlı, 2013, s. 11-14). Bu on bir nüshadan Milli Kütüphane Yz. A 8273/1 nüshası esas alınmış Milli Kütüphane MK 06 Hk 541 (M kısaltması ile), Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 676 (K kısaltması ile) ve hazırlayanın şahsi (özel) kitaplığındaki nüsha (Ö kısaltması ile) karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonuna Milli Kütüphane Yz. A 8273/1 nüshasının tıpkıbasımını eklenmiştir.

Bu çalışmada *Se Zebân* metni 64 beyitlik manzum giriş (44 ve 46 sayıları atlandığından giriş bölümü bu çalışmada 66 beyitlik görünmektedir), 759 beyitlik sözlük kısmı ve 10 beyitlik hatime bölümü ile toplam 833 beyitten oluşmaktadır.

Nüshaları

Araştırmacılar tespit ettikleri nüsha sayısı -mükerrerleri bir kez saymak kaydıyla- on ikidir.¹ Bunlardan başka *Se Zebân*'ın üçü yurt dışında üçü de yurt içinde olmak üzere altı nüshası daha vardır:

1. Uppsala University Library St. 180

Kitâb-ı Se-Zebân

Üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) manzum sözlük. 60 vr. 15 satır. Nesih yazı. Telif tarihi 1135/1722-3. İstinsah tarihi 1190/1776-7 (Tornberg, 1849, s. 22, nr. 36).

Başı:

*İdelim hamd ü senâ Allâh'a
Sürelim yüzimizi dergâha*

Sonu:

*Ne denlü hor ise hattım nazarda
Yine ma'dûd olur add eserde*

Bu nüshanın geniş bir tavsifi ve son varağının tıpkıbasımını için bk. Karakoç vd., 2020, s. 160-161, 163 Figure 11.9. Bu tavsifte yazmanın istinsah tarihi gün, ay, yıl olarak verilmiştir: 5 R[ebîülâhîr] 1190/24 Mayıs 1776. Son varakta ayrıca bu yazmanın İstanbul'da 1782 yılında Adolf Fredrik Isturtsenbeker'in mülkiyetine geçtiğine dâir Arap harfli bir temellük kaydı bulunmaktadır (Karakoç vd., 2020, s. 163, figure 11.9).

¹ Bu sayıya *Se zebân*'ın nüshaları arasında sayılan Mısır Milli Kütüphanesi Lugat-ı Türkî Talat 9 numarada kayıtlı *Kâmûs-ı Se Zebân* adlı yazmayı (Baranoğlu 2011: 56, Karşlı 2013: 13) dâhil etmedik. Kütüphanenin matbu kataloğuna göre bu eser hicri 13. asır [miladi 19. yüzyıl] Sultan II. Abdülhamit devri [1876-1909] ulemasından Ebü'l-Mazlûm Cafer-i Tayyâr b. Ahmed-i Sâlim b. Hâfız Bekir Efendi'nin eseridir. 1313 senesi Recep ayının son Cuma günü/10 Ocak 1896 tarihinde tamamlanmıştır. Muhtemelen müellif hattıdır. (FMTO III, s. 219, nr. 3755).

Bu nüshada ferağ kaydı bulunmamaktadır. Nüshanın yukarıda verdiğimiz son beyti Milli Kütüphane Yz. A 8273/1 nüshasında ferağ kaydından sonra (vr. 59a) yer almaktadır.

2. Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Supplément turc 1351

Arapça-Farsça-Osmanlı Türkçesi manzum sözlük. Şeyh Ahmed tarafından 1135/1722-1723 yılında derlenmiştir. Yazar Antakyalı idi, bu risaleyi İstanbul'da derledi.... 21x15.5 cm ölçülerinde 29 varak. Nesih yazı. İstinsah tarihi Şevval 1173/Mayıs 1760 (Blochet, 1933, s. 241).

3. Columbia University Rare Book and Manuscript Library MS Or. 150

Hâzâ kitâbu Se-Zebân

58 vr. 13 satır, 197 x 155 (134 x 92) mm. Nesih yazı. Telif tarihi 1135/1722-3. İstinsah tarihi ve müstensih kayıtlı değildir. Yazmanın başında ve sonunda Kustantin ibn Ludulf'un mührü ve temellük kaydı vardır.

Başı:

*İdelim hamd ü senâ Allâh'a
Sürelim yüzümüzü dergâha*

Sonu:

*Yâ ilâhî rahmet [it] dâ'im ana
Rahmetünle ki beni dahı ana*

Temmetü'l-kitâb

Geniş bir tavsifi için bk. <https://clio.columbia.edu/catalog/13616798> [Erişim tarihi: 13.05.2022].

4. Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi 241/1 (Demirbaş nr. 24425)

Lügat-ı Se-Zebân

Antakyalı Şeyh Ahmed. vr. 1b-25a. 19 satır. 16x21 cm. Nesih yazı. Müstensih Abdullah b. Mustafa. (Ersoy ve Güler 2014: 57-58). Bu nüsha için verilen "1667 istinsah tarihi" (Ersoy, 2019, s. 862, nr. 241) yanlış olmalı. Çünkü *Se-Zebân*'ın telif tarihi 1135/1722-1723'tür. Bu nüsha *Tuhfe-i Şahidî* (27b-51a), *Ferişteoğlu Lügati* (52b-92a), *Lügat-ı Mahmûdiyye* (94a-116b) ve *Şüzûrû'z-Zehebiyye* (127b-149b) ile aynı cilttedir ve mecmuanın ilk eseridir. (Ersoy, 2019, s. 862-863). Mecmuanın ikinci eseri olan *Tuhfe-i Şahidî*'nin istinsah tarihi 1178/1764-5'tir. (Ersoy, 2019, s. 862). Bu da mecmuanın ilk eseri olan *Se-Zebân*'ın en geç bu tarihte istinsah edildiği gösterir.

Başı:

*İdelüm hamd ü senâ Allâh'a
Sürelüm yüzümüzü dergâha*

Sonu:

*İki dil dahı ana göre tamâm
Gayr-ı haşv-ile redîf iy nîk-nâm² (Ersoy ve Güler, 2014, s. 58).*

² Bu beyit İlyas Karşlı yayınında 10 beyitlik hatime kısmının 9. beytidir. Hatime kısmı nüshaların çoğunda 6 beyit iken Karşlı yayınında 10 beyittir. Karşlı hatimenin son 4 beytinin Ö kısaltması ile gösterdiği şahsî kitaplığındaki nüshadan alındığını belirtmiştir (Karşlı, 2013, s. 105, 424. dipnot).

5. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 24290/1*Lügat-ı Se Zebân*

Eş-Şeyh Ahmed el-Antakî. Vr. 1b-34a. 13 satır. 218x163, 173x110 mm. ölçülerinde. Nesih yazı. (Sula, 2014, s. 90, nr. 264). Müstensihi Hüseyin Sadık. İstinsah tarihi 22 Rebiülâhir 1179/8 Ekim 1765.

Başı:

*İdelim hamd ü senâ Allâh'a
Sürelim yüzimizi dergâha*

Sonu:

*Yâ ilâhî rahmet it dâ'im ana
Rahmetünile beni dahu ana*

6. Dr. Emel Esin Kütüphanesi, Yazma Eserler 575*Se Zebân*

Şeyh Ahmed. 14 vr. 11 satır. 186x130 (145x85) mm. Nesih yazı. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil. Sonu eksiktir.

Başı:

*İdelüm hamd ü senâ Allâh'a
Sürelüm yüzimizi dergâha*

Sonu:

*Di zâhid pârsâdur terk-i dünyâ
Dahu perhîz ü takvâdur sakınmak*

[9. bahrin 17.] beytinde kalmaktadır. (Özen, 1995, s. 150).

Böylece *Se Zebân*'ın şu ana kadar tespit edilebilen nüsha sayısı on sekize ulaşmış oluyor. Bu nüshalar aşağıda istinsah tarihlerine göre (istinsah tarihi bilinmeyenler sona bırakılarak alfabetik) sıralanmıştır:

1. Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye (Mısır Millî Kütüphanesi) Lügat-ı Türkî Talat 23. İstinsah tarihi: 1162/1749
2. Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 8273/1. İstinsah tarihi: 1172/1758-9
3. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi (Saraybosna) R-2051/4. İstinsah tarihi: 9 Şevval 1173/25 Mayıs 1760
4. Bibliothèque Nationale (Paris) Supp. Turc 1351. İstinsah tarihi: Şevval 1173/Mayıs 1760
5. Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi 24425/1. İstinsah tarihi: 1178/1764-5
6. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 24290/1. İstinsah tarihi: 22 Rebiülâhir 1179/8 Ekim 1765
7. Uppsala University Library St 180. İstinsah tarihi: 5 Rebiülâhir 1190/24 Mayıs 1776
8. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey 676. İstinsah tarihi: 1194/1780
9. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Beyazıt 6947

10. Columbia University Rare Book and Manuscript Library MS Or. 150
11. Çorum Hasanpaşa Yazma Eser Kütüphanesi 19 Hk 1859/1
12. Çorum Hasanpaşa Yazma Eser Kütüphanesi 19 Hk 1888/1
13. Dr. Emel Esin Kütüphanesi, Yazma Eserler 575
14. İlyas Karslı kitaplığındaki nüsha (şahsî kitaplık)
15. Konya İl Halk Kütüphanesi F. N. Uzluk 6864³
16. Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Şehir Müze ve Kütüphanesi, Yazma Eserler 12299
17. Millî Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 Hk 541
18. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yz. A 460

Sonuç

Se Zebân Anadolu sahasında kaleme alınmış üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) manzum sözlüklerden biridir. III. Ahmet döneminde 1135/1722-1723 tarihinde yazılmıştır. Müellifi Antakyalı Şey Ahmet'tir.

Se Zebân'ın burada tanıttığımız altı nüshasıyla birlikte nüsha sayısı on sekize ulaşmış oluyor. Bu nüshalar arasında müellif nüshasına en yakın nüsha 1162/1749 istinsah tarihi ile Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye (Mısır Millî Kütüphanesi) Lügat-ı Türkî Talat 23 nüshasıdır. Bu nüsha müellif nüshasından 26 sene sonra istinsah edilmiştir.

Kaynakça

- Baranoğlu, Ş. (2011). *Şeyh Ahmed-i Antaki: Se-Zebân, (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Baranoğlu, Ş. (2012). Türkçenin Söz Varlığı ve Se-Zebân. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, 22-24 Aralık 2011 Muğla, (Editör: M. N. Önal). C. I. Ankara: Grafiker Ofset, 851-861.
- Bloch, E. (1933). *Catalogue des manuscrits Turcs*, C. II. Paris: Bibliothèque nationale.
- Efe, Z. (2020). Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Vâfi. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9(21), 107-128.
- Ersoy, E. (2019). Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesinde Bulunan El Yazmalarının Dökümü. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 22, 713-1034.
- Ersoy, E. ve Güler, K. (2014). Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Mesnevîler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya Özel Sayısı, 49-62.
- FMTO (1990). *Fihrisü'l-mahtûtatı't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye el-leti iktenethâ Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye münzü âm 1870 hattâ nihâyeti 1980*, C. III. Kahire.
- <https://clio.columbia.edu/catalog/13616798> [Erişim tarihi: 13.05.2022].
- Kaplan, Y. (2022). Zâhid-i Konev'nin Üç Dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) Manzum Sözlüğü: Tefviyye. *Kültürk, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5, 61-83.

³ "Konya İl Halk Kütüphanesi Nafiz Uzluk Bölümü'nde toplam 448 cilt içinde bulunan 612 adet yazma eser 03.06.2004 tarihinde Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne devredilmiştir." (Şahin 2018: 129).

- Karakoç, B. ve Turan, F. ve Yıldız A. (2020). Ottoman and Chaghatay Manuscripts at Uppsala University Library. *Turcologica Upsaliensia, an illustrated Collection of Essays*, (Edited by Éva Á. Csató, Gunilla Gren-Eklund, Lars Johanson, Birsal Karakoç). Leiden-Boston: Brill, 145-166.
- Karlı, İ. (2013). *Şeyh Ahmed: Se Zebân, (Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*. Rize: STS Kitap Kırtasiye Basın Yayın Dağıtım.
- Ölker, G. ve Duyar, H. (2013). *Şeyh Ahmed-i Antakî: Se-Zebân, Üç Dilli "Arapça-Farsça-Türkçe" Manzum Sözlük*. Konya: Palet Yayınları.
- Öz, Y. (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Öz, Y. (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2. Baskı.
- Özen, M. E. (1995). *Dr. Emel Esin Kütüphanesi Kataloğu (Yazma Eserler)*. İstanbul: TEK-ESİN Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı.
- Sula M. (2014). Yazmalar Açısından Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Buradaki Arap Dili ve Belâğatı Konulu Yazma Eserler. *Nüsha, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14(38), 61-94.
- Şahin, B. (2018). Konya'da Bulunan Feridun Nafiz Uzluk Arşivi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 9, 112-134.
- Tornberg, C. J. (1849). *Codices Arabici, Percici et Turcici Bibliothecæ Regiæ Universitatis Upsaliensis*. Uppsala: Impensis Reg. Universitatis Upsaliensis.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 357-374.
Geliş Tarihi-Received: 03.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1183316

Edebiyat ve Yansı Bağlamında Fuzûlî'nin Su Kasidesi

Fuzuli's Water Ode in the Context of Literature and Reflection

Nur TOPALOĞLU*

Öz

Hüsn- i mutlak olan yüce yaratıcı, zâhirde ve bâtında zerreden küreye yarattığı her varlıkta onlara verdiği çeşitli özellikler sayesinde bilinmek istemiş ve âlemleri yaratmıştır. Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla ezelden ebede tecelli edişi âlemin ve âdemin yaratılışındaki sır, İslâmî estetiğin şekillenmesinde önemli bir unsur olmuştur. Din, kadim zamanlardan beri sanatı şekillendirmiştir. Dolayısıyla ilahî kaynaktan beslenen Müslüman şairin ruh ve anlam dünyasını, hayal gücünün sınırlarını mensubu olduğu inanç sistemi belirlemiştir.

Estetik bağlamında Doğu ile Batı edebiyatında tabiatın ödünçleme noktasında paralellik olsa da özellikle tabiatı ele alışları, onu anlamlandırma ve sembolleştirme bakımından takınılan tavır birbirinden farklı olmuştur. Batı edebiyatında ödünçleme, doğrudan taklit etme şeklinde tasavvuf etkisinde şekillenen İslâmî edebiyatta tabiat daha çok bir müşahede aracı olmuş ve sanatçılar dini hassasiyetleri sebebiyle yansıtmaya yerine soyutlamayı tercih etmiştir. Dinin etkisiyle şekillenen şiir sanatı, kelimeler ve semboller aracılığıyla nesnelere dünyasını yansıtmakla birlikte okuyucusunu tefekkür boyutunda gezdirmiştir.

Bu çalışmada Mimesis kavramının İslâm estetiğindeki algılanışı, Fuzûlî'nin *Su Kasidesi* özelinde incelenmiş, şiirin anlam dünyasında ele alınışı değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda Batı sanatındaki yansıma kuramının, İslâm inancının etkisiyle nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Na't, Fuzûlî, Su Kasidesi, yansı.

Abstract

The almighty creator, who is absolute, wanted to be known thanks to the various features he gave to every being he created, from an atom to a sphere and created the universes. The secret of the creation of the universe and humanity and the manifestation of God with His names and attributes from pre-eternity to post-eternity has been an important element in the shaping of Islamic aesthetics. Religion has shaped art since ancient times. Therefore, the spiritual and meaning world of the Muslim poet, the limits of his imagination, fed by the divine source, that it belongs.

In the context of aesthetics, although there are parallels in Eastern and Western literature especially in terms of their handling of nature, the attitude of explaining and emblemizing it, has been different from each other. Especially in terms of their handling of nature. While calque formation in Western literature is in the form of direct reflection, in Islamic literature, which is shaped under the influence of Sufism, nature has been more of a means of

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum/Türkiye, e-posta: nrtplg@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5320-5980.

observation. Although the art of poetry reflects the world of objects through words and symbols, it has taken the reader in the dimension of contemplation.

In this study, the perception of the concept of mimesis in Islamic aesthetics has been examined in the context of Water Ode of Fuzûlî, the poem in the semantic world has been evaluated. In this direction, how the reflection concept in Western art has been shaped by the effect of the Islamic belief is emphasized.

Keywords: Na't, Fuzûlî, Water Ode, reflection.

Giriş

Su, yaşamın kaynağı olarak kültürümüzde ve edebiyatımızda oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Anâsır-ı erbaa' nın bir unsuru olarak kutsallığı, ilk madde oluşu, bereketi ve doğumu temsil edişi gibi simgesel özellikleri ile eski Türk inanç sisteminde ve kozmogonik anlatılarda su kültü şeklinde görülmüştür. Su inançlarda her biçimin öncülü, her yaratımın desteği (Eliade, 2003, s. 196) iken İslâmî perspektifte yaratma eylemi ulûhiyet makamına ait bir yaratma süreci olarak kabul edilmiştir (Çaycı, 2017, s. 24). Türk medeniyet tarihi incelendiğinde Göktürk Kitabelerindeki su kültürünün; destan, efsane, masallardaki su motifine ve klasik edebiyat ürünlerinde su ile ilgili mazmunlara dönüştürülmesinde bağlı bulunulan inanç sistemi ve geleneğin önemli bir katkısı olmuştur. Türklerin İslâmîyet'i benimsemesiyle birlikte farklı formlarla çeşitli edebi ürünlerde anlatılmaya devam edilmiştir. Divanlarda "âb" ve "mâ" şeklinde de karşımıza çıkan su motifinin, Üzgör'ün yaptığı bir incelemede elli şairin altmış iki gazelinde su redifine yer verildiği ayrıca Şerifi, Fuzûlî ve Dehrî' nin de su redifli kasîdeler yazdığı belirtilmiştir (Üzgör, 2000, s. 241).

Klasik edebiyatta "su" redifli şiirler içerisinde akla ilk gelenlerden biri Fuzûlî'nin (ö. 1556) Hz. Peygamber için yazdığı "su" redifli na'tıdır. Esmâ-i Nebî, Sîret, Mevlid, Mi'racnâme, Mu'cizat-ı Nebî, Hilye, Kırk Hadis gibi türler içerisinde yaygın olan na't yazma geleneğinin ilk örneğine Kutadgu Bilig'de rastlanılmış (Yeniterzi, 2006, s. 436) günümüze kadar birçok şair tarafından da yazılmıştır.

XVI. yüzyılda yazılan ve redifiyle ünlenen Su Kasîdesi, "Kasîde Der- Na't-ı Hazret-i Nebevî" başlığıyla Fuzûlî' nin Türkçe Divânı' nda dördüncü kasîde olarak yer almaktadır. Divanı üzerinde incelemelerde bulunanların başında Abdülkadir Karahan, Ali Nihat Tarlan, Abdülbaki Gölpinarlı, Hamid Araslı, Hasibe Mazıoğlu ve yapılan bu çalışmada eserinden istifade edilen İsmail Parlatır gelmektedir. Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanan *Fuzûlî Divanı Şerhi*, gazellerin beyit beyit şerh edilmesi şeklindedir. Divanın tamamı Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgan Cunbur tarafından neşredilmekle birlikte *Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar* adlı eseriyle Cem Dilçin de alana katkı sağlayan bir diğer isimdir. Şairin hayatı, sanatı, eserleri üzerinde monografik çalışmalar yapanlar arasında bazı şiirlerinin açıklamalarının yer aldığı eseriyle Haluk İpekten de ön plana çıkmaktadır.

Su Kasîdesi üzerinde Metin Akar, İskender Pala ve Adem Çalışkan tarafından şerh çalışmaları yapılmıştır. H. İbrahim Şener ise *Kasîde-i Bürde Kasîde-i Bür'e ve Su Kasîdesi* üzerine karşılaştırmalı bir tahlil hazırlayarak alana katkıda bulunmuştur. Tahir Üzgör tarafından "Klasik Edebiyatımızın Metodolojisi ve Su Kasîdesi'nin İlk Beyti Hakkında Spekülatif Bazı Görüşler", "Su Kasîdesi'nin Metni ve Okunuşuna Dair", "Su Redifli Şiirler ve Fuzûlî'nin Su Kasîdesi'nin Kompozisyonuna Dâir" başlıklı makaleler kaleme alınmıştır. Ayrıca Ahmet Mermer, Hasibe Mazıoğlu da kasîde üzerinde çalışan diğer isimlerdir. Cem Dilçin ise *Fuzûlî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler* adlı eserinde kasîdenin 24. beyitinde yer alan bir kelimenin yanlış okunduğuna dair önemli bir görüş ortaya koymuş, M. Fatih Köksal ve Sadık Yazar 'da konuya dair makaleler kaleme almıştır.

Kasîde üzerine yapılan incelemeler genel olarak ya bir şerh çalışması ya da beyitlerde geçen bazı kelimelerin farklı okunması gerektiği şeklindedir. Yapılan bu çalışmada ise klasik şerh yöntemine uygun olarak önce orijinal beyit verilmiş daha sonra beyitlerin günümüz Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Yansıtma kuramının ilkelerinden hareketle şairin eserinde kullanmış olduğu imgelerin gerçekte olan bağı araştırılmış, su imgesi özelinde tabiatın ödünçlenen nesnelere tabiatüstü hale getirilişi ve şirin anlam dünyası incelenmiştir.

Yansı ve Su Kasîdesi

Sanatın ne olduğu sorusuna Batı'da verilen ilk cevaplar onun daha çok bir yansıma, taklit ve benzetme olduğu yönündedir (Moran, 1999, s. 16; Kolcu, 2008, s. 16). Sanat yüzyıllar boyunca bir yansıma olarak görülmüş ve bu görüş çeşitli anlamlar kazanarak günümüze kadar da geçerliliğini sürdürmüştür (Ayyıldız, Birgören, 2005, s. 14). Üstelik bu yansıtma fikri, yalnız resim gibi görsel sanatları değil; İşıtsel sanatlardan olan edebiyatı, şiiri de kapsamaktadır (Moran, 1999, s. 17).

Sanat felsefesinin en eski ve en tanınmış teorilerinden biri Yansıtma (mimesis) teorisidir (Tunalı, 1998, s. 176). Bu anlayışın temelinde nesnelere dünyası, doğa biçimleri sanat için daima bir model oluşturmuştur (Tunalı, 1998, s. 139). Bu kavramı anlamlandırmak için Antik Yunan döneminde bu görüşün temelini atan düşünürlerin konu hakkındaki yorumlarını incelemek gerekmektedir.

Platon'a (ö. MÖ 348) göre; *"taklidin objesi doğrudan doğruya bizi her yanımızdan saran nesnelere, görünüşler dünyasıdır (Platon, 1958; akt. Tunalı, 1983, s. 81). Yani duyulur dünyadır. Buna göre;*

"Sanatın objesi olan "fenomenler" aslında gerçekliği bulunmayan birtakım kopyalardır; çünkü gerçek olan sadece "idealar" dünyasıdır. Sanatın taklit ettiği şeyler ise, bu ideaların birer benzetmesi, birer kopyasıdır. Sanatın yöneldiği mimetik obje aslında bir kopyadan başka bir şey olmadığına göre sanat eseri, bir gerçeğin, bir özgün varlığın değil ama bir kopyanın kopyası olacaktır." (Platon, 1958; akt. Tunalı, 1983, s. 81). Aristoteles'e (ö. MÖ. 322) göre konuyu çok boyutlu olarak ele almak gerekmektedir. Çünkü taklit yetisi insan için önemlidir. Taklit içtepisi insanlarda doğuştan vardır. Bu özellik insanı yaratılan diğer varlıklardan daha değerli bir konuma getirmektedir (Aristoteles, 1983; akt. Tunalı, 1983, s. 98). Dolayısıyla çevremizde gördüğümüz maddeler karşısında insanî bazı duygular geliştirmekteyiz. Aristoteles şairin, şiir sanatını ortaya koyarken insan tabiatında temellenen taklit içtepisi ve ortaya koyduğu bu ürünler karşısında geliştirdiği duygulara vurgu yapmaktadır. Çünkü şair, tıpkı bir ressam veya diğer herhangi şekil verici bir sanatçı gibi taklit edici bir tasviricidir (Platon, 1958; akt. Tunalı, 1983, s. 98).

Aristo estetiğinin temelini oluşturan *"Taklit insan tabiatı için esastır."* düşüncesinin İslâm dünyasındaki algılanışı iyi ve güzel örneklerden hareketle nasihat almaktır (Ayvazoğlu, 1982, s. 36). Bu anlayışın temelini *"Din nasihattir."* hadisi şekillendirmiştir (Kutlay, 2008, s. 163). Klasik Türk edebiyatının Kur'an, hadis, dini ilimler, peygamber kıssaları ve mucizeleri, tarih ve mitoloji gibi çeşitli kaynaklardan beslendiği görülmektedir. Felsefe, hikmet, astronomi gibi dönemin ilimleri de yine bu alana kaynaklık etmiştir. Klasik edebiyatın felsefi boyutu İslâm bilginleri tarafından şekillendirilmiştir. Yunan felsefesi İslâm dünyasında geniş bir tesir alanına sahip olmuş ancak uygulama alanı bulamamıştır (Döger, 2014, s. 33). Bunun en önemli sebebi Müslüman bir şair, şiirinde Mutlak Hakikat'i aramaktadır. Mutlak Hakikat şiirin ulaşabileceği mücerret ve gizli bir hedeftir (Okay, 2018, s. 187). Batılı bilginlerle etkileşim halinde olan İslâm bilginleri, Aristo'nun mimesis kavramından haberdar olmalarına rağmen kaleme aldıkları eserlerinde farklı bir üslup geliştirdikleri görülmektedir. Batı

düşüncesinde Mimesis, Platon'dan bu yana taklit, yansıtma, kopya etme anlamına gelmektedir (Kolcu, 2008, s. 14). İslâm sanatında ise yansıtma, figüratif yapıdan ziyade dekoratif yönün ön plana çıkarılması (Ayyıldız, Birgören, 2005, s. 40) suretiyle Allah'ın yarattığı güzellikleri kutsayacak şekilde anlamlandırılmıştır. Şiirdeki müşahhas unsurların gerçekte birer remiz olduğu ve bir sır taşıdığı hatırlanmıştır (Okay, 2018, s. 187). Mimesis teorisindeki tabiatı taklit düşüncesinin, İslam bilginlerinin felsefi temelini oluşturduğu çerçevede Müslüman sanatçılar tarafından benimsenmemesinde, biçimden ziyade anlamın ön plana çıkarılmasından kaynaklanmaktadır (Döger, 2014, s. 33). Bu sebeple Müslüman bir şair tevhit inancına ters düşecek her türlü düşünceden sanatını uzak tutmuştur. Bu nedenle sanat da dinin etkisi altında yaratılmış, var olmuş ve kavranmıştır (Erinç, 2013, s. 42).

Batı sanatındaki tabiatı taklit düşüncesine göre, sanat reel dünyayı kopya eder. Dolayısıyla sanata bir taklit veya yansıtma gözüyle bakılabilir (Açıl, 2015, s. 4). İslâm dünyasında icra edilen sanat eserlerinde gelip geçici şeyler taklit edilmemiştir. Rahman Sûresi 26-30. ayetlerde buyurulduğu gibi "Yeryüzünde yaratılan her şey fanîdir. Bâkî olan yalnızca Allah' tır." Kâinata sırf şekil ve kendiliğinden sûret yoktur. O'nun dışındaki her şey geçicidir, mutlaka yok olacaktır (Döger, 2014, s. 34). Bu sebeple Müslüman bir sanatçı kullandığı teşbihlerde okuyucusuna bu gerçeği hatırlatarak kişiyi marifet noktasına taşımaya çalışmış ve çevresinde gördüğü her şeyde Hakk'ın tecelli edişini hatırlatmak istemiştir. Çünkü İslâm estetiğinin dayanak noktası "hüsn" dür. Güzelin ne olduğu, mahiyeti birçok boyutuyla ele alınmıştır. Güzelin kaynağını Allah'ın Cemâl sıfatının yansımada arayış Müslümanlar için hem sanatın hem de sosyal hayatın şekillenmesinde dayanak noktasını oluşturmuştur. Dinin etkisi sanatın muhtevasını belirlemiş ve okuyucusuna her zaman Mutlak Hakikat'i hatırlatmak istemiştir. Klasik şair, asıl mananın Mutlak Hakikat' te gizli olduğunu dolayısıyla yaratılan her varlık gibi vazifesinin zahirle uğraşmak değil manayı keşfetmek olduğunu bilir (Erbay, 2019, s. 26). Böylece tekamüle erişmiş bir idrak ile hem Mutlak Hakikat'i aramış hem de bunu sanatına yansıtmıştır. Yaratan ile yaratılan arasındaki güçlü bağa vurgu yapmak isteyen şair, ortaya koyduğu sanat eserleri aracılığıyla bunu algılanabilir hale getirmek istemiştir. Çünkü "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen yoktur." İsrâ Sûresi 44. ayette bahsi geçtiği şekilde şair yalnızca estetik bir zevk oluşturmak maksadıyla değil, ezelde kendisine bahşedilen şairlik vazifesinin gereğini yerine getirmek ve insanları hakikate davet etmek istemektedir.

İslâmiyet'ten önce Arap, İran ve Türk edebiyatı milli unsurlara sahiptir. Cahiliye döneminde tabiat tasvirleri Arap şiirinde ağırlıklı bir tema olarak yer almış, tasvir başlı başına bir sanat ve maharet dalı haline gelmiştir (Çınar, 2003, s. 226). Bu üç farklı millet, İslâmiyet ile birlikte milli özelliklerine rağmen İslâm medeniyetinin belirlediği "Tevhit" inancı çerçevesinde ortak payda da buluşmuştur (Şener, 1995, s. 6). Bu farklı medeniyetleri birleştirerek sanat ve edebiyatlarına İslâmî bir hüviyet kazandırmıştır. İslâm sanatı, İslâm ilkeleri çerçevesinde din ve sanat iç içe olduğu yükselen bir medeniyetin tezahürü olmuştur. İslâm estetiği, mânâ ile sûretin mükemmel uyumunu sergilemiştir (Koç, 2010, s. 36). Klasik şiir; Arap şiiri üzerine temellenmiş, tasavvufun etkisiyle mecazi anlatımı benimseyen Fars şiirinden de büyük oranda etkilenmiştir (Yazar, 2019, s. 3). Müslüman bir şair de beslendiği asıl kaynağın ayet ve hadisler olması dolayısıyla temsilden uzak durmuş, mücerret kavramlar oluşturarak klasik edebiyatın mazmunlar dünyasını şekillendirmiştir. Mazmunların desteği ile görsel malzeme muhataba iletilmiş, insan zihninde bir imaj oluşturacak zarif bir anlatımla düşünce, his ve hikmet açığa çıkarılmıştır (Erbay, 2019, s. 27). Şiir ile hayal arasındaki bağ İslâm bilginlerine göre sanatçının tahayyül gücünün bir tezahürüdür. Mananın hakikati temsil etmesi sebebiyle şairler de güçlü teşbihler, istiareler ve mecazlarla sanat yeteneğini ortaya

koymuş teşbih- tahyîl arasındaki bağı güçlü tutmuştur. Leaman'a göre sanatçı ne kadar başarılı ise muhayyilenin devreye girmesi de o denli kaçınılmaz olur (Leaman, 2004, s. 131). Bu sebeple genel bir bakışla klasik edebiyatta, özelde ise Fuzûlî'nin şiirlerinde tabiatın temsili görünüşünden ziyade kaynağını ilâhî feyz' den alan soyut manalar oluşturduğu görülmüştür. Somuttan soyuta doğru bir yöneliş tevhit kapısını açan bir bakış açısı geliştirmiştir (Erbay, 2019, s. 43). Böylece şair mecaz ve hakikati birbirinden ayrılmayacak şekilde iç içe katmanlarla yoğunlaştırmıştır. *Fuzûlî' nin Poetikası* adlı eserinde Doğan; "Şairler, sanatlarını 'istidâd-ı fitrat' ile icra eder ve ilâhî bir ikram ile şiirlerini ortaya koyarlar. Yani şair feyzini doğrudan doğruya hüsn-i mutlak olan Allah'tan alır." şeklinde görüşünü belirtmiş, şiir söyleme kabiliyetini Allah'ın bir ihsanı olarak değerlendirmiş ve bunun sanatkâra yaratılıştan verildiğini söylemiştir.

Platon'un mimesis kuramını temellendirdiği "ayna" metaforundan hareketle Batı düşüncesinde sanat, yansıtmadan ibarettir. İslâm düşüncesinde ise tasavvufun etkisiyle tecride dayanır (Kolcu, 2008, s. 17). İslâm estetiğinde sanat hakikati, reel dünyaya ayna tutarak yansıtağını düşünmez. Ona göre kâinat bir remizler âlemdir (Açıl, 2015, s. 5). Şiirde görsel malzemenin yalnızca görünen kısmına odaklanmak eşyanın gerçek mahiyetinin göz ardı edilmesine sebep olabilir. Duyular ve akılla algılanan bilgi hakikati algılamak için yeterli değildir. Bunun için Mutlak Hakikat' in bilgisine erişmek gerekmektedir. Mutlak Hakikat ise ancak kalp gözüyle görülebilir. Tasavvuftan beslenen bir şair ise sanatına bir derinlik kazandırmakla beraber görünenin ardındaki sırra erişmek amacıyla mecazla hakikat arasındaki köprüyü sağlamlaştırmaktadır. 'Yaratılan her şeye yaratandan ötürü hürmet duyan' klasik şairler insanı anlatırken onun varlık sebebi olan Mutlak Hakikat'i sembollerle anlatmıştır (Erbay, 2019, s. 39). Böylece hem kesretten kurtulup vahdete erişebilecek hem de âlemin özüne dolayısıyla kendi özüne erişebilecektir.

Tasavvuf, Fuzûlî' nin şiirlerinde önemli unsurlardan biridir ancak; daha çok arka planda kullanılmıştır. Şairin ilhamı ön planda tutarken estetik ölçüleri içerisinde sanatlı bir üslup oluşturmaya çalışması bunun en önemli sebebidir. Tasavvufu şiirin mana derinliklerinde gizlemiştir. Bu sebeple Fuzûlî önce şair sonra mutasavvıf olarak tanımlanmıştır (İpekten, 1973, s. 26).

Fuzûlî'nin şiirlerinde yaşadığı coğrafyanın eserine olan katkısı şüphesizdir. Bölgede yaşanan kavurucu sıcaklar ve zorlu iklim koşulları şairin sanatını etkilemiştir. İslâmî duyusunun da etkisiyle hem Hz. Peygamber'e olan sevgisini dile getirmiş hem de ayet ve hadislerden yaralanarak kıyamet sahnelerini metaforlaştırmıştır. Şaire göre su hem hayat kaynağıdır hem de ızdırabı dindiren bir damla gözyaşındır. Kasîdenin ilk 15 beyitinin nesib- teşbib bölümü olması dolayısıyla edebiyatımızda genel olarak bahsi geçen mazmunlardan âşık ve mâşuktan bahsedilmiş, âşık ve âşığın halleri tasvir edilmiştir. Lirik üslubu ile âşkın ve ızdırabın şairi olan Fuzûlî' nin bu sahneleri çok çarpıcı bir şekilde ilk 15 beyitte kaleme aldığı görülmektedir. Beyitlerde geçen mazmunların ilk manasıyla düşünüldüğünde her ne kadar beşerî âşk anlatıyormuş gibi görünse de şairin asıl maksadı ilâhî bir sevgiyi, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'e olan muhabbetini su metaforu üzerinden dile getirmektir. Dolayısıyla şiirde kullanılan kelimelerin tasavvufi manalarıyla birlikte düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Su Kasîdesi klasik yapıya uygun yazılmış ancak "tegazzül" bölümüne yer verilmemiştir (Akar, 1994, s. 98). Bölümlerin kasîde içindeki dağılışı: 1-15. beyitler nesib, 16. beyit girizgâh, 17-29. beyitler methiye, 30. beyit fahiye, 31-32. beyitler ise dua bölümü şeklindedir (Çalışkan, 2004, s. 53). Şiirin iklimi ve şairin tahayyülündeilmekilmek örülen kasîde, Hz. Peygamber'e duyulan sevginin ve ondan şefaata dileğinin bir ifadesi olmuştur. Bu bağlamda Su Kasîdesi incelendiğinde:

1. Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su
Kim bu denlü dutuşan odlara kılmaz çâre su

Ey göz, gönlümdeki ateşlere gözyaşından su saçma zira böylesine tutuşmuş ateşlere su çare olmaz.

Fuzûlî âşk ve ızdırab şairidir. İztırabın en önemli göstergesi gözyaşındır. Ancak bu öyle bir yangındır ki hiçbir su bu ateşi söndürmeye yetmez. Hz. Peygamber'e duyduğu sevgi o kadar fazladır ki gözyaşı gönüldeki bu ateşi söndüremez. Platon' un ayna metaforunda olduğu gibi "sanatçının yaptığı iş bir çeşit yansıtmadır." (Kolcu, 2008, s. 20). Tabiatın yansımalarının kopyasını kullanmak yerine Fuzûlî, gerçekliğin kendisinden yararlanarak beyitte maddi alemin esasını oluşturan dört unsurdan ateş ve suyu doğadan ödünçleyerek ateşin yakıcılığı ve suyun ferahlatıcı özelliğini hatırlatarak gönül yangını su ile söndürmenin mümkün olmadığını belirterek ateş ve su arasında tezat sanatından yararlanarak zıtlık bağının gücünden istifade etmiştir.

2. Âb-gündür günbed-i devvâr rengi bilmezem
Yâ muhîr olmuş gözümde günbed-i devvâre su

Şu dönen gökyüzünün rengi su renginde midir? Yoksa gözümde akan yaşlar mı bu dönen kubbeyi kaplamıştır, bilemiyorum.

Âşık ağlamaktan o kadar çok gözyaşı dökmüştür ki yerden göğe her yeri kaplamış taşkın bir sel olmuştur. Gönüldeki taşkınlık her yeri sarmıştır. Mübalağa sanatından yaralanan şair, şekil açısından gözyaşının yuvarlaklığı ile evrenin yuvarlaklığı arasında benzerlik ilgisi kurmuştur. Böylece şair yalnızca hayallerden değil günbed-i devvâr tamlaması ile astronomiden alıntı yaparak dünyanın kâinatın merkezi oluşu ve onun dışındaki varlıklar ve gök kubbenin döndüğü gerçeğinden yararlanmıştır. Sanatsal etkinliğin temelinde *görülür olanı görmek* ve *onu aşmak* gibi iki eğilim bulunmaktadır (Farago, 2006, s. 15). Sanat güzelliğine tabiat güzelliğinin yol göstereceği Yansıma (mimesis) teorisine göre nesnelere dünyası, doğada var olan unsurların biçimleri sanat için bir model oluşturmaktadır (Tunalı, 1998, s. 176). Aristo'ya göre sanatın işlevi dünyadaki varlıkları ve şeyleri taklit etmektir (Farago, 2006, s. 14). Fuzûlî'nin şiirinde inşa etmeye çalıştığı teori temelde mimesis kuramı ile benzerlik gösterse de kuramdan ayrılan noktası şairin günbed-i devvâr terkihiyle hem dış dünyada var olan somut bilgiyi kullanmış olması hem de ruh halindeki dalgalanmayı gösterecek şekilde eşya ve hadislerin ameli sevk ve idare kanunlarından uzaklaşıp, *görülür olanı aşarak müşahhasan mücerrede doğru bir kırılmanın olmasıdır* (Okay, 2018, s. 140).

3. Zevk-ı tığundan aceb yoh olsa gönlüm çäk çäk
Kim mürür ilen bırağur rahneler dîvâre su

Gönlüm kılıç gibi keskin bakışlarının zevkenden parça parça olsa şaşılmaz, zira zamanla su duvarda yarıklar, izler bırakır.

Farsça tığ kelimesi kılıç manasına gelmektedir. Bu beyitte mecazî anlamda kullanılarak güzellerin keskin bakışlarını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Kılıç veya bıçak gibi metallerin oluşturduğu kesiklerin vücutta iz bırakmasına teşbih yapılarak suyun duvarı aşındırarak meydana getirdiği yarıklar gibi âşkın yaralayıcı bakışının da sevenlerin gönüllerini paramparça ettiği, her bakıştan bir yaranın oluştuğu şeklinde bir benzerlik ilgisi kurulmuştur. Ayrıca şair demircilikte kılıca su verilerek keskinliğinin artırılması olayını da hatırlatmak suretiyle kelimenin hem gerçek hem mecazi anlamlarından yararlanmıştır. Yansıma (mimesis) her bilginin temelini oluşturmuştur. İster doğa isterse toplumsal gerçeklik olsun, gerçekliğin temelinde, dış dünyanın objektifliğinin, varlığının insan bilincinden bağımsızlığının onaylanmasında bulmuştur (Tunalı, 1998, s. 177). Doğru

ile batı sanatını kesin bir çizgiyle ayıran ve şairin şiirde yapmak istediği şey sanatını görüntülerin esaretinden kurtararak geleneksel çerçevede görünenin gizli desteğini alarak metafizik yönünü ön plana çıkarmaktır (Farago, 2006, s. 29). Bakışın keskinliği ile kılıcın keskinliği arasında anlam ilgisi kuran şair kültürel öğelerden de beslenmiştir. B. Croce'ye göre insan; sadece kendisine hazır olarak verilen, içinde doğup büyüdüğü bir evren içinde yaşamaz; kendisinin yarattığı bir kültür evreni içinde daha yaşar (Farago, 2006, s. 39).

4. Vehm ilen söyler dil-i mecrüh peykânun sözün
İhtiyât ilen içer her kimde olsa yara su

Yaralı gönül senin ok temrenine benzeyen kirpiğinin sözünü korku ile söyler, zira yarası olan her kişi suyu ihtiyat ile içer.

Farsça peykân kelimesi, okun ucunda bulunan sivri demir olan temrene istiare yapılmış ve kirpik yerine kullanılmıştır. Divan şiirinde sevgilinin kirpikleri de oka benzetilmiştir. Şairin gönlünde yaralar açan bu ok misali kirpikler sayesinde açılan yaralardan doğan acıya rağmen onlardan söz etmek âşığın kalbine ferahlık vermektedir; ancak sevgilinin kirpiklerinin yaralayıcı olması yüzünden tedbirli olmak gerektiği yaralının ihtiyatla su içmesi gibi şairin de o kirpiklerden bahsederken korktuğunu ve tedbirli davrandığını ifade etmektedir.

İlk dört beyit kendi içinde değerlendirildiğinde; şair şiirin kurgusunda tabiatı ateş ve su kavramları üzerinden değerlendirerek âşığın yürek yangınına değinmiş hiçbir suyun bu ateşi söndüremeyeceğini hatırlatmıştır. Hem âşığın sevgiliye kavuşmak için çektiği ızdırap hem de kavuşursa onu diri tutan en önemli sebebi kaybedecek olması dolayısıyla kavuşmak istememesi şeklinde insanın benliğinde var olan ikileme işaret etmiştir. Bununla birlikte ikinci beyitte yaratılışın başlangıcına işaret edercesine kâinatın suyla kaplı oluşuna bir vurgu yapmıştır. Sonraki beyitlerde ise metal ve su arasındaki kültürel unsurlardan yararlanmış. Sanatın görev, doğa biçimlerini, nesnel gerçekliği tanımak, onlar üzerine eğilmek ve onları sanatta, edebiyatta, figüratif sanatlarda yansıtmaktır (Tunalı, 1998, s. 176). Şairin beyitlerde yararlandığı kavramlar âlemi temaşa noktasında insanın en çok karşılaştığı şeylerdendir. Çünkü doğa bilgilerimizin kaynağıdır. Var olmanın en üst anlamlarına onunla ulaşılmıştır (Timuçin, 2013, s. 126).

5. Suya virsün bâğ-bân gül-zârı zahmet çekmesün
Bir gül açılmaz yüzün tek virse min gül-zâre su

Bahçıvan gül bahçesini suya versin zahmet çekmesin, çünkü bin gül bahçesine su verse de yüzün gibi bir gül açılmaz.

Şair sevgiliyi güle benzetmiştir. Divan şiirinde bu mazmun Hz. Peygamber'i temsil manasında da kullanılmıştır. Beyitte ise Fahr-i kâinat olan efendimizi işaret etmektedir. O öyle güzeldir ki hiçbir gül onun kadar güzel olamayacaktır. Şair, dünya bahçesinde bir daha böyle bir gülün açmayacağını, tebliğ vazifesinin sona erdiğini dile getirirken aslında insanlığın son peygamberi oluşunu da anlam katmanları arasına gizlenmiştir. Şair beyitte sadece bir teşbih unsuru olarak gülü kullanmamış, tabiatı taklitten ziyade taşıdığı sembolik ifade aracılığıyla figüratif unsuru doğadan ödünçlemiş olsa da sanatsal güzelliğin doğa güzelliğini yansıtacağı şekilde şiirin temelini oluşturmuştur. Bahsettiği güzelin beşerî oluşundan ziyade şiirin na't oluşunu da okuyucusuna hatırlatırcasına Hz. Peygamber'i ifade etmeye çalışmıştır.

6. Ohşadabilmez gubârını muharrir hattuna
Hâme tek bahmahdan inse gözlerine kara su

Kâtibin, hattatın kâğıda bakmaktan gözlerine kalem gibi kara su da inse yazısını senin ayva tüylerine benzetemez.

Bu beyitte yine güzellik unsuruna vurgu yapılarak hattatların ne kadar uğraşsa da sevgilinin güzelliğini tarif etmede yetersiz kalacaklarını dile getirmektedir. Peygamber Efendimiz'in hem sûret hem sîretini anlatmada kelimelerin yeterli olamayacağını vurgulamak istemiştir; çünkü o yaratılanların en hayırlısıdır ve hiçbir kalem ve hiçbir kelamın onu anlatmaya muvaffak olamayacağını ifade etmiştir. Şair geleneğin belirlediği ölçüde yüzyılların köklü birikimi ve sanat terbiyesiyle hayal gücünü yansıtmaya çalışmıştır (Şentürk, 2006, s. 369). Böylece somuttan soyuta doğru metafizik dünyayı okuyucunun tasavvuruna açmıştır.

7. Ārızun yâdıyla nem-nâk olsa müjgânum n'ola
Zayi olmaz gül temennâsıyla virmek hâre su

Yanağını anmakla kirpiklerim nemlense ne olur, çünkü gül açacağını umarak dikene su vermek boşa gitmez.

Leff ü neşr sanatından yararlanarak yanak ile gül ve kirpik ile diken arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Bahçıvanın gül elde etmek için dikenini de sulaması gibi ben de sana kavuşmak için ağlıyorum diyerek kirpiklerini dikene benzetmiştir. Efendimizin şefaatine erişmek için gözyaşı döktüğünü dile getirmiştir. İslâm bilginleri tabiatı bir tecelligâh olarak düşünmüş bu sebeple İslâm sanatında doğa tasvirlerinden yoğun şekilde yararlanılmıştır. Yansıtmanın temelinde, doğanın güzelliği ile sanat için öykünecek bir model olduğu düşüncesi yatar. Buna göre de sanat, güzel olan doğayı yansıtacak; doğa güzelliği ile sanat güzelliği birbiriyle örtüşecektir (Tunalı, 1998, s. 178). Bu düşünceden hareketle Müslüman şair de tabiat manzaralarından yararlanmıştır. Tabiatın Allah'ın yaratma sıfatından sırlar taşıyor olması sebebiyle metafizik boyut her zaman ön plana çıkarılmıştır. Şairler de tabiatın var olan gerçekliği tek bir mecazi anlamla ele almamış, bu gerçekliği iki ya da daha fazla mecazi anlamda gelecek şekilde yorumlamışlardır (Yazar, 2019, s. 17).

8. Gam günü itme dil-i bîmârdan tîgun dirîğ
Hayırdur virmek karanu gicede bîmâre su

Gam günü hasta gönülden kılıcını esirgeme, çünkü karanlık gecede hastaya su vermek hayırdır.

Şair, gam gününü bir karanlık geceye benzetmiştir. Âşığın gama düştüğü ya da kendini karanlıkta hissettiği zaman sevgilisinin yüzünü göremediği zamandır. Her ne kadar sevgilinin bakışları keskin bir kılıç gibi kesse de yine de bu bakışı arzulamaktadır. Hastaya su vermek onu nasıl rahatlatıyorsa şair de sevgilinin keskin bakışlarıyla gamlı zamanlarında ferahlık bulacağını dile getirmiştir. Ayrıca beyitte gam günü ile kast edilen Kıyamet gününün dehşet verici hallerinden şair Hz. Peygamber'in şefaatine sığınarak kurtulmayı ümit etmiştir.

9. İste peykânın gönül hecrinde şevkum sâkin it
Susuzam bir kez bu sahrâda menüm-çün ara su

Ey gönül, okunun ucundaki temreni ara ondan ayrı olduğum zamanların şevkini sakinleştir. Susuzum bir kez bu çölde benim için su ara.

Okun ucundaki temrenden hareketle kirpiğe vurgu yapılmıştır. Tıpkı kılıçta olduğu gibi temrende su ile şekillendirilmektedir. Çeliğin ısısının en yüksek olduğu noktada üzerine su döküldüğü zaman oluşan hararet ile şair gönlü arasında ilgi kurmuştur. Gönlünün aşk çölünde susuzluktan kavruğunu dile getirmiştir. Çölün

kavurucu sıcağı ile gönlündeki hasret ateşi arasında ilgi kurarak çölde su bulmanın mümkün olmadığı gibi çaresizliğini gidermenin bir yolunu bulamadığını dile getirmiştir.

10. Men lebün müştâkıyam zühhâd kevser tâlibi
Nitekim meste mey içmek hoş gelür hüş-yâre su

Ben dudaklarını arzularım zahitlerse Kevser'in talibidir. Nitekim sarhoş olana şarap, ayık olana su içmek iyi gelir.

Bu beyitte şair maddi ve manevi isteklere dikkat çekmiştir. Akli başında olanlarla vurgulamak istediği aslında dünyevi zevklerden uzak kalarak insanın asıl yurdu olan öte âlemdeki ilâhî nimetlerdir. Bu beyit bize Platon'un idealar âlemini hatırlatmaktadır. Bu dünyanın yalancı zevkleriyle meşgul olanlar gerçek nimetlerin farkına varamamaktadır. Zahitlerin vaat edilen Kevser ile yetindiklerini kendisinin ise ilâhî güzelliğin kaynağını istediğini dile getirmiştir. Şarapla vurgulanan ilâhî âşktir. Şarabın verdiği sarhoşluk gibi ilâhî âşkın sarhoşluğu ile kendinden geçmek istemektedir. Dudak tasavvufta vahdeti temsil etmektedir. Bu sebeple şiirin genel manada tasavvufi boyutu anlaşılmalıdır. Şair her fırsatta ilâhî âşkî dile getirmekte Allah âşkî ve peygamber sevgisini satır aralarında hissettirmektedir.

11. Ravza-i kûyuna her dem durmayup eyler güzâr
Âşık olmuş galibâ ol serv-i hoş-reftâre su

Su, daima sevgilinin semtinin bahçesine doğru akıp gidiyor. Galiba o da o serviye benzeyen nazlı nazlı giden güzele âşık olmuş.

Ravza kelimesi bahçe manasına gelmekle birlikte hem cennet manasında hem de Hz. Peygamber'in istirahatgâhı olan kabrini işaret etmektedir. Kûy kelimesi sokak, köy manasının yanında şiirimizde daha çok sevgilinin bulunduğu veya oturduğu yer manasıyla kullanılmıştır. Peygamber'imizin cennet bahçesi gibi güzel türbesi Ravza-i Mutahhara'yı da akla getirmektedir. Hz. Peygamber'e büyük bir sevgiyle bağlı olan Müslümanların gönüllerinin de suyun kaynağına ulaşmaya çalışması gibi rahmet peygamberine doğru yöneldiklerini işaret etmektedir.

12. Su yolın ol kûydan toprağ olup dutsam gerek
Çün rakibümdür dahi ol kûya koyman vara su

O semtten, o bahçeden toprak alıp suyun yolunu tutsam gerek, zira su rakibimdir o semte varmasına izin vermem.

Âşık, mâşuk, rakîp üçgeninde şair suyu kendisine rakip olarak görmektedir. Suyun, sevgilinin yaşadığı yere erişmesine yani sevgiliye yaklaşmasına izin vermemek için gayret etmektedir. Dolayısıyla her şey âşığın kıskanmasına vesiledir. Toprak olmak ifadesiyle sevgilinin yolunda ölümü bile göze alabileceğini dile getirmiştir.

13. Dest-bûsı ârzûsıyla ger ölürsem dostlar
Kûze eylen toprağum sunun anunla yâre su

Dostlar! Eğer onun elini öpmek arzusuyla ölürsem toprağımdan testi yapın, onunla sevgiliye su sunun. Hiç olmazsa bu sayede onun ellerine ve dudaklarına değsin.

Sevgilinin yolunda toprak olup onun yolunda hakir olmaya razı olan âşık, kavuşma arzusunu derinden istemektedir. Bu uğurda ona kavuşmadan ölürse hiç değilse toprağından yapılan testi ile bu isteğine erişmeyi dilemektedir. Şairin sevgiliye kavuşma arzusu beyitte "s" sesinin baskın bir şekilde duyulması ile ön plana çıkarılmıştır. Suyun hedefine varmak için verdiği sonsuz mücadeleyi şair, kullandığı kelimeler aracılığıyla hissettirerek anlam bağlantılarını kurmuştur. *Yansıtma gündelik yaşamda, bilimde ve sanatta farklılıkları yönünden incelendiğinde daima bilinmesi gereken: Bu üç yansıtma*

biçiminin aynı gerçekliği yansıtmıştır. Bu gerçeklik günlük yaşam gerçekliğidir (Tunalı, 1998, s. 177). Fuzûlî'nin mimesis kuramından ayrıldığı nokta suyun akışını günlük yaşam gerçeğinden alırken onu sembolleştirerek yansıtmının ötesine taşımış olması ve sezgisel yönünü ön plana çıkarmış olmasıdır.

14. Serv ser-keşlûk kılır kumrî niyâzından meger
Dâmenin duta ayağına düşe yalvara su

Meğer servi, kumrunun yakarışından dikbaşlılık ediyor; su servinin eteğini tutup ayağına düşüp yalvarsın.

Şair bu beyiti kumrunun âşkından ızdırab çekmesini, güzel boylu serviye olan sevgisinden ileri gelen bir yalvarma gibi ve servinin rüzgâr estikçe sallanmasını da "Olmaz! Olmaz!" diye başını iki tarafa sallayıp inat etmesi, nazlanması suretinde tasavvur edilmiştir (Onan, 1991, s. 79). Bu beyitte Hz. Peygamber'in ümmetinin kurtuluşu için niyazda bulunmasına işaret edilmektedir. Kıyamet gününün o dehşetli manzarasında ümmetinin affı için dua etmesine işaret olunmaktadır. Bu beyitte şair, manzarayı zihinlerde canlandırırken aynı zamanda okuyucuyu mana boyutunda düşünmeye sevk etmektedir. Çünkü tasavvufta servi ile kumru arasındaki benzerlik Allah ile kulu arasındaki bağı temsil etmekte, kulun her daim günahlarının affı için yakarıştaki bulunmasına işaret etmektedir.

Bu beyit Müslüman bir şairin eserinde bir tabiat manzarasından yararlanırken yalnızca estetik bir zevk oluşturmak gayesini taşımadığını aynı zamanda kişiye kulluk vazifesini de hatırlattığını gözler önüne sermektedir. İslâm dini birçok alanda olduğu gibi kültürel manada da en büyük belirleyicidir. Bu sebeple Batı edebiyatı ile Doğu edebiyatının estetik konusunda en büyük kırılma noktası işte bu düşüncenin tezahürüdür. René Guénon' a göre Batı ile Doğu arasında belirgin bir fark oluşmasında temel sebep; Doğu medeniyetinin hem metafiziksel hem de sosyal içeriği eserlerinde koruyor olmasıdır. Batı edebiyatında metafiziksel boyutun ihmali sonucu dildeki sembolik anlamın kaybedilmiş olması dolayısıyla içerikten ziyade şeklin varlığını korumasına yol açmıştır (Guénon, 2004, s. 80).

15. İçmek ister bülbülün kanın meger bir reng ile
Gül budağının mizâcına gire kurtare su

Meğer bir hileyle bülbülün kanını içmek isteyen gül budağının mizacına girerek su onu (bülbülü) kurtarsın.

Klasik şiirimizde sıkça bahsi geçen gül ile bülbül hikâyesine telmih yapılmıştır. Gülün rengini bülbülün kanından aldığı rivayet edilen hikâyede solgun renkli olan gül budağının dikenini bülbüle saplanmasıyla kırmızı olan rengini elde etmiştir. "Reng" kelimesi hem dilimizde var olan renk kelimesini hem de hile manasını karşılamaktadır. Tevriyeli olarak her iki manayı verecek şekilde kullanılmıştır. Şair, suyu kişileştirerek gülün bu hilesine engel olmak bülbülü malum sondan kurtarmak istemiştir. Su, Peygamber Efendimiz'e teşbih yapılmış; gülün hileleriyle dünya hayatının zevklerine dalan, rengine aldanan insanoglunu düştüğü bu durumdan kurtarmaya çalışmasına benzetilmiştir. Aynı zamanda cahiliye dönemini hatırlatarak Hz. Peygamber'in teşrihi ve insanlığı İslâm'a davetiyle Cahiliye devrinin saadet asrına dönüşümünü de hatırlatmaktadır.

16. Tıynet-i pâkini rüşen kılmış ehl-i âleme
İktidâ kılmış târik-i Ahmed-i Muhtâra su

Su, Hz. Peygamber'in göstermiş olduğu yola uymakla temiz yaratılışını dünya halkına açıkça göstermiştir.

Şair suyun berraklığı ile İslâm'ın insan yaradılışına olan tesirine işaret etmiştir. Cahiliye devrinden Asr-ı saadete erişildiği gibi insanın tüm günahlarına rağmen İslâm'ın nuruyla aydınlanıp, hak yolu seçerek kurtuluşa erebileceğini ifade etmiştir. Bu beyitle birlikte şair açık bir şekilde Hz. Peygamber'i övmeye başlamıştır.

17. Seyyid-i nev-i beşer deryâ-ı dürr-i istifâ
Kim sepüpdür mucizâtı âteş-i eşrâre su

İnsanlığın efendisi, seçilmiş inciler denizi olan Hz. Peygamber'in mucizeleri kötülük sahiplerinin ateşine su serpmiştir.

Hz. Peygamber' in doğduğu gece birçok mucize gerçekleşmiştir. Bu mucizelerden biri de Mecusilerin yüzyıllardan beri yanmakta olan ateşinin sönmesi ve dünyadaki kötülüklerin hak dinin gelmesiyle birlikte sona ermesidir. Çünkü O, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Peygamber'imiz rahmet denizinin incisi olarak tavsif edilmiştir. Berna Moran' a göre gerçekliği yansıtmaya üç şekilde yapılır: Sanatın görüngüyü olduğu gibi yansıttığı düşüncesi, geneli ya da özü yansıttığı düşüncesi ve sanatın ideal olanı yansıttığı düşüncesidir (Moran, 1999, s. 16). Bu beyite kadar şairin, sanatını tabiatı idealleştirerek tasvir ettiği görülmüştür. Tarihsel gelişimde İslâm estetiğinde dinle sanatın ilişkisi belli dengeler korunarak sergilenmiştir. İslâm, sanat için tükenmez bir ilham kaynağı olmuştur (Döger, 2014, s. 36).

Platon'un şairlerin insanları doğrudan uzaklaştırdıklarını düşünmesine rağmen İslâm medeniyeti dairesinde yetişen klasik şairler, ilâhî bilgilerle şiirlerini işlemiş ve seçilen motifleri dinin ahkâmı üzerine belirlemiştir. Şairler, Peygamber Efendimiz 'in "Allah'ın sır hazinesi Arş'ın altındadır ve anahtarı şairlerin diline verilmiştir." (Özger, 2013, s. 317) hükmü doğrultusunda şiirlerini kaleme almıştır. Sanatçı, Platon'un savunduğu formların kopyalarını değil doğrudan doğruya formları yansıtmıştır. Bunun içindir ki bizi asıl gerçeklikle karşı karşıya getirmiştir (Moran, 1999, s. 35). Sanat, dine muhalif olmadığı gibi İslâm'da kendisine muhalif olmayan sanatı desteklemiş; İslâm akîdesinin inancını görsel tebliğiyle her alana taşıyarak bağlılığını sergilemiştir (Döger, 2014, s. 36).

Bu beyitle birlikte Fuzûlî, Hz. Peygamber'i na't geleneğine uygun olarak övmeye başlamış ve Peygamber'imizin mucizelerine telmih yapmıştır.

18. Kılmağ için tâze gül-zâr-ı nübüvvet revnakın
Mu'cizinden eylemiş izhâr seng-i hâre su

Nübüvvet bahçesini canlandırmak, parlaklığını göstermek için mucize gerçekleştirerek çok sert taştan su çıkarmıştır.

Şairin yaşadığı coğrafya birçok peygamberin de yaşadığı ve insanları hak dine davet ettiği yerdir. Dolayısıyla bu toprakları nübüvvet bahçesi olarak tanımlamıştır. Peygamber Efendimiz 'de bu bahçenin en güzel çiçeğidir. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber ile ilgili olarak Ahzâb Sûresi 40. ayette meâlen "Allah'ın Resulü ve peygamberlerinin sonuncusudur." şeklinde buyurulmuştur. Hz. Muhammed (s. a.v) Hâtemü'l enbiyâ olarak gönderilmiş ve Hz. Adem'den itibaren peygamberler halkasının son zinciri olmuştur. İkinci dizide ise Hz. Peygamber'in taştan su çıkarma mucizesine telmih yapılmıştır. Her peygamber, nübüvveti ispat için çeşitli mucizeler göstermiştir. Peygamber Efendimiz' in de taştan su çıkardığı çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan biri sahabelerden Enes (r.a.) tarafından nakledilmiştir. Medine'de bir gün namaz vakti yaklaştığında sahabenin abdest alacağı su kalmamıştır. Çevredekiler içinde az bir miktar su bulunan taş bir tekne getirirler. Hz. Peygamber bu tekne içine elini koyunca parmaklarının arasından suyun fışkırdığı görülür ve etrafındakilerin bu sudan abdest aldığı rivayet edilir (Akdemir, 2020, s. 61). Bir başka mucizede ise Sudâilere ait susuz bir

kuyunun, yaz kış su dolu olması için Peygamber'den dua istemeleri ve Hz. Muhammed'in yedi adet çakıl taşına çeşitli dualar okuduktan sonra bu taşların kuyuya bırakılmasını söylediği; sahabilerin kendilerine söylenen şekilde taşları kuyuya atmasıyla suyun çoğaldığını gördükleri rivayet edilmiştir (Akar, 1994, s. 60). Bu mucizeden hareketle İslâm inancı sanatın hem formuna hem muhtevasına hem de zahiri ve batını boyutuna tesir etmiştir (Döger, 2014, s. 30).

19. Mu'cizi bir bahr-ı bî-pâyân imiş âlemde kim
Yetmiş andan min min âteş-hâne-i küffâre su

Mucizeleri dünyada sonsuz bir denizmiş ki ondan milyonlarca kâfirin ateşhanelerine su ulaşmış ve onların ateşlerini söndürmüştür.

Peygamber'imizin doğumu ile başlayan sayısız mucizeler gerçekleşmiştir. Su ile iman ve rahmet, ateş ile küffar ve günahlar temsil edilmiştir. Rahmet peygamberi olarak insanlığa hak yolu gösterilmiş batıl ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Yine bu beyitte de Hz. Peygamber'in doğduğu gece Mecûsilerin bin yıldır yanmakta olan ve ateşperestlerin tapındıkları bu ateşin sönmesi olayı hatırlatılmıştır (Özkan, 2016, s. 31). Ayrıca Peygamber'in bir başka mucizesi olarak Hz. Ömer döneminde İran'ın fethedileceğini bildiren mucizelere de şair tarafından telmihte bulunulmuştur (Akar, 1994, s. 63).

20. Hayret ilen barmağın dişler kim itse istimâ'
Barmağından virdüğün şiddet günü ensâra su

Hayretinden parmağını ısırır her kim duysa, onun dehşetli günde parmaklarından Ensar'a su verdiği.

Beyitte geçen Peygamber'in parmaklarından su akıtma mucizesi farklı olaylara telmih yapılacak şekilde rivayet edilmiştir. Şiddet günü ile kastedilen *Kur'ân-ı Kerim*'de Tevbe Sûresi 117. ayette geçen *Sâ'atü'l-'usre* (şiddet günü) tabiri yaz sıcaklarına denk gelen Tebük Seferi'ni hatırlatmıştır (Çalışkan, 2004, s. 121). Sefer esnasında ordu çölde susuz kalmıştır. Buldukları su kaynağının kurumuş olduğunu gören sahabe Hz. Peygamber'den yardım istemiştir. Peygamber Efendimiz kendisine su getirilmesini buyurmuştur. Getirilen su ile elini yüzünü yıkamış kalan kısmı su kaynağına dökülmüştür. Kaynaktan suyun geldiğini gören kişiler su içme ve abdest alma ihtiyaçlarını gidermiştir (Akdemir, 2020, s. 66; Akar, 1994, s. 67). Şairin işaret ettiği ve çeşitli hadis kitaplarında da rivayet edilen Peygamber'in parmaklarından su aktığı bir diğer mucize ise Hudeybiye Seferi'dir. Cabir (r.a) sefer günü ashabin çok susadığını ve ellerinde bir kırba (deriden yapılmış su kabı) dolusu sudan başka içeceklerinin bulunmadığını, Peygamber'in bu su kabına elini koyması ile parmaklarından suların aktığını, bin beş yüz kişinin bu sudan içerek susuzluğunu giderdiğini anlatmıştır (Akar, 1994, s. 65; Akdemir, 2020, s. 62). Bu olay karşısında duyan herkesin şaşkınlığını ve hayretini dile getirdiği mucizeye telmih yapılmıştır.

21. Dostı ger zehr-i mâr içse olur âb-ı hayât
Hasmı su içse döner elbette zehr-i mâra su

Eğer O'nun dostu yılan zehri içse ölümsüzlük suyu olur. Düşmanı su içse elbet yılan zehrine döner.

Hz. Peygamber'in âlemi teşrifi ile hak ile batıl birbirinden ayrılmıştır. Hakkın tarafını seçenler için kurtuluş ve kolaylık vardır. Batıl tarafta yer alanlar için zorluğa dönüşecek, dünya nimetleri onlara birer külfet haline gelecektir. Bu beyitte Hz. Ebubekir ve Hz. Peygamber'in hicret sırasında saklandıkları Sevr mağarasında 600 yıl boyunca Peygamber'imizin gelmesini bekleyen yılanın hikayesi hatırlatılmıştır. Hz. Peygamber'e zarar vermesinden endişelendiği için yılanın çıkmasına engel olmak isteyen Hz.

Ebubekir'in bu yılın tarafından sokulması sonucu zehirlenmesi ve Peygamber'imizin onu tedavi etmesi olayına telmih yapılmıştır (Pala, 2021, s. 61). Yine beyitte geçen âb-ı hayât tamlaması ile Hızır ve İlyas Peygamber'in ölümsüzlük suyunu arayışları hatırlatılmıştır (Çalışkan, 2004, s. 123). İslâm literatüründe her sembol bir arketiptir. Arketipler; ayet, hadis ve kültürün bileşkesi olarak şekillenmiştir (Çaycı, 2017, s. 18). Edebiyatımızda bu motif farklı şairlerce işlenmiştir.

Eylemiş her katreden min bahr-ı rahmet mevc-hîz
El sunup urgaç vuzû için gül-i ruhsâre su

Hz. Muhammed (s. a.v) abdest için su alıp yanağının gülüne (yüzüne) sürünce dökülen her damlasından binlerce rahmet denizi dalgalanmıştır.

Peygamber Efendimiz edebiyatımızda güle benzetilmiştir. Gülün üzerindeki su damlacıkları ile abdest suyunun damlaları teşbih edilmiştir. Peygamber'imiz abdest alırken etrafa sıçrayan damlalar Müslümanlar için rahmet denizinden birer parçadır. Şair, "kişi abdest alırken küçük günahlarının affedildiği" hadisine telmihte bulunmuştur (Çalışkan, 2004, s. 125). İnananlar için Allah'ın rahmet kapısının her vesile ile açık olduğunu vurgulamak istemiştir. Şairin bağlı bulunduğu inanç sistemi klasik edebiyatın İslâmî bakış açısıyla harmanlanmasını sağlamış ve kullanılan sembollerin arka planını vahdet anlayışı şekillendirmiştir.

22. Hâk-i pâyine yetem dir ömrlerdür muttasıl
Başını daşdan daşa urup gezer âvâre su

Su, ayağının toprağına ulaşayım diye ömrü boyunca aralıksız bir şekilde başını taştan taşta vurup perişan bir halde gezer.

Ayağın bastığı yer manasında kullanılan hâk-i pây ifadesi mezar manasında da edebiyatımızda kullanılmaktadır. Şiirde hem Peygamber'in dolaştığı yerler hem de türbesi kastedilerek suyun yıllar yılı akmasının sebebi Peygamber'e erişme gayesi olarak gösterilmiştir. Şair aslında bu beyitte su ile kendini özdeşleştirmiştir. Bir su misali yıllarca peygamber sevgisi ve ona erişme duygusuyla perişan halde bir âşık gibi başını taştan taşta çarpması arasında ilgi kurmuştur.

23. Zerre zerre hâk-i dergâhına ister salınur
Dönmez ol dergâhdan ger olsa pâre pâre su

Su, zerre zerre dergâhının toprağına akmak ister. Su eğer bin parça da olsa o dergâhtan asla geri dönmez.

Peygamber sevgisi ile gönlü taşan şair, sevgiliye erişme yolunda her türlü cefaya razı olarak ona ulaşmak için parça parça bile olmaya razı olduğunu dile getirmektedir. Peygamber'in yaratılışı nasıl ki âleme bir rahmet ise suyun da toprağa hayat vermesi gibi şairde bu bereketten nasiplenmek istemektedir. Peygamber sevgisini, ona kavuşma arzusunu suyun durmaksızın akışına benzetmiştir. O'na doğru akan taşkın bir gönülle şair yolundan dönmeyecektir.

24. Zikr-i na'tin virdini dermân bilür ehl-i hatâ
Eyle kim def' -i humâr için içer mey-hâre su

Nasıl ki sarhoşlar baş ağrıların giderilmesi için su içerse günahkârlar da na'tının zikrini, tesbihini derman bilir.

Sarhoşluk halinin sıkıntısını gidermek için su içildiği gibi şair de günahlarının affı için Hz. Peygamber'den yardım umarak, onu zikretmekle kurtuluşa ermeği ümit etmektedir. Şair aynı zamanda kendi yazdığı şiiri de methederek yazdığı na'tun tesbih gibi dilden dile zikredilerek günahların affına vesile olmasını istemektedir.

25. Yâ Habîbu'llâh yâ Hayrû'l beşer müştâkınam
Öyle kim leb-teşneler yanup diler hem-vâre su

Ey Allah'ın Habibi! Ey insanların en hayırlısı! Dudağı susamışlar nasıl yanıp su isterlerse ben de daima bu şekilde seni dilerim.

Şair, bu beyitte Hz. Peygamber'e olan sevgisini dile getirmiştir. Susamış bir insan nasıl suya ihtiyaç duyar ve talep ederse o da aynı şekilde yakınlık dilemektedir. Peygamber'imiz insanların en hayırlısı ve Allah'ın sevgili kuludur. Hz. Peygamber'in sıfatlarını sayarak, bu isimler hürmetine şefaate ermeyi ümit etmektedir.

26. Sensin ol bahr-ı kerâmet kim şeb-i Mi'râcda
Şeb-nem-i feyzün yetürmiş sâbit ü seyyâre su

Sen öyle bir keramet denizisin ki Mi'râç gecesinde feyzinin çiğ tanesi sabit yıldızlara ve gezegenlere su ulaştırmıştır.

Hz. Peygamber'in, Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yapmış olduğu gece yolculuğuna "İsrâ"; Mescid-i Aksâ'dan Sidretü'l- müntehâ'ya yapmış olduğu yolculuğa "Mi'râç" adı verilmektedir (Şener, 1995, s. 89). Hz. Peygamber'in Mir'âç hadisesine dikkat çeken şair, Enbiya Sûresi 107. ayette buyurulduğu üzere "O'nun âlemlere rahmet olarak gönderilişine" vurgu yapmıştır. Feyzinin bereketi ve keramet denizi oluşuyla zerreden küreye her şey O'nun hürmetine yaratılmıştır. O'nun feyzi ve bereketi, Mir'âçtan önce yerdeki varlıklara; Mir'âç sırasında gökyüzündekilere ulaşmıştır (Şener, 1995, s. 88). Ayrıca Mi'râç hadisesinde Peygamber'imiz ümmetinin kurtuluşu için niyazda bulunmuştur. Allah (c.c.) Hz. Peygamber'e makâm-ı mahmûd' u vermiştir. İslâm âlimleri, makâm-ı mahmûd terkininin kıyamet gününde bütün insanlığa yönelik bir şefaate olabileceği kanaatine varmıştır (Üzüm, 2003, s. 413).

27. Çeşme-i hürşidden her dem zülâl-i feyz iner
Hâcet olsa merkadün tecdid iden mi'mâre su

Eğer kabrini yenileyen mimara lazım olursa, güneş çeşmesinden her an tatlı, latif, bereketli bir su iner.

Divan şiirinde sıkça kullanılan güneş birçok yönden ele alınmıştır. İslâm bilginleri "güneş" metaforu ile mutlak güzellik sahibi olan Allah'ı işaret etmişlerdir. Bu beyitte de şair, güneş çeşmesinden her zaman rahmet, bereket indiğinden söz etmektedir. Bereketin kaynağı olan Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerim ve Hadîs-i Şerifler ile insanlığın karanlık dünyasını aydınlatan bir güneştir (Çalışkan, 2004, s. 140). Şair, bu beyitte Saff Sûresi 8. ayette buyurulduğu gibi "Allah nurunu tamamlayacaktır." ayetine telmihte bulunmuştur. Ayrıca Nisâ Sûresi 174. ayette de "Ey İnsanlar! Rabbiniz'den size açık bir delil geldi, size apaçık bir nur, Kuran indirdik." buyurulmaktadır. Bu ayet dolayısıyla yaratılan tüm varlıkların güneş çeşmesinin feyzinden kıyamete kadar nasipleneceğinin delili olarak şair tarafından dile getirilmiştir.

İbn Sînâ, Tanrı'nın güzelliğinin tavsifine ilişkin sembolik hikâyelerinde güneş ve nur gibi benzetmelerden yararlanırken Fârâbî de Evvel'in güzelliğinin idrâkine ilişkin ışık ve güneş metaforuna başvurmuştur (Taşkent, 2009, s. 91). Klasik şiirin temellerini oluşturan İslâm bilginlerinin etkisini Fuzûlî'nin şiirinde de görmek mümkündür. Klasik şiirde hakikat ve mecazın iç içe geçmiş olması dolayısıyla şair, dış dünyada var olan nesnelere ayna tutarak onlara anlam yüklemeye çalışmıştır. Sanatçı doğayı kavramak, ondaki birtakım özelliklerden yararlanarak insanı anlatmak yolunda yoğun bir etkinlik içinde olmuştur (Timuçin, 2013, s. 197). Tabiat ele alınırken insandan bağımsız değil, onunla bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu yansıtma ödüncülen kavramın birebir kopyasını oluşturma şeklinde değil; şiir sanatının metaforik yapısından yararlanarak varlıkların

duyulur gerçekliğinden ziyade Mutlak Hakikat'e ermeyi, görünenin ardındaki birlik sırrına ulaşmayı amaçlamıştır.

28. Bim-i düzah nâr-ı gam salmış dil-i süzânuma
Var ümidüm ebr-i ihsânun sepe ol nâre su

Cehennem korkusu yanmış gönlüme gam ateşi salmış; ancak senin ihsan bulutunun o ateşe su serpeceğine dair umudum vardır.

Çeşitli hadislerden hareketle Kıyamet günü Peygamber Efendimiz' in ümmetine şefaata ederek onları cehennemde yanmaktan kurtaracağını ümit eden şair, günahlarından ötürü cehennem ateşini düşünerek gönlüne dolan korkudan ve Kıyamet gününün dehşet verici hallerinden Peygamber'in şefaatine sığınmaktadır. Zümer Sûresi 53. ayette "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz." şeklinde buyurulduğu üzere şair ümitvâr olmayı öğütlemektedir. Allah'ın rahmetine ve ihsan bulutu olan Hz. Peygamber'in şefaatine sığınmaktadır.

29. Yümn-i na'tünden güher olmuş Fuzûlî sözleri
Ebr-i nisândan dönen tek lü'lü- i şeh-vâre su

Nisan bulutundan düşüp su nasıl şahlara layık inciye dönüşürse Fuzûlî'nin sözleri de senin na'tının uğuruyla inciye dönüşmüştür.

Rivâyete göre nisan yağmurunun bir damlası istiridyenin içinde çok kıymetli bir inciye dönüşür, yılanın ağzına düşerse zehre dönüşür. Nisan yağmuru rahmettir. Şifalı olduğuna inanılır. Şair, nisan yağmurunun rahmete dönüşüp kıymetlenmesi gibi yazmış olduğu na'tın Hz. Peygamber'i övmesi hürmetine sözlerinin değerlendirilmesini, onu övmüş olmanın uğuruyla kıymetlenmesini dilemektedir. Bu beyit kasîdenin fahriye bölümü olarak kabul edilmektedir. Her şair yeteneği ölçüsünde, Hz. Peygamber'i övmüş, onun şefaata ve yardımını ümit etmiştir. Şairin sahip olduğu tefekkür anlayışı şiirindeki anlam katmanlarını zenginleştirmiş, mana derinliğini artırmıştır. Çünkü İslâm sanatı, metafizikle ilgisini kesmeyen mana ile suret arasındaki dengeyi sağlayan estetik bir anlayış ortaya koymuştur (Döğer, 2014, s. 32).

Hâb-ı gafletten olan bîdâr olanda rûz-ı haşr
Eşk-i hasretten tökende dîde-i bîdâra su

Kıyamet günü gaflet uykusundan uyanan göz, hasretten gözyaşları döktüğüm zaman uyanık gözlerime su döksün.

30. Umdüğüm oldur ki rûz-ı haşr mahrûm olmayam
Çeşme-i vaslun vire men teşne-i didâre su (Parlatır, 2014, s. 51- 53)

Umdüğüm odur ki Kıyamet günü mahrum olmayayım, sevgiliye susamış kavuşma çeşmesi bana su versin.

Bu iki beyit kasîdenin dua beyiti olarak birlikte alınmıştır. Şair Kıyamet gününün dehşet verici halini hatırlatarak kimsenin kimseye fayda vermeyeceği, annenin çocuğundan kaçacağı o korkutucu anda rahmet Peygamberi'nin şefaatine ermeyi ümit etmektedir. Susuzluktan kavrulan bir insanın suya kanması ile Peygamber'in sevgisine nail olmuş kişinin mutluluğunu teşbih etmiştir. Kendisi de Peygamber'in şefaata ettiği zümreye dâhil olmayı istemekte ve ebedî saadete erenlerden olmayı dilemektedir. İslâm estetiğinin sınırları içinde sanatını icra eden şair, Mutlak Hakikat'i ararken şiirinde müşahhas terkip ve tecritler oluşturarak idrâki tek bir an içinde eşya ve hadislerin maverasına sıçratabilmelidir (Okay, 2018, s. 142). Şairin mensubu olduğu dinin etkisinde şekillenen estetik anlayışı, geleneksel yapının dayandığı temel noktanın tevhit anlayışı olması dolayısıyla şiirlerinde kullandığı sembollerin zahiri yönünden çok bîatını yönünü

ön plana çıkarmaktadır. Bu bakımdan şairin kullanmış olduğu remizler bitimsizliğe vurgu yapacak şekilde sonsuzluğu işaret etmektedir. İslâmî sanatların neredeyse bütününde vurgulanan sonsuzluk algısı dolayısıyla şairin peygamber sevgisini dile getirirken su imgesini kullanması bu anlayışın bir tezahürüdür.

Sonuç

Fuzûlî'nin *Su Kasîdesi* incelendiğinde gül, bülbül, tığ, gam, bîmâr, leb, Kevser, reng, dürr gibi edebiyatımızda sıkça kullanılan kavramların eserin genel niteliğine uygun olarak işlendiği ve Türk İslâm Edebiyatı'nın sentezi olarak arka planda derin imajlar barındırdığı görülecektir.

Şairin şiirinde su; teşbih, mübalağa, teşhis, telmih gibi edebî sanatlar aracılığıyla çeşitli anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Şairin, kasidede tezat sanatından çokça yararlandığı görülmüştür. Özellikle birkaç beyitte od-su, ateş-su kelimelerini tekrar etmekle birlikte diğer beyitlerde geçen bir- min, sahra- su, şevk- sâkin, kevser- mey, serkeş- niyâz, âb-ı hayât- zehr-i mâr, katre- bahr, şebnem- bahr, sâbit- seyyâr, bîm- ümid, hâb-bîdâr sözcükleriyle aslında yaradılışın temelinde her şeyin zıddıyla kâim oluşunu da okuyucusuna hatırlatarak müşahhasan mücerrede doğru sanatını şekillendirmiştir.

Suyun sembolleştirildiği şiirde kurulan benzerlik ilgileri su kültü anlayışının temelinde; bir medeniyet dairesinde şekillenerek âb-ı hayât tamlaması ile hayat vericilik, akıcılık, saflık gibi bazı temel özellikleri yanında yüklendiği İslâmî imajlar klasik edebiyatın Batı estetiğinin gölgesinden kurtarılarak kendine has bir anlayışla incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Çünkü kullanılan göstergelerin anlamsal boyutları mimesis' te doğadaki formlarından hareketle ödünçleme yapılarak taklitten öteye geçemezken; tabiat Fuzûlî' nin dilinde tevhit inancının belirlediği çizgide metafiziksel boyut ihmal edilmeden seçilen nesnelere estetik dönüşümü tesadüflere yer verilmeyecek şekilde bilinçli olarak inanç eksenli formlara dönüştürülmüştür. Mimesis'te doğa sanatçı için bir model oluştururken, Fuzûlî' de tabiat tecelligâh olarak sırların keşfedildiği mecazi bir dünyaya dönüşmüştür. Şair, duygu ve düşüncelerini belirli ifade kalıpları içinde; ancak kendisinden önce hiç kullanılmamış bir biçimde dile getirmiştir. Tüm bunlar aynı zamanda şairin bilgi birikiminin de göstergesi olmuştur. Bu sebeple şairin, bilinçli bir şekilde mimesis' ten uzak durduğu gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Açıl, B. (2015). Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler. *FSM İlmî Araştırmalar, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (5), 1-28.
- Akar, M. (1994). *Su Kasidesi Şerhi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akdemir, H. (2020). Hz. Peygamber'in Su Unsurunda Tezahür Eden Mucizeleri. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, (10), 57-75.
- Ayvazoğlu, B. (1982). *Aşk Estetiği*. Ankara: Birlik Yayınları.
- Ayyıldız, M.; Birgören, H. (2005). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çalışkan, A. (2004). *Fuzûlî'nin Su Kasîdesi ve Şerhi* (3. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çaycı, A. (2017). *İslâm Mimarisinde Anlam ve Sembol*. Konya: Palet Yayınları.
- Çınar, M. (2003). Üçüncü Abbasî Dönemi Arap Şiirinde Tabiat Tasviri. *Ekev Akademi Dergisi*, 7 (17), 223-236.
- Doğan, M. (1996). Fuzûlî'nin Poetikası. *İlmi Araştırmalar*, (2), 47-72.

- Döger, A. (2014). *İnancın İslam Sanat ve Estetiğine Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş* (Çev. Lale Arslan). İstanbul: Kılbalcı Yayınevi.
- Erbay, N. (2019). *Klasik Türk Şiiri Gazellerinde Şair ve Şiir Karakteri*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Eriñç, M.S. (2013). *Sanat Sosyolojisine Giriş* (2. Baskı). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Farago, F. (2006). *Sanat* (Çev. Özcan Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Guénon, R. (2004). *Doğu Düşüncesini* (Çev. L. Fevzi Topaçoğlu). İstanbul: İz Yayınları.
- İpekten H. (1973). *Fuzûlî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2015). *Sufî ve Sanat*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Koç, T. (2010). İslâm Sanat Geleneği ve Estetik. *Eskiyeini*, (16), 35- 47.
- Kolcu, A.İ. (2008). *Edebiyat Kuramları*. Ankara: Salkım Söğüt Yayınları.
- Kutlay, H.İ. (2008), Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kırk Hadis Kartelası Üzerine Bazı Mülâhazalar. *Hadis Tetkikleri Dergisi*. (VI/2), 159-170.
- Leaman, O. (2004). *İslâm Estetiğine Giriş* (2. Baskı) (Çev. Nuh Yılmaz). İstanbul: Küre Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (1997). *Fuzûlî Üzerine Makaleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Moran, B. (1999). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Okay, M. O. (2018). *Poetika Dersleri* (6.Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Onan, N. H. (1991). *İzahlı Divan Şiiri Ontolojisi*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Özger, M. (2013). İslam Sanatı ve Estetiğinde Hakikat ve Mecaz. *İslâmî İlimler Dergisi*. 8, (8-1), 311- 321.
- Özkan, M. (2016/2). İrhâsâtla İlgili Rivâyetlerin Metin ve Anlam Açısından Değerlendirilmesi. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 23-41.
- Parlatır, İ. (2014). *Fuzûlî- Türkçe Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şener, H.İ. (1995). *Kaside-i Bürde Kaside-i Bür'e ve Su Kasidesi*. İzmir: İrfan Kültür Eğitim Derneği.
- Şentürk, A.A. (2006). *Klasik Şiir Estetiği*. Türk Edebiyatı Tarihi, C.I. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Taşkent, A. (2009). *Farabî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'de Estetik*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Timuçin, A. (2013). *Estetik* (9. Baskı). İstanbul: Bulut Yayınları
- Tunalı, İ. (1983). *Grek Estetiği* (3. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunalı, İ. (1998). *Estetik* (5. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Üzgör, T. (2000). Su Redifli Şiirler ve Fuzûlî'nin Su Kasidesi'nin Kompozisyonuna Dair. *İlmî Araştırmalar*. (9), 239-248.
- Üzüm, İ. (2003). Makâm-ı Mahmûd. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 27, s. 413-414). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Yazar, S. (2019). Anlamın Peşinde: Su Kasidesi'nin 24. Beytindeki 'Yaygın Yanlış' Üzerine. *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, 5(11), 1-24.
- Yeniterzi, E. (2006). Na't. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, s. 436-437). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 375-382.
Geliş Tarihi-Received: 30.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 26.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1212708

Sezai Karakoç Şiirinin Bilgi/Hikmet Yörüngesi

The Trajectory Of Knowledge/Wisdom Of Sezai Karakoc's Poetry

Adem POLAT*

Öz

Türk şiirinin tarihsel seyri dikkate alındığında Tanzimat fermanı ve onun getirdiği yenilikler milat alınabilir. Türk modernleşme teşebbüsünün 17. yüzyıla dayandığını düşündüğümüzde askerî, ekonomik, iktisadî yeniliklerin yanında 19. yüzyılda kültürel ve hukukî yeniliklerin eklenmesi, edebiyatımızı da yeni bir medeniyet dairesinin yörüngesi almıştır. Medeniyet sahasında kendi normları üzerine form kurabilme yetisi kaybolmuş, Batı'nın teori ve ideolojilerini referans alarak form geliştirebilme çabaları kendini göstermiştir. İslâmî kaynakları referans alan medeniyet olgusu yoktur artık. Bundan böyle İslâmî perspektifler üzerine kurulu bir medeniyet tasavvuru ve onun izdüşümündeki edebiyat formu yerine, Batı'ya ait kültürel kodların benimsendiği bir edebiyat söz modeli konusudur. Tanzimat'tan başlayarak Cumhuriyet dönemi ve dahi Tek Parti iktidarına kadar yükselerek devam eden Türk modernleşmesi, edebiyat bağlamında da etkisini güçlü şekilde hissettirmiştir. Batı'ya ait olguların taklidi düzeyde kalması, haliyle modernleşme krizini beraberinde getirdiği gibi Sezai Karakoç gibi şairler ölçüsünde kendi medeniyet dinamiklerine yeniden dönüş gayreti başlamıştır. Bu bağlamda kaleme alınan makalede Sezai Karakoç'un yeni medeniyet tasavvurunun poetikası üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sezai Karakoç, İslâm, Batı, Requiem.

Abstract

When the historical course of Turkish poetry is taken into consideration, the Tanzimat edict and the innovations brought by it can be taken as milat. The 17th Turkish modernization initiative. when we think that it dates back to the 19th century, in addition to military, economic and economic innovations. with the addition of cultural and legal innovations in the century, our literature has also taken the orbit of a new circle of civilization. The ability to establish a form based on its own norms has been lost in the field of civilization, and efforts to develop a form by referring to the theories and ideologies of the West have shown themselves. There is no longer a civilization phenomenon that references Islamic sources. From now on, instead of a concept of civilization based on Islamic perspectives and the literary form projected by it, there is a literary model in which the cultural codes belonging to the West are adopted. Starting from the Tanzimat, the Turkish modernization, which continued until the Republican period and even the Single-Party government, has made its impact strongly felt in the context of literature. The fact that the facts belonging to the West remained at the imitation level, as a matter of fact, brought the modernization crisis with it, and an effort to return to their own civilization dynamics began to the extent of poets such as Sezai Karakoç. In this context, the article will focus on the poetics of Sezai Karakoç's new civilization concept.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram ve Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, e-posta: a.polat1981otmail.com, ORCID: 0000-0002-0710-0421.

Keywords: Sezai Karakoç, Islam, West, Requiem.

Giriş

Sezai Karakoç düşüncesinin ve sanatının çağa en mülhem tarafı, Türk şiirindeki kapladığı yerin kendi gerçekliğinden hareket ederek evrensel insan hakikatini arayıcı bir şiir örneğini vermesidir. İnsan felsefesinin modern çağda yegâne keşif olarak adlandırdığı yanılğı, öznenin kutsanması, Karakoç şiirinin ne olmadığına ilişkin en temel hareket noktası olarak böyle bir açıdan karşımıza metafizik düşünceyi koyar. Sadece maddenin lanetli tahakkümünden kendini kurtararak kurmayı deneyen bu şiirsel yükseliş, kökeninde kendi ve Müslüman olarak kalabilen bir insan düşüncesinin kapılarını açar. Sütunlar, eğer maddi bileşenlerle yükselmişse modern zaman kölelerinin tapınakları, eğer özge bir insan ideali ve özüyle yükselmişse ahenkli metafizik bir sesin sossuz yankılanmasıdır.

Karakoç şiirinin belirli dönem ve akım gibi ansiklopedik malumat içine sığmayan özellikleri ve poetik kudret olarak metafizikle olan kenetlenişinin sırrı, kendi iç dinamizmini insan probleminden daha yüksek insanüstülere çekebilme yeteneğinde gizlidir. Çünkü bu şiir, ilk ideal olan ahlâk, değer ve sevgi-merhamet formunu, başlatıcı adamların ardından ritmik bir dalgalanmayla yukarı yükseltebilme; başka bir deyişle dünyevi bilgiyi metafizik eşitleyici dinamiklerle kurgulayabilen bir şiirdir. Düşüncenin yüksek seyri, insan temelli bir yücelik fikrine doğru yola çıkarken; tıpkı koronun Requiem icrasındaki sükûnetin 'Alto'larca hep bir ağızdan kesilmesi gibi insan sesindeki kasvetli yükselişin, meydan okuyuculuğun şiire düşen gölgesi gibi görülebilir. Karakoç şiirinin merhamet içeren bütün imgelerinin maddi âlemden kendini çekişi, işaret ettiği insan tarihinin metafizik vurguları olan Hızır'dan, İbrahim'den Ashâb-ı Kefh'ten, Yunus'tan veya Meryem'den kasvetli bir Confutatis'e çarpmamak ve dahi bir öfkeye ya da kine bulaşmadan şiirin metafizik zırhını giymekten öte başka bir şey değildir.

Karakoç şiirinin öncelikle üzerinde durulması gereken birinci temellendirme amili, metafizik karakterdeki ruh ikliminin çağ ile olan ilişkisidir. Edebiyat düşüncesinin aşırı taksonomik temellendirme gayreti, Karakoç şiirinin özünde saklı ve her an hareket halindeki ilham pratiklerini hem topluma hem de yetiyecek sonraki kuşak sanatkârların yoksun kalabileceği bir illizyonu okuyucunun önüne koymak anlamına gelecektir. Çünkü insanüstüleri düşleyen bu şiirin amaçladığı çıkış, aynı zamanda devirler ve değerlerin ötelige birer pencere açmadaki başarısıdır. Poetik bir mukayeseyi barındıran şairin şu kendi ifadesi;

"Fuzûli ve Nedim arasında, belki garip, fakat büyük bir yakınlık olduğunu görmek için ikisinin divanını arka arkaya okumak yeterlidir. Bu yakınlığı bir biçim yakınlığı, söyleyiş yakınlığı gibi görmek yanlış olur. Bu, daha çok bir ruh yakınlığı, aynı dünyayı iki uçtan solumadan gelen bir yakınlıktır. (...) Bununla şiirde, şairlikte bütün ağırlığı, çağa, çevreye, yaşanan gerçeğe atfetmiş olmuyorum. Anlatmak istediğim, içinde bulunulan uygarlık havası ve onun metafizik ruhudur." (Karakoç, 2014, s. 28-29).

Şiirin üzerinde yükseldiği ruhsal kaynağın medeniyet adına ortak algının devirlere özgü ontolojik sınırlılıktan çok; devirler ve değerler ötesi oluşunu vurgular. Karakoç'un işaret ettiği 'aynı dünya', ortak düşünce örgüsünü metafizik algı üzerine inşâ eden Müslüman insanının medeniyet adına aynı olan tercihindeki temerküzün, beslendiği ruh kökenini işaret edip basit bir kitabî edebiyat malzemesi olmaktan; tarihlerden ve tasniflerden uzağa götürür. Rimbaud ve Eliot'tan iki manzumeyle bu metafizik ruh iklimini tersine okuyan Karakoç'un şu ifadesi; *"Rimbaud'nun Sarhoş Gemi'si, denizin sonsuz çalkantılarında kaybolmasa doğru 'o ülke'ye gidecektir. Eliot'un Çorak Ülke'sinin zıddı olan o ülkeye. Bu, son zamanlarında camiyi dilinden düşürmemesinden ve son sözünün kelimesi*

kelimesine ‘Allah kerim!’ oluşundan belli değil mi?’ (Karakoç, 2014, s. 28) söz konusu temerküzün çağlar ötesi metafizik erekli sanat arayışını ve aynı dünyanın aynı sözlerle ve aynı kelimelerle insanüstülüğe ilerlerken; şiir kurucu özneyi hasbi, şiirin nesnesini ise madde dışılığa iten aynılığın poetik karakterini verir. Bu durum iki şekilde değerlendirilebilir. Birincisi Karakoç şiiri, gördüğü dünyayı nihai menzil itibariyle antropomorfikleştirmez. İnsandan kalkışırken ve insana dönerken metafizik bağ kesintisiz işler. İkincisi ise Karakoç şiiri korku, kötülük ve öfke içermez. İnsanüstülere ilişkin metafizik arayıcılığını, batılı bir diyalektik kurgulamaksızın anlatır. Şiir sanatı için bu durum, temiz ve benzersiz bir içerikle yani hesaplaşmayan ve yargılamayan bir şiir anlayışı önümüze koyar.

Öncelikle Karakoç şiiri eski ve yeni dünya arasında metafizik tükenişi probleme dönüştüren bir şiirdir. Poetikasındaki kadim sembol alanı, sorularını insan eliyle kaybolmaya yüz tutmuş ve tahrip edilmiş bir dünya algısı üzerinden sorar. Metafizik bilgi çekirdeğindeki yöneliş; böyle bir açıdan düşünüldüğünde bilgiyi dünya hadiselerindeki insan ölçütünden çıkarmak yerine insanın üzerinde yaratıldığı yeryüzü olgularını metafizik perspektiften değerlendirmeyi tercih eder. Karakoç şiiri, insana rağmen insanın dayanıksız hislerinin farkında olan niteliğiyle direnir. Eski zaman ve yeni zaman arasında devam eden dünya onun şiirinden süzülürken korkunçlukları, çirkinlikleri kaybeder. Sütunlar hâlâ görkemlidir, antik dünyanın hırsları hâlâ yaşamaktadır, kadim Doğu’nun ihtirasları kaybolmamıştır, Rönesans’ın insansal kibri çağımızda da devam etmektedir; modern insana taşınan her şey, Karakoç şiirinde metafizik bir toparlayıcılıkla adeta masumiyet ve merhametle diriltilmeye çalışılır.

“Çocuğu olmayan kadınlar yarasına

Birebir bir merhemdir

Yıkılmış bir dünyayla

Kana boyanmış bir geçmiş zamanla

Yapılan dünya arasında

Acımasız mimarların

Ulu inşaat sesleri arasında

Değişen ne var” (Karakoç, 2011, s. 367).

Elbette insan tarihinin yığınla tecrübe ettiği her türlü ontolojik duygu durumunun bir anda poetik biçim üzerinden icra edilen ihtarlar kulak kesilmesi düşünülemez. Fakat Karakoç, ötesi adına insan doğasının kabul edilebilir düzeyi için soyut konuşur. Bu bir epistemolojik sorun değil; hâl sorunudur. İnsan doğasının çözümsüzlükleri ve itilafları arasından geçip gelen şiir, vazifesini metafizik temelli bilgiden çok yaşayıştan alır. Eski kalıntılar, ilahi buyruğun Peygamber kıssaları ve vahyin değer ve ahlâk hatırlatan epizotları, Karakoç şiirinin metafizik vurgu ve sembol alanlarını doğrudan beslerken somut şekli dışarıda bırakır. Bu bırakış, Meryem’i, Hızır’ı, Musa’yı veya Allah adına bilgi nesnesi ile temas eden ve ululayan sembol şahsiyeti, insansallaştırmadan; başka bir değişle şekli, yönergeyi, yazıtı yeryüzü yaratılmışlığı içinden algılar. Denilebilir ki Karakoç, Doğu rüyasını insanlık adına görürken şiiriyetin hikemi yolculuğunu maddi ve görsel bir gösterge emperyalizminden kaçırmaya çalışan şairdir. Şekil, evrensel değeri daha aşağıda bulgulayan insanlık için modern dünyanın görüntüden ibaret gösterge ve söz varlığının saplandığı yer olarak Karakoç şiirinin metafizik kodlarla çözdüğü ve ontolojik değer sahasına yaklaştırmadığı bir algılama biçimidir. Bu bağlamda söz konusu metafizik şiir anlayışının uygun örneklerinden biri olan ‘Meryem’ sembolü, Karakoç şiirinin insanüstülük perspektifinde Allah’ın vahiy aracılığıyla temas kurduğu insanlıktan

bir parça, merhamet, masumiyet ve ahlâkın medeniyet merkezli temsilidir. Aşağıdaki ‘Meryem’ ifadelerine bakıldığında;

“Akşam kente bir Meryem gibi girer
Bir çocuk kutsal bir çocuk doğurur gibi”

(...)

“Ben bir şarkı, ben bir tüyüm;
Ben Meryemin yanağındaki tüyüm

(...)

Ben bir azizin hasreti
Ben Meryemin yanağındaki tüyüm”

(...)

Bir meçhul Meryem mermerden değil ama kutlu
Gözlerine bakarsanız erirsiniz kar gibi

(...)

Görür gibi uyur konuşur gibi susar güler gibi ağlar” (Karakoç, 2011, s. 27, 87, 132).

Meryem’in çocuk ve anne olduğu masumiyet içinde değişmediğini ‘bir çocuğun kutsal bir çocuğu’ doğurması ifadesi ve Meryem’in yanağındaki tüy ifadesi de onun hem anne hem çocuk olduğunu işaret ederek sorunsallaştırmaya çalıştığımız somutlaştırmanın veya işlev saplantısının poetik anlamda durdurulduğu yeri göstermesi bakımından önemlidir. Söylenbilir ki Meryem yine bir insan olarak ortadadır; fakat işlev olarak adlandırdığımız dünyevî vasıf, bir biçimde İslâm medeniyetinin mahrem sınırlarında yücelik olarak adlandırılacak düzeyini korur. Metafizik açıdan sınırlılık, sadece bir dine ait yasallık değil; bizatihi özge bir ahlâk ve yücelik arayıcılığının zorunlu durumudur. Karakoç bunu sadece Doğu’ya İslâm düşüncesine mahsus bir özellik olarak algılamaz. Göstergenin dayattığı şekli reddeden şairdir. Batı düşüncesinin ve sanatının mistisizm adına göstergeyi aşamayan tarzı, öfkeye, korkuya, şiddete ve dinsel fanatizme çarpmasına karşın; Sezai Karakoç şiiri insan düşüncesinin tarihselci tecrübelerini, iktidar hastalığını, majör eğilimlerini kabullenmez ve somutlaştırma ihtiyacı duymaz.

Yine söz konusu ‘Meryem’ örneğinden hareketle sembolün uygarlık bakımından farklı maddi gösterge alanına sahip olduğunu görürüz. Alman şair Rilke’nin metafizik temelli hissediş çabalarından olan *Requiem Duino Ağıtları*’nda Meryem bahsini açarken yücelik arayışını *Meryem’in Tapınaktaki Temsili* başlığıyla şu mekân tasvirini yapar:

“Kavramak için, o nasıldı o zaman,
Önce kendini bir mahalle çağırmalısın,
Sütunların içine işleyeceği; farkına varmalısın
Orada basamakların; kemerler oradan
Tehlike içinde bir mekânın uçurumunu aşar,
(...)
Duvar, çıkış, açıklık, kubbe-, dene hemen
Önünde duran büyük perdeyi biraz

Kenara çekmeyi iki elinle

Parlamaktadır ora salt ulu nesneyle” (Rilke, 2011, s. 60).

Rilke, Meryem’i anlatacağı soyutlukta tapınağa ait maddi estetiğe bağlanamadan ifadelerini geliştiremez. Sütunlar, kemerler, duvar ve parlayan ulu nesne, Alman şairin kendini hazırladığı Meryem anlatımı için temsilin ön basamağı gibidir. Konkre bir estetik algılama biçimi, bütün hazırlayıcı adımlarını, teolojik bir ikonun ete kemiğe büründürülmesi, bir heykelin tinsel açıdan diriltilmesi çabalarından farksızdır. Rilke şöyle devam eder:

“Her biri, dolu onun kutsal varlığıyla,

Korundu vaftiz anasıyla.

Ah, içindeki Mesih henüz çiçektir,

Ama yaşlı halanın kucağındaki vaftizciyi

Sevinçten hemen hoplamaya başladı.” (Rilke, 2011, s. 53).

Topoğrafik olarak sahneyi göstergeler bütünüyle betimlemeksizin Meryem’e geçemeyen Rilke, bu kez onu, doğan/doğuran bir kadın olarak insansal temelin merkezinde içselleştirir. Devamındaki dinsel sembolizmin evrensel olmaktan çok Meryem bahsinde dini mistisizme hatta fanatizme doğru kayması, evrenselliğin Meryem sembolündeki yitirilmesine iyi bir örnektir. Hâlbuki Karakoç şiirindeki Meryem doğan/doğuran Meryem değil; çocuk ve anne olan Meryem’dir. Bu anlamda Karakoç eşitleyen adamdır. Evrenseli kestirebilmek değer üzerindeki ayrıntı ya da özeli takip etmekten çok umumiyete yüksek bir insanüstü yücelikler silsilesiyle bakabilenlerin ayırabileceği bir şeydir. Karakoç bu eşitlemeyi şiir dilinde şu örneklerle dile getirir:

“Ben kötülöklere iyilik saçarım

Bu ceza olur

İyiliklere iyilik

Kötülere kötölük

Yapacak kadar güçlü ve seraplı olamam”

(...)

“Her dil senin için çağdaş oldu

Ölmüş olan en eski İbranice

Hititlerin ve Himyerilerin dili

Sonra şölen bitip bütün diller çekilince

İçin bir nar gibi kızardı o sessizlikte” (Karakoç, 2011, s. 185).

Bu, mutlak bir eşitleme ve tasavvur hâlidir. Çünkü Karakoç, gösterge rejimini anlamsal hakikat boyutuyla ve maddi bir estetik kaygıyla yapayalnız bırakmaz. Şekil, yönerge ve yazıt görünenlerin gösterge emperyalizmi olarak insanlığa ait konkre düzenleyiciler ve işlev olarak kalıcılardır. Zıtlıkların tahakkümü bu safhayı geçemeyen anlayış için Bilge/Ermiş’in Nietzsche’nin Zerdüş’üne verdiği öğüt yanı ‘Ayılar arasında ayı, kuşlar arasında kuş ol’u ancak ve ancak bu kademeye kadar getirebilmesi; evrensel insanın işte bu gösterge emperyalizmi çerçevesindeki en büyük yenilgisi ve trajedisidir. Karakoç ve şiirinin bu zıtlıklar tahakkümüne ve bu zıtlıklara ahlâkına yani Nietzscheci olan itirazı, onu görünen bir estetik kaygının ötesine bakabilen sanatkar yapar.

Şiir kurucu öznenin hasbiliğine zarar veren ve yücelik algısını geriletken ikinci şey; korku, öfke ve kötülüğün estetik plandan taşarcasına egemenlik alanı tesis etmesidir. Metafizik bir yöneliş biçiminin dünyevi olandan kopuşu, ahengin başka türlü bir ifade şekliyle söze dökülmesi, somutluklar olarak görebileceğimiz insansal temelin bir yerden sonra aradan kaldırılmasını gerektirecektir. Sezai Karakoç poetikasının işte en önemli yanlarından birisi, metafizik söyleyişi uhrevi bir kapasite olarak sözün/kelamın emrine teslim ederken insansal dürtülerin geçişine izin vermeyişidir. Onun şiirinde kötülük probleme dönüşmez. Kin, nefret, hınc veya şiddet, Attar’dan, Mevlânâ’dan, Molla Câmi’den, Yûnus’tan gelen o verili sezgi alanıyla bilgiyi üst bir hakikate taşıırken daha yüksek bir sevgi fikrinde eritilir. Dünyevileştirme daha aşağı bir kümede yer alırken Karakoç, insan tarihinin ahlâk ve adalet dışılığına tenezzül etmeden yüksek hislerle yücelik katmanındaki metafizik kaynağa doğru konuşur.

Böyle bir bağlamda düşünüldüğünde modern şiirin kurucularından sayılabilecek Fransız şair Paul Valéry’nin Karakoç’un alıntılanmasıyla ‘ilk mısra Tanrı vergisi sonrası çalışma’ ifadesi ve yine Valéry ve Mallarmé için ‘Tanrı’nın eşyaya koyduğu ve her türlü sesle kamufle ettiği müziğe bir sezgi hâlinde işaret ediliyor oluşu’ (Karakoç, 2014, s. 14-15) söz konusu ettiğimiz yücelik yolculuğunun başlangıç adımları için yine Doğu hikmet arayıcılığı ve Batı mistisizmi için metafizik bir kapasite problemine kapı aralar. Yine Valéry yazınsal süreçler için şöyle bir kanaatte bulunur:

“İnsan birçok metni birçok açıdan inceleyebilir zira metinler müteselsilen fonetiğin, semantiğin, sözdiziminin, mantığın, retorik, filolojinin, hatta ölçübilimin, vezinin ve etimolojinin tahakkümü altına girer.” (Valéry, 2020, s. 82).

Batı retorikinin kavrayabilme taksonomisi için olmazsa olmazı ifade eden Valéry, tahakkümü bu yaklaşımların bölücü yanını işaret etmesi bakımından önemlidir. Zira Karakoç şiirinin üst hakikate taşıyıcı söz varlığı, Valéry’nin yaklaştığı ama adını koyamadığı şeyi bize Karakoç’un şu dizeleriyle tevafuk eder:

“Her kelime gönlünde kan kırmızı bir şafak

Kafiye olmak için yaratılmış bülbülle” (Karakoç, 2011, s. 435).

Dolayısıyla Oscar Wilde’nin bülbülü veya Goethe’nin *Doğu Batı Divanı*’nda yer verdiği bölüm ‘Bulbuls Nachtlied/Bülbülün gece şarkısı’ (Goethe, 2009, s. 291), mistisizm arayışını Doğu’da bir hikmet arayışı olarak görmekten çok bir imaj tecrübesine dönüştüren Batı arayıcılarının; ‘Bülbül’ü bu hikmet taşıyıcılığı adına; Sa’di Şîrâzî, Bahâî, Gazi Giray, Fûzûlî ve Rifâî’de anılan haliyle temellük etmelerinin imkânsızlığı, Doğu ve Batı poetikalarının terkip imkânsızlığı kadar sarihtir. Bu durumu ulaşılması gereken bir menzil olarak çok iyi algılayan Valéry şu ifadeleri kullanır:

“Şiir bir dil sanatıdır; kelimelerin hususi bileşimleri, diğer bileşimlerin oluşturamadığı bir duyguya vesile olabilir, biz de buna ‘şairene’ deriz. Bu ne tür bir duygudur?” (Valéry, 2020, s. 74).

Anlaşılan Valéry’nin metafizik olarak muğlaklık noktasında sorduğu soru, Batı retorikinin mistisizm adına duraksadığı ve tam netleştiremediği bir bilgi kaynağına doğrudan işaret eder cinstedir. Çünkü Valéry’nin haçın Aziz John’u olarak nitelediği Hıristiyan sima ile Ortaçağ metaforu olarak algılanabilecek ‘Ruhun Karanlık Gecesi’ yani ‘Karanlık Gece’ deyişine büyülenircesine şapka çıkarması gerçeği, Valéry’nin Karanlık Gece’de yaşamak ve orada varlık sürdürüebilmek için sıradan bilgiye hiçbir şey teslim etmemek gerekir, onu mecazi ve entelektüel berraklıktan korumak gerekir (Valéry, 2020, s. 279) kanaatini zorunlu hâle getirecektir. İşte Valéry’nin Batı retorikine adına en mistik selamlaşım şekli olan ‘Karanlık Gece’ onun poetik bağlamda tartıştığı ve belirli bir yere

kadar taşıyabildiği mistisizminin saplanıp kaldığı Requiem olarak görülebilir. Son bir örneğinin Goethe'nin *Faust*'ta göreceğimiz kötülük probleminin bu müzikal Requiem'de bu kez bir Katedralde tamamen insan kokusundan arınamayışın verdiği ontolojik kötülük fikrinin adeta metafiziğin duvarına çarptığı hissine kapılırız.

“Kötü Ruh

Yakalıyor sesi Tanrı'nın gazabı!

Çalıyor kıyamet borusu!

Titriyor mezarlar!

Ve senin de yüreğın

Küllerin sessizliğı içinden

Azap alevlerine doğru

Canlanıyor yeniden,

Sarsılıyor!” (Goethe, 2011, s. 199).

Batı retoriğı adına en üst insansal temele ulaşan şiir, burada Requiem/Confutatis'ine yükselmiştir. Devamındaki tarihselci korku nesnelere, insandan sıyrılmadığı gibi Karakoç şiiri bağlamında sorunsallaştırmaya çalıştığımız insanüstülere gidış yolunu ise evrensel olarak kapatmıştır. Korku, şiddet ve dinsel fanatizm içermeyen 'doğum' Rilke'nin Meryem ve Venüs'ün doğumunda mahremi ihlâl etmeden ve insansal kötülüğü diyalektik olarak savunmadan Karakoç'ta bir müjdeye dönüşür:

“İlkin horozların gözüne göründün

Dünyayı haber verdiler ötelere

Baban yeni dönmüştü eve ıraklardan

Birden aydınlandı annenin yüzü

Ve bir bahar günü doğdun sen” (Karakoç, 2011, s. 523).

Çünkü bu, Karakoç şiirinin ahengi ve şarkısıdır. Koro, insan yaratılmışlığının nihai hedefleriyle donanmış olarak kötülüğü sevgiyle ontolojik yer değiştirmeye tabi tutarak ilhamını ötelere estetik kaideler üzerine inşa etmiştir. Şiirin ulaşabileceğı menzıl, sadece müzikal bir ses efektiyle aşamayacağı gibi mananın telkin ettiği kitabî buyurtuların şeklin, yönergenin ve yazıtların tek başına göğüsleyebileceğı bir yük de değildir.

Sonuç

Sonuç olarak Sezai Karakoç şiiri, modern dünyanın diyalektik değerleri ve kalıpları arasına sıkışmış çağa ilhamdır. Onun gözünden kültürel alan, siyasal alan ve ahlâk, tahrip edilmiş bir mazi içinden çıkıp gelen sesle dirilişi gözler. Şiiri, sadece metafizik birer bilgi malumatı olarak algılanmamalıdır. İslâm inanışının en özel ahlâk ve adalet pratikleri, Karakoç'ta ölçüsünü bulmaya çalışır. Bir Peygamber hikâyesi, bir Ayet-i Kerime; Karakoç'un dilinde âdete dirilişin muhkem temellerini tesis eden insanüstüler olarak o metafizik şarkının ilahi kaynağına bir yolculuktur.

Kaynakça

Goethe, J.W. (2009). *Doğu Batı Divanı*, (çev. Senail Özkan), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Goethe, J.W. (2011). *Faust*, (çev. İclal Cankorel) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Karakoç, S. (2011). *Gün Doğmadan*. İstanbul: Diriliş Yayınları.

- Karakoç, S. (2014). *Edebiyat Yazıları I Medeniyetin Rüyası Rüyanın Medeniyeti Şiir*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Rilke, R. M. (2011). *Requiem Duino Ağıtları*. (çev. Yüksel Pazarkaya). İstanbul: Cem Yayınları.
- Valéry, P. (2020). *Şiir Sanatı*. (çev. Ahmet Ölmez). İstanbul: Ketebe Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 383-402.
Geliş Tarihi-Received: 08.12.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 22.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1216510

**Reşat Nuri Güntekin'in Gezi Yazıları Ekseninde
Anadolu'da Yol ve Yolculuk**

Road and Journey in Anatolia on the Axis of Reşat Nuri Güntekin's Travel Writings

Büşra SÜRĞİT*

Öz

Reşat Nuri Güntekin (1889-1956) Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önde gelen yazarlarından biridir. Güntekin Maarif müfettişliği sırasında Anadolu'ya sık sık seyahat etmiştir. Bu sayede Anadolu coğrafyasını yakından tanımış, Anadolu insanıyla iç içe olmuştur. Güçlü bir gözlemci olan yazar burada edindiği izlenimleri gezi yazılarına yansıtmıştır. Güntekin *Anadolu Notları* adıyla kitaplaştırdığı bu yazılarda Anadolu'yu ve Anadolu insanını çeşitli yönleriyle ele almıştır. Anadolu'yu toplumsal, kültürel ve ekonomik gerçekliği içinde anlatmıştır. Burada yaşayan insanların sorunlarına eğilmiştir. Gördüklerini yeni bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Sanatçı *Anadolu Notları*'nda Anadolu'nun yollarına, ulaşım ve konaklama imkânlarına dair görüş ve yaklaşımlarını da dile getirmiştir. Bu bağlamda şehirlerarası yollardan tren, otaray, otobüs, kamyon gibi ulaşım araçlarına, otel ve pansiyon gibi konaklama tesislerinden yolculuk sırasında yaşanan hastalığın zorluklarına kadar pek çok meseleyi eleştirel bir bakış açısıyla irdelemiştir. Bir başka ifadeyle yazar, gezi yazılarında yolun ve yolculuğun meşakkatini de söz konusu etmiştir. Bu çalışma, Güntekin'in, Anadolu'da yolculuk etme imkânlarını nasıl gördüğünü ve gezi yazılarına nasıl yansıttığını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reşat Nuri Güntekin, gezi yazısı, Anadolu Notları, yol, yolculuk.

Abstract

Reşat Nuri Güntekin (1889-1956) is one of the leading writers of Turkish literature in the Republican period. Güntekin traveled frequently to Anatolia during his time as an inspector of education. In this way, he got to know the Anatolian geography closely and became intertwined with the Anatolian people. The author, who is a strong observer, reflected the impressions he gained here in his travel writings. Güntekin dealt with Anatolia and the Anatolian people from various aspects in these articles, which he later published in a book called *Anadolu Notları*. He described Anatolia in its social, cultural and economic reality. He dealt with the problems of the people who lived here. He interpreted what he saw from a new perspective. In his *Anadolu Notları*, the artist also expressed his views and approaches to the roads of Anatolia, transportation and accommodation opportunities. In this context, he critically examined many issues from intercity roads to transportation vehicles such as trains, buses, trucks, accommodation facilities such as hotels and hostels, and the difficulties of the illness experienced during the journey. In other words, the author also mentioned the

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, e-posta: busra.surgit@iuc.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1182-4411.

hardships of the road and the journey in his travel writings. This study aims to determine how Güntekin saw the opportunities to travel in Anatolia and how he reflected them in his travel writings.

Keywords: Reşat Nuri Güntekin, travel writings, Anadolu Notları, road, journey.

Giriş: Gezi Yazısı Türüne Genel Bir Bakış

En genel ve yerleşik tanımıyla gezi yazısı, “dar veya geniş bir coğrafyada seyyahın gezip gördüğü yerler hakkındaki izlenimlerini anlattığı eserdir” (Asiltürk, 2009, s. 912). Gezi yazısı, insanoğlunun yaşadığı yerlerin dışına çıkma, bu yerlerden ötelere gezip görme gereksiniminin bir ürünüdür (Özdemir, 1983, s. 176).

Gezi yazısının ortaya çıkabilmesi için her şeyden önce bir seyahat mecburiyeti vardır. Gezi yazısı bu seyahat esnasındaki yolculuk izlenimlerine yer verse de asıl önemli olan, gidilen farklı bir mekâna ait gözlem ve tespitlerdir. Bu yerlerin özellikleri, doğal güzellikleri, insanların yaşayış biçimleri, sosyal ve kültürel yapı, tarihi doku, coğrafi yapı, arkeolojik veriler, gelenek-görenekler, her türlü farklılık ve ortak görülen konu gezi yazısında anlatılabilmektedir (Dinç Kurt, 2008, s. 40-41).

Gezi yazısı tek bir biçime sığdırılamayacak kadar çeşitliliğe sahip bir edebiyat türüdür. Gezginin gezi süresince kaleme aldığı günlükler, gezi notları, hatıralar, kronikler, mektuplar ve sair yazılı metinlerin hepsi gezi edebiyatının kendine özgü türleridir (Soydaş, 2016, s. 708). Gezi yazısı, öteki edebiyat türlerine de katkı sağlamaktadır. Seyahat bir kavram olarak da aksiyon olarak da çeşitli eserlerde kendine yer bulmaktadır (Asiltürk, 2009, s. 913). Bir bakıma edebiyat ile yolculuk birbirini beslemektedir. Zamanla roman türünün doğuşuna hizmet edecek olan yolculuk hikâyeleri ile “yol”un edebi türlerde bir izlek ya da motif olarak kullanıldığı görülmektedir (Yusoğlu, 2008, s. 9).

Sadece gezen için değil oturan için de gezi yazıları oldukça önemlidir. Gezenlerin eserlerini okumak oturan için ciddi bir ihtiyaçtır (Nurdağ, 2011, s. 178). Gezginlerin bıraktıkları eserler sayesinde okur, yabancı olduğu coğrafyalara ilişkin bilgiler edinebildiği gibi içinde yaşasa bile özelliklerinin farkında olmadığı yurt köşelerini tanıma şansını elde etmektedir. Gezi eserlerinde ülkelerin ve toplumların yaşama biçimlerini, geleneklerini ve kültürlerini ilgi çekici yönleriyle bulmak mümkündür. Buradaki ilginçliğin nedeni, gezi yazarlarının daha çok, kendi ülkelerinde bulunmayan yönlere odaklanmalarıdır (Asiltürk, 2009, s. 913).

Gezi yazıları Türk edebiyatında genellikle ayrı bir tür olarak kabul görmemiş, anı veya günlük türü içinde sayılmıştır. Halbuki gezi yazıları kendilerine ait özellikleri olan, pek çok yönden anı veya günlükten ayrı tutulması gereken bir yazı türüdür. Her şeyden önce gezi yazılarında merkeze alınanlar, anı veya günlüklerdekinden farklıdır. Bu farklılığı sağlayan en önemli iki etken, aksiyon ve coğrafyadır (Asiltürk, 2000, s. 203). Gezi eserlerinde yazarların gerek kendi ülkeleri içinde gerekse yabancı ülkelerde yaptıkları gezilerin izlenimleri bir araya getirilmektedir. Anı türünde kaleme alınmış eserlerin coğrafi sınırının ise bu kadar geniş olması beklenmemektedir. Gezi kitaplarında yalnızca gezilip görülen yerlerin coğrafya ve iklim özellikleri değil aynı zamanda insanları, uygarlık eserleri, eğlence şekilleri, ulaşım ve iletişim konuları da söz konusu edilmektedir (Asiltürk, 2009, s. 912).

Yasemin Dinç Kurt'un da altını çizdiği gibi gezi türü, diğer edebi türlerin hepsinden daha kapsamlıdır. Gezilen yerlere ait detaylı tasvirler, coğrafya, tarih, siyaset, ekonomi, hukuk, arkeoloji, sanat tarihi, güzel sanatlar ve edebiyat gibi pek çok konuda verilen bilgi çok geniş bir bakış açısını ve bilgi birikimini gerektirmektedir. Diğer edebi eserlerden farklı olarak gezi eseri, sunduğu malzeme ile değişik ülkeleri, insanları,

kültürleri ve pek çok şeyi karşılaştırma fırsatı vermektedir. Gezi türü eser, hem seyahat edenin yeni ülkeler tanınmasına hem de kendi ülkesini tanıtmaya vesile olmaktadır (Dinç Kurt, 2008, s. 46).

M. Kayahan Özgül edebi bir değeri bulsun ya da bulunmasın, bütün gezi metinlerinin edebiyatın alanına girip oradan bazı türlerle bütünleştiğini, böylelikle bir “melez güzel oluşturduğunu” kaydetmektedir (Özgül, 2011, s. 11).

Gezi yazılarının sadece coğrafi özelliklerin sergilendiği bir gezi rehberinden ibaret olmadığını belirten Necip Tosun bu türden söz edildiğinde analiz, tespit ve yorumların yer aldığı, bir üslubun sergilendiği yazıların anlaşılması gerektiğini dile getirmektedir. Bu anlamda gezi yazıları, sosyoloji, coğrafya, tarih ve edebiyat disiplinlerinin birleşimiyle nitelikli bir düzeye erişmektedir (Tosun, 2011, s. 186).

Gezi yazılarının bilgi kaynağı niteliği taşıyıp taşımadığı konusunda farklı görüşler ortaya konulmaktadır. Seyfeddin Duman gezi yazılarını “yazıldıkları dönemi gösteren aynalar” olarak değerlendirmektedir. Bu yönleriyle tarihi, coğrafi ve siyasi birer belge olarak görülebileceklerini ifade etmektedir. Duman’a göre gezi yazıları, geçmiş toplumların yaşamlarını çok yönlü bir şekilde muhafaza eden korunaklı ambarlardır (Duman, 2011, s. 157). Bu konuda daha ihtiyatlı bir tutum sergileyen Baki Asiltürk gezi yazılarını içerikleri bakımından, çok güvenilir olmamakla birlikte tarih, coğrafya ve sosyoloji bilimlerini destekleyen belgeler olarak kabul etmektedir. Asiltürk’e göre gezi yazıları, bu kültür alanlarına ilişkin yardımcı kaynak olmalarının yanı sıra edebiyat tarihine de katkı sağlamaktadır (Asiltürk, 2009, s. 912). Türün en önemli malzemesinin yazarın ziyaret ettiği coğrafyadaki olay, bilgi ve anlayış farklılığı gibi değişiklikler olduğunu aktaran Menderes Coşkun, bu durumun gezi yazarını kimi zaman abartıya, hatta yalana ve uydurmaya sevk ettiği uyarısında bulunmaktadır. Nitekim Batı’da yapılan araştırmalar, bazı meşhur seyahatnamelerin varlıklarını kısmen veya tamamen yazarlarının kütüphanesinde bulunan kitaplardan elde ettikleri muhayyile ve ifade gücüne borçlu olduklarını ortaya çıkarmıştır (Coşkun, 2009, s. 13). Şaban Sağlık bu meseleyi değerlendirirken gezi yazısı ile yazarın bakış açısı arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmektedir. Buna göre gezi yazılarında gezen kişinin bakış açısı geniş yer tutmaktadır. Burada yazarın nelere ilgi duyduğu, neleri merak ettiği, neleri sevdiği gibi soruların cevabı yer almaktadır. Bakış açısının öznellik içerdiğine vurgu yapan Sağlık gezi yazılarında anlatılanların, gezilen yerlerin bütün özelliklerini yansıtmayı yansıtmadığının tartışmaya açık bir husus olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan Sağlık’ın “*Acaba gezgin gezip gördüğü yerleri bir kamera gibi mi kaydetti, yoksa kendi bakış açısına göre bir seçme ve ayıklama mı yaptı?*” (Sağlık, 2011, s. 243-244) şeklindeki sorusu oldukça düşündürücüdür. Yine Sağlık’ın yaklaşımına göre bu soru, gezi yazılarının olguyu yansıtmayı yansıtmaması açısından tartışılmalıdır. Bu noktadan bakıldığında gezi yazılarının bilgi değerinin yarım ve ayıklanmışlık problemi ile birlikte düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gezi, zaman kavramıyla sınırlıdır. Eskiden gezilip görülen ve beğenilmeyen bir yer zamanla gelişip kalkınabilmektedir. Bahsi geçen yer zamanla gezi yazısında anlatıldığından farklı bir görünüme sahip olabilmektedir. Gezi yazılarının bilgi kaynağı oluşuna bu durumlar hesaba katılarak bakılmalıdır (Sağlık, 2011, s. 244).

Köksal Alver “Tebdil-i Mekân: Seyahatin Anlamı Üzerine” başlıklı yazısında seyahati “bir yol kat etme hâli” olarak nitelemektedir. Seyahat; yollardan geçmek, yollarda konaklamak, duraklamak ve yeniden yola revan olmakla mümkündür. Bu ise gezgine karşılaştırma ve gözlem yapma imkânı sunmaktadır. Seyahat kişinin başkalarıyla, başka mekânlarla, başka insanlık durumlarıyla iletişime geçmesini, onlarla haberleşmesini sağlamaktadır. Farklı yaşama tarzları seyyahın ilgisini çekmektedir. Kişi seyahatte başkasıyla yüzleşmektedir, ona bakmaktadır, onu deneyimlemektedir. Kendisi ile başkası

arasında karşılaştırma yapmaktadır (Alver, 2011, s. 74-75). Edebi eserin merkezine seyahatin alınması, insan faktörünü ön plana çıkarmaktadır. Kişi varlığını yeniden hissetmeye ve kendini nesnel biçimde fark etmeye yönelmektedir. Bu sebeple gezginlerin seyahatleri ve izlenimleri dünyayı anlamlandırma adına oldukça önemlidir (Yılmaz, 2013, s. 135).

Salih Nurdağ'a göre esas olan bu gezilerin sonucunda ortaya çıkan birikimin nasıl zuhur ettiği. Herkes az ya da çok gezmektedir; fakat herkes gezdiği yeri yazmamaktadır. Her seyahate çıkanın notları gezi yazısı olma niteliği taşımamaktadır. Nurdağ'ın deyişiyle "Bir kamera gibi ya da bir belgesel havasındaki gezi yazıları daha çok kamu tarafından verilen bir iş neticesinde tutulan raporlara benzemektedir." (2011, s. 178). O halde gezi yazısını sanatın dışında tutmak mümkün değildir. Gezi yazısı yazmak, sanatçı duyarlılığı isteyen bir uğraştır.

Daha önce vurgulandığı gibi gezi yazısı kaleme alan kişinin ilgi çekici unsurları merak uyandırıcı bir şekilde betimlemesi önem taşımaktadır. Bu ise herkesin kolaylıkla başarabileceği bir şey değildir. Emin Özdemir'in tespitine göre her şeyden önce "görmesini bilmek" lazımdır: "Gerçekte kolayca ulaşılabilecek bir nitelik değildir bu da. Önce görmesini bilmek, sıradan şeyleri değil, insanoğlu için ilginç olan şeyleri görmesini bilmek gerekir. Her zaman göregeldiği, çevresinde bulunduğu şeylere neden ilgi duysun okur? Bu gerçeği gördüğü içindir ki Ahmet Hâşim, geziyi bugünkü söyleyişle olağanüstülükler avı' olarak tanımlar, olağan şeylerin insanoğlunun ilgisini çekmeyeceğine değinir." (1983, s. 176). Gezginlerin eserleriyle edebiyat dünyasına büyük bir zenginlik kattığına inanan Emel Kefeli de "Edebiyatçıların imajlar âlemi bu seyyahların izlenimleri ile zenginleşir. Bu seyahatlerin kültürlü, gözlem yapmayı bilen, baktığını iyi gören, ziyaret ettiği ülkenin dilini bilen kişiler tarafından yapılması ise tabii ki önemli bir avantajdır." (2000, s. 178) diyerek Özdemir'in görüşünü onaylamaktadır.

Gezi yazarı sadece coğrafyada değil kelimelerde de bir gezinti yapmak zorundadır. Bunun en güzel örneği aynı bölgeleri gezmiş ve anlatmış olan yazarların ürünlerinde görülmektedir (Nurdağ, 2011, s. 178). Necip Tosun özellikle bir dil ve üslup geliştirebilmiş gezi yazılarının daha kalıcı olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir: "Bir başka deyişle gezi yazıları sadece gezip görülen yerlerin anlatılması değildir, önemli dikkatlerin, keşiflerin bir biçimle, üslupla yazıya geçirilmesidir." (2011, s. 186).

Gezi yazıları kendine özgü bazı retorik özelliklere sahiptir. Öncelikle bilinen şeylere değil okura ilginç gelebilecek ayrıntılara etkileyici bir dille yer verilmektedir. Gezi yazarları, gözlem ve izlenimlerini betimleyici bir üslupla kaleme almaktadır. Bazı yazarlar olay ve olguları olduğu gibi aktarırken bazıları mektup, günlük, röportaj gibi türlere ait tekniklerle yazma yöntemini tercih etmektedir (Sağlık, 2011, s. 243).

Gezi yazıları sadece gezilip görülen yerlerin insan ve mekân odaklı anlatıldığı metinler değildir. Gezginler çoğunlukla dolaştıkları coğrafyanın özelliklerini, o toplumun kültürel, ekonomik ve sosyal hayatını anlatırken çeşitli imgeler aracılığıyla okurlarını etkilemeye, kendi bakış açılarını onlara aşılama çalışmaktadır. Metinlerini örerken gizli ya da açık bir yönlendirme çabasına girmektedir (Gürses, 2012, s. 1270). Seyfeddin Duman'ın ifade ettiğine göre gezi yazıları, onları yazanların dâhil oldukları medeniyetin birer zihni temsildir. Seyahat, medeniyetin gözüdür. Bundan dolayı bazı seyahatnamelere ferasetname gözüyle bakılması mümkündür (2011, s. 156).

Gezi türünün Türk edebiyatındaki serüveni incelendiğinde özellikle Tanzimat'a kadar olan dönemde gezi eserlerinin nicelik açısından doyurucu olduğu söylenememektedir. Tanzimat sonrasında Avrupa'ya açılma paralelinde özellikle Batı coğrafyasına yapılan seyahatlerin sayısı artmıştır (Asiltürk, 2009, s. 991). Cumhuriyet döneminde iç ve dış seyahatlerin sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Memleketi

ve dünyayı daha yakından tanıma isteği, dahası, bunun gerekliliğinin kavranmış olması seyahatlerin artmasını sağlayan önemli etkenlerdendir. Ayrıca yeni kurulan devletin ilkelerinden biri de diğer ülkelerle barış içerisinde yaşamak ve bu arada Avrupa'ya, Batı'ya mümkün olduğunca yaklaşmaktır. Bu düşünce doğrultusunda turistik amaçlarla çeşitli kesimlerden vatandaşların, röportajlar yapmak düşüncesiyle gazeteci ve yazarların, siyasi yakınlaşmalara zemin hazırlamak gayesiyle politikacıların, incelemelerde bulunmak üzere eğitimcilerin, iş bağlantıları kurmak isteğiyle işadamlarının, etkinliklere katılma davetine uyan sanatçıların Avrupa ülkelerine sıkça seyahat ettiği görülmektedir (Asiltürk, 2009, s. 970). Bunun yanı sıra Amerika, özellikle 1960 sonrasında Sovyet Rusya, Çin, Afrika, Hindistan bugün ise dünyanın hemen her köşesi buraları görmeyen yazarlar için ilgi odağı hâline gelmiştir (Dinç Kurt, 2008, s. 63). Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Hâşim, Falih Rıfkı Atay, Samet Ağaoğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Haldun Taner, Yusuf Ziya Ortaç, Hasan Âli Yücel, Burhan Apad, Şevket Rado, Abdi İpekçi, Enis Batur ve Buket Uzuner gezi türünde eser veren yazarların bazılarıdır.

Reşat Nuri Güntekin edebiyat dünyasındaki asıl başarısını romancı olarak sağlamış bir sanatçıdır. O, aynı zamanda gezi edebiyatına katkıda bulunmuş yazarlardan biridir. Güntekin uzun süren memuriyet hayatının büyük bir kısmını lise edebiyat öğretmenliği ile Maarif Müfettişliği yaparak geçirmiştir (Akyüz, 2017, s. 185). Maarif Müfettişi unvanıyla Anadolu'ya sık sık seyahat etmiştir. Anadolu'nun köy ve kasabalarını adım adım dolaşmıştır. Bu seyahatler sırasında edindiği izlenimler, Güntekin'in sonradan *Anadolu Notları* adıyla kitaplaştırdığı gezi yazılarını kaleme almasına vesile olmuştur. 1928-1939 yıllarını içine alan bu notlar, Anadolu'yu gezen ve gözlem kabiliyeti olan bir yazarın gezi izlenimleridir (Aydemir, 2020). Onun bu eserinde romancılığından gelen keskin gözlemleri, küçük olayları zevkle okunacak hâle yükselten tılsımı, dilinin canlılığı ve tabiiğiyle kendine özgü bir çeşniye sahip olduğu görülmektedir (Gökay, 1973, s. 466). İnci Enginün'ün deyişiyle, "Bu kitaptaki nice parça okuyucuyu yeni baştan düşündürcek yeni bakış açıları getirmektedir; Güntekin'in okuyucusu gerçeğin birçok köşeleriyle karşılaş[maktadır]". (2009, s. 280).

Kuşkusuz, yol, geziyi gezi yapan en önemli süreçlerden biridir. Eğiticilik, yolun ve yolculuğun tabiatında vardır. Yol boyunca görülenler bilgi, görgü ve tecrübeyi arttırmaktadır. Kişiliği geliştirmektedir. Bu nedenle varılan yerin yanı sıra izlenen yolun da anlatılması önem taşımaktadır. Gezi yazarının gezi eserine yolun ve yolculuğun meşakkatini yansıtması o eserin niteliğini arttırmaktadır. M. Kayahan Özgül'ün ifadesiyle "Yolu anlatmayan her seyahat metni sakat doğar, yolu yaşamayan her seyyah da sadece turisttir." (2011, s. 12). Reşat Nuri Güntekin'in de gezi yazılarında yolların üzerinde önemle durduğu görülmektedir. O, Anadolu'nun yollarından tren, otaray, otobüs, kamyon gibi ulaşım araçlarına, otel ve pansiyonlardan yolculuk sırasında yaşanan hastalığın sıkıntılarına kadar pek çok meseleyi eleştirel bir bakışla mercek altına almaktadır. Bu makale, Güntekin'in, Anadolu'da yolculuk etme imkânlarını nasıl gördüğünü ve bahsi geçen eserine nasıl yansıttığını tespit etmeyi hedeflemektedir.

Otoray Yolculukları

Otoray; bir ya da birkaç vagonun oluştuğu, kısa mesafeli yolcu taşımaya mahsus motorlu demir yolu aracıdır. 1936 yılında Çekoslovakya'dan ithal edilerek İzmir'e getirilen beş otoray ve sonraki yıllarda eklenenler ile konforlu, hızlı ve gözde ulaşım araçları olmuştur (Yiğit, 2020).

Reşat Nuri Güntekin *Anadolu Notları*'nın birinci cildinde yer alan "Niğde-Kayseri" başlıklı yazısında otorayla Niğde'ye yaklaştığı sırada yanında oturan kişinin uzak bir noktayı işaret ederek "İşte Faruk Nafiz'in hanı!" diye haykırdığını nakletmektedir. Buna göre yazarın yol arkadaşının gösterdiği yapı, Cumhuriyet sonrası Türk şiirinin önemli

adlarından biri olan Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Han Duvarları" (Çamlıbel, 2019, s. 15-19) şiirinde betimlediği handır. Güntekin, işçi ya da esnaf olduğunu tahmin ettiği adamın, Faruk Nafiz'i ve onun "Han Duvarları" şiirini bilmesini şaşkınlıkla karşılamaktadır. Bu yolcu, hayatında ilk kez gördüğü bir yabancı, yani Reşat Nuri'nin bu şiiri, şiirde sözü edilen hanı ve şairini tanımamasını kabul etmemektedir. Yalnızca üç-dört kelimededen oluşan kısacık bir ifadenin maksadının anlaşılmasına yeteceğine inanmaktadır. Güntekin bu örneğin, güzel şiirin gücünü ortaya koyduğunu düşünmektedir. İyi yazılmış bir şiir, koskoca bir hanı, elindeki tapu senedine rağmen asıl sahibinin elinden almakta, Faruk Nafiz'e mal etmektedir (Güntekin, 1999, s. 160).

Reşat Nuri Güntekin; Niğde ile Kayseri arasındaki yolu, yani Faruk Nafiz'in tam üç günde aştığı uzun mesafeyi otoray vasıtasıyla "âdeta uçarak" geçtiğini dile getirmektedir. Hızlı ve konforlu otoray yolculuğu, Güntekin'i "atlıkarıncaya binmiş bir bayram çocuğu" kadar sevindirmiştir. Otobüs devamlı taşla, toprakla mücadele etmektedir. Otoray ise cilalı çelik raylar üzerinde yağ gibi kaymaktadır. Bu araçlar Ulukışla ile Kayseri arasında günde iki sefer gerçekleştirmektedir. Birinci ve ikinci sınıf yolcuları için şoförün arkasında dört maroken koltuk mevcuttur. Camekânla bölünmüş bir kapı ile buradan ayrılan arka tarafta ise yirmi kişilik kanepeler göze çarpmaktadır (Güntekin, 1999, s. 161).

Güntekin yolculuk sırasında akşamın, insanın gayri ihtiyari garipsediği, kendini karanlık düşüncelere bıraktığı bir zaman kesiti olduğuna inanmaktadır. Halkın "akşam garipliği" ifadesiyle anlattığı bu duyguda insan kendisini uçsuz, bucaksız mesafeler arasında kaybolmuş gibi hissetmektedir. Ardında bıraktığı uzağı bir daha görememe, öndeki uzağa yetişememe endişesinin bu durumda payı vardır. Diğer taraftan mesafelere hâkim olmak emniyeti, bu şüphe ve korkuyu ortadan kaldırmakta, insana bu geniş ovalarda kendi mahallesinde, evinin bahçesinde dolaşma duygusunu yaşatmaktadır. Yazarın değerlendirmesine göre otoray gibi icatlar, manzaraları ve hayatı değiştirmekle kalmamaktadır. Aynı zamanda duygularımıza, dünyaya bakış tarzımıza da sirayet etmektedir. Mesafelerin kısa sürede kat edilmesinin büyük bir şans olduğunu vurgulayan Reşat Nuri meselenin bir başka boyutunu da gündeme getirmektedir. Faruk Nafiz "Dönmeyen yolculara ağlayan yaşlı yollar" mısraıyla anlattığı bu yolu vaktiyle bir yaylının şiltesine uzanarak, kendisini tekerleğin sesine kaptırarak kaleme almıştır. Güntekin usta şairin aynı mısraı bir otorayda, bahsi geçen mesafeyi hızla kat ederken yazabilmesini, bu şiirindeki hissiyatı aynı biçimde duyurabilmesini mümkün görmemektedir (Güntekin, 1999, s. 162). Güntekin, modern Türk edebiyatında romantik hüznün ve melankolinin gitgide kaybolmasında bu tarz teknolojik gelişmelerin önemli bir etkisi olduğu tespitinde bulunmaktadır.

Tren Yolculukları

Reşat Nuri Güntekin *Anadolu Notları*'nda tren yolcularının davranış biçimlerine ilişkin tespitlerini dile getirmektedir. "Trende" başlıklı yazısında insanoğlunun kalabalık içinde yaşamayı yalnız ve rahat yaşamaya tercih ettiğini hatırlatan yazar trenlerin, özellikle yatılı tren yolculuklarının bir istisna teşkil ettiğini belirtmektedir. Sanatçıya göre kalabalıktan en fazla hoşlanan insan bile vagona adımını attığı anda bir inziva hastalığına tutulmaktadır. En candan dostunu dahi yanında görmeye tahammül edememektedir. Dostun yakın bir kompartımanda olması daha iyidir; kendisini ara sıra gidip görmek nasılsa mümkündür. Trenin kalkmasına yarım saat kala vagonuna iyice yerleşen, bavullarını, yiyecek sepetlerini, şişelerini, gazetelerini yanına koyup oturan yolcunun en büyük endişesi içeriye bir yolcunun girmesidir. Bu yolcu, istasyonda kaynaşan kalabalığa düşman gözüyle bakmaktadır. Öyle ki birisi koridordan içeri baksa yüreği çarpmakta, kuluçkada bir hindi gibi kabarmaya hazırlanmaktadır. İçeriye başka bir yolcunun

girmesini, tapulu evine mahkeme kararıyla girildiğini öğrenen bir insanın tepkisiyle karşılaşmaktadır (Güntekin, 1999, s. 24).

Güntekin tren yolcusunun, kompartımanını yabancılarla paylaşmamak için geliştirdiği hilelere değinmektedir. Kendisini uğurlamaya gelenleri kalkış saatine kadar kompartımanda tutmak, hatta bunun için dışarıdan mahsus adam getirmek bu hilelerin başlıcasıdır. Böylelikle içerideki kalabalığı gören yolcu ya da memurun, kompartımanın dolu olduğunu zannedip başka bir kompartımana yönelmesi umulmaktadır. Bu hileyi uzun yıllar önce keşfeden tren memurları yer bulamadıkları için koridorlarda bekleyen yolculara tren kalkar kalkmaz yer bulmayı vaat etmektedir. Gerçekten de memurlar kısa süre içinde ayakta kalan yolcuları figüranlardan boşalan kompartımanlara yerleştirmektedir (Güntekin, 1999, s. 25).

Güntekin'in yakın bir dostunun kompartımanında yalnız kalabilmek için ürettiği çareler oldukça enteresandır. Aktardığına göre bu adam trende çoğu zaman hasta taklidi yapmaktadır. Yüzüne bir tülbent bağlamakta, gözlerinin çevresine sigara külü bulaştırmaktadır. Böylece yılançık hastalığına yakalanmış intibanı vermektedir. Kompartımana girenler onun bu hâlini görünce kaçacak yer aramaktadır. Meşrutiyet'in ilan sırasında trenle Selanik'ten Manastır'a seyahat eden adam, ayakta duracak yer bile olmadığını görmüştür. Hemen sağ ayakkabısını çıkarmış, ayağına bir havlu sarmış, bir köşeye dayanarak inlemeye başlamıştır. Onu yaralı zanneden bir yolcu ayağa kalkarak yerini vermekle kalmamış, yol süresince kendisine hizmet etmiştir. Reşat Nuri Güntekin bu ilgi çekici hileleri dinledikten sonra dostuna "*Peki, ya hastalığa, mikroba aldırmayanlara çatarsan?*" diye sormuştur. Bunun üzerine adam işi ahbablığa döktüğünü dile getirmiştir. Yazar onun bu görüşüne katılmaktadır. Yabancıları atlatmaktan ümit kesilince çaresiz onlarla anlaşmak ve hoşça vakit geçirmek için yol aranmaktadır. Nitekim tren biraz ilerledikten sonra sınırlar gevşemeye başlamaktadır (Güntekin, 1999, s. 26). Yolculuğun ilk dakikalarındaki titizlik ve gerginlik kaybolmaktadır. Güntekin trende bir yabancı ile baş başa geçirilen bir ya da iki gecelik süreçte uzun bir evlilik hayatının bütün safhalarının mevcut olduğunu düşünmektedir. Önceleri birbirinden çekinen iki yabancı konumunda olan iki yolcu çok geçmeden diğerinin yanında çorabını, ayakkabısını çıkarmakta, gömleğini değiştirmekte, entarisini giymektedir. Onunla yan yana, kafa kafaya uyuyup uyanmaktadır. İş bununla da bitmemektedir. İnsan yıllarını birlikte geçirdiği, aynı masanın başında dirsek dirseğe çalıştığı iş arkadaşına söylemeyi aklından bile geçirmediği şeyleri, ruhunun en mahrem ve zayıf taraflarını tren arkadaşına açmaktadır. Bu noktadan yola çıkan Güntekin yolculuğun başında boğazı sıkılmak istenen bir düşman olarak görünen yol arkadaşının ayrılık vakti gelip çattığı zaman "*bir eski dost[a]*" dönüştüğüne işaret etmektedir. Öyle ki kimi zaman yolcular birbirleriyle kucaklaşmakta, birbirlerine randevular vermektedir: "*Bir yahut iki gün evvelki kinimizde ne kadar samimi isek bu sevgi ve bağlılığımızda da o kadar samimi ve insan oluruz.*" (Güntekin, 1999, s. 28).

Karayolu Yolculukları

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı içerisinde ardı ardına yaşanan savaşlar ulaşım alanındaki gelişmeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ulaşım imkânlarının, ihtiyaçları karşılayamayacak durumda olduğu görülmüştür. Nuray Özdemir'in verdiği bilgiye göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne 13.885 kilometresi harap ve tamire muhtaç, 4.450 kilometresi de toprak yol olmak üzere 18.335 kilometre karayolu kalmıştır. Bu yolların sadece 6.943 kilometresi her mevsimde geçit verme özelliği taşımaktadır. Bu nedenle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken ülkenin ulaşım imkânlarının geliştirilmesi için büyük bir çabaya ve maddi kaynağa

ihtiyaç duyulmuştur (Özdemir, 2006, s. 20-21). Bir yandan demiryolu ağı genişletilirken diğer yandan yeni karayollarının yapımına hız verilmiştir.

Reşat Nuri Güntekin gezi yazılarında karayolu ve karayolu yolculukları ile ilgili fikirlerine geniş yer ayırmaktadır. Sanatçı Anadolu'ya seyahat etmemiş İstanbul'un en çok yolu gözünde büyüttüğünü düşünmektedir. Buna göre İstanbul'da doğup büyümüş insanlar Anadolu'nun yollarına dair olumsuz bir algı beslemektedir. Bununla birlikte İstanbul'un durumu da pek iç açıcı sayılmamaktadır. Çoğu zaman hafif bir yağmurda Eminönü meydanını su basmakta, bir taraftan öbür tarafa hamal sırtında geçilmektedir. Bozuk yollardan otomobile geçen insan meydan dayağı yemiş gibi örselenmektedir. Yokuşlar da böyledir. Belediye memurları ile polisler gün boyunca hummalı bir şekilde çalışmaktadır. Buna rağmen kazaların önü alınamamaktadır. Mağazalarda alışveriş yapanlar ya da kahvehanede oturanlar, bir otomobilin ya da kamyonun vitrinden içeri girmeyeceğinden emin değildir. "Bakımlı İstanbul böyle olursa bakımsız Anadolu'yu var kıyas et!" (Güntekin, 1999, s. 29) düşüncesi buradan doğmaktadır.

"İstanbulu böyle düşünmekte hem haklıdır, hem haksız" yargısını ortaya koyan Güntekin görüşünü şöyle temellendirmektedir: İstanbullu haklıdır çünkü Anadolu onun için büyük bir meçhuldür. Yağmurda Eminönü'nün, açık havada Tophane yokuşunun hâlini gören bir insanın Kop dağından ürkmesi oldukça doğaldır. İstanbullu aynı zamanda haksızdır da. Zira Güntekin Anadolu'nun ana yollarının, İstanbul'un yollarından daha fena olmadığına inanmaktadır. Hatta bazı vilayetlerin, İstanbul'ununkinden daha güzel yollara sahip olduğunu müşahede etmektedir. Öyle ki bu yollar, insana tenis kortunda hareket ediyor zannını verecek kadar pürüzsüzdür (Güntekin, 1999, s. 30).

Yollar bir vilayetin en göz önünde olan yönüdür. Bu nedenle yapılışı sırasında itina göstermek önemlidir. Güntekin uzun yıllardan bu yana hemen her daim yol kenarlarında taş yığınlarına ve işçi çadırlarına tesadüf ettiğini aktarmaktadır. Yazar yaz mevsimlerinde sık sık vali ve kaymakamlara rastlamaktadır. Bunlar teftiş mahallerinde mühendis ve işçilerle görüşmekte, yolun sağlamlık derecesini ölçmektedir. Bu bürokratlar iyi yol kadar memleketin yüzünü güldürecek bir şey olmadığını gayet iyi kavramışlardır. Bu idraktan hareketle yol inşa etme işine canla başla sarılmışlardır (Güntekin, 1999, s. 30). Güntekin'in ifadesine göre yol yapmak zannedildiği kadar zahmetli bir iş değildir. İhtiyaç duyulan iki şey vardır: Taş ve işçi. Gerekli maddi kaynağı temin edip taş ve işçiyi buluşturduktan sonra işler kendiliğinden hallolmaktadır.

Anadolu'da yalnızca üst düzey memurlar değil köylüler de asfalt yola büyük bir ilgi duymaktadır. Güntekin'in bu konuyla ilgili bir tanıklığı da vardır. Buna göre İznik gölü yakınlarındaki Sölözmüslim köyü sakinleri yol yaptırmak amacıyla bir araya gelip aralarında para toplamışlardır. Güntekin inşaatı tamamlanan yolu "Nihayet yirmi beş, otuz metreden ibaret bir süs, bir oyuncak" diye nitelendirmektedir. Bu anekdot, Anadolu köylüsünün yeni yol hevesini gözler önüne sermektedir (Güntekin, 1999, s. 31).

Sanatçı şehirlerin dışındaki bayındırlık yollarının, şehirlerin içindeki belediye yollarından daha sağlam olduğu kanaatini taşımaktadır. Şehirlerarası yollarda kolaylıkla seyahat edilebilmektedir. Şoför hafiften bir türkü tutturmaktadır. Yolcular ise ya etraftaki manzaraya, ya birtakım metafizik düşüncelere ya da yalnızca kendi şahsi kaygılarına dalıp gitmektedir. Yazarın durgun bir denizde yapılan motor yolculuğuna benzettiği bu sakin ve rahat yolculuk az sonra sekteye uğramaktadır. Alttan alta bir dalgalanma başlamaktadır. Sağa sola yalpalamalar, sarsıntılar gittikçe artmaktadır. Bu sarsıntıyla beraber şoförün okuma tarzı da yavaş yavaş değişmektedir. Bu durum, bayındırlık sınırlarından çıkılıp belediye sınırlarına girildiğini göstermektedir. Yolcuların keyfi kaçmaktadır. Çünkü herkes sarsıntıların belediye binasının bulunduğu mahalleye

yaklaştıkça artacağından haberdardır. İster istemez “*Ne olurdu şurada da bir belediye bulunmasaydı da rahat rahat yolumuza devam etseydik*” diye düşünülmektedir (Güntekin, 1999, s. 32).

Güntekin çoğu zaman kısa bir süre önce kullandığı bir yolun bozuk olan kısmının düzeldiğine, sağlam olan kısmının bozulduğuna şahitlik etmektedir. Dahası bu mesele üzerine çok çeşitli değerlendirmeler yapıldığını görmektedir. Buna göre kimisi yolların sağlam yapılmadığını ileri sürerken kimileri ağır vasıtaların yolları tahrip ettiğini belirtmektedir. Bazıları da yol yapmayı tarla ekip biçmeye benzetmektedir. Bunlara göre yolla daima meşgul olmak, bakımını ihmal etmemek gerekmektedir. Reşat Nuri ise meseleye farklı bir perspektiften yaklaşmaktadır. Yazar, sekiz on yıl önce iki üç günde güçlkle ulaşılabilen bir köye şimdi altı yedi saat içinde ulaşılabilmesine dikkat çekmektedir. Önemli olan seyahat süresinin kısalmasıdır. Görüldüğü üzere yazar yolların bozulmasına aldırış etmemektedir. Güntekin’in bakış açısına göre “Kuş uçmaz kervan geçmez, ıssız Anadolu yolları” artık geride kalmıştır. Geçmişte gerek halk hikâyelerinde gerekse konuşmalarda sıkça karşılaşılan bu ifade artık yalnızca edebiyata mâl olmak üzeredir. Anadolu yollarının her birinden her gün yüzlerce araç geçmektedir. Yolların sağı solu araçları bekleyen insanlarla doludur. Yolculuk süresi oldukça kısalmıştır. Güntekin bunu “kuş gibi uçmaya” benzetmektedir (Güntekin, 1999, s. 33).

Reşat Nuri Güntekin, gezi yazılarında Anadolu yollarında tesadüf ettiği karayolu taşıtlarından da bahsetmektedir. Yoldan gelip geçen araçlar türlü türdür. Numaralı maroken koltuklarıyla dikkat çeken lüks otokarlardan mini mini kaptıkçılara kadar onlarca çeşit araç göze çarpmaktadır. Kamyonlar da yolcu taşımaktadır. Kamyonların arka bölümüne bir miktar kahve taburesi yerleştirilmekte, köşelere dikilen sırtıkların üzerine geniş bir tente çekilmektedir. Şoförün yanındaki muavin iskemlesi lüks mevki olarak görülmektedir. İskemlede oturanlar birinci, yere bağdaş kurarak oturanlar ise ikinci mevki yolcularıdır. Mesafeye göre on ile elli kuruş arasında değişen bir ücret belirlenmektedir (Güntekin, 1999, s. 34).

Bazı kamyonların dört bir yanı kapalıdır. Bunlar posta ve hapishane araçlarını akla getirmektedir. Güntekin Balıkesir’den Ayvalık’a giderken rastladığı enteresan görünümlü bir kamyonu, bayramlarda Cinci meydanına kurulan eski salıncaklara benzetmektedir. Dört tarafı peykelerle kuşatılmış olan bu aracın orta kısmında gene iki peyke göze çarpmaktadır. Yolcuların güvenliğini sağlamak amacıyla aracın köşelerine yeşil, kırmızı ve sarıya boyanmış korkuluklar yapılmıştır. Yolcular ayakta yolculuk etmektedir. Bu tabloya göz gezdiren Güntekin “*Fakat ne ziyarı var! Gönüller şen olsun. Bu araba, mihneti kendine zevk etmiş peygamber ahlâklı Anadolu fakirinin arabasıdır.*” (Güntekin, 1999, s. 34) yorumunu yapmaktadır. Sanatçının değerlendirmesine göre bu yolcular, lüks otomobiliyle ya da özel yatıyla gezen, zihni hesaplara dolu, gözü paradan başka bir şey görmeyen hırslı iş adamından çok daha mesuttur. Bütün gaye günlerce sürecek bir yolu üç beş saatte aşmak, ayağı yerden kesmektir. Burada da güle eğlene gidilmektedir.

Güntekin yolcu taşıyan kamyonların yalnızca makine ve motorlarının Avrupa’dan ithal edildiğini, buna karşılık karoserlerinin yerli firmalara yaptırıldığını ifade etmektedir. Bundan dolayı bazı araçlar, çeçen arabalarına ve eski talikalara benzemektedir. Yine de görünüşe aldanmamalıdır. Yerinde nasıl durduğuna şaşılacak bu hantal kamyonlar dağlara kolaylıkla tırmanabilmektedir. Üstelik Avrupa’da türlü türlü hesaplarla imal edilen bu araçlar ip, tel ve çivi gibi basit fakat kullanışlı malzemeler yardımıyla oldukça kısa bir zaman dilimi içerisinde tamir edilebilmektedir (Güntekin, 1999, s. 35).

Reşat Nuri yol kenarlarında bekleyen insanların araçlarda yer bulma konusunda herhangi bir endişe taşımadığını kaydetmektedir. Kamyonların önemli bir bölümü çoğu zaman lebalep dolu bir şekilde yol almaktadır. Bununla birlikte aracı durduran kişilerin

yer olmadığı gerekçesiyle geri çevrildiği görülmemiştir. Süreç şu şekilde gelişmektedir: Dışarıdakiler arabaya binmek istediğinde bir ses “Az müsaade, az sıkışalım” diye bağırmaktadır. Aracın içinde hafif bir hareketlilik yaşanmaktadır. Öndeki jandarma erinin kucağına bir çocuk ya da bir kuzu; delikanlının dizine yaşlı annesi oturtulmaktadır. Kamyonun patronu içerden çamurluğa geçmektedir. Çamurlukta seyahat eden şoför muavini ise kamyonun üstüne dizilmiş fiçuların arasına yerleşmektedir. Böylelikle yeni yolculara ve yüklerine yer açılmaktadır. Az ötede birkaç kişinin daha el salladığı görülmektedir. Endişeye gerek yoktur. Onlara da Allah'ın izniyle yer bulunacaktır. Güntekin burada “Allah'ın izniyle” ifadesinin altını çizmektedir. Yazarın tespitine göre bu kadar küçük bir alana bu kadar çok sayıda insan sığdırmanın fizik kanunlarıyla açıklanması mümkün değildir; bu, ancak Allah'ın izniyle gerçekleşebilecek bir olaydır (Güntekin, 1999, s. 36).

Sanatçı bu meseleyle ilintili olarak çocukken seyrettiği “Yalova Safası” adlı Karagöz oyununa gönderme yapmaktadır. Bu oyunda perdenin ortasına mini mini bir harar konulmaktadır. Bu harara başta Arap, Acem, Arnavut ve Laz olmak üzere on kişi girmektedir. Kamyonların sınırsız yolcu alma ve taşıma kabiliyeti Güntekin'e bu hararı hatırlatmaktadır. İstanbul'da tren ya da vapurda seyahat eden bir yolcu biraz sıkıştırıldığında hemen çarpılmaktadır; Güntekin'in deyişiyle “çay semaveri gibi oturduğu yerde fıkır fıkır kaynamaya başlamaktadır”. Diğer taraftan Anadolu insanı kamyonu yeni yolcu alınması için sıkıştırıldığı zaman darılmamakta, rahatsız olduğunu belirten bir ifade kullanmamaktadır. Bilakis yer açmak için güler yüzle gayret sarf etmektedir. Güntekin, Anadolu insanının bundan “kendini daima ihmal etmiş, hayatını başkalarının saadeti için harcamaya alışmış bir insanın zevkini” duyduğuna işaret etmektedir (Güntekin, 1999, s. 36).

Reşat Nuri Güntekin gezi yazılarında Anadolu yollarında çalışan şoförlerin özellikleri üzerinde de durmaktadır. Şoförlük Türkiye'de yeni gelişen mesleklerden biridir. Mazisi on yıldan ibarettir. Yazar bu on yılın, şoförleri bir hayli değiştirdiğini düşünmektedir. Haşarı, atak ve gösterişçi bir tutum sergileyen, gereksiz taşkınlıklarla yolcuların gözünü yıldıran şoförler artık yaşını başını almış, akıllı, uslu, olgun adamlardır. Buna rağmen üzerlerine damga gibi yapışıp kalan bu fena şöhreti değiştirmeleri hiç de kolay görünmemektedir. Güntekin bu düşünce ekseninde şoförlerin, yolcuların nazarında kredi kazanmak için daha fazla yorulmaları gerektiğini vurgulamaktadır (Güntekin, 1999, s. 37).

Reşat Nuri Anadolu'ya yaptığı seyahatler boyunca hep uyanık, becerikli ve cana yakın şoförlerle yüz yüze gelmiştir. Bu sırada şoförlerin önemli bir zaafına tanıklık etmiştir. Buna göre şoförler yarışa dayanmamaktadır. En akıllı uslu şoför bile bir meslektaşının kendisini korna çalarak, tozu dumana katarak geçtiğini gördüğünde farklı birine dönüşmektedir. Hemen frenini gevşetmekte, vitesini artırmaktadır. Üstelik bu durumdaki bir şoförü azar, nasihat veya yalvarma ile yarıştan alıkoymak mümkün değildir. Güntekin bu anlarda bazı önlemlere müracaat ettiğini bildirmektedir. Buna göre o, yakınındaki en sağlam eşyaya sarılmakta, kaza yaşanması durumunda en az zararla kurtulabileceğini tahmin ettiği pozları almaktadır. Yine de yazar bu durumu anlayışla karşılamaktadır. Şoförlere hak vermektedir. Zaaf denilen şey hemen her meslekte mevcuttur. Her insan meslektaşından geçildiğini gördüğünde öfkelenmekte, yarış yapma ihtiyacını duymaktadır (Güntekin, 1999, s. 38).

Reşat Nuri Güntekin gezi yazılarında şoförlerin ihmalkârlıklarına da temas etmektedir. Yolculuk sırasında otobüs ve otokarlar sık sık arızalanmaktadır. Tasalanmaya gerek yoktur çünkü her şoför aynı zamanda mükemmel bir tamir ustasıdır. Herhangi bir arıza söz konusu olduğunda arızanın sebebini hemen keşfetmektedir. İskemlesinin

altından çekiç, çivi, burgu, şişe, lastik gibi malzemeler çıkarıp bunları yolun ortasına yayarak tamire başlamaktadır. Fakat çoğu zaman bir malzemenin eksik olmasından yakınmaktadır. Güntekin bu malzemeyi yanında bulundurmadığı için şoföre çıkışmaktadır. Şoför ise bahsi geçen malzemeyi bir meslektaşına verdiğini ileri sürmektedir. Bu gibi durumlarda yolcular saatlerce beklemektedir. Eksik malzeme yoldan geçen araçlardan temin edildiği zaman tamir tamamlanmaktadır. Güntekin tanınmış otobüs firmalarına ait araçların bile yol ortasında kaldığına, patlamış bir tekerlek için yoldan geçen araçlardan yardım istediğine defalarca tanıklık etmiştir (Güntekin, 1999, s. 40). Halbuki pompa, bir uzak yol aracı için en az benzin kadar gerekli bir malzemedir. Güntekin şoförlerin bu ihtiyatsızlığını eleştirmektedir.

Sanatçı, şoförlerin devlet düşkünlüğüne de değinmektedir. O, eski şoförlerde “güngörmüş, hâline göre para yemiş eski kibarlar hâline” rastlamaktadır. Anadolu şoförleri on yıllık meslek hayatlarında yeni zenginleşen sınıfla beraber “bir vur patlasın” devri geçirmişlerdir. Bu zenginliğin ilelebet devam edeceği zannına kapılan şoförler borçla toprak almak, işlerini büyütme gibi iktisadi maceralara girişmişlerdir. Diğer taraftan ekonomik buhran baş gösterince “el elde, baş başta” kalmışlardır (Güntekin, 1999, s. 41). Güntekin bu tür olguları sefahatten daha tehlikeli maceralar olarak değerlendirmektedir. Zengininin asıl kibarlığının servetini kaybettikten sonraki süreçte başladığına inanan yazar bu tecrübenin şoförlerin ruhsal bir dönüşüm yaşamasına vesile olduğunu; onlara asil bir insan ağırbaşlılığı ve istighnası verdiğini sözlerine eklemektedir.

Otel ve Pansiyonlar

Anadolu’ya yaptığı seyahatler süresince birçok otel ve pansiyonda konaklamış olan Reşat Nuri Güntekin bu mekânların sorunlarını *Anadolu Notları*’nın ikinci cildinde yer alan yazılarında enine boyuna tartışmıştır. Otellerin hijyeni, Güntekin’in irdelediği meselelerin başında gelmektedir. Sanatçı 28 Ocak 1939 tarihinde kaleme aldığı “Yatak Çarşafı” başlıklı yazısında bu meseleye yoğunlaşmaktadır. Eskilerin “*Sefer mihnettir*” sözüne gönderme yapan yazar İstanbul’dan İzmit’e yaylı arabayla ya da katır sırtında iki arayacı ile ulaşılabilen günler için bu sözün doğruluğunu teslim etmektedir. Günümüzde ise otomobil, tren ya da kamyon yolculuğunun ücretini verebilecek kadar parası olanlar için seferin eskisi kadar mihnetli olmadığını düşünmektedir. Güntekin, yeni yolları rahat bir tren ya da iyi bir otomobille aşmakta korkulacak bir şey olmadığını ifade etmektedir (1999, s. 176). Öte yandan bu yolculuğun sonunda “otele yahut yeni tabiriyle palasa düşmenin” çok hazin bir olay olduğunu kaydetmektedir.

Güntekin yolun her sıkıntısından az çok bir zevk çıkarmayı bilmektedir. Ancak seyahat sırasında kendisini “ne kadar uğraşa ıslah olmayacak bir aristokrat” olarak gördüğü bir an vardır. Bu, yazarın otel odasında yabancı bir yatağın yastığına başını koymaya hazırlandığı andır. Yatağın yeni olmasının ya da temiz örtülerle örtülmesinin yeterli olmadığını savunan Güntekin bu dakikada bir yara, bir ur üzerine yatıyormuşçasına tiksinti duyduğunu belirtmektedir. Ona göre yolculuğun en büyük mihneti budur. Bu zaafından haberdar olan dostları, yazara beraberinde yatak ve yorgan çarşafı taşımalarını tavsiye etmişlerdir. Fakat sanatçı bunun mantıklı bir iş olmayacağını düşünmüştür. Zira her gece ayrı bir çarşaf kullanabilmek için bohçacı kadınlar gibi peşi sıra bir denk gezdirmek gerekmektedir. Otel işletmecileri bazı müşterilerin temizlik konusunda gösterdiği hassasiyeti anlayışla karşılamaktadır. Tasalanmamak gerektiğini söyleyip çarşafı hemen değiştireceklerine dair güvence vermektedir. Gerçekten de ilk gece müşterinin gözü önünde yeni bir takım getirip yatağın örtülerini değiştirmektedir. Görünüşe aldanmamak gerektiği uyarısında bulunan Güntekin ise şu dikkat çekici sorgulamayı yapmaktadır: “*Yalnız size gelen çarşafın başka bir odanın aynı vaziyetteki yatağından çıkarılmadığına nasıl kendinizi inandıracaksınız? İhtimal ki iki dakika evvel sizden*

alınan çarşafı da şimdi içerde başka titiz bir müşterinin gönlünü hoş ediyordur." (Güntekin, 1999, s. 176).

Yukarıdaki satırlardan anlaşıldığı gibi mizacı itibariyle gayet titiz ve hassas bir insan olan Güntekin otel personeline itimat etmemektedir. Ona göre Anadolu otellerinin en zayıf yönü çamaşırhaneleridir. Yakın vilayetlerin birinde yazarın tanıdığı bir otel sahibi, kirli takımları, kamyonla yüz elli kilometre ötedeki Simav'a gönderdiğini söylemektedir. İddiasına göre orada çamaşırlar daha temiz yıkanmaktadır. Güntekin ise üç yüz kilometre yol yapmış bir çarşafın "bir delinin hatırı için" tekrar yıkanmaya gönderileceğine inanmayı reddetmektedir. Bundan dolayı böyle bir otelde kullanılmamış bir çarşafta yatmanın ancak kamyonun Simav'dan dönmesini sokak ortasında beklemek şartıyla mümkün olabileceğini belirtmektedir (Güntekin, 1999, s. 177).

Reşat Nuri Güntekin'e göre otel odasının hijyenik olmasını önemseyen yolcunun en büyük korkusu lükstür. Lüks otel odasının yatak takımları birinci sınıf ahşap malzemedен imal edilmektedir. Yatak örtüleri kıymetli kumaşlardan seçilmektedir. Dışarıdan oldukça çekici görünen bu dekorasyon modeli, titiz yolcular için eziyete dönüşmektedir. Yazar bu durumun sebebini izah ederken bir hatırasını paylaşmaktadır. Buna göre Güntekin güney vilayetlerin birinde bir otele gittiğinde otel sahibi kendisine en lüks odasını açmıştır. Burası memleketi şerefliendiren devlet büyüklerinin konaklaması için özel olarak döşenmiştir. Odanın pencerelerinde ağır Şam perdeleri, duvarlarında değerli halılar dikkat çekmektedir. Karyola, bir padişah tahtını andırmaktadır. Çifte kollu şamdanlar göz kamaştırmaktadır. Güntekin'in deyişiyle, insan bu odada kendini "şark aşiretlerinden birinin reisine damat olmuş" zannedebilmektedir. Diğer taraftan dekorasyonu dikkatli bir gözle inceleyen Güntekin bu lüks eşyanın önemli bir kusuru olduğunu görmüştür: Eşyaların her biri suya, sabuna, ütüye dayanıklı olmak bir yana üzerine kazara su serpilse kendini bir daha asla toparlayamayacak kadar narin kumaşlardan imal edilmiştir. Bundan ötürü hiç temizlenmemiş olmaları güçlü bir ihtimaldir. Sanatçı soyunurken bu yataktan kaç neslin aristokratının gelip geçtiğini düşünmüştür. Bu muhakemenin sonunda insanın Süleymaniye Camii ya da Fatih Camii'nin halıları ve cilalı hasırları üzerinde daha rahat uyuyabileceği kanısına varmıştır. Giysilerini tekrar giyinen yazar yatağın karşısındaki koltuğa kıvrılıp uyumayı seçmiştir (Güntekin, 1999, s. 178).

Bilmediği memleketlere gitmeden önce küçük bir araştırma yapmayı âdet edinmiş olan Reşat Nuri Güntekin çevresindekilere her şeyden önce "Otel var mı?" diye sorduğunu ifade etmektedir. Bu soruya olumlu bir yanıt alması hâlinde yazar keyiflenmektedir. Bununla birlikte o, oteller hakkında araştırma yapılırken dikkat edilmesi gereken bir başka hususa daha dikkat çekmektedir. Buna göre tanımadığımız bir şehirde güzel bir otelin varlığından söz eden kişinin bu otel hakkında verdiği bilgilere ihtiyatla yaklaşmakta fayda vardır. Çünkü o zat bahsi geçen otele bir iki yıl önce gitmiş olabilir. Yazar sık gezen biri olarak altı ayın, otellerin tarihçesinde kayda değer bir süre olduğunu haber vermektedir. Altı ay birçok şeyin ters yüz olması için yeterli bir süreçtir (Güntekin, 1999, s. 180).

Güntekin bu hususu tartışırken bireysel tecrübelerinden bir örnek getirmektedir. Sanatçı bir tarihte bir otelde nadir tesadüf edilir lüks banyolu bir odada konaklamıştır. Bir süre sonra soğuk bir kış gecesinde yolu aynı şehre düşen yazar, camı kırık bir otomobille dağlara tırmanırken bu banyonun hayaliyle çocuk gibi sevinmiştir. Diğer bir deyişle, geçmişte otelin banyosuna dair edindiği olumlu intiba, olumsuz şartlarda seyahat eden yazara güç vermiştir. Güntekin otele ayak basar basmaz banyonun hazırlanmasını rica etmiştir. Fakat biraz sonra tesisatın enkaza dönüştüğünü görmüştür. Yazar mekânın ürkütücü hâlini şu sözlerle betimlemektedir: "Borular tütüyor; duvarın dökülmüş çinileri

yerine çamur sıvanmış; ötesinden berisinden çatlayıp tamir edilen banyo su tutmuyor; termosifon işlemiyor. Musluklara sopalar, paçavralar tıkanmış. Banyonun bu yeni tertibe göre de elbette bir işleme tarzı vardır. Fakat gözlerimi yakan odun dumanı, içimi dolduran soğuk alma korkusu ile ben bunu beceremiyorum. Aşağı muslukta sıcak su akıtmağa çalışırken tepemden birdenbire soğuk sular aktığını görerek ne yapacağımı şaşırıyorum.” (Güntekin, 1999, s. 180-181). Büyük bir şaşkınlık yaşayan sanatçıya göre uzun yolculuklar esnasında vücut bir nevi seferberlik hâline geçmektedir. Ufak tefek arızalardan müteessir olmamaktadır. Yazar o geceki banyo macerasında ölmemiş olmasını buna bağlamaktadır.

Güntekin’in bu konuyla ilgili başka bir tanıklığı da vardır. Denizli’ye gitmek amacıyla yola çıkan yazar İzmir’de konaklamak istemiştir. Bir dostu İzmir’de Evkaf İdaresi’nin son derece modern bir otel yaptırıldığını bildirmiştir. Bu otelin açılmış olabileceğini sözlerine eklemiştir. Güntekin tarif edilen yere gittiğinde inşaatın tamamlanmasına rağmen otelin hizmete açılmadığını görmüştür. Mecburen bir başka otelde konaklayan yazar Evkaf oteli hakkında şu bilgileri edinmiştir. Oteli işletecek şirketin mobilyaları temin edememesi, kira ücretinin yüksekliği, buna mukabil misafirlerin haklarını korumak isteyen belediyenin oda ücretlerine zam yapılmasına müsaade etmemesi gibi nedenlerden ötürü şimdiye kadar otele kimse talip olmamıştır. Güntekin ertesi yıl “bu zavallı binayı” yine aynı vaziyette bulmuştur. Aradan geçen süreye rağmen binaya yakışacak mobilyayı satın almaya muktedir bir babayiğit çıkmamıştır. Ucuz bir halk oteli kimliğiyle hizmet vermesi durumunda maksat kaybolacaktır. Fiyatlar biraz yükseltilirse büsbütün boş kalması muhtemeldir. Üstelik burası fazla yol uğrağı olmayan bir yerde inşa edilmiştir. Bütün bunlardan dolayı binanın başka bir amaçla kullanılmasına karar verilmiştir. Bu işe yaramaz projeye imza atan Evkaf İdaresi’nin müdürü ise devleti zarara soktuğu gerekçesiyle emekliliğe sevk edilmiştir (Güntekin, 1999, s. 183).

Reşat Nuri Güntekin gezi yazılarında Anadolu’da hizmet veren otellerin tek kişilik oda meselesine yaklaşım biçimini de gündeme getirmektedir. Anadolu’daki otel işletmecileri herhangi bir müşterinin tek kişilik odada konaklama talebinde bulunmasını yadırgamaktadır. Trende veya otobüste bir başka yolcuyla karşı karşıya, yan yana oturabilen yolcunun otele girdiğinde tek başına kalabileceği bir oda arzu etmesine bir türlü anlam verememektedir. Güntekin’e göre otel işletmecisi elinden gelse odaları birbirinden ayıran duvarları kaldıracak, oteli umumi bir koğu hâline getirecektir. Böylesi bir tablo otelcinin iş yükünü de azaltacaktır. Öncelikle bakmakla yükümlü olunan oda tek olduğundan hizmet de kolaylaşacaktır. Odacı zilin nereden çalındığını şaşırarak oradan oraya koşmayacaktır. Zaten yalnızlık Allah’a mahsustur. Odada tek başına çile doldurmanın kimseye faydası yoktur (Güntekin, 1999, s. 189).

Bir müşterinin, iki kişilik odaya başka bir müşterinin yerleşmesini engellemek için ikinci yatağın ücretini gözden çıkarması da Anadolu otelcisi için şaşılacak bir şeydir. Resepsiyon görevlisi bu gibi durumlarda yolcunun odaya gizli gizli kadın getirmesinden şüphe etmektedir. Belki de yolcunun başkalarından gizlemek istediği bir ayıbı vardır. Güntekin bu noktada kendi serüveninden birkaç örnek vermektedir. Bir gece odasında yatmaya hazırlandığı sırada gündüz otomobiline alarak şehre getirdiği gümrük memurunun otelciyle birlikte odaya girdiğini görmüştür. Otelci, yazara dönmüş, “Zaten bugün otomobilde beraber gelmişsiniz” diyerek durumu açıklamıştır. Hayrete düşen Güntekin “Gümrükçüyü gece odamda yatırmam için gündüz otomobilimde getirmiş olmamdan daha kuvvetli sebep olur muydu?” (Güntekin, 1999, s. 190) yorumunu yapmıştır.

Başka bir gece Afyon’un kaliteli bir otelinde konaklayan yazar, odasında birtakım resmi evraklar üzerinde çalıştığı sırada kapının açıldığını, içeriye kamçılı ve çizmeli bir yabancıyı girdiğini görmüştür. Yabancı selam verdikten sonra sobaya doğru yürümüş,

ellerini ısıtmaya çalışmıştır. Otelci durumu fark ederek adamı dışarıya çıkarmıştır. Olup biteni sessiz sedasız izleyen Güntekin yabancıya hak vermiştir. Bu adamın gözünde otel, umumi bir mekândır. Dolayısıyla konaklama ücretini ödeyen müşteri, dilediği odayı kullanmaya hakkı olduğunu düşünmektedir. Güntekin'in yaklaşımına göre bazı insanların odada kendi kendileriyle baş başa kalma ihtiyacı anlaşılmamaktadır. Yabancı bir insanın gözü önünde soyunmak, çoraplarını ve takma dişlerini çıkararak yatağa girmek sıradan ve önemsiz hadiseler olarak algılanmaktadır. Medeni hayatın yüzlere zorla taktığı maskeleri çıkararak ağız açık, gözler kaymış bir halde uyumak doğal bir durum olarak görünmektedir (Güntekin, 1999, s. 191).

Güntekin bazı yolcuların bu konuda kendisinden farklı düşündüğünü haber vermektedir. Aktardığı anekdot oldukça enteresandır. Sanatçı, bir arkadaşı vasıtasıyla Bursa'da mütevazı fakat temiz ve konforlu bir otel keşfetmiştir. Resepsiyona girdiği zaman arkadaşının odasının yanındaki küçük odanın yarım saat önce tutulduğunu öğrenmiştir. Başka otellerde yer aramaya çıkmadan önce bir kahve içmek istemiştir. İki dakika sonra küçük odanın kapısı açılmış, içeriden çıkan ihtiyar bir adam hızlı hızlı resepsiyona yürümüştür. Yaşlı adam, otel sahibini kendisine "kabir gibi oda" verdiği gerekçesiyle azarlamıştır. Otelci ona odanın manzarasından söz etmiş, karşı dağlara kadar uzanan ovaların güzelliğinden dem vurmıştır. Müşteri ise bu odada kendisini tecrit edilmiş gibi hissettiğini söylemiştir. Yaşlı adamın şu cümleleri hayli dikkat çekicidir: "Yahu iki insan yüzü görmedikten sonra ben dağları ne yapayım... Çatlayım mı burada? Şeytanlarla mı konuşayım? Sağa bakarsın duvar; sola bakarsın duvar... Bu nasıl otel böyle?.. Ben kır yılanı değilim, insanım... Odada iki insan yüzü görmek isterim." (Güntekin, 1999, s. 192).

İkişer üçer kişilik odaların dolu olması nedeniyle yaşlı adam için otelin holünde bir karyola kurulmuştur. Burası "yolgeçen hanı" gibidir; sabahın beşinden gecenin on ikisine kadar oldukça işlek bir konumdur. Müşterilerin yanı sıra kahveciler ve şerbetçi çıraqları ellerinde tepsilerle devamlı buradan geçmektedir. Enteresan bir biçimde Güntekin, müşterinin bu kalabalık ve gürültüden oldukça memnun olduğunu gözlemlemiştir. Yaşlı adam gürültü kesilince çabucak uykuya dalmakta, hafif bir tıkırtı olduğunda hemen uyanmakta, gelip geçenlerin hemen hepsiyle sohbet etmektedir. Acemi misafirlere tuvaletin yerini göstermektedir. Güntekin bu adamın ruh hâlini, lokantada kalabalıkla birlikte yiyip içmeye alışmış bir insanın hiç müşterisi olmayan bir lokantada yemek yemesine benzetmektedir. Böyle birine boş masalar sıkıntı vermektedir. Lokmalar boğazına dizilmektedir. Tek kişilik odada yatmak da bu duruma alışkın olmayan insana böyle bir cefa vermektedir. Kısacası bazı müşterilerin tek kişilik oda kaprisine mukabil bazılarında da bu şekilde kalabalık içinde uyuma tutkusu vardır. Güntekin bu manzarayı "İkisi de alışkanlık davası" (Güntekin, 1999, s. 193) cümlesiyle değerlendirmektedir.

Reşat Nuri Güntekin konaklama tesislerini toplam yatak kapasiteleri açısından da değerlendirmektedir. Yazar 4 Şubat 1939 tarihli "Bekâr Memurlar Suikastı" başlığını taşıyan yazısında bazı vilayetlerde hükümetin desteğiyle güzel oteller inşa edildiğini dile getirmektedir. Bunlar hükümet konaklarına, ilkokullara, hastanelere benzeyen balkonlu, teraslı kübik yapılardır. Bu binaların palmiye ağaçlarıyla süslü bahçeleri, elektrik tesisatları, radyo ve vantilatör gibi teknolojik aletleri, alafranga tuvalet ve banyoları, livreli hizmetçileri vardır. Bahsi geçen otelleri dışarıdan gören yolcu, bu vilayette konaklama sorununun olmadığını düşünüp sevinmektedir. Odaların delik deşik tavanlarından tozla beraber haşerat yağan, yataklarına ceket, pantolon ile girilen eski tarz otellerin geride kaldığını zannetmektedir. Nihayet temiz bir yatak, akan musluklar ve biraz sıcaklık bulabileceğini ummaktadır. Gerçek ise bambaşkadır (Güntekin, 1999, s. 185). Burada boş yatak bulmak mümkün değildir.

Güntekin bu durumun nedenlerini etraflıca tartışmaktadır. Şehirde bekâr ya da henüz ailesini yanına getirtememiş birçok memur görev yapmaktadır. Bu insanlar elektriği ve banyosu olmayan harap evlere dünya kadar kira ödemek yerine konaklama ücretleri gayet makul olan bu otellere pansiyoner olarak yerleşmeyi tercih etmektedir. Böylelikle işletmenin yedi-sekiz odası hemen dolmakta, âdetâ kapaının elinde kalmaktadır. Oda sayısı az olduğu için buraya yerleşmek “iyi bir yere içgüveysi girmek kadar külfetli bir mesele[dir]”. (Güntekin, 1999, s. 187). Sırada onlarca memur beklemektedir. Öyle ki meslektaşının vekâlet emrine alınarak memleketten çıkarılması için dua edenler bile mevcuttur.

Güntekin’in perspektifine göre bu yöntem otelcinin de menfaatine uygundur. Öncelikle iki taraf birbirine alışmaktadır. Yolcuların keyfine göre yatak, örtü değiştirme külfeti ortadan kalkmaktadır. Odaların boş kalması gibi bir ihtimal söz konusu olmamaktadır. Sanatçı memurlarla empati kurunca onlara hak vermektedir. Fakat meseleye yolcuların gözünden baktığında tutumu değişmektedir. Güntekin bu yöntemin yolcuların ciddi bir mağduriyet yaşamasına yol açtığını düşünmektedir. Bu bakımdan yazarın “*Bu hâl insana bekâr memurların sokakta kalan misafirlere karşı zalimane bir suikastı gibi görünüyor.*” (Güntekin, 1999, s. 188) şeklindeki ifadesi oldukça düşündürücüdür. Güntekin, belediyenin bu konuda etkili bir çözüm üretmesi gerektiğine inanmaktadır. Diğer taraftan belediyenin yasaklayıcı bir tavır takınmasını doğru bulmadığının altını çizmektedir. Şehre yeni atanan memurun birkaç gün içinde otelden ayrılmaya mecbur tutulmasını isabetli bir çözüm olarak görmemektedir.

Yolculukta Hastalık

Reşat Nuri Güntekin gezi yazılarında seyahat sırasında hastalık geçirmenin zorluklarına da eğilmektedir. Güntekin’e göre seyahat sırasında yaşanan hastalık hiçbir olumsuzlukla karşılaştırılmayacak kadar büyük bir sorundur. Han odasında geçirilen bir grip, teşkilatsız bir trende yolcuyu birdenbire yakalayan bir sancı; ihtiyarlık ya da fukaralıktan kat kat eziyetlidir. Hasret ve firkat bunların yanında çocuk oyuncağı gibi kalmaktadır. Sözgelışı otelde güzel bir akşam yemeği yedikten sonra temiz ve rahat bir yatağa giren insan ışığı söndürdüğü zaman yalnızca odasının değil bütün dünyanın zifiri karanlık kesildiğini hissetmektedir. Çocukluk günlerinden kalma ne kadar hatıra varsa hepsi birbiri ardınca sökün etmektedir. İnsan hasret ve firkatı bütün acısıyla duyumsamaktadır. Diğer taraftan o sırada başlayan hafif bir diş ağrısı, yolcunun düşüncesini bambaşka bir yöne çevirmeye yetmektedir. Kişi bir saniye içinde hasret ve firkatı hiç görmemişe dönmektedir. Yazar buradan hareketle hasret ve firkat gibi duyguları “vücudu sağ, başı dinç, karnı tok olan insanlara mahsus lüksler” ifadesiyle tarif etmektedir (Güntekin, 1999, s. 72).

Güntekin evde geçirilen hastalıkla yolculuk sırasında geçirilen hastalığı karşılaştırmaktadır. Her şeyden önce en yoksul evde bile hastalık zamanında başvurulacak çeşitli araç ve gereçler mevcuttur. Bunlar sağlık zamanında pek ortada görünmemektedir. Fakat hastalık seferberliği ilan edildiği zaman birer birer kıydan köşeden, çatı arasından ya da bodrumdan çıkarılmaktadır. Çinko banyo, gaz tenekeleri, küvetler, ihtikanlar, vantuz şişeleri, fanila parçaları ile yedek battaniye bu araç gereçlerin en sık kullanılanlarıdır. Sanatçı bunların her birinin yerine göre Çapa Tıp Fakültesi’ndeki radyumdan daha fazla iş gördüğünü kaydetmektedir (Güntekin, 1999, s. 72-73).

Güntekin hastalık döneminde evin atmosferinde yaşanan değişime de dikkat çekmektedir. Öncelikle ev halkı bir süre boyunca hastanın emri altına girmektedir. Hastanın odasını ısıtma, ilacını ve çorbasını içirme gibi konularda görev paylaşımı yapılmaktadır. Ayrıca evde kavga edilmemekte, şarkı söylenmemekte, müzik aleti çalınmamakta, para ve masraf gibi konular açılmamaktadır. Kısacası evde ideal bir sükûn

ve saadet atmosferi yaratılmaktadır. Güntekin bu noktada ilgi çekici bir benzetmeye başvurmuştur. Buna göre sıradan günlerde ailenin neredeyse ayakaltında sürünen en hor ve hakir ferdi, hastalık süresince eski Roma imparatoru gibi bir statüye erişmektedir: "Sirtında battaniyeden bir harmani, başında gül sirkesine batırılmış çelenk biçiminde bir tülbent çatki, dizlerinin üstünde yiyecek tepsi, bütün ev halkına hüküm yürütür." (Güntekin, 1999, s. 73). Reşat Nuri Güntekin'e göre hastanın kendi evindeki konforu bir han veya otel odasında bulabilmesi mümkün değildir.

Hastanın en fazla ihtiyaç duyduğu şeylerden biri de özgürlüktür. Sağlıklı insan, yaşantısını özgürlükten mahrum bir halde sürdürebilmektedir. Fakat aynı şeyi hasta için söylemek güçtür. Hasta çeşit çeşit özgürlüğe sahip olmak istemektedir. Hâlimden şikâyet etmek, etrafında gördüğü şeylere kızıp söylenmek, vücuduna ve yüzüne istediği biçimsiz pozları vermek, inlemek ve öğürmek bu özgürlüklerin başında gelmektedir Güntekin bu hal ve hareketlerin hastanın iyileşmesine katkı sağladığını savunmaktadır. Örneğin karnı ağrıyan bir hasta dışarıdan garip gibi görünebilecek birtakım hareketler yaparak rahatlamaya çalışmaktadır. Yatakta secdeye kapanır gibi bir vaziyet almakta, iki büküm edilmiş bir yastığı midesine koyarak ferahlamaktadır. Güntekin'e göre bunlar tıp kitaplarında yer almamakla birlikte "faydaları her günkü tecrübelerle anlaşılmış birtakım pratiklerdir." (Güntekin, 1999, s. 73). Nezaket, terbiye ve haya duygularını yok sayan bu pratiklerin yabancıların yanında hayata geçirilmesi uygun görülmemektedir. Yazar, hastanın bütün bu hakları kendi evinden başka bir yerde, hatta özel bir hastanede elde etmesinin mümkün olmadığı tespitinde bulunmaktadır. Kısacası en hafif hastalık bile yolculukta hiçbir sıkıntı ile ölçülemeyecek kadar yıkıcı bir felakettir. Yazar kısa süre önce Adana'da böyle bir felaket tecrübe etmiştir.

Mevsim kıştır. Sanatçı Adana yolundadır. Trenle Konya ovasından geçtiği sırada okuduğu gazetelerden Akdeniz bölgesinde şiddetli bir grip salgınının hüküm sürdüğünü öğrenmiştir. Yazar bu habere pek aldırış etmemiş, "Eh, bu mevsimde gripsiz memleket nerede?" diye düşünmüştür. Güneyde yer alan vilayetlerin gribinin İstanbul'un yaz nezleleri gibi biraz öksürtüp biraz aksırtan hafif bir hastalık olduğunu zannetmiştir. Reşat Nuri Adana'ya vardığında gribin İstanbul gazetelerinin yazdığından çok daha yoğun bir şekilde seyrettiğini anlamıştır. Şehirde aksırmayan, öksürmeyen hemen kimse kalmamıştır. Bu durum bazı idari önlemlerin alınmasına sebebiyet vermiştir. Okul ve sinema gibi kapalı alanların hizmetine süresiz olarak son verilmiştir. Yerli gazetelerde ölü sayısı yirmi-yirmi beş olarak açıklanmaktadır. Güntekin gerçek ölü sayısının kırk-elliden aşağı olmadığını inancındadır. Çünkü öğle ve ikindi namazı vakitlerinde Seyhan köprüsünden karşı kıyıdaaki kabristana taşınan dizi dizi tabutları bizzat izlemektedir. Güntekin'in deyişiyle "portakal, limon bahçelerinin üstünde korkunç bir ölüm havası es[mektedir]" (Güntekin, 1999, s. 76).

Yazarın edindiği bilgilere göre şehir her yıl bu mevsimde bu yılkinе benzememekle beraber bir grip salgını geçirmektedir. Burası bir güneş memleketidir. Buranın mart ayı, İstanbul'un haziranına hatta temmuzuna tekabül etmektedir. Kendi haziranında, temmuzunda ise aşırı bir sıcak yaşanmaktadır. Şehrin eski evleri de yerel iklim şartlarına göre yapılmıştır. Burada hiç soba dükkânı yoktur. Başka bir ifadeyle kış burada "birkaç haftalık bir misafir[dir]" (Güntekin, 1999, s. 77). Güntekin dünyanın bütün misafirleri gibi bu misafirin de bu teşkilatsız, hazırlıksız eve birkaç hafta yerleşmesinin onu temelinden sarsmaya kifayet edeceğini bildirmektedir.

Güntekin bir gece vücudunda salgın hastalığın ilk belirtilerini fark etmiştir. Yazarın ateşi gitgide artmış, kulakları uğuldamaya, vücudu soğuk soğuk iğnelenmeye başlamıştır. Fırtınanın yaklaşmakta olduğuna kanaat getiren Güntekin henüz bilinci yerindeyken, eli ayağı tutarken otel odasında birtakım hazırlıklar yapma ihtiyacını

duymuştur. Her şeyden önce mesleğiyle ilgili resmi evrakları ortadan kaldırmıştır. Acil bir durumun ortaya çıkması durumunda odasına girebilecek kişilere mahcup olmamak için bavulunu düzenlemiştir. Kirli kıyafetlerini paketlere sarmıştır. Daha sonra bir fanila gömleği makasla parçalara ayırmıştır. Grip tedavisinde başvuru alan ilaçları eczaneden almış, bunları yatağının başucundaki etajerin üzerine sıralamıştır. Bundan başka ateş ölçer, saat, çakı, makas, ispirto lambası, burgu ve çengelli iğne gibi araç gereçleri masanın üzerine yerleştirmiştir. Güntekin bütün bu hazırlıkları yaparken kendisine yardım eden oda görevlisine de izahat vermiştir. Buna göre yazar bir süre önce sıtma aşısı yaptırmıştır. Buna rağmen hastalığın kendisini sarsması muhtemeldir. Kendini bilmez bir duruma düşebilir. Tuhaf sözler söyleyebilir. Böylesi bir durumda dahi oda görevlisi kimseye haber vermemelidir. Güntekin bu sayede hastalığının dostları ve doktorları arasında duyulmasına engel olmaya çalışmaktadır (Güntekin, 1999, s. 78).

Esasen sanatçı tıbbi tedaviden çekinmemektedir. Bununla birlikte doktorların bu duruma el koyması hâlinde hastalığın resmiyet alacağından endişe etmektedir. Büyük bir ihtimalle eş, dost ve ahbab otele akın edecektir. Bunu son derece nahoş bir durum olarak algılayan Güntekin böyle düşünmesinin sebeplerini de açıklamaktadır. Yazara göre yatakta canıyla uğraşan bir hastanın ziyaretçi kabul etmesi, sorulara cevap vermesi çekilecek dert değildir. Çoğu zaman uykuya dalan hasta birdenbire dürtülüp uyandırılmaktadır. Şaşkınlıkla çevresine baktığında dostlarından birinin yanı başında olduğunu, büyük bir kahramanlık ve fedakârlık yaparcasına elini sıkmaya, alınının ateşini yoklamaya çalıştığını görmektedir. Bu kişi aynı zamanda hastalığın detaylarını öğrenmeye çalışmaktadır. Güçlükle yerinden doğrulan hasta keyifsiz bir biçimde hastalığının hikâyesini nakletmeye başlamaktadır. Ziyaretçi ise onun bu hâlden memnun olmamaktadır. Yüzünün gülmesini, iç açıcı sözler söylemesini salık vermektedir. Ziyaretçinin dışarı çıkmasıyla rahat bir nefes alan hasta başına sıcak bir havlu sararak tekrar uyumaya gayret etmektedir. Fakat bu durum uzun sürmemektedir. Birkaç dakika sonra otel görevlisi telaşa yüksek rütbeli bir zatın geldiğini haber vermektedir. Hasta üstüne başına çekidüzen vererek hatırlı misafirlerini beklemeye koyulmaktadır. Bahsi geçen kişilerin karşısına pijamayla, yatakta uzanır vaziyette çıkmak yeterince onur kırıcıdır. Reşat Nuri'nin ifadesine göre kişi ağır hasta olsa dahi nezaket ve mantık dairesinde konuşmaya, bir hata yapmamaya, sıkıntısını göstermemeye mecburdur. Aksi halde ayıplanması, kınanması işten bile değildir. Güntekin bu düşüncesini şöyle dile getirmektedir: *"Bunun için canınızı dişinize takacak, ağrıya, sızıya aldırılmayan hayata ehemmiyet vermeyen kuvvetli adam rolü oynayacaksınız."* (Güntekin, 1999, s. 80).

Sanatçının bakışına göre hastalığın duyulmasının yaratabileceği bir başka problem, haberin dallanıp budaklanarak ölüm döşeğinde olduğu şeklinde İstanbul'a ulaşması ve ev halkını telaşa vermesidir. Halbuki yazar eczaneden gönderilecek ilaçları beklerken ailesine bir mektup yazmış, keyfinin son derece yerinde olduğunu, portakal bahçelerinde gezmekten başka bir şey yapmadığını bildirmiştir. Reşat Nuri Güntekin bu düşünceler içinde hazırlığını tamamlamıştır. Oda görevlisini başından savdıktan sonra kapısını kilitlemiş, kendi deyişiyle "gribin koynuna gir[miştir]". (Güntekin, 1999, s. 80). Yazar bu noktadan itibaren otel odasında doktorsuz grip tedavisinin ayrıntılarını paylaşmaktadır. Bir tablet Aspirin içtikten sonra yatağa girmek, battaniye ve yorganı üzerine sıkıca örtmek suretiyle bol bol terlemek bu tedavinin en önemli basamaklarıdır. Güntekin terledikten sonra üşütmemeye özen göstermenin dikkat edilmesi gereken bir başka hususiyet olduğunu belirtmektedir. Yolculuk sırasında bu kurala riayet etmek ise oldukça zordur.

Sanatçı yatağa girerken kendi kendisine bazı telkinlerde bulunmuştur. Yabancı bir yerde haftalarca yatıp kalmanın mahzurlarına dikkat çekmiş, sağlığına özen göstermesi

gerektiğini dile getirmiştir. Yazar herkesin hastalandığını, bununla beraber ölenlerin önemli bir bölümünün yoksul insanlardan oluştuğunu vurgulamıştır: “Gidenlerin hepsi zaten dünyada yeri yurdu olmayan birtakım biçareler.” Nitekim önceki gece genç bir minibüs şoförü seyir hâlindeyken birdenbire oturduğu koltuktan yuvarlanmış; sabaha karşı zatürreden kurtulamayarak can vermiştir. Güntekin insanın birkaç saat içinde zatürre olmasının mümkün olmadığını düşünmektedir. Muhtemelen bu adam önce grip olmuştur. Gribe aldrış etmeyip sağlığına gereken ihtimamı göstermeyince hastalığı zatürreye çevirmiştir. Yoksul adam çocuklarının rızkını çıkarmak için direksiyonun başına geçmekten geri durmamıştır. Yani koltuğundan aşağı düştüğünde hastalığa yeni yakalanmamıştır, can çekişmektedir (Güntekin, 1999, s. 82-83).

Reşat Nuri Güntekin bu noktadan hareketle kendi kendisine acele halletmesi gereken bir işi olmadığını hatırlatmaktadır. Birkaç gün istirahat etmesi hâlinde kimse ona bir şey demeyecektir. Grip; kolera ve kanser gibi zengin fakir ayırımı yapmayan “vahşi” hastalıklardan değildir. Fanılası, paltosu, yorganı ile sıcak bir çatısı olanlara hürmeti vardır. Reşat Nuri bu çerçevede kendisini “Bir ihtiyatsızlık yapıp da kendini üşütmezsen, ter sıkıntısıyla yorganları filan tepmeye kalkmazsan birkaç güne kadar muhakkak ayaktasın” (Güntekin, 1999, s. 82) sözleriyle motive etmektedir. Bu arada yazarın ateşi kırk derecenin üzerine çıkmıştır. Öyle ki sanatçı zaman zaman yerde mi yoksa gökte mi olduğunu kestirememektedir. Sanrılar, hayaller görmektedir. Buna karşın yatağa girdiği esnada kendine yaptığı telkinleri aklından hiç çıkarmamıştır. Bunları hafızasının bir köşesinde muhafaza etmektedir.

İki gün sonra Güntekin'in ateşi düşer. Ağrıları hafifler. Böylelikle yazar nekahet dönemine girmiş olur. Bununla beraber o istifini hiç bozmaz. Çünkü rivayete göre bu hastalık gidiyormuş gibi yaparak bir yerden insanı gözetlemeye devam etmektedir; hastanın ayağa kalktığını, sokağa çıktığını gördüğü gibi bir baskın yapmaktadır. Üstelik bu kez hastanın yakasını bırakmaya niyeti yoktur. Bunu dikkate alan sanatçı ayağa kalkma konusunda acele etmez. Odasının penceresinden Seyhan gölünü izler. Yerel gazeteleri okur. Yazar birkaç gün sonra tamamen iyileşir (Güntekin, 1999, s. 82-86).

Sonuç

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önde gelen yazarlarından biri olan Reşat Nuri Güntekin Anadolu'ya yaptığı iş seyahatleri sırasında birçok gezi yazısı kaleme almıştır. Bu yazılarını iki ciltten oluşan *Anadolu Notları* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Anadolu'nun köy ve kasabalarını adım adım dolaşmış olan Güntekin'in Anadolu'nun yollarına, bu coğrafya üzerinde yapılan yolculuklara dair intibalarını *Anadolu Notları*'na geniş ölçüde yansıttığı görülmektedir. Güntekin öncelikle ulaşım konusunu mercek altına almıştır. Otoray yolculuklarında mesafelerin kısa sürede kat edilmesinin büyük bir şans olduğunu vurgulayan yazar bu durumun edebiyatta romantizmin etkisinin azalmasına yol açtığı tespitinde bulunmuştur. Tren yolculuklarından bahsederken yolcuların davranış biçimlerine odaklanan sanatçı özellikle yolcuların kompartımanda yalnız yolculuk etme konusunda gösterdiği çabaya yoğunlaşmıştır. Şunu da ifade etmeliyiz ki Reşat Nuri gezi yazılarında kara yolculuğuna daha geniş yer ayırmıştır. Gelişmiş bir karayolu ağına sahip olmanın gerekliliğine vurgu yapan yazar yöneticilerin şehirlerarası yol inşa etme konusundaki çabasını takdir etmiştir. Kara yollarında toplu taşıma hizmetinde kamyon, otobüs, minibüs gibi çok çeşitli araçların kullanıldığını belirtmiştir. Bu araçların her birinin ayrı ayrı hususiyetleri, kullanım alışkanlıkları olduğuna dikkat çeken Güntekin kamyon ve otobüs şoförlerinin zaaf ve ihtiyatsızlıkları üzerinde durmuştur.

Reşat Nuri Güntekin gezi yazılarında konaklama meselesini etraflıca tartışmıştır. Anadolu'nun otel ve pansiyonlarında genel bir kalite seviyesinin yakalanmamasını eleştirmiştir. Müşteri memnuniyetini üst seviyede tutmaya çalışan konaklama tesislerinin sayıca az olmasından yakınmıştır. Otellerde genel itibarıyla keyfi bir anlayış ve yaklaşımın ağır bastığını dile getirmiştir. Müşterilerin tek kişilik odada kalma taleplerinin anlayışsızlıkla karşılanmasından, hijyen konusunda gereken hassasiyetin gösterilmemesinden duyduğu hoşnutsuzluğu açığa vurmuştur. Sanatçı belediyeye bağlı olarak hizmet veren otellerin kapasitesinin yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Güntekin yolculuk sırasında yaşanan hastalığın, hiçbir sıkıntıyla ölçülemeyecek bir felaket olduğunu kendi serüveninden yola çıkarak ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Akyüz, K. (2017). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Alver, K. (2011). Tebdil-i Mekân: Seyahatin Anlamı Üzerine. *Hece Dergisi Gezi Özel Sayısı*, (174-175-176), 74-76.
- Asiltürk, B. (2000). Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (2), 203-234.
- Asiltürk, B. (2009). Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler. *Turkish Studies*, 4(1), 911-995.
- Aydemir, A. (2020). Reşat Nuri Güntekin. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/guntekin-resat-nuri> [Erişim tarihi: 22.10.2022].
- Coşkun, M. (2009). Seyahatname. *D.İ.A.* (Cilt 37, s. 13-16). İstanbul: T.D.V. Yayınları.
- Çamlıbel, F. N. (2019). *Han Duvarları: Toplu Şiirler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Diñç Kurt, Y. (2008). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Gezi Türünün Gelişimi (1920-1980)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Duman, S. (2011). Seyahati Tercüme-i Hakikat Olarak Algılamak Yahut Tanzimat ve Servet-i Fünûn Edebiyatında Seyahat. *Hece Dergisi Gezi Özel Sayısı*, (174-175-176), 151-176.
- Enginün, İ. (2009). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı* (10. bs). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1973). Türkçede Gezi Kitapları. *Türk Dili Gezi Özel Sayısı*, (258), 457-467.
- Güntekin, R.N. (1999). *Anadolu Notları I-II* (19. bs). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gürses, M. (2012). Meşrutiyet Dönemi Gezi Kitaplarında Oto-Oryantalist ve Oksidentalist Söylemler. *Turkish Studies*, 7(1), 1269-1303.
- Kefeli, E. (2000). *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Nurdağ, S. (2011). Gezinin Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin Gezisi: Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Gezi. *Hece Dergisi Gezi Özel Sayısı*, (174-175-176), 177-185.
- Özdemir, E. (1983). *Yazı ve Yazınsal Türler*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Özdemir, N. (2006). *Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Özgül, M. K. (2011). Demir Asâ Demir Çarık. *Hece Dergisi Gezi Özel Sayısı*, (174-175-176), 6-28.
- Sağlık, Ş. (2011). Gezi Tekniği ve Edebiyat. *Hece Dergisi Gezi Özel Sayısı*, (174-175-176), 243-249.

- Soydaş, H. (2016). Gautier'in İstanbul ve Haşim'in Frankfurt Seyahatnamesi Adlı Eserleri Üzerine Bir Edebî Tür İncelemesi: Gezi Yazısı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 705-719.
- Tosun, N. (2011). Bir Anlatım Tekniği Olarak Halk Hikâyelerinde Seyahat. *Hece Dergisi Gezi Özel Sayısı*, (174-175-176), 186-191.
- Yılmaz, O. (2013). *Edebi Eserde Yol Ve Yolculuk*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Yiğit, V. (2020). *Anılardaki Trenler-3*. https://www.academia.edu/44909872/ANILARDAK%C4%B0_TRENLER_3 [Erişim tarihi: 10.10.2022].
- Yusoğlu, N. (2008). *Türk Romanında Yol Ve Yolculuk Teması (1870-1970)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 403-411.
Geliş Tarihi-Received: 28.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1211300

Orhan Pamuk'un Romanlarına Ekoeleştirel Bir Bakış

An Eco-critical Overview of Orhan Pamuk's Novels

Taylan ABİÇ *
Afet DOĞAN**

Öz

Sanayinin gelişmesi, nüfus artışı ve kentleşme ile birlikte ekolojik dengenin bozulması, 21. yüzyılın en büyük sorunları arasında yerini almaktadır. Çevreci örgütler, aktivistler ve gönüllüler, sorunun boyutlarını her platformda anlatmakta ve çözüm yolu aramaktadır. Dünyadaki her bireyi ilgilendiren bu meseleye edebiyatçılar da farkındalığı artırmak adına kafa yormaya başlamış ve ekoeleştirel metinler kaleme almışlardır. Özellikle 1980'den sonra Türk edebiyatında da ele alınan konular arasına girmiştir. Sadece ekoeleştirel bilinçle yazılan eserler olduğu gibi, arka planda çevre bilincinin sorgulandığı yapıtlar da mevcuttur.

Orhan Pamuk, Türk edebiyatının, modernizmle birlikte kentleşme olgusuyla beraber çevre sorunlarını birçok eserinde ele almış yazarlarından biridir. İstanbul'u romanlarında bir karakter olarak anlatan yazar, şehrin kültürel, sosyolojik, fiziki gelişim ve değişimlerini tüm ayrıntılarıyla gözler önüne sermiştir.

Çalışmada; ekoeleştirelinin ne olduğu, gelişimi, yazın dünyasına girişi anlatılmış; Orhan Pamuk'un romanlarındaki çevresel fikirler tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu yaklaşım sonucunda Türk yazınında, ekoeleştirel yaklaşımın az sayıda yazar tarafından kullanıldığı gözlemlendi. Orhan Pamuk'un romanlarında direkt ya da dolaylı yoldan ekoeleştirel yönelim örnekleri üzerinden değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Ekoeleştiri, roman, Orhan Pamuk.

Abstract

The deterioration of the ecological balance with the development of industry, population growth and urbanization is among the biggest problems of the 21st century. Environmental organizations, activists and volunteers explain the dimensions of the problem in every platform and seek a solution. Litterateurs have also begun to think about this issue that concerns every individual in the world in order to raise awareness and have written eco-critical texts. Especially after 1980, it has become one of the topics discussed in Turkish literature. Just as there are works written with eco-critical consciousness, there are also literary works in which environmental consciousness is questioned in the background.

Orhan Pamuk is one of the authors of Turkish literature who dealt with the phenomenon of urbanization along with modernism and environmental problems in many of his works. Describing Istanbul as a character in his novels, the author revealed all the details of the city's

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: taylanabic82@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9240-0949.

** e-posta: doganafet@outlook.com, ORCID: 0000-0002-9885-4690.

cultural, sociological, physical development and changes. In this article, what is eco-criticism, its development, its entry into the world of literature are explained.

In the study, what ecocriticism is, its development, its entry into the world of literature have been discussed; environmental ideas in Orhan Pamuk's novels have been identified and examined. As a result of this approach, it has been revealed that the ecocritical approach has been used by just a few authors in Turkish literature. In the study, the ecocritical approach in Orhan Pamuk's novels, which is seen sometimes directly, but sometimes indirectly, has been evaluated through examples.

Key Words: Ecocriticism, novel, Orhan Pamuk.

Giriş: Ekoeleştiri Nedir?

Sanayi Devrimi'nden sonra büyük bir ivme kazanan sanayileşme, nüfus artışı ve gelişen teknolojiyle birlikte insanoğlunun doğadan kopması, çevreyi öteki görmesiyle tahribatın artması, yüzyılımızın en önemli politik ve sosyal sorunu haline gelmiştir. Hatta bir grup bilim insanı gezegenimizin sonunun gelmek üzere olduğunu düşünerek, ütopyik bir yaklaşımla uzayda başka yaşam alanları keşfetmeye odaklanmışlardır. Şu an içinde yaşayabileceğimiz tek gezegen olan Dünya; asit yağmurları, tek kullanımlık plastikler, küresel ısınma, iklim değişikliği, türlerin tehlikede oluşu, tarım arazilerinin imara açılması gibi meseleler nedeniyle hızla yok oluşa doğru sürüklenmektedir. Çevre sorunları adına farkındalık yaratmak isteyen ekoeleştirel yaklaşım; doğa ile dengenin yeniden kurulmasını hedeflemektedir. *"Ekoeleştirmenler doğanın insan tarafından ötekileştirilmesini, insanın kendisini doğadan ayrı bir konumda değerlendirmesini ve doğanın hammadde kaynağı olarak bilinçsizce sömürülmesini eleştirirler."* (Arıkan, 2011, s. 47). Bu çerçevede yazarlar, doğadaki tahribatı insanın varlık sorunlarından biri olarak algıladılar. Türün devamlılığı, habitatın korunmasına bağlıdır. *"Ekoeleştirin üzerinde önemle durduğu bu görüşe göre doğa, insanın hizmetine sunulmuş bir kazanç kaynağı değil, aksine insan da ekosistemin bir parçasıdır."* (Bulut, 2005, s. 81).

Dünyanın, neslin, türlerin tehdit altında olmasıyla birlikte kaçınılmaz sonu öngören duyarlı insanlar, bu konuya dikkat çekmek için farklı yollar denemişlerdir. Görsel medya, basın ve yayın, bu mecraların en önemlileridir. Son yıllarda ekolojik denge ile ilgili programların ve belgesellerin sayısının artışı, durumu kanıtlar niteliktedir. Bu büyük mesele yazın dünyasında da kendine yer bulmuş, yazarlar, büyük bir ciddiyetle çevresel tehditleri kaleme almışlardır. *"Belki de ilk defa bir edebiyat kuramı geleceğimizin nasıl şekilleneceğini bu kadar yoğun ve kapsamlı bir şekilde irdelemektedir. Ekolojik eleştiri metinleri toplumsal sınıf ya da cinsiyet gibi sınırlı kategorilerle değil, insanı çevreleyen yaşamın tümü bağlamında ele almaktadır."* (Arıkan, 2011, s. 50). Ekoeleştirel bağlamda Rachel Carson tarafından 1962'de yazılmış ilk önemli eser olan *Sessiz Bahar*'da toprak verimini artırmak için kullanılan ilaçların insana verdiği zarar etkileyici bir biçimde anlatılmıştır. *"Gelecek toplumsal hareketin temelini oluşturan Sessiz Bahar'ın ilk yasal etkisi DDT'nin 1971'de yasaklanması olmuştur."* (Bulut, 2005, s. 80). Yazınsal metinlerin bir eleştiriyi ortaya koymada en iyi yöntemlerden biri olduğu böylece kanıtlanmış olur.

Ekoeleştiri yirminci yüz yılın ortalarından itibaren entellektüel çevrelerde konuşulmaya başlar. Elbette burada İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan düşünceler ve modernizm ve endüstriyel toplum eleştirilerinin de yoğunlaşmaya başladığı unutulmamalıdır. Endüstriyel kirlilik, nükleer silahlanma ve enerji kaynaklarının çoğalması, kimyasal olanın yaygınlaşması vb unsurlar, gücünü yaşadığı toplumdan alan yazarları da etkiler. Bu çerçevede, *"Edebiyatta çevre duyarlılığının ortaya çıktığı ve bu yönde eserlerin verilmeye başlandığı 1960'ların sonu itibarıyla çeşitli yöntemler de oluşmaya başlar. Derin Ekoloji, Toplumsal Ekoloji, Ekofeminizm ve Ekopsikoloji söz konusu yaklaşımlardır."* (Ayaz, 2014, s. 279). Derin ekoloji, insanı çevre ile insan dengesini ön planda tutan insanın

doğanın bir parçası olduğu görüşünü savunur. “Derin Ekoloji kavramını ilk olarak İsveçli bilim adamı Arne Naess kullanır.” (Ayaz, 2014, s. 279). Bu fikrin kişileri ön planda tuttuğu düşünülmüş ve eleştirilmiştir. Ekofeminizm, feminist düşünce tarzı ile çevreci duyarlılığın bir araya gelmesiyle vücut bulmuştur. “Ekofeministlere göre erkeğin kadın üzerindeki egemenliği ile insanın doğa üzerindeki egemenliği arasında bir bağlantı vardır. Onlara göre, doğanın tahribinden sorumlu olan insan merkezilik değil, erkek merkeziliktir.” (Ayaz, 2014, s. 281). Toplumsal Ekoloji, toplumdaki hiyerarşik yapının yıkılması gerektiğini savunurken “Derin Ekoloji’nin tüm insanları aynı ekolojik krizden aynı derecede sorumlu tutmasını eleştirir.” (Ayaz, 2014, s. 283). Toplumun tahrip ettiği doğayı yine insanoğlunun düzeltebileceğine inanır. Ekopsikoloji ise çevrebilim ile psikolojiyi birleştiren bir kuramdır. Amacı uzun yıllar süregelen insan ve çevre ilişkisini yeniden güçlendirmektir. Ekopsikoloji diğer kuramlara göre daha kapsamlı ve çözüm odaklıdır denilebilir. Çünkü çevre sorunlarını çözmedeki en önemli adım, insanın doğayla gerçek anlamda tekrar buluşması ve dengenin sağlanmasıdır.

Doğanın insan hayatının vazgeçilmezi olduğu artık pek çok platformda kabul görmekte, farkındalığı artıran ve çözüm odaklı çalışmalar büyük bir gelişme kaydetmektedir. Romantik yazar ve şairlerin bir dekor olarak kullandığı tabiat; gelişen teknoloji, sanayileşme, nüfus artışı ve kentleşme olgusuyla beraber daha gerçekçi açıdan ele alınmaya başlamış, artan çevre kirliliğiyle farkındalık artmıştır. Metropollerde yaşayan insanların duyarsızlıkları eleştirilmiş ve doğanın insanlık için vazgeçilmez olduğu fikri yerleştirilmeye çalışılmıştır. “Her ne kadar kentsel bir yaşam sürdürsek ve doğadan ne kadar uzak olursak olalım, et, kan ve kemikten oluşan ve yaşamı ekosistemin varlığına bağlı olan iki ayaklı hayvanlarız. Vücudumuz çürümeye mahkûm, nefes alışverişlerimizi ağaçlara ve yiyeceklerimizi de toprağa borçluyuz.” (Bulut, 2005). Bu fikri gerçekten özümseyen sanatçılar, meseleyi etraflıca düşünüp eserlerine konu etmişlerdir. Sadece çevresel duyarlılıkla yazılan eserler olduğu gibi alt metinde bu konudan bahseden, kentleşme ve sanayileşmeyle bağlantılı olarak kirliliği ve insanın doğadan kopuşunu ele alan metinler de mevcuttur.

Türk Edebiyatında Çevreci Duyarlılık

Edebiyatımızda tabiat, başlangıçtan beri büyük bir öneme sahip olmasına rağmen, eserler çevreci duyarlılıkla kaleme alınmamış; doğa, aşk, özlem, inziva gibi kavramları anlatmada bir fon olmaktan öteye geçememiştir. Halk edebiyatı, klasik edebiyata nazaran tabiatı daha fazla ön plana çıkarmış, özellikle tasavvuf düşüncesiyle doğa ile insanın bütünleştiği şiirler yazılmıştır. Âşıklık geleneğinde de çevreci bakış açısı üst seviyededir. Tabiatla iç içe geçmiş bir hayat yaşamış olan Dadaloğlu buna örnek gösterilebilir. “Dadaloğlu’nun şiirlerinde sadece çiçeğe, ağaca, kuşa bir sevgi gösterisi yoktur. Onun şiirlerinde bir evren tasavvuru vardır.” (Kabak, 2018, s. 40). Köroğlu, Aşık Veysel gibi ozanlarda da bu duyarlılığı açıkça görmekteyiz.

Batı’ya kapılarımızı açtığımız, farklı bir dünyanın edebiyatıyla karşılaştığımız Tanzimat dönemi edebiyatında, Divan edebiyatı geleneğinden gelen tabiat tasvirleri dışında, çevreci duyarlılıkla yazılan eser yok gibidir. Bunun temel nedeninin ağır sanayinin o yıllarda olmamasıdır. Fakat dönemin en heyecan verici eserlerinden biri olan *Küçük Şeyler*’i kaleme alan Sami Paşazade Sezai, dönem sanatçılarından farklı olarak çevreci bir bilince sahiptir. *Yüz Elli Kuruşa Bir Asır* (Sezai, 2018) hikâyesinde, kahramanın korudaki ağaçların kesilmesinden ve satılmasından duyduğu rahatsızlık, büyük bir duyarlılıkla anlatılmıştır. Sonraki dönemlerde Abdülhak Hamit’in tabiata bakışı, pastoral görüntülerden ve toprağı bir mezar olarak algılamaktan öteye geçmez. Ahmet Haşim ise doğayı bize empresyonist tablolar halinde sunar. Memleket edebiyatı, Anadolu’yu tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermesi bakımından önemlidir; lakin çevreci duyarlılık söz

konusu değildir. Bir motif olarak doğa, Garip ve İkinci Yeni akımında kendini çok net bir şekilde hissettirmeye başlamış, sıkışan ve bunalan insanoglunun sığınağı haline gelmiştir.

Cevat Şakir Kabaağaçlı ve Sait Faik Abasıyanık'ın eserleri, doğayla bütünleşmeyi anlatan, bilinçli bir çevreci duyarlıkla oluşturulmuş metinlerdir. Özellikle *Aganta Burina Burinata* (Kabaağaçlı, 2014) ve *Son Kuşlar* (Abasıyanık, 2003) ekoeleştirel metinlerin en önemli örnekleri arasında yerini almıştır. 1950'den sonra artan köyden şehre göç ve kentleşme olgusu, toplumcu gerçekçi yazarlar tarafından ele alınmış; fakat sorunlar gerçek anlamda irdelenmemiştir. İdeolojik fikirler, çözüm odaklı bir bakış açısını engellemiştir diyebiliriz.

1980'li yıllar, çevreci duyarlılığın fikirselleşmesi anlamında ele alındığı, çözüm odaklı bilincin ve ekoloji kuramlarının tartışılmaya başlandığı dönemlerdir. Kırdan kente göçün yoğunlaştığı, köylü toplumdaki kent merkezli sanayi toplumuna evrildiğimiz bu dönemde ekoeleştirel bağlamında eser kaleme alan en dikkat çekici yazarlardan biri Latife Tekin'dir. "*Latife Tekin'in doğacı anlayışı Sevgili Arsız Ölüm'de Dirmit'in doğa ile kurduğu animist ilişkide, Berci Kristin Çöp Masalları'nda çevrenin dönüştürülmesinde ve tahrip edilmesinde yansımalarını bulur. Tekin'in ikinci dönem romancılığının başladığını gösteren Ormanda Ölüm Yokmuş'ta ekofeminist duyarlılık kendisini net bir biçimde hissettirir.*" (Balık, 2013, s. 5). Yazarın *Unutma Bahçesi* romanında da benzer fikirlerin ele alındığı görülür. Çevreci bilinçle eserlerini oluşturan diğer önemli yazarımız ise Buket Uzuner'dir. Çevre Bilimi ve Biyoloji eğitimi almış olan yazar, "*yazmış olduğu romanlarda küresel ısınma, kuraklık, çarpık kentleşme, iklim değişikliği, yeşil alanların yok oluşu, hayvan katliamları, nükleer kirlenme vs. gibi ekolojik sorunları yanı sıra kadın hakları, türcülük, ayrımcılık, ırkçılık gibi sosyal sorunlara da değinmiştir.*" (Gonagova, 2020). Bu nedenle eserleri ekofeminizm bağlamında da incelenmektedir.

Dünya Edebiyatı'nda çevreci eleştiriler üzerine yeteri kadar ilgi olmamakla beraber temel sorunun metodoloji sorunu olduğu görülmektedir. Bununla ilgili en kapsamlı bilgi Ufuk Özdağ'ın *Çevreci Eleştiriye Giriş* adlı kitabında bulmak mümkündür. "*Eleştirel çalışmalarda özgün yaklaşımlar belirleme sorununa gelince, edebiyat çalışmalarında çevreci eleştiri henüz beşeri bilimlerde gereken değişikliği tetiklememiş, diğer edebiyat kuramlarıyla kıyaslandığında fazla metodolojik yenilik getirememiştir. Ancak gerek birinci dalga gerek ikinci dalga çevreci eleştiride özgün olan husus, doğa yazını gibi çevreye ilişkin ihmal edilmiş edebiyat türlerine ilginin artmış olmasıdır*" (Özdağ, 2017, s. 118). Bu aktarılan durum Türk Edebiyatı için de geçerlidir. Son zamanlarda çevreci eleştiri yazarlar tarafından estetize edilse de toplum üzerinde bir farkındalık yaratacak düzeye gelememiştir.

Orhan Pamuk ve Romanlarındaki Çevresel Fikirler

Yazarlığa 1974 yılında başlayan, ilk romanı *Cevdet Bey ve Oğulları*'ndan itibaren birçok ödül alan, eserleri farklı dillere çevrilen Orhan Pamuk, hatırı sayılır bir okuyucu kitlesi kazanmıştır. Orhan Pamuk; başlangıçta Batı'nın elinde olan roman türünün bizdeki gelişimine katkı sağlayan ve dünyaya tanıtan, Nobel edebiyat ödülünü alarak bunu kanıtlayan en önemli yazarlarımızdandır. Modernizmle başlayıp post modern romanda karar kılan yazar, farklı anlatım tekniklerini de benimsemiş; tarih, aile, aşk, bireyin kendi olma mücadelesi, kent olgusu ve kentleşme gibi konuları kaleme almıştır. Sanayileşmeyle birlikte kalabalıklaşan, betonlaşan, çirkin bir silüete dönüşen şehirler, ağaçların azalması yolların, köprülerin ve yüksek binaların artması gibi problemler, Orhan Pamuk'un çoğu eserinde kendine yer bulmuştur. Bunda mimarlık eğitimi almasıyla birlikte konuya ayrı bir hassasiyetinin olması da etkilidir. Çarpık kentleşmeyle ortaya çıkan en büyük sorunlardan olan çevre kirliliği ve ekolojik dengenin bozulması, romanlarının çoğunda kendini hissettirir.

1969 ile 2012 arasındaki İstanbul'u ve şehrin geçirdiği değişimleri anlatan *Kafamda Bir Tuhaflık* (Pamuk, 2014) romanı, yazarın kentleşme olgusunu en etraflıca ele aldığı eserdir denilebilir. Ancak romanda çevrenin dengesinin bozulması direkt olarak anlatılmamış, arka planda okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Kahramanımız Mevlut'un gözünden İstanbul'un yirmi üç yıllık değişimi "Şehre ilk geldiğinde hepsi parke taşlı olan sokaklar şimdi asfaltla kaplanmıştı. Şehrin büyük bir kısmını oluşturan, bahçeler içindeki üç katlı evlerin çoğu yıkılmış, yerlerine üst katlarında yaşayanların sokaktan geçen bir satıcının sesini işitemeyeceği yüksek apartmanlar dikilmişti." (Pamuk, 2014, s. 28) şeklinde verilmiştir. Modernleşmenin sonucu olarak doğadan kopmakla birlikte toplumdan uzaklaştığımız, yalnızlaşıp yüksek dairelere sığındığımız fikrini de ortaya koymaktadır. Aynı romanda sanayileşmenin çevreye verdiği tahribat, temiz su kaynaklarının kirletilmesiyle insan sağlığının hiçe sayılması, çocukların özgürleştikleri doğadan kopartılıp evlere mahkûm edilmesi şu cümlelerle anlatılmıştır: "Çocuklar yazları derenin sığ sularında yüzerdi. Derenin Osmanlı zamanından kalan adı Buzludere o günlerde kullanılırdı, ama...irili ufaklı çeşit çeşit sanayinin kiri yüzünden bu ad kısa sürede Bokludere'ye dönüşmüştü. Mevlut'un İstanbul'a geldiği yıllarda ise ne Buzludere ne Bokludere adı hatırlanıyordu, çünkü şehrin içinde yer alan ve kaynağından döküldüğü yere kadar üzeri betonla kaplanan dereyi artık herkes unutmuştu." (Pamuk, 2014, s. 55). Temiz su kaynaklarının temizlenmesi bir tarafa, her yere olduğu gibi akarsulara da beton dökülmesi, durumun ciddiyetini ve bu ciddiyetle doğru orantılı duyarsızlığı en açık şekilde belirtmekte, ekoeleştirel yazınların önemi ve farkındalığı artırdığı düşüncesini kanıtlar niteliktedir. Aydın duyarlılığıyla su kaynaklarının yok edilmesini eserde birçok yerde de vurgulamış olan Pamuk, "Dolapdere, Bilecikdere, Papazköprü, Kasımpaşa Deresi, ama üstü betonla kapatıldığı için adlarıyla birlikte unutulmuş" (Pamuk, 2014, s. 258) dereler, okuyucunun dikkatine sunulmuş, "tepeler, tıpkı şehrin üzerleri beton ve yollarla kaplanınca adlarıyla birlikte unutulmuş eski dereleri gibi şimdi binlerce apartman ve kulenin altında kalıp kaybolmuşlardı." (Pamuk, 2014, s. 46) ifadesiyle, çarpık yerleşme ve betonlaşma problemi, gerçek mekânlarla hatırlatılarak bir bilinç oluşturulmak istenmiş, ekolojik dengenin en önemli ayaklarından olan su problemi ve doğal hayatın yok edilmesi altı çizilerek vurgulanmıştır.

Orhan Pamuk'un ikinci kitabı olan *Sessiz Ev* (Pamuk, 2018); üç kuşağın hikâyesini ideoloji, siyaset ve toplumsal değişim üzerinden anlatan, modernleşme tarihinin çatışmalarını konu eden bir romandır. Eserde mekân İstanbul'un dışındaki kasabalardan olan Cennethisar'dır. Sanayileşme ve nüfus artışıyla birlikte hızlanan yapılaşma, İstanbul kadar olmasa da bu kasabada da kendini göstermeye başlamıştır. Bahçelerin, yeşil alanların yok edilip betonlaşmaya başlaması romanda büyük bir yer tutmaktadır. Recep'in Büyükhanıma söylediği "Burada şeftali ağacı kalmadığını siz de biliyorsunuz." (Pamuk, 2018, s. 8) cümleleri durumu özetler niteliktedir. Tabiatın çirkin yapılaşmaya feda edilmesinden duyulan rahatsızlık, farklı düşünce ve yaşlarda olsalar da neredeyse tüm kahramanlar üzerinden verilmiştir. Tarihçi Faruk, araba sürerken "Her yıl yanına yeni ve çirkin beton yapılar dikilen yokuşu çıktık, seyrekleşen bağlar, kiraz bahçeleri ve incir ağaçları arasından geçtik." (Pamuk, 2018, s. 35) diyerek kentleşmenin uzak semtleri de etkisi altına aldığını acı bir şekilde fark eder. Doksan yaşındaki Fatma Hanım'ın da düşünceleri farklı değildir. "Apartmanları, duvarları, plastik yazıları, afişleri, vitrinleri, renkleri, ama hemen gene başlıyorum iğrenmeye, aman Allahım, ne çirkinlik..." (Pamuk, 2018, s. 56) diyerek modernizmle birlikte doğal hayattan kopma ve çirkin yapılaşmadan duyduğu tiksintiyi açıkça ifade etmiştir. Eski ile yeniyi mukayese etmesi daha kolay olan Büyükhanım, "betonlar arasından çıkıp sonunda şükür, bahçelere girmişiz" (Pamuk, 2018, s. 57) ifadesiyle rahatsızlığını en net şekilde ortaya koymuştur. Değişim ve modernleşmeyi katiyen kabul etmeyen Fatma Hanım, nüfus, sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte, kirlilikle boğuşan ve ufacık dairelere sıkışan dönem insanının yaşadığı hayata anlam dahi veremediğini "beton apartmanlar, fabrika bacaları, plastik kokuları ve lağım boruları arasına gömüldünüz, ne korkunç!"

(s. 255-256) sözleriyle ifade etmiştir. Zengin olmayı kafaya koymuş, toplumsal, siyasi ve ekolojik değişimleri önemsemeyen Metin dahi apartmanları ve modernleşmeyi "iğrenç" bulmaktadır.

Orhan Pamuk'un *Kafamda Bir Tuhaflık*'ta en sık kullandığı kelime "beton" dur ve betonlaşmanın doğa üzerinde yarattığı tahribatı vurgulanmıştır. *Sessiz Ev*'de ise vurgulanan sözcük plastiktir. Eserin başından sonuna kadar, olumsuz kavramlar ve çevre kirliliği plastik ile ilişkilendirilmiştir. Plastik atıkların doğaya verdiği zararlar düşünüldüğünde, yazarın bu konudaki hassasiyetini anlayabiliriz. Sanayileşmeyle birlikte tek kullanımlık plastiklerin artması, su kaynaklarına ve toprağa atılmasıyla ekolojik dengenin bozulması ve yüzyıllarca kalabilmesi, sadece su ve toprağa değil, yakılmasıyla havaya da zehirli gazlar salgılaması, çevre biliminin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Son yıllarda geri dönüşüme uygun plastikler yaygınlaştırılmaya çalışılsa da bu plastik meselesine köklü bir çözüm sunamamaktadır. Romanda 1980 yılının Türkiye'sini anlatan yazar, plastik sorununu oldukça sık dile getirmiştir. Atılan çöplerle denizlerimizin kirlenmesi "*Küçük, kirli kumsalda kimsecikler yok. Kıyıya vurup kurumuş yosunlar, şişeler, plastik parçaları...*" (Pamuk, 2018, s. 9) gibi günümüzde de karşılaşılabileceğimiz bir manzara ile anlatılmıştır. "*Dere kıyısında lastik parçaları, şişeler, boya kutuları arasında kâğıtlar var; boş bir plastik torba! Hiçbir şeyin özü yok.*" (Pamuk, 2018, s. 140) cümleleriyle ifade edilen çevre kirliliği ve çevre bilincinin yokluğu, Tarihçi Faruk'un bakış açısından verilmiştir. Ekolojik dengenin olmazsa olmazlarından olan hayvanlar da insan eliyle oluşturulan bu kirlilikten nasibini almakta, çöp yığınları ve plastikler arasında yaşamaya mahkûm edilmektedir. "*Çöp yığınlarının üzerinden beni gözleyen martılar*" (Pamuk, 2018, s. 139) ifadesi, canlıların durumunu bir fotoğraf karesi gibi gözler önüne serer. Kardeşi Nilgün de bu mesele hakkında aynı duyarlılıkla konuşturulmuş ve denizlerimizin kirliliği "*kirli ve renksiz Marmara öylece duruyor.*" (Pamuk, 2018, s. 233) ifadesiyle vurgulanmıştır.

Romanda dikkat çeken başka bir detay da Devrim'den sonra üretilmiş ilk yerli otomobilimiz olan Anadolu'nun, plastik eşya olarak olumsuz bir şekilde anlatılmasıdır. Kitabın çoğu yerinde "*At arabasından inmekten daha da zormuş bu plastik şeyden inmek.*" (Pamuk, 2018, s. 58) cümlesine benzer ifadelerle arabanın plastikten ibaret olduğu belirtilmiştir. Yazar, kitabın geneline yayılmış olan plastik karşıtlığını araba üzerinden de ele almış ve dönemin plastik tutkusunu eleştirmiştir.

Romanda plastiğin önemli yer tuttuğunu ve hoşlanılmayan durumlar için de kullanıldığını ifade etmişim. "*Kötü şaraplara artık plastik koyuyorlar.*" (Pamuk, 2018, s. 101) veya "*metalik buzdolabında plastik tadındaki bir margarın parçası...*" (Pamuk, 2018, s. 231) gibi ifadeler, olumsuz durumları anlatmasının yanında plastiğin gıda maddelerine kadar girdiğinin acı bir göstergesidir. Çevre kirliliğinin en büyük müsebbibi olan plastikler, mutfaktaki ürünlere kadar girerek her şekilde insan sağlığını tehdit etmektedir. Kitabın, çevreci bakış açısıyla kaleme alınan en can alıcı cümleleri, Fatma Hanım'ın düşünceleriyle verilmiştir: "*Bir şişe kolonya, cam değil, ama içi gözüktüyor...elimi değdirir değdirmez anladım, tiksindim ve beni dinlemeden bileklerime sürdüler. Plastikten çıkan bir şey size hayat verebilir, ama bana değil.*" (Pamuk, 2018, s. 121).

Kara Kitap (Pamuk, 2004), yazarın 1990 yılında yayınladığı, en karmaşık ve en tartışılan romanlarından biri olmuştur. Galip, kaybolan karısı Rüya'yı, amcaoğlu Celal Salik'in yazılarıyla bulmaya çalışan bir avukattır. Bu esrarlı arayış ve tarihi hikâyelerle İstanbul da romanda oldukça büyük bir yer tutmuştur. Diğer romanlarında olduğu gibi *Kara Kitap*'ta da çarpık kentleşme ile beraber şehrin değişimi ve doğadan kopuş vurgulanmıştır. Ekoeleştirel yazınlarda dikkat çeken en önemli mesele, ağaçların kesilip yeşil alanların azaltılmasının ve tarım arazilerinin imara açılmasının doğaya ve insana

verdiği tahribatı anlatmaktadır. Yazar da bu durumdan rahatsızlığını kurgusal metinlerdeki hikâyelerde dahi dile getirmiştir. “O zamanlar, ceviz ve kestane ağaçları kesilip üzerlerine sünnetçilerin ve terzilerin el ilanları yapıştıracağı elektrik direklerine dönüştürülmemiştir daha. Şehrin bittiği yerde, çöplükler ve üzerleri elektrik ve telgraf direkleriyle kaplı kel tepeler değil... ağaçlıklar, yeşillikler ve koruluklar başlardı.” (Pamuk, 2004, s. 401) cümleleriyle nüfus artışı ve gelişen teknolojiyle birlikte şehrin geçirdiği değişimler ve insan eliyle tahrip edilmesi açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca bu değişimle çevre kirliliğinin artması da romanda ele alınmıştır. “O zamanlar -yüz yıl önce- şehrimiz, sokaklarında milyonlarca işsiz şaşkın tavuklar gibi gezindiği, yokuşlarından çöplerin, köprü altlarından lağımaların aktığı, bacalarından zift renginde kara dumanların fışkırdığı... bir yer değildi daha.” (Pamuk, 2004, s. 401) diyerek hem alt yapı sorunlarını hem de havaya salınan zehirli gazların yarattığı kirlilik, romanın genelinde olduğu gibi iç karartıcı bir biçimde verilmiştir. Sokaklardaki görüntü de farksız değildir. Celal Salik’in öldürülmesi dahi kirli kaldırım görüntüleriyle hatırlanmaktadır. “İstanbul’un ortasında, çöp yığınlarının, zerzevat artıklarının, köpek leşleriyle Milli Piyango biletleri arasında, çamurlu bir kaldırımında ünlü bir köşe yazarının cesedi...” (Pamuk, 2004, s. 376) Yine Galip’in soğuk bir kış gününde Rüya’yı aradığı İstanbul sokakları “araçların egzozlarıyla, apartman bacalarından çıkan dumanların biriktirdiği koku dar kaldırımlara sinmişti.” (Pamuk, 2004, 221) ifadeleriyle anlatılmıştır. Kitabın geneline yayılmış olan bu duyarlılık her bölümde karşımıza çıkar. Sadece Galip’in değil, Rüya’nın ağzından da çevre kirliliği verilmiştir. İstanbul’daki, “meydandaki tozu, dumanı, araba egzozlarını ve bacalardan fışkıran kirli mavi sisi...” (Pamuk, 2004, s. 71) bunaltıcı bir şekilde anlatmıştır.

Sadece toprak ve hava kirliliği değil, suyun kirli görüntüleri de romanda sıkça karşımıza çıkar. “... bileklerinin altından ağır ağır deniz akardı; yosunlar, yedi renkli mazot lekeleri, küçük ve yarı saydam çakıtaşları ve üstünde Celal’in yazısı var mı diye baktıkları okunaklı gazete parçaları.” (Pamuk, 2004, s. 12) ifadeleriyle denizlerin ne denli kirlendiğini, kimyasalların işgal ettiğini vurgulamıştır. Özellikle denize akıtılan benzin gibi kimyasal maddelerin insan ve hayvanlara verdiği zararların boyutları düşünülecek olursa, olayların İstanbul’da geçtiği bir romanda sık vurgulanması normaldir. Haliç ve Marmara’nın her tasvirinde “çamurlu, mazotlu bulanık su” (Pamuk, 2004, s. 114) gibi ifadeler ön plana çıkmıştır. Romanda sadece suyun kirliliği değil, diğer romanlarında da sıkça karşımıza çıkan temiz su kaynaklarının yok edilmesi ve üzerine beton dökülmesi sorunu da ele alınmıştır. “şehrimizin bahçelerine kazılmış yüzbinlerce kuyu, apartman temeli yapılmak üzere taş ve betonla doldurulunca...” (Pamuk, 2004, s. 378) su kaynakları birer birer yok olmuş ve apartmanlara feda edilmiştir.

Nüfus artışı ve kentleşmeyle hayatımıza giren apartmanlar, tüm modernist ve post modernist yazarlar kadar Orhan Pamuk’u da rahatsız eden yapılar olarak karşımıza çıkar. İnsanoğlunu yalnızlaştırma gibi sosyolojik bir etkisi olduğu kadar, aşırı betonlaşmanın ekolojik dengeyi bozan olumsuz yanları da vardır. İncelenen diğer romanlarında olduğu kadar *Kara Kitap*’ta da İstanbul, “çamurlu şehrin apartman ormanı” (Pamuk, 2004, s. 353) şeklinde tasvir edilmiştir ve “Toprağın yerini beton almıştı.” (Pamuk, 2004, s. 125) gibi ifadelerle aynı duyarlılık birçok yerde tekrar edilmiştir.

Yazarın 2016’da yayınladığı *Kırmızı Saçlı Kadın* (Pamuk, 2016) romanı, Doğu ve Batı’nın efsaneleriyle güncel konuları bir araya getirerek aşk, kıskançlık, baba-oğul ilişkisini ele aldığı farklı dokudaki bir eserdir. Ekoeleştirel öğeler yoğun olarak kullanılmamış olmasına rağmen, kuyu ustasının adeta toprakla bir olup nerede su çıkacağını hissedebilmesi, Şamanizm’de görülen tabiatla bütünleşmeyi anımsatır. Roman, otuz yıllık bir dönemi anlattığı için, bu süre zarfında İstanbul’da görülen değişiklikler gözler önüne serilmiş, diğer romanlarda da karşılaştığımız kentleşmeyle birlikte tarım arazilerinin beton yığını haline gelmeleri sorunu bu romanda da anlatılmıştır. Kahramanın, çocukluğundaki yerlerin otuz yıl sonra uçaktan görüntüsünü anlattığı

mısrallar önemlidir. “Öngören ile İstanbul arasındaki tarım arazileri, fabrikalarla, depolarla ve imalathanelerle kaplanıyordu... Uçak yükseldikçe bu yerlerin çevresini hızla saran gecekondu da gözüktü. İstanbul'un çevresindeki küçük kasaba ve köylerin, tıpkı şehrin kendisi gibi hızla büyüyerek yayıldığını görmek korku verirdi bana... İstanbul ve üzerine oturduğu toprak doğallığını ve saflığını kaybetmişti.” (Pamuk, 2016, s. 102-103). Kahramanın çocukluğundaki kasabaya geri dönmesiyle aynı düşünceler sıkça tekrarlanmış, nüfus artışıyla beraber çarpık kentleşme ve betonlaşmayla eski yerleşim yerlerinin tanınmayacak hale gelmiş olması kitabın son kısımlarında baskın bir şekilde vurgulanmıştır.

Orhan Pamuk'un aşk ve tutkuyla örülmüş romanı *Masumiyet Müzesi*, (Pamuk, 2008) 2008'de yayınlanmıştır. Kemal ile Füsün'un aşklarının, İstanbul görüntüleriyle anlatıldığı eserde, kahramanların ruhlarındaki dalgalanmalar kadar, şehrin hızla değişimi de ortaya konmuş; fakat karakterlerin bu konulara duyarlı olmaması sebebiyle çevreci fikirler oldukça arka planda kalmıştır. Yazarın tarihsel olmayan her romanında olduğu gibi tabiattan kopuş, ağaçların kesilmesiyle yapay alanların ortaya çıkarılması gibi fikirler, yine de ele alınmıştır diyebiliriz. “Yıllar sonra dut ve çınar ağaçları kesilerek üzerlerine apartmanlar dikilen, araba park yerine ya da yeşil plastik halılarla kaplı mini futbol sahalarına dönüştürülen bu büyük sinema bahçelerinin... kalabalığı, her seferinde beni şaşırtırdı.” (Pamuk, 2008, s. 288) gibi benzer ifadelerle İstanbul'un ve büyük şehirlerin korkunç sonu gözler önüne serilmiştir.

Sonuç

Yüzyılın en büyük sorunlarından olan nüfus artışı, çarpık kentleşme, çevre kirliliği, insanın doğadan kopuşu ve doğayı bilinçsizce tahrip etmesi, ekolojik dengenin bozulmasına yol açmış ve bu soruna birçok platformda çözüm yolları aranmaya başlamıştır. Öneriler, küresel politik engellere takılıp yetersiz kalsa da duyarlı çevrecilerin ve yazarların sayesinde önemli bir bilinçlendirme hareketi başlatılmıştır. Çevreci duyarlılığın edebiyata girmesiyle birlikte daha çok kitleye ulaşılmış ve ekolojik bir bilinç oluşturulma yolunda büyük adımlar atılmıştır.

Önceleri eserlerde romantik bir fon olmaktan öteye geçememiş olan doğa, 1980'den sonra kendini hissettirmeye başlayan ekolojik metinlerle ciddiyetle ele alınmış, doğa ile insanın birbirlerinden kopuşu sonrasındaki olumsuzluklar çözüm odaklı sunulmuştur. Buket Uzuner, Latife Tekin gibi bazı yazarlarımız çevreci duyarlılığı direkt olarak eserlerinde yansıtırken bazıları ise arka planda vermeyi uygun bulmuşlardır.

Türk edebiyatının en önemli kalemlerinden Orhan Pamuk, yanlış ve biçimsiz kentleşmeyi, su kaynaklarının yok edilmesini, yeşil alanların ve tarım arazilerinin azaltılıp yerlerine beton yapılar dikilmesini, tarihi dokuda olmayan neredeyse tüm romanlarında, bir aydın duyarlılığıyla yansıtmıştır. Bu fikirler özellikle büyük değişimlere maruz kalmış İstanbul üzerinden verilmiştir. Yazar, çevreci fikirlerini direkt vermemiş, tasvirlerde ve zaman geçişlerinde ortaya koymuştur. Özellikle *Kafamda Bir Tuhaflık* ve *Sessiz Ev* romanlarında çevreci bakış açısı üst seviyededir. Yazarın hemen hemen tüm başlıklarla incelenen romanlarının bir de çevreci bakış açısıyla okumasının yapılması hem eserlere ve İstanbul'a farklı gözle bakmamızı hem de alanındaki çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Abasıyanık, S. F. (2003). *Son Kuşlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Arıkan, A. (2011). Edebi Metin Çözümlemesi ve Ekoeleştiri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 1(1), 43-51.

- Ayaz, H. (2014). Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 278-292.
- Balık, M. (2013). Çevreci Eleştiri Işığında Latife Tekin'in Romanları. *Acta Turcica*, (1), 1-16.
- Bulut, D. (2005). Çevre ve Edebiyat: Yeni Bir Edebi Kuram Olarak Ekoeleştiri. *Littera Edebiyat Yazıları*, 17, 79-87.
- Gonagova, Y. (2020). Ekoeleştiri Bağlamında Buket Uzuner'in "Tabiat Dörtlemesi" Serisindeki Üç Roman Üzerine Bir Değerlendirme. *Yüksek Lisans Tezi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Kabaağaçlı, C. Ş. (2014). *Aganta Burina Burinata*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kabak, T. (2018). Dadaloğlu'nun Şiirlerine Ekoeleştirel Bir Yaklaşım. *Motif Vakfı*, 11(21), 36-47.
- Özdağ, U. (2017). *Çevreci Eleştiriye Giriş*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Pamuk, O. (2004). *Kara Kitap* (31 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2008). *Masumiyet Müzesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2014). *Kafamda Bir Tuhaflık*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2018). *Sessiz Ev*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sezai, S. P. (2018). *Küçük Şeyler*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 412-428.

Geliş Tarihi-Received: 18.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1207075

Ömer Seyfettin Hikâyelerinde Renkler ve Çağırışım Değerleri

Colors and Connotation Values in Ömer Seyfettin Stories

Yusuf GÖKKAPLAN*

Öz

Binlerce yıllık geçmişe sahip olan Türk dilinin gramer kuralları üzerine bir hayli çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında Türk dilinin gramer özelliklerinin bazı istisnai durumlar haricinde büyük ölçüde belirlendiği görülmektedir. Son dönemlerde disiplinler arası yaklaşımların ortak çalışma noktası haline gelen Türk dilinde söz varlığı, sözcüklerin anlam derinliği ve kavram alanı, bağlam merkezli değerlendirmeler, anlam bilimi gibi çalışmalar da dikkate değerdir. Bu tür alanlar Türk dilinin dil bilimi merkezinde değerlendirilmesini de zorunlu hâle getirmiş, yapılan bu çalışmalarla Türk dilinin gelişmiş başka bir tarafı da araştırmacılar için çalışma alanı olmuştur.

21. yüzyılın dil bilim anlayışında insan merkezli bir bakış açısı geliştirilmiş ve dili işleyen insan faktörü dil bilimi için önemli konulardan biri olmuştur. İnsan çevresinde gelişen dil biliminin çalışma alanlarından birinin de sözcük temelli çağırışım konusu olduğu söylenebilir. Çağırışım konusu her ne kadar psikoloji alanının inceleme alanı olarak görülse de sözcük temelli çağırışımın psikoloji ve dil biliminin ortak çalışma sahası olduğu gerçektir. Bu nedenle Türkçe sözcüklerin çağırışım temelli bir disiplin çerçevesinde ele alınması sözcüklerin anlam derinliğinin ortaya konması açısından önemlidir.

Bu çalışmanın konusu da duru bir Türkçe anlayışıyla eserler kaleme alan ve Türkçeye büyük katkıları olan Ömer Seyfettin'in hikâyelerindeki renklerin çağırışım değerlerinin değerlendirilmesi olacaktır. Renkler üzerine yapılacak olan bu çalışmada serbest çağırışım tekniği esas alınacaktır. Psiko-dilbilim olarak da adlandırabileceğimiz ortak bir disiplin çerçevesinde ele alınacak renklerin çağırışım değerleri hem sözcüklerin hem de bu çerçevede ortaya konan düşünce, anlayış ve bakış açısının ifade edilmesinde önemli olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çağırışım, Ömer Seyfettin, renk, dilbilim, psiko-dilbilim, çağırışım değeri.

Abstract

Many studies have been done on the grammar studies of the Turkish language, which has a history of thousands of years. When we look at the studies in general, it is seen that the grammatical features of the Turkish language have been determined to a large extent, except for some exceptional cases. Studies such as vocabulary, semantic world and conceptual field, context-centered evaluations, semantics in Turkish language, which has recently become a common working point of interdisciplinary approaches, are also noteworthy. Such areas have

* Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir/Türkiye, e-posta: yusuf.gokkaplan@kapadokya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6515-4762.

made it necessary to evaluate the Turkish language in the circle of linguistics, and with these studies, another rich side of the Turkish language has become a study area for researchers.

In the linguistics of the 21st century, a human-centered perspective has been developed and language, which human factor processing language, has become one of the important subjects of linguistics. One of the study areas of linguistics that has developed in the human environment has been the subject of word-based connotation. Although the subject of connotation is seen as a subject of study in the field of psychology, it is true that word-based connotation are the common field of study of psychology and linguistics.

The subject of this study will be the evaluation of the connotation values of the colors in the stories of Ömer Seyfettin, who wrote works with a clear understanding of Turkish and made great contributions to Turkish. In this study on colors, analysis of free associations will be based. The connotation values of colors, which will be discussed within the framework of a common discipline, which we can also call psycholinguistics, will be important in expressing both the words and the thought, understanding and perspective put forward in this framework.

Keywords: Connotation, Ömer Seyfettin, color, linguistics, psycholinguistics, connotation value.

Giriş

Türk dilinin gramer çalışmaları üzerine birçok bilim insanı tarafından önemli çalışmalar yapılmış, Türk dilinin kronolojik süreçleri ve bu süreçlerdeki dil özellikleri birtakım istisnalar dışında açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Türk dilinin mihenk taşı sayılabilecek eserlerde gramer çalışmalarının yanı sıra muhteva ve mesaj konularının da ele alınması, söz konusu eserlerin değerlerinin bir kat daha artması konusunda önemli bir göstergedir. Yeni keşiflerle birlikte yazılı kaynakları bilinenin çok daha öncesine giden Türk dilinin anlam evreninin araştırılması ve sözcüklerinin anlam değerlerinin ortaya konulması da son derece önemlidir. Yazılı iletişimin çehresinin hızla değiştiği 21. yüzyılda bir dilin anlam aktarım gücü, sözcüklerinin kavram derinliği ve çağırışım değerleri dikkate değerdir. İfade ve aktarım gücünün sınırları bir hayli geniş olan Türk dili için ise bu alanların incelenmesi büyük önem arz etmektedir. 20. yüzyıldan günümüze kadar hızla gelişen dil bilim çalışmaları, dilin disiplinler arası bir yaklaşım ile değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dilin en temelde bir iletişim aracı olması onu sosyal bir kimlikle ele almamıza olanak sağlamaktadır. Bu doğrultuda dil-insan ilişkisini esas alan disiplinler arası çalışmaların bir dilin yeni alanlarının ortaya çıkarılmasına ve yeni anlayışların şekillenmesine katkısı büyük olacaktır.

Dil biliminin dünya genelindeki geleneksel durumu üç paradigma ile ifade edilebilir. Bunlardan ilki XIX. yüzyılın dil biliminde kıyası-tarihi paradigmanın egemen olduğu dönemdir. Bu doğrultudaki araştırmalar da bu yönetime dayandırılmıştır. XX. yüzyıl dil bilimi ise irdeleme merkezine nesne, yani sözcüğü aldığı için dizgeli-yapısal paradigma esaslı değerlendirmelerin yapıldığı bir dönem olmuştur. Nihayetinde, XXI. yüzyılda güncel dilbilim stratejilerinin ele alınması ve incelemelere esas olacak konular için bir obje yerine insanın tercih edilmesi ise her şeyin merkezine insanın yerleştirildiği antroposentrik paradigmayı ortaya çıkarmıştır (Khudaybergenova, 2021, s. 76). İnsan ve insan algılarının merkeze alındığı dil bilim çalışmalarında dil; derinliği olan, anlam yaratma sürecinde aktif rol üstlenen, algı ve çağırışım ile kavram dünyasını zenginleştiren bir husus olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda dil-insan ilişkisinin ele alınması elzem hâle gelmektedir. İnsan, algı süzgecinden geçirdiği dış dünyayı ifade ederken çoğu zaman özgün bir üslup kullanır. Bu üslup okuyan ve neticesinde anlayan insanda farklı anlam ve kavram kapıları açar. Bu bir bakıma duymanın, görmenin ve okumanın yeniden anlamlandırılması süreci olarak da yorumlanabilir. Söz gelimi, "Masanın üzerinde duran meyvelerin içinden bir elmayı aldım." cümlesinde "elma" sözcüğü herhangi bir işaretleyici veya sınırlandırıcı kullanılmadan verilmiştir. Burada

“elma” sözcüğünü şu an okuduğunuzda bile sizin zihninizdeki elmanın görseli canlanacaktır. Bu elma büyük veya küçük olabileceği gibi kırmızı veya yeşil de olabilir. İşte bu cümledeki elmanın size çağrıştırdığı şey aslında sizin zihninizde zaten bulunan bir elmadır.

Bu bağlamda “elma” bazı seslerin bir araya gelerek oluşturduğu bir göstergedir. Fakat okuyan ve dinleyen için zihnindeki bir elmadır. Bu elmanın nasıl olduğu ise size çağrıştırdıkları ile ölçülebilir. Söz konusu bu çağrışımlar sadece elmanın fiziki özellikleri ile de sınırlanamaz. “Elma” Pamuk Prenses’in yiyerek zehirlendiği bir elma olmasından dolayı o hikâyeyi veya pamuk prensesi de çağrıştıranabilir. Ya da “elma”, çocukluğunda elmalı şeker alabilmek için para biriktirilen zamanları da çağrıştıranabilir. Ya da bir elma ağacının ilham kaynağı olduğu düşünülen Newton’u da çağrıştıranabilir. Tüm bunların dışında dünyaca ünlü bir markanın logosu olduğundan iletişim cihazları ve bilgisayarları da çağrıştıranabilir.

Psikoloji alanında daha çok kullanılan çağrışım konusu dil çalışmalarında da kullanılarak dil incelemelerine farklı bir bakış açısı kazandırabilir. Sözcüklerin çağrışım değerleri üzerine çalışmalar yapılmış ve bu doğrultuda çağrışım sözlükleri oluşturulmuştur. Bu yolla oluşturulan çağrışım sözlükleri, ana dili konuşan bireylerin dış dünya algılarını, dil bilim düşüncesi ve mantığına uygun olarak işleyen ve bu yolla oluşturulan yeni tip sözlüklerdir. Dünya dil biliminde ilk çağrışım sözlüğü 1910 yılında Amerikalı bilim adamları H. G. Kent ve A. J. Rozanoff tarafından İngiliz dili verilerine dayanılarak oluşturulmuştur. Sonra İngiliz bilim adamları L. Postman, G. Keppel tarafından İngiliz, Fransız, Alman dillerindeki çağrışım normlarını içeren “Çağrışım Sözcükleri Düzgüleri” yayınlanmıştır (Khudaybergenova, 2021, s. 77). Türk dilinin bir çağrışım sözlüğü ise henüz bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın metodolojisinin anlaşılması için psikoloji ve dil bilim alanlarının ortak bir çalışma disiplini olarak değerlendirilebileceği çağrışım konusunun da etrafıca ele alınması gerekmektedir.

1. Çağrışım

Türkiye’de çağrışım konusunda yapılan çalışmaların daha çok psikoloji alanında bulunduğu ve Türk dilinde çağrışım üzerine yapılan çalışmaların ise oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Çağrışım sözcüğünün Türkçe sözlükteki anlam karşılığı, bir düşünce, görüntü vb.nin bir başkasını hatırlatması; davranışlar, düşünceler ve kavramlar arasında yer ve zaman birliğinin etkisiyle kurulan bağlantılar sonucu, bilinç alanına bunlardan birisi girdiğinde ötekini de bilince çekmesi olayı, tedai (<https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 05.04.2011]) olarak verilmiştir. İlk olarak Aristoteles tarafından ortaya atıldığı düşünülen çağrışımın yasalarının temelini bitişikliğin, benzerliğin ve karşıtlığın oluşturduğu vurgulanmıştır (Çiftçinar, 2002, s. 75). Bu bağlamda çağrışım, çerçevesi aynı olan sözcüklerle çizilmiş fakat aynı sözcüklerin insan zihnindeki yansımalarının başka sözcükleri veya yansımalarını akla getirmesi olarak da yorumlanabilir.

Çağrışım üzerine yapılan tanımlamalardan hareketle çağrışım, serbest çağrışım, fikir çağrışımı ve sözel çağrışım şeklinde de sınıflandırılabilir (Çiftçinar, 2002, s. 75). Sözel çağrışım veya sözcük çağrışımı, zihin tarafından algılanan bir sözcüğün başka sözcükleri akla getirmesi durumudur. Sözcükler uzun süreli belleğe alınarak saklanırken başka sözcüklerle ilişkilendirilerek öğrenilir (Çifçi ve Duru, 2016, s. 163). Bir başka tanımlama yapan Öztürk ise (2004, s. 83) çağrışımı iki obje veya fikir arasında zihinsel bağlantı ile açıklar ve bu teknikte yakınlık, benzerlik ve karşıtlık olmak üzere üç temel kuralın bulunduğunu ifade eder. Bu sınıflandırma da daha önce yapılan sınıflandırmaya benzemektedir. Burada verilen yakınlık, algıladığımız bir nesnenin aklımıza neleri

getirdiği ile ilişkilendirilebilir. Örneğin, “şoför” denildiğinde akla “taksi vb.” nin gelmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Benzerlik ise algılanan bir nesnenin zihindeki başka hangi nesneye benzediği ile ifade edilebilir. Söz gelimi, “yaz-sıcak” ve “kış-soğuk” örnekleri gibi. Karşıtlık ise algılanan nesnenin veya kavramın zihindeki karşılığının tam zıttı olduğu durumla ifade edilebilir. Örneğin, siyah-beyaz, ölüm-yaşam örneklerinde görüleceği gibi. Sınıflandırmadan ve örneklerden de görüleceği gibi çağırışım, sadece bir varsayım değil çerçevesi ve kuralları olan bir kuram olarak değerlendirilmelidir.

1.1. Çağırışım Kuramı

Çağırışım, daha önce ifade edildiği gibi başta psikoloji olmak üzere birçok alanın istifade ettiği bir alandır. Özellikle de öğrenme ve konuşma ediminin en önemli unsurlardan birinin çağırışım olduğu söylenebilir (Çiftpınar, 2002, s. 75). Herhangi bir nedenden ötürü ortaya çıkan bir çağırışımın temeli ne olursa olsun insanın kim olduğuna, nereden geldiğine, dünya görüşüne ve bulunduğu toplumun sosyal normlarına dair önemli bilgiler içerdiği ifade edilebilir. Çağırışım bu bağlamda bir bireyin farklı noktalarının anlaşılmasını sağlayan bir tür gösterge olarak da düşünülebilir. Söz gelimi “al” ve “kırmızı” temel olarak bir renk olmasına karşılık insanlarda çağırıştırdıklarından dolayı birbirinden ayrılabilir. “Al bayrak” içerisinde bağımsızlık mücadelesi ve millî kimlik çağırışmalarını taşıırken “kırmızı bayrak” ise genel olarak bir renk düzleminde bulunur. Bu iki çağırışım değeri insan zihninde girift bir hâlde bulunmaktadır. İnsan zihninde oluşan bu karmaşık kavram alanının beyin tarafından analiz edilerek ilgili sözcükle çağırışım oluşturması belirli bir sistem dâhilinde işleyen, bu sistemin nasıl işlediğine dair tanımlaması hiç kolay olmayan bazı kurallar çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Bu kuralların adlandırılması Hadumod Bussmann tarafından yapılmıştır. Bussman’a göre her etkinin bir tepkisi vardır. Bu durumda her uyarının da bir yanıtı vardır. Bussman, ifade ile çağırışmaları bu denklem çerçevesinde ifade etmeye çalışmıştır. Bussmann’a göre çağırışmaların oluşumu zamana ve mekâna göredir. Bu durum, bir olayın hangi zamanda ve nerede yaşandığı ve daha sonra anda bulunulan yer veya zamanın, geçmişteki anla benzerlik gösterdiğinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda olay, çok kısa bir sürede şuur içinde tekrar yaşanır ve bu esnada da kavramlar birbirlerini çağırıştırır (Çiftpınar 2002, Bussmann 1983’ten).

Çağırışma ait diğer görüşlerde benzerliklerin ve zıtlıkların esas alındığı görülür. Bu konuya ilişkin bir başka kuram değerlendirilmesi de Stuart Mill tarafından yapılmıştır. Mill’in ortaya attığı kurama göre; ruhsal yaşamın işleyişi, iradenin devreye girmediği durumlarda, bilinç akışında birbirini takip eden düşünce ve fikirler arasında bir ilişki olduğu varsayımına dayanır. Bu bağlamdaki düşünce ve fikirler bitişiklik (çatal-bıçak), karşıtlık (gece-gündüz) ve otomatik çağırışım yolu ile birbirlerini çekerler (Çiftpınar, 2002, s. 76). Bu düşünceden hareketle başka bir çağırışım tanımı da Theodor Lewandowski tarafından yapılmıştır. O da Mill’in kuramında yer alan zıtlık ve benzerlikleri merkeze alarak çağırışım tanımını; bilinç içerisindeki kavramlarla, bu kavramların zihindeki karşılıkları olan sözcüklerin, duyguların veya fikirlerin birbirleri ile olan bağlantısından meydana gelen bir ilke olarak tanımlar (Çiftpınar 2002, Lewandowski 1990’dan).

Buradaki kuramlardan da anlaşılacağı gibi insan zihninde oluşan çağırışmaların belli şekilleri vardır. Söz gelimi “siyah” denildiğinde akla “beyaz”ın gelmesi zıtlık olarak yorumlanabileceği gibi, “karanlık” gelmesi de benzerlik olarak yorumlanabilecektir. Bu durum çağırışımın gerçekleştiği kimsenin sosyal statüsüyle de yakından ilgilidir. Örneğin, “uçak” sözcüğü temelde bir ulaşım aracı olmasına rağmen bir çocuk için oyuncağı, bir acente çalışanı için ise seyahati bir apron görevlisi için ise de ulaşım aracını çağırıştırır.

Çağrışım alanında yapılan dikkate değer başka bir çalışmada Pilancı (2014) tarafından yapılmıştır. Pilancı bu çalışmasında çağrışımı anlam temelli olarak değerlendirmiş ve bir sözcüğün anlamlandırılması ve anlaşılması esnasında oluşan ortaklığın doğru iletişimi de beraberinde getirdiğini ifade etmiştir. Yani kişiler arasında sözcüklerin çağrışım değerleri ve kesişme oranları ne kadar yüksek olursa, sağlıklı bir iletişimin kurulabilmesi de daha olanaklı hâle gelmektedir. Günümüzde yazın alanında gördüğümüz çağrışımların büyük ölçüde bu düşüncenin ürünü olduğu söylenebilir. Çünkü okunan veya dinlenen bir metindeki sözcüklerin çağrışım değerleri ve bunlara bağlı olarak oluşan kavram alanlarının ortaklığı icracıları ve bu icradan istifade edenleri ortak bir paydada buluşturmaktadır.

Yazın alanındaki sözcük çağrışımları kişiye bazı sözcüklerin sunulması ve kişinin her sözcüğe ilişkin olarak, aklına ilk gelen sözcüğü söylemesinin istenmesi ile tespit edilebilmektedir. Bu şekilde yapılan çalışmalarda çağrışım kavramının temel yasalarının (benzerlik, zıtlık, bitişiklik, v.b. gibi) hepsine uygulandığı ve alınan sonuçların hemen değişmediği saptanmıştır (Çiftınar, 2002, s. 75). Bu noktadan hareketle yazın alanındaki sözcüklerin bazı ortak çağrışım değerlerinin olduğu fikrine ulaşılabilir. Böylelikle yazar ile okuyucu arasında zaten var olan bir iletişim ağına çağrışımların aracılık ettiği de ifade edilebilir. Bu çağrışım değerleri ile kişinin bellek, algı, dil, kültür ve bunların benzeri olaylardan gözlemle elde edilmiş diğer ruh bilimsel parametreleri arasında bağ kurulabilir. İşte çağrışım olgularının doğrudan yorumlanması, her öznenin zihninde, sözcüklerin basit bir tasarımının ve bu tasarımlar arasında belli güce sahip bir bağlantının, yani kuramsal anlamı ile bir çağrışımın bulunduğu gerçektir (Çiftınar, 2002, s. 75).

Son olarak çağrışım, serbest çağrışım ve kurallı çağrışım olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Serbest çağrışım, belirlenen sözcükler, kavramlar ve objelerin zihnimizde karşılık bulduğu tüm sözcük veya söz grupları yazılır; kurallı çağrışım ise zihinde çağrışan sözcükler birbiriyle ilişkili olmalıdır. Yani, seçilen sözcüğün bir önceki sözcüğe benzemesi gerekmektedir (Öztürk, 2004, s. 83).

1.2. Renklerde Çağrışım

Renkler, bireylerin sosyal ve kültürel yaşantısında ona ait bazı kişisel özellikleri, duyguları, düşünceleri ve dünya görüşleri ile ilgili birtakım bilgiler verebilir. Bu bağlamda renklerin ve renk tercihlerinin bireysel bir seçim ürünü oldukları da ifade edilebilir. Renkler, insanların iç dünyasının dışa vurumu, beğeni ve zevklerinin anlaşılmasını sağlayan bir gösterge; insanların iç dünyasındaki iletişim süreci hakkında bilgi verebilen bir tür kod, insanlar arası iletişimde ve etkileşimde söz konusu atmosfere göre nasıl ve ne yönde mesaj gönderildiğini de ifade eden bir sembol olarak da değerlendirilebilir (Ustakara, 2011, s. 138). Bir rengin algılanması ilk olarak fiziksel bir durum ile ifade edilebilirken derin yapıda insan fizyolojisi ve psikolojisi ile de yakından ilgili olabilir. Renkler kimi zaman duygu ve düşüncelerin, kimi zaman bazı düşünce, fikir ve ideolojilerin kimi zamanda toplumsal tabakalar içerisindeki kişilerin konum ve statülerini gösteren bir sembol olarak da değerlendirilebilir.

Bir rengin bir insanın iç dünyasında farklı çağrışımlar yaptığı bilinmektedir. Söz gelimi beyaz renk temizlik, saflık, masumiyet ve barış gibi kavramları; siyah renk ise karamsarlık, asalet, sonsuzluk, hüznün ve gece gibi kavramları çağrıştırmakla beraber. Bunun yanı sıra kırmızı rengin insandaki adrenalin duygusunu harekete geçirerek heyecanı, kalp tasvirlerinde kullanılmasından ötürü aşk ve sevgiyi, bir bayrağın üzerinde bağımsızlığı çağrıştırması da benzer durumdur. Her renk insanların zihninde farklı anlamlar ve kavramlar çağrıştırmakla beraber. Bu bireyin özelinde olacağı gibi geniş topluluklarda da olabilecek bir durumdur. Trafik lamba ve işaretçileri buna iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Bu yönü ile toplumsal bir işlev kazanan renkler bir bireyin iç dünyasında da tinsel bir ileti,

düşünce ve duygunun aktarılmasında güçlü bir araç konumunda da bulunabilir. Örneğin, yeşil kıskançlığın; mavi soyluluğun, içtenliğin; kırmızı tutku, sevgi ve yaşamın; sarı ışık, canlılık ve sıcaklığın; beyaz saflık, temizlik ve sakinliğin; siyah seçkinliğin, ölümün ve karamsarlığın, yasin; turuncu etkinliğin, ilerleme ve enerjinin simgesi, göstergesi olarak ifade edilmektedir (Küçükdoğan, 2005, s. 91). Elbette bu çağırışım değerleri kısa süre içerisinde ve bir bilinç güdümü ile ortaya çıkmamıştır. Türk kültür ve toplumunda renklerin çağırışım değerleri çok eski zamanlardan beri mevcut olan bir durumdur. Bu bağlamda renkler aynı zamanda net bir kimlik ifadesi olarak da kullanılabilir. Günlük konuşma dilinde “zevkler ve renkler tartışılmaz”, “renklerin dili”; deyim ve atasözlerinde yer alan “renk vermemek”, “rengini belli etmek”, “renkten renge girmek” gibi ifadeler de bu savı destekler niteliktedir. Bu bağlamda renkler aslında birer gösterge olarak da yorumlanabilir. Bu göstergelerin anlamlandırılmasında şüphesiz toplumsal ve kültürel normların etkisi büyük olacaktır.

İnsan yaşamında çağırışım neden olan, toplumların kültürel özellikleri bakımından anlam içeren unsurlardan biri de renkleri algılama biçimleridir. Kimi insan beyazı çok severken, kimi için de siyah renk özel bir konuma sahiptir (Ustakara, 2011, s. 141). Daha önce de ifade edildiği gibi renk seçimi bireysel bir tercih olarak yorumlanabilir. Fakat bu tercihler tamamen birey merkezli oluşmamaktadır. Bunun yanı sıra bireyin etkilendiği kültür de belirleyici başat bir öge olarak yorumlanmalıdır. Bu durumda etkilenen, birey merkezinden hareketle toplum da olacaktır.

2. Amaç

Bu çalışmanın amacı renkler özelinde sözcüklerin çağırışım değerlerini tespit etmektir. Elde edilen bulguların sözcüklerin anlam ve kavram alanlarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türk dilinin henüz bir çağırışım sözlüğü bulunmamaktadır. Bu çalışma ve bundan sonra yapılacak olan çalışmaların Türk dilinin çağırışım sözlüğü çalışmalarına katkı sağlaması düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın Türk dilinin içerik yönünden zengin olan kaynaklarının disiplinler arası yaklaşımlar ile ele alınmasında kullanılabilecek bir model olması amaçlanmaktadır.

Özellikle duru bir Türkçe ile Türk kültür ve toplum yapısını içeren mihenk taşı eserlerin multidisipliner bir yaklaşım ile ele alınması, bu kaynakların küreselleşen ve dijitalleşen dil ve edebiyat anlayışında istifade edilebilecek birer kaynak olarak değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bu çalışmanın da bu konularda bir başvuru kaynağı olması hedeflenmektedir.

3. Kapsam

Bu çalışmanın kapsamı Ömer Seyfettin hikâyeleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın ana materyalini oluşturan hikâyeler, Hülya Argunşah tarafından hazırlanan ve 2020 yılında Dergâh Yayınları tarafından yayınlanan “Ömer Seyfettin Hikâyeler 1”, “Ömer Seyfettin Hikâyeler 2” adlı eserlerden alınmıştır.

Bu çalışmada, hikâyede geçen tüm renklerin kullanım sayılarına yer verilmiştir. Fakat bu veriler çalışmanın hacmini ve sınırlarını aşacağından hikâyelerde kullanılan tüm renklerin çağırışım değerlerine yer verilmemiş, örnek sayıları kısıtlanmıştır. Bu kapsamda 163 adet Ömer Seyfettin hikâyesi incelenerek renk ve renklerle ilgili olan 28.462 sözcük tespit edilmiştir ve çalışmamızın veri tabanını da bu sözcükler oluşturacaktır.

4. Yöntem

Bu çalışmada serbest çağırışım yöntemi esas alınarak renklerin çağırışım değerleri incelenmiştir. Sözcüklerin çağırışım değerleri “kelime çağırışım yasasının” üç temel kuralına bağlı kalınarak tespit edilecektir. Bu yasaya göre sözcüklerin çağırışım değerleri;

1. Semantik, biçimsel gibi özellikler açısından birbirine benzeyen kelimelerin çağrışımları,
 2. Zıt kelimelerin çağrışımları,
 3. Birbirine yakınlığı (bitişikliği) bulunan kelimelerin çağrışımları
- esas alınarak belirlenebilmektedir (Çiftçi, 2009; Hançerlioğlu, 1988).

Ömer Seyfettin hikâyelerindeki renk sözcüklerinin belirlenmesinde TÜRK SÖZDİZ programı kullanılmıştır. Program aracılığıyla sözcüklerin sadece sayısal verileri değil aynı zamanda renklerin hangi çağrışım değerleri ile kullanıldığını belirlemek için bağlam merkezli kullanımları da tespit edilmiştir. Böylelikle renk ifade eden sözcüklerin diğer sözcüklerle birlikte kullanımlarından hangi çağrışım değerlerinin ortaya çıktığı da tespit edilmiştir.

5. Bulgu

Çalışmada Ömer Seyfettin'e ait 163 hikâye taranarak doğrudan bir renk adı ile verilen ya da renk kavramı ile kullanılan (aydınlık ve karanlık sözcükleri gibi) 28.462 adet sözcük tespit edilmiştir. Renklerin kullanım sayılarını içeren Tablo-1 aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.

Renk ve Renk İfadesi	Kullanım Sayısı
Beyaz	5973
Siyah	4157
Sarı	3673
Karanlık	2622
Kırmızı	2510
Mavi	2019
Renk	1984
Yeşil	1792
Aydınlık	1546
Pembe	1163
Mor	968
Turuncu	55
Toplam	28462

Tablo-1'de yer alan renkler, çağrışım değerleri dikkate alınarak "benzerlik, yakınlık ve karşıtlık" ilkelerine göre değerlendirilmiştir. Bu bağlamda söz konusu sözcüklerin düz anlamları yani akla gelen ilk anlamlarından hareketle temelde bir renk ifadesi içeren biçimlerde kullanımları benzerlik ile düz anlamı dışında kullanılan fakat ona yakın bir anlam ilgisi ile kullanılanlar yakınlık, düz anlamını çağrıştırmadan farklı ya da zıt bir anlam ilgisi ile kullanılan sözcükler de karşıtlık ilkesi ile alınacaktır. Söz gelimi, "Elinde sarı bir çiçekle odaya girdi.", "Gencecik kız birdenbire sararıp soldu." cümlelerinde sarı çiçek benzerlik, sararıp solmak yakınlık çağrışımı ile kullanılmıştır. Bazı renkler ortak bir bağlamda kullanıldıkları zaman karşıtlık çağrışımı yaratabileceğinden bu tür renklerin bir arada kullanıldığı bağlamlar esas alınacaktır. Söz gelimi, "Her karanlık bir aydınlıkla bitecektir." cümlesinde karanlık ve aydınlık karşıtlık çağrışımı ile kullanılmıştır.

Hikayelerde kullanılan renklere ait çağırışım değerleri ayrı başlıklar altında alınmış ve her bir rengin çağırışım değerlerine göre örnekler aşağıdaki başlıklarda verilmiştir. Bu başlıklar altında verilen örnekler dizin programındaki çıktılarından alınmıştır.

5.1. Beyaz

Beyaz renk Türk dilinde saflık, temizlik, barış, temsiliyet, merhamet, saflık, bekaret, masumiyet, adalet, sakinlik kavramlarını çağırıştıracak şekillerde kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlar beyaz renge yakın olan çağırışım değerleri olarak ele alınabilir.

5.1.1. Benzerlik

Zayıf uzun parmaklı, uzun tırnaklı sarı elleriyle **beyaz** sakalını okşayarak coşan bu ihtiyar, onda sarsıcı bir heyecan uyandırıyor (Hikâyeler-2, Bir Çocuk Aleko, s. 739).

Karşıda siyah çalılıkların arasında birçok **beyaz** çadırlar görünüyordu (Hikâyeler-2, Bir Çocuk Aleko, s. 741).

Ne kadar güzel, **beyaz** her taraf **beyazdı** (Hikâyeler-1, Tenezzüh, s. 58).

Beyaz rengin, benzerlik çağırışımı ile temelde bir renk olarak kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda verilen örneklerde niteleyici ve isim olarak kullanıldığı görülen beyaz sözcüğünün çağırışım ilişkisi benzerliktir.

5.1.2. Yakınlık

Bacanın çıkardığı kapkara dumanlar içinden temiz, **beyaz** martı sürüleri kirlenmeden geçiyor, koyu mavi denizin ortasında 'Kızkulesi' köpükten bir alev gibi parlıyordu (Hikâyeler-1, Mermer Tezgâh, s. 623).

Bu yeşil nurun içinde Deli Mehmet'in kanlı boynuna sarılmış **beyaz** kanatlı bir melaïke hem onu nurdan elleriyle okşuyor hem açık alnını öpüyordu (Hikâyeler-1, Başını Vermeyen Şehit, s. 641).

En güzel bu **beyaz** hanesindeki Lale olmalıydı (Hikâyeler-1, Beyaz Lale, s. 447).

Sonra inanılmaz derece saf bir **beyazlık!** (Hikâyeler-2, Çirkinliğin Esrarı, s. 473).

Yakınlık çağırışımı ile kullanılan beyaz sözcüklerinin daha çok saflık, temizlik, masumiyet ve güzellik çağırışımı ile verildiği görülmektedir. Kapkara dumanlar içinden geçen martuların beyazlık vurgusu onların temizliğine işaret ederken karşıtlık çağırışımı da görülebilecektir. Ama asıl çağırışım temizlik, saflık çağırışımıdır ki kirliliklerin içinden kirlenmeden geçebilme vurgusu ile verilmiştir. "Beyaz kanatlı bir melaïke" sözcük grubunda beyazın bir melaïke ile tasavvur edilmesi de yine saflık, temizlik, merhamet çağırışımları ile ilişkilendirilebilecektir.

Beyaz'ın Lale ile ilişkilendirildiği cümlede ise saflık, temizlik ve güzellik çağırışımları görülebilecektir. Beyaz rengin yine saflık çağırışımı ile verildiği başka bir cümlede ise "inanılmaz derecede saf bir beyazlık" ifadesi de bu çağırışımı pekiştirir niteliktedir. Verilen bu örneklerden hareketle beyaz renk kullanımının yakın çağırışımının "saflık, temizlik, merhamet, güzellik" kavramları ile sağlandığı görülmektedir.

5.1.3. Karşıtlık

Ayol Meliha, haydi mavi deniz, **beyaz** yelken, **beyaz** martı ne ise... dedim, bunların zaten **siyahları** olmaz (Hikâyeler-1, Harem, s. 863).

Kimi kaşa göze, kimi cilde, kimi ellere ayaklara, kimi şişmanlığa zayıflığa, kimi **esmerliğe beyazlığa** kimi boya, kimi kalçaya bakar (Hikâyeler-1, Aşk ve Ayak Parmakları, s. 152).

Ara sıra hayalî bir maça kâğıdının **siyah** noktaları gibi beyaz içinde sekizer onar karga kümeleri geçiyordu (Hikâyeler-1, Tenezzüh, s. 58).

Beyaz rengin karşıtlık çağrışımı ile verildiği örneklerde bu çağrışımın tabii olarak “siyah” ile sağlandığı görülmektedir. “... Beyaz yelken, beyaz martı Bunların siyahı olmaz.”, “... Siyah noktaları gibi beyaz içinde ...” örneklerindeki renkler karşıtlık çağrışımı ile yorumlanabilir. Diğer bir örnekte ise “beyazlığın” karşıtlık çağrışımı “esmerlik” ile verilmiştir. Burada beyaz sözcüğü farklı bir sözcüğün kavram alanında karşıtlık bulmuştur. İnsan teninin koyu olması esmerlik ile adlandırıldığından karşıtlığında beyazlık kavramını bulacaktır.

5.2. Siyah

Kullanım sıklığı bakımından beyazdan sonra en çok kullanılan renk siyahdır. Siyah renk genel olarak “kara” ile de çağrışım yapılarak hüznün, karamsarlık, gece, sonsuzluk, yas, ölüm gibi olumsuz çağrışımlar ile kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra asalet ve seçkinlik gibi olumlu çağrışım değerleri ile de kullanılabilir.

5.2.1. Benzerlik

İki ok atımı ötede kurulu beyaz çadırların önünde, yere serili **siyah** kebelere oturmuş genç voyvodalar ihtiyar bir zabitin anlattıklarını dinliyorlardı (Hikâyeler-1, Teke Tek, s. 662).

Siyah şeritli bol pantolonu yine açık karadut rengindeydi (Hikâyeler-1, Düşünme Zamanı, s. 719).

Ve hepsinin ellerinde kalın, **siyah** carlar, kırmızı peştemallar, onu örtmek, örtüler altında boğmak için üzerine hücum ediyorlardı (Hikâyeler-1, Eleğimsağma, s. 506).

Siyah rengin benzerlik çağrışımı ile kullanımının beyaz renkle aynı olduğu söylenebilir. Genel olarak renklerin benzerlik çağrışımında temel anlamda bir renk ifadesi ile kullanıldığını görülmektedir. Benzerlik çağrışımı ile kullanılan renklerin genellikle isim soylu bir sözcük olduğu da söylenebilir. Yukarıdaki örneklerde de görüleceği gibi “siyah kebe”, “siyah şeritli bol pantolon”, “siyah car” söz gruplarında renk ifadesi niteleyici olarak kullanılmıştır.

5.2.2. Yakınlık

Kenara çarpan **siyah** köpüklü deniz, hava gazlarının donuk ziyalarından uçan ölüm renginde tenevvürlerin içinde, keder ve elem sedaları çıkararak ağlıyor, sanki bu nihayeti görünmeyen, bu, sabahın açık ve mavi ufkunu, beyaz ve mor sisli Olimp dağlarını, o mazi ve esatir vatanını yutan, yok eden muvakkat ademin... bu **siyah** ve müfteris gecenin gizli kinlerini faş etmek istiyordu... (Hikâyeler-1, Primo Türk Çocuğu, s. 249)

Genç kız elinden bırakmadığı **siyah** maroken kaplı kitabını açtı, bu kitap şimdi **siyah**, cesim ve ölü bir kelebek gibi onun yüzünü tamamıyla örtüyordu (Hikâyeler-1, Bahar ve Kelebekler, s. 199).

Beyaz kelebek saadete, talihe... pembe kelebek sıhhat ve afiyete... sarı kelebek kedere ve hastalığa... **siyah** kelebek felakete, matem ve ölüme delalet ederdi (Hikâyeler-1, Bahar ve Kelebekler, s. 196).

Siyah ağaçların arkasından doğan kan renginde bir ay balkonun kenarında, kendini tutmak isteyenlerin arasında, saçları dağılmış, gözleri yerlerinden fırlamış, sarı, perişan bir hayalin aşağıya bakıp kahkahalar attığını gördü (Hikâyeler-2, Balkon, s. 543).

Siyah rengin yakınlık çağırışımı ile kullanıldığı örneklerin genelinde olumsuzluk vurgusu görülmektedir. Yukarıdaki örneklerde de görüleceği gibi siyah, “ölüm, felaket, kan renkli perişan bir hayal” gibi olumsuz çağırışım değerleri ile kullanılmıştır.

5.2.3. Karşıtlık

Beyaz ile **siyahın**, tek ile çiftin, ateş ile suyun arasındaki fark kadar ehemmiyetsiz bir başkalık... (Hikâyeler-1, Şimeler, s. 379).

Beyazın yanında **siyah** nasıl vuzuh ile göze çarparsa Bidar’ın yanında da sizin kokmuş manevideniz müteaffin ve vebaâlud bir harabei levs gibi tezahür ediyordu (Hikâyeler-1, Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür, s. 180).

Burcun tepesinde, beyazlı **siyahlı** bir bayrak, can çekişen bir kartal ıstırabıyla kıvranıyordu (Hikâyeler-1, Kütük, s. 553).

Küçük bir idare kandiliyle aydınlık odanın yegâne süsü ocağın üstünde yan yana asılı iki levhaydı; birinin sarı zemin üzerine **siyah** kötü bir talik ile yazılmış satırları hayatta şaşırmış Türk’ün boğuk bir feryadına benziyordu (Hikâyeler-2, Yalnız Efe, s. 275).

Siyah rengin karşıtlık çağırışımı ile kullanıldığı örneklerde baskın karşıtlığın beyaz renk olduğu görülmektedir. Bu bağlamda siyah-beyaz karşıtlığı çağırışım değerine de net bir biçimde yansımıştır. Yukarıda verilen son örnekte aydınlık-siyah karşıtlığı dikkat çekmektedir. Aydınlık odanın olumlu bir çağırışım değeri ile kullanıldığı cümlede siyah olumsuz bir çağırışım değeri ile karşıtlık çağırışımı yaratmıştır.

5.3. Aydınlık

Aydınlık sözcüğü, ışık, ışık alan bir yer, kötülüklerden uzak, temiz, saf, kolay anlaşılacak derecede olan (<https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 05.04.2011]) ifadelerini içeren bir kavram alanına sahiptir. Daha çok olumlu çağırışım değerleri ile kullanılan bu sözcüğün Ömer Seyfettin hikâyelerindeki çağırışım değerleri de bu kavram alanına paraleldir.

5.3.1. Benzerlik

Pencereden akseden **aydınlık** kadının kınalı saçlarını parlatıyordu (Hikâyeler-2, Bir Hayır, s. 383).

Güneş, sıcak bir **aydınlıkla** her tarafı parlatıyordu (Hikâyeler-2, İnat, s. 729).

Fecir Samatya’nın üstünü mavi ile karışık pembe bir **aydınlık** parlatıyordu (Hikâyeler-2, Korkunç Bir Ceza, s. 239).

Aydınlık sözcüğünün benzerlik çağırışımı ile kullanıldığı yukarıda örneklerde doğrudan bir renk ifadesi bulunmamaktadır. Söz konusu örneklerde aydınlık sözcüğü ışık, ışık alan bir yer çağırışımları ile kullanılmıştır.

5.3.2. Yakınlık

Hava bir genç kız kahkahası kadar berraktı, saftı, **aydınlıktı** (Hikâyeler-2, Fon Sadriştany’nin Oğlu, s. 742).

İstanbul’un minareli mahzun silüeti silinmiş; **aydınlık** çok **aydınlık** çok muhteşem, çok büyük, ebedî bir saray manzarası almıştı (Hikâyeler-2, Baharın Tesiri, s. 254).

Altı ay yaşadığım sevgili İstanbulcuğumu, Feneryolu'ndaki **aydınlık** temiz, rahat köşkümüzü düşünüyor, fakat tahayyül edemiyordum (Hikâyeler-2, Nakarat, s. 17).

Aydınlık sözcüğünün yakınlık çağrışımı ile kullanıldığı örnekler bakıldığında “berrak, saf, temiz, rahat” çağrışımları ile kullanıldığı görülmektedir. Buradaki çağrışım değerleri “aydınlık” sözcüğünün kavram alanı içerisinde kalmaktadır.

5.3.3. Karşıtlık

Masume Hanım talihsizliğin karanlık hatırası içinde doğan yeni hülya **aydınlıklarına** dalmıştı (Hikâyeler-2, Nezle, s. 189).

Peykelerinin aralarından kuvvetsiz **aydınlık** akıyordu (Hikâyeler-1, İrtica Haberi, s. 220).

Mekanizma sessiz ve donuk bir **aydınlık** parlıyordu (Hikâyeler-1, Primo Türk Çocuğu, s. 413).

Aydınlık sözcüğünün karşıtlık çağrışımı ile kullanıldığı örneklerde ilk olarak “karanlık” kullanımı dikkat çekmektedir. Karanlık sözcüğünden sonra “kuvvetsiz, sessiz, donuk” gibi karşıtlıkların da aydınlık sözcüğünün karşıt çağrışımı olarak kullanıldığı görülmektedir.

5.4. Karanlık

Bu bağlamda değerlendirilecek olan diğer bir sözcük ise “karanlık” sözcüğüdür. Karanlık; ışık olmama durumu, üzüntü, sıkıntı, perişanlık, yasalara ve töreye uygun olmayan, gereğince anlaşılıp bilinmeyen, ne olacağı, sonu belli olmayan, karışık (<https://sozluk.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 05.04.2011]) kavram alanı ile verilmiştir.

5.4.1. Benzerlik

Kömürden daha siyah bir **karanlık** vardı (Hikâyeler-1, Hafiften Bir Seda, s. 782).

Hava bozuktur siyah bulutlar bazen ayı örtüyor, her tarafı vakit vakit koyu bir **karanlık** kaplıyordu (Hikâyeler-1, Külâh, s. 774).

Karanlık bahçede muallimler, çocuklar geziniyorlardı (Hikâyeler-2, Açık Hava Mektebi, s. 618).

Karanlık sözcüğünün benzerlik çağrışımı ile kullanıldığı örneklerde ışık olmama durumu kavram alanı dikkat çekmektedir.

5.4.2. Yakınlık

Masume Hanım talihsizliğin **karanlık** hatırası içinde doğan yeni hülya aydınlıklarına dalmıştı (Hikâyeler-2, Nezle, s. 189).

Yüksek ipek şiltelere diz çökmüş yorgun vezirler önlerindeki halının renkli nakışlarına bakıyorlar, uzun beyaz sakalını zayıf eliyle tutan ihtiyar sadrazamın sönük gözleri, gayet uzak, gayet **karanlık** şeyler düşünüyor gibi, mevcut olmayan noktalara dalıyordu (Hikâyeler-1, Pembe İncili Kaftan, s. 601).

İnsaflı sadrazam, vicdanının ruhuna akseden sesini, gururunun **karanlığı** ile boğmadı (Hikâyeler-1, Pembe İncili Kaftan, s. 607).

Biz bir araya toplanmazsak cehalet **karanlığını** kim aydınlatacak? (Hikâyeler-1, Şimeler, s. 384).

Karanlık sözcüğünün yakınlık çağrışımı ile verildiği örneklerde daha çok soyut bir kavram olarak kullanıldığı ve üzüntü, sıkıntı, perişanlık, yasalara ve töreye uygun

olmayan, gereğince anlaşılıp bilinmeyen, ne olacağı, sonu belli olmayan, karışık ifadeleri ile kullanıldığı görülmektedir. “Karanlık hatıra”, “karanlık şeyler”, “gururun karanlığı”, “cehaletin karanlığı” gibi kullanımlar sözcüğün yakın çağırışım değerlerine gönderme yapmaktadır.

5.4.3. Karşıtlık

Ay, mavi şeffaf bir tülle örtülmüş dargın bir güneş gibi تنها yolu aydınlatıyor, korunun **karanlık** gölgelerinde henüz uyuyamamış asabi bülbüllerin ağlayışları duyuluyordu (Hikâyeler-2, Ezeli Bir Roman, s. 61).

Issız ormanlarda, korkunç kayalıklarda, hep kamersiz gecelerin **karanlıkları** içinde geçen beş seneden sonra hür ve serbest, parlak ve yeşil köyü pek hoşuna gitmişti (Hikâyeler-1, Bomba, s. 228).

Ellerini, **karanlıkta** garip bir galatı rü’yetle daha beyaz görünen saçlarına götürdü (Hikâyeler-1, İki Mebus, s. 122).

Karanlık sözcüğü karşıtlık çağırışım değeri ile kullanıldığında ilgili karşıtlıkların “aydınlık”, “hür, serbest, parlak”, “beyaz” sözcükleri ile verildiği görülmektedir.

5.5. Sarı

Ömer Seyfettin hikâyelerinde en sık kullanılan başka bir renk de sarıdır. Sarı rengin çağırışım değerlerine bakıldığında temelde bir renk olmasının ötesinde solgun, soluk, sıcak, sonbahar gibi çağırışım değerleri ile kullanıldığı görülmektedir. Sarı sözcüğünün sararmak eylemi ile daha çok durum ifadelerinde kullanıldığı da görülmüştür.

5.5.1. Benzerlik

Murat’ın birdenbire yüzü güldü. **Sarı** yanaklarına hafif bir renk geldi (Hikâyeler-1, Düşünme Zamanı, s. 724).

Küçük ve **sarı** taneler o kadar lezzetli idi ki... (Hikâyeler-1, Apandisit, s. 149).

Açık **sarı** saçlı zayıf bir kadın keman çalıyordu (Hikâyeler-2, Baharın Tesiri, s. 256).

Sarı sözcüğünün benzerlik çağırışımı ile kullanıldığı durumlarda temelde bir renk çağırışımı yaptığı görülmektedir.

5.5.2. Yakınlık

Sararan birdenbire neşesini kaybeden doktor matemî bir telehhüfle sordu: (Hikâyeler-1, Kaç Yerinden, s. 551).

Birbirlerini görünce ikisinin tekrar kan beyinlerine çıktı, yüzleri **sarardı** dudakları morardı (Hikâyeler-1, Harem, s. 847).

Top ve koyu kumral sakalının üstünde pembe ve şiş yanakları parlıyor, çizgisiz yüzünde **sarı** bir korku gölgesi belirliyordu (Hikâyeler-1, Beyaz Lale, s. 448).

Fesimi giymek üzere odama çıktığım zaman aynaya baktım, Adriyan’a söylediğim sözlerin yüzüme verdiği kırmızılık babamı görünce korkudan **sarılık** ile karışmış, acayip bir şekil almıştı (Hikâyeler-1, Mürebbiye, s. 308).

Sarı sözcüğünün yakınlık çağırışımı ile kullanıldığı örneklerde öne çıkan kavram alanının “korku, üzüntü” olduğu görülmektedir. “Sararan birdenbire neşesini kaybeden...”, “...yüzleri sarardı...”, “...sarı bir korku gölgesi...”, “... korkudan sarılık ile karışmış...” kullanımlarında sarı rengin en yakın çağırışımının “korku” olduğu görülmektedir.

5.5.3. Karşıtlık

Sarı ölüm rengi yavaş yavaş soğuk ve korkunç bir menekşe rengine dönüyordu. (Hikâyeler-1, Piç, s. 308).

Siyah ağaçların arkasından doğan kan rengi bir ay balkonun kenarında, kendini tutmak isteyenlerin arasında, saçları dağılmış, gözleri yerlerinden fırlamış, **sarı**, perişan bir hayalin aşağıya bakıp kahkahalar attığını gördü (Hikâyeler-2, Balkon, s. 543).

Mıstık kirli **sarı** yüzünde gayet temiz birer canlı mücevher gibi mavi mavi parlayan küçük gözlerini oynatarak sordu: (Hikâyeler-1, Çakmak, s. 614).

Sarı sözcüğünün karşıtlık çağrışımı ile kullanıldığı örneklerde “ölüm, perişan, kirli” ifadelerinin yer aldığı görülmektedir. Bu durumda “koru” sözcüğünün de sarı rengin karşıt bir çağrışımı olarak ele alınması gerektiği düşünülebilir. Fakat bir insanın korkudan sarı renge girmesi ihtimal dâhilinde iken sarının kirlilik, perişanlık ve ölüm çağrıştırmasında herhangi bir yakınlık ilgisi kurulamamaktadır.

5.6. Kırmızı

Ömer Seyfettin hikâyelerinde sıklıkla kullanılan bir başka renk de kırmızıdır. Kırmızı temelde bir renk çağrışımının dışında aşk, sevgi, tutku duyguların sıcaklığı, eylem ve bunun bir çıktısı olarak harekete geçme, heyecan, hırs, kararlılık ve öfke gibi duygu ve durumları da çağrıştıracak biçimde kullanılabilir (<https://www.empower-yourself-with-color-psychology.com/> [Erişim Tarihi: 05.04.2011]).

5.6.1. Benzerlik

Cabi Efendi, yırtık avi çuha esvaplı, **kırmızı** kuşaklı, uzun boylu, kara kuru tellalın arkasına isabet eden **kırmızı** aşı boyasına boyanmış, viran esnaf kahvesini bir süzdü (Hikâyeler-1, Makul Bir Dönüş, s. 831).

Kırmızı köşkün yeşil kapısını çaldılar (Hikâyeler-1, Perili Köşk, s. 246).

Yastıklarına fes rengi perdelerin düştüğü sedirler **kırmızı** velenselerle örtülüydü (Hikâyeler-2, Gizli Mabet, s. 393).

Kırmızı sözcüğünün benzerlik çağrışımı ile kullanıldığı cümlelerde tıpkı diğerlerinde de olduğu gibi temelde renk çağrışımı görülmektedir.

5.6.2. Yakınlık

Alevlerin binlerce **kırmızı** ve görünmez ejderha dilleri gibi sardığı canlı et yığından pembe bir buhar, mavi ve sincabi bir duman çıktı (Hikâyeler-1, Beyaz Lale, s. 445).

Çocuklar, kadınlar, gençler sokakta küme küme dururlar, sık fıstık ağaçlarının tepelerinden havaya tüten **kırmızı**, sincabi, mavi yeşil dumanları korka korka seyrederdiler (Hikâyeler-1, Büyücü, s. 654).

Bir tüfek patlar, namlunun ağzından çıkan **kırmızı** aydınlık, müsterih ve habîde karanlığı bir şimşek yavrusu gibi yırtar (Hikâyeler-1, Sansar, s. 99).

Halılar, kanepeler, ağır perdeler, büyük levhalar, endam aynaları, mermer masalar, ipekli koltuklar, sırmalı püsküllü ağır divanlar, tirşe boyalı duvarlar, oymalı tavanlar, her şey, her şey... **kırmızı** ve titrek bir sis içinde eriyor; bu yakan, bu heyecan veren **kırmızı** karanlığın arasında yalnız gözleri yerden ayrılmayan La'l'i'yi görüyordu (Hikâyeler-1, Beyaz Lale, s. 456).

Bütün vücudundaki kanlar altüst olmuş, taşmak istiyor, kulakları çınlıyor, gözlerinin önünde **kırmızı kırmızı**, menekşe renginde noktalar dolaşıyordu (Hikâyeler-2, Nezle, s. 184).

Kırmızı sözcüğü yakınlık çağırışımı ile sıcaklık, ateş, hareket ve heyecan ifadeleri ile kullanılmıştır.

5.6.3. Karşıtlık

Harap ve eski saat durmuş da sanki yeniden kendi kendine işlemeye başlamış gibi, hazin tik taklarını tekrar işittiriyor, tutuşan odunlar, yine odanın içine **kırmızı** gölgeler, **kırmızı** hayaller dolduruyor, soğuk rüzgâr daha vahşi, daha hain haykırıyor, pencerenin kapağını daha ziyade sarsıyordu (Hikâyeler-1, Bomba, s. 239).

Ocağın **kırmızı** alevleri yüzünü sanki akmayan soluk kanlara buluyordu (Hikâyeler-1, Beynamaz, s. 234).

Kırmızı sözcüğü karşıtlık çağırışımı ile durağan bir atmosferde hareketi, solukluğun hâkim olduğu bir yerde sıcaklığı çağırıştırarak biçimde kullanılmıştır.

Kırmızı renk özellikle medya ve iletişim sektöründe de sıklıkla kullanılan bir renktir. Özellikle gıda ve içecek sektöründe kan akışını hızlandırarak açlık duygusunu tetikleme, giyim ve kişisel bakım sektöründe tutku ve cinselliği vurgulaması yönünden çağırışım frekansı yüksek bir renk olarak düşünülebilir. Trafik lambalarında kırmızının kullanımı ise geçilmesi hâlinde tehlike yaratabilecek bir durumun ifadesi olarak kullanılmaktadır. Bu durumun tam tersi ise Çin’de kırmızı rengin ideolojik bir anlam ilgisi ile harekete geçirme çağırışımı ile “geç” komutu ile yer almaktadır.

5.7. Mavi, Yeşil, Pembe

Ömer Seyfettin hikâyelerinde sıkça kullanılan diğer renkler ise mavi, yeşil ve pembedir. Mavi soyluluk, içtenlik, soğukluk, derinlik ve güven; yeşil bahar, tazelik, kutsiyet ve kıskançlık; pembe ise cinsiyet, naiflik ve narinlik çağırışimleri ile kullanılabilir (Küçükdoğan, 2005, s. 91).

5.7.1. Benzerlik

Mavi donunun üzerindeki kocaman kuşağını kollarıyla sıktı (Hikâyeler-2, Nasıl Kurtarmış, s. 267).

Mavi zarfı aldım (Hikâyeler-1, Piç, s. 310).

Önünden geçtiği sarı badanalı uzun ve yüksek bir duvarın ortasındaki büyük ve **yeşil** kapıyı görünce, “Burası olacak...” dedi (Hikâyeler-1, Beyaz Lale, s. 451).

Çiroz Ahmet **yeşil** boyalı türbenin penceresine sokuldu (Hikâyeler-2, Keramet, s. 340).

Gayet aydınlık bir nisan güneşi ipek tül perdelerden süzülüyor, lake möbleli, **pembe** döşemeli, beyaz duvarlı geniş ve şen salonu daha çok aydınlatıyordu (Hikâyeler-1, Harem, s. 851).

Bir ay evvel tamamlanan, üzeri en nadir **pembe** incilerle işlemeli bu kaftanın namını İstanbul’da duymayan yoktu (Hikâyeler-1, Pembe İncili Kaftan, s. 609).

Mavi, yeşil ve pembe renkleri de diğer renklerde olduğu gibi benzerlik çağırışimlerinde temel olarak renk çağırışımı ile kullanılmışlardır.

5.7.2. Yakınlık

Kırpmadan bakan **mavi** derin gözlerini Ali'ye dikti: (Hikâyeler-2, Bir Çocuk Aleko, s. 739).

Uzun ve kıvrıkcık kirpiklerinin uçlarında şeffaf inciler parlıyor, **mavi** ve derin gözlerinde sanki pek uzak ve gürültüsü duyulmaz bir fırtınanın yağmurlu bulutları geçiyordu: (Hikâyeler-1, Harem, s. 848).

Şehirde dost elleriyle kırılan kalbimden bütün kederler sızıyor ve hepsi gözlerimden, muhitin hayaline karışarak akıp gidiyor; **mavi** ziyalar, **pembe** nurlar, isimsiz renklerle billurlaşıyor (Hikâyeler-1, Sivri Sinek, s. 476).

Baharın **yeşil** çimenleri üzerinde, seyir yerlerinde kadınlar tıpkı bir gelincik çiçeği gibi parlarlardı (Hikâyeler-1, Bahar ve Kelebekler, s. 193).

Bu sıcak, bu **yeşil** nur büyüdü. Taştı. Bütün âlem bu nurun içinde kaldı (Hikâyeler-1, Başını Vermeyen Şehit, s. 641).

Zigetvar'ın zaptı akşamı yaralılar toplanırken meşhur kahraman Deli Hüsrev'in bir gülleyle parçalanmış naaşı yanında uzun boylu, ak saçlı, ak sakallı, **yeşil** cübbeli bir şehit buldular (Hikâyeler-1, Başını Vermeyen Şehit, s. 643).

Yeşil sarıklı hayal ordularının yol açması! (Hikâyeler-2, Yalnız Efe, s. 286).

Beyaz kelebek saadete, talihe... **pembe** kelebek sıhhat ve afiyete... sarı kelebek kedere ve hastalığa... siyah kelebek felakete, matem ve ölüme delalet ederdi (Hikâyeler-1, Bahar ve Kelebekler, s. 196).

Görüyorum ki bir ilkbahar sabahı kadar **pembe** bir dişi kaplan kadar kuvvetli, yeni açan bir gül tomurcuğu kadar sağlam yaşıyorsunuz!.. (Hikâyeler-2, Türkçe Reçete, s. 67).

Sık ve kıvrıkcık kirpikleri minimini ve siyah halelerle gözlerini kapıyor, küçük ve **pembe** burnunun şeffaf ve **pembe** yanağına görünmez gölgesi düşüyor ve bir al gül tomurcuğundan daha hareli olan küçük ağzının rengi daha koyulaşıyordu: (Hikâyeler-1, Beyaz Lale, s. 455).

Mavi, yeşil ve pembe renklerinin yakınlık çağrışımları oldukça sık kullanılmıştır. Mavi, derinlik ve sonsuzluk çağrışımı ile; yeşil bahar, tazelik ve kutsiyet çağrışımları ile; pembe dişilik, naiflik, hassaslık, saflık ve temizlik çağrışımları ile kullanılmıştır.

5.7.3. Karşıtlık

Cehalet, **yeşil** ve siyah bir zulmet; yalnız neşei **maîsi** ile sizi mest ü zevkyâb eden bu parlak ufukları örtmüştü (Hikâyeler-1, İki Mebus, s. 199).

Cabi Efendi baktı. Sarı, eflatun, turuncu **pembe** pis pis kâğıtlar... Mecidiye, çeyrek yüzükler... (Hikâyeler-1, Makul Bir Dönüş, s. 835).

Mavi, yeşil ve pembe renklerinin karşıtlık çağrışımlarının çok işlek olmadığı görülmüştür. Yeşil ve mavi renklerinin zulmet ve karanlık ile, saflık ve temizlik çağrışımı ile verilen pembenin ise pislik ile karşıt bir çağrışım yapılarak kullanıldığı görülmüştür.

Verilen örneklerden hareketle Ömer Seyfettin hikâyelerinde renklerin duygu, düşünce ve fikirlerin ifade edilmesinde bilinen anlamlarının yanı sıra okuyucunun zihninde yaratacağı çağrışım değerleri ile sıklıkla işletildiği görülmektedir.

Sonuç

Ömer Seyfettin hikâyelerinde renkler sıklıkla kullanılan sözcüklerdendir. Özellikle bazı hikâyelerinin adlarında da renk sözcüklerine yer vermesi onun renklerin ifade ve anlam gücünü önemsemesinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Genel olarak tüm renklerdeki benzerlik çağırışımı temelde düz anlam ifadesi ile verilmiş ve renk anlamı ile görülmüştür. Renklerin yakınlık ve karşıtlık çağırışımında farklı ifade ve anlam içeriklerinin olduğu ve daha çok yan anlam ifadesi ile verildiği görülmüştür. Bu durumda duygu ve düşüncelerin ifadesinde renklerin ve onların çağırışım değerlerinin önemli birer anlam yükü taşıması sadece bir renk olmadıklarının göstergesi olarak yorumlanabilir.

Aşağıda verilen Tablo-2’de renklerin çağırışım değerleri özetlenmiştir. Kırmızı, yeşil, mavi ve pembe renklerine ait karşıtlık çağırışımının sık olarak kullanılmadığı görülmüştür. Bu durum sözcüklerdeki karşıtlık çağırışımının zıtlık ile ifade edilmesinden kaynaklanmaktadır. Beyaz-siyah, aydınlık-karanlık gibi zıtlıkların net bir şekilde görüldüğü sözcüklerde karşıtlık çağırışımı yer alırken sarı, kırmızı, yeşil, mavi, pembe gibi renklerde karşıtlık çağırışımının “renksizlik” olarak verilmesi gerekirdi. Bu nedenle bu renklerde karşıtlık çağırışımının sık işletilmediği görülmüştür.

Tablo 2.

Renk ve Renk İfadesi	Çağırışım Değeri		
	Benzerlik	Yakınlık	Karşıtlık
Beyaz	Renk	Saflık, Temizlik, Masumiyet, Merhamet, Güzellik	Siyah, Esmerlik
Siyah	Renk	Ölüm, Felaket, Kan	Beyaz, Aydınlık
Sarı	Renk	Korku, Üzüntü	Ölüm, Perişan, Kirlî
Karanlık	Işık olmama durumu	Üzüntü, Sıkıntı, Perişanlık, Yasalara ve töreye uygun olmayan, Gereğince anlaşılıp bilinmeyen, Ne olacağı, Sonu belli olmayan, Karışık	Hür, Serbest, Parlak Beyaz
Kırmızı	Renk	Sıcaklık, Ateş, Hareket, Heyecan	-
Mavi	Renk	Derinlik, Sonsuzluk	Zulmet, Karanlık
Yeşil	Renk	Bahar, Tazelik, Kutsiyet	Zulmet, Karanlık
Aydınlık	Işık, Işık alan yer	Berrak, Saf, Temiz, Rahat	Karanlık, Kuvvetsiz, Sessiz, Donuk

Pembe	Renk	Dişilik, Naiflik, Hassaslık, Saflık, Temizlik	Pislik
-------	------	---	--------

Renk sözcüklerinin çağrışım değerlerinin incelendiği bu çalışmada sözcüklerdeki çağrışım değerlerinin anlam ve kavram alanında ne denli önemli olduğu görülmüştür. Bu nedenle disiplinler arası bir yaklaşım ile sözcüklerin çağrışım değerlerinin ele alınması sözcüklerin sözlük anlamlarının genişlemesine, kavram alanlarının zenginleşmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca yapılacak olan çalışmaların hacmi ve sınırları genişledikçe tespit edilen çağrışım değerlerinin Türkçe'nin çağrışım sözlüğünün hazırlanmasına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Çifçi, S. ve Duru K. (2016). Ses Temelli Kelime Çağrışımı. *Turkish Studies (Elektronik)*, 11(14), 159-178.
- Çiftınar, B. (2014). Çağrışımın Dil Öğrenimindeki Yeri. *Selçuk İletişim*, 2(3), 74-78.
- Empowered By Color, Understanding the Meaning of Colors in Color Psychology. <https://www.empower-yourself-with-color-psychology.com/color-red.html> [Erişim Tarihi: 05.04.2011]
- Hançerlioğlu, O. (1997). *Ruhbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Khudaybergenova, Z. (2021). Özbek Türkçesi Dilbiliminde Çağrışım Sözlüğünü Oluşturmanın Kuramsal ve 'Beşik' Kelimesi Örneğinde Uygulamalı Yöntemleri. *Bilig*, 98, 75-97.
- Küçükdoğan, G. R. (2005). *Reklam Söylemi*. İstanbul: Es Yayınları.
- Ömer Seyfettin (2020). *Ömer Seyfettin Hikâyeler-1* (haz. Hülya Argunşah). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ömer Seyfettin (2020). *Ömer Seyfettin Hikâyeler-2* (haz. Hülya Argunşah). İstanbul: Dergâh
- Öztürk, Ş. (2004). Eğitimde Yaratıcı Düşünme. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(18), 77- 84.
- Pılandı, H. (2014). 7-9 Yaş Arasındaki Türk Çocuklarında Kelime Çağrışımını Etkileyen Sosyoekonomik Değişkenler. *Bilig*, 68, 183-208.
- Ustakara, F. (2013). Kişilerarası İletişimle Bağlantılı Renk Olgusunun Bireysel Çağrışım Boyutuna Yönelik Bir Alan Araştırması: Gaziantep Örneği. *Selçuk İletişim*, 6(4), 138-154.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 429-439.

Geliş Tarihi-Received: 29.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1211489

Bilge Karasu'nun Mektuplarında Edebiyata Dair Görüşleri

The Views of Bilge Karasu on Literature in His Letters

Erol GÖKŞEN*

Öz

1950 Kuşağı öykücüleri arasında dikkat çeken yazarlarından biri olan Bilge Karasu, roman ve öyküleriyle tanınmaktadır. Bununla birlikte Bilge Karasu deneme ve mektup türünde de eserler vermiştir. Karasu'nun yazdığı yüzlerce mektup, popüler bir iletişim aracından ziyade dönemin sosyal ve kültürel atmosferini yansıtan ve edebî değeri olan ürünlerdir. Bu mektupların çoğu kaybolduğundan ancak ulaşılabilenler kitaplaştırılmıştır. Kitaplaştırılmış olan bu mektupların bir kısmını 1964-1995 yılları arasında yazar arkadaşı Halûk Aker'e gönderdiği mektuplar oluşturur, diğerini ise hemen hemen aynı yıllarda Fransız dostları Jean Nicolas ve Gino Harsh'a gönderdiği mektuplardır. 20'li yaşlarda edebiyata girmesine rağmen ilk kitabını 1963 yılında yayımlayan Bilge Karasu'nun 1964 yılında arkadaşlarına mektuplar göndermeye başlaması bir tesadüf olmayıp yazarlık serüveninin başından itibaren mektupla ilgilendiğini ve kurmaca eserleriyle mektuplarını aynı dönemde kaleme aldığını göstermektedir. Yazdığı metinler üzerinde uzun uzun çalışarak onları ince ince dokuyan yazarın arkadaşlarına gönderdiği mektuplarda; gündelik hayatına ilişkin detayların yanında eserlerini üretme şekline ve bu üretim sürecinde beslendiği kaynaklara dair bilgilere de rastlamak mümkündür. Dolayısıyla bu mektuplar; anlaşılması, yorumlanması güç bir yazar olan Bilge Karasu'yu çözümlmek adına bir anahtar niteliğindedir. Bu yazıda Bilge Karasu'nun gündelik hayatındaki alışkanlıklarından dönemin sosyal ve siyasal olayları hakkındaki yorumlarına kadar pek çok konuya temas eden mektupları ele alınarak yazarın bu mektuplarda satır aralarına gizlenmiş olan edebî görüşleri ortaya konacak, Türk edebiyatına dair düşünceleri irdelenecek, sanat anlayışı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bilge Karasu, mektup, edebiyat, metin.

Abstract

Bilge Karasu, one of the notable writers of the 1950 Generation storytellers, is known for his novels and stories. In addition to this, Bilge Karasu also produced works in the form of essays and letters. Hundreds of letters written by Karasu are works of literary value, reflecting the social and cultural atmosphere of the period, rather than a popular means of communication. However, most of these letters are lost and only the ones reached were converted into a book. The first part of these letters which have been compiled into a book comprises the letters he sent to his writer friend Halûk Aker between 1964-1995, while the second contains those he sent to his French friends Jean Nicolas and Gino Harsh also just around that period. It is not a coincidence that Bilge Karasu, who published his first book in 1963 despite stepping into literature in his 20s, started sending letters to his friends in 1964, as this shows that he was interested in letters right from the beginning of her writing adventure and that he wrote

* Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜ TÖMER), Ankara/Türkiye, e-posta: erolgoksen@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7051-5825.

fictional works and letters simultaneously at the period. It is possible to find information about the production style of this writer, the sources he relied on and his approaches in the writing process, as well as details about his daily life in the extendedly-written and fine-tuned letters he sent to his friends. Accordingly, these letters are keys to analyzing Bilge Karasu, a writer who is difficult to understand and interpret. In this article, Bilge Karasu's literary views hidden between the lines in these letters will be revealed, his views on Turkish literature will be examined, and his understanding of art will be evaluated by studying these texts that reveal many details from his daily habits to his comments on the social and political events of the period.

Keywords: Bilge Karasu, letter, literature, text.

Giriş

Bir yazarın hayata bakışını, ilgi alanlarını, çalışma tarzını öğrenmek için önemli veriler sunan mektup, son yıllarda Türk edebiyatında üzerinde dikkatle durulan türlerden biri olmuştur. Bilge Karasu da mektup göndermeyi ve almayı seven bir yazar olduğu için pek çoğu kaybolmuş olsa da bu türle ilgili onun iki kitabı yayımlanmıştır. Bunlardan biri yakın dostu Halûk Aker'e; diğeri ise Fransız dostları Jean ve Gino'ya gönderdiği mektuplardır.

Her iki kitabı genel olarak değerlendirmek gerekirse Bilge Karasu'nun en yakınındaki isimlerden biri olan Halûk Aker'in, söz konusu mektupları Bilge Karasu'nun ölümünden yedi yıl sonra yayımladığı görülür. Ancak bu mektupların yazarın ve kendisinin özel hayatını konu aldığını, bu yüzden yayımlayıp yayımlamama konusunda kararsız kaldığını belirten Halûk Aker, Bilge Karasu'nun "insan" olarak daha geniş kitlelerce bilinmesi, anlaşılması ve sevilmesi düşüncesiyle söz konusu mektupları kitaplaştırma kararı aldığını itiraf eder:

"Bir yazarın okurları karşısına çıkarmağa karar verdiği metinlerin dışında kalanlar, o yazarın daha iyi anlaşılmasına, yazarlığı dışında 'insan' olarak özelliklerinin bilinmesine yardımcı olabilir diye düşünüyorum. Hele senin gibi çok seçici bir yazarın. Bunun dışında bir şey daha var, senin elinden çıkan her şeyi bilmek isteyen senin tiryakilerin. Onların hiç mi hakkı yok!" (Aker, 2013a, s. 13).

Dahası Halûk Aker'in mektupları yayımlama konusundaki bu kararsız tutumuna Bilge Karasu'da rastlanmamaktadır. Jean ve Gino'ya yazdığı 05.08.1978 tarihli mektubunda "bunca yıldır birbirlerine yazdıkları mektupları ayıkladıktan sonra edebî mektuplar" seçkisi yapmanın iyi bir fikir olduğunu ve bunun insanların birbirine yazdıklarını merak eden okurlar için ilgi çekici bir örnek oluşturabileceğini ifade etmiştir (Karasu, 2013b, s. 173).

Mektupların yazılma tarihleri, sıklıkları ve yazıldıkları yerler konusu da Bilge Karasu'nun yaşamına ışık tutmak adına önem arz etmektedir. 1930 yılında doğan ve 1995 yılında vefat eden Bilge Karasu'nun Halûk Aker ile arkadaşlığı lise yıllarına dayanır. Yazarın Halûk Aker'e mektupları ise 10.06.1964 tarihinde otuz dört yaşındayken başlar ve arada kesintiler olsa da ölüm tarihi olan 1995'e kadar sürer. 1964'te başlayan mektuplaşma trafiği 30.06.1968'e kadar yoğun şekilde devam eder. Ardından 29.06.1975'te başlayan ve 10.07.1994'te biten bir diğer mektuplaşma trafiği ise sadece 1988 yılında bir yıl kesintiye uğrayarak Karasu'nun ölümüne kadar sürer.

Bilge Karasu ile Halûk Aker'in mektup gönderme sıklığı değerlendirildiğinde çarpıcı bir sonuçla karşılaşılır. Bilge Karasu, 1964-1968 yılları arasında 21 mektup gönderirken 1975-1994 yılları arasında bu sayı 60 mektuba çıkar. Söz konusu kitapta Halûk Aker'in de 13 mektubuna yer verilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki "ilk mektup gönderme dönemi"nde yılda 6-7 mektup yazıldığı görülürken "ikinci mektup gönderme dönemi"nde ise bu sayı azalarak yılda ortalama 3 mektuba düşmüştür. Söz konusu iki

dönem arasındaki fark, mektupların içeriğinden anlaşılabilirdiği kadarıyla Halûk Aker'in yurt dışına taşınmasıyla alakalıdır. 1964-1968 yılları arasında Mersin'de yaşayan Halûk Aker, 1968-1975 yılları arasında ailesiyle birlikte Ankara'ya taşınır. 1975'te Almanya'ya giden Halûk Aker, Bilge Karasu ile yeni bir mektuplaşma dönemine girmiş olur. Bilge Karasu ise mektuplarını çoğunlukla ikamet ettiği Ankara'da kaleme alır. Dört mektubu 1964'te iş vesilesiyle bulunduğu Muş'tan, beş mektubu farklı zamanlarda gittiği İstanbul'dan, iki mektubu tatilini geçirdiği Side'den ve bir mektubu da Münih'ten yazmıştır.

Bilge Karasu'nun diğer mektup arkadaşları ise Jean Nicolas ve Gino Harsh'tır. 1963 yılında Rockefeller bursuyla Avrupa'da pek çok ülkeyi gezen Bilge Karasu, bu geziler sırasında tanıştığı Fransız Jean Nicolas ve Gino Harsh'la ölümüne kadar mektuplaşır. Bilge Karasu, çoğu kez Türkiye'yi ziyarete gelen Jean ve Gino'yla birlikte tatile çıkar, bu tatillerde pek çok şehri birlikte gezer. Bilge Karasu, mektupları daha çok Jean Nicolas'a yazdığı için çoğunlukla onunla iletişim kurar. Otuz yıldan fazla süren dostlukları sırasında 215 mektup ve kartpostal gönderen Bilge Karasu, ilk mektubunu 14 Nisan 1964 tarihinde yazmışken son mektubunun tarihi 3 Kasım 1994'tür. Bu otuz yıl içindeki mektuplaşmaların sıklığına bakıldığında sayı olarak değişse de istisnasız her yıl birkaç mektup ya da kart yazdığı görülür.

Bilge Karasu hem Halûk Aker'e yazdığı mektuplarında hem de Jean ve Gino'ya yazdığı mektuplarında bir şekilde roman, şiir, yazarların sıkıntıları, okurların beklentileri gibi edebiyatın ilgi alanına giren konulara değinir. Dolayısıyla mektuplarında kimi zaman eserlerinden, çevirilerinden, yazacağı yazılardan bahsederken kimi zaman da dönemin yazarları hakkında görüşlerine, okuduğu kitaplarla ilgili yorumlarına yer verir. Bilge Karasu'nun edebî dünyasına giriş yapmak için ilk elden kaynak durumundaki mektupları "yazma deneyimi ve eserlerinin yazılma-yayımlanma süreci", "edebiyata dair düşünceler" üzerinden incelenecektir.

Yazarın Yazma Deneyimi ve Eserlerinin Yazılma-Yayımlanma Süreci

Bilge Karasu'nun mektuplarında kendisinin yazma deneyimini, yaratıcılık merhalelerini ve çalışma stratejisini görmek mümkündür. Bununla birlikte eser üretiminden sonraki en önemli aşama olan yayımlanma sürecinde yaşadığı sorunlar da onun mektuplarında yer bulan konulardandır.

Bilge Karasu'nun yazıyla ilgili deneyimlerine bakıldığında onun ilk olarak kalemle yazdığı, ardından yazdıklarını daktiloyla temize çektiği görülmektedir. Bu bağlamda daktiloya önem atfettiği ve daktilo kullanmadan önce defalarca yazıp bozduğu ve son aşamada daktiloyu kullanmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Halûk Aker'e gönderdiği 16.06.1964 tarihli mektubunda "bir yazı makinesinin yanında oldukça" kalemle yazmayı tercih etmediğini, hatta bundan hoşlanmadığını anlatır (Karasu, 2013a, s. 20). Bilge Karasu'nun yazıyla bağı o kadar güçlüdür ki daktilo gibi işini kolaylaştıran ve kendisine hız kazandıran eşyalara özel bir yakınlık bile duyar. Nitekim yazma çalışmasına ket vuran durumlardan da bilhassa kaçınır. Örneğin 11.05.1984 tarihli mektubunda evine telefon bağlatmasına rağmen onu kullanmayı pek istemediği üzerinde durur (Karasu, 2013b, s. 257). Aciliyet gerektiren durumlar dışında telefonla konuşmaya sıcak bakmaz, telefonda konuşurken kendisini yetersiz hissettiğini belirtir ve "konuştuğumdan daha iyi yazdığımı şüphe yok!" diyerek iletişim kurmak için önceliğinin yazı olduğunu vurgular. Bir diğer mektubunda ise "Yeni teknolojiler iletişim dinozoru mektubu uzun süre barındırmayacaklar. Çabalayalım biz yine de, sonuna kadar dayanalım. Yazı için kötü bir darbe olacak!" diyerek yazının teknoloji karşısında geçirdiği dönüşüme tepkisini gösterir (Karasu, 2013b, s. 337). Buna karşın bilgisayarı kullanma konusunda da arkadaşlarından yardım alır, bilhassa hastalandığı zamanlarda metinlerini arkadaşlarına bilgisayarda

yazdırır, ardından bu metinler üzerinde düzeltmeler yaparak yayımlar. Denebilir ki Bilge Karasu hayatı boyunca yazıyla olan güçlü bağını korumuş, yazma işini kolaylaştırdığı ölçüde teknolojiyi benimsemiş, yazma eyleminde daha yetenekli olduğunu düşündüğü için yazıyı arka plana iten telefon gibi iletişim araçlarından da uzak durmaya çalışmıştır.

Bilge Karasu'nun yazma deneyimi sırasında üzerinde durduğu temel konulardan biri de düzenli ve verimli çalışmaktır. Geçim derdi, kendisinin veya annesinin hastalığı gibi sıkıntılardan dolayı çalışmalarına odaklanmakta zorluk yaşasa da bütün bu sorunların arasında okumaya, yazmaya zaman ayırıp -hatta özel zaman yaratıp- çalışmaktan vazgeçmez ve bu sayede başarıyı yakalar. Bir yandan sürekli okuyan diğer yandan metin üretmeye gayret eden Bilge Karasu, okuyamayacağı kadar çok kitap alma alışkanlığından da şikâyetçidir. "Okun/a/mayan kitap, ölü bir nesnedir, bir yükür" görüşünü savunmakla birlikte gördüğü, beğendiği, çevresinin tavsiye ettiği kitapları satın almaktan da vazgeçemez (Karasu, 2022, s. 8). Bilge Karasu "kültürün kitap yoluyla edinileceğini" bilen bir yazardır ve "edebiyat, yazı bizim her şeyimiz, en önemli derdimiz" diyerek bütün mesaisini edebiyata verdiğini her fırsatta dile getirir (Karasu, 2013a, s. 68). Bir başka mektubunda ise "deli gibi çalışıyorum" ifadesini kullanırken Halûk Aker'e gönderdiği 29.12.1981 tarihli mektubunda "Yazmazsam çıldıracağım (Tam S. Faik gibi değilse de) ... Çok çalışmak gerek" diyerek çalışmaya verdiği önemin altını çizer. Jean'a yazdığı bir mektubunda "en iyi şey çalışmak" diyerek kendisine çalışmanın iyi geldiğini, ancak bunun "sürekli, düzenli" yapıldığında anlamlı olacağını söyler (Karasu, 2013b, s. 331). Zira çalışması sekteye uğrayıp, ara verip bir süre sonra yeniden masaya oturduğunda biriken yazılarla, bitmek bilmeyen metinlerle boğuşmak zorunda kalması en sevmediği durumdur.

Bilge Karasu, çok çalışan bir yazar olmakla birlikte aynı zamanda çok okuyan bir yazardır. O, mesaisinin çoğunu yazmaya ayırdığı gibi okumaya da geniş zaman ayırır. *Türk Dili* dergisinin 1973 yılında yaptığı "1972'de Neler Okudular?" anketine yanıt veren yazarlar arasında bir yıl içinde en çok kitap okuyan yazar öne çıkması bunun bir kanıtıdır. Nitekim, söz konusu ankete "gazetelerle dergiler dışında, 66 yazarın 88 kitap ya da metnini okuyabildim" diye yanıt vererek bir yılda okuduğu eserlerin toplamını vermiştir. Okuduğu kitaplar içinde birini tanıtmaktan ziyade ilginç bulduklarına yer vereceğini söyleyen Bilge Karasu, edebiyat eserlerinden ve edebiyat dışında yazılan kitaplardan beğendiklerini şu şekilde sıralar:

"Yazın alanında, yazı dilleri ya da yöntemleriyle, *Comment j'ai écrit certains de mes livres* (R. Roussel), *Haydar Haydar* (S. Birsel), *Vous les entendez?* (N. Sarraute), *L'Erede di Montezuma* (C. Coccioli), *Oû* (M. Butor); özellikle karşılaştırılmaları bakımından *A Passage to India ile Maurice* (E. M. Forster)... Yazın alanı dışındaysa, ruhçözüm çalışmalarında yeni bir alan açma çabasını yansıtan *La Révolte contre le père ile La Crise de Generations* (G. Mendel), derli toplu bir 'konuya giriş' olanağı veren *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* (D. Aksan) ile, okumayı iş edinenlere bir şeyler öğretebileceği kesinlikle söylenebilecek olan *La Lisibilité* (F. Richaudeau) ile *Lecture rapide* (F. Richaudeau - M. ile F. Gauquelin)... H. Hesse'nin bir arayışı, yaşam karşısında bir davranışı ustalıklı dile getiren romanı *Siddhartha*, çok beğendiğim bir kitap oldu." (Karasu, Ocak 1973, s. 359-360).

Bu görüşü destekler mahiyette Salâh Birsel'in *Paf ve Puf* kitabında yer alan "İlginç Bir Salyangoz" adlı yazısına bakmak gerekir. Bu yazıda Birsel, okumayı seven yerli ve yabancı yazarlar içinde Bilge Karasu'yu da anar. Karasu'nun merak ettiği ama piyasada bulamadığı kitapların peşine düştüğünü, bu konuda özel listeler hazırladığını ve aradığını bulana kadar araştırmaya devam ettiğini aktaran Salâh Birsel; Karasu'nun hiç

kimsenin ismini bile bilmediği çoğunlukla yabancı ülkelerden getirilmiş kitapları okuduğunu, bunların “Mısır hazinesi değerinde” “çok görkemli kitaplar” olduğunu söyler (Birsal, 1981, s. 120). Buradan hareketle denebilir ki Bilge Karasu iyi işlenmiş, ayrıntılar üzerinde durulmuş metinler yazabilmek için uzun araştırmalar yapmaktan çekinmeyerek Türk ve Dünya edebiyatından seçkin eserler okur.

Bilge Karasu, çok okuyan ve son derece titiz olduğundan güç yazan bir yazardır. Onun için yazı “her türlü işi unutturan bir iş[tir]” (Karasu, 1997, s. 17). Bu doğrultuda yazarın mektupları arasında yazının kendisi için zor bir uğraşa dönüştüğünü kanıtlar nitelikte pek çok örnek olmakla birlikte, yazılma süreci uzun yıllara dayanan *Gece* romanından bahsettiği mektuplarına da değinmek gerekir. Jean ve Gino’ya yazdığı 06.03.1969 tarihli mektubunda, “1958’den beri uğraştığım uzun mu uzun bir öykü” diyerek *Gece* romanına başladığı günlere gönderme yapar (Karasu, 2013b, s. 75). Bu mektubunda “dört farklı versiyon yazdım (kısmen)” dediği *Gece*’yi “farklı seviyelerde, portre, sahne, bölüm ve yapıları” üstünde çalışarak 11 yıllık bir sürede tamamladığını anlatır. Dolayısıyla *Gece*’ye dair verilen bu bilgiye göre o, öncelikle öykü olarak tasarlanmıştır. 1976 yılına gelindiğinde artık eserinin ismine karar verebilir, öyle ki bu eserin adı “*Gece*” olacak ve roman olarak yayımlanacaktır (Karasu, 2013b, s. 153). Halûk Aker’e gönderdiği 27.07.1976 tarihli mektubunda da romanın adını büyük harflerle “GECE” olarak yazarak “ilk temizini bitirmeye” çalıştığını belirtir. Bu mektubundan yaklaşık iki ay sonra *Gece*’yi tamamladığını söylerken “Bundan sonra birkaç kişiye okutacağım, söyleyeceklerini dinleyeceğim, ardından da çalışmağa başlayacağım.” diyerek sonraki planını da açıklar (Karasu, 2013a, s. 105). Bilge Karasu’nun ölümünden sonra Füsun Akatlı tarafından yayıma hazırlanan *Öteki Metinler* adlı kitaptaki Karasu’nun günlüğünden alınan satırlar üzerinden *Gece*’nin yayımlanma ve yazılma süreciyle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Burada Bilge Karasu, 1976 yılında *Gece*’yi daktiloda temize çektikten sonraki çalışmalarını şöyle özetler: “Metin, dört kez, baştan sona silkelenip düzenlendi; pek çok tümce, birçok bölüm, yedi-sekiz kez albaştan edildi” (Karasu, 2010, s. 101). Jean ve Gino’ya yazdığı 26.01.1982 tarihli mektubunda ise “şizofrenik bir metin” olarak değerlendirdiği *Gece*’nin altı yıl boyunca elinde süründüğünü, buna rağmen metni daktilo ettikten sonra üzerinde çalışmaya devam edeceğini, birkaç yıl daha çalışınca “yayımlanamaz gibi” görünen metnin “artık daha fazla şansı” olduğunu vurgular (Karasu, 2013b, s. 235). Halûk Aker’e gönderdiği 28.12.1982 tarihli mektubunda ise *Gece*’yi temize çekmeye başladığı günlerde okulların açıldığını, bu yüzden eserini yine yarıda bırakmak zorunda kaldığını itiraf eder. Bu bağlamda da arkadaşlarından gelen okumaların bittiği ve metni son kez temize çektiği anlaşılmaktadır. 18.06.1984 tarihli mektuba kadar *Gece* ile ilgili herhangi bir bilgi vermezken bu mektubunda romanın yayımlanması için bir yayınevi bulma telaşında olduğu görülmektedir. Bundan hareketle denebilir ki iki mektup arasında geçen yaklaşık bir buçuk yıllık süre zarfında Bilge Karasu son düzeltmeleri de yaparak 1958 yılından beri üzerinde çalıştığı eserini nihayet bitirmiştir. Ancak *Gece*’ye dair sorunlar bitmemiştir. Yazarın şimdi de *Gece*’yi bastırmak için yayınevi bulması gerekmektedir. Bu noktada 17.12.1984 tarihli mektubunda da *Gece* için yayınevi arayışında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *Gece* 1985 yılının ilk aylarında İletişim Yayınları tarafından basılır. Jean’a gönderdiği 25.07.1985 tarihli mektubunda “bilmem kaçınıcı kez düzelttiğim kitabı” dediği *Gece*’nin yayımlandığı bilgisini paylaşır, ayrıca roman hakkında “tamamen delice bir makale” yazıldığını ve hatta *Gece*’nin ilerleyen günlerde Fransızcaya çevrileceğini aktarır. Ardından bu romanın başka dillere çevrilmesine ve 1991 yılında Pegasus Ödülü’nü almasına dair bilgilere yine mektuplarından ulaşmak mümkündür. Dolayısıyla Bilge Karasu’nun *Gece*’yi yazma ve yayımlama sürecine bakıldığında bu romanın hazırlığının otuz yıllık uzun bir süreci kapsadığı görülmektedir. Öykü olarak başladığı metnin zaman

içerisinde romana evrilmesinin sebepleri arasında Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal, siyasal koşulların metnin gidişatını etkilemesi, yazarın bu süreçte okuduğu eserlerin metni farklı bir yola yönlendirmesi ve yazarlık deneyiminin güçlenmesiyle metne bakışının değişmesi gösterilebilir.

Yazı yazmanın zorluğunu bilen ve bu zorluğu aşmak için sıkı bir şekilde çalışmayı prensip edinen Bilge Karasu, *Gece* gibi diğer eserlerinin yayımlanma aşamasını da yakından takip etmektedir. Her zaman iyi bir yayınevi arayışında olan yazar, yayıncılarla çeşitli sorunlar da yaşar. Bu bağlamda onun kitaplarının yayımlanması ile ilgili karşılaştığı sorunlar pek çok açıdan ele alınabilir. Örneğin 1960'larda yayıncılar, iktidarın baskısı nedeniyle siyasi açıdan tehlikeli gördükleri Türk ve yabancı yazarların eserlerini basma konusunda tereddüt yaşarlar. Benzer şekilde o dönemde kâğıt sıkıntısının olması basılacak metinlerin miktarını da azaltmaktadır. Bütün bunlar yazarların dışında gelişen durumlar olarak değerlendirilebileceği için Bilge Karasu da sadece basın-yayın sektöründe yaşanan bu gelişmeleri aktarır ve ayrıntıya girmeyi tercih etmez. Buna karşın daha çok yayıncıdan kaynaklanan kitabın basımının geciktirilmesi ya da yayınevlerinin telif ödeme konusundaki özensiz tutumları, Bilge Karasu'nun mektuplarında canı sıkılarak anlattığı yayın sektörüne dair meselelerdendir. Örneğin 29.04.1969 tarihli mektubunda yayıncısından şikâyetle bulunarak onun, kendisiyle kitabı yayımlama konusunda oyun oynadığını ve bu durumdan "iğrendiğini" söyler. Bilge Karasu, ne yapacağını bilemediği için beklemeyi tercih etse de bu bekleyişin uzun süre devam ettiğini Jean'a yazdığı 27.02.1970 tarihli mektuptan anlaşılmaktadır: "neredeyse dört senedir yayıncının keyfini bekleyen kitabımın yayımlanacağını haber verdiler" (Karasu, 2013b, s. 77).

Bilge Karasu'nun mektuplarında yalnız *Gece* romanının değil, *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı* adlı eserinin de yazılma ve yayımlanma aşamalarına yer verir. Örneğin 1964 yılında *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı*'nda yer alan "Tepe" öyküsü üzerine çalışırken mektuplarında onunla ilgili bilgi veren yazar, Muş'tayken geceleri kitap, dergi okuduktan sonra "Tepe"yi düzenlediğinden, bir buçuk ay içerisinde öykünün ilk taslağını, en azından taslağın yarısını bitirmeyi hedeflediğinden söz eder. Bunları söylediği tarih, 16.06.1964'tür ve bir süre sonra 04.07.1964 tarihli mektubunda "Tepe"ye yeni bir söz ekleyemediğini itiraf edecektir. 11.07.1964 tarihli mektubunda ise yazar, "Tepe"yi yazarken Muş'ta tanık olduğu ve yakından hissettiği ölüm endişesini anlatmaktadır:

"Evet, 'Tepe' yazmak diyordum... Yazıyorum ya. Son mektubundan bu yana, az da olsa yazdım. Yerine göre epey sayılır. Her gün ölümlerden, ölmek üzere, yarı ölü hastaneye getirilenlerden, ağlayan, inleyenlerden, kaburgası ciğerlerine batıp ölenlerden, ayağı baltayla, kafası tırpanla kesilenlerden o kadar az vakit kalıyor ki. Hani işle, binbir türlü zırlıtı ile günü bitirdikten sonra, mektup yazmak üzere oturduğum, 'Tepe'nin burada yazdığım sayfalarını, okurken, hemen kestirebileceksin." (Karasu, 2013a, s. 36-37).

Bilge Karasu diğer eserlerinin yayımlanma süreçleri hakkında da arkadaşlarını bilgilendirir. Bilge Karasu, 28.09.1966 tarihli mektubunda Simone de Beauvoir'ın *Sessiz Bir Ölüm* eserini çevirdiğini müjdelere ve bu roman, 1966 yılında Bilgi Yayınevi tarafından basılır. Aynı mektupta Laurence Sterne'ün *Duygusal Yolculuk* kitabını çevirmek isteğinden bahsetse de Halûk Aker, bunun yayımlanmadığını belirtir. Yine Aker'e gönderdiği 28.09.1966 tarihli mektupta ise İstanbul'dan Ankara'ya "Karanlık Bir Yalı'ya", "Beyoğlu" adlı iki metin tasarısıyla döndüğü bilgisini paylaşır. İlk metin bir yıl sonra, 1967'de *Türk Dili* dergisinde yayımlanmış ve yazar bunu *Kısmet Büfesi* adlı kitabına dâhil ederken ikinci metin ise ancak yazarın ölümünden sonra Füsun Akatlı tarafından hazırlanan

Lağımlaranası Beyoğlu kitabında kendisine yer bulmuştur. Halûk Aker'e yazdığı bir mektubunda insanların metinlerini beğenmesine sevindiğinden de söz edecektir. Bununla birlikte Halûk Aker, bazı yerlerini anlamadığını yazmış olmalı ki görüştükleri zaman bu kısımları kendisine anlatacağını söyler. Dahası metinlerinin temel izleklerinden biri olan ölüm üzerine yorumlar da yapar:

“Bağlantılar, diyorsun. Bilmem, bu ara bir daha okumuşsan, yazıların “çizgi” sine dikkat etmişsen, ortaya çıkmıştır bu bağlantılar. Her şeyin kapısı ölüm. İnsanların ölümü önce, sonra da, çok sonra da genel olarak yaratıkların ölümü. Ama ölçüleri çok başka.” (Karasu, 2013a, s. 70).

15.09.1968 tarihli mektubunda çocuklar için yazmayı başaramadığı için yetişkinlere yönelik masallar yazdığını müjdeleyerek masal türü üzerine eğilir. Masalların çoğu, önce *Türk Dili*'nde yayımlandığı ve daha sonra kitaba eklendiği için bu süreçleri mektuplarında da takip etmek mümkündür. 26.10.1975 tarihli mektubunda masalın temize çekilmesine az kaldığından bahseden Karasu, bunu “okuyucu”larına da okuttuğunu ifade eder. Öncekinden yaklaşık bir ay sonra yazdığı 20.11.1975 tarihli mektubunda masalların üzerine bir şey ekleyemediğinden yakınmakla birlikte 30.12.1976 tarihli mektubunda ise masal yazma sürecini tamamladığını anlatır. 28.12.1978 tarihli mektubunda da içinde söz konusu masalların bulunduğu *Göçmüş Kediler Bahçesi* kitabının basımının kâğıt sıkıntısından dolayı ertelendiğini aktararak yine dönemin yayın dünyasının sorunlarına parantez açar. Bu eser önce Adam Yayınları tarafından basılacakken kâğıt yokluğu sebebiyle Milliyet Yayınları'nda basılmasına karar verilir. Ama kitap basıldıktan sonra da sıkıntılar bitmez, bu defa da Karasu, yayınevinden telif ücreti alırken sorun yaşar. Titiz bir yazar olarak eserlerini iyi yayınevlerinde yayımlatma çabasında olan Bilge Karasu yayın dünyasının o dönemdeki sıkıntılarını bizzat deneyimlemiştir. Nitekim sağlığıyla, geçim endişesiyle ilgili yaşadığı sorunlar onun edebî üretimine çoğu zaman ket vursa da yazmaktan ve çeviri yapmaktan asla vazgeçmemiştir.

Bilge Karasu, mektuplarında yazmak istediği konulardan ve türlerden de bahsetmektedir. Jean ve Gino'ya gönderdiği 18.12.1966 tarihli mektubunda 12. ve 15. yüzyıllar arasındaki tarihî metinler üzerine çalıştığını belirtir. “Tarihi olmayan ama konusu 15. yüzyılın ilk zamanlarına odaklı, Ankara'da geçen bir oyun” yazmayı istemekte, hatta bu oyunun 16. yüzyıldaki isyan hareketlerine kadar uzanabileceğini söylemektedir (Karasu, 2013b, s. 45). Fakat “cep tiyatrosu” biçiminde yazmayı planladığı bu oyunla ilgili tasarısı sonuçsuz kalacaktır.

Mektuplarında görüleceği üzere Bilge Karasu, bir metni yazdıktan sonra onu öncelikle sevdiği, güvendiği arkadaşlarına okuması için verir, onlardan gelen dönütler çerçevesinde düzeltmelerini yapar. Zira Karasu için yakınlarının görüşleri çok önemlidir. Ardından yayınevi arama sürecine girer ve kitap yayımlandıktan sonra bu defa da okurdan, çevresinden ve eleştirmenlerden gelecek tepkileri takip etmeye başlar. Bu noktada mektuplarında beğenilme kaygısını da yansıtmıştır. Yaşadığı dönemde farklı bir yazar profiliyle Türk edebiyatında özel bir yer edinen Bilge Karasu, yayımladığı kitaplarla ilgili uzun süre beklemesine rağmen hiçbir yazının çıkmamasını, çevresinin duyarsız kalmasını ya da okurdan herhangi bir tepki gelmemesini yadırgasa da zamanla bu duruma alışır. Önceleri eleştirmenler tarafından beğenilmeyen, metinleri anlaşılmayan ve olumsuz yorumlar alan Bilge Karasu, zaman içerisinde kendisini edebiyat dünyasına kabul ettirir ve ibre tersine dönmeye başlar. Dolayısıyla Karasu'ya yönelik eleştiriler dönemlere ayrılacak olursa 1960'lı yıllarda onun eserlerine karşı sessiz kalan edebiyat otoritelerinin 1970'lerden itibaren Karasu'ya karşı olumsuz eleştiriler getirmeye başladığı, ancak 1980'li yıllarda hem eleştirmenlerin hem de okurların gözünde Bilge Karasu'nun sevilen bir yazar konumuna yükseldiği görülür. Bu bağlamda 1960'lı yıllarda eserlerine

yönelik sessizliğin ardından Eylül 1970 tarihinde yayımlanan *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı* kitabına yönelik eleştirilere karşı tepkisini görebilmek için 07.04.1971 tarihli mektubuna bakmak gerekir. Jean'a gönderdiği bu mektupta "Vahşice yerin dibine geçiriyorlar beni" diyerek şikâyete başlayan Karasu, edebiyat otoriteleri tarafından "edebî sanatı çok düşünmekle, yabancılaştırmakla, olabildiğince az yerli" olmakla eleştirilmiştir ve bu nedenle çok sinirlenmiştir (Karasu, 2013b, s. 101). Buna karşın 1980'li yıllarda rüzgâr tersine esmeye başlamış ve Bilge Karasu takdir edilen bir yazar olmuştur. Nitekim Nisan 1980 yılında yayımladığı *Göçmüş Kediler Bahçesi* adlı öykü kitabından sonra kendisine gönderilen mektupları ve çevresinde kitaplarla ilgili duyduğu yorumları Jean'a yazdığı mektuplarında şu şekilde paylaşır:

"Kitabımla ilgili mektuplar aldım. İltifat dolu. Selam bile vermeyen insanlar gelip çok güzel bir kitap yazmış olduğumu söylediler. Bazı makaleler yazılmakta olduğunu biliyorum. Göreceğiz. Evet, güzel bir şey, hoş davranışlar, biraz daha iyi hissettiriyor insanı." (Karasu, 2013b, s. 211).

Görüldüğü üzere Bilge Karasu'nun yazarlık mesaisinin, kitap yazmakla bitmediğini, kitaplarının yayımlanma sürecini yakından izlediğini ve yayımlandıktan sonra gelen dönütleri bizzat takip ettiğini görmek mümkündür.

Edebiyata Dair Düşünceler

Bilge Karasu, dönemin dergilerinde edebiyat alanında eleştirel deneme tarzında yazılar yazdığı gibi Halûk Aker'e, Jean ve Gino'ya mektuplarında da edebiyata dair düşüncelerini açıklayarak edebî eserler ve kavramlar üzerine yorumlarda bulunur. Örneğin "çağının insanı" olmadığını ve çağının felsefesiyle hareket etmediğini söylediği Halûk Aker'e yazdığı mektupta Aker'i, Orta Çağ'ın Aristoteles'e dayanan "tek gerçekçiliği" ve "tek-gerçeklik/tek hakikat" temel düşüncesini benimsemesi sebebiyle eleştirirken çağımızın çok yönlü bir yazarlık deneyimi istediğini savunur. Bilge Karasu'ya göre bugünün insanı kaç tane "n" varsa o kadar "n" düşünmelidir. Yazarlığın çok yönlülüğüne dikkat çektiği bu satırlar aracılığıyla yazılan metinlerin farklı yorumlara açık olmasının, farklı gerçeklikleri içinde barındırmasının gerekli olduğunu vurgular.

Bilge Karasu mektuplarında çeviri türü üzerinde de durmaktadır. Titiz bir çevirmen ve çeviri türüne önem veren bir yazar olarak birçok mektubunda çeviri yaparken yaşadığı zorlukları aktarır. Onun çeviri konusundaki hassasiyetini Mehmet. H. Doğan da bir anısında kendisinin bir günde dört-beş sayfa çeviri yaparken Bilge Karasu'nun "ancak bir iki sayfa" çeviri yapabildiğini söyleyerek kanıtlamıştır (Doğan, 1997, s. 54). Bu noktada Karasu, Turan Oflazoğlu'nun Gustav Janouch'tan çevirdiği *Kafka ile Konuşmalar*'a değindiği 18.11.1966 tarihli mektubunda özellikle son iki yıldır çeviri eserlere odaklandığı için çeviri türüyle ilgili uzun uzun düşünme fırsatı bulduğundan bahseder. *Kafka ile Konuşmalar*'dan hareketle Turan Oflazoğlu'nun çeviri işini ve Türkçeyi bildiğini ama edebiyatın ne olduğunu bilmiyormuş gibi davrandığını ifade eder. Bilge Karasu, Turan Oflazoğlu çevirileri için kullandığı "diken tarlası" ifadesinin başkalarının kendi çevirileri için de kullanabileceğini düşündüğü için çeviri yaparken titiz davranır.

Bilge Karasu, edebî metinlere dair "dolu yazı", "yoğun yazı" gibi kavramlar üreterek mektuplarında da bunları kullanır. "Dolu yazı"yı "düz, engebesi az bir yazı" olarak tanımlarken bu tarz metinlerin bir çeşit "sehl-i mümteni" örneği olduğunu düşünür (Karasu, 2013a, s. 97). Bu tarz yazıları hem kolay hem de güç yazılan metinler olarak kabul ederek onların kolay görüldüğü için hemen benimsendiğini, böyle olunca da zor anlaşılan metinlere dönüştüğünü belirtir. Böyle bir yazı tarzını benimsemek istemesine karşın mektuplarında bunu nasıl yaptığını dair ayrıntıya girmez. Benzer olarak "imge kuramı" olarak adlandırdığı "düşünce" üzerine çalıştığını söylerken

mektuplarda bununla ilgili bilgi vermez. Bilge Karasu, yazdığı masalları “mozayik yazı” diye tanımlayarak bu yazı tarzının, çizgisel anlatıma dayanması üzerinde de durmaktadır:

“Masalın için yazdıklarına çok teşekkür ederim. Senin kavrama isteğini bilirim. Mozayik yazı beni gitgide sarıyor. Ya da ben ona sarılıyorum. Çizgisel anlatımı hanidir unuttum. Yalnız, geçen yıldan beri tasarladığım, bu yıl pekiştirdiğim bir deniz-kumsal-güneş metni var; sanırım onda çizgisele yeniden biraz yaklaşacağım.” (Karasu, 2013a, s. 121).

Bu cümlelerle “mozayik yazı” kavramının ayrıntısına girmekten kaçınır. Buna karşın “mozayik yazı” ile girift, iç içe geçmiş bir anlatımı kastettiği anlaşılır, nitekim bu tarzı eserlerinde sıklıkla kullandığı da bilinmektedir. Dahası Füsün Akatlı da Türk edebiyatında 1960-1980 yılları arasında kaleme alınan öyküleri incelediği *Bir Pencereden* adlı kitabında, Bilge Karasu’nun *Troya’da Bir Ölüm Vardı* adlı eserinde “mozayik yapı”nın başat bir özellik olarak dikkat çektiğini ifade etmiştir. Akatlı, söz konusu yapının hem bir öykünün içinde hem öyküler arasında işlenmiş bir form olduğu üzerinde durarak bu yazı tarzını “Bir öyküdeki küçük mavi bir taş, bir başka öyküde öbür taş parçacıklarının oluşturduğu karmaşa içinde kilit taşı olabiliyor” şeklinde açıklamıştır (Akatlı, 1982, s. 259-260).

Bilge Karasu, mektuplarında edebiyat dünyasının önemli yazarları ve şairleri hakkında yorumlarda da bulunmuştur. Dolayısıyla kimi zaman yeni okuduğu bir eser üzerinde görüşlerini paylaştığı gibi kimi zaman da herhangi bir yazarın düşünceleri ile ilgili yorum yapmıştır. Örneğin Jean ve Gino’ya gönderdiği 06.04.1972 tarihini taşıyan mektubunda Yunus Emre hakkında görüşlerini aktarır. “Dili her daim parlak bir örnek olan” Yunus Emre’yi beğendiğini söyler (Karasu, 2013b, s. 109). Aynı şekilde Karasu, Mevlâna’nın şiirlerini Fransızcadan okuyan dostlarına şair hakkında bilgi verirken Mevlâna’nın *Divan’ını* “gerçekten muhteşem” olarak nitelendirir. Bilge Karasu gibi beğeni düzeyi yüksek bir yazarın, bu şairleri eleştirmeye ihtiyaç dahi duymadan onlara hayran olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir.

Bilge Karasu Tanzimat dönemi yazarları hakkındaki fikirlerini ise Halûk Aker’e yazdığı mektuplarda paylaşır. 19.12.1966 tarihli mektubunda son günlerde Nâbizade Nazım ve Ahmet Midhat’ın eserlerini okuduğunu söyler. Bunları “antika” olarak görürken “ne güzel, ne ince, ne eskimiş şeyler” diyerek beğenisi ortaya koyar ve bu döneme ait başka yazarları da okuyacağını haberini verir. Eski yazarları okurken kendisini “müzedde” gibi hisseden Bilge Karasu, Tanzimat yazarlarının o devirde böylesine nitelikli olmalarına şaşırırken hem kendisinin hem de çağdaşlarının onlarla “bağ kurmaya” çalışmamalarını eleştirir (Karasu, 2013a, s. 64). Bununla birlikte Tanzimat yazarlarının eksiklerine değinmeyi de ihmal etmez. Eski yazarların edebiyatın dış surlarında dolaştığını ve bu surlardan içeri çoğu kez giremediğini düşünür:

“O adamcağızlar, edebiyatın dış surlarının önünde dolaşıyorlarmış. Kimi zaman kapıdan içeri giriyorlarmış. O da, girdiklerini sandıkları zaman değil, farkında varmadıkları anlarda. Adamlar edebiyat dışı kalmak için uğraşmışlar sanırsın. Yeni biçimler denedikleri, yazdıkları biçimleri daha iyi tanımadıkları için mi? Değil sanıyorum. O kalıpları anlamağa, o kalıpların ardındaki dünyayı kavramağa kalkmışlar da, kavramak diye bir şeyler olabileceğini akıllarından geçirmemişler de ondan galiba.” (Karasu, 2013a, s. 64).

Nâbizade Nazım’ı “okumuş” bir yazar olarak nitelendiren Bilge Karasu onun “tabiiyyun” olarak adlandırılan naturalizmi edebiyata getirmeye çalıştığının farkındadır. Ancak Nâbizade Nazım’ın *Yadigarlarım* adlı öykü kitabı ona göre “garip bir açık sözlülük

ile garip bir utangaçlık arasında anlatılmağa çalışılan eşcinsel duyguların (belki de ilk 'tabiiyyun' üsluplu) anlatılışında ortaya biraz çık[ar]" (Karasu, 2013a, s. 64). Ayrıca Karasu özellikle 1975'ten sonraki mektuplarında, Nâbizade Nazım'ı *Karabibik* adlı uzun öyküsünün önsözünde yaptığı açıklamalar vesilesiyle önemli bulur. Onun daha farklı şeyler söylemek isteyebileceğini ama bunları bastırıldığını düşünür.

Bilge Karasu, 1975'ten sonra tekrar Cumhuriyet'ten önceki yazarlarla ilgilenmeye başlar ve Arap harfli metinleri orijinalinden okuma isteği içinde olduğundan bu sefer eski yazı öğrenmeye çalışır. Onun eski yazarları ve eski metinleri okuma isteğini *Türk Dili* dergisinin yapmış olduğu bir soruşturmaya verdiği şu cevapta görmek mümkündür: "İş, sizden öncekilerin yazıya 'kazandırdıkları'ndan yararlanabilmek, hazır bulduklarınıza, küçük de olsa, kendinizce bir katkıda bulunabilmek" (Karasu, 2009, s. 173-174). Dolayısıyla 1975 yılından sonra ilgilendiği yazarlar arasında özellikle Halid Ziya ve Hüseyin Rahmi'nin eserleri bulunmaktadır. Onların eserlerini yer yer güzel bulurken genellikle "sıkıcı" olarak değerlendirir. Bu yazarların edebiyata çok bir şey katmadıklarını düşündüğünden edebiyat çevreleri tarafından "şişirilmiş adlar" olduğunu düşünür (Karasu, 2013a, s. 97). Bu yüzden de eski harfli metinlerin Latin harflerine aktarılacak eski yazarlara karşı övgü dolu tutumların önüne geçilmesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda Halid Ziya'nın yazarlık muhayyilesinin ve ifade gücünün genişliğini göz ardı etmiş olması Karasu'nun da eleştirilmesi gereken bir yönüdür.

Halûk Aker'e gönderdiği 28.09.1966 tarihli mektubunda ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Hüküm Gecesi* romanını bitirmeye çalıştığından bahseder. *Hüküm Gecesi*'ni *Sodom ve Gomore* romanından çok daha özgün bulmakla birlikte, onun da yer yer "bayağılaşan bir yapıya" sahip olduğunu söyler. Ayrıca daha çok roman, hikâye gibi türlerle ilgilendiğinden Nâzım Hikmet'in eserleri dışında Çağdaş Türk şiirine mektuplarında değinmediği görülür. Jean ve Gino için kaleme aldığı 14.02.1967 tarihli mektubunda Nâzım Hikmet hakkında sorulan soruya cevap verirken Nâzım Hikmet'i "Büyük şair, Türk şiirinin en büyüklerinden" biçiminde tanımlar. Nâzım Hikmet'in siyasi kimliğinin, kitleler tarafından benimsenmesinde önemli bir rolü olsa da Nâzım'ın, buna ihtiyaç duyamayacak kadar büyük bir şair olduğunun altını çizer (Karasu, 2013b, s. 47). Onun şairliğini beğenirken oyun yazarlığına da parantez açar. Adını vermemekle birlikte oyunlarından birisinin "iyi tiyatro örneği" olduğunu, diğerlerinin ise "dördüncü sınıf fikir tiyatrosu" biçiminde yazıldığını itiraf eder.

Bilge Karasu, yalnızca Türk edebiyatı hakkında yorum yapmaz, yabancı yazarlarla ilgili görüşlerini de mektuplarında satır aralarına sıkıştırır. Bununla birlikte okumak istediği yazarları ve eserleri de zaman zaman mektuplarına konu eder. Örneğin Halûk Aker'e gönderdiği mektubunda, Aragon'un *Kutsal Hafta* romanını beğenerek okuduğunu anlatır. Jean ve Gino'ya 31.12.1968'de yazdığı mektubunda ise "Bu sene Flaubert'in tamamını okudum ya da yeniden okudum" diyerek Fransız edebiyatının klasiklerine yeniden döndüğünden bahseder. Yine bir mektubunda bir yandan Mehmet Seyda'nın *Cinsel Oyun* romanını okumaya çalıştığını yazarken diğer mektuplarında Stendhal, Marquis de Sade ile Lévi-Strauss'ın eserlerinin, Aragon'un romanlarının ve Malraux'nun *Karşı-Anıları* eserinin onun okuma listesinde sırada beklediği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Türk edebiyatından Oktay Akbal'ın *Yalnızlık Bana Kalır* ile Ferit Edgü'nün *Av* adlı eseri de beğendiği kitaplardandır.

Sonuç

Bu yazıda Halûk Aker'e, Jean Nicolas ve Gino Hars'a yazdığı mektuplardan hareketle Bilge Karasu'nun yazarlık anlayışı, sanata bakışı, edebiyata yaklaşımı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda söz konusu mektuplarda Karasu'nun eserlerini nasıl

kaleme aldığını, hangi süreçlerden geçirdiğini ve gelen yorumları nasıl karşıladığını görmek mümkündür.

Karasu'nun mektuplarında satır aralarında yer alan Türk ve Batı edebiyatına dair görüşleri ekseninde onun edebiyata dair beğenilerine, takip ettiği ve etkisinde kaldığı yazarların adına da ulaşılmaktadır. Karasu'nun eserleri arasında öne çıkan *Gece* romanının ve *Göçmüş Kediler Bahçesi*'nin uzun yıllara yayılan yazılma ve yayımlanma süreci de söz konusu mektuplar üzerinden takip edilebilir. Bu mektuplar Bilge Karasu'nun yazarlık serüveni ve eserlerini kaleme alma şekliyle ilgili ipuçları da vermektedir. Dolayısıyla Bilge Karasu'nun bir eseri ortaya çıkarırken hangi aşamaları kat ettiğini görmek, onun yazarlığını daha yakından tanımak adına da önem arz etmektedir.

Bilge Karasu'nun mektupları o dönemin edebiyat dünyasının beğenilerine ve edebî polemiklerine, yayıncıların yaşadığı sıkıntılara, okurların beklentilerine yer ayırması sebebiyle de araştırmacılar açısından ilgi çekicidir. Sonuç olarak edebiyatımızın önde gelen yazarlarından biri olan Bilge Karasu'nun Halûk Aker'e, Jean ve Gino'ya yazdığı mektuplar; kendisinin saklı kalmış yönlerini, ilgi alanlarını, eserlerini yaratma sürecini, yazmak istediklerini ve yazamadıklarını göstermesi açısından önemli veriler sunmaktadır.

Kaynakça

- Akatlı, F. (1982). *Bir Pencereden*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Birsel, S. (1981). *Paf ve Puf*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Doğan, M. H. (1997). Mektup Avlu, Konuşma Park. *Bilge Karasu Aramızda* (haz. Füsun Akatlı ve Müge Gürsoy Sökmen). İstanbul: Metis Yayınevi, 53-59.
- Karasu, B. (1997). Bitmemiş Bir Konuşmadan. Konuşan: Mustafa Arslantunalı. *Bilge Karasu Aramızda* (haz. Füsun Akatlı ve Müge Gürsoy Sökmen). İstanbul: Metis Yayınevi.
- Karasu, B. (2013a). *Halûk'a Mektuplar* (Haz. Halûk Aker). Ankara, Metis Yayınevi.
- Karasu, B. (2013b). *Jean ve Gino'ya Mektuplar* (haz. Alain Mascarou, çev. Simlâ Ongan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karasu, B. (2022). *Ne Kitapsız Ne Kedisiz*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Karasu, B. (Ocak 1973). Ne Okudular. *Türk Dili*, 256, 357-364.
- Karasu, B. (2010). *Öteki Metinler* (haz. Füsun Akatlı). İstanbul: Metis Yayınevi.
- Karasu, B. (2009). *Susanlar* (haz. Serdar Soydan). İstanbul Metis Yayınevi.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 440-445.

Geliş Tarihi-Received: 22.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 22.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1208346

Mesihpaşa İmamı ve Handan Romanlarındaki Tiplerin Kadın Kimliği Bakımından Karşılaştırılması

Comparison of the Types in the Novels of "Mesihpaşa İmamı" and "Handan" in terms of Female Identity

Engin KEFLİOĞLU*

Öz

Batılılaşmanın toplumumuzda tetiklediği sorgulama alanlarından biri de kadındır. Kadının bu yeni dönemde toplumdaki yerinin ve kimliğinin nasıl olması gerekliliği birçok eserde işlenmiştir. Kimi eserler kadını kimliğiyle merkezlerine oturtmuşken kimi eserler ise başka konular etrafında kurgulanıp kadının kimliğini sezdirir. *Handan* romanı Halide Edip'in ideal kadın anlayışını yansıttığı önemli romanlarından. Romanda, modern bir eğitim almış olan Handan, bunu daha ileriye götürerek entelektüel bir seviyeye ulaştırmış aynı zamanda geleneksel anlayışları da üzerinde taşıyan bir tiptir. Handan'ın yanı sıra romandaki diğer kadın karakterler de kimi zaman Handan'la aynı çerçevede yer alır, kimi zaman onun karşısında konumlanır. *Mesihpaşa İmamı* romanında ise başkahraman bir erkek olsa da bu karakterin roman içinde içsel dönüşümüne sebebiyet veren ilk kıvılcımın sahibi bir kadın olan Hediye'dir. Yine romanda geleneksel kimliğiyle yer alan diğer kadınlar; manevi dünyaları, aile içindeki konumları, otoriter erkek karşısındaki tavırları ile romanda önemli yer tutar. Bunlardan Gülsüm, geleneksel anlayışla yetişmiş romanın başında değersizlikle karşımıza çıkan romanın sonunda ise geçirdiği manevi değişimle hem kocası hem etrafı tarafından tamamen farklı bir yere oturtulan bir tiptir. Bu çalışmada her iki romandaki kadın karakterler kadın kimliği açısından ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Roman, Mesihpaşa İmamı, Handan, kadın, değişim.

Abstract

One of the areas of questioning triggered by westernization in our society is that of women. The necessity of women's place and identity in society in this new period has been discussed in many works. While some literary works emphasize women and their identities, other literary works fictionalize unrelated subjects while still retaining a female identity. One of Halide Edip's significant books, *Handan*, exemplifies the understanding of the ideal woman. *Handan* is the kind of person who carries traditional understandings with her while having received a modern education and continuing her education intellectually. Besides *Handan*, other female characters in the novel are sometimes in the same frame as *Handan* and sometimes in the opposite frame of *Handan*. Although the protagonist in the novel "Mesihpaşa İmamı" is a man, the first spark that causes the inner transformation of this character in the novel is Hediye, a woman. And, other women in the book with their traditional identities play a significant role in the story with their spiritual outlooks, familial

* Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul/Türkiye, e-posta: enginkeflioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2329-633X.

roles, and attitudes about strong-willed males. Among them, Gülsüm is a type who was raised with a traditional understanding, who confronted us with worthlessness at the beginning of the novel, and who was positioned in a completely different place by both her husband and her environment with the spiritual change she went through at the end of the novel. In this study, female characters in both novels are discussed in terms of female identity.

Keywords: Novel, Mesihpaşa İmamı, Handan, woman, transformation.

Giriş

Kadın meselesi, Tanzimat'tan beri edebi eserlerde konu edilmiştir. İlk dönemlerde erkek yazarlar tarafından ele alınan bu konu, zamanla kadın yazarların eserlerinde de yer bulmuştur. İlk kadın yazarlarımızdan Halide Edip, kadın konusunda yazılar yazmış, kadının eğitiminin önemini savunmuş hatta bu konu ile ilgili Teâlî-i Nisvan cemiyetini kurmuştur. Halide Edip'in tam olarak feminist olduğu söylenemez. Ancak kendi döneminde kadın hakları ile ilgili yazıları ve bu konudaki atılımları feminizm noktasında görmezden de gelinemez. Kahramanlarının çoğunu kadınlardan seçen Halide Edip, daha ilk romanlarından itibaren kadının toplum içindeki yerini etraflı bir biçimde ele almış ortaya koyduğu kadın tipleriyle kadın kimliğinin sosyal ortamda ve sosyal meselelerde varoluşunu vurgulamıştır. "Halide Edip, vatansever, Türklüğü ve Müslümanlığı ile övünen, vatan tehlikeye düştüğünde ona yardımdan kaçmayan, kültürlü, ahlâklı, sosyal hayata katılan bir Türk kadını hayal etmiştir." (Kurnaz, 1991, s. 75).

Kadın konusunu eserlerinde işleyen diğer bir kadın yazarımız Sâmiha Ayverdi'dir. Onun eserlerinde kadın etrafında kurgudan ziyade kadın kimliğinin eserlere sindirilmesi söz konusudur. 1930'lu yılların sonunda ilk eserlerini veren Sâmiha Ayverdi'nin eserlerinin kaynağı Türk tarihine ve İslâm dini öğretilerine dayanır. Onun düşünce sistemindeki kadını şekillendiren de yine bu iki kaynaktır. "Sâmiha Ayverdi'ye göre münevver kadın, dindar ve müspet manada muhafazakâr kadındır. Onun romanlarındaki münevver kadınlar maneviyatı güçlü, ideal tiplerdir. Klasik zevk ve terbiyeyle yetişmiş bu kadınlar, son derece ağırbaşlı ve kâmile insanlardır." (Öztürk, 2018, s. 80) Kadını eğitim alıp almamasına göre değil milli bilinç ve manevi değerlere ne kadar bağlı olduğu noktasında ele alan Ayverdi'ye göre kadının medeni ve sosyal olmasını sağlayan olgu da bu gelişimi tamamlayıp tamamlayamama durumuna göre tasnif edilir: "Eski kadının, medeni ve sosyal gelişimini sağlayan, okunarak değil yaşanarak kazanılan bir kültüre sahip olduğunu savunmaktadır." (Özgürel, 2012, s. 163).

İncelemeye gayret ettiğimiz bu iki romanda kadın kimliği ve kadının toplumdaki yeri meselesi, antik çağdan günümüze kadar gündemde kalmayı başaran meselelerin en önemlilerindendir. Zira kadının cinsiyetinin taşıdığı anlamsal kavram ve bu kavramın üstüne bina edilen sınırlar, çizilmesi kolay; yıkılması ise zor olan sınırlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Halide Edip, kadına çizilen bu sınırları modernitenin içinde aşmayı planlarken Ayverdi, gelenekselin içindeki ruhu manevi değerler etrafında eşitleyerek bu eşitlikle kadına kimlik kazandırma gayesini güder.

Handan ve Mesihpaşa İmamı'nda Kadınlar

Handan, Halide Edip'in 1912'de telif edilen, olayın merkezinde kadının olduğu, yazarının hayatından izler taşıyan romanıdır. Romanda başkahraman Handan, Batılılaşmış kadını temsil eder. Hem Batılı hem dini eğitim almıştır. Piyano çalan, yabancı dil bilen, toplum sorunlarını takip eden, belirli konuları erkeklerle tartışabilen bir tip olarak karşımıza çıkar. Eğitimi için sistematik olarak özel hocalardan evde dersler alır. "Baştan itibaren evde özel hocalardan ama sistemli bir eğitim almıştır. Sosyal duyarlıkları vardır ve yazar tarafından 'vatanperver' olarak tanımlanır. Ancak o da tamamlanmamış, başka bir söyleyişle devrin istediği kadın henüz doğmamıştır." (Argunşah, 2015, s. 37).

Romandaki geleneksel yaşamı temsil eden kadın kahramanlar tarafından anlaşılabilen, bazen yadırganan, bazen yurtdışında yaşaması bakımından hoş görülmemeyen bir kadındır. Handan, erkekler tarafından çekici bulunan bir yandan da çekinilen bir kadındır. Bu çekinme, onun bilgisinden, erkeklerle rahatça birtakım meseleleri tartışabilmesinden kaynaklanır. Batılılaşmış bir kadın olarak diğer Batılılaşmış erkekler tarafından çoğu zaman yadırganır (Atabağsoy, 2019, s. 70). Yine aynı şekilde romanın diğer karakteri Neriman da iyi eğitim alır fakat eğitimini Handan kadar ileri götürmez. Handan'ın eğitimini ilerletmesi annesi Sabire Hanım'ı rahatsız eder.

Mesihpaşa İmamı, Sâmîha Ayverdi'nin son romanıdır. Roman, bin dokuz yüzlerin başında Balkan Harbi'ni de içine alan dönemde geçer. Olaylar, başkahraman Halis Efendi'nin etrafında gelişir. Romanın kadın kahramanları genelde geleneksel yaşamın temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Roman kişilerinden Gülsüm Hanım, bunlardan biridir. Gülsüm Hanım geleneksel Türk ailesinde yetişmiş, herhangi bir eğitimden geçmemiş bir kadındır. Kızı Zehra da Gülsüm Hanım gibi geleneksel usullerle yetiştirilir. Zehra, babasının izin vermeyeceğini bildiği için musiki eğitimini ondan habersiz alır. Kızların eğitimi bakımından her iki romanda farklı eril anlayışların olduğunu görüyoruz. *Handan*'da Cemal Bey'in kızları Batı tarzı eğitim alırlar, serbest tarzda yetiştirilirler fakat *Mesihpaşa İmamı*'nda Zehra, Hâlis Efendi için "... el hakkı idi." (Ayverdi, 2000, s. 50). Bu nedenle onu herhangi bir eğitimden geçirmesi bir yana oğullarına gösterdiği sevgi ve alakayı bile kızından esirger. Gülsüm Hanım evin dışında hiç görülmez. Handan ise hem kendi ülkesinde hem de yurtdışında kocası olmadan da serbestçe dolaşır. Neriman'ın tek başına dışarı çıkmasını yadırgamasına: "Adam sen de ben dünyayı yalnız dolaşırım." (Adıvar, 2009, s. 94) diyerek bunu olağan bir durum olarak gösterir. Tenis oynar, erkek gibi ata biner, yurtdışında kocası olmadan yaşar. "Ben bir sistem dairesinde çalışacak ve yaşayacakmışım!" (Adıvar, 2009, s. 53) diyerek hayatıyla ilgili verilen kararlarda başkalarının tahakkümünü kabul etmez (Önder, 2022, s. 29). Handan özgürlüğüne düşkün, evleneceği kişiyi kendi seçen bir kadındır. Kadının evleneceği erkeği seçmesi, onunla evlenmeden önce rahatça görüşmesi romanın yazıldığı dönem için nadir görülen bir durumdur. Nitekim romanın diğer öne çıkan kadın karakteri Handan'ın en yakınında bulunan Neriman, onun gibi bir süre Batılı eğitimden geçmiş "alafranga kızlar"dan olmasına rağmen Gülsüm Hanım gibi görücü usulü evlenir.

Gülsüm Hanım, evinde varlık gösteremeyen, çocukları üzerinde kontrolü olmayan, kocası tarafından değer verilmeyen ve sevilmeyen, hayatını çocuklarına adanmış ama bu adayı karşılığını onlarda göremeyen bir kadındır. Geleneksel yaşamın içinde yetişmiştir. Annesi Pembe Hanım'ın idare etmesiyle evi çekip çevirir. Çocuklarıyla kocası arasında adeta bir duvar vazifesi görür. "Bu su gibi akıcı, sessiz, varlıksız, tesirsiz kadını şekilden şekle sokmak için bir ricâ, bir dilek yeter de artardı bile..." (Ayverdi, 2000, s. 36). Romanın başlarında suskun bir kadın olarak karşımıza çıkar. Kocasının azarlarına karşılık vermez, sineye çeker. Gülsüm Hanım'ın romanda en belirgin özelliği sabırdır. Sabırdan hırkasını kuşanmış gibidir. Onun sabrı, kimi zaman çaresizlikten kimi zaman da "erkeğine iyi bir eş" (Ayverdi, 2000, s. 64) olma çabasından ileri gelmektedir.

İki romanında da asıl kadın kahramanları evlidir. Bu durum, aynı zamanda toplumun kadın kimliğine bakarken görmek istediği, değiştiremediği, statüsü çok eskilerde atılmış bir temel klişeye dayanmaktadır. Halide Edip, evli Handan'ı bireyselleştirmeyi erkeğin evliliğe bakışında özgür kılarak değiştirmeyi isterken Ayverdi, evin içinde yuvasına sadık evli kadını "eş olarak iyi" kıvamına getirip idealize etmektedir. Fakat bu iki standardizasyon da yıkılamayan duvarın sağlamlığını tescil etmekten öteye gitmemektedir.

Güzel Değil İdeal Kadın

Halide Edip, romanında kadını dış güzelliğiyle ön planda tutmaz. Handan'ın güzel olmadığı vurgusu romanda birçok kez geçer. Handan'ın güzelliğinden ziyade kendini yetiştirmesi, güçlü oluşu, kabiliyetleri ön plana çıkarılır (Önder, 2022, s. 24). Handan kendine güveniyle, bilgisiyle saygı uyandırır, çekici bulunur. Neriman güzeldir fakat bu onun ideal kadın olması için yeterli değildir. Sâmîha Ayverdi ise romanlarındaki kadınları, fiziksel güzellikleriyle değil manevi olarak güçlü oluşlarıyla ön plana çıkarır. "Ayverdi kadını yerlilik, millîlik, devamlı ve şuurlu bir yaratıcılık, hâl diliyle terbiye, gönül ilmine vukûfiyet, tarihî emanetin taşıyıcılığı gibi adeta medeniyet imbiğinden süzülerek oluşturulmuş terkip kavramlarla tasavvur eder." (Çağlıyan İçener, 2016, s. 155). Gülsüm Hanım ise kendisini güzel olmadığına inandırmış, diğer kadınlardan farklı olduğunun farkında ama bunu değiştirmek için de çabalamayan bir kadındır. Onun kocasına denk olmadığını çevresinden önce kendisi fark etmiştir. Bu fark ediş, başkalarının ona söz söylemesine fırsat vermeyen ve bir bakıma Gülsüm'ü cesaretlendiren bir farkındalıktır.

Sâmîha Ayverdi'nin romanlarında maneviyat ön plândadır. Özellikle Gülsüm, romanda manevi yönüyle ön plana çıkarılır. "Bu roman kişileri için önemli olan iç yani manevî kıymettir. Bu duyguda bir arınma psikolojisi mevcuttur; nefsin esaretinden kurtulup, kibir, kin, nefret, kıskançlık gibi kötü duygulardan arınan kişinin, gerçek anlamda bir insanlık mertebesine yani kemâle erişmesi söz konusudur." (Özdemir, 2014, s. 26). Başlarda Hâlis Efendi, karısının fiziki özellikleriyle kendisini etkilemediğini vurgulasa da sonlara doğru Gülsüm artık kocası için maneviyatıyla kendisinin yıllardır imamlık yaparak ulaşamadığı bir noktadadır. "...bir yürek dağının yoğurup biçimlediği yepyeni bir mevcûdiyetti." (Ayverdi, 2000, s. 214). Gülsüm Hanım aynı zamanda tavırlarıyla çevresine de etki eder. "Gülsüm Hanım, kitapsız, hocasız kazanılan kadınlık ilminin o akıl ermez gizli ve sırlı yollarından geçerek Hediye'ye de tesir etmiş, onu da ötekileri olduğu gibi, dürüstlüğü, sâdeliği ve manfaatsizliği ile tesir ederek müttelikleri arasına almıştı." (Ayverdi, 2000, s. 221). Burada bahsedilen tesir fiziki değil manevi gücüyle, kişiliğiyle çevresinde etki bırakan tesirdir. Bu noktada Handan karakteri nasıl Halide Edip'ten izler taşıyorsa manevi gücün vurgusuyla Gülsüm karakteri de Sâmîha Ayverdi'den izler taşır. Nitekim Ayverdi bu yönünü eserlerine yansıtmaktan çekinmediği gibi sosyal yaşantısında da ifade etmekten çekinmez. Bu yönü, Kenan Büyükaksoy (Rifai) ile irtibatı olan yönüdür. Ayverdi'ye göre Kenan Büyükaksoy büyük bir değer, aynı zamanda kendisi için yeri doldurulamayacak olan müşididir. "O, her devrin geçer akçesi olan gerçek bir kıymetti. Nev'-i beşere ileri bir anlayış ufku açarken hem kendi mihveri, hem de güneşin etrafında dönen arz gibi, ferdi ve içtimâî hayâtın rûhunu kıl kadar aksatmadan ahenkleştirmişti." (Ayverdi, 2021, s. 251).

Handan romanında Neriman karakteri kendisine verilmiş eş ve anne rolünü oynar. Diğer alanlarda herhangi bir iddiası, hırsı yoktur. Kocasına *fikir* ve *his* bakımından yetemediğini düşünür (Uygun, 2010, s. 20). Handan'ı ona denk görür: "Refik, keşke sen Handan'ın kocası olaydın, birbirinize daha uyardınız." (Adıvar, 2009, s. 109). Benzer şekilde *Mesihpaşa İmamı*'nda Gülsüm Hanım da kocasının onu eş olarak kabul etmesini kocasının bir lütfu olarak görür. "Sen mübarek bir adamsın. İyisin, doğrusun, merhametlisin, bana kıyasıya hiçbir kötü muamelen olmadı. Halbuki isteseydin kapı dışarı eder, bu eve genç, güzel bir kadın getirebilirdin." (Ayverdi, 2000, s. 217) diyerek bir bakıma Halis Efendi'nin onu evde tutmasının eş olmasının gereği değil merhametinin sonucu olduğunu düşünerek kocasına minnet duyar. Gülsüm Hanım, Hediye'nin evine getirilmesini kendisi istemiştir. Bunu yapmaktaki amacı kocasına üstünlük kurmak, söz sahibi olmak değil yalnızca onu sevdiği içindi. "...ben kendimi bildim bileli Allah'ımdan

hiçbir şey istemedim.” (Ayverdi, 2000, s. 218) diyen Gülsüm Hanım yalnız bir kere bir şey ister. O da kocasının karşısına seveceği bir kadını çıkarması. Gülsüm Hanım’da bu istek kocasına duyduğu aşktan gelir, onu çok sever fakat kocasının bu tür duyguları yaşayamaması, sevdiği birinin olmaması nedeniyle ona üzüldür. Her iki kadın da geleneksel hayatın onlara biçtiği kadın rolüne uygun hareket eder. Fakat Neriman kocası tarafından sevilirken Gülsüm Hanım sevilmez, çirkin ve katlanılmaz bulunur. Hak ettiği değeri görmez. Bu nedenle de özgüveni yoktur. “Gülsüm kadın genelde mutsuzdur, tedirgindir, kendinden emin değildir.” (Kırzioğlu, 1990, s. 761).

Mesihpaşa İmamı’nda otoriter baba figürü karşısında kalan bir diğer kadın karakter olan Zehra, on altı yaşında geçirdiği bir kaza sonucu total kalmış zeki, çalışkan bir kızdır. İki erkek kardeşinin gölgesinde kalmıştır. Babası oğulları için duyduğu gelecek endişesini kızı için duymaz, sadece onun total olduğu için evde kalmasına üzüldür. Zehra da bu ortam içinde sakatlığının ailesinde oluşturduğu merhamet duygusundan da aldığı cesaretle kendi yeteneğinin peşinde koşar ve babasından gizli Kemeçeci Rıza Bey’den mûsikî dersi alır. “Belki bu işte, mûsikî düşkünlüğü kadar, babasının rağmına hareket etmek, onu atlatmak ihtiyâcı, farkında bile olmadan besleyip geliştirdiği bir öç alma hâlini almıştı.” (Ayverdi, 2000, s. 36). Görüldüğü gibi Zehra, Halis Efendi’nin karşısında sus pus olan annesinin aksine babasının baskısına karşı koyar. Romanda Hediye, Zehra’nın aksine babası tarafından pek çok zorlukla mücadele edecek şekilde yetiştirilmiş biridir. Hediye, baba ve oğul arasında kaldığı zamanlarda “vakit vakit bir arkadaş gibi sevdiği babası”yla gönül işlerini konuşacak kadar yakındır.

Hem Halide Edip’in hem de Sâmîha Ayverdi’nin romanlarında kadınların evliliklerine sonuna kadar bağlı oldukları görülür. Bu durumu Simone de Beauvoir şöyle timsallendirir:

“Toplumun kadına hazırladığı yazgı, genel olarak evliliklidir. Bugün bile, kadınların çoğu evlidir, evlenip ayrılmış ya da dul kalmıştır, evlenmeye hazırlanmakta ya da evlenmediği için dertlenmektedir. Bekar kadın, ister bundan yoksun kalmış, ister baş kaldırmış ya da aldırmamış olsun hep evlilik kurumuna göre belirlenir.” (Beauvoir, 1970, s. 9).

Gülsüm Hanım evine, eşine bağlı bir kadındır. Çocuklarıyla kocası arasında sürekli dengeyi korumaya çalışır, onları idare eder. Çünkü Sâmîha Ayverdi aile kurumunun devamlılığının toplumun ahlak yapısı ve düzeni için çok önemli olduğuna inanır. Bunu da bu romanda Gülsüm Hanımla yansıtır. Yine Halide Edip de evlilik kurumunun sağlamlığı ve devamının toplum düzeni açısından önemini bilir. Handan, romanında defalarca aldatılan fakat evliliğini bitirmeyi düşünmeyen başkahramanla bunu yansıtır. “Halide Edip bütün romanlarında evlilik dışı ilişkileri hiç hoş görmez ve bunlara ancak Heyula veya Handan’da olduğu gibi zihin kontrolünün ortadan kalkması hallerinde rıza gösterir (Enginün, 1986, s. 59).

Sonuç

Sâmîha Ayverdi ve Halide Edip, romanlarında ideal kadının örneklerini verirler. Halide Edip’in Handan’ı başlarda güçlü, özgür, yaşadığı hayatta söz sahibi olan bir kadinken roman sonunda hüsrana uğrar. Ayverdi’de ise romanın başından beri ihmal edilen, duyguları yok sayılan Gülsüm, sonlarda manevi yönden güçlü bir kadın olarak karşımıza çıkar. Handan’da Batılılaşmış kadın kimliği ön planda tutulurken *Mesihpaşa İmamı*’nda geleneksel kadın kimliği görülür. Her iki roman da olayların geçtiği tarih itibarıyla aynı yılları farklı yaşam tarzları üzerinden anlatır. Bir tarafta yurtdışı görmüş, özel eğitim almış, zengin bir muhitte yaşayan, özgürleşmiş kadınlar; diğer tarafta bir mahallede sıradan yaşamlar süren, kendi geleneksel yaşamı içinde varlığını sürdüren kadınlar vardır. Her ne kadar erkek kahramanlar kadınları dışı güzellik açısından

yorumlasalar da romandaki kadınlar fiziki özellikleriyle değil iç dünyalarıyla okur karşısına çıkarılırlar. Handan, yetiştirilme tarzının da etkisiyle son derece özgüveni yüksek bir kadındır. Buna rağmen kocası tarafından hak ettiği ilgi ve değeri görmez. Gülsüm ise yine yetiştirilme tarzının etkisiyle özgüveni olmayan bir kadındır. Gülsüm de kocasından değer görmez. Her iki kadın da bu yönleriyle benzerlik gösterir. Bir diğer ortak nokta her iki romanda da kadın karakterlerinin kişiliklerindeki keskin dönüşümlerdir. Handan romanında güçlü kadın tipi zayıflatılırken Mesihpaşa İmamı romanında silik kadın Gülsüm, roman sonunda güçlendirilmiştir. Kadını manevi yönüyle ele alma konusunda iki yazarın da benzer anlayışta olduğu görülür.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (2009). *Handan*. İstanbul: Can Yayınları.
- Argunşah, H. (2015). Halide Edip'te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri: Seviyye Talip'ten Ateşten Gömlek'e. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (37), 27-52.
- Atabağsoy, N. (2019). Handan Romanında Batılılaşmış Kadın Karşısında Batılılaş(ama)mış Erkekler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 68-77.
- Aytemiz, B. U. (2010). Handan: Ataerkil Söylemin Kıyısında Biçimlenen Roman. *Roman Kahramanları Dergisi*, (3), 17-23.
- Ayverdi, S. (2000). *Mesihpaşa İmamı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Ayverdi, S. ve Araz, N. (2021). Birinci Etüd. *Ken'an Rifâ ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Beauvoir, S. (1970). *Kadın II: Eolilik Çağı* (çev. Bertan Onaran). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Çağlıyan İçener, Z. (2016). "Tarihî Emanetin Taşıyıcısı"nın İzinde: Sâmiha Ayverdi ve Modernleşme-Gelenek Ekseninde Kadın. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 12(47), 139-157.
- Enginün, İ. (1986). *Halide Edip Adivar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kırzıoğlu, B. (1990). *Sâmiha Ayverdi Hayatı-Eserleri*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Önder, A. (2022). Direnen Bir Kadının Romanı: Handan. *Edebî Eleştiri Dergisi*. 6(1), 19-42.
- Özdemir, F.Ç. (2014). Geçmiş, Bugün ve Gelecek Bağlamında Sâmiha Ayverdi'yi Anlamak. *Akademik Kaynak Dergisi*, 2(4), 19-37.
- Özgürel, E. G. (2012). *Samiha Ayverdi'nin Romancılığı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, S. & Can, A. (2018). Sâmiha Ayverdi Romanında Dindar ve Muhafazakâr Kadın Psikolojisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (11), 74-88.
- Uluant, Z. (2020). AYVERDİ, Samiha. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayverdi-samiha> [erişim tarihi: 07.06.2022].

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 446-456.
Geliş Tarihi-Received: 11.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1202982

Nezihe Meriç'in Öykülerinde Tema

Theme in Nezihe Meriç's Stories

Yusuf ÇOPUR*

Öz

Nezihe Meriç, 1950 Kuşağı olarak adlandırılan ve Türk öyküsünde büyük bir kırılma yaşatan öykücülerden biridir. Yazar, eserlerinde toplumsal konulara ağırlık vermiştir. Yazarın en çok değindiği sosyal mesele kadının toplumdaki yeri, rolü ve varoluş mücadelesidir. Nezihe Meriç, değindiği tüm sosyal meselelere insanın birey olması, olduğu gibi kabul görmesi, değer verilmesi açısından bakmıştır. Öykülerinde gelenekçi yaklaşıma sahip olan kadınlarla (anneler, komşular, aile büyükleri) kendini bir birey olarak görüp her türlü kararında özgürce davranmak isteyen "yeni" kadınlar çatışma halindedir. Nezihe Meriç, dönemin özgürlükçü kadın ruhunun sesi olmuş, onun yaşama mücadelesinden, geçim sıkıntısına, evlilik sorunlarından toplumsal önyargılara kadar yaşadığı pek çok sorunu cesurca dile getirmiştir.

Nezihe Meriç, öykülerinde bireyin değişimini tüm ayrıntılarıyla anlatmasının yanı sıra toplumsal değişimlere de çok önem veren bir yazardır. Aydın bir insan sorumluluğuyla hareket eden Nezihe Meriç, toplumun sosyal hayatındaki değişim ve dönüşümleri dikkatle takip etmiştir. Yazar, içinde yaşadığı toplumu gözlemlemiş, birçoğunda kendi yaşam gerçekliğinden izler taşıyan öyküler kaleme almıştır. Yazar öykülerinde, toplumsal değerlerin değişimi, göç olgusunun sebep olduğu sıkıntılar, modernleşme adı altında yaşanan kültürel yozlaşma gibi sosyal konulara da değinir.

Anahtar Kelimeler: Nezihe Meriç, öykü, tema, kadın, toplum.

Abstract

Nezihe Meriç is one of the storytellers, who is called the 1950 Generation and has experienced a great break in the Turkish story. The author focused on social issues in his works. The social issue that the author mostly refers to is the place and role of women in society and the struggle for existence. Nezihe Meriç looked at all the social issues she touched on in terms of being human and her being an individual, being accepted as she is, and being valued. Women who have a traditional approach in their stories (mothers, neighbors, family elders) are in conflict with "new" women who see themselves as individuals and want to act freely in all their decisions. Nezihe Meriç was the voice of the libertarian woman spirit of the period, and bravely expressed her many problems from her struggle to survive, her financial difficulties, from marriage problems to social prejudices.

Nezihe Meriç is a writer who gives great importance to social changes as well as telling the change of the individual in all details in her stories. Acting with an enlightened human responsibility, Nezihe Meriç has carefully followed the changes and transformations in the social life of the society. The author observed the society in which he lived, and wrote many stories that bear traces of his own life reality. In his stories, the author also touches on social

* Dr., MEB, e-posta: copuryusuf@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2196-5867.

issues such as the change of social values, the problems caused by the immigration phenomenon, and the cultural degeneration under the name of modernization.

Keywords: Nezihe Meriç, story, theme, women, society.

Giriş

Makale metni, Nezihe Meriç, Cumhuriyet döneminin ilk kadın öykü yazarlarından ve 1950 kuşağı öykücülerinde yer alır. Edebiyatın farklı alanlarında eserler verse de öykücü kimliğiyle öne çıkan yazarın *Bozbulanık* (1953), *Topal Koşma* (1957), *Menekşeli Bilinç* (1965), *Dumanaltı* (1979), *Bir Kara Derin Kuyu* (1989), *Yandırma* (1998) isimli altı öykü kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplardan sonra öykülerinin toplu basımı ve ayrıca seçkilerden oluşan basımlar da yapılmıştır.

Türk öyküsünde 1950 Kuşağı, 1950'li yıllarda yazmaya başlayan, yakın yaş gruplarında olan ve ağırlıklı olarak varoluşçuluk ve sürrealizm gibi düşünce, sanat akımlarının etkisinde batıyı takip eden, edebiyatta yeni arayışlar peşinde olan ve toplum içindeki bireyin durumunu ortaya koyan yazarlar topluluğudur (Işık, 2008, s. 11). Nezihe Meriç, Vüs'at O. Bener, Feyyaz Kayacan, Muzaffer Buyrukçu, Orhan Duru, Ferit Edgü, Demir Özlü, Tahsin Yücel, Erdal Öz, Adnan Özyalçın, Bilge Karasu, Zeyyat Selimoğlu, Demirtaş Ceyhun ve Leyla Erbil gibi isimler bu topluluğun öne çıkan yazarlarıdır.

Yukarıda isimleri geçenler Türk öykücülüğünde yeniliğin öncüsü olmuşlardır. Bu yazarların birlikte olması, birbirlerinden haberdar olmaları dönemin öykü dergilerinin sayesinde olmuştur. Öykü dergilerinin yaygınlaşması, edebiyatta öyküye verilen önemin de artmasına neden olmuştur. Öykünün bu dikkat çekişi, onun şiir ve roman kadar önemli bir tür olduğu gerçeğinin dergiler ekseninde anlaşılmasını sağlamıştır. Bu dönemin en önemli öykü dergilerinin başında Salim Şengil idaresinde çıkan *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* gelir. Bu dergide başta Nezihe Meriç, Vüs'at O. Bener ve Tahsin Yücel gibi birçok ismin öykülerini edebiyat dünyasına tanıtmıştır. Bir diğer önemli dergi de İstanbul'da çıkan *A Dergisi*'dir. Bu dergide de Erdal Öz, Adnan Özyalçın ve Onat Kutlar gibi yazarların öyküleri yayınlanır. Bu iki önemli dergiyle birlikte İkinci Yeni şairlerinin önemli dergilerinden *Pazar Postası* ile daha sonra Attila İlhan yönetimine geçecek olan *Mavi dergisi*, dönemin edebiyatına yön veren dergiler arasındadır (Bostan, 2021, s. 13).

Nezihe Meriç'in öykülerini daha sağlıklı değerlendirmek için yazarın yazdığı dönemin ve bireysel farklılıklar olsa da yazın hayatına kattıkları yenilikçi bakış açısında birleşen 50 Kuşağı'nın yaşama ve edebiyata bakışını irdelemek yararlı olacaktır. Tam da bu noktada Adnan Özyalçın'ın bir söyleşisinde söyledikleri dikkat çekicidir. Özyalçın, 1950 Kuşağı'nın aslında hem kendilerinden önceki kuşağa hem de dönemin siyasetine bir başkaldırı olduğunu ifade eder. Özyalçın, her şeyin bir önceki kuşağın yazdıklarına karşı çıkışla başladığını belirtir. Yazar, 50 Kuşağı'nın, bir önceki dönemin gerçeği ele alışlarındaki yüzeyselliğe, basmakalıp bir anlatıma, alışılmış şeyleri yinelemelerine karşı olduğunu ifade eder. Ona göre bu kuşak hem yaşamda hem edebiyatta insanı köleleştiren alışkanlıklara başkaldırmıştır. 1950 Kuşağı'nı gerçekte bir başkaldırı kuşağı olarak niteleyen Özyalçın, 50 Kuşağı'nın asıl niyetinin edebiyatta düşünceyi, düşleri imgeli bir anlatımı ortaya koyarak gerçeği boyutlandırarak anlatmak, asıl amaçlarının da gerçeği derinlemesine ve genişlemesine bütün yönleriyle anlatırken insanı da dışsal, içsel, düşünsel yönleriyle gene bir bütün olarak vermek olarak ifade eder (Andaç, 2004, s. 45).

Nezihe Meriç, öykülerinde özellikle kadın dünyasını, Özyalçın'ın yukarıda ifade ettiği bir bütünlük içerisinde, onun evdeki, sokaktaki, ailedeki, gelenekteki ve gelecekteki yeriyle ele alır. Bu anlamda kendinden sonra gelen kadın yazarların örnek aldığı Meriç, edebiyatımızın önemli bir duruştur. Öykülerinde başta kadınların toplumdaki yeri ve

yaşam mücadeleleri olmak üzere pek çok sosyal meseleye değinen yazar, diğer yandan bireyin, kendisiyle, aileyle, toplumla çatışmalarına da derinlikli bir bakış açısıyla değinir.

Nezihe Meriç'in öykülerine tematik açıdan bakıldığında kadın ve onun yaşam ve varoluş mücadelesi temasının başta geldiği görülmektedir. Yazar, özellikle kadına, kadının iç dünyasına, onun yakın ve uzak çevreyle, görenek ve geleneklerle girdiği savaşıma önem verir. Nezihe Meriç, öykülerinde kadını ve onun başkaldırı mücadelesini derinlikli olarak ve bütünüyle yansıtmıştır. Meriç'in öykü karakterlerinin bu varoluşsal mücadeleleri esnasında yaşadıkları zorluklar, huzursuzluklar, bunalımlar, can sıkıntısı ve mutsuzluk olarak öykülerin temalarında hissedilmektedir. Nezihe Meriç'in öykü karakterlerinin -özellikle kadınların- aşka, evliliğe bakış açıları, yapılan mutsuz evlilikler, aldatmalar, değinilen temalar içerisinde kendine yer bulur. Bunlarla birlikte, her şeye rağmen umut ve yaşama sevinci, ölüm ve yalnızlık, tabiat ve nostalji, kuşak çatışması ve çocuklar da yazarın değindiği meseleler olarak öykülerinde ele alınır.

1. Amaç

Bu araştırmanın amacı, 1950 Kuşağı yazarlarından, edebiyatın öncü isimlerinden olan Nezihe Meriç'in öykülerine yansıyan bireysel ve sosyal temaları inceleyip değerlendirmektir.

2. Kapsam ve Sınırlılık

Bu çalışma, Nezihe Meriç'in *Bozbulanık* (1953), *Topal Koşma* (1957), *Menekşeli Bilinç* (1965), *Dumanaltı* (1979), *Bir Kara Derin Kuyu* (1989), *Yandırma* (1998) isimli altı öykü kitabında yer alan ve daha önce kitaplarına girmiş 66 öykü ile sınırlandırılmıştır. Yazarın kitapları farklı zamanlarda farklı yayınevlerince ve bazılarında eklenen öykülerle basıldığından çalışmamıza konu olan kitapların baskısı ve yayınevlerini belirtmek faydalı olacaktır.

Bozbulanık, (Dost, Ankara 1957), *Topal Koşma* (Dost, Ankara 1956), *Menekşeli Bilinç* (Dost, Ankara 1965), *Dumanaltı* (Cem, İstanbul 1979), *Bir Kara Derin Kuyu* (Can, İstanbul 1989), *Yandırma* (Yapı Kredi, İstanbul 1998).

3. Bulgular

Tema İçerikleri	f	%
Bireysel Temalar	22	33%
Sosyal temalar	44	77%
Toplam	66	100%

Tablo 1. Nezihe Meriç'in Öykülerinde Temalar

Tablo 1 incelendiğinde Nezihe Meriç'in incelenen 66 öyküsünün ağırlıklı olarak sosyal temaları irdelediği görülür. Ayrıntıları çalışmanın ilerleyen bölümlerinde verilecek olan bu temalar, yazarın yaşadığı çevreye, topluma karşı duyarlılığın da bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Nezihe Meriç, daha çok, insanın yaşananlar karşısındaki davranışını, izlenimlerle, çağrışımlarla dalgalandıran iç yaşantısını anlatır. Bu yaklaşımın sonucu olarak hikâyelerde şimdi ile geçmiş, yaşanan ile anılan, bilinç ile bilinçaltı iç içe, yan yana bulunur. Yazar, ağırlıklı olarak orta tabakadan mutsuz aydınları, en çok da çevresiyle çatışma halinde olan, toplumun anlayışsızlığı karşısında bunalan kadınları canlandırır eserlerinde.

Meriç'in kadın karakterlerinin bir kısmı da cinsel özgürlüğe kavuşmak isteğiyle ve tutkuların etkisiyle ya çevreden koparlar ya da ona başkaldırırlar. Nezihe Meriç anlatımının güzelliği, duyarlılığının inceliği, gözlemlerinin keskinliği, işlediği sorunların ilginçliği, kadın psikolojisini yansıtmadaki ustalığı ve bilinçli başkaldırısıyla dikkate değer bir yazardır (Bezirci, 1999, s. 97-98).

Yazarın eserlerinde sosyal temalı öykülerin fazlalığı, onun başta kadın ve kadın sorunları, evlilik, evlilik sorunlarını eserlerine konu edinmesi; toplumun geleneksel yapısına başkaldıran öykü kahramanlarına öykülerinde yer vermesinin bir sonucudur.

İncelenen eserlerde değinilen bireysel temalar dahi aslında toplumun kalıplaşmış değer yargıları arasında boğulan bireyin kendini hayallere, nostaljiye ve her şeye rağmen umuda bağlamasının bir yansımasıdır. Nezihe Meriç, sosyal yönü ağır basan öyküler yazarak bireyin varoluş mücadelesinin bireyden çevreye önce zihinsel bir değişim, dönüşüm sonra kültürel bir kırılma ve eleştirel bir yaklaşımla mümkün olacağını anlatmaktadır.

Tema	f	%
Aşk	5	23%
Hayal	1	5%
Mutsuzluk	4	18%
Nostalji	4	18%
Yalnızlık	2	9%
Yaşama sevinci	6	27%
Toplam	22	100%

Tablo 2. Nezihe Meriç'in Öykülerinde Bireysel Temalar

Tablo 2'den de görüleceği üzere Meriç'in incelenen altı öykü kitabında değindiği bireysel temalar, değinme sıklığına göre şunlardır: Yaşama sevinci (6), aşk (5), nostalji (4), mutsuzluk (4), yalnızlık (2), hayal (1).

Yazarın öykü karakterleri yaşadıkları an'dan mutluluk duymazlar. An'da nefessiz kalan ve genelde kadın olan bu karakterler, huzuru geçmişte arar. Bu arayış birebir kendi yaşamlarından kaynaklanmasa da şimdi'nin acıları geçmişte yaşananlardan daha derin olduğu için geçmiş, bu kadın karakterlere daha serin ve güzel gelir. Her şeye rağmen yaşama sevinci de bir anlamda an'dan kurtulma yolu olarak değerlendirilebilir.

Yazarın aşk konulu öyküleri, tıpkı evliliği konu edinenlerde olduğu gibi, karşılıksız veya sonu acıyla biten öykülerdir. Yazar, aşkı sosyal değerlerden ve yerleşmiş, kalıplaşmış geleneksel yaklaşımlardan ayrı bir yere koyar ve onu bireyi özgürleştiren bir yol olarak görür. Hayal ise gerçeğin acılarından bir an bile olsa kaçsın uzak bir kapısı gibidir. Nezihe Meriç, toplumsal rollere sığmadığı, ön kabullere uymadığı için kendi olamayan insanın mutsuzluğunu, derin yalnızlığını anlatır. Gelinek noktada Meriç'in kahramanları değıştirmedikleri önyargıları, gelenekleri bir tarafa bırakıp yaşamla aralarından toplumu soyutlamışlardır. Yazarın kahramanları yaşama gönülleriyle bağlanıp hayat sevincini yüreklerinde taşıma çabasında olurlar.

Tema	f	%
Adli vakalar	1	2 %
Aldatma	4	9 %
Çocuklar	4	9 %
Dostluk	4	9 %
Erkek- toplum çatışması	1	2 %
Evlilik /Evlilik Sorunları	5	11 %
Göç	1	2 %
Kadın dünyası	7	16%
Kadınların geçim sıkıntısı	3	7 %
Köy-kent karşıtlığı	2	4 %
Kuşak çatışması	1	2 %
Siyasi olaylar	8	18 %
Şehir hayatı	1	2 %
Tabiat	2	4%
Toplam	44	100%

Tablo 3. Nezihe Meriç'in Öykülerinde Sosyal Temalar

Tablo 3 incelendiğinde Yazarın 66 öyküsünde eğildiği sosyal meseleler, değinilme sıklığına göre şunlardır: Kadın dünyası (7), siyasi olaylar (8), evlilik/evlilik sorunları (5), aldatma (4), dostluk (4), çocuklar (4), kadınların geçim sıkıntısı (3), tabiat (2), köy-kent karşıtlığı (2), kent hayatı (1), kuşak çatışması (1), adli vakalar (1), erkek-toplum çatışması (1), göç (1).

Nezihe Meriç, ağırlıklı olarak devrinin ilk kadın yazarlarından olmasının verdiği bir gerçeklikle, kadının toplumsal rolüne, sosyal kabulüne, hayat mücadelesine, gelenek ve göreneklerle olan münasebetine değinen öyküler yazmıştır. Yazar, 44 sosyal temalı öykülerin yarısından fazlasında kadın ve onun kimi zaman evlilikte, kimi zaman ailede, kimi zaman çevresinde yaşadığı sorunları, verdiği mücadeleyi anlatır

Yazarın kadın meselesinden sonra en çok değindiği sosyal tema, siyasi olaylardır. Meriç, 12 Mart ve sonrasında gelişen siyasi olayları yansıtan *Dumanaltı* adlı öykü kitabını, İstanbul'a taşındığında, 1979'da yayımlar. Yazarın siyasi konuları işlediği 10 öyküden 8'i bu kitaptadır.

Nezihe Meriç'in öykülerinde dikkat çeken bir yön de mekânlardır. Şehir olarak genellikle İstanbul'u merkeze alan öyküler yazan yazar, özelde de "ev" in içinde yaşananlara değinir. Ev, hayatın kalbidir Meriç'in öykülerinde. Kimi zaman buruktur, kimi zaman umut olur ev. Yazarın değindiği bir diğer sosyal tema olan evlilik de ev'in içinde yaşananların bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Yazar, çoğunlukla kadının mutsuz olduğu, ikinci planda, edilgen kaldığı evliliklere değinir. Kadın gerçeğini toplumdan önce ev'in gerçekliğiyle anlatır. Kadınların "birey" olamadığı ve çoğu zaman geçim sıkıntısıyla baş etmek zorunda kaldığı ev'ler, kadınların sosyal hapisaneleri konumundadır. Meriç, o kadınların sesi olur öykülerinde.

Tema İçerikleri	f	%
Bireysel Temalar	8	47%
Sosyal temalar	9	53%
Toplam	17	100%

Tablo 4. Nezihe Meriç'in *Bozbulanık* Kitabında Temalar

Tablo 4 incelendiğinde yazarın *Bozbulanık* kitabında 8 bireysel temalı, 9 sosyal temalı öykülerin olduğu görülecektir. Nezihe Meriç'in bu eserinde değindiği bireysel konular şunlardır: Aşk (1), yaşama sevinci (3), yalnızlık (1), hayal (1), mutsuzluk (2).

"Keklik Türküsü", kitaptaki tek aşk öyküsüdür. Öyküde, Oya isimli başkarakter üzerinden aşk kavramı sorgulanır. Oya'nın annesi Zehra Hanım bir tarafta (gelenekçi), Oya diğer tarafta durur (yenilikçi). Öyküde Zehra Hanım, toplumun gelenekleri üzerinden aşkı ve evliliği değerlendirirken Oya ise bireyin seçimlerinin aşka ve evliliğe zemin hazırlamasının doğruluğunu ifade eder. "İnsan âşık olunca, kapalı göz kapakları arkasında bütün dünyayı filiz yeşili bir dinginlik olarak görür" (Meriç, 1957, s. 97). Oya için aşk, yeşil bir dinginliktir.

Eserdeki "Öz Suyu" ve "Alaturka Şarkılar" yaşama sevinci, "Kurumak" ve "Çalgıcı" mutsuzluk, "Narin" yalnızlık ve "Hayal Kurmak Bedava" hayal, "Aksaray Dolmuş" yaşama sevinci temalı öykülerdir.

Yazarın *Bozbulanık'ta* değindiği sosyal konular şunlardır: kadın dünyası (2), kadınların geçim sıkıntısı (2), evlilik veya evlilik sorunları (2), köy-kent karşıtlığı (2), şehir hayatı (1).

"Uzun Hava" öyküsü "düşkün bir kadına" duyulan aşk merkezinde bir kadının toplumsal dışlanışlığını anlatır. Sofia adında "düşmüş" bir kadına âşık olan Sabri, çevresinin bu kadına karşı olan aşkını onaylamaması, kadını âşık olunacak değerde görmemesi neticesinde sessizce toplumun buyruğuna boyun eğer. "Şoför Sâbir, it Sabir, kopuk Sabir... kimin nesidir bilinmez... Masal gibidir havası. Enine en, boyuna civan, şahin bakışlı, kartal uçuşlu Şoför Sabir... içip içip dağlarda gezen bir adam; yangın olduğu Rum karısı Sofiya... Ve dağın tepesinde Fehmi Ustanın evine yakın bir evde, ablak köylü suratı, uçuklamış dudaklarıyla on altısını yeni bitirmiş karısı." (Meriç, 1957, s. 49-50).

Kitaptaki "Dünyada Teknik Arıza", Ümit Fakirin Ekmeği" kadınların geçim dertlerini, "Bazıları", "Öğretmen" evlilik sorunlarını, "Bozbulanık" şehir hayatını, "Dağılış" tabiatı ve Dışar"ıklı" ile "Boşlukta Mavi" isimli öyküler de köy-kent karşıtlığını ele alır.

Bozbulanık'ta Meriç'in tutumundan dolayı karakterlerin meseleler karşısında edilgen oldukları görülür. Bu durum, *Bozbulanık'taki* öykülerin toplumsallıktan uzak bir yapı göstermesine neden olmuştur. Yazarın daha sonraki öykülerinde bu serinkanlı ve edilgen tutum yerini bir başkaldırıya, şuurlanmaya, sorunlara karşı etkili ve aktif bir mücadeleye bırakır (Çobanoğlu, 2007, s. 49). *Bozbulanık*, yazarın ilk dönem öykülerinden oluşur ve daha sonraki öykülerde "isyan" haline geçecek kadın kahramanların ağırlığı bu öykülerde hissedilir.

Konuların yaşamdan, kişilerin çevreden seçildiği *Bozbulanık'ta* derinlikli ve nitelikli bir yazar olmak için çabalayan genç ve yeni bir yazarın, yazma serüveninin yansıtıldığı yalın ve incelikli öykülere yer verilir. Bu öykülere kadın ve onun toplumsal

gerçekliği açısından bakıldığında yazarın ilk öykü kitabı olan *Bozbulanık*'ta, kırsal kesim içerisinde yer alan eğitimsiz kadın kahramanlar dikkati çeker. Bu ilk dönem öykülerinden sonra tıpkı sorunlara karşı kadın karakterlerin edilgen tutumunun aktif bir mücadeleye dönüşmesinde olduğu gibi zaman içerisinde bu kadın kahramanların yerlerini, şehirlerde yaşayan, yükseköğrenim görmüş kişilere bıraktığı görülür.

Tema İçerikleri	f	%
Bireysel Temalar	1	10%
Sosyal temalar	9	90%
Toplam	10	100,00%

Tablo 5. Nezihe Meriç'in *Topal Koşma* Kitabında Temalar

Tablo 5 incelendiğinde Nezihe Meriç'in *Topal Koşma* adlı eserindeki 9 öyküde sosyal temaların işlendiği görülecektir. Yazarın bu eserde değindiği tek bireysel tema ise mutsuzluktur (1). Eserde ele alınan sosyal meseleler şunlardır: Kadın dünyası (1), aldatma (2), mutsuz evlilik (1), evlilik sorunları (2), çocuklar (1), erkek- toplum çatışması (1), kent hayatı (1).

Topal Koşma'da yer alan öykülerden "Susuz I", kent hayatını, "Susuz III", erkek-toplum çatışmasını, "Susuz IX", çocukları, "Susuz II" ve "Susuz VI", evlilik sorunlarını, "Susuz V", mutsuz evliliği, "Susuz IV" ve "Susuz X", aldatmayı, "Susuz XII", ise kadın dünyasını ele alan sosyal temalı öykülerdir. Eserdeki tek bireysel temalı öykü ise mutsuzluğu konu edinen "Susuz VIII" adlı öyküdür.

Topal Koşma'daki sosyal temalı öykülerin fazlalığı, yazarın ilk kitabı *Bozbulanık*'tan sonra daha çok sosyal meselelere değinmeye başladığını göstermektedir. *Bozbulanık*'a benzer bir yapı gösteren *Topal Koşma* öykü kitabının farkı ise; "kahramanlarının duyarlılığı yüksek bir yapı göstermeye başlamasıdır. Artık kahramanlar, yaşanan olaylara, sonuçları değiştirmeseler de tepkide bulunma isteği içerisine girerler" (Çobanoğlu, 2007, s. 50). Bu "tepkisellik" aynı zamanda bir "uyanış"ın da ilk adımı olarak kabul edilebilir.

"Topal Koşma" adlı öykü kitabındaki "Susuz" başlıklı öykülerin erkek kahramanları mutsuz ve huzursuzdurlar. Bunun nedeni onların duyduğu derin yalnızlıktır. Susuz I'de "Genç doktor", Susuz III'te "Ahmet", Susuz V'te ise "Mahmut ve Sahir" bu yalnızlığı yaşarlar (Önder, 2006, s. 208). Yazar, erkek kahramanların iç dünyalarına ışık tutar. Onların yaşadığı sorunları ele alır. Kahramanların yalnızlığının nedenlerini sorgular

Nezihe Meriç'in öykülerinde, sosyal hayatın meselelerine karşı hassasiyet gösteren gençler de dikkati çeker. Bu gençlerin ortak özelliği ise aileleri ve toplumla çatışma halinde olmalarıdır. "Gencin bu arayışa iten şey, yanlış törelerin özgür bireyi oluşturan koşulları yok ettiği gerçeğidir. Aydın bir kimliğe sahip olan genç, hayata karşı sergilediği eleştirel tavır ile kendisini aşma mücadelesi verir" (Bulut, 2004, s. 205). Bu çatışma "Susuz III" deki genci, insanın varlığının anlamını sorgulamasına neden olurken onu içsel bir arayışa yönlendirir.

Tema İçerikleri	f	%
Bireysel Temalar	0	0%
Sosyal temalar	7	100%
Toplam	7	100%

Tablo 6. Nezihe Meriç'in *Menekşeli Bilinç* Kitabında Temalar

Hazırlanan Tablo 6'ya bakıldığında yazarın *Menekşeli Bilinç* kitabındaki tüm öykülerinde sosyal meselelere değindiği görülecektir. Yazarın bu eserinde işlediği sosyal temalar şunlardır: Kadın dünyası (5), kadınların geçim sıkıntısı (1), adli vakalar (1).

Nezihe Meriç, *Menekşeli Bilinç*'te, henüz 1965 yılında, kadın bedeni ve cinselliği tartışmalarına öncülük eder.

"1980 sonrası kadın hareketinin odağına adım adım girmeye başlayacak olan beden, bu öykülerin başlıca sorunsalıdır. Öykülerde, arzu ettikleri yaşamla yerleşik ahlâki kabuller arasında uyumsuzluk yaşayan genç kadınların mücadelesi büyük punto kullanımı, toplumu simgeleyen koro, yazarca türetilmiş sözcükler gibi biçimsel yeniliklerle okuyucuya sunulur. Menekşenin çeşitli kültürlerde ve edebi metinlerde simgelediği bilinç, düşünce gibi kavramlar doğa sembolizmi yoluyla eserdeki bilinçli kadınla; özgürlüğünün ve bedeninin bilincine varmış kadınla ilişkilendirilir. Bir "büyük anlatı (metanarrative)" olarak geleceğin "kızkardeşlik" söyleminde somutlaşacak anlayışa eleştiriler getiren Meriç, aynı toplum içerisinde, farklı imkânlarla sahip ve farklı baskı mekanizmalarına maruz kalmış kadınlar arasında, her bireyin ancak kendi koşulları ölçüsünde kadın hareketine katkıda bulunabildiğini savlar" (Özakın, 2016, s. 454). Bu sava göre her kadın kendi gerçekliği kadar tüm kadınların yanında olabilir. Bu gerçeklik, kadının özgürlüğüdür.

Yazarın *Topal Koşma* adlı eseriyle birlikte sosyal temalara ağırlık verdiği belirtilmişti. *Menekşeli Bilinç*'te yer alan 7 öykünün tamamı sosyal meselelere değinir. Bu anlamda Nezihe Meriç'in sosyal temalara en çok ağırlık verdiği eseri *Menekşeli Bilinç*'tir. Eserdeki "Varım Diyorum İnanmalısınız", "Menekşeli Bilinç", "Giderek Daha Güçlü", "Hışhışı Hançer", "Açar da Tutku Gülleri Açar" isimli öyküler kadının dünyası temasını işlerken "Susuz XI", kadınların geçim sıkıntısını, "Sancılı Us Bizdedir" öyküsünde birbirinden bağımsız dört mahkemelik konuyu ele alır. Bu eser, Nezihe Meriç'in kadın meselesine en çok değindiği kitabıdır.

"*Menekşeli Bilinç*, cinsel uyanışını yaşayan, kendi bedenini keşfeden, bu konuda konuşmaktan ve cinselliğini yaşamaktan korkmayan kadın karakterler etrafında kurgulanan öykülerde, toplumun muğlak ahlak ve namus kavramlarından güç alan erdem kavramına karşı, dürüstçe ve özgürce yaşamının erdem sayıldığı bir dünya resmeder" (Özakın, 2016, s. 447). Bu "erdem"li dünya, yazarın gerçek hayata karşı kadınlar için arzuladığı ideal bir yaşama karşılık gelir.

Tema İçerikleri	f	%
Bireysel Temalar	1	10%
Sosyal temalar	9	90%
Toplam	10	100%

Tablo 7. Nezihe Meriç'in *Dumanaltı* Kitabında Temalar

Hazırlanan Tablo 7 incelendiğinde Nezihe Meriç'in *Dumanaltı* adlı eserinde büyük oranda sosyal temalar işlendiği görülecektir. Bu sosyal temalar şunlardır: Mutsuz evlilik (1), siyasal olaylar (8). Yazar bu eserde bireysel tema olarak nostalji'yi işlemiştir (1).

Dumanaltı, 1979'da yayınlanır. Eserdeki öykülerin tamamına yakını 12 Mart döneminin etkisindedir. Kitaptaki "Işın" öyküsü mutsuz evliliği konu edinirken, "Dumanaltı", "Umut'a Tezgâh Kurmak", "Tedirgin", "Acıyı Aşmak", "Dedi Ölüm Aklımda", "İkircim", "Tan'ın Öyküsü", "Marangozdur Adı Ahmet Usta'dır" başlıklı öyküler siyasi olaylara ve bunların insanlar üzerindeki etkilerine değinir. Bu kitap yazarın siyasi konulara en fazla değindiği eseridir. Bu öykü kitabının yazarın önceki kitaplarından çok farklı bir yönü vardır. Öykülerde 12 Mart döneminin siyasi gelişmelerinin bireyler üzerindeki etkisi anlatılır. Siyasi kargaşa dönemindeki tutuklamalar, ölümler, gençlik eylemleri gibi konuların toplumda yarattığı etki ön plandadır (Önder, 2016, s. 9). Kitaptaki öykülerde 1980 öncesinin hareketli siyaset ortamının yarattığı gerilim gözler önüne serilir.

Yazar siyasi olaylara ağırlık verdiği bu eseri için "Son on-on beş yıl içinde büyük bir toplumsal sarsıntı yaşanıyor Türkiye'de. Zaten, Orta Asya steplerinden, İslam kültürüne oradan Atatürk devrimlerine geçmiş bir toplumun karmaşıklığı, çelişkileri, dengesizlikleri içinde bir toplum. Kendini biçimlendirecek olan normal devinimi, gelişimini sağlayacak olan düzeni bir türlü kuramadığından, bu düzenin getireceği toplumsal değerleri de eğitim, sanat, edebiyat vb. yoluyla bireylerine aktaramamış bir toplum. Bu yüzden büyük çoğunluğun yaşam üzerine düşünceleri tam bir kavram kargaşası, ideoloji karmaşıklığı içinde. Bu çoğunluk, yaşadığı toplumun bir değerler düzeni olmadığından ya da karışık, çelişkili düzenler olduğundan bir türlü toplumla bütünleşemiyorlar (...) O zaman kendisiyle bir hesaplaşmaya girişiyor. - Ya da yuvarlanıp gidiyor, olduğunca- Düze çıkacak bir yol bulma, araştırma, gereği duyuyor. Bun alıyor. *Dumanlatı*'nda bunu vermek istedim." (Meriç, 1980, s. 17).

Tema İçerikleri	f	%
Bireysel Temalar	9	60%
Sosyal temalar	6	40%
Toplam	15	100%

Tablo 8. Nezihe Meriç'in *Bir Kara Derin Kuyu* Kitabında Temalar

Yazarın *Bir Kara Derin Kuyu* eserinde 15 öykü yer alır. Eserde işlenen temalar şunlardır: Kadınların geçim sıkıntısı (1), kadınların dünyası (1), aldatma (1), göç (1), dostluk (2), tabiat (3). Kitaptaki bireysel temalar şunlardır: Yaşama sevinci (3), nostalji (3).

Bir Kara Derin Kuyu'da yer alan öykülerin temaları şunlardır: "Bir Kara Derin Kuyu" göç, "Giz", "Bugenvilli Başlangıç" ve "Uydurukçu" tabiat, "Zor Yokuşu", kadınların geçim sıkıntısı, "Eskiden Bodrum'da-2", "Güzbeyi", "Çangal" nostalji, "Öykücük" dostluk, "Büyük Liman İçinde Pazar Kurulur Pazar" kadınların dünyası, "Gül Yaprağının Pembesi", "Deli Deli Deli", "Sepetli Kadın" yaşama sevinci, "Suskun Ezgisi", aldatma.

1989 yılında yayımlanan beşinci öykü kitabı *Bir Kara Derin Kuyu*, 12 Mart müdahalesinin yarattığı hayal kırıklıklarının izlerini taşır. Kitapta yer alan öyküler Meriç'in yaz aylarını geçirdiği Bodrum'dan esintilerdir. *Bir Kara Derin Kuyu*, daha çok kıyı yöresi insanların ve o insanların yaşamlarına yönelik izlenimlerin öyküye dönüşmüş

halidir. Meriç bu kitabıyla 1990 yılında Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazanmıştır. Ayrıca Nezihe Meriç'in *Bir Kara Derin Kuyu* ile birlikte postmodern özellikleri öykülerinde yansıttığı gözlenir (Andaç, 2011, s. 188).

Tema İçerikleri	f	%
Bireysel Temalar	2	28%
Sosyal temalar	5	72%
Toplam	7	100%

Tablo 8. Nezihe Meriç'in Yandırma Kitabında Temalar

Yandırma'da 7 öykü vardır. Bu eserde değinilen sosyal meseleler şunlardır: Mutsuz evlilik (2), çocuklar (1), kuşak çatışması (1), göç (1). Eserdeki bireysel tema ise; aşk (2),

Eserde "Kadın Aşk Deniz", "Ünlemleri Kökertmek" aşk; "Bir Yunus", mutsuz evlilik, "Yandırma" sevgi, "Oya" çocukluk, "Balıklar da Acı Çeker" göç, "Çiçek Balı" isimli öykü de kuşak çatışmasını konu edinir.

Meriç'in altıncı öykü kitabı *Yandırma* adıyla 1998'de çıkmıştır. Yazar bu kitabıyla yeniden kadın-erkek ilişkilerine yönelir. Bu ilişkilerde de ağırlıklı olarak aşka önem vermiştir. Postmodernizmin etkisiyle öykülerde yazma serüveni de işlenmiş, bu serüvene okur da dâhil edilmiştir. Andaç, *Yandırma* için "Meriç'in öyküsündeki yeni bir evrenin ustalıklı ürünlerini getirmesiyle bu belirlemenin başlangıç noktası" (2011, s. 188) ifadesini kullanır.

Yandırma'da siyasi temaların yerini birey ve sosyal hayatla ilgili yaşananlar alır. Bu eserdeki öykülerde Nezihe Meriç, öykülerin yazılış serüvenine de yer verir. Yazar, bu eserinde kahramanlarını ağırlıklı olarak kadınlardan seçse de diğer eserlerine oranla erkek karakterlerin sayısında da bir artış olduğu görülür.

Sonuç

Nezihe Meriç, öykülerinde ağırlıklı olarak kadını, kadının toplumdaki yerini, kadının ekonomik mücadelesini, yerleşmiş ön kabuller ve "ahlaki değerler" karşısında birey olma mücadelesini ele alır. Genel bir ifadeyle Meriç'in öyküleri, kadının varoluşsal, her türlü önyargılara ve baskılara karşı mücadelesinin bir yansımasıdır. Nezihe Meriç'in öykülerinde "isyan eden" kadını ele alması, öne çıkarması o zamana kadar öykücülüğümüzde "romantik" bir yaklaşımla öykülere konu olan kadını daha farklı zeminlere taşımıştır. Onun kadın kahramanları, özellikle *Bozbulanık*'tan sonra mücadeleciler, güçlü, sorgulayan, hayata ve çevresine karşı dik duran bir karaktere bürünür. Meriç'in kadın karakterleri, hayatın hemen her alanında kendini belli eden, kimi zaman arzularına, kimi zaman hayallerine, kimi zaman düşüncelerine sahip çıkıp bu sahiplenişin bedelini de kimi zaman dışlanarak kimi zaman hapse atılarak, hor görülerek ödeyen insanlardır. Yazarın öykülerini "kadının mücadelesi" olarak değerlendirebiliriz: Kadının birey olma, kadın olma, özgür olma, kendisi olma mücadelesi...

Nezihe Meriç'in öykülerinde en çok işlenen konu kadınlardır. Yazar, gerek evlilik, evlilik sorunları, aldatma, siyasi olaylar gibi sosyal temalı öykülerde gerekse aşk, yalnızlık, mutsuzluk, hayal, nostalji gibi bireysel temalı öykülerde bir yazar olarak, birey olmanın farkına varamayan kahramanlarını eleştirel bir gözle ele alır.

Yazar incelenen eserlerinin çoğunda sosyal temalı öykülere yer verir. Toplumun gölgesinde yaşayan, kendini aramaktan ve gerçekleştirmekten çekinen, korkan, her şeyiyle toplumsal bilince ait olan mutsuz kadınları anlatırken, bunlara dair herhangi bir çözüm önerisi getirmez. Nezihe Meriç, olanı anlatır, olanı yansıtır öykülerinde. Takındığı eleştirel bakış açısını da öykünün yazılışında ustaca hissettirir okura. Nezihe Meriç'in kadın karakterlerini öykücülüğümüzde ayrı bir yere koyan husus, onun kadınlarının okumuş, aydın, kendi ayakları yere basan kadınlar olarak verdikleri varoluş mücadelesidir.

Nezihe Meriç'in öykülerinde ele aldığı temalar, yer verdiği kahramanlar ikiyüzlü ahlak anlayışını ortaya koyar. Buradaki ikiyüzlü ahlak anlayışı, kadını olası kötülüklerden "koruma" amacıyla aslında kadını kendi gerçekliğinden uzaklaştıran, onu bir birey olarak kabul eden değil "namus"un bir "simge"si haline getiren ataerkil bakış açısının bir tezahürüdür. Bu anlayış kimi zaman kadının bedeni üzerinden, kimi zaman kimliği ve aidiyeti üzerinden kadını toplumsal yargılara hapseder. Meriç, bu tutsaklığın yansımalarını anlatır. Kadının isteklerini, arzularını, seçim hakkını yok sayan "namus" anlayışını eleştiren Meriç, yok sayılan her kadının bir sesi olan öyküleriyle, döneminin ve öncesinin romantik fonlu kadının özgürlüğünün bir sesi olur.

Kaynakça

- Andaç, F. (2004). Öykücülüğümüzde 1950 Kuşağı Soruşturma. *Adam Öykü*. Temmuz Ağustos. Feridun Andaç, "Bir Kuşağı Adlandırmak," *Adam Öykü*, s. 5-9.
- Andaç, F. (2014). *Roman ve Öyküde Gerçeklik Arayışları Edebiyatımızın Yol Haritası*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Bezirci, A. (1999). *Nezihe Meriç: Monografi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bostan, M. (2021). *Nezihe Meriç'in Öykülerinde Ev İmgesi*. Yüksek Lisans Tezi. Çankırı: Karatekin Üniv.
- Bulut, A. (2004). *Nezihe Meriç'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Üniv.
- Çobanoğlu, S. (2007). *Nezihe Meriç'in Öyküleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniv.
- Işık, C. H. (2008). *Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı ve Varoluşçuluk*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniv.
- Meriç, N. (1980). "Yazmak Benim Yaşamımdır", "Cumhuriyet", 19.06.1980, s. 17.
- Meriç, N. (1957). *Bozbulanık*. Ankara: Dost Yay.
- Meriç, N. (1956). *Topal Koşma*. Ankara: Dost Yay.
- Meriç, N. (1965). *Menekşeli Bilinç*. Ankara: Dost Yay.
- Meriç, N. (1979). *Dumanaltı*. İstanbul: Cem Yay.
- Meriç, N. (1989). *Bir Kara Derin Kuyu*. İstanbul: Can Yay.
- Meriç, N. (1998). *Yandırma*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Önder, A. (2006). *Nezihe Meriç'in Öykücülüğü*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniv.
- Özakın, D. (2016). Başkaldıran Beden: Nezihe Meriç'in "Menekşeli Bilinç" Eserinde Sembol ve Sorunsal Olarak Kadın Bedeni. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(32), 442-455.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 457-475.
Geliş Tarihi-Received: 30.09.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 04.11.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1182823

"Aba da Bir Kebe de Bir Giyene" Türküsü Üzerine Kültürel ve Müzikal İnceleme

A Cultural and Musical Examination on the "Aba da Bir Kebe de Bir Giyene" Folk Song

Altuğ ORTAKCI*
Ömer Can SATIR**

Öz

Ülkemizde müzik çalışmalarının tarihi göz önüne alındığında müzik folklorunun derlenmesi hususundaki saha çalışmalarının sistemli bir hale getirilmesi öncelikle 1916 yılında Darülelhan ismiyle kurulan ve daha sonra 1927 yılında İstanbul Belediye Konservatuarı adını alan kuruluşla başlamış daha sonraları Türk Halk Bilgisi Derneği, Halkevleri gibi kültürel kurumların çalışmalarıyla sürdürülmüştür. Bu noktada 1924 yılında Ankara'da Musiki Muallim Mektebi ismiyle kurulan ve 1936 tarihinde Ankara Devlet Konservatuarı ismini alan kuruluş erken Cumhuriyet dönemi müzik araştırmaları açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Ankara Devlet Konservatuarının gerçekleştirmiş olduğu Anadolu müzik folklorunu yerinde araştırma faaliyetleri kapsamında 1937 yılından 1952 yılına kadar süren on altı araştırma gezisi düzenlemiştir. Elde edilen sonuçlar açısından bakıldığında halk müziğinin tespiti noktasında oldukça verimli sonuçlar alınan bu gezilerin bir ayağını da Çorum oluşturmaktadır. Konservatuarın 1939 yılı araştırma planlamasına dâhil edilen Çorum'da on iki gün boyunca süren çalışmalara halk müziği araştırmaları için dönemin otorite isimlerinden Ahmed Adnan Saygun, Mahmut Ragıp Gazimihal ve Muzaffer Sarısözen'in de yer aldığı bilinmektedir. Bu makalede Çorum'da gerçekleştirilen alan araştırmasında kayda alınan ve TRT repertuarında yer alan Aba da Bir Kebe de Bir Giyene türküsü hem dönemin folklor kaydı olan derleme fişine hem de ses analizlerine dayanılarak kültürel ve müzikal açıdan analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ankara Devlet Konservatuarı, müzik folkloru, Çorum türküsü, aba da bir kebe de bir giyene.

Abstract

Considering the history of music studies in our country, the systematization of field studies on the compilation of music folklore was first established in 1916 under the name of Darülelhan. It started with the organization named Istanbul Municipal Conservatory in 1927 and then continued with the work of cultural institutions such as the Turkish Folklore Association and the People's Houses. At this point, the institution, which was established in

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum/Türkiye, e-posta: altugortakci@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5797-8470.

** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Müzik Bölümü, Çorum/Türkiye, e-posta: omercansatir@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8568-5018.

Ankara in 1924 as the Music Teachers' School and renamed the Ankara State Conservatory in 1936, has a very important place in terms of early Republican music research. He organized sixteen research trips, which lasted from 1937 to 1952, within the scope of on-site research activities on Anatolian music folklore carried out by the Ankara State Conservatory. In terms of the results obtained, Çorum constitutes one of the pillars of these trips, where very productive results were obtained in the detection of folk music. It is known that Ahmed Adnan Saygun, Mahmut Ragıp Gazimihal and Muzaffer Sarısözen, who were the authorities of the period for folk music research, also took part in the studies that lasted for twelve years in Çorum, which was included in the 1939 research planning of the conservatory. In this article, *Abada Bir Kebe De Bir Giyene* folk song, which was recorded in the field research carried out in Çorum and included in the TRT repertoire, was analyzed culturally and musically based on both the compilation slip, which is the folklore recording of the period, and sound analysis.

Keywords: Ankara State Conservatory, music folklore, Çorum folk song, aba da bir kebe de bir giyene.

Giriş

Dünyada “folklor” teriminin ortaya çıktığı ilk makale de dâhil olmak üzere “türkü”¹ ya da lirik halk şiirinin folklor çalışmalarının önemli bir parçası olduğu görülmektedir. Hatta bir bilim dalı olmadan önce de bireysel çalışmalarda halk müziğinin derlenmesi, yazıya geçirilmesi ve “unutulmaktan” kurtarılması yani korunması yönünde bir dikkatin olduğu² ayrıca ulusal bilincin ortaya çıkarılmasında, halk ruhunun canlanmasında da önemli bir enstrüman olarak kullanıldığı bilinmektedir.³

Halk müziğinin folklor çalışmalarındaki yeri düşünüldüğünde bellekteki yeri önemlidir. Bellek, halk hafızasında, kolektif düşüncede, kültürün yaratıldığı, yaşatıldığı ve aktarıldığı yer olarak sözlü kültür ortamının önemli bir unsurudur. Burada “sözlü kültür ortamı” ifadesi daha çok Ong’un “Sözlü ve Yazılı Kültür” başlıklı eserinde dile getirdiği üzere “yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bile bilmeyen, iletişimin yalnız konuşma dilinden oluşturduğu kültürler” (Ong, 2014, s. 23) olarak değerlendirilmelidir. İletişimin yazıdan bağımsız bir şekilde konuşma üzerine şekillendiği süreçlerde sözlü üretimlerin tekrarlar sayesinde bellekte iz bıraktığı ifade edilebilir. Yazının kültür hayatını şekillendirmeye başladığı ve üretimlerin yazı ile kaydedilmeye başladığı süreçler ise yazılı kültür ortamını ve üretimlerini ortaya çıkarmıştır. Sözlü kültür ortamında yazıdan bağımsız olarak kendi icra mekânlarında ya da bağlamlarında üretilen ve aktarılan türkülerin hemen hepsinin bellekte saklanarak gelecek kuşaklar tarafından bilinmesi veya onlara aktarılması pek olası değildir. Sözlü kültürde aktarılan bu metinlerin ancak belirli bir efsanevi, destani bir kahramanın hayatı etrafında şekillenmesi ya da tarihi bir olayla ilişkilendirilmesi ile aktarımının daha uzun soluklu olacağı söylenebilir. Ancak yazının toplum hayatında yer etmesi ve yaygınlaşması ile birlikte öncelikle bu kültürel üretilere merak duyanlar tarafından özellikle cönlere kaydedilmesi daha sonra doğrudan sistemli çalışmalarla türkülerin toplanması yönünde bir süreç yaşandığı ifade edilebilir. Bu

¹ Bahsi geçen makale, W. John Thoms’un 1846 yılında Atheneum adlı dergide yayımladığı “Folklor” başlıklı yazısıdır. Thoms, disiplinin ismini ortaya koyduğu yazısının bir bölümünde şu ifadeleri kullanır: “Geçmiş zamanların âdetleri, gelenekleri, görenekleri, batıl inançları, balladları, atasözleri ve başka şeylerini çalışma konusu yapanlar şu iki sonuca varmış olmalılar: Birincisi, bu konulara karşı olan merak ve ilginin şimdi ne denli azaldığı; ikincisi, ne kadarının zamanında gösterilecek çabayla kurtarılabileceğidir” (1997, s. 91).

² Şükrü Elçin bu durumu şu şekilde özetler: “Halk hayatı, çok eskiden beri tarihçilerin, coğrafyacıların, seyyahların ve yazarların dikkatini çekmiştir. Onlar tesadüfün sevki veya teccüssle, bir ilim eseri meydana getirmek düşüncesinden uzak olarak âdet ve ananeleri, masalları, kocakarı ilaçlarını, hikâyeleri, halk müziği, ananevi hukuku, dokumacılık ve demircilik gibi halk sanatlarını, dansları, yani oyunları veya doğumdan ölüme kadar ki devrenin merasimlerini eksik, yanlış kaydediyorlardı.” (Elçin, 1985, s. 5).

³ Bu hususta detaylı bilgi için bkz: Oğuz, M. Ö. (2020) (Ed.), “Araştırmaların Tarihi”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları: İstanbul ve Oğuz, M. Ö. (2013). “Türkiye’de Folklorun İlk Makaleleri”, *Millî Folklor*, Yıl 25, Sayı 99.

noktada türkü metinleri, sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına geçişte halk hayatının birçok cephesine göre öncelikli olarak değerli görülmüş ve yazıya geçirilmiştir. Örneğin, 1880’de önce Rumeli daha sonra Anadolu topraklarında Türk halk kültürüne dair araştırmalar yapan ve daha sonra sahada elde ettiği metinleri yayımlayan Ignacs Kunos, Adakale’de derlediği ve imparatorlukların dağılma sürecinde “milliyetçilik” duygusunu ortaya çıkardığı gerekçesiyle yasaklanan türküler için şu ifadeleri kullanır:

“Çocuk bu beyitleri söylerken daima etrafına bakınıyordu. Dostlarım da hayli telaşlı içinde idiler. Bu telaşa sebep ne olduğunu sorunca, çocuk yavaş bir sesle: - Böyle türküler yasaktır, sakın kimseye söyleme, ziyarı dokunursa ben karışmam ha! Dedi. Dostlarımdan biri: Bilmiş ol ki, Rusçuk Bulgar idaresindedir... sözünü söyledi. Yasak olduğunu anlamakla beraber beyitlerin yazıldığına çok sevindim. İşte efendiler, bu türkü, Türkiye tarihinin yas tutmuş bir yaprağıdır. Kim bilir, eğer ben Macaroğlu kulunuz, bu Pleone beyitlerini kırk üç sene önce işitmemiş ve saklamamış olsaydım, belki şimdiye kadar büsbütün unutulur giderdi. Hamdolsun ki, kulağıma erişti... mukaddes bu hediyeyi sizlere veriyorum.” (Kunos, 1978, s. 29).

Diğer taraftan sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına geçişte türkülerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında müziksel boyutunun korunamaması sorununu ortaya çıkarmıştır. Evet, sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına geçişte türkü metinleri yazılı olarak kaydedilmiş ve bir şekilde bu üretimlerin gelecek kuşaklar tarafından bilinmesi sağlanmıştır. Ancak ezgiyle bir bütün olarak düşünüldüğünde ise türküler “ezgisiz” donuk birer metin haline getirmiştir. Bu husus daha sonraki zamanlarda halkbilimi araştırmalarının bilimsel temele oturması ve farklı kuram ve yaklaşımların ortaya çıkmasıyla birlikte halk kültürüne ait bir verinin çevre ve şartlarından ayrıca bağlamından koparılarak yazıya geçirilmesinin bahsi geçen unsur müzeli bir nesne konumuna soktuğu endişesini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada türkü metinleri özelinde düşünülecek olursa, türkülerin ezgisiz/notasız kaydedilmesi sorunu ürünün aktarımına müdahale olduğu düşüncesini de beraberinde getirmektedir.⁴

Neticede türkü metinlerinin kaydedilmesi Kunos’un yukarıdaki alıntısı da göz önüne alındığında o dönemin bakış açısıyla ve teknolojisiyle değerli bir reflekstir. Ancak türkülerin yazılı kültür ortamında sadece güfteden ibaret olması ve sözlü kültür ortamında da aktarımının kesilmesiyle ezgisinin unutulması gerçekten de türkülerini sadece yazılı/donuk (kimilerine göre ölü) birer kültürel nesne olmaya sürüklemiştir. Bugünden bakarak neden en azından türkü notalarını kaydetmemişler demek anakronik bir yaklaşım olmakla birlikte durumu çıkmaza sürüklemekten öte bir bakış açısı olmayacaktır. Ancak Kunos ile başlayan erken Cumhuriyet dönemi folklor çalışmaları⁵ da dâhil olmak üzere Türk folklor araştırmalarında yaşanan bu süreci koruma ifadesinden daha çok “kurtarma” ifadesi ile karşılamak gerekir.⁶ Kültürün korunmasına yönelik yaklaşımlar yıllar içerisinde evrilmiştir; ancak halk kültürünün birçok cephesinde olduğu gibi türkülerin de derlenerek hem unutulmaktan kurtarılması hem de ulusal bilincin canlandırılması anlamlarında uzun süre folklor araştırmacılarının zihinlerini meşgul ettiği

⁴ Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz: Ekici, M. (1998). “Halk Bilimi Çalışmalarından Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi”, *Millî Folklor*, Yıl 10, Sayı 39.

⁵ Burada halkevlerinin müzik çalışmaları örnek olarak verilebilir. Halkevlerinin 1940 tarihli “Çalışma Talimatnamesi”nin müzik çalışmalarıyla ilgili bölümünde şu ifadeler yer verir: “Halkevleri müzik çalışmalarında esas, millî ruhun derinliklerinde zengin bir hazine olarak yaşamakta bulunan halk türkülerimizi Garp tekniği ile işleyerek müstakbel kompozitörler için sadakat ve itina ile toplamak ve saklamakla beraber ...” (CHP, 1940, s. 10).

⁶ Öcal Oğuz, “Halk Biliminde Koruma Yaklaşımları ve SOKÜM Sözleşmesi’nde Kuşaktan Kuşağa Aktarım” başlıklı makalesinin notlar kısmındaki 3 numaralı notta bu bakış açısını açıklar. Oğuz, M. Ö. (2021). “Halk Biliminde Koruma Yaklaşımları ve SOKÜM Sözleşmesi’nde Kuşaktan Kuşağa Aktarım”, *Millî Folklor*, Yıl 33, Cilt 17, Sayı 132.

söylenbilir. Diğer taraftan türkülerini ulusal bilincin canlanması ya da korunacak bir nesne olması, yani folklor tarihi bağlamı dışında da sosyolojik, ideolojik, kültürel ve müzikal bağlamlarında ele alan çalışmalar mevcuttur.⁷

Buraya kadar halk müziği araştırmalarının sadece metin düzeyinde kalmamasına yönelik bir çerçeve çizilmiştir. Folklor çalışmalarının önemli bir alanı olan halk müziğinin sadece metin merkezli olarak incelenmesi bir yönüyle eksik kalmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada Ankara Devlet Konservatuvarının 1939 Temmuz’unda Çorum’da derlediği türkülerinden ses kayıtlarına ulaşılan ve TRT repertuvarında yer alan on yedi türküden *Aba da bir kebe de bir giyene* türküsü seçilmiş, detaylı bir şekilde hem kültürel hem de müzikal analizi yapılmıştır. Elbette konservatuvarın Çorum ve çevresinden derlediği eser sayısı on yedi ile sınırlı değildir. Ancak elde edilen metinlerin sadece on yedi tanesinin orijinal ses kaydına ulaşılmıştır. Bu durumda diğer türküler ses kaydı olmadığı için değersiz mi sorusunu ortaya çıkarıyor. Hem yukarıda kısaca tartışıldığı üzere hem de bugüne kadar yapılmış türkü tanımlarına bakıldığında türküyü sadece şekil bakımından tanımlamanın çoğu zaman zor olduğunu, ezginin türü tanımlamada çok önemli bir rolü olduğuna dair bir dikkatin varlığı görülmektedir. Örneğin Dizdaroğlu (1969) yapmış olduğu türkü tanımının bir bölümünde şu ifadeleri dile getiriyor: “Türkülerin şeklinin halledilmesi birkaç mesele ile bağlıdır. Birincisi Türk halk türkülerinin melodileriyle tetkik edilmesi, ikincisi halk türkülerinin başka türkülerden ayrılması ve asıl Türk melodilerini bulmak” (1969, s. 102). Doğan Kaya da, “Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğünde” ise ezgi vurgusunu öne çıkarmaktadır; “Türkülerin belli bir şekli yoktur. İki dizeli olabildiği gibi koşma, mani tarzında yahut ana metinlerle kurulmuş türküler de vardır. Koşma yahut mani olarak bildiğimiz şekiller türkü nağmesiyle söylendiğinde adı geçen şiirlerden ayrılır. Çünkü halk, ezgi ile söylediği parçaları türkü olarak niteler (2010, s. 735).

Hem folklor araştırmalarının gelişme süreçlerinde hem de türkü tanımlarında yer alan vurgulardan hareketle *Aba da Bir Kebe de Bir Giyene* türküsünün edebi, kültürel ve müzikal analizine geçmeden önce Ankara Devlet Konservatuvarının saha çalışmalarına ve bu çalışmalar sırasında Çorum yöresi araştırmalarına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1. Ankara Devlet Konservatuvarı, Saha Araştırmaları ve Çorum Gezisi

Ankara Devlet Konservatuvarı, “Musiki Muallim Mektebi” ismiyle Atatürk’ün yönlendirmeleriyle 1 Eylül 1924 tarihinde kurulmuştur. Müzik öğretmeni ve müzisyen yetiştirmek amacıyla kurulan okulun faaliyetleri arasında müzik folkloruna yönelik çalışmalar da yer almıştır. Paul Hindemith’in 1935 tarihli raporuyla⁸ müzik eğitiminin konservatuvar, öğretmen yetiştiren okul ve tiyatro okulundan oluşmasına karar verilmiştir. Yeni düzenlemeler sonrasında 1936 yılında Musiki Muallim Mektebi, Ankara

⁷ Bu yayınlardan birkaçı; Ayas, G. (2015). *Müziği Boğan Gürültü*, İstanbul: İthaki Yayınları; Ayas, G. (2019). *Müzik Sosyolojisi*, İstanbul: İthaki Yayınları; Mirzaoğlu, G. (2015). *Halk Türküleri*, Ankara: Akçağ Yayınları; Balkılıç, Ö. (2015). *Temiz ve Soylu Türküler Söyleyelim*, İstanbul: Ankara Vakfı Yurt Yayınları; Erol, A. (2018). *Müzik Üzerine Düşünmek*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

⁸ Hindemith, bahsi geçen bu rapor dışında dönemin müzik çalışmalarını yönlendirecek başka raporlar da düzenlemiştir. Bunlardan biri de 1936 yılında hazırladığı “Halkevlerinde Müzik Terbiyesi” başlıklı rapordur. Sabahattin Ali’nin Almancadan tercüme ettiği bu raporda da “müzik öğretmen okulu” ifadeleriyle konservatuvardan bahsedilmektedir. “Ankara’da koro ve amatörler orkestrası kurmak bir kere mümkün olduktan sonra bir sene tecrübe iktisadına gayret edilmeli ve ondan sonra büyükçe vilayetlerde bunun benzerleri kurulmaya başlanmalıdır. Lüzumu bulunan muallimleri tedarik güç olacaktır. Ankara için Almanyadan halk müziği hususunda büyük tecrübeleri olan birisini getirmek şayanı tavsiyedir. Bundan maada müzik öğretmen okulu talebesi arasından da bilhassa istidatlı dört kişi seçilmeli ve bunlar halk müziği terbiyesi gayesine göre yetiştirilmelidir” [28/7/1936 tarihli rapor, 3. Sayfa; 490. 01. 968. 744.2 numaralı Cumhuriyet Arşivi belgesi].

Devlet Konservatuvarı adıyla faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Müzik folkloru üzerine daha önce Darüelhan tarafından gerçekleştirilen derleme gezilerinin bir benzeri bu defa Ankara Devlet Konservatuvarı çatısı altında gerçekleştirilmeye başlamıştır. İlerleyen dönemde İstanbul Belediye Konservatuvarına dönüşen Darüelhan derlemelerinin bir devamı sayılabilecek araştırma gezilerinin Ankara Devlet Konservatuvarı tarafından da devam ettirilmesi ile ilgili Şakir Ülkütaşır şu ifadeleri dile getirir:

Ankara'da Devlet Konservatuvarının kuruluşu müzik folkloruna dair çalışmaları yeni baştan canlandırmış ve 1937 yılından itibaren de halk müziğinin bölge bölge derlenmesi için eskisi gibi araştırma gezileri düzenlenmiştir. Bu işe Millî Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nün idare ve himayesi altında başlanmış, derlemeler yurdun değerli müzikçileri tarafından yapılmıştır. Devlet ödeneği ile başlayan ve her türlü vasıtalarla genişliğine devam eden bir çalışma çerçevesi içinde 1937-1952 yılları arasında yapılan bu folklor gezileri, ilk derlemelere nazaran çok daha zengin olmuş ve bize bu alanda paha biçilemeyecek kadar değerli derlemeler sağlamıştır (Ülkütaşır, 1973, s. 78).

Konservatuvar, saha araştırmalarını 15 yıl boyunca sürdürmüş ve toplamda on altı araştırma gezisi⁹ düzenlemiştir. Bu araştırma gezilerinin yıllara ve şehirlere göre dağılımı kısaca şu şekildedir:

İlk derleme gezisi iki ayrı heyet tarafından 1937'nin Ağustos ve Eylül ayları içinde Sivas, Malatya, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Bayburt ve Trabzon illerinde gerçekleşmiştir. İkinci gezi yine iki ayrı heyet tarafından yapılırken ilk heyet Kütahya, Afyon, Uşak, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir; ikinci heyet ise Malatya, Diyarbakır, Urfa, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Adana'da derlemeler yapmıştır. Üçüncü gezi 1939'un Temmuz ayında yalnızca Çorum'a dördüncüsü ise 1940 yılında Konya'ya yapılmıştır. Beşinci gezi 1941'de Kayseri, Adana, Kahramanmaraş, Niğde, Aksaray ve Nevşehir illerine; altıncı gezi 1942'de Isparta, Burdur, Antalya ve Muğla illerine; yedinci gezi 1943'te Tokat, Amasya, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon illerine; sekizinci gezi 1944 yılında Elazığ, Tunceli, Bingöl ve Muş illerine; dokuzuncu gezi 1945 yılında Ankara, Kırıkkale, Çankırı, Yozgat ve Kırşehir illerine; onuncu gezi 1946'da Hatay, Mersin ve Antalya illerine; on birinci gezi 1947'de Bursa, Çanakkale, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerine; on ikinci gezi 1948 yılında Kastamonu, Sinop, Bolu ve Zonguldak illerine; on üçüncü gezi 1949 yılında Eskişehir ve Bilecik illerine; on dördüncü gezi 1950 yılında Van, Kars, Ağrı, Ardahan ve Artvin illerine; on beşinci gezi 1951 yılında Adapazarı, İzmit ve İstanbul illerine; on altıncı gezi 1952 'de İzmir, Siirt, Bitlis, Hakkâri ve Mardin illerine yapılmıştır (Kaya, 2014, s. 11-19; Elçi, 1997, s. 79-81).

Söz konusu bu gezilerden en dikkat çeken 1939 yılında yalnızca Çorum için yapılan üçüncü derleme gezisidir. 2-17 Temmuz arasında gerçekleşen bu gezide 240 kadar eser tespit edilmiştir. Derleme heyetinde Nurullah Şevket Taşkıran, Mahmut Ragıp Gazimihal, Muzaffer Sarısözen ve Teknisyen Rıza Yetişen yer alırken Ahmed Adnan Saygun sadece Alacahöyük'te yapılan çalışmalara katılmıştır. Heyet, 4 Temmuz'da Çorum'da, 5-7 Temmuz arasında Alacahöyük'te, 8 Temmuz'da Alaca'da, 10 ve 11 Temmuz'da İskilip'te, 12 Temmuz'da Osmancık'ta, yine Çorum'a dönerek 13 ve 14 Temmuz'da çalışmalarını tamamlamıştır (Kaya, 2014, s. 13). Kaya'nın (2014) Ankara Devlet Konservatuvarı Halk Müziği Alan Araştırmaları Kataloğu üzerine yaptığı ayrıntılı çalışmada derlemeleri hem TRT repertuarı hem de derleme fişlerinde yer alan bilgilerden hareketle karşılaştırmalı olarak farklı odak noktalarından hareketle çözümlediği görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle Çorum halk ezgilerinin kurumun

⁹ Bu gezilerin haricinde Muzaffer Sarısözen yine Ankara Devlet Konservatuvarı adına 1955 ve 1957 yıllarında münferit iki derleme gezisi daha gerçekleştirmiştir (Elçi, 1997, s. 81).

derleme faaliyetleri kapsamında 1939 temmuzunda on iki günlük bir sürede derlendiği ve Çorum merkez başta olmak üzere merkez köylerden, Dağkozlusu, Güllüce, Tarhan, Türkler, Urludağı, Yavru; Alaca ilçe merkezi ve bağlı köyler Akviran, Alamaslı, Camili, Değirmendere, Eskiyyapar, Hüyük, Karadana, Karamahmut ve Keşlik; İskilip ilçe merkezi ve bağlı köyler Çerkeş, İshaklı, Karakışık, Oluklu; Mecitözü ilçe merkezi ve bağlı köyler Bozören, Farzant, Fındıklı, Mustafaçelebi; Osmancık ilçe merkezi, Sungurlu ilçe merkezi ve bağlı köyler Büyükgölpınar, Gökçam ve Salman’ın ziyaret edildiği anlaşılmaktadır.

2. Çorum Gezisinin Yereldeki Yansımaları

Çorum’da gerçekleştirilen alan araştırması sürecini hem araştırma gezisine katılan Mahmut Ragıp Gazimihal (Köseihal) ile Muzaffer Sarısözen’in Çorum Halkevi yayını olan Çorumlu Dergisindeki yazılarından hem de saha araştırmalarının yapıldığı dönemde yaşamış Çorum’un önemli isimlerinden Eşref Ertekin’in¹⁰ günlüklerinden izlenebilmektedir.

Dönemin kütüphane memuru olan ve halkevi heyeti ile sık sık saha araştırmalarına çıkan Ertekin, günlüğünün 9 Temmuz 1939 tarihli notları arasında heyetten şu şekilde bahsediyor.

(...) Alaca Caddesine düştük, gidiyoruz. Kışlayı, fabrikayı geçtik. Karaköy karşısındaki tepeye vardık. Çocukları kiremit toplamaya gönderdik. Orada bekledik. Bir kaptıkaçtı geldi. Yanımızda durdu. Bir de baktık, Ankara’dan gelen Konservatuvar Heyeti. Alaca’dan geliyorlarmış. Tahminlerinden çok ziyade türkü, deyiş bulduklarını (derlediklerini) söylediler, görüştük. Nurullah, Mahmut Ragıp Köseihal, Muzaffer ve bir de kadın vesairenden mürekkep bir heyet. Geçen pazar gelmişlerdi. Daha Çorum’da on beş gün kalacaklarını söylediler (Demiryürek ve Ozulu, 2017, s. 245).

Ertekin 10-19 Temmuz 1939 tarihini taşıyan günlüğünde “Ankara Konservatuvarı Heyeti Çorum’da” başlığında heyetle ilgili ise şu bilgilere yer verir:

On beş yirmi günden beri Çorum’da bulunan Konservatuvar Heyeti dün Çorum Halayının bütün figürlerinin fotoğraflarını çekmişler, plağa almışlar. Halay çekenler içinde Kaleli İbiş çok methediliyor. Bugünlerde Refakat ve Saibe, Hürünü ile Kürdün Kızı” oynayacaklar. Fotoğraf ve plağa alınacak, diyorlar. Bana da “gidelim, seyret” dedilerse de gidemedim. Bu çekimler Leblebicizâdeler bahçesinde olacak (Demiryürek ve Ozulu, 2017, s. 247).

Ertekin’in günlüğünde verdiği bu detay, derleme heyetinin çalışma şeklini göstermesi açısından oldukça değerlidir. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere heyet yapay ortamda (ev, stüdyo tipi) yer alan bir görüşme yöntemi ile derlemeleri gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan kaynak kişi seçiminde de icrayı en iyi gerçekleştirenlerin tercih edildiği görülüyor.

Derleme heyetinde yer alan Mahmut Ragıp Gazimihal (Köseihal) Çorum Halkevi’nin Çorumlu dergisinde kaleme aldığı “Çorum Folklorunu Derlemek Meselesi” başlıklı makalesinde Çorum’da sürdürülen saha çalışmalarından şöyle söz etmektedir:

Çorum’un folkloru ile temas etmek üzere bu güzel yurt parçasına gelmiş olan Ankara Devlet Konservatuvarı folklor derleme heyetinin bir ferdi olmak, heyetteki diğer arkadaşlar gibi şahsımı da şereflendirmiştir. Çorum’da folklor için bizden evvel çalışan yerli meraklılar –az da olsa- bulunmuş, yani böyle bir rekor başkalarınca kırılmış, fakat musiki folkloru için bu muhterem vatan köşesine gelen ilk heyet biz olduk ki böyle bir birinciliğin

¹⁰ Çorumlu Dergisi’nin tıpkıbasımındaki bilgilerden hareketle; Eşref Ertekin (1892- 1979), 7-8 Hasan Paşa Kütüphanesi Hafız-1 Kütübü, Çorum Devlet Kütüphanesi memuru ve el kitaplar uzmanı, folklor, dil araştırmacısı ve imamdır. Aynı zamanda Çorum’da çağdaş kütüphaneciliğin kurucusudur (2009, VII).

mübahâ olduğumuz hizmet şerefini tetoic etmesi biz naçiz ilim hizmetkârlarını ayrıca gururlandırdı (Köseihal, 1939, s. 475).

Muzaffer Sarısözen de Çorumlu dergisinde yayımlamak üzere “Çorum Halayı” başlıklı bir yazı kaleme alır. Yazının giriş bölümünde saha çalışmalarını yürütürken maarif müdürü Neşet Köseoğlu’nun Çorumlu için bir yazı kaleme almasını istediğini belirtir.

Çorum halk şarkılarını derleme esnasında başta İlbay Salih Kılıç olduğu halde Parti, Belediye ve Halkevinin lütfen gösterdikleri kıymetli muzaheret sayesinde, yakında tetkik etmeye fırsat bulduğumuz “Çorum Halayı” hakkında Maarif müdürü Bay Neşet Köseoğlu “Çorumlu” için benden de bir yazı istedi. Çorum’daki kültür gibi “Çorumlu” dergisinin de her gün biraz olgunlaşması hususundaki büyük gayretlerine yakından şahit olduğumuz değerli maarifçinin bu teklifini bir vazife telakki ederek hemen işe başladım da... (Sarısözen, 1940, s. 517).

Gerek Eşref Ertekin’in günlüklerinden gerekse Çorum Halkevi dergisindeki Mahmut Ragıp Gazimihal (Köseihal) ve Muzaffer Sarısözen’in yazılarından hareketle Ankara Devlet Konservatuvarının müzik folkloru konusundaki saha çalışmalarının Çorum’un yerel araştırmacıları ve yayın faaliyetlerine konu edildiği ve heyete konu ile ilgilenen kişiler ve kurumlar tarafından yakından ilgi gösterildiği ifade edilebilir.

3. *Aba da Bir Kebe de Bir Giyene Türküsünün Kültürel ve Edebi Analizi*

Türkünün edebi ve kültürel analizine geçmeden önce bu bölüm oluşturulurken nasıl bir yol takip edildiğini belirtmekte fayda var. Öncelikle çalışmaya dâhil edilen *Aba da Bir Kebe de Bir Giyene* türküsü; metni, kafiye şeması, kafiye ve redif unsurları, vezin ve durak sitemi, bent ve bağlantılarının yapısı ve konusunun yer aldığı bir kutucuk içerisinde ele alınmıştır. Bahsi geçen kutucuk içerisinde yer alan türkü sözleri TRT Türk halk müziği repertuarında yer aldığı şekliyle aktarılmıştır. Ayrıca türkünün ahenk unsurları çözümlenirken türkü metni TRT repertuarı ve derleme fişinde¹¹ yazılı olan metin üzerinden karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: *Aba da Bir Kebe de Bir Giyene* türküsü şiirsel analizi.

Türkünün Adı: <i>Aba da Bir Kebe de Bir Giyene</i>	Kafiye Şeması	Kafiye/ Redif		
Aba da bir kebe de bir giyene	a	(-y/v) çeyrek kafiye		
Güzel de bir çirkinde bir sevene	a	(-ene) redif		
<i>Yeşilim aman aman, düşündüm</i>	b	(-m) yarım kafiye		
<i>Ayağında meslim kunduralım</i>	b	(-ğ/ğ) yarım kafiye		
<i>Yönümü de bu tarafa döndürelim</i>	b	(-ı/u) redif		
Damdan dama uzatırlar sırtığı	c			
Üzüm diye kopartırlar korusu	c			
		Vezin/ Durak	Yapısı	Konusu
		11’li hece vezni, 4+4+3 duraklı	Bentleri iki, bağlantıları üç mısralı	Aşk, seveda

¹¹ Türkünün Ankara Devlet Konservatuvarınca hazırlanan derleme fişi makalenin sonunda ek olarak verilmiştir.

Derleme fişinde¹² yer alan bilgilerden hareketle *Aba da Bir Kebe de Bir Giyene* isimli türkünün 14 Temmuz 1939’da Çorum’da İfakat Yaykar ve Sabite Taşkaya isimli kaynak kişilerden derlendiği görülmektedir. Erken Cumhuriyet yılları olarak değerlendirilebilecek bir tarihte yapılan çalışmanın mevcut teknolojik imkânlar dâhilinde ve dönemin derleme sistematığı/mantığı içerisinde gerçekleştirilmiş olması, derlenen türkü ile ilgili oldukça kapsayıcı bilgileri günümüze taşınması noktasında oldukça değerlidir.

Derleme fişinde yer alan diğer veriler üzerinden birinci kaynak kişi İfakat Yaykar’ın 45 yaşında olduğu mesleğinin “defçi/tefçi” olduğu öğrenilmektedir. İlgili türkünün ikinci kaynak kişisi Sabite Taşkaya’nın ise 42 yaşında olduğunu ve mesleğinin de yine “defçi/tefçi” olarak kaydedildiği görülmektedir.

Dönemin kamusal mekân algısı ve cinsiyete bağlı toplumsal iş bölümü üzerinden bir çıkarım yapılacak olursa, kaynak kişilerin mesleklerinin “ev hanımı” gibi bir kayıttan öte “defçi” olarak kaydedilmeleri önemlidir. Çünkü kaynak kişilerin “def çalma işini” gündelik hayatın idame ettirilmesi için yapılan iş olarak gerçekleştirmelerinin ötesinde, kutlama ve eğlenme odaklı törensel toplantılarda yaptığı düşünülebilir. Bu toplanmalar özellikle belli bir sebebe bağlı, örneğin halk takvimine bağlı törensel bir toplanma ya da doğrudan bir sebebe bağlı olmayan sosyalleşme ve paylaşım odaklı özel kadın toplanmaları “sıra, erfene, herfene” veyahut hayatın geçiş dönemlerinden evlilik ile ilgili kutlamalara, eğlencelere katılımla ilgili bir iş/meslek olarak değerlendirilebilir. Özellikle düğün öncesi safhalardan kına merasimi ve uygulamalarının önemli bir parçası olan müzik odaklı eğlen(dir)me, hoşça vakit geçirme süreçlerinde bu tür icraları gerçekleştiren kişilerin davet edildiği bilinmektedir. Bu davet, âşığın düğün sürecinde oynadığı rolle hemen hemen aynı mertebede olmasına rağmen kadın toplantılarının içe dönük/mahremiyet özelindeki toplanmaları söz konusu olduğunda âşık kadar göz önünde olmadıkları ancak geleneğin içinde kendilerine yer buldukları söylenebilir. Dolayısıyla kaynak kişi seçiminde Sarısözen’in döneminden daha ileride bir bakış açısıyla geleneği iyi temsil eden kişiyi/kişileri seçtiği söylenebilir. Çünkü bu dönem derlemelerinde halk kültürü derlemelerinde kaynak kişi seçimi daha çok saf, temiz, bozulmamış kültürü temsil ettiği düşünülen yaşlı kişileri arama ve onları konuşturma üzerine şekillendiği ifade edilebilir. Bu algı daha sonra “halk müziği derlemelerinde ezgilerin sağlamlığının tespit edilmesi amacıyla yönelik olarak farklı görüşlere evrildiğini de not etmek gerekir” (Gürçayır Teke, 2016, s. 307).

Erken Cumhuriyet dönemi halk kültürü derlemelerinde kaynak kişinin yaşı konusu oldukça tartışmalı olsa da yukarıdaki ifadeleri destekler nitelikte “yaşlı” kişilerin konuşturulmasının ön planda tutulduğunu ve yaş aralığının 45 ila 80 veya 60 ve üzeri şeklinde genel bir çerçeveye oturtulduğu halk biliminde derleme konusunu tarihsel bağlamında ele alan çalışmalarda¹³ açıkça görülmektedir. Bu noktadan hareketle de Sarısözen’in kaynak kişi seçiminde mevcut kaynak kişilerin yaşları göz önünde bulundurularak yine dönemin kaynak kişi algısından farklı bir tercih yaptığı yorumu getirilebilir.

Diğer taraftan derlemeler yapılırken ses kayıt cihazı kullanmış olması türkünün icra biçimi hakkında bazı hususları yansıtmaları bakımından oldukça değerlidir. Derleme kaydı dinlenen türkünün icrasından önce yaptığı bir anons ile Sarısözen’in öncelikle kaynak kişilerinin yaşadıkları yerleri ve isimlerini ses kaydına aktardığı görülmektedir.

¹² Derleme fişi olarak söz edilen belgeye repertukul.com adlı siteden ulaşılmıştır.

¹³ Bu konuda detaylı okuma için bkz: Gürçayır Teke, S. (2016). *Türk Halk Biliminde Derleme, - Çalışmalar, Tartışmalar*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Bu noktada derleme işinin doğal bir ortamdan öte yapay/suni bir ortamda kurgulandığı söylenebilir. Derleme ve inceleme yöntemleri içerisinde yer alan görüşme, gözlem, anket gibi uygulamaların uygulanış biçimi düşünüldüğünde veri elde etme noktasında birçok farklı yöntemin olduğu bilinmektedir. Derleme esnasında bu yöntemlerden hangisinin kullanıldığı ve kullanılan yöntemin hangi tercihler üzerinden şekillendiği elde edilen ürünü doğrudan etkilemektedir. Örneğin, görüşme yöntemi ile alanda veri toplama işine girişecek olan derlemecinin ürün elde etme sürecinde kullandığı doğal veya yapay ortamlar, ürünün içeriğini şekillendirir. Çünkü İlhan Başgöz'ün de ifade ettiği üzere "folklor bir sosyal gösterimdir ve performans dayalı bir icra biçimi vardır." (1992, s. 1).

Dolayısıyla Sarısözen'in icranın girişinde yaptığı anonsla icra kaydının doğal bir ortamdan ziyade ev ya da farklı bir mekânda yani yapay bir ortamda aldığı görülmektedir.

İcranın kayda alındığı ortamın icrayı etkilemesi, özellikle halk kültürünün saf, bozulmamış, temiz halk ruhunu¹⁴ yansıtan versiyonlarının kayıt altına alınması düşüncesi etrafında daha belirgin bir hal almaktadır. Bu bakış açısından hareketle *Aba da Bir Kebe de Bir Giyene* türküsünün icrasında kaynak kişiler tarafından söylenen, derleme fişinde güfte olarak yazılan bir dizenin notaya alındığında çıkarıldığı tespit edilmiştir. Eserin bağlantı bölümünde dördüncü bir dize olarak "Üç beş kuruş verelim kandıralım" ifadesinin icra kaydında ve derleme fişinde olup da nota kaydına alınmamasının nedeni "gözden kaçırma" şeklinde açıklanabilir. Diğer taraftan dönemin yaygın seçkinci bakış açısıyla görmezden gelindiği de söylenebilir. Derleme süreçlerinin tamamını gerçekleştiren ve en nihayetinde notaya deşifre eden Sarısözen'in dönemin algısı içinde bu ifadeleri millî karaktere uygun görmeyerek, türkünün en görünür olan şeklinde yer vermemiş olması ihtimali de dikkat çekilmesi gereken bir husustur.

Notaya alınan metin üzerinden türkünün yapısal özelliklerine bakıldığında, on bir heceli, bağlantı bölümleri hece sayısı bakımından ana metinden farklılık arz eden ve ana metinleri iki mısra ve bağlantıları üç mısradan oluşan türküler sınıflandırması içinde yer aldığı görülür. Kafiye örgüsü bakımından ise ana metinler kendi arasında kafiyeli ve bağlantı sözleri her ana metinden sonra aynen tekrar edilen biçim özelliği göstermektedir. Konu bakımından ise aşk, sevdâ türkülerini kapsayarak değerlendirilebilir.

Çalışmaya konu olan *Aba da Bir Kebe de Bir Giyene* türküsünün kafiye özellikleri incelenirken "çeyrek kafiye" terimi kullanılmıştır. Ayrıca bazı tek ses benzerliklerinin ortaya çıkarılmasında da yazılışları aynı olmayan sesler tek bir kafiye içerisinde değerlendirilmiştir. Bu hususlar için Kaya'nın (2010) ve Durbilmez'in (2020) kafiye ile ilgili açıklamaları dikkate alınmıştır. Kaya, çeyrek kafiyenin tanımını yaparken şu ifadeleri kullanır:

"Çıkakları birbirine yakın olan seslerle meydana getirilen kafiyedir. Aynı ses olmamakla beraber çıkakları birbirine yakın olan seslerle yapılmış olan kafiyelere, maalesef, bugüne kadar isim verilmemiştir. Bunlar "ç-ş", "n-l-r", "z-s", "f-v", "p-t" gibi sesler olup, önceleri ya kafiye olarak görülmemiş, ya da yarım kafiye olarak düşünülmüştür. Halbuki bu sesler, yarım kafiyeden daha zayıf bir kafiyedir ve "çeyrek kafiye" terimi ile karşılanabilir" (2010, 398).

¹⁴ Herder'in ortaya attığı ve halk kültürü araştırmalarında millî seciyeye uygun olmayan özellikle müstehcen olduğu düşünülen ifadelerin kayda düşülmemesi fikri etrafında şekillenen bir sürecin parçası olarak okunabilir. Detaylı bilgi için bkz: Cocchiara, G. (2017). "Herder veya Hümanizm Hakkında", *Avrupa'da Folklor Tarihi*, (Çev: Yerke Özer). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Durbilmez ise *Âşık Edebiyatında Şiir Sanatı* başlığını taşıyan eserinde mahalli söyleyişlerin kafiye yapısını şekillendiren hususlar arasında olduğunu dile getirir ve Saim Sakaoğlu'nun şu alıntısına yer verir.

“Unutulmamalıdır ki saz şairlerimizin diline hâkim olan mahalli söyleyiş, klasik ölçülere göre kafiyesiz sayabileceğimiz kelimeleri kafiyeli kabul etmektedir. O halde, bu tür söyleyişlerde bir kusur, bir eksiklik aramamak gerekecektir.”

Söz gelimi Türk halk edebiyatı kapsamına giren bütün manzum ürünlerde olduğu gibi âşık şiirlerinde de “ r, l”, “c, ç, ş”, “d, t”, “h, g, ğ, k”, “s, z” vb. gibi benzer ünsüzler arasında ses benzerliği bulunduğu kabul edilmelidir. Ayrıca “ı”, “i”, “u”, “ü” sesleri tek ses kabul edilmekte, aynı şekilde “a”, “e” sesleri “o” ve “öz” sesleri de kendi aralarında aynı ses gibi kabul görmektedir (Durbilmez, 2020, s. 146).

Hem Kaya'nın (2010) hem de Durbilmez'in (2020)' ifade ettiği birbirinden farklı seslerin aynı kafiye düzeni içerisinde değerlendirilmesine yönelik açıklamaları Çorum türkülerinde de görülmektedir. Bu durum *Aba da Bir Kebe de Bir Giyene* türküsünde (-y/v) ses benzerlikleriyle görülür. Örneği verilen türküde, farklı ses benzerlikleri üzerine inşa edilen kafiyeler sözlü kültür ortamının, yazılı kültür ortamına göre daha serbest bir yaratma imkânı vermesi ve aynı zamanda yerel dile özgü farklılıkların oluşturduğu bir ahenk olarak değerlendirilebilir. Neticede türküyü yakan kişi, bu işi gerçekleştirdiği esnada diyelim ki bir ağıt yakarken ses benzerliklerinin uyumundan daha ziyade olayın ve bu olay karşısındaki duygusunun tesiriyle içinden geldiği gibi eseri yaratabilir. Ayrıca ilk yaratımda ses benzerlikleri daha net olsa bile, ürünün yayılması ve aktarılması sırasında sözlü kültür ortamının etkisiyle ses benzerlikleri yeni icracıların zihninde yeniden işlenerek aktarılır. Dolayısıyla bu süreçlerde ses benzerliklerinin çeşitlenmesi söz konusu olacaktır. Kısacası anonim halk şiirinin özellikleri ve yerel dilin doğası bu tür bir benzerlik biçimi oluşturmuştur denilebilir.

3.1. Türkünün Edebi Analizi

Türkünün edebi analizi yapılırken türkü metninde tespit edilen kişi nitelermeleri, renk motifi, giyim-kuşam süslenme, tekrarlamalar ve edebi sanatlar ele alınmıştır.

Kişi Nitelermeleri

Halk edebiyatı ürünlerinin gerek şiir gerekse düzyazı üzerine gerçekleştirilen üretimlerinde kişi nitelermeleriyle sıklıkla karşılaşılır. Bu noktada genel anlamda türküler, yakıldıkları yörelerin dil özelliklerini de kullanarak sevgi, yergi, öne çıkarma, niteliğini artırma gibi sebeplerle kalıplaşmış ifadeleri içerirler. Bu nitelermeler, aşk/sevda türkülerinde sevdası dile getirilen kişi için *nazlı yar, güzel, dilber, kömür gözlü* gibi güzellik atfeden ifadelerle kendine yer bulurken, ağıtlarda *yiğit, civan* gibi nitelermelere yerini bırakır. Bu nitelermeler kimi türkülerde olumlu yönde olabilirken kimi türkülerde ise nitelenen kişiyi yermek, küçük düşürmek vb. anlamlarda olumsuz yönüyle kullanılabilir. Seçilen *Aba da Bir Kebe de Bir Giyene* türküsünde de daha çok güzellik üzerine yaygın olan nitelermelerin kullanıldığı görülmektedir. Türkünün giriş bendinde “*Güzel de bir çirkin de bir sevene*” kullanımı görülür. Türkünün ilk bendinde yer alan bu ifadelerle türküyü yakan kişi, duygu yükünü fiziksel olandan gönül iklimine kaydırırken “güzel” ve “çirkin” ifadelerinden faydalanılmıştır.

Renk Motifi

Diğer yandan duyguların aktarımında renklerin kullanımı da edebi eserlerde sıklıkla rastlanan bir durumdur. Halk şiirinin anonim ürünlerinden olan türkülerde de renkler, türküyü yakan kişinin hissiyatını, halini anlatmak için sıkça yer verdiği motifler arasındadır. Örneğin kara/siyah daha çok acı ve üzüntüyle ilişkilendirilirken, al/kırmızı

ya da yeşil renklerin kullanımı sağlık, canlılık ifadelerini karşılar. Örnek olarak alınan Çorum türküsünün bağlantı bölümünde yer alan “Yeşilim aman aman” söyleminde de benzer bir durum söz konusudur. Türküyü yakan kişi “yeşilim” ifadesiyle gençliği, tazeliği çağrıştıran bir söylem yakalamıştır.

Giyim- Kuşam- Süslenme

Coğrafya, kültürü şekillendiren en önemli unsurlardan birisidir. Coğrafyanın sahip olduğu iklim şartları ise yöre insanının tarımsal faaliyetlerinden, ev yapım şekillerine, yeme içme alışkanlıklarından mutfak kültürüne aynı zamanda müziğinden halk oyunlarına varıncaya kadar hemen her türlü kültürel birikimin ortaya çıkmasında değerlidir. Aynı zamanda yörenin iklimi giyim- kuşam ile ilgili donanımı da etkileyerek yöresel farklılıkların ortaya çıkmasına vesile olur. Bu tesirler yöresel giyim kuşam farklılıklarıyla kendisini gösterir. Örneğin Anadolu’nun doğusunda soğuk iklimin etkisiyle daha yünlü kalın ve uzun kumaşlar tercih edilirken, güney ve batı kesimlerinde sıcak iklimin etkisiyle daha pamuklu, ince kumaşlar tercih edilebilmektedir. Her ne kadar giyim kuşam hususunda modern çağın vardığı yer bu çeşitlilikleri ortadan kaldırma noktasına getirmiş olsa da geleneksel veya otantik bir nesne olarak yöresel giyim-kuşam bir şekilde mevcudiyetini devam ettirebilmektedir. Türkülerin de yaşanılan coğrafyadan bağımsız ürünler olmayacağı düşüncesinden hareketle, yöresel ve yöreye bağlı törensel giyim-kuşamın türkülerde yer aldığı görülmektedir. Çorum türküleri özelinde ise bu çeşitlenme seçilen örnek türkü metninden hareketle aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Giyim- Kuşam- Süslenme

Aba (Kaba kalın kumaş) (1)	<i>Aba da bir kebe de bir giyene</i>
Kebe (Kısa kepenek) (1)	<i>Aba da bir kebe de bir giyene</i>
Mes (1)	<i>Ayağında meslim kunduralım</i>
Kundura (1)	<i>Ayağında meslim kunduralım</i>

Tekrarlamalar

İfadeye zenginlik katmak, pekiştirmek gibi işlevlerle kullanılan tekrar kelimeler seçilen örnek türkü metninde de kullanılmıştır. Tekrar kullanımlarının türkülerin bağlantı kısımlarında daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Tekrarlamalar

<i>Aba da bir kebe de bir giyene aman aman giyene</i>	Aba da bir kebe de bir giyene
<i>Damdan dama uzatırlar sırıği aman aman sırıği</i>	Aba da bir kebe de bir giyene

Edebi Sanatlar

Seçilen örnek türkü metninde edebi sanat olarak “tenasüp” ile karşılaşılacaktır. Sözlükte “uyum, orantı, yakışma” anlamına gelen tenâsüb kelimesi, edebiyat terimi olarak aralarında karşıtlık dışında bir ilgi bulunan iki veya daha çok kelimenin anlam güzelliğini ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla aynı sözde bir araya getirilmesini ifade

eder (Yıldıran Sarıkaya, 2011). Kaba kalın kumaş anlamına gelen *aba* ile kısa kepenek yani çobanların üstlerine örttükleri dikişsiz kolsuz keçe giysi anlamına gelen *kebe* kelimelerinin aynı mısra içinde yer aldığı ve türküye de adını veren *Aba da bir kebe de bir giyene aman aman giyene* mısrası ile üzüm ve koruk kelimelerinin bir araya geldiği *Üzüm diye kopartırlar koruğu hey* mısrası “tenasüp” sanatı bağlamında düşünülebilir.

4. Aba da Bir Kebe de Bir Giyene Türküsünün Müzikal Analizi

Ankara Devlet Konservatuvarının 234 sayılı derleme fişinde verilen bilgilere göre bu türkü 14.07.1939 tarihinde Nurullah Şevket Taşkiran, Mahmut Ragıp Gazimihal, Muzaffer Sarısözen ve Rıza Yetişen tarafından Çorum merkezde derlenerek 510/A-1 numaralı plağa kaydedilmiştir. 22.11.1973 inceleme tarihli TRT Müzik Dairesinin yayımladığı Türk halk müziği repertuarında ise türkünün 22.12.1948 yılında Muzaffer Sarısözen tarafından derlendiğini ve notaya alındığını görmekteyiz. Kaynak kişi bilgileri ise Konservatuvar derlemesindeki bilgilere koşut olarak Sabite Taşkaya ve İfakat Yaykar olarak kayda geçmiştir.

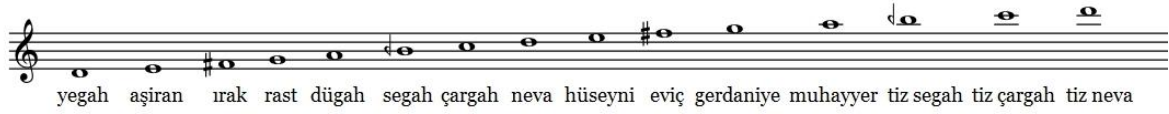
Türkünün 1939 yılındaki derleme çalışmalarından elde edilen ses kaydı¹⁵ Çorum türküsüne ilişkin dikkate değer veriler sunmaktadır. Öncelikle kayıt, derleme heyeti üyelerinden Muzaffer Sarısözen’in türkünün adını ve kaynak kişileri anons etmesiyle başlamaktadır. Ardından kaynak kişiler İfakat Yaykar ve Sabite Taşkaya def çalarak eseri seslendirirken birlikte yaptıkları vokal ve ritim icralarında ritmik deformasyon ve entonasyon hatalarının bulunmaması halk ezgilerinin doğru kaynaklardan derlendiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca icracıların türküyü üçüncü oktav Si perdesi (B3) üzerinden seslendirdikleri görülmektedir.

Bu çalışmada eserin analizi ezgi ve zaman organizasyonu olarak iki temel boyutta ele alınırken türkünün biçimsel özellikleri de tartışmaya açılacaktır. Burada ezgi organizasyonu makamsal bir anlayış çerçevesinde incelemeye alınacaktır. Cumhuriyet döneminde geleneksel halk müziğimizin Osmanlı/Türk müziğinden ayrı bir müzikmiş gibi değerlendirme süreçlerinde yapılan hataların bir tezahürü olarak çıkan “makam ve usul anlayışından arınmış” bir Türk halk müziği tasavvurunun tam aksine burada incelemeye alınan Çorum türküsü tarihsel makam teorilerinin günümüze kadar ulaşmış bilgi birikiminden hareketle analiz edilerek açıklanacaktır. Burada üç temel kavram olan düzen, perde ve makam anlayışı eser analizinin temel parametrelerini oluşturmaktadır. Benzer bir durum eserin zaman organizasyonu için de geçerlidir. Yine bu çalışmada türkünün ritmik yapısı usul anlayışı üzerinden değerlendirmeye açılacaktır. Bugüne değin halk müziğimizin ritmik yapısı ölçü anlayışı üzerinden ele alınmış yerel kaynaklardan notaya alınan ezgilerin ritmik yapıları türkü sözlerini oluşturan dizelere göre belirlenmiştir. Söz konusu yaygın anlayışın aksine bu çalışmada türkünün usul yapısı söz dizeleri üzerinden değil Öztürk’ün (2022, s. 27) vurguladığı müziksel yapının bağlı olduğu ölçüye göre ortaya çıkan darp ve vurgulardan mütevellit bir ritmik devir üzerinden değerlendirmeye açılacaktır. Eserin usul durumunu belirlemede yine Öztürk’ün (2022) ortaya koyduğu usul yaklaşımı yol gösterici olacaktır.

Müziksel değerlendirme için belirtilmesi gereken diğer bir durum ise eserin notasına ilişkindir. Analize kaynak teşkil edecek nota derleme çalışmalarında alınan otantik ses kaydına hem de Muzaffer Sarısözen imzası taşıyan 497 sıra numarasıyla TRT repertuarı temel alınarak yeniden yazılmıştır. Türkünün bağlı olduğu donanım ve zaman-birim değeri yine makam ve usul anlayışından hareketle 20’nci yüzyıl Türk müziği teorisinin nota yazım kurallarına göre uyarlanmıştır. Makam analizi safhasında türkünün

¹⁵ Derleme kaydına ulaşmak için bkz: <https://www.repertukul.com/ABA-DA-BIR-KEBE-DE-BIR-GIYENE-497>

bağlı olduğu düzen/perde dizgesi makam teorisinde yer alan perde isimleriyle tanımlanmıştır. Buna göre türkünün içinde yer aldığı düzen ve perde dizgesi şu şekildedir:

Şekil 1: Rast Perde Düzeni

Şekil 1’de görüldüğü üzere Türk makam müziğinin ana düzeni sayılan Rast Perde Düzeni yegah, aşiran, ırak, rast, düğah, segah, çargah, neva, hüseyini, eviç, gerdaniye, muhayyer, tiz segah, tiz çargah ve tiz nevadan oluşmaktadır. İrden’in (2020, s. 16) ifadesiyle Türk müziğinde makamların oluşabilmesi için tam ve yarım perdelerin harekete başlayıp seyir gerçekleştireceği ve karara varacakları perde yollarına gereksinim vardır. Söz konusu bu yola perde düzeni denilmiştir. Nitekim Öztürk de (2022, s. 20) perde düzenlerini nağmelerin gelişme gösterdiği ses mekânları olarak tanımlamaktadır. Ana düzen olan Rast Perde Düzeni haricinde Acem, Mahur, Buselik, Hicaz, Saba, Nihavend, Nişabur gibi başlıca perde düzenlerinden söz etmek mümkündür. Söz konusu bu çalışmada ele alınan türkünün Rast Perde Düzeni içinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Eser form yapısı açısından incelendiğinde üç temel yapı olan A, B ve C cümleleri ile bunların tekrar ve değişkenlerinden oluşan varyasyon formlarından oluşur. Böylece karşımıza A+B+B1+C+C1 biçiminde bir form yapısı çıkarmaktadır. Şekil 2’de görüldüğü üzere neva perdesi ekseninde seyreden ilk üç ölçü türkünün A bölümünü oluştururken dördüncü ölçüden yedinci ölçünün sonuna kadar bir B bölümünden söz etmek mümkündür. Bu bölüm altıncı ve yedinci ölçülerde B1 kesitini yaratarak genişletilmiş motifli bir B bölümü oluşturmaktadır. Sekizinci ölçüden itibaren bir C bölümüyle oluşurken C1 kesitli genişletilmiş bir bölümle eser sonlanmaktadır.

♩ = 85 A

A ba da bir ke be de bir ge ye ne a ma nam man ge ye ne

B

Güzel de bir çir kin de bir se ve ne he yi hey ye şi li ma ma na man

B1 C

Ü şü dü ma ma na man A ya ğın da mes lim kon du ra lım hey

C1

Yö nü nü de bu ta ra fa dön dü re lim hey

Şekil 2: Aba da Bir Kebe de Bir Giyene Türküsü

Şekil 2’de yer alan türkü ezgi organizasyonu açısından incelendiğinde A kesiti içinde neva perdesi eksenli bir seyir yapısı öne çıkmaktadır. B bölümünden itibaren eviç, gerdaniye, muhayyer, acem ve hüseyini perdeleri üzerinden ortaya çıkan bir rast beşlisi üzerinden rast perdesinde karar verildiği görülmektedir. C bölümünde ise neva merkezli rast, düğâh, segâh çargâh, neva ve hüseyini perdelerinde C1 kesitini kapsayan genişletilmiş motifle çıkıcı-inici bir seyir gösterilmek suretiyle rast perdesinde eserin sonladığı görülmektedir. Eserin gerek bağlı bulunduğu Rast Perde Düzeni gerekse burada açıklanan başlangıç-seyir-bitiş özellikleri göz önüne alındığında tarihi makam teorisinde saklı kalmış Pençgâh-ı Asıl olarak tanımlanan bir makamla özdeşleştiği görülmektedir. Burada her ne kadar Rast ağırlıklı bir yapı öne çıksa da bilhassa orta çağ edvar geleneği içinde günümüzdeki neva perdesinin pençgâh olarak bilinmesi ve zamanla pençgâhın neva ile yer değiştirmiş olması önemli bir ayrıntıdır. Zira bu türküde de eski pençgâh yeni neva eksenli bir seyir başlangıcının Rast etkili seyirle devam edip ve Rastlı bir bitişle bütünleşmesi eserin Pençgâh makamıyla olan ilişkisini güçlendirmektedir.

İrden’e (2020, s. 35) göre Pençgâh terkinin biri rast perdesinden başlayıp düğâh, segâh ve çargâh perdelerinden hareketle neva perdesinde karar veren; diğeri ise neva perdesinden başlayıp diğerinin inici yönüyle yine çargâh, segâh ve düğâh perdeleri üzerinden rast noktasında karar veren iki tip uygulaması bulunmaktadır. Hatipoğlu (2019, 262) ise Dimitri Kantemiroğlu, Abdülbaki Nasır Dede ve Ekrem Karadeniz’den derlediği bilgiler ışığında terkinin Rast makamıyla aynı perdeleri kullandığını, bu makamdan farklı olarak seyir neva perdesinden başladığını, tizlerde eviç perdesinin acem perdesine dönüşebileceğini ve yine rast etkisiyle karar verdiğini belirtmektedir. Abdülbaki Nasır Dede’nin vurguladığı gibi Asıl Pençgâh’ta süsleme olarak hüseyini perdesinin varlığı Rast makamından ayıran önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (İrden, 2020, s. 35; Başer, 1996, s. 165).

20’nci yüzyıl Türk müziği teorisini kurucularından Arel-Ezgi-Uzdilek sisteminde bir Pençgâh beşlisi ve buna ilaveten bir Pençgâh makamı fikri söz konusu olmakla birlikte kadim Pençgâhtan farklı olarak Abdülbaki Nasır Dede’nin yaptığı “düğâh ilavesiyle rastta karar eden Nişabur” (akt. Öztürk, 2022, s. 115) tarifinin bir yansımasıdır. Ancak bu türkünün ezgi organizasyonu üzerinden vurgulanan Pençgâh-ı Asıl makamı, günümüzde Rast beşlisi olarak anılan ve Öztürk’ün (2022, s. 115) de belirttiği Arel-Ezgi-Uzdilek sisteminin temel modüllerinden biridir. Ayrıca halk müziğindeki rast kararlı birçok eserde segâh perdesinin tizleşmiş hali olan buselik perdesinin kullanılması teorik açıdan olağan karşılanan bir husustur ki Sarısözen notaya aldığı bu türküde dizek üzerindeki Si perdesine herhangi bir değiştirici işaret koymadan natürel olarak yazmıştır. Ancak derleme kaydı dinlendiğinde kaynak kişilerin makamın üçüncü derecesini pes icra ederek segâh perdesini kısmen yakaladıkları söylenebilir. Ortaya konan tüm bu veriler *Aba da Bir Kebe de Bir türküsünün* kadim makam geleneği içindeki Pençgâh makamını karşıladığını göstermektedir.

Söz konusu türkü makam yapısı kadar ihtiva ettiği usul yapısıyla da önemli veriler sunmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi bu çalışmada eserin zaman organizasyonu sayılabilen bir nitelik olan ölçü anlayışından ziyade güçlü ve zayıf zamanlı darp yapısıyla belirli bir kalıp içinde tekrar eden ritmik bir devir anlayışı üzerinden değerlendirmeye açılmıştır. Bilhassa kaynak kişilerin türküyü def eşliğinde seslendirmeleri ritmik yapıya ilişkin daha net ve kesin çıkarımlar yapmayı kolaylaştırmıştır. TRT repertuarında Muzaffer Sarısözen’in türküyü 4/4’lük bir ölçü bileşeni içinde notaya aldığı görülmektedir. Kuşkusuz buradaki mantık söz dizisine göre yapılan ölçü tespitine dayanırken yine ritmik yapı usul anlayışından ziyade sayılabilen bir ölçü tasavvuru üzerinden kurgulanmaktadır. Halk müziği repertuarımızın hemen

hemen tümü bu anlayış içinde notaya alınmıştır. Gerek sözel yapıya göre belirlenen ölçü tespiti gerekse zaman organizasyonunu eşit parçalara ayıran ölçü mantığından yalıtılmış bir bakış açısıyla kaynak kişilerin icrasındaki vurma yönleri ön plana alınarak eserin usulü yapısı belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre türkünün usul yapısı 8 atımlı bir vezin içinde Çiftetelli usulüne tekabül eden bir yapı arz eder. Nitekim Öztürk (2022, s. 31) bu usulün kadim gelenekteki Muhammes ve Fer-i Muhammes usulleri arasındaki yakın benzerliğe dikkat çekerek bağımsız bir usul birimi olarak değerlendirilebileceğinin altını çizmektedir. Repertuvarındaki notasyon her ne kadar usul kaygısından uzak 4/4'lük bir ölçü bileşeni üzerinden yazılmış olsa da derleme kaydında yer alan def icrasından hareketle zamansal yapı Çiftetelli usulünün dinamiklerine göre yeniden ele alınmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, Ankara Devlet Konservatuvarının müzik folklorunu yerinde incelemek ve toplamak maksadıyla gerçekleştirdiği saha araştırmalarının üçüncü durağı olan Çorum'da derledikleri *Aba da Bir Kebe de Bir Giyene türküsü folklor, edebiyat ve müzikoloji* disiplinleri dâhilinde disiplinler arası mantığı ile tek bir makalede ele alınmıştır. Türkülerin kültürel ve edebi analizi hem halkın sözlü kültürde sanat yaratma kapasitesinin ne derece üst düzeyde olduğunun ortaya çıkarılmasında hem de türkünün yakıldığı dönemin kültürel özelliklerini gösterilmesi anlamında değerlidir. Müzikal anlamda ise icra edilmiş haliyle derlenen bu türkünün derlemeden belli bir süre sonra notaya alındığı bilinmektedir. Ancak bu notaya alma biçiminin farklı bakış açılarıyla tekrar ele alınması ve halkın edebi sanat yaratma becerisinin ortaya konulması gibi müzikal becerisinin de ortaya çıkarılması anlamında oldukça önemlidir.

Analiz sonuçları ile ilgili olarak ise şunlar söylenebilir: Sözlü kültür ortamında canlı bir şekilde yaşayan ve derleme heyeti tarafından kaydedilen bu türkünün bugün güncel bir versiyonu bulunmamaktadır. Bu durum konservatuvarın saha çalışmalarını başlatırken gerçekleştirmeyi hedeflediği halk şarkılarını/müziğini "kurtarma" ve "koruma" misyonunu gerçekleştirdiğini gösterir. Tıpkı Kunos'un giriş bölümünde verdiğimiz alıntısında olduğu gibi eğer derleme heyeti bu türkü ile karşılaşmasaydı belki de sözlü kültür ortamında aktarımı kesildiğinde unutulacaktı. Oysaki türkünün "defçi/tefçi" kadınlar tarafından bilindiği ve aktarıldığı durumu göz önüne alınırsa dönemi içinde oldukça bilindik bir eser olduğu yorumu getirilebilir. Bu noktada bir türkünün unutulmasından doğal ne olabilir sorusu ortaya çıkıyor. Bu sorunun cevabını ise en iyi şekilde Tahir Alangu vermektedir: "Çöküp dağılan her köylü evi, ölen her çalışma düzeni, unutilan her türkü önlenemez ve ihya edilemez ölçüde halk hayatından bir parçayı ortadan silip yok etmektedir." (1983, s. 80). Dolayısıyla her bir türkünün unutulması halk yaşamından bir parçanın da kopması demektir. Ancak her kesinti ve kopuşun diyalektik olarak bir sürekliliği mevcuttur. Ele aldığımız bu Çorum türküsünün müzikal kodları incelediğinde Anadolu'nun saklı kalmış kadim müzikal unsurlarının halen bu coğrafyanın ezgilerinde yaşadığını söylemek mümkündür. Bu durum aynı zamanda aynı coğrafyanın insanların kolektif bilinçaltının bir yansıması şeklinde de okunabilir. Nitekim incelediğimiz türkünün gerek makam gerekse usul yapıları söz konusu tarihsel sürekliliğin bir şekilde yaşatıldığına en önemli kanıtı olarak görülebilir. Halk müziği repertuvarında nadir görülen kadim Pençgâh makamının bu türküde karşımıza çıkması bu çalışma için elde edilebilecek önemli sonuçlardan biridir. Keza eserin usul örgüsünün kadim gelenekteki Muhammes ve Fer-i Muhammes usulleri arasındaki yakın benzerliği somut olmayan kültürel mirasımızdaki kültürel sürekliliğin önemli göstergelerindedir.

Günümüz elektronik kültür ortamında bir kültürel üretimin yaşama becerisi günümüz şartlarında "moda" ifadesiyle eşleştirilebilecek düzeyde "kısa"dır. Bu

üretmeden tüketme becerisi(zliği) sadece gıda, giyim-kuşam ve diğer ihtiyaçlarda değil kültürel anlamda da kendini göstermektedir. Oysaki sözlü kültür ortamında üretime dayalı bir yaşam, yaşamın kaynağı ise üretimdi. Bu da üretilen ve tüketilenin değerini artırıyordu ve bazı üretimler halkın zihinsel, kültürel becerisinin bir ürünü olarak anonimleşerek halk hafızasına kazanıyordu. Ancak bazı üretimler, yazı ile kaydedilmeyen ve bu süreçlerde üretme becerisini de kaybeden halk tarafından unutuldu. İşte derleme süreçleri Aba da Bir Kebe de Bir Giyene türküsünde olduğu gibi unutulmuşun önüne geçmiştir ve türkünün edebi ve kültürel değerinin günümüzde de bilinmesine vesile olmuştur. Ayrıca bu çalışma, konservatuvarın sesli olarak kaydettiği ve günümüze ulaşan ve de erişilen diğer on yedi türkünün tamamının ele alınacağı bir çalışmaya giriş niteliğinde olduğu da söylenmelidir.

Kaynakça

- “Aba da Bir Kebe de Bir Giyene”, <https://www.repertukul.com/Biyografiler--IFAKAT-YAYKAR-1402>, [Erişim Tarihi: 15.04.2022].
- Alangu, T. (1983). *Türkiye Folkloru El Kitabı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Başer, F. A. (1996). *Türk Musikisinde Abdülbaki Nasır Dede*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Başgöz, İ. (1992). Avrupa Fikir Tarihinde Halkbilim. *Mark Azadovski, Sibirya'dan Bir Masal Anası (İçinde)* Ankara: Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları: 182.
- Demiryürek, M. ve Ozulu, A. (2017). *Eşref Ertekin'in Günlüklerinden Bir Zamanlar Çorum*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Durbilmez, B. (2020). *Âşık Edebiyatında Şiir Sanatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Elçi, A. C. (1997). *Muzaffer Sarsözen (Hayatı, Eserleri ve Çalışmaları)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Elçin, Ş. (1985). *Folklor ve Halk Edebiyatının Millî Birliğin Oluşmasındaki Rolü*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Gürçayır Teke, S. (2016). *Türk Halk Biliminde Derleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Hatipoğlu, E. (2019). *Makamlar ve Terkibler*, [Elektronik Sürüm]. Ankara: Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Hindemith, P. (1936). *Halkevlerinde Müzik Terbiyesi*, 28/7/1936 tarihli, 3490. 01. 968. 744.2 numaralı Cumhuriyet Arşivi belgesi.
- İrden, S. (2020). *Türk Musikisinde Düzen-Perde-Makam-Terkib Uygulamaları*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kaya, C. V. (2014). *Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Halk Müziği Alan Araştırmaları Kataloğu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi SBE.
- Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kösemihal, M. R. (1939). Çorum'un Folklorunu Derlemek Meselesi. *Çorumlu Dergisi*, 2(16).
- Kunos, I. (1978). *Türk Halk Edebiyatı* (Haz. Tuncer Gülensoy). İstanbul: Tercüman Yayını.
- Oğuz, M. Ö. (2013). Türkiye'de Folklorun İlk Makaleleri. *Millî Folklor*, 25(99), 5-14.
- Oğuz, M. Ö. (2020). (Edt.), *Araştırmaların Tarihi. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. İstanbul: Grafiker Yayınları.

- Ong, Walter J. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür* (Çev. Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- Öztürk, O. M. (2022). *Türk Müziğinin Temeli Olarak Halk Müziği Teorisi ve Uygulaması I*, Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları.
- Sarısözen, M. (1940). Çorum Halayı. *Çorumlu Dergisi*, 2(17).
- Thoms, W. J. (1997). Folklor (çev. Serpil Aygün Cengiz). *Millî Folklor*, 36, 89-92.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1973). *Cumhuriyet'le Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları: 1.
- Yakıcı, A. (2013). *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldıran Sarıkaya, M. (2011). Tenâsüp. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, s. 446-47). İstanbul: TDV Yayınları.

EK 1: Aba Da Bir Kebe De Bir Türküsü Derleme Fişi

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
Ankara Konservatuvarı
Sayı: -234

Kemil Fidan
sana

(1)

Fotoğraf
yeri
46

DERLEME FİŞİ

Söyleyenin adı ve yaşı: *Ahmed Çaykara Sait Çakır*

Mesleği: *D*

Memleketi: vilâyeti *Çorumlular* kazası *1* köyü *1*

Kimden, ne zaman, nerede öğrendiği: *Eskiden*

Çalanın adı ve yaşı: _____

Mesleği: _____

Memleketi: vilâyeti *Değirmentepe* kazası _____ köyü _____

Kimden, ne zaman, nerede öğrendiği: _____

Parçanın adı: *Aba da bir kebe de bir giyene*

Alındığı yer ve tarih: *14.7.939 Çorum*

Plâk numarası: *F/56 K/520*

Plâkdaki yeri: *9. a1*

Parçanın kimler tarafından alındığı:
C/S _____ M.R. _____ N.S. _____ R.Y. _____

*Band
a. n. 597*

PARÇANIN TEKSTİ	DÜŞÜNCELER
<p><i>Aba da bir kebe de bir giyene güzel de bir çirkin de bir sevene (hey hey...) fesillim aman aman Vâsilem aman cema Bu gecede sırasını düştürdüm aman</i></p> <p><i>Çayağda mestlim kândüralem hey hey - gel Gönünü de bu tarafa döndürelim hey - gel Ne, les, kures, verelim kândüralem hey - gel</i></p>	<p><i>R.</i></p>

NOT: Uzun tekstlere fişin arkasında da devam edilecektir.

Kebe. Bevecilem göydüğü kebe

EK 2: Aba Da Bir Kebe De Bir Türküsü TRT Repertuvar Dökümü

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
THM REPERTUARI SIRA No: 497
İNCELEME TARİHİ: 22.11.1973

YÖRESİ

ÇORUM

KİMDEN ALINDIĞI

SABİTE TAŞKAYA İFAKAT YAYKAR

SÜRE

DERLEYEN
M. SARISOZEN

DERLEME TARİHİ
22.12.1948

NOTAYA ALAN
M. SARISOZEN

ABADA BİR KEBE DE BİR GİYENE

(SAZ)

A BA DA BİR KE BE DE BİR
DAMDAN DA MA U ZA DIR LAR

GE YE NE A MA NAM MAN GE YE NE
Sİ RI Ğİ A MA NAM MAN Sİ RI Ğİ

GÜ ZEL DE BİR ÇİR KİNDE BİR SE VE NE HE Yİ HEY YE Şİ Lİ MA
Ü ZÜM Dİ YE KO PARTIR LAR KO RU ĞU

MA NA MAN Ü ŞÜ DÜ MA MA NA MAN A YA ĞIN DA MES LİM

KON DU RA LIM HEY YÖ NÜ NÜ DE BU TA RA FA DÖN DÜ RELİM HEY

-1-
ABADA BİR KEBE DE BİR GİYENE AMAN AMAN GİYENE
GÜZELDE BİR ÇİRKİNDE BİR SEVENE HEY HEY
BAĞLANTI {YEŞİLİM AMAN AMAN, ÜŞÜDÜM AMAN AMAN
AYAĞINDA MESLİM KUNDURALIM HEY
YÖNÜNDE BU TARAF DÖNDÜRELİM HEY

-2-
DAMDAN DAMA UZATIRLAR SİRİĞİ AMAN AMAN SİRİĞİ
UZUM DİYE KOPARTIRLAR KORUÇU HEY HEY
BAĞLANTI

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 476-500.
Geliş Tarihi-Received: 15.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1205108

Derleme Türk Masallarının Çocuk Okurlar için Değiştirilmesi*

Text Modification on Turkish Fairy Tales for Children Readers

Neslihan YÜCELŞEN**
Funda YEŞİL***

Öz

Masal, anlatıldığı toplumun geçmişten güne uzanan kültür birikimini yansıtan bir aktarım aracı olması, sıra dışı konu, kişi ve mekân seçimi, zaman kavramından bağımsız olması, kendine özgü dil kullanımıyla sosyal bilimlerin pek çok alanının çalışma konuları arasına girmiş bir türdür. Bu alanların başında halk bilimi, halk edebiyatı ve çocuk edebiyatı gelmektedir. Metinler aynı olsa da sıralanan disiplinler arasında belirgin bir bakış açısı farkı vardır. Bu farklılık, metinlerin kullanılma ve incelenme durumlarını da etkiler. Çoğunlukla halk biliminin konusu olduğu düşünülen sözlü türler, yazıya geçirildiğinde halk edebiyatı alanına da dâhil olur. Genel bir kabulde yazıya geçirilme sürecinde metinlerin yapısı olabildiğince korunmaya çalışılır. Yazılı metinlerin çocuk okurlarla buluşturulabilmesi için ise, aksine, metinler üzerinde hedeflenen yaş grubunun ilgi ve ihtiyaçlarına, yaşama bakış açısına, dil gelişimi özelliklerine, duyuşsal ve bilişsel gelişim özelliklerine uygunluk açısından kimi değişikliklerin yapılması gerekebilir. Çalışmada, Pertev Naili Boratav'ın derlediği halk masalları, Adnan Binyazar tarafından çocuk okurlar için değiştirilmiş biçimleriyle karşılaştırılarak metinler üzerinde yapılan değişiklikler incelenmiştir. Değişikliklerin olası nedenleri hem araştırmacı yazarların bakış açıları hem de dâhil oldukları disiplinlerde kabul edilen görüşler çerçevesinde tartışılmış, nitelikli çocuk edebiyatı metinlerinde bulunması gereken özellikler açısından değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda metinler üzerinde genişletme, indirgeme ve anlamsal dönüştürme işlemlerinin sezgisel bir yaklaşımla yapıldığı saptanmıştır. Masallar üzerinde en fazla yapılan değişimin genişletme olduğu, yapılan değişikliklerin masalların tür özelliklerini etkilemediği fakat iletilerini etkilediği ve yeni iletilerin alınmasını yolunu açtığı vargısına ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Adnan Binyazar, çocuk edebiyatı, masal, metin değiştirim, metinlerarasılık.

Abstract

The fairy tale is a genre that has become a subject of study in many fields of social sciences with its being a means of transmission that reflects the cultural accumulation of the society in

* Bu makalenin bir bölümü, 11-12 Ekim 2019 tarihlerinde Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi tarafından düzenlenen "Ulusal Hikâye Anlatıcılığı Kongresi"nde sözlü olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İstanbul/Türkiye, e-posta: neslihan.yucelsen@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1914-662X.

*** Sorumlu Yazar, Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İstanbul/Türkiye, e-posta: funda.yesil@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0519-1478.

which it is told from past to present, its unusual choice of subject, person and place, its independence from the concept of time, and its unique use of language. Folklore, folk literature and children's literature are among these fields. Although the texts are the same, there is a significant difference in perspective between the disciplines listed. This difference also affects the way texts are used and analysed. Oral genres, which are mostly considered to be the subject of folklore, are also included in the field of folk literature when they are written down. With a general acceptance, the structure of the texts is tried to be preserved as much as possible during the transcription process. On the contrary, in order to bring written texts together with children readers, some changes may need to be made on the texts in terms of suitability to the interests and needs of the targeted age group, their perspective on life, language development characteristics, affective and cognitive development characteristics. In this study, the folk tales compiled by Pertev Naili Boratav were compared with the versions modified by Adnan Binyazar for children readers and the changes made on the texts were analysed. The possible reasons for the changes were discussed within the framework of both the perspectives of the researcher authors and the views accepted in the disciplines they are involved in, and they were evaluated in terms of the features that should be found in qualified children's literature texts. As a result of the analysis, it was determined that the expansion, reduction and semantic transformation processes were carried out on the texts with an intuitive approach. It was concluded that the most common change made on the fairy tales was expansion, the changes made did not affect the genre features of the fairy tales, but they affected their messages and revealed new messages that could be received.

Keywords: Adnan Binyazar, children's literature, fairy tale, text modification, intertextuality.

Giriş

Bir toplum; dil, tarih ve kültür alanlarında ortaklıkların bulunması ve bu ortaklıkların paylaşılması ile oluşur. Toplumun bir arada tutan değerler bütünü ise kültürdür. Kültürün sonraki nesillere taşınması dil aracılığıyla gerçekleşir. Bu süreçte ninni, masal, tekerleme, destan gibi farklı edebî türler kültür oluşumuna katkı sağlamakla kalmaz, çocuğa dil farkındalığı kazandırmada büyük bir önem taşır. Çocuk edebiyatında büyük bir yer tutan bu edebî türler çocuğun dil becerileri ile birlikte toplumla olan iletişimini de geliştirir. Onların kendi kültürlerine ait eğilimleri tanıyabilmelerine; toplumsal ahlak kuralları, âdetler, sahip olunması gereken insani değerler konusunda bilgi edinebilmelerine yardımcı olur (Yavuz, 2019, s. 182). Bu edebî türlerin başında gelen masallar, insanların kendileriyle, içinde yaşadıkları toplumla veya daha geniş bir bakış açısıyla evrenle, tabiatla ilgili tarihî oluşum, fikir, istek ve izlenimlerini aktardıkları, az veya çok değişikliğe uğrayarak ağızdan ağıza geçme yoluyla günümüze ulaştırdıkları geleneksel anlatı örnekleridir (Acıpayamlı, 1978, s. 74). Aktarımları sırasında uğradıkları değişimlerle herkesten bir parça taşıyan, dolayısıyla toplumun ortak anlatısı olan masallar, hayale dayanır, sözlü gelenekte yaşar ve genel olarak insan ve hayvanlarla birlikte cadı, cin, dev, peri gibi doğaüstü varlıkların başından geçen olayları da anlatır (TDK, 2005, s. 1349).

Başlangıçtan bu yana halk masalları, okuyazar olan veya olmayan insanların doğayı ve toplumsal düzeni algılama biçimlerini, ihtiyaç ve isteklerini ifade ettikleri bir sözlü anlatı biçimidir. Kültürel ifadelerin daha incelikli biçimlerinde ve gelişimlerinde halk hikâyelerinin ve masallarda yer alan motiflerin büyük rol oynadığı açıkça görülmektedir (Zipes, 2002, s. 2-9). Bir başka ifadeyle masallar, -anlatıldıkları topraklar için- barındırdıkları kodlardan dolayı bir *kültürel gen haritası* gibidir. Bu konularından ötürü araştırmacılar, sanatçılar hatta politikacılar masalları insanları ahlak, erdem, toplumsal cinsiyet rolleri gibi konularda eğitebilecekleri bir araç olarak görmüşlerdir (Ölçer ve Özünel, 2011, s. 60). Dilidüzgün (2018, s. 27), Maier'den (1987) masalların yazınbilim, toplumbilim, ruhbilim, antropoloji, eğitim gibi pek çok alanının inceleme konusu olduğunu aktardıktan sonra bu durumun temel sebebinin masalın zengin kültür birikiminin yanında gizemli bir tür olarak belirli değerleri içermesi ve insanlara ilginç gelmesi olduğunu ifade etmiştir.

Tarihsel dönemlerin tümünde ve bütün topluluklarda halk masalları, yüzyıllar boyunca ihtiyaçlara göre değiştirilerek nesilden nesle aktarılmıştır. Halk ve peri masallarının büyü gücü, yalnızca hayallerin sanatsal yansımaları olma iddiası taşımalarından kaynaklanır. Masallar bundan başka bir iddia taşımamakla insanlara, kendilerini gerçekleştirmek için hangi yolu izlemeleri gerektiğini görebilme özgürlüğü sunar. İnsanları gerçekliğe ilişkin yargılara varmaları ve hayatlarıyla ilgili düşünceleri için teşvik eder, onların özerkliklerine saygı duyar (Zipes, 2002, s. 22). Masalların geniş ve çeşitli bir kitle tarafından ilgi görmesi masal tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalardan biri, masalın okur kitlesidir. Masalların ilk kez nerede, ne zaman, kimler tarafından anlatıldığı belli olmadığı için kimler için anlatıldığı da belli değildir. Bu belirsizlik masalın tanımına da yansır. Bazı masal tanımlarında çocuklar masalın hedef okur kitlesi arasında gösterilirken bazılarında masalın özelliklerinden bahsedilir; kimin için anlatıldığı konusuna değinilmez.

Tezel'e (1990, s. 6) göre masal "olayların geçtiği yer ve zamanı belli olmayan, peri, dev, cin, ejderha, Arap Bacı vb. kahramanları olan, belirli kişileri temsil etmeyen hikâye"dir. Boratav (1999, s. 75) masalı, "nesirle söylenmiş, dinlik ve büyü inancılardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa anlatı" olarak tanımlar. Masalların okur kitlesinden söz eden tanımlardan biri *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü*'nde (2011, s. 811-812) geçer. Bu tanıma göre masal, "genellikle çocuklara anlatılan, çok eski çağlardan başlayarak halkın yarattığı ve yüzyıllar boyunca sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılan, içinde olağanüstü kişi ve olayların da yer aldığı, büyük ölçüde yaratıldığı kültürün evren, dünya, yaşam, doğa, toplum ve kendisiyle ilgili bakış açısını yansıtan, geleneksel anlatı türü"dür. Ayverdi (2008, s. 1971) de hazırladığı sözlükte masalın okur kitlesine değinir. Sözlükteki tanımlardan birinde "kulaktan kulağa nakledilerek zamanımıza kadar gelen ve olağanüstü maceralarla, kahramanlıklarla süslenmiş olan hayalî hikâye" olarak tanımlanan masal bir başkasında "öğretici ve öğüt verici çocuk hikâyesi, ahlaki dersler veren, ibret alınabilen alegorik eser" olarak ifade edilir ve bir anlamda okuru üzerinde düşünülmemiş halk masalıyla çocuklar için yazılmış sanat masalları birbirinden ayrılmış olur.

Pek çok araştırmacı, masalların özellikle çocuklar için yazılmadığı konusunda hemfikirler fakat yazıya geçirilmesinin temel sebeplerinden birinin çocuklara okunacak zengin bir materyal sunmak olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Öyle ki masalları ilk kez yazıya aktaran Grimm Kardeşler kitaplarına *Ev ve Çocuk Masalları* adını verirler. Kitaplarının ilgi ile karşılanmasından sonra yaptığı açıklamada Wilhelm Grimm, bu durumun sebebinin masalların asırlar boyunca halk arasında yaşamış olmasının ve millî edebiyat ürünü olmasının yanı sıra kendine has sevimliliklerinin, *çocukluk günlerine* ait olmasının, insana hayatı boyunca altın bir öğreti olmasının da olduğunu belirtir (Ewig, 1990, s. 2). Sonuç olarak başlangıçta masallar çocuklar için anlatılmamış olsa da yazıya geçirilirken okurları arasında çocukların da olacağını düşünüldüğü söylenebilir.

Çocuk okurların masal dinleyicisi ve okuyucusu olarak betimlenmesi oldukça doğaldır. Çünkü masallar, ninni, tekerleme, bilmece gibi türlerle birlikte çocukların karşılaştığı ilk sözlü ürünler arasında yer alırlar. Çocuklar ana dillerinin nasıl kullanıldığını, bu dilin zenginliğini, inceliklerini ilk kez -diğer türlerden daha geniş ölçüde- masallarla ayırırsar (Boratav, 2021, s. 17). Aile içinde söylenen mâniler veya yanıtının bulunması zor olan bilmecelelerden çok masallara ilgi duyarlar (Tezel, 1990, s. 6). Bunun sebebi, masalların onların anlam evrenlerine yakın bir dünya sunması, gerçek olmayan bu anlatılar karşısında heyecanlanması, ürpermesi, gülmesidir (Gökşen, 1985, s. 63). Bu ilgi çocuklar okul çağına geldiklerinde de devam eder; tek fark sözlü anlatımın yerini büyük oranda yazılı anlatıma bırakmış olmasıdır.

Masalların, halk bilimi ve halk edebiyatının inceleme alanı olduğu gibi onlardan daha yeni bir alan olan çocuk edebiyatının da araştırma konuları arasında yer alması yukarıda da vurgulandığı gibi masal dinleyicilerinin ve okurlarının bir bölümünün çocuklardan oluşmasının doğal bir sonucudur. Gelecekle ilgili tasarıları olan yetişkinlerin aksine anda yaşayan ve mevcut durumun gelecekle ilişkisini kurabilecek yaşam deneyimine sahip olmayan çocuklar için okuduklarının veya dinlediklerinin ilerideki hayatlarını zenginleştireceği düşüncesi anlamsız bir vaattir. Bu sebeple okumaya veya dinlemeye devam etmeleri, karşılaştıkları masalların anlam dünyalarına yakın olmasına, ilgilerini çekmesine, merak uyandırmasına bağlıdır (Bettelheim, 2020, s. 14). Geleneksel masalların pek çoğu konusu bakımından bu özellikleri taşımaktadır, bununla birlikte konuya bakış açısı veya kullanılan dilin özellikleri bu masalların çocuklar için uygun olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Bu soruya bir yanıt verebilmek için Türk masallarının yazıya aktarım sürecine göz atmak yerinde olacaktır.

Türkiye’de masal sözlü bir tür olarak kabul edilmiş, masalları yazıya geçirme çalışmaları zayıf kalmıştır. Bu durumun en temel sebebi halk biliminin masalları yazıya geçirirken olduğu gibi bırakma, üzerinde hiçbir değişiklik yapmama eğilimidir. Bu eğilim bilimsel açıdan doğru olsa da masalların kalıplaşmasına ve kalıplarının dışına çıkamamasına yol açmıştır (Ölçer-Özünel, 2011, s. 63). Bir başka deyişle masalın dönemden döneme değiştirilmeden aktarılması onun *müzeleşmesine* neden olmuştur (Aktulum, 2013, s. 9).

Masalların yazıya geçirilmesinin gecikmesinin bir başka sebebi, sözlü ürünlerin uzun yıllar boyunca incelemeye ve araştırmaya değer bulunmamasıdır. Masallar, genellikle *çocukların* keyifli vakit geçirmesinin yolunu açan, gerçek olmayan, derinliksiz sözlü anlatılar olarak kabul görür (Helimoğlu-Yavuz, 2009, s. 20). Boratav (2021, s. 11), masal derlemelerini yayımlamadaki amacının Türk aydınlarının dikkatini masal derleme ve yayımlama konusuna çekmek olduğunu söyleyerek bu duruma vurgu yapar. Sakaoğlu (2010, s. 43) da masal araştırmaları yapmaya başladığı yıllarda karşılaştığı sorunların sebeplerini çalışma yapan araştırmacı olmaması ve Türkçe kaynak bulunmaması olarak açıklar.

Türk masalları hakkında incelemeler yapan ilk araştırmacıların Türk olmaması üstte sıralanan sebeplerden dolayı şaşırtıcı değildir. Türk masallarını derleyen ve yayımlayan ilk araştırmacı F. Wilhelm Radloff’tur (Arıcı, 2004, s. 161). Macar araştırmacı Ignoc Kunos da F. Wilhelm Radloff’un Türk halk edebiyatını konu alan sekiz ciltlik yapıtının sonuncusu olan *Osmanlı Türklerinin Halk Edebiyatına Mahsus* kitabına ön söz yazarak Türk halk masallarının özelliklerini aktarmıştır (Tezel, 1990, s. 9-11). Türk araştırmacıların masalları odak alan incelemeler yapması 1900’lerin ilk yıllarında başlamış; cumhuriyet döneminde ise yoğunlaşmıştır. Ziya Gökalp, Eflatun Cem Güney, Tahir Alangu ve Naki Tezel derledikleri masalları edebî biçim vererek yayımlamışlar; Pertev Naili Boratav, Mehmet Tuğrul, Ahmet Edip Uysal gibi araştırmacılar ve yazarlar da masallar üzerinde incelemeler yapmışlardır (Helimoğlu-Yavuz, 2009, s. 29).

Derleyenlerin bakış açılarındaki farklılıklardan dolayı masalların yazıya aktarılmasında izlenen ve herkesçe kabul gören bir yol olduğunu söyleyebilmek güçtür. Bununla birlikte araştırmacıların derledikleri masalları yayımlarken yazdıkları giriş veya sonuç bölümlerinde izledikleri yöntem hakkında bilgi vermelerinin sonraki araştırmalar için yol gösterici olduğu söylenebilir. Boratav (2021, s. 12), derlediği masalları yazıya aktarırken halk masalının sözlü gelenekle ulaştığı dil ve ifade olgunluğunu, *halk çeşnisini* olabildiğince korumaya çalıştığını ifade etmiş; *şive farklarını, bölgelere göre çeşitlenen dil bilgisi tasarruflarını; yalnız sözlü anlatmada işe yarayan, kitaba geçen metinde ise onun değerine zarar veren pürüzleri* ise değiştirdiğini veya metinden çıkardığını vurgulamıştır. Buradan

hareketle Boratav tarafından sözden yazıya aktarılan masallar üzerinde çok büyük değişiklikler yapılmadığı; gerektiğinde dil ve anlatım açısından müdahaleler yapılsa da metinlerin konusu, olay örgüsü, iletileri gibi unsurlarının değiştirilmediği sonucuna ulaşılabilir. Bu hâliyle derlenip yazıya aktarılan masalların, gelişim özellikleri dikkate alınmadığından çocuk okurlar için uygun olmasa da konusu çocukların dünyasına yakın olanlarının seçilerek onların anlayabileceği bir dil kullanımıyla yeniden yazılması çocuk edebiyatı alanına yarar sağlayabilir (Tezel, 1990, s. 17). Yeniden yazım sürecinde, yalnızca kullanılan dil üzerinde değişiklik yapılmasının yanında masalın çocuk edebiyatında yer tutabilmesi, çocuk okurlarca sevilerek okunabilmesi için kurgusu üzerinde de bazı düzenlemeler yapılması gerekebilir (Sarıyüce, 2012, s. 157). Binyazar'ın *On Beş Türk Masalı* adlı kitabı bu görüşlere uygun bir yeniden yazma örneğidir. Binyazar (2006, s. 6-7), kitabının ilk bölümünde bir kısmını Boratav'ın (1969) *Az Gittik Uz Gittik* adlı derlemesinden aldığı masalları *çocuk okurların ilgi alanlarını göz önünde bulundurarak* yeniden yazdığını ifade etmiştir. Çalışmada, sözü edilen masallar kaynak metinleriyle karşılaştırılarak yapılan metin değiştirme işlemleri tespit edilmiş; çocuk okur odağında bu değişikliklerin sebepleri ve yeniden yazılan masalların çocuk edebiyatında kabul gören temel niteliklere uygun olup olmadığı tartışılmıştır.

Bir metnin yeniden yazımında çeviri, koşuklaştırma, düzyazılaştırma, vezin dönüşümü, biçim dönüşümü gibi biçimsel veya anlamsal işlemlerden biri veya birçoğu yapılabilir (Aktulum, 2000, s. 142). Bir başka adlandırmayla değiştirilen metinler özetleme, sadeleştirme, kısaltma, bölme, açıklama, genişletme, birleştirme, yerine koyma, düzenleme, eksiltme gibi bir dizi işlemde geçebilirler (Durmuş, 2013, s. 393). Yapılan işlemler, metnin yeniden yazılma amacının ne olduğuna bağlıdır. Yetişkinler için üretilmiş metinleri, o dili ana dili olarak konuşan çocuklar için yeniden yazmak da bu amaçlar arasında gösterilir (Durmuş, 2013, s. 397).

Honeyfield (1977, s. 431), iki temel sadeleştirme biçiminden söz eder: Dilin sadeleştirilmesi ve içeriğin sadeleştirilmesi. Dilsel sadeleştirmede farklı seviyelere göre belirlenen kelime ve yapı özellikleri dikkate alınır. Dilsel sadeleştirmenin temel tekniklerinden biri açıklamadır. Açıklamaya duyulan ihtiyacın asıl sebebi, kelime kullanımının kısıtlı olmasıdır. Kelimelerin veya deyimlerin dilde pek çok farklı karşılığı olabilir, sadeleştirmede de bir metnin farklı kelimelerle yeniden ifade edilmesi yolu seçilebilir ve böylece bir kelimenin yerini bir kelime grubu alabilir. Bu durumda genellikle metinde genişleme söz konusu olur (Honeyfield, 1977, s. 433). İçeriğin sadeleştirilmesinde ise iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bir kitap veya hikâyenin yeniden yazılması ve böylece olay örgüsünün bütünüyle yeniden anlatılmasıdır (West, 1964'ten aktaran Honeyfield, 1977). İkinci yaklaşım ise metnin kısaltılmasıdır. Burada metnin özgün dili ve metinde yer alan olayların sırası büyük ölçüde takip edilir fakat daha az önemli olduğu düşünülen olaylar veya paragraflar metinden çıkarılabilir. Bununla birlikte, kimi ifadelerle anlam olarak aynı olmasa da işlevsel olarak eş değer bulunan ifadeler, çıkarılan parçaların yerine koyulabilir. Geleneksel sadeleştirme ile ilgili çeşitli sorunlar tespit edilmiştir. Bu sorunlardan ilki metnin genişlemesine yöneliktir. Genişleme sırasında bir anlatımın farklı sözcüklerle yeniden ifade edilmesiyle bilgi yoğunluğunda ve dolayısıyla içerikte bir azalma sağlanabilir. Ancak genişleme sonucunda artan kelime sayısı, okurun bazı bilgilere ulaşmak için daha fazla kelimenin bilgisine ulaşmasını gerektirebilir (Honeyfield, 1977, s. 434). Metnin genişletilmesi, metni bilişsel anlamda özgün versiyonundan daha basit bir hâle getirebilse de dilsel anlamda daha karmaşık bir yapıya dönüştürebilir. Metnin tematik yapısının vurgulanması için yeniden ifade etme, tekrarlama, bölme gibi bazı işlemler, daha uzun cümlelerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanabilir. Bu açıdan genişletme, okuma amacına yönelik olarak okura fayda sağlayabilir (Yano, Long ve Ross, 1994, s. 214). Başka bir görüşe göre, sadeleştirme

sürecinde özgün metindeki bazı anlam farklılıkları kaybolabilir. Bu sebeple herhangi bir anlam farklılığını kaybetmemenin önemli olduğu metinler için, söz gelimi yasal evraklarda, dilin basitleştirilmesi uygun değildir. Cümlelerin basitleştirilmesine yönelik metin sadeleştirmede, karmaşık metinlerin belirli söylem alanlarına özgü söz dizimlerine sahip olduğu bilgisi doğrultusunda işlem yapılır. Sadeleştirmede cümleler birbirlerinden bağımsız olarak ele alınır ve cümleler arası etkileşimler dikkate alınmaz. Bununla birlikte cümlelerin büyük ölçüde birleştirilmesi gerektiği varsayılır. Cümlelerin basitleştirilmesi aşamasında anlam, boğumlanma, noktalama işaretleri, bağlaçlar... vb. gibi çeşitli unsurlara göre bölünebileceği noktalar belirlenir (Chandrasekar, Doran ve Srinivas, 1996, s. 1042).

Bu çalışmada hedef masallar, üzerlerinde yapılan değişiklikler tespit edildikten sonra alanyazındaki değiştirim işlemlerine göre çözümlenmiştir. Çalışmada *sadeleştirme*, metni okuyacak hedef kitle göz önünde bulundurularak metni onların anlayacağı düzeye getirmek, anlaşılmasının güç olduğu düşünülen dil bilgisel unsurlar yerine hedef kitleye uygun dil bilgisel yapıları tercih etmek tanımını karşılayan değiştirimler için kullanılmıştır (Durmuş, 2013, s. 393-394). Bu tanımın sınırları içindeki değiştirim işlemleri saptanarak örneklendirilmiştir. *Genişletme* ise okurun anlama sürecinin kolaylaşması için metnin yer yer açılanarak sunulduğu, metnin hacminin büyüdüğü durumlar için kullanılmıştır (Durmuş, 2013, s. 394). Masallardaki bazı sözcüklerin günlük yaşamda daha fazla tercih edilen sözcük veya söz gruplarıyla değiştirilmesi metnin tümünü kapsamadığı için dil içi çeviri olarak değerlendirilmemiş; genişletme başlığı altında gösterilmiştir. Metinler üzerinde yapılan sadeleştirme ve genişletmelerin metnin içeriğinde yol açtığı içerik değişimlerine “anlamsal değiştirimler” başlığı altında yer verilmiştir. Anlatıların temel öğeleri olan yer, zaman, mekân, olay örgüsü ve kişilerle ilgili farklılıklar son kategoride yer almaktadır.

1. Yöntem

Bu çalışma doküman taraması yoluyla yapılmış nitel bir araştırmadır. Toplanan verilerin içeriklerinin çözümlenmesinde Yıldırım ve Şimşek’in (2021) yaklaşımı izlenmiştir. Dokümanların gözlem, görüşme gibi farklı veri toplama yöntemleriyle birlikte kullanılmadığı, tek kaynak olduğu durumlarda toplanan verilerin analizinde örneklemin seçilmesi, temaların geliştirilmesi, analiz birimlerinin saptanması ve verilerin kullanılması aşamaları takip edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, s. 197-201).

Pertev Naili Borataç’ın *Az Gittik Uz Gittik* adlı kitabında yer alan masallardan Adnan Binyazar tarafından seçilmiş ve değiştirilmiş sekiz metin, örneklem olarak belirlenmiştir. Bu örneklemin seçilmesinin sebebi, araştırmanın metin değiştirimini konu alması ve hem kaynak metinlerin hem de yeniden yazılmış metinlerin incelemeye dâhil edilebilmesi ölçütünü bu masalların karşılamasıdır.

Örneklemin belirlenmesinin ardından literatür taraması yapılmış, metinler yeniden yazılırken yapılan değiştirim işlemleri saptanarak her biri bir tema olarak belirlenmiştir. Belirlenen temalara karşılık gelen içeriklerin yapılan değiştirim işlemleriyle eşleştirilmesiyle birimler oluşturulmuştur. Analizin son basamağında, yapılan değiştirim işlemlerinin kaynak metinle yeniden yazılan metin arasında yarattığı anlam farkları yorumlanmıştır.

2. Bulgular

İncelenen masalların adları, Yarım-Hasan (YH), Kuzuları Aldatan Kurt (KAK), Bir Serçecik Varmış Göğsü Kınalanmış Gibi Kırmızı (BSV), Dev Baba (DB), Üşengeç mi Üşengeç Bir Oğlan (ÜO), Tık Sopam Tık (TS), Tencerecik (T), Nohut Oğlan (NO) olacak şekilde kodlanmıştır. Aşağıdaki tabloda bulunan değiştirim işlemlerinin ana başlıkları

Durmuş'un (2013) çalışmasından yararlanılarak alt başlıkları ise araştırmacılar tarafından metinlerin incelenmesi sonucunda oluşturulmuştur.

Tablo 1. Masallar üzerinde yapılan değişimler

MASALIN ADI	YH	KA K	BSV	DB	Ü O	TS	T	N O
Sadeleştirme								
Şiddet ifadelerinin değiştirilmesi veya metinden çıkarılması	X			X				X
Genel ahlak kurallarına uygun olmayan ifadelerin çıkarılması								X
Çocuklar için uygun olmadığı düşünülen ifadelerin çıkarılması	X			X				X
Sözlü anlatıma özgü kullarımların çıkarılması	X							X
Genişletme								
Sözcüklerin güncel karşılıklarıyla değiştirilmesi	X		X	X		X		X
Açıklama yapılması	X	X	X	X	X	X	X	X
Masal türüne özgü bilgi verilmesi				X	X	X	X	
Kişilerin özelliklerinin ayrıntılı tanıtılması	X	X	X	X	X			X
Çocuklara yaşam bilgisi verilmesi	X	X	X	X	X			
Çocuklara edebî zevk kazandırılması	X	X	X	X	X			
Rastlantısal olayların neden-sonuç ilişkisi içinde sunulması	X		X	X				X
Toplumsal cinsiyet rollerinin tanıtılması		X			X			X
Çocuğun aile içindeki konumunun vurgulanması		X						X
Anne ve babaların çocukları üzerinde yaptırımları olabileceğinin vurgulanması					X	X		
Evliliğin toplumsal yaşam içindeki konumunun vurgulanması				X	X	X		X
Toplum tarafından hoş görülmemeyen durumların vurgulanması					X			
İyi insan olmanın kazançlarının, kötü insan olmanın zararlarının vurgulanması	X				X	X		X
Anlamsal değişimler								
Metne ileti ekleme	X		X		X	X	X	X
Metindeki iletiyi çıkarma								X
Anlatı unsurlarındaki değişiklikler								
Metnin başlığını değiştirme	X	X	X		X	X		
Metne kişi / kişiler ekleme	X		X					X
Metinden kişi / kişiler çıkarma								

Metindeki kişileri değiştirme	X							
Metnin olay örgüsünü değiştirme	X		X					X
Metnin mekânını değiştirme								-
Metnin zamanını değiştirme								-
Metnin anlatıcısını değiştirme								-

Tablo 1’de işaret edildiği gibi masallar üzerinde en fazla genişletme işlemi yapılmıştır. Sıklıklarına göre sıralandığında *kişilerin özelliklerinin ayrıntılı tanıtılması, çocuklara yaşam bilgisi verilmesi, çocuklara edebî zevk kazandırılması* başlıklarının ilk sıralarda yer aldığı görülür. Aşağıdaki başlıklar altında, yapılan işlemlerle ilgili bilgilere ve metinlerden alınan örneklerle yer verilmiştir.

2.1. Sadeleştirmelere İlişkin Bulgular

Bu başlık altında incelenen masallar üzerinde yapılan sadeleştirmeler metinlerden alınan örnek anlatım birimleriyle gösterilmiştir.

Şiddet ifadelerinin değiştirilmesi veya metinden çıkarılması

Kaynak masallarda yer alan dövme, öldürme gibi şiddet içeren eylemler çocuk okurlar için yeniden yazılan masallardan genellikle çıkarılmıştır veya bu masalların olay örgüsü değiştirilmiştir. Yapılan değişikliklerle ilgili örnekler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Şiddet ifadelerinin değiştirilmesiyle ilgili örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
“... Be karı, demiş, bu gidişle bunlar bizi aç bırakacaklar. İyisi mi yarın sen bir kazan su kızdır da çağır bunları: ‘Gelin çocuklarım sizi yıkayayım’ de, hepsini kızgın suda öldür... Kocakarı da öyle yapmış, hepsini kızgın suda öldürmüş.” (Boratav, 1969, s. 328).	“... Gün ağarırken yatağından kalkmış, çocukları bir kalbura doldurarak tarlanın yolunu tutmuş. Tarlaya gelince, ‘nasıl olsa bunlar birer nohut, tarlayı görünce nohutluklarını anımsayıp çocukluklarını unuturlar,’ diye düşünmüş, çocukları toprağın yüzüne serpmiş. Düşündüğü gibi olmuş, toprağa serpilmiş çocukların hiçbirinden bir daha ses çıkmamış...” (Binyazar, 2005, s. 16).
“... Kapının mandalındayım ana, demiş çocuk. Beni öldürmezsen inirim...” (Boratav, 1969, s. 328).	“... Ah, hâlimi hiç sorma, kalbura sıkışıp kaldım, çıkamıyorum bir türlü. Beni burada bırakmayın, kurtarın!.. “ (Binyazar, 2005, s. 16).
“... Şu Yarım-Horoz denen herifi kaz damına kapatın. Kazlar didikleyip öldürüversinler de kurtuluverelim...” (Boratav, 1969, s. 35).	“... ‘Kapatın şu saygısız kaz kümesine de kazlar didikleye didikleye canının yarısını da alsınlar; bir daha ağzını açıp para mara istemesin!’ diye gürelemiş...” (Binyazar, 2005, s. 44).
“... Cellad oradan bir kuş vurup kızın gömleğini kana bular...” (Boratav, 1969, s. 71).	“... Cellat da serçeparmağını kesmiş, gömleğini kana bulamış, padişaha götürmek üzere yola çıkmış...” (Binyazar, 2005, s. 144).

"... Padişahın oğlu gazaba gelir, çobanı bir temiz dövdükten sonra kovar..." (Boratav, 1969, s. 73).	"... 'Defol karşımdan! Senin yerine başka bir çoban tutacağım.' ..." (Binyazar, 2005, s. 147).
--	--

Genel ahlak kurallarına uygun olmayan ifadelerin çıkarılması

Hırsızlık, yalan söyleme, insanları kandırma ve benzeri davranışların yer aldığı Nohut Oğlan masalı üzerinde değişiklik yapılarak çocuklar için kötü örnek olabilecek bir durum masaldan çıkarılmıştır. Çıkarılan kısım Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Ahlak kurallarına uygun olmayan ifadelerin değiştirilmesiyle ilgili örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
"... Baba, padişah beni cebine koyar. Sen arkamızdan gel. Ben cebini delerim, sen de bütün paralarını toplarsın..." (Boratav, 1969, s. 330).	-

Çocuklar için uygun olmadığı düşünülen ifadelerin çıkarılması

Kaynak masallardaki bazı sözcükler, söz grupları veya olay örgüsünde çocuklar için uygun olmadığı düşünülen durumlar üzerinde değişiklikler yapılmış veya ilgili bölümler metinlerden çıkarılmıştır. Tablo 4'te bu değişikliklere ilişkin örnekler bulunmaktadır.

Tablo 4. Çocuklar için uygun olmayan ifadelerin değiştirilmesiyle ilgili örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
"... Yolda çiş gelmiş, oturmuş işemeye. Nohut ciğerin içinden: 'Ört, ayıp yerleri görüyorum.' diye bağırması..." (Boratav, 1969, s. 331).	-
"... Canavar yorulmuş, topallamaya başlamış. Yarım-Horoz: 'Ne oldu?' deyince, canavar: 'Çok yoruldum, gidemeyeceğim.' diye sızlanmaya başlamış. Yarım-Horoz: 'Öyleyse gir g.tüme.' demiş..." (Boratav, 1969, s. 34).	"... Epeyce yürümüşler. Kurt yürümekten yorulmuş. 'O şimşek gibi koşan yurt da yorulur mu,' demeyin, o da can taşıyor, yorulur tabii! Yarım Hasan acımuş, 'Yorulduysan gel cebime gir, öyle yürüyelim,' demiş..." (Binyazar, 2005, s. 25).
"... Pekmezci korkusundan küt diye düşüp ölmüş..." (Boratav, 1969, s. 329).	"... Sesi duyup ortada kimseyi göremeyince adam cin çarptı sanıp oraya yığılmış. Adam orada baygın yatadursun..." (Binyazar, 2005, s. 17).
"... Hangi çocuklar karı? Yoksa sapıttın mı?..." (Boratav, 1969, s. 327).	-

Sözlü anlatıma özgü kullanımlarının çıkarılması

Kaynak masallardan ikisinde sözlü anlatıma özgü kullanımlar mevcuttur. Masalların yeniden yazımında bu ifadelerin metinlerden çıkarıldığı bulgulanmıştır. İlgili ifadeler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Sözlü anlatıma özgü ifadelerin metinlerden çıkarılmasıyla ilgili örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
"... Kuzu kebabından bana da bir lokmacık verdi. Dereden geçiyordum, kurbağalar 'vak vak vak' deyince ben de sandım ki 'bırak, bırak, bırak...' diyorlar. Bıraktım da geldim..." (Boratav, 1969, s. 332).	-
"... Şimdi öyle yaşayıp durur. Dün buradan geçti, cümleye selam etti..." (Boratav, 1969, s. 37).	-

2.2. Genişletmelere İlişkin Bulgular

Sözcüklerin güncel karşılıklarıyla değiştirilmesi

Kaynak masallardaki pek çok sözcük, hedef masallarda güncel yaşamda daha çok tercih edilen sözcüklerle veya Türkçe karşılıklarıyla yer almaktadır. Tablo 6'da bu değişikliklere örnekler verilmiştir.

Tablo 6. Sözcüklerin değiştirilmesiyle ilgili örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
"... 'Korkumdan' dermiş 'kırk kantar yağım eriyor.' 'Be,' demişler 'senin kendin yoksun beş dirhem, nerden oluyor da kırk kantar yağın eriyor?'..." (Boratav, 1969, s. 60).	"... 'Oysa göğü tutacağım diye benim kırk kilo yağım eridi.' 'Hah hah haaa... Demek kırk kilo yağın eridi?... Bre küçüğüm, senin gramın ne ki kırk kilo yağın erisin! Hah hah hah!'" (Binyazar, 2005, s. 12).
"... Bir kocakarı bir de onun kocası varmış..." (Boratav, 1969, s. 327).	"... Zamanın birinde bir yaşlı karı-koca varmış..." (Binyazar, 2005, s. 12).
"... Tam da o sırada padişah <i>tebdil-i kıyafet</i> oralardan geçiyormuş..." (Boratav, 1969, s. 329).	"... O ülkenin padişahı zaman zaman köylü kılığına girerek topraklarında dolaşır, halkın ne yapıp ettiğini yakından görmek istermiş..." (Binyazar, 2005, s. 17-18).
"... Hiç üzülmeysin, bu işin çaresi var. Babamızın lalasını çağıralım, ona derdimizi anlatalım..." (Boratav, 1969, s. 69).	"... Boşuna konuşup duruyoruz. Babama açamasak da danışmanına açarız derdimizi..." (Binyazar, 2005, s. 141).
"... Ertesi gün bir ebe hanım lohosadan	"... Er sabahta bir kadını doğurtup evine

dönüyormuş..." (Boratav, 1969, s. 255).	dönmekte olan bir ebe kadın..." (Binyazar, 2005, s. 75).
"... Çok fakirmiş..." (Boratav, 1969, s. 33).	"... Köyün en yoksuluymuş Yarım Hasan..." (Binyazar, 2005, s. 40).

Açıklama yapılması

Kaynak masalarda anlamı çocuk okurlar için yeterince açık olmayan ifadeler açıklanarak yeniden yazılmıştır. Açıklama örneklerine Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7. Açıklama örnekleri

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
"... Neden yapıyorsun böyle?..." (Boratav, 1969, s. 11).	"... Niye böyle sırtüstü yatıp bacaklarını yukarıya kaldırıyor, durmadan titriyorsun?..." (Binyazar, 2005, s. 12).
"... Koyun hemen eve dönmüş. Bahçede bir kuyu kazmış, içine odunları, çalıları yığmış, iyice yakmış; kuyunun ağzını çalı çırpıyla örtmüş, üstüne de kaba bir minder koymuş..." (Boratav, 1969, s. 42).	"... Koyun bir şey sezmesin diye hiç üstelemeden oradan ayrılmış. O gelinceye kadar bahçeye derin bir kuyu kazmış. Kuyunun dibini samanla doldurmuş, ağzını çalı çırpıyla kapatmış. Üstüne yeşil ot sererek evin önünü çayırığa çevirmiş. Onun üstüne de bol yünlü bir minder koymuş..." (Binyazar, 2005, s. 31).
"... nafakalarını böylece çıkarırlarmış..." (Boratav, 1969, s. 255).	"... Geçimleri bir ipliğin ucunda..." (Binyazar, 2005, s. 74).
"... Biraz hoş-beş ettikten sonra Yarım-Horoz gitmeye davranmış. Tilki: 'Seninle ben de gideyim. Oraları bir gezip göreyim' demiş..." (Boratav, 1969, s. 34).	"... Oradan buradan konuşmuşlar; tilki de onlarla birlikte gelmek istediğini bildirmiş..." (Binyazar, 2005, s. 42).
"... Bir gün yorulmuş, bir ağaca dayanmış yorgunluktan: 'of, of!' diye bağırması..." (Boratav, 1969, s. 251).	"... Gün sektirmeden sırtında odun taşıyan küçük bir çocuk yorulmaz mı? Yorgunluktan bitkin düştüğü bir gün, Keloğlan odunları sırtından indirmiş, bir ağacın dibinde otururken 'Oofffff!' demiş..." (Binyazar, 2005, s. 131).

Masal türüne özgü bilgi verilmesi

Çocuklara okuduklarının gerçek yaşamda mümkün olmayacağını sezdirilmesi için hedef masalara metnin masal olduğunun vurgulandığı bölümler eklenmiştir. Eklenen bölüm örnekleri Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Masal türüne özgü bilgi verilmesiyle ilgili örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
-	"... Masalarda vakit tez geçermiş..." (Binyazar, 2005, s. 54).

-	"... İşte, bu masal, üşengeç bir oğlanın öyküsü..." (Binyazar, 2005, s. 48).
-	"... 'Tencerenin de masalı mı olur?' demeyin. Her şeyin bir yüzü gerçek, bir yüzü masal..." (Binyazar, 2005, s. 74).
-	"... Hiç Keloğlan'ın varlığı olduğunu anlatan bir masalı okudunuz mu? Okumamışsınızdır. Varlığı olsa, kelin kafasında saç olurdu. Masalarda tam takır kafasıyla karşımıza çıkar Keloğlan. Allahtan, kafasının içi tamtakır değil de sürükleyip götürüyor yaşamı..." (Binyazar, 2005, s. 130).

Kişilerin özelliklerinin ayrıntılı tanıtılması

Yeniden yazılan masalların neredeyse tümünde kişiler tanıtılırken kaynak masallardaki bilgiler ayrıntılandırılmıştır. Bu konudaki örnekler Tablo 9'a işlenmiştir.

Tablo 9. Kişilerin ayrıntılı tanıtılmasıyla ilgili örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
"Göğsü kınalı serçe kuşu vardır, ufacık..." (Boratav, 1969, s. 60).	"... Ormanın tarlalara yakın yerinde bir serçecik varmış. Göğsü kınalanmış gibi kırmızı. Tüyleri renk renk, sipsivri gagalı, bir lokma bir serçecik..." (Binyazar, 2005, s. 9).
"... Bir köyde Yarım Horoz adında bir adam varmış. Çok fakirmiş." (Boratav, 1969, s. 33).	"... Köyün birinde Yarım Hasan adında biri varmış. Niye ona Yarım Hasan diyorlar kimsenin bildiği yokmuş. Yedi aylık doğmuş, ufarakmış, ondan mı; görünümü çelimsizmiş ondan mı; ortalarda bir 'Yarım Hasan' dır gidiyormuş. Köyün en yoksuluymuş Yarım Hasan..." (Binyazar, 2005, s. 40).
-	"... Yarım Hasan gönlü bol adam." (Binyazar, 2005, s. 9).
-	"... Danışman, az sözlü, iş yapan, erdemli bir kişiymiş..." (Binyazar, 2005, s. 142).

Çocuklara yaşam bilgisi verilmesi

Hedef metinler yazılırken çocuklara toplum hayatı ve tabiat hakkında bilgiler verilen bölümlerin eklendiği bulgulanmıştır. Sözü edilen bölümlerin örnekleri Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Çocuklara yaşam bilgisi verilmesiyle ilgili örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
-	"... Acıktı mı ağaç deliklerinde artık iyice kuruyup kalmış kurtçukları toplar, karnını öyle doyurmuş. Gülburnu, çitlembik, ketentohumu en iyi yiyecekleri... Suyu nereden mi içermiş? Hani, yağmur yağınca yemyeşil, dipdiri yaprakların üzerinde oynar gibi damlacıklar olur; çeşmesi oymuş serçeciğin..." (Binyazar, 2005, s. 10).
-	"... Hırsızın işi gece başlar..." (Binyazar, 2005, s. 21).
-	"... Paranın yüzü sıcaktır, derler; alması kolaydır da geri vermesi zordur!.." (Binyazar, 2005, s. 41).
-	"... Yabandomuzu, burnunu toprağa gömerek, gülsün mü, düşünsün mü bilemeden; dünyayı kendi kafa çemberinin çapıyla algılayan budalaların yaptığı gibi uzaklaşmış serçeciğin yanından..." (Binyazar, 2005, s. 13).
-	"... Yaşlılık yaratıklara olgunluk kazandırsa da..." (Binyazar, 2005, s. 12).
-	"... Eski Türkler arasında, 'Eringene bulut yük olur' diye bir atasözü vardır. Bir işi yapmakta isteksiz davrananlara Anadolu'da 'eringen' ya da 'üşengeç' derler..." (Binyazar, 2005, s. 48).
-	"... Gün dediğinin hükmü ne, dağda bayırda çalışanlar bilirler; bir de bakarsın gün batmış, akşam olmuş..." (Binyazar, 2005, s. 50).
-	"... 'O şimşek gibi koşan kurt da yorulur mu,' demeyin, o da can taşıyor, yorulur tabii!" (Binyazar, 2005, s. 41-42).
-	"... Ağaya ne gerek var? İşte tarla, işte öküzler... Sürün, ekin, biçin, ürününüzü sağlıklı yiye..." (Binyazar, 2005, s. 47).

	“Şunu unutma Kel Ağa, bir şeyi elde etmekten çok elde tutmak önemlidir. Ananın sözünü dinleyip elinde tutmayı beceremedin. Aldandın. Şimdi beni dinle! Mutsuzluğa kapılmak yok...” (Binyazar, 2005, s. 136).
--	--

Çocuklara edebî zevk kazandırılması

Kaynak metinlerdeki betimlemeler, hedef metinlerde daha ayrıntılı ve geniş biçimde yer almaktadır. İlgili örnekler Tablo 11’ yer almaktadır.

Tablo 11. Çocuklara edebî zevk kazandırma amacıyla yapılan genişletme örnekleri

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
“... Koyun her gün otlamaya gidermiş. Bütün gün otlar, otlar, memelerini sütle doldururmuş...” (Boratav, 1969, s. 41).	“... Daha bahar soğukları sürdüğünden annesi otlamaya giderken kuzucukları evde bırakıyormuş. Koyun, otu bol tarlalara gidiyor, memelerini sütle dolduruyormuş. Akşam olup eve dönünce, kuzular memeye saldırıp bin bir çiçeğin kokusu sinmiş sütle karınlarını doyuruyorlarmış. Karanlık bastırınca yerlerine uzanıyor, sabaha kadar mışıl mışıl uyuyorlarmış...” (Binyazar, 2005, s. 25).
“... Bir gün kadın gene ipliğini eğirmiş, kızına vermiş. Kız pazarda ipliği satmış; bunun parasıyla ekmek alacağı yerde, küçücük bir tencere satılıyormuş, o tencere pek hoşuna gitmiş, parayı vermiş, onu almış...” (Boratav, 1969, s. 225).	“... Kız erkenden uyanmış. Binlerce kuşun çılginca ötüştüğü ışıklı bir sabah... Elini yüzünü yıkamış, sabaha kadar ip büken anası yorgunluktan derin uykularda, ip keleplerini koluna geçirmiş, pazarın yolunu tutmuş. Anası ipliği öyle ince eğiriyormuş ki daha pazarın girişinde onlara alıcı buluyormuş kız. O gün de karşısına malın iyisinden anlayan biri çıkmış, iplikleri anında satıvermiş. Fırına gidip ekmek alacakken, bir satıcının elinde, gözüne, o küçücük, iyiliksever, yürekli, güzelden anlar, ayaksız yürüyen tencerecik ilişmiş. Olur mu, olmaz mı diye düşünmeden ekmek almaktan vazgeçip o küçük tencereyi satın almış...” (Binyazar, 2005, s. 74-75).

Rastlantısal olayların neden-sonuç ilişkisi içinde sunulması

Kaynak masalların olay örgüsü genellikle rastlantılar üzerine kuruludur. Yeniden yazılan masallar da bu rastlantılar neden-sonuç ilişkisi içinde sunulmaya çalışılmıştır. Durumla ilgili örnekler Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Neden-sonuç ilişkisinin kurulmasıyla ilgili örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
"... Padişah sormuş buna: 'Nohut, çoban mı, alim mi, deveci mi olmak istersin?' 'Ben deveci olacağım.' demiş Nohut-oğlan..." (Boratav, 1969, s. 330).	"... Bir gün oğlana, 'Hangi işte çalışmak istersin Nohut Oğlan?'" diye sormuş. 'Ben mi? Hııı... Bir düşünüyüm... Deveci olmak isterim.' demiş... Padişah, 'Acaba niye deveci olmak ister bu oğlan?' diye düşünmemiş değil, 'Ama o ki öyle istiyor; deveci olsun' demiş..." (Binyazar, 2005, s. 20).
"... Çok fakirmiş. Bunun bir ağada üç altın alacağı varmış. O ağa o köyde değilmiş, uzak bir yerde, bir çiftlikte oturmuş..." (Boratav, 1969, s. 33).	"... Köyün en yoksuluymuş Yarım Hasan. Günlerden bir gün eline üç altın geçmiş. Köyün ağası bunu duymuş, 'Yarım Hasan, o üç altını bana ödünç ver' demiş. Yarım Hasan gönlü bol adam; 'Herhalde darda kaldı da ondan ödünç istiyor ağa' diye düşünmüş. Bir de bir ağaya ödünç para vermenin övücü var köylük yerde; verivermiş elindeki üç altını..." (Binyazar, 2005, s. 41).

Toplumsal cinsiyet rollerinin tanıtılması

Yeniden yazılan masallar, toplumsal cinsiyet rollerinin tanıtılmasında kaynak masallardan farklılık göstermektedir. Özellikle annelik rolü üzerinde daha fazla durulmuş, metinler genişletilmiş, yeni iletiler eklenmiştir. Metinler üzerinde yapılan değişiklikler Tablo 13, 14 ve 15'te örneklendirilmiştir.

Anneler fedakâr, şefkatli ve koruyucudur

Tablo 13. Anne olma rolüne ilişkin örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
"... Zavallı kocakarı deli olur. O gün de hamur yoğurmuş, beklermiş hamur kabarsın da ekmek yapsın. Çocukların hepsi hamur teknesine saldırmışlar, hamuru yiyip bitirmişler. Kocakarı: 'Ne yapacağım ben bunlarla?' diye düşünürken kocası çiftten eve gelmiş..." (Boratav, 1969, s. 327).	"... Ekmek yapmış, pişmeden kapışmışlar... Çorba pişirmiş, soğumadan içmişler... Kadın dipte köşede ne varsa bulup çıkarmış, çocuk nohutların karnını doyurmuş. Karınları doyan nohut çocuklar mışıl mışıl uyumuşlar..." (Binyazar, 2005, s. 15).
-	"...Anne her gün evden çıkmadan: 'Yavrularım, kuzunun düşmanı çoktur, kim çalarsa çalsın sakın kapıyı açmayın!..." (Binyazar, 2005, s. 25).

"... Neyse, köylü delikanlılar onun odununu da kesip eşeğe yüklemişler..." (Boratav, 1969, s. 186).	"... Arkadaşları, anası üzülmeyin diye aralarında imece yapıp Üşengeç için de odun toplamışlar, eşeğe yüklemişler..." (Binyazar, 2005, s. 50).
"... Allahın emri üzre, Boz-Yılanın kavli üzre, beni kulübeme götürsünler..." (Boratav, 1969, s. 188).	"... Daha 'Şahmeran!' demeden boz yılan dikilmiş karşısına. 'Dile dilediğini...' 'Anamı özledim, beni anama ulaştır!...' (Binyazar, 2005, s. 53).
-	"... Anası da biliyor durumu, ama ne yapsın!..." (Binyazar, 2005, s. 49).
"... Her gün oğlan ormana oduna gidermiş. Sırtında odun taşımış..." (Boratav, 1969, s. 251).	"... Yoksul ana yün örür, Keloğlan odun keser, onları satıp kıt kanaat geçinirlermiş..." (Binyazar, 2005, s. 130).
-	"... 'Sana acımayacağım, Kel akılsız! Kendin yaptın kendin buldun!' demiş anası, yine de ıslak bez getirip elinin, yüzünün kanını silmiş..." (Binyazar, 2005, s. 136).

Ev içi işler kadın tarafından, ev dışı işler erkek tarafından yapılır

Tablo 14. Kadın ve erkeğin ev işi dağılımına ilişkin örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
-	"... Ertesi gün baba çift sürmeye gitmiş, ana da ev işlerine koyulmuş. İnekleri, koyunları sağmış, ahırını temizlemiş, sütü kaynatıp yoğurt çalmış..." (Binyazar, 2005, s. 16).
-	"... Kadın evde çalışırken kocası tarlada çift sürüyormuş..." (Binyazar, 2005, s. 14).

Çocuğun aile içindeki konumunun vurgulanması

Tablo 15. Çocuğun aile içindeki konumuna ilişkin örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
-	"... Ah bir kalbur dolusu çocuğumuz olsaydı da biz de yalnızlıktan kurtulsaydık..." (Binyazar, 2005, s. 14).
-	"... Çocuğun biri, ikisi, üçü, dördü iyi de..." (Binyazar, 2005, s. 15).
-	"... İçlerinden, 'Nohut, mohut, gene de çocuk işte' diye geçirip sevinmişler bile."

	(Binyazar, 2005, s. 16). “... Gıldır, gıldır (yuvarlacık) nohudum, ana kurban sana, hadi şu ekmeği al da babana götür, oğlunun aş getirdiğini görüp sevinsin baban” demiş...” (Binyazar, 2005, s. 17).
	“... Çalışmaktan kan ter içinde kalan babası Nohut Oğlan’ın getirdiklerini iştahla yemiş... İçinden de ‘Bir insanın oğlunun olması ne iyi şey’ diye düşünmüş...” (Binyazar, 2005, s. 17).

Anne ve babaların çocukları üzerinde çeşitli yaptırımları olabileceğinin vurgulanması

İncelenen masalların genelinde anne ve babalar çocuklar üzerinde söz hakkına sahiptir ve otoriteleri sarsıldığında çocuklarını cezalandırma eğilimi göstermektedir. Bu durum değiştirilmiş masalarda daha fazladır. İlgili örnekler Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo 16. Anne babaların çocuk üzerindeki yaptırımlarına ilişkin örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
-	“... Kalk ulan yerinden! Tepemi attırma beni, eşek sudan gelinceye kadar döverim şimdi seni!...” (Binyazar, 2005, s. 49).
“... Anası kızmış, kızına bir temiz dayak atmış...” (Boratav, 1969, s. 255).	“... A kızım, akılsız kızım! Boyun devrilsin! Boyu uzayıp aklı kısa kalan kızım... Biliyorum başıma gelecekle, bir gün koca diye de bir odunu bulup dikileceksin başıma! Evde aş yok, ekmek yok, ben ne yaparım şimdi bu kuru tencereyle?...” Bağırarak kalsa neyse, kızına temiz bir dayak atmış. Dayakla kalsa iyi, tencereyi tuttuğu gibi sokağa fırlatmış. O öfkeyle, yatağa girip başına yorganı çekmiş. Kız yaptığına bin pişman, sabaha kadar ağlamış. Ama olmuş bir kere...” (Binyazar, 2005, s. 75).

Evliliğin toplumsal yaşam içindeki konumunun vurgulanması

Tablo 17. Evliliğin toplumsal yaşam içindeki konumuna ilişkin örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
-	“... Utanıyorum söylemeye ama ağzımdan çıktı bir kez, söyleyeceğim; bir de beni

	evlendir..." (Binyazar, 2005, s. 22).
-	"... Erkeğini yaratan Allah dışını de yaratmıştır; ararsan bulursun. Sen düğün hazırlıklarına başla, ötesi kolay..." (Binyazar, 2005, s. 23).
-	"... Haklısınız çocuklarım; kız dediğin, çağı geldiğinde evini, ocağını kurmalı..." (Binyazar, 2005, s. 142).

İyi insan olmanın kazançlarının; kötü insan olmanın zararlarının vurgulanması

Yeniden yazılan metinlerde kaynak metinlerde yer almayan bazı öğretiler mevcuttur. Bunlar genellikle iyi ve dürüst davranışların sonuçlarının insana kazanç sağlaması, haksızlıkların ve kötü davranışlarınsa insanı zarara uğratması üzerinedir. Öğreti örnekleri Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18. İyi veya kötü insan olmanın sonuçlarına ilişkin örnekler

Kaynak metin	Değiştirilmiş metin
-	"... Konağı kurtarayım diye oraya koşup giden ağa da ateşler içinde kalmış..." (Binyazar, 2005, s. 46- 47).
-	"... Ağanın yandığını gören köylüler, Yarım Hasan’ın yanına yaklaşıp ‘Allah senden razı olsun, bizi bir beladan kurtardın!’ demişler, ‘gel gitme, bundan böyle ağamız sen ol...' (Binyazar, 2005, s. 47).
-	"... Vallahi seni çok sevdim, senden korkusuz adam görmedim şu yeryüzünde... Fısıltımı duyan kaçacak delik ararken, beni görünce sen gözünü kırpmadın! Bak, sana söyleyeyim; kimseyi dinlemez sokarım da yiğit karşısında dururum. Atalarımız, ‘İsıramayacağın eli öp’ demişler. Yiğitmişsin be Üşengeç! Hadi, dile benden ne dilersen?..' (Binyazar, 2005, s. 51).
-	"... Bak, Keloğlan, durmadan çalışıyorsun, işini iyi biliyorsun. Bu yüzden seni çok sevdim de ondan verdim bu kutuyu sana..." (Binyazar, 2005, s. 131).

2.3. Anlamsal değişimler

Yazarlar tarafından üretilen masallar, bir yönüyle halk masallarının genel özelliklerini koruyup toplumcu bir bakış sunarken diğer yanıyla yazarın bireysel

katkılarını taşır (Petrova, 2017, s. 2). İncelenen hedef metinler üzerinde yapılan değişiklikler, metinlerdeki iletilerin farklılık göstermesinin yolunu açmıştır.

2.3.1. Yeni iletiler eklenmesi

Metinler üzerinde en fazla yapılan değiştirim işlemi genişletme olduğundan, metinlerdeki iletilerin artmış olması beklenen bir durumdur. Genişletmeler sonucunda metinlerden çıkarılabilecek yeni iletiler Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19. Metinlerden çıkarılabilecek yeni iletiler

NO	<ul style="list-style-type: none"> - Anneler şefkatlidir. - Kadınlar ev işlerinden sorumludur, erkekler ise güce dayalı işlerden sorumludur. - Toplumsal düzenin korunması için evlilik önemlidir. - Evlilik için her insan kendine uygun bir eş bulabilir. - Güçlü insanlar gözden düşmemek için hastalık belirtisi olabilecek davranışlar sergilemezler. - Parası olan insan çalışmayabilir.
KAK	<ul style="list-style-type: none"> - Anneler çocuklarını korur.
BSV	<ul style="list-style-type: none"> - Ormanda uyum içinde yaşamak hayvanları mutlu eder. - Yaş almak kişiye olgunluk kazandırır.
YH	<ul style="list-style-type: none"> - Zengin birine borç vermek kır yaşamında övünç duyulacak bir davranıştır. - İyi insanlar kazanır. - Kötü insanlar kaybeder. - Ağalık sistemi kötüdür. - İnsan hakkından fazlasını istememelidir.
ÜO	<ul style="list-style-type: none"> - Anneler özlenir. - Korkusuz insanlar ödüllendirilir.

2.3.2. Var olan iletilerin çıkarılması

Sadeleştirilen masallardan büyük söz birimleri çıkarılmamıştır. Bu nedenle metinlerde var olan iletilerden çok azı yeniden yazılanlarda ulaşılacak iletiler arasında yer almamaktadır. Hedef masallarda bulunmayan iletiler Tablo 20'de gösterilmiştir:

Tablo 20. Hedef masallarda bulunmayan iletiler

YH	<ul style="list-style-type: none"> - Bazı durumlarda hırsızlık yapılabilir.
NO	<ul style="list-style-type: none"> - Maddi ve manevi zarara uğrandığında aile üyeleri öldürülebilir.

2.4. Anlatı unsurlarındaki değişiklikler

Bir anlatı türü olarak masalın kendine özgü özellikleri vardır. Masaldaki olayların yaşandığı zamanın belli olmaması ve bu belirsizliğin genellikle metnin başlangıcında

vurgulanması, insanların ve hayvanların yanında doğüstü varlıkların da masal kişisi olabilmesi, birbirini tekrarlayan olay örgüsü, belirsiz geçmiş zaman kullanımı ve anlatıcının okurla konuşabilmesi bu özellikler arasında gösterilebilir. Bu başlık altında yeniden yazılan masallar üzerinde yapılan değişiklikler tür özellikleri açısından değerlendirilmiştir.

2.4.1. Metne kişiler ekleme veya metindeki kişileri değiştirme

Kaynak masallardan üçünde yapılan genişletmeler metinlerin olay örgüsünü de etkilemiş, yeni kişilerin masallara dâhil olmasının yolunu açmıştır. Tablo 21'de adı bulunan üç masalda ise kişilerinin özellikleri değişmemekle birlikte adları değiştirilmiştir.

Tablo 21. Masallardaki kişilerle ilgili değişiklik örnekleri

Masalın adı	Eklene kişi/kişiler
YH	Yaşlı köylü
BSV	Yaban domuzu
NO	Ahırcıbaşı Çoban Nohut Kız
Masalın adı	Değiştirilen kişi/kişiler
YH	Yarım Horoz- Yarım Hasan Canavar-kurt
KAK	Ayşe-Kınalı Fatma-Pamuk
ÜO	Boz Yılan-Şahmeran

2.4.4. Metnin olay örgüsünü değiştirme

Masallar üzerinde yapılan değişiklikler olay örgülerinin de değişmesine sebep olmuştur. İncelenen masallardan Nohut Oğlan, Yarım-Hasan, Dev Baba'nın olay örgüsü değiştirilmiştir. Aşağıdaki tabloda Nohut Oğlan masalının olay örgüsü ile ilgili karşılaştırmalar gösterilmiştir:

Tablo 22. Olay örgüsünde değişiklik yapılmış bir masal örneği

1- Çocuğu olmayan yaşlı kadın nohut ayıklarken ayıkladığı nohut sayısınca çocuğu olmasını diler.	1- Çocuğu olmayan yaşlı kadın nohut ayıklarken ayıkladığı nohut sayısınca çocuğu olmasını diler.
2- Nohutlar çocuğa dönüşüp evdeki yemekleri yerler. Kadın bu durumdan rahatsız olur.	2- Nohutlar çocuğa dönüşüp evdeki yemekleri yerler. Kadın bu durumdan rahatsız olur.
3- Karı-koca çocuklardan kurtulma planı yaparlar. Kadın çocukları kızgın suda öldürür.	3- Karı-koca çocuklardan kurtulma planı yaparlar. Adam çocukları tarladaki toprağa atar, çocuklar nohuta dönüşür.
4- Nohut çocuklardan en açkgöz olanı kaçarak kurtulur.	4- Nohut çocuklardan biri kalburun deliğine sıkışır.
5- Anne çocuğu öldürmeyeceğine söz verince barışırlar.	5- Anne ve baba, kısmet böyleymiş, diyerek çocuğu kabullenir.

6- Nohut oğlan babasına yemek götürmek için eşeğe binerek tarlaya doğru yola çıkar.	6- Nohut oğlan babasına yemek götürmek için eşeğe binerek tarlaya doğru yola çıkar.
7- Nohut oğlanın karşına bir pekmezci çıkar. Çocuğu fark etmeyen pekmezci semere bağılı pilavı yemeye başlar.	7- Nohut oğlanın karşına bir pekmezci çıkar. Çocuğu fark etmeyen pekmezci semere bağılı ekmeği pekmeze birlikte yemeye başlar.
8- Nohut oğlanın kendisini uyarması üzerine korkudan ölür.	8- Nohut oğlanın kendisini uyarması üzerine kendisini cin çarptı sanıp olduğu yere yığılır.
9- Nohut oğlan tarlaya ulaşır ve öküzle tarlayı sürmeye başlar.	9- Nohut oğlan tarlaya ulaşır, babası dinlenirken öküzle tarlayı sürer. Bu sırada nohut kardeşleriyle şakalaşır.
10- Oradan geçen padişah oğlanı babasından satın alır.	10- Oradan geçen padişah oğlanı babasından satın alır.
11- Nohut oğlan padişahın cebini delerek düşen paraları babasının almasını sağlar.	11- Padişahın bir kese altın alan çiftçi işini bırakıp evine gider.
12- Padişah oğlana çoban, âlim veya deveci olabileceğini söyler, oğlan deveci olmak ister.	12- Padişah oğlana ne iş yapacağını sorar, oğlan deveci olmak ister. Padişah neden deveci olmak istediğini anlamaz fakat develeri verir.
13- Nohut oğlan develeri otlatırken bir deve tarafından yenir.	13- Nohut oğlan develeri otlatırken bir deve tarafından yenir.
14- Padişah tüm develeri kesse de oğlanı bulamaz.	14- Padişah adamlarına oğlanı bulamazlarsa kellelerinden olacaklarını söyler. Ahırcıbaşının çabalarına rağmen oğlanı bulamazlar.
15- Nohut oğlan develerden birinin ciğerinde fakir bir kadına verilir.	15- Nohut oğlan develerden birinin ciğerinde fakir bir kadına verilir.
16- Kadının yolda tuvaleti gelir; Nohut oğlan onu kıyafetini düzeltmesi için uyarınca korkup kaçar.	16- Kadın ciğeri yıkarken oğlan içinden çıkıp gider.
17- Nohut oğlan, yoldan geçen iki hırsızın konuşmalarına kulak misafiri olur. Ben de size yardım edebilirim, der ve onlara katılır.	17- Nohut oğlanı, yoldan geçen iki hırsız fark eder ve hırsızlık yapması için yanlarına alırlar.
18- Gece olunca hep birlikte bir mandıraya girip iki kuzu çalarlar.	18- Gece olunca hep birlikte bir ağıla girerler. Nohut oğlan yüksek sesle konuşarak çobanın hırsızları yakalamasının yolunu açar.
19- Kuzuları yiyecekken Nohut oğlan su getirmeye gider ve çiftçi tarafından yakalanmış gibi bağırır.	19- Çoban oğlana, benden ne dilersin, diye sorar. Oğlan onun çocuğu olmak istediğini ve evlenmek istediğini söyler.

20- Hırsızlar kaçar, yemekler oğlana kalır.	20- Çoban, ona uygun bir gelin bulamayacağını söyler.
-	21- Nohut oğlan çobandan düğün hazırlığı yapmasını ister.
	22- Nohut oğlan yanında kendisi gibi küçük bir gelinle düğünde bulunur; fakat onları çobandan başka gören olmaz.

Tartışma ve sonuç

Masallar, özellikle çocuklar için anlatılmış veya yazılmış değildir. Bu yüzden masalların öğretici olmak, bilgi vermek, rastlantısal olmayan mantıklı bir olay örgüsüne sahip olmak gibi kaygılarla anlatıldığını düşünmek mümkün değildir. Nitelikli çocuk edebiyatı ürünlerinin ise aksine, abartılmış rastlantısallıktan uzak, neden-sonuç ilişkileri üzerine kurulu, mantıklı bir olay örgüsüne sahip olması gerekir. Çünkü kitapların, çocuklara yaşamlarında karşılaşılabilecekleri olayları ve bu olaylar arasındaki bağlantıları, yani neden-sonuç ilişkilerini anlayabilmelerinin yolunu açması beklenir (Sever, 2012, s. 198). İncelenen masallardan çocuk okurlar için yeniden yazılmış olanlarda genel olarak bu beklentilerin karşılanmaya çalışıldığı görülmüştür. Yeniden yazılan masallar üzerinde yapılan genişletmelerde çoğunlukla metindeki olaylar bir sebebe bağlanmış, metinlere eklenen betimlemelerle çocuk okurların edebî zevk kazanmalarına olanak tanınmıştır.

Masalların şiddet de dâhil olmak üzere hemen her durumu konu edinmesi doğaldır (Neydim, 2020, s. 27). Baş'ın (2012, s. 129) Türk masallarındaki söz varlığı üzerine yaptığı çalışmanın sonucuna göre masallarda şiddet içeren sözcükler kullanım açısından üst sıralarda yer almaktadır. Saltık (2016, s. 361) da derlenmiş masalları incelediği araştırmasında masallarda şiddetin bir sorun çözme yolu olarak gösterildiğini ifade etmektedir. Çalışmaların sonuçlarına benzer şekilde Boratav'ın (1969) derlediği masallarda sıklıkla şiddet içeren sözcüklerin kullanıldığı saptanmıştır. Binyazar (2005), masalları yeniden yazarken şiddet içeren sözcükleri kısmen; argo sözcükleri ise tamamen değiştirmiştir. Metinler üzerinde yapılan değiştirmelerin bu açıdan çocuk okurlara uygun okuma materyalleri üretmek amacını karşıladığı söylenebilir.

Kaynak masallarda kahramanların fiziksel ve kişisel özellikleri üzerinde pek fazla durulmamıştır. Çocuklar, okudukları kitaplardaki kişilerle özdeşim kurdukları ve onları zihinlerinde canlandırdıkları için fiziksel ve kişisel özellikler iyi geliştirilmiş olmalıdır (Sever, 2012). Masallar üzerinde yapılan genişletmelerin bir bölümünün bu amacı karşıladığı, çalışmada ulaşılan sonuçlardan biridir.

Masallar, anlatıldıkları toplumların gelenek, göreneklerini, inançlarını, sosyal ve kültürel yapılarını gösteren iletilere sahiptir (Helimoğlu-Yavuz, 2009, s. 35). Hem kaynak masallardaki hem de yeniden yazılan masallardaki ileteler okurları, masalların çocukları eğitmede bir araç olarak görüldüğü sonucuna ulaştırmaktadır. Bu sonuç yeniden yazılmış masallarda daha fazla hissedilmektedir. Kaynak metinlere yapılan ve genişletme başlığı altında gösterilen eklemelerin büyük bir bölümü çocuğa toplumun bir parçası olduğunu vurgulamaya, toplum içinde hoş görülen davranışları tanıtmaya, toplumsal cinsiyet rollerini aktarmaya yöneliktir. Cinsiyet rollerinin metinlerle benimsetilmesi, dinî ve mitolojik metinlerle birlikte masalların ortaya çıkış amaçları arasında gösterilir (Neydim, 2020). Bu sebeple hem kaynak hem de değiştirilmiş masallarda toplumsal cinsiyet rollerinin aktarılması şartı bir sonuç değildir.

Sembolik olarak masallar, çocukların kaygularının ve bilinç dışı dürtülerinin en açık ve belirgin temsilidir. Bu sebeple çocukları ebeveynleri ile olan çatışmalarına çözüm bulmak için hayal güçlerini keşfetme konusunda teşvik edebilirler (Zipes, 2002, s.185). Değiştirilmiş metinlere yapılan eklemelerin büyük bölümünün kadınların annelik rolünü öne çıkarıcı özellikler kazandırma konusunda yapılmış olması çalışmada ortaya çıkan dikkat çekici bir sonuç olmuştur. Bunun yanı sıra değiştirilmiş masalların bir bölümünün sonu kaynak masallardan farklı olarak evlilikle bitmekte, evlilik bir tür mutlu son olarak gösterilmektedir. İyilerin ödüllendirilmesi, kötülerin cezalandırılması masalların tür özellikleri arasında gösterilse de incelenen kaynak masalarda böyle bir duruma rastlanmamıştır. Yeniden yazılan masalların ise bu kaygıyla kaleme alındığı görülmüştür. Bu değişiklik de çocuk eğitimine yönelik bir tercih sayılabilir.

Yazılı metinlerin dilsel olarak sadeleştirilmesi, ana dili metnin dilinden farklı olan bir okurun metni anlamasını kolaylaştırabilir. Bununla birlikte metnin dilinin sadeleştirilmesi, okurların bilmediği birçok dilsel ögenin metinden çıkarılması ile sonuçlandığından, metinden elde edilecek dilsel kazanımları sınırlandırabilir (Yano, Long ve Ross, 1994, s. 189). Yapılan bir çalışma, öğrencilerin bir metni anlama, genel bir fikir edinme veya önemli bir bilgiye ulaşma amacıyla okudukları metinlerin basitleştirilmesine gerek olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, kimi metinlerin sadeleştirilmesi, anlamayı ve hatırlamayı olumsuz etkileyebilir. Sadeleştirilmiş bir metni dil odaklı bir amaçla okuyan bir okurun anlayabileceği kelime sayısı artabilir. Fakat okurun anladığı kelime sayısının fazla olması, onun kelimeler arasında uygun kavramsal bağlantıları kurabileceği anlamına gelmemektedir (Young, 1999, s. 361). Okurların sadeleştirilmiş metinlerde karşılaştıkları ve anlamını bilmedikleri kelimelerle başa çıkabilmeleri için çeşitli beceriler geliştirmeleri gerekir. Okur anlamını bilmediği bir kelimeyle karşılaştığında, bu kelimenin taşıdığı bilgiye belli bir amaç için ihtiyaç duymuyorsa kelimenin anlamını öğrenme ihtiyacı da duymayabilir. Kelimenin anlamını bilme ihtiyacı duyuyorsa anlamı tahmin etmek için bağlamdan yararlanmaya çalışabilir fakat bağlamdan bir sonuç elde edemeyebilir. Böyle bir durumda okur, sözlüğe başvurabilir. Bununla birlikte, kelimenin anlamına, eğitiminin de desteğiyle, bağlamdan yola çıkarak ulaşabilir (Honeyfield, 1977, s. 437). Masalların yeniden yazımında çocukların anlayamayacağı eski sözcükler yerine günlük hayatta daha çok kullanılan karşılıkları tercih edilmiş, bir tür dil içi çeviri yapılmıştır. Bu, çocukların metni anlamalarını kolaylaştırabilir. Kimi yerlerde ise çocukları sözlük kullanımına teşvik edecek *muştucu, ilenmek, imece, kelep* gibi günlük dilde rastlanması zor öz Türkçe sözcükler eklenmiştir.

Metinlerin sadeleştirilmesine yönelik görüşler, sadeleştirilmiş metinlerin daha az karmaşık söz ve söz dizimi yapıları içermesine ve böylece daha anlaşılır ifadelerin ortaya çıkmasına yöneliktir. Bu görüşler doğrultusunda sadeleştirilmiş metinler, daha sık kullanılan kelimeleri ve daha basit yapıdaki cümleleri içermektedir. Bu görüşlere itiraz edenler, metinlerden karmaşık dilsel özelliklerin ve bağlama unsurlarının çıkarılmasının metnin tutarlılığına zarar vereceğini savunmaktadırlar. Sadeleştirmede sezgisel yaklaşımlara ilişkin süreçler, kişilere göre önemli ölçüde farklılık gösterebilir. Bu sebeple sezgisel yaklaşımın esas alındığı bir sadeleştirme sürecinde dikkatli bir değerlendirme yapılmalı ve sadeleştirmenin olumlu ve olumsuz etkilerinin farkında olunmalıdır (Crossley, Allen ve McNamara, 2012, s. 92-106). Kaynak metinlerde yer alan uygunsuz sözcükler metinlerden çıkarılmasına rağmen iki masalda -kaynağında yer almamasına karşın- çocuklar için uygun olmayan sözcükler olduğu saptanmıştır. Bu durum, metinlerin yeniden yazımında belli bir yönteme bağlı kalınmadan sezgisel değişikliklerin de yapıldığı sonucuna ulaşılmasının yolunu açmıştır.

Metinlerde konu değişikliğine gidilmemiştir. Bununla birlikte olay örgüsüne yapılan eklemeler metinlerin iletilerine etki etmiştir. Metinler üzerinde bilerek yapılan biçim değişikliklerinden dolayı ortaya çıkan anlam farklılıkları *rastlantısal*dır (Aktulum, 2000, s. 142). Geleneksel anlamda sadeleştirme; dönüştürme, başka kelimelerle ifade etme gibi tekniklerle söz diziminin ve söz varlığının sınırlandırılmasını içermektedir. Bu teknikler metnin bilgi yoğunluğunun azalmasına sebep olmaktadır. Kısıtlı söz dizimleri, belli bir bilgi yükünün iletebilmesi için yetersiz olabilir. Bununla birlikte söz dizimine ve söz varlığına odaklanan okur, iletişimsel yapıyı fark edemeyebilir. Okurun iletişimsel yapıya, dolayısıyla dilden çok içeriğe daha çok odaklanması, söz dizimi ve söz varlığı konusunda daha sezgisel yaklaşım benimseyebilmesi için sadeleştirmede değişikliklere gidilebilir. Bağlam yardımıyla bilinmeyen anlamlara ulaşma, gerçekçi okuma amaçları belirleyerek metne bu seçicilikle dikkat gösterme, iletişimsel yapıyı tanıyabilme gibi becerilerin geliştirilmesi, okurun sadeleştirilmemiş metinlerle daha erken başa çıkabilmesini kolaylaştıracaktır (Honeyfield, 1977, s. 439-440). Sadeleştirme işlemi, metnin özgün dokusuna zarar verebilir ve anlamayı olumsuz etkileyebilir. Bu olumsuzlukların ortaya çıkması, metinden cümlelerin veya kelimelerin çıkarılmasından veya okur düzeyinin üzerinde olduğu düşünülen, farklı anlamlarda kullanılan kelimelerin değiştirilmesinden kaynaklanabilir (Bakan-Aktaş ve Ay, 2021, s. 100). İncelenen masallar üzerinde yapılan genişletme ve sadeleştirmeler okurların ulaşabilecekleri bazı iletilerin kaybolmasının veya yeni iletilerin ortaya çıkmasının yolunu açmıştır.

Bir anlatı türü olarak da değerlendirilen masalarda zaman belirsizliği, mekânlar ve anlatıcı korunmuştur. Bununla birlikte yeniden yazılan masallardan bazılarında kişiler eklenmiş veya var olan kişilerin adları değiştirilmiştir. Ad değişikliklerinin insanlara hayvan, hayvanlara ise insan adı verilmesinin çocuklara karmaşık gelebilme ihtimalinden kaynaklandığı düşünülebilir. Yeniden yazılan metinlerden birinde “masal dünyasında yırtıcı hayvan” olarak kullanılan (TDK, 2005, s. 347) *canavar* sözcüğü *kurt* olarak değiştirilmiştir. Bu değişikliğin sebebi, çocuk okurlar için tanıdık olan kurt imgesini kullanarak onların masala olan ilgisini artırmak olabilir. Metinler üzerinde yapılan değişiklikler masalların tür özelliklerini etkilememiştir.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1978). *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 442, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aktulum, K. (2000) *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aktulum, K. (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Arıcı, A. F. (2004). Tür Özellikleri ve Tarihlerine Göre Türk ve Dünya Masalları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 26, 159-169.
- Ayverdi, İ. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bakan-Aktaş, H. ve Ay, S. (2021). Yabancı Dil Öğretiminde Geleneksel Metin Sadeleştirme Yaklaşımına Karşı Metindilbilimsel Sadeleştirme Önerisi: Bağlılık ve Bağdaşıklık Kavramları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 94 – 102.
- Baş, B. (2012). Türk Masallarının Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme. *Milli Folklor*, 24(93), 125-134.
- Berk, Ö. (2012). Diliçi Çeviriler: Mai ve Siyah. *Dilbilim* (14), 139-149.
- Bettelheim, B. (2020). *Masallar Ne Anlatır*. İstanbul: Sfenks Kitap.
- Binyazar, A. (2005). *On Beş Türk Masalı*. İstanbul: Can Yayınları.

- Boratav, P. N. (1969). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1999). *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2021). *Zaman Zaman İçinde*. İmge Kitabevi.
- Chandrasekar, R. - vd. (1996). Motivations and Methods for Text Simplification. 16. *International Conference on Computational Linguistics, 1996, Copenhagen, Denmark, 1041-1044*.
- Crossley, S. - vd. (2012). Text simplification and comprehensible input: A case for an intuitive approach, *Language Teaching Research, 16(1)*, 89-108.
- Dilidüzgün, S. (2018). *Çağdaş Çocuk Yazını*. İzmir: Tudem.
- Durmuş, M. (2013). Metin Değiştirimin Dilbilimsel Süreçleri Üzerine. *The Journal of Academic Social Science, 6(4)*, 391-408.
- Ewig, U. (1990). Masal, Masal Araştırması ve Masal Derlemesi Üzerine. (çev. Zeki C. Arda). *Millî Folklor, 6*, 2-10.
- Gökşen, E. N. (1985). *Örnekleriyle Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Remzi.
- Helimoğlu Yavuz, M. (2009). *Masallar ve Eğitsel İşlevleri*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Honeyfield, J. (1977). Simplification. *TESOL Quarterly, 11*, 431-441.
- Neydim, N. (2020). *Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Bilgiyolu Kültür.
- Ölçer-Özünel, E. (2011). Yazının İzinde Masal Haritalarını Okuma Denemesi: Masal Tarihine Yeniden Bakmak. *Milli Folklor, 23(91)*. 60-71.
- Petrova, N. V. (2017). Modifications of Original Texts of Fairy Tales. *Sciences Journal of Volgograd State University Linguistics. 16(3)*.
- Sakaoğlu, S. (2010). Türk Masal Tipleri Kataloğu Taslağı Üzerine. *Milli Folklor, 11(86)*, 43-49.
- Saltık, O. (2016). *Derlenmiş Masallar ile Kurgulanmış Masalların Çocuğa Göreliği*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Sarıyüce, H. L. (2012). *Türk Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Ansiklopedisi-1*. İstanbul: Nar Yayınları.
- Sever, S. (2012). *Çocuk ve Edebiyat*. İzmir: Tudem.
- TDK (2005). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezel, N. (1990). *Türk Masalları - I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yano, Y. - vd. (1994). The Effects of Simplified and Elaborated Texts on Foreign Language Reading Comprehension. *Language Learning, 44*, 189- 219.
- Yavuz, D. (2019). Çocuk Edebiyatı ve Kültürel Semboller. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(4)*, 175-184.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Young, D. J. (1999). Linguistic Simplification of SL Reading Material: Effective Instructional Practice? *The Modern Language Journal, 83(3)*, 350-366.
- Zipes, J. (2002). *Breaking the Magic Spell: Radical Theories of Folk and Fairy Tales*. Lexington, KY: University Press of Kentucky.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 501-524.
Geliş Tarihi-Received: 30.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI:

Âşık Ömer Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi

A Bibliography Essay on Âşık Ömer

Yıldıray ÇAVDAR*

Öz

Türk aşıklık geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan Âşık Ömer, XVII. yüzyılda yaşamış, şiirlerinin sayısı, muhtevası ve edebî zenginlikleri bakımından şöhrat kazanmıştır. Şiirlerinde çoğunlukla Âşık Ömer ve Ömer olmak üzere Adli, Vehbi, Derviş Nihani mahlaslarını da kullanmıştır. Ayrıca, şiirlerini bir divanda toplama kaygısı duymuş ilk saz şairi olmasıyla diğer saz şairlerine öncülük etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hakkında pek çok önemli araştırma yapılmış, 2010 yılında ise Yakup Karasoy ve Orhan Yavuz'un ortak çalışmalarıyla 1455 şiirini ihtiva eden tenkitli bir divanı yayımlanmıştır. Söz konusu divan, Âşık Ömer'in hayatı ve sanatına dair bugüne kadar yapılmış en kapsamlı ve en hacimli çalışmadır. Bu yayının ardından söz konusu divanda bulunmayan, cönklerde veya şiir mecmualarında kayıtlı başka şiirleri de akademik dergilerde yayımlanmış veya bildiri olarak sunulmuştur. Âşık Ömer'in şiirleri çoğunlukla cönklerde, cönklerle nispetle daha az olmak üzere şiir mecmualarında kayıtlıdır. Bu gerçekten hareketle olsa gerek, Âşık Ömer daha çok halk edebiyatı araştırmacılarının çalışmalarına konu olmuştur. Şiirlerinin büyük bir çoğunluğunu aruz vezniyle yazması, divan tertip etmesi, başvurduğu edebî sanatlar ve dili; Âşık Ömer'in bir divan şairi olduğunu düşündürmektedir. Bu çalışmada, Âşık Ömer hakkında yapılacak yeni yayınlar için kolaylık sağlamak amacıyla bugüne kadar yapılmış araştırmalar taranmış, ulaşılabilen veya haberdar olunan kaynaklar listelenerek bir bibliyografya hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşık edebiyatı, XVII. yüzyıl, saz şairleri, Âşık Ömer, Âşık Ömer Bibliyografyası.

Abstract

Âşık Ömer, one of the most important representatives of the Turkish minstrel tradition, lived in the 17th century and gained fame in terms of the number, content and literary richness of his poems. He also used the pseudonyms Adli, Vehbi, Derviş Nihani, mostly Âşık Ömer and Ömer, in his poems. In addition, he pioneered other saz poets by being the first saz poet who had the concern of collecting his poems in a divan. Since the first years of the Republic, many important studies have been made about him, and in 2010, a critical divan containing 1455 poems was published with the joint work of Yakup Karasoy and Orhan Yavuz. The divan in question is the most comprehensive and voluminous work ever made on the life and art of Âşık Ömer. After this publication, his other poems, which were not included in the aforementioned divan, but registered in conks or poetry journals, were published in academic journals or presented as papers. Âşık Ömer's poems are mostly recorded in conks, but less so in poetry journals. Based on this fact, Âşık Ömer has been the subject of the studies of folk

literature researchers. Writing the majority of his poems in aruz prosody, arranging a divan, the literary arts and language he applied; It suggests that Âşık Ömer is a divan poet. In this study, in order to facilitate new publications about Âşık Ömer, the researches that have been done so far have been scanned, a bibliography has been prepared by listing the sources that can be accessed or known.

Keywords: Minstrel literature, XVII. century, saz poets, Âşık Ömer, Bibliography of Âşık Ömer.

Giriş

Türk edebiyatı tarihinde XVII. yüzyıl, ozanlık geleneğinden âşıklık geleneğine geçişin yaşandığı ve saz şairlerinin divan edebiyatı etkisinde şiirler söylemeye başladığı bir dönemdir. Karacaoğlan, Ercişli Emrah, Kuloğlu, Kayıkçı Kul Mustafa, Gevherî, Kâtibî, Âşık Halil, Dedemoğlu, Benli Ali, Bursalı Halil, Berberoğlu, Kul Süleyman gibi birçok büyük âşık bu dönemde yetişmiştir. Bu dönemde, âşıklık geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri Âşık Ömer olmuştur. Âşık Ömer şiirlerinde çoğunlukla “Âşık Ömer” ve “Ömer” olmak üzere “Adlî”, “Vehbî”, “Derviş Nihani” mahlaslarını da kullanmıştır. Gerek çağdaşı gerekse kendisinden sonra gelen bazı şairler Âşık Ömer’den etkilenmiş, kendisinden övgüyle bahsetmiş, onun şiirlerine nazireler yazmışlardır. Güncel araştırmalar çerçevesinde Âşık Ömer’in, Konya’nın Hadim ilçesine bağlı Gezlevi kasabasında (bugünkü adı Korualan) 1619 veya 1621 yıllarında doğduğu, XVIII. yüzyılın başında, büyük ihtimalle 1707 yılında İstanbul’da vefat ettiği (Karasoy ve Yavuz, 2010, s. 72) bilinmektedir.

Âşık Ömer’in memleketi hususunda üç görüş ortaya atılmıştır. İlk ve en eski görüşe göre Âşık Ömer Konyalıdır (Bursalı Mehmet Tahir, 1972, s. 25-26). Sadettin Nüzhet Ergun ise şairin Kırmırlı olup Aydın’a yerleştiği görüşünü benimsemiş (Ergun, 1936, s. 6), sonra bu fikrini değiştirmiştir. Fuad Köprülü, Âşık Ömer’in Kırmırlı’nın Gözleve şehrinde doğup Aydın’a yerleştiği görüşünü, Sadettin Nüzhet Ergun’un kendisini Konya’da da Gözleve adlı bir nahije olduğu şeklinde bilgilendirmesiyle değiştirmiştir. Hikmet Dizdaroğlu, ise Köprülü’nün, Âşık Ömer’in Kırmırlı olduğu yönündeki ilk görüşünü eleştirmiştir (Dizdaroğlu, 1963, s. 300). Köprülü, Türk Saz Şairleri II adlı eserinin yeni baskılarında şairin memleketine dair bu yeni bilgileri de eklemiştir. Şükrü Elçin; Felix Dombrovsky, Eşref Şemizade ve Server Trupçu’nun görüşlerini ve Gaspıralı İsmail’in Bahçesaray’da yayımladığı *Âşık Ömer Divanı*’nı esas alarak şairin memleketinin Kırmırlı’nın Gözleve şehri olduğu tahmininde bulunmuştur. Pertev Naili Boratav ise Aydın’da olduğu yönünde görüş belirtmiştir (Boratav, 1968, s. 353). Konuyla ilgili en güncel ve kapsamlı çalışma olan *Âşık Ömer Divanı*’nda Karasoy ve Yavuz’un, şairin memleketinin Konya / Hadim / Gezlevi (yeni adı Korualan) köyü olduğu yönündeki görüşleri geniş kabul görmüştür (Duymaz, 2020; Karasoy ve Yavuz, 2010). “Âşık Ömer’in şiirlerinde, bir zamanlar memleketi olarak iddia edilmiş Kırmırlı’ya, Kırmırlı-Tatar Türkçesine ait özellikler bulunmamakta; söz varlığında ise günümüzde daha çok Taşeli yöresinde hâlâ kullanılan sözcüklerin ağır bastığı görülmektedir.” (Küçükballı, 2019, s. 421). Böylelikle şairin Kırmırlı olmadığı ağız araştırmalarıyla da delillendirilmiştir.

Âşık Ömer, XVII. yüzyılın hatta belki de bütün Türk edebiyatının nicelik olarak en zengin şiir külliyatlarından birini ortaya koymuş, divan şiiri etkisinde kendine özgü dil ve üslubuyla “Kalem Şuarası” olarak adlandırılan bir anlayışın ortaya çıkışında önemli rol

oynamıştır. Bu anlayışı benimseyen Gevherî, Dertli, Bayburtlu Zihnî, Erzurumlu Emrah gibi âşıklar, onun yolundan giderek divan geleneğiyle halk şiirleri yazmışlar, hatta bunları bir divanda toplama gayesi gütmüşlerdir. 2010 yılında yayımlanan *Âşık Ömer Divanı*'ndaki 1455 şiirin 294'ü hece, 1161'i ise aruzla yazılmıştır (Karasoy ve Yavuz, 2017, s. 158). Aruzla kaleme aldığı şiirlerin heceyle yazdıklarına oranla yaklaşık dört kat olması, başvurduğu edebî sanatlar, medrese tahsili görmüş olması gibi hususlar, *Âşık Ömer*'in sadece âşık tarzı şiir geleneğinin değil, aynı zamanda divan şiiri geleneğinin de bir temsilcisi olduğunu düşündürmektedir.

Âşık Ömer'in bazı şiirlerinin vezni hususunda zaman zaman tereddütler yaşanmıştır. Bu tereddütler aslında şiirleri yazıya geçirenlerin vezin bilgilerinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle cönklerde ve şiir mecmualarında müstensihlerin sözcükleri atlaması yahut değiştirmesi veya başka değişiklikler yapması sıkça rastlanan bir durumdur. *Âşık Ömer*'in gerek divan nüshalarında gerekse çoğunlukla cönklerde kayıtlı şiirlerinde bazı vezin kusurları görülmüş, bunlar araştırmacılar tarafından çeşitli müdahalelerle düzeltilmiştir. Bazı şiirlerinin vezinleri hem aruz hem hece veznine uyuyor gibidir. Bunlarda, aruz vezniyle mi hece vezniyle mi söylendiği hususunda ikileme düşürecek kadar yakınlıklar vardır. *Âşık Ömer*'in şiirlerinin vezni konusunda Metin Özarslan'ın görüşleri (1996, s. 284), söz konusu tereddütlere çözüm olması anlamında oldukça kıymetlidir.

Âşık Ömer medrese eğitimi almış, ordu şairi olarak Osmanlı coğrafyasını hatta Osmanlı ülkesine dâhil olmayan memleketleri diyar diyar gezmiştir. Bu durum, sanatını derinleştirmesine ve üretkenliğine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. *Âşık Ömer*, kültür dünyamızı şekillendiren hemen hemen her şey hakkında şiir söylemiştir. Mevsimler, tasavvuf, hayvanlar, şehirler, burçlar, insan hayatının dönemleri, çiçekler gibi konuların yanında; aşk, sevgi ve sevgili de onun, şiirlerinde işlediği temel duygu ve kavramların başında gelir. Pek çok cönkte ve şiir mecmuasında şiirlerine rastlanması, *Âşık Ömer*'in halk tarafından çok sevilen bir şair olduğunun önemli delillerindendir. Bursalı Mehmed Tahir, *Âşık Ömer*'in şöhretini "Çocuklar, tahsilsiz halk ve hatta münevverler arasında bile onu bilmeyen yoktur." (Bursalı Mehmet Tahir, 1972, s. 25) sözleriyle dile getirmiştir. Şükrü Elçin'e göre *Âşık Ömer*, âşıkların piri sayılmıştır (Elçin, 1999, s. 11). *Âşık Ömer*'in şiirlerine sadece halk rağbet göstermemiş, başka şairler tarafından bunların bazılarını nazireler yazılmıştır.

Âşık Ömer'in nazım şekilleri açısından da çok zengin bir şiir dünyası vardır. Nazım şekillerinin pek çoğuyla şiirler söylemiştir. "Divanına baktığımız zaman 240'a yakın gazel, 23 musammat gazel, 808 murabba, 219 koşma, 34 müseddes, 47 muhammes, 1 tahmis, 3 nazım, 3 kaside, 3 türkü, 22 destan, 1 tekerleme, 9 şarkı, 10 semaî, 3 terki-i bend, 1 terci-i bend, 2 müsebba, 18 müstezad, 1 muaşşer, 5 kıta olmak üzere şiirlerinin toplam sayısının 1450'yi geçtiğini görürüz" (Yavuz, 2015, s. 51). Edebiyat tarihimizde şairname türünün ilk örneği de *Âşık Ömer*'e aittir. Fasl-ı fî Beyânî's-Şuarâ adlı, 59 dörtlükten oluşan ve 6+5=11'li hece ölçüsüyle kaleme aldığı şairnamesinde (Karasoy ve Yavuz, 2010, s. 537), kendi adıyla birlikte toplam 165 şairin adını vermiştir. Bunların arasında kendisinden önce yaşamış veya çağdaşı olan saz şairlerinin yanında Fuzulî, Bâkî, Nef'î gibi divan şairleri de vardır.

Kayıkçı Kul Mustafa, Yazıcı, Kuloğlu, Fuzulî, Nef'î, Râsih gibi çoğu divan şairi olan isimler Âşık Ömer'in ilham aldığı veya şiirlerine nazireler yazdığı, etkilendiği şairlerdir. Gevherî, Nedim, Yahya Nazîm ve Vâsîf gibi birçok şair de konu, duygu, söyleyiş gibi yönlerden Âşık Ömer'in sanatından etkilenmişlerdir.

Cahit Öztelli, XVIII. yüzyılın büyük sanatkârı Levnî'nin, Âşık Ömer'in resmini yaptığından bahsetmiştir: "Âşık Ömer ile Levnî'nin çağdaşı olan Şefkat adlı bir şairin aşağıda verilen dizelerinden, Levnî'nin Âşık Ömer'in resmini yaptığı anlaşılmaktadır:

*ŞEFKATÂ Merd-i musavvir, gör ne tahmin eyledi
Hey'et-i pejmürdeni levh üzre tezyin eyledi
Seyreden tasvirini destinde, tahsin eyledi
Nakşısın Levnî gibi bir kâmilin, Âşık Ömer"* (Öztelli, 1966, s. 510).

Araştırmalarımızda, Âşık Ömer'in Levnî tarafından çizildiği söylenen resmine ulaşamamıştır.

Buraya kadar, hayatı ve sanatına ilişkin kısa bilgiler verilen, aşıklık geleneğinin büyük isimlerinden Âşık Ömer hakkında yapılmış pek çok araştırma vardır. Bu çalışmada, Âşık Ömer üzerine bir literatür taraması yapılmış, ilgili yayınlar tasnif edilerek bibliyografya hâlinde derli toplu ortaya konmaya çalışılmıştır. Ulaşılan çalışmaların Divanlar, Kitaplar, Genel Kaynaklar, Makaleler, Bildiriler, Yüksek Lisans Tezleri ve Doktora Tezleri başlıkları altında alfabetik olarak künyeleri verilerek bu alanda yeni araştırmalara kolaylık sağlaması amaçlanmıştır. Tespit edilen çalışmaların künyelerinde noktalama ve yazıma müdahale edilmemiştir.

1. Divanlar

Âşık Ömer'in divanı, dokuz baskıyla en çok basılan halk şiiri divanıdır (1875, 1886, 1890, 1892 [iki farklı baskı], 1899). Kayıtlı baskıların üçü tarihsizdir (Ayaydın Cebe, 2013, s. 31). Kütüphanelerde bulunan belli başlı yazma ve matbu Âşık Ömer divanları şunlardır:

a. Yazma nüshalar

1. *Âşık Ömer Divanı*, Mevlana Müzesi, Müzelik Eserler Bölümü, No.: 99.
2. *Âşık Ömer Divanı*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, No.: 2677.
3. *Âşık Ömer Divanı*, SÜ Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler Salonu, No.: 1306 K.1.
4. *Âşık Ömer Divanı*, Ankara Millî Kütüphane, Fahri Bilge Koleksiyonu, No.: 124.
5. *Âşık Ömer Divanı*, Ankara Millî Kütüphane, No.: yz. A 2302.
6. *Âşık Ömer Divanı*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, No.: 5097.
7. *Âşık Ömer Divanı*, the British Library, No.: OR. 11263.

b. Matbu olanlar

1. *Âşık Ömer Divanı*, Bursa Umumi Kütüphanesi, No.: 6600, (Tarihsiz eski harfli basma).

2. *Âşık Ömer Divanı*, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi (Eski harfli basma), No.: 1378, Şems Matbaası, Dersaadet, 1329.
3. *Âşık Ömer Divanı*, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi (Tarihsiz eski harfli basma), No.: 1024, Yer No.: DilN/52, Dewey Yer Numarası: 819.1.
4. Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, *Âşık Ömer Divanı*, 1782.
5. *Divan-ı Âşık Ömer - Nüsha-i Asliyesinden Yazılmış ve Kenarında Şah İsmail Hikâyesi-*, 1317/ 1899, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Kayıt No.: 45077, Yer No.: AIII-3692, 32 s.
6. *Divan-ı Âşık Ömer*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Fen Edebiyat Koleksiyonu (Tarihsiz Eski harfli basma), 80 s.
7. *Divan-ı Âşık Ömer* (H 1305/1890), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (Eski harfli basma), Demirbaş: AKT 07, Yer Numarası: 811.24, 33 s.
8. *Divan-ı Âşık Ömer*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (Tarihsiz Eski harfli basma), Demirbaş: Bel Osm 0.00657/01, Yer Numarası: 811.24, 80 s.
9. *Divan-ı Âşık Ömer*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (Eski harfli basma), Demirbaş: Bel Osm 0.01175/02, Yer Numarası: 811.24, s. 2-23.

2. Kitaplar

Âşık Ömer'in hayatı, şiirleri ve sanatı üzerine yazılmış müstakil kitaplar şunlardır:

1. Albayrak, N. (2007). *Âşık Ömer-Aşk Ağlatır, Dert Söyletir 3-* İstanbul: Kapı Yayınları.
2. Demircan, A. (2020). *Bir Cönkün Dilinden -Âşık Ömer Şiirleri-*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
3. Elçin, Ş. (1987). *Âşık Ömer*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 826, Türk Büyükleri Dizisi: 54, Gaye Matbaası.
4. Ergun, S. N. (1936). *Âşık Ömer-Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi.
5. Fazıl, R. (1988). *Aşık Ömer Birinci Kitap*. Taşkent: Gafur Gulam Adına Edebiyat ve Sanat Neşriyatı.
6. Fazıl, R. (1988). *Aşık Umer İkinci Kitap*. Taşkent: Gafur Gulam Adına Edebiyat ve Sanat Neşriyatı.
7. Fazıl, R. (1990). *Âşık Ömer, Şiirler ve Gazeller*. II C. Taşkent: Edebiyat ve Sanat Neşriyatı.
8. Gaspıralı, İ. (1894). *Divan-ı Âşık Ömer*. Bahçesaray: Tercüman Gazetesi Yayınları.
9. Gün, İ. (1939). *Aydın İli Şairlerinden Âşık Ömer*. Aydın: Chp Basımevi.
10. Hüseyinov, T.-Memetov B. (2010). *Âşık Ömer'in Heceyle Yazılan Şiirlerinin Kırım Tatarca-Rusça Sözlüğü*. Simferopol: Krımuçpedgiz Neşriyatı.
11. Karasoy, Y.-Yavuz, O. (2009). *Âşık Ömer Divanından Seçmeler*, Konya: Soflonline Yayınları.

12. Karasoy, Y.-Yavuz, O. (2010). *Âşık Ömer Divanı*. Konya: İnci Ofset.
13. Karasoy, Y.-Yavuz, O. (2015). *Âşık Ömer Divanı*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
14. Kasım, N. (1963). *Âşık Ömer Divanı*, İstanbul.
15. Korok, D. R. (1937). *Âşık Ömer -En Güzel Şiirleri-*. İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu (Bozkurt Basımevi).
16. Köprülü, M. F. (1940). *Âşık Ömer*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
17. Özzorluoğlu, S. T. (1932). *Âşık Ömer Divanı*. İstanbul: Türkiye Matbaası.
18. Yurdatop, S. M. (1973). *Aşık Ömer, Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul: Şenyıldız Yayınevi.

3. Genel Kaynaklar

Âşık Ömer'e ve şiirlerine dair bilgiler ihtiva eden, Türk halk edebiyatıyla ilgili genel çalışmalar, Türk halk edebiyatı ders kitapları, antolojiler, ansiklopedi maddeleri, derlemeler, dergi yazıları, kitap bölümleri şunlardır:

1. Abdulvahap, N. (2011). *Âşık Ömer'e Dair Kezlevli İbrahim Tulev'in Hatıraları (Eşref Şemizâde'nin Arşivinden)*. *Yıldız Mecmuası* 2, s. 67-81.
2. Alptekin, A. B.-Sakaoğlu, S. (2000). *Türk Saz Şiiri Antolojisi (14-21. Yüzyıllar)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
3. Alptekin, A. B. <http://teis.yesevi.edu.tr/%20madde-detay/yazici-mustafa-mdbir> (Yayın Tarihi: 06.02.2015, Güncelleme Tarihi: 12.12.2020, Erişim Tarihi: 28.11.2022).
4. Akkaya, N. (1999). *Türk Halk Şiirinde Özel Adlar*. Balıkesir: Akademi Dergisi Yayınları.
5. Aksakov, Z. (1985). Halk Variyeti: *Âşık Ömer'in Edebî Yaratıcılığı Hakkında*. *Yıldız Mecmuası* 1, s. 66-70.
6. Aksakov, Z. (2001). *Âşıkların Tercümanı: Âşık Ömer'in Doğumuna 380 Yıl Oldu*. *Yıldız Mecmuası* 2, s. 154-155.
7. Altınkaynak, H. (2007). *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü*. İstanbul: Doğan Kitap.
8. Arısoy, M. S. (1985). *Türk Halk Şiiri Antolojisi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
9. Artun, Erman (1996). *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*. Adana: Karahan Kitabevi.
10. Artun, E. (2001). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
11. Artun, E. (2011). *Âşık Edebiyatı Metin Tahlilleri*. Adana: Karahan Kitabevi.
12. Artun, E. (2011). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı (Edebiyat Tarihi/Metinler)*. Adana: Karahan Kitabevi.
13. Aslan, E. (2011). *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Maya Akademi Yayınevi.
14. Asımbezyâde Mehmed Sirâceddin (1320). *Mecmua-i Şuara ve Tezkire-i Üdeba*. Dersaadet: Kütüphane-i Cihan Matbaası.

15. Balkaya, Â. (2015). *Âşık Tarzı Şiir Geleğinde Divanı Türü*. Ankara: Gece Kitaplığı.
16. Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (2 Cilt)*. İstanbul: Meb Yayınları.
17. Başgöz, İ. (1968). *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Ararat Yayınevi.
18. Başgöz, M. İ. (1956). *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık.
19. Bezirci, A. (1993). *Türk Halk Şiiri-Tarihçesi, Kaynakları, Şairleri ve Seçme Şiirler (2 Cilt)*. İstanbul: Say Yayınları.
20. Boratav, P. N.- Fıratlı, H. V. (1943). *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*. Ankara: Maarif Matbaası.
21. Boratav, P. N. (1982). *Folklor ve Edebiyat I*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
22. Boratav, P. N. (1982). *Folklor ve Edebiyat II*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
23. Boratav, P. N. (2000). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
24. Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*. 2. Cilt, (haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen), İstanbul: Meral Yayınevi.
25. Ceylan, Ömür (2000). *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
26. Cunbur, M.-Kaya, D., Ünver, N. (2002). *Millî Kütüphane Yazmalar Kataloğu-(Cönkler)-VII*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
27. Çobanoğlu, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
28. Çobanoğlu, Ö. (2007). *Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul*. İstanbul: 3f Yayınevi.
29. Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk Şiirinde Türler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
30. Duymaz, A. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/asik-omer> (Yayın Tarihi: 09.11.2014, Güncelleme Tarihi: 05.12.2020, Erişim Tarihi: 18.01.2021).
31. Düzgün, D. (2006). *Âşık Edebiyatı. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
32. Elçin, Ş. (1977). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 24, Halk Edebiyatı Dizisi: 3, DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası.
33. Elçin, Ş. (1988). *Âşık Ömer'in Şairnamesi. Halk Edebiyatı Araştırmaları*, 2. Baskı, 1, 319-334, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
34. Elçin, Ş. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 365, Türk Halk Kültürü Eserleri Dizisi: 10, Emel Matbaacılık.
35. Elçin, Ş. (1988). *Halk Şiiri Antolojisi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1008, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi: 89, Başbakanlık Basımevi.
36. Elçin, Şükrü (1997). *Cönkler ve Mecmualar Üzerine. Halk Edebiyatı Araştırmaları, C. I*, Ankara: Akçağ Yayınları.

37. Elçin, Ş. (2002). Âşık Ömer. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
38. Erdemir, A. (1999). *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*. Ankara: Türk Sanatı ve Eğitimi (Tüsav) Yayınları.
39. Ergun, S. N. (1927). *Halk Şairleri I-II*. Konya: Şirket-i Mürettibbiye Vilayet Basımevi.
40. Ergun, S. N. (1937). *Halk Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Devlet Basımevi.
41. Ergun, S. N. (1941). Âşık Ömer. *İslam-Türk Ansiklopedisi*. C. 1, No.: 38, İstanbul: Asarî İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
42. Ergun, S. N. (1936). XVII. Asır Saz Şairlerinden Bursalı Âşık Halil. *Ülkü*, C. 8, S. 44, s. 123-124.
43. Ertekin, E. (1944). Cönklerden Derlemeler. *Çorumlu*, S 46, s. 24-26, Çorum Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi, Çorum Vilayet Basımevi.
44. Emin Efendi (2007). *Osmanlı Hayatından Kesitler: Menâkıb-ı Kethudâzâde El-Hâc Mehmed Ârif Efendi* (haz. Hasan Gürkan ve Hür Mahmut Yücer). İstanbul: İnsan Yayınları.
45. Eyice, S. (1998). Hüseyin Ayvansarâyî. İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, s. 528-530.
46. Fazıl, R. (1980). Âşık Ömer "Dilber Bu; Bul Beni!; Doluştu; Usandım Tatlı Canımdan; Eksik Değil; Senin İçin; Ben Olayım; Kucağımda; Gerdan Emdirir; Ömrün Sonu; Doyar Mı?; Tercibend; Gazeller. *Yıldız Mecmuası* 3, s. 131-137.
47. Fazıl, R. (1985). Âşık Ömer, "Mail Oldum; Dilberim Bu?; Eksik Değil; Sen Bir Yana, Men Bir Yana; İlkbahar Günleridir; Bildim Ne Olduğunu; Bul Bana: Şiirler". *Yıldız Mecmuası* 1, s. 70-73.
48. Fazıl, R. (1989). Âşık Ömer Kitabı Nasıl Hazırlandı. (haz. Mükremin Şahin), *Emel Dergisi*, S 173, s. 31 - 32.
49. Fazıl, R. (1999). Âşık Ömer. *Yıldız Mecmuası* 2, s. 48-53.
50. Fazıl, R. (1999). Âşık Ömer, "Şâirname; Ecel ve Ölüm; Semailler: Şiirler. *Yıldız Mecmuası* 2, s. 54-65.
51. Fazıl, R. (1999). Âşık Ömer, "Şiirler". *Yıldız Mecmuası* 2, s. 54-66.
52. Fazıl, R.-Nagayev, S. (2001). Qırımtatar Edebiyatının Tarihi. Simferopol: *Qırım Devlet Oquv-Pedagogika Neşriyatı*.
53. Fazıl, R. (2002) *Irmaklar -Edebî Makaleler, Denemeler, Hatıralar, Levhalar-*, Simferopol: Kırımçıpedgiz.
54. Fedai, H. (2012) *Yüz-Akı Bir Âşık Ömer Dîvânı. Müteferrika-Kitabiyat Dergisi*. İstanbul: S 41, s. 271-275.
55. Gafar B.-Emetova, L. (1980). Âşık Ömer. *Yıldız Mecmuası* 3, s. 128-130.
56. Gafar, B. (1983). Günümüzde Âşık Ömer. *Yıldız Mecmuası* 4, s. 139-140.

57. Gökyay, O. Ş. (1995). Cönkler Üzerine. *Seçme Makaleler 1, Eski Yeni ve Ötesi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
58. Gölpınarlı, A. (1974), "Kalenderiye", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXI, İstanbul: MEB Yayınları.
59. Gölpınarlı, A. (2003). *Mevlâna Müzesi, Müzelik Yazma Eserler Kataloğu*. Ankara: TTK Yayınları.
60. Gövsa, İ. A. (1946). Aşık Ömer. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Yedigün Neşriyat.
61. Gözler, H. F. (1970). *Yunustan Bugüne Türk Şiiri*. (2. Baskı). İstanbul.
62. Günay, U. (1986). *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: TDK Yayınları.
63. Günay, U. (1992). *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
64. Güney, E. C. (1947). *Halk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
65. Güney, E. C. (1962). *Türk Saz Şairleri*. Ankara: Güven Basımevi.
66. Güzel, A.-Torun, A. (2010). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 6. Baskı.
67. Halıcı, F. (1992). *Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şâirleri -Güldeste-*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
68. Hüseyinov, T. (1999). *Kırım Tatar Edebiyatının Orta Asırlar Devri*. Simferopol: Kırımçpedgiz Neşriyatı.
69. Hüseyinov, T. (2004). Kırım Hanlığı Halk Edebiyatı. 8. *Doğu Okumaları (Kırım), Uluslararası Konferans, Rapor Özetleri, 2-3 Haziran*: s. 100-102, Kiev.
70. Hüseyinov, T. (2005). *Osmanlı-Kırım Tatar Âşık Şiiri Çalışmaları Tarihi*, C. 18, No.: 57, Simferopol: Tavriya Neşriyatı.
71. Hüseyinov, T. (2006), Ortaçağ Kırım Tatar Edebiyatında Âşık Şiiri Hareketleri. *Şidniy Sivit 1*, s. 139-141.
72. Hüseyinov, T. (2010). Ortaçağ Kırım Tatar Muhitinde Heceyle Yazılan Şiirlerde Övgü. *Filoloji Sosyal İletişim Serisi*, C. 23 (62), No.: 2, s. 251-255, Simferopol: Tavriya Milli Üniversitesi.
73. Hüseyinov T.-Memetov B. (2005). *Hanlık Devri Kırım Şiiri Üzerine Düşünceler*. Simferopol: Sborn Stat Neşriyatı.
74. Işık, İ. (2001). Aşık Ömer. *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*. Ankara: Elvan Yayınları.
75. İlaydın, H. (1999). Türkü I, II, III, IV: Cönk. *Makaleler*, (haz. Nihal İlaydın), Ankara: Aydın Kitabevi.
76. İlyasova, B. (2006). Ben Bu Dünyada Ebedi Seyahatçiyim. *Doğumunun 385. Yılında Aşık Ömer (Konferans)*, Maarif İşleri, No: 11: 3.
77. Kabaklı, A. (1968). *Türk Edebiyatı C. II*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

78. Kabaklı, A. (1971). *Türk Edebiyatı, C. I*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
79. Kabaklı, A. (2006). *Âşık Edebiyatı*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
80. Kadirova U. R. (2007). *Âşık Ömer'in Şiirlerinde Âşık ve Sevgili Karakterlerinin Aydınlatılışı (Bir Şiir Misalinde)*. *Yıldız Mecmuası 2*, s. 129-136.
81. Kadirova U. R. (2004). *Âşık Ömer'in Şiirlerinde Sevgili Karakteri*. *Yıldız Mecmuası 6*, s. 121-128.
82. Karaalioğlu, S. K. (1978). *Âşık Ömer. Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
83. Karadağ, M. (1993). *Türk Halk Şiiri (Tarihçe, Temel Bilgiler)*. Balıkesir: Alem Kitabevi.
84. Karahan, A. (1991). *Âşık Edebiyatı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 3*, s. 550-552, İstanbul.
85. Karahan, A. (1991). *Âşık Ömer. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 4, S. 1*, İstanbul.
86. Kaya, D. (1990). *Şairnameler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.
87. Kaya, D. (2004). *Yaşnameler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
88. Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
89. Kaygılı, O. C. (1937). *İstanbul Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
90. Kocatürk, V. M. (1963). *Saz Şiiri Antolojisi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, Edebiyat Yayınevi.
91. Kökiyeva, A. (2005). *Kırım Tatar Edebiyatının Tarihi I*, Simferopol: Kırmuçpedgiz Neşriyatı.
92. Köktürk, Ş. (2007). *Cönklerden Bir Cönk: Amasya Cönkü*. Samsun: E Yazı Yayınevi.
93. Köprülü, F. (1962). *Türk Saz Şairleri I-II*. Ankara: Millî Kültür Yayınları.
94. Köprülü, F. (1966). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
95. Köprülü, O. F. (1976). *Âşık Ömer. Türk Klasikleri, C. 2* İstanbul: Dösar (Apa Ofset).
96. Kunos, I. (2001). *Türk Halk Edebiyatı*. (haz. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy). Ankara: Akçağ Yayınları.
97. Kurdakul, Ş. (1973). *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
98. Kurnaz, C. (1987). *Halk Şiiri ve Dîvân Şiirinin Müştarekliği Üzerine*. Akçağ Yayınları, Ankara.
99. Kurnaz, C. ve Tatçı, M. (2001). *Bir Mektebe Uğradım Kuş Dilini Okurlar- Türk Edebiyatında Şathiyye*, Ankara: Akçağ Yayınları.
100. Kurtnezir, Z. (2000). *Kırımtatar Edipleri*. s. 158-161, Aqmescit-Qırım: Tavriya Neşriyatı.

101. Kut, G. (1986). Mecmua. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler*, C. 6, S. 170. İstanbul: Dergâh Yayınları.
102. Kültürel, Z.- Beyreli, L. (1999). *Şerif Şehnâme Çevirisi (4 Cilt)*, Ankara: TDK Yayınları.
103. Makal, T. K. (1976). *Türk Halk Şiiri*. İstanbul: Toker Yayınları.
104. Mehmed Siraceddin (1994). *Mecma'-ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*. (haz. Mehmet Arslan). Sivas: Dilek Matbaası.
105. Mutluay, R. (1972). *Türk Halk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
106. Müstakimzade Süleyman Saadettin Efendi (1928). *Tuhfe-i Hattatin*. (haz. İbnü'l Emin Mahmud Kemal). İstanbul: Devlet Matbaası.
107. Müstakimzade Süleyman Saadettin Efendi (2014). *Tuhfe-i Hattatin*. (haz. Mustafa Koç). İstanbul: Klasik Yayınları.
108. Necatigil, B. (1991). *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. (14. Basım). İstanbul: Varlık Yayınları.
109. Oğuz, M. Ö. -Vd. (2004). *Türk Halk Edebiyatı (El Kitabı)*, Ankara: Grafiker Yayınları.
110. Oğuz, M. Ö. (2006). Âşık Şiiri (XVI-XX. Yüzyıl). *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 138-178. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
111. Onay, A. T. (1928). *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'İ*. İstanbul: Devlet Matbaası.
112. Ozanoğlu, İ. (1940). *Aşık Edebiyatı*. Kastamonu: Şenkıral Matbaası.
113. Özarslan, M. (1996). Türk Halk Şiirinde Aruzlu Türler Üzerine Bazı Dikkatler. *Folkloristik (Umay Günay Armağanı)*, s. 279-287. (haz. Metin Özarslan-Özkul Çobanoğlu). Ankara: Feryal Matbaası.
114. Özbek, M. (1998). *Türk Halk Müziği El Kitabı I-Terimler Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
115. Özdemir, A. (1993). *Cönklerden Günümüze Halk Şairlerimiz*. İstanbul: Veli Yayınları.
116. Özkırımlı, A. (1982). Âşık Ömer. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Cem Yayınevi, C. 1, s. 138-139.
117. Öztelli, C. (1955). *Halk Şiiri, XVI-XVII. Yüzyıllar*. İstanbul: Varlık Yayınları.
118. Öztelli, C. (1977). Âşık Ömer. *Türk Ansiklopedisi*. İstanbul: Meb Yayınları, C. 26, s. 257.
119. Püsküllüoğlu, A. (1974). *Türk Halk Şiiri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
120. Sakaoğlu, S. (1987). Âşık Ömer. *Büyük Türk Klâsikleri*. C. 6, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
121. Sakaoğlu S. (1989). Türk Saz Şiiri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı-III (Halk Şiiri)*, Ocak- Haziran, C. LVI, S: 445- 450, s. 105-250.
122. Sakaoğlu, S. (1992). Türk Saz Şiiri. *Türk Dünyası El Kitabı*. C. III, s. 282-304. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
123. Sakaoğlu, S. (2011). Âşık Ömer. *Konya Ansiklopedisi*. C. I, Konya: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

124. Salman, M. (1927). *El Şairleri*. C. I, Bakı: Azer Neşr.
125. Salman, M. (2005). *El Şairleri*. (haz. Ağalar Mirza). Bakü: Seda Matbaası.
126. Sarı, E. (2016). *Bizim Türkülerimiz*. Antalya: Net Medya Yayıncılık.
127. Sevengil, R. A. (1965). *Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri*. İstanbul: Atlas Kitabevi.
128. Sever, M. (2013). *Türk Halk Şiiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
129. Seyidoğlu, B. (2008). Halk Şiirinde Tasavvuf. *Tasavvuf Kitabı*. (haz. Cemil Çiftçi). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
130. Şahin, H. İ. Vd. (2018). *Türk Halk Şiiri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
131. Şeker, H. (2001). *Korualan (Gezlevi/Hadim) Kasabası Folkloru*. Mezuniyet Çalışması. Konya: Selçuk Üniversitesi.
132. Şemizâde, E. (1974). *Ömür ve Yaratıcılık*. Taşkent: Edebiyat ve Sanat Neşriyatı.
133. Şemizade, E. (2000), Şair Aşık Umer ve Onun Klassik Edebiyatımızdaki Yeri. *Edebiy ve Tenkidiy Makaleler*. 5-36, Dolya: Simferepol.
134. Tatçı, M. (1997). Âşık Ömer'in Eski Bir Cönkteki Şiirleri. *Edebiyattan İçeri-Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*. 463-481, Ankara: Akçağ Yayınları.
135. Tek, R. (2018). *Türk Edebiyatında Dertli Olgusu Âşık Dertli ve Eserleri*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
136. Tekin, A. (1995). Âşık Ömer. *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
137. Turan, M. (1996). *Ozanlık Gelenekleri ve Türk Saz Şiiri Tarihi*. Ankara: Doğu Matbaası.
138. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1977). Âşık Ömer. C. 1, İstanbul: Dergâh Yayınları.
139. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1998). Şâirnâme. C. 8, İstanbul: Dergâh Yayınları.
140. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi (Başlangıcından Günümüze Kadar)- 13. C, Kırım Türk-Tatar Edebiyatı* (1999). Âşık Ömer. (haz. Cemal Kurnaz- Halil Çeltik). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
141. Uraz, M. (1933). *Halk Edebiyatı-Şiir ve Dil Örnekleri-*. İstanbul: Semih Lütfi- Suhulet Kütüphanesi.
142. Ülkütaşır, M. Ş. (1930). Halk Şairlerine Ait Metinler. *Halk Bilgisi Haberleri*, S 8, s. 1-3, İstanbul: Türk Halk Bilgisi Derneği, Burhaneddin Basımevi.
143. Veliyev, Q. (1986). Âşık Ömer'in Vasiyeti. *Yıldız Mecmuası* 1. s. 128.
144. Yarar, M. T. (1992). *Doruktan Doruğa (Güfte Şairleri)*. Antakya: Kültür Ofset Basımevi.
145. Yardımcı, M. (1987). Halk Şiirinde Şairlere Maledilişlerin ve Tabşırma Benzerliklerinin Yarattığı Karışıklıklarla Cönklerden Kaynaklanan Yanılgılar. *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri 7-9 Mayıs 1987*, Eskişehir: Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 425-432.

146. Yardımcı, M. (1998). *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri*. Ankara: Ürün Yayınları.
147. Yardımcı, M. (2009). *Yaşamları, Sanatları ve Şiirlerinin Yorumlarıyla Âşıklarımız*. Ankara: Ürün Yayınları.
148. Yavuz, K. (2015). *Âşık Ömer ve Türk Edebiyatındaki Yeri. Âşık Ömer Divanı*. (haz. Yakup Karasoy-Orhan Yavuz). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
149. *Yazarlar ve Şairler Sözlüğü* (2012). *Âşık Ömer*. (Ed.: Tüba Öztürk). İstanbul: Birleşik Tomurcuk Yayınları.
150. Yazar, İ. (2004). *Hümâ. Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. (C III, s. 318-319). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
151. Yener, C. (1973). *Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Bateş Yayınları.
152. *Yeni Türk Ansiklopedisi* (1985). *Âşık Ömer*. C. 1, s. 221-222. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
153. Yıldırım, D. (1998). *Orta Asya Bozkırından Urumeli'ne: Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine, Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınları.
154. Yıldırım, N. (2014). *Türk Saz Şairleri Antolojisi (100 Temel Eser)*. İstanbul: Etkileşim Yayınevi.
155. Yıldız, H. (1944). *Halk Şâiri Büyük İnsan Âşık Ömer, Hadim'in Sesi*. Yıl: 1/12, 5.
156. Yunusova, L. S. (2001). *Âşık Ömer: Yaşamı ve Eserlerinin Özeti. Folklor ve Edebiyat, 8.Yüzyıldan 20. Yüzyıl Başına Kadar Olan Çalışmalar*. Simferopol: Dolya.
157. Yüngül, N. (1937). *Âşık Ömer'in Neşredilmemiş Koşmaları. Halk Bilgisi Haberleri*. 65, 122-124.
158. Yüngül, N. (1939). *Âşık Ömer'in Neşredilmemiş Koşmaları. Halk Bilgisi Haberleri*, 96, 251-254.
159. Yüksel, H. A. (1988). *Değerlendirmeler: Şükrü Elçin, Âşık Ömer. Türk Dili*, 55/434, 112-114.
160. Zelyut, R. (1989). *Halk Şiirinde Başkaldırı*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
161. Ziya, Y. (1933). *Halk Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: Suhulet Kitabevi.

4. Makaleler

Bu bölümde, *Âşık Ömer'e* ve *şiirlerine* dair bilgilerin bulunduğu araştırma makalelerinin künyeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

1. Arvas, A. (2011). *Şâirnameler Üzerine. Mukaddime*, 4, 43-60.
2. Akça, K. (1944). *17'nci Asrın Saz Şâirlerinden Gezlevili Âşık Ömer. Folklor Postası*, 1/3, 9-17.
3. Akgül, A. ve Çetin, K. (2013). *Milli Kütüphanede Kayıtlı Bulunan Bir Şiir Mecmuası Üzerine. Turkish Studies*, 8/1, 99-126.

4. Akkaya, N. (2010). Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Halk Eğitimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 88-100.
5. Aktaş, Erhan (2013). Mehmet Fuat Köprülü'de Folklor İle Halk Edebiyatı Algısı ve Bunlar Üzerine Yaptığı Çalışmalar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13/1, 151-172.
6. Albayrak, N. (2009). Türk Halk Şiirinde Biçim ve Tür Sorunu. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2/3-4, 133-186.
7. Arıkan, İ. (2009). Tanıtma: Yakup Karasoy, Orhan Yavuz, Âşık Ömer Divanından Seçmeler Halk Şiirleri, Konya: Soflonline, 2009". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6/2, 126-128.
8. Artun, E. (1995). Ozandan Aşığa Halk Şiiri Geleneğinin Kültür Kaynakları. *İçel Kültürü*, 41, 5-9.
9. Aslan, N. (2022). Niğde Bölgesinde Yazılan Cönkler Üzerine. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 28, 76-83.
10. Ayaydın Cebe, G. Ö. (2013). Yazmadan Basmaya, Gösterimden Romana: 19. Yüzyılda Osmanlı'da Folklor. *Millî Folklor*, 99, 31-40.
11. Ayva, A. (2006). Konya Âşıklık Geleneğinde Mahlâs Alma. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 23-33.
12. Ayva, A. (2017). Türk Kültürü ve Halk Edebiyatında Ahilik. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 163-174.
13. Ayva, A. ve Doğru, M. (2022). Türk Saz Şiirinde Esnaf Destanları ve Ahilik Kültürüne Katkıları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 104, 153-166.
14. Balkaya, A. (2012). Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Kalenderî Türü. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 48, 117-132.
15. Banarlı, N. S. (1931). Kâtibî, Gevherî, Âşık Ömer'den Parçalar. *Atsız Mecmua*, 8, 11-13.
16. Boratav, P. N. (1968). Âşık Edebiyatı. *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, XIX/207, 340-357.
17. Buluç, N. (1954). Âşık Ömer'in Yayınlanmamış Şiirleri. *Türk Dili*, 3/34, 595-596.
18. Büyükokutan Töret, A. (2019). Balıkesir'de Bulunan Bir Cönkte Âşık Ömer'in Şiirleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12/27, 516-538.
19. Çatıkkaş, A. (1996). Âşık Ömer. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5, 61-79.
20. Çağlayan, B. ve Balaban, Â. (2013). Arnavutluk Devlet Kütüphanesindeki (Biblioteka Kombetare) Türkçe Yazma Mecmualar. *Turkish Studies*, 8/1, 215-235.
21. Çalha, M. S. (2017). Bir Şairnâme Örneği Olarak Süheylî'nin Gülşen-i Şuarâ Adlı Kasidesi ve Bu Kasidede Yer Alan Türk, Arap ve Fars Şairleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 42, 273-301.
22. Çavdar, Y. (2017). Fransa Millî Kütüphanesindeki Cönklerde Âşık Ömer Adına Kayıtlı Şiirler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 387-406.

23. Çelebioğlu, A. (1985). Türk Edebiyatında Yaşâmeler. *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 151-286.
24. Çelik, Y. (2020). 1818 ve 1830 Tarihli İki Cönk Metni Üzerine. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 36, 97-112.
25. Çıpan, M. (2009). Mûsikî ve Şiir İklîmimizde “Derd, Derman, Tabib” Olgusu. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı)*. 39, 609-630.
26. Demircan, A. (2021). Naşa Cöngü ve Âşık Ömer Şiirleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (Özel Sayı), 1-25.
27. Direkci, B. (2013). Âşık Ömer Divanı’nda Eski Anadolu Türkçesi Unsurları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 33, 15-28.
28. Dizdaroğlu, H. (1949). Âşık Ömer’in Yeni Şiirleri II. *Erciyes*, 72, 16-18.
29. Dizdaroğlu, H. (1950). Âşık Ömer’in Yeni Şiirleri-I. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 1/14, 213-214.
30. Dizdaroğlu, H. (1950). Âşık Ömer’in Yeni Şiirleri-II. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 1/15, 231-232.
31. Dizdaroğlu, H. (1951). Âşık Ömer’in Yeni Şiirleri-II. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 1/20, 315-316.
32. Dizdaroğlu, H. (1963). Köprü Altından Geçer Sular. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 12/13, 297-301.
33. Doğan, İ. (2001). Kırımçak Türkçesiyle İbrani Yazılı Bir Cönk. *Millî Folklor*, 50, 40-44.
34. Doğan, R. (2012). Üsküp Millî Kütüphanesindeki Cönklerde Yer Alan Divan Şiiri Metinleri ve Şair Nesîm’in Bu Cönklerdeki Şiirlerine Dair. *Hikmet İlmî Araştırma Dergisi*, 20, 95-106.
35. Dombrovskiy, F. (1848). Âşık Umer Kırmıttar Rivayeti. *Sovremennik Jurnalı*. 5, 15-23.
36. Dombrovsky, F. (1848). Âşık Ömer’in Kırım Rivayeti. *Sovremennik (Çağdaş Edebiyat Dergisi)*, 5.
37. Duran, H. (2016). Dana Dili Terimi ve Cönk Araştırmacılarının Karşılaştığı Bazı Problemler. *Millî Folklor*, 111, 41-51.
38. Durbilmez, B. (2010). Âşıklık Geleneklerinde Saz. *Millî Folklor*, 11/85, 148-158.
39. Durmuş, M. (2012). Ölümü Güzelleştiren Eda: Türkçe Şair Tezkireleri İle Şairnâmelerde Ölümüne Bakış ve Ölümün İfade Biçimleri Üzerine. *Millî Folklor*, 94, 105-122.
40. Elçin, Ş. (1959). Cönkler ve Mecmualar Üzerine, *Türk Yurdu*, 8/278, 22.
41. Elçin, Ş. (1974-1975). Şâirnâmeler ve Sun’înin Şâirnâmesi. *Türk Folkloru Araştırmaları Yılığ [Belleten]* 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

42. Elçin, Ş. (1982). Türk Halk Nazmında Mahlas/Tapşırma Alma Geleneği. *Studia Turcologica, Memoriae Alexii Bombaci, Dicatae, Instituto Universitarrio Orientale Seminario Di Studi Asiatici, Series Minor XIX*, Napoli 1982, S. 131-139'dan Ayırbasım.
43. Elçin, Ş. (1990). Âşık Ömer'in Şâirnamesi. *Türk Kültürü*, XXVIII, 330, 591-609.
44. Ertekin, E. (1944). Cönklerden Derlemeler: Âşık Ömer, Âşık Ömer'in Şu Yazılan Şiirine Ankaralı Hamdî'nin Naziresi, Bir Zemmiye. *Çorumlu*, 46, 24-26.
45. Gasımlı, M. (2006). Bahşı ve Ozan-Âşık İlişkilerinin Tarihi Özelliği. (Aktaran: Bayram Durbilmez), *Folklor/Edebiyat*, S 47.
46. Gatar, B. (1986). Âşık Ömer Bizim Zamanımızda. *Emel Dergi*, 156.
47. Gayıbov, S. (2010). Türk Saz Şiiri Bibliyografyasına Ek. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 337-346.
48. Gökyay, O. Ş. (1984). Cönkler Üzerine. *Folklor Etnoğrafya Araştırmaları*, 107-173.
49. Görkem, İ. (2001). Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Halk Şâirlerinde Türkçe Sevgisi. *Türk Yurdu, (Türkçeye Saygı Özel Sayısı)*, 21/162, 155-161.
50. Gülmez, M. (2015). Âşık Ömer Divanı'nda Alevi-Bektaşî İzleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 285-307.
51. Günay, U. (1987). Folklor Nedir? *Türk Folkloru Araştırmaları*, 23-31.
52. Günay, U. (1992). Türk Halk Şiirinin Meseleleri/The Problems Turkish Folk Poetry. the *Lecture Notes of Doctoral Dissertation Program in Hacettepe Universty, Institute of Social Sciences, Turkish Folklore Department* [Notes Taken By M. Özarslan].
53. Gürbüz, M. (2016). Cönkler ve Mecmualar Üzerinden Osmanlı Toplumunun Şiir ve Şair Tercihlerine Bir Bakış Denemesi. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 45, 95-104.
54. Hakverdioğlu, M. (2019). Merzifon Cönkü. *İdil*, 57, 543-558.
55. Heziyeva, Ş. (2010). Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Âşıklık ve Âşıklık Geleneği. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10/1, 81-89.
56. Kaplan Orhan (2018). Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 2701 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuasında Yer Alan Türkçe Şiirler (İnceleme-Mestap-Karşılaştırmalı Metin). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 325-400.
57. Kaplan, Y. ve Efe, Z. (2020). Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Mecmu'atü'l-Letâ'if Sandukatü'l-Ma'ârif. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9/22, 52-119.
58. Kara, A. (2020). Bâkî Efendi'ye Ait Olduğu Tespit Edilen Dînî-Tasavvûfî Muhtevalı Bir Şiir Mecmuası. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 173-186.
59. Kara, A. (2020), Âşık Ömer'e Ait Olduğu Düşünülen Yeni Şiirler. *Mecmua*, 9, 45-83.
60. Karaca, H. (2013). Âşık Ömer'in Koşmalarında Söz Varlığı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12 /3, 721-739.

61. Karadağ, S. (2015). Milli Kütüphane’de Kayıtlı 06 Mil Yz. A 2860 Numaralı Şiir Mecmuası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 38, 177-212.
62. Karadayı, O. N. (2017). Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Tasavvufî Neş’enin Âşık Tavrına Yansıması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1, 43-64.
63. Karasoy, Y. (2009). Âşık Ömer’in Bilinmeyen İki Yaşnâmesi. *Milli Folklor*, 82, 140-145.
64. Karasoy, Y. ve Yavuz, O. (2003). 17. Yüzyıl Saz Şairi Âşık Ömer Üzerine Bazı Mülâhazalar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’a Armağan)*, 13, 177-215.
65. Karasoy, Y. ve Yavuz, O. (2017). Âşık Ömer Divanı’na Katkılar-I. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 41, 157-194.
66. Kaya, D. (2011). Cönklerden Gün Işığına. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 1, 81-98.
67. Kaya, T. T. (2004). Sivas Kaynaklı Bir Cönk ve Yedi Şair. *Millî Folklor*, 62, 100-105.
68. Kayalık Şahin, D. (2015). Cönk Terimi ve Cönkler Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Turkish Studies (Prof. Dr. Şefik Yaşar Armağanı)*, 10/12, 709-726.
69. Köksal, M. F. (2017). Divan Şiiri-Cönk İlişkisi ve “Cönk” Redifli Gazeller” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 247-290.
70. Köprülü, F. (1927). Âşık Ömer’e Aid Bazı Notlar. *Halk Mecmuası*, S. 24.
71. Köprülüzade M. F. (1928). Âşık Ömer’e Ait Bazı Notlar. *Hayat Mecmuası*, I/24, 2-3.
72. Kut, G. ve Kut, T. (1982). Ayvansarayî Hâfız Hüseyin B. İsmail ve Eserleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 33, 402-439.
73. Mim Mesut (1929). Cönk. *Yeni Fikir Dergisi*, 44, 1-6.
74. Nasrattınoğlu, İ. Ü. (2009). Ozanlar Zincirinin Güçlü Halkası Kıymetli Âşık Ömer. *Türklük Bilgisi*, 11, 211-221.
75. Özarslan, M. (2010). Some Critical Remarks on the “Aruz Rhythmical Poems” in Turkish Minstrel Poetry. *Bilig*, 52, 129-146.
76. Özarslan, M. (2017). Şuarâ Tezkireleri ve Şâirnâmeler Üzerine. *Hece*, 249, 139-143.
77. Özarslan, M. ve Aldemir, H. (2020). Âşık Ömer Divanı’na Yeni Katkılar-III. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9, 225-259.
78. Özdemir, C. (2011). Âşıkların Dilinden Âşıklık Geleneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/17, 130-46.
79. Özdemir, C. (2020). Âşık Tarzı Türk Şiirinde Hz. Süleyman Algısı. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 208-232.
80. Özdemir, C. (2016). Değerlerin Aktarımı Bağlamında Âşık Edebiyatı ve Gençlik. *Karadeniz*, 32, 223-237.
81. Öztelli, C. (1951). Âşık Ömer Hakkında Üç Yeni Vesika. *Türk Folklor Araştırmaları*, 1/21, 325-326.

82. Öztelli, C. (1966). Ressam Levnî Üzerine Yeni Bilgiler. *Türk Dili*, 15/176, 509-512.
83. Peker, S. (2007). 17. Yüzyıl Anadolu Sahası Türk Saz Şairlerinin Şiirlerinde Hikâye Kahramanları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 451-468.
84. Peker, S. (2017). 17. Yüzyıl Türk Saz Şiirinde Dört Büyük Peygamber. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52, 224-229.
85. Poyraz, Y. (2014). Âşık Tarzı Türk Şiirinde Divan Şiiri Hayal ve Mazmunlarının Kullanılması. *Folklor/Edebiyat*, 20/80, 245-273.
86. Sakaoglu, S. (1989). Türk Saz Şiiri. *Türk Dili*, 182-185.
87. Sezer, M. A. (2012). Halk Şairlerinin Gözüyle İstanbul. *Turkish Studies*, 7/2, 939-949.
88. Süleymanova, C. (2013). Kırım-Tatar Edebiyatının İslam Kültürü Çerçevesindeki Gelişimi. *Türk Dünyası*, 36, 87-92.
89. Tatçı, M. ve Hançerlioğlu, F. (1988). Âşık Ömer'in Eski Bir Cönkteki Şiirleri. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 26, 266-277.
90. Tatçı, M. ve Kılıç F. (1989). Âşık Ömer'in Eski Bir Cönkteki Şiirleri. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 26/2, 267-281.
91. Trupçu, S. (1975). Kırimlı Âşık Ömer. *Emel Dergisi*, 91.
92. Tunç, S. (2000). Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi 2455 Numarada Kayıtlı Bir Şiir Mecmuası. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 105-139.
93. Türkyılmaz, M. (2004). Sivas Kaynaklı Bir Cönk ve Âşık Ömer Şiirleri. *Folklor / Edebiyat*, 37, 295-298.
94. Uraz, M. (1945). Kadınların Giyim Eşyaları ve Süsleri. *Erzurum Halkevi*, 7, 47-51.
95. Uysal, Y. (2021). Halk ve Divan Edebiyatı Müsterekliği Bağlamında Karacaoğlan Şiirlerinde ve Bâkî Divanı'nda Kumru Kuşu. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 195-206.
96. Ülkütaşır, M. Ş. (1967). Halk Edebiyatı Araştırmalarında Cönklerin Değeri. *Türk Kültürü*, 60, 905-907.
97. Üşenmez, E. (2012). 17. Yüzyıl Saz Şâiri Âşık Ömer ve Dili Üzerine. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 38, 209-216.
98. Üşenmez, E. (2012). Modern-Kırım Tatar Edebiyatında Âşık Ömer. *Turkish Studies*, 7/1, 2055-2065.
99. Vanlı, M. (2017). Osmanlı Toplumundaki Ahlakî Çöküntünün 17. Yüzyıl Şairi Âşık Ömer'in Şiirlerinde Tezahürü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 195-225.
100. Yakıcı, A. (2001). Âşık Edebiyatında Divan Söyleme Geleneği ve Tulûat Divan. *Milli Folklor*, 49, 71-76, Ankara.
101. Yalap, H. (2016). Bir Defterin Peşinden Belgrad'a Yolculuk ve Bir Şehrengiz Denemesi. *Turkish Studies*, Volume 11/15, 633-676.

102. Yavuz, O. (1988). Türk Edebiyatında Cönkler, Hususiyetleri ve Dili. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 54, 117-131.
103. Yavuz, O. ve Küçükbalı, F. N. (2020). Âşık Ömer Divanı'na Katkılar VII. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 286-302.
104. Yıldız, Ç. ve Kıymaz, M. S. (2020). Tokat'ta Bulunan Bir Cönkte Geçen Âşık Ömer'in Şiirleri Üzerine. *Millî Folklor*, 128, 260-271.
105. Yıldız, M. A.-Baldan, A. (2014). Ankara Millî Kütüphanede Bulunan 78 Numaralı Cönk Üzerine. *Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 89-100.
106. Yılmaz, M. (2016). Türkiye'de Cönkler Üzerine Yapılan Çalışmalara Dair. *Tullis Journal /Turkic Language And Literature Surveys*, 1/1, 37-53.
107. Yılmaz, M. (2016). Cönkler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 165-196.
108. Zeyrek, Y. (1997). Halk Şiirinde Divan /Divani. *Bilig*, 6, 248-255.

5. Bildiriler

Ulusal veya uluslararası sempozyumlarda ve kongrelerde sunulmuş, doğrudan veya dolaylı olarak Âşık Ömer'e dair bilgiler içeren bildiriler bu bölümde değerlendirilmiştir. Söz konusu bildirilerin künyeleri alfabetik olarak sıralanmıştır.

1. Akkaya, N. (2010). Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Halk Eğitimi. II. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi*, 19-25 Nisan 2010, Çeşme, Sözlü Bildiri.
2. Çavdar, Y. (2019). Âşık Ömer'in Cönklerde Kayıtlı Bazı Şiirleri ve 'Minnet Eylemem' Redifli Şiir Üzerine. *Uluslararası Taşeli Sempozyumu Tarih-Kültür-Turizm*, 24-26 Ekim, Konya Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 12, 363-385.
3. Çetin, K. ve Akgül, A. (2014). Âşık Ömer'in Şairnamesi ve Şuara Tezkirelerinin İçerdikleri Biyografik Bilgiler Yönünden Mukayesesi. *Kırım Tatarlarının Dünü-Bugünü-Yarını*, III. *Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildirileri ve Özetleri*, 15-17 Ekim, Simferopol-Kırım /Ukrayna, 117-125.
4. Gülhan, A. (1999). Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'ndeki Bir Cöngün Tanıtılması ve Cönkteki Âşık Ömer'e Ait Şiirler. I. *Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu: Bildirileri*, 1-2 Haziran 1998, Balıkesir: Balıkesir, Üniversitesi Yayınları, 343-355.
5. Gürbüz, M. (2012). Cönkler ve Mecmualar Üzerinden Osmanlı Toplumunun Şiir ve Şair Tercihlerine Bir Bakış Denemesi. *Metin Tespitinden Metinsel Eleştiriye Uluslararası Sempozyumu (Günay Kut Onuruna)*, 1-2 Kasım 2012, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
6. Karasoy, Y. (2017). Minnet Eylemeyen Âşık Ömer mi, Kul Nesimî mi Yoksa Gevherî mi? *Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu*, 17-19 Nisan 2017, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 341-356.

7. Karasoy, Y. ve Evirgen, A. E. (2018). Fransa Millî Kütüphanesindeki 1616 Numaralı Cönk Üzerine Değerlendirmeler. *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 919-929.
8. Kaya, D. (1985). Türk Halk Şiirinde Diğer Şairlerden Bahsetme Geleneği. *II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri-7-9 Mayıs 1985*, Eskişehir.
9. Kaya, D. (2008). Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde İstanbul. *I. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu*, , 3-5 Nisan 2008, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
10. Kaya, D. (2010). Âşık Edebiyatında Kelimeler Destanı. *Uluslararası Türk Dilinin ve Edebiyatının Yayılma Alanları Bilgi Şöleni*, 7-9 Ekim 2010, Kayseri.
11. Kaya, D. (2012). Âşık Edebiyatında Esnaf ve İş Destanları. *Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu*, 27-29 Nisan 2012, Şanlıurfa.
12. Kaya, D. (2005). Âşık Şiirinde Hoşgörü Bağlamında Öğütler, 19 Mart 2005, (Organize Eden: Cem Vakfı), Sivas.
13. Koz, M. S. (2012). Cönk ve Mecmûa Yapraklarında Âşık Aramak. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları Vu: Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*. (haz. Hatice Aynur Vd.). İstanbul: Turkuaz Yayınları, 157-200.
14. Küçükballı, F. N. (2019). Âşık Ömer Divanı'nın Söz Varlığının Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Görünümü. *Uluslararası Taşeli Sempozyumu Tarih-Kültür-Turizm*, 24-26 Ekim, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 387-422.
15. Oğuz, Ö. (2010). Âşık Şiirinin Sözlü Aktarımı ve Şairnamelerin Biyografik Değeri. *Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri*, 6-8 Mayıs 2010, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları (2011), 523-532.
16. Öztürk, M. (2019). XV. Yüzyıl ve Öncesine Ait Bazı Tarihi ve Edebi Eserlerde Geçen Türk Adı Üzerine Değerlendirmeler. *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu*, 26-28 Eylül 2019, Van. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1014-1025.
17. Vanlı, M.(2015). Gevherî ve Âşık Ömer Divanlarında İdeal İnsanı Ortaya Koyma Bağlamında Nasihatler. *7. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı, Kaposvar /Macaristan*), 441-451.
18. Yardımcı, M. (2013). Dertli Kolundaki Âşıklarda Klasik Türk Şiirinin Etkileri. *Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu Anısına)*, 10-11-12 Mayıs 2012, Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları, 539-551.
19. Yavuz, K. (2011). Âşık Ömer ve Şiiri Üzerine Bazı Dikkatler. *"Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl" Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 2010, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 919-940.

20. Yıldırım, D. (1986). Orta Asya Bozkırlarından Urum'un Eli'ne: Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine. *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 2. C. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 44-458.
21. Yücel Çetin, A. (2011). Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Günümüze Yansıyan Unsurları, Sivas Örneği. *Yaşayan Âşık Sanatı Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 53-68.

6. Lisansüstü Tezler

Bu bölümde Âşık Ömer'e ve şiirlerine dair kayda değer nitelikte bilgiler içeren lisansüstü tezler değerlendirmeye alınmıştır. Yüksek lisans tezleri ve doktora tezleri iki ayrı başlık hâlinde alfabetik olarak sıralanmıştır.

a. Yüksek Lisans Tezleri

1. Alev, E. (2014). *Âşık Kahvehânelerinden Sosyal Paylaşım Sitelerine Âşıklık Geleneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
2. Arıcı, R. (2006). *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
3. Ataç, Ç. (2019). *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Kalenderî*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
4. Bolat, Z. (2006). *Niğde-Bor Kaynaklı Cönkler Üzerinde Tetkik (176-177 No'lu Cönk)*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi.
5. Boysak, N. (2007). *Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 1479, 1591, 2752, 3005 Numaralı Şiir Mecmualarının Tanıtımı ve 2752 Numaralı Şiir Mecmuasının Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
6. Bütüner, Ş. (2010). *Ziya Bey Kütüphanesindeki 6707, 6722 ve 6769 No'lu Cönkler Üzerine İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
7. Çabuk, F. (2007). 17. Y.Y. *Âşıklarından Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın Şiirlerinde Mistik Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
8. Çobanoğlu, Ö. (1996). *Âşık Tarzı Şiir Geleneği İçinde Destan Türü Monografisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
9. Çelepi, M. S. (2005). *Âşık Ömer Divanı'nın Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
10. Deniz, C. (2015). *Niğde-Bor Kaynaklı Cönkler Üzerine Tetkik (1580-6694-42142 No'lu Cönkler)*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi.
11. Dokuz, F. (2006). *Niğde-Bor Kaynaklı Cönkler Üzerine Tetkik*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi.
12. Düğenci, S. (2012). *Ziya Bey Kütüphanesindeki 6740 No'lu Cönk Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

13. Gökçe, G. (2017). *Âşık Ömer (17. Yy) Divanı'nda Askerlikle İlgili Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi .
14. Gören, S. (2010). *17. Yüzyıl Şairlerinden Fehim-i Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Hayvanlar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
15. Hançerli, E. N.(2019). *Mecmû'a-i Eş'âr (22 Sel 2207/2 -Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi-) İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
16. İbraev, M. (2007). *Âşık Ömer'in Taşkent'te Basılmış Divanı Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
17. Karadağ, S. (2011). *Millî Kütüphane 2860 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi
18. Kuluş, F. (2020). *Âşık Şiirinde Mekânlar Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi.
19. Kuvan, H. (2009). *Âşık Ömer Divanında Sosyal Hayat*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi.
20. Maşuta, A. (2012). *17. Yüzyıl Âşık Şiirinde Sevgili Motifi*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi.
21. Nişli, M. Y. N. (2019). *Mehmet Murat Uraz'ın Hayatı, Eserleri ve Halk Bilimi Üzerine Çalışmaları*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi
22. Öztosun, S. (2001). *Sivas Kaynaklı Cönkler Üzerine Tetkik*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
23. Sular, U. Ö. (2006). *Halk Bilgisi Haberleri ve Çorumlu Dergilerinin Konu ve Eğitim Açısından Karşılaştırılarak İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
24. Şanal, N. (2019). *Âşık Ömer, Gevherî ve Karaca Oğlan'ın Şiirlerinde Tabiat*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
25. Yayla, M. A. (2013). *17. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Âşık Ömer ve Popüler Kültür*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi
26. Yıldızdağ, G. (2010). *Ziya Bey Kütüphanesindeki 6709, 6712, 6767 No'lu Cönkler Üzerine Tetkik*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

B. Doktora Tezleri

1. Akkaya, N. (1996). *Yazılı Kaynaklardaki Türk Halk Şiiri Özel Adlar Dizini*. Doktora Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
2. Altınışık, M. E. (2019). *Türk Halk Bilimi Araştırmalarında Cönkler (Biçim ve İçerik)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
3. Ayva, A. (2005). *Konya Âşıklık Geleneği ve Âşık Ataroğlu, Hayatı-Sanatı-Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlili*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

4. Balkaya, A. (2011). *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Divanı Türü Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
5. Çelik, Y. (2017). *19. Yüzyıla Ait İki Cönk Metni, Söz Varlığı ve İmla Özellikleri*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
6. Fidan, S. (2016). *Âşıklık Geleneği ve Medya Endüstrisi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
7. Kara, A. (2019). *Dînî-Tasavvûfî Şiirler Mecmuası (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı No.: K.000351) İnceleme-Metin-Dizin*. Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
8. Karadayı, O. N. (2015). *Osmanlı Dönemi Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Tasavvuf*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
9. Özdemir, C. (2011). *17-19. Yüzyıl Âşık Tarzı Türk Şiirinde Sosyo-Kültürel Hayat*. Doktora Tezi. Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi.
10. Peker, S. (2003). *17. Yüzyıl Türk Saz Şiirinde Konu*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
11. Uğurlu, M. (2018). *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Aruzlu Şiirler Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Sonuç

Bu çalışmada, Türk edebiyatında âşıklık geleneğinin en büyük isimlerinden biri olan XVII. yüzyıl saz şairi Âşık Ömer hakkında bir bibliyografya denemesi yapılmış, biyografisine dair araştırmalar ve şiirlerinin yer aldığı çalışmalar taranarak künyeleri verilmiştir. Doğrudan Âşık Ömer hakkında 18 kitap, 7'si yazma nüsha 9'u matbu 16 divan, genel kaynaklar başlığı altında (antoloji, katalog, ansiklopedi maddesi, ders kitabı, derleme çalışmaları, dergi yazıları, halk edebiyatı alanında yayımlanmış kitaplar, kitap bölümleri, edebiyat tarihleri) 161 çalışma, 108 makale, 21 bildiri, 26 yüksek lisans tezi, 11 doktora tezi, künyeleri verilerek alfabetik olarak listelenmiştir. Konunun genişliği dikkate alındığında gözden kaçırmış olabileceğimiz başka değerli çalışmalar da mutlaka vardır. Bundan sonra yapılacak çalışmalar, Âşık Ömer'in eksiksiz bir bibliyografyasının bilim dünyasının hizmetine sunulmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ayaydın Cebe, G. Ö. (2013). Yazmadan Basmaya, Gösterimden Romana: 19. Yüzyılda Osmanlı'da Folklor. *Millî Folklor*, (99), 31-40.
- Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri*, C. II. (haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen). İstanbul: Meral Yayınevi.
- Dizdaroğlu, H. (1963). Köprü Altından Geçen Sular. *Türk Dili*, 13, 297-301.
- Elçin, Ş. (1999). *Âşık Ömer*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özarslan, M. (1996). Türk Halk Şiirinde Aruzlu Türler Üzerine Bazı Dikkatler. *Folkloristik Umay Günay Armağanı* (haz. Metin Özarslan ve Özkul Çobanoğlu). Ankara: Feryal Matbaası, 279-287.

- Karabulut, A. T. (2013). Türk Halk Bilgisi Derneği Tarafından Yayımlanan Halk Bilgisi Haberleri Dergisi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (50), 137-144
- Karasoy, Y. ve Yavuz, O. (2010). *Âşık Ömer Divanı*. Konya: İnci Ofset.
- Karasoy, Y. ve Yavuz, O. (2017). *Âşık Ömer Divanı'na Katkılar-ı*. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, (41), 157-194.
- Küçükballı, F. N. (2019). *Âşık Ömer Divanı'nın Söz Varlığının Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Görünümü*. *Uluslararası Taşeli Sempozyumu (Tarih-Kültür-Turizm, 24-26 Ekim)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 387-422.
- Öztelli, C. (1966). Ressam Levnî Üzerine Yeni Bilgiler. *Türk Dili*, 15(176), 509-512.
- Sular, U. Ö. (2006). *Halk Bilgisi Haberleri ve Çorumlu Dergilerinin Konu ve Eğitim Açısından Karşılaştırılarak İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Üşenmez, E. (2012). Modern-Kırım Tatar Edebiyatında Âşık Ömer. *Turkish Studies*, 7(1), 2055-2065.
- Yavuz, K. (2015). *Âşık Ömer ve Türk Edebiyatındaki Yeri*. *Âşık Ömer Divanı* (haz. Yakup Karasoy- Orhan Yavuz). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 525-540.
Geliş Tarihi-Received: 06.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1200129

Kur'an-ı Kerim Kaynaklı Ashab-ı Kehf Kıssası'nın Türk Şiirine Yansıması: Halk Şairi Ahmet Çıtak'ın Mesnevi Örneği*

The Reflection of the Quran Originated Seven Sleepers Story on the Turkish Poetry: An Example of Minstrel Ahmet Çıtak's Mesnevi

Bedri ÖZÇELİK*

Öz

Birçok dinde ve inanışta olduğu gibi Hristiyanlık ve İslamiyet'te de Ashab-ı Kehf'le ilgili inançlara yer verilmiştir. Bunun neticesinde hem Doğu hem de Batı toplumları tarafından muteber kabul edilen kutsal kitaplarda, bazı dini metinlerde ve mitlerde Ashab-ı Kehf hadisesi konu olarak ele alınmış, işlenmiş ve günümüze kadar ulaştırılmıştır. İslamiyet'in etkisiyle özellikle dini eserlerde yer alan Ashab-ı Kehf kıssası, Türk kültürü içinde sadece dini eserlerde yer almamış aynı zamanda Türk dili ve edebiyatının önemli olay anlatan metinlerinden biri olmuştur. Ashab-ı Kehf anlatısı pek çok edebi esere kaynaklık etmiş, sözlü ve yazılı edebi eserin üretilmesine katkı sağlamıştır. Binlerce yıl önce yaşanan Ashab-ı Kehf hadisesi, Türk edebiyatının mensur eserlerinde oldukça fazla yer aldığı gibi Türk şiirine de kimi zaman telmih sanatı kimi zaman da müstakil bir eser olarak yansımıştır. Özellikle Ashab-ı Kehf olarak adlandırılan mağara arkadaşlarının isimleri şiirlerde geçmiş ve bu hadiseyi hatırlatarak telmih sanatı yapılmıştır. Daha çok divan şairleri tarafından konu olarak işlenen bu kıssa az da olsa halk şairleri tarafından da ele alınmıştır. XX. yüzyılda Kahramanmaraş'ın Kuzey ilçelerinden biri olan Elbistan'da yetişmiş halk şairlerinden Ahmet Çıtak'ın kaleme aldığı "Ashab-ı Kehf" mesnevisinde ve "Yediler" adlı semaisinde söz konusu kıssa, sanatçının kurgusuna göre anlatılmaktadır. Bu çalışmada "Yediler" adlı semai üzerinde bir inceleme yapılmamış sadece Çıtak'ın mesnevisi üzerinde durulmuş, bu mesnevi hakkında inceleme ve değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde konusunu Kur'an-ı Kerim alan Ashab-ı Kehf kıssasının Türk edebiyatına ve şiirine yansıması hususundaki görüş ve düşünceler dile getirilmiştir. Daha sonra Ahmet Çıtak'ın hayatı ve şiire başlamasında etkili olan hem babasının hem de kendinin görmüş olduğu rüyalara dikkat çekilmiştir. Sonra mesnevisinin oluşum bağlamı ve bu bağlamın Kur'an-ı Kerim kaynaklı olduğu yönündeki tespitler belirtilmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında klasik metin inceleme yöntemi kullanılarak mesnevinin şekil ve muhteva bakımından metin analizi yapılmıştır. Çalışmanın amacı, Çıtak'ın Kur'an-ı Kerim kaynaklı Ashab-ı Kehf kıssasını konu edinen mesnevisini tanıtmak, bu mesnevi metninin incelemesini yapmak ve tarihi bir kıssanın XX. yüzyıl Türk halk şiirine yansımalarını ortaya koymaktır.

* Bu makale, Ahi Evran 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde (21-23 Ekim 2022, Kırşehir-Türkiye) sunulan bildiriden üretilmiştir.

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Kırıkkale/Türkiye, e-posta: bedriozcelik@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7589-2731.

Anahtar Kelimeler: Yedi Uyurlar Kıssası, Türk şiiri, Ahmet Çıtak, mesnevi.

Abstract

As with many religions and faiths, beliefs regarding the Seven Sleepers have been included both in Christianity and Islam. As a result of this, the Seven Sleepers story has been addressed, discussed and reached the present day featured as a subject in books regarded as credible both by the Eastern and Western societies, some religious texts and myths. In the Turkish culture, the Seven Sleepers story which takes place especially in the religious works with the impact of Islam, does not take place only in the religious texts but also has become one of the texts describing a significant scene of the Turkish language and literature. The Seven Sleepers narrative has formed the basis of many literature works and it has contributed in the production of verbal and written literary works. The Seven Sleepers event that took place thousands of years ago echoed in the Turkish poems incidentally as the art of reference and sometimes as a detached work as well as taking place very often in the Turkish literature's prose works. Particularly, the names of the cave friends called the Seven Sleepers are seen in poems and the art of reference is thus done by recalling this event. Treated as a subject mostly by the Ottoman poets, this story is addressed by the minstrels even if just a little. In the mesnevi "Ashab-ı Kehf" and the "Yediler" semai written by Ahmet Çıtak who was a minstrel brought up in one of the Northern districts of Elbistan in the twentieth century, the story in question is told according to the artist's fiction. This study doesn't cover any research on the "Yediler" semai but rather emphasizes only on the Çıtak's mesnevi and research and evaluations are made on the aforesaid mesnevi. In the introduction section of the study, opinions and thoughts on the reflection of the Seven Sleepers, which took its subject from the Quran, on the Turkish literature and poetry were expressed. Later, attention was drawn to the dreams seen by both Ahmet Çıtak and his father, which were influential on his life and his beginning to poetry. Then, the context of the formation of his mesnevi and identifications in the direction that this context stemmed from the Quran were emphasized. Text analysis was carried out in the later parts of the study in terms of form and content by using the classical text review method. The aim of the study is to demonstrate the Çıtak's mesnevi mentioning the Seven Sleepers story originating from the Quran, to examine the mesnevi text and to reveal the reflections of an ancient story to the 20th century Turkish folk poetry.

Keywords: Seven Sleepers Story, Turkish poetry, Ahmet Çıtak, masnavi.

Giriş

Edebiyatın oluşumunda ve dönemlere ayrılmasında o edebiyatın sahibi olan milletin dili, dini, yaşadığı coğrafya ve hayat anlayışı etkili unsurlar olarak kabul edilmektedir. Türklerin İslam dinini kabul etmesi ile birlikte edebi metinlerinin şekil ve muhtevasında birtakım yenilikler görülmeye başlanmıştır. Bu değişimde Kur'an-ı Kerim'de anlatılan kıssaların da etkisi vardır. Kur'an-ı Kerimdeki kıssa anlatım üslubu önemli bir husustur. Kur'an-ı Kerim'de anlatılan bu kıssalar İslami Türk edebiyatının edebi eserlerini meydana getirirken sanatçılar tarafından faydalanılan öncelikli temel metinlerden biri olarak kabul edilmektedir (Yekbaş, 2012, s. 312).

Kur'an-ı Kerim'in on sekizinci suresi olan Kehf suresinin dokuzuncu ile yirmi altıncı ayetleri arasında doğrudan söz konusu edilen Ashab-ı Kehf kıssası, muhtevasında yer alan mesajlar ve sanatçıların dünyasında oluşturduğu imaj ve imgelerle Türk edebiyatındaki birçok yazılı ve sözlü anlatım türüne konu edinilmiştir (Erdem, 2013, s. 394). Kur'an-ı Kerim'de yeniden dirilişin bir delili olarak anlatılan kıssa "uzun süre mağarada uyuyup yeniden uyanma olayı" (Erdem & Demir, 2019, s. 17) hikâye etme ve menkıbevi yönüyle hem nesir hem de nazım olarak Türk edebiyatına yansımıştır.

Kehf suresinde; insanın, karşılaştığı sıkıntılara sabretmek suretiyle ve Allah'a inançlarında sadık olmak şartıyla doğru yolda kalacağına işaret edilmektedir. Bu surede, gerçekten iman eden kimsenin her zaman Allah'ın şefkat ve merhametine mazhar olacağına, Allah'a yönelenlerin her daim sıkıntılardan kurtulacağına yönelik hususlara yer verilmektedir. Bütün bunlar, Ashab-ı Kehf kıssasını Türk kültür ve Türk edebiyatının önemli kaynaklarından birisi haline getirmiştir (Yekbaş, 2012).

Bu konu İslamiyet'in etkisiyle meydana gelen dinî eserlerde olduğu gibi lâ-dinî eserlerde de edebi nitelikte ele alınmış ve işlenmiştir. Türk edebiyatında pek çok yazar ve şair Ashab-ı Kehf kıssasını konu alan müstakil eserler yazmış ve konuyla ilgili son derece kapsamlı telmih, mecaz ve iktibas sanatlarına yer vermiştir (Şengün, 2019, s. 366).

Halk arasında dile getirilen anlatma esasına bağlı türlerde de Ashab-ı Kehf kıssasının birçok varyantı bulunmaktadır. Özellikle bu hadisenin geçtiği coğrafya ve buralardaki mağaralarla ilgili rivayetlerin nicelik olarak çokluğu halkın bu kıssaya olan ilgisini göstermektedir. Halk şairleri de bu hadiseye alâka göstermiş, bu kıssadan ilham almış ve duygularını farklı nazım şekilleriyle dile getirmişlerdir. Özellikle Afşin-Elbistan Kültür Havzası'nda yetişmiş olan Hayati Vasfi Taşyürek ile Mazunî Şerif'in bu konuyla ilgili şiirleri örnek olarak verilebilir (Yekbaş, 2013, s. 315,316).

XX. yüzyılın önemli halk şairlerinden olan Ahmet Çıtak'ın beslendiği kültür çevresi de ona belirtilen imkânları sunmuş, o da Ashab-ı Kehf mesnevisini Türk edebiyatına kazandırmıştır. Çalışma, Çıtak'ın Kur'an-ı Kerim kaynaklı Ashab-ı Kehf kıssasını konu edinen mesnevisini tanıtmak, bu mesnevi metninin incelemesini yapmak ve tarihi bir kıssanın XX. yüzyıl Türk halk şiirine yansımalarını ortaya koyma amacını taşımaktadır. Bu çalışmada, öncelikle söz konusu mesnevinin üretim bağlamı hakkında bilgi verilmiş daha sonra da klasik metin inceleme yöntemi kullanılarak eser, şekil ve muhteva yönünden incelenip metin analizi yapılmıştır.

Ahmet Çıtak (1893-1963)

Ashab-ı Kehf kıssasını konu olarak ele alan Türk halk şairlerinden biri de Ahmet Çıtak'tır. Onun hakkındaki bilgiler yöreyle ilgili yapılan çalışmalarda yer almaktadır. Bu kaynaklara göre Çıtak, 1893 yılında Kahramanmaraş ilinin Elbistan ilçesine bağlı Kızılcaoba Mahallesi'nde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Doğumuyla ilgili ilginç bir gelişmeyi Ahmet Çıtak babasından dinlediği şekliyle şöyle nakletmektedir:

"Ben daha doğmamışım. O zaman merhum babam tüccar olarak Halep'e gitmiş. Orada bir rüya görüyor. Rüyasında, ihtiyar, nurani yüzlü iki zat: "Bir oğlun oldu. Adını Ahmet Zeki vuracaksın." Diyorlar. Babam Halep'ten dönmeden ben doğmuşum. Merhume anam adı Şeyh Hamit koyuyor. Babamın dönüşünde önüne müjdeciler çıkıyor. Merhum; müjdecilere diyor ki: "Müjdenizi biliyorum, bir oğlum dünyaya geldi." Rüyasında kendisine söylendiği gibi adı Ahmet Zeki olarak değiştiriyor." (Yakar, 2014, s. 6).

Ailesi, onun iyi yetişmesi için her türlü çabayı göstermiş, okuması için Kayseri Rüştüyesine göndermiş, ancak eğitimini tamamlayamamıştır. Geçimini rençper olarak köyünde ziraat işleri yaparak sağlamıştır. O, 18 Ocak 1963 tarihinde geçirdiği trafik kazasında vefat etmiştir (Yakar, 2014, s. 5; Kurt, 1996, s. 37; Avcı, 2015, s. 47; Alparslan & Yakar, 2009, s. 63).

Doğumunda olduğu gibi şair olmasında da rüyanın "gelecekte haber verme" niteliği dikkat çekmektedir. Ahmet Çıtak sekiz yaşında bir rüya görmüş, annesi tarafından bu rüya onun şair olacağı şeklinde yorumlanmıştır. Şair, bu olayı şu şekilde dile getirmektedir:

"Sekiz yaşına geldiğim zaman ben de bir rüya gördüm. Pir, nurani yüzlü, beyaz sakallı iki ihtiyar, elimden tuttular ve şöyle dediler: "Senin ismini biz vurduk." Üzerime ufak ve beyaz darıdan dökmeğe başladılar. Öyle döktiler ki boğulacak hale geldim. Uyandığım zaman ter içinde titriyordum. Hemen anamı uyandırdım

ve rüyamı anlattım. Anam da: "Oğlum sen güçlü bir şair olacaksın" dedi. Bende şiir sevgisi başladı" (Yakar, 2014, s. 6-7).

Ahmet Çıtak, XX. yüzyılın ilk yarısında adından söz ettiren önemli bir halk şairi olarak tanınmaktadır. Aynı zamanda divan şiiri geleneğine de eserler ortaya koymuştur. Sekiz yaşında içine düşen şairlik ateşini küçük yaşlarda usta şairlerin şiirlerini okuyarak söndürmeye çalışmıştır. Yirmi iki yaşında Naciye Hanım'ı görünce Çıtak'a aşk ateşi de eklenmiş ve bunun üzerine onun şiir söyleme yeteneği ortaya çıkmıştır. Onun Naciye Hanım ile evlenmeden önce yazdığı yüze yakın "aşk şiiri" eserleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Doğaçlama şiirler söyleyebilen Çıtak, yöresinde bulunan ve çevreden gelen âşıklarla atışmalara katılmış ve bu atışmaların çoğu mahallî gazetelerde yayınlanmıştır (Alparslan, Alıcı, & Yakar, 2009, s. 23; Alparslan & Yakar, 2009). Ahmet Çıtak, bilhassa 1960 öncesi siyasi ortamı yeren "Beyler" ve "Sizindir" redifli yergileriyle tanınmıştır (Alparslan & Yakar, 2009, s. 63). Ayrıca Arapça ve Farsça kelimeleri şiirlerinde ustaca kullanmış, ayet ve hadisleri şiirlerinde işlemiştir. Bu yönü daha çok "Ashab-ı Kehf", "Kerbela" konulu şiirlerinde ve naatlarında görülmektedir. Bu şiirlerini yazarken aruz vezni kullanmıştır. Bunun dışında Çıtak'ın yine Ashab-ı Kehf'i konu edinen ve dörtlük nazım birimiyle 7'li hece ölçüsüyle yazılmış olan "Yediler" adlı şiir de aynı muhtevayı içermektedir.

Ahmet Çıtak'ın şiirlerinin büyük bir kısmı Elbistan ilçesinin yaşayan kültür hazinelerinden Mehmet Göçer'in özel arşivinde yer almaktadır. Aynı zamanda ilçede görev yapmış olan Hâkim Vecdi Yarman ve İmam-Hatip Arif Tapan'ın özel ilgileriyle Çıtak'tan elde ettikleri de onun şiirlerinin kaybolmamasını sağlamıştır. Torunu Tuğgeneral Celal Çıtak'ın dedesinin şiirlerini bir miras görüp koruması da bu hazinenin varlığını sürdürmesine katkıda bulunmuştur. Bunun yanında Ahmet Çıtak'ın "Engizek" ve "Demokrasiye Hizmet" gazetelerinde yayımlanan şiirleri de onun üretken bir halk şairi olduğunu göstermektedir. Çıtak, 1930'lu yıllara kadar özellikle aşk ve dini muhtevalı şiirlerini Osmanlı Türkçesi ile yazmıştır. Onun bu şiirlerini Mehmet Ali Kılıç günümüz Türkçesine aktarmıştır. Çıtak'ın bu şiirlerinin orijinali elde edilememiştir. Belirtilen kaynaklardan elde edilen şiirler Serdar Yakar tarafından kitaplaştırılmıştır (2014).

Ashab-ı Kehf Mesnevisinin Üretim Bağlamı

Çalışmada tercih edilen "üretim bağlamı" terimi; genel anlamda kabul gören, performans kuramında dile getirilen icra ortamında irticalin olmaması ve şairin kültür ortamına göre sunumunda farklılıklara yönelmesi olarak ele alınmamıştır. Burada "bağlam"; şiirlerin ne zaman, nasıl, niçin, nerede, hangi koşullarda meydana getirildiğinin bizzat şairin şiirlerinin üretilmesi ile ilgili notlar ve şiirlerin içeriğinden elde edilen bilgiler olarak kabul edilmiştir. Bir şiirin üretim bağlamının bilinmesinin gerek araştırmacılara gerek okuyuculara neler kazandıracacağı "*Türk Edebiyatı Tarihinde Usul*" adlı çalışmada şu şekilde dile getirilmektedir:

"Eserin meydana geldiği muhit ve zaman ile muharririne göre, yâni daha ziyade tarihî bir görüş noktasından tetkik olunmalıdır. Tetkik ettiğimiz eser nasıl ve ne gibi ruh hallerinin ve teessürlerin ne türlü bir tabiat üzerine nüfuzundan vücuda gelmiştir? Bunu anlamak için hal tercemelerine, muharririn şahsi ve umumi hayatına, tahsil ve tefekkür tarzına ve daha sair irki, irsi ve muhite ait tesirlere müracaat etmelidir. Metnin tarih ve yazıldığı yer malum olmalıdır. Metnin tarih ve yazıldığı yerin malum olmasından ne gibi faydalar elde edileceği izaha muhtaç değildir" (Köprülü, 1999, s. 40-41).

Çıtak'ın Ashab-ı Kehf mesnevisinin üretim bağlamını şairin kendisi şöyle anlatmaktadır:

“Afsin ilçesi civarında bulunan mübarek Yediler makamına Naciye’ mi götürmeyi ve kurban kesmeyi vaat etmişim. Düğünden sonra Naciye’yi de alarak beraber Yediler makamına gittik. Bu makamı gören Naciye, bana hitap ederek; “sen âşık olduğunu daima söylüyorsun. Kur’an’da mevcut bu Yediler makamı Ashab-ı Kehf’e uzun bir manzume söyle de dinleyeyim” dedi. Ben de zaten bu tatlı ve kıymetli teklifi bekliyordum. Hemen Yediler makamını Sure-i Kehf ‘in buyruklarına göre tarif etmeye başladım. Yedilerin makamı olan Ashab-ı Kehf’i ziyaretle kurbanları kestirdik. Hamdolsun maneviyatım kuvvetli ve yaradılıştan beri kalbim imanla doludur. Dinime candan bağlıyım. Bu muhterem Evliyalara karşı içimde daima bir saygı, sevgi ve inanç mevcuttur. Zaten dolu olan içimi boşaltmak için bir vesile arıyordum. Bundan daha aziz vesile olur mu? Naciye’den aldığım sürurla bunlara olan imanımın birleşmesiyle gece sabaha kadar uyumayıp püryan olarak yazma ve söyleme hislerimi kamçılıadığından bu şiiri iki günde yazdım.” (Yakar, 2014, s. 99, 120).

Şiirin üretim bağlamında da bahsedildiği gibi şairin eşi Naciye Hanım’ın; “*Sen âşık olduğunu daima söylüyorsun. Kur’an-ı Kerim’de mevcut bu Yediler makamı Ashab-ı Kehf’e uzun bir manzume söyle de dinleyeyim.*” (Yakar, 2014, s. 99) şeklindeki isteği ile şair Kur’an-ı Kerim kaynaklı Ashab-ı Kehf kıssasını esas olarak bu mesneviyi yazmıştır. Şiirin üretim bağlamına kaynaklık eden ve Kur’an Kerim’de yer alan Ashab-ı Kehf kıssasının meali şu şekildedir:

“9. Yoksa sen, (sadece) Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakım’i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın?¹ 10. Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, “Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır” demişlerdi. 11. Bunun üzerine biz de nice yıllar onların kulaklarını (dış dünyaya) kapattık (Onları uyuttuk). 12. Sonra onları uyandırdık ki, iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim. 13. Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yiğitti. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık.² 14,15. Kalkıp da, “Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. O’ndan başkasına asla ilâh demeyiz. Yoksa ant olsun ki saçma bir söz söylemiş oluruz. Şunlar, şu kavmimiz, O’ndan başka tanrılar edindiler. Onlar hakkında açık bir delil getirselerdin ya! Artık kim Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalimdir?” dediklerinde onların kalplerine kuvvet vermiştik. 16. (İçlerinden biri şöyle dedi:) “Mademki onlardan ve Allah’tan başkasına tapmakta olduklarından yüz çevirip ayrıldınız, o hâlde mağaraya çekilin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve içinde bulunduğunuz durumda yararlanacağınız şeyler hazırlasın.”³ 17. (Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah’ın mucizelerindendir. Allah, kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın. 18. Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağa

¹ “Kehf” mağara ve dağların içindeki dehliz demektir. “Rakım” ise âyette söz konusu edilen mağaraya konulan kitabedir. Bazı bilginlere göre rakım, mağaraya sığınan gençlerin mensup olduğu köyün veya kentin adıdır. Rakım, yüksek dağ ve tepe anlamına da gelmektedir. Bu ayette; Allah’ın, hayret uyandıran delillerinin “Ashab-ı Kehf”ten ibaret olmadığına, sürekli olarak gerçekleştikleri için, sıradan işlermiş gibi algılanan sayısız olayların da birer ilâhî kudret göstergesi olduklarına dikkat çekilmektedir (Başkanlığı, Diyanet İşleri, 2011, s. 293)

² Ashab-ı Kehf kıssasının Bizans imparatoru Decius’in (Dakyanus’un) devrine ait olduğu rivayet edilmektedir (Başkanlığı, Diyanet İşleri, 2011, s. 293).

³ Ashab-ı Kehf, bu konuşmadan sonra uykuya dalmışlardır. Bundan sonraki âyetler onların uykudaki hâllerini tasvir etmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011, s. 294).

sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.) Onları görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirip kaçırdın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı. 19. Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: “Ne kadar kaldınız”? dedi. (Bir kısmı) “Bir gün, ya da bir günden az”, dediler. (Diğerleri de) şöyle dediler: “Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazık davransın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin.” 20. “Çünkü onlar sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler yahut kendi dinlerine döndürürler. O zaman da bir daha asla kurtuluşa eremezsiniz.” 21. Böylece biz, (insanları) onların hâlimden haberdar ettik ki, Allah'ın va'dinin hak olduğunu ve kıyametin gerçekleşmesinde de hiçbir şüphe olmadığını bilsinler. Hani onlar (olayın mucizevî tarafını ve asıl hikmetini bırakmışlar da) aralarında onların durumunu tartışıyorlardı. (Bazıları), “Onların üstüne bir bina yapın, Rableri onların hâlini daha iyi bilir” dediler. Duruma hâkim olanlar ise, “Üzerlerine mutlaka bir mescit yapacağız” dediler. 22. (Ey Muhammed!) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: “Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir” diyecekler. Yine, “Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir” diyecekler. Şöyle de diyecekler: “Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir.” De ki: “Onların sayısını Rabbinim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir. O hâlde, onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışma(yı aktarmak)dan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma.” 23. Hiçbir şey hakkında sakın “yarın şunu yapacağım” deme! 24. Ancak, “Allah dilerse yapacağım” de. Unuttuğun zaman Rabbinim an ve “Umarım Rabbinim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır” de. 25. Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar. Buna dokuz daha eklediler. 26. De ki: “Kaldıkları süreyi Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gaybını bilmek O'na aittir. O, ne güzel görür; O, ne güzel işitir! Onların, O'ndan başka hiçbir dostu da yoktur. O, hükmüne hiçbir kimseyi ortak etmez.” (Diyaret İşleri Başkanlığı, 2011, s. 293-295).

Kur'an-ı Kerim'de geçen bu kıssanın ilk dört ayetinde (9-12) söz konusu hadisenin bir özeti yapılmaktadır. 13-17. ayetlerde gençlerin kaçarak mağaraya sığınmalarından bahsedilmektedir. 17-19. Ayetlerde mağarada uyutulmaları anlatılmaktadır. 19-21. ayetlerde uyandırılmaları (yeniden diriltilmeleri) ve gençlerden birinin yiyecek alması için şehre gönderilmesi ve yine 21. ayette diğer insanların Ashab-ı Kehf'i görmeleri ve kıyametten sonra dirilme hususunun hakikat olduğunu anlamaları ve mağaranın bulunduğu yere mescit inşa etmeleri nakledilmektedir. 22. Ayette Ashab-ı Kehf'in sayısı ile ilgili tartışmaları konu etmesi ve bunu doğrusunun Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğu bildirilmektedir. Kıssanın son kısmı ise 25 ve 26. Ayetlerde yer almaktadır. Mağara arkadaşlarının ne kadar süre uyudukları hakkında bilgiler bu son iki ayette anlatılmaktadır. Buna göre güneş takvimine göre 300, ay takvimine göre 309 yıl uyudukları belirtildikten sonra bu sürenin ne kadar olduğuyla ilgili bilginin Allah'a ait olduğu vurgulanarak kıssa tamamlanmaktadır (Ayan Nizam, 2013, s. 485-486).

Bu ayetlerin tefsirinde kıssanın ayrıntılarıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Kehf suresinin niçin indirildiği, kıssada geçen olayın ne zaman ve hangi hükümdar döneminde geçtiği, “rakîm”in ne demek olduğu, mağaranın adı, Ashâb-ı Kehf'in isimleri ve sayıları, hangi dine mensup oldukları, yiyecek almaya gidenin ismi, alınan yiyeceğin cinsi, köpeğin adı, kime ait olduğu, Ashâb-ı Kehf'in sağa sola döndürülmesi, onlar uyurken onlardan niçin korkulacağı, onlar için yapılan sanduka, olayın geçtiği şehir gibi konular üzerine görüşler bu bilgilerdendir (Aydemir, 1979, s. 161-179). Faruk Sümer'e göre bu konuyla ilgili güvenilir tefsirler Taberî'nin tefsiri ile Elmalılı Hamdi Yazır'ın “Hak Dili

Kur'an Dili"dir (1989). Ahmet Çıtak'ın mesnevisinde söz konusu bilgilere yer vermektedir. Bu da halk şairi Çıtak'ın *Kur'an- ı Kerim* bilgisine sahip olduğunu, meal ve tefsirleri okuduğunu göstermektedir.

Ashab-ı Kehf Mesnevisinin Şekil Unsurları

Ahmet Çıtak'a ait bu metin, 295 beyitten oluşan ve mesnevi⁴nazım şekliyle kaleme alınmış bir eserdir. Metin, Serdar Yakar'ın 2014 yılında Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi yayınları arasında çıkan "Ahmet Çıtak Hayatı ve Şiirleri" adlı çalışmasının (99-117. sayfalarında) yer almaktadır. Metinde anlamı verilmeyen mahalli kelimelerin yer alması, özellikle Arapça ve Farsça kelimelerde yazım yanlışlarının olması, noktalamada hataların bulunması eksiklik olarak görülse de XX. yüzyılda bir halk şairinin yazmış olduğu geleneğe dayanan edebî metnin bir bütün olarak yayınlanması kültür ve edebiyat tarihi açısından önemlidir.

Mesnevi, aruzun "*fâilâtün fâilâtün fâilin*" kalıbıyla yazılmıştır. Ancak eserin kaleme alındığı dönemde aruz vezninin çok fazla kullanılmaması ve Türk halk şairi olan Ahmet Çıtak'ın aruz konusunda yeterli eğitim almaması sebebiyle metindeki vezin hataları oldukça fazladır. Bazı beyitler aruz kalıbına uyum gösterdiği halde bazı beyitler vezin hatalarından dolayı uyumsuzluk göstermektedir. Uyumsuzluk gösteren beyitler hece vezni ile yazıldığı kanaati uyandırmaktadır. Ancak bir şiirde şekil bütünlüğü önemli olduğu için bu beyitlerin hece ölçüsü ile yazıldığını söylemek mümkün değildir. Bu yanlışların metnin orijinalinde mi mevcut olduğu yoksa söz konusu eserdeki aktarma hatasından mı kaynaklandığı konusunu açıklığa kavuşturacak bir bilgi elde edilememiştir.

Ashab-ı Kehf Mesnevisinin Muhtevası

Ahmet Çıtak bir halk şairi olduğu için divan şiirinin klasik tasnifine uyarak mesnevisine hamdele ile başlamamıştır. Daha ilk beyitte hikâyeye başlamış ve hadiseye giriş yapmış, Allah'ın hikmetini işaret ederek bu hadiseyi hatırlatmak istediğini belirtmiştir.

Vaka

Mesnevîde geçen olayı şu şekilde özetlemek mümkündür: Hikâyeye göre Dakyanus otuz yıl hükmettikten sonra şeytanın musallat olmasıyla kendini Tanrı olarak görmeye başlar, yönetimi altındaki halktan kendine görkemli bir saray yapmalarını ister. Bu olayların yaşandığı dönemde Allah'a kul olma bilincinin azlığı ve Dakyanus emrine tabi olanların çokluğu onun işini kolaylaştırır. O, Efsus şehrine o vakte kadar hiç görülmemiş seksen metre uzunluğunda bir saray yaptırır, ortasına da altın bir taht kurdurur, sarayın etrafını altın ile süsletir. O, tahta oturunca şeytanla dost olup Allah'a karşı isyanını artırır. Kendisi altın halhal ile yürür ve kendisine Tanrı demeyenleri öldürür. "*Ben Allah'ım zikreylesin diliniz/Bundan sonra bana kulluk kılınız.*" Sarayın zeminine yeşil atlas serdirir ve cihanı yemyeşil ettiğini söyler. Yönettiği topluma fık u fücür yayar, herkesin kendisine tapmasını ve saygı göstermesini ister. Çocukları toplar, onlara yeşil kıyafetler giydirir, altın şamdanlara mum takar, bunları çocukların ellerine verip gece olunca onları yürütür. Bu şekilde hükmettiği yerde cenneti kurduğunu iddia eder. Kendine tanrı diyen kişilerin burada yaşamasına izin verir, demeyenleri öldürür.

Dakyanus zamanında dünyanın başka ülkesinde namaz ehli Allah dostu bir hükümdar yaşamaktadır. O, bu hükümdara kendisine teslim olması ve kulluk kılması için

⁴ "Her beytin kafiyesi yekdiğerlerine göre değışen ve beyitlerinin sayısı kestirilemeyen şiirlerin adı aruz şairlerince "*mesnevi*", saz şairlerince "*nazım*"dır. Azeriler düzmek aslından "*düzgi*", "*düzgü*" diyorlar. Biz "*dizg*"i diyebiliriz" (Onay, 1996, s. 24).

bir mektup yazar. O hükümdar da onun bu isteğini kabul etmeyeceğini, küfrü şanına layık görmediğini ve Dakyanus'un kâfir olduğunu belirten bir mektup yazarak cevap verir. Bu yüzden savaşlar ve savaşı Dakyanus kazanır. Yılda bir defa bayram kutlama töreni yapan Dakyanus törende bir kaygı yaşadığını etrafına hissettirir. Acemlerin bir ordu hazırlayarak Dakyanus'a saldıracığı haberi yayılır. Bunu duyan Dakyanus korkusundan perişan olur. Etrafındaki altı vezir, "Allah olan bir varlığın korkmayacağını" söylerler. Ona karşı gelerek ve hakikati bulma arayışına girerler. Hem onun şerrinden kurtulmak hem de imanlı insanlar olarak yaşamak için onun yanından ayrılırlar. Dağda bir çobanla karşılaşılır ve çoban da onlarla hareket eder ve koyun sürüsünü bırakıp hep birlikte bir dağa sığınmaya karar verirler. Sürüde bulunan bir köpek de bu yedi kişinin peşinden gider. Köpek de dile gelerek o yedi kişi ile yol arkadaşı olmak ve Hakk'ı bulmak istediğini söyler. Onlar bunda bir hikmetin olduğunu düşünerek köpeğin bu isteğini kabul ederler. Sonunda Dihlanus dağdaki Vasın mağarasına sığınır. O mağarada uyurlar. Allah, zalim Dakyanus'un şerrinden bu iman eden yedi kişiyi ve köpeği korur. Bunlar melekler tarafından koruma altına alınırlar. Dakyanus bu kişilerin haberini duyunca kılıcını kuşanıp onları aramaya başlar. Sonunda bunların uyuduğu mağaraya gelir. Onların mağarada uyuduğunu görür ve mağaranın girişini Rutanus ile Tedüs adlı kişilere taştan duvar yaptırıp üzerine kurşun döktürür. Yüz on yıl hükmeden Dakyanus yok olur ve onun zulüm dönemi son bulur. Sonra İsa dönemi başlar. Bu dönemde de iki hükümdar yaşar, biri İsa'nın hak yolunu takip eder diğeri ise Dakyanus'un yolunda devam eder. O zamandaki Allah'a iman edenlerin duası ile zalim hükümdar yok olur, zulüm son bulur.

Allah'ın hikmeti ile zulüm sona erince mağara arkadaşlarının kim olduğu da ortaya çıkar. Hayvanları için ağıl yapan bir kişi mağaranın ağzını kapatan taşları söker ve o esnada yedi genç uykudan uyanır. Ne kadar süre uyduklarını birbirlerine sorarlar. Gençlerden bir olan Yemlîhâ ekmek almak için şehre gider. Dakyanus'un devrinin sona erdiğini Hz. İsa'nın getirmiş olduğu tevhit inancının hâkim olduğunu görür. Bir fırına gider ve ekmek aldıktan sonra parasını çıkarır fırıncı bu paranın bir define olduğunu bunu nereden aldığını sorar. Eğer kendisini de defineye ortak etmezse onu hükümdara teslim edeceğini söyler. Yemlîhâ hükümdarın Dakyanus olduğunu düşündüğünden korkar ve konuşamaz hale gelir. Fırıncı onu hükümdarın katına çıkarır. Yemlîhâ Dakyanus'un hükümdar olmadığını ve o zalimin üç yüz dokuz yıl önce öldüğünü öğrenince rahatlar ve başlarından geçen bütün olayları anlatır. Altı arkadaşının mağarada kendisini beklediğini söyler. Hükümdar ve halk onları görmek isterler ve mağaranın önüne kadar gelirler. Yemlîhâ arkadaşlarının bu kalabalıktan sakınacaklarını bu yüzden kendisinin önden gidip onları haberdar etmesinin doğru olacağını söyler. Arkadaşlarının yanına gelir ve şehirde yaşadıklarını arkadaşlarına anlatır. Bu yedi arkadaş dua ederek mağaranın içinde görünmez olurlar. Şehir halkı mağaraya gelir onların sır olduklarını anlar. Bu olağanüstü hâl halk arasında bir hikâye olarak anlatılır.

Şair, mesnevinin son bölümünde Hz. Muhammed döneminde yaşandığı rivayet edilen bu hadise ile ilgili bir mucizeyle ilişkilendirmektedir. Çıtak, bu mucizeyi kurgularken Türk destan, masal ve efsanelerindeki olağanüstülüklerden faydalanmıştır. Hz. Muhammed'in hırkasının üzerine oturan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Ebuzer Gıfari "göz açıp kapayıncaya kadar" Medine'den Afşin'de bulunduğu inanılan Ashab-ı Kehf'in olduğu mağaraya gelmişler, mağara arkadaşları yeniden dirilmiş, onlar da mağara arkadaşlarına Hz. Muhammed'in selamlarını iletmişler. Tekrar Peygamber'in hırkasına oturarak göz açıp kapayıncaya kadar Medine'ye varmışlar. Mesnevide bu mucize şöyle dile getirilmektedir: "Göreceksin burada bir mucizat/Bak ne yaptı ol Resul-i pakizat. Dinle bu sırr-ı Hüdayi söyleyem/Bak ne olmuş ise tarif eyleyem. Ol Resulün vuslatını yâd edem/Yedilerin ruhlarını şâd edem. Cebrail'in emri üzre ol zaman/Fahri âlem hırkasın açtı heman.

Çağırıp istedi Sıddık Ekberi/Hazreti Ömer'e dedi gel beri. Nerde ise Ali de gelsin dedi/Ebuzer Gaffar'ı da alsın dedi. Çağıruben bu dört yarı buldular/Emret deyip mescidine geldiler. Dedi varın Yedileri görmeğe/Selâmum iletip ora vermeğe. Çünkü böyle emrediptir Yaradan/Hırkam ile gediciniz buradan. Bu emrini başlarına kodular/Canımız yoluna kurban dediler. Bu dört hünkâr hırkaya oturdular/Hak Resulün selâmın götürdüler. Emrolundu Süleyman'ın yeline/Kavuştular Yedilerin eline. Göz açıp yumana kadar vardılar/Ol makama saadete girdiler. Yedisi bir dirulüben kalktılar/Çariyarlar ibret ile baktılar. Heman köpek hücum etti o anda/Sanmışkine insan gelmiş yabanda. İşaretle köpeğe dur dediler/Tazim ile karşıladı Yediler. Varıp köpek yüzün sürüp büküldü/Hörmet edip hemen geri çekildi. Tebliğ ettiler selamın Resulün/Nebiler serveri ol pür usulün. Sevinerek selâm aldı/Yediler/Şefaât eylesin bize dediler. Birbirine izzet ikram kıldılar/Biraz durup heman geri geldiler. Anladın mı Yediler'in şanını/Gör ne yaptı nebiler sultanını." (Yakar, 2014, s. 117).

Zaman

Mesneviye göre olayın yaşandığı zaman; Tevrat'ın hükmünün ortadan kalktığı, henüz Hristiyanlık dininin henüz inmediği ve ehl-i kitabın kaybolduğu bir döneme dayanmaktadır. Kıssanın putperest Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde geçtiği gerçeğini mesnevîde şöyle ifade edilmektedir: "Hükm-i Tevrat ibtal olduğu zaman/Ehl-i kitap kalmamıştı bi güman. Bu asra dek nice bir şah gelüpdur/Ta Takyanus zamanını buluptur. Şimdi hükmün ilan etti burada/Karşı duran kalmamıştı arada" (Yakar, 2014, s. 99). Hikâyede geçen olayın M. 249-251 yıllarında hüküm süren Roma imparatoru Decuis'in (Dakyanus'un) devrine ait olduğu rivayet edilmektedir. Mağara arkadaşları muhtemelen Hz. Musa'nın tebliğ ettiği hükümlere iman eden kimselerdir. 309 yıl sonra uyandıklarında ise Hz. İsa'nın tebliğ ettiği Hristiyanlık dini varlığını sürdürmektedir.

Mekân

Çıtak'ın mesnevisinde hadisenin yaşandığı mekân, Elbistan'ın doğusunda yer alan Afşin'dir. Ceyhun nehri bu mekânın yakınından çıkmaktadır. "Nice eser ile ispat olundu/Elbistan, Efsus olduğu bilindi. Tarsus şehri uzak Ceyhan gözüne/Ora değil kanma elin sözüne" (Yakar, 2014, s. 113). Mağaranın girişi Doğu'ya bakmaktadır. Burası halk arasında üçler makamına yakın yediler makamı kabul edilmektedir. Tarsus'un Ceyhun nehrine uzak olmasından dolayı yedilerin gerçek makamının burası olduğu iddia edilmektedir. "On iki gün Tarsus Ceyhan arası/Yediler makamı tahkik burası" (Yakar, 2014, s. 113). Anadolu'da Ashâb-ı Kehf makamları ile ilgili dört farklı mekândan bahsetmek mümkündür. Bu mağaralardan biri İzmir ili Selçuk ilçesinde yer alan Efes harabeleri, diğeri Mersin ili Tarsus ilçesindeki Ashâb-ı Kehf mağarası bir diğeri ise Kahramanmaraş ili Afşin ilçesinde bulunmaktadır. Afşin ilçesi en çok Ashâb-ı Kehf makamı ile tanınmaktadır. Kıssaya göre hadise doğuda geçmektedir. Farsların sık sık Anadolu'ya saldırımları tarihi kayıtlarda yer almaktadır. Diğer mekânlara göre Afşin daha doğuda yer almaktadır. Bu düşünce Ahmet Çıtak'ın belirttiği gibi Afşin ilçesinin Ashab-ı Kehf makamına ev sahipliği yaptığını söyleme fırsatı sunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de geçen tarife uygunluğunu tespit etmek için Gazeteci-Yazar Mehmet Göçer ve Afşin Ashabü'l Kehf Külliyesi'ni Koruma Derneği Başkanı Bekir Sıtkı Can'ın mahkemeye başvurmuş ve Afşin Sulh Ceza Hâkimliği bu durumu açıklığa kavuşturmak için bir mahkeme kararı⁵

⁵ "13 Mart ile 1 Ekim tarihleri arasında (202 gün) Güneş doğarken mağara, içine düşen Güneş ışınları tarafından aydınlatıldığı belirlenmiştir. (10 dakika ve daha uzun süre ile). Yılın en uzun günü olan 21 Haziran tarihinde Güneş 59.6 azimut açısı yani 50.4 derece ile doğmakta ve mağara içi, saat 05:22:07 den 09:29:31'e kadar ışık almaktadır. Mağaraya ışığın 1 saat ve daha uzun süre ile düştüğü gün sayısı toplam 170 (28 Mart ile 14 Eylül tarihleri arası) olarak tespit edilmiştir." (<http://www.unsandigi.com/kehf.asp>, 13 Haziran 2016).

vermiştir (Koç, 2017, s. 53-54). Yediler makamının olduğu mekâna bir mescit yaptırılmıştır. Bu mescit hâlâ işlevselliğini korumaktadır.

Şahıs Kadrosu

Ashâb-ı Kehf kıssasında adı geçenlerin kaç kişi oldukları ile ilgili tartışmalar söz konusudur. Kur'an-ı Kerim'de de bu tartışmadan bahsedilmektedir. Ashâb-ı Kehf mesnevisinde de Kur'an Kerim'deki kıssaya uygun olarak Dakyanus'un sarayından uzaklaşanların sayısını altı ve yolda karşılaştıkları çobanla birlikte yedi kişi oldukları dile getirilmiştir (Şengün, 2019). Mesnevide geçen olayın kahramanları olan mağara arkadaşlarının isimleri şöyledir: Yemlîhâ (evliya piri), Mekselina, Sadenus, Kestunis, Mertilyos, Kertunis ve Kefeştunis. Bir de Kıtmir adlı köpekleri vardır. Metinde bu isimler şöyle ifade edilmektedir: *"Adları bu idi eski zamanda/Dinle diyem koma gönlün gümanda. Birisi Yemlîhâ evliya piri/Biri Mekselina, Sadenus biri. Kestunis dördüncü sultan bitteman/Mertilyos beşinci dedi ol iman. Kertunis'i altıncısı dediler/Çoban ile tek mil oldu yediler. Kefeştunis çobanın adı idi/Bu yedi er dünyanın tadı idi. Sekizinci Kıtmir hakka geliptur/Hayoan iken cennet nasip oluptur."* (Yakar, 2014, s. 112). Kıssada yer alan ve zulmü ile ön plana çıkan Dakyanus da şahıs kadrosu içindedir. Mağara arkadaşları uyandıktan sonra karşılaştıkları hükümdar da kahramanlar arasındadır. Bunların dışında Hz. Muhammed'in mucizesini anlatan bölümde de dört büyük melekten biri olan Cebrail ile Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Ebu Gıfari'yi saymak mümkündür.

Dil ve Üslup

Metnin dili ve anlatımı hakkında ifade tarzı ve kullanılan kelimelerin hususiyetlerine bakıldığında şunları söylemek mümkündür: Manzumenin sanatçısı Ahmet Çıtak XX. yüzyılda yaşamış bir halk şairidir. Metinde kullanılan dil bugünkü Türkiye Türkçesi'dir. Elbistan'da yetişmiş olan Çıtak, Elbistan kültür havzasında yaşayan halkın kullanmış olduğu mahalli kelimelere eserinde yer vermiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: *"edem, emrime kopun, derildiler, bina düzdüler, yörürdü, gömgöv, böcük, kavgaya duruştular, gulgula düştü, komazlar, doluklar, varıklar, nidelim, beşir ederim, get, gendin, görürlük mü, dediciniz.* Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini gösteren kelimelerin varlığı da dikkat çekmektedir. *"gidüben, dirilüben, konuşuben, varuben, veruben, diriluben, sanuben, aluben, çağıruben"* gibi kelimeleri örnek olarak vermek mümkündür. Arapça ve Farsça kelimeler de eserde yer almaktadır. Örneğin mesnevide geçen *"perverdgar, hükm-i Tevrat, ehl-i kitap, tabiine, zikreylesin, fisk u fücur, şem, ehl-i salah, küfr, Halık..."* gibi kelimeler ve terkipler Arapça ve Farsça'dır. Metin, beyit nazım birimiyle oluşmasına ve aruz ölçüsüyle yazılmasına rağmen kullanılan dil ve üslup bakımından Türk halk şiiri zevkinin hususiyetlerini yansıtmaktadır.

Mesnevi'deki Mit, Destan, Masal ve Efsane Unsurları

Mesnevide önemli sayılacak derecede mit, destan, masal ve efsane unsurları görülmektedir.

Mit Unsurları

Kadim dönemde meydana gelen hadiseleri, olağanüstü tipleri, karakterleri ve kutsal nitelikli varlıkları konu olarak anlatan türe mit adı verilmektedir (Kaya, 2014, s. 572). Mit, gerçek hikâye anlamına gelmektedir. Mitler, düşünce unsuru ile hikâyenin birleşmesi sonucunda oluşmaktadır. *"Mit, basit bir hayali, sahte izlenimleri hatta tamamıyla gerçek ya da kutsal rivayetlere kadar her şeyi içerebilir, onun gerçekliği normal hayatın sunduğu her şeyde ağırlığını hissettirmektedir."* (Oğuz & Gürçayır, 2005, s. 247). Mitlerin kahramanları tanrı, yarı tanrı, tanrıça ve olağanüstü varlıklardır.

Ashab-ı Kehf kıssasını konu edinen mesnevîde anlatılanlar muhteva bakımından mitolojiye dönüştürülebilecek niteliktedir. Özellikle Dakyanus'un kendini "tanrı" ilan etmesi ve kendisini "tanrı" olarak kabul etmeyenleri keserek öldürmesi ve olağanüstü nitelikleri olan altından bir saray yaptırması, sıcak suda böcek yaratması, çocuklara beyaz donları giydirecek onları melekler gibi yürütülmesi ritüeli mitolojik olay örgüsü içinde değerlendirilmiştir. Bu hususlar mesnevîde şöyle dile getirilmektedir: "Otuz sene ağrımadı başı hiç/Bu ana dek aksamadı işi hiç, Fırsat bulup girdi şeytan burnuna/Tanrılık davasını soktu karnına, Allah'ım ben diye ilan eyledi/Kendi tabiiine şunu söyledi, Toplanıp hep emrime kopun dedi/Göz görmedik bir saray yapın dedi (...) Emri ile derildiler buraya/Ne gerekse getirdiler saraya, Bir mühim teşkilat oldu arada/Hep ustalar birleştiler burada, Seksen metre boylu bina düzdüler/Ortasına tahtı yapup gezdiler, Altın ile bezenmişti her yanı/Cennet diye düzelmişti bir yanı, Bu altın taht içinde otururdu/Civan çocuk buluban getirirdi, İki sene çalıştılar buraya/Altın tacı vurup girdi saraya, Altın halhal ile daim yürürdü/Tanrı demiyenin boynun vururdu, Ben Allah'ım zikreylesin diliniz/Bundan sonra bana kulluk kılınız, Yeşil atlas serdi yere ol zaman/Göm göv ettim dedi cihanı heman, Ortalığa fıski fücur saçardı/Gelip giden elin öpüp geçerdi, Kızgın suda yaratırdı böcüğünü/Başına toplardı civan çocuğu, Yeşil beyaz donlar ile bürürdü/Gece bunlar melek gibi yürürdü, Altın şem'a üstüne mum takardı/ellerine verip mumu yakardı, Kendine tanrı diyeni severdi/Demiyeni ya keser ya kovardı" (Yakar, 2014, s. 99,100).

Destanî Unsurlar

Destan, bir milletin hayatında tam edebi kimlik kazanmamış metin türü olan mitlerden sonra ortaya çıkan en kadim edebi türlerden biridir. Sözlü gelenek içinde oluşmuş, ilk söyleyeni belli olmayan, halkın içinden yetişmiş ozan, baksı, şaman, bahşı ve âşık niteliğiyle anılan sanatçılar tarafından irticalen söylenen, zaman ve mekân içinde milletin teveccühünü kazanmış bilge kahramanların menkıbevi ve gerçek hayatları etrafında kurgulanmış uzun soluklu epik ve didaktik özellikler taşıyan anlatma esasına bağlı türe destan adı verilmektedir. Toplumun ortak hayat anlayışını ve ideallerini yansıtan bu metinlerin meydana gelmesi için çekirdek bir vaka ile savaş, din değiştirme, afet, göç gibi büyük hadiselerin milleti derinden etkilemesi gerekmektedir (Elçin, 1986, s. 72).

Farklı anlatma esasına bağlı türlerde de destan unsurlarına rastlamak mümkündür. Çıtak'ın Ashab-ı Kehf mesnevisinde yer alan destani unsurlar şunlardır:

Dakyanus'un Allah'a inanan bir hükümdarla savaşırken onu yenmesi kahramanlık göstermesi ise destan türünün özelliklerini yansıtmaktadır. Onun bu başarısı tanrılık iddialarını güçlendirmiştir. "Bu zamanda bir hükümdar var idi/Ehli salah Allah'ına yar idi. Buna name yazıp teslim ol dedi/Canın kurtar bana kulluk kıl dedi. O da heman aksi cevap söyledi/Kâfir olduğunu ihtar eyledi. Teslim olmam kıyarım da canıma/ Küfrü layık görmezem hiç şanıma. Bu sebepten kavğaya duruştular/Hayli müddet bir zaman vuruştular. En nihaye mağlup etti bunları/Dakyanus'a kaldı bütün malları. Muazzam bir şah oldu ol zamanda/Velakin yok idi gözü imanda." (Yakar, 2014, s. 101).

Destanlarda düşmanın kahramana tuzak kurma motifi ile Dakyanus tarafından Ashab-ı Kehf için kurulmuş tuzak arasında ilişki kurmak mümkündür. Bu husus mesnevîde şöyle ifade edilmiştir: *Sual etti ki bunlara nidelim/Duyulmadık azim ceza edelim, Sarayımı değişmişler buraya/Yoksa geri götürerek mi oraya, Mağranın ağzını tutak dediler/Helâk olsun acından bu yediler, Bu tedbiri burda kabul kıldılar/Böylece emir veruben geldiler, Rutanus'la Tedüs adlı kişiye/Ferman verip saldı dört bir köşeye, Tedbirine bak bu iki yarenin/Ağzını örer iken bu mağranın, Yazdılar kurşuna halın bunların/Beyan etti tarihini canların, Gizli koyup kapadılar kapıyı/İki günde bitirdiler yapıyı" (Yakar, 2014, s. 105).*

Türk destanlarında uyku genellikle olumsuz şekilde görülür. Özellikle Dede Korkut kitabında Oğuz'un başına her kötülüğün uykudan geldiği bildirilmektedir. Bunun

yanında Kuzey Türk destanlarında ise kutlu yiğitlerin uzun süre uyuyarak çabuk büyüdükları, kuvvetli oldukları belirtilmektedir (Ögel, 1995, s. 586). Ashab-ı Kehf'i konu edinen mesnevide de yedi gencin ve Kıtımir'in 309 yıl uyuduğu ve sağlıklı bir şekilde uyandığı dile getirilmektedir: "O esnada diriluben kalktılar/Birbirine hayret ile baktılar, Kemleüstüm deyerek dirildiler/Birbirine şevk ile sarıldılar, Bir günde hem yedisi bir uyandı/Varıp bu hal nazargâha dayandı, Allah böyle sevdiğini dost eder/Bir nazarda üç yüz on yıl mesd eder" (Yakar, 2014, s. 106-107).

Tek tip merkezli destanlarda -Battalname, Danişmentname, Saltukname ve Hamzaname-görülen "göz açıp kapayınca kadar bir yerden başka uzak bir yere ulaşma motifi" bu mesnevi de Hz. Muhammed'in bir mucizesi ile gerçekleşmektedir. Hırkasının üzerine oturtulan dört halifenin göz açıp kapayınca kadar Medine'den Afşin'deki Ashab- Kehf mescidine gelmesi ve geri Medine'ye olayı şöyle anlatılmaktadır: "Cebrail'in emri üzre ol zaman/Fahri âlem hırkasın açtı heman, Çağırıp istedi Sıddık Ekberi/Hazreti Ömer'e dedi gel beri, Nerde ise Ali de gelsin dedi/Ebuzer Gaffar'ı da alsın dedi, Çağıruben bu dört yarı buldular/Emret deyip mescidine geldiler, Dedi varın Yedileri görmeğe/Selâmum iletip ora vermeğe, Çünkü böyle emrediptir Yaradan/Hırkam ile gediciniz buradan." (Yakar, 2014, s. 115-116).

Türk destanlarında görülen 3,7 formel sayılarının mesnevide de yer aldığı görülmektedir. "Yediler durağı her hâl burası/Üçler makamına yakın arası" (Yakar, 2014, s. 113).

Masal Unsurları

Anonim halk edebiyatı anlatı türlerinden en yaygın olanıdır. Masal, tamamıyla hayal ürünü, gerçekte ilgisiz ve anlattıklarına inandırma iddiası olamayan metinlerdir (Boratav, 1982). Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve olağanüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesi olarak adlandırılan bilinmez mekânlarda ve bilinmeyen zamanlarda geçen, iddiası olmasa da dinleyicileri inandırma özelliğine sahip, sözlü edebiyat geleneği içinde oluşan türe masal adı verilmektedir (Sakaoğlu, 1973, s. 5). Sözlükte ise "mesel, terbiye ve ahlaka faydalı, yararlı olan hikâye" (Devellioğlu, 1978, s. 747) şeklinde tarif edilmektedir. Daha çok çocukların hayal dünyasını zenginleştirmek için anlatılmaktadır. İyi-kötü taşınmasının yaşandığı ve iyilerin her daim galip geldiği düşüncesi işlenmektedir. Çocukları terbiye etmek ve onların ahlaklı bireyler olarak yetiştirmek için kullanılan eğitim ve öğretim aracı olarak kullanılmaktadır.

Farklı anlatı türleri içinde masal unsurlarına rastlamak mümkündür. Çıtak'ın mesnevisinden tespit edilen ve masal unsuru olarak kabul edilen hususlar şunlardır:

Fars ordusunun Dakyanus'a saldırdığında onun korkması ve ah çekmesi sonucunda tacının başından düşmesi metindeki masal unsurdur. "Acem Fars askeri geldi dedidiler/Nice şehirlerin aldı dediler. Gazaplanıp bir ah çekti döşünden/Korkusundan tacı düştü başından" (Yakar, 2014, s. 102). Kralın korkması sonucunda başından tacını düşürmesi çocukların ilgisini uyandıracak bir masal unsurdur.

Dikkat çeken bir başka husus ise mesnevide iyiliği, hakkı savunanlarla kötülüğü ve haksızlığı savunanların karşı karşıya gelmesidir. Dakyanus küfrün temsilciliğini yaparken mağara arkadaşları imanın temsilciliğini yapmaktadır. Bu durum birçok dinde görülen iyi-kötü düalizminin mesneviye yansıdığını göstermektedir. İyi-kötü karşılaşmasında iyilerin kazanması kötülerin kaybetmesi evrensel bir değerın tezahürü olarak kabul edilmektedir. İyi-kötü çatışmasını mesnevinin ilerleyen kısımlarında da görmek mümkündür. Dakyanus'tan sonra hüküm süren iki sultanın mücadelesinde de iyinin kazandığı kötünün kaybettiği görülmektedir. "Bu da geçti gör ki noldu yurduna/İki sultan kondu ardi ardına, Biri kâfir biri bulmuş imanı/Döğüş ile geçirdiler zamanı, Birisi İsa izini güderdi/Biri Dakyanus'u kabul ederdi, Bu kâfirin içi dışı kir idi/Ölen kimse dirilir mi der idi, Nice

cidal geçti tam o zamanda/Ehli batıl kuvvet buldu o anda, Şahu İslâm işine bak neyledi/Ehli evlâdını üryan eyledi, Her biri bir kıl çuvala girdiler/Halik'a hem yalvaruban durdular, Bu kâfiri rüsvay eyle dediler/Buna karşı bizi toyla dediler, Bu duayı kabul etti Yaradan/Ehli şirkin şerri kalktı aradan" (Yakar, 2014, s. 106). Aynı zamanda bu evrensel değer masalların da temel felsefesini oluşturmaktadır.

Mesnevîde geçen bir diğer masal unsuru da zaman akışının çok hızlı olmasıdır. Bu unsur mesnevîde şu şekilde yer almaktadır: "Dakyanus'un devri geçti aradan/Bak ne hikmet gösterecek Yaradan, Yeller esip Dakyanus'un yerine/Bivefa bu dünya kalmaz birine, Yüz on sene bunun hükmü işledi/Bundan sonra devri İsa başladı" (Yakar, 2014, s. 105).

Efsanevî Unsurlar

Masal, destan ve halk hikâyesine göre daha kısa olan, muhtevasında abartma ve olağanüstülük bulunan Türk Halk edebiyatı anlatma esasına bağlı türe efsane adı verilmektedir. "Gerçek veya hayali, muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir" (Jason, 1972, s. 134). Efsanenin temelini inanç unsuru oluşturmaktadır. Bu türü anlatanlar ve dinleyenler onun bir gerçeklik üzerine inanmaktadırlar (Seyidoğlu, 1985). Efsaneler, muhtevasına göre; yaratılış efsaneleri, tarihi efsaneler, olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler ve dinî efsaneler şeklinde sınıflandırılmaktadır (Boratav, 1988, s. 100-107). Mesnevîde yer alan efsane unsurları muhteva olarak tarihi olayları, olağanüstü kişileri-varlıkları ve dini efsaneleri içermektedir.

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Ashab-ı Kehf kıssası gerçek bir olaydır. Halk kutsal kitaplarda yer alan kıssaları önemli ölçüde benimsemiş ve bu metinlere kendilerinden birtakım eklemeler yaparak sözlü veya yazılı olarak efsane türüne dönüştürmüştür. Bu kıssaların muhtevasında var olan gizem, kıssaların geçtiği mekânlardaki sır halkın metni kendi dünyasında yeniden yorumlamasına ve sahiplenmesine sebep olmuştur. Bu yüzden Ashab-ı Kehf kıssasının geçtiği mağaralarla ilgili birçok efsane anlatılmaktadır (Kula, 2021, s. 687). "Kabul edip bunda alıp gettiler/Dihlanus dağına varıp yettiler. Vasın adlı mağaraya girdiler/Gizlenip gayri burada durdular." (Yakar, 2014, s. 103).

Gençleri koruyan, incitmeyen ve meleklerin gözetiminde olan bu mağara, şair tarafından şöyle anlatılmaktadır: "Kudreti destine alıp bunları/Zerre kadar incimedi canları, Dû cihanın zararından sakladı/Emri Hakla hep melekler bekledi, Feriştahlar geliben gider idi/Bunların hizmetlerin eder idi, Hem Cebrail alır idi destine/Dönderirler idi böğrü üstüne" (Yakar, 2014, s. 103).

Mağaranın olduğu mekâna bir mescit yapılması tarihi eserlerle ilgili efsaneye örnek olarak değerlendirilmiştir. "Hakka karşı kabul oldu duası/Mamur oldu makamı mâsivayı, Niyet etti güzel mescit yapmağa/Eşiğinin taşlarını öpmeğe" (Yakar, 2014, s. 114).

"Sosyal hayatı yansıtan ve olaya ayrı bir anlam katan hususlar da kıssanın efsaneye dönüşmesine örnek olarak Ashab-ı Kehf kıssasındaki köpeğin (Kıtmir) verilmesi mümkündür örnektir. Hatta mağarada yaşayanların sayısı tartışılırken ayrıca köpeğinde isminin zikredilmesi olayın ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir" (Kula, 2021, s. 688). "Altı sultan yedi olup dolaştı/Heman köpek artlarından ulaştı, Dedi ben de gideceğim sizinle/Dediler ki ne işin var bizimle, Ben de Halik'ımı bulmak isterim/Başka Allah var mı bana gösterin, Dinleyip sözünü hayret kıldılar/Bunda hikmet olduğunu bildiler." (Yakar, 2014, s. 103)

Mit, destan, masal ve efsane türleri okuma yazma bilmeyen halkın hayal dünyasında teşekkül etmiş, halk irfanından oluşmuştur. Halkın zevk ve estetik anlayışını yansıtmaktadır. Bu yüzden söz konusu türleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bu türlerin farklı yönleri olduğu gibi benzer yönleri de bulunmaktadır. Mağara arkadaşlarının bir köpekle arkadaş olmaları, 309 yıl mağarada uyuduktan sonra

uyanmaları, onların bu halini haber veren yaşlı bir insanın konuşmaları metnin mit, destan, masal ve efsanevî unsurlar yönünden zenginliğini göstermektedir. Mesnevi üzerinde yapılan incelemeden hareketle metinde destanî ve efsanevî unsurların mit ve masal unsurlarından daha yoğun olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sonuç

İnsanlar için ölümden sonraki durum hep merak konusu olmuştur. İslam inancını benimseyen Müslümanlar için de ölümden sonra dirilme halk arasında kabul görmüş olan altı iman şartından biridir. Bu iman şartının kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Bu kutsal kitapta ölümden sonra dirilişin en önemli delillerinden biri Kehf suresidir. Bu surede Ashab-ı Kehf'in kıssası anlatılmaktadır. İlhamını Kur'an-ı Kerim'den alan Müslüman Türk şairleri Kehf suresinde anlatılan Ashab-ı Kehf kıssasından etkilenmişler ve bu kıssayı şiirlerinde konu olarak işlemişlerdir. Bu şiir metninden birisi de halk şairi Ahmet Çıtak'a ait olan mesnevidir. Ahmet Çıtak XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir sanatçıdır. Mesnevinin dil ve üslup özelliği onun okur-yazar bir halk şairi (kalem şairi) olduğunu göstermektedir. Bugünkü Türkiye Türkçesi ile yazılmış olan bu eserde çok az Arapça ve Farsça kelimelere ve terkiplere rastlanmaktadır.

Çıtak'ın bu eseri yazmasında etkili olan husus eşi Naciye Hanım'ın isteğidir. Ancak şairin bunu inşa etme amaçlarından biri de kaynağını Kur'an-ı Kerimden alan Ashab-ı Kehf kıssasından okuyucuyu haberdar etmektir. Bu tür kıssaların Türk milletinin fikir ve kültür dünyasında yer edinmesinde Türk şairlerinin büyük etkisi vardır. Ahmet Çıtak da şiiri bir eğitim ve öğretim aracı olarak görmüş olduğundan kıssanın kolay ezberlenmesi ve akılda kalması için manzum olarak kaleme almıştır. Bu durum kıssanın zihinlerde daha kolay yer etmesini sağlamış ve okuyucunun kıssada anlatılan değerleri davranış haline dönüştürmesine katkıda bulunmuştur.

Dinî ve millî değerleri Kur'an-ı Kerim'den alınan kıssalarla vermek ilk Türk İslam edebiyatı eserlerinden beri önemli metot olarak kullanılmıştır. Kendini tanrı olarak gören güçlü ve zalimlerle bir olan Allah'a iman etmiş inanan mazlumların çatışmaları anlatılmış ve inancında sadık olan mazlumların muzaffer olacağı vurgulanmıştır. Bu eğitim değeri mit, destan ve masal gibi Türk halk edebiyatında anlatma esasına bağlı metinlerde de mevcuttur.

Ashab-ı Kehf kıssası, İslami Dönem Türk Edebiyatında oldukça fazla işlenen bir konu olmasına rağmen son asırlarda yeteri kadar işlenmemiştir. Günümüzde kıssa da anlatılan olaydan ziyade olayın geçtiği mekânlar tartışma konusu edilmektedir. Bunda da sahiplenme duygusunun etkili olduğunu söylemek doğru olacaktır. Bu sahiplenme de inanç turizmiyle alakalı bir durumdur. Oysa sadece bununla yetinilmemeli bu anlatılar modern sanatlara da konu edilerek yeni neslin eğitiminde kullanılmalıdır.

Kaynakça

- Alparslan, Y., ve Yakar, S. (2009). *Maraş Meşhurları*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Alparslan, Y., Alıcı, L., ve Yakar, S. (2009). *Türk Edebiyatında Maraşlılar*. Kahramanmaraş: UKDE Yayınları.
- Avcı, R. (2015). *Karacoğlan'dan Günümüze Kahramanmaraşlı Şairler*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ayan Nizam, E. (2013). Divan Şiirinde Bir Telmih Unsuru Olarak "Ashab-ı Kehf". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(13), 483-499.

- Aydemir, A. (1979). *Tefsîrde İsrâîliyyat (Hicrî 6. Asrın Başına Kadar)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2011). *Kur'an-ı Kerim Meali*. (Düz. H. Altuntaş ve M. Şahin) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Boratav, P. N. (1982). *Folklor ve Edebiyat*. İstanbul : Adam Yayınları.
- Boratav, P. N. (1988). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (1978). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Doğuş Matbaası.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdem, M. (2013). Ashab-ı Kehf'in Türk Dili ve Edebiyatına Yansımaları (Düz. S. Küçükdağlı ve S. Yakar). *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshâb-ı Kehf Sempozyumu* içinde (s. 393-403). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş İl Kültür ve İnanç Turizmi ve Ashab-ı Kehf Sempozyumu.
- Erdem, M. ve Demir, A. (2019). Metinsel-Aşkınlık Bakımından Ashab-ı Kehf'in Türk Dili ve Edebiyatına Yansımaları. *Millî Folklor*, (121), 16-29.
- Jason, H. (1972). Concerning the Historical and Local Legends and Their Relations. *Journal of American Folklore*, 84(331), 134.
- Kaya, D. (2014). *Türk Dünyası Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü* (III b.). Ankara: Akaçağ Yayınları.
- Koç, K. (2017). *Afşin Ashabü'l Kehf'in Tarihsel Süreci (Ana Kaynaklar ve Arşiv Belgelerine Göre)*. Doktora Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, SBE.
- Köprülü, F. (1999). *Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kula, T. (2021). Kıssaların Mitolojiye Dönüştürülmesinin Psikolojik Gerekseleri ve Ashab-ı Kehf Örneği (Düz. A. Yıldız, D. Adlığ ve A. Cengiz), *Büyük Uyanış Lice'de Ashab-ı Kehf* içinde (s. 681-700). Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.
- Kurt, C. (1996). *Elbistanlı Şairler Antolojisi*. Malatya: Yeni Malatya Gazetesi Ofset.
- Oğuz, M. ve Gürçayır, S. (2005). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Onay, A. T. (1996). *Türk Halk Şiiri'nin Şekil ve Nev'i* (Düz. C. Kurnaz) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Cilt II)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1973). *Gümüşhane Masalları: Metin Toplama ve Tahlil*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1985). *Erzurum Efsaneleri, Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sümer, F. (1989). *Eshabü'l-Kehf (Yedi Uyurlar)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şengün, N. (2019). Fakîri ve Manzum Hikâye-i Ashâb-ı Kehf'i. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (15), 364-392.
- Yakar, S. (2014). *Ahmet Çıtak Hayatı ve Şiirleri*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Yekbaş, H. (2012). *Divan Şiirinde Ashab-ı Kehf'in ve Râşih'in Ashab-ı Kehf Mesnevisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yekbaş, H. (2013). Divan Şiirinde Ashab-ı Kehf (Düz. S. Küçükdağlı ve S. Yakar). *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu 20-22 Eylül 2012 içinde* (s. 311-325). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Valiliği Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 541-553.
Geliş Tarihi-Received: 02.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 04.11.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1183254

Hemedan Atasözlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm

Birth, Marriage and Death in Hamadan Proverbs

Faruk GÜN*

Öz

Sözlü kültür ürünlerinden biri olan atasözleri, bir toplumun uzun tecrübeler sonucu elde ettiği kültürel birikimler olup toplumların asırlarca beraberinde getirdiği dünya görüşü ve hayat felsefesini yansıtmaktadır. Diğer folklorik malzemeler gibi atasözleri de sosyal hayatın içinde canlı bir şekilde varlığını sürdürdüğü için nesilden nesile aktararak millî hafızanın taze tutulmasını sağlamakta ve kültürel kodları koruyarak aktarmaktadır. Bu sebeple araştırmada, İran'ın Hemedan bölgesindeki doğum, evlenme ve ölüm ritüellerinde söylenen atasözleri üzerinde durulmuştur. Çalışma, Hemedan'daki atasözlerinin, geçiş dönemlerindeki yerini ve geçiş dönemlerinin hangi noktalarına temas ettiğini belirlemek amacıyla kaleme alınmıştır. Atasözleri bağlam içinde kullanılmadığında bir önem ifade etmeyen ancak bağlam içinde istifade edildiğinde sözün gücünü arttıran ve gerçek değerini bulan sözlü kültür ürünleridir. Bu husus sebebiyle araştırma, bağlam merkezli kuramlar doğrultusunda ele alınmıştır. 2015 ve 2017 yıllarında İran'daki alan araştırmaları sırasında doğum, evlenme ve ölüm üzerinde yapılan görüşmelerde bağlamına uygun olarak sözlü kaynaklar tarafından kullanılan atasözleri, çalışmada tercih edilmiş ve bu yönüyle de konu sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte atasözlerinde birçok anlam olayına gönderme yaptığı bilinmekte ancak çalışmada bilhassa doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili anlamlarına dikkat çekilmektedir. Araştırma sonucunda atasözlerinin, Türk dünyasının farklı coğrafyalarında olduğu gibi Hemedan sahasındaki geçiş dönemlerinin kilit noktalarına değinen temaları ön plana çıkardığı ve Türklerin kolektif bellek izlerinin atasözlerinde taşındığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Hemedan, Türk, atasözü, geçiş dönemleri.

Abstract

Proverbs, one of the products of oral culture, are cultural accumulations acquired by society as a result of long experience. They reflect the worldview and philosophy of life that society has brought with it over the centuries. Since proverbs continue to exist in social life, like other folklore materials, they are passed down from generation to generation, ensuring a fresh national memory and preserving the cultural codes. For this reason, the study focuses on the proverbs that are said in the context of rituals of transitional periods such as birth, marriage and death in the province of Hamadan in Iran. The research was written in order to determine the place of the proverbs in Hamadan during the transitional periods and the points of the transitional periods. Proverbs are products of oral culture that have no meaning when they are used out of context, but they increase the power of the word and gain their true value when they are used in context. For this reason, context-centered theories were used in the study. The proverbs used in the oral source in accordance with the context in the interviews on birth, marriage and death during field studies conducted in Iran in 2015 and 2017 were

* Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Dil Hazırlık Bölümü, Bişkek/Kırgızistan, e-posta: faruk.gun@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0001-5755-5777.

preferred in the study and the subject was limited in this aspect. In addition, it is known that proverbs express many meanings related to life events, but in the study, attention is drawn to the meanings of birth, marriage and death in particular. As a result of the study, it has been revealed that the proverbs of the region cover topics that relate to the key moments of transitional periods in the Hamadan area, as well as throughout the geography of the Turkic world, and carry traces of the collective memory of the Turks.

Key Words: Iran, Hamadan, Turk, proverb, transitional periods.

Giriş

İnsanoğlu yaşama adım attığı günden beri sayısız olay ve durumla karşılaşır, bu olay ve durumlar neticesinde tecrübeler kazanır. Kazanılan tecrübeler, kıssadan hisse olarak özlü sözler şeklinde dile getirilerek sonraki nesillere uyarı ve tavsiyeler şeklinde aktarılır. Zamanla söylenen sözler, halk arasında yayılır, toplumda yaşayan bilgiler sayesinde ilk şekillerini kazanır ve süreç içinde ilk oluşturucuları unutulduğu için anonim bir karakter kazanır. Böylece toplumlarda farklı şekillerde adlandırılan atasözü dediğimiz ürünler ortaya çıkar. Kaynağı insan olan halkın ortak ürünü hâline gelen atasözleri, kültürel değişimler ve toplumsal ihtiyaçlara bağlı olarak asırlar içinde dil inceliği ve estetik bir anlayışla yoğrulmuş günümüze ulaşır.

Atasözleri, milletlerin sosyal ve kültürel hayatları başta olmak üzere birçok konu hakkında fikir veren kısa bilgi depolarıdır. Bu depolarda yaşama ait tüm renklere istisnasız rastlamak mümkündür. Yaşama dair kesitleri sunduğu için atasözlerinde olumlu-olumsuz, güzel-çirkin, iyi-kötü gibi birçok tematik unsur oluşur. Bu bağlamda Raymond'un ifade ettiği gibi atasözlerinde yerellikten ulusallığa, doğumdan evliliğe, evlilik geleneklerinden ölüme, aile bağlarından çocuk yetiştirmeye, ekonomiden geleneğe kadar yaşam döngüsü içindeki tutumlara genel bir bakış ortaya çıkar (1954, s. 57-77). Kısaca atasözleri, bir millete ait özel değerleri yansıttığı gibi evrensel hükümleri taşıyarak tüm insanlığa da seslenebilmektedir.

1. Hemedan'da Atasözü Kavramı ve Özellikleri

İran Türklerinin atasözü terimi için *ata baba meselleri*, *atalar sözü*, *ata baba sözleri*, *ata babalar sözleri*, *el sözleri* şeklinde ya da Arapça kökenli olup Farsçada da kullanılan *zerb'ul mesel*, *emsâl u hikem* ile *mesel* gibi kavramlardan istifade ettikleri alan araştırmaları esnasında tespit edilmiştir. Bu kavramlar içinde *zerb'ul mesel* terimi ise Hemedan¹ Türklerinde ekseriyetle kullanılmaktadır.²

Atasözleri; kısa, ahenkli, zekice benzetmeler yoluyla oluşturulan, sade, açık, değişmeyen veya çok az değişime uğrayarak halk arasında yaygınlaşmış cümlelerdir (Zülfikari, 1388/2009, s. 58)³. Bir başka tanımdaysa, içerisinde bireysel veya toplumsal nasihatleri barındıran atasözleri, şekil olarak düzyazı ve nazım türlerinde yer alan (Burkavi, 1351/1972, s. 5) sözler, şeklinde ifade edilmektedir. Atasözleri tecrübeleri aktarması sebebiyle içerisinde nasihati barındırır, dolayısıyla sosyal hayatta söylendiği bağlam içinde güçlü bir mesaj niteliğindedir ve bu durum hem söyleyici hem de dinleyici tarafından kabul görmesini sağlamaktadır. Bu da atasözlerinin söylendiği ortamlarda, kolektif belleğin bir yansıması olduğunu ve etki gücünü gösterir.

¹ Hemedan, İran'ın batısında yer almaktadır. Bölgenin doğusunda Merkezi, batısında Kürdistan ve Kirmanşah, kuzeyinde Kazvin ve Zencan, güneyinde ise Loristan gibi komşu iller bulunmaktadır. Önemli bir Türk nüfusu ihtiva eden Hemedan, İran illeri arasında 1.738.234 nüfusuyla 17. sırada yer almaktadır. Hemedan ilindeki 10 ilçe ise şunlardır: Hemedan, Melayer, Nehavend, Kebudraheng, Bahar, Rezen, Tuy-Serkan, Esedabad, Famenin, Dergezin (Merkez-e Amar-e İran, 2022).

² Hemedan'da derlenen atasözlerinin kitaplaştırma süreci tarafımızca devam etmektedir.

³ İran'ın resmî takvimi Hicri Şemsî takvimdir, bu sebeple tarihlerin anlaşılması için yanına Miladi tarih de eklenmiştir.

Hemedan atasözlerinin, tek bir cümle şeklindeki yapılarının yanı sıra en az iki dizeden oluşan manzum yapıları da rastlanmaktadır. Manzum atasözleri, “ahenk unsurlarından kafiye, redif, ölçü ve durağa sahip, birden fazla mısradan kurulu, akıllarda daha kolay yer eden” (Gönen, 2006, s. 250) sözler şeklinde tanımlanabilir. Araştırmada verilen manzum Hemedan atasözlerinin en az iki mısradan oluştuğu ve hece ölçüsünün üçlü kalıbından on üçlü kalıbına kadar farklı hece ölçüleriyle kullanıldığı görülmektedir.

2. Hemedan’da Atasözleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hemedan bölgesindeki Türk atasözleri üzerine yapılan literatür taraması sonuçlarına göre kitap, makale ve gazete sayılarında çıkan atasözleri örnekleri ile ilgili çalışmalara az da olsa rastlanmaktadır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bölge atasözleri hakkında yapılan yayınlar kısaca şu şekilde ele alınabilir:

2.1. Kitap

Pansed Zerb’ul Mesel-e Torki: Beş Yüz Türk Atasözü şeklinde Türkçeye çevrilebilecek kitap, Ali Asgari Hemedani tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Azerbaycan Türkçesinin Hemedan ağzıyla yazılan beş yüz yedi Türk atasözünü içermektedir. Atasözlerinin alfabetik sırayla verildiği kitapta, Hemedan ilinin Rezen ve Dergezin bölgeleriyle etrafındaki köylerden derlenen atasözleri örneklerine yer verilmektedir (Hemedani, 1392/2013).

1100 Zerb’ul Mesel-e Torki: Bin Yüz Türk Atasözü şeklinde Türkçeye çevrilebilecek kitap, Ali Asgari Hemedani’nin atasözleri konusunda eklemeler yaparak meydana getirdiği ikinci eseridir. Birinci kitapta olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinin Hemedan ağzıyla yazılan bin yüz on sekiz Türk atasözünü içinde barındırmaktadır. Ancak birinci eserde olan atasözleri bu kitapta da bulunmaktadır. Yine birinci kitapta olduğu gibi atasözleri, alfabetik sırayla kaleme alınmış ve Hemedan ilinin Rezen ve Dergezin bölgeleriyle etrafındaki köylerden derlenen atasözleri örnekleri yer almaktadır (Hemedani, 1394/2015).

Şirin Sözler: Guzide-yi ez Zerb’ul Meselha-ye Rayec der Menteke ve Guyeş-e Bahar: Güzel Sözler: Bahar ve Çevresinde Yaygın Olan Atasözlerinden Bir Seçki adıyla Türkçeye çevrilebilecek kitap, Cevad Nuri tarafından yazılmıştır. Eserde 1 ila 221 arasındaki atasözleri ilk önce Azerbaycan Türkçesiyle verilmiş, ardından tercüme ve açıklama kısımları Farsça olarak yazılmıştır. Ancak 222 ila 300 arasındaki atasözlerinin sadece Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış hâli verilip açıklama ve tercümelerine yer verilmemiştir (Nuri, 1396/2017).

Ferheng-e İstilahat ve Zerb’ul Meselha-ye Torki: Türk Dilinde Deyimler ve Atasözlerinin Sözlüğü şeklinde Türkçeye çevrilebilecek kitap, iki ciltten oluşmaktadır ve Ahmad Salahi ile M. Rıza Red tarafından kaleme alınmıştır. Eserde, 22295 adet atasöz ve deyim alfabetik sıraya göre verilmiştir. Alfabetik sıraya göre verilen atasözleri ve deyimler, ilk önce Azerbaycan Türkçesiyle ardından Farsça olarak yazılmıştır. Ayrıca eserde, sadece Hemedan değil, Rezen, Tebriz gibi farklı Türk bölgelerine ait atasözleri ve deyim örneklerine yer verilmiştir. Kitaptaki atasözleri ve deyimler, hem sözlü hem yazılı hem de internet kaynaklarından derlenmiştir. Özellikle yazılı kaynakların tercihinde İran’daki farklı Türk bölgeleri üzerine yazılmış atasözleri kitaplarından istifade edilmiştir (Salahi ve Red, 1399/2020).

Ferheng-e Şifahi-ye Merdom-e Bahar: Bahar Halkının Şifahi Kültürü şeklinde Türkçeye çevrilebilecek üç ciltlik kitap, Salim Salimi Moayed’in eseridir. Kitapta Bahar bölgesindeki Türklere ait toplam 5354 adet halk edebiyatı ürününe yer verilmiştir. Atasözleri, deyim, alkış, kargış, mani gibi birçok halk edebiyatı ürünü eserde alfabetik olarak sıralanmıştır.

Çalışmada halk edebiyatı ürünleri Azerbaycan Türkçesiyle verildikten sonra Farsça tercümesi de yapılmıştır. Kitaptaki folklor materyalleri gerek sözlü kaynaklardan gerekse de yazılı kaynaklardan derlenerek kaleme alınmıştır (Salimi Moayed, 1400/2021).

2.2. Makale

Merkezi Ostanı ve Hemedan'da İşlenen Atasözleri: Çalışma, soyadı belirtilmemiş olan Nergis isimli bir araştırmacı tarafından kaleme alınmıştır. Derleme çalışması, Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış ve çalışmada herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Makale, Merkezi ile Hemedan illerinde bulunan 75 atasözü örneğini ihtiva etmiştir (Nergis, 1396/2017).

Folklor Ebzari Beray-e Mutelât-e Ferhengi (Numune-ye Moredi Mutelâ-ye Zerb'ul Meselha-ye Hemedani): Kültürel Çalışmalarda Bir Araç Olarak Folklor (Hemedan Atasözlerinin İnceleme Örneği) şeklinde Türkçeye çevrilebilecek makale, Alırıza Kubadi tarafından yazılmıştır. Makalede, Hemedan atasözlerinde verilen mesajların kültürel değerlerle ilgili yönü ele alınmıştır. Sosyal ve kültürel değerler için önem arz eden fayda, tembellik, kaçırılan fırsat, öngörü, benzerlik, bencillik, adalet, ikiyüzlülük, arzu, anlaşmazlık, konu açıklığı, kanaat, kadının erkek üzerindeki etkisi, kadın ve erkeklerin özellikleri, vefasızlık ve ihanet, dostluk, değer, kaza ve kader, beslenme, düşmanlık, yüzüzlük, fikir, tecrübe ve tecrübesizlik, aşırı yemek, cimrilik, zekâ, fırsatçılık, ikbal, kibir, ihmal, tavsiye, öfke, merak, misafirperverlik, uygunluk veya uygunsuzluk, sorun, düzen ve düzensizlik, muhabbet, paranın olumlu etkileri, korkaklık ve cesaret, etki, rezillik, dua ve beddua konularını ele alan atasözü örneklerine çalışmada yer verilmiştir (Kubadi, 1392/2013).

2.3. Gazete

Sina: İlk sayısı 1379/2000 yılında çıkan ve son sayısı da 1388/2010 yılının kış mevsimine kadar süren gazetede, 182 sayı çıkmıştır. Bu yıllar arasında Sina Gazetesi, Hemedan'da Farsça ve Azerbaycan Türkçesiyle yayın hayatını sürdürmüştür. Gazete, mani, deyim ve âşık edebiyatı ürünleri gibi Türk kültürü ve halk edebiyatı malzemesini barındırması açısından önemlidir. Çıkan sayılarda Hemedan'a ait belli sayıda atasözü örneklerine de yer verilmiş lakin herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Öte yandan Azerbaycan Türkçesinin dil hususiyetlerinin, Türk tarihine dair bilgilerin yanı sıra Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış önemli eserlerin tanıtımı da gazetede yapılmıştır.

Literatür taraması sonucunda elde edilen kaynaklarda -Alırıza Kubadi'nin makalesi hariç- herhangi bir incelemeye tabi tutulmadan atasözlerinin alfabetik veya rastgele verildiği tespit edilmiştir. Ahmad Salahi ve M. Rıza Red'in yaptığı çalışmada ise hem atasözü hem de deyim örneklerinin karışık olarak verilmesi atasözü ve deyim noktasında bir karışıklığın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. İncelenen eserlerin geneli dikkate alındığında çalışmaların bilimsel bir incelemeden ziyade bölgedeki sözlü kültür ürünlerinin yok olmadan kayıt altına alınması gerekliliğinden hareketle yazıldığı anlaşılmaktadır.

3. Geçiş Dönemi Konulu Hemedan Atasözleri

İnsan yaşamındaki başlıca üç önemli geçiş dönemi doğum, evlenme ve ölümdür. Her birinin kendi bünyesinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç aşamanın çevresinde, birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu "geçiş"leri bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedir. Geçiş dönemlerinde kümelenen âdetler, gelenekler, töreler ve törenlerle bunların içerisinde yer alan işlemler ve uygulamalar bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluşturmaktadır (Örnek, 2000, s. 131). Geçiş dönemlerinde uygulanan pratik ve ritüeller çevresinde farklı sözlü kültür ürünleri icra edilerek kültürel öz, bir bütün olarak ortaya

konulmaktadır. İcra edilen sözlü kültür ürünlerinden biri olan atasözleri de toplumun geçiş dönemlerinde, içinde yaşadığı toplumun duygu, düşünce, ortak anlayış, gelenek, görenek ve halk felsefesini yansıtması bakımından önem taşımının yanı sıra bir toplumun baskın tutum ve kültürel kalıplarını yansıtmaktadır (Raymond, 1954, s. 57).

Bu bağlamda atasözleri, açık veya kapalı bir şekilde toplumların gelenek ve göreneklerine atıfta bulunmaktadır (Zülfikari, 1386/2007, s. 22). Ancak yapılan atıflar, kültürün yapısal ve işlevsel öğelerini içinde barındırdığı için atasözlerinin yorumlanmadan anlatılması, anlaşılabilirliğe sebebiyet verebilir (Moore, 1389/2010, s. 318) veya insanlar tarafından farklı yorumlanabilir. Bu sebeple toplumun doğum, evlenme ve ölüm gelenekleri bilinmeden geçiş dönemlerindeki atasözlerinin söylenmesi, bağlamından kopuk kültürel bir ürün olarak algılanmasına neden olur. Dolayısıyla atasözlerinin sosyal bağlamı, kültürel değerlerle örülme özel bir alan içinde söylenmesi sebebiyle kültürün de daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

3.1. Doğum

Geçiş döneminin ilki olan doğum, çoğunlukla mutlu bir olay olarak kabul edilmektedir. Dünyaya gelen çocuklar anne, baba ve akrabalar için bir sevinç kaynağıdır. Aileye katılan yeni birey, soyun devamı, ailedeki sayısal artışa katılan gücün ve dayanışmanın artması için önem arz etmektedir (Örnek, 2000, s. 131). Böylece diğer Türk coğrafyalarında olduğu gibi Hemedan'da da çocuk sahibi olmak yukarıda ifade edildiği gibi toplumsal yaşam içinde övünç kaynağı olduğu için *bala*, *baldan şirin olar* (KK-1) atasözüyle dışa vurulmaktadır.

Kısırlık veya çocuk sahibi olamama hem kadın hem de erkek üzerinde baskı ve ruhsal bir bunalım meydana getirmektedir. Hatta Türk töresinde ve buna bağlı olarak gelişen Türk destancılık geleneğindeki anlatılarda çocuksuzluk başat motiflerden biri olarak yerini almaktadır (Yıldız, 2009). Dede Korkut'taki Dirse Han Oğlu Buğaç Han boyunda çocuk sahibi olamaması sebebiyle Dirse Han kargışlanmaktadır (Ergin, 2004, s. 78). Dolayısıyla Hemedan'da *diyirem kırsıram "neççe [kaç] oğliy var?" diyir* (KK-2) atasözünde kısırlığa karşı menfi bakışı ortaya koymaktadır. Öte yandan çocuk sahibi olamama durumundaki *uşaklu öv [ev] bazardı [pazar gibidir]*, *uşaksuz öv mezardı* (KK-3) veya *balalı öv bazardı [pazar gibidir]*, *balasız öv mezardı* (KK-3) atasözlerinde ev, mezarlığa benzetilmektedir. Bu sebeple bölgedeki kadınlar, tıbbi durumların dışında çocuk sahibi olmak için kutsal kabul edilen imamzade, yatır ziyaretleri gerçekleştirmekte ve kutsal ağaç veya taşlardan dilek dilemektedir.

Hemedan Türklerinde çocuk bilhassa da erkek çocuk sahibi olmak soyun devamlılığı için önem arz etmektedir. Bu sebeple *dededen [babadan] bala [erkek anlamında] olar* (KK-4) ifadesi sosyokültürel hayatta erkek çocuğa verilen değeri göstermektedir. Bölgede dünyaya gelen kız çocuğu için ise *kızsız öv*, *duzsuz öv* (KK-5) ve *kızsız nene*, *duzsuz nene* (KK-5) gibi atasözleriyle kız çocuğunun evin tadı, tuzu olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte kız çocuğu sahibi olmak, Dede Korkut hikâyelerindeki Dirse Han Oğlu Buğaç Han boyunda kızıl yani kırmızı renk ile ilişkilendirilmiştir (Ergin, 2004, s. 78). Aynı durum Hemedan'da *kız doğdiy*, *kırmız doniyi [elbiseyi] berkit [çıkar]* (KK-6) şeklinde atasözüne yansımıştır. Kızıl yani kırmızı renk, "dişilik (kadınlık) sembolü olarak" kullanılmaktadır (Ekici, 2016, s. 105). Bölgedeki düğünlerde kızlar ve kadınlar tarafından kırmızı renkli giysilerin sıkça giyilmesi (KK-7), toplumsal hayatın atasözüne yansımaları olarak ele alınabilir.

Türk kültüründe çocuğun dünyaya gelmesinden sonra uygulanan önemli geleneklerden biri de ad vermedir. Geçmişten günümüze farklı etkenlere bağlı olarak verilen adların, Türk kültüründe kişinin hayatına etki edeceğine inanılmış, bu sebeple ad

verme konusunda hassas davranılmıştır. Hemedan'da bazı aileler geleneğe uygun olarak çocuğa yedinci gün ad verirken bazı aileler ise doğduğu gün isim verebilmektedir (KK-8). Bölgede din ve mezhebin etkisiyle *oğlun adın koy Nezer Ali, heyryn [hayrın] de olmasa ne zererri* (KK-8) şeklindeki atasözü, birçok etkene bağlı olarak verilen isimlerin dinî etkene vurgu yapması yönünden önemlidir. Doğum ve ad verme ritüellerinin ardından Hemedan'da *uşak [çocuk] aziz, terbiyesi ondan da aziz* (KK-9) atasözünde ailenin, çocuğa vermesi gereken terbiyenin çocuğu dünyaya getirmekten daha değerli olduğu üzerinde durulmaktadır.

3.2. Evlenme

Hayatın önemli geçiş evrelerinden bir diğeri olan evlenme, erkek ve kız arasındaki sosyalleşme sürecini hızlandırmakla birlikte aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkileri belirleyip düzenlemesi açısından üzerinde farklı fonksiyonları barındırmaktadır (Örnek, 2000, s. 185). Evliliklerle birlikte sosyal hayattaki toplumsal ve kültürel değerler gelecek kuşaklara aktararak süreklilik sağlanmaktadır.

Hemedan'da geçmiş dönemlerdeki evlilikler küçük yaşlardan başlarken günümüzdeki evlilik yaşının toplumsal değişimler ve eğitim gibi etkenlerle yükseldiği bilinmektedir. Özellikle evlilik çağına gelip evlenmeyen veya evlenemeyen genç kızlar için *ot kalsa köz olar, kız kalsa söz olar* (KK-10) atasözüyle toplumun olumsuz bakış açısı, evde kalan kıza yansıtılmış olmaktadır. Bununla birlikte yine evde kalacağı düşünülen ancak talihli olmaları sebebiyle evlenen genç kızlar için de *kere kız umud tutmurdı [yoktu], ere geddi, ate de mindi* (KK-11) ifadesi kullanılmaktadır. Söz konusu atasözünde dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de Hemedan sahasında evde kalmış kızlar için kullanılan *turşamuş [ekşimiş]* ve *kere kız* (KK-9) ifadeleridir. Bu sebeple evde kalmış kızın karşılığı olarak *kere kız* kavramının belirtilen atasözünde kullanılması geleneğin atasözündeki yerini teşkil etmektedir.

Hemedan sahasındaki evlilikler, son zamanlarda çoğunlukla birbirleriyle tanışmış olan gençlerin evliliğiyle, azalmış olmakla birlikte görücü usulüyle, *göbek kesme* denilen beşik kertme ve kız kaçırma gibi yollarla gerçekleştirilmektedir (KK-11). Söz konusu evlilik geleneklerinde *at almağa cevani [genci] gönner, kız almağa kocayı [yaşlıyı] gönner* (KK-12) ifadesinde olduğu gibi kız istemeye yaşlılarla gidilmesi, yaşlıların tecrübelerinden dolayı isteme merasimlerini iki ailenin rızası çerçevesinde gerçekleştirebileceklerine inanmalarından ve onların sözünün toplumsal hayat içindeki geçerliliğinden kaynaklanır. Dolayısıyla Hemedan'da *koca* yani tecrübeli yaşlı kişilerin bu tür merasimlerde ön planda olması Türk töresine uygun olan geleneğin sürdürüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte görücü usulü evliliklerde ailelerin erkeklerinden önce kadınların görüşüp tanıştıkları vakitte *anasuna bah kızı al* (KK-13) veya *kırağuna [kenarına] bah bezini al, nenesine [annesine] bah kızını al* (KK-13) gibi atasözlerinde bilhassa kızın annesinin karakter, düşünce ve davranışlarına dikkat edildiği, kızların annelerine benzemeleri⁴ sebebiyle evlilik süreçlerinde annenin tavrının gözetildiği görülmektedir.

Bölgede genç erkekler tarafından *kız istirem, tez istirem* atasözüyle evlenme isteğinin aileye iletildiği ve ailenin bir an önce kız evine *elçiliğe* veya *hasdigarlığa* yani istemeye gitmesi gerektiği belirtilmektedir (KK-2). Hemedan sahasında elçiliğin gerçekleşmesinin ardından söz ve nişan törenleri yapılmakta, daha sonra düğün faslına geçilmektedir. Düğün esnasında geline yardımcı olmak için tecrübeli bir yenge, düğünün tüm aşamalarında gelinin ne yapması gerektiği hakkında bilgiler vermektedir (KK-14). Bu durum *toy [düğün] tiringesiz [türküsüz] olmaz, gelin yengesiz olmaz* (KK-15) şeklindeki

⁴ Anne-kız ilişkisi ile kurulan atasözlerinin farklı Türk toplumlarındaki benzerleri için bkz. (Çelik, 2021, s. 265-267).

atasözüne yansiyarak bölgedeki geleneğin önemine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca düğün günü gelinin hayattaki önemli anlarından biri olduğu için güzellik ve süslenmeye dikkat edilir. Ancak bazı durumlarda gelinin bu süresi uzun saatler alabilir ve *gelin bezeninceg [süslenene kadar] toy tükendi [bitti]* (KK-16) şeklindeki atasözüne yansiyarak duruma veryansın edilmektedir.

Hemedan'ın ilçe ve köylerinde düğünler için üç farklı meclis kurulur. Birincisi yaşlıların bulunduğu *kocalar meclisi*, ikincisi gençlerin org eşliğinde eğlendikleri *cevanlar meclisi* ve üçüncüsü de sadece kadınların bulunduğu *kadınlar meclisi*dir (Gün, 2021, s. 141). Gelin, kadınlar meclisinde yer alır ve kadınlarla birlikte kadın dairecilerin⁵ çaldıkları müzikler ve okudukları türküler eşliğinde oynamaktadır. Bu sırada gelinin çeşitli sebeplerden dolayı oynayamaması durumunda *gelin oynuyabilmir "otak [odanın zemini] egridi" diyir* (KK-10) şeklindeki eleştirilere maruz kalmaktadır.

Evlilik iki kişi arasındaki bir ortalık olmasına rağmen düğün sonrasında erkeklerin, *gelini gerek eridey [eritsen], soradan tökey [döksen]* (KK-17) ve *gelini gerek kelbirden [elekten] geçirden* (KK-17) atasözleriyle kadınlardan kendi yaşam tarzlarına uymalarını istedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bazen gelinin kayınbabası veya kayınvalidesinin, olumsuz bir durum hâsıl olduğu vakitlerde *kızım sene diyirem, gelinim sen işid* (KK-18) sözleriyle mesajlar verdiği ve kendi ailelerine uygun davranışlar sergilemesi gerektiğini örtük bir şekilde belirttikleri görülmektedir.

Yeni kurulan ailenin dayanışma içinde olması, karı ve kocanın birbirinin hatalarını örtüp meydana gelebilecek olumsuz durumların önüne geçerek evliliklerini koruması ve sürdürmesi önemli bir husustur. Bu sebeple Hemedan'da karı ve kocanın manevi anlamda birbirinin destekçisi olmaları, dayanışma içinde bulunmaları *ersiz arovd, cilovsuz [dizginsiz] at* (KK-2); *arvad, kişiniy koltok ağacısudı* (KK-5); *arvad yığen [derleyen] övü felek de yihelmez* (KK-9); *arvadı er sahlar, bostanı ver [zararlı otları ayıklama] sahlar* (KK-6) gibi atasözleriyle dile getirilmektedir. Özellikle maddi konularla ilgili *er ahar [akar] çaydı, arvad verga [baraj]* (KK-10) atasözünde kadının, erkeğin yapacağı gereksiz harcamaların önüne geçebildiği ve ailenin maddi anlamda dengesini koruduğu anlatılmaktadır. Ancak karı ve koca arasında fikir birliğinin sağlanamadığı durumlarda koca, *atam bir hatun aldı, dovanı [davayı] satun aldı* (KK-17) atasözüyle aldıkları gelinden dolayı ailesinden şikâyetçi olmaktadır. Hemedan'da ailelerin yaşadığı bir diğer sıkıntı da az da olsa görülen ve *günü* olarak adlandırılan kuma geleneğidir (KK-5). Çok eşliliğin yaşandığı ailelerde problemlerin sıkça meydana geldiği de *arvad ikki olsa öv süpürülmemiş kalar* (KK-19) şeklindeki atasözüyle dışa vurulmaktadır. Öte yandan aile içinde bazen kumaların iyi anlaşığı ancak ehtilerin iyi geçinemediği durumlar *ikki gününiy [kumanın] rehti [giyisisi] bir teştte [çamaşır leğeninde] yuvular [yıkandır], ikki kayın hatununki [yengeninki] yuvulmaz [yıkamaz]* (KK-19) atasözüyle dile getirilmektedir. Dolayısıyla kuma evliliği ile ilgili hem olumlu hem olumsuz tarafların atasözlerinde yer alması, toplumsal tutum ve davranışlarının atasözlerine sıkça yansıdığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

3.3. Ölüm

Ölüm düşüncesi ve geleceği bilme isteğinin etkisiyle alışlagelmişin dışındaki birtakım davranışlar, meteorolojik olaylar, hayvanların hareket ve sesleri, düşlerdeki görüntüler, hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikler çoğu zaman ölümün bir işareti veya ön belirtisi sayılmıştır (Örnek, 1971, s. 15).

⁵ Hemedan sahasında kadın daireciler olarak adlandırılan kadın tefçiler/defçiler, doğum, nişan ve evlenme süreçlerinde kadın meclislerinde yer alarak tef/def çalmakta, türküler ve maniler okuyarak kadınların eğlenmesini sağlamaktadır.

Hemedan'da ölümün ön belirtilerinden olan gökte herkesin bir yıldızının olduğu, bu sebeple bir yıldızın kayması durumunda bir kişinin öleceğine (Gün, 2022, s. 230) dair doğa olaylarına dayalı inanç, bölgedeki atasözlerine *ulduz [yıldız] görmemiş can vermez* (KK-20) şeklinde yansımıştır. Psikolojik ön belirtilerden olan ve Anadolu'da da karşımıza çıkan ölmeye yakın, kişinin evine, doğduğu yere veya memleketine gitme isteği toprağın kişiyi çektiği şeklinde yorumlanmaktadır (Örnek, 1971, s. 31). Aynı durum Hemedan sahasında *torpak çeker aparar [götürür]* (KK-21) atasözüyle ifade edilmektedir.

Bölgede ölüm esnasında kişinin canını rahat teslim etmesi için bazı pratikler söz konusudur. Bu sebeple bölgede söylenen *az ağrı, asan [kolay] ölüm* (KK-20) şeklindeki atasözü, ölümün rahat bir şekilde gerçekleşmesi dileğini belirtmektedir. Öte yandan bölgede ölümün genç, yaşlı, zengin, fakir tanımadığını dile getiren *ölüm, cevan [genç] kocaya [yaşlıya] bahmaz* (KK-10) ve *ölüm, varlı [zengin] yohluya [fakire] bahmaz* (KK-10) atasözleri bulunmaktadır. Ölümün herkes için kaçınılmaz bir son olduğunu belirten *öv toysuz [düşünsüz] olar, yassuz olmaz* (KK-20) ve *uzun yaşun ucu ölümdü* (KK-21) minvalindeki pek çok atasözü bu durumu destekler mahiyettedir.

Hemedan'da ölümün gerçekleşmesinin ardından meyyit, mezarlık yakınında bulunan gasilhanede yıkanmakta ve yıkama işleminin tamamlanmasının ardından kefenlemeye geçilmektedir (Gün, 2022, s. 231-232). Kefenleme işlemi esnasında meyyitin fakir mi zengin mi olduğuna bakılmaksızın *ölü kefensiz kalmaz* (KK-18) atasözündeki gibi meyyit kefenlenmektedir. Kefenlemenin ardından meyyit, mezarlığa doğru omuzlarda götürülürken insanlar, ölümün gerçekliğini hissetmelerine rağmen *özge [başkasının] tabutunu çiyinde [omuzunda] görmeyen özüne [kendine] ölüm bilmez* (KK-20); *ölü sizden, bel [kürek], külüng [kazma] bizden* (KK-21) ve *ölüm hakdı ama konşıya* (KK-19) şeklindeki atasözlerinde ölümün kendilerinden hem uzak hem de çok yakın olduğunu düşünmektedirler. Dolayısıyla ölüm, "üzücü bir durum olmasına rağmen bir gerçeklik olması sebebiyle atasözleri sıklıkla bireylere" bu durumu hatırlatmaktadır (Atıcı, 2013, s. 156).

Bölgede meyyit mezara yerleştirilirken İslami geleneklere uygun olarak baş tarafına bir taş konulmaktadır. Bu, meyyitin başını kaldırmak istediği zaman başını vurduğu ve öldüğünün farkına varması için konulan bir taştır. Söz konusu durum, bölgedeki atasözlerine *ölü yadına [aklına] daş saldıh* (KK-19) ve *başı daşa deyenden sonra bilir ki öldü* (KK-17) şeklinde yansımaktadır. Ayrıca meyyitin arkasından hayır hasenat yapılırsa da aslında onun hayatta iken yaptığı hayırların daha evla olduğu *ölüye kalan rahmetdi* (KK-19); *ölüye vasiyet kalar* (KK-18); *ölüye rehetlik gelip* (KK-10); *at ölenne yeheri [eyeri] kalar, adam ölenne adı kalar* (KK-21) ve *ölübdü götüreni yohdu* (KK-10) düşüncesiyle ilgili pek çok atasözü ifade edilmektedir. Bununla birlikte bölgede "meyyitin namaz veya oruç borcu" (Gün, 2022, s. 235) ile maddi borçlarının yakın akrabalarına kalmasının da yine *ölenin borcunu dirilerden alallar* (KK-18) şeklindeki atasözüne yansdığı görülmektedir.

Sonuç

Atasözleri, toplumsal bilgi birikimini içinde barındıran kültürel yapının parçalarıdır. Bu birikimler toplumsal hayatın geçmişi ve geleceği arasında köprü kurup geçmiş dönemler hakkında kültüre dair ipuçlarını taşımakta ve geleceğe daha donanımlı bakılmasını sağlamaktadır. Atasözleri dil zenginliğinin dışında kültür taşıyıcı rolleri ile de ön plana çıkmaktadır. İçerisinde doğum, evlenme, ölüm gibi toplumun birçok davranış kalıplarını taşıyan atasözleri, millî kimliğin göstergelerinden biri olmaktadır.

Hemedan sahasında millî kimliğin önemli göstergelerinden olan doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş dönemleri hakkında söylenen atasözlerinin konu edildiği çalışma, atasözlerinin bu evrelerin hangi noktalarına temas ettiğinin ortaya konması amacıyla

kaleme alınmıştır. Ele alınan atasözlerinde toplumun kültürel genleri, tecrübelerin, kültürel hayatın karşılığı olan gelenekler üzerine inşa edilmesiyle gelecek kuşaklara aktarıldığı tespit edilmiştir.

Hemedan'da ve diğer Türk kültürünün yaşadığı coğrafyalarda görüldüğü gibi atasözlerinde çocuk sahibi olunamaması durumunda toplumsal eleştirilerin başladığı, toplumsal statü bakımından çocuk sahibi olan ailelerin ise güç, dayanışma gibi konular sebebiyle sosyal hayat içinde önemli bir yer edindiği görülmüştür.

Atasözlerinde evlilik çağına gelmiş lakin evlendirilmeyen, yaşı ilerlemiş olan kızlar ve çocuğu olmayan kadınlar toplum tarafından olumsuz ifadelerle adlandırılıp yerilmektedir. Ayrıca evlilik kurumunun oluşmasında iki ailenin ortak noktada buluşması için Türk töresinde önemli bir yer tutan kocalara yani yaşlılara başvurulmuştur. Bununla birlikte atasözlerinde eşlerin doğru hayat arkadaşını bulabilmeleri ve evlilikleri boyunca birbirleriyle dayanışma içinde olmaları için nasihatler yoluyla çeşitli tavsiyelerde bulunulmuştur.

Hemedan sahasında ölüm belirtilerinin atasözlerine yansıdığı, ölümün bütün insanlar için kaçınılmaz bir son olduğu vurgulanmıştır. Ancak ölümden uzak olduğunu düşünen her insan için ölümün aslında bir nefes kadar yakın olduğu üzerinde durulmuş ve kişinin ölmeye önce hayatta yapacaklarıyla adını yaşatacak bir yaşantı sürmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Doğum, evlenme ve ölüm ritüellerinde toplumsal hafızanın ön plana çıkardığı geleneksel öğeler, Hemedan sahasındaki atasözlerine yansımış ve kültürün bir bütün olarak hayatın her safhasında birlikte hareket ettiği görülmüştür. Ancak bu kültürel paralelliğe rağmen Hemedan sahasında yapılan çalışmaların -biri hariç- tümünde herhangi bir incelemeye tabi tutulmadan sadece atasözü örneklerinin sıralanması, sözlü kültür ürünlerinin sosyokültürel hayatın dışında kalacağı ve yavaş yavaş yitirileceği endişesiyle bir an önce kayıt altına alma zorunluluğundan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla yapılacak çalışmalarda, bağlamıyla birlikte ele alınacak atasözlerine yer verilmesi kültürel değerlerin de korunmasına fayda sağlayacaktır. Bu sebeple bölgedeki kültürel öğelerin karşılaştırmalı olarak çalışılması Türk kültüründeki girift yapıların anlaşılmasına, ortak noktaların daha da belirginleşmesine ve bununla birlikte bölgede var olan kültürel hayatın da korunmasına katkı sağlayacaktır.

Hemedan Atasözlerinin Listesi

1.	Bala, baldan şirin olar.
2.	Diyirem kıssıram "neççe oğliy var?" diyir.
3.	Uşaklu öv bazardı, Uşaksuz öv mezardı.
4.	Balalı öv bazardı, Balasız öv mezardı.
5.	Dededen bala olar.
6.	KızıSız öv, Duzsuz öv.
7.	KızıSız nene, Duzsuz nene.
8.	Kız doğdiy, kırmız doniyi berkit.

9.	Oğlun adın koy Nezer Ali, Heyrin de olmasa ne zereri.
10.	Uşak aziz, Terbiyesi ondan da aziz.
11.	Ot kalsa köz olar, Kız kalsa söz olar.
12.	Kere kız umud tutmurdı, Ere geddi, ate de mindi.
13.	At almağa cevânı gönner, Kız almağa kocayı gönner.
14.	Anasuna bah kızı al.
15.	Kırağuna bah bezini al, Nenesine bah kızını al.
16.	Kız istirem, Tez istirem.
17.	Toy tiringesiz olmaz, Gelin yengesiz olmaz.
18.	Gelin bezeninceg toy tükendi.
19.	Gelin oynıyabilmir "otak egridi" diyir.
20.	Gelini gerek eridey, Soradan tökey.
21.	Gelini gerek kelbirden geçirdey.
22.	Kızım sene diyirem, gelinim sen işid.
23.	Er ahar çaydı, arvad verga.
24.	Ersiz arvad, cilovsuz at.
25.	Arvad, kişiniy koltok ağacusudı.
26.	Arvad yığen övü felek de yihelmez.
27.	Arvadı er sahlar, Bostanı ver sahlar.
28.	Atam bir hatun aldı, Dovanı satun aldı.
29.	Arvad ikki olsa öv süpürülmemiş kalar.
30.	İkki gününüy rehti bir teştte yuvular, İkki kayın hatununki yuvulmaz.
31.	Ulduz görmemiş can vermez.
32.	Torpak çeker aparar.
33.	Az ağrı, asan ölüm.
34.	Ölüm, cevân kocaya bahmaz.

35. Ölüm, varlı yohluya bahmaz.
36. Öv toysuz olar, yassuz olmaz.
37. Uzun yaşun ucu ölümdü.
38. Ölü kefensiz kalmaz.
39. Özge tabutunu çiyinde görmeyen özüne ölüm bilmez.
40. Ölü sizden,
Bel, külüng bizden.
41. Ölüm hakdı ama konşıya.
42. Ölü yadına daş saldıh.
43. Başı daşa deyenden sonra bilir ki öldü.
44. Ölüye kalan rahmetdi.
45. Ölüye vasiyet kalar.
46. Ölüye rehmetlik gelip.
47. At ölenne yeheri kalar,
Adam ölenne adı kalar.
48. Ölübdü götüreni yohdu.
49. Ölenin borcunu dirilerden alallar.

Kaynakça

Sözlü Kaynaklar

Kaynak Kişi 1: Cevad Hüseyinkolipur, 1964, Memur, Bahar.

Kaynak Kişi 2: Magbule Kanberi, 1955, Ev Hanımı, Famenin.

Kaynak Kişi 3: Robabe Huriye Seferi Rovşen, 1945, Ev Hanımı, Bahar.

Kaynak Kişi 4: Ali Ekber Behrami, 1951, Emekli, Rezen.

Kaynak Kişi 5: Mesume Hesseni, 1961, Ev Hanımı, Kebudraheng.

Kaynak Kişi 6: Cedıke Kerimi, 1937, Ev Hanımı, Bahar.

Kaynak Kişi 7: Mahbobeh Norozi, 1939, Ev Hanımı, Hemedan.

Kaynak Kişi 8: Hurşid Türkeli, 1957, Esnaf, Melayer.

Kaynak Kişi 9: Mah Lagna Zamani, 1960, Ev Hanımı, Hemedan.

Kaynak Kişi 10: Turan Rahmani Perest, 1962, Ev Hanımı, Esedabad.

Kaynak Kişi 11: Ceyran Reğbeti, 1927, Ev Hanımı, Bahar.

Kaynak Kişi 12: Fatıma Soltani, 1990, Öğrenci, Esedabad.

Kaynak Kişi 13: Ezem Golampur, 1971, Ev Hanımı, Bahar.

Kaynak Kişi 14: Merziye Musivend, 1986, Ev Hanımı, Rezen.

Kaynak Kişi 15: Mojgan Golampur, 1970, Ev Hanımı, Bahar.

Kaynak Kişi 16: Ali Caferi, 1985, Memur, Famenin.

Kaynak Kişi 17: Muhammed İbrahim Vekili, 1965, Çiftçi, Famenin.

Kaynak Kişi 18: Tahire Haşimi, 1949, Ev Hanımı, Rezen.

Kaynak Kişi 19: Tahir Ziveri, 1965, Esnaf, Esedabad.

Kaynak Kişi 20: Kübra Abbasi, 1971, Ev Hanımı, Kebudraheng.

Kaynak Kişi 21: Ferhunden Alizamni, 1948, Ev Hanımı, Hemedan.

Matbu Kaynaklar

Atıcı, A. (2013). Sungur Türkçesi Atasözü Örnekleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13 (2), 143-166.

Burkavi, S. Y. (1351/1972). *Kavoşi der Emsâl u Hikem-i Farsi*. Kum: Çaphane-ye Hikmet-e Kum.

Çelik, F. (2021). Altay Türkçesi Atasözü ve Deyimlerinde Kadın Tipolojisi. *Uluslararası Kurmancan Datka ve Kadın Kahraman Sempozyumu*, İzmir, 261-268.

Ekici, M. (2016). Türk Kültüründe "Al" Rengi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 103-107.

Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gönen, S. (2006). Manzum Atasözü Kavramı Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 249-258.

Gün, F. (2021). *Sosyo-Kültürel Değişmeler Bağlamında Hemedan (İran)'da Türk Âşıklık Geleneği*. Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.

Gün, F. (2022). Death Rituals of The Hamadan (Iranian) Turks. *Voprosy Istorii*, 4(2), 229-237.

Hemedani, A. A. (1392/2013). *Pansed Zerb'ul Mesel-e Torki*. Hemedan: Mefton-e Hemedan.

Hemedani, A. A. (1394/2015). *1100 Zerb'ul Mesel-e Torki*. Kum: Keşf'ul-Gita.

Kubadi, A. (1392/2013). Folklor Ebzari Beray-e Mutelât-e Ferhengi (Numune-ye Moredi Mutelâ-ye Zerb'ul Meselha-ye Hemedani). *Neşriye Ulumi (Vezaret-e Ulum)*, 30, 155-178.

Merkez-e Amar-e İran (2022). <https://www.amar.org.ir>, [Erişim tarihi: 10.08.2022].

Moore, J. D. (1389/2010). *Zendegi ve Bozorgan-e Ensansenasi*. (Mütercim: Haşem Ağabeyverdi, Cafer Ahmedi). Tehran: Entesarat-e Came'eşenasan.

Nergis (Yazarın soyadı yazılmamış). (1396/2017). Merkezi Ostanı ve Hemedan'da İşlenen Atasözleri. *El Bilimi*, 90, 120-122.

Nuri, C. (1396/2017). *Şirin Sözler: Guzide-ye ez Zerb'ul Meselha-ye Rayec der Mentek ve Guyeş-e Bahar*. Hemedan: Berket-e Koser.

Örnek, S. V. (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Örnek, S. V. (2000). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Raymond, J. (1954). Attitudes and Cultural Patterns in Spanish Proverbs. *The Americas*, 11 (1), 57-77.

Salahi, A. ve Red, M. R. (1399/2020). *Ferheng-e İstilahat ve Zerb'ul Meselha-ye Torki*. Kum: Yas-e Behşayeş.

- Salimi Moayed, S. (1400/2021). *Ferheng-e Şifahi-ye Merdom-e Bahar*. Tehran: Pejuheşgah-e Miras-e Ferhengi ve Gerdişgeri.
- Sina, (1379/2000-1388/2010). 1-182.
- Yıldız, N. (2009). Türk Destanlarında Çocukluksuzluk. *Millî Folklor Dergisi*, 82, 76-88.
- Zülfikari, H. (1386/2007). Baztab-e Mesael-e Ectemai der Zerb'ul Meselha-ye Farsi. *Necvay-e Ferheng*, 3, 15-24.
- Zülfikari, H. (1388/2009). Berresi-ye Zerb'ul Meselha-ye Farsi der Do Seth-i Vajegani ve Nahvi. *Funun-e Ademi (Ulumi-Pejuheşi)*, 1, 57-80.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 554-567.

Geliş Tarihi-Received: 24.10.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 22.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1193619

Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'nde Türk Halk Kültürü

Turkish Folk Culture in Fuzûlî's Masnavi of Leylâ and Mecnûn

Mustafa EREN*

Öz

Fuzûlî, Türk Edebiyatı'nın en ünlü şairlerinden biridir. Doğum yeri belli değildir; ancak eserlerinden Irak Türkmenlerinin bulunduğu yerlerde yaşadığı anlaşılmaktadır. Eserlerinde Türk ve İslam kültürünün izleri görülür. Leylâ ile Mecnûn hikâyesi sözlü gelenekten gelen bir hikâyeyken Fuzûlî'den önce ve sonra birçok şair tarafından şiire aktarılmıştır. Fuzûlî, bu eseri 1535 yılında tamamlayıp Bağdat Beylerbeyi Veys Paşa'ya sunmuştur. Eserde konusu çölde geçen zengin bir Arap emirinin Kays adlı oğlu ile Leylâ'nın aşk hikâyesi anlatılmaktadır.

Edebî eserler, yazarın veya şairin içinde yetiştiği toplumun izlerini taşır. Dönemin sosyal, siyasi, tarihî, ekonomik ve kültürel ilişkilerinin çoğunu bu eserlerde bulabiliriz. Buna edebî eserlerde gelenek aktarımı denir. Halk kültürü bu gelenek aktarımının başında gelir. Halkın gündelik yaşamı, aile ilişkileri, doğum, evlenme gibi törenleri; kılık kıyafeti, mutfak kültürü, inanışları gibi kültürel izleri edebî eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Türk kültürü içinde yetişen ve eserlerinden hareketle iyi bir eğitim aldığı düşünülen Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*'nde de Türk halk kültürünü yansıtan ifadeler yer almaktadır. Eski Türklerin göğün katları ile ilgili düşünceleri, çocuğu olmayan ailelerin türbe benzeri ziyaret yerlerine gidip dilek dilemeleri, genç kızların çeyiz hazırlamaları, kız isteme ile ilgili gelenekler, kına yakma, düğün, gelin alma, saç dağıtma gelenekleri bu ifadelerin başında gelmektedir. Bu çalışmada, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*'nde anlatılan hikâyede geçen Türk halk kültürü unsurları incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi, halk kültürü.

Abstract

Fuzûlî is one of the most famous poets of Turkish Literature. The place of birth is unknown; however, it is understood from his works that he lived in the places where Iraqi Turkmen lived. Traces of Turkish and Islamic culture can be seen in his works. While the story of Leylâ and Mecnûn is a story from the oral tradition, it was transferred to poetry by many poets before and after Fuzûlî. Fuzûlî completed this work in 1535 and presented it to Baghdad Governor Veys Pasha. In the work, the love story of the son of a wealthy Arab emir, named Kays, and Leyla, whose plot takes place in the desert, is told.

Literary works bear the traces of the society in which the author or poet grew up. We can find most of the social, political, historical, economic and cultural relations of the period in these works. This is called tradition transfer in literary works. Folk culture is at the beginning of this

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Ordu TOBB MTAL, Ordu/Türkiye, e-posta: kutaymustafa@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4153-2671.

tradition transfer. People's daily life, family relations, ceremonies such as birth and marriage; Cultural traces such as dress, culinary culture and beliefs appear in literary works. There are expressions reflecting Turkish folk culture in Fuzûlî's *Leylâ vü Mecnûn* Masnavi, who grew up in Turkish culture and is thought to have received a good education based on his works. The thoughts of the ancient Turks about the layers of the sky, families who do not have children go to shrine-like places to make their wishes, young girls prepare dowry, traditions of asking for girls, henna burning, wedding, getting a bride, throwing a saç traditions are at the forefront of these expressions. In this study, the elements of Turkish folk culture in the story told in Fuzûlî's *Leylâ vü Mecnûn* Masnavi were examined.

Keywords: Fuzûlî, masnavi of *Leylâ* and *Mecnûn*, folk culture.

Giriş¹

Türk Edebiyatı'nın en ünlü şairlerinden biri olan Fuzûlî (?-1556) 16. yüzyılda yaşamış bir divan şairidir. Fuzûlî Mehmed b. Süleyman ve Fuzûlî-i Bağdâdî olarak bilinir. Doğum yeri belli değildir; ancak yaşamını Hille, Kerbelâ, Nefes ve Bağdat'ta geçirdiği bilinmektedir. Şiirlerinden Kanunî Sultan Süleyman döneminde yaşadığı anlaşılmaktadır. Padişah ve sadrazam başta olmak üzere önemli görevlerde bulunanlara kasideler sunmuştur. Mezarı Irak'ın Kerbela şehrinde yer almaktadır. Fuzûlî; Türkçe, Farsça ve Arapçaya hâkim âlim bir şairdir (İpekten, 2008, s. 24-27).

Fuzûlî'nin doğup yaşadığı yer Azerî Türkçesinin konuşulduğu Irak bölgesidir. Bu bölgede Türkmenler yaşamaktadır. Akkoyunlu Türkmenlerinin Bayat Boyu'ndan olduğu bilinmektedir (Karahan, 1996, s. 241, 242). Şiirlerini büyük bir ustalıkla kurgular. Onun şiir anlayışına göre ilimsiz şiir olmaz. Şiirin ilim ve marifet temeline dayanması gerektiğine inanır ve bu nedenle akli ve nakdi bütün ilimleri öğrendiği bilinir. Ona göre şiir yeteneği, Tanrı tarafından insanlara verilen bir lütuftur (İpekten, 2008, s. 28).

Fuzûlî, daha çok gazel şairi olarak bilinir. Gençlik şiirlerinde görülen beşerî aşk daha sonra tasavvufî aşka dönüşmüştür. *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi* bu dönüşümün en güzel örneğidir (İpekten vd. 1986, s. 308). İpekten, Fuzûlî'nin şiirlerinin aşk ve ıstırap dolu olduğunu, içten ve samimi bir dille yazıldığını belirtir. Mazmun kullanmada da uzmandır. Hem İran Edebiyatı'ndan gelen mazmunları hem de kendinden önce yaşamış şairlerin mazmunlarını ustaca kullanmıştır. Bu yüzden şiirleri derin anlamlar ifade eder (İpekten, 2008, s. 30-32). *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi* hem kullanılan mazmunlar hem de aşk anlayışı itibarıyla Fuzûlî'nin üslubunu ifade eden en önemli eseridir. Onun aşk anlayışı sevgiliye kavuşmakla nihayetlenmez. Ona göre aşk ayrılıkla alevlenen ve artan bir duygudur (İpekten, 1986, s. 268). Mesnevide de *Leylâ* ile *Mecnûn*'un aşkı, birbirine kavuşamama ve hatta kavuşmayı dahi istememenin etkisiyle artarak devam etmiştir.

Fuzûlî'nin etkisi yüzlerce yıl devam etmiştir. Taşlıcalı Yahya, Hayâlî Bey, Rûhî-i Bağdâdî, Nâ'îlî, Nedim, Şeyh Gâlib gibi divan şairleri ondan etkilenmişlerdir. Bu etki tekke ve halk şairleri üzerinde de görülür (İpekten, 2008, s. 34-36). Türkçe, Farsça ve Arapça Dîvanları, *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*, Hüsnü Aşk, Enîsü'l-Kalb gibi eserleri vardır (İpekten, 2008, s. 37). Eserlerinde Türk-İslam kültürünün izleri görülür. *Leylâ* ile *Mecnûn* hikâyesinin Acemlerde çok olduğunu; ancak Türklerde bulunmadığını belirterek bu mesneviyi yazma nedenini açıklar:

“*Leylî Mecnûn Acemde çohdur
Etrâkde ol fesâne yohdur*”

(*Leylâ* ile *Mecnûn* hikâyesi Acemlerde çoktur; fakat Türkler arasında bu hikâye bulunmamaktadır.) (Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn* 421. beyit) (Doğan, 2000, s. 100-101).

¹ Çalışmada Fuzûlî'nin eserinden bahsedilirken eserin orijinaline atfen “*Leylâ vü Mecnûn*”, diğer durumlarda *Leylâ* ile *Mecnun* tabiri kullanılmıştır.

Fuzûlî'nin yaşadığı 16. yüzyılda Türkçe tam anlamıyla bir şiir dili olmuş ve Türk şairler tarafından estetik değeri yüksek eserler verilmiştir. Fuzûlî, bu dönemde yazdığı *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*ni Türk kültür ve medeniyetiyle süslemiştir (Kartal, 2014, s. 380).

1. Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi

Leylâ ile Mecnûn hikâyesi bir halk masalı iken Fuzûlî'den önce ve sonra birçok şair tarafından ele alınıp işlenmiştir. Bunlar arasında en önemlileri İran şairi Nizâmî-i Gencevî (?-1204) ve Çağatay şairi Ali Şir Neva'nin Leylâ ile Mecnûn hikâyeleridir. Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn'unun bu derece ses getirmesinde onun karakterinin Mecnûn ile örtüşmesinin etkili olduğu söylenir (Yener, 1991, s. 202, 203). Türk Edebiyatı'nda Leylâ ile Mecnûn hikâyesini işleyen başlıca şairler: "*Şahidî, Nevayî, Bihiştî, Hamdullah Hamdî, Ahmed Rıdvan, Kadimî, Celilî, Sevdayî, Hakirî, Fuzûlî, Lârendeli Hamdî, Halife, Atayî, Faizî, Örfî, Andelîb ve Nâkâm*"dır (Doğan, 2000, s. 14). Bunların yanında Leylâ ile Mecnûn hikâyesi sözlü geleneğe birçok halk şairi tarafından anlatılıp yaşatılmış ve daha sonra yazıya geçirilmiştir. Geleneksel oyunlarımızdan olan Karagöz oyunlarında da Leylâ ile Mecnûn hikâyesi işlenmiştir. Hikâyenin yaygın bir şekilde işlenmesi yazıldığı bölge, dil ve kültürlerden hikâyeye yeni unsurlar katılmasına neden olmuştur (Ayan, 2011, s. 9-10).

Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*, içerisinde gazel ve murabbarın da olduğu bir mesnevidir ve 3098 beyitten oluşmaktadır. Fuzûlî, bu eseri 1535 yılında bitirip Bağdat Beylerbeyi Veys Paşa'ya sunmuştur. Eserin ilk Türkçe yayınları Necmettin Halil Onan (1956 Maarif Basımevi), Nevzat Yaşargil (1958 Yeditepe Yayını) ve Vasfi Mahir Kocatürk tarafından yapılmıştır (Yener, 1991, s. 180). Eserin kapsamlı incelemesini yapan ve yayınlayan Muhammet Nur Doğan, Leylâ vü Mecnûn'u kolay anlaşılabilir bir metin olarak görmez. Eserin anlaşılabilmesi için bu hikâyenin anlatıldığı ve yazıldığı devrin kültür, edebiyat ve dil geleneğinin bilinmesi gerektiğini vurgular (Doğan, 2000, s. 18). Fuzûlî, eserinde hikâyenin ana olay örgüsüne bağlı kalırken aşkı derinleştirerek etraflıca işlemiştir.

Leylâ vü Mecnûn, konusu çölde geçen ve hemen herkesi etkileyen bir aşk hikâyesidir. Basra ve Bağdat civarında yaşayan Arap kavminin liderinin çocuğu yoktur. Türbelere adaklar adayarak dilek diler ve Kays adını verdikleri bir çocuğu olur. Çocuk, büyür mektebe gider. Mektepte güzeller güzeli Leylâ ile muhabbet kurar. Beraber ders çalışırlar. Aralarındaki bu yakınlık dedikodulara neden olur ve annesi, Leylâ'yı azarlayarak mektepten alır. Okulda Leylâ'yı göremeyen Mecnûn, her gün feryat figan edince dillere düşer ve adı Mecnûn olur. Bir Nevruz günü yolda karşılaşırlar ve ikisi de bayılır. Arkadaşları Leylâ'yı eve götürürler, Mecnûn ise uyandığında Leylâ'yı göremeyince çöllere düşer. Babası, Mecnûn'u çölden getirerek Leylâ'yı ona ister ama Leylâ'nın babası "Benim kızım bir deliye mi layıktır." diyerek kızını vermez. Babası, Mecnûn'u bu durumdan kurtarmak için ocaklardan, dergâhlardan yardım umar, onu Kâbe'ye götürür ama bir fayda bulamaz. Mecnûn tekrar çöle gider. Bu arada Leylâ, İbn-i Selâm adında biriyle nişanlanır ve evlenir. Leylâ, gerdek gecesi İbn-i Selâm'a "Bir perinin kendisine musallat olduğunu ve insanlardan eş seçerse eşinin de kendisinin de yok olacağını" söyler. İbn-i Selâm buna inanır ve Leylâ'ya el sürmez. Mecnûn'un Zeyd adlı dostu bu haberi Mecnûn'a götürür. Mecnûn, Leylâ'ya sitem dolu bir mektup yazar. Leylâ da ona durumunu bir mektupla bildirir. Bu arada İbn-i Selâm ölür ve Leylâ, kabilesiyle beraber göç kervanına katılır. Leylâ'nın devesi yolunu kaybederek Mecnûn'un yanına varır. Leylâ, burada Mecnûn'u tanıyamaz. Mecnûn, bir şiirle aşkı anlatınca Leylâ onu tanır ve ona kavuşmak ister ancak Mecnûn'da Leylâ'yı tanıyamamıştır. Bu sırada Leylâ'yı aramaya gelen birisi gelir ve Leylâ'yı götürür. Leylâ bir süre sonra annesine, Mecnûn'a olan aşkını ona anlatmasını vasiyet ederek ölür. Zeyd, bu haberi Mecnûn'a iletir. Mecnûn,

Leylâ'nın mezarının üzerine kapanır ve ağlayarak burada ölür. Oraya toplananlar, Mecnûn'u Leylâ'nın mezarına koyarlar. Bu mezar yeri bir ziyaret yeri hâline gelir. Zeyd, arada sırada bu mezarın etrafını temizlemeye gider. Mezara yaslandığı bir gün rüyasında bu iki sevgilinin cennetteki hâllerini görür (Doğan, 2000).

2. Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'nde Halk Kültürü

Edebî eserler yazarın veya şairin içinde yetiştiği toplumun izlerini taşırlar. Dönemin sosyal, siyasi, tarihî, ekonomik ve kültürel ilişkilerinin çoğunu bu eserlerde bulabiliriz. Yazar veya şairler kendilerine aktarılan veya görerek yaşayarak öğrendikleri birtakım değerleri geleceğe aktarırlar. Bunlara edebî eserlerde gelenek aktarımı adı verilir. Halk kültürü ise bu gelenek aktarımının başında gelir. Halkın gündelik yaşamı, aile ilişkileri, doğum, evlenme gibi törenleri; kılık kıyafeti, mutfak kültürü, inanışları gibi kültürel izleri eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde de bu izler görülmektedir; çünkü o Türk kültürü içinde yetişmiş bir şairdir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşayan ve yaşamını bugünkü Kerkük dolaylarında; Hille, Kerbelâ, Necef ve Bağdat gibi şehirlerde geçiren Fuzûlî'nin Oğuzların Bozok kolunun Bayat boyuna mensup olduğu söylenmektedir (Yener, 1991, s. 27). Doğum yeri tam olarak tespit edilememişse de ailesinin Azerbaycan Türkü olduğu ifade edilmektedir. Türk kültürü içinde yetişen ve eserlerinden hareketle iyi bir eğitim aldığı düşünülen Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde; gökyüzü, def çalma, çocuk sahibi olma, çeyiz, Nevruz, kız isteme, düğün, kına yakma, gelin alma, saçı saçma, gerdek, muska, büyü ve ziyaret yerleri ile ilgili Türk aile yapısı ve sosyal yaşamına ait gelenek ve görenekler yer almaktadır.

2.1. Dokuz Katlı Gök

Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nin "Bu Kaside Yüce Yaratıcı Allah'ın Şanında Söylenmiştir" bölümünde yüce yaratıcının varlığı ve birliği anlatılmaktadır. Fuzûlî, göğün dokuz katını onun kudretinin köşkünün sadece küçük bir kandili olarak nitelendirir. Türk kültürü ve mitolojisinde gök, Batı Türklerinde yedi, Doğu Türklerinde dokuz katlı olarak tasavvur edilir. Bahaeddin Ögel, Eski Türklerde göğün dokuz katlı olarak nitelendirildiğini; ancak İran kültürü ile etkileşim sonucu Türklerin göğü yedi kat olarak isimlendirdiklerini belirtir (Ögel, 1997, s. 29-30). İnanışa göre şamanlar dokuz kat göğün beşinci katına kadar çıkabilirler. Beşinci katta kutup yıldızı ve göğün kapısı bulunur. Diğer katlar ise ruhlar ve tanrılar âlemine aittir (Ögel, 1997, s. 31).

*"Sun'un eyvânında bir kandildir nüh âsmân
San'atun dîbâcesinden bir varak rûy-i zemîn"*

(Dokuz kat gök, kudretinin köşkünde bir kandil; yeryüzü ise, senin sanat kitabının önsözünden bir yapraktır.) (102. beyit) (Doğan, 2000, s. 44-45)

Eski Türk inanç sistemlerinden olan Gök Tanrı inancına göre gök ve yer katlara ayrılmaktaydı ve her katta ayrı ayrı ruhlar yaşamaktaydı. Fuzûlî, bu beytinde dokuz kat göğün ve yeryüzünün Allah'ın kudretinin sadece küçük birer parçası olduğunu ifade ederken göğün dokuz katına da vurgu yapmaktadır. Bu da onun Türk kültürüne ve inanç sistemine ne kadar yakın olduğunu göstermektedir.

2.2. Def Çalma Kültürü

"Cahilliği itiraf ve Günah Taşkınlığını Kabullenme" bölümünde, Fuzûlî kendi kendisine seslenerek def gibi oyun ve eğlenceye düşmemeyi ve ney gibi nefsinin arzularına uymamayı öğütler. Def, Eski Türk kültüründe şamanların kullandığı davula benzeyen vurmali çalgı aletidir. İnanışa göre şamanlar, ruhlar âlemine giderken defi; at, kayık, ağaç gibi bir araç olarak kullanırlar ve ona binerek göğün katlarına çıkarlar (Eliade,

1999, s. 200-207). Def, aynı zamanda Anadolu'da kına gecelerinde kadınların parmaklarıyla vurarak ritim tuttıkları çalgı aletidir. Def çalınırken göğse yakın tutulur. Fuzûlî de oyun ve eğlenceyi def gibi göğsüne yerleştirme derken bu duruma işaret eder:

*“Def kimi göğüsde lehv koyma
Ney kimi hevâ-yı nefse uyma”*

(Def gibi, oyun ve eğlenceyi göğsüne (kalbine) yerleştirme; ney gibi de nefsinin hevasına (arzusuna) uyma!) (170. beyit) (Doğan, 2000, s. 56-57)

Def, Türk kültür coğrafyasında yaygın olarak kullanılan bir çalgıdır. Fuzûlî bu beyitte, oyun ve eğlenceyi def ile ilişkilendirmektedir. Def, oyun ve eğlencelerin vazgeçilmez çalgısıdır. Çalınırken kalbe yakın tutulur ve bir nevi kalbin sesini yansıtır. Fuzûlî, defin kalbe yakınlığını belirtirken oyun ve eğlencenin de kalbe yerleştirilmemesini ve bunlardan uzak durulmasını öğütlemektedir.

2. 3. Çocuk Sahibi Olma

Türk kültüründe, çocuğu olmayan aileler çocuk sahibi olabilmek için türbe veya ocak denilen yerleri ziyaret edip dilek diler, muskalar yazdırırlar, adaklar adarlar (Artun, 2008, s. 137). Bu durumla ilgili ilk örneklerden birisi Dede Korkut Hikâyeleri'nde görülür. Dede Korkut Hikâyeleri'nde çocuğu olmayan Dirse Han; hatununun sözü üzerine büyük bir ziyafet vererek, çocuğunun olması için dilek diler: *“Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirir. İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini başına toplar. Açları doyurur çıplakları giydirir. Borçluyu borcundan kurtarır. Tepe gibi et yığar, göl gibi kımız sağıdırır.”* Bu ziyafetin ardından el kaldırıp hep beraber dilek dilerler. Allah dualarını kabul eder ve Dirse Han'a bir çocuk verir (Ergin, 1969, s. 12).

Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde Arap kavimlerinden birinin önde gelenlerinden olan Mecnûn'un babası, şerefli ve itibarlı birisidir. Oğlu ve dolayısıyla varisi olmadığı için çok üzgündür. Çocuğunun olması için türbelere gider, adaklar adar. Böylece bir çocuk sahibi olur ve Mecnûn dünyaya gelir.

*“Çoh nezrler etdi her mezâra
Çoh kıldı niyâz Kirdgâra”*

(Her önüne gelen türbeye sayısız adaklar adadı ve Allah'a pek çok yalvardı.) (498. beyit) (Doğan, 2000, s. 112-113).

2. 4. Çeyiz Hazırlama

İğne oyası ve nakış Türk kültüründe evlenme çağına gelen kızların çeyizlerinin en önemli parçasıdır. Aileler, kız çocuğunun doğumundan itibaren kızları için çeyiz hazırlığına başlarlar. Kızlar ise belirli yaşa geldiğinde kanaviçe, çember, örtü gibi kumaşların kenarlarına iğne oyası, nakış ve kanaviçe işleme yapar, kilim dokurlar. Bu çeyizler bir sandıkta saklanır ve kız evlendiğinde gelin ile beraber gider. Düğünden sonra ise bu çeyizler sergilenir (Eren, 2021, s. 62).

Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde annesi, Leylâ'ya iğne ile nakış yapmasını öğütler. Bunun nedeni Leylâyı aşktan uzaklaştırmaktır. Mecnûn mektebe verilir. Mektepte peri kızı gibi güzel Leylâ ile karşılaşır. Leylâ dudaklarını açsa ölümlere ruh verecek güzelliktedir. İkisi birbirlerine tutulurlar. Beraber ders çalışırlar. Leylâ'nın annesi ikisinin arasındaki aşkın söylentilerini duyar. Adı kötüye çıkacak, diye Leylâ'yı azarlar. Oğlanların âşık olmasının garip karşılanmayacağını; ancak kızların âşık olmasının kızlara lâyık olmadığını artık okula gitmemesini ve kalem yerine iğne ile nakış işlemesi yapmasını söyler.

“Oglan aceb olmaz olsa âşık

Âşıklığ işi kıza ne lâayk”

(Oğlan âşık olsa şaşılmaz; ama âşık olmak işi kıza layık mıdır?) (664. beyit) (Doğan, 2000, s. 140-141).

“Etme kalem ile meşkten yâd
Sûzen dut ü nakş eyle bünyâd”

(Artık kalemle meşkten söz etme; iğne tut ve nakış yap!) (671. beyit) (Doğan, 2000, s. 140-141).

2. 5. Nevruz

Nevruz yani 21 Mart, Türklerin Ergenekon’dan çıkarak güçlendikleri bir gün olarak bilinir. Ziya Gökalp, Oğuzlar ve Moğolların Ergenekon’dan çıkılan gün ve saati belirleyerek her yıl o gün ve saatte bayram yaptıklarını ve bu günün aziz tutulduğunu belirtir (Gökalp, 1976b, s. 104-105). Nevruz aynı zamanda gül zamanının geldiğinin habercisidir. İnanaşa göre insanın sıkıntı, bela ve gamdan uzaklaştığı bir gündür. Bu gün kırlara çıkmak âdettendir. Güllerin açtığı bülbüllerin şarkı söylemeye başladığı bir dönemin başlangıcıdır. Karadeniz Bölgesi’nde bu gün mart dokuzu olarak bilir. Mart dokuzu, inanaşa göre Gündönümü Fırtınası’nın estiği gündür ve bu fırtına baharın habercisidir (Eren, 2021, s. 90). Fuzûlî’nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*’nde ise Nevruz, Mecnûn’un aşkının başlangıç günüdür.

Leylâ, Mecnûn ile aralarında çıkan söylentilerden sonra ailesi tarafından okula gönderilmez. O da Mecnûn’dan haber getirmesi için rüzgâra yalvarır. Mecnûn ise okulda Leylâ’yı göremeyince ağıtlar yakar, feryat figan eder. Leylâ’nın yokluğunda ettiği feryat ve figanlar onun dillere düşmesine neden olur ve adını Mecnûn koyarlar. Mecnûn, bir Nevruz günü yolda okula gelmeyen Leylâ’ya rastlar ve onu görünce bayılır. Ardından Leylâ da kendinden geçerek yere düşer. Arkadaşları Leylâ’yı eve götürürler. Mecnûn ise ayıldığında Leylâ’yı göremeyince feryat figan eder. Üstünü başını yırtar. Eve dönmek istemez. Arkadaşlarıyla babasına: “Varını yokluğa verdi, günler talihini kararttı” haberini göndererek çöle doğru yol alır. Bu gün Türk kültüründe baharın başlangıcı olarak kabul edilen Nevruz günüdür.

“Bir gün ki bahâr-ı âlem-efrûz
Vermişdi cihâna feyz-i nevrüz

Salmışdı nikâb çehreden gül
Çekmişdi sürûd-ı nâle bülbül”

(Âlemi(n gözünü) aydınlatan baharın cihana Nevruz neşesi verdiği bir gündü. Gül, yüzünden örtüyü atmış; bülbül, inleyen şarkılar söylemeye başlamıştı.) (798, 799. beyit) (Doğan, 2000, s. 162-163).

Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn’un yolda karşılaşip bayıldıkları ve Mecnûn’un divane olarak çöle doğru yola çıktığı günü Nevruz olarak belirtmiştir. Mecnûn’un varını yokluğa verip çöllere düşmesi de Nevruz gününde olmuştur. Bu gün Mecnûn için aşk baharının başlangıç günüdür.

2. 6. Kız İsteme

Kız istemeyle ilgili Türk dünyasında birçok inanış vardır. Örneğin Çepni Türklerinde oğlana uygun bir kız isteneceği zaman, oğlanın büyükleri pazardan bir okka tuz alırlar. Bu tuzu yiyip bitirinceye kadar evde bir uğursuzluk çıkarsa kızı istemezler; çıkmazsa kızı istemeye giderler (Koşay, 1944, s. 16). Türk kültüründe kız istemenin ilk örneklerini Dede Korkut Hikâyeleri’nde görmekteyiz. *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde kız

isteyecek kişiyi kudretli Oğuz beyleri bir araya gelerek belirlerler. Bu kişi genellikle Dede Korkut'tur. Dede Korkut, kız kardeşini isteyeceği Deli Karçar'ın yanına baş indirerek ve ağız dilden güzel selam vererek gelir: "Tanrı'nın buyruğu ile Peygamber'in kavli ile aydan arı güneşten güzel kız kardeşin Banu Çiçek'i Bamsı Beyrek'e istemeye gelmişim." diyerek hâlini arz eder (Ergin, 1969, s. 63-64). Deli Karçar, kız kardeşini vermek istemez ve: "Bin erkek deve getirin dişi deve görmemiş olsun, bin de aygır getirin ki hiç kısracla çiftleşmemiş olsun, bin de koyun görmemiş koç getirin, bin de kuyruksuz kulaksız köpek getirin, bin de pire getirin." diyerek işi yokuşa sürer (Ergin, 1969, s. 66-67).

Fuzûlî'nin eserinde kız isteme ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. Mecnûn, çölde yalnız başına dolaşır. Babası bu haberi alınca çöle giderek Mecnûn'u aramaya başlar. Onu üstü başı perişan bir vaziyette, karıncalarla konuşurken ve yılanlarla arkadaşlık ederken bulur. Mecnûn, babasını tanımaz: "Bana Leylâ gerek ana baba değil" der. Babası Leylâ'nın kendi evlerinde olduğunu söyleyerek onu kandırır ve eve götürür. Annesi eve gelen Mecnûn'a "Bizi utandırma, seni kabilelerimizdeki güzellerden birisiyle evlendirelim, sana mal mülk verelim" der. Mecnûn bunu kabul etmez. Babasının aklına çölden kandırarak getirdiği Mecnûn'a Leylâ'yı isteme fikri gelir ve kabilenin ileri gelenlerini toplayarak Leylâ'yı istemeye gider. Kız istemeye gelenler çok hoş karşılanır. Sofralar kurulur, yenilir, içilir:

*"Kim âciz olup gam içre ol pîr
Mecnûnına kıldı fikr-i zencir"*

(O ihtiyar (baba), gamlar içinde aciz kalıp, aklına, Mecnûn'unu(n başını) bağlama fikri düştü.) (1025. beyit) (Doğan, 2000, s. 200-201).

*"Kıldı talebin özine lâzım
Cem 'etdi e'âlî vü e'âzım"*

*Ümmûd ile bağladı umup kâim
Ol ka be-i ârzûya ihrâm"*

*Çün Leylî atası bildi hâli
Üydürdi ekâbir ü ehâlî"*

*Karşularına olup revâne
Kıldı olarunla azm-i hâne"*

(Leylâ'yı istemeyi kendine görev bilerek eşrafı ve büyükleri topladı. Emeline nail olacağını umarak, o arzu Kâbe'si için ümitle ihram bağladı. Leylâ'nın babası, durumun farkına varınca, ileri gelenler ile ahaliyi çağırdı. Onları karşılayarak, birlikte eve doğru yürüdü.) (1027-1030. beyit) (Doğan, 2000, s. 201-202).

Sofralar kaldırıldıktan sonra Mecnûn'un babası tatlı dille: "Emelimin fidanı meyve verdi ve Tanrı bana bir mücevher bağışladı. Şimdi de istiyorum ki; bu taze inci bir lâl ile tartılsın da, inci, lâl ile birleştiğinde, kalbi ferahlatan ilacı elde etmiş olayım." (...) "İşittim ki, senin bir lâlin varmış. İşte benim incime en uygun lâl odur. Lütfeyle, inayet et, kerem kıl da inciye o lâl ile şereflendir! Servi, gülü gölgelendirsin; onu himaye etsin. Sözümü iyi dinle, anlamazlıktan gelme! Bu hayırlı bir iştir; kaçamak arama!" (1037-1051. beyit) (Doğan, 2000, s. 202-205) diyerek Leylâ'yı Mecnûn'a ister.

Leylâ'nın babası ilk önce gelenlerin gönlünü alacak şekilde güzel sözler söyler ancak kızını vermez. "Benim kızım bir deliye mi lâyıktır, Dev ile peri beraber olur mu?" der. Eğer Mecnûn hâlini düzeltirse kızını vereceğini söyler ve bu konuda söz verir:

“Dîv ile perî olur mı hem-dem
Olmaz sözi açma ebsem ebsem

Dîvâneye zayı‘eyleme renc
Vîrâne gerek nedür ana genc

Tedbîr ile dönderüp mizâcın
Sevdâsınun eylesen ilâcın

Leylî anun olsun eyledüm ahd
Var imdi sen et ilâcına cehd”

(Dev ile peri beraber olur mu? Olmayacak söz söyleme; sus, sus! Divane için zahmet çekme; ona virane yakışır, hazine değil! Ama tedbir ile halini düzeltir, kara sevda hastalığını iyileştirirsen; söz veriyorum, Leylâ onun olacak. Şimdi git, çaresini bulmaya çalış!) (1063-1066. beyit) (Doğan, 2000, s. 204-207).

Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*'nde, bir diğer kız isteme ise İbni Selâm'ın Leylâ'yı istemesidir. İbni Selâm, Araplar arasında soylu ve tanınan birisidir. Bir gün atna binip şahiniyle avlanmaya giderken yolda Leylâ'yı görür. Bu güzellik karşısında akli başından gider ve avdan vazgeçerek evine döner. Leylâ'ya sahip olmanın çarelerini düşünür. Akıllı bir adam bulur ve ona birçok mal vererek kızı istemesi için elçi olarak gönderir. Eğer kız verilirse sevgili uğruna dünya dolusu mal ve hazine harcaacağına dair söz verir. Leylâ'nın ana ve babası buna razı olurlar ve kızları Leylâ'yı ona verirler. İbni Selâm bunu duyunca saçılar dağıtır (1438-1444. beyit) (Doğan, 2000, s. 272-273).

Türk kültüründeki kız istemeyle ilgili birçok geleneği Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*'nde görmekteyiz. Kız istemeye gidecek kişilerin özenle seçilmesi, kız istemeye gelenlerin hoş karşılanması, onlara sofralar kurulması, kızın tatlı dille istenmesi ve hediyeler (başlık parası-kalın) sunulması bunlar arasındadır.

2. 7. Düğün

Evlilik, Türk toplumunda ocak kurma, ocağı tütürme olarak nitelendirilir. Yakut Türklerinde evlilik sönmez bir ateş yakma olarak değerlendirilir (Ögel, 2001, s. 253-254). Evlenmeden önce kızın ailesine hediye olarak başlık parası verme geleneği vardır. Buna *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te “qalîng” (kalın) denmektedir (Kâşgarlı Mahmûd, 2005, s. 393). Eski Türklerde kalın babaların oğulları için ayırdıkları evlenme payıdır ve yedi, dokuz gibi kutlu sayılarla kız tarafına ödenir. Her oğul babasından kalın isteme hakkına sahiptir. Başlık ise kalından farklı olarak kızın ailesine verilen bir hediyedir (Ögel, 2001, s. 256). Fuzûlî'nin mesnevisinde Mecnûn'un babası, Leylâ'nın babasına; kızını verirse başlık parası olarak eşsiz mücevherler ve inciler vermeyi teklif eder.

“Ger hâsıl olur bu kâm senden
Her ne diler isen iste menden

Anca kılâyum sana revân genc
Kim yer yüzün eyleye nihân genc

Anca güher eyleyem revâne
Kim bulmayasen ana hizâne”

(Bu muradıma senden olumlu cevap gelirse, benden ne dilersen dile! Sana o kadar mücevher gönderirim ki, yeryüzünü eşsiz bir hazine hâline getirir... Sana o kadar inciler saçırım ki, onu koyacak hazine bulamazsın!) (1052-1054. beyit) (Doğan, 2000, s. 204-205).

Eserde, Leylâ ile İbni Selâm'ın düğünü ayrıntılı olarak işlenmektedir. İbni Selâm, düğün hazırlıklarına başlar. Zamanın ileri gelenlerini toplar. Nikâh için söz verdiği bütün malları yollar. Bin tane altın nallı Arap atı, bin cariye ve hizmetçi, bin deve, bin tabla amber ve misk, yüz yük saf inci ve som altın bunlar arasındadır. Bu gönderilen eşyalar mihr ve can bedeli olarak gönderilir (Doğan, 2000, s. 318-321).

2. 8. Kına Yakma

Düğün gününden önceki gece gelin ve damadın avuç içine ve nadir de olsa ayaklarına kına sürülmesine kına yakma denilir. Kına yakılması adanmışlığı simgeleyen bir halk inanışıdır. Evlenecek kadın ve erkeğe kına yakılması onların birbirine adanmışlığının işaretidir. İnanişe göre yaşlı kadınlar da ellerine kına yakarak kendilerini ahirete adarlar. Kurbanlık koçlara ve askere giden gençlere kına yakılması da yine bu inanışın etkisiyledir (Kalafat, 1996, s. 19, 20). "Kına yakılırken gelinin ağlaması uğur sayılır. Gelinin gözyaşlarının yeni kurulacak olan yuvaya bolluk, bereket ve mutluluk getireceğine inanılır. Bunun için şu söz söylenir: Ağlayı ağlayı eken güle güle biçer" (Ataman, 1992, s. 8).

Ünye yöresinde düğünden önceki çarşamba günü erkek evinin kadınları gelinin başını bağlamaya ve kına yakmaya giderler. Gelinin başı bağlanırken ve kınası yakılırken ağlaması için şu türküyü söylerler:

*"Çevirdim eteğimi soktum belime,
Ayrılık defterini aldım elime,
Bir tek kardeşimi koydum yerime,
Eyvah eyvah ben anamdan ayrıldım,
Hem anamdan hem babamdan ayrıldım..."* (Koşay, 1944, s. 194)

Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde ise Leylâ'nın kınası hüznü geçer. Leylâ, İbni Selâm ile nikâhlanacağı için çok mutsuzdur. Dümbeleşin sesine karışan feryatları ile beraber geline kına yakılır. Fuzûlî; geline kına yakmayı, kınanın Leylâ'nın ayaklarını öpmesi olarak ifade etmektedir. Eserde, kına yakma töreni etraflıca anlatılır. Leylâ'nın arkadaşlarının her birinin elinde yanan bir mum vardır ve gelinin etrafında oynayarak dönerler.

Geleneksel Türk düğünleri yörelere göre bazı farklılıklar gösterse de genellikle bu mumlar kına tepsisi denen bir tepsinin içinde olur ve yedi tanedir. Kına tepsisini damat başının üzerinde getirerek geline teslim eder. Gelin ve yedi arkadaşı içinde yedi mum yanan tepsiyle halka oluşturarak oynaya oynaya yedi kere dönerler. Ordu yöresi kına gecelerinde yapılan törenlerde, bu yanan mumların her biri gelin ve damat başta olmak üzere gelinin yeni katıldığı aileden birini temsil eder. Oyun oynarken kimin mumu sönerse onun erken öleceğine inanılır ve genellikle gelin ve damadı temsil eden mum en sona kalır hiç sönmez (Eren, 2021, s. 65-66).

*"Pâ-bûsına bulmayup hınâ dest
Kılmışdı nekâreni üni pest"*

(Kına, ayağını öpmeye yol bulamamış; feryadı dümbeleşin sesini bastırmıştı...) (1728. beyit) (Doğan, 2000, s. 322-323).

*"Gül-çehre sanemler oldılar cem'
Her bir sanemün elinde bir şem'*

*Resm-i tarab etdiler müretteb
Beş yüz büt-i gül-ruh ü şeker-leb"*

(Gül yüzlü güzeller toplandılar. Her bir güzelin elinde bir mum vardı. Beş yüz gül yanaklı ve şeker dudaklı güzel, şenlik düzenledi.) (1779-1780. beyit) (Doğan, 2000, s. 330-331).

Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde kına yakma gelenekleri yer almaktadır. Leylâ'nın kınası dümbelekler çalınarak bir şölen havasında yakılır. Etrafında oynayarak dönen arkadaşlarının ellerinde yanan mumlar bulunur. Kına yakma, elde veya tepsi içerisindeki mumla gelinin etrafında dönme Türk düğünlerinin gelenekleri arasındadır.

2. 9. Gelin Alma, Saçı Saçma

Eski Türk düğünlerinde gelin almaya damat ve arkadaşları şiirler söyleyerek giderler. Gelinin babası damadın boynuna bir yazma sararak kızını ona teslim eder. Kız evden çıkarılmadan önce bir fincan tuzlu su getirilerek içine batırılmış ekmek gelin ile damada yedirilir (Gökalp, 1976a, s. 311). Türk kültüründe gelin almaya gelin indirme, gelin göçü gibi adlar da verilir. Gelin alma kına gecesinin ertesi günü yapılır. Erkek evinden kalabalık bir grup gelerek gelini baba evinden oyun ve eğlencelerle çıkarır. Kapılar kilitlenerek ve çeyiz sandığının üzerine oturularak bahşiş istenir. Erkek tarafı bunları karşılar. Gelin, baba evinden çıkarılırken önceden çatıya veya yüksek bir yere çıkan kişiler ellerinde bulunan tepsilerden gelinin başına yörede yetişen ürünlere bağlı olarak bolluk ve bereket getirmesi temennisiyle buğday, arpa, nohut, fındık gibi ürünler atarlar. Buna Türk dünyasında saçı adı verilir (Eren, 2021, s. 71).

Mesnevide Leylâ'nın gelin alma töreni oyun ve eğlencelere sahne olur. Düğün günü sıra gelin almaya gelmiştir. Kimi yollara gül suyu serper, kimi konuklara gül renkli şaraplar dağıtır, kimi başının üzerinde saçı için bekleyen altın tabaklarını taşır. Sonunda Leylâ'yı bir tahtı revana bindirerek götürürler. Bu yapılırken altınlar saçılır.

Saçı, eski Türk kültüründe kötü ruhlara sunulan bir kurban olarak değerlendirilmektedir. Buna kansasız kurban da denilir ve saçı her boyun kendi emeğiyle kazandığı en kutsal üründür. Bu kurban sayesinde kötü ruhun insanlara ilişmesinin engelleneceğine inanılır. Türklerde bu; süt, kırmızı, buğday gibi ürünler veya para olabilmektedir (Gömeç, 1998, s. 44). Günümüzde ise saçı, düğünlerde gelin baba evinden çıkarılırken ve yeni evine girerken saçılır. Bunun amacı yeni kurulan ailenin saçılan nesnelere gibi bol ve bereketli olmasının istenmesi ile ilgilidir. Saçı, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde düğünün yanı sıra söz kesme ve nişanda da karşımıza çıkar. İbni Selâm, Leylâ'nın kendisine verildiğini ve nişanlandıklarını duyunca harmanlar dolusu saçılar dağıtır (Doğan, 2000, s. 272-273). Dağıtılanlar veya saçılanlar altın veya para gibi değerli eşyalar olabilirken saçılan, coğrafyada yetişen buğday, arpa gibi önemli ürünlerden de oluşabilmektedir. Leylâ, baba evinden ayrılıp götürülürken yüz tane güzelin başının üzerinde yüz tabak altın saçılmak için hazır bekliyordur. Bu arada sürekli olarak ağlayan Leylâ, tahtırevana bindirilerek götürülür:

*“Yüz gül başı üzre yüz tabak zer
Olmuşdı nisâr için mukarrer*

*Bir taht-ı revan içinde Leylî
Ne şevket ü ne şükûha meyli*

*Her lahza figân ü âh ederdi
Ser-geşte vü muztarib gederdi”*

(Yüz güzel, başının üzerinde yüz tabak altın, saçı için hazır bekliyordu. Leylâ, bir tahtırevan içinde, şatafata hiç aldırılmayarak, sürekli ağlayıp inliyor, şaşkınlık ve ıstırap içerisinde ilerliyordu.) (1785-1787. beyit) (Doğan, 2000, s. 330-331).

Yukarıda görüldüğü gibi Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde Türk düğünlerinde yer alan gelin alma ve saç saçma geleneklerinin çoğu uygulanmaktadır. Gelin almanın oyun ve eğlencelerle yapılması, konuklara ziyafetler çekilmesi, saçlar dağıtılması bunlar arasındadır.

2. 10. Gerdek, Muska, Büyü

Gerdek, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü'*nde “gelin ve damadın düğün gecesi baş başa kalmaları ve ilk kez birlikte olmaları” anlamına gelir. Gerdeğe girmek ise “gelin ile damadın düğün gecesi bir araya gelmesi” olarak tanımlanır (*TDK Güncel Türkçe Sözlük*). Türk düğünlerinde gerdek, geleneklere uygun olarak yapılır. Damat, gerdek odasına girer ve iki rekât namaz kılar. Ardından gelinin duvağını açarak yüz görümlüğü denilen bir hediye geline verir. Bu hediye genellikle altın bir kolye veya bilezik olur. Fuzûlî'nin mesnevisinde Leylâ ile İbni Selâm'ın gerdeğe girmesi anlatılmaktadır. Leylâ, İbni Selâm'ın evine geldiğinde gerdek odasına götürülür. Burada Leylâ, peçesiyle İbni Selâm'ı beklemektedir.

“Ol tâlib-i gevher-i yegâne
Gevher hevesiyle girdi kâna

Ne gördi nikâb içinde bir nûr
Gözden ruh-i dil-fürûzı mestûr”

(O eşsiz inciye talip olan İbni Selâm, cevher elde etmek hevesiyle ocağa girdi. Ne görsün? Peçe arkasında, gönül aydınlatan yanağı, sanki gözden saklı bir nur!) (1792-1793. beyit) (Doğan, 2000, s. 332-333).

Gerdek odasına giren İbni Selâm'a Leylâ, bir perinin kendisine yakınlık kurduğunu ve insanlardan birisiyle evlenmemesi gerektiğini; eğer evlenirse hem kendisinin hem eşinin yok edileceğini söyler. İbni Selâm bu durumdan korkar ve Leylâ'ya el sürmez. Bu durumdan kurtulmak için büyücü arar. Bulduğu büyücülerden zincir yani muska ister. Zincir, Türk halk kültüründe büyü çözümede kullanılır. Ordu yöresinde “cinci, ocaklık zincirini tencerede suyla kaynatıp cinlenmiş (çalınmış) kişiyi bu suyla banyo yaptırır. Daha sonra bu zinciri sudan çıkarır ve iki kişiyi zincirin birer ucundan tutturarak cinlenen kişiyi bu zincirin içinden geçirir” (Eren, 2021, s. 323). Böylece cinlenen kişinin tedavi edileceğine inanılır.

“Her handa görürdü ehl-i teshîr
Dîvânesine dilerdi zencîr”

(Her nerede bir büyücüye rastlasa, ondan (aşk yüzünden) çılgına dönmüş (gönlü) için zincir (muska) istiyordu.) (1829. beyit) (Doğan, 2000, s. 338-339).

2.11. Ziyaret Yeri, Ocak, Dergâh

Türk kültür coğrafyasında kişi hastalandığında doktorlardan bir çare bulunamıyorsa; halk hekimliği yöntemlerine başvurma, ocak denilen yerlere götürülerek kurşun dökme, muska yazma gibi büyüsel nitelikli tedaviler uygulama ve bir evliyanın dergâhından yardım dileme gibi yollara başvurulduğu bilinmektedir. Bu yöntemlerin temelinde atalar kültü yatar.

“Atalar kültüne göre ruhlar öldükten sonra yaşar ve bu dünya ile bağı koparmazlar. Mitolojik dönemlerden itibaren bazı kişilere kutsallıklar atfedilmiştir. Bu kişilerin ölümünden sonra da topluma faydalı olacağına inanılmış ve mezarlarının bulunduğu yerler ziyaret yerleri hâline getirilmiştir. Buralarda dilekler dilenerek atalara kurbanlar sunulmuştur.” (Artun, 2008, s. 195). İslamiyet ile birlikte atalar kültürünün yerini

derviş, evliya kültü almıştır. Mecnûn'un babası Mecnûn'u divanelikten kurtarmak için binlerce doktor, ocak ve dergâhtan yardım ister. Dualar eder, adaklar adar, bağışlarda bulunur. Büyüler yaptırır, muskalar yazdırır. Ama bunlardan hiçbir çare bulamaz.

*“Her yerde ki bildi bir nazar-gâh
Varup ana oldu hâk-i dergâh*

*Çoh el götürüp du âlar etdi
Çoh nezr verüp atâlar etdi*

*Re'yiyle melûlin etmege şâd
Min pîrden almadı bir irşâd*

*Çoh sihr olunup yazıldı ta'vîz
Çoh mekrlere dutuldu ümmîz*

*Edilmedi hiç biriyle çâre
Ne çâre kazâ-yı Kirdgâra”*

(Ama) binlerce işinin ehli doktordan hiçbiri hastasına uygun bir şerbet içiremedi... Her nerede bir ocak, dergâh olduğunu öğrense, gidip oranın kapısının tozu oldu. Çok eller açıp dualar etti, çok adaklar adayıp bağışlarda bulundu; (Ama), binlerce şeyh ve pirden, tedbiri ile dertlisini sevindirecek bir irşat alamadı... Çok büyüler yapıp muskalar yazıldı; birçok hilelere ümit bağlandı; Hiçbirinden bir çare bulunmadı. Tanrı'nın kazasına ne çare? (1084-1088. beyit) (Doğan, 2000, s. 210-211).

Bu arada Leylâ hastalanır ve zayıf düşer, annesine Mecnûn'a söylenmek üzere: “Ben Allah'ın cemalini seyretme sarayına mahrem oldum sevinçli ve şen hâldeyim sen de gel, ben bekliyorum.” notunu bırakır ve Mecnûn diyerek ölür. Zeyd bu haberi, çöle giderek Mecnûn'a iletğinde Mecnûn ah çeker, bayılır. Ayıldığında Zeyd'den kendisini Leylâ'nın mezarına götürmesini ister. Mecnûn, mezarın üzerine kapanır ve sevgiliye kavuşmak için Allah'a dua eder. Duası kabul olur ve orada ölür. Zeyd, bu hâli görünce feryat eder. Sesi duyanlar gelirler ve Leylâ'nın mezarını açarak Mecnûn'u oraya defnedirler. Böylece iki âşık kavuşmuş olur. Mezarın başına bir taş dikerler. Bu olay bütün dünyada duyulur, mezar ziyaret ve dilek yeri hâline gelir. Burayı ziyaret edenlerin muratlarına erdiklerine inanılır.

Günlerden bir gün mezarın etrafını düzenleyen Zeyd, yorulunca mezara yaslanarak uyur. Rüyasında bir bahçede iki ay parçası ve onlara hizmet eden biner melek görür. Zeyd, buranın neresi olduğunu onlara sorar. Rıdvan cenneti cevabını alır. Uyanınca gördüklerini insanlara anlatır. İnsanların buraya olan ilgisi daha da artar.

Sonuç

Fuzûlî, Türkçe, Arapça ve Farsçaya hâkim bir şairdir. Her üç dilin ait olduğu kültürü de eserlerine aksettirmiştir. *Leylâ ile Mecnûn* hikâyesi sözlü gelenekten gelen bir hikâyeyken Fuzûlî'den önce ve sonra birçok şair tarafından şiire aktarılmıştır. Hikâyenin yaygın olarak işlenmesi hikâyeye farklı dil ve kültürlerle ait unsurların katılmasına neden olmuştur. Türk kültürü içinde yetişen ve eserlerinden hareketle iyi bir eğitim aldığı düşünülen Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde Türk gündelik hayat ve halk bilgisine ait birçok özellik karşımıza çıkmaktadır. Hayatın geçiş dönemine ait törenler ve halk inanışları bunların başında gelir. Eserde gökyüzü ile ilgili inanışlar, def çalma, çocuk sahibi olma, çeyiz, Nevruz, kız isteme, düğün, kına yakma, gelin alma, saçı saçma, gerdek, muska, büyü, ziyaret yerleri gibi gelenek ve görenekler yer almaktadır. Fuzûlî'nin

*Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde karşımıza çıkan Türk kültürüne ait bu unsurlar, onun Türk kültürüne hâkim bir şair olduğunu göstermektedir.

Fuzûlî eserinde, Türk kültüründe olduğu gibi göğü dokuz katlı tasavvur etmektedir. Düğünlerde def çalma kültürü ve kızların çeyizleri için iğne oyalı nakış işlemler yapma geleneği *Leylâ vü Mecnûn'*da yer almaktadır. Mecnûn'un Leylâya olan aşkı Türklerce aziz kabul edilen Nevruz gününe rastlar. Türk kültüründeki kız istemeyele ilgili birçok geleneği de Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'*nde görmekteyiz. Kız istemeye gidecek kişilerin özenle seçilmesi, kız istemeye gelenlerin hoş karşılanması, onlara sofralar kurulması, kızın tatlı dille istenmesi ve hediyeler (başlık parası-kalın) sunulması bunlar arasındadır. Eserde, Türk kültürüne ait kına yakma gelenekleri de yer almaktadır. Leylâ'nın kınası dümbelekler çalınarak bir şölen havasında yakılır. Etrafında oynayarak dönen arkadaşlarının ellerinde yanan mumlar bulunur. Kına yakma, elde veya tepsi içerisindeki mumla gelinin etrafında dönme Türk düğünlerinin vazgeçilmez gelenekleri arasındadır.

Bunların yanında Türk kültürüne ait gelin alma ve saç saçma gelenekleri de eserde işlenmektedir. Gelin almanın oyun ve eğlencelerle yapılması, konuklara ziyafetler çekilmesi, saçlar dağıtılması bunlar arasındadır. Eserde, ocak ve dergâhlardan yardım umma büyü ve muska gibi geleneksel inanışlar da yer almaktadır. *Leylâ ile Mecnûn'*un mezarının ziyaret ve dilek yeri hâline gelmesi de atalar kültü ile ilgilidir. Türklerdeki atalar kültüne göre ataların öldükten sonra da yaşadığına inanılır ve mezarları ziyaret edilerek onlardan yardım umulur. Bunlar gibi Türk kültürünü yansıtan birçok özelliğin eserde bulunması bir Arap hikâyesi olarak bilinen *Leylâ ile Mecnûn'*un aslında insanlığın ortak eseri olduğunu göstermektedir. Aşk evrenseldir ve anlatıldığı veya hitap ettiği kültürün izlerini taşır.

Kaynakça

- Artun, E. (2008). *Türk Halkbilimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ataman, S. Y. (1992). *Eski Türk Düğünleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ayan, H. (2011). *Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Doğan, M. N. (2000). *Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm* (çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Eren, M. (2021). *Ulubey Halkbilimi Monografisi*. Doktora Tezi. Giresun: Giresun Üniversitesi.
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Gökalp, Z. (1976a). *Türk Medeniyeti Tarihi* (haz. İsmail Aka, K. Yaşar Koprıman). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976b). *Türk Töresi* (haz. Hikmet Dizdaroğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gömeç, S. (1998). Şamanizm ve Eski Türk Dini. *PAÜ Eğitim Fak. Derg.*, 4, 38-52.
- İpekten, H. - vd. (1986). *Büyük Türk Klasikleri*. İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları.
- İpeten, H. (1986). Gazel Şerhi Örnekleri II. *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, (415, 416, 417), 260-291.
- İpeten, H. (2008). *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kalafat, Y. (1996). *İslâmîyet ve Türk Halk İnançları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Karahan, A. (1996). Fuzûlî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, s. 240-46). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kartal, A. (2014). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi-Türk Edebiyatında Mesnevî*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmûd. (2005). *Dîvânü Lugâti't-Türk* (çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Koşay, H. Z. (1944). *Türkiye Türk Düşünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*. Ankara: Maarif Matbaası.
- Ögel, B. (1997). *Türk Mitolojisi II*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Yener, C. (1991). *Fuzulî*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.

Genel Ağ Kaynakçası

TDK Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim tarihi: 22.04.2022, 13.54].

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 568-589.

Geliş Tarihi-Received: 20.10.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 05.11.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1192302

Mitolojiden Destana: *Saltuknâme* Destanında Halk Anlatıları Arasındaki Etkileşimin İzleri

From Mythology to Epic: Traces of Interaction Between Folk Narratives in Saltuknâme Epic

Pamuk Nurdan GÜMÜŞTEPE*

Öz

Mitolojiden destana, destandan halk hikâyesine, pek çok tür aynı kültür dairesi içinde ortaya çıkıp gelişen halk anlatıları olarak zaman zaman birbirinden etkilenmiş ve birbirlerine kaynaklık etmiştir. Mitolojiden başlayarak destana, destanla eş zamanlı şekilde de diğer türlere yansıyan bu etkileşim, Türk halk anlatı geleneğinin önemli bir zenginliğidir. Özellikle İslamiyet etkisinde teşekkül etmiş olan son dönem Türk destanlarından *Saltuknâme*, pek çok halk anlatısı türüne ait unsuru bünyesinde barındırması noktasında dikkat çeker. Söz konusu destan metni içeriğinde destanın yanı sıra; mitolojiye, masala, efsaneye ve menkıbeye dair motifleri barındırır. Esasında bir destan kahramanı olan Saltuk Gazi; destan metni içerisinde kimi zaman bir masal kahramanına, kimi zaman mitik dönemden kalma bir kahramana, kimi zaman da bir efsane veya menkıbe kahramanına dönüşür. Bu dönüşüm, destan metninin içeriğindeki diğer türlere ait pek çok motif sayesinde gerçekleşir. Bu çalışmada İslamiyet'ten sonra Anadolu coğrafyasında teşekkül eden destanların son halkasını oluşturan *Saltuknâme* destanının, Türk halk anlatılarındaki türlerin birbirine kaynaklık etmesi ve birbirinden etkilenmesini örneklendirmek amacıyla yeniden incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Saltuknâme*, masal, efsane, mitoloji, destan.

Abstract

From mythology to the epic, epic to folk tales, many genres, such as folk narratives that emerged and developed within the same cultural circle, have been influenced by and been the source of each other at times. This interaction, which begins with mythology and is also reflected in the epic and other genres, is an essential richness of the Turkish folk narrative tradition. *Saltuknâme*, which is one of the recent Turkish epics under the influence of Islam, attracts attention because it contains elements from numerous folk narratives. The epic in question has motifs from mythology, fairy tales, and legends, as well as epic. Saltuk Ghazi, who is primarily an epic hero, sometimes turns into a fairy tale hero, sometimes into a hero from the mythic period, and sometimes into a hero of legend or myth within an epic text. The reason for this transformation is the large number of motifs belonging to other genres in the content of the epic text. The present study aims to reexamine *Saltuknâme*, which is the last link in the chain of epics that emerged in Anatolian geography after Islam, to exemplify the genres in Turkish folk narratives being influenced by and providing references for each other.

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, e-posta: nurdangumustepe@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6250-5384.

Keywords: *Saltuknâme*, fairy tale, legends, mythology, epic.

Giriş

Destanlar; bir milletin tüm yaşantısına ve kültürüne dair kodları bünyesinde barındıran edebî verimlerdir. Zira destanlarda; o devrin kültürel alışverişlerini ve bir milleti millet yapan unsurları görmek mümkündür. “Claude Levi Strauss, T.O. Beidelman, Edmund Leach ve daha pek çok antropolog, sözlü geleneklerin geçmişe ilişkin boş bir meraktan ziyade, toplumun güncel kültür değerlerini yansıttığını belirtir.” (Ong, 2014, s. 65, Packard 1980’den). Bu kültürel kodlardan birisi de toplumun kabul etmiş olduğu ve yaşantısını ona göre sürdürmeyi tercih ettiği dindir.

Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra tarihlerinde yeni bir sayfa açmış ve bu yeni dinin temsilcisi olma vasfını yüklenmişlerdir. Müslüman olduktan sonra tarihleri boyunca süregelen cihan hâkimiyeti ülkeleri “İlâ-yi Kelimetu’llah” ülküsüne, alplık geleneği ise gazilik geleneğine dönüşmüş ve tarihlerinde yeni bir destan devri başlamıştır (Cunbur, 1992, s. 38). Fuad Köprülü, İslamiyet etkisiyle teşekkül eden destanların; Cengiznâme, Seyyid Battal Gazi, Danişmendnâme, Edigenâme ve Timurnâme olduğunu belirtir (2009, s. 68-89). Faruk Kadri Timurtaş, bu destanlara Manas’ı da eklerken (1965, s. 577) Abdurrahman Güzel ise İslamiyet’ten sonra teşekkül eden destanlara Satuk Buğra Han’ı, Anadolu Türklerine ait olan destanlara da Hamzanâme, *Saltuknâme*, Hızırnâmeler, Hz. Ali Cenknâmeleri ve Köroğlu Destan’ını ilave eder (2009, s. 124). İslamiyet etkisinde teşekkül eden ve Anadolu’nun ve Balkanlar’ın İslamlaştırılması sırasındaki büyük İslam kahramanlarının yapmış olduğu savaşları ve mücadeleleri anlatan destan zinciri; Battalnâme ile başlayıp Danişmendnâme ile devam ederek *Saltuknâme* ile de Anadolu’daki destan geleneğini sonlandıran önemli destan metinleri olarak karşımıza çıkar. Bu destanlardan *Saltuknâme*, Türk destancılık geleneğinde mühim bir konum teşkil eder.

Anadolu’nun İslamlaştırılması sırasında ortaya çıkan destan zincirinin son halkasını *Saltuknâme* oluşturur. Esas itibariyle Sarı Saltuk için; Balkanların İslamlaşmasında da öncü olmuş, Ömer Lütfi Barkan’ın deyimi ile bir “kolonizatör Türk dervişi” (2013, s. 66) demek de yanlış olmayacaktır. Sarı Saltuk’un menkıbeleri Şehzade Cem’in dikkatini çekmiş ve bunları toplaması için Ebu’l Hayr-ı Rûmî’yi görevlendirmiştir. O da bu vazifeyi yerine getirmek adına Anadolu’da yedi yıl boyunca dolaşarak Sarı Saltuk menkıbelerini toplamıştır. Ebülhayr Rûmî’nin yaklaşık 1480 yılında *Saltuknâme*’yi tamamladığı ve Cem Sultan’a sunduğu ve içeriğinde genel itibariyle XIII. yüzyıla ait olayların anlatıldığı düşünülmektedir (Akalin, 1994, s. 360). Bugün elimizde bulunan nüsha Ebülhayr Rûmî’nin yazmış olduğu ilk nüshadan 1000/1591 yılında kopya edilmiştir. Günümüze ulaşan eserin ilk nüsha olmadığı, içeriğindeki-özellikle o yıllarda gerçekleşen- Osmanlı-Safevî mücadelelerinin ortaya çıkardığı tepkilere ve daha sonraki tarihlerde yaşanan olaylara yer vermesinden anlaşılmaktadır (Ocak, 2011, s. 7).

Saltuk Gazi’nin tarihî ve menkıbevi kişiliği üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Hayatı üzerine yapılan araştırmalara göre Saltuk’un asıl adı Şerif Hızır veya Muhammed Buharî’dir. *Saltuknâme*’de Şerif Gazi, Seyyid Şerif, Seyyid Sultan, Sultan-ı Gaziyân, Sultan Baba, Saltık Baba, Sultan-ı Evliya, Saltık-ı Rûmi gibi adlarla anılan, Battal Gazi’nin soyundan gelen, ilk kahramanlığını 14 yaşındayken gösteren bir kahramandır. Kendisi, o yaşlarda Alyon-ı Rûmî’yi yenip onu Müslüman ederek İlyas-ı Rûmi adını veren, İlyas-ı Rûmî’nin de ona Saltık (çok güçlü erkek) adını verdiği kişidir (Ocak, 2011, s. 36). Ancak söz konusu olan *Saltuknâme* isimli destan metni olduğunda anlatılanlar; onun tarihî kişiliğinden daha çok menkıbevi ve hatta efsanevi kişiliği etrafında teşekkül eden olaylara

daha çok yer vermektedir. Bu durum da destan metninin içeriğine pek çok efsane, menkıbe ve hatta masal motiflerinin dâhil olmasına neden olmuştur.

Saltuknâme'nin esas konusu Sarı Saltuk'un hayatıdır. Fakat destan metninde onun hayatı ile ilgili anlatılanlara, başka gazilere ve velilere ait menkıbeler de eklenmiş ve zamanla bunlar birbirine karışmıştır. *Saltuknâme* destanında geçen menkıbeleri üç farklı grupta toplamak mümkündür. İlkinde Rumeli'nde ve Anadolu'da yapılan fetihler, çeşitli beylerle ve tekfurlarla yapılan savaşlar anlatılır. Bu anlatılar; Sarı Saltuk, Ahmed Fakih, Osman Gazi, Nasreddin Hoca, Sultan Alâeddin, Umur Bey, Gıyaseddin Keyhusrev, Karaca Ahmed, Cengiz Han ve Mevlâna gibi gerçek şahsiyetlerin etrafında teşekkül eden ve tarihî olayları konu alan menkıbelerdir. İkinci grup menkıbeler, Sarı Saltuk'un masal diyarlarında efsanelere ve masal diyarlarına has varlıklarla olan savaşlarının, mücadelelerinin anlatıldığı bölümlerdir. Son olarak ise Arabistan, Habeşistan ve Hindistan gibi diyarlarda geçen, Sarı Saltuk etrafında teşekkül eden, bir bakıma tarihî kabul edilse de içinde masal motifleri ve kahramanlarını da barındıran ve Saltuk'un kerametlerini de konu edinen menkıbelerdir (Akalin, 1994, s. 362). Ahmet Yaşar Ocak ise bu menkıbeleri iki başlık altında değerlendirmeyi doğru bulur. Ona göre bu iki başlıktaki menkıbeler mukayese edildiği zaman; birinci başlık altındakilerin büyük bir bölümü tarihsel esaslı olan, çekirdeğini Sarı Saltuk isimli kahramanın gerçek yaşantısından bazı kesitlerin oluşturduğu olaylardan ibarettir. Bu bölümlerde tabiatüstü motifler yok denecek kadar azdır. Oysa ikinci başlıktaki anlatıların çok azında gerçek cihat menkıbelerine dair anlatılar bulunup bunlar çoğunlukla masal karakteri gösteren anlatılardır (2011, s. 8). Demir ve Erdem'e göre (2007, s. 13) de üç ciltten oluşan bu destan metni, Anadolu'daki halkbiliminin temellerinin atıldığı bir kaynak niteliğindedir. Çünkü eserde en az iki destan (Kara Davut Destanı ve Müseyyeb Gazi Destanı), pek çok masal ve yüzlerce efsane bulunmaktadır. Yazarlara göre, belki de ilk masal ve efsane derlemeleri bu eserde yer alır ve ilk masal ve efsane derleyicisi de Ebu'l Hayr-ı Rumî'dir. Araştırmacılar tarafından *Saltuknâme* isimli destan metni ile ilgili öne sürülen tüm bu görüş ve düşünceler, İslami döneme ait söz konusu destan metninin diğer pek çok halk anlatısı türüne ait motifleri ve unsurları bünyesinde barındırdığını ispatlar niteliktedir.

Mit, destan, masal, halk hikâyeleri, efsane gibi Türk sözlü geleneğindeki anlatı türleri içerisinde mitler; bu anlatıların hemen hepsine kaynaklık etmiş, hepsi mitlerle art zamanlı, birbirleriyle ise eş zamanlı bir şekilde var olmuşlardır. Anlatı türleri zamanla kendi içerisinde gelişim gösterirken bu eş zamanlı şekilde var oluş; birbirleri ile yakın ilişki içerisinde olmalarına, birbirlerine motif ve epizot vermelerine ve anlatıcıların tavırlarına göre de birbirinin içine girebilmelerine yol açmıştır (Ekici, 2005, s. 228). Özellikle destan metinleri, mitlerden hemen sonra teşekkül eden epik anlatımlar olup fazlasıyla bu türden ve zamanla eş zamanlı şekilde var olduğu masallardan, efsanelerden, menkıbelerden pek çok motif ve unsuru bünyesinde barındırmaya başlamıştır.

İslamiyet etkisinde teşekkül etmiş olan son dönem Türk destanlarından *Saltuknâme* de pek çok halk anlatısı türüne ait unsuru bünyesinde barındırması noktasında dikkat çeker. Destan kahramanı olan Sarı Saltuk'un, metin içerisinde kimi zaman mitolojik bir kahramana kimi zaman destan kahramanına bazı bölümlerde ise bir masal kahramanına dönüştüğü görülür. Metinler arasındaki motif ve epizot alışverişi bazı bölümlerde öylesine kuvvetlidir ki okuyucuyu, destan metni içerisinde müstakil bir masal okuyormuş hissine sevk eder. Bu çalışmanın amacı; *Saltuknâme*'yi bu açıdan inceleyerek bünyesinde yer alan farklı türlere ait motifleri öne çıkarmak ve halk anlatıları arasındaki türler arası ilişkilere dair çıkarımlarda bulunmaktır. Bu çeşit yaklaşımların sözlü anlatı geleneğindeki karşılıklı aktarımları öne çıkaracağı ve metin merkezli araştırmalarda, anlatıların izini sürmeyi kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Bu çalışmadaki metinler; Şükrü Haluk Akalin

tarafından hazırlanan ve Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından 1987, 1988, 1990 yıllarında üç cilt olarak basılan “*Saltuk-nâme I*”, “*Saltuk-nâme II*” ve “*Saltuk-nâme III*” adlı eserlerden alınmıştır.

1. *Saltuknâme*'de Yer Alan Mitolojik Motifler

1.1. Saltuk Gazi'nin Mitolojik Kimliği

Saltuknâme destanının mitoloji metinleri ile ilişkisi, hem mitik metinlere ait motif ve unsurları bünyesinde barındırması hem de destan kahramanının çizmiş olduğu profil ile ilgilidir. Destanın baş kahramanı olan Saltuk Gazi, özellikle mitolojik metinlerdeki evren tasavvuruna uygun mekânlar arasında seyahatlerde bulunması, şamanlara özgü çeşitli büyü/sihirlik olaylarla olan ilgisi ve şifacı kimliği bakımından bizlere mitik zamanlara özgü bir profil sunar.

Mitolojik metinlerdeki evren tasavvurunda; yer altı dünyası, yeryüzü ve gökyüzünde var olan bir yaşam söz konusudur. Bu mekânlardan gökyüzü, sembolik anlamda iyilik ve Tanrılarla özdeşleştirilirken yeraltı dünyası genellikle kötülüğün merkezi olarak kabul edilir. Yeryüzü ise insanların yaşamını sürdürmek durumunda kaldığı mekândır. Mitik evrendeki iyi ve kötü çatışmaları genellikle kahramanların bu dünyalar arasında gerçekleşen yolculukları ile ilişkilendirilir. Söz konusu durum, kaynağını mitlerden alan ve destan metinlerine yansımış olan en önemli unsurlardan birisidir. İncelemeye konu edilen *Saltuknâme*'de destanın baş kahramanı olan Sarı Saltuk, bazı bölümlerde dünyalar arası geçişe başvurur ve bu seyahatleri esnasında karşımıza pek çok mitolojik unsur çıkar.

Sarı Saltuk'un mitolojik bir kahramana dönüşmesine dair göze çarpan bir diğer husus ise onun büyü ve sihir unsurları ile olan yakından ilişkisidir. Ahmet Yaşar Ocak, onun büyü ile ilişkilendirilmesi ve sihirbazlıkla itham edilmesinin akla Şamanları getirdiğini belirtir. Onun ifadesiyle, “Türkmen babaları da Şamanlar gibi büyücülük bilmekte ve bunu uygulamaktaydılar” (2010, s. 21). Destan kahramanı Saltuk Gazi de tıpkı şamanlar gibi büyü ve sihir bilgisine sahip olup yeri geldiğinde bu unsurların etkisinden kurtulmaya da muktedirdir. Ancak büründüğü İslami vasıflar nedeniyle Tanrı tarafından yasaklanan büyü ve sihri gerçekleştiren hiçbir zaman Saltuk değildir fakat kendisinde bu bilgi mevcuttur ve sihri batıl edecek manevi güce de sahip bir kişiliktir. Saltuk Gazi, bir büyücü ya da sihirbaz değildir ancak düşmanları onu sihirbaz olarak nitelendirir. Bir bakıma şamanlar için de sadece büyücü demenin doğru olmayacağı, onların büyüü bir araç olarak kullandığı bilinmektedir. Saltuk Gazi'de de büyü ve sihirle olan ilişki, daha ziyade onun bilgisine sahip olma ve onun etkilerinden korunmaya yönelik vasıfları üzerinde taşıma şeklinde cereyan eder.

Şamanların/Kamların Türk mitolojisindeki büyüsel işlevi oldukça önemlidir. Onlar yalnızca din adamı değil aynı zamanda tabip, büyücü vazifelerini de görüyorlardı. Kamlar, büyü yapar, afsunlu sözler söyler ve kâhinlik yoluyla insanın içinden geçeni bilirlerdi. Aynı zamanda cin çarpmasını ve hastalıkları tedavi ederek gaipten de haber verirlerdi (İnan, 1976, s. 54; Tanyu, 1992, s. 503). Şamanlara ait tüm bu vasıflar içerisinde en öne çıkanlardan birisi de onların sahip oldukları şifacılık özelliğidir. Sağaltma yoluyla insanları hastalıklardan ve kötü ruhların etkisinden koruyan şamanlar, toplumda tabiplik görevini üstlenmiş kimselerdir. İncelemeye konu edilen destan metninin baş kahramanı olan Saltuk Gazi'de de şamanları hatırlatan bir şifacılık vasfı bulunur. Gazi, gözleri görmeyen bir kişiyi ağız barı ile tedavi eder ve görmesini sağlar (Akalin, 1990, s. 1-2). Çeşitli dualarla da hastaları iyileştiren Saltuk Gazi, şifalı otlar hakkında da bilgi sahibidir.

Şamanların Türk mitolojisinde hem dünyalar arasındaki yolcuğu gerçekleştiren hem Tanrı ve insanlar arasında ilişki kuran hem de büyü, sihirlik olayların merkezinde

yer alan bir kişi olması; onun etrafında gelişen olayların sözlü gelenekteki anlatılara da birer motif olarak yansımaya neden olmuştur. Destanlar da bu anlatıların başında gelir. İslamiyet etkisinde teşekkül etmiş olan *Saltuknâme* destanında da Saltuk Gazi; büyüleri bozan, insanları iyileştiren, tılsımları yok edebilen vasıflara sahip olması yönüyle bize şamanları hatırlatır.

Türk destanlarının tamamı söz konusu olduğunda özellikle “arkaik destanlar”¹ olarak adlandırılan ve kahramanlarının mitik güçlere sahip olduğu, olayları üç boyutlu (yer altı, yeryüzü ve gökyüzü) bir dünya anlayışı çerçevesinde gerçekleşen, kahramanlık karakteri ağır basan ve mit ile klasik anlamda epos arasında yer alan (Bekki, 2009, s. 20) eski Türk destanlarında daha çok karşımıza çıkan mitolojik etki, bir İslami dönem destanı olan *Saltuknâme’ye* kadar uzanmış, hatta destan kahramanı Saltuk Gazi metnin bazı bölümlerinde mitik bir kahramana dönüşmüştür. Arkaik dönemlerdeki destanlardan *Saltuknâme’ye* kadar uzanan bu mitolojik etki, destanlar ve mitler arasındaki etkileşimin asırlar sonra bambaşka coğrafyalarda, bambaşka dinlerin ve kültür dairelerinin etkisinde teşekkül eden metinlerin dahi birbirini etkileyebildiğinin kanıtıdır.

1.2. *Saltuknâme’de* Yer Alan Kült Unsurları

Mitolojilerde kült dediğimiz kavram büyük önem teşkil eder. Kült terimi, mitolojilerde ve sosyal bilimlerde genel olarak tanrıya, tanrısal olarak kabul edilen şeylere veya doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılan unsurlara saygı göstermek ve tapınmak anlamlarında kullanılır. Daha özel olarak ele alındığında tanrısal ve doğaüstü güçlere sahip şeylerle ilgili inanç örüntüsü olarak da tanımlanabilir (Dilek, 2015, s. 275-276). Bu inanç örüntüsünde “kötü” olarak kabul edilen tanrı ya da tanrısal güçlerden korunma, “iyi” olarak nitelendirilen unsurlara yaklaşma ve esirgenmeyi amaçlayan inanç ve bağlılık göstermek esasına dayalı bir örnek üzerine kalıplaşmış, “ritüel” veya “rit” karakterindeki unsurlar yer alır (Çobanoğlu, 2018, s. 107). Türk mitolojisi de “kült” olarak kabul edilen pek çok unsuru bünyesinde barındırır. Bunlar içerisinde bazıları zamanla değiştirilen dinlerle de bütünleşmiş, kazandığı yeni anlamlar ve fonksiyonlarla birlikte sözlü anlatılara da yansımıştır.

Kökenini mitlerden alan çeşitli “kült” unsurlarına İslamiyet sonrasında teşekkül eden destanlarda dahi rastlamak mümkündür. *Saltuknâme* destanında da Saltuk Gazi’nin mitolojik evrenlere ait mekânlar arasında gerçekleştirdiği yolculuklar, pek çok mitolojik kült unsurunu ihtiva eder. Bunların içerisinde en sık karşılaşılan ve destan metni boyunca da etkili olanlar; “Hızır-İlyas kültü”, “dağ kültü”, “ağaç kültü” ve “su kültü” olarak sıralanabilir.

1.2.1. Hızır-İlyas Kültü

“Hızır-İlyas kültü”; köken itibariyle İslam kaynaklı olmakla birlikte Türk mitolojik unsurlarıyla bezenmiştir. Hızır veya diğer ifadeyle Hızır-İlyas; insanların ümit ve imkânları tükendiğinde çağrılan ve çağrıldığında da mutlaka geleceğine inanılan, sonsuz güce sahip semavi kurtarıcıdır (Dilek, 2021, s. 370-371). Bahaeddin Ögel; Türklerin İslamiyetten sonraki Hızır inancının mitolojik kökenini İslamiyet öncesi “Gök sakallı, Ak sakallı, Kocalar”da arar. Ona göre bu eski Türk Kocaları, Eski Türklerde insanların yardımına koşan ve Kıdır/Kısır gibi adlarla anılan kimselerdi (1995, s. 89). İslamiyet’in etkisi ile bu inanç Hızır-İlyas kültü etrafında yeniden şekillenmiş ve pek çok halk

¹ Saltuknâme destanı, İslami dönem bir Türk destanı olmasına rağmen arkaik destanlar dediğimiz eski Türk destanlarından da ziyadesiyle etkilenmiştir. *Saltuknâme’de* yer alan; “mağara”, “olağanüstü kahraman (ölümsüz olması gibi vasıflara haiz)”, “konuşan, yardımcı ve savaşçı balık”, “kılık/suret değiştirme”, “vahşi hayvana binme” gibi motifler, arkaik kahramanlık destanlarından söz konusu destan metnine yansıyan etkinin ispatı niteliğindedir (Bekki, 2014, s. 316-322).

anlatısında olduğu gibi destanlara da yansımıştır. *Saltuknâme'*de Hızır; Saltuk Gazi için her zaman en önemli yardımcı olmuş, onun zaman ve mekânı aşan olağanüstü yolculuklar yapmasına vesile olmuş, aynı zamanda büyü ve sihir unsurları ile mücadelesinde de ona yol göstermiş ve çeşitli dualar öğretmiştir. Hızır'ın öğrettiği duaların kurtarıcı fonksiyonu bulunmaktadır. Bu dua okunduğu zaman bizzat Hızır gelmesi dahi var olan büyü veya sihir derhal son bulmakta ve kahraman kurtulmaktadır.

Söz konusu tüm bu özellikleri ile destan metninde kahramana yardımcı olan Hızır-İlyas kültürünün, eski Türklerdeki kut iyisi inancına dair mitolojik izler barındırdığını söylemek mümkündür. İslamiyet'ten önceki dönem Türk inanç sisteminde olan ve bazıları İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemde de varlığını sürdüren, kendisine Tanrı tarafından kut verildiğine inanılan ulu ruh, kişi veya varlıklar ata ruhlarına gösterilen saygı dolayısıyla, yeniden şekillenmiş ve hayatları etrafında teşekkül eden anlatımlar ile ulu kişilerin/evliyaların şahıslarına mal edilmiştir (Çetin, 2002, s. 32-33). Saltuk Gazi'nin her zaman yanında gördüğümüz Hızır motifinin de Eski Türk inanç sisteminde kendisine kut verilen ulu kimselerden biri olduğu, İslamiyet ile yeniden şekillendiği ve destanda yoğun bir şekilde fonksiyonel olduğu görülmektedir.

1.2.2. Dağ/Ağaç/Su Kültürleri

Hızır-İlyas kültürü dışında *Saltuknâme'*de; "dağ kültürü", "ağaç kültürü", "su kültürü" ile ilgili mitolojik unsurlar da tespit edilmiştir. İslamiyetten önceki Türk inanç ve pratiklerinde Yer-Sub/Yer-Su kültürü, yani tabiat kuvvetlerine inanma, bunlara kutsallık yükleme önemli bir konum teşkil eder. Türkler, heybeti ile en fazla dikkat çeken tabiat unsurlarından biri olan dağlara da özel bir anlam yüklemiş ve bu zamanla kültür halini almıştır. Dağlar; ulaşılması mümkün olmayacak kadar yüksekte ve her şeyin üstünde olmaları yönüyle ilkel insan için erişilmezlikle birlikte kutsal kabul edilmelerine neden olmuştur. Mircea Eliade'ye göre (2003, s. 61-62), "en yüksek olmak", tanrılara özgü bir niteliktir. İnsanın ulaşamadığı yukarı bölgeler (yıldızlı gök gibi), tanrıların mekânı kabul edilir. Aynı zamanda gökle yerin birleştiği nokta olması dolayısıyla dağ dünyanın merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle belki de dağlar, dünyanın en yüksek yerleridir. Bunun için de kutsal bölgeler-kutsal yerler, tapınaklar, saraylar, kutsal şehirler-dağlarla özdeşleştirilirler ve merkez kabul edilirler. Bu anlamda dağlar, göğe yakın olmaları ve dünyanın merkezi kabul edilmeleri nedeniyle de çift yönlü bir kutsallığa sahiptir (Eliade, 2003, s. 114). "Eski Türklerin mitolojik inanç sisteminde önemli bir yer tutan dağ, orman, dere ve ağaç, mitolojik yerana kompleksine girmekle birlikte zamanla iye kategorisi bağlamında da değer kazanmıştır." (Bayat, 2006, s. 48). Dağ ve onunla eşleştirilen dağ iyisi, zamanla Türk mitolojisinden halk anlatılarına da kutsallık yüklü bir motif olarak aktarılmıştır. *Saltuknâme* destanında da "dağ kültürü" ile açıklanabilecek çeşitli anlatıların mevcudiyeti tespit edilmiştir.

Dağların ve dağlardaki mağaraların mitolojilerde, Buda ve Uzakdoğu dinlerinde ibadet yeri olarak algılandığı bilinmektedir. *Kutadgu Bilig'*de dağlardaki bu ibadet tarzı üzerinde çok durulur. Zaman zaman bu esere göre "dağa ulaşma, bir kemâlât gibidir". Zahit olma da ancak dağlara çekilme ile mümkün olabilir (Ögel, 1995, s. 426). *Saltuknâme'*de de Saltuk Gazi'nin sıklıkla dağlara çekilerek ibadet ettiğine şahit oluruz. Destan metninde Şerif'in dağda ibadet etmesi bir yerde şöyle aktarılır:

"Dahu kendü yoldaşlarıyla toğru ol Kûh-ı Bülend'e gitti kim Yir Alagöz anda habs olmuş idi. Yitişti toğru yürüye dağın üstüne çıkdı. Ol tağ kara tuman içinde idi. Ol tağ üstünde bir düzce yir vardı, anda hâcet namâzın kıldılar." (Akalin, 1988, s. 218).

Metnin devamında, Saltuk Gazi'nin söz konusu dağa elleri ile ektiği güllerin de kıyamete kadar o dağda var olmaya devam edeceği aktarılır. Destanın diğer pek çok

bölümünde de Saltuk Gazi'nin "ulu dağ" olarak anılan dağlarda bulunduğu şahit oluruz. Bunlardan bazıları; "Kûh-ı Argaç", "Kûh-ı Şu'a", "Kûh-ı Elburz", "Alagöz Tağ" diye anılan ulu dağlardır. Saltuk, bu dağların bazılarında çeşitli makamlara ulaşır, bazıları ise ziyaret makamı olarak da anılır. Hunlardan itibaren Türklerin Tanrı'ya kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunduğu bilinmektedir (İnan, 1976, s. 31-32). Zamanla yörelerde, tepelerinde bir makam olduğu bilinen dağlar ziyaret yeri haline gelmiştir. Destan metninde Saltuk Gazi, Hindistan seferi sırasında Banu'ya "Atamız Âdem-i Safi nerededir?" diye sorduğunda Banu, o makamın karşındaki yüksek dağda olduğunu kendisine iletir. Dağdaki makam hakkında anlatılanlar metinde şöyle ifade edilir:

"Pes Hazret-i Şerif ve pâdişâh-ı Şaz ve pâdişâh Bânû haslarıyla geldiler, ol tağa çıktılar... Bir ulu sahrâ gördiler. Orta yirinde bir gönder yapmışlar, anun önünde bir çeşme akar... İlerü vardılar. Şerif ne gördü? Gördi kim yüz yigirmi dört 'arış yir döşentüp yatur bir ulu sin ayağı ucında bir ma'bed-gâh dahı ancılayın varup ziyaret itdiler. Şerif başı tarafına oturup büilend âvâzla hûb sadâyyla Kur'ân başlayup okudu kim pâdişâh Bânû ve pâdişâh-ı Şâz ve havâsı hayrân kaldılar." (Akalin, 1987, s. 356).

Söz konusu dağda bulunan makama çıkan Saltuk'un ve Banu'nun güzel kıyafetlerini giydikten sonra oraya çıkmaları, oranın bir mabet olduğunun ifade edilmesi; dağlara yüklenen kutsallığın ve bu makamlardaki atalar kültü ile dağ kültürünün iç içe geçişinin yansımasıdır.

"Dünyanın merkezi olan kutsal dağ veya mekân simgeçiliğinin bir başka şekli de, göğün ve dünyanın birleştiği dünyanın göbeği, göğün göbeği veya dünya ağacı anlayışıdır. Buna göre, ağacın kökleriyle yeraltına, gövdesiyle yeryüzüne, dallarıyla gökyüzüne bağlı olması, onun bu üç dünya katmanını birleştiren eksen olduğu tasarımına yol açmış olmalıdır." (Dilek, 2015, s. 278). "Kozmik ağaç" olarak nitelendirilen bu ağaç dünyanın merkezindedir, onun için de ağacı, tıpkı dağ ve kutsal mekânlarla birlikte "merkez simgeçiliği" kavramı içerisinde düşünmek gerekmektedir (Ergun, 2004, s. 18). Ağaca yüklenen bu anlam neticesinde zamanla "Ağaç ve orman kültü" olarak da anılan bu kült, Eski Türk inancını meydana getiren "Yir-sub/Yer-su" iyeleri telakkisi içinde yer almaktadır (Özarslan, 2003, s. 95). İduk yani mukaddes (yir) yer ve sub (su) yanında, Göktürklerin Ötüken yış dedikleri ve kutsal kabul edilen ormanları da vardı. Tarih öncesi devirlere ait mitolojik kökenli metinlerde hakanlar ve dünya güzeli eşleri, mukaddes ağaçlardan türemiş olurlardı (Özkan, 1998, s. 28; İnan, 2013, s. 62). *Saltuknâme* destanında da ağacın önemli bir yere sahip olmasının nedenini Yüce; "...ağacın çok eski devirlerde Türklerde dinî ve sihrî bir mahiyet arz etmesinde ve bu inanışların, geleneklerin İslami dönemde de devam etmesinde aramak lazımdır" (1987, s. 257) şeklinde açıklar. *Saltuknâme'*de ağacın üzerine altından ve gümüşten süs eşyaları asılarak ağaca secde edildiğinden, tapınıldığından bahsedilir (Akalin, 1987, s. 326). Bu ağaç insan gibi konuşan olağanüstü vasıflara sahiptir ancak Saltuk Gazi bunun şeytan işi olduğunu düşünerek ateşe vererek onu yok eder. Burada ağaca yüklenen anlamın İslamiyet'le bağdaşmaması dolayısıyla bir ortadan kaldırma söz konusudur. Ancak destanın bazı bölümlerinde ağacı kutsal sayma inancının İslami inançlarla sentezlenerek devam ettirildiği de görülür.

*Saltuknâme'*de yemişi insan şeklinde olan Vakvak ağacından bahsedilir. Bu devasa ağacın üzerinde Simurg'un yuvası vardır (Akalin, 1987, s. 105-106). *Saltuknâme'*de ağacın kutsal olduğunu doğrudan belirten cümleler de yer alır. Abdülkadir İnan, Şor avcı Türklerinin ağaçların kutsiyetinden dolayı ava çıkacakları gün cinsi münasebette bulunmadıklarını belirtir. *Saltuknâme'*de de "...cenabetli ağaç dibine varan sayru olur" (İnan, 1976, s. 40; Yüce, 1987, s. 266) denilmektedir. Yine destan metninde Saltuk Gazi'nin ağaçtan kılıcının tüm kafirleri doğrayıp geçebildiği ve hurma ağacından yapıldığı belirtilir. Bu ağaçtan kılıcın Saltuk Gazi'ye Hz. Muhammed'den intikal ettiğine

inanılmakta ve bütün kutsiyetini İslamiyet'ten aldığı görülmektedir (Yüce, 1987, s. 268). "Tahta kılıç, Türk destan geleneği içinde var olan ağaç kültürünün devamı niteliğini taşımaktadır." (Gürgendereli, 2015, s. 296). *Saltuknâme*'de yer alan ağaç kültüne dair motiflerin zamanla İslamiyet etkisiyle harmanlanarak bu destan metnine yansdığı görülmektedir.

Saltuknâme destanında karşımıza çıkan bir diğer kült unsuru "su kültü"dür. Su; yaratılış, hayat verme ve doğum fonksiyonları dolayısıyla da insan hayatında önem kazanmıştır. Su; hem en önemli ihtiyaç kaynağımız olarak hem de inanışlar, ritüeller, yasaklar ve yaptırımlarla inanç dünyamızdaki yerini almıştır (Turan, 2018, s. 83). "Mitolojilerde kutsalın su ile kendini ifade ettiğini görmekteyiz. Su, yaratılmış olan ya da yaratılabilecek olan her şeyin temelidir ve var oluşun evren çapında toplamını simgelemektedir. Su, tanrının, yaratımın, üremenin, doğumun, bolluk ve bereketin ve ayrıca yok oluşun, şekil değiştirmenin evrensel simgesidir." (Baysal, 2020, s. 40). Yaratılış mitlerindeki fonksiyonu itibariyle suyun hayatın kaynağı olduğu düşüncesi Türk mitolojisinde de yaygın görüş olarak benimsenir. Bu durum suya yüklenen kutsiyetin en önemli nedenlerinden birisidir. Bahaeddin Ögel'e göre (1995, s. 315) Türkler, Yer-su yani yerler ve sular anlayış ve inanışına büyük bir değer vermiş, suyu kutlulaştırmış ve ona kişilik vermişlerdir. Toplum hayatında bu denli önemi olan ve kutsal kabul edilen su, anlatılara da çoğu zaman mitik bir motif olarak aktarılmıştır. *Saltuknâme* destanında da suyun iyisi olduğu sık sık dile getirilir. Öyle ki Saltuk bazı bölümlerde su iyisine seslenir ve onunla konuşur.

Saltuk Gazi, ordusu ile birlikte Nil nehrinden geçecek yeri bulamayınca adamlarının birinden suya seslenmesini ve su sahiplerini çağırarak geçidin nerede olduğunu sormasını ister. Adamlar Saltuk Gazi'nin dediğini yaparlar ve suya seslendiklerinde Nil nehrinin her yerinden adamlar (periler) çıkarak geçidin yerini Saltuk Gazi ve ordusuna gösterirler (Akalin, 1987, s. 312-313). Bunlar suların altında yaşayan su sahipleridir. Bu vaka akla Türk mitolojisindeki her yerin ve varlığın bir ruhu, ıssı/ezzi (iyesi) yani sahibi olduğu inancını getirir. Her mekân gibi sular da sahiplidir. Suların sahipli olduğu, destanlarda ve masallarda buradaki gibi su perileri ile ifade edilmiş ve sulak olan yerlerde çeşitli ruhani varlıkların yaşadığına dair yaygın inanç korunmuştur. Suların ruhu olduğuna dair bir başka anlatı da Saltuk Gazi'nin karşısına çıkan Zibak Denizi ile ilgilidir. Bu denizin kim kendisine yaklaşırsa tanıyıp taşarak ileri geldiğinin anlatılması (Akalin, 1987, s. 112), suyun kişileştirilmesine örnek kabul edilebilir.

Saltuknâme'de dört ulu ırmaktan bahsedilir. Nil, Fırat, Ceyhun ve Seyhun ırmakları olarak aktarılan ve cennetteki Tuba ağacının dibinden, dört tarafından çıktığı söylenen bu dört su, yaşama kaynaklık etmeleri yönüyle ve cennetten geldikleri belirtilerek kutsallaştırılmıştır (Akalin, 1987, s. 364). Türk mitolojisinde de "yedi derya, dört ırmak" kutsiyet atfedilen bir öge olarak varlığını korur (Ögel, 1995, s. 383-384).

Suyun destanda şifa kaynağı olarak da yer aldığı bölümler mevcuttur. Bu hususu örnekleyen bir anlatı metinde şöyle aktarılır:

"Sinob'da Seyyid'ün derya kenarında bir ab-dest alacak yir vardı, daim anda vuzû iderdi. Şimdiki hâlde her kim gıcik ola, ol yirde elin suya soka yarasından taşra kurducuğazlar çıkar gıcik gider ve dahu ol yirde her kim kumuna gire, yata sızısı varsa mafasillarından gide. Ve bir binarı var Boz-depe'de anuñ suyun içen yürek ağrısından kurtıla." (Akalin, 1988, s. 27).

Eski Türklerden itibaren hastalıkların tedavisinde, halk hekimliğinde su bir şifa kaynağı olarak kullanılmagelmıştır. Suyun sağaltımlarda kullanımı her ne şekilde olursa olsun amaç onun sahip olduğu düşünülen Tanrısal güçten yararlanmaktır (Baysal, 2020, s.

239). Destan metninde söz konusu suya girenlerin hastalıklarından arınmasının arkasında, Saltuk Gazi'nin o suda eskiden sürekli abdest almış olmasının yer alması suya atalar kültü ile birlikte yüklenen çift yönlü bir kutsallık neticesinde onu şifa kaynağına dönüştürme olarak kabul edilebilir.

1.3. Mitolojik Kökenli Hayvanlar

Saltuknâme destanının mitolojik öğeler bakımından barındırdığı zengin içeriğin bir diğer önemli unsuru çeşitli “mitolojik kökenli hayvanlar”dır. Mitik metinlere göre insanların yaratılıştan itibaren evrende birlikte yaşamak durumunda kaldığı hayvanlardan bazıları, insanlar tarafından kutsal kabul edilmiş ve zamanla sözlü anlatıların hemen hepsinde motif olarak kullanılmıştır. Türk mitolojisinde de kendilerine kutsallık atfedilen ve farklı mitik metinlerde çeşitli anlamlar kazanmış olan “kurt”, “kartal”, “anka kuşu”, “ejder” gibi pek çok hayvan sembolizmine rastlamak mümkündür. Mitlerden destanlara da aktarılan bu hayvan motifleri, köken itibarıyla kutsallıklarını mitlerden alsalar da zamanla içeriğinde yer aldığı destan metninin teşekkül ettiği kültür dairesinden de etkilenecek farklı anlamlar kazanmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra teşekkül eden destanlardan biri olan *Saltuknâme*'de de kökenini mitlerden alan ancak zamanla İslamiyet'in de etkisi ile yeni anlamlar kazanmış pek çok hayvan mevcuttur.

Çalışmanın kapsamını açacağından destan metninde tespit edilen tüm mitolojik kökenli hayvanlara dair örnekler yer verilmesi mümkün değildir. Ancak *Saltuknâme*'de yer alan mitolojik kökenli hayvanlardan en sık karşılaşılanların; “ejderha, yılan, horoz, balık, at, gergedan, mitolojik kuşlar” olduğunu söylemek mümkündür. Mitik devirlerden itibaren kendilerine çeşitli anlamlar yüklenen bu hayvanlar içerisinde “atlar”, “balıklar” ve “Simurg” gibi mitolojik kökenli bazı kuşlar, destanda genellikle kahramanın yanında, ona yardımcı olan hayvanlar olarak yer alırlar.

Atlar, Türk Şamanizm'inde şamanın gökyüzüne çıkacağı bineği ve kurbanlık hayvan olarak önem kazanmıştır. Çoğu zaman da Gök Tanrı'nın simgelerinden biri olarak kabul edilmiş ve ona kurban olarak sunulmuştur. Şamanlar, at yardımıyla göğe yükselebildiği için atlar kanatlı olarak tasavvur edilmiş, bu atlar şamanlara yer altına inerken ve gökyüzüne çıkarken araç olmuşlardır (Çoruhlu, 2002, s. 140-141). Şamanların en önemli yardımcılarından biri olan atlar, mitik anlatılardan itibaren destanlarda da kahramanların en önemli yardımcısı olma vasfını sürdürmüşlerdir. Hatta kabul edilen İslamiyet dini ile de ata yüklenen kutsallık değişmemiş, atlarla ilgili pek çok inanış İslamiyet sonrasında da devam etmiştir. Nitekim *Saltuknâme* destanında da Saltuk Gazi'nin atı olağanüstü vasıflara sahip kutsal bir yardımcı olarak karşımıza çıkar.

Saltuknâme'de mağara, deniz ve gök menşeli atlara rastlanılmaktadır. *Saltuknâme*, *Battalnâme*'nin devamı gibi ortaya çıktığı için bu destanda karşımıza çıkan ilk efsanevi at Battal Gazi'nin atı Aşkar'dır. Gece rüyasında Battal Gazi'yi gören Saltuk Gazi, ondan Aşkar'ı nerede bulabileceğini öğrenir. Her iki destanda da atın üzerinde Hz. Hamza'nın savaş aletlerinin bulunduğu belirtilmesi gibi unsurlar, bu destana İslamiyet'in verdiği yeni bir çehre olmasına rağmen destandaki atın mağarada bulunması eski Türk inanışlarının kalıntısıdır. Daha sonra Şerif'in atı yine bir mağarada kaybolunca bu atın yerinde gök renkli bir at bulunur. Uçuşuna dair kayıtlar olan bu atın adı Ankabil'dir. Saltuk Gazi ne zaman darda kalsa tüm teçhizatları ile birlikte Hızır tarafından ona ulaştırılan bu atlar da sonrasında kaybolur. *Saltuknâme*'de bundan sonra zaman zaman Saltuk Gazi'ye yardım etmek için uçan ve denizden çıkan atlar sahneye çıkar. Saltuk Gazi'nin zor durumlarda yardımına koşan atının adı destan metninde “Kurban” ve “Semend-i Sebz” olarak geçer. Semend-i Sebz, yeşil kula at demektir ve *Saltuknâme*'ye göre bu at denizden çıkmıştır (Yüce, 1987, s. 227-232). Mitolojik kökenli vasıflarla donatılmış olan at motifi, destan boyunca İslamiyet'i yaymayı kendisine vazife edinen

destan kahramanının ideolojisine uygun olarak İslami çehreye de uygun olacak şekilde yansıtılmıştır. Netice itibarıyla at, *Saltuknâme'*de de arkaik döneme ait destan metinlerinde ve mitolojide olduğu gibi kahramana yardımcı olan, olağanüstü vasıflarıyla onun zorluklarla baş etmesine yardım eden bir hayvan olarak varlığını korumuştur.

Destan metninde karşımıza çıkan ve özellikle mitlerden beslenen arkaik kahramanlık destanlarında da rastladığımız “konuşan, yardımcı ve savaşçı balık” motifi de kahramana yardımcı olan hayvanlardan biridir. Destanda bir sandığın içerisinde denize atılan Saltuk, sandığın içinde 17 gün kalır. 17 gün sonra sandıktan kurtulunca yüzerek kıyıya ulaşmak ister ancak güçsüz düşmüştür. Bu sırada dua eder ve bir balık onun yardımına gelir. Bu kısım metinde şöyle aktarılır:

“Na-gah kudret-i Hak’la bir balık çıkageldi, Şerif’i arkasına alup dahi Hakuñ hikmetiyle adam gibi söyledi. “Korkma benden, ben Yunus Peygamber’i-‘aleyhi’s-selâm-kırk gün karnumda götürdüm.” dedi. Şerif’i arkasına alup üç gün gitti. Dördüncü gün bir kenara çıktı, vedâ idüp gitti” (Akalin, 1988, s. 16-17).

Arkaik dönem destanlarında balığın konuşması doğal olarak karşılanırken *Saltuknâme'*de bu husus İslamiyet’in etkisi ile Hakk’ın hikmetine bağlanmıştır. Maaday-Kara destanında dünyanın birbirine benzer iki balının üzerinde durduğu aktarılır. Altay yaratılış mitinde de Tanrı Ülgen yeri ve göğü yarattıktan sonra dünyaya destek olmaları için üç balık yaratmıştır (Bekki, 2014, s. 321). Balık, mitlerdeki ve arkaik destanlardaki olumlu vasfını *Saltuknâme'*de de korumaya devam etmiş, yukarıda anılan bölümde ve destanın diğer kısımlarında da genellikle kahramana yardımcı bir hayvan olarak yer almıştır.

*Saltuknâme'*deki mitolojik kökenli hayvanların içerisinde kötülüğü sembolize eden ve baş kahramanın karşısına engel olarak çıkanlar da mevcuttur. Saltuk Gazi’nin destan boyunca en sık karşılaştığı bu varlıklardan birisi ejderler (ejderhalar)’dır. Bahaeddin Ögel’e göre ejderha, Türklere çok eski çağlarda Çinlilerden geçen bir motiftir. Hatta Hunların başkentlerine Ejderha şehri (Lung-ch’eng) dedikleri, halka doğru inildikçe ise bu kutsiyetin yılan üzerinden sağlandığı tespit edilmiştir. Ögel (1995, s. 566-567); Kaşgarlı Mahmud’un eserinde “Büke” olarak geçen kelimenin, ejderha için söylenmiş en eski Türkçe sözcük olduğunu söyler ve daha çok “Yedi başlı Yel-büke” olarak geçtiğini, yiğitlere dahi bu adın verildiğini aktarır. Türk Şamanizm’inde de yılan yer altı dünyasının hâkimi Erlik’i sembolize eden hayvanlardan birisidir. Hristiyanlığın ve İslamiyet’in etkisinin inkâr edilemez olduğu, Radloff’un tespit ettiği Yaradılış Efsanesinde de yılan; Erlik’e uyan, Tanrının sözünden çıkan ve cezalandırılan bir varlık olarak karşımıza çıkar (Çoruhlu, 1994, s. 38-46). İslamiyet etkisinde teşekkül eden destanlara da aktarılan ejderha motifi, yine düşmanlığı ve kötülüğü sembolize eden anlamını korumuş, kahramanların karşısına İslamiyet’i yayma yolunda bir engel olarak çıkmıştır. Saltuk Gazi de destanın pek çok bölümünde ejderhalarla karşılaşır ve mücadele eder. Hatta destan metninin üçüncü cildinin sekizinci bölümü olan; “Kıssa-i Helâk-Kerden-i Evrân Der Kûh-ı Nirkâb” (Saltuk Gazi’nin Nirkab Dağı’ndaki Ejderha’yı Öldürmesi) (Akalin, 1990, s. 178-198) müstakil bir ejderha cengine ayrılmıştır.

Saltuknâme destanında iyi ile kötünün mücadelesi İslami bir çehreye büründürülerek aktarılsa da mitoloji metinlerinden itibaren karşımıza çıkan bu çatışmanın, İslamiyet sonrası bir destan metninde hala mitolojik kökenli çeşitli hayvan sembolleri kullanılarak yansıtıldığı göze çarpmaktadır.

1.4. Mitolojik Kökenli Sayılar

İnsanoğlunun gündelik hayatının bir parçası olan sayılar, zamanla sembolik anlamlar kazanarak anlatılara da yansımıştır. Schimmel’e göre (1997, s. 20) sayılar, zaman

içerisinde onları çeşitli kehanetlere ve büyüsel işlemlere uygun hale getiren özel güçlerle donatılmıştır. İcracılar, büyüler sırasında olayları istedikleri şekillerde yönlendirmek için yaptıkları işlemlerde belli formüllerden yararlanırlar. Sayılar bu formüllerde büyük rol oynar. Çünkü yapılan büyüün istenilen sonucu vermesi için; söz konusu formüllerin doğru uygulanması, tekrarlamaların doğru sayılarda yapılması gerektiği inancı hâkimdir.

Günümüzde bu çeşit tekrarlar ve çeşitli formüle dökülen uygulamaların sadece büyüsel işlemlerde değil hayatın her alanında karşımıza çıktığını görmek mümkündür. Halk anlatılarına da yansıyan bu çeşit formülistik sayılar, ilk anlamlarına mitolojik anlatılar sayesinde kavuşmuş ve sonraki dönemlerde diğer anlatılara aktararak varlığını devam ettirmiştir. *Saltuknâme* adlı İslami dönem Türk destanında da kırk, üç ve yedi gibi formülistik sayıların sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Hızır hakkındaki motiflerde, çeşitli ibadetler ve kerametler için belirtilen sürelerin sıklıkla kırk gün olarak ifade edildiği görülür. Ayrıca destan boyunca kırk gün tutulan ölüm yası, kırk yiğit, kırk gün süren savaşlar ve seferler için de aynı sayı fazlasıyla tekrarlanmıştır. Simurg'un Saltuk Gazi'yi götürdüğü yolda süre olarak üç gün üç gece uçması, asılan bir kâfirin başının üç gün sergilenmesi veya gerçekleştirilen barış anlaşmalarının üç yıl şartı ile yapılması gibi örnekler, üç sayısının formülistik kullanımına örneklik teşkil eder.

Söz konusu tüm mitolojik kökenli motif ve unsurlar, *Saltuknâme* destanının İslami ideolojisiyle senkretik bir biçimde varlığını sürdürmüştür. Bazıları İslamiyet etkisine bürünürken bir kısmı tam anlamı ile mitolojik metinlerdeki anlayışa uygun bir şekilde bu destana yansıtılmış ve mitolojiden destana geçişte halk anlatıları arasındaki motif alışverişine asırlar sonraki bir destan metninde dahi rastlamanın mümkün olduğunu göstermiştir.

2. Saltuknâme'de Yer Alan Masal Motifleri

Belli bir tarihsel dönemde toplumun başından geçtiğine inanılan çekirdek olayların etrafında teşekkül eden destanlarda, anlatıcının hayal gücüyle birlikte gerçeklikten fazlasıyla uzaklaşılabilir. Faruk Kadri Timurtaş bu durumu; "Destanların bir kısmı inanılması mümkün olmayacak kadar hayalidir." (1965, s. 578) şeklinde açıklar. Destanların tarihten izler sunduğu bilinir ancak hiçbir zaman tarihin aslı olarak kabul edilmez ve söz konusu tarihsel araştırmalar olduğunda bu metinlere her zaman ihtiyatlı yaklaşılır. Destanların olağanüstü özelliklerle donatılmış kahramanlarının yaşadığı olağanüstülükler anlatılırken bazı zamanlar akla hayale sığmayacak, gerçek hayatta karşılıkları bulunmayan kavramlara ve varlıklara rastlamak mümkündür. Özünde tarihin gerçek bir kesitinden esinlendiğini bilsek de destanlardaki bu hayali atmosfer bazı zamanlarda okuyucuya masal dünyasını anımsatır.

Boratav'a göre (2009, s. 26) masal, en eski çağlardan beri başka anlatı çeşitlerini de konularıyla beslemiştir. Bu anlatılardan biri de Boratav'ın "geçit çeşitler" olarak nitelendirdiği ve Battalnâme ile örneklediği destan metinlerimizdir. Yazarın "geçit-çeşitler" olarak nitelendirdiği ve Battalnâme ile örneklediği metinlerden bir diğeri de *Saltuknâme*'dir. İslamiyet, bu çeşit destan metinlerindeki olaylara yön veren esas unsurdur. Nitekim bu destanlarda görülen mistik, olağanüstü davranışların kaynağı da İslamiyet'tir. Dini yüce tutma gayesi ile gücünü İslamiyet'ten alan bu kahramanlar ekseriyetle; karşılıklarına ne kadar büyük bir ordu çıkarsa çıksın, ne denli görülmedik varlıklarla, canavarlarla savaşlırsa savaşsınlar asla yenilmeyecek bir güce sahip olarak gösterilmişlerdir. Adeta onların güçlerini ve yenilmezliklerini göstermek adına metinlere olağanüstü bir hava katacak her türlü olay, mekân ve varlığa destanda yer verilmiştir. Ancak bu olağanüstülükler o denli abartılmıştır ki incelenen bazı bölümlerin müstakil bir masal metninden farksız olduğu gözlenmiştir (Gümüštepe, 2016, s. 64). Masal metinlerine ait pek çok motif, destan metnine fantastik bir atmosfer katmış, kimi bölümler tamamıyla

gerçek mekânlardan uzaklaşıp masal diyarlarında geçecek şekilde anlatılmıştır. *Saltuknâme'*deki olayların geçtiği coğrafyayı iki ayrı başlık altında incelemenin doğru olduğunu belirten Ocak, bu iki farklı coğrafya hakkında şunları söyler:

“İşte bu iki alanda geçen menkıbeler dikkatle incelendiğinde arz ettikleri özellikler itibariyle birbirlerinden ayrıldıkları göze çarpar. Birinci alandaki menkıbelerin önemli bir kısmı, tarihî bir esası olan, başka bir deyişle çekirdeğini tarihî vakıaların teşkil ettiği menkıbelerdir. İkinci olarak, bunlarda masal motiflerine çok daha az rastlanmakta, ayrıca genellikle kafirlerle Müslümanlar arasındaki mücadeleleri yansıtmaktadırlar. Oysa ikinci alandakiler nadir olarak tarihî olayları aksettirmekle beraber, genellikle masal karakterini taşıyan menkıbelerdir. Bunlardan bir kısmı Antere, Ebu Gazanfer ve benzeri eski Arap kahramanlarının menkıbeleri olduğu gibi, bir kısmı da Şahmaran hikâyeleri, cinler, cadılar, periler ve devlerle, büyücülerle olan mücadeleleri nakleden, tamamıyla hayal ürünü hikâyeler, hatta masallardır. Şu var ki, bunların hepsinin kahramanı Sarı Saltuk'tur.” (2010, s. 18).

Ocak'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Sarı Saltuk'un sefer düzenlediği coğrafyalardan bir kısmı tamamıyla masal dünyasına ait mekân özelliği arz etmektedir. Mekân masal mekânı olunca masal dünyasına ait pek çok motifin de anlatının bu bölümlerinde yer almasının kaçınılmaz olduğu aşikârdır.

Saltuk Gazi'nin destanda en sık karşılaştığı masal unsuru olan varlıklar; devler, cinler, cadılar/câzûlar ve perilerken en sık seyahatlerine konu olan masal mekânlarından birisi ise Kaf Dağı'dır. Saltuk Gazi çeşitli cin, peri ve dev taifeleriyle mücadeleler için Kaf Dağı'na seferlerde bulunur ancak *Saltuknâme'*de masal mekânı olarak düşünülebilecek tek yer Kaf Dağı değildir. Onun dışında da Saltuk Gazi'nin cenklerine konu olan, onun İslamiyeti çeşitli cin ve peri kavimlerine de yaymak adına seyahatlerde bulunduğu ve tasvirleri ile okuyana bir masal atmosferini yansıtan “Âyine Şehri”, “Şehr-i Câvid”, “Cezire-i Vakvak”, “Defineli tepe”, çeşitli “yer altı ve deniz altı şehirleri” gibi yerler de bulunmaktadır.

2.1. Devler

Dünya masallarında olduğu gibi Türk masallarında da en sık karşılaşılan motiflerden birisi “dev motifi”dir. Devler, masal dünyasının akli küçük cüssesi büyük yaratıklarıdır. Onlar, masalarda genellikle kahramanın amacına ulaşmasında karşılarına çıkan en büyük engellerden biridir. Kahraman çoğu zaman gideceği yere ulaşmak veya kendisinden istenen bir görevi yerine getirmek için devleri öldürmek mecburiyetinde kalır. Masalarda genellikle düşman olarak ortaya çıkan devlerin bazı zamanlar kahramana yardımcı oldukları da tespit edilmiştir (Günay, 1983, s. 32). Devlerin nadiren büründükleri bu iyi roller, onları masalın iyi karakteri yapmaya yetmeyecek kadar azdır. Devler masalarda hangi fonksiyonla yer alırlarsa alsınlar, görünüşleri itibariyle daima korkunç ve davranışları bakımından da insanlardan farklıdırlar.

Destanlar söz konusu olduğunda durum masallara nazaran farklılık arz eder. Masalarda, devlere ait iki yüze yakın tiplene tespit edilmiş fakat destanlar açısından bu konu bir bütünlük içerisinde ele alınmamıştır (Yıldız, 2010, s. 41). Destanlarda devlere yönelik farklı bakış açısı Bahaeddin Ögel tarafından şöyle açıklanır:

“Büyük devlet kurmuş olan Türklerde, Hunlarda, Göktürklerde ve Oğuz destanında, devlere veya olağan üstü varlıklara rastlamıyoruz. Oğuz Han'ın öldürdüğü canavar da, büyük ve yırtıcı, gerçek bir hayvandı. Oldukça geç bir zamanda yazılmış olan Farsça Oğuz destanındaki bazı ejderha ve diğer büyük hayvan motifleri de, dışarıdan gelmiştir. Daha doğrusu, “büyük devlet destanları”, gerçekçilikten ayrılmış görülmüyorlardı.” (Ögel, 1995, s. 561).

Ögel'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Türklerin İslamiyet'ten önce teşekkül etmiş olan destanlarının gerçekçilikten ayrılmadığı görülürken İslamiyet'ten sonraki destan metinlerinde bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Özellikle (Battalnâme, *Saltuknâme* gibi) bazı metinlerde gerçeklikten tamamen uzaklaşan kısımlarda, masala ait pek çok motife rastlamak mümkündür. Bu destan metinlerinde yer alan en önemli masal motiflerinden birisi de "devler" dir. Diğer pek çok İslamî dönem Türk destanında olduğu gibi *Saltuknâme*'de de kahramanlar, İslamiyet'in önemli kişileri olarak kabul edilip bütünüyle İslam'ı temsil ettikleri için halk tasavvurunda asla yenilmez kabul edilmiş ve bu yenilmezlikleri, o dönem teşekkül eden destan metinlerinde onları en zor düşmanlarla karşı karşıya getirmek suretiyle temin edilmiştir. Bu zorlu düşmanlardan birisi olan devler, her zaman çok güçlü, çok büyük ve normal insanların onların karşısına çıkma cesaretini gösteremeyeceği varlıklar olarak aksettirilmiştir.

Saltuknâme'de karşılaştığımız dev motifinin ilk örneği, asıl metinde; "...bir nerre div" (Akalm, 1990, s. 66-67) şeklinde geçen ve erkek bir dev olduğunu anladığımız dev ve onun ordusudur. Bu dev ve ordusu, Şerif'in Müslümanlığı yaymak adına düzenlediği seferlerinde karşısına çıkan câzû kavimlerinden birisine musallat olmuş yaratıklar olarak aktarılır. Bu câzûlar, Saltuk Gazi'ye eğer kendilerine musallat olan canavar kuşları yok ederse İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olacaklarını iletirler. Saltuk Gazi'nin bu kuşları bertaraf ettiği anda gökyüzünden bir ses işitilir. Sarı Saltuk, uçarak gelen dev ve ordusu ile yedi gün yedi gece cenk eder ve halk ile birlikte hepsini helak eder. Ardından o kavim Müslümanlığı kabul eder ve Saltuk Gâzi oradan ayrılır.

Destandaki bir diğer dev "karı dev/hatun dev" olarak geçen kadın devdir. Bu bir dev anasıdır ve metinde oğullarıyla birlikte yer alır. Saltuk Gazi dev anası ile karşılaştığında ona "Ana!" diye seslenince dev karısı onu oğlu gibi görür ve eğer öyle seslenmeseydi oğullarının kendisini yiyeceklerini bildirir. Oğulları gelince Saltuk Gazi'nin atını pişirerek yerler. Dev anası Saltuk Gazi'yi oğullarına tanıtip kendisine "Anacığım" diye seslendiğini ve ona ilişmemelerini söyler. Başlangıçta dev oğullar Sarı Saltuk'a saldırmaya kalkarlar ancak Saltuk Gazi onları ürkütür. Aman dileyerek onu kardeş kabul ederler ve ona yardım etmeye karar verirler. Simurg-ı Anka'yı bulmaya Saltuk Gazi ile birlikte giderler (Akalm, 1987, s. 123-124).

Destanın bu bölümünde anlatılan kadın dev, masallarda sıklıkla geçen "dev anası" tiplemesine has özelliklerle bezelidir. Masallarda yer alan kadın devler, genellikle erkek devlere nazaran daha merhametlidirler ve olumlu karakter özellikleri barındırırlar. Önce kadın devlerle dost olan masal kahramanları, sonrasında bu sayede erkek devlerden hem korunur hem de onlardan da yardım görürler (Günay, 1983, s. 32). "Dev anası" olarak isimlendirilen devler de görünüş itibarıyla en az erkek devler kadar korkunçturlar. Erkek devlerden farklı olan yönleri ise genelde kahramana yardımcı olmayı seçmeleridir. Vücut yapılarının en fazla öne çıkan özelliği çok büyük iki memeye sahip olmalarıdır. Sağ memelerini sağ omuzlarından, sol memelerini de sol omuzları üzerinden arkaya atan, korkunç görümlü bu dev anaları; eğer masal kahramanı onlara iyi sözlerle yaklaşır ve memelerinden birisini "anacığım" diyerek emerse onu evlat kabul eder ve kendisine zarar vermezler (Tezel, 1992, s. 10; Yücel, 1998, s. 40). Saltuk Gazi'nin söz konusu karşılaşmada dev anasının memesinden süt emme olayı gerçekleşmez ancak ona "Anacığım!" diye hitap etmesi, dev anasının onu evlat olarak görmesi için yeterli olur. Bu sayede, evlat kabul ettiği Saltuk Gazi'ye oğullarının zarar vermesine de mâni olur. Umay Günay (1983, s. 33), masallardaki efsanevi karakterleri ele aldığı makalesinde dev analarını anlattığı bölümde bu hususu; "Evlat edilen masal kahramanına, devin kocası veya oğulları da kötülük etmezler" şeklinde açıklar. Söz konusu durum, *Saltuknâme*'de aynen vuku

bulmuş, dev anasının oğulları Saltuk Gazi'ye saldırmaktan vazgeçmiş, bilakis ona yardım ederek Simurg kuşunu bulmak için onunla birlikte yola koyulmuşlardır.

“Çengal Dev” ismi ile anılan dev ve onunla olan mücadeleler ise *Saltuknâme*'de en ayrıntılı tasvir edilen dev-insan mücadelelerine sahne olur. Bu bölümde Saltuk Gazi deve vurup yaraladıktan sonra devin, Saltuk Gazi'den kendisine bir kez daha vurmasını istemesi ve sonrasında olanlar metinde şöyle aktarılır: “Laîn bir kez dahı çağırıldı ki: “İy nâ-bekâr! / Ersen bir dahı çalasin.” didi. Server gazâba gelüp bir dahıçaldı. Hemân kim Server anı ikinci kez kim çaldı ol dîv durı geldi, Server'e yapışdı. Yaka yakaya olup cenge başladılar. Kâmus anı görünce feryâd idüp eyitdi: “Hay Server! Dîvi tekrar çalmamak gerekdi. Bu laîn iki çalmada dirilür” didi (Akalın, 1987, s. 295). Bu sahnelerde devin Saltuk Gazi'den kendisine ikinci kez vurmasını istemesi masallarda sık rastlanılan bir motiftir. Nitekim genellikle devler ilk vuruştan sonra kahramanlardan kendilerine ikinci kez vurmalarını isterler ve eğer bu gerçekleşirse tekrar iyileşirler ancak kahramanlar genellikle buna aldanmaz. Ancak bu bölümde Saltuk Gazi bir anlığına bu isteğe aldanıp deve ikinci kez vurunca dev yeniden canlanır ve ateşle yakılana dek kendisine kılıç işlemez. Ayrıca bu dev, kızları kaçırması bakımından da masallardaki devleri andıran bir motif olarak dikkat çeker.

Saltuknâme'de bunların dışında da İstahir Dev, iki başlı dev, Dev Şeterser ve ordusu, Keyvan Dev gibi başka dev tipleri ve dev orduları da yer almaktadır. Esasında tüm bu dev tipleri anlatı içerisinde, İslamiyet'in temsilcisi olarak görülen Saltuk Gazi gibi bir destan kahramanının karşısına İslamiyeti yayma vazifesi esnasında çıkan engellerden biridir. Destan kahramanı da İslam'ın karşısındaki tüm engelleri aştığı gibi devlere karşı mücadelesinde de her zaman kazanan tarafta yer alır.

2.2. Periler

Saltuknâme'de karşılaşılan bir diğer masal unsuru ise “periler”dir. Halk anlatılarında çoğu zaman melek, peri ve cin kavramları iç içe geçmiş şekilde kullanıldığı için bu konuda bir ayırmda bulunmak oldukça zordur. Esasında çoğu araştırmacıya göre bir masal motifi olduğu belirtilen periler; Stith Thompson'un Motif İndeks'inde de “N. Şans ve Talih” maddesinde, “N800-N899 Yardımcılar” başlığı altında yer almaktadır. Masallarda perilerin genellikle darda kalanlara yardımcı olmalarından ve iyiliksever tavırlarından anlaşılacağı üzere bu motif başlığı içerisinde anılmaları olağandır. Özellikle “olağanüstü masallar” dediğimiz masal türünde perilere oldukça sık tesadüf etmek mümkündür. Bu masalların kahramanları insanlar ve onların etrafında devler, cinler, periler, ejderhalar gibi tabiat dışı-olağanüstü varlıklar olduğundan (Boratav, 1997, s. 86); periler de anlatılarda en geniş alana masallar bünyesinde sahip olmuşlardır.

Umay Günay (1983, s. 26), Türk masallarında olağanüstü güce sahip yardımcıların içerisinde gösterdiği periler için; onların çok güzel ve olağanüstü güçlere sahip insan şeklinde tasvir edildiklerini belirtir. Perilerin şekil değiştirerek her şekle girebilme güçleri olmakla birlikte masallarda en çok güvercin şekline büründüklerini aktarır. Günay, perilerin iyi yürekli masal kahramanlarına her zaman yardım ettiklerini, masal kahramanına karşı kötülük edenleri ise cezalandırdıklarını aktarır. Ayrıca peri kızları içerisinde insan kılığına girerek insanlarla evlenenler ve onlara yardımcı olmaya devam edenler de mevcuttur.

Saltuknâme destanında da periler ile mücadele etme veya dostluk kurma şeklinde ilişkiler söz konusudur. Destanda Tâmus Peri, babası olan Abdurrahman Peri ile birlikte anılmıştır (Akalın, 1987, s. 289). *Battalnâme*'ye yönelik atıfların da yer aldığı bu bölümde, Saltuk Gazi'nin yanındaki kişilerin karşılaştıkları cin taifesi ile yaptıkları konuşma aktarılır. Cinler; padişahlarının Kânus cinnî isimli cin olduğunu ve onun atasının Battal

Gazi'ye yardım eden Tâmus peri olduğunu iletirler. Hatta onun babasının da Hz. Hamza'ya kızını veren, Ebu'l Müslim'i darağacından kurtaran Abdurrahman peri olduğunu bildirirler. Abdurrahman peri hakkında bildiklerimiz bu bilgilerden ibarettir.

Kânus peri destanın bazı yerlerinde Kâmus peri ya da Kâmus cinnî olarak da geçer. Kâmus peri, oğlunu kaçırın Hilal câzûyu yenmek ve oğlunu kurtarmak için Saltuk Gazi'den yardım ister ve onun sayesinde oğluna kavuşur. Hilal câzûya ulaşmak için Saltuk'u uçurarak götürür (Akalin, 1987, s. 365-66). Karşılıklı bir yardımlaşma söz konusudur çünkü Kâm(n)us peri de yanındaki diğer periler de Saltuk Gazi'ye yardımcı olan perilerdir. Destanda Saltuk Gazi'nin kurtardığı kızları ailelerine bu periler ulaştırmıştır.

*Saltuknâme'*de geçen bir diğer peri bahsi, Kaf Dağı'nı anlatan peri padişahı ve onun ordusudur. Bu peri padişahı Saltuk Gazi'nin yanına ordusu ile birlikte gelerek ona Kaf Dağı ile ilgili bildiklerini aktarır ve yol gösterir. Olumlu bir vafsa sahip olan bu peri padişahı, Saltuk Gazi'ye yardımcı olan perilerdendir (Akalin, 1987, s. 106). Destanda lakabı Artifânüs olarak aktarılan ancak asıl adının 'Aynü'n-nûr olduğu belirtilen bir peri padişahı daha yer alır. Bu peri padişahı, askerleri ile birlikte Sarı Saltuk'u ziyarete gelir (Akalin, 1987, s. 302-303). Adı geçen peri padişahı ile ilgili ayrıntılı bir tasvir sunulmamıştır. Yalnız onun Saltuk Gazi'ye saygı göstermesi ve bununla birlikte kâfir bir cin padişahı ile savaşmaktan geldiğinin aktarılması onun Müslüman bir peri padişahı olduğunu göstermektedir.

Destan metninde "Tegânuş Peri" adıyla anılan bir başka peri, Saltuk Gazi'ye Kaf Dağı hakkında bilgiler veren olumlu tiplerden birisidir. *Saltuknâme'*nin başka bir bölümünde Saltuk Gazi, Nil nehrinin kaynağını bulmak amacıyla yola çıkar. Bu seferi sırasında yoluna acayip ve garaip pek çok varlık çıkar. Bunlardan biri de perilerdir. Bu kısımda anlatılan perilerin devlerle savaşmasına yönelik sahneler dikkat çekicidir (Akalin, 1987, s. 240-41). Bahsi geçen perilerin Şah Nâsır adlı padişahları ve onun da Şâsir ve Bâsir adlı şah iki kardeşi bulunmaktadır. Kâfir devlere karşı savaşın bu periler ve şahları Müslüman perilerdir. İyiliğin sembolü olarak anlatılarda yer alan perilerin karşısı, çirkin ve kötü yaratılışlı olan devlerdir (Bozkurt, 2007, s. 232). Saltuk Gazi destanındaki bu bölüm, iki varlığın düşmanlığına örnek teşkil edebilecek bir mücadeleyi anlatmaktadır.

2.3. Cinler

Halk inanışlarında ve inançlarda önemli bir yeri olan cinler de anlatılarda farklı fonksiyonlar icra edecek şekilde yer almışlardır. Varlıkları itibariyle daha ziyade bir korku unsuru olarak metinlere eklenmiş olan cinler, masallarda daha çok olaylara gizemli, merak uyandıran ve korkulu bir hava katma fonksiyonuyla bulunmuşlardır.

Olağanüstü varlıklardan cinler ve periler, iç içe geçmiş şekilde, çoğu zaman da birbirleri yerine özellikle masallarda sıkça kullanılmıştır. Masal metinlerinde çoğunlukla şekil değiştirme vasfına da sahip olan cinler, bu özelliklerinin de yardımıyla destan metinlerinde de kötü ruhları yansıtabilecek şekilde yer almışlardır. İslamiyet'ten önceki destan metinlerine bakıldığında bu kötülüğün cinlerden ziyade yer altı dünyasının hâkimi Erlik ile temsil edildiği ve kötü ruhların onunla ilişkilendirildiği görülür. İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında ise daha çok kötülükle bağdaştırılan cinlerin özellikle İslamiyet'in etkisi ile bazı bölümlerde Müslüman cinler olarak genelde kahramana yardımcı varlıklar şeklinde yer aldığı tespit edilmiştir.

*Saltuknâme'*de müstakil veya bir halk/ordu olarak anılan pek çok cin kavmi bulunur. Bunların hepsine yer vermek bu çalışmanın sınırlarını aşacağından önemli olan birkaçına değinmek istiyoruz.

Destanda bahsi geçen en önemli cin, Menucher adıyla anılan ve Saltuk Gazi'nin her zaman yardımına koşan cindir. Saltuk Gazi'ye olan yakınlığıyla bilinen hatta destanın bazı bölümlerinde onun kardeşi gibi olduğu aktarılan bu cinin Müslüman ve Sünnî olduğu aktarılmıştır (Akalin, 1987, s. 33-34). Menucher, Hz. Hızır aleyhisselam ile de yakınlığı olan önemli mümin cinlerden birisidir. O, Saltuk Gazi'yi kurtardıktan sonra Hızır'ın makamında Şerif'le birbirlerini kardeş olarak kabul ederler. Ardından Menucher, ihtiyaç duyduğunda kendisini çağırması için Saltuk Gazi'ye bir dua öğretir. İstisnâ birkaç durum dışında Saltuk bu duayı her okuduğunda Menucher yardımına gelir. Gazi, yabancı bir memlekette atından uzak kaldığında ona atını ulaştırır da yine Menucher olur. Mesafelerin kendileri için önemsiz olduğu cinnî varlıklardan biri olan Menucher, Saltuk Gazi'ye atını ister Kaf'da olsun ister başka bir memlekette her istediğinde getirecektir.

Saltuknâme' de yer alan cinler genellikle Müslüman olan ve kahramana yardımcı olan cinlerdir. Bunlardan biri, bir cin şehri olan Şehr-i Züccac'da yaşayan cinler padişahıdır. Bu şehir, masallardaki sırça saraylara benzer bir yapıda, tamamıyla camdan yapıldığı anlatılan bir şehirdir. Cinlerin yaşadığı bu şehir, yerin bir kat altındadır. Burada yaşayan cinlerin padişahına Saltuk Gazi; "zamanın sahibi" manasında "Malikü'z-Zaman" diye hitap etmektedir. Bu cin, destanda geçen iyi cinnîlere örnektir. Ayrıca Saltuk'un kızını kurtarması sonucunda onu Saltuk'la evlendirecektir (Akalin, 1987, s. 86). "Kanus, Gaytas ve Gartayfas" ve "Mesûd cinnî" de Saltuk Gazi'ye yardımcı olan diğer cinlerdir.

Birtakım cinler Saltuk Gazi'ye yardımcı olduğu gibi bazıları da ondan yardım ister ve onun sayesinde düşman, kafir cin ve dev topluluklarıyla olan savaşlarından galip ayrılırlar. Örneğin "Maymûn-ı Tayyar" isimli cin, kâfir cinlerin saldırısına uğrayınca Saltuk Gazi'den yardım ister ve onun yardımıyla kâfir cinler ve devlerden kurtulur (Akalin, 1988, s. 69-70).

Saltuk Gazi destanında cinlerden bazıları; hazineleri korumakla görevlendirildikleri gibi kabirleri de koruyabilirler. Barü'îl-Cinn bahsi (Hz. Ali'nin naaşının olduğu kuyudaki cinler), Kufe'de Hz. Ali'nin kabrini ziyarete gelen Saltuk Gazi'nin bu kabri korumakla görevli olan cinlerle karşılaşmasını anlatır (Akalin, 1990, s. 41-42)

Destanda kötü vasıfla anılan cinler de mevcuttur. Şeytanın hükmettiği cinlerle ilgili bahiste insan kılığına girmiş olan cinlerin Saltuk Gazi'yi kandırmasına şahit oluruz (Akalin, 1990, s. 49). Saltuk Gazi'nin seferlerinden birisi, doğrudan Cinnistan Kalesine düzenlenmiştir. Bu kaleye yolladığı adamlarını cinler öldürünce Server de kâfir cinlere karşı saldırıya geçmiştir (Akalin, 1990, s. 77). Kafir ve Müslüman cinlerin birbirleri ile mücadelesine destan metninde çok rastlarız ancak burada bizzat Saltuk Gazi'nin cinlerin kalesine savaş açtığı görülür.

2.4. Cadı/Câzû/Büyücüler

Saltuknâme' nin en önemli masal unsuru varlıklarından biri de "cadı/câzû/büyücüler" dir. Türk masallarında karşılaşılan cadılar; perilerin, cinlerin, devlerin yer aldığı masal dünyasında onlardan çok da farklı bir fonksiyon icra etmez. Ancak bu tip, diğer halk anlatılarına geçerken kimi zaman farklı anlamlar kazanmıştır. Özellikle İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında sıkça sihir-büyü motifi ile birlikte karşımıza çıkacak olan "cadı", İslami olmayan kötü bir gücü temsil etmiş, tıpkı sihir ve büyü gibi o da bu destan kahramanlarınca itibar edilmeyen yok edilmesi gereken bir din düşmanı olarak kabul edilmiştir. İncelenen metinlerde cadıların sihirlerini bâtil eden tek şeyin dualar ve ayetler olduğu iletilmiş, neticede onunla ilgili olaylar dinî bir karşılık

kazanmıştır (Gümüštepe, 2016, s. 140). *Saltuknâme'* de de sıklıkla karşımıza çıkan bu motife örnek olacak pek çok cadı/câzû/büyücü örneği mevcuttur.

Destan metninde câzû/cadı/büyücülerin büyük çoğunluğu özel isimleriyle yer alırken bazıları câzû leşkери (câzû ordusu) şeklinde geçer. İsmi anılan câzûlar; Hilal Câzû, Sâhir Dâhî, Şemâsil Câzû, Edhân Câzû, Hırmas Câzû, Sabâ'il Câzû, Barkan Câzû, Şebşas Câzû, Selvan Câzû, Ragduş Câzû ve Ra'd Câzû, Sâhir Dâhî ve Mâhin Câzû'dur. Destanda, ismen anılan bu câzûların dışında çeşitli câzû beyleri ve kadın câzûlardan da söz edilir. Kadın câzûlar genellikle isimsiz şekilde yer alırlar ancak Şemâsil Câzû bunların istisnasıdır. Destan metninde diğer kadın cadı tiplerlerinin aksine onun hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Ondandırılırken; "Anda bir karı 'avrat pâdişâh olmuştur, ziyâde 'acûzedür, adına Şemâsil dirler, câdûdur, sihrde mâhirdür ... ol cadu ya 'ni Şemâsil 'avrat bir küpe binüp elinde bir yılanı kamçı itmiş saray önünde inüp, kondı" (Akalin, 1987, s. 89, 132) şeklinde tasvir edilen bu cadı, küpe binen, elinde bir yılanı kamçı edinen ve uçabilen bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Bu cadı metnin ilerleyen sahnelerinde göğsüne hançer saplanarak ve sonrasında da yakılarak yok edilmiştir.

Saltuknâme' de yer alan cadılar/câzûların büyük çoğunluğu olumsuz, kötülüğü simgeleyen tiplerdir. Daha ziyade büyü ve sihir unsurları ile birlikte anılan cadılar/câzûlar; Saltuk Gazi'nin karşısına yenilmeye mahkûm engeller olarak çıkarlar. Bunların aksi yönde, istisnai olarak kahramana yardımcı olan veya olumlu tip olarak yer alanlar ise "Sahir dahi" ve "Mahin Câzû" isimli câzû ve büyücüdür.

3. *Saltuknâme'* de Yer Alan Efsane ve Menkıbe Motifleri

"Dinî, inandırıcı, kısa ve nesir şeklindeki halk anlatmaları" olarak tanımlayabileceğimiz efsaneleri, diğer halk anlatılarından (masal, fıkra, halk hikâyesi gibi) dinî ve inandırıcı olma özelliğiyle kolaylıkla ayırabiliriz. Aynı zamanda pek çok efsane araştırmacısının "dinî efsaneler" başlığı altında değerlendirdiği velilere bağlı anlatımlara da menkıbe/menkibe denildiği bilinmektedir (Alptekin, 2012, s. 11). Ali Berat Alptekin, *Saltuknâme'* de yer alan efsanelerin günümüz sözlü kültürüne yansımaları değerlendirdiği yazısında, bu destandaki efsane ve menkıbe motiflerini birlikte ele almıştır. Birlikte değerlendirilen efsane ve menkıbeler; "1. Ağız yarının pınara, göle tükürülmesiyle suyun tatlanması ve pınarların kökeni, 2. Aslana binip yılanı kamçı yapma, 3. Deniz üzerinde yürüme, 4. Şehrin sulara gömülmesi, 5. Taş kesilme, 6. Dağlarla ilgili efsaneler, 7. Ağaçlarla ilgili efsaneler, 8. Ankabil adlı at ile gemiyi takip etme, 9. Hamamda yanmama" (Alptekin, 2013, s. 6) başlıkları altında toplanmıştır.

Bu çalışmada da aynı başlık altında fakat farklı özellikleri itibarıyla değerlendirilecek olan efsane ve menkıbeler, *Saltuknâme* destanında önemli motiflerle karşımıza çıkar. Saim Sakaoğlu, efsanelere dair hususiyetleri dört başlık altında toplar. Bunlar: 1. Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar, 2. Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır, 3. Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür, 4. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatıdır (1980, s. 6). Tabiatüstü motifler barındırsa da inandırıcılık vasfı yüksek olan efsanelerde insanlara olumlu ve olumsuz davranışları ile ilgili olarak bazı telkinlerde bulunulur. Efsaneler aracılığıyla aktarılan bu telkinler; folklorun kültürlerdeki eğitimi sağlama ve benimsenmiş davranış kalıplarını devam ettirme işlevlerinin bir yansımasıdır. Bu yolla folklor; gelenekteki ahlaki standartları telkin etme, bunlara uygun davranışlar sergileyenleri ödüllendirme, aykırı davranışlar sergilendiğinde küçümseme, cezalandırma işlevlerini de yerine getirmiş olmaktadır (Bascom, 2010, s. 78-83). *Saltuknâme* destanında da özellikle taş kesilme efsanelerinde hoş karşılanmayan durumlar içine giren kimselerin akıbetlerini göstermek, tayy-i mekân/tayy-i zaman efsanelerinde zor bir durumdan kendisini

kurtarmak, yer adları ile ilgili efsanelerde ise çeşitli durumlara ve olağanüstülüklerle açıklama getirmek maksatlı anlatılar yer alır.

Destanda yer alan taş kesilme motiflerinden birisinde; Saltuk Gazi kendisinden keramet göstermesini isteyen ve gösterebilirse Müslüman olacağını söyleyen bir kadına ne zaman kıtlık ne zaman ucuzluk olacağını bilebilmesi için kıtlık olmaya yakın ellerinin kapanıp açılmayacağı ucuzluk olduğunda ise ellerinin acıyacağı bir yetenek verir. Kadın bunun gerçek olduğunu tecrübe etse de iman etmeyince Saltuk Gazi onu uyarır ancak kadın asi olur. O zaman Saltuk Gazi'nin duası sonucu kadın taş kesilir ve yere batar. Bir kolu dışarıda kalan bu kadının eli ne zaman kıtlık olacak olsa kapanır, ne zaman ucuzluk olacak olsa parmakları açılır. Aynı kadının çoban olan kardeşi Saltuk Gazi'nin peşini bırakmaz ve kendisini de taş etmesini ister. Şerif her ne kadar uzaklaşmaya çalışsa da çoban ona saldırır ve küfürler eder. En sonunda Saltuk Gazi; "Tanrım sen buna haddini bildir" dediğinde çoban koyunları ve köpekleri ile birlikte taş kesilir (Akalin, 1988, s. 29). Benzer bir motifi; Saltuk Gazi'nin namaz kıldığı sırada ona ok atılması sonucunda Gazi'nin duası üzerine tüm canlıların taş kesilmesinde de görürüz. Metinde bu kısım şöyle aktarılır:

"Meğer Şerif hazretleri ol hinde namâza turup kılatururdu, ok üşürdiler. Çün Server namâzda fâriğ olup tamâm idince bî-huzûr ittiler. Âhir namâzı tamâm idicek Server gazabla bir kez ol kâfirlere: "Taş olun!" didi. Hak Taala'nun emriyle hep adamı ile ol koyunlar, itler taş oldılar, cümle bir uğurdan anda kaldılar." (Akalin, 1988, s. 36).

Bahsi geçen taş kesilme efsanelerinde, namaz kılana gösterilen saygısızlığın ve verilen sözü tutmamanın sonucunda taşa dönüşen kimselere şahit oluruz. Bu anlamda *Saltuknâme'*de yer alan taş kesilme efsanelerinin, efsane işlevlerine uygun nitelik arz ettiği açıktır.

Tayy-i mekân/Tayy-i zaman; zaman ve mekânda sınır tanımamak, diğer bir ifadeyle bu vasfa sahip kimselerin zaman ve mekân sınırı olmadan yolculuk yapma kudretine sahip olmaları anlamına gelir. Saltuk Gazi de keramet ehli birisi olarak bu vasıflara sahip olup destan boyunca zaman ve mekânı aşan yolculuklar yapar. Bu yolculuklarında bazı zamanlar Hızır'ın, bazen de Tegânuş Perî'nin ve Menucher cinninin yardımlarını görür ancak Saltuk gazi kimsenin yardımını olmaksızın da gözlerini yumarak bir yerden başka bir yere gitmeye de muktedirdir.

*Saltuknâme'*de yer adları ile ilgili çeşitli efsaneler de mevcuttur. "Kız kalesi" adı verilen bir kalenin, Saluna adlı bir padişah kızı tarafından yapıldığının efsanesi anlatılır. Kafir olan padişah peygambere iman etmez ve onu zindana atar ancak kızı Saluna gördüğü rüyanın da tesiri ile peygamberi zindandan kurtarır ve kendisi ile birlikte peygambere iman eden üç bin kişiyle oradan ayrılır. Onlar ayrıldıktan sonra babası ve peygambere zulmeden şehir yerle bir olur. Kız peygamberin isteği üzerine babasının hazinesi ile bir kale yaptırır ve o kalede yüz yıl boyunca yaşar. O zamanlar adı Saluna-zuzuht olan bu kaleye şimdi Kızkalesi derlermiş ve zaman içerisinde o kaleyi yetmiş tane padişah almak istemiş fakat bir taşını dahi alamamışlar (Akalin, 1990, s. 9-11). Bir diğer yer adı ile ilgili efsane Baba Pınarı ile ilgili olandır. Metinde; "Server andan turup ol dervişlerle bir ulu bınara geldiler, kondular. Meer suyu acı idi, içine ağzı yarın bıraktı, şekerden tatlı oldu. Ana şimdi Baba Bınarı dirler." (Akalin, 1988, s. 33-34) şeklinde aktarılan ve Baba Pınarı denilen pınara adını veren şeyin, Saltuk Gazi'nin ağzının barından bu suya bırakması olduğunu anlatan bu bölüm de yer adları ile ilgili açıklama getiren bir efsanedir.

Tüm bunların dışında *Saltuknâme'*de şekil (don) değiştirme, bedduanın tutması, su üstünde yürüme-suda batmama, ağız barı ile tedavi etme gibi daha başka efsanevi unsurların da yer aldığı tespit edilmiştir.

Tasavvufta menkıbe, sûfilerin gösterdikleri harikulade olaylar demek olan kerametleri nakleden küçük hikâyeler anlamına gelmektedir (Ocak, 1983, s. 21). Kahramanları gerçek ve mukaddes kişiler olan bu anlatılarda olayların belli bir yeri ve zamanı mevcuttur. *Saltuknâme'*deki evliya menkıbelerine ait motifler, genellikle Saltuk Gazi'nin menkıbevi kişiliği etrafında oluşan ve onun kerametlerini anlatan olaylar üzerine kuruludur. Saltuk Gazi, temsil ettiği dini kimlik vasıtasıyla Türk velî tipinin örneklerinden biridir. Nitekim Anadolu ve Balkanlarda onun bu kişiliği etrafında pek çok menkıbe oluşmuş ve asırlarca anlatılagelmiştir.

Saltuk Gazi'nin kafirler tarafından ateşe atılsa da yanmaması, kaynayan bir kazanın içinden sağ salim çıkması, çoğu cenk sahnesinde ona taş, kılıç veya herhangi bir silahın işlemediğinin aktarılması, cinler veya periler yardımıyla göklerde uçabilmesi, kayalardan veya yerden su çıkarması gibi kerametler göstermesi üzerine anlatılanlar; evliya menkıbelerine has motiflerle doludur.

Sonuç

Saltuknâme destanının, İslami döneme ait bir destan olması yönüyle her ne kadar içeriğinde mitolojik etkinin daha az olacağı düşünülse de neredeyse arkaik döneme ait destanlar kadar mitik unsurları ihtiva ettiği görülmüştür. Saltuk Gazi'nin destanın belli bölümlerinde mitolojik bir kahramana dönüşmesine neden olan büyü-sihir unsurları ile olan münasebeti, çeşitli hastalıkları tedavi edecek bir güce ve bilgiye sahip olması (şifacılık vasfı), çeşitli mitik evrenlere olan yolculukları ve bu yolculuklarda yanında ve karşısında olan varlıklarla bir bütün olarak yer alışının okuyancıları mitolojik bir metinden parçalar okuyormuş hissine sevk ettiği görülmüştür. *Saltuknâme'*de karşımıza çıkan mit devrinden kalan ve Eski Türk inançlarında kendilerine atfedilen kutsallıktan beslenen Hızır-İlyas Kültü, dağ kültü, ağaç kültü, su kültü gibi mitolojik kökenli unsurların ise kimi zaman sadece mitolojik bir unsur olarak kimi zaman da İslami bir çehreye bürünerek destan metninde varlığını koruduğu tespit edilmiştir.

İncelemeye konu edilen *Saltuknâme'*de müstakil birer masal olarak anlatılabilecek pek çok bölümün varlığı da ortaya çıkmıştır. Masal ve destanın, sözlü anlatı geleneğinde eş zamanlı şekilde var olan ürünler olarak birbirini etkilemesinin en belirgin örnekleri bu destan metninde araştırmacıların karşısına çıkmaktadır. En önemli masal motiflerinden olan; "devler", "cadılar", "periler", "cinler" ve "masal diyarları (Kaf Dağı gibi)" gibi unsurların *Saltuknâme'*de oldukça yoğun bir şekilde kullanıldığı, dolayısıyla anlatının bazı bölümlerinin destan parçası olmaktan ziyade masal metninden parçalar olduğu tespit edilmiştir. Masal dünyasına has bu varlıklar içerisinden Menucher cinnî gibi kahramana yardımcı olanlar çıksa da çoğunlukla masalda kötülüğü simgeleyen bu unsurların, destanda da kahramanın gücünü ve kudretini ispatlamak amacıyla karşısına çıkarılan olağanüstü varlıklar olarak yer aldığı görülmüştür.

Bir destan kahramanı olduğu kadar Anadolu ve Balkanların İslamlaşmasında öncü bir Türk dervişi olarak da nitelendirilen Saltuk Gazi'nin velî tipine dönüşürken kendisine çeşitli kerametler atfedilmesinin ve etrafında çeşitli menkıbelerin oluşmasının da kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Tüm bu menkıbeler, efsaneler ve kerametler de destan parçalarının derlenmesi sırasında metnin içeriğine doğal olarak dâhil olmuştur.

Saltuknâme destanına ait anlatılar, Ebu'l Hayr-ı Rûmî tarafından Anadolu coğrafyasından derlenirken anlatıcılar, Saltuk Gazi'nin efsanevi ve menkıbevi kişiliği

etrafında oluşan anlatıları da destan parçaları içerisine dâhil etmiş, zaman zaman onu bir masal kahramanına dönüştürmüş ve İslamiyet'i yaymak uğruna gösterdiği cengâverliği pekiştirmek adına, karşısına tarifi imkânsız ve masal dünyasına has varlıkları çıkarmıştır. Burada esas olan bu anlatıların hedef kitesinin beklentilerini karşılayan bir vasfa büründürülmüş olmasıdır. Saltuk Gazi gibi bir İslam kahramanının olağanüstü cengaverliklerini dinlemek, dönemin insanı için hem bir motivasyon hem de haz kaynağıdır. Burada sözlü anlatıların anlatıcı performanslarının da bu hususta etkili olduğu unutulmamalıdır. Bugünkü manada, bizler akademik anlamda halk anlatıları arasında tür ayırımına değiniyor olsak da destan parçalarını anlatan kimseler için önemli olan o anlatının dinlenirliğini artırmak ve anlatıdan duyulan zevki yükseltmektir. Nitekim anlatının kaynağı bir destan metni olsa da bazı parçalarda araya karışan masalların kahramanı da, efsanelerin baş kişisi de Saltuk Gazi olmuştur.

Özetle; Türk halk anlatılarındaki türler arası etkileşimi görmek adına *Saltuknâme* destanı araştırmacılara oldukça kapsamlı veriler sunmakta ve mitolojiden destana ve sonrasında diğer türlere yansıyan motif alışverişini kapsamlı olarak göstermektedir. Türk halk anlatıları arasındaki bu karşılıklı alışverişin, esasında bir karmaşadan ziyade Türk halk anlatı zenginliğinin bir yansıması olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (1987). *Saltuk-nâme I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (1988). *Saltuk-nâme II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (1990). *Saltuk-nâme III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (1994). Ebülhayr Rûmî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 10, s. 360-362). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2012). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2013). *Saltuknâme'de Yer Alan Efsanelerin Günümüz Sözlü Kültürüne Yansıması*. *Milli Folklor*, 25(98), 5-18.
- Barkan, Ö. L. (2013). *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)* (haz. Coşkun Çakır). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Bascom, W. (1954). Four Functions of Folklore. *The Journal of American Folklore*, Oct.-Dec. 67/266: 333-349 (çev. Ferya Çalış), *Folklorun Dört İşlevi. Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* (ed. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayınları, 71-86.
- Bayat, F. (2006). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü. *Folklor/Edebiyat*, 12(46), 48-57.
- Baysal, N. (2020). *Türk Halk Kültüründe Su*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Bekki, S. (2009). *Uzak Türk İllerinde Destanlaşan Evlilikler/Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında Aplara Mahsus Evlilik*. Ankara: Öncü Kitap.
- Bekki, S. (2014). Arkaik Kahramanlık Destanları ile Saltukname'nin Benzerlikleri Üzerine. *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu 06-13 Kasım 2013 Köstence-Romanya* (haz. Ahmet Günşen vd.), Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 313-324.
- Boratav, P. N. (1997). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2009). *Zaman Zaman İçinde*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Bozkurt, N. (2007). Peri. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 34 s. 232-233). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cunbur, M. (1992). Türk Destanları ve Bayburt Kahramanları. *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 29.
- Çetin, İ. (2002). Türk Mitinde Kut İyesi Kızır ve Medeniyet Değişikliğinde Kızır'dan Hızır'a Geçiş. *Milli Folklor*, 54, 30-34.
- Çobanoğlu, Ö. (2018). *Halk Edebiyatına Giriş I* (ed. Halit Biltekin). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (1994). Türk Sanatında Görülen Yılan Tasvirlerinin Sembolizmi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 96, s. 38-46.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Demir, N. ve Erdem, M. D. (2007). *Saltık Gazi Destanı: 1-2-3 Cilt*. Ankara: Destan Yayınları.
- Dilek, İ. (2015). Türk Mitolojisi. *Türk Kültürü El Kitabı* (ed. İhsan Çapcıoğlu ve Hayati Beşirli). Ankara: Grafiker Yayınları, 267-301.
- Dilek, İ. (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekici, M. (2005). Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış. *Fikret Türkmen Armağanı*. (ed. Gürer Gülsevin ve Metin Arıkan). İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 225-229.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Gümüştepe, P. N. (2016). *İslamiyet Sonrası Türk Destanlarında Masal Motifleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Günay, U. (1983). Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevî Yaratıklar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-46.
- Gürgendereli, R. (2015). Tahta Kılıç Efsanesi ve Sarı Saltık'ın Tahta Kılıcı. 2. *Uluslararası Sarı Saltık Gazi Sempozyumu Bildiriler 06-09 Mayıs 2015 Saraybosna-Bosna Hersek* (haz. Rıdvan Canım ve Levent Doğan), Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 285-298.
- Güzel, A. (2009). *Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, A. (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2009). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1983). *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Eoliya Menkıbeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Ocak, A. Y. (2010). *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2011). *Sarı Saltık: Popüler İslamın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ong, W. J. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özarslan, M. (2003). Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü. *Türkbilig*, 5, 94-102.
- Özkan, İ. (1998). Halk Edebiyatımızda Ağaç. *Kendini Yazan Ağaç*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 26-34.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Schimmel, A. (1997). *Sayıların Esrarı* (çev. Mehmed Temelli). İstanbul: Verka Yayınları.
- Tanyu, H. (1992). Büyü. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 6, s. 501-506). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tezel, N. (1992). *Türk Masalları 1*. Mersin: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1965). Türk Destanları. *Türk Kültürü*, 3(33), 577-582.
- Turan, F. A. (2018). Su Ezzinden (İyesinden) Su Perileri Naiadlara Bir Değerlendirme. *Bilimin İzinde Prof. Dr. Pakize Pervin Aytaç Armağanı* (ed. Reyhan Gökben Saluk). Ankara: Berikan Yayınevi, 83-94.
- Yıldız, N. (2010). Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler. *Milli Folklor*, 11(87), 41-51.
- Yüce, K. (1987). *Saltuknâme'de Tarihî, Dini ve Efsanevi Unsurlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yücel, A. (1998). Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri. *Milli Folklor*, 5(39), 38-45.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 590-602.
Geliş Tarihi-Received: 04.12.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1214216

İkdü'l-Cumân fî Tārîhi Ehli'z-Zamân Kitabında Geçen Arapça Şiirlerde Türk Etnonimi

The Ethnonym Turk in the Book İkdü'l-Cumân fî Tārîhi Ehli'z-Zamân

Çetin PEKACAR*
Engy EL-SAWAH**

Öz

İkdü'l-Cumân fî Tārîhi Ehli'z-Zamân; Hanefî fakîhi, tarihçi, hadis ve dil âlimi Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) Hz. Adem'den başlayarak 850 (1446) yılına kadar olan hadiseleri umumi tarih niteliğinde kaleme aldığı Arapça yazılmış geniş hacimli bir tarih kitabıdır. Memlûk döneminde yazılan ve kısaca İkdü'l-Cumân adıyla bilinen eserin birkaç nüshası vardır. Kimi nüshaları 23, kimileri ise 36 ciltten oluşmaktadır. Bu çalışmada Veliyyüddin nüshası esas alınmıştır. Veliyyüddin nüshası 23 cilt hacminde olup ciltlerin sayfa sayısı 280'den 860'a kadar çıkabilmektedir.

Bu çalışmada İkdü'l-Cumân'daki Arapça şiir parçalarında geçen Türk etnonimini ifade eden "Türk, Etrâk, Türkî, Türkiyye" gibi kelimeler ele alınmıştır. Memlûk hâkimiyeti altında, hem Türkçeye hem de Arapçaya hâkim olan bir yazar tarafından yazılan eser, Mısır'ın Türklerin hâkimiyeti altında bulunduğu dönemleri de kapsadığından içinde Türklerle ilgili çok sayıda bilgi ve Türkçe ibare vardır. Diğer Türkçe ibare ve bilgiler bir yana bırakıldığında, el yazmasının tamamında Türk etnonimini ifade eden toplam 1028 kelime tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerin 20'si şiir parçalarında geçmektedir. Çalışmamızda sadece şiir parçalarında geçen Türk etnonimini ifade eden kelimeler tespit edilmiş ve bunların kullanıldığı anlam ve bağlamlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkdü'l-Cumân Fî Tārîhi Ehli'z-Zamân, Bedreddin el-Aynî, Arapça şiir, Türk etnonimi.

Abstract

İkdü'l-Cumân is a large-volume history book written in Arabic during the Mamluk period. In the book, the events starting from Prophet Adam until the year 850 are described. The book was written by Hanafi jurist, historian, hadith and language scholar Bedreddin el-Aynî'nin (Death 855/1451). The work has several manuscripts. Some manuscripts of the work consist of 23 volumes, while others consist of 36 volumes. In this study, the copy of Veliyyüddin was taken as a basis. The Veliyyüddin copy has a volume of 23 volumes and the number of pages in the volumes can range from 280 to 860. In this study, words such as "Turk, Etrâk, Turkî,

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: cetin.pekacar@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9059-7397.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Mısır Arap Cumhuriyeti, Ain Shams Üniversitesi, Diller Fakültesinde Asistan, e-posta: engy.elsawah@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6532-2866.

Türkiye", which express the Turkish ethnonym in the Arabic poetry pieces in 'İkdü'l-Cumân, are discussed. Written by a writer who was fluent in both Turkish and Arabic under the Mamluk domination, the work includes many information and Turkish phrases about the Turks, as it covers the periods when Egypt was under the domination of the Turks. Leaving other Turkish phrases and information aside, a total of 1028 words expressing the ethnonym Turk were identified throughout the manuscript. 20 of the detected words are in the pieces of poetry. In our study, only the words expressing the ethnonym Turk in the pieces of poetry were determined and the meanings and contexts in which they were used were evaluated.

Keywords: İkdü'l-Cumân Fî Târîhi Ehli'z-Zamân, Bedreddin el-Aynî, Arabic poetry, the ethnonym Turk.

Giriş

Bu çalışmada Bedreddin el-Aynî'nin 'İkdü'l-Cumân Fî Târîhi Ehli'z-Zamân adlı Arapça tarih kitabındaki manzum parçalarda geçen Türk etnonimini ifade eden Türk, Etrāk, Türki, Türkiyye gibi kelimeleri tespit etmek, bunların hangi anlam ve bağlamlarda kullanıldığını belirlemek ve bu sayede Türk tarihine ve kültürüne katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

'İkdü'l-Cumân kitabının birkaç nüshası vardır. Kimi nüshaları 23, kimileri ise 36 ciltten oluşmaktadır. Bu çalışmada Veliyyüddin nüshası esas alınmıştır. Veliyyüddin nüshası 23 cilt hacminde olup ciltlerin sayfa sayısı 280'den 860'a kadar çıkabilmektedir. Mısır'da bu eserin Eyyübî ve Memlûkî dönemlerini anlatan son ciltlerinin neşri yapılmıştır. Türkiye'de ise bazı bölümler, 1725 yılında 30'dan fazla kişiden teşkil edilen bir heyet tarafından III. Ahmet adına Osmanlıcaya el yazısıyla çevirilmiştir.

Memlûk hâkimiyeti altında, hem Türkçeye hem de Arapçaya hâkim olan bir yazar tarafından yazılan "*İkdü'l-Cumân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*" adlı eser, Türklerin hâkimiyeti altında bulunan dönemleri de kapsadığından içinde Türklerle ilgili çok sayıda bilgi ve Türkçe ibare vardır. Bu çalışmada sadece eserde yer alan şiir parçalarında geçen Türk etnonimi ele alınmıştır. Eser üzerinde günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu konunun ele alınmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı, yeni çalışmaların yapılmasına zemin hazırlayacağı için büyük önem taşıdığı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman taraması (belge tarama) tekniği kullanılmıştır. Taramanın sonucunda, Türkleri ifade eden söz konusu verileri içeren şiir parçalarının geçtiği cilt, sayfa ve satır numaraları ile orijinal yazısı resim olarak verilmiş, matbu Arap harflerle de yazılıp Türkçeye çevirilmiştir. Şiirlerden sadece Türk etnonimini ifade eden *Türk*, *etrāk*, *Türki*, *Türkiyye* gibi kelimeleri içeren mısralar yazılmıştır. Eserde geçen Tatar etnonimi ile bazı yerlerde Türkler, bazı yerlerde ise Moğollar kast edilmiştir. İster Türkleri, isterse Moğolları karşılansın, Tatar etnonimi bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Bedreddin el-Aynî'nin Hayatı ve Eserleri

Bedreddin el-Aynî adıyla tanınan yazarın tam künyesi Koçkuzu'ya göre Ebü Muhammed (Ebü's-Senā) Bedreddin Mahmūd ibn Ahmed ibn Mūsā ibn Ahmed el-Aynî' (1991, s. 271); İmān Ömer Şükrî'ye göre ise Bedreddin Ebü Muhammed Mahmūd ibn Ahmed ibn Mūsā ibn Ahmed el-Huseyinî ibn Yūsuf ibn Mahmūd'dur (2002, s. 17). Bedreddin el-Aynî, Memlûk dönemi ilim hareketinin önemli temsilcilerindendir. Koçkuzu'nun belirttiği üzere 1361 yılında Ayıntab'da doğan el-Aynî (1991, s. 271), ömrünün büyük bir bölümünü Çerkez Memlûkleri döneminde geçirmiştir.

İlme değer veren bir ortamda büyüyen el-Aynî henüz 9 yaşındayken kadı olan babasından ve başka hocalardan fıkıh öğrenmiştir. Gençlik çağına gelince Ayıntab'ın farklı medreselerinde fıkıh, hadis ve dil dersleri almıştır (Şükrî, 2002, s. 17). İbn Tağrıberdî'den aktaran Amin'in belirttiği üzere Ayıntab'da doğup büyüyen, Mısır'da yaşayıp ölen Bedreddin el-Aynî, Hanefî fakihî, tarihçi, hadis ve dil âlimidir. Esmer tenli, kısa boylu, sakallı, Türkçeyi iyi derecede bilen, el yazısı güzel, hızlı bir şekilde yazabilen bir âlimdir. Arapça ve Türkçeye hâkim olan el-Aynî, 8 yaşına gelmeden hafız olmuştur. Ayrıca 19 yaşındayken ilk eseri olan "Melâh el-Arvâh" kitabını yazmıştır. Mahmud'a göre el-Aynî'nin küçük yaşına rağmen elde ettiği başarı dikkat çekicidir. Zira henüz 22 yaşında olan el-Aynî, yaşlılarından iki veya dört kat daha fazla tahsil görmüştür (Amin, 2010, s. 19).

El-Aynî meslek hayatı boyunca farklı yerlerde çalışmış ve farklı görevler üstlenmiştir. el-Aynî, erken yaşta babasının yerine kadılık yapmıştır. Ayrıca Ayıntab'ın farklı medreselerinde müderrislik yapmıştır. Kahire'ye gittikten bir süre sonra el-Aynî, orada bilim sahasında adını duyurmaya başlamış ve yöneticiler nezdinde itibar kazanarak farklı görevlere getirilmiştir. Şükrî'nin belirttiği gibi Berkükiyye Medresesinde bir süre öğretmenlik yapmış, sonra Emîr Çerkez el-Halîlî'nin emriyle görevinden alınmıştır (2002, s. 19). el-Aynî, el-Melikü'z-Zahir Berkük tarafından tarihçi Makrizî'nin yerine Kahire muhtesibliğine tayin edilmiştir. Bu görevinden birkaç defa alınan ve tekrar tayin edilen el-Aynî H. 803'te el-Melikü'n-Nâşır tarafından daha çok Memlûk sultanlarının kurmuş olduğu vakıfların idaresiyle görevli bir kurum olan nâzirü'l-ahbaslîğa (evkaf nazırlığı) getirilmiştir. Bu zamanlarda Mahmüdiyye Medresesinde fıkıh okutmaya başlamıştır. Sultan el-Melikü'l-Müeyyed tahta çıktığında evkaf nâzirliğinden alınmış ve bir süre sonra bu göreve tekrar getirilmiştir. Sultan el-Mü'yyed'in Küçük Asya elçisi olarak da çalışmıştır (Koçkuzu, 2004, s. 271).

El-Aynî; üstlendiği müderrislik, muhtesiblik, evkaf nazırlığı, elçilik ve kadılık görevlerinin yanında Kur'an, hadis, fıkıh, dil ve tarih alanlarında Türkçe ve Arapça onlarca değerli eser yazmıştır. El-Aynî'nin Arapça şiir ve vaaz kitapları ile birkaç Türkçe eseri olduğu da bilinmektedir (Şükrî, 2002, s. 24). Türkçe eserlerinin arasında şunlar vardır: Hanefî fakihî Kudûrî'nin *el-Muhtaşar* adlı eserinin Türkçeye çevirisi, *Târîhu'l-ekâsire* (İran hükümdarlarının biyografilerine dair eser) (Koçkuzu, 1991, s. 272).

İkdü'l-Cumân Fî Târîhi Ehli'z-Zamân Kitabı

Adı "İnsanlık Tarihinde İnci Dizisi" anlamına gelen ve "Târîhu'l-Badri" veya "Târîhu'l-Aynî" adıyla bilinen 'İkd-ül-Cümân fî Târîh-i ehl-i ez-Zamân genel tarih kitabıdır ve Bedreddin el-Aynî'nin en önemli eserlerinden biridir. el-Aynî, bu kitabı gençlik çağındayken yazmaya başladığını belirtmiştir. Bu kitabın tam olarak ne zaman yazılmaya başlandığı belirsizse de H. 850 yılında (yazarın vefatından 5 yıl önce) tamamlandığı bilinmektedir.

Bu eserin çeşitli kütüphanelerde dağınık hâlde pek çok nüshası vardır. Tam nüshaları ile kısmen eksik olan bazı nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmet) ve Beyazıt Devlet (Veliyyüddin Efendi) Kütüphanelerinde bulunmaktadır (Tomar, 2000, s. 26). Şükrî'nin kitabında belirttiği eserin nüshaları şunlardır: 1. nüsha: 19 ciltten oluşan, III. Ahmet el yazma nüshasından fotokopi çektilen, Kahire- El Yazma Eserler Enstitüsü'nde mikrofilm şeklinde muhafaza edilen nüsha, 2. nüsha: 69 ciltten oluşan, Veliyyüddin Efendi el yazma nüshasından fotokopi çektilen, Kahire- Dârü'l-Kütüb Kütüphanesi'nde mikrofilm şeklinde muhafaza edilen nüsha, 3. nüsha: 28 ciltten oluşan, M. 1358 yılında yazılan Kahire- Dârü'l-Kütüb Kütüphanesi'nde muhafaza edilen nüshadır. Bu nüshaların yanı sıra farklı yerlerde dağınık hâlde nüshalar da vardır. Paris Millî Kütüphanesi'nde

birkaç bölüm, Kahire- Dârü'l-Kütüb Kütüphanesi'nde M. 1873 yılında yazılan 6 cilt, el-Ezher Kütüphanesi'nde 3 bölüm, Türkiye- Helebî Abdullah Kütüphanesi'nde eserin 2. bölümü, Süleymaniye Kütüphanesi'nde 6 bölüm, Astana- Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde birkaç bölüm, Belgrad-Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü'nde birkaç bölüm bulunmaktadır (2002, s. 9-10).

H. Âdem döneminden başlayarak H. 850 yılına kadarki olayların anlatıldığı bu eser iki bölüm olarak değerlendirilmektedir. Birinci bölümde dünyanın yaratılışı, coğrafyası, peygamberler tarihi, eski Mısır, İran, Yunan ve Arap tarihiyle hicrete kadar gelen İslâm tarihinden bahsedilir. İkinci bölümde ise olaylar hicretten itibaren kronolojik olarak düzenlenmiş ve Hz. Peygamber'in hayatı, Hulefa-yi Raşidîn, Emevîler ve Abbâsiler dönemi sırayla Moğol istilası ve Memlûk dönemine kadar anlatılmış; Mısır, Suriye, İran ve Maverâünnehir'de kurulan İslâm devletleri hakkında bilgi verilmiştir.

El-Aynî, tarihin belli bir dönemini işleyen tarihçiler gibi sıradan bir tarihçi değildi; bu sırada yaşayan çoğu Müslüman tarihçiler gibi ansiklopedik bir alimdi. Kitabında sunduğu bilgiler bütün insanlık tarihini kapsayan bir bakış mahiyetindedir (Mahmud, 2010, s. 17). O, sadece olaylar ve haberleri kaydetmekle yetinmemiş; verdiği bilgileri yorumlamış ve eleştirmiştir. Söz konusu eser, yazarının devlette büyük mevkilere getirildiği, Memlûk döneminde gerçekleşen bazı olaylara kendisi tanık olduğu için Memlûk dönemini kapsayan en önemli eserlerden biridir. Çünkü mesela diğer tarih kitaplarına göre Moğollar ile yapılan mücadele hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Memlûk dönemi ile ilgili bilgilerin yanında Anadolu coğrafyası hakkında da bilgi verilmiştir. Bu eser sadece söz konusu dönem için değil, İslâm tarihi alanında kaleme alınmış olan en önemli eserlerden biri sayılmaktadır.

Kitabın incelemeye esas alınan nüshası

Çalışmamızda eserin Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, No. 2374-2396 (23 Cilt)'da kayıtlı nüshası esas alınmıştır. Bu nüsha aşağıda kısaca tanıtılmıştır.

İstinsah Tarihi: Hicri 891-898 arası.

1. Cilt 395 varak: Âlemlerin yaratılışından Hz. İbrahim dönemine kadar
2. Cilt 383 varak: Hz. İbrahim döneminden Hz. Meryem'e kadar
3. Cilt 175 varak: Hz. İsa döneminden Kureyş'e kadar
4. Cilt 140 varak: Hicri 5'ten Hz. Ebu Bekir'in hilâfet dönemine kadar
5. Cilt 297 varak: Hz. Ebu Bekir'in hilâfet döneminden hicri 20'ye kadar
6. Cilt 293 varak: Hicri 20'den 24'e kadar
7. Cilt 290 varak: Hicri 24'ten 38'e kadar
8. Cilt 261 varak: Hicri 39'dan 60'a kadar
9. Cilt 268 varak: Hicri 61'den 126'ya kadar
10. Cilt 286 varak: Hicri 127'den 150'ye kadar
11. Cilt 210 varak: Hicri 151'den 203'e kadar (204-225 yılları arası olan olaylar eksiktir)
12. Cilt 268 varak: Hicri 226'dan 279'a kadar
13. Cilt 254 varak: Hicri 280'den 330'a kadar
14. Cilt 428 varak: Hicri 331'den 430'a kadar

15. Cilt 433 varak: Hicri 431' den 520'ye kadar
16. Cilt 327 varak: Hicri 521' den 578'e kadar
17. Cilt 220 varak: Hicri 579' dan 620'ye kadar
18. Cilt 363 varak: Hicri 621' den 688'e kadar
19. Cilt 198 varak: Hicri 689' dan 707'ye kadar
20. Cilt 234 varak: Hicri 708' den 712'ye kadar
21. Cilt 243 varak: Hicri 712' den 724'e kadar
22. Cilt 238 varak: Hicri 725' ten 798'e kadar
23. Cilt 387 varak: Hicri 799' dan 850'e kadar

İkdü'l-Cumân Kitabındaki Şiirlerde Türk Etnonimi

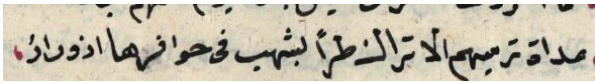
Eserin tamamında Türk unsurunu ifade eden 10 farklı ibarenin, toplamda 1028 kez geçtiği tespit edilmiştir:

- Türk* "Türkler" 409 kere
- Etrāk* "Türkler" 385 kere
- et-Türki* "soyadı, göbek adı olarak" 114 kere
- Türki* "Türk" 70 kere
- Türki* "Türkçe, Türk dili" 28 kere
- Türkiyye* "Türk kızı" 13 kere
- ed-Devlet'üt-Türkiyye* "Türk Devleti" 6 kere
- Türkiyyāt* "Türk kızları" 1 kere
- Türkiyyān* "iki Türk" 1 kere
- et-Tā'ifa et-Türkiyye* "Türk tayfası" 1 kere

Bunlardan 20'si kitaptaki çeşitli şiir parçalarında geçmektedir. Aşağıda Türk unsuru geçen söz konusu şiir parçaları verilmektedir.

1) Şair: Muhammed ibn Hâlife es-Sünbûsi

Fahrüddevele ibn Cehir ve ibn Marvan ile Şerefüdevle arasında çıkan savaş sırasında Sultan'ın askerleri, Arapların evlerini ele geçirerek mallarını ganimet olarak alıp kadınlarını esir edince Seyfüdevle Sadaka ibn Manşûr ibn Mezid, para vererek Uğayl oğullarını, kadınlarını ve çocuklarını özgür bıraktırmış ve memleketlerine göndermiştir. Bu yaptığı iyilik için şairler onu övmüşlerdir.

14. Cilt: 372/11	
 <p>غداة ترميهم الأتراك طراً بشهب في حوافلها ازورار</p>	<p>Gadätü termihim el-Etrākü Tarren Bi-Şühubin fi Havaşirihâ ezvirâr</p>

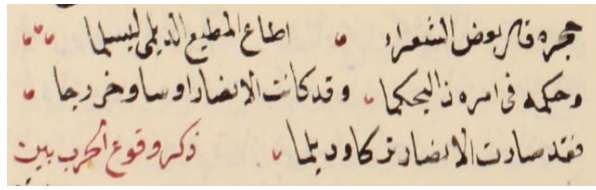
Türklerin (**el-Etrākū**), akan yıldızlar gibi kalabalık bir ordu ile onlara saldırdığı gün.

2-3) Şair: Bilinmeyen

Mu'izü'd-devle hilafeti ele geçirince, ona itaat edenleri kendine yakın tutmuştur. Bu olaya devir şairlerinden biri şu şiiri yazmıştır:

15. Cilt: 31/14

15. Cilt: 278/6

وقد كانت الأنصار أوسًا وخزرجًا
فقد صارت الأنصار تركًا وديلمًا

ve kaçad kânet el-Enşârü Avsen ve
Hızrecen

Fe kaçad şâret el-Enşârü **Türken** ve
Deylemen

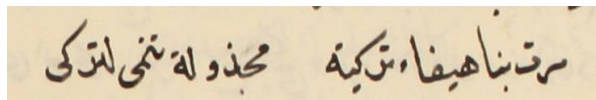
Ensâr¹ önce Avs ve Hazrec² idi,

Şimdi ensâr Türk (**Türken**) ve Deylemli oldu.

4-5) Şair: İbn Fâris el-Lağavî ebu el-Hüseyin Ahmed ibn Zekeriyye ibn Fâris er-Râzî el-Lağavî

Bu şairin hayatı ve ölümü anlatılırken şiirlerinden şu parça örnek verilmiştir.

15. Cilt: 344/5

مرت بنا هيفاء تركية
مجدولة تنمي لتركي

Marret binâ hayfâ' u **Türkiyye**

Mecdületü tünmâ li **Türkî**

Bir Türk'e (**Türkî**) mensup, saçlarını örmüş, ince belli bir Türk kızı (**Türkiyye**) önümüzden geçti.

6) Şair: el-'Arqala

Şirkuh, H. 562 yılında bin asker beraberliğinde yeğeni Salahattin ibn Yûsuf ibn Eyyûb ile Mısır'a gitmiştir. Bu olaya şair şu şiiri yazmıştır.

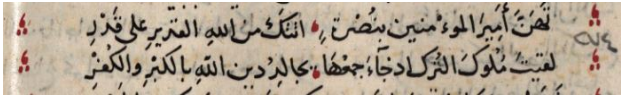
¹ Ensâr: Mekke'den Medine'ye Hz. Peygamber ile birlikte göç eden muhacirlere yardım eden Medineli Müslümanlar.

² Evs ve Hazrec kabileleri: Medine'de yaşayan iki akraba Arap kabilesi. İslâmiyet'in başlangıcında üstlendikleri mühim rol sebebi ile Ensar unvanı ile şereflendirilmişlerdi.

16. Cilt 392/5	
 <p>أقول والأتراك قد ازمنت مصر إلى حرب الأعراب رب كما ملكتها يوسف الصديق من أولاد يعقوب ملكها من عصرنا يوسف الصادق من أولاد أيوب</p>	<p>Akülu ve el-Etrākü kad ezme'et Mışru ile Hārbi el-E'ārīb</p> <p>Rabbî kemā mellektehā Yusuf aş-Şiddik min evlādi Ya'küb</p> <p>Mellikhā min 'aşrinā Yūsuf aş-Şadık min evlādi Eyyüb</p>
<p>Türklerin (el-Etrākü) bedevilerle savaşmak için Mısır'a geldiklerinde söylüyorum ki</p> <p>Ya Rabbî Yakûp oğullarından olan Yûsuf es-Siddik'i Mısır'a hükmettiği gibi</p> <p>Bu devirde Eyyûp oğullarından sadık olan Yûsuf'u da Mısır'a hükmettir!</p>	

7) Şair: Kerek hâkimi olan el-Melikü'n-Nāsır Davūd

H. 643 yılında Tatarların yolda bulduklarını gasbederek Bağdat'a doğru gidip şehrin dış kısmına kadar vardıklarında Halife Müsta'sım-Billāh'ın askerleri onlarla buluşmaya hazırlanmıştı. Gece olunca Tatarlar ateş yakarak geri çekilmiş ve onlardan şehrin dış kısmında hiç kimse kalmamıştır. Kerek hâkimi olan el-Melikü'n-Nāsır Davūd, Halife'yi tebrik etmek için bu şiir söylemiştir.

18. Cilt 274/7	
 <p>تهن أمير المؤمنين بنصرة = أنتك من الله القدير على قدر لقيت ملوك الترك إذ جاء جمعها = يجالدين الله بالكبر والكفر</p>	<p>Tehenne emîre'l-mü'minîni bi nusretin; etetke min Allahi el-ğadiri 'ala ğadri</p> <p>Laġiyte mülûke't-Türki iz cā'e cem'ühā; Yücālidü dine Allahi bi'l-kibri ve el-küfri</p>
<p>Ey Emîrü'l-Mü'minîn! kadir olan Allah'tan sana gelen hak ettiğin zafer için sevin!</p> <p>Allah'ın dinine kibir ve kâfirlik ile karşı çıktıkları zaman Türk (Türki) kralları³ ile savaştın.</p>	

8-9) Şair: Şehabeddin ebu Şāma

el-Melik el-Muzaffer Kutuz'un Tatarları yenerek Dımaşk'a gittiğinde bu zafer için şairler ona şiir söylemiştir.

18. Cilt 434/12
18. Cilt 436/6

³ Bu beyitteki "Türk kralları" ifadesinin Tatarlara (Moğollara) işaret ettiği anlaşılmaktadır.

 <p>غلب النار على البلاد فجاءهم = من مصر تركي يوجد بنفسه بالشام بددهم وفرق شملهم = لكل شيء آفة من جنسه</p>	<p>Galebe et-Tatarü 'ala el-bilād fe cā'ehüm; min Mıṣrı Türkī yecüdü bi nefsihi</p> <p>Bi'l-Şāmi beddedehüm ve ferrağa şemlehüm; li külli şey'in āfetü min cinsihi</p>
<p>Tatarlar memleketlere saldırınca Mısır'dan kendisini feda eden bir Türk (Türkī) geldi. Şam'da yenerek onları dağıttı, muhakkak ki her şey kendi türünden bir zarar görecektir⁴.</p>	

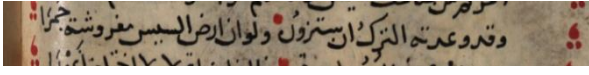
10) Şair: Kadı Muhyeddîn Abdullah ibn Abdulzahir

H. 680 yılında es-Sultan el-Melikü'l-Manşür Qalavun'un Dımaşk'a döndüğünde şairler Tatarlar (Moğollar) ile savaşında gösterdiği kahramanlık için kendisine övgü şiirleri söylemişlerdir.

<p>18. Cilt 680/4</p>	
 <p>فقل للنار العاديين عقولهم نسيتم سيوف الترك تضربكم هيرا</p>	<p>fe qul li'l-Tatār el-'ādimin 'uqūlehüm Nesitüm süyufe't-Türki tedrabkum habren</p>
<p>Aklını yitirmiş olan Tatarlara (Moğollara) söyle ki sizi keserek vuran Türklerin (Türki) kılıçlarını unutmuşsunuzdur.</p>	

11) Şair: Kadı Muhyeddîn Abdullah ibn Abdulzahir

Aynı kasideden başka bir beyit.

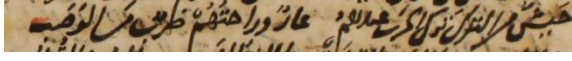
<p>18. Cilt 680/19</p>	
 <p>وقد وعدته الترك ان ستزوره ولو ان ارض السيس مفروشة جمرا</p>	<p>ve qad va'adethü et-Türk en setezürähü ve lev enne arḍa's-Sīs mefrüşetü cemren</p>
<p>Türkler (et-Türk), Sis⁵ toprakları közlerle kaplanmış olsa bile onun ziyaretine geleceklerine ona söz verdiler.</p>	

12) Şair: Şehabeddin Mahmud

⁴ Şair, şiirin ikinci beytinin ikinci mısrası ile Tatarların, onları yenen kişi ile aynı ırktan (Türk) geldiklerini belirtmektedir.

⁵ Sis: Yer adı. Günümüzde Adana'ya bağlı Kozan ilçesi.

H. 690 yılında şairler, es-Sultan el-Melikü'l-Eşref Şalaḥeddin Ḥalîl ibn el-Melikü'l-Manşür Ḳalavun'un birçok kale fethettiği için kendisini öven şiirler yazmışlardır.

19. Cilt 26/17	
	Ceyşün min et-Türki terkü el-ḥarbi 'indehüm 'ären ve rāḥathüm ḍarḅun min el-vaşabi
جيش من الترك ترك الحرب عندهم عاز وراحتهم ضرب من الوصب	
Bir Türk (et-Türki) ordusu ki onlar için savaşın bırakılması ayıptır ve gevşeklik göstermek bir hastalık türüdür.	

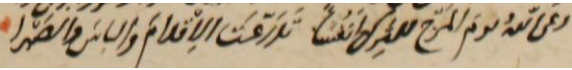
13) Şair: bilinmeyen

H. 691 yılında es-Sultan el-Melikü'l-Eşref Şalaḥeddin Ḥalîl ibn el-Melikü'l-Manşür Ḳalavun, el-Müslimûn el-Eşrefiyye Kalesi'ni ele geçirdiğinde ilk olarak kalenin naipliğini teklif ettiği İzzeddin el-Musulî teklifi reddedince onu hapse atmış, bundan sonra kaleye naip olarak Cemâleddin Akşî'yı ilan etmiştir. Bu olay üzerine şu şiir söylenmiştir.

19. Cilt 43/19	
	ve ḳad şırte tedî bî'l-ḥalileyn daimân Ḥalîl ilâh el-'arşi ve'l-baṭal et-Türki
وقد صرت تدعي بالخليلين دائماً خليل إله العرش والبطل الترك	
Sürekli İki Halîl için dua eder oldun; Allah (Arş'in ilâhı)'ın Halîl'i ⁶ ve Türk (et-Türki) kahramanı (Biri Allah'ın Halîl'i diğeri Türk kahramanı olmak üzere sürekli iki Halîl için dua eder oldun)	

14) Şair: Kadı 'Alâeddin ibn Abdulzahir

H. 702 yılında Şaḳḳab savaşında Moğolları yenerek kahramanlık gösteren es-Sultan en-Nâsir Muhammed ibn Ḳalavun'u övmek amacıyla söylenen şiirler.

19. Cilt 302/29	
	Re'a Allahu yevme yevme'l-Merci li'l- Türki enfüsen
رعى الله يوم المرج للترك أنفساً تدرعت الإقدام والبأس والصبرا	Tederra 'at el-iḳdâme ve'l-be'se ve'ş- şabra

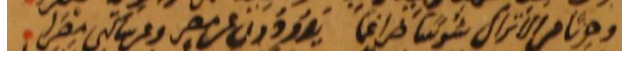
⁶ Halîl: Hz. İbrahim.

Allah, cesur, kuvvetli ve sabırlı Türkleri (**Türki**) Merc Günü'nde⁷ korudu.

15) Şair: Kadı 'Alâeddin ibn Abdulzahir

Aynı kasideden başka bir beyit şudur.

19. Cilt 303/8

وحزبًا من الأتراك شوسًا ضراغماً
يذودون عن مصر وعن ساكني مصر

ve hizben min **el-Etrāk** şevsen
darāğimen

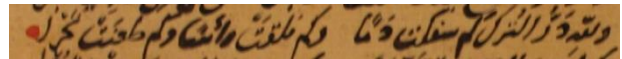
Yezūdüne 'an Mışrı ve 'an sākini Mışra

Cesur aslanlar gibi Türklerden (**el-Etrāk**) bir cemaat, Mısır'ı ve Mısır'da yaşayanları koruyorlar.

16) Şair: Kadı 'Alâeddin ibn Abdulzahir

Aynı kasideden başka bir beyit.

19. Cilt 303/12

ولله در الترك كم سفكت دماً
وكم فلقنت رأساً وكم طعنت نحرًا

ve li'llāhi dūrre't-**Türki** kem sefeket
demmen

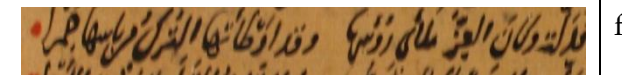
ve kem falaqat ra'sen ve kem ta'anat
nahren

Türklerin (**et-Türki**) yaptıkları iyilik Allah içindir; ne kadar kan döktüler, kaç başı ikiye böldüler, kaç boynu vurdularsa!

17) Şair: Kadı 'Alâeddin ibn Abdulzahir

Aynı kasideden başka bir beyit.

19. Cilt 303/15

فذلقت وكان العز ملء روؤسها = وقد أوطأتها الترك من بأسها
جمراً

fe züllet ve kân el-'izzü mil' rü'üşehā

ve qad avṭa'athā **et-Türkü** min be'sihā
cemren

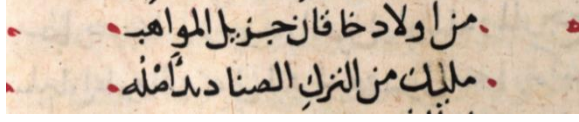
Ululuk sahibi olanlar zelil oldu

Kuvvetli Türkler (**et-Türkü**) onları közlerin üzerine bastırdı (yürüttü).

18) Şair: Karasunkur

⁷ Şakhab Savaşı adıyla da bilinen Mercu's-Suffer Savaşı'na işaret edilmektedir.

H. 711 yılında Karasunkur'un Şam'dan ayrılırken söylediği şiir.

20. Cilt 343/ 17	
 <p>من اولاد خاقان جزيل المواهب ملك من الترك الصناديد اصله</p>	<p>min evlâdi Hâkân cezilü'l-mevâhib Melikü min et-Türki aş-şanâdîd aşluhu</p>
<p>Hakan oğullarındandır yetenekleri çoktur. Cesur Türklerden (et-Türki) gelen köklü bir kraldır.</p>	

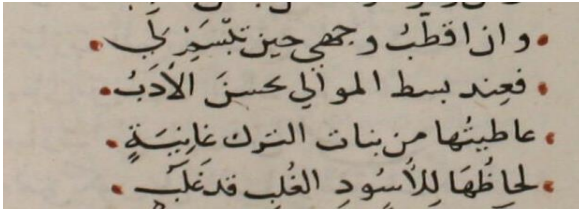
19) Şair: Sirâceddin Abdullatîf ibn Raşîd ibn Muhammed et-Tikritî

Şairin Hz. Muhammed'e yazdığı na'ttan:

20. Cilt 465/17	
 <p>يا سيّد العرب العربيّ، قاطبةً وأشرف الخلق من عرب وأتراك</p>	<p>Yâ seyyide'l-'Arabi'l-'arbâ'i kâṭṭibaten ve eşrefe'l-ḥalki min 'Arabin ve Etrāk</p>
<p>Ey bütün köklü Arapların beyi! Ey Arap ve Türklerin (Etrāk) en şereflişi (âdemoğlunun ulusu)!</p>	

20) Şair: Sadreddin ebu Abdullah Muhammed ibn Zeyneddin ibn 'ömer ibn Mekki
ibn Abdulsamed el-Osmânî (ibn el-Vakîl)

Şairin hayatı anlatılırken şiirlerinden örnek verilmiştir.

21. Cilt 79/17	
 <p>وان أقطب وجهي حين تبسم لي فعند بسط الموالي حسن الأدب عاطيتها من بنات الترك غانية لحافظها للأسود الغلب قد غلب</p>	<p>ve en uḡaṭṭıbu vechî ḥıne tebsimü lî fe 'inde bastü'l-mevâlî yühşen el-edeb 'âṭaytuhâ min benâti't-Türki gâniyetin Lihâzuhâ li'l-usüdi'l-gulbi ḡad galebe</p>
<p>وأن أقطب وجهي حين تبسم لي فعند بسط الموالي يحسن الأدب عاطيتها من بنات الترك غانية</p>	

لحاظها للأسود الغلب قد غلب
Bana gülümseyince surat asıyorum, köleler gösterilince edebli olmak gerekir. Gözleri güçlü aslanları yıkan Türk (Türki) kızlarından güzel birini ona verdim.

Değerlendirme ve Sonuç

Eserde Türk etnonimi “Türk” karşılığında **Türki**, çoğulu için **Etrāk** ve **Türk**, “Türk kızı” karşılığında **Türkiyye** olmak üzere 4 farklı biçimde kullanılmıştır. Öte yandan 7. örnekte olduğu gibi **Türk** etnonimi Tatarları (Moğollar) ifade etmek için de kullanılmıştır.

Türk etnonimi Türk anlamıyla şiirlerin hepsinde (Moğollar ve Tatarlar için kullanıldığı yerler hariç) olumlu anlam ve bağlamlarda kullanılmıştır. Aşağıda İkdü'l-Cümân kitabındaki şiir parçalarında geçen Türk etnoniminin hangi anlam ve bağlamlarda kullanıldığı örneklerle açıklanmaktadır:

- 2. ve 3. örneklerde Türkler Hz. Peygamber ile birlikte Medine'ye hicret eden Müslümanlara yardım eden Medineli Müslümanlar olan Ensar'a benzetilmiştir: “*Ensār önce Avs ve Hazrec idi, Şimdi ensār Türk ve Deylemliler oldu.*”
- 8. ve 9. örneklerde Moğol saldırısını savuşturan Türkler övülürken aynı şiirde Tatarların Türkler karşısında yenildiği belirtilerek, iki halkın aynı soydan geldiğine gönderme yapılmıştır: “*Tatar, memleketlere saldırınca Mısır'dan kendisini feda eden bir Türk geldi, Şam'da yenerek onları dağıttı, muhakkak ki her şey kendi türünden bir zarar görecektir.*”
- 10. örnekte Tatarlar (Moğollar) aşağılanarak onların savaşta Türklerin kılıçlarıyla kesilerek öldükleri vurgulanmıştır: “*Aklını yitirmiş olan Tatarlara (Moğollara) söyle ki sizi keserek vuran Türklerin kılıçlarını unutmuşsunuzdur.*”
- 12. örnekte Türklerin cengâverliği, onlar için savaştan kaçılmasının ayıp sayıldığı vurgulanarak övülmektedir: “*Bir Türk ordusu ki onlar için savaşın bırakılması ayıptır ve dinlenmek bir hastalık türüdür.*”
- 13. örnekte Türkler, Allah'ın Halili olarak bilinen Hz. İbrahim kadar duaya layık görülür: “*Sürekli iki Halil için dua eder oldun; Allah'ın Halil'i ve Türk kahramanı.*”
- 14. örnekte Moğollara karşı Merc savaşında galip gelen Türkleri Allah'ın koruduğu ifade edilmiştir: “*Allah, cesur, kuvvetli ve sabırlı Türkleri Merc Günü'nde korudu.*”
- 15. örnekte Türklerin Mısır'ı ve Mısır'da yaşayanları koruduğu belirtilmiştir: “*Cesur aslanlar gibi Türklerden bir cemaat, Mısır'ı ve Mısır'da yaşayanları koruyorlar.*”
- 16. örnekte Türklerin kan dökmesinin Allah için olduğu vurgulanmıştır: “*Türklerin yaptıkları iyilik Allah içindir; ne kadar kan döktüler, kaç başı ikiye böldüler, kaç boynu vurdularsa!*”
- 17. örnekte Moğollar'ın büyük ve güçlü bir orduya sahip oldukları hâlde Türklerin kahramanlık göstererek onları yendikleri vurgulanmıştır: “*Ululuk sahibi olanlar zelil oldu, kuvvetli Türkler onları közlerin üzerine bastırdı (yürüttü).*”
- 18. örnekte Türkler cesur sıfatıyla anılmıştır: “*Hakan oğullarındandır yetenekleri çoktur. Cesur Türklerden (et-Türki) gelen köklü bir kraldır.*”

- 20. örnekte Türk kızlarının güzelliği, bakışlarıyla aslanları yıkan benzetmesiyle ifade edilmiştir: “Gözleri güçlü aslanları yıkan Türk (**Türki**) kızlarından güzel birini ona verdim.”

Sonuç olarak Türkler, İkdü'l-Cumân adlı büyük tarih kitabında yer alan şiirlerin hepsinde (Moğollar için kullanıldığı yerler hariç) olumlu anlam ve çağrışımlarla; özellikle savaşlarda cesaretleri ile ön plana çıkarılmış, Arapların ve Mısır'ın koruyucuları olarak görülmüş, Hz. İbrahim ve Ensar ile birlikte anılmıştır. Türk kızları da güzellikleri ile öne çıkarılmıştır.

Türk etnonimini ifade eden unsurlar, söz konusu eserde sadece şiir parçalarında değil, başka yerlerde de kullanılmıştır. Bu çalışmada, eserin tamamında Türk unsurunu ifade eden ve toplam 1028 kez geçtiği tespit edilen 10 farklı ibareden sadece şiir parçalarında geçen örnekler incelenmiştir. Eserin tamamının incelendiğinde Türk etnoniminin başka hangi anlam ve çağrışımlarla kullanıldığı ortaya konabilecektir.

Kaynakça

- Amin, M. M. (2010). *İkdü'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zamân: 'Asr Salatîn el-Memâlîk I*. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve el-Vasa'ik el-Kavmiyye.
- el-Aynî, B. (istinsah tarihi 891-898 arası). *İkdü'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zamân*. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, No. 2388.
- Koçkuzu, A. O. (1991). Aynî, Bedreddin. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 4, s. 271-272). İstanbul: TDV Yayınları.
- Mahmud, R. M. (2010). *İkdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman: el-'asr el-eyyûbî I* (İkinci Baskı). Kahire: Dârü'l-Kütüb ve el-Vasa'ik el-Kavmiyye.
- Şükri, İ. Ö. (2002). *es-Sultân Berkük Mü'sis Devleti'c-Cerākise min Hilâl Mahtût İkdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman li Bedreddin el-Aynî*. Kahire: Medbulî.
- Tomar, C. (2000). İkdü'l-Cümân. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 22, s. 25-26). İstanbul: TDV Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 603-616.
Geliş Tarihi-Received: 29.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1211971

Türkçenin Komşu Dillerinden Makedoncanın Coğrafyası

Geography of Macedonian Language, One of the Neighboring Languages of Turkish

Alpay İGÇİ*
Raziye Aysenur YALÇIN*

Öz

Türkçenin Balkan coğrafyasındaki komşularından biri Makedoncadır. Balkanlar içinde Türkçe ile Makedoncanın beraber yaşayıp etkileşimde olduğu bir saha söz konusudur. Slav dillerinin güney kısmında yer alan Makedonların ana dili olan Makedoncanın dil coğrafyasında Balkanlar yer alır. Dilin adı Türkçede "Makedonca" veya "Makedon dili" olarak kullanılır. Bunla ilgili olarak kullanılan "Makedon" ve "Makedonyalı" sözlerinin kapsamı farklıdır ve bu farklı kapsamlarına dikkat edilerek kullanılmaları önemlidir. En büyük nüfus Kuzey Makedonya devletindedir. Bu devlet çevresindeki bazı devletlerde de Makedon dilinin konuşurları vardır. Kuzey Makedonya'dan sonraki en büyük Makedon nüfusu Sırbistan'da yaşamaktadır. Bu ülkelerin ardından daha düşük nüfus rakamlarına sahip ülkeler görülür. Makedoncanın Balkan sahasında birkaç devletteki konuşurlarıyla sıralanabilen coğrafyasında milyonun üzerinde bir toplam nüfusu vardır. Anılan yerler içinden Makedoncanın asıl dil sahasında Kuzey Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Yunanistan devletlerinin bazı bölümlerinin yer aldığı söylenebilir. Bu coğrafi saha dışında, yakın yıllarda yapılan göçlerle bugün Avustralya, Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri gibi birçok kıtadaki çeşitli ülkelerde de Makedon nüfusu yaşamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makedonca, etkileşim, Kuzey Makedonya, dil coğrafyası, Balkan dilleri.

Abstract

One of the neighbors of Turkish in the Balkan geography is Macedonian language. There is a field in the Balkans where Turkish and Macedonian live and interact. The language geography of Macedonian, which is the mother tongue of the Macedonians in the southern part of the Slavic languages, takes place in the Balkans. In Turkish name of the language is used as "Makedonca" or "Makedon dili". The meanings of the words "Makedon" (Macedonian) and "Makedonyalı" (from Macedonia) used in this regard are different, and it is important to use them by paying attention to these different scopes. The largest population is in the state of North Macedonia. There are also speakers of the Macedonian language in some states around this state. The largest Macedonian population after North Macedonia lives in Serbia. These countries are followed by countries with lower population figures. Macedonian language has a total population of over a million in its geography, which can be listed with its

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Uşak/Türkiye, e-posta: alpayigci@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8014-9758.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Uşak/Türkiye, e-posta: raziyeaysenurozaydin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3573-224X.

speakers in several states in the Balkan area. Among the places mentioned, it can be said that the main language area of Macedonian language is some parts of states like North Macedonia, Albania, Bulgaria and Greece. Apart from this geographical area, Macedonian population lives in various countries in many continents such as Australia, Germany, Italy, and the United States of America, due to recent migrations.

Keywords: Macedonian language, interaction, North Macedonia, language geography, Balkan languages.

Giriş

Türkler tarihin çok eski dönemlerinden beri başta Avrupa ve Asya kıtası olmak üzere milyonlarca kilometre kare genişlikteki coğrafyalarda yaşayagelmışlerdir. Kıtaların geniş topraklarında farklı coğrafi şartlarda edebî dilin yanında birbirinden görece farklı Türk ağızları da konuşulmuştur. Anılan geniş coğrafyada Türkçe bir yandan kendi ağızlarının birbiriyle olan etkileşimini ve beraberliğini yaşarken öte yandan çevredeki dillerle de etkileşimde olmuştur. Böylelikle Türk dili geniş bir coğrafyaya yayılmış ve birçok dil ile komşuluk yapmıştır. Bu komşu dillerden Balkan coğrafyasında yer alanlarından biri Makedoncadır.

Bugün Türkçenin Balkan coğrafyası içinde Makedonca ile etkileşimde olduğu, beraber yaşadığı bir saha vardır. Söz konusu sahada Makedonca veya Makedon dili, Türkçe dışında bazı dillerle de etkileşimdedir. Çalışmanın ilerideki bölümlerinde Makedonlar ve Makedoncayla ilgili devletler ve o devletlerdeki yerleşim alanlarının sayılmasıyla Makedoncanın coğrafyası görünebilecektir. Resmî sayım sonuçlarıyla beliren bu coğrafya içinde Makedoncanın Türkçe ile kesişim bölgesi ortaya çıkacağı gibi, Makedoncanın diğer dillerle olan etkileşimleri de düşünülebilecektir. Bu çalışmada devlet istatistik kurumlarınca yapılan sayımın yayımlanan sonuçları değerlendirilmiştir. İlgili ülkenin resmî verilerinde görünen durumla ülkedeki gerçek nüfus durumu arasında fark varsa bu konu bir çalışmada ele alınabilir.

Makedonca'yı ana dili olarak konuşanlara "Makedon" denilmektedir. XXI. yüzyılda en büyük Makedon nüfusu Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Kuzey Makedonya'da Makedonlar dışındaki milliyetlere mensup insanlar da asli öge olarak yaşamaktadır. "Makedon" etnoniminin dışında, "Makedonyalı" sözü bugün Makedon sözüyle beraber Türk, Arnavut etnonimlerini de içerebilen bir geniş kapsama sahiptir. Anılan "Makedonyalı" sözü tarihî bağlamda antik devleti de içerebilir. Çağdaş dönemde "Makedonyalı" veya son yılların siyasi gelişmesiyle kullanıma giren "Kuzey Makedonyalı" sözleri birden fazla etnik grubu kapsayan sözlerdir. Herhangi bir etnik grubu belirtmekten daha çok, ülke vatandaşları için kullanılabilir bir sözdür. Bu sebeplerle "Makedon" ve "Makedonyalı" sözlerinin farklı olan kapsamlarına dikkat edilerek kullanılmaları önemlidir. Ayrıca, Makedonya'da yaşayan veya burayla memleket bağı olan Makedonya Türkleri yerine kısaltmamış gibi Makedon demek uygunsuz bir kullanım ve kavram kargaşası örneği olarak verilebilir.

Bu makale Türkçenin etkileşimde olduğu komşu dillerden Makedonca konusunda Türkçe literatürdeki bilgilere katkı sunmayı, onun çağdaş coğrafyasını anlatmayı, bu dile dair genel bilgileri derlemeyi amaçlamıştır. Söz konusu amaçlarla Makedoncanın Türkçe literatürdeki verilerine katkı sağlanabilir. Ayrıca, Türkiye Türkçesi coğrafyasının bir parçasında bulunan Makedonca ile yaşanan etkileşime yönelik yapılacak çeşitli çalışmalara malzeme oluşturmak da amaç kapsamındadır. Makedoncaya dair genel bilgiler ve işlenebilen en yeni verilerle elde edilen dil coğrafyası Türkçe dışındaki diller için de malzeme olabilir.

Sınıflandırma

Makedon dili ya da Makedonca, Hint-Avrupa dil ailesinin içinde, Slav dillerinin güney kısmında yer almaktadır. Slavca dâhilinde Güney Slavca içindeki Doğu alt bölgesinde konumlandırılır.

Makedoncanın ISO 639-1 kodu “mk”, ISO 639-2 kodu “mac” (B), “mkd” (T) ve ISO 639-3 kodu “mkd” şeklindedir. ISO kaydındaki İngilizce adı *Macedonian*, Fransızcası *macédonien*, Almancası *Makedonisch* olarak kayıtlıdır (ISO 639 Language Codes).

Alfabe

İlk Slav alfabesi olan Glagolitik (veya Glagol alfabesi), Makedonya bölgesinde de kullanılmıştır. X. yüzyılın sonlarına doğru Kiril alfabesi de kullanılmaya başlanmıştır (Конески, 2021, s. 19). XIX. yüzyıla kadar Kilise Slavcasının Kiril alfabesinin çeşitli varyantlarıyla yazılmıştır. XIX. ve XX. yüzyıllarda Makedon dil sahasının güney yarısında Yunan harfleri kullanılmıştır. Makedoncanın kodlamasına kadar, XIX. ve XX. yüzyılda folklorik, sanatsal ve sosyo-politik metinlerin kaydı Bulgar ve Sırp dillerinin grafikleri kullanılarak da gerçekleştirilmiştir (Усикова, 2017, s. 118).

Çağdaş Makedon alfabesi 1945 yılında kabul edilmiştir. Makedoncanın alfabesi ve imlası için toplanan dil komisyonu 3 Mayıs 1945’te son kararını oluşturmuştur. Aynı gün Makedonya federal hükümeti, alfabeyi kabul edip yasalaştırmak üzere toplanmış, kabul metni 5 Mayıs günü “Nova Makedoniya” (*Yeni Makedonya*) gazetesinde yayımlanmıştır. Makedon edebî dili 31 sestem oluşan sisteme sahiptir. Alfabede bu 31 sesin her biri için ayrı bir işaret (harf) vardır (Конески, 2021, s. 56, 79).

Makedon alfabesinin harfleri alfabetik sırayla aşağıda verilmiştir. Onların yan sütununda Türk alfabesinde o harfin dengi verilmiş, bazıları için de yaklaşık ses veya harf karşılığı belirtilmiştir.

Harf	Türk alfabesindeki dengi veya yakını
А а	A a
Б б	B b
В в	V v
Г г	G g
Д д	D d
Ѓ ѓ	G g harfine yakın; /gy/
Е е	E e
Ж ж	J j
З з	Z z
С с	/c/-/z/ arası telaffuza yakın; /dz/
И и	İ i
Ј ј	Y y
К к	K k
Л л	L l
Љ љ	/ly/ telaffuzuna yakın
М м	M m
Н н	N n

Њ њ	/ny/ telaffuzuna yakın
О о	O o
П п	P p
Р р	R r
С с	S s
Т т	T t
Ќ ќ	K k harfine yakın; /ky/
У у	U u
Ф ф	F f
Х х	H h
Ц ц	/ts/ telaffuzuna yakın
Ч ч	Ç ç
Џ џ	C c
Ш ш	Ş ş

Makedoncanın Kiril esaslı alfabesi aslidir. Makedoncanın imlasında, resmî ve genel kullanımdadır. Latin alfabesi temelli yazılışta veya onun transkripsiyonunda Makedonca genel olarak diğer bazı Güney Slav dillerinde de kullanılan Gaj alfabesinin işaretleriyle yazılagelmiştir (“штo” / “što”, “Кичево” / “Kičevo” gibi). Son zamanlarda, Makedoncanın uluslararası kullanımında İngilizcenin imlasına daha yakın bir transkripsiyon da kullanılmaya başlanmıştır (“штo” / “shto”, “Кичево” / “Kichevo” gibi). Uluslararası transkripsiyona günlük yaşamdan bir örnek Google Haritalar’da Kuzey Makedonya yer adlarının Makedonca imlasında görülebilir. Yine, Makedonya devlet istatistik ofisinin İngilizce internet sayfasında da “Chardaklija”, “Tri Cheshmi” gibi yer adı imlalarında bu transkripsiyon gözlenebilir (Municipality of Shtip).

Makedon alfabesinde beş ünlü harf vardır: A a, E e, И и, O o, У у. Geri kalan harfler ünsüzdür. Bunun yanında, “P p” (R r) ünsüzüne sahip bazı sözlerde bu harfin yanında bir /l/ telaffuzu görülür (“држава” /dırjava/ gibi). Ünsüzlerden “S s”, edebî Makedon dilinde birkaç sözle sınırlı kullanımı olan harftir. Makedoncanın okunuşu genel olarak fonetiktir. Türkiye Türkçesinin okunuşuna benzer bir okunuşa sahiptir (човек /çovek/ “insan”, свет /svet/ “dünya”, kajmak /kaymak/ “kaymak” gibi).

Bugünkü Coğrafya ve Nüfus

Makedoncanın en büyük nüfus tarafından konuşulduğu ülke Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’dir. Denize kıyısı olmayan Kuzey Makedonya bir Balkan ülkesidir. Kuzey Makedonya, güneyden Yunanistan, doğudan Bulgaristan, batıdan Arnavutluk, kuzeyden Kosova ve Sırbistan ile komşudur. Ülke yüzölçümü 25.713 km²’dir. Başkenti ve en büyük kenti Üsküp’tür. Nüfus kalabalığına göre Üsküp’ten (Скопје) sonra Kalkandelen (Тетово), Manastır (Битола), Kumanova (Куманово), Pirlepe (Прилеп), Ohri (Охрид), İştip (Штип) gibi merkezler yer alır.

Ülkenin kuzeybatısında Şar Dağları vardır ve büyük oranda Kuzey Makedonya ile Kosova sınırı boyunca uzanır. Güneybatıda Pelister tepesiyle Baba Dağı yer alır. Bu kesimde yer alan Ohri Gölü, deniz turizmi için önemli ve cazip bir alternatiftir. Bu gölün hemen güneydoğusunda Prespa Gölü de benzer karakterdedir. Güneydoğu sınırındaki Doyran Gölü de ülkenin Yunanistan ile paylaştığı diğer gölüdür. Şar Dağları eteklerinde doğan Vardar Nehri ülkenin ortası boyunca akıp Yunanistan kıyılarında Ege Denizi’ne

karışır. Meşhur Vardar'ın etrafındaki Vardar Ovası coğrafi güzelliğinin yanında önemli bir tarım havzasını oluşturur.

Kuzey Makedonya'da yapılan 2021 nüfus sayımına göre ülke 1.836.713 kişilik bir nüfusa sahiptir. Resmî rakamlara göre 1.073.299 kişilik nüfusu olan Makedonlardan sonra nüfusun etnik dağılımını Arnavutlar, Türkler, Romlar, Sırpalar, Boşnaklar ve Ulahlar oluşturur (MK Попис 2021, s. 11, 32). Kuzey Makedonya içinde resmî ve genel iletişim dili yaygınlıkla Makedoncadır. İdari dağılım bakımından Makedon konuşur sayısının yüksek olduğu belediyelerin yanında (Berova, Kratova gibi), az konuşura sahip belediyeler de (Plasniça, Vrapçište gibi) vardır. Kuzey Makedonya'da Arnavutça, Türkçe, Sırpça ve Boşnakça da konuşulmaktadır. 2022 yılı itibarıyla ülkede Arnavutçanın hem genel hem belediyeler düzeyinde, Türkçenin belediyeler düzeyinde resmîyeti vardır.

Makedonca, Kuzey Makedonya dışında Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Romanya, Sırbistan, Slovenya ve Yunanistan'da konuşulmaktadır. Bu ülkelerdeki Makedon nüfusu veya Makedonca konuşan nüfus sayısı için ilgili devlette yapılmış ve tamamlanan son nüfus sayımı kullanılmıştır. Burada devletlerin resmî sayım yayınlarında farklar vardır. Bazı yayınlarda daha ayrıntılı bilgiler varken bazıları genel bilgilere sahiptir. Yine bazı sayım kitapçıklarında 1 veya 2 kişilik nüfusa sahip yerlerde tam sayı verilmeyip sadece işaretleme yapılmıştır. O sebeple bu makalede de öyle yerler geçtiğinde sadece o yerin adı verilmekle yetinilmiştir.

Arnavutluk'taki Makedonca konuşurlarının büyük kısmı Şar Dağları batısında ve Görice ilinin Kuzey Makedonya ve Yunanistan sınırlarına yakın (Ohri ve Prespa gölleri çevresi) kesiminde bulunurlar. 2011 yılı Arnavutluk nüfus sayımı sonuçlarına göre ülkedeki Makedon nüfusu 5.512 olarak verilmiştir. Ana dili Makedonca olanların sayısı ise 4.443 şeklindedir (Censusi 2011, s. 71, 72). Aynı 2011 sayım sonuçlarında iller bazında Arnavutluk'taki Makedon nüfusu çoktan aza doğru şu şekildedir: Görice 3.922 (Censusi 2011 Korçë, s. 39), Kuks 725 (Censusi 2011 Kukës, s. 39), Draç 189 (Censusi 2011 Durrës, s. 39), Elbasan 94 (Censusi 2011 Elbasan, s. 39), Debre 19 (Censusi 2011 Dibër, s. 39), Fier 18 (Censusi 2011 Fier, s. 39), Berat 13 (Censusi 2011 Berat, s. 39), Leş 9 (Censusi 2011 Lezhë, s. 39), İşkodra 2 (Censusi 2011 Shkodër, s. 39).

Bosna-Hersek'te son nüfus sayımı 2013 yılında yapılmıştır. Anılan 2013 nüfus sayımına göre 738 kişi Makedon olarak kayıtlanmıştır (BH Popis, 2013, s. 27).¹ Bu toplam nüfusun yerleşim yerlerine göre çoktan aza dağılımı şöyledir: Banya Luka (*Banja Luka*) 126, Prnjavor 78, Novi Grad/Saraybosna 43, Yeni Saraybosna (*Novo Sarajevo*)/Saraybosna 39, Tuzla 38, Centar/Saraybosna 34, Brčko 24, Zenica 21, Mostar 18, Bijeljina 14, Kozarska Dubica 13, Okolica 12, Trebinje (*Trebinje*) 9, Ilıca (*Ilidža*)/Saraybosna 8, Brod 8, Prijedor 8, Bihaç 7, Visoko 7, Stari Grad/Saraybosna 7, Doboy (*Doboj*) 7, Doğu Yeni Saraybosna (*Istočno Novo Sarajevo*) 7, Čapljina 5, Čelinac 5, Miljevina 5, Doğu Ilıca (*Istočna Ilidža*) 5, Laktaşi 5, Lastva 5, Bugojno 4, Crnjelovo Gornje 4, Puçile 4, Suho Polje 4, Zvornik 4, Lukavac 3, Kakanj 3, Novi Travnik 3, Travnik 3, Vogošća 3, Livno 3, Podnovlje 3, Gradiška 3, Jablan 3, Jablanica 3, Pale 3, Ratkovac 3, Gračanica 2, Lukavica 2, Gradačac 2, Goražde 2, Bijakovići 2, Konjic 2, Foča 2, Gacko 2, Kostajnica 2, Slatina 2, Trn 2, Modriča 2, Novi Grad 2, Saničani 2, Šamac 2, Bosanska Krupa 1, Bosanski Petrovac 1, Orčeva Luka 1, Vrnograç 1, Bok 1, Orašje 1, Oštra Luka 1, Banovići 1, Hrgovi Donji 1, Lisovići 1, Srebrenik 1, Tinja Gornja 1, Hudeç 1, Morançani 1, Breza 1, Vijesolići 1, Maglaj 1, Vareš 1, Vukovine

¹ Bu nüfus sayımının etnik aidiyet bölümünde "Makedon" (*Makedonac/Makedonka*) ibaresinin dışında, Makedon etnonimiyle ilgili "Makedon kökenli Bosnalı" (*Bosanc makedonskog porijekla / Bosanka makedonskog porijekla*), "Makedon Sırp" (*Makedonac Srbin / Makedonka Srkinja*), "Makedon Boşnak" (*Makedonac Bošnjak / Makedonka Bošnjakinja*) gibi başka etnik aidiyetler de belirtilmiştir. 1 kişilik temsil olan bu keyfî tarifler kapsam dışında tutulmuştur.

1, Zavidovići 1, Gornji Vakuf-Uskoplje 1, Kreševo 1, Stojčići 1, Grahovik 1, Pokrajčići 1, Slimena 1, Vitez 1, Gorica 1, Hotanj 1, Tasovčići 1, Hodbina 1, Potoci 1, Rodoč 1, Radešine 1, Hadžići 1, Pazarić 1, Kobilja Glava 1, Drvar 1, Čuklić 1, Žabljak 1, Bočac 1, Kuljani 1, Šargovac 1, Zalužani 1, Crnjelovo Donje 1, Dazdarevo 1, Dvorovi 1, Glavičice 1, Bratunac 1, Zborište 1, Grabovac 1, Opsječko 1, Boljanić 1, Miljkovac 1, Stanari 1, Striježevica 1, Nova Topola 1, Imljani 1, Kneževo 1, Grdanovac 1, Koturovi 1, Drugovići 1, Jakupovci 1, Maglajani 1, Mahovljani 1, Lopare 1, Đurđevići 1, Mišići 1, Podgora 1, Pomol 1, Vranjak 1, Mrkonjić Grad 1, Trgovište 1, Podgrab 1, Kakmuž 1, Donji Orlovci 1, Gornji Jelovac 1, Kozaruša 1, Ljubljana 1, Maćino Brdo 1, Rogatica 1, Pediše 1, Gornji Srđevići 1, Inađol 1, Donji Hasić 1, Gornji Hasić 1, Sokolac 1, Banja Vručica 1, Gornji Teslić 1, Višegrad 1, Vukosavlje 1, Jakeš 1, Karakaj 1, Gornji Zvornik 1 (BH Popis, 2013, s. 72-917). Bosna-Hersek'te "Makedon" olarak kayıtlı bu nüfus sayısına karşılık, aynı sayım verilerinin ana dilini belirten listelerinde Makedonca ibaresi yoktur.² Toplam Makedon nüfusunun ana dilleri Sırpça 168, Boşnakça 69, Sırp-Hırvatça 27, Hırvatça 14, Arnavutça 4, Türkçe 3, Romca 1, Boşnakça-Hırvatça-Sırpça 1, diğer dil 449, belirsiz 2 olarak listelenmiştir (BH Popis, 2013, s. 956-959).

Ülkede tamamlanan son nüfus sayımına göre Bulgaristan'daki Makedon sayısı 1.654 şeklindedir (Prebroyavane 2011 T1 K2, s. 31, 179). Bulgaristan millî istatistik enstitüsü sonuç kitapçıklarında Makedon ve Makedonca nüfusuna dair toplam sayılar sunulmuştur. Bunun yanında, ayrıntılı bölge tablolarında etnisite belirtildiği durumda "diğerleri" (*oπpye*) kategorisinde kayıtlı oldukları düşünülebilir. Bulgaristan resmî verilerine göre Makedonca'yı ana dili olarak belirten nüfus sayısı 1.404 kişidir (Prebroyavane, 2011 T1 K2, s. 183).

Hırvatistan'da son yapılan 2021 yılı nüfus sayımında 3.555 kişi Makedon olarak kayıtlıdır. Toplam nüfus ülke içinde çoktan aza dağılımı şu şekildedir: Rijeka 240, Pula 203, Split 145, Osijek 139, Novi Zagreb - istok 129, Novi Zagreb - zapad 110, Trešnjevka - jug 103, Trnje 98, Peščenica - Žitnjak 96, Sesvete 66, Zadar 63, Karlovac 62, Gornja Dubrava 58, Velika Gorica 57, Maksimir 54, Trešnjevka - sjever 54, Donji Grad 51, Šibenik 46, Sisak 43, Viškovo 43, Podsused - Vrapče 43, Poreč 42, Dubrovnik 42, Črnomerec 41, Stenjevec 41, Gornji Grad - Medveščak 37, Donja Dubrava 35, Samobor 29, Vukovar 28, Kaštela 28, Umag 27, Pazin 26, Rovinj 25, Zaprešić 23, Varaždin 23, Opatija 23, Beli Manastir 22, Bjelovar 21, Slavonski Brod 21, Dugo Selo 20, Čakovec 20, Virovitica 19, Pakrac 19, Crikvenica 17, Marčana 17, Jastrebarsko 16, Koprivnica 16, Čavle 16, Župa dubrovačka 16, Vinkovci 15, Podsljeme 15, Križevci 14, Kastav 14, Požega 14, Fažana 14, Funtana 14, Medulin 14, Petrinja 13, Bakar 12, Mali Lošinj 12, Bale 12, Ližnjan 12, Ivanić-Grad 11, Buzet 11, Kutina 10, Daruvar 10, Makarska 10, Supetar 10, Tar-Vabriga 10, Garešnica 9, Krk 9, Rab 9, Belišće 9, Ilok 9, Solin 9, Novigrad 9, Vodnjan 9, Vrsar 9, Ploče 9, Zabok 8, Matulji 8, Našice 8, Konavle 8, Sveta Nedelja 7, Brdovec 7, Novska 7, Ogulin 7, Nova Gradiška 7, Omiš 7, Labin 7, Prelog 7, Dubrava 6, Glina 6, Slatina 6, Pag 6, Đakovo 6, Bilje 6, Darda 6, Erdut 6, Marina 6, Nerežišća 6, Kaštelir-Labinci 6, Orehovica 6, Sveti Ivan Zelina 5, Rugvica 5, Novi Vinodolski 5, Klana 5, Otočac 5, Senj 5, Kutjevo 5, Čaglin 5, Vodice 5, Trpinja 5, Sinj 5, Stari Grad 5, Trogir 5, Brezovica 5, Krapina 4, Pregrada 4, Duga Resa 4, Josipdol 4, Đulovac 4, Malinska-Dubašnica 4, Plitvička Jezera 4, Orahovica 4, Galovac 4, Đurđenovac 4, Županja 4, Vis 4, Sveti Petar u Šumi 4, Metković 4, Pokupsko 3, Brckovljani 3, Klinča Sela 3, Krapinske Toplice 3, Kumrovec 3, Gvozd 3, Lekenik 3, Vojnić 3, Lepoglava 3, Ludbreg 3, Breznica 3, Legrad 3, Velika Pisanica 3, Čabar 3, Baška 3, Jelenje 3, Punat 3, Novalja 3, Vrhovine 3, Čačinci 3, Lukač 3, Sveti Filip i Jakov 3, Donji

² Sayım sonuçlarının ikinci kitabında (*Knjiga 2*) ana dili belirtilen "Tabela 4", "Tabela 6" ve "Tabela 6.1" adlı listelerde "Makedonca" (*Makedonski*) ibaresi yoktur.

Miholjac 3, Kneževi Vinogradi 3, Popovac 3, Knin 3, Skradin 3, Dugopolje 3, Podstrana 3, Šolta 3, Kršan 3, Pribislavec 3, Bistra 2, Oroslavje 2, Zlatar 2, Desinić 2, Hum na Sutli 2, Marija Bistrica 2, Sunja 2, Slunj 2, Plaški 2, Varaždinske Toplice 2, Petrijanec 2, Đurđevac 2, Rasinja 2, Virje 2, Grubišno Polje 2, Končanica 2, Delnice 2, Kraljevica 2, Lovran 2, Omišalj 2, Ravna Gora 2, Karlobag 2, Gradina 2, Pitomača 2, Suhopolje 2, Pleternica 2, Jakšić 2, Gornja Vrba 2, Biograd na Moru 2, Bibinje 2, Kali 2, Preko 2, Sukošan 2, Vir 2, Drenje 2, Ernestinovo 2, Magadenovac 2, Marijanci 2, Pirovac 2, Primošten 2, Rogoznica 2, Tisno 2, Kistanje 2, Nijemci 2, Baška Voda 2, Dugi Rat 2, Okrug 2, Otok 2, Raša 2, Svetvinčenat 2, Tinjan 2, Žminj 2, Korčula 2, Blato 2, Orebić 2, Donja Dubrava 2, Nedelišće 2, Vrbovec 1, Bedenica 1, Dubravica 1, Jakovlje 1, Krašić 1, Križ 1, Orle 1, Pušća 1, Stupnik 1, Donja Stubica 1, Bedekovčina 1, Đurmanec 1, Gornja Stubica 1, Konjščina 1, Mače 1, Radoboj 1, Sveti Križ Začretje 1, Veliko Trgovišće 1, Hrvatska Kostajnica 1, Jasenovac 1, Topusko 1, Barilović 1, Netretić 1, Gornji Kneginec 1, Jalžabet 1, Maruševac 1, Sračinec 1, Sveti Ilija 1, Trnovec Bartolovečki 1, Veliki Bukovec 1, Drnje 1, Koprivnički Ivanec 1, Novigrad Podravski 1, Berek 1, Hercegovac 1, Šandrovac 1, Veliki Grđevac 1, Veliko Trojstvo 1, Cres 1, Vrbovsko 1, Fužine 1, Mošćenička Draga 1, Gospić 1, Brinje 1, Mikleuš 1, Nova Bukovica 1, Brestovac 1, Bebrina 1, Bukovlje 1, Cernik 1, Garčin 1, Okučani 1, Oprisavci 1, Sikirevci 1, Staro Petrovo Selo 1, Vrpolje 1, Obrovac 1, Kolan 1, Kukljica 1, Pakoštane 1, Polača 1, Posedarje 1, Privlaka 1, Sali 1, Starigrad 1, Vrsi 1, Valpovo 1, Antunovac 1, Čeminac 1, Čepin 1, Levanjska Varoš 1, Semeljci 1, Vladislavci 1, Murter-Kornati 1, Otok 1, Babina Greda 1, Lovas 1, Stari Jankovci 1, Tordinci 1, Tovarnik 1, Hvar 1, Imotski 1, Komiza 1, Bol 1, Dicmo 1, Gradac 1, Jelsa 1, Klis 1, Runovići 1, Seget 1, Selca 1, Sućuraj 1, Buje 1, Brtonigla 1, Grožnjan 1, Kanfanar 1, Pićan 1, Sveta Nedelja 1, Dubrovačko primorje 1, Lumbarda 1, Slivno 1, Vela Luka 1, Donji Vidovec 1, Kotoriba 1, Mala Subotica 1, Selnica 1, Strahoninec 1, Sveti Juraj na Bregu 1, Šenkovec 1 (HR Popis 2021, Tab. 1). Hırvatistan'daki son sayımda ana dili Makedonca olanların sayısı 3.334 şeklindedir. (HR Popis 2021, Tab. 4).

Karadağ'da yapılan son nüfus sayımına göre ülkedeki toplam Makedon sayısı 900 şeklindedir. Toplam nüfusun Karadağ'daki dağılımı çoktan aza şöyledir: Podgoriça (*Podgorica*) 350, Hersek Novi (*Herceg Novi*) 95, Bar 87, Budva 69, Nikşiç (*Nikšić*) 68, Kotor 54, Tivat 48, Danilovgrad 32, Berane 26, Çetine (*Cetinje*) 20, Ülkün (*Ulcinj*) 16, Akova (*Bijelo Polje*) 14, Taşlıca (*Pljevlja*) 9, Kolaşin (*Kolašin*) 5, Moykovaç (*Mojkovac*) 3, Andriyeviça (*Andrijevica*) 2, Rojay (*Rožaje*) 1, Şavnik (*Šavnik*) 1 (KR Popis 2011, s. 7). Karadağ'da ana dili Makedonca olanların sayısı 529 olarak kayıtlıdır (KR Popis, 2011, s. 10).

Romanya'da son nüfus sayımı bu yıl (2022) yürütülmüştür. Süreci devam eden bu nüfus sayımının sonuçları henüz açıklanmamıştır. Anılan sayımdan önceki son sayım 2011 yılına aittir. 2011 yılı sayım sonuçlarına göre Romanya'da Makedon sayısı 1.264'tür. Genel nüfusun Romanya illerine çoktan aza doğru dağılımı şu şekildedir:³ Köstence (*Constanța*) 503, Bükreş Belediyesi (*Municipiul București*) 278, Dolj 134, Ilfov 64, Tulça (*Tulcea*) 59, Timiş 45, İbrail (*Braïila*) 35, Călărași 32, Ialomița 28, Braşov 9, Hunedoara 8, Yaş (*Iași*) 7, Cluj 6, Galați 6, Caras-Severin 6, Argeş 5, Prahova 5, Bacău 4, Olt 4, Buzău 3, Vâlcea 3, Bihor, Bistrița-Năsăud, Satu Mare, Covasna, Mureş, Sibiu, Suceava, Vaslui, Vrancea, Dâmbovița, Yergöğü (*Giurgiu*), Arad, (Recensământul, 2011, t2). Aynı sayım raporlarından birinde ana dili Makedonca olan nüfus 769 olarak kayıtlanmıştır. Bu sayı ülkedeki Makedon sayısından düşüktür (Recensământul, 2011, t6).

³ Resmî sayıların verildiği listede 3'ün altındaki yerler için yıldız işareti (*) kullanılmıştır. Bu da 1 veya 2 kişi demektir. Tam sayı belli olmayan bu yıldızlı yerler için yukarıda sadece il adı anılmış, sayı verilememiştir.

Sırbistan'da 2022 yılı nüfus sayımının sonuçları henüz açıklanmamıştır. Bundan önceki nüfus sayımı 2011 yılında yapılmıştır. 2011 sayımına göre Sırbistan'da Makedon nüfus sayısı 22.755 olarak kayıtlanmıştır. Toplam nüfus sayısı Sırbistan'da şöyle bir dağılım gösterir: Belgrad yerleşimi (*Naselje Beograd*) 5545, Pançova-şehir (*Pančevo-grad*) 4558, Yeni Belgrad (*Novi Beograd*) 1.221, Plandište (*Plandište*) 1.042, Novi Sad 1015, Belgrad-Palilula 953, Belgrad-Çukariça (*Čukarica*) 794, Belgrad-Voždovac 727, Belgrad-Zvezdara 723, Niş yerleşimi (*Naselje Niš*) 685, Belgrad-Zemun 557, Belgrad-Rakoviça (*Rakovica*) 536, Subotiça-şehir (*Subotica-grad*) 482, Vırşaç (*Vršac*) 472, Bor 429, Zrenyanin-şehir (*Zrenjanin-grad*) 412, Niş-Mediyana (*Niš-Medijana*) 406, Belgrad-Hisarlık (*Grocka*) 374, Kragujevaç-şehir (*Kragujevac-grad*) 297, Leskofça-şehir (*Leskovac-grad*) 291, Semendire-şehir (*Smederevo-grad*) 291, Vranje (*Vranje*) 240, Kraljevo-grad 224, Belgrad-Stari Grad 203, Alacahisar-şehir (*Kruševac-grad*) 200, Belgrad-Savski Venac 191, Niş-Palilula 191, Stara Pazova 179, Belgrad-Vraçar (*Vračar*) 176, Sombor-şehir 171, Ruma 153, Vrbas 149, Zajeçar-şehir (*Zaječar-grad*) 148, Belgrad-Obrenovaç (*Obrenovac*) 138, Kula 138, Niş-Panteley (*Pantelej*) 133, Kovin 128, Kikinda 126, Sremska Mitroviça-şehir (*Sremska Mitrovica-grad*) 126, Pasarofça (*Požarevac*) 123, Alibunar 115, Smederevska Palanka 115, Çaçak-şehir (*Čačak-grad*) 112, Aleksinaç (*Aleksinac*) 98, Aktabya (*Bela Crkva*) 97, Petrovaradin 96, Belgrad-Surçin (*Surčin*) 95, Belgrad- Mladenovaç (*Mladenovac*) 94, Belgrad-Barayevo (*Barajevo*) 85, Valyeva-şehir (*Valjevo-grad*) 80, Böğürdelen-şehir (*Šabac-grad*) 80, Yagodina-şehir (*Jagodina-grad*) 78, Niş-Crveni Krst 77, Kovaçiça (*Kovačica*) 74, Ürgüp (*Prokuplje*) 74 Negotin 73, İndija 71, Paraçin (*Paraćin*) 71, Şehirköy (*Pirot*) 67, Belgrad-Lazarevac 66, Opovo 62, Arancelovaç (*Arandelovac*) 60, Köprü (*Čuprija*) 59, Madenipek (Majdanpek) 56, Titel 53, Baçka Palanka (*Bačka Palanka*) 51, Beçe (*Bečej*) 49, Gornji Milanovac 49, Trstenik 48, Ujiçe-şehir (*Užice-grad*) 47, Petrovac na Mlavi 47, Buyanofça (*Bujanovac*) 47, Odžaci 46, Kostolac 45, Velika Plana 43, Yeni Beçe (*Novi Bečej*) 42, Fethislam (*Kladovo*) 42, Knjaževac 42, Apatin 39, Baçka Topola (*Bačka Topola*) 39, Seçanj 39, Dimitrovgrad 38, Bosilegrad 38, Belgrad-Sopot 37, Lozniça-şehir (*Loznica-grad*) 34, Beoçin 33, Peçinci 33, Vrnjačka Banja 33, Žabalj 31, Surdulica 31, Temerin 28, Srbobran 27, Senta 27, Batoçina 27, Trgovište 27, Šid 26, Sremski Karlovci 25, Sokobanja 25, Vlasotince 23, Vladiçin Han 23, Svilajnac 22, Novi Kneževac 21, Despotovac 21, Čičevac 21, Raška (*Raška*) 21, Čoka 20, Mali Idoş 20, Nova Crnja 20, Pojega (*Požega*) 20, Varvarin 20, Veliko Gradište 20, Boljevac 19, Irig 18, Ub 18, Topola 18, Doljevac 17, Lebane 16, Niş-Niška Banja 16, Baç 15, Vranjska Banja 15, Malo Crniçe 14, Preşova (*Preševo*) 14, Bajina Bašta 13, Lajkovac 13, Ivanjica 13, Kučevo 13, Medveđa 13, Baçki Petrovac 12, Bogatić 11, Žabari 11, Ražanj 11, Žitorađa 11, Ljubovija 10, Aleksandrovac 10, Bojnik 10, Merošina 10, Arilje 9, Priboy (*Priboj*) 9, Luçani 9, Žitište 8, Ljig 8, Rekovac 8, Svrljig 8, Akpalanka (*Bela Palanka*) 8, Čajetina 7, Mionica 7, Oseçina 7, Vladimirci 7, Yeni Pazar-şehir (*Novi Pazar-grad*) 7, Lapovo 7, Raça 7, Güvercinlik (*Golubac*) 7, Blace 6, Kurşunlu (*Kuršumlija*) 6, Knić 5, Babušnica 5, Kanjiža 4, Kosjerić 4, Mali Zvornik 4, Tutin 4, Yeni Varoş (*Nova Varoš*) 3, Prepol (*Prijepolje*) 3, Seniçe (*Sjenica*) 3, Koceljeva 3, Gađin Han 3, Brus 2, Žagubica 2, Krupanj 1, Crna Trava 1, (CP Попис 2011 K1, s. 24-88). 2011 sayımının yayınlarından dördüncü kitapta Sırbistan'da ana dili Makedonca olan kişi sayısı 12.706 olarak verilmiştir (CP Попис, 2011 K4, s. 16).

Slovenya'da etnik aidiyet bilgileri veren son nüfus sayımında Makedon nüfusu 3.972 olarak belirtilmiştir (Statistične Informacije 92, s. 4). Slovenya'da ana dili Makedonca olan toplam kişi sayısı ise 4.760 olarak kayıtlıdır. Resmî sayım yayınında ana dili Makedonca olanların ülkedeki dağılımı ayrıntılı olarak verilmiştir. Daha kalabalıktan seyreğe doğru dağılımı şu şekildedir: Ljubljana 1183, Kranj 447, Jesenice 353, Maribor 317, Koper 227, Nova Gorica 149, Kamnik 133, Celje 125, Izola 124, Skofja Loka 83, Sezana 70, Piran 64, Domžale 63, Medvode 58, Postojna 57, Novo mesto 55, Radovljica 51, Trzič 48,

Sempeter - Vrtojba 42, Velenje 41, Ajdovščina 40, Kobarid 33, Tolmin 33, Crnomelj 31, Divača 31, Vrhnika 29, Hrpelje - Kozina 26, Ilirska Bistrica 26, Ptuj 26, Sencur 26, Brežice 25, Cerknica 20, Ribnica 19, Bled 19, Rogaska Slatina 19, Ravne na Koroškem 18, Kočevje 17, Vuzenica 17, Krško 16, Miren - Kostanjevica 16, Trbovlje 16, Litija 15, Slovenska Bistrica 15, Grosuplje 14, Ig 14, Komenda 14, Kranjska Gora 14, Brezovica 13, Hoče - Slivnica 13, Kanal 13, Bohinj 12, Murska Sobota 12, Lukovica 11, Menges 11, Slovenske Konjice 11, Sošanj 11, Zelezniki 11, Metlika 10, Preddvor 10, Rače-Fram 10, Ruše 10, Sentjur pri Celju 10, Zalec 10, Logatec 9, Naklo 9, Sevnica 9, Vransko 9, Zagorje ob Savi 9, Bovec 8, Dravograd 8, Gorenja vas - Poljane 8, Moravske Toplice 8, Trzin 8, Veržej 8, Vipava 8, Gornja Radgona 7, Idrija 7, Slovenj Gradec 7, Skofljica 7, Duplek 6, Miklavž na Dravskem polju 6, Smarje pri Jelsah 6, Store 6, Brda 5, Dol pri Ljubljani 5, Lendava 5, Mezica 5, Ormož 5, Pesnica 5, Polzela 5, Prevalje 5, Radenci 5, Starše 5, Sentilj 5, Žirovnica 5, Tabor 4, Dobrova - Polhov Gradec 4, Ivančna Gorica 4, Kungota 4, Borovnica 3, Cerklje na Gorenjskem 3, Dobrepolje 3, Lenart 3, Moravče 3, Podvelka 3, Vojnik 3, Benedikt, Bistrica ob Sotli, Bloke, Cerklje, Cerkljenjak, Crenšovci, Crna na Koroškem, Dobrna, Dolenjske Toplice, Horjul, Hrastrnik, Jezersko, Komen, Kostel, Laško, Ljubno, Ljutomer, Loška dolina, Lovrenc na Pohorju, Majšperk, Mirna Peč, Oplotnica, Pivka, Podčetrtek, Prebold, Radeče, Radlje ob Dravi, Rogatec, Selnica ob Dravi, Semič, Skocjan, Smartno ob Paki, Tišina, Velike Lašče, Vitanje, Vodice, Zuzemberk (Statistične Informacije, 93, s. 28-30).

Tarihî ve coğrafi Makedonya bölgesinin Ege kesimini Yunanistan oluşturur. Yunanistan sınırlarında yer alan Selanik Körfezi kuzeyi ve çevresinde uzanan bu bölgede Makedon nüfusu da yaşamaktadır. Makedoncanın ağız coğrafyasının güney kesimi Arnavutluk-Yunanistan sınırından doğuda Trakya'ya kadar belirtilmiştir (Видоески, 1998; Лингвистички атлас). Gramos-Karaferye-Selanik hattında Makedonca sözler işitilebilirken, Selanik'ten doğuya doğru Slav dil araştırmalarında arkaik diyalektler olarak bilinen Suho ve Visoka köylerinin de bulunduğu dil sahası yer alır (Видоески, 1998, s. 9). Ülkede uzun yıllar boyunca Makedonca yasaklanmıştır. 1980'lerde resmî yasak kalkmış ancak, Makedonca henüz tanınmamıştır (Усикова, 2017, s. 116). Yunanistan'da nüfus sayımı yayınlarında Makedon nüfusuna dair bilgi yoktur. Konu Yunanistan'da siyasi bir mesele olduğu için ülkedeki Makedon nüfusa dair bilgiler tarafların amacına uygun şekilde subjektiflik içerebilmiştir. 1990'lara ait alıntılanan verilere göre Yunanistan'da 10.000 ila 300.000 (Hill, 1999, s. 18-19) arasında bir Makedon nüfusundan söz edilmiştir.

Bütün bu nüfus rakamları, ilgili ülkede tam sonuçları açıklanan son sayımlara aittir. Resmî sayıma çeşitli sebeplerle yansımaya uğramayan nüfus varlığı ayrıca düşünülp tartışılabilir. Bu çalışmada Makedoncanın coğrafyası ve Makedon nüfusu için resmî nüfus verileri kullanılmıştır.

Balkan topraklarında Makedon nüfusunun daha eski olduğu kesim bugün Kuzey Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Yunanistan devletlerinin bazı parçalarını oluşturur. İlgili alan ülkelere göre farklı oranlara sahiptir; Arnavutluk'un batı ve güneydoğusunda sınırlı bir hat, Bulgaristan'ın güneybatısında bazı yerler, Yunanistan'ın kuzeyinin bir kısmı. Anılan coğrafya dışında bugün resmî rakamlarla toplamda yaklaşık otuz iki bin kişilik nüfus eski Yugoslavya'nın muhtelif özerk cumhuriyetlerinde yaşamaktadır. Toplamın yirmi üç bin kadarı Sırbistan'dadır. O zamanki Yugoslavya çatısı içinde diğer milletlerde olduğu gibi, Makedonlarda da ticaret, eğitim, evlilik, meslek gibi birçok sebeple diğer özerk cumhuriyete yerleşenlerin olması doğaldır.

Eski Yugoslavya dışında Romanya'daki Makedon varlığında Yunanistan'dan gelenler de vardır. 1946-1949 yılları arasında Yunanistan'da siyasi istikrarsızlık yaratan bir

iç savaş yaşanmıştır. Yunanistan İç Savaşı sırasında Yunanistan Komünist Partisi'nin askerî gücü olarak Yunanistan Demokratik Ordusu kurulmuştur. Bu ordu, komşu Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un rejimleri tarafından sağlanan lojistik ve diğer desteklerden yararlanmışır. 1949 yılında Demokratik Ordu bünyesinin yüzde kırk kadarının Makedonlardan oluştuğu belirtilmiştir. Bu da onu Makedonların kendi kaderini tayin hakkını savunmaya itmiştir. Birkaç yıllık mücadele sonunda Demokratik Ordu iç savaşı kaybetmiştir (Clogg, 2002, s. 139, 141). 1946-1949 yıllarında Yunanistan'da yaşanan iç savaştan kaçan mültecilerden Romanya'ya yerleşenler bugünkü Makedon nüfusunun kaynağının bir kısmını oluşturmuştur. Daha önceki yüzyıllarda da Romanya taraflarına Makedon göçleri olmuştur (Pârlea-Otovescu, 2022, s. 70).

Resmiyet

En büyük nüfus oranıyla konuşulduğu ülke Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde Makedonca resmî dildir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti anayasasının 7. maddesinde Kiril esaslı alfabetiyle Makedoncanın resmiyeti belirtilmiştir. Anayasadaki ilgili maddenin⁴ Türkçesi şu şekildedir:

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti topraklarının tamamında ve uluslararası ilişkilerinde Makedonca ve onun Kiril alfabeti resmî dildir.

Vatandaşların en az % 20'sinin konuştuğu diğer dil ve onun alfabeti de bu madde ile belirlendiği üzere resmî dildir.

Makedonca dışında bir resmî dil konuşan vatandaşların kişisel belgeleri, Makedonca ve onun alfabetinde verildiği gibi, yasaya uygun olarak o dil ve onun alfabetinde de düzenlenir.

Vatandaşlarının en az % 20'sinin Makedonca dışında bir resmî dil konuştuğu yerel öz yönetim birimlerinde yaşayan bir vatandaş, bakanlıkların bölgesel birimleriyle iletişimde resmî dillerden herhangi birini ve onun alfabetini kullanabilir. Yerel öz yönetim birimlerinden sorumlu bölgesel birimler, Makedonca ve onun Kiril alfabetinin yanı sıra vatandaşın kullandığı resmî dil ve alfabe de yanıt verir. Bakanlıklarla iletişimde her vatandaş, resmî dillerden birini ve onun alfabetini kullanabilir, bakanlıklar ise Makedonca ve onun Kiril alfabetinin yanı sıra vatandaşın kullandığı resmî dil ve alfabe de yanıt verir.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti devlet organlarında, Makedonca dışında bir resmî dil yasaya uygun olarak kullanılabilir.

Yerel öz yönetim birimlerinde, Makedonca ve onun Kiril alfabetinin yanında, vatandaşların en az % 20'sinin kullandığı dil ve alfabe resmî dildir. Yerel öz yönetim birimlerinde vatandaşların % 20'sinden daha azının konuştuğu dillerin ve alfabelerin kullanımına yerel öz yönetim birimlerinin organları karar verir (Kuzey Makedonya Anayasası, "Член 7").

Bosna-Hersek, 2005 yılında imzaladığı ve 2010 yılında onadığı 148 numaralı Bölge veya Azınlık Dilleri İçin Avrupa Şartı (*European Charter for Regional or Minority Languages, ETS No. 148*) adlı antlaşma kapsamında diğer bazı dillerle beraber Makedonca'yı da kabul etmiştir (ETS No. 148; ETS No. 148 BOS).

⁴ Anayasının bu maddesi 16 Kasım 2001 tarihinde meclisçe değiştirilip kabul edilmiştir. Değiştirilen maddede ülke adı "Makedonya Cumhuriyeti" olarak yazılmıştır. Ancak, 11 Ocak 2019 tarihli meclis oturumunda ülke adı "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değiştirilmiştir. İlgili değişikliğin uygulaması gereği burada da ülke adı 2019 değişikliğine göre yazılmıştır.

Romanya, 1995 yılında imzaladığı ve 2008 yılında onadığı 148 numaralı Bölge veya Azınlık Dilleri İçin Avrupa Şartı (*European Charter for Regional or Minority Languages, ETS No. 148*) adlı antlaşma kapsamında diğer bazı dillerle beraber Makedoncayı da kabul etmiştir (ETS No. 148; ETS No. 148 ROM).

Arnavutluk'ta Prespa Gölü etrafında Görice iline bağlı Pustec belediyesinde Makedonca bölgesel resmî dildir (Pustec info; Усикова, 2017, s. 116).

Sırbistan'daki belediyelerden Romanya sınırında yer alan Plandişte'de Makedonca, (Sırpça, Macarca, Rumence ve Slovakça ile beraber) bütün devlet kurumlarında eşit statüdedir (О Пландишту). Tuna kıyısında buraya yakın bulunan Paçova'da ise belediye internet sitesinin dillerinde Makedoncaya da yer verilmiştir (Панчево).

Sonuç

Tarihte ve bugün geniş bir yaşam alanına sahip Türkçenin Balkan coğrafyasındaki komşularından biri Makedoncadır. Balkanlar içinde Türkçe ile Makedoncanın etkileşimde olduğu, beraber yaşadığı bir saha vardır. Makedonların ana dili olan Makedonca, Slav dillerinin güney kısmının doğu kolunda yer alır.

Otuz bir harfe sahip Kiril alfabesiyle yazılan Makedoncanın dil coğrafyasında Balkanlar yer alır. En büyük nüfus tarafından konuşulduğu ülke Kuzey Makedonya'dır. Bu devlet dışında Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Romanya, Sırbistan, Slovenya ve Yunanistan'da Makedon dilinin konuşurları vardır.

Resmî nüfus sayımı sonuçlarına göre Makedon nüfusu Kuzey Makedonya'da 1.073.299 (2021)⁵ kişiyle dünyadaki en büyük Makedonca konuşan nüfusu oluşturur. Ülke çapında resmî dil statüsüne sahip olduğu Kuzey Makedonya sonrasında Makedon nüfusunun çoktan aza doğru dağılımı şu şekildedir: Sırbistan'da 22.755 (2011), Arnavutluk'ta 5.512 (2011), Slovenya'da 3.972 (2002), Hırvatistan'da 3.555 (2021), Bulgaristan'da 1.654 (2011), Romanya'da 1.264 (2011), Karadağ'da 900 (2011), Bosna-Hersek'te 738 (2013). Yunanistan'daki Makedon nüfusu resmî olarak belirtilmemiştir.

Kuzey Makedonya'daki milyonluk nüfustan sonraki en büyük Makedon nüfusu Sırbistan'da yaşamaktadır. Bu ülkelerin ardından altı binden az nüfus rakamları görülür. Makedoncanın Kuzey Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk, Slovenya, Hırvatistan, Bulgaristan, Romanya, Karadağ ve Bosna-Hersek şeklinde sıralanabilen coğrafyasında mevcut sayımlara göre toplam nüfusu 1.113.649 şeklindedir. Anılan yerler içinden Makedoncanın asıl dil sahasında Kuzey Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Yunanistan devletlerinin bazı bölümlerinin yer aldığı söylenebilir. Romanya haricinde Makedon nüfusuna sahip diğer ülkeler eskiden Yugoslavya çatısında bulunmuşlardır. Aynı devlet içinde diğer milletlerde olduğu gibi, Makedonlarda da çeşitli sebeplerle diğer özerk cumhuriyete yerleşenlerin olması doğaldır. Bu coğrafi saha dışında, yakın yıllarda yapılan göçlerle bugün Avustralya, Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri gibi çeşitli ülkelerde de Makedon nüfusu yaşamaktadır.

Makedoncanın ülke çapında resmî dil olduğu devlet Kuzey Makedonya'dır. Bosna-Hersek ve Romanya'da 148 numaralı Bölge veya Azınlık Dilleri İçin Avrupa Şartı (*European Charter for Regional or Minority Languages, ETS No. 148*) antlaşmasına bağlı olarak Makedonca da bazı dillerle beraber kapsama alınmıştır. Arnavutluk'ta Prespa Gölü kıyısındaki Pustec'in belediye sınırlarında Makedoncanın da resmîyeti vardır.

⁵ Nüfus sayısının yanındaki parantez içinde sayım yılı belirtilmiştir.

Sırbistan'da Plandište belediye sınırları kapsamında Makedoncaya da eşit statü tanınmıştır.

Balkan topraklarında Makedonca ile Türkçenin yukarıda anlatılan etkileşim sahasında Türk dilinin yazı dili ve ağız olmak üzere iki düzeyde varlığı bulunur. Burası Türkiye Türkçesinin tarihten bugüne edebiyat, sanat, resmiyet gibi bütün yönleriyle yaşadığı bir yazı dili kesimidir. XXI. yüzyılda resmî olarak kullanımının yanında her çeşit yazışma ve kültürel yaratıcılıkta bir edebî dil yönü söz konusudur. Ağız düzeyinde bakıldığında da Makedoncanın asıl dil sahasının tamamı Türkiye Türkçesinin "Rumeli" ana ağız bölgesinde yer alır. Rumeli bölgesi içinde Batı Rumeli ve Doğu Rumeli olarak yaygınlıkla belirtilen alt sahalardan her ikisinde de Makedonca ile kesişim yerleri vardır.

Kaynakça

- BH Popis, 2013: (2019). *Popis stanovništva, Domaćinstava i Stanova u Bosni i Hercegovini: Etnička/nacionalna Pripadnost, Vjeroispovjest i Maternji Jezik*. Sarajevo: Agencija za Statistiku Bosne i Hercegovine.
- Censusi 2011: (2012). *Shqipëri, Censusi i Popullsisë dhe Banesave 2011: Pjesa 1 (Rezultatet Kryesore)*. Tiranë: Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës.
- Censusi 2011 Berat: (2013). *Shqipëri, Censusi i Popullsisë dhe Banesave 2011: Pjesa 1 (Rezultatet Kryesore) Berat*. Tiranë: Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës.
- Censusi 2011 Dibër: (2013). *Shqipëri, Censusi i Popullsisë dhe Banesave 2011: Pjesa 1 (Rezultatet Kryesore) Dibër*. Tiranë: Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës.
- Censusi 2011 Durrës: (2013). *Shqipëri, Censusi i Popullsisë dhe Banesave 2011: Pjesa 1 (Rezultatet Kryesore) Durrës*. Tiranë: Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës.
- Censusi 2011 Elbasan: (2013). *Shqipëri, Censusi i Popullsisë dhe Banesave 2011: Pjesa 1 (Rezultatet Kryesore) Elbasan*. Tiranë: Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës.
- Censusi 2011 Fier: (2013). *Shqipëri, Censusi i Popullsisë dhe Banesave 2011: Pjesa 1 (Rezultatet Kryesore) Fier*. Tiranë: Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës.
- Censusi 2011 Korçë: (2013). *Shqipëri, Censusi i Popullsisë dhe Banesave 2011: Pjesa 1 (Rezultatet Kryesore) Korçë*. Tiranë: Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës.
- Censusi 2011 Kukës: (2013). *Shqipëri, Censusi i Popullsisë dhe Banesave 2011: Pjesa 1 (Rezultatet Kryesore) Kukës*. Tiranë: Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës.
- Censusi 2011 Lezhë: (2013). *Shqipëri, Censusi i Popullsisë dhe Banesave 2011: Pjesa 1 (Rezultatet Kryesore) Lezhë*. Tiranë: Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës.
- Censusi 2011 Shkodër: (2013). *Shqipëri, Censusi i Popullsisë dhe Banesave 2011: Pjesa 1 (Rezultatet Kryesore) Shkodër*. Tiranë: Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës.
- Clogg, R. (2002). *Catastrophe and Occupation and Their Consequences 1923-49. A Concise History of Greece (Second Edition)*. Cambridge: Cambridge University Press, 98-141.
- ETS No. 148: *Chart of signatures and ratifications of Treaty 148*. Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty=148>, [Erişim tarihi: 20.11.2022].
- ETS No. 148 BOS: *Reservations and Declarations for Treaty No.148 - European Charter for Regional or Minority Languages (ETS No. 148)*. State or International Organisation: Bosnia and Herzegovina. Council of Europe.

- <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=declarations-by-treaty&numSte=148&codeNature=1&codePays=BOS>, [Erişim tarihi: 20.11.2022].
- ETS No. 148 ROM: *Reservations and Declarations for Treaty No.148 - European Charter for Regional or Minority Languages (ETS No. 148)*. Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=declarations-by-treaty&numSte=148&codeNature=1&codePays=ROM>, [Erişim tarihi: 20.11.2022].
- Hill, P. (1999). Macedonians in Greece and Albania: A Comparative Study of Recent Developments. *Nationalities Papers*. 27(1), 17-30.
- HR Popis 2021: *Popis Stanovništva, Kućanstava i Stanova 2021. – Stanovništvo Po Gradovima/Općinama*. Državni zavod za statistiku. (<https://popis2021.hr>)
- ISO 639 Language Codes. <https://www.iso.org/iso-639-language-codes.html>, http://www.loc.gov/standards/iso639-2/php/code_list.php, [Erişim tarihi: 20.11.2022].
- KR Popis 2011: (2011). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine: Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori*. Podgorica: Zavod za Statistiku Crne Gore.
- Kuzey Makedonya Anayasası (1991). *Устав на Република Северна Македонија*.
- Municipality of Shtip (2022). *Municipalities and settlements - Municipality of Shtip*. Republic of North Macedonia, State Statistical Office. https://www.stat.gov.mk/Opstininm_en.aspx?mbop=2283, [Erişim tarihi: 24.11.2022].
- Pârlea, A. ve Otovescu, D. (2022). The Current Situation of Macedonians in Romania. *Revista Universitară de Sociologie*, (1/2022), 67-73.
- Prebroyavane 2011 T1 K2: (2012). *Преброяване на Населението и Жилищния Фонд През 2011 Година: Том 1. Население, Книга 2. Демографски и Социални Характеристики*. София: Република България, Национален Статистически Институт.
- Pustec info: (2022). *Pustec info: Нурја. Bashkia Pustec* <https://www.bashkiapustec.gov.al/pustec-info/>, [Erişim tarihi: 20.11.2022].
- Recensământul 2011: *Recensământul Populației și Locuințelor - Volumul II: Populația Stabilă (Rezidentă) – Structura Etnică și Confesională*. Institutul Național de Statistică. <https://www.recensamantromania.ro/rpl-2011/rezultate-2011/>, [Erişim tarihi: 20.11.2022].
- Statistične Informacije 92 (2003). *Statistične Informacije, št. 92/2003 (5. Prebivalstvo: Popis Prebivalstva, Gospodinjstev in Stanovanj, Slovenija, 31. Marca 2002)*. Statistični Urad Republike Slovenije.
- Видоески, Б. (1998). *Дијалектите на македонскиот јазик (том 1)*. Скопје: Македонска академија на науките и уметности.
- Конески, Б. (2021). *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. приредиле Елена Петроска, Станислава-Сташа Тофоска; соработник Бобан Карапејовски, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Лингвистички атлас: (2020). *Лингвистички атлас на македонските дијалекти (Според материјалите на општословенскиот лингвистички атлас – ОЛА)*. [уредник Марјан Марковиќ]. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

- МК Попис 2021: (2022). *Вкупно резидентно население, домаќинства и станови во Република Северна Македонија, попис 2021* [уредник Тајјана Ѓорѓиевска]. Скопје: Република Северна Македонија, Државен завод за статистика.
- О Пландишту (2022). *О ПЛАНДИШТУ*. Општина Пландиште <https://plandiste-opstina.rs/o-plandistu/>, [Erişim tarihi: 20.11.2022].
- Панчево: ПАНЧЕВО – Град на можности. Градот Панчево. <http://www.pancevo.rs/mk/>, [Erişim tarihi: 20.11.2022].
- СР Попис 2011 К1 (2012). *Попис становништва, домаќинстава и станова 2011. у Републици Србији (Књига 1: Национална припадност)*. Београд: Република Србија, Републички завод за статистику.
- СР Попис 2011 К4 (2013). *Попис становништва, домаќинстава и станова 2011. у Републици Србији (Књига 4: Вероисповест, матерњи језик и национална припадност)*. Београд: Република Србија, Републички завод за статистику.
- Усикова, Р. П. (2017). *Македонски јазик. Јазики мира: Славјански јазики* (изд. 2-е, испр. и доп.). Санкт-Петербург: Росийская Академия Наук, Институт Јазыкознания, 114-151.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 617-631.

Geliş Tarihi-Received: 17.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1206200

Kazak Destanlarında Olumlu Tipler ve İşlevleri*

Positive Types and Their Functions in Kazakh Epics

Derya ÖZCAN GÜLER**

Mustafa USTA***

Öz

Olumlu tipler, destan geleneği içerisinde kahramanın yanında yer alan ve genellikle kahramana yardım eden tiplerdir. Bu makalede destana önemli katkısı olan olumlu tiplerin tespit edilmesine yönelik bir öneri sunmak ve tutarlı bir adlandırma yaparak işlevlerini belirlemek amacıyla “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti ve Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayılması Projesi” dâhilinde Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkan on ciltlik Kazak Destanları incelemeye tabi tutulmuştur. Bu inceleme yapısalci bakış açısı yöntemi kullanılmak suretiyle yapılmıştır. Bu yöntemle öncelikli olarak tekrar eden karakteristik eylemler tespit edilmiş, ardından da ilgili eylemlerin kahramana olan katkısı dikkate alınarak olumlu tipler belirlenmiştir. Belirlenen olumlu tiplerin de yapısal ve bağlamsal işlevleri metin merkezli ve bağlam merkezli halk bilim kuramlarından yararlanılarak yorumlanmıştır. Bu yorumlama sonucunda olumlu tiplerin yapısal işlevlerinin kahramanın maddi-manevi güç ve başarısını arttırmak, olay örgüsünü genişletmek olduğu görülmüştür. Bağlamsal işlevlerinin ise bireysel ve toplumsal eğitim ile kültürel mirası aktarma, rahatlama sağlama, siyasi ve sosyal destek sağlama olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak, destan, tip, olumlu tipler, işlev.

Abstract

Positive types are the types who are next to the hero in the epic tradition and help the hero or positive types. In this article, ten volumes of Kazakh Epics published among the publications of the Turkish Language Institution within the scope of the Project of Determining the Epics of the Turkic World and Translating and Spreading them to Turkey Turkish were examined in order to provide a suggestion for the identification of positive types that contributed significantly to the epic and to determine their functions by making a consistent naming. This review was made using the structuralist perspective method. With this method, primarily recurring characteristic actions were determined, and then positive types were determined by considering the contribution of the relevant actions to the hero. The structural and contextual functions of the determined positive types were also interpreted by using text-centered and context-centered folklore theories. As a result of this interpretation, it has been seen that the structural functions of positive types are to increase the material-spiritual power and success

* Bu makale, Derya Özcan Güler danışmanlığında, Mustafa Usta tarafından hazırlanan “Kazak Destanlarında Yer Alan Tiplerin İncelenmesi” başlıklı doktora tez çalışması temel alınarak üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak/Türkiye, e-posta: derya.ozcan@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5601-2199.

*** Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Uşak/Türkiye, e-posta: mstafa.usta@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3080-8468.

of the hero, and to expand the plot. It has been determined that the contextual functions are individual and social education and transfer of cultural heritage, providing relief, providing political and social support.

Keywords: Kazakh, epic, type, positive types, function.

Giriş

Sözlü geleneğin bir ürünü olan destanlar bir milletin kültürel ve tarihi belleğinin aktarımını sağlayan önemli anlatılardandır. Anlatıcılar tarafından icra edilen bu ürünler, temel yapısı çok fazla değiştirilmeden bağlama göre her defasında yeniden oluşturulur. Bu sebeple de icra sırasında bir takım pratikler, anlatıcılar tarafından kullanılır. Bu pratiklerden biri de düzenli olarak tekrarladıkları yapısal formüldür. Tipler¹ de bu yapısal formülün en önemli parçalarından biri olarak çeşitli işlevlere sahiptirler.

Tiplerin tespit edilmesine yönelik belirli bir yöntemin uygulanması ve bu doğrultuda tiplerin işlevlerinin belirlenmesi maksadıyla Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan on ciltlik “Kazak Destanları” içerisinde kahramanlık konulu olan “kırk sekiz” destanda yer alan olumlu tipler incelenecektir. Kazak destanlarının özellikle seçilme sebebi ise nitelik ve sayı bakımından oldukça zengin olmasıdır.

Destanların teşekkülünde kahramanların önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bununla birlikte kahramanın yanında ya da karşısında bulunan tipler de bir bütünün parçalarıdır. Anlatıcılar, bu tipleri belli formüllerle icra sırasında metne dâhil eder. Böylece meydana gelen küçük birimler bütünü, yani destanı oluşturur. Bu açıdan metnin anlaşılması için bir bütün olan destanın parçalara ayrılarak incelenmesi, ardından da bu parçaların birbiriyle olan ilişkilerini dikkate alarak bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirilmesi gerekir. Tipler üzerinden yapacağımız bu parçalara ayırma işleminde en temel konu tipin belirlenmesi, bir sonraki problem ise tipin adlandırılmasıdır.

Vladimir Propp tiplerin belirlenmesinde, masalarda değişen ve değişmeyen değerlerden bahseder ve kişi adlarıyla kişilerin nitelikleri değişirken eylemlerin² değişmediğini söyler. Dolayısıyla aynı eylem farklı kişiler tarafından gerçekleştirilir. Propp’a göre bu işlevler genellikle tekrarlanır (Propp, 2018, s. 23). Destanlarda bu değişmeyen eylemleri tipler gerçekleştirir. Bu doğrultuda tipleri tespit edebilmek için makalede öncelikli olarak iki esas belirlenmiştir. Birincisi bir tipin -adına bakılmaksızın- farklı destanlarda da aynı eylemi sergileyip sergilemediği, ikincisi sergilenen bu eylemin karakteristik olup olmadığı. İncelenen destanlardaki karakterlerin³ bu iki parametreye uyması durumunda tip olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Tip adlandırmalarıyla ilgili de problemlerle karşılaşmaktadır. Ontolojik adlandırmalarda tipin sürekli isim değiştirmesi tutarlı bir adlandırma yapmaya imkân vermemektedir. Aynı anlatıların farklı varyantlarında bile isim değişiklikleri olabilmektedir. Örneğin Alpamış Destanı’nın Özbekistan varyantında “çocuksuzluk sorununa” çare bulan Hz. Ali’yken Kazak varyantında Baba Tüküti Şaşti Aziz’dir. Burada dikkat edilmesi gereken küçük parçayı oluşturan tipik eylemin değişmemesidir. Dolayısıyla bu tipik eylemi sergileyenin metin içindeki fonksiyonu iki varyantta da aynıdır. Bir diğer durum Kırk Kız ya da Kırk Yiğit’in kimi zaman kahramanın karşısında

¹ Anlatıma dayalı edebî ürünlerde toplumun inandığı temel kıymetlerin, belli bir düşüncenin ve topluluğun zihniyetini temsil eden; bu özelliği diğer özelliklerini örten kişilere tip denir (Erşahin, 2005, s. 333; TDK, 2011, s. 2357; Kaplan, 2016, s. 9; Belge, 2016, s. 23).

² Propp’a göre metnin içindeki işlev tiplerin eylemleridir. Dolayısıyla tiplerin eylemleri anlatıların alt birimleridir (Propp, 2018, s. 22-25).

³ Makalede karakter kelimesi üst başlık olarak kullanılmıştır. Düz (tip) ve değişken (yuvarlak) karakter ifadeleri ise alt başlık konumundadır.

kimi zaman da yanında yer alması meselesidir. Böyle bir durumda her iki Kırk Yiğit'in destanda üstlendiği fonksiyon birbirinden farklıdır. Kırk Yiğit şeklinde yapılacak bir adlandırma ise kargaşaya sebep olacaktır. Bundan dolayı makalede tiplerin isimlendirilmesi eylemlerinden hareketle yapılacaktır.

İncelenen “kırk sekiz” destanda olumlu tiplerle olumsuz tiplerin ayrımının yapılması da bir diğer önemli konudur. Kahramanın faydasına ve ona yardım etmeye yönelik eylem sergileyen tipler makalede olumlu tipler olarak değerlendirilecektir.

İlgili tespitlerin ardından tiplerin işlevlerinin belirlenmesine geçilecektir. Bu noktada da işlevden ne kastedildiği önem taşımaktadır. Halk bilimi alanında yapılan çalışmalarda işlevle ilgili temelde iki yaklaşım olduğu söylenebilir. Bunlardan biri Vladimir Propp'un yaklaşımıdır. Propp'un (2018, s. 22-25) işlevden kastı yapısal birimlerin metni oluşturmadaki katkısıdır. Bir diğer isim ise William Bascom'dur. Bascom (Çobanoğlu, 2010, s. 256-257) işlevi, metnin birey ve toplum üzerindeki etkisi olarak değerlendirir.

Makalede de bu iki yaklaşım sentezlenerek olumlu tiplerin metne olan etkisi yapısal işlev, birey ve toplum üzerindeki tesiri de bağlamsal işlev olarak değerlendirilecektir.

1. Kazak Destanlarındaki Olumlu Tipler

Destanlarda, kahraman merkezde olmakla birlikte kahramanın yararına olacak eylemler sergileyen ve kahramanın yanında duran tipler de önemli bir yer tutar. Çalışmada bu tiplere “olumlu tipler” denmiştir. Destanda kahraman ve olumlu tiplerin haricinde eylemleriyle kahramanın karşısında yer alan olumsuz tipler de vardır. Buna bağlı olarak da destanda metin içi üç ayrı işlev ortaya çıkar. Bu işlevlerin nasıl paylaşıldığı sorusuna cevap bulmaya çalışan Propp (2018, s. 80-81), işlevlerin belli alanlara göre kümelendiğini söyler. Bu alanlar işlevleri gerçekleştiren tiplerin eylem alanlarıdır.

Kazak destanlarında “olumlu tiplerin” sergilediği, ideal olarak ifade edebileceğimiz destan akışını etkileyen eylem alanları ise şunlardır:

Tablo 1. Olumlu tiplerin eylem alanı

E1	Darda Kalanı Kurtarma
E2	Yönlendirme veya Görev Verme
E3	Çocuksuzluk Sorununa Çare Bulma
E4	Haber veya Bilgi Verme
E5	Kahramanı Eğitime ve Erginleme
E6	Kahramanın Yanında ya da Tek Başına Savaşma
E7	Kahramanın Yanında ya da Tek Başına Sefere Çıkma
E8	Yardım İsteme
E9	Çocuksuzluk Sorunu Yaşama
E10	Çocuksuzluğa Çare Arama
E11	Toy ve Sacı Düzenleme
E12	Hamilelik ve Doğumunu Olağanüstü Yaşama
E13	Yöntem Söyleme
E14	Kötülük Olduğunu ya da Olacağını Sezme
E15	Âşık Olma
E16	Evlenme
E17	Evleneceği Adayı Sınama
E18	Tutsaklıktan Kurtulmaya Yardım Etme
E19	Yaralı Kahramanı Ölümünden Kurtarma

E20	Nasihah ve Duada Bulunma
E21	Bariş Tesis Etme
E22	İdeal Bir Kadına Hizmet Etme
E23	Sevgililerin Buluşmasını Sağlama
E24	Kahramanın Bir Yakınuna Âşık Olma
E25	Kahramana Karşı Savaşma
E26	Hatasını Anlayıp Dost Olma

İncelenen kırk sekiz Kazak destanı yapısal birimlere ayrıldıktan sonra “dokuz” olumlu tip tespit edilmiştir. Tespit edilen bu olumlu tiplerin de kendi etkinlik alanları vardır ve bu etkinlik alanı değişmemektedir. Çalışmanın bu bölümünde tespit edilen dokuz tipin eylem alanları ve işlevleri alt başlıklar halinde incelenecektir.

1.1. Kahramanın Yardımcısı Tipi

Kahramanın arkadaşı –ki çoğunlukla bu şekildedir- ya da olağanüstü özellikler gösteren yoldaşı olan kahramanın yardımcı tipi; kahramanın sefer ve savaşlarında ona yardımcı olup zafer kazanmasına katkı sağlar. Bu tip, kahraman kadar olmasa da gücüyle bilinir. Genellikle düşman tipinin adamları ile mücadele eder. Böylece destanda kollektif bir güç ve kuvvet gösterisi sergilenir.

Kazak destanlarında “kırk dokuz” tane kahramanın yardımcı tipi tespit edilmiş, bunların içerisinde Orak ile Mamay, Oljabay Jene Kırk Batır ile Ermek Batır destanlarında geçen “Kırk Yiğit” ve Manas Ulı Tuyakbay Destanı’ndaki “on bir beyin çocukları” tek tip olarak kabul edilmiştir. Kahramanın yardımcı tiplerinden biri olan Kuluşak ise hem Narik hem de Şora destanlarında yer alır. Kahramanın yardımcı tipi Kazak destanlarında “E4. Haber veya bilgi verme, E6. Kahramanın yanında ya da tek başına savaşma, E7. Kahramanın yanında ya da tek başına sefere çıkma, E8. Yardım isteme, E24. Kahramanın bir yakınına âşık olma, E25. Kahramana karşı savaşma, E26. Hatasını anlayıp dost olma” eylemlerini sergiler.

İncelenen kırk sekiz destandan “yirmi dokuzunda” kahramanın yardımcı tipine rastlanır. Bu yirmi dokuz destanda tekrar edilen eylemlerle birlikte toplam “doksan altı” eylem sergilenir. Bunların içerisinde kahramanın yanında ya da tek başına savaşma “kırk üç”, kahramanın yanında ya da tek başına sefere çıkma eylemi de “otuz” kez gerçekleşir. Dolayısıyla kahramanın yardımcı tipinin en temel işlevi, kahramana savaşma kabiliyeti ile destek olmaktır. Savaşların ordularla yapıldığı gerçeğinden hareketle güçlü askerlere ihtiyaç duyulur. Bu yönüyle kahramanın yardımcı tipi güçlü bir ordunun önemli unsurlarından biridir. Onun varlığı aynı zamanda kahramanı iyi bir komutan olarak belirginleştirir. Bu durum kahramanın maddi-manevi gücünü de artırır.

Örneğin Savrık Batır Destanı’nda Savrık herkese haber gönderince Bayseyit ve Sızdık askerlerini toplayıp Savrık’ın yanına gelir. Bu yiğitler gece yarısı olduğunda Kolpakov ve kalabalık askerlerine üç koldan ablukaya alarak saldırıp savaşı kazanırlar (Jumandilova vd., 2015, s. 256-261).

Adem Balkaya (2017, s. 27-40) bilge, savaşçı, çoban, kadın, büyüten /besleyen, dini kişilikler, hayvanlar, eşya ve kutsal aletler, yiyecek ve içecekler alt başlıklarında verdiği kahramanın yardımcı tiplerinin akrabalık ve soy birlikteliğini sağlama, kahramanın sefere çıktığında karşılaşacağı güçlükleri çözme işlevlerinin olduğunu ifade eder. Ona göre anlatılarda kahraman bütün sıfatları üzerinde barındırsa da yardımcıya ihtiyaç duyar. Bu açıdan da bu tipler kahramanın eksikliklerini giderir. Kahraman pasifleştiğinde yardımcı(lar) işlerlik kazanarak mücadeleyi kahramanın lehine çevirir. Bununla birlikte anlatının mükemmeliyetine de hizmet ederler.

Kazak destanlarında kahramanın yardımcısı tipleri üç ayrı özellik gösterir. Bunlardan ilki kahramanın yardımcısı ve askeri olma özelliği ile Kazak destanlarında yer alan kahramanın yardımcısı tipleridir. Bu tiplerle özellikle komuta kademedeki kahramandan sonraki kişinin önemi vurgulanır ve gerçek hayatta stratejik dağılımın yapılması sağlanır. Kimi zaman “kahramanın yanında ya da tek başına savaşma” eylemi sergilerken ilgili tipler düşman tipi tarafından öldürülür. Bu ölümle birlikte güçlü olanı yenen düşman herkes tarafından yenilmez olarak algılanmaya başlar. Bu sırada kahraman meydana çıkar ve düşmanı öldürür. Nitekim Barak Batır Destanı’nda (Karaca, 2007, s. 35-45) Barak, Alaköpek’i öldürürken Kalmukların hepsi de korkup kaçarlar. Böylece kahramanın güç ve kuvvetinin ne kadar fazla olduğuna dikkat çekilir.

Kahramanın yardımcısı tipleri içerisinde ikinci olarak önceleri olumsuz eylemler sergileyerek kahramanın karşısında yer alan ancak sonradan bu yaptıklarından pişman olup kahramanın yanında yer alan kahramanın yardımcısı tipleri vardır. Bu tipler özellikle “E26. Hatasını anlayıp dost olma, E6. Kahramanın yanında ya da tek başına savaşma” eylemleri sergilerler. Örneğin Köroğlu Destanı’nda (Arıkan, 2007a, s. 219-223) Reyhan Arap, Köroğlu’nun yengesini kaçırmak ve Köroğlu ile savaşarak olumsuz eylemler sergiler. Ancak sonradan bu yaptıklarından pişman olup özür diler. Hatta Köroğlu’nun Şağdat Han ile yaptığı savaşta dört yüz bin kişilik ordusuyla Köroğlu’nun yanında savaşır.

Bu tarz değişken tipler son durulan noktayı temsil ederler. Önceleri olumsuz eylemler sergilerken bir değişiklik göstermedikleri gibi pişman olup olumlu eylemler sergilediklerinde de değişiklik göstermezler. Yani sürekli gelgitleri olan karakterler değildir. Ayrıca bilerek kötülük yapan ve bu kötülüğü sonuna kadar sürdüren bir tiplerle kötülükten bir şekilde vazgeçmiş bir tip aynı özellik ve eylemlere sahip değildir. Kazak destanlarında yer alan Reyhan Arap, Kızılbay ve Karaman’ın nihai olarak kahramanın yanında yer almaya başlaması onların olumsuzluktan tamamen sıyrıldığını ve olumlu bir tip olarak destanda yer aldıklarını gösterir. Böylesi bir yol tercih edilerek anlatının kurgusu ilginçleştirilir. Ayrıca anlatıcı destana birden fazla tip almak zorunda da kalmaz. Bununla birlikte her zaman hatadan dönülebileceği, önemli olanın en son durulan nokta olduğu dersi verilir ve yapılan kötülükten pişmanlık duyularak doğruya yönelme teşvik edilir.

Kahramanın yardımcısı tipleri içerisinde üçüncü olarak da olağanüstü özelliklere sahip olan tipler vardır. Bu tipler; Kazak destanlarında at ve mızrak olarak karşımıza çıkar. Destanlarda ontolojik açıdan hayvan ya da nesne olarak yer alan motifler, olayların yönünü değiştirecek derecede eylemler sergilemezler. Kahramanı başarılı olmasını sağlamak ve olayı ilginç kılmak için tıpkı insanlar gibi eylem sergilediklerinde ise motif olmanın ötesine geçerek kahramanın yardımcısı olan bir tipe dönüşürler. Türk destan geleneği içerisinde buna en iyi örnek “at”tır. Hemen hemen her destanda kahramanın yanında yer alan atlar bazı olağanüstü özelliklere sahip olabilirler ve bu yönleriyle destanda tip olarak yer alırlar.

Kazak destanlarında atın yanında kahramanın kullandığı mızrak ve kılıç da benzer eylemler sergileyerek tip olarak karşımıza çıkar. Kahramanın yardımcısı tipleri içerisinde atın, mızrağın ve kılıcın tipik eylemi ise “E4. Haber veya bilgi verme”dir. Bu eylemle olağanüstü bir özellik sergileyip kahramanı kötülüklerden korur. Örneğin Kökşe Oğlu Er Kosay Destanı’nda (Sengirbayev, 2007, s. 969) Kosay uyurken bakır toynaklı Jiyrenşe at Kosay’ın yanına gelerek Kalmukların saldırıya geçip yurdu işgal ettiklerini söyler.

Carl Gustav Jung da anlatılardaki yardımcı hayvanların insandan daha üstün bir zekâya sahip olduklarına dikkat çeker (Jung, 2020, s. 112). Nitekim kahramanın

yardımcısı tiplerinden olan bu tipler elde edilmesi zor haber ve bilgileri tıpkı olağanüstü kurtarıcı tipi gibi elde ederek kahramana söyler. Bu sayede kahraman karşılaşacağı tehlikeden kurtulur. Bu tipler aracılığıyla toplumun idealleştirdiği hedefler doğrultusunda ilerlendiğinde kâinatın bir hizmetkâra dönüşeceği öğretilir. Bu öğreti ile toplum kendi değerleri doğrultusunda savaşmaya motive edilmiş olur.

1.2. Olağanüstü Kurtarıcı Tipi

Destanlarda kahramanlar, güç ve kuvvetin simgesi olmakla birlikte zaman zaman zor durumda kalabilirler. Benzer şekilde olumlu tipler de dünyevi güç ve sebeplerin çözüm olamayacağı hadiselerle karşılaşabilirler. Bu durumlarda olağanüstü kurtarıcı tipi ortaya çıkararak kahramanı ya da olumlu tipleri içinde buldukları zor durumdan kurtarır.

İslamiyet öncesinde bozkurt, İslamiyet sonrasında çoğunlukla Hızır olarak karşımıza çıkan bu tip; yapılan çalışmalarda Hızır, veli, kılavuz, bilge tipi gibi isimlerle yer almıştır (Kaplan, 2016, s. 60-119; Jung, 2020, s. 96-99; Temur, 2012, s. 93; Duman, 2012, s. 192-198).

Makale kapsamında incelenen Kazak destanlarında ise Baba Tükti Şaşti Aziz, Hz. Ali, Kırklar, gayb erenler, Ğavıs, Ğıyas, Ağzam, pır, Hızır, İlyas, Arşılan vb. olmak üzere toplam “on altı” olağanüstü kurtarıcı tipinin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu on altı olağanüstü kurtarıcı tipi, Kazak destanlarından “on yedisinde” yer alır. Bu destanlarda yer alan olağanüstü kurtarıcı tipi “E1. Darda kalanı kurtarma, E2. Yönlendirme veya görev verme, E3. Çocuksuzluk sorununa çare bulma, E4. Haber veya bilgi verme, E5. Kahramanı eğitme ve erginleme” eylemleri sergiler. Bu tipin incelenen destanlarda toplamda “elli” kez eylem sergilediği görülmüştür. Elli eylemin “yirmi dokuzu” darda kalanı kurtarma, “sekizi” yönlendirme veya görev verme, “altısı” çocuksuzluğa çare bulma, “beşi” haber veya bilgi verme ve “ikisi” de eğitme veya erginlemedir.

Olağanüstü kurtarıcı tipi, Kazak destanlarında en çok darda kalanı kurtarma eylemini sergilemekle birlikte diğer eylemlerinin temelinde de kurtarma söz konusudur. Bu açıdan olağanüstü kurtarıcı tipi Kazak destanlarında darda kalanı kurtarma, rehberliğe ve bilgiye ihtiyacı olanı kurtarma, neslini devam ettirememekle karşı karşıya kalanı kurtarma işleviyle yer alır. Örneğin Tana Destanı’nda (Sengirbayev, 2007, s. 585-589) Tana, otuz beş yaşına gelmesine rağmen çocuğu olmadığı için keramet sahibi olan Baba Tükti Şaşti Aziz’in mezarına gider. Burada Kur’an okuyup dualar ederken uyuyakalır. Tan yeri aydınlandığında ona yardım edildiğine ve Allah’ın dileğini gerçekleştirdiğine dair sözler duyar. Böylece soyunu devam ettirememeye, bir noktada da kendisini koruyacak bir evlada sahip olamama sorunundan Tana’yı olağanüstü kurtarıcı tipi kurtarır.

Olağanüstü kurtarıcı tipinin bu eylemleri sergilerken gerek ejderha⁴ suretinde görülmesi gerekse kahramanın yenilmek üzereyken meydana çıkması kurguyu ilginçleştirir, hacmi arttırır. Onun sergilediği bu eylemler sayesinde kahraman da ervahlı sayılarak yenilmez kabul edilir. Böylece toplumdaki bireylerin, zor bir durumla karşı karşıya kaldıklarında yaratıcıya ve onun yeryüzündeki temsilcilerine sığınması sağlanır. Savaşın kırılma noktalarında bu tip kahramanın düşmana ceza vermesine katkı

⁴ Parpariya Destanı’nda Parpariya, düşmanı Şamakan ile uzun süre dövüştükten sonra yaralanır. Zor durumda kalan Parpariya dua edip pırlarından yardım istediğinde Baba Tükti Şaşti Aziz, ışık çalarak ejderha kılığında görülür. Düşmanlar onu görünce korkup geri çekilir. Parpariya ise ejderhayı gördüğünde sevinir (Sengirbayev, 2007, s. 109).

sağlanarak gerginliği ortadan kaldırır, buna bağlı olarak da savaşlarda bir koruyucunun varlığıyla halkın motivasyonu yüksek tutulur.

1.3. İdeal Baba Tipi

İdeal baba tipi destan içerisinde asli tiplerden biridir. Genellikle yönetici ve zengin, nadir olarak da fakir olan bu tip kahramanın dünyaya gelmesinde, kahramanın başarıya ulaşmasında rol oynayan tiplerdendir.

İncelenen Kazak destanlarında ideal baba tipi “E9. Çocuksuzluk sorunu yaşama, E10. Çocuksuzluğa çare arama, E11. Toy ve saç düzenleme, E2. Yönlendirme veya görev verme” eylemlerini sergiler. Kazak destanlarının yirmisinde ideal baba tipi yer alır. Bu destanlarda yer alan ideal baba tipleri ise şunlardır: Veli Han (Arıkan, 2007b, s. 38-222), Kubakan (Arıkan, 2007b, s. 223-327), Kulamergeren (Arıkan, 2007b, s. 341-345), Musahan (Sengirbayev, 2007, s. 256-291), Karadön (Sengirbayev, 2007, s. 384-423), Süyiniş (Sengirbayev, 2007, s. 476-509), Narik (Sengirbayev, 2007, s. 609-669), Kögis (Sengirbayev, 2007, s. 566-607), Kıdırbay (Sengirbayev, 2007, s. 745-827), Akjonas (Sengirbayev, 2007, s. 999-1045), Narik (Korgonbekov, 2010, s. 26-190), Molaksay (Alpısbayeva vd, 2010, s. 21-25), Karabay (Alpısbayeva vd, 2010, s. 195-209), Bayböri (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 37-173), Alimbay (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 175-229) ve Murat (Jumandilova vd., 2015, s. 156-175). Nuradın Destanı’nda ise ideal baba tipinin adı verilmez (Sengirbayev, 2007: 185-189). Bunların içerisinde Er Begzet Destanı’nda yer alan Murat dört eylemin dördünü de gerçekleştirir. Kubakan, Karabay, Kögis, Musahan ve Alimbay ise birer eylemle Kazak destanlarında yer alırlar.

Toplam “otuz dokuz” eylem sergileyen ideal baba tipinin E9 ve E10. eylemleri “babalık” statüsü ile ilgilidir ve destanlara olan işlevleri bu statüsünün etkisiyledir. Elde ettiği güç ve kudrete rağmen çocuk sahibi olamayan baba tipi, bu soruna çare bulmak için olağanüstü gücü olan ve yaratıcı ile arasında bağ kuracak olan olağanüstü kurtarıcı tipine doğru bir yolculuk yapar.

Çocuksuzluk sorunu bir anlamda hem Kuran’da hem de Tevrat’ta geçen, halk arasında da oldukça yaygın olarak anlatılan Hz. İbrahim kıssasının tekrarı niteliğindedir. Ancak bu tekrarın içerisine birçok mitik ve dini unsur girer. Örneğin olağanüstü kurtarıcı tipi ile bağlantı kuran ideal baba tipi çocuk sahibi olmakla kalmaz aynı zamanda oğlunu yani kahramanı kutsal ile temasa geçirir. Bu sayede kahraman mistik bir koruyucu tarafından muhafaza edilmeye başlanır. Tüm bunlar ise yeni bir olay örgüsü oluşturup anlatıyı genişletir. Çocuk sahibi olunmasıyla birlikte de çözümsüz gibi görünen problemlere çözüm bulunabileceği fikri uyandırılır.

İdeal baba tipi çocuk sahibi olunca da tıpkı Hz. İbrahim gibi kurban keser toy ve sacı düzenler. Örneğin Kıdırbay Oğlu Kobılandı Destanı’nda (Sengirbayev, 2007, s. 755) çocuğu olmayan Kıdırbay bu soruna çare bulmak için yola çıkar. Bir mezarın yanında uyuya kaldığında Arşılan gelip ona çocuğu olacağını söyler. Böylece kahraman da kutsalla ilk teması kurar. Bu habere çok sevinen Kıdırbay, oğlu olduğunda şanı şöhreti her yana yayılsın diye doksan kollu Nogay halkına büyük bir eğlence düzenler.

Kahramanın doğumundan sonra da ideal baba tipi; “yönlendirme veya görev verme eylemi” ile kahramana deneyim ve tecrübelerini aktararak ülküsü doğrultusunda varlık göstermeye devam etmesini sağlar. Jubaniş Destanı’nda (Sengirbayev, 2007, s. 387-389) olduğu gibi ideal baba tipi sefere çıkacak olan oğluna taktikler vererek başarılı olmasını sağlar. Bunun sonucunda da bilgi ve tecrübeye dikkat çekilir.

1.4. İdeal Sevgili Tipi

İdeal sevgili tipi olumlu tipler içerisinde yer alarak kahramanın ideallerine maddi-manevi katkı sağlayan tiplerden biridir. Bu tip Türk olabileceği gibi düşman kızlarından biri de olabilir. Örneğin Köroğlu Ğavazhan Kıssasında Juldızay (Arıkan, 2007a, s. 647-649), Köroğlu Türkmen Kasımhan Kıssası'nda Jamila (Arıkan, 2007a, s. 721-801), Orak ile Mamay Destanı'nda Kozan'ın kızı (Sengirbayev, 2007, s. 263), Mırkı Batır Destanı'nda Külâyım (Sakenov ve Avespayeva, 2009, s. 199-215) ve Alpamış Destanı'nda Karaközayım (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 54-77) kahramanın düşmanı olduğu tiplerin kızlarıdır.

İster Türk olsun ister düşman kızı olsun ideal sevgili tipi, bozkır kültürünün ideal kadın tipini yansıtır. Bu kadınları idealleştiren ise sadakate, güzelliğe ve kültürel değerlere sahip olmalarıdır (Çobanoğlu, 2015, s. 109).

Çalışma kapsamında incelenen kırk sekiz Kazak destanından on yedisinde "yirmi" tane ideal sevgili tipinin yer aldığı tespit edilmiştir. Sevgili tipinin destan sayısına göre fazla olma sebebi ise Köroğlu anlatmasının Ğavazhan kolunda ve Alpamış Destanı'nda olduğu gibi kahramanın birden fazla sevgilisinin olmasıyla ilgilidir. Kazak destanlarında ideal sevgili tipi "E13. Yöntem söyleme, E15. Âşık olma, E16. Evlenme, E17. Evleneceği adayı sınama, E18. Tutsaklıktan kurtulmaya yardım etme, E19. Yaralı kahramanı ölümden kurtarma" eylemlerini toplam "otuz altı" kez sergiler. İdeal sevgili tipinin etkinlik alanında yer alan altı eylemin altısını da gerçekleştiren bir tip yoktur. Hatta yedi tip sadece bir eylem sergilemiştir. En fazla eylem sergileyen tipler ise üçer eylem sergileyen Juldızay, Karaközayım ve Nazım'dır. Bu tipin en karakteristik eylemi ise yedi ideal sevgili tipi dışında hepsinin gerçekleştirdiği "âşık olma" eylemidir.

Köroğlu Ğavazhan Kıssası'nda Zeynepgül obalarına gelen Ğavazhan'ı görür görmez (Arıkan, 2007a, s. 647); Kubıkul Destanı'nda Akbilik, Kubıkul 'u rüyasında görünce (Arıkan, 2007b, s. 153); Kambar Batır Destanı'nda ise Nazım, Kambar'ın adını duyar duymaz âşık olur (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 179-183). Âşık olan ideal sevgili tipi bazen de kahramanla evlenir. Bazı çalışmalarda bu durumda ideal eş tipi adlandırması yapılır. Bu makalede böylesi bir ayrıma gidilmeyerek sevgili kelimesi ikisini de kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

Metin Ekici, kadın tipler için aktif ve pasif ayrımını yapar. Aktif olanların destandaki olayın içine bizzat dâhil olup evleneceği kişiyi dahi belirleme gücüne sahip olduklarına dikkat çeker (Ekici, 2000, s. 15). Buradan hareketle Kazak destanlarında ideal sevgili tiplerinden pasif olanlar sadece "âşık olma" ve "evlenme" eylemlerini sergilerler. İnsan yaşamında doğuştan olan bu eylemlerin temelde kurguyu gündelik hayata yakınlaştırma işlevine sahip olduğu söylenebilir. Kazak destanlarında ideal sevgili tiplerinden aktif olanlar ise "yöntem söyleme", "evleneceği adayı sınama", "tutsaklıktan kurtulmaya yardım etme", "yaralanan kahramanı ölümden kurtarma" gibi eylemler sergilerler.

Örneğin Köroğlu Ğavazhan Kıssası'nda Juldızay hem Ğavazhan'ı sınar hem de ona yöntem söyler (Arıkan, 2007a, s. 673-681). Bu eylemle ideal sevgili tipi iyi at sürmek gibi kahramanın birtakım özelliklerinin destanda yer almasına zemin hazırlar. Tutsaklıktan kurtulmaya yardım etme eylemi ise Dede Korkut'taki Bayburt Hisarı'nın kızının Beyrek'i kurtarmasına (Ergin, 2018, s. 130-136) benzer olarak Kazak destanlarında Külâyım⁵ (Sakenov ve Avespayeva, 2009, s. 199-215) ve Karaközayım (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 99-112) nezdinde görülür. Sadece Bazar Batır Destanı'nda Külkayşa

⁵ Mırkı Batır Destanı'nda Külâyım kahramanı değil zindanda beraber oldukları kahramanın yardımcısı tipine âşıktır. Tutsaklıktan da hem kahramanın yardımcısı tipini hem de kahramanı kurtarır (Sakenov ve Avespayeva, 2009, s. 199-215).

düşman kızı değildir ancak benzer işlevle o da kahramanı tutsak olduğu yerden kurtarır (Jumandilova vd., 2015, s. 145-147). Köroğlu Çavazhan Destanı (Arıkan, 2007a, s. 701-703) ve Bazar Batır Destanı'nda (Jumandilova vd., 2015, s. 104-107) yaralı kahramanı ölümden kurtaran ideal sevgili tipi, Köroğlu Çavazhan Kısası (Arıkan, 2007a, s. 675-681) ve Kıdırbay Oğlu Kobılandı Destanı'nda (Sengirbayev, 2007, s. 771-775) söylediği yöntemlerle kahramanın önündeki engelin ortadan kalkmasına ve başarıya ulaşmasına zemin hazırlar.

E17, E18 ve E19 eylemleri ile ideal sevgili tipi hem düğümlenen anlatıyı çözüme kavuşturur hem de umulmadık bir anda sahneye çıkararak gerginliği ortadan kaldırır. Böylece dinleyenlere zorluklardan bir çıkışın var olabileceği ümidi aşılır.

1.5. İdeal Anne Tipi

Türk destan geleneği içerisinde kadınlar bazen anne, eş, kız kardeş gibi ontolojik özellikleriyle tipleştirilirler. Genellikle kahramanın annesi olan⁶ ideal anne tipi de bu tiplerden biridir. Bununla birlikte ideal anne tipi bilgi ve deneyimleriyle de ön plana çıkar. Çoğunlukla bir bey ya da han eşidir ancak destanda eş olmasıyla değil kahramana olan katkıları ve sevgisi ile dikkat çeker. Bu durum destan geleneğinde tüm olumlu tiplerin yönünün kahramana dönük olması ile ilgilidir.

Kazak destanlarında ideal anne tipi "E12. Hamilelik ve doğumunu olağanüstü yaşama, E13. Yöntem söyleme, E14. Kötülük olduğunu ya da olacağını sezme" eylemlerini toplamda "yirmi iki" kez sergiler. Bu tip, incelediğimiz kırk sekiz destanın "on dördünde" yer alırken sekizinde bir kez eylem sergiler. Geriye kalan altı destandan biri olan Jubanış Destanı ve Köroğlu Kısası'nda ise aynı eylemi (yöntem söyleme) iki kez yapar.

Destanlarda anne; aklın ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik, bakıp büyüten, bereket ve besin sağlayan, adeta yeniden doğuşun simgesidir. Destan içerisinde bu tip; kişisel anne ve mitik değerleriyle kahramana bir anlam yükleyerek katkı sağlar (Jung, 2020, s. 23-24). Bu katkı ideal anne tipinin hamilelik sürecinde bir kutsalla teması geçmesi ile yakından ilgilidir. Jirmunskiy ise Hz. Meryem'e değinerek olağanüstü çocuk sahibi olmanın bakire olarak hamile kalma görüşüyle bağdaştığını, bu tipin eski mitolojik görüşlere uygun motifler olan elma yiyerek, sihirli pınardan su içerek hamile kaldığını söyler (Jirmunskiy, 1960, Arıkan, 2003, s. 108-109'dan). Kazak destanlarına baktığımızda da hamilelik sürecinde Şora Batır Destanı'nda (Korgonbekov, 2010, s. 46-50) pınar kenarındaki ak dikenin Kulkanı'sın eteğine yapışması, Alpamış Destanı'nda (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 45-47), Baybörü'nin karısının alınına çalının batması Jirmunskiy'nin ifade ettiği tarzdaki motiflerdir. Çocuk sahibi olma sırasında gerek olağanüstü kurtarıcı tipinin tasviri gerekse bazı söylemlerin İslami olması geçmişteki inanç ve uygulamaların yeni inanç sistemi ile sentezlendiğini gösterir.

"Yöntem söyleme" ve "kötülük olduğunu ya da olacağını sezme" eylemlerinin ideal anne tipi tarafından çoğunlukla birlikte gerçekleştirilmesi ise bu tipin oldukça donanımlı olduğunu gösterir. Örneğin Kulamerger- Joyamerger Destanı'nda (Arıkan, 2007b, s. 361-365) ideal anne tipi olan Marjan gördüğü bir rüyadan hareketle Kulamerger'in başına kötülük geleceğini hisseder. Bunun üzerine oğlu Joyamerger'e bir yüzük ve altın ok verip babasını nasıl kurtarması gerektiği ile ilgili tavsiyeler verir.

Bu eylemlerle ideal anne tipi kendi şahsiyetinin yüceltmekten ziyade kahramanın ülküsüne hizmet eder ve maddi-manevi varlığını arttırır. Yani ideal anne tipi sadece

⁶ Köroğlu Destanı ve Köroğlu Kısası'nda Köroğlu'nun annesinin doğumdan önce vefat etmesine bağlı olarak yöntem söyleme ve kötülük olduğunu ya da olacağını sezme işlevi yengeye verilmiştir.

kahramanı doğuran bir tip değildir, aynı zamanda kahramana yön verendir. Bu yönüyle de kendisi idealleşir. Bu tip; kahramanın var olmasına hizmet etme ve kahraman doğduktan sonra da başarılı olmasına katkı sağlamasıyla önemli bir yer teşkil eder.

1.6. Haberci Tipi

Haberci tipi kahramana verdiği haber ve bilgilerle ona ön bilgi veren, önsezeri kuvvetli olan olumlu tiplerden biridir. Kahraman, bu tipten aldığı haber ve bilgilerle tedbir alır ya da işi kolaylaştırır. Haberci tipi sosyal statü bakımından genellikle çoban olmakla birlikte nadir olarak da ihtiyar ve kadındır. Çobanlar bozkır kültürünün ve göçebe hayatın tesiri ile destan geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki kimi zaman kahraman kadar güçlü olabilirler.

İncelenen destanlarda haberci tipi sadece “E4. Haber veya bilgi verme” eylemi sergiler. Bu eylemleri toplamda “on” kez gerçekleştirerek “sekiz” destanda yer alır. Yurdundan uzaklaşan kahraman, varacağı yere yaklaştığında haberci tipi ile karşılaşır. Kahraman kendisini tanıtmaya da haberci tipi onu tanır, ardından da kahramanın ihtiyacı olan haberi veya bilgiyi verir. İhtiyaç duyulan bu haber ve bilgi; kahramanın kendi yurduyla ilgili, düşman yurduyla ilgili ve birileriyle ilgilidir.

Örneğin Karabek Batır Destanı’nda Karabek ablası Hanbiybi ve Karaman’ı yanına alıp yurduna dönerken bir çobanla karşılaşır. Karabek çobana yaklaşıp yurttan neler olup bittiğini sorunca çoban, Karabek’i tanır ve boynuna sarılıp ağlar. Parayla satın alınan Kalkan’dan bahsederek yurdun ve halkın başına gelenleri anlatır (Arıkan, 2007b, s. 463-467). Bu bilgi ve haberler sayesinde kahraman ön bilgi edinmiş olur ve yapmak istediğini daha hızlı yapma imkânı bulur. Bu tiplerle birlikte özellikle savaş zamanlarında devleti yönetenlere her türlü bilgi ve haber akışının sağlanması teşvik edilir.

1.7. Bilge Devlet Adamı Tipi

Türk devlet geleneğinde bilgi ve tecrübesi ile hakanın yanında yer alan bir yardımcının olduğu görülür. Bu kişi hakana verdiği tavsiyelerle sosyal, siyasi ve askeri başarılar kazanılmasını sağlar. Destan geleneği içerisinde de benzer işlevlerle bilge devlet adamı tipine yer verilir.

Oğuz Kağan Destanı’ndaki Uluğ Türk kahramanlık destanlarında bilge devlet adamı tipinin proto-tipidir. Benzer şekilde Bakay ve Dede Korkut da bu tipe örnek olarak verilebilir (Çobanoğlu, 2015, s. 106). Abdülkadir İnan’ın Türk töre ve ayinlerini ilk olarak İrkil Ata’nın koyduğunu aktarması (İnan, 2020, s. 196) bu tipin devlet yönetiminde ne derece söz sahibi olduğunu da göstermektedir. Destanlarda yaşlı birisi olarak yer alması ise tecrübe ve deneyimin vurgulanması içindir.

Kazak destanlarında bu tipin belirgin özelliği kahramanın da içinde bulunduğu savaşlarda bilgi ve tecrübesi ile kahramana ve kahramanın yardımcısı tiplerine görev verip orduyu yönlendirmesidir. Bu sebeple de destan içerisinde çoğunlukla handır. Bu tip, savaş zamanında “E2. Yönlendirme veya görev verme” ve “E20. Nasihat ve duada bulunma” eylemleri sergileyerek kahramanın başarıya ulaşmasını sağlar. Bilge devlet adamı tipi incelenen destanlardan “yedisinde” vardır ve bu yedi destanda toplam “on” eylem sergiler. İlgili destanlarda Hasanhan (Arıkan, 2007a, s. 745-783), Tügel (Karaca, 2007, s. 15-23), Adilhan (Sengirbayev, 2007, s. 293), Nur (Sengirbayev, 2007, s. 425-429), Mamay Han ve Sıpira Jırav (Sengirbayev, 2007, s. 935-397), Kobanbay (Sakenov ve Avespayeva, 2009, s. 215-219) ve Abılay (Alpısbayeva vd, 2010, s. 184-186) bilge devlet adamı tipidir. Bu tiplerden Tügel ve Kobanbay ikişer eylem, diğerleri ise birer eylem sergiler.

Oljabay Jene Kırk Batır Destanı'nda Abılay, Kalmukların kalabalık olması nedeniyle korkan orduyu cesaretlendirir ve verdiği taktiklerle orduyu harekete geçirir (Alpısbayeva vd, 2010, s. 184-186). Dolayısıyla bilge devlet adamı tipi yönlendirme ve görevlendirmelerle savaşın kazanılmasına katkı sağlar. Kazanılan savaşların ardında da genellikle kendi deneyimlerini aktarır dualar eder.

Örneğin Barak Batır Destanı'nda Tügel, Barak'a yolunun eski erlerin yolu olmasını, bahtının yükselmesini dua edip Müslümana saldırmamayı, düşmandan canını esirgememesini ve adaletli olmasını nasihat eder (Karaca, 2007, s. 75-79). Böylece metin yapısı içinde kahramanın varlık alanını ve gücünü arttırma, kahramanın girdiği savaşları kazanmasına yardım etme işlevi görür. Bu sayede destanı dinleyenlere bilgi ve tecrübenin önemli olduğu mesajı verilir, savaşı kazanmada güç kadar taktiklerin de önemli olduğu vurgulanır.

1.8. Sağduyulu Düşman Tipi

Sözlü anlatılarda tiplere yer verilir. Böylece anlatıcı icra sırasında belli kalıplarla tekrarlanan yapıları rahatlıkla kullanır. Değişken (yuvarlak) karakterlerde⁷ ise bu pek mümkün değildir. Ancak halk anlatılarında bazen bir tip olumsuz iken olumlu olabilmektedir. Duman (2017, s. 282-290) bu tarz durumlar için "tip değiştiren karakterler" ifadesini kullanır. Anlatı içerisinde bir karakterin birden fazla tipi temsil edebildiğine dikkat çeken Duman, böylece anlatıcının anlatmaya yeni tipler sokmadığını ifade eder. Çünkü yeni bir tip demek öncelikli olarak olumsuz tipin kahraman tarafından cezalandırılması, ardında da yeni tipin tanıtılması demektir. Bunlar ise yeni epizotlar anlamına gelir.

Anlatıcı hem bu durumdan kurtulmak hem de yanlıştan doğruya geçilebileceği mesajını vermek için destanlarda olumsuz tipi olumlu tip yapabilir. Bunun önemli örneklerinden biri "sağduyulu düşman tipi"dir. Sağduyulu düşman tipi önceleri düşman safında yer alırken kahramana yönelik bir eylemde bulunmaz ancak kahramana karşı yapılan harekâtın içinde yer alarak düşman safında durur. Kazak destanlarında ortaya çıkışını sağlayan ise gerginliğin üst noktaya çıktığı bir anda sergilediği "E21. Barış tesis etme" eylemidir. Bu sayede sağduyulu⁸ davranarak savaşı durdurup kahramana dost olur. Tüm bunlardan hareketle de bu tipe "sağduyulu düşman tipi" adı verilmesi uygun görülmüştür.

Kazak destanlarının "dördünde" gördüğümüz sağduyulu düşman tipi Kökşe Oğlu Er Kosay Destanı'nda bir Kalmuk'tur. Destanda Kosay tüm düşmanlarını öldürür. Geriye ise sadece bir tane Kalmuk kalır. Sağ kalan Kalmuk da Kosay'a saldırıp atının üstünden çekip yere indirir. Kosay'a geçmişte annesine yardım etmesi sebebiyle öldürmekten vazgeçtiğini söyler ve Kosay ile dost olmayı teklif eder. Böylece iki bahadır dost olurlar (Sengirbayev, 2007, s. 973-975).

Sağduyulu düşman tipinin destanlardaki yapısal işlevi kendi safında yönetimi ele alıp kahraman ile barışı sağlayarak savaşı durdurmasıdır. Zihinler olumsuz hazırlanmışken birden bire olumlu bir eylemin sergilenmesi ve destanın seyrinin değişmesi ile anlatı tekdüzelikten kurtulur.

Barak Batır Destanı'nda olduğu gibi kahramanın yanında durmanın neticesi ise onun dostluğunu kazanmaktır (Karaca, 2007, s. 55). Bu destanı dinleyenlere devlet yöneticisinin yanında olmanın ve ona dost olmanın mükâfatı gerektirdiği; aksi bir durum

⁷ Değişken (yuvarlak) karakterler sadece kendini temsil eden, olay ve durumlara göre psikolojisi ya da konumunu değişen ve değişiklik göstermeye açık olan karakterlerdir.

⁸ Sağduyu: "Doğru, akla uygun yargılar verme yeteneği, aklıselim, hissiselim." (TDK, 2011: 2004).

da ise ceza ile karşı karşıya kalınacağı öğretilir. Ayrıca olumsuzun içinde de olumluların olabileceği, şartlar ne olursa olsun iyinin yanında yer alınabileceği mesajı dinleyiciye verilir.

1.9. Yetkin Yardımcı Kadın Tipi

Yetkin yardımcı kadın tipi geçmişte yapılan çalışmalarda genellikle adından da hareketle “Kırk Kız tipi” olarak adlandırılır. Buradaki kırk kelimesi çokluğu ifade eder. Kazak destanlarında bu tip “Otuz Kız”, “kırk nedime ya da nedime”, “hizmetçi” gibi farklı adlarla yer alıp benzer eylemler sergiler. Bu da bizlere sayı bakımından kimi zaman çok olduğunu -ki onda da her zaman kırk değildir- kimi zaman da tek olduğunu gösterir. Bununla birlikte Kırk Kız bazı destanlarda olumsuz tiptir.

Örneğin Alpamış Destanı’nda cadının hizmetinde olan Kırk Kız, tıpkı Erlik’in kızları gibi çeşitli hilelerle Alpamış’ın asıl hedefe ulaşmasına mani olur (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 81-92).

Kazak destanlarını incelediğimizde bu tipin “E22. İdeal bir kadına hizmet etme, E23. Sevgililerin buluşmasını sağlama” eylemlerini “altı” kez sergilediği görülür. Yukarıda bahsettiğimiz adlandırmadaki problemlerin yaşanmaması için makalenin yöntemi doğrultusunda tipin eylemlerinden hareketle “yetkin yardımcı kadın tipi” adı verilmiştir. Bu tipi olumsuz yardımcı kadınlardan ayıran en temel özelliklerinden biri “yetkin” kelimesinin içinde barındırdığı “doğru ve yanlış ayırabilecek olgunlukta ve yetkinlikte olmasına bağlı olarak durduğu yerdir. Bu yer ise ideal kadın tiplerden birine hizmet etme şeklindedir. Esasında bu durum toplum tarafından ideal kabul edilen bir kadın tipin yardımcı olabilecek yetkinlikte olmakla da ilgilidir.

Yetkin yardımcı kadın tipi Kazak destanlarının “beşinde” yer alır. Bunlarda hep ideal sevgili tipinin hizmetindedir. Ğavazhan Kıssası’nda Juldızay’ın hizmetinde bulunan “Kırk Kız” (Arıkan, 2007a, s. 667-671) ve Kundızay’ın hizmetinde bulunan “kırk peri kızı /kırk nedime /nedime” (Arıkan, 2007a, s. 699-703), Kubıkul Destanı’nda Akbilek’e hizmet eden “yaşlı hizmetçi” (Arıkan, 2007b, s. 223-249), Kambar Batır Destanı’nda Nazım’a hizmet eden yengeler (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 188-189), Er Begzat Destanı’nda Gülsim’e hizmet eden “Kırk Kız” (Jumandilova vd., 2015, s. 165) yetkin yardımcı kadın tipleridir.

Bu tipler, Kazak destanlarında ideal sevgili tipine günlük işlerde yardım ederek kurguyu genişletirler. Nadir olarak bu tipin savaşıarak yardım ettiği de görülür. Bununla birlikte birbirine âşık olan kahraman ve ideal sevgili tipinin buluşmasında da bu tip önemli rol oynar. Kubıkul (Arıkan, 2007b, s. 223-249) ve Er Begzat (Jumandilova vd., 2015, s. 160-163) destanlarında sevenleri kavuşturan yetkin yardımcı kadın tipidir.

Köroğlu Ğavazhan Kıssası’nda bir peri olan Kundızay’ın yanında kırk nedime ise hem ideal sevgili hem de kahraman için önem taşır. Destanda bu tip; Kundızay’ın tahtını taşıyarak ve Ğavazhan ile olan düğünü yaparak ideal sevgili tipine hizmet eder (Arıkan, 2007a, s. 677-681). Bununla birlikte Kokıy Han’ın ani saldırısında zor durumda kalan Ğavazhan’a yardıma gelen Kundızay, Kırk Kız’a taş toplayıp düşmana atmasını emredince peri kızları taş atıp düşmanı geri püskürtür (Arıkan, 2007a, s. 699-703). Bu yönüyle de yetkin yardımcı kadın tipinde itaat ve devleti yönetenlere hizmet etme öne çıkar. Ordu millet anlayışına sahip Türk milletinin en küçük ferdinin en küçük eyleminin büyük önem arz ettiği de bu tip aracılığıyla vurgulanmış olur.

Sonuç

Kazak destanlarında yer alan olumlu tiplerin tespit edilmesi, bu tiplerin işlevlerinin anlaşılabilmesi için makalede yapısal yöntem kullanılarak metinler küçük parçalara ayrılmıştır. Bu ayırma işleminde karakteristik eylemler ile birlikte bu eylemleri sergileyen tipler tespit edilmiş ve tek tek incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda “dokuz” olumlu tip tespit edilmiştir. Bunların içerisinde yirmi dokuz (29) destanda yer alan ve tekrarlarla birlikte doksan altı (96) eylem sergileyen kahramanın yardımcısı tipi en sık yer alan tiptir. Kahramanın yardımcısı tipleri, özellikleri bakımından üçe ayrılır. Bunlardan birincisi kahramanın arkadaşı ve askeri, ikincisi olağanüstü özellikler gösteren yoldaşı ve üçüncüsü de önce olumsuz özellikler gösterip sonra pişman olan dostudur. İkinci grupta belirttiğimiz kahramanın yardımcısı “olağanüstü yoldaş tipi” ve üçüncü grupta yer alan kahramanın yardımcısı da “pişman yardımcı tipi” olarak değerlendirilebilir. Ancak sergilenen eylemlerin kahramanın yardımcısı olma noktasında buluşuyor olmasından hareketle kahramanın yardımcısı tipi adı altında toplanması uygun görülmüştür.

Kahramanın yardımcısı tipinin hemen ardından on yedi (17) destanda yer alan ve elli (50) eylem sergileyen olağanüstü kurtarıcı tipinin geldiği görülür. Olağanüstü kurtarıcı tipi diğer tiplere göre geniş etkileşime sahiptir. O, başta kahraman olmak üzere diğer olumlu tiplerle iletişim kurup onlara yardım eder. İdeal sevgili tipi de tıpkı olağanüstü kurtarıcı tipi gibi on yedi (17) destanda yer alır ve bu destanlarda otuz altı (36) eylem sergiler. Kahramanın duygusal yönden desteklenmek istenmesi ve bir destanda birden fazla sevgilinin olmasından dolayı kadın tipler içerisinde, en fazla ideal sevgili tipine yer verilir.

İdeal baba ve ideal anne tipleri de Kazak destanlarında birbirine yakın oranda yer alan tiplerdir. Bu yakınlığın sebebi, destanlarda aile kurgusu içerisinde yer almalarıdır. Nitekim sergiledikleri eylemlerin çoğunluğu da bu doğrultudadır. Haberci, bilge devlet adamı, yetkin yardımcı ve sağduyulu düşman tipleri ise en az yer alan tiplerdir. Destanlarda yer alma oranları ile sergiledikleri eylem sayıları da birbirine oldukça yakındır.

İsimlerini verdiğimiz dokuz tipin tamamının yer aldığı bir Kazak destanı yoktur. Bu da anlatıcının bir formüle göre anlattığı metne, her tipi sıkıştırmadığını gösterir. İhtiyaç duyduğunda ilgili epizotun içine ilgili tipi yerleştirir. Böylece alt bir kategori olarak her tipin bir etkinlik alanı oluşur. Bu etkinlik alanları incelendiğinde savaşla ilgili eylemlerin önemli olduğu, bu eylemlere katkı sağlayacak tiplerin destanlarda yoğun olarak yer aldıkları söylenebilir.

Mevcut bilgilerden de hareketle olumlu tiplerin yapısal işlevlerine baktığımızda öncelikli olarak olumlu tiplerle “kahramanın maddi manevi güç ve başarısı artırılır”. Hemen hemen tüm olumlu tipler bu fonksiyonla yer almakla birlikte olağanüstü kurtarıcı ve kahramanın yardımcısı tipinin temel varlığının bu işlev olduğu söylenebilir. Bu tipler savaş ve seferlerde sergiledikleri eylemlerle kahramanın olumsuz tipler karşısındaki gücünü ve başarısını daha da artırır. Kurtarıcı tipi eylemleriyle kahramanı yaratıcının temsilcisi yaparak yenilmez kılarken kahramanın yardımcısı tipi de sergilediği eylemlerle kahramanın savaşta başarılı olmasını sağlar. İdeal sevgili tipinin sergilediği âşık olma ve evlenme eylemleri ise kahramanın duygusal yönden varlık alanını artırır, aile yapısı içerisinde kahramanı önemli bir noktaya taşır. Kazak destanlarında olumlu tiplerin bir diğer yapısal işlevinin “olay örgüsünü genişletme” olduğu görülür. Olumlu tipler sergiledikleri eylemlerle yeni epizotun başlatıcısı ya da kahramanın merkezinde olduğu epizotların bir parçası -çoğunlukla böyledir- olurlar. Yeni epizotların oluşmasını daha çok ideal baba, ideal anne ve kahramanın yardımcısı tipleri sağlar. Kahramanın merkezde olduğu epizotun içinde yer alan tipler ise mevcut epizotun içeriğini zenginleştirir. Aktif

olarak değerlendirdiğimiz ideal sevgili tipleri, sergiledikleri eylemlerle durgunlaşan anlatıyı yeniden hareketlendirir. Kahramanın yardımcısı tipleri ise anlatıyı daha da genişletirler. Bu anlamda darda kalanı kurtarma, yönlendirme veya görev verme, kötülük olduğunu ya da olacağını sezme ve barış tesis etme gibi eylemlerin bu işlevle yer aldığı söylenebilir.

Olumlu tiplerin bağlamsal işlevlerine baktığımızda öncelikli olarak “bireysel ve toplumsal eğitim ile kültürel mirası aktarma” işlevini görürüz. Destanlar bir yönüyle iyi ve kötünün karşılaştırılmasıdır. Anlatıcı, olumlu tipler üzerinden etik davranış bilincini dinleyicilerde oluşturur. Ancak bu davranış çoğunlukla vatana, millete ve bunların temsilcisi kahramana sadakat ve yardım üzerine kuruludur. Bu tutumun neticesi ise mükâfattır. Sağduyulu düşman ve kahramanın yardımcısı tipleri aracılığıyla her ne olursa olsun iyiye dönüşün mümkün olduğu ve bunun mükâfatının alınacağı vurgulanır. Kazak destanlarında üç ayrı tip tarafından yönlendirme veya görev verme eyleminin gerçekleştirilmesi bilgi ve tecrübenin önemi ile ilgilidir. Böylece savaşları kazanmada güç kadar bilgi ve manevi güce dayanmanın da önemli bir unsur olduğu öğretilir. İşlevlerden bir diğeri de “rahatlama sağlama”dır. Destanlarda sevdiğine kavuşamama bir gerginlik oluşturur. Bu durum toplumda da görülebilir. Yetkin yardımcı kadın tipinin sergilediği “sevgililerin buluşmasını sağlama” eylemi ile bu sorun ortadan kalkar ve sevgililer buluşur. Bu da psikolojik olarak destanı dinleyenlerde rahatlamayı sağlar. Yine kahramanın yardımcısı tipi tarafından olumsuz tiplerin cezalandırılması da benzer işlevdedir. Hayat şartlarının ağır yükleri altında zor durumda kalan dinleyiciler, olağanüstü kurtarıcı tipinin sergilediği eylemlerle sebeplerin kalktığı bir ortamda bile umut olduğuna inanarak yarınları ümitle bakarlar. Son bağlamsal işlev ise “siyasi ve sosyal destek sağlama”dır. Her daim savaşmaya hazır bir toplumun motivasyonunun yüksek olması gerekir. Bu anlatılar vasıtasıyla düşman gösterilen Kalmuklar, Indıslar ve Ruslara karşı toplumun devamlı teyakkuzda olması, her bağlamda ve her şartta kendi yöneticilerine destek vermesi sağlanır. Yine olağanüstü kurtarıcı tipinin sergilediği eylemlerle de vatan için yapılan mücadelenin kaynağının kutsala bağlanması söz konusudur.

Sonuç olarak Kazak destanlarında olumlu tiplerin en temel yapısal işlevi yurdu için mücadele eden kahramanı direkt ya da dolaylı olarak desteklemektir. Bağlamsal işlevi ise kahraman nezdinde yurt ve millet için önem arz eden eylem ve değerleri aktarmaktır.

Kaynakça

- Alpısbayeva, K. - vd. (2010). *Kazak Destanları VII*. (akt. Bülent Bayram). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2003). *Kazak Sözlü Geleneğinde Arkaik Destanların Tipolojik Özellikleri*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Arıkan, M. (2007a) *Kazak Destanları I: Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2007b) *Kazak Destanları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Balkaya, A. (2017). *Türk Halk Anlatılarında Kahramanın Yardımcıları*. Kayseri: Fenomen Yayınları (2. Baskı).
- Çobanoğlu, Ö. (2010). *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları (5. Baskı).
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Duman, M. (2012). Bozkurt'tan Hızır'a Türk Halk Anlatılarında Kılavuz. *Milli Folklor Dergisi, Sayı, 96*, 190-201.
- Duman, M. (2017). *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Ekici, M. (2000). Dede Korkut Kitabındaki Kadın Tipler. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı 1-2 Tıpkı Basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2020). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Tarih Kurumu Yayınları.
- Jirmunskiy, V.M. (1960). *Skazanie Ob Alpamişe İ Bogatırskaya Skazka*. İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.
- Jumadilova, M. – vd. (2015). *Kazak Destanları X*. (akt. Ekrem Ayan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Jung, C. G. (2020). *Dört Arketip*. (çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, M. (2016). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaca, S. (2007). *Kazak Destanları III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korgonbekov, B. (2010). *Kazak Destanları V: Şora Batır*. (akt. İsmail Turan Kallımcı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- McGinn, Colin (2003). *Ethics, Evil, And Fiction*. New York: S. Oxford University Press.
- Propp, V. (2018). *Masalın Biçim Bilimi*. (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sakenov, S. ve Avespayeva, P. (2009). *Kazak Destanları VI: Karaca, Oktay Selim* (akt.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sengirbayev, M. J. (2007). *Kazak Destanları IV: Kırım'ın Kırk Batırı*. (akt. Fikret Türkmen – Metin Arıkan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük* (haz. Şükrü Haluk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temur, N. (2012). *Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kurgan Yayınları.
- Türkmen, F. ve Arıkan, M. (2011). *Kazak Destanları VIII: Alpamiş ve Kambar Batır Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 632-639.

Geliş Tarihi-Received: 22.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 22.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1208710

Kahramanın Nostaljisi: Maaday Kara ve Odysseia Destanlarının Nostalji Bağlamında Mukayesesi

*Nostalgia of the Hero: A Comparison of Maaday Kara and Odysseia Epic in the
Context of Nostalgia*

Harun AKÇAM*

Öz

Nostalji kelimesi, sözlüklerde “geri dönüş acısı” anlamına gelen ve bir şekilde yurtlarından uzaklaşan veya uzaklaştırılan kişilerin yurtlarını ve oraya ait olan her şeyi özlemeleri neticesinde yaşadıkları psikolojik bir rahatsızlığa verilen isim olarak psikiyatri tarihinde yer edinmiş bir kavramdır. Nostalji çalışmaları, “geçmişe duyulan hasret” veya “geçmişte yaşama” olarak sosyal bilimlere ait pek çok disiplinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın konusu, nostalji kelimesinin Yunanca sözlük anlamı olan nostos “dönüş” ve algos “acı çekmek” kelimelerinden türetilmiş ve “yurt özlemi, sıla özlemi, vatan hasreti” anlamında kullanılan nostalji kavramının Odysseia ve Maaday Kara Destanlarındaki tezahürünün karşılaştırılması olacaktır.

Çalışmada yurt özlemi bağlamında iki destan değerlendirilecektir. Savaşmak için kendi yurdundan uzaklaşan Odiseyus ve yurdundan daha çocukken ayrılmak zorunda kalan Kögüdey Mergen’in nostaljik kaygıları değerlendirilecektir. Her iki kahraman da destanlarında toplumsal yapılar çerçevesinde ideal kahraman tipindedir. Ancak bu ideal kahraman tipinin dışında kahramanların bireysel özellikleri de görülmektedir. Vatan hasreti çeken kahramanlar bir şekilde yurtlarından uzaklaştıktan sonra nostaljik histerilere kapılmaktadırlar. Sürgün hayatı uzadıkça da bu nostaljik histeri durumu daha da artmaktadır.

Toplumsal idealin temelini oluşturan kahraman kavramı, 17. yüzyılda teşhisi koyulmuş olan psikiyatrik bir rahatsızlık olarak kabul görmüş nostalji bağlamında incelenecektir. Ayrıca kültürler arası bir karşılaştırma olarak da iki kültüre ait destanlarda yurt hasreti ve bu hasret neticesinde kahramanların mücadeleleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Destan, nostalji, yurtsama, mücadele, kahramanın geri dönüşü.

Abstract

The word nostalgia, which means “pain of return” in dictionaries, is a concept that has taken its place in the history of psychiatry as the name given to a psychological disorder experienced by people who have moved away or been removed from their homeland, as a result of missing their homeland and everything that belongs there. Nostalgia studies have been evaluated in many disciplines of social sciences as “nostalgia for the past” or “living in the past”. The subject of this study will be the comparison of the manifestation of the concept of nostalgia, which is derived from the Greek dictionary meaning of nostalgia, nostos “return”

and algos “suffering” and used in the sense of “longing for homeland, homesickness” in Odyssey and Maaday Kara Epics.

In the study, two epics will be evaluated in the context of homesickness. The nostalgic concerns of Odysseus, who left his homeland to fight, and Kögüdey Mergen, who had to leave his homeland as a child, will be evaluated. Both heroes are in the ideal hero type within the framework of social structures in their epics. However, apart from this ideal hero type, the individual characteristics of the heroes are also seen. However, apart from this ideal hero type, the individual characteristics of the heroes are also seen. Longing for their homeland, heroes fall into nostalgic hysteria after they somehow get away from their homeland. This nostalgic hysteria situation increases as the exile life gets longer.

The concept of hero, which forms the basis of the social ideal, will be examined in the context of nostalgia, which was recognized as a psychiatric disorder diagnosed in the 17th century. In addition, as a cross-cultural comparison, the longing for the country in the epics of the two cultures and the struggles of the heroes as a result of this longing will be discussed.

Key Words: Epic, nostalgia, homesickness, struggle, hero’s return.

Giriş

Nostalji kelimesi zihinlerde ilk etapta geçmişe duyulan hasret ile ilişkilendirilen bir çağrışım uyandırmaktadır. Kelimenin günümüzdeki kullanım alanına bakıldığında anlam dairesi bu çağrışıma uygundur. “Nostaljik eserler”, “nostaljik mobilyalar”, “nostalji giyimi” vs. gibi kullanımlar günümüzde kelimenin anlam ekseninin geçmiş olan ile ilişkisini vurgulamaktadır. Ancak kelimenin Yunanca aslındaki gelişimi ve Türkçe sözlüklerdeki ilk anlamı bu kullanımlardan uzaktır. Nostalji eski Yunanca olan birleşik bir kelimedir. Yunancadaki “nostos (dönüş) ve algos (acı, eziyet) kelimelerinden” (Cassin, 2018, s. 16) oluşmuş nostalji kelimesi, geri dönmek için çekilen ıstırap, acı, keder şeklinde anlamlandırılabilir. Nostalji Eski Yunanca iki kelimenin birleşmesinden meydana gelmesine rağmen “Yunanca bir kelime değildir” (Cassin, 2018, s. 17). Svetlana Boym’un (2019, s. 25-27) aktardığına göre kelime, İsviçreli bir doktor olan Johannes Hofer’in tıp literatürüne kazandırdığı bir kelimedir. Psikiyatrik ve patolojik bir vakıya olan nostalji hastalığının ilk teşhisi yurdunu özleyen kişilere koyulmuştur: yurtdışında okuyan öğrenciler, evlerinden uzakta çalışmakta olan hizmetkârlar ve paralı askerlik yapan İsviçreli askerler bu hastalıktan mustarip olan kişilerdir. Kelimenin ortaya çıkışının “Jean-Jacques Harder isimli bir doktor tarafından tam olarak 1678’de, 14. Louis’in taraftarı olan masraflı paralı askerlerinin mustarip olduğu sıla özlemine -Heimweh- açıklamak için icat edilmiş bir kelime” (Cassin, 2018, s. 17) olduğu da belirtilmiştir. Bu açıklamalara bakıldığında nostalji ilk defa Fransız ordusundaki İsviçreli paralı askerlerin yurt özlemi çekmeleri neticesinde duydukları acı için kullanılmış ve daha sonra ise anlam dairesi genişleyerek yurdundan uzakta yaşayan kişileri de kapsar halde kullanılmaya başlanmıştır. Türkçe sözlüklerde ise kelime, “1. Yurt özlemi, yurtsama, daüssıla 2. Geçmiş bir zamana duyulan aşırı özlem” (TDK, 1998, s. 1660) olarak açıklanmıştır. Günümüzde ise yine geçmiş olanla ilintili olarak geçmiş zamana duyulan hasret olarak kullanılmaktadır.

Nostalji, kavramın ortaya çıktığı dönemden itibaren uzun bir süre boyunca hastalık olarak değerlendirilmiştir. “17. ve 18. yüzyıllarda daha çok sılaya duyulan özlem ile ilişkili bir duygusal işlev bozukluğu olarak kabul gören nostaljiye 19. yüzyılda bir melankoli ya da depresyon türü olarak bakılır. Kendisini umutsuzluk, melankoli, ağlama nöbetleri, anoreksiya ve değersizlik duygusu gibi semptomlarla ele veren nostalji hastalığının intiharla sonuçlanması dönemin doktorları için şaşırtıcı değildir. 19. yüzyıl sonunda ise melankolinin bir alt türü olarak tanımlanan nostalji artık ayrı bir duygulanım bozukluğu olarak görülmez” (Özdemir, 2020, s. 9). Nostalji hastalığının tetikleyici unsurları olduğu tespit edilmiştir. Cassin’in (2018, s. 17) aktardığına göre, İsviçreli

askerler ne zaman bir çoban ezgisi, Alp şarkıları duysalar vatanlarını yeniden görme isteği ile ağlıyorlar, firar ediyorlar ya da ölüyorlardı. Yurdundan uzaklaşmış olan bir kişiye yurdunu hatırlatan her şey bir tetikleyici olarak bu hastalığı açığa çıkarabiliyordu. Söz gelimi bir ezginin mırıldanmasından doğup büyüdüğü yere ait bir tat dahi askerleri nostaljik sanrılara götürebiliyordu.

Bir hastalık olduğu sürece tedavisinin tespiti ve geliştirilmesi çalışmaları başlar. Askeri birliklerin nostaljik zaafı düşmemesi için birtakım tedaviler de ortaya çıkmıştır. Boym'un (2009, s. 27) aktardığına göre sülükler, merhemler, afyon gibi uyuşturucular bu hastalığın tedavisinde kullanılmaktaydı. Hastalığın ortaya için de tabii olarak tetikleyicilerin askerler arasında kullanılması da yasaklanmaktaydı. 17, 18 ve 19. yüzyıllarda özellikler paralı askerler ve yurdunu terk etmek zorunda kalan kişiler arasında yoğun şekilde görülen ve sonuçları ölüme kadar gidebilen nostalji, bir dönem sonra *seyrelmiş* biçimde yalnızca hasret çekme olarak halen daha toplum hafızasında yer tutmaktadır. Nostalji hastalığının *normalleşmesi* ise 20. yüzyıla tekabül etmektedir. "20. yüzyıla birlikte nostalji, tüm dünyada varlığını iyiden iyiye hissettiren romantizm akımının da etkisiyle bir hastalık olmaktan ziyade, her insanın geçmişe, çocukluğuna, kısacası dününe duyduğu özlemi ifade eden bir terime dönüşmüştür" (Başaran, 2021: 638). Nostaljinin bir hastalıktan geçmişe duyulan özlem olarak dönüşmesinde romantik milliyetçiliğin de etkisi vardır. Aydınlanmanın karşısına konumlanmış olan romantizm akımı için nostalji bir metafor olarak sıklıkla kullanılmıştır. Hatta Boym'un (2009, s. 37) belirttiği üzere sıla özlemi romantik milliyetçiliğin başlıca mecazı haline gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise nostalji giderek psikiyatrik bir rahatsızlıktan uzaklaşmıştır. Günümüzde ise yukarıda belirttiğimiz gibi popüler bir kavram olarak geçmişte yaşanmış olan hatıralara veya nesnelere duyulan aşırı özlem halini almıştır. Bu çalışmada geçmişe duyulan özlem ile ilişkili olarak ancak romantik milliyetçilikte bir metafor olarak yerini almış olan sıla hasreti, vatana duyulan özlem anlamındaki nostalji kavramı üç farklı kültüre ait destanlar üzerinden karşılaştırılacaktır.

1. Eve Giden Yol: Odysseus'in Nostaljik Kaygıları

Odysseus, Truva savaşına katılmak için Truva'ya gitmiş olan İthake kralıdır. On yıl savaştıktan sonra yurduna dönmek için yola çıkar ancak bir on yıl sürecek olan yolculuktan sonra vatanı olan İthake'ye dönebilecektir. Bu yolculuk esnasında Odysseus'in başından geçenler ve tanrıların Odysseus üzerinden birbirleriyle olan mücadeleleri destanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Odysseus'in yolculuğunda nostaljiyi gösteren bazı sahneler vardır. Örneğin Kalypso'nun ve Kirke'nin onu alıkoymasına rağmen onun düşündükleri, standaki *nostos* (=dönüş) algısının örneklerini oluşturmaktadır.

"İşte orada oyuk mağaralarda beni Kalypso alıkoymuştu

İstiyordu bu yüce Tanrıça ile kocası olayım.

Tıpkı onun gibi Kirke de tutmuştu beni

Aiye'deki sarayında binbir düzenle

Kocası olayım istiyordu o da

Ama hiçbiri kandıramamıştı göğsümde yüreğimi

Ana baba evinden daha sıcak olamaz hiçbir yer

El toprağının en zengin sarayında yaşasa bile

Gene uzaklarda özler durur insan baba evini" (Homer, 2008, s. 164).

Destanda işlenen temel hususlardan birisi de vatana duyulan özlemdir. Yukarıda açıklandığı gibi vatanından ayrı yaşayan İsviçreli askerlerin psikolojik temelli patolojik hastalıklara yakalanmaları gibi derin bir melankoli Odysseus'de de görülmektedir. Destanın ilerleyen bölümlerinde Lotusiyenler arasında kalan Odysseus'in arkadaşlarının orada kalmaları sonucu onun duyduğu ıstırap tekrar işlenmiştir.

“Bizimkilerden kim yediyse lotusun bal gibi yemişini
Kendinden geçti ve dönmek istemedi bir daha gemiye
Orada kalıp lotus yemekten başka bir şey düşünmediler
Akıllarını çelmişti bu yemiş unutturmuştu sılayı
Ama bakmadım gözlerinin yaşına sürükledim gemiye onları
Teknede kürekçi sıraları altına çektim vurdum zincire
Sonra buyurdum öbür sevgili yoldaşıma
Haydi dedim binin tez giden gemilere çabuk
Korktum biri lotus yer, sılayı unutuverir diye” (Homer, 2008, s. 165).

Aynı melankoli Odysseus'i kendini öldürme fikrine kadar götürür. Aiolos Adasından uzaklaşırken bir rüzgâra yakalanıp açık denizlere doğru ilerlemeleri sonucunda çok badireler atlatmış olan Odysseus, kendisini öldürmeyi düşünmüş ama yine de yurduna varabilmenin düşüncesiyle bunu yapmamıştır.

“Onlar böyle konuştu ve bu düşünce yendi onları
Çözdüler tulumu fırladı dışarı tek mil rüzgârlar
Kopan fırtına sürdü bizi açık denize
Çok uzaklara sürdü baba toprağından
Arkadaşlar çığışmaya başladı ama iş işten geçmişti
Uyandım ve düşündüm ben yüreğimde en iyi yolu
Atayım mı kendimi gemiden yok olayım mı denizde
Yoksa her şeyi sineye çekip kalayım mı yaşayanlarla
Kal gemide dedim kendi kendime kal dayan” (Homer, 2008, s. 181).

Odysseus'in en dramatik sahnelerinden birisi yine hasret ile ilişkili olarak Odysseus'in ölüler diyarında annesiyle karşılaşmasıdır. Annesi ona, onun hasretinden dolayı öldüğünü söyler.

“Senin yüzünden öldüm ben şanlı Odysseus, senin hasretinden
Senin sevgindir beni bal gibi canımdan eden
O böyle konuştu benim gönlümse bir tek şey istiyordu
Kucaklamak geçmişi göçmüş anamın ruhunu
Üç sefer atıldım üstüne ah dedim anama bir sarılısam
Üç seferinde de uçtu gitti kollarımın arasından
Üç seferinde de bir gölge gibi düş gibi
Yüreğimdiki keskin acı her seferinde büyüdü” (Homer, 2008, s. 201).

İthake'ye duyduğu hasret ve oraya varma hevesi Odysseus'in gurbetten tek çıkış yolu olacaktır. Odysseus'in yolculuğu esnasında yurdunu özlediği ve yurduna ulaşabilmek adına her türlü sorunla baş ettiği görülmektedir. Kimi zaman bu yolculukta ümitsizliğe düşse de İthake'ye duyduğu özlem ile hayata tutunmaya devam etmiştir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak konunun özünün anlaşılabilmesi için bu örnekler yeterli görülmüştür. Odysseus, öz yurdu olan İthake'ye dönebilmek için uğraşmıştır. Yolculuğunda karşısına çıkan zorlukları ise yine aynı hasret ile yenmiştir. Nostalji, ağır bir sanrı olarak tıpkı askerden firar eden İsviçreli askerler gibi Odysseus'i de sarmıştır.

2. Sürgündeki Kahraman: Kögüdey Mergen

Maaday Kara Destanı, Altay Türklerine ait bir destandır. Destanın kahramanı olan Kögüdey Mergen'in babası Maaday Kara, Kara-Kula Kağan'a yenilmiş ve halkıyla birlikte yurdundan uzaklaştırılmıştır. Savaşta önce henüz bebek olan Kögüdey Mergen babası tarafından Altay Dağı'na bırakılmıştır. Kögüdey Mergen Altay'ın sahibesi tarafından büyütülmüş ve bir süre sonra gerçek ailesini öğrenmiştir. Bunun üzerine ise hem anne babasını hem de halkını kurtarıp tekrar Altaylarda yaşamak için hem Kara-Kula Kağan hem de onun karısı olan Erlik'in kızı Abram Moos Kara-Taacı ile mücadeleye giriş.

Kөгüdey Mergen'de görülen nostalji, hatırlayamadığı veya hiç bilmediği bir yurda, ailesine ve halkına aittir. Kögüdey Mergen'in nostaljisi öncelikle anne ve babasının üzerine kurulmuştur. Maaday Kara, oğlunu Altay Dağına bırakırken ona "Bu kara dağ baban olsun yavrum, bu dört gövdeli kayın anan olsun yavrum" (Maaday Kara, 1999, s. 58) diyerek yeni vatanını ve ailesini tanıtır. Ancak daha sonra Altay'ın sahibesi olan yaşlı kadın ona gerçekleri anlatınca Kögüdey Mergen'in yolculuğu başlar. Destanın başkahramanı hiç tanımadığı ve bilmediği ana babasına ve görmediği yurduna bir hasret duyarak yola çıkar. Bu esnada yolculuk ile ilişkili olarak Kögüdey Mergen'in nostaljisi başlar.

"Beni doyuran babamın
İkiye ayrılmış sakalını sıvazlasam
Beni okşayıp seven annemin
İki gözünü bir görsem
Atım nerede bineyim
Altay'ı nerede gideyim
Gitmedi diye adım çıkacağına
Gitti diye adım çıksın
Korktu diye adım çıkacağına

Öldü diye adım çıksın" (Maaday Kara, 1999, s. 96) diyerek içinde büyüyen ıstırap ile ölümü de göze alarak yola çıkar. Odysseus, yolculuğu esnasında kaybolması neticesinde duyduğu derin ızdırap onu kendisini öldürme fikrine götürmüştür. Ancak Kögüdey Mergen'in duyduğu ızdırap, kendisini öldürmek olarak değil mücadelesi esnasında ölümü göze almak olarak ortaya çıkmıştır. Yolculuk esnasında Kara Kula Kağan ile mücadele etmek için dünyayı yedi kere dolaşan Kögüdey Mergen, ailesine kavuşmak için Kara-Kula'nın yoluna çıkardığı engelleri teker teker aşar.

Kөгüdey Mergen, Kara-Kula'nın son engeline geldiğinde onu geçmeden önce atının ve kendisinin güç toplaması için biraz dinlenir ve bu dinlenme esnasında yedi

günlük bir uykuya dalar. Uykusunda bir rüya görür. Rüyası ailesi ve yurdu ile ilgilidir. Burada nostaljik kaygıların Kögüdey Mergen'in rüyalarına da yansıdığı görülmektedir.

“Altı gün dinlendi
Yedi gün uyudu
Yedi günün sonunda
Bir rüya gördü
Babasının ak sürüsü
Beyaz duman gibi otluyor
Anası babası bu ikisi
Ak sürüsünün ortasında
Çadırdan yurdun arasında
Yaşiyor göründüler” (Maaday Kara, 1999, s. 122).

Kahraman, hiç görmediği anne ve babasını rüyada görür. Bu sahnede, Kögüdey Mergen'in daha önce görmediği ailesini rüyasında görmesi nostaljik kaygılarla açığa çıkan bir halüsinasyon olarak düşünülebilir. Zira bu halüsinasyon hastalık olarak tanımlanan nostalji kavramının genel semptomlarına uygunluk göstermektedir.

Kөгüdey Mergen, uyandığında bunun bir rüya olduğunu anlar. Bunun bir düşün olduğunu fark ettiğinde ise nostalji acısı ortaya çıkar. Yine hastalığın semptomları arasında görülen histeri nöbetleri, destan kahramanında görülmektedir. Kögüdey Mergen, ailesini ve yurdunu rüyasında görür ve özler ve bu durum karşısında feryat eder.

“Acıyla feryad edip
Ağlayıp bağırdı
Başı kara kayalar
Baş aşağı yuvarlandı
Kayalar taşlar aşağı göçtü
Acılı feryadı
Altay titretti
Çığırıp bağırmasına
Yeryüzü titredi” (Maaday Kara, 1999, s. 122).

En sonunda ailesinin esir edildiği yere ulaşmayı başarır. Destanda bu esnada anlatıcının etkisi ile çekilen çilelerin sonunda ortaya çıkan kavuşma ve mutluluk üst noktaya çıkar. Ailesiyle karşılaşan Kögüdey Mergen, anne babasıyla selamlaşır.

“Uçurum gibi uzun ellerini
Birbirine uzatıp selamlaştılar
Narin dağ gibi burunlarını
Tutup okşadılar
Bozkır gibi avuçlarını

Açıp selamlaştılar

Alev gibi yüreğini

Bastırıp selamlaştılar” (Maaday Kara, 1999, s. 144).

Bu karşılaşma, Odysseus’ın annesiyle ölümler diyarında karşılaşması gibi değildir. Kögüdey Mergen’in ailesi sağdır ve ailesine kavuşmuştur ancak halen daha nostaljik kaygılar sona ermiş değildir. Ailesiyle tanışma ve selamlaşma aşamalarından sonra kahraman, yarım kalan işi olduğunu dile getirir. Kögüdey Mergen, bireysel bir kahraman değildir aksine toplumun idealleri için yüceltilmiş bir toplumsal kurtarıcıdır. Bu sebeple işinin daha bitmediğini, halkını ve Altay’ı kurtarması gerektiğini belirtir.

“Yurttaki halkımın

Hayatını kurtarmaya geldim, dedi.

Sayırsız sürülerimizi güderiz, dedi,

Altay’ımıza geri döneriz, dedi.

Emelime ulaşırım, dedi,

Anneciğim, babacığım, sabırlı olun, dedi,

Arzuma erişeceğim, dedi,

Artık dönüşü düşünün dedi” (Maaday Kara, 1999, s. 145).

Destanda ailesini bulduktan sonra Kögüdey’in yolculuğu sona ermez. Zira onun asıl hedefi yurdu olan Altay’a tekrar ulaşabilmektir. Odiseyus’un İthake’ sine talip olanlar gibi Kögüdey’in Altay’ı da tehdit altındadır. Dolayısıyla düşmanlarını yenerek Altay’ı geri almak için mücadeleye başlar. Bu yolculuk esnasında baş düşmanı olan Kara Kula Kağan’ı öldürebilmenin tek yolunun gökyüzünde yaşayan üç maral olduğunu öğrenir ve onlara doğru yola çıkar. Marallardan Kara Kula Kağan’ın ruhunu sakladığı bildircinleri alarak onları parçalar ve düşmanını öldürür. Ancak Odysseia’de görüldüğü üzere yolculuk hala bitmez.

Kөгüdey Mergen, Altay’a ulaştığında anne ve babası ölür ve onlar için yas tutar. Bir gün rüyasında Erlik’in kızı Abram Moos Kara-Taacı’yı görür ve Kara-Taacı, Erlik’in Kögüdey Mergen’i ve eşi Altın Küskü’yü yer altına çağırdığını söyler. Uyandığında Abram Moos Kara-Taacı’yı karşısında görür ve onu öldürür ardından ise Erlikle karşılaşmak üzere yer altına gider. Kögüdey Mergen tıpkı Odysseus gibi yurduna tam olarak ulaşmış sayılmaz. Melankoli içindeki Kögüdey Mergen, yer altına giderek Erlik’i arar. Yer altındaki ölümleri görür ve ölümlerin suçlarını sorar, atı Gök Boz At ise bu kişilerin suçlarını anlatır. Erlik ile karşılaştığında onu öldürür ve yer altında azap çeken kişilerden iyi huyluları kurtarır kötü huyluları orada bırakır (Maaday Kara, 1999, s. 249) ve Altay’a geri döner.

Sonuç ve Değerlendirme

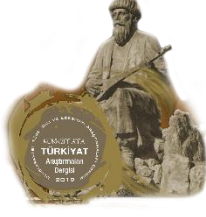
Bir yere veya bir şeye duyulan aşırı hasret anlamındaki nostalji kavramı, pek çok destanda görülmektedir. Kahramanın yolculuğu bağlamında düşünüldüğünde yolculuk olgusu genellikle erginlenme, yetişme, kahraman olmanın başat koşulu olarak görülmüştür. Kahraman çözümleme modellerinde kahramanın yurdundan sürüldüğü ve daha sonra güçlü bir şekilde döndüğü belirtilir. Bu yolculuklarda kahramanın yurduna duyduğu aşırı özlem ile yolculuğunun şekillenmesi metin içinde yatmaktadır ve nostalji olgusu ile anlam kazanabilmektedir.

Çalışmada iki destandaki nostalji olgusu ele alınmıştır. Odysseus'ın nostaljisi isteyerek gittiği bir savaş sonrasında geri dönüşte yolunun uzaması ile oluşur. Maaday Kara Destanında ise kahramanın yurdundan uzakta büyüyerek hiç görmediği ailesine ve yurduna bir özlemi söz konusudur. Her iki destan da nostalji algısının ortaya çıktığı kısımlar içermektedir. Ancak bağlamsallığın önemli unsurlarından olan kültürel çevreler açısından değerlendirildiğinde destanlar arasında tip ve karakter temelinde farklılaşma olduğu görülmektedir. Homeros'un kahramanı Odysseus'de daha bireysel özellikleri ile nostaljik kaygıların ortaya çıktığı görülmektedir. Odysseus, kendisini ve yanındaki arkadaşlarını İthake'ye ulaştırmak üzere mücadele vermektedir. Yurdunu özleyen Odysseus, yolda karşısına çıkan zorluklardan bazı noktalarda yılmış ve kendisini öldürmeyi düşünmüştür. Ancak yine de hayatta kalmış ve mücadeleye devam etmiştir. Bu açıdan İthake, Odysseus'ın hem dostu hem de düşmanı olmuştur diyebiliriz. Destan içinde Odysseus, bireysel özellikleriyle öne çıkar. İdeal bir kahraman tipi olsa da kendisini öldürme fikrinin açığa çıkması ile karakter özellikli *zayıflığı* da görülür. Bu açıdan Odysseus, karakter kavramına yaklaşır. Altay sahasının kahramanı olan Kögüdey Mergen ise intihar fikrine kapılmadan mücadelesini sürdürmüştür. Nostaljik kaygılar kendisini öldürme fikrine evrilmemiştir. Maaday Kara Destanı'nın kahramanı, önüne çıkan zorluklar karşısında mücadelesine devam etmiştir. Kögüdey Mergen, hiç tanımadığı anne ve babasını ve onlara tabi olan halkını kurtarmak için ideal kahramanın özelliklerini taşıyarak tip kavramını temsil etmiştir. Dolayısıyla her iki destanda ortaya çıkan nostaljik kaygılar destan çevrelerinde kahramanları tip ve karakter özellikli olarak geliştirmiştir.

İthake'ye ulaşmak için yola çıkan Odysseus'de ve Altay'a ulaşmak için yola çıkan Kögüdey Mergen'de, bir dönem hastalık olarak değerlendirilmiş olan nostalji, açığa çıkmış ve bu hastalığın çeşitli semptomları her iki kahramanda da görülmüştür. Bu çalışmada evlerine dönebilmek için yaşanan mücadeleler ve bu mücadelelerin kahramandaki yansımaları nostalji kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Destan çevrelerinde yapılacak diğer bağlamsal özellikler ile ilgili çalışmalar ile her iki kahramanın karşılaştırılması daha da genişletilebilir.

Kaynakça

- Başaran, U. (2021). Nostalji-Kültür İlişkisi ve 21. Yüzyıl Türk Halk Şiirinde Nostaljik Unsurlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(34), 635-650.
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin Geleceği*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cassin, B. (2018). *Nostalji İnsan Ne Zaman Evindedir?*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Homeros (2008). *Odyssea*. (çev. Azra Erhat, A. Kadir). İstanbul: Can Yayınları.
- Maaday Kara (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. (haz. Emine Gürsoy-Naskali). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özdemir, M. (2020). Şarkılar Seni Söyler: Gündelik Yaşamda Müzikal Nostalji. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 32, 9-31
- TDK (1998). *Türkçe Sözlük – II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 640-653.
|| Geliş Tarihi-Received: 23.09.2022
|| Kabul Tarihi-Accepted: 31.10.2022
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1179320

1960'lı Yıllar Azerbaycan Hikâyelerinin Konusu Üzerine Bir İnceleme*

A Study on the Subject of Azerbaijan Stories in the 1960s

Rövşen MEMMEDOV*

Öz

1960 ve 1970'li yıllar, 20. yüzyılda Azerbaycan edebiyatının oluşum ve gelişimi açısından önemli bir dönemdir. Bu dönemde edebiyat, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde değişerek yeni içerik ve fikirler doğrultusunda gelişim gösterir. Bu dönemde edebiyat, niteliksel olarak yeni bir çağa girer. Stalin'in ölümünden sonra dünya genelinde oluşan sosyo-politik olaylar Sovyetler Birliği'ni de etkilemiş ve edebiyat da bu değişimlerden etkilenmiştir. Bu dönemde edebiyat, totaliter rejimin baskısından kurtularak özgür bir döneme girmiştir. Bu dönemin önemli özelliklerinden birisi de edebiyata genç yazarların katkı sunmaya başlamasıdır. Anar Rızayev, Elçin Efendiyev, Ekrem Eyllisli, İsi Melikzade gibi isimler genç yazarlar neslini temsil etmekteydi. Ele aldıkları konular benzer olsa da bu konuları her yazar farklı bakış açısıyla edebi bakımdan inceleyerek topluma aktarmaktalardı. Çeşitli türlerde eserler veren yazarların en çok faydalandıkları tür hikâye idi. Hikâye türü, düzyazı türleri içinde hacimce kısa olmasına rağmen muhtevasında önemli meseleleri barındırdığından genç yazarlar arasında en önemli türlerden biri olarak görülmüştür. Bu dönemin yazarları seçtikleri konuları bu türle okuyuculara takdim etmekteydi. Yazarlar, Sovyet gerçekliğini tasvir etmemiş, onu sanatsal yargının konusu ve nesnesi hâline getirmişlerdi. Bu nedenle çalışmaları daha kritikti. Bu dönemin eserlerinde toplumsal olaylara karşı şair ve yazarların mühalif olması dönemin önemli özelliklerindendi.

Çalışmada 1960'lı yıllar dönemi Azerbaycan edebiyatı ele alınmış, hikâye türü hakkında bilgi verilmiş, dönemin yazarları, onların ele aldıkları konular hakkında detaylı araştırma yapılmıştır. Bunun yanı sıra dönemin sosyo-politik olayları da incelenmiş, Stalin'in ölümünden sonra dünyada oluşan politik değişimler ve bu değişimlerin edebiyata nasıl etki ettiği analiz edilmiştir. Çalışmada dönemin önde gelen isimleri Anar Rızayev, Elçin Efendiyev, Ekrem Eyllisli, İsi Melikzade gibi ünlü yazarların hikâyeleri tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan edebiyatı, hikâye türü, sosyalist realizmi, varoluşçuluk, edebiyatta insan kavramı.

Abstract

The years of the 1960s and 1970s constitute a special and very important stage in the development of Azerbaijani literature in the 20th century. In this period, literature changes incomparably with the previous stages, and progresses in line with new content and ideas. This period also means a qualitatively new stage of literature. At this stage, as in every stage,

* Bu çalışma, "1960'lı yıllar Azerbaycan Hikayeleri" adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Zonguldak/Türkiye, e-posta: rrr_188@mail.ru, ORCID: 0000-0002-8821-0517.

literature has been shaped according to the basic idea of society. After the death of Stalin, socio-political events around the world began to be heard in the Soviet Union, and literature was also affected by these changes, as in every field. Literature got rid of the chains of the totalitarian regime and entered the free period. One of the important features of this period is the entry of young writers into literature. Anar Rızayev, Elçin Efendiyev, Ekrem Eylisli, İsi Melikzade etc. writers represented this generation of young writers. Although the subjects they dealt with were similar, each writer examined these subjects from an artistic point of view and conveyed them to the society. The genre that writers who wrote in various genres used the most was the story. Although the type of story is short, it is one of the most important genres to be written because it contains big issues and is short. The writers of this period were presenting the topics they chose to the readers by dealing with the type of story. The authors did not depict Soviet reality, but made it the subject and object of artistic judgment. Therefore, his work was more critical.

In these works, the author's stance and attitude towards life events had an ambiguous effect. In addition, the socio-political events of the period were examined, and after Stalin's death, the political changes in the world and how these changes affected literature were analyzed. In the study, Azerbaijani literature was discussed in the 1960s, informed about the type of story, and detailed research was conducted on the subjects of the period and their issues.

Keywords: Azerbaijan literature, genre of story, socialist realism, existentialism, human concept in literature.

Giriş

Azerbaycan edebiyat tarihinin gelişiminde önemli role sahip olan 1960'lı yılların edebiyatı, önceki edebî neslin yaratıcı üslubundan keskin bir şekilde farklılık göstermiştir. Stalin'in ölümünden sonra dünyada ve Sovyet toplumunda meydana gelen ideolojik değişimler, edebiyatın gelişimine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Bu dönemde edebiyatta biçim ve üslup değişmiş, ideal kahraman arayışı serbest akışa¹ yönelmiştir. Yazılan eserlerde ideolojik fikir arka planda kalmış, insan kavramı ön plana çıkmıştır. "Daha önceki on yıllardan farklı olarak bu dönemde, edebiyatın konusu ve fikri insana, onun iç dünyasına odaklanmıştı, böylece, onun iç dünyasına faaliyetinden daha fazla öncelik verilmiştir." (Memmedov, 2008, s. 92).

Post-Stalinist basının makaleleri, edebî ortamda yaşamın tarihsel olarak doğru, düzgün ve gerçekçi bir tanımını talep etmekteydi. "Pravda" gazetesinde yayımlanmış "Sovyet Yazarlarının Büyük Görevi" adlı makalede: "İnsanların ihtiyaç duyduğu kitap, yazarın insan hayatının nabzını yakalayıp gelişimini gördüğü an gelir." (Efendiyev, 1956, s. 4) ifadeleri kullanılmıştır. 1960'lı yıllarda edebiyat, gerçekliğin basit bir tanımını vermeye değil, ona edebî bir çalışma vermeye çalışarak yaşam olaylarına daha ciddi sanatsal kriterlerle yaklaşmaktaydı. Toplumun önceki dönemlerinin tasvirinde, yazarın bakış açısının, yazarın tavrının tek taraflı olarak yansıtıldığı çok açıktı. Bu nedenle edebiyatta hayatın zorlukları ve sorunları hakkında yazma anlayışı vardı. Bu, doğal olarak edebiyatta belirli bir derecede eleştiri ile sonuçlandı ve böyle bir eğilim, yaşamın kendisi tarafından koşullandırıldı.

60'ların Azerbaycan edebiyatı tarihinde nesrin konumu, yirminci yüzyılın Batı düşüncesinde köklü bir yeri olan "varoluşçuluk" kavramıyla bağlantılıdır. Benzer şekilde, yeni nesrin felsefesi ve poetikası buradan beslenmektedir.

1. 1960'lı Yıllar Süreci

1950'lerde yazarlar, sanat arayışlarında sosyalist gerçekçilikteki (sosrealizm) edebî yönteminin tüm potansiyelini tükettiler. Yeni nesir önceki yazılar sona erdiği andan itibaren başlamakta, sosyalist gerçekçiliğin ilkelerini reddederek kendi yerini almaktaydı.

¹ Sovyetler Birliği'nde edebî karakterler bile merkezin izniyle seçilmekteydi.

1950'lerin ortalarından itibaren oluşan yeni edebî süreç, edebiyatta insanı daha geniş tanımlama ve gerçekçiliği derinleştirme eğilimini güçlendirdi. İsmail Şıhlı'nın "Ayrılan Yollar", Ali Veliyev'in "Ürek Dostları" (Can Dostları), Bayram Bayramov'un "Ayrılık", Salam Kadirzade'nin "Kış Gecesi", Mevlut Süleymanov'un "Dağlar Koynunda" romanlarında bu eğilimin bazı belirtileri hissedilmekteydi. "Edebiyat ve Sanat" gazetesi bu gerçeğe dikkat çekerek yazıyordu: "Sadece bu yıl beş veya altı romanın oluşması, Azerbaycan Sovyet nesrinin hızlı gelişimini kanıtlamaktadır." (Hüseyn, 1956, s. 6).

Yazarlar, edebiyat ve sanatta insan yaşamının tek taraflı, dolaylı tasvirinin tezahürlerine, sanatsal yaratım ustalığı konularına daha fazla dikkat ettiler. Kaleme alınan eserlerde edebî ustalık, hayatın gerçekliği sanatsal bir gerçekliğe dönüştürerek değerlendirilmekteydi.

1956-57 yıllarında yayımlanan makalelerde, modern edebiyatta tür ve sanatsal hakikat sorunları daha eleştirel olarak ele alınmış ve insan karakterinin ortaya çıkarılması konusu ön plana çıkarılmıştır. Belirli romanlar hakkında, Ali Veliyev'in "Ürek Dostları" (Can Dostları) (Halilov, 1956: 4), İsa Hüseyinov'un hikâyeleri (Efendiyev, 1957, s. 5), İsmail Şıhlı'nın "Ayrılan Yollar" (Halilov, 1956, s. 7) romanına adanmış makalelerde yeni insanın imajını oluşturmak, edebî ustalık sorununun önemli gereksinimi olarak ele alınmıştır.

Yeni eserlere artan ilgi, edebiyatın yeni bir gelişme aşamasına girdiğini göstermekteydi. Bu yıllarda Mehdi Hüseyin'in "Kara Taşlar" gibi eserlerinin örneğinde Azerbaycan nesirindeki sosyal ve manevi süreçlerin parlak, geniş, destansı bir planda yansıtıldığı görülmektedir. Halilov bu konuda, "1950'lerin ortalarından itibaren, Azerbaycan Sovyet edebiyatı da dâhil olmak üzere, bir bütün olarak Sovyet edebiyatında bir canlanma yaşandı. Edebiyata yeni yetenekli edebî güçlerin yanı sıra yeni karakterler, motifler ve ifade biçimi geldi..." (Halilov, 1986, s. 142) ifadelerini kullanmaktadır.

1950'li yıllardan itibaren toplumun gelişiminde meydana gelen değişimler, zamanın ve modern gerçekliğin gerektirdiği yeni akım ve eğilimler edebiyatı önemli ölçüde etkilemiş, neredeyse konusunu ve fikrini belirlemiştir. "Böylece edebiyat yavaş yavaş "biçim olarak ulusal, içerik olarak sosyalist" prangalarından kurtulmaya başladı." (Abasova, 2001, s. 18).

1960'lı yıllara doğru sadece edebiyatta değil, toplum hayatına yeni bir pencere açıldı. Kişilik kültürü, toplumu kusursuz gösterme, onu bir bütün olarak kontrol etme yeteneği düşüşe geçmeye başladı. " 'Yeraltı Çaylar Denize Axır' (Yeraltı Nehirler Denize Akar), 'Söyüdlü Arx' (Söğütlü Ark), 'Unuda Bilmirem' (Unutamıyorum), 'Yahşı Adam' (İyi İnsan), 'Doğma ve Yâd Adamlar' (Aziz ve Yabancı İnsanlar), 'Şeherin Yay Günleri' (Şehrin Yaz Günleri), 'İdeal', 'Min Gecedən Biri' (Bin Gecedən Birisi), 'Garlı Aşırım' (Karlı Aşırım) vb. eserlerle edebiyat bir şekilde kendisini buldu." (Abasova, 2001, s. 19).

Böylelikle, 1960'lı yılların edebiyatında neredeyse bir "devrim" yaşanmaya başladı. Doğal bir evrime, diyalektik yapıya ve varoluşçu düşünce tarzına sahip olan 60'lı yılların nesri, Azerbaycan edebiyatının dil, üslup, biçim ve içerik bakımından zengin gelenekleri ile poetika açısından bağlantılı olmasına rağmen, özel bir dönüş olarak noktası, duyguları ve kavramları vardı. 1960'lardaki düz yazının etkisi, onun bilimsel-eleştirel anlayışı günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Bir dereceye kadar 1950'lerde gelişen insanın iç ve manevi dünyasının bir portresini yaratma girişimi, altmışlı yıllarda zaten onun edebî ve sanatsal üslubunu tanımlamanın ve onaylamanın eşliğindeydi. 1950'li yılların edebî nesri sayıca çok

olmasına rağmen, iç dünyanın genişliği ile yeni insanı ayrıntılı olarak keşfetmenin yanı sıra çağın ihtiyaçlarını karşılama açısından da istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu öncelikle edebiyatın aşırı siyasallaşmasından kaynaklanıyordu. Bu siyasallaşmanın yazılı eserlerde sanatın zayıflamasına yol açtığı da bilinmektedir. Bu dönem sanatçıları, önde gelen bazı edebiyatçılar bu gibi durumlardan kaçamadılar ve bu durumlar eserlerine açıkça yansdı. Örneğin, 1950'li yıllarda Ali Veliyev'in "Çiçekli", "Gülşen", Mevlut Süleymanov'un "Fırtına", "Dağlar Goynunda", İsmail Gözelov'un "Zirvelerde", "Geniş Üfügler" gibi eserlerinin ortaya çıkışı, aslında kararlarda ifade edilen siyasi ve ideolojik ilkelerin edebiyattaki etkisiydi. Bu eserlerin çoğunda milliyetçilik ilkesi yerini sınıf ve partililik ilkesine bırakmış, siyasi amaçlar evrensel değer ve fikirlerin önüne geçmiştir. Bazı yazarlar belirlenmiş siyasi bakış dogmatizminin ötesine geçtikte, hayatın olaylarına karşı daha derin ve sıra dışı bir tavır sergilemek istediğinde bu tür eserler hemen sert bir şekilde eleştiriliyordu.

Ancak parti liderlerinin bu kadar aşırı ideolojik baskısına rağmen edebiyata gelen yeni neslin eserlerinde gelişme eğilimleri hissedilmeye başlandı. Bu anlamda İsa Hüseyinov'un "Yanar Ürek" (Çoşkun Yürek) adlı romanı, bu dönem nesrinin ilk edebî başarısı olarak kabul edilebilir. Bu eserin yazılmasıyla birlikte edebî ortamda "radikal" bir değişimin yaşandığı söylenebilir. Eserlerde "Sovyet hümanizmi" geri planda kalmış, toplumsal ve bireysel ortamda oluşan karmaşık bir iç dünyaya sahip "düşünen adam" ön plana çıkmıştır. İsa Hüseyinov'un romanı edebiyatta yankı bulmasıyla kariyerlerine yeni başlayan gençlerin çizgilerini belirledi.

"Bana öyle geliyor ki, İsa Hüseyinov bir zamanlar 60'ların edebiyatının konumunu bir anlamda nesirimizin içeriğini ve ahlaki eksikliğini güçlendirerek tanımladı." (Eylisli, 1989, s. 53). Aynı zamanda edebiyat ortamı, İsa Hüseyinov'un nesirinden, özellikle de "Yanan Yürek"inden yeni bir nesrin başlangıcını hesaplar: "60'lı yılların nesrine İsa Hüseyinov başlamış ve bu süreç "İnsanlar ve Ağaclar" ile "Beyaz Liman"da tamamlanmıştır." (Memmedov, 1987, s. 194).

İnsanı insan olarak tasvir etmek, söz konusu dönemin edebiyatının temel özelliği idi. 1960'ların çoğu nesir eseri: hikâyeler, öyküler ve romanlar bu şekilde meydana gelmekteydi. İsi Melikzade'nin "Etiraf" (İtiraf), "Şehli Çemenlerin Işığı" (Çiyli Çayırın Işığı), İsa Hüseyinov'un "Saz", "Tütek Sesi" (Kaval sesi), "Guru Budag" (Kuru Dal), Anar'ın "Molla Nesreddin-66" mizahi hikâyeler toplusu, Elçin'in "Bir Görüşün Tarixçesi" (Bir Randevunun Tarihi), "Sos" (Heyecan Sinyali), Rüstem İbrahimbeyov'un "Park", "Bizim Tinde" (Bizim Köşede), Maksud İbrahimbeyov'un "Böyük Şehrin Nağilları" (Büyük Şehrin Masalları) vb. eserlerin kaleme alınması, "bir yandan nesrin kısıtlamanın pençesinden çıkması nedeniyle, diğer yandan büyük sanat için her zaman bir gizem olan insanı, daha derinden inceleme ilgi ve arzusundan kaynaklanıyordu." (Abasova, 2001, s. 4).

Nesir, adeta sıradanlıkta yücelik, küçüklükte büyüklük arıyor, bu şekilde topluma aktif dâhil olmaya, etki etmeye çalışıyordu. İsi Melikzade'nin "Gatarda" (Trende), "Guyu", (Kuyu) "Hesretin Sonu", Ekrem Eylisli'nin "Bir Misranın Yuhusu", (Bir Mısranın Rüyası), "Dağlara Çen Düşende", Anar'ın "Keçen İlin Son Gecesi", (Geçen Yılın Son Gecesi), "Dantenin Yubileyi" (Dante'nin Yıl Dönümü), "Macal" (Zaman) vb. eserlerde de modernite duygusu güçlüydü.

2. Dönemin Popüler Edebî Türü: Hikâye

Bu dönemde edebî sürecin nispeten aktif ve canlı bir alanı hikâye türü olmuştur. Hikâye türü her zaman edebiyatın ilgili alanı gibi halen değerli özelliklerini korumaktadır. "Hikâye, epik türün en yaygın şeklidir. Bu türün temel özelliği, kısa

olması, belirli bir zaman ve mekân içindeki bir olayı yansıtmayı, az sayıda karakterin varlığıdır. Hikâye yazarları, hayatın gerçeklerini gösteren küçük bir destansı eserde büyük ustalık sergilemişlerdir." (Memmedov, 2018, s. 16)

Genel olarak Azerbaycan edebiyatındaki hikâye, ilginç ve çalkantılı bir tarihe sahiptir. Hikâye türü her zaman evrim geçirmiş, zaman içinde gelişerek klasik ve köklü bir edebiyat alanı haline gelmiştir. Azerbaycan'ın klasik yazarları, zaman zaman hikâyenin bir takım belirsiz özelliklerini, sanatsal olanaklarını ortaya koymuş ve küçük ama derin bir içeriği ifade etme kabiliyetini doğrulamışlardır. Celil Memmedkuluzade, Abdurrehim Bey Hakverdiyev, Abdulla Şaik, Süleyman Sanî Ahundov, Sultan Mecit Ganizade gibi klasik yazarların kaleminde hikâye, çeşitli özellikleriyle ortaya çıkmış, edebî süreçte önde gelen bir yaratıcılık alanı olarak hem edebî hem de toplumsal düşünceye yön vermiştir. "Poçt Gutusuq (Posta Kutusu), "Usta Zeynal", "Köç" (Göç), "Marallarım" (Geyiklerim), "Cennetin Gebzi" (Cennetin faturası), "Gorhulu Nağıllar" (Korkulu Masallar), "Allah Hofu" (Allah Korkusu) gibi hikâyeler insanların gelişmesinde ve uyanışında önemli rol oynamıştır. "Hikâye, tür olarak o kadar ciddi bir poetikaya sahiptir ki, edebî süreçteki yeri ve bu süreçteki etkisi her zaman açıkça hissedilmiş ve bugün de hissedilmektedir. Türlerin kendi aralarındaki tarihsel mücadelede, öykü özgünlüğünü, şirselliğini, yasalarını korudu ve yerini başka türlere bırakmadı." (Memmedov, 1983, s. 50).

Hikâye, dönemin mahiyetine, zamanın ruhuna uygun olarak aydınlatma döneminden demokratik-devrimci fikirlerin yaygınlaştırılmasına, korunmasına kadar uzun bir yol katetmiş, millî ruhun, sağlıklı ahlak ve eğitim meselelerinde milleti kültürel hayata hazırlamakta önemli işler görmüştür.

Klasik geleneklerin korunması, yaratıcı bir şekilde sürdürülmesi ve geliştirilmesi alanında hikâye, klasik yaratıcı kurgu alanlarından biri haline gelmiştir.

3. 1960'lı Yılların Hikâyesi

1960'ların yazarlarının hemen hepsi kısa hikâyeler yazarak, çalışmalarının temel özelliklerini bu türle tanımlayarak Azerbaycan edebiyatının bu dönemde yönünü belirlemişlerdir.

Azerbaycan edebiyatının "yeni nesli"nden olan Anar, kısa hikâyeler yazarak edebiyat dünyasına adım atmış ve ilk hikâyesinden itibaren tamamen olgun bir yazar izlenimi vermiştir. Anar'ın ilk kalem deneyimi 1958'de yazdığı "Üç Sandık" (Üç Kutu) hikâyesidir. Eleştirmen Şamil Salmanov, Anar'ın bu hikâyeleri hakkında yazıyor: "Burada asıl sanata ait birtakım özellikler - insan hakkında, onun hayatının endişeleri ve ızdırapları, sorunları ve umutları konusunda konuşmak insanı derinlemesine açmak, yorumlamak eğilimi duyulmaktaydı ve bu yönler onun hikâyelerini okurlara sevdirdi." (Salmanov, 1998, s. 160).

Anar'ın yazdığı hikâyeler arasında "İztirabın Vicdanı" (İztrabın Vicdanı) dikkat çekmektedir. 1958 yılında yazılan eser, Sovyet kanlı terörünün kurbanlarına adanmıştır. Eser, o yıllarda totaliter rejimin ceza aygıtında çalışan ve daha sonra bu sistemin sonraki kurbanlarından biri olan bir adamın itiraflarına dayanır: "Bir-birinden ağır günahlar yapmasından dolayı istiraplar içinde, vicdan ağrısı ile kavrulan ve hiç olmazsa, kimseye açılmak isteyen ve kendisini ifşa etmek noktasına ulaşan bu insanın iç duygularını tüm ayrıntılarıyla kaleme alan yazar, okuyucuyu karmaşık ve kafa karıştırıcı düşünceler dünyasına götürür." (Aliyeva, 1999, s. 7). Tanımadığı bir gence müthiş itiraflarda bulunan kahramanın cildini değişmesi ve konuşmanın her aşamasında kendisini gerek onun kurbanı olmuş insan gibi göstermesi, gerekse o kurbanı öldüren suçlu - KGB çalışanı - gibi

göstermesi de onun konuştuklarını, geçirdiği his ve heyecanları anlamakta zorluk oluşturuyor.

Eserdeki bu içsel karmaşıklıkların, psikolojik durumların sık ve beklenmedik şekilde yer değiştirmesi, Anar'ın yaratıcılığın ilk örneklerinden itibaren basitlikten kaçınmaya, hayatın en basit durumlarında bile karmaşıklıklar ve çelişkiler bulmaya çalıştığını göstermektedir. Bu hikâyeye, büyük edebî ve sanatsal etkiye sahip bir eserdir. "Hikâyedeki derin psikoloji, kahramanın rolden role geçişinin inanılabilirliği, özgün ve akılda kalıcı imgeler, dil ve üslubun sadeliği ve kendiliğindenliği: tüm bu yönler, eserin yetenekli bir gencin ilk deneyimi olduğu varsayımına yol açar, eline kalemi yeni almış yazar dayanak vermez." (Aliyeva, 1999, s. 10).

Anar'ın erken dönem çalışmalarında, onun birçok betimleyici yöneme yönelik çabaları, kritik durumlarda insanların ahlaki ve psikolojik durumunu ve duygusal kargaşalarını derinden gözlemlediğini gösterir. Kuşkusuz bu, kendisine çok yüksek, ciddi görevler koyan ve bunları ustalıkla yerine getiren bir yazarın özelliğidir. Anar, ilk çalışmasında ciddi niyetlerini ve buna karşılık gelen yetenek seviyesini gösterebildi.

Bu hikâyeyi bir dizi başarılı lirik-psikolojik hikâyeye takip eder: "Bayram Hesretinde" (Bayram Hasretinde), "Keçen İlin Son Gecesi" (Geçen Yılın Son Gecesi), "Aşgılığda İşleyen Kadının Söhbeti" (Vestiyerde Çalışan Kadının Sohbeti), "Taksi ve Vaht" (Taksi ve Zaman), "Men, Sen, O ve Telefon", "Gürcü Familyası" (Gürcü Soyadı) vb. hikâyeleriyle Anar, bu küçük türdeki başarısını bir kez daha kanıtladı.

Anar'ın ilk matbu eseri olan "Vestiyerde Çalışan Kadının Sohbeti" hikâyesi, özgünlüğü ile öne çıkmaktadır. Bu eser de 1959 yılında kaleme alınmıştır. Hikâyeye kısa olsa da büyük anlam ifa etmektedir. Çalışmada hiç karakter yer almaz. Yazar, uzun süredir bir ofisin gardırobunda çalışan bir kadının konuşmasıyla eserin özünü gözler önüne serer. Burada sadece paltolardan bahsedilir; bu paltoların sahiplerinin hayatları ve ilişkileri hakkında yapılan konuşma hikâyenin özünü ortaya koyar. Kadın hüznü ve dokunaklı bir aşk hikâyesi anlatır. Pahalı kadın paltosu, her zaman çok ucuz bir erkek paltosu ile beraber büroya gelir. Bir süre sonra kadın paltosu pahalı, fiyakalı bir erkek paltosuyla beraber olur. Ucuz paltolu adam, eserin sonunda bürodan çıkar ve bir daha oraya geri dönmez.

Genel olarak belirtmek gerekir ki Anar bu hikâyede beklenmedik bir yenilik yapmıştır. Birincisi, karakterin dili çok basittir, yani önceki yılların eserlerinde anlatılan karakterlerin dilinden farklı olarak, bu eserde çalışan kadın okuryazar değildir ve konuşmasında ağızlar baskındır:

"*Sana kurban olayım*, büromuzda, yaklaşık beş yüz çalışan var. Her birin de çeşitli, *şöyle fiyakalı* paltosu var. Moda diyorsunuz, ne diyorsunuz. Ama *Vallahi* hepsini tek tek tanıyorum. Numara olmasa bile, asla birinin ceketini başkasınıninkiyle değiştirmem. Ya, evladım, yedi senedir burada çalışıyorum, öyle olacak işte" (Anar, 1988, s. 28).

Eserlerde bu tür ifadelerin kullanılması Sovyetler döneminde makbul değildi. Sovyet insanı edebiyatta bile olsa, standart dil kullanmak zorundaydı. Anar, bu özelliği kullanmakla "Sovyet çerçevesi"ni kırmıştır.

İkinci husus ise bu hikâyeye, "Sosyalist gerçekçilik" ilkelerine aykırı, beklenmedik bir olayla sona ermektedir. Burada fakir adam "Sovyet gerçekliği"nin aksine "kaybeder". Anar hikâyede abartıya ve kalıplaşmaya yer vermemiştir. Eserdeki olay her zaman güncel olan bir konudur.

Anar'ın hikâyeleri arasında sanatsal açıdan en ilgi çekici olanı "Taksi ve Zaman"dır. Bu hikâyeye, Sovyetler Birliği'nin resmî ideolojisine aykırı olduğu düşünülen

varoluşçuluk felsefesinin büyük etkisiyle yazılmıştır. Eserin kahramanı, bir zamanlar kaçırdığı aşk, mutluluk, saadet şansını ne kadar tutkuyla ve özlemle yeniden kazanmak istese de yüksek ahlaklı ve duygulu bir adam olduğu için yerini kayıp bir ruha bırakmak istemez. Nergiz'in - hayallerinde sevip yaşadığı kızın gerçekteki görüntüsüne rastladıktan sonra o, tekrar saadetini kaybetmeye hazırdır; çünkü artık saadetin daha yüksek noktasına ulaşmayı başarmıştı:

“Birdenbire artık hiçbir şeye ihtiyacım olmadığını fark ettim. Bundan sonra istediğim şey bayağılık olurdu. Bu görüntüden, bu endişeli duygulardan başka hiçbir şeye ihtiyacım yoktu. Bu hayal, bu rüya hafızamın ebedi, sadık bir yoldaşı olacaktı. Bundan böyle, hiçbir şeye veya kimseye ihtiyacım yoktu.” (Anar, 1988, s. 43)

Bu hikâyede, okuyucuyu her zaman yeni, kendine has sanatsal ve paradoksal durumlarla şaşırtan Anar'ın benzersiz tarzının görsel bir ifadesi görülmektedir.

“Gürcü Familyası” (Gürcü Soyadı) hikâyesi de konu bakımından “Taksi ve Vaht” (Taksi ve Zaman) hikâyesine benzerdir. Bu hikâyenin ana teması, gençliklerinin tamamlanmamış aşkları ve özlemleriyle yaşayan iki gencin dramatik hayatıdır. Eserin ana kahramanları Oktay ve Esmer'in karşılıklı ilişkileri ve çocukluk anılarına olan bağlılıkları okuyucuda hoş bir izlenim bırakmaktadır. Ancak eserin özelliklerinden biri de bu eserin ana karakterlerinden olan Oktay karakterinin Azerbaycan edebiyatının o dönemde yeni bir karakter gibi ortaya çıkmasıdır. Bu tür karakterler daha önceki dönemin edebiyatında çok az ilgi görmekteydi. Anar'ın eserinde bu karakter, yani “hayatta şanslı olmayan bir kişi” - Oktay imajında, gerçek hayatta başarısız olmuş genelleştirilmiş bir insan karakteridir. Anar, Oktay'ın hayatını en dramatik ve paradoksal anlarla okuyucuya sunar. Oktay, yalnızdır ama deli gibi bağlı olduğu Bakü şehri ve İçerişehir² gibi bir “arkadaşı” vardır. Asif Efendiyev bu konuda, “Onun (Oktay'ın) manevi dünyasında, Bakü'nün kentsel peyzajı, Eski Şehir'in masal dünyası, Hazar Denizi, Han Sarayı ve... “yalnızlık felsefesi” bir arada yaşıyor. Çünkü bize göre Oktay olgunlaşmamış bir kişiliktir. O, hâlâ hakikatin eşiğindedir, hâlâ yalpalılar ve sendeler. Oktay bir yandan şehri Bakü'ye, geçmişine bağlı bir insandır. Öte yandan banal ve standart “yalnızlık felsefesi” onun kalbinde yer bulur.” (Efendiyev, 1976, s. 112)

Bu hikâye, şehir manzarasının tanımını nedeniyle diğer hikâyelerden farklıdır. Anar, bu eserinde memleketinin harmonisini ustaca anlatmıştır: “Şehre şafakta bakmak gerekir. Yalnız o zaman şehrin gerçek yüzünü, taş yüzünü, taş varlığını görebilirsin. O anda şehir çıplak, boş, hareketsiz, boştur. Süssüzdür. Vitrinler sessizliğe bürünmüştür, afişler de öyle. Taşlar donmuş, susmuş, uykuya dalmış.” (Anar, 1988, s. 47)

Sanatsal anlatım ve betimleme araçlarının kullanımı bu eseri daha da zenginleştirmiştir. Şehri mükemmel tasvir eden Anar, asfaltı bile “süslemektedir”: “Meydana damlayan yalnız bir yayanın boş adımları. Desen-desen asfaltı süsleyen narin narin yağmur-sabah yağmuru...” (Anar, 1988, s. 48)

Bu hikâyedeki karakterlerin dili gerçek, standart bir nesir dilidir. Oktay gerçek bir mimar, Asmar bir büyükelçinin karısı gibi konuşuyor, konuşmalarında yapaylık yoktur. Hikâyenin ilginç yönlerinden biri hikâyenin başlığıdır. Anar'ın nesirini Zaman bağlamında inceleyen Yaşar Garayev şunları yazıyor:

“Hayali Gürcü soyadı - kamikaze - zamansızlığa mahkûmiyet anlamına gelir: zaman gibi, kamikaze'nin kolu ve kaderi sadece bir yönde çalışan bir saate sahiptir - ileri ve geri gidemez: Kamikazeler (Japon pilotlar) yerden kalkar kalkmaz hayata veda ediyorlardı. Uçağa geri dönmek için benzin bile koymazlardı.” (Garayev, 1988, s. 140).

² İçerişehir veya Eski Şehir - Bakü şehrinin tarihi çekirdeği

Eserin sonu da çok ilginçtir. Esmer'in gönderdiği mektubun imzasız olması ve kamikaze soyadıyla yazılmış olması eserin özünü ortaya koymaktadır. Bu ebediyen "Elveda" anlamına gelir ve gençliklerinin asla geri dönmeyeceği demektir. Yaşar Garayev'e göre, "Hikâyede zaman kapalı bir döngüde hareket etse de, hiçbir zaman tersten başlamaz." (Garayev, 1988, s. 141).

Genel olarak, 1960'ların hikâyeleri totaliter rejime temalarının uygunluğuyla meydan okumaktaydı. Bu hikâyelerde bürokratin, rüşvetçinin, sahtekârın, dalkavuşun gerçek yüzleri ortaya çıkmaktaydı. Bu tür hikâyeler hicivli kahkahalarla ve onun çeşitli biçimleriyle (mizah, grotesk, ironi, alaycılık vb.) yazılmıştır. Bu bakımdan Anar'ın "Molla Nasreddin-66" hiciv öyküleri koleksiyonu ilgi çekicidir. Bu hikâye koleksiyonunun ana özelliği, buradaki hikâyelerin çoğunun "şaka türünde" yazılması, yazarın sözleriyle, yani alay ve grotesklerin nispeten az olmasıdır. Anar, bu hikâyelerle Sovyet toplumunun gerçek yüzünü ortaya çıkarmaktadır. Bahsedilen hikâyelerde, sadece kendi çıkarları peşinde koşan, kollektif çiftliği (kolhoz) yağmalayan ve iddiaya göre planı gereğinden fazla dolduran kollektif çiftlik başkanı, (Gülmeşeker Kendinin Sabahı - Gülbeşeker Köyünün Sabahı), iç iş yapmamış ve sahte davranışlarıyla kendine bir kariyer kazanan müdür (Reng - Renk), bir yemekle hiç okumadığı esere fikir bildiren genç doktora öğrencisi (El-Eli Yuyar ve yahud Bozbaş Desgahı - El Eli yıkar veya Çorba Daveti) ciddi eleştirilmiştir. Anar'ın hiciv hikâyeleri sanatsal açıdan zengindir, hikâyelerinde Azerbaycan edebiyatının klasik yazarlarının geleneklerini, özellikle de Celil Memmedkuluzade'nin geleneğini ustaca kullanmıştır.

Anar'ın hikâyelerinin olay örgüsü ve kompozisyonu, çatışması ve karakteri, dış ve iç portreleri onun güçlü dili ve şeffaf üslubuyla gerçekleşir. Yazarın nesirinde olaylar yazarın kendi tahkiyesi ile devam eder. Bu tahkiye lirizmi, sanatsal ve manevi etkisi ile dikkat çekmektedir.

Anar'ın hikâyelerinde sentimental ruh vardır. Bu öykülerde, okuyucuyu şaşırtmaya zorlayan açık bir duygusallık, yazarın varoluşçu üslubu başarısını doğrular. Bu hikâyeler oluşturulurken Azerbaycan Sovyet nesirinde bu tarzda yazılmış eser yok denecek kadar azdı. Şamil Salmanov bu konuda: "Anar edebiyat dünyasına bir hikâyeye adım atmıştır. İlginçtir ki, o, sanatsal kapsamın ölçeği nedeniyle kısa sürede daha karmaşık ve daha geniş düzyazı türlerine geçti ve uzun hikâye, onun düzyazısının ana türü haline geldi. Ancak buna rağmen yazar hikâyeyi bırakmaz, toplumumuzun önemli yaşam konularını ve acı veren sorunlarını açıklamak ve yorumlamak için bu türü ve onun içsel olanaklarını kullanır. Hikâye, büyük nesir eserlerin şiirsel ve sanatsal yapısına bile girer." (Salmanov, 1998, s. 160).

Kelimenin en geniş anlamıyla, hikâyeler nesir becerisini ve edebî sanatı analiz etmek için başarılı bir türdür. Bir roman veya bir uzun hikâye, hayatın motiflerini tüm çeşitleri ve gölgeleriyle tam olarak yakalarsa ve bazen olay örgüsünün, kompozisyonun ve konunun karmaşıklığını "kapsam bütünlüğü", "gerçeğin panoramik yansıması" adı altında gizleyebilirse o zaman tüm bunlar hikâyenin aynasında daha net hale gelir. "Yazarlık mesleğinin tekniği" açısından, 60'ların hikâyeleri edebî gözlem için geniş bir alan açmaktaydı.

Bu açıdan bakıldığında Ekrem Eylisli'nin hikâyeleri ilgi çekicidir. Ekrem Eylisli de hikâye türüyle edebiyat dünyasına adım atmıştır. O, ilk hikâyelerinden sonra kaleminin gücünü kanıtlamıştır. "Nenemin Tütün Kisesi" (Ninemnin Tütün Kesesi), "Gilas Ağacı" (Kiraz Ağacı), "Ot Basmış Pilleler" (Çimen Olmuş Merdivenler) hikâyeleri yazarın ilk başarılı çalışmalarındandır. Genel olarak Ekrem Eylisli'nin nesirinde savaş sonrası Azerbaycan köyü daha geniş bir yer kaplar. "Menim Neğmekar Bibim" (Benim Tatlı Halam), "Tenha Narın Nağlı" (Yalnız Narın Masalı) vb. eserler savaş sonrası Azerbaycan

köyünün tasviri açısından yazarın en önemli eserleri arasındadır. Ekrem Eylisli, edebiyata savaş dönemi olaylarını yazarak gelmiştir. Bu alandaki gözlemlerinin zengin olduğu, kalbinin o yıllardaki hayatın gerçeklerine dair izlenimlerle dolu olduğu açıktır. Yazar geçmiş yıllara dönerek o olayları, insanların kaderini ve ilişkilerini yaratıcı bir süzgeçten geçirir ve en önemli yönlerine sanatsal tasvirlerinde yer verir. Eserlerinden kahramanlarının biyografisinin savaşla başladığı ve onların karakterlerini şekillendiren temel yaşam unsurunun savaş olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Ekrem Eylisli'nin insan kaderine vatandaşlık sorumluluğuyla yaklaşması, manevi dünyasını vb. niteliklerini hassas bir şekilde analiz etmesi, yazarın zengin tahkiyesi o zamandaki Azerbaycan nesrinin başarılarından biri haline getirdi. "Onun "Dağlara Çen Düşende" (Dağları Sis Alırken), "Menim Neğmekar Bibim" (Benim Tatlı Halam) , "Tenha Narın Nağılı" (Yalnız Narın Masalı) öykülerini, birtakım hikâyelerini edebiyat dünyası, Azerbaycan nesrinin ilginç olayı olarak eleştirmişti." (Quseyn, 1965, s. 156).

Ekrem Eylisli'nin eserlerinde anlattığı köy Buzbulag'dır. Bu köy genelleştirilmiş bir Azerbaycan köyüdür. Onun bütün kahramanları bu köyün insanlarıdır. Bu köyü ilk kez tanıtan Sadık Necef oğludur ve yazarın yayınladığı her yeni eserinde onun hayat yolu devam etmektedir. "Dağlara Çen Düşende" (Dağları Sis Alırken) öyküsünde hatıralar şeklinde verilen tahkiyesinde doğallık o kadar hassas bir şekilde beklenir ki, bazen tüm gelenekler unutulur, küçük Sadık'ın duygu ve düşünce dünyası, yazarın usta kalemiyle okuyucunun kalbine girer: "Okuyucu, aynı olmasa da benzer bir çocukluk hayatı olduğunu hatırlar ve onun en tatlı ve tabii ki en acılı anlarını Sadık'ın hayatının karşılık gelen anlarıyla karşılaştırır. Ekrem Eylisli'nin bu öyküdeki amacı, çok çalışmak ve okul hayatı hakkında güzel düşünceler anlatmak değildi." (Efendiyev A., 1968, s. 167). Canlandırdığı kişi ve olaylara arka plan olarak aldığı okul hayatını iyi incelemek elbette yazarın görevidir: "Savaş döneminin ücra bir köy okuluna, orada eğitim-öğretimin düzenlenmesine, derslerin yapılmasına 60'ların Bakü okullarının taleplerine göre derslerin seyrine yaklaşan eleştirmenin bu eserinde "Modern Sovyet okulu yansımasını bulmamıştır" düşüncesi, onun "modern Sovyet okulu" hakkındaki sonucunun net olmadığını kanıtlamaktadır." (Nebiyev, 1971, s. 170).

"Dağlara Çen Düşende" (Dağları Sis Alırken) öyküsünü okuduktan sonra, anlatı tamamlanmış olmasına rağmen, yazarın sunduğu yaşam malzemesi, söylemek istediği şey hakkındaki konuşmasının henüz bitmediği izlenimi edinilir. Ekrem Eylisli'nin bu öyküden sonra yazılmış birtakım hikâyeleri ("Kiraz Ağacı", "Ninemnin Tütün Kesesi", "Çimen Olmuş Merdivenler") hikâyeleri İkinci Dünya Savaşını konu edinmiştir. Ancak bu eserlerin sadece savaş suçlamaları ve küfürler içerdiği söylenemez. Burada savaş, insanı, insanın benlik saygısını, insan doğasını tüm ruhsal ve psikolojik özünü ortaya çıkaran bir faktör haline gelir. Bu noktalar "Kiraz Ağacı" hikâyesine yansıtılmıştır.

Bu çalışmanın ana özü, Gulam Dede'nin "Kiraz Bahçesi" dir. Hikâyedeki olaylar iki yöne ayrılabilir:

1. Gulam Dede ve çocuklar;
2. Gulam Dede ve Müşafere Hanım.

Çocuklar da, Müşafere de, Gulam Dede için çok değerlidir. Gulam Dede ve Müşafere Hanım'ın kısır olduğu ve yıllardır çocuklara hasret kaldığı bellidir. Onlar, çocuğa olan sevgilerini köyün küçüklerine bağlarlar. Hikâyenin ilginç bir yanı ise köydeki her evde bir kiraz ağacı olmasına rağmen çocukların sadece bu bahçeye kiraz yemeye gelmesidir. Bu nedenle, yazarın Gulam Dede'nin bahçesindeki tek kiraz ağacını "Kiraz Bahçesi" olarak adlandırması tesadüf değildir.

“Bütün bunların sebebi yaşama sevgisi, yaşama arzusuydu. Hayat ise bu çocuk için şu an kirazdan başka bir şey değildi.” (Eylisli, 1961, s. 18-19).

Ekrem Eylisli, “Kiraz Ağacı” hikâyesinde güzel bir Azerbaycan köyünü anlatmıştır. Bu tasvirler, okuyucunun hayal gücünde başka bir dünya oluşturan canlı tasvirlerdir. Ekrem Eylisli, bu hikâyeyi daha eksiksiz ve daha güçlü kılmak için sanatsal dilin kompozisyonunu ustaca kullanmıştır. Her şeyden önce, vulgarizm daha belirgindir. Bu ifadeler daha çok hikâyenin ana karakteri Gulam Dede için geçerlidir. Vulgar kelimelerin genellikle yazarın kendisinin açıklamasında değil, bireysel karakterlerin konuşmalarında kullanıldığı bilinmektedir. Bu tür kelimeleri kullanan kişiler eserde olumsuz bir karakter gibidir, dikkat çeker ve yazarın eleştirisinin nesnesi olur. “Bunlar doğası gereği nerede konuşacağını bilmeyen kaba, medeni olmayan insanlardır ve bu yönüyle okuyucunun ve izleyicinin dikkatini çekerler.” (Mikayılov, 1996, s. 141). Ancak Ekrem Eylisli, hikâyesinde bu ifadeleri, Gulam Dede’nin bu sözleriyle okuyucunun sempatisini kazanacak şekilde kullanmıştır.

“Gulam o kadar öfkeyle bağırды ki, ağacı dolduran ve yemek yiyen kuşlar bahçeden uçup gittiler:

-Kapa çeneni şom ağızlı! Moruk! Neden küfrediyorsun, neden baykuş gibi uluyorsun?! Başkasının çocuğuna küfretmemeni, beddua etmemeni binlerce kez söyledim. Tfu!”

veya başka bir örnek:

“Gulam bir adım öne çıktı ve birdenbire kendisine o kadar garip gelen korkunç bir çığlıkla haykırdı ki kendi sesinden korktu:

-Aşağı in köpek... (Eylisli, 1961, s. 23).

Ama Gulam Dede bu sözleri yürekten söylemez, çocuklara zarar vermek niyetinde değildir. Karısının kalbini kırmamak için kiraz ağacını koruyor:

“Çocuk arkasına bakmadan koşuyordu. Koşuyor, düşüyor, kalkıyor, yine de koşuyordu. Gulam Dede ise bir heykel gibi yerinde durup ona bakıyordu. Şimdi yaşlı adamın tek bir dileği vardı: keşke bu çocuk bahçeden bir an önce sağ salim kurtulsa.” (Eylisli, 1961, s. 24).

Görüldüğü gibi bu kaba sözlerin arkasında büyük bir saygı ve sevgi gizlidir. Bu nedenle hikâyeyi okurken okuyucu bu ifadeler hakkında olumsuz bir görüşe sahip değildir. Eserin sonu da ilginçtir. Yazar eserde iki savaşı – Dünya Savaşı ve Gulam, Dede ile çocuklar arasındaki “savaşı” anlatmaktadır. Dünya Savaşı uzun zaman önce sona ermiş olsa da, “Kiraz Ağacı Savaşı” henüz bitmemiştir. Sadece eserin sonunda, Gulam Dede’nin paslı baltasıyla ağacı keserek, “Şükür olsun, ay Allah, binlerce şükür olsun!...savaş bitti!...” (Eylisli, 1961, s. 30) söylemesi hikâyenin anlamını daha da rengârenk etmektedir. “Böylece Azerbaycan nesirinde ilk kez “Savaş” teması, ideolojik gölgelerden arınmış, geniş, insani-felsefi duygusunun bir yorumunu bulur.” (Alişanoğlu, 1999, s. 131).

Ekrem Eylisli’yi okuyucularına sevdiren şey, her şeyden önce temalarının yeniliği ve büyük sanata halk ruhundan ve millî geleneksel yaklaşımıydı. Dönemin yazarlarından olan Anar, Rüstem İbrahimbeyov, Çingiz Hüseyinov’un aksine Ekrem Eylisli’de millî ruh daha belirgindir. Ekrem Eylisli’nin kahramanları şehri pek sevmiyor. Bu insanlara, şehir endişeli ve sıkıntılı görünmektedir. Bu kahramanların çoğu şehre yerleşiyorlar, “Şanlı Mektup” eserinde Halık, “Güllü Paltar Mövsümü” (Güllü Elbise Sezonu) eserinde Caneli, “Işığını Esirgeme” eserinde Prof. Cemşidov bu köyün adamlarıdır, onlar şehirde

yaşamalarına rağmen son anda köylerini isterler. Bu açıdan “Şanlı Mektup” hikâyesi dikkat çekmektedir.

Eserin kahramanı Halık köyden şehire eğitim almak için gelir, eğitimini alır ve üniversiteden mezun olur. Daha sonra köye dönmek istemez, bir süre pansiyonda kaldıktan sonra bir ilçeye taşınır. Editör Gurbanlı'nın tavsiyesi ile köyünden “helal süt emmiş” bir kızla evlenir ve şehre geri döner. Ancak şehir büyüklüğü ile ihtişamıyla, devasa fabrikalarıyla onu sıkmaya başlar. Ekrem Eylisli bu eserini benzersiz bir geleneksel sonla bitirir - Köyü uzun süredir hatırlamayan Halık, köyde yaşayan akrabalarına, büyük bir mektup yazar, yani Ekrem Eylisli'nin kahramanları yine şehirden köye gider. Hikâyenin ilginç yanı ise eserin kahramanının her şeyi köye benzetmesidir. Eser sanatsal olarak tamamlanmıştır. Eserin dili açık ve sadedir. Burada her iki lehçe - kırsal ve kentsel lehçeler, karakterlerin dilinde ifade edilmektedir.

Kaleme alınan nesir eserlerin her birinde vatan, insan, doğa ve toprakla ilgili insan kaderi sorunları, yüksek talepler, cesaret ve gönül yarası ile modern ihtiyaçlar düzeyinde belirlenmekte ve bunlarla mücadele eden insan karakterlerinin duygu ve düşünceleri özetlenir. Bütün bunlar, edebî güçlerin modern zaman ve çağa karşı net tutumu ve cesur yazarın konumu ile ilgiliydi. Yani o dönemde Azerbaycan edebiyatında tamamen yeni ve mükemmel bir edebî nesil faaliyet gösteriyordu: “Onların gelişiyle birlikte edebiyatımız yeni tema ve motiflerle zenginleşti. Sıradan ve sıradan insanların kaderine, iç dünyalarının betimlenmesine dikkat ve sanatsal ilgi arttı. Kabul edelim ki o zamanlar edebiyatımızda bu tür kahramanlara pek değinilmemiştir. Modern nesirimizin pek çok örneğinde, yüzeyde görünmeyen, iç katmanlarda gizlenen hayatın sorunları başarıyla sanatsal araştırmanın nesnesi haline gelir.” (Anar, 1985, s. 162-163).

Ekrem Eylisli ve Anar'ın nesrinin yanı sıra Elçin'in eserleri de bu dönemde büyük ilgi görmekteydi. Elçin edebiyata 1960'larda, tutkulu sanatsal tartışmaların, yaratıcı arayışların ve stil yarışmalarının çok sıcak ve hararetleli çağında gelmiştir. “Yüzyıllar boyunca sınanmış ulusal geleneklerimiz, etik standartlar ve sosyal davranış standartları, “insanlık” kavramları, alçak gönüllülük duygusu, bir arada yaşamamızın eski ve istikrarlı biçimleri olarak kırsal ve kentsel çevre - bu manevi ve Ulusal kimliğimizin maddi kurumları her zaman Elchin'in nesrinde yazarın görüşünün odak noktası olmuştur. Bu nesrin işi ve kaderi ne olursa olsun Aliabbas (“Baraka”), Kerim (“Bir Kış Günüyken”), Hanım (“Ak Deve”) - gibi bilge ve sert büyükleri, Ağababa (“Dolça”), Memmedağa, Kitabulla (“Bir Görüşün Tarihi”), Goca (“Ak Deve”) gibi erkekleri ve “delikanlıları”, Ağabacı (“Dolça”), Mesmehanım (“Bir Görüşün Tarihi”), Nisa (“Tavuğun Diri Kalması”), Adile (“Ak Deve”) gibi namuslu kadınları, fedakâr, utangaç gelin-kızları, Baladadaş (“Baladadaş'ın İlk Aşkı”), Cavanşir (“Şuşa'yı Sis Almış”) gibi yiğit ergenleri, her şeyden önce parlak milli karakterler Azerbaycanlı tipler olarak hafızaya kazınmıştır.” (Elçin, 1987, s. 8).

Elçin'in hikâyeleri arasında “Baladadaşın İlk Mehebbeti” (Baladadaş'ın İlk Aşkı) hikâyesinin özel bir yeri vardır. Yazar bu hikâyeye ile yeni bir kahraman tipinin - “Baladadaş”ın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu hikâyede Elçin, yaşayan doğanın kendisine doğrudan hitap etmiş, onun çok sesli ve çok renkli iç dünyasına girmeyi başarmıştır. Hayatta kimseye benzemeyen Baladadaş, hikâyede de kendisi gibi “doğmaktaydı”. Tüm Azerbaycan gençlerinin gurur, kibir, dürüstlük ve yiğitlik özellikleri, hassas ve yardımsever bir yazarın kalemıyla onun karakterinde meşru bir nitelik olarak ortaya çıkmış ve savunulmuştur.

Hikâyenin edebî tasvirlerinde Abşeron³ manzarası ve Abşeron rengi güçlü, net ve canlı bir şekilde hissedilir. Issız Hazar kıyıları Abşeron alacakaranlığına gömüldü, bu kıyılara dağılmış Abşeron köyleri, sıcak güneşin öğle sığağında uyuklayan Bakü bahçeleri, Buzovna⁴ kayalıkları, Abşeron'un çapraz yollarında vızıldayan otobüsler ve elektrikli trenler, Elçin'in kaleminden çıkmış mükemmel edebî tasvirlerdir.

Bu eserde yazar Baladadaş ve Sevil'in hikâyesini ince bir ironi, mizah ve düzenli bir olay örgüsü ile anlatıyor. Eserin ana teması bu iki genç arasındaki ilişkidir. Ancak burada bir gerçek açıktır: Tipik bir köylünün genelleştirilmiş karakteri - Baladadaş ve modern bir şehirlinin karakteri - Sevil - onların eşitliği imkânsızdır. Şehirde doğup büyümüş, şehir ortamına alışmış bir genç kız, okuma yazma bilmeyen, vaktini boş yere harcayan, şehir hayatına "yabancı" bir adama nasıl gönlünü verebilir?

Bu eşitliğin hiçbir dönemde mümkün olmadığı bilinmekte olup, müellif bunu Baladadaş ve Sevil örneğinde çok net bir şekilde açıklamıştır:

- Aniden Sevil mavi gözlerini kitaptan ayırdı ve birkaç dakika karanlığa - Baladadaş'ın çite tırmandığı yöne baktı ve dedi ki:

- Yine mi çitlere çıktın?

Baladadaş'ın kalbi aniden kırıldı ve çitin dibine düştü - böyle şeyler daha önce Baladadaş'ta olmazdı... (Elçin, 1987, s. 66).

Sevil dedi:

- Çitin üzerinde olduğunu biliyorum. Dün akşam da oradaydın. Murad'a söylersem sana ne olacağını biliyor musun?

Baladadaş'tan ses çıkmadı. Sevil, gözlerini karanlıktan ayırmadan dedi:

- Ne istiyorsun? Senin dengin miyim? Git şapkana aynada bak... Bu bir şapka değil, bir hava alanı, bir hava alanı... Yukarı çıkıp aya uçabilirsin.

Baladadaş, aşağı inip buradan ayrılmanın gerekli olduğunu ve bir daha asla bu çite tırmanmaması gerektiğini anladı." (Elçin, 1987, s. 67).

Burada yazar, Baladadaş-Sevil eşitliğinin imkânsız olduğunu Sevil'in sözleriyle açıklar. Bu hikâyede Elçin, "sosyalist gerçekçilik" ilkelerinin aksine, Baladadaş'ın aşk ilişkisini "muhtemel" başarısızlıkla sonlandırmıştır. Daha önceki on yıllarda yazılan eserlerde bu aşk-maceralar kesinlikle "olumlu kahramanın" zaferiyle sonuçlanmaktaydı. Anar gibi Elçin de hikâyesinde bu düşünceyi, fikri başarısızlıkla sonuçlandırmıştır.

Yazar hikâyede güzel bir köy manzarası oluşturmuş ve hikâyeyi sanatsal anlatım araçlarıyla zenginleştirmiştir.

"Hikâyeleri henüz Elçin'in düz yazısının karakteristik renk, çeşitlilik ve duygularının anlamına sahip değil, bunun yerine daha sağlam bir özgünlüğe, "yabaniliğe" ve tam doğallığa sahipler." (Alişanoğlu, 1999, s. 33).

Farklı çalışmalar, farklı fikirler, farklı araçlar. Bu eserlerle âdeta yeni bir Azerbaycan edebiyatı oluşmuştur. Yazılan her eserin kendine özgü teması ve sanatı, okuyucuların yeni eserlerle tanışmasını sağlamıştır.

İdealizmden bir bütün olarak kurtulamamış olsa da, İsi Melikzade'nin ilk hikâyelerinde de yeni bir nesrin başlangıcının işaretlerini bulmak mümkündür. Bir kaza sonucu bacaklarını kaybeden bir kadının kocası tarafından anlatılan "Vafa" hikâyesi,

³ Bakü şehrinin de yerleştiği bir yarımada

⁴ Bakü'ye bağlı bir ilçe

gaddarlığa ve acımasızlığa varan hayatının gerçeği, sert ve tavizsiz bir şekilde ortaya çıkar. Burada sahte hümanizme rağmen hayatın gri, acımasız yüzü ve trajik içeriği ilgi odağındadır. "Hikâyenin sonunda yazar fikre geri döner ama bu sefer hastanede yatan kocasının karısı onu özenle sarar, yazar zaten okuyucuyu hayatın rengiyle tanıştırmıştır, amaç şudur: hayatın kendisinden gerçek hümanizmi elde etmek için." (Alişanoğlu, 1999, s. 33).

"İtiraf" hikâyesinde aile ve ev sorunlarına değinilir. İsi Melikzade'nin hikâyelerinde en çok değindiği konular arasında yer alan aile-ev sorunları, bu hikâyede Nadir ile Lale arasındaki ilişkiyle anlatılır. Yazar, Nadir'in şahsında yaşanan talihsiz bir olay sonucu eşinin bacakları kesilen aile reisinin acılarını aktarmış, Nadir'in bir hata yaptığını, Lale'yi terk ettiğini ve sonunda pişman olarak geri döndüğünü göstermiştir. Eserin büyük sanatsal bir etkisi vardır. Hikâyedeki olayların eksiksizliği, hikâyenin mükemmelliği, durumun duygusallığı ve şiirsel düzeyi her şeyden önce dilin güzelliği ile ilgilidir. Eserin dili sadeliği, görselliği ve akıcılığı ile öne çıkıyor.

Yine bu tür hikâyelere örnekler verilebilir. "60'ların edebî kuşağı", bu yazılan hikâyelerle adeta Azerbaycan edebiyatının "yeni bir dünyasını" oluşturmuşlardı. Eleştirmen Aydın Memmedov bu konuda: "...bana öyle geliyor ki 60'ların nesirini en iyi temsil eden ilginç eserler "İnsanlar ve Ağaçlar" ve "Beyaz Liman"dır." (Memmedov, 1987, s. 5) demektedir.

Anar'ın "Dantenin Yubileyi" (Dante'nin Jübilesi), "Molla Nesreddin-66" (Molla Nasrettin-66), "Taksi ve Vaht" (Taksi ve Zaman), "Gürcü Familyası" (Gürcü Soyadı), Ekrem Eylisli'nin "Ürek Yaman Şeydir" (Yürek Dikkat Edilesi Şeydir), "Gara Deniz" (Kara Deniz), "Kür Gırağının Meşeleri" (Kura Nehrinin Ormanları), İsa Hüseyinov'un "Saz", "Tütek Sesi", "İller ve Deqiqeler" (Yıllar ve Dakikalar), "Dünyanın Arşını" (Dünyanın Ölçüsü), "Toğana", "Ressamın İlk Eseri" (Ressamın İlk Çalışması), Sabir Ahmedov'un "Yaşıl Teatr" (Yeşil Tiyatro), Elçin'in "Gatar. Pikasso. Latur. 1968" (Tren. Picasso. Latur. 1968), "Baladadaşın İlk Mehebbeti" (Baladadaş'ın İlk Aşkı), "Bir Görüşün Tarihçesi" (Bir Görüşün Tarihi), Ferman Kerimzade'nin "Menim Bacım" (Kız Kardeşim), "Garlı Aşırım" (Karlı Aşırım), "Ümid" (Umut), "Heç Kim Meni Bağışlamaz" (Kimse Beni Affetmez), İsi Melikzade'nin "Küçelere Su Sepmişem" (Sokaklara Su Serptim), "Kuyu", "İtiraf", "Vefa" gibi hikâyeler bu dönemin önemli eserleridir.

Sonuç

Sanatsal özelliklerinin yanı sıra tema ve fikir açısından yazılan hikâyelerin, bu türün 1960'lı yıllarda toplumun gelişmesinde oynadığı rolün önemini bir kez daha teyit ettiğini söylemek mümkündür. İçeriğin mükemmelliği, kamuoyunda yarattığı yankılanma ve sanatsal üslup ne olursa olsun, "Sovyet toplumu"nun ve onun sahte, hayalî ve "hümanist" anlayışının teşhir edilmesinde o dönemin hikâyelerinin çok değerli bir rol oynadığı bir gerçektir. Yazarların yaratıcı yetenekleri ve sanatsal yetenekleri bu türde daha güçlü bir şekilde ifade edildi. O dönemin bir dizi eseri evrensel değerlere ve sanatsal estetik kriterlere karşılık geldi, Batı'da yeni nesir geleneklerinin temellerini atan önde gelen yazarlar - James Joyce, Franz Kafka, William Faulkner, Albert Camus, Jean Paule Sartre gibi büyük yazarların eserlerinin izlerini taşır.

Konusu gerçek hayattan, tipik olaylardan ve tipik insan kaderlerinden ustaca çıkarılan bu veya diğer hikâyeler, kelimenin en geniş anlamıyla "1960'lar nesri"nin edebî örnekleri olmanın yanı sıra, insan hayatının çeşitli yönlerinde kişileştirilmiştir. Bu eserlerde hicivli, lirik-psikolojik bir üslupla ve geniş bir yelpazede insanların hayat görüşüne yer verilmekteydi. Parodik, dramatik, lirik-psikolojik ve daha sıklıkla varoluşçu

unsurlar açısından zengin olan bu eserler, yeni mükemmel yazarların edebiyata geldiğini onaylıyordu.

Dönemin genç yazarları ortaya çıkan yeni edebiyata imzalarını atmalarının yanı sıra onu istedikleri yöne yönlendirmişlerdir. Onlar, toplumsal gerçekçiliğin sınırlarını aşarak sosyalist gerçekçiliğin ilkelerini korkusuzca değiştirdiler ve okuyucuları bunlara odaklanmaya zorladılar.

Dünya geliştikçe, yeniliğin kapsamı genişledikçe ve derinleştikçe, bu hikâyelerin sanatsal gücü, alaka düzeyi ve sanatsal değeri artıyor.

Kaynakça

- Abasova, S. (2001). *İsi Melikzade'nin Yaratıcılığı*. – Bakı, 2001.
- Alıyeva N. (1999). *Anar – Şahsiyet ve Senetkar*. Bakü: Tehsil.
- Alişanoğlu, T. (1999). *Azerbaycan'ın Yeni Nesri*. Bakü, 1999.
- Anar (1985). Nesrin Fezası. "Azerbaycan" Dergisi № 8.
- Anar (1988). *Seçilmiş Eserleri*, C. 1, Bakü, Azərneşr.
- Efendiyev, A. (1968). Senet ve Şahsiyet. "Azerbaycan" Dergisi, №4, S. 167.
- Efendiyev, A. (1976). *Müdrüklük Selahiyyəti*. Bakü: Genclik.
- Efendiyev, İ. (1956). *Sovet Yazıcısının Yüksek Vezifesi*. Edebiyat ve İncəsənət Gezetisi.
- Efendiyev, İ. (1957). *Yoldaşlık Sohbeti*. Edebiyat ve İncəsənət Gezetisi.
- Elçin (1987). *Seçilmiş Eserleri*, C. 1. Bakü: Azərneşr.
- Eylisli, E. (1961). *Kiraz Ağacı*. Bakü: Uşaqgencneşr.
- Eylisli, E. (1989). *Edebiyat Yanğısı*. Bakü: Yazıcı.
- Garayev, Y. (1988). *Meyar Şahsiyyəti*. Bakü: Yazıcı.
- Halilov, G. (1956). *Ayrılan Yollar*. Edebiyat ve İncəsənət Gezetisi.
- Halilov, G. (1956). *Yürek Dostları*. Edebiyat ve İncəsənət Gezetisi.
- Halilov, G. (1986). Feal Heyat Mövgeyindən. *Azerbaycan Dergisi*, no 6, S. 142.
- Hüseyn, M. (1956). *Yeni Edebî Eserler Yazalım*, Edebiyat ve İncəsənət Gezetisi.
- Memmedov, A. (1987). Sözüümüz Eşidilenedek. *Ulduz Dergisi* №6, S. 194.
- Memmedov, C. (1983). Kiçik Janrın Böyük İmkanları. *Ulduz Dergisi* №5, S. 50.
- Memmedov, R. (2008). II. Dünya Savaşından Sonra Sovetler Cemiyetinde Giden Prosesler ve Yeni Edebiyatın Yaranması. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, Bakü.
- Memmedov, R. (2018) *Azerbaycan Uşaq Edebîyyatının İnkişaf Özellikleri*. Riga: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Mıkayılov, Ş. (1996). *Edebiyat Nazariyesi*. Bakü: Maarif.
- Nebiyev, B. (1971). *Edebî Düşünceler*. Bakü: Genclik.
- Quseyn, M. (1965). *Vstupitelnoe Slovo k Povesti A. Aylisli "V Qorax Tuman"*. Moskva, "Drujba narodov" №1.
- Salmanov, Ş. (1998). Kamillik. *Azerbaycan Dergisi* no 3; 4.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 654-670.
Geliş Tarihi-Received: 24.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 22.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1209618

Kırgız Destanlarındaki “Kökbörü” Oyununun Halkbilimsel Açıdan İncelenmesi*

Folklore Analysis of the Game of “Kökbörü” in Kyrgyz Epics

Zehra BAYIR**
Gülten KÜÇÜKBASMACI***

Öz

Sözlü edebiyat geleneği içinde önemli bir yer tutan destanlar aynı zamanda bir milletin millet olduğunun, geçmişteki köklerinin göstergesidir. Destanlardan milletlerin tarihteki macerasına, yaşayışına, dünyaya bakışına, gelenek ve inanışlarına dair veriler tespit etmek mümkündür. Bu sebeple destanlardaki her bir unsur ayrı bir inceleme konusudur. Bu unsurlardan biri de oyunlardır. Oyun, insanlığın kendisine ve doğaya karşı verdiği ilk mücadeledir. İnsanlık tarihi kadar eski olan oyunlarda, farklı dönem özelliklerini, kültürün unutulmuş şekillerini bulmak mümkündür. İsminde ritüel özellikler barındıran ve sosyal normlar taşıyan kökbörü oyunu, günümüzde de oynanan atlı bir oyundur. Bu çalışmanın konusu, Türk dünyasında sevilen ve yüzyıllardır oynanarak varyantlaşan kökbörü oyununun Kırgız epik destan geleneğinde nasıl yer aldığı, bu oyunun anlatıdaki bağlamı, yapısı ve işlevinin tespitidir. Bu tespit için işlevsel ve bağlamsal kuramın yaklaşımlarından faydalanılmıştır. Oyunun zamanı, mekânı ve ortamı, kökbörü oyununun bağlamını oluşturmaktadır. Kırgız epik destanlarına göre kökbörü oyununun toylarda, kağan tayininden sonra ve savaş sonrasında eğlence, sınama ve yarış amaçlı oynandığı tespit edilmiştir. Kökbörü oyununun adının ve oyundaki unsurların bir benzetme aracı olarak da kullanıldığı görülmüştür. Kökbörü oyunu; Türklerin eğlence, tören ve günlük yaşamlarının bir parçası olarak çeşitli kurallar etrafında şekillenip bugünkü hâlini almış, günümüzde de oynanmaya devam eden bir oyundur.

Anahtar Kelimeler: Kırgız destanları, oyun, bağlam, yapı, işlev.

Abstract

Epics, which have a important oral literature tradition are the indicators of the past roots of a nation. From epics, it is possible to find out nations' adventure in history, lifestyle, perspective on world, tradition and faith. Game is the first struggling of humanity against itself and nature. It is possible to find different period characteristics, forgotten types tradition in games, which are as old as human history. The game of kökbörü, which contains ritual features and carries social norms in its name, is a horse game also being played today. The subject of this study is the determination of how kökbörü took place in Kyrgyz epics and

* Bu çalışma birinci yazarın, ikinci yazar danışmanlığında hazırlamakta olduğu doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör., Aksaray Üniversitesi, Aksaray/Türkiye, e-posta: zehrabayir@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6350-3575.

***Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu/Türkiye, e-posta: gkucukbasmaci@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1715-7843.

context, structure and function of the game of kökbörü's narrative, which is beloved in Turkic world and has been varied while being played for centuries. In this determination, functional and contextual hypothesis' approach is utilized. The game's time, place and environment constitute kökbörü's context. According to Kyrgyz epics, kökbörü was played at "toy"s, after the appointment of khagan, and post-war, for entertainment, trial and competition. It was seen that kökbörü's name and its elements are used to draw an analogy. The game of kökbörü has been shaped within bonds of specific rules and has become its present form as a part of Turks' entertainment, ceremony and daily life, and still being played today.

Keywords: Kyrgyz epics, game, context, structure, function.

Giriş

Oyun, tarihin eski dönemlerinden beri insan hayatında yer edinmiştir. Bir milletin kültür çeşitliliğinin bir yansıması olan oyunlar, milletlerin yaşamlarının özgür ve doğal bir biçimde dışavurumudur. Türkçenin diğer lehçelerinde de hemen hemen aynı olan "oyun" kelimesi Tükmençe, Kırgızca, Nogayca, Karakalpakçada oyun; Kazakçada oym, Altayca, Teleütçe, Şorca ve Sagaycada oin; Kazan Tatarcasında uym, Tatarcada uin şeklinde geçmektedir (Gözaydın, 2002, s. 39). Oyun kelimesinin TDK'nin *Güncel Sözlük*'ünde [URL 1] on farklı anlamı bulunmaktadır. Bu tanımlardan ilki; "Oyun, yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence" şeklinde ifade edilmiştir. Söz konusu tanımda, eğlence olarak kabul edilen çocuk, genç ya da yetişkin oyunları kastedilmektedir. Diğer tanımlardan beşincisi; "Bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma"dır. Burada oyunun, spor ve müsabaka anlamı öne çıkmaktadır. İncelenen Kırgız destanlarında kökbörü oyununun bu iki anlamı; "eğlence" ve "yarış" anlamları bulunmaktadır.

Oyun, her halkın ve milletin kültürünün bir ifadesi, gelecek nesillere kültürü taşıyan bir faaliyettir. Oyunun kültürden de önce olduğunu ifade eden Johan Huizinga (2013, s. 13), hayvanların, insanoğlunun doğuştan itibaren oynadığını vurgulamaktadır. Huizinga'ya göre oyun; "Özgürce razı olunan, kurallara uygun olarak belirli zaman ve mekân sınırları içinde gerçekleştirilen, bizatihi bir amaca sahip olan, bir gerilim ve/veya sevinç duygusu ile alışılmış hayattan başka türlü olmak bilincinin eşlik ettiği, iradi bir eylem veya faaliyettir" (2013, s. 50). Huizinga, oyunu biçim açısından da tanımlamıştır:

Olağan hayatın dışında yer aldığı hissedilen, özgür ve 'kurmaca' ama yine de oyuncuyu tamamen içine çekme yeteneğine sahip bir eylem. Oyun her tür maddi çıkar ve yarardan arınmış bir eylemdir. Bu eylem bilhassa sınırlandırılmış bir zaman ve mekânda gerçekleşmekte, belirli kurallara uygun olarak, düzen içinde cereyan etmekte ve kendilerini gönüllü olarak bir esrar havasıyla çevreleyen veya alışılmış dünyaya yabancı olduklarını kılık değiştirerek vurgulayan grup ilişkileri doğurmaktadır (2013, s. 31).

Huizinga, oyun için gerçeğin belli bir temsili olduğundan bahseder ve "oyunu kültürün içinde, bizzat kültürden önce var olan, kültüre eşlik eden ve bu kültüre başlangıcından içinde yaşadığımız döneme kadar damgasını vuran, verili bir bizatihilik olarak" (2013, s. 20) değerlendirir. Dolayısıyla kültür, oyun ortamında doğmuştur. Huizinga, kültürün oyunla ilişkisini şöyle açıklamaktadır: "Kültür oyun biçiminde doğar, kültür başlangıçtan itibaren oynanan bir şeydir. Oyunun kültüre dönüştüğünü değil de tamamen tersine, kültürün ilk aşamalarından itibaren bir oyunun çizgilerini taşıdığını ve oyun biçimleri altında ve oyun ortamında geliştiğini anlamak gerekir." (2013, s. 70). Roger Caillois'e (2001, s. 6) göre de oyun kültürden bağımsız değildir. Hatice Kübra Uygur (2019, s. 147) "oyunu, gönüllü bir aktivite, eğlence ve neşe kaynağı olarak ele alan farklı tanımlamalarda oyun ve kültür arasında kurulan ilişki"yi dikkat çekici bulmaktadır.

Oyunla kültür arasında kurulan ilişkilere göre oyun, kültürden de eski bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle oyun, kültürü ortaya çıkaran bir faaliyettir. Kültür, oyun ortamında gelişmiştir. Oyun, nesnel olarak gözlenebilir ve somut biçimde belirlenebilir. Kültür ise bir nitelemedir. Kültür, oyuna ait unsurları yavaş yavaş arka plana itmiştir ya da oyuna ait unsurlar kültürel olgular tarafından gizlenmiştir. Bundan dolayı oyun bir kültür oluşturunucudur.

Kökbörü oyunu, cirite benzeyen atlı bir oyundur. Oyunda kullanılacak oğlağın başı kesilerek içine saman doldurulduktan sonra karnı dikilir ve o gece su içinde bırakılarak daha da ağırlaşması sağlanır. Böylece oğlak, kırk kiloyu aşan bir ağırlığa gelir. Oyuna başlamadan önce ön hazırlık olarak oyun alanının tam ortasına kireçle geniş ve büyük bir daire çizilmektedir. Bu daire “halhal ya da adalet çemberi” adını taşır. Oyuncular bu dairenin etrafına dizilir. Hakemler oğlağı meydanın yüksekçe bir noktasına götürür. İşaret verilince atlı oyuncular hızla hakemlerin bulunduğu yere doğru atlarını koşturur. Hakemler oğlağı oyuncuların üzerine fırlatır ve oyuncular oğlağın atıldığı yerden oğlağı kapmaya çalışır. Oğlağı ilk anda ele geçirmek, atın gücüne bağlıdır. Oğlak, ilk on metreye ulaşan atlılar tarafından kapıldığı için geniş göğüslü atlar seçilmektedir. Oğlak bir süre çekiştirildikten sonra en kuvvetli oyuncu kimse o oyuncunun elinde kalır. Oğlağı kapan oyuncu ya da binici, oğlağı eğerin üstüne yerleştirir ve sıkıca tutarak sol elinde dizgin, sağ elinde kamçı ile beraber dörtnala işaret direğinin olduğu yere doğru atını koşturur. Atlının bu şekilde eğer üzerinde durması çok zor olup maharet istemektedir. Diğer biniciler oğlağı bu atlının elinden almaya çalışır. Oğlağı ele geçirmek için herkes oğlağı sıkır, iter ve çeker. Binicilerin arasında çok zor bir boğuşma yaşanır. Nihayet oğlağı birisi ele geçirir ve mücadele tekrar başlar. Binici, adalet çemberini oğlağıyla bir defa dönebilirse bir puan kazanır. Daha sonra oğlağı yere atar. Yere attıktan sonra başkası alır. Kim bu şekilde en fazla puanı toplarsa oyunu o kazanmaktadır (Güven, 1992, s. 36-37).

Kökbörü oyunu bugün Kırgızistan’da “Kok Bore, Kop Kare ya da Olak Tartış” adıyla oynanan bir çocuk oyunudur. 10-15 yaşlarında olan çocuklar tarafından atlarla oynanmaktadır. Oyunda oyuncu sayısının çok olması önemlidir. Oyuncu sayısı ne kadar fazla olursa oyun o kadar güzel geçmektedir. Oyunculardan biri “kalış” yani ebe olur. Oynanacak bir nokta belirlenerek kalış, keçinin derisini pamuk, yün ve saman ile doldurur. Buna “kok bore” adı verilir. Kalış, kok boreyi yere koyar ve oyuncular atlarına binip yerdeki kok boreyi eğilerek almaya çalışırlar. Kok boreyi alan oyuncu daha önceden belirlenen noktaya kok boreyi götürürken diğer oyuncular da onun elinden almaya uğraşır. Kok boreyi belirlenen noktaya kim getirirse o oyuncuya bir hediye verilir (Özhan ve Muradoğlu, 1997, s. 65). Günümüzde Kırgızistan’da hem çocuklar hem de büyükler tarafından oynanan kökbörü oyunu; şekil, biçim, gerekli araç ve gereçler değişmeden nesilden nesile aktarılarak korunmuştur. Kırgızların millî oyunu olarak oynanan bu oyun, eski savaş oyunu olarak tanımlanmaktadır [URL 2].

Kökbörü oyunu, adında mitolojik ve ritüelistik kökeni çağrıştıran bir oyundur. Kök (Gök) kelimesi Eski Türkçede gök, gök rengi, mavi anlamındadır. ve “kö-“ kelimesinin “yukarıda olmak” anlamı da mevcuttur (Gülensoy, 2007, s. 377). Fuzuli Bayat’a göre “kök börü (bozkurt)”, “Tanrı’nın Oğlu” anlamına gelir (2013, s. 68). Dolayısıyla burada “gök” kelimesi Tanrıyla ilişkili kullanılan bir kelimedir. İslamiyet’ten önceki Türlerin inanç sisteminde hakanlar yeryüzünde Kök Tanrı’nın temsilcisi konumunda olduklarından hakanları sembolize eden renk “mavi” olmuştur (Gumilov’dan akt. Türkmen, 2020, s. 32). Göktürkler, hakanlarını “Tengride bolmuş” yani “Gökte doğmuş” olarak ifade etmişlerdir (Beydili, 2004, s. 220). “Gök” renk; göğü temsil eder, Tanrı mekânıdır. Gök renge sahip olan gök, gökte bulunan Tanrı ile ilgilidir. “Gök”

renğinin mitolojik bir bağlantısı bulunmaktadır. *Oğuz Kağan Destanı*'nda kahramanın yüzü, kurdun tüyleri ve yelesi bu renktedir (Bang ve Arat, 1936, s. 11-19). Bu da yüzün, kurdun ve yelenin tanrısallıkla başka bir deyişle göksellik ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bahaddin Ögel'in (1993, s. 42), "Bir şeyi gök rengine büründürmek veya gök sözü ile beraber söylemek, o şeyi kutsal saymak veya aralarında Tanrı ile ilgili bir bağ kurmak, isteğinden ileri gelmeli idi." görüşü, "kökbörü" kelimesindeki "kök (gök)" kelimesinin de vurgulanmak istenen anlamıdır. Türklerin gök-böri, gök-kurt, Tanrı-kurt demelerinin sebebi de budur. Türkler yırtıcı hayvana "böri, böri" demektir. Oğuzların "böri" yerine "kurt" kelimesini kullanmaları "böri" adının tabu oluşuyla ilgili görülmektedir (Eren, 1999, s. 269). "Kök-Börü" başka bir deyişle "Gök-Kurt" hükümdarların kudretini göstermek amacıyla da kullanılan bir sıfattır. Kırgızlarda cins, cesur ve güzel atlara da "Kök-Börü (Gök Kurt)" adı verilmektedir (Güven, 1992, s. 36). "Börü" ya da "kurt" kelimesi üstünlük, büyüklük yiğitlik anlamında olup Kırgız Türkleri yiğit ve seçkin olan kişilere "Kök böri" demektir. Dolayısıyla Kırgız edebiyatında yiğitlik ve bahadırılık sembolü olarak böri kelimesi kullanılmaktadır. Aynı zamanda kurdun kötü yanlarını gösteren "karışkır ve kaskır" kelimeleri vardır ki bu kelimelerle destanlarda karşılaşılmaştır. *Kutadgu Bilig*'te hakan anlamına gelen "Gök böri" kelimesi "Gök-kurt" anlamında yiğitlik, alplık ve hakanlığın sembolü olarak kullanılmıştır (Ögel, 1995, s. 118-119). Türklerin ilk atası kabul ettiği kültürel kahraman da "Bozkurt" ya da "Gök Böri" ismiyle adlandırılmıştır (Beydili, 2004, s. 219). Aynı zamanda kurt, Türk mitolojisinin en önemli sembolüdür. *Ergenekon Destanı*, kurt ve demir motiflerinin olduğu, kurttan türeyiş efsaneleriyle alakalı bir destandır (Çoruhlu, 2002, s. 35). Demir bir dağın içinden halkı kurtaran kurt, türeyişin sembolü olmuştur. Kurt, harplerde, sefer kararlaştırıldıktan sonra yol gösteren bir kılavuzdur (Togan, 2002, s. 981). Kurt; zor zamanlarda manevi bir alandan gönderilerek her zaman Türklere yol göstermekte, rehberlik etmektedir. "Gök-kurt", "Gök-Börü" insanlara zarar geleceği zaman onları koruyan, onlara yol gösteren bir habercidir (Sarı, 2017, s. 11). Fuat Köprülü'ye göre, ritüellerin temelinde dinî ve kutsal bir boyut bulunmaktadır. Bu ritüeller şölen, sagu, yug, sığır gibi törenlerde farklı bir biçimde, hareketlerle gösterilerek "oyun" kavramını ve eylemini ortaya çıkarmıştır. Kökbörü oyunu da eski bir ayin kalıntısından başka bir şey değildir (1999, s. 101).

Doğan Kaya (2005, s. 303-304), Türkiye'de bu oyundan ilk söz eden kişinin Ziya Gökalp olduğunu ve ayrıca Dr. Rıza Nur'un da *Türk Tarihi* adlı eserinde bahsettiğini ifade ederek şunları aktarmıştır: "... eski Türklerde totem sayılan bozkurt (gökbörü) ile bağlı bir anane mahsulüdür. Kurt menkıbesi, Kırgızların gökbörü tesmiye ettikleri oyunda tecelli eder". Ayrıca kökbörünün çıkışına dair bir efsanenin olduğunu ifade etmektedir. Efsaneye göre; çok eskiden bir köyün bütün erkekleri savaşa gider. Erkeksiz kalan köye gelen kurtlar hayvanlara zarar vermeye başlar. Bunun üzerine köylüler kurtların bazılarını bıçakla, okla ya da ezerek öldürürler. Canlı kalan kurtları da at üzerinde birbirlerine atarak eğlenirler. Zamanla bu oyun bir gelenek haline gelir. Oynadıkları oyunun adına da kökbörü "bozkurt" derler. Kurtların azalmaya başlamasıyla da oyun aracı olarak kurt yerine tekeyi kullanırlar. Daha olgunlaşmamış erkekler de teke yerine "ulak (oğlak)" ile oynarlar. Kökbörü oynayan kişilere de kahramanlıkları ve süratleri dolayısıyla "kökbörü" demişlerdir. Kırgız destanlarında da yer alması kökbörü oyununun kaynağının eskilere dayandığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kökbörü oyununun nasıl ortaya çıktığı ile ilgili ikinci görüş ise Köktürk ve Göktürk kelimelerine dikkat çekmektedir. "Kökbörü", "kökkurt" anlamı taşımaktadır. Türklerin tarihte kökbörüler olarak anılmasıyla, Köktürklerde bu oyunu oynayanların cesaretinden dolayı Kökbörüler denmesi arasında bir bağlantı kurulmaktadır (URL 2).

Günümüzde kökbörü oyunu için gerekli olan hayvanlar at ve keçidir. Dünyanın meydana getirilişi ile ilgili Altaylarda bulunan mitolojik efsaneye göre, dünya tanrı “Kuday” ile yeraltı tanrısı “Erlik” tarafından meydana getirilmiştir. Her canlı bu iki tanrı arasındaki mücadele sonucunda ortaya çıkmıştır. At; gökyüzü tanrısı Kuday tarafından, inek; yeraltı tanrısı Erlik tarafından meydana getirilmiştir. Mitolojiye göre at ve koyun sıcak nefesli hayvanlardan, keçi, inek, boğa ise soğuk nefesli hayvanlardır. Bir başka deyişle kökbörü oyunu, sıcak ve soğğun mücadelesidir (Türkmen, 2020, s. 42). Bu bakımdan kökbörü oyunu arketip kodlarını koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Bugün Türklüğün kültürel bir mirası olarak Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan, Tacikistan, Afganistan’da en doğal haliyle oynanmaktadır. Altay’a resmi olarak 2003’te getirilen bu oyun sayesinde Onguday ve Ulagan bölgelerinde 10’ar atlının bulunduğu iki takım oluşturulmuş ve “Kökbörü Federasyonu” kurulmuştur (Tüzün, 2010, s. 34-38). 2022 yılında Bursa’da düzenlenen “4. Dünya Göçebe Oyunları”nda da kökbörü oyunu oynanmıştır. Bu tip girişimlerle kökbörü oyunu günümüzde de yaşatılmaktadır. Kökbörü, Türk dünyasının millî oyunudur ve nesilden nesile miras olarak aktarılmaktadır. Türk dünyasında en çok oynanan ve heyecan uyandıran oyunlarından biridir.

Bu çalışmada Türk dünyası destanlarından epik Kırgız destanlarındaki kökbörü oyunu incelenmiştir. Kökbörü oyununun Kırgız epik destanlarındaki bağlamı, yapısı, işlevleri tespit edilmiştir.

Kırgız Destanlarında “Kökbörü” Oyunları

İncelenen on yedi cilt hacmindeki Kırgız destanlarından varyantlaşan on üç destan içinde *Bagış*, *Canıl Mirza*, *Kız Darıyka*, *Kocacaş*, *Kurmanbek* ve *Kurmanbek Sarıkunan Varyantı*, *Manas Cusup Mamay Varyantı* destanlarında kökbörü oyunu geçmektedir. Adı geçen destanlardan *Canıl Mirza* ve *Kocacaş*’ta evlilik toyunda; *Bagış* ve *Kız Darıyka*’da doğum toyunda, *Kurmanbek*, *Kurmanbek Sarıkunan Varyantı* ve *Manas Cusup Mamay Varyantı*’nda savaş sonrası ve *Bagış*’ta ise kağan tayininden sonra düzenlenen eğlencede kökbörü oyunları yer almaktadır. Kökbörü oyununun oynandığı bu tören ve eğlenceler, aynı zamanda oyunun bağlamını oluşturmaktadır. Bahsi geçen icranın gerçekleştiği fizikî ve sosyal ortam, icranın gösterilişi yani performansın icrası, dinleyen ve izleyenlerin oluşturduğu çevresel bütün o icranın bağlamıdır. Kökbörü oyununun bağlamı; mekâna, zamana, izleyicisine, oyuncusuna, oyuncusunun yaşına, oyuncusunun cinsiyetine vb. göre çeşitlenebilir. Bir folklor ürününün bir grupla sunulması onun sosyal bağlamının önemli bir tarafını ortaya koymaktadır. Folklor ürününün sosyal bağlam açısından incelenmesi, bu unsurun hangi insan topluluğuna ait olduğunun belirlenmesidir (Çobanoğlu, 2008, s. 315). Aşağıda destanlardan yapılan alıntılarla kökbörü oyununun Kırgız epik destanlarındaki bağlamı belirlenmiştir.

Toylarda Oynanan Kökbörü

Türk kültür hayatında önemli bir yere sahip toylar; birlik ve beraberliği sağlayan yeme, içme, çalgı, oyun gibi eğlencelerin olduğu törenlerdir (Ziya Gökalp, 1976, s. 264). Toylar; insanları bir araya getirme, birlik ve beraberliği sağlama ve kültürün gelecek nesillere aktarımı gibi işlevlere sahiptir. Türkler çeşitli sebeplerle toy tertip etmiş olup bunlar; ilk av toyu, kutlama toyları, akın sonucu yapılan toylar, ölüm ve ölü aşı toyları, ad verme toyları, çocuk için dilek dileme toyları, uğurlama ve düğün toylarıdır (Ögel, 1971, s. 149). İncelenen destanlarda iki çeşit geçiş dönemi toyuyla karşılaşılmıştır.

Doğum toyları, Türk destanlarında çokça karşımıza çıkmaktadır. Doğum, hem ailenin hem de toplumun devamı için çok önemlidir. Dünyaya gelen çocuk için toy tertip edilir. *Kız Darıyka Destanı*’nda Darıyka’nın “Şaysında” adını verdikleri bir çocuğu olur.

Şaysında'nın doğumu için bir toy düzenlenir. Bu toyda Kırgız millî oyunlarından pek çok oyun oynanır. Bunların içinde kökbörü, cambı atma, tıyın enmey, mızrak müsabakası, güreş ve diğer oyunlar bulunmaktadır. Kökbörü oyunu bu destanda "ulak tartuu/oğlak çekişme" adıyla yer almaktadır:

Er sayış balban küröş başka dağı,

Oynoldu ulut oyunu tügöl barı.

Cambı atıp, tıyın enmey, ulak tartuu,

Oyundun bolo berdi başkaları (Orozova ve Akmataliyev, 2010, s. 93)¹

Mızrak müsabakası, güreş ve diğerleri,

Oynandı millî olan tüm oyunlar.

Cambıya atma, tıyın enmey, oğlak çekişme,

Oyunların her çeşidi oynanıyordu (Türker, 2010, s. 93).

Çocuğunun doğumunun kutlanması için düzenlenen toyda oyunların en önemli işlevi eğlenmedir. Kız *Darıyka Destanı*'nda oynanan "oğlak çekişme" eğlence amaçlı oynanmıştır.

Bagış Destanı'nda da Bagış'ın oğlu Toytoy'un beşik toyunda çeşitli oyunlar oynanır. Bu oyunlarda baş ödül olarak beş yüz elli beş at, bin yıllık, üç bin koyun, on gümüş para, yüz altın belirlenir. Bu toyda pehlivanlar güreşmekte, yayalar karşılaşımünakaşa etmekte, çakmak oyunu oynanmakta ve ödüller verilmektedir. Ayrıca "ulak tart (kökbörü)" oyununun da oynandığı "Ulak tartıp köpçülük/Ulak tartıp hepsi" dizeleriyle anlatılmıştır. Oyunun sonunda da oyuncuların "Baarısında bayge bar/Hepsinde ödül var" sözleriyle ödül kazandıkları ifade edilmiştir (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 455). Bu destanda anlatılan "ulak tart" oyunu da eğlence amacıyla oynanmıştır. Ayrıca kökbörü oyununun açık bir alanda, "ortada" oynandığı görülmektedir.

Türklerde önemli toylardan bir diğeri evlenme toylarıdır. Düğün ile toy, eş anlamlı olup insanın eğlence ihtiyacının karşılınsında işlevseldir. Toy ailenin oluşumunu sağlayan çok yönlü bir şenliktir. Ali Şir Nevai'nin dediği gibi "kız göçürür toylar", Türk eğlencesinin başat unsurudur. Eğlenmek için bir olay, bir hareket ya da sevinçli bir sebep olmalıdır. Evlilik de eğlenmek için iyi bir vesiledir. Eğlence, toplum için anlamlı bir yaşantı hâline dönüşmüştür ve toplumsal hayatın anlatı ortamını oluşturmada, sosyal eğilimleri yansıtmaktadır (Özdemir, 1999, s. 31-32). Toplum her sevinci bir törenle kutlamış, kendini bu şekilde ifade etmiştir. Törenlerin içinde yer alan oyunlar aracılığıyla da eğlenmeyi bilmiştir. Böylelikle oyun, kültürel çeşitliliğin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Yapılan yarışlar, güreşler ve at yarışları eğlence haline dönüşmüştür (Ögel, 2001, s. 269).

Canıl Mirza Destanı'nda Kalmuk beylerinden Erdene Bey ile Canıl için bir toy düzenlenir ve bu toyda otuz gün boyunca oyunlar oynanır. Kız oyunu, salıncak oyunu, at yarışı, er vuruşması (güreşi), kökbörü oyunu oynanan oyunlardandır. Kökbörü oyunu destanda, "Kuturganday kökbörü (Caynakova, 2004, s. 57)/Kudurmuş gibi kökbörü oyunu" (Aça, 2004, s. 57) dizeleriyle verilmiştir Kökbörü oyunu için kullanılan "kudurmuş gibi" ifadesi "taşkınlık göstermek, aşırı davranışlarda bulunmak" anlamındadır. Bu ifadeden anlaşılıyor ki oyun, çok hareketli ve çetin bir oyundur.

Kocacaş Destanı'nda bir gün Karakoca adlı bir bey mektup yazarak herkese ulaştırır. Bu mektupta, bir toy düzenleyeceğini ve kızı Zulayka'yı, Zulayka'nın istediği birisiyle başlık parası almadan evlendireceğinin haberini verir. Kızı için uygun olan damat adaylarını yarışa davet eder. Kızı Zulayka, gelen adayları görmek için minareye çıkar ancak pek çok aday içinden hiçbirini beğenmez. Gelenler, Zulayka'nın kibirli olduğunu söyleyip köylerine dönerler. Başka kimsenin olup olmadığını soran Zulayka

¹ Destan metinlerinden verilen alıntıların sol sütunu ilgili lehçeye, sağ sütunu Türkiye Türkçesine aittir.

Kocacaş'ın gelmediğini öğrenir. Kocacaş altı aydır köyde değildir, dağlarda avlanmaktadır. Zulayka, haber salıp Kocacaş'ın da gelmesini ister. Bu sırada köyüne gelen Kocacaş, halkının ısrarı üzerine kızı merak eder. Avcı Kocacaş, üstünü değiştirmeden avcı kıyafetiyle Zulayka'yı görmeye gider. Zulayka evlenmeyi kabul eder ve babası toy düzenler. Toya civardaki beylerin hepsi davet edilir. Toy bir hafta sürer. Toyda "ulak tarttırıp/oğlak kapma" oyunu oynatılır:

Tarkatpay toyun bir apta,

Tamaşasın arttırıp,

Kayrattuu balban, er cürök,

Kalaaga ulak tarttırıp (Akmataliyev ve Kırbışev
2007, s. 56).

Dağıtmadan toyu bir hafta

Eğlenceyi arttırıp,

Gayretli pehliovan, yürekli yiğit,

Şehre oğlak kapma oynatıp (Türkmen vd.
2007, s. 57).

Evlilik kültürel ve sosyal bir hadisedir. Sedat Veyis Örnek (2000, s. 185) bir geçiş töreni olan evlenmenin, "gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay gözüyle" görüldüğünü belirtir. *Kocacaş Destanı*'nda düzenlenen evlenme toyunda eğlenceyi arttırmak için "oğlak kapma oyunu" oynanır.

Kağan Tayininden Sonra Oynanan Kökbörü

Tahta çıkma töreni, Türk devlet gelenek ve törenleri içerisinde önemli törenlerden biridir. Taht, egemenliğin sembolüdür. Kağanın tahta oturması için törenler düzenlenmektedir. Kırgız destanlarında kağan tayin edildikten sonra düzenlenen "kağan toyu" ile karşılaşmaktadır. Kağan, töreyi temsil ettiği için toylar aracılığıyla halkın desteğini alır, gelecekle ilgili planlarını aktarır, halka gücünü gösterme fırsatı bulur (Çelepi, 2017, s. 23).

Bagış Destanı'nda kağan tayininden sonra bir toy düzenlenmiş ve kökbörü oyunu oynanmıştır. Oynanan bu oyun eğlence amaçlı olup âdeta devletin gücünün simgesidir. Destanda Bagış, Cediger halkının başına yönetici olması sebebiyle toy tertip etmiştir. Bu toyda tay yarışı ve "Kökbörü-ulak tarttırıp/Kökbörü-ulak oynayıp" (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 292) eğlenilir. Burada kökbörü oyununun eğlence amaçlı oynanan bir oyun olmakla birlikte bir güç gösterisi olarak kağanın gücünü temsil ettiği de söylenebilir.

Savaş Sonrası Oynanan Kökbörü

Kırgız destanlarında kazanılan bir savaşın ardından kökbörü oyununun oynandığı görülmektedir. *Manas Cusup Mamay Varyantı*'nda, Çon Cindi (Manas) kazandığı zaferlerden sonra Koşoy'a konuk olur. Koşoy da Çon Cindi gibi çok güçlüdür. Koşoy, Çon Cindi'yi ağırlamak için toy düzenler. Bu eğlencede oynanan pek çok oyun arasında kökbörü oyunu da vardır:

Toguz kün örüün alganı.

Urmatı üçün balanın

Oyundu baştap duuladı.

Tülöögö tokson mal soyup,

Kündö külük çapkanı.

Kürpüldögön ulandar,

Kök börü kündö tartkanı (İnayet, 2017, s.
141).

Dokuz gün dinlendi.

Çocuğun hürmeti için,

Eğlence düzenlendi.

Kurbana doksan mal kesip

Her gün at koşturdular.

Farfaralık eden delikanlılar,

Her gün kök börü oynadılar (İnayet, 2017, s.
141).

Yukarıdaki mısralardan eğlence düzenlemenin hürmet göstergesi olduğu da anlaşılmaktadır.

Bu destanda kökbörünün oynandığı bir başka savaş sonrası toyu daha vardır. Manas, Kalmuklardan Költöy'ü yenerek Kırgız topraklarını geri alır. Bu zaferi kutlamak için Manas'ın babası Cakıp Bay bir eğlence düzenler. Zafer sonrası yapılan bu eğlencede pek çok oyun oynanır, bunlar içinde at üzerinde teke kapma yarışması "kök börü" de vardır: "Kök börü tartıp, kunan çaa/Kök börü çekişip tay yarıştıp" (İnayet, 2017, s. 238) eğlenilir.

Adı geçen destanda Kırgız halkının bilgilerinden Bakay, Manas'ın kazandığı zafer için düzenlenen eğlenceden bahsederken "Ulak tartıp oynudun/Oğlak çekişip eğlendiniz" (İnayet, 2017, s. 240) diyerek bu oyunun oynandığına değinir. Kökbörü oyununun buradaki işlevi, eğlence ve zaferi kutlamaktır.

Kurmanbek Destanı'nda Kaşkar Hanı Akkan, çok güçlü bir handır ve Kurmanbek'in Kalmuklarla yaptığı savaşı duyar. Kurmanbek'in yolunu bekler. Akkan; Kurmanbek'i ve kırk yiğidini davullarla, zurnalarla ve "kökbörü tarttırıp/kökbörü oyunuyla" karşılar:

Kaşkardın hanı Akkan Kurmanbektin kalmaktı kamap, Ekezdi sayıp öltürüp, Dölöndü caraluu kılıp, alım alıp çıkanın ugup, kerney, surnay menen kökbörü tarttırıp, colunan tosüp çıkan eken (Mukasov, 2013, s. 52).

Kaşkar'ın hanı Akkan Kurmanbek'in Kalmuk'u bir köşeye kısırdığını, Ekezi öldürüp, Dölön Han'ı yaraladığını ve çeşitli zimmetler alıp yola çıktığını duyarak, davul zurna ve kökbörü oyunuyla onu karşıladı (Alimov, 2013, s. 52).

Burada toy, Kurmanbek'in savaşı kazandığını halka duyurmak amacıyla düzenlenmiştir. Kurmanbek'i kökbörü oyunu ile karşılamak gücün, kahramanlığın bir göstergesidir. Çünkü toyda oynanan kökbörü; meziyet, güç, kuvvet ve bahadırılık gerektirir. Bu meziyetlerin hepsi bu oyunu oynayan halkta vardır. Aynı zamanda zafer kazanıldığından eğlenmek için oynatılmıştır.

Kurmanbek Destanı Sarıkunan Varyantı'nda Kurmanbek ile Dölön Han arasında çetin bir savaş geçer. Savaşın ardından Dölön Han, sanki savaşı kazanmış gibi Kurmanbek'i tehdit eder. Kurmanbek'i öldüreceğini ve eğlence düzenleneceğini söyler. "Kökbörü tartıp köçöndön /Kökbörü oynayıp sokağından" (Arvas, 2019, s. 179) diyerek Kurmanbek'in topraklarından kökbörü oynayarak geçeceğini ifade eder. Çünkü bu savaşta Kurmanbek'in atı yoktur. Savaş öncesi Kurmanbek, babasından atı Teltoru istemiş ancak babası oğluna kızdığı için atını vermemiştir. Bir kahramanın atı yoksa düşman karşısında mağlup sayılır. Savaş sonunda topraklara sahip olan düşman da eğlence amaçlı kökbörüyü oynatır.

Aynı destanda Kalmuklarla yapılan savaşta Kurmanbek yaralanır. Kurmanbek'in dostu Kaşkar Hanı Akkan, tabipleri getirir ve Kurmanbek'i tedavi ettirir. Akkan, ölümden dönen Kurmanbek için bir toy düzenler. Oynanan pek çok oyun içinde kökbörü oyunu da vardır:

*At baygege çıgışıp,
El körüp turar tüksö aydap,
Enişke külük çaptırıp,
Eki kar baksan erkeçti
Ereğiş ulak tarttırıp (Arvas, 2019, s.228).*

*At baygeye çıkıp,
Halkın göreceği düzlüğe sürüp,
Enişe yürük koşturup,
İki yaşındaki keçiye
Karşılıklı oğlak çektirtip (Arvas, 2019, s. 228).*

Burada kökbörü oyunu öncesinde toya gelen halkı sayarlar ve ikiye ayırırlar. Oyun öncesinde takımlar arasındaki anlaşmazlığı da ortadan kaldırırlar. Böylece oyundaki takımlar belirlenir. Savaş sonrası düzenlenen bu toylardaki oyunların amacı eğlenmek, savaş sonrası morallerin yerine gelmesini sağlamaktır. Aynı zamanda

oyuncular, mücadelenin sonunda takdir duygusunu tatmaktadır. Oyunu kazanan yiğitler, kökbörü oyunu sayesinde güçlü, hızlı, çevik ve iyi bir binici olduklarını da gösterme imkânı bulurlar.

Benzetme Unsuru Olarak Kökbörü

Dilde anlatımı daha güçlü kılmanın yollarından biri benzetmedir. Benzetme; bir nesnenin ya da eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesneden veya eylemden faydalanarak, onu çağrışım, anımsatma yoluyla gerçekleştirilebilmektir (Aksan, 2016, s. 77). İncelenen destanlarda kökbörü oyunundan benzetme unsuru olarak yararlanıldığı görülmüştür. Destan anlatıcıları olayları aktarırken kahramanların hareketlerini dinleyiciye/okuyucuya daha iyi geçirebilmek için benzetmeler kullanır. Böylece kahramanın kabiliyetini dinleyicinin/okuyucunun gözü önünde canlanıyormuşçasına hissettirir.

*Manas'ın Cusup Mamay Varyantı'*nda Kırgız'ın istişare meclisi Manas'ın adını Çon Cindi koyar. Manas bir gün çocuklarla oyun oynar. Oyunun sonunda kazanan kırk kısrak ödül alacaktır ancak kavga çıkar. Bu oyunda "Oğlak kapışanlar gibi/ Daire şeklinde dizilip/Oo torpok oynuyor gibi/Çizgiye doğru eğildiler" ifadeleri Kırgız kültüründe bu oyunun varlığının olduğunu gösteren bir benzetme unsurudur:

*Kaırdı ugar kulak çok,
Muñduu güülör çertse da.
Sonundu karar közü çok,
Moynun tolgop tartsa da.
Artın baykoo cogolgon,
Açalbars menen çapsa da.
Ulam çuulap bakırıp,
Ulak tartkan nemedey.
Ay tögörök tizilip,
"Oo Torpok" oynop cürgöndöy.
Çiyimde taman eñişip,
Kadamak kaday berişip.
Olturup biröo tizelep,
Çükönü cüröt çertişip (İnayet, 2017, s. 129-131).*

*Dinleyecek kulak yok,
Hoş ezgiler çalınsa da.
Güzele bakacak gözü yok,
Boynunu çevirip çekse de.
Hiç umurunda değil,
Açalbarsla vursa da.
Çığlık atıp bağırıp
Oğlak kapışanlar gibi,
Daire şeklinde dizilip
"Oo torpok" oynuyor gibi,
Çizgiye doğru eğildiler,
Sürekli yan yana geldiler.
Biri diz üstü otururken
Aşık kemiğine fiskeyle vurdular (İnayet, 2017, s. 129-131).*

Bu oyun, *Manas Destanı'nın* bu kısmında çocukların tıpkı "oo torpok" oyunundaki gibi oğlak kapışanların aldığı durumu ifade etmek için bir mecaz unsuru olmuştur. Teke veya oğlak yerine buzağı çekişmek suretiyle oynanan "oo torpok (kökbörü)" oyunundaki daire şeklinde dizilmek, oğlak kapışmak, oo torpok benzetme aracı olarak kullanılmıştır.

Kökbörü, iki grup hâlinde at sırtında, oğlak derisini belli kurallara göre çekiştirmek suretiyle oynanan bir oyundur ve oyunda çekiştirilen oğlak derisine de "kökbörü" denilmektedir. *Kurmanbek Destanı'nda* Kurmanbek'in babası Teyitbek, oğlunun kendisine sormadan Kalmuklara saldırmasına ve kendisinden izin almadan evlenmesine çok kızdığından kendi atı Teltoru'yu oğluna vermez. Oğluna çok kızdığından "Kök börü tartsın talaalap/ Ulakça tartsın talaalap" (Mukasov, 2013, s. 92), "Gök börüye çekip oynasınlar / Gök börü gibi oynasın ovada" (Alimov, 2013, s. 92) diyerek tıpkı kökbörü oyunundaki keçi ya da oğlak postu gibi oğluya oynanmasını diler. Burada kökbörü benzetmesi bir babanın oğluna ettiği kargışta görülmektedir.

Kırgız Destanlarındaki Kökbörü Oyununun Yapısı

Nebi Özdemir, çocuk oyunlarının yapısını "oyunun adı, oyuncu, oyun aracı, oyun sahası, oyun zamanı ve süresi, oyun rolünün dağıtımı ve atış sırasının belirlenmesi, sözlü oyun formülü (oyun tekerlemesi), oyun kuralı, oyun hareketi, oyun cezası veya ödülü" olarak belirlemiştir (2006, s. 101-272). Buradan hareketle Kırgız destanlarında geçen kökbörü oyununun yapısını; oyunun adlandırılması, oyuncular, oyunun icra ortamı (zaman/mekân), oyun araçları, ödül olarak incelemek mümkündür.

Oyunun Adlandırılması

Kök ve börü kelimelerinin birleşimi olan kelime Kırgızlarda "Kökbörü", Kuzey Kırgızlarda "Ulak-tartış-", Başkurlarda "Kök-büre", Kazaklarda "Kökpar-tartu", Özbeklerde "kukpari ya da ulak", Afganistan ve Tacikistan'da "Buzkaşi (buzağı kaçırma)" olarak geçmektedir. Altaylar "Kök-börü" oyununun oyuncularına "Böriler" demektedir. Oyunun adının kökbörü, kökpar, kökpöri vs. yazıldığı da görülmekte ve Gray-wolf/ Boz-kurt/ Mavi-kurt/ Tanrı-kurt anlamlarına gelmektedir. Oyunda kullanılan hayvan isminin bulunduğu ulak-tartış, buzuğa-tartış, buz-kaşi, torpak tartış vb. adlandırması 20. yüzyılda daha da yaygınlaşmıştır. Oyun için "ulak-tartış, buz-kaşi ve torpok tartış" isimleri de kullanılmaktadır ve "ulak (uğlak): oğlak", "buziga/ buzga/ buz: buzağı", "torpok: 1-2 yaşlarında sığır için kullanılmaktadır". "Tartış/ tartmay/ tartışış/ kaçi/ kaşi: çekiştirmek/ çekmek/ mücadeleyle almak/ kovalamak/ kaçırmak" anlamlarını karşılamaktadır (Yabyshtayev'den, Bobyliv'dan, Gabain'den akt. Türkmen, 2020, s. 31-32). Anadolu'da ise "öndül kapmaca, pösteki" adları verilmektedir (Güven, 1992, s. 36). Bazı yörelerde de "Gökbörü ve Beyge" adlarını almaktadır. Ayrıca bu oyunun özü, at salıp oğlağı kapmak olduğundan oyuna "oğlak oyunu" da denilmektedir (Yıldız, 2002, s. 57).

Kökbörü oyunu Kırgız destanlarından *Canıl Mirza*'da "kökbörü" (1 defa); *Kocacaş*'ta "ulak tart- =oğlak kapmak" (1 defa); *Kız Dariyka*'da "ulak tartuu=oğlak çekişme" (1 defa); *Manas Cusup Mamay Varyantı*'nda "kök börü=kökbörü" (2 defa), "ulak tart- =oğlak çekişmek" (1 defa), "oo torpok" (1 defa); *Bagış*'ta "ulak tart" (1 defa), "kökbörü ulak" (1 defa); *Kurmanbek*'te "kök börü" (2 defa), "ulak= gök börü" (1 defa) ve *Kurmanbek Sarikunan Varyantı*'nda "ulak tart- =oğlak çekiştirmek" (1 defa), "kökbörü" (1 defa) adlarıyla geçmektedir.

Kökbörü oyununun çeşitli Türk lehçelerindeki farklı adlandırmalarının oyun aracından kaynaklandığı aşikârdır. Özdemir, oyun araçlarının çoğunun hedef ya da atış aracı olarak kullanıldığını belirtmektedir (2006, s. 106). Kökbörü oyununda kullanılan keçi, teke ya da oğlak da hedef aracıdır. Hedef, tekeyi kapmaktır. Adlandırmalardaki farklılıklar oyun aracının adlandırılışının farklılığındandır.

Oyuncular

Kökbörü oyununun geçtiği destanlarda oyuncu sayısından bahsedilmemekte ancak erkekler tarafından oynanan bir oyun olduğu ifade edilmektedir. İki takım ya da grup arasında oynanan bir oyundur. Oldukça çetin bir oyun olan kökbörü geniş göğüslü atlarla oynanmaktadır (Çay, 1991, s. 140). Türkistan kökenli olup savaşçıların kendilerini barış zamanlarında zinde tutmak için oynadıkları bu oyunun oyuncularının daha çok erkeklerden oluşması doğaldır. Oyun seyredildiği zaman tam bir savaş oyunu havası izlenimi vermektedir. Hatta Altaylarda kökbörü oyununu oynayan oyunculara "Böriler" denilmektedir. Oyun, teke tek ya da gruplar arasında oynanan atlı bir oyundur. Cesaret, algılama sürati, refleks, denge gibi özellikleri olan stratejik bir oyundur. İyi bir binicilik ve ata hâkimiyeti gerektirmektedir (Tüzün, 2010, s. 34). Kökbörü oyununa zengin, fakir

herkes katılabilmekte ancak birbirine düşman olanlar karşı kaşıya getirilmemektedir (Yıldız, 2002, s. 58).

Kırgızlarda “kızbörü” adı verilen bir oyun daha vardır. Evlilik törenlerinde oynanan bu oyunda kesilmiş hayvan, kız tarafından kaçırılır ve damat tarafı da gelini kovalayarak hayvanı gelinin elinden almaya çalışır (Tüzün, 2010, s. 34). Bu oyun, gelinin iyi bir binici, savunucu ve güçlü biri olduğunu kanıtlaması için oynanmaktadır (Yıldız, 2002, s. 58). Kökbörü erkek oyuncuların oynadığı bir oyun iken kızbörü, kızların ve erkeklerin karışık oynadığı bir oyundur. Ancak incelenen destanlarda kızbörüye rastlanmamıştır.

Kökbörü, genellikle güç göstermek ve eğlenmek amacıyla oynanan bir oyundur. *Kurmanbek Sarıkunan Varyantı*’nda, Kurmanbek savaştan dönünce bir eğlence düzenlenir ve “Konaklayan halkın hepsini sayıp/İkiye bölüp gruplayıp/Aradaki anlaşmazlığı yok edip” (Arvas, 2019, s. 228) denerek oyun öncesi takımların kuruluşundan bahsedilir. Misafir olarak eğlenceye katılan halkın iki takıma ayrılarak aradaki anlaşmazlıkların çözüldüğü ve oyuna öyle başlandığı görülmektedir. Bu destan dışında oyun öncesi, oyun kuruluşu, rollerin dağıtımı, oyuna başlama gibi bilgilere rastlanmamıştır. İncelenen destanlarda kökbörü oyununun sonunda kazananlardan ve kaybedenlerden de bahsedilmemektedir.

Oyunun İcra Ortamı (Zaman/Mekân)

Kırgız destanlarında tespit edilen kökbörü oyununun zamanı; doğum ya da beşik toyları, evlilik toyu, kağan tayin edildikten sonra ve savaş sonrası düzenlenen eğlencelerdir. Oyunun oynama süresi *Kocacaş Destanı*’nda Zulayka’nın evlenme toyunda bir haftadır. *Manas Cusup Mamay Varyantı*’nda, Manas (Çon Cindi) dokuz gün dinlenir ve her gün bu oyun oynatılır (İnayet, 2017, s. 141). Dolayısıyla bu destanda oyun oynama süresi toplamda dokuz gündür. Kökbörünün geçtiği diğer yerlerde ise oyunun süresi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Kökbörü oyunu, dış mekân oyunlarından. Oyunun oynandığı dış mekânlar genellikle kahramanların buldukları meydanlardır. Kökbörü oyunu izleyiciye açık bir mekânda oynanmakta, bütün halk oynayanları seyredabilmektedir.

Oyun Araçları

Kökbörü oyunu için at ve kökbörüye (keçi postu) ihtiyaç vardır. Bu oyunda oyuncuların yetenekleri kadar atların marifetleri de çok önemlidir. Kırgızistan’da atlar tamamen bu amaçla uzun bir terbiye dönemine tabi tutulmaktadır. Atlara, kökbörü oyunu için özel hareketler öğretilmektedir. Bu oyun için özel olarak yetiştirilen atlar, oyuncuların en ufak bir hareketini hissederek davranacak duruma gelir. Başka bir deyişle oyuncu ile atlar birbirine uyumlu hâle gelerek birlikte hareket ederler. Hem oyuncunun hem de atın amacı kendi takımını kazandırmaktır. Kökbörü oyunundaki atlar, “kökbörü (keçi postu)” denilen oyun aracı için mücadele etmek üzere eğitilirler. Atlar iyi bir eğitim aldıktan sonra kökbörüye savunarak yerde dahi tutabilmektedir. Dolayısıyla atlar, iyi bir terbiyenin ardından oyuna katılmaktadır (Tüzün, 2010, s. 35). Kökbörünün yapımı da zahmetlidir. Oğlağın başı ve ayakları kesilip içi çıkarıldıktan sonra karnı doldurularak yeniden dikilir. Yaklaşık kırk kiloyu aşan bir kökbörü yapılır (Yıldız, 2002, s. 57). Kökbörü oyunu, mücadelenin ve zorluğun göstergesidir.

Ödül

Ödül; “bir başarı karşısında verilen armağan, mükâfat” [URL 3] olarak tanımlanmaktadır ve oyunların en önemli şartıdır. Oyun, bir şeyler için oynanmaktadır. Kazanmak ya da yenmek, oyunla ilişkilidir. Kazanmak, bir oyunun sonunda rakip

oyuncuya karşı üstün olmaktır. Oyuncu, oyunu kazanınca ödülü de kazanmış olur. Oyun sonunda kazanılan ödüllerin maddi, manevi ya da sembolik değeri olabilir. Oyunun en önemli ögesi olan ödül, daha oyunun başında saptanır.

Kökbörü oyununun manevi ödülü, oyunu kazanmanın neticesinde takdir görme duygusunu tatmaktır. *Kurmanbek Destanı Sarıkunan Varyantı*'nda savaş sonrası oynanan kökbörüde (Arvas, 2019, s. 228) bunu görmek mümkündür. Ödül bazen de sembolik bir değer taşıyabilir. *Bagış Destanı*'nda kağan tayininden sonra oynanan kökbörü (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 292), özelde kağanın genelde devletin gücünün yerinde olduğunu simgeler.

Ödülün maddi değeri de bulunabilir. *Bagış Destanı*'nda Toytoy'un beşik toyunda oyunun başında beş yüz elli beş at, bin yalkı, üç bin koyun, on gümüş para, yüz altın, baş ödül olarak konmuştur (Akyüz Öztokmak, 2019, s. 454-456). Ancak kökbörünün sonunda hangi oyuncunun hangi ödülü kazandığından bahsedilmemiştir. Bu ödüller maddi değeri olan ödüllerdir. Kırgız destanlarında kökbörü oyununu kazanan oyunculara verilen ödüllerden bahsedilirken kaybedenlere uygulanan bir cezadan bahsedilmemektedir.

Kaynaklarda, Uygurlarda oyunu kazanan kişinin köyün ya da kentin en zengininin bahçesine oğlağı atarak ödül beklediği; oyundan sonra şölen verilerek oyunda kullanılan oğlağın kesilen diğer hayvanların etleriyle kızartılarak yendiği geçmektedir. (Yıldız, 2002, s. 58). Günümüzde de hâlâ oynanan kökbörü oyunu için ortaya ödül koyulmaktadır.

Kırgız Destanlarındaki Kökbörü Oyununun İşlevleri

Her folklor ürünü bağlamına göre çeşitli işlevlere sahip olabilir. Bu çalışmada William R. Bascom'un (2014, s. 71-86) Malinowski'nin düşüncelerinden esinlenerek önerdiği "Folklorun Dört İşlevi" esas alınmıştır. Malinowski'ye göre işlev, "en basit yeme edimiyle başlar ve kutsal eyleme kadar gider." (2020, s. 29). Bascom ise, folklorun başka işlevleri de olmakla birlikte "hoşça vakit geçirme, eğlenme-eğlendirme", "değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme", "eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktararak eğitilmesi", "toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma" olmak üzere öne çıkan dört işlev belirler. Kırgız destanlarında geçen kökbörü oyunlarının bu dört işlev yanında "ritüel işlevi, iletişim ve etkileşim işlevi, savaş sonrası toplumsal birliğin oluşumu işlevi, birleştirici ve canlandırıcı işlevi, kolektif belleği yaşatma işlevi" de bulunmaktadır.

Folklorun ilk işlevi "hoşça vakit geçirme ve eğlence işlevi"dir. Bu işlev incelenen destanlardaki kökbörü oyunlarında en temel işlevdir. Geçiş dönemi törenleri, bu dönemleri kutlamak ve mutluluğa ortak olmak için birçok eğlenceyi içinde barındırmaktadır. Kökbörü oyunu da bu eğlencelerden birisidir. Toylar, törenler, ziyafetler, bayramların iki ortak noktası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ziyafet diğeri ise eğlencedir. Köprülü (1999), ayin ve eğlencelerin Türklerdeki güzel sanatların ilk örnekleri olduğunu ifade etmektedir. Türklerin kültürel yapılarından "Büyücülük" döneminde güzel sanatların ve eğlencelerin dinî mahiyetli olduğundan, "Törecilik" dönemindeki güzel sanatların ve eğlencelerin dinî özelliklerinin yanı sıra "beşeri" özellikler gösterdiğinden bahsetmiştir. Dolayısıyla eğlenceler başlangıçta dinî mahiyetli olup zamanla din dışı özelliklere doğru bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. O halde Türk destanlarındaki oyunlarda eğlencenin ilk işlevi güzel vakit geçirmektir. Eğlencenin ikinci işlevi ise katılımı artırmaktır. Toylara katılanların fazlalığı, o oyunun önemini artırır ve oyunun eğlendiriciliği, oyuna katılım daha fazla olur. Düzenlenen bir oyunda oyuncu sayısının fazla olması, oyunun düzenlenme amacına uygun olarak günlük hayattaki beden ve zihin yorgunluklarını azaltmaya çalışarak eğlenmelerini sağlar. Her tür oyun,

eğlencenin vazgeçilmez bir unsurudur. Ziya Gökalp, düğün toylarında kopuz çalan ozanların olduğunu, yemenin ve içmenin yanı sıra oyunların ve eğlencenin de eksik olmadığını belirtir (1976, s. 264). İncelenen destanlarda kökbörü oyunlarının ilk işlevi eğlencedir.

Folklorun ikinci işlevi “değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek vermek”tir. Folklor ürünleri sayesinde gelenek, görenek ve daha pek çok kültürel öğenin devamı sağlanır. Oyunların oynanma şekilleri, toplumun kendi geliştirdiği usulleri, işlevleri toplumun bu konudaki törelerinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Kırgız destanlarında kökbörü oyununun kurallarından bahsedilmemiş ancak oyunun sonundaki ödüllerden bahsedilmiştir. Bu bakımdan kökbörü oyunu toplumsal kurallara ve törelere destek verme işlevini de yerine getirmektedir.

Özellikle okuma yazması olmayan kültürlerdeki “kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması ve eğitim işlevi”, folklorun üçüncü işlevidir. Bu işleve göre folklor, okuması yazması olmayan halklarda çocukların eğitiminde önemli bir öğe olarak ortaya çıkar. Oyunlar ve eğlenceler, toplumun en önemli değer yargılarından barışı, küs durmamayı, kin tutmamayı öğretmektedir. Birçok davranış ya da bilgi folklor yoluyla somutlaştırılır ve böylece aktarımı kolaylaşır. Destanlarda tespit edilen kökbörünün oynanmasıyla barış, beceri, cesaret, yiğitlik gibi değerlerin eğitimi ve kuşaktan kuşağa aktarımı da gerçekleşmiş olur. Oyunlar, kültürel öğelerin bulunduğu alanlardır. Kökbörü oyunu Kırgız destanlarında yer alarak kültürel aktarım da sağlanmış olur.

Folklorun dördüncü işlevi “toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi”dir. Folklor sosyal baskı ve sosyal kontrol özelliği açısından önemlidir. Bir folklor ürünü, toplum içinde yanlış davranışta bulunan ve gelenekten uzaklaşanları eleştirmek amacıyla kullanılır. Oyun; zamanı, mekânı, kuralları ve oyuncuları olan bir alandır. Hüseyin Aksoy, günlük hayatta yapılamayacak hareketlerin, söylenmeyecek söz ve davranışların oyunlarda yer aldığına vurgu yapar (2014, s. 273-274). Böylece oyuna katılanlar, psikolojik olarak da rahatlar. Oyun sayesinde bireyler, sosyal ilişkilerini artırır ve bazı sorunları çözer. Kökbörü oyununun bu işlevinin olduğu da görülmektedir. Savaşın yarattığı huzursuz, gergin ortam ve ruh hâlinin sonlanmasında kökbörünün etkili olduğu söylenebilir. Savaş sonrasında düzenlenen oyunlar ile halkta hem fiziksel hem de ruhsal açıdan bir rahatlama sağlanmaktadır.

Kökbörü oyunu, ritüel kökenli olup kamın düzenlediği ayinlerin bir yansımasıdır. Bu bakımdan ritüel işlevi de söz konusudur. Ritüeller, birer oyundur ve oyundan çıkmıştır. Bu bakımdan kam ayinleri ya da ritüeller en eski oyundur ve ritüellerin kökeninde oyun bulunmaktadır. Kamın oyunları ya da sahneleri kutsal bir durumu seyredenlere sembolik bir dilde anlatmaktadır. Oyun, başlangıçta ritüel karakterli olmuş ancak zamanla ritüeller arka plana geçmiş, bir eğlence formuna bürünmüştür. Ritüelin kutsallığını yitirmesi, kendi varlığından kopması oyun hâlinde başka anlamlar kazanmasını sağlamıştır. O halde ritüel, kutsal bir oyundur. Oyun ise kutsal olmayan bir ritüel demek yanlış olmayacaktır. Oyun ile ritüel arasında şekil açısından ayrım bulunmamaktadır. Ritüellerin gerçekleştiği “arena, tapınak, sahne, perde, mahkeme, oyun masası, sihirli çember vb. yerler”, şekil olarak oyun alanını andırmaktadır (Huizinga, 2013, s. 27). Uygur’a göre (2019, s. 148) “Oyunun kültürden önce var olduğu tezinden hareketle kökeni geçmişte aramak” bir gerekliliktir. Düşünürler göre, “taklit etme içgüdüğü insanın asal eğilimlerinden biridir ve insanı hayvandan ayıran özelliktir. İnsanoğlu taklit etmekten de, taklidi seyretmekten de hoşlanır” (Şener, 2006, s. 43-44). Oyunun kökeninde yer alan ritüelistik işlevin bugün de var olması gerekmez; çoğu kez bu işlev kalkmış, yerini başka bir işlev almıştır (Uygur, 2019, s. 148).

Kökbörü oyunu, minyatür bir savaş oyunu izlenimi vermektedir. Kökbörü oyunundaki oyuncular aynı mekânda ve birlikte iletişim ve etkileşim işlevini de yerine getirmektedir. Başkalarıyla etkileşim hâlinde girilen oyunlarda oyuncular, çevresindekileri gruplandırarak, adlandırarak oyun oynarlar. Karşılıklı etkileşim sayesinde oyun bir deneyime dönüşür. And'a göre; ritüel ve törenlerde eylem (oyun), sözden daha işlevseldir. Eylemin işlevselliğine karşı söz ögesini; eylemi yorumsal, anlamsal, kalıcı ve yüceltici yönünü tamamlayıcı bir öge olarak değerlendirmek gerektiğini belirtir (2003, s. 52). Bu bakımdan kökbörü oyunu sözsüz bedensel iletişim özelliği taşımaktadır.

Savaş sonrası toplumsal birliğin yeniden kurulması kökbörünün başka bir işlevidir. *Kurmanbek Sarıkunan Varyantı*'nda savaş sonrası kahraman ülkesine yaralı olarak döner ve iyileşmesinin ardından bir eğlence düzenlenir. Devletin düzenini ve barış ortamını tekrar sağlamak amacıyla düzenlenen eğlencede oynanan kökbörü, halkın gücünün hâlâ yerinde olduğunun kanıtıdır. *Manas Cusup Mamay Varyantı*'nda da zaferle dönen Manas için eğlence düzenlenmiştir. Bu destandaki kökbörünün işlevi, toplumsal kimliğin bozulmadığını, korunduğunu göstermektedir.

Kökbörü oyunu, birleştirici ve canlandırıcı bir özellik de göstermektedir. İnsanları bir araya getirmekte ve insanlar arasındaki toplumsal bağları güçlendirip ortak değerleri pekiştirmektedir. Nihat Nirun ve Cihat Özönder'den aktaran Çobanoğlu'na göre "birleştirici" ve "canlandırıcı" işlev, toplumsal yapı içinde kolaylıkla tanımlanabilen uyum ve ayarlamaları çıplak gözle görünüp gözlenebilen "açık işlev"dir (2000, s. 51-59). Eğlenceler ve bu eğlencelerde yer alan oyunlar sayesinde bir araya gelen insanlar, meydana gelen uyumsuzlukları düzene koyarlar. Böylece oyunlar, barış ortamının sağlanması için önemli bir rol üstlenmektedir. Ayrıca sevinme ve mutlu olma işlevi de ortaya çıkmaktadır. Topluma aidiyet duygusunu kazandırırken kimliğin korunmasında da önemli bir unsur oluşturmaktadır. *Manas Cusup Mamay Varyantı* ve *Kurmabek* destanlarında bu işlevler açıkça görülmektedir.

Kökbörü oyununun kolektif belleği yaşatma işlevi de vardır. Kolektif bellek, toplumsal bellek ile kültürel mirasın birleşimidir. Kolektif bir olgu olarak oyunlar, bireylerin bir arada belli bir kural dâhilinde oynadıkları çok işlevli kültürel formlardır. Bir folklor unsurunun bir grup ya da bir grupla birlikte sunulması onun sosyal bağlamını da ortaya koymaktadır. Kültürel belleğin gelecek nesillere aktarılması için bireylerin o kültürel formları bilmesi ve eğitilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bireyin yaşamı folklor çalışmalarına zemin hazırlar. Oyunlara katılan her bireyin oyunlara katılma gerekçelerinden biri de sosyal gruba dâhil olma ve geleneği sürdürmektir. Oyunlar, kolektif bellekten yansıyan toplumsal kimliğin ya da "biz" kimliğinin birer göstergesidir.

Sonuç

Kökbörü oyununun destanlarda yer alması destanın yapısıyla ilişkilidir. Destanın akışı içerisinde yer alan kökbörü; oyuncuların gücünü, hızını, çevikliğini ve bahadırılığını göstermek amacıyla destan anlatıcısının başvurduğu bir anlatım tekniğinin çerçevesi içinde değerlendirilebilir. Kırgız destanlarında kökbörünün oynandığı törenler ve eğlenceler aynı zamanda oyunun bağlamını oluşturmaktadır. Açık mekânlarda oynanan oyunların eğlence, sınama ve yarış amaçlı oynandığı görülmüştür.

İncelenen destanların farklı bölümlerinde, farklı eğlenceler ve toylarda kökbörü oyununun geçtiği tespit edilmiştir. Metinlerde doğum öncesi ve doğum anı ile ilgili fazla bir bulgu olmasa da doğum sonrası düzenlenen eğlencelere ve bu eğlencelerdeki oyunlara yer verilmiştir. Ayrıca *Manas Cusup Mamay Varyantı*'nda Manas'ın çocuklarla oyunu esnasında kökbörü oyununun oynandığı alan olan "daire" ve kökbörü kelimesinin eş

anlamı “oğlak kapışma, oo torpok” kelimeleri ile benzetmeler yapılmıştır. *Kurmanbek Destanı*’nda da “kök börü” kelimesi ile ilgili bir benzetme bulunmaktadır. Destandaki kahramanların “kökbörü”ye ve bu oyundaki unsurlara benzetilmesi kökbörü oyununun sadece bir oyun değil, hem anlamı bakımından hem de kültürel bir unsur olarak bir sembol hâline geldiğini göstermektedir.

Kırgız destanlarında geçen kökbörü oyununda oyuncular erkeklerden oluşmaktadır. Oyuna fakir ya da zengin tüm halkın katılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Günümüzde evlenme törenlerinde “kızbörü” adıyla kızların katılımıyla da oynanan oyuna, incelenen destanlarda rastlanmamıştır. Kökbörü oyunu oyuncuların ve atın uyumunu gerektiren bir oyundur. Atın hızlı ve çevik olması kadar oyuncunun da ata sahip olması ve at üstündeki başarısı çok önemlidir. Dolayısıyla at hâkimiyetini ve savaş yeteneğini de artıran bir oyundur. Oyuncular yaş itibarıyla evlenme yaşındadır. Bu yaşın kaç olduğu ifade edilmemiştir. Oyun kurallarına mütemadiyen uyan oyuncular, maharet ve güçleriyle oyunu kazanmakta ve oyunun sonundaki ödülleri de almaktadırlar. Ancak sadece *Bağış Destanı*’nda oyunun sonunda kazanılan ödüllerden bahsedilmiştir. Oyunun sonunda kaybeden kişilere ceza verilmemektedir. Türkler bu tarz oyunlar ile hem askerî yeteneklerini geliştirmişler hem de eğlenmişlerdir. Kökbörü oynayarak at kullanma kabiliyetlerini de geliştiren gençler bu oyun aracılığıyla savaşa da hazırlanmışlar, savaş talimleri yapmışlardır.

Sonuç olarak; “kök” ve “börü” kelimelerinin birleşiminden oluşan oyunun adı ritüelistik ve mitolojik unsurlar barındırmakta, kutsal anlamlar ifade etmektedir. Bir milletin varoluş anlatısı olan destanlar, kökbörü oyununun nesilden nesile aktarılmasında ve yaşatılmasında rol oynamıştır. Oyunun günümüze kadar ulaşmasında toyların ve eğlencelerin etkili olduğu görülmüştür. Günümüzde başta Kırgızistan olmak üzere Türk dünyasında kökbörü oyunu bilinmekte ve yaşatılmaktadır.

Kaynakça

- Aça, M. (akt.) (2004). *Camul Mirza (Abdibalık Çorabayev Varyantı)*. (haz. Aynek Caynakova) Ankara: TDK Yayınları.
- Akmataliyev, A. ve Kırbaşev, K. (haz.) (2007). *Kırgız Destanları 3 Kocacaş Destanı*. (akt. Fikret Türkmen, Gülsine Uzun ve Baki Bora Hança). Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2016). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, H. (2014). Çocuk Oyunlarının İşlevleri: Sarıkeçili Yörük Çocuk Oyunları. *Milli Folklor*, (101), s. 265-276.
- Akyüz Öztokmak, Ç. (akt.) (2019). *Kırgız Destanları 16 Bağış Destanı*. (Anlatan: Yusuf Mamay). Ankara: TDK Yayınları.
- Alimov, U. (akt.) (2013). *Kırgız Destanları 11 (Kurmanbek)*. (haz. Murat Mukasov). (Anlatan: Kalik Aliyev). Ankara: TDK Yayınları.
- And, M. (2003). *Oyun ve Bügü. Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arvas, A. (haz.) (2019). *Kırgız Destanları 17 Kurmanbek Destanı Sarıkunan Varyantı*. (Anlatan: Sağimbek Dıykanbayev (Sarıkunan)). Ankara: TDK Yayınları.
- Bang, W. ve Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Bascom, W. R. (2014). Folklorun Dört İşlevi. (çev. Ferya Çalış). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. (ed. M. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayınları. 71-86.

- Bayat, F. (2013). *Oğuz Destan Dünyası, Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. Ötüken Neşriyat.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Caynakova, A. (haz.) (2004). *Canlı Mirza (Abdılbalık Çorabayev Varyantı)*. (akt. Mehmet Aça). Ankara: TDK Yayınları.
- Caillois, R. (2001). *Man, Play and Games*. Chicago: University of Illinois Press.
- Çay, A. M. (1991). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz (İlâveli Dördüncü Baskı)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çelepi, M. S. (2017). *Türk Kültür Evreninde Toy Denizli Örneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). Yapısal ve İşlevsel Bakımdan Geleneksel Bayramlar Bağlamında Nevruz ve Hıdırellez. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, (1), 51- 59.
- Çobanoğlu, Ö. (2008). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Gözyayın, N. (2002). *Türk Halk Oyunları*. İstanbul: Paradigma.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü-Etimolojik Sözlük Denemesi I (A-N)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Güven, Ö. (1992). *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Huizinga, J. (2013). *Homo Ludens, Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnayet, A. (akt.) (2017). *Kırgız Destanları 15 Manas Destanı Cusup Mamay Varyantı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, D. (2005). Kırgızlar'ın Millî Oyunu Kökbörü. *İzzet Gündoğuş Kayaoğlu Hatıra Kitabı Makaleler*, s. 303-313.
- Köprülü, F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mukasov, M. (haz.) (2013). *Kırgız Destanları 11 (Kurmanbek)*, (akt. Ulanbek Alimov). (Anlatan: Kalık Akiyev). Ankara: TDK Yayınları.
- Malinowski, B. (2020). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. (çev. Hüseyin Portakal), İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Orozova, G. ve Akmataliev, A. (haz.) (2010). *Kırgız Destanları 8 (Kız Darıyka)*, (Anlatan: Kadirkul Alimanov), (akt. Fikret Türkmen). Ankara: TDK Yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi*. (Cilt: I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*. (Cilt: II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Örnek, V. S. (2000). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özdemir, N. (1999). Eğlence Kavramı ve Hıdırellez Kutlamaları. *Milli Folklor*, 6(42), 31-38.

- Özdemir, N. (2006). *Türk Çocuk Oyunları*. Cilt I, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özhan, M. ve Muradoğlu, M. (1997). *Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sarı, İ. (2017). *Türk Tarihinde Bozkurt*. Antalya: Nokta E-Book Publishing Yayınları.
- Şener, S. (2006). *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*. Ankara: Dost Yayınları.
- Türkmen, F.-vd. (akt.) (2007). *Kırgız Destanları 3 Kocacaş Destanı*. (haz. Abdülcan Akmataliyev ve Keneş Kırbışev). Ankara: TDK Yayınları.
- Türker, F. (akt.) (2010). *Kırgız Destanları 8 (Kız Darıyka)*. (haz. Gülbara Orozova ve Abdıldacan Akmataliyev). (Anlatan: Kadirkul Alimanov). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkmen, M. (2020). Türkistan'ın Kadim Bir Atlı Oyunu: Kök-Börü. *Sporda Bilimsel ve Akademik Yaklaşımlar 6*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Tüzün, A. (haz.) (2010). *Türk Dünyasında Ortak Sporlar*. Ankara: T. C. Başbakanlığı, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Togan, Z. V. (2002). Bozkurt Efsanesi. *Türkler Ansiklopedisi*. (Cilt. III, s. 981-985). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Uygur, H. K. (2019). Hayvan Benzetmelerine Dayalı Deve Oyunlarına Dair Bir Değerlendirme. *SUTAD*, (47), 145-161.
- Yıldız, D. (2002). *Çağlarboyu Türkler'de Spor*. İstanbul: Telebasım Yayıncılık.
- Ziya Gökalp. (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Güneş Matbaacılık.

İnternet Kaynakları

- URL 1: Türk Dil Kurumu Sözlükleri. "Oyun" kavramı. <https://sozluk.gov.tr/>, [Erişim tarihi: 22.05.2022].
- URL 2: Manas Gazete (2017). https://manas.edu.kg/gazete/57_sayi_tr.pdf, [Erişim tarihi: 20.20.2022].
- URL 3: Türk Dil Kurumu Sözlükleri. "Ödül" kavramı. <https://sozluk.gov.tr/>, [Erişim tarihi: 22.08.2022].

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 671-688.

Geliş Tarihi-Received: 26.10.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 12.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1194988

Cinsiyet Rollerini Ekseninde Kazak Kahramanlık Masalları

Kazakh Heroic Tales Within Gender Roles

Muhammet ATASEVER*

Öz

Modern zamanlara dek tarihi, coğrafi, sosyal ve siyasal şartlardan ötürü sözlü geleneğin güçlü birer temsilcisi olan Kazak Türkleri, sair Türkler gibi zengin bir anlatı geleneği ve repertuvarına sahiptirler. Şekil itibari ile nazım-nesir karışık, destan-masal arası bir tür gibi görünen ve söz konusu geleneğin farklı bir örneği olan Kazak kahramanlık masalları, konusu bakımından destanlara yakın olsa da topyekün bir milleti ilgilendiren sorunlardan ziyade kahramanın öz macerasını, ekseriyetle daha dar grupların karşılaştığı güçlükleri ve ana kahramanın bu manada verdiği yaşam mücadelesini aktaran sözlü eserlerdir. Türk epik yaratmalarında esas gaye milletin menfaatlerini koruyup kollamaktır. Milletin koruyucusu ise onun kendi bilinç dünyasında yaratıp şekillendirdiği anlatı kahramanıdır. Epik anlatı kahramanı, doğumundan ölümüne kadar hayatının her aşamasında anlatılardaki diğer karakterlerden ayrılan bir portre çizer; zira o, milletin ülkülerini kendi bünyesinde toplayan ve bu idealleri yaşatma kudretine sahip kişidir. Bu çalışmada, Kazak kahramanlık masallarında yer alan toplumsal cinsiyet unsurları, aile sosyolojisi bağlamında disiplinlerarası bir yaklaşımla aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Destan, masal, kahramanlık masalı, Kazak Türkleri, roller, toplumsal cinsiyet.

Abstract

Until modern times, Kazakh Turks, who are strong representatives of oral tradition due to historical, geographical, social and political conditions, have a rich narrative tradition and repertoire like other Turks. Kazakh heroic tales, which seem to be a mixed genre between prose and verse, epic and fairy tale in terms of form, and which are a different example of the tradition in question, are oral works that convey the hero's personal adventure, the difficulties faced by smaller groups and the main hero's struggle for life in this context, rather than the problems that concern a whole nation, although they are close to epics in terms of subject matter. The main purpose in Turkish epics is to protect and watch over the interests of the nation in question. The protector of the nation is the epic hero created and shaped by its own mental universe. The hero of the epic draws a different profile from other characters in the narratives with every phase of his life from birth to death; for, he is the person who embodies the ideals of nation and has the power to reify them. In this study, gender elements in Kazakh heroic tales will be analyzed with an interdisciplinary approach in the context of family sociology.

Keyword: Epic, fairy tale, heroic tale, Kazakh Turks, roles, gender.

* Öğr. Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Rektörlük OZDK Türk Dili Bölümü, Kilis/Türkiye, e-posta: atasevermuhammet@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9633-8297.

Giriş

“Er azığı ile börü azığı yolda”¹

Toplumbilimsel manada, aile fertleri içerisinde var olan iş bölümü ve statü farklılıkları olarak kabul edilen toplumsal cinsiyet (gender); kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlam ve beklentiler (Yaşın Dökmen, 2012, s. 20), kültürün cinsiyete atfettiği görev ve etkinlikler (Kottak, 2008, s. 443), belirli bir statünün gerektirdiği görevleri yapma ve onun ayrıcalıklarından ve haklarından yararlanma biçimi (İçli, 2008, s. 98), bireyi kadınsı ya da erkeksi olarak karakterize eden psikososyal özellikler (Rice, ?, s. 20), erkekler ve dişiler arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıklarla ilgili bir kavram (Giddens, 2013, s. 505) gibi çeşitli şekillerde tanımlanır.

Rol ve statü tespiti ise o toplumun değer yargılarının aileye aksetmesi biçiminde şekillenir. Toplumsal kabuller her bireye farklı ödev ve sorumluluklar yükler. Fertlerin ise bu ödevleri tamamlaması beklenir. Fertlerdeki, zaman-mekân gibi birçok değişkenin etkilediği rol farklılıkları kimi tanımlarda sadece biyolojik temelli olarak verilse de Giddens’a göre roller bireyin biyolojik cinsiyetinin neticesi olmak zorunda değildir (2013, s. 505). Toplumsal cinsiyet kavramının ortaya çıkmasında kadın ve erkek arasındaki biyolojik süreçlerden ziyade sosyal süreçlerin etkili olduğuna (Yaşın Dökmen, 2012, s. 23) işaret eden araştırmacılar da vardır. Kottak’a ise bu ayrışmaya iktisadi ve siyasal durumu neden olarak gösterir (2008, s. 461-462); zira bahsolunan iki kavram; iş bölümünü, ayrımı veya eşit dağılımı ortaya çıkarır.

Çalışmanın konusunu ihtiva eden “kahramanlık masalı” kavramı, araştırmacılarca dört farklı anlatıyı kapsayacak biçimde kullanılmıştır: mit ve efsanelerin klâsik destana geçiş yolundaki tür ve kahramanlık destanlarına kaynaklık eden tür; Ugor-Samoyed, Mançu-Tunguz ve bazı diğer Sibirya halklarında görülen daha erken “epik öncesi” folklor anlatı formları; Arne-Thomson kataloğunun 300-301 ve bir miktarda 550-551 numaraları arasında yer alan belirli gruptaki kahramanlık tipi, büyü/ peri olağanüstü masallar; dünya folklorunda geniş olarak bilinen geç epik konuların geç dönem masalsı anlatıları (Yıldırım, 2012, s. 39-40). Konuya yerli ve yabancı kaynaklardan hareketle açıklık getiren Aça’ya göre; ister kahramanlık masalı isterse arkaik destan (köne epos) adı verilsin, mitten klasik destana geçiş aşamasını oluşturan bu metinler, mit, masal, efsane gibi türlerin pek çok unsurunu bünyelerinde toplamışlardır. Söz konusu yaratmalar, zamanla içlerinde barındırdıkları mit ve masal unsurlarının pek çoğunu atmış ve çağdaş anlamıyla tarihî-realist destanlara dönüşmüşlerdir (2000, s. 13-14).

Cinsiyet rolleri, ister biyolojik varoluşun bir sonucu isterse zamansal, mekânsal, sosyal, iktisadi yahut siyasal öğrenilmiş/öğretilmiş fiiller olsun; yalnızca birey, aile, toplum üçgeninde var olan bir gerçeklik olarak kalmaz, edebi metinlere ve anlatılara da sirayet eder. Halk yaratmalarının önemli bir yekûnunu arz eden destan ve masal metinleri de kültürel kodları içerisinde barındıran önemli yaratmalardır. Bu sayıtlardan yola çıkarak hazırlanan bu çalışmada, Kazak Türk folklorunda yer alan 47 adet arkaik/eski/masalsı destan/köne epos yahut kahramanlık masalı toplumsal cinsiyet ekseninde değerlendirilmiştir.

Güzellik

Kız, ay ve güneş kadar parlak tenli, beline kadar uzayıp dökülen altın misali sarı saçlı, küçük ağızlı, parlak gözlü, ince belli, uzun boylu, ipeklere bürünmüş, görenleri kendinden geçirecek kadar; hatta huri emsali güzel ve cezbedici olmalıdır. Bilhassa altın rengi saçlar o kadar etkileyicidir ki suya kapılıp giden saçları görenler saçın sahibine âşik

¹ Yıldırım, 2017, s. 184.

olurlar. Bir masalda ise kızın güzelliğine, söz söylemedeki mahareti eklenir, iyi bir hatip olması kızı çekici hale getirir. Masallarda çirkin kız bahsine ise rastlanmaz. Akbilek Kız-Turğın Bala'da, evlenilecek kadın güzel olmalıdır. Akbilek kızın "ay denilse ağzı, gün denilse gözü"dür, yüksük gibi ağzı ve ince beli vardır (Yıldırım, 2017, s. 89, 95, 99). Karaüyük'te, Karaüyük'in yolda karşılaştığı ak otağdaki kız ayla güneş gibi parlar (2017, s. 345). Nazım Kızın Hikayesi'nde, Han'ın kızı Nazım çok güzeldir (2012, s. 294). Narik Batır'da, Mendisuluv'u gören asker güzelliğinden düşüp bayılır (2012, s. 371). Er Targın'da, Targın Akşahan'ın kızı Akjünis adlı çok güzel kızı ile kaçır (2017, s. 412). Kalmuk hanı, Hanzada'nın güzel tek kızını ister (2012, s. 420). Kulamergen'de, Kulamergen'in eşi kendisine layık güzel bir eştir, saçları altın gibi sarıdır (2012, s. 425). Alaman ile Jolaman'da Alaman'ın eşi Karaşas'ın güzelliği huri kızları gibidir. Karaşas adını altın gibi parlayarak beline dökülen saçlarından almıştır (2012, s. 431). Kulamergen'deki gibi, bu masalda da suya kapılıp giden saçları gören han saçının sahibine âşık olur (2012, s. 431). Batır Koyşu'da, hanın kusursuz, güzelliğine gözün hayran kaldığı, hatip bir tek kızı vardır (2012, s. 491). Tek Gözlü Dev'de, ağabeyin bulduğu kız ay ile güneş gibi, ipeklere bürünmüş güzel bir kızdır. Küçük kardeş de vezirin ay ile güneş gibi güzel kızı ile evlenir (2012, s. 748-749). Kökjan Batır ile Ejderha'da, Kökjan Batır'ın gönlünün düştüğü kız, ay dese ağzı, gün dese gözü olan altın saçlı bir kızdır (2017, s. 387). Nanbatır'da, Nanbatır'ın âşık olduğu kız da ay ile güneş gibi, serpilmiş ve çok güzeldir (2017, s. 468).

Toplum ekseriyetle kızda güzel olma vasfı ararken, yalnızca bir masalda kız güzelleri aratmayacak kadar etkileyici güzelliği sahip bir erkeğe de rastlanır. Hanşentay'da, Hanşentay on beşinde doğan aya benzetilir, halk onun güzelliğinden kendinden geçip bayılır (Yıldırım, 2017, s. 290).

Evlenilecek yahut evlenilen eşin güzel olması istenen bir kriter olsa da kızın güzelliği kıskançlıkları da beraberinde getirir ve türlü çatışmalara sebebiyet verir. Erkeğin vefatı yahut kaybolması ile onun eşinin -yenge- kardeşlerine miras kalacağı düşüncesi de görülür. Karaüyük'te, Karaüyük'in abileri eşinin güzelliğinden dolayı Karaüyük'i kıskanırlar; çünkü kendi eşleri onun kadar güzel değildir (Yıldırım, 2017, s. 348). Nanbatır'da, Nanbatır'ın âşık olduğu kız görünce âşık olan Temirbatır ve Suvbatır, ikisi, kızı ortak eş olarak almak isterler (2017, s. 469). Köruğlı'nda, Köruğlı'nın öldüğünü düşünen kırk kardeşi yengeleri Ak Dinas'ı almak isterler: "Ağabey ölse yenge miras, at ölse sağrı miras" (2012, s. 364-365) sözü ile bu fikirlerini beyan ederler.

Kızın güzelliği, tatlı dili ve cilvesi erkekleri tuzağa düşürmek için bir araç gibi de kullanılır. Alpamıs ve Altı Yaşındaki Alpamıs'da; Kempir, Alpamıs'ı kırk kızın adı, sözü, cilvesi ve sundukları kımız-ıçki ile sarhoş edip Alpamıs'ın zindana atılmasına sebep olur (Yıldırım, 2012, s. 299, 306-307).

Bahadırılık

Kızda aranan baş vasıf güzellik iken erkek de aranan ise bahadırılıktır. Bu konuya değinen Kaplan'a göre, erkeğin kadında kahramanlık vasıflarını aradığı bu toplulukta -Oğuzlar- kadının erkekte en büyük meziyet olarak bunu istemesi ise gayet tabiidir (2006, s. 40). Erkemaydar masalında, Erkemaydar genç bir bahadır olarak aktarılırken kız kardeşi Naran güzel bir kız şeklinde vasıflandırılır (Yıldırım, 2017, s. 251).

Bahadırılığın gereği bir eylem olarak erkek vaktinin çoğunu avda geçirir. Bu yalnızca avlanan hayvanların ocakta yahut toyda kullanılması açısından değerlendirilemez; zira av, kahramanın hikayesinin -savaş teçhizatı edinme, atını bulma, sevgiliyi görme, tutsaklık, esir düşme, ilk bahadırılık gibi- başlangıcı olması, onun hareket kabiliyeti ve maharetlerini diri tutması açısından da önemlidir. Baygulan'da, Baygulan

adlı oğlunun bütün işi sabahtan akşama av avlamaktır (Yıldırım, 2017, s. 172). Nazım Kızın Hikayesi'nde; Kambar, Han kızının köyü civarında av avlarken, kız ona âşık olur (2012, s. 294). Alibek Batır'da, Alibek hayvanları ile ava çıkar ve bir ak maral avlar (2017, s. 133-134). Altın Aydar'da, Altın Aydar, kimsenin ulaşamadığı bir mekânda çok değerli bir kulunu yakalamayı başarır (2017, s. 149-150).

Doğumu yalnızca zikredilen, bebekliği hemen hiç olmayan, çocukluğu göz açıp kapayıncaya kadar geçen erkek, çok kısa zamanda düşmanın en dehşetli savaşçıları ile rekabete girip onları alt edecek derecede güç ve meziyetlere sahip olur. Baygulan'da, Karabatır ile giriştiği mücadelede annesi, iki kardeşi ve eşi ona yardım etmez lakin dört yaşındaki küçük oğlu ona yardıma koşar (Yıldırım, 2017, s. 176-177). Altı Yaşındaki Alpamıs'da, Altı Jasar Alpamıs çocuk olduğu halde bahadır bir erdir (2012, s. 306). Akbilek Kız-Turğın Bala'da, Turğın bala sözünde durmayan kervancıların deve, tay ve mallarına el koyar, çekip alır, tacirleri de kovar. Ele geçirdiği ganimetle kız kardeşi Akbilek'in yanına gelir ve bu kazançlarıyla yaşam sürmeye başlarlar. Ayrıca Turğın Batır tek başına Kalmuklar'ı yenilgiye de uğratar (2017, s. 91, 97-98).

Türk destan anlatılarının ekserisinde toplum, kahramandan intikamını almasını ve milleti refaha kavuşturmasını bekler. Bazı anlatılarda, her ne kadar geçmişte yaşananlar ondan gizlenmeye çalışılsa da kahraman, toplumun sözcüsü gibi karşısına dikilen kadından saklı gerçekleri öğrenir. Kahramanın karşısına dikilen bu kadın genellikle oyun oynarken zarar verdiği yahut öldürdüğü arkadaşının annesidir. Türk destanlarında kahraman bazen bu yolla adını da kazanır. Deldaş Batır'da, Deldaş Batır'ın annesi onu doğurur, oğlu sekiz yaşına gelince esir düşer ve Deldaş Batır bahadır bir yiğit olunca annesini düşmanın elinden kurtarır (Yıldırım, 2017, s. 205, 218-220). Tumarbas Batır'da, Tumarbas babasını öldüren devden intikamını alır (2017, s. 474-475). Köruğlı'nda, Köruğlı ablasını kaçıran Besbatır'ın kızı Ak Dinas adlı güzel kızı kaçıarak öcünü alır (2012, s. 358). Yalnız Yiğit'in Nesilleri'nde, Jalğız Jigit babasının öcünü almak için Kalmuklar'ın üstüne sefere çıkar. Ertuyak annesini sıkıştırarak -annesini evladını korumak istese de söylemek zorunda kalır, çocuk sıcak buğdayı annesinin eline bastırır, canını yakar- babasına ne olduğunu ve Kalmuklar'ı öğrenir (2012, s. 723, 725). Karadön Batır'da, Yalnız Yiğit'in Nesilleri'nde olduğu gibi oğlan oyun oynarken bir çocuk öldürür, ölen çocuğun annesi: "Yiğitsen babanı kurtar!" diye feryat eder, çocuk babasının sağ olduğunu böylece öğrenir. Karadön Batır'ın oğlu Kanışpen Batır tutsak babasını kurtarır (2012, s. 815, 823-824). Alibek Batır'da, Alibek kendisini öldürüp kız kardeşlerini almak isteyen Şülingir'i öldürür (2017, s. 134-136).

Türk destanlarında özellikle babasız kalan çocuklar hakkında konuya açıklık getiren Aça, tarihin en eski dönemlerinden beri sürekli mücadele etmek, savaşmak durumunda kalan Türk ulusunun destanlarında, savaş mağduru öksüz-yetim çocuklara özel bir yer ayrılmasından daha doğal bir şey olamayacağını; öksüz-yetim bahadırların konu edildiği destanlarda, yaşanan ağır felaketlerden felaketlere neden olanların öksüz-yetim kahramanlar tarafından cezalandırılarak yeniden huzurlu ve mutlu günlere dönüldüğünü (2003, s. 74) söyler.

Kadınlar tıpkı erkek bahadırlar gibi kahramanlıklarını; eşlerini, çocukları, babalarını, milletlerini, özellikle olağanüstü güçlere galebe çalarak da gösterirler. Batır ile Bala'da, Batır'ın evlendirdiği kız kardeşi Bala, geceleri nöbet tutarak kocasını yedi başlı Jestırnak'tan kurtarır (Yıldırım, 2017, s. 162). Erkemaydar'da, üç kız tıpkı bahadır yiğitler gibi babalarının da vasiyetine uyarak uyuyan düşmanları yedi başlı Jalmavız dokunmazlar (2017, s. 253). Jestırnak'ta, Jestırnakların sonunu Şora Batır ve kızı getirir (2017, s. 336). Mamay Batırın Hayali'nde, Mamay Batır kızı Biykeş, babası ve dokuz abisini kurtarmak için Jestırnak'ı geceleri uyumayıp bekler ve öldürür (2017, s. 451). Yayık

ile İdil'de, Edil'in kızı Jalmavızın kızını başına vurarak öldürür, halk huzura kavuşur (2012, s. 766). Altın Aydar'da, altın bir sandığın peşinden giden Altın Aydar'ı masalda adı zikredilmeyen kız kardeşi kurtarır (2017, s. 150-151). Boz Atlı Boran Batır'da, Boran Batır Jeztırnak adlı canavarı öldürüp nam yaparken, kızı da "Jeztırnak'ın karısını öldüren bahadır" olarak nam salar (2017, s. 185-186). Altı Yaşındaki Alpamıs'da, Alpamıs kendisini tutsak eden hanın kızına âşık olur, kız ona yardım eder, birlikte düşmanı alt edip yurda dönerler (2012, s. 310).

Yalnız, masalların çoğunda kadının babasına veya az da olsa eşine yardım etmediği görülür. Bu gibi durumlarda babanın yardımcısı ileride alplığı ile ünlenecek olan küçük oğludur. Yardım etmeyen eş-kız kimi zaman cezaya çarptırılırken kimi zaman ise eksiklikleri cinsiyetlerine atfedilerek görmezden gelinir yahut bağışlanır. Eksikliğin özellikle cinsel kimliğe atfedilerek bağışlanması kız-erkek ayrımı bağlamında manidardır. Kulamergen'de, tutsak düşen Kulamergen kızından ve oğlundan yardım ister, kızı cevap vermeyip kaçıp giderken oğlu kurtulmasına yardım eder (Yıldırım, 2012, s. 426). Alaman ile Jolaman'da, Alaman'ın kızı akıllı yetmediği için babasını kurtaramaz lakin Alaman'ın oğlu babasını kurtarır (2012, s. 433). Tek Gözlü Dev'de, yardım isteyen yiğide ablası yardım etmezken küçük erkek kardeşi yardım eder (2012, s. 747).

Evlilik

Evliliğe resmi manada atılan ilk adım; evlenecek kimse için kız istemeye gitmek (TDK, 2011, s. 735) dünür gitmek; evlilikte eşlerden biri ile öbürünün kan yakınları arasında kurulan yakınlık ilişkisi (Ozankaya, 1984, s. 40) ise dünürlüktür. Bu kavramlar metinlerde erkek çocuk/oğul bağlamında karşımıza çıkar. Erkek; oğlu için dünürçü gider yahut oğlunu dünürçü yollar, kimi zaman ise kız kardeşini evlendirmekten sorumludur. Kökjan Batır ile Ejderha'da, Kökjan Batır'ın babası dokuz kız sahibi bir adama dünürçü olarak gider (Yıldırım, 2017, s. 384). Totan Batır'da, Kubahan tek oğlu Totan'ı gördüğü rüya ile Şintemir Han'ın tek kızı Künikey'le evlenmesi için gönderir (2012, s. 439-440). Talaspay Mergen'de, Talaspay oğlunun düğünü için halkı toplar, kısrak keser, kırk gün toy yapar (2012, s. 936). Batır ile Bala'da, Batır kız kardeşini evlendirir (2017, s. 161-162).

Kahramanın epik biyografisinin tamamlanmasında bir geçiş ritüeli olan evlenme, Sibirya ile Altay-Sayan, Kıpçak ile Oğuz kollarınca ilk kahramanlık akdinden biri olarak gösterilir (Bayat, 2013, s. 158). Kahramanların alacakları kızı kendileriyle evlenmeye razı etmek için ilkin çetin savaşların altından kalkması gerektiğini işaret eden bu motif, başka motiflerle birlikte Türk destan geleneğinde derin dal budak salarken (Gökyay, 2007, s. 1050); kız için ise kimlikli bir birey olmada toplumsal kabulün ilk adımıdır. Ona evlenme yaşı gelince ad verilmesi yahut kızın kendisine ad vermesi de manidardır. Duvdar Kız'da, evlenme çağı gelen kız kendi adını kendisi koyar: "Duvdar Kız" (Yıldırım, 2017, s. 234).

Kız evlenme isteğini yahut evlenme çağının geldiğini dolaylı yollardan çeşitli pratiklerle ebeveynlerine, hususen babasına bildirir. Deldaş Batır'da, Hanın kızları babalarına üç olgun elma göndererek evlenme çağlarının geldiğini bildirirler, zira yetişkin elmanın vakti geçerse çürür (Yıldırım, 2017, s. 208-209). Talaspay Mergen'de, Kadır Han'ın küçük kızı babasına, iki ablası ve kendisinin, evlenme çağlarının geldiğini üç ekmeği pişirerek anlatır: birinci ekmeği yakar, ikinci ekmeği yarım yakar, üçüncü ekmeği ise pişmesi gerektiği gibi pişirir (2012, s. 932). Duvdar Kız'da, Zengin Han Kızını istemeye gelenlere: "Ben bilmem, kızım(in) kendisi bilir, kendi idaresi/iradesi kendisinde/evlense de evlenmese de kendisi bilir" der (2017, s. 234, 235).

Masallarda kızın gönlünü kaptırdığı erkeğe, sevgisinin ve niyetinin bir emaresi olarak ipek eşarp vermesi ritüeli de görülür. Koyşu Batır'da ve Koyşu Batır Destanı'nda, ejderhayı alt eden Koyşu Batır'a hanın kızı kendi eşarabını hediye eder (Yıldırım, 2012, s.

459, 486). Batır Koyşısı'nda ise, Hanın kızı kendisini kurtaran Batır Koyşısı'ya ipek bir eşarp verir (2012, s. 493).

Evlenip yuva kuracak olan kızın da eş adayında aradığı bazı kıstaslar vardır ki bunların ilki ve ekseriyetle tek olanı istisnasız bahadırılıktır. Kaplan'a göre, evlenme ile kuvvetli olma arasında bu manada bir bağ vardır (1979, s. 30). Öyle ki bazı kızlar eş adayının diğer bahadurları yenmesini yeterli görmeyip bir de güreşte kendisini yenip yenemeyeceğini sınar. Reichl, konuyu Türk destanlarına geneller ve evlenmek için sevgiliyi elde etmeden önce, kahraman birbirini izleyen görevleri icra etmek ve yarışmalara katılıp, başarılı olmak; hatta kahraman, bir savaşçıya benzeyen sevgiliye karşı da mücadele edip, ona üstün gelmek zorundadır (2011, s. 162) çıkarımına varır. Hanşentay'da, Aynahan'ın kızı babasının kendisini üstün gelen pehlivana, atı galip gelen bahadıra vermesini ister (Yıldırım, 2017, s. 288). Kambar Batır'da, Han Azimbay kızı Nazım Suluv gördüğü erkekler içerisinde bahadır bir er olmadığını söyler (2012, s. 291). Alaköz Batır'da, Kırgız beyinin kızı Botaköz, kendisini güreşte yenen Alaköz'le kaçmayı ister (2012, s. 510). Yalnız Yiğit'in Nesilleri'nde, Nayzabay hanlık yapan kızı güreş meydanında yener ve onun yerine han olup kızla evlenir (2012, s. 734).

Erkeğin bahadırılıktan sonraki ilk işi ve çoğunlukla hayata gözlerini açtığı yurdunu ilk terk edişi de evlilik gayesi iledir. Kahraman eşine de türlü zorlukları aşarak ulaşacaktır. O, bazen yoldaşları için de türlü kahramanlıklar göstererek onların da sevindiklerini elde etmelerine, evlenmelerine aracı olur. Bayat'a göre, evlenme motifi ile destan ya tamamlanır ya da evlenme başka motiflerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar (2013, s. 158). Alibek Batır'da, Alibek, Akbilek'e ulaşmak için yola düşer, türlü zorlukları aşar, Akbilek'in Jekeşunak ile evleneceğini öğrenir, kına günlerine yetişir, Jekeşunak'ı ok atmada alt eder, Akbilek'i kaçıır, Jekeşunak Alibek'i yaralar, Alibek iyileşir, Akbilek ile yurtlarına dönerler (Yıldırım, 2017, s. 137-144). Yalnız Yiğit'in Nesilleri'nde, Şaşbay yolda güzel bir kız görür, bu kız padişahın kızı imiş, kızı yemeye gelen ejderhayı öldürür, kızın babası padişah oyun ve toy ile kızını Şaşbay'a verir (2012, s. 730-731). Kökjan Batır ile Ejderha'da, Kökjan Batır, hüner göstererek bir zengin kızını alır ve kızını yoldaşına verir. Benzer biçimde başka iki kızını yine alplik yaparak elde eder ve onu da ikinci ve üçüncü yoldaşına verir. Yine alplik yaparak bir kızını da kendisi alır (2017, s. 386-387).

Güzellik aranan eşteki en önemli vasıflardan biri de erkeğin kendi inancından birisi ile hayatını birleştirmesi de beklenir. Aksi bir durum çeşitli çatışmaları beraberinde getirecektir. Akbilek Kız-Turğın Bala'da, Nogay hanın kızları Kanıkey ile Tinikey, Bögen Batır kâfirden kız aldı diye kinlenir ve Bögen'in eşi Akborık'a düşman olurlar (Yıldırım, 2017, s. 87).

Bahadırın önündeki en büyük engel ise fakirliği ve çoban oluşudur. Onun bu durumu bahadırılığını gölgeleyen yahut göstermesine mâni olan bir unsur olarak verilir. Evlenmek istediği kızın babası -çoğunlukla han- bu sebeplerden ötürü evliliğe karşı dursa da sonunda bir şekilde ikna olur; yahut Türk destanlarında olduğu gibi düşman damat olgusu karşımıza çıkar. Lâkin destanların aksine damadın peşine gitme, tuzak kurup onu öldürmeye kalkışma gibi durumlara rastlanmaz. Kambar Batır'da, Vezir Kambar Batır söylese de Han Kambar Batır fakir diye kızını vermek istemez, veziri azarlar. Han daha sonra düşmanını alt eden Kambar Batır'a kızını verir (Yıldırım, 2012, s. 291, 292-293). Nazım Kızın Hikayesi'nde, Han'ın kızı gönlünün sevdiğine varmak ister, babası da herkesi çağırır lâkin kız hiçbirini beğenmez (2012, s. 294). Batır Koyşısı'nda, Han kızını koyun çobanı olan Batır Koyşısı'ya vermek istemez (2012, s. 495).

Evlilik özellikle erkek için talihin dönmesi, murada maksuda ulaşmak demektir. Akbilek Kız-Turğın Bala'da, erkeğin kendisine eş bulması "talihin döndüğü vakit" olarak adlandırılır (Yıldırım, 2017, s. 89). Yerden Çıkan Jelim Batır'da, evlenmek murat maksada

ulaşmak olarak aktarılır (2017, s. 320). Nazım Kızın Hikayesi'nde, Kambar Batır'a benzer biçimde Kambar düşmanı alt edip, kızı alır, muradına erer (2012, s. 294). Karadön Batır'da, toy yapıp yeni evlenen Karadön devler yurdunu basar lakin hemen peşlerine düşmez; zira muradına ulaşmak ister, eğlenceyi dağıtır, tan atıncaya kadar yeni aldığı genç gelinin koynunda yatar, sabah yola çıkar. Karadön Batır'ın oğlu ise Kanışpen Batır uzun mücadeleler sonunda han kızı güzel Künikey'i alır, muradına ulaşır (2012, s. 813-814, 823-824).

Kızın da muradına maksuduna ulaşması gönüllerin birleşmesi tabiri bir masalda görülür. Tumarbas Batır'da, Hanın kızı ile evlenen Tumarbas ve kız birlikte yatıp gönüllerini birleştirirler ve evlenip muratlarına ererler (Yıldırım, 2017, s. 476). Söz konusu tabirin kız açısından hemen hiç zikredilmemesi Türk toplumunda kadının iffeti ve mahreminin gizli ve korunmak zorunda oluşu ile ilgilidir. Burada kadının iffetini muhafaza gibi bir rolü daha karşımıza çıkar ki toplum tarafından her rolün üstünde görülür. Kadının ihaneti yahut aile bireylerine yüz çevirmesi, onları yardımsız koyması üstüne basılarak özellikle erkek ile kıyas edilerek verilir, iffetini muhafaza edememek affedilmez ve cezası kesindir. Alaman ile Jolaman'da, Alaman'ın eşi Karaşaş han ile evlenebilmek için kocasına tuzak kurar, kızı babasına yardım etmez. Alaman eşini ve kızını bağlar, kayınbabasına götürür, durumu öğrenen adam sinirlenir ve öz kızı ile torununu öldürür. Kayınbaba küçük kızını Alaman ile nikahlar (Yıldırım, 2012, s. 433). Bu tavır bir nevi hatanın telafisi, aileyi toplumsal manada etkileyecek olan suçlamaları bertaraf etme ve özür dileme refleksi olarak değerlendirilebilir. Burada olduğu gibi bekâr kızın çocuksuzluk, iffetini koruyamama, ölüm gibi türlü sebeplerden ötürü kız kardeşinin eşine-eniştesine nikahlanması günümüzde de görülen bir uygulamadır.

Metinlerde, erkeğin tesis edilecek birlikteliklerde genellikle rızası sorulurken beşik kertmesi denilen pratikle evlendirilmesine de rastlanır. Genellikle aşk konulu destanlarda ve halk hikâyelerinde görülen beşik kertmesiyle kahramanların aileleri çocukları daha doğmadan veya küçük bir çocukken onları nişanlarlar (Şahin, 2012, s. 123). Kertilen nesne bir yemini işaret ederken, yerin yarılmasını kasteden kertilme ise yeminini bozanın başına gelmesi dilenen veya geleceğine inanılan acı sonu belirtir (Ergin, 2014, s. 135, 193). Yalnız Yiğit'in Nesilleri'nde, sözleştikten sonra yurduna dönen Ertuyak kendisi ile sözü kesilen kızla rastlaşır daha sonra dönüp kızı alır, otuz gün eğlence, kırk gün toy düzenleyip eğlenirler (Yıldırım, 2012, s. 726). Alibek Batır'da, Alibek'in henüz doğmadan komşularının kızı Akbilek ile sözü kesilmiştir (2017, s. 136).

Beşik kertmesi ile kızın rızasının da gözetilmediği olur. Kız, babası yahut abisi tarafından evlendirilir, kimi zaman da eş adayından kaçırılır. Tezcan'a göre kaçırılmak, erkek tarafı için yiğitlik, güç gibi asli değerleri kanıtlayan bir fırsattır (2003, s. 38). Akbilek Kız-Turğın Bala'da, Kempir kızı Tapaltes'i Turğın Batır'a verir (Yıldırım, 2017, s. 96). Koyşu Batır Destanı'nda Han güzel kızını başlık karşılığında başka bir hanın oğluna vermek ister lakin kızı kaçırırlar (2012, s. 480).

Türk destanlarına paralel biçimde erkek için çok eşlilik -polijini- mümkünken kadın için -poliandri- mümkün görünmemektedir. Sadece bir yerde çok kocalılık -destancının yahut müellifin hatası olarak düşünülebilir zira Türk toplumunda çok kocalılık yoktur- fikren zikredilir ama hayata geçirilemez. Erkemaydar'da, Erkemaydar üç kız kardeşe evlenir (Yıldırım, 2017, s. 257-258). Nanbatır'da, Nanbatır'ın âşık olduğu kızı görünce âşık olan Temirbatır ve Suvbatır, ikisi, kızı ortak eş olarak almak isterler (2017, s. 469).

Çocuk/Çocuksuzluk

Masallarda, Türk destanlarında olduğu gibi çocuksuzluk önemli bir temdir ve çocuğu olmayan yaşlı anne ve baba türlü pratikler ile bu sorunu aşmaya çalışırlar. Neticede biyolojik manada güç olan bir durum gerçekleşir ve kahramanın yaşı geçkin annesi ona hamile kalır. Doğacak olan bu kahraman Çobanoğlu'na göre, destan geleneğinin baştan sona bütünleyen en önemli süreklilik unsurlarından birisi hatta birincisidir (2011, s. 101-102). Alibek Batır, bu problem durum ile başlar. Çocuksuzluğa çare olarak zengin adam ve hanımı Allah'tan çocuk murad etmek için dokuz deveye dokuz yük yükler. Yıllarca evliyâları dolaşır, kabirlerde dua ederler; lâkin bir çözüm bulamazlar. Yıkık, eski, yarım bir türbe görürler, artık yaşlanan adam oraya varmak istemez, eşi türbeye varır, bir veli zat türbede zikir çekmektedir, yaşlı kadına derdini sorar, kadın için dua eder, ona bir oğlu iki kızı olacağını ve adlarını: Alibek, Kanıkey, Totay koymasını emredip gözden kaybolur (Yıldırım, 2017, s. 127-128). Jartı Töstik, ihtiyar bir anne ve babanın çocuksuzluk sorunu ile başlar (2017, s. 304). Kökjan Batır ile Ejderha da çocuksuzluk temi ile başlar (2017, s. 383). Tumarbas Batır'da, bir zenginün üç eşi var lakin hiç çocuğu olmaz (2017, s. 474). Alpamıs'ta da çocuksuzluk temi ve çözüm arayışı vardır (2012, s. 298). Alibek Batır'da zengin yaşlı kadın, dokuz ay dokuz gün sonra bir oğlan iki kız doğurur, Alibek ve Kanıkey ile Totay (2017, s. 129-130). Karabatır'da, Karabatır yaşlı bir adamın çocuğudur (2012, s. 799).

Çocuğu olmayan anne ve baba toplum tarafından dışlanır. Dışlanma ifadelerinde dahi kız ve erkek çocuğa toplumun bakış açısındaki farklılığı görmek mümkündür. Toplumun da beklediği, muştı verilecek olan çocuk erkektir. Yalnızca bir masalda - Duvdar Kız- beklenen çocuk kızdır. Zengin Han çocuk özlemini yeni doğan kızıyla dindirir, onun doğumu şerefine bir koyun keserek toy yapar (Yıldırım, 2017, s. 234). Bu problem durum aileyi öylesine kuşatır ki anne adayı kadının Allah'tan tek isteği üzerlerinde olan "nesilsiz" adının kalkmasıdır. Kazak kahramanlık masallarında neslin sürekli olması adına, çoluk çocuğun neslin çok olsun anlamında, bir alkış dahi vardır: "Örkenin össün" (Yıldırım, 2017, s. 581). Aslında mesele boyun başındaki beyin faniliği karşısında kendisinden sonraki nesil için toplumun bekasını sağlayacak bir başın gelip gelmeyeceğidir. Eğer beyin bir sonraki kuşak için halefi yoksa bu durum toplumun bekası için en önemli tehdittir (Yıldırım, 2018, s. 82). Millet, nasıl bir kahraman, nasıl bir baht, hangi hedefler, ne gibi arzular istemiş ve beslemişse, onları destanlarında gerçekleştirebilme (Kabaklı, 1985, s. 6) adına arzulanan kahramanı toplumsal bir tepki yoluyla adeta doğuma zorlar. Alibek Batır'da, çocuksuzluk halk tarafından da kabul görmemeye sebep olur: "Oğlu olana yer var/Kızı olana kıımız var/Oğlu kızı olmayanın/Bu toplulukta nesi var" (Yıldırım, 2017, s. 127). Jelkilek'te, Sarıbay evladı yok diye toya alınmaz; çünkü "Oğlu olana yer var/ Kızı olana eğlence var/ Oğlu olmayana yer yok/ Kızı olmayana eğlence yok" (2012, s. 333). Duvdar Kız'da, han toy tertipletir, yalnız çocuğu olmayanlara yer yoktur: "Oğlu olmayana oturacak yer yok, kızı olmayana kıımız yok" (2017, s. 233). Jelkilek'te, Sarıbay'ın eşi: "Allah bizi "nesilsiz" isminden kurtardı, bu bize yeter" der (2012, s. 336).

Anne ve bilhassa baba için çocuksuzluk, neslin kesilecek olması ihtimali dahi elem vericidir. Akbilek Kız-Turğun Bala'da, ava çıkan Bögen eşi Akborık'ın doğum haberini getireni muştulayacağını söyler. Bögen'in evlatsızlığından dem vurulur: "Bögen'in çocuk görmeyen talihsiz boynu..." Bögen Batır bu duruma isyan edip ağlar: "Allah'ım, kuyuya evlat vermiş/Bana niye vermedi!" Oğlu Turğun Batır'ı bilmeyen ve onu görünce yüreği, bütün vücudu titreyen, "Gözünden dökülen yaşlarla kederlenen çocuk sahibi olamayan Bögen" dir (Yıldırım, 2017, s. 89, 92, 94, 100).

Bu sebeplerden ötürü ava, sefere çıkmadan hatta düşman ile vuruşmaya girişmeden önce evlenilip murada maksuda ulaşmak elzemdir. Hatta bu bazen düşmanın rakibine akıl vermesi yoluyla gerçekleşir. Yalnız Yiğit'in Nesilleri'nde, Kalmuklar'dan Ertuyak'ın karşısına çıkan bahadır şöyle der: "Sen sağ salimken geri dön. Ben ölsem gözüm açık gitmez, ardında üç oğul, bir kızım var. Sen ölsem ardında kalan hiçbir şey yok, zürriyetsiz kalırsın. Memleketine var evlen, çocuk sahibi ol, dokuz yıl şart koşalım. O vakte kadar çoluk çocuk sahibi ol, ardımızda öç alacak çocuk kalsın". Ertuyak'ın oğulları Temir ve Şaşbay birbirlerine akıl verirler, Kalmuklar ile mücadeleyle girmeden önce evlenmelidirler: "Ölüp gitsek soyumuzun kalmaması iyi olmaz" (Yıldırım, 2017, s. 726, 729). Tek Gözlü Dev'de, küçük çocuk abisine bekâr durmanın iyi olmadığını evlenmeleri gerektiğini söyler (2012, s. 748).

Doğurma-Doyurma ve Dua Etme

Kadının bir diğer vazifesi nesillerin devamını sağlayabilmek adına çocuk dünyaya getirmek hülâsa anne olmaktır. Demirel, analık görevinin Türkler arasında kadına büyük değer sağladığını, destanlarda onun ilâhi bir varlık, bir dişi Tanrı gibi düşünüldüğünü (1995, s. 87) vurgular. Gökalp'e göre bu düşünüşün sebebi; Eski Türk medeniyetinde kadınların yüksek hukuka mâlik olması mâderi batının Türklerde uzun müddet devam etmesinin neticesidir (1982, s. 239). Anne adayı kadından arzulanan ve beklenen çocuk ise tabiatıyla erkektir. Masal metinlerinde annenin dokuz ay on gün bebeğini dar karnında taşıma fiili de defaatle yinelenir, kadının bu vazifesi önemsenir. Kadın doğum yaparken çoğunlukla tektir, erkek ise avda yahut savaşta, bazen de esaret altındadır. Doğan çocuk genellikle tek erkek iken; erkek, bazen kız kardeşi ile beraber de dünyaya gelir. Baygulan'da, anne "dokuz ay, dokuz gün mihnet çekip, dar karnını genişleterek doğuran" şeklinde vasıflandırılır (Yıldırım, 2017, s. 176). Kerkula Atlı Kendebay masasında Kazankap'ın eşi hamile kalır, dokuz ay dokuz gün sonra doğum yapar (2017, s. 364). Kökjan Batır ile Ejderha'da, Kökjan Batır'ın annesi dokuz ay dokuz gün dolduğunda dokuz oğlan doğurur (2017, s. 383). Alpamış'da, Hızır'ın yardımı ile Analık'ın dokuz ay on günden sonra bir oğlu, ardından bir yıl sonra bir kızı olur (2012, s. 298). Jelkildek'te, Sarıbay'ın eşi hamile kalır ve bir oğlan bir de kız doğurur (2012, s. 334-335). Yalnız Yiğit'in Nesilleri'nde, Jalğız Yiğit'in eşi Janıl dokuz ay on günden sonra bir erkek çocuk dünyaya getirir. Ertuyak'ın aldığı eşi dokuz ay on gün sonra doğum yapar, adını Şambay (Şaşbay) koyarlar; sonraki yıllarda bir oğlu daha olur, onun adını da Temir koyar. Şaşbay ve Temir'in eşleri dokuz ay on günden sonra birer oğlan çocuk doğururlar, adlarını Nayzabay ve Kılış koyarlar (2017, s. 724, 727, 732). Karadön Batır'da, Karadön Batır'ın genç eşi dokuz ay (on) günden sonra bir oğlan doğurur (2012, s. 815).

Bir çocuk dünyaya getirmek o kadar önemsenir ki mezarda dahi olsa kadın rolünü tamamlayıcıdır. Kadının bu rolünü yerine getirememesi durumu ise erkeğin yeniden evlenmesine, ikinci hatta üçüncü bir eş almasına sebebiyet verir. Hatta erkek bu kusurundan ötürü eşini tehdit eder, ona vazifesini yapması için vakit tayin eder. Kadının doğuramaması ona ceza verme sebebi iken doğacak olan çocuk annenin kurtuluş yoludur. Köruğlı'nda, Begali şınsının eşinin mezarda çocuğu olur (Yıldırım, 2012, s. 355). Nanbatır'da, çocuğu olmayan Tobıkbay ava çıkarken eşine: "Ben avdan dönene kadar çocuk doğurmazsan seni bırakır başka eş alırım" der, üstelik çocuğun erkek olması şartını koşar (2017, s. 463). Tumarbas Batır'da zengin bir adam üç eşini de çocuğu olması için alır (2017, s. 474). Narık Batır'da Narık çocuğu olmadığından bir evlat edinir ve onu büyütür, lakin kendisinden olan çocuğu yok diye dövünür. Doksan yaşında iken muradına ermek için başlık ile bir fakirin Mendisuluv adında on altı yaşındaki kızını hatun alır (2012, s. 370). Karadön Batır'da, Karadön Batır'ın karısından çocuğu olmaz. Karadön bu sebepten bir zenginin on altı yaşındaki kızına dünür olur, kızını alıp toy yapar. (2012, s. 813). Akbilek

Kız-Turğın Bala'da, Bögen eşi Akborık kendisine evlat veremeyince, iki köpek yavrusu doğurdu şeklinde haber alır, cezalandırılmasını ister. Kırk Batır, Akborık'ı Kula Su'daki adaya götürüp bırakırlar. Gerçek ortaya çıkar, Bögen Batır oğlu Turğın ve kızı Akbilek'i bulunca eşini nehirden alıp getirir (2017, s. 90, 101).

Toplum bu fikrine eş bir biçimde erkek kelimesine farklı manalar da yükler. Dilek'in bildirdiği Altay Türklerinde yeni doğan çocuğun cinsiyetinin gerekli mi -erkek-, gereksiz mi -kız- biçiminde öğrenilmeye çalışılması ve cinsiyete göre toy yapılması (1996, s. 51, 52) uygulamasına benzer fikri yapının anlatılarda toplum zihninde yer tuttuğu görülür: kız yenilgiyi, kaçışı temsil ederken; erkek zafer, galibiyet ve mücadeleyi temsil eder. Jelkildek'te, düşmandan kaçan Aztemir'e Jelkildek: "Kaçmak kadın işi" der. Tutsak düşen Jelkildek'in atını isteyen kızına Telegey: "Ne yapacaksın, sen erkek değil kızsın" der (Yıldırım, 2017, s. 337, 338). Köruğlı'nda, Begali sınışı mezarda doğan çocuğunu eyer yahut bebek ile kandırıp yakalayacaktır. Çocuk eğer kızsı bebekle oynayacak, erkekse eyer binip eyeri dövecektir (2012, s. 355). Er Tarğın'da, Tarğın Akjünis'e kız olsan da yoldaşım diye hitap eder (2012, s. 413). Koyşu Batır'da, Batır'ın kayınbabası kaçan düşmanın arkasından: "Kaçan düşmana kadın bey denilir." der (2012, s. 457). Hanşentay'da, Aynahan'ın kızını almaya giden Hanşentay kendisini bu yoldan çevirmeye çalışan Ak Kirpiş'e: "Evden erkek olarak çıkmıştım, dişi olarak mı döneyim?" der (2017, s. 283).

Erkek çocuk bu denli kutsansa da bir bahiste baba uğursuzluk sebebi olarak oğlunu gösterir. Alpamus'da, Alpamus'ın babası Bayböri başlarına gelen türlü felaketleri mallarındaki bereketin gitmesini oğlu Alpamus'ın doğumuna bağlar (Yıldırım, 2012, s. 298).

Doğuran kadın tabiatıyla doyurma fiilini de yerine getirmekle yükümlüdür. Sütün anne ile çocuk ve kardeşleri arasında duygusal bir bağ tesis ettiği görülür. Öz annesi olmasa dahi bir kişinin süt annesi ona ana mesabesinde, bu sebepten süt anne öz anneden ayrı tutulmayıp saygıda kusur edilmez. Erkemaydar'da, kardeş olma bahsi annenin rolü ile birleştirilip "bir karında yatıp bir göğüsten emişmek/dar karında yatışan aynı göğüste emişen" şeklinde anlatılır (Yıldırım, 2017, s. 252). Hanşentay'da, yaşlı bir kadın bir çocuğu emzirerek kendi evladı yapar. Süt emziren ile emen arasında duygusal bir bağ oluşturur, çocuk anne yerine koyduğu yaşlı kadının sözünü dinler. Çocuğa süt annesi isim verir: "Hanşentay" (2017, s. 280, 281, 282).

Dünyaya çocuk getirme gibi kutsal bir vazife ile donatılmış kadın anne olunca yüce bir makama erişir. Annelik makamında onun ile Yaradan arasındaki perde kalkar ve duası makbul olur. Kadın, eşi ve çocuklarına bu yolla da yardımcı olur. Hanşentay'da, Hanşentay'ın anasının duası ile Hızır yardıma gelir ve Yedi başlı Jalmavız'ı öldürür (Yıldırım, 2017, s. 293).

Ad Koyma

Türk kültüründe ad koyma ve alma insan hayatının önemli geçiş ritüellerindendir. Ad kazanma kişinin layık olması ile mümkün olabilirken, ad koyma da belirli kişilerin, bilhassa bilge/bilici ihtiyarların vazifesi idi; zira verilen ad kişinin marifetini ve kaderini etkileyen kodları içerisinde barındırırdı. Vahapzade, ulu ecdadımız Oğuzlar'ın doğan çocuğa derhal ad vermediğini; onların akidesine göre çocuğun adı bağış almayıp kazanması gerektiğini bildirir. Çünkü kendi marifeti ile ad kazanamayan, ada layık sayılmazdı (1985, s. 24). Bir genç savaşta ve avda yiğitlik gösterdikten sonra babası bütün boyu toplar, büyük düğün yaparlardı. Gencin gösterdiği yiğitlik takdir edilirse, boyun kâhini ona bir ad verir, genç de boyun gerçek üyesi olurdu (İnan, 1998, s. 232).

Ad kazanma ve adın marifet ile doğrulanması bu denli önemsenirken ad koymak da toplumsal rollerden birisi idi. Burada kadın gayet tabii çocuğuna ad koyma görevini üstlenebilir, kimseden izin yahut talimat almadan evladına dilediği bir adı verebilir. Jartı Töstik'te, henüz doğan çocuğunun adını annesi koyar: Jartı Töstik (Yıldırım, 2017, s. 305). Kökjan Batır ile Ejderha'da dokuz oğlan doğuran Kökjan Batır'ın annesi dokuzuncu oğlunun adını Kökjan Batır koyar (2017, s. 383). Tumarbas Batır'da, zengin adamın bir eşi Baybişe çocuğunun adını Tumarbas koyarken kuması olan kadın ise Baytas koyar (2017, s. 474).

Erkek de evladına yahut torununa ad verebilir. Fakat onun ad vermesi kadınınkinden farklı olarak toy eşliğinde olur. Yerine getirdiği bu rolün toy eşliğinde gerçekleşmesi toplumsal cinsiyet/kadın-erkek cinsiyet değeri ayırımında dikkate değer bir durumdur. Üstelik doğan çocuğun cinsiyetine göre de toplumsal refleksler değişkenlik gösterir. Erkek çocuk muştusu beklenen iken kız çocuğun olması alelade bir durummuş gibi karşılanır. Toplum, baba hatta anne erkek çocuk beklentisi içindedir. Erkek çocuk babanın en büyük hayalidir. İki kız bir erkek çocuk dünyaya getirmek üzere olan anne dahi aşerdiğini erkek çocuğu üzerinden söylerken, iki veya daha fazla bebeğin dünyaya geldiği durumlarda ilk olarak erkek çocuk doğar. Nanbatır'da, Tobıkbay halkı toplayıp toy ile birlikte oğlunun adını -Nanbergen- koyar (Yıldırım, 2017, s. 464). Narik Batır'da, Hamile eşi Mendisuluv'u evlatlığı Kul Şora'ya emanet eden Narik, eğer oğlu olursa gelip kendisinden müjde istemesi, kızı olursa da normal şekilde gelmesini tembihler. Kul Şora Narik Batır'a anasının oğlan doğurduğu müjdesini getirir. Narik Batır bunun karşılığında onu azad etmek ister; çünkü Narik Batır'ın tek hayali oğlunun kendisine bir defa "baba" dediğini duymaktır (2012, s. 372, 373). Alibek Batır'da, zengin adamın yaşlı karısı aslan eti aşerir; evliya kadına -ikisi kız- üç çocuk müjdelemiştir; lâkin yaşlı kadın; erkek çocuğu zikrederek eşine aşerdiğini haber eder. Önce Alibek doğarken sonra iki kız Kanıkey ve Totay dünyaya gelir (2017, s. 128-129, 130).

Var olan kadın-erkek ayrımı esasen her kültürün kendisini koruyacak ve varlığını devam ettirecek insan tipini yetiştirmeye çalışmasından da kaynaklanır. Zirâ atlı-göçebe hayat süren eski Türk toplumu, tehlikeler ve güçlüklerle dolu doğal bir çevre içinde yaşıyordu. Üstelik bu hayat tarzında savaşlar ve akınlar, hayatta kalabilmek ve hayatı devam ettirebilmek için kaçınılmaz bir faaliyetti. Bu sebepten, toplum ve devlet hayatında cesur-kahraman insanlara son derece ihtiyaç duyulmaktaydı. Çünkü tehlikeler ve güçlükler, onların cesareti ve kahramanlığı sayesinde alt edilebilmekteydi (Koca, 2011, s. 459-460).

Bu doğrultuda erkek çocuk kendisine verilecek vazifeleri işaret eder biçimde çeşitli sembollerle dünyaya gelirken kız çocukta bu durum görülmez. Alibek Batır'da, Alibek elinde altı karış selebesi -savaşa kullanılan ucu sivri, keskin ve büyük bir tür bıçak- ile doğarken kız kardeşleri Kanıkey ve Totay'da olağanüstülük yoktur (Yıldırım, 2017, s. 130).

Hal böyle iken ikiz yahut art arda doğan çocuklardan erkeğe isim toylarla verilirken kız çocuğa isim verme gereği duyulmaz. Hatta bir anda peyda olan Hızır dahi erkeğe ad verirken kız çocuğuna ad vermeden gider. Alpamıs'da, Hızır'ın yardımı ile Analık'ın bir yıl arayla bir erkek bir kız çocuğu olur. Hızır sadece oğlana ad koyar: Alpamıs Batır (Yıldırım, 2012, s. 298). Jelkildek'te, Sarıbay'ın eşi bir erkek bir de kız doğurduğu halde Aztemir gelip sadece Sarıbay'ın oğluna ad verir: "Yedi yaşında Jelkildek" (2012, s. 334-335). Yalnız Yiğit'in Nesilleri'nde, Jalğız Yiğit ölmeden önce arkadaşına hamile eşine iletmesi için vasiyetini bildirir: "Kız doğurursa ismini kendisi bilir... Oğlan doğurursa çocuğun adını Ertuyak koysun" (2012, s. 723-724). İki eşi olan zengin bir hanın çocuksuzluk problemi ile başlayan Altın Aydar'da, sefere çıkan han,

eşlerine kendisi dönünceye kadar ne yapacaklarını sorunca; büyük eşi altından bir ev inşa edeceğini, küçük eşi ise bir oğlan ve bir kız doğuracağını, erkek çocuğun adının da Altın Aydar olacağını söyler. Altın Aydar bala padişah olur; ancak kız kardeşin akıbetinden bir haber verilmez (2017, s. 149, 152). Duvdar Kız'da, Töstik Batır, annesine eşi Duvdar Kız erkek çocuk doğurursa adını Altınbay koymasını tembihler (2017, s. 239).

Günümüzde de doğan çocuk erkekse, evde büyük bir sevinç hüküm sürer, halbuki kız olduğu zaman kayıtsızlıkla karşılanır (1956, s. 485); hatta oğlan çocuk tek ise bazan kız kardeşinden ve hattâ anasından yüksek tutulur (Radloff, 1956, s. 485).

Akıl Verme

Türk sosyal yaşantısında bir nevi zorunluluk arz eden bahadırılık ön planda görünse de güç, akıl ile kullanılmaz ise başarısızlıktan ziyade toplum-aile ve bireyi tehlikeye düşüren bir unsur olabiliyordu. Kadının belki de en güçlü ve neticeyi tayin edecek yönü burada ortaya çıkıyordu. Öyle anlaşılıyor ki kadının öne çıkan ödevlerinden birisi akıl vermektir. O, akıllı ile kimi zaman eşine, kimi zaman kardeşine, kimi zaman da babasına yol gösterip ışık tutar. Onları düştükleri çıkmazlardan kurtarır. Toplumsal bir kabul haline gelmiş bu durum -kadınların daha akıllı olduğu gerçeği- erkeklerin diliyle de tasdik edilir. Kadının akıllı ile yol almayan erkek ise sıkıntılarla boğuşmak zorunda kalır. Akbilek Kız-Turğın Bala'da, Mıstan Kempir'in kuyuya attığı Akborık'ın iki çocuğunu kurtarmak isteyen hocayı erkek çocuk öldürmek istese de kız kardeşi ona akıl verir ve bu işten onu vazgeçirir, hocaya kendilerini kuyudan çıkarmaları karşılığında su vereceklerdir. Aynı masalda Tapaltes, eşi Turğın Batır'a annesine nasıl davranması gerektiği ve ondan ne istemesi gerektiği konusunda akıl verir. Turğın da eşinin fikrine uyar (Yıldırım, 2017, s. 89-91, 96). Erkemaydar'da, Erkemaydar kız kardeşi Narancan'a bayanların daha akıllı olduğu söyler ve ondan çare diler (2017, s. 254). Köruğlı'nda, Köruğlı ve eşini Mıstan Kempir kımız ile sarhoş edip esir alır. Esir düşen Köruğlı'na eşi Ak Dinas kurtulması için yol gösterir, akıl verir (2012, s. 360, 361). Alaman ile Jolaman'da, Alaman'ın ikinci eşi çok akıllı ve bilge imiş, oğlu ve eşine akıl vererek onların Jalmavız Kempir'i öldürmelerini sağlar (2012, s. 434-435). Duvdar Kız'da, Duvdar Kızı dinlemeyen kocası Töstik Batır türlü belalara düşer (2017, s. 239-242).

Anlatılarda akıllı ile yol gösteren-ışık tutan-baştan bela savuran olsa da; Türk destanlarında kadın tipler, merkezi kahramanın yanında yer alan, tehlikeli durumlarda onlara yardım eden, hatta kahramanlarla birlikte at çapan, yay kuran, güreşen ve savaşan ama hep ikinci plânda olan tiplerdir (Özkan, 1992, s. 298).

Başlık-Çeyiz-Toy Verme

Evliliğe atılan önemli adımlar birisi olan ve Dîvânu Lugatî't Türk'te kalın (Kaşgarlı Mahmud, 2015, s. 498) olarak geçen başlığa çok sık rastlanmazken, kıza talip olan erkek bir nevi başlık yerine geçer biçimde kızın babasını yahut milletini topyekûn bir tehlikeden kurtararak evliliğe layık olduğunu ispatlarken başka bir masalda kendisinde oldukça küçük bir kıza almak isteyen kahraman kızın fakir babasına başlık verir. Kambar Batır'da, Han Azimbay; kızı Nazım Suluv'u istediği kişiye başlıksız vermek ister (Yıldırım, 2012, s. 291). Narik Batır'da çocuğu olmayan Narik, doksan yaşında iken muradına ermek için başlık ile bir fakirin Mendisuluv adında on altı yaşındaki kızını hatun alır (2012, s. 370). Koyşu Batır Destanı'nda Han güzel kızını başlık karşılığında başka bir hanın oğluna vermek ister lâkin kıza kaçırırlar (2012, s. 480).

Evlenen kızın baba ocağından kendisiyle getirdiği malların genel adı olan çeyiz; çoğunlukla evde, gündelik işlerde kullanılan eşyalardan müteşekkilen, bazen de kızın anne-babasından kalan mallardan kendisine düşen paydır. Çeyizin zengin oluşu kızın ve ebeveynlerinin gurur kaynağı iken onun yeni kurulan ocakta elini güçlendiren bir

unsurdur. Evlenme çağına gelince toplum ve ebeveynlerince değerli görülmeye başlayan kız çocuğun çeyizi için kızın babası kimi zaman en değerli şahsî eşyalarını dahi kızına vermekten geri durmaz. Duvdar Kız'da, evlenen kızına çeyiz olarak tüm yılkları vermek isteyen Zengin Han, kızı ne isterse vermeye razıdır; hatta kendi yay ve okunu da kızına verir, çünkü ok ve yayı kızından kıymetli değildir (Yıldırım, 2017, s. 235-236).

Toy ise erkek evinde yapılan eğlence (Artun, 2014, s. 464) olarak tanımlanır. Toyun esasen erkek evinde olması durumu dahi kız çocuğun ikinci plânda olduğuna delalet eder. Erkek çocuğun doğum, sünnet, avdan ve seferden yurda dönme, esaretten kurtulma, evlilik gibi hayatının tüm geçiş dönemlerinde beşik toyu, sevinç toyu, sünnet toyu, evlilik toyu gibi geniş katılımlı toylar mevzu bahistir. Kendilerine özel toy yapılması mevzusunda da kızlar açısından arka plâna itilmişlik vardır. Nanbatır'da, Tobıkbay avdan döndüğünde yeni doğan oğlu için beşik toyu yapar ve oğluna ad koyar (Yıldırım, 2017, s. 464). Köruğlı'nda, Begali çocuğa mezardan çıkan Köruğlı koyar ve dokuz gün toy, on iki gün eğlence yapar (2012, s. 356). Yalnız Yiğit'in Nesilleri'nde, Jalğız Yiğit'in eşi Janıl bir erkek çocuk dünyaya getirir, halkın da geniş katılımıyla sevinç toyu yapılır, adı da vasiyete uygun biçimde yaşlı bir adam tarafından koyulur, yaşlı zata bir kısrak sürüsü ve bir sürü eşya verilir (2012, s. 724). Alibek Batır'da, bir zengin oğlunun sünneti için "dumanı bulutlara karışan gök ala tütün, kara kurt gibi kaynaşan mal, kalabalık halk ve sağa sola koşuşturan bir sürü insan" ile birlikte büyük bir toy tertip ettirir. Türlü badireler atlattıktan sonra yurda dönen Alibek ve eşi Akbilek'in şerefine anne ve baba toy tertipletirken, kız kardeşleri Kanıkey ve Totay'ın bu anlamda hiç yeri yoktur (2017, s. 127, 137-144).

Duvdar Kız'da, çocuksuzluk çeken Zengin Han'ın, kızı olunca bir koyun keserek toy yapması (Yıldırım, 2017, s. 234) dışında kız çocuk için ise toy yalnızca evlilik sebebiyle gerçekleşir. Kadının birey olarak tanındığı ilk merhale evliliğidir. Kız toyu Türk destanlarının aksine erkek toyu kadar uzun ve geniş katılımlı gerçekleştirilir. Üç günden kırk güne kadar çeşitli yarışmaların da eşliğinde sürebilen bu oyun ve toylarla birlikte, kızın babası tarafından kız için inşa ettirilen saraylar, kıza verilen hizmetkarlar, hazineler, yılkları, değerli mücevherat, sayısız mal ve değerli eşyalar yani çeyizi de zikredilir. Kızın babası tarafından çadır diktirme geleneği Türk destanlarında olduğu gibi burada var olsa da çadırın herhangi bir fonksiyonu zikredilmez. Deldaş Batır'da, Sıyrılıbay Han evlenen iki büyük kızı için değerli taşlarla süslü saray inşa ettirir (Yıldırım, 2017, s. 210). Hanşentay'da, Aynahan, kızına altmış ala baş atan, kırk kız ve kırk yiğit verir, kızına üç gün kadar toy yapar (2017, s. 290). Mamay Batırın Hayali'nde, Mamay Batır kızı Biykeş'in çeyizini ve toyunu hazırlar, başına çadır diktirir, sayısız mal verir (2017, s. 450). Kambar Batır'da, Han Kambar Batır'a kızını verir, at yarıştırdır toy yapar, Kambar'a bir sürü yılku verir (2012, s. 292-293). Jeztırnak'da, Şora Batır kızının düğünü için kızına otuz gün oyun, kırk gün toy yapar (2017, s. 334). Kerkula Atlı Kendebay'da, Han küçük kızını gösterdiği yararlılıklardan dolayı Kendebay'a verir ve otuz gün oyun, kırk gün toy yapar (2017, s. 373-374). Tek Gözlü Dev'de, padişah bütün memlekette kırk gün düğün kırk gün eğlence düzenleyerek kızını yiğitle evlendirir. Padişah bir sürü hazineyi de kırk deveye yükleyip kızı ile birlikte yollar (2012, s. 749). Karadön Batır'da, Karadön Batır'ın oğlu Kanışpen Batır han kızı güzel Künikey'i bir sürü çeyizle birlikte alır (2012, s. 823-824).

Miras

Ölen bir kimseden yakınlarına kalan mal ve mülk (MEB, 2002, s. 1990) olan mirasın kalacağı çocuk olması önemlidir çünkü ebeveynler mirasın başkalarına kalacağı endişesi taşır. Mirasın kaldığı çocuk genellikle erkektir. Mallar ve iktidarın devri erkek çocuğa yapılır. Kız çocuk bu paylaşımında zikredilmez. Burada erkek çocuğun bir rolü daha ortaya çıkar; o da ailesinden kalanlara -mal, mülk, iktidar, millet- sahip çıkmaktır.

Alpamıs'da, Alpamıs'ın Analık adlı annesi çocuğu olamamasını mallarının yâda -gayrıyalkalması ihtimalini dert edinir (Yıldırım, 2012, s. 298). Akbilek Kız-Turğın Bala'da, Bögen Batır mirasını oğlu Turğın Batır'a bırakırken kızı Akbilek bahis konusu dahi değildir: "Turğın için çadır diktirerek ona hissesini vermiş ve bu dünyada gözü arkada kalmamış" (2017, s. 101). Bayğulan'da, zengin bir babanın iki erkek, bir kız evladı vardır. Baba vefat edince kalan mal ve mülkü erkek evlatlarının eline bakmaya başlar. Bayğulan, bir kız kardeşi olduğu halde, erkek kardeşine "Ağabey ölse erkek kardeş miras, kalan mala mülke sen sahip olacaksın" der (2017, s. 172, 176).

Eve Gelenleri Konuklama

Evi çeviren, evin düzenini sağlayan, kocasına hizmet eden, çocuklarını büyüten ve misafirini en iyi şekilde ağırlayan bir aile üyesi (Uçar, Doğruer, 2016, s. 94-107) olarak kadının bir ödevi de eve gelenleri ağırlamak ve konuklamaktır. Yedirilen yemek konuklar ve ev sahibi arasında bir bağ tesis eder ki Elçin'in "tuz-ekmek hakkı" olarak aktardığı bu bağ; dostluk, vefa, arkadaşlık, sadâkat, insanlık, samimiyet, merdlik ve dürüstlük... gibi türlü kavramları içine alan zengin bir klişedir. Hatta bu deyim Türkler arasında bir yemin ve nâmus sözü hükmünde ve değerinde (1997, s. 457, 464) olmuştur. Bayğulan'da, kız kardeşin masalda rolü avdan dönen Bayğulan'ın karşılamaktır (Yıldırım, 2017, s. 174-175). Akbilek Kız-Turğın Bala'da, Turğın bala ava giderken Akbilek kız evde yemek yapmakla meşguldür (2017, s. 93). Altın Aydar'da, erkek çocuk avda iken kız çocuk evde oturuyor (2017, s. 149). Kerkula Atlı Kendebay'da, Kazankap kuş avlarken, eşi ağ dokuyup yama yamar (2017, s. 364).

Bekar yahut evli kadının evde oturması, çok gezmemesi ve ev işleri ile meşgul olması beklenir. Aksi durumlarda cezalandırma yahut zora başvurulduğu olur. Karaüyük'de, kızın ayakları sağa sola çok gitmesinden ötürü abisi tarafından zincirle bağlanmış, ağzı da abisi olmadan yemek yiyor diye çatal iğneyle iğnelenmiştir (Yıldırım, 2017, s. 346).

Yas Tutma-Ağıt Yakma

Acı, elem, ıstırap veren bir olayın ardından yakılan ağıt ve onun ritüel haline gelmiş, türlü pratikleri de içeren biçimiyle yas tutma, fertlerin her birinin tek tek değerli olduğu atlı göçebe kültürü ve sonrasında yerleşik yaşama dönülse dahi çok olmanın, iri ve diri olmanın bereket addedildiği Türklerde, kadın erkek ayrımı olmaksızın hep var olmuştur. Kadın, ailenin esir düşen yahut vefat eden bireylerinin arkasından ağıt yakıp göz yaşı dökerek; erkeğin de acı durumlar karşısında yas tutup ağıt yaktığı, ağladığı görülür. Jelkildek'te, Jelkildek'in kanlı gömleğini gören kız kardeşi ağlar (Yıldırım, 2012, s. 339). Esekmergen'de, Esekmergen'in arkasından annesi çocuğunu düşünerek gece gündüz gözyaşı döküp durmadan ağlar (2012, s. 682). Jelkildek'te, yurduna dönen Aztemir babası, annesi, eşi, kız kardeşleri ve erkek kardeşi için yedi gün yedi gece ağlar, uyuyakalır (2012, s. 332). Karabatır'da, kaçırılan Karabatır'ın arkasından anne, baba ve kız kardeşi ağıt yakıp ağlarlar (2012, s. 801-802).

Sonuç

Kazak Kahramanlık Masallarında, toplumun fertlere yüklediği rollerin en önemseneni ve değer verileni, hususen erkek egemen bir toplum ve yaşam şartları gereği bahadırılıktır. Bu sebepten tıpkı Türk destanlarında olduğu gibi çalışmaya konu olan anlatılarda da kahramanlar ekseriyetle erkektir.

Erkek çocuk doğum muştusu ile beraber toylara konu olan ve beklenen kişidir. Sorunları çözecek, birey-aile ve hülasa milleti kurtaracak olan odur. Toplum çeşitli pratiklerle onu doğmaya adeta zorlarken onun olmaması olay örgüsünü kilitler.

Bahadırılık ise onun en belirgin vasfıdır. Bu nedenlerden ötürü kahramanın bebekliği hiç olmazken, çocukluğu ise göz açıp kapayıncaya kadar geçer. Bahadırılığın bir göstergesi olan ava çıkmak ve avlanmak da önemlidir. Av, kahramanın hem meziyetlerini canlı tutar hem de olay örgüsünün oluşmasına katkıda bulunur.

Türk masallarında var olan kadının rolü² ise; arkaik destan olarak da bilinen kahramanlık masallarında epik anlatının etkisi ve olay örgüsünün farklı cereyan etmesi ile çeşitlenerek devam eder. Kimlikli bir birey olarak tanınmayan kız çocuk evlenme çağı gelince değer kazanır, evlenme çağı gelince kendi kendisine ad koyması bu bağlamda dikkate değer bir durumdur. Ayrıca güzel olmak -her ne kadar kendi inisiyatifinde olmasa dahi- kız açısından bir nevi zorunluluktur öyle ki metinlerde çirkin kıza rastlanmaz. Bir masalda kızın iyi bir hatip olması da onu çekici kılar. Evlenmenin akabinde dar karında dokuz ay on gün kahramanı taşımak, dünyaya beklenen/muhtulan çocuk getirmek ve doyurmak da onun ikincil vazifesidir. Kız çocuk böylelikle başka bir ocağın sürdürücüsü yahut temel manada kurucusu rolünü de üzerine alır. Eve gelenleri ağırlamak, gündelik işleri yerine getirmek, zaruret halleri dışında evde oturmak-çok gezmek, az konuşmak, iffetini korumak gibi temel bazı görevleri de vardır. Bunlardan en mühimi ise -aksi bir halde cezası kesin (ölüm) olan- iffetini muhafaza etmektir. Diğer ödevlerini yerine getirmemesi halindeyse kadın, eksikliği cinsiyetine bağlanarak affedilir.

Kadınlar da aile bireylerini bilhassa olağanüstü varlıkları alt ederek güçlerini sergilerler. Hatta kadının kendisi, birçok zorluğu ve mücadeleyi başarı ile atlatan erkeğin bahadırılığını, karşısına dikilerek sınamak ister. Ancak onların asıl meziyeti ve güçlü tarafları akıllarıdır. Akılları ile çıkmaza düşen erkeğe yol gösterir, onun başarısında asıl etken rolü oynarlar. Onu dinlemeyen erkek ise türlü musibetler ile uğraşır. Erkeklerin dili ile de tasdik edilen ve toplumsal bir kabul haline gelmiş kadınların daha akıllı olduğu vurgusuna sıkça rastlarız. Anne olan kadının manen de güçlendiği ve duasının makbul olduğu da görülür.

Toy verme ve adına toy düzenlenme hususunda da hayatının tüm geçiş dönemleri ile birlikte erkek, kadına göre ön plândadır. Bir masal dışında kız çocuğuna evleninceye kadar hususi toy yapıldığı görülmez. Evlilik toyunda ise Türk destanlarının aksine hem gün ve katılımcıların sayısı hem de toyun gösterişi bakımından kız veya erkek çocuk ayrımı yapıldığı görülmez.

Başlık geleneksel manada yalnızca üç yerde görülürken çeyiz kız çocuğuna tanınmış bir hak olarak görülür ve özellikle kızın babası yahut abisi tarafından hazırlanır. Burada sadece çeyiz değil aynı zamanda kızın mirastan payına düşecek olan mallar da ona devredilir. Çeyizin içeriğine bakılacak olursa kızın özel isteklerinin de aile büyüklerince geri çevrilmediği görülür.

Miras mevzubahis olunca -çeyiz dışında- mal, mülk ve yönetimin devri de tamamen erkek çocuğadır. Burada, sahip olunan maddi ve manevi değerlerin ele gideceği endişesi görülür; kız çocuğunun başkasının ocağını sürdüreceği fikri de bu düşünüşün temel nedenlerindedir.

Bir olmanın, iri olmanın ve diri olmanın bozkırın yaşam şartları açısından önem arz etmesi, her kaybın toplum için acı bir netice olması demektir. Ölen yahut esir düşen kişilerin ardında yas tutup ağıt yakmak, göz yaş dökmek yalnızca kadının değil aynı zamanda hiçbir ayırım olmaksızın erkeğin de rolüdür.

² Türk masallarında ve sair milletlerin masallarında kadının konumu ile alakalı bkz. Ölçer, 2003; Sezer, 2010; Köseleler, 2009.

Çağımızda toplumsal cinsiyet algısında³ sosyolojik manada tutum ve tavır değişiklikleri gözlenirse de sözlü yahut yazılı Türk halk yaratmalarında maskülen karakter özelliği taşıyan kadın; statü kazanırken, bedensel ve ruhsal manada feminen karaktere uygun biçimde hareket ettiğinde toplumda kendisine yer bulamaz. Bu durum, Orta Asya'da uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşayan Türklerin hem geçim kaynaklarının hayvancılık olması hem de iç ve dış düşmanların varlığı; yani siyasi, sosyal ve ekonomik yaşam şartları gereği güce ihtiyaç duyması ile açıklanabilir. Lakin Türk Destanlarında kahramanı kadın olan anlatılarda fiziki ve fikri manada erkeklerden aşağı kalmayan kadın kahramanın kendisinden daha zayıf bir karakter gösteren abisinin atının önüne geçecek olan atını durdurması⁴ ve masallara karşılaşılan benzeri fiil ve tutumlar, kadının toplum bilinçaltına paralel biçimde arka/ikinci plânda olduğu gerçeğini değiştirmez.

Hülâsa, Kazak Kahramanlık Masallarında toplumsal kabuller, yaşam şartları gereği şekillenmiş, sosyolojik manada gücü ve aklı, birey-aile-toplum-devlet sürekliliği adına arzulayan toplum; bunu erkek ve kadına ödevler biçiminde taksim etmiştir. Erkek ekseriyetle kurtarıcı ve neticeyi tayin edici kuvvetin temsilcisi iken; kadın onu dünyaya getiren, toplumun istek, beklenti ve ülküleri doğrultusunda yetiştiren, erkeği güçlü zekâsı ile harekete geçiren, tehlikelerden aklı ile kurtaran esasen bir ardıl kahraman rolü üstlenmiştir.

Kaynakça

- Aça, M. (2000). "Köne Epos" (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki "Âşıklara Mahsus Evlilik" Konusunun Kaynaklarından "Alplara Mahsus Evlilik". *Milli Folklor*, (47), 11-21.
- Aça, M. (2003). Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları. *Milli Folklor*, (58), 67-75.
- Aktaş, E. (2011). *Hakas Destanları III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Artun, E. (2014). *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Bayat, F. (2013). *Oğuz Destan Dünyası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çobanoğlu, Ö. (2011). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirel, H. (1995). *Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dilek, İ. (1996). Altay Türklerinde Çocuğun Doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar. *Bilig*, (1), 51-55.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2014). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Giddens, A. (2013). Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet (çev. İ. Yılmaz). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 478-527.
- Gökalp, Z. (1982). Türk Ailesinin Tekâmülü. Çay, M. A. (Hazırlayan). *Makaleler VII*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 238-240.
- Gökyay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

³ Konu ile ilgili disiplinlerarası yaklaşımlar için bkz. Gültekin vd., 2013.

⁴ Aktaş, 2011, s. 58-96, 106-108.

- Gültekin, L. – vd. (2013). *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları* (ed. Gültekin, L.; Güneş, G.; Ertung, C.; Şimşek, A.). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- İçli, G. (2008). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kabaklı, A. (1985). Destan Milletın Rüyası. *Türk Edebiyatı Destan Özel Sayısı*, (145), 4-6.
- Kaplan, M. (1979). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2006). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (2015). *Dîvânü Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. (Hz. Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2011). *Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri* (ed. Yeşil, Y.). Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu. Ankara: TÜRKSOY, 455-488.
- Kottak, C. P. (2008). *Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış* (çev. S. N. Altuntek, B. Aydın Şafak, D. Erdal, Y. S. Erdal, S. Eroğlu, E. G. Ersoy, S. Özbek, S. Özbudun, Ş. Pala, G. Uysal). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Köseler, F. (2009). *Okul Öncesi Öykü ve Masal Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Olgusu*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi SBE.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2002). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Ozankaya, Ö. (1984). *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Ölçer, E. (2003). *Türkiye Masallarında Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, İ. (1992). Nözügüm Destanı. IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri. Ankara: Devran Matbaası, 297-304.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan I*. (Çev. Temir, A.). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Reichl, K. (2011). *Türk Boylarının Destanları* (çev. Metin Ekici). Ankara: TDK Yayınları.
- Rice, F.P. (?). *Intimate Relationships, Marriages, and Families*. California: Mayfield Publishing.
- Sezer, M. Ö. (2010). *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Evrensel Basım Yayım.
- Şahin, H. İ. (2012). Türk Destanlarındaki Aile Algısı Üzerine Bir Değerlendirme. *Karadeniz Araştırmaları*, (33), 117-137.
- Tezcan, M. (2003). Türk Kültüründe Kız Kaçırma Geleneğinin Antropolojik Çözümlemesi. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 2 (6), 41-48.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, İ.; Doğruer, N. (2016). Kazak Türkçesinde Aile Bireyleri ile İlgili Atasözleri Üzerine Bir Çalışma. *Teke*, 5(1), 94-107.
- Vahapzade, B. (1985). Dede Korkud'u Okurken. *Türk Edebiyatı Dergisi Destan Özel Sayısı*, (145), 23-25. (akt. Schmade, H. A.).
- Yaşın Dökmen, Z. (2012). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Yıldırım, S. (2012). *Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Yıldırım, S. (2017). *Kazak Kahramanlık Masalları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Yıldız, M. (2018). Siyaset Felsefesi Açısından Dede Korkut Hikâyeleri. *Bilig*, (86), 65-88.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 689-713.

Geliş Tarihi-Received: 30.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 28.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1212603

Dîvânu Lugâti't-Türk ve Eşdizimlilik: Türkçenin İlk Eşdizim Sözlüğü

Dîvânu Lugâti't-Türk and Collocations: The First Collocation Dictionary of Turkish

Nuh DOĞAN*

Öz

Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) günümüz modern sözlüklerinden beklenen bilgi tiplerinin tamamını bütünüyle içermese de sözcüklerin eşdizimlilik bilgisini çeşitli yollarla titizlikle betimler. DLT'nin sıklık kullanımının öncelendiği, eşdizimlere dayalı bir yapısının ve yönteminin olduğu, sözcüklerin çoğunlukla eşdizimsel kullanımına ve anlamına göre betimlendiği ileri sürülebilir. DLT'de benimsenen bu tutum DLT'nin sözlük türünün, amacının ve hedef kitesinin ne olabileceği hakkında önemli bazı ipuçları vermektedir. DLT, literatürde çoğunlukla ansiklopedik bir sözlük olarak kabul edilir. Mikro yapısı incelendiğinde DLT'nin amacına ve hedef kitesine uygun olarak çoğunlukla kullanım (edim bilimsel) bilgisinin de verildiği sıklık kullanımı yüksek kalıp dil birimleri ve eşdizim sözlüğü özelliklerini taşıdığı görülür. Buna, DLT'de özellikle fiilleri doğrudan tanımlamak ya da açıklamak yerine eşdizimsel kullanımı ve sınırlılıkları verilerek eşdizimsel anlamlarıyla tanımlanması delil gösterilebilir. Zira Kâşgarlı'nın yüksek seviyede eşdizimlilik farkındalığının olduğu, eşdizimleri ve eşdizimsel tanımlamayı özellikle tercih ettiği görülür. Bu çalışmada DLT'nin sözcüklerin eşdizimlilik bilgisine dayandığından mikro yapısı açısından bir eşdizim sözlüğü olarak tasarlandığı ileri sürülmektedir. DLT'de eşdizimlerin nasıl sunulduğu ve DLT'nin bir eşdizim sözlüğünün hangi özelliklerini barındırdığı tartışılmıştır. DLT'nin en özgün tarafının modern eşdizim sözlüklerine koşut biçimde Türkçe eşdizimleri seçme ve betimleme yöntemi olduğu, bu yönleriyle DLT'nin sözcük ve sözcük birleşmelerinin sıklık kullanımının öncelendiği bir kalıp dil birimleri ve eşdizim sözlüğü olarak tasarlandığı ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti't-Türk, eşdizimlilik, eşdizim sözlüğü, kalıp dil birimleri, Türkçe eşdizimler.

Abstract

Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) describes the collocational knowledge of words in various ways although it does not contain all the information types expected from today's modern dictionaries. It can even be argued that DLT has a structure and method based largely on collocational uses, and that it is described according to the collocational use and meaning of words. This attitude adopted in DLT also gives us some clues about the dictionary type, purpose and target audience of DLT. DLT is mostly considered an encyclopedic dictionary in the literature. When its microstructure is examined, it is seen that DLT has the characteristics

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Samsun/Türkiye, e-posta: nuhdogan55@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8935-8428.

of a collocations dictionary, mostly in accordance with its purpose and target audience, in which usage (pragmatic) information is also given. This can be evidenced by the fact that in DLT, instead of describing or explaining verbs directly, they are defined with their collocational meanings by giving their collocational use and restrictions. Because, it is seen that Kaşgarlı has a high level of collocation awareness, and especially prefers collocations and collocational definition. In this study, it is suggested that DLT is designed as a collocation dictionary in terms of its microstructure, since it is based on the knowledge of collocations of words. How collocations are presented in DLT and what features of a collocation dictionary DLT contain are examined. It has been argued that the most unique aspect of DLT is the method of selecting and describing Turkish collocations in parallel with modern collocation dictionaries, and in this respect, DLT is designed as a dictionary of formulaic units and collocations in which the frequency of words and word combinations is prioritized.

Abstract: Dîvânu Lugâti't-Türk, collocations, collocations dictionary, formulaic units, Turkish collocations.

Giriş

Dil biliminin ve sözlükçülüğün (lexicography) teorik yönünü oluşturan *sözcük biliminin* (lexicology) gelişmesi, bugün modern sözlüklerin farklı ihtiyaçlara cevap verebilen, karmaşık ve yetkin bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Modern sözlükler, sözlük türlerine göre değişmekle birlikte madde başı sözcükler hakkında farklı bilgi tipleri sunar. Genel olarak modern bir sözlükte madde başı bir sözcükle ilgili *şekilsel bilgi* (formal information), *dizimsel bilgi* (syntagmatic information), *anlam bilimsel bilgi* (semantic information), *edim bilimsel bilgi* (pragmatic information) ve *köken bilgisi* (diachronic information) başta olmak üzere çeşitli bilgiler verilir (Svensén, 2009, s. 6-8). Bu bilgi tiplerinden *dizimsel bilgi*, sözlüksel birimin diğer sözcüklerle birleşimi ya da birlikte kullanımı sırasında sergilediği dil bilimsel ve sözlüksel özellikleriyle, bir başka deyişle sözcüklerin eşdizimsel ve söz dizimsel davranışlarıyla ilgilidir. Sözcükler her ne kadar dil bilgisi kurallarına göre dizimlense de dil bilgisi kuralları sözcüklerin birlikte kullanılabilmesi için her zaman yeter bir koşul değildir. Dil bilimsel ve anlamsal koşullar uygun olmasına karşın sözcükler birbiriyle geniş bir birliktelik kullanımına, aynı söz dizimsel yapıda dizimlenme imkânına sahip değildir. Bazı sözcükler arasında keyfi gelişmiş kimi kullanım normları vardır. Bu sözcükler bir dizimde birbiriyle daha sıklıkla kullanılırlar ve diğerlerine göre ayrıcalıklı bir konuma yükselirler. Sözcüklerin birbirini gerektirdiği ve diğer sözcüklerle kullanımının kısıtlandığı bu durum, dil bilimi yazın alanında *eşdizimlilik* (collocation) terimiyle anılır. Eşdizimlilik, bir sözcüğün sıklık kullanımına bağlı olarak anlam müsaade etmesine karşın belirli ve sınırlı bir sözcük ya da sözcük setiyle kısıtlandığı ve sözcüklerin birbirini gerektirdiği, genelleşmiş başka bir deyişle toplumca iyi bilinen, nispeten kalıplaşmış, keyfi ve alışlagelmiş biçimde kullanılan sözcük birleşmeleri ya da kalıp dil birimlerinin bir türünü ifade eder. Dilde insan her defasında yeni dil bilimsel üretim yapmaz, daha çok önceden üretilmiş hazır kalıp dil birimlerini kullanır. Eşdizimler söz varlığının kullanıma hazır, önüretimli kalıp dil birimlerinin başında gelir. Eşdizimler dilin dil bilimsel yapılarına karşı *sözlüksel yapıları* olarak görülebilir. Eşdizimler nicelik açısından bir dilin söz varlığının önemli bir kısmını oluşturur. Hill'e göre okunulan, yazılan, söylenen, duyulan her şeyin %70'i eşdizimlerden oluşur (2000, s. 53). Bir sözlükçünün karşılaşılabileceği en büyük tehditlerden biri her ne kadar eşdizimler olsa da modern sözlükler dillerin söz varlığının önemli bir yekününü oluşturan eşdizimleri ve eşdizimsel anlamları betimlemeye büyük önem verirler.

Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) günümüz modern sözlüklerinden beklenen bilgi tiplerinin tamamını bütünüyle içermese de sözcüklerin eşdizimlilik bilgisini çeşitli yollarla betimlediği, hatta büyük oranda eşdizimsel kullanımlara dayalı bir yapısının ve yönteminin olduğu, sözcüklerin eşdizimsel kullanımına ve anlamına göre betimlendiği

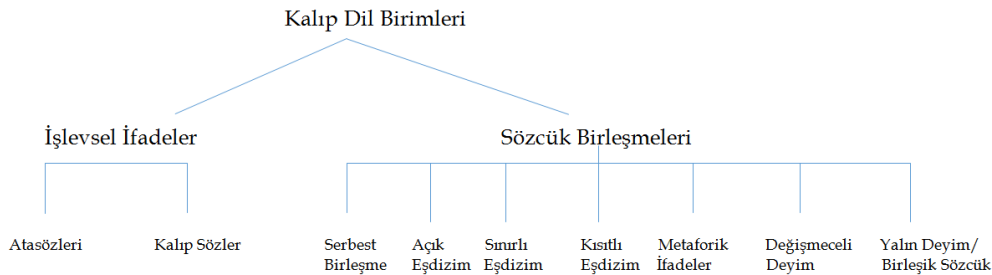
ileri sürülebilir. DLT’de benimsenen bu tutum DLT’nin sözlük türünün, amacının ve hedef kitlesinin ne olabileceği hakkında bize bazı ipuçları da vermektedir. Mikro yapısı incelendiğinde DLT’nin amacına ve hedef kitlesine uygun biçimde çoğunlukla kullanım (edim bilimsel) bilgisinin de verildiği *eşdizim sözlüklerinin* (collocation dictionaries) özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Buna, doğrudan tanımlamak ya da açıklamak yerine sözcüklerin özellikle fiillerin eşdizimsel kullanımı ve sınırlılıkları verilerek eşdizimsel anlamlarıyla betimlenmesi delil gösterilebilir. Zira Kâşgarlı’nın eşdizimlilik farkındalığının olduğu ve eşdizimsel tanımlamayı özellikle tercih ettiği görülür. Bu çalışmada DLT’nin sözcüklerin eşdizimlilik bilgisine dayandığından mikro yapısı açısından bir eşdizim sözlüğü olarak tasarlandığı ileri sürülmektedir. DLT’de eşdizimlerin nasıl sunulduğu ve DLT’nin bir eşdizim sözlüğünün hangi özelliklerini barındırdığı tartışılmış, eşdizimlilik bilgisi ve eşdizimleri betimleme yönteminin DLT’nin en özgün tarafını oluşturduğu, bu özellikleriyle DLT’nin bir eşdizim sözlüğü olarak tasarlandığı savunulmuştur.

1. Eşdizimlilik Nedir?

1.1. Kalıp Dil Birimleri ve Eşdizimler

Sözcükler bir *dizimde* (sytnagm) rastgele birleşmezler. Bazı sözcükler aynı dizimde birbiriyle çok daha sık kullanılırlar. Bu, dilde sözcükler arasında çekim kuvvetinin olduğu, unsurlarının birbirini gerektirdiği ve kısıtladığı türlü sözcük birleşmelerinin oluşmasına yol açar. İki veya daha fazla sözcüğün aynı dizimde kullanılmasında söz dizimi ve anlamsal seçme kuralları belirleyici olsa da anlam ve dil bilgisi dışında sözcüklerin sıklıkla birlikte kullanılmasıyla *eşdizimsel sınırlılıklar* (collocation restrictions) adı verilen bazı kullanım normlarının geliştiği söylenebilir. Eşdizim bir sözcüğün aynı dizimde kullanımının sıklığına bağlı olarak başka bir sözcük ya da belirli bir sözcük setiyle kısıtlandığı ve birinin diğerini gerektirdiği ön üretimli, keyfi, alışlagelmiş, kurumsallaşmış/ genelleşmiş bir sözcük birleşmesi türü olarak tanımlanabilir.

Sözcük birleşmeleri, farklı açılardan aynı kategorideki diğer sözcük birleşmelerine yaklaşır ve uzaklaşır. Hatta kimi zaman birbirleriyle iç içe geçer. Bu nedenle eşdizimler genellikle diğer sözcük birleşmeleriyle, özellikle serbest birleşmelerle, birleşik sözcüklerle ve deyimlerle karıştırılır. Eşdizimlerin diğer sözcük birleşmeleriyle karıştırılması, sözcük birleşmelerinin tasnifinin ve sınırlarının belirlenememesinden ileri gelir. Eşdizimleri tespit edebilmek için sözcük birleşmelerinin tasnif edilmesi gerekir. Sözcük birleşmeleri yazın alanında genellikle *işlevsel ifadeler* (functional expression or formulae) ve *birleşikler* (composites) olmak üzere ikiye ayrılır (Howarth, 1996; Cowie, 1998; Mel’çuk, 1998). Sözcük birleşmeleri teriminin atasözü, vecize, slogan, kalıp söz (ilişki sözler) gibi cümlemsi sözleri de içermesi karışıklığa yol açtığından bu çalışmada yeni bir tasnife gidilmiş, sözcük birleşmeleri yazın alanındaki birleşikleri karşılayacak şekilde *kalıp dil birimlerinin* (formulaic sequences) bir türü olarak düşünülmüştür. *Şekil 1’de* sözcük birleşmeleri de kendi içinde belirli ölçütlerle ayırt edilebilecek şekilde kendi içinde tekrar tasnif edilmiştir.

Şekil 1. Kalıp Dil Birimlerinin Tasnifi

isimlerle kullanılabilir. Yine *ağır* sıfatı özerk anlamıyla bütün isimlerle serbest şekilde birleşebilir.

Tablo 1. Serbest Birleşmelerin Birliktelik Olasılıkları ve Yapısı

Özerk Unsur	Özerk Unsur
su/ çay/ kahve/ içki/ şarap/ rakı/ süt/ ayran vs.	+ içmek
ağır +	yük/ metal/ çanta/ beton/ kapı vs.

Açık eşdizim (open collocation), bileşenlerinden fiil unsurunun anlamsal olarak özelleştiği ve değiştiriminin kısıtlandığı, isim unsurunun aynı anlam alanındaki isimlerle serbest değiştiriminin olduğu birleşmelerdir: *okula/ üniversiteye/ liseye/ kursa/ dershaneye vs. gitmek; mahkemeye/ savcılığa gitmek; doktora/ hekime/ hastaneye + gitmek vs.* Açık eşdizimlerin fiil unsurunun kısıtlı, buna karşın isim unsurunun serbest değiştirim özelliğinin olması onları sınırlı eşdizimlerden ayırır. Kimi açık eşdizimlerin özelleşmiş anlamı bağlam bağımlıdır. Bu, biri gerçek diğeri mecazî iki anlam okumasına imkân verir. Bu tür açık eşdizimlerin özelleşmiş anlamını temelde metonimik ilgiyle kazandığı söylenebilir. Örneğin *okula gitmek* birleşiminin gerçek anlamı yanı sıra “öğrenim görmek” anlamına gelmesi metonimik ilgisinden ileri gelir. Sınırlı eşdizimlerin değiştirim sınırlılığı ve anlam özelleşmesi durum bağlamından değil unsurlarının sözlüksel bağlamından ve anlamsal ilişkilerinden ortaya çıkar. Fiil unsurunun kısıtlılığıyla öne çıkan açık eşdizimler günlük hayatta oluşan teknik anlamlar da ifade ettiğinden genelleşmiş, zihinsel sözlüğe bir bütün olarak kodlanmış, ön üretimli ve kullanıma hazır kalıp dil birimleridir. Durum bağlamına bağlı olması ve gerçek anlamıyla okumanın da mümkün olması onları şeffaf bir birleşme yapar.

Sınırlı eşdizim, dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş, genellikle bileşenlerinden birinin gerçek anlamda, diğerrinin özelleşmiş anlamda kullanıldığı, bileşenlerinin eş ya da yakın anlamlı veya anlamsal olarak ilişkili başka unsurlarla değiştiriminin keyfi olarak iki taraflı kısıtlandığı, anlamsal açıdan açık ve genelleşmiş sözcük birleşmeleridir. Eşdizimler *özerk* ya da *taban* (base) bir unsurla bu unsurları kendisiyle aynı dizime çeken *eşdizimleyen* (collocator) adı verilen iki bileşenden oluşur. Örneğin (1)'de *zaman* sözcüğünün *harcamak* fiiliyle meydana getirdiği sözcük birleşmesi bir eşdizimdir. Bu eşdizimde *zaman* özerk unsur *harcamak* ise eşdizimleyendir. Eşdizimleyen aynı kavram alanı ya da anlam sınıfı içerisinde yer alabilecek birden fazla özerk unsurla eşdizim oluşturabilir. Örneğin *zaman harcamak* eşdiziminde *harcamak* fiilinin aynı kavram alanında başka bir sözcükle ya da sınırlı bir sözcük setiyle kullanılması ya değiştirimi mümkündür. Bu bakımdan *harcamak* fiilinin özellikle *vakit* sözcüğüyle değiştirimi ve kullanımı eşdizim sınırlılıkları kapsamında olasıdır. Ancak Tablo 2'de betimlendiği gibi *zaman* ve *vakit* sözcükleriyle yakın anlamlı olmasına karşın *harcamak* fiilinin *süre* ve *an* sözcükleriyle eşdizimsel kullanımı keyfi olarak kısıtlanır. Yine *çekmek* ve *yaşamak* fiilinin *zorluk*, *güçlük* ve *sıkıntı* sözcükleriyle birliktelik kullanımı varken *eziyet* ve *dert* sözcükleriyle eşdizimsel kullanımı olası değildir. Sınırlı eşdizimler açık eşdizimlerden özelleşmiş anlamının yanı sıra bileşenlerinin iki taraflı değiştirim sınırlılığının olmasıyla ayrılır.

- 1) Boşuna zaman harcıyoruz diye düşünüyorum. TUD

Tablo 2. Eşdizimlerin İsim + Fiil Kalıpları

Özerk Unsur (Base)	Eşdizimleyen (Collocator)
zaman/ vakit/ *süre/ *an	+ harcamak
zorluk/ güçlük/ sıkıntı/ *eziyet/ *dert	+ çekmek/ yaşamak

Konuya *sıfat + isim* eşdizim kalıpları açısından bakıldığında *ağır* ve *hafif* sıfatlarının isimlerle belirli anlam sınıflarında farklı eşdizim kullanımlarının olduğu görülür. Örneğin *ağır* ve *hafif* sıfatı *yemek* ve *yiyecek* isimleriyle *ağır yiyecekler*, *hafif yiyecekler* örneklerinde olduğu üzere aynı dizimde kullanılabilirken *içecek* ismiyle aynı dizimde gerçekleşmesi mümkün değildir. Diğer eşdizim kullanımları ve sınırlılıkları *Tablo 3*'teki gibidir.

Tablo 3. Eşdizimlerin Sıfat + İsim Kalıpları

Eşdizimleyen	Özerk Unsur
ağır/ *hafif +	söz/ laf/ küfür/ ifade/ *lakırdı/ *kelam
ağır/ hafif +	yemek, yiyecek, *içecek
ağır +	koku/ parfüm/ *kolonya
ağır +	silah/ makinalı/ tüfenk/ *tabanca
ağır +	vasıta/ taşıt/ araç/*araba/ *oto/ *otomobil

Bileşenleri özerk olmasına rağmen değiştirim kısıtlılığı dolayısıyla sınırlı eşdizimlere çok yaklaşan başka sözcük birleşmeleri de vardır. *taksi çağırmak*, *diş çekmek*, *resim çizmek*, *dikiş dikmek*, *yazı yazmak* gibi sözcük birleşmeleri bu kategoride değerlendirilebilir. Serbest birleşmelerde olduğu gibi bütünün anlamı bileşenlerin anlamlarının toplamından elde edilmesine karşın hayli genelleşmiş ve yüksek derece değiştirim kısıtlılığının olması onların *kısıtlı eşdizim* olarak değerlendirilmesini gerektirir. Çoğunlukla belirli meslekî ve uzmanlık alanlarına özgü olan bu sözcük birleşmeleri sınırlı eşdizimler içinde de alınabilir.

Deyim ve birleşik sözcükler, bileşenlerinin anlamlarından bütünün anlamının elde edilemediği, bölünemez, tek bir biçim ya da unsur gibi davranan, tek bir anlamının olduğu *içmerkezli* (endocentric) ve *geçirimsiz* (opaque) sözcük birleşmeleridir. Bu sözcük birleşmeleri içmerkezli ve geçirimsiz olduğundan diğerlerinde olduğu gibi iki merkez yoktur. Bu nedenle tek bir biçim gibi ele alınması gerekir. *sinek avlamak*, *kulak asmak*, *meydan okumak*; *ağırcağı, ağır ayak, ağırbaşlı, ağır ezgi, ağırilli* vs. sözcük birleşmeleri bu kategori içinde değerlendirilebilir. DLT'de deyim ve birleşik sözcükler madde başında verilmiştir. Ercilasun (2020, s. 53) DLT'de 8 deyim olduğundan söz eder. DLT'de atasözleri açıkça belirtilmesine karşın deyimler açık bir ifadeyle etiketlenmemiştir. Bu, deyimlerin sayıca az olduğu kanaatini doğurmuştur. Ancak DLT'de sanılan aksine oldukça fazla deyim vardır. Türkçede deyim olma ölçütlerinin belirsiz olması deyim söz varlığının tespit edilmesini güçleştirmektedir. DLT'de **ol suwka kardı**² cümlesinde *suwka karmak* "boğulmak", **anıñ bogzı aşka kuzıdı**³ cümlesinde *bogzı aşka kuzımak* "acıkmak", **söz kulakka çakıldı**⁴ cümlesinde *kulakka söz çakılmak* "kulağına gelmek, işitmek", **öz konukı** "ruh" sözcük birleşmelerinin deyim, dolayısıyla da birleşik sözcük olduğu söylenebilir.

1.2. Eşdizim Kalıpları

Eşdizimlerin gerçekleştiği belirli kalıplar vardır. Türkçede eşdizimlerin genellikle şu söz dizimsel kalıplarda gerçekleştiği söylenebilir:

a) *isim (=tümleç) + fiil*: karar vermek, cinayet işlemek, söz almak, ders vermek, ders almak, ruh çağırmak, etki uyandırmak, laf açmak, ilgi çekmek, ruh çağırmak vs. Bu kalıpta gerçekleşen eşdizimlere *fiil eşdizimleri* adı verilir.

² Bu cümle Kaçalın (2019) çevirisinde "Su adamın boğazına durdu" şeklinde aktarılmıştır (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 220).

³ Bu cümle Ercilasun ve Akkoyunlu (2014) çevirisinde deyim anlamı dikkate alınmadan "Onun boğazı yemek için kurudu." şeklinde aktarılır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, s. 462).

⁴ Bu cümle Kaçalın (2019) çevirisinde deyim anlamı dikkate alınmadan "Söz kulağına çakıldı." şeklinde aktarılır (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 138).

b) *isim* (=özne) + *fiil*: fırtına çıkmak, hava açmak, yağmur yağmak, çığ düşmek, akli karışmak vs. Bu kalıpta gerçekleşen eşdizimler fiil eşdizimlerinin başka bir türüdür.

c) *sıfat* + *isim*: keskin bakış, ağır yara, ani düşüş, keskin viraj, şiddetli tartışma, soğuk tavır, ılımlı tavır, derin nefes vs. Bu kalıpta gerçekleşen eşdizimlere *sıfat eşdizimleri* adı verilir.

d) *zarf* + *fiil*: sıcak davranmak, soğuk davranmak, inciden inceye araştırmak, sert konuşmak, ağır yürümek, çat kapı gelmek vs. Bu kalıpta gerçekleşen eşdizimlere *zarf eşdizimleri* adı verilir.

e) *zarf* + *sıfat*: oldukça zor, çok şiddetli, hayli yoğun vs. Bu eşdizimler zarf eşdizimlerinin bir başka türüdür.

f) *isim* + *isim*: dağ yürüyüşü, tatil beldesi, araba yarışı, kitap fuarı vs. Bu eşdizimlere *isim eşdizimleri* adı verilir.

Eşdizim kalıbındaki sözcükler çoğunlukla bir anlam özelleşmesine uğrar. Sözcük sınıflarının eşdizim kalıbına göre anlam özelleşmesine maruz kaldığı söylenebilir. *isim+fiil* eşdizim kalıbında fiil unsuru özelleşmiş bir anlam kazanırken *sıfat+isim* eşdizim kalıbında sıfat unsuru özelleşmiş bir anlam kazanır. Eşdizimin anlamı ise özerk bir statüde olan isim unsuru üzerine kurulur. Eşdizimliliğin ve eşdizimsel anlamın en sık ortaya çıktığı yapıların *isim+fiil* ve *sıfat+isim* kalıplarının olduğu söylenebilir. Eşdizimlerin ve eşdizimsel anlamın sunumu açısından sözlüklerin en dikkat çekici bölümlerinin fiillerin ve sıfatların mikro yapısı olduğu söylenebilir. DLT’de fiil ve sıfatların mikro yapısında eşdizimlerin yüksek bir farkındalıkla sunulduğu görülmektedir. Bu çalışmada fiillerin mikro yapısında eşdizimlerin nasıl sunulduğu ve betimlendiği incelenmiştir. Özellikle fiillerin isimlerle eşdizimsel kısıtlılıklarının betimleme yöntemleri belirlenmiştir. DLT’de kalıp dil birimlerinden atasözleri belirgin biçimde sunulmaktadır ancak eşdizimlerin sunumu daha karmaşık ve sistemli görünüm arz eder.

2. Dîvânu Lugâti’t-Türk’ün Özgün Tertibi ve Eşdizimlilik Bilgisi

Kâşgarlı’nın (2013, s. 6) “el-Halîl’in “Kitâbü’l-‘Ayn”ında yaptığı gibi kullanılmakta olan ve bırakılan kelimelerin birlikte bulunduğu bir kitap yazmayı arzuladığını” söylediği ifadelerinden DLT’nin “Kitâbü’l-‘Ayn”ından etkilendiği ve genel olarak da Arap sözlükçülük geleneğini örnek aldığı söylenebilir. Kâşgarlı’nın DLT’nin tertibinde el-Halîl’in “Kitâbü’l-‘Ayn”ından ziyade başka bir kaynaktan beslendiği, esasen DLT’de el-Fârâbî’nin *Dîvân’ül-Edeb fî Beyâni Lugati’l-Arab* adlı eserini örnek aldığı ve başlığı da dahil onu yakından modellediği ileri sürülür (Dankoff ve Kelly, 1982: 32-33; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. xiv). El-Fârâbî’de olduğu gibi kelimelerin vezinlerine ve son harflerine göre dizilmesi, her bölümde önce isimlerin sonra fiillerin ele alınması ve Fârâbî’nin kullandığı sözlük bölümlerinin kullanılması buna delil olarak gösterilir. Kâşgarlı, DLT’yi el-Fârâbî’den farklı olarak *Gunne Kitabı* ve *Sâkin Kitabı* bölümlerini de ekleyerek *Hemze Kitabı*, *Sâlim Kitabı*, *Muzâaf Kitabı*, *Misal Kitabı*, *Üçler Kitabı*, *Dörtler Kitabı*, *Gunne Kitabı* ve *Sâkin Kitabı* olmak üzere toplam 8 bölümde tertip etmiştir. Bu nedenle Kâşgarlı’nın uyguladığı tertip şeklinin el-Halîl’in eserinden değil el-Fârâbî’nin eserinden örnek alındığı, el-Halîl’in eserinden dolayı olarak faydalandığı ileri sürülür. Ermers, DLT’te el-Fârâbî’den söz edilmediğinden Kâşgarlı’nın el-Halîl’in yöntemine getirdiği yenilikleri kendi düşüncesinden doğan yaklaşımlar olarak gösterdiğini iddia eder (Ermers 1999’tan aktaran Nalbant, 2008, s. 151). Kâşgarlı, eserinde kullandığı tertip sistemini teknik terimler açısından herkesce bilindiğinden Arapçadan ödünçlediğini açıkça ve özellikle zaten belirtir (1982, s. 71). Kâşgarlı’nın özellikle ve ısrarla söz ettiği yenilikleri el-Halîl’in ve el-Fârâbî’nin eserlerine kendisinin de belirttiği söz konusu benzerliklerle

sınırlandırmak doğru olmaz⁵. Öncelikle el-Fârâbî'nin yönteminin Türkçeye uyarlanması, Gunne ve Sâkin Kitabı bölümlerinin eklenmesi, Türkçenin özelliklerini dikkate alarak baplarda hareke serbestliği uygulanması, yeni baplar icat edilmesi, gramer açıklamaları, lehçe karşılaştırmaları yapılması DLT'nin belli başlı özgün tarafları olarak kabul edilebilir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. xiv). Ancak Kâşgarlı'nın getirdiği ve kastettiği yenilikler bunlarla sınırlı değildir, DLT'nin özgünlüğünün ve getirdiği yeniliklerin başka yerde aranması gerekir. DLT'nin tertibi makro yapısı açısından el-Fârâbî'nin; mikro yapısı açısından yer yer el-Halîl'in sözlük tertibine doğal olarak benzer ancak DLT'nin özellikle mikro yapısı açısından el-Fârâbî ve el-Halîl'in sözlüklerinden farklı özelliklerinin ve çok özgün taraflarının olduğu görülür. Öncelikle söz konusu Arap sözlüklerinin sözlük türünün farklı olması ve farklı hedef kitlesi ve amaçlarının olması DLT'nin tabiatıyla onlardan ayrışmasını gerekli kılar. DLT, diğerlerinin aksine her şeyden önce iki dilli bir sözlüktür ve anadili konuşurları için değil başka uluslar için özellikle Türkçe öğrenen Araplar için kaleme alındığından hedef kitlesi, sözcük listesi ve sözlük yöntemi de tabiatıyla ayrışacaktır. Kâşgarlı'nın ısrarla ve kararlı bir şekilde söz ettiği yenilikçi sözlük uygulamalarının neler olduğunu, hangi sözcük listesini eserine aldığı, DLT'nin asıl özgün taraflarının neler olduğunu tekrar düşünülmesi gerekir.

DLT, iki kitap bölümünün eklenmesi, baplarda hareke serbestliğinin uygulanması, Türkçe sözcükler için baplar icat edilmesi, gramer açıklamalarının ve lehçe karşılaştırmalarının yapılması açısından özgün bir eser olarak kabul edilebilir ancak Kâşgarlı'nın ifade ettiği farklılık ve getirdiği yenilikler esas itibarıyla Arap sözlükçülük geleneğinde yer alan ve el-Fârâbî'nin de uyguladığı söz konusu makro yapı özellikleriyle ilgili değildir. Kâşgarlı'nın yeni ve özgün bulduğu hususların bir kısmı makro yapıyla bir kısmı da mikro yapıyla ilgilidir⁶. DLT'nin *makro yapısı*⁷ (macrostructure) ileri sürüldüğü üzere el-Fârâbî'ninkine benzese bile *mikro yapısı* (microstructure) kendisinin de özellikle ifade ettiği gibi söz konusu Arap sözlüklerinden farklılaşır. DLT'nin özgünlüğü, amacına ve hedef kitlesine yönelik olarak ilk önce Kâşgarlı'nın uyguladığı DLT'nin belirli mikro yapı özellikleriyle ilgilidir. Mikro yapı, sözlük birimlerin (lexeme) iç düzenlenişiyle ilgilidir. Sözcük listesinin sıralanışı ve düzenlenişin aksine madde başı sözlük birimler hakkında ayrıntılı bilgi sunar. Bunlar genel olarak gramer, etimoloji, sesletim, tanım ve kullanım bilgisinden oluşur. Madde başı unsurun tek ve çok anlamlı olması, sözcüğün dil bilimsel tür bilgisi, sözcüklerin sözlüksel bağlamı ve edimbilimsel kullanım bilgileri mikro yapı içerisinde değerlendirilebilir (Svensen, 2009, s. 344-364). Sözlüklerin mikro yapısının en önemli unsurlarından biri sözcüklerin kullanım bilgisi ve sözlüksel bağlam içinde

⁵ Kâşgarlı, eserini özgün bulur ve getirdiği yeniliklerle ilgili genel olarak şunları ifade eder: "Benden önce kimsenin yapmamış olduğu bir "sıralayışla" ve kimsenin düşünmemiş olduğu "düzenle" işi açıklattım. Bildirdiğim sebeplerle telif edilen şey, uyulacak yolda olsun, tasnif edilen nesne, kılavuz tutulmaya değeri bulunsun diye bu şekilde birtakım kurallar, yeniden yeniye ölçüler koydum. İlerlemek isteyenlere doğru yolu göstereyim, geniş bir yol olsun, yükselmek isteyenlere bir merdiven bulunsun diye bu şekilde yaptım (Kâşgarlı Mahmud, 2013, s. 7)."

⁶ Kâşgarlı, eserinin özgün bulduğu taraflarıyla ve getirdiği yeniliklerle ilgili genel olarak şunları ifade eder: Türklerin her boyu dilinden -kendisinden kelimeler çıkar- kökler aldım; çünkü uzun sözü kısaltmakta fayda vardır. Ben bu kitabı hikmet, seci, atalar sözü, şiir, recez, nesir gibi şeylerle süsleyerek hece harfleri sırasınca tertip ettim. İrdemen onu yerinde bulsun, arayan sırasında arasın diye her kelimeyi yerli yerinde koydum, derinliklerini alana çıkardım, katlıklarını yumuşattım. Kitapta Türklerin görgülerini göstermek için söyledikleri şiir tanıklarını serpiştirdim. Kaygılı veya sevinçli günlerde yüksek düşüncelerle söyledikleri savları da aldım. Bunlarla birlikte kitapta birçok önemli kelimeler topladım. " (Kâşgarlı Mahmud, 2013, s. 5-7).

⁷ Makro yapı, sözlük uygulamasında söz ya da sözcüklerin derlenmesi, sözcüklerin listesini, sözlük unsurlarının düzenlenişini, sıralanışını ve ilişkisini, sözlük materyallerinin sözlüğe yerleştirme ilkelerini ifade eder. Bu yapı, daha çok kullanıcıların aradığı sözcüğü bulmalarını sağlamayı amaç edinir. Alfabetik ve sistematik olmak üzere iki makro yapı türü vardır. Sözlüklerin çoğu alfabetik makro yapıya sahiptir. Bunun dışında tematik, kronolojik, sıklık temelli sözlük tipleri de vardır. Makro yapı hakkında daha fazla bilgi için bk. Svensen, 2009, s. 368-377. DLT, Arap sözlükçülük geleneğine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir.

değerlendirilebilecek olan sözcüklerin eşdizimlilik bilgisi ve edimbilimsel bilgisidir. DLT'nin mikro yapısı, el-Halil'in "Kitâbü'l-ÛAyn"ından etkilense⁸ de önemli ölçüde ondan ayrıldığı, ilk defa Kâşgarlı'nın uyguladığı kendine özgü mikro yapı özelliklerinin olduğu rahatlıkla söylenebilir. DLT'nin mikro yapı özellikleri açısından el-Halil'in "Kitâbü'l-ÛAyn"ından ayrıldığı en önemli hususun sözcüklerin sözlüksel bağlamı ve kullanım bilgisiyle ilgili dilde kullanım sıklığı ve sözlükselleşmeye bağlı olarak gelişen kalıp dil, dar anlamıyla ise sözcüklerin eşdizimlilik bilgisiyle ilgili olduğu söylenebilir.

DLT, iki dilli bir sözlüktür. Anadili konuşurlarından ziyade iki dilliler ve başka uluslar için kaleme alındığından hedef kitlesi ve amacı da tek dilli genel sözlüklerden farklıdır. Amacı Türk dilini öğretmek ve hedef kitlesi de Türkler dışındaki topluluklar olduğundan DLT'nin amacına uygun bir yöntem ve teknikle hazırlanması gerekir⁹. Kâşgarlı'nın esasında öncelikle pratik bir Türk dili konuşma klavuzu hazırlamak istediği söylenebilir. Kâşgarlı'nın nispeten el-Halil'in de yaptığı gibi¹⁰ DLT'yi şiir¹¹, atasözü¹², recez, seci, hikmet, nesir gibi dil birimleri ve ürünleriyle donatması¹³ kalıp dil birimlerine önem verdiğini ve kalıp dil farkındalığının hayli yüksek olduğunu gösterir. Kalıp dil birimleri içinde en büyük yekünü ise eşdizimler oluşturur. Kâşgarlı DLT'de atasözü, seci, hikmet gibi kalıp dil birimleri içinde en büyük önemi eşdizimlere verir. Çünkü bir konuşurun yabancı dildeki yetkinliği dilin eşdizim bilgisiyle doğru orantılı olduğundan eşdizimlerin yabancı dil öğretiminde hayati önemi olduğunun farkındadır¹⁴.

2.1. DLT'de Sıklık ve Sözlükselleşme Olgusu

Kâşgarlı'nın eserindeki sözlüksel malzemeyi "sıklık" ve "sözlükselleşme" olmak üzere iki temel esasa göre seçtiği ve düzenlediği söylenebilir. Kâşgarlı ister çekimsel ister sözlüksel olsun dil bilgisel kuralların işletilmesiyle sağlanan *yeni, seyrek ve eş zamanlı* (online) türetime dayalı dil birimlerini çoğunlukla göz ardı etmiştir. Kâşgarlı'nın buna karşın eserinde pratikte sıklıkla kullanılan ve herkesçe bilinen, dolayısıyla genelleşmiş/kurumsallaşmış ve sözlükselleşmiş dil birimleri eserine aldığı rahatlıkla söylenebilir. Kâşgarlı sözcük listesini sıklığa dayalı oluşturduğunu "burada çok tekrarlanan meseleleri ve iyi bilinen ifadeleri bir araya getirdim (1982, s. 72; 2015, s. 13)¹⁵" sözüyle açıkça da ifade

⁸ "Arap sözlükçülüğünde, başta Kur'an olmak üzere muteber eserlerden, hadislerden, şiirlerden ve atasözlerinden örnekler göstermek bir gelenektir. Arap dilinin ilk tam sözlüğü Kitâbü'l-ÛAyn'da yoğun biçimde kâdim Arap şiiri, Kur'an âyetleri, Arap atasözleri ve kısmen de hadisler kelimelerin gerek morfolojik yapı gerekse anlamlarıyla ilgili şevâhid olarak kullanılmıştır (Durmuş, 2011). Kâşgarlı da aynı geleneğe uymuştur (Ercilasun ve Akkayonlu, 2014, s. lix)". Bu, DLT'nin mikro yapısı açısından kısmen el-Halil'in sözlüğünden etkilendiğini gösterir.

⁹ Kâşgarlı, "Türk dilini öğreniniz, çünkü onlar için uzun sürecek bir egemenlik vardır." hadisini duyduğunu, bu hadis doğru ise "Türk dilini öğrenmek çok gerekli bir iş olduğunu, yok doğru değilse aklın bunu emrettiğini, derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yolun olmadığını" dile getirir (2013, s. 4)". Kâşgarlı'nın bu ifadelerinden DLT'nin Türk dilini yabancılara, özellikle Araplara öğretmek amacıyla kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

¹⁰ el-Halil de Kitâbü'l-ÛAyn'da sözlük birimleri hadis, ayet ve şiir gibi parçalarla tanımlamıştır ve sözcüklerle ilgili dil bilgisinden etimolojiye türlü bilgiler verilmiştir.

¹¹ DLT'de 40'ı dörtlükle, 51'i beyitlerle yazılmış toplam 91 şiir vardır (Ercilasun, 2020, s. 47).

¹² Yazardan yazara değişmekle birlikte Ercilasun (2020, s. 53) tekrarları hesaba katılmadan DLT'de 266 atasözünün bulunduğunu belirtir.

¹³ Atasözü ve deyimlere kıyasla DLT'de deyim olarak anılan kalıp dil birimlerin sayısı oldukça az olduğu, atasözlerinin dışında 8 adet deyim varlığından söz edilir bk. Ercilasun, 2020, s. 53.

¹⁴ DLT'de "Yıllarca nice zorluğa göğüs gererek her kelimeyi yerli yerine koydum, kolay avlansınlar diye kelimeleri adeta yattıkları yerden kaldırdım. Artık isteyen onları ağlarında kolayca bulabilirler, dileyen onları yolda yürürken izleyebilir (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 35)." metaforuyla sözcüklerin eşdizim ilişkileri tanımlanmaya çalışılır.

¹⁵ Bu ifade DLT çevirilerinde farklı şekillerde çevirilir. Bu ifade, Atalay çevirisinde "bununla beraber kitapta birçok önemli kelimeler topladım (2013, s. 8)"; Ercilasun ve Akkoyunlu çevirisinde "kitapta yukarıda zikrettiklerimi ve tanınmış lehçeleri topladım (2014, s. 3)"; Kaçalin çevirisinde "kısaca eserde yukarıda

etmektedir. Kâşgarlı benimsediği sözlükçülük yaklaşımında sıklık ve sözlükselleşmeye verdiği önemi metin içinde de farklı yerlerde örneğin **bakıg** maddesinde *anın bakıgı kör* “onun bakışını gör” örneğini vererek “maksadının çok sık kullanılmadığı sürece bu gibi fiil adlarına yer vermek olmadığını” belirterek vurgular (Mahmûd e-Kâşgarî, 2019, s. 93). DLT’de şiir örneklerinden önce *ûâle* (قال) “dedi” ifadesine karşın madde içi sözcük birleşmelerinden sonra “(genellikle) söylenir” anlamında *yuuâli* (يقال) ifadesinin kullanılması sözcük listesinin oluşturulmasında sıklık kullanımına dikkat ettiği anlamına gelir. Kâşgarlı’nın sözlükselleşmemiş birçok sözcük birleşmesini ya da öbek yapıları iç madde yanı sıra madde başında da vermesinin arkasında onların dilde hâlihazırda çok sık kullanılması yatmaktadır. **kapug açıklık** “kapının açık olması” ve **kapuglug ew** “kapılı ev” sözcük birleşmeleri **açuk** ya da **kapug**¹⁶ sıfatlarının altında değil ayrı bir madde başı olarak tanımlanır (Mahmûd e-Kâşgarî, 2019, s. 57, 220). Kâşgarlı’nın eserine semai sözcükleri seçtiğini ve önemseydiğini söylediği sözleri dikkate alındığında söz öbeği niteliğindeki bu tür dil bilgisel türetim ya da birleşimlerin dil bilgisel anlamıyla madde başına taşınmaması beklenir. Kâşgarlı, türetim kurallarına uygun olmakla birlikte pratikte kullanımda olmadığından çoğu kelimeyi dışarıda bıraktığını (2019, s. 39) söylemesine rağmen bu tür söz öbeklerini madde başına çekmesinin arkasında onların dilde oldukça yüksek kullanım sıklığının olması yatmaktadır. Sıklık kullanımı yüksek bu tür sözcük birleşmeleri eşdizimlerden bir önceki safhada oluşan, birliktelik kullanımları ya da serbest birleşmeleri ifade eder. Eşdizimlerin sıklıkla kullanılan ve toplumca iyi bilenen genelleşmiş ve nispeten sözlükselleşmiş sözcük birleşmeleri olduğu dikkate alındığında DLT’ye bir eşdizim sözlüğü gözüyle bakmak kaçınılmaz bir hâl almaktadır.

Kâşgarlı, el-Halil’in “Kitâbü’l-‘Ayn”ında yaptığı gibi “*kullanılmakta olan* (musta‘mel) ve *kullanılmayan* (muhammel) kelimeleri birlikte olacak şekilde hazırlamak arzusunda olduğunu ancak kendisinin kullanılmayanları bıraktığını, kullanılanları tespit ettiğini” ifade eder. Kâşgarlı bu sözleriyle sözlükselleşme olgusuna, bir başka deyişle pratikte sık kullanılan yaygın ve sözlükselleşmiş söz, sözcük ve sözcükten büyük kalıp dil birimlerini kasteder¹⁷. Kâşgarlı türeme adlar bahsinde fiilden türeyen adların bir kısmının “semai” olarak öğrenilebilen ve sık kullanılan sözlüksel adlardan; bir kısmının ise kıyasî (dil bilgisel) olarak bilinebilecek ancak nispeten sık kullanılmayan, dolayısıyla hâlihazırda sözlükselleşmemiş türeme adlardan oluştuğunu, kendisinin sıklıkla kullanılan ve sözlüksel yani semai sözcükleri aldığını belirtir¹⁸ (2019, s. 39; 2013, s. 11; 2014, s. 5). Bu

zikredilen şeyleri ve meşhur lügatları (dil farklılıklarını) derledim (2019, s. 36-37).”; Dankoff ve Kelly çevirisinde “And I have gathered therein much-repeated matters and famous expressions (1982, s. 71).” şeklinde tercüme edilir. Çeviri önerileri de dikkate alındığında Kâşgarlı, kullanımı sık ve herkesce bilinen yani genelleşmiş ya da kurumsallaşmış ve sözlükselleşmiş sözcük birleşmelerini eserinde topladığını dile getirir.

¹⁶ DLT’de genellikle +l(I)g ve +l(I)k ile teşkil edilen dil bilgisel türetimler madde içinde verilir

¹⁷ Ercilasun ve Akkoyunlu el-Halil’in “Kitâbü’l-‘Ayn”ında uyguladığı “kalb” sistemini dikkate almadıklarından araştırmacıların “kullanılmayan (kelimeleri) bıraktım” sözünü yanlış anladığını, 11. Yüzyılda kullanımdan düşmüş Türkçe kelimeleri eserine almadığını düşündüklerini oysa Kâşgarlı’nın el-Halil’in uyguladığı “kalb” sistemine uymadığını belirtmek istediğini aktarır. Aslında Halil’in de “kalb” sistemini uygulamakla birlikte kullanılmayan kelimeleri eserine almadığı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. xlv) dikkate alındığında bu *pratikte kullanılmayan* (muhammel) ifadesiyle dil bilgisel olarak uygun ancak kullanımı pratikte olmayan, üyelerinin değiştirimiyle elde edilen sözcük birleşmelerini kastettiği anlaşılmaktadır.

¹⁸ DLT çevirilerinde “mesmu‘en” kelimesi çoğunlukla “işitilen ya da işitmeye dayalı” şeklinde aktarılmıştır. Ancak bu sözcüğün dil bilgisel bir terim olarak kıyasî teriminin karşısı semai anlamında ele alınması gerekir. Çünkü Kâşgarlı, eserine aldığı ve almadığı sözcüklerle ilgili semai ve kıyasî karşılaştırması yapmaktadır (2019: 39). Semai sözcükler anlam ve biçimi üzerinde tolumca uzlaşmış, sık kullanılan ve dilin kullanımıyla edilen, bir başka deyişle işitilerek öğrenilen, dolayısıyla yüksek derecede sözlükselleşmiş ve anlamları türetim kuralları aracılığıyla yani kıyasî olarak değil ancak sözlüğe bakılarak öğrenilebilecek dil birimlerini ifade eder. Buna mukabil kıyasî sözcükler ve anlamları sözlüğe bakılmadan türetim kurallarına dayalı olarak dil bilimsel

durum Türkiye Türkçesi üzerinden şöyle açıklanabilir. Örneğin *kitap* sözcüğünden türetilen *kitaplık*, *kitapçık*, *kitapçı*, *kitapsız* (acımasız), *kitap ehli*, *kitap kurdu* pratikte kullanılan, yaygın ve sözlükselleşmiş sözlük birimleridir. Ancak *kitabımsı*, *kitaplı*, *kitabımtırak*, *kitapsımak*, *kitaplamak*, *kitap sarayı*, *kitap toplayıcısı* gibi sözcük ve sözcük birleşmeleri dil bilimsel kurallara uygun ve türetimsel olmasına, gerektiğinde de kullanılma potansiyeli olmasına karşın hâlihazırda yaygın ve kullanılan dolayısıyla sözlükselleşmiş dil birimleri değildir. İşte Kâşgarlı bu tür potansiyel sözcükleri el-Halîl eserine almasına karşın kendisinin almadığını belirtir. Zira el-Halîl'in eserine pratikte kullanılan kelimelerin yanı sıra *kalb* sistemiyle elde ettiği henüz sıklıkla kullanılmayan yeni potansiyel sözcükleri de anlamsız olanlar elendikten sonra eserine aldığı görülür. Arapçada *dizimsel* (syntagmatic) türetimden daha ziyade vezin tabanlı çekimsel ve sözlüksel morfoloji ve *kalb* sistemi esas olduğundan Kâşgarlı Arapların anlaması için onların bildiği bir yöntemle, meseleyi **kara** > ***raka** gibi anlamsız kelimeler üzerinden anlatmıştır. Aslında bununla potansiyel dil birimleri, bir başka deyişle dil bilimsel ancak yaygın ve pratikte kullanılmayan morfolojik ve dizimsel türetimler kastedilir. Bu türetimlerin karşısında ise yaygın, pratikte sıklıkla kullanılan, genelleşmiş ve sözlükselleşmiş sözcük ve sözcükten büyük kalıp dil birimleri vardır.

2.2. DLT'de Eşdizimsel Sınırlılıklar

DLT'nin en dikkat çeken özelliklerinden biri sözcüklerin eşdizim sınırlılıklarının betimlenmesidir. Kâşgarlı sözcük türlerinin aynı dizimde kullanılabilme olasılıklarını çeşitli yollarla belirtir ve bazı özel ifade ya da işaretlerle de etiketler. Eşdizim sınırlılıklarının işaretlenmesinde sistemli şekilde kullanılan ifadelerin başında *nēḡ* gelir. Örneğin **arıḡ nēḡ** "arı, temiz nesne", **artak nēḡ** "bozulmuş nesne", **az nēḡ** "az şey", **bek nēḡ** "sağlam şey", **öl nēḡ** "ıslak, yaş nesne", **irig nēḡ** "katı olan her nesne" ifadelerinde sıfatlar *nēḡ* sözcüğüyle betimlenir (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 76, 89, 104, 202). DLT çevirilerinde her ne kadar "nesne, eşya ve şey" olarak tanımlansa da aslında *nēḡ* sözlük anlamından ziyade sıfatın her türlü isimle kullanılabileceğini anlatmak için kullanılan bir sözlüksel etikettir. Bir başka deyişle *nēḡ* zamiri sıfatın ve diğer sözlüksel birimlerin eşdizim sınırlılıklarının genişliğini etiketlemek için kullanılır. (4)'te **arıḡ** "arı, temiz" ve **az** "az" sıfatları madde başında herhangi bir tanık gösterilmeden verilirken **öl** "ıslak, yaş" sıfatı muhtemelen sıklıkla kullanıldığından madde içinde **öl tōn** "ıslak elbise" serbest sözcük birleşmesiyle örneklendirilmiştir.

2) **arıḡ nēḡ** "arı, temiz nesne"

3) **az nēḡ** "az şey"

4) **öl nēḡ** "yaş nesne" ["ıslak elbise" için **öl tōn** denir.] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 370)

Sözlüksel unsurların birleşim olasılıklarının genişliği her zaman *nēḡ* etiketiyle betimlenmez. DLT'de bunun yerine farklı özel ifade ya da açıklamalar kullanılabilir. (5)'te **bedük** sıfatının geniş bir isim setiyle aynı dizimde kullanıldığı özel bir ifadeyle belirtilmiş ve madde içinde bir serbest birleşmeyle örneklendirilmiştir. Sıfatların farklı eşdizim sınırlılıkları söz konusu olduğunda madde içinde ayrıca farklı kalıp dil birimleriyle özellikle tanıklanır. Örneğin (6)'da **açuk** sıfatı "açık olan her şey" olarak tanımlanır ve ardından **açuk kapug** serbest birleşmesi ve **açuk kök**, **açuk iş** sınırlı eşdizim örnekleri verilir. Bu sözcük türlerinin tabiatının farklı olduğunu göstermek için serbest birleşme ile sınırlı eşdizimleri tekrar madde içinde birbirinden noktalı yuvarlak işaretiyle ayırması

sezgiyle bilenebilir ve öğrenilebilirler. Kâşgarlı bu tür sözcükler için morfolojik düzeyde birtakım kurallar koyduğunu ve bu kuralların değişmez şekilde işlediğini belirtir (2019, s. 48).

Kâşgarlı'nın leksikolojik farkındalığının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Sıfatlar yüksek derecede sözlükselleştiğinde ve sıklık kullanımı çok yüksek olduğunda madde başına taşınır. DLT'de **yüz açukluk** "yüz neşeliği", **açuklug kişi** "neşeli, iyi huylu kimse" sözcük birleşmeleri **açuk** sıfatının altında değil sözlükselleşmenin etkisiyle madde başında ayrı bir sözlük birimi olarak verilir. Bununla birlikte sözcüklerin eşdizim sınırlılıklarıyla ilgili etiketleme ya da açıklama her zaman belirtilmeyebilir. (7)'de **akı** sözcüğü eşdizim sınırlılıklarıyla ilgili bir açıklama yapılmadan "eli açık, cömert, koçak" şeklinde tanımlanmış ve arkasından bu sözlüksel anlamı tanımlayacak **akı** ile teşkil edilmiş daha sözlükselleşmiş bir kalıp dil birimi, eşdizim verilir.

- 5) **bedük** "her şeyin büyük olanı" [*bedük tewe* "büyük deve"] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 104)
- 6) **açuk** "açık olan her şey" ["açık kapı" anlamında *açuk kapug*; "gök bulutsuz olduğunda" *açuk gök*, "açık iş" anlamında *açuk iş*¹⁹ denir] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 58).
- 7) **akı** "eli açık, cömert, koçak" [*akı yagak* "cömert ceviz"] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 64)

Sıfatlarda olduğu gibi fiillerde de sıklık dikkate alınır, eşdizimsel sınırlılıklar ve değiştirim olasılıkları özellikle belirtilir. *nēḡ* etiketi sıfatlarda olduğu gibi fiillerde de eşdizim sınırlılıkları etiketlemek için kullanılır. Fiiller madde başı yapıldığında onun geniş bir isim setiyle kullanılabileceğini belirtmek için *nēḡ* etiketi kullanılır. (8a)'da **alkınmak** "tükenmek" fiili *nēḡ* etiketiyle verilir. *nēḡ* etiketi fiilin söz dizimsel ve anlamsal koşullar uygun olduğunda aynı dizimde her isimle kullanılabileceğini işaretler. Fiillerin isimlerle geniş birleşim olasılıkları aynı fiilin farklı fiil şekilleri söz konusu olduğunda da aynı etiketle betimlenir. DLT'de (9)'da **kolmak** ve farklı fiil şekillerinin her biri *nēḡ* etiketiyle etiketlenmiştir.

8a) **alkındı nēḡ** "bir şey büsbütün tükendi" (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 68)

9a) **ol mendin nēḡ koldı** "O benden bir şey istedi."

9b) **ol mendin nēḡ koltırdı** "O benden bir şey istetti."

9c) **er nēḡ kolındı** "Adam benden bir şey istedi." (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 274)

Fiillerin eşdizimsel sınırlılıklarıyla ilgili bilgiler her zaman madde başında etiketlenmez. Kimi zaman Arapça açıklama bölümünde özel ifadelerle belirtilir. Bunun iki yönteminin olduğu söylenebilir. İlki (10)'da **içmek** fiili ve onu tanımlayan madde başı cümlelerin Arapça karşılığı verildikten sonra eşdizim sınırlılıklarıyla ilgili içebilir her türlü isimle aynı dizimde birlikte kullanılabileceğini belirten özel bir ifade yer alır. İkincisi ise (8b)'de **alkmak** fiilini tanımlayan madde başı cümleden sonra Arapça açıklama kısmında cümlelerin Arapça karşılığıyla birlikte fiilin nispeten geniş bir isim setiyle aynı dizimde birlikte kullanılabileceği *veğayrihu* (وغیره) "ve benzeri" ifadesiyle özellikle belirtilir. (11)'de **öpmek** fiilinin "içmek" anlamında **mün** "çorba" ve benzeri şeylerle de kullanılabileceği, dolayısıyla eşdizimsel sınırlılıklarının **mün** ile kısıtlı olmadığı Arapça açıklama kısmında belirtilir. Bununla birlikte yakın anlamlı olmasına karşın **içmek** ile **öpmek** fiillerinin eşdizim sınırlılıkları aynı değildir. Açıklamalardan **öpmek** fiilinin eşdizimsel sınırlılıklarının nispeten daha katı olduğu anlaşılır. Dolayısıyla birinci yöntemin genellikle fiilin birliktelik sıklığı olmakla birlikte eşdizim sınırlılıklarının olmadığını ifade etmek için

¹⁹ Bu sözcük birleşmesinin eşdizimsel anlamının olması gerekir, bu tanım ve açıklama bu hâliyle sıfatın herhangi bir anlamını tanımlamıyor.

kullanıldığı, ikincisinin ise nispeten eşdizimsel sınırlılıklar öngördüğü söylenebilir. (12)'de **tikmek** fiiliyle madde başı yapılan cümlelerde fiil farklı eşdizim sınırlılıklarıyla betimlenir. (12a)'da fiilin anlamsal seçme ve söz dizimi kuralları uygun olduğu sürece her isimle aynı dizimde kullanılabileceği not edilirken (12b)'de Arapça açıklama kısmında geçen *veğayrihu* (وغیره) "ve benzeri" ifadesi fiilin eşdizimlendiği isim setinin *yılan* ve *akrep* gibi isimler olduğunu belirtir ve bu diğerine nispeten belirli eşdizim sınırlılıkları ön görür. (12c) ise bu iki ibareden hiçbirini bulundurmadığından, sözlüksel anlamları itibarıyla da diğerlerinden tümüyle farklılaştığından fiilin diğer ikisine nazaran eşdizim sınırlılıklarının daha kısıtlı olduğu ve ton sözcüğüyle kısıtlandığı doğal sonucunu doğurmaktadır.

10) **er sūw içdi** "Adam su *vb* içti." [*Herhangi bir şeyi içen veya sorup içine çeken kimse için böyle denir*] (Mahmūd el-Kâşgarî, 2019, s. 197)

11) **mūn öpdi**. "Çorba içti." [*Çorbaya benzer şeyler içinde böyle denir.*] (Mahmūd el-Kâşgarî, 2019, s. 372)

9b) **ol tavarın alkı** "O malını *vb*. tüketti." (Mahmūd el-Kâşgarî, 2019, s. 68)

12a) **er yıgaç tıkti**. "Adam ağaç dikti." [*Dikilen her şey için kullanılır.*]

12b) **atıg yılan tıkti** "Atı yılan *vb* soktu." [*Akrep soktuğunda da böyle denir.*]

12c) **er ton tıkti** "Adam elbise dikti." (Mahmūd el-Kâşgarî, 2019, s. 472)

DLT'de fiillerin isimlerle daha katı ya da yüksek eşdizimsel sınırlılıkları olduğunda bunlar da ayrıca belirtilir. **boşgunmak** fiilini tanıklamak için madde başı yapılan (12)'de fiil katı eşdizim sınırlılıklarıyla betimlenir. (12)'de fiilin **elig** isminin yanı sıra **adak** ismiyle değiştiriminin olabileceği, dolayısıyla oldukça yüksek bir eşdizim kısıtlılığının olduğu belirtir. Bu eşdizimin diğerlerine nispeten yüksek değiştirim kısıtlılığı olması dolayısıyla daha sözlükselleşmiş olduğu söylenebilir. Fiillerin tek bir isimle kısıtlandığı eşdizimler sözlüksel anlamlarıyla madde başı yapılır. (13)'te **çakmak** fiili eşdizim sınırlılıklarıyla ilgili hiçbir etiket kullanılmamış ve herhangi bir özel açıklama yapılmamış, tanıklandığı eşdizimler hem madde başı hem de madde içi yapılmıştır. Bu, söz konusu ifadenin katı eşdizimsel sınırlılıklarıyla dilde sıklıkla kullanıldığı anlamına gelmektedir. *sözüg kulakka çakmak, ara çakmak, çakmak çakmak* eşdizimlerinin bileşenlerinin her birinin başka isimlerle değiştiriminin katı biçimde kısıtlı olduğu ve her birinin sözlüksel anlamlarının farklı olduğu rahatlıkla söylenebilir. DLT'de madde başı yapılan sözlüksel malzemenin çoğunlukla bileşenlerinin değiştiriminin katı biçimde kısıtlandığı eşdizimlerden oluştuğu söylenebilir. (14)'te **karmak** fiili ve **suw** ismiyle *suwka karmak* şeklinde kullanılan bir eşdizimin ve eşdizime özgü "boğulmak" şeklinde tanımlanabilecek özelleşmiş bir anlamının olduğu betimlenmek istenir. **Kıymak** fiilinin **söz** ismiyle katı biçimde kısıtlandığını betimleyen (15)'te ise *sözün kıymak* eşdizimi dikkat çeker. Fiillerin tek bir isimle kısıtlandığı, daha çok teknik terim olarak kullanılan eşdizimler de madde başında tanıklanan cümlelerle verilir. (16)'da **kowşamak** ve farklı fiil şekillerinin **ok** ismiyle kısıtlandığı bir eşdizim olduğu betimlenmiştir.

12) **er elgi boşgundi**. "*Adamın eli işten kaldı, işlemez oldu²⁰." [*Ayak için de kullanılır.*] (Mahmūd el-Kâşgarî, 2019, s. 116)

²⁰ DLT çevirileri eşdizimsel sınırlılıkları yüksek eşdizimlerin sözlüksel anlamını betimlerken eşdizimlerin dile özgü olması dolayısıyla Arapça karşılığını vermenin zorluğundan ileri gelen sebeplerle birbirinden oldukça farklılaşır. Kaçalın (2019: 119) "Adamın eli işten kaldı, işlemez oldu"; Atalay (2013 (II): 238) "adamın eli boşaldı (işten adamın eli boşaldı), Ercilasun ve Akkoyunlu (2014) "Eli çıktı ve iş yapamaz oldu." şeklinde aktarılır.

- 13) **ol sözüg anı kulakka çaktı** “O, sözü onun kulağına ilettili, işittirdi.” [*ol ikki kişi ara çakdı* “O iki kişiyi birbirine kışkırttı, düşürdü.”; *ol çakmak çakdı* “O çakmak çaktı.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 138)
- 14) **Ol suwka kardı** “Su adamın boğazına durdu.” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 220)
- 15) **ol sözin kıydı** “Adam sözünde durmadı.” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 266)
- 16a) **er oknı kowşadı** “Adam oku yontup parlattı.
- 16b) **ok kowşaldı** “ok perdahlandı.”
- 16c) **ol ok kowşattı** “o, onun perdah aletiyle oku perdahlamasını emretti.” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 282)

2.3. DLT’de Eşdizimsel Anlam

Sözcüklerin eşdizimsel sınırlılıklarına bağlı gelişen eşdizimsel anlamları vardır. Özellikle sınırlı eşdizimler daha önce de ifade edildiği gibi biri özerk (base) diğeri bağımlı iki unsurun terkiibinden oluşur. Eşdizimi oluşturan sözcüklerin özellikle bağımlı unsurun eşdizimsel anlamının diğlerinden bağımsız şekilde tek başına tanımlanabilmesi hemen hemen imkânsızdır. Eşdizimsel anlam iki sözcüğün eşdizimlenmesinden ortaya çıkan, sözlüksel bağlama özgü özelleşmiş bir anlam türüdür. Eşdizimsel anlam her ne kadar isim unsurunun anlamı üzerine inşa edilse de eşdizimin bileşenlerinden herhangi birine tümüyle atfedilemez, daha çok iki unsurun birliktelik kullanımının doğurduğu müşterek bir anlamdır. Bir sözcüğün anlamının onun eşdizimlendiği başka sözcüklerin anlamıyla olan ilişkisinden oluştuğu ve sıklıkla birlikte kullanıldığı eşdizimsel yapının bütününden ancak anlaşılabilceği, buna karşın tek başına tanımlamanın pek mümkün olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bir sözcüğün anlamı ancak eşdizimde bilinebilir. Sınırlı fiil eşdizimleri dikkate alındığında özellikle bağımlı unsur anlamını aynı dizimde özerk unsurla birliktelik kullanımından kazanır. DLT’de Kâşgarlı’nın sözcüklerin eşdizimsel anlamının farkında olduğu görülmektedir. Kâşgarlı, **etlik** “et askısı, çengel” ismini açıkladıktan sonra madde içinde verdiği **etlig köy** “kesilmek için yetiştirilen koyun”; **etlig kişi** “iri gövdeli, şişman adam” ve **etlig kişi** “ev sahibi olan kimse” sözcük birleşmelerinden bahisle “maksadının kelime dizininde söylemeden bilinemeyecek olanlar dışında sıfatlara yer vermediğini (2019, s. 178), başka bir ifadeyle sıfatların hepsini anmadığını ancak zikredilmezse bilinemeyecek olanları andığını (2014, s. 50)” belirtir. Kâşgarlı’nın bu ifadeleriyle sıfatların eşdizimsel kullanımını ve anlamını dikkate aldığını, eşdizimde yer almayan ve eşdizimsel anlamı olmayan sıfatları dışarıda bıraktığını özellikle vurguladığı söylenebilir. Kâşgarlı (18)’de **basut** maddesinde **ol maña basut birdi** “O bana yardım etti.” örneğini vererek bu iki sözcüğün birbirine yakın ya da ilişkili olduğunu aktarır (2019, s. 100). Bu ifade **basut** ve **birmek** arasında eşdizimsel ilişkiye açıkça işaret eder. Zira Kâşgarlı sözlüksel unsurları açıklarken sürekli onların eşdizimsel ilişkilerini ve eşdizimsel anlamını gözetir. (19)’da **basan** sözcüğünün anlamı eşdizimsel anlamından hareketle tanımlanır.

- 17) **etlik** “et askısı, çengel” [**etlik köy** “kesilmek için yetiştirilen koyun”, **etlik kişi** “iri cüsseli kimse”, **etlig kişi** “ev sahibi olan kimse”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 178)
- 18) **basut** “yardım” [**ol maña basut birdi** “O bana yardım etti.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 100)

- 19) **basan** “ölü gömüldükten sonra yenen yemek” [Buradan alınarak *yög basan* denir.] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 99)

DLT’de (20)’de **başlamak** fiilinin **ış, sū, yöl** isimleriyle eşdizimlenir (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 101). Bu eşdizimlerin her birinde fiil unsurunun yegane eşdizimsel sınırlılıklarıyla oluşan özelleşmiş bir anlamı vardır. Bir sözcüğün kaç eşdizimi varsa o kadar da eşdizimsel anlamı vardır. (20)’de **başlamak** fiilinin **ış, sū, yöl** isimleriyle kullanıldığı her bir eşdizimin ayrı bir eşdizimsel anlamı vardır ve eşdizimin Arapçaya aktarılmasında her eşdizimsel anlamın dikkate alındığı görülmektedir. (21)’de **kıyılmak** fiil şeklinin **kūn, öd, söz** isimleriyle eşdiziminden ortaya çıkan eşdizimsel anlamlarının da aynı şekilde Arapçaya aktarıldığı anlaşılmaktadır.

- 20a) **er ış başladı** “Adam çalışmağa başladı.”
 20b) **ol yöl başladı** “O, yol gösterdi.”
 20c) **ol sū başladı** “O, orduyu komuta etti.” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 101)
 21a) **kūn kıyıldı** “Güneş alçaldı”
 21b) **öd kıyıldı** “Zaman geçti.”
 21c) **söz kıyıldı** “Verilen sözden dönüldü.” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 267)

Bununla birlikte Türkçe eşdizimlerin eşdizimsel anlamı Arapçadan Türkiye Türkçesine yapılan DLT çevirilerinde her zaman başarılı şekilde aktarılmaz. DLT’de madde başında **ark** sözcüğü “(insan) pislik” olarak tanımlanır. Madde içinde verilen **temür arki** ismi eşdizimi Atalay’ın (2013) DLT çevirisinde “demir boku”; Ercilasun ve Akkoyunlu (2014) çevirisinde ise “demir pislği” şeklinde aktarılır. **temür arki** kısaca “pas” olarak aktarılabilirken söz konusu çevirilerin eşdizimin bire bir, eşdizimsel anlam dikkate alınmadan aktarıldığından ileri geldiği söylenebilir. (7)’de **akı** “eli açık, cömert, koçak” sözcüğüyle teşkil edilen **akı yagak** eşdizimi “cömert ceviz” olarak aktarılmıştır. (22)’de *sözin kaêirmek* kalıp dil biriminin “sözünü kesmek, yalanlamak” anlamı olmasına karşın Arapçadan Türkiye Türkçesine eşdizimsel anlam dikkate alınmadan aktarıldığı anlaşılmaktadır. Benzer durumun (23)’te *elgi boşgunmak* eşdizimi için de söz konusu olduğu söylenebilir.

- 7) **akı** “eli açık, cömert, koçak” [kabuğu soyulmuş ceviz “cömert ceviz” anlamında *akı yagak* denir.] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 64)
 22) **ol anıñ sözin kaêirdi.** “*O, onun sözünü kendisine iade etti.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 253)
 23) **er elgi boşgundi.** “*Adamın eli işten kaldı, işlemez oldu.” [*Ayak* için de kullanılır.] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 119)

3. Dîvânu Lugâti’t-Türk’ün Mikro Yapısı ve Eşdizim Türleri

DLT’nin mikro yapısı açısından oldukça özgün ve tutarlı sözlük bilimsel bir yöntemi ve uygulaması vardır. Buna karşın yazın alanında DLT, mikro yapısı açısından düzletilmeye çalışılır ve Kâşgarlı’nın yanlışa düştüğü belirtilir. DLT’nin mikro yapısıyla ilgili en önemli tartışma madde başı ya da madde içi sözlüksel birimler ve sözcük sayısı ile ilgilidir. DLT’yi tercüme eden bilim insanları eserdeki sözcük sayısı ve hangi sözlüksel unsurların madde başı olduğu konusunda birbirinden farklılaşır. Brockelmann’a göre 7993, Atalay’a göre 8783, *Dîvânu Lugâti’t-Türk’ün* Özbekistan’daki yayımına göre 9222, Nalbant’a göre 5147’si ad, 3477’si fiil olmak üzere 8624 sözcük vardır (Akalin, 2008, s. 66-67). Ercilasun ve Akkoyunlu (2014)’e göre ise sözcük sayısı 8000 civarındadır. DLT’nin söz varlığı sayısındaki görüş ayrılıkları Kâşgarlı’nın madde içinde

verdiği sözcük ve sözcük birleşmelerinin sözlük birimi olarak kabul edilip edilmemesinden kaynaklanır.

DLT yayınları genellikle Kâşgarlı'nın özgün mikro yapısına müdahale ederek farklı düzeltmeler önerir ve sözlük birimlerin belirlenmesinde farklı yaklaşımlar benimser. DLT'de ayrı madde başı olarak verilen sözlük birimleri aynı madde altında toplanarak ya da madde içinde verilen sözlük birimleri madde başı yapılarak eserin özgün sözlükçülük uygulamasına müdahale edilir. Örneğin DLT'de **bōş kişi** "hür adam", **bōş uragut** "boşanmış kadın", **bōş elig** "işten ya da bir şeyden kurtulmuş, boş kalmış olan el", **boş et** "sölpük, pörsük et", **boş ew** "boş ev" sözcük birleşmelerinin her biri ayrı madde başı olarak verilir. Atalay (2013) DLT çevirisinde söz konusu sözlük birimleri **bōş kişi** madde başının iç maddeleri olarak verir (III, s. 125). Kaçalın ise söz konusu sözcük birleşmelerine **boş yılki** sözcük birleşmesini madde içinde verilen kalıp dil birimlerini de katarak farazi bir **bōş** madde başı altında her birini madde içi birer unsur olarak toplar (2019, s. 119). Ercilasun ve Akkoyunlu (2014) Kâşgarlı'nın çok defa farklı anlamdaki kelimeleri aynı madde altında topladığını, Kâşgarlı'ya tümüyle sadık kalındığında birbiriyle ilgisiz sözcüklerin aynı maddede verilmesi gerekeceğini düşünür ve hemen hemen bütün madde başı ve madde içi sözlüksel birimleri ayrı birer sözlük birimi olarak madde başına taşır. DLT'yle ilgili yayınlarda da Kâşgarlı'nın sözlük birimleri yanlış düzenlediği savunulur ve düzeltmeler önerilir. Yaylagül (2008, s. 298) farklı köklerden türemesine (*kın+a-*; *kīn+a-*) ve anlamları farklı olmasına karşın **kınamak** madde başında hem **beg anı kınadı** "işkence etmek, cezalandırmak" hem de **ol biçekin kınadı** "bir şeye kın yapmak" anlamlarının verildiğini, Kâşgarlı'nın çok anlamlılık ve eş adlılık ayrımında hataya düştüğünü, bu anlamların eş adlı sözcüklerle ilgili olduğundan ayrı madde başında verilmesi gerektiğini düşünür²¹. Ancak Kâşgarlı'nın mikro yapı uygulamasının gelişi güzel değil maksatlı yapıldığı, bir sözlüksel birimin madde içinde ya da madde başında verilmesinin benimsenen sözlükçülük sistemi açısından kendi içinde tutarlı olduğu, müdahalelerin yazarın sözlükçülük yöntemine ve sözlük türüne yabancı olunmasından ve günümüz Türkçe konuşurların dil bilimsel sezgilerinin farklılığından ileri geldiği söylenebilir.

DLT'de madde başı sözlük birimleri satır içinde genellikle "yuvarlık içinde nokta" işaretiyle; fiillerde ise ayrıca *uçar*, *uçmak* gibi farklı fiil şekilleri kaydedilerek birbirinden ayrılır ve madde başı dâhil Türkçe bütün ifadelerin üzeri kırmızı çizgi çizilerek gösterilir. Örneğin isimler söz konusu olduğunda **alp** "yiğit", **art** "boyun", **urt** "iğne deliği", **ört** "yangın" isimleri madde başı yapılarak noktalı yuvarlakla ayrılmıştır (Kaşgarlı Mahmūd, 2017, s. 33). DLT'de noktalı yuvarlak işaretinin genellikle maksadına yönelik bilinçli ve tutarlı şekilde kullanıldığı söylenebilir. Sözlük birimlerin eş yazılılık, çok anlamlılık, eşdizimlilik gibi anlam ilişkileri birbirinden ayırt edilir. Sözlük birimlerin özellikle bir eşdizimi ve eşdizimsel anlamı varsa çoğunlukla aynı madde başında toplanır. Örneğin **kek** "sıkıntı" sözcüğü diğer eş yazılı **kek** "kin, hınc" sözcüğünden noktalı yuvarlakla ayrı madde başı yapılır ve ilkinin madde içinde **kek kördi er** "sıkıntı çekti" ve ikincinin madde içinde **öçlüg keklig kişi** "öcü ve hıncı olan adam" eşdizimine yer verilir (24, 25). DLT'de **kōl** "kol", **kōl** "dağın tepesinden aşağıya doğru inen ve ovanın su biriken kısmından yüksekte olan yer" ve **kōl** "kılıcın ve bıçağın altında bulunan oyma" sözcükleri eş yazılı düşünülmüş ve her üç sözcük de aralarına noktalı yuvarlak konularak ayrı madde başı yapılmıştır. Madde içinde ise **ōri kōh** "derenin kolu", **kılıç kōh** "kılıç kolu" eşdizimleri

²¹ **beg anı kınadı** "işkence etmek, cezalandırmak" ile **ol biçekin kınadı** "bir şeye kın yapmak" arasında metaforik bir ilişki kurulabilir. DLT'de *kın* "bıçak ve kılıç gibi şeylerin kını"; *kīn* ise "bıçak ve kılıç kını" olarak tanımlanır (2019, s. 260). Cezalandırmak, işkence etmek bıçak ve kılıç gibi aletlerle yapılabildiğinden insanın bedenini bıçak ya da kılıç kınına ya da kılıfına dönüştürmeye benzetildiğinden metaforik ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

verilmiştir (26-28). DLT’de çok anlamlı sözlük birimler de dikkate alınmıştır. **kız** sözcüğü farklı sözlüksel anlamları olduğundan madde içi unsurlarıyla birlikte dört (4) ayrı sözlük birimi olarak aralarına noktalı yuvarlak konularak dört (4) farklı madde başında sunulmuştur (29-32)²².

24) **kek** “sıkıntı [*kek kördi er* “sıkıntı çekti”]

25) **kek** “kin, hınc” [*öçlüg keklig kişi* “öcü ve hıncı olan adam”] (Kâşgarlı Mahmûd, 2017, s. 407)

26) **köl** “kol”

27) **köl** “dağın tepesinden aşağıya doğru inen ve ovanın su biriken kısmından yüksekte olan yer” [*ōri köli* “derenin kolu”]

28) **köl** “kılıcın ve bıçağın altında bulunan oyma” [*kılıç köi* “kılıç kolu”] (Kâşgarlı Mahmûd, 2017, s. 502)

29) **kız** “cariye” [*kız kırkın* “cariyeler”]

30) **kız** “kız evlat” [*meniñ kızım* “benim kızım”]

31) **ev kızı** “aile kızı”²³

32) **yinçe kız** “odalık, yatağa alıcak yetişkin cariye”. (Kâşgarlı Mahmûd, 2017, s. 164)

DLT’nin mikro yapısının oluşturulmasında ve madde başı sözlüksel birimlerin ayırt edilmesinde kullanılan noktalı yuvarlağın kullanışı her zaman tutarlılık göstermez. Örneğin farklı sözlüksel anlamları olan eş yazılı **öz** sözcüğü ve onunla teşkil edilen farklı kalıp dil birimleri aynı madde başında toplanmıştır. **öz** “nefs”, **öz** “yağ” [*özlüg aş* “yağlı yemek”] ve **öz** “sağır” [*öz kişi* “sağır adam”] eş adlı sözcükler madde içi unsurlarıyla birlikte noktalı yuvarlakla birbirinden ayrılarak ayrı bir madde yapılırken **öz** “vadi” [*tag özi* “dağ vadisi”]; **öz kişi** “akraba” [*bu bizniñ öz kişi ol* “bu bizim hısımdır”]; **öz** “kalp ve karın içindeki nesne” [*öziim agrıdı* “karnım ağrıdı”]; **yıgaç özi** “hurma ve benzer ağaçların yağı” sözcük ve sözcük birleşmelerinin ayrı madde başı oldukları noktalı yuvarlakla belirtilmemiştir²⁴ (Kâşgarlı Mahmud, 2013 (I): 45-56). Bu tutarsızlıkların Kâşgarlı’dan ziyade eserin istinsahı sırasında muhtemelen Türkçeyi çok iyi bilmeyen müstensihlerden kaynaklandığı söylenebilir. Kâşgarlı, kimi sözcük ve sözcük birleşmeleri özellikle eşdizimleri katı eşdizimsel sınırlılıklara koşut olarak yüksek derecede sözlükselleşmeye maruz kaldığında büyük leksikolojik farkındalıkla birbirinden ayırt eder ve özellikle madde başına çeker. Örneğin **temür arkı** “pas” sözcük birleşmesi **ark** “(insan) pislik” sözcüğünden noktalı yuvarlakla ayrılır ve her biri madde başı yapılır²⁵. Aynı sözcükle teşkil edilen sözcük birleşmeleri ve eşdizimler madde başında ayrı bir sözlük birimi olabilecek kadar sözlükselleştiğinde her biri noktalı yuvarlakla ayrılarak madde başı yapılır. **böş kişi** “hür kişi”, **böş uragut** “boşanmış kadın”, **böş elig** “boş el, çalışmayan veya içinde bir şey bulunmayan el”, **böş et** “yumuşak et”, **böş ew** “boş ev” sözcük birleşmelerinin her biri ayrı bir madde başına dönüştürülür²⁶. DLT’de birçok

²²Atalay (2013) ve Kaçalın’ın (2019) her ne kadar **kız** madde başında toplanmasına karşın DLT’nin tıpkı basımında ayrı madde başı olarak verilir. Daha ayrıntılı bilgi için DLT’nin tıpkı basımına bk. Kâşgarlı Mahmûd, 2017, s. 164.

²³ Bu sözcük birleşmesinin anlamı DLT çevirilerinde farklı tanımlanır. **ev kızı** sözcük birleşmesini Atalay (2013) “aile kızı”; Ercilasun ve Akkoyunlu (2014) “bakire kız; evde kalan, kocaya gitmemiş kız”; Kaçalın (2019) “bakire, eve kapanmış kız” şeklinde tanımlar.

²⁴ Ayrıntıları için bk. Kâşgarlı Mahmûd, 2017, s. 35-36.

²⁵Bk. Kâşgarlı Mahmûd, 2017, s. 76.

²⁶ Bk. Kâşgarlı Mahmûd, 2017, s. 497.

yerde bunun gibi yüksek leksikolojik ve sözlük bilimsel farkındalığın olması kimi zaman madde başı yapımında karşılaşılan nispeten küçük çelişkili sözlük bilimsel uygulamaların Kâşgarlı'dan kaynaklanmadığını göstermektedir.

3.1. İsimlerin Mikro Yapısı ve İsim Eşdizimleri

DLT'de madde başında çoğunlukla isimlerin tek başına Arapça anlam ya da açıklamaları verilir. **aêak** ismi madde başında yalın olarak "ayak" şeklinde tanımlanır. İsimler madde başı yapıldığında ardından varsa bu isimle teşkil edilen sözlükselleşme derecesi değişen farklı kalıp dil birimlerine yer verilir. Örneğin (33)'te **boyın** ismi madde başında "boyun, insanın vb. boynu" şeklinde tanımlanır. Ardından madde içinde *boynu* ismiyle oluşmuş *kılıç boynu* ve *bıçak boynu* isim eşdizimlerine yer verilir (2019: 121). Bunlar, birer sınırlı eşdizim örneğidir. (34)'te **çalpak** madde başında "kir, pislik" olarak açıklanır ve arkasından madde içinde onunla teşkil edilen kısıtlı eşdizim türünde bir sıfat eşdizimi verilir²⁷ (2019: 140). İsimler madde başında çoğunlukla eşdizimsel anlamıyla tanımlanır. (35)'te ismin anlamı verilirken *kılıç kôl*²⁸ "kılıç kolu" eşdizimindeki anlamından hareket edilir.

- 33) **boyın** "boyun, insanın vb. boynu" [*kılıç boynu* "kılıcın pırazvanası" ve *bıçak boynu* "bıçak pırazvanası"] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 121)
- 34) **çalpak** "kir, pislik" [*çalpak iş* "karışık iş"] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 140)
- 35) **kôl** "kılıcın ve bıçağın altında bulunan oyma" [*kılıç kôl* "kılıç kolu"] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 274)

İsimlerin madde içinde verilen kalıp dil birimleri işlev, yapı ve sözlükselleşme derecesi açısından farklılaşır. (36)'da **ayık** sözlük anlamıyla tanımlanır ve arkasından madde içinde sözcüğün kullanıldığı bir fiil eşdizimi verilirken (37)'de **esen** sözcüğü madde başında tanımlandıktan sonra madde içinde bu sözcüğün kullanıldığı bir kalıp söz ve bir atasözü yer alır.

- 36) **ayık** "söz verme, vaat" [*onun bana sözü var* anlamında *anıñ maña ayıkı bār* denir.] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 88)
- 37) **esen** "her şeyin selamette olanı" [*Sihhate misin?* anlamında *esen mü-sen* denir. Şu atasözünde geçer: *esende iwek yök* "Esenlikte acele etmek olmaz." İşleri ihtiyatla, yavaş yapmak için söylenir.] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 175)

İsimlerle teşkil edilen kalıp dil birimleri ve isim eşdizimleri eğer özel bir isim ya da tümüyle birleşik isim hüviyetine kavuşursa sözlükselleşme derecesi arttığından madde başına taşınır. Örneğin **yāg** ismi "yağ"; **ügür** ismi ise "darı" anlamıyla tanımlanır (38,39). Ancak **yāg ügürü** sözcük birleşmesi tümüyle sözlükselleştiğinden ne **yāg** ne de ne de **ügür** isminin madde içinde tanımlanır. **yāg ügürü** "susam" anlamıyla birleşik isim olarak madde başına taşınır (40). Madde içinde verilen kimi sözcük birleşmeleri hem madde içinde hem de madde başında verilir. *sag yāg* "sade yağ, tereyağı" sözcük birleşmesi madde içinde **yāg** ismi altında tanımlanırken ayrıca eşdizime özgü anlamı olduğunda

²⁷ DLT'de madde başı yapılan isimlerin eşdizimsel anlamı kimi zaman bir eşdizim tanıklanmadan madde içinde verilir. Örneğin **alın** "alın" tanımlandıktan sonra sözcüğün "dağ burnu ve yamacı" anlamının da olduğu belirtilir (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 70).

²⁸ Bu eşdizim DLT çevirilerinde farklı tanımlanmıştır. Atalay (2013) "kılıç kolu", Kaçalın (2019), "kılıcın ya da bıçağın üzerinde bulunan, genellikle altınla işlenen yol biçimindeki oyma", Ercilasun ve Akkoyunlu (2014) ise "kılıç çizgisi" şeklinde tanımlar. Bu farklılık eşdizimsel anlamın tanımlanma zorluğundan ileri gelir. Eşdizimsel anlam tanımlanmaktan ziyade örnek kullanımlarla ve eşdizimsel sınırlılıklarıyla betimlenir. Kâşgarlı bu nedenle eşdizimsel sınırlılıklarını vererek **kôl** ismini "bıçak ve kılıç" ismiyle betimlemektedir.

madde başında **sag köñül** “temiz ve sıcak yürek” şeklinde madde içi sıfat eşdizimiyle birlikte betimlenir (41).

- 38) **yāg** “yağ” **sag yāg** “sadeyağ, tereyağı” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 543)
- 39) **ügür** “darı”
- 40) **yāg ügürü** “susam” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 533)
- 41) **sag yāg** “sadeyağ, tereyağı” [**sag köñül** “temiz ve sıcak yürek”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 512)

3.2. Sıfatların Mikro Yapısı ve Sıfat Eşdizimleri

Sıfatlar genellikle ya eşdizim sınırlılıkları etiketi ve ifadesiyle ya da eşdizim sınırlılıklarına göre gerçekleşen farklı kalıp dil birimleriyle tanımlanır. Sıfatlar yukarıda ifade edildiği gibi madde başında **arıg nēñ** “arı, temiz nesne”, **az nēñ** “az şey”, **irik nēñ** “katı olan her nesne” şeklinde **nēñ** etiketiyle betimlenir. Eğer sıfatların sıklıkla aynı dizimde birlikte kullanıldığı kalıp dil birimleri olursa madde içinde verilir. (42)’de **uşak** sıfatın birçok isimle sıklıkla kullanıldığında **nēñ** ile etiketlenmiş ve arkasından madde içinde **uşak oğlan** “küçük çocuklar” serbest birleşmesi ve **uşak ôtun** “odun kırıntıları” sınırlı sıfat eşdizimiyle tanımlanmıştır. (43)’te geniş eşdizim sınırlılıklarıyla tanımlanan **açuk** sıfatı madde içinde aynı zamanda **açuk kapug** serbest birleşmesi yanı sıra **açuk gök** ve **açuk iş** sınırlı sıfat eşdizimleriyle betimlenmiştir.

- 42) **uşak nēñ** “küçük şey” [**uşak oğlan** “küçük çocuklar; **uşak ôtun** “odun kırıntıları”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 526)
- 43) **açuk** “açık olan her şey” [“açık kapı” anlamında **açuk kapug**; “gök bulutsuz olduğunda” **açuk gök**, “açık iş” anlamında **açuk iş**²⁹ denir.] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 58)

Sıfat eşdizimleri sözlükselleşme derecesine göre madde başına taşınır. **çın** sözcüğü “doğru” olarak tanımlanır ve ardından madde içinde sıfatın zarf işlevinde kullanıldığı **çın sözler** ve **çın ayduñ** serbest birleşmeleri verilir (44). DLT’de **çın** sözcüğüyle teşkil edilen sözlükselleşme derecesi yüksek **çın söz** “doğru söz” sıfat eşdizimi madde içinde değil madde başında tanımlanır (45). **çın kişi** “güvenilir, doru adam” eşdizimi **çın söz** “doğru söz” ile aynı eşdizimsel anlamı paylaştığından madde içinde verilir. (46)’da **azuk** tek başına madde başı yapılmaz, **azuk ok** biçiminde “nereden geldiği ve kimin tarafından atıldığı belli olmayan ok” anlamıyla bir eşdizim olarak madde başı yapılmıştır³⁰ (Kâşgarlı Mahmud, 2013 (I): 45-56). **azuk ok** sıfat eşdiziminin kısıtlı eşdizimlerin iyi bir örneği olduğu söylenebilir.

- 44) **çın** “doğru” [**çın sözler** “O, doğru söyler.” **çın ayduñ** “doğru söyledin”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 151)
- 45) **çın söz** “doğru söz” [**çın kişi** “güvenilir, doğru adam”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 151)
- 46) **azuk ok** “nereden geldiği ve kimin tarafından atıldığı belli olmayan ok” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 151)

²⁹ Bu sözcük birleşmesinin eşdizimsel anlamının olması gerekir, bu tanım ve açıklama bu hâliyle sıfatın herhangi bir anlamını tanımlamıyor.

³⁰ Kaçalın (2019), DLT çevirisinde **azuk ok** ile **azuk mung** “kaçan, yiten, kaybolan, yolunu kaybetmiş” eşdizimini aynı madde toplar ancak tıpkıbasımda bu iki sözlük birimi ayrı madde başı yapılır. Bk. Kâşgarlı Mahmûd, 2017, s. 45.

Sözcük türleri dil bilgisel bir işlev olduğu için isimler kalıp dil birimlerinde farklı işlevlerde kullanılabilir. Bundan ötürü DLT'de sıfat eşdizimleri isimlerin madde içinde sunulabilir. Örneğin **etlik** "et askısı, çengel" olarak tanımlanır ve ardından sözcüğün sıfat olarak kullanıldığı farklı **etlik köy**, **etlik kişi**, **etlig kişi** sınırlı eşdizimlere yer verilir (17). **akı** sözcüğü "eli açık, cömert, koçak" şeklinde tanımlanır ve ardından sözcüğün sıfat olarak kullanıldığı kalıp dil birimleri verilir (7).

17) **etlik** "et askısı, çengel" [**etlik köy** "kesilmek için yetiştirilen koyun", **etlik kişi** "iri cüsseli kimse", **etlig kişi** "ev sahibi olan kimse"] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 178)

7) **akı** "eli açık, cömert, koçak" [kabuğu soyulmuş ceviz "cömert ceviz" anlamında **akı yagak** denir."] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 64)

Sıfatlar yüksek derecede sözlükselleştiğinde kullanıldığı isimle birlikte bir kalıp dil birimi olarak madde başında tanımlanır. Bu birleşmelerde sıfatın ya sözlük anlamlarından oldukça uzaklaştığı ya da birleşik ismin yapısal bir unsuru olduğu görülür. Örneğin **azuk ok** "nereden geldiği ve kimin tarafından atıldığı belli olmayan ok" ve **amrak köñül** "sıcak temiz gönül", **katkı kişi** "kimseye boyun eğmez, zor adam", **esik yer** "uzayıp giden düz arazi" açıklamalarıyla birer kalıp dil birimi olarak madde başında verilir.

3.3. Fiillerin Mikro Yapısı ve Fiil Eşdizimleri

Madde başı unsurun tanımının yapılması mikro yapının en önemli bileşeni olmasına karşın fiiller DLT'de tanımlanmaz, her zaman tanıklanan örnek bir cümleyle madde başı yapılıdır. Fiillerin eşdizimlilik bilgisi ise çeşitli şekillerde mikro yapıda betimlenir. Fiillerin geniş eşdizim sınırlılıkları ve birleşim olanakları olduğunda yukarıda ifade edildiği üzere sıfatlar gibi *nēñ* etiketiyle betimlenir. (9)'da **kolmak** ve onun farklı fiil şekillerinin eşdizim sınırlılıklarının geniş olduğu, söz dizimsel ve anlamsal kurallar müsaade ettiği sürece her isimle kullanılabileceği *nēñ* etiketiyle betimlenmiştir (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019: 274).

9a) **ol mendin nēñ koldı** "O benden bir şey istedi."

9b) **ol mendin nēñ koltırdı** "O benden bir şey istetti."

9c) **er nēñ kolındı** "Adam benden bir şey istedi." (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 274)

DLT'de fiiller bununla birlikte belirli eşdizim sınırlılıklarıyla da betimlenir. Fiiller çoğunlukla kalıp dil birimlerinin kullanıldığı, büyük kısmı fiil eşdizimi içeren örnek cümlelerle verilir. **tıtmak** fiili (47)'de *et tıtmak* şeklinde tanık bir cümleyle madde başında verilir. Madde içinde ise başka bir isimle de kullanılabileceği belirtilir. Kâşgarlı (48)'de **başaklanmak** fiilinin **sünjü** ve **ok** ismiyle eşdizimlendiğini özel bir açıklamayla madde içinde özellikle belirtir. Fiillerin daha katı eşdizimsel sınırlılıkları olduğunda bunlar da tutarlı biçim de betimlenir. DLT'de **uçmak** fiilini tanımlamak için (49a)'da serbest birleşmeden oluşan bir tanık cümle madde başı yapılıdır. Sonra bu serbest birleşmeden hareketle eşdizimsel sınırlılıkları daha katı, fiil unsurunun özelleşmiş anlamda kullanıldığı iki sınırlı eşdizim madde içinde verilir. İsim ve sıfat eşdizimlerinde olduğu gibi fiil eşdizimleri de sözlükselleşme derecesi arttığında madde içinden taşınır. (49b)'de **uçmak** fiili sözlükselleşmeye koşut olarak eşdizimsel yapı ve anlamıyla madde başı yapılıdır ve aynı ya da benzer eşdizimsel anlamda kullanılan eşdizimler madde içinde verilir³¹.

³¹*uçmak* fiili DLT çevirilerinde farklı okunur. Ercilasun ve Akkoyunlu (2014) ve Kaçalin (2019, s. 366) *uçmak* ve *öçmek* şeklinde iki farklı okuma yaparken Atalay (2013) söz konusu örnekleri *uçmak* maddesi altında toplar ve

- 47) **ol et tıttı** “o eti ditti” [elbiseyi ziyadesiyle parçalarsa yine böyle denir.] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 178)
- 48) **sünjü başaklandı** “Mızrak temrenlendi. [*Ok* temrenlendiğinde de böyle denir]. (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 111)
- 49a) **kuş uçdı** “Kuş uçtu.” [*anı kutı uçdı* “Onun talihi uçup gitti”; *er attın koê tım uçdı* “adam attan düştü.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 514)
- 49a) **öt uçdı** “Ateşin alevi söndü.” [*erniñ öpkesi uçdı*. “Adamın öfkesi geçti.” *er tım uçdı* “adamın soluğu kesildi.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 366)

Fiillerin belirli isimlerle birer eşdizim oluşturduğunda fiilin eşdizime özgü bir anlam kazandığı ve fiili eşdizimden bağımsız tanımlanmanın mümkün olmadığı görülür. DLT’de **basmak** fiili eşdizim içeren **anı bürt bastı** tanık cümlesiyle madde başı yapılı (50). Madde içinde ise **basmak** fiiliyle teşkil edilen diğer eşdizimlere yer verilir. Madde içinde verilen eşdizimlerin madde başı eşdizimin eşdizimsel anlamıyla yakından ilgili kısıtlı fiil eşdizimleri olduğu görülür. **basmak** fiili madde içinde verilen her bir cümlede eşdizimsel sınırlılıklarıyla ve eşdizimsel anlamıyla kullanılır. Söz konusu eşdizimlerin kısıtlı fiil eşdizimlerinden olduğu söylenebilir. (51)’de **başlamak** fiili **ış, sũ, yøl** isimleriyle eşdizimlenir. Bu eşdizimlerin her birinde fiil unsurunun özelleşmiş bir anlamı vardır ve yegane sınırlılıklarıyla tanımlanır.

- 50) **anı bürt bastı** “Onu karabasan (kâbus) bastı.” [*beg il basdı* “bey vilayeti bastı, sanki üzerine çöktü”; *begni yağı basdı* “Beyi düşman basdı.”; *er kıztıg basdı* “adam kızı bastı, üzerine çöktü, çullandı.”; *ıt keyikni basdı* “Köpek avı yıktı ve yıktı.”] (Kâşgarlı Mahmud, 2013 (I), s. 45-56).
- 51) **er ış başladı** “Adam çalışmağa başladı.” [*ol yøl başladı* “O, yol gösterdi.”; *ol sũ başladı* “O, orduyu komuta etti.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 101).

Söz konusu fiil eşdizimleri serbest, sınırlı ve kısıtlı olarak sınıflandırılabilir. (49a)’da *kuş uçmak* birleşmesinin kısıtlı eşdizim; (48)’de *sünjü/ok başaklamak* birleşmesinin sınırlı eşdizim; (51)’de *yøl başlamak* ve *sũ başlamak* birleşmelerinin ise kısıtlı eşdizim olduğu söylenebilir.

- 49a) **kuş uçdı** “Kuş uçtu.”
- 48) **sünjü başaklandı** “Mızrak temrenlendi. [*Ok* temrenlendiğinde de böyle denir.] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 111)
- 51) **er ış başladı** “Adam çalışmağa başladı.” [*ol yøl başladı* “O, yol gösterdi.”; *ol sũ başladı* “O, orduyu komuta etti.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 101)

DLT’de fiiller birer kalıp dil birimi olarak metaforik bir ifade ya da metonomik ilişkiyle değişmeceli deyim olarak da madde başında betimlenebilir. Aşağıda **kewmek** ve **kewremek** fiillerinin madde içi açıklamalarından *sözüg kewmek* ve *küçi kewremek* kalıp dil birimlerinin birer metaforik ifade olduğunu anlaşılmaktadır. (53)’te *suwka kirmek* eşdizimi hem suya girmek hem de suya girmekle yıkanmak arasındaki metonimik ilişki dolayısıyla

her birinin anlamını ilişkili bulur. Kâşgarlı’nın **kuş uçdı** “Kuş uçtu.” ve **öt uçdı** “Ateşin alevi söndü.” örneklerini ayrı madde başı yapar ancak bu aynı zamanda *uçmak* fiiliyle teşkil edilen sözcük birleşmelerinin farklı eşdizim setleri oluşturmasına dayandırılabilir.

biri gerçek diğeri eşdizimsel anlam olmak üzere iki anlamı vardır. Bu nedenle *suwka kirinmek* sözcük birleşmesinin değişmeceli bir deyim örneği olduğu söylenebilir.

52) **er sözüg kewdi** “Adam sözü ağzında geveledi, söyleyip söylememekte karasız kaldı.” [Bunun aslı *tançum kewdi* “Lokmayı ağzında çiğnedi ve yutmadı.” sözünden alınmıştır.] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 251)

53) **anın küçi kewredi** “Onun gücü azaldı, güçsüzleşti” [Kati bir şeyin gücü, sertliği kaybolduğunda da böyle denir] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 252)

53) **er suwda kirindi** “Adam suda yürüdü ve yıkandı.” (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 270)

DLT’de fiil eşdizimleri her zaman fiillerin madde başı yapıldığı cümlelerle sunulmaz. Fiil eşdizimleri isim, ikilemelerin madde içi sözlük birimleri olarak da sunulabilir. Örneğin (54)’te **irteş** ismi sözlük anlamıyla madde başında tanımlanır. Madde içinde ise **irteş** ile teşkil edilen bir fiil eşdizimine yer verilir. (55)’te **tın** ismi “ruh, nefes, soluk” olarak açıklanır, arkasından *tını kesilmek* sınırlı fiil eşdizimi madde içinde verilir. (56)’da **ot** madde başında “zehir” olarak tanımlanır. Madde içinde **ot** ile teşkil edilen *ot birmek* eşdizimine yer verilir.

54) **irteş** “herhangi bir konuda insanlar arasında yapılan enine boyuna yapılan araştırma ve inceleme” [*irteş koptı* “Aniden bir araştırma ve inceleme başladı”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 204)

55) **tın** “ruh, nefes” [*anın tını kesildi* “Onun nefesi kesildi.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 470)

56) **ot** “zehir” [*beg añar ot birdi* “Bey ona zehir verdi.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 362)

3.4. Diğer Eşdizim Türleri

DLT’de isim, sıfat ve fiiller dışında diğer sözcük türlerinin de eşdizimleri verilir. DLT’de edatlar da isimler gibi madde başı yapılır ve betimlenir. Edatlar isimler gibi tanımlanır ver ardından farklı kalıp dil birimleri ya da bir söylem sürdürücü olarak işlevsel kullanımlar verilir. Örneğin **andag** madde başı yapılır ve işlevsel bir kalıp dil birimiyle örneklendirilir. DLT’de **ayığ** edatı tanımlandıktan sonra kullanıldığı farklı söz demetleriyle verilmiştir (13). **çim** edatı ise yine katı birleşim sınırlılıklarıyla tanımlanır ve madde içinde kalıp dil birimleriyle örneklendirilir. **çim** edatı ancak ıslaklık ve çiğlik ifade eden sıfatları pekiştiren bir edat olarak tanımlanır.

57) **andag** “öyle anlamında bir edattır [*andag aydım* “öyle söyledim.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 72)

58) **ayığ** “iyi ve kötü şeyler için pek çok yerine bir edat” [*ayığ eêgü* “ne kadar iyi şey”; *ayığ yawuz nêj* “ne kadar kötü şey”. Bu edat iyi ve kötü anlamında kullanılan kelimelere pekiştirme için gelir.] (Kâşgarlı Mahmud, 2014, s.40)

59) **çim** “nemliği ve hamlığı mübalağa için kullanılan edat [*çim yığ et* “çok çiğ et”, *çim öl tön* “çok nemli, ıslak elbise”] (Kâşgarlı Mahmud, 2014, s.146)

İkilemeler de birer kalıp dil birimi olarak madde başı yapılır ve tanımlanır. Örneğin **çâr çarmak** “çoluk çocuk” ve **çek çük** “ıvır zıvır” ikilemeleri madde başında yer alır. Madde içinde eğer varsa ikilemeyle teşkil edilen başka kalıp dil birimlerine yer

verilir. (5)'de **çap çap** ikilemesi madde başında tanımlandıktan sonra madde içinde onunla birlikte kullanılan **çap çap yedi** zarf eşdizimine yer verilir. İkilemeler hiç tanımlanmadan başka bir kalıp dil biriminin bileşeni olarak da madde başında verilebilir. Örneğin (7)'de **çars çars** ikilemesi madde başında zarf eşdiziminin bileşeni olarak gerçekleşir. Bu örnekte ikileme diğerlerine nispeten anlamsal açıdan daha bağımlıdır, başka bir deyişle gerçek anlamından daha fazla uzaklaşmıştır. **çars çars urmak** birleşmesinin kısıtlı zarf fiil eşdizimi olduğu söylenebilir.

- 60) **çap çap** “kamçı vurulurken çıkan sesin ve dudak şapırtısının yansıması” [*ol erük çap çap yedi* “O şeftaliyi şapur şapur yedi.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 142)
- 61) **çat çat** “vurma sesinin yansıması” [*çat çat urdu* “çat çat vurdu”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 143)
- 62) **ol anı çars çars urdu** “O, onu çat çat dövdü” [*tars tars urdu* “Evire çevire dövdü.”] (Mahmûd el-Kâşgarî, 2019, s. 143)

Sonuç

DLT, sözcük listesinin seçiminde ve mikro yapısının oluşturulmasında eşdizimlerin, eşdizimsel sınırlılıkların ve eşdizimsel anlamın dikkate alındığı özel bir sözlüktür. DLT'nin amacına ve hedef kitlesine uygun olarak özellikle fiil ve sıfatlar madde başı yapıldığında çoğunlukla kullanım sıklığına göre eşdizim sınırlılıkları gözetilerek oluşturulduğu, fiillerin ve çoğu sıfatın sözlüksel anlamının eşdizimsel anlam ya da tanımlamayla verildiği ve yüksek bir leksikolojik farkındalıkla sözlükselleşmenin dikkate alındığı görülür. Özellikle madde başı fiillerin tanımlarının yapılmaması, bunun yerine sıklıkla kullanıldıkları sözlüksel yapı ve bu yapının anlamının verilmesi buna delil olarak sunulabilir. DLT'de sözcüklerin mikro yapısı incelendiğinde eşdizimlerin sistematik olarak betimlendiği, sözcüklerin eşdizim sınırlılıklarının özellikle etiketlendiği ya da özel açıklamalarla belirtildiği, ön üretimli sözlüksel yapılara odaklanıldığı ve öne çıkartıldığı açıkça görülmektedir. DLT'nin bu yönüyle dilde sıklıkla kullanılan, genel olarak bir kalıp dil birimleri sözlüğü özel olarak ise bir eşdizim sözlüğü olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. DLT bu bakımdan Türkçenin yabancı öğrenciler için iki dilli bir eşdizim ya da kalıp dil birimleri sözlüğü özellikleri gösterdiği söylenebilir. Buna yönelik olarak DLT'nin oldukça özgün bir düzenlenişi vardır.

Kalıplaşmış dil birimleri bir dilin söz varlığının önemli bir kısmını oluşturur. Kalıplaşmış dil birimlerinin bu nedenle bir dilin öğretilmesinde, özellikle yabancı dil öğretiminde önemli bir rolü ve büyük bir işlevi vardır. DLT'de kalıp dil birimlerin ve eşdizimlerin bilhassa öne çıkarılması Kâşgarlı'nın Türk dilini yabancılara özellikle Araplara öğretme amacı gütmemesinden ileri gelmektedir.

Kâşgarlı'nın sözcüklerin eşdizimlilik bilgisi farkındalığının yani sözcük bilimi ve sözlükçülük bilgisinin ileri düzeyde olduğu söylenebilir. DLT'de sözcüklerin eşdizimsel sınırlılıkları madde başı ve madde içlerinde çeşitli biçimlerde verilmiştir. Kâşgarlı'nın sözlük bilimsel yaklaşımı modern dil bilimi açısından oldukça ileri düzeyde olup bugün Türkçe sözlükçülüğünün bile DLT'nin eriştiği seviyede olmadığı ileri sürülebilir.

Tarihi metinlerin doğru ve yetkin biçimde aktarılması açısından eşdizimlerin ve eşdizimsel anlamların belirlenmesinin büyük önemi vardır. DLT eşdizimlerin ve sözcük birleşmelerinin eşdizimsel anlamının belirlenebilmesi için çok iyi bir kaynaktır. Bütün sözlüksel malzemenin bu açıdan incelenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte DLT çevirilerinin eşdizimleri ve eşdizimsel anlamı göz ardı ettiği, Kâşgarlı'nın Türkçeye özgü eşdizimleri açıklamak için kullandığı analitik açıklama ya da aktarmaları bire bir Türkiye

Türkçesine aktardığı görülür. Bu, Türkçe eşdizimlerin ve sözcüklerin eşdizimsel anlamının kaybolmasına neden olmaktadır. DLT çevirileri Türk dili araştırmalarında sıklıkla başvurulan kaynaklar olduğundan eşdizimlerin ve eşdizimsel anlamın göz ardı edilmesi leksikolojik meselelerin izahında, tarihi metinlerin aktarılmasında ve anlaşılmasında birtakım sorunlara yol açtığı görülmektedir. Tarihi Türk lehçelerinin eşdizimsel söz varlığının tespitinin bu tür sorunların önüne geçeceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2008). *Binyıl Önce Binyıl Sonra: Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Benson, M., Benson E. ve R. Ilson (1986). *The BBI Combinatory Dictionary of English*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Cowie, A. P. (1988). Stable and Creative of Vocabulary Use. *Vocabulary and Language Teaching*, Ronald Carter and Michael McCarthy (Eds.), Malaysia: Longman, s. 127-139.
- Cowie, A. P.(1981). The Treatment of Collocations and İdioms in Learners' Dictionaries. *Applied Linguistics II*, s. 223-235.
- Çalışkan, N. (2014). *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcükbiçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme (Eşdizimlilikler, Biçimbirim Dizileri, Dilbilgisel Örüntüler, Semantik Prozodi)*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Demirel, E. (2020). Metaleksikografinin Değerlendirme Ölçütleri Temelinde Divânu Lugâti't-Türk'ün El Yazma Nüshası ve Belli Başlı Divânu Lugâti't-Türk Yayınları Üzerine Betimsel Bir Çalışma. *Türkbilig*, (40), 63-94.
- Doğan, N. (2015). Türkçe Sözlük'te Fiısel Eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, 17, 67-84.
- Doğan, N. (2016). Türkçe Sözlük'te Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi. İçinde XI. *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* (s. 801-809). Ankara: Bilkent Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, N. (2016). *Türkiye Türkçesinde Fiil Eşdizimleri*. Ankara: Yayınevi Yayınları.
- Doğan, N. (2019a). Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik. İçinde X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 535-545). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, N. (2019b). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Eşdizimsel Farkındalık ve Öğrencilerin Eşdizim Yeterlikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (68), 115-122.
- Doğan, N. (2020). Türkçede Sözcük ve Dil Bilgisi İlişkisi: Dil Bilgisel Eşdizim Kalıpları . *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (6), 1945-1957.
- Ercilasun, Ahmet B. (2020). *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Firth, J. R. (1968). *A Synopsis of Linguistic Theory, 1930-1955. Selected papers of Firth, J. R. 1952- 1959, F. R. Palmer (Ed.)*, Bloomington: Indiana University Press, s. 168-205
- Firth, J.R.(1957). Modes of Meaning. *Papers in Linguistics 1934-1951*, Oxford: Oxford University Press, s. 190-228.
- Hausmann, F. (1985). Kollokationen im Deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des Lexikographischen Beispiels. In H. Bergenholtz & J. Mugdan

- (Eds.), *Lexikographie und Grammatik: Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch* (pp. 118-129). Berlin, Boston: Max Niemeyer Verlag.
- Hausmann, F. (1991). Collocations in Monolingual and Bilingual English Dictionaries. In V. Ivir & D. Kalogjera (Eds.), *Languages in Contact and Contrast: Essays in Contact Linguistics* (pp. 225-236). Berlin, New York: De Gruyter.
- Hausmann, F. (2004). Was Sind Eigentlich Kollokationen?. In K. Steyer (Ed.), *Wortverbindungen - mehr oder weniger fest* (pp. 309-334). Berlin, Boston: De Gruyter.
- Hill, J. (2000). Revising priorities: From Grammatical Failure to Collocational Success. İnde Michael Lewis (Ed.), *Teaching collocation: Further Developments in the Lexical Approach* (pp. 47-69). Hove: Language Teaching Publications.
- Howarth, Peter Andrew (1996). *Phraseology in English Academic Writing*, Tübingen: De Gruyter
- Kalsın, Ş. (2021). Yabancılara Türkçe Öğretmek İcin Yazılan Tarihî Dönem Sözlüklerinde Eşdizimli Sözcüklerin Kullanımı. *Zafer Önler Armağanı* (s. 266-278). Ankara: Kanguru yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (2017). *Dîvânü Lugâti't-Türk* (İnceleme-Tıpkıbasım). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lügâti't-Türk*. (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme: Seçkin Redi, Serap Tuğba Yurtsever). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (2013). *Divanü Lûgat-it-Türk* (Çeviri-Dizin). Haz. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk* (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin). (haz. Ahmet B. Ercilasun & Ziyat Akkoyunlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Mahmûd al-Kâşyarî (1982). *Compendium of the Turkic Dialect (Dîwân Luyât at-Turk)* (Part I). (Edited and Traslated by Robert Dankoff and James Kelly). Harvard: Harvard Universty Printing Office
- Mahmûd el-Kâşgarî (2019). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. (Haz. Mustafa S. Kaçalın), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Mel'çuk, I. (1998). Collocations and Lexical Functions. In A. P. Cowie (Ed.), *Phraseology. Theory, Analysis and Applications* (pp. 23-53). Oxford: Clarendon Press.
- Nalbant, M. V. (2008). Dîvânu Lugâti'it-Türk'te Söz Yapımı. İnde Sema Barutcu Özönder (Ed.), *Kaşgarlı Mahmud Kitabı* (s.189-216). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Nesselhauf, Nadja (2004). What Are Collocations? In D. J. Allerton, N. Nesselhauf and P. Skandera (Eds.), *Phraseological Units: Basic Concepts and Their Application* (s. 1-21). Basel: Schwabe Verlag.
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a Learner Corpus*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Yaylagül, Ö. (2008). Dîvânu Lugâti'it-Türk'te Anlamın Sunumu içinde (Ed. Sema Barutcu Özönder), *Kaşgarlı Mahmud Kitabı* (s. 297-305). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 714-721.

Geliş Tarihi-Received: 30.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 22.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1212233

Doğu Balkan Türk Ağzlarında Sıralı, Bağlı Cümleler

Sequential, Connected Sentences in Eastern Balkan Turkic Dialects

Elza ALIŞOVA DEMİRDAĞ*

Süleyman AKSU**

Öz

Genel olarak ağzlar, konuşma dillerinin bölgelere göre ses ve şekil olarak farklılık gösteren kolları olarak tanımlanmaktadır. Ağzlar, o dilin tarihi gelişiminin canlı belgeleridir. Bu bağlamda bir dilin eksiksiz olarak anlaşılması ağzların doğru incelenmesine bağlıdır. Günümüzde ağız çalışmaları, hem yeni verilerin toplanması hem de toplanmış veriler üzerinden sürdürülmektedir.

Türkiye’de ağzlar üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu çalışmalar içerisinde Balkan Türk ağzları önemli yer tutmaktadır. Balkan Türk ağzları, XIV. yüzyılda Anadolu’dan gelerek bölgeye yerleşen Osmanlı Türklerinin çeşitli şartlar altında oluşturduğu ağzlardır. Bu ağzlar, doğal olarak çeşitli nedenlerden dolayı farklı kültürlerle etkileşim sonucu kendi içerisinde dallanıp budaklanmıştır. Türkiye Türkçesi ağzlarının bir uzantısı olan Balkan Türk ağzları, Doğu ve Batı Balkan Türk ağzları olarak ikiye ayrılmaktadır. Balkan Türk ağzlarıyla ilgili yapılan çalışmalarda daha çok ses ve şekil bilgisini temel alan çalışmaların ön planda olduğu, söz dizimi alanında fazla çalışma olmadığı dikkat çekmektedir. Söz dizimi, bir dilin yargısız anlatım bilimi olan kelime gruplarıyla, yargılı anlatım birimi olan cümlenin yapısını, işlevini, anlam özelliklerini inceleyen dil bilimi dalıdır. Sıralı, bağlı cümleler, çeşitli anlam özellikleri, bağlama edatları ve ortak öğelerle bağlanan cümle yapısıdır. Yazılı dilde olduğu gibi ağzların cümle yapısı da o dilin gelişim süreci ve çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Yazılı dille mukayesede konuşma dilinde bu değişimi incelemek daha kolaydır. Bu bağlamda konuşma dilindeki metinlerden hareketle sıralı, bağlı cümle yapısının incelenmesi ve yazılı dille mukayesesi bir dilin gösterdiği değişimi izlemek açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada Doğu Balkan Türk ağzlarında (Yunanistan Gümölcine, Güney Doğu Bulgaristan, Bulgaristan Silistre, Edirne Süloğlu) sıralı, bağlı cümle yapısı incelenmiştir. Bu bağlamda kaynak olarak bu ağzlar üzerine yazılmış kitap ve tezlerin metin kısmı çalışmamızın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu çalışmalardaki metinler incelenerek sıralı ve bağlı cümle yapısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Doğu Balkan Türk Ağzı, ağız, söz dizimi, sıralı, bağlı cümle.

Abstract

In general, dialects are defined as branches of spoken languages that differ in sound and shape according to regions. Dialects are living documents of the historical development of a

* Doç. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, Girne/ KKTC, e-posta: elzaalishovademirdag@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0320-8996.

** Öğr. Gör., Girne Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, Girne/ KKTC, e-posta: suleymanaksu@gau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4690-5062.

language. In this context, a complete understanding of a language depends on the correct study of dialects. Today, dialect studies are carried out both by the collection of new data and through already collected data.

Various studies on dialects have been carried out in Turkey and continue to be performed. Balkan Turkish dialects have an important place in these studies. Balkan Turkish dialects are the dialects formed by the Ottoman Turks, who came from Anatolia and settled in the region in the 14th century, under various conditions. These dialects naturally branched out within themselves as a result of interaction with different cultures for various reasons. Balkan Turkish dialects, which are an extension of Turkey Turkish dialects, are divided into two as Eastern and Western Balkan Turkish dialects. When the studies on Balkan Turkish dialects are examined, it is noteworthy that studies based on phonetics and morphology are at the forefront, but there are not many studies in the field of syntax. Syntax is a branch of linguistics that examines the word groups, which are the unit of non-judgmental expression of a language, and the structure, function and semantic features of the sentence, which is the unit of judgmental expression. It is a sentence structure that is connected with sequential, connected sentences, various semantic features, conjunctions and common elements. As in the written language, the sentence structure of the dialects is also affected by the development process of that language and various factors. Compared to written language, it is easier to study this change in spoken language. In this context, examining the sequential, connected sentence structure based on the texts in the spoken language and comparing it with the written language is important in terms of monitoring the change in a language. In this study, sequential, connected sentence structure in Eastern Balkan Turkish dialects (Greece Komotini, South East Bulgaria, Bulgaria Silistra, Edirne Süloğlu) was examined. In this context, the text of the books and theses on these dialects as a source constitutes the main axis of our study. By examining the texts in these studies, effort has been paid to determine sequential and connected sentence structure.

Keywords: Eastern Balkan Turkish dialect, dialect, syntax, sequential, connected sentence.

Giriş

Türkiye Türkçesi söz diziminde sıralama, bağlama edatları ve ortak öğelerle bağlanan cümleler farklı bölümler altında karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda bağlanışlarına göre cümlelerin yapı bakımından cümleler bölümünde incelenmesi yönünde kabullerin arttığı gözlemlenmektedir (Alişova Demirdağ, 2021, s. 380). Bu tür cümleler için genellikle *sıralı, bağlı* vb. terimler kullanılmaktadır. Bilgegil (2014, s. 87), bu konuyu yapılarına göre cümleler başlığı altında ele alır. Yazar, sıralı cümleyi "Aynı unsur veya anlam ilgisinin ortak veya farklı görevle birden ziyade cümlede ardarda yer alması sıralı cümleleri meydana getir." şeklinde tanımlar ve bu tür cümlelerin basit, birleşik, temel, yan, girişik ve şartlı cümlelerde görmenin mümkün olduğunu belirtir. Yazar, bağlı cümleler için "Aralarında ilgi bağlaçlar, - nadiren de- bağlaç görevindeki fiilimsilerle sağlanan sıralı cümlelere, bağlı cümleler diyeceğiz. Nitekim: "Okula geliyorsunuz (lâkin) dersi dinlemiyorsunuz." cümlesinde ilgi, bağlaçla, "Müracaat etmekle beraber kabul olunamadı." cümlesinde ilgi ise bağ fiile sağlanmıştır." tanımını yaparak örneklendirir. Gencan (2007, s. 159), bağlanışlarına göre cümleleri yapı bakımından cümle bölümünde inceler. Yazar, "Başlı başına bir tümce olmasına karşın bir bağlaçla ya da virgöl, noktalı virgöl gibi bir imle bir tümceye bağlananlara bağımsız önerme denir." şeklinde tanımladığı bağımsız önermeleri de kuruluşları bakımından sıra önermeler ve bağlı önermeler olarak ikiye ayırır. Sıra önermeleri "Biçimce de, anlamca da birbirine bağlı olmayan; bununla birlikte aralarına virgöl ya da noktalı virgöl konulan bağımsız önermelere sıra önermeler denir." bağlı önermeleri ise "biçimce veya anlamca birbirine bağlı olan tümceler" olarak iki başlıkta inceler. Yazar, ortak öğeli cümlelerle birlikte ki'li cümleleri de buraya dâhil eder. Şimşek (1987, s. 292-301), sıralı cümleyi yapı bakımından cümleler bölümünde inceler. Sıralı cümleyi "bağımsız sıralı cümle", "bağımlı sıralı cümle" ve "karma sıralı cümle" olarak üçe ayırır. Noktalama işaretleriyle bağlanan cümleleri bağımsız sıralı cümleler, bağlama edatlarıyla bağlanan cümleleri bağımlı sıralı cümleler, her iki yapının birlikte

kullanıldığı cümleleri ise karma sıralı cümle olarak nitelendirir. Dizdaroğlu (1976, s. 223-243), bu tür cümleleri bağlanışlarına göre cümleler içerisinde ele alır ve bağımsız sıralı cümle, bağımlı sıralı cümle, açıklamalı sıralı cümle, karma sıralı cümle olarak 4'e ayırır. Bağımsız cümleyi birbirine noktalama işaretiyle bağlanan, bağımlı sıralı cümleyi bağlama edatlarıyla bağlanan, açıklamalı sıralı cümleyi (:) noktalama işareti ve ki bağlacıyla bağlanan, karma sıralı cümleyse hem noktalama hem de bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler olarak sınıflandırır. Fidancı (1966, s. 1320-1324), sıralı cümleye "En az iki basit, yalın cümlelerin bir anlam bağlantısıyla art arda sıralanmasından meydana gelen cümledir." şeklinde açıklar ve sıralı cümleyi öğeleri bakımından bağımlı sıralı, bağımsız sıralı, açıklamalı sıralı, anlam bağlantısı bakımından ulama cümlesi, seçmeli cümle, pekiştirme cümlesi, tezat cümlesi, sebep cümlesi, benzetme cümlesi, açıklama cümlesi, bölünme cümlesi olarak inceler. Gece (1998, s. 337), bağlı cümleler arasında anlam ve şekil ilişkisinin olduğunu belirterek "Anlam ilişkisi, cümlelerin bağlanma sebebinin ve mecburiyetini ifade eder. Şekil ilişkisi ise bu mecburiyetin yerine gerilmesini sağlayan ve bağlanmayı şekle yansıtan gramatikal yapıdır." şeklinde açıklar. Yazar, bu tür cümleleri hem anlam ilişkilerine hem de bağlayıcı unsurlara göre ayrı ayrı incelemenin yanlış olduğunu belirterek "Dolayısıyla böyle cümlelere sadece "bağlı cümleler" adını vermek, ama ayrıca aralarındaki anlamla ilgili ilişkileri kavramak ve hangi vasıtalarla bağlandıklarını tespit etmek, cümlelerin çözümünü ona göre yapmak daha anlamlı ve mantıklı gözükmektedir." diyerek bağlı cümleleri zaman, sebep-sonuç, bölüştürme, karşılaştırma, ziddiyet ilişkisine göre inceler. Ediskun (2007, s. 386), bu yapıyı biçimlerine göre cümleler bölümünde sıra cümleler ve bağlı cümleler olarak iki başlıkta inceler. Sıralı cümleleri "Aralarında her zaman belirli bir anlam ilgisi bulunmadığı halde, söyleyişe bir kıvraklık, bir hareket ve bir duygusallık kazandırmak için, kimi basit ya da bileşik cümleler birbirlerine (,) (;) ile bağlanıp cümleler zinciri oluşturabilirler. Bu cümleler zincirine sıra cümleler deriz." şeklinde tanımlar. Aralarında anlam ilişkisi olan basit veya birleşik cümlelerin bağlaçlarla birbirlerine bağlandığını ve bunların bağlı cümleleri oluşturduğunu belirten yazar ki'li cümleleri de bağlı cümlelerin içinde ayrı bir başlıkta inceler. Kükey (1975, s. 292-297), "bağımsız birleşik cümle" olarak kabul ettiği cümleleri "sıra tümceler" ve "bağlı tümceler" olarak ikiye ayırır. Sıra cümleler, birbirine noktalama işaretiyle bağlanırken bağlı cümleler bağlama edatlarıyla bağlanan cümleler olarak ayrılır. Hatiboğlu (1982, s. 155-157), yapısına göre cümleler bölümünde incelediği "sıralı tümceyi" bağımlı ve bağımsız sıralı tümce olarak ayırır. Ortak cümle öğeleriyle bağlanan cümleleri bağımlı, ortak ögesi olmayan yalnız anlam ilişkisiyle bağlanan cümleleri bağımsız sıra cümle olarak sınıflandırır. Karahan (2014, s. 85-95), cümlelerin bağlanma şekilleri bölümünde, "bağlama edatıyla bağlanan cümleler", "ortak cümle öğeleriyle bağlanan cümleler", "ortak kip/şahıs ekleriyle bağlanan cümleler", "anlam ilişkisiyle bağlanan cümleler" olarak dört başlıkta inceler. Aktan (2016, s. 128-131), yapılarına göre cümleler bölümünde sıralı ve bağlı cümlelerden bahseder. Sıralı cümleleri bağımlı sıralı cümle "Hem anlam yönünden hem de öğelerin ortak olmaları yönünden biriyle bağlı olan cümleler", bağımsız sıralı cümle "Aralarında belli bir anlam ilişkisi bulunmayan cümle" olarak ikiye ayırırken bağlama edatlarıyla bağlanan cümleleri de bağlı cümle olarak ayırır. Özkan ve diğerleri (2016, s. 138-140), yapılarına göre cümleler bölümünde sıralı cümleleri bağımlı sıralı cümle ve bağımsız sıralı cümle olarak ikiye ayırır.

Bu çalışmada da genel kabule uygun olarak sıralı ve bağlı cümleler ele alınmıştır.

Doğu Balkan Türk Ağzları

Balkan Türk ağzları, Türkiye Türkçesine bağlı ağzlar topluluğudur. Korkmaz (2011, s. 103), Türklerin Anadolu'da yaşayan Oğuz lehçesinin Balkanlarda konuşulan Türkçenin temelini oluşturduğunu belirtir: "Balkan Türkçesi ağzları aslında Türkiye

Türkçesi ağızlarının Balkanlar'daki uzantısı niteliğindedir. Balkanların XIV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kısa sürede Osmanlı egemenliği altına girmiş olması bu bölgeye Anadolu'dan gönderilen yoğun Oğuz-Türkmen gruplarının iskânıyla sonuçlanmıştır." Günşen (2012, s. 113), "Rumeli veya Balkan Türk ağızları, 14. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlara yerleşen Osmanlı Türklerinin Anadolu'dan götürerek iskân ettirdiği Türklerin, bu coğrafyada önce hâkim unsur sonra da azınlık olarak farklı tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel şartlar altında oluşturdukları ağızları ifade eder." şeklide benzer bir görüş sergiler. Balkan Türk Ağızları, genel kabul olunan görüşe göre iki gruba ayrılır. Nemeth (1983, s. 119), Balkan ağızlarının Doğu ve Batı olarak ayrılma çizgisini şu şekilde belirtir: "Tuna'nın yanındaki Lom'dan doğuya doğru uzanır, güney yönden Vraca'dan, Sofya ve Samakov'dan doğuya doğru gider ve sonra buradan batıya doğru yönelir ve Küstendil'de yine güneye doğru ilerler." Mollova (1999), Nemeth'in sınıflandırmasını kabul etmekle birlikte bölgeyi "Batı uç zonu", "Doğu Rodoplar zonu" ve "Merkez zon" olarak üçe ayırır. Batı üç zonuna Nevrokop, Blagoevgrad, Devın kasabaları ve onların etrafındaki köyleri dâhil eder. Doğu Rodoplar zonuna Bulgaristan'da bulunan Kırçalı, Ardino, Momçilgrad, Krumovgrad kasabaları ve etrafta bulunan bine yakın köyü dâhil eder. Merkez zonuna ise diğer iki bölgenin dışında kalanları dâhil eder.

Balkan veya Rumeli ağızları Doğu Rumeli ve Batı Rumeli olarak ikiye ayrılır. Batı Rumeli'nin coğrafi sahaları Bulgaristan'da Tuna'nın hemen güneyindeki Lom'dan doğuya doğru Vraca, Sofya, Samakov'dan doğuya doğru ilerleyip Köstendil'e uzanır. Ayrıca Makedonya, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Sırbistan'da Adakale'yi uç olarak kapsar. Kosova da Batı Rumeli içerisinde yer alır. Doğu Rumeli, Balkanların doğusunu oluşturan, Trakya'yı (doğu ve batısıyla beraber) içine alan ağız sahasıdır. Bulgaristan'da Lom, Vraca, Sofya, Samokov ve Köstendil şehirlerinin doğusundan itibaren ülkenin tamamı, Yunanistan, Makedonya'nın güney kesimleri ve Türkiye'nin Trakya'sı (Doğu Trakya) bu sahanın içerisinde yer alır.¹

Çalışmamızın merkezini Doğu Balkan Türk ağızları, yani Yunanistan Gümülcine, Güney Doğu Bulgaristan, Bulgaristan Silistre, Edirne Süloğlu ağızları oluşturur. Bu bölgelerle ilgili saha araştırması yapılarak tespit edilmiş metinler, ağız araştırması kitabı ve yüksek lisans tezleri temel alınmıştır. Yararlanılan kaynaklar, Muharrem Özden, Batı Trakya- Gümülcine Ağız İncelemesi (Ses ve Şekil Bilgisi-Metinler-Söz Varlığı²), İhsan Sabri, Güney-Doğu Bulgaristan Türk Ağızları³, Bahtışen Karaşinik, Silistre (Silistra) İli Yöresi ve Ağızları⁴, Demet Şen Gür, Edirne İli Süloğlu İlçesi Ağızı (İnceleme-Metinler-Sözlük⁵) lisans tezi sıralı-bağlı cümlelerin elde edildiği metinlerin olmuştur. Bahsi geçen kaynakların ilk ellışer sayfaları üzerinden örnekler seçilmiştir. Bu çalışma, Doğu Balkan Türk ağızlarında kullanılan sıralı bağli cümle yapısının ortaya konması amacıyla yapılmıştır. Bu bölgeyle ilgili yapılan ağız çalışmaların büyük çoğunlukla ses bilgisi ve şekil bilgisi alanını kapsadığı dikkate alınırca ağızların söz dizimiyle ilgili bilgi vermek temel düşüncemizdir.

¹https://tr.wikipedia.org/wiki/Rumeli_a%C4%9F%C4%B1zlar%C4%B1#Rumeli_a%C4%9F%C4%B1z_b%C3%B6lgesi (Erişim tarihi, 25.07.2022)

² Muharrem Özden, *Batı Trakya-Gümülcine Ağız İncelemesi (Ses ve Şekil Bilgisi-Metinler-Söz Varlığı)*, Trakya Üniversitesi Matbaası, 1. Basım, Edirne, 2016.

³ İlhan Sabri Çebi, *Güney-Doğu Bulgaristan Türk Ağızları*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986.

⁴ Bahtışen Karaşinik, *Silistre (Silistra) İli ve Yöresi Ağızları* (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2011.

⁵ Demet Şen Gür, *Edirne İli Süloğlu İlçesi Ağızı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Edirne, 2020.

Doğu Balkan Türk Ağzlarında Sıralı Bağlı Cümleler

Sıralı Cümleler

Arka arkaya sıralanmış basit cümlelerden oluşan cümle yapısıdır: “Her biri ayrı ayrı yargı bildirdiği hâlde aralarındaki sıkı anlam ilişkisiyle arka arkaya sıralanmış cümlelerdir.” (Aktan, 2016, S. 128). Sıralı cümleler birbirine sıralama, bağlama edatları veya virgülle bağlanır. Aralarında temel cümle- yan cümle ilişkisi bulunmayan bu cümlelerde sıralama, eş zamanda olma, karşılaştırma/ denkleştirme vb. gibi anlam ilişkileri bulunur. Bağımsız hükümlerin olduğu bu cümlelerde eşit haklı cümlelerin sıralanması söz konusudur. Sıralı cümleler, kendi içerisinde bağımsız sıralı ve bağımlı sıralı cümleler olarak ikiye ayrılır.

Bağımsız sıralı cümlelerde yer alan cümlelerin her biri bağımsız birer cümleden oluşuyor. Ögeleri ortak değildir. Bu cümleler, yalnız başlarına kullanıldıklarında kendi anlamları olan, fakat bir araya geldiklerinde de aralarında çeşitli anlam ilişkileri bulunan cümlelerdir. Bağımsız sıralı cümleler, birbirlerine virgül, noktalı virgül veya çeşitli sıralama bağlaçlarıyla bağlanır.

Bağımlı sıralı cümleler, hem anlam hem de ögeler yönünden ortaktırlar. Yalnız başına kullanıldıklarında da anlamları olan cümleler birbirlerine ortak ögelerle bağlanırlar. Bu cümleler, aynı zamanda ortak kip ve şahıs ekleriyle de bağlanır, virgül veya noktalı virgülle ayrılır.

Bağlı Cümleler

Bağlı cümle, en az iki cümlenin birbirine bağlama edatıyla bağlanarak oluşturduğu cümle yapısıdır. Burada da temel cümle- yan cümle ayrımı yoktur ve eşit haklı cümleler cümle başı edatlarla birbirine bağlanarak çeşitli anlam ilişkileri kurarlar. Bunlar, açıklama, sebep, sonuç, sıralama, karşılaştırma, eşitlik, beraberlik vb. Bu cümleler yapıcı ayrı olsalar da anlamca bağlıdırlar.

Örnekler

ķarşılama oynardıķ, dārbuķalan çalardıķ arkadaşler, iki kız ķalkardı oynardı, düdüñü yapardıķ. (BTG, s. 287)

keçi buynuzlānı yirdik, çekirdeklēni, hiç űnatmazdıķ, toplardıķ kısım kısım çuķurcuķ oynardıķ. (BTG, s. 287)

pişiyler e kıymayı yā da ķavuruysun, pirinci yıkıysın, salıysın ķoca bi ķazan çōrbaya düdüñ çōrbasına, ķaynatTiriysın, tavuķ suyu koyuysuñ içine, yāsını aşlıysın, mis gibi çōrbalar tās tās dolduruysun āfiyetle yiye gelen misāfir giden misāfir. (BTG, s. 289)

ķap çanaķlar ķullanılırdı, ķalaycılara veridik, ķalaycılar ķalaylardı. (BTG, s. 290)

kimisi aşıa küyüne gitti, kimisi

ğurcalıya gitti, kimisi bıyıklı küne gitti. (BTG s. 297)

yapardıķ toplanırdıķ oynardıķ darbıķa çalardıķ. (ES, s.175)

boşanmalar_oluy öksüz çocuklar ķalıy bilmem neler_oluy. (ES, s.188)

motor_aldıķ kuzu kuzu kestik takşı aldıķ kuzu kestik. (ES, s. 182)

-ne kaçamaķlā yabtıķ pekmezle ne kaçamaķlar yaptıķ. (ES, s. 182)

-ķarşılardıım_ama şindi ķarşileyemiyem. (ES, s. 235)

-duymuşluyum var_ama üle ne duyduķ ne başımıza geldi çok şükür ne bi şe

duymadıķ başka şey. (ES, s. 255)

iç bi şecik_olmaz ne böcek yapar ne kurt yapar. (ES, s.256)

ya taş_oynardık ya çizgi çizirdik atlardı. (ES, s.258)

o buğaya gicek, bu beriki bakaya gicek, töle gezdiröz. (Sİ, s. 175)

ondan söra kedi miyavlamış, oraz da kükuriğuu

başlayıvāmişlā epsi bīdān bir āzdan bārıvāmişlar. (Sİ, s. 203)

sen beni öldürecān ama bu tikān seni mēdana çıkaracak demiş. (Sİ, s. 209)

-pişirikē azcık salçayı kavirtturöz salçasız da olüy ama yā koyup ister salçayla yab

ister salçasız yab. (ES, s. 174)

keseriz_ellen koca tarlalalı birer tāne birer tāne

yüklediriz_arabaya getiriz_ārmana. (ES, s. 183)

topluyoruz_onnarı ondan söra arabayā yükledib getiriyöz ārmanımız var. (ES, s.187)

o kurbanı kesērsin hērkeze tö_büle birer parça birē parça birer parça ev_ev gezdirişin dādarsın. kalanını da kazana verisin. (ES, s.235)

boyılın eski tarihini çok çok bilmeyiz ama köyā kufalçılā dāmişlār. (Sİ, s. 247)

havızlara yayan gidādim; çünkü yakın. (Sİ, s. 179)

tütünneri var, misileri var, fasleleri var,

çimenneri var, epsi çimeni bekleyēlār. (Sİ, s. 221)

gelinlārın ğaldı anaları bubaları, damatların ğaldı, üç_tāne dāmat getirdik, iki tāne gelin getirdik, anneleri bubaları ğaldı ma ğızanım tutmadı bizim istēmize tutmadı şünkü bizim üstümüze gelinēn çocuk bābasının soyadı tuta mitutamayınca ğaldı, biz geldik, kapandı. (GDB, s. 102)

Sonuç

Günümüzde başka dillerle etkileşimde olup da bundan etkilenmeyen dil nerdeyse yoktur. Özellikle, coğrafi konumu nedeniyle ister ticaret isterse komşuluk ilişkisi sonucu farklı dillerin etkileşimi kendini bariz şekilde göstermektedir. Dillerin başka dillerle etkileşimi sadece söz varlığında değil, dil yapısında da kendini göstermektedir. Bu bağlamda Balkan Türk ağızlarında bu etkileşimin izleri çeşitli sahalarda kendini göstermektedir. Farklı dil ailelerine ait dillerle olan etkileşim burada konuşulan Türkçe ağızların yapısında bazı şekillendirmelere yol açmıştır.

Bu çalışmada Doğu Balkan Türk ağızlarındaki sıralı bağlı cümleler incelenmiş ve Türkiye Türkçesi yazı diliyle karşılaştırılmıştır. Söz dizimi, bir dilin kelime grubuyla o dilin cümle yapısını, işleyişini, görevini ve anlatım özelliklerini inceler. Birleşik cümlelerin bir çeşidi olan sıralı bağlı cümleler, arka arkaya sıralanmış basit cümlelerden oluşur. Aralarında temel cümle, yan cümle ilişkisi olmayan bu cümlelerin edatlarla bağlanmış şekli, bağlı cümleler olarak incelenir. Söz diziminin belli kuralları doğrultusunda oluşan bu cümle yapısı, ait olduğu dilin gelişim süreci ve farklı dillerin etkileşimi gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Yazılı dilden farklı olarak konuşma dilinde bu değişim, daha bariz şekilde kendini göstermektedir.

Doğu Balkan Türk ağızlarının karakteristik özelliği olan devrik cümle yapısının sıralı, bağlı cümlelerde ön planda olduğu dikkat çekmiştir. Bu da farklı dillerin etkileşimi olarak görülmektedir. Doğu Balkan Türk ağızlarının farklı dillerle etkileşimi, sadece söz varlığına etkisiyle kalmamış, aynı zamanda söz diziminde de etkisini göstermiştir. Bu, Türkçe söz diziminin büyük oranda değişerek Hint-Avrupa söz diziminin etkisinde kaldığını göstermektedir. Araştırmamızda dikkate değer diğer bir husus ise, incelenen

metinlerde sıralı cümlelerin bağlı cümlelerle mukayesede daha yaygın olarak kullanıldığıdır. Doğu Balkan Türk ağızlarındaki sıralı bağlı cümlelerin incelenmesinin ağızların söz dizimiyle ilgili çalışmalara katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz. Ayrıca Doğu Balkan Türk ağızlarının söz diziminin detaylı bir şekilde incelenmeye ihtiyacı olduğu kanaatindeyiz.

Kısaltmalar

(BTGA): Batı Trakya Gümülcine.

(ES): Edirne Süloğlu.

(Sİ): Silistre İli.

(GDB). Güney Doğu Bulgaristan.

Kaynakça

- Aktan, B. (2016). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Alışova Demirdağ, E. (2021). *Azerbaycan Türkçesinin Söz Dizimi (Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırmalı Olarak)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bilgegil, K. M (2014). *Türkçe Dil Bilgisi*. Konya: Salkımsöğüt Yayınları.
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ediskun, H. (1960). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fidancı, M. (1966). Sıralı Cümle. *Türk Dili*, 534, 1315-1324.
- Gece, M. (1998). Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle. *Türk Dili*, 562, 332-340.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tekağaç Yayınları.
- Günşen, A. (2012). Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 7(4), 111-129.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Karahan, L.(2013) *Türkçede Söz Dizimi*, 19 Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaşinik, B. (2011). *Silistre (Silstra) İli ve Yöresi Ağızları*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Korkmaz, Z. (2011). Balkan Türkçesi Ağızları ile Türkiye Türkçesi Ağızları Arasında Sosyo-Lengüistik Açından Bir Karşılaştırma. *TDAY Belleten*, 103-118.
- Kükey, M. (1975). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Kardeş Matbaası.
- Mollova, M. (1999). Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi. *TDAY Belleten* 1966, Ankara: TDK Yayınları, 167-176.
- Nemeth, G. (1983). Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine. *TDAY Belleten*, 1980-1981, Ankara: TDK Yayınları, 119.
- Özden, M. (2016). *Batı Trakya-Gümülcine Ağız İncelemesi (Ses ve Şekil Bilgisi - Metinler - Söz Varlığı)*. Edirne: Trakya Üniversitesi Matbaası, 1. Basım,
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2012). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi (Kelime Çözümlemeli)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

- Sabri, Ç. İ. (1986). *Güney-Doğu Bulgaristan Türk Ağzları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Şen, G. D. (2020). *Edirne İli Süloğlu İlçesi Ağzı (İnceleme- Metinler- Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe Sözdizimi (Tümceler, Belirtme Öbekleri, Çözümlemeler)*. Trabzon: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 722-738.
Geliş Tarihi-Received: 30.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1212773

Yeni Sömürü Düzeninde Diller: Türkçenin İngilizceyle İmtihanı

Languages in the New Exploitation Order: The Test of Turkish with English

Ali Kemal ŞAŞ*

Öz

Küreselleşme toplumların düşünce kalıplarını, davranış şekillerini ve hayat tarzlarını belirleyen, dönüştüren, yönlendiren bir unsur haline gelmiştir. Bu dönüşüm sadece toplumların dünya algılarını değil, dil tercihlerini de derinden etkilemiştir. Pek çok araştırmacı küreselleşmeyle İngilizcenin yaygınlaşması arasında sıkı bir ilişki olduğu kanaatindedir. Dünyanın pek çok yerinde İngilizce daha iyi bir hayatın, ekonomik refahın ve kalkınmanın anahtarı olarak görülmektedir. İngilizcenin bilim ve teknolojiye ulaşımı kolaylaştırarak modernleşmenin önünü açtığı fikri devletleri İngilizceye dayalı eğitim politikalarına yönlendirmiştir. Dil emperyalizmi olarak tanımlanan bu durum hem sömürgeleştirilmiş bölgelerdeki pek çok dilin yok olmasına hem de köklü geçmişe sahip önemli bölgesel dillerin bilim, eğitim ve medya gibi alanlardan dışlanmasına sebep olmaktadır. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de İngilizcenin yayılması için kuvvetli teşvikler söz konusudur. Bu çalışma küreselleşmenin kuvvetlenmesiyle etkisini artıran İngilizcenin yükseköğretimdeki dil tercihleri ve bilim dili üzerindeki etkilerini anlamaya odaklanmıştır. Bu amaçla Türk yükseköğretimindeki dil politikaları ile bilimsel yayınlardaki dil tercihleri belirlenmiş ve Türkçenin özellikle son yirmi yıl içerisinde bilim ve eğitim alanında ne kadar alan kaybettiği istatistikî verilerle ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, dil politikaları, dil sömürüsü, bilim ve eğitim dili, İngilizcenin yayılması.

Abstract

Globalization has become an element that determines, transforms and directs the thought patterns, behavior patterns, and lifestyles of societies. With globalization, there have been significant changes in language preferences and societies' perceptions of the world. Many researchers believe that there is a close relationship between globalization and the spread of English. In many parts of the world, English has seen as the key to a better life, economic prosperity, and development. The idea that English facilitates access to science and technology and paves the way for modernization has led states to English-based education policies. This situation, defined as language imperialism, causes both the extinction of many languages in the colonized regions and the exclusion of important regional languages with a deep-rooted history from fields such as science, education, and media. As in many parts of the world, there are strong incentives for the spread of English in Turkey. This study focuses on

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir/Türkiye, e-posta: kemalsas@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6838-3018.

understanding the effects of English on the Turkish higher education science language, which has increased its impact with the strengthening of globalization. For this purpose, language policies in Turkish higher education, and language preferences in scientific publications have been tried to be determined and it has been questioned how much space Turkish has lost, especially in the last twenty years.

Keywords: Globalization, language policies, language exploitation, language of science and education, spread of English.

Giriş

Son dönemde bilginin üretilmesi, işlenmesi, depolanması, aktarımı ve kullanımını sağlayan teknolojilerde büyük bir gelişme yaşanmıştır. Bilişim alanında meydana gelen bu gelişmeler bütün dünyada geniş çaplı ekonomik ve sosyal değişimlere sebep olmuştur. Söz konusu teknolojiler vasıtasıyla bilgiye ulaşmak kolaylaşmış, başta eğitim ve haberleşme olmak üzere kamu hizmetleri geniş bir alana yayılmıştır. Yaşadığımız çağ büyük oranda bu teknolojiler tarafından şekillendirilmektedir. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan hızlı gelişim bir taraftan insanı doğasına uzayın kapılarını açarken diğer taraftan insanların zaman ve mekân algılarını değiştirmiştir. Bilimsel gelişmelerin ivme kazanmasını sağlayan bilişim teknolojileri özellikle onları üreten ve geliştiren toplumların dünya üzerindeki etkilerinin artmasına kapı aralayan küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Küreselleşme, teknolojik gelişmelerin yardımıyla sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerden dünyayı etkisi altına almıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla oluşan toplumsal ve kültürel değişim küreselleşmenin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir.

Toplumları pek çok yönden etkileyen küreselleşme temelde mal, hizmet, fikir, bilgi ve teknolojinin sınırlardan bağımsız bir şekilde hareket etmesini içeren çok yönlü ve çok katmanlı bir süreçtir (Appadurai, 2001, s. 5). Aynı zamanda ülke ve milletler arasında ilişkiyi sağlayan bağların güçlenmesi neticesinde giderek artan bütünleşmeye de işaret etmektedir (Demir, 2001, s. 74). Bu bütünleşme zamanla o kadar güçlenmiştir ki artık insanlar zaman ve mekâna bağlı unsurlarla birbirlerinden ayrılmaz hâle gelmiştir. Özellikle bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeyle zaman ve mekâna bağlı uzaklıklar ortadan kalkmıştır (Bauman, 1997, s. 25). İnternetin gelişmesi, sosyal medya ağlarının yoğunlaşması sayesinde ses, yazı ve görüntünün serbestçe hareket etmesi insanı dünyanın merkezine taşımış; zaman ve mekân kavramları anlam değiştirmiş; bu unsurlara bağlı kısıtlamalar yok olmuştur (Harvey, 2012, s. 387). Küreselleşme süreci birey ve toplumların düşünce kalıplarını, davranış şekillerini, hayat tarzlarını belirleyen, dönüştüren ve yönlendiren bir unsur hâline gelmiştir.

Küreselleşme Afrika'nın sömürülmesi, geleneksel yapıların yok edilmesi, şehirleşme, sanayi devrimi ve millî devletlerin doğuşu neticesinde ortaya çıkan yepyeni bir ekonomik ve sosyal sistemin dünya çapındaki etkisini ortaya koymaktadır. Kendinden önce var olanları ortadan kaldırarak, ortadan kaldıramadığını dönüştürerek, dönüştüremediğini hor görerek kendine alan açan bu sistemin (Koç, 2003, s. 52-54) derinden etkilediği alanların başında kültür ve dil gelmektedir. Bir yandan kültürel değerlerin küreselleşmeden etkilenerek farklılaşması diğer yandan küreselleşmenin bizzatı bir kültürel ürün olması, küreselleşme ile kültür arasında doğrudan bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır (Talas, 2004, s. 242).

Pek çok araştırmacı ekonomik yönünü ön plana çıkarsa da Chomsky (2010, s. 111), küreselleşmenin asıl etkisini sosyal ve kültürel alanda ortaya koyduğu kanaatindedir. Giddens (2003, s. 203), küreselleşmenin genel olarak Batılılaşma, daha özelden ise Amerikanlaşma olduğunu öne sürmektedir. Çünkü başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batılı güçler küreselleşmeyi sağlayan ekonomik, kültürel ve askerî vasıtaları

tekellerinde bulundurmaktadır. Bu yönüyle, Batı hâkimiyetinin yeni bir anlayışla dünyaya benimsetilmesi anlamına gelen küreselleşme, yayılmacılığın farklı bir şekli olarak tarif edilmektedir (Boratav, 2004 s. 25; Tomlinson, 2004, s. 37).

Küreselleşmenin güçlenmesiyle İngilizcenin yaygınlaşması arasında sıkı bir ilişki vardır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile İngilizce, küreselleşmenin en etkili unsurlarıdır (Chang, 2006, s. 515). Batılı devletler, bilişim teknolojilerinin müthiş desteğini arkalarına alarak küresel kültür olarak nitelendirilen Batı kültürünü, nispeten daha az gelişmiş olan milletlerin kültürleri üzerinde egemen kılmaya, millî kültürleri ortadan kaldırmaya veya “yerel kültür” haline getirmeye çalışmıştır (Tuna, 2003, s. 4). Bunu gerçekleştirmek için kullandıkları en etkili araç İngilizcedir. İngilizcenin bilim dünyasında daha önce rastlanmamış bir biçimde yaygınlaşarak bir “lingua franca” hâline gelmesi küreselleşmeyle yakından ilgilidir (Şaş, 2022, s. 511).

Küreselleşmenin Türkçe üzerindeki etkileri çoğunlukla İngilizce odaklı çalışmalarla incelenmiştir (Doğançay-Aktuna, 1998; Büyükkantarci, 2004; Doğançay-Aktuna ve Kızıltepe, 2005; Sert, 2008; Selvi, 2011). Doğrudan Türk yükseköğretimindeki dil tercihlerini belirlemeye odaklanan az sayıda çalışma yapılmıştır (Arık ve Arık, 2014). Bilim dili üzerine yapılan çalışmalar ise genellikle terim odaklıdır. Bu çalışmalarda tarihin farklı dönemlerinde bilim dili konumuna yükselmiş Arapça, Latince, Fransızca ve İngilizce gibi dillerden Türkçeye terim kopyalanması büyük bir sorun olarak değerlendirilmiştir (Kahraman, 2017 s. 1290; Levend, 2010, s. 102; Zülfikar, 1991, s. 11). Terim üretme yeteneğine değinilerek Türkçenin bilim dili olmaya yatkın ve terim yönünden oldukça zengin bir dil olduğu vurgulanmıştır (Sayılı, 2018, s. 201; Yumru, 2010, s. 274).

Sömürgecilik ve Dil Emperyalizmi

Dünya tarihindeki en önemli olaylardan biri olarak değerlendirilen Amerika'nın istilasını modern manadaki sömürgeciliğin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Batı medeniyetini derinden etkileyen bu olay dünya çapındaki pek çok değişimin de başlangıcını teşkil etmektedir (Chomsky, 2010, s. 19). Küreselleşmenin dil üzerindeki etkilerini anlayabilmek için sömürgecilik uygulamalarına göz atmak gerekmektedir. Sömürgecilik, genel olarak Avrupalı milletlerin dünyadaki birçok bölge ve halk üzerindeki ekonomik ve siyasi sömürsünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Siyasi ve ekonomik yönleri büyük önem taşımakla birlikte sömürgeciliğin kültür ve diller üzerinde de oldukça yıkıcı etkileri olmuştur. Bu uygulamalar, Avrupa'nın sömürgeci genişlemesi neticesinde ortaya çıkan pidgin ve kreol gibi dilsel biçimler dâhil olmak üzere Avrupa dışı dillerin az gelişmiş olarak değerlendirilmesinde ve sömürgecilerin kültürel üstünlüğünün tesis edilmesinde araçsal bir rol oynamıştır.

Dil emperyalizmiyle yakından ilişkili olan dil yayılması, bir dil veya dil topluluğunun kullanıcı sayısı ve kullanım alanlarında, tabii seyrin ötesinde bir artış olmasıdır (Cooper, 1977, s. 214). Tarih boyunca farklı dillerin yayılmacı politikalar izlediği görülmektedir. Dil yayılmacılığı, o dili konuşan milletin siyasi ve ekonomik gücüyle paralellik göstermiştir. 1500'den 1750'ye kadar sömürgecilik daha ziyade İspanyol ve Portekizliler öncülüğünde ilerlediğinden, söz konusu zaman diliminde İspanyolca ve Portekizcenin yayılmacı bir karakter gösterdiği bilinmektedir. 1750'den 1945'e kadar ise İngilizce ve Fransızcanın 1945'ten günümüze kadar ise daha ziyade İngilizcenin yayılmacı bir karakter gösterdiği söylenebilir (Barrantes-Montero, 2018, s. 9-10).

Phillipson'a (1997, s. 239) göre dil emperyalizmi dillerin tercih edilme süreçleri, bazı güç merkezleri ve otoritelerin bu tür süreçleri nasıl yönettiği ve dilsel hiyerarşinin ne olduğu gibi konuları tartışmak için ortaya konmuş teorik bir yapıdır. Ona göre genel

olarak dil emperyalizmi, toplumda eşit kullanım alanına sahip dillerden sadece birinin desteklenerek ön plana çıkarılmasıdır. Kültürel emperyalizmin bir alt türü olarak nitelendirilen dil emperyalizmi, gelişmenin sadece Avrupa dillerini kullanarak mümkün olabileceği fikrine dayanmaktadır. Avrupa sömürgeciliğinin ana amacı Avrupalı milletlerin ekonomik ve siyasi etki alanlarını arttırmaktır. Başlangıçta bunu gerçekleştirmek için askeri güç yeterli olmuştur. Ancak zamanla askeri güç, istila edilen alanlardaki sömürü düzenini devam ettirmede yetersiz kalmıştır. O sebeple Avrupalılar sosyal, kültürel ve bilimsel üstünlüklerini pekiştiren ve meşrulaştıran bir sosyal düzen inşa ettiler (Pennycook, 1998, s. 34). Bu düzende, gücü elinde bulunduran Avrupalı sömürgeciler ve onların yerel işbirlikçileri kendilerini toplumsal tabakaların en üstü bölümünde konumlandırmıştı. Bu durum sömürgecilerin dillerinin de üstün ve itibarlı olarak algılanmasına sebep olmuştur. Buna karşılık sömürülen ve toplumsal tabakalaşmanın alt bölümlerinde konumlandırılan yerel halkların dilleri yetersiz hatta gereksiz olarak değerlendirilmiştir.

Avrupa dillerini konuşanlarla diğer dilleri konuşanlar arasındaki eşitsizlikler dil emperyalizminin en önemli göstergelerindedir. Dil emperyalizmi; diller arasındaki kullanım farkları, bu farklara sebep olan yapı ve ideolojiler ile dil uzmanlarının rolü gibi konuları ele alan dilsel hiyerarşi ile yakından ilgilidir. Sömürgeleştirme faaliyetleriyle birlikte sömürgeci milletlerin dillerini gelişmiş ve üstün olarak niteleyen ve bu dilleri hayatın hemen her alanında hâkim hâle getiren bir dil hiyerarşisi ortaya çıkmıştır (Phillipson, 1997, s. 238-204; Migg ve Léglise, 2007, s. 301). Avrupalı sömürgeciler, kusursuz ve gelişmenin en önemli kaynağı olarak gördükleri dillerini dil hiyerarşisinin en tepesine konumlandırırken az gelişmiş ve sorunlu olarak nitelendirdikleri diğer dilleri alt sıralara itmiş ve bu dillerin kullanım alanlarını kısıtlamıştır. Sonuç itibarıyla Avrupalı dilleri öğrenmek sosyal ve ekonomik yönden daha iyi bir hayata kavuşmak isteyen herkes için bir zorunluluk hâline gelmiştir. Özellikle kamusal alanda ilerlemek isteyen kişiler süratle yerel dilleri terk ederek sömürgecilerin dillerine yönelmiştir (Spencer, 1971, s. 537).

Avrupalıların sömürgeleştirdikleri bölgelerde uyguladıkları dil politikaları pek çok dilin yok olmasına sebep olmuştur. Uruguay ve Şili gibi bölgelerde, yerel bir dili konuşan halkın tamamının ya da bir kısmının katledilmesi dil ölümlerine zemin hazırlamıştır. Ancak dil ölümlerinin asıl sebebi yerel dilleri konuşan insanların ekonomik, siyasi ve kültürel etkenler marifetiyle sömürgecilerin dilini kullanmaya zorlanmasıdır (Day, 1985, s. 163). Esasen Avrupalı sömürgecilerin herhangi bir dili ortadan kaldırmayı amaçladıkları söylenemez ancak eğitim, bürokrasi ve ticarete kendi dillerini zorunlu kılmaları yerel dillerin tedrici olarak alan kaybetmesine ve zamanla yok olmasına sebep olmuştur.

Sömürgecilerin yerli halkları zorla başka coğrafyalara nakletmeleri ve yerli dilleri baskılayıcı dil politikaları uygulamaları sonucu yeni diller ortaya çıkmıştır. Pigin ve kreol olarak adlandırılan bu diller yerli halkların ülkelerini istila eden gelişmiş toplumların fertleriyle ticaret, eğitim, bürokrasi gibi alanlarda ilişki kurmalarına yardımcı olan nispeten yalınlaştırılmış dillerdir (İmer, 1990, s. 160-163). İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Portekizce gibi Batılı dillerin bozuk bir versiyonu oluştuğu düşünülen bu kullanımlar genellikle dil olarak kabul edilmemiştir. Köleler ve alt sosyal tabakalara mensup insanlar tarafından kullanılması bu dillerin Batılılar tarafından hor görülmesine sebep olmuştur (Mühleisen, 2002, s. 43). Diğer taraftan sömürgeciler, istila ettikleri bölgelerde ticari faaliyetleri hızlı bir şekilde gerçekleştirebilmek için daha geniş kullanım alanına sahip olan bir dili seçip desteklemiştir. Bu durum bölgede konuşulan diğer dillerin alan kaybetmesinin ve zaman içerisinde yok olmasının önünü açmıştır.

Tarih boyunca sömürgeleştirilmiş halkların büyük çoğunluğu bugün siyasi bağımsızlıklarını kazanmış olsa da dilsel emperyalizmden tam manasıyla kurtulamamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, Batılı dil ve kültürlerin etkisini sorgulayan bir anlayış dünyaya hâkim olmaya başlamıştır. Önceden sömürgeleştirilmiş halklar, sömürge müktesebatını sorgulayarak kendilerini farklı şekillerde hâlâ tehdit eden eski sömürgecilere karşı koymanın yollarını aramaktadır. Bu konudaki en önemli mücadele alanlarından biri eğitim sistemidir (Migg ve Léglise, 2007, s. 297). Sömürgecilerin şekillendirdiği eğitim sistemi, sömürge yönetimlerini çeşitli yönlerden etkilediği için, sömürgecinin dilinin geniş bir alanda kullanılmasında önemli bir rol oynamıştır. (Spencer, 1971, s. 538). Zira eğitim sistemlerinin desteklediği ve sömürgecilerin telkinleri sonucu ortaya çıkan dil ve kültür politikaları hâlâ etkisini devam ettirmektedir. Uzun süre önce bağımsızlıklarını kazanmış olan Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerin eğitim dili olarak yeniden İngilizceyi kullanmaya başlaması bu durumun açık bir kanıtıdır.

Ülkeler arasındaki sömürü ilişkisi, İkinci Dünya Savaşı'na kadar askerî güce dayalıyken savaş sonrasında ortaya çıkan çok boyutlu ilişkiler düzenine bağlı olarak yeniden şekillenmiştir. Kapitalizmin yükselişiyle ortaya çıkan iletişim ağları özellikle gelişmekte olan ülkeleri önemli birer pazar haline getirmeye başlamış, daha önce ticari alana girmeyen pek çok hizmet uluslararası ticaretin merkezine yerleşmiştir (Yeniçeri, 2020, s. 72). Veronelli'ye (2015, s. 113) göre dil, günümüzde sadece küresel ekonominin çıkarlarına hizmet eden kuralları ve davranış şekillerini benimsetme vasıtası konumundadır. Bugün İngilizce yeni sömürgeciliği inşa etmek ve korumak için bir araç olarak kullanılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan sosyo-politik ve ekonomik gelişmeler İngilizcenin yayılması için uygun bir zemin hazırlamıştır. Başlangıçta İngiltere'nin ardından da Amerika Birleşik Devletleri'nin uygulamaya koyduğu etkin dil planlamaları sayesinde tarihteki en başarılı dil yayılma örneği ortaya çıkmış ve İngilizce dünyanın sömürge olmayan bölgelerinde de kullanılmaya başlamıştır. İngilizcenin bu önlenemez yükselişi (Doğançay-Aktuna, 1998: 25) dillerini tehdit altında hisseden pek çok ülke tarafından tepkiyle karşılanmış, bu ülkelerin önemli bir bölümünde İngilizcenin yayılcı etkisini azaltabilmek için çalışmalar yapmıştır. Ancak bu çalışmaların etkili sonuçlar verdiğini söylemek güçtür. Zira dil seçimi ve kullanımı siyaset, eğitim ve kültür gibi unsurlarla yakından ilişkilidir; dolayısıyla egemenlik ve bağımlılık gibi sorunlarla iç içedir (Ives, 2009, s. 662).

Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren dünya çapında kullanılabilir bir dile ihtiyaç duyulduğu fikri dillendirilmeye başlanmıştır (Crystal, 2003, s. 11). Önceleri Latince veya Fransızcanın bu rolü üstlenebileceği düşünülmüştür. Ancak beklentilerin aksine İkinci Dünya Savaşı ve özellikle de Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra İngilizcenin hızla küresel dil konumuna geldiği görülmüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nin süper güç haline gelmesiyle diplomaside Fransızcanın yerini almış ve ticaret, medya ve teknolojinin ortak dili haline gelmiştir. İngilizce internet vasıtasıyla oluşturulan bilgi ağlarına erişim sağlamak için farklı resmi dillere sahip birçok ülkenin eğitim sistemine entegre edilmiştir. Uluslararası statüsü ve işlevleri İngilizcenin farklı alanlara yayılması için hükümetler üzerinde baskı oluşturmuştur (Doğançay-Aktuna, 1998, s. 25). Bugün dünyanın pek çok yerindeki insanlar İngilizceyi dil hiyerarşisinin en üstüne yerleştirmiş ve bu durumu normal kabul edip içselleştirmiştir (Phillipson, 1999, s. 240). Son dönemde İngilizce dışındaki dillerin hemen hepsi uluslararası iletişim dili hüviyetini hızla kaybetmektedir. Küresel ölçekte siyasi, ticari ve kültürel iletişim sağlayan UNESCO, ILO,

UNICEF, Dünya Bankası gibi kurum ve kuruluşların çok büyük bir bölümü yazılı ve sözel iletişimde İngilizceyi tercih etmektedir.

Bugün İngilizcenin zengin, her türlü değişime ve yeniliğe uyum sağlayabilen, çok yönlü ve asil bir dil olduğu fikri hızla yaygınlaşmaktadır (Barrantes-Montero, 2018, s. 8). Dünyanın pek çok yerinde İngilizce daha iyi bir hayatın, ekonomik refahın ve kalkınmanın anahtarı olarak görülmektedir. Bilim ve teknolojiye ulaşımı kolaylaştırarak modernleşmenin önünü açtığı fikri devletleri İngilizceye dayalı eğitim politikalarına yönlendirmiştir. Son yarım asırda, aralarında İspanya, Portekiz ve Hollanda gibi sömürgeci geçmişe sahip ülkelerin de bulunduğu yüzün üzerinde ülkede en yaygın olarak öğretilen yabancı dil İngilizcedir. İngilizcenin bu önlenemez yükselişi Fransızca, Rusça, İspanyolca ve Arapça gibi önemli bölgesel dillerin yabancı dil eğitimi sahasından dışlanmasına sebep olmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük maddi kaynaklar ayırarak uyguladıkları yayılmacı dil politikalarının önemli bir rolü vardır.

İngilizce bilimsel yayın alanında çok hızlı bir yayılım göstermektedir. Başta ABD olmak üzere İngilizce konuşan ülkelerin ortak bir bilim diline ihtiyaç duyması ve bu ülkelerin sahip olduğu güçlü bilimsel altyapı, son dönemde İngilizcenin bilimde "lingua franca" olarak kabul görmesine kapı aralamıştır. Yirminci yüzyıl boyunca ortaya çıkan bilimsel gelişmelerin önemli bir bölümünün İngilizce konuşan milletlerin eseri olması bu dilin küresel çapta yayılmasını sağlayan bir diğer etken olmuştur. İngilizce son elli yıl içerisinde başta mühendislik olmak üzere tıp, fizik, kimya, biyoloji gibi temel alanlarda oldukça baskın bir konuma gelmiştir. Bu durum ortaya çıkan yeni terimlerin ve bilimsel terminolojinin İngilizceye dayalı olarak şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Bugün dünyanın hemen her yerinde bilimsel yayınlar "küresel bilim dili" olarak kabul edilen İngilizceyle yapılmaktadır. Aynı şekilde iş ve endüstri çevreleri de küresel pazardan daha fazla pay alabilmek için İngilizceyi ana iletişim dili olarak kullanmaktadır. Sonuçta İngilizce haricindeki dillerin bilim ve eğitim alanlarından dışlanmaktadır (Şaş, 2022, s. 511).

Bugün teknoloji, Amerikan kültürü, çok kültürlülük ve küreselleşme dili şekillendiren dört önemli unsurdur. Teknoloji, kelime dağarcığımızı genişletmenin yanında dili kullanma, iletişim kurma ve kendimizi ifade etme şeklimizi de değiştirmiştir. İlerlemenin en yoğun yaşandığı alanların başında bilgi ve iletişim teknolojileri gelmektedir. Bu alandaki gelişmeler, özellikle de internetin icadı, toplumu dönüştürerek küresel bir kültür ve dilin oluşmasına imkân sağlamıştır. 2022 itibarıyla dünyada yaşayan 7,91 milyar insanın 4,95 milyonu yani %62'si internet erişimine sahiptir. We Are Social and Hootsuite adlı kuruluş dünya çapında en çok kullanılan 10 milyon web sitesini inceleyerek dillerin internetteki kullanım sıklığını belirlemektedir. Söz konusu kuruluşun Digital 2022 raporuna göre web sitelerinde en sık kullanılan dil %63,3 ile İngilizcedir (wearesocial.com, 2022). Ayrıca İngilizcenin genel ağdaki kullanım sıklığının son on yıl içerisinde kademeli olarak arttığı görülmektedir. Bu durum önemli bölgesel dillerin bile genel ağda alan kaybetmesine sebep olmaktadır.

İngilizcenin gittikçe baskın hale gelen rolü bilimsel makalelerde kullanılan dillerin analiziyle gözlemlenebilir. Elektronik veya basılı dergilerde yayımlanan bu makaleler, bilim insanlarının elde ettikleri bilimsel verileri paylaşmak için kullandıkları en önemli vasıtalarından biri olması sebebiyle bilimsel ilerleme için hayati öneme sahiptir. Önemli bir multidisipliner veri tabanı olan Web of Science'taki veriler İngilizcenin bilimsel makalelerdeki kullanım oranının artma eğiliminde olduğu göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Web of Science kapsamında taranan dergilerdeki bilimsel yayınların dillere göre dağılımı.

Dil	1980 (%)	1990 (%)	2000 (%)	2010 (%)	2020 (%)	2021 (%)
İngilizce	83.67	89.03	94.14	93.01	95.75	96.20
Fransızca	4.49	2.83	1.84	1.14	0.50	0.45
Almanya	5.35	3.17	1.81	1.31	0.79	0.74
İspanyolca	0.81	0.59	0.46	1.38	1.12	1.02
Japonca	0.66	0.32	0.21	0.07	0.03	0.03
Toplam	749,494	1,007,341	1,348,906	2,354,848	3,611,641	3,784,187

Bu veriler bir yandan İngilizcenin baskın konumunu ortaya koyarken diğer taraftan dünyanın bilim alanında hızla tek dilliliğe doğru ilerlediğini göstermektedir. Ancak Web of Science verileri, son kırk yıl içerisinde bilimsel yayınlarda kullanılan dil sayısının da arttığını göstermektedir. Bu durum, genellikle gelişmiş ülkelerin tekelinde bulunan bilimsel üretimin küreselleşerek dünyanın farklı bölgelerine yayılmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan internetin yaygınlaşmasıyla birlikte bilimsel yayın imkânlarının çoğalması da yeni dillerin bilimsel alanda yer bulmasının önünü açmıştır.

Türkiye’de İngilizce Kullanımı

Kachru (1985, s.12) halka metaforunu kullanarak İngilizcenin dünya çapındaki yayılımının üç ana düzlemde gerçekleştiğini öne sürmüştür. Birinci düzlem İngilizcenin ana dil olarak kullanıldığı ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerden oluşmaktadır. İkinci düzlemi ise tarihlerinin bir döneminde sömürgeleştirilmiş olan Hindistan, Singapur, Kenya ve Hong Kong gibi ülkeler teşkil etmektedir. Bu ülkelerin önemli bir bölümünde eğitim, medya ve kamu hizmetleri gibi temel alanlarda İngilizce tercih edilmektedir. Son düzlem ise İngilizcenin örgün eğitim kurumlarında yoğun bir şekilde yabancı dil olarak öğretildiği Çin, Rusya, Japonya gibi ülkelerdir. Son düzlemdeki ülkelerin sayısı küreselleşmenin derinleşmesiyle hızla artmaktadır. Türkiye de özellikle 1950 sonrası gelişmelerin etkisiyle üçüncü düzlemdeki yerini almıştır.

18 ve 19. yüzyıl boyunca dünyanın hemen her yerinde ticaret ve diplomasi dili olarak Fransızca kullanılmaktaydı. Osmanlı Devleti’nde de özellikle Tanzimat’tan sonra Fransız dil ve kültürünün etkisinin artmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde açılan Batılı tarzdaki okullarda ya Fransızca eğitim veriliyor ya da Fransızca birinci yabancı dil olarak okutuluyordu. Tanzimat Dönemi’nde pek çok misyoner okulunun yanında 1868’de devlet eliyle açılan Galatasaray Lisesinde de Fransızca eğitim verilmekteydi. Cumhuriyet’in ilanına kadar devam eden Batılılaşma Dönemi’nde yabancıların özel okul açma girişimleri artmış ve Fransızların yanı sıra İngiliz, Alman, İtalyan ve Amerikalılar kendi dilleri ile eğitim veren okullar açmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda İngilizce eğitim, İngilizler ve Amerikalılar tarafından açılan misyoner okulları vasıtasıyla başlamıştır. İngilizler tarafından himaye edilen okullardan en eskisi Ecole Evangelique’dır. İzmir’de bulunan bu okul 1733 tarihinde İngiliz tebaası Rumlar tarafından inşa edilerek İngiliz elçilerinin himayesine verilmiştir (Mutlu, 2005, s. 236). İlk Amerikan Okulu ise 1824’te Beyrut’ta açılmıştır. I. Dünya Savaşı’ndan önce Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren İngiliz ve Amerikan okullarının sayısı 835’e, bu okullarda eğitim gören öğrencilerin sayısı ise 47000’e ulaşmıştır (Bear, 1985, s. 30). Daha ziyade azınlık tebaaya hizmet veren bu okulların tamamına yakınında İngilizce eğitim verilmekteydi. Cumhuriyetin ilanından sonra misyoner ve azınlık

okulları Millî Eğitim Bakanlığının denetimine girmiş ve bu okulların müfredatlarına Türkçe dersi eklenmiştir. Ancak sonradan Boğaziçi Üniversitesine dönüşecek olan Robert Koleji gibi bazı okullar Osmanlı Dönemi'nde elde ettikleri ayrıcalıkları Cumhuriyet Dönemi'nde de korumuş ve İngilizce eğitime devam etmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk okullarında Almanca, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Arapça ve Farsça yabancı dil olarak öğretilmekteydi. Farsça öğretimi kısa süre içerisinde terk edilmiş, Arapça öğretimi ise din eğitimi veren okullarla sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Türk okullarında yaygın olarak öğretilen diller ise Almanca ve Fransızca'dı (Demircan, 1988, s. 92). Bu durumun oluşmasında İkinci Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkan Türk-Alman yakınlaşması ve Fransız hükümetinin Fransızca öğretimini desteklemesinin büyük rolü vardır. Ancak 1950'lerden itibaren bu durum değişmeye başlamış; İngilizce, daha önce eğitimden diplomasiye kadar pek çok alanda tercih edilen Fransızca ve Almaca ile rekabet etmeye başlamıştır. İngilizce konuşan ülkelerin ekonomik, siyasi ve askerî yönden dünya başat bir rol oynamaya başlaması İngilizcenin küresel çaptaki kurumlara nüfuz etmesiyle sonuçlanmıştır (Tollefson, 1991, s. 82). Ülkeyi modernleştirmeye çalışan Türk hükümetleri, ticari ilişkileri geliştirmek, uluslararası iletişimi sağlamak ve bilimde ilerlemek için İngilizcenin gerekli olduğuna inanmıştır (Doğançay-Aktuna, 1998, s. 25). Diğer taraftan Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve ABD ile sıkı ilişkiler geliştirmesi ülkedeki Amerika etkisini artırmıştır. Bu durum İngilizcenin Türkiye'de kolayca benimsenmesi ve diğer yabancı dillere göre öncelik kazanmasının önünü açmıştır.

Türk Eğitim Derneğine bağlı olarak faaliyet gösteren Ankara Koleji 1952 yılından itibaren İngilizce eğitime başlamıştır. Bu tarihten sonra İngilizce eğitim veren okulların sayısı artmıştır. 1955 yılında yurt genelinde altı Maarif Koleji açılmıştır. Bu kolejlerde İngilizce ağırlıklı eğitim veriliyor, fen ve matematik dersleri İngilizce okutuluyordu. 1975'te Maarif Kolejlerinin adı Anadolu Lisesi olarak değiştirilmiş ve böylece İngilizce eğitim veren okulların sayısı yirmiye ulaşmıştır (Demirel, 2008, s. 13-14). Zamanla Anadolu Liselerinin artışına paralel olarak İngilizce eğitim veren okulların sayısı hızla artmıştır. 2005 yılında liselerin dört yıla çıkarılmasıyla Anadolu Liseleri ve Süper Liselerin İngilizce hazırlık sınıfları kaldırılmış (Çakır, 2017, s. 16), sadece sekiz Anadolu Lisesinde İngilizce hazırlık eğitimine müsaade edilmiştir. 1950'li yıllardan itibaren İngilizce Türk okullarında okutulan birinci yabancı dil konumuna yükselmiştir. Bugün için Türk okullarındaki yabancı dil eğitimi ikinci sınıftan itibaren başlamaktadır ve öğrencilerin tamamına yakını birinci yabancı dil olarak İngilizce öğrenmektedir.

Doğançay-Aktuna, (1998, s. 28-29) İngilizcenin Türkiye'deki yayılımını iki ana döneme ayırmıştır. Birinci dönemde (1950- 1980) İngilizce genellikle devlet denetiminde, planlı bir şekilde ve belirli bir amaca yönelik olarak yayılmıştır. İnsanlar çoğunlukla eğitim alanında başarı sağlamak ve mesleki hayatta ilerlemek için İngilizce öğrenmeye çalışmıştır. Bu dönemde İngilizcenin ulusal dil ve kültür üzerindeki olumsuz etkisi nispeten sınırlı kalmıştır. İkinci dönemde (1980 sonrası) ise hızlı, plansız ve devlet denetiminden yoksun bir yayılma gerçekleşmiştir. İngilizcenin Türk eğitim kurumlarında ve iş piyasasında başarının önemli bir faktörü haline gelmesi yayılmanın hızını artırmıştır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki hızlı gelişme, önemli bir kısmı özenti kaynaklı pek çok İngilizce kelimenin kontrolsüz bir şekilde günlük dile yerleşmesine sebep olmuştur. Dil emperyalizminin yoğun bir şekilde yaşandığı bu dönemde İngilizcenin ulusal dil ve kültür üzerinde geniş çaplı olumsuz etkileri görülmüştür.

Yükseköğretimde İngilizce Kullanımı

Uluslararası ve kolektif bir girişim olan bilimin ilerlemesi dünyanın her yerinden bilim adamlarının katkılarına dayanmaktadır. Her yeni buluş önceki bilgilerin üzerine

inşa edildiği için aynı zamanda birikimli bir süreçtir. Bu durum bilim adamları arasındaki iletişimi zorunlu kılmaktadır ancak dünya çapında farklı dillerin kullanılması bu iletişim sürecinde engel teşkil etmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere İngilizce konuşan milletlerin oldukça kuvvetli bir bilimsel yayın ortamı oluşturmaları son dönemde İngilizcenin bilim alanında yavaş yavaş "lingua franca" olarak kabul görmesini sağlamıştır (Bordons ve Gomez, 2004, s. 189). Bu durum farklı dilleri konuşan bilim adamları için de oldukça pratik bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. İngilizcenin bu yükselişi hem dünyanın farklı bölgelerindeki üniversitelerin eğitim dili tercihlerini hem de bilimsel yayınlardaki dil çeşitliliğini etkilemiştir.

Genel olarak fen bilimleriyle uğraşan akademisyenlerin tamamına yakını bilimsel çalışmalarında İngilizce kullanmakta ve makalelerini de bu dilde yazmaktadır. Bu durum İngilizcenin sahip olduğu içsel özelliklerden ziyade yirminci yüzyılın ortalarından itibaren etkili olan ekonomik, politik ve aynı zamanda bilimsel gelişmelerle ilişkilidir (de Swaan, 2004, s. 137). Benzer bir durum dünya çapındaki üniversiteler için de geçerlidir. Dünyanın farklı bölgelerinden öğrenci çekmek ve bilimsel alanda ön sıralara çıkmak isteyen üniversiteler hızla eğitim dili olarak İngilizceyi benimsemeye başlamıştır.

Günümüzde modernleşmek, sanayileşmek veya teknoloji üretir hale gelebilmenin yegâne yolu İngilizceye dayalı verilere ulaşmak ve bu verileri kullanma kapasitesine sahip olmaktır (Grabe, 1998, s. 65). İngilizcenin bilginin üretilmesi ve yayılmasındaki egemenliği bilim ve eğitim sahasındaki dilsel çeşitliliği hızla aşındırmaktadır. İngilizce uzun yıllardan beri dünyanın en baskın dili olarak varlığını sürdürse de son dönemlerde dünya çapında pek çok üniversitede yerel dilleri eğitim sahasından dışlayarak onların yerini almaktadır. Son yıllarda ulusal akademik sistemler İngilizceyi dünyaya açılmanın, rekabetin ve uluslararası bir kimlik kazanmanın temel kaynağı olarak algılamaktadır (Kayıntı, 2017, s. 75). Türk üniversiteleri de İngilizceyi uluslararası alanda rekabet etmek, farklı ülkelerden öğrenci gelişini sağlamak ve uluslararası akademik yayın listelerinde üst sıralara tırmanmak için etkili bir araç olarak algılamıştır. Diğer taraftan üniversite adayları da İngilizceyi başarılı bir kariyerin ana unsuru olarak değerlendirmiş ve İngilizce eğitimin daha iyi iş olanakları ve başarılı bir akademik kariyer için gerekli olduğuna inanmıştır. Bu sebeplerle özellikle 1980'li yıllardan itibaren Türk üniversitelerinde İngilizce öğretimi yaygınlaşmıştır.

Türkiye'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi 1956, Robert Kolejini mirasçısı olan Boğaziçi Üniversitesi ise 1971 yılından itibaren bütün bölümlerinde İngilizce eğitim vermektedir. Ancak Türk üniversitelerinde İngilizce eğitiminin yaygınlaşması 1980'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu dönemde uygulamaya konan yükseköğretim reformunun en önemli unsurlarından biri olan Yüksek Öğretim Kanunu ile İngilizce önem kazanmış ve bu dilde eğitim veren üniversitelerin sayısı artmıştır. Söz konusu reformdan sonra Türkçe eğitim veren üniversitelerin lisans ve ön lisans bölümlerine 60 saatlik zorunlu İngilizce dersi konulmuştur. Ayrıca Türkçe eğitim verilen bölümlerin bir kısmında bazı derslerin İngilizce okutulmasının önü açılmıştır. Böylece öğrencilerin uluslararası araştırma ve yayınlara kolaylıkla ulaşması amaçlanmıştır. Yıllar içerisinde Türk hükümetlerinin İngilizceye karşı takındıkları destekleyici tutum güçlenerek devam etmiştir.

1995 yılında ülkedeki 56 üniversiteden üçü İngilizce, geriye kalan 53'ü ise Türkçe eğitim verilmekteydi (Kırkgöz, 2009, s. 10). 2001 yılına gelindiğinde Türkiye'deki üniversite sayısı 72'ye, İngilizce eğitim veren üniversite sayısı ise 5'e (%6,9) ulaşmıştır. Aynı dönemde 14 (%19,4) üniversite İngilizce-Türkçe iki dilli eğitim vermeye başlamıştır. 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren vakıf üniversitelerinin çoğalması İngilizcenin yaygınlık kazanmasında önemli bir etken olmuştur. Bu durum devlet ve vakıf

üniversitelerinin lisans bölümlerindeki öğretim dillerinin sıralandığı Tablo 2’de açık bir şekilde görülebilmektedir.

Tablo 2. 2001 ÖSYM verilerine göre lisans programlarının öğretim dillerine göre dağılımı.

Dil	Devlet Üniversiteleri	Vakıf Üniversiteleri	Toplam
Türkçe	2.381 (%81.1)	362 (%12.3)	2.743 (%93.4)
İngilizce	93 (%3.1)	80 (%2.7)	173 (5.8)
Almanca	10 (%0.3)	2 (%0.06)	12 (0.4)
Fransızca	4 (0.13)	2(%0.06)	6 (%0.2)
Toplam	2.488 (%84.7)	446 (%15.2)	2.934 (%100)

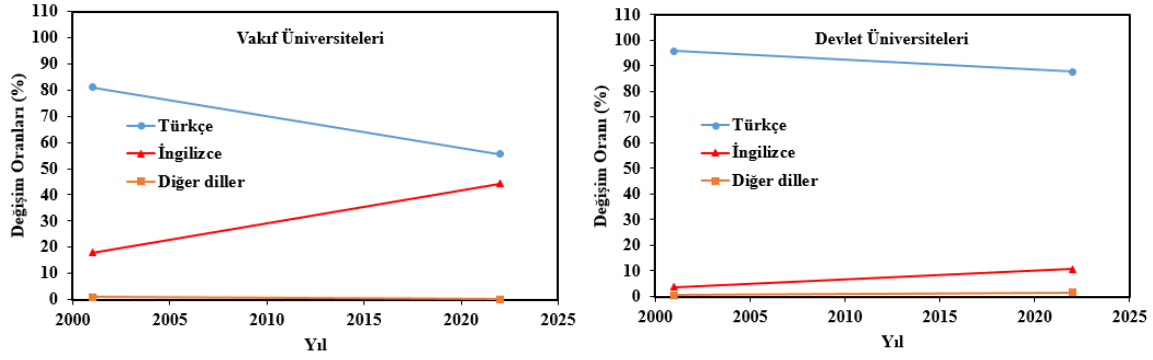
2001 yılında Türk üniversitelerinde öğretim dili olarak üç yabancı dil kullanılmaktaydı. Bu diller içerisinde İngilizce %5,8 kullanım oranıyla en çok tercih edilen yabancı dil konumundaydı. İngilizce, vakıf üniversitelerinde devlet üniversitelerinden daha fazla tercih edilmekteydi. İngilizce kullanım oranı devlet üniversitelerinde %4, vakıf üniversitelerinde ise %18 civarındaydı. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri Türkiye’deki öğrencilerin İngilizce öğretim yapan lisans programlarını yoğun olarak tercih etmeleri ve vakıf üniversitelerinin öğrenci çekebilmek için İngilizceyi bir reklam aracı olarak kullanmalarındır.

Son yirmi yılda yükseköğretimde önemli gelişmeler yaşanmış ve üniversite sayısı 72’den 201’e ulaşmıştır. Aynı dönemde üniversitelerde eğitim dili olarak kullanılan yabancı dil sayısı da 3’ten 12’ye yükselmiştir. İngilizce, Almanca ve Fransızcanın yanında Arapça, Rusça, İtalyanca, İspanyolca, Ermenice, Bulgarca, Korece, Lehçe ve Çince lisans programlarında öğretim dili olarak kullanılmaya başlamıştır. Ancak bunlardan İngilizce, Almanca ve Fransızca dışında kalanlar sadece dil öğretimi yapan bölümlerde, Arapça ise bir bölüm hariç din eğitimi veren ilahiyat fakültelerinde kullanılmaktadır. Bu dönemde İngilizce-Türkçe iki dilli eğitim veren üniversite sayısı 148’e (%73,6) ulaşmıştır. İngilizcenin üniversitelerde eğitim dili olarak yaygınlaşmasında vakıf üniversitelerinin önemli bir etkisi olmuştur.

Tablo 3. 2022 ÖSYM verilerine göre lisans programlarının öğretim dillerine göre dağılımı.

Dil	Devlet Üniversiteleri	Vakıf Üniversiteleri	Toplam
Türkçe	5,512 (%52.7)	2,322 (%22.2)	7,834 (%74.9)
İngilizce	670 (%6.4)	1,850 (%17.6)	2,520 (%24)
Almanca	38 (%0.36)	3 (%0.02)	41 (%0.39)
Arapça	24 (%0.22)	2 (%0.016)	26 (%0.24)
Fransızca	18 (%0.17)	2 (%0.016)	20 (%0.19)
Diğer diller	14 (%0.13)	2 (%0.016)	16 (%0.15)
Toplam	6,276 (%60)	4,181 (%40)	10,457 (%100)

Tablo 3’te görüldüğü gibi İngilizcenin son yirmi yıl içerisinde Türk üniversitelerinde öğretim dili olarak kullanımı belirgin bir şekilde artmıştır. 2001’de lisans programının %5.8’inde İngilizce tercih edilmekteyken 2013’te bu sayı %18,5’e (Arık ve Arık, 2014, s. 7), 2022’de ise %24’e ulaşmıştır. Söz konusu dönemde İngilizce eğitim veren lisans programlarının oranı vakıf üniversitelerinde %22’den %44,2’ye, devlet üniversitelerinde ise %3,9’dan %10,6’ya yükselmiştir. Dil tercihlerindeki değişim Şekil 1’de açık bir şekilde görülmektedir.

Şekil 1. ÖSYM verilerine göre lisans programlarının dil tercihleri değişimi (2001-2022)

İngilizce, vakıf üniversitelerinin 27'sinde (%36), devlet üniversitelerinin ise 8'inde (%6) Türkçeden daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Esasen yükseköğretimde İngilizce kullanımının daha hızlı bir şekilde artacağını öngörmek mümkündür. Zira İngilizce ders verebilecek öğretim elemanı sayısının nispeten fazla olduğu bilgisayar bilimleri ve mühendislik gibi alanlarda İngilizce eğitimin daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Ancak İngilizce ders anlatabilecek öğretim elemanı sayısının daha az olduğu sosyal bilimlerde ise İngilizcenin yayılım hızının düşük kaldığı anlaşılmaktadır. Örneğin bilgisayar mühendisliği lisans programlarının %45'i İngilizce eğitim verirken tarih lisans programlarının sadece %6'sı İngilizce eğitim vermektedir. İngilizce ders verebilecek akademisyenlerin çoğalmasıyla İngilizcenin daha da yaygınlaşacağı açıktır. Zira son dönemlerde İngilizce öğretim yapan bölümler Türkçe öğretim yapan bölümlerden daha çok tercih edilmektedir. Bu durum tercih listelerinde üst sıralara çıkmayı amaçlayan üniversite yöneticilerini İngilizce öğretim konusunda yöreklendirmektedir.

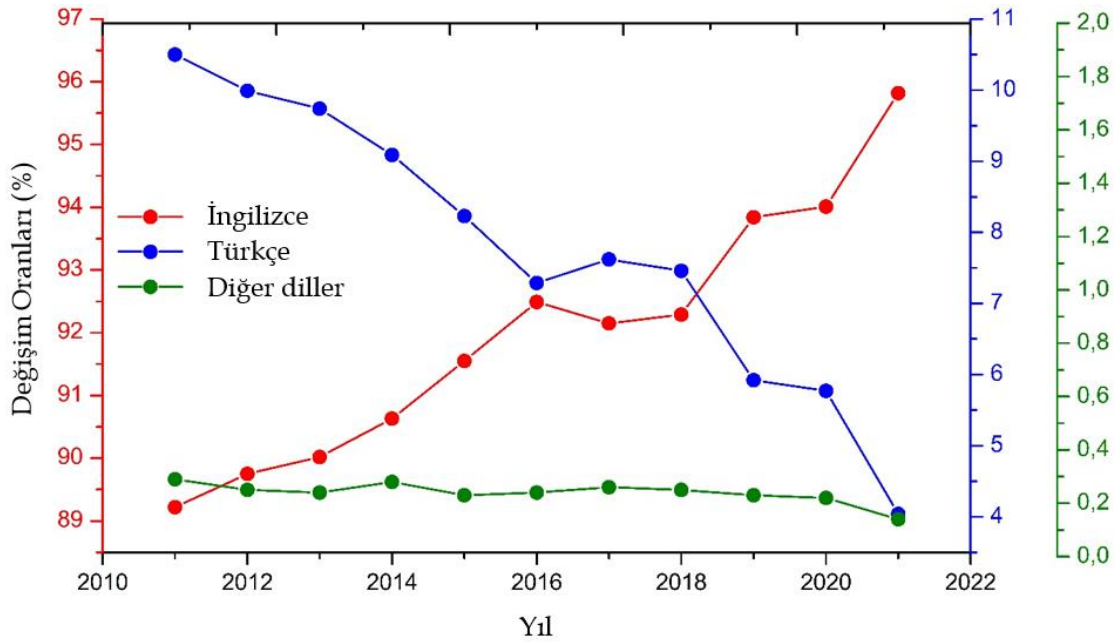
Akademik kurumlar özellikle 20. yüzyılın başından itibaren bilimsel bilginin üretildiği ve dağıtıldığı yerler olarak ön plana çıkmıştır. Akademik kurumların kritik bir önem kazanması sebebiyle dünyanın pek çok yerindeki yöneticiler, ülkelerindeki üniversitelerinin küresel bir statü kazanmasını ve dünyanın farklı bölgelerindeki öğrencilere hitap etmesini sağlamak amacıyla yükseköğretim kurumlarını oldukça güçlü bir şekilde desteklemişlerdir. Buradaki temel amaç üniversitelerin itibarını belirleyen uluslararası sıralamalarda üst sıralara tırmanmak ve küresel saygınlık kazanmaktır (Jiang, Borg ve Borg, 2017, s. 428). Uluslararası sıralamalarda üst sıralara tırmanmanın yolu ise çok büyük bir kısmı sadece İngilizce makaleleri yayımlayan saygın dergilerde makale yayımlanmaktan geçmektedir (Lillis ve Curry, 2010, s. 10). Bu sebeple akademik dünyada İngilizce diğer alanlardan daha hızlı bir şekilde yayılmıştır.

Bilimsel Yayınlarda İngilizce Kullanımı

Akademik camiada, İngilizcenin fiilî olarak dünyanın bilim dili hâline geldiğine ve bu gerçeğin yakın zamanda değişmeyeceğine dair kuvvetli bir inanç vardır (Drubin ve Kellogg, 2012, s. 1399). İngilizcenin akademik hayatta bu denli etkin bir konuma gelmesi üniversitelerindeki terfi sistemini de etkilemiştir. İngilizce sınavlarında başarılı olmak, lisansüstü eğitime başlamak ve üniversite içerisinde yükselmek için ana kriterlerden biri olarak ortaya çıkmıştır (Kırkgöz, 2009, s. 10). Diğer taraftan İngilizce makalelerin saygın dergilerde yayınlanma ve atıf alma ihtimalinin daha yüksek olması Türkiye'deki akademisyenleri İngilizce yayın yapma konusunda yöreklendirmiş, Türk hükümetleri ve Yüksek Öğretim Kurumu da bilimsel yayınlarda İngilizcenin yaygınlaşmasına dönük politikalar geliştirmiştir. Yüksek Öğretim Kurumu Başkanı Erol Özvar'ın yaptığı açıklama bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Akademisyenlerimiz tarafından üniversitelerimizde yapılan çok nitelikli bilimsel araştırmaları, uluslararası düzeyde daha görünür kılmak gerekiyor. Bugün dünyada bilimin dili ağırlıklı olarak İngilizcedir. Dolayısıyla, bilimsel dergilerin büyük bir kısmı İngilizce yayınlanmakta ve dili İngilizce olan makalelere daha fazla atıf yapılmaktadır. Türkiye’de bilimsel üretimimizi daha görünür kılmamızın yolu büyük ölçüde bilimsel yayınlarımızın bu dergilerde yayımlanmasından geçmektedir. Bunun için de akademisyenlerimizin yabancı dilde yazma becerilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Yeni projemiz bu açıdan çok çok önemlidir. İnşallah önümüzdeki yıllarda hem katılımcı sayısını artırmayı hem de projenin içeriğini daha da zenginleştirmeyi planlıyoruz.” (yok.gov.tr, 2022).

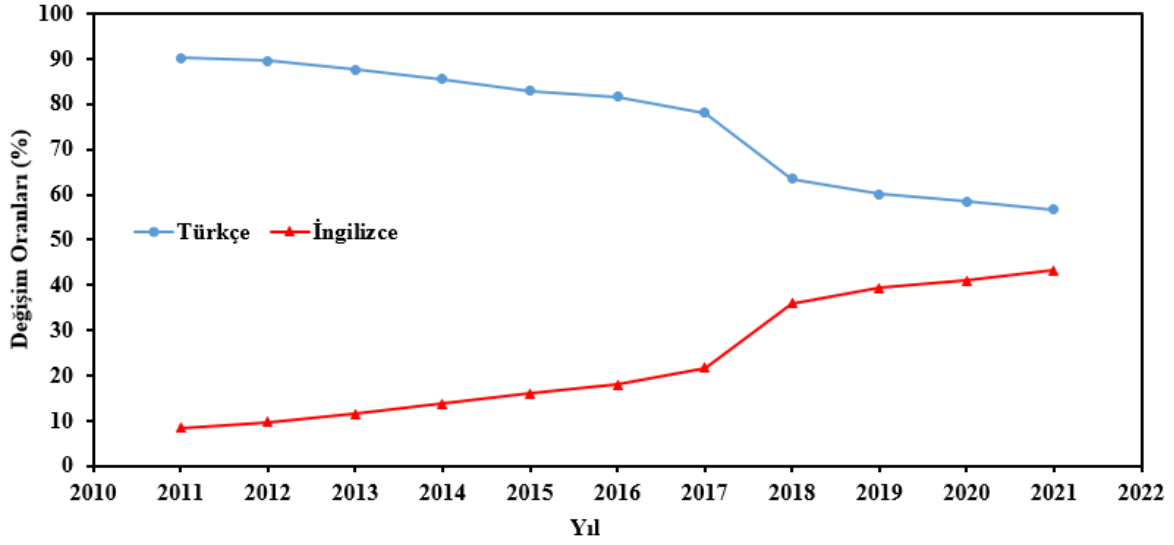
Türkiye’deki akademik işleyişi ve üniversitelerdeki terfi mekanizmalarını düzenleyen Yüksek Öğretim Kurumu akademik yükselmelerde Web of Science bünyesinde bulunan indeksler (Science Citation Index -Expanded, Social Science Citation Index, Arts & Humanities Citation Index) tarafından taranan dergilere büyük önem atfetmektedir. Bu dergilerde yayınlanan makalelerin hem geniş bir okuyucu kitlesine ulaştığı hem de yerel dergilerde yayınlanan makalelere oranla daha fazla atıf aldığı bilinmektedir. Ancak söz konusu dergilerin çok önemli bir kısmı (%89) tamamen veya kısmen İngilizce yayın yapmaktadır (Lillis ve Curry, 2010, s. 10). Ortaya çıkan bu etkenler Türkiye’deki akademisyenleri bilimsel çalışmalarını İngilizce olarak yayınlamaya teşvik ederken Türkçe bilimsel yayın sayısının düzenli olarak azalmasına sebep olmaktadır. 2010 yılında Web of Science’ta taranan dergilerde Türkiye menşeli makalelerin %89’u İngilizceyken 2021’de bu oran %96’yı geçmiştir. Aynı dönemde Türkçe yayınların oranı ise %10’dan %4’e gerilemiştir. Bu durum son on yıl içerisinde Türkiye’den gönderilen makalelerin dillere göre dağılımında (Şekil. 2) açık bir şekilde görülmektedir.

Şekil 2. Web of Science’ta taranan dergilere son on yıl içerisinde Türkiye’den gönderilen makalelerin dillere göre dağılımı

Türkiye’deki yerel bilimsel dergilerde de İngilizce yayın yapma eğiliminin yaygınlaştığı görülmektedir. Dünyaya açılmaya ve uluslararası saygınlık elde etmeye çalışan bu dergilerin önemli bir bölümünün İngilizce yayınları teşvik etmesi Türkçenin bilimsel alanda hızla alan kaybetmesine sebep olmaktadır. Bu durum Türkiye’de yayın

yapan bilimsel dergileri tarayan ulusal atıf dizini “TrDizin”de son on yıl içerisinde taranan makalelerin dillere göre dağılımında (Şekil. 3) görülmektedir (trdizin.gov.tr).

Şekil 3. TrDizin’de son on yıl içerisinde taranan makalelerin dillere göre dağılımı

Burada dikkat çeken en önemli husus Türkçenin yerel bilimsel dergilerde de hızla alan kaybetmesidir. Şekil 3’te de görüldüğü gibi Türkçenin boşalttığı alan İngilizce tarafından doldurulmaktadır. Diğer taraftan dünya genelindeki dil tercihlerine paralel olarak İngilizce özellikle fen bilimleri alanındaki bilimsel yayınlarda daha çok tercih edilmektedir. TrDizin’in 2021 verilerine göre fen bilimleri alanındaki yayınların %63’ü, sosyal bilimler alanındaki yayınların ise %19’u İngilizcedir.

Sonuç

İngilizce başlangıçta Britanya İmparatorluğu’nun siyasi genişlemesine koşut bir şekilde yayılmaya başlamıştı ancak zamanla siyasi sınırların çok ötesinde bir yayılım göstererek dünyanın pek çok yerinde eğitim, bilim, ticaret, endüstri, diplomasi ve turizmde en yoğun kullanılan dil haline gelmiştir. Bugün artık İngilizce farklı dillere sahip çok büyük bir kitlenin ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilen kapsayıcı bir dil olma yeteneğine sahiptir. Ancak İngilizcenin bilim ve eğitim dili olarak küresel boyutta sağladığı imkânlar, diğer alanlardaki imkânlardan daha fazladır. O sebeple dünyayla bütünleşmek ve bilimsel alanda söz sahibi olmak isteyen üniversite yönetimleri ve bilim adamları hem eğitimde hem de bilimsel yayınlarda İngilizceyi tercih etmektedir. Oldukça pragmatik görünen bu tutum diğer dillerin yükseköğretimden ve akademik dergilerden dışlanmasına sebep olmaktadır.

Türkiye’de İngilizcenin yayılımı üzerine pek çok değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmelerin önemli bir bölümü İngilizcenin Türkçe söz varlığı üzerindeki olumsuz etkisine odaklanmıştır. Özellikle yeni terimler üretilerek bilim dilindeki yozlaşmanın önüne geçilebileceği düşünülmüştür. Oysaki durum burada tespit edilenin çok ötesindedir. Terimler konusunda yeterli çalışma yapılmış olmasına rağmen Türkçenin üniversitelerde öğretim dili olarak kullanımı ve Türkçe bilimsel yayın sayısı azalmaktadır. Artık İngilizce haricinde bir dille ortaya konan verilerin yeterince “bilimsel” kabul edilmemesi veya İngilizce yayınların daha “önemli” görülmesi sebebiyle Türkiye’deki bilim insanları çalışmalarını İngilizce olarak yayımlama eğilimindedir. Diğer taraftan öğrenciler de küreselleşen dünyanın ve daha iyi bir hayatın anahtarı olarak gördükleri İngilizce eğitimi talep etmektedir. Son dönemde ortaya çıkan veriler Türkçenin yükseköğretimde ve bilimsel yayınlarda hızla alan kaybettiğini ve dünyadaki diğer

dillerle paralel bir şekilde kaçınılmaz sona doğru ilerlediğini göstermektedir. Toplumun önemli bir bölümü İngilizcenin özellikle bilim ve eğitim alanında dil hiyerarşisinin en tepesine yerleşmesini tabii karşılamış ve içselleştirmiştir. Bu duruma itiraz edenler ise daha ziyade kültürel motiflere veya Türkçenin sahip olduğu özelliklere yoğunlaşarak asıl sorunu teşkil eden dilsel emperyalizmin yıkıcı uygulamalarını gözden kaçırmaktadır.

Üniversiteler ve bilim çevrelerindeki dil tercihlerini belirlemeye yönelik bu çalışma İngilizcenin söz konusu alanlarda yüksek hızlı bir yayılım gerçekleştirdiğini göstermektedir. Son yirmi yıl içerisinde yükseköğretimdeki dil tercihlerinin çoğunlukla İngilizceden yana kullanıldığı ve İngilizce eğitim veren lisans programı sayısının %5,8'den %24'e ulaştığı belirlenmiştir. Aynı dönemde İngilizce-Türkçe iki dilli eğitim veren üniversitelerin oranı ise %19,4'ten %73,6'ya ulaşmıştır. Bu değişim orta vadede Türkçenin yükseköğretimden dışlanmasına sebep olacaktır. İngilizcenin bilim alanında diğer alanlardan çok daha hızlı yayıldığı görülmektedir. 2021 yılında Web of Science'taki Türkiye menşeli bilimsel yayınların sadece %4,22'sinin Türkçe, geriye kalanların ise İngilizce olarak yayımlandığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde TrDizin'de taranan yerel bilimsel dergilerde de İngilizcenin hızlı bir şekilde alan kazanarak Türkçeyi baskıladığı görülmektedir.

Kaynakça

- Appadurai, A. (2000). *Globalization*. Durham: Duke University Press.
- Arık, B. & Arık, E. (2014). The Role and Status of English in Turkish Higher Education: English is The Language of Instruction in Around 20% of The Programs in Turkish Universities. *English Today*, 30(4), 5-10.
- Barrantes-Montero, L. G. (2018). Phillipsons's Linguistic Imperialism Revisited at The Light of Latin American Decoloniality Approach. *Revista Electrónica Educare*. 22(1), 1-19. DOI: 10.15359/ree.22-1.1
- Bauman, Z. (1997). *Küreselleşme, Toplumsalın Sonuçları*. (çev. Abdullah Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Bear, J. M. (1985). Historical Factors Influencing Attitudes toward Foreign Language Learning in Turkey. *Journal of Human Sciences of Middle East Technical University*, 1, 27-36.
- Büyükkantarıcı, N. (2004). A Sociolinguistic Analysis of The Present Dimensions of The Sociology of Language. *International Journal of the Sociology of Language*, 165, 33-58.
- Boratav, K. (2004). Emperyalizm mi Küreselleşme mi? *Küreselleşme* (ed. A. Tonak). İstanbul: İmge Yay.
- Bordons, M. and Gomez, I. (2004). Towards a Single Language in Science? A Spanish view. *Serials*, 17(2), 189-95.
- Chang, J. (2006). Globalization and English in Chinese Higher Education. *World Englishes*, 25(3/4), 513-525.
- Chomsky, N. (2010). *Sömürgecilikten Küreselleşmeye*. (çev. M. Erdem Sakıncı). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Cooper, R.L. and Seckbach, F. (1977) Economic Incentives for The Learning of a Language of Wider Communication: A Case Study. *The Spread of English: The Sociology of English as an Additional Language*. (ed. J.A. Fishman, R.L. Cooper, and A.W. Conrad). Rowley, MA: Newbury House.

- Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. New York: Cambridge University Press.
- Çakır, A. (2017). Foreign Language Education in Turkey Before and After YÖK (Council of Higher Education). *Journal of Language Research (JLR)*, 1(1), 1-18.
- Day, R. R. (1985). The Ultimate Inequality: Linguistic Genocide. *Language of Inequality*. (ed. Nessa Wolfson and Joan Manes). Berlin: Mouton Publishers.
- Demir, G. (2001). Küreselleşme Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56/1.
- Demircan, O. (1988). *Dünden Dügüne Türkiye’de Yabancı Dil*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demirel, Ö. (2008). *Yabancı Dil Öğretimi*. Ankara: Pagem Yay.
- De Swaan, A. (2005). English in the Social Sciences. *Critical Topics in Science and Scholarship: Biennial Yearbook ALLEA 2004* (ed. P. J. D. Drenth and J. J. F. Schroots). Amsterdam: KnaW/ Allea, 135-46.
- Doğançay-Aktuna, S. (1998). The Spread of English in Turkey and Its Current Sociolinguistic Profile. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 19(1), 24-39.
- Doğançay-Aktuna, S. and Kızıltepe, Z. (2005). English in Turkey. *World Englishes*, 24(2), 253-265
- Drubin, D. G., and Kellogg, D. R. (2012). English as the Universal Language of Science: Opportunities and Challenges. *Molecular biology of the cell*, 23(8), 1399-1399.
- Giddens, A. (2000). *Runaway World: How Globalization Reshaping Our Lives*. New York: Routledge.
- Grabe, W. (1988). English, Information Access, and Technology Transfer: A Rationale for English as an International Language. *World Englishes*, 7(1), 63-72.
- Harvey, D. (2012). *Postmodernliğin Durumu*. (çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis Yay.
- Ives, P. (2009). Global English, Hegemony and Education: Lessons from Gramsci. *Educational Philosophy and Theory*, Vol. 41, No. 6, pp. 661-683
- İmer, K. (1990). *Dil ve Toplum*. İstanbul: Gündoğan Yay.
- Jiang, X., Borg, E., and Borg, M. (2017). Challenges and Coping Strategies for International Publication: Perceptions of Young Scholars in China. *Studies in Higher Education*, 42(3), 428-444.
- Kachru, B. (1985). Standards, Codification and Sociolinguistic Realism: English Language in the Outer Circle. *English in the world: Teaching and learning the language and literatures*. (eds. R. Quirk and H. Widowson). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kahraman, M. (2017). Türk Dilinin Cumhuriyet Devri Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış (II). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1298-1312.
- Kayıntu, A. (2017). Language and Power from Empire to Globalization. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 65-82.
- Kırkgöz, Y. (2009). Globalisation and English Language Policy in Turkey. *Educational Policy*, 23(5), Corvin Press.
- Koç, M. (2003). Küreselleşmenin sosyolojik boyutları. *Küreselleşme ve Psikiyatri* (ed. Burhanettin Kaya ve Süheyla Ünal) Ankara: Türk Tabipler Birliği Yay.

- Levend, A. S. (1972). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: TDK Yay.
- Lillis, T. M. and Curry, M. J. (2010). *Academic Writing in a Global Culture: The Politics and Practices of Publishing in English*. London: Routledge.
- Migg, B. and Léglise, I. (2007). Language and Colonialism. *Applied Linguistics in the Context of Creole Communities. Language and Communication: Diversity and Change*. (ed. M. Hellinger and A. Pauwels). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Mutlu, Ş. (2005). *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*, İstanbul: Gökkuşbu Yay.
- Mühleisen, S. (2001). Is 'Bad English' Dying Out? A Diachronic Comparative Study of Attitudes Towards Creole Versus Standard English in Trinidad. *Philologie im Netz* 15, 43-78.
- Pennycook, A. (1998). *English and the Discourses of Colonialism*. London: Routledge.
- Phillipson, R. (1997). Realities and Myths of Linguistic Imperialism. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 3 (18), 231-243.
- Phillipson, R. (1999). International Languages and International Human Rights. *Language: A Right and a Resource*. (ed. M. Kontra, R. Phillipson, T. Skutnabb-Kangas and T. Varady). Budapest: Central European University Press.
- Sayılı, A. (2018). *Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. (ed. Remzi Demir). Ankara: AKM Yay.
- Selvi, A. F. (2011). World Englishes in the Turkish Sociolinguistic Context. *World Englishes*, 30, 182-199.
- Sert, N. (2008). Language of Instruction Dilemma in the Turkish Context. *System*, 36(2), 156-171.
- Spencer, J. (1971). Colonial Language Policies and Their Legacies. *Linguistics in Sub-Saharan Africa. Current Trends in Linguistics*. (ed. T.A. Sebeok). The Hague, Mouton, 537-547.
- Şaş, A. K. (2022). Bilişim Dilimiz. *Yunus Emre ve Türkçe Yılı Münasebetiyle Türkçe Şurası*. (ed. Umut Başar). Ankara: ASBÜ Yay.
- Talas, M. (2004). Küreselleşme ve Kültür. *Küreselleşme ve Psikiyatri* (ed. Burhanettin Kaya ve Süheyla Ünal) Ankara: Türk Tabipler Birliği Yay.
- Tomlinson, J. (2004). *Küreselleşme ve Kültür*. (çev. Arzu Eker). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Tuna, K. (2003). Küresel mi, Yerel mi: Neler oluyor bize? *Sosyoloji Dergisi*, 3/6.
- Tollefson, J.W. (1991). *Planning Language, Planning Inequality: Language Policy in the Community*. London: Longman.
- Veronelli, G. A. (2015). The Coloniality of Language: Race, Expressivity, Power, and the Darker Side of Modernity. *A Journal of Transnational Women's & Gender Studies*, 13, 108-134.
- Yeniçeri, B. (2020). Masaüstü Sömürgecilik: E-uygulamalar ve Yazılımlar. *Yeni Medya*, 2019 (7) , 71-84
- Yumru, D. (2010). Terim Ürete(me)me Sorunu. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. (3), 10-19.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.

İnternet Kaynakçası

- ÖSYM. (2001). ÖSYS Yükseköğretim Programlarının Kodları, Minimum Puanları ve Kayıt Kodları. www.osym.gov.tr/TR,2518/osys_yuksekogretim_programlarinin_kodlari_minimum_puanlari_ve_kayit_kodlari_html [Erişim Tarihi: 19.08.2022]
- ÖSYM. (2022). Tablo 4. Merkezi Yerleştirme İle Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları. www.osym.gov.tr/Eklenti/1542,tablo4pdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 19.08.2022]
- TrDizin (2022), <https://trdizin.gov.tr> [Erişim Tarihi: 05.09.2022]
- We Are Social ve Hootsuite (2022). Dijital 2022. <https://datareportal.com/reports/digital-2022-language-culture-and-content?rq=language> [Erişim Tarihi: 12.09.2022]
- Web of Science (2022). <https://www.webofknowledge.com> [Erişim Tarihi: 15.09.2022]

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 739-755.
Geliş Tarihi-Received: 27.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 12.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1195233

Türkçede Tutunmuş Sözcükler ve Ekler

Clinging Words and Suffixes in Turkish

Arzu YIKILMAZ*

Öz

Yazılı metinlerden takip edilerek varlığı bilinen, bugüne göre “eski” ya da “ilk” sözcükler ve ekler zaman içinde çeşitli değişimlere uğrarlar ya da zaman çizgisinde varlıklarını sürdürmez olup kullanımdan düşerler. Bazı sözcükler ve ekler ise kimi yerlerde tutunarak günümüz Türkçesinde varlıklarını sürdürmeye devam ederler. Türkoloji çalışmalarında bu tip sözcükler ve ekler “fossil” ve “saklandı” terimleri ile yer bulur. Bu yazıda “Tutunmuş” terimi teklif edilmektedir. “Tutunmuş” sıfatıyla adlandırılarak ele alınan bu tür sözcük ve eklerin tutunma yollarından biri, sözün eke veya ekin söze (gramatikal yapıya) tutunuşu sayesinde gerçekleşmektedir. Başka bir yolu, sözün anlam genişlemesi veya daralmasıyla tutunuşudur. Bir diğer yolu olan başka söze tutunuşları ise, türküler ve şarkılar, meşhur yaygın şiirler, atasözleri, deyimler gibi edebî türler sayesinde olur. Bunlar, sözün ve ekin tutunup kalma ve kendini koruma yollarıdır. Bu tip sözcükler ve ekler kalıplaşan ifadelerde standartlaşıp; hatta klişeleşip süreklilik ve yaygınlık kazanırlar. Sürekli tekrar edilmeleri de o sözcük ve eki orada hem korur, hem devamını sağlar, hem de yaygınlaştırır. Bu sözcükler ve ekler kendi döneminde kullanıldığı biçimi ve anlamı ile yaşarlar; bunun dışında günümüz Türkçesinde bilinmez ve yaygın şekilde kullanılmazlar. Bu yazıda bahsedilen yollarla “tutunmuş” şekilde günümüzde yaşamaya devam eden; fakat standart Türkçede kullanımdan düşmüş sözcükler ve ekler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tutunmuş sözcükler, tutunmuş ekler, standart Türkçe, dil kalıpları, edebî metinler.

Abstract

The “old” or “first” words and suffixes, whose existence is known by following the written texts, undergo various changes over time or can not survive in the timeline and fall out of use. Some words and suffixes continue to exist in the general language by clinging to some places. In Turkology studies, such words and suffixes are found with the terms “Fossil” and “Protected”. In this article, the term “Clinging” is proposed. One of the ways of attachment of such words and affixes, which are handled with the adjective “clinging”, is through the attachment of the word to the affix or the affix to the word (grammatical structure). Another way is to get hold of the word by expansion or contraction of meaning. Their clinging to words, which is another way, is thanks to literary genres such as folk songs and songs, famous popular poems, proverbs and idioms. These are ways of sticking to the word and attachment and protecting oneself. Such words and suffixes become standardized in stereotyped expressions; they even become stereotyped and gain continuity and prevalence. Constant repetition of that word and that suffix both preserves, maintains and disseminates it there. These words and suffixes live in the form and meaning of their time; other than that,

* Dr. Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bayburt/Türkiye, e-posta: arzuyikilmaz1@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8228-9597.

they are not known in the general language and are not widely used. Continuing to live today, “clinging” to the ways mentioned in this article; but the words and suffixes that have fallen out of use in the general language have been examined.

Keywords: Attached words, clinging words, clinging suffixes, standard Turkish, literary texts.

Giriş

Dil, insan gibi canlıdır. İnsan gibi dil de varlığını sürdürme ve yok olma açısından birbirine benzer. Yazılı metinlerden takip edilerek varlığı bilinen bugüne göre “eski” ya da “ilk” sözcükler ve ekler zaman çizgisinde varlık sürdüremez olurlar. Bir başka deyişle, bazı sözcükler ve ekler zamana dayanamaz ve kullanımdan düşerler. Fakat bazı sözcükler ve ekler, kimi yerlerde tutunarak dilde varlıklarını sürdürürler. Tutundukları bazı ekler ve başka sözcüklerle kurdukları bağlantılarla, anlam genişlemesi veya daralmasıyla ve edebî türler içinde varlıklarını korumuş olurlar. Bu yüzden de eski biçimler, ilk kullanımlar varlıklarını tam olarak kaybetmemiş olarak tutundukları yerde varlıklarını sürdürürler. Aşağıda numaralandırılarak başlıklar halinde örnekleriyle ayrıntılı olarak incelenecek olan bu yollardan biri sözün eklerle ya da ekin sözcüğe (gramatikal yapıya) tutunuşu, dilin kendi içindeki ses ve anlam değişim, gelişim süreçleri içinde olur. Başka bir yol, anlam genişlemesi veya daralmasıyla olur. Diğer yol ise türküler ve şarkılar, meşhur yaygın şiirler, atasözleri ve deyimler gibi edebî türler sayesinde olur. Bunlar, sözün tutunup kalma ve kendini koruma yollarındandır. Çünkü o türküde, o şarkıda, o şiirde, o atasözünde, o deyimde; o anlam genişlemesi ve daralması sırasında veya o gramatikal yapı içinde kalıplaşan ifadelerde standartlaşmış hatta klişeleşmiş süreklilik ve yaygınlık kazanır. Sürekli tekrar edilmeleri de o sözcüğü orada hem korur hem devamını sağlar, hem de yaygınlaştırır.

Bilindiği gibi; türküler, şarkılar, şiirler, atasözleri, deyimler kendi içinde kuralı olan metinlerdir ve bu kurallarla standartlaşır. Diğer bir deyişle, klişeleşirler. Kendi kuralları çerçevesinde standartlaşan metinler kendi kuralları ile standartlaşırken, içindeki sözcükler orada bir bütünlüğe kavuşurlar. Buna bağlı olarak bazı sözcükler, türküler, şarkılar, şiirler, atasözleri, deyimler içindeki kullanımlara tutunarak korunma, süreklileşme ve yaygınlaşma imkânına kavuşurlar. Zamana dayanamayan sözcüklerin kendini çok nadiren de olsa gösterdikleri yerler buralardır. Bu tip kalıp kullanımların sık ve sürekli tekrarı onları koruyarak varlıklarını göstermeye devam etmelerine olanak sağlar. Genel kullanımdan düşmüş; fakat varlıklarını tespit edebildiğimiz bu sözcükler için bu yazıda “Tutunmuş Sözcükler ve Ekler” ifadesi uygun görülmüştür.

Neden “Tutunmuş Sözcükler”?

Bazı edebî tür ve gramatikal yapıların içinde yaşamaya devam eden biçimbirimler için neden “Tutunmuş” terimini düşündüğümüzü tartışmak istiyoruz¹.

“Tutunmuş Sözcükler ve Ekler”deki “tutunma” eylemi bir sözün başka bir yapıya tutunarak yaşamaya devam ettiği olgusunu daha anlamlı ifade ettiği söylenebilir. Çünkü sözcükler, sözlüklerde bağımsız durumlarıyla yer alırken, metinlerde birlikte kullanıldıkları sözcüklerle anlamsal ve yapısal ilişkiye girerler ve birbirlerinin anlam alanlarında yaşamaya devam ederler. Eklerle kalıplaşarak yaşamaya devam eden sözcükler, sözlüklerdeki anlamlarının yanı sıra kalıplaştıkları eklerle de yeni anlam oluştururlar. Bu oluşturulan yeni anlam alanında o söz ve ek, yeni anlamıyla yaşarken günümüz Türkçesinde sözlük anlamıyla artık kullanılmaz. Görülmektedir ki o söz, o eke ya da o ek o sözcüğe tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

¹ Gülcan Çolak’ın “fossil” (2017), Ali Akar’ın “saklantı” (2018, 52-31) terimini kullandığı ve “arkaik” teriminin de varlığı tespit edilmiştir.

Atasözü, deyim, türküler, şarkılar ve şiirlerde olduğu gibi bazı edebî tür metinleri içinde yaşamaya devam eden sözler ve ekler de vardır. Bu sözlerin ve eklerin kullanıldığı tarihî zamanlarda oluşan edebî türlerde yer alan bazı sözler ve ekler zamanla günümüz Türkçesinden düşse de, bu standart yapılarda (atasözü, deyim, türküler, şarkılar ve şiirler), yapının bir parçası olarak yaşamaya devam ederler. İşte bu süreçte söz veya ek, edebî türlere tutunarak yaşamaya devam ettiği için bu tür sözleri ifade etmek üzere “Tutunmuş Sözler” ve “Tutunmuş Ekler” terimini teklif ediyoruz.

1. Gramatikal Yapıya “Tutunmuş Sözler”

Bir eke veya söze tutunarak yaşamaya devam eden biçimbirimler vardır. Bunlar, gramatikal yapının olduğu zamanlardaki anlamlarını koruyarak varlıklarını sürdürürler. Kısacası, “Tutunmuş Sözler”den bazıları eklere, bazıları da başka sözlere tutunmuşlardır.

1.1. Eke “Tutunmuş Sözler”

Günümüz Türkçesinde yaşamayan ve güncel sözlüklerde bulunmayan bazı sözlerin özgün anlamlarını koruyarak anlam genişlemesine uğrayarak ve bir eke tutunmak suretiyle yaşamaya devam ettiği görülür.

ög +süz > öksüz “annesi ölmüş”

Eski Türkçeden beri bilinen kök biçim *ög* “anne” (ED, 1972, s. 99) sözü günümüz Türkçesinde bilinmez ve kullanılmazken, *-süz* (Ergin, 1993, s. 151-152) olumsuz isimden isim/sıfat yapım ekine tutunarak *öksüz* < *ög-süz* (ED, 1972, s. 116) biçiminde ve “annesiz, annesi ölmüş” anlamıyla bugün kullanılmaktadır. Ayrıca “öksüz” haliyle bir anlam genişlemesine uğrayarak sadece “anne”si değil “hem annesi hem babası ölmüş olan” (TS, 2005, 1535) anlamıyla dilde varlığını sürdürmeye devam ettirmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *kül öksüzi* kullanımının “hem anası hem babası olmayan” anlamında kullanıldığı kaydedilmiştir (TarS.-IV, 1996, s. 2769). Burada da “öksüz” sözünün Arapça ‘tüm, bütün, hepsi, tamamı’ anlamındaki *küll* ك (Wehr, 1976, s. 1113) ile birlikte kullanımıyla bu anlamın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun yanında *kül öksüzi* > *Gülöksüz* biçimiyle ve anlam daralmasıyla bir soyadında yaşamaktadır. Bu “2.2. Özel Adlara Tutunan Sözler” başlığı altında yer almaktadır. Buradan görüleceği gibi, eke tutunarak yaşayan bir söz, aynı zamanda anlam yönüyle de farklı yönleriyle değerlendirilebilmektedir.

tün ‘gece’

Eski Türkçeden beri “gece” anlamıyla bilinen *tün* (ED, 1972, s. 513) sözü bugün genel kullanımda yer almazken, *+e-* isimden fiil yapım ekine tutunarak *tüne-* (ED, 1972, s. 516) biçimi ve “kuşlar, kanatlı evcil hayvanlar, uyumak için bir dala veya sırığa konmak” (TS, 2005, s. 2019) anlamıyla; bu biçimiyle *-k* fiilden isim yapım ekine tutunarak *tünek* biçimi ve “kuş, tavuk, horoz vb.nin üzerinde tünekledikleri dal veya sırık” anlamıyla, ve yine bu biçimiyle *+lik* isimden isim yapım ekine tutunarak *tüneklik* biçimi ve “tünenen yer” (TS, 2005, s. 2019) anlamıyla bugün genel kullanımda görülmektedir.

Bu söz Eski Anadolu Türkçesi döneminde sözbaşı *t->d-* değişimi ile “dün” biçimiyle ve yine “gece” anlamıyla görülmektedir. Bu sözün bu dönemde *d-*’li biçimiyle çeşitli gramatikal yapılara tutunarak yaşadığı kaydedilmiştir (TarS.-II, 1995, s. 1312-1324).

“tün” sözünün bugün Anadolu ağızlarında hem “tün” hem de “dün” fonetiğiyle bir eke tutunarak ve ayrıca deyimleşerek yaşamaya devam ettiği görülür. Örnekleri: *tünek* “geceleyecek yer; ev”; *tünek dutmak* “ev bark, barınacak bir yer edinmek” (DS-X, 1978, s. 4011); *tünlemek* “gecelemek”; *tünne kalkmak* “erken kalkmak” (DS-X, 1978, 4012); *dünek* (I)

“1. Ev. 2. Geceleyecek, yatacak yer. 3. Yatak” (DS-IV, 1969, s. 1630-1631); *dünek (II)/düneklik* “1. Kümes. 2. Tünek. 3. Kekliklerin toplu olarak bulunduğu yer”; *dünemek (I)* “1. Barınmak. 2. Uyumak. 3. Kümes hayvanları tünemek”; *dünemek (II)* “Üzerinden bir gece geçmek” (DS-IV, 1969, s. 1631).

otacı “hekim, doktor”

Eski Türkçe “bitki, ilaç” anlamıyla bilinen *ot* (ED, 1972, s. 34) Eski Anadolu Türkçesi döneminde “1. Baharat. 2. İlaç. 2. Kokulu tohumlar” anlamıyla *ot (II)* (TarS.-V, 1996, s. 3019) sözü bugün günümüz Türkçesinde bu anlamıyla kullanılmamaktadır.

Türev biçimi olan ve Eski Türkçede “hekim” anlamındaki *otçı/otaçı* (ED, 1972, s. 44), Eski Anadolu Türkçesi döneminde de “hekim, tabip; attar” anlamında kullanılmış olan *otacı/otcu* (TarS.-V, 1996, s. 3028) biçiminin günümüzde de +cı isimden isim yapım ekine tutunarak *otacı* (TS, 2005, s. 1518) biçiminde ve “hekim, doktor; eczacı” anlamlarıyla yaşamakta olduğu görülür. Genel kullanımda “otacı” sözü yaygın olmasa da, ağızlarda *otacı/otçu* (DS-IX, 1977, s. 3292) şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Bu söz bugün bitkisel içerikli bir şampuan markasında² yaşatılmaktadır.

1.2. Bir Söze “Tutunmuş Ekler”

Bazı eklerin zamanla kullanımdan düşmüş olduğu bilinir; ama çok az da olsa bazı eklerin de söze veya edebî metnin yapısına tutunarak yaşadığı görülür.

-sal/-sel eki

Moğolca olan aitlik-benzerlik bildiren *-sal/-sel* eki her ne kadar Farsça nispet î’si yerine Öz-Türkçecilik akımının etkisiyle 20. yüzyılın ortasından beri kullanılmaktaysa da, bu ek genel Türkçede “kumsal” ve “uysal” (Timurtaş, 1979, s. 13) sözlerinde “kum” ve “uy” sözcüklerine tutunarak yaşamıştır ve yaşamaya devam etmektedir.

Günümüz Türkçesinde *-sal/-sel* ekinin yaygın olarak kullanılmasının yanı sıra, bazı “arkaik” eklerin Anadolu ağızlarında kimi sözlere tutunarak yaşadığı görülür. Ali Akar, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eski Bir Sıfat-fiil Kalıntısı -cı” başlıklı makalesinde işlediği -cı eki de örnek verilebilir (Akar, 2008, s. 1-6).

2. Anlam Genişlemesi veya Daralmasıyla “Tutunmuş Sözcükler”

Bazı sözcükler tarihî Türkçedeki anlamları ile değil de genişleyerek veya daralarak kazandıkları yeni anlamlar ile günümüz Türkçesinde tutunarak yaşamaya devam etmişlerdir.

2.1. Genel Sözcüklere “Tutunmuş Sözcükler”

Genel ad/söz, genelleşen bilgi de demektir. Dolayısıyla bu başlık atındaki sözcükler “anlam genişlemesi”ni ifade etmektedir.

karı

Eski Türkçeden beri bilinen sözün, “yaşlanmak, ihtiyarlamak” anlamıyla *karı-fiilinin* (ED, 1972, s. 645) ve “yaşlı, yaşlı kadın veya erkek” (ED, 1972, s. 644)³ anlamıyla *karı* isminin “yaşlılık” ifade ettiği günümüzde bilinmese de, bugün sözün sadece isim hali ve “Bir erkeğin evlendiği eş” (TS, 2005, s. 1086)’i belirtmek üzere kullanıldığı görülür. Bunun yanı sıra “karı-koca” ikilemesinde “eş” anlamıyla yer alır.

² <https://otaci.com/urun-kategori/sampuan/> [erişim tarihi 15.09.2022].

³ Sözün türevleri şöyledir: *karıla-1* ‘yaşlı saymak, ihtiyar bulmak’ (ED, 1972, s. 659), *karızan* ‘elden ayaktan düşmüş yaşlı adam’ (ED, 1972, s. 665), *karılık* ‘yaşlılık, ihtiyarlık’ (ED, 1972, s. 659), *karıt-* ‘karıtmak, yaşlandırmak, ihtiyarlatmak’ (ED, 1972, s. 649).

koca

Günümüzde *koca-* fiil biçimi ve “yaşı ilerlemek, yaşlanmak” (TS, 2005, s. 1193) anlamı az da olsa kullanılsa da; asıl olarak “Bir kadının evlenmiş olduğu eş” (TS, 2005, s. 1192) anlamındaki isim halinin kullanımı daha yaygındır.

kara-kol

Türkçe Sözlük'te *karakol* “1. Güvenliği sağlamakla görevli kimselerin bulunduğu konut. 2. Huzuru ve güvenliği sağlamak için hükümete bağlı her türlü silahlı kuvvet, kol, devriye” (TS, 2005, s. 1077) şeklinde tanımlanır.

Aslında “karakol” sözü “kara” ve “kol” olmak üzere iki sözden oluşmaktadır. İlk söz, *karamak* fiilidir ve Eski Türkçeden beri “bakmak; göz ile taramak; gözetlemek” anlamlarıyla bilinir (ED, 1972, s. 645). Sözü türevlerinden bazıları *karağ/ karğu* “gözetleme kulesi” (ED, 192, s. 652-653), *karaksız* “gözsüz, kör” (ED, 1972, s. 657) şeklindedir.

Türkçeden birçok farklı dile geçmiş⁴ olan bu söz bugün Tatar-Kıpçak grubunda “bakmak, seyretmek; gözetlemek” anlamlarıyla hâlâ yaşamaktadır (TTS, 1997, s. 137). Fakat bugün Türkiye Türkçesinde “bakmak; göz ile taramak, gözetlemek” anlamlarıyla *karamak* fiili bilinmez, çünkü genel kullanımdan düşmüştür ve sadece ikinci söz olan “kol” sözüne tutunarak ve birlikte “gözleme, göz ile tarama, gözetleme yeri, gözetleme birliği” anlamlarıyla günümüz Türkçesinde “karakol” sözünde yaşar.

Burada “kara+kol” birleşik sözdündeki ikinci söz olan “kol” sözü insan uzvu olan “kol” olmayıp; “birlik, topluluk, takım; güç” anlamındaki “kol” sözüdür. Günümüz Türkçesinde “güvenliği sağlayan birlik” anlamındaki “kol” sözü de bilinmemekte ve kullanılmamaktadır. Bu söz, “karakol” ve aşağıda ele alınacak olan “kolluk kuvvetleri” ya da “kolluk güçleri” ile “kolordu” şeklinde kullanılan tamlamalarda yaşamaya devam etmektedir. Ayrıca deyim olarak kullanılan “kol gezmek” ise “güvenlik amacıyla dolaşmak” anlamıyla kullanılır (TS, 2005, s. 1077). Bir de Plevne Marşı'nda⁵ “Osman Paşa'nın kolunda/ beş bin top birden patladı” dizesinde geçen “kol” sözünün şiir yapısına tutunarak “askerî birlik” anlamıyla yaşamaya devam ettiği görülür.

Kısaca, ayrı ayrı olan bu iki söz birleşerek yeni bir anlam alanı oluşturmuşlar ve bu anlam alanında birbirine tutunarak da yaşamaya devam etmektedirler. Yani, “kara” ve “kol” beraber bir standart yapı ve anlam özelliği kazanarak günümüz Türkçesinde varlığını sürdürmektedir.

kolluk kuvvetleri/ kolluk güçleri

Günümüzde günümüz Türkçesinde “kolluk kuvvetleri” ya da “kolluk güçleri” ile “kolordu” tamlamalarında yaşamaya devam eden “kol” sözü, “güvenliği sağlayan birlik; topluluk: polis, jandarma, asker” (TS, s. 2005, 1197) anlamını koruyarak, “kara+kol” birleşik sözünde olduğu gibi, varlığını günümüz Türkçesinde güncel olarak sürdürmektedir.

beylik tabanca

“Beylik” sözünün “devlet” anlamına (TS, 2005, s. 256) gelmesi ve “tabanca”nın da “devlet görevine aitlik bildirmek üzere “beylik” sözüyle birlikte kullanılması günümüz Türkçesinde yer almaktadır. Burada “tabanca” gibi önemli bir savaş aletinin sadece

⁴ Günay Karaağaç, bu sözün *Far., Ur., Ar., Rus., Erm., Mac., Rom., Çek., Bul., Srp., Arn., Mak., Yun.* olmak üzere pek çok dile de verildiğini belirtir (TVS, 2008, s. 204).

⁵<https://www.google.com/search?q=plevne+mar%C5%9F%C4%B1&oq=plevne+mar%C5%9F%C4%B1&aqs=chrome..69i57j0i271.5358j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> [Erişim tarihi: 13.09.2022]

“devlet”e ait bir görevde ve “devlet”in belirlediği şartlarda kullanılabileceğini belirtmek üzere bu biçimde bir tamlama yapılmış olabilir.

“Beylik laf/söz” klişeleşmiş ve “çok sık kullanıldığı için etkisini kaybetmiş söz” anlamına gelen deyimde yaşamaya devam eden “beylik” sözünün de “devlet” anlamında ve “devletin standart ve otoriter tavrını gösteren sözleri”ni ifade etmek üzere kullanıldığı söylenebilir.

Görüldüğü gibi, bu iki örnekte de “beylik” sözü, “devlet” anlamına yakın bir söz olarak kullanılmakta; ancak günümüz Türkçesinde bu anlamda yer almamakta olup “tabanca” ve “laf/söz” sözlerine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

tırıs ve rahvan

Atın yürüyüşünü tanımlamak üzere kullanılan “tırıs” ve “rahvan” sözleri, atın yürüyüşünü tanımlamaktadır, fakat günümüz Türkçesinde kullanımdan düşmüştür, bugün sadece iki deyimde kullanılır. Bunlardan “tırıs” sözü, “Vız gelir tırıs gider.” deyimine (Devellioğlu, 1980, s. 155); “rahvan” sözü ise, “Koy g*tüne rahvan gitsin.” deyimine tutunarak günümüzde argo dilde yaşamaya devam eder.

2.2. Özel Adlara Tutunmuş Sözcükler

Günümüz Türkçesinde kullanımdan düşmüş bazı sözcüklerin insan adı ve soyadlarında yaşadığı görülmektedir. “Özel”leşen ad, aynı zamanda “anlamın daralması” demektir.

Bu tür örneklerde görüleceği gibi, ad ve soyad verildiği dönemlerde, ailenin kültürel birikimi ve bu birikimi ada veya soyada aktarmaları önemli rol oynamış olsa gerektir.

Özel ad ve soyadlarına başka örnekler de elbette verilebilir. Şimdilik bu örneklerle yetindik.

cinuçen “üstün, gâlip, zafer kazanmış”

Sadece Cinuçen Tanrıkorur (d. 1938- ö. 2000)’un adında yaşamakta olan “cinuçen” sözü arkaik bir Türkçe söz olup Cinuçen Tanrıkorur’a⁶ ad verilinceye kadar Türkçede yaygın olarak kullanılmamaktaydı ve hala kullanılmaktadır. Yani söz özel bir ada tutunarak yaşamaktadır.

toktamış

Eski Türkçeden beri bilinen “durmak, beklemek” anlamındaki *tokta-* (ED, 1972, s. 518) fiiline gelen *-miş* sıfat-fiil ekiyle “durmuş; bir yere yerleşmiş” demek olan “toktamış” sözü genel kullanımdan düşse de, özel ad ya da soyadlarına tutunarak varlık göstermektedir. Örneğin, Bilim adamı Toktamış Ateş (d. 1944- ö. 2013)’in adına tutunarak yaşamaktadır.

külöksüz

Yukarıda “kül öksüz” kullanımıyla ilgili bilgi verilmişti. Günümüz bürokrat ve siyasetçilerinden Yiğit Gülöksüz (d. 1936-...)'ün soyadı, günümüz Türkçesinde kullanımdan düşmüş olan “kül öksüz” ifadesinin sözcük başı *k->g-* değişimiyle yaşamaya devam ettiği görülmektedir.

od “ateş”

⁶ Bu adın verilmiş hikayesi için; <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanrikorur-cinucen> ve Yağmur Tunalı'nın “Gittiler” kitabının 177. sayfalarına bakılabilir.

Türkçede bilinen en eski sözlerden biri de “ateş” anlamındaki *od* sözü genel kullanımdan düşmüştür; fakat özel ad ya da soyadlara tutunarak yaşadığı görülür. Örneğin, siyasetçi ve bürokrat Cevat Odyakmaz (d. 1919- ö. 2017)’in soyadında yaşıyor. Yani burada söz, bir soyadına tutunarak yaşamaktadır.

kangı ‘hangi’

Eski Anadolu Türkçesinde bir soru zarfı olarak bilinen “kangı” sözü günümüzde bu fonetik kullanılmamaktadır; ancak bugün tiyatro sanatçısı İrfan Kangı⁷ (d. 1976-...)'nın soyadına tutunarak yaşadığı görülür.

3. Edebî Türlerle “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar ve Sözler”

Sözler ve ekler günümüz Türkçesinde yaşamasalar da kullanıldıkları zamanda kazandıkları anlamlarıyla bir edebî türde yer almışlarsa ve bu edebî tür yaygınlaşıp süreklileştiyse, kullanımdan düşmüş olan o söz, edebî türün söz yapısının bir parçası olarak yaşamaya devam eder.

3.1. Türkü-şarkılara ve Şiirlere “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar ve Sözler”

Edebî türlerden türkü-şarkılar ve şiirlerden bazılarında, metnin oluştuğu dönemde günümüz Türkçesinde olan ve o günkü fonetik ve anlamlarıyla metinlerde yer alan; ancak günümüzde kullanılmayan ekler ve sözler vardır.

3.1.1. Türkü-şarkılara “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar ve Sözler”

Edebî türlerin en yaygınlarından birisi olan türkü ve şarkılarda çok az da olsa günümüzde kullanılmayan bazı gramatikal unsurların ve bazı sözlerin yer aldığı görülür.

3.1.1.1. Türkülere “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar”

Şimdilik türkülerde yer alan gramatikal unsurlardan birkaç örnek bulunabilmiştir. Geniş bir çalışma yapıldığında bu sayının ve çeşitliliğin artacağı muhakkaktır.

Ekler

-uben/ -üben zarf-fiil eki

Türkülerde tutunmuş ekler örnek, -(y)Up zarf-fiil ekinin genişlemiş şekliyle Eski Anadolu Türkçesindeki karakteristik biçimi olan *-uben/ -üben* (Gülsevin, 1997, s. 133) biçiminin bugün, Erzincan yöresine ait “Vardım Hind eline kumaş getirdim”⁸ türküsündeki kullanımınıdır. Türkünün,

“Eline aluben sazlar istersin”⁹

dizesinde geçen *-uben/ -üben* zarf-fiil ekinin, bugün bu şeklinin genel kullanımdan düşmüş olmasına rağmen, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bu ekin, bu türküye tutunarak varlığını koruduğu görülmektedir. Yani genel kullanımda olmayan ve bilinmeyen bu ek, türkü metnine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

-cak/-cek “-e kadar”

Eski Anadolu Türkçesinde zarf türünde sözler yapan *-cak/-cek* ekinin (Gülsevin, 2011, s. 115) Yozgat-Akdağmağdeni’ne ait “Eğdim kavak dalını”¹⁰ türküsünde

“Bir kötüye düşersen/ ahretece-ölenece yanarım”

⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0rfan_Kang%C4%B1 [Erişim tarihi: 13.09.2022].

⁸ https://www.youtube.com/watch?v=Tyaf0Dv8i_0 [Erişim tarihi: 13.09.2022].

⁹ https://www.turkuler.com/sozler/turku_vardim_hint_eline_kumas_getirdim.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁰ <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=10448> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

dizesinde ekin *-k* sonesinin düşürülerek *-ce* biçiminde bugün de var oluşunu bu türküye ve türkünün ezgisine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

Yardımcı Fiil

bar-/ba- “-e üzere olmak”

Günümüzde kullanılmayan; ancak eski bir yardımcı fiil olan ve Batı Anadolu bölgesinde varlığını sürdüren *bar-* (Akar, 2013, s. 152) Denizli yöresine ait “Zobalarında kuru da meşe yanıyor efem” türküsünde

“Gar mı yağıpba/ yağıpba Yarengümenin dağına efem”¹¹

dizesinde Batı Anadolu ağızlarının yaygın özelliği olan sözsonunda *-r* düşmesiyle *ba-* biçimiyle bugün varlığını sürdürmekte olduğu görülür. Burada *-()p* zarf-fiiline gelen *ba-* yardımcı fiilinin genel kullanımdan düşmüş olmasına rağmen, bu türküye tutunarak varlığını koruduğu görülmektedir.

3.1.1.2. Türkülere “Tutunmuş Sözler”

Türküler, aslında birer şiir metni olup ezgili özellikleriyle bir müzikolojik olguyu gösterirler ve hem yaygınlık hem de süreklilikleriyle birer kültür taşıyıcısıdır. Pek çok kültürel özellik türküler aracılığıyla yüzyıllardan beri günümüze gelmektedir. Türkülerin taşıyıcısı olduğu dil unsurları da bulunmaktadır ve “Tutunmuş Sözler” taşınan kültür unsurlarından biridir. Bu durumda bulunan “Tutunmuş Sözler” gerek şiir, gerek türkü ve gerekse şarkının yapısına tutunarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

katı “pek, çok, pek çok”

Tarihî dönemlerde “pek, çok, pek çok” anlamlarıyla kullanılan, fakat bugün günümüz Türkçesinde kullanılmayan “katı” sözü, pek çok edebî kişilik tarafından manzum metinlerde kullanılmıştır. Örneğin, Pir Sultan Abdal (16. yy.)’dan kalma birkaç türküde görülür. Bir örneği,

“Pir Sultan’ım katı yüksek uçarsın”¹²

dizesinde bu anlamıyla bulunur.

Bir başka örneği, Karacaoğlan (17. yy.)’ın Koşma’sında,

“Katı yükseklerden uçucu olma”¹³

dizesinde görülür.

Bu durumda bu söz, kendi yüzyılının fonetik ve semantik özelliğini yansıtır şekilde şiir ve türküye tutunarak varlığını sürdürür.

kirmânî kılıç

Günümüzde günümüz Türkçesinde kullanılmayan “kirmânî” sözünün bir kılıç türü olarak Dadaloğlu (18. yy.)’nın

“Belimizde kılıcımız kirmanî”¹⁴

dizesinde varlığını sürdürdüğü görülür.

¹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=AbPUPKJK1oc> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹² <https://www.antoloji.com/derdim-coktur-siiri/> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹³ <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/karaca-oglan> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=SalYjFHtas8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

Burada “kılıç” sözüne sıfat olan “kirmâni” sözünün, İran’ın güneyinde yer alan Kirmân şehriden kaynaklandığı tarihî bilgilere dayanılarak öğrenilir (Duman, 2021, s. 19).

temren

Orta Türkçeden beri varlığı bilinen; ancak günümüzde günümüz Türkçesinde kullanılmayan ve “ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir” anlamına gelen “temren” (Eren, 1999, s. 401) sözünün bugün hâlâ o dönemin fonetiğiyle Dadaloğlu (18. yy.)’nun

“Taşı deler mızrağımın temreni”¹⁵

dizesinde yer aldığı görülür.

Bu söz, bu şiir ve ezgili formuna tutunarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

değirmi “yuvarlak”

Günümüz Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılmayıp Anadolu ağızlarında rastlanan ve “yuvarlak” anlamındaki (TS, 2005, s. 485) “değirmi” sözü, yaygın metinler olan türkülerden birine tutunarak yaşamaya devam eder.

“Hayatları değirmi/ Şu gelen yar değil mi?”¹⁶ (Urfa)

dizesinde bu sözün türküye tutunmuş bir şekilde yaşamaya devam ettiği görülür.

rastık

Tarihî dönemlerde bir makyaj malzemesi olarak yaygın bir şekilde kullanılan, ancak zamanla terk edilen “rastık”, makyaj malzemesinin gündemden düşmesiyle söz biçimiyle günümüz Türkçesinde de yaygınlığını kaybetmiştir. Bu söz birkaç türkü ve şarkıya tutunarak varlığını sürdürmektedir. Bazı örnekleri şunlardır:

“Kaşlarında rastık/ Name ile küstük”¹⁷ (Ankara)

“Ne de güzel kaşların var/ Rastık sürmek ister Osman Aga”¹⁸ (Trakya)

“Kaşları senden rastığı benden”¹⁹ (Manisa)

dizelerinde ezgiye tutunarak yaşamaya devam etmekte olduğu görülür.

“Rastık çekerek Mahmure yastık dikerek Mahmure

Yaşar yuvada kuş gibi sek sek sekerek Mahmure”²⁰

“Mahmure” adlı şarkının bestesiyle birlikte yaşamaktadır.

muhannet ‘alçak, korkak, namert’

Arapça “muhannes” sözünün halk ağzında dönüşmüş şekli olan “muhannet” (TS, 2005, s. 1415) günümüz Türkçesinde yaygın değildir. Türkülerde halk ağzındaki biçimiyle geçen bu sözün türkülere tutunarak yaşadığı görülmektedir. Halk ağzı özelliklerini yansıttığı için değişik yörelerden derlenen 32 türküde geçmesi dikkati çeker.

“Di yörü yörü de muhannet gelin”²¹ (Malatya)

¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=SalYjFHtas8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁶ <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=589> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=3DdgsSjAHz8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=QCedz6BkBpY> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

¹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=c7pfnuHgZSk> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=Z5PsA5NYSoy> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²¹ <https://www.youtube.com/watch?v=jDXS8IqJgcA> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

“Gitti gelmez ol muhannet”²² (Erzurum)

“Beni muhannete muhtaç eyleme/ Eğer muhannete muhtaç eylersen/ Yedi deryalarda sır eyle beni/ Muhannetin suyu tersine akar/ Aktığı yerleri sel olup yıkar”²³ (Erzincan)

dizelerinde ezgili söylenişe tutunarak kalan bu söz böylelikle yaşamaya devam etmektedir.

Anadolu ağızlarında *muhannet* “korkak, kadın yaratılışlı adam” (DS.-IX, 1977, s. 3217) ve *muhanet, muhanat* “el, yabancı; inatçı” (DS.-IX, 1977, s. 3216) biçim ve anlamlarıyla kullanılmaktadır.

“Muhannet” sözünün tutunarak yaşamaya devam ettiği türkülerin iç, doğu ve güney-doğu, Akdeniz, Ege bölgelerinde yaygın olduğu görülmektedir. Bu da bize sözün vaktiyle Anadolu’nun hangi coğrafyasında kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

uğrun uğrun ‘gizli gizli’

Eski Türkçede *oğın* “hırsız” (ED, 1972, s. 90) kökünden kaynaklanıp Eski Anadolu Türkçesinde “uğrun uğrun/ uğrun uğrun” (uğrunu uğrunu /üğrünü üğrünü) biçimleriyle bulunan bu söz günümüz Türkçesinde kullanılmayıp bazı Anadolu ağızlarında yer aldığı şekliyle bazı türkülerde tutunarak aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi yaşamaya devam etmektedir:

“Yar yitirdim uğrun uğrun ararım”²⁴ (Karaisalı-Adana)

“Eşim eşim gel gel/ uğrun uğrun gel gel”²⁵ (Silifke-Mersin)

“uğrunu uğrunu/ üğrünü üğrünü/ üğrünü üğrünü gelir dereden”²⁶ (Şarkışla-Sivas)

Edebî dilde “uğrunu uğrunu” biçiminde de kullanılan bu ikileme Sivas ağzında “üğrünü üğrünü/ üğrünü üğrünü” fonetiğiyle kullanılmaktadır.

İkileme şeklinde kullanılan ve “gizli gizli” anlamındaki “uğrun uğrun” sözünün tutunarak yaşamaya devam ettiği türkülerin İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yaygın olduğunun görülmesi, bu sözün vaktiyle hangi Anadolu ağızlarında kullanıldığını da göstermesi bakımından önemlidir.

yol “kez, kere, defa”

Eski Türkçede “kez, kere, defa” anlamıyla bilinen ve Kültigin Yazıtı kuzey yüzü 4. satırında “Biş yolu sünüşdümüz: Beş kez savaştık.” (Tekin, 1998, s. 50) örneğinde bu anlamıyla kullanılan “yol” sözü günümüz Türkçesinde kullanımdan düşmüştür, ancak bazı Anadolu ağızlarında “yol” ve hattâ “yon” biçimleriyle yaşamaya devam etmektedir (DS.-XI, 1979, s. 4288-4293) ve o yörenin ağzını yansıtan bazı türkülerde bu söz kullanılmaktadır.

Örneğin, sözleri ve bestesi Neşet Ertaş (d. 1938- ö.2012)’a ait²⁷ Kırşehir yöresi türküsü olan “Köprüden geçti gelin”²⁸ türküsünün

²² <https://www.youtube.com/watch?v=8khOTpOWFm8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²³ <https://www.youtube.com/watch?v=aXDCr9atpFc> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=as2YQcql0h0> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁵ <https://www.dailymotion.com/video/x5b0v0v> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁶ https://www.youtube.com/watch?v=3eSi_966fok [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁷ https://www.turkuler.com/sozler/turku_kopruden_gecti_gelin.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].

²⁸ <https://www.dailymotion.com/video/x3n3md8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

“Eğil bir yol öpeyim”

dizesinde türkünün müzikalitesine de tutunarak yaşamaya devam ettiği görülür.

çile- “bülbülün şakıması”

Günümüz Türkçesinde *çile-* fiili “bülbülün şakıması” (TS, 2005, s. 437) anlamıyla bilinirse de sözleri Vecdi Gönül’e ait muhayyer makamındaki bir şarkısında,

“Çile bülbülüm çile”²⁹

dizesinde besteye tutunarak yaşamaktadır.

fino fes “bir tür fes”

“Kalıplanmış fes” türü olan “fino fes”teki “fino” sözü sadece bir İstanbul türküsünde

“Havada turna sesi var/ yârimin fino fesi var”³⁰

dizesine ve ezgisine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

3.2. Şiirlere “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar ve Sözler”

3.2.1. Şiirlere “Tutunmuş Gramatikal Unsurlar”

Bazı ekler metnin yazıldığı dönemdeki haliyle metinde yer alırlar. Bu tür ekler, metnin şiirsel etkisi sebebiyle yaygınlaşırlar ve süreklileşirler.

Ek

Yapılan tespit çalışmalarında sadece *-madın/-medin* zarf-fiil ekinin şiire tutunarak yaşadığı görülmüştür. Yapılacak çalışmalarla bu tür eklerin sayısının ve türünün artması beklenir.

***-madın/-medin* eki**

Yaygın şiirlere tutunmuş ekler vardır. Buna örnek, Süleyman Çelebi’ye ait Mevlid’de geçen

“Çok alametler belürdi gelmedin”

dizesinde geçen *-madın/-medin* zarf-fiil ekidir. Halk arasında çok tekrar edilen edebî metinlerden biri olan Mevlid’in bu dizesindeki bu ekin günümüzde ses benzerliği ile ve anolojik olarak *-madan/-meden*’e dönüşmek suretiyle günümüzde bazı mevlid-hanlar tarafından “gelmeden” şeklinde okunduğu ve internet ortamında bulunan bazı metinlerde de “gelmeden” şeklinde yazıldığı³¹ görülür. Oysa eski şekli *-matın/ -matı* şeklinde olan bu ekin Eski Anadolu Türkçesinde *-madın/-medin* biçiminde olduğu bilinir (Gülsevin, 1997, s. 127). Ayrıca *-madın/-medin* şeklindeki zarf yapan bu ek, kafiye gereği de böyle olmalıdır. Mevlid okuyanlar çoklukla da aslına uygun şekilde “gelmedin” olarak okur. Buna göre, günümüzde yaşamayan, bilinmeyen, kullanılmayan bu ekin, metnin yazıldığı dönemin orijinal kullanım şekliyle bugün yaşamaya devam ettiği görülür. Yani bugün genel kullanımda olmayan ve bilinmeyen bu ek, şiir metnine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

3.2.2. Şiirlere “Tutunmuş Sözler”

Yunus Emre (14. yy.), Karacaoğlan (17. yy.), Pir Sultan Abdal (16. yy.) ve benzeri kişilere ait ferdî edebiyat ürünlerinde geçen sözler, kendi dönemlerinde günümüz

²⁹ <https://sarkilarnotalar.blogspot.com/2011/05/cile-bulbulum-cile.html> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=HMfvRCIIIJ0> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

³¹ <https://www.kadinveaile.com/mevlid-i-serif-veladet-bahri/> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

Türkçesinin fonetik ve semantik özelliklerini yansıtarak metinlere girmişlerdir. Bu tür metinlerin hem yaygınlaşması hem de süreklilişmesi ile bu metinlerin yapısına tutunan sözcükler günümüz Türkçesinde düştükleri dönemlerde de bu metinlere tutunarak yaşamaya devam ederler.

tün “gece”

Eke “Tutunmuş Sözcükler” başlığı altında da ele alındığı gibi, “gece” anlamındaki “tün” sözcüğü şiire tutunmuş haliyle Yunus Emre’nin şiirlerinde yer almaktadır.

Eski Türkçede *tün* biçimiyle görülen (ED, 1972, s. 513) bu sözcük, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *dün* biçimindedir ve Yunus Emre’nin şiirlerinden

“Ben yanaram dün ü günü/ Bana seni gerek seni”

dizesinde (Tatçı, 1990, s. 311) görüldüğü gibi aynı anlamla ve *dün* fonetik biçimiyle yer alır.

mâhî

Farsça “balık” anlamına gelen ve Türkçe Sözlük’te yer almayan bu sözcük, günümüz Türkçesinde de kullanılmamakta; sadece Taşlıcalı Yahyâ Bey (16. yy.)’in

“O mâhîler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler”

dizesinde bir özdeyiş özelliğiyle yaşamaktadır. Bu sözcük dizinin özdeyiş özelliğine tutunarak sadece bu dizide yaşamaya devam etmektedir.

İzmihlâl “yok oluş, yıkılma, çökme”

Arapça kökenli “yok oluş, yıkılma, çökme” (TS, 2005, s. 1010) anlamlarına gelen bu sözcük, bugün genel kullanımdan düşmüş olsa da, sadece İstiklâl Marşı’nda,

“Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl”

dizesinde Marş’ın gücüne tutunarak varlığını devam ettirmektedir.

köy-/köyün- “yanmak”

Bazı Anadolu ağızlarında³² kullanılan, ancak günümüz Türkçesinde kullanılmayan “köy-/köyün-” sözcüğü, Yunus Emre’de

“Bu dünyada bir nesneye yanar içim göynür özüm

Yiğit iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi”

(Tatçı, 1990, s. 168) örneğinde görülür.

Aşık Fakir (d.1867- ö.1932)’in şiirinde geçen

“Bir kor oldu göyünüyor özümde”

dizesinde bu sözcük, “gövünüyor ve görülüyor”³³ varyantlarıyla da olsa türkü metnine tutunarak yaşamaktadır.

yaşın yaşın “gizli gizli”

Eski Türkçede “saklamak, gizlemek” anlamındaki *yaş-* (ED, 1972, s. 976) fiil kökünden kaynaklanan “yaşın yaşın” ikilemesinde bulunan sözcük günümüz Türkçesinde

³²Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır: *göğnü-* (I)/*goyünmek/göğünmek* (II) *gönmek/gönümek/ göynümek* (II)/*göyünmek* ‘Yanacak derecede ısınmak, hafif sararmak’, *göğnü-* (I) ‘Az yanmış, ateş karşısında renk değiştirmiş kumaş.’ *göğnüksü/göğnügsü/göğüntü* (II) ‘Yanık kokusu (DS-VI, 1972, s. 2132) *köyünmek/ köymek* (II) ‘Yanmak, kavrulmak, kararmak’ (DS-VIII, 1975, s. 2984).

³³ https://www.turkuler.com/sozler/turku_tabib_sen_elleme_benim_yarami.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].

kullanılmayıp, sadece Isparta ağzında *yaşın-* biçimiyle ve “yaşmak örtünmek” anlamıyla görülür. Yunus Emre (14. yy.)’nin

“Saçun çözüp benim için yaşın yaşın ağlar mısın”

dizesinde (Tatçı, 1990, s. 218) şiir metnine tutunarak yaşamaya devam etmektedir.

kangı “hangi” ?

Eski Türkçe **ka* soru köküne dayanan (Gabain, 2000, s. 151) *kangı* sözü günümüz Türkçesinde bu fonetiğiyle genel kullanımdan düşmüştür; fakat 18. yüzyılda Nedim’in

“Bir elde gül bir elde câm geldin sakiyâ

Kangısın alsam gülü yâhud ki câmu yâ seni”

dizesinde yer almış ve bu şiirin süreklilişmesiyle yaşamaya devam etmektedir.

katı/ kati “pek, çok, pek çok”

Tarihî dönemlerde “pek, çok, pek çok” anlamlarıyla kullanılan, fakat bugün günümüz Türkçesinde bu anlamıyla kullanılmayan “katı” sözünü, Süleyman Çelebi (15. yy.)’nin Mevlid’inde

“Susadım gayet hararetten kati

Sundular bir cam dolusu şerbeti”

dizesinde bu anlamıyla kullanıldığı ve günümüzde de bu metin aracılığı ile varlığını sürdürdüğü görülür.

baş “yara”

Uygur Türkçesinden beri “yara” anlamıyla kullanılan *baş* sözü (Gabain, 2000, s. 266) günümüzde bu anlamı ile yaygın olarak bilinmemekte ve kullanılmaktadır. Bu sözün Yunus Emre (14. yy.)’nin

“Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı”

dizesinde (Tatçı, 1990, s. 81) bu anlamıyla kullanıldığı görülür.

Nedim (18. yy.)’in Gazel’inde

“Serimde yine bir dâğ-ı heves bağrımda bâşım var”

dizesinde geçen “bağrı baş”ın “bağır yarası” anlamıyla kullanıldığı görülür. Burada söz bu anlamıyla ve bu şiir metni sayesinde yaşamaya devam etmektedir.

kül öksüz

Eke “Tutunmuş Sözler” ve Özel adlara “Tutunmuş Sözler” başlıkları altında üzerinde durulan “kül öksüz” sözünün şiir metnine tutunarak yaşadığı 17. yüzyıl şairi Riyâzî’nin şu beytinde görülmektedir:

“Yârün hevâ-yı tâb-ı izârıyla gül yüzi/ Bülbül gibi semenderi itdi kül öksüzi”

(Yârin yanağının parlaklığının isteğiyle, gül yüzü, bülbül gibi semenderi de öksüz ve yetim bıraktı.) (Açıkgöz, 1991, s. 228).

3.3. Atasözleri ve Deyimlere “Tutunmuş Sözler”

Genel kullanımdan düşmüş, ancak atasözlerinin yapısına tutunarak yaşamaya devam eden sözler vardır. Bunlar atasözünün oluştuğu dönemdeki anlamlarıyla yaşamaya devam ederlerse de sözlük anlamları itibariyle günümüz Türkçesinde kullanılmaz.

3.3.1. Atasözlerine “Tutunmuş Sözcükler”

Ak akçe kara gün içindir.

Bu atasözünde para yerine kullanılan “akçe” sözcüğü vaktiyle kullanılmışsa da daha sonra para birimi olarak para, kuruş, lira kullanılmaya başlandıktan sonra günümüz Türkçesinden düşmüş, bu atasözünde sözlük anlamıyla yaşamaya devam etmektedir.

3.3.2. Deyimlere “Tutunmuş Sözcükler”

Atasözlerinde olduğu gibi genel kullanımdan düşmüş, ancak deyimlerin yapı ve anlamına tutunarak yaşamaya devam eden sözcükler vardır. Bunlar deyimlerin oluştuğu dönemdeki anlamlarıyla yaşamaya devam ederlerse de sözlük anlamları itibarıyla günümüz Türkçesinde kullanılmaz.

Akçeli işler

Akçe para birimi günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır. Oysa bu sözün para kazanma amaçlı yapılan işlerle hiçbir karşılık beklemeden yapılan işleri ayırmak amacıyla kullanılan “akçeli işler” deyiminde kullanıldığı görülmektedir.

Arşın

“Halep oradaysa arşın burada” deyimindeki “arşın” sözcüğü genel olarak 68 cm’yi gösteren bir ölçü birimidir. Günümüzde kullanılmayan bu ölçü birimi sadece bu deyimde yaşayarak varlığını devam ettirmektedir.

Okka

“Okkalı laf” “okka” sözcüğü Arapça “vukıyye/vukye” sözünden ses değişimine uğramış ve 1.282 kg’a karşılık kullanılmış bir ağırlık ölçüsüdür. Günümüzde kullanılmayan bu ağırlık birimi sadece bu deyimde yaşayarak varlığını devam ettirmektedir.

Dimyat

“Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak” deyimindeki “Dimyat” şehri Mısır’da Akdeniz kıyısında bir şehir olup vaktiyle pirinciyle meşhurluğu ki Türk insanının günlük dilinde yer almıştır. Ancak zamanla Dimyat’ın ekonomik değerini kaybetmesiyle ve bu şehir adı coğrafî ad olarak kullanılmamakta olduğundan dolayı günlük dilden düşmüştür; fakat sadece bu deyimde yaşamaya devam etmektedir.

Goy goyculuk yapmak

Eski İstanbul’da bazı dilenci grupları, ellerinde değişik kaplar ile dolaşarak dilencilik yaparlardı ve halkın kaplarına bir şeyler koymasını istemek amacıyla “Goy goy... Goy babam goy!...” diye dilenirlermiş. “Boşa konuşmak ve dedikodu yapmak” gibi anlam taşıyan bu deyimdeki “Goy goy...” ifadesi anlam değişimiyle bu deyimde yaşamaya devam etmektedir.

Sürmeyi gözünden çekmek

“Kimseye bir şey hissettirmeden bir şey yapmak” anlamına gelen “sürmeyi gözünden çekmek” deyimini mecaz anlamıyla “hırsızlıkta mâhir olmak” (Kubbealtı, 2008, s. 2919) ifade etmektedir.

Ayrıca bu deyimde geçen “sürme” sözcüğü, “göze çekilen sürme” değil, “bir tür kereste”dir (Parlatır, 2014, s. 1544; Çağbayır, 2017, s. 1509) ve “sürmeyi gözünden çekmek” deyimini burada “kereste istifindeki diğer keresteleri oynatmadan istiften bir ‘sürme/kereste’yi çekmek” anlamında bu deyimde yaşamaktadır.

Sonuç

Dillerde bazı sözlerin zamanla günümüz Türkçesinde kullanımdan düşmesinin yanı sıra o sözlerin dillerde başka yapılar tutunarak yaşamaya devam ettiği görülür. Tutunan sözlerin bazı edebî tür, anlam değişimleri ve gramatikal yapılarda hayatlarına devam etmesinin sebepleri şunlardır:

1. Gramatikal yapıda anlam genişlemesi veya özel adlarda görülen anlam genişlemesi veya daralmasıyla varlığını sürdüren sözler, o yapının dilde çok yaygınlaşması ve sürekli kullanılması sebebiyle yaşamaya devam etmiştir.

2. Atasözlerinde ve deyimlerdeki tutunma da bunların günümüz Türkçesinde yaygınlaşması ve süreklileşmesiyle oluşmuştur.

3. Şiirlerde ve türkü-şarkılarda yer alan “Tutunmuş Sözler”in yaşaması, şiirler ve türkülerin hem edebî tür hem de müzikolojik olarak bir standarda kavuşmak suretiyle yaygınlaşması ve süreklileşmesiyle gerçekleşmiştir.

4. Ezgili müzikal ifadeler olmaları sebebiyle türkülerin günümüz Türkçesinde müzik zevki ile yaygınlaşması ve süreklileşmesi “Tutunmuş Sözler ve Ekler”in de yaygınlaşması ve süreklileşmesini sağlamıştır.

“Tutunmuş Söz”, ister gramatikal yapının ister anlam değişmelerinin, ister deyim-atasözü yapısının, isterse türkü-şarkı-şiir yapısının olsun, “oluştugu zamanki yapısı”nın bir parçası olarak yaşamaya devam etmiştir.

“Tutunmuş Sözler ve Ekler” ağızlarda kullanıldıkları halleriyle başta türküler olmak üzere bazı edebî metinlere girip “metne girdikleri biçimleri”yle tutunup kalmışlardır.

“Tutunmuş Sözler ve Ekler”in bir başka yapı içinde o yapıya tutunarak ve o yapının sağladığı imkânla yaşamaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bazı edebî tür ve gramatikal yapıların yaygınlığının ve sürekliliğinin “Tutunmuş Sözler ve Ekler”e yaşama imkânı sağladığı görülmüştür.

Günümüz Türkçesinde kullanılmasa ve güncel sözlüklerde yer almasa da “Tutunmuş Sözler”in dile kattığı zenginliklerin “tutunulan” metinlerin incelenmesiyle ortaya çıkarılabileceği bir gerçektir.

Bu çalışma ile “Tutunmuş Sözler” ve “tutunulan yapılar” konusuna sadece bir dikkat çekilmiştir. Elbette konunun dikey bir çalışma ile her alanda; her edebî türde, her anlam alanında ve her türlü gramatikal yapıdaki durumları ayrı ayrı ele alınması gerekir.

Kaynaklar

- Açıkgöz, N. (1991). *Riyâzî Dîvânı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akar, A. (2008). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eski Bir Sıfat-fiil Kalıntısı: {-cı} *Turkish Studies*, 3(3), 1-6.
- Akar, A. (2013). *Muğla ve Yöresel Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Akar, A. (2018). Eski Türkçeden Oğuzcaya Saklantılar. *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, Cilt I, Kesit Yayınları, 25-31.
- Çolak, G. (2017). *Türkçede Fosil Kelimeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Duman, A. (2021). Klasik Türk Şiirinde Kılıç (15-16. yüzyıl Divanlarına Göre). *International Journal of Filologia*, 4, 164-202.

- Clauson G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1969). Cilt IV. Ankara: TDK Yayınları.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1972). Cilt VI. Ankara: TDK Yayınları.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1975). Cilt VIII. Ankara: TDK Yayınları.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1977). Cilt IX. Ankara: TDK Yayınları.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1978). Cilt X. Ankara: TDK Yayınları.
- DS: *Derleme sözlüğü* (1979). Cilt XI. Ankara: TDK Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1980). *Türk Argosu*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara Bizim Büro Yayınevi.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basımevi.
- Gabain, A. von (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kubbealtı Lügati (2008). Topaloğlu, A. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul.
- Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü (2017). İstanbul.
- Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara.
- TarS: (1995). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, C. II*. Ankara: TDK Yayınları.
- TarS: (1996). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, C. IV ve V*. Ankara: TDK Yayınları.
- TTS: *Tatarca-Türkçe Sözlük* (1997). Fuat Ganiev vd., Kazan: İnsan Neşriyatı.
- Tatçı, M. (1990). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg.
- Timurtaş, F. K. (1979). *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Umut Kitapçılık.
- TS: *Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Tunalı, Y. (2018). *Gittiler*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Wehr, H. (1976). *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Ed. by J. Milton Cowan, SLS.
- <https://otaci.com/urun-kategori/sampuan/> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.google.com/search?q=plevne+mar%C5%9F%C4%B1&oq=plevne+mar%C5%9F%C4%B1&aqs=chrome..69i57j0i271.5358j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanrikorur-cinucen> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0rfan_Kang%C4%B1 [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://www.youtube.com/watch?v=Tyaf0Dv8i_0 [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://www.turkuler.com/sozler/turku_vardim_hint_eline_kumas_getirdim.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=10448> [Erişim tarihi: 13.09.2022].

- <https://www.youtube.com/watch?v=AbPUPKJK1oc> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.antoloji.com/derdim-coktur-siiri/> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/karaca-oglan> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=SalYjFHtas8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=SalYjFHtas8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=589> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=3DdgsSjAHz8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=QCedz6BkBpY> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=c7pfnuHgZSk> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=Z5PsA5NYSoy> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=jDXS8IqJgcA> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=8khOTpOWFm8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=aXDCr9atpFc> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=as2YQcq1oh0> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.dailymotion.com/video/x5b0v0v> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://www.youtube.com/watch?v=3eSi_966fok [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://www.turkuler.com/sozler/turku_kopruden_gecti_gelin.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.dailymotion.com/video/x3n3md8> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://sarkilarnotalar.blogspot.com/2011/05/cile-bulbulum-cile.html> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.youtube.com/watch?v=HMfvRCIIIJ0> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- <https://www.kadinveaile.com/mevliid-i-serif-veladet-bahri/> [Erişim tarihi: 13.09.2022].
- https://www.turkuler.com/sozler/turku_tabib_sen_elleme_benim_yarami.html [Erişim tarihi: 13.09.2022].

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 756-767.
Geliş Tarihi-Received: 19.09.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 10.10.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1177476

Türkçenin Sadeleşme Evrelerinde Asker Şahsiyetlerin Rolü*

The Role of Military Persons in the Phases of Simplification Turkish Abstract

Bahri KUŞ**

Öz

Türkçe, 11. asırdan itibaren Anadolu'da kurulan devlet ve beyliklerin tasarruflarından etkilenmiş ve dönemlerin hâkim kültürlerinin etkisinde kalmıştır. Bu tesir, Türkçenin bazen ne sanat dilinde ne de resmi dilde kendine yer bulamayışına kadar uzanmış şekilde bazen de söz diziminin Türkçe oluşuna karşın kelime kadrosunun yabancılaşması şeklinde gözlenebilmektedir. Türkçecilik ya da sadeleşme hareketi şeklinde adlandırılabilir. Gelişmeler zaman içerisinde Karamanoğlu Mehmet Bey'den başlayarak Mustafa Kemal Atatürk'e kadar görülmektedir. Yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması şeklinde özetlenebilecek bir amaçla ortaya çıkan pek çok girişimin olduğu ve bir kısmının da akim kaldığı bilinmektedir. Türkçenin sadeleşmesi hareketlerinin sistemli bir şekilde sürdürüldüğü ve başarıya ulaştığı dönem olarak ancak 20. yüzyıl zikredilebilir. Türklerin askerî kurumlaşmasının tarihi birkaç bin yıl geriye götürülmektedir. Bu kurumlaşmanın aynı zamanda bir fikir müessesinin de kurulmasına imkân verdiği muhakkaktır. Millettin varlığını ve geleceğini muhafaza etmeyi kendisine birinci dereceden iş edinen askerlerin yine milletin millet olarak kalabilmesinin en büyük etkeni olan dil üzerinde de mesai harcaması sadeleşme evrelerinde kendini göstermektedir. Türkçenin sadeleşme hareketleri bahsinde, Münif Paşa, Mustafa Reşit Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Şinasi, Agâh Efendi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi gibi isimlerin dışında özel olarak anılan ve tanınan üç hareket anılagelmiştir: Türkî-i Basit, Yeni Lisan (Selanik ve İzmir) ve Dil Devrimi. Mahalli ve kişisel bir çaba olarak değerlendirilen Türkî-i Basit hareketine mensup Edirneli Nazmî'nin; Yeni Lisan hareketinin öncü isimlerinden Ömer Seyfettin ile bu hareketi İzmir'de icra eden Mehmet Necip Bey'in ve Cumhuriyetin ilanından sonra devrimleriyle her alanda öncü olan ettiği Mustafa Kemal Atatürk'ün aynı zamanda asker olmalarının ortaya koydukları görüş ve tatbikatlarına tesirinin incelenmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, sadeleşme, asker.

Abstract

Turkish has been influenced by the savings of the states (and principalities) established in Anatolia since the 11th century and has been under the influence of the dominant culture of the periods. This effect extends to the fact that Turkish can not find a place for itself in either the art language or the official language, and sometimes it can be observed as the alienation of

* Bu makale 21-22 Haziran 2022 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsani ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sakarya/Türkiye, e-posta: bahrikus@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1866-4281.

the vocabulary, despite the Turkish syntax. Developments that can be called Turkishism or the simplification movement have been seen in time, starting from Karamanoğlu Mehmet Bey to Mustafa Kemal Atatürk. It is known that there are many initiatives that have emerged with the aim of bringing the written language closer to the spoken language, and some of them have failed. Only the 20th century can be mentioned as the period in which the simplification of the Turkish language was systematically maintained and achieved success. The history of the military establishment of the Turks goes back a few thousand years. It is certain that this institutionalization also allowed the establishment of an idea institution. The fact that the soldiers, who take it as their primary job to protect the existence and future of the nation, also spend their time on language, which is the biggest factor for the nation to remain as a nation, shows itself in the simplification phases. In the mention of the simplification movements of Turkish, three movements that are specially mentioned and known apart from the names such as Münif Pasha, Mustafa Reşit Pasha, Ahmet Vefik Pasha, Şinasi, Agâh Efendi, Ziya Pasha, Namık Kemal, Ali Suavi have been mentioned: Türki-i Basit, Yeni Lisan (Thessaloniki). and İzmir) and the Language Revolution. Nazmi from Edirne, a member of the Türki-i Simple movement, which is considered a local and personal effort; The subject of this study is to examine the influence of Ömer Seyfettin, one of the pioneers of the New Language movement, and Mehmet Necip Bey, who carried out this movement in İzmir, and Mustafa Kemal Atatürk, who was the leader of the revolutions after the proclamation of the Republic, on the views and practices of being a soldier at the same time.

Anahtar Sözcükler: Turkish, simplification, military persons.

Giriş

Türkçeyi sadeleştirme çabalarının başlangıç noktası için tek ve muayyen bir olay ya da tarih vermek mümkün değildir. Ancak bu uğurdaki gayret ve çalışmaların on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak yirminci yüzyılda kesafet kazandığı muhakkaktır. Dünyadaki gelişmelerden de etkilenererek ortaya çıkan pek çok hareket gibi odağında dilin olduğu hareketler de ortaya çıkmıştır. Özellikle Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri, bünyelerinde farklı milletleri barındıran imparatorluklardan nüfus bakımından daha homojen nitelikli ulus devletlere geçiş aşamasında önemli bir etken olmuştur.

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik anlayışının Osmanlı'daki yansımalarından biri olan Tanzimat Fermanının ilanı ile bu akımın İmparatorluk içinde Osmanlı milliyetçiliği şekline aktararak devletin devamlılığının sağlanmasının amaçlandığı görülmektedir.

“Devletin kurtuluşunun dil, tarih, kültür unsurlarına sığınıp öz’e dönüşle mümkün hâle geleceğinin anlaşılması, millî bir dönemin, millî hareketliliğin yaşanacağı süreci beraberinde getirir.” (Armağan, 2022, s. 642). Bu dönemde, Şinasi, gazetecilik faaliyetlerinde halkın rahatlıkla anlayabileceği bir dili tercih etmekte; Ziya Paşa konuşma diliyle yazı dilinin birleştirilmesi fikrini savunmakta ve Namık Kemal gramer ve sözlükçülük alanında yapılması gerekenleri dile getirmektedir (Kuş, 2013, s. 10). Ancak bu yapılanlar, o dönem içinde milliyetçilik olarak değerlendirilmemektedir (Argunşah, 2006, s. 181).

Tanzimat aydınlarının yazı dilini konuşma diline yaklaştırma çabalarının arka planında devletin içinde bulunduğu siyasi şartlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşım tarzıyla, yazılanların kendi konuştukları lisanda kaleme alındığını gören halk ile daha kolay bağ kurulması ve bir kamuoyu oluşturulması da gözetilen başka bir amaç olmuştur.

İmparatorlukların heterojen yapısı içinde bulunan bireylerin ve dar çerçevede mensup oldukları milletlerin, bu büyük devlet yapısı içinde kendi kimliklerini dil üzerinden tanımlamadıkları görülür. Milletlerin kimlik inşalarında ve kendilerini tanımlamalarını dil üzerinden yapmaları daha çok ulus devlet/millî devlet teşekküllerinde ortaya çıkmaktadır.

Ana Hatlarıyla Türkçenin Sadeleşme Hareketleri ve Asker Şahsiyetlerin Rolü

Türkçenin sadeleştirilme tarihinin ele alındığı birçok çalışmadaki ortak tasnif ana hatlarıyla şu evrelerden oluşmaktadır: a) *Türkî-i Basît* b) *Yeni Lisan Hareketi-Genç Kalemler* c) *Dil Devrimi*.

Birer akım olarak nitelendirilen bu başlıkların dışında Münif Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Şinasi, Şemsettin Sami vd. isimler gibi Türkçenin sadeleştirilmesi tarihinde anılan pek çok isim de bulunmaktadır.

Yukarıda anılan bireysel gayretleri dâhil etmeyerek, belli bir amaç doğrultusunda ve belirli bir topluluk etrafında meydana gelmeleri bakımından Türkçenin sadeleşme evrelerinin tarihini de oluşturan Yeni Lisan Hareketi ve Dil Devrimi ile asker şahsiyetlerin bu evrelerdeki rollerinin ne olduğunun ortaya konması bakımından bu devreleri kronolojik olarak incelemek gerekmektedir.

Türkçenin sadeleştirilme tarihinde yer verilen Türkî-i Basît hareketi ise yukarıdaki iki evreden farklı bir görünüm arz etmektedir. Her şeyden evvel, Türkçenin sadeleştirilmesi konusunda 19. ve 20. asırlarda görülen hareketler için imparatorluktan ulus devlete geçiş aşamasına denk gelmek gibi ortak bir noktadan bahsedilebilirken Türkî-i Basît hareketinin ortaya çıkışı, sürmesi ve sonuçları itibarıyla bir akım olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği tartışması söz konusu olduğundan bu olayın değerlendirilmesinin sonrakilerden ayrı tutulması gerekmektedir.

Türkî-i Basît Olayı

Aydınlı Visalî, Tatavlı Mahremî ve Edirneli Nazmî etrafında şekillendiği söylenen bu olayın, bugün eldeki yeni verilerle, bir akım olup olmadığı tartışmaya açıktır. Köprülü'nün Tatavlı Mahremî ile Edirneli Nazmî'yi anarak bir akım şeklinde yorumladığı Türkî-i Basît'in ortak estetik bir kaygı ve düşünce ile oluşmadığı yönündeki düşünceler bu olayın bilinçli bir arka plana yaslanmadığını göstermektedir.

"Edebî akım veya hareketin oluşum şartlarıyla Türkî-i basîti kıyasladığımızda bir edebî akımdan söz edemeyeceğimiz anlaşılıyor. Akımların ortaya çıkışında ortak bir duyuş ve düşünce etrafında birleşmenin esas olduğu görülür, Bugünkü bilgilerimiz, Türkî-i basîtin bir ortak anlayış haline gelmediğidir." (Avşar, 2001, s. 133).

Köprülü'nün iki isim üzerinden tarif ettiği cereyana daha sonra tezkirelerde yazılanlardan hareketle 15. asırda saray hocalığı yapan Aydınlı Visalî de dahil edilmiştir.

Türkî-i Basît'in bir akım oluşturacak özellikleri bünyesinde barındırmadığı tespitine katılan Köksal, Aydınlı Visalî ile Tatavlı Mahremî'nin ise sade Türkçeyle yazdıkları bilgisinin tezkirelerde belirtildiği kadarıyla sınırlı olduğunu ifade etmektedir (2002, s. 116). Ayrıca Mahremî'nin Türkçe kelimelerle kaleme aldığı söylenen Basîtnâme adlı eseri de bugün elimizde bulunmamaktadır.

Türkî-i Basît teriminin ilk kez divanında kullanan Edirneli Nazmî yeniçeri ocağına mensup bir askerdir. Ancak onun Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunlaştığı şiir diline bir tepki olarak hareket ederek bu akımın başını çektiğini söylemek oldukça zordur. Ağâh Sırrı Levend ise bu cereyanın bir kişinin şahsi arzusuyla olamayacağını, bir çevre ile teşekkül edebileceğini ve yeniçeri ortaları (bölükleri) vasıtasıyla halk arasında sürüp gittiğini belirtir (2010, s. 76).

Türk edebiyatının en fazla şiir yazar Nazmî'nin divanı, barındırdığı ilkler bakımından ayrıca değerlidir. Sanatının birinci sınıf şairlere nispetle eksikliği yanında onun Türk edebiyatına kazandırdığı yeni buluşlarla, aynı şiirde üç farklı aruz vezni kullanmak, beyitlerin ikinci dizesinin son harfiyle sonraki beytin ilk dizesinin

başlatılması, bir kısmının kendi icadı olduğu düşünölen 150 civarında aruz vezniyle yazması gibi sürekli yenilik peşinde olduğunu ve mütemadiyen denediğini söylemek mümkündür. Edirneli Nazmî, divanındaki buluşları cihetiyle birçok konuda *ilk*, fakat takipçisi olmaması dolayısıyla da aynı zamanda *tek* kalmıştır. Nazmî'nin Türk edebiyatındaki yerinin sadece Türkî-i Basît tarzında yazdığı şiirleriyle değil, şiirin dış cephesine yönelik arayışları ve yenilikleriyle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Köksal, 2002, s. 115-116).

Selanik Yeni Lisan Hareketi

Genç Kalemler Dergisi'nin 21 Nisan 1911 tarihli ilk sayısında imzasız olarak yayımlanan *Yeni Lisan* makalesi ile başladığı kabul edilen bu hareket, esasta yazı diliyle konuşma dilini birleştirme arzusuna dayanan bir sadeleşme hareketinin adıdır.

Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp gibi isimlerin belirli bir amaç doğrultusunda bir araya geldiği ve bilinçli bir programın takip edildiği bu hareket, çoğu defa millî bir hareket olarak anılmıştır. Kavramlar ile dönemler arasındaki ilişki açısından değerlendirildiğinde 1910'lu tarihler, bu yıllarda görölen hareketleri "millî" olarak nitelemek için erken sayılabilir. Zira, Türkiye Cumhuriyeti millî bir devlet teşekkülü iken Osmanlı için bunu söylemek zordur. Böyle olsa bile, İmparatorluğun her köşesinden bir parçasının koptuğu ve giderek dar bir coğrafyada, Türk nüfusuyla ayakta kalabileceği ümidi ile ortaya çıkan cereyanların böyle tavsif edilmesi bir yere kadar haklı görölebilir.

Yeni Lisan hareketinin savunduğu görüşler esasta şu maddelerle özetlenebilir: a) Konuşma dili ile yazı dili arasındaki farkın giderilmesi, b) Tamlamaları Türkçe tamlama yapısı içerisinde kullanılarak Arapça ve Farsça kurallarla tamlama oluşturmamak, c) Dilde yerleşmiş bulunan Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçe kabul ederek Türk fonetiğine göre muhafaza etmek, d) Dile yerleşmemiş yabancı kelime ve gramer şekillerini terk etmek.

Babası da bir subay olan Ömer Seyfettin, 1893'te başladığı askeri okul eğitiminden 1903'te henüz harp okulunda iken Makedonya'da başlayan isyan hareketleri sebebiyle teğmen (mülazım-ı sani) rütbesiyle mezun edilir. On yıl askerî okullardaki eğitiminden sonra sekiz yıllık subaylık süresince muhtelif askerî birlik ve okullarda görev yaptıktan sonra 1911'de ordudan ayrılır. Balkan Savaşı sebebiyle 1912'de tekrar askere çağrılan Ömer Seyfettin üsteğmen rütbesiyle iki yıl kadar daha görev yaptıktan sonra ordudan ikinci defa istifa eder.

Yeni Lisan hareketiyle bütünleşmiş sayılan Ömer Seyfettin, yazı hayatına her ne kadar şiirle başlamış ise de onu Türk edebiyatındaki ününe kavuşturan hikâyeleri olmuştur. 1902'de başladığı şairlik ve yazarlık hayatında 1911 yılı bir dönüm noktası sayılabilir. Ordudan istifa ettikten sonra mesaisini tamamen edebiyat ve kültüre yönlendiren Seyfettin, bilinçli bir gayretle yazı hayatına devam eder. Bu tarihten itibaren gerek kelime kadrosunda gerekse ilham aldığı kaynaklarda esaslı değişiklikler gözlenir.

Ömer Seyfettin Şairler Derneği'nin kurucuları arasındadır. Bu derneğin belirlediği şu ilkelerin arka planında Seyfettin'in olduğu düşünölmektedir: Hece veznini kullanmak, konuşma diliyle yazmak, İran ve Yunan mitolojisi yerine Türk destanlarından ilham almak.

Ömer Seyfettin için asıl lisan konuşulan lisandır. Milletın anlamadığı lisanın ölü olduğunu savunur. Ömer Seyfettin'in bu tezi, bugünkü dil bilimi verileri ile örtüşmektedir. Zira dil, esasta konuşmadır. Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde de uyguladığı hususların Yeni Lisan anlayışının belirlediği ilkelerle uyduğu gözlenir. Bu

durum, Türkçede yapılmak istenen sadeleştirmenin sadece teori planında kalmadığı, eyleme de dönüştürülmesi bakımından önemlidir.

Ömer Seyfettin, katı bir özleştirme fikrini de taşımamaktadır. Türkçenin bünyesinde bulunan tüm yabancı kelimelerin atılmasına da karşı çıkmaktadır. Ona göre Türk hançeresine uygun hale getirilmiş ve yerleşmiş kelimeleri çıkarmak yanlıştır.

Kendilerine yöneltilen Eski Türkçe kelimeleri kullanma isteği taşıdıkları eleştirilerine karşı dillerin doğal akışında ilerleyen değişimlere müdahale edilmemesi gerektiğinden hareketle “Türkçeyi sadeleştirmek için Arapça ve Acemce kaideleri atarak Çağataycadan ve Türkmenceden kelimeler almak lisanların tabii tekâmülüne muvafık bir hareket midir?” (Uyguner, 1989, s. 46) diyerek cevap vermiştir.

Diller arasında kelime alışverişinin olması son derece doğal bir durumdur. Bugün de Türkçe birçok dilden kelime almakta ve başka dillere kelime vermektedir. Bu alışverişte ortaya çıkabilecek sorun, başka dillerden alınan kelimelerin olduğu gibi kullanılması, üzerinde fonetik bir tasarrufta bulunulmaması olabilir.

Varlığı insana bağlı bir olgu olan dilin insandan bağımsız olarak değişmesi, gelişmesi veya fakirleşmesi düşünülemez. Bu bakımdan, dil üzerindeki her tasarrufun dil kullanıcısının tercihi ile mahdut olacağı muhakkaktır. Hareketin adında geçen *yeni* kelimesi, şüphesiz, başka, eskisinden farklı bir dil icat edilmesini anlatmamaktadır. Bu, her şeyden önce diğer *yapma dillerin* kaderini tekrar edecek bir girişimden öteye gidemeyecek bir mücadele olurdu. İstanbul ağzını esas alan bir yazı dilini hâkim kılmaya çalışan bu hareketin amacının ne olmadığını da “Yeni lisanlılar bir lisan tesis etmek istemiyorlardı.” (Uyguner, 1989, s. 15) şeklinde yine Ömer Seyfettin ifade etmiştir.

İzmir Yeni Lisan Hareketi

“İzmir’de Türklük ve Türk Dili Hareketi Tarihi” adıyla Anadolu gazetesinde 17 Temmuz - 12 Kasım 1934 tarihleri arasında 83 tefrika halinde yayımlanan hatıratı ile Necip Türkçü’nün İzmir’de bir lisan hareketinin öncülerinden olduğu anlaşılmaktadır.

İstikrarlı bir eğitim hayatı olmamakla birlikte kendini yetiştirmiş olan Mehmet Necip Türkçü’nün hatıratında Selanik’te ortaya çıkan Yeni Lisan hareketinin İzmir’den götürüldüğünü şahitlere dayalı olarak aktarmaktadır.

Hatıratıta, İzmir’de yayımlanan *Hizmet, Osmanlı Ticaret ve Ziraat Gazetesi, Hıfzıssıhha, Ahenk, İzmir* gibi gazete ve dergilerde 1900 yılından itibaren konuşma diliyle yazılar kaleme alındığı ve lisan hareketin bilimsel yöntemlerle sürdürülmesine rağmen Selanik’in öne çıktığı ifade edilmektedir.

Mehmet Necip Bey’in fikri tekâmülünde çocukluk ve altı yıl süren askerlik süresi oldukça etkili olmuştur: “Fakat askerlik hayatından -ehemmiyeti az ise de- mektep ve çocukluk hayatları ayrılıp koparılamaz.” (Huyugüzel, 2003, s. 15).

Mehmet Necip Türkçü’nün on yedi yaşında başlayan askerlik serüveninde yaşadıkları, dile dair bazı dikkatlerinin oluşmasında önemli tesirler bırakmıştır. Anadolu ve Rumeli ağızlarıyla karşılaşması, askerlerin konuşurken et, ekmek, pirinç, arpa, ot, odun, koyun eti, sığır eti, geldi, gitti demelerine rağmen düzenlenen belgelerde bunlara küşt, nân-ı aziz, erz, şair, giyâh, hatap, lahm-ı ganem, lahm-ı bakar, amedî ve reft yazılmasının zihninde yer etmesi bu dönemde olmuştur. Bu ikiliğin hangi pratik faydaya denk geldiğini sorgulamaya başlaması onun için bir garabet örneği doğurmuştur. Üsküp’teki görevi sırasında saz şairleri ile tanışması, memleketin farklı yörelerinden gelen askerlerden derlediği kelimeler, Ali Şir Nevayî’nin Mahbûbu’l-Kulûb’u vesilesiyle doğu Türkçesi ile Oğuz Türkçesi arasındaki farklılıklara muhatap olması Mehmet Necip

Türkçü'nün İzmir'de devam edecek kültür serüveninin temel taşları olması bakımından önemli izlerdir.

İzmir'de sürdürülen lisan hareketi de konuşma dili ile yazı dilinin birleştirilmesini savunuyordu. Konuşulan dil ile yazmanın somut verilerini de gözlemleyen Mehmet Necip Bey, bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Kolay anladıkları için şimdi saydığım cinsten hikâye kitaplarını askerler ellerinden düşürmezler; vakitleri oldukça biri okur, diğeri dinler (...) Meselâ onların anlayacağı gibi veya konuştuğumuz gibi bir şeyler yazardım. Görürdüm ki kolayca anlardı. Bu da çok hoşuma giderdi." (Huyugüzel, 2003, s. 52).

Konuşma dili ile yazma arzusunun sebepleri Mehmet Necip Türkçü tarafından hatıratında açıkça ifade edilmiştir. Buna göre, gerek eski gerekse yeni pek çok eserde zevke hoş gelmeyen bir takım suni sözlerin çokça dikkatini çekmesi; askerler ve halkla iletişim kurulan konuşma diline karşı her geçen gün artan muhabbeti; askerlerin konuşma diliyle yazılanları kolayca anlamaları ve Yunus gibi o tarihe nispetle eskilerin de açık anlaşılır bir dil ile yazmış olmaları, onun bu düşüncesine birer hareket noktası oluşturmuştur (Huyugüzel, 2003, s. 52).

Dil Devrimi

Benimsedikleri ilkeler açısından Dil Devrimi ile Yeni Lisan hareketi karşılaştırıldığında ortak ve farklı taraflarının olduğunu hemen göze çarpar. Yazı diliyle konuşma dilinin birbirine yaklaştırılması ve dile yerleşmiş olan yabancı gramer şekillerinin terk edilmesi iki hareketin ortak ilkeleridir. Yeni Lisan hareketi, dile yerleşmiş bulunan ve artık etraflarında belirli bir birikimin olduğu yabancı kelimeleri Türkçe sayarak bunları tasfiye etme yoluna gitmemiştir. Dil Devrimi ise, dile yerleşmiş olan tüm yabancı kelimelerin çıkarılarak yerlerine gerek ağızlarından gerekse diğer şivelerden Türkçe karşılık bulunmasını veya yeni kelime türetilmesini ön görmekteydi.

Yabancı kökenli kelimeler karşısındaki tutumları, Yeni Lisan Hareketi ile Türk Dil Devrimi'nin birbirinden ayrıldığı bir nokta olmuştur. "Bu iki akımdan birincisi bir evrimi, ikincisi ise bir devrimi esas almıştır." (Daşdemir, 2013, s. 55).

Bununla birlikte, Yeni Lisancılar, tasfiyeciler ile tutucular arasında yapmak istediklerine bir sınır çizememek cihetiyle sürekli olarak eleştirilmişlerdir.

1923'te başlayan Dil Devriminin kendi içinde çeşitli merhaleleri bulunmaktadır. Kurtuluş Savaşının zaferle sonuçlanması ve Ankara'da millî bir hükümetin kurulmasından 1928 yılına kadar geçen zamanda mesainin büyük oranda imla ve alfabe konularına ayrıldığı görülmektedir. 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresi, ekonomik ve sosyal konuların gündeme taşındığı bir faaliyet olur. Millî hükümetin kurulmasından sonra alfabe değişikliği teklifi de ilk kez bu kongrede İzmirli Nazmi Bey tarafından gündeme getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında da gündeme gelen alfabe değişikliğinin 1923'ten sonra da Hüseyin Cahit gibi savunucuları ve aynı zamanda aralarında Kazım Karabekir'in de olduğu muarızları bulunuyordu.

9 Ağustos 1928 tarihinde Atatürk'ün Sarayburnu'ndaki meşhur konuşması ile harf devriminin esaslı surette başladığı anlaşılmaktadır. Alfabe değişikliği henüz Mecliste kabul edilmemişken Dolmabahçe'de örnek alfabe kursları açılmıştır.

Harf devriminden sonra dildeki yabancı kelimeleri atarak onların yerine Türkçe kelimeleri getirmek yönünde girişimler de ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bundan başka Türkçenin söz varlığının dökümünü çıkarmak ve yabancı kelimelerin yerine Türkçe karşılıklarını ikame etmek amacıyla bir Türkçe sözlük hazırlanması gündeme gelmiştir.

Türk Dil Kurumunun kurulmasının ardından sözlük, terim, gramer, derleme, tarama gibi kollarn faaliyetleri ve ilmî çalışmalar belirli ilkeler etrafında şekillenmeye başlamıştır.

Sadri Maksudi Arsal'ın hazırladığı *Türk Dili İçin* adlı eserinde Arapça ve Farsça kelimelerin yerine halk arasında kullanılan fakat yazı diline girmemiş kelimelerin tespit edilerek bunların yazı dilinde kullanılmasının ve yeni kelimeler türetmenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Harf devriminin ardından başlanan yabancı kökenli kelimelerin atılarak yerlerine Türkçelerinin bulunması işinin makul seviyeleri geçmesi, yeni kelimelerle oluşturulan metinler, sadece müellifleri tarafından anlaşılabilen bir mahiyet kazanmaya başlamıştır. Bu ileri gidiş karşısında çeşitli itirazlar da bulunmaktadır.

12 Temmuz 1932'de Atatürk'ün iradesiyle kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyetinin 1. Kurultayında konuşan Hüseyin Cahit Yalçın, çeyrek asırdır devam eden sade lisan hareketinin geri döndürülemez bir aşama kazandığını ve pek çok sorunun hal yoluna girdiği belirttiikten sonra başka milletlerle münasebeti bulunan milletlerin onlardan kelime almasının tabii olduğunu, bunun dış müdahalelerle engellenmesinin yeni sorunlara yol açacağını ve dillerin asıl şahsiyetinin söz diziminde ve morfolojisinde olduğunu belirtir (Levend, 2010, s. 410).

Atatürk'ün 1934'te çoğunluğunun yeni Türkçe kelimelerden oluşan konuşmasından sonra 1935 senesine gelindiğinde dildeki yabancı kelimelerin çıkarılarak yerlerine Türkçe karşılıkların kullanılması işi, gittikçe karmaşıklaşarak takip edilmesi güç bir mesele haline gelmişti. Bu karmaşık hali fark ederek duruma müdahale eden yine Atatürk olmuş idi. Atatürk, dil hususunda ilgisini ve dikkatini hiçbir zaman esirgememiştir.

Türklerin tarihteki en eski uygarlığın kurucusu olduğunu savunan Türk Tarih Tezi ile Türkçenin de Güneş Dil Teorisiyle kültürünü dünyaya yayan eski ve büyük bir kültür dili olduğunu birleştiren Atatürk, sonu gelmeyen eskiye dönme arzularına ve yeni kelime türetme işine bir son vermiş bulunuyordu. Zira bu teoriye göre dilimize yerleşen ve kökenleri açık olmayan yabancı kelimeler Türkçe ile açıklanabilirdi.

Sonuç

Türk dilinin sadeleşme tarihinin başlangıcında kimi zaman Bilge Kağan'a kimi zaman da Karamanoğlu Mehmet Bey'e atıf yapılmaktadır. Ancak yaygın kabule göre bu konudaki ana hareketler, *Türkî-i Basît*, *Yeni Lisan* ve *Dil Devrimidir*.

Türkî-i Basît, her ne kadar askerlik mesleğine mensup olan Edirneli Nazmî'nin şahsında temayüz etmiş olsa da gerek ortak bir duyuş etrafında birleşen ve birlikte hareket eden bir topluluğa dayanmaması gerekse de sade Türkçe ile yazıldığı gösterilen tarzın takipçilerinin bulunmaması ve bilinçli bir arka plana yaslanmaması sebebiyle sadeleşme tarihindeki diğer hareketlere nispetle ayrı bir yerde değerlendirilmesi gereken bir vaka olarak bulunmaktadır.

Hangisinin önce ve öncü olduğuna bakılmaksızın Türkçenin sadeleştirilmesi fikrinde makul ilkeler etrafında buluşan ve kullandıkları metotların bilimsel nitelik taşıması sebebiyle İzmir ve Selanik Yeni Lisan hareketleri ise sadeleşme tarihinde özel bir yere sahiptir.

Türk edebiyatının çok önemli yazar, şair ve aydınlarının öncülük ettiği Selanik Yeni Lisan hareketinin Türkçenin sadeleşme tarihinde öne çıktığı da bilinen bir gerçektir.

Hemen hemen aynı tarihlerde İzmir ve Selanik'te sürdürülen lisan hareketlerinde Mehmet Necip Bey'in altı sene gibi uzun müddet askerlik yapması ve dile dair fikirlerini bu sıralarda belirerek bir istikamet kazanması ile Ömer Seyfettin'in askeri okullardan sonra on yıl subaylık yapması onları buluşturan başka bir ortaklıktır.

Diğer devrimler gibi Dil Devrimi de millî devletin kurulmasının ve çağdaşlaşma yolunda atılacak adımların öncüsü olan Atatürk'ün mesleği de askerliktir.

Türkçenin sadeleştirilmesi tarihine istikamet verenlerin bu faaliyetlerin öncüleri ile onların meslekleri arasındaki ilişkinin ne olduğu konusunda benzeşen ve ayrılaşan tarafların olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, bahsedilen kişi-meslek ilişkisi, ele alınan kişiler özelinde ve meydana gelen olayların kendi zamanlarına göre değerlendirilmesini gerekmektedir.

Askerlik mesleğindeki, disiplin, belirli bir plana göre hareket etme, analitik ve sistematik düşünce gibi niteliklerin her askerde görülmesi muhtemeldir. Bu niteliklerin mensuplarında görülmesi, Türk askerî teşkilatı için olağandır. Binlerce yıllık tecrübe ve geleneğe yaslandığı için bu niteliklerin mensuplarına aktarımı zor bir aşama değildir.

Türkçenin sadeleşme tarihinde öne çıkan şahsiyetler ile mesleklerinin askerlik olması arasındaki ilişkinin sadece asker kişilerin yukarıdaki niteliklerle yetişmesine bağlanması elbette yeterli değildir. Yaptıklarıyla meslekleri arasındaki ilişkinin sadece bu çerçevede değerlendirilmesiyle bu ilişkinin tesadüf olarak açıklanması arasında neredeyse bir fark olmayacaktır.

O halde, bu şahsiyetlerin Türkçenin sadeleşme evrelerinde öncü olmaları ile asker oluşları arasında başka bağlar kurmak gerekmektedir.

Birinci görevi vatan müdafaası olan orduların kaderi ile uğruna savaştıkları yurtların kaderi aynı olmuştur. Kaybedilen harpler ile yıkılan devletler, terk edilen topraklar ya da elde edilen galibiyetler ile kurulan devletler, yurt tutulan topraklar bu kader birliğinin sonuçlarıdır.

Yeni Lisan hareketinin ortaya çıktığı tarih Balkan Savaşlarının sürdüğü, imparatorluğun muhtelif yerlerinde isyanların olduğu, siyasî, iktisadî ve daha pek çok sıkıntının üst üste yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemler, açılan her cephede topraklarının bir kısmını bıraktığı için giderek sınırları küçülen bir devletin ayakta kalabilme mücadelesinin son evrelerini temsil etmektedir.

Kıpçak Memlüklerinden ve Doğu Türkçesinden kalan yadigârların dışında, dilcilik açısından, Oğuz Türkçesinin ele alındığı eserlerin kronolojisine bakıldığında 11-16. yüzyılların arası ile 16-19. yüzyılların arasında geçen sürenin neredeyse boş olduğu görülür. Asırlardır el atılmayan bu Türkçenin gramerinin, sözlüğünün yazılması ancak 19. asırda gerçekleşmiştir. Osmanlı'da bu tarihlerde Türkçeye olan ilginin yüksek seviyelerde artmasını elbette tek bir sebebe bağlamak mümkün değildir. Ancak Bulgar, Sırp, Yunan ve Arnavutların kendi ulus devletlerini kurma amacıyla ayrıldıkları sürecin öncesi ve sonrasıyla dilcilik ve diğer kültürel faaliyetlere de etki ettiğini söyleyebiliriz.

“Alman, İsveç, Macar, Fin ve Arnavut toplulukları tarafından yürütülen milliyetçi politikalar, kendi dillerindeki yerli olmayan yabancı sözcükleri tasfiye ederek yerlerine yerli, kendi dillerinin ürünü olan sözcükleri koymak şeklinde bilinçli bir seferberlik olarak tanımlanabilir.” (Çiçekler, Can ve Yılmaz, 2018, s. 327).

İmparatorluğun içinde bulunduğu şartların devleti nereye götürebileceğini, cephe görevleri vesilesiyle yakından gözlemleyen ve durumu analiz eden, diğer askerler gibi, Ömer Seyfettin de halkla kurulacak bağın konuşulan lisanla mümkün olabileceği fikrinden hareket etmiş ve öncü bir rol üstlenmiştir.

O tarihlerde millî ve yeni bir devlet teşekkülü fikrinden ziyade Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak arzusuna dayandığını söyleyebileceğimiz bu girişimdeki amaç, kurucu unsurda, yani Türk milleti nezdinde bir kamuoyu oluşturma fikridir.

19. asırdaki siyasî, ekonomik ve askerî gelişmeler karşısında bazen münferit olarak bazen de bir topluluk etrafında görülen ilmî, kültürel ve edebî faaliyetlerin bilinçli birer hareket olmalarının yanı sıra çalışma sahiplerinin, çoğu defa iyi eğitim almış asker ve bürokratlardan oluşması da ayrı bir dikkati gerektirmektedir. Okuryazarlık seviyesinin bile son derece düşük olduğu bir toplumda entelektüel bir etki yapmak ve sonuç almayı beklemek, gerçekleşmesi imkân sınırlarını aşan bir durumdur.

Başlangıcı, görece Cumhuriyet'in ilanından itibaren sayılabilecek, ikinci büyük dil hareketi olarak, Dil Devriminin millî bir devletin kurulmasıyla başlaması yaşanan modernleşme süreci bakımından Yeni Lisan hareketi ile tam olarak aynı olmasa da, benzerlik taşımaktadır. Lewis de Türkiye'deki dil tartışmalarının Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme süreci ile Cumhuriyetin uluslaşma sürecinin atbaşı gittiğini belirtir (2007, s. XXIV).

Millî kimliğin inşa edilebilmesi için Türkçenin Arapça ve Farsçadan arındırılarak Avrupa dillerinde olduğu gibi kendine yetebilen ve herkesçe anlaşılabilen bir durumda olması gerekiyordu (Örücü ve Çakmaker, 2020, s. 342). İmparatorlukların ulus devletlere evrildiği dönemde yerini tahkim etmiş Batı karşısında, Türkiye de millî kimliği ile var olma mücadelesini başlatmış bulunuyordu. Fakat millî mücadele ile korumaya muvaffak olduğu dar bir coğrafyada uzak ve ileri ülkelerin hayalini kurabilmek kolay değildi. Üstelik kısa bir zaman öncesine kadar bir cihan devleti hüviyetiyle var olan İmparatorluğun bakiyesi olan bir millet için bu durum ayrıca güçtü.

Her şeyden evvel model alınan Batı karşısında var olabilmek, onunla yarışabilmek hatta baş edebilmek için edebî ve kültürel planda da varlık gösterilmesi gerekmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra ilk iş olarak alfabe değişikliği ve okuma yazma seferberliğinin başlatılmış olması bu amaç doğrultusunda atılmış adımlardır.

Birinci Dünya Savaşının başlamasından önce Enver Paşa tarafından orduda kullanılmak üzere hazırlanan, mufassal harflerden oluşan ve *ordu elifbası* adını taşıyan alfabe hakkında Mustafa Kemal Atatürk'ün *harp zamanı harf zamanı değildir* şeklindeki yorumu O'nun başta Cumhuriyet olmak üzere yapacağı devrimlerinin sıralı bir düzen içinde planladığını gösteren örneklerden yalnızca biridir.

Bununla birlikte Atatürk'ün alfabe değişikliği ile ilgili 1928 yılının Ağustos ayındaki şu sözleri de aynı plan ve kararlılığın izlerini taşımaktadır: "Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmağa mecbur olduğumuz, son değil, lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardı: yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir." (Levend, 2010, s. 402).

Genç Cumhuriyet'in alacağı mesafenin uzun; zamanın ise az olması, yapılacak faaliyetlerin sıralı ve planlı olmasını da gerektiriyordu. Cumhuriyet'in onuncu yılında "Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir." diyen Atatürk, yapılanların on yıllık bir sürede gerçekleşmesine vurgu yaparken yapılanlarda başarılı olunabilmesi ve geleceğe hazırlanabilmek için uzun zamanın olmadığına dikkat çeker.

Bütün eğitim öğretim kurumlarının 1924 gibi erken bir tarihte Millî Eğitim Bakanlığı çatısı altında toplanması aynı dikkat ve düzenin bir yansımasıdır.

Hem tarih hem de dilin köklü bir geçmişe sahip olduğunu savunan Türk Tarih tezi ve Güneş Dil Teorisi, haklarındaki tartışmalar bir yana, millî kimlik ve şuurun oluşmasında önemli birer başlıktır. Bu dönemde çeşitli kuruluşların adında yer verilen Sümer, Eti, Hitit gibi kadim medeniyetlere vurgu yapılması da aynı amaca matuftur.

Savaşlardan yorgun ve fakir düşen Anadolu nüfusunun mevcut eğitim durumu ile entelektüel bir varlık gösterilemeyeceği, üstelik var oluş mücadelesinde yapılacak devrimlerde çeşitli direnişlerle karşılaşmanın da muhtemel olduğu ortadaydı. Bu noktada, Mustafa Kemal Atatürk hem mizacındaki kararlılık hem de askerlik mesleğinden edindiği hasletleri ile inisiyatif almış ve harf öğretmekten etimoloji yapmaya kadar çeşitli alanlarda şahsi çabasını göstermekten çekinmemiştir.

Atatürk'ün eğitim alanında gösterdiği bu öncü rolü, Çanakkale Savaşlarında sevk ve idare ettiği birliklerin başındayken de görülmektedir. Conkbayırı ve Arıburnu'nda aldığı kararların yanı sıra başında bulunduğu askerler ile ön sıralarda bulunmaktan geri durmamış ve askerinin moralini hep yüksekte tutarak onları cesaretlendirmiştir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na göre Atatürk, "derin bir muhakeme, isabetli bir görüş ve cüretli bir karar verme kabiliyeti vasıflarının yüzde seksenini askerlik mesleğine borçludur." (Özdemir, 2021, s. 76).

Çözülmesi gereken askerî bir mesele olarak Birinci Dünya Savaşı ile birlikte modern yöntem ve teçhizat kullanmak zorunda olan kalabalık orduların okuryazarlık seviyesinin düşük olmasının yanında (Karakuş, 2018, s. 452) özellikle II. Meşrutiyetten itibaren tüm ilgisini askerî konulara yönlendiren Atatürk, subayların değişen şartlara karşı meslekî bilgilerinin artıracak eserlerin hazırlanmasını lüzumlu görmüş ve kendisi de bu maksada uygun olarak eserler yazmıştır.

Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler Atatürk'ün bu amaçla hazırladığı bir eserdir. Büyük bir komutan olarak Atatürk'ün taktik meselesinin çözümü ve emirlerin nasıl yazılacağına dair tavsiyeleri incelendiğinde O'nun plan yaparken, karar verirken ve aldığı kararları uygularken nasıl hareket ettiği açık bir şekilde görülecektir.

16. Kolordu Komutanı iken her subayın okunmasını tavsiye ettiği *Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler*'de bir taktik meselesinin çözümü için şu sıralama salık verilmiştir: Meselenin sakın kafayla birkaç kere baştan sona kadar okunması, önemli bilgilerin işaretlenmesi, durum kavrandıktan sonra değerlendirme aşamasına geçilmesi ve kesin kararın verilmesi (Atatürk, 2011, s. 5).

Atatürk, emirlerin yazılmasına ilişkin ise verilecek emirlerin uygulanabilir olması şartıyla kısa, açık, kesin ve emri alanın yetenek ve bilgisiyle orantılı olmasını öğütlemiştir (2011, s. 10-11).

Atatürk, 30 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu 131. Alaydaki konuşmasında "Ordumuz, milletin ilerleme ve yükselme adımlarına öncü olmuştur. Milletimizin bütün inkılaplarında birinci adımı işgal etmiştir. Milleti sevk ve idare edenlerin en büyük dayanağı ordu olmuştur. Diğer milletlerde ordu ile millet daima birbiriyle karşı karşıyadır. Hâlbuki bizde iş tamamıyla tersinedir." (Özdemir, 2021, s: 124) diyerek ordunun yenileşme hareketlerindeki rolünü izah etmiştir.

Yenileşme devirlerinde ortaya çıkan yeni siyasî, sosyal ve iktisadî ihtiyaçların karşılanmasında, Tanzimat'tan beri bürokrat ve asker şahsiyetlerin öncü olduğu

görülmektedir. Değişen siyasî ve idarî sistemin kurumlaşması ve sınırların korunmasının gerekliliği, adeta, bu iki sınıfı görevlendirmiştir.

Fazlıoğlu da çeşitli bilim dallarındaki Türkçe eser telif ve tercüme hareketlerinin Osmanlı siyasî ve askerî devlet bürokrasisinin yerleşmesi ve karmaşık hale gelmesiyle birlikte arttığını ve bu açıdan Türkçeyi taşıyan unsurun sivil ve askerî bürokrasi olduğunu belirtmektedir. (2003, s. 184).

İdari teşkilatın sağlamlığı ve kabiliyetleri bakımından ileri bir askerî gücün oluşması ve süreklilik kazanması da ancak iyi eğitim almış memur ve subaylar eliyle mümkün olabilir. Bu sebeple Osmanlı'dan beri yenileşme hareketleri, başkentlerin öncülüğünde devam etmiştir.

Kaynakça

- Argunşah, H. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000*. (ed. Ramazan Korkmaz). Ankara: Grafiker Yay.
- Argunşah, M. (2012). Ahmet Mithat Efendi'nin Türkçenin Sadeleşmesiyle İlgili Görüşleri. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 1-12.
- Armağan, B. (2022). Kolektif Bilinç Ürünü Olarak Kızılelma'nın Edebî Metinlerdeki Algılanma Görüntüsü: Ziya Gökalp'in ve Cengiz Aytmatov'un Kızıl Elma Anlatıları. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 641-650.
- Atatürk, M. K. (2011). *Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler*. Ankara: ATASE Başkanlığı Yay. 2. bs.
- Avşar, Z. (2001). Türkî-i Basiti Yeniden Tartışmak. *Bilig*, 18, 127-143.
- Aynur, H. (2009). Türkî-i Basit Hareketini Yeniden Düşünmek. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(5), 34-59.
- Çiçekler, A. N. - vd. (2018). Türk Dil Devrimi ve Amerikan Dil Planlaması: Mukâyeseli Bir İnceleme. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58(2), 323-343.
- Daşdemir, M. (2013). Çağdaş Dilbiliminin Işığında Yeni Lisan Hareketi ve Türk Dil Devrimi'nin Karşılaştırılması. *Uluslararası Türkçe Edebiyatı Kültür Eğitim Dergisi*, 2(3), 53-58.
- Fazlıoğlu, İ. (2003). Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 3, 151-184.
- Huyugüzel, Ö. F. (2003). *Necip Türkçü'nün Hatıraları ve Dil Yazıları*. Ankara: TDK Yay.
- Karakuş, S. E. (2018). Enver Paşanın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası. *Tarih Okulu Dergisi*, 11/XXXVI, 443-484.
- Köksal, M. F. (2002). Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Divânına Yeni Bakışlar. *Bilig*, 20, 101-124.
- Kuş, B. (2013). Millî Lisan Anlayışının Ömer Seyfettin'in Hikâyelerindeki Yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 9-16.
- Kuş, B. (2021). Bir Tür Olarak 'Hatıra'nın Türk Dilcilik Tarihine Katkıları: Mehmet Necip Türkçü Örneği. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi-TÜRKDED*, 2, 74-87.

- Levend, A. S. (2010). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Dil Derneği Yay. 4. bs.
- Lewis, G. (2007). *Trajik Başarı Türk Dil Reformu* (çev. M. F. Uslu). Paradigma Yay.
- Örücü, M. M. ve Çakmak, S. (2020). İki Uluslaşma Örneği: Yunanların Arı Dil Projesi "Katharevusa" ve Türklerin "Öztürkçe" Girişimi. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 20, 338-347.
- Özdemir, H. (2021). *Atatürk'ün Liderlik Sırları Başarıya Giden Yol*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları. 8.bs.
- Uyguner, M. (1989). *Ömer Seyfettin'in Bütün Eserleri Dil Konusunda Yazılar*. Ankara: Bilgi Yay.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 768-795.

Geliş Tarihi-Received: 30.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1212784

Türkiye’de Sözlükbilimi ile İlgili Araştırmalar -Bibliyografya Denemesi (2016-2021)-

Studies on Lexicography in Turkey -Bibliography Essay- (2016-2021)

Didem AKYILDIZ AY*

Öz

Sözlük yazımı, insanlık tarihinin çok eski zamanlarına kadar uzanmaktadır. İlk örneklerinden günümüze kadar geçen süre zarfı içinde sözlükler biçim, tür vb. hususlarda gelişim ve değişimler göstermiştir. Bunda zaman içinde değişen dilsel unsurların payı olmakla birlikte, yaşanan çağın gerektirdiği ihtiyaçlara binaen daha farklı unsurların da rolü olduğu bilinmektedir. Değişim ve gelişimde etken olan bu unsurlardan biri de sözlüklerle ilgili bilgi ve teorilerin üretildiği, sözlük yazımını bir disiplin altına alarak gelişmesini sağlayan sözlükbilimi disiplininin ortaya çıkmasıdır. Yüzyıllar boyu farklı farklı dillerde çok çeşitli örnekleri bulunan sözlüklerin bir bilim dalı altında değerlendirilmesi işlemini üstlenen sözlükbilimi, sözlüklerin bilimsel olarak incelenmesi, onların yetersiz olan noktalarını aydınlatarak ideal bir sözlüğün ortaya çıkarılabilmesinde önemli bir görev üstlenmektedir.

Dünyadaki sözlükbilimi ile ilgili yapılan araştırmalarla birlikte Türk sözlükçülük geleneğinin oluşmasını sağlayan sözlükler üzerinde de çeşitli sözlükbilimi araştırmaları yapılmış ve yapılmaktadır. Bu konudaki araştırmaların sayısı özellikle son yıllarda daha da artmıştır. Türk sözlükbilimi adı altında değerlendirilebilecek bu çalışmaların ne yönde olduğunu tespit edebilmek adına bu konuda bibliyografya çalışmaları hazırlanmıştır. Yapılan son bibliyografya çalışması 2016 yılına kadarki olan araştırmaları kapsamaktadır. 2016’dan günümüze kadar olan araştırmaları tespit edebilmek için ise bu çalışma hazırlanmıştır. Bu çalışmada özellikle metaleksikografik bilgi içeren araştırmaların derlenmesine gayret edilmiş olup tespit edilebilen araştırmalar yıl bazında sınıflandırılmıştır. Özellikle bu alanla ilgili sempozyum, kongre gibi bilimsel faaliyetlerin yapıldığı yıllarda araştırma sayılarının daha da artmış olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sözlükbilimi, bibliyografya, Türk sözlükbilimi.

Abstract

Dictionary writing dates back to the very ancient times of human history. Dictionaries have developed and changed in terms of form, genre, etc., from the first examples to the present day. It is known that, while the linguistic elements that have changed over time have a share in this, different elements also play a role in accordance with the needs required by the age in which we live. One of these factors, which are effective in change and development, is the emergence of the discipline of lexicography, in which knowledge and theories about

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye, e-posta: didemakyildiz@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9720-551X.

dictionaries are produced, and which enables the development of dictionary writing by taking it under a discipline.

Lexicography, which undertakes the evaluation of dictionaries, which have a wide variety of examples in different languages for centuries, under a branch of science, undertakes an important task in the scientific examination of dictionaries, illuminating their insufficient points and revealing an ideal dictionary.

Along with the researches on lexicography in the world, various lexicographic studies have been done and are being carried out on the dictionaries that provide the formation of the Turkish lexicography tradition. The number of studies on this subject has increased especially in recent years. In order to determine the direction of these studies, which can be evaluated under the name of Turkish lexicography, bibliography studies have been made on this subject. The latest bibliography study covers the researches up to 2016. This study was carried out in order to identify the researches from 2016 to the present. In this study, efforts were made to compile researches containing metalexicographic information, and all identified studies were classified on a yearly basis. It has been observed that the number of researches has increased even more in the years when scientific activities such as symposiums and congresses related to this field were held.

Key Words: Lexicography, bibliography, Turkish lexicography.

Giriş

Sözlükbilimi (lexicography), sözlüklerle ilgilenen bir bilim dalıdır. İki temel alana ayrılan sözlükbiliminde sözlük yapımı ile ilgili işlemler uygulama alanına; var olan sözlüklerin değerlendirilmesi, geliştirilmesi ya da ideal sözlüklerle ilgili teorik bilgilerin üretimi ise sözlük araştırmaları alanına işaret etmektedir (Hartmann, 2001, s. 85). Sözlükbiliminde sözlük araştırmaları alanını ifade etmek için *metaleksikografi* (*metalexicography*) terimi kullanılmaktadır (Svensen, 2009, s. 3). Türkiye’de ise bu terim için evrensel adı olan *metaleksikografi* kullanıldığı gibi, *sözlükbilimi araştırmaları*, *sözlükçülük araştırmaları* yahut *akademik sözlükbilimi* kullanımları bulunmaktadır.

Sözlükbilimi ile ilgili araştırmalarda sözlüklerin tarihsel süreçte geçirdiği evreleri, türleri, yapıları ve kimler tarafından kullanıldıkları gibi bilgiler ele alınmaktadır. Bu tür çalışmalarda genellikle var olan sözlüklerin yapılarından yola çıkılarak bir sonuca ulaşılır. Yöntem olarak ise genellikle betimsel ya da eleştirel bir yöntem kullanılır. Bu tür araştırmaların ortak amacı, var olan sözlükler üzerinde eksik olanın giderilmesi, yanlış olanın düzeltilmesini sağlayarak ideal sözlük arayışı yolunda sözlüklerin geliştirilmesine destek olmaktır.

Türk sözlükbilimi ile ilgili araştırmalar kronolojik olarak değerlendirildiğinde önceleri bir sözlüğün sahip olduğu malzemeye odaklı çeşitli konularda incelemeler yapılması yaygınken özellikle son yıllarda sözlükbiliminin evrensel konularına yönelindiği ve sözlük eleştirileri odaklı araştırmaların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Yapılan bütün bu araştırmaları bir araya getirerek bibliyografya oluşturmak ise hem Türk sözlükbiliminin gidişatını belirleyebilmek açısından hem de yeni yapılacak araştırmalarına yol göstermesini sağlamak adına gereklidir. Bu noktada metaleksikografik bağlamda yapılmış araştırmaların derlenmesiyle hazırlanmış iki adet bibliyografya çalışması bulunmaktadır. Bunlardan E. Eminoğlu’nun 2010 yılında hazırladığı “Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası” adlı eserinde hem sözlüklerle ilgili hem de sözlükbilimi ile ilgili yapılmış araştırmalar alfabetik bir düzende dizilmiştir. S. Yıkılmış ve Ş. Sazak’ın 2017 yılında poster sunum olarak hazırladıkları “Türk Sözlükbilimi Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (2000-2016)” adlı çalışmada ise yıl sınırlamasına gidilerek 2000 ila 2016 yıllarında hazırlanmış kitap, makale, bildiri ve yüksek lisans-doktora tezleri şeklinde sınıflandırma yapılarak sıralanmıştır. Bu konu ile ilgili ayrıca yürütücülüğünü Prof. Dr. Erdoğan Boz’un üstlendiği “Türk Sözlükbilimi Terminolojisi Üzerine Derlem Tabanlı Bir Araştırma” adlı bir proje bulunmaktadır. Bu projede derlem

veri tabanının oluşturulabilmesi için 1932-2016 yılları arasında yayımlanmış Türk sözlükbilimi ile ilgili süreli yayınlar (mesleki alan dergileri, enstitü dergileri), kitaplar, yayımlanmış bildiriler, bültenler, lisansüstü tezler taranmıştır¹. Taranan eserlerin bibliyografik listesi, ilgili derlemin web sitesinde² “Yayınlar” kısmında yer almaktadır.

Bu çalışmada ise güncel araştırmaların konu içeriklerini tespit edebilmek ve bibliyografik çalışmaların sürekliliğini sağlamak amacıyla son altı yıl içerisinde yapılmış çalışmalara odaklanılmıştır³. Diğer bibliyograflardan farklı olarak araştırmalar yıl bazında listelenmiştir. Tespit edilen eserlerin sözlükbiliminin metaleksikografi alanı ile ilgili olmasına dikkat edilmiştir. Dolayısıyla eser sözlükleri vb. çalışmalar dışarıda tutulmuştur.

2016

Kitap/ Kitap Bölümü

Jackson H. (2016). *Sözlükbilime Giriş* (Çev. Mehmet Gürlek- Ellen Patat), İstanbul: Kesit Yay.

Makale / Bülten

Acar, K. (2016). İlk Baskıdan Bugüne TDK Sözlük’te Kullanılan Kısaltmalar. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 75-92.

Aslan, E. (2016). Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü Üzerine. *Teke, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 534-544.

Baskın, S. (2016). Güncel Türkçe Sözlük Kullanıcı Dostu mu?. *Turkish Studies (Elektronik)*, 59-88.

Boran, U. (2016). Sözlükçülük Geleneğimize Umumi Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzi Efendi’nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Fevzi. *Şarkiyat Mecmuası*, 28, 73-154.

Durgun, R. (2016). Urdu Dilinde Sözlük Hazırlama Geleneği. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 0 (36), 367-382.

Gökdayı, H. (2016). Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Elektronik Sözlüklerde Gösterimi. *Turkish Studies (Elektronik)*. 11 (15), 189-208.

Kahraman, M. (2016). Sözlük Bilim Kuram, İlke ve Yöntemler Üzerine. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3288-3312.

Karademir, F. (2016). Türkçe Sözlüklerde Meyve Adlarının Anlamlandırılışı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)*, 8(16), 289-305.

Kemiksiz, Ö. (2016). İlköğretimler İçin Hazırlanan Türkçe Sözlüklerde Yazım Yanlışları: Birleşik Kelimeler Örneği. *Route Education and Social Science Journal*, Volume 3(1), 18-32.

Nağısöylü, M. (2016). Azerbaycan Sözlükçülüğü Tarihine Bir Bakış. *STAD Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5-15.

Özmen M. (2016). Türkçe Sözlük’teki Bazı Tanımlar Üzerine. *Türk Dili*, 11 (776), 64-88.

¹ <http://tsd.ogu.edu.tr/index.php?s=kapsam> [erişim tarihi: 15.09.2022].

² bk. <http://tsd.ogu.edu.tr/index.php?s=yayinlar> [erişim tarihi: 15.09.2022].

³ 2022 yılına ait veriler henüz yıl bitmediği için dahil edilmemiştir.

Bilimsel Faaliyetlerde Sunulan Bildiriler

Aslan, E. (2016). Tarihî Sözlüklerde Art Zaman Sınırı. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 49-50.

Ayabakan, M. (2016). Sözlükbilim Terminolojisinde Eşdizim-Eşdizin Farkı. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 102-103.

Boz, E. (2016). Kültürdilbilimsel Sözlük ve Türkçe Kültürdilbilimsel Sözlükler Üzerine. Kültürel Çokseslilik, Dünyada Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti, *Bildiriler-Katalog* (Ed. Lăcrămioara BERECHET, Alina BUZATU, Estella CIOBANU ve Neriman HASAN), București: Editura Universitară.

Bzhalava, E. (2016). Farklı Dillerden Türkçeye Geçen Aynı Kavramsal Terminolojik Alıntılar ve Onların İşlevi. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 41-42.

Çatalkaya, S. (2016). Lügat-i Ebuzziyâ. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 162-163.

Çiftci, M. ve Sezer, Ö. (2016). Çobanlık Terimleri Sözlüğü Denemesi. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 124-125.

Çiftci, S. ve Sakallı, E. (2016). Türkçe Açıklamalı-Ansiklopedik Sözlüklerde Kullanılan Yöntemler. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 151-153.

Demir, C. ve Akdağ E. (2017). Türkçe Sözlük'te Temel Anlama Dayalı Olumsuz Algılar Üzerine. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 31-32.

Demirkan, M. ve Büker M. ve Başkan, S. (2016). Eşdizim Sözlükleri ve Kelime Edinim Sorunsalı. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 114-115.

Deniz, K. ve Alkol N. (2016). Mesleki Sıklık Sözlüğü Hazırlamada İzlenilecek Süreç ve Yöntem. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 86-87.

Durmaz Hut A. ve Başkan N. S. (2016). Sosyal Medya Uygulaması 'Instagram' Aracılığıyla Fransızca'dan Türkçeye Geçmiş Kelimeler Üzerine Uygulamalı Bir Terminoloji Çalışması. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 12-13.

Gökter, B. (2016). Ettirgen Fiillerin Tanımlanması Üzerine. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 2016, 23-24.

Gür, C. (2016). Özel Sözlük Örneği. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN)*, Eskişehir, 2016, 29-30.

Gürlek, M.(2016). Çokanlamlı Sözlükbirimler Üzerine Bir Değerlendirme. *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, 3. cilt, (Haz. Hayati Develi, Mehmet*

Gürlek), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü, 271-282.

Gürlek, M. (2016). Bir Sözlük Nasıl Eleştirilir?. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 2016, 95-96.

Ölmez, M. (2016). Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü İçin Üç Çalışma ve Katkıları. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 97-103.

Pıdvoynıy, V. (2016). Türkçe-Ukraynaca Özel Amaçlı Sözlüklerin Tipolojisi. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 176-177.

Toprak, F. (2017). Türkolojinin Önemli Sorunu: Sözlük-Dizin Uyumsuzluğu. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 57-58.

Toprak, M. S. (2016). İliya Bar Şînâyâ D-Nisiboyo’nun ‘Ktobo D’Tergumono’ Adlı Süryanice-Arapça Leksikografik Eserinin Değeri. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Özetleri (Haz. Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Arş. Gör. Duygu KAMACI ve Okt. Ezgi ASLAN), Eskişehir, 98-99.

Yılmaz, K. (2016). Türkçe Sözlüğe Kelimelerin Morfolojisi Açısından Bir Bakış. Kastamonu Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi, Uluslararası Türk Dünyası’nda İlmî Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri (29-31 Mayıs 2016), Kastamonu, 266-269.

Lisansüstü Tezler:

Bozkurt, F. (2016). Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi Ölçütleri, Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Çakır, M. (2016). Ortaokul Öğrencilerinin Sözlük İhtiyaçları Ve Ortaokul Türkçe Sözlükleri, Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Göktentürk, T. (2016). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Ders Materyalleri Çok Dilli Bir Sözlük Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Karaca, F. (2016). Dil Eğitiminde Yazılı Sözlüklerden Görsel Ve Sesli Sözlüklere Geçişin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Kumanlı, M. S. (2016). Lügat-i Türki, Arabi, Farsî Adlı Eser Üzerinde Sözlükçülük, Söz Varlığı ve Söz Yapımı Araştırması, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Özçelik, H. (2016). Türkçe Sözlük’te Meslek Adları, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.

Özkul, A. (2016). Türkçe Sözlük’te Anlam İyileşmesi ve Anlam Kötüleşmesi, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.

Rahımı, F. (2016). Fethali Kaçar’ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Sarıkaya, H. (2016). Türkçe Sözlük’te Argo ve Argolaşma, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.

Şeker, R. (2016). Lügat-ı Aziziye (İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin), Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Ünlü, G. (2016). 1974 TDK Türkçe Sözlük ile 2011 TDK Türkçe Sözlük'ün karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Yılmaz, S. (2016). M. Pavet de Courteille'nin "Dictionnaire Turk-Oriental" Adlı Sözlüğünün Türkiye Türkçesine Çevirisi ve Leksikolojik İncelemesi, Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi.

Yiğit, M. (2016). İbn Sâlih Muhammed'in Eş-Şüzûru'z-Zehabiyye ve'l Kıtâü'l Ahmediyeye Fi'l Lugati't Türkiye Adlı Eseri (Morfolojik İnceleme ve Metin), Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.

2017

Kitap/Kitap Bölümü

Boz, E.(2017). Türk Sözlükbiliminin Sorunları. (Ed. Cüneyt Akın), *Türk Dilinin Çağdaş Sorunları ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: Kesit Yay., 41-51.

Bozkurt, F. (2017). *Sözlükleşme: Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi*, İstanbul: Kesit Yay.

Uçar, A. (2017). Sözlükbilimsel Olarak Çokanlamlı Eylemlerin Gösterim Sorunları: Derlem-Temelli Bir Sözlük Sunum Önerisi. *45. Yıl Yazıları*, Ankara: Hacettepe Ün. Yay. 341-359.

Makale / Bülten

Akalın, Ş. H. (2017). Ali Seydi Bey ve Sözlükleri. *STAD Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1-7.

Akyıldız Ay, D. (2017). Tarama Sözlüğü: Sözlükbilimi İlkeleri Çerçevesinde Betimsel ve Eleştirel Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 56 (56), 1-22.

Aslan, E. (2017). Sözlükbilimsel İnceleme Yöntemi: Eser-i Şevket Örneği. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 12/30,35-70.

Baskın, S. (2017). 5. Sınıf Öğrencilerinin Sözlük İhtiyacı ve Ortaokul Sözlükleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 764-789.

Baskın, S. (2017). Sözlüklerde Güvenirlilik: Türkçe Sözlük'te Ben, Sen, O, Biz, Siz, Onlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı:6/2, 799-827.

Çakır, S. (2017). Arkadaş Türkçe Sözlük'ün İncelenmesi ve Öğrenci Versiyonu İçin Önerilen Değişiklikler. *Dil ve Edebiyat Dergisi* 14 (1), 1-22.

Ertekin, M. Z. (2017). İlk Manzum Türkçe- Kürtçe Sözlük: Nubihara Mezinan. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi Journal Of Oriental Scientific Research*. 89-105.

Gençer, Z. (2017). İlk Japonca-Türkçe Türkçe-Japonca Sözlük. *SÖZMER BÜLTEN* (8), 8. <https://sozmer.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/10/sozmerbulten> [Erişim tarihi: 20.08.2022].

Kaplan, Y. (2017). Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat, *Studies Of The Ottoman Domain*, 7 (12), 213-36.

Kara Kütükçü, N. (2017) Geleneksel Bir Manzum Sözlük: Tuhfe-İ Şâdi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.7, 114-151.

Kelağa Ahmet, İ. (2017) Skarlatos Vizantios’un Yunan Sözlükbilimindeki Yeri ve 1835 Tarihli Sözlüğünde Tespit Edilen Türkçe Alıntılar. *Türkiyat Mecmuası*, C.27/2, 135-169.

Rahimi, F. (2017) Ali Çiçek’in Yazısı Üzerinden Şemsettin Sami’nin Kamus-ı Türki’sinin Sözlükbilimi Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, C.6, S.1, 196-210.

Rahimi, F. (2017) İran Kitaplıklarında Bulunan Çağatay Türkçesi Sözlükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6/4, 2067-2079.

Bilimsel Faaliyetlerde Sunulan Bildiriler⁴

Acar, E. (2017). Çok Dilli Bir Sözlük: Tercümânu’l-Lügât. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yay. 226-232.

Ahmed, O. (2017). Sözlükçülük Çalışmalarında Türkçe Bilgisayar Derlemlerinin Kullanımı”, III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, s.672-685.

Akalın, Ş. H. (2017) Okul Öncesi ve Okul Çağı Sözlükleri ile İlgili Terimler ve Sözlük Türleri Üzerine”, III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, s.864-873.

Akalın, Ş. H. (2017) Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü. *Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı: 19-21 Nisan 2017, İstanbul. Geçmişten Bugüne Türk Sözlükçülüğünden Bir Kesit: Türkiye Türkçesi Sözlükleri Sergisi Kılavuz Kitabı*. Ankara.

Akın, C. (2017). Ansiklopedik Sözlükler ve Manas Ansiklopedisi. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yay. 182-188.

Aksan, M.; Aksan, Y. (2017). Alanlararası Ortak Terimler: Sözlükbilim ve Derlem Dilbilim. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 596-607.

Aksu, B. (2017). Günümüz Türkçesinin Kelime Sıklığı Sözlüğü ve Düşündürdükleri”, *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay. 301-326.

Alan, N. (2017). Genel Türkçe Sözlüklerde Eylemlerin Tanım Bilgisinde Verilen Dilbilgisel Bilgiler. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 626-635.

Alizade, R. (2017). Divan-ü Lügatit Türk’teki Halk Deyimleri Üzerine. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 211-224.

Argunşah, M. (2017). Codex Cumanicus’un Türk Sözlükçülüğündeki Yeri. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Bildirileri*, İstanbul 35-46.

Armağan, S. (2017). Sözcük Türlerinin Sözlük Bilimiyle İlişkisi ve Sözlüklerde Sözcük Türlerinin Yeri ve Önemi. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 732-747.

⁴ III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu* 2016 yılında yapılmış olup sunulan bildirilerin bir kısmı 2017 yılında basılan *Bildiri Kitabı*nda yayımlandığı için bu bildiriler 2017 yılında belirtilmiştir.

Aslan, E. (2017). Tarihî Sözlük Terimi Üzerine. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 233-242.

Aslan, E. (2017). A Turkish Historical Homonymy Dictionary "Eser-i Şevket" And Its Structure. *Proceedings of the 11th International Conference of Asian Association for Lexicography* (s. 852-859). Guangzhou / Çin: Guangdong University of Foreign Studies, Center for Linguistics and Applied Linguistics.

Baskın, S. (2017). Türkçenin Çevrimiçi Sözlüklerini Nasıl Daha Kullanışlı Kılabiliriz?. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, s.705-721.

Başkurt, M.; Olgun, S. (2017). Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi Elektronik Sözlüğü Madde Başı ve Madde İçi Eşleşmesi. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 490-500.

Baubec, A. (2017). Romanya'da Türkoloji Araştırmaları Kapsamında Türkçe ile İlgili Leksikografik Çalışmalar. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 17-26.

Bayraktar, N. (2017). Ali Seydi'nin Resimli Kamus-ı Osmanî Adlı Eserinde B Harfli Örneğinde Tanımlama ve Tanıklama (Örnekleme)", *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Bildirileri*, İstanbul 47-58.

Bayraktar, N. (2017). Çok Anlamlılık ve Eşdizimlilik Bağlamında Çık Eylemi. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları 636-645.

Bekar, B. (2017). 18. Yüzyılda Yazılmış Türkçe, Almanca, Macarca ve Çekçe Bir Sözlük. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 104-116.

Belli, H. (2017). Klasik Türk Şiirini Anlamada Sözlüklerin Rolü ve Sözcükte Anlam Terimlerinin İşlevselliği. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Bildirileri*, İstanbul 381-390.

Bergenholtz, H. (2017). Information Tools For General And Specialised Users. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 1-16.

Biltekin, H. (2017). Bir Eser Sözlüğü: Lugat-i Siyer-i Veysî. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 361-374.

Boz, E.; Bozkurt, F.; Doğru, F. (2017). Türk Sözlük Bilimi Terminolojisi Üzerine Derlem Tabanlı Bir Araştırma. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 217-225.

Boz, Er.; Bozkurt, F.; Doğru, F. (2017). Derlem Tabanlı Sözlük Bilimi Terminolojisi Araştırmasında Sayısallaştırılmış Metinlerin Etiketlenmesi. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, İstanbul: Kırıntı Yay., 365-380.

Bozkaplan, Ş. A.; Kubilay, İbrahim Atakan; Karademirliadağ; Yasemin (2017). Türkçe İçin Duygu Sözlüğü Oluşturulması. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 848-863.

Çalışır Zenci, S. (2017). Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük’te Kullanılan Sözlük Birimler ile Tanımlamaları Arasındaki Anlamsal İlişkiler. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 770-779.

Çetinkaya, B. (2017). Sözlük İçi Gönderimler ve Sözlüğün İşlevi. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 93-103.

Dalkılıç, L. Ç. (2017). Dilbilgisel Terim Eksikliklerinin Yabancı Dil Eğitimde Getirdiği Sorunlar. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 424-437.

Dayanç, M. (2017). Bir Modern Sözlük Örneği: Takma İsimler Sözlüğü. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 526-534.

Delice, H. İ. (2017). Sözlüklerde Sözcük Türlerine Yer Verilmeli Mi? *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yay., 354-360.

Demirkan, M. ve Başkan, S. ve Zeytinkaya, D. (2017). Eğitim Teknolojisinde Yeni Terminoloji Geliştirme ve Tutarlılık Sorunsalı. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 550-560.

Dinar, T. (2017). Söz İçi Karşıt Anlamlılık(Terim-Kapsam-Sınırlılıklar). *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 874-884.

Dinçer Bahadır, Ş. (2017). Sıra Dışı Bir Sözlük Örneği Reşat Ekrem Koçu’nun Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 836-847.

Doğan, N. (2017). Türkçe Sözlük’te İstem Bilgisi. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 654-671.

Doğan, Y. (2017). Osmanlıca-Arapça Sözlükler Üzerine Bir Etüd. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 899-919.

Doluatabadi, F.(2017). Farsça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım ve Günümüz Elektronik Sözlükler. *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 270-279.

Duisebayeva, D. (2017). “Kazakşa-orışsa Tilmaş”ın Kazak Sözlükçülük Geleneğindeki Yeri Üzerine, *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, İstanbul, 101-118.

Elekberova, K. (2017). Çarlık Rusya’sında Osmanlı Türkçesinin Öğretimi Kaynaklarındaki Sözlükçelerin (Glossary) ve Söz Varlıklarının Niteliği Üzerine. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, İstanbul, 247-254.

Elyıldırım, S. (2017). Sözlük Maddelerinin Düzenleniş: Çok Anlamlılık Karmaşası”, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yay., 748-760.

Ergüzel, M. M. (2017). Ahmet Haşim Sözlüğü'ne Doğru Giderken, Söz Varlığı ve Kelimelerinin Sıklık Manzarasına Dair Tespitler, *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, İstanbul, 269-290.

Girişen, N. (2017). 'Dilbilgisel Bilgi' Ulamı ve Uzmanlık Alanı Sözlüklerindeki Durumu. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 646-653.

Gökdayı, H. (2017). Sözlükler ve Kalıplaşmış Dil Birimleri. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 381-397.

Göre, Z.(2017). Osmanlı Dönemi Sözlükçülük Geleneğinde Küçük Bir Örnek: Lugat-ı Esmâ-yı Esnâf. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 401-420.

Gülmüş, Z.; Erbek, M. (2017). Yükseköğretim Kurumlarında Terminoloji Yönetimi: Türkçe-Almanca Dil Çiftine Yönelik Bir Çalışma. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 934-943.

Gülsevin, G. (2017). Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü ve Sözlük Eleştirileri Üzerine. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 333-353.

Gürsoy Naskali, E. (2017). Sovyet Dönemi Sözlüklerine Yerleştirilen Sovyet Yurttaşlığı Anlayışı. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 79-90.

Güven, M. (2017). TDK Türkçe Sözlük'ün Madde Başlarının Fasih ve Belig Cümle Açısından 'Pankronik' Değerlendirilmesi. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 478-489.

Güzel, A.; Yıldırım, Ç. (2017). Gyula Németh'in "Vidin Türkleri" Adlı Eserinin Sözlük Bölümüne İlişkin Bir Değerlendirme. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 225-246.

İlbaş, S. (2017). Sözlüksel Boşluk ve Anlık Oluşumla Telafisi. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 826-835.

İlker, A. (2017). Johannes Jacob Manissadjian'ın 'Mürşid-i Lisan-ı Osmanî'inde Gramerin Sonunda Yer Alan 'Vocabular'. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 70-78.

İlker, A.(2017). Türkçe Sözlük ile Kubbealtı Misalli Türkçe Sözlük'te Yirmi Kelimenin Tanım Karşılatırması, *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 137-156.

Kalafat, Ş. (2017). Türk Sözlükçülüğü'nde Sır James William Redhouse'un İzdüşümleri. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 59-78.

Kamacı, D. (2017). Kiplik Terminolojisinin Sözlüklerdeki Görünümü: Olabilirlik ve Olasılık. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 189-201.

Kaplan, Y. (2017). Üç Dilli (Arapça- Farsça- Türkçe) Manzum Bir Sözlük: Lugat-ı Kerimî. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 445-478.

Kapukaya, Z. (2017). Türkiye’de Edebiyat Sözlükçülüğü ve Kapsamlılıkları Açısından Edebiyat Sözlükleri. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 944-956.

Karaağaç, G. (2017) Sözlüklerde Halk Etimolojisi. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 127-136.

Karaman, A. (2017). Yeni Uygur Türkçesi İlkokul Sözlükleri. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 27-35.

Karaoğlu, S. (2017). Türkçe Sözlüklerde Yeni Öge (ler) (Neologism): Misalli Büyük Türkçe Sözlük Örneği. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 761-769.

Karataş, Y. (2017). Kavram Alanı Kuramı Açısından İbn Sîde’nin El Muhassas Adlı Sözlüğü Üzerinde Bir Değerlendirme. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 920-933.

Kartal, A. (2017). Lügat-i Nâcî’de Yer Alan Madde Başlarının Anlamlandırılmasında Dikkat Çeken Hususlar. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 36-50.

Kaya, M. (2017). Manzûm Sözlüklerin ve Şerhlerinin Dil Öğrenimine Katkısı. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 512-525.

Kirişçioglu, M. F. (2017). Türkçenin Layıkıyla Değerlendirilmeyen Bir Açıklamalı Sözlüğü Kâmûsu’l- Muhit Tercümesi. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 421-430.

Kocapınar, P. (2017). Kavram Sözlüğü ve Türkçe. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 327-346.

Koçak, M. (2017).Geçmişten Günümüze Karay Türkçesi Sözlükleri. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 119-126.

Kolukisa, A. A. (2017). Japonca-Türkçe Sözlüklerde Görülen Çok Anlamlılık Üzerine -Türkçe Ulusal Derlem Kullanım Örneği-. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 58-69.

Köse D., Gül; Yılmaz G., V.; Öztürk, Y.; Serpil, H.; (2017). Kurumsal Terminoloji Ölçünleştirme ve Sözlükbilim: Anadolu Üniversitesi İçin Türkçe-İngilizce Terim Belleği Oluşturma Süreci. III. *Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016)*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 312-323.

Kulamshaeva, B.(2017). İki Dilli Sözlüklerde Kültürel Öğeler Sorunu -Kültürel Öğeler ve Terimselleştirme Üzerine-. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 79-92.

Kumanlı, M. S. (2017). Lügat-i Türkî Arabî Farisî'de Uygulanan Sözlükçülük Yöntemleri Üzerine. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 608-625.

Küçük, M. (2017). Kâmûs-ı Osmânî'nin Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğündeki Yeri. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 561-574.

Küçük, M.; Çürük Y. (2017). Sözlüklerde Birleşik Sözcük Sorunu. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 173-180.

Mahmudovu, G. (2017). Azerbaycan'da Sözlükçülük Tarihi ve Sorunları. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 195-200.

Nağısoylu, M. (2017). Ortaçağ Azerbaycan Sözlükçülüğü Tarihi. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 181-194.

Öner, M. (2017). Sözlük Yazıcılığında Etnografizmler. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 357-365.

Özakdağ, N. (2017). Geçmişten Günümüze Gagauz Sözlükçülüğü. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 91-100.

Özdemir E., F.; Özdemir, A.t B. (2017). Sözlükbilim İçin Bir Türkçe Terimbilgisi Veritabanı Oluşturma Çalışması. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yay., 280-289.

Özkan, B. (2017). Türkçe İçin Kendi Kendine Derlem Oluşturma Platformu ve Sözlük Bilimi Uygulamaları. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 135-153.

Özşahin, M. (2017). Tematik Sözlüklerin Kapsamı ve Tema Belirleme Ölçütleri. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 575-584.

Öztekin, Ö. (2017). Bir İnternet Sözlüğü Olarak 'Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)' ve Klasik Edebiyattaki Biyografi Geleneğine Modern Bağlamda Yeniden Okumak. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 291-300.

Öztekin, Ö. (2017). İki Dilli Sözlüklerine Göre Osmanlı Türkçesinin "Temel Sözcükler"i, Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 431-444.

Öztürk, F. (2017). Tarihi Sözlük Terimi Üzerine. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 233-242.

Öztürk, G. M. (2017). Gürcistandaki Türkçe-Gürcüce Deyimler Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 324-323.

Öztürk, R. (2017). ‘Düşüncesiz İnsan’ Algılaması ve Sözlük Alanı. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 693-704.

Poçan, T. (2017). Tarihsel Bir Sözlüğün Yazım Tekniğine Dair Bir İnceleme. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 885-898.

Sabziyeva, M. (2017). Radloff’un ‘Türk Ağzıları İçin Sözlük Denemesi’nin Türk Sözlük Tarihindeki Yeri ve Önemi. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 450-457.

Sarıkaya, M. (2017). Kalıp Sözler Sözlükleri ve Kalıp Sözleri İçin Bir Tanım Ve Tasnif Değerlendirmesi. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 347-356.

Sert, G. (2017). Türkçe Eşdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları,301-311.

Stanek, K. B. (2017). Dil-Kültür İlişkisi Bağlamında ‘Kedi’ Kelimesinin Sözlük Tanımından Hareketle Bilişsel Tanımının Hazırlanmasının Mecburiyeti. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 407-423.

Şahin, S. (2017). İdrak ve Duygu Fiillerinin Türkçe Sözlüklerde Yeniden Tanımlanması Üzerine Öneriler. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 722-731.

Şanlı, İ.(2017). Sec’i ve Kafiye Lugatı Üzerine Bir Değerlendirme. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 722-731.

Şeker, A. (2017). Yazar Sözlükleri ve Hüseyin Rahmi Gürpınar Sözlüğü. Geçmişten Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 255-268.

Uslu, A. (2017). Küçük Kamus-ı Askeri: Fransızca -Türkçe Askeri Sözlük, Geçmişten Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 391-400.

Uysal, B.(2017). Güncel Türkçe Sözlük’te İşteş Fiiller. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 117-126.

Ürün, A. K. (2017). Arap Dilinde Sözlükler. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 51-57.

Üstün, K. (2017). Sözlükbilim Işığında Behçet Necatigil’in Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü. Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017), İstanbul: Kırıntı Yay., 479-490.

Üzüm, M. (2017). "Artzamanlı Kiplik Çalışmalarının Sözlükbilime Katkısı. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 458-477.

Vagifkizi, G. (2017). XX. Yüzyılın Başında Azerbaycan'da Alan Sözlükçülüğü ve Aliğa Şihlinski Lugati. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 201-210.

Varol, M. (2017). Kaybolma Tehlikesi Altında Olan Diller İçin Sözlükbiliminin Önemi: Zazaca Örneği. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 585-597.

Yavuzarslan, P.; Uysal, H. (2017). Genel Türkçe Sözlüklerde Sözcüğe İlişkin Morfolojik Bilgilerin Sunumu. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 157-172.

Yıkılmış, S.; Sazak, Ş. (2017). Türk Sözlükbilimi Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (2000-2016). III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 780-825.

Yıldırım, C. (2017). Terminoloji Yönetim Sistemlerinde Terminoloji Çalışması ve Çeviri. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 163-181.

Yılmaz Çebin, B. (2017). Dil Devrimi Kapsamında Batı Kökenli Edebiyat Terimlerinin Özleştirilme Süreci. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 126-134.

Yılmaz, E.(2017). Sözcük Eşleştirmeye Dayalı (Word-Match) Tanımlar Bakımından Güncel Türkçe Sözlük'ün Değerlendirilmesi. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 202-216.

Yılmaz, O. (2017). Bir Sözlükten Daha Fazlası: Ferheng-i Şuûri. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 491-502.

Yüce, N.(2017). Orta Türkçe Sözlükçülüğünde Mukaddimetü'l Edeb ve Önemi. *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü Elginkan Vakfı 3. Türk Dili Ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Kırıntı Yay., 21-34.

Yüceol Özezen, M. (2017). Sözlükbirim Olarak Arapça Tenvinli Sözcükler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 353-549.

Yücedürk, G. (2017). İki Dilli Arapça Sözlüklere Genel Bir Bakış: 'Hans Wehr'in Arapça-İngilizce Sözlüğü'. III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 290-300

Lisansüstü Tezler:

Akbarı, N.(2017). *Mirza Ali Baht'ın Çağatayca Sözlüğü: Ferheng-i Azferi (Marufü'l-Lugati) İnceleme, Metin, Dizin, Doktora Tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Aslan, E. (2017) *Eser-i Şevket: Sözlükbilimsel inceleme, metin, dizin, Doktora Tezi*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Ateş, M. (2017). *Eser-i Şevket transkripsiyonlu metin inceleme [452 s.-572 s.]*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Üniversitesi.

Azizoğlu, B. (2017). *Seyreklik ve Sözlük Öğrenme Yaklaşımlarının Sınıflandırma ve Yüz Tanımaya Uygulanması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.).

Bayraktar, D. (2017). *Türkçe Sözlük’te Evlilik Kavramı (Adlar ve Eylemler)*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi.

Bekdaş, M. (2017). *Türkçe sözlüklerin parçacıl yapısı üzerine bir değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Dündar, A. İ. (2017). *Osmanlı Dönemi Arapça- Türkçe Sözlükleri, Mehmed b. Mustafa el-Vânî ve Terceme-i Sîhâh-ı Cevherî Adlı Eseri*, Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Erikli, F. (2017). *Almanca karşılıklarıyla Türkçe bir eşdizim sözlüğünün hazırlanması üzerine Türk sözlükbilimine katkı*. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Ertopçu, B. (2017). *Türkçe sözlüklerde hesaplama metodları kullanarak anlam ayrımı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Işık Üniversitesi.

Golynskaia, A. (2017). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Tek Dilli Öğrenci Sözlüğü: Model, Yöntem ve İlkeler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Hassan, M. (2017). *16. yüzyıla ait Arapça-Türkçe sözlük Mirkatu’l-Luga (Metin-inceleme-dizin)*, Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Işık, Ü. (2017). *Xebatek li ser ferhengên Kurdî (Kürtçe Sözlükler Üzerine Bir Çalışma)*, Yüksek Lisans Tezi, Muş: Muş Alparslan Üniversitesi.

Kutsal, N. (2017). *Hayati’nin Tuhfe-i Vehbi Şerhi Üzerine Bir Sözlük İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Mantu, U. (2017). *“Eş Adlılık ve Türkçe Sözlük’te Eş Adlılık Meselesi”*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Uzmanlık Tezi.

Poçan, T. (2017). *Türkçe satırlı bir sözlük: Kitâbü’l-Müsellese*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Togay, Ü. (2017). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü’nde Deyimler*, Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.

Toktar, S. (2017). *Türkçe Sözlük’te Kıyafet Adları*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi.

Yayla, Y. (2017) *Sözlüklerin Türkçe Kaynak Metin Olarak Kullanılması Bir Ansiklopedik Sözlük Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Yücel, R. (2017) *Yazılı kültür-dijital kültür bağlamında mesajın değişen yapısı (Örnek olay: Ana Britannica Ansiklopedisi ile ekşi sözlük karşılaştırması)*, Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

2018

Kitap / Kitap Bölümü

Boz, E. (2018) İki Dilli Sözlükler. Prof. Dr. Halim Serarlan’a Armağan, Konya: Eğitim Yayınevi, 95-99.

Makale / Bülten

Baskın, S. (2018). Dil Bilgisi Öğrenirken Neden Sözlüklere Başvurmalıyız?. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksekokulu Dergisi*, 30-40.

Baskın, S. (2018). Ortaokul Sözlüklerinin Türkçe Eğitimindeki Hedef Söz Varlığı. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 622-637.

Doğan Averbek, G. (2018). Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 85-114.

Dündar, A. M. (2018). İlk Türkçe (Osmanlıca)- Japonca Dilbilgisi Kitabı ve Sözlüğü. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*. 1(1), 1-17

Efe, K. (2018). Türk Dil Kurumu Sözlüklerinde Bazı Tanımlama ve Tanımlamalar. *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 5(14).

Doğru, F. (2018). Seslenme Sözleri ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Haziran 19(1), 135-150.

Kamacı Gencer, D. (2018). TDK Türkçe Sözlük'te Eskimiş Kullanım Etiketleri Üzerine. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 232-240.

Kaplan, Y. (2018). Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Lugat-ı Visâli, Dede Korkut, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7, (15), 54-75.

Kuş, B. (2018). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish'in TersDizimi. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, Sayı:12, 409-440

Özmen, M. (2018). İsim-Fiillerin Sözlük Birimi Olarak Tanımları Üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. S. 2. 158-179.

Rahimi, F. (2018). Çağatay Türkçesi Sözlükleri Bibliyografyası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 69-104.

Sağol Yüksekaya, G. (2018). Sözlük Biliminde Mecaz Kavramı. *Yeni Türkiye*. 542-549.

Sev, İ. Güsel (2018). Sözlükçülük'te Etimolojilerden Yararlanma Mümkün Müdür?. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7 (2), 734-748 .

Türker, F.(2018). Kırgızca Türkçe Sözlük. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 45 409-412

Uysal, İ. N. (2018). Sözlük Biliminde Tanıklama Ve Salâh Birsell'in Türkçe Sözlük'e Tanık Olarak Katkıları. *GÜSBED, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*. 109-121.

Yalap, H. (2018). Klasik Türk Edebiyatında Farsça-Türkçe Manzum Sözlüklerin Kavram Alanı ve Yöntem Bağlamında Değerlendirilmesi. *Tarih Okulu Dergisi*. 229-255.

Bilimsel Faaliyetlerde Sunulan Bildiriler

Akalın, Ş. (2018). Türk Sözlükçülüğünde Tanımlama ve Türkçe Sözlük. IV. *Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Argunşah, M. (2018). Türkçe Sözlük'te Tanımlama ve Tanıklama. IV. *Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Çolak, G. (2018). Birleşik Fiil Yapılarındaki Bağımlı Sözlükbirimler. IV. *Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Dinç, S. (2018). Türkçe-Rusça ve Rusça-Türkçe Sözlük'te Kullanılan Yöntemler, İşaretler ve Görevleri. IV. *Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Doğan, N. (2018). Tanımlanamaz Sözlük Birimsel, Eşdizimsel Anlam ve Türkçe Sözlük. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Erdal, M. (2018). Yeni Türkçenin Sözcük Oluşturma Yolları. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Erdem Nas, G. ve Delice T. (2018). Bir Yöntem Karşılaştırması: Büyük Türkçe Sözlük-Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Erten, N. (2018). Türkçe Sözlük’te Renk Adlarıyla Tanımlama ve Tanıklama. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Girişen, N. (2018). Terim Sözlüklerindeki Tanımın Biçimsel Özellikleri. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Golynskaya, A. (2018). Tek Dilli Türkçe Öğrenici Sözlüğünde Tanımlama ve Tanıklama Sorunu. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Gökdayı, H. (2018). Türkçe Sözlük ve Kalıp Sözler. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Güner Dilek, F. (2018). Slovar Altayskogo ı Aladagskogo Naroçiy Tyurskogo Yazıka Adlı Sözlüğün Tanıkladıkları. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Kamacı Gencer, D. (2018). TDK Türkçe Sözlük’te Dil Bilgisi Etiketli Madde Başlarının Tanımları Üzerine Bir İnceleme. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Kartallıoğlu, Y. (2018). Bernardo’da Parigi’inin Söz Kitabı’nda Anlamlandırma. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Kumanlı, M. S. (2018). Türkçe Sözlük’te Halk Ağzından Alınmış Sözcüklerin Tanım Ölçütleri. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Özkan, B. ve Bozkurt F. (2018). Gerçek Yaşam Temelli Okul Sözlüğü Bağlamında Okul Sözlüklerinde Tanımlama ve Tanıklama Üzerine Gözlemler. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Poçan, T. (2018). Türkçe Sözlük’te ‘teklifsiz’ Olarak Nitelenen Söz Varlığı Ögelerinin Tanımlamaları Üzerine. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Sırtı, Ezgi (2018) “Tatar Sözlük Biliminde Tanıklama İçin Atasözü Kullanımı”, *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Tabak, İ. (2018). TBD Bilişimde Özenli Türkçe Grubu Terim Sözlüğü Çalışmaları Üzerine. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Tahiroğlu, T. (2018). Sözlük Bilimi Açısından Çevrim İçi Metinler ve Tanıklama. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Tasnadi E. (2018). İlk Kapsamlı Macarca-Türkçe ve Türkçe-Macarca Sözlük'te Tanımlama ve Tanıklama. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Tokmak, G. (2018). Argo Sözlüklerinde Madde Başlı Kelime Yapımı: Hulki Aktunç'un Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklayla) Örneği. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Yalçın Çelik, D. (2018). Şinasi'nin Durub-ı Emsal-i Osmaniye'si Üzerine Sözlük Bilimsel Bir İnceleme. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Yavuzarslan, P. ve Genç b. (2018). Tanım ve Tanıklama Yöntemleri Üzerine. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Yerdemir, F. (2018). Sûdî'nin Gülistan, Bostan ve Hafız Divanı Şerhlerinde Sözcüklerin anlamlarını Tanımlamada ve Tanıklamada Kullanılan İfade ve Yöntemler. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Yılmaz, E. (2018). Andreas Tietze Sözlüğünde Tanımlama ve Tanıklama. *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi, Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Eylül 2018).

Lisansüstü Tezler:

Aydın, Y. (2018). *Türkçe Sözlükte İlişki Sözleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi.

Çakır, Y. (2018). *Lugat-i Çağatay ve Türki-î Osmanî'nin Tematik Tasnifi (İsimler)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Çelik, Ö. (2018). *Mobil uygulama kullanımının sözlüksel ve bağlamsal kelime öğretimine etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.

Denk, S. (2018). *Es,dizimlilik ve Kürtçe Sözlükte Eşdizimli Ögelerin Görünümleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Dıarrassouba, S.(2018). *Türkçe-Arapça Bir Sözlük Rafik al-Usmânî (51-197. Sayfalar, Giriş, Metin, Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.

Elsır Abdelhai Babiker, E. (2018). *Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye (İnceleme- Metin-Dizinler-Tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Ergül, M. (2018). *Türk Dil Kurumu Tarafından Yayımlanan Türkçe Sözlük'ün 9 ve 10. Baskılarındaki Alıntı Kelimelerin Karşılaştırılarak İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Gençer, G. B. (2018). *Tek Dilli Genel Sözlüklerde Tanım*. Doktora Tezi, Ankara. Ankara Üniversitesi.

Gökhan, E. G. (2018). *Mehmed Zihni Efendi’nin Arap Lügatçiliğindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Gökter Gençer, B. (2018). *Tek Dilli Genel Sözlüklerde Tanım*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Günel, Esmâ (2018). *Lügat-ı Musâhabet (Sözlükbilimsel İnceleme, Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Karabacak, S. (2018). *Arap harfli Moğolca sözlüklerde tarım terminolojisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Küçükballı, F. N. (2018). *Wilhelm Radloff’un “Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy” Adlı Sözlüğündeki Altay Lehçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi (Ses bilgisi-Karşılaştırmalı Sözlük)*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Nyamdavaa, A. (2018). *Türkçe ve Moğolcanın Birlikte Yer Aldığı Çok Dilli Tarihî Sözlüklerdeki Ortak Sözcükler*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Sönmez, A. (2018). *Türkçe Sözlük’teki Birleşik Kelimeler Üzerine İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Tajadodı N. S. A. (2018). *Hatice Nakıyye Hanım Lügât-ı Fârisiyye*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Uysal, H. (2018). *Ahmet Muhtar Ömer’in Arap sözlükbilimindeki yeri*, Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

Yıldırım, A. (2018). *Sözlük bilimi ve Eğitim*, Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Yurduseven, K. (2018). *Türkçe Sözlük ‘te Anlam Genişlemesi ve Anlam Daralması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.

2019

Kitap / Kitap Bölümü

Dohman, Ü. (2019). *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüklerine Genel Bir Bakış*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yay.

Karagöz, M.(2019). *Sözlükbilim ve Tefsir*, Ankara: Ankara Okulu Yay.

Makale / Bülten

Akalın, Ş. H., Kumanlı, M. S. ve Tahiroğlu, B. T. (2019). *Veryansın”, “Veryansın Etmek” Sözlüklerindeki Anlam Değişimleri ve Türkçe Sözlük’teki Tanımları . Gazi Türkiyat, (25), 1-9*

Argunşah, M. (2019). *Türkçe Sözlük’te Tanımlama ve Tanıklama Sorunları. TÜRKÜL Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, (7)16, 1-13.*

Bayram, B.(2019). *Çuvaş Türkçesinin Sözlükleri.Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. S.47, 47-35.*

Boz, E. (2019) *Çevrimiçi Genel Sözlüklerde Tanım. Dilbilim Dergisi, 34, 1-18.*

Çakmak, S. (2019a). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğünün Keşfedilmemiş Bir Örneği: Osmanzâde Ahmed Tâib’in Mir’atü’l-Müşkil adlı bilinmeyen eseri. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 8(3), 1337-1354.*

Çakmak, S. (2019b). Madde başları Türkçe Olan İlk Osmanlı Türkçesi Sözlüklerinden Biri: Cevâhirü'l-elsine. *Atatürk üniversitesi edebiyat fakültesi dergisi*, 62, 373-390.

Dohman, Ü (2019). İ. İ. Sreznevskiy ve Rus Sözlükbiliminin İlk Tarihsel Sözlüğü. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 451-460

Eraslan, E (2019). Geçmişten Günümüze Kadar Yazılan Fransızca-Türkçe Sözlüklerin Kronolojisi ve Sayısal Verileri Üzerine. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12/68, 133-143.

Eraslan, E (2019). Türkçenin Ters Dizim Sözlükleri Üzerine Yapılan Çalışmaların Kaynakça Denemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12-67, 59-64.

Erikli, F (2019). Leksikografi Nedir? Terimin Uygulama ve Kuram Temelli Türkçe Karşılıkları ve Bu Karşılıkların Kapsamları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 36, 1-10.

Gökter Gençer, B (2019). Türkçe Sözlük'teki Analitik Tanımlar Üzerine: Doğal Tür Sözcükleri. *Türkoloji Dergisi*. 23, 28-44.

Güzel, F (2019). "Derleme Sözlüğü'nde Tanımlama ve Tanıklama Yanlıları. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 4, 55-70.

Kara, S. (2019). Türkçe Sözlük İle Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün Karşılaştırmalı Kısa Bir Değerlendirmesi, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, Cilt:11 Sayı 2 (24), 789-804.

Kumanlı, M. Samet (2019). Türkçe Sözlük'te "hık." Etiketli Sözlükbirimlerin Tanımlanması: C ve Ç Madde Başları Örneği. *Turkish Studies Language and Literature*. C:14, S.4, 1989-2002.

Ölmez, M. (2019). Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r'-li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları., *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*.

Özer, F. (2019). Kamus-ı Türki'deki Galat Sözcüklerin Biçimbirimsel ve Anlamsal Olarak İncelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*. 19, 209-220.

Öztaş, N. (2019). Fiilimsi Kategorisine Bağlı Zarf-Füllerin Bir Sözlük Maddesi Olarak Kullanılması. *SOBİDER Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/43, s.667-674.

Rahimi, F. (2019). Abuşka Sözlüğündeki Yanlılar Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*. 3, 1293- 1312.

Rahimi, F. (2019). Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğünün Sözlükbilimi Açısından Değerlendirilmesi," *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*. 8/1, 53-92.

Sert, G. (2019). Elektronik Sözlük Tipolojileri ve Lexica Örneği. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C 7, 17, 58-70.

Şaş, A. K. (2019). 17. Yüzyıla Ait Çok Dilli Bir Sözlük: Terceme-i Lugat-ı Hindi", *Turkish Studies – Language and Literature*. 14/2, 891- 903.

Toprak, M. S (2019). İliya Bar ŞİNÂYÂ'NİN 'K°TOBO D°-TARG°MONO' Adlı Süryanca-Arapça Leksikografik Eseri ve Değeri", *Şarkiyat*. 11/3, 1372-1410.

Tietze, A. (2019). Türk Yazı Dillerinin Sözlükbilimi I: Osmanlı Türkçesi-Türkiye Türkçesi. (çeviren Dursun Köse ve Didem Akyıldız Ay). *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 679-694.

Uzun, A.(2019). İslam ve Bilim Tarihinde Sözlükçülük: Hubeş Tiflîs’inin Kânûnu’l-Edeb Adlı Arapça-Farsça Sözlüğü. *Erdem, Bilim Tarihi ve Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı* 151-178.

Yılmaz, E. (2019). Pedagojik Sözlükbilimi Çalışmalarına Katkı: Yabancılar İçin Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD), Şemsettin Sami ve Türk Sözlükçülüğü Özel Sayısı* 5/10, 31-47.

Yılmaz, E. (2019) “Tek Dilli Özel Alan Sözlüklerinde Yapı ve İçerik”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*. 69, 147-161.

Bilimsel Faaliyetlerde Sunulan Bildiriler

Bulut Güner, N. (2019). Cinsiyet Ayrımcılığı Bağlamında Türkçe Sözlükteki Tanımlama ve Tanıklamalar. *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Samsun, 1738-1751.

Gürbüz, E.(2019). Çağdaş Türk Yazı Dillerinin Etimolojik Sözlükleri. *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Samsun.

Mert, A. (2019). Türkçe Sözlük’te Yer Alan İkili Sözcükler. *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Samsun. 49-54.

Tanyıldız, A. (2019). Sözlük Bilimi Açısından Mehmed Salâhî Bey’in Kâmûs-ı Osmânî’si. *Uluslararası İslâm Bilim Tarihi ve Fuat Sezgin Sempozyumu (15- 17 Şubat 2019 Diyarbakır)*, 2-13.

Lisansütü Tezler:

Aboukaaoud, E. (2019). *Türk Dil Kurumunun “Türkçe Sözlük”ündeki Arapça Kökenli Madde Başlarının Sınıflandırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.)

Acar, E. 2019). *Tercümânü’l-Lügat (Sözlükbilimsel inceleme, metin)*, Doktora Tezi, Eskişehir, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Akıl, U. (2019). *Şemseddin Sami’nin Küçük Kamus-ı Fransevi adlı Fransızca-Türkçe Sözlüğünün Transkripsiyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

Akman, U. C.(2019). *Türkçenin İki Dillileştirilmiş Sözlüğü: A2 Seviyesinde Bir Model Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Altıntop, M.t (2019). *Sözlükbirimlerin tanımlanması açısından ilköğretim Türkçe sözlükleri*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Balkese, N. (2019). *Fransızca Sözlük Kullanımının Lise ve Üniversite Düzeyinde Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Berber, İ. (2019). *Tarihi Kıpçak Türkçesi Sözlüklerinde Sosyal ve Kültürel Yaşam*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Bilgin, H. (2019). *Lügat-i Remzi (Sözlükbilimsel inceleme, metin)*, Doktora Tezi: Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Biratlı, İ. (2019). *Derleme Sözlüğü’ne Göre Görevli Kelimeler*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.

Ceylan, S. (2019) *Eser-i Şevket: İnceleme- Metin- Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.

Chawai, A. I. B.(2019) *Türkçe metinlerde sözlük tabanlı yaklaşımla duygu analizi ve görselleştirme*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Çelebi, H. (2019) *Derleme Sözlüğü'nde Yapım Eklerinin Sıklık Derecesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi.

Çipe, H. (2019). *Alişer Navâiy Asarları Tilining İzâhli Luğati'nin "A" Maddesinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Çolak, K. (2019). *Osmanlı Türkçesi döneminde yazılmış sözlüklerde kadına ait söz varlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Demiryakan, D. (2019). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish'in Sözcük Yuvaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.

Erdost, Ö. (2019). *Tarama Sözlüğü'nden Kamûs-ı Türkî'ye Anlam Değişimleri*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Dicle Üniversitesi.

Ergül, M.(2019). *Türk Dil Kurumu Tarafından Yayınlanan Türkçe Sözlük'ün 9 ve 10. Baskılarındaki Alıntı Kelimelerin Karşılaştırılarak İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Ertan, C. (2019). *Türkiye'de oluşturulan üst-anlatıların postmodern bilgi bağlamında analizi: Ekşi sözlük örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Gökçe, H.(2019). *Bursa Ağız Sözlüğü (Deneme)*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.

Görel, Ö. (2019). *Türk Lügati'nde "Dal" maddesi (Metin-dizinler-sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Haider, G. (2019). *Modern Urduçadan Urduçaya sözlük ile Çağatay Türkçesi sözlüklerindeki kelimelerin karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Jaradat, S. (2019). *Şemseddin Sami, Kamus-ı Arabi*, Dpktora Tezi: Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.

Kanlı, E. (2019). *El-Bâbüsü'l-Vasî Fî Tercümeti'l-Kâmûsu'l-Muhî (11/a-15/b, 53/a-72/b, 150/a-152/b, 215/a-246/a)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.

Koşan, A. (2019). *Türkçenin Etimolojik Sözlükleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi.

Maden, A.(2019). *Ortaokul öğrencilerine yönelik elektronik görsel sözlük geliştirme: Tasarım tabanlı bir araştırma (5.sınıf örneği)*. Doktora Tezi, Trabzon: Trabzon Üniversitesi.

Mertol, E. (2019). *Lûgat-i Farsî-Türkî (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Mutlu, S. (2019). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'ndeki Klasik Edebiyata Dair Unsurların İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Özcan, E. (2019). *B.A. Larin'in Tarihi Sözlükbilim Kuramı ve Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Özcan, E.(2019). *Türkçe Genel Sözlük Hazırlama Süreci Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Salım, E. (2019). *Şemseddin Sami’nin Kâmûs-ı Arabî’si (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Sündü, S. (2019). *Türkiye’de Hukuk Sözlükleri: Sözlükbilimsel Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Soncan, C. (2019). *Eser-i Şevket: İnceleme- metin- dizin [572 s.-672 s.]*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.

Topuz, G. (2019). *Osmanlı Türkçesi devri çok dilli sözlüklerinden Lûgat-i Erba n (Arapça-Farsça-Türkçe-Yunanca) (İnceleme-metin-Girit Yunancası sözlük-dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Türkmenoğlu, T. M.(2019). *Ahmed Vefik Paşa’nın Lehce-i Osmânî adlı sözlüğünün 1876 ve 1889 tarihli baskıları üzerine sözlük bilimsel bir değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Uğur, G. (2019). *Türkçenin Tarihî Sözlükleri*, Yüksek Lisans Tezi, Siirt: Siirt Üniversitesi.

Yaprakgöl, Ç. (2019). *Divanu Lügati’t Türk’te Değerler*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.

2020

Kitap / Kitap Bölümü

Bozkurt, F. (2020). Sözlükbilim. *DİLBİLİM Teorik ve Uygulamalı Alanlar* Ankara: Gazi Kitabevi. 385-417.

İbe Akcan, P. (2020). Sözcük Tanımlama: Türkçe Eylem Tanım Formülleri. *Dilbilimde Güncel Tartışmalar*, Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları, 151-160.

Makale

Acar, E. (2020). Çok Dilli Bir Sözlük İncelemesi: Tercümanü’l-Lügat. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9/22, 233-279.

Akalın, Ş. H. (2020). “Sevortyan’ın Etimolojik Sözlüğü” Nihayet Tamamlanıyor, *Türk Dili Dil ve Edebiyat dergisi*, 4-13.

Akboğa, S. (2020). Farsça-Türkçe Sözlük Geleneğinin Önemli Halkalarından Ferheng-i Şuûrî’nin Neşrine Dair. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 796-802.

Akçay, Y. (2020). Şâmilü’l-Luga’nın Leksikografik Özellikleri ve Türkçe Söz Varlığı. *Turkish Studies*. 15/1, 1-44.

Aslan, E. (2020). Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri). *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9 (23), 155-169.

Aslan, Ezgi (2020). Tarihî Sözlüklerin Tanım ve Tanıklarında Metinlerarasılık. *Dilbilim*, 35, 15-26.

Boz, E. (2020). Çevrimiçi Genel Sözlüklerde Tanım. *Dilbilim Dergisi*, 34 (1), 1-14.

Çağ, H. D. (2020). Okyanus Ansiklopedik Sözlük”ün Sözlükbilimin Verileri Işığında İncelenmesi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 9 (2), 553-571.

Demirel, Ezgi (2020). Metaleksikografinin Değerlendirme Ölçütleri Temelinde Divanu Lugatı't Türk'ün El Yazma Nüshası ve Belli Başlı Divanu Lugatı't Türk Yayınları Üzerine Betimsel Bir Çalışma. *Türkbilig*, 40, 63-94.

Efe, Z. (2020). Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Vâfi. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9 (21), 107-128.

Eraslan, E.(2020). İki Dilli Küçük Kamus-ı Fransevi'nin Sözlükbilimi Açısından İncelenmesi. *Asya Studies*, 12, 32-45.

Erciyas, O. (2020). Sübha-i Sıbyân'ın Kıbrıs Nüshalarında Dil ve Anlatım Özellikleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5, 3195-3206.

Ergene, O.(2020). Çağatay Türkçesi Sözlüklerinde Kadınla İlgili Sözlük Birimleri. *Türklerde Kadın*, Konya: Kömen Yay. 395-429.

Erköse, Y.; Uçar, A. (2020). Sözcük Tanımlama ve Çokanlamlılık. *Dilbilimde Güncel Tartışmalar*, Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları, 161-169.

Güven, A. M. (2020). Mustakim-zade'nin Sözlükçülüğü ve Tercüme-i Kanunu'1 Edeb Adlı Eseri 1. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı 16 -Aralık 2020.

Güzel, F. (2020). Derleme Sözlüğü'nde Yanlış Tanımlanmış Bazı Kelimeler Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, XVII/ (67), 753-761.

Güzel, F. (2020). Derleme Sözlüğü'ndeki Derlenmemiş Kelime Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.

Jaradat, S. (2020). Şemsettin Sami'nin Servet-i Fünun'da Yayımladığı Kamus-ı Türki ve Kamus-ı Arabi Adlı Makale ve Onun Sözlükçülük Anlayışı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*. 9/4, 1381-1394.

Kahraman, M. (2020). Sözlükbilimde Etiketleme ve Dilbilgisel Terimlerin Etiketlenmesi Sorunu. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi JOSR*. 12 (3), 770-785.

Kamacı Gencer, D. (2020). Türkçe Genel Sözlüklerde Tanımlama Sorunu: Süt Ana Maddesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 8/21, 61-77.

Kaplan, Y. (2020). Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Bülğatü's-Sıbyân, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 41-70.

Karaağaç, G. (2020). Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi, *Belgü*. 5, 7-18.

Karadağ, B. M. (2020). Türkçe Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri Sözlüğünün Sözlükbilimsel İncelenmesi. *Türk Dilbilim*.

Kocapınar, P. (2020). Sözlük nedir? *Karadeniz Araştırmaları*. XVII/ 68:1089-1101

Maden, A. (2020). Elektronik Sözlük Kullanımının Sözlük Kullanmaya Yönelik Tutuma Etkisi: 5. Sınıf Örneği. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*. 6/1, 22-35.

Minsafina, A. (2020). Tatar Sözlükbiliminde İki Dilli Sözlükler: Madde Başlı Rusça Sözlükler. *Dilbilim*, 35, 1-13.

Nalbant, M., Ağca M. (2020). Eski Uygur Türkçesi Metinlerinin Sözlükselliği ve Sözlük Yöntemi: Metin İçi Sözlük. *Türkbilig*, (39), 95-105.

Özcan, E. (2020). Sözcük Tanımlamada Anlık Oluşum. *Dilbilimde Güncel Tartışmalar*, Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları, 141-150.

Rahimi, F. (2020). Senglah Sözlüğündeki Yanlışlar Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*. 9/2, 530-552.

Sert, G. (2020). Sözlük Birimi Tanımlarındaki Eş Anlamlıların Denetimi. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 9/22, 156-168.

Sevgi, O. (2020). Tüba Türkçe Terim Bilimleri Sözlüğü Çalışmalarının Yeni Ürünü; Mühendislik Bilimleri Sözlüğü. *Avrasya Terim Dergisi*, 8 (1) 62-69.

Somoncu, M. (2020). Ötüken Türkçe Sözlük’ün Sözlükbilimi Yöntemlerine Göre İncelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*. 6/24, 204- 223.

Taşkesenlioğlu, L. (2020). Eski Türk Edebiyatı Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak İki Dilli Latin Harfli Tarihî Sözlükler. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*. (21), 361-391.

Ulutaş, D. (2020). Sözlükbilim Ölçütleri Işığında “Güncel Türkçe Sözlük” Üzerine Bir Değerlendirme. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1), 1-13 .

Uzun, A.(2020). 15.Yüzyılın Tanınan Sözlük Yazarlarından Lütfullah Halimi ve Lugati Halimi Adlı Eseri. *Şarkiyat*. 12/4, 1386- 1407.

Uzun, A. (2020). Mustafa Karagöz, Sözlükbilim ve Tefsir Tehzibü’l-Luga. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 / 2, 1211-1216.

Yasheng, T. ve Özyetgin M. (2020). Beş Dilli Sözlük Üzerine Yapılan Çalışmalar, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4/1, 47-61.

Bilimsel Faaliyetlerde Sunulan Bildiriler

Akalın, Ş. H. (2020)., новшества в турецкой лексикографии и электронные версии турецкого словаря подготовленные турецким лингвистическим обществом (Türk Sözlükçülüğünde Yeni Gelişmeler ve Türk Dil Kurumunun Elektronik Ortamdaki Sözlükleri Üzerine), Вопросы Тюркской Филологии, В XIII, 35-49, Moskova, Şubat 2020.

Akyıldız Ay, D. (2020). Türkçede Sözlükbirim Olarak Yansıma Sözcükler ve Sözlükselleşme Dereceleri. *Gazi Üniversitesi, XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Ankara. 558-565.

Lisansüstü Tezler:

Berber, İ. (2020). *Tarihi Kıpçak Türkçesi Sözlüklerinde Sosyal ve Kültürel Yaşam*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Borazan, Ş.(2020). *Tarama Sözlüğü ile Oğuz Grubu Türk Dillerinde Bitki ve Hayvan Adlarının Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.

Büyükbağ, A. (2020). *Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi Çerçevesinde Sübha-i Sıbyân ve Nûbehara Bıçûkân Manzum Sözlükleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Güller T. ve S. N. (2020). *TDK Türkçe sözlükte halk ağzından alınan madde başları*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.

Halat, S. (2020). *Derlem tabanlı görsel Türkçe sözlük kullanımının yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin kelime öğrenme düzeyine etkisi*, Doktora Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

İner, C. (2020). *Klasik Türk edebiyatı materyali olarak işlevsel sözlükler ve Ferrî Divanı örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Kaygusuz, R. (2020). *Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Bitki Adları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Koca, B. (2020). *7. sınıf öğrencilerinin hedef söz varlığı ve Türkçe sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Mumcu, M. (2020). *Türkçenin İki Dillileştirilmiş Sözlüğü: A1 Seviyesinde Bir Model Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Özçamkan, M. (2020). *Tarihî Kıpçak Türkçesinin Kavram Alanı Sözlüğü Denemesi*, Çankırı: Yüksek Lisans Tezi, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi.

Özdemir, Ö.(2020). *Türkçe Sözlük'te Kadınlar ve Erkeklerle İlgili Sözler*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi.

Özer, F. (2020). *Kamûs-ı Türkî'deki Galat Sözcüklerin Biçimbirimsel ve Anlamsal Olarak İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi.

Öztürk, S.(2020). *Fazlullâh Han Lüğati (inceleme-metin-dizin)*. Doktora Tezi: Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Pilatin, N.(2020). *Yusuf Ziyâ el-Hâlidî'nin Hayatı ve el-Hediyetü'l-Hamidiyye fi'l-Lügati'l-Kürdiyye Adlı Eseri (Metin İnceleme ve Tasnif)*, Yüksek Lisans Tezi, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi.

Sırasöğüt, M.(2020). *Kutadgu Bilig'in Sıklık Sözlüğü*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.

Taşdemir, S. (2020). *Türkçe sözlük'teki türemiş kelimelerde türetme eklerinin kazandırdığı anlamlar*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak: Uşak Üniversitesi.

Tekin G. S. N.(2020). *TDK Türkçe Sözlükte Halk Ağzından Alınan Madde Başları*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.

Ünlüer, C. (2020). *İbn Side ve el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam adlı sözlüğü*. Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi.

Yasheng, T. (2020) *Beş Dilli Sözlük ve Sözlük'teki Uygurlara Ait Yemek ve Mutfak kültürü ile İlgili Söz Varlığı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Yıldırım, Y. (2020) *Alişer Navâiy Asarları Tilining İzâhli Luğati'nin "B" Maddesinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

2021

Kitap / Kitap Bölümü

Akalın, Ş.H. (2021). *Elektronik Sözlük Bilimi ve Türk Dil Kurumunun e-Sözlükleri. Hamza Zülfikar Armağanı*, Ankara: TDK Yay., s.69-86.

Bayraktar, N. (2021). *Türkçe Sözlük'te Renk Adlarında Tanımlama ve Tanıklama.Hacettepe Türkojoloji 50. Yıl Armağanı (Ed. Nurtaç Ergün Atbaşı-Koray Üstün)*. Ankara: Nobel Yay 19-26.

Çifçi M. ve Beyret, T. N. (2021). *Elmalılı Hasan Efendizâde Arif'in Lügat Kitabı ve Türk Dil Kurumunun Okul Sözlüğü. Hamza Zülfikar Armağanı*, Ankara: TDK Yay., 187-202.

Dinar, T. (2021) *Sözlükte Tanım. Prof. Dr. Sadettin Özçelik Armağanı*, Ankara: Gazi Kitabevi, 395-412.

Gülensoy, T. (2021). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Köken Bilgisi (Etimoloji) Sözlüğünü Hazırlamanın Güçlükleri. Hamza Zülfikar Armağanı*, Ankara: TDK Yay., s.301-308.

Kalyon, A. H. M. H. (2021). Mısır Millî Kütüphanesindeki Türkçe Sözlükler Hakkında *Hamza Zülfikar Armağanı*, Ankara: TDK Yay., s. 373-386.

Kaplan, F. (2021) *Klasik Türk Edebiyatı Eleştiri Terimleri Sözlüğü -Latîfî Tezkiresi Örneği-*, İstanbul: DBY Yay.

Ölmez, M. (2021). Eski Türkçenin Sözlükleri ve Bugünü. *Yunus Emre – Mehmet Akif Armağanı Türk Dili Araştırmaları-I*, Ankara: Akçağ Yay., 349-358.

Sarı, İ. (2021). Sözlükçülükte Dijital Dönüşüm ve Türkçenin Çevrim İçi Genel Sözlükleri İçin Bazı Geliştirme Önerileri. *Hacettepe Türkoloji 50. Yıl Armağanı (Ed. Nurtaç Ergün Atbaş-Koray Üstün)*. Ankara: Nobel Yay. 77-95.

Makale

Acar, K. (2021). Türkiye Türkçesi Atasözlerinde “Ol-” Fiilinin Anlam Sıralaması ve Bu Anlamın Genel Sözlüklerdeki Durumu”, *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 10/2, 467-488.

Akyıldız Ay, D. (2021). İki Dilli Sözlüklerde Yansıma Sözcüklerin Tanımlanma Sorunları. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 70-88.

Boz, E. (2021). Türkçe Sözlük Uygulamalarının Geleceği: e-Sözlük Çalışmaları. *Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 153-155.

Çolak, G. (2021). Türkçede Yan Anlamı Temel Anlam Durumuna Geçen Sözlükbirimler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. 5/1, 1-21.

Gencer Baloğlu, Z. (2021) İlk Türkçe-Japonca Sözlük Mecmua-ı Lügat Üzerine Sözlükbilimsel Bir İnceleme. *Gazi Türkiyat*, Bahar, 2021/28, 21-44.

Gökhan, E., Benli, A. (2021) Mehmed Zihni Efendi’nin Eserlerinde Arapça Sözlükleri Kullanma Usulü”, *Şarkiyat Mecmuası*. (38), 37-65.

Hirik, E. ve Çiğil, A.(2021). Seri Fiillerde Tür Değişimi ve Sözlükselleşme”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (2), 688-715.

Kahraman, M. (2021). Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunu Üzerine. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2021, 987 – 1021.

Kaynak, M. (2021). Ana Çizgileriyle Sözlük Bilimi ve Türk Sözlükçülüğü. *Kafdağı*, 6 (1), 79-101 .

Korkut, G. (2021). Türkçe Sözlük’te +sX Ekinin Kullanımı ve Art Zamanlı Bir Bakış. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5, 282-291.

Kumanlı, M. S. (2021). Türkçe Sözlük’te İngilizceden Alıntı Sözlükbirimlerin Tanım Görünümleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 158-173.

Sarıkaya, B. (2021). Türk Lügatini Farklı Sözlük Türleri ile Karşılaştırma ve Düzenleme Denemesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 403-430

Sinan Nizam, B. (2021). Bir Mecmûanın Serencâmı: Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye No. 876’da Kayıtlı Şâhidî (Manzum Sözlük) Mecmûası Üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(1), 2021.

Uzun, Kadir (2021) Manzum Sözlükler Bize Ne Anlatır?. *Türk Dili Dergisi*, 833, 72-79.

Yılmaz, K.; Tosun, A. (2021). Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmani’sinde Tanımı Bulunmayan Maddeler Üzerine”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14 (33), 401-409.

Bilimsel Faaliyetlerde Sunulan Bildiriler

Boz, E. (2021). Türkiye Türkçesinde Çatı Ulamının Sözlüksek İşaretleyicileri, VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (22-26 Mayıs 2017) Bildiri Kitabı. Ankara: TDK Yay.

Tuğluk, M. E. (2021). Salih Sarım Eroğul'un Türk Dili ve Türkçe Sözlük ile İlgili Evrakı. VIII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Haziran 2021), İstanbul: Kesit Yay. 427-436.

Lisansüstü Tezler

Abdyreshidov, K. (2021). Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük'ü ile Türkmenistan İlimler Akademiyasının Türkmen Dilinin Sözlüğü'ndeki Ortak Kelimelerin Ses Değişimlerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi.

Aksakallı, M. (2021). Ahmed Vâhid (Moran)'in Sözlükçülüğü ve a Condensed Dictionary English-Turkish'e göre Türkçenin Söz Varlığı. Doktora Tezi: Adana: Çukurova Üniversitesi.

Atmaca, H.(2021). Dil Öğretimi Bağlamında Kâmûs-I Fransevîdeki Didaktik Terimler Üzerine Tematik Bir İnceleme. Doktora Tezi: İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Başaran, B. T. (2021). Akademik sözlük bilimi açısından İngilizce-Türkçe iki dilli sözlükler üzerine bir inceleme. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Birgül, M. (2021). Hâkim Mehmed Efendi'nin "Hecsi'l-Hâcis ve Hemsü'n-Nâ'is" adlı lûgatı (inceleme-tenkitli metin). Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Hannoud, S. A. (2021). Türkçe Sözlük'te "ar." (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Baş Kelimelerdeki Anlam Değişimleri. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Karamanoğlu, F. M. (2021). Hanyalı Hafız İbrahim-Lûgat-ı Erbaa (Arapça-Farsça-Yunanca-Türkçe Manzum Sözlük), Doktora Tezi, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi.

Kumanlı, M. S. (2021). TDK Türkçe Sözlük'te "hık." Etiketli Sözcüklerin Tanımlanma Ölçütleri. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

2022

Makale

Kaplan, Y. (2022). Zâhidî-i Konevî'nin Üç Dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) Manzum Sözlüğü Tevfiiye, Kültür Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 5, 61-83.

Kaplan, Y. (2022). Tuhfe Türüne Bilinmeyen Bir Örnek: Rükni'nin İngilizce-Türkçe Manzum Sözlüğü (Lehce-i Lankıviç), Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 6(2), 485-531.

Kaplan, Y. (2022). Kerîmî'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: İsbâh, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 719-736.

Kaynakça

Eminoğlu, E. (2010). Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası. Sivas: Asitan Yay.

Hartmann, R.R.K., James, G. (2001). Dictionary of Lexicography. London: Routledge.

Svensen, B. (2009), A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making. New York: Cambridge University Press.

Yıkmuş, S.; Sazak, Ş. (2017). Türk Sözlükbilimi Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (2000-2016). III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3-4 Kasım 2016), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 780-825.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 796-806.
Geliş Tarihi-Received: 26.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 12.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1194887

Toplum Dilbilimsel Kategoriler Olarak Türkçede Gereklik ve Zorunluluk

*Necessity and Obligation in Turkish as Sociolinguistic Categories**

Duygu KAMACI GENCER**

Öz

Dilin bir kurallar bütünü olmasının yanında onun toplumsal bir fenomen de olduğunu varsayan bu çalışmanın amacı, yükümlülük kipliği kategorileri olarak gereklik ve zorunluluk arasındaki ontolojik ayrımı yeniden yapılandırmak; toplum dilbilimsel nitelik gösteren bu kategorilerin sırası ile bireysel ve toplumsal kategoriler olduğunu ortaya koymak ve zorunluluğun da kendi içinde yaptırım gücü ile orantılı olarak zayıf ve güçlü zorunluluk olarak ikiye ayrılması gerektiği fikrini tartışmaya sunmaktır. Söz konusu amaçlar doğrultusunda bu çalışmada hem gereklik ve zorunluluk üzerine kavramsal art alan sağlayan dilbilim alan yazını hem de art zamanlı ve eş zamanlı Türkçe alan yazını tartışılmıştır. Alan yazını taraması ve derlem tabanlı sorgulamalar eşliğinde daha önce alan yazınında yer verilmeyen bürokratik, yani yazılı kural ve kanunlar ile çerçevelenen bağlamda güçlü zorunluluğun işaretlendiği; ahlaki, dinî ve toplumsal yaşama dair yazılı olmayan kuralların belirlediği bağlamda ise zayıf zorunluluğun işaretlendiği sonucuna varılmıştır. Kategorik olarak her ne kadar birbirinden farklı olsa da Türkçede gereklik ve zorunluluk işaretleyen bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerin hepsi ortak kullanım kümesine ait olduğu için anlam bulanıklığı yaratmaktadır. Sözlük anlamı bakımından doğrudan gereklik ya da zorunluluk işaretleyen sözcüksel öğeler dahi bağlamsal ve söylemsel olarak farklı işlevlerde kullanılabilir. Bu nedenle söz konusu kategorilere, belirli işaretleyiciler ya da biçimsel/sözdizimsel düzlemde tümceye kiplik değeri atamak yerine, tümcelerin kiplik değerlerinin söylemsel düzlemde belirlenmesinin dilbilimsel açıdan daha doğru bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gereklik, zorunluluk, toplum dilbilim, kiplik.

Abstract

The aim of this study, which assumes that language is a social phenomenon as well as being a set of rules, is to reconstruct the ontological distinction between necessity and obligation as deontic modality categories. The other aims are to reveal that these categories are individual and social, which have sociolinguistic characteristics and, to present the idea that the obligation should be divided into two as weak and strong obligation in proportion to the power of sanction. In line with these purposes, in this study, both the linguistics literature -

* Bu çalışma, 20-22 Ekim 2022 tarihleri arasında Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi tarafından düzenlenen 14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunulan ve sadece özet olarak yayımlanan "Toplum Dilbilimsel Bir Kategori Olarak Türkçede Gereklik ve Zorunluluk Ayrımı" başlıklı bildirinin makale hâline getirilmiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/Türkiye, e-posta: dkamaci@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7200-2767.

which provides the conceptual background on necessity and obligation- and the diachronic-synchronic Turkish literature are discussed. Accompanied by literature review and corpus-based inquiries, strong obligation is marked in the context framed by bureaucratic (written rules and laws), which has not been included in the literature before and in the context determined by the unwritten rules of moral, religious, and social life, it was concluded that weak obligation was marked. Although they are categorically different from each other, bound and free morphemes that mark necessity and obligation in Turkish all belong to the common usage set, thus creating ambiguity. Even lexical items that mark direct necessity or obligation in terms of lexical meaning can be used in different functions, contextually and discursively. For this reason, it would be a more linguistically correct approach to determine the modality values of the sentences at the discursive level, instead of assigning modality values to the categories in question, invariant markers, or only at the morphologic/syntactic level.

Keywords: Necessity, obligation, sociolinguistics, modality.

Giriş

Dil kullanıcıları, doğrulanabilir/yanlışlanabilir bilgi değeri taşıyan tümceler kurmanın yanında -toplumsallaşma süreci içinde- birbirlerine izin, emir, istek, gereklilik ve zorunluluk gibi anlamlar da yükleyebilmektedirler. Bilgisel ya da kanıtsal değer taşımayan ve edimsel olması sebebiyle söz eylemler (speech acts) ile daha yakından ilişkili olan yükümsel alan, bireyin toplum içinde diğer bireyler ile kurduğu ilişkiler etrafında şekillenmektedir. Toplumsal statü, sınıf farklılıkları ya da bürokrasi¹, bireyin toplumsallaşmasında oldukça önemli rol oynamaktadır. Dilbilimsel bakımdan her ne kadar farklı sınıflandırmalar gündeme gelmişse de literatürde genel kabul gören önerme (propositional modality) ve eylem kipliği² (event modality) ayrımı tam olarak bu noktadan hareketle belirlenmiştir.

İzin, zorunluluk, gereklilik, istek, emir veyahut kişinin kendi fiziksel ya da ussal yeterliliklerini kapsayan eylem kipliği, yükümlülük (deontic modality) ve dinamik kiplik (dynamic modality) olarak ikiye ayrılmaktadır. Dinamik kiplik, doğrudan bireyin yeterlilik ve istekleri ile ilgili iken yükümlülük kipliğinde her daim bireyi denetleyen, ona çeşitli sorumluluklar yükleyen bir otoritenin varlığından bahsetmek mümkündür. Bireyleri çeşitli derecelerde yükümlen otorter yapının oluşmasında toplumsal, dinî, ahlaki kurallar yanında bürokrasi ya da hukuki yaptırımlar da etkili olabilmektedir. Toplumsal yaşamda dil ile ilişki kuran konuşucular, farklı otorter yapılar ile birbirlerine gereklilik (necessity) veya zorunluluk (obligation) anlamı yükleyebilmektedirler.

Bireyin toplumsal ilişkilerini düzenleyen gereklilik ve zorunluluk sözcüklerinin sözlüksel anlamları her ne kadar birbirlerine yakın görünse de (ve kimi zaman dil araştırmalarında her iki terim de birbirleri yerine kullanılsa da) gereklilik ve zorunluluk arasında kesin bir ayrım söz konusudur. Gereklilik ve zorunluluk ayrımından başka, zorunluluk da kendi içinde zayıf ya da güçlü olmak üzere farklı derecelerde çeşitlenebilmektedir.

Gereklilik ve zorunluluk ya da güçlü ve zayıf zorunluluk sınırlarını çizme isteği ile çeşitli araştırmacılar birbirinden farklı ayrımlara gitse de bireyin bürokrasiye karşı sorumluluklarını dile getiren bir çalışma literatürde mevcut değildir. Her ne kadar güçlü zorunluluk ilgili literatürde toplumsal ve ahlaki yaptırımlar ile ilişkilendirilse de bu makalede bireyin çoğunlukla kendisi için gereklilik anlamı yüklerken; toplumsal, dinî ya da ahlaki kuralların bireye zayıf zorunluluk anlamı yüklediği, diğer taraftan bürokrasinin

¹ "Bürokrasi kamu yönetimi kapsamında mevcut olan kurum ve kuruluşlardaki idari faaliyetler ile siyasilerin almış olduğu kararların yürütülmesini sağlayan bir çeşit yapılandırma" (Akçakaya, 2016, s. 276).

² Kiplik, konuşucunun önermedeki olay/durum karşısındaki öznel tutumunu ifade eden anlambilimsel bir fenomendir (Kamacı Gencer, 2020, s. 38).

ve hukukun da bireye güçlü zorunluluk anlamı yüklediği savunulmuştur. Bu noktadan hareketle Türkiye Türkçesinde yükümleyici olarak kullanılan -mAlli bağımlı biçimbiriminin yalnızca gereklik işlevi ile kullanıldığına dair kanının yanlıtlılığına değinilmiştir. Ayrıca gereklik ve zorunluluk arasında bir anlam bulanıklığı olduğu, söz konusu anlam bulanıklığının ise sözcüksel ögeler ile değil söylem ve bağlam düzeyinde belirginleşeceği öne sürülmüştür.

1. Yükümlülük Kipliği

Belirli bir eylemi gerçekleştirmek durumundaki kişi için geçerli olan ahlaki kurallara karşılık gelen zorunluluk biçimi olarak tanımlanabilecek (Cevizci, 2010, s. 1674) yükümlülük, dilsel bir kategori olarak, bir olayı yüklenme/üzerine alma hakkındaki yasaklama ve izin verme durumuna karşılık gelmektedir (Ziegeler, 2006, s. 261). Dilbilimsel araştırmalarda yükümlülük genel itibariyle izin (permission) ve zorunluluk olmak üzere iki ana kategori eşliğinde incelenmektedir. Bu iki ana kategori dışında yükümlülük kipliği emirler, düzenlemeler, görevler ya da gereklikler gibi spesifik anlam alanları ile de doğrudan ilgilidir (Frawley, 2009, s. 420).

Konuşucunun dinleyiciye izin verdiği ya da çeşitli zorunluluklar yüklediği yükümlülük kipliği, katılımcıları bir eylemi yapmaya zorlayan ya da katılımcıların bir eylemi yerine getirmesini salık veren yönerge (directive) özelliğine sahiptir (Palmer, 2013, s. 8). Yükümlülük doğası gereği her ne kadar öznel bir dil kategorisi olarak değerlendirilebilir de "Buraya park edebilirsiniz." ya da "Kütüphanede sessiz olmalısınız." gibi izin ya da zorunluluk anlamı kodlayan tümcelerın öznesi, bizzat talimat veren/zorunluluk yükleyen ya da izin veren kişi olmadığı durumlarda yükümlülüğün özneliği de sorgulanabilir niteliktedir (Palmer, 2001, s. 75).

Yükümlülük kipliğini anlamsal bir kategori olarak değerlendirmenin yanında, onu edimsel (pragmatic) bir fenomen olarak ele almak da mümkündür (Frawley, 2009, s. 420). Çünkü yükümlülük, sözcedeki (utterance) durum/olayların ahlaki istenirliğini (moral desirability) gösteren bir göstergedir (Nuyts, 2005, s. 4-5). Bu noktada yükümlülük ve dinamik kiplik ayrımını inşa etmek gerekmektedir. Edimsel bir karakterde olan yükümlülük işaretleyicileri ile konuşucular izin verebilir ya da gereklik/zorunluluk yükleyebilirler. Bu bakımdan istek ve yeterlilik kategorileri dinamik anlam alanına dâhil edilmektedir.

1.2. Yükümlülük ve Dinamik Anlam Alanları

Dinamik anlam alanı ile (özellikle yeterlilik kategorisi ile) yakından bağlantılı olan bilgi kipliği (epistemic modality), konuşucunun bir olay ya da durumun eylemselliğine (olayın gerçekleşip gerçekleşmediğine) ilişkin düşünce ya da bilgisini ifade etmektedir (Bhat, 1999, s. 75). Gösterimsellik bakımından yükümlülük, bilgi kipliğine oldukça benzemektedir. Bilgi kipliği referans dünyasındaki konuşucu ile ifade edilen dünyadaki önerme arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Yükümlülük ise gösterimsel olarak ifade edilen dünyanın, referans dünyası üzerindeki yükümlülüğünü karşılamaktadır (Frawley, 2009, s. 420-421). Bu nedenle yükümlülük ve bilgi kipliğinin aynı anlamsal zemini paylaştıkları söylenebilir.

Yükümlülük bir olay ya da durumun meydana gelmesi adına konuşucunun talimatlarını kapsıyorken bilgi kipliği, önermelerin doğruluğu hakkında konuşucunun hüküm ve yargıları ile ilgilidir (Mitchell, 2009, s. 59). Dinamik kiplik ise tümce öznesinin istek ve yeterliliklerini (kapasitesi) (Palmer, 2013, s. 7) ifade ederken kullandığı anlamsal bir kategoridir.

(1) (a) Birazdan eve gidebilir. izin (yükümlülük kipliği)

- (b) Üç dilde konuşabilir. yeterlilik (dinamik kiplik)
 (c) Araba yolda kalabilir. olasılık (dinamik kiplik)

(1) numaralı örneklerde görüldüğü üzere Türkçede yaygın olarak yeterlilik işaretlediği düşünülen -(y)Abil biçimbirimi hem dinamik hem de bilgi kipliği işaretleyicisi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu noktada Türkçede yükümsel kiplik işaretleyicilerinin işlevlerinin çoğunlukla bağlam eşliğinde şekillendiği söylenebilir.

Şekil 1. Eylemsel anlam alanları

Özetle eylem kipliği başlığı altında ele alınan dinamik ve yükümlülük anlam alanlarının gerçekleşmemiş ancak gerçekleşme potansiyeline sahip olay ya da durumları ifade etmek üzere kullanıldığı söylenebilir.

Yükümlülük ve dinamik alan arasındaki temel ayrım koşullanma şartlarının sırası ile harici ve dâhili olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan yükümlülük alanı için - özellikle de zorunluluk kategorisi için- yaptırım gücüne sahip bir otoriteden bahsetmek de mümkündür. Yükümlülük, kendi içinde en temel biçimde zorunluluk ve izin olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yaptırım gücüne sahip kural/kanun koyucular, dinleyiciye bir zorunluluk yükleyebilir ya da talep edilmesi hâlinde dinleyiciye izin verebilirler.

2. Gereklilik ve Zorunluluk

Gereklilik, kılıcının bir eylemi tamamlamasını zorlamaya yönelik fiziksel şartlardır. Zorunluluk ise kılıcıyı eylemi tamamlamaya zorlayan kamusal (bürokratik) ve toplumsal şartların varlığıdır. Söz konusu şartlar sırası ile güçlü ya da zayıf zorunluluk anlamı kodlayabilmektedir (Bybee vd., 1994, s. 177).

- (2) (a) Sağlık sorunu yaşamamam için beslenmeme dikkat etmem gerek/etmeliyim.
 (b) Vize başvurusunda seyahat amacını bildiren dilekçe verilmek zorunda/verilmeli.
 (c) İnsanlara karşı kibar davranmak zorundasın/davranmalısın.

Bybee vd.'nin (1994) çerçevesini çizdikleri gereklilik ile zorunluluk (güçlü ve zayıf) ayrımını (2) numaralı örneklerde görebilmekteyiz. (2a)'da konuşucu, bizzat kendisine gereklilik anlamı yüklemektedir. Bu durumda konuşucu söz konusu eylemi yapmaması durumunda yalnızca kendisinden sorumlu olacak, toplumsal düzen ya da otorite kaynaklı yaptırımlar uygulanmayacaktır. Zorunluluk anlamı kodlayan (2b) ve (2c) ise sırası ile güçlü ve zayıf zorunluluk işaretlemektedir. (2b)'de kılıcı eylemi yerine getirmemesi durumunda bürokratik yaptırımla karşılaşacağı için söz konusu tümce güçlü zorunluluk anlamı vermektedir. Ancak (2c)'de kılıcı ilgili eylemi yerine getirmediği durumda bürokratik ya da hukuki bir yaptırımla karşılaşmayacaktır. Diğer taraftan

(2c)'de zorunlu tutulan eylem yerine getirilmediğinde çeşitli toplumsal yaptırımların (dışlama, tepki çekme, uyarma, kınama gibi) uygulanması söz konusu olacaktır. Bu bağlamda zayıf zorunluluk ile gereklilik arasındaki ayrım, bürokratik, hukuki ve toplumsal yaptırımlar eşliğinde şekillendirilebilir. Özetle (2a)'da konuşucu kendisi için bir gereklilik anlamı kodluyorken (2b) ve (2c) örneklerinde konuşucu için bürokratik ve toplumsal normlar sırası ile güçlü ve zayıf zorunluluk anlamı kodlamışlardır.

Gereklilik ve zorunluluk arasındaki ayrımı şekillendirmede bağlamın da (context) oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. "Kütüphanede sessiz olmalısın." tümcesi dinleyicinin bir arkadaşı tarafından kurulduğunda gereklilik anlamı kodlarken, aynı tümce bir kütüphane görevlisi tarafından kurulduğunda gereklilik değil, bağlamda güçlü zorunluluk anlamı işaretlenmektedir.

Şekil 2. Zorunluluk ve gereklilik ayrımını belirleyen unsurlar

Van der Auwera ve Plungian (1998) gerekliliği katılımcı içi (participant internal) ve katılımcı dışı (participant external) kiplik kategorileri ile ele almışlardır. Bu bağlamda katılımcı içi, katılımcının yeteneği ve gereklilik durumundaki ihtiyaçları iken katılımcı dışı, katılımcı haricinde olası ya da gerekli kılınan durumları karşılamaktadır. Van der Auwera ve Plungian, yükümlülük alanını ise ayrı bir kiplik alanı olarak değerlendirmekte ve söz konusu anlam alanını konuşmacı ve/veya katılımcıya izin veren ya da belli bir eylemi yerine getirmeye zorunlu kılan kimi toplumsal ya da etik normlar dışındaki zorlayıcı koşullar olarak yorumlamışlardır (1998, s. 80-81).

Tablo 1. Van der Auwera ve Plungian'ın gereklilik kategorileri

Gereklilik		
Katılımcı İçi Gereklilik (Gereksinim)	Katılımcı Dışı Gereklilik	
		Yükümsel Olmayan Gereklilik

Kaynak: (Van der Auwera ve Plungian, 1998)

Gereklilik ile güçlü ve zayıf zorunluluk arasında bireyden topluma, toplumdan kanun/kural koyucu otoriteye uzanan bir ayrım mevcuttur. Bu ayrımın merkezinde bireyin bulunduğu toplumsal konum yer almaktadır. Söz konusu ayırmda potansiyel yaptırımlar da oldukça önemlidir.

"Yasa, kural, ya da herhangi bir hiyerarşik toplumsal ilişkiden kaynaklanan düzenleyici ya da inanca dayalı bir kipsel alan zorunluluğu tanımlarken, isteğe, ideal ya da olağan durumların betimlenmesine veya bir önkoşulluluk ilişkisine dayalı olarak belirlenen kipsel alan ise gerekliliği betimler." (Corcu, 2005, s. 5)

Gereklilik, yaptırımlardan oldukça uzakta iken güçlü zorunluluk, doğrudan yaptırımlar ile ilgilidir. Bu bağlamda yükümlülük kategorilerinin (izin, gereklilik ve zorunluluk) dilbilgisi kategorisi olmalarının yanında toplum dilbilimsel kategoriler olduğunu söylemek mümkündür.

3. Türkçede Yükümlülük İşaretleyen Biçimbirimler

Güncel Türkçe Sözlük'te (GTS) "olması gerekme, olduğundan başka olmama, zorunlu olma, mecburluk, mecburiyet, mecburilik, zaruret, ıztırar, zorunluk, zarurilik" şeklinde tanımlanan zorunluluk karşısında gereklilik "1. gerekli olma durumu, lüzum. 2. zorunluluk" olarak tanımlanmıştır³. Söz konusu madde başlarında zorunluluk anlamı kesin sınırlar eşliğinde çizilebiliyorken gereklilik ve zorunluluk arasındaki bulanıklığı GTS'de yer alan gereklilik madde başında görebilmek mümkündür. Diğer yandan GTS, gerekli ve zorunlu madde başlarında ilgili kategorik ayrımı kesin biçimde ortaya koymuştur:

zorunlu sıfat 1. Kesin olarak gereksinim duyulan, zaruri, mecburi, ıztırari: "Tanzimat, gecikmiş de olsa zorunlu, kaçınılmaz bir atılımdı."-Necati Cumalı 2. sıfat, felsefe Doğal olarak kaçınılması imkânsız olan, olumsal karşıtı.

gerekli sıfat Yapılması, olması veya bulunması uygun olan, yerinde olan, lüzumlu, vacip, mukteza, zaruri: "Bize gerekli olan şey, adamakıllı bir harita, bir de kılavuz." -Halide Edip Adivar

Türkiye Türkçesinde gereklilik ve zorunluluk üzerine çeşitli araştırmalar yapılsa da araştırmacıların dikkatleri çoğunlukla gereklilik üzerine yoğunlaşmıştır. Özmen (2003, s. 190) gerekliliği konu edindiği çalışmasında Köktürk Türkçesinde kergek ile işaretlenen gereklilik anlamının Türkçenin tarihsel dönemlerinde farklı işaretleyiciler ile de karşılanabildiğini dile getirmiştir. Eski Türkçede kergek hem yüklemcil sıfat hem de bol- ve er- gibi eylemler ile gereklilik anlamı kodlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır⁴. Eski Anadolu Türkçesinde ise bu biçimbirim -mAk, -A, -sA, -mİş gibi bağımlı biçimbirimler ile kullanılmıştır. Bugün Türkiye Türkçesinde gereklilik ve zorunluluk işaretleyicisi olarak kullanılan -mAlI ise Osmanlı Türkçesi döneminde dilbilgiselleşerek gereklilik ve zorunluluk anlamı işaretlemek üzere kullanılmaya başlamıştır.

Tablo 2. Eski Türkçeden günümüze gereklilik/zorunluluk işaretleyicileri

Dönem	İşaretleyiciler
Eski Türkçe	kergek
Eski Uygur Türkçesi	kergek, -mİş kergek, -gUIUk ol-, -gU, -gU kergek, -mAk kergek
Karahanlı Türkçesi	-gU, -gU kerek, kerek ... -sA
Harezmi Türkçesi	-gUIUk ol-, -gU, -gU kerek, -sA kerek, -mAk kerek

³ GTS bir dilbilgisi terimi olarak gereklilik kipi madde başı yer alırken zorunluluk kipi madde başı yer almamaktadır.

⁴ Bulak (2017) ET döneminde kergek biçimbiriminin her zaman gereklilik anlamı kodlamadığını şu ifadelerle dile getirmiştir: "Diğer tarihî yazı dillerinde gereklilik ifadesinde kullanılan kergek kelimesinin yer aldığı sınırlı sayıda cümlede de açık bir gereklilik anlamı yoktur: özi anca kergek bol-miş 'kendileri öyle vefat etmişler' (KT D 3-4) gibi" (s. 340). Ancak ilgili tümcede gereklilik anlamından ziyade olasılık anlamı mevcuttur. Bu da yükümsel anlam alanı ile bilgisel (kanutsal) anlam alanının iç içe geçtiğini göstermektedir. Renzsch (2013, s. 133) yükümsel olasılıktan yükümsel gereklilik anlamı gelişebildiğini ifade etmiştir. Erguvanlı Taylan (2018, s. 21) da TT'de -mAlI biçimbirimin hem bilgisel hem de yükümlülük kipliği işaretlediğini dile getirmiş, söz konusu anlam ayrımlarında dilbilgisel ve söylemsel bağlamın rolüne değinmiştir.

Kıpçak Türkçesi	-mAk kerek, -sA kerek, -Ar kerek, -mAll, kerek...GAy+kişi eki, ... +GA tiyer/tiyesidir/tiyişlidir
Çağatay Türkçesi	kerek (turur), -mAk kerek, -sA kerek, kerek...-sA, -mAll, -GU, -GUIUK
Eski Anadolu Türkçesi	...-sA+kişi eki+gerek, gerek (kim)...-A, gerek ... -A, -mAk/-mAh gerek, gerek, -Up gerek, -mİş gerek, gerek...-IsAr
Osmanlı ve Türkiye Türkçesi	-mAll

Kaynak: Bulak (2017)

Türkçenin tarihsel gelişiminde gereklik ve zorunluluk işaretleyicileri çeşitlenerek farklı görünüm sergilese de TT’de yaygın kanı -mAll biçim biriminin gereklik anlamı kodladığı üzerinedir. Yakın dönemde gereklik ve zorunluluk üzerine yapılan araştırmalarda TT’de -mAll biçim birimi dışında lazım, mecbur, şart, farz gibi sözcükler ya da icap et-, mecbur ol-/kal-/hisset-, farz ol-, şart ol-/koş-, zorunda ol-/kal-/bırak- gibi eylem öbeklerinin (Koraş, 2005; Oruç Aslan, 2011) de gereklik (kimi durumlarda ise zorunluluk) işaretleyebildiği ve dilbilgisi kitaplarında sadece biçim birim üzerinden değil bu türden sözcük ve yapılar da yer verilmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Türkçe gereklik ve zorunluluk kipliği literatürü çoğunlukla gereklik kategorisi işaretleyicileri ve söz konusu işaretleyicilerin tarihi seyri üzerine temellense de kavramsal bakımdan gereklik ve zorunluluk arasında ayırım yapan araştırmacılar da mevcuttur. Bu araştırmacıardan biri olan Çetin (2011), çalışmasında zorunluluğu yüksek gereklik olarak ele almış ve TT’de yaygın bir şekilde kullanılan -mAll biçim biriminin “mutlaka, muhakkak, illa, kesinlikle, behemal gibi kiplik zarflarla ve ne yapıp yapıp, ne edip edip, ne olursa olsun, ister istemez gibi kiplik sözlerle kullanıldığı zaman yüksek gereklik (zorunluluk)” (2011, s. 58) işaretlediğini dile getirmiştir.

Zorunluluk üzerine çeşitli araştırmalar yapan Corcu (2005) ise TT’de tek dilbilgiselleşmiş zorunluluk işaretleyicisi -mAll’nın anlamsal iç yapısı itibarıyla sözlüksel zorunluluk işaretleyicileri kadar belirgin olmadığını ifade etmiştir.

“-mAll’nın işaretlediği zorunluluk kipliğinde zorunluluğu doğuran temel yaptırımın türü belirginleşmemiştir. Tümcedeki belirteçler, eylemin anlam yapısı, özne kişisi gibi tümce-içi öğeler kadar metin türü, tümcenin geçerli olduğu olası dünya, sözcüğe yüklenen söz edim değeri gibi tümce-dışı etmenler de -mAll’nın anlamının belirginleşmesinde etkilidir.” (Corcu, 2005, s.3).

Corcu bu noktada gereklik ve zorunluluk arasında bir ayırım yapmanın önemine işaret etmektedir. Bu ayırım kimi zaman Türkçede sözcüksel işaretleyiciler eşliğinde belirginleşse de dilbilgiselleşmiş zorunluluk işaretleyicisi -mAll’nın hangi durumlarda gereklik, olasılık ya da zorunluluk ifade ettiğini anlamada bütüncül bir bakış açısı ile tümceyi incelemek gerekmektedir.

Corcu (2005), her ne kadar gereklik ve zorunluluk arasındaki ayırımı şekillendirirken bağıntı kuramından ve her iki anlam alanının gösterimsel değerlerinden yola çıksa da söz konusu ayırımın temelinde birey, toplum/din, bürokrasi ve hukuk (gereklik, zayıf zorunluluk, güçlü zorunluluk) belirleyicidir.

Corcu (2005, s. 15) gerekliliği ideal merkezli alan ile bağdaştırırsa da gereklik bütünü ile bireyin kendisi için yüklediği çeşitli görev ya da ödevleri karşılamaktadır.

Birey kendisi ya da bir başkası için gereklilik anlamı yüklerken pragmatik davranmakta, bu anlamı kendisinin (ya da yararını gözettiği kişinin) çıkarı için kodlamaktadır. Kimi durumlarda birey kendisine zorunluluk anlamı da yükleyebilmektedir. Ancak bu zorunluluğun türü yine yaptırım gücü doğrultusunda şekillenmektedir.

Şekil 3. Gereklilik, zayıf ve güçlü zorunlulukların yaptırım dereceleri

Geç tarihli bir başka çalışmasında gereklilik ve zorunluluk ayırımına yeniden yer veren Corcu Gül (2008) “güçlü yaptırımları olan düzenleyici, toplumsal ve inanca dayalı alanlar zorunluluk, daha az yaptırım gücü olan ideal merkezli, kişisel istek/görüş ve olağan merkezli kipsel alanlar ise gereklilik” anlamı kodladığını ifade eder. Corcu Gül’ün yaptığı ayırım doğru olsa da toplumsal, dinî ya da ahlaki kurallara dayalı yaptırımlar ile bürokrasinin yaptırımları arasında oldukça büyük fark vardır. Bu noktadan hareketle Bybee vd.’nin (1994) de belirlediği üzere güçlü ve zayıf zorunluluk olmak üzere zorunluluk kipliğinin kendi içinde alt kategorilere ayrılması gerekmektedir. Bu ayrımı belirleyen kistas ise bireye/bireylere uygulanacak yaptırım gücüdür.

4. Türkçede Gereklilik ve Zorunluluk İşaretleyen Sözcüksel Ögeler

Konusucunun önermede ifade edilen durum ya da olaya dair öznel tutumu bağımlı biçimbirimler dışında çeşitli kipsel eylemler, kipsel belirteçler, sözcüksel ögeler (lexical items) ya da kipsel parçacıklar ile de ifade edilebilmektedir (Barbiers, 2002, s. 1).

Türkçe Ulusal Derlem’den (Aksan vd., 2012) hareketle -mAlli biçimbirimi dışında bağlamsal düzlemde gereklilik ve zorunluluk anlamı, **mecbur** (mecbur addet-, mecbur bırak-, mecbur et-, mecbur görün-, mecbur gör-, mecbur hisset-, mecbur kal-, mecbur kıl-, mecbur ol-, mecbur tut-), **mecburiyet** (mecburiyet hisset-, mecburiyet ol-), **yükümlü** (yükümlü bulun-, yükümlü gör-, yükümlü hisset-, yükümlü kıl-, yükümlü ol-, yükümlü say-, yükümlü tut-), **zorunlu** (zorunlu gör-, zorunlu hale gel-, zorunlu hale getir-, zorunlu hisset-, zorunlu kal-, zorunlu koş-, zorunlu kıl-, zorunlu ol-, zorunlu tut-), **gerekli** (gerekli addet-, gerekli bul-, gerekli gör-, gerekli kıl-, gerekli ol-, gerekli say-), **gerek** (gerek bırak-, gerek duy-, gerek doğur-, gerek gör-, gerek göster-, gerek kal-, gerek ol-), **zorunda** (zorunda bırak-, zorunda hisset-, zorunda kal-, zorunda ol-), **gereksiz** (gereksiz gör-, gereksiz hale gel-, gereksiz hale getir-, gereksiz kıl-, gereksiz ol-, gereksiz say-), **zorunluluk** (zorunluluk arz et-, zorunluluk bulun-, zorunluluk doğ-, zorunluluk doğur-, zorunluluk getir-, zorunluluk göster-, zorunluluk haline gel-, zorunluluk halini al-, zorunluluk kazan-, zorunluluk taşı-, zorunluluk yük-), **gereksinim** (gereksinim bulun-,

gereksinim duy-, gereksinim göster-, gereksinim haline gel-, gereksinim kal-, gereksinim ol-, gereksinim yarat-), **lüzum** (lüzum arz et-, lüzum bırak-, lüzum duy-, lüzum et-, lüzum gör-, lüzum hisset, lüzum hâsıl ol-, lüzum kal-, lüzum ol-), **vacip** (vacip ol-, vacip kıl-, vacip gör-), **farz** (farz et-, farz gör-, farz kabul edil-, farz kıl-, farz ol-), **lazım** (lazım gel-, lazım ol-), **icap** (icap/icab et-) gibi sözcükbirimler ve ilgili sözcükbirimler ile kurulan metaforik eylem öbekleri ile de gösterilmektedir⁵.

Türkçe -mAlli bağımlı biçimbiriminin anlamsal bulanıklığına karşılık yukarıda yer alan gereklik ve zorunluluk kodlayıcısı sözcüksel ögeler her ne kadar sözlüksel bakımdan gereklik ile zorunluluk arasındaki ayrımında bir tarafı gösteriyorsa da bu ögeler kimi zaman birbirlerinin yerine kullanılabilirlerdir.

- (3) (a) Tüzel kişiler ad ve hesabına çek düzenlenebilmesi için temsilcinin mutlaka şirket kaşesini kullanarak imza atması zorunlu değildir.
 (b) Havale alıcısı; ödemeyi kabul ederken havale edeni temsil etmemektedir, vekili olması da gerekli değildir.

3(a) ve 3(b)'de zorunlu ve gerekli yüklemcil sıfatları arasında kipsel bir ayrım inşa etmek mümkün değildir. Bu örneklerde bürokratik bağlamda güçlü zorunluluk kodlayıcısı olarak karşımıza çıkan zorunlu ve gerekli, bir başka bağlam içinde yalnızca gereklik anlamı kodlayabilmektedir.

- (4) (a) Yazdıklarını okuyucu ile firesiz bölüşmeye önem verenler için bu titizlik zorunlu.
 (b) Onun için binlerce kilometrelik yolu kat etmesi gerekli değildir.

4(a) ve 4(b)'de ise zorunlu ve gerekli yüklemcil sıfatları gereklik anlamı kodlayan kiplik sıfatlar olmuştur.

Corcu (2005), -mAlli biçimbiriminin aksine Türkçede gereklik ve zorunluluk işaretleyen sözcüksel ögelerin anlamsal bakımdan daha kesin sınırlar ile birbirinden ayrıldığını söylese de söz konusu ögeler arasında da kullanıma ve bağlama bağlı olarak anlamsal bulanıklık devam edebilmektedir. Biçimbirimler gibi sözcükbirimler de kiplik ayrımlarında belirleyici olmaktan oldukça uzaktır. Kiplik her ne kadar tümcenin anlamında ortaya çıksa da anlamı oluşturmada bağlam ve söylem göz ardı edilmemelidir.

Sonuç

Kurallı, dizgesel sistem olmaları yanında diller, aynı zamanda bireylerin toplumsallaşması ve grup kimliği oluşturmasında önemli bir oynayan toplumsal fenomenlerdir. Dil ile toplumsal faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere iletişimde bulunan konuşucular, birbirlerine bilgi değeri olan tümceler aktarmaları dışında toplumsal ya da kamusal yaşamı düzenleyici niteliğe sahip edimsel tümceler de yöneltebilmektedirler. Büyük ya da küçük ölçekli tüm toplumsal gruplarda, toplumsal örüntülerin merkezinde yer alan hiyerarşinin önemli düzeyde belirleyici olduğu yükümlülük kategorisinin üyeleri zorunluluk ve gereklik üzerine yapılan çalışmalar, çoğunlukla betimleyici nitelik göstermiş; gereklik ile zorunluluk arasında bir ayrım inşa edilmemiştir. Zorunluluk ve gereklik arasında ayrım yapanlar ise bu ayrımında kamusal hayatı şekillendiren bürokrasinin ve hukukun rolünü göz ardı etmişlerdir.

⁵ İlgili baş sözcüklere ait eş dizimlilikler Türkçe Ulusal Derlem (Aksan vd., 2012) üzerinde gerçekleştirilen yazılı metin sorgusu ile elde edilmiştir. İlgili sorguda gereklik ve zorunluluk kavram alanındaki en temel sözcükbirimler taranmıştır. İlgili sözcükbirimler dışında gereklik ya da zorunluluk işaretleyen (şart, yasak gibi) farklı sözcükbirimler de kullanılmaktadır.

Gereklilik ve zorunluluk arasında ontolojik bağlamda bir ayrım söz konusudur. Gereklilik, çoğunlukla dinleyici/konuşucu yararına olabilecek pragmatik durumları işaretliyorken zorunluluk, dinleyici/konuşucunun yerine getirmekle yükümlü olduğu eylemlerin yerine getirilmemesi durumunda çeşitli yaptırımları ifade etmektedir. Uygulanacak yaptırımların düzeyleri toplumsal ve kamusal bağlamda değişiklik gösterdiği için zorunluluğu kendi içinde güçlü ve zayıf zorunluluk olmak üzere ayırmak gerekmektedir. Buradan hareketle zayıf zorunluluk, toplumsal (kimi zaman dinî) kurallar çerçevesinde kodlanmaktayken, güçlü zorunluluğun yasalar ve yazılı kurallar çerçevesinde kodlandığı söylenebilir. Adeta bireyin üst-benini (süperegosunu) yapılandıran bu iki toplum dilbilimsel kategori, dil ve toplum arasında hem psikolojik hem de sosyolojik bir arakesiti ortaya koymaktadır.

Türkçe üzerine yapılan yükümlülük çalışmaları, çoğunlukla gereklik alan yazınına katkı sunmuş; zorunluluk üzerine yapılan çalışmaların sayısı ise oldukça sınırlı olmuştur. Zorunluluk üzerine yapılan sınırlı sayıdaki çalışmada, Bybee vd.'nin (1994) yaptığı gibi kategorik olarak bir güçlü ve zayıf zorunluluk ayırımına yer verilmemiştir. Oysa başta -mAll olmak üzere çeşitli sözcüksel ögeler de güçlü ve zayıf zorunluluğu işaretlemek üzere Türkçede kullanılmaktadır. Ancak söz konusu işaretleyiciler, her daim zorunluluk anlamı işaretlememektedirler. Çoğunlukla gereklik işaretleyicisi olarak anılan -mAll Türkçede hem gereklik hem de zorunluluk ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Sözcüksel ögelerin -mAll gibi anlamsal bulanıklık yaratmadığı görüşü ise doğru değildir. Gereklik ve zorunluluk anlam dairesine ait tüm işaretleyiciler, ortak bir kullanım kümesi içindedir. Gereklik, zayıf zorunluluk ve güçlü zorunluluk arasındaki kategorik ayrım biçimsel ve sözdizimsel düzeyde değildir. Bu ayrım Türkçede yalnızca söylemsel düzlemde ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akçakaya, M. (2016). Weber'in Bürokrasi Kuramının Bugünü ve Geleceği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8), 275-295.
- Aksan, Yeşim vd., (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012) içinde*. İstanbul.
- Barbiers, S. (2002). Current Issues in Modality: An Introduction to Modality and its Interaction with the Verbal System. Wim van der Wurff, Sjef Barbiers ve Frits Beukema, (Editörler), *Modality and its Interaction With the Verbal System içinde* (ss. 1-18). Amsterdam: John Benjamin Publishing.
- Bhat, D. N. (1999). *The Prominence of Tense, Aspect and Mood*. Amsterdam: John Benjamin Publishing.
- Bulak, Ş. (2017). Türkçede Gereklik İfadesinin Kip Hüviyeti Kazanmadan Önceki Gelişim Süreci. *EKEV Akademi Dergisi*, 72, 337-355.
- Bybee, J., Perkins, R., ve Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar Tense, Aspect, and Modality In The Languages of The World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Cevizci, A. (2010). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Corcu Gül, D. (2008). Gereklik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine. Y. Çotuksöken ve N. Yalçın (Editörler), *XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri içinde* (ss. 101-113). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Corcu, D. (2005). Zorunluluk Kipliği Belirtisi -mAll'nın Anlamsal İçyapısı. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1-17.

- Çetin, O. A. (2011). *Türkiye Türkçesinde Gereklilik Kipliği*. Yüksek Lisans Tezi. Yozgat: Bozok Üniversitesi.
- Erguvanlı Taylan, E. (2018). Türkçe Dilbilgisel Kiplikte Olasılık ve Gereklilik. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15(2), 1-22.
- Frawley, W. (2009). *Lingusitic Semantics*. New York: Routledge.
- Kamacı Gencer, D. (2020). *Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Koraş, H. (2005). Türkiye Türkçesinde Gereklilik. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 17, 135-154.
- Mitchell, K. (2009). Semantic Ascent, Deixis and İntersubjectivity. R. Salkie, P. Busuttil ve J. V. Auwera (Editörler), *Modality in English Theory and Description içinde* (ss. 55-78). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Nuyts, J. (2005). Modality: Overview and Lingusitic Issues. W. Frawley (Editör), *The Expression of Modality içinde* (ss. 1-26). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Oruç Aslan, B. (2011). Türkçede Gereklilik Kipi. *ICANAS* 38, 1245-1261.
- Özmen, M. (2003). Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi. Aysu Ata ve Mehmet Ölmez (Editörler). *Mustafa Canpolat Armağanı içinde* (ss. 177-193). Ankara: Sanat Kitabevi.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. R. (2013). *Modality and the English Modals*. New York: Routledge.
- Renztsch, J. (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası. *Bilgi*, (67), 129-168.
- Türk Dil Kurumu (2022), *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim tarihi: 10.04.2022].
- Van der Auwera, J. ve Plungian, V. A. (1998). Modality's Semantic Map. *Linguistics Typology*, 2, 79-124.
- Ziegeler, D. P. (2006). Mood and Modality in Grammar. K. Brown (Ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics içinde* (ss. 259-267). USA: Elsevier.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 807-863.
Geliş Tarihi-Received: 04.08.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 17.11.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1155773

Atebetü'l-Hakâyık'ın Ayasofya Nüshasının Eski Uygur Harfli Satırlarının Paleografik İncelenmesi

The Paleographic Study on the Ayasofya Copy of Atebetü'l-Hakâyık Written in Old Uyghur Script

Fikret YILDIRIM*
Gizem Nur ÇAPA*

Öz

Türkler, İslâmi çevreye dâhil oldukları Karahanlılar döneminde Arap alfabesinin yanı sıra eski yazı sistemi ile yani Uygur yazısı ile de eserler vermeye devam etmişlerdir. Bu dönem eserlerinden biri olan *Atebetü'l-Hakâyık*'ın Uygur harfli, Arap harfli ve hem Uygur hem de Arap harfli nüshaları bulunmaktadır. Bu makalemizde *Atebetü'l-Hakâyık*'ın üstte Uygur ve altta Arap harfleriyle 1480 yılında Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı tarafından istinsah edilen Ayasofya nüshası Uygur harfli satırlar üzerinden incelenmiştir. İlk olarak Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı'nın yazı üslubunun tespiti için *Atebetü'l-Hakâyık*'ın Ayasofya nüshası, bu nüshanın da içinde yer aldığı mecmuada bulunan *Mahzenü'l-Esrâr*, Fatih Sultan Mehmet'in Uygur harfli yarlığı (fermanı) ve Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı'nın telif ürünü olan *Kutadgu Bilig*'deki tuyuğlar örnek sözcükler aracılığıyla karşılaştırılmıştır. Ardından Ayasofya nüshasında yer alan Uygur harflerinin başta, ortada ve sonda biçimleri tespit edilmiştir. Her farklı biçim için farklı bir kod verilmiş ve bu kodlu biçimlerin nüsha içinde karşıladıkları sesler ise parantez içinde gösterilmiştir. Nüshada, Uygur harflerinin ses değerlerini tam olarak yansıtabilmek için Uygur harflerinin altına ya da üstüne yazılmış olan Arap harfli ikili biçimler ile Arapça-Farsça sözcüklerin yazımında kullanılan Uygur harfleri de tespit edilmiştir. Uygur ve Uygur-Arap ikili harf biçimleri ile Arapça-Farsça sözcüklerin yazımında kullanılan Uygur harf biçimleri için metinden sözcük örnekleri verilmiştir. Ayrıca, Uygur harfli yazım ve ses özellikleri makalenin kapsamı dâhilinde yer yer Arap harfli satırlar ile de karşılaştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Atebetü'l-Hakâyık, Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı, Mahzenü'l-Esrâr, Fatih Sultan Mehmet'in yarlığı, Paleografik çalışma.

Abstract

During the Karakhanid period, when the Turks were included in the Islamic environment, they continued to produce works with the old writing system, namely the Uyghur script, as well as the Arabic alphabet. There are copies of *Atebetü'l-Hakâyık*, one of the works of this period, in Uyghur letters, Arabic letters, and both Uyghur and Arabic letters. In this article, the Ayasofya [Hagia Sophia] copy of *Atebetü'l-Hakâyık*, which was copied by Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı in 1480 with Uyghur letters at the top and Arabic letters at the bottom, is

* Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, e-posta: fikreyildirim1981@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6724-3195.

* Bilim Uzmanı, e-posta: gizemnuronur95@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2716-8287.

studied through lines with Uyghur letters. First of all, in order to determine the writing style of Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı, Ayasofya copy of *Atebetü'l-Hakâyik*, *Mahzenü'l-Esrâr*, in the compilation in which Ayasofya copy is also included, Fatih Sultan Mehmet's Uyghur lettered *yarlıg* (edict) and the *tuyugs* in *Kutadgu Bilig* belonging to Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı, are compared by means of sample words. Then, the initial, the medial and the final forms of the Uyghur letters in the Ayasofya copy are determined. And, a particular code is given for each of these different Uyghur letterforms. The sounds corresponding to the coded forms in the copy are also shown in parentheses. The paired forms with Arabic letters written above or below the Uyghur letters, and the Uyghur letters used in the writing of Arabic-Persian words have also been identified. Word examples from the text are given for the Uyghur and Uyghur-Arabic paired letterforms and the Uyghur letterforms used in the writing of Arabic-Persian words. In addition, the writing and phonetic features of Uyghur letters are also compared with lines in Arabic letters from time to time within the scope of this article.

Keywords: Atebetü'l-Hakâyik, Şeyhzâde Abdürrezzâk Bahşı, Mahzenü'l-Esrâr, Fatih Sultan Mehmet's *yarlıg*, Paleographic study.

Giriş

Edib Ahmed Yüknekî tarafından XII. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Atebetü'l-Hakâyik*'in (AH) ilim âleminde tanıtılan ilk nüshası Ayasofya nüshasıdır. Necip Asım [Yazıksız] (1906, s. 257-279) bir makale ile bilim dünyasını bu nüshadan haberdar etmiştir. Ardından, birinci ciltte metnin transkribe edilmiş biçimi, tercümesi ve açıklaması, ikinci ciltte ise faksimilesi olmak üzere iki ciltlik bir çalışma yapmıştır.¹ Necip Asım [Yazıksız] (1918, s. 9) nüshayı Ayasofya Camii içerisinde Sultan I. Mahmûd tarafından oluşturulan kütüphanede, 4757 numarada kayıtlı bir mecmuanın içinde keşfettiğini belirtir.

Mecmua yüz yetmiş dört sayfadan oluşmaktadır. Mecmuanın sayfa numaraları başlangıçtan 28. sayfaya kadar doğru olarak verilmişken 28. sayfadan sonraki sayfanın üzerine 45 yazılmış ve bu sayfanın devamındaki sayfalar 84. sayfaya kadar 45'ten itibaren numaralandırılmıştır. Daha sonra bu yanlışlık fark edilerek 29 yerine 45 yazılan sayfadan itibaren 85. sayfaya kadarki yanlış numaraların üzeri çizilmiştir. 85. sayfadan itibaren ise numaralandırma doğru ilerlemektedir.

Nüshada, ayrıca kimi yerlerde sayfa numaralarında düzelti yapılmıştır. Bu düzeltiler şu şekildedir: Nüshada, 12 yazan sayfanın sol üstüne daha küçük bir biçimde yine eski kullanımdaki Arap rakamları ile 11; 13 yazan sayfanın sağ üstüne ise 12 yazılmıştır. 20 yazan sayfanın sol üstüne 19; 21 yazan sayfanın sağ üstüne ise önce 18 yazılmış sonra üzeri çizilerek 20 yazılmıştır. 28 yazan sayfanın sol üstüne 27; 45 yazılıp sonradan üzeri çizilen sayfanın sağ üstüne ise 28 yazılmıştır. 56 yazılıp sonradan üzeri çizilen sayfanın sol üstüne 39; 57 yazılıp sonradan üzeri çizilen sayfanın sağ üstüne ise 40 yazılmıştır. Bu son iki düzeltme diğer düzeltmelere göre daha silik bir görünüm arz etmektedir.

Aslında bu düzeltmelerde mecmuanın adının ve ketebe vakfiyesinin yer aldığı başlangıç sayfası yerine AH metninin besmele ile başladığı ilk sayfa temel alınarak bir numaralandırma yoluna gidilmiştir. Yine, bu düzeltelerin metnin 28. sayfadan sonra

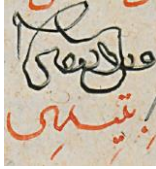
¹ bk. [Yazıksız], 1918 (1334). Arat, Necip Asım'ın çalışmasının ikinci cildinin faksimile olmaktan çok uzak olduğunu şu sözlerle belirtir: "Mesela ilk sahifede eserin vakfiyesi, okunamayacak şekilde, fenâ istinsâh edilmiş olduğu gibi, buradaki mühürler de asıl şekillerine hiç benzememiş ve aslında mevcut üçüncü mühür ise, büsbütün alınmamıştır. İkinci sahifenin çerçevesi ile besmelenin tezyinâtı kaldırılmış ve 10. sahifede başlığın altındaki çizgi ve lekeler ile son sahifedeki *m* sonradan ilâve edilmiştir. Sahifelerin alt kenârlarındaki işaretler ile izâh mâhiyetindeki sözler de faksimileye girmemiştir v.b. Gerek Uyghur ve gerek Arap harflerinin yazılış tarzı eserin aslındakilerden o kadar farklı bir şekil almıştır ki, bunu faksimile olarak kabul etmek oldukça güçtür. Bu farkların yalnız fotoğraf ve tabii noksanından ileri gelmiş olmasını düşünmek imkânsızdır. Bu herhâlde yazı san'atı ile pek ilgisi olmayan biri tarafından ve şeffaf kâğıt üzerine kopya edilmek suretiyle hazırlanmış olacaktır." (Arat, 1992, s. 29-30).

yanlış numaralandırılması ve sonrasında bu yanlış numaraların üzerlerinin çizilmesiyle ilgili olup olmadığı açık değildir. Ayrıca, sonradan yaprakların ön yüzlerinin sol üst kısmına günümüzde kullanılan rakamlar yazılmıştır.

Arat (1992, s. 28-29), mecmuada ayrı başlıklar ile bulunan parçaları sırasıyla vermiştir. Mecmuanın ketebe kaydı², Arat'ın mecmuadaki metinleri sıraladığı bölümde 19. metin olarak yer alan *Hārūne'r-Reşid bilen Behlül-i Dīvāneniñ manāzara üze hikāyetleri rahmetüllāhi*³ 'aleyhi "Hārūn Reşid ile Dīvāne Behlül'un münazara biçimindeki hikāyeleri, Allah'ın rahmeti üzerine olsun" bölümünden sonraki *Mev'ize "Nasihāt"* içerisinde bulunmaktadır. Mecmuada, AH'ın Ayasofya nüshasından sonra gelen *Mahzenü'l-Esrâr*'daki bu kayıttan edindiğimiz bilgiye göre Şeyhzāde Abdürrezzāk Bahşı⁴ adlı müstensih, metni 30 Ocak 1480 tarihinde İstanbul'da kaleme almıştır:⁵

Tārīh sekiz yüz seksen dördte toñuz yıl⁶ dilka'de ayınñ on yētiside şenbih⁷ küni tamām boldı. Kutluğ bolsun, devlet kelsün, miñnet ketsün tēp Şahzāde⁸ Abdürrezzāk⁹ Bahşı¹⁰ Koşantaniyyede bitidi. "Tarih sekiz yüz seksen dördte, domuz yılı, Ocak ayının on yedisinde, Cumartesi günü tamamlandı.¹¹ Kutlu olsun, talih ve mutluluk gelsin, sıkıntı gitsin diye Şeyhzade Abdürrezzāk Bahşı İstanbul'da¹² yazdı."

Ketebe kaydının sonunda Uygur harfli yazımda *bitildi*¹³ olarak verilen sözcük, Uygur harfli sözcüğün hemen üzerinde yapılan düzelti ile *bitidi, bitidim, bititti* ya da *bitittim* olarak da okunabilmektedir:

² Ketebe kaydı, mecmuanın 159. sayfasında, 4-11. satırlar arasında yer alır.

³ Uygur harfli yazımda *rahmetüllāhi*-yi. AH'ın Ayasofya nüshasında /h/ ünsüzü Semerkand nüshasında olduğu gibi (söz başında) tek ya da çift dişli *elif* ve (söz sonunda) *kaf* (Q9 ve H5) ile gösterilirken burada *ye* harfinin kullanılması ile *rahmetüllāhi*-yi yazımını görmekteyiz. /h/ sesinin *ye* harfi ile gösterimini Fatih'in yarlığında Uygur harfli yazımda da görmekteyiz. Arat, yarlıkta görülen bu durumu şöyle açıklar: "Yarlıktaki *y = h* (bk. s. 52 *İbrayim = İbrahim*) hususiyeti ise, Tezkireyevliya ve Miracnamede müşahede ettiğimiz aynı hususiyetin izahına bağlıdır. Bu hususiyet yazıdan ziyade telâffuz meselesi ile alakadar gibidir." (Arat, 1939, s. 290, dipnot 1).

⁴ Abdürrezzāk Bahşı, XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet ile oğlu II. Bayezit'in sarayında yaşayan, Semerkand'dan İstanbul'a gelmiş bir kâtipdir. Abdürrezzāk Bahşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sertkaya, O. F., 1988 ve Sertkaya, A. G., 1997.

⁵ Mecmua, *Mahzenü'l-Esrâr*'ın sonunda yer alan ketebe kaydının ardından, 160. sayfa itibarıyla Lutfi ve Sekkāk'ın gazelleri ile devam eder ve 174. sayfada sona erer.

⁶ Uygur harfli yazımda *yılı*. İyelik ekinin Uygur harfli satırda yazılıp Arap harfli satırda yazılmaması durumunu AH'ın Ayasofya nüshasında da görürüz. Örneğin, B51-5'te Uygur harfli *anıñ tuşı* "onun eşi, onun

dengi" ifadesi Arap harfleri ile *anıñ tuş* olarak verilir: . Benzer yazım özelliği Fatih'in yarlığında da görülmektedir. Yarlıkta, Uygur harfli *Anadolı halkı* "Anadolu halkı" ifadesi Arap harfleri ile *Anadolı halk* olarak verilir: (satır 84). bk. Arat, 1939, s. 293.

⁷ Uygur harfli yazımda *ş(e)mbi*. Arat (1939, s. 292), Fatih'in yarlığında söz sonunda /-h/'nin yazılmamasıyla ilgili olarak yine bir gün adı olan "çarşamba"nın Uygur harfli farklı yazım biçimlerini örnek olarak verir:

 çarşambı (Arap harfleriyle *çahaşşenbih*) (s. 36 ve 171); *çahaşşambı* (Arap harfleriyle *çahaşşenbih*) (s. 77).

⁸ Uygur harfli yazımda *ş(e)yh(z)a*de.

⁹ Uygur harfli yazımda *(a)bdülr(e)z(z)(a)k*.

¹⁰ Uygur harfli yazımda *b(a)hşı*.

¹¹ Deny'a (1925, s. 193) göre miladi 29 Ocak 1480 iken Arat'a (1992, s. 27) göre 30 Ocak 1480'dir.

¹² Deny (1925, s. 193), ketebe kaydının Fransızca çevirisinde eserin yazım yeri bilgisini atlamıştır.

¹³ Arap harfli yazımda sözcüğün *bitildi* yerine *bitidi* okuyuşunu yine ketebe kaydında geçen *dilka'de* sözcüğünün yazımı da desteklemektedir.

Aslında, Uygur harfli *bitildi* okuyuşu haricinde sözcüğün diğer olası düzelti biçimleri ketebe kaydının dilbilgisel açıdan bağlamına uygun düşmektedir.¹⁴ Yalnız, *bititti* ve *bitittim* okuyuşları mecmuanın müstensihinin Abdürrezzâk Bahşı olmadığına işaret eder.¹⁵

Doğrusu, mecmuanın müstensihinin Abdürrezzâk Bahşı olduğuna yönelik elimizde iki önemli gösterge vardır. Bunlardan ilki yazı üslubu ile ilgilidir. Mecmuanın yazı üslubu, Abdürrezzâk Bahşı'nın doğrudan müellifi olduğu *Kutadgu Biliğ*'in Viyana nüshasındaki Uygur harfli tuyuğlarındaki yazı üslubu ile büyük bir benzerlik gösterir. Yine, bu durum Abdürrezzâk Bahşı'nın istinsah ettiği düşünülen üstte Uygur altta Arap harfleri ile yazılmış olan Fatih Sultan Mehmet'in yarlığı için de geçerlidir.

Diğer bir husus ise ketebe kaydının son sözcüğünün Uygur harfli yazımı ile ilgilidir. Necip Asım [Yazıksız] (1918, c. 1, s. 14) ketebe kaydının son sözcüğünü olarak okumasına rağmen mecmuanın Abdürrezzâk Bahşı tarafından yazıldığını belirtir. Mecmuanın aslını görmemiş olan Deny (1925, s. 192-193), Necip Asım [Yazıksız]'ın (1918, c. 1, s. 14) Arap harfleriyle ve kimi yanlışlarla vermiş olduğu ketebe kaydının Latin harfleri ile transkripsiyonunu verir ve ketebe kaydının Fransızca çevirisinde *bititti* ifadesini “yazdırdı” biçiminde okur.

Fakat daha önce A. Pavet de Courteille (1882, s. XXIII) *Miracnâme* çalışmasında, *Tezkire-i Evliyâ'nın*¹⁶ sonunda yer alan sözcüğündeki işaretini Uygur *t(d)* harfinin iki kez yazılmış süslü biçimi olarak tespit etmiştir. Pavet de Courteille, bu sözcüğün Arap harfli transkripsiyonlu biçimini [*bittittim*] olarak verip sözcüğü “yazdım” olarak çevirir. Deny (1925, s. 218), Pavet de Courteille'in bu tespitinden hareketle mecmuanın ketebe kaydındaki [Necip Asım'ın vermiş olduğu Arap harfli yazıma göre] çift Uygur *te* harfi yazımının tek /t/ sesini okutabileceğini ve dolayısıyla da sözcüğün “yazdı” olarak da çevrilebileceğini belirtir.

Deny, mecmuada yer alan ketebe kaydını aslından okuma imkânı olmadan böyle bir yorum yapmış olsa da yukarıda sözcüğün asıl yazımından da görüldüğü üzere *Tezkire-i Evliyâ*'daki gibi -Pavet de Courteille'in ifadesiyle- iki kez yazılmış süslü Uygur *te* harfinin varlığından söz edemeyiz. Burada daha çok Uygur harfleriyle *bitildi* olarak yazılmış olan sözcüğün *bitidi* (ya da *bitidim* ?) olarak düzeltilmiş biçimini görmekteyiz.

Aşağıda yazı üslubu açısından AH'ın Ayasofya nüshası ile Ayasofya nüshasının da içinde yer aldığı Ayasofya 4757 no'lu mecmuanın ketebe kaydının bulunduğu *Mahzenü'l-Esrâr*¹⁸, *Kutadgu Biliğ*'de bulunan Abdürrezzâk Bahşı'nın tuyuğları ve Fatih'in yarlığı kimi sözcükler üzerinden tablo halinde karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Abdürrezzâk Bahşı'nın Yazı Üslubu Örnekleri Tablosu

¹⁴ *bitildi* ifadesi eksilteli bir ifadenin yansıması olarak da düşünülebilir: “...Şeyhzade Abdürrezzâk Bahşı (tarafından) İstanbul'da yazıldı.”

¹⁵ Bu durum ile ilgili Deny'nin (1925) yorumu hakkında Köprülü (1934, s. 48-49, dipnot 2) bilgi verir.

¹⁶ Uygur harfli *Tezkire-i Evliyâ'nın* ketebe kaydına göre Ebû Mâlik Bahşı, nüshayı H. 840 yılında (1436) Herat'ta istinsah etmiştir. Bu eser, içerisinde Uygur harfli *Miracnâme*'nin de bulunduğu Paris Bibliothèque Nationale'deki Supplément turc 190 numaralı yazma nüshada yer alır.

¹⁷ Bu işaretin benzer bir biçimi Semerkand nüshasında (Ara't'a (1992) göre A nüshası) olarak görülür ve tüm nüsha boyunca yalnızca iki sözcükte /-tt-, -dd-/ seslerini okutur: *yaruttı* (A4-6); *vuddı* (A15-3).

¹⁸ AH'ın Ayasofya nüshası gibi üstte Uygur altta Arap harfleriyle yazılmış olan *Mahzenü'l-Esrâr*'ın Süleymaniye Kütüphanesi nüshası üzerine Goca (2000) tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.

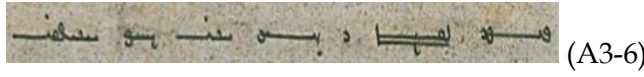
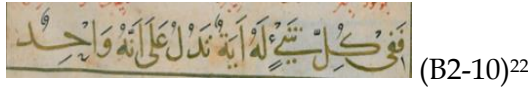
AH (Süleymaniye Kütüphanesi, No: 4757)	Mahzenü'l-Esrâr (Süleymaniye Kütüphanesi, No: 4757)
 (bile) (B35-2)	 (bile) (B152-8)
 (bolsun) (B51-10)	 (bolsun) (B159-8)
 (eger) (B5-11)	 (eger) (B155-5)
 (munça) (B45-6)	 (munça) (B154-6)
 (saᅇga) (B50-10)	 (saᅇga) (B155-8)
AH (Süleymaniye Kütüphanesi, No: 4757)	Bahşı'nın Tuyuğları (Kutadgu Bilig, Viyana Nüshası)¹⁹
 (bar) (B27-6)	 (bar) (Tuyuğ 1, 1. satır)
 (dünya) (B19-6)	 (dünya) (Tuyuğ 4, 8. satır)
 (muu) (B2-4)	 (muu) (Tuyuğ 4, 8. satır)
 (saᅇga) (B50-10)	 (saᅇga) (Tuyuğ 4, 8. satır)
 (ya) (B4-9)	 (ya) (Tuyuğ 2, 3. satır)
AH (Süleymaniye Kütüphanesi, No: 4757)	Fatih Sultan Mehmet'in Yarlığı
 (ᅇalayık) (B18-1)	 (ᅇalayık) (s. 39)
 (himmet) (B7-1)	 (himmeti) (s. 82)
 (kişi) (B9-2)	 (kişi) (s. 24)
 (musulman) (B34-3)	 (musulman) (s. 168)
 (çoğul eki +lar) (B36-6)	 (çoğul eki +lar) (s. 8)

Yukarıdaki tabloda müstensihin yazı üslubunu daha kolay tespit edebilmek için aynı sözcükler ve yapılar seçilmiştir. Bu tablodan görüldüğü üzere AH'ın Ayasofya nüshasının gerek Uygur gerekse de Arap harfli satırları *Mahzenü'l-Esrâr*'ın, Abdürrezzâk Bahşı'nın tuyuğlarının ve Fatih'in yarlığının yazı üslubu ile çok küçük farklar dışında aynıdır. Dolayısıyla, müstensih bilgisi taşımayan Fatih yarlığının ve doğrudan metinde

¹⁹ Bahşı'nın *Kutadgu Bilig*'de yer alan tuyuğlarında geçen sözcüklerin görselleri için Yusuf Has Hacib (1942, s. 190) yayını kullanılmıştır.

ketebe kaydı barındırmayan AH'ın Ayasofya nüshasının da müstensihlerinin Abdürrezzâk Bahşı olduğunu yukarıdaki verilerden tanıklayabilmekteyiz.²⁰

AH'ın Ayasofya nüshası, mecmuanın 1b-27a sayfaları arasında bulunmaktadır. Nüsha Uygur ve Arap harfleri ile yazılmıştır.²¹ Uygur yazısı siyah mürekkep ile Arap yazısı ise Uygur yazısının hemen altında kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Ayasofya nüshasında Arap harfli başlık, Arapça beyit, Arapça ayet, Arapça hadis eklemeleriyle toplamda otuz beş ek vardır. Tamamı Arap harfleriyle ve altın suyuyla yazılmış olan bu eklerin on beşi Arapça başlıktır. Eklerdeki hareketler ise siyah mürekkep ile yazılmıştır. Tüm ekler içerisinde Ayasofya nüshasında *feñi küll-i şey-'in lehü âyetün tedüllü 'alâ ennehü vâhidün* şeklinde Arap harfleriyle yazılmış olan Arapça beyit Semerkand nüshasında Uygur harfleriyle bulunur.

Başlık, hadis, ayet gibi eklemeler yapılmadığı durumda her sayfada yarısı Uygur harfli, yarısı Arap harfli olmak üzere toplamda yirmi iki satır bulunmaktadır. Ayasofya nüshasında, Semerkand nüshasındaki son iki satır bulunmamaktadır. Bu haliyle nüsha, toplamda beş yüz on satırdan oluşmaktadır.²³

1. Ayasofya Nüshasındaki Eski Uygur Harfleri²⁴

1.1. Nüshada Örneklenen Uygur Harfleri

Necip Asım, 1925 yılında yazdığı makalede Ayasofya nüshasında kullanılan eski Uygur harflerini bir tablo halinde vermiştir. Bununla beraber verilen tabloda kimi eksiklikler ve yanlışlıklar bulunmaktadır.²⁵ Aşağıda verdiğimiz tabloda Ayasofya nüshasında örneklenen ve Necip Asım'ın tablosunda bulunmayan tüm Uygur harfleri

²⁰ AH'ın Ayasofya nüshası, *Mahzenü'l-Esrâr* ve Fatih'in yarlığının kimi yazım özelliklerinin karşılaştırılmasına çalışma içerisinde 3, 6, 7, 28 ve 49. dipnotlarda değinilmiştir.

²¹ AH'ın Uygur ve Arap harfli Ayasofya nüshası dışında Ankara Milli Kütüphanesinde bir mecmua içinde AH'a ait Uygur ve Arap harfli dizelerin bulunduğu metin vardır. Yalnızca Uygur harfli olarak yazılmış olan Semerkand nüshası haricinde Berlin'de Prusya İlimler Akademisinin Türkçe Uygur metinleri arasında da AH'a ait Uygur harfli dizeler vardır. Mevcut Arap harfli nüshalar ise Topkapı nüshası ile 2019 yılında Serkan Çakmak tarafından yayınlanmış olan Hollanda nüshasıdır. Hollanda nüshası için bk. Edib Ahmed Yükneci, 2019. Yine, Ali Şir Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve* adlı eserinde AH'a ait olduğu düşünülen Arap harfli dizeler de bulunmaktadır. Nevâyî'nin bu eseri üzerine yapılan çalışma için bk. Ali Şir Nevâyî, 1996. AH'ın nüshaları hakkında genel bilgi için bk. Arat, 1992, 20-39.

²² Arat'ta (1992), Ayasofya nüshası B nüshası olarak adlandırılmıştır.

²³ AH'ın Ayasofya nüshası ve bu nüshanın içinde yer aldığı mecmuanın genel özellikleri hakkında bilgi için bk. Arat, 1992, s. 27-30.

²⁴ AH'ın Ayasofya nüshasının çalışılmasında asıl olarak nüshanın bulunduğu İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesinden elde edilen PDF versiyonu kullanılmıştır. Ayrıca, Arat'ın 1992 (1951¹), Çakmak'ın 2019 yılı yayınları (Edib Ahmed Yükneci (2019)) ile Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı tıpkıbasımdan da (Edib Ahmed Yükneci (2020)) yararlanılmıştır.

²⁵ Necip Asım, makalesinde Ayasofya nüshasının yanı sıra Semerkand nüshasının da Uygur harfli bir tablosunu vermektedir. Bu tablo da Ayasofya nüshasının Uygur harfli tablosunda olduğu gibi eksik ve yanlışlarla doludur.

gösterilmiştir. Necip Asım'ın tablosunda verilmeyen /ŋ/ ve /h/ sesleri ayrıca tabloya dâhil edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda, harfler sözcük içerisinde yer alan konumlarına göre başta, ortada ve sonda olmak üzere üçe ayrılmış ve karşılaşılan her ayrı biçim için farklı kodlar verilmiştir. Verilen kodların karşıladığı sesler ise parantez içinde gösterilmiştir. Metinde net bir şekilde görülen harfler doğrudan fotoğraflanmış, net görünmeyen harfler ise okurun daha iyi fark edebilmesi için el ile çizilerek gösterilmiştir. Necip Asım'ın tablosunda yer alan eski Uygur harflerinin Arap harfli transkripsiyon biçimleri de parantez içinde NA kısaltması sonrasında ilk sütunda yer almaktadır.

Tablo 2: Ayasofya Nüshasının Kodlu Uygur Harfleri Tablosu²⁶

Sonda	Ortada	Başta	Transkripsiyon ²⁷
 A9(-a, -e, -n)	 A6(-a-, -e-, -è-, -'-, -ğ-, -n-)	 A1(a-, e-, è-, ħ-, '-, h-)	A, E, Ê, Ħ, Ĩ, ' , Ĝ, K, N, H (NA ا , ا)
 A10(-a, -e, -n)	 A7(-a-, -e-, -è-, -ħ-, -ħ-, -'-, -ğ-, -k-, -h-)	 A2(a-, e-, è-, ħ-, '-, n-, h-)	
 A11(-a, -e, -n)	 A8(-a-, -e-, -è-, -ğ-, -k-)	 A3(a-, e-, è-)	
 A12(-a, -e) ²⁸		 A4(a-, e-)	
 A13(-a, -e)		 A5(a-)	
 P4(-b, -p, -f)	 P3(-b-, -p-, -f-, -v- ²⁹ , -v-)	 P1(b-, p-, f-, v-)	B, P, F, V, V (NA ب , پ , ف , و)

²⁶ Nüsha içerisinde geçen her bir harf biçimine karşılık gelecek şekilde bir kod verilmesi (burada *harf* + *sayı* kodlaması) ile paleografik inceleme yöntemi tarafımda tasarlanmış olup ilk kez AH'ta uygulanmıştır. Bu yöntemle örneğin Semitik yazı sistemlerinde görüldüğü gibi harflerin başta, ortada, sonda ve müstakil yazımlarının olduğu yazı sistemlerinde harf biçimlerinin hangi sesleri karşıladıklarını tespit etmek de kolaylaşmaktadır. Ayrıca, harflerin biçim özelliklerinin uzun uzadıya tavsifine de bu yöntemle gerek kalmamaktadır. Bu kodlama yöntemi ile çalışılmış olan eserler arasında karşılaştırma yapılırken de kodların kullanımı çalışmalara pratiklik kazandıracaktır. (Fikret Yıldırım)

²⁷ Latin transkripsiyon harflerinin Arap harfli değerleri için bk. Tablo 6'daki "Arapça-Farsça Sözcüklerin Yazımında Kullanılan Uygur Harfleri Tablosu".

²⁸ Ayasofya nüshasında tespit ettiğimiz dişsiz *elif* işareti, Arat (1939, s. 289) tarafından Fatih'in yarlığında da tespit edilerek örneklenmiştir: t(a)('a)-la (s. 2).

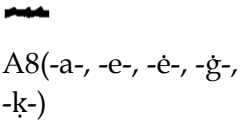
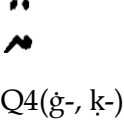

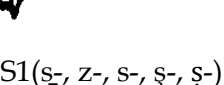

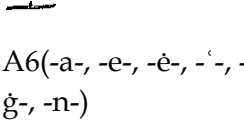

²⁹ Arat (1992), Semerkand nüshasında toplamda on dokuz yerde /v/ sesi içeren sözcük için dipnot düşerek sözcüklerde yer alan bu sesi *v* harfi ile gösterim yoluna gider. Ayasofya nüshasında ise dipnot kısmında sadece Uygur harfli bir sözcükte bu harfi kullanır: A2V3P3V3T12 *uvit* (B44-4). Bunun dışında Arat,

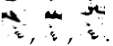
 P5(-b, -p) P6(-f)		 P2(b-, p-, f-)	
 T9(-t, -d) T10(-t, -d, -t) T11(-t, -d) T12(-t, -d) T13(-t, -d) T14(-t) T15(-t, -d, -d)	 T3(-t-, -d-, -t-) T4(-t-, -d-, -d-, -t-) T5(-t-, -d-, -d-, -t-) T6(-t-, -d-, -d-) T7(-t-, -d-, -d-) T8(-t)	 T1(t-, d-, t-) T2(t)	T, D, D, T (NA ت د ط ب)
 S6(-z, -s, -ş, -ş, -ž) S7(-z, -s) S8(-z, -s) Ş3 (-z, -ş)	 S3(-s-, -d-, -z-, -s-, -ş-, -ş- -ž-) S4(-z-) S5(-z-)	 S1(s-, z-, s-, ş-, ş-) S2(z-)	S, D, Z, S, Ş, Ş, Ž (NA س ز س ش ش)

Ayasofya nüshasının hem Uygur harfli hem de Arap harfli satırlarındaki /v/ sesini içeren sözcükler için herhangi bir dipnot düşmemiştir. Bunun yerine doğrudan metni kurguladığı transkripsiyon bölümünde /v/ sesine sahip sözcüklerde v harfini kullanmıştır.

 Ç6(-c, -ç) Ç7(-c, -ç)	 Ç2(-ç-) Ç3(-ç-) Ç4(-c-, -ç-, -j-) ³⁰ Ç5(-c-, -ç-, -j-)	 Ç1(c-, ç-)	C, Ç, J (NA ع، ع)
 Q9(-h, -h, -', -ğ, -k, -h) I5(-h)	 I3(-h-) I4(-h-) A7(-a-, -e-, -è-, -h-, -h-, -', -ğ-, -k-, -h-) Q6(-h-, -h-, -ğ-, -k-)	 I1(h-) I2(h-) A1(a-, e-, è-, h-, ', h-) A2(a-, e-, è-, h-, ', n-, h-)	A, E, Ê, H, H, ', Ğ, K, N, H (NA ع)
 Q8(-', -ğ, -k,) Q9(-h, -h, -', -ğ, -k, -h)	 Q6(-h-, -h-, -ğ-, -k-) Q7(-ğ-) A6(-a-, -e-, -è-, -', -)	 Q1(h-, ğ-, k-) Q2(h-, ğ-, k-) Q3(ğ-, k-)	A, E, Ê, H, H, ', Ğ, K, N, H (NA ع، ع، ع)

³⁰ Ayasofya nüshasının Uygur harfli satırlarında /j/ ya da /c/ olarak okunabilecek harf düzenli olarak Ç4 ve Ç5 kodlu biçimle yazılmaktadır: A4Ç4V3N3-T1A9 *ajunda* (B9-1); A1Ç5V3N3 *acun* (B23-4). Nüshada, Arap harfli satırlarda *cim* harfli *acun* yazımına kıyasla çoğunlukla *je* harfi ile *ajun* yazımı görülmektedir. Bu yazım biçimleri için örnekler şunlardır: *ajunda* (B25-3); *acun* (B47-7). Soğudca asıllı *ajun* sözcüğü için bk. Clauson, 1972, s. 28a. *ajun* (ya da *acun*) dışındaki sözcüklerde /c/ sesi için Ç4 ve Ç5'in karşılığı olarak Arap harfli satırlarda *cim* harfi kullanılmıştır. Örn.: 'ec(e)l (B30-5); '(a)ceb (B52-3). Uygur harfli satırlarda Ç4 ve Ç5 biçimleri /ç/ sesi için kullanıldığında Arap harfli satırlardaki karşılığı olan sözcüklerde yine *cim* harfi yazılmıştır. Örn.: *içre* (B2-9); *içre* (B51-3).

  Q10(-ğ) ³¹ Q11(-ğ, -k)	 	 	
  R8(-r) R9(-r)	 R3(-r) R4(-r) R5(-r) R6(-r) R7(-r)	 R1(r-) R2(r-)	R (NA)
   Ş3 (-z, -ş) Ş4(-ş) Ş6(-z, -s, -ş, -ş-, -ž)	 Ş2(-ş-) S3(-s-, -d-, -z-, -s-, -ş-, -ş- -ž-)	 Ş1(ş-) S1(s-, z-, s-, ş-, ş-)	S, D, Z, S, Ş, Ş, Ž (NA)
   X4(-') Q8(-', -ğ, -k) X2(')	 X3(-') A6(-a-, -e-, -é-, -'-, -ğ-, -n-)	 X1(') X2(')	A, E, Ê, H, H, ' , Ğ, K, N, H (NA)

³¹ Ayasofya nüshasında Uygur harfinin altında *gayın* harfi yerine noktasız *ayın* işareti kullanılırken Semerkand nüshasında noktalı *gayın* biçimi kullanılmıştır. Semerkand nüshasında, /ğ/ sesinin farklı biçimlere sahip Uygur harflerinin altında *gayın* harfi ile gösterimi şöyledir:

<p>Q9(-h, -h̄, -', -ğ, -k, -h)</p> <p>ˆ ε</p> <p>X5(-')</p>	<p>⌈</p> <p>A7(-a-, -e-, -è-, -h̄-, -h̄-, -', -ğ-, -k-, -h-)</p>	<p>⌋</p> <p>A1(a-, e-, è-, h̄-, ', h-)</p> <p>┌</p> <p>A2(a-, e-, è-, h̄-, ', n-, h-)</p>	
<p>┌</p> <p>K6(-k, -g)</p> <p>┌</p> <p>K7(-k, -g)</p> <p>┌</p> <p>K8(-k, -g)</p>	<p>┌</p> <p>K5(-k-, -g-)</p>	<p>┌</p> <p>K1(k-, g-)</p> <p>┌</p> <p>K2(k-, g-)</p> <p>┌</p> <p>K3(k-)</p> <p>┌</p> <p>K4(k-)</p>	<p>K- G</p> <p>(NA ∅)</p>
<p>┌</p> <p>G3(-η)</p> <p>┌</p> <p>G4(-η)</p> <p>┌</p> <p>G5(-η)</p> <p>┌</p> <p>G6(-η)</p> <p>┌</p> <p>G7(-η)</p> <p>┌</p> <p>G8(-η)</p> <p>┌</p> <p>G9(-η)</p> <p>┌</p> <p>G10(-η)</p>	<p>┌</p> <p>G1(-η-)</p> <p>┌</p> <p>G2(-η-)</p>		<p>η</p> <p>(NA'da yok.)</p>

 L7(-l)	 L3(-l)	 L1(l-)	L (NA)
 L8(-l)	 L4(-l)	 L2(l-)	
 L9(-l)	 L5(-l)		
 L10(-l)	 L6(-l)		
 M5(-m)	 M3(-m-)	 M1(m-)	M (NA)
 M6(-m)	 M4(-m-)	 M2(m-)	
 M7(-m)			
 N3(-n)	 N2(-n-)	 N1(n-)	A, E, È, H, ' , Ğ, N, H (NA)
 N4(-n)	 A6(-a-, -e-, -è-, -'-, -ğ-, -n-)	 A2(a-, e-, è-, h-, '-, n-, h-)	
 A9(-a, -e, -n)			
 A10(-a, -e, -n)			
 N5(-n) ³²			
 A11(-a, -e, -n)			
			B, P, F, V, O, Ö, U,

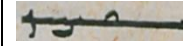
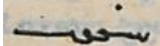
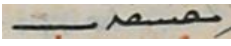
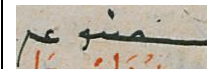

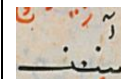
³² Nüshada, yalnızca bir sözcükte tespit ettiğimiz *nun* üzeri iki noktalı biçime sahip yazımdaki ikinci nokta dikkatsizlik nedeniyle ya da mürekkebin dağılması sonucu da oluşmuş olabilir.

<p>V7(-u, -ü, -v)</p> <p>۷</p> <p>V8(-u)</p>	<p>V3(-o-, -ö-, -u-, -ü-, -v-)</p> <p>۳</p> <p>V4(-ö-, -u-, -ü-)</p> <p>۴</p> <p>V5(-o-, -ö-, -u-, -ü-)</p> <p>۵</p> <p>V6(-u-, -ü-)</p> <p>۶</p> <p>P3(-b-, -p-, -f-, -v-, -v-)</p>	<p>V1(u-, ü-, v-)³³</p> <p>۱</p> <p>V2 (u-, ü-)</p>	<p>Ü, V</p> <p>(NA ۷)</p>
<p>H5(-h)</p> <p>۵</p> <p>Q9(-h, -h, -', -ğ, -k, -h)</p>	<p>H3(-h)</p> <p>۳</p> <p>H4(-h)</p> <p>۴</p> <p>A7(-a-, -e-, -è-, -h-, -h-, -', -ğ-, -k-, -h-)</p>	<p>H1(h-)</p> <p>۱</p> <p>H2(h-)</p> <p>۲</p> <p>A1(a-, e-, è-, h-, ', -h-)</p> <p>A2(a-, e-, è-, h-, ', -n-, h-)</p>	<p>A, E, È, H, H, ', Ğ, K, N, H</p> <p>(NA'da yok.)</p>
<p>Y5(-i, -i, -y)</p> <p>۵</p> <p>Y6(-i, -i, -y)</p> <p>۶</p> <p>Y7(-i, -y)</p> <p>۷</p> <p>Y8(-i, -i, -y)</p>	<p>Y3(-i-, -i-, -è-, -y-)</p> <p>۳</p> <p>Y4(-i-, -i-, -è-, -y-)</p>	<p>Y1(y-)</p> <p>۱</p> <p>Y2(y-)</p>	<p>I, İ, È, Y</p> <p>(NA ۷)</p>

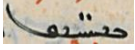
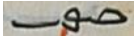
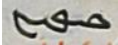

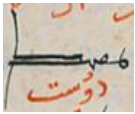
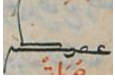

³³ V1 biçimi /u-/ ve /ü-/ sesini, Semerkand nüshasında olduğu gibi *bils-ün, smmas-un* gibi yapılarda karşılamaktadır.

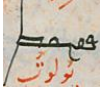
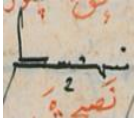

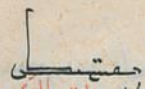

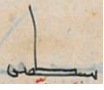

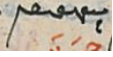
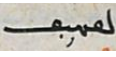

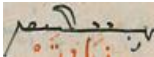
Yukarıda verilen her kod için nüsha içinden örneklenen sözcükler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

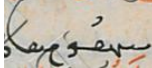
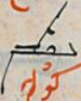

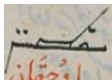

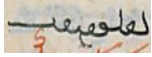

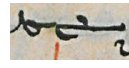
Tablo 3: Kodlu Uygur Harfleri İçin Örnek Sözcük Tablosu³⁴

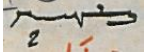
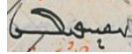

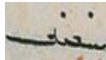

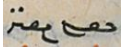

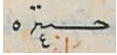
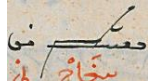

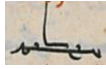
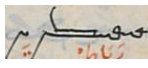
<p>A9:</p> <p>Q1A6P3A6S6-Q3A9 (<i>kafeska</i>) (B48-8)</p>	<p>A6:</p> <p>Q2A6N4-Y6 (<i>kanı</i>) (B43-3)</p>	<p>A1:</p> <p>A1Y8-A11-Y2Y3N3 (<i>ayayın</i>) (B2-5)</p>	<p>A, E, Ê, H, H, Ğ, K, N, H (NA ۱, ۲)</p>
<p>A10:</p> <p>M1V3N2T5A10 (<i>munda</i>) (B49-8)</p>	<p>A7:</p> <p>A1K5A7R8 (<i>eger</i>) (B45-4)</p>	<p>A2:</p> <p>A2V3M3A6R8 (<i>umar</i>) (B2-3)</p>	
<p>A11:</p> <p>S1A6G2K5A11 (<i>sanğa</i>) (B50-10)</p>	<p>A8:</p> <p>A2V3A8V3S6-A11 (<i>okusa</i>) (B49-4)</p>	<p>A3:</p> <p>A3V3N2A6R8-Ç1A10 (<i>unarça</i>) (B2-5)</p>	
<p>A12:</p> <p>P1Y3L8-A12 (<i>bile</i>) (B52-9)</p>		<p>A4:</p> <p>A4S3A6N3 (<i>asan</i>) (B4-2)</p>	
<p>A13:</p> <p>A2Y3M5-A13 (<i>ayma!</i>) (B18-8)</p>		<p>A5:</p> <p>A5N2Y3N4 (<i>anın</i>) (B43-2)</p>	

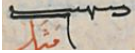
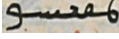
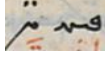

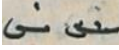

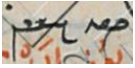
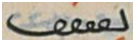
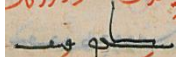

³⁴ Vermiş olduğumuz örnek sözcüklerin yazımında siyah mürekkep kullanılmıştır. Kırmızı mürekkep ile yazılmış olan ve kimi örnek sözcüklerin fotoğraflarında kısmen görünen Arap harfli yazılar, harekeler vb. sözcük kodlamasına dâhil değildir.

<p>P4:</p> <p>A1L3Y3P4 (<i>alip</i>) (B26-4)</p> <p>P5:</p> <p>Y2Y3Q6Y3P5 (<i>yığıp</i>) (B26-7)</p> <p>P6:</p> <p>V1A6P6-A11 (<i>vefa</i>) (B41-5)</p>	<p>P3:</p> <p>V1A6P3A6L8 (<i>vebal</i>) (B25-5)</p>	<p>P1:</p> <p>P1V7 (<i>bu</i>) (B19-2)</p> <p>P2:</p> <p>P2Y4L8 (<i>bil!</i>) (B23-1)</p>	<p>B, P, F, V, V (NA)</p>
<p>T9:</p> <p>Y2Y3Q6T9-Y6 (<i>yığıdı</i>) (B25-4)</p> <p>T10:</p> <p>T1V3S3T10 (<i>dost</i>) (B36-6)</p> <p>T11:</p> <p>Ç1V3M3A6T11 (<i>cümat</i>) (B2-7)</p>	<p>T3:</p> <p>M1A6T3Q9 (<i>medh</i>) (B6-3)</p> <p>T4:</p> <p>A2V3K5R4A7T4V3R8 (<i>öğretür</i>) (B6-7)</p> <p>T5:</p> <p>T1V3T5A6R8 (<i>tutar</i>) (B7-1)</p> <p>T6:</p>	<p>T1:</p> <p>T1V3L3T4Y8 (<i>toldı</i>) (B41-6)</p> <p>T2:</p> <p>T2V3T4V3P4 (<i>tutup</i>) (B45-11)</p>	<p>T, D, D, T (NA)</p>

<p>T12:</p> <p>P1A6Y3T12 (<i>beyt</i>) (B4-4)</p> <p>T13:</p> <p>P1V3L3V3T13 (<i>bulut</i>) (B7-9)</p> <p>T14:</p> <p>N1A6S3Y3I3A6T14 (<i>naşihat</i>) (B12-11)</p> <p>T15:</p> <p>A2Y3T15-Y5 (<i>idi</i>) (B31-3)</p>	<p></p> <p>Y2V3Q6L3A6T6Y8 (<i>yoqladı</i>) (B12-1)</p> <p>T7:</p> <p>A1R3T7V5Q8 (<i>artuq</i>) (B20-4)</p> <p>T8:</p> <p>S1A7T4T8Y8 (<i>sattı</i>) (B25-1)</p>		
<p>S6:</p> <p>S1Y3S6 (<i>siz</i>) (B29-3)</p> <p>S7:</p> <p>P1A6R3S7-A11 (<i>barsa</i>) (B50-3)</p> <p>S8:</p>	<p>S3:</p> <p>I2S3R7A6T12 (<i>h(a)sret</i>) (B31-2)</p> <p>S4:</p> <p>K1V3S4A6P4 (<i>güzaf</i>) (B39-9)</p>	<p>S1:</p> <p>S1V3G2Y6 (<i>sonı</i>) (B31-2)</p> <p>S2:</p> <p>S2Y3Y3T5A7T12 (<i>ziy(a)det</i>) (B8-3)</p>	<p>S, D, Z, S, Ş, Ş, Ž</p> <p>(NA)</p>

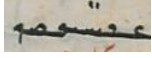
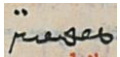

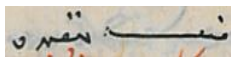
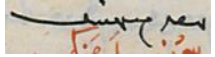
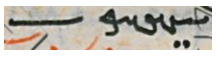
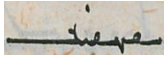
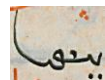

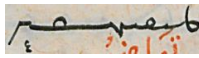
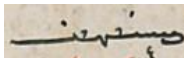
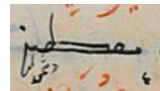
 Q2Y3S8 (kız) (B50-7) Ş3: K1Y3Ş3-Y6 (kişi) (B10-6)	S5: A1S5V6R8-L1A6P5 (azurlap ?) (B28-8)		
Ç6: K1V4Ç6 (küç) (B34-9) Ç7: K2A7N2Ç7 (genc) (B48-11)	Ç2: Q1A7Ç2A7N3 (kaçan) (B10-8) Ç3: A2V3Ç3Q6A6A9 (uçkan) (B2-7) Ç4: T1V3T4T4A6Ç4Y3M6-Q3A9 (tuttaçımğa) (B5-2) Ç5: K1V3Ç5K5V3L3V3K7 (köçgüülük) (B19-2)	Ç1: Ç1A7H4Y3L8 (cahil) (B10-9)	C, Ç, J (NA ع , ع)
Q9: 	I3: 	I1: I1Y3L3M7 (hilm)	A, E, Ê, H, H, ' , Ĝ, K, N, H (NA ع)

<p>Q1A6M3V3Q9 (<i>kamuğ</i>) (B47-3)</p> <p>I5: </p> <p>M1Y3S3A6I5 (<i>mizah</i>) (B36-8)</p>	<p>R1I3T10 (<i>r(a)h(a)t</i>) (B22-2)</p> <p>I4: </p> <p>S1V3I4P3A6T5Y8 (<i>şuḥbeti</i>) (B40-6)</p> <p>A7: </p> <p>M1A7Ç4A6S6 (<i>mecaz</i>) (B40-9)</p> <p>Q6: </p> <p>A1A6Q6Y3Q6A7T9 (<i>ḥaḳikat</i>) (B40-9)</p>	<p>(B36-2)</p> <p>I2: </p> <p>I2A6M3T10 (<i>ḥamd</i>) (B2-2)</p> <p>A1: </p> <p>A1N2Y4G3 (<i>anıñ</i>) (B4-10)</p> <p>A2: </p> <p>A2S3A6N3 (<i>esen</i>) (B11-7)</p>	
<p>Q8: </p> <p>Y2V3L8-L1V3Q8 (<i>yolluğ</i>) (B43-9)</p> <p>Q9: </p> <p>Ç1A6S3A6Q9 (<i>ceza</i>) (B49-1)</p> <p>Q10: </p> <p>Y2A6Q10-Y6</p>	<p>Q6: </p> <p>Y2Y3Q6A6Ç6-N1Y8 (<i>yığaçnı</i>) (B34-1)</p> <p>Q7: </p> <p>A2V3Q7A6N4 (<i>uğan</i>) (B47-10)</p> <p>A6: </p> <p>Q1A6S6-A12 (<i>ḳaza</i>)</p>	<p>Q1: </p> <p>Q1A6L8-Y6 (<i>ḳalı</i>) (B50-3)</p> <p>Q2: </p> <p>Q2Y3L3T4Y3M7 (<i>ḳıldım</i>) (B50-10)</p> <p>Q3: </p> <p>R1A7P3A7T10-</p>	<p>A, E, Ê, H, H, ' , Ğ, K, N, H (NA غ، و، ص، ع)</p>

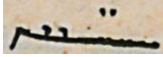

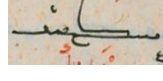

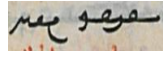

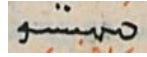
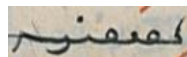

<p>(yağı) (B15-1)</p> <p>Q11:</p> <p>A1R6Y4S6-L1Y3Q11 (h(a)rişlık) (B31-4)</p>	<p>(B48-10)</p> <p>A7:</p> <p>M1A6S3A7L9 (meşel) (B49-3)</p> <p>A8:</p> <p>T1V3R3A8V7 (turğu) (B43-4)</p>	<p>Q3A9 (rabat-ka) (B19-3)</p> <p>Q4:</p> <p>P1A6Ş4-Q4Q8 (başka) (B15-3)</p> <p>Q5:</p> <p>Q5V3Y3Y8 (huyı) (B33-2)</p>	
<p>R8:</p> <p>P2V3L6V3R8 (bolur) (B31-10)</p> <p>R9:</p> <p>A1Y3R9-N1Y8 (erni)³⁵ (B12-2)</p>	<p>R3:</p> <p>K11V11R3V3R4 (körür) (B48-6)</p> <p>R4:</p> <p>Y2V3S6-L1A6R4Y3N3 (yüzlerin) (B44-8)</p> <p>R5:</p> <p>K1V3R5V3P4 (köriip)³⁶ (B44-10)</p>	<p>R1:</p> <p>A1T4K5V7-R1A6K7 (edgürek) (B32-9)</p> <p>R2:</p> <p>R2Y3Y8-A12 (riya) (B42-5)</p>	<p>R (NA ↷)</p>

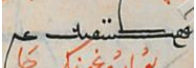

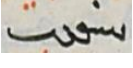
³⁵ Kök biçimini *ir* olarak da okuyabileceğimiz sözcüğün Semerkand nüshası A33-5'te de *elif + ye + re* yazımına rastlamaktayız: (erni). *er* (1) için bk. Clauson, 1972, s. 192a.

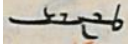
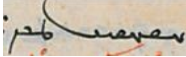

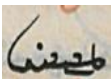

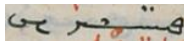
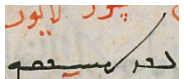
³⁶ Uygur yazısının işlek bir yazı sistemi olduğuna bir işaret olarak /r/ sesini karşılayan geleneksel (R4) işaretinin yanı sıra (R5) işaretinin de varlığını gösterebiliriz. Burada, müstensihin yazarken elini kaldırmamak ya da daha seri yazabilmek adına R5 işaretini, (V3) işaretine benzer biçimde daire olarak yazdığını görmekteyiz. Sonuç olarak, /k-/ sesini karşılayan (K1) işareti ile /-p/ sesini karşılayan (P4)

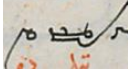
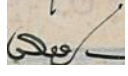
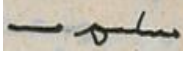
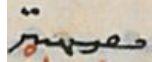

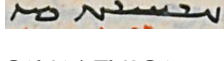

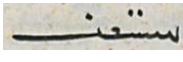
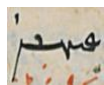

	<p>R6:</p> <p>Ç1Y3Q6A7R6V3R8 (çıkarur) (B3-11)</p> <p>R7:</p> <p>T1V3P3R7A6Q8 (tofrak) (B31-9)</p>		
<p>Ş3:</p> <p>Q1A6Ş3 (kaş) (B21-8)</p> <p>Ş4:</p> <p>N1A6A11-Q1V3Ş4-Y6 (nahoşi) (B22-10)</p> <p>S6:</p> <p>S1V3S6-L1A6S3A6G5 (sözleşen) (B23-10)</p>	<p>Ş2:</p> <p>A1Ş2K5A7R8-A12 (aşkara) (B18-6)</p> <p>S3:</p> <p>A2V3S3V3G3 özürη (B3-4)</p>	<p>Ş1:</p> <p>Ş1Y3P3A13 (şifa) (B17-9)</p> <p>S1:</p> <p>S1V3S6 (söz) (B17-9)</p>	<p>S₂ D, Z, S, Ş, Ş, Ž (NA س)</p>
<p>X4:</p> <p>T1A6V3A6S3V3X4 (tevažu) (B28-9)</p>	<p>X3:</p> <p>M1A6X3Y3S3Y3N4 (ma'nisin) (B53-1)</p>	<p>X1:</p> <p>X1V3T4V3A6N3 (udvan) (B41-11)</p>	<p>A, E, È, H, H, ' , Ğ, K, N, H (NA ع)</p>

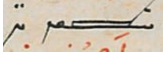

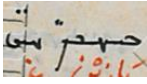

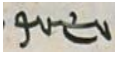
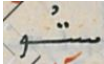

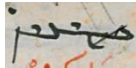

işaretinin kuyruğunu bir kenara koyarsak birbirine hemen hemen benzer dört adet satır çizgisi üstü daire işaretinin dört farklı sesi -/ö, ü, r, p/- karşılama da kullanıldığını da görmekteyiz. Bu arada söz içi /-p-/ sesini karşılayan **S** (P3) işareti de aslında V3 ve R5 işaretleri ile benzer yazıma sahiptir.

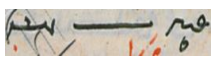
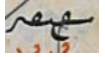

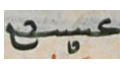
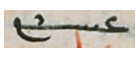

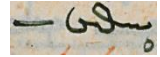

<p>Q8:</p> <p>Y2V3Q8 (<i>yoḡ</i>) (B52-5)</p> <p>Q9:</p> <p>A1A7Q6Y3Y3Q9 (<i>ḥakāyik</i>) (B52-7)</p> <p>X5:</p> <p>T1V5X5-A12 (<i>du 'a</i>) (B50-11)</p>	<p>A6:</p> <p>R1A6Y3Y3T10 (<i>r(a) 'iy(y)(e)t</i>) (B7-3)</p> <p>A7:</p> <p>A4T4A7S6-Y6 (<i>ataṣı</i>) (B52-4)</p>	<p>X2:</p> <p>X2A6T4L3Y3G5 (<i>'adliḡ</i>) (B5-11)</p> <p>A1:</p> <p>A1A6L3Y3M7 (<i>'alim</i>) (B12-1)</p> <p>A2:</p> <p>A2V3M3V3R8- L1V5Q9 (<i>'umürlük</i>) (B30-10)</p>	
<p>K6:</p> <p>T1K6 (<i>t(e)g</i>) (B49-4)</p> <p>K7:</p> <p>Y2V3K5L3V3K7 (<i>yüklüg</i>) (B51-4)</p> <p>K8:</p> <p>P1A6R4K5L3Y3K8 (<i>berklig</i>) (B26-6)</p>	<p>K5:</p> <p>S1G2K5A11 (<i>s(a)ıḡa</i>) (B46-3)</p>	<p>K1:</p> <p>K1V5R3M3A6S6 (<i>körmes</i>) (B51-2)</p> <p>K2:</p> <p>K2A6S3Q6A7R8 (<i>kaşgar</i>) (B52-10)</p> <p>K3:</p> <p>K3V3R3V3N2M3S6 (<i>körünm(e)s</i>)</p>	<p>K- G (NA)</p>

		(B44-5) K4: K4Y4M7 (<i>kim</i>) (B44-6)	
G3: A1S3Y3G3-N1Y8 (<i>aşını</i>) (B34-7) G4: P1V3L3T4Q6V3G4- Ç1A10 (<i>bold(u)ğunça</i>) (B37-8) G5: Y2A6R4A7T4T4Y3G5 (<i>yarattı</i>) (B3-1) G6: A2V3S3V3G6-N1Y8 (<i>özünü</i>) (B10-3) G7: A1A6Y3G7 (<i>anı</i>) (B13-10)	G1: A1G1K5A6R8 (<i>aňgar</i>) (B26-8) G2: S1A6G2K5A11 (<i>saňga</i>) (B27-6)	ı (NA' da yok.)	

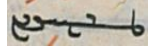

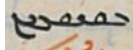
<p>G8:</p> <p>T1Y3L3Y4G8 (<i>tiliñ</i>) (B14-9)</p> <p>G9:</p> <p>S1V3S3V3G9-T1Y3N3 (<i>sözüñdin</i>) (B18-5)</p> <p>G10:</p> <p>A1R4S3A6G10 (<i>ersey</i>) (B25-11)</p>			
<p>L7:</p> <p>A2V3L7 (<i>ol</i>) (B45-7)</p> <p>L8:</p> <p>M1A6L8 (<i>mal</i>) (B45-10)</p> <p>L9:</p> <p>Q2Y3L9 (<i>kıl!</i>) (B50-1)</p> <p>L10:</p>	<p>L3:</p> <p>P1Y3L3Y3K6-S1Y3S6 (<i>biligsiz</i>) (B13-9)</p> <p>L4:</p> <p>T1Y3L4Y3G6 (<i>tiliñ</i>) (B15-2)</p> <p>L5:</p> <p>A1S3L5A6M7-A12 (<i>azlama!</i>) (B38-4)</p>	<p>L1:</p> <p>P1A7Q6Y3Q9-L1Y8 (<i>bakıglı</i>) (B9-9)</p> <p>L2:</p> <p>K1Y4S6- L2A7Y3V3R8 (<i>kizleyür</i>) (B13-8)</p>	<p>L (NA ل)</p>

 T1Y3L10-T1A9 (<i>tilde</i>) (B27-10)	L6: P1V3L6T5Y8 (<i>boldı</i>) (B42-7)		
M5: A2A7Ç5A6M5-A11 (<i>neçeme</i>) (B5-9)	M3: Y2V3M3S3A6Q8 (<i>yumşak</i>) (B22-7)	M1: M1A6N3 (<i>men</i>) (B28-1)	M (NA ۲)
M6: S1A7N2M6-A12 (<i>sen me</i>) (B25-9)	M4: K1V3R4M4A7K5Y4L8 (<i>körmegil!</i>) (B38-3)	M2: S1Y4A7Y3Ş4- M2A6S6 (<i>sığışmas</i>) (B21-4)	
M7: S1A7Y3M7 (<i>ş(a)hum</i>) (B6-5)			
N3: Y2A7Q6Y3N3 (<i>yakın</i>) (B39-5)	N2: R1A7N2Ç7 (<i>renc</i>) (B37-1)	N1: N1A10 (<i>ne</i>) (B28-2)	A, E, Ê, H, ' , Ğ, N, H (NA ۳)
N4: S1A7Q6Y3N4 (<i>sakın!</i>) (B39-6)	A6: P1A6S3Y3N3 (<i>başın</i>) (B38-8)	A2: K2A6R3A6M7- A2Y3G7 (<i>keremniñ</i>) (B35-2)	
A9:			

 <p>A4Ç4V3A9-Q4A9 (<i>acunğa</i>) (B47-4)</p> <p>A10:</p> <p>A4Ç4V3A10 (<i>ajun</i>) (B47-8)</p> <p>N5:</p> <p>Y2A6S3Y3N5-Q1Y8 (<i>yazınğı</i>) (B23-6)</p> <p>A11:</p> <p>S1A6N2Y3A11-Y6 (<i>sanını</i>) (B28-6)</p>			
<p>V7:</p> <p>Q2Y3L3S3V7 (<i>kılsu!</i>) (B9-3)</p> <p>V8:</p> <p>A1Q6V8 (<i>ağu</i>) (B22-6)</p>	<p>V3:</p> <p>K1V3R3K5Y3L8 (<i>körgil!</i>) (B11-10)</p> <p>V4:</p> <p>P1V3L3V4R8 (<i>bolur</i>) (B12-6)</p> <p>V5:</p> 	<p>V1:</p> <p>V1A6L3Y3K5Y3N3 (<i>velikin</i>) (B7-4)</p> <p>V2:</p> <p>V2Q8-A11 (<i>uğa</i>) (B11-10)</p>	<p>B, P, F, V, O, Ö, U, Ü, V (NA و)</p>

	<p>P2Y3L3V5R8 (<i>bilür</i>) (B12-7)</p> <p>V6: </p> <p>S1V6Q8 (<i>suk</i>) (B26-7)</p> <p>P3: </p> <p>A2V3P3T3A6N2V3R8 (<i>uvtanur</i>)³⁷ (B7-9)</p>		
<p>H5: </p> <p>P1A6H5-A11-S1Y3S6 (<i>bahasız</i>) (B10-7)</p> <p>Q9: </p> <p>A2V3L3V3Q9 (<i>uluğ</i>) (B37-8)</p>	<p>H3: </p> <p>S1H3Y3M5 (<i>ş(a)hum</i>) (B8-8)</p> <p>H4: </p> <p>Ç1A7H4Y3L8 (<i>cahil</i>) (B10-9)</p> <p>A7: </p> <p>Ç1A6A7Y3L8 (<i>cahil</i>) (B10-7)</p>	<p>H1: </p> <p>H1M6 (<i>h(e)m</i>) (B3-10)</p> <p>H2: </p> <p>H2A6T3Y8-A12 (<i>hedye</i>) (B8-7)</p> <p>A1: </p> <p>A1M7 (<i>h(e)m</i>) (B14-3)</p> <p>A2: </p> <p>A2L3T5-Y8 (<i>aldı</i>)</p>	<p>A, E, È, H, H, ' , Ğ, K, N, H (NA'da yok.)</p>

³⁷ Sözcüğün Arap harfli satırdaki yazımında /v/ sesi tek noktalı *fe* ile *uvtanur* (B7-9) biçiminde verilmektedir.

		(B25-7)	
<p>Y5:</p> <p>Y5-A12 (<i>ya!</i>) (B49-1)</p> <p>Y6:</p> <p>A2Y3T4Y3S8-Y6 (<i>idi</i>) (B49-1)</p> <p>Y7:</p> <p>T1V5Ş4-Y7 (<i>tuş!</i>) (B51-5)</p> <p>Y8:</p> <p>P1V5L3A6Y8 (<i>bolğ(a)y</i>) (B51-5)</p>	<p>Y3:</p> <p>T1Y4L3A7K5Y3L8 (<i>tilegil</i>) (B44-3)</p> <p>Y4:</p> <p>K4Y4M7 (<i>kim</i>) (B44-6)</p>	<p>Y1:</p> <p>Y1V3L8 (<i>yol</i>) (B43-10)</p> <p>Y2:</p> <p>Y2V3R3V3K5Y3L8 (<i>yürügil!</i>) (B44-3)</p>	<p>I, İ, Ê, Y</p> <p>(NA ي)</p>

1.2. Nüshada Birlikte Kullanılan Uygur ve Arap Harfli Biçimler

AH'ın Ayasofya nüshasında ses değerlerini tam olarak okura verebilmek için Uygur harflerinin altında ya da üstünde Arap harflerinin yazıldığı görülmüştür. Nüshada kullanılan Uygur ve Arap harfli ikili biçimler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

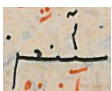
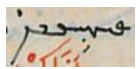
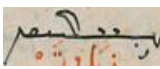
Tablo 4: Birlikte Kullanılan Uygur ve Arap Harfli Biçimler Tablosu

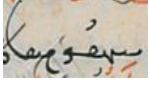
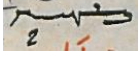
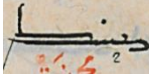

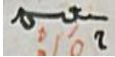
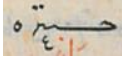
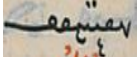

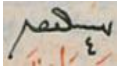

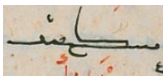
Sonda	Ortada	Başta	Transkripsiyon
-	-	آ ا A5(a-)	A (NA آ , ا)
-	ز S4(-z-) ز	ز S2(z-)	Z (NA ز)

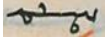
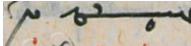

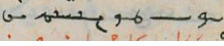
	S5(-z-)		
 I5(-h)	 I3(-h-) I4(-h-)	 I1(h-) I2(h-)	H (NA 𐰽)
 Q10(-g)	 Q7(-g-)	 Q5(h-)	H, Ğ (NA 𐰽. 𐰽. 𐰽)
 X4(-) X5(-)	 X3(-)	 X1(-) X2(-)	(NA 𐰽)
 H5(-h)	 H3(-h-) H4(-h-)	 H1(h-) H2(h-)	H (NA' da yok.)

Bu biçimlerin metinden alınan örnekleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: Birlikte Kullanılan Uygur ve Arap Harfli Biçimler İçin Örnek Sözcük Tablosu

Sonda	Ortada	Başta	Transkripsiyon
-	-	A5: A5N2Y3N3 (anın) (B42-2)	A (NA 𐰽, 𐰽)
-	S4: P1A6S4A7K5Y4N3	S2: S2Y3Y3T5A7T12	Z (NA 𐰽, 𐰽, 𐰽)

	(bezekin) (B22-11) S5: A1S5V6R8-L1A6P5 (azurlap ?) (B28-8)	(ziy(a)det) (B8-3)	
I5: M1Y3S3A6I5 (mizah) (B36-8)	I3: M1Y3I3N2A6T10 (miḥnet) (B37-4) I4: S1A7I4Y3P4 (şahib) (B47-4)	I1: I1Y3L3M7 (hilm) (B36-2) I2: I2R6A6M7 (h(a)ram) (B45-3)	Ḥ (NA ع)
Q10: Y2A6Q10-Y6 (yaḡı) (B15-1)	Q7: S1V3Q7L3V3P4 (suḡlup) (B41-5)	Q5: Q5V3Y3Y8 (huyı) (B33-2)	Ḥ, Ğ (NA ع.و.ع)
X4: T1A6S3A6R4R4V3X4 (tażarru) (B16-5) X5: 	X3: S1A6X3T5A6T12 (sa(a)det) (B10-5)	X1: X1Y3P5 ('(a)yb) (B24-4) X2: 	(NA ع)

T1V5X5-A12 (<i>du 'a</i>) (B50-11)		X2A6T4L3Y3G5 (<i>'adliñ</i>) (B5-11)	
H5: P1A6H5-A11-S1Y3S6 (<i>bahasız</i>) (B10-7)	H3: S1H3Y3M5 (<i>ş(a)hum</i>) (B8-8) H4: S1H4Y3M7-Q3A9 (<i>ş(a)hum-ğa</i>) (B6-4)	H1: H1M6 (<i>h(e)m</i>) (B3-10) H2: H2V7-A11- T1A6R8- L1Y3Q6Y3M7- N1Y8 (<i>h(a)vadarlığımnu</i>) (B9-11)	H (NA'da yok.)

1.3. Arapça-Farsça Sözcüklerin Yazımında Kullanılan Uygur Harfleri

AH'ta Arapça ve Farsça sözcükler de bulunmaktadır. AH'ın Ayasofya nüshasındaki Arapça-Farsça sözcüklerin yazımında kullanılan Uygur harfleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6: Arapça-Farsça Sözcüklerin Yazımında Kullanılan Uygur Harfleri Tablosu

Sonda	Ortada	Başta	Transkripsiyon ³⁸
 A9(-a, -n)	 A6(-a-, -e-, -'-, -n-)	 A1(a-, e-, ħ-, ' -, h-)	ı ya da ı̇ (elif, üstün harekesi)
 A11(-a, -e)	 A7(-a-, -e-, -ħ-, -ĥ-, -' -, -k-, -h-)	 A2(a-, e-, ħ-, ' -, n-, h-)	(a, e, ħ, ĥ, ' , k, n, h)
 A12(-a, -e)	 A8(-a-, -e-)	 A4(a-, e-)	
 A13(-a)			

³⁸ Her bir satırda Arap harfli transkripsiyon biçimlerinin altında verilen ilk parantez harfin adını gösterirken ikinci parantez Arap harfinin ses değerinin karşılığı olarak kullanılan tüm Uygur harflerinin karşıladığı ses değerlerini gösterir.

<p>ب</p> <p>P4(-b, -f)</p> <p>ب</p> <p>P5(-b)</p>	<p>پ</p> <p>P3(-b-, -p-, -f-)</p>	<p>ب</p> <p>P1(b-, p-, f-)</p> <p>پ</p> <p>P2(b-, p-, f-)</p>	<p>ب</p> <p>(be)</p> <p>(b, p, f)</p>
-	<p>پ</p> <p>P3(-b-, -p-, -f-)</p>	<p>ب</p> <p>P1(b-, p-, f-)</p> <p>پ</p> <p>P2(b-, p-, f-)</p>	<p>پ</p> <p>(pe)</p> <p>(b, p, f)</p>
<p>د</p> <p>T9(-t, -d)</p> <p>ت</p> <p>T10(-t, -d, -t)</p> <p>د</p> <p>T12(-t, -d)</p> <p>ت</p> <p>T13(-t, -d)</p> <p>ت</p> <p>T14(-t)</p> <p>ت</p> <p>T15(-t)</p>	<p>ت</p> <p>T4(-t-, -d-, -t-)</p> <p>د</p> <p>T5(-t-, -d-, -t-)</p>	<p>ت</p> <p>T1(t-, d-, t-)</p>	<p>ت</p> <p>(te)</p> <p>(t, d, t)</p>
-	<p>س</p> <p>S3(-s-, -d-, -z-, -s-, -ş-, -ş-, -ž)</p>	<p>ز</p> <p>S1(s-, z-, s-, ş-, -ş)</p>	<p>س</p> <p>(peltek se)</p> <p>(s, d, z, s, ş, ş, ž)</p>
<p>چ</p> <p>Ç6(-c)</p> <p>چ</p> <p>Ç7(-c, -ç)</p>	<p>چ</p> <p>Ç4(-c-, -j-)</p> <p>چ</p> <p>Ç5(-c-, -j-)</p>	<p>چ</p> <p>Ç1(c-)</p>	<p>چ</p> <p>(cim)</p> <p>(c, ç, j)</p>
<p>چ</p> <p>Ç7(-c, -ç)</p>	-	-	<p>چ</p> <p>(çim)</p>

			(c, ç)
 Q9(-h, -h, -', -k, -h)	 I3(-h-)	 I1(h-)	ç (ha) (a, e, h, h, ', k, n, h)
 I5(-h)	 I4(-h-)	 I2(h-)	
	 Q6(-h-, -h-, -k-)	 A1(a-, e-, h-, ', h-)	
	 A7(-a-, -e-, -h-, -h-, -', -k-, -h-)	 A2(a-, e-, h-, ', n-, h-)	
 Q9(-h, -h, -', -k, -h)	 Q6(-h-, -h-, -k-)	 Q1(h-, g-, k-)	ç (hı) (a, e, h, h, ', g, k, h)
	 A7(-a-, -e-, -h-, -h-, -', -k-, -h-)	 Q2(h-, g-, k-)	
		 Q5(h-)	
 T9(-t, -d)	 T3(-d-, -t-)	 T1(t-, d-, t-)	ç (dal) (t, d, t)
 T10(-t, -d, -t)	 T4(-t-, -d-, -t-)		
 T11(-t, -d)	 T5(-t-, -d-, -t-)		
 T12(-t, -d)	 T6(-d-)		
 T13(-t, -d)	 T7(-d-)		
-	 S3(-s-, -d-, -z-, -s-, -s-, -s-, -z-, -z-)	-	ç (zel) (s, d, z, s, s, s, z)
			ç

R8(-r)	R3(-r) ر R4(-r) ر R5(-r) ر R6(-r) ر R7(-r)	R1(r-) ر R2(r-)	(re) (r)
س S6(-z, -s, -ş, -ż)	ز S3(-s-, -d-, -z-, -s-, -ş-, - ş-, -ż)	ز S1(s-, z-, s-, ş-, -ş) ز S2(z-)	ز (ze) (s, d, z, s, ş, ş, ż)
س S6(-z, -s, -ş, -ż)	ز S3(-s-, -d-, -z-, -s-, -ş-, - ş-, -ż)	ز S1(s-, z-, s-, ş-, -ş)	س (sin) (s, d, z, s, ş, ş, ż)
ش Ş4(-ş)	ش Ş2(-ş) ز S3(-s-, -d-, -z-, -s-, -ş-, - ş-, -ż)	ش Ş1(ş-) ز S1(s-, z-, s-, ş-, -ş)	ش (şın) (s, d, z, s, ş, ş, ż)
س S6(-z, -s, -ş, -ż)	ز S3(-s-, -d-, -z-, -s-, -ş-, - ş-, -ż)	ز S1(s-, z-, s-, ş-, -ş)	ص (sad) (s, d, z, s, ş, ş, ż)
س S6(-z, -s, -ş, -ż)	ز S3(-s-, -d-, -z-, -s-, -ş-, - ş-, -ż)	-	ض (dat) (s, d, z, s, ş, ş, ż)
ت T10(-t, -d, -t)	د T3(-d-, -t-) ت	ت T1(t-, d-, t-)	ط (t) (t, d, t)

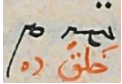
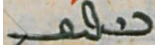

	T4(-t-, -d-, -t-) 𐰇 T5(-t-, -d-, -t-)		
-	-	-	ظ (zı) (z)
𐰇 Q9(-h-, -h-, -', -k-, -h) 𐰇 X4(-') 𐰇 X5(-') 𐰇 Q8(-', -ğ-, -k)	𐰇 X3(-'-) 𐰇 A6(-a-, -e-, -'-, -n-) 𐰇 A7(-a-, -e-, -h-, -h-, -'-, -k-, -h-)	𐰇 X1(-') 𐰇 X2(-') 𐰇 A1(a-, e-, h-, '-, h-) 𐰇 A2(a-, e-, h-, '-, n-, h-)	ع (ayın) (a, e, h, h, ', ğ, k, n, h)
𐰇 Q8(-', -ğ-, -k)	-	𐰇 Q1(h-, ğ-, k-) 𐰇 Q2(h-, ğ-, k-)	ع (gayın) (', h, ğ, k)
𐰇 P4(-b-, -f) 𐰇 P6(-f)	𐰇 P3(-b-, -p-, -f-)	𐰇 P1(b-, p-, f-) 𐰇 P2(b-, p-, f-)	ف (fe) (b, p, f)
𐰇 Q8(-', -ğ-, -k) 𐰇 Q9(-h-, -h-, -', -k-, -h) 𐰇 Q11(-k)	𐰇 Q6(-h-, -h-, -k-) 𐰇 A7(-a-, -e-, -h-, -h-, -'-, -k-, -h-)	𐰇 Q1(h-, ğ-, k-) 𐰇 Q2(h-, ğ-, k-)	ق (kaf) (a, e, h, h, ', ğ, k, h)
𐰇	𐰇	𐰇	ك

K6(-k) K7(-k) K8(-k)	K5(-k-, -g-)	K1(k-, g-) K2(k-, g-)	(kef) (k, g)
L7(-l) L8(-l) L9(-l) L10(-l) 	L3(-l) 	L2(l-) 	ل (lam) (l)
-	M3(-m-) 	M1(m-) 	م (mim) (m)
N3(-n) N4(-n) A9(-a, -n) A10(-n) 	N2(-n-) A6(-a-, -e-, '-, -n-)	N1(n-) A2(a-, e-, ḥ-, '-, n-, h-)	ن (nun) (a, e, ḥ, ', n, h)
V7(-u, -v) 	V3(-o-, -ö- -u-, -ü-, -v-) V4(-u-, -ö-) 	V1(v-) V2(ü-) 	و (vav) (o, ö, u, ü, v)

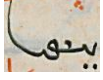

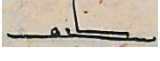

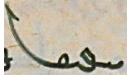

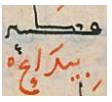
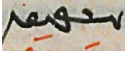

	V5(-o-, -u-, -ü-)		
 Q9(-h, -h, -', -k, -h)	 H3(-h-)	 H1(h-)	 (he)
 H5(-h)	 H4(-h-)	 H2(h-)	 (a, e, h, h, ', k, n, h)
	 A7(-a-, -e-, -h-, -h-, -', -', -k-, -h-)	 A1(a-, e-, h-, ', -, h-)	
		 A2(a-, e-, h-, ', -, n-, h-)	
 Y6(-i)	 Y3(-i-, -i-, -y-)	 Y2(y-)	 (ye)
 Y8(-i, -y)	 Y4(-i-, -i-, -y-)		 (i, i, y)

Metinden alınan Arapça ve Farsça sözcük örnekleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

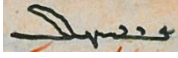

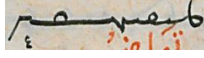

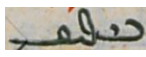
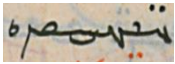
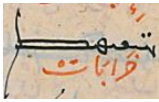
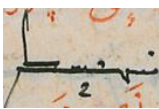
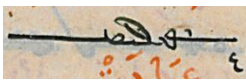
Tablo 7: Arapça-Farsça Sözcüklerin Yazımında Kullanılan Uygur Harfleri İçin Örnek Sözcük Tablosu

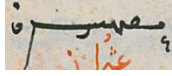
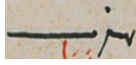

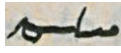

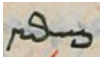
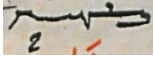
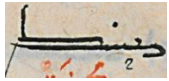

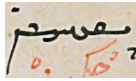
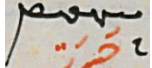
Sonda	Ortada	Başta	Transkripsiyon ³⁹
A9: Q1L3Q9- T1A9 (h(a)lkda) (B28-8)	A6: K4Y3T5A6P4 (kitab) (B6-5)	A1: A1K5A7R8 (eger) (B52-10)	ya da ˆ (elif, üstün harekesi) (a, e, h, h, ', k, n, h)
A11: C1A6P3A11 (cefa) (B34-5)	A7: R2Y3Q6Q6A7T9 (rikkat) (B52-9)	A2: A2Y4T5A6P4 (itab) (B53-8)	
A12:	A8:	A4:	

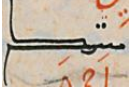
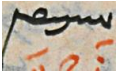
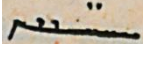

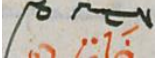

³⁹ Sütun ile ilgili açıklama için bk. dipnot 38.

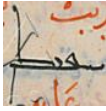
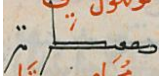
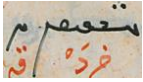

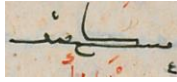

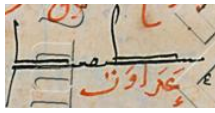

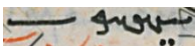

 Y6-A12 (<i>ya</i>) (B36-3) A13: Ş1Y3P3A13 (<i>şifa</i>) (B17-9)	 P1A8A6T4Y4M7 (<i>pendim</i>) (B30-4)	 A4T4Y3P4 (<i>edib</i>) (B52-5)	
P4: A2Y3S3A6P4 (<i>hisab</i>) (B45-4) P5: A1T5A6P5 (<i>edeb</i>) (B49-7)	P3: V1A6P3A6L8 (<i>vebal</i>) (B45-2)	P1: P1A6T5A6L8 (<i>bedel</i>) (B49-6) P2: P2Y3T4A7X4 (<i>bida</i>) ⁴⁰ (B43-2)	ب (be) (b, p, f)
-	P3: S1Y3P3A6T12 (<i>sipet</i>) (B29-9)	P1: P1A7N2T12 (<i>pend</i>) (B49-7) P2: P2V3R8 (<i>pür</i>) (B22-	پ (pe) (b, p, f)

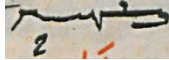

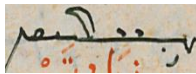
⁴⁰ Ayasofya nüshasının Uygur harfli satırlarında Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımında sözcüklerin fonetik yapısının esas alındığı, yani ünlülerin açıkça yazıldığı görülmektedir. Yine, Arap harfli satırlarda da kimi zaman burada Arapça *bida* [بدع] örneğinde olduğu gibi Arap harfli imla geleneğine uyulmamıştır. Sözcüğün kısa ünlüleri, hem ünlü okutucusu *ye* ve *elif* harfleri ile hem de bunlara eşlik eden hareketlerle gösterilmiştir. Uygur harfli Semerkand nüshasında da Arapça-Farsça sözcüklerin yazımında çoğunlukla sözcüklerin fonetik değerlerine uygun bir yazım bulunmaktadır. Örneğin, eserin adı olan '(a)tebetül h(a)kayık kitabı' ifadesinde Arapça belirlilik takısı olan *el-*, fonetik esaslara uygun olarak yazılmıştır: (A2-1,2). Yine, Arapça imlasında şeddelli *dal* ile yazılan *müddet* [مُدَّت] sözcüğünün Uygur harfli yazımda çift *dal* harfi ile yazıldığı görülür: *müddet* (A46-2).

		6)	
<p>T9:</p> <p>R1Y3Y3A6S3T9 (riyas(e)t) (B8-2)</p>	<p>T4:</p> <p>V1V3T4T4Y8 (vuddı) (B9-6)</p>	<p>T1:</p> <p>T1A6V3A6S3V3X4 (tevažu) (B28-9)</p>	<p>ت</p> <p>(te)</p> <p>(t, d, t)</p>
<p>T10:</p> <p>S1A6X3T5A6T10 (sa '(a)det) (B10-4)</p>	<p>T5:</p> <p>K4Y3T5A6P4 (kitab) (B6-5)</p>		
<p>T12:</p> <p>Q1Y3S3M3A6T12-Y6 (kısmeti) (B31-3)</p>			
<p>T13:</p> <p>Q1A6R3A6P3A6T13 (harabat) (B42-6)</p>			
<p>T14:</p> <p>N1A6S3Y3I3A6T14 (naşihat) (B12-11)</p>			
<p>T15:</p> 			

X1Y3P3A6T5A6T15 (‘ibadet) (B42-5)			
-	S3: X1V3S3M3N3-Y6 (‘uṣm(a)n) (B7-6)	S1: S1A6N3-A11 (ṣena) (B2-4)	ث (peltek se) (ṣ, ḍ, z, s, ṣ, ṣ, ḏ)
Ç6: R1A7A6Ç6 (renc) (B22-3) Ç7: R1A6N2Ç7 (renc) (B48-11)	Ç4: M1A7Ç4A6S6 (mecaz) (B40-9) Ç5: A1Ç5M7 (‘(a)c(e)m) (B14-3)	Ç1: Ç1V3M4L8-A12- N1Y8 (cümleni) (B8-5)	ج (cim) (c, ç, j)
Ç7: A1Ç7 (h(i)ç) (B52-5)	-	-	چ (çim) (c, ç)
Q9: M1A6T3Q9 (medḥ) (B6-3) I5: M1Y3S3A6I5 (mizah) (B36-8)	I3: M1Y3I3N2A6T10 (miḥnet) (B37-4) I4: S1A7I4Y3P4 (ṣaḥib) (B47-4) Q6:	I1: I1V3K5M3Y3N3 (ḥukmin) (B47-8) I2: I2S3R6A6T12 (ḥ(a)sret) (B45-11)	ح (ha) (a, e, ḥ, ḥ, ‘, k, n, h)

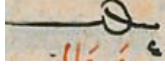

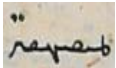
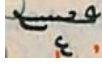
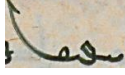

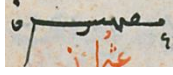

	 A2Q6M4A6T10 (<i>aḥmed</i>) (B52-5) A7: S1A7M3A6T12 (<i>z(a)ḥmet</i>) (B31-4)	A1: A1A7Q6Y3Y3Q9 (<i>ḥakayık</i>) (B52-7) A2: A2V3K5V3M7-Y6 (<i>ḥukumi</i>) (B47-10)	
Q9: K1V3S3T4A7Q9 (<i>küstaḥ</i>) (B36-9)	Q6: A4Q6Y4R8 (<i>aḥır</i>) (B27-5) A7: P1A7A7Y3L9-Q4A9 (<i>baḥilğa</i>) (B24-2)	Q1: Q1Y3R7A6T12- Q3A9 (<i>ḥiredka</i>) (B6-9) Q2: Q2L3Q9-T1A9 (<i>ḥ(a)lkda</i>) (B4-6) Q5: Q5V3Y3Y8 (<i>ḥuyı</i>) (B33-2)	خ (hı) (a, e, ḥ, ḥ, ' , ğ, k, h)
T9: A1Q6M3T9 (<i>aḥm(e)d</i>) (B49-7)	T3: Q1A6T3R8 (<i>ğadr</i>) (B41-1)	T1: T1A7T9 (<i>dad</i>) (B7- 8)	د (dal) (t, d, ṭ)

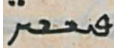

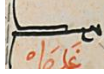
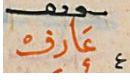
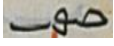

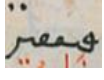
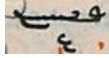

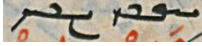
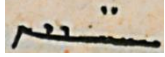

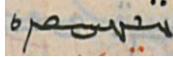
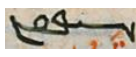
<p>T10:</p> <p>A1P3Y3T10 ('<i>a</i>)<i>bid</i>) (B42-5)</p> <p>T11:</p> <p>M1V3R3A6T11- Q4A9 (<i>muradka</i>) (B24-8)</p> <p>T12:</p> <p>Q1Y3R7A6T12-Q3A9 (<i>hiredka</i>) (B6-9)</p> <p>T13:</p> <p>X2A7T13 ('<i>a</i>)<i>ahd</i>) (B41- 7)</p>	<p>T4:</p> <p>X2A6T4L3Y3G5 ('<i>adlin</i>) (B5-11)</p> <p>T5:</p> <p>A1P3A6T5A7N4- A2Y3G5 (<i>abadannın</i>) (B21-3)</p> <p>T6:</p> <p>X2A6T6A6V3A7T10 ('<i>adavet</i>) (B35-6)</p> <p>T7:</p> <p>A1T7A6M7-Y6 (<i>ademi</i>) (B32-2)</p>		
-	<p>S3:</p> <p>X2S3A6P5 ('<i>a</i>)<i>dab</i>) (B45-3)</p>	-	<p>ذ (<i>zel</i>) (<i>z, d, z, s, ş, ş, z</i>)</p>
<p>R8:</p> <p>A1Ş2K5A7R8-A12</p>	<p>R3:</p> <p>P2Y3R3R8-Y6 (<i>birr</i>) (B6-8)</p>	<p>R1:</p> <p>R1A7A7S6 (<i>rakş</i>) (B42-10)</p>	<p>ر (<i>re</i>) (<i>r</i>)</p>

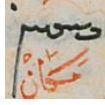

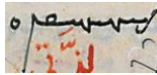

(aşkara) (B18-6)	<p>R4:</p> <p>M1A7K5A6R4Y3M6 (mekarim) (B7-2)</p> <p>R5:</p> <p>A1R5Y3S6 (h(a)riş) (B31-8)</p> <p>R6:</p> <p>X2R6A6P4 ('(a)rab) (B14-3)</p> <p>R7:</p> <p>A1R7A6P4-T1Y3N3 ('(a)rabdın) (B52-7)</p>	<p>R2:</p> <p>R2Y3Q6Q6A7T9 (rikkat) (B52-9)</p>	
<p>S6:</p> <p>M1A6S6-A12 (meze) (B20-8)</p>	<p>S3:</p> <p>M1Y3S3A6I5 (mizah) (B36-8)</p>	<p>S1:</p> <p>S1A7H4R8 (zehr) (B21-9)</p> <p>S2:</p> <p>S2Y3Y3T5A7T12 (ziy(a)det) (B8-3)</p>	<p>ز (ze) (z, d, z, s, ş, ş, ž)</p>
<p>S6:</p>	<p>S3:</p>	<p>S1:</p>	<p>س (sin)</p>

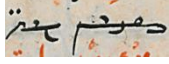
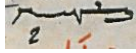
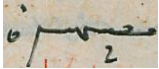
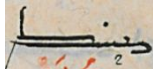
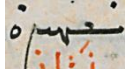
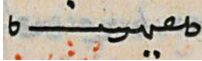

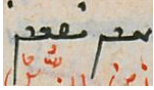
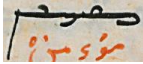

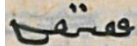

 N1A6P3Y3S6-N1Y8 <i>(nefsni)</i> (B47-6)	 Q1A6S3Y3S6-L1R8- [sü: N1Y8] ⁴¹ <i>(hasisl(e)rni)</i> (B47-6)	 S1Y4R8 (<i>str</i>) (B18-8)	(s, d, z, s, ş, ş, z)
Ş4: P1A6Q6Ş4-Y6- S1Y3A6T4Y3N3 <i>(bahşışindin)</i> (B7-9)	Ş2: T1V3Ş2M3A6N4-Y6 <i>(duşmanı)</i> (B15-9) S3: T1V3S3M4A7N3 <i>(duşman)</i> (B38-4)	Ş1: Ş1H3T10 (<i>ş(e)hd</i>) (B4-11) S1: S1A7Y3M7 <i>(ş(a)hum)</i> (B6-5)	ش (şin) (s, d, z, s, ş, ş, z)
S6: Q2A6S6 (<i>has</i>) (B24-10)	S3: A2Y3N2S3A6P4 <i>(inşaf)</i> (B7-8)	S1: S1L3A7P3A6T10 <i>(ş(a)labet)</i> (B7-5)	ص (sad) (s, d, z, s, ş, ş, z)
S6: Q1A6S6-A12-L2R8 <i>(kazal(a)r)</i> (B48-2)	S3: P1A7S3Y3L3A6T10 <i>(fazilet)</i> (B6-10)	-	ض (dat) (s, d, z, s, ş, ş, z)
T10: R1A7P3A6T10 <i>(rabaṭ)</i> (B19-2)	T3: Q1A7T3R3A6N3-Y6 <i>(kaṭreni)</i> (B8-7)	T1: T1A6P3Y3A7T10- T1A9 (<i>ṭabi'(a)tta'</i>) (B26-1)	ط (ṭi) (t, d, ṭ)

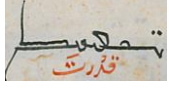
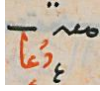

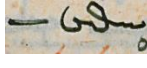

⁴¹ sü = satır üstü.

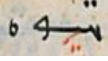

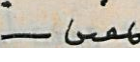
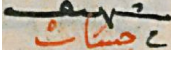
	<p>T4:</p> <p>Q1A7T4A6L3Y3Q9 (<i>hatalıg</i>) (B5-9)</p> <p>T5:</p> <p>X2T5A11 ('(a)ta) (B8-5)</p>		
<p>Q9:</p> <p>P1A6T4Y3Q9 (<i>bedi</i>) (B6-8)</p> <p>X4:</p> <p>T1A6S3A6R4R4V3X4 (<i>tažarru</i>) (B16-5)</p> <p>X5:</p> <p>T1V5X5-A12 (<i>du 'a</i>) (B50-11)</p> <p>Q8:</p> <p>T1A6V3A6S3V3Q8 (<i>tevažu</i>) (B28-11)</p>	<p>X3:</p> <p>P2Y3X3L8 (<i>fi l</i>) (B22-7)</p> <p>A6:</p> <p>A1T5A6P5 (<i>edeb</i>) (B49-7)</p> <p>A7:</p> <p>M1A6A7T5A6N4-Y6 (<i>ma 'deni</i>) (B6-10)</p>	<p>X1:</p> <p>X1V3S3M3N3-Y6 ('<i>uşm(a)n</i>) (B7-6)</p> <p>X2:</p> <p>X2T4L8 ('(a)dl) (B8-3)</p> <p>A1:</p> <p>A1Q6L10 ('(a)kl) (B11-1)</p> <p>A2:</p> <p>A2L3Y8 ('(a)li) (B5-7)</p>	<p>ع</p> <p>(ayın)</p> <p>(a, e, h, ħ, ' , ğ, k, n, h)</p>
Q8:	-	Q1:	غ

 P1A6R4Y3Q8 (<i>farig</i>) (B44-2)		 Q1A7M5 (<i>gam</i>) (B31-2) Q2: Q2L3T10 (<i>g(a)l(a)t</i>) (B53-6)	(gaym) (' , ħ, ğ, k)
P4: X2R6Y3P4 ('(a)rif) (B42-10) P6: V1A6P6-A11 (<i>vefa</i>) (B41-5)	P3: C1A6P3A11 (<i>cefa</i>) (B34-5)	P1: P1A6R3V3Q8 (<i>faruk</i>) (B5-6) P2: P2Y3X3L8 (<i>fi l</i>) (B22-7)	ف (fe) (b, p, f)
Q8: P1A6Q8-A12-S1Y4S8 (<i>bekasız</i>) (B20-7) Q9: Q1A6L3A6Y3Y3Q9 (<i>halayık</i>) (B18-1) Q11: 	Q6: A1A7Q6Y3Y3Q9 (<i>hakayık</i>) (B52-7) A7: R1A7A7S6 (<i>rakş</i>) (B42-10)	Q1: Q1Y3S3M3A6T12- Y6 (<i>kısmeti</i>) (B31-3) Q2: Q2A6P3V3L8 (<i>kabul</i>) (B8-9)	ق (kaf) (a, e, ħ, ħ, ' , ğ, k, h)

A1R6Y4S6-L1Y3Q11 (<i>h(a)rişlik</i>) (B31-4)			
K6: Ş1A6K6 (<i>şek(k)</i>) (B3-3)	K5: M1A6K5A7N3 (<i>mekan</i>) (B6-9)	K1: K1V3L8 (<i>gül</i>) (B36-3)	ك (kef) (k, g)
K7: M1A7L3Y3K7 (<i>melik</i>) (B48-2)		K2: K2A7N3-Y6 (<i>kani</i>) (B6-10)	
K8: T1R3K8 (<i>t(e)rk</i>) (B23-5)			
L7: P1A6L7-A11 (<i>bela</i>) (B37-1)	L3: A1A6L3Y3M7 (<i>'alim</i>) (B12-1)	L2: L2A6S3S3A6T12-Y6 (<i>leđđeti</i>) (B20-7)	ل (lam) (l)
L8: X2M4A6L8 (<i>'(a)mel</i>) (B30-7)			
L9: A2S3Y3L9 (<i>aşil</i>) (B29-10)			

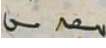
L10: A2V3L10 (<i>ol</i>) (B27-8)			
-	M3: M1V3M3Y3N3- L1Y3Q8 (<i>müminlik</i>) (B28-9)	M1: M1Y3S3A6I5 (<i>mizah</i>) (B36-8)	م (mim) (m)
N3: A2Y3I3S3A6N3-Y6 (<i>ihsanı</i>) (B6-8)	N2: M1Y3I3N2A6T10 (<i>miḥnet</i>) (B37-4)	N1: N1Y3S3A6N3-Y6 (<i>nişanı</i>) (B28-9)	ن (nun) (a, e, ḥ, ' , n, h)
N4: T1V3Ş2M3A6N4-Y6 (<i>duşmanı</i>) (B15-9)	A6: T1V3A6Y8-A11 (<i>dünya</i>) (B19-6)	A2: A2V3P3A6T5Y8 (<i>nöbeti</i>) (B37-4)	
A9: S1Y3A9- N1V3R4Y3N3 (B5-6) (<i>zinnurin</i>)			
A10: M1V3M3Y3A10 (<i>mümin</i>) (B28-10)			
V7: س	V3: ص	V1: و	و (vav)

<p>S1H4V7 (s(e)hv) (B38-6)</p>	<p>P1V3Q6V3L8 (buḥul) (B26-2)</p> <p>V4:</p> <p>Q1V4T3R4A6T10 (kudret) (B4-1)</p> <p>V5:</p> <p>T1V5X5-A12 (du 'a) (B50-11)</p>	<p>V1A6P3A6L9 (vebal) (B20-4)</p> <p>V2:</p> <p>H1Y3P3T9-V2L8 (hib(e)tül) (B52-6)</p>	<p>(o, ö, u, ü, v)</p>
<p>Q9:</p> <p>P1A6Q9-A11- L1Y3Q8 (bahalıḡ) (B10-6)</p> <p>H5:</p> <p>P1A6H5-A11-S1Y3S6 (bahasız) (B10-7)</p>	<p>H3:</p> <p>Ṣ1H3T10 (ṣ(e)hd) (B4- 11)</p> <p>H4:</p> <p>S1A7H4R8 (zehr) (B21-9)</p> <p>A7:</p> <p>Ç1A6A7Y3L8 (cahil) (B10-7)</p>	<p>H1:</p> <p>H1Y3M3M3A6T12 (himmet) (B7-1)</p> <p>H2:</p> <p>H2A6T3Y8-A12 (hediye) (B8-7)</p> <p>A1:</p> <p>A1A6T5Y8-A11 (hediye) (B50-11)</p> <p>A2:</p>	<p>• (he) (a, e, ḥ, ḥ, ' , k, n, h)</p>

		 A2V3Ş4 (<i>huş</i>) (B6-9)	
Y6: Q1A6V7-Y6 (<i>kavi</i>) (B20-10)	Y3: S1Y3K5R8-Y6 (<i>dikri</i>) (B9-5)	Y2: Y2A7T9 (<i>yad</i>) (B9-3)	ي (<i>ye</i>) (i, i, y)
Y8: T1V3N2Y8-A12 (<i>dünya</i>) (B20-11)	Y4: I1Y4S3A6P4 (<i>hisab</i>) (B14-5)		

2. Ayasofya Nüshasında Sözcükten Ayrı Yazılan Yapılar

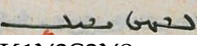

Kimi eklerin sözcük tabanından ayrı olarak yazılması eski Uygur yazım geleneği özelliği olarak Ayasofya nüshasında da karşımıza çıkmaktadır. Kimi sözcüklerde eklerin son bir ya da iki harfi sözcükten ayrı yazılırken kimi sözcüklerde ise sözcüğün üçe, dörde ya da beşe bölünerek yazıldığı görülür. *ze* harfinin Uygur yazım geleneğinde kendinden sonra gelen harfle birleşmeden yazılması nedeniyle nüshadaki söz içi ve söz sonu *ze* harfi içeren sözcükler aşağıdaki tabloya dâhil edilmemiştir. *ze* harfinin kendisinden sonra gelen harfle birleşmemesi durumuna Ayasofya nüshasından şu örnekler verilebilir:

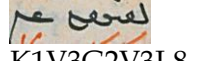
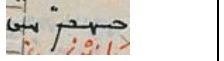

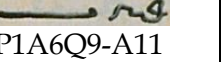

 S1V3S6-N1Y8 *söz-ni* (B7-10)

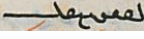

 A2Y3T4Y3S6-Y6 *idis-i* (B25-8)

 P1V3L3S6-A12 *bols-a* (B5-10)

Tablo 8: Düzenli Ayrılan Yapılar (Ekler) Tablosu

1) İLĞİ DURUMU EKLİ YAPILAR	2) BELİRTME DURUMU EKLİ YAPILAR	3) YAKLAŞMA-VERME DURUMU EKLİ YAPILAR	4) BULUNMA DURUMU EKLİ YAPILAR	5) AYRILMA DURUMU EKLİ YAPILAR
 K1Y3S3Y8-A2Y3G5 (<i>kişi-niñ</i>) (B6-6)	 T1V3N2V3G4-N1Y8 (<i>tünün-ni</i>) (B3-7)	 Q1A7T4A7Q9-Q4A9 (<i>kadañ-ka</i>) (B21-11)	 Q2L3Q9-T1A9 (<i>h(a)lk-da</i>) (B4-6)	 A2V3L3V3K6-T1Y3N3 (<i>ölüg-din</i>) (B3-10)
6) EŞİTLİK DURUMU EKLİ YAPILAR	7) AİTLİK DURUMU EKLİ YAPILAR	8) İYELİK EKLİ YAPILAR	9) ÇOKLUK EKLERİ	10) İSİMDEN İSİM YAPIM EKLİ YAPILAR
				

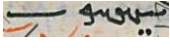

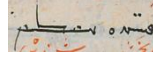

 K1V3G2V3L8- Ç1A10 köñül-çe (B44-1)	 Y2A6S3Y3N5- Q1Y8 (yazın-gı) (B23-6)	Ç1A6N4-Y6 (can-i) (B6-6)	K1Y3S3Y8- L1A6R8 (kişi- ler) (B26-11)	 P2Y3L3Y3K8- L1Y3K8 (bilig- lig) (B10-6)
11) FİİL ÇEKİM EKLİ YAPILAR A2V3K5V3N3- M1A6S6 (ökün-mes) (B13-4)	12) SIFAT-FİİL EKLİ YAPILAR T1V3R3A6T10- M1Y3Ş4-T1A9 (töret-miş-te) (B4-7)	13) ZARF-FİİL EKLİ YAPILAR P1A6Q9-A11 (bak-a) (B11-10)	14) İSİM-FİİL EKLİ YAPILAR K1V3T5A6S6- M1A6K8 (küdez-mek) (B14-8)	15) FİILDEN İSİM YAPIM EKLİ YAPILAR K1V3N3-Y6 (kön-i) (B17-5)
16) İSİMDEN FİİL YAPIM EKLİ YAPILAR Y2V3R7-Y6 (*yor-i) (B43-8)	17) BİR DEN FAZLA EKLİ YAPILAR P1Y3L3Y3K8- S1Y3S3L3Y3K8 (bilig-sizlik) (B12-2)	18) ARAPÇA- FARŞÇA EKLİ YAPILAR A1T7A6M7-Y6 (adem-i) (B32-2)		

Yukarıdaki tabloda verdiğimiz düzenli ayrılan yapılar (ekler) için az sayıda istisnai örnek de karşımıza çıkmaktadır. Bu durum için şu sözcükler örnek olarak verilebilir: K1V3R3K5L3V3K7 körklüg (B33-2); M1A6N2T5A11 mende (B50-8); A4N2T4Y3N3 andın (B25-7).

Sözcükten düzenli ayrılan yapılar (ekler) dışında tüm nüsha boyunca düzensiz olarak ayrı yazılan yapılarla da karşılaşmaktayız. Türkçe sözcüklerde düzensiz olarak ayrı yazılan yapılar /-a-, -a, -e, -ı-, -ı, -i-, -i, -ğanıgl-, -lı, -sınd-, -sında, -sınm-, -tur, -vaş, -y/ olup ilgili örnekler şunlardır: A1N3-A12 an-a (B30-1); A2V3Y8-A12-L2R8 uy-a-l(a)r (B30-1); T2Y3L8-A11 til-e! (B35-4), (B42-1); A1Q9-Y6-L1Y3Q9 ak-ı-lık (B24-4), (B24-6), (B26-2), (B26-10); Y2A6Q10-Y6 yağ-ı (B15-1); K1Y3S2-Y6-A2Y3G5 kiş-i-niñ (B35-5); K1V3K5Y3N3-Y6 kökin-i (B35-6); Q2A6N2Y3Q6L8-Y6 kaz-ğanıgl-ı (B28-3); P1A7Q6Y3Q9-L1Y8 bakıg-lı (B9-9); A2V3L3V3Q8-S1Y3N3T12-Y6 uluğ-sınd-ı (B28-1); A1S3R8-A11-S1Y3N2T5A10 asr-a-sında (B30-5); A2V3L3V3Q9-S1Y3N2M5-A12 uluğ-sınm-a (B29-2); Q2V3Y3V3P4-T1V3R8 koyup-tur (B53-5); Q1A6R6-A12-P1A6S2 qar-a-vaş⁴² (B30-9); A2-Y6 a-y (B12-7), (B50-1).

Arapça-Farşça sözcüklerde düzensiz olarak ayrı yazılan yapılar /-a-, -a, -e-, -e, -ı-, -i, -şindin/ olup ilgili örnekler şunlardır: P1A6Q8-A12-S1Y4S8 beğ-a-sız (B20-

⁴² Sözcüğün Semerkand nüshasındaki yazımı Ayasofya nüshasının Uygur harfli yazımıyla benzerlik gösterir: (A69-4). Ayasofya nüshasının Arap harfli yazımı ise şu şekildedir: qaravaş (B30-9). Topkapı nüshasında sözcük qarabaş (C29-7) şeklinde yazılmıştır. Arat' ta (1992) Topkapı nüshası, C nüshası olarak adlandırılır.

7); A1Ş2K5A7R8-A12 aşkar-a (B18-6); Ç1V3M4L8-A12-N1Y8 cüml-e-ni (B8-5); K1Y3L9-A12 gil-e (B42-3); P1A6Q6Ş4-Y6-S1Y3A6T4Y3N3 bahş-i-şindin (B7-9); Q1A6L8-Y6 hal-i (B11-2), (B23-6).

3. Ayasofya Nüshasının Uygur ve Arap Harfli Kimi Yazım ve Ses Özellikleri

3.1. /h, ħ, ḥ, / Seslerinin Gösterimi ve Hemze'nin Yazımı

Ayasofya nüshasının eski Uygur harfli satırlarında belirli harflerden sonra iki harfi ayırıcı nitelikte bir diş kullanımı ya da kimi yerlerde *elif* harfinin üç dişli olarak verilmesi söz konusudur. Bu sebeple *elif* ile gösterilen /h, ħ, / seslerinin ve bu seslerden sonra gelen düz geniş ünlülerin tespiti konusunda yorum yapmak güçleşmektedir. Söz konusu seslerin söz içi biçimleri incelendiğinde de bir kesinlik olmadığı, kendilerinden hemen sonra gelen ünlülerin kimi zaman yazılıp kimi zaman yazılmadığı gözlemlenmiştir.

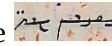
Fakat açıkça yazılan düz-dar ve yuvarlak ünlülerden önce gelen /h-, ħ-, /- seslerinin Semerkand nüshasında olduğu gibi daima tek dişli *elif* işareti ile verildiğini görmekteyiz. Aslında, böyle bir yazım biçimiyle düz-geniş ünlülü sözcüklerde de karşılaşmaktayız. /h, ħ, / seslerinin çift *elifle* verildiği ve ardından gelen düz-geniş ünlülerin açıkça yazıldığı 24 örnek bulunmaktadır. Örneğin, A1A6T5Y8-A11 *hedye* (B50-11) sözcüğünde /h-/ sesi çift dişli *elif* ile verilmiş ve bu harfin ardından gelen düz-geniş ünlü bir *elif* işareti ile gösterilmiştir. I2A6L3Y3M7 *halim* (B7-3) örneğinde de /ħ-/ sesi çift dişli *elif* ile verilmiş ve bu harfin ardından gelen düz-geniş ünlü yine bir *elif* işareti ile gösterilmiştir. I2A6L3Y3N4-Y6 *halini* (B28-4) örneğinde de aynı durum söz konusudur.

Bununla birlikte, /h, ħ, / seslerini karşılayan çift *elifli* biçimlerin ardından gelen düz-geniş ünlülerin açıkça yazılmadığı 38 örnek bulunmaktadır. Bu yazım biçimi için şu sözcükler verilebilir: I2S3R6A6T12 *ħ(a)sret* (B45-11); R1I3T10 *r(a)ħ(a)t* (B22-2); A1R6A6M7 (*ħ(a)ram*) (B44-7).

Başta /-/ sesinin tek dişli *elifle* verildiği ve ardından gelen düz-geniş ünlülerin yazılmadığı yalnızca 2 örnek bulunmaktadır: A2L3Y8 '(a)li (B5-7); X1Y3P5 '(a)yb (B24-4).

Sonuç olarak, aslında tüm nüsha boyunca /h, ħ, / seslerinin düz-geniş ünlülü sözcüklerde çift dişli *elif* ile yazılma eğiliminde olduğu kimi zaman /h, ħ, / seslerinden sonra gelen düz-geniş ünlülerin bir *elif* işareti ile gösterilirken kimi zaman gösterilmediği söylenebilir.

Söz başında /ħ-/ sesi düzenli olarak *kaf* işareti ile yazılmıştır. Q2L3Q9 *ħ(a)lk* (B4-6), (B28-8) ve Q2P3A6R8 *ħ(a)ber* (B32-2) sözcükleri dışında söz başı /ħ-/dan sonra gelen ünlüler düzenli olarak gösterilmiştir. Söz içinde ise /-ħ-/ sesi, çift dişli *elif* işareti ile yazılmış olan *baħil* sözcüğü dışında (P1A7A7Y3L9 (B24-2); P1A7A7Y4L8 (B25-4)) düzenli olarak *kaf* işareti ile gösterilmiş ve kendisinden hemen sonra gelen ünlüler düzenli olarak yazılmıştır.

Semerkand nüshasında olduğu gibi Ayasofya nüshasının eski Uygur harfli satırlarında da hemze ayrı bir işaretle gösterilmemiştir. Bu durum için şu örnekler verilebilir: Arapça *mü'min* sözcüğünün yazımı metinde M1V3M3Y3N3(-L1Y3Q8)

mümin(lık) (B28-9) olarak geçerken Arapça *du* 'ā' sözcüğünü T1V3Q9-A12 *du* 'a (B9-3) olarak görürüz.⁴³

3.2. Şeddeli Yapıların Yazımı

Ayasofya nüshasının Uygur harfli satırlarında şeddeli yapıların yazımında harfler tek harf ile veya çift harf ile verilmiştir:⁴⁴ Tek harf ile gösterim için şu örnekler verilebilir: M1V3Q6Y3R8 *mu*kir(r) (B3-2); Ş1A6K6 *se*k(k) (B3-3). Çift harf ile gösterim için şu örnekler verilebilir: V1V3T4T4Y8 *vu*ddı (B9-6); R2Y3Q6Q6A7T9 *ri*k̄kat (B52-9).

3.3. /d/ > /d̄/ ve /d̄/ > /y/ Ses Değişimi

a) /d/ > /d̄/ Ses Değişimi Örnekleri ve Harfler Tablosu:

Eski Türkçe /d/'li ve /d̄/'li okuyuşa sahip sözcüklerin hepsi Ayasofya nüshasında (T4), (T5), (T6), (T7), (T10), (T15) harfleri ile gösterilmektedir.⁴⁵ Arap harfli satırlarda bu harflerin karşılığı olarak *te* [ت], *dal* [د] ya da noktasız *zel* [ذ] harflerini görmekteyiz. Bunun yanı sıra, Orhon ve Uygur Türkçesi dönemi /*id*-/ "göndermek" fiilinin son sesinin, nüshada Uygur (S3) harfi ile yazıldığı bir örnek bulunmaktadır: A2Y4S3M7-A13 *id*ma! "gönderme!" (B15-2).⁴⁶ Uygur harfli bu sözcüğün hemen altındaki Arap harfli yazımda ise *ze* [ز] harfi ile A2Y8Z8M8A13 *iz*ma! (B15-2) sözcüğünü görmekteyiz.⁴⁷

/-d-, -d, -d̄-, -d̄/ sesleri için nüshada kullanılan eski Uygur harfli biçimler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Sonda	Ortada	Başta
	 	-
T10	T4 T5	
	 	
T15	T6 S3	
		

⁴³ Nüshada, hemze içeren sözcükler arasında yalnızca B28-10'da geçen *mümin* M1V3^M3Y3N3 sözcüğünde hemzenin karşılığı olabilecek bir dış işaretini görmekteyiz. Fakat bu dış işareti, aşağıda değindiğimiz gibi yazıda görülen fazla *elif* harflerindedir.

⁴⁴ Nüshanın Arap harfli satırlarında ise şeddeli yapıların ifadesinde harfler şedde işareti ya da şeddesiz tek harf ile verilmiştir. Elbette, son durum Ayasofya nüshasında Arap harfli satırlarda kimi zaman sözcüklerin harekesiz olarak yazılmasının da bir sonucudur. Şeddesiz tek harf ile gösterim için şu örnekler verilebilir:

 *mu*kir(r) (B3-2); *se*(e)k(k) (B3-3). Şedde işareti ile gösterim için de *fi*tüvvet (B8-4) sözcüğü örnek olarak verilebilir.

⁴⁵ AH'ta /d/ sesini barındıran sözcüklerin tablosu için bk. Arat, 1992, s. 125.

⁴⁶ Orhon Türkçesi söz konusu olduğunda söz sonu seste ek kaynaklı herhangi bir değişiklik olmadığı sürece *id*- eyleminde *d̄* runik harfini görürüz. Örneğin: *idm*(t)ş "göndermiş" (Tunyukuk 9'da üç kez). bk. Tekin, 1994, s. 4. Ayrıca *id*- için bk. Clauson, 1972, s. 37b.

⁴⁷ Semerkand nüshasında, /*id*-/ "göndermek" fiilinin son sesi /-t-, -t̄-, -d-, -d̄-/ seslerini karşılayan Uygur harfinin altında Arap [ذ] harfi ile yazılmıştır: *id*ma! "gönderme!" (A28-3).

	T7	
--	----	--

/-d-, -d, -d-, -d/ sesleri için Arap harfli satırlarda kullanılan Arap harfleri de aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Sonda	Ortada	Başta	Tek Başına
ت ا ر ز م ر ت	-		د د د ت ت

b) / d / > /y/ Ses Değişimi Örnekleri ve Harfler Tablosu:

Orhon ve Uygur Türkçesi dönemi /-d/ sesinin /-y/ sesine değişimine örnek olarak *toy-* (< ET *tod-*) sözcüğü verilebilir: T1V3Y3M3A6S6 *toymas* “doymaz” (B26-7). Nüshada, hem /d/’li (ya da /d/’li ?) hem de /y/’li kullanımlar da karşımıza çıkmaktadır: K2A7T5Y3M7 *kedim* “giyim” (B18-3) ve K2A7Y8 *key!* “giy!” (B18-2).

/d/ sesinin /y/ sesine değiştiği durumlarda /-y-, -y/ seslerinin Uygur harfleri ile yazımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Sonda	Ortada	Başta
و Y8	د Y3	-

Nüshanın Arap harfli satırlarında /d/ sesinin /y/ sesine değişimine örnek olarak *eylegen* (< ET *edlegen*) sözcüğü verilebilir: *eylegen* “eken” (B40-1). Nüshada, hem /d/’li (ya da /d/’li ?) hem de /y/’li kullanımlar da karşımıza çıkmaktadır: *kodup* “bırakıp” (B43-5) ve *koyup* “bırakıp” (B18-2).

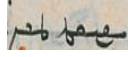

/d/ sesinin /y/ sesine değiştiği durumlarda /-y-, -y/ seslerinin Arap harfleri ile yazımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Sonda	Ortada	Başta	Tek Başına
ي	د ي ي		-

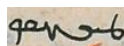
3.4. Nüshada Karşılaşılan Farklı Yazımlar

a) Uygur *lam* harfinin yazımında Semerkand nüshasında olduğu gibi satır altı çengel ile birlikte satır üstü hem dişli hem dişsiz örnekler vardır.⁴⁸ Aşağıdaki ilk iki sözcük satır üstü dişsiz *lam*, sonraki iki sözcük ise dişli *lam* örneğidir.

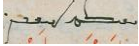
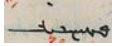
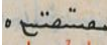

⁴⁸ Aslında satır üstünde yer alan bu diş Tezcan’ın da (1984, s. 125a.) belirttiği gibi Soğd yazısının *reş* harfi olup Uygur alfabesinde /l/ sesini karşılayacak bir harf oluşturulurken bu *reş* harfinin altına bir çengel eklenmiştir.

 Q1Y3L3V3R8 *qılur* (B3-2); I2A6L3Y3M7 *halim* (B7-3); A2V3L3V3M6-T1Y3N3 *ölümdin* (B3-4); A2V4L3V3Q9 *uluğ* (B4-1)

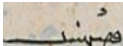

b) Nüshada /a/, /u/ ve /ü/ sesinin aynı harfle üst üste iki kez yazıldığı örnekler bulunmakta olup bu durumun fonetik özelliği yansıtmaktan yani ünlü uzunluğunu belirtmekten çok bir imla özelliği olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.⁴⁹ İlgili Uygur harfli sözcüklerin hemen altında yer alan Arap harfli yazımda da ünlü uzunluğuna işaret edecek herhangi bir hareke işareti, fazladan bir *elif* ya da *vav* harfinin bulunmadığını görmekteyiz. Ayasofya nüshasındaki çift ünlülü yazıma sahip sözcükler şunlardır:

 A2L3S3V3V7 *alsuu* (B9-9); A1Y3V3V7 *ayuu* (B32-7); P2Y3L3S3V3V7 *bilsüü* (B9-11); Q1L3S3V3V7 *k(a)lsuu* (B9-1); Q1A6Y3V3V7 *kayuu* (B24-9); K2A6R3T5V3V7 *kertüü* (B39-4); K1Y3N2T4V3V7 *këndüü*⁵⁰ (B7-7); M1A6A11 *maa* (B31-1); M2V3V7 *muu* (B2-4), (B8-1); M1V3V7 *müü* (B18-11), (B39-4); A2V3T4R3V3V7 *ötrüü* (B38-8); T1A6K5S3V3V7 *tegsüü* (B5-1); Y2A6S3R5V3V7 *yaşruu* (B18-6).

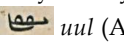
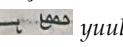

c) Nüshanın eski Uygur harfli satırlarında kimi harflerden sonra bir diş (*elif*) işareti kullanıldığı görülmüştür. Bunun sebebi belirli harfleri birbirinden ayırmak, imla özelliği, harf başlangıç çıkıntısı gibi değerlendirilebilir.⁵¹ Aşağıda yer alan yazım örneklerindeki diş karakterinin yerini gösterebilmek için sözcük kodlamada şapka [^] işareti kullanılmıştır.

 A1R3^T4M7-L2A6R3Y3N3 *erd(e)mlerin* (B7-11); P1S3^L3Y3G3 *f(a)zlıñ* (B5-10); A2V3^Q6V3Q6^L8-Y6 *oquğlı* (B6-6); A2V3M3^Q6V5Ç5Y8 *umğuçı* (B22-3)

d) Ayasofya nüshasının eski Uygur harfli satırlarında yuvarlak ünlüyü okutan V3 biçimi yazılmasına rağmen ötre harekesinin de kullanıldığı görülmüştür. Ötre kullanılma sebebi V3 biçimini /r/ sesini okutan R5 biçiminden ayırmak olabilir. Nüshada, ötre kullanıldığı örnek sözcükler aşağıda gösterilmiştir:

 P1V6L3S3A6G5 *bulsañ* (B34-8); S1V6Q8 *suk* (B26-7); V2S6 *uz* (B50-4)

e) Nüshada, /a-, -a-, e-, -e-, -è-, -ğ-, -k-/ seslerini karşılayan üç dişli *elif* biçimiyle (A4; A8) karşılaşılmıştır. Bu biçimi içeren kimi örnekler aşağıda verilmiştir:⁵²

⁴⁹ Semerkand nüshasında dört yerde böyle bir yazımla karşılaşırız. Bunlardan üçü fonetik uzunluk içeren sözcüklerdir: *uula* (A16-6); *uul* (A81-3); *yuulları* (A94-4). *üüze* (A34-3) yazımı ise uzunluktan ziyade imla özelliği gösterir. Fatih'in yarlığında da Arat (1939, s. 296) bu konuyla ilgili

şu örnekleri verir: *karamanluu* (s. 98), *çekirliüü* (s. 151). Ayrıca, yarlıkta *karamanlu* (s. 149) yazımı da bulunmaktadır. Nüshalardaki çift ünlülü yazım biçimlerinin ünlü uzunluğunu yansıtmadığı konusunda Tekin'den (1995) yararlanılmıştır.

⁵⁰ *kindü(ü)* olarak da okuyabileceğimiz sözcüğün Semerkand nüshası A12-2'de de ilk ünlüsünün *ye* harfi ile yazılmış biçimine rastlamaktayız: *kentü* için bk. Clouston, 1972, s. 728b.

⁵¹ Tezcan (1984, s. 124b.) bu yazım özelliği ile ilgili şu bilgiyi verir: "Bazı eski metinlerde ve kurziv yazıda kelime içinde gereksiz *elif*ler görülür. Bu durum Soğd yazımının etkisi olarak açıklanmaktadır."

⁵² Nüshada, belirttiğimiz seslerde karşımıza çıkan üç dişli *elif* biçimi elbette çalışmamızda "Nüshada Karşılaşılan Farklı Yazımlar" başlığı altında (c) maddesinde verdiğimiz özelliğin yansımaları da olabilir.

dışında /ḥ/ sesinden sonra gelen ünlüler açıkça yazılmıştır. Şeddeli yapılar tek harf ya da çift harf ile gösterilmiştir. Nüshada, /d/ > /ḍ/ ve /d/ > /y/ ses değişimini tanımlayan yazıma sahip örnek sözcükler bulunmaktadır. Nüshada karşılaşılan gerek Uygur gerekse de Arap harfli farklı yazımlar da alt başlıklar halinde makalemizde verilmiştir.

Bu yazıda *harf + sayı* kodlama sistemi ile yapmış olduğumuz paleografik inceleme, ölü dillere ait metinleri okumada sırasıyla geleneksel adımlar olarak kullanılan transliterasyon (harf çevirisi) ve transkripsiyon (çeviri yazı) yöntemlerinin de aslında temelini oluşturmaktadır. Metinde harflerin ses değerlerinin tespitini yapabilmek için öncelikle harflerin fiziksel görünümünün doğru bir biçimde ortaya konması gerekmektedir. Üzerinde çalıştığımız AH'nin Ayasofya nüshasında olduğu gibi, transliterasyon yönteminin metnin yazı sistemini tam olarak yansıtmamasının mümkün olmadığı durumlarda ilk aşama olarak kodlama sisteminin kullanılması kaçınılmazdır. Özellikle Semitik yazı sistemleri gibi harflerin sözcük içerisindeki konumuna göre biçimlerinde değişiklik görülen yazı sistemlerinde ya da bir sesi karşılamada farklı harf biçimlerinin kullanıldığı metinlerde öncelikle kodlama sistemi ile metnin kurulması transliterasyon ve transkripsiyon aşamaları için önemli bir adım olacaktır. Bu noktada her bir harf biçimine karşılık gelen bir kod kullanılması ile yazının resim (kâğıt harici elbette oyularak oluşturulmuş taş vb. üç boyutlu yazı ortamları da olabilir) düzeyinden üzerinde çeşitli analizlerin yapılabileceği dijital düzeye çıkarılması sağlanacaktır. Böylece, her bir harf biçiminin sözcük içerisinde hangi koşullarda, hangi konumda yer alabileceğinin tespiti ile çalışmada araştırılan hedef sesin karşılığı olabilecek harf biçimlerinin tespiti kolaylaşacaktır. Yine, paleografik açıdan bakıldığında kodlama sistemi ile harflerin biçim özelliklerinin uzun uzadıya tavsifine gerek kalmadığı gibi bu yöntemle çalışılmış olan eserler arasında karşılaştırma yapılırken de kodların kullanımı çalışmalara pratiklik kazandıracaktır.

Kaynakça

- Alî Şîr Nevâyî. (1996). *Nesâyimü'l-Maḥabbe Min Şemâiyimi'l-Fütüvve*, I, *Metin*. (haz. Kemal Eraslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Arat, R. R. (1939). Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı. *Türkiyat Mecmuası*, 6, 285-322.
- Arat, R. R. (1992). *Atebetü'l-Hakâyık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 2. bs.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. London: Oxford.
- Courteille, A. P. de (1882). *Mirâdj-nâmeh: Publié Pour la Première Fois D'après le Manuscrit Ouïgour de la Bibliothèque Nationale*. Paris.
- Deny, J. (1925). A Propos D'un Traité de Morale Turc en Écriture Ouïgoure. *Revue Du Monde Musulman*. LX, 189-234.
- Edîb Ahmed Yüknekî. *Atebetü'l-Hakâyık*. Ayasofya Nüshası, No 4757 (Nüshanın Süleymaniye kütüphanesinden edinilmiş olan PDF versiyonu).
- Edîb Ahmed Yüknekî (2019). *Atebetü'l-Hakâyık*. (haz. Serkan Çakmak). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Edîb Ahmed Yüknekî (2020). *Edîb Ahmed bin Mahmud-ı Yüknekî, Atebetü'l-Hakâyık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Goca, A. A. (2000). *Haydar Tilbe'nin Mahzenü'l-Esrâr Mesnevisi: Önsöz-Giriş-Metin ve Tercüme-Dizin*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBE.

- Köprülü, M. F. (1934). *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Sertkaya, A. G. (1997). Şeyh-zâde Abdürrezzâk Bahşı Hayatı ve Eserleri. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBE.
- Sertkaya, O. F. (1988). Abdürrezzak Bahşı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, s. 297-298). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 5. (yay. M. Ölmez). Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 13. (yay. M. Ölmez). Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Tezcan, S. (1984). Uygur Alfabesi. *Türk Ansiklopedisi*, 33, 121-126.
- [Yazıksız], N. A. (1906). Un Texte Ouïgour du XII-ième Siècle. *Keleti Szemle*, VII, 257-279. (Dergi künyesinde yazar adı N. A. Balhassan-oglu olarak geçer.)
- [Yazıksız], N. A. (1918 (1334)). *Hibetü'l-Hakayık*, I-II. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- [Yazıksız], N. A. (1925). Uygur Yazısı ile Hibetü'l-Hakayık'ın Diğer bir Nüshası. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Mecmuası*, 1, 227-233.
- Yusuf Has Hacib. (1942). *Kutadgu Biliğ, Tıpkıbasım, I, Viyana Nüshası*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yay., Alâeddin Kırıl Basımevi.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 864-883.
Geliş Tarihi-Received: 29.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 26.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1211950

Nûru'l-İslâm Adlı Eserin Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Vocabulary of the Work Titled Nuru'l-Islam

Ömer GÜVEN*

Öz

Eski Anadolu Türkçesi döneminde telif ve tercüme pek çok eser kaleme alınmıştır. Kuran tercümesi, hadis tercümesi, siyer tercümesi, kisasü'l-enbiya, tezkiretü'l-evliya gibi türlerde eserler ortaya konulmuştur. Bu türlerden biri de fıkıh metinleridir. İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasıyla beraber zamanla fikhî konuları içeren çeşitli eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Kudûrî Tercümesi, Ferâiz Kitâbı, Kitâb-ı Gunya, Nazmü'l-Hilâfiyat Tercümesi, Hulvaıyyât-ı Şâhî, Vikâye Tercümesi gibi eserler bu türün başlıca örnekleridir.

Yayına hazırlamakta olduğumuz Nûru'l-İslâm adlı eser de fıkıh türünde değerlendirilebilecek bir eserdir. Eserde genel olarak diğer fıkıh metinlerinde de karşılaşılan oruç, namaz, hac, zekât, nikâh, boşanma, miras, kölelik, cariye gibi konuların işlendiği görülür. Bu konuların yanında kimi zaman fikhî meselelerin yer aldığı çeşitli kıssalara da eserde yer verilmiştir. Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu numara 199'da yer alan eser, hareketli nesihle istinsah edilmiş mensur bir eserdir. Eser genel olarak Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri gösterse de yer yer ağız özelliği olarak değerlendirilebilecek dil unsurları taşımaktadır. Bu çalışmada Nûru'l-İslâm adlı eserin söz varlığı ele alınmıştır. Zengin bir kelime hazinesine sahip olan eserin söz varlığı çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir. Ayrıca fıkıh türüne ait olan eserdeki fıkıh terimleri de ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Çalışma ile eserin söz varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nûru'l-İslâm, fıkıh eserleri, söz varlığı, adlar.

Abstract

Many works of copyright and translation were written in the Old Anatolian Turkish period. Works were written in genres such as Quran translation hadith translations, prophetic biography translation, stories of the Prophet, anecdotes of saints. One of these genres is fiqh texts. With the spread of Islam among the Turks, various works containing fiqh subjects began to be written over time. Works such as *Kudûrî Tercümesi*, *Ferâiz Kitâbı*, *Kitâb-ı Gunya*, *Nazmü'l-Hilâfiyat Tercümesi*, *Hulvaıyyât-ı Şâhî*, *Vikâye Tercümesi* are the main examples of this genre.

The work called Nûru'l-Islam, which we are preparing for publication, is also a work that can be evaluated in the fiqh genre. In the work, it is seen that issues such as fasting, prayer, pilgrimage, zakat, marriage, divorce, inheritance, slavery, and concubinage, which are generally encountered in other fiqh texts, are handled in detail. In addition to these issues, various stories that sometimes involve fiqh issues are also included in the work. The work,

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Amasya/Türkiye, e-posta: omer.guven@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9376-3538.

which is at the number 199 of Manuscripts Collection in Suna Kıraç Library of Koç University, is a prose work that has been copied with a vowel point. Although the work generally shows Old Anatolian Turkish language features, it also contains language elements that can be considered as dialect features in patches. In this study, vocabulary of the work titled Nûru'l-Islâm is discussed. The vocabulary of the work, which has a rich vocabulary, has been evaluated under various titles. In addition, the fiqh terms in the work belonging to the genre of fiqh are also discussed under a separate title. With the study, the vocabulary of the work and the fiqh terms in the work were tried to be revealed.

Keywords: Nûru'l-Islam, fiqh literature, word stock, nouns.

Giriş

Söz varlığı¹ denince akla bir dilde kullanılan sözcüklerin tamamı gelir. Bu bakımdan bir dilin sahip olduğu söz varlığı ve bu söz varlığının zenginliği o dili konuşan milletin de gelişmişlik düzeyinin önemli bir göstergesidir. Söz varlığı sayesinde o dili konuşan milletin kültürel özellikleri, inançları, düşünce yapıları ve beklentileri hakkında bilgi sahibi olunabilir. Söz varlığı çalışmaları eş zamanlı yapılabileceği gibi art zamanlı da yapılabilir. Art zamanlı yapılacak söz varlığı çalışmaları ile dildeki değişme ve gelişmeler tespit edilebilmektedir.

Söz varlığı ve kelime hazinesi kavramları birçok kaynakta genellikle aynı anlama gelecek biçimde kullanılmaktadır. Türkçe Sözlükte (TDK, 2005, s. 1807) kelime hazinesi, söz varlığı kavramı ile karşılanmakta; söz varlığı ise “bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler” şeklinde tanımlanmaktadır.

Söz varlığı yerine kelime hazinesi kavramını tercih eden Zeynep Korkmaz (2007, s. 144) bu terimi, “bir dilin bütün kelimeleri, bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı” diye tanımlarken Berke Vardar (2002, s. 182) “bir bireyin kullandığı ya da bir bütüncede yer alan sözcüklerin tümü” şeklinde tanımlamaktadır.

Söz varlığı ile ilgili önemli çalışmalara imza atmış olan Doğan Aksan (1996, s. 7) söz varlığının yalnızca dildeki birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş kodlar ve simgeler olmadığını, aynı zamanda maddi ve manevi kültürün yansıtıcısı, o dili konuşan toplumun kavramlar dünyasının ve dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmesi gerektiğini ifade eder. Söz varlığı ile ilgili görüşlerini genel olarak bu şekilde ifade eden Doğan Aksan, Türkçenin söz varlığının temel özellikleri ise şu şekilde sıralar:

1. Türkçenin türetme ve birleştirme yeteneği, ona somut ve soyut, çeşitli kavramları kolaylıkla oluşturma, ayrıntılara inen bir kavramlaştırma gücü vermiştir.
2. Türkler, değişik toplumlarla kurdukları ilişkiler sırasında yabancı dillerin etkisinde kalmışlardır. Bu etkiler sonucunda Türkçedeki birçok yerli ögenin kaybolup unutulması yabancılarının yerleştiği görülmüştür.
3. Türkçe türetme ve birleştirme yeteneği ile kavramlaştırma sürecinde daha çok somut nesnelere ve doğaya ağırlık vermiştir.
4. İki kelimelerin sıkça kullanımı, Türkçenin anlatımına güç verir.

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Doğan Aksan, (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi; Doğan Aksan, (2001). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Bilgi Yayınevi; Doğan Aksan, (2002). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi; Hatice Şirin User, (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Bayram Baş, (2011). Söz Varlığı İle İlgili Çalışmalarda Kullanılacak Ölçütler, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 29, 27-61; Yusuf Çotuksöken, (1989). Bir Dilin Sözvarlığı, Varlık 987; Yaşar Tokay, (2011). *Bengü Taşların Söz Varlığı İle Anadolu Ağızlarının Söz Varlığının Karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü; Cem Dilçin, (1983). *Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı ve Tarihsel Sözlüğü*, Ankara: *TDAYBelleten 1980-1981*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 23-38.

5. Türkçe sözcükler, en eski dönemlerinden beri çok anlamlılık özelliği göstermektedir.
6. Türkçede eş anlamlı sözcükler oldukça sık kullanılmaktadır.
7. Bugün Türkiye Türkçesinde unutulmuş olan birçok sözcük, Türkçenin değişik lehçe ve ağızlarında yaşamını sürdürmektedir (Aksan, 1996, s. 43-44).

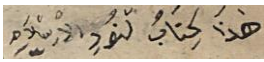
Nûru'l-İslâm

Eserin Konusu

Nûru'l-İslâm'da² genel olarak diğer fıkıh³ metinlerinde ele alınan konular işlenmiştir. Dinî muhtevalı bir eser olan Nûru'l-İslâm'da oruç, namaz, hac, zekât, nikâh, boşanma, miras, kölelik, cariyelik gibi konuların işlendiği görülür. Konular genellikle bablar şeklinde ele alınmıştır. Bunun yanında *el-hikayet*, *haberde gelmişdür* gibi başlıklar kullanılarak da yeni konulara girilmiş, çeşitli kıssalar anlatılmıştır. Bu kıssaların içerisinde çoğunlukla fikhî meseleler anlatılmıştır. Örneğin itikadi tartışmalardan biri olan "Kur'an mahlûk mudur, değil midir?" gibi bahislere yer verilmiştir. Yine eserde bazı peygamberlerin, evliyaların ve hükümdarların çeşitli kıssaları da ele alınmıştır. Konular ayet, hadis ve fıkıh âlimlerinin görüşlerine yer verilerek işlenmiştir. Eserde çoğu zaman ayet, hadis ve diğer Arapça ibarelerin çevirileri de yapılmıştır. Bu bakımdan müellifin bu ilimlere vakıf olduğu söylenebilir. Müellifin eserde Salvâtü'l-ârifin, Ta'bîbü'l-kulüb gibi çeşitli kaynaklardan da yararlandığı görülür. Eser Hanefi mezhebinin görüşleri etrafında şekillenmiştir. Metnin pek çok yerinde "bizim mezhepte" denilerek Hanefi mezhebi kastedilmiştir. Bununla birlikte eserde yer yer diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmiş, mukayeseler yapılmıştır. Eserin yazılış amacı müellif tarafından açıkça ifade edilmemiş olsa da genel olarak Müslümanlara Hanefi mezhebinin öğretilerini, inançlarını öğretmektir. Genel olarak İslam inancını benimsemiş kimselerin yapmakla yükümlü olduğu ibadetler ve uyması gerekli kurallar anlatılmıştır.

Eserin Fiziksel Özellikleri

Eserin müellifi, müstensihî, telif ve istinsah tarihi belli değildir. Eserin adı yazmanın 1b sayfasında besmelenin hemen üzerinde yer alır. Tespit edilebildiği kadarıyla Nûru'l-İslâm'ın tek nüshası bulunmaktadır. Üzerinde çalıştığımız bu nüsha, Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu numara 199'da yer almaktadır. Yazma, kütüphaneye Şinasi Tekin tarafından bağışlanmıştır. Eser bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Mecmuanın ilk bölümünde, 1b-133a sayfaları arasında, Nûru'l-İslâm yer alır. Daha sonra mecmuayı Kitâb-ı Esrârü'l-Ârifin⁴ adıyla, 133b-244a sayfaları arasında, başka bir eser takip eder. Son olarak 244a-289b sayfaları arasında herhangi bir

² Eserin adı yazmada Nûru'l-İslâm şeklinde hareketlenmiştir. bk. Bununla birlikte katalog kaydında eser Nûru'l-İslâm şeklinde yer almaktadır. Biz de katalog kaydına uyarak Nûru'l-İslâm şeklinde okuduk.

³ Bu türde kaleme alınmış eserler için bk. Recep Toparlı, (2017). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*. 2. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Muzaffer Akkuş, (1995). *Kitab-ı Gınya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Abdurrahman Özkan, (2018). *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler Tıpkıbasım*. Konya: Palet Yayınları; Zeynep Korkmaz, (1968). Eski Bir Kudûri Tercümesi. *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 225-231; Tanju Oral Seyhan, (2004). *Mübeyyen Der Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Çağrı Yayınları; Azmi Bilgin, (1998). *Nazmü'l-Hilâfiyat Tercümesi Giriş-Metin-Dil Özellikleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Mertol Tulum, (1968). Şerhü'l-Menâr Hakkında. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVI, 133-138; Yusuf Ziya Öksüz, (1976). *Mukaddime-i Kutbuddin (İnceleme-Metin-Sözlük)*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Erzurum; Bilal Aktan, (2002). *Devletoğlu Yusuf'un Vikaye Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Erzurum.

⁴ Bu eser üzerinde tarafımızca doktora tezi hazırlanmıştır. bk. Ömer Güven, (2019). *Kitâb-ı Esrârü'l-Ârifin: Dil İncelemesi-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

başlık bulunmadan Zülkifl Peygamber, Salih Peygamber gibi peygamberlerin kıssalarının bulunduğu bir bölüm ile mecmua tamamlanır.

Tamamı harekeli olan nüshanın fiziksel özellikleri şu şekildedir: Eser beyaz, orta kalın, aharlı, suyollu, filigranlı bir kâğıda yazılmıştır. Yazı türü, harekeli bozuk nesih; mürekkep rengi ise siyah, başlıklar ve söz başları kırmızıdır. İlk otuz beş sayfanın üst kısımları kısmen su görmüştür. Bu bölüm genel olarak metnin okunuşuna engel teşkil etmemektedir. Bazı sayfalarının dışında eser genellikle 13 satır ile yazılmıştır. Mecmuanın tamamında aynı yazı kullanılmıştır.

Eserin Dil Özellikleri

Nûru'l-İslâm, dil özellikleri bakımından genel olarak Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşımaktadır. Eser oldukça sade ve anlaşılır dille yazılmıştır. Bunun yanında Arapça ve Farsça kelimelerin görece çok olması terim kullanımıyla ilgilidir. Fıkıh metni olması dolayısıyla çeşitli dinî terimlere yer verilmiştir. Bu terimler bir kenara bırakılırsa eserde Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait Türkçe söz varlığının yoğun olduğu görülür. Yine eserde, bünyesinde taşıdığı ekler bakımından değerlendirildiğinde, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait hemen hemen bütün eklerin kullanıldığı görülür.

Nûru'l-İslâm her ne kadar Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşısa da eserde yoğun olarak çeşitli ağız özellikleri görülür.⁵ Yazmanın müstensihî ağız özelliği⁶ olarak değerlendirilebilecek çeşitli dil verilerini esere yansıtmıştır. Bu yönüyle eser, diğer Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait metinlerde ya hiç görülmeyen ya da çok seyrek görülen bu ağız özelliklerini taşıması bakımından ayırt edicidir. Eserde kullanılan kimi ağız özelliklerinin örnekleri sınırlı sayıda olsa da özellikle bazı ses değişimleri ve ünlü türemeleri yer yer standart kullanımlardan daha fazladır.

1. Nûru'l-İslâm Adlı Eserin Söz Varlığı⁷

Bu çalışmada *Nûru'l-İslâm* adlı eserin söz varlığı ele alınmıştır. Çalışmada söz varlığı; *Eşya Adları, Meslek Adları, İnsan Bedeniyle İlgili Adlar, Yiyecek ve İçecek Adları, Doğa ve Doğa Olaylarıyla İlgili Adlar, Hayvan Adları, Bitki Adları, Hastalıkla İlgili Sözcükler, Ölçü, Mesafe, Nitelik Bildiren Adlar, Zaman Bildiren Adlar, Renkle İlgili Adlar, Yön ve Yer Bildiren Adlar, Akrabalık Adları ve Fıkıh Terimleri* başlıkları altında tasnif edilmiştir. Klasik söz varlığının yanında değerlendirmeye alınan bir bölüm de fıkıh terimleri olmuştur. Fıkıh metni olması sebebiyle *Nûru'l-İslâm*'da oldukça çeşitli fıkıh terimleri kullanılmıştır. Bu fıkıh terimlerinin özellikle boşanma, kölelik, cezalandırma yöntemleri, nikâh gibi konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışmada bu terimler ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

⁵ Eserdeki bu ağız özellikleri ile ilgili tarafımızca bir çalışma yapılmıştır. bk. Ömer Güven (2020). *Nûru'l-İslâm Adlı Fıkıh Metni ve Bu Metindeki Ağız Özelliği Gösteren Unsurlar. XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (21-23 Ekim 2020)*, 838-848.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Hayati Develi, (2008). Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması, *Turkish Studies*, Vol. 3/3, 212-230; a. mlf. (2002). Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar, *Türk Bilgi*, S. 4, 117-124; Gürer Gülsevin, (2009) Eski Anadolu Türkçesi Ağızlarında Uzun Ünlüler Üzerine, *Dil Araştırmaları*, S. 5, 39-56; a. mlf., (2008). Eski Anadolu Türkçesi Ağızları Üzerine, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 20-25 Ekim 2008; Leylâ Karahan, (2006) Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi, *Turkish Studies*, Vol. I/1, 9-18; M. Dursun Erdem, (2006). Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar, *İlmî Araştırmalar*, S. 22, 83-110; a. mlf. (2010). Eski Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 113-138; Zeynep Korkmaz, (2010). Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller, *TDAY-Belâten* 2007/1, 87-110.

⁷ Tasnif yapılırken büyük ölçüde şu çalışmadan yararlanılmıştır: bk. Hakan Yaman (2007). Ali'nin Kıssa-ı Yusuf'unda Söz Varlığı Üzerine, *Türk Bilgi*, 14, 184-199.

1.1. Eşya Adları

Eserde pek çok eşya adı yer almaktadır. Eserdeki eşya adları; ticaretle ilgili adlar, savaş ve müzik aletleri ile ilgili adlar, ev eşyaları ve evle ilgili adlar, giysi ve kumaş adları, süs eşyaları ve mücevher adları, yazı ile ilgili adlar başlıklarında ele alınmıştır. Özellikle eserde ev eşyaları ve evle ilgili adların çok yoğun kullanıldığı, daha sonra giysi ve kumaş adlarının kullanıldığı görülür. Eşya adlarından, savaş ve müzik aletleri ile ilgili adlar ile süs eşyaları ve mücevher adlarının ise daha az kullanıldığı görülür.

1.1.1. Ticaretle İlgili Adlar

akçe: Gümüş sikke, madeni para. 119b/11

altun: Altın. 90a/3

bakır: Bakır, bakır madeni. 31b/1

buçuk: Yarım, yarı. 90b/8

demür: Demir. 66b/6

dînâr (Ar.): Dinar, altın para. 18b/5

gümüş: Gümüş, kıymetli maden. 78a/3

kalın: Evlenecek kıza erkek tarafının verdiği hediye, para, çeyiz veya ağırlık. 129b/13

kızıl: Altın (para). 78b/5

nağad (Ar.): Elde bulunan geçerli para, akçe. 42a/10

pul (Far.): Para. 128b/7

yarmağ: Akçe, sikke, para. 81a/13

1.1.2. Savaş ve Müzik Aletleri ile İlgili Adlar

çağ: İçinden sarkan tokmağının kenarlara vurmasıyla ses çıkaran madenden araç, kampana. 130b/8

kılıç: Kılıç. 56a/5

mancınık (Ar.): İri taşları uzağa atabilecek şekilde yapılmış ve kale duvarlarını dövmek için kullanılmış olan eski bir savaş aleti. 63b/12

tabanca (Ar.): Kısa, hafif, cepte veya belde taşınan ateşli silah. 20b/3

1.1.3. Ev Eşyaları ve Evle İlgili Adlar

alçu: Alçı. 7b/4

'amud (Ar.): Değnek, sopa. 55b/10

ayağ: Kadeh. 40a/2

bardağ: Testi. 84b/7

başmağ: Ayakkabı. 69b/1

beşik: Beşik. 30b/11

bıçak: Kesmeye yarayan alet. 127b/2

çâdır (Far.): Oturmak için kıldan veya çuldan yapılan barınak. 28b/13

çanak: Çanak. 8a/2

çeküç: Çekiç. 109b/5

çırâğ (*Far.*): Işık, kandil. 81b/4

çömlük: Toprak tencere. 92b/10

dam: Dam, çatı. 125a/6

döşek: Yatak. 70b/2

ebrüşüm (*Far.*): Kalınca bükülmüş ipek iplik. 117a/12

ev: Ev. 123a/6

hoğka (*Ar.*): Cam, maden veya topraktan yapılmış genellikle kapaklı küçük kap. 100b/13

halı: Halı. 117a/13

havān (*Far.*): Toz hâline getirilmek veya ufalanmak istenen bir maddenin içine konulup dövüldüğü taş, tahta veya madenden çukur kap. 99b/10

heybe (*Ar.*): Yolculukta binek hayvanlarının eyerine geçirilerek iki yana sarkıtılan veya omuzda taşınan, kilim, deri, kıl veya meşinden, içine öteberi koymaya mahsus iki taraflı torba. 97b/9

iplik: İplik. 63b/7

ķandīl (*Ar.*): Kandil. 117a/12

ķapak: Örtmeye yarayan nesne. 101b/3

ķapu: Kapı. 74b/11

kesici: Kesme işinde kullanılan araç. 66a/1

ķısaç: Kısaç, kerpeten. 109b/3

ķile (*Ar.*): Tahılın türüne, kullanıldığı yere ve zamana göre ağırlığı değişen ölçek. 60a/10

ķilim (*Far.*): Kilim. 88a/9

ķošķ (*Far.*): Köşk. 64b/13

ķülünk (*Far.*): Ucu sivri taşçı kazması. 122a/8

ķüp: Küp. 39b/11

meşek (*Far.*): Tulumdan yapılmış su kabı, kırba. 61b/10

örs: Kullanıldığı işe göre çeşitli boy ve şekillerde olan, üzerinde maden dövmeye mahsus çelik yüzeyli demir alet. 109b/5

perde (*Far.*): Perde. 124b/9

ķabak (*Ar.*): Tabak. 77a/11

ķanduk: Sandık. 37b/13

sarāy (*Far.*): Saray. 126b/8

seccāde (*Ar.*): Namaz kılınacak halı. 106b/4

tāc: Tac. 102a/11

taht (*Ar.*): Taht. 130b/7

tahta: Tahta. 78b/1

terāzū: Terazi. 37a/11

urġan: Keten, kenevir, pamuk, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat. 64a/2

zencīr (Ar.): Zincir. 130b/3

1.1.4. Giysi ve Kumaş Adları

āštār (Far.): Astar, bez, kumaş. 104b/10

bez: Bez, kumaş. 66a/9

bürüncük: Bükülmüş ham ipekten dokunan ince kumaş. 76b/8

etek: Giysinin belden aşağıda kalan bölümü. 124b/4

hamā'il (Ar.): Sağ omuzdan sol kalçaya kadar uzanıp ucuna kılıç takılan kayış. 119a/13

gömlek: Gömlek. 73a/1

hırka (Ar.): Daha çok dervişlerin giydiği üst giysisi. 124a/12

hil'at (Ar.): Eskiden padişah veya vezir tarafından takdir edilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan. 105b/4

kaftān (Far.): Boyu diz kapağına veya ayaklara kadar inen, önden açık, hafif üst giyeceği. 31b/12

kebenek: Keçeden yapılan kolsuz çoban yağmurluğu. 122a/9

kefen (Ar.): Kefen. 42a/7

kumaş: Kumaş. 121a/3

kuşak: Bele bağlanan uzun, enli veya ensiz kumaş. 121a/13

mıknā'a (Ar.): Başörtüsü. 23a/8

örtü: Örtmeye yarayan şey. 44a/7

panbuġ (Far.): Pamuk. 81b/2

pīrāhen (Far.): İç gömleği, gömlek. 23a/8

ton: Giysi, kıyafet. 79a/12

yaġa: Giyeceklerin boynun kısmı. 61a/6

yeŋ: Elbise kolunun el üzerine gelen kısmı. 31b/13

zūnnār (Ar.): Keşişlerin bellerine bağladıkları kıldan uzun kuşak. 77a/2

1.1.5. Süs Eşyaları ve Mücevher Adları

āreste (Far.): Süslü, süslenmiş, bezenmiş. 102a/9

cevher (Ar.): Cevher, değerli taş. 62b/3

gevher (Far.): Cevher, değerli taş. 62b/3

muraşşa' (Ar.): İnci, elmas, yakut vb. kıymetli taşlarla süslenmiş, mücevherle bezenmiş. 119b/1

yākut (Ar.): En meşhuru kırmızı renkli olan, pembe, erguvan vb. renklerde, sadece elmasın çizebildiği çok değerli taş. 78b/6

1.1.6. Yazı İle İlgili Adlar

biti: Mektup, yazı. 67b/6

defter: Kayıt listesi. 70a/3

dīvān (Ar.): Divan edebiyatı şairlerinin şiirlerini topladıkları eser. 94a/10

kāğıd (Far.): Kağıt. 60b/13

qalem (Ar.): Kalem. 20a/3

kitāb (Ar.): Kitap. 31b/10

levh (Ar.): Üzerine yazı yazılabilecek ve resim yapılabilecek yassı düz nesne veya yüzey. 20a/3

1.2. Meslek Adları

Nûru'l-İslâm'da çok çeşitli meslek adlarının kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan meslek adlarının büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça gibi dillerden geçmiş alıntı kelimelerdir. Bunun yanında *demürçi*, *etmekçi*, *hamâmcı*, *kapucu*, *kıgırdıcı*, *kulluqçı*, *oqıyıcı* gibi Türkçe eklerle yapılmış meslek adları da eserde yer almaktadır. Ayrıca kök halindeki *karavaş*, *kırnaq*, *qul*, *uqrı* gibi Türkçe meslek adları da kullanılmıştır.

'as (Ar.): Gece bekçisi. 118b/11

culha (Far.): El tezgâhında dokumacılık yapan kimse, dokumacı. 69b/11

qoban (Far.): Çoban. 78a/8

dellâl (Ar.): Satışlarda aracılık eden kimse. 119b/10

demürçi: Demirci. 69b/10

dervîş (Far.): Sufî, mutasavvıf, tarikat ehli. 74a/12

etmekçi: Ekmek yapan veya satan kimse. 121b/9

qilmân (Ar.): Cennette hizmet eden delikanlılar. 64b/12

hâkim (Ar.): Hükmeden, hakim. 28b/9

hamâmcı: Hamam işleten kimse. 128b/5

kapucu: Kapıyı bekleyen kimse. 126b/5

karavaş: Cariye, köle, hizmetçi, halayık. 58b/8

kethüzâ (Far.): Zengin kimselerin ve devlet büyüklerin buyruğunda çalışan kimse. 131b/8

kıgırdıcı: Çağırıcı, davet edici. 106a/11

kırnaq: Cariye, halayık. 94a/13

qul: Hizmetkâr, köle. 118b/2

kulluqçı: Hizmetkâr, cariye. 47b/8

muşannif (Ar.): Bölüm bölüm ayıran, sınıflandıran. 69a/13

mü'ezzın (Ar.): Namaz vakitlerini haber vermek için ezan okumakla görevli kimse. 117a/11

müfessır (Ar.): Kur'ân-ı Kerim ayetlerini tefsir usulüne göre açıklayan, bu hususta eser yazan kimse. 71a/3

müftî (*Ar.*): Müftü. 126b/8

mühendis (*Ar.*): Mesleği mühendis olan kimse. 63b/4

nâiyb (*Ar.*): Şer'î mahkemelerde hakimlik yapan kimse, kadı. 128a/5

okıyıcı: Okuyan, kıraat eden. 3a/1

pâzişâh (*Far.*): Hükümdar, sultan. 90b/3

peygâmbere (*Far.*): Peygamber, resul, elçi. 100b/4

saķâ (*Ar.*): Evlere dışarıdan su taşıyan kimse. 62a/11

şakî (*Ar.*): Yol kesici, haydut. 70a/11

uğrı: Hırsız. 32a/9

1.3. İnsan Bedeniyle İlgili Adlar

Eserde hemen hemen insan bedenindeki tüm adlara yer verilmiştir. Nûru'l-İslâm'da insan bedeniyle ilgili 33 ad bulunmaktadır. Bu adların büyük çoğunluğu Türkçe kelimelerden oluşurken az sayıda alıntı kelime de eserde kullanılmıştır.

ağız: Ağız. 5a/8

alın: Alın. 13a/1

aret (*Far.*): Dirsek. 55a/2

arķa: Arka, sırt. 92a/2

ayak: Ayak. 73b/3

barmaķ: Parmak. 7a/13

baş: Baş, kafa. 45b/11

bel: Bel. 77a/2

beñiz: Yüz, yüz rengi. 73a/9

bilek: Bilek. 9a/2

boğaz: Ağızdan sonra yiyeceklerin geçtiği organ. 66a/2

burun: Burun. 55b/9

dil: Dil, tat alma organı. 73b/2

dirsek: Dirsek. 7a/12

diş: Diş. 55b/9

endâm (*Far.*): Aza, organ. 55a/2

et: 1. İnsan ve hayvanlarda kas ve yağdan meydana gelen kısım. 109b/9, 2. Ten, beden. 50b/13

ferc (*Ar.*): Vajina, avret yeri. 68a/3

gögüs: Göğüs. 44a/1

gövde: İnsan bedeni, vücut. 109b/10

göz: Göz. 73b/1

- kaş:** Kaş. 6a/4
kıl: Kıl, saç. 73a/10
kol: Kol. 68a/6
kör: Görmeyen, ama. 83a/8
kulak: Kulak. 83b/3
omuz: Omuz. 83b/5
ökce: Ökçe. 95b/1
saç: Başı kaplayan kıllar. 5a/7
sakal: Sakal. 107b/11
tutak: Dudak. 101b/1
sünük: Kemik. 109b/10
uca: Oturacak yeri, kış, sağrı. 49b/3

1.4. Yiyecek ve İçecek Adları

Nûru'l-İslâm'da yiyecek içecek adı olarak kullanılan 17 kelime yer almaktadır. Bu yiyecek ve içecek adlarının bir kısmı alıntı kelimelerden oluşurken bir kısmı da Türkçe kelimelerden meydana gelmiştir. Özellikle *çağır*, *süci*, *yemiş*, *yiyesi*, *yiğü* gibi Türkçe yiyecek içecek adları dikkat çekici kullanımlardır. Metinde içilmesi haram olan içeceklerden şarap, hem *süci* biçimiyle hem de *çağır* biçimiyle beraber kullanılmıştır.

- âb** (*Far.*): Su. 96a/1
aş: Aş, yemek, taam. 33a/6
azık: Yolculuk sırasında veya dışarıda çalışırken yenmek üzere hazırlanan yiyecek, kumanya, nevale. 78a/12
bazlama: Kızgın saç üzerinde pişirilmiş kalın yufka, bezdirme. 87a/8
biryân (*Far.*): Kebap, püryan. 77a/6
çağır: Şarap. 39a/6
etmek: Ekmek. 120b/3
hamîr (*Ar.*): Hamur. 114a/9
taru: Mısır, mısır tanesi. 40b/6
süci: Şarap. 21a/7
süd: Süt. 97b/13
şarâb (*Ar.*): Üzüm suyundan yapılmış içki. 64b/10
şeker (*Far.*): Ağzında tatlı bir lezzet bırakan maddelere verilen ortak isim.
yemiş: Meyve. 76a/3
yiyesi: Yiyecek şey, yemek, taam. 109a/5
yiğü: Yiyecek, taam. 51a/5

zemzem (Ar.): Kabe yanındaki meşhur kuyudan çıkan kutsal su. 94a/12

1.5. Doğayla ve Doğa Olaylarıyla İlgili Adlar

Eserde doğayla ve doğa olaylarıyla ilgili söz varlığı da zengindir. Burada da kelimelerin bir kısmı alıntı iken bir kısmı Türkçedir. Bu kapsamda kullanılan kelime sayısı 23'tür.

âb-ı revân (Far.): Akarsu. 96a/1

ber (Ar.): Kara, toprak. 76a/5

bulut: Bulut, gökyüzündeki beyaz veya gri renkteki su kütlesi. 75a/13

deñiz: Deniz. 76b/5

dere: Küçük akarsu. 37b/7

düz: Ova, düzlük, yazı. 91b/9

gök: Gökyüzü, sema. 124b/9

gün: Güneş. 6b/7

güneş: Güneş. 115a/8

hava (Ar.): Hava. 64a/9

ırmak: Doğrudan doğruya denize dökülen büyük akarsu. 96a/5

kar: Kar. 64a/13

kaya: Sert ve iri taş kütlesi. 122b/10

ova: Ova. 63b/8

şahra (Ar.): Kasaba, köy vb. meskûn yerlerin dışında kalan boş ve geniş yer, kır, ova. 31b/11

şehir (Ar.): Şehir. 13b/1

taş: Taş, sert toprak. 94a/3

vilâyet (Ar.): İl, şehir. 108b/10

yağmur: Yağmur. 64a/13

yıldız: Yıldız. 20a/3

yir yüzi: Yer yüzü. 100a/11

yol: Yol 68a/5

yurt: Yurt. 130a/9

1.6. Hayvan Adları

Nûru'l-İslâm'da çok çeşitli hayvan adı geçmiştir. Bu hayvan adlarının bir kısmı evcil hayvan adı iken bir kısmı yabani hayvan adıdır.

arşlan: Aslan. 92a/8

at: Binek hayvanı, at. 96a/12

balık: Balık. 81a/10

bayğuş: Başında, kulak yerinde iki sorgucu bulunan, yırtıcı gece kuşlarının genel adı. 129b/11

çetük: Kedi. 92a/9

çığan: Çok ayaklılardan, sarımtırak renkte, zehirli bir böcek. 20a/1

çıyan: Çok ayaklılardan, sarımtırak renkte, zehirli bir böcek. 43b/2

deve: Deve. 87a/7

eşek: Eşek, merkep. 132b/4

ezderhā (Far.): Türlü biçimlerde tasarlanan korkunç bir masal canavarı, ejder, dragon. 66b/5

gāv (Far.): Öküz, sığır. 39a/13

hayvān (Ar.): Hayvan. 91b/11

gögercin: Güvercin. 83a/8

horūs (Far.): Horoz. 99b/9

it: Köpek. 9a/3

kelp (Ar.): Köpek. 97a/2

ķoyun: Koyun. 25a/6

ķurt: Kurt. 30b/9

ķuş: Kuş. 100a/7

leylecük: Leylecik. 131b/9

leylek (Far.): Leylek. 131a/10

oğlak: Keçi yavrusu. 87b/9

ökiz: Erkek sığır. 91a/1

serçe: Serçe. 80a/13

sıçan: Fare, sıçan. 114b/11

ķāvus (Ar.): Süslü, güzel bir kuş. 99b/8

ķoņuz: Domuz. 92a/2

yılan: Zehirli sürüngen hayvan. 9a/4

1.7. Bitki Adları

Eserde bitki adı olarak gerek Türkçe gerekse alıntı olmak üzere çeşitli bitki adları kullanılmıştır. Bitki adı kapsamında 17 sözcüğe yer verilmiştir.

ağaç: Ağaç. 107b/7

arpa: Arpa. 87a/8

bostān (Far.): Sebze bahçesi, bağ. 24a/11

budaķ: Dal. 80a/8

buğday: Buğday. 31b/1

çiçek: Bitkilerin renkli ve kokulu kısmı. 64b/11

dıraķat (Far.): Ağaç. 20a/1

- diken:** Diken. 116b/7
ekin: Buğday. 95a/1
enâr (*Far.*): Nar, nar kelimesinin eski metinlerde rastlanan şekli. 76a/2
hezâren (*Far.*): Bambu ve Hint kamışı denen bitki. 113a/13
hürmâ (*Ar.*): Hurma ağacının tatlı, besleyici, etli meyvesi. 40b/8
incir (*Far.*): İncir. 97b/3
muğaylan (*Far.*): Çölde yetişen bir cins dikenli çalı, deve diken. 76a/6
ot: Küçük bitkilerin ortak adı çim. 59b/6
üzüm: Asma meyvesi. 47b/7
yaprak: Yaprak. 113a/13

1.8. Hastalıkla İlgili Sözcükler

Nûru'l-İslâm'da çok yaygın olmasa da çeşitli hastalık adlarına yer verilmiştir. Hastalık adları genelde Türkçe kökenlidir, alıntı hastalık adları daha azdır. Bunun yanında *ağrı-*, *oñult-* gibi hastalıkla ilgili fiil soylu sözcükler de eserde yer almaktadır.

- ağrı-:** Acı duymak. 52b/10
ağrı: Vücudun herhangi bir yerinde duyulan şiddetli acı, sızı, acı. 95a/6
cirâhat (*Ar.*): Cerahat, yara. 55b/10
hasta (*Far.*): Sağlığı bozuk olan, hasta. 60a/5
'illet (*Ar.*): Hastalık. 5b/10
irin: Cerahat. 38a/1
oñult-: Hastalığı, yarayı sağaltmak, iyileştirmek. 90b/2
şayru: Hasta. 5b/2
sökel: Hasta, hastalanmış. 90b/3
uyuz: Uyuz hastalığına tutulmuş olan. 132a/3

1.9. Ölçü, Mesafe, Nitelik Bildiren Adlar

Eserde ölçü, mesafe, nitelik bildiren adlar yaygın olarak kullanılmıştır. Bu adların da büyük çoğunluğu Türkçe kökenlidir, az sayıda alıntı sözcük bulunmaktadır.

- ağır:** Tartıda çok çeken, hafif karşısı. 45b/1
büyük: Büyük. 14a/10
çok: Çok, fazla. 104a/11
çokluk: Çok olma durumu. 129a/9
dirhem (*Ar.*): Okkanın dört yüzde birine eşit eski ağırlık ölçüsü. 116a/6
eksük: Eksik, noksan, az. 69b/4
eksükrek: Daha eksik, çok eksik, kemter. 42b/4

endāze (*Far.*): Ölçü, derece, meritebe. 53b/12

gen: Geniş. 67a/9

hısāb (*Ar.*): Hesap, ölçü, sayı. 32a/10

hısābsuz: Sayılamayacak kadar çok. 45b/7

ırak: Uzak. 78a/9

igen: Çok, gayet, pek, ziyade. 107a/10

kadār (*Ar.*): Ölçüsünde, derecesinde, büyüklüğünde, genişliğinde. 106a/3.

kaşız (*Ar.*): Eski bir hacim ve alan ölçüsü. 41a/3

kalın: Kalın. 117b/9

katı: Katı, sert, şiddetli. 100a/11

kısa: Kısa, uzun olmayan. 14a/1

kici: Küçük, ufak. 98a/13

küçük: Küçük. 14a/12

ölçek: Ölçek. 37a/10

tolu: Dolu olan. 71a/11

uzun: Uzun. 119b/11

yüce: Yüksek, büyük, ulu. 128a/11

yüksek: Belli bir yere göre daha yukarıda bulunan. 65a/2

1.10. Zaman Bildiren Adlar

Nûru'l-İslâm'da zaman kategorisinde değerlendirilebilecek çok çeşitli söz varlığı kullanılmıştır. Gün, ay, yıl, gece, gündüz, sabah, akşam gibi zaman bildiren adların yaygın olarak kullanıldığı görülür. Bunun yanında günümüz Türkçesinde kullanılmayan Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yaygın kullanılan çeşitli zaman ifadeleri de karşımıza çıkmaktadır.

ağşam: Akşam. 117a/4

ay: Yılın on iki bölümünden biri. 23b/7

dem (*Far.*): Zaman, an, vakit. 63b/11

dün: Gece. 66a/7

dünki: Bugünden bir önceki gün. 108a/2

dünle: Geceleyin. 82a/1

gice: Gece. 101b/9

gün: Gün. 101a/8

gündüz: Gündüz. 53a/12

ikindi: Öğle ile akşam arasındaki zaman. 101b/7

irte: Sabah, şafak sökme zamanı, yarın. 106a/11

kaçan: Ne zaman. 110b/12

kâh (*Far.*): Bazen, bazı zaman. 91b/13

kuşluk: Günün sabahla öğle arasındaki saatleri. 75b/6

nâ-gâh (*Far.*): Zamansız, vakitsiz. 118a/6

öñdin: Önce, ilkönce, daha evvel. 13b/11

öyle: Öğle vakti, öğle. 10a/4

şabâh (*Ar.*): Günün başlangıcı, gündüzün ilk saatleri. 101b/10

vakt (*Ar.*): 1. Vakit, zaman 94b/3, 2. Çağ. 32a/8

yarındası: Ertesi gün. 102b/8

yatsu: Yatsı. 10a/5

yıl: Yıl 103b/10

yıllık: Yıllık. 117b/7

zamân (*Ar.*): Vakit, devir. 42b/13

1.11. Renkle İlgili Adlar

Çok yaygın olmasa da *Nûru'l-İslâm*'da renk adları da kullanılmıştır. Bu renk adları genellikle Türkçe kökenlidir, alıntı renk adları oldukça azdır. Eserde kullanılan renk adları şunlardır:

aķ: Kar renginde olan rengin adı, beyaz. 107b/11

elvân (*Ar.*): Çok çeşitli, renkli. 123a/7

gök: Mavi, yeşile çalan mavi. 18b/7

ķara: En koyu renk, siyah, kara. 18b/6

ķızıl: Kırmızı, al. 18b/6

ķaru: Sarı. 18b/6

yeşil: Yeşil. 18b/6

1.12. Yön ve Yer Bildiren Adlar

Nûru'l-İslâm'da çok çeşitli yer ve yön bildiren adların kullanıldığı görülür. Bu adların büyük çoğunluğu Türkçe kökenli olurken az sayıda alıntı kelime de eserde kullanılmıştır. Eserde yer alan *egrek*, *egrekcük* gibi adların kullanımı ilgi çekicidir. “Su toplanan yer” anlamına gelen *egrek* kelimesi Taraması Sözlüğünde tanıklanmışken bunun küçültme eki almış biçimi olan *egrekcük* kelimesi Tarama Sözlüğünde bulunmamaktadır. Ayrıca ek yığılması⁸ biçiminde oluşmuş olan *kuşlukluk* “kuşların bulunduğu yer” kelimesi de diğer ilgi çekici bir kullanımdır.

alt: Alt kısım. 63b/8

ara: Mahal, mevki, mekân, yer. 119b/5

aracuk: Yer, mevki. 102b/2

ard: Art, arka taraf, geri. 3a/7

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Zeynep Korkmaz, (1960). “Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 8, s. 173-180.

aşağa: Aşağı. 12a/5

dâr (Ar.): Yer, yurt. 20a/1

dip: Bir şeyin bulunduğu yere bitişen en alt kısmı veya bunun hemen yanı başı. 5a/5

egrek: Su toplanan yer. 96a/6

egrekcük: Su toplanan yer. 95b/3

ekinlük: Tarla. 18a/10

iç: Bir şeyin kendi sınırları arasında kalan kısmı, dâhil, orta, ara. 75a/1

içerü: İçeri, iç. 119a/3

ilerü: Öne doğru, ileri. 117b/1

iley: Huzur, yan, ön, karşı taraf. 87b/10

kuşlukluk: Kuşların bulunduğu yer. 63b/9

meydân (Ar.): Geniş, açık, düz yer, alan. 130b/13

ova: Çevresindeki yüksek ve arızalı topraklara göre çukurda kalan geniş ve düz arazi. 63b/8

öñ: Arka karşıtı, ön, ileri karşı. 95b/2

sağ: Yön, sağ taraf. 116a/10

şahra (Ar.): Kasaba, köy vb. meskûn yerlerin dışında kalan boş ve geniş yer, kır, ova. 31b/11

şol: Yön, sol taraf. 116a/11

üzeri: Bir şeyin yukarıya, göğe doğru bakan yüzü, yüzeyi, üst tarafı. 106a/9

yokaru: Bir şeyin üst bölümü, fevk, aşağı karşıtı. 112a/4

1.13. Akralalık Adları

Eserde çok yaygın olmasa da çeşitli akrabalık adları da kullanılmıştır. Bu adların da büyük çoğunluğu Türkçe kökenlidir, alıntı akrabalık adları daha azdır. *Nûru'l-İslâm*'da kullanılan akrabalık adları şunlardır:

ana: Ana, anne. 24b/7

ata: Baba, ata, cet. 131b/5

‘avrat (Ar.): Eş, kadın. 125b/11

‘ayâl (Ar.): Aile reisinin geçimlerini sağlamak zorunda olduğu kimseler, çoluk çocuk. 58b/9

balduz: Bir erkeğin karısının kız kardeşi. 49b/7

dünür: Eşlerin baba ve analarının birbirlerine göre durumu. 129b/12

eren: Koca, zevc. 19a/11

hışım (Ar.): Akralık, yakın. 58a/13

kırdas: Kardeş. 132a/10

kırdas: Kardeş. 17a/4

kız: Kız çocuğu. 36a/2

oğul: Oğul, çocuk, evlat. 36a/6

şabiyye (Ar.): Küçük kız çocuğu. 24a/9

1.14. Fıkıh Terimleri

Fıkıh metni olması sebebiyle *Nûru'l-İslâm*'da oldukça çeşitli fıkıh terimleri kullanılmıştır. Bu fıkıh terimlerinin özellikle boşanma, kölelik, cezalandırma yöntemleri, nikâh gibi konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışmada bu terimler de ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

ağaçla- : Sopa ile dövmek.

'âkıle (Ar.): Katilin öldürme işindeki yardımcıları bunlar yoksa öldürmede kendisine yardım eden kabilesi (köylüleri şehirlileri) ve akrabası. 56a/10

'amd (Ar.): Bir şeyi bilerek, isteyerek, kasıtlı ve kararlı olarak yapma, kasıt, niyet.

'aşabe (Ar.): Mirasta belli payları olmayıp asıl varisler terekeden muayyen hisselerini aldıktan sonra artan bir şey varsa onu alan uzak akrabalar. 36a/5

âzād (Far.): Azat, serbest olan, köle olmayan. 111b/13

bā'in: Ayıran, ayırıcı. 26a/1

berdār (Far.): Darağacına çekilmiş, asılmış. 111a/5

bid'î (Ar.): Erkeğin karısını hayızlı yahut nifaslı iken veya cinsel ilişkide bulunduğu temizlik döneminde boşamasıdır. 21b/1

dār ağacı: İdama mahkum olanların asıldığı ağaç. 116a/13

diyet (Ar.): İslam hukukuna göre, öldürme ve yaralamalarda suçlunun ödemek zorunda olduğu para veya mal, kan pahası, kan parası, kefareet. 56a/8

duḥūl (Ar.): Cinsel ilişki. 27b/4

dutaya dur-: Rehin koyarak bağlamak. 47a/12

el-Ḳur'anü gayrū maḥlūḳ (Ar.): Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmaları ifade eden dini terim. 107b/8

ḥad (Ar.): Şeriatça belirli suç işleyenlere uygulanan ceza. 32b/12

ḥasen (Ar.): Üç temizlik devresinde üç talak verilerek yapılan boşanma, buna sünnî de denir. 21b/3

ḥulle (Ar.): Şer'an boşanmış bir kadının, kendisini boşayan eski kocasıyla tekrar evlenebilmesinin helal olması için bir başka erkekle gerçekten nikâhlanması ve daha sonra boşanması usulü. 22a/12

ḥulu' (Ar.): Bir şeyi kesin olarak izale etmek, mal alarak nikâhtan düşmek. 24b/2

'iddet (Ar.): Boşanma veya ölüm yoluyla kocasından ayrılan kadının tekrar evlenebilmesi için beklemesi gereken süre. 22b/9

iḥşān (Ar.): İslam ceza hukukunda zina yapan, zina isnat edilen bir suçlunun hükme göre cezalandırılabilmesi için var olması şer'an gerekli olan niteliklerin bütünü. 27b/1

îlā (Ar.): Bir erkeğin belli bir müddet karısına yaklaşmamak üzere yemin etmesi. 58b/13

kābin (Ar.): Nikâhta güvey tarafından geline verilmesi taahhüt edilen para, ağırlık. 126a/12

lāḥıḳ (Ar.): Namaza imamla birlikte başladığı halde belirli mazeretler sebebiyle ara vermek zorunda kalarak namazın bir kısmını imamla birlikte kılamayan kimse. 11a/10

li‘ân (Ar.): Karısına delilsiz zina isnat eden kocanın bu iddiası üzerine kadı önünde karısı ile karşılıklı olarak dört defa yeminleşmeleri, beşincisinde ise yalan şahitlikleri hâlinde Allah’ın gazabını dilemeleri şeklindeki uygulama. 26a/9

mevlâ (Ar.): Sahip, malik, efendi, köle sahibi. 50a/8

müdebbir (Ar.): Eskiden menkulünün itkını kendisinin ölümüne talik etmiş olan mevlâ.

nâ-resîze (Far.): Henüz buluğa ermemiş (kimse). 33b/10

rec‘î (Ar.): Erkeğe yeniden mehir ve nikâh gerekmezsiniz, boşadığı eşiyile normal evlilik hayatına dönmesi. 21a/11

resîze (Far.): Erişmiş, yetişmiş, ulaşmış, olgunlaşmış. 33b/12

rey (Ar.): Fikir, görüş, düşünce, ray. 3a/13

rıdâ‘ (Ar.): Süt emme. 25a/8

ric‘at (Ar.): Bir erkeğin boşadığı karısını boşamaktan vazgeçmesi. 21b/8

sâkıf (Ar.): Hükümsüz, geçersiz ve önemsiz duruma gelen, değeri, kıymeti kalmayan. 30a/3

talâk (Ar.): Nikâhli eşini boşama, boşanma, nikâhın sona ermesi. 22b/7

sengsâr (Far.): Taşlamak suretiyle öldürme, idam etme, recim. 27b/9

ümme veled (Ar.): Çocuğun anası; sahibinden çocuk dünyaya getiren cariye anlamında bir fıkıh terimi. 18a/2

zâniye (Ar.): Zina eden kadın. 25a/13

zinâ (Ar.): Evlilik bağı ile bağlı olmayan kadınla erkek arasındaki cinsel ilişki, nikâhsız birleşme. 25b/1

Sonuç

Nûru’l-İslâm, genel olarak fıkıh türünde değerlendirilebilecek bir eserdir. Eserde diğer fıkıh metinlerinde görülen konular ele alınmıştır. Ele alınan konuların başında oruç, namaz, hac, zekât, nikâh, boşanma, miras, kölelik, cariyelik gibi konular gelmektedir. Bu konuların yanında çeşitli kıssalar ve fikhî meseleleri ihtiva eden bölümlere de eserde yer verilmiştir. Bunlar *el-hikayet*, *haberde gelmişdür* gibi başlıklar kullanılarak anlatılmıştır. Konular çoğunlukla bablar şeklinde ele alınmıştır. Genellikle ele alınan konu ile ilgili ayetlerden, hadislerden veya çeşitli Arapça ibarelerden yararlanılmıştır. Alınan bu unsurların çoğu zaman tercüme eserde verilmiştir. Oldukça sade bir dille kaleme alınmış olan eserin Hanefi mezhebinin görüşleri etrafında kaleme alındığı görülür.

Dillerin söz varlığının tespiti, dil çalışmaları açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada *Nûru’l-İslâm* adlı eserin söz varlığı ele alınmıştır. Çalışmada söz varlığı; *Eşya Adları*, *Meslek Adları*, *İnsan Bedeniyle İlgili Adlar*, *Yiyecek ve İçecek Adları*, *Doğayla ve Doğa Olaylarıyla İlgili Adlar*, *Hayvan Adları*, *Bitki Adları*, *Hastalıkla İlgili Sözcükler*, *Ölçü*, *Mesafe*, *Nitelik Bildiren Adlar*, *Zaman Bildiren Adlar*, *Renkle İlgili Adlar*, *Yön ve Yer Bildiren Adlar*, *Akrabalık Adları ve Fıkıh Terimleri* başlıkları altında tasnif edilmiştir. Bu başlıklar altında ele alınan örneklerden de görüldüğü üzere eserin zengin bir söz varlığının olduğu görülmektedir. Eserde Eski Anadolu Türkçesi dönemi için karakteristik olabilecek pek çok söz varlığının var olduğu görülmektedir: *biti*, *kalı* “başlık parası”, *yarmağ*, *başmağ* “ayakkabı”, *kısaç* “kerpeten”, *bürüncük*, *kapucu*, *karavaş*, *kıgırdıcı*, *kırnağ* “cariye”, *kulluğcı*, *oқыıcı*, *uğrı*, *sühük*, *uca* “kıç”, *süci*, *yiyesi*, *iyigü*, *çetük*, *oñult* “iyileştirmek”, *şayru*, *sökel*, *kaçan*,

öyün, yarındası, aracuğ, egrek “su toplanan yer”, egrekcük, ekinlik, kancaru, kanda, kandan, kuşlukluk, ağna- “debelenmek”, ajuacak “yavaşça”, arı- “yorulmak”, balkı- “parlamak”, başık- “yaralanmak”, bilür “bilen”, biregü, bula- “sallamak”, büge- “önünü kapatmak”, cögelt- “yukarı kaldırmak”, çakır “şarap”, depret-, derşir-, döyme- “dayanamamak”, düğ- “yükselmek”, epsem, gen, givir-, günüle- “kıskanmak”, güve “uğultu”, ır- “ayırma”, inü “inilti”, karı, kıca, kici, kuç-, küy- “beklemek”, öt- “geçmek”, sı-, sığa- “mesh etmek”, tağlağü “dağlama aleti”, turğur-, ülü, üründü, viribi-, yalm “çıplak”, yalın “alev”, yegrek, yiyi “koku”, yüle- “tırış etmek” gibi kullanımları buna örnek göstermek mümkündür. Eserin söz varlığı ile ilgili dikkat çekici bir diğer unsur ise fıkıh terimleridir. Fıkıh türünde kaleme alınmış olan eserde işlenen konularla ilgili olarak fıkıh terimleri bulunmaktadır. Bu fıkıh terimlerinin özellikle boşanma, kölelik, cezalandırma yöntemleri, nikâh gibi konularda yoğunlaştığı görülmektedir: ‘*âkıle, âzâd, bâ’in, bid’î, diyet, had, hasen, hulû’, iddet, ihşân, ilâ, kâbin, lâhık, li’ân, mevlâ, nâ-resîze, rec’î, resîze, ric’at, talâk, sengsâr, ümmi veled, zâniye, zinâ* gibi kelimeler eserdeki başlıca fıkıh terimleridir. Bu fıkıh terimleri istisna tutulacak olursa eserin dilinin oldukça sade olduğu görülür.

Kaynakça

- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2001). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, Doğan, (2002). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aktan, B. (2002). *Devletoğlu Yusuf’un Vikaye Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Baş, B. (2011). Söz Varlığı İle İlgili Çalışmalarda Kullanılacak Ölçütler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 29, 27-61.
- Bilgin, A. (1998). *Nazmü'l-Hilâfiyat Tercümesi Giriş-Metin-Dil Özellikleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çotuksöken, Y. (1989). Bir Dilin Sözvarlığı. *Varlık*, 987.
- Develi, H. (2002). Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılmasında Morfolojik Esaslar, *Türkbilig*, 4, 117-124.
- Develi, H. (2008). Eski Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması, *Turkish Studies*, 3(3), 212-230.
- Dilçin C., (1983). Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı ve Tarihsel Sözlüğü. *TDAYBellekten 1980-1981*, Ankara: TDK Yayınları, 23-38.
- Erdem, M. D. (2006). Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar, *İlmî Araştırmalar*, 22, 83-110.
- Erdem, M. D. (2010). Eski Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 20, 113-138.
- Gülsevin, G. (2008). Eski Anadolu Türkçesi Ağızları Üzerine, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, TDK, Ankara, 20-25 Ekim 2008.
- Gülsevin, G. (2009) Eski Anadolu Türkçesi Ağızlarında Uzun Ünlüler Üzerine, *Dil Araştırmaları*, 5, 39-56.

- Güven, Ö. (2019). *Kitâb-ı Esrârü'l-Ârifîn: Dil İncelemesi-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Güven, Ö. (2020). Nûrî'l-İslâm Adlı Fıkıh Metni ve Bu Metindeki Ağız Özelliği Gösteren Unsurlar. *XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (21-23 Ekim 2020)*, 838-848.
- Karahan, L. (2006). Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi, *Turkish Studies*, I(1), 9-18.
- Korkmaz, Z. (1960). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 8, 173-180.
- Korkmaz, Z. (1968). Eski Bir Kudûri Tercümesi. *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 225-231.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. (3. bs.), Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller, *TDAY-Belleten* 2007/1, 87-110.
- Öksüz, Y. Z. (1976). *Mukaddime-i Kutbuddin (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Özkan, A. (2018). *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler Tıpkıbasım*. Konya: Palet Yayınları.
- Seyhan, T. O. (2004). *Mübeyyen Der Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tokay, Y. (2011). *Bengü Taşların Söz Varlığı ile Anadolu Ağızlarının Söz Varlığının Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- . (2. bs.). Ankara: TDK Yayınları.
- Tulum, M. (1968). Şerhü'l-Menâr Hakkında, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVI, 133-138.
- TDK. (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. bs.), Ankara: TDK Yayınları.
- TDK. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-II-III-IV-V-VI*. (3. bs.), (Birleştirilmiş tıpkıbasım), Ankara: TDK Yayınları.
- TDK. (2009). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII*. (3. bs.), Ankara: TDK Yayınları.
- User, H. Ş. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yaman, H. (2007). Ali'nin Kıssa-ı Yusuf'unda Söz Varlığı Üzerine, *Türkbilig*, 14, 184-199.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 884-892.
Geliş Tarihi-Received: 08.08.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.09.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1159005

Yeni Uygurcadaki Alıntı Bağlaçların Tarihsel Gelişimi Üzerine

On the Historical Development of Loan Conjunctions in Modern Uyghur

Rebiyanmu MAİMAİTİ
(Rabiyem MEMET)*

Öz

Uygurlar, uzun tarihsel gelişimi boyunca, diğer milletlerle ekonomik ve kültürel alışveriş sürecinde diğer dillerden çok sayıda alıntı kelime ödünç almıştır ve bağlaçlar da bunlardan biridir. Etimolojik bir bakış açısından, Yeni Uygurcadaki alıntı bağlaçlar, çeşitli tarihsel dönemlerde Arapçadan ve Farsçadan ödünç alınmıştır, kimi bağlaçlar ise Arapça ve Farsça kelimelerin bileşiminden oluşmuştur.

Alıntı bağlaçlar Uygurcanın sözdizimsel yapısını zenginleştirdiği gibi dilin anlatımını da zenginleştirir. Makale, *Uygur Tilining İzahliq Lughiti'de* yer alan alıntı bağlaçları örnek alarak, bu kelimelerin ödünç alma zamanını analiz etmekte ve Uygurcanın çeşitli tarihsel aşamalarında alıntı bağlaçların kullanımını incelemektedir.

Araştırmamıza göre, Karahanlılar dönemi öncesine ait taranan metinlerde alıntı bağlaçlara rastlanmamaktadır. Uygurların İslam'ı kabul etmesinin ardından yazılı metinlerde alıntı bağlaçlar kullanılmaya başlanmış, Çağatayca döneminde kullanımı daha da çoğalmıştır.

Yeni Uygurcada, bağlaçların alıntılama oranı diğer sözcük türlerine göre yüksek olup, 74 bağlaçtan 29'unun alıntı bağlaç olduğu tespit edilmiştir. Fakat bu alıntı bağlaçlar günlük kullanımda çok seyrek rastlanmakta olup hatta bazıları konuşma dilinde hiç kullanılmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygurca, alıntı bağlaçlar, tarihsel dönem.

Abstract

In the process of long historical developments, Uyghur people are during the contact and communication with other nations in such aspects as economy and culture, they borrowed a large number of loan words form their languages. Conjunctions are one of them. From the point of view of etymology, the loan conjunctions are borrowed Arabic and Persian, or a combination of the two languages in various historical periods in Uyghur.

Loan conjunctions are not only enriching the syntactic structures of Uyghur, but also it is enriching language expression became more effective. In this paper, loan conjunctions from the *Modern Uyghur Detailed Dictionary* were chosen and analyzed as to when they started to

* Dr. Öğr. Üyesi (讲师), Normal College of Hubei Polytechnic University (湖北理工学院师范学院), Hubei/Çin, e-posta: Rabiyem.memet@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0421-7122.

exist as loan conjunctions in Uyghur language, and their usage in various stages of Uyghur is elaborated upon.

According to our research, loan conjunctions are not found in the texts before the Karakhani period. After the Uighurs accepted Islam, loan conjunctions began to be used in written texts, and their use increased even more in the Chagatai period.

In New Uyghur, the rate of loan conjunctions is higher than other word types, and 29 out of 74 conjunctions were found to be quoted conjunctions. However, the use of these quotation conjunctions in daily use is very rare, and some of them are not used at all in spoken language.

Keywords: Uyghur language, conjunctions, loanwords, historical period.

Giriş

Uygurlar, uzun tarihi boyunca diğer milletlerle ekonomik ve kültürel anlamda yakın temas ve alışverişlerde bulunmuş, bu süreçte Uygurcaya diğer dillerden çok sayıda ödünç kelime alınmıştır. Dil açısından bakıldığında, bir dilin en değişken bileşeni sözcüklerdir. Yeni Uygurcanın söz varlığı, Türkçe kökenli kelimelere ek olarak, Arapça, Farsça, Çince, Rusça ve onun aracılığıyla diğer Avrupa dillerinden ödünç alınan çok sayıda alıntı kelimeye sahiptir.

Dilsel ödünçlemeler, kabul yolları ve etkileri gibi faktörlerden dolayı Uygurcanın çeşitli tarihsel dönemlerinde alıntı kelimelerin durumu da farklıdır. Söz varlığına bakılırsa Uygurca, tarih boyunca kronik olarak Sanskritçe, Çince, Arapça, Farsça, Rusça ve diğer dillerden ardı ardına etkilenmiştir. Diller arası bu tür bir etki Uygurcanın sözcük sistemi üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Anlamsal sözcüklerin yanı sıra bağlaçlara benzer işlevsel sözcükler üzerinde de etkisi olmuştur.

Uygurcadaki alıntı bağlaçların, çeşitli dönemlere ait belgelere bakarak sadece Arapça ve Farsça ile sınırlı olduğunun farkına vardık. Bu nedenle, çalışmamızda ele alınan konular, ağırlıklı olarak Uygurcadaki Arapça ve Farsçadan alınan bağlaçlardır. Uygurların İslami kabul etmesinden bu yana, Uygurcaya, Arapça ve Farsçadan kelimeler alınmaya başlamış ve Uygur dili bu iki dilden peş peşe etkilenmiştir. Bu etki sadece anlamsal sözcüklerde değil, özellikle bağlaçlar olmak üzere işlevsel sözcüklerde de yansımaktadır. Wang Yuanxin, çağdaş Türk lehçeleri ve dillerini, bu dil ve lehçelerdeki alıntı bağlaçların oranına göre, İslam'dan en çok etkilenen, en az etkilenen ve etkilenmeyen Türk dilleri olarak üç kategoriye ayırmıştır. Uygurcaya ise ilk kategoride, yani İslam'dan en derinden etkilenen Türk dilleri arasında yer vermiştir (1995, s. 144).

Uygurcanın dilbilgisi üzerine yazılan kitaplara baktığımızda, temelde bağlaç kavramı hakkında ortak bir görüşe sahip olduğumuzu görebiliriz. Yani sözcükler, sözcük öbekleri ve tümleçler arasında bağlama işlevine sahip sözcükler bağlaç denmektedir (Chneg vd., 1996, s. 537; Tehur vd., 2010, s. 1951; Tömür, 2017, s. 412). Bağlaçlar genellikle şu özelliklere sahiptir: birincisi, gerçek anlamı ifade etmezler, çekimleri yoktur ve tek başına cümle bileşenleri olarak kullanılmazlar. Sadece sözcükler, sözcük öbekleri ve tümleçler arasında bağlama işlevi üstlenirler. İkincisi, bağlacın anlamı ancak hizmet ettiği sözdizimsel yapıya yansiyabilir ve sözdizimsel yapıyı ayırıt etme ve onun bağlanma biçimini belirleme rolüne sahiptir. Üçüncüsü, bağlaçlar aynı zamanda dili örtmeceli veya anlaşılması kolay hale getirme işlevine de sahiptir.

Yeni Uygurcada Alıntı Bağlaçlar

İstatistiksel verilerimize göre *Uyghur Tilining İzahliq Lughiti (Uygur Dilinin Açıklamalı Sözlüğü)* içerisinde toplam 74 bağlaç yer almaktadır (Yakup vd., 1990). Yeni

Uygurcadaki bağlaçların kökenleri iki türe ayrılabilir: biri Türk kökenli, öbürü diğer dillerden ödünç alınmıştır. Yeni Uygurcadaki bağlaçların alıntılama oranı diğer sözcük türlerine göre yüksek olup, 45 bağlaç Türkçe kökenliken 29'u alıntı bağlaçlardır. Fakat bu alıntı bağlaçlar gerçi sözlüklerde yer almış olsa da günlük kullanımda çok seyrek kullanılmakta, hatta bazıları konuşma dilinde hiç kullanılmamaktadır.

Uygurcadaki bu alıntı bağlaç esas olarak Arapça ve Farsçadan ödünç alınmıştır ve bazıları Arapça ve Farsça sözcüklerin bileşiminden oluşmuştur.

1. Arapçadan ödünç alınan bağlaçlar: elqisse (sözün kısası), elhasıl (kısacası), emma (ama), bezi (bazı), sebeb (sebebi), lékin (lakin), hetta (hatta), ve, yani.

2. Farsçadan ödünç alınan bağlaçlar: eger (eğer), baz (yine), belki, belkim (belki), çünkü (çünkü), xahi (kâh), dem (bazen), şayet, ki, gah (kâh), ger (eğer), meger (meğer), megerki (meğerki), megerkim (meğerki), mubada (eğer), ne, hem, ya.

3. Farsça ve Arapça kelimelerin bileşiminden oluşan bağlaçlar: beşerti (be+şerti)

4. Arapça ve Farsça kelimelerin bileşiminden oluşan bağlaçlar: vehalenki (vehalen+ki)

Uygurcada Alıntı Bağlaçların Tarihsel Aşamaları

Tarihi kaynaklara ve ilgili akademik çalışmalara göre, Uygur halkı uzun tarihsel süreç boyunca eski Türk yazılarını, eski Uygur yazılarını, Arap alfabesine dayalı Çağatay ve çağdaş Uygur yazıları başta olmak üzere birçok yazıyı kullanmış ve bunlarla çok sayıda eserler bırakmıştır. Bu eserler, modern Uygurcanın oluşumunun araştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Alıntı bağlaçların Uygurcaya ne zaman girdiğini belirlemek için Uygur dilini tarihsel bir perspektiften keşfetmemiz gerekiyor. Mevcut araştırma sonuçlarına göre, Uygur dilinin gelişimini dört aşamaya ayırabiliriz: Eski Türkçe dönemi (MS 6. ila 9. yüzyıl), eski Uygurca dönemi (MS 9. ila 15. yüzyıl) ve Çağatayca dönemi (15. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar), Çağdaş Uygurca dönemi (1930'lardan günümüze). Yeni Uygurcadaki alıntı bağlaçları da bu dört döneme göre inceleyip her dönemdeki alıntı bağlaçların işlevini ve kullanımını örneklerle açıklamaya çalışıyoruz.

1. Eski Türkçe Dönemi

Bu dönemde bağlaçlar henüz yeterince gelişmemiştir ve yazılı eserlerde kullanım sıklığı pek yüksek değildir. Bu dönemde birçok durumda sözcükler, sözcük öbekleri ve cümleler arasındaki bağlantı ilişkisi morfolojik değişikliklerle gerçekleştirilmiştir.

Bu döneme ait olan *Orhun Yazıtları* ve *Irk Bitig* metinleri taradık ve bu eserlerde alıntı bağlaçlara rastlanmamıştır.

2. Eski Uygurca Dönemi

Bu döneme ait çok sayıda tarihi belgeye, özellikle de Uygurların İslam'a geçmesinden sonra yazılan bazı eserlere bakıldığında, alıntı bağlaçlara rastlanmak zor değildir.

Eski Uygurca dönemine ait *Altın Yaruk*, *Divan-ü Lügat-it Türk* ve *Kutadgu Bilik* gibi eserler taranmıştır. *Altın Yaruk* ve *Divan-ü Lügat-it Türk*'te alıntı bağlaçlara rastlanmıyorken *Kutadgu Bilik*'te Arapça ve Farsçadan kabul edilen kimi bağlaçlara rastlanmıştır. *Kutadgu Bilik*'te (QB) bulunan alıntı bağlaçlar şunlardır: "eger", "emma", "meger", "ne", "hem", "ve", "ya". Örnekler:

Yava sözlese söz neçe yas qılır, eger sözleyü bilse aşğı bolur. (QB, 987) (Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir; söz yerinde söylenirse, faydalı olur.)

Bu kitabı tesnif qılığlı Balasağun mevludluğ perhiz idisi er tutur emma bu kitabı Kaşğar elinde tükel qılıp meşriq meliki Tavğaç Buğra Han üskiñe kigürmiş turur. (QB, a32)

(Bu kitabın yazarı Balasağun'da doğmuş perhizkar bir kişiydi, ama kitabı Kaşğar'da tamamlayıp doğunun kralı Tavğaç Buğra Han'a sunmuştur.)

Qamuğ neñke hile etik qare bar, meger bu ölümke ölüm hilesiz. (QB, 1183) (Her şey için bir tedbir, usûl ve çâre vardır; fakat ölüme karşı yoktur, ölüm çaresizdir.)

Qedin öñdün ermez ne soldın oñun, ne astın ne üstün ne oturu orun. (QB, 18) (Arkada veya önde değildir; ne sağdadır, ne solda; yeri ne altta, ne üstte, ne de ortadadır.)

Beg içtin bolur körgü taştın közi, bağırsağ qulı ol közi hem sözi. (QB, 3124) (Bey içeridedir, onun dışarıdaki gözü, sâdik kuludur; o beyin hem gözü, hem sözüdür.)

Çin-ü maçin 'alimleri ve hekimleri qamuğ ittifaq boldılar kim... (QB, a16) (Çin ve Maçin alimleri ve hekimleri şu ortak görüşe sahipler ki...)

Bu üçte adın yoq bu dünya neñi, helal ol ya şübhe heram ol öñi. (QB, 3546) (Bu dünya malının yalnız üç vasfı vardır: o ya helâl ya şüpheli yahut haramdır.)

Yeni Uygurcada kullanılan alıntı bağlaçlardan yedisi *Kutadgu Bilik*'te kullanılmıştır. Bunlardan "emma" ve "ve/velikin" Arapçadan, diğer "eger", "meğar", "ne", "hem", "ya" gibi beş bağlaç Farsçadan alınmıştır. *Kutadgu Bilik*'teki bazı bağlaçlar tekrarlı biçimde kullanılmıştır. Örneğin: "ne ... ne", "ya ... ya". Kitapta "velikin" bağlacı görünse de tek başına kullanılan "likin" biçimine rastlanmıyor.

3. Çağatayca Dönemi

Uygur edebiyatının en parlak dönemi olan Çağatayca dönemi özel bir tarihsel öneme sahiptir. Uygur halkı İslam'ı kabul ettikten sonra, birçok Uygur bilgin Arapça ve Farsça öğrenmeye heveslenmiş ve bu dillerde edebi eserler yazmaya çalışmıştır, hatta Arapçayı "cevher dil" ve Farsçayı "şeker dili" olarak tavsif etmişlerdir. Bu tarihsel arka planda ve kültürel değişim süreci içinde, çok sayıda Arapça ve Farsça ödünç kelimeler kullanılmıştır. Uygurca, bu iki dilden derinden etkilenmiş ve sonunda birçok kelime dilin söz varlığına entegre edilmiştir. Bu etki Uygurcada bağlaçlarının yapısını da değiştirmiştir. Çağatayca dönemine ait olan Ali Şir Nevai'nin *Mahbübul Kulüb* (MQ), *Muhakemetü'l-Lugateyn*, Molla İsmetullah Binni Molla Nimetullah Mucizi'nin *Tevarihü Muskiyun* (TM) adlı eserleri ve dönemle ilgili Abdureof Polat Teklimakanıy'ın *Çağatay Uyghur Tili Gramatikisi* (ÇUTG) adlı çalışması üzerinde yapılan dilbilimsel analiz sonucunda, bu dönemde alıntı bağlaçların sayısı ve kullanım sıklığında hızlı bir artış gördük. Rastlanan alıntı bağlaçlar şunlardır: "eger", "elqisse", "emma", "belki", "çünkü", ("çu", "çun" formlarında da görünür), "xahi", "ki", "gah", "ger", "likin", "meğar", "meğarki", "meğerkim", "ne", "hetta", "hem", "ve", "vehalenki", "ya", "yeni".

Bu alıntı bağlaçlardan Eski Uygurca döneminde rastlanan 7 alıntı bağlaç üzerine yeniden eklenen bağlaçlar için örnekler şunlardır:

Gerdun maña geh jefavu donluq qildi, bextim kebi her işide zebunluq qildi. Geh kam sari rahnemunluq qildi, elqisse besi bu qelemunluq qildi. (MQ, 3b)

(Felek bana bazen cefa etti, bahtım gibi her işte zayıf kıldı. Bazem mutluluk yönüne rehberlik etti. Kısaca çok değişiklik yarattı.)

Bu esnada birde bir işida könlüm melul parişan bolğudek iş şadir bolmidi belki kundin kunge dostluq muhebbetimiz ziyade bolur irdi. (TM, 28) *(Bu esnada gönlüm kırılacak hiçbir şey yaşanmadı. Belki gün geçtikçe arkadaşlık sevgimiz arttı.)*

Bu ferakende sözümde korseniz nuqsanni rehim etip islâh berin çünkü men bu halda men. (ÇUTG, 472) *(Bu dağınık eserimde eksiklikleri fark ederseniz, düzeltmenizi rica ediyorum. Çünkü ben bu kadar yapabildim.)*

Sipahi malin ol heyli tebahi, tünü kun muft âlip xahi naxahi. (MQ, 9b) *(Böyle askeri malı, gece ve gündüz veya her zaman alırlar.)*

Nefisi kıçe kündüz qıl du‘a tenri teqdisge, ki şahin heqide qilmay du‘a qattig gunah qıldin. (TM, 36) *(Nefisi, gece ve gündüz tanrıya dua kıl, eğer Şah'ın hakkında dua kılmazsan ağır günah kılmış olursun.)*

Gahi taptim felekdin natevanliğ, gahi kördüm zemandin kamranliğ. Besi issiğ savuğ kördüm zemanda, besi aqqiğ qüqük taptim jehanda. (MQ, 3a)

(Bazen felekten bahtsızlık gördüm. Bazen zamanla muradıma erdim. Çok şeyler geçti başımdan zamanla, Çok acı yaşadım bu cihanda.)

Muqiriki ırur pakru zahidveş, elhani xuşu husni edasi dilkeş, jan aña fidaki ruh iter andin ‘eyiş, ger bolse munin ‘eksi nefes urmase xuş. (MQ, 15a) *(Müezzin pak ve zahit olursa, sesi güzel, davranışı huş olursa, can ona feda, ruh ona esir olur. Eğer bunun eksi gibi olursa en iyisi nefes tüketmese daha iyidir.)*

Bolse yüz mın janım âl ey hejr lekin qılmağil yarni mendin juda yahud meni ândin juda. (ÇUTG, 482) *(Olsa yüz bin canım, al ey hicran, lakin kılma yâri benden cüda, yahut beni ondan cüda.)*

Fıraçınin megerkim jani yoqtur, meni sensiz tirik mundaq tutupdur. *(Fırakın gerçi canı yoqtur, ama beni sensiz böyle hayatta tutuyor.)*

Bu ‘eziz bilmeydurğan ne ‘ulumi şeri‘et ne ‘ulumi teriqet ne tefsir ne hediş ne tibbi ne felesefe ne ‘eqayid ne eş‘ar ebyat hetta şetrenj nerdgeçe bilmeydurğini yok idi ol jumledin biri ‘ilmi musiqi irdiki bu fende köp mehareti bar irdi. (TM, 11) *(Bu azizin, şeriat, tarikat, tefsir, hadis, tıp, felsefe, akait, edebiyat, satrançtan bilmediği yoktu. Müzik ilminde de çok yetenekliydi.)*

İ muhemmea eşhabul kehfini közleri açuq ve oyğaq dep guman qilasen vehalenki andağ emes. (ÇUTG, 481) *(Ya, Muhammed, Yedi Uyurların gözleri açık ve onları uyanık sanırsın. Gerçekteyse öyle değil.)*

Yene qabili maşneviy ve me‘neviy gevvaşi behrul yeqin mevlana jelaluddin ye‘ni mevlevi rumiydurkim. (MQ, 12b) *(Yene mesnevi ve maneviliğin ustası, yakınlık denizinin dalgıçı Mevlâna Celalettin yani Mevlevi Rumi'dir.)*

Yeni Uygurcadaki alıntı kelimelerin yirmisi, Çağatay Türkçesi döneminde de kullanılmıştır. Bunlardan yedi tanesi eski Uygur döneminden bu yana kullanılmış, diğer on üçü sonradan eklenmiştir. Bu yirmi bağlaçtan “elqisse”, “emma”, “likin”, “hetta”, “ve”, “yeni” gib altısı Arapçadan ödünç alınmıştır. “eger”, “belki”, “çünkü”, “xahi”, “ki”, “gah”, “ger”, “meger”, “megerki”, “megerkim”, “ne”, “hem”, “ya” olmak üzere on üçü Farsçadan ödünç alınmıştır. “vehalenki” bağlacı Arapça ve Farsça kelimelerin bileşiminden oluşmuştur. “Çünkü” bağlacı da “çu” ve “çun” biçiminde de kullanılmaktadır. Ayrıca bazı bağlaçlar tek başına kullanılmalarının yanı sıra tekrarlı şekilde kullanılmıştır. Örneğin: “xah ... xah”, “ne ... ne”, “hem ... hem” vb.

4. Yeni Uygurca Dönemi

Hepimizin bildiği gibi, Yeni Uygurca dönemi, Çağatayca'nın son dönemindeki yeni Uygurcanın oluşumaya başlamasından günümüze kadar olan yaklaşık 100 yıla yakın bir süreyi ifade eder. Yeni Uygurcadaki alıntı bağlaçları incelemek için "Uyghur Tilining İzahliq Lughiti"nde (UTIL) alıntı bağlaçları taradık. Sözlükte 29 alıntı bağlaç tespit edilmiştir. Eski Uygurca ve Çağatayca döneminde kabul edilen yirmi alıntı bağlaça ek olarak yeni Uygurca döneminde "elhasil", "baz", "bezi", "beşerti", "belkim", "dem", "seveb", "şayet" "mubada" olmak üzere 9 alıntı bağlaç kullanılmıştır. Örnekler:

Elhasil, ölkimizin iqtisadının kötürülüşi bilen xelq turmuşı kündin-kün'ge yaxşilinip kətip baridu. (UTIL, 91) (*Kısacası, eyaletimizin ekonomisinin yükselişiyle halkın yaşam şartları gün geçtikçe iyileşiyor.*)

Yaşlıqım, bextim, ğururum, erk, hoququm-barini. Aldi teqdir qayta-qayta qalğini vijdan maña. Şum pelek kem bolsa baz al, aşu vijdanni biraq, almiqin testur goya künni öçürmektin saña. (UTIL, 1-342) (*Gençliğim, bahtım, gururum, erk ve hukukum, tamamını aldı takdir, bana kalan sadece vicdan. Talihsiz felek, eksik kaldıysa yine al. Ama şu vicdanı alman güneşi söndürmekten daha güçtür sana.*)

Ademler bezi jaylarda ömiley mañatti. Bezi jaylarda yol başlığuçı qolidiki kürek bilen qar kürep yol açatti. (Ana Yurt, 1-92) (*İnsanlar, bazı yerlerde sürünerek yürüyordu, bazı yerlerde rehber elindeki kürekle karda yol açıyordu.*)

Beşerti burun qoşnimiz bilen bille bolğanikenmiz, emdi ularniñ hesiritigimu ortaqlışımız zörür idi. (UTLG, 1-435) (*Madem öncelerde komşularla birlikteydik, şimdi onların hasretlerine de ortak olmalıyız.*)

Belkim u yipek kiyimlerini kiyip kelgen bolsa unıñ eksice bolğan bolatti. (UTIL, 1-441) (*Belki, o ipek giyimlerini giyseydi, onun aksine durum ortaya çıkardı.*)

Ustilar toqulup bolğan gilemge dem yiraqtin, dem yéqindin zoq bilen tikilip qarışatti. (UTIL-773) (*Ustalar, dokunmuş kilime bir uzaktan bir yakından zevk ile bakıyorlardı.*)

Bir kişi tartışqa téğışlik jazağa yoluqqandimu Xelpitim azablinatti. Sevebi, jazalanğuçı unıñ neziride bir musulman, herqandaq bir musulman unıñçe bu dunyanıñ azabini tartmasliqi kérek. (Ana Yurt, 1-376) (*Biri gerekli cezasını aldığı anda bile Halife üzülürdü. Çünkü, ceza alan kişi Müslüman. Ona göre hiçbir Müslüman acı çekmemeliydi.*)

Bextte eslise ğurbetni adem, tapur iqbalni ğurbette u hem. Bu dastandur murad şuldur nahayet, ayan bolsa şu meqset elge şayet. (UTIL, 3-769) (*İnsan mutluyken gurbeti düşünürse, gurbette de ikbalini bulur. Bu dastandır, murat şudur nihayet, açık olursa şu gayesi ele şayet.*)

Mubada keñ kölemlik uruş bolup, jeñ qılışqa toğra kélip qalsa, buni qoyup turuşqa mejbur bolimiz. (UTIL, 5-195) (*Eğer, geniş çaplı savaş çıkar, savaşmak zorunda kalırsak bunu bırakmaya mecbur oluruz.*)

Tablo 1: Yeni Uygurcada alıntı bağlaçların ödünç alınma yıllarına ilişkin istatistikler

Alıntı bağlaçlar		Kökeni				Tarihsel dönem			
		Arapça	Farsça	Arapça + Farsça	Farsça + Arapça	Eski Türkçe	Eski Uygurca	Çağatayca	Yeni Uygurca
1	agar		+				+	+	+
2	elqisse	+						+	+
3	alhasil	+							+
4	emma	+					+	+	+
5	baz		+						+
6	bazi	+							+
7	beşerti				+				+
8	balki		+					+	+
9	balkim		+						+
10	çünkü		+					+	+
11	xahi		+					+	+
12	dem		+						+
13	seveb	+							+
14	şayet		+						+
15	ki		+					+	+
16	gah		+					+	+
17	ger		+					+	+
18	likin	+						+	+
19	meger		+				+	+	+
20	megerki		+					+	+
21	megerkim		+					+	+
22	mubada		+						+
23	ne		+				+	+	+
24	hetta	+						+	+
25	hem		+				+	+	+
26	ve	+					+	+	+
27	vehalenki			+				+	+
28	ya		+				+	+	+
29	yeni	+						+	+
	29	9	18	1	1	0	7	20	29

Tabloya bakıldığında, Yeni Uygurcadaki alıntı bağlaçların çeşitli tarihsel dönemlerde Arapça ve Farsçadan ödünç alınmış ya da iki dildeki kelimelerin bileşiminden oluşmuş olduğunu göstermektedir. Bu alıntı bağlaçlardan dokuzu Arapçadan, on sekizi Farsçadan gelmiştir. Biri Arapça ve Farsça kelimenin bileşiminden oluşmuştur. Eski Türk dönemine ait tarihi belgelerde alıntı bağlaçlar görülmemektedir. Eski Uygur döneminde, özellikle İslami kabul ettikten sonra, ikisi Arapça ve beşi Farsça olmak üzere yedi alıntı bağlaç vardır. Çağatayca dönemine ait eserlerde 20 alıntı bağlaç,

altısı Arapça, 13'ü Farsça ve biri Arapça-Farsça karışımından ödünç alınmıştır. Yeni Uygurcada dokuzu Arapça ve on sekizi Farsça olmak üzere yirmi dokuz kadar alıntı bağlaç vardır. "Vehalenki" bağlacı, Arapça ve Farsçanın bir karışımıdır ve "beşerti" ise Farsça ve Arapçanın bir karışımıdır.

Sonuç

Yukarıdaki karşılaştırma ve analiz yoluyla, aşağıdaki sonuçları çıkarabiliriz:

İlk olarak, Uygurlar İslam'a kabul ettikten sonra Uygurcada alıntı bağlaçlar ortaya çıkmaya başladı. Alıntı bağlaçların çoğu Arapça veya Farsçadan alındı ve birkaçı bu iki dilden gelen kelimelerin birikmesinden oluştu. Bu tür alıntı bağlaçlar Uygurcaya ilk olarak Karahanlılar döneminde girmiştir. Bu dönemde Türkçe bağlaçlar ve alıntı bağlaçlar bir arada var olmuştur. Örneğin, Eski Uygurcada Türkçe kökenli bağlaç "apan" (eğer) ile Farsçadan ödünç alınan "eger" ve Türkçe kökenli "azu" (veya) ile Farsçadan alınan "ya" bir dereceye kadar eş anlamlı olarak birlikte kullanılır.

Apan edgü bolsa bu begler özün, bayur bodnu barça kör etlür azun. (QB, 895) (*Eğer bu beylerin kendileri iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzeldir.*)

Tilig şükmü tutğu azu sözlese, sözüg aqsamu yeg azu qizlese. (QB, 1018) (*Dili susturmalımı, yoksa söyletmelimi; sözü açmakmı daha iyi, yoksa saklamak mı?*)

Ancak daha sonraki dönemde, yani Çağatayca dönemde "apan" ve "azu" gibi Türkçe Kökenli bağlaçların yerini "eger" ve "ya" gibi alıntı bağlaçlar almış, eski Uygurcada mevcut olan Türkçe bağlaçların bazıları yavaş yavaş kaybolmuştur.

İkincisi, Çağatayca döneminde alıntı bağlaçlar çok sayıda kabul edildi. Bu dönemde yukarıda sayılan alıntı bağlaçlara ek olarak, Uygurcada Arapça ve Farsçadan getirilen bazı alıntı bağlaçlar da kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, "betexsis" (özellikle), "bavujud", "hususen" (özellikle), vb. seyrek kullanılması nedeniyle, bu bağlaçlar yavaş yavaş kullanımdan kalkmış ve günümüzde hiç kullanılmamaktadır.

Üçüncüsü, alıntı bağlaçların menşe oranı açısından bakıldığında, Farsçadan ödünç alınan bağlaçlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Buradan Farsçanın Uygurca üzerinde gerçekten büyük bir etkisi olduğunu da hissedebiliriz. Başka bir deyişle, Farsçanın Uygurca üzerindeki etkisi, sözlük düzeyinden dilbilgisel düzeyine geçmiştir denebilmektedir.

Dördüncüsü, modern Uygur döneminde bağlaçların ödünç alınması zirveye ulaşmış ve alıntı kelimelerin kullanımı daha yaygın olmuştur. Ayrıca Yeni Uygurcadaki bağlaçlar da daha sistemli ve standart hale gelmiş, konuşma ve yazı dillerinde kullanılan bağlaçlar da üretilmiştir.

Kaynakça

- Ali Şîr Nevaî (2008). *Mahbübu'l-Kulüb*, (Haz. A. E. Böğü). *Bulak*, (1) (2).
- Ali Şîr Nevaî (2008). *Muhakemetü'l-Lugateyn (İki Til Munazirisi)* (Haz. H. Tömür, A. P. Teklimakanıy). Pekin: Milletler Neşirayı.
- Ayup, T. ve M. Sayit (2001). *Altın Yaruk*. Ürümçi: Xinjiang Halk Neşiriyatı.
- Cheng, Sh. vd. (1996). *Hazırqi Zaman Uyghur Tili Grammatikisi*. Ürümçi: Xinjiang Halk Neşiriyatı.
- Kaşgarlı Mahmud (1990). *Türkiy Tillar Divaniy 1,2,3*. Ürümçi: Xinjiang Halk Neşiriyatı.

- Mucizi, M. İ. B. M. N. (1982). *Tevarihi Muskiyun* (haz. E. Baytur ve H. Tömür). Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Sabir, Z. (2000). *Ana Yurt*. Ürümçi: Xinjiang Yaşlar Ösmürler Neşriyatı.
- Sayit, M. (1993). *İrk Bitig, Bulak*, (1).
- Tehur, A. A. vd. (2010). *Hazirqi Zaman Uyghur Tili*. Ürümçi: Xinjiang Halk Neşriyatı.
- Tekin, T. (2009). *Orxun Abideleri* (Çev. E. Arız ve A. Besiri). Pekin: Milltleri Neşriyatı.
- Teklimakaniy, A. P. (2007). *Çağatay Uyghur Tili Grammatikisi*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Tömür H. (2017). *Hazirqi Zaman Uyghur Tili Grammatikisi*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Wang, Y. (1995). *Tujue Lishi Yuyanxue Yanjiu*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Yaqup, A. vd. (1990). *Uyghur Tilining İzahliq Lughiti*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Yusuf Has Hacip (1984). *Qutadghubilik*. Pekin: Milletler Neşriyatı.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 893-909.

Geliş Tarihi-Received: 29.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 22.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1211772

GE5299 Numaralı Bursa Cöngünün Söz Varlığı ve İmla-Telaffuz İlişkisi Bakımından Değerlendirilmesi

Evaluation of the Cönk of Bursa Numbered with GE5299 in Terms of Vocabulary and Spelling-Pronunciation Relationship

Ebru KUYBU DURMAZ*

Öz

Cönkler; not defteri özelliği taşıyan, daha çok halk dilinin yansıdığı, konuşma dili özellikleri gösteren metinlerdir. İçinde çok farklı dönemlere ait şiir parçaları, edebî metinler, tarifler, dualar, hesaplamalar bulunan bu defterler; dil incelemeleri için de değerli veriler barındırmaktadır. Özellikle farklı dönemlere ait şiirler ve edebî metinler barındıran cönkler, dilsel değişimleri takip etme imkânı da sağlamaktadır. Cönkler üzerinde dil incelemeleri yapmak, cönkler aracılığıyla bazı ağız özellikleri tespit etmek; bu nedenlerle önem kazanmaktadır.

Bu bilgiler ışığında Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan ve üzerinde tarih kaydı yer almayan GE5299 numaralı cönk metni malzeme olarak seçilmiştir. Cöngün içinde yer alan imla farklılıkları, söz varlığı unsurları, ikili kullanımlar makalenin temelini oluşturmuştur. İkili kullanımlar, imla farklılıkları, ağızlara dair bazı özellikler tablolar hâlinde makalede sunulmuştur. Böyle bir çalışmayla cönklerin yalnızca halk edebiyatının değil aynı zamanda dil çalışmalarının da kaynağı olduğu vurgulanmıştır. Cönkler üzerinde yapılacak bu tür çalışmalar, Türkiye Türkçesinin ses bilgisinin, biçim bilgisinin ve söz varlığının temeli için önemli birer veri kaynağı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cönk, 19. yüzyıl, dil incelemesi, imla, Bursa.

Abstract

Cönks; They are texts that have the feature of a notepad, reflect mostly the folk language, and show the features of spoken language. These notebooks, which contain pieces of poetry, literary texts, recipes, prayers and calculations from many different periods; It also contains valuable data for language studies. Conks, which contain poems and literary texts from different periods, also provide the opportunity to follow linguistic changes. To make language studies on Cönks, to identify some dialect features; gains importance for these reasons.

In the light of this information, the cönk text numbered GE5299, which is in the Bursa İnebey Manuscript Library and does not have a date on it, was chosen as the material. Spelling differences, vocabulary elements and dual uses in Cöngün formed the basis of the article. Dual uses, spelling differences, dialect features are presented in the article in tables. With such a study, it was emphasized that cönks were not only the source of folk literature but also

* Arş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa/Türkiye, e-posta: ebrukuybu@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1133-747X.

language studies. Such studies on Cönks will be an important source of data for the foundation of Turkish phonetics, morphology and vocabulary.

Key Words: Cönk, 19th century, language analysis, orthography, Bursa.

Giriş

Cönkler; düzenleyen kişileri belli olmayan, alttan yukarıya doğru uzunlamasına açılan, içinde şiir parçaları, tarifler, hikâyeler, dualar, ebced hesaplamaları bulunan defterlerdir. İçinde çok sayıda şiir bulunduran cönkler bu özellikleriyle hem halk edebiyatına hem de klasik edebiyata malzemeler sunmaktadır. Bugüne kadar halk edebiyatı çalışma alanında sayılan cönklerin son yıllarda yapılan incelemelerle Türk dili çalışmaları açısından da önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Cönklerdeki şiirlerin Türk edebiyatı tarihinde zaman bakımından geniş bir yelpazeyi kaplamasından dolayı, bu türden ürünlerde dil bakımından ortaya çıkan değişimleri görmek mümkündür (Yılmaz, 2011, s. 925). Bu bakımdan her bir cöngün ayrı ayrı değerlendirilmesi, imla ve dil özelliklerinin tespit edilmesi önem kazanmaktadır. Bu çalışmada GE5299 numaralı Bursa cöngü bu düşünceyle ele alınmıştır.

GE5299 Numaralı Cöngün Özellikleri

Cöngü düzenleyen kişi hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. Aynı zamanda tarih ve yazılış yeri özellikle belirtilmemiştir. Cönk, birbirini takip eden (2 sayfalık) 56 dik yapaktan oluşmaktadır. Satır sayısı her sayfada farklıdır. Belirli bir düzen söz konusu değildir. Filigranlı kâğıt türü kullanılmıştır. Cönkte yer yer farklı yazı karakterleri kullanılmıştır. Mürekkep rengi de son yapraklara doğru değişmiştir. Cöngün başında ve son kısımlarında yer alan şiir parçalarının hem tarih hem de tür olarak zaman farkı taşıdığı görülmüştür. Bu nedenle cöngün tek bir elden çıkmadığı düşüncesi oluşmuştur. Birden fazla kişinin cöngü katkısının olduğu, farklı kişilerin farklı zamanlarda cöngü kayıtlarında bulunduğu tespit edilebilmektedir.

Çalışmaya konu olan cönk dış yapısı itibarıyla soğuk baskılı koyu meşin bir cilt içinde görülmektedir.

Cönkte yer alan şiirlerin büyük çoğunluğu beyitler biçiminde kaydedilmiştir. İçinde dördlük ve üçlük biçiminde yazılan şiirler bulunsa da kayıt edilmiş biçimi beyittir. Şiirlerin bazılarının başında türleriyle ilgili başlık yer almaktadır. Bazıları ise başlık bulunmadan doğrudan kayıt edilmiştir. Cönk incelendiğinde şairleri kayıt edilmeyen veya bilinmeyen şiir parçaları görülmekle birlikte şairleri tespit edilebilen içerikler şöyle gösterilebilir:

Tablo 1. GE5299 Bursa Cöngünde Tespit Edilebilen Şairler ve Nazım Biçimleri

Şairler	Gazel	Koşma	Türkü	Şarkı	Kaside	Na'at	Terkibi Bent	Terci-i Bent	Toplam
Âşık Ömer		+							1
Enderunlu Vasıf									
Erzurumlu Emrah	+	+	+			+			10
Eşref Oğlu	+								1
Gevherî									

Güftî	+								2
Hulusi			+						1
İzzet									
Karacaoğlan		+							1
Kuddusî									
Kul Mustafa	+		+						2
Muallim Naci							+		
Nesimî									
Nabî	+								
Rıza Tevfik									
Sadıkî			+						
Şevkî									
Şeyh Hacı Hüseyin									
Şükrî									
Zihnî			+						1
Ziya Paşa							+	+	2

Cönkler sözden yazıya geçen bir başka deyişle sözlü ifadelerin yazıya aktarıldığı metinlerdir. Cönkleri tutan kişilerin okuryazar olmamaları ya da eğitimlerinin yetersiz oluşu cönk metinlerinde imla sorunlarına neden olabilmektedir. Genellikle klasik metin okuma çalışmalarında kullanılan ölçüt; standartlaşmış imla olmaktadır. Ancak cöngü oluşturan kişilerin eğitim durumuna bağlı olarak cönklerin yazımında “standart” veya “klasik” bir imlâ beklemek mümkün olmadığı gibi doğru da değildir (Duymaz, 2016, s. 21). Cönkleri özgün kılıp farklılaştıran da bu özellikleridir. Dilin esnek, değişken yapısını bu sayede takip etmek mümkün olmaktadır. Aynı zamanda cönkler, konuşur gibi yazmanın hatta yazının kurallarını bilmeden, umursamadan yazıya aktarmanın söz konusu olduğu defterlerdir. Bu durum, dil çalışmaları için de fırsat yaratmaktadır.

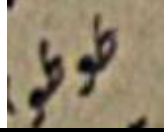

Cönkler içerik olarak da divanlardan, nesir metinlerinden farklılık göstermektedir. İsmi ve eserleri edebiyat tarihinde bilinen şairlerin eserlerinde hatta en bilinen şiiirlerinde bile pek çok değişim cönklerde söz konusudur (Erdal, 2016, s. 63). Beyit sayısının eksik ya da fazla oluşu, beyitlerin belli bir düzende gitmemesi, adı geçen şaire ait olmasa da beyitte şairin mahlasının kullanılması gibi durumlara cönklerde sıkça rastlanmaktadır. Bunlar, cöngü oluşturan kişilerin hafızalarındaki haliyle cöngü yazmalarından kaynaklanmaktadır. Tüm bu bilgilere dayanarak GE5299 numarasıyla kayıtlı Bursa cöngü imla-telaffuz ve dil özellikleri açısından incelenmiştir.

GE5299 Bursa Cöngünün Söz Varlığı ve İmla-Telaffuz İlişkisi Bakımından Değerlendirilmesi

Bu çalışmada, sözcükler hakkında bilgi verilirken GE5299 numaralı Bursa cöngünün imlasına bağlı kalınmıştır. Çünkü bu dönemde metinlerin seslerini ortaya

koyan herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Buna göre cönk metninde tespit edilen bazı imla-telaffuz özellikleri, ikili ve farklı kullanımlar şu şekilde sıralanabilir:

GE5299 numaralı Bursa cöngünün 2a sayfasında 11. ve 12. beyitlerde “tütü” yazımında farklılık bulunmaktadır. Cönkte art arda gelen dizelerde bile imla konusunda kurallı bir durum gözlenmemiştir.

İmla	Okunuş
	tütü
	tütü

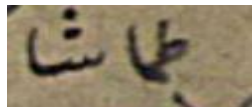
2a sayfası 13. beyitte aynı ünsüzün tekrar edildiği bazı kelimelerde şeddeli kullanımların söz konusu olduğuna örnek bulunmaktadır. Aynı durum 7a sayfası 137. beyitte geçen “dudağların dükkân açmış yanağların gül şatar” dizesinde dükkân kelimesinde görülmektedir.

İmla	Okunuş
	sükkeri
	dükkân

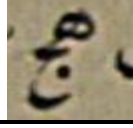
2a sayfası 13. beyitte daha önce ünlüsü gösterilmeden yazılan fiillerden farklı olarak vir- fiili ünlüsü gösterilerek yazılmıştır.

İmla	Okunuş
	vir

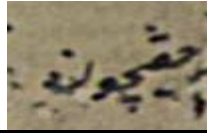
3b sayfası 48. beyitte temâşâ kelimesi genel imladan farklı olarak “ت” ile değil “ط” ile yazılmıştır. Genel yazımın dışında kelimelerin farklı bir harfle yazılması cönklerin karakterine uygundur. Cönkleri yazan kişilerin eğitim durumunun daha düşük olduğu ve medrese eğitimi almadıkları göz önünde bulundurulunca bu tür farklı yazımlar normal karşılanmaktadır.

İmla	Okunuş
	temâşâ

3b sayfası 54. beyitte “hîç” kelimesinde kelimenin ünlüsü kalıplaşmış imladan farklı olarak bazı örneklerde gösterilmemiştir.

İmla	Okunuş
	hiç

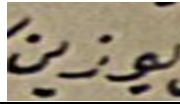
Metin içerisinde edat olarak kullanılan için kelimesi hem “için” hem “içün” olarak düz ve yuvarlak ünlülü olarak yazılmıştır. Metin boyunca birlik sağlanamadığı görülmektedir.

İmla	Okunuş
	hâkîçün

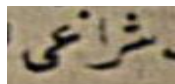
4b sayfasında yer alan 78. beytinde “güzeller”, 30b sayfası 649. beyitte “hâll itmediler” ve 37b sayfası 835. beyitte “zavallı” kelimesinin imlasında hem çift ünsüz hem şedde kullanımı yapılmıştır.

İmla	Okunuş
	güzeller
	hâll itmediler
	zavallı

4b sayfasında 80. beytinde “yüzün” kelimesinde ekteki “ى” ayrıca, özel olarak gösterilmiştir.

İmla	Okunuş
	yüzün

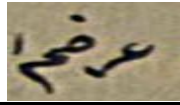
4b sayfası 84. beytinde Farsça ışık anlamında olan “çerağ” kelimesi “şerağ” olarak yazılmıştır. Bu cöngü oluşturan kişinin dikkatsizliğinden kaynaklanabileceği gibi eğitim durumuyla ve /veya ağız özelliklerinin yazıya yansımalarıyla ilişkilendirilebilir.

İmla	Okunuş
	şerağ

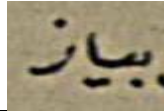
4b sayfası 92. beyitte “hamamda musluktan akan suyun içinde biriktirildiği yuvarlak taş tekne” anlamında kullanılan kurna kelimesinin “ğ” la yazılarak ğurna biçiminde okutulduğu görülmüştür. Bir diğer örnek de “memleketinden uzak olma, vatanından ayrı yaşama hâlinin verdiği duygu, gariplik, yabancılık” anlamlarında kullanılan gurbet kelimesinin “kişi kendi rızasıyla çıkup terk-i diyâr etmez/ sebepsiz kırbetîñ kıhrın kendüye ihtiyâr etmez” dizelerinde “kırbet” biçiminde yer aldığı görülmektedir. Kelime başında görülen bu ötümsüzleşme ağız özelliğinin yazıya yansması olarak değerlendirilmelidir.

İmla	Okunuş
	ğurnā
	kırbetîñ

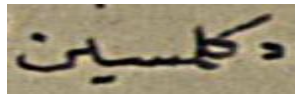
5b sayfasında 103. beyitte “esmerden ‘arzum aldım şaramadım bir beyāz” dizesinde arzu kelimesinin imlası genel imlanın dışında “z” ile değil “ض” ile yazılmıştır. Bu da cönkleri kaleme alan kişilerin eğitim durumu hakkında işaretler taşıyan örneklerden biridir.

İmla	Okunuş
	‘arzum

5b sayfasında 103. beyitte “beyaz” kelimesi kelimenin genel imlasından farklı olarak “ض” ile değil “ز” ile yazılmıştır.

İmla	Okunuş
	beyāz

Metin boyunca soru ekinin yazımı konusunda bir tutarlılığın olmadığı dikkat çekmektedir. Bitişik ya da ayrı yazılan soru ekleriyle sık sık karşılaşmaktadır. Buna bir örnek 5b sayfasında 104. beyitte “degilmisin” kullanımudur.

İmla	Okunuş
	degilmisin

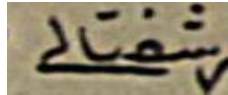
Metinde 6b sayfasında 129. beyitte “küsdüm” kelimesi ünsüz uyumunun söz konusu olmadığına örnektir. Yine 7a sayfası 135. beyitte kelimenin “başda” biçiminde yazım ünsüz uyumunun olmadığına imla aracılığıyla tespitine örnek oluşturmaktadır.

İmla	Okunuş

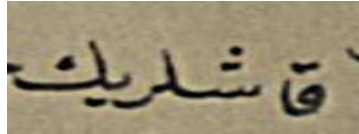
	küsüm
	başda

Metinde 7b sayfası 135. beyitte “şeftālī” kelimesinin kullanımı dikkat çekmektedir. Şair, “bir şeftālī vir cānum belki yolda şuşaruk” ifadesiyle sevgilisinden şeftali istemektedir. Bursa cönk metninde böyle anonim bir beytin geçmesi cöngün kaleme alındığı coğrafya olarak Bursa’yla ilişkilendirilebilir.

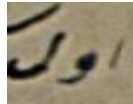
Diller; kullanıldığı sosyal çevrelere, coğrafyalara, uğradıkları kültürel etkileşimlere ve çeşitli şartlara göre farklılıklar gösterir ve çeşitlenir. Yazı dilinde ve özellikle sözlü dilde yer alan kelimelerin coğrafyayla ilişkileri de bazen doğrudan tespit edilemezken bazen de derin ve sıkı bir ilişki içerisindedir. Özellikle kişilerin söz varlığının oluşumunda; yaşanan coğrafya ve o coğrafyanın imkânları dile etki etmektedir. Bursa’nın da şeftalisiyle ünlü bir il olması ve bunun cönkte yer alan anonim şiirlerle yansması, içinde bulunulan coğrafyayla metnin söz varlığı arasında sıkı bir ilişki kurulabileceğinin bir göstergesidir.

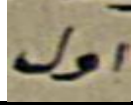
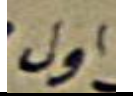
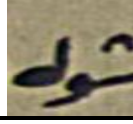
İmla	Okunuş
	şeftālī

19. yüzyıla ait olduğu düşünülen cönk metinlerinde yuvarlaklaşmanın yerini düzleşmelere de bıraktığı dikkat çekmektedir. İmlada da buna uygun olarak kelimelerin eklerini düz okutacak ünlü gösterimleri mevcuttur. 7a sayfasında 137. beyitte geçen “kaşlarıñ” kullanımı buna örnek oluşturur.

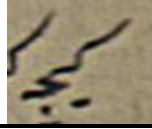
İmla	Okunuş
	kaşlarıñ

10a sayfasında 142 ve 143. beyitler ile 21a sayfası 416. beyitte 3. teklik kişi zamiri olarak “ol” geçmektedir. Cönk metinlerinin 19. yüzyılda kaleme alındığı düşünüldüğünde “o” biçiminde geçmesi gerektiği düşünülürken “ol” biçiminde yer alması şiirin cöngü tutan kişi tarafından bu biçimde ezberlendiği ve dönemine uymasa da kelimeyi ezberlediği şekilde kayda geçirmeyi uygun bulduğu fikrini uyandırmıştır. Aynı durum “korkmazam şol kimsedenkim korçar ol Allāhdan” dizesinde “şu” yerine “şol” kullanımında görülmüştür.

İmla	Okunuş
	ol

	ol
	ol
	şol

10a sayfasında 148. beyitte gece kelimesi ünlüsü imlada gösterilerek “ی” kullanımıyla “gice” biçiminde okutturulmuştur.

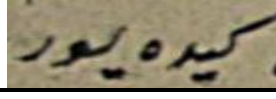
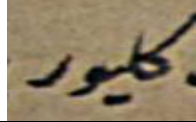
İmla	Okunuş
	gice

Bitişik ya da ayrı yazılan soru ekleriyle daha önce de belirtildiği gibi sık sık karşılaşılmaktadır. Buna bir örnek de 10a sayfasında 149. beyitte “taḥammülmi” kullanımınıdır. Aynı beyitte geçen “bilmemki” örneğinde de kelimeye bitişik bağlaç yazımı söz konusu olmuştur. 32a sayfası 685. beyitte yine bağlaç kelimeye bitişik yazılmış ve “gördümki” biçiminde imlada yer almıştır.

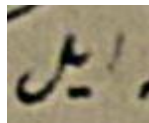
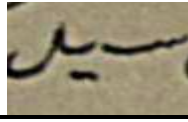
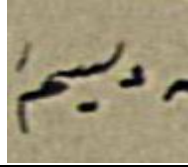
İmla	Okunuş
	taḥammülmi
	bilmemki
	gördümki

10b sayfası 159, 160, 162, 164 numaralı beyitlerde şimdiki zaman ekinin kullanımına örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerde “-yor” şimdiki zaman eki kökten ayrı olarak yazılmıştır. Tarihî gelişim sürecine bakıldığında bildirme kiplerinden şimdiki zamanın Eski Türkçeden hemen sonra müstakil kip kimliği kazanmasına rağmen uzun süre ek ile değil, kelime ve eklerden oluşan birleşik yapılarla ifade edildiği dikkat çekmiştir. -yor eki genel görüşe göre yorı- süreklilik bildiren bir tasviri fiilin geniş zaman çekiminden hece düşmesi sonucu oluşan bir ektir (Şahin, 2006, s. 215). Cönk metninde de kökten ayrı yazılma özelliği gösteren şimdiki zaman eki -yor, “gide-yor” biçiminde gösterilmiştir. Cönk metninde eklerin ve kelimelerin yazılışında herhangi bir standart bulunmamaktadır. Ayrı yazılan şimdiki zaman eki örnekleri dışında köke bitişik yazılan bir örnek de 15b sayfası 284. beyitte geçen “geliyor”dur. Buradaki imla ekin köke bitişik yazıldığını gösterir. Aynı metin içerisinde farklı kullanımların olması cönklerin genel

özelliklerine uygunluk taşımakla beraber ekin geçiş döneminin izlerini gösteriyor olması ihtimalini de düşündürmektedir.

İmla	Okunuş
	gide-yor
	gide-yor
	geliyor

11a sayfası 169. beyitte “yakınların dışında kalan kimse, yabancı” anlamındaki el “ı” yanında “ی” kullanımıyla “il” şeklinde okutturulmaktadır. Aynı şekilde “sürekli yağın yağmurdan veya eriyen kardan oluşan, geçtiği yerlere zarar veren taşkın su, su taşkını” anlamındaki sel kelimesi de “ی” kullanımı ile “sil” biçiminde geçmiştir. 20b sayfası 394. beyitte de- fiili “ی” ile gösterilerek “disem” biçiminde okutturulmuştur. Bu durum kapalı e sesinin cönk metnine imlada nasıl yansıdığına da kanıtı olmuştur.

İmla	Okunuş
	il
	sil
	disem

14a sayfası 247. beyitte geçen “hışm” kelimesinin “خ” ile yazılmak yerine “ح” ile yazılması da dikkat çekicidir. Bu durum cöngü kaleme alan kişilerin imla konusundaki eksikliklerine kanıttır.

İmla	Okunuş
	hışm

12a sayfası 191. beyitte söyleyişin imlaya yansımalarının bir örneği bulunmaktadır. Kırpık kelimesi söyleyişte yaygın olan göçüşme ses olayıyla söylendiği şekilde “kibrık” biçimiyle yazıya aktarılmıştır. Bu durum söyleyişin cönklerdeki imlaya etki ettiğini örneklemektedir.

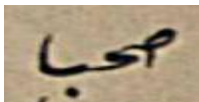

İmla	Okunuş

	kibrıkların
---	-------------

Bitişik yazılan soru eklerinin dışında ayrı yazılan soru eklerine de cöng metinlerinde örnekler vardır. Buna bir örnek 12b sayfasında 204. beyitte “melek misin” kullanımınıdır. Soru eklerinin yazımı konusunda bir tutarlılık söz konusu değildir. Aynı beyitte soru eklerinin bitişik yazıldığı kullanımlar da vardır.

İmla	Okunuş
	melek misin
	āsumāndanmı

12b sayfası 206 ve 13a sayfası 215. beyitte yine genel imlanın dışında yazımlara örnekler bulunmaktadır. Cöngte “şahbā” şeklinde “ح” ile yazılan kelime, genel imlada “ه” ile yazılır. Bunun dışında “buse” kelimesinin “ب” ile değil, cöngte “پ” ile yazıldığı dikkat çeker.

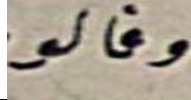
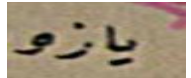

İmla	Okunuş
	şahbā
	pūse

14a sayfasında 245. beyitte geçen “dimez misin” kelimesi 2. teklik kişi ile çekimlenmiş olmasına rağmen genel imlanın dışında “ڤ” ile değil, “ن” ile yazılmıştır. Bu tür eklerin yazımında da metin içerisinde tutarlılık bulunmamaktadır.

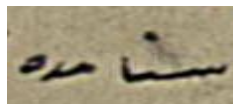
İmla	Okunuş
	dimez misin

19. yüzyıl metni olarak düşünülen Bursa cöng metninde dönemin genel karakteristiğine uygun olarak eklerin düzleşme eğiliminde olduğu görülmekle beraber eklerin yuvarlak ünlülü biçimde yazıldığı örnekler de mevcuttur. Bu durum kelimeler ve eklerde yuvarlaklıktan düzlüğe geçişin bir anda olamayacağını kanıtı olabileceği gibi cöngü kaleme alan kişilerin zihninde şiir parçalarının yuvarlak şekilli kelimelerle, eklerle yer alabildiği fikrini de düşündürmektedir. Cöng metinlerinde duruma örnek; 14b sayfasında 258. beyitte geçen “vefalu, 4a sayfası 66. beyitte geçen “yazu”, 22a sayfasında 433. beyitte geçen “tatlu” gösterilebilir.

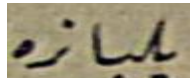
İmla	Okunuş
------	--------

	vefālū
	yazu
	ṭatludur

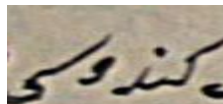
Kalıplaşmış imlanın dışında yazılan kelimelere bir diğer örnek gönül, kalp, yürek anlamlarında kullanılan sîne kelimesindedir. 2a sayfasında 383. beyitte kelime hem kısa ünlülü hem de kelime sonunda “ı” ünlüsüyle yer almaktadır. Kalıplaşmış imlanın dışındaki kullanımlara bir diğer örnektir.

İmla	Okunuş
	sināmda

21a sayfası 422. beyitte “iki tarafa sallandığı zaman bir hava esintisi yaparak serinlemeyi sağlayan hasır, fildişi, kumaş, kâğıt, kuş tüyü vb. nden yapılmış küçük taşınır âlet” anlamındaki yelpaze kelimesinin Farsça kökenli bir kelime olmasının da etkisiyle “yelbāze” biçiminde “ب” ile yazılmıştır.

İmla	Okunuş
	yelbāze

21b sayfası 438. beyitte dönüşlülük zamiri olarak yer alan “kendü” yuvarlak ünlülü şekilde yazılmış, buna bağlı olarak da üzerine gelen 3. teklik kişi iyelik eki tabandan ayrı olarak gösterilmiştir.

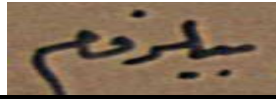
İmla	Okunuş
	kendüsi

Cönklerin sadece tek bir kişinin elinden çıkmadığı, aynı defterin elden ele geçerek zaman içerisinde başka kişilerce doldurulduğu bilinmektedir. Cönk metninde de buna uygun olarak 23a sayfasından itibaren yazı tipinin değiştiği ve imlanın da buna bağlı olarak farklılaştığı dikkat çekmektedir.

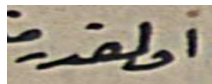
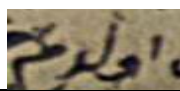
23 sayfasının 480. beytinde ben, kişi zamirinin “men” biçiminde geçtiği dikkat çekmektedir. Bu durum farklı bir cönk yazarının ağız özelliğinin yansıması olabileceği gibi kaydedilen şiir parçasının hatırlandığı gibi aktarılmış olmasından da kaynaklanabilir.

İmla	Okunuş
	meni

24b sayfası 483. beyitte imlanın kuralsız olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. Birleşmeyen harflerin birleştirilerek yazılması bu kuralsızlığa örnektir. “ج” kendinden sonraki harfe birleştirilerek yazılmıştır. Aynı durum “bī-lüzūm” örneğinde de görülmektedir. Birleşmeyen harflerin birleştirilerek yazılması da cöngü oluşturan kişilerin eğitim durumları hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır.

İmla	Okunuş
	düşmüşüm
	bī-lüzūm

Cönk metni boyunca ayrı ayrı kelimelerin tek bir kelimeymişçesine birleşik yazıldığı da dikkat çekmektedir. Cönklerin özensiz yazımı ya da kayıt eden kişilerin eğitim durumu bu tür kuralsızlıklara neden olmuştur. 26b sayfası 536. beyitte yer alan “olқadar” imlası bu duruma örnek oluşturur.

İmla	Okunuş
	olқadar
	oldem

Kelimelerin genel imlalarının dışında yazımına cönk metinlerinde çok sayıda örnek bulunur. “bırak-” fiili aldığı ek sonucu “ğ” kullanılarak “bıraàur” şeklinde 31a sayfası 652. beyitte, 31a sayfası 666. beyitte “Osmanlı Devleti zamanında kesilen bir para” anlamıyla kuruş “ğ” kullanılarak “ğuruş” şeklinde beyitte geçmiştir. Kalın ünlülerde görülen bu ötümlüleşme; ağız özelliklerinin metne yansımına, cöngü kayıt eden kişilerin konuştukları gibi yazdıklarına da örnek sayılmaktadır.

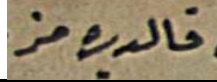
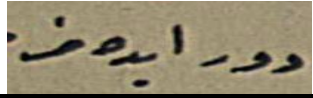
İmla	Okunuş
	bırağur
	ğuruş
	ğavğasız

30a sayfasında 611 ve 612. beyitlerde “içelim”, 30a sayfası 626. beyitte “çevirir” kelimesinde yuvarlaklık bulunmamaktadır. Düzleşme eğilimi olarak değerlendirilebilir.

İmla	Okunuş
	çevirir

	içelim
---	--------

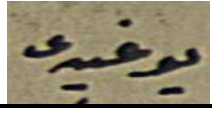
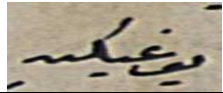
30a sayfası 624. ve 31b sayfası 674. beyitte yeterli fiilin olumsuzunun imlasına örnekler bulunmaktadır.

İmla	Okunuş
	kaldıramaz
	devr idemez

Ağız özelliklerine örnek oluşturabilecek bir diğer kullanım “ henüz açılmamış çiçek, tomurcuk” anlamında kullanılan gonca kelimesinin “چ” kullanımı ile “gonça” biçiminde konuşulduğu gibi yazılmasıdır. 34b sayfası 764. beyitte tat- fiilinin ötümlü şekliyle “dadar” biçiminde yer alması, 35b sayfası 799. beyitte geçen “okudulsa” yazımı da söyleyişin imlaya etkisi olarak yorumlanabilir. Bir diğer söyleyişin yazıya aktarılması örneği de “gösterme” fiil çekiminin “göstürme” biçiminde ağız özellikleriyle konuşulduğu gibi yazıya aktarılmasıdır.

İmla	Okunuş
	gonça
	dadar
	okudulsa
	göstürme

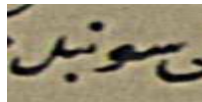
Cönk metinleri boyunca ek fiilin genellikle isme bitişik şekilde yazıldığı görülmüştür. 33a sayfası 713. beyitte “yoğidi”, 33b sayfası 737. beyitte geçen “yoğiken” bu kullanımlara örnek olarak verilebilir.

İmla	Okunuş
	yoğidi
	yoğiken

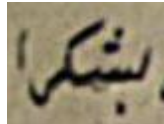
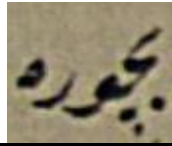
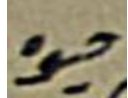
Cönklerde eklerin yazımı konusunda farklı uygulamalar mevcuttur. 36. sayfada 805. beyitte “mahv idecek” yapısında bulunan -cAk gelecek zaman eki kökten ayrı olarak gösterilmiştir.

İmla	Okunuş
	mağv idecek

“Zambakgillerden, ilkbaharda basit salkım şeklinde, daha çok açık mor renkli, keskin ve güzel kokulu çiçekler açan soğanlı ve otsu süs bitkisi” olarak bilinen sümbül m-b benzeşmesi gerçekleşmemiş şekliyle ve muhtemelen ağız özelliğiyle “sümbül” şeklinde yazıya geçirilmiştir.

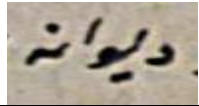
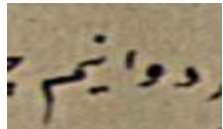
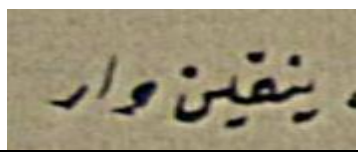
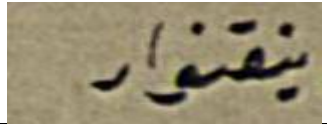
İmla	Okunuş
	sümbül

Söyleyişin yazıya yansması örnekleri cöngü içinde sıklıkla görülmektedir. “kapalı duruma gelmek” anlamındaki kapan- fiili cöngü içerisinde “kaban-“ biçiminde ötümlü olarak geçmektedir. Cöngü metnlerinin konuşulduğu gibi yazıya geçirildiğine uygun örneklerden biri olarak yorumlanması mümkündür. “Pamuk ipliğinden dokunmuş havlu” anlamında kullanılan peşkir kelimesi de kelime başında ötümlüleşmiş şekliyle “beşkir” biçiminde yazıya yansmıştır. “bu düreksiz kubbeye binâya baş da ‘ibret al” dizesinde geçen “direk” kelimesi yuvarlak ünlülü şekliyle “dürek” biçiminde görülmektedir. Ağız özelliklerinin yazıya aktarılmasında ilgi çeken bir diğer örnek “eskimiş bez veya kumaş parçası, çaput” anlamlarındaki paçavra kelimesinin “baçavra” biçiminde ötümlü haliyle beyitte yer almasıdır. Kelime başında ünsüz türemesine uygun bir örnek de “ayva” kelimesinin yazımıdır. “bağçe hâr için ağlar hayva nar için ağlar” dizesinde görüldüğü gibi “ayva” kelimesi ünsüz türemesiyle “hayva” biçiminde yazıya geçirilmiştir. “Püskülü olan, püskül takılmış olan” anlamındaki püsküllü sıfatı, cöngü metninde yine ötümlü şekilde büsküllü olarak geçmiştir. Cöngü oluşturan kişi ya da kişilerin ağız özelliğinin yazıya yansmaları şeklinde yorumlanabilecek kullanımlar olarak bu örnekler değerlendirilmelidir.

İmla	Okunuş
	kağansun
	beşkir
	düreksiz
	baçavra
	hayva

	büs küllü
	ğavğasız

Cönk metinleri boyunca aynı kelimenin farklı imlalarla gösterilmesine uygun örnekler vardır. Bu tutarsız yazımlara bir örnek de “deli, kaçık” anlamlarındaki dīvāne kelimesinde görülmektedir. Kalıplaşmış imlasında uzun ünlülerle dīvāne biçiminde yer alan kelime ilk ünlüsü gösterilmeden de metinde yer almıştır. Diğer benzer bir durum da “yangın” kelimesinin yazımındadır. Redif olarak tekrarlanan “yangın var” ifadesi şiirde farklı imlalarla görülmektedir. “yankın var” biçiminde ağız özellikleriyle aktarılan beyit farklı imlalarla “yankınvar” ve “yankın var” şeklinde geçmektedir. Cönklerin oluşturulma biçiminin not defteri mantığıyla olması, özensizliklerin bulunması ayrıca cönkleri hazırlayan kişilerin eğitim durumu bu farklılıkları oluşturmaktadır.

İmla	Okunuş
	dīvāne
	divāne
	yankın var
	yankınvar

GE5299 numaralı Bursa cönk metni içinde soru kelimesi “hangi” nin daima “kanı” biçiminde ağız özellikleriyle geçtiği tespit edilmiştir.

İmla	Okunuş
	kanı

Eklere dair farklı bir kullanım da cönk metni içinde iki kez geçen -dık sıfat-fiil ekinin üzerine gelen +cAK ekinin kullanımındadır. Dil birimlerine sevgi, içtenlik anlamları katar (Üstünova, 2010, s. 154). “sevdiçem” ve “öldüçem” şeklinde iki kelimedede söz konusu olan bu kullanım, cönk metnini yazan kişi ya da kişilerin ağızlarında bu ekin işlek olduğuna bir işaret sayılabilir.

İmla	Okunuş

	sevdicegim
	öldücegim

Sonuç

Çalışmada, GE5299 numaralı Bursa cöng metni değerlendirilmiş ve metinler kesin bir tarih verilememekle birlikte 19. yüzyıl yazımının temsilcisi olarak ele alınmıştır. Ancak cönglerin bir bakıma antoloji özelliği göstermesi, çok farklı yüzyıllardan çok farklı şairlere yer vermesi ve cöng yazarının şiirleri divanlardan orijinal imlalarıyla aktarmış olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre, çalışmada özgün biçiminden veya genel yazım eğilimlerinden farklı yazılan kelime, ek ve kullanımlar üzerine genel bazı tespitler yapılmıştır. İncelenen Bursa cöng metnine bakılarak cöng düzenleyicilerinin tercihlerine göre oluşturulmuş bu farklı imla özellikleri hakkında diğer cöng metinlerinde de görülen bazı tespitler yapılabilir. Cöngü düzenleyen kişi / kişilerin eğitim düzeylerinin düşük olması, cöngü düzenleyen kişi / kişilerin kendi ağız özelliklerini yansıtmaları, cöngte şiirlerine yer verilen şairlerin imla (belki ağız) özelliklerini yansıtmaları, cöngü düzenleyen kişi / kişilerin kendi telaffuz özelliklerini imlaya yansıtmaları ve böylelikle duydukları ve konuştukları biçimde yazmak istemeleri, cöngü düzenleyen kişi / kişilerin imlayı yeterli oranda bilmemeleri, cöngü düzenleyen kişi / kişilerin imlanın kendi tercihleri gibi olması gerektiğini düşünmeleri ve bir bakıma gelenekselleşen imlaya direniş göstermeleri; daha önceki cönglerde tespit edilmiş yazım farklılıklarının sebebidir (Çelik, 2017, s. 1672).

GE5299 numaralı Bursa cöng metninin düzenleyicilerinden kaynaklı olarak imla konusunda tutarlılık göstermediği, bazı örneklerde özellikle söyleyiş özelliklerinin yazıya yansıdığı, yazı şekillerinden eğitim durumlarının düşük olduğu ve cöngün bu özellikleriyle tek bir elden çıkmadığı hatta ikiden fazla düzenleyicisinin olduğu kanısına varılabilmektedir.

Cöng metinleri üzerine yapılan dil incelemeleriyle tespit edilen unsurlar; standart imlanın dışında ve çoğu zaman ikilikler barındıran örneklerdir. Bu farklılıklar Türkçesinin ses bilgisinin, biçim bilgisinin ve söz varlığının temelini oluşturduğu ve hepsi dil çalışmaları açısından birer veri kaynağı olduğu için incelenmeye değer sonuçlardır. Cönglerin sözün yazıya aktarıldığı metinler olduğu da düşünüldüğünde ağız çalışmaları için de cönglerin dikkatle incelenmesi gereken metinler olduğu görülmektedir. Belli bir bölge veya ildeki tüm cöngler üzerinde yapılacak ayrı ayrı dil çalışmalarının önemli sonuçlar ortaya çıkarıp yeni yorumlara imkân sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Çelik, Y. (2017). *19. Yüzyıla Ait İki Cöng Metni, Söz Varlığı ve İmla Özellikleri*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Duymaz, A. (2016). Sözün Yazılaşması Yazının Sözleşmesi: Cöngler. *Milli Folklor*, 14(111), 14-27.
- Erdal, T. (2016). Cönglerde Sözlü Kültür Etkisi. *Milli Folklor*, 14(111), 52-65.

- Kuybu Durmaz, E. (2022). *GE 5299 Numaralı Bursa Cöngü (Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Şahin, H. (2006). Türkçede Şimdiki Zaman Eklerinin Zaman Belirleyicileriyle Kullanımı. *U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(11), 213-221.
- Üstünova, K. (2010). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2011). [H.] 1285 Tarihli Bir Cönk Ve Dil Özellikleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , 6(4), 887-925.
- Türk Dil Kurumu (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>, [Erişim tarihi: 25.11.2022].

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 910-930.
Geliş Tarihi-Received: 17.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1206363

Eski Türk Dili ve Kültürü Açısından *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'ne Bir Bakış

The View to BUGU Journal of Language and Education in Terms of Old Turkish Language and Culture

Nazmi ŞEN*

Öz

Bu araştırmanın amacını *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin kapaklarının kültürel değerler açısından değerlendirmek ve dergide yayımlanmış Eski Türk Dili ve kültürü ile ilgili yazıları dikkatlere sunmak oluşturmaktadır. Toplam 10 sayısı olan *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nde bulunan 10 kapak sayfası araştırmanın dokümanı olarak belirlenmiştir. Kapak sayfalarına nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi uygulanmıştır. Aynı yöntemle dergide yayımlanmış yazılar kronolojik olarak sınıflandırılmıştır.

Araştırmanın sonucunda *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin 2020 yılından günümüze kadar yayımlanan 10 sayısındaki 10 kapak sayfasında tespit edilen kültürel değerler ve yayımlanan yazılar dikkatlere sunulmuştur. Araştırmada yayımlanma tarihine göre "Bugu", "Dünya ve Bugu", "Türk Dünyası", "Köktürk Harfleri Bulunan Bir Akçe / Sikke", "Teke Damgalı Akçe / Sikke", "Umay", "Orhun Yazıtları'ndan İfadeler", "Avcı", "Bugu / Geyik Üzerindeki Kamlar", "Dede Korkut ve Barış" kültürel değerlerine ulaşılmıştır. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin yayımlanan 10 sayısında toplam 71 makaleden 11 makalenin Eski Türk Dili alanıyla ilgili olduğu sonucuna ulaşılmış ve sonuç grafikte ifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, kültür, değer, nitel araştırma, Eski Türk Dili.

Abstract

The aim of this study is to evaluate the covers of *BUGU Journal of Language and Education* in terms of cultural values and to present the articles on Old Turkish Language and culture published in the journal. The 10 cover pages of *BUGU Journal of Language and Education*, which has a total of 10 issues, were determined as the documents of the research. Document analysis method, one of the qualitative research methods, was applied to the cover pages. Using the same method, the articles published in the journal were classified chronologically.

As a result of the research, the cultural values and the articles published on 10 cover pages in 10 issues of *BUGU Journal of Language and Education* published from 2020 to the present day are presented to the attention. According to the date of publication in the research, the cultural values of "Bugu", "World and Bugu", "Turkish World", "A Coin with Köktürk Letters", "Teke Stamped Coin", "Umay", "Phrases from the Orkhon inscriptions", "Hunter", "Kams on Bugu", "Dede Korkut and Peace" were reached. In the 10 issues of *BUGU Journal of*

* Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Türk Dili Bölümü/TÖMER, Balıkesir/Türkiye, e-posta: nazmi.sen@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2548-916X.

Language and Education, it was concluded that 11 articles out of a total of 71 articles were related to the field of Old Turkish Language and the result was expressed graphically.

Keywords: *BUGU Journal of Language and Education*, culture, value, the quality inquiry, Old Turkish Language.

Giriş

Kültür, toplumların belleği dil de toplumların oluşturduğu tüm kavramları muhafaza eden bir taşıyıcıdır. Kültür takip edilerek toplumların geçmişi hakkında çıkarımlarda bulunulurken geleceğine yön verilebilir. Toplumun çekirdeğini oluşturan bireylerin hem kalıtımın hem de fizikî şartların etkisiyle oluşan ortak bağları onları millet yapmaya yeterli değildir. Nesillerin organik olarak aynı veya farklı mekânlarda süreklilik arz etmesi, kişilerin tercihi dışında gerçekleşirken, tekrar yoluyla yaşayan kültürü tamamen veya kısmen benimsemek ya da reddetmek nesillerin tercihidir (Mert vd., 2009, s. 280).

İnsan ve kültürün birbiriyle iç içe geçmiş bir yapıda bulunmasından dolayı kültürel değerlerin ortaya çıkmasında insanın kilit bir rolü bulunmaktadır. Toplumunu oluşturan bireylerin ortak süzgecinden geçerek anlam yüklenen kavramlar kültürel değerleri oluşturmaktadır. Tarihinden, kültüründen, yaşama biçiminden gelen kendilerine özgü değerlere sahip toplumların (Alyılmaz ve Şahin, 2019, s. 404) değer yargıları, toplumu bir arada tutan önemli bileşenlerdendir. Durağan bir yapıda olmayan kültür bireylerin gelişmesini ve değişmesini sağlar. Kültürel değerler hedef kitlelerin durumu dikkate alınarak bilimsel- akademik yöntemlerle ele alınıp incelenmeli ve öğretilmelidir (Er, 2017, s. 1179; Alyılmaz, 2018, s. 2452-2463; Er ve Alyılmaz, 2022, s. 73).

Geçmişten günümüze kültür kavramı işaretleri ile ilgili birçok tanım yapılmış, görüş bildirilmiştir. Bu tanımlardan ve görüşlerden bazıları aşağıda dikkatlere sunulmuştur:

*Türkçe Sözlük'*te kültür "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011, s. 1558).

Malinowski'ye göre kültür, "aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü düşün ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplamdır" (1990, s. 39).

Taylor' a göre kültür, "toplumun bir üyesi olan insanın öğrendiği, edindiği, bilgi, sanat, gelenek, görenek yanında yetenek, beceri ve alışkanlıkları da içine alan karmaşık bir bütündür" (1920, s. 13).

Gökalp'in kültür konusundaki görüşlerini Kaplan şöyle aktarmıştır:

Ziya Gökalp, dili kültürün temel unsuru sayar. O bu görüşünde haklıdır. Zira dil, duygu ve düşüncenin âdeta kabıdır. Bir milletin bütün duygu ve düşünce hazinesi, dil kabına veya kalıbına dökülür ve bu dil kabı ile yerden yere, nesilden nesle aktarılır. Yazı, dilin sesini kaydeden bir vâsıtâ olarak dilin bir parçasıdır. Fakat kültür, söz ile de bir millet arasına yayılır. Dil kültürün temeli olduğuna göre, bir milletin dil ile ifade ettiği sözlü, yazılı her şey kültür kavramına girer (Kaplan, 2008, s. 151).

Güvenç, kültürün dört farklı anlamını şöyle ifade etmiştir: "Kültür sözcüğü dört anlamda kullanılmaktadır: Bilim alanında uygarlık; beşerî alanda eğitim sürecinin ürünü; estetik alanda güzel sanatlar ve maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda üreme, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirme" (Güvenç, 1994, s. 96).

Eker, ana çizgileriyle kültürü “bir ulusa özgü maddi ve manevi ürünlerinin bütünü” olarak tanımlayıp kültürün esas itibariyle *ulusal* olduğunu belirtmiştir (Eker, 2015, s. 10).

Kafesoğlu, “belirli bir topluluğa ait sosyal davranış ve teknik kuruluşların kültürü meydana getirdiğini” ifade etmiştir (Kafesoğlu, 1998, s. 16).

Ünalın, kültürü oluşturan unsurları “din, dil, tarihî miras, savaşlar, göçler, ziraat, ticaret, ekonomi, politika, sanat, edebiyat, hukuk, coğrafya, çevre ve ahlâk” olarak 15 farklı başlıkta sınıflandırmıştır (Ünalın, 2014, s. 157-158).

Uygur, kültürü “insanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik” olarak tanımlamıştır (Uygur, 1996, s. 17).

Günay, kültür kavramının çok geniş olduğunu ve insan tarafından geliştirilmiş olan ve her kuşağın sırayla öğrendiği geleneksel davranışların tümüne kültür dendiğini ifade etmiştir (Günay, 2016, s. 25).

Tanımlardan da anlaşıldığı gibi kültür, toplumların tarihî dönemlerinden günümüze kadar gelen dinamik, maddi ve manevi, dil ile bütünleşmiş, nesilden nesle aktarılan, uygarlığı besleyen, topluma özgü bütünsel bir yapıdır.

1600'lü yıllardan itibaren günümüze çeşitli alanlarda (özellikle yurt dışında) birçok akademik dergi yayımlanmıştır. 1990'lı yıllardan sonra teknolojiye yaşanan gelişmelerle akademik dergiler dijital olarak yayımlanmaya başlanmıştır. Günümüzde çoğu akademik derginin arşivine internet ortamında erişmek mümkündür. 2012 yılında Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ önderliğinde yayın hayatına başlayan Türkçe, edebiyat, kültür ve eğitim alanlarında birçok nitelikli makalenin yayımlandığı *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*¹ anılan alanlarda ilgililer için çok önemli konumda olup faaliyetlerini başarıyla sürdürmektedir.

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi ile elde edilen tecrübenin yeni dergilerle devam ettirilmesi, genç akademisyenlere tecrübe kazanacakları yeni ortamların oluşturulması, yazarların makalelerini uluslararası düzeyde akademik bir şekilde bilim dünyasına sunmasına fırsat tanınması için dil ve Türkçe eğitimi konu alanlarını kapsayan *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi* Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'ın danışmanlığında Doç. Dr. İsmail ÇOBAN, Doç. Dr. Faruk POLATCAN ve Doç. Dr. Nurullah ŞAHİN tarafından kurulmuştur (Emirşah, 2022, s. 67). 2020 yılında yayın hayatına başlayan *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nde de, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*'nin Görsel Sanatlar Uzmanı Levent ALYAP tarafından Türk sanat tarihinden, Türk kültür tarihinden, Türk dilinden esinlenerek hazırlanan özgün dergi kapaklarının² tarzında yine Görsel Sanatlar Uzmanı Levent ALYAP ve Doç. Dr. Onur ER tarafından hazırlanan 10 farklı kapak sayfası bulunmaktadır. Heykeller, heykelcikler, kullanım ve süs eşyaları, anıtlar, yazıtlar, mimarlık eserleri... gibi yaşayış ve inanın, kültür ve medeniyetin somutlaşmış temsilcilerinden (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014, s. 13) oluşan kapak sayfaları Türk milletinin kültürel değerlerini yansıtmaya açısından büyük önem taşır. Birçok kültürel öğeyi içinde barındıran *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin kapak sayfalarının kültürel değerler açısından

¹ *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* ile ilgili detaylı bilgi için bk. Alyılmaz, C. (2012). *Uluslararası TEKE Dergisi. Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(1), 1-5.

² *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Derneği*'nin belirlediği “faaliyetlerin etkinleştirilmesi ve geliştirilmesi için araştırmalar yapma ve kurs, seminer, konferans ve panel gibi eğitim çalışmalarını düzenleme” gibi amaç ve ilkeler doğrultusunda kurulan TEKE AKADEMİ Youtube Kanalı'nda *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*'ne ait dergi kapak sayfalarından oluşan bir sanal sergi bulunmaktadır. Teke Akademi Youtube kanalı hakkında detaylı bilgi için bk. Şen, N. (2021). Teke Akademi Youtube Kanalı'nın Türkolojiye katkıları. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(4), 380-392.

incelenmesinin ilgili literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu makalede dergideki Eski Türk Dili ve kültürü ile ilgili yazılar kısaca tanıtılarak ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın modeli

Nitel araştırma kapsamında *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin kapak sayfaları ve Eski Türk Dili alanıyla ilgili yazılan makaleler taranmıştır. "Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir" (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 39).

1.2. Verilerin toplanması

Verilerin toplanmasında doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Görsel veriler de doküman incelemesi kapsamında değerlendirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008; Merriam, 2013).

1.3. Verilerin analizi

Verilerin değerlendirilmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Kapak sayfalarının temaları belirlenirken *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi* editörü Doç. Dr. İsmail ÇOBAN'ın "editörden" sayfasında kapak sayfası ile ilgili yazdığı notlar dikkate alınmıştır.

2. Bulgular ve yorum

2.1. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin Kapak Sayfalarında Yer Alan Kültürel Değerler

BUGU Dil ve Eğitim Dergisi'ne ait 10 kapak sayfası için belirlenen 10 temaya ait bulgulara ve yorumlara bu bölümde yer verilmiştir.

Resim 1; Resim 2; Resim 3. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi* Haziran 1(1) 2020, Eylül 1(2) 2020 ve Haziran 2(3) kapakları³

Resim 1 ve Resim 2’de derginin de sembolü olan “bugu” temasına ; Resim 3’te ise “bugu üstünde seyahat eden şamanlar” temasına ulaşılmıştır. Türkiye Türkçesinde “geyik” anlamına gelen bugu⁴ Türk kültüründe yer alan önemli hayvanlardandır. Buguyu hem geçmişte hem de bugün Türk boy ve toplulukları gizemli ve kutsal kabul etmektedir. Türk boy ve toplulukları geyiği / buguyu da tıpkı dağ keçilerini / tekeleri avladıkları gibi avcı - toplayıcı dönemlerde avlamış; sonraki dönemlerde ise dişiliğin, analığın, bolluğun, bereketin; doğurganlığın; güzelliğin, çekiciliğin, sevecenliğin, masumiyetin ve “katun” un sembolü olarak görmüş; ona kutsiyet atfetmişlerdir (Alyılmaz, 2016, s. 393).

Bugu, Türk mitolojisinde de kendine geniş yer bulmuştur. Roux, bugu / geyik için arkeologların bir kurban hayvanı olarak geyiğin atın önceli olabileceğini belirttiklerini, ancak bunun olsa olsa Prototürk halklar için geçerli olabileceğini, kimi yazarlar için geyiğin yerin simgesi olduğunu kaya çizimleri ve metinlerin kanıtlaadığı üzere, en azından onu avlamanın serbest olduğunu söylemiştir (Roux, 2011, s. 72). Bugunun İskit-Sibirya toplumlarında (M.Ö. 8. yüzyıllar), kutsal hayat ağacı ile birlikte, yaratıcı tanrıça olarak kabul edilmekte olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır (Dalkesen, 2015, s. 59). Ayrıca

³ *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*’nin Haziran 1(1), Eylül 1(2) kapak sayfaları Görsel Sanatlar Uzmanı Levent ALYAP ve Haziran 2(3) kapak sayfası Doç. Dr. Onur ER tarafından hazırlanmıştır.

⁴ Bugu kavram işaretinin böğü / bögü, bokuk / bokug / bukuk / bukug gibi farklı kullanımları da bulunmaktadır (Zeren, 2018, s. 78).

bugu, Türk türeyiş efsanesinde yaratıcı güç⁵ olarak yer almıştır. Ögel, bazı Türk halkları soylarının kurttan, bazılarının da geyikten olduğunu belirtmiştir (Ögel, 2010, s. 45). Yani bugu / geyik Türklerde “kutsal ana” olarak kabul edilmiş ve ona olağanüstü özellikler atfedilerek saygı gösterilmiştir (Alyılmaz, 2003, s. 87).

Ortak kimliğin oluştuğu, kolektif geleneğin ortaya çıktığı mekânlar ve onların adları eski kültürleri tanımlamayı kolaylaştıran ipuçları taşır. Buldukları yerlerin adeta tapu senetleri olan Eski Türk Yazıtları'nın adlandırılmasında genellikle yazıtların yakınında bulunan ova, dağ, şelale adları gibi coğrafi adlardan yararlanılmaktadır. I. Türk Kağanlığı Dönemi'ne ait Moğolistan sınırları içinde bulunan ve adını Bugut Dağı'ndan alan Bugut Yazıtı'ndaki *bugut* sözcüğü “bugu” kavram işareti ve /+t/ çokluk ekinin kaynaşmasından oluşmuştur (Alyılmaz, 2003). Aynı zamanda bu bölgede “Pu-ku”ların “Bugu”ların yaşadığı bilinmektedir (Alyılmaz, 2021, s. 93; Eberhard, 1945, s. 319-340; Ögel, 1964; 331-376; Donuk, 1988, s. 10-11). Ayrıca bugu kavram işaretinin eski Türk boy ve toplulukları arasında ad veya unvan olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir. II. Türk Kağanlığı'nın en önemli yazılı eserlerinden olan Orhun Yazıtları'nda bugu kavram işaretinin kişi unvanı olarak geçtiği satırları dikkate sunmak yerinde olacaktır (Tekin, 2014, s. 68; Alyılmaz, 2005, s. 119):

bunça : k(a)zg(a)n(i)p : k(a)ŋ[(i)m k](a)g(a)n [i]t yıl : on(u)nç (a)y : (a)ltı ot(u)zka : uça : b(a)rdı : l(a)gzin : yıl : biş(i)nç (a)y : yiti ot(u)zka : yog : (e)rtürt(ü)m : **buk(u)g** : totok : : *bu kadar (çok) kazanıp babam kağan köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında öldü. Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde cenaze (törenini) tamamladım. Bukug Totok* (Bilge Kağan Yazıtı Güney yüzü 10. satır).

Bugunun varyantı olan *bögü* kavram işaretinin eski Uygur kültüründe unvan veya kişi adı olarak kullanımının birçok örneği bulunmaktadır. Belki de bunlardan en ünlüsü Moyun Çor öldükten sonra yerine geçen Ötüken Uygur Devleti kağanı Bugu / Bögü Kağan'dır (Mert, 2009, s. 22). Ayrıca Budist ve Manihaist çevrede yazılmış eserlerde *bögü* kavram işareti “erdem, hikmet” anlamında kullanılmıştır (Şen, 2002).

İnsanoğlu hayatta kalabilmek, ihtiyaçlarını karşılamak, mücadele etmek, savaşmak, korunmak, geçimini temin etmek, güzel görünmek, süslenmek... amacıyla doğadaki materyalleri ve madenleri kullanarak farklı boy ve ebatlarda kullanım ve süs eşyaları, dinî ve ritüel kaplar, savaş aletleri... yapmıştır (Alyılmaz, 2015, s. 151). Kullanım ve süs eşyaları üzerindeki objeler toplumun hayata bakışının, inanışının kodlarını anlamayı kolaylaştırmaktadır. Bugunun Türk boy ve topluluklarının günlük hayatta kullandığı eşyalarda yer alması yine onun gizemini, kutsiyetini ve önemini kanıtlamaktadır. Türk uygarlığının en eski kullanım eşyalarından olan Pazırık Halısı'nın üzerinde 24 adet bugu motifi bulunmaktadır.

⁵ Çoruhlu, bugu ile ilgili türeyiş efsanesini şöyle kaydetmiştir: “Geyiğin deniz tanrıçası sayıldığı bir Göktürk efsanesi de vardır. Çin kaynaklarının aktardığı bir efsaneye göre Göktürklerin atalarından birisi mağarada genç bir kız suretindeki deniz tanrıçasıyla sevişmektedir. Ancak hükümdar bu kızın aslında bir ak geyik olduğunu bilmiyordu. Bir süre avı esnasında sıkıştırılan hayvanlar arasında bulunan bir ak geyiği, askerlerden biri öldürünce gerçek durum meydana çıkar. Zira mağaraya giden hükümdar sevdiği kızı yerinde bulamayınca onun aslında geyik biçimine girmiş bir ilahe olduğunu anlar” (Çoruhlu, 2017, s. 142).

⁶ Bathold, Bilge Tonyukuk'un “Pu-ku / Bugu / Pü-gü” kabilesine mensup olduğunu ve arkeolojik bütün verilerin bunu kanıtladığını kaydetmektedir (Bathold, 2017, s. 94; akt. Alyılmaz, 2021, s. 99).

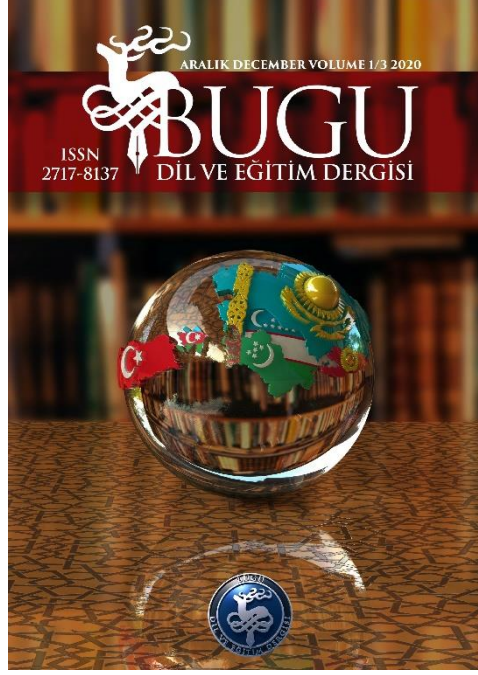

Resim 4. Pazırık Halısı'ndan bir görüntü.

Pazırık Halısı'nın⁷ M.Ö IV.-V. yüzyıllara tarihlendirildiği göz önünde bulundurulduğunda bugunun eski Türk boy ve toplulukları için ne kadar eski ve önemli bir hayvan olduğunu kanıtlamaktadır.

Resim 3'te kamizm / şamanizmin temsilcisi kamlar / şamanlar bugunun üzerinde seyahat hâlinde betimlenmiştir. Kamizm / şamanizm, temeli dinî, mistik ve büyüsel duygulara ve olaylara dayanan (Eliade, 1999, s. 22-23; Güngör, 2012, s. 31-32) bir inanç sistemidir. Kamların / şamanların Tanrı veya tanrılar ile insanlar ve ruhlar arasında aracılık yapma kabiliyetine sahip olduğuna inanılmaktadır (Güngör, 2012, s. 34). Kamların yardımcıları arasında olağanüstü güçleri ve özellikleri olduğuna inanılan / totem sayılan hayvanlara (kurt, teke, geyik, ayı...) ait postlar, başlıklar ve diğer parçaları ritüellerinde kullandıkları bilinmektedir (Alyılmaz, 2016, s. 310). Söz konusu kapak sayfası Türk boy ve topluluklarının kutsiyet atfettikleri hayvanlarla (kapak fotoğrafındaki buguyla) eski Türk inancının en önemli temsilcisi olan kamların yakın ilişkisini göstermektedir. Toplumun başta gelen kültürel değerlerinden olan eski Türk inancına ait bir ögeyi barındırmaktadır.

⁷ Pazırık Halısı ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Yılmaz, 2017).

Resim 5. BUGU Dil ve Eğitim Dergisi Aralık 1(3) 2020 kapağı⁸

Bir küre (dünya) üzerinde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan bayraklarından oluşan bu kapak sayfasının teması “*Türk dünyası*” olarak belirlenmiştir. Farklı sebeplerle birlikte yaşadığı coğrafyaları bırakmak zorunda kalan Türk boy ve topluluklarının kadim kültürü ve değerleri çok fazla farklılaşmamıştır. Bu birleştirici güçten yola çıkarak tıpkı Avrupa Birliği’ne benzer bir birlik (“*Türk Dünyası Birliği*” / “*Türk Birliği*”); Avrupa Birliği Vatandaşlığı’na benzer de bir vatandaşlık (“*Türk Dünyası Vatandaşlığı*”) tesis edilebilir (Alyılmaz, 2015, s. 69). Türk Devletleri Teşkilatı (eski adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi - Türk Konseyi), Türk Devletleri arasında kapsamlı işbirliğini teşvik etmek amacı ile uluslararası bir örgüt olarak 2009 yılında kurulmuştur. Küreselleşmenin olumsuzluklarının bütün boyutlarıyla yaşandığı günümüzde özellikle bölgemizdeki ülkelerin tek başlarına ayakta kalması, kültürlerini, sosyal değerlerini koruyabilmesi ve gelecek nesillere aktarabilmesi (Mert, 2015) için hem bilimsel sahada hem de politika sahasında Türk birliği düşüncesini canlı tutmak gerekmektedir. Bu sebeple Türk birliğini daha somut hâle getirmek ve birliğin bağlarını güçlendirmek amacıyla projeler hazırlanmaktadır. Önemli projelerden birisi S. ALYILMAZ yöneticiliğinde C. ALYILMAZ danışmanlığında tamamlanmış olan “*Türk Dünyası Vatandaşlığı Projesi*” dir. Projenin genel amacı şöyledir:

Çoğunluğu Orta Asya’da olan ortak inanç ve kültürel değerler ile ortak tarih gibi pek çok doğal ortak paydaları bulunan birçok devlet ve topluluklar arasında kurulabilecek olan bir birlik, bu dengeleri milletimizin lehine çevirip bu sayede geleceğin etkin güçlerinden biri olmamızı sağlayabilecektir. Bu amaçla hem dünyanın ortak değerleri olan insan haklarına saygılı, demokrasiyi özümsemiş, kendisi dışındakileri ötekileştirmeyen, birlikteliğin şuuruna ermiş, ortak değerlerin önemini kavramış, kendi toplumunu ve dünyadaki gelişmeleri doğru algılamış vatandaşlar yetiştirmek gerekmektedir. Bunu sağlamanın yollarından biri ise bu konuyla ilgili ortak eğitim programlarının geliştirilmesidir (Alyılmaz, 2015, s. 78).

⁸ BUGU Dil ve Eğitim Dergisi’nin Aralık 1(3) kapak sayfası Görsel Sanatlar Uzmanı Levent ALYAP tarafından hazırlanmıştır.

Günümüzdeki Türk dünyasının geçmişteki kültür birliğine dikkat çekmesi açısından Resim 5'te yer alan kapak sayfası, simgeleştirdiği değerler açısından dikkate değerdir.

Resim 6; Resim 7. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi* Haziran 2(2) 2021; Mart 2(1) 2020 kapakları⁹

Resim 6 'da İstemi Kağan'ı betimleyen bir portre ve teke damganının bulunduğu bir akçe / sikke yer almaktadır. Resim 7'de ise üzerinde koç betimlemesi ve Köktürk harfli metin bulunan bir akçeye / sikkeye yer verilmiştir. Neolitik Çağ ile birlikte ilk düzenli yerleşim yerlerini inşa eden insanoğlu yerleşik düzenin etkisiyle avcı-toplayıcı yaşam biçiminden üretime dayalı yaşam biçimine adım atmıştır. Türk boy ve topluluklarında para yerine kullanılan eşya veya hayvanlar bir kenara bırakıldığında akçe / sikkeye ait ilk veriler Çin'le Hun Devleti'nin yaptığı ticarete dayanmaktadır (Şirin, 2004, s. 129). I. Türk Kağanlığı Dönemi'nden itibaren gerek Yenisey Yazıtları'nda geçen ifadelerden gerekse sikke üzerindeki akçe gibi yazılı terimlerden eski Türk boy ve topluluklarının altın, gümüş, bronz ve bakır sikkeleri kullandığı düşünülmektedir (Sertkaya, 2006, s. 1). Geçmişten günümüze Türk paraları, topluma yön veren önemli isimleri, kutsal hayvanları veya yerleri barındırması açısından Türk boy ve topluluklarının kültür birliğini sağlayan önemli somut objeler olma özelliği göstermektedir. Resim 6'da yer alan İstemi Kağan, I. Türk Kağanlığı'nın temelini atan Bumın Kağan'ın kardeşi olup kağanlığın batı kanadının en yetkili yöneticisidir. Aynı kapak sayfasında teke damganının bulunması tesadüf değildir. Çünkü teke damga kağan ailesine mensup kişiler tarafından kullanılmaktadır.

Türk boy ve toplulukları önceleri (avcı - toplayıcı dönemlerde) diğer hayvanları avladıkları gibi dağ keçilerini / tekeleri de avlamış; ilerleyen dönemlerde onun olağanüstü özelliklerini (çevikliğini, kararlılığını, erişilmez yerlere erişebildiğini, dağların zirvelerine ulaşabildiğini...) görüp öldürmekten vazgeçmişler; (dağlarda / Tanrı'ya yakın mekânlarda) yaşadıklarından Tanrı'nın elçisi, habercisi olarak kabul edip kutsal saymışlardır (Alyılmaz, 2016, s. 351).

Resim 7'de akçe / sikke üzerinde Köktürk harfli bir metin ve koç betimlemesi bulunmaktadır. Köktürk harfli metni dergi editörü Doç. Dr. İsmail ÇOBAN "editörden" sayfasında Altay Yazıtları'ndan Biçikti-Boom II/1 [A-14] Yazıtı'ndan hareketle yazılan "n(e) (e)rgü (e) (e)r e: Ne güçlü er!]" ifadesinin oluşturduğunu ifade etmiştir. Anılan

⁹ *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin Haziran 2(2), Mart 2(1) kapak sayfaları Görsel Sanatlar Uzmanı Levent ALYAP tarafından hazırlanmıştır.

ifadeyle uyumlu olarak akçe / sikkenin üzerine koç betimlemesi yerleştirilmiştir. Koç (goç, goş; koçngar, koçkor, koçkar, koşgar, koşgor...) tarihte ve bugün Türk boy ve toplulukları arasında her zaman ayrıcalıklı yere sahip olmuş; erkekliğin, üretkenliğin, bolluğun, bereketin; gücün, yiğitliğin, koçaklığın, savaşçılığın, cesaretin, asaletin, vefanın ve fedakârlığın sembolü olarak kabul edilmişlerdir (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2017, s. 309).

Koç, Türk boy ve toplulukları tarafından hem anlatmaya bağlı türlerde hem kalıplaşmış dil öğelerinde hem de mezar taşları ve anıt mezar alanlarında kullanılmıştır.

Resim 8. Öngöt bölgesindeki bir anıt mezar külliyesinde bulunan üzeri damgalı koç heykelinin görüntüsü (Moğolistan) (Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Resim 9. BUGU Dil ve Eğitim Dergisi Eylül 2(3) 2021 kapağı¹⁰

Resim 9'daki kapak sayfası insan başlı kuş gövdeli fantastik bir figürden (siren) oluşmaktadır. Söz konusu kuş; koruyuculuğun, kutun, mutluluğun, devletin, servetin, egemenliğin sembolü olan Umay'dır.

Umay kuşu, göklerde yaşar; enginlerde uçar; Tanrı Dağları'nın / Altay Dağları'nın zirvelerinde dinlenir. Umay Tanrı elçisidir. Umay dişidir. Umay anadır. Bu yüzden de kut anadan gelir. Umay rızık, baht, şans, bolluk, bereket taşır. Umay bahtlı doğacak / yönetici olacak / devleti idare edecek kimselerin gerdek gecesi bir araya gelecek olan annelerine babalarına göğün yedinci katından inerek çocuklarının bahtlı, devletli olacağını bizzat kendisi haber verir (Alyılmaz, 2015, s. 238).

Orhun Yazıtları'nda Umay kavram işareti ile karşılanan bu efsanevi varlık Bilge Kağan ve Köl Tigin'in anneleri İlbilge Katun şahsında tüm annelerin kutun kaynağı olduğu düşüncesiyle yer almaktadır:

umay teg ögüm katun kutınga inim köl tigin erat bultı: Umay'a benzeyen annemin kutu / bahtı sayesinde kardeşim Köl Tigin yiğitlik buldu / kazandı (Köl Tigin Yazıtı Doğu Yüzü, 31. Satır; Tekin, 2014, s. 31; Alyılmaz, 2005, s. 46).

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nda Umay'ın "koruyuculuk ve yardım etme" özelliği şöyle tespit edilmiştir:

... t(e)ñri um(a)y : iduk y(i)r sub : b(a)sa b(i)rti (e)r(i)nç: Tanrı umay, kutsal yer(lerin) (ve) su(ların sahipleri) (onların) basiretlerini bağladı (Bilge Tonyukuk Yazıtı II Batı Yüzü, 38. satır; Alyılmaz, 2021, s. 367; Ercilasun, 2016, s. 615).

Umay eski Türk heykellerinde, devlet armalarında, süs ve kullanım eşyalarında, petrogliflerde, yazılı eserlerde, mimari yapılarda kartalla birlikte en çok betimlenen varlıklardandır.

¹⁰ BUGU Dil ve Eğitim Dergisi'nin Eylül 2(3) kapak sayfası Görsel Sanatlar Uzmanı Levent ALYAP tarafından hazırlanmıştır.

Resim 10. Börkünün ön kısmında Umay / hüma kuşu betimlemesi bulunan Köl Tigin'e ait heykel başının görüntüsü ve Özbekistan Cumhuriyeti devlet armasındaki umay kuşu tasviri (Alyılmaz, 2021, s. 285).

Anaerkil toplum yapısının bir sonucu olarak “kadın” Türk boy ve topluluklarında her alanda önemli olduğu gibi eski Türk mitolojisi ve inanışlarında kendine yer bulmuştur. Umay ile ilgili Türk boy ve topluluklarında birçok inanış bulunmaktadır. Örneğin Umay, “kadının hamilelik döneminde, doğum sırasında ve doğumdan sonra çocuğun büyüyünceye kadarki geçen süresi içerisinde onu kötü iyelerin her türlü kötülüklerinden koruyup gözettiğine, himaye ettiğine inanılan iyedir” (Kayabaşı, 2016, s. 222).

Umay ile ilgili *Dîvânü Lugâti't-Türk'* te bir atasözü bulunmaktadır (Şen, 2019, s. 51).

Umayka tapınsa ogul bulur. *Umaya hizmet eden / inanan erkek çocuğa sahip olur.*

Kadınlar ondan iyi gelecek umarlar (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 61) şeklinde yorumlanabilecek bu atasözü Umay'a ait bir inanışı yansıtmaktadır.

Derginin kapak sayfasında Umay'a yer verilerek Türk kadınının değeri anımsatılmış ve eski Türk inanışının izleri günümüze taşınmıştır.

Resim 11. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi* Aralık 2(4) 2021 kapağı¹¹

Resim 11'in kapak sayfasında Orhun Yazıtları'ndan seçilmiş metinler bulunmaktadır. Şüphesiz Türk dilinin, tarihinin, kültürünün, edebiyatının... en eski ve en sanatsal metinlerinden olan Orhun Yazıtları Türk dünyasının en önemli sembollerindedir.

II. Türk Kağanlığı Dönemi'ne ait olan yazıtlar Köl Tigin, Bilge Kağan ve Bilge Tonyukuk adına diktirilmiştir. Moğolistan'daki eski Türk yazıtları içinde üzerine en fazla inceleme ve araştırma yapılan Orhun Yazıtları'ndan Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtı'nın konuları¹² hemen hemen aynıdır.

II. Türk Kağanlığı Dönemi'nin kağan ve kumandanları tarafından diktirilen ve Türk milletinin tarihi, yaşayışı ve inancı hakkında değerli bilgileri içeren Orhun Yazıtları, Türk dilinin tarihlendirilmesi söz konusu olduğunda, genelde araştırmacılar tarafından en eski yazılı belgeler olarak gösterilse de Türk yaşayışının, inanışının ve dehasının mahsulü olan bu metinler, Türk dilinin, Türk kültür ve medeniyetinin ilk eserleri değildir (Alyılmaz, 2003, 21-24; Alyılmaz, 2005). Türk kağan ve kumandanları alıcıya (Türk milletine ve diğer milletlere) mesajlarını iletirken edebî dilin bütün imkânlarından (deyim, vecize, atasözü gibi kalıplaşmış dil öğelerinden ve bu yapıları oluşturan kavram işaretlerinden) ustaca yararlanmışlardır¹³.

¹¹ *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin Haziran 2(4) kapak sayfası Görsel Sanatlar Uzmanı Levent ALYAP tarafından hazırlanmıştır.

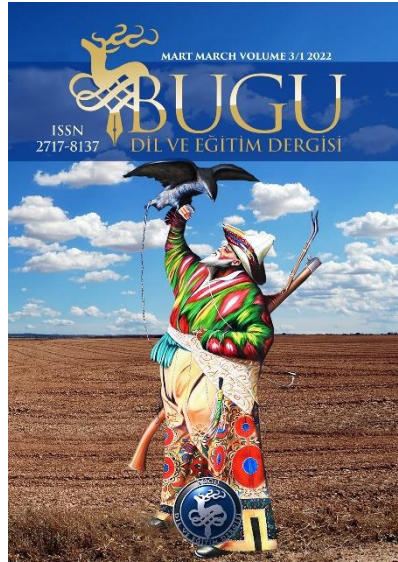
¹² Orhun Yazıtları'nın dil ve üslup özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

¹³ Orhun Yazıtları'ndaki edebî dil ve kalıplaşmış öğeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözcük Bilimi*. Ankara: Engin Yayınevi; Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilimi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Aksan, D. (1999). *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*. Ankara: Engin Yayınevi; Aksan, D. (2014). *En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerine Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı Gerçekler*. Ankara: Bilgi Yayınevi; Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Erzurum; Caferoğlu, A. (1930). Orhun Abidelerinde Atalar Sözü. *Halk Bilgisi Haberleri*, 1(3), 1-3; Stebleva, İ. V. (1965). *Poeziya Tyurkov VI-VIII vekov*. Moskova: Nauka; Tekin, T. (2013). *Makaleler II* (Haz. Nurettin DEMİR, Emine YILDIRIM). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Uzun, L. (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg.

Resim 12. Orhun Yazıtları'ndan bir görüntü (Foto: Cengiz ALYILMAZ)

Hayatın konargöçerliğe dayalı bir şekilde devam ettiği döneme rastgelen Köktürk döneminde yönetimden, orduya, yaşayış biçimine, dine, ticarete ve sosyal hayata dair birçok kültürel değerın bulunduğu Orhun Yazıtları (Çoban, 2017) Türkoloji araştırmalarına kaynaklık eden en temel metinler arasında yer almaktadır.

Resim 13. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi* Mart 3(1) 2022 kapağı¹⁴

¹⁴ *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin Mart 3(1) kapak sayfası Doç. Dr. Onur ER tarafından hazırlanmıştır.

Resim 13'teki derginin kapak sayfasını Kırgız Ressam N. NURTAZA tarafından yapılan bir tablo oluşturmaktadır. Sayfada bir avcıyla beraber avcı kuşu, ok ve yay dikkati çekmektedir.

Avcı kuşu ile birlikte "kuşlarla ilgili inanışlar tarihin her döneminde Türk sanatına ve mimarlık eserlerine de yansımış; kaya üstü tasvirlerde, mezar taşlarında, şaman davullarında, şaman kıyafetlerinde, halılarda, kilimlerde, duvar resimlerinde... farklı türdeki kuşların¹⁵ tasvirlerine yer verilmiştir" (Alyılmaz, 2015, s. 579). Türk boy ve topluluklarının sürek avları, kuş avları ve yirtici kuşlarla avcılık yaptığı bilinmektedir.

Avcının üzerinde bulunan ok ve yay Türk boy ve topluluklarının vazgeçilmez objelerindedir. Kafesoğlu okun Hun Kağanlığı'ndaki önemini şöyle ifade etmiştir:

Geleceğin okçu Hun savaşçısı daha çocuk çağında eğitimlere başlıyor, koyun sırtında biniciliği deniyor, önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra tilki ve tavşanlara ok atarak, atıcılığa alışıyor, büyüdüğü zaman mükemmel bir atlı muharip oluyordu..." (Kafesoğlu, 1998, s. 221).

Savaşa her zaman hazır bir yaşam biçimi benimseyen eski Türk toplumunda okun birçok sembolik anlamı bulunmaktadır. Örneğin Türkler boy farklılıklarına göre oklara ayrılmaktadır. Oğuz boyunun Üçok ve Bozok olarak ikiye ayrılması bunun en somut örneklerindedir. Ayrıca Türkler tarafından başka milletlere gönderilen "ok" egemenlik göstergesi ve davet sembolü olarak algılanmaktadır (Turan, 1945).

Resim 14. BUGU Dil ve Eğitim Dergisi Eylül 3(3) 2022 kapağı¹⁶

Resim 14'teki kapak sayfasının teması "Dede Korkut ve barış" olarak belirlenmiştir. Kapaktaki tasrı Fatemah Saba Jafarî'ye aittir. *Türkçe Sözlük*'te barış kavram işareti "uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörü ile oluşturulan ortam" olarak tanımlanmıştır. Geniş anlamda Türk kültürünün dar anlamda Oğuz boyunun yüceltiği toplumun ileri geleni,

¹⁵ Eski Türkçe Dönemi'ndeki kuş adları ile ilgili detaylı bilgi için bk. Küçük, S. (2013). Eski Türkçede Kuş İsimleri. *Turkish Studies*, 8(13), 1237-1246.

¹⁶ Kapakta yer alan betimlemenin özünü Türk dünyasının övüncü tezhip ve minyatür sanatçısı Fatemah Saba Jafarî'nin Dede Korkut Destanları'nın Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası'nın (Günbet Yazması'nın) bulunuşu üzerine hazırladığı "Dede Korkut'un İnsanlığı Barışa Çağırması" adlı eser oluşturmaktadır. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin Eylül 3(3) kapak sayfası Doç. Dr. Onur ER tarafından hazırlanmıştır.

manevi lideri, düzenleyicisi, danışanı, aksakalı, bilgisi, stratejisti, örnek kişisi... Dede Korkut günümüzde ve geçmişte Türk boy ve topluluklarının önem verdiği şahsiyetlerdendir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde barış temasına / değerine ait "İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü" bölümünde şu ifadeler dikkat çekicidir:

Taş Oğuz bigleri bunu görüp hep atdan indiler, Kazanuñ ayağına düşdiler, suçların dilediler, elin öpdiler. Kazan suçların bağısladı (Ergin, 2011, s. 250-251).

Derginin son sayısında dünyada bozulan barış ortamı nedeniyle Dede Korkut'un şahsiyetinde tüm insanlığın barışa ihtiyacı olduğu düşüncesine dikkat çekilmiştir.

2.2. BUGU Dil ve Eğitim Dergisi'nde Bulunan Eski Türk Dili Alanı ile İlgili Yazılar

Bu başlık altında *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin rüm sayılarında (10 sayı) Eski Türk Dili alanı ile ilgili yayımlanan makaleler kısaca tanıtılarak kronolojik şekilde dikkatlere sunulmuştur.

1. Doğru, F. (2020). *Kuanşi im pusar'da kavramların işaretlenmesi. BUGU Dil ve Eğitim Dergisi, 1(1), 20-48.*

Söz konusu makalede Budizm'in özelliklerini yansıtan Eski Uygur Türkçesine çevrilmiş *Kuanşi im Pusar* adlı eserdeki kavram işaretleme metotları ele alınmıştır.

2. Şen, N. (2020). *Balıkesir Kavakbaşı köyü mezarlığındaki yazılı taşta eski Türk kültürüne ait izler. BUGU Dil ve Eğitim Dergisi, 1(2), 163-175.*

Bu makalede Balıkesir Kavakbaşı Köyü mezarlığındaki yazılı taşta, eski Türk kültürüne ait öğeleri tespit etmek amaçlanmıştır. Yazılı taşta "Gök Tanrı, eski Türk şehirleri, tarihî Türk şahsiyetleri, Orhun Yazıtları'ndan bir ifade ve ocak kültü" olmak üzere eski Türk kültürüne ait unsurlar saptanmıştır.

3. Alyılmaz, C. (2020). *Bilge Tonyukuk'un anısına düzenlenen I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu'nun ardından. BUGU Dil ve Eğitim Dergisi, 1(2), 216-229.*

UNESCO tarafından 2020 yılının Bilge Tonyukuk Yılı ilan edilmesi vesilesiyle II. Türk Kağanlığı Dönemi'nin önemli devlet adamlarından biri olan Bilge Tonyukuk'un anısını yaşatmak amacıyla Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Derneği, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, Türk Dil Kurumu, Bursa Uludağ Üniversitesi, Mersin Üniversitesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Batı Karadeniz Üniversitesi, Priştine Üniversitesi, Gürcistan Teknik Üniversitesi, Valeh Hacılar Uluslararası Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Vakfı, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi ve *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'nin ortaklığıyla 28-29 Ağustos 2020 tarihleri arasında çevrim içi olarak I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Sempozyumu düzenlenmiştir. Söz konusu makalede sempozyum ile ilgili bilgiler verilirken Bilge Tonyukuk ve yazıtları ile ilgili değerlendirmeler mevcuttur.

4. Alyılmaz, C. (2020). *Uluslararası Tonyukuk Sempozyumu ve Tonyukuk kitabı üzerine. BUGU Dil ve Eğitim Dergisi, 1(3), 337-343.*

2020 yılı, UNESCO Türkiye Millî Komisyonunun önerisi; Türk Cumhuriyetleri'nin ve Moğolistan Cumhuriyeti'nin destekleriyle "Bilge Tonyukuk Yılı" olarak ilan edilmesi sebebiyle düzenlenen sempozyum hakkında bilgi verilmiştir.

5. Alyılmaz, C. (2021). Dmitri Dmitriyeviç Vasilyev'in ardından. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(1), 1-28.

Eski Türk Tarihi ve yazıtları ile ilgili önemli çalışmaları bulunan Dmitri Dmitriyeviç VASILYEV'in hayatı, mizacı, Türkoloji ve yazıt bilimi alanında yapmış olduğu bazı çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir.

6. Alyılmaz, C. (2021). Görsel sanatlar uzmanı ve illüstratör Levent Alyap'ın hazırladığı bazı logolar üzerine. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(2), 129-161.

Bu makalede Görsel sanatlar uzmanı ve illüstratör Levent ALYAP'ın kısa öz geçmişi, sanatı ve hazırladığı bazı logolar hakkında bilgi verilmektedir. Alyap, logolarını hazırlarken eski Türk kültür ve uygarlığından, Türk sanatından, tarihinden, dilinden, Türk yaşamış ve inanışından esinlenmektedir.

7. Şen, N. (2021). Eski Uygurcanın el sözlüğü eski Uygurca - Almanca - Türkçe sözlük (Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch - Türkisch) üzerine. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(2), 217-223.

Bu yazı, Jens WILKENS tarafından hazırlanan Eski Uygur Türkçesinin kapsamlı ve en güncel sözlüğünün tanıtımını içermektedir.

8. Mert, O. (2022). Türk kültüründe ağıt geleneği ve Alper Tonga sagusu. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 3(1), 1-15.

Yenisey ve Talas Yazıtları başta olmak üzere Köktürk harfli yazıtlarda şiirsel bir üslupla nesir şeklinde ifade edilen ağıt metinlerinin şiir biçiminde tespit edilebilen en kapsamlı ilk örnekleri *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki Alper Tonga Sagusu ve diğer ağıt metinleridir. Bu çalışmada Türk kültüründe ağıt söyleme geleneği çerçevesinde Alp Er Tonga Sagusu ile birer mezar taşı olan Köktürk harfli yazıtlardaki benzerlikler dikkatlere sunulmuştur.

9. Doğru, M. (2022). Cengiz Alyılmaz'ın Bilge Tonyukuk Yazıtları adlı eserine dair. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 3(1), 93-101.

Bu makalede Cengiz ALYILMAZ'ın *Bilge Tonyukuk Yazıtları* adlı eseri hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

10. Bozkurt, F. (2022). Türkoloji dünyasında bir anıt çalışma: Bilge Tonyukuk Yazıtları. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 3(2), 182-185.

Bu makalede Cengiz ALYILMAZ'ın *Bilge Tonyukuk Yazıtları* adlı eseri tanıtılmaktadır.

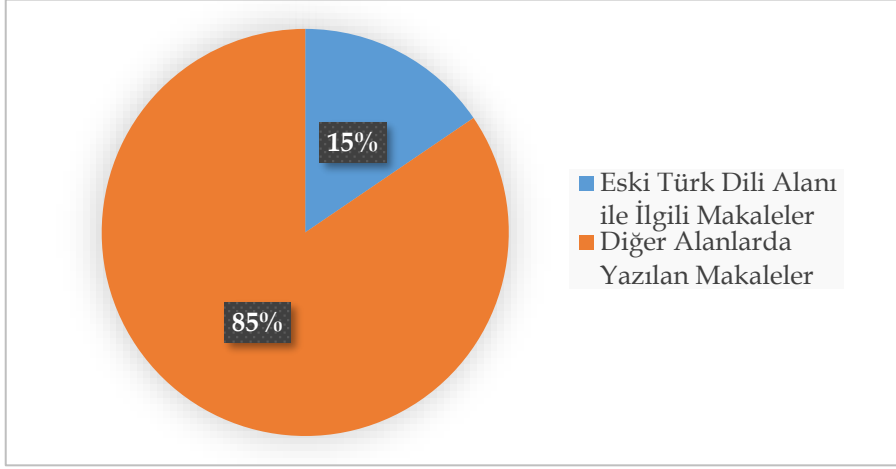
11. Alyılmaz, C. (2022). Eski Türk yazıtlarının âlimi / bilgisi Gubeydulla Aydarov. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 3(3), 191-199.

Bu yazıda Türkiye dışında hem eski Türk yazıtlarıyla hem de genel anlamda Eski Türkçe Dönemi'nde yazılan diğer eserlerle ilgilenen bilim insanlarından Kazak bilim adamı Gubeydulla AYDAROV'un Türkoloji çalışmaları ele alınmıştır.

Sonuç ve Öneriler

BUGU Dil ve Eğitim Dergisi'nin kapak sayfalarında yer alan kültürel değerleri ve dergideki Eski Türk Dili alanı ile ilgili yazıları tanıtmayı amaçlayan bu çalışma sonucunda "Bugu", "Dünya ve Bugu", "Türk Dünyası", "Köktürk Harfleri Bulunan Bir Akçe / Sikke", "Teke Damgalı Akçe / Sikke", "Umay", "Orhun Yazıtları'ndan İfadeler", "Avcı", "Bugu / Geyik Üzerindeki Kamlar", "Dede Korkut ve Barış" temalarına ulaşılmıştır.

Derginin yayımlanan toplam 10 sayısındaki 11 makale Eski Türk Dili alanını kapsamaktadır. Eski Türk Dili alanı ile ilgili makalelerin diğer alanlarda yayımlanan makalelere oranı aşağıdaki grafikte ifade edilmiştir:

Grafik 1. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi'*nde Eski Türk Dili Alanı ile İlgili Yayımlanan Makalelerin Diğer Alanlarda Yayımlanan Makalelere Oranı

*BUGU Dil ve Eğitim Dergisi'*nde toplam 71 makale yayımlanmıştır. Bu makalelerin içinde Eski Türk Dili alanı ile ilgili olanlarının sayısı 11'dir.

Anılan temalarla ilgili oluşturulan görseller Eski Türk Dili ve kültürüne ait birçok değeri içerisinde barındırmaktadır. Kapak sayfaları ile ilgili açıklayıcı bilgiler "Editörden" sayfasında verilmiştir.

Açıklamalar ile kapak sayfaları birlikte yorumlandığında söz konusu değerlerin akılda kalıcılığını arttırdığı hatta bu değerlerin davranışa dönüşmesini kolaylaştırdığı düşünülmektedir. Kapak sayfaları göz önünde bulundurulduğunda Türk boy ve topluluklarının hayvanlara verdiği önem, üzerine birçok çalışma yapılabilecek derin bir mitolojik birikim, topluma yol gösteren bilge kişiler, dilin ustaca kullanımı, süs ve kullanım eşyalarının estetikliği... gibi birçok konuda gelişmiş hatta çağının ilerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Görsel Sanatlar Uzmanı Levent ALYAP ve Doç. Dr. Onur ER tarafından hazırlanan kapak sayfaları Türk kültürünün tanıtılmasına katkı sağlamaktadır. Dergi editörü Doç. Dr. İsmail Çoban'ın öncülüğünde Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ ve Prof. Dr. Semra ALYILMAZ'ın danışmanlığında yılda 4 kez yayımlanan *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi'*nde hem Eski Türk Dili alanı hem de diğer alanlarla ilgili birçok nitelikli bilimsel makale bulunmaktadır.

Türkoloji alanında yayımlanan diğer dergilerin kapak sayfalarının Türk kültürü ile ilgili birçok değeri barındıran petrogriflerden, yazıtlardan, mimari eserlerden, süs ve kullanım eşyalarından, yazılı belgelerden, mitolojiden... esinlenerek oluşturulmasının Türk kültürünü daha geniş kitlelere tanıtılmasına yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1999). *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözcükleri*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: TDK Yayınları.

- Aksan, D. (2014). *En Eski Türkçenin İzlerinde Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerine Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Erzurum.
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 11-21.
- Alyılmaz, C. (2003). Türk Tengri Dini Edebî Çevresi (Orhun Türkçesi Dönemi). *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, IV, Ankara, 21-24.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay.
- Alyılmaz, C. (2012). Uluslararası TEKE Dergisi. *Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(1), 1-5.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2015). Türk Dünyası Vatandaşlığına Doğru. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 69-76.
- Alyılmaz, C. (2016). "Gobu"stan'ın Gizemi ("Kıpçaklar"a Giden Yol). Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, C. ve Alyılmaz, S. (2017). Iğdır ve Çevresindeki Koç Heykelli Mezar Taşlarının Üzerlerindeki Arap Harfli Yazıtlar. *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 43, 305-344.
- Alyılmaz, C. ve Şahin, H. (2019). Yahya Kemal Beyatlı'nın Eserlerinin Eğitsel Değerler Açısından Değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 402-418.
- Alyılmaz, S. (2003). *Borçalılı Bili Adamı Eğitimci Şair Valeh Hacılar (Hayatı - Sanatı - Şiirleri)*. Ankara: Devran Yayıncılık.
- Alyılmaz, S. (2015). Türk Dünyası Vatandaşlığı Projesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 77-85.
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçe Öğretiminde Hedef Kitlenin/Öğrenenin Önemi. *Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2452-2463.
- Bathold, G. (2017). *Martağdsan Pügü Aimag*. Ulaanbaatar.
- Caferoğlu, A. (1930). Orhun Abidelerinde Atalar Sözü. *Halk Bilgisi Haberleri*, 1(3), 1-3.
- Çoban, İ. (2017). İslam Türkay'ın "Türk Oğlu Türkem Men" Başlıklı Şiirinin Orhun Yazıtları ile Metinlerarasılık Bağlamında İncelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2232-2255.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Erken Devir Türk Sanatı (İç Asyada Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi)*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dalkesen, N. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü. *Milli Folklor*, 106, 58-69.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*. İstanbul.
- Eberhard, W. (1945). Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında. *TTK Belleten*, 9(35), 319-340.

- Eker, S. (2015). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*. (Çev. İ. Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.
- Emirşah, İ. (2022), Bugu Dil ve Eğitim Dergisi Hakkında. *Bezgek Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi*, 1(1), 66-78.
- Er, O. (2017). Suha Mermerci'nin Kitaplarının Kültürel Değerler Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 1178-1188.
- Er, O. (2016). Bitlis Eren Üniversitesi Takvimlerine Kültürel Değerler Açısından Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 1425-1440.
- Er, O., Alyılmaz, S. (2022). *Web. 2.0 Araçları ile Kültür Destekli Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi*. İzmir: Duvar Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). (Kâşgarlı Mahmud) *Dîvânü Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, V.D. (2016). *Kültürbilime Giriş Dil, Kültür ve Ötesi...* İstanbul: PapatyaBilim.
- Güngör, H. (2012). *Türk Din Etnolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Güvenç, B. (1994). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaplan, M. (2008). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh.
- Kayabaşı, O. A. (2016). Türk Mitolojisinin Kutsal Dışısı: Umay. *IJOESS*, 7(7), 220-228.
- Küçük, S. (2013). Eski Türkçede Kuş İsimleri. *Turkish Studies*, 8(13), 1237-1246.
- Malinowski, B. (1990). *İnsan ve Kültür*. Ankara: V Yayınları.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. (Çeviri Editörü: S. Turan). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes Tariat Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık.
- Mert, O. (2015). Türk Konseyi (Keneşi) Türk Üniversiteler Birliği ve Türk Üniversiteler Birliği I. Genel Kurulu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 53, 273-290.
- Mert, O. ve diğerleri (2009). Orhun Yazıtlarındaki Toplumsal Değerlerin Öğretmen Adayları Tarafından Algılanma Düzeyi Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(9), 279-287.
- Ögel, B. (1964). Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi. *TTK Belleten*, 19, 331-376.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi*. Ankara: 1. Cilt. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Sertkaya, O. F. ve Alimov, R. (2006). *Eski Türklerde Göktürklerde, Uygurlarda, Türkişlerde Para*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Stebleva, İ. V. (1965). *Poeziya Tyurkov VI-VIII Vekov*. Moskova: Nauka.

- Şen, N. (2019). Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Değerler. *Türk Kültürü*, 2019(1), 35-56.
- Şen, N. (2021). Teke Akademi Youtube Kanalı'nın Türkolojiye katkıları. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(4), 380-392.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Şirin, H. (2004). Türkçede Para ve Para Birimi. *TDAY Belleten*, 52, 128-151.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler II* (Haz. Nurettin Demir, Emine Yıldırım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (1945). Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması. *TDAY Belleten*, 35, 305-318.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tylor, E. B. (1920). *Primitive Culture: Resarches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*. London: John Murray.
- Uzun, L. (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg.
- Ünalın, Ş. (2014). *Dil ve Kültür*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Uygur, N. (1996). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yılmaz, B. (2017). Pazırık'dan Günümüze Türk Halı Sanatı. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi I(1)*, 98-106.
- Zeren, M. E. (2018). Eski Türkçe Böğü/Büğü ve Bokuk/Bokug/Bukuk/Bukug Sözcüklerinin Kullanım ve Anlamları Hakkında. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 44, 77-91.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 931-964.
Geliş Tarihi-Received: 30.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1196722

Kutadgu Bilig’de Tanıklanan Tek Heceli Fiillerin Yeni Uygur Türkçesindeki Görümü

The Appearance in New Uyghur Turkish of Monosyllabic Verbs in Kutadgu Bilig

Muhsin UYGUN*

Öz

Sözcükler genel olarak dinamik bir yapıya sahiptirler. İnsan ihtiyaçlarının değişmesi, etkileşim, teknolojik gelişmeler vb. birçok nedenden dolayı sözcüklerin zaman içinde değiştiği, kullanımdan düştüğü, yeni sözcükler türetildiği, başka dillerden ödünçleme sözcükler alındığı görülmektedir. Bu durum, sözcük türlerinin hepsinde aynı oranda olmamıştır. Sözcüklerden bazıları varlıklarını uzun yıllar muhafaza etmiş, bazıları ise türlü nedenlerden dolayı kullanım ömürlerini tamamlamışlardır. Bu çalışmada İslâmi Türk edebiyatının önemli eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig*’de tanıklanan tek heceli fiillerin Yeni Uygur Türkçesindeki görünüşleri ortaya konmaya çalışılmıştır. *Kutadgu Bilig*’de yer alan tek heceli fiillerin ne kadarının Yeni Uygur Türkçesinde yaşadığı, fiillerde bir ses değişimi olup olmadığı, fiillerin temel anlamlarını koruyup korumadığı gibi hususlar aydınlatılmaya çalışılmış ve fiiller hakkında sayısal veriler sunulmuştur. Ayrıca *Kutadgu Bilig*’de tanıklanan tek heceli fiillerin Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesindeki görünüşleri de gösterilmiştir. Böylece 1069-1070 yıllarında yazılan *Kutadgu Bilig*’deki bu fiillerin, Yeni Uygur Türkçesine kadar geçen tarihî süreçlerdeki durumları belirtilmiş ve araştırmacıların fiillerin tarihî serüvenini görmelerine imkân sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kutadgu Bilig, Yeni Uygur Türkçesi, tek heceli fiiller.

Abstract

Words generally have a dynamic structure. Change of human needs, interaction, technological developments, etc. for many reasons, it is seen that words have changed over time, fallen out of use, new words have been derived, and borrowed words from other languages. This situation was not the same in all word types. Some of the words have preserved their existence for many years, while others have completed their useful life for various reasons. In this study, the appearance of monosyllabic verbs in *Kutadgu Bilig*, one of the important works of Islamic Turkish literature, in New Uyghur Turkish has been tried to be revealed. Issues such as how many of the monosyllabic verbs in *Kutadgu Bilig* live in New Uyghur Turkish, whether there is a sound change in the verbs, whether the verbs preserve their basic meanings are tried to be clarified and numerical data about the verbs are presented. In addition, the appearance of monosyllabic verbs witnessed in *Kutadgu Bilig* in Khwarezm Turkish, Kipchak Turkish and Chagatay Turkish is also shown. Thus, the status of these verbs in *Kutadgu Bilig*, written in 1069-1070, in the historical processes up to the New

* Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Konya/Türkiye, e-posta: muygun@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7901-9094.

Uyghur Turkish was stated and it was possible for researchers to see the historical adventure of verbs.

Key words: Kutadgu Bilig, New Uyghur Turkish, monosyllabic verbs.

I. Giriş

Türkçede sözcükler genellikle *isimler, fiiller ve edatlar* olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 14; Ergin, 2004, s. 216). Türkçenin gerek tarihî lehçeler gerekse çağdaş lehçelere ait söz varlığı incelendiği zaman Budizm, Manihaizm, İslâmiyet, Hristiyanlık vb. farklı dinlere inanmanın beraberinde getirdiği kültür değişimi; Çince, Toharca, Arapça, Farsça, Rusça gibi dillerden yapılan çeviri faaliyetleri, ticaret, savaşlar, gelişen dünya, değişen ihtiyaçlar vb. birçok nedenden dolayı sözcüklerde unutulma, var olan sözcüğün yerini yabancı kaynaklı sözcüğe bırakması, sözcüklerin kullanım dışı kalması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumdan isimlerin, fiillerin ve edatların aynı oranda etkilenmediği, daha çok isim ve isim soylu sözcüklerin etkilendiği görülmektedir. Fiillerin hangi kültür çevresine girilirse girilsin kuşaktan kuşağa aktarıldığı söylenebilir. Ayrıca Türk boylarının aynı nesnelere verdikleri isimler farklılaşabilmektedir, ancak aynı eylemleri farklı fiillerle karşılama olasılıkları nispeten düşük düzeydir. Özellikle tek heceli fiillerde bu durum çok daha düşük düzeydedir (Toker, 2010, s. 56).

Eski Uygur Türkleriyle başlayan dinî terminoloji, şahıs isimleri vb. isim ve isim soylu sözcüklerde meydana gelen yabancılaşma hadisesi Karahanlı Türklerinden itibaren birçok Türk boyunun geniş kitlelerce İslâmiyeti benimsemesiyle birlikte zirve yapmıştır. Müslüman olan Türklerin Arapça ve Farsça ile olan temaslarının artması, zamanla Arapça ve Farsça isim ve isim soylu sözcüklerin Türkçede yer etmesine ortam hazırlamıştır. Günümüzde ise Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Tatar Türkçesi gibi pek çok çağdaş Türk lehçesinde Rusçanın, İngilizcenin önemli derecede etkisi görülmektedir. Bu durumlar da yine en çok isim soylu sözcüklere tesir etmiş ve birçok Türkçe sözcüğün zamanla söz varlığımızdan çıkması, halk tarafından unutulması veya Türkçe aslının ikinci plana atılması hadisesini meydana getirmiştir.

Bizim böyle bir çalışma yapmamızdaki temel amaç, tek heceli fiillerin -tarihi süreçte- varlıklarını ne ölçüde koruduklarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınan ve İslami Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig* temel eser olarak alınmıştır. Bilindiği üzere Karahanlı Türkçesi, Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesiyle birlikte bugünkü Doğu ve Kuzey grubu Türk lehçelerinin temelini oluşturmaktadır. Karahanlı Türkçesinden sonra Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi Doğu ve Kuzey Türklüğünün yazı dili olmuş, 20. yüzyıldan itibaren de Doğu ve Kuzey grubu Türk lehçeleri birer yazı dili hüviyetini kazanmıştır. Çalışmamızda *Kutadgu Bilig*'de yer alan tek heceli fiillerin Doğu Türkçesindeki tarihî serüveni gösterilmeye çalışılmıştır. Günümüzde Doğu grubu Türk lehçelerinin iki temsilcisi bulunmaktadır: Yeni Uygur Türkçesi ve Özbek Türkçesi. Çalışmamızın hacminin artmaması ve bir sınırlılığının olması açısından Yeni Uygur Türkçesi temel lehçe olarak tercih edilmiş, *Kutadgu Bilig*'de yer alan tek heceli fiiller Yeni Uygur Türkçesinde aranmıştır. Tek heceli fiillerin *Kutadgu Bilig*'den Yeni Uygur Türkçesine gelene kadar olan süreçteki durumlarının daha iyi anlaşılması için Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesindeki durumları da gösterilmiştir. Böylece araştırmacıların fiillerin durumunu ve fiillerde meydana gelen ses değişimlerini karşılaştırma yaparak görmelerine olanak sağlanmıştır.

II. Yöntem

Çalışmamızın sonunda verdiğimiz listeyi aşağıdaki maddeler doğrultusunda oluşturduk:

1. KB'deki tek heceli fiillerin tespiti için Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya ve Nuri Yüce'nin hazırladıkları *Kutadgu Bilig III İndeks* adlı çalışma esas alınmıştır. Harezmi Türkçesi için Suat Ünlü tarafından hazırlanan *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Kıpçak Türkçesi için Recep Toparlı, Hanifi Vural ve Recep Karaatlı tarafından meydana getirilen *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Çağatay Türkçesi için Suat Ünlü'nün hazırladığı *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* esas alınmıştır. Yeni Uygur Türkçesi için *Hazırki Zaman Uygur Tilining İzahlık Luğiti* ve Emir Necipoviç Necip tarafından hazırlanan ve İklil Kurban tarafından günümüz Türkçesine çevrilen *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* kullanılmıştır.

2. Öncelikle KB'deki tek heceli fiiller ve bu fiillerin anlamları tespit edilmiştir. Ardından bu fiillerin Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerindeki görünüşleri verilmiştir. Fiillerin bu üç tarihî lehçedeki anlamlarına değinilmemiş, yalnızca KB'deki anlam haricinde bir mana ifade eden fiil olmuşsa dipnotla ifade ettiği mana belirtilmiştir. Ayrıca KB'de tek madde başı olan fiil, bahsi geçen tarihî lehçelerde birden fazla madde başı olarak yer almışsa hangi madde başının KB'deki anlamı muhafaza ettiği dipnotlarda gösterilmiştir.

Örneğin, KB'de yer alan *aŋ-* "anmak, anlamak, dikkat etmek" madde başı, HTS'de iki ayrı madde başı hâindedir. Böyle durumlarda "*aŋ-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *aŋ- I* "anmak, hatırlamak" anlamındadır." şeklinde dipnot düşünülmüştür.

KB'de yer alan tek heceli fiillerin YUT'deki durumları gösterilirken önce fiil, ardından fiilin YUT'deki temel anlamı verilmiştir. KB'de yer alan fiillerin temel anlamının YUT'de muhafaza edilip edilmediği ortaya konulmuştur. YUT için kullandığımız sözlüklerde, incelediğimiz fiillerden bazılarının temel anlamında farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu farklılıklar dipnotlarda ortaya konulmuştur.

Örneğin, KB'deki *bas-* "basmak" fiili YUT'de *bas-* şeklindedir, ancak fiilin temel anlamı kullandığımız iki sözlükte farklılaşmaktadır. Bu durum; "YUTS'de kelimenin temel anlamı olarak 'basmak', UTİL'de temel anlam olarak 'yol yürümek, yürümek, çığnemek, gitmek' verilmiştir." şeklinde dipnotta açıklanmıştır.

3. Çalışmamızda KB'de tanıklanan tek heceli fiillerin HT, KT, ÇT ve YUT'de tek heceli hâllerinin var olup olmadığı incelenmiş, bu fiillerin bir yapım ekiyle genişlemiş ve birden fazla heceli hâle gelmiş şekilleri kapsam dışı bırakılmıştır.

Örneğin, KB'de yer alan *ba-* "bağlamak" fiili YUT'de *bağli-* "bağlamak" (iki heceli), *kaŋ-* "kamaşmak" fiili *kaŋaŋ-* "kamaşmak" (iki heceli), *tat-* "tatmak" fiili *tėti-* "tatmak" (iki heceli), *tüt-* "tütme" fiili *tüti-* "tütme" (iki heceli), *toz-* "tozmak" fiili *tozu-* "tozmak" (iki heceli) şeklinde yer almaktadır. Ancak var olan bu şekiller iki heceli olduğu için çalışmamıza dâhil edilmemişlerdir.

4. KB'de tek heceli olduğu hâlde bir fiilden fiil yapma ekiyle türemiş olan fiiller mevcuttur. Bu tip fiiller ayrı madde başı olarak değerlendirilmiştir.

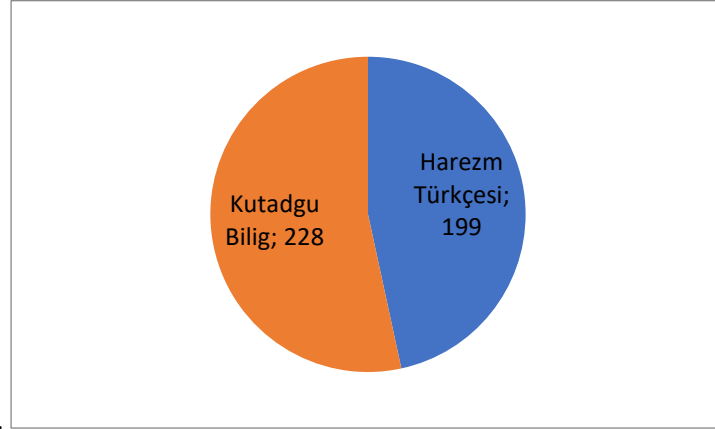
Örneğin, KB'de hem *sı-* "kırmak, bozmak, ezmek, kırılmak" hem de *sın-* "kırmak, bozulmak, incinmek" fiilleri bulunmaktadır. Bu iki fiil ayrı madde başı olarak listeye alınmıştır.

5. KB'de bir fiilin iki ayrı yazımının ayrı madde başı olarak verildiği görülmüştür: *bıç-/biç-* "biçmek", *min-/mün-* "binmek" vb. Bu tip fiiller tek maddede birleştirilmiştir.

6. Çalışmanın sonundaki tablo aşağıdaki başlıklara göre oluşturulmuş, fiiller bu sıraya göre verilmiştir.

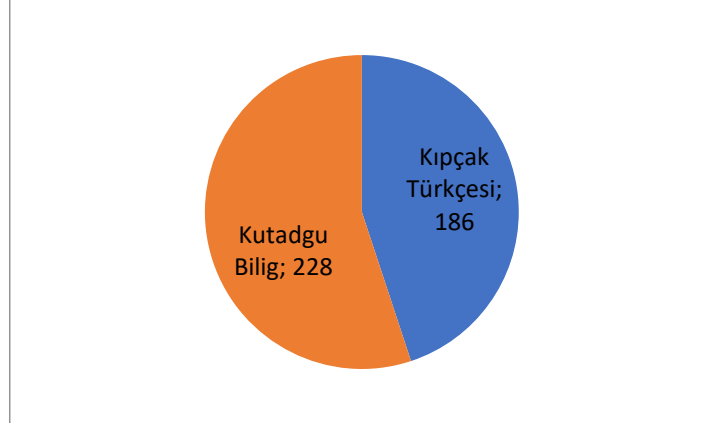
Sıra Nu.	KB	Anlamı	HT	KT	ÇT	YUT	Temel Anlamı
----------	----	--------	----	----	----	-----	--------------

III. Bulgular

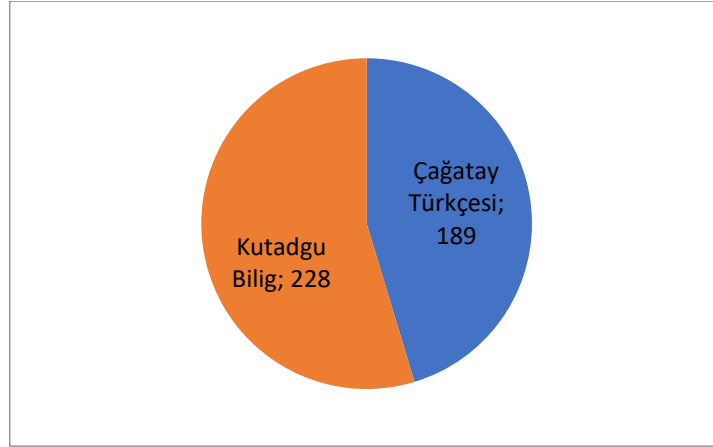
Grafik I

KB'de toplam 228 adet tek heceli fiil bulunmaktadır. Bu fiillerden 199 adedi HT'de varlığını sürdürmüş, 29 adedi ise HT metinlerinde yer almamıştır. HT, KB'deki tek heceli fiillerin %87,28'lik kısmını korumuştur.

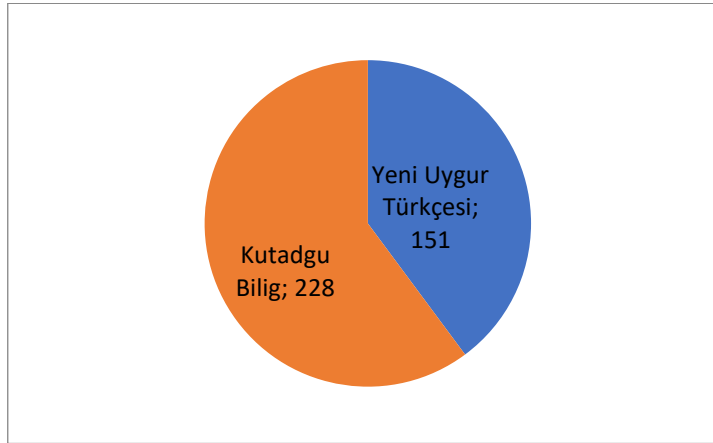
Grafik II

KB'de tanımlanan 228 tek heceli fiilden 186 adedi KT'de yaşamakta iken 42 adedi dönem eserlerinde varlığını koruyamamıştır. KT, tek heceli fiillerin % 81,579'luk kısmını muhafaza etmiştir.

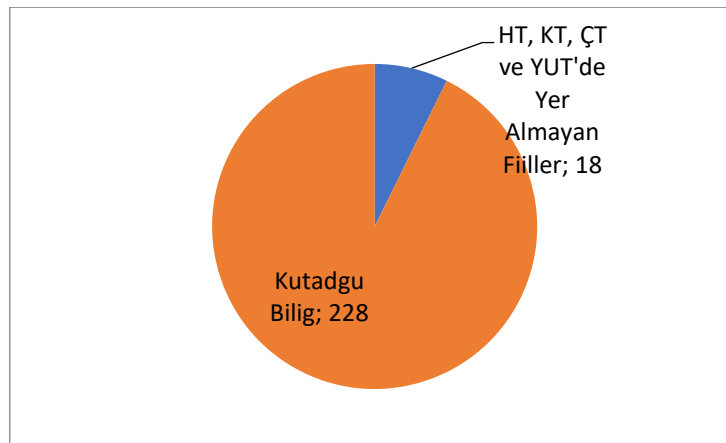
Grafik III

Yaptığımız çalışma neticesinde 228 tek heceli fiilin 189'unun ÇT'de kullanıldığı, 39'unun ise ÇT için temel eser olarak seçtiğimiz sözlükte yer almadığı tespit edilmiştir. ÇT'de KB'deki fiillerin %82,89'luk kısmının var olduğu görülmüştür.

Grafik IV

YUT'de, KB'de yer alan toplam 228 fiilden 151 tanesi tanıklanmakta, 77'sinin varlığını sürdürmediği görülmektedir. YUT %66,23'lük bir oranla tek heceli fiilleri muhafaza edebilmiştir.

Grafik V

KB'de yer alan 228 tek heceli fiilin 18 adedinin HT, KT, ÇT ve YUT'de bulunmadığı görülmektedir.

IV. Sonuç

Çalışmamızın neticesinde elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. KB'de yer alan 228 adet tek heceli fiili en çok muhafaza eden tarihî Türk lehçesi HT'dir. HT ile kaleme alınan eserlerde KB'de yer alan 199 fiile tesadüf edilmiştir. HT'de fiillerin %87,28'lik kısmının korunduğu, şu fiillerin ise tek heceli olarak varlığını sürdüremediği görülmüştür: *ar- I, bert-, eñ-, ert-, ıç-, is-, kam-, kü-, oñ-, ö-, öñ-, saq-, ser- I, sök- II, suç-, teñ-, tez-, til-, tit-, tu-, tıl-, tun-, us-, üg-, yaw-, yiş-, yuk-, yul- II, yüd-*.

2. Tarihî Türk lehçeleri içerisinde KB'de tanıklanan tek heceli fiillerin 186 adet ve %81,579'luk oranla en az yer aldığı dönem KT olmuştur. KT için yararlandığımız sözlükte şu fiiller madde başı olarak bulunmamaktadır: *alk-, ar- I, aw-, ba-, bert-, bur- I, eñ-, ıç-, is-, kam-, kü-, mañ-, op-, or-, ö-, öç-, öñ-, saç- II, saq-, sap-, ser- I, ser- II, sı-, sök-II, suç-, teñ-, tıl-, tit-, tul-, tun-, tüg-, tüt-, ul-, us-, üg-, yak-, yal-, yalk-, yaw-, yiş-, yul- II, yüd-*.

3. ÇT'de, KB'de kullanılmış olan şu fiiler tanıklanamamıştır: *alk-, bert-, bur- I, eñ-, ert-, ıç-, ir-, is-, kü-, mun-, oñ-, ow-, ö-, öñ-, saç-, saq-, sap-, seç-, ser- I, sök- II, suç-, teñ-, tıl-, tit-, tu-, tul-, tun-, ul-, us-, ür- II, yak-, yal-, yalk-, yas-, yaş-, yir-, yiş-, yul- II, yun-, yüd-*.

4. YUT, KB'deki tek heceli fiilleri 151 adet ve %66,23'lük oranla koruyabilmiştir. Bu oranla YUT tarihî Türk lehçelerinin gerisinde kalmıştır. Aşağıdaki fiillerin -taradığımız sözlüklerde- tek heceli olarak kullanımı yer almamaktadır: *alk-, añ-, ar- I, aw-, ba-, bul-, bur- I, bus-, eñ-, ert-, ıç-, ıç-, ir-, is-, iw-, kam-, kap-, kol-, kow-, kü-, mun-, op-, ow-, ö-, ög-, öñ-, öt- II, sa-, saç- II, saq-, san-, sanç-, saw-, seç-, ser- I, ser- II, sı-, sor- II, sök- II, sön-, suç-, tar-, tat-, teñ-, tığ-, tıl-, tit-, toz-, tu-, tul-, tun-, tuş-, tüt-, u-, uğ-, ul-, um-, us-, ür- II, yak-, yal-, yalk-, yas-, yaş-, yaw-, yaz- I, yaz- II, yel-/yıl-, yenç-, yığ- II, yir-, yiş-, yod-, yor- II/yör-, yul- I, yul- II, yüd-*.

5. 18 adet tek heceli fiil gerek tarihî lehçelerde gerekse YUT'de bulunmamaktadır. Bu tek heceli fiiller, Eski Türkçe döneminden sonra -muhtemelen- ya kullanımdan düşmüş ya da bir yapım ekiyle genişlemiş ve varlığını birden fazla heceli olarak sürdürmüştür. Dört lehçede de bulunmayan fiiller şunlardır: *eñ-, ıç-, is-, kü-, ö-, öñ-, saq-, ser- II, sök- II, suç-, teñ-, tıl-, tit-, tul-, us-, yiş-, yul-, yüd-*.

6. KB'deki tek heceli fiillerin HT, KT ve ÇT'de %80'in üzerinde, YUT'de %66,23'lük bir oranda varlığını sürdürmüş olması, Türkçe konuşurlarının tek heceli fiiller konusunda koruyucu bir tutum sergiledikleri ve tek heceli fiillerin unutulma, değişim vb. durumlara daha dirençli oldukları hususunda yorum yapmamıza imkân sunmaktadır.

7. Tek heceli fiiller ve kök fiiller üzerine yapılan çalışmaların yanı sıra birden fazla heceli fiiller üzerine yapılacak çalışmalarla fiillerin -tarihi süreç içerisinde- kendilerini ne ölçüde muhafaza ettikleri, ne kadarının kullanımdan düştüğü, kaçının konuşurlar tarafından unutulduğu gibi hususların daha geniş ölçüde aydınlatılacağı ve daha net çıkarımlar yapılacağı düşünülmektedir.

Kısaltmalar

çev.	Çeviren
ÇT	Çağatay Türkçesi
ÇTS	Çağatay Türkçesi Sözlüğü
HT	Harezmi Türkçesi
HTS	Harezmi Türkçesi Sözlüğü

KB	Kutadgu Bilig
KT	Kıpçak Türkçesi
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
UTİL	Hazirki Zaman Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti
YUT	Yeni Uygur Türkçesi
YUTS	Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Kaynakça

- Arat, R. R. (1994). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford at the Clenderon Press.
- Eraslan, K. - vd. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gülsensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2021). *Karahanlı Türkçesinde Fiil*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hazirki Zaman Uygur Tiliniñ İzahlık Luğiti* (2011). Şincan Halk Neşriyatı.
- Mert, A. (2017). Kutadgu Bilig Nüshalarının Eskicilik Açısından Karşılaştırılması. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 80, 179-215.
- Mert, A. (2018). Kutadgu Bilig Nüshalarında Dizine Alınmayan Sözcükler. *Gazi Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 23, 221-232.
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (çev. İklık Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liberal Plus Yayınları.
- Ölker, G. (2015). Kutadgu Bilig'in Fergana Nüshasındaki Satır Altı Notlar Üzerine. *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37, 263-284.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sırtı, E. (2020). *Kıpçak Lehçelerinde Kök Fiiller (Tarihî-Karşılaştırmalı Söz Varlığı İncelemesi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Shaw, R. B. (2014). *Kâşgar ve Yarkend Ağzı Sözlüğü* (çev. Fikret Yıldırım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tabaklar, Ö. (2011). Kutadgu Bilig İndeksinde Bazı Düzeltme Önerileri. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 485-492.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taş, İ. (2011). Kutadgu Bilig'de İndeks'te Yer Almayan İki Sözcük Üzerine. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 493-504.

Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. *Bellekten*, 45, 23-78.

Toker, M. (2010). Dîvânü Lügâti’t-Türk’teki Tek Heceli Fiillerin Oğuz ve Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Durumuna İstatistiksel Bir Bakış. *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 27, 57-83.

Toparlı, R. - vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ünlü, S. (2012). *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Yürümez, R. (2022). *Türk Edebiyatında Fakr-nâmeler ve Çağatay Şairi Harâbâtî’nin Fakr-Nâmesi*. Çanakkale: Paradigma Yayınları.

V. Tek Heceli Fiillerin Listesi

Sıra Nu.	KB	Anlamı	HT	KT	ÇT	YUT	Temel Anlamı
1	aç- I	Açmak, izah etmek	aç-	aç ⁻¹	aç-	aç ⁻²	Açmak
2	aç- II	Karnı acıkmak	aç-	aç ⁻³	aç-	aç ⁻⁴	Acıkmak
3	ağ-	Yükselmek, çıkmak	ağ-	ağ-	ağ-	ağ-	Bir tarafa ulaşım iniş durumuna gelmek, kaymak, sapmak, konudan uzaklaşmak
4	aķ-	Akmak	aķ ⁻⁵	aķ- ağ ⁻⁶ aķ-	aķ-	aķ-	Akmak
5	al-	Almak	al-	al ⁻⁷	al ⁻⁸	al-	Almak
6	alķ-	Mahvetmek, batırmak	alķ-	--	--	--	--

¹ aç- fiili KTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, aç- I ‘açmak, aralamak vb.’ anlamdadır.

² aç- fiili UTİL’de iki ayrı madde başı durumundadır, aç- I ‘açmak’ anlamındadır.

³ aç- fiili KTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, aç- II ‘acıkmak’ anlamındadır.

⁴ Bu sözcük YUST’de yoktur.

⁵ aķ- fiili HTS’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, aķ- I ‘akmak’ anlamındadır.

⁶ ağ- ve aķ- fiilleri KTS’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, ağ- II ‘akmak’, aķ- I ‘akmak’ anlamındadır.

⁷ al- fiili KTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, al- I ‘almak’ anlamındadır.

⁸ al- fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, al- I ‘almak, evlenmek vb.’ anlamdadır.

7	añ-	Anmak, anlamak, dikkat etmek	añ ⁹	añ-	añ-	--	--
8	ar- I	Aldatmak	--	--	ar ⁻¹⁰	--	--
9	ar- II	Yorulmak, dermansız kalmak	ar ⁻¹¹	ar-	ar ⁻¹²	har-	Yorulmak
10	art-	Fazlalaşmak, artmak	art ⁻¹³	art- artç-	art ⁻¹⁴	art ⁻¹⁵	Artmak, çoğalmak
11	aş-	Aşmak	aş-	aş ⁻¹⁶	aş ⁻¹⁷	aş-	Aşmak ¹⁸
12	at-	Atmak, bırakmak	at ⁻¹⁹	at- atç-	at ⁻²⁰	at-	Atmak, bırakmak, fırlatmak
13	aw-	Toplanmak, üşüşmek, etrafını çevirmek	aw-	--	av-	--	--
14	ay-	Demek, söylemek	ay-	ay-	ay-	ëyt-	Söylemek, demek
15	az-	Azmaq, yolu şaşırmak, yoldan çıkmak	az-	az- ez ⁻²¹	az ⁻²²	az-	Azmaq, yanılmak, sapmak, yoldan çıkmaq ²³
16	ba-	Bağlamak	ba-	--	ba-	--	--

⁹ añ- fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, añ- I 'anmak, hatırlamak' anlamındadır.

¹⁰ ar- fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı durumundadır, ar- III 'kandırmak, yanıltmak' anlamındadır.

¹¹ ar- fiili HTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, ar- I 'yorulmak, yormak, bozulmak' anlamındadır.

¹² ar- fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı durumundadır, ar- I 'yorulmak, yorgun düşmek, zayıflamak' anlamındadır.

¹³ art- fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, art- I 'çoğalmak, artmak' anlamındadır.

¹⁴ art- fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, art- I 'çoğalmak, artmak, fazlalaşmak' anlamındadır.

¹⁵ art- fiili UTİL'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, art- I'in temel anlamı 'aşmak', art- II'nin temel anlamı 'yüklemek' şeklindedir. Sözcüğün 'artmak, çoğalmak' anlamı YUTS'de temel anlam olarak yer almaktadır.

¹⁶ aş- fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, aş- I 'aşmak, geçmek' anlamındadır.

¹⁷ aş- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, aş- I 'aşmak, geçmek' anlamındadır.

¹⁸ YUTS'de temel anlam olarak 'aşmak', UTİL'de temel anlam olarak 'miktar veya hacim yönünden çoğalmak, artmak' yer almaktadır.

¹⁹ at- fiili HTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, at- I 'atmak, fırlatmak, bırakmak' anlamındadır.

²⁰ at- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, at- I 'atmak, fırlatmak' anlamındadır.

²¹ ez- fiili KTS'de üç ayrı madde başı durumundadır, ez- III 'azmak' anlamındadır.

²² az- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, az- I 'sapmak, azmak, yoldan çıkmak' anlamındadır.

²³ UTİL'de temel anlam olarak 'yolunu kaybetmek' verilmiştir.

17	bağ-	Bakmak	bağ-	bağ- bağ-	bağ-	bağ-	Bakmak
18	bar-	Varmak, gitmek	bar-	bar- var-	bar-	bar-	Varmak, gitmek
19	bas-	Basmak	bas-	bas- ²⁴ baş-	bas- baş-	bas-	Basmak ²⁵
20	bat-	Batmak, sinmek, gözden kaybolmak, saklanmak, gizlenmek	bat-	bağ-	bat-	pat-	Batmak
21	bert-	Yaralanmak, berelenmek	--	--	--	bört-	Şişmek, kabarmak
22	biç-/biç-	Biçmek, Kesmek	biç- piç-	biç- biş- biç- ²⁶	biç-	piç-	Biçmek, kesmek
23	biş-	Pişmek, olgunlaşmak	biş- biş- piş-	biş- piş-	biş- ²⁷ piş-	piş- ²⁸	Olgunlaşmak
24	bil-	Bilmek	bil-	bil- ²⁹	bil- ³⁰	bil-	Bilmek
25	bir-	Vermek	bir- ber- bër- ver-	bir- ber- vir- ver-	bir- ber- bër-	ber-	Vermek
26	boğ-	Boğmak	boğ-	boğ-	boğ-	boğ-	Boğmak ³¹

²⁴ *bas-* fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *bas- I* 'basmak, ezmek' anlamındadır. Ayrıca *baş-* fiili iki ayrı madde başı durumunda olup *baş- I* 'basmak, ezmek' anlamındadır.

²⁵ YUTS'de sözcüğün temel anlamı olarak 'basmak', UTİL'de temel anlam olarak 'yol yürümek, yürümek, çiğnemek, gitmek' verilmiştir.

²⁶ *biç-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *biç- I* 'biçmek, kesmek' anlamındadır.

²⁷ *biş-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *biş- I* 'pişmek' anlamındadır.

²⁸ *biş-* fiili UTİL'de *piş- I* 'olgunlaşmak' ve *piş- II* 'suya girdirmek, yıkandırmak' şeklinde iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, YUST'de yalnızca *piş-* 'olgunlaşmak' şeklinde tek madde durumundadır.

²⁹ *bil-* fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *bil- I* 'bilmek' anlamındadır.

³⁰ *bil-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *bil- I* 'bilmek, keşfetmek' anlamındadır.

³¹ UTİL'de sözcüğün temel anlamı olarak 'sert sıkamak, sıkıp bağlamak' verilmiştir.

				bo- buv-			
27	bol-	Olmak	bol- ol-	bol- ³² ol-	bol- ³³ böl- ol-	bol- ³⁴	Olmak
28	bul-	Bulmak	bul-	bul-	bul- bol- ³⁵ böl-	-- ³⁶	--
29	bur- I	Kokmak, güzel kokmak	bur-	--	--	--	--
30	bur- II	Sıkılaştırmak, burmak	bur-	bur-	bur- bür-	bur- ³⁷	Çevirmek
31	bus-	Pusu kurmak, gizlenmek, saklanmak	bus- pus-	pus-	bus-	--	--
32	buş-	Hiddetlenmek, kızmak, öfkelenmek	buş-	buş-	buş- ³⁸	puş-	Sıkılmak, bıkmak, usanmak
33	buz-	Bozmak, yıkmak, harap etmek, viraneye çevirmek, darmadağın etmek	buz- boz-	buz- ³⁹ boz-	buz- boz-	buz-	Bozmak ⁴⁰

³² *bol-* fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *bol- I* 'olmak, meydana gelmek' anlamındadır.

³³ *bol-* fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *bol- I* 'olmak' anlamındadır. Ayrıca *böl-* fiili de üç ayrı madde başı durumunda olup *böl- II* 'olmak' anlamındadır.

³⁴ *bol-* fiili UTİL'de *bol- I* 'sadır olmak' ve *bol- II* 'hamur mayası şişkin hâle gelmek' şeklinde iki ayrı madde başı olarak verilmiştir. YUST'de sadece *bol-* 'olmak' fiili yer almaktadır.

³⁵ *bul-* fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı durumundadır, *bul- I* 'bulmak' anlamındadır. Ayrıca *böl-* fiili de üç ayrı madde başı durumunda olup *böl- III* 'bulmak' anlamındadır.

³⁶ Gerek UTİL'de gerekse YUTS'de *bul-* fiili yerine *tap-* fiili yer almaktadır.

³⁷ *bur-* fiili yalnızca YUTS'de yer almaktadır.

³⁸ *buş-* fiili ÇTS'de beş ayrı madde durumundadır, *buş- V* 'sıkılmak, üzülme, sinirlenme' anlamındadır.

³⁹ *buz-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *buz- I* 'bozmak, tahrip etmek, yağmalamak' anlamındadır. Ayrıca *boz-* fiili de iki ayrı madde başı durumunda olup *boz- I* 'bozmak, tahrip etmek' anlamındadır.

⁴⁰ YUTS'de temel anlam olarak 'bozmak', UTİL'de temel anlam olarak 'bir bütün nesneyi parçalamak, sökmek, devirmek, viran kılmak' verilmiştir.

34	büt-	Ses kesilmek, alçalmak, borcu veya alacağı gerçekleşmek, yara kapanmak, sona ermek, yük olmak, bir şeye inanmak, ikrar etmek	büt- ⁴¹	büt-	büt- ⁴²	püt- ⁴³	Sona ermek, tamamlanmak, tükenmek
35	çal-	Yere çalmak, vurmak, yenmek	çal- ⁴⁴	çal- ⁴⁵	çal- ⁴⁶	çal- ⁴⁷	Ayak dayamak, ayakla vurmak
36	çap-	Yüzmek	çap- ⁴⁸	çap- ⁴⁹	çap- ⁵⁰	çap- ⁵¹	Koşmak (hayvanlar için)
37	çık-	Çıkmak	çık-	çık- ⁵² çih- şik-	çık- ⁵³	çık-	Çıkmak
38	çök-	Çökmek	çök- ⁵⁴	çök- şök-	çök- ⁵⁵	çök-	Dizini büküp oturmak, diz çökmek ⁵⁶

⁴¹ *büt-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *büt- I* 'inanmak, tapmak, bağlanmak' anlamındadır.

⁴² *büt-* fiili ÇTS'de altı ayrı madde başı durumundadır, *büt- I* 'inanmak', *büt- II* 'bitmek, tamamlanmak', *büt- III* 'iyileşmek' anlamlarındadır.

⁴³ *püt-* fiili YUTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *püt- I* 'bitmek', *püt- III* 'iyi olmak, kapanmak, et bağlamak' anlamındadır. UTİL'de *püt-* fiili dört ayrı madde başı olarak verilmiş olup *püt- I* 'sona ermek, tamamlanmak, tükenmek', *püt- IV* 'güvenmek, inanmak' anlamındadır.

⁴⁴ *çal-* fiili HTS'de dört ayrı madde başı olarak verilmiştir, *çal- I* 'atmak, yere çalmak' anlamındadır.

⁴⁵ *çal-* fiili KTS'de 'müzik aleti çalmak, düdük vb. çalmak' anlamıyla yer almaktadır.

⁴⁶ *çal-* fiili ÇTS'de dört ayrı madde başı olarak verilmiştir, *çal- I* 'vurmak, atmak, çarpmak' anlamındadır.

⁴⁷ *çal-* YUTS'de fiili üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *çal- II* 'ayak dayamak, ayakla vurmak' anlamındadır. UTİL'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *çal- I* 'müzik aleti çalmak', *çal- II* 'bir nesneyi başka bir nesneye katmak' anlamındadır.

⁴⁸ *çap-* fiili HTS'de üç ayrı madde başı durumundadır, *çap- II* 'el vurmak, yüzmek' anlamındadır.

⁴⁹ *çap-* fiili KTS'de dört ayrı madde başı durumundadır, *çap- III* 'yüzmek, suda çırpınmak' anlamındadır.

⁵⁰ *çap-* fiili ÇTS'de dört ayrı madde başı durumundadır, ancak hiçbirinde 'yüzmek' anlamı mevcut değildir.

⁵¹ Hem YUTS'de hem de UTİL'de *çap-* fiili dört ayrı madde başı olarak verilmiştir. Her iki sözlükte de 'yüzmek' anlamı mevcut değildir.

⁵² *çık-* fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *çık- I* 'çıkılmak' anlamındadır. Ayrıca *çih-* ve *şik-* fiilleri de iki ayrı madde başı durumunda olup *çih- I* 'çıkılmak', *şik- I* 'çıkılmak' anlamındadır.

⁵³ *çık-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *çık- I* 'çıkılmak, ortaya çıkılmak' anlamındadır.

⁵⁴ *çök-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *çök- I* 'çökmek, oturmak, diz çökmek' anlamındadır.

⁵⁵ *çök-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *çök- II* 'çökmek, diz çökmek, oturmak, eğilmek' anlamındadır.

39	eg-	Eğmek	eg- ëg- ig-	eg- ig-	eg- ig-	eg-	Eğmek
40	ek-	Bir şey ekmek	ek- ëk- ik-	ek- ik-	ek- ëk- ik- ⁵⁷	ek- ⁵⁸	Ekmek
41	eñ-	Şaşmak, şaşırmak	--	--	--	--	--
42	er-	Olmak, i- cevheri fiili	er- ër- ir-	er- ⁵⁹ ir- i-	er- ër- ⁶⁰ e- ë- i- ir-	ë- ër- i-	Olmak, cevheri fiili
43	ert-	Geçmek	--	ert-	--	--	--
44	es-	Esmek	es- is-	es- is-	es- ës- is-	es- ⁶¹	Geçmek, çıkma, yelpazelemek (rüzgar)
45	iç-	Kaybolmak, saklanmak, gizlenmek	--	--	--	--	--
46	ıd-	Salmak, göndermek, serbest bırakmak;	ıd- ıy- id-	ı- ıy- ⁶² ıd-	ıd- ıt- ıy-	--	--

⁵⁶ çök- fiilinin anlamı YUTS'de 'çökmek, dalmak, batmak' şeklindedir.

⁵⁷ ik- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, ik- I 'ekmek, serpmek, dikmek (ağaç)' anlamındadır.

⁵⁸ YUTS'de bu kelime yoktur.

⁵⁹ er- fiili KTS'de dört ayrı madde başı, ir- altı ayrı madde başı, i- iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, er- III 'olmak', er- IV 'cevheri fiil', ir- VI 'cevheri fiil, imek', i- II 'cevheri fiili' anlamındadır.

⁶⁰ ër- ve ir- ÇTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, ër- I ve ir- I 'imek, olmak' anlamındadır.

⁶¹ es- fiili UTİL'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, es- II 'geçmek, çıkma, yelpazelemek (rüzgar)' anlamındadır. es- fiili YUTS'de madde başı olarak almamaktadır.

⁶² ıy- ve iy- KTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, ıy- II 'göndermek, salıvermek', iy- I 'göndermek, yollamak' anlamındadır.

		geçirmek, ulaştırmak	iy-	iy-	ız-		
47	iç-	İçmek	iç- iş-	iç- iş- ⁶³	iç-	iç-	İçmek
48	il-	İlişmek, düşmek, inmek, bağlamak, kurmak, indirmek	il-	il- ⁶⁴	il-	il-	Asmak, bağlamak
49	ilt-	İletmek, götürmek, göndermek, ulaştırmak	ilt- elt-	ilt- elt-	ilt- elt- ëlt-	elt- ⁶⁵	Berberinde götürmek, başlamak
50	in-	İnmek	in-	in- en- yin- ⁶⁶	in-	in- ⁶⁷	İnmek
51	ir-	İrkilmek, yalnızlık duymak, ayrılmak, usanmak, bıkmak	ir- ⁶⁸	ir- ⁶⁹	--	--	--
52	is-	Azalmak, hafiflemek, eksek etmek, bırakmak	--	--	--	--	--
53	it-	Yapmak, etmek, eylemek, kılmak; düzenlemek,	it- et- ët-	it- id- et-	it- et- ët-	et- ⁷⁰	Etmek, yapmak, kılmak

⁶³ iş- fiili KTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, iş- II ‘içmek’ anlamındadır.

⁶⁴ il- fiili KTS’de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, il- II ‘asmak’ anlamındadır.

⁶⁵ Sözcük YUTS’de yer almamaktadır.

⁶⁶ yin- fiili KTS’de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, yin- III ‘inmek’ anlamındadır.

⁶⁷ in- fiili YUTS’de bulunmamaktadır.

⁶⁸ ir- fiili HTS’de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, ir- I ‘usanmak, bıkmak’ anlamındadır.

⁶⁹ ir- fiili KTS’de altı ayrı madde başı olarak verilmiştir, ir- II ‘sıkılmak’ anlamındadır.

⁷⁰ et- fiili YUTS’de ve UTİL’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. YUTS’de et- I’in temel anlamı ‘etmek, kılmak, yapmak’, UTİL’de et- I’in temel anlamı ‘yapmak, itmek’, et- II’nin temel anlamı ‘her türlü çiğ yiyeceği pişirip işlemek, onarmak, yapmak, kılmak’ şeklindedir.

		yoluna koymak, hazırlamak					
54	iw-	Acele etmek, koşmak, çırpınmak, derhal yapmak, can atmak	iw- ew- ěw- iv- ev-	iv- ev- i- ⁷¹	iv- ⁷² ev- ěv- ěw-	--	--
55	kaç-	Kaçmak, kaçınmak, sakınmak	kaç- kaş-	kaç- kaş-	kaç-	kaç-	Kaçmak
56	kal-	Kalmak	kal-	kal- ⁷³	kal-	kal-	Kalmak
57	kam-	Kamaşmak	--	--	kam-	--	--
58	kan-	Doymak, kanmak	kan-	kan-	kan- ⁷⁴	kan-	Kanmak
59	kap-	Tutmak	kap-	kap-	kap- ⁷⁵	--	--
60	kat-	Katmak, karıştırmak	kat-	kat- ⁷⁶	kat- ⁷⁷	kat- ⁷⁸	Katmak, eklemek, ilave etmek
61	kay-	Kaymak, caymak, dönmek	kay-	kay-	kay- ⁷⁹	kay-	Dönmek ⁸⁰
62	kaz-	Kazmak	kaz-	kaz-	kaz-	kaz-	Kazmak

⁷¹ *i-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *i- I* 'acele etmek' anlamındadır.

⁷² *iv-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *iv- II* 'acele etmek, sürat yapmak' anlamındadır.

⁷³ *kal-* fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *kal- I* 'kalmak, durmak' anlamındadır.

⁷⁴ *kan-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *kan- I* 'kanmak, doymak, suya doymak' anlamındadır.

⁷⁵ *kap-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *kap- I* 'kapmak, tutmak' anlamındadır.

⁷⁶ *kat-* fiili KTS'de üç ayrı madde başı durumundadır, *kat- I* 'ilave etmek, katmak; karıştırmak' anlamındadır.

⁷⁷ *kat-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *kat- I* 'katmak, koymak, eklemek, ilave etmek; anlamındadır.

⁷⁸ *kat-* fiili YUTS'de fiili üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *kat- III* 'katmak, eklemek, ilave etmek' anlamındadır. Bu fiil, UTİL'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *kat- II* 'eklemek, birleştirmek, karıştırmak' anlamındadır.

⁷⁹ *kay-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *kay- I* 'kaymak', *kay- II* 'dönmek, vazgeçmek' anlamındadır.

⁸⁰ UTİL'de sözcüğün temel anlamı 'eğilmek', YUTS'de 'dönmek' şeklindedir.

63	keç-	Geçmek, ölmek	keç ⁻⁸¹ këç-	keç ⁻⁸² keş- kiç-	keç- këç- gëç- giç-	keç-	Geçmek
64	keç-	Giymek	keç- key- kiç- kiy-	key- kiç- kiy-	key- këy- kiy- gëy-	kiy ⁻⁸³	Giymek
65	kel-	Gelmek	kel- kël- kil-	kel- kil-	kel- kël- kil-	kel-	Gelmek
66	ker-	Germek, kabartmak	ker-	ker ⁻⁸⁴	ker-	ker-	İki tarafa çekip arasını açmak
67	kes-	Kesmek	kes- kis-	kes- kis-	kes- kës- kis-	kes-	Kesmek
68	kez-	Gezmek, dolaşmak	kez- kiz-	kez- kiz-	kez- këz- kiz-	kez-	Gezmek
69	qıl-	Kılmak, etmek, yapmak	qıl-	qıl- qul-	qıl-	qıl-	Yapmak, etmek, kılmak
70	qıs-	Kısaltmak, sıkmak, baskı altında bulundurmak	qıs-	qıs ⁻⁸⁵	qıs-	qıs ⁻⁸⁶	Kısmak, sıkmak
71	qıy-	Kıymak,	qıy ⁻⁸⁷	qıy ⁻⁸⁸	qıy-	qıy ⁻⁸⁹	Kıymak,

⁸¹ keç- fiili HTS’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. keç- I ‘haddi aşmak, gelip geçmek, yaşamak, vazgeçmek vb.’ anlamda, keç- II ‘ölmek’ anlamındadır.

⁸² keç- fiili KTS’de beş ayrı madde başı olarak verilmiştir. keç- I ‘geçmek’, keç- V ‘ölmek’ anlamındadır. Ayrıca kiç- fiili yedi ayrı madde başı durumunda olup kiç- I ‘geçmek’ anlamındadır.

⁸³ YUTS’de hem key- hem de kiy- madde başı olarak verilmiştir, ancak key- fiilinin yanında ağızlarda kullanıldığı bilgisi yer almaktadır.

⁸⁴ ker- fiili KTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, ker- I ‘germek’ anlamındadır.

⁸⁵ kıs- fiili KTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, kıs- I ‘kısmak, sıkıştırmak’ anlamındadır.

⁸⁶ kıs- fiili UTİL’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır. kıs- II ‘güç veya ağırlık ile sıkmak, yığmak’ anlamındadır.

		dönmek, süzme					kesmek
72	ķız-	Kızarmak, gölmek	ķız- ⁹⁰	ķız- ⁹¹	ķız-	ķız- ⁹²	Isınmak, ateşlenmek
73	ķir-	Girmek	ķir-	ķir-	ķir-	ķir-	Girmek
74	ķit-	Gitmek	ķit- kt- git-	ķit- ⁹³ kid- ked- ket-	ķit- ket- kēt-	ķet-	Gitmek
75	ķođ-	Koymak, bırakmak	ķođ- ķoy-	ķoy- ⁹⁴	ķođ- ķoy-	ķoy-	Koymak, bırakmak
76	ķol-	İstemek, dilemek	ķol-	ķol- ⁹⁵	ķol- ⁹⁶	--	--
77	ķon-	Konmak	ķon-	ķon- ⁹⁷	ķon-	ķon-	Konmak
78	ķop-	Kopmak, kalkmak, gelmek, meydana gelmek, zuhur etmek	ķop- ⁹⁸	ķop- ⁹⁹	ķop-	ķop-	Kalkmak
79	ķorķ-	Korkmak	ķorķ-	ķorķ- ķorķ-	ķorķ-	ķorķ-	Korkmak
80	ķoş-	Yazmak, şiir düzmek	ķoş- 100	ķoş- 101	ķoş-	ķoş- ¹⁰²	Yazmak, bestelemek

⁸⁷ *ķiy-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *ķiy- II* 'kıymak, kesmek' anlamındadır.

⁸⁸ *ķiy-* fiili KTS'de beş ayrı madde başı durumundadır, *ķiy- V* 'kıymak, parçalara ayırmak' anlamındadır.

⁸⁹ *ķiy-* fiili YUTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *ķiy- I* 'kıymak, kesmek' anlamındadır.

⁹⁰ *ķız-* fiili HTS'de 'çok ısınmak' anlamındadır.

⁹¹ *ķız-* fiili KTS'de 'ateşte ısıtmak, kızdırmak' anlamındadır.

⁹² *ķiz-* fiili UTİL'de yer almamaktadır.

⁹³ *ķit-*, *ķed-*, *ķid-* KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *ķit- I* 'gitmek', *ķed- II* 'gitmek', *ķid- I* 'gitmek' anlamındadır. *ķet-* fiili üç ayrı madde başı durumunda olup *ķet- I* 'gitmek' anlamındadır.

⁹⁴ *ķoy-* fiili KTS'de dört ayrı madde başı olarak verilmiştir, *ķoy- I* 'koymak, bırakmak' anlamındadır.

⁹⁵ *ķol-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *ķol- I* 'rica etmek, istemek' anlamındadır.

⁹⁶ *ķol-* fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *ķol- I* 'rica etmek, istemek' anlamındadır.

⁹⁷ *ķon-* fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *ķon- II* 'konmak, inmek' anlamındadır.

⁹⁸ *ķop-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *ķop- I* 'kalkmak, yükselmek, zuhur etmek, meydana gelmek' anlamındadır.

⁹⁹ *ķop-* fiili KTS'de yedi ayrı madde başı verilmiştir, *ķop- I* 'kopmak', *ķop- III* 'ayağa kalkmak', *ķop- V* 'ortaya çıkmak', *ķop- VII* 'meydana çıkmak, görünmek' anlamlarındadır.

¹⁰⁰ *ķoş-* fiilinin HTS'de 'yazmak, şiir düzmek' anlamı bulunmamaktadır.

¹⁰¹ *ķoş-* fiilinin KTS'de 'yazmak, şiir düzmek' anlamı bulunmamaktadır.

81	kow-	Kovmak, sürmek	kov- kow- kav- kaw-	kov- ¹⁰³ kav-	kov- kav-	--	--
82	köç-	Göçmek	köç-	köç- köş-	köç- göç- göş-	köç-	Taşınmak, göç etmek
83	köm-	Gömmek	köm-	köm-	köm-	köm-	Gömmek
84	kön-	Doğrulamak, düzelmek, doğruyu söylemek, yola çıkma	kön- ¹⁰⁴	kön- ¹⁰⁵	kön- ¹⁰⁶	kön-	Razı olmak, kabul etmek ¹⁰⁷
85	kör-	Görmek, bakma	kör-	kör- ¹⁰⁸	kör-	kör-	Görmek
86	kuç-	Kucaklamak	kuç-	kuç- koç-	kuç- koç-	kuç-	Sarmak, kucaklamak
87	kur-	Kurmak, germek	kur- ¹⁰⁹	kur- ¹¹⁰	kur- ¹¹¹	kur-	Yapmak, tesis etmek ¹¹²
88	kü-	Korumak	--	--	--	--	--
89	küd-	Beklemek	küd- küy-	küy- göy-	küd-	küt-	Beklemek
90	kül-	Gölmek	kül-	kül- ¹¹³	kül-	kül-	Gölmek

¹⁰² *koş-* fiili YUTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *koş-* II ‘yazmak, bestelemek’ anlamındadır. UTİL’de de iki ayrı madde başı durumunda olan *koş-* fiilinin ‘yazmak, şiir düzemek’ anlamı temel anlam durumunda değildir.

¹⁰³ *kov-* fiili KTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, *kov-* II ‘kovmak, defetmek’ anlamındadır.

¹⁰⁴ *kön-* fiili HTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *kön-* I ‘itiraf etmek’, *kön-* II ‘düzelmek, doğru yola girmek, doğrulamak’ anlamındadır.

¹⁰⁵ *kön-* fiili KTS’de ‘itiraf etmek’ anlamındadır.

¹⁰⁶ *kön-* fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *kön-* I ‘yola gelmek, düzelmek’ anlamındadır.

¹⁰⁷ *kön-* fiilinin temel anlamı YUTS’de ‘alışmak’, UTİL’de ‘razı olmak, kabul etmek’ şeklindedir.

¹⁰⁸ *kör-* fiili KTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, *kör-* I ‘görmek’ anlamındadır.

¹⁰⁹ *kur-* fiili HTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, *kur-* II ‘kurmak; hazırlamak’ anlamındadır.

¹¹⁰ *kur-* fiili KTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, *kur-* I ‘kurmak; hazırlamak, düzenlemek’ anlamındadır.

¹¹¹ *kur-* fiili ÇTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, *kur-* I ‘kurmak, düzenlemek’ anlamındadır.

¹¹² *kur-* fiilinin temel anlamı YUTS’de ‘kurmak, tesis etmek’, UTİL’de ‘montaj etmek, biriktirmek’ şeklindedir.

¹¹³ *kül-* fiili KTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, *kül-* I ‘gölmek’ anlamındadır.

91	küy-	Yanmak	köy-	küy- ¹¹⁴ köy-	köy- göy-	köy- /küy- ¹¹⁵	Yanmak
92	maᅇ-	Adım atmak, yürümeğ	maᅇ-	--	maᅇ-	maᅇ-	Yürümeğ
93	min- /mün-	Binmeğ	min- mün- ¹¹⁶ bin-	min- bin-	min- mün-	min-	Binmeğ
94	mun-	Bunamağ, saçmalamağ	mun-	mun-	--	--	--
95	oᅇ-	Solmağ, sararmağ	--	oᅇ- ¹¹⁷	--	öᅇ-	Solmağ, reᅇgi atmağ
96	op-	Yutmağ	op-	--	op- ¹¹⁸	--	--
97	or-	Biçmeğ, kesmeğ	or-	--	or-	or-	Biçmeğ
98	ow-	Ovuşturmağ, ufalamağ	ov-	ov- üv-	--	--	--
99	oz-	Geçmeğ, ileri geçmeğ, ilerlemeğ	oz-	oz- ¹¹⁹	oz-	oz-	Geçmeğ, ileri gitmeğ
100	ö-	Düşünmeğ	--	--	--	--	--
101	öç-	Gitmeğ, sönmeğ	öç-	--	öç-	öç-	Sönmeğ
102	ög-	Övmeğ, methetmeğ	ög-	ög- ök- öv- ¹²⁰	ög-	--	--
103	öl-	Ölmeğ	öl- ¹²¹	öl-	öl-	öl-	Ölmeğ

¹¹⁴ *küy-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *küy- II* 'yanmağ anlamındadır. Ayrıca *köy-* fiili dört madde başı durumunda olup *köy- I* 'yanmağ' anlamındadır.

¹¹⁵ YUTS'de hem *köy-* hem de *küy-* madde başı olarak yer almakta, UTİL'de yalnızca *köy-* fiili bulunmaktadır.

¹¹⁶ *mün-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *mün- I* 'binmeğ' anlamındadır.

¹¹⁷ *oᅇ-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *oᅇ- I* 'sarıp solmağ' anlamındadır.

¹¹⁸ *op-* fiili ÇTS'de 'kapamağ, gizlemeğ' anlamındadır.

¹¹⁹ *oz-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *oz- I* 'ileri geçmeğ, yetiştirmek' anlamındadır.

¹²⁰ *öv-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *öv- I* 'övmek' anlamındadır.

¹²¹ *öl-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *öl- I* 'ölmek' anlamındadır.

104	ön-	Bitmek, yetişmek	ön-	ön- ¹²²	ön- ¹²³	ün-	Filizlenmek
105	önj-	Kastetmek	--	--	--	--	--
106	öp-	Öpmek	öp-	öp- ¹²⁴ öb-	öp-	öp-	Öpmek
107	ör-	Örmek, bağlanmak	ör- ¹²⁵	ör- ¹²⁶	ör- ¹²⁷	ör- ¹²⁸	Örmek
108	ört-	Örtmek, örtülmek	ört-	ört-	ört-	ürt- ¹²⁹	Örtmek
109	öt- I	Geçmek, bir şeye geçmek, delmek	öt- ¹³⁰	öt- ¹³¹	öt- ¹³²	öt-	Geçmek ¹³³
110	öt- II	Ötmek	öt- ¹³⁴	öt- ¹³⁵	öt- ¹³⁶	--	--
111	sa-	Saymak	sa-	sa-	sa-	--	--
112	saç- I	Saçmak, dağıtmak	saç- ¹³⁷	saç- şaç-	saç-	çaç- /saç- ¹³⁸	Saçmak, serpmek
113	saç- II	Uzaklaşmak	saç- ¹³⁹	--	--	--	--
114	sağ-	Saymak	--	--	--	--	--
115	sal-	Atmak, bırakmak	sal-	sal-	sal- ¹⁴⁰	sal-	Koymak, yerleştirmek,

¹²² ön- fiili KTS’de dört ayrı madde başı durumundadır, ön- II ‘büyüme’ anlamındadır.

¹²³ ön- fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, ön- I ‘bitmek, yetişmek, büyüme’ anlamındadır.

¹²⁴ öp- fiili KTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, öp- I ‘öpmek’ anlamındadır.

¹²⁵ ör- fiili HTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, ör- I ‘örmek’ anlamındadır.

¹²⁶ ör- fiili KTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, ör- I ‘örmek’ anlamındadır.

¹²⁷ ör- fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, ör- I ‘örmek, dokumak, örgü örmek’ anlamındadır.

¹²⁸ ört- fiili UTİL’de yer almamaktadır.

¹²⁹ ürt- fiili UTİL’de yer almamaktadır.

¹³⁰ öt- fiili HTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, öt- III ‘geçmek, aşmak’ anlamındadır.

¹³¹ öt- fiili KTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, öt- II ‘geçmek, delmek’ anlamındadır.

¹³² öt- fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, öt- I ‘geçmek, vazgeçmek vb.’ anlamındadır.

¹³³ öt- fiilinin temel anlamı UTİL’de ‘bir nesnenin içinden, arkasından, yanından yürüyüp başka bir tarafa varmak’ şeklindedir.

¹³⁴ öt- fiili HTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, öt- I ‘ötmek’ anlamındadır

¹³⁵ öt- fiili KTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, öt- I ‘ötmek’ anlamındadır

¹³⁶ öt- fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, öt- II ‘horoz içim ötmek’ anlamındadır.

¹³⁷ saç- fiili HTS’de ‘saçmak, dağıtmak, serpmek; birinden uzaklaştırmak’ anlamlarında tek madde başı olarak yer almaktadır.

¹³⁸ YUTS’de çaç- ve saç- olmak üzere iki ayrı madde başı vardır. saç- fiili için bir açıklama yapılmamış, çaç- fiiline gönderme yapılmıştır. UTİL’de yalnızca çaç- fiili yer almaktadır.

¹³⁹ saç- fiili HTS’de ‘saçmak, dağıtmak, serpmek; birinden uzaklaştırmak’ anlamlarında tek madde başı olarak yer almaktadır.

¹⁴⁰ sal- fiili ÇTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, sal- I ‘salmak, bırakmak, bina tesis emek’ anlamındadır.

							çıkarmak
116	san-	Sanmak, zannetmek, düşünmek	san- 141	şan- san-	san- şan-	--	--
117	sañç-	Sañçmak, dürtmek, vurmak	sañç-	sañç- 142	sañç-	--	--
118	sap-	Sarmak	sap-	--	--	sap-	Delik içinden geçirmek, iğneye ip iplik geçirmek
119	sat-	Satmak	sat-	sat- şat- şat-	sat- ¹⁴³	sat-	Satmak
120	saw-	Bırakmak	sav-	sav- ¹⁴⁴	sav- şav-	--	--
121	seç-	Seçmek, ayırarak	seç-	seç-	--	--	--
122	ser- I	Kızmak, çıkışmak, kaba söz söylemek, incitmek, kabalık etmek	--	--	--	--	--
123	ser- II	Sabretmek	ser-	--	sër-	--	--
124	sew-	Sevmek	sew- sw- sev- siv- söv-	sev- siv- söv-	sew- sev- sëv- siv- söv-	süy- /söy- ¹⁴⁵	Sevmek
125	sı-	Kırmak, bozmak, ezmek;	sı-	--	sı-	--	--

¹⁴¹ *san-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *san- I* 'zannetmek, sanmak' anlamındadır.

¹⁴² *sañç-* fiili KTS'de beş ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *sañç- II* 'bastonla vurmak', *sañç- III* 'hayvanı yürütmek için vurmak, dürtmek' anlamındadır.

¹⁴³ *sat-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *sat- I* 'satmak' anlamındadır.

¹⁴⁴ *sav-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *sav- I* 'yerini değiştirmek' anlamındadır.

¹⁴⁵ *sev-* fiili YUTS'de *süy-*, UTİL'de *söy-* şeklindedir.

		kırılmak					
126	sıg-	Tesir etmek, dokunmak	sıg ⁻¹⁴⁶	sıg ⁻¹⁴⁷	sıg ⁻¹⁴⁸	sıg-	Sıgmak
127	sın-	Kırılmak, bozulmak, incinmek	sın- sın-	sın-	sın-	sun ⁻¹⁴⁹	Kırılmak, parçalanmak
128	sız-	Sızmak, erimek	sız-	sız-	sız ⁻¹⁵⁰	sız ⁻¹⁵¹	Damlamak
129	siñ-	Sinmek, saklamak, hazmedilmek	siñ-	siñ-	siñ-	siñ-	Sinmek, bir şeyin içine girmek, geçmek
130	soq-	Sokmak	soq-	soq- şoq-	soq-	soq-	Vurmak, dövmek
131	sor- I	Sormak, aramak	sor ⁻¹⁵²	sor ⁻¹⁵³ şor-	sor ⁻¹⁵⁴	sor ⁻¹⁵⁵	Sormak
132	sor- II	Emmek	sor ⁻¹⁵⁶	sor ⁻¹⁵⁷	sor ⁻¹⁵⁸	--	--
133	sök- I	Sökmek	sök- 159	sök ⁻¹⁶⁰	sök ⁻¹⁶¹ sög-	sök ⁻¹⁶²	Sökmek
134	sök- II	Çökmek, diz çökmek	--	--	--	--	--

¹⁴⁶ sıg- fiili HTS’de ‘sıgmak, içine girmek’ anlamındadır.

¹⁴⁷ sıg- fiili KTS’de iki ayrı madde durumundadır, sıg- I ‘sıgmak’, sıg- II ‘yakışmak, uymak’ anlamındadır.

¹⁴⁸ sıg- fiili ÇTS’de ‘sıgmak, içine almak, kapsamak’ anlamındadır.

¹⁴⁹ sun- fiili hem YUTS’de hem de UTİL’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, sun- I ‘kırılmak, parçalanmak’ anlamındadır.

¹⁵⁰ sız- fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, sız- II ‘sızmak’ anlamındadır.

¹⁵¹ sız- fiili UTİL’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, sız- II ‘damlamak’ anlamındadır. Bu fiil YUTS’de yer almamaktadır.

¹⁵² sor- fiili HTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, sor- I ‘sormak’ anlamındadır.

¹⁵³ sor- fiili KTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, sor- I ‘sormak, soru sormak’ anlamındadır.

¹⁵⁴ sor- fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, sor- I ‘sormak’ anlamındadır.

¹⁵⁵ sor- fiili için YUTS’de herhangi bir açıklama yapılmamış, soru- ve sori- ‘sormak’ fiillerine gönderme yapılmıştır. Ayrıca fiilin ağızlarda kullanıldığına dair not düşülmüştür. Bu fiil UTİL’de soru- ve sori- şeklindedir.

¹⁵⁶ sor- fiili HTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, sor- II ‘emmek’ anlamındadır.

¹⁵⁷ sor- fiili KTS’de üç ayrı madde başı durumundadır, sor- I I ‘emmek’ anlamındadır.

¹⁵⁸ sor- fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, sor- II ‘emmek’ anlamındadır.

¹⁵⁹ sök- fiili HTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, sök- II ‘bir şeyi yeriden çıkarmak’ anlamındadır.

¹⁶⁰ sök- fiili KTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, sök- II ‘sökmek, çıkarmak’ anlamındadır.

¹⁶¹ sök- fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı durumundadır, sök- I ‘sökmek’ anlamındadır. Ayrıca sög- fiili üç ayrı madde başı durumunda olup sög- III ‘sökmek’ anlamındadır.

¹⁶² sök- fiili hem YUTS’de hem de UTİL’de iki ayrı madde başı durumundadır, sök- I ‘sökmek’ anlamındadır.

135	sök- III	Sövmek	sök- ¹⁶³ sög-	sök ¹⁶⁴ sög-	sök- ¹⁶⁵ sög- söy-	sök- ¹⁶⁶	Azarlamak, sövmek
136	sön-	Sönmek, bitmek, tükenmek	sön-	sön- ¹⁶⁷	sön- ¹⁶⁸	--	--
137	sud-	Tükürmek	--	--	--	--	--
138	sun-	Uzatmak, sunmak	sun- sün-	sun- ¹⁶⁹ sun- şun-	sun- ¹⁷⁰	sun- ¹⁷¹	Uzatmak
139	sür-	Sürmek, kovmak, sürgün etmek; devam etmek	sür- ¹⁷²	sür- ¹⁷³	sür-	sür- ¹⁷⁴	Sürmek, dehletmek; yerini değiştirmek
140	süz-	Süzmek	süz-	süz-	süz- ¹⁷⁵ suz-	süz- ¹⁷⁶	Süzmek
141	tam-	Damlamak	tam-	tam- dam-	tam- dam-	tam-	Damlamak
142	tan-	İnkâr etmek	tan- dan-	tan- ¹⁷⁷	tan- ¹⁷⁸	tan-	İnkâr etmek, reddetmek

¹⁶³ sök- fiili HTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, sök- I 'sövmek, küfretmek, kötü söz söylemek' anlamındadır.

¹⁶⁴ sök- fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, sök- I 'sövmek, küfretmek' anlamındadır.

¹⁶⁵ sök- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, sök- II 'sövmek, hakaret etmek, lanetlemek' anlamındadır. Ayrıca sög- fiili üç ayrı madde başı durumunda olup sög- I 'hakaret etmek' anlamındadır.

¹⁶⁶ sök- fiili hem YUTS'de hem de UTİL'de iki ayrı madde başı durumundadır, sök- II 'azarlamak, sövmek' anlamındadır.

¹⁶⁷ sön- fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, sön- II 'sönmek' anlamındadır.

¹⁶⁸ sön- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, sön- I 'sönmek, ferî gitmek' anlamındadır.

¹⁶⁹ sun- fiili KTS'de üç ayrı madde başı durumundadır, sun- II 'sunmak, vermek, arz etmek' anlamındadır.

¹⁷⁰ sun- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, sun- I 'sunmak, arz etmek' anlamındadır.

¹⁷¹ sun- fiili hem YUTS'de hem de UTİL'de iki ayrı madde başı durumundadır, sun- II 'uzatmak' anlamındadır.

¹⁷² sür- fiili HTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, sür- II 'sürmek, götürmek, kovmak' anlamındadır.

¹⁷³ sür- fiili KTS'de altı ayrı madde başı durumundadır, sür- I 'sürmek', sür- II 'kovmak, def etmek' anlamındadır.

¹⁷⁴ sür- fiili YUTS'de tek madde başı olarak 'sürmek, dehlemek, acele ettirmek' anlamındadır. UTİL'de bu fiili iki ayrı madde başı durumunda olup sür- I 'yer değiştirmek' anlamındadır.

¹⁷⁵ süz- fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı durumundadır, süz- I 'süzme' anlamındadır.

¹⁷⁶ süz- fiili YUTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, süz- I 'süzme' anlamındadır. UTİL'de bu fiil tek madde başı durumunda olup 'süzme, ayırmak' anlamındadır.

¹⁷⁷ tan- fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, tan- II 'inkâr etmek' anlamındadır.

¹⁷⁸ tan- fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, tan- I 'inkâr etmek' anlamındadır.

143	tap-	Tapmak, bulmak, kavuşmak; hizmet etmek	tap- ¹⁷⁹	tap- ¹⁸⁰	tap-	tap-	Bulmak, elde etmek
144	tar-	Dağıtmak	tar- dar-	dar-	tar- ¹⁸¹	--	--
145	tart-	Tartmak, çekmek, uzatmak, çıkarmak	tart- ¹⁸²	tart- ¹⁸³ tart- dart-	tart- ¹⁸⁴	tart-	Çekmek
146	tat-	Tatmak	tat- dat-	tat- taç- dat- dad-	tat-	--	--
147	teg-	Değmek, dokunmak, ulaşmak	teg- tëg- ¹⁸⁵ tek- tig- dig-	teg- ¹⁸⁶ tey- tig- tiy- deg-	teg- tëg- tig- deg- dig-	teg-	Değmek, dokunmak
148	tenj-	Havaya yükselmek, gözden kaybolmak	--	--	--	--	--
149	tep-	Tepmek, vurmak, dövmek	tep- tip-	tep- teb- tip- dep-	tep- tëp- tib- tip-	tep-	Tepmek, çifte atmak

¹⁷⁹ *tap-* fiili HTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tap- I* ‘bulmak, nail olmak, kabul etmek’ anlamındadır.

¹⁸⁰ *tap-* fiili KTS’de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tap- I* ‘bulmak’ anlamındadır.

¹⁸¹ *tar-* fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tar- I* ‘dağıtmak’ anlamındadır.

¹⁸² *tart-* fiili HTS’de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tart- I* ‘yerinden oynatmak, çekmek’, *tart- III* ‘tartmak’ anlamındadır.

¹⁸³ *tart-* fiili KTS’de beş ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tart- II* ‘çekmek, asılmak’ anlamındadır.

¹⁸⁴ *tart-* fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tart- I* ‘çekmek, çizmek, asılmak’ anlamındadır.

¹⁸⁵ *tëg-* fiili HTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tëg- I* ‘ulaşmak, değmek’ anlamındadır.

¹⁸⁶ *teg-* fiili KTS’de ayrı madde başı olarak verilmiştir, *teg- I* ‘değmek, dokunmak, ulaşmak’ anlamındadır. Ayrıca *tey-* fiili de iki ayrı madde başı olarak verilmiş olup *tey- I* ‘değmek, dokunmak’ anlamındadır.

				187			
150	teş-	Deşmek	teş- tiş-	teş- tiş- ¹⁸⁸ deş- diş-	teş- tüş- ¹⁸⁹ tiş-	teş-	Delmek
151	tez-	Kaçmak	--	tez-	tiz-	tez-	Terk etmek, bir yerden ayrılmak
152	tıd-	Geri koymak, mani olmak	tıd- tıy-	tıy-	tıy-	--	--
153	tıl-	Mani olunmak	--	--	--	--	--
154	tın-	Dinlenmek, solumak, nefes almak	tın- tıñ- tiñ- dıñ-	tın- ¹⁹⁰ tıñ- din-	tın- tin- ¹⁹¹	tin- ¹⁹²	Rahatlamak, rahat etmek, teskin olmak, avunmak
155	ti-	Demek	ti- te- të- de- di-	ti- de- di- dü-	ti- ¹⁹³ të- de- dë- di-	dë-	Söylemek, demek
156	tik-	Dikmek,	tik- ¹⁹⁴	tik- ¹⁹⁵	tik- ¹⁹⁶	tik-	Dikmek

¹⁸⁷ *dep-* KTS'de fiili iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *dep- I* 'ayakla tepmek, ayakla vurmak' anlamındadır.

¹⁸⁸ *tiş-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tiş- I* 'deşmek, delmek, oymak' anlamındadır. Ayrıca *diş-* fiili de iki ayrı madde başı durumunda olup *diş- II* 'deşmek, oymak' anlamındadır.

¹⁸⁹ *tüş-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tüş- I* 'deşmek, delmek' anlamındadır. Ayrıca *tiş-* fiili de iki ayrı madde başı olarak verilmiş olup *tiş- I* 'deşmek, delmek, yarmak' anlamındadır.

¹⁹⁰ *tın-* fiili KTS'de beş ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tın- I* 'dinlenmek, istirahat etmek', *tın- V* 'solumak, nefes almak' anlamındadır.

¹⁹¹ *tin-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tin- II* 'dinlenmek, dinmek' anlamındadır.

¹⁹² *tin-* fiili hem UTİL'de hem de YUTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tin- I* 'rahatlamak, rahat etmek, teskin olmak, avunmak' anlamındadır.

¹⁹³ *ti-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *ti- I* 'demek, söylemek' anlamındadır.

¹⁹⁴ *tik-* fiili HTS'de dört ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tik- III* 'dikiş dikmek, yamamak', *tik- IV* 'dikmek, kurmak' anlamındadır.

¹⁹⁵ *tik-* fiili KTS'de dokuz ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tik- I* 'dikiş dikmek', *tik- III* 'ağaç dikmek' *tik- V* 'dikmek, dik koymak' *tik- VIII* 'tıkmaq' anlamındadır.

		dürtmek, sokmak, delmek, dikey getirmek, (dikiş) dikmek, (ağaç) dikmek					
157	tir-	Derlemek, toplamak	tir- tër- dir-	tir- ter- der- dir-	tir- ¹⁹⁷ ter- tër- der- dër- dir-	ter- ¹⁹⁸	Toplamak, bir araya getirmek
158	tit-	Direnmek, karşı koymak	--	--	--	--	--
159	tiz-	Dizmek	tiz- tüz- diz- düz-	tiz-	tiz- ¹⁹⁹	tiz-	Sıralamak
160	toğ-	Doymak	toy-	toğ- ²⁰⁰ toķ-	toy- ²⁰¹ tuy-	toy-	Doymak
161	toğ-	Doğmak, meydana çıkma, yükselmek	toğ- tuğ- doğ-	toğ- ²⁰² tov- tuv- do-	toğ- toķ- tuğ- tuķ-	tuğ-	Doğmak, doğurmak

¹⁹⁶ *tik-* fiili ÇTS'de altı ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tik- I* 'dikmek, kurmak, elbise dikmek', *tik- II* 'dikmek, dik durmak', *tik- III* 'çizme dikmek' anlamındadır.

¹⁹⁷ *tir-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tir- I* 'dermek, toplamak' anlamındadır.

¹⁹⁸ *ter-* fiili YUTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *ter- II* 'toplamak, bir araya getirmek' anlamındadır.

¹⁹⁹ *tiz-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tiz- I* 'dizmek, tanzim etmek, dermek, safaya koymak' anlamındadır.

²⁰⁰ *toy-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *toy- I* 'doymak' anlamındadır.

²⁰¹ *toğ-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *toğ- I* 'doymak' anlamındadır.

²⁰² *toğ-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *toğ- I* 'doğmak, dünyaya gelmek', *toğ- II* 'güneş, ay doğmak' anlamındadır. Ayrıca *tuv-* fiili de iki ayrı madde başı olarak yer almış olup *tuv- I* 'doğmak, dünyaya gelmek' anlamındadır.

				doğ-	doğ-		
162	tol-	Dolmak	tol-	tol- ²⁰³	tol- dol-	tol-	Dolmak ²⁰⁴
163	ton-	Donmak	ton-	ton-	ton- tun- ²⁰⁵	ton-	Üşümek
164	toz-	Toz yükselmek, tozlamak	toz-	toz-	toz-	--	--
165	tök-	Dökmek	tök-	tök- ²⁰⁶ dök-	tök- tög- toy- ²⁰⁷	tök-	Dökmek
166	tu-	Kapatmak, tıkamak, kaplamak	--	tu-	--	--	--
167	tul-	Kapanmak, tıkanmak	--	--	--	--	--
168	tun-	Kapanmak, bulutlanmak, sönmek	--	--	tun- ²⁰⁸	--	--
169	tur-	Durmak, kalkmak, yükselmek, ayakta durmak	tur- ²⁰⁹	tur- ²¹⁰ tur-	tur-	tur-	Kalkmak, ayağa kalkmak
170	tuş-	Kavuşmak, rastlamak, karşılaşmak	tuş-	tuş-	tuş- tüş- düş- ²¹¹	--	--
171	tut-	Tutmak	tut- ²¹²	tut- ²¹³	tut- ²¹⁴	tut-	Tutmak

²⁰³ *tol-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tol-* I 'dolmak' anlamındadır.

²⁰⁴ UTİL'de sözcüğün temel anlamı 'kap, dağar vb.ni doldurmak' şeklindedir.

²⁰⁵ *tun-* fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tun-* II 'donmak' anlamındadır.

²⁰⁶ *tök-* fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tök-* I 'dökmek' anlamındadır.

²⁰⁷ *toy-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *toy-* II 'dökmek' anlamındadır.

²⁰⁸ *tun-* fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tun-* I 'bulanıklaşmak, kararmaya başlamak', *tun-* III 'göz kamaşmak, kapanmak, ışığı azalmak, kesilmek' anlamındadır.

²⁰⁹ *tur-* fiili HTS'de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tur-* I 'durmak, hareket etmemek, bulunmak, ayakta durmak, yaşamak, var olmak' anlamındadır.

²¹⁰ *tur-* fiili KTS'de dört ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tur-* I 'durmak, sabit olmak' anlamındadır. Ayrıca *tur-* fiili de iki ayrı madde başı olarak yer almakta olup *tur-* I 'durmak, sabit olmak' anlamındadır.

²¹¹ *düş-* fiili ÇTS'de beş ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *düş-* IV 'rastlamak' anlamındadır.

²¹² *tut-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tut-* I 'tutmak, yakalamak vb.' anlamındadır.

				tu- tu-			
172	tüg-	Çatmak, bağlamak	tüg-	--	tüg-	tüg-	Bağlamak, dügüm hâline getirmek
173	tür-	Dürmek	tür- ²¹⁵	tür- dür-	tür-	tür-	Sarmak, kıvırmak, bürümek
174	türt-	Sürmek, sıvamak	türt- dürt-	türt- dürt- ²¹⁶	türt-	türt-	Dürtmek; sert ittirmek, sürmek ²¹⁷
175	tüş-	İnmek, düşmek	tüş- düş- ²¹⁸	tüş- ²¹⁹ düş-	tüş- tuş- düş- ²²⁰	çüş- /tüş- ²²¹	İnmek, düşmek
176	tüt-	Tütmek	tüt-	--	tüt-	--	--
177	tüz-	Düzmek, düzeltmek	tüz-	tüz- ²²²	tüz- ²²³	tüz-	Derlemek, yapmak, vücuda getirmek, yaratmak
178	u-	Muktedir olmak	u- o-	u-	u-	--	--
179	uç-	Uçmak	uç-	uç- ²²⁴	uç- ²²⁵	uç-	Uçmak

²¹³ *tut-* fiili KTS’de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tut-* I ‘tutmak, yakalamak vb.’ anlamdadır.

²¹⁴ ÇTS’de *tut-* fiili iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, bunlardan *tut-* I ‘tutmak, yakalamak vb.’ anlam ifade etmektedir.

²¹⁵ *tür-* fiili HTS’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *tür-* I ‘dürmek, katlamak, bürümek’ anlamındadır.

²¹⁶ *dürt-* fiili KTS’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *dürt-* I ‘dürtmek’, *dürt-* II ‘yağlamak’ anlamındadır.

²¹⁷ *türt-* fiilinin temel anlamı UTİL’de ‘sert itirmek, sürmek’, YUTS’de ‘dürtmek’ olarak verilmiştir.

²¹⁸ *düş-* fiili HTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *düş-* II ‘inmek, düşmek’ anlamındadır.

²¹⁹ *tüş-* fiili KTS’de altı ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tüş-* I ‘inmek, düşmek’ anlamındadır. Ayrıca *düş-* fiili de iki ayrı madde başı olarak verilmiş olup *düş-* I ‘düşmek’ anlamındadır.

²²⁰ *düş-* fiili ÇTS’de beş ayrı madde başı olarak verilmiştir, *düş-* I ‘düşmek’ anlamındadır.

²²¹ *tüş-* fiili madde başı olarak YUTS’de yer almaktadır. Kelime ile ilgili herhangi bir açıklama verilmemiş, *çüş-* fiiline gönderme yapılmıştır.

²²² *tüz-* fiili KTS’de dört ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tüz-* I ‘düzmek, düzeltmek’, *tüz-* II ‘düzmek, yapmak, meydana getirmek’ anlamındadır.

²²³ *tüz-* fiili ÇTS’de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *tüz-* I ‘düzmek, düzenlemek vb.’ anlamdadır.

²²⁴ *uç-* fiili KTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *uç-* I ‘uçmak’ anlamındadır.

²²⁵ *uç-* fiili ÇTS’de dört ayrı madde başı olarak verilmiştir, *uç-* I ‘uçmak’ anlamındadır.

180	uğ-	Uymak, takip etmek	uğ- uy-	uy-	uy-	--	--
181	uķ-	Anlamak	uķ-	uķ-	uķ- uğ-	uķ- ²²⁶ uķ-	Anlamak
182	ul-	Eskimek, dağılmak	ul-	--	--	--	--
183	um-	Ummak, ümit etmek	um-	um-	um-	--	--
184	ur-	Vurmak, dövme	ur-	ur- ²²⁷	ur- ²²⁸	ur-	Vurmak, dövme
185	us-	Susamak	--	--	--	--	--
186	ut-	Yenmek	ut-	ut- uķ-	ut- ²²⁹	ut-	Kazanmak, yenmek, üstün gelmek
187	üg-	Yığmak	--	--	üg- ²³⁰ ük- ök-	üy-	Toplamak
188	ür-I	Havlamak	ür- ²³¹	ür- ²³²	ür- hür-	ür-	Havlamak
189	ür- II	Üfleme	ür- ²³³	ür- ²³⁴	--	--	--
190	üz-	Kesme	üz-	üz- ²³⁵	üz- ²³⁶	üz- ²³⁷	Kesme, koparmak
191	yağ-	Yaymak	yağ-	yay- ²³⁸	yay- ²³⁹	yay-	Yaymak,

²²⁶ uķ- fiili UTİL'de uķ-, YUTS'de uķ- şeklindedir.

²²⁷ ur- fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, ur- I 'vurmak, dövme' anlamındadır.

²²⁸ ur- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, ur- I 'vurmak, çarpmak' anlamındadır.

²²⁹ ut- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, ut- I 'yenmek, galip gelmek, kazanmak' anlamındadır.

²³⁰ üg- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, üg- I 'yığmak, toplamak' anlamındadır. Ayrıca ök- fiili de iki ayrı madde başı olarak verilmiş olup ök- II 'yığmak, toplamak' anlamındadır.

²³¹ ür- fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, ür- I 'üfleme, üfürme; ürme, havlamak' anlamındadır.

²³² ür- fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, ür- I 'köpek için havlamak' anlamındadır.

²³³ ür- fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, ür- I 'üfleme, üfürme; ürme, havlamak' anlamındadır.

²³⁴ ür- fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, ür- II 'üfleme' anlamındadır.

²³⁵ üz- fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, üz- II 'koparmak, kırmak' anlamındadır.

²³⁶ üz- fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, üz- I 'kırmak, koparmak, kesme, kökünden çıkarmak' anlamındadır.

²³⁷ üz- fiili UTİL ve YUTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, üz- I 'kesme, koparmak' anlamındadır.

	/yay-		yay-				sermek
192	yağ-	Yağmak	yağ-	yağ- yav-	yağ-	yağ-	Yağmak
193	yağ-	Yaklaşmak	yağ- 240	--	--	--	--
194	yal-	Parlamak	yal-	--	--	--	--
195	yalk-	Bıkmak, usanmak	yalk-	--	--	--	--
196	yan-	Dönmek, geri dönmek, geri tepmek; tehdit etmek	yan- 241	yan- 242	yan- ²⁴³	yan- ²⁴⁴	Dönmek
197	yap-	Örtmek, kapamak	yap- 245	yap- 246	yap- ²⁴⁷	yap-	Kapatmak
198	yar-	Yarmak	yar- ²⁴⁸	yar- ²⁴⁹	yar- ²⁵⁰	yar-	Yarmak
199	yas-	Dağıtıp yaymak, ifrata gitmek	yas-	yas- ²⁵¹	--	--	--
200	yaş-	Gizlenmek	yaş-	yaş-	--	--	--
201	yat-	Yatmak	yat-	yat- ²⁵² yağ-	yat-	yat-	Yatmak
202	yaw-	Yaklaştırmak,	--	--	yav- ²⁵³	--	--

²³⁸ *yay-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yay- I* 'yaymak' anlamındadır.

²³⁹ *yay-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yay- I* 'yaymak, sermek, açmak' anlamındadır.

²⁴⁰ *yağ-* fiili HTS'de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yağ- II* 'yanaştırmak, yaklaşmak, sürmek, hoşla gitmek' anlamındadır.

²⁴¹ *yan-* fiili HTS'de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yan- III* 'dönmek, geri dönmek, vazgeçmek, yönelmek' anlamındadır.

²⁴² *yan-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yan- II* 'dönmek' anlamındadır.

²⁴³ *yan-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yan- II* 'dönmek, yönelmek' anlamındadır.

²⁴⁴ *yan-* fiili hem UTİL'de hem de YUTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, UTİL'de *yan- I* 'dönmek', YUTS'de *yan- II* 'dönmek, geri dönmek' anlamındadır.

²⁴⁵ *yap-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yap- II* 'örtmek, gizlemek, kapamak' anlamındadır.

²⁴⁶ *yap-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yap- II* 'örtmek, kapamak' anlamındadır.

²⁴⁷ *yap-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yap- I* 'örtmek, kapamak' anlamındadır.

²⁴⁸ *yar-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yar- I* 'yarmak, kesmek, ayırmak' anlamındadır.

²⁴⁹ *yar-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yar- I* 'yarmak' anlamındadır.

²⁵⁰ *yar-* fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yar- I* 'yarmak, parçalamak' anlamındadır.

²⁵¹ *yas-* fiili KTS'de 'gevşetmek, yassılamak; oku yayından ayırmak' anlamındadır.

²⁵² *yat-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yat- I* 'yatmak, uyumak' anlamındadır.

		yakınlaştırmak, getirmek					
203	yaz- I	Çözmek, açmak	yaz- 254	yaz- ²⁵⁵	yaz- ²⁵⁶	--	--
204	yaz- II	Şaşırmak, yanılmak	yaz- 257	yaz- ²⁵⁸	yaz- ²⁵⁹	--	--
205	yel-/yil-	Koşmak	yel- yël- yil-	yil-	yel- yil-	--	--
206	yanç-	Koparmak, ısırmak, yere vurup yağıyla ezmek	yanç- yanç-	yanç- yanç-	yanç-	--	--
207	yet-	Yetişmek, erişmek, kâfi gelmek	yet- yêt- yit-	yet- ²⁶⁰ yit-	yet- ²⁶¹ yêt- yit-	yet-	Varmak, yetişmek
208	yığ- I	Yığmak, toplamak	yığ- ²⁶²	yığ- ²⁶³	yığ- ²⁶⁴	jiğ-/yığ- 265	Yığmak, toplamak
209	yığ- II	Mani olmak,	yığ- ²⁶⁶	yığ- ²⁶⁷	yığ- ²⁶⁸	--	--

²⁵³ *yav-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yav-* I 'yaklaşmak, yakına gelmek' anlamındadır.

²⁵⁴ *yaz-* fiili HTS'de altı ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yaz-* IV 'çözmek' anlamındadır.

²⁵⁵ *yaz-* fiili KTS'de yedi ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yaz-* III 'karışık bir şeyi çözüp ayırmak' anlamındadır.

²⁵⁶ *yaz-* fiili ÇTS'de dört ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yaz-* I 'yazmak, yaymak, açmak' anlamındadır.

²⁵⁷ *yaz-* fiili HTS'de altı ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yaz-* II 'doğru yoldan çıkmak, yanılmak' anlamındadır.

²⁵⁸ *yaz-* fiili KTS'de yedi ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yaz-* II 'yanılmak, hata etmek', *yaz-* V 'şaşırmak' anlamındadır.

²⁵⁹ *yaz-* fiili ÇTS'de dört ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yaz-* I 'yazmak, yaymak, açmak, yanılmak' anlamındadır.

²⁶⁰ *yet-* fiili KTS'de dört ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yet-* I 'ulaşmak, erişmek' anlamındadır. Ayrıca *yit-* fiili de sekiz ayrı madde başı olarak verilmiş olup *yit-* I 'ulaşmak, vasıl olmak' anlamındadır.

²⁶¹ *yet-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yet-* I 'ulaşmak, yetişmek, erişmek' anlamındadır. Ayrıca *yêt-* fiili de iki ayrı madde başı olarak verilmiş olup *yêt-* I 'erişmek, ulaşmak, kavuşmak' anlamındadır.

²⁶² *yığ-* fiili HTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yığ-* I 'yığmak, toplamak, bir araya getirmek' anlamındadır.

²⁶³ *yığ-* fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yığ-* I 'yığmak, toplamak, biriktirmek' anlamındadır.

²⁶⁴ *yığ-* fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yığ-* I 'yığmak, toplamak, bir araya getirmek' anlamındadır.

²⁶⁵ *jiğ-* fiili için YUTS'de herhangi bir açıklama yapılmamış, *jiğ-* fiiline göndermek yapılmıştır. *jiğ-* fiili yalnızca YUTS'de yer almaktadır.

		engel olmak, alıkoymak					
210	yık-	Yıkmak	yık ⁻²⁶⁹	yık ⁻²⁷⁰	yık-	jık-/yık ⁻²⁷¹	Yıkmak
211	yırt-	Yırtmak	yırt-	yırt-	yırt ⁻²⁷²	jirt-/jit- /yirt ⁻²⁷³	Yırtmak
212	yi-	Yemek	yi- ye- yě-	yi ⁻²⁷⁴ ye- yiy-	yi- ye- yě-	yi-/yě ⁻²⁷⁵	Yemek
213	yir-	Yermek, beğenmemek, hakir görmek	yir- yer-	yer ⁻²⁷⁶	--	--	--
214	yiş-	Yiyişmek	--	--	--	--	--
215	yit- I	Yitmek, kaybolmak	yit ⁻²⁷⁷ yet- yět-	yit ⁻²⁷⁸	yit- yet ⁻²⁷⁹ yět- it-	yit-	Kaybolmak, yitmek, yok olmak
216	yit- II	Yetmek, yedeğinde götürmek	yit ⁻²⁸⁰ yet- yět-	yit ⁻²⁸¹	yit-	yet-	Varmak, yetişmek, yetmek

²⁶⁶ *yığ-* fiili HTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yığ- II* ‘engel olmak, men etmek, yasaklamak’ anlamındadır.

²⁶⁷ *yığ-* fiili KTS’de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yığ- II* ‘engel olmak, yasaklamak’ anlamındadır.

²⁶⁸ *yığ-* fiili ÇTS’de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yığ- II* ‘engel olmak, men etmek’ anlamındadır.

²⁶⁹ *yık-* fiili HTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yık- I* ‘yıkmak, devirmek, yere düşürmek’ anlamındadır.

²⁷⁰ *yık-* fiili KTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yık- I* ‘yıkmak, harap etmek’ anlamındadır.

²⁷¹ *yık-* fiili için YUTS’de herhangi bir açıklama verilmemiş, *jık-* madde başına gönderme yapılmıştır. *yık-* fiili UTİL’de yoktur.

²⁷² *yırt-* fiili ÇTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yırt- I* ‘yırtmak, parçalamak’ anlamındadır.

²⁷³ *yırt-* ve *jirt-* fiilleri için YUTS’de herhangi bir açıklama yapılmamış, *jit-* fiiline gönderme yapılmıştır. Bu fiil UTİL’de *yırt-* şeklindedir.

²⁷⁴ *yi-* fiili KTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yi- I* ‘yemek’ anlamındadır. Ayrıca *yiy-* fiili de üç ayrı madde başı olarak verilmiş olup *yiy- II* ‘yemek’ anlamındadır.

²⁷⁵ *yi-* fiili UTİL’de *yě-*, YUTS’de *yi-* şeklindedir.

²⁷⁶ *yer-* fiili KTS’de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yer- I* ‘yermek’ anlamındadır.

²⁷⁷ *yit-* fiili HTS’de dört ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yit- I* ‘kaybolmak’ anlamındadır.

²⁷⁸ *yit-* fiili KTS’de sekiz ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yit- VI* ‘kaybolmak’ anlamındadır.

²⁷⁹ *yet-* ve *yět-* fiilleri ÇTS’de iki ayrı madde başı olarak yer almaktadır, *yet- I* ‘yetmek, yetişmek, ulaşmak, el vermek’, *yět- I* ‘erişmek, ulaşmak, kavuşmak; kaybolmak’ anlamındadır. Ayrıca *it-* fiili de üç ayrı madde başı durumunda olup *it- II* ‘yitmek, kaybolmak’ anlamındadır.

²⁸⁰ *yit-* fiili HTS’de dört ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yit- II* ‘erişmek, ulaşmak, yetmek’ anlamındadır.

²⁸¹ *yit-* fiili KTS’de sekiz ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yit- I* ‘ulaşmak, yetmek’ anlamındadır.

217	yoğ-	Silmek, bozmak	yoy-	yuy-	yoy- ²⁸²	--	--
218	yor- I	Yürümek	yür-	yör- yür- ²⁸³ yir-	yor- ²⁸⁴ yör- yür-	jür- /yür- ²⁸⁵	Yürümek
219	yor- II/yör-	Tabir etmek, yormak, çözmek	yor-	yor- ²⁸⁶	yor- ²⁸⁷	--	--
220	yort-	Bir işe başlamak üzere yürümek	yort-	yort-	yort-	yort-	Atı yürütmek, ilerletmek
221	yu-	Yıkamak	yu- yuw- yuv- yuy-	yu- yuf- yuv- yü- yüf- yüv- ²⁸⁸	yu- yo- yuv-	yu- ²⁸⁹ /ju-	Yıkamak
222	yuğ-	Bulaşmak, sirayet etmek	--	yuğ- yuğ-	yuğ-	juğ ²⁹⁰ - /yuğ	Bulaşmak, tesir etmek
223	yul- I	Kurtarmak, bırakmak	yul- ²⁹¹	yul-	yul- ²⁹²	--	--
224	yul- II	Kurtulmak	--	--	--	--	--

²⁸² *yoy-* fiili ÇTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yoy- I* 'silmek', *yoy- II* 'öğütme, parçalamak, bozmak' anlamındadır.

²⁸³ *yür-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yür- I* 'yürümek' anlamındadır. Ayrıca *yir-* fiili üç ayrı madde başı olarak verilmiş olup *yir- I* 'yürümek' anlamındadır.

²⁸⁴ *yor-* fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yor- II* 'yürümek' anlamındadır.

²⁸⁵ YUTS'de *yür-* madde başında herhangi bir açıklama yoktur, *jür-* 'yürümek' maddesine gönderme vardır. Kelime UTİL'de yalnızca *yür-* şeklindedir.

²⁸⁶ *yor-* fiili KTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yor- I* 'rüya tabir etmek', *yor- II* 'fal tutmak' anlamındadır.

²⁸⁷ *yor-* fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yor- I* 'tabir etmek, yormak' anlamındadır.

²⁸⁸ *yuv-* fiili KTS'de iki ayrı madde başı durumundadır, *yuv- I* 'yıkamak' anlamındadır.

²⁸⁹ *ju-* fiili UTİL'de yer almaktadır. YUTS'de *ju-* madde başında bir açıklama yoktur, *juy-* fiiline gönderme yapılmıştır.

²⁹⁰ YUTS'de *juğ-* madde başı için bir açıklama yapılmamış, *juğ-* fiiline göndermede bulunulmuştur. Fiil UTİL'de *juğ-* şeklindedir.

²⁹¹ *yul-* fiili HTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yul- II* 'esirlikten kurtarmak, serbest bırakılmak', *yul- III* 'bırakmak' anlamındadır.

²⁹² *yul-* fiili ÇTS'de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yul- I* 'kurtarmak' anlamındadır.

225	yum- /yüm-	Yummak	yum- yüm-	yum- ²⁹³ yüm-	yum-	jum- /yum- ²⁹⁴	Yummak
226	yun-	Yunmak, yıkanmak	yun-	yun- yün-	--	yuy- ²⁹⁵	Yıkanmak
227	yut-	Yutmak	yut-	yut- yud-	yut-	jut-/yut- ²⁹⁶	Yutmak
228	yüd-	Yüklemek, yüklenmek	--	--	--	--	--

²⁹³ *yum-* fiili KTS’de üç ayrı madde başı olarak verilmiştir, *yum-* I ‘yummak’ anlamındadır.

²⁹⁴ YUTS’de *yum-* madde başı için bir açıklama yapılmamış, *jum-* fiiline göndermede bulunulmuştur. Fiil UTİL’de *yum-* şeklindedir.

²⁹⁵ *yuy-* fiili UTİL’de bulunmamaktadır.

²⁹⁶ YUTS’de *yut-* madde başı için bir açıklama yoktur, *jut-* fiiline göndermede yapılmıştır. Fiil UTİL’de *yut-* şeklindedir.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 965-972.
Geliş Tarihi-Received: 30.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1212690

The Analysis of the Quotations' Sentence Patterns in Kissa-i Musa*

Kıssa-i Musa'daki Alıntıların Cümle Kalıplarının İncelemesi

Kübra MALTA*

Abstract

This study deals with sentence patterns, including quoted verses of the Quran in *Kissa-i Musa*. The positions of the quotations can be classified as *intrasentential* and *intersentential* in this text. While an *intrasentential quotation* indicates a quotation in a complete Turkish sentence, on the other hand, an *intersentential quotation* is a part of a sentence. Moreover, *intersentential quotations* are combined with or without the conjunction *ki* or *kim* in Turkish sentences. This study mainly aims to find how the quotations were placed in the text. For this reason, the quoted sentences' patterns were analyzed and explained with examples. As a result of this analysis, eight different types of structures have been determined, which are (X) *eyitdi kim* "DS. Quotation. DS.", X (Y'yA) *eyitdi: Quotation "DS."*, (X) (Y'yA) *eyitdi(ler): Quotation*, (X) *eyitdi: Quotation eyitdi.*, *Eyitdi: "DS, Quotation, DS."*, *Andan bir âvâz eşitdi kim Quotation "DS."*, *Hağ Te'âlâ'dan fermân geldi ki Quotation "DS."*, *Hiğâb geldi: Quotation "DS."* Furthermore, it has been seen among them that the pattern (X) *eyitdi kim: "DS. Quotation. DS."* was used fifteen times, the pattern X (Y'yA) *eyitdi Quotation "DS"* eight times, and the pattern (X) (Y'yA) *eyitdi(ler): Quotation* three times throughout the text; however, other sentence patterns have only been found once.

Keywords: iğtibas, quotation, sentence pattern, kıssa.

Öz

Bu çalışmada, Kıssa-i Musa'da Kur'an-ı Kerim'den alıntılar içeren cümle kalıpları ele alınmıştır. Bu alıntılar, konumlarına göre cümle içi alıntılar ve cümleler arası alıntılar olarak sınıflandırılabilir. Cümleler arası alıntı, tamamlanmış Türkçe cümleler arasına yerleştirilmiş bir alıntıya işaret ederken; cümle içi alıntıyı cümlelerin bir parçası olarak düşünmek mümkündür. Bunun yanında, metinde geçen cümle içi alıntılar, *ki/kim* bağlaçlarıyla ya da bağlaçsız olarak Türkçe cümlelere bağlanabilmektedir. Bu çalışmanın amacı bahsi geçen alıntıların metne nasıl yerleştirildiğinitespit edebilmektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için öncelikle alıntı içeren cümlelerin cümle kalıpları incelenmiş, ardından bu kalıplar örneklerle açıklanmıştır. Çalışmanın sonucunda sekiz farklı cümle yapısı tespit edilmiştir, bunlar: (X) *eyitdi kim: "DS. Quotation. DS."*, X (Y'yA) *eyitdi: Quotation "DS."*, (X) (Y'yA) *eyitdi(ler): Quotation*, (X) *eyitdi: Quotation eyitdi.*, *Eyitdi: "DS, Quotation, DS."*, *Andan bir âvâz eşitdi kim Quotation "DS."*, *Hağ Te'âlâ'dan fermân geldi ki Quotation "DS."*, *Hiğâb geldi: Quotation "DS."* şeklindedir. Bunlar arasında, (X) *eyitdi kim: "DS. Quotation. DS."* kalıbının on beş örnekte, X

* This article was developed from the paper "The Sentence Patterns of the Quotations in Kissa-i Musa" presented at the University of Warsaw, The Sixt International Congress of Turkology "Studies on the Turkic World - Multidisciplinary Perspectives" on 19-21 September 2022.

* Research Assistant, Department of Turkish Language and Literature, Faculty of Art and Science, Istanbul Aydın University, Istanbul/Turkey, e-mail: kubramalta@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5619-2740.

(Y'yA) eyitdi Quotation "DS" kalıbının sekiz örnekte, (X) (Y'yA) eyitdi(ler): Quotation kalıbının üç örnekte kullanıldığı görülmüştür; ancak, diğer cümle kalıplarına metinde yalnızca birer kez rastlanmıştır.

Anahtar kelimeler: İktibas, alıntı, cümle kalıbı, kıssa.

Introduction

The parables of the prophets can be seen in different works in the historical Turkish language text corpus. Among this text corpus, Prophet Moses was subject to different book chapters (e.g., Rabgūzi's *Ḳışaṣ al-Anbiyā*), and separate works from the 14th century to the 19th century in Eastern and Western Turkic languages (cf. Çavuşoğlu, 2000, pp. 210-212). The subject of this paper, *Kissa-i Musa*, is a separate prose tale dealing with the Prophet Moses and his various miracles.¹ The text is written in the first 45 pages of the manuscript, which is in the archive of Suleymaniye Manuscript Library as self-numbered in Giresun Collection, no. 203.

The date H 982 (AD 1573) at the end of the story indicates that it belongs to the last quart of the 16th century; moreover, the linguistic characteristics of the text reflect the late Old Anatolian Turkish period. The work indicates a deep-rooted tradition dating back to the first records of Islamic literature. As seen in the picture below, the Quranic verses were quoted in the text using red ink between the Turkish lines that are in black.

Picture 1. *Ḳışaṣ-i Mūsā* 'Aleyhi 'ş-şalāt ü ve 's-salam (KM/1b-2a)

The quotations, mentioned as *iqtibas* in classical resources, were used at the beginning of Islam to seek divine blessing, adorn the prose letters, and prove the talent and skill of the authors (Orfali, 2019, p. 83). In the 14th century, Qazwini (d. 1338) defined *iqtibas* as verses quoting the text without any reference to the relevant surahs (Shareef, 2015, p. 431). The determination and definition of *iqtibas* correspond to the Quranic verses in *Kissa-i Musa* as well. The previous studies dealing with the structure of the quotations

¹ Another two different separated poetry tales of Prophet Moses were published by Ölker (2014) and Aşçı (2012).

show that there are four main quotation types: incomplete, complete, combined, and mixed in this text (Malta, 2022, p. 167). However, the case study focuses on the structure of these sentences, which include Quranic verses, at syntactic and text-linguistic levels.² To achieve the study's purpose, the quotations were classified according to their positions, then examined how the Quranic verses were adapted into the Turkish text.

1. The sentence patterns of the quotations

According to their positions, the quotations can be seen in both *intrasentential* and *intersentential*. *Intrasentential quotation* indicates a quotation that comes after a completed Turkish sentence. On the other hand, an *intersentential quotation* is combined with or without a conjunction to the Turkish sentence at the syntactic level. The amount of *intrasentential quotations* (73%) is higher than *intersentential quotations* (27%) in *Kissa-i Musa* (Malta, 2022, p. 167). This section examines how the quotations were placed into the text and which patterns were used while combining the sentences. The examples given here include quotations from various surahs and *āyāt*; therefore, the translation of the quotations was shown in italic fonts, and the complete form of the Quranic verses was shared under the lines. The direct speech sentences were formulated as $D_{\text{irect}}S_{\text{peech}}$.

1.1. The sentence patterns of the intrasentential quotations

The most common pattern of the *intrasentential quotation* is that (X) *eyitdi kim: "DS. Quotation. DS."* The total amount of this pattern is fifteen in the text. In the following example, the quotation is placed between two Turkish sentences in direct speech form:

(X) *eyitdi kim: "DS. Quotation. DS."*

- (1) *Mūsā eyitdi kim: "Gerçek söylersin. Senden kaçdum. Korkdum. Şimdi Teşrim başa eyitdi, 'Şaşa hikmet vördüm. Var, Fir'avon dīne okı' dedi."* (KM/10b/5-8)

"Moses said: 'You are telling the truth.' Moses replied, 'I was misguided when I did it and fled from you in fear. I escaped from you. I was scared. Now, my God has said to me: 'I have given you wisdom. Go, invite Pharaoh into your religion!'"

قَالَ فَعَلْتُهَا إِذَا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (Shu'ara: 20-21)

"Moses replied, 'I was misguided when I did it and fled from you in fear; later my Lord gave me wisdom and made me one of His messengers.'" (Haleem, 2005, p. 232-233)

1.2. The sentence patterns of the intersentential quotations

Intersentential quotations can be considered part of the main sentence, and Turkish sentences generally complete them in direct speech form. The structure, X (Y'yA) *eyitdi Quotation "DS"* has been determined in eight examples throughout the text:

X (Y'yA) *eyitdi Quotation "DS"*

- (2) *Fir'avon çerisine eyitdi: "Bugün bayram günü. Savaş âletin düzüñ. Heybetile çikalum, Mūsā bizden korksun."* (KM/17b/3-6)

"Pharaoh said to his soldiers (that) ... and the people were asked, 'Are you all coming? We may follow the sorcerers if they win! 'Today is the feast day.

² The terms *text linguistic level* and *syntactic level* are discussed by Karahan (2000).

Prepare your weapon of warfare. Let us go out in our (all) majesty. Let Moses be afraid of us.”

﴿٣٩﴾ لَعَلْنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ (Shu'ara: 39-40)

“... and the people were asked, ‘Are you all coming? We may follow the sorcerers if they win!’” (Haleem, 2005, p. 233)

As it can be seen below (2), the quotation can be translated in the following Turkish sentence. The sentence structure, (X) (Y'yA) *eyitdi(ler)*: Quotation, is seen in 3 times throughout the text:

(X) (Y'yA) *eyitdi(ler)*: Quotation

- (3) *Fir'avon Mūsā'ya eyitdi*: مُبِينٌ قَالَ أَوْلُو جِنَّتِكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ *Fir'avon eyitdi*: “Mu'cizātun getir, eger gerçekiseñ.” (KM/16a/9-11)

“Pharaoh said to Moses (that), and Moses asked, ‘Even if I show you something convincing?’ Pharaoh said: ‘Bring your miracles if you are the true (prophet).’”

﴿٣٠﴾ قَالَ أَوْلُو جِنَّتِكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ (Shu'ara: 30)

“... and Moses asked, ‘Even if I show you something convincing?’” (Haleem, 2005, p. 233)

The pattern, X (Y'yA) *eyitdi* Quotation “DS”, completes a Turkish sentence, then another Turkish sentence follows it:

(X) *eyitdi*: Quotation *eyitdi*.

- (4) *Hārūn eyitdi*: اِنَّا نَخَافُ اَنْ يُفْرَطَ عَلَيْنَا اَوْ اَنْ يَطْغَى *eyitdi*. *Fir'avon kavmin bölük edüb neçe yerlerde kodı*. (KM/8b/10-9a/1)

“Harun said: ‘Lord, we fear he will do us great harm or exceed all bounds.’ Pharaoh divided his people into different groups and placed them in various places.”

﴿٤٥﴾ قَالَا رَبَّنَا اِنَّا نَخَافُ اَنْ يُفْرَطَ عَلَيْنَا اَوْ اَنْ يَطْغَى (Ta Ha: 45)

They said, ‘Lord, we fear he will do us great harm or exceed all bounds.’ (Haleem, 2005, p. 197)

In the pattern *Eyitdi*: “DS, Quotation, DS.”, Turkish sentence is interrupted, and the quotation is placed in the middle of the sentence:

Eyitdi: “DS, Quotation, DS.”

- (5) *Ağlayub Hārūn'ı kuçdı*. *Eyitdi*: “Èy karındaşum her ki buzağuya teñri dèdi, اِنَّ الدِّينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّئًا لَهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذَلَّلُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِيْنَ (A'raf: 152)

“He cried and hugged Aaron (Hārūn). He said: "O my brother! Whoever worshipped to the calf, Those who took to worshipping the calf will be afflicted by their Lord's wrath, and by disgrace in this life... as soon as possible, may the wrath of God reach the perpetrators of this superstitious work.”

﴿١٥٢﴾ اِنَّ الدِّينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّئًا لَهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذَلَّلُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِيْنَ (A'raf: 152)

“Those who took to worshipping the calf will be afflicted by their Lord’s wrath, and by disgrace in this life.’ This is the way We repay those who invent such falsehoods...” (Haalem, 2005, p. 145)

The quotation can be combined to the sentence with a conjunction. In the following examples, *Andan bir āvāz eşitdi kim* Quotation “DS.” (6), *Haḳ Te’ālā’dan fermān geldi ki* Quotation “DS” (7) and *Hiṭāb geldi: Quotation. “DS.”* (8) quotations are combined with *ki* and *kim* to the main sentence:

Andan bir āvāz eşitdi kim Quotation “DS.”

- (6) *Andan bir āvāz eşitdi kim* يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ فَأَخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ وَإِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (Qasas: 30) “Yā Mūsā! Çıkar na’leynüñi ki sen pāk yerdesin.” Mūsā anı eşitdi. Na’leynini çıkardı. (KM/2a/1-7)

“Then he heard a voice: Moses, I am God, the Lord of the Worlds. Throw down your staff. Take off your shoes: you are in the sacred valley of Tuwa. ‘O Moses! Take off your shoes, because you are in a safe place.’ Moses heard this, then took off his shoes.”

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (Qasas: 30)

“But when he reached it, a voice called out to him from the right-hand side of the valley, from a tree on the blessed ground: ‘Moses, I am God, the Lord of the Worlds.’” (Haleem, 2005, p. 247)

وَأَن أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْأَمِينِينَ (Qasas: 31)

“Throw down your staff.’ When he saw his staff moving like a snake, he fled in fear and would not return. Again [he was called]: ‘Moses! Draw near! Do not be afraid, for you are one of those who are safe.’” (Haleem, 2005, p. 247)

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَأَخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى (Ta Ha: 12)

“I am your Lord. Take off your shoes: you are in the sacred valley of Tuwa.” (Haleem, 2005, p. 196)

Haḳ Te’ālā’dan fermān geldi ki Quotation “DS”.

- (7) *Haḳ Te’ālā’dan fermān geldi ki* وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا “Şehir kapularına girüñ, secde edüñ, ‘özür dilerñ, tevbe kılunñ tā ki ol günāhuñuzı yarlıgayam” (KM/31b/11-32a/2)

The command came from God ... *enter its gate humbly...* “Enter the gates of the city, prostrate, apologize and repent until (I shall) forgive you from your sins.”

وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَعْفُو لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (A’raf; 161)

“When they were told, ‘Enter this town and eat freely there as you will, but say, “Relieve us! and enter its gate humbly: then We shall forgive you your sins, and increase the reward of those who do good...”’ (Haleem, 2005, p. 162)

Hiṭāb geldi: Quotation. "DS."

(8) *Hiṭāb*³ *geldi*: وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى "Yā Mūsā! Ne iversin? Kani ümmetlerüñ?" Mūsā *eyitdi*: "İlāhī anuñçün iverem ki senüñ rızān bulam."

(KM/37a/1-3)

"A speech came (from God that) 'Moses, what has made you come ahead of your people in such haste? ', O Moses! Why are you in a hurry? Where are your ummahs?' Moses said, 'I am hastening to reach your divine pleasure.'"

وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى (Ta Ha: 83)

"[God said], 'Moses, what has made you come ahead of your people in such haste?' (Hallem, 2005, p. 199)

Conclusion

In conclusion, the quotations can be classified into two main groups according to their positions in *Kissa-i Musa* as *intrasentential* and *intersentential*. It has been determined that the verses were quoted from the text in eight different sentence structures. The position of the quotations, the structure of the quoted sentences, and the total amount of the sentence patterns have been given in Table 1 below:

Table 1. The sentence structure of the quoted sentences in *Kissa-i Musa*

The Positions of the quotations	The structures of the quoted sentences	The total amount
<i>intrasentential</i>	(X) <i>eyitdi kim</i> : "DS. Quotation. DS."	15
<i>intersentential</i>	X (Y'yA) <i>eyitdi</i> : Quotation "DS."	8
	(X) (Y'yA) <i>eyitdi(ler)</i> : Quotation.	3
	(X) <i>eyitdi</i> : Quotation <i>eyitdi</i> .	1
	<i>Eyitdi</i> : "DS, Quotation, DS."	1
	<i>Andan bir āvāz eşitdi kim</i> Quotation "DS."	1
	<i>Haḳ Te 'ālā'dan fermān geldi ki</i> Quotation "DS."	1
	<i>Hiṭāb geldi</i> : Quotation "DS."	1

The most common sentence structure of the text is (X) *eyitdi kim*: "DS. Quotation. DS.", which belongs to the *intrasentential* type, and has been attested fifteen times throughout the text. Moreover, it has been determined that there are seven different sentence patterns belonging to the *intersentential quotations* type. The patterns, X (Y'yA) *eyitdi* Quotation "DS" and (X) (Y'yA) *eyitdi(ler)*: Quotation has been used eight times and three times, respectively. The rest of the sentence structures have been seen only once in the text.

Furthermore, as mentioned previously, the Quranic verses are combined with or without conjunction with Turkish sentences. Therefore, the quotations can be classified according to the combining model as the following:

³ It is written جَطَاب in the manuscript.

Table 2. The combining model of the quotations in *Kissa-i Musa*

The structure of the quoted sentences	Conjunction (\emptyset , ki, kim)
(X) eyitdi kim: "DS. Quotation. DS."	kim
Andan bir āwāz eşitdi kim Quotation "DS."	kim
Hak Te 'ālā'dan fermān geldi ki: Quotation "DS."	ki
X (Y'yA) eyitdi: Quotation "DS."	\emptyset
(X) (Y'yA) eyitdi(ler): Quotation.	\emptyset
(X) eyitdi: Quotation eyitdi.	\emptyset
Eyitdi: "DS, Quotation, DS."	\emptyset
Hiṭāb geldi: Quotation. "DS."	\emptyset

According to the function of the quotations, they can be classified into three groups. Firstly, a repeated quotation is the most common type (%72) and indicates that quotations were translated into the previous or following Turkish sentences in the text. Secondly, a complementary quotation completes a Turkish sentence in pre- or post-positions; however, these quotations (15%) are in Arabic only and the author did not give their Turkish translations. Finally, the other separated quotations (13%) combine or summarize the events and topics in *Kissa-i Musa*. As a result of the study, it has been understood that the author of the text improved the narrative with Quranic verses and showed his talent to adapt the verses to the text.

Abbreviations

AD	After Death
DS	Direct Speech
H	Hijri
KM	Ḳıṣṣa-i Mūsā 'Aleyhi 'ş-şalāt ü ve 's-salam

References

- Aşçı, U. D. (2012). *Mūsâ-nâme (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım)*. Konya.
- Çavuşoğlu, H. (2020). Kıssa-i Mūsâ anlatıları üzerine değerlendirmeler ve müellifi bilinmeyen bir Kıssa-i Mūsâ örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 206-229.
- Derleme Sözlüğü, C. I-XII*. (1963-1982). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haleem, M. A. S. Abdel. (2005) *The Qur'an*. Oxford.
- Karahan, Leyla. (2000). Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 583, 16-23.
- Ḳıṣṣa-i Mūsā 'Aleyhi 'ş-şalāt ü ve 's-selām*, Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Bölümü, nr. 203, (1b-44b). (=KM)
- Maulawī, Sher 'Alī. (2012). *The Holy Qur'an*. Islam International Publications Limited.
- Orfali, B. (2019). İqtibās. *Encyclopaedia of Islam (III)*, s. 83-85.

- Ölker, G. (2014). *Kıssa-i Mūsā 'Aleyhi' s-Selām Ma'a Fir'avn Kavmihi Min Ehli'l-Küfr ve'z-Zalām*. Konya.
- Redhouse, S. J. W. (1890). *A Turkish and English Lexicon*. Constantinople.
- Saraç, M. A. Yekta. (2010). *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.
- Steingass, F. (1892). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.
- Uzun, M. İ. (2000). İktibas. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 22, s. 52-54). İstanbul: TDV Yayınları.

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 973-977.
Geliş Tarihi-Received: 26.08.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 16.09.2022
Kitap Değerlendirmesi-Book Review
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1167487

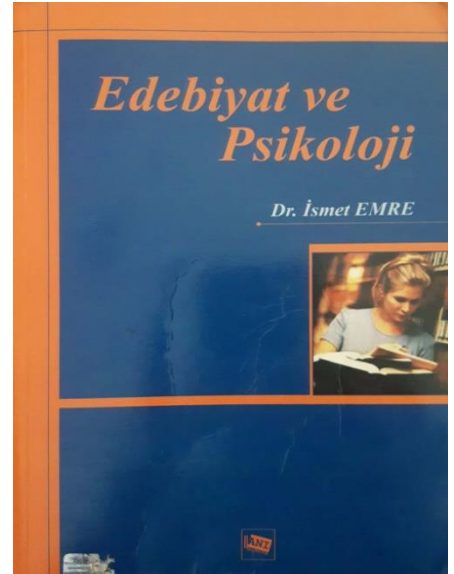
**Dr. İsmet Emre, Edebiyat ve Psikoloji, Anı Yayıncılık,
Ankara, 2005.**

*Dr. İsmet Emre, Literature and Psychology, Anı Publishing, Ankara, 2005
(ISBN 6376-66-X)*

Mehmet Emin GÖNEN*

Son yüzyılda teknolojinin gelişimine paralel olarak modern hayatın yaygınlaşması, insan ilişkilerinin artmasını beraberinde getirmiş; bu da insanoğlunun psikolojisi, toplumsal yaşamı, düşüncesi ve dili üzerinde büyük etkilere, değişimlere ve hatta travmalara sebep olmuştur. İnsanı tanımaya ve onun her yönünü anlatmaya çalışan sosyal bilim dallarından özellikle edebiyat, psikoloji, sosyoloji felsefe, filoloji geçmişte bağımsız şekilde insan varlığını çözmeye çalışmışlardır. Fakat insanın karmaşık yapısı anlaşıldıkça insan varlığıyla ilgilenen bu bilim ya da sanat dallarının birbirinden bağımsız olamayacağı, her birinin diğerine muhtaç olduğu ya da yardım etmesi gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu disiplinlerin birbirleriyle olan ilişkileri, ortak konuları insanı anlatırken aynı bulgu ve malzemedeki yararlanmaları, bu yüzden ortak çalışmalar gerektiği fikri Avrupa'da bazı teorisyenler tarafından dile getirilmiş ve bununla ilgili çalışmalar son dönemlerde yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'de ise bununla ilgili çalışmalar yavaş yavaş az da olsa varlığını göstermeye başlamıştır.

Bu çalışmaların en önemlisi ve kapsamlılarından biri Prof Dr. İsmet Emre tarafından kaleme alınan "*Edebiyat ve Psikoloji*" adlı çalışmadır. Bu alanda büyük bir boşluğu dolduracak ve daha sonra yapılacak çalışmalara ışık tutacak nitelikte olan kitap, 2005 yılında Anı yayıncılık tarafından okuyucuların ilgisine sunuldu.

* Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat/Türkiye, e-posta: megonen@gmail.com, ORCID: org/ 0000-0001-6262-4589.

Kitap uzun bir ön sözden sonra giriş, dört ana bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır.

Yazar, kitabın ön sözünde kitabına konu olarak ele aldığı iki sosyalbilim ya da sanat olan edebiyatın/edebiyat biliminin ve psikolojinin birbirine yakın durmasına rağmen uzun yıllar boyunca birbirlerine uzak kaldıklarına ve yekdiğerinden faydalanmadıklarına dikkat çeker. Geçmişten beri bu iki alanın sınırlarının belli olmadığını her iki disiplinin sınırları çizilmedikçe ortak bir zeminde çalışamayacaklarını dile getirir. Yazar, bu çalışmasıyla gerek sanat oluşları, gerekse bilim çevrelerince uzun süre kabullenilmemeleri nedeniyle aynı kaderi paylaşan edebiyat ve psikoloji disiplinlerinin arasındaki belirgin benzerlikleri ortaya çıkarmayı ve sınırlarını belirlemeyi amaçladığına vurgu yapar.

Giriş kısmında ise (s. 1-14) birbirine çok benzemekle birlikte en büyük yakınlıkları temelde insan ruhunu incelemek olan edebiyat ve psikolojinin insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip olmalarına rağmen bir bilim dalı olarak kabul edilmelerinin ancak 19. Yüzyılın sonunda gerçekleştiğine işaret eder. Bu disiplinlerin uzun yıllar boyunca birbirlerine uzak kalmalarının bir kayıp olduğunu belirtir. Yine giriş bölümünde çalışmanın bütününde psikoloji tarihinin edebiyatı ve edebiyat bilimini doğrudan ilgilendiren önemli üç ismin; Sigmund Freud, Alfred Adler ve Carl Gustave Jung'un üzerinde ayrıntılı olarak duracağını ifade eder. Yazar, Freud'un psikolojiye, insanın sadece bilincinin üstü değil, onun bir de altının olduğu gerçeğini tespit ederek, psikanalizi hediye ettiğini belirtir. Bu saptamanın insan psikolojisi açısından oldukça önemli olduğunu bunun yanı sıra edebiyat biliminin edebi esere yaklaşımında da ciddi değişiklikler meydana getirdiğini dile getirir. Yazara göre Freud, psikoloji bilimine birtakım aşırılıklar da getirmiştir. Onun insanın bütün davranışlarını ve düşüncelerini cinsellikle ve libidoyla ilişkilendirmesi hem abartı hem de onun tamamını içermekten uzaktır.

Yazar, Adler'in edebiyat psikolojisine katkısının daha çok çocuk edebiyatı yönünde olduğunu, Adler'in çocuk edebiyatı öğretimindeki yaklaşımı çocuğun gelişimi, çevresiyle ilişkileri, bu ilişkilerin çocuk üzerindeki izleri bakımından üzerinde durulması gereken hususlar olduğuna vurgu yapar. Jung'un insan psikolojisine yaklaşımını ise diğer iki psikologdan daha gerçekçi ve daha normal bulan yazar, ayrıca Jung'un edebiyatla daha yakın bir temasta olduğunu ve bu yüzden şimdiye kadar edebiyat bilimciler için Jung'un diğer iki psikologdan daha sevimli olduğunu belirtir.

Yazar, edebiyat ve psikolojinin arasındaki ilişkiler, benzerlikler, bilim ya da sanat oluşları üzerinde yapılan bütün tartışma ve eleştirilere rağmen bu iki disiplin için ortada bir gerçeğin olduğunu iddia eder. O da her iki bilim dalının birbirlerine ihtiyaç duymaları, birbirlerinin geliştirdikleri metotlardan faydalanarak hem kendi varlık alanlarının sınırlarını daha belirgin şekilde tayin etmeleri, hem de kendileri için belirledikleri amaçları ve görevleri daha iyi yerine getirmeleri gerçeğidir.

Kitabın birinci bölümü (1-193) "Psikoloji" genel başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölüm psikolojiyle ilgili alt başlıklara ayrılmıştır. Bunlar, Kavramsal Çerçeve, Psikolojinin tarihi, Psikoloji-Yazar İlişkisi, Bilimsel Bir Yöntem Olarak Psikanaliz, Bilim olarak Psikoloji, Psikolojinin Alanları; Eğitim Psikolojisi, Çocuk Psikolojisi, Sosyal Psikoloji. Yazar bu bölümde psikoloji bilimi hakkında yerli ve yabancı psikologların yaptığı çeşitli tanımlardan ve tarih boyunca kavramsal gelişiminden söz etmektedir. Psikolojinin bir bilim haline gelmesinde öne çıkan üç önemli psikolog olan Freud, Adler ve Jung'un psikoloji hakkındaki görüşlerine özellikle yer verir. Bu bağlamda yazar, Adler'in kitabından alıntıyla Adler'in psikolojiyi tanımlamak için verdiği birkaç örneği zikreder. Adler, psikolojiyi olaylardan değil, olaylar hakkındaki düşüncelerimizden etkilenmek

olarak özetler. Jung'un psikoloji bilimine yaklaşımı Adler'den farklı ve daha karamsardır. Jung, psikoloji bilimini ruhtan yalıtılmış içindeki ruhsal öz boşaltılmış bir bilim olduğunu ifade eder. Psikoloji için "ruhsuz bir ruhbilim" tabirini kullanır.

Yine bu bölümde yazar, psikolojinin tarihi başlığı altında psikolojinin gelişimini Freud öncesi ve sonrası ayırımıyla ifade eder. Freud'la birlikte Adler, Jung ve Jacques Lacan'ın insan psikolojisi, psikolojinin edebiyatla ilişkisi, sanatla ilişkisi hakkındaki görüşlerine ve yaptıkları çalışmalara karşılaştırmalı ve geniş şekilde yer verir. Yazar'a göre yaptığı çalışmalarla psikoloji biliminin temelini kuran ve onun bir bilim olarak kabul edilmesini sağlayan Freud'dur. Yazar, bu bölümde Freud'un insanın birçok davranışına cinsiyetin kaynaklık ettiği görüşünü, psikoloji bilimine kazandırdığı savunma mekanizması terimini, Psikanaliz metodunu, insan psikolojisini anlamada rüyaları kullanmasını uzunca anlatır. Daha sonra Alfred Adler'in psikoloji bilimi hakkındaki görüşlerine yer veren yazar onun Freud'dan ayrıldığı en temel noktanın cinsiyet konusu olduğunu vurgular. Daha önceleri Freud'a sıkı sıkıya bağlı olan Adler, daha sonraları Freud'un görüşlerinin aksi görüşleri savunur. Adler'e göre Freud, cinsiyete gereğinden fazla vurgu yapmış ve insan hayatının hemen her aşamasındaki refleksleri cinsiyet ile cinselliğe bakarak abartılı davranmıştır. Adler gibi Carl Gustav Jung da hocası Freud'un cinsellikle ilgili görüşlerine katılmaz. Onun insan davranışlarını toptan cinselliğe indirgemesine karşı çıkar. Jung, zaman içinde hocası Freud'un görüşlerini değiştiren psikolog olarak kabul edilir.

Yazara göre, Freud ile Adler, kendi teorilerini Batı dünyasının kalıpları içinden çıkmadan tamamıyla batıya dayandırırken, Jung, psikoloji disiplininin alanını genişleterek Avrupa dışına çıkarmış, bununla da kalmayarak bütün dinleri kapsayan çok geniş çerçeveli bir zemine yaymıştır. Jung, bunun sonucu olarak, sanat ve edebiyat dünyasında kendisinden daha fazla yararlanan ve görüşleri daha çok tartışılan bir psikolog unvanına sahip olmuştur. Jung ayrıca Freud'dan farklı olarak onunla çatışan bir libidoyu savunur. Onun libido düşüncesi cinsel mahiyet taşımayan adeta cinsizleştirilen bir libido görüşüdür. Yazar, Jung'un Freud'dan ayrılan nedensellik ilkesi, bilinç ve bilinç dışına bakışı görüşlerini de uzun uzadıya anlatır. Bu bölümde Jacques Lacan'ın görüşlerine de yer veren yazar, onun diğerlerinden çok farklı olarak dilbilime yaklaşan ve bilinçle bilinçaltını dil ile ilişkilendiren bir psikoloji anlayışını geliştirdiğini ve böylece psikolojiyi bilinçten dile indirgediğini ifade eder. Dilin işleyiş mekanizmasıyla bilincin işleyiş düzeni arasında ortak noktalar bulunduğunu dile getirir. Yazar bu bölümde ayrıca psikoloji-yazar ilişkisi, psikanaliz, eğitim psikolojisi, çocuk psikolojisi ve sosyal psikoloji konularını da bu üç önemli psikologun görüşlerine karşılaştırmalı şekilde yer vererek anlatır.

Kitabın "Edebiyat" ana başlığıyla adlandırılan ikinci bölümünde (s. 199-282) ise edebiyatın ne olduğunu irdeleyen yazar, kavramsal çerçeve başta olmak üzere edebiyat biliminin alt dalları olan Edebiyat tenkidi, edebiyat tarihi, edebiyat teorisi, edebiyat sosyolojisi, edebiyat eğitimi, Mukayeseli edebiyat, çocuk edebiyatı gibi alanlarla edebi türler ve psikoloji, edebiyat-hayat ilişkisi, edebi eser, edebiyatın işlevi, edebiyat biliminin sorunları konularını ihtiva eden alt başlıklarla edebiyat ve edebiyat bilimini teferruatlı ve karşılaştırmalı şekilde inceler.

Yazar bu bölümde edebiyat ve edebiyat bilimin arasındaki sınırların belirsizliğini, aralarındaki farkların ve edebiyatın ne olduğu üzerinde yapılan tartışmaların ve kavram kargaşalarının uzun zamandan beri sürüp geldiğine vurgu yapar. Özellikle Avrupalı edebiyat kuramcılarının Wellek-Warren ikilisinin görüşlerine dayanarak konuyu tartışmaya açar, Türkiye'de ise bu konuda benzer görüşler ileri süren Sadık Tural'ın görüşlerini ortaya dökerek edebiyatın ne olduğu, edebiyat ve edebiyat biliminin

arasındaki farkların ne olabileceği, edebiyat biliminin görevlerinin ne olması gerektiği hususlarında görüşler ortaya koyar. Sanatsal bir faaliyet olarak edebiyat ile sanatsal üretimin değerlendirilmesi olarak edebiyat biliminin sınırlarının çizilmesi gerektiğini dile getiren Wellek ile Warren, edebiyat ile edebiyat bilimi arasındaki farkı belirginleştirmek için, her ikisinin faaliyetlerine bakar. Onlara göre, edebiyat yaratıcıdır, yani sanattır. Edebiyat incelemesi ise tam olarak bilim değilse de bir nevi bilgidir. Yazar, Sadık Tural'ın edebiyat görüşlerini ve edebiyatı tanımlamasını da ondan alıntıyla ortaya koyar. Tural, edebiyat ile edebiyat bilimi arasındaki farkları, edebiyatı daha çok sanatsal ifade ve zevkin çağrışım alanı; edebiyat bilimini ise söz konusu edilen bu sanatsal ifade ve zevkin rasyonel kurallarla değerlendirilmesini esas alarak şekillendirir.

Yine bu bölümde yazar edebiyat biliminin en önemli alt dallarından biri olan edebi tenkit/eleştiri üzerinde durur. Edebiyat biliminin edebi tenkitle içli dışlı bir tür olduğunu savunur. Edebiyat eleştirisinin en önemli işlevinin yazarla okuyucu arasında bağ kurmak, her iki taraf arasındaki mesafeyi doldurmak olduğunu belirtir. Bir alt dal olan edebiyat tarihini ele alan yazar, Sadık Tural ve Mehmet Önal'ın görüşlerini ileri sürerek edebiyat tarihinin edebiyat biliminin en önemli bir kolu olduğunu altını çizer. Buna göre genç nesiller ancak bu yolla kendi milletinin edebiyat mahsullerini tanıyabilir, edebiyat tarihi ile o milletin düşünce tarihini, hayatı algılayışını, olaylar karşısındaki ortak tavrını, geleneklerin estetik yapısını öğrenebilirler. Yazar, edebiyat teorisi başlığı altında ise Pospelov ve Mehmet Önal'dan alıntılarla edebiyat teorisinin ne olduğu, önemi ve görevi, edebiyat bilimine olan katkısı üzerinde durur. Aynı şekilde bir alt dal olarak edebiyat sosyolojisinin de edebiyat dünyasının sosyal hayattaki yansımalarıyla ilgili tespitlerde bulunduğunu ifade eden yazar edebiyat ve sosyoloji disiplinlerinin birbirlerini görmezden glemeyeceklerinin altını çizer.

Edebiyat eğitimi alt dalının edebiyat ile eğitim arasındaki bağlantı noktalarını araştırarak, edebiyatın eğitime ve eğitimin edebiyata olan katkılarını belirten yazar, Önal'ın görüşleriyle tespitini destekler. Yine bu bölümde mukayeseli edebiyat, çocuk edebiyatı alt dallarının sınırları, görevleri, katkıları hakkında görüşler ileri süren yazar edebi türler ve psikoloji başlığı altında edebi türler ile psikoloji arasındaki ilişkiye işaret ederek her edebi türün altında bir psikolojinin bulunduğunu iddia eder. Edebiyat hayat ilişkisi alt başlığında yazar, edebiyatın hayatla olan doğrudan bağları üzerinde durur. Özellikle bir edebi tür olan romanın hayatı yansıttığının altını çizen yazar, bu konuda Wellek ile Warren ve Berna Moran'ın görüşlerini karşılaştırarak edebiyat ile hayat ilişkisinin hangi düzeyde olduğuna ya da olması gerektiğine cevap arar.

Kitabın "Edebiyat ve Psikoloji" adlı üçüncü bölümünde (s. 291-372) ise yazar, kitaba ismini veren asıl konuyu ele alır. Edebiyat bilimi ve psikoloji disiplinleri arasındaki ilişki ve bu ilişkinin geçmişten bugüne ne düzeyde olduğu, benzerlik ve farklılıkları, her iki bilim dalının sınırları, birbirlerinden yaptıkları bilgi ve birikim alışverişlerini alanın önde gelen edebiyat bilimi araştırmacılarının ve psikologların görüşlerinden ve eserlerinden örnekler vererek açıklamaya çalışır. Yazara göre, edebiyat ve psikolojinin bir bilim dalı olarak birbirlerine yakınlık ve uzaklığıyla ilişkilerinin ele alınması tarihi çok uzaklara dayanmaz. Son dönemlerde bu iki disiplinin arasındaki ilişkiyi çözmeye çalışan psikolog ve edebiyat bilimcileri ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de Tolstoy'dur.

Yazar'a göre edebiyat ve psikolojinin en belirgin ve genelleştirilebilir ortak özelliği kendilerine insanın bütününe hedef ve malzeme olarak seçmiş olmalarıdır. Diğer hiçbir sosyal bilim dalı insanı bütünüyle ele almaz. Her biri insanın bir başka yönünü ele alma uğraşındadır. Oysa edebiyat ve psikoloji insanı bir bütünlük içinde kavrayarak onun doğasına yaklaşma gayretindedir. Metot ve teknik unsurlardan yalıtılıp bakılırsa her iki disiplinin de insan ruhunu kavramaya, onun düşünce, davranış ve duygularına yön veren

bilinçaltı süreçlerine daha yakından bakmaya ve onu çevresinden koparmadan bir bütün olarak görmeye çabalayan çalışma sahaları olduğu görülür.

Yazar, Oğuz Cebeci'den alıntıyla çağımızın önemli psikanalitik edebiyat eleştirmenlerinden biri sayılan N. Holland'ın edebiyat ile psikoloji arasında kurduğu ciddi benzerlikleri nazara verir. Buna göre her iki bilim dalı da, insanın fiziksel ve psikolojik yapısını ele alır. Bilinçaltına önem verirler ve bir çeşit *katharsis* metodunu uygularlar. Her ikisinde de çağrışım metodu ve hayal gücü önem kazanmıştır. Her iki disiplin de dilden yararlanır ve dile azami önem verirler ve benzer çözümleme yöntemleri kullanırlar. Bütün bu benzerliklere karşın her iki disiplin arasında bazı farklılıkların olduğu da bir gerçektir. İnsana yaklaşımlarında kullandıkları yöntem ve ortaya koydukları bakış açısı farklıdır. Edebiyat ve psikoloji insanı bütünüyle ele almalarına rağmen, psikoloji yaşayan, hissedeni, hala orada duran insanı ele alırken, edebiyat onu yeniden canlandırma, yeniden yaratma bilinciyle hareket ederek kurmaca bir dünyanın unsurlarını dizgeleştirmeye gayret gösterir.

Kitabın "Metin Tahlilleri" adlı dördüncü bölümünde (s. 373-443) yazar, Servet-i Fünûn edebiyatının iki önemli psikolojik romanı olan Zehra ve Eylül romanlarını psikanalitik yöntemle çözümlemesini yapmıştır. Yazarın bilgi ve birikimiyle her iki disipline hâkim olduğunu gösteren bu tahlil oldukça dikkat çekicidir.

Sonuç bölümünde (475-480) yazar, bu iki disiplinin artık bugün birbirlerine karşı aldığı/almaması gerektiği tavır ve pozisyonu dikkatlere sunar. Yazara göre son yıllarda hem edebiyat hem de psikoloji disiplini çeşitli çevrelerde, kurumlarda, üniversitelerde artık önem kazanmış; bu iki bilimin alt alanlarında bir zenginleşme, ayrıntılaşma ve öteki bilimlerle aralarındaki sınırları tayin edecek iç mantığını sağlam temellere oturtma eğilimleri ağırlık kazanmıştır. Yazara göre, son yıllarda metin çözümlemelerinin edebiyat bilimcisinin yanı sıra diğer sosyal bilimciler tarafından da kullanılması edebiyatın etkinlik alanını artırırken, psikolojinin hem bireysel hem de toplumsal anlamda etkin kılınması, kurumlara psikolojik danışmanlıkların zorunlu hale getirilmesi, psikolojinin bir ihtiyaç olduğu düşüncesinin toplumun geniş kesimlerince kabulü her iki bilim dalının toplumdaki yerini daha sağlam hale getirmiştir.

Yazar, birbirine benzer ve birbirini tamamlayan bu iki disiplinin daha sağlıklı ve ortak çalışabilmesi için çözüm önerilerinde bulunur. Ona göre yapılması gereken en önemli iş, bir an önce Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin müfredatlarına psikoloji derslerinin; Psikoloji Bölümlerinin de edebiyat derslerinin konularak karşılıklı etkileşimin akademik düzeye çekilmesini sağlamaktır. Böylece Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencilerinin psikoloji biliminin teorik çerçevesini edebiyat çözümlemelerinin geniş alanına yaymalarının öndeki engelleri kaldırabileceği gibi diğer taraftan bakıldığında ise Psikoloji Bölümü öğrencilerinin de birey ve toplum psikolojisini sadece kliniklerde ve sahalarda araştırmak yerine, onun farklı ve bir kurmaca yansıması olan edebi metinler dünyasında aramasının önündeki güçlükleri ortadan kaldıracaktır.

Kaynakça

Emre, İ. (2005). *Edebiyat ve Psikoloji*. Ankara: Anı Yayıncılık.